HOCA AHMET YESEVİ
2. ULUSLARARASI
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

6-8 Aralık 2019
ERZURUM
Atatürk Üniversitesi Kongre Merkezi

Sosyal ve Beşeri Bilimler
TAM METİN KİTABI

Editörler
Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ
Doç. Dr. Vefa KURBAN

ISBN 978-625-7029-57-5

KONGRE TAM METİN KİTABI

HOCA AHMET YESEVİ
2. ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

6-8 ARALIK 2019
Erzurum- TÜRKİYE

Editörler
Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ

Doç. Dr. Vefa KURBAN

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TR: +90 342 606 06 75
E posta: kongreiksad@gmail.com
www.iksad.com
www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.
Kitapta bulunan eserlerin yasal ve etik sorumluluğu yazarlara aittir.
İksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi : 23.12.2019

ISBN : '978-625-7029-57-5'

HOCA AHMET YESEVİ
2.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

6-8 ARALIK 2019
ERZURUM

DÜZENLEYEN KURUMLAR
İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

DÜZENLEME KURULU ÜYELERİ
PROF.DR. HACER HUSEYNOVA
DOÇ. DR. DINARA FARDEEVA
DR. ÖĞR. ÜYESİ MURATHAN KEHA
MUSTAFA LATIF EMEK

KONGRE BAŞKANI
PROF.DR. HACER HUSEYNOVA

RESMİ DİLLERİ
TÜRKÇE, RUSÇA, İNGİLİZCE, AZERİCE

KATILIMCI ÜLKELER
Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Afganistan, Özbekistan, Kazakistan, Hollanda

Kabul Edilen Bildiri Sayısı
219 bildiri

Reddedilen Bildiri Sayısı
29 bildiri

DEĞERLENDİRME SÜRECİ
Tüm başvurular çift kör hakem değerlendirme sürecinden geçmiştir.

GENEL KOORDİNATÖR
Merve KIDIRYÜZ

ULUSLARARASI KONUŞMACILAR/KATILIMCILAR *(özet kitabına bakınız)*

ŞÜKUFE GADİMOVA (AZERBAYCAN) - 2. Sayfa

FARİT R. LATYPOV (RUSYA) – 162. Sayfa

FİRUZ FEVZİ (AFGANİSTAN) – 170. Sayfa

ДУЙСЕБЕКОВА Ж.М. (KAZAKİSTAN) – 385. Sayfa

N. MARİE CZOLOWSKI (HOLLANDA) – 386. Sayfa

SUNUM ŞEKLİ

Sözlü sunum

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN, Harran University

Dr. Amanbay MOLDIBAEV, Taraz State Pedagogy University

Dr. Arsev Ayşen ARSLANOĞLU YILDIRAN, Artvin Coruh University

Dr. Aslı SAYLAN KIRMIZIGÜL, Erciyes University

Dr. Ayşe KAYA GÖKTEPE, Istanbul Şehir University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA, Russia Natural Sciences Academy

Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM, Ataturk University

Dr. Bengüsu TEZEL, Bolu Abant Izzat Baysal University

Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM, Namık Kemal University

Dr. Esra KIZILAY- Erciyes University

Dr. Hamide ULUPINAR-İzmir Katip Çelebi University

Dr. Hilal ÇOLAKOĞLU YENİAY, Gumushane University

Dr. İrfan KALAYCI, Inonu University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI, Riyadh King Abdulaziz University

Dr. Mehmet YOLCU, Bitlis Eren University

Dr. Mehmet EROĞLU, Fırat University

Dr. Misliviy VLADEMIR, Ukraine Technical University

Dr. Mustafa KORKMAZ, Erzincan University

Dr. Mustafa GÜNEŞ, Dumlupınar University

Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir University

Dr. Mustafa Erdem SAĞSÖZ, Ataturk University

Dr. Nazile ABDULLAZADE, Azerbaijan State Pedagogical University

Dr. Nesrin Karaca- Bursa Uludağ University

Dr. Pınar OĞUZHAN YILDIZ, Ataturk University

Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN SAYAR, Bayburt University

Dr. Recep ERTUĞAY, Ataturk University

Dr. Remzi TUNTAŞ- Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Umran TURKYILMAZ, Gazi University

Dr. Salih OZTURK, Namık Kemal University

Dr. Seher ŞEYLAN, FMV Işık University

Dr. Sehrana KASIMI, Azerbaijan National Academy of Sciences

Dr. Shara MAZHITAEVA, Karaganda State University

Dr. Sarash KONYRBAEVA, Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sevdan YILMAZ, Canakkale 18 Mart University

Dr. Taleh HALİLOV, Azerbaijan Pedagogy University

Dr. Tuncay DEMİRER, Celâl Bayar University

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA, Al Farabi State National University

Dr. Nuri KAVAK, Eskişehir Osmangazi University

Dr. Mehmet Nuri ÇINARCI, Van 100 Yıl University

Dr. Çağla GÜR, International Cyprus University

FOTOĞRAF GALERİSİ

HOCA AHMET YESEVİ
KONGRESİ

KONFE
SALON

HOCA AHMET YESEVİ
KONGRESİ

HOCA AHMET YESEVİ

2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

6-8 Aralık 2019- ERZURUM

Kongre Programı

KONGRE TARİHLERİ : 6-8 Aralık 2019
KONGRE YERİ : Atatürk Üniversitesi Uygulama Oteli Konferans Merkezi (MerkezKampüs)
KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI : PROF.DR. HACER HUSEYNOVA

Kongre Hakkında
Başvurulan Bildiri Sayısı : 248
Red Edilen Bildiri Sayısı : 29
Kabul Edilen Bildiri Sayısı : 219
Katılımcı Sayısı : 7
Katılımcı Ülkeleri : Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Afganistan, Özbekistan, İran, USA

KONGRE KURALLARI

- Program bilimsel DİSİPLİN'ler gözetilerek hazırlanmıştır. Lütfen programı dikkatlice kontrol ediniz. Programda çalışmanıza ilişkin eksiklik/hata olduğunu düşünüyorsanız en geç *27 Kasım 2019* tarihine kadar iksad43@gmail.com adresi ile iletişime geçiniz. Programın yoğunluğu sebebiyle ***değişiklik taleplerinin karşılanamayacağını*** özellikle belirtmek isteriz
- Her bir sunum için ayrılan süre 15 dk'dır. Lütfen sürenizi aşmamaya özen gösteriniz
- Oturumun başlatılması, sunum sıralamasının belirlenmesi, soru cevap alınması, ara verilmesi oturumun kapatılması ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Kongre Tüzel Kişiliği'ni temsilen Oturum Başkanları TAM YETKİLİDİR
- Katılım belgeleri, oturum sonunda Oturum Başkanları tarafından teslim edilecektir
- Kongre özet ve tam metin kitapları, kongre takviminde belirtilen süre içerisinde yayınlanacaktır
- Kongreyle ilgili her konuda düzenleme ve yürütme kurulu üyelerimiz ile koordinatörlerimizin sizlere hizmet etmekten kıvanç duyacağını ayrıca belirtmek isterim.

Çok değerli çalışmanızla kongremize katılarak katkıda bulunduğunuz için yürekten teşekkür ederim.
Düzenleme Kurulu Başkanı:
PROF.DR. HACER HUSEYNOVA

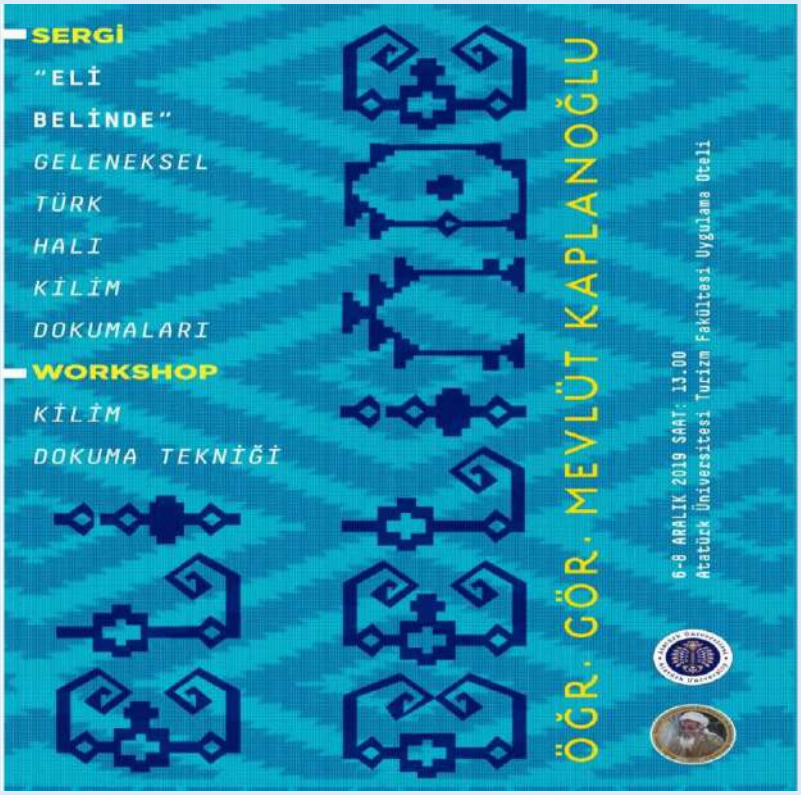
SERGİ
"ELİ
BELİNDE"
GELENEKSEL
TÜRK
HALI
KİLİM
DOKUMALARI
WORKSHOP
KİLİM
DOKUMA TEKNİĞİ
ÖĞR. GÖR. MEVLÜT KAPLANOĞLU
6-8 ARALIK 2019 SAAT: 13.00
Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Uygulama Oteli

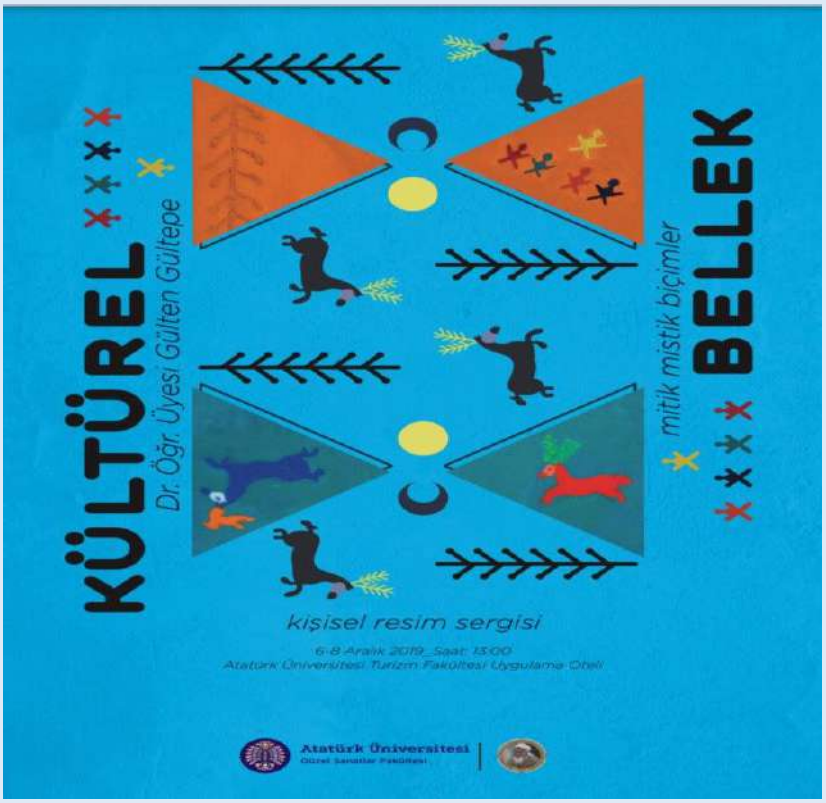
KÜLTÜREL
Dr. Öğr. Üyesi Gülten Gültepe
kişisel resim sergisi
6-8 Aralık 2019_Saat: 13:00
Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Uygulama Oteli
mitik mistik biçimler
BELLEK
Atatürk Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi

HOCA AHMET YESEVİ ÖZEL OTURUMU Tüm kongre katılımcılarına açık oturum 6.12.2019 13:00-14:00	
Dr. Öğr. Üyesi Filiz BAYOĞLU KINA	BİR EĞİTİMCİ VE AHLAKÇI OLARAK AHMET YESEVİ
Dr. Şükufe GADİMOVA	TÜRK HALKLARININ EDEBİ TEŞEKKÜLÜNDE HOCA AHMET YESEVİNİN ROLÜ
Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK	AHMED YESEVÎ'NİN FÜTÜVVET VE MELÂMET ANLAYIŞI

06.12.2019	
Oturum-1, Salon-1 **Saat: 09:00- 12:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Enes ARSLAN**
Tuğba ORAK Meryem DOYMUŞ Prof. Dr. Mesut TAŞKIN	MİKROBİYAL PİGMENTLERİN ÜRETİMİ VE BİYOTEKNOLOJİK UYGULAMALARI
Prof. Dr. Hasan TÜRKEZ Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Enes ARSLAN Ahmet YILMAZ İlkan MUDU Sibel RUA Funda DORU	DENEYSEL PARKİNSON MODELİNDE DIOSPYROS LOTUS İZOLATININ NÖROPROTEKTİF ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Elanur TUYSUZ Behiye TAŞER Prof. Dr. Mesut TAŞKIN Prof. Dr. Ahmet ADIGÜZEL Doç. Dr. Hakan ÖZKAN	D-TAGATOZ ÜRETİMİ VE BİYOTEKNOLOJİK UYGULAMALARI
Beyza ÖZDEMİR Arş. Gör. Ayşe ÜSTÜN Elif ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur YAZICI	STREPTOMYCES NETROPSIS A07 EKSTRASELLÜLER KÜLTÜR FİLTRATININ ANTIFUNGAL AKTİVİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Enes ARSLAN İlkan MUDU	RETİNOİK ASİT İLE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ NÖROBLASTOM HÜCRE HATTINDA FARNESENİN MANYETİK ALANA KARŞI KORUYUCU ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Behiye TAŞER Arş. Gör. Elanur TUYSUZ Prof. Dr. Mesut TAŞKIN Prof. Dr. Ahmet ADIGÜZEL Doç. Dr. Hakan ÖZKAN	KİTOSANIN BİYOTEKNOLOJİK UYGULAMALARI
Meryem DOYMUŞ Tuğba ORAK Prof. Dr. Mesut TAŞKIN	ANTİBİYOTİK DİRENCİ VE ÇEVRESEL ETKİLERİ
Behiye TAŞER Arş. Gör. Elanur TUYSUZ Prof. Dr. Mesut TAŞKIN Prof. Dr. Ahmet ADIGÜZEL Doç. Dr. Hakan ÖZKAN	MİKROBİYAL LİPAZLAR
Elif ARSLAN Arş. Gör. Ayşe ÜSTÜN Beyza ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur YAZICI	Staphylococcus aureus KLİNİK İZOLATLARI TARAFINDAN OLUŞTURULAN BİYOFİLMLERİN EKSTRASELLÜLER POLİMERİK MATRİKSLERİNİN ANALİZİ
Tuğba ORAK Meryem DOYMUŞ Prof. Dr. Mesut TAŞKIN	MİKROBİYAL LİPİDLER VE BİYOTEKNOLOJİK UYGULAMALARI
Arş. Gör. Abdurrahim ÇETİN Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kadir ERDOĞAN Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil GEÇİBESLER	ANTIOXIDANT AND ANTIPROLIFERATIVE EFFECTS OF ETHANOLIC EXTRACT OF INULA DISCOIDEA BOISS

Prof. Dr. Lütfi BEHÇET	

06.12.2019	
Oturum-2, Salon-1 **Saat: 14:00- 17:00**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Abdullah TAKIM**
Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA Dr. Öğr. Üyesi M. Akif DESTEK	SERMAYE KAÇIŞI İLE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: MISIR ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA Dr. Öğr. Üyesi Esra BALLI Dr. Öğr. Üyesi M. Akif DESTEK	EKONOMİK BÜYÜME, FİNANSAL GELİŞMİŞLİK, DIŞA AÇIKLIK VE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Zülküf AYRANGÖL Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEKDERE Arş. Gör. Bülent Diclehan ÇADIRCI	MÜKELLEFLERİN VERGİ ALGILAMASI VE VERGİ PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR Doç. Dr. Abdullah TAKIM	KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNİN EKONOMİK YAPI ANALİZİ: GİRDİ-ÇIKTI YÖNTEMİYLE BİR UYGULAMA
Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR Elifnur TIĞTEPE Fatma KILIÇ	TÜRKİYE İLE DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Onur ARİ	İKTİSAT-MUTLULUK İLİŞKİSİ: BHUTAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Onur ARİ	ULUSLARARASI KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ EKONOMİK KRİZLERİ DERİNLEŞTİRMEDEKİ ROLLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Uğur BULUT Öğr. Gör. Hikmet YILMAZ	KÜRESELLEŞME ve SAĞLIK HARCAMALARI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

06.12.2019	
Oturum-1, Salon-2 **Saat: 09:00- 12:00**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR**
Arş. Gör. Esra SÖZER Arş. Gör. Derya AKBAŞ Doç. Dr. Nilüfer KAHRAMAN	GÖZLENEMEYEN HETEROJENLİĞİN MODELLENMESİNDE BİREY-MERKEZLİ YAKLAŞIMLAR: GİZİL PROFİL ANALİZİ UYGULAMASI
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR	FARKLI LİSANS PROGRAMINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARI DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇİFTÇİ Dr. Öğr. Üyesi İsa YILDIRIM Dr. Öğr. Üyesi Rahman ÇAKIR Doç. Dr. Durdağı AKAN	ÖĞRETMEN ADAYLARININ İLETİŞİM BECERİLERİ İLE ÖZ YETERLİLİK BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Bekir BİTMİŞ Doç. Dr. Ahmet Ragıp ÖZPOLAT	BİREYLERİN DUYGU DÜZENLEME STRATEJİLERİNE GÖRE ŞEMA MODLARININ İNCELENMESİ
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR	FARKLI LİSANS PROGRAMLARINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN EBEVEYN ÖĞRENİM DURUMLARININ İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDOĞDU Prof. Dr. Figen GÜRSOY	AHISKA TÜRKLERİNİN AD VERME GELENEKLERİNİN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Ayşe MERZİFONLUOĞLU	INVESTIGATING THE IMPACT OF TECHNOLOGY USAGE ON VOCABULARY SKILL OF ELT STUDENTS
Prof. Dr. Figen GÜRSOY Prof. Dr. Neriman ARAL Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDOĞDU Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYSU	ENGELLİ ÇOCUKLARDA OYUN İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARDAKİ EĞİLİMLER
Prof. Dr. Neriman ARAL Prof. Dr. Figen GÜRSOY Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYSU Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDOĞDU	TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN Öğr. Gör. Esra KIZILIRMAK	ÇOCUK GELİŞİMİ ÖN LİSANS PROGRAMLARINDA BOLOGNA SÜRECİ ÜZERİNE AKADEMİSYEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Elif Berrak GÜNDÜZ BAHADIR Prof. Dr. Esra ÖZAY KÖSE	STEM UYGULAMALARININ 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE VE SORGULAYICI ÖĞRENME BECERİLERİ ALGILARINA ETKİSİ
Arş. Gör. Pelin YILDIRIM Arş. Gör. Dr. Gülşen KOÇAK Dr. Öğr. Üyesi. Esra MİNDİVANLI AKDOĞAN	ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETME MOTİVASYONLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi. Esra MİNDİVANLI AKDOĞAN Arş. Gör. Dr. Gülşen KOÇAK Arş. Gör. Pelin YILDIRIM	ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK UYGULAMASINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

06.12.2019	
Oturum-2, Salon-2 **Saat: 14:00- 17:00**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ**
Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR	MARKANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Utku ŞENDURUR	İİBF ÖĞRENCİLERİNİN VE AKADEMİSYENLERİNİN BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ ALGI DÜZEYLERİ
Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Doç. Dr. Halim TATLI Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR	TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN	MUHASEBE MESLEĞİNİN GELECEĞİ VE ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE MESLEĞİNE BAKIŞ AÇILARI
Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Arş. Gör. Abdulaziz SEZER Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR	SATIŞ PERSONELLERİNİN SATIŞ VE MÜŞTERİ YÖNLÜLÜKLERİ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: DÜZCE'DE BİR UYGULAMA
Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN	BAZI TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİNİN FİYATLANDIRILMASINDA YAŞANAN SORUNLAR VE ÖNERİLER (TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME)
Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel YİĞİTER	SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS UYGULAMALARI VE FİNANSAL PİYASALARA YANSIMALARI
Ayşe ÖZKILIÇ Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel YİĞİTER	KATILIM BANKASINDA HESAPLARI BULUNAN BİREYLERİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ: ERZİNCAN İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ersin KURNAZ	DENETİM 4.0 KAPSAMINDAKİ GELİŞMELER DOĞRULTUSUNDA DENETÇİLERİN ÜSTLENECEKLERİ ROL VE SORUMLULUKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

06.12.2019	
Oturum-1, Salon-3 **Saat: 09:30- 11:30**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa Talas**
Bahar MERT Arş. Gör. Sonay Serpil ALPDOĞAN Prof. Dr. Hayri ERTAN	ELİT VOLEYBOLCULARIN HÜCUMDA VE BLOKTA SIÇRAMA VE KONMA BECERİLERİNİN POZİSYONLARA GÖRE İNCELENMESİ (KADINLAR VOLEYBOL AVRUPA ŞAMPİYONASI YARI FİNAL VE FİNAL MAÇLARI ÖRNEĞİ)
Öğrt. Ferhat ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Nevzat DİNÇER	BATMAN'DA GÖREV YAPAN BEDEN EĞİTİMİ ve SPOR ÖĞRETMENLERİNİN REKREATİF ETKİNLİKLERE KATILIMLARININ ÖNÜNDEKİ ENGELLERİN BELİRLENMESİ
Öğrt. Burhan ORTAÇ Dr. Öğr. Üyesi Nevzat DİNÇER	ÜNİVERSİTE PERSONELİNİN REKREASYON ETKİNLİKLERİNE KATILMASININ MUTLULUK VE YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
Öğrt. Erhan YILMAZ Dr. Öğr. Üyesi Zühal KILINÇ	BATMAN İLİNDE GÖREV YAPAN KADIN ÖĞRETMENLERİN FİZİKSEL AKTİVİTE MEKÂN SEÇİMİ VE FİZİKSEL AKTİVİTEYE KATILIM SIKLIĞINI ENGELLEYEN UNSURLARIN İNCELENMESİ
Öğrt. Yunus YALMAN Dr. Öğr. Üyesi Zühal KILINÇ	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜKLERİNDE ÇALIŞAN PERSONELLERİN REKREASYONA BAKIŞ AÇISI İLE REKREASYONEL SPORA KATILIM İLİŞKİSİ

06.12.2019	
Oturum-2, Salon-3 **Saat: 14:00- 17:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BİRİCİK**
Prof. Dr. Sedat CERECİ	KÜLTÜREL MİRASIN MEDYADAKİ YANSIMASI: İZLENİMLER
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BİRİCİK Zuhal ERGÜN	GÜNDEMDEKİ GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) NUN DİJİTAL BAĞIMLILIKLA İLİŞJİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEĞİRMENCİ	SİYASAL İLETİŞİMDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR: YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN SİYASAL KAMPANYALARDA KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Kaan Mert ÖZTÜRK	SOSYAL MEDYANIN KİŞİSEL İMAJ OLUŞUMUNA ETKİSİ INSTAGRAM ÖRNEĞİ
Sevda BOZKURT	ERZURUM GELENEKSEL YEREL MEDYASININ DİJİTAL MEDYAYA ENTEGRASYONU
Dr. Öğr. Üyesi Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN	DİNİ İMGELERİN/DEĞERLERİN MEDYADA TÜKETİM NESNESİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Yelda KORKUT	DİJİTAL YERLİLER İLE BERABER ORTAYA ÇIKAN " DİL KULLANIMI" SORUNSALI
Dr. Öğr. Üyesi Gülhanım KARAOĞLU	GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM BAĞLAMINDA INSTAGRAM FENEMONLERİ
Doç. Dr. Nerman KOCATÜRK	MİTOLOJİK DÜŞÜNCEDE HIZIR İMGESİNİN MİLLİ ÖZGÜNLÜĞÜ
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KAVAK	YARGITAY KARARLARI ÇERÇEVESİNDE HEKİMLİK SÖZLEŞMESİ

06.12.2019	
Oturum-1, Salon-4 **Saat: 09:00- 12:00**	**Oturum Başkanı: Elnur MUSTAFAYEV**
Dr. Öğr. Üyesi Safiye SARİ	TASARIM-DİKİM VE SÜSLEME BAĞLAMINDA BİR İÇ GİYİM TASARIMI
Dr. Öğr. Üyesi Safiye SARİ	GİYSİ TASARIMINDA GELENEKSEL ANLAYIŞLAR: ERZURUM EHRAM DOKUMASI
Öğr. Gör. Büşra İnci ŞENDURUR	GÜZEL SANATLAR LİSELERİ MÜZİK BÖLÜMLERİNDEKİ BİREYSEL ÇALGI DERSLERİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: ÇORUM GÜZEL SANATLAR LİSESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Gülten GÜLTEPE Doç. Dr. Yunus BERKLİ	ORTAÇAĞ SANATINDA İKONOGRAFİK BİR TEMSİL: TAÇKAPI ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Caner ŞENGÜNALP	ANİSH KAPOOR'UN TİYATRO SAHNESİNE DÖNÜŞEN HEYKELLERİ
Arş. Gör. Dr. Tuğba ÇELEBİ	JOSEPH BEUYS'UN HAYATININ 9 YAŞ ÖĞRENCİLERİNİN RESİM DERSİNDE KULLANILMASININ EĞİTSEL ELEŞTİRİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Caner ŞENGÜNALP	ALBERTO BURRİ'NİN "II CRETTO" YAPITI EKSENİNDE PEYZAJIN HEYKELE DÖNÜŞÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi Selma TAŞKESEN	RESİM-İŞ EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN ANA SANAT ATÖLYE DERSİ TUTUMLARI İLE ATÖLYE DERSİ BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Selma TAŞKESEN Seycan EKİCİ	GÖRSEL SANATLAR ÖĞRETMEN ADAYLARININ SANAT OKUR YAZARLIK DÜZEYLERİ İLE ESTETİK BEĞENİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜL	KİLİN ÇOCUKLARIN FİZİKSEL GELİŞİMİ VE ÖĞRENME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ
Öğt. Gör. Mevlüt KAPLANOĞLU	ARDAHAN YÖRESİ HALI DOKUMALARI
Dr. Ayten CAFEROVA	TÜRK DÜNYASI BİRLEŞİK KÜLTÜREL SİSTEMİNİN OLUŞMASINDA NAHÇİVAN YALLI VE HALAY DANSLARININ RÖLÜ VE AMACI

06.12.2019	
Oturum-2, Salon-4 **Saat: 14:00- 16:00**	**Oturum Başkanı: Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ**
Elnur MUSTAFAYEV	ZERDÜŞTLÜK`TE MEHDİLİK İNANCININ MOTİFLERİ
Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE	İSLÂM AİLE HUKUKUN'DA KADININ İDDET NAFAKASI
Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ	ORTADOĞU'DA SÜNNİ Şİİ İLİŞKİSİ
Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ	MUKADDİME ESERİNİN DEĞERLER SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

06.12.2019	
Oturum-1, Salon-5 **Saat: 09:00- 12:00**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM**
Neslihan ERAT Prof. Dr. Saliha ERENTÜRK	TAGUCHİ OPTİMİZASYON METODU KULLANILARAK SULU ORTAMDAN ASTRAZON YELLOW 5GL BOYAR MADDESİNİN FENTON PROSESİ İLE GİDERİMİ
Neslihan ERAT Prof. Dr. Saliha ERENTÜRK	SULU ORTAMDAN ASTRAZON YELLOW 5GL BOYAR MADDESİNİN UV/H2O2 PROSESİ İLE GİDERİMİNİN TAGUCHİ METODU KULLANILARAK OPTİMİZASYONU
Doç. Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM	BİYOMARKER OLARAK ADİPOKİNLER
Doç. Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM	MULTİFONKSİYONEL BİR PROTEİN OLAN İRİSİN'E KAPSAMLI BİR YAKLAŞIM
Kimya Müh. Yasemin DEMİRCİ Doç. Dr. Özlem KORKUT Doç. Dr. Erdem SAĞSÖZ	FARKLI İÇERİKLERE SAHİP HEMA JELLERİN RADYOTERAPİDE ÜÇ BOYUTLU DOZİMETRE SİSTEMLERİNDE KULLANIMI
Doç. Dr. Nejdet GÜLTEPE Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜLTEPE	MAKİNE ÖĞRENMESİ SINIFLANDIRMALARI VE STANDART İSTATİSTİKSEL ANALİZ METOTLARININ KARŞILAŞTIRMASI: ÇİPURA BALIĞI (Sparus aurata) KAN PARAMETRELERİ MODELİ
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜLTEPE Doç. Dr. Nejdet GÜLTEPE	ATIKSU ARITMA TESİSLERİNİN PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ İÇİN YAPAY SİNİR AĞI MODELİ
Duygu ADIGÜZEL Dr. Öğr. Üyesi Jale NAKTİYOK Prof. Dr. A. Ferhat BİNGÖL	TERMAL ANALİZ YÖNTEMİYLE POLİPROPİLEN LİF KATKILI ÇİMENTO HAMURUNUN YÜKSEK SICAKLIKLARDA BOZUNMA DAVRANIŞININ BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Jale NAKTİYOK	KÖMÜR KARIŞIMLARIN YANMA DAVRANIŞI
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÖZTÜRK DOĞAN	METAL OKSİT-GRAFEN KOMPOZİT ELEKTROTLARDA ENZİMATİK OLMAYAN GLUKOZ TAYİNİ
Elif Nur İNCEL Sümeyye SAĞIR Dr. Öğr. Üyesi Çağatay TEKE	BİR ÜRETİM HATTINDAKİ MAKİNE ARIZA ZAMANLARININ WEİBULL DAĞILAMINA UYGUNLUĞUNUN İNCELENMESİ
Sümeyye SAĞIR Elif Nur İNCEL Dr. Öğr. Üyesi Çağatay TEKE	BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİ İLE BİR ÜRETİM HATTINDAKİ EN ÖNEMLİ ARIZANIN BELİRLENMESİ

06.12.2019	
Oturum-2, Salon-5 **Saat: 13:00- 15:30**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA**
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA	MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ VƏ GÖYTÜRK YAZILARINDA İSMİN HALLARI
Доцент Фарит ЛАТЫПОВ	РЕКЛАМНЫЕ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИБЕРИЙСКИЕ НАДПИСИ НА БЫТОВОЙ ПОСУДЕ
Çinarə QƏHRƏMANOVA	AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT LEKSİKASI
Səfa ABADOVA	SİNTAKSİS PROBLEMLƏRİNƏ MÜNASİBƏT
Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE	SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMINDE EDEBİYAT, DİL, KÜLTÜR VE DİN POLİTİKALARI
Öğr. Gör. Firuz FEVZİ	AFGANİSTAN'DA SON ELLİ YILDA ÇIKAN TÜRKÇE ESERLERİNİN ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Nurlane MEMMEDOVA	EKBER ELEŞTİREL YARATICILIĞINDA KLASİK MİRAS SORUNU
Doç. Dr. Nazilə ABDULLAZADƏ	FƏRHAD AĞAZADƏ və ONUN "ƏDƏBİYYAT MƏCMUƏSİ" DƏRSLİYİ

07.12.2019	
Oturum-1, Salon-1 **Saat: 09:30- 12:30**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Kerem KARABULUT**
Prof. Dr. Kerem KARABULUT Öğr. Gör. Hikmet AKYOL Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ	TÜRKİYE'DE HANEHALKI BORÇLANMASI VE İŞ ÇEVRİMLERİ İLİŞKİSİ
Öğr. Gör. Hikmet AKYOL Öğr. Gör. Harun CAN Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ	FİNANSAL DERİNLEŞME, EKONOMİK BÜYÜME VE YOKSULLUK ARASINDAKİ İLİŞKİDE YOLSUZLUKLARIN ROLÜ NEDİR?
Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN Fatih GENÇ	MUHASEBE STANDARTLARINDA MEYDANA GELEN SON DEĞİŞİKLER IŞIĞINDA BOBİFRS VE TFRS'NİN KIYASLANMASI
Öğr. Gör. Dr. Adem ÖZBEK	FİNANSAL ALIŞKANLIKLARIN OLUŞMASINDA FİNANSAL BİLGİNİN ELDE EDİLME BİÇİMİ ve ZAMANININ ÖNEMİ
Öğr. Gör. Dr. Adem ÖZBEK	ERKEN DÖNEM FİNANS EĞİTİMİ KAPSAMINDA ULUSLARARASI BAKALORYA EĞİTİMİ
Sena Özge DOĞANÇAY Doç.Dr. Selahattin YAVUZ	HİZMET İÇİ EĞİTİMİ VE İŞ TATMİNİ BAKIMINDAN BANKA ÇALIŞANLARIN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN GRUPLARI ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ
Sena Özge DOĞANÇAY Doç.Dr. Selahattin YAVUZ	BANKA ÇALIŞANLARININ HİZMET İÇİ EĞİTİMİ İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Serdar AYDIN Gökhan TUTAR	ÇOKLU İŞ PARCACIKLARI İLE VERİ TABANI PERFORMANS ÖLÇEKLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Serdar AYDIN Adem ÖZDEMİR	BITCOIN PARA BİRİMİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN SİBER SALDIRILARIN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kamil KABAKUŞ Hasan KÜÇÜKOĞLU	ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ MOBİL BANKACILIK TERCİHLERİNE İLİŞKİN ALGILARI: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kamil KABAKUŞ Hasan KÜÇÜKOĞLU	RİSK PAYLAŞIMININ BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ DİJİTALLEŞME SÜRECİNE ETKİSİ

07.12.2019	
Oturum-2, Salon-1 **Saat: 13:30- 17:00**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Sinan YAZICI**
Doç. Dr. Sinan YAZICI	MISIR'DA DEVLETİN OLUŞUMU VE ANAYASAL GELİŞMELER
Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU	CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE YASAMA ERKİ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU	ELİTLERİN DİKTASINDAN ÇOĞUNLUĞUN DİKTASINA: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MUHALEFET İLE İLİŞKİLER
Doç. Dr. Sinan YAZICI	OSMANLI CİHAN DEVLETİ'NDEN OSMANLI DEVLETİNE KURUMSAL DEĞİŞİM
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN Öğr. Gör. Mehmet KAPUSIZOĞLU	BELEDİYELERİN ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERE YAKLAŞIMI: YENİMAHALLE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Osman AÇAR Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI	İSLAMIN SİYASİ DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN TEŞEKKÜLÜ VE DEVLET BAŞKANLIĞI ANLAYIŞLARI
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN Öğr. Gör. Mehmet KAPUSIZOĞLU	ÇOCUĞUN KORUNMASI VE TÜRKİYE'DE ÇOCUĞA YÖNELİK SOSYAL HİZMET ÖRGÜTLENMESİ
Osman AÇAR Arş. Gör. Fatih UÇAN Doç. Dr. Salih Börteçine AVCI	POLİTİK BECERİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİNDE PROAKTİF KİŞİLİĞİN ARACI ROLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KÖMÜR	SİYASAL DAVRANIŞLARIN ŞEKİLLENMESİNDE AİLE FAKTÖRÜ
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KÖMÜR	TANZİMAT DÖNEMİNDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİNE FEMİNİZM
Tuersunjiang ABULAITI Prof. Dr. Mustafa TALAS	ÇİN TARİHİNDE KÜLTÜREL MİLLİYETÇİLİK VE ÇİN YAYILMACILIĞI
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KOLÇAK	HAMMURABİ KANUNLARININ HUKUKÎ GEÇERLİLİĞİ: AKSİYOLOJİK, MADDÎ VE BİÇİMSEL AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

07.12.2019	
Oturum-1, Salon-2 **Saat: 09:30- 12:30**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet HARMANKAYA**
Prof. Dr. Lütfi BEHÇET Arş.Gör. Yakup YAPAR	KAYIP ENDEMİK MICROMERIA CYMULIGERA TÜRÜNÜN BİNGÖL'DEN YENİDEN KEŞFİ
Dr. Öğr. Üyesi Melih OKCU Prof. Dr. Mustafa TAN Prof. Dr. Halil YOLCU	SİLAJLIK MISIR ÇEŞİTLERİNDE FARKLI FORMDA GÜBRE UYGULAMALARININ VERİM VE BAZI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ
Prof. Dr. Lütfi BEHÇET Arş.Gör. Yakup YAPAR	ÇAPAKÇUR VADİSİ (BİNGÖL)'NİN RUPİKOL BİTKİLERİ
Tuba KARABACAK Doç. Dr. Ahmet Semih UZUNDUMLU	KAYISI ÜRETİMİNDE ÖNDE GELEN İLLERİN 2019-2025 ÜRETİM TAHMİNLERİ
Doç. Dr. Ahmet Semih UZUNDUMLU Tuba KARABACAK	DÜNYA KAYISI ÜRETİMİNDE ÖNDE GELEN ÜLKELERİN 2018-2025 DÖNEMİNDEKİ KAYISI ÜRETİM TAHMİNLERİ
Doç. Dr. Mustafa KORKMAZ	ÇAYIRLI (ERZİNCAN) İLÇESİ VE KÖYLERİNDE TIBBİ AMAÇLAR İÇİN YARARLANILAN DOĞAL BİTKİLER
Doç. Dr. Mustafa KORKMAZ	ÇAYIRLI (ERZİNCAN) İLÇESİ VE KÖYLERİNDE GIDA VE BAHARAT OLARAK KULLANILAN DOĞAL BİTKİLER
Dr. Öğr. Üyesi Ayla ARSLANER	TÜRKİYE'DE COĞRAFİ İŞARET KAVRAMI
Dr. Öğr. Üyesi Zühal OKCU Benay KAPLAN	HÜNNAP (Zizyphus jujuba Mill.) MARMELATLARININ BAZI ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Pınar OĞUZHAN YILDIZ Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ARSLAN	ERZURUM İLİNDEKİ TÜKETİCİLERİN TÜTSÜLENMİŞ BALIĞA BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet HARMANKAYA Dr. Öğr. Üyesi Sezen HARMANKAYA	KAŞAR PEYNİRLERİNDE NATAMİSİN VARLIĞININ ARAŞTIRILMASI

07.12.2019	
Oturum-2, Salon-2 **Saat: 13:30- 17:00**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ**
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV	NAXÇIVAN DİYARININ SON TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNDƏN AŞKAR OLUNMUŞ ÇƏKMƏ FORMAL GİL QABLAR
Ayben NALBANTOĞLU	DARÜLFUNUN ve 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU
Dr. Musa MURSAQULİYEV	MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİMİZ: "KEŞİKÇİDAĞ"
Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ	FRANSIZ YAZININDA ORYANTALİZM
Ayben NALBANTOĞLU	II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMCİLERİNİN EĞİTİM TARİHİMİZDEKİ YERİ ve ÖNEMİ
Osman KİMYA Öğr. Gör. Uğur GÖK	YAKIN VE ORTA DOĞUDA MEZHEPSEL ÇATIŞMALARIN ÇÖZÜMÜ BAKIMINDAN NADİR ŞAH AFŞAR'IN FAALİYETLERİ: NECEF KOMİSYONU
Öğr. Gör. Uğur GÖK Osman KİMYA	KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA SANCAK BİRİMİNİN İDARİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ
Doç. Dr. Irada ZARGANAYEVA	ИСЛАМ И СОВРЕМЕННОЕ ГЛОБАЛЬНОЕ СОЗНАНИЕ
Doç. Dr. Yeganə HACIYEVA	KOMİZMİ YARADAN BƏDİİ VASİTƏLƏR
Prof. Dr. Fatma KOÇ Öğr. Gör. Mukadder AKSAKAL	ERZURUM MÜZESİ GİYSİ KOLEKSİYONUNDAKİ KOLSUZ ÜSTLÜKLER

07.12.2019	
Oturum-1, Salon-3 **Saat: 09:30- 12:00**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necati UTLU**
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk OKKAY Prof. Dr. Ahmet HACIMÜFTÜOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Irmak FERAH OKKAY	DENEYSEL ALZHEİMER MODELİ OLUŞTURULMUŞ SIÇANLARDA GLUTAMAT GERİ ALINIM PARAMETRE DEĞİŞİMİ VE YENİ TEDAVİ ÖNERİLERİ
Doç. Dr. Osman Nuri KELEŞ Özlem ÖZGÜL ABUÇ	ANASTAZ TİO2 NANOPARTİKÜLLERİN BÖBREK DOKUSU ÜZERİNE MORFOLOJİK VE MOLEKÜLER ETKİLERİ
Özlem ÖZGÜL ABUÇ Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Pınar ARSLAN	İTO HÜCRELERİNİN KARACİĞERDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ
Dr. Öğr. Üyesi Irmak FERAH OKKAY Prof. Dr. Zekai HALICI Doç. Dr. Ali AYDIN Prof. Dr. Abdulmecit ALBAYRAK Prof. Dr. Nuran AY Dr. Öğr. Üyesi Feray BAKAN Doç. Dr. Adem KARAMAN Prof. Dr. Muhammet Hamidullah UYANIK Dr. Öğr. Üyesi Ufuk OKKAY	RATLARDA DENEYSEL OLARAK AÇIK FEMUR KIRIĞI ZEMİNİNDE OLUŞTURULAN OSTEOMİYELİT MODELİNDE FARKLI ORANLARDAKİ HİDROKSİAPATİT VE/VEYA BOR NİTRÜR'ÜN ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÖZTÜRK Arş. Gör. Gökhan TONKAZ	EVALUATION OF ARTERIA COMMUNICANS ANTERIOR VARIATIONS USING 3D TOF MRI ANGIOGRAPHY
Prof. Dr. Necati UTLU Dr. Öğr. Üyesi Şaban ÇELEBİ	YUMURTA TAVUĞU RASYONLARINA ANTİOKSİDAN İLAVESİNİN SERUMDA BAZI BİYOKİMYASAL PARAMETRELER ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Figen ORHAN Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BEKTAŞ	Enochrus quadripunctatus (Herbst, 1797) (HYDROPHILIDAE: COLEOPTERA) TÜRÜ SİNDİRİM YAPILARINDA BAKTERİYEL MİKROBİYOTANIN TANIMLANMASI
Dr. Öğretim Üyesi Semin GEDİKLİ Arş. Gör. Elif ERBAŞ	DENEYSEL HİPOTİROİDİNİN AKCİĞER VE MİDE DOKULARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

07.12.2019	
Oturum-2, Salon-3 **Saat: 13:30- 15:30**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYİŞ**
Prof. Dr. Adem DÖLEK	AİLE İÇİ İLETİŞİMDE ÖFKENİN KONTROL ALTINA ALINMASI VE ÖNEMİ (Hadisler Bağlamında)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYİŞ	TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BİR NEFİS TERBİYE METODU OLARAK RİYAZET
Öğr. Gör. Elif KIRKKESELİ Öğr. Gör. Burcu TOĞRUL	SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN FAZIL AHMET PAŞA KOLEKSİYONUNA AİT 00004 ENVANTER NUMARALI KUR'AN'I KERİM'İN SÛRE BAŞI TEZYİNATLARI
Dr. Öğr. Üyesi Sabri DEMİRCİ	MÜFESSİRLERİN NECM SÛRESİNİN İLK (1-18) AYETLERİNİ TAHLİLLERİ VE BU ÂYETLERİN Mİ'RAC MU'CİZE İLE İLGİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYİŞ	OSMANLI DÖNEMİ MISIRIN'DA HALVETİYYE TARİKATI: XVIII. ASIR
Doç. Dr. Ali KUYAKSİL	BİR MİLİS KUVVETİ LİDERİ OLARAK SAİD NURSİ'NİN DOĞU ANADOLU'DA RUS VE ERMENİ SALDIRILARINA KARŞI MÜCADELESİ
Uzm. İsmail AK Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ELİTOK	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDE BULUNAN SULTAN ABDÜLHAMİD HAN VAKFINA AİT 1418 ENVANTER NUMARALI VAKFİYE VE TEZYİNATI

07.12.2019	
Oturum-1, Salon-4 **Saat: 09:00- 12:30**	**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA**
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA	MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ VƏ GÖYTÜRK YAZILARINDA İSMİN HALLARI
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT	TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE MİLLİ DUYGULAR, VATAN, YURT, BİRLİK VE BERABERLİK KAVRAMLARI
Doç. Dr. Sinan YALÇIN Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	AKADEMİSYENLERİN ÖRGÜTSEL ADALET, ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK VE ÖRGÜTSEL SİNİZME İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ
Doç. Dr. Abdurrahman Kolcu	ORHAN PAMUK'UN KAR ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM
Dr. Öğt. Üyesi Mehmet Seyman ÖNDER	"İMAMIM MANKEN KIZI" ROMANININ SOSYOLOJİK TAHLİLİ
Doç. Dr. Abdurrahman Kolcu	ORHAN PAMUK'UN KARA KİTAP ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ	TÜRK BOYLARININ ORTAK DUYUŞ VE DÜŞÜNÜŞLERİNİN İZLERİ: KAZAK VE TÜRKİYE TÜRKLERİNİN ORTAK ATASÖZLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ	TÜRK DESTANLARINDA DEMONİK BİR VARLIK: CELMOGUZ/YALMAVUZ
Öğr. Gör. Firuz FEVZİ	AFGANİSTAN'DA SON ELLİ YILDA ÇIKAN TÜRKÇE ESERLERİNİN ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Çinarə QƏHRƏMANOVA	AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT LEKSİKASI
Hamiyet ATALAY Doç. Dr. Necdet TOZLU Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	ÂŞIK MEVLÜT MERTOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE TEMA VE DEĞERLER
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKIN Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	ERZİNCAN'A YERLEŞTİRİLEN SURİYELİ SIĞINMACILARIN TEMEL SORUNLARINI BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ÖN ARAŞTIRMA
Doç. Dr. Meheddin İSPİR	GAZELLERDE SEVGİLİYİ ANLATMADA KALEM KELİMESİNİN KULLANILMASI
Doç. Dr. Meheddin İSPİR	ÜSKÜPLÜ ATÂ'NIN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK ADLI ESERİNDE TÜRKÇE KELİMELERİN CİNAS OLARAK KULLANILMASI

07.12.2019	
Oturum-2, Salon-4 **Saat: 12:30- 15:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Murathan KEHA**
Doç. Dr. Ömer ALKAN Dr. Öğr. Üyesi Hayri ABAR Arş. Gör. Şeyda ÜNVER	TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ ALKOL KULLANIMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ
Doç. Dr. Ömer ALKAN Arş. Gör. Şeyda ÜNVER	TÜRKİYE'DE TÜTÜN KULLANIM SÜRESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI
Doç. Dr. Ömer ALKAN Ayşenur DEMİR	TÜTÜN KULLANIMININ SAĞLIK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ SONUÇLARINA YÖNELİK BİLGİ VE BELİRLEYİCİLERİ
Doç. Dr. Ömer ALKAN Esra GÜNEY	TRA1 BÖLGESİNDE E-TİCARET KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Hayri ABAR Esra GÜNEY	TÜRKİYE'DE HIRSIZLIK SUÇUNU ETKİLEYEN BÖLGESEL FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI
Arife KILINÇ Arş. Gör. Yağız Can BAYHAN Doç. Dr. Hakan EYGÜ	İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: PARAMETRİK OLMAYAN BİR YAKLAŞIM
Arş. Gör. Yağız Can BAYHAN Arife KILINÇ Doç. Dr. Hakan EYGÜ	TÜRKİYE' DE TRAFİK KAZALARININ PARETO ÇÖZÜMLEMESİYLE ARAŞTIRILMASI
G.Gülenay ZENGİN	BAZI LİNEER OPERATÖRLERİN HYERS-ULAM KARARLILIĞI
Öğr. Gör. Abdurrahman SEFALI Dr. Öğr. Üyesi Betül GIDIK Doç. Dr. Zehra CAN	BAYBURT'TA YAYILIŞ GÖSTEREN ALLİUM SP. TÜRLERİNİN MORFOLOJİK VE EKOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ
Öğr. Gör. Abdurrahman SEFALI	BAYBURT'TA YAYILIŞ GÖSTEREN MENEKŞE (VIOLA SP.) TÜRLERİNİN PEYZAJA UYGUNLUK AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ÖZDEMİR BAKİ Hatice Kübra YILMAZ	ÖĞRETMENLERİN FARK ETMEYİ ÖĞRENMELERİNDE VİDEO KULÜPLER: BİR LİTERATÜR TARAMASI

07.12.2019	
Oturum-3, Salon-4 **Saat: 15:30- 17:30**	**Oturum Başkanı: Doç. Dr. Serpil Ünal KESTANE**
Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAKUŞ UMAR	CAM UÇURUM KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ GÖRÜNÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi Taleh HALİLOV	ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN'DA EĞİTİMİN DURUMU
Doç. Dr. Metin AKSOY Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ	ARAP PROTESTOLARININ SOSYO-EKONOMİK KÖKENİ BAĞLAMINDA OTORİTER SOSYAL SÖZLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ
Doç. Dr. Metin AKSOY Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ	ARAP DÜNYASINDA DEĞİŞİMİN İTİCİ GÜCÜ OLARAK ORTA SINIF
Doç. Dr. Salih Börteçine AVCI Ayşegül Mete	KAMU KURUMLARINDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM SİNİZMİNE TEORİK BAKIŞ: MİLLİ EĞİTİM ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Peri PASHAYEVA	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FONETİKA ÜZRƏ MƏLUMATIN MƏZMUNU VƏ TEST NÜMUNƏLƏRİ
Doç. Dr. Serpil Ünal KESTANE	ETİK OLMAYAN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARININ NEDENLERİ

07.12.2019	
Oturum-1, Salon-5 **Saat: 09:00- 12:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Murathan KEHA**
Nurgül ERGÜL Öğr. Gör. Akın AY	FEMİNİST KURAM BAĞLAMINDA TÜRK SİNEMASINDA KADIN İMGESİ:"TERSİNE DÜNYA" FİLM ANALİZİ
Öğr. Gör. Aylin DERVİŞ Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEĞİRMENCİ	KÜYERELLEŞME BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ LAY'S REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Arzu Başak FİDAN Sultan KOCA Prof. Dr. Derya ÖCAL	REKLAMDA KÜLTÜREL KODLAMALAR: ETNİK REKLAMCILIK VE REKLAM-KÜLTÜR İLİŞKİSELLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Sultan KOCA Arzu Başak FİDAN Prof. Dr. Derya ÖCAL	DİJİTALİN SOSYOTELİZM (PHUBBING) ODAKLI YANSIMALARI
Elifnur TERZİOĞLU	TÜRKİYE'DE İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI: KAMU DİPLOMASİSİ KONUSUNDAKİ DOKTORA TEZLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME
Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR Aleyna Makbule ÜNAL	GIDA SEKTÖRÜNDE ULUSAL ALANDA HİZMET VEREN MARKALARIN FACEBOOK PAYLAŞIMLARINA YÖNELİK TÜKETİCİLERDEN GELEN YORUMLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME
Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR Aleyna Makbule ÜNAL	KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA X KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA KULLANIMI: WHATSAPP ÖRNEĞİ
Zeynep KİMYA	İNSTAGRAM KULLANICISI KADINLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIM, TUTUM VE ALIŞKANLIKLARININ DEĞER YÖNELİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

07.12.2019	
Oturum-2, Salon-5 **Saat: 12:30- 15:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Meral OLTULU**
Dr. Heydar DEHGHANPOUR Prof. Dr. Kemalettin YILMAZ Dr. Faraz AFSHARI	EVALUATION OF CARBOXYMETHYL CELLULOSE AS FIBER DISTRIBUTOR IN ELECTRICALLY CONDUCTIVE CONCRETES CONTAINING CARBON FIBER
Dr. Heydar DEHGHANPOUR Dr. Faraz AFSHARI Prof. Dr. Kemalettin YILMAZ	EXAMINATION OF ELECTRODE INTERVALS IN ELECTRICALLY CONDUCTIVE CONCRETES PRODUCED FOR AIRPORT RUNWAYS BY FE METHOD
Arş. Gör. Mehmet YOLADI Dr. Eda Feyza AKYÜREK Dr. Kadir GELİŞ Dr. Faraz AFSHARI	EXPERİMENTAL INVESTİGATİON OF HEAT TRANSFER İN CYLİNDRİCAL AND RECTANGULAR FİNS İN A VERTİCAL RECTANGULAR DUCT
Öğr. Gör. Harun Yüksel GÜLYAPRAK Prof. Dr. Rüstem GÜL	ARTVİN YUSUFELİ PİRİNÇ KABUĞU KÜLÜNÜN BETON ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ
Arş. Gör. Metehan ARDAHANLI Dr. Öğr. Üyesi Meral OLTULU İbrahim ALAMERİ	EVALUATION OF THE MECHANICAL PROPERTIES OF SELF-COMPACTING CONCRETE CONTAINING FLY ASH SUBJECTED TO EARLY-AGE TEMPERATURE
Öğr. Gör. Hasan POLAT Dr. Öğr. Üyesi Meral OLTULU	POLİMER KOMPOZİTLERİN MEKANİK ÖZELLİKLERİNE LİMONİT MİNERALİNİN ATIĞININ ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAYRAK	2007 VE 2018 DEPREM YÖNETMELİKLERİNİN ERZURUM İLİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAYRAK Prof. Dr. Yusuf BAYRAK	TÜRKİYE İÇİN EN BÜYÜK YER İVMESİ-ŞİDDET İLİŞKİSİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Kübra ÇINAR DEMİR	EFFECT OF pH ON WO 3 THIN FILMS GROWN VIA ELECTRODEPOSITION
Doç. Dr. Hamza Yaşar OCAK Öğr. Gör. Gencer SARIOĞLU Öğr. Gör. Reyhan BAŞER Doç. Dr. Salih AKBUDAK	Al-6Mg-1,1Sc ve Al-6Mg-1,9Sc ALAŞIMLARININ BAZI TERMAL ÖZELLİKLERİNDE Sc KATKISININ DENEYSEL OLARAK İNCELENMESİ

07.12.2019	
Oturum-3, Salon-5 **Saat: 15:30- 18:00**	**Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Demet DEMİRCİ GÜLTEKİN**
Muhammed Murad TOP Arş. Gör. Mehmet YILMAZ Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih ÇORAPSIZ	MİKRODENETLEYİCİ TABANLI AKTİF BATARYA YÖNETİM SİSTEMİ TASARIMI
Arş. Gör. Mehmet YILMAZ Muhammed Murad TOP Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih ÇORAPSIZ	CUK DÖNÜŞTÜRÜCÜNÜN TASARIMI, DİNAMİK ANALİZİ VE DENETİMİ
Arş. Gör. Bahadır ÖZKILBAÇ Prof. Dr. Tevhit KARACALI	FPGA İLE IEEE754 KAYAN NOKTALI SAYI FORMATINDA TÜREV ALICI TASARIMI VE GERÇEK ZAMANLI UYGULAMASI
Dr. Hamid ZAMANLOU Prof. Dr. Sadri ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Filiz KARABUDAK Dr. Öğr. Üyesi Ruhi YEŞİLDAL	BAKIR DİSKTE FARKLI YÜK VE FREKANSLARDA SONLU ELEMANLAR YÖNTEMLERİ İLE AŞINMA ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Ali Murat ATEŞ Öğr. Gör. Dr. Özer KESTANE Doç. Dr. Koray ÜLGEN	BİR EĞİTİM BİNASININ YILLIK ENERJİ ANALİZİ
Öğr. Gör. Dr. Özer KESTANE Dr. Öğr. Üyesi Ali Murat ATEŞ Doç. Dr. Koray ÜLGEN	MODEL BİR FOTOVOLTAİK-TERMAL (FV/T) TOPLAYICININ TASARIMI VE ENERJİ ANALİZİ
Öğr. Gör. Saadet GÜLER Arş. Gör. Ahmet YAVAŞ Doç. Dr. Mustafa EROL	ESNEK FOTOKATALİZÖRLER OLARAK KARBON FİBERLER ÜZERİNE VANADYUM KATKILI ZNO YAPILARIN GELİŞTİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Demet DEMİRCİ GÜLTEKİN	YENİ PERİLEN TÜREVLERİNİN SENTEZİ
Dr. Öğr. Üyesi Erdal TURGUT Dr. Öğr. Üyesi Sevda SARITAŞ Prof. Dr. Saman HABASHYANİ Prof. Dr. Muhammet YILDIRIM Prof. Dr. Emre GÜR	INVESTIGATION OF STRUCTURAL, OPTİCAL AND GAS SENSOR PROPERTIES OF AS-DEPOSITED AND TUNGSTEN (W) DOPED NiO
Dr. Öğr. Üyesi Gül KOTAN Gül ÖZDEMİR Prof. Dr. Haydar YÜKSEK	2-[(3-(P-KLOROBENZİL)-4,5-DİHİDRO-1H-1,2,4-TRİAZOL-5-ON-4-İL)-AZOMETİN]-BENZOİK ASİD MOLEKÜLÜNÜN SPEKTROSKOPİK (13 C/ 1 H-NMR) VE HESAPSAL İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Gül KOTAN Prof. Dr. Haydar YÜKSEK	1-(MORFOLİN-4-İL-METİL)-3-(N-PROPİL)-4-(4-İZOPROPİLBENZİLİDENAMİNO)-4,5-DİHİDRO-1H-1,2,4-TRİAZOL-5-ON BİLEŞİĞİNİN SENTEZİ, DENEYSEL VE TEORİK ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iii
KONGRE PROGRAMI	iv
İÇİNDEKİLER	v

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Filiz BAYOĞLU KINA ***BİR EĞİTİMCİ VE AHLAKÇI OLARAK AHMET YESEVİ***	**1**
Selami ŞİMŞEK ***AHMED YESEVÎ'NİN FÜTÜVVET VE MELÂMET ANLAYIŞI***	**9**
Zülküf AYRANGÖL & Mustafa TEKDERE & Bülent Diclehan ÇADIRCI ***MÜKELLEFLERİN VERGİ ALGILAMASI VE VERGİ PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ***	**21**
Ş. Mustafa ERSUNGUR & Elifnur TIĞTEPE & Fatma KILIÇ ***TÜRKİYE İLE DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME***	**40**
Ş. Mustafa ERSUNGUR & Abdullah TAKIM ***KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNİN EKONOMİK YAPI ANALİZİ: GİRDİ-ÇIKTI YÖNTEMİYLE BİR UYGULAMA***	**67**
Yılmaz Onur ARİ ***İKTİSAT-MUTLULUK İLİŞKİSİ: BHUTAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME***	**75**
Yılmaz Onur ARİ ***ULUSLARARASI KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ EKONOMİK KRİZLERİ DERİNLEŞTİRMEDEKİ ROLLERİ***	**85**
Hüseyin Hüsnü BAHAR ***FARKLI LİSANS PROGRAMINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARI DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI***	**94**
Hüseyin Hüsnü BAHAR ***FARKLI LİSANS PROGRAMLARINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN EBEVEYN ÖĞRENİM DURUMLARININ İNCELENMESİ***	**100**
Muhammed ÇİFTÇİ &İsa YILDIRIM &Rahman ÇAKIR & Durdağı AKAN ***ÖĞRETMEN ADAYLARININ İLETİŞİM BECERİLERİ İLE ÖZ YETERLİLİK BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ***	**109**
Bekir BİTMİŞ & Ahmet Ragıp ÖZPOLAT ***BİREYLERİN DUYGU DÜZENLEME STRATEJİLERİNE GÖRE ŞEMA MODLARININ İNCELENMESİ***	**119**
Fatih AYDOĞDU & Figen GÜRSOY ***AHISKA TÜRKLERİNİN AD VERME GELENEKLERİNİN İNCELENMESİ***	**135**
Neriman ARAL & Figen GÜRSOY & Burçin AYSU & Fatih AYDOĞDU ***TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ***	**147**

Mehmet Ali SEVEN & Esra KIZILIRMAK ***ÇOCUK GELİŞİMİ ÖN LİSANS PROGRAMLARINDA BOLOGNA SÜRECİ ÜZERİNE AKADEMİSYEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ***	**158**
Elif Berrak GÜNDÜZ BAHADIR & Esra ÖZAY KÖSE ***STEM UYGULAMALARININ 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE VE SORGULAYICI ÖĞRENME BECERİLERİ ALGILARINA ETKİSİ***	**175**
Abdulvahap BAYDAŞ & Mehmet Emin YAŞAR ***MARKANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA***	**184**
Abdulvahap BAYDAŞ & Abdulaziz SEZER & Mehmet Emin YAŞAR ***SATIŞ PERSONELLERİNİN SATIŞ VE MÜŞTERİ YÖNLÜLÜKLERİ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: DÜZCE'DE BİR UYGULAMA***	**195**
Abdulvahap BAYDAŞ & Halim TATLI & Mehmet Emin YAŞAR ***TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ***	**211**
Kurtuluş MERDAN ***BAZI TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİNİN FİYATLANDIRILMASINDA YAŞANAN SORUNLAR VE ÖNERİLER (TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME)***	**223**
Kurtuluş MERDAN ***MUHASEBE MESLEĞİNİN GELECEĞİ VE ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE MESLEĞİNE BAKIŞ AÇILARI***	**232**
Şule Yüksel YİĞİTER ***SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS UYGULAMALARI VE FİNANSAL PİYASALARA YANSIMALARI***	**241**
Zeynep BİRİCİK & Zuhal ERGÜN ***GÜNDEMDEKİ GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) NUN DİJİTAL BAĞIMLILIKLA İLİŞJİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME***	**250**
Fatih DEĞİRMENCİ ***SİYASAL İLETİŞİMDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR: YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN SİYASAL KAMPANYALARDA KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME***	**259**
Kaan Mert ÖZTÜRK ***SOSYAL MEDYANIN KİŞİSEL İMAJ OLUŞUMUNA ETKİSİ INSTAGRAM ÖRNEĞİ***	**265**
Sevda BOZKURT ***ERZURUM GELENEKSEL YEREL MEDYASININ DİJİTAL MEDYAYA ENTEGRASYONU***	**290**
Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN ***DİNİ İMGELERİN/DEĞERLERİN MEDYADA TÜKETİM NESNESİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ***	**310**
Yelda KORKUT ***DİJİTAL YERLİLER İLE BERABER ORTAYA ÇIKAN " DİL KULLANIMI" SORUNSALI***	**328**
Nerman KOCATÜRK ***MİTOLOJİK DÜŞÜNCEDE HIZIR İMGESİNİN MİLLİ ÖZGÜNLÜĞÜ***	**338**
Yalçın KAVAK ***YARGITAY KARARLARI ÇERÇEVESİNDE HEKİMLİK SÖZLEŞMESİ***	**354**

Safiye SARİ ***TASARIM-DİKİM VE SÜSLEME BAĞLAMINDA BİR İÇ GİYİM TASARIMI***	**366**
Safiye SARİ ***GİYSİ TASARIMINDA GELENEKSEL ANLAYIŞLAR: ERZURUM EHRAM DOKUMASI***	**378**
Gülten GÜLTEPE & Yunus BERKLİ ***ORTAÇAĞ SANATINDA İKONOGRAFİK BİR TEMSİL: TAÇKAPI ÖRNEĞİ***	**396**
Caner ŞENGÜNALP ***ANİSH KAPOOR'UN TİYATRO SAHNESİNE DÖNÜŞEN HEYKELLERİ***	**408**
Caner ŞENGÜNALP ***ALBERTO BURRİ'NİN "II CRETTO" YAPITI EKSENİNDE PEYZAJIN HEYKELE DÖNÜŞÜMÜ***	**428**
Tuğba Çelebi ***JOSEPH BEUYS'UN HAYATININ 9 YAŞ ÖĞRENCİLERİNİN RESİM DERSİNDE KULLANILMASININ EĞİTSEL ELEŞTİRİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ***	**439**
SELMA TAŞKESEN ***RESİM-İŞ EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN ANA SANAT ATÖLYE DERSİ TUTUMLARI İLE ATÖLYE DERSİ BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA***	**446**
Yasemin Gül ***KİLİN ÇOCUKLARIN FİZİKSEL GELİŞİMİ VE ÖĞRENME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ***	**451**
Elnur MUSTAFAYEV ***ZERDÜŞTLÜK`TE MEHDİLİK İNANCININ MOTİFLERİ***	**460**
Emine GÜMÜŞ BÖKE ***İSLÂM AİLE HUKUKUN'DA KADININ İDDET NAFAKASI***	**470**
Neriman MORKOÇ ***MUKADDİME ESERİNİN DEĞERLER SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ***	**484**
Neriman MORKOÇ ***ORTADOĞU'DA SÜNNİ Şİİ İLİŞKİSİ***	**488**
Hacer HÜSEYNOVA ***MODERN AZERBAYCAN DİLİNDE VE GÖYTÜRK YAZITLARINDA İSİMLERİN ÇEKİMLERİ***	**495**
Çinarə QƏHRƏMANOVA ***AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT LEKSİKASI***	**499**
Səfa ABADOVA ***SİNTAKSİS PROBLEMLƏRİNƏ MÜNASİBƏT***	**504**
Nazilə ABDULLAZADƏ ***FƏRHAD AĞAZADƏ və ONUN "ƏDƏBİYYAT MƏCMUƏSİ" DƏRSLİYİ***	**508**
Hikmet AKYOL &Harun CAN &Kübra KARAKUŞ ***FİNANSAL DERİNLEŞME, EKONOMİK BÜYÜME VE YOKSULLUK ARASINDAKİ İLİŞKİDE YOLSUZLUKLARIN ROLÜ NEDİR?***	**515**
Kerem KARABULUT &Hikmet AKYOL &Kübra KARAKUŞ ***TÜRKİYE'DE HANEHALKI BORÇLANMASI VE İŞ ÇEVRİMLERİ İLİŞKİSİ***	**523**
Adem ÖZBEK ***ERKEN DÖNEM FİNANS EĞİTİMİ KAPSAMINDA ULUSLARARASI BAKALORYA EĞİTİMİ***	**533**

Adem ÖZBEK ***FİNANSAL ALIŞKANLIKLARIN OLUŞMASINDA FİNANSAL BİLGİNİN ELDE EDİLME BİÇİMİ ve ZAMANININ ÖNEMİ***	**542**
Murat KARAHAN & Fatih GENÇ ***MUHASEBE STANDARTLARINDA MEYDANA GELEN SON DEĞİŞİKLER IŞIĞINDA BOBİFRS VE TFRS'NİN KIYASLANMASI***	**552**
Sena Özge DOĞANÇAY & Selahattin YAVUZ ***HİZMET İÇİ EĞİTİMİ VE İŞ TATMİNİ BAKIMINDAN BANKA ÇALIŞANLARIN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN GRUPLARI ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ***	**561**
Sena Özge DOĞANÇAY & Selahattin YAVUZ ***BANKA ÇALIŞANLARININ HİZMET İÇİ EĞİTİMİ İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ1***	**571**
Serdar AYDIN & Adem ÖZDEMİR ***BITCOIN PARA BİRİMİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN SİBER SALDIRILARIN İNCELENMESİ***	**579**
Serdar AYDIN & Gökhan TUTAR ***ÇOKLU İŞ PARCACIKLARI İLE VERİ TABANI PERFORMANS ÖLÇEKLENDİRİLMESİ***	**588**
Ahmet Kamil KABAKUŞ & Hasan KÜÇÜKOĞLU ***RİSK PAYLAŞIMININ BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ DİJİTALLEŞME SÜRECİNE ETKİSİ***	**596**
Ahmet Kamil KABAKUŞ & Hasan KÜÇÜKOĞLU ***ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ MOBİL BANKACILIK TERCİHLERİNE İLİŞKİN ALGILARI: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ***	**614**
Sinan YAZICI ***MISIR'DA DEVLETİN OLUŞUMU VE ANAYASAL GELİŞMELER***	**631**
Sinan YAZICI ***OSMANLI CİHAN DEVLETİ'NDEN OSMANLI DEVLETİNE KURUMSAL DEĞİŞİM***	**639**
İsmail DURSUNOĞLU ***ELİTLERİN DİKTASINDAN ÇOĞUNLUĞUN DİKTASINA: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MUHALEFET İLE İLİŞKİLER***	**645**
İsmail DURSUNOĞLU ***CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE YASAMA ERKİ***	**651**
Hayriye ŞENGÜN & Mehmet KAPUSIZOĞLU ***BELEDİYELERİN ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERE YAKLAŞIMI: YENİMAHALLE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ***	**655**
Hayriye ŞENGÜN & Mehmet KAPUSIZOĞLU ***ÇOCUĞUN KORUNMASI VE TÜRKİYE'DE ÇOCUĞA YÖNELİK SOSYAL HİZMET ÖRGÜTLENMESİ***	**663**
Osman AÇAR & Fatih UÇAN & Salih Börteçine AVCI ***POLİTİK BECERİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİNDE PROAKTİF KİŞİLİĞİN ARACI ROLÜ***	**674**
Gökhan KÖMÜR ***SİYASAL DAVRANIŞLARIN ŞEKİLLENMESİNDE AİLE FAKTÖRÜ***	**687**
Tuersunjiang ABULAITI & Mustafa TALAS ***ÇİN TARİHİNDE KÜLTÜREL MİLLİYETÇİLİK VE ÇİN YAYILMACILIĞI***	**693**
Hakan KOLÇAK	**700**

HAMMURABİ KANUNLARININ HUKUKÎ GEÇERLİLİĞİ: AKSİYOLOJİK, MADDÎ VE BİÇİMSEL AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRME	
Toğrul XƏLILOV ***NAXÇIVAN DİYARININ SON TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNDƏN AŞKAR OLUNMUŞ ÇƏKMƏ FORMAL GİL QABLAR***	**711**
Ayben NALBANTOĞLU ***DARÜLFUNUN ve 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU***	**716**
Ayben NALBANTOĞLU ***II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMCİLERİNİN EĞİTİM TARİHİMİZDEKİ YERİ ve ÖNEMİ***	**732**
Musa MURSAQULİYEV ***MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİMİZ: "KEŞİKÇİDAĞ"***	**748**
Yeganə HACIYEVA ***KOMİZMİ YARADAN BƏDİİ VASİTƏLƏR***	**755**
Adem DÖLEK ***AİLE İÇİ İLETİŞİMDE ÖFKENİN KONTROL ALTINA ALINMASI VE ÖNEMİ (Hadisler Bağlamında)***	**759**
Mehmet Şirin AYİŞ ***TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BİR NEFİS TERBİYE METODU OLARAK RİYAZET***	**768**
Mehmet Şirin AYİŞ ***OSMANLI DÖNEMİ MISIRIN'DA HALVETİYYE TARİKATI: XVIII. ASIR***	**784**
Elif KIRKKESELİ & Burcu TOĞRUL ***SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN FAZIL AHMET PAŞA KOLEKSİYONUNA AİT 00004 ENVANTER NUMARALI KUR'AN'I KERİM'İN SÛRE BAŞI TEZYİNATLARI***	**798**
Sabri DEMİRCİ ***MÜFESSİRLERİN NECM SÛRESİNİN İLK (1-18) AYETLERİNİ TAHLİLLERİ VE BU ÂYETLERİN Mİ'RAC MU'CİZE İLE İLGİSİ***	
Ali KUYAKSİL ***BİR MİLİS KUVVETİ LİDERİ OLARAK SAİD NURSİ'NİN DOĞU ANADOLU'DA RUS VE ERMENİ SALDIRILARINA KARŞI MÜCADELESİ***	**826**
İsmail AK & Hüseyin ELİTOK ***VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDE BULUNAN SULTAN ABDÜLHAMİD HAN VAKFINA AİT 1418 ENVANTER NUMARALI VAKFİYE VE TEZYİNATI***	**839**
Neslihan Huri YİĞİT ***TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE MİLLİ DUYGULAR, VATAN, YURT, BİRLİK VE BERABERLİK KAVRAMLARI***	**863**
Sinan YALÇIN& Mehmet ÖZBAŞ ***AKADEMİSYENLERİN ÖRGÜTSEL ADALET, ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK VE ÖRGÜTSEL SİNİZME İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ***	**870**
Mustafa AKIN & Mehmet ÖZBAŞ ***ERZİNCAN'A YERLEŞTİRİLEN SURİYELİ SIĞINMACILARIN TEMEL SORUNLARINI BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ÖN ARAŞTIRMA***	**877**
Hamiyet ATALAY &Necdet TOZLU &Mehmet ÖZBAŞ ***ÂŞIK MEVLÜT MERTOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE TEMA VE DEĞERLER***	**885**
Abdurrahman KOLCU	**891**

ORHAN PAMUK'UN KARA KİTAP ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM	
Abdurrahman KOLCU *ORHAN PAMUK'UN KAR ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM*	**900**
Mehmet Seyman ÖNDER *"İMAMIM MANKEN KIZI" ROMANININ SOSYOLOJİK TAHLİLİ*	**908**
Şule GEZER *TÜRK BOYLARININ ORTAK DUYUŞ VE DÜŞÜNÜŞLERİNİN İZLERİ: KAZAK VE TÜRKİYE TÜRKLERİNİN ORTAK ATASÖZLERİ*	**914**
Şule GEZER *TÜRK DESTANLARINDA DEMONİK BİR VARLIK: CELMOGUZ/YALMAVUZ*	**925**
Meheddin İSPİR *ÜSKÜPLÜ ATÂ'NIN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK ADLI ESERİNDE TÜRKÇE KELİMELERİN CİNAS OLARAK KULLANILMASI*	**934**
Meheddin İSPİR *GAZELLERDE SEVGİLİYİ ANLATMADA KALEM KELİMESİNİN KULLANILMASI*	**949**
Ömer ALKAN &Hayri ABAR & Şeyda ÜNVER *TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ ALKOL KULLANIMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ*	**959**
Ömer ALKAN & Şeyda ÜNVER *TÜRKİYE'DE TÜTÜN KULLANIM SÜRESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI*	**968**
Ömer ALKAN & Ayşenur DEMİR *TÜTÜN KULLANIMININ SAĞLIK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ SONUÇLARINA YÖNELİK BİLGİ VE BELİRLEYİCİLERİ*	**975**
Ömer ALKAN & Esra GÜNEY *TRA1 BÖLGESİNDE E-TİCARET KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI*	**985**
Hayri ABAR & Esra GÜNEY *TÜRKİYE'DE HIRSIZLIK SUÇUNU ETKİLEYEN BÖLGESEL FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI*	**994**
Yağız Can BAYHAN & Arife KILINÇ & Hakan EYGÜ *TÜRKİYE' DE TRAFİK KAZALARININ PARETO ÇÖZÜMLEMESİYLE ARAŞTIRILMASI*	**1002**
Arife KILINÇ & Yağız Can BAYHAN & Hakan EYGÜ *İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: PARAMETRİK OLMAYAN BİR YAKLAŞIM*	**1013**
Taleh HALİLOV *ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN'DA EĞİTİMİN DURUMU*	**1025**
Metin AKSOY & Ahmet Mutlu AKYÜZ *ARAP PROTESTOLARININ SOSYO-EKONOMİK KÖKENİ BAĞLAMINDA OTORİTER SOSYAL SÖZLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ*	**1032**
Metin AKSOY & Ahmet Mutlu AKYÜZ *ARAP DÜNYASINDA DEĞİŞİMİN İTİCİ GÜCÜ OLARAK ORTA SINIF*	**1037**
Salih Börteçine AVCI & Ayşegül METE	**1043**

KAMU KURUMLARINDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM SİNİZMİNE TEORİK BAKIŞ: MİLLİ EĞİTİM ÖRNEĞİ	
Peri PASHAYEVA *İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FONETİKA ÜZRƏ MƏLUMATIN MƏZMUNU VƏ TEST NÜMUNƏLƏRİ*	**1051**
Serpil ÜNAL KESTANE *ETİK OLMAYAN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARININ NEDENLERİ*	**1057**
Nurgül ERGÜL & Akın AY *FEMİNİST KURAM BAĞLAMINDA TÜRK SİNEMASINDA KADIN İMGESİ:"TERSİNE DÜNYA" FİLM ANALİZİ*	**1070**
Aylin DERVİŞ & Fatih DEĞİRMENCİ *KÜYERELLEŞME BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ LAY'S REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ*	**1080**
Sultan KOCA Arzu Başak FİDAN & Derya ÖCAL *DİJİTALİN SOSYOTELİZM (PHUBBING) ODAKLI YANSIMALARI*	**1087**
Arzu Başak FİDAN &Sultan KOCA & Derya ÖCAL *REKLAMDA KÜLTÜREL KODLAMALAR: ETNİK REKLAMCILIK VE REKLAM-KÜLTÜR İLİŞKİSELLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*	**1096**
Elifnur TERZİOĞLU *TÜRKİYE'DE İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI: KAMU DİPLOMASİSİ KONUSUNDAKİ DOKTORA TEZLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME*	**1111**
Gülsüm ÇALIŞIR & Aleyna Makbule ÜNAL *KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA X KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA KULLANIMI: WHATSAPP ÖRNEĞİ*	**1128**
Gülsüm ÇALIŞIR & Aleyna Makbule ÜNAL *GIDA SEKTÖRÜNDE ULUSAL ALANDA HİZMET VEREN MARKALARIN FACEBOOK PAYLAŞIMLARINA YÖNELİK TÜKETİCİLERDEN GELEN YORUMLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME*	**1142**
Zeynep KİMYA *İNSTAGRAM KULLANICISI KADINLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIM, TUTUM VE ALIŞKANLIKLARININ DEĞER YÖNELİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ*	**1159**
Fatma KOÇ & Mukadder AKSAKAL *ERZURUM MÜZESİ GİYSİ KOLEKSİYONUNDAKİ KOLSUZ ÜSTLÜKLER*	**1169**
Müge MANGA & Esra BALLI & M. Akif DESTEK *EKONOMİK BÜYÜME, FİNANSAL GELİŞMİŞLİK, DIŞA AÇIKLIK VE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*	**1182**
Müge MANGA & M. Akif DESTEK *SERMAYE KAÇIŞI İLE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: MISIR ÜZERİNE BİR İNCELEME*	**1188**
Bahar MERT & Sonay Serpil ALPDOĞAN & Hayri ERTAN *ELİT VOLEYBOLCULARIN HÜCUMDA VE BLOKTA SIÇRAMA VE KONMA BECERİLERİNİN POZİSYONLARA GÖRE İNCELENMESİ (KADINLAR VOLEYBOL AVRUPA ŞAMPİYONASI YARI FİNAL VE FİNAL MAÇLARI ÖRNEĞİ)*	**1195**
Osman AÇAR & Şükrü NİŞANCI *İSLAMIN SİYASİ DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN TEŞEKKÜLÜ VE DEVLET BAŞKANLIĞI ANLAYIŞLARI*	**1202-1217**

BİR EĞİTİMCİ VE AHLAKÇI OLARAK AHMED YESEVİ

AHMED YESEVI AS A EDUCATIONALIST AND MORALIST

Dr. Öğr. Üyesi Filiz BAYOĞLU KINA

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

ÖZET

12. y.y.da Orta Asya'da yaşamış olan Hoca Ahmed Yesevî, hem İslâmiyet'in yayılmasına hem de ahlâk ve maneviyatın yerleşmesine önemli katkılar sunmuştur. Ahmed Yesevi Orta Asya'da hikmetli sözleri toplayan ilk kişi olarak kabul edilir. *Divan_ı Hikmet* dini ve ahlaki hikâyelerden, tarikat esaslarından ve süluk adabına dair öğretici manzumelerden oluşan bir eserdir. Yesevi'nin temel uğraşı menkıbeler, münacatlar, feryatlar, istiğfarlar yoluyla halka nasıl yaşamaları gerektiğine yönelik bir yol çizmektir. Hitabettiği topluluğun fikir ve ruh seviyesinin Hikmeti ya da tasavvufi felsefenin inceliklerini anlayamayacakları kanaatinde olduğu için şer'i ve ahlaki meseleleri öğüt verici bir şekilde anlatmıştır. Bu öğütler uhrevi saadeti kazanmanın yolu olduğu için de mutlaka uyulması gereken emirler şekline dönüşmüştür. Ahmed Yesevi tasavvuf fikrine sahip olsa da bir ahlakçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlâkın asıl amacı teori değil, pratiktir. Yaşama katkı sunmayan, uygulama alanına geçmeyen ahlâk anlayışının pratikte bir değeri yoktur. Yesevî düşüncesinde insanın olgunluğa erişmesi için teori ile pratik arasında bir bütünlük sağlanması şarttır. Yesevî, bu hususta imanı felsefî açıklamalarla anlatmaktan ziyade, insanı doğrudan tasavvufî değerlerle eğitmek yoluyla hakikate götürmek gerektiğini ifade etmiştir. Yesevi gösteriş, yalan, kibir, rüşvet gibi kötü huy ve davranışlardan vazgeçmeyi öğütler. Bunların çaresi olarak nefisle mücadele etmeyi görür. Tasavvufun başlıca amacı da budur. Merhamet, cömertlik, tevazu, sadakat gibi güzel huy ve davranışlar ise övülür. Hikmetler, İslam ahlâkının insan idrakine sunulmuş hâlini ifade ederler. Bu itibarla Hoca Ahmed Yesevî'de, ahlâk merkezli bir din anlayışı hâkimdir. O, bu anlayışın insanda ve toplumda yansıması için çalışmış; konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. Hikmetlere bütün olarak bakıldığında, üzerinde en çok durulan konuların dini ve ahlaki unsurlar ve bunlara bağlı olarak toplumun ve zamanın ihtiyacı olan değerlerin ön plana çıkarılmasının esas olduğu görülür. Ve bu değerlerle toplumun eğitilmesi ve yönlendirilmesi amaçlanır. Özetle çalışmamızın amacı Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinin güzel ahlakı benimsemek ve yaşamakla ilgili olduğuna dikkat çekerek onun ahlakçı ve eğitici kişiliğine vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, Ahlak, Hikmet, Divan-ı Hikmet, Ahlakçı, Eğitim.

ABSTRACT

Muslim Preacher Ahmed Yesevi, who lived in Central Asia in the 12th century, made important contributions both to the spread of Islam and to the establishment of morality and spirituality. Ahmed Yesevi is considered to be the first to collector of wise words in Central Asia. Divan-i Hikmet is a work, which consists of religious and moral stories, principles of the sect and instructive verses about the pheasant manners. Yesevi's main endeavor is to provide a way for the people to live through legends, debates, screams and indignation. Since he thinks that the level of his community's mentality and souls cannot be enough to understand the subtleties of Wisdom or Sufi philosophy, he elucidated the evil and moral issues in an advisory manner. Since these counsels are the way to gain other spiritual bliss, they have become the form of imperatives that must be followed. Although Ahmed Yesevi has the idea of Sufism, he appears as a moralist. For him, the main purpose of morality is not theory, it is practice. Ethics that does not contribute to life and does not participate in the field of practice have no value practically. In the Yesevi thought, it is necessary to establish a unity between theory and practice in order for man to reach maturity. For Yesevi, in this regard, rather than explaining faith in philosophical ways, people should be brought to the truth by educating them directly with Sufi values. Yesevi advises to give up bad habits and behaviors such as vanity, lies, arrogance, bribery. He sees the struggle against the exquisite as a remedy for them. That is also the main purpose of Sufism. Good temperament and behavior such as compassion, generosity, humility and loyalty, are praised. The wisdom expresses the state of Islamic morality that is presented to human understanding. In this respect, Muslim Preacher Ahmed Yesevi has a morality-centered understanding of religion. He worked and spoke for the adaption of this understanding by people and society; and mentions about wisdoms. When the wisdoms are considered as a whole, it can be realized that the most underlined issues are to emphasize the religious and moral elements; and accordingly the values that society and the period lived need. And with adapting these values , educating and guiding the society are aimed. In summary, the aim of our study is to emphasize the moral and educator personality of Ahmed Yesevi and to emphasize that his wisdom is about adopting and living good morality.

Key Words: Ahmed Yesevi, Morality, Wisdom, Divan-ı Hikmet, Education, Moralist.

Giriş

Pîr-i Türkistan olarak tanınan Hoca Ahmed Yesevî(ö.562/1166), Kazakistan sınırları içinde bulunan Türkistan'ın batısında Çimkent şehrinin biraz doğusunda Sayram kasabasında; Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'in ve babasının halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren babasından başlayan dini öğrenimini, farklı hoca ve mekânlarda devam ettirerek tamamlamıştır. Bilhassa hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedanî'nin hayatında ayrı bir yeri ve etkisi vardır (Yıldırım, 2014: s. 437). Ahmed Yesevi Orta Asya'da hikmetli sözleri toplayan ilk kişi olarak kabul edilir Türkler arasındaki ilk tasavvuf yolunun kurucusu bir mutasavvıf olarak tanınır. Kendi adıyla anılan Yesevîyye tarîkatının esaslarını belirlemiş ve Nakşbendîyye tarîkatı ile Kübrevîyye, Çiştiyye gibi dünya ölçeğinde daha yerel kalmış tarîkatları da derinden derine etkilemiştir. Ancak bu çalışmada yukarıda bahsettiğimiz yönlerinden ziyade onun hikmetlerindeki ahlaki yönü, eğitici tavrı ve birleştirici gücü üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Ahmed Yesevi döneminin birçok din âlimi ve mutasavvıfları gibi belli bir sahada kalmamış, inandıklarını ve öğrendiklerini çevresindeki yerli halka ve göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dille aktarmaya çalışmıştır. O, 'hikmet söylemeyi' bir yöntem olarak kullanmıştır.

"*Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip*

Taliplere inci, cevher saçtım işte.

Riyazeti katı çekip, kanlar yutup

Bem defter-i sani sözünü açtım işte" (Yesevi,1993:s. 49).

Onun düşünce sisteminin beslendiği kaynaklar arasında beşeri bilgi kaynakları yanında Kur'an ve hadis/sünnet yer almaktadır. Bundan dolayı o, ele aldığı konuların muhtevalarında her fırsata âyet ve hadislere dayanarak onların özünü dile getirmeye çalışmıştır. Yesevî'ye göre, Hz. Peygamber tarafından en ideal manada yaşanmış sünnetiyle, insanların sahip olması gereken manevî güç kaynakları oluşabilir. Ahmed Yesevi insanlara zikri ve tövbeyi tavsiye etmiş, nefis terbiyesi için bunların gerekli olduğunu vurgulamıştır. Sünnetleri eğitim konusu yaparken, hem sünnete verdiği değeri ifade etmiş hem de insanları bu konuda uyarmıştır.

"Fasık, facir havalanıp yere basmaz,

Oruç, namaz, kaza kılıp misvak asmaz,

Resulüllah sünnetine değer vermez,

Günahları günden güne artar dostlar"(Yesevi,1993: s. 165).

Yesevi kurtuluşa giden yolda Allah aşkına dayanan bir irade ve nefis terbiyesinden bahsetmiştir. Nefsini tanımak veya kendini bilmek önemlidir. Yesevî düşüncesinin özü ahlakî hürriyettir. Ahlakî

hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin ilkesi; hikmet, sohbet ve ahlâk esasına dayanmaktadır. Bu üç esas insanı, nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır (Kenjetay, 2003a:225). Yesevi, kendi hayatını anlattığı hikmetlerinde, kendi nefsiyle mücadelesini anlatmakta, nefisle mücadeleyi öğütlemekte ve böylelikle de bir eğitici olarak seslenmektedir:

"Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın

Yemeyip içmeyip ibadet ile uykusuz ol

Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl

Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar"

"Nefs yoluna giren kişi rüsva olur,

Yoldan azıp gezip tozan şaşkın olur,

Yatsa kalksa şeytan ile yoldaş olur,

Nefsi tep sen, nefsi tep sen ey bed-kidar" (Yesevi, 1993: s. 151).

Ahmed Yesevi gösteriş, yalan, kibir, rüşvet gibi kötü huy ve davranışlardan vazgeçmeyi öğütler. Bunların çaresi olarak nefisle mücadele etmeyi görür. Tasavvufun başlıca amacı da budur. Yesevi'de tasavvuf, edep ve ahlaki değerlerin bütünü olarak karşımıza çıkar. Allah'a kavuşmanın yolu insana, topluma hizmetten ve tamamen ahlaktan geçer. Çünkü insan ancak ahlaki bir sistemde anlam kazanır ve ahlaki değerlere sahip olduğunda huzur ve gerçeğe kavuşur. Yesevi düşüncesinde "huzura kavuşma", gerçeğin tadına varma, ahlaklı olma yolu tamamen tarikat ve suluk adabından geçer. Ahmed Yesevi, ayet ve hadislere dayanarak onların özü olan ahlakı her fırsatta vurgulamış, ahlak merkezli bir din anlayışını benimsemiştir.

"*Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor;*

Erenlerin dediği sözü dinlemiyor

Ayet, hadis manasını anlamıyor

Bu rivayeti Arş üstünde gördüm işte"(Yesevi, 1993: s. 69).

Bütün dinlerin getirdiği mesajlar insanın iç esaretten kurtulması ve insanlığın özüne kavuşmasıdır. Yesevi'de bunu sağlayan bilgi Kur'an, genel olarak Hikmettir. Bu bilgiyi edinme yolu da tasavvuftur, hal ilmidir.

"Hikmet eyledi/kıldı

Miraç sözünü kul Hoca Ahmed,

şükür Tanrı Mustafa'ya eyledi evlat,

Arslan babam hurma verip eyledi sevinçli:

Gerçek ümmetseniz, işitip salat selam söyleyin."

Yesevi'nin bu ifadeleri onun pratik yönünü özetlemeye yeterlidir. Çünkü hikmet, bir isim değil, tersi tam bir fiil halidir. "Hikmet kıldı" kavramı bu nedenle kullanılmıştır. Divanın en önemli özelliği fikirler, isimler üzerinden değil, fiiller üzerinden verilmektedir (Özgen, 2018: s.81). Ona göre tasavvuf tamamen edep ve ahlaki değerlerin bütünüdür ve Yesevi'nin ahlakı, hikmetin meyveleriyle olgunlaşan manevi değerlerdir (Kenjetay,2003: s. 9). Kenjetay "*Yesevi öğretisinin anlamı 'hakikate ulaşmaktır'. Onun temel uğraşı insan ruhunu, gönlünü ve zihnini eğitmek ve olgunlaştırmaktır. Öyleyse Yesevi öğretisi insanın kendi kendisini incelemesine, tanımasına ışık tutmaktır*" (Kenjetay, 2003b: s. 24) derken onun eğitimci yanını ortaya koymaktadır. Çünkü her eğitimcinin gayesi, insanı kendine hâkim kılmak ve onu ahlaki hürriyete kavuşturmaktır.

"Benim hikmetlerim dertliye derman,

Kişi nasip almasa yolda kalan

Benim hikmetlerim kanı hadistir,

Kişi nasip almasa bil habistir.

Benim hikmetlerim ferman-ı Sübhan,

Okuyup an/asan, manay-ı Kur'an" (Yesevi, 1993:s.271).

O bu ifadeleriyle aslında insanları Kur'an'ın ve Sünnetin buyruklarına çağıran, onların bu en yüksek bilgiden faydalanmalarını sağlayan bir eğitici, bir aracı olduğunu kabul etmektedir. Bu konuda Köprülü, "*Divan-ı Hikmet dini ve ahlaki va'z ve öğretici hikâyelerden oluşan bir eserdir. Yesevi de tasavvuf fikri ile dolu olmasına rağmen hakiki bir şairlik yeteneğinden mahrum kuru bir ahlakçıdır*" (Köprülü, 1991: s. 156) demiştir. Yesevi hikmetlerinde İslâm'ın esaslarından, günah ve sevaplardan, Allah'ın kahrından ve rahmetinden, cennet ve cehennemden bahsetmiş ve İslam dininin gerçekliğini, sade söyleyişlerle anlatmıştır. O, Türk kabile ve boyları arasındaki çatışmalara karşı durmuş Türk boylarını, İslam dairesinde birleştirerek, millî birliğin ve milli benliğin devamına hizmet etmiştir.

Ahmed Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir. Ahlaki söz, öğüt verici ve öğretici söz anlamındaki hikmetleri (Doğan, 2001: s.566) de onun bu uğraşının ürünleridir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren bir eğitimci rolünü üstlenir. Böyle bir yaşam aynı zamanda ahlaki bir yaşamdır. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen 'insan merkezli değişimi' sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır. Ahmed Yesevî'nin irşad yöntemini incelediğimizde, tıpkı bir eğitimci gibi içerisinde yaşadığı toplumun diliyle ve onların kolayca anlayabilecekleri kavramlar aracılığı ile hitab ettiği görülür. Yaşadığı dönemin şartları ve topluluğunun seviyesi onun toplumsal ve siyasal düşüncelerinin özünde hep "ahlakilik" düşüncesini canlı tutmuştur. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen hikmetlerinde Türkçeyi tercih etmesi, hikmetlerinde ayet ve hadisleri kendi dilinde

basit ve anlaşılır ifadelerle dile getirmesi onun, hikmetlerini içinde yaşadığı ve eğitmek istediği halkın anlayacağı dilde ve basit ifadelerle söylemiş olması onun eğitici yönünü ve sorumluluğunu göstermektedir. Bununla birlikte Ahmet Yesevî'nin öğretici çalışmalarında dini ve milli motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, eğitim muhtevasının ana öğeleri olarak karşımıza çıkar (Akyüz, 1994: s.23-24).

Yesevi'de de şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamları insanın ahlaki ve manevi iç tecrübeyle ulaştığı olgunluğun aşamalarıdır. Her bir makamda kişinin toplum hayatında ulaşması gereken belli ahlaki özellikler vardır. Kur'an-ı Kerim'de yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar, mazlumlara dikkat çekilerek bu konuda müslümanlar uyarılmıştır. Divan-ı Hikmet'te Hoca Ahmed Yesevi şöyle seslenir:

"Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;

Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;

Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;

Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte" (Yesevi, 1993: s.49).

"Garip, fakir, yetimleri kıl sen şadman;

Parçalayıp aziz canın eyle kurban;

Yiyecek bulsan, canın ile kıl sen ihsan;

Hak'tan işitip bu sözleri dedim işte" (Yesevi, 1993: s. 53).

Tüm bu hikmetler 'bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönem boyunca, belli türden inanç, emir, yasak ve değerlere göre düzenlenmiş ve töreleşmiş, gelenekleşmiş yaşama biçimi olarak'(Cevizci, 2002: s. 3) tarif edilen ahlakın yansımalarıdır. Yesevi İslam ahlakının ilkeleri doğrultusunda insanları nefsani arzularından arındırmaya, kâmil insan olmaya ve böylelikle gerçek özgürlük ve mutluluğa ulaştırmak ister. Bu nedenle de Eraslan Divan- Hikmetin lirizmden mahrum, sanat endişesinden uzak tasavvuf ve ahlak kitabı olduğunu bunun da onun bu öğreticilik vasfından kaynaklandığını söylemektedir (Yesevi, 1993: s. 21). Dahası Yesevi Eski Türk düşünce hayatının idealleştirdiği üstün insan imajı için kullanılan *soyluluk* ölçüsünü kırarak, sıradan bir insanın da ideal bir insan olabileceğini dile getirmiş, bunu da "imanda eşitlik" ilkesiyle açıklamıştır. Ona göre genel olarak hemen herkes; özellikle de yetim, fakir ve gariplerde "ideal insan" olabilir (Ergeshov, Yegenov, 2018: s.49).

Sonuç

Ahmed Yesevî'nîn Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur. Yesevi'nin temel uğraşı menkıbeler, münacatlar, feryatlar, istiğfarlar yoluyla halka nasıl yaşamaları gerektiğine yönelik bir yol çizmektir. Hitabettiği topluluğun fikir ve ruh seviyesinin Hikmeti ya da tasavvufi felsefenin inceliklerini anlayamayacakları kanaatinde olduğu için şer'i ve ahlaki meseleleri öğüt verici bir şekilde anlatmıştır. Bu öğütler uhrevi saadeti kazanmanın yolu olduğu için de mutlaka uyulması gereken emirler şekline dönüşmüştür. Ahmed Yesevi tasavvuf fikrine sahip olsa da bir ahlakçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlâkın asıl amacı teori değil, pratiktir. Yaşama katkı sunmayan, uygulama alanına geçmeyen ahlâk anlayışının pratikte bir değeri yoktur. Yesevî düşüncesinde insanın olgunluğa erişmesi için teori ile pratik arasında bir bütünlük sağlanması şarttır. Yesevî, bu hususta imanı felsefî açıklamalarla anlatmaktan ziyade, insanı doğrudan tasavvufî değerlerle eğitmek yoluyla hakikate götürmek gerektiğini ifade etmiştir.

Özetle Ahmed Yesevi, İslamlaşmaya başlayan Türk kabilelerine İslami bilgileri vererek onları belli bir düşünce ve hareket formuna eriştirmek için, İslam'a uygun motif ve metotları seçmeye özen göstermiştir. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, daha üst kavram ve değerlere ulaşmayı amaçlamıştır. Ahmed Yesevi Türklükle İslamiyet'i aynı potada eriterek yeni bir toplum yapmayı amaçlayan gönül ve düşünce adamıdır. Hz. Peygamber'in güzel ahlakını örnek alan, onun ahlakıyla yaşayan ve insanları eğiten büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin yaşantısı, eserleri ve öğrencileriyle günümüz dünyasına ışık tutmaya devam etmektedir. Hikmet tarzının kurucusu olan Yesevi edebi şahsiyetinden ziyade fikri şahsiyetiyle Ortasya Türk dünyasının en büyük simasıdır. Onun kadar geniş bir sahada yüzyıllarca etkili olan başka bir şahsiyet gösterilemez (Yesevi, 1993: s. 31). Yesevi'nin günümüze kadar sürüp gelen değerini ancak, Türk-İslam fikri ve bunları eğitici motifler olarak kullanan tarafı, yani hocalığı temsil edebilir. Yesevi dergâhının mensupları, bütün Türk yurtlarında derviş, pir, mürşit, hoca ve veli unvanlarıyla onun yolunu devam ettirmişler, insanları eğitmişlerdir. Hacı Bektaş Veli, Âşık Paşa, Taptuk Emre, Sarı Saltuk, Geyikli Baba, Yunus emre, Şeyh Edebali ve daha niceleri ondan aldıkları ilhamla Türk kültür ve düşünce hayatına yön vermişlerdir. Hoca Ahmed Yesevi'nin dervişleri, İslam'ın özü olan iman ve ahlak temelli anlayışları ile Anadolu'yu dolaşarak Anadolu insanını hocalarından aldıkları feyizle aydınlatmaya çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

Akyüz, Hüseyin (1994). "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", AÜTAED, S. I, Erzurum, s.s.19- 27.

Doğan, Mehmet (2001). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları.

Ergeshov,E., Yegenov, N.(2018) "Hoca Ahmet Yesevî ve Onun Eğitim Sisteminin Temeli" Oş Devlet Ünıversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi, Sayı: 24, s.s.45-60.

Kenjetay, Dosay (2003a) Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları.

Kenjetay, Dosay (2003b). *Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlak Felsefesi*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları.

Köprülü, Fuad (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.

Özgen, Mehmet Kasım (2018). "*Hoca Ahmed Yesevî'de Hikmet-Erdem ve Ahlak İlişkisi*" Temaşa Felsefe Dergisi, Sayı 9, s.s:60-87.

Yesevi, Ahmed (1993). *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldırım, Ahmet (2014). "Hoca Ahmed Yesevi: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.437-450

AHMED YESEVÎ'NİN FÜTÜVVET VE MELÂMET ANLAYIŞI

AHMED YESEVI'S FUTUVVET AND MELAMET UNDERSTANDING

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü

ÖZET

Hicrî III-IV/Milâdî IX/X. asırlarda tasavvuf hareketi içinde öne çıkan sûfî ekollerden biri de sıdk, doğruluk ve tevekkül esaslarına dayanan zühd mekteplerinden Horasan Mektebi'nin devamı niteliğindeki Nişabur Mektebi'dir. Nişabur Mektebi'ne mensup sûfiler ise "melâmet ve fütüvvet" anlayışlarıyla öne çıkmışlardır. Horasan'da başlayan Nişabur'da devam eden ve buradan İslâm dünyasının hemen her yerine yayılan bu tasavvuf anlayışının oluşmasında Hamdûn Kassâr'ın (v. 271/884) büyük katkıları olmuştur. Bu Fütüvvet ve Melâmet anlayışının temelleri cesaret, yiğitlik ve mertlik, diğergâmlık, tevekkül, eziyet vermemek, iyiliği yaymak, halka hizmet, fakirlere yardım, riyâdan kaçınmak ve el emeği ile geçinmek gibi güzel huy ve davranışlara dayanır. Bu sebepledir ki bu anlayışı daha sonraki zamanlarda bir meşreb ve neş'e olarak hemen bütün pirlerde ve tarîkat mensuplarında az yahut çok olarak görmek mümkündür.
İşte öylesi pirlerden birisi de XII. asrın önde gelen sûfî şâirlerinden ve Yeseviyye tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî'dir. Nitekim Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* adıyla meşhur eserinde insan olmayı, mânâ âleminin güzelliğini, gönüllerdeki duyguların temizliğini, doğruluğunu, insanlara kötülük etmemeyi hikmetlerinde yüceltmiş, hayattaki sosyal anlaşmazlıkları, hataları görmüş ve daima olumsuzlukları eleştirmiş, başkasının hakkını yiyen insanları, kötü yolda olan dalkavukları, açıkgözlüleri de acımasızca teşhir etmiştir. O, doğruluğa meyletmeyi, hakikatın önünde baş eğmeyi, namusun, insanlığın, temiz kalpliliğin ölçüsü olarak yüceltmiş, insanları âdil, hayırsever, cömert, namuslu ve alçak gönüllü olmaya çağırmıştır. Yine Yesevî, halka, iyiliğin yollarını öğüt vererek anlatmakla birlikte, temel insanî değerleri bizzat kendi hayatında uygulamıştır. Velhasıl o, Fütüvvet ve Melametîliğin esaslarına bağlı bir sûfî olarak insanları kendi kendini tahlil ve tenkit etmeye dâvet etmiş, içiyle dışı bir olmayanları eleştirmiş, söylemiş olduğu hikmetleriyle de bu düşüncesini açıkça ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet-Melâmet, Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet.

ABSTRACT

Hijri III-IV / IX-X. one of the Sufi schools that came to prominence in the Sufi movement in centuries, is Nişabur School, which is the continuation of Horasan School, one of the zuhd schools which are based on the principles of health, righteousness and trust. he Sufis of the Nişabur School came forward with their understanding of a melâmet and futuvvet. Hamdûn Kassâr (d. 271/884) contributed to the formation of this concept of mysticism which began in Khorasan and continued in Nişabur and spread from here to almost all parts of the Islamic world. The foundations of this conception of futuvvet and melâmet are based on good manners and behaviors such as courage, bravery, altruism, trust, non-torment, spreading goodness, serving the public, helping the poor, avoiding riyas and getting along with manual labor. It is for this reason that it is possible to see this understanding as more or less in almost all pirs and members of tariqah as a drink and joy.
Here is one of such pirs XII. Ahmed Yesevi, one of the leading sufi poets of the century and the founder of the Yeseviyye sect. Indeed, Yesevi, in his famous work Dîvân-ı Hikmet in his work to be human,

the beauty of meaning, the purity of emotions in the hearts, righteousness, not to wicked people in their wisdom, social criticisms in life, who saw the mistakes of others and the negative, he also brutally exposed the greedy.

He glorified inclination to righteousness, bowing before the truth, as a measure of honor, humanity, clean heartiness, and calling people to be just, benevolent, generous, honest and humble. Again Yesevi, by telling the public the ways of goodness, has applied the basic human values in his own life. Shortly, he, as a sufi who adhered to the principles of Futüvvet and Melametî, encouraged people to self-analyze and criticize, criticized those who were not internal and external, and revealed this idea with his wisdom.

Keywords: Fütüvvet-Melâmet, Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet.

GİRİŞ

"Fütüvvet" ve "Melâmet" kavramlarının ilk dönemlerden itibaren kullanıldığını, H. III.-IV./M. IX-X. asırda tasavvuf döneminde faaliyet göstermiş olan Nişabur Mektebi sûfîlerinin bu iki özellikleriyle tanındığını biliyoruz. Ayrıca Cüneyd-i Bağdâdî, Fütüvvet'i, "işlenen iyi amelleri ve nefsi görmeyi terk etmek ve güzel amelleri nefse izafe etmemektir" şeklinde tanımlayarak bir anlamda Fütüvvet'in Melâmîliğe olan yakınlığını vurgulamıştır.[1]

Lügatte, "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına gelen Fütüvevt'i sûfîler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişler, "Âdem gibi özür dilemek, Nûh gibi iyi, İbrâhim gibi vefalı, İsmâil gibi dürüst, Mûsâ gibi ihlâslı, Eyyûb gibi sabırlı, Dâvûd gibi cömert, Hz. Peygamber gibi merhametli, Ebû Bekir gibi hamiyetli, Ömer gibi adaletli, Osman gibi hayâlı, Ali gibi bilgili olmaktır" şeklinde tarif etmişlerdir.[2]

Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki devamı olan Âhiliğin temel esasları ise maddeler halinde şöyledir:

1. Cesaret,
2. Fedakârlık,
3. Kendini topluma adamak,
4. Başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutmak,
5. Kusur aramamak ve hataları görmezlikten gelmek,
6. Doğru sözlü olmak,
7. Emânete hıyânet etmemek,
8. Cömert olmak,
9. Gözünü kötü şeylerden sakınmak,
10. İki yüzlü ve yiyicilerden uzak durmak,
11. Kötülerden uzak durmak,
12. Öfkelenmemek.

Melâmet, lügatte, kınama, ayıplama, kötüleme, karalama anlamlarında gelmektedir. Istılahta ise selâmeti terk eden, kınayanların kınamasından korkmayarak doğru yolda yürüyen kimse demektir. Peygamberler, veliler hep kınanmışlardır. Melâmetî, melâmet neşvesine sahip olan kimsedir. Nişabur'da Hamdun Kassâr tarafından yayılmıştır. Melâmetîliğin şekilciliğe dökülmüş, riyâya bürünmüş tasavvuf mensuplarına karşı bir tepki olarak doğduğunu, tasavvufun özü olan ihlâsı meslek edinmiş bir meşrep olduğunu biliyoruz. Horasan'daki zâhidler ve âbidler Irak sûfîlerine karşı bu yolu savunmuşlardır.

Melâmîliğin temel esasları ise şunlardır:

1. Allah'ın emrettiği farzları ve Hz. Peygamber'in sünnetlerini yerine getirmek.
2. Kalp kırmamak.
3. Ekmeğini alın teriyle helal yoldan kazanmak.

---

[1] Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 145-146.
[2] Süleyman Uludağ, "Fütüvvet", *DİA,* c. XIII, s. 260.

Sûfîlik ile Melâmetîlik (Melâmîlik) arasındaki başlıca farklar şunlardır:
1. Sûfilerin saf, hırka ve tac gibi belli bazı kıyafetleri vardır. Melâmet ehlinin belli kıyafeti yoktur, onları halktan ayıran şekle ait bir şey mevcut değildir.
2. Sûfiler ibâdet, zikir, semâ ve vecd gibi hususları gizlemezlerken, Melâmet ehli bunları gizler.
3. Sûfîlerin belli bir tarikat âdâbı, erkânı ve evrâdı, kısaca tarikat merasimi varken, Melâmet ehli her türlü merasimden kaçınmıştır. Sadece sohbete önem verirler.
4. Melâmî, riyâdan ve kibirden şiddetle kaçınır, ihlâsa büyük önem verir, bu yüzden ibâdetlerinin açığa çıkmasından ve günâhlarının gizli kalmasından rahatsız olur.
5. Melâmet ehlinin çok çeşitli tabakaları vardır. Meselâ son dönem Melâmîleri vahdet-i vücûd fikrini benimsemişlerdir. Fakat Melâmet fikri az-çok bütün tarîkatlerde vardır.
Melâmet ehli, ilk olarak Horasan'da yoğunlaştığından "Horasânîler, Horasan Erenleri" diye de anıldıkları olmuştur. Daha sonra ortaya çıkan Mevlevîlik, Haydarîlik, Bektâşîlik, Nakşbendîlik, Kalenderîlik gibi tarîkatların değişik derecelerde olmakla beraber Melâmetten etkilendikleri kabul edilmiştir. İşte böylesi tarîkatlardan birisi de Ahmed Yesevî tarafından kurulmuş olan Yesevîlik'tir. Konumuza geçmezden önce Ahmed Yesevî'nin kısaca hayatı, eserleri ve Melâmetîlikle olan bağlantısı üzerinde üzerinde durmak istiyoruz.

1. AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ, ŞAHSİYETİ VE MELÂMETÎKLE BAĞLANTISI

1.1. HAYATI

"Pîr-i Türkistan", "Hazret-i Sultân", "Hâce-i Türkistan" ve "Sultânu'l-Evliyâ" gibi birçok unvanla anılan Ahmed Yesevî'nin tarihi şahsiyetine ait bilgilerin menkıbevî rivayetlere dayandığı mâlumdur. Orta Asya'da İslâm'ın ve tasavvuf kültürünün yayılmasında önemli roller üstlenmiş büyük bir sûfî olduğu da bir gerçektir.
Ahmed Yesevî, Batı Türkistan'daki Çimkent şehrine bağlı Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu burada geçiren Yesevî'nin babası Sayram'ın âbid ve âlim şahsiyetlerinden Şeyh İbrâhim, annesi ise babasının halifelerinden Şeyh Mûsâ'nın kızı Karasaç lakaplı Âişe Hatun'dur. Nesepleri Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Ayrıca silsilesi İmâm Muhammed b. Ali'ye bağlı olduğu için kendisine "hoca" yahut "hâce" lakabı verilmiştir. Yesevî'nin annesi ve babası, o daha çocuk yaşlarındayken vefat etmiş olup her ikisinin de türbeleri Sayram'dadır. Yesevî'nin evlendiğini, İbrahim adında bir oğlu ve Gevher Şehnaz, Gevher Hoşnâz adında iki kızının olduğunu ve soyunun Gevher Şehnâz ile devam ettiği belirtilmektedir. Yesevî ilk eğitimini babası Şeyh İbrâhim'den almış, sonra hikmetlerinde ve menkıbelerinde beyan edildiği üzere babasının vefatından sonra ilk mürşidi muhtemelen bir Melâmetî-Kalenderî şeyhi olan[3] Arslan Baba'nın irşad dairesine girmiştir. Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından sonra ise bir işaretle Buhara'ya, oradan da Semerkand'a gitmiş ve burada ilim ve irfan faaliyetinde bulunan Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye intisab ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Yesevî, mürşidi Hemedânî'nin 534/1133'te vefatından sonra bir müddet dergâhta şeyhinin üçüncü halifesi sıfatıyla irşad vazifesiyle meşgul olmuşsa da bu görevi dördüncü halife Abdülhâlik Gucdüvânî (v. 595/1199)'ye bırakak Yesi'ye dönmüş ve 562/1166'da vefatına kadar burada irşada devam etmiştir.
Yesevî'nin geçimini kaşık yontup satarak sağladığı, el emeği ile geçinmeyi teşvik eden bir sûfî olduğu kaydedilmektedir. Yesevî'nin yakın çevresinde on iki bin, uzak çevresinde doksan bin kadar müridi ve çok sayıda halifesi olduğu da kaydedilenler arasındadır. Onun ilk ve önde gelen halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansûr Ata (v. 594/1197)'dır. Harezm Said Ata (v. 615/1218) ve Hakîm Süleyman Ata (v. 582/1185) adıyla iki halifesi de vardır.[4]

1.2. ESERLERİ

[3] Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 39.
[4] Ahmed Yesevî'nin hayatı hk. geniş bilgi için bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* DİB Yay., Ankara 1991, 7. Bsk., s. 61 vd.; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA,* c. II, s. 159-161.

Dîvân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini içine alan mecmuanın adıdır. *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arzetmesi, bunların farklı şahıslar tarafından değişik yer ve zamanlarda meydana getirildiğini açıkça göstermektedir. Bir kısmı kaybolan veya zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler her ne kadar Ahmed Yesevî'ye ait olmasa da şekil ve ruh bakımından onların Yesevî'ye ait olanlardan farksız olduğunu söyleyebiliriz.[5] Ahmed Yesevî'ye izâfe edilen *Fakrnâme* adlı eser ise *onun başka bir eseri değil, Dîvân-ı Hikmet*'in mensur bir mukaddimesi durumundadır.

1.3. TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ VE MELÂMETÎLİKLE BAĞLANTISI

Mürşidi Şeyh Yûsuf el-Hemedânî gibi Ahmed Yesevî de Hanefî bir âlimdir. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir. Bununla beraber devrinin birçok din âlim ve mutasavvıfı gibi belli bir sahada kalmamış, inandıklarını ve öğrendiklerini çevresindeki yerli halka ve göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dil ve alıştıkları şekillerle aktarmaya çaba göstermiştir. Bir mürşid ve ahlâk adamı hüviyetiyle Yesevî'nin başta gelen gâyesi Türk insanına şerîat hükümlerini, tasavvuf esaslarını, tarîkatının âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmak, İslâmiyet'i sevdirmek, Ehl-i sünnet akidesini yaymak ve yerleştirmektir. Bu öğreticilik vasıfları dolayısıyla hikmetleri, bazılarınca lirizmden uzak ve sanat endişesi taşımadan söylenmiş şiirler olarak kabul edilmiştir. İslâm şerîatına ve Hz. Peygamber'in Sünnet'ine sıkı sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî'nin şerîat ile tarîkatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarîkatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur.

Yesevî, her bakımdan Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin tesiri altında kalmış, ilmi, fazlı ve takvâsıyla onu kendisine bir rehber bilmiştir. Mürşidi gibi şer'î esaslara, Nebevî Sünnet'e ve Hanefî fıkhına tam bir bağlılık gösteren Yesevî, Arslan Baba'dan Fütüvvet ve Melâmet esaslarını alıp öğrenirken Yûsuf Hemedânî'den zühd, takvâ, riyâzet, mücâhede ve zikir esaslarını ahzetmiştir. Bu sebeple Yesevî'nin yetişmesinde, özellikle bu iki şahsiyetin çok büyük rolü vardır. Ayrıca hikmetlerinde Şakîk-i Belhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Ma'rûf-ı Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr ve İbrâhim b. Edhem gibi önde gelen sûfîlerin etkisinde kaldığı da[6] görülmektedir ki bu sûfîlerin çoğu Fütüvvet ve Melâmet ehli şahsiyetlerdir.

Fuad Köprülü'nün "Ahmed-i Yesevî bir taraftan Horasan Melâmetiyyesinin, bir taraftan da Doğu Türkistan ve Seyhun havalisindeki Şiî cereyanların tesiri altında geniş ve serbest bir tasavvuf felsefesine sahip olmuştur."[7] ifadelerinden hareketle onun Arslan Baba'dan Melâmet esaslarını öğrendiğini anlıyoruz.

Burada şu hususu hatırlatalım ki Köprülü'nün yukarıdaki görüşü, tarikatlar üzerindeki araştırmalarıyla dikkati çeken Ahmet Yaşar Ocak tarafından aynen benimsenmiş ve son yıllarda yeniden ortaya sürülmüştür. Ocak, *Kalenderiler* adlı eserinde hiç bir kaynağa dayandırmaksızın, "İslâmiyet Türkler arasına Melâmet cereyanı ile girmeğe başladı ve X. yüzyılda Mâverâünnehir'de Buhara, Semerkand ve Fergana gibi şehir ve bölgeler Türk şeyhleriyle dolmağa yüz tuttu. Bunlar tıpkı eski şamanlar gibi manzum ilahiler okuyan veya Budist rahipler gibi menkıbeler anlatan şahsiyetlerdi."[8] diyerek birtakım bilgiler vermekte, sonra da "Köprülü'ye göre, Ahmed Yesevî çevresinde görülen Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata gibi kişiler, bu tür sufi Türklerdi. İşte bu yüzdendir ki, Ahmed Yesevi ve sufiliğini, Nakşibendiliğin süzgecinden geçmiş sonraki kaynakların gözüyle değil, Melâmî-Kalenderi tasavvuf cereyanı dâhilinde ve bu gözle ele almak, tarihi vakıaya uygun düşecektir." demek suretiyle Köprülü'nün görüşünü dayanak ve çıkış noktası aldığını açıkça belirtmiştir.

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* adlı eserinde ise gerek Ahmed Yesevî'nin mürşidi Yûsuf Hemedânî'nin, gerekse Yesevî'nin Melâmet meşrebine sahip olduğunu belirtir. Ona göre Yesevî'nin

---

[5] Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* s. 125.
[6] İbrahim Sarı, *Ahmet Yesevi,* Net Medya Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 6-7.
[7] Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İslam Ansiklopedisi,* MEB Yay., İstanbul 1978, 5. Bsk., c. I, s. 212.
[8] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar),* TTK Yay., Ankara 1992, s. 23.

tasavvuf terbiyesini aldığı bu bölge (Horasan bölgesi), Nişabur, Tus, Merv, vb. Ebu Said-i Ebu'l-Hayr, Baba Hemşa ve Baba Cafer gibi, bizzat kendilerini Kalender lakabıyla niteleyen, Melâmetî akımı içinden yetişme sûfîlerle dolu idi. Öyle görünüyor ki, Arslan Baba da büyük bir ihtimalle bunlardan biriydi. İşte Yesevî'nin sûfîlik anlayışını ve tasavvufi meşrebini kısaca açıklanmaya çalışılan bu çerçeve içinde düşünmek gerekir. Yesevî, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinden aldığı bu tasavvuf formasyonuyla göçebe ve yarı göçebe Türk boyları arasında kendi öğretisini yaymaya ve onları fazla zorlamadan yeni dine yani İslâm'a ısındırmaya çalışmıştır.[9]

Erman Artun'a göre ise, Yesevî'nin kurduğu Yesevîlik ttarîkatı daha kuruluşunda Melâmetî-Kalenderî sûfîliğin özelliklerini yansıtmaktaydı. Nitekim Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*!'te kuru zühdü kınayan, dünyayı küçümseyen, sevgiye dayalı ilâhî aşkı kendine temel alan Melâmet anlayışını dile getirmiştir.[10] Burada şu hususun altını çizmekte fayda var ki gerek Köprülü ve gerekse Ocak, araştırma metodu açısından çok önemli sayılması gereken bir noktayı göz ardı etmişlerdir. Yani bu iki ilim adamı Yesevî ve Yesevîlikle ilgili araştırmalarında birinci derecede kaynak olması gereken *Dîvân-ı Hikmet*'i kullanmamışlardır. İşte biz de bu sebeple *Divân-ı Hikmet*'ten hareketle onun Melâmet ve Fütüvvet anlayışını ortaya koymak istedik. Hemen ifade edelim ki aşağıda daha geniş bir şekilde ifade edildiği üzere Yesevî'nin samimiyet vurgusu, onun en azından Melâmetî meşrep mutasavvıf olduğuna işaret etmektedir.

2. AHMED YESEVÎ'NİN FÜTÜVVET VE MELÂMET ANLAYIŞI

Öncelikle ifade edelim ki Ahmed Yesevî (v. 562/1166)'nin kurucusu olduğu Yesevîlik yolu, Sünnet, tasavvuf ve Horasan Melâmetîliği gibi üç esasa dayandığı gibi düşüncesi de *melâmet, fakr, safâ* ve *fetâ* ile bütünleşir, *bekâ*ya ulaşır. Esasen bu durum Yesevîliğin ahkâm ve şartlarına bakıldığında çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır: Hakk'ı tanımak, yüksek dereceli mertlik, tam anlamıyla sadakat, hakikat mertbesine ulaşma, rızık için endişe etmeme, her şeye geniş bir açıyla bakma gibi altı ahkâmı ve on şartı vardır. Bunlar: "Güzel ahlâk sahibi olmak, üstâdını herkesten kâmil ve faziletli bilmek, keskin zekâlı ve uyanık olarak şeyhinin sözlerindeki tarikat belirtileri ve hakikat işaretlerini derin bir şekilde kavramak, mürşidin emirlerine ve sözlerine itaat etmek, hizmet ve nezakette eksik davranmamak, doğru sözlü olmak ve sözünü yerine getirmek, üstadı hakkında şipheye düşmemek, pirinin hzurunda yaptığı ahd ve yeminine bağlı kalmak, mürşidinin sırlarını ifşâ etmemek, şeyhinin öğüt ve nasihatlarından kaçarak bahane uydurmamak, visâl ve cemâlullah uğrunda aracı olan mürşid için gerektiğinde canını da fedâ etmek."[11]

Biz burada Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'inden yolarak çıkarak Fütüvvet ve Melâmet anlayışına yer vereceğiz. Onun Fütüvvet ve Melâmet anlayışında öne çıkan kavram ve konular; nefisle mücâdele, riyâ, ihlâs, aşk ve el emeği ile geçinmektir. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

2.1. NEFİSLE MÜCÂDELE

Melâmiyye'nin üzerinde durduğu esaslardan birisi de nefisle mücâdele etmek ve onun isteklerine muhâlif şeyler yapmaktır.[12] Cenâb-ı Hak kullarına bir imtihan olarak nefis vermiştir. Nefis öyle bir engeldir ki aşılmadığı takdirde kalp yüce hakîkatlere karşı gelmeye başlar. Nefsinin istedikleri putlaşınca da kişi nefsinin putperesti hâline gelir. Bunun gibi nefsinin istediklerinin esiri olan bir insan da gönül gözünün önüne nefsiyle kocaman bir perde çekmiş demektir.

Yesevî'ye göre nefis, Hak'tan uzaklaştıran, O'nun yolunda gitmeye engel olan düşmandır:

Nefsim beni çok yürüttü, Hakk'a bakmadan;
Gece gündüz gamsız yürüdüm, yaşı akmadan;
Hay u heves, ben-benlik ateşe yakmadan;

---

[9] Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar,* s. 36-37. Bu konuda ayrıca bkz. Lütfi Kaleli, *Anadoluyu Aydınlatanlar,* Berfin Yay., İstanbul 2016, s. 78.
[10] Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı,* Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 29.
[11] Ergaş Açilov, "Ahmed Yesevî", *Kul Hoca Ahmed Yesevî Makaleler Kitabı,* haz. İsmetullah Yesevi, ed. Nadirhan Hasan, Ankara 2018, s. 107.
[12] Mustafa Kara, *Tasavvuf Kültürü,* Anadolu Ay Yay., Ankara 2019, s. 111.

Gamla dolu olup yer altına girdim ben işte.[13]

Nefsim benim ateş gibi yanıp yolumu kesti;
Yüz bin türlü yemek isteyip dükkan kurdu,
Ağzını açıp her kapıya beni sürdü,
Himmet versen köpek nefsimi yakalasam ben.[14]

Yesevî, nefis ile mücâdele yolunda daimi yalnızlıktan yakınmış ve bu mücâdelede Rabbine sığınarak ondan yardım istemiştir:

Elli yaşta "Yiğidim" dedim, amelim zayıf;
Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip;
Nefsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.[15]

Yesevî, Allah ile kendisi arasında nefsi aşılması gereken bir engel, mani olarak görmüş, Allah'a yakın olmak için nefsiyle yaptığı mücâdeleyi cephedeki düşmanla yapılan harp gibi hissetmiştir:

Otuz üçte sâki olup mey paylaştırdım;
Şarap kadehini ele alıp doyasıya içtim;
Ordu hazırlayıp şeytan ile ben vuruştum;
Allah'a hamd olsun, iki nefsim öldü dostlar.[16]

Yesevî'ye göre nefisle mücâdele etmek Allah'ın emridir ve bunun için Allah'ın yardımına ihtiyaç vardır:

Elli sekiz yaşa girdim ben habersiz,
Kahhar Melik'im nefsimi eyle zir u zeber,
Himmet versen, kötü nefsime vursam teber,
Bir ve Var'ım, Cemâlini görür müyüm?[17]

Yesevî, dualarının karşılığı olarak Allah'tan gelen bir nidâ ile nefsiyle mücâdelesini yerin altında da devam ettirmiştir. Sonunda kendisi için hayatının kalanını dünyadan uzaklaşarak, zikir ve ibadetle çile yaşamı sürmeye başlamıştır:

Altmış üçte çağrı geldi: Kul yere gir;
Hem canınım, cananınım, canını ver,
Hû kılıcını ele alıp nefsini kır..!
Bir ve Var'ım, Cemalini görür müyüm?

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim,
Ondan sonra cânânımı arayıp buldum;
Ölmeden önce cân vermenin derdini çektim,
Bir ve Var'ım, Cemâlini görür müyüm?[18]

2.1. RİYÂ

Türkçe'de "gösteriş" olarak da bilinen riyâ, halk tarafından övülmek, beğenilmek ve onlar katında itibar kazanmak için güzelliklerini, iyi işlerini ve ibadetlerini gösterme isteğidir.[19] Yesevî'ye göre, riyâ kişinin imanınının zayıflılığından kaynaklanmaktadır. Aşksız ibâdet edenler, şekilci dindârlar, şeyhlik taslayanlar ölüm anında imanlarını kurtaramazlar:

Oruç tutup halka riyâ kılanları,

---

[13] Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet,* Editör: Mustafa Tatcı, Hikmetlerin Türkçesi: Hayati Bice, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2016, s. 78.
[14] Yesevî, *a.g.e.*, s. 140.
[15] Yesevî, *a.g.e.*, s. 60.
[16] Yesevî, *a.g.e.*, s. 56.
[17] Yesevî, *a.g.e.*, s. 62.
[18] Yesevî, *a.g.e.*, s. 63.
[19] Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu,* Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 430.

Namâz kılıp tesbîh ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son deminde imânından ayrı eyledim[20]

Yesevî'ye göre kulluk yapıyorum diyerek laf vuranların hepsinin ibâdetleri, gösterişten ibaret olup boştur, işleri hem şerîata hem de tarîkata aykırıdır ve bunlar yalancıların tam kendileridir ki âhirette gerçek yüzleri ortaya çıkacaktır:

Kul Hâce Ahmed kulum deyip vurma sen lâf;
Riyâ ile eylediğin ibadetin hepsi boş;
Şerîatte, tarikatte kazancın şüpheli;
Âhirette yalancıları üryân eyler.[21]

Yesevî başka bir dörtlüğünde ibâdetlerinde samimi olanların ibâdetini her nerede yaparsa yapsın Allah'ın ona şâhit olduğunu ve böylece bunun gibi kimselerin riyâdan ve gösterişten kendilerini korumaları gerektiğini şöyle anlatır:

Derviş olsan, ibâdet eyle, eyleme riyâ,
Her köşede ibâdet eyle Tanrı'm tanık,
Sahte derviş nereye gitse, zevk u dâvâ;
Âdil pâdişâh ibâdetlerini isyan eyler.[22]

Yesevî'ye göre gösteriş ve riyâ ile yapılan ibâdetlerin Allah katında hiçbir kıymeti yoktur:

Dili ile ümmetim diye yalan söyler
Va'zın söyleyip halka, dünyâyı arar
Kişi malın almak için her yan deler
Dergâhında Hocam kabûl kılar mı ki?[23]

Halk içinde taat eyledin, hepsi riyâ,
Ey zâhid, eylediğin işin hepsi hevâ,
Hiç faydası yok işbu tâat, belki riyâ,
Böyle işe Hak'kın asla rızâsı yok.[24]

Yesevî, *"Vay, o türlü dervişlerden kurtuluş ver/O câhile ülfet eylemeyip, canımı al"*[25] diyerek sözlerine devam etmiştir. Böylelikle o, riyâ ve gösteriş yapan kimselerden kendisini koruma amacıyla Hakk'a sığınmış, böylesi kimselerle beraber olmamak için de Rabbinden ölümü istemiştir.

Yesevî, hikmetlerinde riyakâr ve gösteriş yapan kimseleri tanıtarak sözlerini şöyle sürdürür:

Hoş gâipten yetişti, güzel sözüm teberrük;
Âşık olsan ey tâlip, riyâzette belini bük.
Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.[26]

Riyâ tesbihi elinde, zünnâr iyi bilseniz;
Hak rızâsı budur aşk derdini eyleseniz;
Aşkını alıp mahşerde rezil olup dursanız,
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.[27]

---

[20] Yesevî, *a.g.e*, s. 145.
[21] Yesevî, *a.g.e*, s. 267.
[22] Yesevî, *a.g.e*, s. 265.
[23] Yesevî, *a.g.e*, s. 346.
[24] Yesevî, *a.g.e*, s. 306.
[25] Yesevî, *a.g.e*, s. 265.
[26] Yesevî, *a.g.e*, s. 86.
[27] Yesevî, *a.g.e*, s. 88.

Yesevî başka bir hikmetinde riyâkâr ve gösteriş yapan kimse ile gerçek derviş arasındaki ayrıntılı çizgiyi kendi tarzında şu şekilde dile getirmiştir:
Dervişim deyip ibâdet eyler halk içinde;
Riyâ eyleyip dolaşıp yürür orada burada,
Allah için ibâdet eyleyen derviş nerde?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekân eyler.[28]
Raks, semâ ve cehrî zikri hoş gören Yesevî şekilci dindarlardan, âbidlerden ve merâsim dindarlığından şikâyetçidir ve kâl ehli yani ilmi kitaplara ve satırlara dayanan, gönül ehli olmayan mollâ, müftü, kadı ve imamları hoş görmemiştir:[29]
Müftü olan âlimler, haksız fetvâ verenler
Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm
Molla, müftü olanlar, yalan fetva verenler
Ah kara kılanlar, cehenneme girmişler
Kadı imam olanlar, haksız dâva kılanlar
Eşek gibi olarak, yük altında kalmışlar[30]
Yesevî'nin yalnız kadıları, müftüleri ve âlimleri değil aynı zamanda sahte sûfî ve dervişleri de ciddi anlamda eleştirdiği görülmektedir:
Âhir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü
Zühd ü takvâ kılmayıp bozar iç âlemini
Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini
Riyâ ile halka kendini satar dostlar[31]
Yesevî'nin sûfî ve dervişlere eleştirisi bunlarla sınırlı değildir. O, aşağıdaki hikmetinde de görüleceği üzere riyâkâr sûfîlerin asla Müslüman olamayacağını belirtmiştir:
Ey sûfî gamsız yürürsün tesbih tanesi alıp
Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp
Kork şimdi kork şimdi Allah'a yalvarıp
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

Sûfî olup mal almak için eyledin savaş
Zâhirin sufi gibidir bâtının uygun değil
Ey habersiz, ey habersiz mahcupsun ezel gününden
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

Tesbih tanesini alıp halk gözüne iyi sûfîsin
Kötü nefsin önünde tersa, cühûdun birisin
Kulluk eyleyin Hakk'a yoksa segi kufisin
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

Ey Ahmed sen sûfî olsan sûfîlik kolay değil
Hakk Rasulü sûfî olup dünya malını sevmiş değil
Dünyayı seven kişi şüphesiz bilin insan değil
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın[32]

2.2. İHLÂS

[28] Yesevî, *a.g.e*, s. 265.
[29] Arslan, a.g.t., s. 871.
[30] Yesevî, *a.g.e*, s. 142-143.
[31] Yesevî, *a.g.e*, s. 188.
[32] Yesevî, *a.g.e.*, s. 242.

İhlâs, hâl, hareket ve ibâdetleri sadece Allah'a özgü kılmak, başka düşüncelerden temizlemek demektir. Tehânevî'ye göre ihlâs, ibâdete riyâ duygusunu karıştırmamaktır. Terim olarak ise, kalbi, temizliğini bozacak düşüncelerden uzak tutmaktır.[33]

Gönlün ameli olan ihlâs, amellerin en önemlisidir. Bir kul, ibâdet ve iyi amelleri bütün zâhirî şartlarına riâyet ederek îfâ etse, lâkin gönlündeki maksat saf olmasa, bütün o çabaları boş bir yorgunluktan ibaret kalır. Ahmed Yesevî'nin dini anlayışındaki samimiyet vurgusuna işaret eden kavramlardan en önemlisi ihlâstır. Ona göre Allah yoluna girmiş tâlib veya zâkirin bu yolun sonunda ulaşacağı gerçek mükâfat olan Allah'ın cemâlini görmeye vasıl olabilmesi için gerekli olan şeylerin başında ihlâs gelir. Tâlib o kadar ihlas ve samimiyet içinde olmalıdır ki kendi varlığını unutup candan geçmelidir.[34] O, bu düşüncelerini bir hikmetinde şöyle dile getirmiştir:

İhlâs gerek ey tâlip âşık olsan
Cândan geçip sıkıntı çekip sâdık olsan
Ondan sonra dergâhına lâyık olsan
Lâyık olmadan cemâlini görse olmaz.[35]

Zâkir kullar Hak fermanını sağlam tutar
İhlâs ile Allah diye kanlar yutar
Halka içine girdiği vakitte cândan geçer
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim[36]

Yesevî, ihlâssız insanların dinlerini sattıklarını ve bu insanlar yolda kalan kimse gibi ortada kalacaklarını şöyle dile getirir:

Aşk cevheri dipsiz deniz içinde gizli;
Cândan geçip cevher alan oldu sevgili;
Heveskârlar âşıkım deyip, yolda kalan;
Dinlerini değersiz pula satar dostlar.[37]

Yesevî, başka bir dörtlüğünde gerçek yolu bulmanın sırrını ve kendisinin ihlâslı olduğunu da şöyle anlatır:

Kırk birimde ihlâs eyledim, yol bulayım deyip;
Erenlerden gördüğüm her sırrı örteyim deyip;
Pîr-i kâmil izini alıp, öpeyim deyip;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.[38]

Kırk ikide istekli olup yola girdim;
İhlâs eyleyip yalnız Hakk'a gönül verdim;
Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.[39]

Yesevî genel olarak insan davranışlarının ve dindarlığın samimiyet ve ihlasa dayanması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. *"Söz dışta olsa içte lezzet olmaz"*[40] diyen Yesevî insanın öncelikle doğru olması, söz ile özün, zâhir ile bâtının yani içiyle dışının bir olması gerektiğini söylemiştir.[41]

---

[33] Ateş, *a.g.e.*, s. 285-286.
[34] Hulusi Arslan, "Hoca Ahmet Yesevî'de Samimiyet Vurgusu ve Tutarsız Dindarlık Eleştirisi", *I. Uluslarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu*, (28-30 Nisan 2016 Ankara), Editör: Ahmet Kartal, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara 2017, s. 868.
[35] Yesevî, *a.g.e.*, s. 247.
[36] Yesevî, *a.g.e.*, s. 154.
[37] Yesevî, *a.g.e.*, s. 189.
[38] Yesevî, *a.g.e.*, s. 58.
[39] Yesevî, *a.g.e.*, s. 59.
[40] Yesevî, *a.g.e.*, s. 261.
[41] Arslan, a.g.t., s. 868.

2.3. AŞK

Arapça bir kelime olan aşk, lügatte, aşırı ve şiddetli sevgi;[42] bir kimsenin kendini bütünüyle sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona bağlanması, düşkünlük göstermesi mânâlarına gelir. Yine aynı kökten gelip "sarmaşık" anlamına gelen "aşeka"nın da aşk kelimesiyle ilgili olduğu belirtilir. Nasıl ki sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emer, yaprağını soldurur bazen de kurutursa, sevgi de sevenin sevgilisinden başka şeylerle ilgisini, alakasını kestirir, onu soldurur. İşte bu duyguya aşk denilmiştir.[43]

Sûfîler, genellikle aşkı "mecâzî aşk" ve "hakîkî aşk" diye iki kısma ayırmışlardır. Mecâzî aşk, insanın geçici sûretlerden birini sevmesidir. Şehevî duygulara kapılmadan, hakîkî aşka ulaştıracak bir merdiven olması şartıyla bu mecâzî aşk hoş karşılanmıştır. Hakîkî aşk ise Cenâb-ı Hakk'ı sevmek demektir. Bu aşka düşen O'ndan başka herşeyi terkeder. Kendi varlığını O'nun varlığında fâni kılarak, "fenâfillâh"a ulaşır. Bu aşk, aşkların en yücesidir.[44]

Melâmîliğin bir esasının da aşk ve samimiyet olduğunu ve Melâmîlerde gönül zenginliğinin, aşk ve cezbe dayandığı bilinmektedir. Ahmed Yesevî'nin dindarlık algısında içtenlik ve samimiyete vurgu yapan en önemli kavramlardan biri de aşktır. Yesevî'ye göre ilâhî aşk da iman gibi Allah'ın insanlara bir lütfu ve ihsânıdır. Bu lütfa erişen kişinin içi aydınlanıp, her türlü kötülük ve pislikten arınır, dışı ise aşk ateşiyle yanıp kavrulur.[45] Nitekim Yesevî, aşksız yapılan tâatları tuzsuz aşa benzetmiştir.[46] Tuzsuz aşın nasıl tadı yok ise, aşksız, samimiyetsiz ve içtenlikle yapılmayan ibadetlerin de tadı yoktur. Ona göre aşkla, candan yapılan zikir ve ibâdet, sonunda ödüllerin en büyüğü sayılan Allah'ın cemâlini görmeye kavuşturacak dini bir tecrübedir. O, bir hikmetinde bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

Hakk'a âşık olup dedi Kul Hoca Ahmed,
Allah kefil derdimize, eyle ibadet,
Söz ve hâli cândan çekip eyle riyâzet,
Tâatlı kul cemâlini görür, dostlar.[47]

Aşk kavramı Yesevî'nin dindarlık anlayışında o kadar önemlidir ki aşksızlık halini imansızlık olarak nitelendirmiştir:

Gelin toplanın zâkir kullar, zikr söyleyelim;
Zâkirleri Allah şüphesiz sever imiş.
Aşksızların imanı yok ey arkadaşlar;
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş.[48]

Bu anlamda Yesevî gerçek âşık olmayıp da âşıklık numarası yapanları, "Dinlerini değersiz pula satanlar"[49] diye nitelendirmiştir.

Nihayet Yesevî, "*Rivâyetdir şerîat, hikmetdir hakîkat/Mücevherdir tarîkat, âşıklara münâsip*"[50] dedikten sonra âşıklara şu tavsiyede bulunur:

Zâhid olma, âbid olma, âşık ol sen
Mihnet çekip aşk yolunda sâdık ol sen
Nefsi tepip dergâhına lâyık ol sen
Aşksızların hem cânı yok, imânı yok[51]

---

[42] Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* c. III, s. 953; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IX, s. 224.
[43] Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 952, 953.
[44] Ruzbihân-ı Baklî, *'Abheru'l-Âşıkîn*, nşr. Muhammed Muin-H.Corbin, Tahran 1981, s. 15-16; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 233-234.
[45] Mustafa Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dini-İlmi-Edebi Dergi),* Yıl: 1993, c. XXIX, Sayı: 4, s. 56.
[46] Yesevî, *a.g.e.*, s. 306.
[47] Yesevî, *a.g.e.*, s. 332.
[48] Yesevî, *a.g.e.*, s. 225.
[49] Yesevî, *a.g.e.*, s. 332.
[50] Yesevî, *a.g.e.*, s. 207.
[51] Yesevî, *a.g.e.*, s. 279.

2.4. ELE EMEĞİ İLE GEÇİNMEK

Çalışarak emeğiyle geçinmeyi kendilerine prensip edinen Horasan ve Nişabur sûfîlerinin Hz. Peygamber'in kutlu yolu olarak kabul edilen "Melâmet" yolunu benimsediklerini hemen ifade edelim. Sevgi ve hoşgörünün kaynağı bu yolun en büyük temsilcilerinden biri olarak gösterebileceğimiz Ahmed Yesevî de Melâmetîliğin esaslarını ele alarak, insanları kendi kendini tahlil ve tenkit etmeye dâvet etmiş, içiyle dışı bir olmayanları eleştirmiş ve söylemiş olduğu hikmetleriyle bu düşüncesini açıkça ortaya koymuştur.

Yesevî'nin Melâmet anlayışı, pasif ve körü körüne bir itaatin icap ettirdiği şuursuz, uyuşuk, afyonlu ve dünyadan kaçan bir tevekkül değil, aksine mülayemetten saldırganlığa meyilli olan insandaki irade ve tefekkür gücünü, maddî ve mânevî enerji unsurunu kontrollü ve uyanık tutmak, bunları mutedil ve verimli bir çizgiye getirmek suretiyle toplumda ihtiyaç duyulan sahalara kalifiye elaman transferlerini gerçekleştirerek dünyayı kovalayan aktif bir tevekkül niteliğindedir. Kendi eliyle bizzat yaptığı ahşap kaşık, kepçe ve kürekleri satarak geçimini temin etmesi, altmış üç yaşına kadar alın teri ve el meği ile geçindikten sonra "Hz. Peygamber'in 63 yaşındaki vefatını" dikkate alarak bıu yaştan sonra yer üstünde yaşamak bid'attir düşüncesiyle halvethânesine çekilmesi, *Fakrnâme*'de "helâl ve tayyib olanın istenmesinin" müritlere tavsiyesi, "riyâkâr zâhid, sevdâlı âbid, dilenci sbid, dilenci sûfî ve hercâî derviş"lerden yakınan ifadeleri ve nihayet *Dîvân-ı Hikmet*'inde geçen,

Erenleri Hak yâdından gâfil olmaz
"Ricâlün lâ-tülhîhim" der Hâlıku'n-nâs
Eren yolunu tutan asla yolda kalmaz
Eren yolunu tutan asla yolda kalmaz;
O hazrette sır esrârı makbûl olur.[52]

şeklindeki mısraları onun bu anlayışının birer göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.[53]

Nakledildiğine göre Ahmed Yesevî günlük hayatını üçe ayırırmış. Birinci kısmında talebeleriyle ilgilenerek onlara ilim ve irfândan ders verir, ikinci kısmında ibâdet ile meşgul olur ve üçüncü kısmında ise tahta kaşık ve kepçe yaparak helâl lokma kazanırmış.[54]

Burada yeri gelmişken hiçbir kimseden ulûfe almayan, alnının teri ve elinin emeği ile geçinen, yine zamanın zâhir ve bâtın ehlinin en üstünü olan, Türkler arasında "Kara Ahmed" unvanıyla anılan Yesevî'nin kaynaklarda konu ile ilgili menkıbesine yer vermek istiyoruz.

Nakledildiğine göre Ahmed Yesevî'nin bir öküzü vardı ve bu öküzün sırtına bir heybe atar ve heybeye tahtadan kendi eliyle yaptığı kaşık ve kepçeleri doldurur, öküzü şehrin sokaklarına salardı. Öküz, şehrin sokaklarında sabahtan akşama kadar dolaşır, kaşık ve kepçe almak isteyenler parasını yine heybeye bırakırlardı. Şayet kaşık ve kepçe alıp da parasını vermeyen olursa, öküz o kişinin peşini hiç bırakmazdı, ta ki parasını alıncaya kadar.

SONUÇ

Çalışmamızda görülmüştür ki Ahmed Yesevî ve tesis etmiş olduğu Yesevîlik tarîkatında Fütüvvet ve Melâmet unsurlarına rastlamaktayız. Yesevî, ilk mürşidi Arslan Baba'dan Melâmetî-Kalenderî meşreple terbiye aldığı kabul edilmektedir. Nitekim o, *Dîvân-ı Hikmet*'inde nefisle mücâdele, riyâ, ihlâs, aşk ve el emeği gibi Fütüvvet ve Melâmet'in önemli konularına temas etmiştir. Yesevî'nin bilhassa riyâ, ihlâs, aşk ve helal lokma, el emeği ile geçinme hususunda titizlikle durması önemlidir. Ayrıca sahte, yalancı, riyâkâr, gösteriş meraklısı sûfî, müftü, vâiz, kadı gibi din ve tasavvuf adamlarına eleştirilerde bulunması dikkat çekicidir. Velhâsıl Ahmed Yesevî, Fütüvvet ve Melâmetîliğin temsilcisi olarak gösterilen Horasan tasavvuf ekolü ile onun devamı niteliğindeki Nişabur tasavvuf mektebinden

---

[52] Yesevî, *a.g.e.*, s. 274.
[53] İrfan Gündüz, "Ahmed-i Yesevi'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 288-289.
[54] Açilov, a.g.m., s. 111.

oldukça etkilenmiştir. O, tarîkat cihetinden Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin yoluna, meşrep yönüyle de Melâmetîliğe mensuptur diyebiliriz.

MÜKELLEFLERİN VERGİ ALGILAMASI VE VERGİ PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ[1]

AN ANALYSIS ON TAX PERCEPTION AND TAX PSYCHOLOGY OF TAXPAYERS: A CASE OF ERZURUM PROVINCE

Dr. Öğr. Üyesi Zülküf AYRANGÖL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEKDERE
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans Bölümü
Arş. Gör. Bülent Diclehan ÇADIRCI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ÖZET

Vergi, devletin vatandaşlarından zorunlu olarak aldığı ekonomik değer olmasının yanında, sosyal ve siyasal birçok amaca ulaşmak için yararlanılan bir araç olma niteliğine de sahiptir. Bununla birlikte, vergiler ülkelerin en önemli gelir kaynağını teşkil etmekte; kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesi, sürekliliği, miktarı ve kalitesi noktasında fazlasıyla büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Diğer yandan vergi mükellefleri çeşitli zorluklarla elde ettiği gelirlerden bir bölümünü zorunlu olarak devletin tasarrufuna bıraktığı için acı hissi duymaktadır. Acı hissi ve şiddeti, her mükellefin psikolojik durumuna göre değişmektedir. Mükellefler vergi ödeme sonucu hissettikleri yüke ve acıya göre farklı tepkiler sergilemekte, vergiyi reddetmekte, vergiden kaçınmakta veya vergiyi kaçırabilmektedir. Ülkelerin en önemli gelir kaynağını teşkil eden vergide hukuki cebir unsuru olmasına rağmen vergi mükellefleri zaman zaman vergi ödevlerini yerine getirmede gönülsüz davranabilmektedir. Mükelleflerin vergi ödemesini etkileyen en önemli sebepler; gelir dağılımındaki dengesizlik, eğitim durumu, medeni durum, yaş, meslek, gelirin kaynağı, vergi yükü, vergi afları, devlete bağlılık ve siyasal iktidarı benimseme durumu, yolsuzluk ve israf algısı, din ve inançlar, vergi denetim ve ceza oranı ile vergi oranlarının yüksek olması gibi demografik, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dini koşullar çerçevesinde şekillenmektedir. Mükelleflerin vergilerini ödememesi; devletin en önemli gelir kaynağında azalma meydana getirerek, ekonomide ve toplumun diğer dinamiklerinde olumsuz birçok etki oluşturabilmektedir.

Anlatılanlar çerçevesinde bu çalışma, Erzurum'da yaşayan vergi mükelleflerinin Türk vergi sistemindeki vergileri nasıl algıladığını, vergi yükü, vergi adaleti, ödenen vergi-kamu hizmeti ilişkisi ve vergiye karşı tepkilerinin ne olduğu gibi konularda yükümlülerin görüşleri hakkında doğru bilgi sahibi olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda 2016 yılında gerçekleştirilen çalışmada Erzurum'da yaşayan 370 katılımcıya 53 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler SPSS22 programı ile analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre Erzurum ilinde ankete katılan mükelleflerin vergi bilinç ve ahlak seviyesinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Algısı, Vergi Psikolojisi, Erzurum

[1] Bu çalışma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından "SOS-A-080715-0162" proje numarası ile desteklenmiştir.

ABSTRACT

Taxes are also used a tool to achieve many social and political goals, in addition to being the compulsory economic value that the government receives from its citizens. However, taxes are the most important source of income for the countries; it is seen that have great importance in terms of realization, continuity, quantity and quality of public services. Taxpayers, on the other hand, feel pain because they are obliged to pay some of their proceeds that earn with various difficulties. The sensation and intensity of pain vary according to the psychological status of each taxpayer. As a result of paying tax, taxpayers react differently according to liability and pain such as; refusing and avoiding from tax or tax evasion. Although taxation is the most important source of income in countries, taxpayers are sometimes reluctant to fulfill their tax duties. The most important reasons affecting tax payment are imbalance in income distribution, educational status, marital status, age, occupation, source of income, tax burden, tax amnesty, adherence to government and adoption of its political power, perception of corruption and waste, religion and beliefs, tax control and fine rate and high tax rates such as demographic, social, political, economic, cultural and religious conditions. Non-payment of taxes can have many negative effects on the economy and other dynamics of the society by causing a decrease in the state's most important source of income.

In this context, this study aims to provide information about taxpayers who are living in Erzurum how perceive taxes in the Turkish Tax System, tax burden, tax justice, the relationship between tax and public services and react of taxpayers. In this respect, a questionnaire consisting of 53 questions was applied to 370 participants living in Erzurum in 2016. The data obtained from the survey were analyzed with SPSS22 program. According to the findings of the analysis, it is concluded that the tax awareness and moral level of the taxpayers participating in the survey are very high in Erzurum.
Keywords: Taxes, Tax Perception, Tax Psychology, Erzurum

1. Giriş

Vergi, bireylerden zorunlu olarak alınan ekonomik değerler olmanın yanında, sosyal ve siyasal birçok amaca ulaşmak için yararlanılan bir araçtır. Ancak mükelleflerin çeşitli güçlüklerle elde ettiği gelirlerden bir bölümünü zorunlu olarak devletin tasarrufuna bırakması, -vergiye gönüllü uyumun zayıf olması durumunda- mükellefi psikolojik olarak rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlık, her mükellefin psikolojik durumuna göre değişmektedir. Mükellefler vergi ödeme sonucu hissettikleri yüke ve acıya göre farklı tepkiler sergilemekte, vergiyi reddetmekte, vergiden kaçınmakta veya vergi kaçırabilmektedir.

Vergiler genellikle ülkelerin en önemli gelir kaynağı ve her ekonominin can damarı (Doyle vd., 2009: 51) olarak görülmektedir. Türkiye'de 2018 yılında merkezi yönetim bütçe gelirlerinin %87'si vergi gelirlerinden oluşmuştur (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2019). Kamu hizmetlerinin varlığı ve sürekliliği, bir başka ifadeyle devletin mikro ve makro düzeyde üstlendiği sorumluluklar ele alındığında, vergi gelirlerinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kapsamda hukuki cebir unsuru olmasına rağmen mükellefleri vergi vermekten alıkoyan veya vergi kaçırma ve vergiden kaçınma potansiyeli olmasına rağmen gönüllü olarak vergi vermeye iten faktörlerin yönetim birimleri tarafından tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sayede uygulanacak birtakım politikalar ile mükelleflerin vergi ile ilgili görev ve sorumluluklarını gönüllü olarak yerine getirmeleri konusunda kendilerinde buldukları içsel motivasyon üzerinde olumlu değişiklikler sağlanabilir. Söz konusu durum ise kayıt dışı faaliyetlerin azalmasına, dolayısıyla devletin gelir kaynaklarının artmasına ve devletin üstlendiği görev ve sorumlulukları daha (nitelik ve nicelik bakımından) başarılı bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olacaktır. Neticede vatandaşların kamu hizmetlerinden elde ettikleri memnuniyet düzeyinde yaşanacak artış ile devlete bağlılıkları arasında olumlu ve anlamlı ilişkiler elde edilebilecek ve bu durum, vergilerin tam, zamanında ve gönüllü olarak ödenmesiyle ilgili pozitif bir döngünün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Mükelleflerin vergi ödemesini etkileyen en önemli sebeplere bakıldığında ise; yapılan anket çalışmalarından da anlaşılacağı gibi, gelir dağılımındaki dengesizlik, eğitim durumu, yaş, medeni hal, gelirin kaynağı, vergi yükü, vergi denetim ve ceza oranları, inançlar, devlete bağlılık, kamu hizmetlerinin gerekliliği ve vergi oranlarının yüksek olması gibi birçok demografik, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dini etkenin ön plana çıktığı görülmektedir. Mükelleflerin çeşitli gerekçelerle vergilerini ödememesi ise devletin en önemli gelir kaynağında azalma meydana getirerek, ekonomide ve toplumun diğer dinamiklerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

2. Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Kavramları

Devletlerin en önemli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin etkin biçimde elde edilmesi ve vergilendirilebilir kapasiteden en üst düzeyde yararlanılabilmek için vergi gayretinin dışsal baskı yöntemleri ile arttırılmaya çalışılması çabaları, genel bir yöntem olarak bilinmektedir. Bir başka ifadeyle, son zamanlara kadar daha çok devletin egemenlik gücünden ve hukuki cebir unsurundan yararlanarak; denetleme, yakalanma ve cezalandırma yöntemleri ile mükelleflerin vergi ödemesi teşvik edilmeye ve vergi kaçırması engellenmeye çalışılmıştır. Ancak birçok ülkede caydırıcılık seviyesi artan vergi uyumunu açıklama oldukça yetersiz kalmıştır (Şahbaz ve Saruç, 2012: 58, Torgler ve Schneider, 2009: 230, Lago-Peñas ve Lago-Peñas, 2010: 441). Ayrıca günümüzde bu yöntemin tek başına yeterli olmadığı anlaşılmış ve dışşal yaptırım yöntemlerine ilave olarak, mükellefleri gönüllü biçimde vergi ödemeye teşvik edecek içsel yaptırım/motivasyon yöntemlerine de odaklanılmaya başlanmıştır (Şahbaz ve Saruç, 2012: 58). Çünkü vergi denetimleri ve cezalarının mükellefleri vergilerini ödemeye zorlayacak yeterlilikte olmadığı durumlarda dahi birçok insanın düzenli olarak vergisini ödediği görülmüş ve bu durum vergi uyumu literatüründe temel hareket noktası haline gelmiştir (Torgler vd., 2007: 3). Bu nedenle, mükellefler daha fazla harcanabilir gelir elde etme gibi rasyonel bir düşünce ile hareket etmek yerine niçin vergi kaçırmazlar veya niçin dürüstçe vergi öderler sorusu yapılan araştırmalarda önemle üzerinde durulan bir konudur (Aktan ve Savaşan, 2009: 1). Artık mükelleflerin tutum ve davranışlarını açıklamakta sadece dışsal yasal ve ekonomik faktörlerin yeterli olmadığı bilinmektedir. Bu çerçevede verginin hukuki cebir unsurunun ön plana çıkarıldığı geleneksel tanımına, vergide gönüllü uyumu vurgulama ve sağlama çabasında olan modern, ahlaki ve sosyal ilavelerin yapıldığı görülmektedir (Muter ve Özcan, 2012: 15).

Bu doğrultuda mükelleflerin devletle olan ilişkilerinde ve vergi ile ilgili işlemlerinde tutum ve davranışlarını etkileyen, mükelleflerin vergiyi algılama ve vergi bilinci üzerinde önemli etkileri olan içsel yaptırımların/motivasyonların ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Bu içsel motivasyonların ise başta psikolojik ve sosyolojik olmak üzere demografik, kültürel, siyasi, idari, dini ve ahlaki birçok boyutu bulunmaktadır. Bu noktada karşımıza vergi ahlakı kavramı çıkmaktadır.

Vergi ahlakı literatürü ile ilgili ilk önemli bulgular, 1960 ve 1970'li yıllarda Günter Schmölders ve etrafındaki Alman bilim adamları tarafından Cologne Vergi Psikolojisi Okulu olarak bilinen akademik çevreden elde edilmiştir (Alm ve Torgler, 2004: 5).

Birçok araştırmacı tarafından vergi ahlakı; vergi uyumundaki artış derecesini açıklamaya yardımcı olan, "vergi ödeme konusundaki (parasal boyutu olmayan) içsel bir motivasyon" olarak tanımlanmaktadır (Filippin vd., 2013: 320). Bu motivasyon, vergi ödeyerek topluma katkı sağlandığına dair inanç veya vergi ödeme konusundaki ahlaki zorunluluklardan kaynaklanmaktadır (Cummings vd., 2006: 4, Torgler ve Schneider, 2009: 232). Buradaki içsel motivasyon dışsal bir baskı ya da zorlama olmaksızın gönüllü vergi ödemeyi ifade etmektedir (Aktan, 2006: 126, Muter ve Özcan, 2012: 21). Dolayısıyla vergi ahlakının yüksek olması vergiye karşı olumlu edinimler beslendiğinin açık bir göstergesi olarak belirtilebilir. Bu nedenle kavram kapsamında mükellefler vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında belirli tavırlar takınmaktadır (Turhan, 1998: 199).

Mükellefin vergiyi gönüllü olarak ödemesi veya vergiye ilişkin ödevlerini isteyerek, doğru biçimde, zamanında ve kendiliğinden yerine getirmesi olarak tanımlanan vergi uyumu ise; mükellefin vergiyi algılaması, vergi ile ilgili düşünceleri ve sahip olduğu vergi bilinci çerçevesinde takınacağı

tutum ve davranışlardan etkilenmektedir (Aktan, 2006: 125). Bu nedenle vergi uyumu üzerinde etkili olan vergi algılaması ve vergi bilinci kavramlarının izah edilmesinde fayda vardır. Zira bu kavramların içeriğinden hareketle vergi uyumsuzluğu yaşayan mükelleflerin sorunlarını çözecek adımlar atılması gerekmektedir. Çünkü diğer mükellefler arasındaki uyumsuzluklar, bir mükellefin mevcut durumda sahip olduğu vergi ahlakı ve uyumunu da azaltabilir (Kornhauser, 2007: 139).

Vergi algılaması; mükellefin iç ve dış uyarıcıların/motivasyonların etkisiyle vergiye ilişkin zihninde oluşturduğu yargı ve vergi olgusu ile ilgili fikir olarak tanımlanabilir (Sağlam, 2013: 319). İnsanların vergileri duyu organları aracılığıyla anlamlandırması da vergi algılaması olarak ifade edilmektedir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 126). İlk aşamada vergi, mükelleflerin kullanılabilir gelirini azaltmaları nedeniyle onların gelir ve harcama düzeylerini düşürdüğünden bir "acı" hissi uyandırmakta ve bir maliyet olarak algılanmaktadır. Bu algı, mükellefleri vergiden kurtulmak ve vergi yükünü hafifletmek yönünde (vergi kaçırmak, vergiden kaçınmak, vergi reddi vb.) birtakım davranışlar içerisine sokmaktadır (Muter ve Özcan, 2012: 15, Wenzel, 2005: 1). Yapılması gereken, iç ve dış dinamiklerden kaynaklı bu algıyı yönetmek ve vergiye karşı oluşan olumsuz noktaları elimine edici adımları en kısa sürede atabilmektedir.

Vergi bilinci kavramı ise vergi ile ilgili görev ve sorumlulukları yerine getirme konusundaki isteklilik düzeyi (Akdoğan, 2011: 189) ve verginin neden alındığı ile ilgili farkındalık olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan bildirim, belge düzenine uyma, beyanname verme, verginin tahakkuku ve ödenmesi yükümlülüklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Fakat vergi bilinci sadece vergi ödeme ile ilgili değildir. Mükelleflerin ödedikleri vergilerin harcandığı yerleri denetimi de, kavram kapsamına alınabilir (Ömürbek vd., 2007: 104). Vergi algılamasıyla iç içe geçmiş olan bu kavram çerçevesinde önemli olan nokta söz konusu isteklilik düzeyini arttırmaktır. Bu ise mükellefleri vergi ödememeye iten olumsuz içsel ve dışsal faktörlerin tespit edilip, isteklilik düzeyini azaltıcı bu faktörlerin ortadan kaldırılması, vergi ödeme isteği düzeyini arttırıcı faktörlerin ise geliştirilmesi ile sağlanabilecektir. Böylece evrensel bir sorun olan vergiye gönüllü uyumu arttırma ve vergi uyumsuzluklarını azaltma çabaları (Kasipillai ve Jabbar, 2006: 73) başarıya ulaşabilecektir.

3. Vergiye Gönüllü Uyum

Vergiye gönüllü uyum; vergisel yükümlülüklerin tam olarak ve zamanında yapılması, vergiye tabi gelirin doğru biçimde beyan edilmesi, vergiye tabi matrahtan indirilmesi gereken unsurların doğru biçimde gerçekleştirilmesi ve belirtilen tüm bu işlemlerin, yaptırım olmaksızın aynı anda kendiliğinden yapılması olarak ifade edilebilir. Bu noktada vergisel işlem ve süreçlerle ilgili bir "kabul" anlayışının olduğu, ayrıca ilgili işlemlerin içsel bir motivasyon (dışarıdan herhangi bir zorlama veya baskı olmadan) çerçevesinde severek ve isteyerek gerçekleştirildiğini belirtmek mümkündür (İpek ve Kaynar, 2009: 174).

Vergiye gönüllü uyum konusundaki ilk çalışma, 1972 yılında Allingham ve Sandmo tarafından gerçekleştirilmiştir. Becker'e (1968) ait "suçun ekonomik teorisine" dayanan bu çalışmaya göre; vergi mükelleflerinin vergi kaçırmadaki amaçları gelirlerini maksimize, maliyetlerini ise minimize etme düşüncesiyle şekillenmektedir. Bir belirsizlik altında karar veren, vergiyi ödememe ve tam veya eksik ödeme şeklinde iki alternatifi olan mükelleflerin vergi kaçırma konusundaki eylemlerinde, yapılacak denetimler sonucunda oluşacak yakalanma ve ceza alma ihtimalleri etkili olmaktadır. Bir diğer deyişle vergi kaçırma güdüsü ile denetim, yakalanma ve ceza alma durumları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Denetim ve yakalanma riski ile ceza miktarının büyüklüğü arttıkça negatif yönlü ilişki güçlenmektedir. "Beklenen fayda modeli/expected utulity model" olarak ifade edilen (Allingham ve Sandmo, 1972: 324-325, Feld ve Frey, 2005: 1) bu modelin temelinde, "rasyonel birey-homo economicus" anlayışı vardır. Bu kapsamda mükellefler vergi kaçırma sonucu elde edeceği fayda ile yakalanması durumunda maruz kalacağı ceza ve maliyetler arasında karşılaştırma yaparak (fayda-maliyet analizi) birtakım kararlar almaktadır (Doyle vd., 2009: 52).

İlgili model birçok açıdan eleştirilmektedir. Caydırıcılığın vergi kaçakçılık eğilimini azaltmada etkili olduğu bilinmesine rağmen, bu etki küçük ve ihmal edilebilir bir etkidir. Ayrıca caydırıcılık, vergilerin ödenmesindeki içsel motivasyonu ortadan kaldırabilir (Gangl vd., 2014: 378). Bununla birlikte vergi mükellefleri caydırıcılığa ve zora dayalı teknikleri aşırı baskıcı bir yöntem olarak algılayıp, idareye karşı aktif bir direnç sergileyebilir (Doyle vd., 2009: 52).

Vergi, mükellefler için bir maliyet unsurudur. Bu nedenle vergiden kaçınma veya vergiyi azaltma konusundaki baskın görüş, mükelleflerin kendi çıkarlarını maksimize etme anlayışı üzerine gelişmektedir. Bunu engellemek için kullanılan caydırıcılık yöntemi, vergi uyumuna kişisel ve dar bir perspektiften bakılmasına neden olmaktadır. Çünkü yöntem, düşük denetim ve ceza miktarlarına rağmen insanların neden vergi ödediğini veya vergiye uyumun neden yüksek olduğunu açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu noktada karşımıza vergiye uyum davranışları etkileyen ekonomi dışı faktörler çıkmaktadır. Söz konusu faktörler "ahlak" kavramı ekseninde şekillenmektedir. Bunlar; etik, erdem, vicdan, suçluluk duygusu, dürüstlük, yardımseverlik, iş birliği isteği, adalet, görev duygusu, sosyal sorumluluk ve normlar olarak ifade edilebilir (Wenzel, 2005: 1, Frey ve Torgler, 2007: 2, Christian ve Alm, 2014: 62, Lubian ve Zarri, 2011: 224). Ekonomik olmayan faktörler ile vergiye gönüllü uyum konusunu açıklamaya çalışan yöntem ise; "davranışsal ekonomi" literatürü çerçevesinde yerini almaktadır (Güth ve Sausgruber, 2004: 1-2).

Anlatılanlar kapsamında herhangi bir yaptırım veya zorlama olmadan vergi ile ilgili tüm yükümlülükleri tam, zamanında ve doğru biçimde yerine getirme olarak ifade edilebilecek "vergiye gönüllü uyum" kavramına, daha geniş bir perspektiften bakmak zorunludur. Bu nedenle sonraki başlık altında vergiye gönüllü uyumu etkileyen birçok faktör, ayrıntılı ve kapsamlı biçimde, anket uygulanarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada, Erzurum ilinde faal olan tüm vergi mükelleflerinin vergi algılaması ve vergi psikolojisini ortaya koymak ve mükelleflerin mevcut koşullarda vergiye bakışının analizi hedeflenmektedir. Araştırmanın ana kütlesi, Erzurum ilinde yaşayan tüm vergi mükelleflerinden oluşmaktadır. %5 anlamlılık düzeyinde örneklem Erzurum ilinde 370 mükellefle anket çalışması yapılmıştır.

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ağırlıklı olarak sosyo-demografik faktörleri ve vergilerin takibi, ödenmesi ve harcanması konusundaki temel algıyı analiz etmeye yönelik sorular sorulmuştur. İkinci ve üçüncü bölümde ise vergi algısı, vergi bilinci ve vergi ahlakını ölçmeye yönelik sorulara/ifadelere yer verilmiştir. Sorular/ifadeler ve temsil ettiği bölümler Tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1: Anket Soruları

Sosyo-Demografik Faktörleri Belirlemeyi Amaçlayan Sorular (Birinci Bölüm)	
S.1.	Cinsiyetiniz
S.2.	Medeni durumunuz
S.3.	Yaşınız
S.4.	Eğitim durumunuz
S.5.	Aylık gelir durumunuz
S.6.	Mesleğiniz/çalıştığınız sektör
S.7.	Aşağıdaki kazanç gruplarından hangisine dâhilsiniz?
S.8.	Bir işletme sahibi iseniz, işletmeniz kaç yıldır faaliyette bulunuyor?
S.9	İşletmeniz şimdiye kadar kaç inceleme geçirdi?
S.10.	Vergi ile ilgili değişikleri hangi iletişim kanalları ile takip ediyorsunuz?
S.11.	Neden vergi ödüyorsunuz?
S.12.	Sizce insanlar neden vergi ödemek istemezler?
S.13.	Ödediğiniz vergilerin öncelikli olarak hangi alanlara harcanmasını istersiniz?
Evet/Hayır Soruları (İkinci Bölüm)	
S.14.	Mevcut iktidarın vergi politikalarını beğeniyor musunuz?

S.15.	Zaman zaman çıkarılan vergi aflarını doğru buluyor musunuz?
S.16.	Gelir idaresi başkanlığı sitesinden istediğiniz bilgilere rahatlıkla ulaşabiliyor musunuz?
S.17.	Bağlı olduğunuz vergi dairesiyle iletişiminizden memnun musunuz?
S.18.	Vergi dairesi çalışanları ile problem yaşadınız mı?
S.19.	Alo maliye hattını daha önce duydunuz mu?
S.20.	Alo maliye hattını daha önce aradınız mı?
S.21.	Vergi kaçakçılığı hırsızlıkla eşdeğer mi?
S.22.	Mali olarak güçlü bir devlet için verginizi zamanında öder misiniz?
S.23.	Her harcamadan sonra fiş/fatura alır mısınız?
S.24.	Vergi sistemindeki değişiklikleri kolayca takip edebiliyor musunuz?
Likert Tipi Sorular/İfadeler (Üçüncü Bölüm)	
S.25.	Devlet topladığı vergileri etkin ve verimli bir şekilde kullanıyor
S.26.	Ödenmeyen vergiler kamu hizmetlerini aksatmaktadır
S.27.	Çevremde birinin vergi kaçırdığını görürsem ihbar ederim
S.28.	Çevremde birinin vergi kaçırdığını görsem bizzat kendim uyarırım
S.29.	Yakın çevremde sürekli vergi kaçırıldığını ve kaçıranların yakalanmadığını bilmek, beni de vergi kaçırmaya teşvik eder.
S.30.	Vergi kaçıran kişiler toplum tarafından dışlanmalıdır
S.31.	Elimde imkânım olsa bile vergi kaçırmam
S.32.	Vergi sistemimiz günümüz koşullarına uyum sağlıyor
S.33.	Türkiye'de vergi çeşitleri çok fazladır
S.34.	Türkiye'de vergi oranları çok yüksektir
S.35.	Vergi oranları düşerse vergi kaçaklığı azalır.
S.36.	Türkiye'de bireyler üzerindeki vergi yükü çok fazladır.
S.37.	Cezai yaptırımlar olmasa da vergimi öderim
S.38.	Ülkemizde vergi cezaları caydırıcıdır.
S.39.	Türkiye'de vergi denetimi yeterince yapılmaktadır.
S.40.	Vergisini hiç ödememesine rağmen yakalanmayan insanlar olduğunu düşünüyorum
S.41.	Mali müşavir veya muhasebeciler bazen vergi kaçırma konusunda teşvik edici olmaktadır
S.42.	Devlet kamu harcamalarında israf yapmaktadır
S.43.	Devlet toplanan vergilerin nerelere harcandığını açıklamak konusunda yeterince şeffaftır.
S.44.	Vergi sistemimizde yer alan uzlaşma mekanizması vergi adaletsizliğine neden olmaktadır
S.45.	Vergi ile ilgili kanunlar yeterince açık değildir.
S.46.	Gelir idaresi mükellef odaklı bir hizmet anlayışına sahiptir.
S.47.	Vergi afları vergi kaçakçılığını teşvik etmektedir.
S.48.	Vergi afları dürüst mükellefleri cezalandırmaktadır
S.49.	Mükellefler için vergi ödemek ahlaklı olmanın bir göstergesidir.
S.50.	Tanıdığım birçok insan vergisini düzenli olarak ödemektedir.
S.51.	Eğitim seviyesi yükseldikçe vergi bilinci / ahlakı artar
S.52.	Bireylerin gelir ve refah seviyesi arttırılırsa vergiye gönüllü uyumlarının artacağını düşünüyorum
S.53.	Oy verdiğim siyasi iktidarda olması vergi ödememi olumlu etkiler.

4.1. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları demografik değişkenler, vergi algısı, vergi bilinci ve ahlakı başlıkları altında incelenecektir. Anket sorularının benzer fikirleri ölçüp ölçmediği ve ölçek içerisinde tutarlılığın olup olmadığı araştırılmalıdır (Brayman ve Cramer, 1990:77). Araştırmada kullanılan anketlerden elde edilen verilerin iç tutarlılığını ölçmek için güvenilirlik testleri yapılmaktadır. Bu testler yardımıyla elde edilen güvenilirlik katsayısı, gerçek ve gözlenmiş skorların varyanslarının birbirine oranıdır (Bayram, 2013:194).

$$Güvenilirlik\ Katsayısı = \frac{\sigma^2_{gerçek\ skor}}{\sigma^2_{gözlenmiş\ skor}}$$

Analizde şayet ölçme hatası yok ise katsayının 1' e eşit olması beklenmektedir. Ölçme hataları ise güvenilirlik katsayısının değerini 0' a yaklaştıracaktır. Bu sebeple güvenilirlik katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır (Ural ve Kılıç, 2013: 284). Araştırmada güvenilirliği ölçmek amacıyla

Cronbach Alpha indeksi kullanılmıştır. Bu indekse göre, 0.70 değerinin üstündeki ölçeklerin içsel tutarlılığı olduğu ve güvenilirliğe sahip olduğu söylenmektedir (Clark-Carter, 1997: 338). Analize dâhil edilen ölçeklerin Cronbach Alpha indeks değerleri Tablo 2' de verilmektedir.

Tablo 2: Cronbach Alpha Güvenilirlik Testi

Cronbach's Alpha	N of Items
0,88	29

Çalışmada, 5' li likert tipi soruların/ifadelerin içsel tutarlılığının test edildiği Cronbach Alpha katsayının değeri %88'dir. Bu sonuca göre, ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir.

4.2. İstatistiksel Bulgular

Çalışma, 2016 yılında Erzurum ilinde toplam 370 vergi mükellefine anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplara göre istatistiksel bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle sosyo-demografik faktörleri ve vergilerin takibi, ödenmesi ve harcanması konusundaki temel algıyı analiz etmeye yönelik sorular incelenmiş, ardından evet-hayır soruları, son olarak ise 5'li likert tipi soruların/ifadelerin cevapları analiz edilmiştir.

Tablo 3: Sosyo-Demografik Faktörleri Belirlemeyi Amaçlayan Sorulara Verilen Cevaplar

			Sayı	Oran
S.1	Cinsiyetiniz	Kadın	60	16,2
		Erkek	310	83,8
S.2	Medeni durumunuz	Evli	254	68,6
		Bekâr	116	31,4
S.3	Yaşınız	18-25	46	12,4
		26-30	76	20,5
		31-40	163	44,1
		41-50	60	16,2
		51 ve üstü	25	6,8
S.4	Eğitim durumunuz	İlkokul	22	5,9
		Ortaokul	48	13,0
		Lise	184	49,7
		Üniversite	107	28,9
		Lisansüstü	9	2,4
S.5	Aylık gelir durumunuz	0-1000	80	21,6
		1001-2000	177	47,8
		2001-5000	89	24,1
		5001-10000	19	5,1
		10001-20000	4	1,1
		20001 TL üstü	1	0,3
S.6	Mesleğiniz/çalıştığınız sektör	Avukat	11	3,0
		Doktor	4	1,1
		Öğretmen	24	6,5
		Akademisyen	7	1,9
		Bakkal	37	10,0
		Mobilyacılık	13	3,5
		Oto sanayi	10	2,7
		İnşaat sanayi	15	4,1
		Muhasebeci / mali müşavir	4	1,1
		Lokantacılık	13	3,5
		İmalat sanayi	8	2,2
		Kuaför	29	7,8
		Diğer	195	52,7
S.7		Ticari kazanç	244	65,9
		Zirai kazanç	2	0,5

	Aşağıdaki kazanç gruplarından hangisine dâhilsiniz?	Serbest meslek kazancı	8	2,2
		Ücretli	69	18,6
		Basit usul	40	10,8
		Diğer	7	1,9
S.8	Bir işletme sahibi iseniz, işletmeniz kaç yıldır faaliyette bulunuyor?	1 – 5 yıl	138	37,3
		6 – 10 yıl	86	23,2
		11 – 20 yıl	48	13,0
		21 ve daha yukarı	21	5,7
		İşletme sahibi değilim	77	20,8
S.9	İşletmeniz şimdiye kadar kaç inceleme geçirdi?	1 defa	76	20,5
		1-5 arasında	126	34,0
		5 defadan fazla	28	7,6
		Hiç inceleme geçirmedim	63	17,0
		İşletmem yok	77	20,8

Tablo 3'e göre ankete katılan toplam 370 mükellefin yaklaşık %84'ü erkek, %16'sı kadın mükelleflerden oluşturmaktadır. Bu durum kadınların çalışma hayatındaki ağırlığının yüzeysel bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca ankete katılanların %69'unun evli, kalan %31'inin ise bekâr olduğu görülmektedir. Tablo 3'e göre mükelleflerin yaklaşık %77'si 40 yaş ve altı olup, büyük bir kısmının genç ve orta yaş düzeyinde olduğu görülmektedir. 51 yaş ve üstü seviyede katılım %6,8 düzeyinde kalmıştır. Katılımcıların %78,6'sının lise ve üniversite düzeyi eğitime sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili veriye göre katılımcıların eğitim seviyelerinin yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 3'e göre ankete katılan mükelleflerin %72'ye yakınının 1001-5000 TL arası gelir seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Aylık 20000 TL'nin üstünde gelir elde eden mükellef sayısının ise oranı %0,3'tür. Ayrıca asgari ücretin bile altında aylık gelir elde eden %69,4'lük bir mükellef grubunun olduğu sonucu da dikkate değerdir. Bu kapsamda anket sonucunda, dar gelirli kesimin ağırlıkta olduğu bir mükellef grubunun vergi ile ilgili görüşleri ele alınmıştır demek doğru bir yaklaşım olacaktır. Mükelleflerin %47,3'ünün anket formunda belirtilen meslek gruplarının içinde yer aldığı görülmekle birlikte, %52,7'sinin da "Diğer" olarak adlandırdığımız (memur, işçi, emekli, çiftçi, esnaf vb.) mükellef grubuna ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte mükelleflerin %84,5'i ticari kazanç ve ücret geliri elde etmektedir.

Ankete katılımcılarının %79,2'lik kısmı işletme sahibidir. Bununla beraber işletme sahibi mükelleflerin %37,3'lük kısmı 1-5 yıl, %23,2'lik kısmı 6-10 yıl, %13'lük kısmı 11-20 yıl ve %5,7'lik kısmı ise 21 yıl ve üzeri bir sürede faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Diğer yandan ankete katılıp işletme sahibi olan mükelleflerin yaklaşık %17'si hiç inceleme geçirmediğini, %7,6'sı 5'ten fazla inceleme geçirdiğini, %34'ü 1 ile 5 arasında, %20,5'i ise sadece 1 defa inceleme geçirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca işletme sahibi olmayanlar toplama dâhil edilmediğinde, 293 mükellef arasında %47,4'ü hiç inceleme geçirmediğini veya en fazla bir kere inceleme geçirdiğini beyan etmiştir.

Tablo 3: İşletme Sahibi Olan Mükelleflerin Faaliyet Yılı ve İnceleme Sayısı Arasındaki İlişki

		İşletmeniz şimdiye kadar kaç inceleme geçirdi?					
		1 defa	1-5 arasında	5 'ten fazla	Hiç inceleme geçirmedim	İşletmem yok	Toplam
Bir işletme sahibi iseniz, işletmeniz kaç yıldır faaliyette bulunuyor?	1-5 yıl	52	56	4	26	-	138
	6-10 yıl	12	39	9	26	-	86
	11-20 yıl	11	21	9	7	-	48
	21 yıl ve daha yukarı	1	11	6	3	-	21
	İşletme sahibi değilim	-	-	-	-	77	77
	Toplam	76	127	28	62	77	370

İşletme sahibi olan mükelleflerin faaliyet yılı ve geçirdikleri inceleme sayısının birlikte ele alındığı Tablo 4 incelendiğinde ise; 1-5 yıldır faaliyette bulunan 138 işletmeden %37,6'sı 1 defa, %40,5'i 1-5 arasında, %6'sı 5'ten fazla ve %18,8'i hiç inceleme geçirmediğini açıklamıştır. 6-10 yıl süre ile faaliyette bulunup ankete katılan 86 işletme vardır. Bu işletmelerin ise %13,9'u 1 defa, %45,3'ü 1-5 arasında, %10,4'ü 5'ten fazla ve son olarak %30,2'si hiç inceleme geçirmediğini beyan etmiştir. Ankete katılan 48 işletme sahibi ise 11-20 yıl arasında faaliyette bulunduğu cevabını vermiştir. Verilen cevaplara göre mükelleflerin %22,9'luk kısmı 1 defa, %43,7'lik kısmı 1-5 arasında, %18,7'lik kısmı 5'ten fazla ve %6'lık kısmı hiç inceleme geçirmediğini söylemiştir. Son olarak 21 yıl ve daha üstünde işletme sahibi olanların %4,7'sinin 1 defa, %52,3'ünün 1-5 arasında, %28,5'inin 5'ten fazla inceleme geçirdiklerini görülürken; hiç inceleme geçirmeyenlerin oranının %14,2 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşletme sahibi olan 293 mükellef arasında hiç incelemeye girmeyen 62 mükelleften 52'sinin 1-10 yıl arasında; 7'sinin ise 11-20 yıl arasında işletme sahibi olduğu görülmektedir. Anket sonuçlarında elde edilen ilginç bir sonuçta 21 yıl ve daha üstü süredir faaliyette bulunan 3 işletmenin hiç inceleme geçirmediğini ifade etmesidir. Bu açıdan ele alındığında, 293 mükellefin yaklaşık %21'lik bir kısmının hiç inceleme geçirmemesi dikkate değer bir husustur.

Tablo 5: Vergilerin Takibi, Ödenmesi ve Harcanması Konusundaki Algıyı Ölçen Temel Sorulara Verilen Cevaplar

S.10	Vergi ile ilgili değişikleri hangi iletişim kanalları ile takip ediyorsunuz?	Gelir idaresi web sitesinden	38	10,3
		Bağlı olduğum vergi dairesinden	90	24,3
		Medyadan (gazete, TV, vb.)	137	37,0
		Diğer mükelleflerden	8	2,2
		Serbest muhasebeci vasıtasıyla	97	26,2
S.11	Neden vergi ödüyorsunuz?	Vergiyi bir vatandaşlık görevi olarak gördüğüm için ödüyorum	261	70,5
		Vergiyi yasal bir zorunluluk olduğu için görüyorum	55	14,9
		Vergiler bizlere kamu hizmeti olarak geri döndüğü için ödüyorum	43	11,6
		Vergiyi siyasi iktidara bağlılığım nedeniyle ödüyorum	3	0,8
		Vergiyi dini inancımın bir gereği olarak ödüyorum	4	1,1
		Diğer	4	1,1
S.12	Sizce insanlar neden vergi ödemek istemezler?	Vergi oranlarının yüksek olmasından	272	73,5
		Şekli vergi yükümlülüklerinin fazla olmasından	22	5,9
		Devletin verginin gerekliliğini kamuoyuna anlatamamasından	18	4,9
		Gerekli vergi reformlarının yapılmamasından	21	5,7
		Vergi bilincinin ve vergi ahlakının yeterince yerleşmemiş olmamasından	37	10,0
S.13	Ödediğiniz vergilerin öncelikli olarak hangi alanlara harcanmasını istersiniz?	Eğitim	160	43,2
		Sağlık	89	24,1
		Savunma	48	13,0
		Altyapı-ulaştırma	33	8,9
		Sosyal yardımlar	33	8,9
		Diğer	7	1.90

Tablo 5'e göre ankete katılan mükelleflerin %37'si vergi ile ilgili değişiklikleri medya aracılığı takip ettiğini ifade ederken, %26,2'lik bir kısmı ise serbest muhasebeciler vasıtasıyla vergilerdeki değişikliklerden haberdar olmaktadır. Bağlı olduğu vergi dairesinden bilgi alarak değişikliklerden haberdar olan mükelleflerin oranı yaklaşık %24,3'tür. Gelir İdaresi internet sitesinden bilgi alan mükellef oranı ise %10,3 gibi düşük bir seviyededir. Ayrıca mükelleflerin kendi aralarında vergisel konularda bilgi paylaşımında bulunmadığı sonucuna da verilerden ulaşılabilmektedir. Sonuçlar, vergi ile ilgili değişikliklerde, vergi bilinci ve ahlakını arttırıcı tüm düzenlemelerde politika yapıcıların medya kanallarına daha fazla ağırlık vermesi gerektiği göstermektedir. Ayrıca vergi gelirlerinde potansiyel seviyelere ulaşmak için medya kanallarına ilave olarak, serbest muhasebecilerin daha

nitelikli hale getirildiği eğitim süreçlerine ve çalışma anlayışlarına ağırlık verilmesi ve vergi dairesi çalışanlarının vergi sürecine mükellef odaklı yaklaşmasının, önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü verilere göre mükelleflerin vergisel konularda en fazla yararlandığı ilk üç haber kaynağı bunlardır. Bununla birlikte kullanımı her geçen gün yaygınlaşan sosyal medya uygulamalarına da ağırlık verilmesi oldukça faydalı olacaktır.

Mükelleflerin %70,5'lik kısmı vergiyi bir vatandaşlık görevi olarak gördüğü için ödemekte iken, %14,9'luk kısmı yasal bir zorunluluk olarak gördüğü için vergi ödediğini ifade etmektedir. Ankete katılan mükelleflerin %11,6'sı vergileri kamu hizmeti olarak geri döndüğü için ödediğini belirtmiştir. Katılımcıların %0,8'i vergiyi siyasal iktidara bağlılığı için ödediğini ifade ederken; %1,1'i ise dini inancının bir gereği olarak ödediğini söylemektedir. Artan vergi yüküne rağmen vergi kayıp ve kaçaklarının artmadığı ideal bir vergi sürecine ulaşmak için özellikle verginin yasal bir zorunluluk olduğu algısı kırılmalı (%14,9'luk oran daha da azaltılmalı) ve vergide fayda/hizmet-vergi/maliyet ilişkisi arttırılmalıdır. Aksi takdirde ödenen vergilerin kamu hizmeti olarak geri dönmediği yönündeki algı, vergi bilinci ve vergi ahlakını olumsuz etkileyecektir. Ayrıca incelenen örneklem çerçevesinde verginin ödenmesi sürecinde siyasi ve dini gerekçelerin öneminin olmadığı da açıkça görülmektedir.

Tablo 5'e göre mükelleflerin yaklaşık %73,5'lik kısmının vergi oranlarının yüksek olmasından dolayı vergi ödemek istemedikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuç benzer çalışmaların hemen hepsinde ulaşılan sonuçlar ile aynıdır. Ayrıca vergiye uyum sürecinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda vergi oranlarının ele alınması gereken ilk konu olduğu gerçeği de böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Devletin verginin gerekliliğini daha iyi anlatması, şekli yükümlülükleri azaltması ve vergisel reformlar yapması, oransal düzenlemeler ile birleşince vergi bilinci ve ahlakı konusunda pozitif gelişmeler yaşanacağına işaret etmektedir. Bununla beraber ankete katılan mükelleflerin yaklaşık %43'ü vergilerin eğitim alanına, %24'ü ise sağlık alanına harcanmasını istemektedir. Eğitime harcanmasını isteyen %43'lük bu oran mükelleflerin eğitime verdiği önemi göstermekle birlikte vergi ile eğitim arasındaki nedensellik ilişkisini de güçlendirecektir.

Tablo 6: Evet/Hayır Sorularına Verilen Cevaplar

			Evet	Hayır
S.14	Mevcut iktidarın vergi politikalarını beğeniyor musunuz?	Sayı	248	122
		Oran	67,0	33,0
S.15	Zaman zaman çıkarılan vergi aflarını doğru buluyor musunuz?	Sayı	251	117
		Oran	67,8	31,6
S.16	Gelir idaresi başkanlığı sitesinden istediğiniz bilgilere rahatlıkla ulaşabiliyor musunuz?	Sayı	272	97
		Oran	73,5	26,2
S.17	Bağlı olduğunuz vergi dairesiyle iletişiminizden memnun musunuz?	Sayı	280	89
		Oran	75,7	24,1
S.18	Vergi dairesi çalışanları ile problem yaşadınız mı?	Sayı	137	232
		Oran	37,0	62,7
S.19	Alo maliye hattını (Vergi İletişim Merkezi) daha önce duydunuz mu?	Sayı	225	144
		Oran	60,8	38,9
S.20	Alo maliye hattını (Vergi İletişim Merkezi) daha önce aradınız mı?	Sayı	79	291
		Oran	21,4	78,6
S.21	Vergi kaçakçılığı hırsızlıkla eşdeğer mi?	Sayı	321	49
		Oran	86,8	13,2
S.22	Mali olarak güçlü bir devlet için verginizi zamanında öder misiniz?	Sayı	346	24
		Oran	93,5	6,5
S.23	Her harcamadan sonra fiş/fatura alır mısınız?	Sayı	322	48
		Oran	87,0	13,0
S.24	Vergi sistemindeki değişiklikleri kolayca takip edebiliyor musunuz?	Sayı	204	166
		Oran	55,1	44,9

Tablo 5'te 11'inci soruda verginin ödenmesi ile siyasi iktidara bağlılık arasında bir ilişkinin olmadığını beyan eden mükellefler, Tablo 6'ya göre mevcut iktidarın vergi politikalarını %67 oranında beğenmektedir. Ülkemizde sık sık çıkarılan vergi afları yaklaşık %67,8 oranında doğru bulunmaktadır. Bununla beraber, vergi ile ilgili bilgi edinmede gelir idaresi başkalığının web sitesini az kullandıklarını (%10,3) beyan eden mükellefler; gelir idaresi başkanlığının internet sitesinden istedikleri bilgilere %73,5 oranında kolaylıkla ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca ankete katılan mükellefler bağlı bulundukları vergi dairesi ile iyi bir iletişime sahip olduklarını ve vergi dairesi çalışanları ile çok fazla sorun yaşamadıklarını belirtmektedirler. Bu durum mükelleflerin vergi dairesine karşı pozitif bir bakış açısına sahip olduğunu göstermekle beraber vergiye gönüllü uyum sürecine de olumlu katkı sağlamaktadır.

Mükelleflerin büyük kısmının (%60,8) "Alo Maliye (Vergi İletişim Merkezi)" hattından haberdar oldukları, haberdar olanlardan sadece %21,4'lük kısmın bu iletişim kanalını kullandıkları sonucu elde edilmektedir. Vergi kayıp ve kaçaklarını minimum seviyeye çekme, vergi ihbar mekanizmalarını en etkin biçimde işletme yolunda "Alo Maliye (Vergi İletişim Merkezi)" hattıyla ilgili olarak özellikle medya ve sosyal ağlar vasıtasıyla bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Ankete katılan mükelleflerin büyük bir kısmı vergi kaçakçılığını hırsızlıkla eşdeğer görmekte, mali olarak güçlü bir devlet için vergisini zamanında ödediğini beyan etmekte ve her harcamadan sonra fiş/fatura alma konusuna önem vermektedir. Bir başka ifadeyle mükelleflerin her harcamadan sonra fiş/fatura almaları, aslında mali açıdan güçlü bir devlet için atılan önemli bir adım olarak düşünülebilir. Mükelleflerin %13'lük bir kısmı harcamalardan sonra fiş-fatura almadığını beyan etmektedir. Çok yüksek olmayan bu oranın daha da düşürülmesi için çaba harcanmalıdır.

Vergi sistemindeki değişiklikleri yaklaşık %55,1 gibi bir oranla kolay biçimde takip ettiklerini beyan eden mükelleflerin, şekli yükümlülüklerin fazla olmasını vergi ödememe konusunda bir gerekçe olarak kabul etmesi durumu ise yaklaşık %10'dur. Söz konusu oranlar vergisel değişikliklerin kolay biçimde takip edildiğini ve vergi ödememe gerekçelerinin ana hattını oluşturmadığını göstermektedir.

Tablo 7: Likert Tipi Sorulara/İfadelere Verilen Cevaplar

	Devlet topladığı vergileri etkin ve verimli bir şekilde kullanıyor									
S.25	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	97	26,22	152	41,08	51	13,78	35	9,46	35	9,46
	Ödenmeyen vergiler kamu hizmetlerini aksatmaktadır									
S.26	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	202	54,59	112	30,27	22	5,95	15	4,05	19	5,14
	Çevremde birinin vergi kaçırdığını görsem ihbar ederim									
S.27	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	130	35,14	159	42,97	42	11,35	21	5,68	18	4,86
	Çevremde birinin vergi kaçırdığını görsem bizzat kendim uyarırım									
S.28	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	179	48,38	118	31,89	34	9,19	16	4,32	23	6,22
	Yakın çevremde sürekli vergi kaçırıldığını ve kaçıranların yakalanmadığını bilmek, beni de vergi kaçırmaya teşvik eder									
S.29	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	122	32,97	96	25,95	21	5,68	45	12,16	86	23,24

S.30	**Vergi kaçıran kişiler toplum tarafından dışlanmalıdır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	131	35,41	137	37,03	36	9,73	22	5,95	44	11,89
S.31	**Elimde imkânım olsa bile vergi kaçırmam**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	189	51,08	140	37,84	20	5,41	7	1,89	14	3,78
S.32	**Vergi sistemimiz günümüz koşullarına uyum sağlıyor**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	115	31,08	119	32,16	65	17,57	36	9,73	35	9,46
S.33	**Türkiye'de vergi çeşitleri çok fazladır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	168	45,41	139	37,57	28	7,57	20	5,41	15	4,05
S.34	**Türkiye'de vergi oranları çok yüksektir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	182	49,19	138	37,30	18	4,86	13	3,51	19	5,14
S.35	**Vergi oranları düşerse vergi kaçaklığı azalır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	184	49,73	123	33,24	20	5,41	16	4,32	27	7,30
S.36	**Türkiye'de bireyler üzerindeki vergi yükü çok fazladır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	187	50,54	140	37,84	24	6,49	6	1,62	13	3,51
S.37	**Cezai yaptırımlar olmasa da vergimi öderim**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	166	44,86	144	38,92	28	7,57	12	3,24	20	5,41
S.38	**Ülkemizde vergi cezaları caydırıcıdır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	114	30,81	118	31,89	50	13,51	35	9,46	53	14,32
S.39	**Türkiye'de vergi denetimi yeterince yapılmaktadır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	134	36,22	124	33,51	50	13,51	32	8,65	30	8,11
S.40	**Vergisini hiç ödememesine rağmen yakalanmayan insanlar olduğunu düşünüyorum**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	148	40,00	119	32,16	49	13,24	18	4,86	36	9,73
S.41	**Mali müşavir veya muhasebeciler bazen vergi kaçırma konusunda teşvik edici olmaktadır**									

	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	130	35,14	116	31,35	65	17,57	37	10,00	22	5,95
S.42	**Devlet kamu harcamalarında israf yapmaktadır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	151	40,81	123	33,24	56	15,14	17	4,59	23	6,22
S.43	**Vergi sistemimizde yer alan uzlaşma mekanizması vergi adaletsizliğine neden olmaktadır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	123	33,24	120	32,43	78	21,08	29	7,84	20	5,41
S.44	**Devlet toplanan vergilerin nerelere harcandığını açıklamak konusunda yeterince şeffaftır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	113	30,54	109	29,46	68	18,38	27	7,30	53	14,32
S.45	**Vergi ile ilgili kanunlar yeterince açık değildir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	144	38,92	131	35,41	50	13,51	20	5,41	25	6,76
S.46	**Gelir idaresi mükellef odaklı bir hizmet anlayışına sahiptir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	121	32,70	152	41,08	58	15,68	19	5,14	20	5,41
S.47	**Vergi afları vergi kaçakçılığını teşvik etmektedir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	145	39,19	116	31,35	38	10,27	35	9,46	36	9,73
S.48	**Vergi afları dürüst mükellefleri cezalandırmaktadır**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	168	45,41	111	30,00	33	8,92	28	7,57	30	8,11
S.49	**Mükellefler için vergi ödemek ahlaklı olmanın bir göstergesidir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	179	48,38	143	38,65	24	6,49	8	2,16	16	4,32
S.50	**Tanıdığım birçok insan vergisini düzenli olarak ödemektedir**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	164	44,32	138	37,30	37	10,00	17	4,59	14	3,78
S.51	**Eğitim seviyesi yükseldikçe vergi bilinci ve vergi ahlakı artar**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	178	48,11	129	34,86	35	9,46	13	3,51	15	4,05
S.52	**Bireylerin gelir ve refah seviyesi artarsa vergiye gönüllü uyumlarının artacağını düşünüyorum**									

	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	180	48,65	130	35,14	38	10,27	11	2,97	11	2,97
S.53	**Oy verdiğim siyasi partinin iktidarda olması vergi ödememi olumlu etkiler**									
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
	60	16,22	41	11,08	66	17,84	99	26,76	104	28,11

Tablo 7'ye göre Erzurum'daki mükelleflerin %67'lik bir kesimi, devletin topladığı vergileri etkin ve verimli bir şekilde kullandığını beyan etmektedir. %18,92'si ise tam aksi yönde görüş belirtmektedir. Vergiye gönüllü uyumun arttırılması konusunda vergilerin etkin ve verimli kullanıldığı yönündeki algının arttırılması oldukça önemlidir. Katılımcılar "ödenmeyen vergilerin kamu hizmetlerini aksattığı" sorusuna %84,8 oranında kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevaplarını vermişlerdir. Toplam kamu gelirlerinin %85-90'ının vergi gelirlerinden oluştuğu göz önüne alındığında çıkan sonucun oldukça anlamlı olduğu belirtilebilir. Çünkü vergi gelirlerinde yaşanan bir azalmanın bütçenin hizmet sunma potansiyelini azaltması söz konusu olmakla birlikte, bütçenin harcama bileşiminde de değişikliklere neden olması muhtemeldir.

Erzurum ilinde mükelleflerin "çevremde vergi kaçıran biri olursa ihbar ederim" ve "çevremde birinin vergi kaçırdığını görsem bizzat kendim uyarırım" ifadelerine verdikleri cevaplar incelendiğinde; kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçeneklerinin toplamı sırasıyla %78,1 ve %80,2 olarak çıkmıştır. Bu durum Erzurum ilinde yaşayan mükelleflerin, vergi kaçakçılığına karşı tepkisinin yüksek olduğu ve vergi kaçırmayı hırsızlıkla eşdeğer gördüğü konusundaki görüşleri ile tutarlılık arz etmektedir. Vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılması yolunda ihbar süreciyle birlikte kişisel uyarı mekanizması bir bütün olarak düşünülebilir. Vergi kaçıran mükellefler üzerinde bu yöntemle toplumsal baskı kurularak, onların vergisel sorumluluklarını tam olarak ve zamanında yerine getirmesi sağlanabilir.

Vergi kaçırma konusunda genel olarak yüksek bir farkındalığa sahip mükelleflerin %72,4'ü vergi kaçıran kişilerin toplumdan dışlanması gerektiğini düşünürken; %88,92'lik büyük bir oranı elinde imkânı olsa dahi vergi kaçırmayacağını ifade etmiştir. Aynı mükellef grubu "yakın çevremde sürekli vergi kaçırıldığını ve kaçıranların yakalanmadığını bilmek, beni de vergi kaçırmaya teşvik eder" ifadesine ise %58,92 oranında kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevaplarını vermektedir. Cevaplar bir bütün olarak değerlendirildiğinde vergi kaçırmanın süreklilik kazanması ve kaçıranların yakalanıp herhangi bir yaptırıma maruz kalmaması, adalet duygusunu zedeleyerek dürüst mükellefler üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır, sonucuna ulaşılabilir.

Ankette yer alan 32, 33 ve 34'üncü ifadeler birlikte ele alındığında; Erzurum ilindeki mükelleflerin çok büyük kısmının Türkiye'deki vergi çeşitliliğini (%82,98) ve vergi oranlarını çok fazla (%86,49) bulduğu sonucu elde edilmektedir. Vergi çeşitliliğinin fazla olması, vergi sisteminin ve yasal mevzuatın gittikçe daha karmaşık hale gelmesine neden oluyorsa, mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarında bazı olumsuzluklar oluşması ihtimali artmaktadır. Ayrıca vergi oranlarının yüksekliği ankete katılan mükelleflerin vergi ödememe nedenleri arasında da ilk sırada gelmektedir. Belirtilen sonuçlara rağmen ankete katılan mükellefler, vergi sisteminin günümüz koşullarına uyum sağladığını (%63,24) belirtmektedir.

Mükellefler, %88,38 oranında Türkiye'deki bireyler üzerinde vergi yükünün çok fazla olduğu düşünmektedir. Bu sonuçta özellikle vergi oranlarının yüksek olması birinci derece etkilidir. Ayrıca ankete katılan mükelleflerin %82,97'si, vergi oranlarında yaşanacak bir azalmanın vergi kaçakçılığı eğilimini de azaltacağı düşüncesi içerisindedir. Bir başka ifadeyle, mükellefler açısından vergi oranlarında yaşanacak azalmaların vergiye gönüllü uyumu arttıracağı kanısı hâkimdir. Laffer eğrisi kapsamında bir değerlendirme yapmak gerekirse; vergi oranlarındaki artışa dayalı vergi gelirlerini

arttırma politikaları, verginin mali sınırı gereği her zaman arzu edilen sonuçları vermez. Oranların artışı vergi kaçırma veya vergiden kaçınma gibi yöntemlerle vergi gelirlerinin azalmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu yüzden vergi alanında oransal düzenlemeler konusuna özellikle önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü mükelleflerin vergi oranlarını ve dolayısıyla yükünü yüksek olarak algılamaları, onları vergi konusunda kayıt dışı alanlara sevk etmekte ve vergiye gönüllü uyumu azaltmaktadır.

Erzurum'da ankete katılan mükellefler "cezai yaptırımlar olmasa da vergimi öderim" ifadesine %83,78 oranında kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum yönünde cevap vermiştir. Dışsal bir baskı olmadan vergisel sorumlulukların tam olarak ve doğru biçimde yerine getirilmesi, vergileme ideal bir nokta olarak değerlendirilebilir. Bu ideal noktaya ulaşmak için "cezai yaptırımlar olmasa da vergimi öderim" anlayışının adalet duygusunu zedelemeden geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Mükellefler "ülkemizde vergi cezaları caydırıcıdır" ve "Türkiye'de vergi denetimi yeterince yapılmaktadır" ifadelerine sırasıyla %62,7 ve %69,7 oranında katılarak, olumlu görüş bildirmiştir. Mükelleflerin büyük kısmının cezaları caydırıcı olarak kabul etmesi, vergisel sorumlulukların tam olarak ve zamanında gerçekleştirilmesi açısından önemli bir dışsal faktör olarak görülmektedir. Bu nedenle vergi cezalarını caydırıcı bulmayanlar ile kararsızların oranını minimum düzeye çekme yönünde çaba harcanmalıdır. Denetim, mükelleflerin vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsünü azaltarak vergiye gönüllü uyumu arttıracak bir mekanizma olarak düşünülmelidir. Çünkü denetim ve inceleme sıklığının fazla olması mükellefleri, vergileme sürecindeki gayri ahlaki ve hukuk dışı hareketleri neticesinde cezai müeyyideler ile karşı karşıya bırakacağından mükellefin cebinden daha fazla para çıkmasına neden olabilecektir. Mükellef bireysel olarak yaptığı fayda-maliyet analizi sonucu yakalanma riski kapsamında vergi, ceza ve faiz ödemek yerine, sadece zamanında ve tam olarak vergi ödemek seçeneğine dolaylı biçimde yönlendirilmektedir.

Ankete katılan mükellefler, %72,16 oranında vergisini ödememesine rağmen yakalanmayan insanlar olduğunu düşünmektedir. Bu oransal algılama vergiye gönüllü uyumu artırma amacıyla en kısa sürede azaltılmalıdır. Özellikle vergisel sorumlulukları doğru biçimde yerine getiren mükellefler açısından önemli bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilecek söz konusu veriler ve algılama, fiili vergi düzeyini vergi potansiyeline yakınlaştırma adına mücadele edilmesi gereken öncelikli alanlar arasında yer almalıdır. Diğer yandan mükelleflerin %66,49'luk bir kısmı vergi kaçırma konusunda mali müşavir ve mükelleflerin teşvik edici olduğunu ifade etmiştir. Ticari işlemler ve vergileme konusunda nitelikli elemanlar olan vergi yardımcılarının mükelleflere iyi görünmek amacıyla yaptıkları bu davranış, vergi gelirlerini azaltmakta ve potansiyel vergi gelirleri seviyesine ulaşılmasını engellemektedir. Sürdürülebilir bir kamu hizmeti süreci için vergi yardımcılarının mükelleflerin vergi kaçırmaları bir yana vergilerini tam olarak ödemeleri konusunda uyarıcı ve takip edici olması gerekmektedir. Zaten vergi yardımcılarının esas amacı da budur. Çalışmada esas amacının aksine çalıştığı sonucu çıkan vergi yardımcılarının, aldıkları eğitim kapsamında verginin önemini en iyi bilen kişiler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Aldıkları eğitim ve yasal mevzuata hâkim olmaları neticesinde yasal boşlukları iyi bilen vergi yardımcıları, vergi kaçırmaktan öte vergiden kaçınma yolunda mükellefleri yönlendirici olabilmektedir. Neticede devlet vergi geliri kaybına uğramakta ve kaybettiği vergiler nedeniyle vergiden kaçınma olasılığı düşük bir başka mükellef grubu üzerindeki (mesela ücretliler) vergi yükünü arttırmaktadır. Bu durum vergi sistemini adalet çizgisinden gittikçe uzaklaştıracaktır. Vergide adaletsizlik olduğu algısının mükelleflerin zihnine yerleşmesi ise vergiye gönüllü uyumu olumsuz etkileyecektir. İlgili sorun kapsamında mali müşavir ve muhasebecilere eğitimlerin verilmesi veya görevi suiistimal niteliğindeki davranışların ağır cezai yaptırımlara tabi kılınması, gerçekleştirilen doğru uygulamaların ise mükâfatlandırılması şeklinde bir havuç-sopa politikası belirlenmesi mümkündür.

Ankete katılan mükelleflerin %67'lik bir kısmı, devletin topladığı vergileri etkin ve verimli bir şekilde kullandığını beyan etmekle birlikte, kamusal harcamaların gerçekleştiği süreçte israf yapıldığı

(%74) kanısını taşımaktadır. Ortaya çıkan bu çelişki[2], israf algısının azaltılmasıyla dengelenmelidir. Bir diğer deyişle mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu olumsuz etkileyen kamu harcamalarında israf yapıldığı anlayışının, devlet tarafından ivedilikle değiştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada kamu gelirlerinin elde edilmesinde ve elde edilen gelirlerin harcamalara tahsis edilmesinde etkili olan bakanlıkların ve diğer siyasi karar alma mekanizmalarının üzerine daha fazla yük binmektedir. Bir diğer ifadeyle devletin en önemli kaynağı olan vergi gelirlerinin sürdürülebilir olması, devlet yönetimini üstlenen hükümetin yeniden seçilebilmeyi garanti altına alması (böyle bir amacı varsa) ve vatandaşların refahını artırma adına israf algısı ile mücadele, yönetimlerin öncelikli ilgi alanlarının arasında yer almalıdır.

Vergilerin harcanması konusunda devletin şeffaf olduğunu düşünen mükelleflerin oranı %60'tır. Devletin kamu harcamaları sürecinde israf yaptığı ve harcama yaparken şeffaf olmadığı gibi olumsuz algılamalar yaşayan mükelleflerin, vergiye gönüllü uyum düzeyi gün geçtikçe azalacaktır. Erzurum ili örnekleminde şeffaflık algısının yüksek olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte kararsızlar ile aksi görüşü savunanların oranını düşürmek için mücadele edilmelidir. Çünkü devletin şeffaf olması ile ilgili oranın arttırılması (kararsız oranı da azaltılarak) vergiye gönüllü uyumu olumlu etkilemekle birlikte, kamu harcamalarında israf yapıldığı yönündeki negatif algılarında azalmasına yardımcı olacaktır. Bu sayede vergi gelirlerinde iyileşmelerin yaşanacağı bir süreçte harekete geçirilebilecektir.

Erzurum ilinde ankete katılan mükellefler, uzlaşma mekanizması hakkında olumsuz bir algı seviyesine (yaklaşık %66 oranında) sahiptir. Uzlaşma mekanizması ile vergisini zamanında ödemeyen ve bu yüzden gecikme faizi, gecikme zammı ve vergi cezaları gibi yaptırımlara maruz kalan mükelleflerin çoğu zaman ilgili yükümlülükleri ortadan kaldırılmakta ve anapara üzerinden gecikmiş yükümlülüklerini yerini getirmesi istenmektedir. Devletin en kısa sürede kasasına alacağını koyma ve hukuki mekanizmalar üzerindeki yükü hafifletme anlayışı ile kullandığı uzlaşma sisteminin, vergi kaçakçılığını özendirmeyecek ve dürüst mükelleflerin (haksız rekabet neden olmasından) adalet duygusunu azaltmayacak şekilde reorganize edilmesi gerekmektedir.

Tablo 7'ye göre mükellefler vergi kanunlarının yeterince açık olmadığı görüşüne (%74,33) sahiptir. Oldukça yüksek olan söz konusu oran nedeniyle vergi kanunları ile ilgili bilgilendirme faaliyetlerine ağırlık verilmeli, vergi kanunlarını yeterince açık görmeyen ve bu konuda kararsız kalan mükelleflerin oranı hızlı biçimde azaltılmalıdır. Vergiye karşı daha hukuki ve ahlaki yaklaşan, vergi kaçırmaya teşvik etmeyen bir mükellef yardımcılığı anlayışının, vergilendirme sürecine daha aktif katılımı sağlanmalıdır.

Aynı mükellef grubu yaklaşık %74 oranında gelir idaresinin mükellef odaklı bir anlayışa sahip olduğunu ifade etmiştir. Vergi idaresinin vergileme sürecine mükellef odaklı yaklaşımı, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu olumlu etkileyen etkenlerden biri olarak görülmektedir.

Katılımcıların vergi afları ile ilgili düşüncelerini ölçmeyi amaçlayan 47 ve 48'inci sorulara/ifadelere göre; %70,54 oranında vergi aflarının vergi kaçakçılığını teşvik ettiği; dahası %75,41 oranında vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığı şeklinde bir algılanmanın olduğu ifade edilebilir. Vergi aflarının çıkmasında ve uygulanmasında belirli ilkelere riayet edilmezse mükelleflerdeki vergi adaleti algısı zayıfladığı için vergiye gönüllü uyum olumsuz etkilenebilmektedir. "Nasıl olsa ileride bir vergi affı daha çıkar" anlayışı ile sorumluluklarını yerine getirmeyen ve haksız rekabet gücü veya kazanç elde eden mükelleflerin hukuki olmayan bu davranışlarının sürekli affedildiği bir süreç, vergi bilinci ve ahlakı yüksek diğer mükellefleri de olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda yapılması gereken; vergi affının sınırları iyi çizmek, adli cezayı gerektiren kaçakçılık faaliyetlerini af kapsamına almamak, vergiye dair anaparayı affetmemek ve sürekli vergi affı çıkacağı izlenimini mükelleflerde oluşturmamaktır. Ayrıca dürüst mükelleflerin teşvik mekanizmaları ile mükâfatlandırılması, af uygulamalarının oluşturduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmada iyi bir yöntem olarak düşünülebilir.

[2] Böyle bir çelişki yaşanmasının nedeni; "israf" gibi anlamı toplum tarafından iyi bilinen bir kelimeye karşı, "etkin ve verimli" gibi iktisadi kelimelerin toplum nezdinde az bilinmesine de dayandırılabilir.

Vergi ödemeyi ahlaklı olmanın bir göstergesi olarak kabul eden mükelleflerin oranı %87'yi bulmaktadır. Vergi kaçakçılığını da hırsızlıkla eşdeğer gören mükelleflerin bu görüşü, vergiye gönüllü uyum açısından çok önemlidir ve tutarlılık arz etmektedir. Ankete katılanların %81,62'si çevrelerindeki insanların düzenli olarak vergilerini ödediklerini belirtmişlerdir. Vergi kaçakçılığını hırsızlık ve vergi ödemeyi ahlaklı olmak olarak değerlendiren mükelleflerin bu görüşü ise, diğer sonuçlarla bağlantılı olup vergi gelirleri açısından pozitif bir gösterge olarak düşünülebilir.

Erzurum illinde, "eğitim seviyesi yükseldikçe vergi bilinci ve vergi ahlakı artar" şeklindeki ifadeye kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını veren mükelleflerin oranı yaklaşık %83 seviyesindedir. Vergilerin öncelikli olarak eğitim ve sağlık gibi alanlara harcanmasını isteyen mükelleflerin, yükselen eğitim seviyesinin vergi ahlakını artırdığı şeklinde bir görüşe sahip olması, vergileme sürecinde pozitif bir döngünün oluşmasına ortam hazırlayabilir. Nitekim eğitimli insanlar verginin kamu hizmetleri olarak geri döndüğü konusundaki süreci daha iyi anlamaktadır. Bu sayede vergiye gönüllü uyumun artacağı belirtilebilir. Eğitimli insanların vergi kanunlarındaki yasal boşlukları daha iyi analiz ederek, vergiden kaçınma olasılıklarının da olduğu teoride bahsedilen bir diğer görüştür.

Tablo 7'ye göre "bireylerin gelir ve refah seviyesi artarsa vergiye gönüllü uyumlarının artacağını düşünüyorum" diyen mükelleflerin oranı %83,79 olarak gerçekleşmiştir. Gelir seviyesi artan mükelleflerin üzerindeki vergi yükünde yaşanacak iyileşmeler, onların vergi ile ilgili sorumluluklara karşı daha az direnç göstermesine neden olacaktır. Burada ödenen vergi miktarının toplam gelir içerisindeki payı ve gelirin son birimine olan duyarlılık önem arz etmektedir. Neticede mükellefin ödediği vergi miktarı toplam gelir açısından önemsiz bir yere sahipse, vergiye karşı negatif tepkiler minimum düzeyde olacak ve gönüllü uyumda artış yaşanacaktır. Bununla birlikte tahsil edilen vergilerin somut kamu hizmetleri olarak mükellefe geri dönmesi de süreçte etkili olmaktadır. Bir diğer ifadeyle refah seviyesi yükselen bireylerin ödedikleri vergilere karşı daha olumlu bir tavır sergileyecekleri ifade edilebilir.

Ankete katılan mükellefler mevcut iktidarın vergi politikalarını %67 oranında beğenmekle birlikte, oy verdiği siyasi partinin iktidarda olmasının vergi ödemesini olumlu etkilemesi durumuna %27,3 oranında katılmaktadır. Özetle, oy verdiği siyasi partinin iktidara gelmesinin vergi ödeme sürecini olumlu etkilemeyeceğini düşünmektedir. İlgili sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mükelleflerin vergileme sürecine ideolojik yaklaşmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Erzurum ilinde yaşayan vergi mükelleflerinin vergi algısı, vergi bilinç ve ahlak düzeyini tespit etmek amacıyla yapılmış bu çalışmanın sonuçları incelendiğinde; mükelleflerin büyük bir bölümü, Türkiye'deki vergi oranlarını yüksek bulmakta ve vergi oranlarında yaşanacak bir azalmanın vergi kaçakçılığı eğilimini azaltacağını ifade etmektedirler. Vergi mükellefleri Türkiye'deki vergi yükünün ağır olduğunu ve vergi ödememesine rağmen vergi denetim mekanizmalarınca yakalanmayan mükellefler olduğunu, vergiye tabi iş ve işlemlerinde iletişim halinde bulundukları veya vergisel konularda resmi işlerini yapan vergi yardımcılarının (mali müşavir ve muhasebecilerin) vergi kaçırma konusunda kendilerine kolaylık sağladığını ve kendilerini teşvik ettiklerini, devletin kamu harcamalarında israf yaptığını ve devletin topladığı vergileri nerelere harcadığı konusunda şeffaf olmadığını, Türkiye'de vergi sistemindeki uzlaşma mekanizmasının adaletsiz olduğunu, vergi kanunlarının açık olmadığını ve vergi sisteminde çok sayıda verginin olduğunu, vergi aflarını doğru bulduklarını fakat vergi aflarının vergi kaçakçılığını teşvik ettiğini ve vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığını, verginin ödenmesi ile siyasi iktidara bağlılık arasında bir ilişkinin olmadığını, mevcut iktidarın vergi politikalarını beğenmediklerini ve oy verdiği siyasi partinin iktidara gelmesinin de vergi ödeme sürecini olumlu etkilemeyeceğini düşünmektedirler. Bu ve benzeri negatif vergi algılamalarının mükelleflerin vergi bilinç ve ahlak seviyesini olumsuz etkileyeceği ve vergiye gönüllü uyumu azaltacağı açıktır. Söz konusu olumsuz algılamaları düzeltmek amacıyla en kısa sürede

gerekli politikalar uygulanmalıdır. Aksi takdirde özellikle dürüst mükelleflerde bulunan, verginin tam ve zamanında ödenmesi yönündeki olumlu güdüler, gittikçe kaybolacaktır.

Ayrıca çalışmada, teoriye uygun olarak yaş aralığı, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek gruplarda vergi ahlakının ve bilicinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi yükü, gelir elde edilirken katlanılan zorluklar ve verginin tahsil yöntemleri meslek grupları arasında değişkenlik gösterdiği için, vergi bilinç ve ahlakının da meslekler nezdinde farklılaştığı neticesi elde edilmiştir.

Ticari işlemler ve vergileme konusunda nitelikli elemanlar olan vergi yardımcılarının mükelleflere iyi görünmek amacıyla vergi gelirlerini azaltıcı hukuk dışı çabalarda bulunmaması, kanunların yeterince açık olması ve mükelleflerin vergi sistemindeki değişiklikleri kolayca takip etmesi, mükelleflerin vergi denetim ve cezalarının caydırıcılığı konusunda net bir kanıya varmaları gibi etkenlerin, potansiyel vergi gelirleri seviyesine ulaşılması yolunda önemli faktörler olduğu belirtilebilir.

Bunlara ilave olarak verginin yasal bir zorunluluktan öte vatandaşlık görevi olduğu ve güçlü bir devlet ile kaliteli kamu hizmetleri için vergi gelirlerinin önemli olduğu algısının mükelleflerde somut biçimde oluşmasına önem verilmelidir. Bir diğer ifadeyle, vergi – hizmet – güçlü devlet bağlantısının oluşturulması, vergiye gönüllü uyumu olumlu etkileyecektir. Bu yolda, örneklem olarak incelenen mükelleflerin vergi konusunda en çok tercih ettiği bilgi edinme kanalı olan medya organlarının etkin kullanılması ve vergi dairesi çalışanlarının vergi sürecine mükellef odaklı yaklaşımının önemli olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Abdurrahman (2011). Kamu Maliyesi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Aktan, Coşkun C. (2006). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı, Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi, Editörler: Aktan, Coşkun C., Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Aktan, Coşkun C. ve Savaşan, Fatih (2009). Tax Morale: Empirical Evidence From Turkey, Annual Meeting of the European Public Choice Society.

Alm, James ve Torgler Benno (2004). Culture Differences and Tax Morale in the United States and In Europe, CREMA, Working Paper No: 2004-14.

Allingham, M.G. ve Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: a theoretical analysis, J. Public. Econ. 1, 323–338.

Bayram, N. (2013), Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Bryman, A., Cramer, D. (1990). Quantitative Data Analysis with SPSS 12 and 13: A Guide For Social Scientists. New York: Routledge Taylor&Francis Group.

Carter, D. C. (1997). Doing quantitative psychological research: from design to report. Psychology Press Publishers

Christian, Roberta C. ve Alm, J (2014). Empathy, sympathy, and tax compliance, Journal of Economic Psychology 40 (2014).

Cummings, Ronald G., Martinez-Vaguez, Jorge., McKee., Michael ve Torgler Benno (2006), Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence, Berkeley Program in Law and Economics, Working Paper Series.

Doyle, Elaine., Gallery, Kieran ve Coyle Mary (2009), Procedural Justice Principles and Tax Compliance in Ireland: A Preliminary Exploration in the Context of Reminder Letters, Journal of Finance and Management in Public Services, Vol: 8, No: 1.

Feld, L. ve Frey, B. S. (2005). Tax compliance as the result of a psychological tax contract: The role of incentives and responsive regulation, Working Paper: 76, Centre for Tax System Integrity, Research School of Social Sciences, Australian National University.

Frey, B. S. ve Torgler, B. (2007). Tax Morale and Conditional Cooperation, Journal of Comparative Economics, Volume: 35, Issue: 1.

Gangl, K., Torgler, B., Kirchler, E. ve Hofmann, E. (2014). Effects of supervision on tax compliance: Evidence from a field experiment in Austria, Economics Letters, 123 (2014).

Gelir İdaresi Başkanlığı (2019). http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm

Güth, W. ve Sausgruber, R. (2004). Tax Morale and Optimal Taxation, CESifo Working Paper Series: 1284, CESifo Group Munich.

İpek, S. ve Kaynar, İ (2009). "Vergiye Gönüllü Uyum" Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:16 Sayı:1.

Kasipillai, Jeyapalan ve Jabbar, Hijattulah Abdul (2006), Gender and Ethnicity Differences in Tax Copmliance, Asian Academy of Management Journal, Vol: 11, No: 2.

Lubian, D. ve Zarri, L. (2011). Happiness and tax morale: An empirical analysis, Journal of Economic Behavior & Organization 80 (2011).

Muter, Birol N. ve Özcan, Pelin M. (2012), Sosyo Psikolojik Yönleriyle Vergi Kaçakçılığı, Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, Editör: Kemal Çelebi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2012/418s.

Ömürbek, Nuri., Çiçek, Hüseyin G. ve Çiçek, Serdar (2007), Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları, Maliye Dergisi, Sayı: 153.

Lago-Peñas, Ignacio ve Lago-Peñas, Santiago (2010), The determinants of tax morale in comparative perspective: Evidence from European countries, European Journal of Political Economy, Vol:26.

Sağlam, Metin (2013), Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci, Sosyoekonomi 2013-1.

Sağbaş, İsa ve Başoğlu, Âdem (2005), İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergi Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2.

Şahbaz, Kadriye İ. ve Saruç, Naci T. (2012), Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler: Sakarya Üniversitesi Örneği, Sakarya Üniversitesi, Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 4.

Torgler, Benno ve Schneider, Friedrich (2009). The impact of tax morale and institutional

Turhan, Salih (1998). Vergi Teorisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Ural, Ayhan ve Kılıç, İbrahim. (2013). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi, Ankara, Detay Yayıncılık

Wenzel, Michael (2005). Motivation or Rationalisation? Casual Relations Between Ethics, Norms and Tax Compliance, Centre for Tax System Integrity, Research School of Social Sciences, Australian National University, Working Paper No: 63.

TÜRKİYE İLE DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

ECONOMIC RELATIONS WITH OTHER TURKISH REPUBLIC OF TURKEY: AN OVERALL ASSESSMENT

Dr. Ögr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Elifnur TIĞTEPE

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisat Anabilim Dalı

Fatma KILIÇ

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisat Anabilim Dalı

ÖZET

Türkiye geçmişten beri diğer Türk cumhuriyetleri ile birçok alanda yaptığı ikili anlaşmalarla sağlam ilişkiler kurmayı arzu etmiştir. İlişkiler, zaman konjonktürüne bağlı olarak küresel, siyasi, ekonomik alanlarda dönemsel farklılıklar göstermiştir. Bu çalışmanın amacı Türk cumhuriyetine ait temel ekonomik göstergeler, dış ticaret verileri ve dış ticarete konu olan mal gruplarını vasıtasıyla genel bir değerlendirme yapmak ve bağımsızlığın 28. yılını doldururken yeni Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin boyutunun ne düzeyde olduğunu belirlemek ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi konusunda eksiklikleri ortaya koyarak, neler yapılabileceğini belirleyip çözüm önerilerinde bulunmaktır. Sonuç olarak Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki tarihi-kültürel bağlar bu ülkeleri birbirleri ile yakın tutmakta, fakat ilişkilerin arzu edilen boyutta olmasına imkân vermemektedir. Bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıyan ve iyi ilişkiler kurmak için çeşitli girişimlerde bulunan ilk ülke Türkiye olmasına rağmen Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi arzu edilen seviyelerde değildir.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Türkiye, Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

Turkey has been in the past with other Turkish republics desire to establish strong relationships with the bilateral agreements made in many areas. Relations have shown periodic differences in global, political and economic fields depending on the conjuncture of time. The aim of this study is the basic economic indicators of the Turkish republic, foreign trade data and make an overall assessment by foreign trade which is the subject goods and its independence 28 years while filling to determine the new Turkish Republic of Turkey's economic relations is in what the size of the level and economic relations more to determine what can be done and to offer solutions. As a result, Turkey and other Turkish republics in historical-cultural ties between these countries keep close contact with each other, but the relationship does not allow it in the desired size. To recognize the Turkish republic declared its independence, and despite being the first country to establish good relations in various initiatives trade volume between Turkey Turkish Republic of Turkey is not at the desired level

Keywords: Turkish Republic, Turkey, Economic Relations

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış 15 ülke içerisinde yer alan 5 Türk cumhuriyetini (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Ortak din, kültür ve coğrafya unsurları bu ülkeleri tanıma ve bu ülkelerle ilişkilerin pekişmesi için atılan adımların temel sebebidir. Ayrıca sayılan Türk cumhuriyetlerinin zengin doğal kaynaklara sahip olması, ülkeleri sadece Türkiye için değil diğer ülkeler içinde cazip hale getiren önemli bir faktördür. Fakat doğal kaynak yönünden zengin olan bu ülkeler, bağımsızlıkla gelen yeni ekonomik sisteme hemen ayak uyduramamıştır. Bağımsızlık öncesindeki süreçte merkeziyetçi bir ekonominin parçaları olan ülkeler, bağımsızlığın getirdiği serbest ekonomik sistemi ilk zamanlarda başarıyla yönetememişlerdir. Bu durum Rusya'nın ülkeler üzerinde baskı kurma ve ülkelerin ekonomilerine yeniden müdahale etme isteğinin oluşmasına yol açmıştır. Ülkeler, Rusya'ya karşı tepkilerinde çeşitlilik göstermiş olsalar da ekonomide bağımsızlıklarına uygun davranma yoluna girmişlerdir.

Türkiye'de bu süreçte diğer Türk cumhuriyetleri ile birçok alanda yaptığı ikili anlaşmalarla sağlam ilişkiler kurmak istemiştir. İlişkiler, Rusya gibi bir faktörün de etkisiyle dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Çalışmada diğer Türk cumhuriyetine ait temel ekonomik göstergeler, dış ticaret verileri ve dış ticarete konu olan mal grupları ele alınmıştır.

2. TÜRK CUMHURİYETLERİNİNİN GENEL DURUMLARI

2.1. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

Avrasya bölgesinde fiziki ve ideolojik hâkimiyetini kuran ve Japon denizinden Batı Almanya sınırlarına kadar uzanmakta olan merkezi plancı ekonomik ideolojinin çökmeye başlaması, Türk cumhuriyetlerinin de bir parçası olduğu SSCB'nin 1991 yılında dağılması ile sonuçlanmıştır. Bu dağılma ile birlikte, diğer cumhuriyetler gibi, Türk cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanarak planlı ekonomik sistemden uzaklaşıp piyasa mekanizmasına geçme ve dış dünya ile ekonomik bağlar kurma yolunda arayışlara girmişlerdir.(Alagöz, Yapar , & Uçtu , 2014: 60)

Türkiye de aldığı kararlar ile kuzeydeki tüm ülkelerle komşu olmanın sorumluluğunun bilincinde davranarak ve olaya bütünlük içinde bakarak son derece olumlu ve tarihi bir tutum sergilemiştir. Aldığı bu kararlarda hiçbir ayrım gözetmeden, devletlerarasında düşmanlık olmayacağı varsayımından hareketle, Kafkasya ve Orta Asya'dan, Slav ve Baltıklara kadar tüm Sovyet cumhuriyetlerini tanıma kararı almıştır. Bu kapsamda siyasi ilişkiler kurulacak ve diplomatik görevler oluşturulacaktır. Türkiye'nin hiçbir ülkeyi dışında bırakmadan aldığı bu tanıma kararı özellikle diğer Türk cumhuriyetleri için büyük bir destek teşkil etmiştir. Türkiye'nin tanıma kararını duyurmasından sonra diğer devletler de bu cumhuriyetleri tanıma kararı almışlardır. Ülkeler, kendilerini tanıyan ilk ülke olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti'ne minnettarlıklarını her zaman dile getirmektelerdir.(Kara, 2012: 126)

2.2. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANDIKTAN SONRAKİ DURUMLARI

Sovyet sistemi 1991 yılında birden çöktüğünde bölgede yer alan cumhuriyetlerin büyük çoğunluğu ne bağımsızlığa hazırdılar ne de bağımsızlığın kendilerine yükleyeceği sorunlara çözüm oluşturabilecek tecrübeye sahiptiler. Bu nedenle bölge devletleri yeni bir sisteme ayak uydurmak, yeni

demokratik siyasi yapılar meydana getirmek ve kendi ulusal kimliklerini oluşturmakla uğraşırlarken, bölgeyi ele geçirmiş olan jeopolitik rekabet ve uluslararası çıkar çatışmaları bölgenin mevcut durumuna yönelik endişelerinin ve muhataralı domino teorilerinin oluşmasına yol açtı.

Ülkelerin zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmayı hedeflemeleri bölgesel işbirliği teşebbüsleriyle bir anlamda ekonomik iyileşme ve refah umutlarını arttırdı. Buna rağmen, transit petrol boru hatları taşımacılığının kontrolünün yalnızca Kafkasya ve Orta Asya'da olmayıp küresel bir seviyede de artan bir nüfuz beklentisinin olması bölgenin geleceği ile ilgili endişelerin artmasına yol açtı.

Diğer taraftan bölgedeki devletler ekonomik geri kalmışlıkla ve aşırı işsizlik sorunu ile karşı karşıya kaldılar ve bu sorunlarla mücadele yoluna girdiler.(Aydın, 2005: 4-5)

Yeni devletlerin bağımsızlık süreçlerinde izleyeceği yol ise hem kendileri hem de diğer devletler için büyük önem taşıyordu. Ülkeler, baskıcı bir rejimden yeni kurtulmuş ve Avrupa'dan uzakta, kökten dinci rejimlerle yönetilen diğer devletlerle çevrelenmiş durumdaydılar. Müslüman devletler olmaları sebebiyle, Türk cumhuriyetlerinin, dinci rejime sahip İran ve benzer rejim sahibi diğer devletler veya Afganistan gibi istikrarsız devletlerden bu bölgeye girebilecek radikal İslam örgütlerinin etkisi altına girme ihtimalleri vardı. Bu nedenle, Batı devletleri ve bağımsızlığını yeni kazanmış Türk cumhuriyetlerinin yöneticileri, Türkiye'yi bu cumhuriyetlerin gelişim sürecinde onlara model ülke olarak sunmak istiyorlardı. Türkiye'nin Müslüman, laik bir devlet olması ve Batı ile tam bütünleşme sürecinde olması, bu ülkeler için de Türkiye'yi cazip bir model haline getirmekteydi. Öyle ki, bölgedeki devletlerin yöneticileri Türk modelinin kabul edilmesine ilk başta oldukça istekli gözüküyorlardı.

Türkiye Modelinin Türk cumhuriyetlerine cazip gelmesinin birçok sebebi vardı. Fakat en önemli sebepleri (İbrahimov, 2011: 65)

Birincisi Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında kültürel birçok bağ bulunmasının yanı sıra dil ve din ortaklığının oluşuydu.

İkincisi, Türkiye devleti laik bir ülke olma yolunu seçmiş, dini ekonomi ve siyasetten ayrıştırmıştı. Ayrıca son on yılda piyasa ekonomisine geçişte başarılı olmuş ve Avrupa Birliği ile de entegrasyon sürecine girmişti.

Son olarak da, ABD ve Batı devletleri Türkiye modelini önermişlerdi. Çünkü bu devletler, İran gibi bir gücün etkisinden çekiniyorlardı.

1992 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni bağımsız Türk cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla Türkiye'de TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) kurulmuştur. TİKA, Türkiye'nin bağımsız Türk cumhuriyetlerine yapacağı yardımlar ile devletlerarasında bir koordinasyon oluşturmayı amaçlamıştır. Bilhassa bu devletlerde yapılacak çeşitli programlar için kredi ayarlama ile uğraşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yaklaşık 1.2 milyar ABD doları ayarlanmıştır. Buna ek olarak ülkeler arasında kültür birliğinin daha üst seviyeye çıkartılması ve yeni devletler için gereken kadroların oluşturulması amacıyla, Türkiye' ye öğrenciler getirtilmiş ve maliyeti Türkiye tarafından karşılanmıştır.(İbrahimov, 2011: 65)

İktisadi gelişmeler yönünden ele alındıklarında Türk cumhuriyetlerinde mevcut sosyalist sistemden piyasa sistemine geçişin ilk aşamasında özelleştirme yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda, 1990 -1995 yılları arasında toplam mal ve hizmet ürünlerinde (GSYİH' de) özel sektör payları, Azerbaycan'da % 7' den % 15' e, Kazakistan'da % 8' den % 28' e, Kırgızistan'da % 8' den % 42' ye, Türkmenistan'da % 12' den % 18' e ve Özbekistan'da ise % 12' den % 30' a kadar çıkarılabilmiştir. Fakat yeni iktisadî düzenin kuruluş dönemi oldukça sancılı geçmiştir. 1990-1995 yılları arasındaki bu dönemde yıllık ortalama GSYİH (büyüme hızı) Azerbaycan'da % -20.2, Kazakistan'da % -11.9, Kırgızistan'da % -14.7, Türkmenistan'da % -8.1 gerilemiş olsa da, 1996 yılı itibariyle, Türkmenistan dışındaki Türk cumhuriyetlerindeki büyüme hızı pozitif bir seyir izlemeye başlamıştır. Özelleştirmenin bir diğer katkısı da ülkelere enflasyonla mücadele edebilme imkânı tanımasıdır. 1992-1994 yılları arasında Özbekistan dışındaki Türk cumhuriyetlerinde, dört haneli rakamlara kadar yükselmiş yıllık

enflasyon değerleri 1995 yılında iki-üç haneli rakamlara inmiş; 1996 yılına gelindiğinde ise, Türkmenistan dışındaki ülkelerde enflasyon oranları büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Ülkelerin 1996 yılına ait enflasyon değerleri, Azerbaycan'da % 19.8' e Kazakistan'da % 39' a, Kırgızistan'da % 30.3' e Özbekistan'da % 64' e düşmüştür. Türkmenistan'da ise bu oran % 992' dir.(Çarıkçı, 1998: 2)

3. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN ÜLKE BAZINDA ELE ALINMASI

3.1. AZERBAYCAN

SSCB' nin dağılmasından sonra, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik anlamda bağımsız bir devlet olarak dünya ekonomisine uyum sağlama süreci "Asrın Anlaşması" ile başlamış, bu süreç Hazar enerji kaynaklarının üretiminde ve ihraç edilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu faaliyetler, ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde yeniden oluşturulmasında ve kalkınmasında önemli bir faktör olmakla beraber, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerinde de önemli bir araç olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Azerbaycan, dünya ekonomisine entegre sürecinde hızla ilerlemiştir.

Tablo 1. Azerbaycan'ın temel ekonomik göstergeleri (2018)

GSYİH	**46,940 milyar $**
Büyüme	% 2,03
Kişi Başına GSYİH	4, 340 $
Nüfus	9.942.334 milyon
GSYİH'nin Sektörel Dağılımı **Tarım Sektörü** **Sanayi Sektörü** **Hizmet Sektörü**	 % 5,3 % 52,2 % 35,2
İstihdamın Sektörel Dağılımı **Tarım Sektörü** **Sanayi Sektörü** **Hizmet Sektörü**	 % 36,1 % 14,4 % 49,5
Başlıca Tarımsal Ürünler	Meyve, sebze, tahıl, pirinç, üzüm, çay, pamuk, tütün, hayvancılık.
Başlıca Sanayi Ürünleri	Petrol ve doğal gaz, petrol ürünleri, petrol sahası ekipmanı, çelik, demir cevheri, çimento, kimya ve petrokimya, tekstil

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurulu, 2019; Kayseri Sanayi Odası, 2018: 2

Hazar enerji kaynaklarındaki hareketlilik sürecini takiben, ülkeye yabancı sermaye girişlerinin olması yapılan yardımları ve verilen uluslararası mali kurum kredilerini de arttırmıştır. Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma sürecinde, dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmek ve ülkeye yabancı sermaye girişlerini sağlamak amacıyla sadece petrol ve doğal gazdan oluşan enerji sektörüne yatırımda bulunması yanlıştır. Ülkenin yıllık ihracatının en büyük payını yaklaşık % 90 gibi bir oranla petrol [1] ve petrol ürünleri oluşturmaktadır; fakat petrol anlaşmalarıyla ülkeye getirilmiş üretim-teknolojik

[1] 1992' de kurulmuş Azerbaycan devleti petrol şirketi SOCAR, ülkede bol bulunan petrol ve doğalgaz gibi kaynaklarını uluslararası ölçekte gelişim ve fayda için kullanıma sunmaktadır. SOCAR, uluslararası alanda yaptığı stratejik projelerin en büyüğünü 19.5 milyar dolarlık yatırımla Türkiye'de yapmaktadır.(SOCAR, 18.04.2019: http://www.socar.com.tr/hakkimizda/socar-global).

ağırlıklı ürünler dikkate alınmazsa, ithalatın neredeyse yarısını tarım ürünleri oluşturmaktadır. Aslında, Azerbaycan'ın elverişli iklim ve tarım topraklarına sahip olması ülkede tarım ürünlerinin üretiminin artırılmasına, iç talebin karşılanmasıyla birlikte ihraç etmek amacıyla da üretime imkân sağlamaktadır.(Süleymanov & Hasanov, 2013: 86)

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ilişki var olduğu günden bu yana geliştirilmek istenmiş, fakat bu hususta çok başarılı olunamamıştır. Ticari ilişkilerdeki artış hâlen istenilen düzeylerde değildir.

Tablo 2. Türkiye – Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X- M)
1992	102.245.953	35.097.017	137.342.970	67.148.936
1995	161.344.709	21.777.080	183.121.789	139.567.629
1998	327.166.377	50.343.958	377.510.335	276.822.419
2001	225.214.059	78.075.381	303.289.440	147.138.678
2004	403.942.323	135.537.462	539.479.785	268.404.861
2007	1.047.668.215	185.499.965	1.233.168.180	862.168.250
2010	1.550.478.726	252.524.579	1.803.003.305	1.297.954.147
2013	2.960.370.840	333.747.607	3.294.118.447	2.626.623.233
2016	1.285.127.038	278.131.382	1.563.258.420	1.006.995.656
2018	1.474.596.004	378.734.116	1.853.330.120	1.095.861.888

Kaynak: TÜİK, 2019.

Bağımsızlık yıllarının ardından ekonomisini toparlamaya çalışan Azerbaycan ilk yıllar çok başarılı olamamış, 1995 yılında ekonomik bir küçülme yaşamıştır. Bunun neticesinde Türkiye ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalat arasında ciddi farklar ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda toparlanmaya başlayan ekonomisi ile ülke ihracat ve ithalatını arttırmış, dönem dönem dalgalanmalarla karşı karşıya kalsa da Türkiye ile ilişkileri geliştirmiştir. Ülkenin dış ticarete söz konusu malları aşağıdaki şekildedir

Tablo 3. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhraç Ürünleri (2018)

Ürünler	**Değerler(Bin dolar)**
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; ziftli maddeler; Mineral…	1,545,239
Alüminyum ve bununla ilgili maddeler	66,889
Plastik ve bununla ilgili maddeler	36,671
Pamuk	78,017
Organik kimyasallar	29,694
Bakır ve bununla ilgili maddeler	30,132
Demir ve çelik	12,001

Ham hayvan derisi ve deriler (kürk derisi hariç) ve kösele	10,448
Kurşun ve bununla ilgili maddeler	4,366
Gemiler, kayıklar ve yüzen yapılar	2,158

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 4. Azerbaycan'ın Türkiye'den İthal Ürünleri (2018)

Ürünler	**Değerler(Bin dolar)**
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	232,670
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	104,254
Plastik ve bununla ilgili maddeler	98,829
Demir ve çelikten yapılmış maddeler	110,923
Mobilya; yatak, şilteler, yatak destekleri, yastıklar ve benzeri doldurulmuş döşemeler…	80,748
Sabun, organik yüzey aktif maddeleri, yıkama preparatları, suni…	47,717
Örülmüş ya da kroşelenmiş kıyafet ve giyim aksesuarları	42,118
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunlarla ilgili parça ve aksesuarlar	42,792
Kâğıt ve mukavva; kâğıt posasından, kâğıttan ya da mukavvadan yapılan şeyler	34,049
Eczalıkla ilgili ürünler	33,208

Kaynak: Trade Map, 2019.

Azerbaycan, 2018 yılının Ocak – Ağustos aylarını içeren süreçte 174 ülke ile ticari ilişkilerini güçlendirmiş, 102 ülkeye çeşitli ürünler ihraç etmiş, 166 ülkeden de yine farklı ürünler ithal etmiştir. Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi tarafından açıklanan veriler, 2018 yılının Ocak- Ağustos aylarını kapsayan bu süreçte Azerbaycan'ın ihracatının 13.412,2 milyon dolara, ithalatının 6.863,5 milyon dolara ve dış ticaret hacminin de 20.275,7 milyon dolara ulaştığını göstermektedir.

Aynı dönem (Ocak – Ağustos) 2017 yılıyla kıyaslandığında ihracatın % 37,7, ithalatın % 29,5, ticaret hacminin ise % 34,8 oranında artmış olduğu görülmektedir.(Konya Ticaret Odası, Azerbaycan Ülke Raporu, 2019: 3)

Tablo 5. Azerbaycan' ın ihracat ve ithalat ortaklarına ait ticaret payları (2018)

İhracatçı ülkeler	Ülke payları (%)	İthalatçı ülkeler	Ülke payları (%)
Rusya	16,4	İtalya	30,2
Türkiye	**13,8**	Türkiye	9,4
Çin	10,4	İsrail	6,7
Almanya	5,7	Çek Cumhuriyeti	4,8
Amerika	4,6	Hindistan	4,2

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 5' e göre, Azerbaycan ihracatının % 30,2' si İtalya, % 9,4' ü Türkiye, % 6,7' si, İsrail, % 4,8' i Çek Cumhuriyeti, % 4,2' si Hindistan, % 44,7' si ise diğer ülkeler ile yapılmıştır. Ülke ithalatının ise % 16,4 ' ü Rusya, % 13,8' i Türkiye, % 10,' ü Çin, % 5,7' si Almanya, % 4,6' sı ABD, % 49,1' i ise diğer ülkeler ile yapılmıştır. (Trade Map, 2019)

Türk firmalarının Azerbaycan'daki yatırımlarının toplam değeri 9 milyar dolardır. Sayısı 2600' ü aşmış Türk menşeili firma, ülkede 25 binden fazla kişiye iş imkânı sunmaktadır. Yatırıma konu olan sektörler; telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, tekstil, gıda ticareti, eğitim, ulaştırma, inşaat ve mobilya sektörleridir.(Kayseri Sanayi Odası, Azerbaycan Ülke Raporu, 2018: 5) Ayrıca sağlık alanındaki yatırımlar paralelinde, çevre sağlığı üzerine danışmanlık hizmeti ve müteahhitlik alanında yeni yatırım olanaklarının ortaya çıktığı görülmektedir.(Uludağ İhracatçı Birlikleri, Azerbaycan Ülke Raporu, 2018: 10)

2015 yılının Aralık ayı itibariyle ülkemizdeki Azerbaycan menşeili şirket sayısı 1771 olup, Azerbaycan'ın ülkemizdeki toplam yatırımı 4 milyar dolardan fazla gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan' da gerçekleştirdiği 347 projeyle ülkeye 11 milyar dolarlık yatırımda bulunmuştur.(Kayseri Sanayi Odası, Azerbaycan ülke raporu, 2018: 5) Azerbaycan'ın 2002-2018 yıllarında Türkiye'ye yaptığı yatırımların toplam değeri, 11 milyar dolarken; Türkiye'nin aynı yıllarda Azerbaycan'da yaptığı yatırımların toplam değeri 11,2 milyar dolardır.(Ticaret Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa, Erişim tarihi: 12.11.2019)

3.2. KAZAKİSTAN

Türkiye'nin toprak büyüklüğünün yaklaşık 4 katı ve dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip 9'uncu ülkesi olan Kazakistan, doğal kaynaklar yönünden zengin olması sebebiyle çok şanslı görülür. Bu faktör ekonomide belirleyici bir unsurdur. Ayrıca geniş ve verimli topraklara ev sahipliği eden Kazakistan' da tarım, en fazla istihdam yaratan sektördür.

1990'lı yıllarda yaşanan büyük kayıplarla sanayi sektörü zayıflamış, 2000'li yıllara gelindiğinde ise artış gösteren petrol yatırımlarıyla sanayi sektörü güçlenmiştir. Günümüzde sanayi sektöründeki payın yaklaşık %40'ını petrol ihracı oluşturmaktadır. Enerji sektöründeki hızlı gelişme

ile beraber diğer sektörlerde kendilerini yenilemiş, özellikle demir-çelik sektöründe büyük gelişmeler söz konusu olmuştur.

Son zamanlarda hayvancılık sektörüne de oldukça önem verilmektedir. Gelecek yıllarda bölgenin en önemli et ihraççılarından olmayı arzulayan Kazakistan stratejik hedeflerini bu yöne kaydırmaktadır. Hükümet ise tarım ve hayvancılık sektörlerinin parçası olmak isteyen girişimcilere önemli destekler sağlamaktadır.

Kazakistan'ın mevcut ekonomi politikalarının temel amacı ekonominin petrole ve dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara olan bağımlılığını azaltarak 2050 yılında dünyanın rekabet gücü en yüksek 30 ülkesi arasına girmektir.(DEİK, Türkiye-Kazakistan İş Konseyi, 2018: 1)

Tablo 6. Kazakistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2018)

GSYİH	170,539 Milyar $
Büyüme	%4,1
Kişi Başına GSYİH	7,301 $
Nüfus	18.276.499 milyon
GSYH'nin Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 4,2 % 34,1 % 54,5
İstihdamın Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 %15 %21,3 %63,7
Başlıca Tarım Ürünleri	Hububat, pamuk, yün, çiftlik hayvanları, tahıl, et
Başlıca Sanayi Ürünleri	Petrol ve petrol ürünleri, makine, kimyasal ürünler

Kaynak: Dünya Bankası, 2019; Tüik, 2019, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019.

Kazakistan dış ticaretinin büyük bir kısmını, bağımsızlığının ilk yıllarında Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya ile ticareti oluşturmaktaydı. Buna sebep olan etken bağımsızlık öncesi dönemde ülke dış ticaret yapısı ve üretimlerinin Sovyetler Birliğini oluşturan diğer ülkelerle şekillenmiş olması ve bu yapının kısa zamanda değişmemesidir.(Batmaz, 2004: 87) Ancak ülke zamanla BDT'nin kendi ekonomisi üzerindeki etkisini azaltmaya başlamış, ekonomisinde iyileşme sürecine girmiştir. 1997-2000 yılları arasındaki dönemde ülkenin büyüme hızı % 2' den % 9.5 gibi büyük bir değere ulaşırken, enflasyon hızı da % 17.4' ten % 6' ya gerilemiştir.(Çarıkçı, 2005: 4)

Tablo 7. Türkiye - Kazakistan Dış Ticareti **(**Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X- M)
1992	19.378.891	10.510.516	29.889.407	8.868.375
1995	150.774.834	86.631.487	237.406.321	64.143.347
1998	214.306.776	253.668.028	467.974.804	- 39.361.252
2001	119.795.053	90.342.703	210.137.756	29.452.350
2004	355.590.090	442.193.316	797.783.406	-86.603.226
2007	1.079.886.739	1.284.049.193	2.363.935.932	-204.165.454
2010	818.899.512	1.392.527.981	2.211.427.493	-573.628.469
2013	1.039.420.346	1.760.114.636	2.799.534.982	-720.694.290
2016	623.715.266	1.093.896.872	1.717.612.138	-470.181.606
2018	695.286.956	1.470.256.504	2.165.543.460	-774.969.548

Kaynak: TÜİK, 2019.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, bağımsızlık sürecinin hemen sonrasında (1992 yılında) yeterli seviyede değildi ve karşılıklı ticaretimiz yaklaşık 30 milyon dolardı. İlerleyen yıllarda bu rakam arttı ve 2007 yılında dış ticaret hacmi 2 milyar seviyesini geçti ve bu yükseliş bir süre devam etti. Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK' ten) elde ettiğimiz verilere göre, iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret hacmi 2013 yılına kadar yükselmiştir. Sonraki yıllarda ticaret hacminde küçülme olmuş ve 2016 yılına gelindiğinde ise ticaret hacmi 1,7 milyar dolara kadar düşmüştür. 2018 yılında ise ikili arasındaki ticaret yine 2 milyar doların üzerine çıkmıştır.

Değerlendirme kapsamında Kazakistan ile yaptığımız ticarette ülkemizin açık verdiği gözlemlenmektedir. Bunun en önemli sebebi, Kazakistan'dan ithalatta petrol ve doğalgaz, petrol ürünleri, demir çelik dışında kalan ana metal hammaddesi (özellikle bakır ve alaşımları) gibi değerli ürünler yer alırken; Kazakistan'a ihracatta; tekstil ve hazır giyim, ev tekstili ve halı mamulleri, tarım ve gıda ürünleri, kuyumculuk ürünleri, çeşitli makineler, demir veya çelikten inşaat aksamları gibi ithal ürünlerine kıyasla getirisi daha düşük ürünlerin yer almasıdır.(DEİK, 2018: 4)

Ülkenin dış ticarete söz konusu malları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 8. Kazakistan'ın Türkiye'ye İhraç Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(Bin dolar)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; ziftli maddeler; Mineral…	577,868
Bakır ve bununla ilgili maddeler	275,028
Alüminyum ve bununla ilgili maddeler	191,306
Tahıllar	59,564
Çinko ve çinko eşyalar	56,701
Yenilebilir sebze, belirli kök ve yumrular	45,559
Tuz, sülfür, toprak, taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	9,854

Demir ve çelik	6,549
Yağlı tohumlar ve meyveler, endüstriyel veya tıbbi çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	5,014
Pamuk	3,442

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 9. Kazakistan'ın Türkiye'den İthal Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(Bin dolar)
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	108,608
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	64,368
Örülmüş ya da kroşelenmiş kıyafet ve giyim aksesuarları	55,670
Demir ve çelikten yapılmış eşyalar	51,535
Mobilya; yatak, şilteler, yatak destekleri, yastıklar ve benzeri doldurulmuş döşemeler…	43,194
Örgü olmayan veya kroşelenmeyen kıyafet ve giyim aksesuarları	42,845
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunlarla ilgili parça ve aksesuarlar	36,626
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	29,643
Halılar ve diğer tekstil zemin kaplamaları	21,071
Eczacılıkla ilgili ürünler	17,856
Ayakkabı, tozluk ve benzer eşyalar; bunların parçaları	16,347

Kaynak: Trade Map, 2019.

2017 yılı bir önceki yıla kıyaslandığında Kazakistan'a yaptığımız ihracat, % 19,7 oranında artarak 746,3 milyon dolar düzeyinde olmuştur. Kazakistan'a bu dönemde yaptığımız ihracatın toplam ihracattaki payı % 0,48 olurken, Kazakistan ihracat yaptığımız ülkeler içinde 44. sırada yer almıştır.

2017 yılında gerçekleştirilen ithalat ise bir önceki yıla kıyaslandığında % 25,7 oranında artarak 1,67 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. % 0,72 oranında pay ile Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler listesinde 35. sıradadır.

Kazakistan'a yaptığımız ihracat, 2018 yılı Ocak-Mayıs dönemi bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında % 4,8 oranında azalarak 294,2 milyon dolar düzeyinde olmuştur. Kazakistan'ın bu dönemde toplam ihracatımızdaki payı % 0,50 olurken, ihracat yaptığımız ülkeler içinde ise 44. sırada yer almaktadır. 2017 yılı Ocak-Ağustos döneminde Kazakistan'dan yapılan ithalat ise bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında % 10,7 oranında artarak 1,06 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. % 0,71 oranında pay ile Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler listesinde 36. sıradadır.(Konya Ticaret Odası, Kazakistan Ülke Raporu, 2019: 13)

Tablo 10. Kazakistan' ın ihracat ve ithalat ortaklarına ait ticaret payları (2018)

İhracatçı ülkeler	**Ülke payları (%)**	**İthalatçı ülkeler**	**Ülke payları (%)**
Rusya	38,1	**İtalya**	19,3
Çin	16,5	**Çin**	10,3
Almanya	5	**Hollanda**	10,2
İtalya	4,6	**Rusya**	8,5
Amerika	4	**Fransa**	6,3

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 10'a göre 2018 yılı Kazakistan ihracatındaki ülkeler ve ihracat yüzdeleri şu şekildedir: % 19,3 ile İtalya, % 10,3 ile Çin, % 10,2 ile Hollanda, % 8,5 ile Rusya, % 6,3 ile Fransa başı çekerken, Türkiye % 2 oranı ile ülke ihracatında 12. sırada yer alır. İthalatındaki ülkeler ve yüzdeleri ise; % 38,1 ile Rusya, % 16,5 ile Çin, % 5 ile Almanya, % 4,6 ile İtalya, % 4 ile ABD' den meydana gelir. Türkiye ise % 2 oranı ile 9. sıradadır.(Trade Map, 2019)

Türkiye'nin diğer Türk cumhuriyetleri içinde en çok yatırım yaptığı ülkelerden birisi Kazakistan'dır. Kazakistan' da yapılan Türk yatırımlarının toplam değeri 1,8 milyar $'ı geçmektedir.

Türkiye ülkedeki yatırımlarını; telekomünikasyon, ticaret, müteahhitlik[2], otel/süpermarket işletmeciliği, gıda imalatı ve petrol ürünleri imalatı sektörlerinde yoğunlaştırmıştır. Ayrıca ülkemiz, Kazakistan madencilik sektörü kapsamında maden çıkarma işiyle ilgilenen 10 büyük yatırımcı ülkeden birisidir.(Ticaret Bakanlığı, 2019)

3.3. KIRGIZİSTAN

[2] Türk firmaları, ülkede Astana Uluslararası Havaalanı, Cumhurbaşkanlığı Konutu, Parlamento Binası, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Okan Intercontinental Astana, Regent Ankara Otel, Devlet Konukevi, Çocuk Rehabilitasyon Merkezi, Ulusal Müze, Astana İkiz Kuleler, GSM Telekomünikasyon altyapısı, Tengiz-Novorossiysk boru hattının Kazakistan bölümü gibi birçok önemli projeyi bitirmiş, tüm bunlara ek olarak çeşitli alışveriş merkezleri, otoyollar ve fabrika projeleri de Türk müteahhitler tarafından tamamlanmıştır.(Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ulke-profili/dogrudan-yabanci-yatirimlar, Erişim tarihi: 12.11.2019

31 Ağustos 1991 yılında bağımsız ülkeler içinde yerini alan Kırgızistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin Kırgızistan'ı tanımasıyla ülkede yatırım yapan Türk firma sayısı artmıştır. Yatırımcı Türk firmaları genelde küçük ve orta ölçeklidir. Firmalar; otelcilik ve fırıncılık gibi hizmet sektörlerinde, deri üretiminde, taahhüt ve telekomünikasyon sektörlerinde faaliyette bulunmaktadır. Türkiye ülkede ayrıca Coca-Cola fabrikası ve dağıtım şirketlerinde, Bişkek-Oş karayolu ıslah projesinde, Narın ve Talas şehirlerinde 3.500 abonelik sayısal santrallerin kurulmasında, TV montaj ve üretiminde, deri ve kürk işleme ile yağ üretim tesislerinin faaliyetlerini sürdürme vazifesini üstlenmektedir.(Karluk, 2011: 48)

Genel bir bakış açısıyla Kırgızistan- Türkiye dış ticaret dengesi başladığı tarih itibariyle Türkiye lehine gelişme göstermektedir. Fakat ikili arasındaki ticari ilişki beklenen düzeyde olmamakla birlikte, arzu edileninde oldukça altındadır. İkili ticaret hacmi uzun bir dönem ardından ilk kez 2005 yılına gelindiğinde 100 milyon doları aşmış ve takip eden yılda 159 milyon seviyesine ulaşmıştır.(Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016: 139/140)

Tablo 11. Kırgızistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2018)

GSYİH	8,093 Milyar $
Büyüme	3,5
Kişi Başına GSYİH	1,272 $
Nüfus	6.315.800 milyon
GSYİH'nin Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 11,6 % 27,5 % 49,8
İstihdamın Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 26,5 % 22,2 % 51,3
Başlıca Tarım Ürünleri	Sebze, meyve, canlı hayvan, ceviz, kuru baklagiller
Başlıca Sanayi Ürünleri	Altın, cıva, elektrik, makine, uranyum

Kaynak: Tüik, 2019; DEİK, 2018; Uluslararası Çalışma Örgütü, 2019.

Ülkede dışa açık bir anlayışın benimsenmesinin ardından; tütün, alkol ve sanat ürünleri hariç üretilen tüm ürünlerin ihracatını serbest bırakmıştır. Ayrıca ülke dış ekonomik ilişkileri iyileştirmek ve ülkeye yabancı sermaye-teknoloji girişini kolaylaştırmak amacıyla bazı kurumsal düzenlemelere

gitmiş, yabancı işletmelerin ülkeyle ticari faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak için serbest bölgeler oluşturmuştur.(İnançlı, Konak, Ashimova, 2015: 113-114)

Tablo 12. Türkiye- Kırgızistan Dış Ticareti **(**Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X- M)
1992	1.831.270	1.442.084	3.273.354	389.186
1995	38.156.446	5.512.752	43.669.198	32.643.694
1998	41.515.649	6.772.812	48.288.461	34.742.837
2001	17.350.084	6.307.053	23.657.137	11.043.031
2004	74.701.550	13.383.622	88.085.172	61.317.928
2007	181.310.857	45.019.919	226.330.776	136.290.938
2010	129.201.865	30.899.651	160.101.516	98.302.214
2013	388.335.613	36.964.084	425.299.697	351.371.529
2016	308.932.867	101.066.820	409.999.687	207.866.047
2018	377.128.008	47.342.116	424.470.124	329.785.892

Kaynak: TÜİK, 2019.

Kırgızistan diğer Türk cumhuriyetleriyle kıyaslandığında ekonomisinin daha küçük olduğu ve bunun da dış ticaret rakamlarına yansıdığı görülmektedir. Türkiye ile mevcut ticari ilişkisinde ülke açık vermektedir. Fakat 2001 yılından sonra Türkiye Kırgızistan'la ihracat rakamlarını oldukça arttırmıştır. Ülke ithalatında genel olarak istikrarsızlık söz konusu olmakla birlikte 2004 yılından sonra ithalat rakamlarının da nispeten arttığı görülmektedir. Ülkenin diğer Türk cumhuriyetleri gibi petrol zengini bir ülke olmayışı, onlara kıyasla düşük satın alma gücü ve düşük büyüme hızlarına sahip olması dış ticari ilişkilerin yeterli düzeylerde olmama sebeplerindendir. Türkiye ile kurulan ticari ilişkiler ve neticesindeki ticaret hacmi, diğer Türk cumhuriyetleriyle olan ticari ilişki ve ticaret hacmi kadar büyük değildir.(Ersungur, Kızıltan, Karabulut, 2007: 300) Ülkenin dış ticarete söz konusu malları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 13. Kırgızistan'ın Türkiye'ye İhraç Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler (Bin dolar)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; ziftli maddeler; Mineral…	33,549
Uçak, uzay aracı ve bunlarla ilgili ürünler	22,818

Yenilebilir sebze, belirli kök ve yumrular	21,274
Pamuk	12,375
Cevherler, cüruf ve kül	6,492
Yenilebilir meyve ve çerez; kavun ya da turunçgil kabuğu	3,411
Alüminyum ve bununla ilgili maddeler	1,862
Hazır et, balık veya kabuklu hayvan; molüskler ya da diğer sucul omurgasızlar	488
Başka bir yerde belirlenmeyen veya yer almayan hayvansal kökenli ürünler	376
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	291

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 14. Kırgızistan'ın Türkiye'den İthal Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(BinDolar)
Örülmüş ya da kroşelenmiş kıyafet ve giyim aksesuarları	70,365
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	32,544
Örgü olmayan veya kroşelenmeyen kıyafet ve giyim aksesuarları	31,979
Örme veya kroşelenmiş kumaşlar	21,641
Ayakkabı, tozluk ve benzer eşyalar; bunların parçaları	18,620
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	10,985
Eczacılıkla ilgili ürünler	10,230
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	10,155
Çeşitli mamul eşyalar	7,089

Bronzlaşma ya da boyama esasları; tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendiriciler	6,330

Kaynak: Trade Map, 2019.

Kırgızistan'ın, 2018 yılındaki toplam ihracatı 1,690,340 milyon dolarken; toplam ithalatı 4,829,579 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Ülkenin dış ticaret hacminin 6,519,919 milyon dolara ulaştığını görülmektedir. 2018 yılı, 2017 yılıyla kıyaslandığında ise ihracat % 6 azalmış, ithalat ise %8 oranında artmıştır.

Tablo 15. Kırgızistan' ın ihracat ve ithalat ortaklarına ait ticaret payları (2018)

İhracatçı ülkeler	Ülke payları (%)	İthalatçı ülkeler	Ülke payları (%)
Çin	36,7	**Birleşik Krallık**	36,5
Rusya	28,5	**Rusya**	19,4
Kazakistan	11,4	**Kazakistan**	14,7
Türkiye	**5,5**	**Özbekistan**	8,6
Özbekistan	3,4	**Türkiye**	**5,7**

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 15' e göre Kırgızistan ihracatının % 36,5' i Birleşik Krallık , % 19,4' ü Rusya Federasyonu, % 14,7' si Kazakistan, % 8,6' sı Özbekistan ve % 5,7' si Türkiye ve geriye kalan % 15,1' i de diğer ülkeler ile yapılmıştır. Ülke ithalatının ise % 36,7' si Çin, % 28,5' i Rusya Federasyonu, % 11,4'ü Kazakistan, % 5,5' i Türkiye, % 3,4'ü Özbekistan ve geriye kalan % 14,5' i ise diğer ülkeler ile yapılmıştır.(Trade Map, 2019)

Yaklaşık 300 Türk firması, ülkede değeri 250 milyon doları aşan yatırım gerçekleştirmiştir. Buna ek olarak, kazancını mevcut işlerinde büyümeye gitmek veya yeni istihdam alanlarına yönelmek arzusuyla ülkede bırakan küçük sermaye sahibi Türk işadamları, yatırımlarını değerlendirmektedir. Bu yatırım değerlerinin de 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Türk firmalar, ülkede şekerleme-çikolata, içecek, tuz, şeker, mobilya, pvc- plastik boru, tekstil üretiminde bulunmakta, ayrıca bankacılık, alışveriş merkezi işletmeciliği, matbaa, turizm acenteliği, eğitim işletmeciliği, inşaat sektörleri başta olmak üzere birçok alanda faaliyet göstermektelerdir.

Kırgızistan'ın son yıllarda Türkiye'ye yaptığı yatırımların toplam değeri yaklaşık 24 milyon dolarken; Türkiye'nin Kırgızistan'da yaptığı yatırımların toplam değeri 304 milyon dolarla 1 milyar dolar arasında gerçekleşmektedir.(Ticaret Bakanlığı, 2019)

3.4. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, homojen bir dağılım gösteren büyük nüfusunun, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olmanın kendisini ayrıcalıklı kıldığı gücünün, etkisiyle jeopolitik bir önem kazanmıştır.(Kodaman, Birsel, 2006: 414)

Özbekistan yeraltı madenleri yönünden oldukça zengindir. Başlıca madenleri; altın, bakır, gümüş, kurşun, çinko ve uranyumdur. Özbekistan ayrıca volfram, doğal gaz ve diğer yeraltı hammadde kaynakları yönünden de önemli bir zenginliğe sahiptir. Bugün ihracatının büyük bir bölümünü kıymetli madenler ve değerli taşlar oluşturur.(Tanınmış Yücememiş, Arıcan, Alkan, 2017: 175)

Tablo 16. Özbekistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2018)

GSYİH	50,5 milyar $
Büyüme	%5,133
Kişi Başına GSYİH	1,238 $
Nüfus	32.955.400 milyon
GSYİH'nin Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 28,8 % 28,4 % 31,6
İstihdamın Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 33,4 % 30,3 % 36,3
Başlıca Tarım Ürünleri	Pamuk, sebze- meyve, tahıl, hayvancılık
Başlıca Sanayi Ürünleri	Tekstil [3], petrol, kömür, uranyum

Kaynak: Tüik, 2019; Dünya Bankası, 2019; Nordea, 2019; Özbekistan Ülke Raporu, 2019: 6.

Özbekistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler değerlendirildiğinde ilişkilerin yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Diğer Türk cumhuriyetlerindeki gibi tarihi, dini, sosyal ve kültürel alanlarda birçok ortak değerimizin bulunduğu Özbekistan'la da ticaretimiz gerçekleştirilenin üzerine çıkarılmak istenmektedir. Ülkenin dış ticarete söz konusu malları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 17. Türkiye- Özbekistan Dış Ticareti **(**Milyon $)

[3] Geçmiş yıllarda ülkede tekstil sektörüne 1,5 milyar dolar hacminde yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Özbekistan'da kurulmuş olan 100'den fazla yabancı sermayeli işletme, toplam tekstil ürünlerinin % 95'ini üretmekte ve üretilen tekstil malının % 80'ini ihraç etmektedir. Bu işletmelerin % 45'i Türkiye, % 9'u G. Kore, % 8'i İngiltere, % 7'si Almanya yatırımları şeklinde faaliyet göstermektedir(Ticaret Bakanlığı, 09.05.2019: https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ulke-profili/genel-ekonomik-durum).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X- M)
1992	54.492.333	21.019.404	75.511.737	33.472.929
1995	138.541.654	61.528.697	200.070.351	77.012.957
1998	156.180.577	96.207.035	252.387.612	59.973.542
2001	89.725.260	36.045.330	125.770.590	53.679.930
2004	145.225.516	178.671.343	323.896.859	-33.445.827
2007	225.612.432	613.809.936	839.422.368	-388.197.504
2010	282.666.367	861.373.489	1.144.039.856	-578.707.122
2013	562.525.829	815.416.701	1.377.942.530	-252.890.872
2016	533.018.382	709.292.468	1.242.310.850	-176.274.086
2018	951.529.934	795.545.065	1.747.074.999	155.984.869

Kaynak: TÜİK, 2019.

Özbekistan'la ticaretimiz, Kırgızistan ve Kazakistan gibi Türk cumhuriyetlerine kıyasla daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Bağımsızlık yıllarından sonra ülkeye dış ticaret fazlası oluşturan miktarlarda ihracatta bulunulmuştur. 2000'li yıllarda ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi genişlemiş olmasına rağmen ihracatımız ithalatımızın altında kalmış olması sebebiyle dış ticarette açıklar olmuştur.

Tablo 18. Özbekistan'ın Türkiye'ye İhraç Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(Bin Dolar)
Bakır ve bununla ilgili maddeler	418,229
Pamuk	128,087
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	97,416
Çinko ve çinko eşyalar	134,727
Yenilebilir meyve ve çerez; kavun ya da turunçgil kabuğu	10,026
Yenilebilir sebze, belirli kök ve yumrular	13,396
Ham hayvan derisi ve deriler (kürk derisi hariç) ve kösele	2,990

Gübreler	3,296
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	27,636
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; ziftli maddeler; Mineral…	2,425

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 19. Özbekistan'ın Türkiye' den İthal Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(Bin Dolar)
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	491,148
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	92,698
Demir ve çelikten yapılmış eşyalar	74,641
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunlarla ilgili parça ve aksesuarlar	60,281
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	53,227
Mobilya; yatak, şilteler, yatak destekleri, yastıklar ve benzeri doldurulmuş döşemeler…	45,761
Çeşitli kimyasal ürünler	33,983
Bronzlaşma ya da boyama esasları; tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendiriciler…	33,014
Eczacılıkla ilgili ürünler	26,156
Ağaçlar ve diğer bitkiler, kökler ve benzerleri; kesme çiçek ve süs bitkileri	20,379
Çeşitli imalat eşyaları	17,825

Kaynak: Trade Map, 2019.

Özbekistan'ın, 2018 yılındaki toplam ihracatı 8,443,954 milyon dolarken; toplam ithalatı da 16,762,263 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir ve dış ticaret hacminin de 25,206,217 milyon dolara ulaştığını ve 2018 yılı, 2017 yılıyla kıyaslandığında ise ihracatın % 1 azaldığı, ithalatın ise %45 oranında artmış olduğu görülmektedir.

Tablo 20. Özbekistan' ın ihracat ve ithalat ortaklarına ait ticaret payları (2018)

İhracatçı ülkeler	Ülke payları (%)	İthalatçı ülkeler	Ülke payları (%)
Çin	20,4	**Nes Bölgesi**	29,7
Rusya	19,5	**Çin**	19,4
Kore Cumhuriyeti	11,2	**Rusya**	15
Kazakistan	8,9	**Kazakistan**	11,2
Türkiye	**6,3**	**Türkiye**	**7, 9**

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 20' ye göre Özbekistan ihracatının % 29,7' sini Nes Bölgesi , % 19,4' ünü Çin , % 15' ini Rusya Federasyonu, % 11,2' sini Kazakistan, % 7,9 'unu Türkiye ve geriye kalan % 16,8' ini de diğer ülkeler ile yapmıştır. Ülke ithalatının ise % 20,4'ü Çin, % 19,5' i Rusya Federasyonu, % 11,2' si Kore Cumhuriyeti, % 8,9' u Kazakistan, % 6,3' ü Türkiye ve geriye kalan % 33,7' si ise diğer ülkeler ile yapılmıştır.(Trade Map, 2019)

Özbekistan' da faaliyet gösteren yaklaşık 1100 Türk şirketinin, 364 tanesi 2018 yılında kurulmuştur. İlaç, inşaat, bankacılık, turizm, gıda ve ayakkabıcılık sektörlerinin başta geldiği sektörlere yapılan 1 milyar dolarlık yatırımın ülkeye 300 milyon dolarlık katkıda bulunduğu ve 50.000 kişiye iş edinebilme imkânı sağladığı düşünülmektedir. Ülkede, müteahhitlik alanında yapılan Türk yatırımlarının bugüne kadarki değeri, 2,7 milyar dolar seviyesindedir. Türk işadamlarının Özbekistan ekonomisinde çok aktif olmadığı uzun bir dönemin ardından son iki yılda önemli yatırım kararları alınmış, Türk firmaları ülkede aktif bir rol üstlenmiştir.(Ticaret Bakanlığı, 2019)

3.5. TÜRKMENİSTAN

Pastor ve Raoden bağımsızlıktan sonraki süreçte Türkmenistan'ın izlediği ekonomik stratejiyi, büyük dış ülkelerden borçlanma yoluna giderek hem enerji sektörünü geliştirmek ve yenilemek hem de tarımsal sanayiyi geliştirmek olarak ifade ederler.

Ülke gaz ve petrol kaynakları açısından oldukça zengindir. Hükümet sektörün gelişimi için projelere odaklanır. Bu projelerin başarısı da ülkeye yabancı kaynakların girmesiyle doğrudan ilgilidir.

Ayrıca ülke ekonomisinin pamuk ve hububat gibi tarım ürünlerine bağlı olması da bağımsızlık sonrasında ekonominin kötüye gitmesine engel olmuştur.(Hojamuradov, 2005: 8)

Tablo 21. Türkmenistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2018)

GSYİH	40,761 Milyar $
Büyüme	% 6,2
Kişi Başına GSYİH	6,967 $
Nüfus	5.850.908
GSYH'nin Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 %7,5 %45 %47
İstihdamın Sektörel Dağılımı Tarım Sektörü Sanayi Sektörü Hizmet Sektörü	 % 22,8 % 33,7 % 43,5
Başlıca Tarım Ürünleri	Pamuk ve pamuk ipliği, tahıl, çiftlik hayvanları
Başlıca Sanayi Ürünleri	Doğalgaz, petrol yağları, ham petrol, tekstil

Kaynak: Dünya Bankası, 2019; Tüik, 2019.

Türkmenistan ekonomisi hızlı bir gelişme göstererek farklı ülkeleri kendisine çekmektedir. Ülke, enerji sektörüne oldukça önem verdiği için ülkede yeni doğal kaynakların aranması, incelenmesi ve çıkarılması gibi birçok faaliyete hizmet etmek amacıyla özellikle yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkilerde, yatırım kararlarını ve ticari faaliyetleri arttırıcı bir etki meydana getirebilir.(Bulut, 2016: 5)

Tablo 22. Türkiye- Türkmenistan Dış Ticareti **(**Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X- M)
1992	7.495.327	21.181.243	28.676.570	-13.685.916
1995	56.283.201	111.825.801	168.109.002	-85.542.600
1998	95.813.371	41.995.135	137.808.506	58.818.236
2001	105.277.888	71.738.647	177.016.535	33.539.241
2004	214.847.966	175.795.198	390.643.164	39.052.768
2007	339.988.929	396.723.086	736.712.015	-56.734.157
2010	1.139.825.348	386.342.009	1.526.167.357	753.483.339
2013	1.957.484.112	653.814.962	2.611.299.074	1.303.669.150
2016	1.241.469.509	422.492.209	1.663.961.718	818.977.300
2018	467.198.073	260.994.953	728.193.026	206.203.120

Kaynak: TÜİK, 2019.

Türkmenistan'la bağımsızlık sonrası ticaretin ilk yıllarında cari açıklar oluşmuş, fakat bu açıklar daha sonra kapanarak dış ticaret fazlası halini almıştır. 2007 yılında Türkmenistan'la olan dış ticaretimiz yeniden açık vermiş, takip eden yıllarda ise ikili ilişkiler geliştirilmiş ve ticaret hacmimiz genişlemiştir. Paralelinde ise dış ticaret fazlaları meydana gelmiştir. Ülkenin dış ticarete söz konusu malları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 23. Türkmenistan'ın Türkiye'ye İhraç Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(BinDolar)
Pamuk	215,057
Gübreler	15,336
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; ziftli maddeler; Mineral…	9,698
Ham hayvan derisi ve deriler (kürk derisi hariç) ve kösele	8,748
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	5,228
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunlarla ilgili parça ve aksesuarlar	2,751

Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	2,016
Diğer hazır tekstil ürünleri; setleri; yıpranmış giysiler ve yıpranmış tekstil ürünleri; eski püskü giysiler	379
Tuz, sülfür, toprak, taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	360
Ayakkabı, tozluk ve benzer eşyalar; bunların parçaları	298

Kaynak: Trade Map, 2019.

Türkmenistan, mineral yakıt-yağlar ve pamuk bakımından oldukça zengin bir üretim kapasitesine sahiptir. Ülke, Türkiye'nin ekonomik gelişim sürecine katkı sağlayan çok önemli girdiler sağlamaktadır. Bu durum ülkenin bugün ve gelecekte Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir ülke olmaya devam edeceğinin bir göstergesidir.(Hojamuradov, 2005: 56,57)

Tablo 24. Türkmenistan'ın Türkiye'den İthal Ürünleri (2018)

Ürünler	Değerler(BinDolar)
Makineler, mekanik araç-gereçler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunlarla ilgili maddeler	73,694
Elektrikli makineler, araç- gereçleri ve bununla ilgili parçalar, ses kayıt cihazı ve çoğaltıcı, televizyon…	58,177
Demir ve çelikten yapılmış maddeler	54,124
Plastikler ve bununla ilgili maddeler	35,373
Mobilya; yatak, şilteler, yatak destekleri, yastıklar ve benzeri doldurulmuş döşemeler…	30,080
Ahşap ve ahşapla ilgili şeyler; odun kömürü	16,181
Çeşitli kimyasal ürünler	15,001
Yenilebilir meyve ve çerez; kavun ya da turunçgil kabuğu	13,170
Bronzlaşma ya da boyama esasları; tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendiriciler…	11,761

Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunlarla ilgili parça ve aksesuarlar	10,994
Sabun, organik yüzey aktif maddeleri, yıkama preparatları, suni…	9,803

Kaynak: Trade Map, 2019.

Türkmenistan'ın, 2018 yılındaki toplam ihracatı 9,317,479 milyon dolarken; toplam ithalatı da 2,070,658 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir ve dış ticaret hacminin de 11,388,137 milyon dolara ulaştığını ve 2018 yılı, 2017 yılıyla kıyaslandığında ise ihracatın % 20 arttığı, ithalatın ise % 43 oranında azalmış olduğu görülmektedir.

Tablo 25. Türkmenistan' ın ihracat ve ithalat ortaklarına ait ticaret payları (2018)

İhracatçı ülkeler	**Ülke payları (%)**	**İthalatçı ülkeler**	**Ülke payları (%)**
Türkiye	**16,6**	**Çin**	77,4
İran	14,2	**Afganistan**	7,3
Çin	11,2	**Türkiye**	**2,5**
Rusya	10,2	**Özbekistan**	2,3
Birleşik Arap Emirlikleri	9,2	**Gürcistan**	1,7

Kaynak: Trade Map, 2019.

Tablo 25' e göre Türkmenistan ihracatının % 77, 4' ünü Çin, % 7,3' ünü Afganistan, % 2,5' ini Türkiye, % 2,3'ünü Özbekistan, % 1,7' sini Gürcistan ve geriye kalan % 8,8' ini de diğer ülkeler ile yapmıştır. Ülke ithalatının ise % 16,6' sı Türkiye, %14,2' si İran, %11,2' si Çin, % 10,2' si Rusya Federasyonu, % 9,2' si Almanya ve geriye kalan % 38,6' sı ise diğer ülkeler ile yapılmıştır.(Trade Map, 2019)

Türkiye ile Türkmenistan ortak girişimi ile yapılan yatırımlar, ülkede özelleştirmelerin az sayıda olmasından dolayı bir kamu kuruluşu halini almaktadır. Türkiye tekstil, müteahhitlik ve hizmet sektörlerine büyük yatırımlar yapmıştır. Türkmenistan' da Türk şirketleri tarafından yapılmış bir alışveriş merkezi ve hastane bulunmaktadır.(Ticaret Bakanlığı, 2019)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk cumhuriyetlerinin SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kazandıkları bağımsızlık, elde edildiği ilk yıllarda çok anlam ifade etmiyordu. Merkeziyetçi bir yönetimden yeni çıkan ülkeler; sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilmek istenenin aksine tam bağımsız işlem görememiş ve hareket edememişlerdir.

Bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıyan ve iyi ilişkiler kurmak için çeşitli girişimlerde bulunan ilk ülke Türkiye olmuştur. Fakat Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi arzu edilen seviyelerde değildir. Bunun en önemli sebebi, diğer Türk cumhuriyetlerinin Rusya' ya duyduğu bağımlılığın bir sonucu olarak Rusya'nın ülkeler üzerindeki otoriter davranışlarının devam etmesidir.

Ülkelerde siyasi üst yapının şekillenmeye başlaması ile ekonomik altyapı da şekillenmeye ve iyileşmeye başlamıştır. Ülkeler arasındaki ticari ilişkiler zaman geçtikçe gelişmekte ve ticaret hacmi de siyasi olaylardan kaynaklanan gerginliklerin yaşandığı yıllar dışında artış göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki tarihi-kültürel bağlar bu ülkeleri birbirleri ile yakın tutmakta, fakat ilişkilerin arzu edilen boyutta olmasına imkân vermemektedir. Ülkeler yakınlaşma adına yapılacak her türlü faaliyeti ve programı yapmalı, ekonomik anlamda işbirliği ve bütünleşmeyi sağlayarak beklenen ticari ortaklıklar kurulabilmelidir. Kurulan ortaklıklar yalnızca ikili ilişkilerden kaynaklanan yatırımları arttırmakla kalmayıp, üçüncü ülkelere karşı da birlikte yatırım yapma imkânı tanıyabilir. Böylece bölgesel bir işbirliği oluşturulabilir, güçlü ve stratejik bir pazarın kurulması için gerekli ilk adımlar atılmış olunabilir.

KAYNAKÇA

ALAGÖZ, M., Yapar , S., Uçtu , R., Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım, 2014.

AYDIN, M., Küresel Politikada Orta Asya(Avrasya Üçlemesi 1) (Cilt +903122569762), Nobel Yayın. Ankara, 2005.

Azerbaycan İstatistik Kurulu: https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler-2018/29109, Erişim Tarihi: 04.11.2019

BATMAZ, N. Türkiye - Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar. Bilig, 87, 2004.

BULUT, R., Büyüyen Türkmenistan Ekonomisi. Ayrıntı Dergisi, *3*(35), 1-5, 2016.

ÇARIKÇI, E., Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler Ve Türkiye'nin Rolü. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi(7), 2, 1998.

ÇARIKÇI, E., Türk Cumhuriyetleri ile Bölge Ülkelerinin Ekonomik Gelişmeleri, İşbirliği Potansiyelleri ve Sürdürülebilir Kalkınma. Gündem(21), 4, 2005.

DEİK, Kırgızistan Bilgi Notu, *2018.*

DEİK, Türkiye-Kazakistan İş Konseyi, Kazakistan Ekonomisindeki Gelişmeler Ve Türkiye – Kazakistan Ticari Ve Ekonomik İlişkileri, Ekim, 2018.

Dünya Bankası, https://data.worldbank.org/country/kazakhstan, Erişim Tarihi: 04.11.2019.

ERSUNGUR, Ş.M., Kızıltan, A., & Karabulut, K., Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(35), 285-310, 2007.

HOJAMURADOV, Ö., Türkmenistan - Türkiye Dış Ticareti ve Türkmenistan Dış Ticaretinin Finansman Yöntemleri. 1-137, 2005.

İBRAHİMOV, R., Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri: Dünü, Bugünü, Yarını. Tasam(Stratejik Öngörü) , 65, 2011.

KARA, A., Turgut Özal ve Türk Dünyası. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 126, 2012.

KARLUK, S., Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler. SESSION 1C: Uluslararası Ticaret, 2011.

Kayseri Sanayi Odası, Azerbaycan Ülke Raporu, 2018.

KELEŞ, B., Türkiye Cumhuriyeti İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri. Türk Dünyası Araştırmaları(222), s. 139/140, 2016.

KODAMAN, T., H. B., Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 413-442, 2006.

Konya Ticaret Odası, Kazakistan Ülke Raporu, 2019.

Konya Ticaret Odası, Azerbaycan Ülke Raporu, 2019.

Nordea, https://www.nordeatrade.com/no/explore-new-market/uzbekistan/economical-context, Erişim Tarihi: 19.05.2019.

İNANÇLI S., Konak, A., Ashimova, Z., Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları. Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi(8), 112-124, 2015.

SÜLEYMANOV, E., Hasanov, F., Azerbaycan'ın Türkiyenin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan - Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(2), 86, 2013.

T.C. Dış İşleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/ulke-profili/genel-ekonomik-durum, Erişim Tarihi: 25.03.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret, Erişim Tarihi: 25.03.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ulke-profili/genel-ekonomik-durum, Erişim Tarihi: 09.05.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa, Erişim tarihi: 12.11.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ulke-profili/dogrudan-yabanci-yatirimlar, Erişim tarihi: 12.11.2019.
T.C. Ticaret Bakanlığı, https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kirgizistan/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret, Erişim Tarihi:13.11.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.11.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa , Erişim Tarihi:13.11.2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profili/dogrudan-yabanci-yatirimlar, Erişim Tarihi: 13.11.2019.

Trade Map, https://www.trademap.org/(X(1)S(rp5qwfayyeai4vfl50dznujq))/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c417%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, Erişim Tarihi:21.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/(X(1)S(xk3yo324mrrsr345b0mdewjc))/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c031%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 , Erişim Tarihi:09.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/(X(1)S(xk3yo324mrrsr345b0mdewjc))/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c031%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi:04.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi:04.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, Erişim Tarihi:04.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/(X(1)S(rp5qwfayyeai4vfl50dznujq))/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c795%7c%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, Erişim Tarihi:07.05.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/(X(1)S(rp5qwfayyeai4vfl50dznujq))/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c795%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi:07.05.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c860%7c%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, Erişim Tarihi:30.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c860%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi:30.04.2019.
Trade Map, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c417%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi:21.04.2019.

TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do, Erişim Tarihi:03.05.2019.

TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808, Erişim Tarihi:30.04.2019.

Uludağ İhracatçı Birlikleri, Azerbaycan Ülke Raporu, 1-20, 2018.

Uluslararası Çalışma Örgütü, https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page21.jspx;ILOSTATCOOKIE=D1Ng3kDH03xtM61lHkbXO_qU68zQdRyRuF2qT-5To0da4ZNeqFUZ!1166994820?_adf.ctr=&_afrLoop=2452194308243480&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D2452194308243480%26_adf.ctr%3D%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgrty6fcuy_4, Erişim Tarihi:06.04.2019.

YILMAZ, D.,Özbekistan Ülke Raporu, KFA Fuarcılık,2019.

TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ, B., Arıcan, E., Alkan, U., Türkiye – Özbekistan – Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9(17), 161-203, 2017.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNİN EKONOMİK YAPI ANALİZİ: GİRDİ-ÇIKTI YÖNTEMİYLE BİR UYGULAMA

ECONOMIC STRUCTURE ANALYSIS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: AN APPLICATION WITH INPUT-OUTPUT METHOD

Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR
Atatürk Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
Doç. Dr. Abdullah TAKIM
Atatürk Üniversitesi İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada, OECD tarafından hazırlanan Kazakistan Cumhuriyetinin 2005, 2010 ve 2015 yıllarına ait Girdi-Çıktı Tabloları kullanılarak sektörlere ait üretim çarpanları hesaplanmış ve ekonomideki nihai talep artışları karşısında sektörlerin yapısal bağınlaşmaları analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Kazakistan'da incelenen 2005-2015 döneminde yapısal bağınlaşmanın yüksek olduğu sektörler genelde petrol ve hammaddeye dayalı sektörler ile hizmetlerin alt dallarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan Ekonomisi, Girdi-Çıktı, Yapısal Bağınlaşma

ABSTRACT

In this study, the production multipliers of the sectors were calculated by using the Input-Output Tables of the Republic of Kazakhstan 2005, 2010 and 2015 prepared by the OECD and the structural correlations of the sectors in response to the increase in final demand in the economy were analyzed. According to the obtained results, the sectors with high structural correlation in the period of 2005-2015 examined in Kazakhstan are mostly concentrated in oil and raw material-based sectors and sub-branches of services.

Keywords: Turkish Ekonomy, Input-Output, Structural Interdependence

1. GİRİŞ

Makro Ekonomik modellerle üç sektör teorisi çerçevesinde analizler yapılabilirken, bu modellerle özellikle ana sektörlerin ya da endüstrilerin alt sektörleri kapsamında detaylı bilgiler vermek oldukça zordur. Ekonominin genel dengesi açısından sektörler arasındaki bağlar ve karşılıklı ilişkileri çok önemlidir. Bu ilişkileri belirleyebilmek için oluşturulan modeller, endüstriler arası yaklaşım altında incelenmektedir.

Endüstriler arası yaklaşım, milli ekonominin yapısal özelliklerini yansıtan bilgileri, belirli bir tekniğe göre Girdi-Çıktı Tablosu olarak bilinen ve ham verileri kapsayan bir tabloda toplar. Bu tablodan çıkarılan çeşitli katsayı matrisleri ve ters matris yardımıyla da ekonomik yapıyı analiz eder. Analizin hareket noktası, endüstriler arası yapısal bağınlaşmanın ölçülmesidir. (Gillis vd., 1983: 128-129; Ersungur, 2019: s.366).

Bu çalışma, Kazakistan ekonomisinde sektörler arasındaki ilişkileri üretim çarpanı analiziyle inceleyerek, sektörlerarası yapısal bağınlaşmayı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, üretim artışı sağlanan her bir sektörün doğrudan ve dolaylı etkilerle hangi sektörlerde daha çok üretim artışına yol açacağı belirlenebilecektir.

Bu amaçla, Kazakistan ekonomisi için OECD tarafından hazırlanmış olan (2005, 2010 ve 2015) Girdi-Çıktı akım tabloları kullanılarak üretim çarpan analizleri yapılmış ve endüstrilerin yapısal bağınlaşma dereceleri ölçülerek değerlendirilmiştir.

2. AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışma, Kazakistan ekonomisinde sektörler arasındaki ilişkileri çarpan analizleri ile inceleyerek, sektörlerarası yapısal bağınlaşmayı ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada kullanılan temel veri kaynakları OECD tarafından hazırlanan Kazakistan Ekonomisine ait Girdi-Çıktı akım tablolarıdır. Bu çalışmada; 2005, 2010 ve 2015 yıllarına ait tablolar kullanılmıştır.

Bilindiği gibi, iktisat literatüründe, otonom bir harcama artışının yol açtığı gelir ve istihdam artışları, kural olarak "çarpan prensibi" çerçevesinde ele alınmaktadır. Girdi-Çıktı Analizi literatüründe de endüstriler arası sisteme ilave edilen otonom bir harcama veya nihai talepteki bir artış ile bu harcamanın yol açtığı toplam etkiler arasındaki ilişkiler, otonom harcamanın yöneldiği endüstrinin çarpan etkisi olarak ifade edilir. İlk otonom harcama yalnızca yöneldiği endüstride değil, aynı zamanda ekonominin diğer endüstrileri üzerinde de dalga dalga yayılan etkilere sahip olduğu için çarpan analizine Girdi-Çıktı literatüründe "etki analizi" de denilmektedir (Bocutoğlu, 1990: 127).

3. MODELİN GENEL TANIMI

2. Dünya Savaşı'ndan önce W. Leontiefin ABD ekonomisi için geliştirdiği Girdi-Çıktı (G-Ç) modeli, günümüzde ekonomik analizlerde kullanılan yararlı ve gerçek bir teknik olmuştur. G-Ç modelinin kuramsal yönü, 1758'lerde yayınlanan Français Quesnay'ın "Tableau Economique" ve Leon Walras'ın (1834-1910) "Genel Denge" analizine dayanmaktadır. Çeşitli ülkelerin ulusal veya bölgesel bazda makroekonomik düzeyde kurdukları G-Ç modeli, ilgili alanların temel ekonomik ve sosyal sorunlarını çözümlemede çok yardımcı olmakta ve planlamada ya da bölgesel kalkınmada bir araç olarak kullanılmaktadır (Leontief, 1949: 273; Öztürk, 1980: 29 ve Bocutoğlu, 1990: 2-3). Girdi-Çıktı analizi bir ekonominin belirli yapısal özelliklerini sunan verilere dayalıdır ve belirli bir süre içerisinde bu veriler arası etkileşimi ortaya koyan analitik bir tekniktir. Bu sistemde alıcı ve satıcı durumundaki sektörlerin birbirleriyle olan ilişkileri matematiksel olarak ortaya konulabilmektedir. Ayrıca, G-Ç tablolarından yararlanılarak sektörlerin maliyet yapılarıyla talep yapıları da analiz edilebilmektedir (Miernyk, 1969: 31-42).

G-Ç analizi pek çok kullanım alanına sahiptir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Thirlwall, 1990: 237):

- G-Ç analizi, hedef projeksiyonu ve tahmini için kullanılabilir. Bazı işlemlerden sonra, endüstriler arası işlemler matrisi, milli gelirin ve nihai talebin belirli bir büyüme oranını varsayım olarak almak suretiyle gelecekteki bazı tarihlerde x_1, x_2, x_3 vb. mallardan ne kadar gerekli olabileceği konusunda planlamacıya bilgi verebilir. Böyle bir bilgi, planlamayla tutarlılık sağlayacaksa ve eğer üretim süreçlerinde gelecek darboğazlar aşılabilecekse, önemlidir.

- G-Ç analizi, amaç veya karar simülasyonunda,

- İthal gereklerini ve nihai talepteki belirli değişikliklerin ödemeler dengesine etkilerini tahmin etmede,

- Belirli bir büyüme hedefiyle uyumlu istihdam gereklerini tanımlamada,

- Sektör-sermaye-çıktı oranlarındaki nicelik farkı konusunda bilgi mevcutsa, belirli bir büyüme hedefiyle uyumlu yatırım ihtiyaçlarını tahmin etmede,

- Farklı faaliyetlerle ilgili matris çarpanını, yani herhangi bir faaliyetin çıktısına olan talepteki bir birimlik değişikliğin sistemdeki bütün faaliyetlerin çıktısına olan doğrudan ve dolaylı etkilerini hesaplamada,

- Bir ekonomideki faaliyetler arasındaki bağlılığın gücünü göstermede,

- Son olarak bir ekonominin teknoloji düzeyini tanımlamak için de kullanılır.

G-Ç analizi, bir ekonomideki mevcut sektörler arasında karşılıklı ilişkinin deneysel bir incelemesidir. Ekonomideki bir sektörün çıktısının diğer bir sektör veya kendisi tarafından girdi olarak kullanılmasını ifade eder. Başka bir ifadeyle herhangi bir ekonomide yer alan bir sektörün çıktısı, diğer üretim sektörlerinin girdi talebi ve nihai kullanıcıların (özel ve kamu) harcama taleplerini karşılamak için kullanılır.

G-Ç modelinin temel varsayımları; sektörlerin sabit girdi oranlarına sahip olmaları, üretimde girdiler arası ikamenin olmaması, üretimde ölçeğe göre sabit getiri koşullarının geçerli olması, birleşik ve yan ürünlerin bulunmaması ve dışsal ekonomiler ile dışsal maliyetlerin olmamasıdır.

G-Ç modelinin genel çözümlemesi şöyledir:

$X = (I-A)^{-1}.Y$

Bu denklem, üretim teknolojisi (A) veri iken, dışsal olarak belirlenmiş bir nihai talep vektörüne (Y) karşılık gelen çıktı (üretim) vektörü (X)' nü belirler.

$(I-A)^{-1}$ matrisine Leontief ters matrisi adı verilir. Bu matris üretimde sektörler arası bağımlılıktan kaynaklanan ek ara girdi taleplerinin, herhangi bir iterasyona gerek kalmaksızın nihai taleplerle birlikte otomatik olarak ve bir defasında hesaplanmasını sağlar (Aydoğuş, 2010: 83-85).

Yukarıda verilen Leontief ters matrisi $(I-A)''^{1}$ bir ekonomide üretim, istihdam, gelir v.s. konuların analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, nihai talep artışlarının endüstrilerin üretimleri üzerindeki dolaylı ve dolaysız etkilerini belirlemeye yarar. Ayrıca, her talep artışının her bir endüstri üzerindeki tepkisini karşılaştırmada kullanılır.

Bir sektörün üretimi, nihai talebindeki artışı kadar artmakla birlikte bu artışı sağlayacak ek ara girdi talebi diğer sektörlerin üretimini de uyarır. Üretimi uyarılan sektörler yine ara girdi talebi yoluyla diğer sektörlerin üretimini uyarırlar. Bu çevrimsel etkileşim başlangıçtaki uyarının ekonominin tamamı üzerindeki uyarı düzeyini gösterir. Bu nedenlerle gerisel bağlantı etkileri en az 1 değerini alır. 1'in üzerindeki değerler ek üretim uyarma derecesini gösterir (Şenesen, 2005: s.29).

Çalışmada kullanılacak olan üretim çarpanı, nihai talepteki bir birim artışa karşılık çıktılardaki artışı gösteren ters Leontief matrisinin her bir endüstriye ait sütun toplamıdır. Örneğin j endüstrisi için basit üretim (çıktı) çarpanı, ters Leontief matrisindeki o endüstrinin sütun toplamıdır (Özyurt, 2003: s.118). Bunu şu şekilde ifade edebiliriz.

z , = İ A ,

i=1

Burada;

zj : j endüstrisinin basit üretim çarpanı,

n : G-Ç akım matrisindeki endüstri sayısı,

Ai: € $(I-A)^{-1}$ 'dir.

Üretim çarpanı, her bir endüstriyle ekonominin diğer endüstrileri arasındaki yapısal bağınlaşmanın derecesini göstermektedir. Buna göre, üretim çarpanının sayısal değeri büyüdükçe yapısal bağınlaşma artmaktadır.

4. UYGULAMA

Yukarıdaki yönteme göre hesaplanan Kazakistan Ekonomisinde 2005, 2010 ve 2015 yıllarına ait üretim çarpanları aşağıda Tablo.1'de verilmiştir.

Tablodan 2005-2015 yılları arasında üretim çarpanı açısından en duyarlı sektörlerin yıllara göre değişimini izlemek mümkündür.

Tablo 1'e göre, aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkündür:

2005 döneminde üretim çarpanı açısından en duyarlı ilk 5 sektör; *İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler, Kamu yönetimi ve savunma; Zorunlu sosyal güvenlik, Eğitim, Enerji üretmeyen ürünlerin madenciliği ve taş ocakçılığı, Elektrik, gaz, su temini, kanalizasyon, atık ve iyileştirme hizmetleri* sektörlerinden meydana gelmektedir. Buna göre; ilgili dönemde nihai talepte bir birimlik artışı karşılayacak üretimi gerçekleştirmede toplumsal hizmetlerle ilgili ve işgücüne dayalı sektörlerin yapısal bağınlaşması en yüksek sektörler olduğu ortaya çıkmaktadır.

2010 döneminde, ilk 5 sırada yer alan sektörler; *Yayıncılık, görsel-işitsel ve yayıncılık faaliyetleri, Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, Kauçuk ve plastik ürünler imalatı, Makine ve ekipmanlar (Başka yerde sınıflandırılmamış) ile Kimyasallar ve eczacılık ürünleri*nden meydana gelmektedir. 2005'ten 2010'a gelindiğinde yapısal bağınlaşmanın sektörlere göre oldukça dağınık bir durum sergilediği görülmektedir.

2015 döneminde yapısal bağınlaşmanın en yüksek olduğu ilk 5 sektör ise; *Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler, Yayıncılık, görsel-işitsel ve yayıncılık faaliyetleri, Makine ve ekipmanlar (Başka yerde sınıflandırılmamış), Diğer taşıma ekipmanları*ndan oluşmaktadır. Bu dönemdeki sektörler arası yapısal bağınlaşma 2010 dönemi ile paralellik göstermektedir.

Kazakistan Ekonomisinde yapısal bağınlaşmanın en düşük olduğu sektörler; 2005 yılı için *Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların tamiri, Finans ve sigorta faaliyetleri, Telekomünikasyon, Bilgi Teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri, Hanelerin işveren olarak faaliyetleri; Kendi kullanımları için hanelerin farklılaşmamış mal ve hizmet üretim faaliyetleri*nden oluşmaktadır. 2010 yılında *Gayrimenkul faaliyetleri, Telekomünikasyon, Bilgi Teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri, Finans ve sigorta faaliyetleri ile Hanelerin işveren olarak faaliyetleri; Kendi kullanımları için hanelerin farklılaşmamış mal ve hizmet üretim faaliyetleri* yapısal bağınlaşmanın en düşük olduğu sektörlerdir. 2015 yılı için ise *Telekomünikasyon, Toptan ve perakende ticaret, Gayrimenkul*

faaliyetleri, Bilgi Teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri, Hanelerin işveren olarak faaliyetleri; Kendi kullanımları için hanelerin farklılaşmamış mal ve hizmet üretim faaliyetleri yapısal bağınlaşmanın en düşük olduğu sektörlerdir.

Kazakistan ekonomisinde yapısal bağınlaşmanın yüksek olduğu sektörler daha çok hizmetler sektörünün alt dallarında toplanmıştır. Ekonomik yapısı ağırlıklı olarak petrol, madencilik ve hammadde üretimine dayalı Kazakistan ekonomisinde bu sektörlerdeki yeni yatırımların hizmetler sektörünü ön plana çıkardığı gözlenmektedir.

Tablo.1. Kazakistan Ekonomisinde Yıllara ve Sektörlere Göre Üretim Çarpanları (2005, 2010 ve 2015)

Sıra No	2005		2010		2015	
	Sektör No	Çarpan	Sektör No	Çarpan	Sektör No	Çarpan
1	**34**	2,498	**26**	2,084	**15**	2,010
2	**32**	2,441	**15**	1,989	**34**	1,984
3	**33**	2,360	**11**	1,965	**26**	1,969
4	**3**	2,333	**17**	1,940	**17**	1,902
5	**21**	2,299	**10**	1,938	**19**	1,899
6	**13**	2,278	**35**	1,936	**18**	1,895
7	**9**	2,273	**18**	1,933	**32**	1,889
8	**26**	2,231	**9**	1,932	**13**	1,872
9	**15**	2,217	**13**	1,922	**16**	1,869
10	**17**	2,198	**16**	1,903	**11**	1,868
11	**11**	2,197	**21**	1,895	**35**	1,865
12	**10**	2,186	**34**	1,885	**22**	1,857
13	**35**	2,183	**14**	1,882	**14**	1,850
14	**4**	2,168	**5**	1,861	**9**	1,837
15	**14**	2,161	**1**	1,851	**12**	1,813
16	**18**	2,161	**12**	1,838	**20**	1,769
17	**16**	2,158	**31**	1,814	**6**	1,755
18	**2**	2,155	**3**	1,796	**10**	1,752
19	**12**	2,117	**32**	1,794	**8**	1,751
20	**22**	2,067	**8**	1,786	**3**	1,734
21	**20**	2,030	**20**	1,777	**5**	1,726
22	**8**	2,021	**25**	1,768	**21**	1,675
23	**5**	1,995	**22**	1,765	**7**	1,667
24	**6**	1,972	**6**	1,765	**33**	1,613
25	**7**	1,927	**7**	1,710	**31**	1,564
26	**19**	1,921	**19**	1,677	**25**	1,563
27	**25**	1,875	**4**	1,643	**4**	1,558
28	**31**	1,839	**23**	1,634	**1**	1,547
29	**24**	1,820	**2**	1,624	**2**	1,542
30	**1**	1,764	**33**	1,582	**24**	1,534
31	**30**	1,730	**24**	1,564	**29**	1,371
32	**23**	1,687	**30**	1,533	**27**	1,364
33	**29**	1,676	**27**	1,457	**23**	1,352
34	**27**	1,661	**28**	1,205	**30**	1,196
35	**28**	1,223	**29**	1,188	**28**	1,185
36	**36**	1,000	**36**	1,000	**36**	1,000

Kaynak: OECD verilerinden hesaplanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir ekonomide sektörler arasındaki ilişkiler yapısal bağınlaşma olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla nihai talepteki bir birimlik artışın sektörlerin üretimini ne ölçüde artırdığı yapısal bağınlaşmanın ölçüsüne bağlıdır. Çalışmamızın konusu olan Kazakistan ekonomisinde yapısal bağınlaşma derecesi yüksek olan sektörler genelde petrole dayalı üretim dalları olan *Kauçuk ve plastik ürünler imalatı, Kimyasallar ve eczacılık ürünleri ile Enerji üretmeyen ürünlerin madenciliği ve taş ocakçılığı* sektörleridir. Ayrıca, hizmetler sektörünün alt dallarını oluşturan *Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların tamiri, Finans ve sigorta faaliyetleri, Telekomünikasyon, Bilgi Teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri, Hanelerin işveren olarak faaliyetleri, İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler, Kamu yönetimi ve savunma; Zorunlu sosyal güvenlik, Eğitim* yapısal bağınlaşmanın yüksek olduğu diğer sektörlerdir.

Sonuç olarak, Kazakistan Ekonomisinde sanayi sektörü ve onun alt dallarının yapısal bağınlaşma açısından, yüksek olmaması, son yıllarda artan talebi karşılamak için gittikçe daha az üretim yapıldığını göstermektedir. Bu durum, iktisadi faaliyetleri daraltan, ekonomide katma değeri ve istihdamı azaltan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu katsayıların yükselmesi, hem sanayileşme düzeyini hem de bu sektörün ekonomik faaliyetler içerisindeki önemini artırarak iktisadi gelişmenin hızlanmasına yol açacaktır.

KAYNAKÇA

Aydoğus, O., (2010), Girdi-Çıktı Modellerine Giriş, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Gazi Yayınevi, Ankara.

Bocutoğlu, E., (1990), Endüstrilerarası İktisat, Teori ve Türkiye Uygulamaları, KTÜ Basımevi, Trabzon.

Ersungur, Ş. M., (2019), Bölgesel İktisat Teori, Politika ve Uygulama, Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 5. Baskı, Kültür Eğitim Kitap ve Kırtasiye, Erzurum.

Gillis, M., D. H. Perkins, M. Roemer, D. R. Snodgrass, (1983), Economics of Development, W. W. Norton, Company, Inc., New York.

Leontief, W., (1949), Structural Matrices of National Economies, Econometrica, Vol. 17, Supplement: Report of the Washington Meeting, 273-282.

Miernyk, W.H., (1969), The Elements of Input Output Analysis, Random House, West Virginia University.

OECD, Kazakhstan Input-Output Tables 2015, OECD.Stat, Input-Output Tables 2018 Edition, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IOTS, Erişim Tarihi: 05.11.2019.

OECD, Kazakhstan Input-Output Tables 2010, OECD.Stat, Input-Output Tables 2018 Edition, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IOTS, Erişim Tarihi: 05.11.2019.

OECD, Kazakhstan Input-Output Tables 2005, OECD.Stat, Input-Output Tables 2018 Edition, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IOTS, Erişim Tarihi: 05.11.2019.

Öztürk, A., (1980), Yönetici Kararlarında Leontief Modeli, Bursa İ.T.İ.A. Yayını No: 41, Ankara.

Özyurt, H., (2003), İktisadi Planlama, Derya Kitabevi, Trabzon.

Şenesen, G. G., (2005), Türkiye'nin Üretim Yapısı: Girdi-Çıktı Modeli ile Temel Bulgular, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, No:3, İstanbul.

Thirlwall, A.P., (1990), Growth and Development, Fourth Edition, McMillan Education Ltd., London.

EK TABLOLAR

Tablo 1: Yıllara ve Sektörlere Göre Kazakistan Ekonomisinde Üretim Çarpanları (2005, 2010 ve 2015)

Sıra No	2005		2010		2015	
	Sektör No	Çarpan	Sektör No	Çarpan	Sektör No	Çarpan
1	**34**	2,498	**26**	2,084	**15**	2,010
2	**32**	2,441	**15**	1,989	**34**	1,984
3	**33**	2,360	**11**	1,965	**26**	1,969
4	**3**	2,333	**17**	1,940	**17**	1,902
5	**21**	2,299	**10**	1,938	**19**	1,899
6	**13**	2,278	**35**	1,936	**18**	1,895
7	**9**	2,273	**18**	1,933	**32**	1,889
8	**26**	2,231	**9**	1,932	**13**	1,872
9	**15**	2,217	**13**	1,922	**16**	1,869
10	**17**	2,198	**16**	1,903	**11**	1,868
11	**11**	2,197	**21**	1,895	**35**	1,865
12	**10**	2,186	**34**	1,885	**22**	1,857
13	**35**	2,183	**14**	1,882	**14**	1,850
14	**4**	2,168	**5**	1,861	**9**	1,837
15	**14**	2,161	**1**	1,851	**12**	1,813
16	**18**	2,161	**12**	1,838	**20**	1,769
17	**16**	2,158	**31**	1,814	**6**	1,755
18	**2**	2,155	**3**	1,796	**10**	1,752
19	**12**	2,117	**32**	1,794	**8**	1,751
20	**22**	2,067	**8**	1,786	**3**	1,734
21	**20**	2,030	**20**	1,777	**5**	1,726
22	**8**	2,021	**25**	1,768	**21**	1,675
23	**5**	1,995	**22**	1,765	**7**	1,667
24	**6**	1,972	**6**	1,765	**33**	1,613
25	**7**	1,927	**7**	1,710	**31**	1,564
26	**19**	1,921	**19**	1,677	**25**	1,563
27	**25**	1,875	**4**	1,643	**4**	1,558
28	**31**	1,839	**23**	1,634	**1**	1,547
29	**24**	1,820	**2**	1,624	**2**	1,542
30	**1**	1,764	**33**	1,582	**24**	1,534
31	**30**	1,730	**24**	1,564	**29**	1,371
32	**23**	1,687	**30**	1,533	**27**	1,364
33	**29**	1,676	**27**	1,457	**23**	1,352
34	**27**	1,661	**28**	1,205	**30**	1,196
35	**28**	1,223	**29**	1,188	**28**	1,185
36	**36**	1,000	**36**	1,000	**36**	1,000

Kaynak: OECD verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 2: Kazakistan'ın 2005-2015 dönemine ait 36 Sektörlü Girdi-Çıktı Tablosu Yapısı

Sek. No	SEKTÖRLER
1_01T03	Tarım, ormancılık ve balıkçılık
2_05T06	Enerji üreten ürünlerin madenciliği ve çıkarılması
3_07T08	Enerji üretmeyen ürünlerin madenciliği ve taş ocakçılığı
4_09	Madencilik destek hizmeti faaliyetleri
5_10T12	Gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı
6_13T15	Tekstil, giyim eşyası ve deri vb. ürünlerin imalatı
7_16	Ahşap ve ahşap ve mantar ürünleri
8_17T18	Kâğıt ve kâğıt ürünleri ve baskı
9_19	Kok ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
10_20T21	Kimyasallar ve eczacılık ürünleri
11_22	Kauçuk ve plastik ürünler imalatı
12_23	Diğer metalik olmayan mineral ürünler
13_24	Temel metaller
14_25	Fabrikasyon metal ürünleri
15_26	Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler
16_27	Elektrikli ekipmanlar
17_28	Makine ve ekipmanlar (Başka yerde sınıflandırılmamış)
18_29	Motorlu taşıtlar, römork ve yarı römorklar
19_30	Diğer taşıma ekipmanları
20_31t33	Diğer imalatlar; makine ve ekipmanların tamir ve montajı
21_35T39	Elektrik, gaz, su temini, kanalizasyon, atık ve iyileştirme hizmetleri
22_41T43	İnşaat
23_45T47	Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların tamiri
24_49T53	Taşımacılık ve depolama
25_55T56	Konaklama ve yemek hizmetleri faaliyetleri
26_58T60	Yayıncılık, görsel-işitsel ve yayıncılık faaliyetleri
27_61	Telekomünikasyon
28_62T63	Bilgi Teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri
29_64T66	Finans ve sigorta faaliyetleri
30_68	Gayrimenkul faaliyetleri
31_69T82	Diğer ticari sektör hizmetleri
32_84	Kamu yönetimi ve savunma; Zorunlu sosyal güvenlik
33_85	Eğitim
34_86T88	İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler
35_90T96	Sanat, eğlence, eğlence ve diğer hizmet faaliyetleri
36_97T98	Hanelerin işveren olarak faaliyetleri; Kendi kullanımları için hanelerin farklılaşmamış mal ve hizmet üretim faaliyetleri

İKTİSAT-MUTLULUK İLİŞKİSİ: BHUTAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ECONOMICS-HAPPINESS RELATIONSHIP: A RESEARCH ON BHUTAN'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT MODEL

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Onur ARİ

Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü

ÖZET

Dünyada gelir adaletsizliğinin artması, toplumdaki bireylerin yaşam memnuniyetlerini ve mutluluklarını azaltmaktadır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, yoksulluğu azaltarak sürdürülebilir bir kalkınma sağlamaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için yalnızca gelir artışı yeterli değildir. Gelirdeki iyileşme ile birlikte sosyal, kültürel ve politik alanlardaki iyileşmeler ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bu çerçevede ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilen mutluluk ekonomisi ekonomik kalkınmanın bireysel refahı nasıl etkilediğini incelemektedir.

Bhutan Kralı Jigme Singye Wangchuck tarafından 1972 yılında atılan Gayrisafi Milli Mutluluk kavramına göre, ülkelerin gelişmişliği milli gelir endeksleriyle değil, dokuz ana kategoriden (eğitim, sağlık, ekolojik çeşitlilik ve esneklik, zamanın kullanımı, iyi yönetişim, kültürel çeşitlilik ve esneklik, toplumsal canlılık, yaşam standartları, ruhsal iyilik durumu) oluşan bir mutluluk endeksi ile ölçülmektedir. Bu kategorilerden bir mutluluk endeksi oluşmasında Bhutan halkının toplumsal değerleri ve ilkeleri büyük önem arz etmektedir. Gayrisafi Milli Mutluluk kavramı sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına, iyi bir yönetime, çevrenin ve kültürel değerlerin korunmasına dayandırılmış bir kavram olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmada gayrisafi milli mutluluğun nasıl uygulamaya konulduğuna dair örnekler verilerek, mutluluk endeksinin nasıl ölçüldüğü anlatılmıştır. Bhutan'ın kalkınmadaki başarısı, büyüme merkezli bir kalkınmanın uygulanabilirliğine yönelik bir alternatif sunmaktadır. Çalışmada gayri safi mutluluğun ekonomik kalkınmadaki rolü, Bhutan'ın sürdürülebilir kalkınma modeli çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda, sosyal normların ortaya çıkışı ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilecek ortak bir Bhutan kimliği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gayrisafi Milli Mutluluk, Sürdürülebilir Kalkınma, Bhutan Ekonomisi, Kalkınma Modelleri, Mutluluk Ekonomisi

ABSTRACT

The life satisfaction and happiness of individuals in the society has been reducing due to high levels of income injustice. Achieving justice in income distribution ensures sustainable development by reducing poverty. Income growth is not enough for economic development. Improvements in income and improvements in social, cultural and political fields accelerate economic development. In this context, the happiness economics associated with economic development examines how economic development affects the individual welfare.

According to the concept of Gross National Happiness, which was asserted in 1972 by the King of Bhutan Jigme Singye Wangchuck, the development of countries is not based on national income indices but based on nine main categories (education, health, ecological diversity and resilience, time use, good governance, cultural diversity and resilience, community vitality, living standards, psychological well-being). The social values and principles of the Bhutanese people play an important role in the creation of an index of happiness in these categories. The concept of Gross National Happiness has emerged as a concept based on sustainable development, good management, protection of environment and cultural values.

In this study, I gave examples about how to implement gross national happiness and I explained how happiness index is measured. Bhutan's success in development offers an alternative to the applicability of growth-centered development. In this study, the role of gross national happiness in economic development is examined within the framework of Bhutan's sustainable development model. In this context, the emergence of social norms and a common Bhutan identity that can contribute to sustainable development are discussed.

Key Words: Gross National Happiness, Sustainable Development, Bhutan Economy, Development Models, Happiness Economics

GİRİŞ

Ülkeler sadece ekonomik büyüme konusuna önem verdiklerinde toplumun refahını görmezden gelebilmektedirler. Refahın ve refahın içerdiği mutluluğun artırılması, ekonomik kalkınma için gereklidir. Refah devlet anlayışı ile birlikte mutluluk kavramına verilen önem de artmıştır (Güzel, 2018: 389).

Önceleri iktisat biliminin pek ilgilenmediği mutluluk kavramı, 1974 yılında Easterlin Paradoksu olarak adlandırılan gelir ile mutluluk arasında sanıldığı kadar sıkı bir bağın olmaması fikri ile merak uyandırmıştır. O tarihten bu yana gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır.

Mutluluk ekonomisi literatürüne ayrı bir boyut kazandıran Gayrisafi Milli Mutluluk kavramı Bhutan'da ortaya çıkmış ve akademik çevrelerin ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada gayrisafi milli mutluluk ile bağlantılı Bhutan'ın sürdürülebilir kalkınma modeli üzerine bir araştırma yapılmıştır.

1. MUTLULUK EKONOMİSİ LİTERATÜRÜ

Mutluluk kavramının gelir ile doğru mu yoksa ters orantılı mı olduğu yönündeki tartışmaların yanı sıra mutluluğun ölçümüne yönelik tartışmalar da devam etmekte ve başta iktisat olmak üzere birçok bilim dalının ilgisini çekmektedir.

1940'lı yıllarda başlayan yaşam memnuniyet ve mutluluk üzerine araştırmalar halen birçok kurum tarafından çeşitli yöntemler kullanılarak yürütülmektedir (Şeker, 2009: 118). İktisadi açıdan mutluluk, refah iktisadi ve kalkınma iktisadı alanları altında incelenmesine rağmen, literatürde mutluluk ekonomisi adı altında, bir toplumun mutluluğunun nelerden etkilendiği ve mutluluğun

arttırılmasına yönelik uygulanacak politikalar gibi konular da bulunmaktadır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015: 46-51).

Easterlin (1974) çalışmasında, bireylerin sübjektif mutluluğu üzerine ifadelerinden oluşturduğu verilerle gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. 1946'dan 1970'e kadar 30 anket raporlanarak 11'i Asya, Afrika ve Latin Amerika'da olmak üzere toplam 19 ülkeyi kapsayan bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda bir ülkedeki en yüksek statüye sahip topluluğun, ortalama olarak en düşük statüdeki topluluğa göre daha mutlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak, bu tür olumlu bir ilişkinin belirli bir zamanda ülkeler arasında var olup olmadığı kesin değildir. Easterlin'e göre, zengin ve fakir ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklara göre ülke içi farklılıkların temelinde beklenen mutluluk farklılıkları uluslararası veriler tarafından karşılanmamaktadır. Benzer şekilde, incelenen bir ulusal zaman serisinde, ABD için 1946'dan bu yana, daha yüksek gelir sistematik olarak daha büyük mutluluklar getirmemiştir (Easterlin, 1974: 118).

Carbonell (2005), gelir ve mutluluk arasındaki ilişkide Easterlin'in çalışmasıyla (1974) benzer sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada gerek bir ülkedeki zengin kişilerin ortalama olarak en fakir gruba göre daha mutlu olduğu, gerekse zengin ülkelerin fakir ülkelerden görece olarak daha yüksek bir mutluluk seviyesine sahip olduğu savunulmaktadır. Carbonell'e göre gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi incelerken iki noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, kişinin mutluluğunun sadece kişinin mutlak gelirine bağlı olmadığı, aynı zamanda kişinin bireysel istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmesine de bağlı olduğudur. İkincisi, bireyin gelir algısı kişinin geçmişteki maddi durumunun yanı sıra maddi olarak kıyaslama yaptığı kimselere de bağlıdır (Carbonell, 2005: 999).

Tian ve Yang (2006) çalışmasında, "kritik gelir düzeyi" kavramını ortaya atarak, artan gelirin mutluluğu olumlu etkilemesine karşın kritik gelir düzeyi geçildiğinde gelir artışının sosyal mutluluğu arttırmadığı sonucuna ulaşmıştır. Buna göre sosyal mutluluk azalmakta ve Pareto etkinsizliğiyle sonuçlanmaktadır.

Stevenson ve Wolfers (2008), yaptıkları çalışmada mutluluk ve yaşam doyumunu ayrı ayrı ele almış ve gelir ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiden daha güçlü olduğunu bulmuştur. Yazarlar gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi üç ayrı şekilde analiz etmiştir. Birincisi, bir toplumdaki varlıklı ve yoksul kişileri ele alarak yaptıkları analizdir. İkincisi, zengin ve yoksul olan ülkeleri ele alarak yaptıkları analizdir. Üçüncüsü ise, ülkelerdeki ortalama mutluluk ve ortalama gelirdeki değişimleri gözleyerek yaptıkları analizdir. Bu analizler sonucunda gerek ülke içi ve ülkeler arası tahminlerde, gerekse zaman serisi tahminlerinde gelir ve mutluluk arasındaki ilişkinin benzer sonuçlar doğurduğunu gözlemlemişlerdir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin mutluluğu arttırmayacağı ve nispi gelirin kişinin mutluluğu üzerinde daha önemli olduğu fikrini inandırıcı bulmadıklarını savunmuşlardır. Diğer ampirik çalışmalardan farklı olarak ekonominin hızlı büyüdüğü yıllarda ülkedeki insanların da mutluluk seviyelerinin daha hızlı yükseldiği sonucuna varmışlardır (Stevenson ve Wolfers, 2008: 28).

1970'li yıllara kadar bilimsel anlamda üzerinde çok fazla durulmayan mutluluk kavramı, özellikle 1974 yılında sadece "mutluluk" çalışmalarının yayınlandığı uluslararası bir derginin (Journal of Happiness Studies), yayın hayatına geçmesiyle üzerinde yoğun araştırmaların sürdürülmeye başlandığı bir kavram olmuştur (Şeker, 2009: 120).

Bu dönemde literatüre yeni bir kavram dahil edilmiştir. Bhutan eski kralı Jigme Singye Wangchuck 1972 yılında Gayrisafi Milli Mutluluk (Gross National Happiness) kavramını ortaya atmıştır. Kraliyet, ekonomik kalkınma, kültür, yönetim ve manevi değerleri ölçmek için Gayrisafi Milli Mutluluğu kullanmaktadır. Bhutan Krallığı için mutluluk, batı literatüründeki mutluluktan farklılık göstermektedir. Birincisi Bhutan halkı, mutluluğu sübjektif ve tekli şekilde dikkate almaktansa objektif şekilde dikkate almayı tercih etmektedir. İkincisi, Bhutan halkı mutluluğu, sorumluluklar ve diğer ilgili güdüleri açık bir şekilde içselleştirme olarak tanımlamıştır (Chen, 2015: 66).

2. GAYRİSAFİ MİLLİ MUTLULUK ENDEKSİ

Bhutan'ın ilk Gayrisafi Milli Mutluluk ölçümü 2005 yılında ilk nüfus sayımına dahil edilmiştir. Nüfus sayımı anket sorularında sübjektif mutluluk seviyelerini ölçen tek bir soru sorulmuştur ve Bhutanlıların % 97'si bu soruya "mutlu" veya "çok mutlu" şeklinde yanıt vermiştir (Office of Census Commisioner, 2005). Bhutan'ın mutluluğun ölçülmesinde kullanılan kriterler uzun bir süreçte ortaya çıkmış ve Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi kuvvetli bir ölçüm yöntemine sahiptir. Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi dokuz alanda otuz üç gösterge içermektedir (Brooks, 2013: 3650) (Tablo 1):

Tablo 1: Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi'nin Etki Alanları ve Göstergeleri

Etki Alanları	Göstergeler
Eğitim	- Okuryazarlık (Her hangi bir dilde okuma ve yazma becerisi) - Eğitim seviyesi (Okullaşma yılları) - Bilgi (Yerel halk öykü ve efsaneleri, yerel festivaller, geleneksel şarkılar, HIV/AIDS, Anayasa hakkında bilmek) - Değerler (Öldürme, çalma, yalan söyleme ve ilişkilerde uyumsuzluk yaratmanın savunulabilirliği)
Sağlık	- Mental sağlık - Kişisel raporlanmış sağlık durumu - Ayda sağlıklı geçirilen gün sayısı - 6 aydan uzun süren hastalık/sakatlık deneyimi
Ekolojik Çeşitlilik ve Esneklik	- Ekolojik sorunlar - Çevreye karşı kişisel sorumluluk - Vahşi yaşam tahribatı (tarımın kısıtlanması bazında vahşi yaşam algısı) - Şehirleşmeye ait kullanımlar (trafik tıkanıklığı, yetersiz yeşil alan, yaya kaldırımı eksikliği, çarpık kentleşme sorunları)
Zamanın Kullanımı	- Günlük çalışma süresi - Günlük uyku süresi
İyi Yönetişim	- Hükümetin performansı - Temel insan hakları - Hizmetler (en yakın sağlık merkezine uzaklık, suyun idareli kullanımı, elektriğe erişim, su arzı ve kalitesi) - Politik katılım (mitinglere katılım ve oy verme oranı)
Kültürel Çeşitlilik ve Esneklik	- Ana dilde akıcılık - Son 12 aydaki sosyo-kültürel faaliyetlere katılım - Sanatsal yetenekler (13 geleneksel el sanatına olan yeterlilik) - Davranış (resmi yer ve hallerde beklenen davranış)

Toplumsal Canlılık	- Bağışlar (para ve zaman) - Toplumsal ilişkiler (aitlik duygusu, komşulara güven) - Ailevi ilişkiler - Güvenlik (12 ay içinde bir suçun mağduru olma durumu)
Yaşam Standartları	- Mal varlığı - Konaklama - Hanehalkı başına düşen gelir
Ruhsal İyilik Durumu	- Yaşam memnuniyeti - Son birkaç haftadaki pozitif duyguların deneyimi - Son birkaç haftadaki negatif duyguların deneyimi - Maneviyat (karmaya itibar etme sıklığı, dua sıklığı, meditasyon sıklığı)

Kaynak: Brooks, 2013: 3651

Bu dokuz alan, gayrisafi milli mutluluk perspektifinde mutluluk için şartlar yaratmada önem arz eden ilişkili birçok faktörü göstermektedir. Örneğin, gayrisafi milli mutluluk eşit yaşam standartları ve donanım güvenliğinin önemi gibi geleneksel ekonomik faktörleri hesaba katar, bunula birlikte gayrisafi milli hasıla hesaplamalarının dışında bırakılan sosyo-kültürel ve çevresel faktörleri de kapsamaktadır (Tideman, 2016: 192).

Bhutan'da bulunan Bhutan Çalışmaları Merkezi'ne göre, sosyal politika için bir temel olarak mutluluğa yapılan vurgunun kökleri derin bir şekilde Bhutan tarihine dayanmaktadır. 1637'de birleşen ve güçlenen Bhutan'da, 1675 yılında deklare edilen bir sosyal sözleşme gereğince, tüm canlı varlıkların mutluluğu ve Buda'nın öğretileri karşılıklı olarak birbirine bağlı olması ve bu yasaların herkesin mutluluğunu arttırması gerektiği vurgulanmıştır. 1729 sayılı kanunda yasaların tüm canlı varlıkların mutluluğunu şart koşmuştur. Bhutan Kralı ise gayrisafi milli mutluluğun gayrisafi milli hasıladan daha önemli olduğunu ve devletin toplum içindeki birincil görevi için yol gösterici olduğunu ifade etmiştir (Ball ve Wangchuk, 2015: 8).

Gayrisafi milli mutluluk komisyonu, gayrisafi milli mutluluk kavramının objektifliği ile projelerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve Bhutan'da devletin neredeyse tüm kademelerinde gayrisafi milli mutluluğun kesintisiz bir şekilde işlemesini sağlamaktadır. Gayrisafi milli mutluluk, ülkenin beş yıllık planlarına dahil edilmiştir ve planlama süreçleri ilgili idari ve adli bölgelerde (dzonkhags) ve site konutlarında (gewogs) en küçük kademelere kadar uzanmaktadır. Onuncu 5 yıllık kalkınma planından bu yana, gayrisafi milli mutluluğun 4 ana sütunu (sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma, çevrenin korunması, kültürün korunması ve tanıtımı, iyi yönetişim) ile eşleştirilen 16 ulusal pilot bölgenin ve bireysel sektör performanslarının seçildiği sonuç odaklı bir yaklaşım yapısı oluşturulmuştur. Nisan 2012'de, Birleşmiş Milletler 'in sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ölçmek için yürüttüğü uluslararası çabaların bir uzantısı olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarının yanı sıra yeni bir küresel ekonomik paradigma olarak gayrisafi milli mutluluk tartışılmıştır. Ayrıca BM, ertesi yıl 20 Mart gününü "Uluslararası Mutluluk Günü" ilan etmiştir. Gayrisafi milli mutluluktaki gelişmeler, sürdürülebilir kalkınma hedefi bilincini sağlamış ve Bhutan için sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun olarak BM tarafından politikalar benimsenmiştir (Balasubramanian ve Cashin, 2019: 5).

Gayrisafi Milli Mutluluk endeksi, Bhutan'da doğup geliştiğinden, kalkınma vizyonundan yararlanmaktadır. Gayrisafi Milli Mutluluk endeksi şunları yapmak için kullanılmaktadır: alternatif bir kalkınma çevresi oluşturmak, kalkınmaya rehberlik edecek sektörlere göstergeler sağlamak, politika

tasarımına ve kamu kaynaklarının tahsis edilmesine destek olmak, Bhutan'ın bölgelerinde hem kesitsel olarak hem de zamana yayılmış olarak mutluluğu ve refahı ölçmek (Government of Bhutan, 2015).

Gayrisafi Milli Mutluluk endeksini diğer hesaplamalardan ayırt eden bazı özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, gayrisafi milli mutluluk maneviyatı kapsayan ruhsal iyilik halini dikkate almakta ve manevi ihtiyaçların eksikliğini telafi eden bir materyale dayanmaktadır. İkincisi Gayrisafi Milli Mutluluk endeksi marangozluk, bakırcılık, dokumacılık gibi ustalık gerektiren kaybolmaya yüz tutmuş el işlerini kültür başlığı altında ön plana çıkarmaktadır. Bireyin hayal gücünü ve zor teknikleri kullanarak sanat çalışmasını şekillendirmesi, memnuniyet verici olarak karşılanmaktadır. Refahın bu boyutu Human Development Index (İnsani Gelişim Endeksi), Better Life Index (Daha İyi Yaşam Endeksi) gibi diğer endeksler tarafından ihmal edilmektedir. Üçüncüsü, Gayrisafi Milli Mutluluk toplum ve aile ilişkilerine önem vererek toplumsal canlılığı mutluluğun bir parçası olarak görmektedir (Deviren ve Yıldız, 2017: 245-246).

Tablo-2'de mutluluk derecelerine göre Bhutan halkı kategorize edilerek 2010 ve 2015 yılındaki Gayrisafi Mutluluk Endeksi sonuçları karşılaştırılmıştır. 2010 yılında Gayrisafi Mutluluk Endeksi araştırmasına kıyasla, 2015'te büyük ölçüde mutlu insanların toplam nüfusa oranı yaklaşık % 2 artarken, az mutlu ve mutsuz insan grubunun yüzdesi biraz azalmıştır. Son derece mutlu insanların yüzdesi ise sabit kalmıştır (Center For Bhutan Studies, 2016: 59).

Tablo-2: Gayrisafi Mutluluk Endeksi'nin Kategorileri

	GME 2010			GME 2015	
Mutluluk Derecesi	Grupların Tanımı	Nüfusun Yüzdesi	Etki Alanı İçinde Her Bir Bireyin Ortalama Yeterliliği	Nüfusun Yüzdesi	Etki Alanı İçinde Her Bir Bireyin Ortalama Yeterliliği
Son derece mutlu	% 77- %100	% 8.3	% 81.5	% 8.4	% 80.9
Büyük ölçüde mutlu	% 66- % 76	% 32.6	% 70.7	% 35	% 70.8
Az mutlu	% 50- % 65	% 48.7	% 59.1	% 47.9	% 59.1
Mutsuz	0 - % 49	% 10.4	% 44.7	% 8.8	% 45.2

Kaynak: Center for Bhutan Studies and GNH Research, 2015: 59

2015 Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi sonuçlarına göre, hizmetler, ekolojik sorunlar, sağlıklı geçirilen gün sayısı, konaklama, kültürel katılım, günlük uyku süresi, mental sağlık, okuryazarlık ve vahşi yaşam tahribatında 2010 endeksine kıyasla önemli ölçüde iyileşmeler görülürken; yaşam memnuniyeti, bağışlar (zaman ve para), güvenlik, ailevi ilişkiler, negatif ve pozitif duyguların deneyimi, maneviyat, hükümetin performansı, toplumsal ilişkiler, politik katılım ve toplumsal değer göstergelerinde önemli ölçüde kötüleşme gözlenmiştir (Ura vd., 2015: 49).

3. AZ GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BHUTAN KALKINMA MODELİ UYGULANABİLİR Mİ?

Alternatif kalkınma paradigmasına ihtiyaç duyulmasına ve mutluluğun kalkınma doğrultusunda bir hedef olarak gösterilmesine rağmen, kültürlere göre değişen mutluluk kavramları, felsefeler, toplumlar, değerler ve tanımlar yeterince analiz edilmemiştir. Yani şimdiye kadar mutluluk meselesi, sürdürülebilir kalkınma kavramı ile pek fazla ilişkilendirilmemiştir. Geleneksel sürdürülebilir

kalkınma yaklaşımı, sadece ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara dayanmaktadır. Alternatif olarak, insan aklına odaklanan Bhutan kalkınma yaklaşımı, insanların arzularını gerçek ihtiyaca dayalı uygun veya ölçülü tüketim kalıbı ile sınırlandırabilmektedir. Sürdürülebilir mutluluğu hedefleyen iç mutluluğa odaklanmak kaynakların mütevazi kullanımı ile sürdürülebilir kalkınma yoluna uygunluk teşkil etmektedir (Kittiprapas, 2015: 1).

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında Bhutan'ın entegre edilmesi gereken 3 ayrı ana hedefi bulunmaktadır (Yangka vd., 2018: 2):

1) Zenginlik (GDP): 2021 yılına kadar orta büyüklükte bir ekonomi olmalarını sağlayacak şekilde büyüyebilecek bir GSYİH.
2) Karbon Emisyonları (Greenhouse Gas Emissions-GHG): Karbon nötr seviyesinde tutulan sera gazı
3) Mutluluk (GNH): Gayrisafi milli mutluluğun büyümesinde devamlılığın sağlanması

Bu üç hedefin İngilizce kısaltmalarından yola çıkılarak kalkınma hedeflerine Bhutan'ın 3G'si adı verilmektedir (Şekil-1).

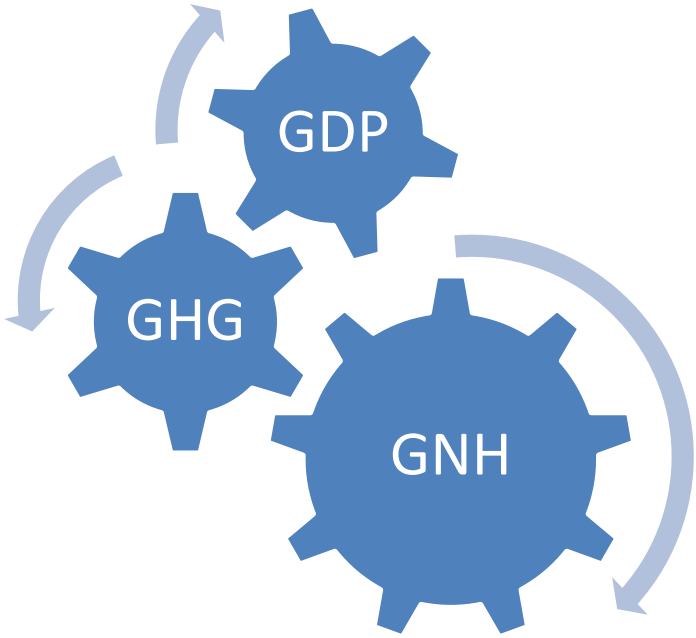

Şekil 1: Bhutan'ın birbiriyle bağlantılı üç hedefi, 3G

2010-2017 yılları boyunca Bhutan'ın reel GSYİH'sı % 6,75 ortalama ile büyümüştür. Bu oran Bhutan'ı düşük gelirli ülkeler kategorisinde en hızlı büyüyen ülkelerden biri yapmıştır. Bu büyümenin önemli bir kısmı hidro enerji sektöründen (özellikle de elektrik ihracatı), turizm gelirlerinden ve kısmen de olsa hidroelektrik santrali yapımına dayalı inşaat sektöründen kaynaklanmaktadır (Balasubramanian ve Cashin, 2019: 19).

Ulusal düzeyde Bhutan kişi başına düşen düşük gelire rağmen mutlu insanların yaşadığı "makul derecede adil ve sürdürülebilir bir toplum" olarak lanse edilmektedir. Örneğin, Gini Katsayısı (gelir adaletsizliğinin derecesini ölçmede sıklıkla kullanılan bir metot), 2003'te 0,468 iken 2017'de 0.374'e düşmüştür. Yoksulluk seviyesinin alında yaşayan nüfus 2004'te % 32 iken, 2012'de % 12'ye düşmüştür. Doğumda yaşam beklentisi 1984 yılında sadece 47,4 iken, 2018 yılında 70,6'ya yükselmiştir. Bunula birlikte Bhutan'da ortaya çıkan Gayrisafi Mutluluk Endeksi ise 2010 yılında 0.743 iken 2015 yılında 0.756'ya yükselmiştir (Yangka vd., 2018: 8).

Bu övgüye değer ilerlemeye rağmen, Bhutan'ın küresel düzeydeki endekslerin birçoğundaki durumu, kendi Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi'ndeki durumu kadar dikkat çekici değildir (Tablo 3). Dahası, GSYİH'nin ülke borcuna oranı 2008'de % 65 iken, 2018'de % 102,38'e yükselmiştir. Yangka

vd. (2018: 8) tüketimciliğin Bhutan toplumunu negatif yönde etkilediğini ve bu tüketicilik akımının gayrisafi milli mutluluk için gerçek bir test olduğunu dile getirmiştir. Bhutanlılar, özellikle karbon nötr durumlarını devam ettirebilmek için, sürdürülebilir üretim ve tüketim seviyelerini koruma ihtiyacı duyacaklardır. Gayrisafi milli mutluluk ilkeleri insan refahının maddi olan ve maddi olmayan bileşenlerinin dengelenmesini savunmaktadır. Bu nedenle Bhutan, diğer tüm ülkeler gibi ekonomik kalkınma fırsatlarından ve harici kısıtlamalardan etkilenmektedir. Bu amaçla Hayden (2015: 161), özellikle kar merkezli endüstriyel faaliyetlerde gayrisafi milli mutluluk temelli kalkınmadaki artan sorunlara dikkat çekerek, sürdürülebilir-temelli gayrisafi milli mutluluk paradigmasının üretkenlik yanlısı unsurların ağır baskısı ile yüzleşmek zorunda olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden Bhutan, küçük ve düşük gelirli bir ülke olarak ekonomik büyüme ihtiyacını dengelemek için, gayrisafi milli mutluluğunu arttırırken karbon emisyonlarını düşük tutma gerekliliği ile mücadele etmektedir.

Tablo 3: Küresel Bazda Rapor Edilen Bazı Endekslerde Bhutan'ın Durumu (2018)

Endeks	Skor	Sıralama
Dünya Mutluluk Endeksi	5082	156 ülke içinde 97.
İnsani Gelişim Endeksi	0,612	188 ülke içinde 134.
Basın Özgürlüğü Endeksi	30,73	199 ülke içinde 94.
Yolsuzluk Algısı Endeksi	68	180 ülke için 25.

Kaynak: Freedom House, 2018; Transparency International, 2018, United Nations Development Porgramme, 2018, countryeconomy.com (08.11.2019)

Dünyamız yaklaşık kırk yıldır ciddi bir küreselleşme süreci yaşamış olsa da, 21. yüzyılda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik, teknolojik ve sosyolojik açılardan çok büyük önemli bulunmaktadır. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkelerin "hazır giyim" sürdürülebilir kalkınma modelleri yerine, öncelikle, coğrafi koşullarından teknolojik donanımına, insan ve mali kaynaklarından tüketici taleplerine kendi özgün dinamiklerine dayalı sürdürülebilir iktisadi kalkınma politikalarını oluşturmaları gerekmektedir. Söz konusu ekonomik gelişme politikaları elbette, çevre kaygısından uzak 19. yüzyıl modelinin tekrarı elbette olmamalıdır. Çevre sorunu global bir sorundur ve tüm ülkelerin olanakları ölçüsünde sorunun çözümüne katkı vermeleri gerekmektedir (Şahinöz, 2019: 98).

SONUÇ

Bhutan'ın sürdürülebilir kalkınma modelinin en önemli kısmını oluşturan gayrisafi milli mutluluk ilk kez 2010 yılında Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi adı altında ölçülmüştür. Bu endeks toplam 9 alanda 33 göstergeye sahiptir. Bhutan halkının toplumsal değerleri, ilkeleri ve maneviyatı bu indeksin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Gayrisafi milli mutluluk göstergelerinin kapsamının genişliği, ölçümünün ve değerlendirmesinin zaman almasına neden olmaktadır. Bu nedenle endeks beş yılda bir yayınlanmaktadır.

2010 ve 2015 yıllarındaki Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi incelendiğinde Bhutan halkının mutluluğunda artış olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Bhutan'ın gerek reel GSYİH gerekse kişi başına GSYİH'sında da ilgili yıllarda sürekli bir artış yaşanmıştır. Easterlin Paradoksu'nun aksine, Bhutan için mutluluk ile gelir arasında pozitif bir korelasyonun olduğu söylenebilir.

Bhutan halen kalkınmanın ilk evrelerinde olmasına rağmen, karbon nötrlüğünü sürdürmeyi ve refah içinde büyümeyi vaat etmektedir. Bu da refah içinde büyümeyi sağlamak için gayrisafi milli mutluluğa olan bağlılığı devam ettirmek kadar, enerji verimliliğini ve karbonsuzlaştırmayı kapsayacak şekilde ekonomik büyümenin yapısını değiştirerek mümkün kılınabilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, 21. yüzyıl dünyasında tüm ulusal ekonomi politikalarının, uygulama sınırlı olsa da, temel referansı haline gelmiş durumdadır. Sürdürülebilir kalkınma, sadece çevresel

değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir olgudur. Bhutan, küçük ve düşük gelirli bir ülke olarak ekonomik büyüme ihtiyacını dengelemek için, gayrisafi milli mutluluğunu arttırırken karbon emisyonlarını düşük tutma gerekliliği ile mücadele etmektedir. Bu noktada beslenme, barınma, sağlık ve eğitimle ilgili temel gereksinimlerini karşılayabilecek gelir düzeyinden yoksun bir nüfusu barındıran Bhutan gibi ülkelerden çevre konusunda çok fazla duyarlı olmayı beklemek tartışmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Balasubramanian, Sriram and Cashin, Paul (2019), "Gross National Happiness and Macroeconomic Indicators in the Kingdom of Bhutan", **IMF Working Paper**, 1-25.

2. Ball, Jessica and Wangchuk, K. Chimi (2015), "Using a Policy of Gross National Happiness to Guide the Development of Sustainable Early Learning Programs in the Kingdom of Bhutan: Aspirations and Challenges, **Global Education Review**, 2(1), 5-22.
3. Brooks, Jeremy, S. (2013), "Avoiding the Limits of Growth: Gross National Happiness in Bhutan as a Model for Sustainable Development", **Sustainability**, 5, 3640-3664.
4. Carbonell, A. Ferrer-i (2005), "Income and Well Being: An Empirical Analysis of the Comparison Income Effect", **Journal of Public Economics**, 89, 114-140.
5. Center for Bhutan Studies (2016), "A Compass Towards a Just and Harmonious Society", **2015 GNH Survey Report.**
6. Chen, Haoqian (2015), "An Analysis of Bhutan's Gross National Happiness". **Seven Pillars Institute Moral Cents**, 4 (2), 66-74.
7. Deviren, Nursen V. ve Yıldız, Onur (2017), Gayrisafi Milli Mutluluğun Ekonomik Kalkınmadaki Rolü: Bhutan Krallığı Örneği, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(4), 232-248.
8. Easterlin, Richard (1974), "Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence". **In Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abromovitz**, edited by Paul A. David and Melvin W. Reder, 89-125, New York: Academic Press, 1974.
9. Freedom House (2018), **Freedom of the Press 2018**, Freedom House: Washington, USA.
10. Government of Bhutan (2015), **The Story of Gross National Happiness**. Thimpu: Government of Bhutan.
11. Güzel, Simla (2018), "Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(3), 389-394.
12. Hayden, Anders (2015), "Bhutan: Blazing a Trail to a Postgrowth Future? Or Stepping on the Treadmill of Production?", **The Journal of Environment and Development**, 24, 161-186.
13. Kittiprapas, Sauwalak (2015), "Sustainable Happiness for Sustainable Development", International Conference on Gross National Happiness, Paro, Bhutan, 4-6 November 2015.
14. Stevenson, Betsey and Wolfers, Justin (2008), "Economic Growth and Subjective Well Being: Reassessing the Easterlin Paradox, **İZA Discussion Paper**, No: 3654.
15. Şahinöz, Ahmet (2019), "Sürdürülemeyen Sürdürülebilir Kalkınma", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(15), 77-101.
16. Şeker, Murat (2009), "Mutluluk Ekonomisi", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı 39, 115-140.
17. Tian, Guoqiang and Yang, Liyan (2006), "An Explanation to the Mystery of Happiness and Income", **Economics Analysis**, 11, 4-15.
18. Tideman, Sander (2016), "Gross National Happiness: Lessons for Sustainability Leadership", **South Asian Journal of Global Business Research**, 5(2), 190-213.
19. Transperency International (2018), **Corruption Perception Index 2018**, Transperency International: Berlin, Germany.

20. United Nations (2018), **Bhutan: Briefing Note for Countries on the 2018 Human Development Report**, United Nations Development Programme: New York, USA.
21. Ura, Karma, Alkire, S., Zangmo, T., Wangdi, K. (2015), "Provisional Findings of 2015 Gross National Happiness Survey, **Centre for Bhutan Studies & GNH Research**.
22. URL, https://countryeconomy.com/demography/world-happiness-index/bhutan (08.11.2019)
23. Veerhoven, Ruut ve Dumludağ Devrim (2015), "İktisat ve Mutluluk", **İktisat ve Toplum Dergisi**, 58, 46-51.
24. Yangka, Dorji, Newman, Peter, Rauland Vanessa and Devereux, Peter (2018), "Sustainability in Emerging Nation: The Bhutan Case Study", **Sustainability**, 10, 1-16.

ULUSLARARASI KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ EKONOMİK KRİZLERİ DERİNLEŞTİRMEDEKİ ROLLERİ

THE ROLE OF INTERNATIONAL CREDIT RATING ORGANIZATIONS IN DEEPENING ECONOMIC CRISIS

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Onur ARİ

Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü

ÖZET

Kredi derecelendirme kuruluşları bir ülkenin değerlendirmelerini aynı anda dünyaya aynı anda küresel bir ekonomide duyurmaktadırlar. Bu şekilde, yatırımcılar alacağı risk derecesini ölçer. Standart ve Poors (S&P), Fitch ve Moody's bugün en çok bilinen uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarıdır. Bu kurumlar tarafından verilen derecelendirmelerin finansal piyasalardaki sermaye akımları üzerinde etkisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Bu kuruluşlar tarafından verilen AAA en yüksek notu ifade ederken, bunu AA1 notu izlemekte ve bu ölçek C'ye kadar inmektedir. BBB'nin altındaki her bir kredi notu "çürük" olarak adlandırılmaktadır. Derecelendirme kuruluşları tarafından verilen notlar ne kadar düşerse, bir firmanın ya da ülkenin borçlarını ödemede yetersiz olduğu ifadesine yaklaştırır. İlgili ülke veya firmaya borç veren alacaklılar, paralarını geri almada daha az iyimser bir bakış açısına sahip olacaklarından daha yüksek faiz oranları uygulayacaklardır. Faiz oranlarının yükselmesi de borçların geri ödenmesini zorlaştıracak ve ekonomik krizi dolaylı olarak derinleştirecektir.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının tarafsızlığı ve kredi derecelendirme kuruluşlarının, kredi notlarının şeffaflığı eksikliği gibi birçok politik amaca hizmet ettiği gibi çeşitli görüşlere dair tartışmalar artmaktadır. Bu çalışmada üç büyük kredi derecelendirme kuruluşunun öneminin yanı sıra ekonomik krizleri yoğunlaştırmadaki rolüne değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kredi Derecelendirme Kuruluşları, ekonomik krizler, uluslararası politik iktisat, kredi notu, ödeme yetersizliği

ABSTRACT

Credit rating agencies announce a country's assessments to a global economic world at the same time. In this way, investors measure the degree of risk they will receive. Standard and Poors (S&P), Fitch and Moody's are the most well-known international credit rating agencies today. It is an indisputable fact that the ratings given by these institutions have an impact on capital flows in financial markets.

AAA refers to the highest grade, followed by AA1 and goes down to C. Each credit rating below BBB is called junk or unsafe. The more ratings given by rating agencies, the closer they are to the statement that a firm or country is inadequate to pay its debts. Creditors of the respective country or firm apply higher interest rates since they have a less optimistic view of getting their money back. Rising interest rates will also make repayment of debts difficult and deepen the economic crisis indirectly.

There is increasing debate about the objectivity of credit rating agencies and there are various views claiming that credit rating agencies serve for many political purposes, such as transparency and

lack of credit ratings. In this study, the importance of three major credit rating agencies will be stated firstly, and then the role of these institutions in intensifying economic crises will be discussed.

Key Words: Credit Rating Institutions, Economic Crisis, International Political Economy, Credit Rating

GİRİŞ

Kredi derecelendirme kuruluşları sermaye piyasalarının altyapısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar piyasadaki oyuncular tarafından bir sonraki kararın alınmasında belirleyici rol üstlenen kilit ölçütlerdir. Bu anlamda, kredi derecelendirme kuruluşları yalnızca ürettikleri ratingler nedeniyle değil, piyasanın iç organizayonunu bir parçası olduğu gerçeği nedeniyle önem arz etmektedir (Sinclair, 2010: 5).

Standard and Poors, Fitch ve Moody's en büyük ve en bilinen kredi derecelendirme kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların verdikleri kredi notlarının finansal piyasalardaki sermaye akışları üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Küreselleşen dünyada özellikle 1980'li yıllardan itibaren oluşan ekonomik krizler sadece bir ülkeyi etkilemeyip çevre ülkeleri, hatta dünyanın büyük bir bölümünü etkileyerek küresel bir nitelik kazanmaktadır. Kredi derecelendirme kuruluşları ise küresel krizlerin boyutunu önceden göremeyip, kriz başladıktan sonra ülkelerin kredi notlarını sert ve hızlı bir şekilde düşürdükleri için eleştirilmektedirler.

Bu çalışmada üç büyük derecelendirme kuruluşunun tarihçesi ve yarattıkları oligopolden bahsedilerek, ekonomik krizleri derinleştirmedeki rolüne değinilecektir.

1. KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ TARİHÇESİ VE İŞLEVLERİ

2000'li yıllarda dünyada yaşanan finansal krizlerle birlikte kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri kredi notları, yaptıkları açıklamalar ve değerlendirmeler sıklıkla tartışılmaktadır. Kredi derecelendirmenin tarihi geçmişine bakıldığında ise ilk adımların bankacılık veya finans alanında değil, 1841 yılında ABD'de ticari hayatta yaşanan çöküş sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (Günal, 2019: 149).

İlk olarak 1841 yılında ABD'de tüccarlar ajansıyla başlayan değerlendirme süreci, 1900 yılında Moody's şirketinin kurucusu John Moody'nin geliştirdiği "reyting" kavramıyla daha da somut hale gelmiştir. 1909 yılında John Moody "Demiryolu Yatırımlarının Analizi" adlı ilk çalışmasını yayınlamıştır. Bu eserinde Moody, demiryollarının yönetimi, finansal durumu ve faaliyetleri üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Moody'nin bu çalışması reyting kavramının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. 1914 yılında ise Moody's yatırım hizmetleri kurulmuştur (Setty and Dodd, 2003).

İkinci kredi derecelendirme kuruluşu 1916 yılında Poor's Publishing olarak kurulmuştur. 1922 yılında ise üçüncü şirket Standard Statistics Company kurulmuştur. 1941 yılında bu iki şirket birleşerek Standard & Poor's adını almıştır (Tekin, 2016: 185).

Bir diğer uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu ise 1913 yılında kurulan Fitch'dir. 1924 yılında ise halen kullanılmakta olan AAA'dan D'ye kadar uzanan harflendirmeye dayalı derecelendirme skalasını (rating) piyasaya sunmuştur (Gülmez ve Gündoğan, 2014: 66).

Tablo 1: S&P, Moody's ve Fitch'in Ülke Kredi Derecelendirmelerinde Kullandıkları Semboller

S&P	Moody's	Fitch	
AAA	Aaa	AAA	Yatırım Yapılabilir Seviye
AA+	Aa1	AA+	
AA	Aa2	AA	
AA-	Aa3	AA-	
A+	A1	A+	
A	A2	A	
A-	A3	A-	
BBB+	Baa1	BBB+	
BBB	Baa2	BBB	
BBB-	Baa3	BBB-	
BB+	Ba1	BB+	Spekülatif Seviye
BB	Ba2	BB	
BB-	Ba3	BB-	
B+	B1	B+	
B	B2	B	
B-	B3	B-	
CCC+	Caa1	CCC+	
CCC	Caa2		
CCC-	Caa3		
CC	Ca		
C	C		
D	/	DDD	
	/	DD	
		D	

Kaynak: tradingeconomics.com

Ülkelerin ve kurumların amacı yüksek kredi derecesine sahip olmaktır. AAA, Aaa yani üç "A" içeren derecelendirme en güvenilir nottur. Üç büyük kuruluştan S&P ve Fitch büyük harf ve (+), (-) sembollerini kullanmaktadır. Moody's ise büyük harfin yanı sıra küçük harf ve rakamlardan oluşan semboller kullanmaktadır. Kredi notları genellikle, portföy yöneticileri tarafından kriter olarak kullanılmaktadır. Kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen "spekülatif" veya "yatırım yapılamaz" olarak adlandırılan seviye olan BBB- (Fitch
ve S&P için) ve Baa3 (Moody's için) altında yaşanan kredi notundaki azalma, genellikle yatırımcıların varlıklarını paraya çevirmesine neden olmaktadır. Kredi notlarının bu özelliği piyasa oynaklığının artmasına ve piyasa istikrarı üzerinde olumsuzluklara yol açmaktadır (Iyengar, 2012: 77, De Haan ve Amtenbrink, 2011: 6).

Kredi derecelendirme kuruluşlarının gelişimleri 4 temel aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada (1909-1943), özel sektör ve kamu tarafından 1920'li refah yılları boyunca çok sayıda tahvil ihraç edilmiş, 1930'lu yıllarda kredi derecelendirmeleri ilk kez ABD'de düzenleyici amaçlı kullanılmıştır. Tahvil piyasasının gelişimi ise 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. İkinci aşamada (1944-1969), finansal ve ekonomik istikrardan dolayı bu dönemde tahvil derecelendirmelerine rağbet olmamış, kredi derecelendirme kuruluşları araştırma raporlarının satışından elde ettikleri gelirlerle birkaç analist istihdam edebilmişlerdir. Üçüncü aşamada (1970-2001), küresel finansal sistemin yapısı değişerek piyasa temelli bir hale dönüşmüştür. Bu dönemde sabit kur sisteminden esnek kura, nicel kredi kontrollerinden fiyat temelli para arz yönetimine, fiyat

kontrolünden piyasa fiyatlamasına geçilmiştir. Bu dönemde kredi derecelendirme sektöründe hızlı bir genişleme yaşanmış, 1970 yılında 1000 olan global olarak derecelendirilen şirket tahvil ihraç sayısı, 2006'da 6000 civarına yükselmiştir. Bunun nedeni finansal kuruluşların denetimlerinin işletmelerden, işlevlerine yönelik rekabete kayması, işletmelerin fonlamasının kuruluşlardan piyasaya geçmesidir. Dördüncü aşamada (2002-günümüz), şirket iflasları, sermaye piyasası araçlarının karışık bir hal alması, internetin yaygınlaşması, yapılandırılmış finansman piyasasının olağanüstü büyümesi gibi etkenler kredi derecelendirme kuruluşlarının yapısının değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde kredi derecelendirmeleri hızla yayılarak tasarruf-yatırım sürecinde önemini arttırmıştır (Langohr ve Langohr, 2008: 376-378).

2. DERECELENDİRME KURULUŞLARININ OLİGOPOLÜ

Dünya çapında 70'in üzerinde kredi derecelendirme kuruluşu bulunmasına rağmen, sadece üçü (Standard & Poors, Moody's ve Fitch) finansal ürünleri ve hükümetlerin kredibilitesini değerlendirmek amacıyla bankalar, yatırımcılar ve hükümetler tarafından ciddiyetle takip edilmektedir (Filip, 2019: 109). Oligopol piyasasını oluşturan bu üç şirket bu konumunu halen devam ettirmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Piyasa Payları (2017)

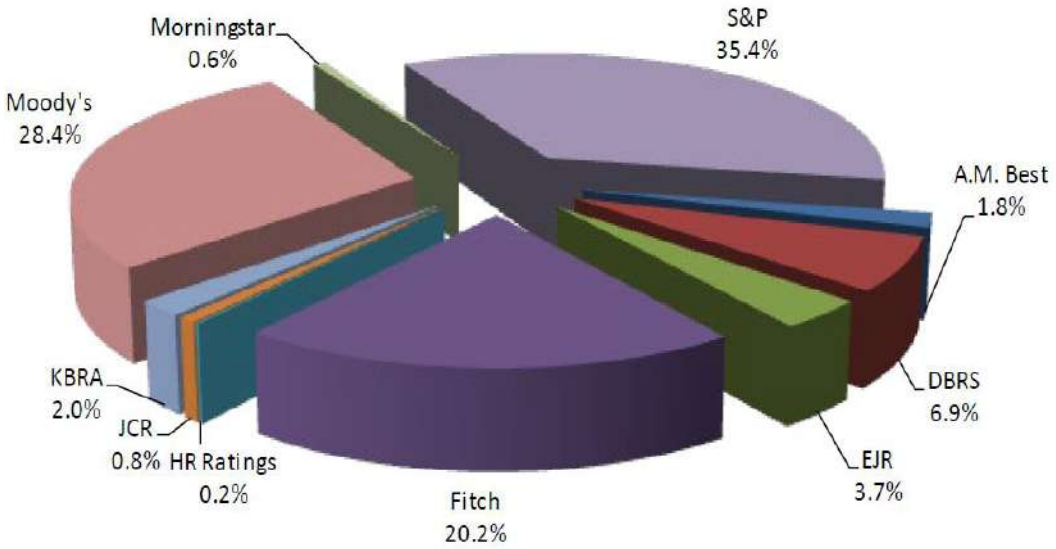

Kaynak: SEC, 2018

Derecelendirme piyasasındaki oligopolistik yapıyı oluşturan üç büyük rating kuruluşunun toplam kredi derecelendirmesi ve elde ettikleri hasılat ele alındığında, Moodys'in 28 ülkede 6400'ün üzerinde, Standard & Poors'un 26 ülkede 5000'inden fazla, Fitch'in ise 50'den fazla ofisinde 2000'den fazla elemanı olduğu görülmektedir (Günal, 2019: 152). Aynı zamanda derecelendirme alanında faaliyet gösteren en eski şirketler olan söz konusu kuruluşlar özellikle gelişmekte olan piyasalar diye ifade edilen bölgelerde daha fazla uzmanlaşmıştır ve yeni ortaya çıkan derecelendirme şirketlerinin varlığıyla birlikte bir rekabet baskısıyla karşılaşmışlardır (Kılıçaslan ve Giter, 2016: 66).

3. DERECELENDİRME KURULUŞLARININ VERDİKLERİ KARARLARIN OLUMSUZ ETKİLERİ

Ajanslar tarafından benimsenen iş modelinin merkezindeki çıkar çatışması ile yaratılan kötü huylu teşvikler nedeniyle kredi notlarının kusurlu olması ve gelecekteki tehlikeleri görememesi subprime krizinin başlangıcında kredi derecelendirme kuruluşların belli başlı eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur (Sinclair, 2010: 6).

Yakın geçmişe bakıldığında 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 2008 Küresel Finansal Krizi gibi olaylarda kredi derecelendirme kuruluşları, verdikleri notlar ile krizleri

daha da içinden çıkılmaz hale getirdiği, çoğu zaman da tarafsız davranamadıkları hususunda otoriteler tarafından eleştirilmektedir (Tablo 2). Dahası, krizlerin ana sorumlusu olarak görülmektedir (Katz vd., 2009: 8). Kredi derecelendirme kuruluşlarına yönelik başlıca eleştiriler şunlardır (Tekin, 2016: 191-192) :

1) Derecelendirme kuruluşlarının ücretlerini değerleme yapılan şirketlerden alması, bu kuruluşların bağımsızlığının tartışılmasına neden olmaktadır.
2) Derecelendirme kuruluşları açıkladıkları derecelerden sorumlu olmamakta, verdikleri yanlış kararlardan ötürü herhangi bir yaptırım görmemektedirler.
3) Mali piyasalar verilen dereceleri bilinçsizce takip etmektedirler.
4) Verilen dereceler sürü psikolojisi oluşturmakta ve gelişmekte olan ekonomilere olan nakit akımında değişiklik yaratmaktadır. Ancak bu eleştirinin geçerliliği, derece değişikliğinin piyasadaki bir olayı mı takip ettiği, yoksa piyasadaki olayın derece değişikliğini mi takip ettiği sorularına verilen cevaba bağlıdır.

Tablo 2: Modern Küresel Kapitalist Krizler

Yıl	Krizin Çıkış Noktası
1994-1995	Meksika ekonomik krizi, Meksika pezosunda yapılan ani devalüasyon sonucu ortaya çıktı ve Latin Amerika'yı etkiledi.
1997-1998	Asya finansal krizi Tayland Baht'ının çökmesiyle başladı. Fakat borsanın çökmesiyle çoğu güney Asya ülkesini ve Japonya'yı etkiledi.
1998	Rusya finansal krizi emtia fiyatlarının aniden düşmesiyle para ve bono piyasalarıyla borsada yaşanan çökme sonucu ortaya çıktı ve Asya finansal krizini tetikledi.
1999-2002	Arjantin finansal krizi, Arjantin ekonomisine yatırımcıların güveninin sarsılmasıyla başladı ve Arjantin'de GDP'nin düşmesine neden oldu. Önemli miktarda para ülke dışına çıktı.
2000	DOT-com krizi: IT firmasıyla ilgili hisse senetlerinde 1998 yılından beri yaşanan spekülatif artışın ardından patlayan DOT.com köpüğü krize neden oldu.
2002	Arjantin kriziyle bağlantılı olarak Uruguay'da başlayan banka krizleri bankaların kitlesel çöküşüne neden oldu.
2007-2008	ABD'de başlayan mortgage krizi tüm dünyayı etkiledi.
2007-2009	Küresel finansal kriz

Kaynak: Toraman ve Yürük, 2014: 137

Bu krizlerde kredi derecelendirme kuruluşlarının rolü oldukça tartışılmıştır. Bu kuruluşların bazı ülkelerin yaşadığı krizleri derinleştirmedeki etkisi şu şekilde açıklanabilir:

3.1 Türkiye Krizi (1994)

1994 yılında oluşan dış borç baskısı, borcun finansmanında daha çok iç borçlanmanın tercih edilmesine, bu sürecin sonucunda da dış borcun bir süre sonra iç borca dönüşmesine neden olmuştur. Artan iç borçlanma ile birlikte spekülatif para akışları gerçekleşmiştir. İç borç faiz ödemeleri vergi gelirlerini aşmıştır. 1993 yılında TL'nin döviz karşısında değer kazanması, ithalatın artmasına neden olmuştur. Siyasal iktidarın en büyük sorunu olan döviz sıkıntısını yokmuş gibi algılanması ve ekonomik istikrar programının gecikmesi 1994 krizinin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Gedik, 2010: 65).

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan krizin derinleşmesinde derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesi, yabancı sermaye girişinin azalmasına ve döviz mevduatlarının geri çekilmesine neden olmuştur. Bankalar mevduat çekilişlerini karşılamak ve döviz açık pozisyonlarını kapatmak için

izdihamla döviz almaya başlayınca faiz oranları yükselmiş ve Türk lirası değer kaybına uğramıştır (Balmumcu, 2006: 125).

3.2 Meksika Krizi (1994)

Para birimi pesoda ortaya çıkan çöküşün ardından 20 Aralık 1994 tarihinde Meksika pesoyu % 15 devalüe etmesine rağmen değer kaybı daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 22 Aralık'ta hükümet pesoyu dalgalanmaya bıraktıktan sonra S&P, Meksika için kredi notunu 23 Aralık 1994'te BB+ olarak açıklamıştır. Bu durum faiz oranlarını yükselterek banka portföylerinin bozulmasını hızlandırmıştır. S&P 10 Şubat 1995'te Meksika'nın derecesini BB olarak düşürüp 23 Mart 1995'te görüşünü negatif olarak değiştirmiştir. Kredi notu değişikliği sonucu yatırımcılar fonlarını hızlı bir şekilde çekmiş ve peso krizi meydana gelmiştir (Tekin, 2016: 192). Akabinde ise kriz diğer Latin Amerika ülkelerine de yayılmıştır. Literatürde bu yayılma etkisi "Tekila Etkisi" olarak adlandırılmaktadır (Corsetti, 1998: 1).

3.3 Asya Krizi (1997)

1997 ve 1998'de dünyanın dört bir yanında gelişmekte olan ekonomiler bu türden krizlere yem olmuştur. Gelişmiş ekonomilerdeki yatırımcılar Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Malezya'ya para akıtarak, her birinde spekülatif yükselişleri ateşlemişlerdi. Hisse senetleri aşırı değerlenmiş, gayrimenkul balonları oluşmuş, bankalar riski daha da artan krediler vermişti. Tayland hükümetinin yerel para birimi baht'ı destekleme gücüyle ilgili endişeler ülkeyi panik yaşamaya uygun hale getirmişti. Bu panik kısa sürede Endonezya, Kore ve Malezya'ya da yayılmıştır. Ekonomiyi kurtarma maliyeti vergi mükelleflerinin sırtına yüklenmiş, milyonlarca insan, krizi izleyen ekonomik daralmada yoksulluğa gömülmüştür (Roubini ve Mihm, 2012: 36-37).

Not indirimlerinin sonrasında piyasaların daha da bozulmasına dair Asya Krizi süresinde yaşananlar örnek verilebilir. 1997 senesine kadar Asya ülkelerinin kredi notlarında herhangi bir değişiklik yapılmamış ancak bu tarihten sonra kredi derecelendirme kuruluşları söz konusu ülkelerin notlarını peş peşe düşürmüştür. Derecelendirme kuruluşlarının bu hareketleri, hem gerçekleşen krizin sonrasında yapılması hem de hali hazırda büyük miktarda sermaye çıkışlarının yaşandığı söz konusu ülkelerin finansman olanaklarını daha da kötüleştirmesi nedeniyle küresel yatırımcıların tedirginliğini arttırdığı için uluslararası piyasalarda eleştirilmiştir (Gür ve Öztürk, 2011: 76).

3.4 Rusya Krizi (1998)

Rusya'da yaşanan krizin derinleşmesinde de kredi derecelendirme kuruluşları etkili olmuştur. 1998 Ağustos ayında rublenin devalüasyonu ile ortaya çıkan kriz sonucunda Rusya kısa süreli borçlarını ertelemek zorunda kalmıştır. S&P krizin ardından Rusya'nın kredi notunu B-'den CCC'ye düşürmüş, görünümünü ise negatif olarak devam ettirmiştir. Moody's ve Fitch'in de notları düşürmesi sonucunda 17 Ağustos 1998'de Rusya mecburen devalüasyon yapmış ve dış borçlarını ertelemiştir (Günal, 2019: 152). Derecelendirme kuruluşları tarafından yapılan hızlı not düşürmeler yatırımcılar için panik oluşturup paranın ülke dışına çıkmasına neden olmuş, bu ise krizi daha da şiddetlendirmiştir (Tekin, 2016: 194). Rus hükümeti iç borçlarını ödeyememiş ve yabancı yatırımcılara olan borçların çoğunu ödemeyi durdurmuştur (Roubini ve Mihm, 2012: 37).

3.5 Küresel Finansal Kriz (2007-2009)

2006-2007 döneminde ABD'de faiz oranlarının yükselmeye başlaması ve bununla birlikte konut fiyatlarındaki düşüş, borç yapılandırmasını da zorlaştırmıştı. Sonuçta konut kredilerinin başlangıç koşullarının süresinin geçmesiyle konut fiyatlarında beklenen artış yaşanmamış, buna karşın ayarlanabilir oranlı konut kredi faizleri yükselmiştir. Konut fiyatlarının cari değerlerinin başlangıç değerlerinden düşük olması ve ipotekli konutların hacizlerinin başlaması konut fiyatlarının düşmesiyle başlamıştır. Bu durum subprime konut kredilerinden kaynaklanan küresel krizi tetikleyen temel etmen olmuştur (Degen, 2009: 19).

Kredi derecelendirme kuruluşları subprime ipotekli konut kredilerine dayalı menkul kıymetlerin erimesi ile başlayan iktisadi dalgalanmada yatırımcıları uyarmak bir yana, sorunun büyüklüğünü dahi anlayamamışlardır. Nitekim ABD Başkanı'na bağlı finans piyasaları çalışma grubu, 2008 yılında piyasaların yıkılmasıyla sonuçlanan ve 2007 Haziran ayında başlayan dalgalanmalar öncesinde, kredi

derecelendirme kuruluşlarının kredi riskini görmezden gelerek büyük bir hata yaptıklarını açıklamıştır. Derecelendirme kuruluşları, yüksek maliyetli ve problemli varlığa dayalı menkul kıymetler için yanlış ve olması gereken değerin çok üzerinde puanlamada bulunarak milyonlarca kişinin finansal açıdan zor zamanlar geçirmesinde etken faktör olmuştur (Toraman ve Yürük, 2014: 146).

Lehman Brothers'ın iflası ile şiddetlenen ve daha sonra Yunanistan'da patlak veren borç krizi, kısa sürede diğer Euro bölgesi ülkelerine sıçramıştır. Yunanistan, İzlanda, İrlanda, Portekiz, İtalya ve İspanya gibi ülkeler Euro bölgesinde krizden etkilenen ülkelerdir (Arezki vd., 2012: 3).

ABD'de ortaya çıkan subprime ipotekli konut kredilerine bağlı menkul kıymet krizinin küresel finans krizine dönüşmesi ve finansal piyasalarda likiditenin daralması yüksek kamu borç stoku, bütçe ve cari açığa sahip Yunanistan ekonomisindeki sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın 2009 yılı bütçe açığını iki kattan fazla yukarı yönde düzeltmesi finansal piyasalarda Yunanistan'ın borcunu ödeyemeyeceğine ilişkin endişeleri arttırmış ve kredi derecelendirme kuruluşları tarafından kısa sürede not indirimleri gelmiştir. Kredi derecelendirme kuruluşları peş peşe ve ölçüsüz kredi düşümüne giderek, geçmişte yapmaları gereken kamu borcu ve cari açık gibi Yunan ekonomisindeki olumsuzlukların değerlendirmesini gecikmeli ve yanlış bir şekilde yapmışlardır. Kredi not düşürümleri Yunanistan'ın borçlanma maliyetini arttırmış, bu da risk algısını negatif yönde etkileyerek yeniden not düşürümüne yol açmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşları böylece bir sarmal oluşturarak borç krizinin derinleşmesine destek olmuştur (Bayar, 2015: 52).

SONUÇ

Küreselleşme hareketlerinin 1980'li yıllardan itibaren hızlanması krizlerin bulaşıcılığını arttırmış, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren dünyanın çeşitli bölgelerinde ekonomik krizler meydana gelmiştir. Bu noktada 1994 Türkiye Krizi, 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 2008 Küresel Finansal Kriz örneklerinden yola çıkılarak kredi derecelendirme kuruluşlarına yönelik bazı soru işaretleri oluşmuştur.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının oluşabilecek krizleri öngöremediği, yüksek not alan ülkelerin ekonomik krizle yüzleşmeleri, şirketlerin iflas etmeleri gibi ibareler bu kuruluşların ekonomik çöküşlerdeki başrol oyuncusu olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Derecelendirme kuruluşları, birinci sınıf krizden ve mevcut devlet borç krizini analiz etmekten sonraki kararlarında piyasaların gerisinde kalmaktadır. Ayrıca, iş modelinde büyük çıkar çatışmalarıyla karşı karşıya kalmaları ve metodolojilerinde çok opak olmaları nedeniyle kusurlu oldukları görülmektedir. Ayrıca, derecelendirme pazarının oligopolistik yapısı, üç büyük kredi derecelendirme kuruluşuna çok güçlü bir pozisyon sağlarken, pazara yeni girenler zorluk yaşamaktadır. İhtiyati düzenlemelerde ve muhasebe standartlarında kendilerine daha az önem vererek bu kötü derecelendirmelere olan güven azaltılabilir. Ayrıca, derecelendirme kalitesini artırmak için rekabette bir artışa ihtiyaç vardır. Bu rekabeti kolaylaştırmak, derecelendirmelerin yorumlanması ve yatırımcıların kendi analizlerini geliştirmek için daha fazla şeffaflığa da ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

Arezki, R., Candelon B. and A.N.R. Sy (2011), "Sovereign Rating News and Financial Market Spillovers: Evidence from the European Debt Crisis", **IMF Working Paper**.

Balmumcu, Ö. (2006), "Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Kamu Borç Stoku İlişkisi: Türkiye Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayar, Yılmaz (2015), "Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Yunanistan Borç Krizi", **International Journal of Economic and Administrative Studies**, 8(15), 41-58.

Corsetti, G. (1998), "Interpreting the Asian Financial Crisis: Open Issues in Theory and Policy", **Asian Development Review**, 16(2), 1-22.

De Haan, J. and Amtenbrink, F. (2011), "Credit Rating Agencies", **DNB Working Papers 278**, Netherlands Central Bank Research Department.

Degen, R. J. (2009), "Moral Hazard and the Financial Crisis of 2007-9: An Explanation for Why the Subprime Mortgage Deaults and the Housing Market Collapse Produced a Financial Crisis that was More Severe than any Previous Crashes, **Center of Research in International Business & Strategy**, Working Paper No: 46/2009.

Filip, Petru (2019), "The Role of Big Rating Agencies in Intensfying the Economic Crises", **Global Economic Observer**, 7 (1), p. 109-117.

Gedik, M. Akdoğan (2010), "Türkiye'nin Kriz Geleneği ve Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları", **Küresel Kriz ve Türkiye**, 63-124.

Gülmez, Ahmet ve Gündoğan, Hilal (2014), "Uluslararası Politik İktisat Çerçevesinde Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye Uygulaması", **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2(4), 65-90.

Günal, Mehmet (2019), "Kredi Derelendirme Kuruluşlarının Rolü ve Krizlerdeki Etkileri", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 9 (1), 147-155.

Gür, Timur Han ve Öztürk, Hüseyin (2011), "Ülke Riski, Derecelendirme Kuruluşları, Aksaklıklar ve Yeni Düzenlemeler", **Sosyo Ekonomi**, Sayı 2, 70-92.

Iyengar, Shreekant. (2012), "The Credit Rating Agencies-Are They Reliable? A Study of Sovereign Ratings", **Vikalpa**, 37 (1), 69-82.

Katz, J. Salinas, E. and Stephanou, C. (2009), "Credit Rating Agencies: No Easy Regulatory Solutions", **Working Paper No. 8**.

Kılıçaslan, Harun ve Giter, M. Sefer (2016), "Kredi Derecelendirme ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Maliye Araştırmaları Dergisi**, 2(1), 61-81.

Langohr, Herwig and Langohr, Patricia T. (2008), **The Rating Agencies and Their Credit Ratings: What They Are, How They Work and Why They Are Relevant**, West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

Roubini, Nouriel ve Mihm, Stephen (2012), **Kriz Ekonomisi: Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği**, (Çev. Işıl Tezcan),Pegasus Yayınları: İstanbul

SEC (Securities and Exchange Commision) (2018), **Annual Report on Nationally Recognized Statistical Rating Organizations**, p. 1-30.

Setty, G and Dodd, R. (2003), "Credit Rating Agencies: Their Impact on Capital Flows to Developing Countries", **Financial Policy Forum**, Special Policy Report 6.

Sinclair, Timothy J. (2010), "Credit Rating Agencies and The Global Financial Crisis", **Economic Sociology-The European Electronic Newsletter**, 12 (1), 4-9.

Tekin, İlknur Çevik (2016), "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Öngöremedikleri Krizler ve İflaslar", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 19, 181-205.

Toraman, Cengiz ve Yürük, M. Fatih (2014), "Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Finansal Krizlere Etkileri", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 127-154.

URL, https://tradingeconomics.com/ (05.10. 2019)

FARKLI LİSANS PROGRAMINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARI DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF ACADEMIC SUCCESS STATUS OF STUDENTS REGISTERED TO DIFFERENT UNDERGRADUATE PROGRAMS

Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Akademik başarı eğitim amaçlarının ne ölçüde gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hedeflenen öğrenmelerin gerçekleşme düzeyinin göstergesi olarak görülebilir. Araştırmanın amacı lisans öğrencilerin akademik başarısının kayıtlı olduğu lisans programına ve üniversiteye girişte esas alınan puan türüne göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Akademik başarının göstergesi olarak öğrencinin Genel Ağırlıklı Not Ortalaması (GANO) esas alınmıştır. Veriler Eğitim Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile İlahiyat Fakültesi lisans programlarına kayıtlı olan 972 öğrenciden elde edilmiştir. Öğrencilerin kayıtlı olduğu lisans programlarından dördü sayısal (SAY), beşi sözel (SÖZ), beşi eşit ağırlıklı (EA) puan türü ile öğrenci alırken, bir program da özel yetenek (ÖY) sınavı ile öğrenci almaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilerin dörtlük not sistemi üzerinden GANO'su 2.60'tır. Yapılan analizler, lisans öğrencilerinin kayıtlı olduğu programa göre GANO'ları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermiştir. Altı lisans programına kayıtlı olan öğrencilerin ortalaması bu genel ortalamadan düşük, dokuzunda ise ortalamadan daha yüksektir. Başarı puan ortalaması en yüksek olan öğrencilerin Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Türkçe Öğretmenliği ve Sosyal Hizmet lisans programlarında olduğu, GANO'su en düşük olan öğrencilerin ise İnşaat Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği ile İktisat programına kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Lisans öğrencilerinin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO'ları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Anlamlı farklılığın Sayısal (SAY) puan ile öğrenci alan programlarla Sözel (SÖZ), Eşit Ağırlıklı (EA) ve Özel Yetenek Sınavıyla (ÖY) öğrenci alan gruplar arasındaki farktan kaynaklandığı anlaşılmıştır. SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda GANO'nun diğerlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bilişsel giriş davranışları (BGD) öğrencinin yeni bir öğrenme ünitesini öğrenebilmesi için daha önceden kazanmış olması gereken davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Ön öğrenme gerektiren içeriğin, SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda daha yoğun olduğu söylenebilir. SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda öğrenci başarı notunun düşük olma sebeplerinden birisinin, bu tür programlara kayıtlı olan öğrencilerin ön öğrenme eksiklikleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: akademik başarı, lisans öğrencilerinin başarı durumu, puan türü ve başarı,

ABSTRACT

Academic achievement can be considered as an indicator of the extent to which the educational objectives have been achieved. It can be seen as an indicator of the level of realization of targeted learning. The aim of the study is to determine whether the academic achievement of undergraduate students shows a significant difference according to the undergraduate program in which they are registered and the type of points based on the entrance to the university. The student's overall weighted Grade Point Average (GPA) was used as an indicator of academic achievement. Data were obtained from 972 students enrolled in the undergraduate programs of the Faculty of Education, the Faculty of Arts and Sciences, the Faculty of Economics and Administrative Sciences and the Faculty of Theology. While four of the undergraduate programs accept students with numerical, five verbal, five with both

numerical and verbal equal weighted score type, one program accepts students with special ability exam. The grade point average of the students who participated in the study was 2.60 over the quaternary grading system. Analyzes showed that the difference between academic achievement scores was significant according to the program in which undergraduate students were registered. This average is higher in nine undergraduate programs and lower in six undergraduate programs. It was found that the students with the highest average achievement score were in Guidance and Psychological Counseling, Turkish Language Teaching and Social Work undergraduate programs, and the students with the lowest average achievement score were enrolled in Civil Engineering, Electrical-Electronics Engineering and Economics program. There was a significant difference between the academic achievement scores of undergraduate students according to the type of university entrance points. The source of the significant difference is the difference between student achievement in programs that accept students with numerical points and the achievement of students enrolled in other programs. It was found that academic success was lower in programs that received students with numerical score type than the others. Cognitive input behaviors are defined as behaviors that the student must have acquired before they can learn a new learning unit. It can be said that the content that requires pre-learning is more intense in programs that take students with numerical score type. One of the reasons why student achievement score is low in programs that take students with numerical score type may be pre-learning deficies.

Keywords: academic achievement, undergraduate students' achievement level, score type and achievement

1. GİRİŞ

Yükseköğretimin amaçlarından birisi de bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, vatandaşlar yetiştirmektir (Yükseköğretim Kanunu, 1981, 4-a-7). Bu amacın gerçekleşmesi ancak öğrenme yoluyla olur. Yükseköğretimde öğrenmenin, diğer bir ifade ile öğrenci başarısının en önemli işareti akademik başarıdır. Akademik başarı eğitim amaçlarının, diğer bir ifade ile amaçlanan öğrenmelerin ne ölçüde gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Akademik başarının çok sayıda faktörle ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Bahar, 2006; Bahar, 2011; Kurt ve Erdem, 2012; Taşdemir, Taşdemir, Köksal, Keskinkılıç ve Şahin, 2017; Yıldırım, 2006). Öğrenmeyi etkileyen faktörlerin, akademik başarının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Bireyin öğrenmeyi etkileyen faktörler bakımından uygunluğu, öğrenme konusunda bir potansiyelinin varlığını ifade eder. Ancak öğrenmeyi garanti edemez. Öğrenmenin gerçekleşmesi için bireysel bir çabanın gösterilmesi kaçınılmazdır. Diğer taraftan öğrenme koşulları yetersiz olan bir bireyin öğrenme amacıyla çaba harcaması da sonuçsuz kalacaktır.

Yükseköğretim programında yer alan dersler farklı tür becerilerin kullanılmasını gerektirir. Bu sebeple, farklı tür programlara öğrenci alımında farklı puan türleri esas alınır. Yükseköğretim lisans programlarına öğrenci alımı Temel Yetenek Testi (TYT), Sayısal (SAY), Sözel (SÖZ), Eşit Ağırlıklı (EA), Dil (DİL) ve TYT+Özel Yetenek (ÖY) sınav puanlarına göre yapılmaktadır (ÖSYM, 2019).

Sayısal alanlardaki öğrenmelerin önemli bir kısmı bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı öğrenmelerden oluşur. Önceki halkalardan birisinde bir eksiklik veya yetersizlik sonraki öğrenmeleri de etkiler. Yenilmez ve Kakmacı'nın (2008) da belirttiği gibi, bir halkanın eksikliği ileriki halkaların birbirine bağlanmasını olumsuz etkiler. İşte bazı halkaların eksik olmasından kaynaklanan bu olumsuz etkileri meydana getiren bir faktör de hazır bulunuşluktur. Hazır bulunuşluk, belli bir öğrenme faaliyetini gerçekleştirmek için gerekli olan ön koşul davranışların kazanılmış olması anlamına gelir (Akbaba, 2006, 20-21). Ertürk'e (1998, 91) göre hazır bulunuşluk bireyin eğitim pazarına getirdiği özelliklerin tümüdür. Hazırbulunuşluk Tam Öğrenme Kuramının da önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Bilişsel giriş davranışları, hazırbulunuşluğun bir boyutu olup, bireyin yeni bir

konuyu veya üniteyi öğrenebilmesi için gerekli olduğu kabul edilen ön öğrenmeleri ifade etmektedir (Özçelik, 1998, 11; Senemoğlu, 1997, 451-453). Öğrencilerin yeni bir ünite veya konuya başlamak için giriş düzeyinde bazı öğrenmeleri gerçekleştirmiş olması gerekir. Bu tür öğrenmelerin yabancı dil, matematik ve fen alanlarında daha yoğun olduğu söylenebilir.

Akademik başarıyı etkileyen okul içi ve okul dışı bazı değişkenlerin olduğu bilinmektedir (Arslantaş, Özkan ve Külekçi, 2012). Değerlendirmeyi yapan öğretim elemanın ölçme ve değerlendirme yaklaşımı etkili olmaktadır. Öğretmenlik formasyonuna sahip olan öğretim elemanları ile öğretmenlik formasyonu olmayan öğretim elemanlarının değerlendirme yaklaşımı farklılık göstermektedir (Şad ve Göktaş, 2013). Yapılan bu çalışma, aynı üniversitenin farklı lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerin kayıtlı olduğu fakülte ve lisans programına göre akademik başarı durumlarının karşılaştırılması bakımından önemlidir.

Yapılan bu çalışmanın amacı lisans öğrencilerin akademik başarısının kayıtlı olduğu lisans programına ve üniversiteye girişte esas alınan puan türüne göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

YÖNTEM

Akademik başarının göstergesi olarak öğrencinin Genel Ağırlıklı Not Ortalaması (GANO) esas alınmıştır. Yapılan bu çalışmada, akademik başarı, derslerde öğretim elemanlarının geliştirdiği ölçme araçlarının uygulanması sonucunda öğretim elemanı tarafından takdir edilen puanların grup normuna göre alınan akademik ortalaması kastedilmektedir.

Veriler Eğitim Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile İlahiyat Fakültesi lisans programlarına kayıtlı olan 972 öğrenciden elde edilmiştir. Öğrencilerin kayıtlı olduğu lisans programlarından dördü sayısal (SAY), beşi sözel (SÖZ), beşi eşit ağırlıklı (EA) puan türü ile öğrenci alırken, bir program da Temel Yeterlik Testi puanının da dikkate alındığı özel yetenek (ÖY) sınavı ile öğrenci almaktadır. Öğrencilerin akademik başarı ortalamaları ile kayıtlı olduğu program bilgisi açık uçlu sorularla elde edilmiştir. Bu çalışmada, öğrencinin Genel Akademik Not ortalaması (GANO), akademik başarı göstergesi olarak alınmıştır. GANO'nun hesaplanmasında öğrencinin öğrenimine başladığı ilk dönemden itibaren tamamlamış olduğu yarıyıl da dâhil olmak üzere, o güne kadar kayıt yaptırdığı her derste elde etmiş olduğu başarı puanı ve dersin kredisi dikkate alınmaktadır. Hesaplanan GANO 0,00 ile 4,00 arasında değişir. Öğrencinin başarılı olması ve daha sonraki dönemlerden ders alabilmesi için GANO'nun iki dönem üst üste 2,00'nin altına düşmemesi gerekir. Çalışmaya katılan öğrencilerin dörtlük not sistemi üzerinden GANO'su 2.60'tır. Araştırma sorularını cevaplamak için tek yönlü ANOVA testi yapılmış olup, yapılan test sonunda anlamlı fark bulunan durumlarda farkın kaynağını belirlemek için Tukey testi sonuçlarından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin kayıtlı olduğu lisans programına göre GANO'larına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları Tablo 1'de gösterilmiştir. Öğrencilerin GANO'su 2,60 olarak hesaplanmıştır. Altı lisans programında GANO genel ortalamadan düşük, dokuz lisans programında ise GANO genel ortalamadan yüksektir. RPD ve TÖ programları GANO'nun en yüksek (2,77) olduğu gruplardır. SH (2,72), MÖ (2,70), TDE (2,69), İH (2,67), OÖ (2,64), TA (2,63) ve FBÖ (2,62) programlarına kayıtlı olan öğrencilerin GANO'su genel ortalamanın (2,60) üzerindedir. GANO'nun en düşük olduğu program İM (2,26) programıdır. Onu EEM programına kayıtlı olan öğrencilerin GANO'su (2,28) takip etmektedir. GANO'su genel ortalamanın (2,60) altında olan diğer gruplar İK (2,44), İL (2,47), İMÖ (2,58) ve KY (2,59) gruplarıdır.

Tablo 1
Lisans öğrencilerinin kayıtlı olduğu lisans programına göre GANO ve standart sapmaları

Kayıtlı olunan lisans programı	N	$\bar{X}$	Ss
Elektrik-Elektronik Mühendisliği (EEM)	42	2,28	0,36
İnşaat Mühendisliği (İM)	38	2,26	0,38
İlahiyat (İH)	36	2,67	0,48
Fen Bilimleri Öğretmenliği (FBÖ)	70	2,62	0,35
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (RPD)	81	2,77	0,38
Müzik Öğretmenliği (MÖ)	80	2,70	0,39
Okulöncesi Öğretmenliği (OÖ)	67	2,64	0,34
İlköğretim Matematik Öğretmenliği (İMÖ)	54	2,58	0,45
Türkçe Öğretmenliği (TÖ)	42	2,77	0,44
İktisat (İK)	80	2,44	0,41
İşletme (İL)	95	2,47	0,40
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (KY)	72	2,59	0,49
Sosyal Hizmet (SH)	91	2,72	0,51
Türk Dili ve Edebiyatı (TDE)	69	2,69	0,40
Tarih (TA)	55	2,63	0,36
Toplam	972	2,60	0,43

Öğrencilerin kayıtlı olduğu lisans programına göre GANO'larına ilişkin tek yönlü ANOVA testi ve Tukey testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Yapılan analizlerden, lisans öğrencilerinin kayıtlı olduğu programa göre, GANO'ları arasındaki farkın anlamlı olduğu anlaşılmıştır (F (14-957) = 7.8457, $p < .01$). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testinden yararlanılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre anlamlı farkın kaynağı EEM ve İM grupları ile İH, FBÖ, RPD, MÖ, OÖ, İMÖ, TÖ, KY, SH, TDE, TA; RPD, MÖ, TÖ, SH grupları ile İK, İL; TDE grubu ile İK grubu arasındaki farktır. Genel olarak Mühendislik Fakültesi programlarında ortalamanın düşük, istisnası olmakla birlikte Eğitim, İlahiyat ve Fen-Edebiyat Fakültelerinde GANO'nun daha yüksek, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde ise ortalamaya daha yakın olduğu görülmüştür.

Tablo 2
Kayıtlı olunan lisans programına göre öğrencilerin GANO'larına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları

GANO	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	Tukey
Between Groups	18,812	14	1,344	7,857	,000*	EEM, İM < İH, FBÖ, RPD, MÖ, OÖ, İMÖ, TÖ, KY, SH, TDE, TA; RPD, MÖ, TÖ, SH > İK, İL; TDE > İK
Within Groups	163,671	957	,171			
Total	182,483	971				

*p < .01

Öğrencilerin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO ortalama ve standart sapmaları Tablo 3'te gösterilmiştir. SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda ortalamanın (2,47) genel ortalamadan düşük olduğu görülmektedir. EA puan türünde öğrenci alan programlarda GANO genel ortalamaya eşittir (2,60). SÖZ (2,68) ve ÖY (2,7) ile öğrenci alan gruplarda ise genel ortalamadan yüksektir.

Tablo 3
Lisans öğrencilerinin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO ve standart sapmaları

Kayıtlı olunan lisans programı	N	$\bar{X}$	Ss
Sayısal (SAY)	204	2,47	0,42
Sözel (SÖZ)	269	2,68	0,40
Eşit Ağırlıklı (EA)	419	2,60	0,46
Özel Yetenek (ÖY)	80	2,70	0,39
Toplam	972	2,60	0,43

Öğrencilerin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO'larına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Lisans öğrencilerinin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO'ları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($F(3\text{-}968) = 10{,}199$; $p < .01$). Tukey testi sonuçları anlamlı farkın, SAY grubunun ortalaması ile SÖZ, EA ve ÖY grupları arasındaki ortalama farkından kaynaklandığı anlaşılmıştır. SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda GANO'nun diğerlerine göre anlamlı ölçüde düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4
Lisans öğrencilerinin üniversiteye giriş puan türüne göre GANO'larına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları

GANO	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	Tukey
Between Groups	5,591	3	1,864	10,199	,000*	SAY < SÖZ, EA, ÖY
Within Groups	176,892	968	,183			
Total	182,483	971				

*p < .01

Bilişsel giriş davranışları (BGD) öğrencinin yeni bir öğrenme ünitesini öğrenebilmesi için daha önceden kazanmış olması gereken davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Ön öğrenme gerektiren içeriğin, SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda daha yoğun olduğu söylenebilir. SAY puan türü ile öğrenci alan programlarda öğrenci başarı notunun düşük olma sebeplerinden birisinin, bu tür programlara kayıtlı olan öğrencilerin ön öğrenme eksiklikleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Altun'un (2005) da belirttiği gibi matematik, ön şart ilişkilerinin en güçlü olduğu alandır. Bu husus sayısal alandaki diğer dersler için de bir ölçüde geçerlidir. Bu sebeple sayısal alandaki derslerin öğretimine başlamadan önce, bu dersler ve konularla ilgili önceki öğrenmelerle kazanılmış olması gereken davranışların öğrencilerde var olup olmadığı tespit edilebilir. Önkoşul öğrenmelerin varlığı başarıyı desteklerken, eksikliği de başarısızlığı destekler. Önkoşul öğrenme içeren dersler SAY puanı ile öğrenci alan programlarda daha yoğun iken, SÖZ ve ÖY puanı ile öğrenci alan lisans programlarında daha azdır. SAY programı ile öğrenci alan lisans programlarında başarı puan ortalamasının düşük olmasının sebeplerinden birisi ön öğrenme eksikliğinden kaynaklanabilir. Ancak yine de bu hususun araştırılması ayrı bir çalışma konusu olabilir.

Yapılan bazı çalışmalar (Gao ve Grisham-Brown, 2011; Gömleksiz ve Kan, 2010; Korkmaz ve Kaptan, 2005), geleneksel ölçme-değerlendirmeye uygun olan testlerle çoğu zaman istenilen özelliklerin ölçülmesinde problem olabileceği tespit edilmiştir. Yapılan bir araştırmada (Şad ve Göktaş, 2013), eğitim fakültesi dışındaki fakültelerde görev yapan ve ölçme değerlendirmeyle ilgili herhangi bir eğitim almamış öğretim elemanlarının, geleneksel ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının anlamlı düzeyde daha fazla benimseyip kullandıkları tespit edilmiştir. Akademik başarı farklılıklarının oluşmasında, öğretim elemanlarının farklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını kullanması da etkili olmuş olabilir. Ancak yine de bu hususların araştırılması ayrı bir çalışma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, S. (2006). *Psikolojik Danışma ve Sınıf Ortamlarında Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Aydan Matbaacılık.

Altun, M. (2005), *Matematik Öğretimi (4. Basım),* Bursa: Aktüel Yayınları.

Arslantaş, H. İ., Özkan, M. ve Külekçi, E. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin akademik başarı düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 395-407.

Bahar, H. H. (2006). KPSS Puanlarının Akademik Başarı ve Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim,* 31 (140), 68-74.

Bahar, H. H. (2011). ÖSS puanı ve lisans mezuniyet notunun KPSS 10 puanını yordama gücü. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 168-181.

Ertürk, S. (1998). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları.

Gao, X. ve Brown, J. G. (2011). The use of authentic assessment to report accountability data on young children's language, literacy and pre-math competency. *International Education Studies*, 4(2), 41-53.

Gömleksiz, M. N. ve Kan, A. Ü. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının alternatif ölçme-değerlendirme yaklaşımlarını tanıma düzeylerine ilişkin bir değerlendirme. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 9(1), 21-27.

Korkmaz, H. ve Kaptan, F. (2005). Fen eğitiminde öğrencilerin gelişimini değerlendirmek için elektronik portfolyo kullanımı üzerine bir inceleme. *The Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 4(1), 101-106

Kurt, C. ve Erdem, O. A. (2012). Öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin veri madenciliği yöntemleriyle incelenmesi, *Politeknik Dergisi*, 15(2), 111-116.

ÖSYM (2019). 2019 *Yükseköğretim Kurumları (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontejan Kılavuzu*, https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/YKS/kontkilavuz_18072019.pdf, 05 Aralık 2019 tarihinde indirildi.

Özçelik, D. A. (1998). *Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: ÖSYM yayınları

Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Ertem Matbaacılık.

Şad, S. N. ve Göktaş, Ö. (2013). Öğretim elemanlarının geleneksel ve çağdaş ölçme değerlendirme yaklaşımlarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi,* 14(2), 79-105.

Taşdemir, M., Taşdemir, F., Köksal, A. C., Keskinkılıç, V. ve Şahin, C. (2017). Sınıf öğretmenlerinin akademik geriliği olan öğrencilerle bireysel ilişki biçimleri, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 419-430

Yenilmez, K. ve Kakmacı, ö. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin matematikteki hazır bulunuşluk düzeyi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 529-542.

Yıldırım, İ. (2006). Akademik başarının yordayıcısı olarak gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 30(30), 258-267.

Yükseköğretim Kanunu (1981, 06 Kasım), *Resmi Gazete* (Sayı: 17506), erişim adresi 2547 04.11.1981, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf, 05 Aralık 2019 tarihinde indirilmiştir.

FARKLI LİSANS PROGRAMLARINA KAYITLI OLAN ÖĞRENCİLERİN EBEVEYN ÖĞRENİM DURUMLARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF PARENTAL EDUCATION STATUS OF STUDENTS REGISTERED TO DIFFERENT UNDERGRADUATE PROGRAMS

Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Araştırmanın amacı farklı lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerin anne ve baba öğrenim durumlarını incelemektir. Bu kapsamda lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerin anne ve babalarının hangi düzeyde öğrenim gördükleri belirlenmiş, anne ve baba öğrenim düzeyi ile kayıtlı olunan fakülte ve bölüm arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. Veriler bir devlet üniversitesine bağlı üç ayrı fakültenin altı farklı lisans programına kayıtlı 377 öğrenciden anket yoluyla elde edilmiştir. Anne-baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte bilgisinin kategorik veriler içermesi sebebi ile araştırma sorusunu cevaplamak için khi kare analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, kayıtlı olunan fakülte ile anne ve baba öğrenim durumu arasında anlamlı bağlantıların olduğunu göstermektedir. Annesi lise veya daha fazla öğrenim gören öğrencilerin oranı Eğitim Fakültesinde beklenen değere yakın iken, Mühendislik Fakültesinde beklenenden daha yüksek, İlahiyat Fakültesinde ise beklenen orandan daha düşük bulunmuştur. Diğer taraftan, annesi ilkokul mezunu veya diplomasız olanların oranı Eğitim Fakültesi öğrencilerinde beklenen orana yakın iken, Mühendislik Fakültesine kayıtlı olan öğrencilerde beklenen orandan düşük, İlahiyat Fakültesine kayıtlı olan öğrencilerinde ise beklenen orandan yüksektir. Baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte bağlantısına ilişkin bulguların da anne öğrenim durumuna ilişkin bulgularla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Anne ve baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan lisans programı arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bağlantıların olduğu tespit edilmiştir. Elektrik-elektronik Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği ve İlköğretim Matematik Öğretmenliği lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerde annenin lise veya üniversite seviyesinde bir diplomaya sahip olma oranı beklenenden yüksektir. Türkçe Öğretmenliği ile İlahiyat programında ise beklenen orandan düşüktür. Diğer programlarda ise beklenen oranın biraz altında olduğu gözlenmiştir. Baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan lisans programı arasında da anne öğrenim durumuna benzer bir bağlantının olduğu tespit edilmiştir. Anne ve babası daha yüksek düzeyde eğitim alan öğrencilerin sayısal içerikli lisans programlarını tercih etme oranının daha yüksek olduğu, diğer taraftan anne ve babası daha düşük düzeyde eğitim alan öğrencilerin ise sosyal içerikli programlara yöneliminin daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ebeveyn eğitim durumu, fakülte tercihi, meslek seçimi

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the educational status of the parents of the students enrolled in different undergraduate programs. In this context, the level of education of the parents of the students' enrolled in undergraduate programs was determined; the relationship between the parents' education level with the registered faculty type and department was analyzed. Data were obtained from 377 students enrolled in six different undergraduate programs of three different faculties of a state university. Since the parent educational status and registered faculty information included categorical data, chi-square analysis was performed to answer the research question. The results of the analysis show that there is a meaningful relationship between the registered faculty and the parental education level. The proportion of students whose mother had a high school or college diploma was found to be

close to the expected value in the Faculty of Education. On the other hand, this ratio was found to be higher than expected in the Faculty of Engineering and lower than expected in the Faculty of Theology. In addition, the ratio of those whose mothers are primary school graduates or those who do not have a diploma is found to be close to the expected ratio among the students of the Faculty of Education. This ratio is lower than expected for students enrolled in the Faculty of Engineering and higher than the expected rate for students enrolled in the Faculty of Theology. It was found that the findings related to the father's educational status and the faculty connections registered was similar to the findings regarding the mother's educational status. It has been found that there are statistically significant connections between parental education level and registered undergraduate program. For the students enrolled in Electrical-Electronics Engineering, Civil Engineering and Elementary Mathematics Teacher Education programs, the rate of mother having a high school or university level diploma is higher than expected ratio. This ratio is lower than expected for students enrolled in Turkish Language Teaching and theology programs. In other programs, it was observed that it was slightly below the expected rate. It was found that there is a similar relationship between father's education level and registered undergraduate program. It is understood that the percentage of students whose parents are educated at high school or university level is preferable to science and mathematics degree programs. On the other hand, it was found out that the students whose parents had lower education level had higher tendency towards social content programs.

Keywords: parental education status, faculty preference, career choice

1. GİRİŞ

Ebeveynler çocukların ilk ve daimi eğitimcileridir. Örgün eğitimin ilk kademelerinden itibaren çocukların okul dışı öğrenmelerinin yanı sıra, okul öğrenmelerine de destek ve katkı sağlayabilecek kişiler olan ebeveynler, bu destek ve katkıyı ancak eğitim ve bilgi düzeyleri ölçüsünde verebilirler. Bu kapsamda eğitim seviyesi yüksek olan ebeveynlerin, öğrencinin okul ile ilgili öğrenme eksikliklerini giderme ve okul öğrenmelerine destek olma potansiyelinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu potansiyel, okul seviyesi yükseldikçe azalır. Öğrencinin bilişsel alan öğrenmeleri ile ilgili olarak, aileden alacağı destek ilköğretimle sınırlı olsa bile, özellikle okul yaşamına iyi bir başlangıç yapması bakımından önemlidir.

Okul yaşamının ilk yılları okuduğunu anlama, yazma gücü, matematik yeteneğinin yanı sıra aritmetik işlemleri yapma ve mantıksal düşünme becerisi gibi genel nitelikteki bilişsel giriş davranışlarının kazandırılması bakımından önemlidir. Okulun yanı sıra aile desteği, bu tür bilişsel giriş davranışlarının daha nitelikli olmasına katkı sağlayabilir. Bu anlamda özellikle matematik ve fen konularında atılacak olan sağlam bir temel, ileriki yıllarda da öğrenciyi destekleyecek ve onun mesleki tercihlerini etkileyebilecektir.

Okul öğrenmeleri daha önceki öğrenmeler üzerine inşa edilir. Yabancı dil, matematik ve fen olanlarında ön koşul öğrenmeler daha yoğundur. Öğrencinin önceki sınıf veya konulara ilişkin öğrenme eksiklikleri daha sonraki öğrenmelere yeterince hazır olmadığının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. İlk ve ortaokul düzeyinde, özellikle matematik ve fen alanlarına ilişkin öğrenme eksiklikleri, öğrencinin daha sonraki matematik ve fen başarısını etkileme potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan, sosyal alanlara ilişkin okul öğrenmelerinin önemli bir kısmı da ön koşulsuz olan bağımsız modül ve ünitelerden oluşur. Yeni bir ünite veya konuda başarılı olmak için önceki ünite veya konunun tam olarak başarılmasına gerek yoktur. Dolayısıyla, bir ünite veya konu ile ilgili öğrenme eksikliği sonraki öğrenmelere engel oluşturmaz.

Öğrencilerin eğitsel ve mesleki karar verme sürecinde etkili olan çok farklı değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenlerin bir kısmı bireysel özelliklerle ilgili iken, bir kısmı da bireyin sosyo-ekonomik ve

sosyo-kültürel özellikleri ile ilişkilidir. Anne-babanın eğitim düzeyi ve mesleği, ailenin yaşadığı yer gibi bazı değişkenler bireyin meslek seçiminde önemlidir (Canstantine, Wallece ve Kindaichi, 2005; Sarıkaya ve Khorshid, 2009).

Üniversite giriş sınavından alınan puanlar, üniversiteye girişte hangi program veya programların tercih edileceğini belirleyen önemli bir değişkendir. Adayların program tercihinde, aile ve sosyal çevrenin istek ve beklentilerinin yanı sıra, iş bulma imkânları da önemli bir belirleyicidir (Demirci, 2017; Kırağ, 2015; Temel, Bilgiç ve Çelikalp, 2018; Yılmaz ve Doğan, 2015). Yurt dışında yapılan bazı çalışmalar (Soutar ve Turner, 2002; Filter, 2010; Dunnet, Moorhouse, Walsh ve Barry 2012), ailenin üniversite tercihinde önemli olduğunu göstermektedir. Binbaşıoğlu'na (2004) göre bunların yanı sıra, bireyin fiziksel özellikleri, özel yetenek ve ilgileri, geleceğe ilişkin planları, iletişim becerileri, duygusal ve sosyal olgunluk seviyesi, okul başarısı, çalışma alışkanlıkları iş deneyimleri, mesleğin geleceği, güncel ve popüler olması gibi hususlar da bireyin meslek seçiminde etkilidir. Yapılan bir araştırmada (Hamamcı, Bacanlı ve Doğan, 2013), öğrenciler eğitsel ve mesleki kararlarını verirken en çok baba, anne gibi aile bireylerinden etkilendiklerini belirtmişlerdir. Diğer bir çalışmada (Dursun ve Dede, 2004), öğretmenler öğrencinin matematik başarısında anne-baba eğitim düzeyinin çok etkili olduğunu belirtmişlerdir. Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin incelendiği bir çalışmada (Sarıkaya ve Khorshid, 2009), anne eğitim düzeyi ile meslek tercihi arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, baba eğitim düzeyi ile meslek tercihi arasında anlamlı bir bağlantı tespit edilememiştir. Tıp fakültesi öğrencilerinin meslek seçiminin incelendiği bir çalışmada (Genç, Kaya ve Genç, 2007), anne-babanın eğitim durumunun meslek seçiminde önemli bir değişken olarak bulunmamıştır.

Yapılan bu çalışma, ebeveynlerin eğitim düzeyinin öğrencilerin üniversite tercihi ile bağlantısının olup olmadığını belirlemek bakımından önemlidir. Farklı aile özgeçmişine sahip öğrenciler için eğitimde fırsat ve imkan eşitliği oluşturmak önemlidir. Ebeveyn eğitim düzeyi, bu fırsat ve imkan eşitliğinin oluşmasını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Anne veya babası belli düzeyde eğitim alan öğrenciler, eğer bir fakültede veya belli lisans programlarında yoğunlaşıyorsa, bu husus fırsat ve imkan eşitliğinin sağlanması konusunda soru işaretleri oluşturabilir. Yapılan bu çalışma bu hususun da çalışma kapsamındaki fakülte ve lisans programları açısından belirlenmesi bakımından önemli görülmektedir.

Araştırmanın amacı, farklı lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerin kayıtlı olduğu program ile anne ve baba öğrenim durumu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Anne öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Baba öğrenim durum ile kayıtlı olunan fakülte arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Kayıtlı olunan lisans programı ile anne öğrenim durumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Kayıtlı olunan lisans programı ile baba öğrenim durumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Çalışma betimsel tarama türünde tasarlanmıştır. Anne ve baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte ve lisans programına ilişkin veriler Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesine bağlı Eğitim Fakültesi (EF), İlahiyat Fakültesi (İF) ve Mühendislik Fakültesi (MF) lisans programlarına kayıtlı 377 öğrenciden anket yoluyla elde edilmiştir. Veriler Elektrik ve Elektronik Mühendisliği (EEM), İnşaat Mühendisliği (İM), İlahiyat (İH), Fen Bilgisi Öğretmenliği (FBÖ), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (RPD), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (İMÖ) ve Türkçe Öğretmenliği (TÖ) lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerden toplanmıştır.

Araştırma sorularını cevaplandırmak için Pearson ki kare, anlamlı ilişkinin olduğu durumlarda ikiden fazla kategorili olan süreksiz değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan Cramer V korelasyon katsayısı hesaplanmıştır (Field, 2002, 62). Khi kare analizinde beklenen değeri 5'in altında olan hücre sayısının toplam hücre sayısının % 20'sini geçmemesi gerekir. Çalışma grubunda annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin sayısının az olması (20 öğrenci) sebebi ile bu grup, annesi lise ve dengi okul mezunu olan öğrencilerle birleştirilmiştir.

BULGULAR

Öğrencilerin kayıtlı olduğu fakülteye göre anne öğrenim durumları Tablo 1'de gösterilmiştir. Annesi diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranı % 60.5, ortaokul mezunu olanların oranı % 21.5, lise-dengi okul veya üniversite mezunu olanların oranı % 18.0'dir. Yapılan analizler, anne öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (X^2 = 22.871, p < 001; Sd = 4; Cramer's V = .174, p < .01). Annesi diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranının IF grubunda ortalamadan daha yüksek, MF grubunda ortalamadan daha düşük olduğu görülmüştür. Annesi ortaokul mezunu olanların oranı genel ortalamaya yakın olmakla birlikte İF grubunda biraz düşüktür. Annesi lise veya üniversite mezunu olanların oranı ise EF grubunda genel ortalamaya yakın iken İF grubunda ortalamadan düşük, MF grubunda ise ortalamadan yüksektir.

Tablo 1: Kayıtlı olunan fakülteye göre anne öğrenim durumu

Fakülte		Diplomasız veya ilkokul	Ortaokul	Lise veya Üniversite	Toplam
EF	f	152	58	41	251
	%	60,6	23,1	16,3	100,0
MF	f	39	17	26	82
	%	47,6	20,7	31,7	100,0
İF	f	37	6	1	44
	%	84,1	13,6	2,3	100,0
Toplam	f	228	81	68	377
	%	60,5	21,5	18,0	100,0

X^2 = 22.871, p < 001; Sd = 4; Cramer's V = .174, p < .01

Baba öğrenim durumuna göre öğrencilerin kayıtlı olduğu fakültelere göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir. Babası diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranı % 37.9, ortaokul mezunu olanların oranı % 22.0, lise-dengi okul mezunu olanların oranı % 26.0, üniversite mezunu olanların oranı ise % 14.1'dir. Öğrencilerin baba öğrenim durumu ile kayıtlı oldukları fakülte arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (X2 = 30.097, p < 001; Sd = 6; Cramer's V = .200, p < .01). Babası herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmayan veya ilkokul mezunu olanların oranının İF grubunda ortalamadan yüksek, MF grubunda ise ortalamadan düşük olduğu görülmektedir. Babası ortaokul mezunu olanların oranı hem İF hem de MF grubunda ortalamadan düşük, EF grubunda ise ortalamadan biraz yüksektir. Babası lise veya dengi okul mezunu olanlar ile babası üniversite mezunu olanların oranının EF grubunda ortalamaya yakın, İF grubunda ortalamadan düşük, MF grubunda ise ortalamadan yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Kayıtlı olunan fakülteye göre baba öğrenim durumu

Fakülte		Diplomasız veya ilkokul	Ortaokul	Lise veya Dengi okul	Üniversite	Toplam
EF	f	95	65	58	33	251
	%	37,8	25,9	23,1	13,1	100,0
MF	f	20	12	33	17	82
	%	24,4	14,6	40,2	20,7	100,0
İF	f	28	6	7	3	44
	%	63,6	13,6	15,9	6,8	100,0
Toplam	f	143	83	98	53	377
	%	37,9	22,0	26,0	14,1	100,0

X^2 = 30.097, p < 001; Sd = 6; Cramer's V = .200, p < .01

Kayıtlı olunan lisans programına göre öğrencilerin anne öğrenim durumları Tablo 3'te verilmiştir. Öğrencilerin anne öğrenim durumu ile kayıtlı oldukları lisans programı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (X^2 = 39.577, p < 001; Sd = 12; Cramer's V = .229, p < .01). Annesi diplomasız veya ilkokul mezunu olan öğrencilerin oranının İH ve RPD gruplarında ortalamadan yüksek olduğu İM, EEM ve İMÖ gruplarında ise ortalamadan düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: Kayıtlı olunan lisans programına göre anne öğrenim durumu

Bölüm		Diplomasız veya ilkokul	Ortaokul	Lise veya Üniversite	Toplam
EEM	f	24	7	12	43
	%	55,8	16,3	27,9	100,0
İM	f	15	10	14	39
	%	38,5	25,6	35,9	100,0
İH	f	37	6	1	44
	%	84,1	13,6	2,3	100,0
FBÖ	f	41	19	10	70
	%	58,6	27,1	14,3	100,0
RPD	f	59	12	10	81
	%	72,8	14,8	12,3	100,0
İMÖ	f	28	13	16	57
	%	49,1	22,8	28,1	100,0
TÖ	f	24	14	5	43
	%	55,8	32,6	11,6	100,0
Toplam	f	228	81	68	377
	%	60,5	21,5	18,0	100,0

X^2 = 39.577, p < 001; Sd = 12; Cramer's V = .229, p < .01

Diğer gruplarda ise, hesaplanan ortalama orana (% 60.5) yakın olduğu görülmüştür. Annesi ortaokul mezunu olanların oranı % 21.5'tir. Bu oran TÖ ve FBÖ gruplarında biraz daha yüksek, RPD ve İH gruplarında ise biraz düşük düzeydedir. Annesi lise veya üzeri düzeyde eğitim alanların oranı (% 18.0), İM, İMÖ ve EEM gruplarında bu ortalamadan belirgin bir şekilde yüksek, İH grubunda ise belirgin bir

şekilde düşüktür. Annesi yüksek düzeyde eğitim alan öğrencilerin fen, matematik ve mühendislik programlarını daha çok tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Kayıtlı olunan fakülteye göre baba öğrenim durumu

Bölüm		Diplomasız veya ilkokul	Ortaokul	Lise veya Dengi okul	Üniversite	Toplam
EEM	f	12	9	14	8	43
	%	27,9	20,9	32,6	18,6	100,0
İM	f	8	3	19	9	39
	%	20,5	7,7	48,7	23,1	100,0
İH	f	28	6	7	3	44
	%	63,6	13,6	15,9	6,8	100,0
FBÖ	f	17	20	21	12	70
	%	24,3	28,6	30,0	17,1	100,0
RPD	f	28	18	14	21	81
	%	34,6	22,2	17,3	25,9	100,0
İMÖ	f	24	15	18	0	57
	%	42,1	26,3	31,6	0,0	100,0
TÖ	f	26	12	5	0	43
	%	60,5	27,9	11,6	0,0	100,0
Toplam	f	143	83	98	53	377
	%	37,9	22,0	26,0	14,1	100,0

X^2 = 73.456, p < 001; Sd = 18; Cramer's V = .255, p < .01

Tablo 4'te öğrencilerin kayıtlı olduğu lisans programına göre baba öğrenim durumları gösterilmiştir. Analiz sonuçları (X^2 = 73.456, p < 001; Sd = 18; Cramer's V = .255, p < .01), baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan lisans programı arasında anlamlı bir bağlantının olduğunu göstermektedir. Babası diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranının İH ve TÖ gruplarında ortalamadan dikkate değer ölçüde yüksek olduğu, EEM, İM ve FBÖ gruplarında ise ortalamadan düşük olduğu anlaşılmaktadır. Babası ortaokul mezunu olan öğrencilerin oranı İM, İH gruplarında düşük bulunmuştur. Babası lise veya dengi okul mezunu olan öğrencilerin oranı İH ve TÖ gruplarında genel ortalamadan dikkate değer ölçüde düşük, İM grubunda ise yüksektir. Babası üniversite mezunu olanların oranı % 14.1'dir. Bu oran İMÖ ve TÖ gruplarında beklenen orandan düşük, RPD grubunda ise en yüksek orandadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Anne öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte arasında anlamlı bir bağlantı vardır. Annesi diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranı İF grubunda yüksek, MF grubunda düşük, EF grubunda ise ortalamaya yakındır. Annesi ortaokul mezunu olanların oranları her üç grupta da ortalamaya yakındır. Annesi lise-dengi okul veya üniversite mezunu olanların oranı İF grubunda düşük, MF grubunda yüksek, EF grubunda ise ortalamaya yakındır. Bu sonuçlara dayalı olarak annesi daha düşük düzeyde eğitim alanların IF'yi tercih etme, annesi daha yüksek düzeyde eğitim alanların ise MF'yi tercih etme eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan fakülte arasında anlamlı bir ilişki vardır. Babası diplomasız veya ilkokul mezunu olanların oranı MF grubunda düşük, İF grubunda yüksek, EF grubunda ise

ortalamaya yakındır. Babası ortaokul mezunu olanların oranı İF ve MF gruplarında ortalamadan biraz düşük, EF grubunda ise biraz yüksektir. Babası lise-dengi okul mezunu olanlar ile babası üniversite mezunu olanların oranı İF grubunda düşük, MF grubunda yüksek, EF grubunda ise ortalamaya yakındır.

Anne öğrenim durumu ile kayıtlı olunan lisans programı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Çalışma grubundaki diğer programlara kayıtlı olan öğrencilere göre İH ve RPD gruplarında anne eğitim düzeyi daha düşüktür. İMÖ, İM ve EEM programlarına kayıtlı olan öğrencilerin diğer programlara kayıtlı olan öğrencilere göre annelerinin daha yüksek düzeyde eğitim almış olduğu söylenebilir.

Baba öğrenim durumu ile kayıtlı olunan lisans programı arasında anlamlı bir ilişki vardır. TÖ ve İH programlarına kayıtlı olan öğrencilerin baba eğitim düzeyi diğer programlara kayıtlı olan öğrencilerin baba eğitim düzeyine göre daha düşüktür. Babası lise-dengi okul mezunu olanların oranı İM grubunda yüksek, İH ve TÖ gruplarında ise düşüktür. TÖ ve İMÖ programına kayıtlı olan öğrencilerden babası üniversite mezunu olan bulunmamaktadır. RPD ve İM programlarına kayıtlı olan öğrencilerde babanın üniversite mezunu olma oranı daha yüksektir. İM, EEM ve RPD programına kayıtlı olan öğrencilerin baba öğrenim durumunun genel olarak daha yüksek, İH ve TÖ programlarına kayıtlı olan öğrencilerin ise daha düşük olduğu söylenebilir.

Öğretmenlik, ilahiyat grubu meslekler genellikle yüksek gelir grubundan gelen öğrencilerin tercih ettiği meslekler değildir. Bu grup mesleklerin daha çok orta ve düşük gelir grubuna sahip ailelerden geldiği söylenebilir. Bu gelir gruplarında, üniversiteyi bitirdiğinde iş bulma kolaylığı ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması önemlidir.

Bulunan bu sonuçlar, anne ve baba eğitim düzeyinin çocukların fakülte ve program seçimini, dolayısıyla meslek seçimini etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç anne eğitim durumu bakımından Sarıkaya ve Khorshid'in (2009) sonucu ile benzerlik gösterirken, baba eğitim durumu bakımından farklıdır. Yapılan bir çalışmada (Akbayır, 2002), öğretmenlik mesleğine yönelen bireylerin ailelerinin eğitim ve gelir düzeyleri ile ilişkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmada, öğretmenlik mesleğini seçen öğrencilerin daha çok sosyo-ekonomik düzeyi orta ve düşük düzeyde olan ailelerden geldiği tespit edilmiştir. Öğretmenlik mesleğinin daha çok alt ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerden gelen çocukların tercih ettiği ifade edilmektedir (Erjem, 2000; Sönmez, 1989; Tezcan, 1981). Yapılan bir araştırmada (Sarıkaya ve Khorshid, 2009), annesi memur olan öğrencilerin yaklaşık dörtte üçünün sayısal puanla öğrenci alan bir programı tercih ettiği belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçların bu hususları desteler nitelikte olduğu söylenebilir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların, ailenin yükseköğretim tercihini etkilediğine ilişkin yurt dışı bazı çalışmalarla benzerlik gösterdiği söylenebilir (Soutar ve Turner, 2002; Filter, 2010; Dunnet, Moorhouse, Walsh ve Barry 2012). Üniversite tercihlerine etki eden faktörlerin incelendiği bir çalışmada (Çatı, İştar ve Özcan, 2016), lisede sayısal bölüm okuyanların, diğer bölüm öğrencilerine nazaran üniversitenin bilgiye ulaşma imkânlarının olmasına daha fazla önem verdikleri, sözel ve eşit ağırlık bölüm öğrencilerinin bilgiye ulaşma imkânının ne derece önemli olduğu gerçeğini yeterince kavrayamadıkları ifade edilmiştir.

Eğitim kaynaklarının dağılımına eğitime erişim ve eğitime katılım açısından bakılması eğitim eşitliğinin sosyal ve ekonomik yönünü ifade eder. Eğitime uygunluk açısından bakılması ise eğitim eşitliğinin eğitsel veya psikolojik yönünü oluşturur (Lincoln, 2015). Ebeveyn eğitim düzeyi daha düşük

olan öğrencilerin yükseköğretimde belli tür programlara yönelmesinde, kısmen de olsa ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki fırsat ve imkan eşitsizliklerinin etkisi olmuş olabilir. Eğitim düzeyi yetersiz olan ebeveyn, daha ilköğretimin ilk yıllarından itibaren çocuklarına yeterli öğrenme yardımı ve desteği sağlayamaz. Matematik ve fen alanı ile ilgili öğrenme eksiği olan öğrenci, ilerleyen okul yıllarında bu eksikliği tamamlamakta zorlanır. Ancak aynı husus sosyal alan öğrenmeleri için aynı ölçüde geçerli değildir. Ebeveyn eğitim durumu daha düşük olan öğrencilerin sosyal içerikli lisans programlarında yoğunlaşmasının önemli sebeplerinden birisi bu hususla ilişkili olabilir.

Düşük düzeyde eğitim alan ailelerden gelen öğrencilerin daha çok sosyal puanla öğrenci alan programlara yöneldiği görülmektedir. Ortaöğretim ve öncesi dönemlerde bu tür ailelerden gelen öğrencilere fen ve matematik ağırlıklı desteklerin verilmesi eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması bakımından katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akbayır, K. (2002). Öğretmenlik mesleğine yönelmede ailenin ve branş seçiminde cinsiyetin rolü. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Dergisi*, 2, 1183-1188.

Binbaşıoğlu, C. (2004). *Türkiye'de mesleki rehberlik merkezlerinin kuruluşu ve okullarda mesleki rehberlik çalışmaları*, Ankara: Nobel Yayınevi.

Constantine, M. G., Wallace, B. C. ve Kindaichi, M. M. (2005). Examining contextual factors in the career decision status of African American adolescents. *Journal of Career Assessment*, 13(3), 307-319.

Çatı, K., İştar, E. ve Özcan, H. (2016). Üniversite Tercihlerine etki eden faktörlerin incelenmesi: Türkiye genelinde bir alan araştırması. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(2), 163-177.

Demirci, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin bölüm tercihlerinin ve tercih sonuçlarının istatistiki analizler ile incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(1), 23-40.

Dunnett, A., Moorhouse, J., Walsh, C. ve Barry C. (2012). Choosing a university: A conjoint analysis of the impact of higher feeson students applying for university in 2012, *Tertiary Education and Management*, 18(3), 199-220.

Dursun, Ş., ve Dede, Y. (2004). Öğrencilerin matematikte başarısını etkileyen faktörler matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 24(2), 217-230.

Erjem, Y. (2000). Öğretmenlik mesleğine yönelmede ailenin işlevi, öğretmenlik meslek bilgisi programına katılan öğrenciler üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 25-29.

Field, A. (2002). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. California: Sage Publication.

Filter, S. (2010). *The choice-of-college decision of academically talented students*, The George Washington University, Dissertation, Retrieved from http://media.proquest.com/media/pq/classic/doc/2003885961/fmt/ai/rep/NPDF?_s=gn6Nwx50WmJ6Dxi6mBmWtlq3gqo%3D.

Genç, G., Kaya, A. ve Genç, M. (2007). İnönü üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin meslek seçimini etkiyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 8(13), 49-63.

Hamamcı, Z., Bacanlı, F. ve Doğan, H. (2013). İlköğretim ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin mesleki ve eğitsel kararlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 12(44), 284-299.

Kırağ, N. (2015). Hemşirelik mesleğinin seçiminde ilişkili olan faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 225-231.

Lincoln, P. Z. (2015). Educational equality or educational equity, *NUCB Journal of Economics and Information Science*, 60 (1), 187-203.

Sarıkaya, T. ve Khorshid, L. (2009). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen etmenlerin incelenmesi: Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* 7(2), 393-423.

Soutar, G. ve Turner, J. (2002). Students' preferences for university: A conjoint analysis. *The International Journal of Educational Management,* 16(1), 40-45.

Sönmez, V. (1989). Türkiye'de öğretmenin ekonomik durumu. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 77-84.

Temel, M., Bilgiç, Ş. ve Çelikkalp, Ü. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçiminde etkili faktörler. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 480-487.

Tezcan, M. (1981). *Eğitim Sosyolojisine Giriş,* Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını.

Yılmaz, N. ve Doğan, N. (2015). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının meslek tercihlerini etkileyen faktörler: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 15(1), 405-421.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ İLETİŞİM BECERİLERİ İLE ÖZ YETERLİLİK İNANÇLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHER SKILLS' COMMUNICATION SKILLS AND SELF-EFFICACY BELİEFS

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇİFTÇİ

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi İsa YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Rahman ÇAKIR

Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

Doçent Dr. Durdağı AKAN

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Öğretmenlik insanlarla etkileşime dayalı, belirli ölçülerde dışadönüklük, sosyallik gerektiren bir meslektir. Öğretmenlik mesleği söz konusu olduğunda iletişim becerilerinin önemi yadsınamaz. Diğer taraftan öğretmenlerin meslekleriyle ilişkili olası durumları yönetmek için gerekli eylem rotasını düzenleyebileceklerine ve bu eylemlerin gerçekleştirebileceklerine inancı olarak tanımlanan öğretmenlik mesleği öz yeterlik inancı öğretmenlerin performansının en önemli bireysel belirleyicilerindendir. Bu iki değişken arasındaki olası ilişkilerin ortaya çıkarılması öğretmenlik mesleği özyeterlik inancı üzerinde iletişim becerilerinin neden olabileceği dalgalanma hakkında önemli bilgiler sağlayacaktır. Böyle bir gereksinimden hareketle bu çalışmada Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzeyleri ile öğretmenlik mesleği öz yeterlilik inançları düzeylerini incelenmesi, bu iki değişken aralarındaki olası ilişkiyi belirlenmesi amaçlanmıştır.

İlişkisel tarama modelinde, nicel yöntemde gerçekleştirilen bu çalışmanın evrenini, 2018–2019 eğitim öğretim yılın güz döneminde Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan Okul Öncesi, İlköğretim Matematik, İngilizce, Türkçe ve Sınıf Öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerden; örneklem ise 247 öğretmen adayından oluşmaktadır. Çalışmada öğretmen adaylarının iletişim becerilerini ve öğretmenlik mesleği özyeterlik inançlarını ölçmek amacıyla iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Verilerin analizinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi ve Çoklu Regresyon Analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının tüm boyutlarda ve genel iletişim becerileri ile öğretmenlik öz yeterlikleri ve alt boyutları arasında $p<0.01$ önem düzeyinde olmak üzere, pozitif yönde ve orta düzeyde ilişki bulunmuştur. Yine yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda tüm iletişim becerileri alt boyutlarının birlikte öğretmen öz yeterlik puanları ile orta düzeyde bir ilişki verdiği, iletişim becerileri değişkeninin tüm alt boyutlarının birlikte öğretmen öz yeterliğindeki varyansın % 35'ini açıkladığı bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, Öğretmen yetiştirme, etkili iletişim

ABSTRACT

Teaching is a profession based on interaction with people, which requires a certain degree of extroversion and sociality. The importance of communication skills cannot be denied when it comes to teaching. On the other hand, teachers 'self-efficacy belief, which is defined as the belief that teachers can arrange the course of action necessary to manage possible situations related to their profession and that these actions can take place, is one of the most important individual determinants of teachers' performance. Finding the possible relationships between these two variables will provide important information about the fluctuation of communication skills on the belief of self-efficacy in teaching profession. In this study, the aim of this study is to investigate the communication skills levels and self-efficacy beliefs of teacher candidates who are studying at Kazım Karabekir Education Faculty of Atatürk University and to determine the possible relationship between these two variables. The universe of this study, which was carried out in quantitative method in the relational screening model, consisted of Preschool, Elementary Mathematics, English, Turkish and Classroom Teaching students who were studying at Atatürk University Kazım Karabekir Education Faculty in the fall semester of 2018-2019 academic year; The sample of the study consisted of 247 pre-service teachers who were selected from the population. In this study, two different measurement tools were used to measure the communication skills of teacher trainees and self-efficacy beliefs of teaching profession. Pearson Product Moment Correlation Analysis and Multiple Regression Analysis were used to analyze the data. As a result of the analyzes, a positive correlation was found between pre-service teachers in all dimensions and general communication skills and teaching self-efficacy and sub-dimensions, $p < 0.01$ significance level. As a result of the multiple regression analysis, it was found that all communication skills sub-dimensions had a moderate relationship with teacher self-efficacy scores and all sub-dimensions of communication skills explained 35% of the variance in teacher self-efficacy together.

Keywords: 3-5 kelimelik İngilizce Anahtar Kelimeler eklenmelidir.

1. GİRİŞ

Her geçen gün daha da kaotik bir yapıya bürünen dünyamızda bireylerin karşılaştıkları her türlü problemle baş edebilmeleri için davranış repertuarlarını zenginleştirmeleri gerekmektedir. Davranış repertuarını zenginleştirmenin yollarından en önemlisi dünün ve bugünün problemlerine bulunmuş çözüm yollarının kazandırıldığı uzun ve zahmetli bir süreç olan eğitimdir. Birçok platformda, televizyonlardaki tartışma programlarında sosyal yaşamda karşılaştığımız problemlere çözüm yolu olarak eğitimin önemine vurgu yapılmaktadır. Eğitim bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanda gerekli hedeflerin kazandırıldığı (Şahin, 2012, s. 13) ve böylece bireyin kişiliğinin gelişmesinde ve yetişkin yaşamına hazırlanmasında rol oynayan önemli bir süreç (Tezcan, 1985, s. 4) olduğunu söyleyebiliriz. Tabi burada vurgulanan eğitim, formal eğitimdir. Amaçlı, önceden belirlenmiş bir program çerçevesinde planlı olarak yapılan, eğitim sürecinin öğretmen tarafından planlandığı, uygulandığı ve izlendiği, öğretim yoluyla gerçekleştirilen formal eğitimin (Fidan, 1996, s. 4) yapıldığı kurumlara en güzel örnek her tür ve kademedeki okullar verilebilir. Modern eğitimin yapıldığı okulların en önemli ve temel öğeleri öğrenci, yetişek ve öğretmendir (Sönmez, 2012, s.26). Okulların mücevheri olan öğrencilere istendik davranışları belli plan çerçevesinde kazandırmaya çalışan ve böylece öğrencinin kaderine müdahalede bulunan profesyonel kişi öğretmendir.

Eski bir uğraş alanı olan öğretmenliğin bir meslek olarak görülmesinde eğitimin bir bilim alanı olmasının rolü yadsınamaz (Erden, 2001, s. 26) Öğretmenlik mesleğinin yapılmasında öğretmenin iki temel niteliği önemli rol oynar. Öğretmende bulunması gereken bu nitelikler; kişisel ve mesleki

niteliklerdir. Bir öğretmende bulunması gereken kişilik özellikleri arasında; sabırlı, sevecen, anlayışlı, hoşgörülü, açık fikirli, esprili, esnek ve uyarlayıcı, yüksek başarı beklentisi, cesaretlendirici, iyi iletişim becerilerine sahip olma destekleyici, sağlam bir karaktere ve örnek bir kişiliğe sahip olma sayılabilir. Öğretmende bulunması gereken mesleki nitelikler ise üç kategoride toplanabilir; genel kültür, özel alan bilgisi ve öğretmenlik meslek bilgisi sayılabilir (Erden, 2001, s. 26; Eskicumalı, 2011, s.10).

Bazı mesleklerin icrasında kişilerarası ilişkiler ve iletişim becerileri gibi özellikler bakımından meslek mensuplarının donanımlı olması çok daha fazla önem arz eder. Öğretmenlik mesleği kişilerarası ilişkiler ve iletişim becerileri açısından başta yer alan mesleklerden biridir. Öğretmenlik mesleği kişilerarası ilişkiye ve sağlıklı bir iletişime bağlı olarak yürütülür. Mesleğinde başarılı bir öğretmende bulunması gereken en önemli becerinin, öğrencilerle başarılı ve etkili bir şekilde ilişkiye girebilme ve iletişim kurabilmesidir (Kaya, 2017). İletişim, insanlar için önemli bir güçtür. Zira insanlar iletişim yoluyla kendilerini anlatabilir, tanıtabilir ve diğer insanları tanıma ve anlama olanağına sahip olurlar. İnsanların birbirleriyle ilişki ve iletişim halinde olmaları, başka insanlarca nasıl algılandıkları konusunda bilinçlenmelerini mümkün kılar (Gülbahar ve Sıvacı, 2018).

Eğitim özü itibariyle iletişime dayalı etkinlerden meydana gelir. Öğrenme sonucunda öğrencide davranış değişikliği oluşmaktadır. Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencide istendik davranışların oluşabilmesi için öğretmen ve öğrenci arasında iyi bir iletişim kurulması gerekmektedir. Bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alanda öğrenciye kazandırılmak istenen hedeflerin gerçekleşebilmesi öğretmen ve öğrenci arasında kurulan iletişime bağlıdır (Güçlü, 2000, s. 134). İletişimin olmadığı yerde öğrenme ve öğretme sağlıklı bir şekilde gerçekleşemez. Öğretmenler öğrencilerle öğrenme-öğretme etkinliklerinde iletişim sürecine etkin olarak katılırlar. Derslerde öğretmenden öğrenciye, öğrenciden öğretmene sürekli bir mesaj alış verişi gerçekleşir. Bundan dolayı öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecini ve öğrencilerle ilişkilerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için kişisel özellikleri bakımından gerekli iletişim becerileri ile donanmış olmaları gerekir.

Etkili iletişim becerileri ile donanımlı kişiler, başkaları ile daha iyi anlaşan, kendisini doğru ifade eden, kendini ve başkalarını önemseyen ve bu durumu karşı tarafa aktarabilen kişilerdir (Tayfun, 2010:3). İletişim sürecinde göndericinin mesajındaki kastettiği anlam ile alıcının algıladığı anlam örtüştüğünde etkili iletişimden bahsedebiliriz. İletişim bireyin yaşamını sürdürebilmesinde, arkadaş edinmede, eşini bulmasında, çocuklarını yetiştirmesinde, çevresiyle sağlıklı ilişkiler geliştirmesinde, para kazanmasında, eğitim ve iş yaşamında kısaca hayatının her alanında mutlu olabilmesinde önemli rol oynayan temel yaşam becerilerinden biridir (McKay, Davis ve Fanning, 2010). İletişim becerileri herkes için önemlidir. Ancak öğrenme-öğretme sürecinin temelinin iletişime dayalı olduğu gerçeği dikkate alındığında iletişim becerilerinin öğretmenlik mesleğinin icracıları olan öğretmenler için çok daha fazla önem taşımaktadır.

Öğretmenin etkili iletişim becerilerini kullanması, öğrenci ihtiyaçlarını karşılamasının yanında, öğretmenlerin kendi ihtiyaçlarını da daha iyi karşılaması ve mesleki hedeflerini gerçekleştirmesine de fırsat verir. Bu amaçla öğretmenin sözlü iletişim, konuşma, empatik dinleme, sözsüz iletişim becerileri gibi hususlarda gerekli donanıma sahip olması gerekir (Celep, 2008, s. 158).

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği iletişim becerilerinin yanında öğretmenlik mesleğine ilişkin öz yeterliliklere de sahip olması gerekir. İçinde bulunduğumuz çağda öğretmenlik mesleği daha fazla nitelik ve yeterliliğe sahip olmayı gerektirmektedir. Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği kişisel ve mesleki yeterliklere sahip olmaları; iyi yetişmiş olmalarının yanı sıra, mesleki rol ve sorumluluklarını yerine getirebileceklerine dair inançları ile yakinen ilişkilidir (Yılmaz, Köseoğlu, Gerçek & Soran, 2004; Çiftçi & Taşkaya, 2010). Bandura 'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nda ilk defa ele aldığı öz yeterlilik kavramı; kişinin öğrenme ve davranışları olması gereken seviyelere çıkartmak için kendi kapasitesine olan inancı, kişinin neyi yapmaya yeterli olduğunu düşünmesi, kişinin olması gereken davranışları sergileme kapasitesine dair algısı anlamlarına

gelecek şekillerde tanımlanmaktadır (Schunk, 2008/2009, s. 105). Yeterlik inançları, "*insanların nasıl hissettikleri, nasıl düşündükleri, kendilerini nasıl motive ettikleri ve nasıl hareket ettikleri üzerinde etkili olan kişisel bir özelliktir"* (Bandura, 1995, s. 2).Öz yeterlik inancı, bilişsel, motivasyonel, duygusal ve karar verici süreçler vasıtasıyla insanın işlevini düzenleyen bir niteliktir (Bandura, 2002, s.270). Algılanan öz yeterlik kavramı ise, kişinin olası durumları yönetmek için gereken eylem planlarını düzenleme ve yürütme yeteneklerine olan inançlarını ifade eder (Bandura, 1995, s. 2). Algılanan öz yeterlik kavramı, kişinin ne yapabileceğine dair inançları olarak tanımlanabilir. Bu inançlar, kişisel başarı ve başarısızlıklarından, kişinin kendisine model aldığı bazı insanların çeşitli performanslarındaki başarı ve başarısızlıklarından ya da sözel ikna becerileri gibi çeşitli kaynaklardan beslenebilir. Ancak son noktada kişinin öz yeterliliği üzerinde en güçlü etkiye sahip olan kişinin kendisinin yaşadığı doğrudan veya dolaylı başarı ya da başarısızlık deneyimi rol oynamaktadır (Olson & Hergenhahn, 2013/2016, s. 324).

İş ve özel yaşamda dahil olmak üzere insan hayatının birçok alanında kendini gösteren öz yeterlik öğretmenler açısından ele alındığında, *öğretmenin öğretimi planlama ve öğretim hedeflerini gerçekleştirme becerisine ilişkin kişisel inancı*nı ifade etmektedir (Gavora, 2010). Daha ayrıntılı bir tanımla "*Öğretmenin belirli bir bağlamda belirli bir öğretim eylemini başarıyla gerçekleştirmek için gerekli olan eylem dizelerini planlama ve yürütmedeki kendi yeterliğine olan inancıdır*" (Hoy ve Miskel, 2012). Bir başka tanımda öğretmen yetkinliği "*öğretmenin öğrenci performansını etkileme kapasitesine yönelik inancının bir ölçüsü*", (Berman, McLaughlin, Bass, Pauly, & Zellman, 1977, p. 137; akt. Tschannen-Moran, Hoy, & Hoy, 1998, s. 202), veya "*öğretmenlerin öğrencilerinin ki bu öğrenciler zor ve motivasyonsuz öğrenciler olsalar bile ne kadar iyi öğrenebilecekleri üzerinde onları etkileyebilmelerine yönelik inanç ve görüşleri*" olarak tanımlanmıştır (Guskey & Passaro, 1994, p. 4; akt. Tschannen-Moran, Hoy, & Hoy, 1998, s. 202).

Öğretmenlerin iletişim ve öz yeterlilik becerileri bakımından güçlü olması öğretmen öğrenci ilişkinin kurulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle öğrencilere rol model olabilecek öğretmenlerin iletişim ve öz yeterlilik becerilerinin yüksek düzeyde olması beklenir. Bu iki değişkenin düzeyi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi öğretmen adaylarının eğitim programlarına ışık tutacak bulguların ortaya çıkması ve konunun faklı açılardan da tartışılıp yapılacak yeni çalışmalara yön vermesi açısından önemli görülmektedir.

Araştırmanın amacı; Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'nin çeşitli bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzeyi ile öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzeyleri ile öz yeterlilik inanç düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

2. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri öz yeterlilik inançlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

2.YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırma ilişkisel bir araştırma (correlational research) olarak tasarlanmıştır. İlişkisel araştırmalar iki ve ya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak ve bu değişkenler arasındaki neden-sonuç ile ilgili çıkarımlar elde etmek amacıyla yürütülen araştırmalardır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012, s.12). Nicel yöntemde gerçekleştirilen bu çalışmanın evrenini, 2018–2019 eğitim öğretim yılın güz döneminde Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan Okul Öncesi, İlköğretim Matematik, İngilizce, Türkçe ve Sınıf Öğretmenliği anabilim dalı öğrencileri; örneklemini ise bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 247 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Tablo 1. *Örnekleme İlişkin Veriler*

BÖLÜM	***N***	***%***
Matematik	53	22
İngilizce	38	15
Okul öncesi	70	28
Almanca	41	17
Sınıf Öğretmenliği	45	18
CİNSİYET	**N**	**%**
Kadın	198	80
Erkek	49	20
Toplam	247	100

Tablo 1. incelendiğinde araştırmaya, 5 farklı bölümden 198'i (% 80) kadın, 49'u (% 20) erkek olmak üzere toplamda 247 (% 100) öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının 53'ü (% 22) Matematik, 38'i (% 15) İngilizce, 70'i (% 28) Okul öncesi, 41'i (% 17) Almanca, 45'i (% 18) Sınıf öğretmenliği programlarında öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Korkut Owen ve Bugay (2014) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri ölçeği ile Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından geliştirilen Öğretmen Öz yeterlik ölçeği kullanılmıştır.

İletişim becerileri ölçeği "İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler" (10 Madde), "Kendini ifade etme" (4 Madde), "Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim" (6 Madde), "İletişim Kurmaya İsteklilik" (5 Madde) olmak üzere 4 alt boyut, 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilme çalışmasında güvenirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı aracılığıyla hesaplanmış ve 25 maddelik ölçeğin bütünü için iç tutarlık katsayısı 0.88 olarak bulgulanmıştır. Ayrıca Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı "iletişim ilkeleri ve temel beceriler" alt faktörü için 0.79; "kendini ifade etme" alt faktörü için 0.72; "etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim" alt faktörü için 0.64 ve "iletişim kurmaya isteklilik" alt faktörü için ise 0.71 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin zamana görece tutarlılığını belirlemek için yapılan test-tekrar test güvenirliği ise ölçeğin bütünü için 0.81, "iletişim ilkeleri ve temel beceriler" alt faktörü için 0.73, "kendini ifade etme" alt faktörü için 0.76, "etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim" alt faktörü için 0.70 ve "iletişim kurmaya isteklilik" alt faktörü için ise, 0.75 olarak belirlenmiştir. İç tutarlık katsayıları bu araştırmaya göre sırasıyla 0.75, 0.81,0.70,0.72 ölçeğin tamamı için 0,89 olarak bulunmuştur.

Tschannen-Moran, & Hoy, (2001) tarafından geliştirilen öğretmen öz yeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından yapılmıştır. Öğretmen Öz yeterlik ölçeği toplamda 24 maddeden oluşan 9'lu likert tipinde geliştirilmiştir. 628 öğretmen adayının katılımı ile geliştirilen ölçeğin "sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik", "öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik" ve "öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik" olmak üzere 3 boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu boyutların iç tutarlık katsayıları sırasıyla 0.84, 0.82, 0.86'dir. Ölçeğin tamamının iç tutarlık katsayısı 0.93' tür. Bu araştırma verileriyle yapılan analizlerde boyutların ve ölçeğin tamamının iç tutarlık katsayıları sırasıyla 0.86,0.83,0.85,0.94 olarak bulunmuştur.

Verilerin analizi

Ölçme araçları araştırmacılar tarafından öğrencilerle yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Öğrencilerden toplanan veriler SPSS programına yüklenmiştir. Eksik veya hatalı kodlanan ölçme

araçları çıkarılmış olup, geriye kalan 247 ölçme aracından elde edilen veriler uç değerler, kayıp değerler, doğrusallık, eş varyanslılık, çoklu bağlantı problemi, minimum ve maksimum değer, tek değişkenli ve çok değişkenli normallik açısından incelenmiştir.

Veri dağılımının Mahalonobis uzaklık katsayıları incelenmiş veri setinden çıkarılması gereken bir değere rastlanmamıştır. Çoklu bağlantılılıkla ilgili bir sorun olup olmadığının belirlenmesi için ilk olarak ikili korelâsyonlar incelenmiş, 0.80 ve üzeri bir korelâsyona rastlanmamıştır. Her bir model için yapılan analizlerde bir bağımsız değişkenle ilgili olarak diğer bağımsız değişkenlerin açıklayamadıkları varyans oranı olan tolerans değerinin (1-R2) 0.20' den yüksek, varyans büyütme faktörünün (VIF) 10'dan düşük, durum indeksinin (CI) 30'dan düşük olduğu görülmüştür (Büyüköztürk, 2011). Bu sonuçlar bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir. Yapılan kontroller sonucunda verilerin parametrik testlerin uygulanması açısından herhangi bir sorun teşkil etmediği görülmüştür. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde Pearson Momenteler Çarpımı korelasyon ve Çoklu Regresyon Analizlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2. *Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık katsayıları*

Tek Değişkenli Normallik Kontrolü	Kurtosis (basıklık)	Skewness(çarpıklık)
"İletişim ilkeleri ve temel beceriler"	.162	-.194
"Kendini ifade etme"	-.794	-.326
"Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim"	-.684	-.125
"İletişim kurmaya isteklilik"	.077	-.250
"İletişim becerileri"	-.295	-.064
"Sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik"	-.208	-.262
"Öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik"	.074	.104
"Öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik"	-.061	-.137
"Öğretmenlik Mesl. Yön. Öz Yeterlik İnancı"	-.30	-.007

3.BULGULAR

Tablo 3. İletişim becerileri ile öğretmenlik öz yeterlikleri arasındaki ilişki

	Sınıf yönetimi için öz yeterlik	Öğrenci katılımı için öz yeterlik	Öğretim stratejileri için öz yeterlik	Öz yeterlik Toplam
İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler	.415**	.398**	.477**	.468**
Kendini İfade Etme	.456**	.433**	.424**	.477**
Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim	.459**	.469**	.486**	.513**
İletişim Kurmaya İsteklilik	.386**	.457**	.461**	.471**
İletişim Becerileri Toplam	.523**	.534**	.571**	.590**

** P<0.01

Tablo 3. İncelendiğinde iletişim becerileri ile öğretmenlik öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla uygulanan Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi sonuçlarına göre, iletişim becerileri değişkeninin bileşenlerinden 'İletişim ilkeleri ve temel beceriler' ile 'sınıf yönetimi için öz yeterlik' (.415,p<0.01), 'öğrenci katılımı için öz yeterlik' (.398,p<0.01), 'öğretim stratejileri için öz

yeterlik'(.477,p<0.01) ve öğretmen öz yeterliği (.468,p<0.01) arasında aynı yönde, orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur. İletişim becerilerinden 'Kendini ifade etme' ile 'sınıf yönetimi için öz yeterlik' (.456,p<0.01), 'öğrenci katılımı için öz yeterlik' (.433,p<0.01), 'öğretim stratejileri için öz yeterlik'(.424,p<0.01) ve öğretmen öz yeterliği (.477,p<0.01) arasında aynı yönde, orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur. İletişim becerilerinden 'Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim' ile 'sınıf yönetimi için öz yeterlik' (.459, p<0.01), 'öğrenci katılımı için öz yeterlik' (.469,p<0.01), 'öğretim stratejileri için öz yeterlik'(.486,p<0.01) ve öğretmen öz yeterliği (.513,p<0.01) arasında aynı yönde, orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur. İletişim becerilerinden 'İletişim Kurmaya İsteklilik' ile 'sınıf yönetimi için öz yeterlik' (.386,p<0.01), 'öğrenci katılımı için öz yeterlik' (.457,p<0.01), 'öğretim stratejileri için öz yeterlik'(.461,p<0.01) ve öğretmen öz yeterliği (.471,p<0.01) arasında aynı yönde, orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur. İletişim becerileri toplam puanı ile 'sınıf yönetimi için öz yeterlik' (.523,p<0.01), 'öğrenci katılımı için öz yeterlik' (.534,p<0.01), 'öğretim stratejileri için öz yeterlik'(.571,p<0.01) ve öğretmen öz yeterliği (.590,p<0.01) arasında aynı yönde, orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur.

Tablo 4. İletişim becerilerinin öğretmenlik öz yeterliği üzerindeki yordayıcılık etkisine ilişkin bulgular

	B	Std. Hata	β	t	P
Sabit	41.705	11.063		3.770	.000
İletişim ilkeleri ve temel beceriler	.818	.332	.170	2.467	.014
Kendini ifade etme	1.517	.583	.179	2.605	.010
Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim	1.546	.552	.210	2.804	.005
İletişim kurmaya isteklilik	1.210	.483	.171	2.506	.013
R:594 R^2:35	F:32.970	P<0.01			

Tablo 4. incelendiğinde tüm iletişim becerileri alt boyutlarının birlikte öğretmen öz yeterlik puanları ile orta düzeyde anlamlı bir ilişki verdiği görülmektedir. r: .594, r^2: 35, p<0.01. İletişim becerileri değişkeninin tüm alt boyutları birlikte öğretmen öz yeterliğindeki varyansın % 35'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin öğretmen öz yeterliği üzerindeki izafi önem sırası "Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim", "Kendini ifade etme", "iletişim kurmaya isteklilik"tir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde iletişim becerileri değişkeninin tüm alt boyutlarının tek başlarına öğretmen öz yeterliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir.

4.SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öğretmen öz yeterlik puanları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın birinci problemine ilişkin aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ölçeği alt boyutlarından "iletişim ilkeleri ve temel beceriler", "kendini ifade etme", "etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim", "iletişim kurmaya isteklilik" alt boyutu ve "iletişim becerileri toplam puanı" ile öğretmen adaylarının öz yeterlilik ölçeği alt boyutlarından "sınıf yönetimi için öz yeterlik", "öğrenci katılımı için öz yeterlik", "öğretim stratejileri için öz yeterlik" ve "öğretmen öz yeterliği" arasında pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur.

Bu çalışmanın ikinci problemine ilişkin aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir: İletişim becerileri değişkeninin tüm alt boyutlarının tek başlarına öğretmen öz yeterliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür.

Alan yazındaki ulusal ve uluslar arası alandaki çalışmalar incelendiğinde araştırma bulgularını destekleyen birçok çalışma vardır. Bu çalışmalardan biri Çiftçi & Taşkaya (2010)'nın sınıf öğretmeni adayları üzerinde yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının iletişim becerileri ve öğretmen öz yeterlilik toplam puanları arasında pozitif yönde düşük düzeyde istatistiksel açıdan manidar bir ilişki bulgulamışlardır. Diğer bir çalışmada Özkan, H., Dalli, M., Bingol, E., Metin, S. C., & Yarali, D. (2014) beden eğitimi öğretmenliği okuyan öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öz yeterlilikleri arasındaki ilişkiye baktıkları çalışmada iletişim becerileri ile öz yeterlilikleri arasında pozitif yönde düşük düzeyde manidar bir ilişki tespit etmişlerdir. Bir diğer çalışma ise, Özdemir & Özkan (2018) beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları üzerinde yaptıkları araştırmada, öğretmen adaylarının iletişim becerileri ve öğretmenlik mesleğine ilişkin öz yeterlilik algıları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu ve iletişim becerisinin öğretmenlik öz yeterlilik algısının önemli bir yordayacısı olduğu bulgulamışlardır. Demir (2018) okul yöneticilerinin motivasyonel dili ile öğretmen öz yeterliği arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasının sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin algılanan motivasyonel dili ile öğretmen öz yeterliğini arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca motivasyonel dilin boyutlarından sadece empatik dilin öğretmen öz yeterliğini anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Gülbahar & Sıvacı (2018) öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile sınıf yönetimi yeterlik algıları arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Grome, L. J., Banuelos, R. C., Lopez, M. A., Nicome, R. K., & Leaming-Van Zandt, K. J. (2018) yaptıkları bir çalışmada 5.5 saatlik ilişki merkezli iletişim kursunun, katılımcıların öz-yeterliliklerini arttırdığını bulmuşlardır. Ayrıca kursun katılımcıların yeni becerilerin öğrenilmesinde rahatlık kazandırdığı ve iyi oluşlarını arttırdığı da bulgulamışlardır. Poorbaferani, Z., Mazaheri, M. A., & Hasanzadeh, A. (2018) yaptıkları çalışmanın amacı, Naien kentinde evli kadınlar arasındaki iletişim becerileri, öz yeterlik ve öz saygı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Çalışmanın bulguları incelendiğinde Yaşam doyumu ile benlik saygısı arasında pozitif yönde düşük düzeyde, yaşam doyumu ile öz yeterlik arasında pozitif yönde orta düzeyde, yaşam doyumu ile iletişim becerileri arasında pozitif yönde düşük düzeyde, iletişim becerileri ile öz yeterlik arasında pozitif yönde orta düzeyde istatistiksel açıdan manidar bir ilişki olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak öğretmen adaylarının iletişim becerilerinin tüm bileşenlerinin öğretmenlik öz yeterlik inançlarıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının iletişim becerilerinin öğretmen öz yeterliği üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu iki değişken arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda öğretmenlerin iletişim becerilerini iyileştirme yoluyla öğretmenlik öz yeterliklerini artırma yoluna gidilebilir. Kuramsal temel dikkate alınarak eklenecek diğer değişkenlerle kurulacak modeller test edilip değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri sınanabilir.

KAYNAKÇA

Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. *Self-efficacy in changing societies*, *15*, 334.

Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied psychology: An international review*, *51*(2), 269-290.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (14. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.

Demir, S. (2018). Okul yöneticilerinin motivasyonel dili ile öğretmen öz yeterliği arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(2), 177-183.

Erden, M. (2001). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım yayınları.

Eskicumalı, A. (2011). Eğitimin temel kavramları.Y. Özden ve S. Turan (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde (1. Baskı, ss. 1-20). Ankara: Pegem Akademi.

Fidan, N. (1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education.* New York: McGraw Hill.

Celep, C. (2008). *Sınıf yönetiminde kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.

Çapa, Y., Çakıroğlu, J. ve Sarıkaya, H. (2005). The development and validation of a Turkish version of teachers' sense of efficacy scale. *Eğitim ve Bilim (Education and Science),* 30(137): 74-81.

Çiftçi, S., & Taşkaya, S. M. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının öz yeterlik ve iletişim becerileri arasındaki ilişki. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, 509-512.

Gavora, P. (2010) Slovak pre-service teacher self-efficacy : theoretical and research considerations. *The New Educational Review. 21*(2): 17-30.

Grome, L. J., Banuelos, R. C., Lopez, M. A., Nicome, R. K., & Leaming-Van Zandt, K. J. (2018). Communication Course for Pediatric Providers Improves Self-efficacy. *Plastic and Reconstructive Surgery Global Open, 6*(10).

Güçlü, N. (2000). İletişim. L. Küçükahmet (Ed.), *Sınıf yönetimi* içinde (1. Baskı, ss. 133-152). Ankara: Nobel Yayın dağıtım.

Gülbahar, B. & Sıvacı S. Y. (2018). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile sınıf yönetimi yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi,15*(1), 268-301.

Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2010). *Eğitim yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama* (S. Turan, çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kaya, A. (2017). Önsöz. A. Kaya (Ed.), *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim* içinde. (10. Baskı.). Ankara: Pegem Akademi.

Korkut Owen, F. ve Bugay, A. (2014). İletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(2).

McKay, M., Davis, M. ve Fanning, P. (2010). *İletişim becerileri.*(Çev. Edit.: Köroğlu, E.). Ankara: HYB Yayıncılık.

Olson, M. H. & Hergenhahn, B. R. (2016). *Öğrenmenin kuramları* (M. Şahin çev. ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (çalışmanın orjinali 2013'te yayımlanmıştır.)

Özdemir, N., & Özkan, G. (2018). The Investigation of the Relationship between Physical Education and Sports Teacher Candidates' Communication Skills and Their Teacher Self-Efficacy Perceptions. *Online Submission*, *11*(33), 1139-1156.

Özkan, H., Dalli, M., Bingol, E., Metin, S. C., & Yarali, D. (2014). Examining the relationship between the communication skills and self-efficacy levels of physical education teacher candidates. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *152*, 440-445.

Poorbaferani, Z., Mazaheri, M. A., & Hasanzadeh, A. (2018). Life satisfaction, general self-efficacy, self-esteem, and communication skills in married women. *Journal of education and health promotion*, *7*.

Schunk, D. H. (2009). *Öğrenme teorileri eğitimsel bir bakışla* (M. Şahin çev. ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. (Çalışmanın orjinali 2008'de yayımlanmıştır.)

Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya.* Ankara: Gazi Kitapevi

Sönmez, V. (2012). *Eğitimin tarihsel temelleri. V. Sönmez (Ed.), Eğitim bilimine giriş* içinde (9. Baskı, ss. 25-60). Ankara: Anı Yayıncılık.

Şahin, A. E. (2012). Eğitimle ilgili temel kavramlar. *V. Sönmez (Ed.*), *Eğitim bilimine giriş* içinde (9. Baskı, ss. 1-24). Ankara: Anı Yayıncılık.

Tayfun, R. (2010). *Etkili iletişim ve beden dili*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tezcan, M. (1985). *Eğitim sosyolojisi.* Anakara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tschannen-Moran, M.,& Hoy, A. W. (2001). Teacherefficacy: Capturing an elusiveconstruct. *Teaching and teacher education*, *17*(7), 783-805.

Tschannen-Moran, M., Hoy, A. W., & Hoy, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of educational research*, *68*(2), 202-248.

Yılmaz, M., Köseoğlu, P., Gerçek, C., & Soran, H. (2004). Yabancı dilde hazırlanan bir öğretmen öz-yeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uygulanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*(27).

BİREYLERİN DUYGU DÜZENLEME STRATEJİLERİNE GÖRE ŞEMA MODLARININ İNCELENMESİ[1]

STUDY OF THE SCHEMA MODES ACCORDING TO EMOTION REGULATION STRATEGIES OF INDIVIDUALS

Bekir BİTMİŞ

Kahramanmaraş Milli Eğitim Müdürlüğü, Kahramanmaraş

Doç. Dr. Ahmet Ragıp ÖZPOLAT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme stratejilerine göre şema modlarının incelenmesidir. Bu araştırmanın çalışma grubunu; 2018-2019 Öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Avşar Kampüsü'nde öğrenim görmekte olan 18 yaş üstü kolay örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 489 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma iki ya da daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığını veya var olan durumu belirlemeyi amaçladığından betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Duygu Düzenleme Ölçeği (DDÖ), Young Şema Ölçeği-Kısa Form3 (YŞÖ), ve araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Duygu düzenleme stratejileri ile ilgili ele alınan bağımsız değişkenlerin düzeylerine göre oluşturulan grupların bağımlı değişken puanlarının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz (bağımsız) örneklemler için t testi kullanılmıştır.

Araştırma sonucuna göre; Duygu Düzenleme stratejisi olarak Bastırma stratejisini kullanan bireylerin erken dönem uyumsuz şemaları yeniden düzenleme stratejisi kullananlara göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygu Düzenleme Stratejileri, Şema Modları. Bastırma

[1] Bu Çalışma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Olarak Kabul Edilen Bir Çalışmadan Üretilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate schema modes according to emotion regulation strategies of university students. The study group of this research; In the 2018-2019 academic year, a total of 489 students aged over 18 years of age were selected at the Avsar Campus of Kahramanmaraş Sütçü İmam University in Kahramanmaraş. The research was conducted in a descriptive method model as it aimed to determine the existence or the situation of the change between two or more variables.

Data were collected using the Emotion Regulation Questionnaire (ERQ), Young Schema Inventory-Short Form3, and the Personal Information Form prepared by the researcher. In order to determine whether the dependent variable scores of the groups formed according to the levels of independent variables discussed in emotion regulation strategies differ significantly, t test was used for unrelated samples. According to the results of the research; Early discordant schemas of individuals using the Suppression strategy as Emotion Regulation strategy differ from those using the reorganization strategy.

Key words: Emotion Regulation Strategies, Schema Modes. Suppression

1. GİRİŞ

Duygular farklı kategorilerde değerlendirilebilir, hafif veya yoğundur, pozitif ya da negatiftir, genel veya özeldir, kısa veya uzun sürelidir veya birincil (ilk duygusal tepki) ya da ikincildir (bir duygusal tepkinin tetiklediği) (Werner ve Gross, 2010). Hayatımızın önemli olaylarında duygular, kilit bir rol üstlenmektedirler. Lazarus (1991)'a göre duygular davranışsal ve fizyolojik birçok niteliği barındırmasının yanında öncelikle psikolojiktir. Duygular vasıtasıyla sadece yaşantılara anlam vermekle yetinmeyiz, bunun yanında kendimizi ve etkileşim kurduğumuz diğer bireyleri düzenleme yoluyla yaşama anlam katarız (Greenberg, 2004). Kişilerin psikolojik işlevselliği ve iyilik hali düşünce, duygu ve davranışlarının bir bütünüdür. İyilik halinde olduğu gibi, psikopatolojilerin en yeni modelleri kapsamında da düşünce, duygu ve davranışların birbirleri ile olan karşılıklı etkileşimine dikkat çekilmektedir. Herhangi bir psikopatoloji belirtisinin tam olarak anlaşılabilmesi için belirtinin bileşenleri olan biliş, duygu ve davranışların hem birbirleri ile olan etkileşimlerin hem de kendi içlerindeki işleyişin incelenmesi gerekmektedir. Bahsi geçen bileşenlerden duygu ve duygulanım süreçleri psikopatolojilerin diğer belirtilerine etki eden önemli faktörler olmakla birlikte, psikopatolojik bozuklukların yüzde 75'inde duygularla alakalı sorunlar önemli bir belirti olarak ortaya çıkmaktadır (Kring ve Werner, 2004). Duyguların insan hayatındaki önemi göz önüne alındığında bireyler, psikolojik ve davranışsal kapasitelerini düzenleyecek ve arttıracak stratejiler geliştirme çabası içindedir. Duygu düzenleme stratejileri, bu stratejilerden en belirgin olanlarından biridir. Duyguların dengelenmesi ve değiştirilmesi olarak tanımlananan duygu düzenleme, özellikle bireylerin amaçlarına ulaşmasına yardım eden, içsel, fiziksel, psikolojik ve sosyal duyguları düzenleme olarak ifade edilmektedir (Vimz ve Pina, 2010; akt. Rıza, 2016). İnsanın kendini tanımasının ve ruh durumunun farkına varmasının yolu, duygusal analizini yapabilmesinden geçmektedir (Tarhan, 2009). Gross ve John (2003), bireylerin duygu düzenlemede iki startejiyi kullandıklarını ifade etmektedirler. Bu startejiler yeniden değerlendirme stratejisi ve bastırma stratejisidir. Yeniden değerlendirme stratejisini kullanan bireylerin stresli durumlar karşısında daha pozitif tutumlar sergilediklerini, o duruma özgü stres faktörlerini tekrardan açıklayabildiklerini ve olumsuz duygudurumlarını değerlendirebilmek için etkin çaba gösterdiklerini ifade etmiştir. Yeniden değerlendirmeyi daha sık kullanan bireylerin daha fazla olumlu duygu hissedip dile getirdiklerini, sosyal alanda olumlu ve olumsuz her iki duygu durumunu diğer kişilerle daha fazla paylaşabildiklerini ve daha fazla yakın ilişki kurabildiklerini ifade etmiştir. Bu bireylerin depresif özelliklerinin daha düşük, öz saygılarının daha yüksek, yaşamdan aldıkları doyumun ve genel iyilik hallerinin daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Duygu düzenleme stratejisi olarak bastırmayı kullanan kişilerin ise stresli durumlar karşısında içlerindeki duyguları kamufle ettiklerini, ne hissettiklerini daha güç ayırt ettiklerini, duygudurumlarını düzenlemede daha fazla zorluk çektiklerini, duygularını daha az kabullendiklerini ve olumsuz bir durumla karşılaştıklarında sıklıkla bu durumu zihinlerinde yinelediklerini ifade etmişlerdir.

Şema kuramına göre ise dört ana şema modu kategorisi ve bunlara bağlı olarak on şema modu bulunmaktadır. İlk şema modu kategorisi çocuk modlarıdır, İncinebilir Çocuk, Öfkeli Çocuk, Dürtüsel/Disiplinsiz Çocuk ve Mutlu Çocuk olmak üzere dörde ayrılır. İşlevsel olmayan başa çıkma modları ikinci şema modu kategorisidir; Söz Dinleyen/ Teslimci, Kopuk/Korungan ve Aşırı Telafici olmak üzere üç işlevsel olmayan başa çıkma modundan oluşmaktadır. Cezalandırıcı Ebeveyn ve Talepkar Ebeveyn olmak üzere ikiye ayrılan işlevsel olmayan ebevyn modları ise üçüncü şema modu kategorsidir. Son olarak şema kuramının terapideki asıl amacı bireyin diğer modlarını değiştirerek veya iyileştirerek güçlenmensini istediği onuncu mod olan Sağlıklı Yetişkin moduna taşımaktır (Young, Klosko ve Weishaar, 2017). Şemalar kişinin sabit özellikleri iken modlar kişiliğin o anda içinde bulunduğu geçici durumlardır. Zamanın herhangi bir anında şemalar ve şema faaliyetleri mevcut hal ve davranışlarımızda baskın olurken diğerleri pasif kalabilir. Modlar şemaların ya da başa çıkma tepkilerinin tetiklenmesiyle etkin hale gelirler. Young ve arkadaşları (2017) işlevsiz bir şema modunun,

uyumsuz şema ya da baş etme tepkileri bunlara eşlik eden ve bireyin işleyişini kontrol eden acı verici duygular, kaçınma tepkileri ya da kendini yıkıcı davranışlar içinde yoğunlaştığında aktif hale geldiğini açıklamışlardır.

Aktarılanlardan yola çıkarak kişiler, bastırma duygu düzenleme stratejisini kullandığında İncinebilir Çocuk, Öfkeli Çocuk, Dürtüsel/Disiplinsiz Çocuk, Söz Dinleyen/Teslimci, Kopuk/Korungan, Aşırı Telafici, Cezalandırıcı Ebeveyn ve Talepkar Ebeveyn gibi olumsuz şema modlarınınn baskınlığını ve yıkıcı etkilerini daha çok hissedebilir ve yaşam doyum düzeyleri azalabilir. Yeniden değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan kişilerin ise daha az acı verici duygular yaşadığı göz önüne alındığında olumsuz şema modlarının tetiklenmesi azalarak Mutlu Çocuk ve Sağlıklı Yetişkin modunun baskın hale geldiği ve yaşam doyum düzeyinin yükseleceği söylenebilir.

Alanyazında kişilerin duygularını düzenleme becerilerinin çeşitli değişkenler ile ilişkisine bakılmasına rağmen, şema modları açısından ilişkinin incelenmemesi dikkat çekmiştir. Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme stratejilerinin şema modları ile ilişkisi incelenecektir. Bu ilişkinin incelenmesinin, alanyazına katkı sağlayacağı açısından da önemli olduğu düşünülmektedir. Duyguların, kişilerin hayatında her daim var olduğu ve bireyin yaşam biçimleri üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, duygu düzenleme stratejilerinin olumsuz şema modları ile bir bütün olarak ele alınması, konu ile ilgili farklı bakış açılarının oluşmasına imkan sunacağı ve ileride yapılması planlanan araştırmalar için fikir vereceği öngörülmektedir.

2. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme stratejileri ve şema modlarının incelenmesidir. Duygu düzenleme stratejilerinin şema modları üzerindeki etkileri araştırma kapsamı içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma problemine cevap aranmıştır.

Bireylerin erken dönem uyumsuz şemaları duygu düzenleme stratejilerine göre farklılaşmakta mıdır?

3. YÖNTEM

Araştırmada ilişkisel nitelikli tarama modeli kullanılmıştır. Bilindiği gibi ilişkisel araştırmalar, ilgilenilen durumla ilgili iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ve bu değişkenler arasındaki değişimleri incelemeyi amaçlayan araştırma modelleridir(Karasar, 1999).

Bu çalışmada da Duygu düzenleme stratejileri ve Şema modları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlandığı için çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

4. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırma grubunu 2018-2019 Eğitim/Öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 304'ü kadın, 185'i erkek kolay örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 489 öğrenci oluşturmaktadır. Ölçekler toplamda 501 öğrenciye uygulanmış olup eksik doldurulan 12 veri değerlendirme dışı bırakılmıştır. Araştırma grubuna ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunu Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	1	2	3	Toplam	$\bar{x}$	Çarpıklık	Basıklık

		Kadın	***Erkek***					
Cinsiyet	*η*	304	185		489			
	%	62.2	37.8		100			
		18-21	***21-24***	***24-26***				
Yaş	*η*	343	135	11	489			
	%	69.3	27.3	2.2	98,8			
Duygusal Yoksunluk						10,43	.912	.053
Başarısızlık						12,68	.944	.634
Karamsarlık						14,15	.369	-.634
Sosyal İzolasyon/ Güvensizlik						18,11	.394	-.381
Duyguları Bastırma						12,69	.415	-.379
Onay Arayıcılık						19,94	-.120	-.283
İç İçe Geçmiş Benlik						18,59	.754	.576
Ayrıcalık Yetersiz/ Özdenetim						25,20	-.221	.042
Kendini Feda						15,89	.117	-.514
Terk Edilme						10,05	.960	.647
Cezalandırılma						21,13	-.287	-.257

Kusurluluk	11,13	1.226	1.349
Tehditler Karşısında Dayanıksızlık	12,65	.568	.137
Yüksek Standartlar	9,98	.135	-.541
Duygu Düzenleme Yeniden Değerlendirme	69,45	-.464	.016
Duygu Düzenleme Bastırma	60,17	-.224	-.233

Tablo 1. incelendiğinde öğrencilerin cinsiyet dağılımına göre 304'ü (%62.2) kadınlardan, 185'nin (%37.8) ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yaş açısından öğrencilerin 341'nin (%69.3) 18-21 yaş aralığında, 135'nin (%27.3) 21-24 yaş aralığında, 11'nin (%2.2) ise 24-26 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Verilerin normallik testine ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarına ait bulgular Tablo 3.1'de verilmiştir. Normal dağılım gösteren bir veri setinde değişkenlere ait çarpıklık değerlerinin -1 ile +1, basıklık değerlerinin ise -2 ile +2 arasında olması gerektiği önerilmektedir (Huck, 2000; akt. Akbulut, 2010).

Veri setinde yer alan değişkenlerin her birinin aritmetik ortalama ile çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine ilişkin olarak Tablo 1'de verilen değerler incelendiğinde veri setinde bulunan bütün değişkenlerin uç değer bakımından önerilen değerler arasında yer aldığı ve veri setinin bu anlamda gerekli olan parametrik koşulları sağladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmada parametrik testler kullanılmıştır.

5. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Duygu Düzenleme Ölçeği, ve Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 kullanılmıştır.

5.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgilerin (yaş, cinsiyet ve öğrencisi olduğu üniversite) toplanması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

5.2. Duygu Düzenleme Ölçeği (Emotion Regulation Questionnaire, ERQ)

John ve Gross (2004) tarafından bireylerin duygu düzenleme stratejilerini ölçmek üzere gelişitirilen ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte iki tane duygu düzenleme alt boyutu bulunmaktadır. Birincisi ''Bastırma'' ve ikincisi ''Yeniden Değerlendirme'' dir. Bu genel duygu maddeleri en az bir

tane olumsuz duyguyu (üzüntü ve kızgınlık) ve bir tane de olumlu duyguyu (sevinç ve neşe) ölçecek madde içermektedir. Katılımcılar her bir duygu ifadesini 7 aralıklı Likert tipi ölçek kullanarak (aşırı miktarda ve hiç) verilen zaman diliminde hangi oranda yaşadıklarını değerlendirmektedir.
Gross ve John (2003), her iki alt boyutta test tekrar test katsayısını 0.69 olarak, iç-tutarlılık katsayılarını bilişsel yeniden değerlendirme için 0.79, baskılama içinse 0.73 olarak belirlemiştir. Test tekrar test katsayısı her iki boyutta 0.69 olarak raporlanmıştır. Ölçeği Türkçe'de ilk kullanan Yurtsever (2008) tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışması gerçekleştirilmiştir. Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması sonuçlarına göre bilişsel yeniden değerlendirme için iç tutarlılık katsayısını 0.85, baskılama içinse 0.78 olarak rapor etmiştir. Araştırmacı test tekrar test katsayılarını ise bilişsel yeniden değerlendirme için 0.88, baskılama içinse de 0.82 olarak belirlenmiştir. Başka bir araştırmada Aka (2011) iç tutarlılık katsayısını bilişsel yeniden değerlendirme için 0.85, baskılama içinse de 0.78 olarak belirlerken sırasıyla test tekrar test güvenirlik katsayılarını 0.69 ve 0.67 olarak rapor etmiştir. Ayrıca madde toplam korelasyonlarının da 0.41 ile 0.73 arasında olduğunu belirlemiştir. Bu araştırma sürecinde ise ölçeğin Crobach Alpha iç tutartlılık kat sayısı .65 olduğu ve ölçeğin güvenirlik özelliği bakımından yeterli değere sahip olduğu görülmüştür.

5.3. Young Şema Ölçeği – Kısa Form 3- YŞÖ-KF3 (Young Schema Inventory)

Young ve Brown (1990) tarafından biryelerin erken dönem uyum bozucu şemalarını değerlendirmek amacıyla oluşturulan öz bildirime dayalı bir ölçektir. Ölçeğin ilk formu 205 madde ve 16 şemadan oluşmaktadır. Daha sonra Young (1994) tarafından kısaltılarak 75 madde ve 15 şemadan oluşan bir forma dönüştürülmüştür. 2004 yılında ise Young tarafından onay arayıcılık, cezalandırıcılık ve karamsarlık olan 3 şemanın eklenmesiyle 90 maddelik 3. versiyon oluşturulmuştur.
Ölçek, 5 şema alanının altında yer alan 18 erken dönem uyum bozucu şemayı kapsamakta ve bu anlamda 18 şema boyutundan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan şema boyutları ise model tarafından önerilen beş şema alanında yer almaktadırlar. Bunlar; Her şema boyutu 5 maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların, her bir maddeyi 6'lı Likert tipi ölçek üzerinde (1=Benim için tamamıyla yanlış, 6=Beni mükemmel şekilde tanımlıyor) derecelendirmeleri istenmektedir. Bu doğrultuda en yüksek puan 30 en düşük puan ise 5'tir.Young Şema Ölçeği'nin 90 maddelik kısaltılmış formunun Türkçe formunun güvenirlik ve geçerlilik çalışması Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2009) tarafından yapılmıştır. Türk üniversite örneklemiyle yapılan çalışmada ölçeğin yorumlanabilir 14 boyuttan oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu boyutlar;
Duygusal Yoksunluk, Başarısızlık, Karamsarlık, Sosyal İzolasyon / Güvensizlik, Duyguları Bastırma, Onay Arayıcılık, İç İçe Geçme/Bağımlılık, Ayrıcalıklılık / Yetersiz Özdenetim, Kendini Feda,Terk Edilme, Cezalandırıcılık, Kusurluluk, Hastalık ve Tehditler Karşısında Dayanıksızlık, Yüksek Standartlar boyutlarıdır.
Ölçeğin Türkçe versiyonu üzerinde yürütülen güvenirlik ve geçerlik çalışmasında (Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır, 2009); test-tekrar test güvenirliğinin, şema boyutları açısından r= .66-.82 ($p<.01$), sema alanları açısından ise, r = .66-.83 ($p<.01$) arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısının ise; şema boyutları için α= .63-.80 şema alanları için de α= .53-.81 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca, faktör analizi sonucunda da yorumlanabilir düzeyde 14 faktörlü bir yapının bulunduğu gözlenmiştir. Bunlar; Duygusal Yoksunluk, Başarısızlık, Karamsarlık, Sosyal İzolasyon/Güvensizlik, Duyguları Bastırma, Onay Arayıcılık, İç İçe Geçme/Bağımlılık, Ayrıcalıklılık/Yetersiz Özdenetim, Kendini Feda, Terk Edilme, Cezalandırılma, Kusurluluk, Tehditler Karsısında Dayanıksızlık ve Yüksek Standartlar boyutlarından oluşmaktadır.
Bu araştırma sürecinde ölçeğin güvenirlik değerleri yeniden gözden geçirilmiş ve Cronbach Alpha değerinin .95 olduğu ve ölçeğin güvenirlik özelliği bakımından yeterli değere sahip olduğu görülmüştür. Sonuç olarak YŞÖ-KF3'ün Türkiye'de yürütülen klinik uygulama ve araştırma

faaliyetlerinde kullanılabilirlik açısından geçerli ve güvenilir bir değerlendirme aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

6. BULGULAR

Bireylerin erken dönem uyumsuz şemaları duygu düzenleme stratejilerine göre farklılaşmakta mıdır? Bu araştırma probleminin analizi için Duygu düzenleme stratejileri ile şema modları puanlarının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz (bağımsız) örneklemler için t testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Erken Dönem Uyumsuz Şemalarının Duygu Düzenleme Stratejileri Değişkenlerine Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analiz Sonuçları

Erken D. Uyumsuz Şemalar	Duygu Düzenleme Stratejileri	N	$\bar{X}$	*Ss*	Sd	t	p	Cohen d
Duygusal Yoksunluk	Yeniden D.	309	9,945	5,38579	487	-2,564	**,011***	**.35 (orta)**
	Bastırma	180	11,2778	5,807				
Başarısızlık	Yeniden D.	309	12,3139	5,74472	487	-1,805	,072	
	Bastırma	180	13,3278	6,39381				
Karamsarlık	Yeniden D.	309	13,822	6,19573	487	-1,550	,122	
	Bastırma	180	14,7167	6,09173				
Sosyal İ. Güvensizlik	Yeniden D.	309	17,7282	6,91206	487	-1,545	,123	
	Bastırma	180	18,7778	7,78234				
Duyguları Bastırma	Yeniden D.	308	12,1526	5,01783	486	-2,973	**,003***	**.42 (orta)**
	Bastırma	180	13,6278	5,7256				
Onay arayıcılık	Yeniden D.	309	20,3625	7,12126	487	1,699	,090	
	Bastırma	180	19,2389	6,93817				
İç İçe Geçme Bağımlılık	Yeniden D.	309	18,2071	7,44912	487	-1,389	,165	
	Bastırma	180	19,2556	8,98983				
Ayrıcalık Y. Özdenetim	Yeniden D.	309	25,6408	7,43568	487	1,683	,093	
	Bastırma	180	24,4667	7,44844				
Kendini Feda	Yeniden D.	309	16,0227	5,84287	487	,615	,539	
	Bastırma	180	15,6833	5,95277				

Terk Edilme	Yeniden D.	309	9,6893	4,56347	487	-2,118	**,035***	**.31 (orta)**
	Bastırma	180	10,6833	5,68589				
Cezalandırılma	Yeniden D.	309	21,123	6,92945	487	-,031	,975	
	Bastırma	180	21,1444	8,09588				
Kusurluluk	Yeniden D.	309	10,6764	5,2079	487	-2,329	**,020***	**.32 (orta)**
	Bastırma	180	11,9222	6,47078				
Tehditler K. Dayanıksızlık	Yeniden D.	309	12,6343	5,08936	487	-,119	,905	
	Bastırma	180	12,6944	5,86067				
Yüksek Standartlar	Yeniden D.	309	9,7249	3,72845	487	-2,008	**,045***	**.30 (orta)**
	Bastırma	180	10,4444	3,97509				

*p< .05

Tablo 2.'de üniversite öğrencilerinin Duygusal Yoksunluk, Başarısızlık, Karamsarlık, Sosyal İzolasyon/Güvensizlik, Duyguları Bastırma, Onay Arayıcılık, İç İçe Geçme Bağımlılık, Ayrıcalık Yetersiz Özdenetim, Kendini Feda, Terk Edilme, Cezalandırılma, Kusurluluk, Tehditler Karşısında Dayanıksızlık ve Yüksek Standartlar erken dönem uyumsuz şemalarının duygu düzenleme değişkenine göre karşılaştırılması amacıyla bağımsız örneklemler t-testi uygulanmıştır.

Analiz Sonuçları incelendiğinde Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Duygusal Yoksunluk boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$= 9,945) ile Bastırma Stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Duygusal Yoksunluk boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=11,2778) arasında farklılık bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -2,564, p<.05]. Farkın kaynağına bakıldığında baskın olan erken dönem uyumsuz şemaları Duygusal Yoksunluk olan bireylerin duygu düzenleme stratejisinde daha çok Bastırmayı kullandıkları söylenebilir.

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Duyguları Bastırma boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=12,1526) ile Bastırma Stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Duyguları Bastırma boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=13,6278) arasında farklılık bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -2,973, p<.05]. Farkın kaynağına bakıldığında baskın olan erken dönem uyumsuz şemaları Duyguları Bastırma olan bireylerin duygu düzenleme stratejisinde daha çok Bastırmayı kullandıkları söylenebilir.

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Terk Edilme boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=9,6893) ile Bastırma Stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Terk Edilme boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=10,6833) arasında farklılık bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -2,118, p<.05]. Farkın kaynağına bakıldığında baskın olan erken dönem uyumsuz şemaları Terk Edilme olan bireylerin duygu düzenleme stratejisinde daha çok Bastırmayı kullandıkları söylenebilir.

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Kusurluluk boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=10,6764) ile Bastırma Stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Kusurluluk boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=11,9222) arasında farklılık bulunmuştur [$t_{(487)=}$

-2,329, p<.05]. Farkın kaynağına bakıldığında baskın olan erken dönem uyumsuz şemaları Kusurluluk olan bireylerin duygu düzenleme stratejisinde daha çok Bastırmayı kullandıkları söylenebilir. Benzer şekilde Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Yüksek Standartlar boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$= 9,7249) ile Bastırma Stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Yüksek Standartlar boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=10,4444) arasında farklılık bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -2,008, p<.05]. Farkın kaynağına bakıldığında baskın olan erken dönem uyumsuz şemaları Yüksek Standartlar olan bireylerin duygu düzenleme stratejisinde daha çok Bastırmayı kullandıkları söylenebilir.

Tablo 2.'de aritmetik ortalamalar incelendiğinde bağımsız t-testi sonuçlarına göre farklılığın anlamlı çıktığı Duygusal Yoksunluk, Duyguları Bastırma, Terk Edilme, Kusurluluk ve Yüksek Standartlar erken dönem uyumsuz şema boyutlarında en yüksek ortalama grubunu Bastırma duygu düzenleme stratejisi oluşturmaktadır ve bu ortalamaların etki büyüklükleri için Cohen d etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Cohen d etki büyüklükleri katsayılarına göre çalışma sonuçları orta düzeyde bir etkiye sahiptir.

Duygu düzenleme stratejileri değişkenine göre Yeniden Değerlendirme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Başarısızlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=12,3139) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Başarısızlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=13,3278) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -1,805, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Karamsarlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=13,822) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Karamsarlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=14,7167) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -1,550, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Sosyal İzolasyon/Güvensizlik boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=17,7282) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Sosyal İzolasyon/Güvensizlik boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=18,7778) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -1,545, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Onay Arayıcılık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=20,3625) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Onay Arayıcılık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=19,2389) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ 1,699, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin İç İçe Geçme Bağımlılık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=18,2071) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin İç İçe Geçme Bağımlılık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=19,2556) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -1,389, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Ayrıcalık Yetersiz Özdenetim boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=25,6408) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Ayrıcalık Yetersiz Özdenetim boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=24,4667) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ 1,683, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Kendini Feda boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=16,0227) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Kendini Feda boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=15,6833) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ 0,615, p>.05].

Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Cezalandırılma boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=21,123) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Cezalandırılma boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=21,1444) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -0,31, p>.05]. Benzer şekilde, Yeniden Değerlendirme duygu düzenleme

stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Tehditler Karşısında Dayanıksızlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=12,6343) ile Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin Tehditler Karşısında Dayanıksızlık boyutu puan ortalamaları ($\bar{X}$=12,6944) arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur [$t_{(487)=}$ -,119, p>.05].

SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak, Duygu Düzenlemede Bastırma stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin, Duygusal Yoksunluk, Terk Edilme, Kusurluluk ve Duyguları Bastırma, Yüksek Standartlar erken dönem uyumsuz şema puan ortalamaları, Duygu Düzenlemede Yeniden Değerlendirme stratejisini kullanan üniversite öğrencilerinin erken dönem uyumsuz şema puan ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Şema Alanları ve Erken Dönem Uyumsuz Şemalar

ŞEMA ALANI	ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR
Ayrılma ve Reddedilme	**Terk Edilme/İstikrarsızlık** Güvensizlik/Suistimal Edilme **Duygusal Yoksunluk** **Kusurluluk/Utanç** Sosyal İzolasyon/Yabancılaşma
Zedelenmiş Özerklik ve Performans	Bağımlılık/Yetersizlik Hastalıklar ve Zarar Görme Karşısında Dayanıksızlık Yapışıklık/Gelişmemiş Benlik Başarısızlık
Zedelenmiş Sınırlar	Hak Görme/ Büyüklenmecilik Yetersiz Özdenetim/ Özdisiplin
Başkalarına Yönelimlilik	Boyun Eğicilik Kendini Feda Onay Arayıcılık/ Tanınma Arayıcılık
Aşırı Tetikte Olma ve Baskılama/Ketleme	Olumsuzluk/Karamsarlık **Duygusal Baskılama/Ketleme** **Yüksek Standartlar/Aşırı Eleştiricilik** Cezalandırıcılık/Acımasızlık

Tablo 3 incelendiğinde,

Araştıma sonucunda elde edilen bulgulara göre ünversite öğrencilerinin duygu düzenleme stratejileri değişkeni ile **ayrılma reddedilme şema alanında** bulunan **duygusal yoksunluk, terk edilme ve kusurluluk** erken dönem uyumsuz şemaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Parçalanmış aile kökenlerinin neden olduğu ve erken dönem yıkıcı etkilere maruz kalan bu şema alanındaki erken dönem uyumsuz şemalara sahip olan bireyler ilgi, empati, sevgi ve güvenli bağlanma gibi çekirdek duygusal ihtiayaçlarının diğerleri tarafından karşılanamayacağına inanmaktadırlar (Young ve ark., 2017; Rafaeli, Bernstein ve Young, 2017). Aktarılanlardan hareketle yakın ilişki kurmakta istikrarsızlık yaşayan, değer verilen ilişkinin birden bire bitebileceği varsayımında bulunan, onları gerçekten seven birinin olmadığını düşünen ve duygularını ifade ettiğinde sevimsiz bulunacağına inanan bu şema alanındaki duygusal yoksunluk, terk edilme ve kusurluluk erken dönem uyumsuz şemalarına sahip

bireyler araştırma bulgularını destekler nitelikte duygu düzenleme stratejilerinde sosyal beceri zenginliği sağlayarak duyguların rahatça ifadesini kolaylaştıran duygu düzenlemede yeniden değerlendirme stratejisinin yerine olumlu ve olumsuz duyguların ifadesini güçleştiren duygu düzenlemede bastırma stratejisini daha fazla kullanabilir.

Araştıma sonucunda elde edilen bulgulara göre üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme stratejileri değişkeni ile **aşırı tetikte olma ve baskılama/ketleme** şema alanında bulunan **duyguları bastırma ve yüksek standartlar** erken dönem uyumsuz şemaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Spontane gelişen duygu durumlarını baskı altında tutmaya çalışan, hayattan keyif almayarak olayların sürekli olumsuz yönlerine dikkat eden bu şema alanındaki kişiler, gerçekleşebilecek kötü durumlara karşı her zaman hazır olmayı tercih etmektedirler. Aksi halde korku, endişe ve kötümserlik gibi duyguları yoğun bir şekilde yaşarlar (Young ve ark., 2017; Rafaeli, Bernstein ve Young, 2017). Aktarılanlardan hareketle duygularını ifade etmekten eleştirilmek ve utanç yaşamak adına kaçınan, kırıldığı ya da üzüldüğü noktaları güçlükle açıklayan ayrıca duygularını deneyimlemek yerine mantıksal sınırlar çizmeyi tercih eden, katı içsel kurallar geliştirmiş bu şema alanındaki duyguları bastırma ve yüksek standartlar erken dönem uyumsuz şemalarına sahip bireylerin kınama ve utanç duygularından uzaklaşmak için duygu düzenleme yeniden değerlendirme stratejsi yerine araştırma bulgularına benzer şekilde duygu düzenlemede bastırma stratejisini daha fazla kullandıkları söylenebilir.

Bu çalışmanın sonuçları genel olarak göz önünde bulundurulduğunda duygularını bastıran ve bunları ifade etmeyen bireylerin Şema alanı olarak daha çok ayrılma ve reddedilme ile aşırı tetikte olarak kendilerini baskılama alanlarını kullandıkları söylenebilir. Yine çalışmanın literatürü göz önünde bulundurularak duygularını bastıran bireylerin bu davranışı daha çok etrafındaki bireylerin onları terk edeceğinden veya reddedeceğinden çekinerek ifade edemedikleri ancak duyguları bu yolla bastırmanın psikolojik sağlığı da olumsuz olarak etkilediği bilinmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda özellikle çalışma grubunun özelliklerinden hareketle benzer gruplarda duygularla ilgili bireylerin farkındalıklarının arttırılmasına dönük çalışmaların yapılması bireylerin psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Aka, Bt; (2011), "Perceived parenting styles, emotion recognition, and emotion regulation in relation to psychological wellbeing: Symptoms of depression, obsessive-compulsive disorder, and social anxiety",Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Akbulut, (2010), Yavuz; Sosyal Bilimlerde Spss Uygulamaları, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

Bilim, G. (2012), "Çocukluk çağı örselenme yaşantıları: Duygu düzenleme, kişilerarası tarz ve genel psikolojik sağlık açısından bir inceleme" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Psikoloji Bilim Dalı.

Çakır, Z. (2007), "Antisosyal Kişilik Bozukluğunda Erken Dönem Uyumsuz Şemalar, Algılanan Ebeveynlik Biçimleri ve Şema Sürdürücü Başa Çıkma Davranışları Arasındaki İlişkiler: Şema Terapi Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bilim Dalı.

Eldeleklioğlu, J., Eroğlu, Y,(2015), "A Turkish Adaptation Of The Emotion Regulation Questionnaire", International Journal Of Human Sciences, C.12, S.1, s.1158-1168.

Greenberg, S. L.(2002), Emotion Focused Therapy. Coaching Clients to Work Through Their Feelings, Published by American Psychological Association, Washington, DC.

Greenberg, S. L.(2004), Emotion-Focused Therapy, 4.bs., American Psychological Association Press, Washington, s.44-78.

Greenberg, S. L.(2006), "Emotion Focused Therapy: A Synopsis", Journal Contemporary Psychotherapy, C.36, s.87-93.

Greenberg, S. L. Paıvıo, C.(1997), Sandra; Working with Emotions in Psychotherapy, Newyork: Guildford Press,

Greenberg, S. L. Paıvıo, C.(2003), Sandra; Working with Emotions in Psychotheraphy, London: The Guilford Press, s. 3-107.

Greenberg, S. L.Watson, C. J.(2006), Emotion–Focused Therapy for Depression, Washington: American Psychological Association Press, s.7-270.

Greenberg, S. L. Goldman, N. R. (2008), Emotion-Focused Couples Therapy: the Dynamics of Emotion, Love, and Power, Washington: American Psychological Association, s.232-238.

Greenberg, S. L. Goldman, N. R. (2008), "The Dynamics of Emotion, Love and Power in an Emotion-Focused Approach to Couple Therapy", Person-Centered & Experiential Psychotherapies, C.7, S.4, s.279-293.

Goleman, D.(2000), İşbaşında Duygusal Zeka, çev. Banu Seçkin Yüksel, 2. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları,

Goleman, D.(2005), Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz, çev. Seda Hauser, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Gross, J. J. (1998), "Antecedent- and response-focused emotion regulation: divergent consequences for experience, expression, and physiology", Journal of Personality and Social Psychology, C.74, s.224-237.

Gross, J. J. (1998), "The emerging field of emotion regulation: An integrative review", Review of General Psychology, C.2, S.2, s.271-299.

Gross, J. J. (1999), "Emotion regulation: Past, present, future", Cognition Emotion, C.13, S.5, s.551-573.

Gross, J. J. (2001), "Emotion regulation in adulthood: Timing is everything" Current Directions In Psychological Science, C.10, S.6, s.214-219.

Gross, J. J. (2011), Handbook of emotion regulation, Guilford Press, 2011.

Gross, J. J. Levenson, W. R. (1993) "Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior", Journal of Personality and Social Psychology, C.64, S.9, s.970-986.

Gross, J. J., John, P. O. (2003), "Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being", Journal of Personality and Social Psychology, C.85, S.2, s.348-362.

Gross, J. J. Thompson, A. R. (2007), Emotion regulation: Conceptual foundations, Gross J. James (edt.), Handbook of emotion regulation (3-27), New York, The Guilford Press.

Karasar, N.(1999), Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler, Nobel Yayınevi, Ankara.

Kırıng, M. A. Werner, H. K. (2004), Emotion regulation and psychopathology, Pierre Philippot ve Robert S. Feldman, (edts.), The regulation of emotion, (359–385), Mahwah, NJ: Erlbaum.

Lazarus, S. R. (1991), Emotion and adaption, New York: Oxford University Press, Inc.

Rafaeli, E., Bernstein, D. P., & Young, J. (2013), Şema terapi-ayırıcı özellikler. Çev. HA Karaosmanoğlu, N. Azizlerli. Psikonet Yayınları.

Rıza, Ö., S., (2016), "Evli Bireylerin Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerinin Psikolojik İyi Oluşları ve Evlilik Doyumları İle İlişkisinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Işık üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Soygüt, G. Karaosmanoğlu, A. Çakır, Z. (2009), "Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme", Türk Psikoloji Dergisi, C.20, S.1, s.75-84.

Tarhan, N. (2009), Duyguların Dili, 6. bs., Timaş Yayınları, İstanbul.

Werner, K. Gross, J. J. (2010), Emotion regulation and psychopathology, Ann M. Kring and Denise M. Sloan, (edts), Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment, (13-37), New York: The Guilford Press,

Yiğit, A., Özpolat, A., R., Kandemir, M., (2014) "Emotion Regulation Strategies as a Predictor of Life Satisfaction in University Students", Psychology, C.5, S.6, , s.523-532.

Young, E. J. (1990), Cognitive Therapy for Personality Disorders, Sarasota, FL: Professional Resources Press.

Young, E. J. (1994), Cognitive Therapy for Personality Disorders: A Schema Focused Approach, Sarasota, FL: Professional Resources Exchange, Inc.

Young, E. J. (1999), Cognitive Therapy for Personality Disorders: A Schema Focused Approach, (rev. ed.), Sarasota, FL: Professional Resources Press.

Young, E. J. Klosko, S. J. Weıshaar, E. M. (2017) Şema Terapi,Tahir Özakkaş (edt), çev. Tuğrul Veli Soylu, Litera Yayıncılık, İstanbul.

Yurtsever, G.(2008), "Negotiators' profit predicted by cognitive reappraisal, suppression of emotions, misinterpretation of information, and tolerance of ambiguity", Perceptual and Motor Skills, C.106, 2008, s.590-608.

AHISKA TÜRKLERİNİN AD VERME GELENEKLERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF MESKHETIAN TURKS' TRADITION OF NAME GIVING

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDOĞDU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Figen GÜRSOY
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırma, Ahıska Türklerinin ad verme geleneğinin durumu hakkında fikir edinmek, bu geleneğin Ahıska Türklerinin yaşadıkları toplumsal ve kültürel değişmelerden ne ölçüde etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla araştırmaya, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenen, en az üç yıldır Türkiye'de yaşayan, Türkçe bilen, en az bir çocuğu olan, çocuklarından en az biri okul öncesi eğitime devam eden ve araştırmaya gönüllü katılan anneler dahil edilmiştir. Katılımcıların ad verme geleneklerine yönelik görüşleri, araştırmacılar tarafından geliştirilen açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Görüşme formunda, çocuklarına verdikleri isimlerin ne/neler olduğu, isim verirken nelere dikkat ettikleri, çocuklarına isimleri kim/kimlerin vermesi gerektiği, Türkiye'ye geldikten sonra ad verme geleneklerinin değişip değişmediği, Türkiye'de en çok beğendikleri erkek ve kız isimlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Görüşmeler, annelerin çocuklarına almaya geldikleri zaman dilimlerinde ve okula davet edilerek uygun bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, Ahıska Türklerinin çocuklarına verdikleri adların daha çok dini inanışlarını yansıttığı, isim koyarken dini inanışlarına uygun olmasına ve büyüklerin isimleri olmasına dikkat ettikleri, çocuklarına isimleri daha çok büyüklerin ve kendilerinin vermesi gerektiği, önemli bir kısmının Türkiye'ye geldikten sonra isim verme geleneklerinin değiştiğini ifade etmelerine rağmen Türkiye'de en çok beğendikleri isimler de benzer şekilde dini inanışların etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ad verme, çocuk, Ahıska Türkü, kültür, göç

ABSTRACT

This study was carried out with the aim of having an idea about Meskhetian Turks' tradition of name giving and determining to what extends this tradition was influenced by the social and cultural changes that Meskhetian Turks experienced. To this end, mothers, who were determined with one of the purposeful sampling methods; criterion sampling, have lived in Turkey at least for three years, can

speak Turkish, have at least one child, whose at least one child continue pre-school education and who participated in the study voluntarily, were included in the study. The participants' views on the tradition of name giving were obtained via semi-structured interview form which consisted of open-ended questions and developed by the researchers. In the interview form there are questions to determine the followings; what are the names they gave to their children, what did they take into consideration while giving name to their children, who should give the names to the children, whether their tradition of name giving changed after they came to Turkey or not, what are the boys' and girls' names they like most in Turkey. The interviews were carried out in the time slice that the mothers came to take their children from the school, the mothers were invited into the school and they were interviewed in a suitable place inside the school. As a result of the study it was found that; the names given by Meskhetian Turks to their children mostly reflect their religious beliefs, they take the religious beliefs and their elders' names into consideration while giving name to their children, mostly their elders or the parents themselves give names to their children, although many of them stated that the tradition of name giving changed after they came to Turkey, their religious beliefs are still effective in the names they like most in Turkey.

Key Words: Name giving, child, Meskhetian Turk, culture, immigration

Giriş

Adlar, toplum ile birey arasında bir nevi sembolik sözleşmedir. Sözleşmenin bir tarafından bakıldığında, bir isim vererek toplum bireyin varlığını onaylar ve bu kişiye karşı sorumluluklarını kabul eder. Bu isim çocuğu diğerlerinden ayırır; Böylece toplum, çocuğa diğer insanlarınkinden farklı ihtiyaç ve duyguları olan biri olarak görür (Deluzain, 1996). Ayrıca adlar, çocukların bireysel kimliklerinin gelişimine katkı sunmakta, çocuklar kendilerini adlarıyla özdeşleştirerek adlarına özgü davranışlar sergileyebilmektedir. Çocuğa ad verilirken, cinsiyet, erkek ya da kız çocuk beklentisi, başka bir çocuk istenmediğini bildirme, koruma, büyüklerin adını koyma, kardeşlerin adlarıyla uyumlu olma, dini ve tarihi anlam içerme ve yaşanılan toplumsal bir olayın etkisi gibi durumlar dikkate alınmaktadır (Uca, 2004).

Adlar davranış üzerinde önemli etkiler bırakabilmektedir (Hargreaves, Colman ve Sluckin, 1983). Çocuğun adına verilen anlam, kişiliğinin gelişmesinde önemli etki bırakır (Calp, 2014). Başarı, sıcaklık, ahlak, popülerlik, neşelilik ve erkeklik – kadınlık gibi çeşitli özellikler üzerinde etkili olabilir (Mehrabian, 2001). Adlar kişilerin inancını, sanat zevkini, duygu ve düşünce dünyasını, değer ölçülerini yansıtır (Uysal, 2017). Adlar, bireyin kültürel ve bireysel kimliğini yansıtmasıyla beraber insanoğlunu belirli kılarak karışıklığı ve yanlışlığı önler ve ilişkileri düzenler (Sarıtaş, 2009). Adlar, ırk, etnik köken, cinsiyet ve sınıf gibi sosyal kategorileri teşhis edebilir.

Ad kullanımı her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da sosyal, kültürel ve hukuki bir işleve sahiptir. Kişilere bir taraftan bir kimlik kazandıran öte yandan toplumun diğer üyeleriyle çeşitli sosyal ve kültürel ilişkileri sürdürme imkânı sağlayan ad kullanımı, bireylere hukuki ve sosyal bir statü de kazandırmaktadır (Calp, 2014). Ad vermede konusunda eğilim toplumdan topluma değişme göstermektedir. Türklerde ad verme geleneği toplum hayatını belirleyen, yönlendiren ve kuran bir işleve sahiptir. Türk dünyasında ad verme geleneği büyük oranda ortak nitelikler gösterir (Alkaya, 2001). Özellikle, uzun yıllardan beri göç serüveni yaşayan Ahıskalı Türklerin, çocuklarına ad verme konusunda ne tür etmenlerden etkilendikleri ve çocukların adlarının kimler tarafından verildiği merak konusu olmuştur. Toplumundaki adlar ve ad verme geleneğinin durumu hakkında fikir edinmek, bu geleneğin yaşanan toplumsal ve kültürel değişmelerden ne ölçüde etkilendiğini belirlemeye yardımcı olabilir (Uysal, 2017). Ahıskalı Türklerin çocuklarına ad verme konusundaki görüşlerinin belirlenmesi, hem kültürleri ve aile yaşantıları konusunda hem de göç yaşantısının isim verme geleneklerine etki edip etmediği konusunda fikir verebilecektir. Bu doğrultuda araştırmada Ahıska Türkü annelerin ad verme geleneklerinin incelenmesi ve göç ettikten sonra ad koyma konusundaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel veri toplama tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, ürünlerden ya da çıktılardan daha çok süreç ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla nitel araştırmalar- da anlamlar önem taşımaktadır (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Araştırmada bu tekniklerden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler sahip olduğu belli düzeydeki standartlığı ve esnekliği nedeniyle, yazmaya ve doldurmaya dayalı testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırması ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olması nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunun belirlemesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, örneklemin problemle ilgili olarak belirlenen niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesneler ya da durumlardan oluşturulmasıdır (Büyüköztürk ve ark., 2008). Araştırmaya, Erzincan ilinin Üzümlü ilçesinde ikamet eden Ahıska Türkü anneler arasından, en az üç

yıldır Türkiye'de yaşayan, Türkçe bilen, en az bir çocuğu olan, çocuklarından en az biri okul öncesi eğitime devam eden ve araştırmaya gönüllü katılan annelerden 25 Ahıska Türkü anne dahil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda, Ahıska Türkü annelerin çocuklarına koydukları isimlerin ne/neler olduğu, ad koymada etkili faktörlerin ne/neler olduğu, Türkiye'ye geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediği, çocuğa kim/kimlerin ad koyması gerektiği, Türkiye'de en çok beğendikleri isimlerin ne/neler olduğunu belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme sorularının hazırlanmasında; soruların kolaylıkla anlaşılması ve çok boyutlu olmaması, yanıtlayıcıyı yönlendirici olmaması gibi ilkelere dikkat edilmiştir (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Hazırlanan görüşme formunun amaca ne derece hizmet ettiği, anlaşılırlığı ve uygulanabilirliğini kontrol etmek amacıyla alan uzmanlarının görüşlerine sunulmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, katılımcıların kendilerini rahat ifade edebileceği ve ses kaydı yapılabilecek ortamlarda, kendilerinin çocuklarına almaya geldikleri ve okula davet edildikleri zaman dilimlerinde toplanmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ya da not alma tekniği kullanılarak yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz; elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, görüşülen bireylerin görüşlerinin çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntıların kullanıldığı ve elde edilen sonuçların neden- sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlandığı analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Bulgular

Bu bölümde verilerin analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgular rapor edilmiştir.

1.Araştırmaya dahil edilen annelerin erkek çocuklarının isimlerinin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin erkek çocuklarına verdikleri adların dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ahıska Türkü annelerin erkek çocuklarına verdikleri adların dağılımı

Ad	Frekans	Ad	Frekans
Yusuf	3	Meheddin	1
Muhammed	2	Rasim	1
Abdullah	2	Adnan	1
Ali	2	Albert	1
Hasan	1	Alibek	1
Hüseyin	1	Adil	1
Mikail	1	Onur	1
Mahmut	1	Mürsel	1
Ömer	1	Yahya	1
Muraddin	1	Murat	1
Mustafa	1	Musa	1
İsrafil	1	Medat	1
Yunus	1		

Tablo 1'de görüldüğü gibi annelerin çocuklarına en çok verdikleri erkek isimlerin Yusuf (f=3), Muhammed (f=2), Abdullah (f=2) ve Ali (f=2) olduğu görülmektedir. Bir ismin ise "Albert" yabancı isim olduğu görülmektedir.

2.Araştırmaya dahil edilen annelerin kız çocuklarının isimlerinin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin kız çocuklarına verdikleri adların dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ahıska Türkü annelerin kız çocuklarına verdikleri adların dağılımı

Ad	Frekans	Ad	Frekans
Zeynep	2	İlmire	1
Zöhre	2	Rana	1
Halide	1	Rahşan	1
Naile	1	Saniye	1
Zemire	1	Mardan	1
Nermine	1	Elifnur	1
Livaza	1	Aylin	1
Firuzan	1	Aysel	1
Sevda	1	Esma	1
Emine	1	Sevgi	1
Gülnaz	1	Derya	1
Selver	1	Melek	1
Züleyha	1	Fatime	1
Lütfiye	1	Dinara	1
Hanım	1	Nuray	1
Çiçek	1		

Tablo 2'de görüldüğü gibi annelerin çocuklarına en çok verdikleri kız isminin Zeynep (f=2) ve Zöhre (f=2) olduğu görülmektedir.

3.Araştırmaya dahil edilen annelerin ad koymasında etkili faktörlerin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin ad koymasında etkili olan faktörlerin dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ahıska Türkü annelerin ad koymasında etkili olan faktörlerin dağılımı

Ad koymada Etkili Faktörler	Frekans
Dini İnanışlar	12
Kişisel beğeni	5
Büyüklerin ismi olması	4
Türk ismi olması	2
Kardeşlerin ismine uyumlu olması	1
Modern isim olması	1

Tablo 3'te görüldüğü gibi Ahıska Türkü annelerin çocuklarına isim koymada en çok dini inanışların (f= 12), kişisel beğenilerin (f=5) ve büyüklerin ismi olmasının (f=4) etkili olduğu belirlenmiştir.

4.Araştırmaya dahil edilen annelerin Türkiye'ye geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediği görüşüne ilişkin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin Türkiye'ye geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediği görüşüne ilişkin dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ahıska Türkü annelerin Türkiye'ye geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediği görüşüne ilişkin dağılımı

Ad koyma Geleneğinin Değişimi	Frekans
Değişmedi	13
Değişti	12

Tablo 4 incelendiğinde Ahıska Türkü annelerin Türkiye'ye geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediğine ilişkin soruya 13'ü değişmediğini dile getirirken 13'sinin ad koyma geleneklerinin değiştiğini ifade ettiği görülmüştür.

5.Araştırmaya dahil edilen annelerin çocuklara isimlerini kim/kimler vermeli sorusuna yönelik elde edilen sonuçlara ilişkin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin çocuklara isimlerini kim/kimler vermeli sorusuna yönelik elde edilen sonuçlara ilişkin dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ahıska Türkü annelerin çocuklara isimlerini kim/kimler vermeli sorusuna yönelik elde edilen sonuçlara ilişkin dağılımı

İsimleri Kim/kimler vermeli	**Frekans**
Büyükler	16
Kendisi	6
İlk çocuğa büyükler diğerlerine anne babası	3

Tablo 5 incelendiğinde Ahıska Türkü anneler çocukların isimlerini kim/kimler vermeli sorusuna en çok büyüklerin (f=16) ve kendilerinin (f=6) isim vermeleri gerektiği şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir.

6.Araştırmaya dahil edilen annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri erkek isimlerine ilişkin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri erkek isimlerine ilişkin dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri erkek isimlerine ilişkin dağılımı

Ad	**Frekans**	**Ad**	**Frekans**
Muhammed	3	Süleyman	1
Ali	3	Fatih	1
Yusuf	2	Selman	1
Osman	2	Abbas	1
Emir	2	Savaş	1
Musa	1	Davut	1
İsa	1	İsmail	1
Yunus	1	Abdullah	1
Emre	1	İbrahim	1

Tablo 6 incelendiğinde Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri isimlerin Muhammed (f=3), Ali (f=3), Yusuf (f=2), Osman (f=2) ve Emir (f=2) olduğu görülmektedir.

7.Araştırmaya dahil edilen annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri kız isimlerine ilişkin dağılımı

Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri kız isimlerine ilişkin dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri kız isimlerine ilişkin dağılımı

Ad	Frekans	Ad	Frekans
Ayşe	3	Çiçek	1
Zeynep	3	Firuza	1
Elif	2	Safiye	1
Fatma	2	Nuray	1
Emine	1	Gülcemal	1
Rabia	1	Hürgüzel	1
Hatice	1	Sevgi	1
Meryem	1	Melek	1
Zöhre	1	Fadime	1
Reyhan	1		

Tablo 6 incelendiğinde Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri isimlerin Ayşe (f=3), Zeynep (f=3), Elif (f=2) ve Fatma (f=2) olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında Ahıska Türkü en az üç yıldır Türkiye'de yaşayan, en az bir çocuğu olan ve çocuklarından en az biri okul öncesi eğitime devam eden 25 anne ile görüşme yapılmış ve görüşme kapsamında çocuklarının isimlerinin ne olduğu, ad koyarken nelere dikkat ettikleri, Türkiye'ye

geldikten sonra ad koyma geleneklerinin değişip değişmediği, çocuklara kim/kimlerin ad koyması gerektiği ve Türkiye'de en çok beğendikleri erkek ve kız isimlerin neler olduğuna yönelik sorular sorulmuş ve elde edilen sonuçlar aşağıda tartışılmıştır.

Ahıska Türkü annelerin çocuklarına verdikleri kız ve erkek isimler incelendiğinde dini inanışlara göre isim verme geleneğinin baskın olduğu görülmektedir. Bu sonuç Ahıska Türklerinin çocuklarına Türk adlarını vermede Türk kültüründen çok dini inanışlarının etkili olduğunu göstermektedir. Kendi diline ve kültürüne ait ad verme millî kimliğin, kültürün ve dilin korunmasına, geliştirilmesine ve gelecek nesillere aktarılmasına hizmet etmektedir. Ancak Türk kültüründe çocuğun korunması, sağlıklı, zengin ve başarılı bir insan olması çocuğun adı ile kaderi arasında bir bağ olduğu düşünüldüğünden inanışlara göre isim verme geleneğinin daha etkili olduğu söylenebilir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra önce dine ait adları ve daha sonra da bu dinle ilgili kişi adlarını çocuklarına ad olarak koymaya başlamışlardır. Ahıska Türkleri de bu adları günümüzde yaygın olarak kullanmaktadır (Aliyeva Esen, 2009).

Ahıska Türkü anneler çocuklara ad koymalarında dinin inanış, kişisel beğeni, büyüklerin ismi olması, Türk ismi olması, kardeşlerin ismine uygun olması ve modern isim olması gibi faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ad koymada, ailede doğan çocukların yaşayıp yaşamaması, çok çocuğa son verme isteği ve modaya uyma anlayışı, çocuğun doğduğu gün, topluma yön veren ulu ve bilge kişilerin adları, atalara duyulan saygı, ad verecek anne, baba veya diğer aile büyüklerinin duyguları, düşünceleri, inançları, izlenimleri, birikimleri, özlemleri, umutları, beklentileri ve yıllar içinde oluşmuş geleneklerin etkili olduğu belirtilmektedir (Yeşildal, 2018; Uca, 2004). Uysal (2017), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada öğrenciler, ileride çocuklarına koyacakları adın güzel ve anlamlı olmasını, dinî bir anlamının bulunmasını, Kur'an'da geçmesini, aile büyüklerinden birinin veya vefat etmiş bir yakınının anısını yaşatmasını, tarihî şahsiyetleri hatırlatmasını, Türkçe olmasını, Türk tarih ve mitolojisindeki adlar arasında yer almasını, modern/popüler/farklı olmasını, hayranı olunan kişilerin (siyasetçi, sanatçı, sporcu vb.) adı olmasını, doğadaki varlıklardan birinin adı olmasını ve diğer çocukların adlarıyla uyum sergilemesini dikkate alacaklarını belirtmişlerdir.

Ahıska Türkü annelere çocukların adlarını kimlerin koyması gerektiği sorulmuş; büyükler, kendileri ve ilk çocuğa büyükler diğerlerine anne-babasının koyması gerektiğini belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi Ahıska Türklerinde büyüklerin görüşlerine ad koyma konusunda çok önem verilmektedir. Uysal (2017), ad koymada anne –babanın ve diğer büyüklerin etkin olduklarını ortaya koymuştur.

Ahıska Türkü anneler Türkiye'ye geldikten sonra ad verme geleneklerinin değişip değişmediğini yönelik soruya, çoğunluğu değişmediğini ifade etmesine rağmen, önemli bir kısmı ise değiştiğini ifade etmiştir. Göçle eden toplulukların göç ettikleri yerdeki insanların dili, kültürü ve sosyal yaşantısını etkilediğini gibi o toplumun yapısından kendileri de etkilenmektedir. Bununla birlikte Ahıska Türklerinin kendi kültürlerini korumada dirençli bir yapı gösterdikleri de söylemek mümkündür. Ahıska Türkleri, birçok kez sürgüne uğramalarına rağmen dünyadaki varlıklarını örf adet ve inançlarında hiçbir şekilde ödün vermeden devam ettirmişlerdir (Seferov ve Ayhan, 2008).

Ahıska Türkü annelerin Türkiye'de en çok beğendikleri erkek ve kız isimleri incelendiğinde, daha çok dini inanışlarına uygun isimleri beğendiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Ahıska Türkü annelerin önemli bir kısmı, Türkiye'ye göç ettikten sonra ad verme geleneklerinin değiştiğini ifade etmesine rağmen en çok beğendikleri isimlerin dini inanışlarına uygun isimler olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye'de en çok beğendikleri isimlerin bazılarının ise kendi kültürlerinde sıklıkla kullanılan isimler (Örneğin; Muhammed, Abbas, Çiçek gibi) olduğu tespit edilmiştir (Aliyeva Esen, 2009).

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Türkiye'de çocuklara verilen isimlerle Ahıska Türklerinin verdikleri isimlerin ve anlamlarının karşılaştırılması, Türkiye'deki ailelerin Ahıska Türklerinin isim koyma geleneklerinden etkilenip etkilenmediklerinin belirlenmesi, daha uzun süredir Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin çocuklarına verdikleri isimlerin incelenmesi ve farklı ülke ve bölgelerde yaşayan Ahıska Türklerinin çocuklarına verdikleri isimlerin incelenmesine yönelik araştırmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Aliyeva Esen, M. (2009). Ahıska Türklerinde Kişi Adları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (16), 167-186.

Alkaya, E. (2001). Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), 1-25.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri (14. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.

Calp, M. (2014). Kişi Adları Üzerine Dilbilimsel Bir Çalışma (Ağrı İli Örneği). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (52), 27-49.

Deluzain, H. E. (1996). Names and personal identity. Behind the name: the etymology and history for first names.

Hargreaves, D. J., Colman, A. M., & Sluckin, W. (1983). The attractiveness of names. *Human Relations*, *36*(4), 393-401.

Mehrabian, A. (2001). Characteristics attributed to individuals on the basis of their first names. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 127, 59–88.

Sarıtaş, S. (2009). Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar Ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 12 (21), 422-433.

Seferov, R., & Ayhan, A. K. I. Ş. (2008). Sovyet döneminden günümüze Ahıska Türklerinin yaşadıkları coğrafyaya göçlerle birlikte genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 393-411.

Yeşildal, Ü. Ü. Y. (2018). Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri. *Millî Folklor*, *30*(119), 48-59.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11 (2), 635-650.

Uca, A. (2004). Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *11*(23), 145-150.

Uysal, İ.N. (2017). Adlar Ve Ad Verme Geleneği Üzerine Bir Araştırma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Örneği. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 60, 687-704.

TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

IMMIGRANT CHILDREN REGARDING EVALUATION OF GRADUATE THESIS MADE IN TURKEY

Prof. Dr. Figen GÜRSOY
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi
Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYSU
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDOĞDU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO
Prof. Dr. Neriman ARAL
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi

ÖZET

Çalışmada Türkiye'de göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi, yapılan çalışmaların yapıldığı yıl, üniversite, enstitü, çalışmanın türü ve konusunun belirlenmesi ve alanda yapılacak çalışmalarla ilgili önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Bu araştırma tarama modelinde olup betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak epistemolojik doküman analizi kullanılmıştır. Bu amaçla çalışmaya 1998 yılından bu yana Türkiye'de yapılmış ve Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi internet sitesinden "göçmen çocuk, göç çocuk, sığınmacı çocuk, mülteci çocuk" anahtar kelimeleri ile taranarak tam metnine ulaşılabilen lisansüstü tezler dahil edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre 1998 yılından bu yana yapılan lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: göçmen çocuk, lisansüstü tezler, yüksek lisans tezi, doktora tezi, tez inceleme

ABSTRACT

This study postgraduate been dealing with migrant children in Turkey thesis, made the year of the study, university, institute, aimed to determine the type and subject of study and submission of proposals for the work to be done in the area. This research is a survey model and descriptive method is used. Epistemological document analysis was used as data collection method in the research. For this purpose Since 19889, made in Turkey and Institutions of Higher Education from the National Thesis Center website "children of immigrants, immigration, child, children refugees, refugee children" keywords graduate could reach the full text scanned with a thesis were included. According to the findings obtained from the research, it has been determined that the majority of the postgraduate theses since 1998 are master's theses.
Key Words: immigrant child, graduate theses, master thesis, doctoral dissertation, dissertation review

1.GİRİŞ

Göç, göç yaşantısıyla ilişkili olan tüm bireyler üzerinde etkiler bırakan en önemli toplumsal olaylardan biridir. Çoğu zaman ekonomik nedenler veya kendi isteğiyle yasal olarak ülkesini terk edip diğer ülkeye yasal yollardan giriş yapıp yasalar çerçevesinde o ülkede yaşayan bireye ise göçmen (Deniz, 2014), ebeveynlerinden en az birinin göçtüğü ülkede doğmayan çocuklara da göçmen çocuk denilmektedir (Nacar ve Özer, 2017).

Günümüzde göç olayları yoğun olarak görülmekte, göçmen ailelerin göç etikleri yerlerde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Ailelerin yaşadıkları göç olayları, özellikle çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır (Aydoğdu, 2019; Gürsoy, Aydoğdu, Aysu, Aral, 2017; Zhu, 2001). Bu etkiler çocukların yalnızlığa itilmeleri, kendilerini değersiz hissetmeleri, bulundukları ortamlarda uyum sorunu yaşamaları, geleceğe yönelik beklentilerinin düşük olması ve dil sorunu nedeniyle okulda başarısızlık göstermeleri (Geçkil, Aldem, Kaleci, 2017; Gürsoy, Aydoğdu, Aysu, Aral, 2017) gibi sorunlar yaşamaları, eğitime erişememeleri (Chen, Feng, 2013), çeşitli sağlık sorunları (Aydın, Şahin, Akay, 2017; Karadağ ve Altıntaş, 2010; Lu, Lin, Vikse, Huang, 2016; Markkula, Cabieses, Lehti, Uphoff, Astorga, Stutzin, 2018; Parellada, Funge, Boye, Norredam, 2019) şeklinde sıralanabilir. Göçmen çocukların çocuk hakları çerçevesinde muamele görmeleri ve beslenme, barınma ve sağlık hizmetleri gibi temel hizmetlerden faydalanmaları için üniversiteler, hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarının hem küresel hem de ülkeler düzeyinde daha yoğun çabasına ihtiyaç bulunmaktadır (Karadağ ve Altıntaş, 2010; Zhu, 2001). Özellikle üniversitelerde göçün çocuk ile ilişkisine dair pek çok çalışma yapılmaktadır. Ancak göçmen çocuklarla ilgili önemli noktalara değinen, alana yenilik getiren daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle göçmen çocuklarla ilgili araştırmaların eğilimlerini belirlemede, önemli bir veri kaynağı olan lisansüstü tezlerden yararlanılabilir. Göçmen çocuklarla ilgili yapılacak çalışmaların incelenmesi sonucu elde edilen bilgilerle göç ve çocuk olgusuna dair araştırmaların yönünün belirleneceği, araştırmacılara, akademisyenlere, hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarına önemli bilgiler sunulacağı da düşünülmektedir. Belirtilen gerekçe çerçevesinde bu çalışmada Türkiye'de göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

Türkiye'de göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesini amaçlayan araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu ve verilerin toplanması ve analizi gibi başlıklara yer verilmiştir.

2.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırmada, çalışmaların eğilimlerinin nasıl olduğunun betimlenmesi ve var olan durumun yorumlanması amaçlandığı için, nitel araştırma türlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Döküman analizi, basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve İnternet üzerinden ulaşılan) materyalleri incelemek veya değerlendirmek için sistematik bir prosedür olup nitel araştırmalardaki diğer yöntemler gibi, anlam çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını içermekte (Bowen, 2009), çalışmada hedeflenen olay ya da olgular ile ilgili bilgi bulunduran yazılı kaynakları analiz etmektedir (Şimsek, 2009).

2.2.ÇALIŞMA GRUBU

Bu çalışmanın evrenini 1998 yılından çalışmanın yapıldığı tarih olan 2019 yılına kadar göçmen çocuklar konusunu içeren Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'nun internet sitesinde yayınlanmış tüm tezler oluşturmaktadır. Çalışma grubunu ise, "göçmen çocuk, göç çocuk, sığınmacı çocuk, mülteci çocuk" anahtar kelimelerini içeren 45 yüksek lisans ve 5 doktora olmak üzere 50 tez oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan tezlerin tez numaraları ekte sunulmuştur.

2.3.VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Bu araştırmada elde edilen veriler doküman analizinde yer alan kodlama yöntemine göre kodlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya dahil edilen tezlerin incelenmesinde kullanmak üzere bir "Tez İnceleme Formu" oluşturulmuştur. Formda tezlere ilişkin olarak üniversite, enstitü, yıl ve konuların eğilimi

kategorileri bulunmaktadır. Tezlerdeki veriler formda belirlenen kategorilere göre analiz edilerek grafiklere dönüştürülmüş ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Türkiye'de göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada lisansüstü tezlerin yapıldıkları üniversiteye göre dağılımı Şekil 1'de verilmiştir.

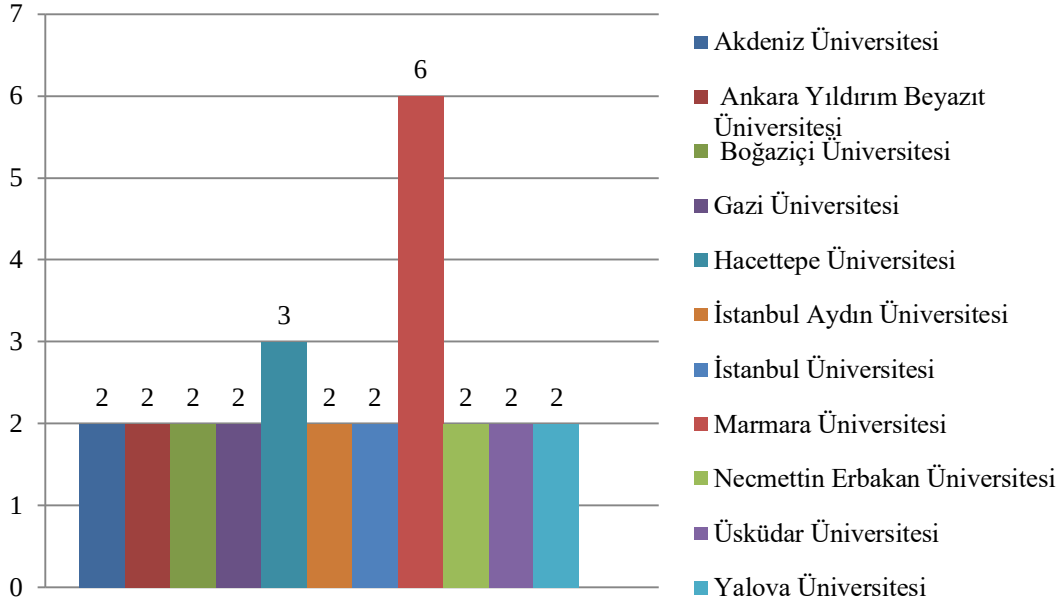

Şekil 1. Göçmen Çocuklar ile ilgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Üniversiteye İlişkin Dağılımları

Şekil 1 incelendiğinde göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin üniversiteler arası dağılımında Marmara Üniversitesi ilk sırada (6) olup, bu sıralamayı Hacettepe Üniversitesi (3) izlemektedir. Akdeniz Üniversitesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Üsküdar Üniversitesi ve Yalova Üniversitesinde yapılan lisansüstü tezlerin sayısının birbirine eşit olduğu saptanmıştır. Ayrıca Ahi Evran Üniversitesi, Amasya Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Beykent Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Harran Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Nevşehir Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ufuk Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesinde ise birer adet lisansüstü çalışma bulunduğu görülmüştür.

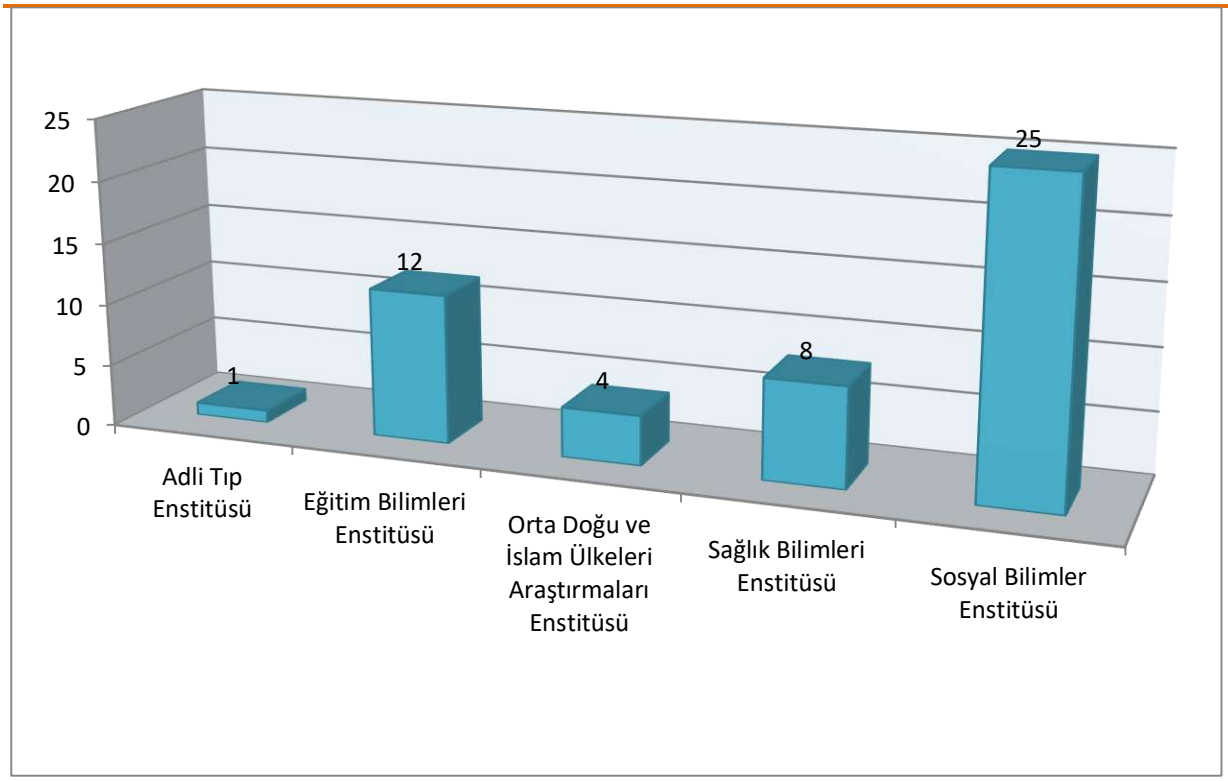

Şekil 2. Göçmen Çocuklar ile ilgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Enstitüye İlişkin Dağılımları

Şekil 2 incelendiğinde lisansüstü tezlerin çoğunluğunun (25) Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapıldığı görülmüştür. Bunun yanında Eğitim Bilimleri Enstitüsü (12), Sağlık Bilimleri Enstitüsü (8), Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü (4) ve Adli Tıp Enstitüsünde de (1) göçmen çocuklar ile ilgili tezlerin yapıldığı görülmektedir.

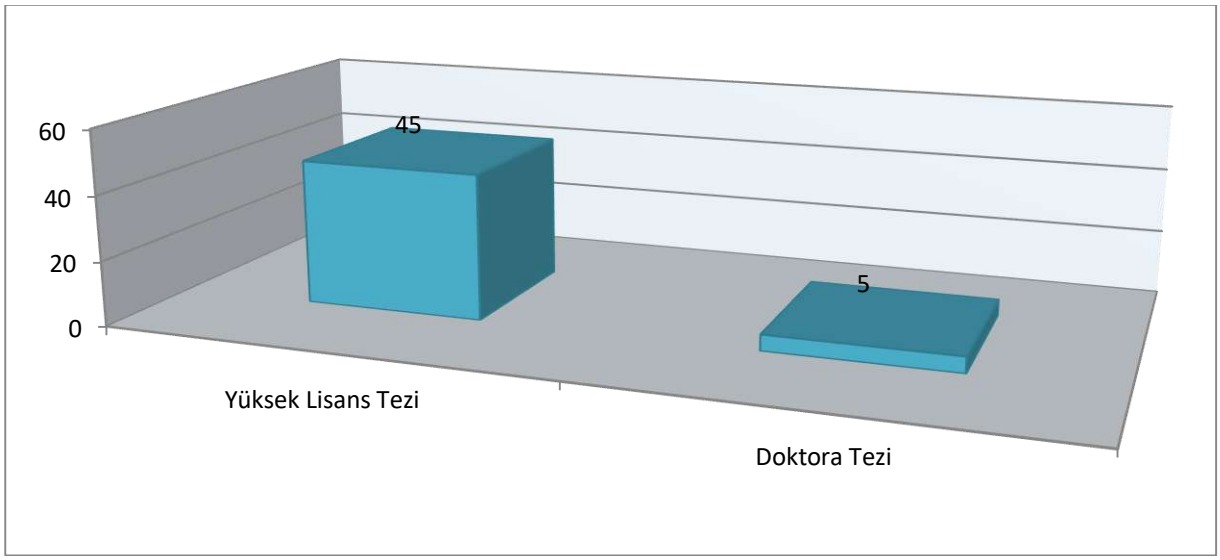

Şekil 3. Göçmen Çocuklar ile ilgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Türlerine İlişkin Dağılımları

Şekil 3'e göre lisansüstü tezlerin 45'inin yüksek lisans, 5'inin doktora tezi olduğu bulunmuştur.

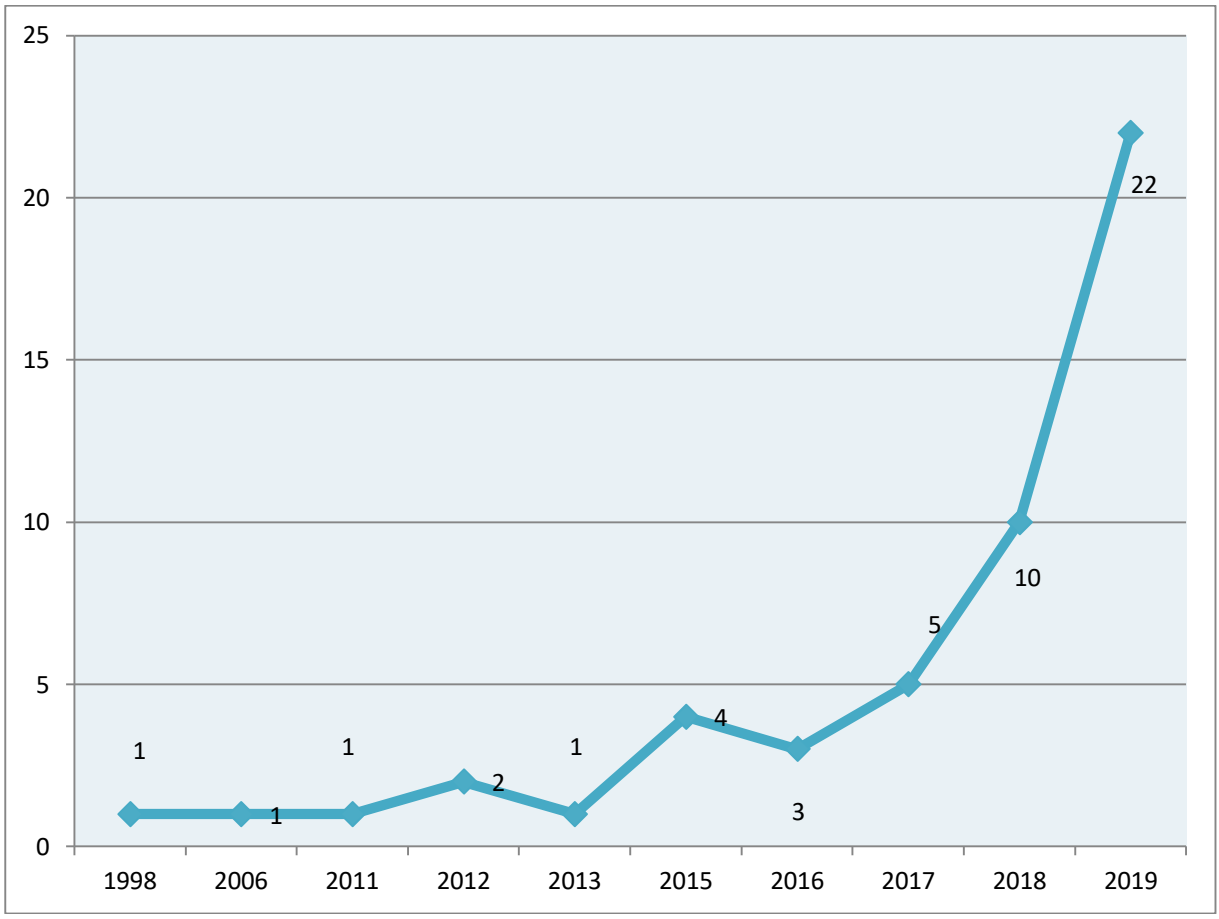

Şekil 4. Göçmen Çocuklar ile ilgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 4'e göre göçmen çocuklar ile ilgili ilk lisansüstü tezin 1998 yılında yapıldığı, 2015 yılından itibaren bu konuya her yıl yer verildiği saptanmıştır.

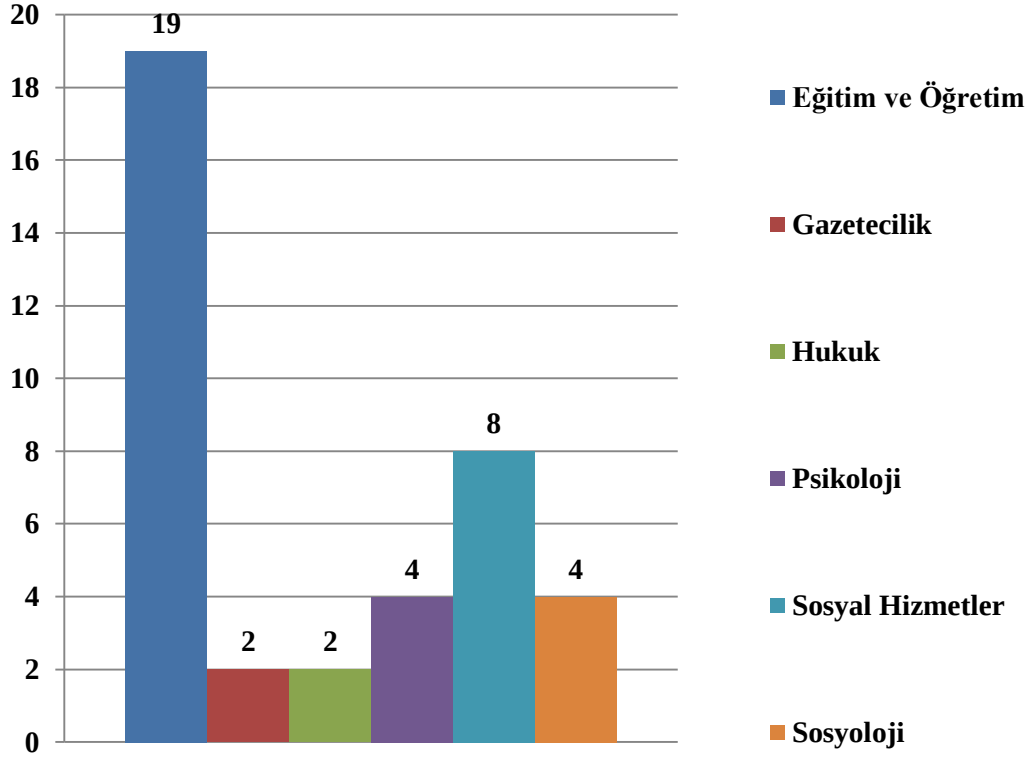

Şekil 5. Göçmen Çocuklar ile ilgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Konularına İlişkin Dağılımları

Şekil 5'te görüldüğü gibi göçmen çocuklar ile ilgili yapılan çalışmaların 19'unun eğitim ve öğretim, 8'inin sosyal hizmetler konusunda yapılmış olduğu saptanmış, psikoloji (4) ve sosyoloji (4) ile gazetecilik (2) ve hukuk (2) konusunda yapılan tezlerin oranının birbirine eşit olduğu görülmüştür. Adli tıp, Alman dili ve edebiyatı, anksiyete, çalışma ekonomisi, din, güzel sanatlar, halk sağlığı, hastaneler, hemşirelik, işletme, uluslararası ilişkiler konularında da birer adet lisansüstü çalışmanın olduğu belirlenmiştir.

4.TARTIŞMA

Göçmen çocuklar ile ilgili yapılan çalışmaların birçok üniversitede yapılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekte, bu sayının giderek artacağı öngörülmektedir. Doktora tezlerinden elde edilen sentezlerin uygulamaya geçirilmesi ülke ve küresel ölçekte göçmen çocuklarla ilgili sorunların çözümüne de katkı sağlayacaktır.

Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin çoğunluğunun Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapıldığı, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü ve Adli Tıp Enstitüsünde de göçmen çocuklar ile ilgili tezlerin yapıldığı saptanmıştır. Göç konusu sadece göç alan devletlerde değil, küreselleşmenin hissedildiği veya yoğun olarak yaşandığı tüm coğrafyalarda gündemin ilk sıralarında yer alması, herkesi ve her yapıyı ilgilendirmesi sosyal bilimlerin pek çok alanı ile ilişkili olmasına neden olmuştur (Sarıtaş, Şahin, Çatalbaş, 2016). Göçmen çocuklar ile ilgili lisansüstü tezlerin çoğunluğunun Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılması göçün Sosyal Bilimleri Enstitüsü çatısı altında bu sosyal boyutları ile ele alındığını göstermektedir. Göçmen çocuklarla ilgili Eğitim Bilimleri Enstitüsünde yapılan tezlerin fazla olmasının ise; göçmen çocuklarda eğitim alma hakkının diğer alanlarda olduğu gibi sorunlar içermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Göç öncelikle sosyal bir olgu olup göçmen çocukların bulundukları ülkenin anadilini bilmemeleri ve etkili konuşamamaları gibi nedenlerle eğitim hayatlarında ve akran ilişkilerinde pek çok sorunla

karşılaşmalarına neden olmaktadır (Kurnaz ve Adıbatmaz, 2018; Sarıtaş, Şahin, Çatalbaş, 2016).). Bunun yanında eğitim bilimleri alanında yapılan çalışmaların göçmen çocukların eğitim sorunlarına çözüm getireceği söylenebilir.

Lisansüstü tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğu saptanmıştır. Göçmen çocuklar ile ilgili konuları bilimsel bir bakış açısı ile irdeleyip yorum yapma ve yeni sentezlere ulaşmak noktasında doktora tezlerinin sayısının artmasının önemli olduğu söylenebilir.

Göçmen çocuklar ile ilgili ilk lisansüstü tezin 1998 yılında yapıldığı, 2015 yılından itibaren bu konuya her yıl yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir yerleşim yerinden diğerine doğru bir insan hareketliliği olan göç insanlık tarihinin her sahnesinde sosyal yönleriyle bireylerin ve toplumların yapısını değiştirmektedir (Güzel, 2013). Göçmen çocukların karşılaştığı pek çok sorunun alınacak eğitim ve destek önlemleri ve yapılanmalar ile önlenebileceği düşünülmektedir (Akpınar, 2017). Gelecek nesilleri oluşturması bağlamında çocuklar göç nedeniyle en fazla tehlike altında olan yaş grubundadır. Son yıllarda kesintisiz olarak göçmen çocuklar ile ilgili çalışmalara yer verilmesi konuya önem verilmeye başlandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Göçmen çocuklar ile ilgili yapılan çalışmaların 19'unun eğitim ve öğretim alanı ile ilgili olduğu saptanmıştır. Göçmen çocukların, topluma başarılı bir şekilde entegrasyonlarının ön koşulu olan okul sistemine başarılı bir şekilde entegre olmalarını sağlamak önemlidir (Poarch ve Bialystok, 2017). Ancak yapılan araştırmalarda bu konuda birçok sorun yaşandığı bilinmektedir (Chen, Feng, 2013; Geçkil, Aldem, Kaleci, 2017; Gürsoy, Aydoğdu, Aysu, Aral, 2017). Eğitim öğretim alanında yapılan tezlerin fazla olması bu alanda yaşanan sorunların geleceğe olan doğrudan etkisine yönelik sahip olunan farkındalık ile açıklanabilir. Göçmen çocukların eğitim ile ilgili ihtiyaçlarının yanında sınırlı sayıda yapılan diğer alanlardaki çalışmaların sayısının artması beklenmektedir. Göçmen çocuk konusunun farklı alanlarda da çalışılması, disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınabilme özelliğini de ön plana çıkarmaktadır.

Göçmen çocuklarla ilgili lisansüstü çalışmalara genel bir bakış sağlama niteliğinde olan bu araştırmanın; geçmiş lisansüstü tezleri toplu bir şekilde ortaya koymasının yanı sıra gelecek araştırmalara da yol göstererek göçmen çocuklar ile ilgili çalışmaların geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de göçmen çocuklar ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda; yapılan çalışmaların birçok üniversitede yapıldığı, çoğunluğunun Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapıldığı, yüksek lisans tezi olduğu, ilk lisansüstü tezin 1998 yılında yapıldığı, 2015 yılından itibaren bu konuya her yıl yer verildiği, çalışmaların ağırlıkla eğitim ve öğretim alanı ile ilgili olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda şunlar önerilebilir:

- Göçmen çocuklarla ilgili lisansüstü çalışmalar yüksek lisans ve doktora boyutunda ayrı ayrı ele alınabilir.
- Konuyla ilgili makaleler incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir.
- Konu ile ilgili çalışmaların belirli aralıklarla tekrarlanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Akpınar, T. (2017). Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların ve kadınların sosyal politika bağlamında yaşadıkları sorunlar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(03), 16-29.

Aydın, D., Şahin, N., Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, *7*(1), 8-14.

Aydoğdu, F. (2019). Göçmen aile çocuklarının uyum düzeylerine sosyal uyum eğitim programının etkisinin incelenmesi. Ankara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi.

Baş, M., Molu, B., Tuna, H. İ., Baş, İ. (2017). Göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişiminin kadın ve çocuk yaşamına etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, *6*(3), 1680-1693.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Chen, Y., Feng, S. (2013). Access to public schools and the education of migrant children in China. *China Economic Review*, *26*, 75-88

Deniz, T. (2014). Uluslar arası göç sorunu perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181 (181) , 175-204.

Geçkil, E., Aldem, M., Kaleci, E. (2017). Effects of migration on child health. *Journal of Human Sciences*, *14*(1), 171-186.

Gürsoy, F., Aydoğdu, F., Aysu, B., Aral, N. (2017). Göçmen Çocukların Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 6-3, 113-127.

Güzel, S. (2013). Göçmen çocuklar ve Denizli'de yaşam koşulları. *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 1-36.

Karadağ, Ö., Altıntaş, K. H. (2010). Mülteciler ve sağlık. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, *9*(1), 55-62.

Kurnaz, F.B., Adıbatmaz, M. (2018). Mülteci Çocuklar. Çocuk Hakları. Ed.:Şehnaz Ceylan. S.:154-167. Ankara: Hedef Yayıncılık.

Lu, S., Lin, Y. T., Vikse, J. H., Huang, C. C. (2016). Well-being of migrant and left-behind children in C hina: Education, health, parenting, and personal values. *International Journal of Social Welfare*, *25*(1), 58-68.

Markkula, N., Cabieses, B., Lehti, V., Uphoff, E., Astorga, S., & Stutzin, F. (2018). Use of health services among international migrant children–a systematic review. *Globalization and health*, *14*(1), 52.

Nacar, E. Özer, A. (2017). Göçlerin Çocuk Sağlığına Etkileri, *Public Health-Special Topics*, 3(1):36-40.

Parellada, C. B., Funge, J. K., Boye, M. C., Norredam, M. (2019). Undocumented migrant children in Denmark present with diverse health needs and sometimes have critical health conditions. *Acta Paediatrica*. *2292–2293*.

Poarch, G. J., Bialystok, E. (2017). Assessing the implications of migrant multilingualism for language education. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, *20*(2), 175-191.

Sarıtaş, E, Şahin, Ü , Çatalbaş, G . (2016). İlkokullarda Yabancı Uyruklu Öğrencilerle Karşılaşılan Sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 208-229.

Şimşek, H. (2009). Eğitim tarihi araştırmalarında yöntem sorunu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 42(1), 35-51.

Zhu, M. (2001). The education problems of migrant children in Shanghai. *Child welfare*, *80*(5).563-569.

EK-1

Adıbatmaz, M. (2017). Sığınmacı çocukların karşılaştığı zorbalık ve ötekileştirme yaşantılarının sosyal dışlanma bağlamında incelenmesi. Karabük Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Akay, N. (2013). Mothering a child that is not mine: The perceptions about mothering and babysitting of immigrant babysitters who had left their children behind. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Akçalı, H. (2019). Balıkesir'de ilk ve ortaokula devam eden mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim problemleri. Balıkesir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Alpaslan, S. (2019). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Suriyeli öğrenciler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. Akdeniz Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Arık Keven, A. (2017). Savaşın 7-9 yaş grubu Suriyeli çocuklar üzerindeki etkisi. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Atan, E. (2019). Medyada Suriyeli çocukların temsili: Hürriyet, Star ve Cumhuriyet Gazetesi haber örnekleri. Marmara Üniversitesi. Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Avara, S. (2019). Savaş nedeniyle göçe maruz kalmış 9-12 yaş arası Suriyeli mülteci çocuk resimlerinin psikolojik ve plastik açıdan yorumlanması. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Aydoğdu, F. (2019). Göçmen aile çocuklarının uyum düzeylerine sosyal uyum eğitim programının etkisinin incelenmesi. Ankara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi

Aykut, N. (2019). Çalışan ve eğitime devam eden suriyeli çocuklarda yaşam doyumu ile depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Baytun, İ. D. (2011). Bursa ilindeki Balkan göçmenleri ve göçmen çocuklarının eğitim durumları: Mudanya örneği. Nevşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Cırıt Karaağaç, F. (2018). Resmi ilköğretim okullarına devam eden Suriyeli mülteci çocukların eğitim sorunlarının belirlenmesi. Yeditepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Coşgun, B. (2019). Risk altındaki çocuklarda özdenetim: Sığınmacı ve mülteci çocuklarda bilişsel fonksiyonları etkileyen faktörler. Boğaziçi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Çapar, G. (2016). Suriyeli mülteci çocuklarda görülen enfeksiyon hastalıkları ve hastane yönetiminin aldığı önlemler; Şanlıurfa ili örneği. Beykent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Demirdöven, G. H. (2016). Duisburg/Essen Üniversitesi'nde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarının iki dillilik olgusuna yönelik görüşleri. Sakarya Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Doğan, M. (2019). Temel eğitim kurumlarındaki Afgan uyruklu öğrencilerin sosyal entegrasyonunda okulun yeri: Karaman örneği. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Ercan, F. Z. (2018). Suriyeli sığınmacı çocukların eğitim durumları ve okul sosyal hizmeti. Selçuk Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi

Erol Emiroğlu, S. (2018). Suriyeli sığınmacı çocukların eğitimi ve sorunları. Akdeniz Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Erten Özalp, R. (2019). Sığınmacı öğrencilerin sosyal bilgiler dersinde yaşadıkları sorunlar. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

İlhan, E. (2019). Yoğun göç alan yerlerdeki okullarda görev yapan öğretmenlerin göçmen çocuklarla olan iletişimlerine dair tutumlarının incelenmesi. İstanbul Aydın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Güllüce, E. S. (2019). Okul öncesi eğitime devam eden bölge çocukları ve Suriyeli mülteci çocukların sosyal becerilerinin ve problem davranışlarının psikometrik özelliklerine göre incelenmesi (Şanlıurfa ili örneği). Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Güneş, G. (2012). Çocuk hakları açısından Türkiye'deki sığınmacı çocuklar: Çeçen çocukları örneği. Yalova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Gürle, N. C. (2012). İstanbul'da refakatsiz sığınmacı ve mülteci çocukların karşılaştıkları sorunlar ve uygulamalar. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

İhtiyar, B. (2017). Suriyeli çocuk göçmenlerin anaakım medyadaki temsili. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

İzol, N. (2019). Suriyeli mülteci çocukların eğitim hayatına uyum sürecinin değerlendirilmesi. Üsküdar Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Kardeş, S. (2018). Mülteci çocukların psikososyal gelişimine yönelik program uyarlanması. Hacettepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi

Karabakır, B. (2015). Adli olguların canlıda yaş tayini açısından incelenmesi. İstanbul Üniversitesi. Adli Tıp Enstitüsü. Doktora Tezi
Karabaş, B. (2018). Suriyeli göçmen çocukların ev bağlamında mekânla olan ilişkileri ve Türkiye'ye uyum süreçlerinde çocukluk deneyimleri. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Kaya, A.(2019). Suriyeli mülteci çocukların eğitimi üzerine bir araştırma: Geçici eğitim merkezleri ve müfredatları. Marmara Üniversitesi. Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Korkut, M. (2018). Mülteci çocukların sorunları ve beklentileri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Küçükyazıcı, N. (2019). Mülteci çocukların hukuki statüsü. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Küçükkıratlı, H. (2019). Almanya'da Türk göçmen çocuklarında dil durumu ve dil edinim/öğrenim sorunları üzerine son on yılda yapılan çalışmalar. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Malkara, F. (2015). Arap Baharı sonrası Akdeniz'de yaşanan düzensiz göçün Avrupa Birliği kapsamında güvenlik boyutu ve uluslararası hukuk açısından incelenmesi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Polat, A. (2019). Yabancılara (Suriyeli göçmen çocuklara) okuma yazma öğretimi sürecine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Orman, D. (2019). Geçici koruma statüsünde olan sığınmacı çocukların sosyal hizmet bağlamında karşılaştıkları güçlükler, sorunlar ve gereksinimleri: Mardin-İzmir il örnekleri. Üsküdar Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Özata, M. (1998). Van ili merkezinde yaşayan 0-60 aylık göçmen çocukların büyüme durumlarının değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Polat, G. (2006). İç göçün çocuk ruh sağlığına etkisi: Antalya ili şafak mahallesinde karşılaştırmalı bir araştırma. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Sarıpınar, E. (2019). Mülteci çocukların duygusal yılmazlıklarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi: Karşılaştırmalı bir çalışma. Ufuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Serim, S. (2019). Devlet okulunda okuyan Suriyeli mülteci çocukların eğitimsel iyi olma hali: İstanbul'da bir nitel araştırma. Boğaziçi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Solmaz, F. (2018). Okul çağındaki Suriyeli sığınmacı çocukların yalnızlık ve depresyon durumlarının incelenmesi. Harran Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Şen, F. (2019). Öğretici görüşlerine göre sığınmacı öğrencilere Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların değerlendirilmesi: Kayseri ili örneği. Amasya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Şengül, R. (2019). Suriyeli göçmen çocuklarda vatan algısı. Marmara Üniversitesi. Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Şentöregil, M. (2017).Suriyeli çocuk sığınmacıların Türk yazılı basınında temsili. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Tanay Akalın, A. (2016). Türkiye ye gelen Suriyeli göçmen çocukların eğitim sorunları. İstanbul Aydın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Türker, R. N. (2019). Savaş mağduru sığınmacı çocuklarda hayat ve tanrı algısı: '7-12 yaş arası Suriyeli çocuklar'. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
Türkmen, G. (2018). Türkiye'de mülteci çocuk emeği: Şanlıurfa'da çalışan Suriyeli mülteci çocuklar. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Uğurlu, N. (2015). Outcome of art therapy interventıon on trauma, depression and anxiety symptoms among Syrian refugee children. Bahçeşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Üstün, T. (2018). Türkiye'de uluslararası göçün mağduru çocuklara yönelik uygulanan sosyal politikalar. Yalova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Yıldız, F. (2018). Suriyeli sığınmacı çocukların eğitim sorunları ve entegrasyon süreçleri: Mersin örneği. Marmara Üniversitesi. Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Yiğit, T. (2015). Uygulamalar ve sorunlar bağlamında Türkiye'de sığınmacı çocukların eğitimi: Kırşehir ve Nevşehir örneği. Ahi Evran Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Yıldırım, E. (2017). Sosyal bilgiler dersinde sığınmacılara yönelik kapsayıcı eğitimin incelenmesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi

ÇOCUK GELİŞİMİ ÖN LİSANS PROGRAMLARINDA BOLOGNA SÜRECİ ÜZERİNE AKADEMİSYEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF ACADEMICIAN OPINIONS ON BOLOGNA PROCESS IN ASSOCIATE DEGREE CHILD DEVELOPMENT PROGRAMS

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN
Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çocuk Gelişimi Programı
Öğr. Gör. Esra KIZILIRMAK
Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çocuk Gelişimi Programı

ÖZET

Amaç: 1999 yılında başlayan Bologna Süreci, ülkelerin yükseköğretim sistemlerini daha cazip hale getirmeyi amaçlayan, bir yapıdır. Bu araştırmada, Türkiye'de ön lisans düzeyinde çocuk gelişimi programlarının Bologna Süreci kapsamında mevcut durumunun akademisyenlerin görüşlerine göre incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem: Araştırma yöntemi betimsel taramadır. Araştırmanın evrenini ön lisans çocuk gelişimi programlarında görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmada akademisyen görüşleri, araştırmacı tarafından ilgili uzman görüşleri alınarak oluşturulan "Bologna Süreci'nde Çocuk Gelişimi Programları Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir.

Bulgular: Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaklaşık olarak yarısı Bologna Süreci ile ilgili resmi bir bilgilendirme çalışmasına katılmadığını belirtmiştir. Bilgilendirme süreci geçirmeyen akademisyenlerin, geçirenlere oranla daha olumsuz veya kararsız görüşe sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Görev süresi, cinsiyet ve meslek yüksekokulu türüne göre özellikle kalite boyutunda anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: Bologna Süreci uygulamaları ile ilgili ön lisans çocuk gelişimi programlarının en zayıf olduğu alanların öğretim elemanı ve öğrenci hareketliliği, kalite ve sosyal boyut olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bologna süreci, Ön Lisans, Çocuk Gelişimi, Meslek Yüksekokulu, Türkiye Yükseköğretim Yeterlilik Çerçevesi (TYYÇ)

ABSTRACT

Purpose: Bologna Process is a framework starting in 1999, aiming at making the higher education systems of countries more attractive. While many studies have been carried out on undergraduate and graduate levels, the studies on associate degree are scare. In this study, it is aimed at investigating the current state of associate degree child development programs within the context of Bologna Process according to the opinions of academicians who are internal stakeholders.

Method: The research method is descriptive scanning. The academians working at programs make up the environment of the research. The opinions of the academicians are obtained by the reseacher using "Scale of Child Development Programs in Bologna Process" formed by taking the suggestions of the specialists on the field.

Findings: Approximately half of the academians participated to the research stated that they hadn't attended to any official informative catch-up work. It appears that the academicians not attended to any informing procedure had more negative or undecided opinions about Bologna Process than the academicians attended to the procedure. According to working life, gender and the type of vocational college, there occurs a significationt difference especially in quality dimension.

Results: It is determined that the weakest fields of Associate degree Child Development Programs related to Bologna Process are teaching staff and student mobility, quality and social dimensions.

Keywords: Bologna Process, Associate Degree, Child Development, Vocational College, Frame Work of Turkish Higher Education Qualifications.

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Bu bölümde, araştırmanın problem durumu, araştırmanın önemi ve gerekçesi, araştırmanın amacı, araştırmanın sınırlılıkları, varsayımları ve araştırmaya ilişkin tanımlara yer verilmiştir.

Araştırmanın Problem Durumu

Günümüz dünyasında siyasal sınırlar sadece haritalarda belirgin olup, ekonomik, sosyal ve kültürel öğeler sınırları aşarak yayılmaktadır. Bu süreçte bilginin yayılması günden güne hızlanmakta ve önem kazanmaktadır. (Ataklı Yavuz, 2017, s. 266). Hızla yayılarak toplum içinde herkes tarafından ulaşılabilir olan bilgi, toplumsal ve bireysel bilinçlenme ile birlikte rol ve hizmet taleplerini değişime uğratmaktadır (Ata, 2009, s. 30).

Bugün 48 üye ülke tarafından sürdürülen Bologna Süreci 1999 yılında altı temel hedef ile ilan edilmiştir. Türkiye 2001 Prag Bildirisi ile Bologna Süreci'ne katılmıştır. Yıllar içinde yapılan çalışmalar sonucu Bologna Süreci temelde ortak derece sistemlerini oluşturma, Avrupa Kredi Sistemleri, uluslararası hareketlilik, yaşam boyu öğrenme, kalite güvencesi, sosyal boyut ve istihdam edilebilirlik boyutları üzerinde durmaktadır. (Durman, Elmas, Kurt, & Kenar, 2011). Aynı zamanda Bologna Süreci öğrenciyi merkeze alan kazanım temelli olarak uygulanarak kalite güvence sistemini düzenli olarak aktivite etmektedir (Elmas, 2012, s. 132). Trends V Raporu da yükseköğretim kurumlarının öğretmen merkezli eğitimden, öğrenci merkezli eğitime doğru yöneldiğini göstermektedir.

Sürece dâhil olan ülkelerin Avrupa Yükseköğretim Alanı'na uyumda ilk adımları müfredatlarının uluslararası müfredatla uyumlu hale getirilmesidir (Özkan & Kahraman, 2015, s. 48). Araştırmalar, Bologna Süreci'ne uyum sağlayan üniversitelerin ders kredi ve saatlerinin büyük ölçüde azaldığı, uygulama, sunum ve proje gibi öğrenciyi merkeze alan faaliyetlerin öne çıktığını göstermektedir (Uçkun & Demir, 2013).

Bologna Süreci'nin yükseköğretim kurumlarında uygulanması esnasında ortaya çıkan sorunlar üzerine yapılan bir araştırma öğretim elemanlarının süreç ile ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Bu bağlamda Bologna Süreci ile ortaya çıkan yeterlilik çerçevesi, uluslararası hareketlilik, AKTS, kalite güvence sistemi, istihdam edilebilirlik koşulları gibi sürecin ortaya çıkardığı boyutlar hakkında öğretim elemanları bilgilendirilmelidir (Altınkaynak, Uysal, Akman, & Durmuşoğlu, 2016, s. 19).

Kapsamlı bir çalışma gerektiren Bologna Süreci ülkemizde, farklı projeler geliştirilerek desteklenmektedir. 2005 yılında ivme kazanan uyumlaştırma çalışmalarında yedi başarılı proje etkin rol oynamıştır. Buların içinde en sonuncusu, Bologna Süreci uygulamalarını teşvik etmek amacıyla 2017 yılında Turquas Projesi'dir. Bu projede Türkiye'de yapılandırılmaya çalışılan Avrupa yükseköğretim reformlarının içselleştirilmesi öncelikli hedef olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Türkiye'de ön lisans düzeyinde çocuk gelişimi programlarını ele alan bu çalışma, Bologna Süreci uygulamalarının üniversitelerin web sayfalarına yansıyan ders bilgi paketlerine ve öğretim elemanlarının Bologna Süreci uyum çalışmalarıyla ile ilgili görüşlerine ulaşmayı amaçlamaktadır.

1999'dan beri üye ülkeler iki yılda bir kaydedilen ilerlemeler hakkında durum değerlendirmesi yapmak için yükseköğretimden sorumlu bakanlar düzeyinde konferanslar düzenlemektedir. (Kurtoğlu, 2008). Yalı'nın (2017) yaptığı araştırmada Türkiye'de Bologna Süreci'ne ilişkin yapılan çalışmaların sınırlı sayıda ve konuda olduğu ifade edilmektedir. Yükseköğretimin niceliksel büyüklüğü göze alındığında yapılan çalışma sayısının, reformları ve kaliteyi ölçmek için yeterli olmadığı düşünülmektedir.

Bu araştırma, Türkiye'de ön lisans düzeyinde çocuk gelişimi programlarının Bologna Süreci kapsamında mevcut durumunun iç paydaş olarak nitelenen akademisyenlerin görüşlerine göre incelenmesini amaçlamaktadır. Bologna Süreci ve uygulamaları üzerine genel görüşlerinin incelenmesinin yanısıra aşağıdaki alt amaçlar da belirlenmiştir. Akademisyen görüşlerine göre;

Çocuk Gelişimi Programları'nda kalite boyutu,

Çocuk Gelişimi Programları'nda sosyal boyut,

Çocuk Gelişimi Programları'nda uluslararası hareketlilik boyutu,

Çocuk Gelişimi Programları'nda teknik uygulamalar (Akts, Ders Bilgi Paketleri, Diploma Eki) boyutu

Çocuk Gelişimi Programları genel görüş boyutu olarak kategorize edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, akademisyen görüşlerine göre ön lisans Çocuk Gelişimi Programları'nda Bologna Süreci'nin çeşitli değişkenler açısından incelemek amacı ile yapılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma veri toplama aracından elde edilen verilerle sınırlıdır.

Varsayımlar

Araştırma, 2018-2019 öğretim yılında Türk Yükseköğretim Kurumu'na bağlı üniversilerde ön lisans Çocuk Gelişimi Programları'nda görev yapmakta olan akademisyen görüşleri ile sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve

Üniversite Kavramı

Tarihi 11. Yüzyıl'a dayanan üniversite kavramı Türk Dil Kurumuna göre "bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu" dur. Eflatun'un Academia'sı (M.Ö. 400), Aristo'nun Lyceum'u (M.Ö. 387) ve Roma'nın İskenderiya Müzesi (M.Ö. 330-200) üniversitenin kökenlerini oluşturmakadır (Gürüz, 2001, s.1). Etimolojik açıdan ele alındığında; Üni + vers + cite = bir tek olan + doğru + yer = bir tek olan evrenin araştırıldığı, merak edilen yer olarak karşımıza entelektüel bir anlam olarak çıkmaktadır (Çiçek, 2016).

Üniversiteler ilk ortaya çıktıkları dönemde farklı misyonlar üstelenmişler, bazı üniversiteler sadece öğrenci donanımıyla ilgilenirken, bazıları da daha çok araştırma inceleme üzerine yoğunlaşmıştır (Baysal & Ada, 2015). İnsanoğlunun yaşadığı değişim ve dönüşüm içerisinde üniversite, hem değişmiş hem de değişimde başat rol oynamıştır. Üniversite tarihi içerisinde başlangıçta "eğitim" yönü ağır basan üniversitelerin, sanayi toplumunun gerçekleri karşısında "araştırmacı" üniversiteler ve bugünün şartlarında "ekonomik/sosyal/teknolojik kalkınmaya yönelik doğrudan katkı sağlayan" üniversiteler olarak misyonları değişmiştir (Sakınç & Bursalıoğlu, 2012, s. 93).

21. Yüzyıl'da üniversite, özerk ve akademik özgürlüklerin ön planda olduğu, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, kitlesel bağları yönlendiren kurumlardır. Duderstadt (2000), "21. Yüzyılda Üniversite" kitabında "21. Yüzyıl Üniversitesi" nin özellikleri:

- Öğretim üyeleri yerine öğrencileri odak noktası olarak alma, yaşam boyu öğrenmeye odaklanma ve yetişkinler için farklı imkân ve etkinlikler sunabilme,
- İnsanların yaşam biçimlerine ve ihtiyaçlarına uygun ortamlar hazırlayabilme,
- Yalnızca bölgesel pazara değil, küresel pazara hitap edebilme,
- Hızla değişen dünyaya uyum sağlayabilecek esnek bir yapıya ve yeteneğe sahip olma,
- Teknolojiyi kullanarak herhangi bir yer ve zaman kısıtlaması olmadan öğrenme imkân sağlayabilme,
- Öğrenim ücretinin, hizmetten yararlananlarca ve özel kesimlerce desteklenebilmesi, şeklinde sıralanmıştır.

Türkiye'de Yükseköğretim

Üniversite kavramı Batı kültüründen ortaya çıkmıştır ancak Avrupa için karanlık çağ diye nitelenen dönemlerde İslam ülkelerinde yayılmış olan medreseler bilimsel bilginin merkezini oluşturmaktadır. Medreseler, bugün anladığımız manada yükseköğretim kurumlarından farklılıklar gösterse de, Türkiye'de yükseköğretim kurumlarının öncülerinden sayılmaktadır. 10. Yüzyıl'da kurulan El- Ezher ve 11. Yüzyıl'da kurulan Nizamiye Medreseleri önemli yükseköğretim kurumlarındandır (Küçükcan & Gür, 2009). Nizamiye Medreselerinin temel hedefi din adamı yetiştirmek, yetenekli çocukları eğiterek topluma faydalı hale getirmek ve devlet kademelerine memur yetiştirmektir (Erdem, 2012, s. 113).

14. Yüzyıldan itibaren adı, amacı değişse de Osmanlı'da yükseköğretim geleneği yapılandırılarak devam etmiştir. Tablo 1 de "medrese" den "darülfünun" a geçen değişim ortaya konulmaktadır.

Tablo 1.Osmanlı Dönemi Yükseköğretim Kurum Tipleri ve Amaçları

Dönem	Kurum tipi	Amaçlar
14-20.yy.	Medrese	Eğitim-öğretim sağlama Nitelikli insan gücü yetiştirme
15-20.yy.	Enderun	Eğitim ve öğretim sağlama Yönetici ve devlet adamı yetiştirme
18-20.yy.	Mühendishane vb. teknik okullar	Öğretim sağlama Askeri personel ve teknik eleman yetiştirme
19-20.yy.	Mülkiye vb. mesleki yüksekokullar	Yüksek düzeyde kamu görevlisi yetiştirme
19-20.yy.	Darülmuallimin okulları	Öğretmen yetiştirme
19-20.yy.	Darülfünun	Öğretim sağlama Nitelikli insan gücü yetiştirme Bilimi yayma ve geliştirme

Kaynak: (Akçetepe, 2013, s. 60)

Cumhuriyet'in kurulmasıyla eğitime yapılan yatırım artmış, birincil adımlar eğitim üzerinde olmuştur. Kronolojik sırayla yükseköğretim üzerine yapılan yenilikler genel olarak;

- 1933 Tarih ve 2252 Sayılı Kanunla İstanbul Üniversitesi Reformu
- 1946 Tarih ve 4936 Sayılı Üniversite Reformu

- 1973 Tarihli ve 1750 Sayılı Düzenleme
- 1981 Tarih ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'dur (Baysal & Ada, 2015).

1933 yılı reformu yükseköğretim için bir milad kabul edilmektedir, çünkü bu reforma kadar yapılan girişimler Osmanlı'dan devralınan geleneğin dönüştürülme çabasından ibarettir ve etkili olmamıştır. Çağdaş anlamda üniversiteler 1933 Reformu'ndan sonra kurulmaya başlanmıştır (Akçetepe, 2013, s.63).

2252 Sayılı Kanun ile İstanbul Darülfünun 1933 yılında kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. 14 maddelik bir yasa ile; akademik ve idari kadrolara atamaların yeniden yapılanması, üniversite öğretim kadrosunun ordinaryüs, profesör ve doçentlerden oluşması, öğretim üyelerinin dekan veya rektörler tarafından denetlenmesi, tam gün çalışma esasının uygulanması, bilimsel araştırma yapmak, yayın yapmak, çağın gereğine uygun insan yetiştirmek, asistanlığın öğretim üyelerinin kaynağını oluşturması öngörülmüştür (Baysal & Ada, 2015).

1750 sayılı Üniversiteler Yasası 1973 yılında çıkarılmış, artan öğrenci talebine karşı üniversite giriş sınavı düzenlemek amacıyla Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) kurulmuştur. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yıllar içinde farklı yükseköğretim kurumları açılmıştır.

1981 yılında Yükseköğretim Kanunu çıkarılarak, fakülte, akademi, enstitü ve yükseköokullar aynı çatı altında birleştirilmiştir (Küçükcan & Gür, 2009). 2547 Sayılı Yasa ile ilk kez "yükseköğretim" kavramı kullanılmıştır.

Mesleki ve Teknik Eğitim

Mesleki ve teknik eğitim, Türk eğitim tarihinde farklı anlayışlar ve farklı uygulamalarla günümüze ulaşmıştır. Selçuklular tarafından oluşturulan Ahilik teşkilatı, günümüz çıraklık eğitiminin temelini oluşturmaktadır (Bolat, 2017). Kaşgarlı Mahmut'un hazırladığı bilinen en eski sözlüklerden olan Divan-ü Lügat-it Türk'te ahi kelimesinin yiğit, cömert anlamında kullanılan "akı" kökünden geldiği belirtilmektedir. Arapça kökenli bir terim olan ahi "kardeşim" anlamına gelmektedir. Türk toplumu için mesleki eğitimin özeti, ahilik sistemidir. Bilinen en eski ve sağlam yapılanmış mesleki kurumdur (Ekinci, 2011). Ahilik eğitiminde temel amaç; ahlaklı, faziletli, terbiyeli ve kaliteli usta ve teknik elemanlar yetiştirerek sanat ve ekonomik anlamda topluma destek olmaktır (Demirpolat & Akça, 2004, s. 369).

Mesleki ve teknik eğitim veren ortaöğretim kurumlarının temeli Mithat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te açılan ıslahhaneler ile atılmıştır (Akdemir, ve diğerleri, 2015). Kondüktör Mekteb-i Alisi (Kondüktör Fen Mektebi) adıyla Türkiye'nin ilk mesleki ve teknik eğitim okulu 1911 yılında İstanbul'da açılmıştır. Daha sonraki yıllarda adı ve öğrenim süresi değiştirilerek, Paris'deki "Ecol De Conducteur" okulunun müfredat programı temel alınmıştır (Semiz & Kus, 2004). 1927 yılında, 1052 sayılı yasa ile öğretmen yetiştirme, sanat okullarının programını oluşturma ve araç gereç ihtiyacını giderme sorumluluğu Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. 1931 yılına gelindiğinde Türkiye dokuz bölgeye ayrılarak her bölge için sanat okulları açılmıştır (Şahin & Fındık, 2008, s. 67).

Örgün Yükseköğretim 1974-1975 öğretim yılında başlatılmıştır. 1981 yılında ise 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretim tek bir çatı altında toplanmıştır. Meslek Yüksekokulları da Yükseköğretim Kurumuna bağlanmıştır. 1984 yılında çıkartılan Kanunla Vakıf Üniversitelerinin kurulmasına izin verilmiştir. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tükiye'nin ilk Vakıf Üniversitesi olmakla birlikte, ilk önlisans eğitimi veren özel üniversitesidir (Ekşioğlu & Kurt, 2017, s. 296). 1986 yılında mesleki ve teknik eğitim okulları ile iş piyasası arasında bağlantı kurmayı amaçlayan 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu çıkarılmış, mesleki eğitim yeniden yapılandırılmıştır (Fındıkoğlu & İlhan, 2015, s. 101).

2001 yılında meslek liselerinden mezun öğrencilerin sınavsız olarak meslek yüksekokullarına geçiş yapmalarına imkân sağlayan 4702 sayılı yasa resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Nartgün & Yüksel, 2009, s. 191).

Türkiye'de mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesine yönelik olarak "Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi (MEGEP)" başlatılmıştır. Bu proje ile birlikte ortaöğretimde mesleki eğitimde modüler sisteme geçilmiştir (Karaca & Çakır, 2014, s. 214).

Ortaöğretim ve Yükseköğretim müfredatları arasındaki uyumu sağlamak amacıyla İnsan Kaynaklarının Mesleki Eğitim Yoluyla Geliştirilmesi Projesi (İKMEP) kapsamında Meslek Yüksekokullarının öğretim üyeleri, MEB alan uzmanları, akademik uzmanlar, sektör ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin katılımıyla 5. seviye 52 bölüm 64 mesleğe ait iş piyasası analizlerine dayalı modüler öğretim programı ve 3600 modüle ait bilgi formları hazırlanmıştır. Hazırlanan programlar proje kapsamında 2009 yılında pilot olarak uygulanmaya başlamıştır.

2012 yılında Mesleki Eğitim, Sanayi ve Yüksek Teknoloji 2023 Stratejik Raporunda mesleki ve teknik eğitim okullarının ortaöğretiminden yükseköğretime (meslek yüksekokullarına) geçişte sınavsız geçiş uygulamasından vazgeçilerek mesleki uygunluk, mesleki yeterlilik, alan sınavları gibi ölçütlere dayalı öğrenci seçiminin yapılması önerilmiştir. Bu gelişmeler sonrası Yükseköğretim Kurulu tarafından 2016 yılında sınavsız geçiş uygulaması kaldırılarak, bir mesleğe yönelik program uygulayan liselerin mezunlarının aynı alanda ön lisans programlarına yerleşmelerinde merkezi sınavlardan almış oldukları puanlara ilave edilecek ortaöğretim başarı puanı eklenmesi öngörülmüştür.

Yükseköğretim kurulu mevzuatında "Belirli mesleklere yönelik nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan, yılda iki veya üç dönem olmak üzere iki yıllık eğitim-öğretim sürdüren, ön lisans derecesi veren bir yükseköğretim kurumudur." ifadesi ile tanımlanan meslek yüksekokulları nitelikli mesleki donanıma sahip, grup çalışmalarına kolay adapte olabilen, alanındaki yeni gelişmeleri öğrenmeye hevesli, çözüm odaklı ara eleman yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Ulus, Tuncer, & Sözen, 2015, s. 177).

Bologna Süreci

Dünya'nın en eski üniversitesi olarak bilinen Bologna Üniversitesi yenilenmenin, küreselleşen dünyaya ayak uydurmanın getirdiği dönüşümün başladığı yerdir. 19 Haziran 1999 tarihinde "Bologna Süreci" bir bildiri ile resmen başlamıştır (EUR-lex, 2018).

Bologna Süreci, 2010 yılına kadar Avrupa Yükseköğretim Alanı yaratmayı hedefleyen bir reform sürecidir. Pek çok uluslararası kuruluşun işbirliği ile 48 üye ülke tarafından oluşturulan bir süreçtir. Devletlerarası zorunlu bir anlaşmaya dayanmayan, üye ülkeler üzerinde bağlayıcılığı olmayan, hatta üyelerinin sürece uyumu konusunda özgür olduğu bir yapıdır (Çelik, 2012, s. 101).

Bologna Süreci ülkelerin özgür bir seçimle katıldığı, yükseköğretim kurumlarının yönetimi için ortak stadartların belirlendiği, Avrupa'nın dünyanın en rekabetçi ve gelişmiş bilgi toplumu olma projesi için büyük bir adımdır (Fejes, 2006).

Bologna Süreci, 1999 yılında Bologna Bildirisi'nin 29 Avrupa ülkesinin yükseköğretimden sorumlu Bakanları tarafından imzalanarak resmiyet kazanmıştır.

Bologna Süreci'nin temel hedeflerinden altısı bu bildiri ile ilan edilmiştir. Bu hedefler:

1. Kolay anlaşılır ve birbirleriyle karşılaştırılabilir yükseköğretim diploma ve/veya dereceleri oluşturmak (bu amaç doğrultusunda Diploma Eki uygulamasının geliştirilmesi)
2. Yükseköğretimde Lisans ve Yüksek Lisans olmak üzere iki aşamalı derece sistemine geçmek
3. Avrupa Kredi Transfer Sistemini (European Credit Transfer System) uygulamak
4. Öğrencilerin ve öğretim görevlilerinin hareketliliğini sağlamak ve yaygınlaştırmak
5. Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri ağını oluşturmak ve yaygınlaştırmak
6. Yükseköğretimde Avrupa boyutunda geliştirmek

Türkiye, Hırvatistan ve Kuzey Kıbrıs Rum Kesimi 2001 yılında sürece dâhil olmuştur. Prag Bildirisi ile Bologna Süreci'ne üç ana hedef daha eklenmiştir (EHEA, 2001):

7. Yaşam boyu öğrenme teşvik edilmesi
8. Öğrencilerin ve yükseköğretim kurumlarının sürece aktif katılımının sağlanması
9. Avrupa Yükseköğretim Alanı'nın cazip hale getirilmesi

2003 yılına gelindiğinde, Bologna Süreci'ne dâhil olan üye sayısı artarken, bir sonraki adım olarak 2010 yılı sonrası planlanmaya başlandı. Berlin'de toplanan 33 Avrupa ülkesinin Yükseköğretim Bakanları, Bologna Süreci'ne, "Avrupa Araştırma Alanı ile Avrupa Yükseköğretim Alanı arasında bir sinerji kurmak ve Doktora çalışmaları" konulu, 10'uncu hedef eklenmiştir.

Bologna Süreci'nin işleyişi yönetişim ilkeleri çerçevesinde, iç ve dış paydaşların aktif katılımıyla yürütülmektedir (Kurtoğlu, 2008, s. 175). Uluslararası, ulusal ve kurumsal olarak üç farklı boyutta; Bologna Süreci İzleme Grubu, ülkelerin sorumlu bakanlıkları ve ilgili paydaşlar, üniversiteler, öğretim elemanı ve öğrenci temsilcileri koordinasyonu ile yürütülür.

2001 yılında Prag Toplantısı ile oluşturulan Bologna İzleme Grubu (BFUG) Bologna Süreci'ne dâhil olan ülkelerin temsilcilerinden oluşturulmuştur. BFUG'a ayrıca, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Üniversiteler Birliği, Avrupa Ulusal Öğrenci birlikleri, Avrupa Yükseköğretim Kurumları Birliği ve UNESCO Yükseköğretim Merkezi, BFUG'a danışman üye statüsünde dâhil edilmişlerdir. Bologna Süreci İzleme Grubu'na üye ülkeler dönüşümlü olarak başkanlık yapmaktadır. 2019 yılı 1 Temmuz – 31 Aralık döneminde BFUG eş başkanlığını Türkiye ile Finlandiya yapacaktır.

Tablo 2.Bologna Süreci'ne Üye Olan Ülkeler ve Ülkelerin Üye Olma Sıralaması

19 Haziran 1999 Bologna Konferansında	Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve İrlanda
19 Mayıs 2001 Prag Bakanlar Konferansında	Hırvatistan, Kıbrıs, Lihtenştayn ve Türkiye
19 Eylül 2003 Berlin Bakanlar Konferansında	Arnavutluk, Andora, Bosna-Hersek, Vatikan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Sırbistan-Karadağ ve Makedonya
18-19 Mayıs 2005 Bergen Bakanlar Konferansında	Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna
Karadağ'ın 2006'da bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 2007 yılında gerşekleştirilen Londra Bakanlar Konferansında alınan karar ile Karadağ'ın sürece sürece dâhil olmasıyla üye ülke sayısı 46'ya yükselmiştir.	
11-12 Mart 2010 tarihinde gerçekleştirilen Budapeşte-Viyana Bakanlar Toplantısı'nda	Kazakistan
14-15 Mayıs 2015 tarihlerinde Erivan'da gerçekleştirilen Bakanlar Toplantısı'nda	Belarus (Beyaz Rusya)

Bologna süreci ana faaliyet alanları şu şekilde belirlenmiştir:

- Diploma Eki ve Derecelerin Tanınması
- Avrupa Kredi Transferi Sistemi (AKTS)
- Kalite Güvencesi
- Öğrenci Katılımı ve Sosyal Boyut

Diploma Eki ve Derecelerin Tanınması

Diploma Eki (DS), 1996 ve 1998 yılları arasında Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve UNESCO-CEPES tarafından geliştirilen bir şeffaflık aracıdır. "Avrupa Bölgesi'nde Yükseköğretimle İlgili Belgelerin Tanınmasına İlişkin Sözleşme"nin IX.3 maddesi uyarınca da UNESCO-CEPES, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi işbirliği ile geliştirilen diploma ekinin anlaşmayı imzalayan ülkelerin yükseköğretim kurumları tarafından kullanılması zorunludur. Diploma eki ile asıl amaçlanan, uluslararası şeffaflığı pekiştirmek ve ülke dışından alınan diploma ve derecelerin güvenilir bir biçimde tanınmasında ilgili kurum ve kuruluşlara yardımcı olmaktadır.

Ülkemizde 2005-2006 öğretim yılından beri, yükseköğretim kurumlarından mezun olmayı hakeden öğrencilere diplomalarının yanında, Yükseköğretim Kurulu tarafından onaylı diploma ekinin öğrencinin talebi üzerine verilmesi, bu diploma ekinin ilk nüshasının ücretsiz olması ve AB dillerinden yaygın olarak kullanılan İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden biri seçilerek düzenlenmeye başlanmıştır.

Avrupa Kredi Transferi Sistemi (AKTS)

Kredi, aslında bir öğrenme programına verilen sayısal değerdir. Bu değer, değişik yollarla hesaplanabilir. İngiltere'de kredi tanımlanmış öğrenme çıktılarına dayanmaktadır. Kuzey Amerika'da, iletişim saatlerine, Avrupa'da kredi, öğrenci iş yükü saatlerine dayanmaktadır.

Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS), öğrenci merkezlidir; öğrencinin bir dersi başarıyla tamamlayabilmesi için yapması gereken çalışmaların tümünü ifade eden bir birimdir (ECTS Users' Guide, 2009). Avrupa Birliği tarafındna geliştirilen AKTS ile Avrupa Yükseköğretim Alanı oluşturulması kolaylaşacak, uluslararası hareketlilik artacak ve istihdam edilebilirlik için net ölçütler ortaya çıkacaktır.

Derece yeterliliklerini kazandıran öğrenim çıktıları AKTS belirlenmesinin ön koşuludur, daha sonra öğrenim çıktıların aulaşabilmek amacıyla öğrenciniin üzerindeki iş yükü belirlenmektedir. İş yükü öğrencilerin ders içi veya dışındaki tüm öğrenim aktiviteleri olarak tanımlanmaktadır. 1 AKTS, 25-30 saatlik bir iş yükü anlamına gelmektedir. İş yükü belirlendiğinde AKTS'de belirlenmiş olur. Bir dönemlik toplam AKTS miktarı 30'dur. Ön lisans programların dört dönemden oluştuğu göz önüne alınılırsa, 120 AKTS gerekmektedir.

Türk Yükseköğretim Sistemi'nin mevcut yapısı Bologna Süreci'nde öngörülen 3 düzeyli (lisans, yüksek lisans ve doktora) sisteme uyumludur. Ayrıca, her iki Avrupa Üst Yeterlilikler Çerçevelerinde öngörülen ve ara yeterlilikler olarak nitelendirilen "kısa düzey Türk Yükseköğretim Sistemi'nde "önlisans" derecesi olarak verilmektedir. Bu nedenle, TYYÇ'nin mevcut hali ile önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerini kapsayacak şekilde 4 (dört) düzey ile tanımlanmasının uygun olacağı görülmüştür.

Kalite Güvencesi

Kalite güvencesi ile; kalitenin iyileştirilmesi, ulusal akademik standartların korunması, program ve kurumların tanınması, hesapverilebilirlik, bağımsız bilgi üretimi ve sağlanması amaçlarına ulaşılabilir. Ayrıca, istihdam edilebilirlik de yükseköğretim kurumlarının kalite sürecinin değerlendirilmesinde ele alınan bir ölçüttür (Öztunç, ve diğerleri, 2015, s. 265).

Avrupa Yükseköğretim Sistemi oluşturulmasının temel faktörlerinden biri olduğu belirtilen kalite terimi, bakanları ortak ölçütler geliştirmeye yöneltmiştir. Berlin Bildirgesi ile önce ulusal kalite güvencesi ile hesap verilebilirliğin arttırılması vurgulanmıştır.

Ülkemizde kalite güvence sistemi iç ve dış değerlendirme ölçütleri ile dengelenmektedir. 2005 yılında ENQA tarafından raporlanan Avrupa Yükseköğretim Kalite Güvence İlke ve Standartları çerçevesine göre Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği uygulamaya koymuştur. Bu yönetmelik ile birlikte kurulan YÖDEK (Yükseköğretim Kurumları Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu) kalite geliştirme alanında ilgili süreçlerde yol gösterici olmuştur (Işık & Beykoz, 2018, s. 15).

Öğrenci Katılımı ve Sosyal Boyut

2001 Prag toplantısına kadar Bologna Süreci "Sosyal Boyut" başlığında çalışmalara yer vermemektedir. Bu toplantıya Avrupa Öğrenci Birliği (ESU)'nin katılımı ile süreç sosyal boyut alanındaki çalışmaları hızlandırmıştır (Kurtoğlu, 2008). Yükseköğretimin her kademesinde erişimde, devam etmede ve katılımda eşit fırsatlar oluşturmak sosyal boyutun ana amaçlarındadır. Bu amaçlara ulaşmada; sosyoekonomik farklılıkar, cinsiyete dayalı ayrımlar, bölgesel koşulların getirileri ve fiziksel engeller başlıkları sosyal boyutun ilgisini çekmektedir (Erdoğan, 2010).

Sosyal Boyut konusunun ana fikirlerinden biri de, öğrencilerin yükseköğretim yönetime katılması, karar süreçlerinde "eşit paydaş" kabul edilmesidir. Öğrenci katılımı ile ilgili engellerin kaldırılması, öğrencilerin üniversitelerini sadece meslek edindiren bir kuruluş olarak görmelerinin ötesine geçerek, üniversite sorunlarını paylaşmalarını ve çözüm yollarında da ortak çalışmalar yürütmelerini sağlayacaktır. Üniversite gençliğinin bu süreçte demokratik seçim, hukukun üstünlüğü ve şeffaflık gibi değerleri kazanma deneyimleri, demokratik bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de Çocuk Gelişimi Ön Lisans Programları

Çocuk Gelişimi ön lisans programlarının ihtiyaç haline gelmesi 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Okul öncesi eğitim kurumlarına artan talep nedeniyle ilkokul öğretmenlerinin kısa süreli bir kurstan geçirilmesiyle başlayan öğretmen yetiştirme işi, daha sonra Kız Meslek Liseleri'nin altında açılan Çocuk Gelişimi Eğitimi Bölümlerine bırakılmıştır (Oktay, 1991).

1974-1975 öğretim yılından itibaren Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nda dört yıl süreli Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü Okul Öncesi Eğitim Alanı'na öğretmen yetiştiren tek kurum olmuştur. Okul Öncesi Öğretmen ihtiyacının karşılanması için 1979 yılından itibaren iki yıllık okul öncesi öğretmenliği ön lisans programı açılmıştır (Sağlam, 2011).

Çocuk gelişimi ön lisans programları; normal, özel gereksinimli, hasta, korunmaya muhtaç ve risk altındaki 0-18 yaş grubu çocukların gelişimlerini sağlayacak, yüksek donanımlı ve nitelikli çocuk gelişimcisi yetiştirmek amacıyla yaygınlaşmaktadır.

2018 yılı yükseköğretim verilerine göre Türkiye'de 183 üniversite bulunmaktadır. Bunların 112 tanesi devlet üniversitesi, 65 tanesi vakıf üniversitesi ve 6 tanesi ise vakıf meslek yüksekokulu oluşturmaktadır.

Tablo 3.Türkiye'de Çocuk Gelişimi Ön Lisans Programı Olan Üniversite Sayısı

	Çocuk Gelişimi Ön lisans Program sayısı
Devlet Üniversitesi	69
Vakıf Üniversitesi	28
Vakıf Meslek Yüksekokulu	6

Çocuk gelişimi ön lisans programı ülkemizde genel olarak örgün ve 2. öğretim birlikte olacak şekilde planlamıştır. 58 meslek yüksekokulu ikili öğretim yapmaktadır. Yalnızca örgün öğretim olarak

çocuk gelişimi ön lisans programını sürdüren 29 meslek yüksekokulu var iken, 4 tane meslek yüksekokulu sadece 2. öğretim uygulamaktadır. Ülkemizde Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi açıköğretim fakültelerinde ön lisans çocuk gelişimi programını yürütmektedir. Uzaktan eğitim ile programı uygulayan üniversiteler ise; Amasya Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Adana Çukurova Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Özel Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Kırıkkale Üniversitesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi'dir.

Tablo 4. Çocuk Gelişimi Ön Lisans Programlarında Bulunan Öğretim Elemanı Sayısı

Öğretim Elemanı	Devlet Üniversitesi	Vakıf Üniversitesi
Öğretim Üyesi	8	15
Öğretim Görevlisi	210	118

Tablo 4' de yer alan öğretim elemanı sayıları ülkemizde çocuk gelişimi programında yaklaşık 351 akademik personelin görev yaptığı belirlenmiştir. Türkiye'deki çocuk gelişimi programlarının ders bilgi paketleri incelendiğinde 158 farklı ders içeriğinin programlarda yer aldığı görülmektedir. Bu derslerden 44'ü yalnız seçmeli ders olarak uygulanırken, 114'ü zorunlu veya seçmeli olarak farklı üniversitelerde yeralmaktadır.

Bologna Süreci ile birlikte üniversitelerde seçmeli ders sayısı artmış ve daha esnek daha uygulanabilir programlar ortaya çıkmıştır. Bu süreç ile belirlenen ders içeriklerine göre seçmeli dersler tüm derslerin toplam AKTS kredilerinin en az %25'ini oluşturmalıdır. Ön lisans programları için 120 AKTS lik mezuniyet şartı göz önüne alındığında bir öğrenci en az 30 AKTS lik seçmeli ders almış olmalıdır. Ancak bazı durumlarda zorunlu derslerin bir kısmı seçmeli derse dönüştürülerek seçmeli dersler programa eklendiği tespit edilmiştir (Hacettepe Üniversitesi Bologna Süreci Çalışmaları, 2017).

Bologna Süreci ve Uygulamalarına İlişkin Yapılan Araştırmalar

Durdu (2011), Türk Yükseköğretiminin Bologna Süreci'ne Uyumunu araştırdığı çalışmasında Bologna Süreci uygulama alanlarını ortaya koymaktadır. Bologna Süreci'nin hedeflerine ulaşmasında sosyal boyutun önemini açıklayarak sürecin yeterince bilinmemesinin işleyişi zorlaştırdığını ifade etmektedir.

Çelik (2012), Bologna Süreci kapsamında yürütülen çalışmalara eleştirel bir bakış geliştirdiği çalışmasında, sürecin sistemlerini aşırı bürokratikleştirdiği, tek tipleştirdiği, alt-üst ilişkilerini artırdığını ifade etmektedir. Bologna Süreci'nin somut olarak nasıl işlediği ve sürece ne tür işlevler yüklendiği konusunda eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır.

Shaw, Chapman ve Rumyantseva (2013), Bologna reformlarının kültürel bağlamda uyarlanmasına rehberlik ettikleri çalışmalarında bir kamu üniversitesindeki akademik personel görüşleri çeşitli değişkenlere göre incelenmektedir. Kadın-erken eşit bir örneklem üzerinde farklı akademik kademelerin temsil edilmesi sağlanarak yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Collins ve Hewer (2014), Avrupa hemşirelik eğitiminde Bologna Sürecinin etkilerini araştırdığı çalışmalarında elektronik verileri taranarak sürecin işleyişi ortaya koyulmaktadır. Bu belgelerde "Avrupa Hemşirelik Eğitimi", "Hemşirelik Rolü", "Hemşirelik Programları", "Hemşirelik Eğitimi", "AKTS", "Kalite Güvence" ve "Bologna Süreci" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Genel olarak görüş almaya yönelik çalışmalara ulaşılmış deneysel çalışmaların çok az olduğu sonucuna varılmıştır.

Topçu'nun (2015), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü üzerinde Bologna Süreci uygulamaları gözlemlerini aktardığı çalışmasında; sürecin sıkışık bir takvimde gerçekleşmesi yapısal şiddet olarak nitelendirilmiştir. Bologna Süreci daha çok bürokratik bir yük olarak algılanmaktadır. Ayrıca seçmeli ders sayısının sınırlandırılmasının uygun olmadığı vurgulanmaktadır.

Kumlu (2016), "Çeviri Eğitimindeki Öğrenme Çıktılarının Bologna Süreci Açısından Değerlendirilmesi" çalışmasında Bologna Süreci'nin getirdiği ortak yükseköğretim hedefleri doğrultusunda öğrenme çıktılarının ne derece gerçekleştirilebilir olduğunu ve uygulanabilir olduğunu değerlendirmektedir.

Öner (2017) "Meslek Yüksekokullarındaki Kimya Eğitiminde Bologna Öncesi ve Sonrası Dönemde Öğrenci Başarısının Değerlendirilmesi" adlı çalışmada, öğrencilerin süreç hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtir. Ancak Bologa Süreci uygulamaları ile öğrencilerin Erasmus programından yararlanmaya başladığını vurgular.

Çınkır ve Yıldız (2018), "Bir Bologna Değerlendirme Çalışması: Eğitim Yönetimi Lisansüstü Program Yeterliliklerine İlişkin Kazanımların İncelenmesi" adlı ampirik çalışmada lisansütü öğrenciler üzerine araştırmcılar tarafından geliştirilen bir anket uygulanmıştır. Öğrencilerin bilgi paketlerinde yer alan öğrenme yetkinliği boyutunu en az düzeyde kazandıkları belirlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni ve örneklemi, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Yöntemi/ Deseni/ Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden, betimsel tarama kullanılacaktır. Geçmişte ya da halen varolan bir olay veya durumla ilgili katılımcıların görüşlerinin büyük örneklemeler üzerinde belirlendiği araştırmalar tarama araştırmaları olarak bilinmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2012). İnsanların, hâlihazırda var olan durumların ve yaşananların ne olduğunun betimlenerek ortaya konması olarak tanımlanan betimsel araştırma, güncel sorunların çözülmesinde sıkça kullanılmakadır (Sönmez & Alacapınar, 2015).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türk Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK) bağlı toplamda 123 programdan oluşan; devlet üniversitesi, vakıf üniversitesi ve vakıf meslek yüksekokullarında ön lisans çocuk gelişimi programlarında görev yapan 351 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Bu araştırmada da evreninin tümüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak internet üzerinden üniversitelerin web sayfalarında yer alan verilere göre çocuk gelişimi ön lisans programlarında görev yapan 281 öğretim elemanının elektronik postasına ulaşılmıştır. Bu durumda ulaşılabilir evren 281 olarak belirlenmiştir. Fakat çalışmanın sonunda sadece 128 öğretim elemanı anketi doldurmuştur. Bu nedenle örneklem olarak 128 öğretim elemanı çalışmaya katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kategorik veriler, uzman görüşü de alınarak hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" ile toplanmıştır. Araştırmada diğer veri kaynağı olarak, araştırmacı tarafından geliştirilen "Bologna Süreci'nde Çocuk Gelişimi Programları" ölçeği kullanılmıştır. Bu araştırmada Bologna Süreci uygulamalarının Çocuk Gelişmi Programları'ndaki öğretim elemanları görüşleri açısından incelenmiş olup çocuk gelişmi programlarındaki uygulamalar özelinde ele alınmaktadır. Araştırma verilerini toplamak amacıyla kullanılan "Bologna Süreci'nde Çocuk Gelişimi Programları" öğretim elemanlarının bu konu hakkındaki algıları, uygulamaya bakış açıları, uygulama davranışlarını içermektedir. Bu amaçla önce literatür taraması ile ilgili araştırmalar incelenmiş, Görkem (2013)'in "Türkiye Üniversiteleri Maliye Bölümlerinin Bologna Süreci Çerçevesinde Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinde araştırmacı tarafından oluşturulan, geçerliliği ve güvenirliği yapılan ve uygulanan anketten yararlanılmıştır. Bunun

için araştırmacıdan gerekli izinler alınmış, sorular gözden geçirilerek çocuk gelişimi programı için dönüştürülmüş ve yeni sorular eklenmiştir. Ayrıca Türkiye Yükseköğretim Yeterlilik Çerçevesi kısa dönem yeterlilikler anket soruları için temel alınmıştır.

Süreç/Uygulama

"Bologna Süreci'nde Çocuk Gelişimi Programları" geliştirilirken şu aşamalar izlenmiştir: Literatür taraması yapılmasının ardından, ilgili literatür ve konuya benzer ölçekler incelenip, TYYÇ kısa düzey yeterlilikler dikkate alınarak, 90 maddeden oluşan bir madde havuzu hazırlanmış, böylece genel çerçeve belirlenmiştir. Belirlenen madde havuzundaki maddeler hakkında, ilgili danışman öğretim üyesi ve 3 alan uzmanının fikirleri alınmıştır. Daha sonra bu maddeler dil kurallarına uygunluk bakımından Türkçe uzmanı tarafından incelenmiştir. Ayrıca farklı alanlardan öğretim elemanlarından oluşan bir gruba okutularak, görüşleri alınmış ve ölçek 71 maddeye indirilmiştir. Kalite Boyutu, Sosyal Boyut, Hareketlilik Boyutu, Genel Bologna Süreci Uygulamaları Boyutu, Çocuk Gelişimi Teknik Uygulamalar Boyutu, Çocuk Gelişimi Sosyal Boyut, Çocuk Gelişimi Hareketlilik Boyutu, Çocuk Gelişimi Genel Boyut olmak üzere 8 alt boyuttan oluşan 71 maddelik ölçek tekrar düzenlenmiştir. Son olarak toplanan veriler üzerinde danışman öğretim üyesi ve bir uzman tarafından faktör analizi ile 33, 37, 38, 48, 49, 59, 63. maddeler çıkarılmış ve güvenirlik analizi yapılmış, 64 maddeye indirilmiştir.

Araştırmanın kişisel bilgi forumunda; öğretim elemanlarının unvanı, bağlı olduğu meslek yüksekokulu, mesleki deneyimi, cinsiyeti, uzmanlık alanı, görev süresi ve Bologna Süreci hakkında bilgilendirme toplantılarına katılıp katılmadığı maddeleri yer almaktadır. Öğretim elemanlarının Ön Lisans Çocuk Gelişimi Programlarındaki Bologna Süreci hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi için 5'li likert tipi sayısal derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Likert tipi ölçek kullanmanın amacı öğretim elemanlarının Çocuk Gelişimi Programlarındaki Bologna Süreci'ne yönelik yargılarının incelenmesidir. 64 maddeden oluşan ölçekte yer alan seçenekler: Kesinlikle katılıyorum (5), Katılıyorum (4), Fikrim yok (3), Katılmıyorum (2), Kesinlikle katılmıyorum (1) şeklindedir. Ölçek 8 boyuttan oluşmaktadır. Kalite Boyutu 6, Sosyal Boyut 5, Hareketlilik Boyut 3, Genel Görüş Boyutu 9, Çocuk Gelişimi Teknik Uygulamalar Boyutu 10, Çocuk Gelişimi Sosyal Boyutu 7, Çocuk Gelişimi Hareketlilik Boyutu 3, Çocuk Gelişimi Genel Boyutu 16 maddedir.

Uygulama Süreci

Yükseköğretim Kurumu Program Atlası (YÖK-ATLAS)'nda aktif olarak öğretim yapan, ön lisans Çocuk Gelişimi Programlarının listesi sıralanmış ve üniversitelerin internet sayfalarından öğretim elemanlarının iletişim bilgilerine ulaşılmıştır. "Bologna Süreci'nde Ön Lisans Çocuk Gelişimi Programları" ve "Kişisel Bilgi Formu" internet üzerinden çevrim içi (Google Documents) anket yoluyla uygulanmıştır. Öğretim elemanlarının elektronik posta adreslerine yollanan anketler; daha hızlı bir geri dönüş için birkaç kez gönderilmiş, cevap alınmayan durumlarda telefon görüşmesi ile anket hatırlatılmıştır. 281 kişiye üç ay içerisinde birçok kez gönderilen anketlere 128 kişi geri dönüş yapmıştır. Bu anketlerin de 123'ü veri analizi için uygun bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu Araştırmada toplanan verilerin analizinde 5 farklı istatistiksel analiz kullanılmıştır. Bu analizler bilgisayarda SPSS for Windows 22.00 istatistik paket programı ile yapılmıştır. Bunlar:

1. Aritmetik ortalama
2. Standart sapma
3. Kruskal-Wallis testi
4. Post Hoc Dunnet T3 testi
5. t testi

Akademisyenlere uygulanan anketler likert tipi beşli değerlendirme şeklinde hazırlanmış olup aralık sınırlarının hesaplanması aşağıda verilmiştir. Bu sınırlar:

Anketlerin aralık sınırlarının hesaplanması:
Seçenek sayısı=5
Aralık sayısı= 5-1 = 4
Aralık katsayısı= 4 : 5=0,80
Ortalama karşılaştırmalara esas olmak üzere aralık sınırları ve anlamları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Aritmetik Ortalama Aralıkları ve Anlamları

Aralık sınırı	Anlamı
1.00 – 1.80	Kesinlikle Katılmıyorum
1.81 – 2.60	Katılmıyorum
2.61 – 3.40	Kararsızım
3.41 – 4.20	Katılıyorum
4.21 – 5.00	Kesinlikle Katılıyorum

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Geçerlik; içerik, uygulama (deneysel) ve yapı geçerliği olmak üzere üç türdür. İçerik geçerliği, kullanılan ölçme aracındaki maddelerin, ölçülmek istenen özelliği ölçebilme durumunun belirlenmesi için bir uzman görüşüne başvurulmasıdır (**Karasar**, 2012). Araştırmada kullanılan ölçeğin, test maddeleri oluşturulurken geçerlik sağlamak amacıyla, içerik geçerliği uygulanmıştır. Ölçek maddelerinin her biri belirlenirken uzman görüşlerinden faydalanılmış, böylece ölçme aracının geçerliğini sağlamak amaçlanmıştır.

Kullanılan test maddelerinin tek tek ve testin tamamının güvenirliği Cronbach's Alpha ile hesaplanmış testin tamamının güvenirlik düzeyi .91 olarak bulunmuştur. İstatistiksel analizlerin anlamlılık düzeyini belirlemede, daha çok sosyal bilimler araştırmalarında geçerli olan .05 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Bu araştırmada, ele alınan tüm alt problemlerden elde edilen bulgular ile, Ön Lisans Çocuk Gelişimi Programlarında görev yapan akademisyenlerin Bologna Süreci'ne yönelik görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temelini Bologna Süreci uygulamalarına yönelik akademisyen görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi oluşturmaktadır.

Bu araştırmada, ön lisans Çocuk Gelişimi Programları'nda görev yapan akademisyenlerin Bologna Süreci'ne ilişkin görüşlerine göre, akademisyenlerin kadın veya erkek olması "kalite boyutu" dışında farklılık göstermemektedir. Kadın akademisyenler, erkek akademisyenlere oranla daha fazla olumlu cevap vermektedir.

Bağlı bulunan meslek yüksekokulu türüne göre "çocuk gelişimi kalite boyutu" görüşleri farklılık gösterirken diğer boyutlarda anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmaktadır. "Çocuk gelişimi kalite boyutu" açısından "Diğer Meslek Yüksekokulları"nda görev yapan akademisyenler, "Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulları"nda görev yapan akademisyenlere göre daha fazla olumlu cevap vermişlerdir. Ülkemizde Çocuk Gelişimi ön lisans programları "46 tane Sağlık Hizmetleri MYO", "5 tane Sosyal Bilimler MYO", "1 tane Teknik Bilimler MYO" ve "68 tane Diğer MYO" bulunmaktadır. Burada "Diğer MYO" başlığı üniversitelerin özel isimlerle tanımladığı, birçok alanda program içeren meslek yüksekokullarını ifade etmektedir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin büyük çoğunun "Diğer Meslek Yüksekokulları"nda kategorisinde görev yapmaktadır, bu durum daha fazla olumlu cevaba ulaşılma nedeni olarak düşünülebilir.

Akademisyenlerin görev sürelerine göre verdikleri cevaplar ele alındığında "çocuk gelişimi kalite" ve "çocuk gelişimi teknik boyut" başlıklarında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Çalışma süresi 0-5 yıl olan akademisyenlerin, çalışma süresi 10-15 yıl ile 15-20 yıl olan olan akademisyenlere göre daha fazla olumlu cevap verdiği görülmüştür. 2008 yılında Dalgıç tarafından yapılan "Türk Yükseköğretiminde Öğretim Elemanlarının Bologna Süreci Kapsamındaki Uygulamalara İlişkin Görüşleri" başlıklı çalışmasında genç akademisyenlerin Bologna Süreci içerisindeki uygulamlara daha olumlu cevaplar verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ön lisans Çocuk Gelişimi Programlarında görev yapan akademisyen görüşleri ile benzerlik göstermektedir.

Akademisyenlerin, Bologna süreci hakkında resmi bir bilgilendirme sürecine katılıp katılmama durumuna göre anketin "kalite", "hareketlilik", "genel görüş" boyutuna verdikleri cevaplar farklılaşmaktadır. Özellikle bu boyutlarda; Bologna Süreci hakkında resmi bir bilgilendirme süreci geçirdiğini belirten akademisyenler, bilgilendirme süreci geçirmediğini belirtenlere göre daha fazla olumlu cevap verdikleri görülmektedir. Süngü (2009)'da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Boydak ve Karabatak (2015), "Öğretim Elemanlarının Bologna Süreci'ne İlişkin Görüşleri" başlıklı çalışmalarında da öğretim elemanlarının süreç hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları belirlenmişir.

Akademisyenlerin unvanı ve uzmanlık alanlarına göre görüşlerinde anlamlı farklılık belirlenmemiştir. Bu durum Bologna Süreci uygulamalarına yönelik unvan ve uzmanlık alanlarındaki farklılaşmanın akademisyen görüşlerini etkilemediği sonucu ortaya çıkarmaktadır. Dalgıç (2008), yaptığı araştırmada akademisyenlerin unvanlarına göre farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle "profesör" unvanına sahip akademisyenlerin Bologna Süreci uygulamaları ile ilgili görüşlerinin olumsuz olduğunu, "araştırma görevlisi" unvanına sahip akademisyenlerin daha olumlu görüş belirttikleri sonucuna varmıştır. Bu nokta, Ön Lisans Çocuk Gelişimi Programlarında Bologna Süreci üzerine akademisyen görüşleri ile çelişmektedir. Ancak ulaşılan akademisyenler açısından, akademik unvanlarda "profesör" unvanına sahip bir öğretim üyesi bulunması ve akademisyenlerin çoğunun "öğretim görevlisi" unvanına sahip olması nedeniyle farklılıklar ortaya çıkmadığına kanaat getirilebilir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin Bologna Süreci çalışmalarının üniversitelerde şefafflığı artırdığı görüşü ağır basarken; kalite boyutuna ait diğer maddelerde "kararsızım" görüşü ön plana çıkmaktadır. Benzer sonuçlara Yöntem (2015), Çelik (2012) ve Süngü (2009)'un çalışmalarında rastlanmaktadır.

Sosyal boyutu ele alan maddelerde "kararsızım" seçeneği daha fazla işaretlenmiştir. Özellikle Bologna Süreci içerisinde hep geri plana bırakılan bir boyut olan sosyal boyutun ön lisans Çocuk Gelişimi Programlar'ında görev yapan akademisyelere göre de yeterince ön planda değildir sonucu çıkarılabilir. Çocuk Gelişimi programları özelinde sosyal boyut hakkında ise akademisyenler daha çok olumlu cevap vermektedirler. "Program yeterlilikleri oluşturulurken yeterli sayıda mezun öğrenci görüşüne başvurulmuştur" ifadesine "katılmıyorum" görüşü hakimken, "Program yeterlilikleri oluşturulurken yeterli sayıda öğretim elemanı görüşüne başvurulmuştur" ifadesine "katılıyorum" görüşü hakimdir. Çocuk Gelişimi Programlarında Bolgona Süreci planlamalarında iç paydaşların görüşüne, dış paydaşlara oranla daha çok başvurulduğu sonucu çıkarılabilir.

Hareketlilik boyutunda Bologna Süreci uygulamaları ile uluslararası üniversite işbirliğinin arttığına yönelik olumlu görüşlere ulaşılmıştır. Ancak bu boyutta yer alan "Öğretim elemanı hareketliliği artmıştır" ve "Öğrenci hareketliliği artmıştır" ifadeleri "kararsızım" görüşü ile karşılanmıştır. Çocuk Gelişimi özelinde ise hareketlilik boyunda akademisyenler olumsuz görüşler belirtmişlerdir. Program bazlı uluslararası üniversite işbirliği ve hareketlilik analaşmalarını yeterli bulmadıklarını ifade etmiştirler. Programlarda yeterli sayıda öğretim elemanı ve öğrenci hareketliliği olmadığını belirtmişlerdir.

Bologna Süreci ile ilgili genel görüşler boyutu akademisyenlerin "katılıyorum" görüşlerinin yoğun olduğu bir boyuttur. Seçmeli ders sayısının müfredattaki toplam AKTS'nin %25'inden

oluşması, diploma eki uygulamasının mezunların nitelikleri konusunda bir standart getirmesi, ortak kredi transfer sistemi ile yükseköğretim kurumları arasında uyumun artacağı konularında akademisyenler olumlu görüş belirtmişlerdir. Çocuk gelişimi programlarında Bologna Süreci genel görüşler boyutunda ise "Bologna Süreci programımızdaki bürokratik işlemleri artırır" maddesine "kararsızım" görüşü hakimdir. Akademisyenler Türkiye Yükseköğretim Yeterlilik Çerçevesi hakkında yeterli bilgi sahip olup olmadıkları konusunda "kararsızım" görüşü belirtmişlerdir.

Ön Lisans Çocuk Gelişimi Teknik Boyutunda akademisyenler çocuğunlukla "katılıyorum" görüşü sunmuşlardır. Özellikle ders bilgi paketlerinin yer aldığı web sayfalarının güncel olduğunu belirtmektedirler. Alan yeterlilikleri belirlenirken yükseköğretim yeterliliklerinin göz önüne alındığı ifadesini "katılıyorum" görüşü ile desteklemektedirler. Oysa TYYÇ hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları konusunda "kararsızım" görüşüne ulaşılmıştır. Bu çelişkili durum Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikleri konusunda bilgi eksikliği olduğunu ortaya koymaktadır. TYYÇ'de yer alan "Mezun öğrenciler en az A2 seviyesinde bir yabancı dil bilgisine sahiptir" ifadesi akademisyenlere bu boyutta sunulmuş ve "katılmıyorum" görüşüne ulaşılmıştır. Son olarak "Ders müfredatları hazırlanırken kazanım merkezli yaklaşımlar göz önüne alınır" ifadesi "katılıyorum" görüşü ile desteklenmiştir.

Bologna Süreci uygulamaları ile ilgili Ön Lisans Çocuk Gelişimi Programlarının en zayıf olduğu alanların öğretim elemanı ve öğrenci hareketliliği, kalite ve sosyal boyut olduğu belirlenmiştir.

Öneriler

1. Bölüm/Program bazlı araştırmalar farklı alanlarda yaygınlaştırılabilir.
2. Akademisyen görüşleri, görüşme tekniği ile alınarak daha ayrıntılı sonuçlara ulaşılabilir.
3. Hareketlilik konusunda öğretim elemanları daha çok bilgilendirilerek, bu konuda projeler hazırlamaları için desteklenebilir.
4. Hareketlilik boyutunda yapılan çoğu çalışmada, yabancı dil bilmenin hareketlilikte önemli bir basamak olduğunu ortaya konulmuştur. Öğretim elemanı ve öğrenci hareketliliği için yabancı dil öğrenimi teşvik edileblir.
5. Bologna Süreci ile ilgili bir bilgilendirme çalışmasına katılan akademisyenlerin süreç ile ilgili görüşlerinin daha olumlu olduğu göz önüne alınarak, sürecin içselleştirilmesi için bilgilendirme çalışmalarına yer verilebilir.
6. Türkiye Yükseköğretim Yeterlilik Çerçevesi (TYYÇ)'ni bilinçli uygulayabilmeleri için öğretim elemanları bilgilendirilebilir.
7. Kalite kavramı somut niteliklerle ortaya konarak kararsız görüşlerin daha net olması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akçetepe, A. G. (2013). "Eğitim Fakülteleri Eğitim Bilimleri Bölümü Akademisyenlerinin Yükseköğretimin Amaçlarına İlişkin Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi)". Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinden Edinilmiştir. (Tez No. 333507)

Akdemir, A., Konakay, G., Karagöz, A. M., Salihoğlu, G., Adalı , P., Koçyiğit, E., & Zaimoğlu, Ö. (2015). "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Kariyer Planlamalarının Motivasyon Düzeylerine Etkisinin Araştırılması". Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 166-177.

Altınkaynak, Ş. Ö., Uysal, H., Akman, B., & Durmuşoğlu, M. C. (2016, Ocak). "Öğretmen Adayları ve Öğretim Elemanlarının Türk Eğitim Sistemindeki Bologna Sistemindeki Bologna Süreci'ne İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi: Hacettepe Üniversitesi Örneği". Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 43, 1-20. doi:10.15285/edb.51270

Ata, A. Y. (2009). "Yeni Ekonomik Düzenin Kuramsal Çerçevesi ve Ekonomilere Sunduğu Fırsatlar: Adana Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme". Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), 27-48.

Ataklı Yavuz, R. (2017). "Bilgi Ekonomisinde Kentlerin Yeri". Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(29), 265-282.

Bolat, Y. (2017). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Mevcut Durumu ve Farklı Ülkelerle Karşılaştırılması (2. baskı)". Ankara: Pegem Akademi.

Boydak, M., & Karabatak, S. (2015). "Öğretim Elemanlarının Bologna Süreci'ne İilişkin Görüşleri. I. Bologna Süreci Araştırmaları Kongre Kitapçığı (s. 20-34)". Ankara: Hacettepe Üniversitesi

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri (13. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Collins , S., & Hewer, I. (2014). "The İmpact of The Bologna Process On Nursing Higher Education In Europe: A Review". International Journal of Nursing Studies, 150-156.

Çiçek, H. (2016). "Üniversite: Hakikat Arayışının Mekanı. N. Tozlu, V. Taşdelen, & M. Önal içinde, Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite (ss. 37)". Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Çınkır, Ş., & Yıldız, S. (2018). "Bir Bologna Değerlendirme Çalışması: Eğitim Yönetimi Lisansüstü Program Yeterliliklerine İlişkin Kazanımların İncelenmesi". Yükseköğretim Dergisi, 8(1), 55-67. doi:10.2399/yod.18.004

Demirpolat, A., & Akça, G. (2004). "Ahilik Ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları". Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 355-376.

Duderstadt, J. J. (2009). "A University for The 21st Century". University of Michigan Press.

Durdu, E. (2011). "Bologna Süreci ve Türk Yükseköğretimi'nin Bologna Süreci'ne Uyumu (Yüksek Lisans Tezi)". Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinden edinilmiştir. (Tez No. 285818)

Ekinci, Y. (2011). "Ahilik". Ankara: Türk Metal Yayınları.

Ekşioğlu, E., & Kurt, B. (2017). "Türkiye'de Mesleki Eğitim'de Gelinen Nokta". 4. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi içinde (ss. 293-307). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Erdem, A. R. (2012). "Küreselleşme: Türk Yükseköğretime Etkisi". Yükseköğretim Dergisi, 2 (2), 109-117.

Erdoğan, A. (2010, Aralık 10). "Bologna Süreci'nde Sosyal Boyut". TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. https://slideplayer.biz.tr/2299992/ adresinden edinilmiştir.

Fejes, A. (2006). "The Bologna Process-Governing Higer Education in Europe Through Standardization". Revista Espanda Education Comparada, 203-231.

Fındıkoğlu, F., & İlhan, D. (2015). "Türkiye'de Meslek Yüksekokullarının Türk Kamuoyundaki Negatif Algısı, Nedenleri ve Çözüm Önerileri". İ. Ş. Yüksekokulu (Dü.), I. Ulusal Şişli Sempozyumu içinde, (s. 111-127). İstanbul.

Görkem, H. (2013). "Türkiye Üniversiteleri Maliye Bölümlerinin Bologna Süreci Çerçevesinde Değerlendirilmesi (DoktoraTezi)". Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinden Edinilmiştir. (Tez No. 351695)

Gürüz, K. (2001). "Dünya'da ve Türkiye'de Yükseöğretim (Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri)". Ankara: ÖSYM Yayınları.

Hacettepe Üniversitesi Bologna Süreci Çalışmaları. (2017, Ocak 26). "Hubologna". http://www.hubologna.hacettepe.edu.tr/sss.shtml adresinden erişildi.

Karaca, N., & Çakır, S. (2014). "Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (Megep) Muhasebe Finansman Analizi Modüllerinin Etkinliğinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 17(31), 213-231.

Karasar, N. (2012). "Bilimsel Araştırma Yöntemi". Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Kumlu, D. (2016). "Çeviri Eğitimindeki Öğrenme Çıktılarının Bologna Süreci Açısından Değerlendirilmesi". Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6(12), 109-124.

Nartgün, Ş., & Yüksel, E. (2009). "Meslek Yüksekokullarına Sınavsız Geçişte İzlenen Kriterlerin Değerlendirilmesi". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi, 9 (2), 189-205.

Oktay, A. (1991). "Okul Öncesi Öğretmen Özellikleri ve Öğretmen Yetiştirme". 7. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri. Eskişehir.

Özkan, B., & Kahraman, E. (2015). "Yükseköğretimde Bologna Süreci: Akdeniz Üniversitesi Bologna Süreci Çalışmaları". 1. Bologna Süreci Araştırmaları Kongresi içinde (s. 47-52). Ankara: Hacettepe Üniversitesi

Öztunç, N. B., Özberk, E. H., Kaptı, S. B., Fındık, L. Y., Gelbal, S., & Kavak, Y. (2015). Hacettepe Üniversitesi mezun izleme çalışması. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 5(3), 263-271.

Sakınç, S., & Bursalıoğlu, A. (2012). "Yükseköğretim'de Küresel Bir Değişim: Girişimci Üniversite Modeli". Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2(2), 92-99.

Semiz, Y., & Kus, R. (2004). "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 275-295.

Shaw, M. A., Chapman, D. W., & Rumyantseva, N. L. (2013). "Organizational Culture in the Adoption of the Bologna Process: A Study Of Academic Staff At an Ukrainian University". Studies in Higher Education, 989-1003.

Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2015). "Örnekleriyle Eğitimde Program Değerlendirme". Ankara: Anı Yayıncılık.

Şahin, İ., & Fındık, T. (2008). "Türkiye'de Mesleki Ve Teknik Eğitim: Mevcut Durum, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri". Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 65-86.

Topçu, G. (2015). "Bologna Süreci Çıkarımları: Hacettepe Üniversitesindeki Sosyal Çalışma Eğitimi Açısından Değerlendirmeler". H. Üniversitesi (Dü.), I. Bologna Süreci Araştırmaları Kongresi içinde, (s. 202-206). Ankara.

Uçkun, G., & Demir, B. (2013). "Bologna Sürecindeki Myo'larda Öğrenci Merkezli Eğitim (Öme) - Öğretim Elemanı Görüşleri". Umyos Özel Sayı, 51-58.

Yalı, S. (2017). "Avrupa Birliğinde Yükseköğretim Çalışmaları: Bologna Süreci ve Türkiye Üniversiteleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(2), s. 143-154.

STEM UYGULAMALARININ 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE VE SORGULAYICI ÖĞRENME BECERİLERİ ALGILARINA ETKİSİ*

THE EFFECT OF STEM APPLICATIONS ON THE PROBLEM SOLVING SKILLS AND QUESTIONS OF QUESTIONING LEARNING SKILLS OF 6th GRADE STUDENTS *

Elif Berrak GÜNDÜZ BAHADIR
(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği
Prof. Dr. Esra ÖZAY KÖSE
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Biyoloji Öğretmenliği

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 6. Sınıf Fen Bilimleri dersinde uygulanan STEM etkinliklerinin, öğrencilerin problem çözme ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisini incelemektir. Araştırma Erzurum ili, Yakutiye ilçesinde bulunan bir ortaokulda bir eğitim- öğretim dönemi süresince 73 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın deneysel aşamasında Fen Bilimleri dersinde gerçekleştirilen STEM etkinlikleri kullanılmıştır. Bağımsız değişken STEM etkinlikleridir. Bağımlı değişkenler ise deney ve kontrol gruplarına uygulanan ölçme araçlarıdır. Veri toplama aracı olarak"Problem Çözme Envanteri" ve "Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda deney grubundaki öğrencilerin problem çözme becerilerinin geliştiğini ancak sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etki etmediği; kontrol grubu öğrencilerinin ise her iki ölçekte de anlamlı bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: STEM eğitimi, STEM etkinlikleri, problem çözme becerisi, sorgulayıcı öğrenme becerisi, 21.yy becerileri.

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the effects of STEM activities applied to 6th grade Science course on students' perception of problem solving and questioning learning skills. The research was conducted with 73 students during a school term in a secondary school in Yakutiye district of Erzurum. Pre-test and post-test control group quasi-experimental design was used in the study. In the experimental stage of the research, STEM activities performed in Science course were used. The independent variables are STEM activities. Dependent variables are the measurement tools applied to the experimental and control groups. "Problem Solving Inventory" and "Questioning Learning Skills Perception Scale" were used as data collection tools. According to the data obtained, it was observed that the problem solving skills of the students in the experimental group developed but did not affect the perceptions of questioning learning skills; it was concluded that the control group students did not change significantly in both scales.

Keywords: STEM education, STEM activities, problem solving skills, questioning learning skills, 21st century skills.

1. GİRİŞ

Teknolojinin, hızına yetişilemeyen ilerleyişi, tüm dünya ülkelerini bir yarışa soktuğu gibi ülkemizin de diğer dünya ülkeleri gibi bu yarışta yer alması gerekmektedir. Dünya da her alanda söz sahibi olup ben de varım diyebilmek için teknoloji alanında ilerlemek ülkemiz için bir zorunluluktur. Bunu yapabilmenin yolu da bu alanda işgücü ihtiyacını karşılayacak olan bireylerin yetiştirilmesinden geçmektedir. Bunun içindir ki ülke olarak öğrencilerimizin uluslararası alanda yapılan PISA ve TIMMS gibi sınavlara katılımını sağlamaktayız. Sınav sonuçları, öğrencilerimizin bilgi basamağındaki soruları çok iyi cevapladıklarını ancak analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarında sorulan soruları cevaplayamadıklarını göstermektedir. Bu sınavlardan elde edilen sonuçlara göre de eğitim sistemimiz sürekli bir değişim ve şekillendirmeye gitmektedir.

Fen Bilimleri öğretim programı 2005 yılından itibaren kademeli olarak yapılandırmacı yaklaşım temelinde hazırlanmıştır. Amaç, öğrencileri araştırmaya sevk etmektir. (MEB, 2006; YÖK/Dünya Bankası,1997). Araştırma, sorgulama, problem çözebilme, kendine güven ve sorumluluk becerilerine sahip, etkili kararlar verebilen, işbirliği yapan, iletişim becerileri iyi, kendi kendine öğrenebilen fen okur-yazarı bireyler, fen bilgisi ve becerisi, fene yönelik olumlu görüş ve değerlere sahiptirler. Ancak böyle olduğu takdirde fenin teknoloji-toplum ve çevre ile olan ilişkisini anlayabilirler. Buna göre de 2013 yılında öğretim programlarında yapılan yenilenmede öğrenme-öğretme sürecinin yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır (MEB, 2013). Fen Bilimleri dersi öğretim programı Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ile Türk Milli Eğitimin Temel İlkeleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, teknoloji alanında ilerlemenin, okul öncesinden itibaren öğrencilerin mühendislik becerileriyle donatılması ile mümkün olabileceğini göstermiştir. Fen ve matematik alanlarında edinilen bilgi mühendislik becerilerinin de kullanılması ile teknolojik bir ürüne dönüştürülebilir. Bu nedenle Fen bilimleri dersine matematik, teknoloji ve mühendisliğe yönelik kazanımların entegrasyonu önem kazanmıştır. Bu şekilde gerçekleştirilen eğitim STEM ya da FETEMM eğitimi olarak gündeme getirilmiştir. Türkiye'nin eğitim politikalarında STEM eğitimi ile ilgili bazı raporlar bulunmaktadır. Bu raporlar; MEB Stratejik Planı, Vizyon-2023 Çalışması, Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi 2011-2016, TÜSİAD Vizyon-2050 Türkiye Raporu'dur. Son olarak MEB, STEM Eğitimi Raporunda öğretim programlarının STEM eğitim yaklaşımına göre yeniden düzenlenmesi gerekliliği vurgulamıştır (MEB, 2016).

STEM eğitimi, farklı disiplinlerin bir araya getirildiği, özellikle teknoloji ve mühendisliği temeline alan, daha kaliteli bir öğrenmenin sağlandığı, öğrencilerin sahip oldukları bilgileri günlük hayatta kullanabilmelerine olanak tanıyan, 21.yy'a uyum sağlayabilecek becerileri kazandırabilecek bir eğitim olarak düşünülebilir (Akgündüz, ve diğerleri, 2015; Yıldırım ve Altun, 2015). STEM eğitimi ile STEM'i oluşturan alanlar arasında etkili bir ilişki kurulabilir. Bununla birlikte öğrencilerin sahip oldukları bilgileri, günlük yaşantılarında kullanmalarında ve ürüne dönüştürmelerinde STEM eğitimi etkilidir. STEM eğitimi ile öğrencilerin fene karşı tutumları ve özyeterlilik duyguları da geliştirilebilir (Güneş ve Karaşah, 2016).

STEM eğitimi, öğrenci merkezlidir ve yapılandırmacı eğitimin devamı niteliğindedir. Öğrencilerin 21.yy'da iş hayatında avantaj sağlayacak olan becerilerini geliştirir. STEM eğitimleri ile küresel

anlamda iş gücü niteliği artırılabilir. Bunun için öğrenciler eğitim öğretim ortamında araştırıp sorgulayarak, deneyler yaparak öğrenmeli, kendilerine sunulan ya da kendiliğinden karşısına çıkan günlük problemler için çözümler üretebilmeli ve çözüme yönelik ürünler geliştirebilmelidir. Bu da işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan üretim, araştırma-geliştirme açığının kapatılmasını sağlayacaktır (TUSIAD, 2014).

Ülkemizde, STEM alanlarına yönelik ilgi oldukça azdır. TIMSS ve PISA gibi sınavların sonuçları öğrencilerimizin analiz- sentez ve değerlendirme basamaklarındaki sorularda başarısız olduklarını göstermektedir. Bu durumun iyileşebilmesi ve öğrencilerimizin STEM alanına ilgilerinin artırılabilmesi amacıyla STEM eğitimleri başlatılmalıdır(STEM Eğitimi Raporu, 2016). STEM alanlarından mezun olup bu alanlarda çalışanların genelin %19'unu oluşturmaktadır. Bu da oldukça düşük bir orandır. (TUSIAD, 2014; OSYM, 2014). Bu nedenle STEM eğitimleri ülkemiz için çok önemlidir (STEM Eğitimi Raporu, 2016). MEB'in(2016) hazırladığı rapora göre;

- STEM eğitimleri öğrenciler arasında işbirliği sağlayıp onların hayata daha donanımlı bir şekilde hazırlanmasını sağlayacaktır.
- STEM eğitimi öğrencilerin güncel bilimsel konularla ilgili düşünebilme, bilgilerini uygulayabilme ve ürün tasarlayabilmelerini sağlayarak onların iş hayatlarında başarılarını artıracaktır.
- STEM eğitimi Fen, teknoloji ve matematik konularıyla ilgili bilgilerin mühendislik bilgileriyle entegre edilerek ürüne dönüştürülmesi sağlanabilecektir.

MEB'in STEM için hazırlamış olduğu bu amaçlar doğrultusunda bir dönem süresince Fen Bilimleri dersi, 6. sınıf düzeyinde gerçekleştirilecek olan çalışmada kullanılacak etkinliklerin ve ders planlarının, sınıflarında STEM eğitim yaklaşımını uygulamak isteyen öğretmenlere kaynak olabileceği düşünülmektedir.

STEM Eğitimi yeni çalışılmaya başlanılan bir alan olmakla birlikte ülkemizde, üniversitelerde bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar ve projeler azdır (Çorlu, 2013). STEM eğitiminin ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde yapıldığı çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Bu nedenle STEM eğitiminin etkilerinin araştırılacağı bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, 6. Sınıf Fen Bilimleri dersinde uygulanan STEM etkinliklerinin, öğrencilerin problem çözme ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisini incelemektir.

2. YÖNTEM

STEM etkinliklerinin etkililiğinin ölçülmeye çalışıldığı bu araştırma nicel bir araştırmadır. Nicel araştırmalarda veriler ölçülebilir ve istatistiksel tekniklerle çözümlenebilir (Çakıcı, 2007). Araştırmada STEM etkinliklerinin öğrencilerin problem çözme becerilerine ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisi incelenmiştir. Ön test- son test gruplu yarı deneysel desenin kullanıldığı araştırmada rastgele belirlenen iki gruptan deney grubunda STEM etkinlikleri ile donatılmış 5E Öğrenme Modeli, kontrol grubunda ise MEB müfredatındaki plan doğrultusunda 5E Öğrenme Modeli 2017-2018 eğitim-öğretim yılında bir dönem süresince uygulanmıştır.

Çalışmanın örneklemi: Çalışmanın örneklemini 2017-2018 eğitim-öğretim yılı Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ortaokulu 6. Sınıfında okuyan 73 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada uygun durum örnekleme

yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme türü araştırma yapılacak birey ya da grupların araştırma sürecine dâhil edilmesinin daha kolay ulaşılabilir olması ile ilişkilidir (Ekiz, 2009).

Veri toplama aracı: Araştırmada veri toplama aracı olarak"Problem Çözme Envanteri" ve "Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği" kullanılmıştır.

Problem Çözme Envanteri (PÇE): Problem Çözme Envanteri Heppner ve Peterson (1982) tarafından geliştirilmiştir. Envanterin Türkçe 'ye uyarlaması Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. Envanteri geliştiren araştırmacılar tarafından ölçeğin tümü için elde edilen Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0.90 olarak bulunmuştur. Problem Çözme Envanteri, 35 maddelik, 1-6 arası puanlanan Likert tipi, bireyin problem çözme becerileri konusunda kendisini algılayışını ölçen bir bireysel değerlendirme ölçeğidir. Ölçekten en az 32, en fazla 192 puan alınabilmektedir. Maddelere verilecek cevaplar ve puanlaması; 1: Her zaman böyle davranırım, 2: Çoğunlukla böyle davranırım, 3: Sık sık böyle davranırım, 4: Arada sırada böyle davranırım, 5: Ender olarak böyle davranırım, 6: Hiçbir zaman böyle davranmam şeklindedir. Bu araştırmada öğrencilerin problem çözme becerilerini ölçmek amacıyla Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan Problem Çözme Envanteri her iki gruba ön test ve son test olarak uygulanmıştır.

Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği(SÖBAÖ): Sorgulayıcı öğrenme becerileri için hazır bir ölçek kullanılacaktır. Kullanılacak ölçek, öğrencilerin sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarını belirlemek amacıyla Balım ve Taşkoyan (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte 22 algı maddesi bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirliği 0,84; Spearman-Brown testi yarılama iç tutarlılık katsayısı 0,82 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 110; en düşük puan ise 0'dır. Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği her iki gruba ön test ve son test olarak uygulanmıştır.

Verilerin analizi: Çalışmada elde edilen veriler PASW Statistics 18 programı ile analiz edilmiştir. Grupların ön testlerinden elde edilen ölçümlerin dağılımlarından problem çözme envanterinin verilerinin normal olması, çarpıklık ve basıklık değerlerinin uygun aralıklarda olması; sorgulayıcı öğrenme becerileri algı ölçeği verilerinin normal dağılım göstermemesi parametrik ve nonparametrik istatistikler kullanılmasını gerekli kılmıştır. Parametrik istatistiklerden bağımlı ve bağımsız t testleri; nonparametrik testlerden ise Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Öğrencilere uygulanan Problem Çözme Envanterinin analizleri, puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanarak deney ve kontrol grubu ön ve son test sonuçlarının karşılaştırılması aynı gruplar için bağımlı t testi ile farklı gruplar için bağımsız t-testi ile yapılmıştır. Deney grubunda yapılan Problem Çözme Envanteri bağımlı t testinin p değeri 0. 042 bulunmuştur.

Tablo 1. Problem Çözme Envanteri Deney Grubu Bağımlı t- Testi Sonuçları

Grup/Test	N	x̄	SS	Sd	T	P
Deney Grubu (ön test)	37	77,2703	18,90568	36	-,2,104	, 042
Deney Grubu (son test)	37	83,8108	12,45623			

*p< 0,05

Yani ön ve son test ölçümlerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir. Bağımlı t testinde etki büyüklüğü, d=-0,35 olarak bulunmuştur. Kontrol grubunda yapılan Problem Çözme Envanteri bağımlı t testinin p değeri 0. 224 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Problem Çözme Envanteri Kontrol Grubu Bağımlı t- Testi Sonuçları

Grup/Test	**N**	x̄	**SS**	**Sd**	**T**	**P**
Kontrol Grubu (ön test)	36	93,17	16,272	35	-1,239	, 224
Kontrol Grubu (son test)	36	96,86	15,907			

*p< 0,05

Yani ön ve son test ölçümlerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Deney ve kontrol gruplarının kendi aralarındaki karşılaştırılmasında her bir grubun grup içi artış yüzdesine bakılmıştır. Çünkü grupların ön testleri açısından denk olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle her grup kendi içinde değerlendirilmiştir. Deney grubuna ait ön test ortalaması (X̄ön=77,2703) ile son test ortalaması (X̄son=83,8108) karşılaştırıldığında %8.46'lık bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Kontrol grubunda ise ön test ortalaması (X̄ön=93,17) ile son test ortalaması (X̄son=96,86) arasındaki artış %3.96 kadardır. Bu bulgulara göre de deney grubunda kontrol gurubuna göre problem çözme becerisi daha fazla gelişmiştir.

Tablo 3. Problem Çözme Envanteri Deney ve Kontrol grupları ortalamaları

Grup	N	X̄ön	X̄son	P
Deney Grubu	37	77,2703	83,8108	,042
Kontrol Grubu	36	93,17	96,86	,224

*p< 0,05

Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeğinde deney ve kontrol gruplarının aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmış, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin denk olduğu belirlenmiştir. Deney grubu ön ve son test sonuçları karşılaştırılması bağımlı t testi; kontrol grubu ön ve son test sonuçları karşılaştırılması Wilcoxon İşaretli Sıralar testi ile deney ve kontrol gruplarının ön ve son testlerinin karşılaştırılması Mann-Whitney U Testi ile yapılmıştır. Deney grubunun sorgulayıcı öğrenme becerileri algı ölçeği bağımlı t testinin p değeri 0.808 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği Deney Grubu t- Testi Sonuçları

Grup/Test	**N**	X̄	**SS**	**Sd**	**T**	**P**
Deney Grubu (ön test)	37	81,3784	6,02472	36	,245	, 808
Deney Grubu (son test)	37	81,1622	4,65184			

*p< 0,05

Yani ön ve son test ölçümlerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası yapılan Sorgulayıcı öğrenme becerileri algı ölçeği ön ve son testleri arasında bir fark olup olmadığı Wilcoxon İşaretli Sıralar testi ile analiz edilmiştir. Ön ve son testler arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir.(z=-0,451, p>0,05).

Tablo 5. Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği Kontrol Grubu Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test- Ön test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	27	17,97	287,50	-0,451	0,652
Pozitif Sıra	13	18,03	342,50		
Eşit Sıra	0				
Toplam	40				

*p< 0,05

Deney ve kontrol gruplarının Mann-Whitney U testi ile analiz edilen Sorgulayıcı öğrenme becerileri algı ölçeği son test sonuçlarına göre deney ve kontrol grupları arasında sorgulayıcı öğrenme becerileri algıları bakımından anlamlı bir fark gözlenmemiştir (U= 499,500; p=,066).

Tablo 6. Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algı Ölçeği Deney ve Kontrol Grupları Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P	Z
Deney grubu	37	41,50	1535,50	499,500	,066	-1,840
Kontrol grubu	36	32,38	1165,50			

*p< 0,05

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın bulguları STEM eğitiminin deney grubundaki öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiğini göstermektedir. Kontrol grubunda ise öğrencilerin problem çözme becerilerinde anlamlı bir farklılık gözlenmezken, deney grubundaki problem çözme becerilerinin kontrol grubuna göre de anlamlı düzeyde geliştiği söylenebilir.Ceylan (2014)'ın yaptığı yüksek lisans çalışmasının sonuçları bizim çalışmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Elde edilen sonuçlar, STEM eğitimi ile yapılan eğitimin, günlük yaşamda rahatlıkla bulunabilecek malzemelerle ve teknolojik aletleri kullanarak yapılan mühendislik tasarımlarının öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirmede olumlu sonuçlarının olduğunu düşündürmektedir. İnce, Mısır, Küpeli ve Fırat (2018); Pekbay (2017), STEM etkinliklerinin öğrencilerin problem çözme becerilerinde pozitif yönde bir artışa sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Pekbay (2017),uygulaması bir dönem süren çalışmasında ilerleyen haftalarda öğrencilerin problem durumlarını daha iyi belirleyebildiklerini ve problemleri daha etkili şekilde çözümlediklerini ifade etmiştir.Pek çok kişi için, teknoloji ve mühendislik ürünleri günlük yaşamı çok fazla etkilemiş olsa da, sadece bilim ve matematik anlamına gelmektedir. Ayrıca STEM eğitimi öğrencilerin işlerin nasıl yürüdüğünü anlamalarını ve teknolojiyi kullanmalarını geliştirmelerini sağlamaktadır. Mühendislik eğitimi, doğrudan her ülkenin gündeminde öncelikli olarak problem çözebilme durumlarını ve inovasyon becerilerini doğrudan etkilemektedir (Bybee, 2010).

Netwong (2018) STEM eğitiminin uygulandığı 12 hafta süren çalışmasında öğrencilerin problem çözme becerilerinde önemli ölçüde artış meydana geldiğini ve STEM eğitiminin, öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirebileceğini ifade etmiştir.

Dewaters& Powers (2006), çalışmalarında elde ettikleri bulgular ışığında, proje tabanlı öğrenme ve gerçek sorunların kullanımının, öğrencilerin STEM alanlarına ilgisini çekmek için etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.Öğrenciler aktif, uygulamalı problem çözme müfredatlarına, kendi yaşamlarına çizilen bağlantılara ve gerçek dünyadaki bir sorunun çözümüne uygulanan fen, matematik ve teknoloji konularının bütünleşmesine iyi yanıt vermişlerdir. Öğrencilerin, daha çok günlük yaşamla bağlantı kurabilmek açısından çevre ve enerji konularında direkt çeşitli alanlarla bağlantı kurabileceklerini ifade etmişlerdir.

İnce vd. (2018), Pekbay (2017), Ceylan (2014), Cooper ve Heaverlo (2013)'nun çalışmaları STEM etkinliklerinin problem çözme becerilerini geliştirdiği çalışmamız ile benzer sonuçları göstermektedir. Yapılan Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri testi sonuçlarının normal dağılım göstermemesi sebebiyle analizde non-parametrik testler kullanılmıştır. Deney grubu kendi içinde değerlendirildiğinde ön ve son test ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Araştırma bulgularına göre kullanılan etkinliklerin öğrencilerin sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisinin olmadığı söylenebilir.

Yıldırım ve Selvi (2017), STEM uygulamaları ve tam öğrenme modelini çeşitli değişkenler açısından incelemişler, uygulamaların öğrencilerin akademik başarılarına, fene yönelik motivasyonlarına ve kalıcılığa olumlu yönde etki ettiği ancak sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

İnel Ekici (2015), bilimsel sorgulama becerileri algısının yaş ve sınıf düzeyine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Yaptığı araştırma sonucunda küçük yaş ve sınıf düzeyindeki öğrencilerin sorgulama becerilerinin diğer düzeylere oranla daha iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bizim çalışmamızda konuların soyut özellikte olması ve 6. sınıf düzeyinde gerçekleştirilmiş olması, uygulamada zamanın kısıtlılığı, öğrencilerin derslerde teste yönelik sınavlarla değerlendiriliyor olmaları sebebiyle böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir.

Öner ve Özdem Yılmaz (2019), STEM etkinliklerinin ilişkili olduğu problem çözme ve sorgulayıcı öğrenme becerilerinin öğrencilerin bu alanlardaki tutum ve algılarına etkisini incelediği çalışmasını 5., 6. ve 7. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirmiştir. Elde ettiği verilere göre öğrencilerin sorgulayıcı öğrenme becerileri algıları ile STEM algıları arasında anlamlı bir ilişki gözlenmezken, STEM tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

KAYNAKÇA

Akgündüz, D.,Ertepınar H., Ger M. A., Kaplan Sayı A., & Türk Z. (2015). STEM Eğitimi Çalıştay Raporu Türkiye STEM Eğitimi Üzerine Kapsamlı Bir Değerlendirme. İstanbul Aydın Üniversitesi STEM Merkezi ve Eğitim Fakültesi.

Balım, A. G. ve Taşkoyan, N. 2007. Fene yönelik sorgulayıcı öğrenme becerileri algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 21, 58-63.

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher,* 70(1), 30-35.

Ceylan, S. (2014). Ortaokul fen bilimleri dersindeki asitler ve bazlar konusunda fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (FeTeMM) yaklaşımı ile öğretim tasarımı hazırlanmasına yönelik bir çalışma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Cooper, R., Heaverlo, C. (2013). Problem solving and creativityand design: what influence do they have on girls' interest in STEM subject areas? *American Journal of Engineering Education* (1), 27-38.

Çakıcı, Y. (2007). Bilimsel araştırma yaklaşımları. D. Ekiz (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (s.45-60). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Çorlu, M. S. (2013). Insights into STEM education praxis: an assessment scheme for course Syllabi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri,* 13 (4), 1-9.

Dewaters, J.,& Powers, S. (2006, July). *Improving science literacy through project-based K-12 outr each efforts that use energy and environmental themes*. Proceedings of the 113th Annual ASEE Conference & Exposition, Chicago, IL.,

Ekiz, D. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Güneş ve Karaşah, 2016). Geçmişten günümüze fen eğitiminin önemi ve fen eğitiminde son yıllarda yapılan çalışmalar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* 5(3), 122-136.

Heppner, P. P. &Petersen, C. H. (1982). The development and implications of a personal problem solving inventory. *Journal of CounselingPsychology*, 29, 66–75.

İnce, K., Mısır, M.E., Küpeli, M.A., Fırat, A. (2018). 5. sınıf fen bilimleri dersi yer kabuğunun gizemi ünitesinin öğretiminde STEM temelli yaklaşımın öğrencilerin problem çözme becerisi ve akademik başarısına etkisinin incelenmesi. *Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi.*1 (1), 64-78.

İnel Ekici, D., (2017). Ortaokul Öğrencilerinin bilimsel sorgulama becerileri algılarını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*.25 (2), 497-516.

MEB (2006). İlköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokullar) fen bilimleri dersi öğretim programı. Ankara: MEB.

MEB (2013). İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı. Ankara: MEB.

MEB (2016). STEM eğitimi raporu. Ankara. Erişim adresi:
https://yegitek.meb.gov.tr/STEM_Egitimi_Raporu.pdf

Netwong, T., (2018). Development of problem solving skills by integration learning following STEM education for higher education. *International Journal of Information and Education Technology,* 8(9), 639-643.

Pekbay, C., (2017). Fen teknoloji mühendislik ve matematik etkinliklerinin ortaokul öğrencileri üzerindeki etkileri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TUSİAD (2014). STEM (science, technology, engineering and mathematics fen, teknoloji, mühendislik, matematik) alanında eğitim almış işgücüne yönelik talep ve beklentiler araştırması. TÜSİAD-T/2014,10-557.

Yıldırım, B.,&Altun, Y. (2015). STEM Eğitim ve Mühendislik Uygulamalarının Fen Bilgisi Laboratuar Dersindeki Etkilerinin İncelenmesi. *El-CezeriJournal of ScienceandEngineering,* 2(2), 28-40.

Yıldırım, B. & Selvi, M., (2015). Adaptation of STEM attitude scale to Turkish, *Turkish Studies,* 10 (3), 1107-1120.

YÖK/Dünya Bankası., (1997). İlköğretimde fen öğretimi. Milli Eğitimi geliştirme projesi.http://fcl.eun.org/partners

MARKANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR
Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Markanın tüketicilerin satın alma karar sürecine etkilerini belirlemek için 410 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılan araştırma Bingöl ili merkezi Bülent Arınç caddesindeki kafelerde yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı; pek çok kurum ve kişinin markalarının tercihi için yapmış olduğu etki, tavsiye ve uyarıcıların tüketicinin nasıl algıladığı, etkilenip etkilenmediği ve dış uyarıcılar sonucunda tüketici satın alma karar sürecine nasıl yansıdığını araştırmaktır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Teknoloji, giyim ve gıda ürünlerinde daha çok marka tercih edildiği, markada tüketicileri en çok etkileyen unsurun kalite olduğu ürünün kalitesinin önceki deneyim ve yararlar ile içeriği özelliğinin olduğu bulgulanmıştır. Öte yandan marka tercihinin tüketiciler açısından güven anlamına geldiği, markalı ürünlere bakış açısının çok olumlu olduğu, sürekli tercih edilen markanın bazen değiştirildiği, satın alım faaliyetlerinde alınacak ürünlerin kesinlikle markalı olması gerektiği konusunda tüketicilerin şartlanmadığı söylenebilir.

Satın alınan ürünlerin diğer işletmelerin ürünleri ile karşılaştırıldığı, satın alınma sonrası kararların tüketiciler tarafından eleştirildiği, memnun olunan firmanın tekrar tercih edildiği, memnun olunan markanın arkadaş ve çevreye tavsiye edildiği, ürün satın alımlarında ürünün daha çok özelliklerine odaklanıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca markanın garantili olması, ödenen paraya değmesi, kullanım süresinin uzunluğu, sağlık kurallarına uygun olması, servis ve hizmet ağının yaygın olması, tamir-bakım hizmetlerinin olması, günlük hayatta zaman kazandırması, yeniliklere öncü olması, konforlu olması, ürün çeşitliliğinin bol olması, ürünün ileri teknoloji ile kullanılması, dağıtım kanalının geniş olması, ilgi uyandırması, belirli bir prestijinin olması ve yerli malı olması tüketicinin satın alma davranışı olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Tüketici Satınalma Davranışı, Markanın Tüketicinin Satınalma Davranışı Sürecine Etkisi

1. Giriş

Yoğun rekabetten kaçınmanın en önemli yolu ürün ve hizmetlerin marka değerinin artırılmasından geçmektedir. Başarılı markaların özelliklerine bakıldığında markaya olan güvenin önemli yer edindiği görülmektedir. Tüketiciler bir markaya karşı güçlü güven hissettiklerinde marka bağlılıkları artmakta, bir sonraki satın almada marka tercih edilmekte, marka ile ilgili bir problem olduğunda görmemezlikten gelinebilmektedir. Özellikle düşük kar marjı ile çalışan sektörlerde markaya olan güven daha da önem arz etmektedir. Markalaşmada öncelikle markaya olan güvenin temin edilmesi gerekmektedir. Marka ile ilgili yapılan araştırmalarda, (Eren ve Erge, 2012) marka güveninin marka sadakatini etkilediği tespit edilmiştir. Markanın tekrar tercih edilmesinde bireyin belli bir ürün veya hizmeti seçme davranışı ile ortaya çıkmasıyla gelmesiyle birlikte, marka tercihinin olabilmesi de markaya olan güveninin sağlanmasıyla oluşmaktadır. Dolayısıyla marka güveninin hem marka sadakatine hem de marka tercihine etki ettiği söylenebilir (Eren ve Erge, 2012; Gürbüz ve

Doğan, 2013; Setyawan ve Imronudin, 2015; Deheshti, Firouzjah ve Alimmohammedi, 2016; Sağlam ve Sağlam, 2016; Chinomona ve Maziriri, 2017; Kalyoncuoğlu, 2017; Dhurup, Schakkwyk ve Tsautse, 2018). Ayrıca, marka güveninin marka bağlılığına etki ettiği ve söz konusu etkinin hizmet sektöründe daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Önen, 2018). Öte yandan marka güveninin marka ve müşteri arasında değerli bir alışveriş ilişkisi oluşturduğu ve bu ilişkinin tekrar tercih etme (Miller ve Grazer 2003; Harris ve Goode 2004) ve devamlılığını oluşturarak marka bağlılığı oluşmasında öncü rol oynadığı (Morgan ve Hunt, 1994:30) söylenebilir.

2. Literatür Taraması

Sadakat, müşteri belli bir marka ya da hizmeti sürekli tercihi anlamına gelmektedir (Cyr vd., 2006; Taşkın ve Akat, 2012; Baydaş ve Aydın, 2017). Marka sadakati tüketicilerin ürün veya hizmetle ilgili sübjektif değerlendirme yaptıklarında veya satın alma karar sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir (Yoon ve Kim, 2000:120; Koçoğlu vd., 2015). Marka sadakati sadece aynı ürünü tekrar satın alma işlemi değildir. Belli bir firmanın hizmet, marka ya da kendisine olan psikolojik olan bağlılık ve markaya duyulan olumlu tutumu da kapsamaktadır. Marka sadakati yüksek olan tüketiciler sadece o markayı satın almakla kalmazlar, aynı zamanda diğer markalardan gelen daha iyi sunum veya daha cazip teklifleri de kabul etmezler. Bu bağlamda marka sadakati firmaların rekabetçi stratejilere karşı oluşturdukları dirençli bir topluluktur (Devrani, 2009:408). Dick ve Basu (1994:99) marka sadakatini, tüketicinin göreceli tavrı ile devamlı müşteri olma arasındaki ilişkinin gücü şeklinde tanımlanmıştır. Oliver (1999:36), Çakırer, (2013), Bartels ve Jhonson'a göre (2015) marka sadakati bilişsel sadakat, duygusal sadakat, çabasal sadakat ve eylemsel sadakat boyutlarından oluşmaktadır. Bu nedenle tutumsal sadakat ise son derece önemlidir zira bu tür müşteriler ürünleri sürekli kullanmazsa bile başkalarına tavsiye etme potansiyeline sahiptirler bu da daha fazla ürün satışına yol açacaktır. Başkalarına tavsiye edilen bir ürünün ise doğal olarak marka değeri yükselmektedir (Önen, 2018). Sadakat, bir ürün ya da hizmete sürekli müşteri olma, tekrar aynı marka, ürün, hizmeti ya da firmayı tercih etmektir (Zeithaml vd., 1996). Davranışsal yönden sağlanacak sadakat ürünün pazar payının artmasına yol açacaktır. Tüm bunların sonucunda sadakatin tutumsal ve davranışsal yönden sağlanması marka güvenirliliğini olumlu yönde artmasına yol açacaktır. Chaudhuri ve Holbrook (2001) yaptıkları çalışmada marka sadakatinin ve marka etkisinin davranışsal ve tutumsal sadakate birlikte etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Müşteriler markayı kişiselleşmiş bir varlık gibi düşünebilmekte ve sürekli markadan ve güven vermesini beklemektedirler. Beklenti karşılandığı sürece de marka tatmini (Swaen ve Chumpitaz, 2008:13; Eren ve Erge 2012:4458) ve tatmin düzeyi yükseldikçe de markaya olan bağlılığın artması beklenmektedir. İşletmeler uygun hedef kitleyi belirledikten ve güvenlerini kazandıktan sonra tüketicilerle sağlam ilişkiler geliştirmiş (Bennet, 1996) ve aralarında güvenin sürekli olması ile ilgili çalışmalar başlamalıdırlar. Hedef kitleyle güven bağı oluşturup güçlendiren işletmeler, söz konusu farklılıklarıyla rakiplerine karşı da üstünlük kurmuş olacaklardır (Önen, 2018). Marka güveni, tüketicinin bir markanın iddia ettiği vaatlerin gerçekleştirilmesine (Chaudhuri ve Holbrook, 2004:82) kuvvetli inancıdır. Marka sadakatinin oluşturulabilmesi için öncelikle tüketicinin güvenini kazanılmalıdır. Çünkü marka vaadi ve verilen vaadin eksiksiz yerine getirilmesi için güven önemli bir faktördür (Selvi vd., 2007:109).

Müşteriler genellikle satın alma karar sürecinin karmaşıklığını azaltmak için marka tercihleri oluştururlar (Hwang ve Chihyung, 2013). Marka tercihi en genel ifade ile "tüketici ihtiyaçları ile tüketicinin markaya ilişkin inanç ve tutumlarının etkisiyle markanın değerlendirilmesi sonucunda satın alma karar sürecinde belirli bir markanın tercih edilmesi" (Aktuğlu, 2004:36) faaliyetidir. Müşteriler

genellikle tercih ettikleri markaları daha çok hatırlar, tercih etmedikleri markaları ise pek hatırlamaz ya da hatırlamak istemezler (Hwang ve Chihyung, 2013). Güçlü markalar aynı zamanda marka öz sermayesini, marka öz sermayesi de marka tercihini (Önen, 2018) tetiklemektedir. Marka tercihi, tüketicilerin alışkanlık veya daha önceki deneyimlerine dayanarak çok sayıda marka arasından bir markayı seçme davranışıdır (Aktuğlu ve Temel, 2006). Özgün markaların tüketicilerine yaşattıkları deneyimler, kişilerin marka tercihleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Marka ve marka özellikleri rekabet avantajı sağlayan özgün bir unsur olarak da kabul edilmektedir.

Marka, tüketicilerin zihnindeki algılamaların toplamından oluşmaktadır (Ouwersloot ve Tudorica, 2001:10). Bugünün rekabetçi pazarlarında tüketicilerin hemen hemen tüm istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar çok alternatif mevcuttur (Torlak ve Altunışık, 2012:199). Dolayısıyla markaların, tüketicilere anlamlı bir farklılık sunabilmesi giderek önem kazanmaktadır (Randall, 2005:26). Markalı bir ürün veya hizmet tüketicilerin zihninde diğerlerinden farklı bir yere sahip olmalıdır (Bir, 1998:35). Çok sayıda marka arasından çıkarak, tüketicilerin algı alanlarına girip değişebilen ve tercih edilebilen markalar rekabetçi avantaj sağlayabilmektedirler (Trout ve Rivkin, 2011). Teknik imkanlarla ürünlerin birbirine benzediği pazarlarda, işletmeler; isim, şekil, reklam, sembol, hacim, slogan, jingle, koku, hizmet, renk vb. özelliklerle farklılaşmak ya da faklı olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Borça, 2007:138).

Genel olarak marka tüketicinin satın alma davranışı üzerinde pozitif etki ettiği ve hedef tüketici grubunu söz konusu markaya yönelttiği tespit edilmiştir (Das ve Ahmed, 2014; Baba, 2014; Ahuja, 2015; Riaz, 2015; Kyei, 2016; Ashraf, Naeem ve Shahzadi, 2017; Thangamani, 2019). Marka ile ilgi bütün özellik ve çağrışımlar marka tercihinde önemli konuma sahiptirler. Tüketiciler genelde kendi yaşam biçimleri ve kişilikleri ile uyum gösteren markaları tercih etmekte, yaşam biçimlerine uygun olmayan, kişiliklerine bir katkıda bulunmayan, benlik kavramları ile çelişenleri reddetmektedirler (Karafakıoğlu, 2006:129).

3. Markanın Tüketici Satınalma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Küreselleşmenin etkisi ile tüketiciler sürekli çok sayıda ürün veya hizmet ile karşı karşıya gelmektedir. Tüketici de ihtiyaç ve istekleri karşılamak için satın alma davranışını sergilemek zorunda kaldığından alternatiflerin çokluğu tercihini zorlaştırmaktadır. Tüketicinin eğitim düzeyi, geliri, inanç ve tutumları ve içinde yaşadığı toplumsal hassasiyeti satın alma sürecinde etkili olsa da, ürünün fiyatı, istenilen yerde bulunması, pazarlama iletişim faaliyetleri ürün özellikleri ve markası satın almada daha da ön plana çıkmaktadır.

İşletmeler rekabetten kurtulmak için ürünlerini rakip ürünlerinden ayırmak ve farklılaştırmak için özellikle markalama faaliyetlerine önem vermektedirler. İşletmeler böylece rakipleri ile rekabet edebilmekte ve rekabet üstünlüğü sağlamaya çabalamaktadırlar. Dolayısıyla işletmeler marka tercihini artırmak için tüketicilere bazı ayrıcalıklar sunarak pek çok marka içinden kendi markalarının tercihini artırma gayretindedirler. İşletmeler söz konusu isteklerine ulaşmak için markalarına büyük miktarlarda yatırım yapmaktadırlar. Marka pazarlama faktörleri, tüketicilerin beklentileri ile uyuşuyorsa ve tüketici aynı markayı tekrar seçiyorsa tüketicinin markadan memnun kaldığı söylenebilir.

Tüketim için piyasaya sürülmüş pek çok ürün grubunda marka savaşı yaşanmaktadır. Marka savaşını kanacak şirketler ise markalarına yönelik oluşturdukları kültür ve stratejileri ile ön plana çıkmaktadırlar. Dolayısıyla işletmelerin bu stratejilerine karşı tüketicilerin satın alma karar sürecinde

ne kadar etkilendikleri ve etkilenme durumunun satın alma davranışına dönüşüp dönüşmediği hayati öneme sahip bir konudur.

Bu çalışmanın amacı; pek çok kurumun markalarının tercihi için yapmış olduğu uyarıcıların tüketicinin nasıl algıladığı, etkilenip etkilenmediği ve dış uyarıcılar sonucunda tüketici satın alma karar sürecine nasıl yansıdığını araştırmaktır.

3.2. Araştırma Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın teorik çerçevesinin verildiği kısımda ayrıntılı incelenen marka özelliklerinin uygulama kısmında tüketicilerin satın alma karar aşamasında etkisinin olup olmadığının belirlenmesi ana amaç olarak belirlenmiştir.

Markanın tüketicilerin satın alma karar sürecine etkilerini belirlemek için 410 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma Bingöl ili merkezi Bülent Arınç caddesindeki kafelerde yürütülmüştür.

Verilerin analiz ve yorumlanmasında, frekans, tanımlayıcı istatistikler (katılım düzeyleri ve ortalamalar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz ve değerlendirilmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek, Ak (2009) çalışması esas alınarak tasarlanmıştır.

3.3. Bulgular ve Analizler

Tablo 1: Araştırmanın Profili

Cinsiyet	**Frekans**	**Oran**		**Medeni Durum**	**Frekans**	**Oran**
Erkek	210	51,2		Evli	20	4,9
Kadın	200	48,8		Bekar	390	95,1
Toplam	410	100		Toplam	410	100
Yaş	**Frekans**	**Oran**		**Eğitim Durumu**	**Frekans**	**Oran**
18-25	375	91,5		İlkokul	10	2,5
26-35	25	6,1		Lise	21	5,1
36 ve üzeri	10	2,4		Üniversite	379	92,4
Toplam	410	100		Toplam	410	100
Meslek	**Frekans**	**Oran**		**Gelir Seviyesi**	**Frekans**	**Oran**
Devlet Memuru	14	3,4		2020 ₺ ve altı	349	85,1
İşçi	7	1,7		2021-3500 ₺	29	7,1
Özel sektör	14	3,4		3501-5000 ₺	24	5,9
Öğrenci	356	86,8		5001 ₺ ve daha fazlası	8	2,0
Serbest meslek	14	3,4		Toplam	410	100
Ev hanımı	5	1,2				
Toplam	410	100				

Tablo 1'e göre ankete katılanların % 51,2'si erkek ve % 48,8'nin kadın olduğu görülmüştür. Katılanların en çok 18-25 yaş aralığında % 91,5 en az ise 36 yaş ve üzeri % 2,4 olduğu anlaşılmaktadır. Cevaplayıcıların eğitim düzeyleri açısından çoğunlukla üniversite mezunu % 92,4 olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumu göz önüne alındığında % 95,1'nin bekâr, % 4,9'unun evli olduğu görülmektedir. Meslek açısından en çok öğrencilerin % 86,8'ni oluşturduğu gözlemlenmiştir. Gelir durumlarına bakıldığında % 85,1'inin 2020 ₺ ve altı gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, cevaplayıcıların genellikle bekar oldukları, cinsiyet oranlarının birbirine yakın olduğu, önemli bir kesiminin üniversite mezunu veya eğitimine sahip olduğu, daha çok gençlerden oluştuğu maddi açıdan orta gelir grubuna sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 2: Hangi ürünü alırken markaya daha çok önem verirsiniz

	Frekans	**Oran**
Giyim	109	26,6
Teknolojik ürünler	128	31,2

Gıda	84	20,5
Kozmetik ürünler	34	8,3
Otomobil	19	4,6
Beyaz eşya ve mobilya	12	2,9
Kırtasiye vb.	9	2,2
Diğer	15	3,7
Toplam	410	100,0

Tablo 2'ye göre tüketicilerin hangi ürün gruplarında markaya daha çok önem verdiklerini görebilmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Analiz neticesinde % 31,2 oranla teknolojik ürünler, % 26,6 oranla giyim, % 20,5 oranla gıda, % 8,3 kozmetik ürünler, % 4,6 oranla otomobil, % 3,7 oranla diğerleri, % 2,9 oranla beyaz eşya ve mobilya, % 2,2 oranla kırtasiye ürünleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ilk sırayı % 31,2 oranla teknolojik ürünler, % 26,6 ile giyim ikinci sırayı ve % 20,5 ile gıda üçüncü sırayı almıştır. Diğer ürün gruplarında markaya kayda değer oranda önem vermedikleri görülmüştür.

Tablo 3: Marka tercihine etki eden unsurlar

	Frekans	**Oran**
Amblem	14	3,4
Logo	12	2,9
Renk	15	3,7
Reklam	6	1,5
Slogan	10	2,5
Kalite	323	78,8
Stil	18	4,4
Diğer	12	2,9
Toplam	410	100,0

Tablo 3'e bakıldığında tüketicileri marka tercihinde en çok etkileyen faktörü görebilmek için frekans analizi yapılmıştır. Marka özellikleri ile ilgili yapılan analiz neticesinde önem sırasına göre % 78,8 oranla kalite, % 4,4 oranla stil, % 3,7 oranla renk, % 3,4 oranla amblem, % 2,9 oranla logo ve diğer parametreler yapılan tercihlerin oranları birbirlerine eşit, % 2,5 oranla slogan, % 1,5 oranla reklam olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Ürün kalitesinin belirlenmesinde dikkate alınan unsurlar

	Frekans	Oran
Ambalaj	16	3,9
Reklam	14	3,4
Önceki Deneyim Yararları	129	31,5
Marka	49	12,0
Firma	44	10,7
İçerik	120	29,3
Fiyat	38	9,3
Toplam	410	100,0

Tablo 4 incelendiğinde bir ürünün kalitesini belirlerken dikkate alınan unsurlardan en önemlisi % 31,5 olan önceki deneyim ve yararlardır. İkinci önemli olan unsur ise % 29,3 ile içeriktir. Daha sonrasında sırayla marka unsuru % 12, % 10,7 ile firma, % 9,3 ile fiyat, % 3,9 ile ambalaj unsuru takip etmektedir. En az önemli olan reklam unsuru % 3,4 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Markalı bir ürün alındığında kendini güvende hissetme durumu

	Frekans	Oran
Evet	346	84,4
Hayır	64	15,6
Toplam	410	100,0

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan 410 kişiden markalı bir ürün satın alındığında katılımcıların % 84,4'ü kendilerini güvende hissetmektedir ve % 15,6'si kendini güvenli hissetmiyor.

Tablo 6: Markalı ürünlere bakış açısı

	Frekans	Oran
Olumlu	360	87,8
Olumsuz	50	12,2
Toplam	410	100,0

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılanların % 87,8'i markalı ürünlere bakış açısı olumlu iken % 12,2'si olumsuz olarak görülmektedir.

Tablo 7: Alışveriş yaparken dikkat edilen özellikler

	Frekans	Oran
Ürün kalitesinin yüksekliği	225	54,9
Kusursuz ya da en iyi ürünün tercih edilmesi	108	26,3
Satınalma beklentisinin yüksekliği	53	12,9
Otomatik satınalma davranışının gösterilmesi	24	5,9
Toplam	410	100,0

Tablo 7 incelendiğinde ankete katılanlar için alışveriş yaparken % 54,9'u için aldığı ürünlerin kalitesinin yüksek olması onlar için çok önemlidir, % 26,3'ü ise en iyisini veya en kusursuzunu almaya çalışmaktadır, % 12,9'u satın aldığı ürünler için beklentisinin çok yüksek olduğu ve % 5,9'u için satın alırken fazla düşünmediği ve özen göstermediği görülmektedir.

Tablo 8. Satın alınan markalı bir ürününün düzenli olarak değiştirilmesi

	Frekans	Oran
Evet	46	11,2
Hayır	150	36,6
Bazen Değiştiririm	205	50,0
Sık Sık Değiştiririm	9	2,2
Toplam	410	100,0

Tablo 8 incelendiğinde katılımcılar için satın aldığı markalı bir ürünün düzenli olarak değiştirilmesi konusunda % 50'si bazen, % 36,6'sıdeğiştirmemekte, % 11,2'si değiştirmekte % 2,2'si ise sık sık değiştirmektedir.

Tablo 9: Alınan ürünün kesinlikle markalı olması durumu

	Frekans	Oran
Evet	163	39,8
Hayır	247	60,2
Toplam	410	100,0

Tablo 9'a göre katılımcılar için alınmak istenen üründe % 39,8'i kesinlikle marka ararken % 60,2'si marka aramamaktadır.

Tablo 10: Satın alınan ürünlerin farklı işletmelerde karşılaştırılması

	Frekans	Oran
Evet	250	61,0
Hayır	160	39,0
Toplam	410	100,0

Tablo 10'e göre katılımcılar için satın alınan ürün kategorisindeki rakip ürünler hakkında % 61'i bilgi edinirken % 39'u bilgi edinmemektedir.

Tablo 11: Ürün satın alındıktan sonra kararın eleştirilmesi

	Frekans	Oran
Evet	255	62,2
Hayır	61	14,9
Bazen	94	22,9
Toplam	410	100,0

Tablo 11'e göre örneklemde bulunanlar için ürünü satın aldıktan sonra iyi ya da kötü olduğunu düşünür müsünüz sorusuna % 62,2'si evet, % 22,9'u bazen ve %14,9'u hayır cevabını vermişlerdir.

Tablo 12: Memnun olunan firmanın tekrar tercih edilmesi durumu

	Frekans	Oran
Evet	386	94,1
Hayır	24	5,9
Toplam	410	100,0

Tablo 12'e göre anketörlerin verdiği cevaplar içerisinde memnun olduğunuz ürünün firmasını sonraki alışverişlerinizde de tercih eder misiniz sorusuna % 94,1'i evet, % 5,9'u hayır cevabını vermişlerdir.

Tablo 13: Memnun olunan ürünün arkadaşlara tavsiye edilmesi durumu

	Frekans	Oran
Evet	388	94,6
Hayır	22	5,4
Toplam	410	100,0

Tablo 13'e göre yapılan anket sonuçları için memnun olduğu ürünü % 94,6'sı arkadaşlarına tavsiye ederken % 5,4'ü tavsiye etmemektedir.

Tablo 14: Ürün satın almada dikkat edilen unsurlar

	Frekans	Oran
Ürünün pahalılığı kalitesini gösterir	33	8,0
Şık mağaza ve dükkan atmosferi en iyi ürünü sunar	33	8,0
En çok tercih edilen markaları alırım	141	34,5
Ürünü satın alırken özelliklerinin sadeliği ön plandadır	203	49,5
Toplam	410	100,0

Tablo 14'e göre araştırmaya katılanlar için ürünü satın alırken % 49,5'i sadece özelliklerine dikkat ettiği, % 34,5'i en çok satın alınan malı tercih ettiği, % 8'i bir ürünün kalitesinin pahalılığına göre belirli olduğu, % 8'i ise en iyi ürünün şık mağaza ve dükkanlarda bulunduğunu düşünmektedir.

Tablo 15: Likert Tipi soruların ortalaması ve tanımlayıcı istatistikler

	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Kurtosis	
Ürünün ileri teknoloji ile kullanılması	410	1,66	,770	3,267	,241
Ambalajın çekici olması	410	2,38	1,108	-,042	,241
Garantili olması	410	1,26	,595	10,801	,241
Günlük hayatta zaman kazandırması	410	1,47	,717	3,152	,241
Belirli bir prestijinin olması	410	1,83	,867	,720	,241
Tamir-bakım hizmetlerinin olması	410	1,45	,695	2,578	,241
Servis ağının yaygın olması	410	1,42	,682	3,988	,241
Ürün çeşitliliğinin olması	410	1,61	,796	2,528	,241
Yeniliklere öncü olması	410	1,58	,794	2,695	,241
Yerli malı olması	410	2,30	1,259	-,490	,241
Konforlu olması	410	1,48	,679	3,654	,241
İlgi uyandırması	410	1,72	,836	,780	,241
Kullanım süresinin uzun olması	410	1,29	,595	9,361	,241
Ödenen paranın karşılık bulması	410	1,27	,591	9,354	,241
Dağıtım kanalının geniş olması	410	1,69	,806	,918	,241
Sağlık kurallarına uygun olması	410	1,37	,680	5,973	,241
Reklamların merak uyandırması	410	2,53	1,249	-,701	,241

Tablo ayrıntılı incelendiğinde Marka Bağlılığının Tüketici Satın alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin önem sırasına göre "Garantili olması", "Ödenen paraya karşılık gelmesi", "Kullanım süresinin uzunluğu", "Sağlık kurallarına uygun olması", "Servis ağının yaygın olması", "Tamir-bakım hizmetlerinin olması", "Günlük hayatta zaman kazandırması", "Yeniliklere öncü olması", "Konforlu olması", "Ürün çeşitliliğinin olması", "Ürünün ileri teknoloji ile kullanılması", "Dağıtım kanalının geniş olması", "İlgi uyandırması", "Belirli bir prestijinin olması", "Yerli malı olması", sıralandığı görülmektedir. Söz konusu ifadelerin katılım düzeyi yüksek olarak tespit edilmiştir.

Ayrıca marka bağlılığının tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi: "Ambalajın çekici olması", "Reklamların merak uyandırması" değişkenlerinin tüketiciler tarafında orta katılım derecesine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu unsurların marka bağlılığında tüketici satın alma davranışına daha az etki ettiği söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İlk zamanlarda hayatın sürdürülmesi için bir faaliyet olan tüketim günümüzde hayatın ayrılmaz parçası olmuştur. Tüketimde bireyi satınalmaya yönelten çok sayıda etken bulunmaktadır. En önemli etkenler, sosyo-kültürel, psikolojik durumlar, demografik faktörler, durumsal faktörler ve kişinin içyapısı ile ilgili olan durumlardır.

Tüketicilerin bilinç, eğitim düzeyinin ve satınalma davranışlarının sürekli değiştiği durumlarda üreticiler; model, marka ve fiyat çeşitliliğiyle bireylere çok sayıda alternatif sunmaktadırlar. Üretici ve satıcılar arasındaki yoğun rekabet ortamı, tüketicilere bir taraftan maddi yarar, diğer taraftan da uygun kalite yararı sağlamakla birlikte, tüketicilerin satınalma davranışını da karmaşıklaştırmıştır.

Satın alma davranışı tüketicinin ihtiyaçlarını karşılarken takip ettiği satın alma karar sürecinde yaşadığı işlemleri içermektedir. Tüketici satın alma davranışını esnasında; yaş, cinsiyet, gelir, meslek gibi demografik faktörler ile yaşam tarzı, kültür, toplumsal sınıf, ırk, referans grupları gibi çevresel faktörlerden oluşmaktadır. Ayrıca, güdü, algılama, öğrenme, ihtiyaç, bireyler arası etkileşim, kişilik, inanç, değer ve tutum gibi faktörlerden de etkilenmektedir.

Pazarlama açısından bakıldığından tüketici satın alma karar verme sürecini etkileyen değişkenlerin çokluğu ve sürekli değişmesi takip edilmesi gerektiğini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla işletmeler söz konusu değişiklikleri dikkate alarak pazardaki stratejilerini belirlemiş olacaklardır.

Pazarlamanın ana unsuru olan ürün, tüketicilerin ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılamak gayesi ile piyasaya sunulan soyut ve somut varlıklardır. Tüketiciler satın alma davranışını sergilerken pek çok marka veya alternatif arasından seçim yapmak zorundadır. Marka ve marka özellikleri seçim yapan bireyi en çok etkileyen faktörlerdir.

Marka, işletmeler açısından önemli olmakla beraber, sadece marka üzerine odaklanmış olan bir pazarlama stratejisinin işletmecilik açısından çok doğru bir strateji olmadığı aşikardır. Etkin bir pazarlama ve marka stratejisi için, bütünleşik pazarlama unsurları olan ürün, fiyat, dağıtım ve pazarlama iletişimini doğru kullanmak ve marka özellikleri ile uyumlu olmasını sağlamakla mümkündür. Tüketicilerde sürekli aynı markayı satın almalarını sağlamak için, marka özelliklerini ve marka unsurlarını çok dikkatli planlamak ve marka bağlılığını oluşturabilmek gerekir. Bunun için ise, pazarlamanın bu dört temel maddesinin her birini etkin bir şekilde planlamak gerekir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Markalı ürünlerde daha çok teknolojik ürünler, giyim ve gıda ürünlerinin tercih edildiği,

Bir markada tüketicileri en çok etkileyen unsurun kalite olduğu,

Bir ürünün kalitesinin önceki deneyim ve yararlar ile içeriği özelliğinin olduğu,

Marka tercihinin tüketiciler açısından güven anlamına geldiği,

Markalı ürünlere bakış açısının çok olumlu olduğu,

Sürekli tercih edilen markanın bazen değiştirildiği,

Satın alım faaliyetlerinde alınacak ürünlerin kesinlikle markalı olması gerektiği konusunda tüketicilerin şartlanmadığı,

Satın alınan ürünlerin diğer işletmelerin ürünleri ile karşılaştırıldığı,

Satın alınma sonrası kararların tüketiciler tarafından eleştirildiği,

Memnun olunan firmanın tekrar tercih edildiği,

Memnun olunan markanın arkadaş ve çevreye tavsiye edildiği,
Ürün satın alımlarında ürünün daha çok özelliklerine odaklanıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca markanın garantili olması, ödenen paraya değmesi, kullanım süresinin uzunluğu, sağlık kurallarına uygun olması, servis ve hizmet ağının yaygın olması, tamir-bakım hizmetlerinin olması, günlük hayatta zaman kazandırması, yeniliklere öncü olması, konforlu olması, ürün çeşitliliğinin bol olması, ürünün ileri teknoloji ile kullanılması, dağıtım kanalının geniş olması, ilgi uyandırması, belirli bir prestijinin olması ve yerli malı olması tüketicinin satın alma davranışı olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Kullanılan kaynaklar

Ahuja, N. (2015) Effect of Branding On Consumer Buying Behaviour: A Study in Relation to Fashion Industry, International Journal of Research in Humanities & Social Sciences Vol. 3, Issue: 2, ss. 32-35.

Ak, T. (2009) Marka Yönetimi ve Tüketici Karar Sürecine Etkileri, T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Aktuğlu, I.K. (2004). Marka Yönetimi, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aktuğlu, I.K ve Temel, A. (2006). Tüketiciler Markalarını Nasıl Tercih Ediyor?, (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, 15: 43-59.

Ashraf, M., Naeem, M. ve Shahzadi, M. (2017) Impact of Branding on Consumer Buying Behavior: An Evidence of Footwear Industry of Punjab, Pakistan, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, Vol. 7, No. 7, ss. 592-603.

Baba, A. (2014) Impact of a Brand on Consumer Decision Making Process: Case study of Mtn Ghana, Thesis Business Economics and Tourism.

Bartels, D.M. ve Johnson, E.J. (2015). Connecting Cognition and Consumer Choice. Cognition, 135, 47-51.

Baydaş, A. ve Aydın, S. (2017). "Marka Sadakatinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma", İktisadiyat, 1(1), s. 61-90.

Bennet, R. (1996), "Relationship Formation and Governance in Consumer Markets: Transactual Analysis versus The Behaviorist Aproach", Journal of Marketing Research, 12, 417-436.

Bir, A.A. (1998). "Bir Mamul Nasıl Konumlandırılır?", Pazarlama Dünyası Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 7, ss. 37-42.

Borça, G. (2007). Bu Topraklardan Dünya Markası Çıkar mı?, 9. Basım, İstanbul: MediaCat Kitapları.

Chaudhuri, A. ve Holbrook, M.B. (2004). "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of brand Loyalty", Journal of Marketing, 65(2), 81-93.

Chinomona, E. ve Maziriri, E. (2017) The Influence of Brand Trust, Brand Familiarity and Brand Experience on Brand Attachment: A Case of Consumers in the Gauteng Province of South Africa, Journal of Economics and Behavioral Studies, Vol: 9, No: 1, ss. 69-81.

Cyr, D., Hassanein, K., Head, M. ve Ivanov, A. (2007). The role of Social Presence in Establishing Loyalty in e-Service Environments. Interacting with Computers, 19(1), 43-56.

Çakırer, M.A. (2013) Marka Yönetimi Ve Marka Stratejileri. Ekin Yayınevi. Bursa.

Das, S.C. ve Ahmed, I.Z. (2014) Influence of Branding on Consumer Purchasing Behaviour: A Case Study of Apple Iphone, International Journal of Advance Research, Vol: 2, No: 2, ss. 1-14.

Deheshti, M., Firouzjah, J.A. ve Alimohammadi, H. (2016) The Relationship between Brand Image and Brand Trust in Sporting Goods Consumers, Annals of Applied Sport Science, vol. 4, no. 3, pp. 27-34.

Devrani, T.K. (2009). Marka Sadakati Öncülleri: Çalışan Kadınların Kozmetik Ürün Tüketimi Üzerine Bir Çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3).

Dhurup, M., Schalkwyk, P.v. ve Tsautse, V.J. (2018) The Relationship Between Brand Identification, Brand Trust, Brand Commitment and Brand Loyalty: Evidence from Supermarket Store Food Brands, International Journal of Business and Management Studies Vol, 10, No, 2, ss. 166-182.

Dick, A.S. ve Basu, K. (1994). "Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. Journal of the academy of marketing science", 22(2), 99-113.

Erciş, A. ve Çelebi, Y. (2016) Marka Konumlandırma Ve Tüketicilerin Marka Kişiliği Algılamaları (Erzurum'da Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Araştırma), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 45, 753-767.

Eren, S. ve Erge, S.A. (2012). Marka Güveni, Marka Memnuniyeti ve Müşteri Değerinin Tüketicilerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi, Journal of Yasar University, 26 (7), 4455– 4482.

Gustafsson, C. (2006) Brand Trust and Authenticity: The Link between Trust in Brands and the Consumer's Roleon the Market, European Advances in Consumer Research, Vol: 7, ss. 522-527.

Gürbüz, A. ve Doğan, M. (2013) Tüketicilerin Markaya Duyduğu Güven ve Marka Bağlılığı İlişkisi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, ss. 239-258.

Harris, L. ve Goode, C. (2004). "The Four Levels of Loyalty and Pivotal Role of Trust: A Study of Online Service Dynamics", Journal of Retailing, 80, 139-158.

Hwang, J. ve Chihyug, O. (2013), "The Antecedents and Consequence of Consumer Attitudes Toward Restaurant Brands: A Comparative Study between Casual and Fine Dining Restaurants", International Journal of Hospitality Management, Vol. 32, pp. 121 -131.

Kabadayı, E.T. ve Koçak Alan, A. (2012) Brand Trust and Brand Affect: Their Strategic Importance on Brand Loyalty, Journal of Global Strategic Management, V. 6, N. 1, ss. 80-88.

Kalyoncuoğlu, S. (2017) Markaya Duyulan Güven ile Marka Sadakati İlişkisinde Marka Aşkının Aracılık Rolü: Starbucks Markası Üzerine Bir Araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5/4, ss. 383-402.

Karafakıoğlu, M. (2006). Pazarlama İlkeleri, (İkinci Basım). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Koçoğlu, C.; Tengilimoğlu, D.; Ekiyor, A. ve Guzel, A. (2015) The Effects of Brand Loyalty on the Consumer Buying Behaviors: The Example of Perfume in the Province of Ankara, International Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS) Vol: 3, No: 5, ss. 318-323.

Kyei, E.B. (2016) Assessing The Effect of Brandıng on Consumer Behavior in Telecommunication Companies in Ghana, Executive Masters of Business Administration.

Miller, A. ve William, G.A. (2003). "Complaint Behavior as a Factor in Cruise Line Losses: An Analysis of Brand Loyalty". Journal of Travel & Tourism Marketing, 15(1), 77-91.

Morgan, R. ve Hunt, M. (1994). "The Commitment Trust Theory of Relatiosnhip Marketing", Journal of Marketing, 58, 20-38.

Oliver, R.L. (1999). Whence Consumer Loyalty?. The Journal of Marketing, 33-44.

Ouwersloot, H. ve Tudorica, A. (2001). "Brand Personality Creation Through Advertising", Maxx Working Paper Series. University of Maastricht.

Önen, V. (2018) Marka Güveni Marka Sadakati ve Marka Tercihi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kırtasiye Sektörü Uygulaması, Journal of Business Research Türk, ss. 609-626.

Randall, G. (2005). Markalaştırma. (Çeviren: Elif Özasayar). İstanbul: Rota Yayınları.

Riaz, H.A. (2015) Impact of Brand Image on Consumer Buyıng Behavıor in Clothıng Sector: A Comparatıve Study Between Males and Females of Central Punjab (Lahore) and Southern Punjab (Multan), Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, Vol. 4, No: 9; ss. 24-35.

Sağlam, B.Ç. ve Sağlam, M. (2016) Marka Güveni ve Marka Bağlılığının Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Akıllı Telefon Pazarında Bir Araştırma, İşletme & Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, 2016 Özel Sayı, ss. 34-43.

Selvi, S.T., Balakrishnan, P., Kumar, R. ve Rajendar, K. (2007, December). Trust based Grid Scheduling Algorithm for Commercial Grids. In Conference on Computational Intelligence and Multimedia Applications, 2007. International Conference on (Vol. 1, pp. 545-551). IEEE.

Setyawan, A.A. ve Imronudin, K. (2015) Brand Trust and Brand Loyalty, an Empirical Study in Indonesia Consumers, British Journal of Marketing Studies Vol. 4, No. 3, ss. 37-47.

Swaen, V. ve Chumpitaz, R.C. (2008). "Impact of Corporate Social Resposibility on Consumer Trust", Recherce At Applications on Marketing, 23(4), pp. 7-33.

Taşkın, C. (2012) Marka ve Marka Stratejileri, Dora Basım ve Yayın.

Thangamani, (2019) Impact of Branding on Consumer Behaviour, International Journal of Management, Vol: 6, No: 3, ss. 74-79.

Torlak, Ö. ve Altunışık, R. (2012). Pazarlama Stratejileri: Yönetsel bir Yaklaşım, İstanbul: Beta Basım.

Trout, J. ve Rivkin, S. (2011). Farklılaş Ya Da Öl, Ölümcül Rekabet Çağında Hayatta Kalmanın Sırları, (Çeviri: Banu Adıyaman), MediaCat Kitapları.

Upamannyu, N.K.; Gulati, C. ve Mathur, G. (2014) Effect of Brand Trust, Brand Image on Customerbrand Loyalty in Fmcg Sector at Gwalior Region, Scholars World, Vol: 2, No: 2, ss. 83-93.

Ülgen, H. ve Mirze, S.K. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım.

Yoon, S.J. ve Kim, J.H. (2000). "An Empirical Validation of a Loyal Model Based on Expectation Disconfirmation", Journal of Consumer Marketing, 17, 120-136.

Zeithaml, V.A., Leonard L.B. ve Parasraman, A. (1996). "The Behavioral Consequences of Service Quality". Journal of Marketing, 60 (2), 31–46.

SATIŞ PERSONELLERİNİN SATIŞ VE MÜŞTERİ YÖNLÜLÜKLERİ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: DÜZCE'DE BİR UYGULAMA

INVESTIGATING THE RELATIONSHIPS BETWEEN SALESPERSONS' SELLING AND CUSTOMER ORIENTATIONS AND ORGANIZATIONAL COMMITMENTS: A RESEARCH IN DUZCE

Abdulvahap BAYDAŞ

Doçent, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Abdulaziz SEZER

Arş. Gör.,Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Mehmet Emin YAŞAR,

Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi,Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Pazarlama yazınında müşteri odaklılık hatta insan odaklılık kavramları ön plana çıkmıştır. Özellikle yoğun rekabet ortamında işletmelerin ayakta kalabilmeleri ve sürekliliklerini sağlaya bilmeleri için müşteri odaklı çalışmak zorundadırlar. Müşteri odaklı çalışmak, müşteriyi işleyişin veya işlet faaliyetlerinin merkezine almakla mümkündür. Aynı zamanda müşterilere hizmet veren birimler olarak çalışanların takındıkları tutumlar da müşteri tercihine etki etmektedir. Çalışanlar ya geleneksel yöntemle, ya daha fazla satış yapma amacıyla ya da müşteri istek ve taleplerini dikkate alarak çalışmaktadırlar. İşletme karlılığı açısından müşteri odaklı hareket işletmeye daha avantaj sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, satış elemanlarının satış ve müşteri yönlülükleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmanın evrenini Düzce'de bulunan perakende satış mağazalarında çalışan satış elemanları oluşturmaktadır. Araştırmada, verilerin rahat elde edilmesine imkân sağlayan kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 160 satış personelinden veriler yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve anket tekniği ile birincil veriler toplanmış olup, elde edilen veriler SPSS paket programında analiz edilmiştir.

Çalışmada yapı geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve hipotezler korelasyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre satış sorumlularının satış yönlülük, müşteri yönlülük ve örgütsel bağlılık değişkenlerini tek boyutta algıladıkları görülmüştür. Yapı geçerliliği sağlanan değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen analizde, satış elemanlarının müşteri yönlülük ile örgütsel bağlılık arasında pozitif, satış yönlülük ile negatif ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Müşteri Yönlülük, Satış yönlülük, Örgütsel Bağlılık

ABSTRACT
In the marketing literature, the concepts of customer focus and even human focus have come to the forefront. Especially in an intense competitive environment, businesses have to work customer-oriented in order to survive and ensure their continuity. Customer-oriented work is possible by placing customer at the center of customer operation or business activities. At the same time, the attitudes taken by the employees as the units serving the customers affect the customer preference. Employees work either in the traditional way, either for more sales or by taking into account customer requests and demands. In terms of business profitability, the customer-oriented movement gives the business more advantages.
The aim of this study is to determine the relationships between salespersons' selling and customer orientations and organizational commitments. Population of the research includes salespersons in different kinds of shopping stores in Duzce. In the study, data were collected from 160 salespersons by face-to-face survey method by using convenient sampling method. Data obtained have been analyzed using SPSS programme. In this study, exploratory factor analysis was conducted for construct validity and hypotheses were tested with correlation analysis. According to the exploratory factor analysis, it was seen that salespersons perceived selling orientation, customer orientation and organizational commitment in one dimension. In the analysis by using the construct validity variables, it has been concluded that there is a positive relationship between customer orientation and organizational commitment and a negative relationship with sales orientation.
Key Words: Customer Orientation, Selling Orientation, Organizational Commitment

1.GİRİŞ

Satış faaliyeti, işletmelerin pazarlama faaliyetleri içerisinde, işletme kasasına nakit akışı sağlayan tek faaliyettir. Bu noktada işletmelerin satış elemanları firma ile hedef pazarı arasında gerekli işlemleri yürüten konumundadır. Satış, bir ürün, hizmet veya faydanın, en uygun yer ve zamanda, en uygun kişiye, en uygun yöntem ve uygun bir bedel karşılığında satılmasına yönelik yapılan faaliyetler bütünü olarak ifade edilebilir (İslamoğlu ve Altunışık, 2007:28). Satış elemanı ise bu faaliyetler ile birlikte satma işlemini gerçekleştiren kişi olarak tanımlanabilir.

Satış elemanları temel görevleri olan satış işlemini gerçekleştirirken ya müşteri istek ve ihtiyaçlarının ön planda tutulduğu ve bu doğrultuda satış işleminin gerçekleştirildiği "müşteri yönlülük" ya da müşteri beklenti, istek ve ihtiyaçlarından ziyade satışın gerçekleştirilmesine odaklanılan "satış yönlülük" tarzlarını göstermektedirler.

Tüketici bilgi ve birikimdeki sürekli artış, pazarlamacıların daha nitelikli bir tüketici talebi ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Pazarlama faaliyetlerini yönlendiren tüketicilerin öneminin artmasının yanı sıra beklentilerindeki sürekli artış ise tatminlerinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Tüketicilerin tatmin ve memnuniyetleri, istek ve ihtiyaçlarının tespit ve karşılanması ile sağlanabilmektedir. Dolayısıyla tüketici istek ve ihtiyaçları fark edip karşılık verebilecek, duygusal zekâya sahip, müşteri odaklı satış elemanlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

İşletmelerin amaçlarına ulaşabilmelerinde önemli konumda olan çalışanlarına yönelik birçok maliyete katlanmaktadır. İşe alım süreçlerinden, uyum faaliyetlerine; performans takiplerinden, maaşlarına kadar birçok hususta işletmeler yatırım yapmaktadır. Satış elemanlarının çalışanı oldukları işletme kültürünü benimsemeleri ve işletmeye olan bağlılıklarının sağlanması da işletme sahipleri açısından işten ayrılmalar neticesinde bahsedilen maliyetlere tekrar tekrar katlanmaması açısından önemli hale gelmektedir.

Son yıllarda örgütsel bağlılık kavramına yönelik ilginin artması, bu kavramın iş gören devam durumu ve performansı ve iş gören devir hızı gibi hususların potansiyel belirleyicileri konumunda olmasından kaynaklanmaktadır (Ferris ve Aranya,1983: 87). Dolayısıyla çalışanların müşteri odaklı davranışları ve örgütsel bağlılıkları firma kârlılığı için işletmelerin göz ardı etmemesi gereken iki önemli husus olarak karşılarına çıkmaktadır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Satış Yönlülük

Satış yönlülük müşteri yönlülüğün tam tersi olarak satış gücü ve faaliyetinin önem verdiği temel husus satış yapmaktır. Böylece, satış yönlü satış faaliyeti müşteri faydasını gözetmeksizin satışın kendisine odaklanılmaktadır. Diğer yandan, satış odaklı yönetici ve çalışanlar, satış hedeflerine veya pazar payı gibi sonuç odaklı göstergelere, müşteri odaklı yönetici ve çalışanlardan daha fazla odaklanmaktadırlar (Kohli, Shervan ve Challagalla, 1998:264). Ayrıca satış yönlü yaklaşım, pazarlamayı satışın bir fonksiyonu olarak algılamaktadır (Solomon vd., 2012:13).

Satış yönlülükte satış sorumlusu, kendi amaçları ve çalışanı olduğu işletmenin amaçları doğrultusunda yapabileceği kadar çok satış yapmaya odaklanmış ve bu doğrultuda davranış sergilemiştir. Bu nedenle hem müşteri hem de satış sorumlusu üzerinde satış baskısı oluşmaktadır (Arndt ve Karande, 2012:354). Bu baskının bir sonucu olarak da müşteri yönlülüğün davranış göstergelerinin aksine satış yönlü faaliyetlerde müşteri istek ve ihtiyaçlarından ziyade satışa önem verildiği, baskılı, yanıltıcı ve aldatıcı satış davranış ve taktiklerinin çekinmeden uygulanabildiği ifade edilebilir (Varinli vd., 2009).

2.2. Müşteri Yönlülük

Müşteri yönlülük, satış faaliyeti ile müşteri arasındaki ilişkide pazarlama anlayışının yansıtılması olarak ifade edilmektedir. Müşteri yönlülük, müşterilerle uzun süreli ve sağlıklı ilişkiler geliştirmek ve bu çabalara odaklanmayı ifade etmektedir. Diğer bir tanımda müşteri yönlülük "İşletme yönetimi ile çalışanların müşteri ihtiyaçlarını karşılama eğilimine sahip olmasının yanı sıra yalnızca satış hacmine

odaklanmak yerine müşteri memnuniyeti ve karlılığa da odaklanılması" olarak ifade edilmiştir (Brown vd., 2002; Ramachandra vd., 2010).

Müşteri yönlülüğün başlıca müşteri ve rekabet odaklılık şeklinde iki önemli boyutu vardır (Cross vd., 2007:822);

1. Müşteri odaklılık; müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarına odaklanmaktadır.
2. Rekabet odaklılık; pazardaki rekabetten kaynaklı ortaya çıkan fırsat ve tehditlere odaklanmaktadır.

Satış sorumlularının satış faaliyetinde müşteri yönlü olup olmadığı faaliyet esnasındaki hâl ve hareketlerinden de belli olmaktadır. Satış faaliyetinin müşteri yönlü olduğunu gösteren davranış şekilleri şu şekilde ifade edilmektedir (McIntyre vd., 2000:182):

- Müşter ihtiyaçlarını belirlerken onlara yardımcı olmak.
- Ürün ve hizmetleri, müşteri ihtiyaçlarını dikkate alarak sunmak.
- Doğru ürünü tanımlamak.
- Ürünleri doğru tanımlamak (yanıltıcı ve aldatıcı davranışlardan kaçınmak).
- Baskılı satışa yönelik tutum ve davranışlarından kaçınmak.
- Müşterilerin tatmin sağlayacak seçimler yapmalarında onlara yardımcı olmak.

2.3. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışanların, örgüte olan sadakati, örgüt amaçlarına yönelik çabası ve çabasını artırma isteği, aynı zamanda örgütün amaç ve değerleri ile uyumunu ve örgütle arasındaki ilişki ve iletişimi devam ettirme istek ve arzusunu içeren bütüncül bir yapı olarak ifade edilmektedir (Bateman, 1984). Wiener'e (1982) göre örgütsel bağlılık, örgüt amaç ve çıkarları ile çelişmemek kaydıyla, çalışanlarda içselleştirilmiş normatif baskılar bütününe göre davranışların şekillenmesidir.

Becker'in (1960) yan kazanımlar (side bets) yaklaşımı, örgütsel bağlılığın, örgüt üyeliğine yönelik ceza ve ödüllerle ilişkili olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşıma göre örgüte üyelik süresi arttıkça örgütsel bağlılık da artış gösterir (Reichers, 1985). Burada belirtilen yan kazanımlar, çalışanın örgütten ayrılması durumunda maliyet olarak algıladığı zaman, çaba, para gibi sarf ettiği ya da yatırdığı herhangi bir değer olabilmektedir. Zaman içinde bu yatırımların algılanan maliyetlerindeki ve yan kazanımların birikimindeki artış, örgüte yönelik bağlılığı da artıracaktır (Meyer ve Allen, 1984).

Literatürde örgüte bağlılığın birtakım alt boyutlarının olduğu ifade edilmektedir (Etzioni, 1965; Mowday vd., 1979; Wiener, 1982; O'Reilly ve Chatman, 1986). Allen ve Meyer'in (1990:3) bağlılık boyutları sınıflandırmasına göre, örgütsel bağlılığın devam, duygusal ve normatif olmak üzere üç boyutunun olduğu ifade edilmektedir. Duygusal bağlılık noktasında, çalışanların; "istedikleri" için

örgüt üyeliklerini devam ettirdikleri, devam bağlılığında "ihtiyaç hissettikleri" için, normatif bağlılıkta ise kendilerini "mecbur hissettikleri" için örgüte bağlılık gösterdikleri ileri sürülmektedir.

Şekil 1. Örgütsel Bağlılık Modeli ve Alt Boyutları

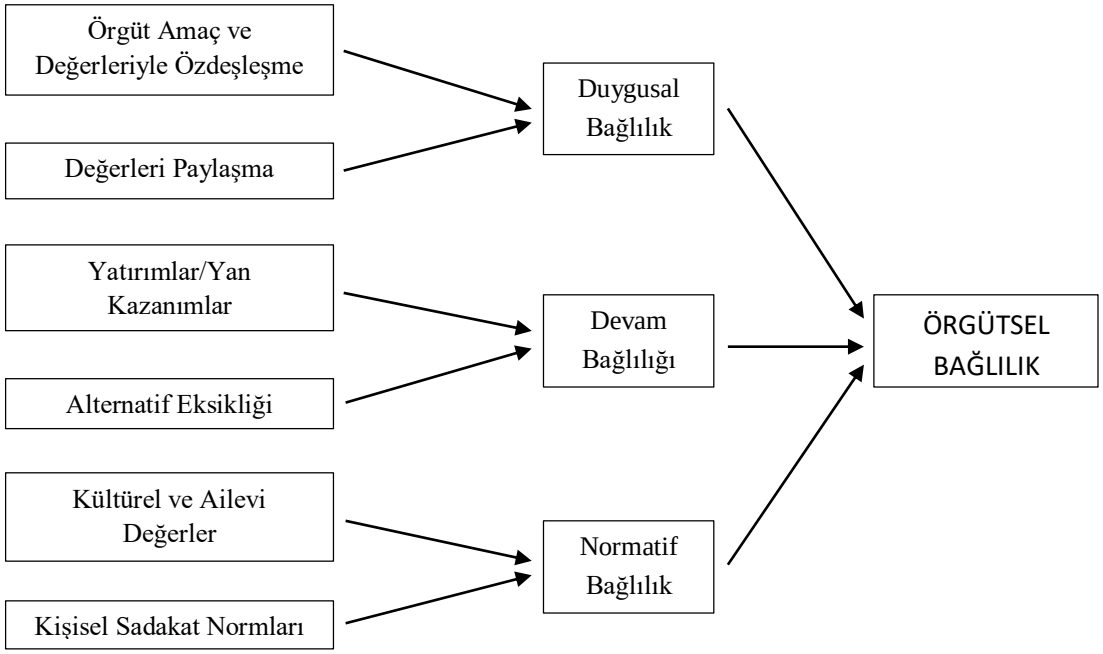

Kaynak: Meyer ve Allen, 1990: 61; Alıntılayan: Güçlü, 2006: 25.

Duygusal bağlılık, çalışanların örgütü tanımaları ve onunla duygusal bağ kurarak özdeşleşmeleri olarak ifade edilmektedir. Allen ve Meyer (1990:4) devam bağlılığını Becker (1960) tarafından geliştirilen Yan Kazanımlar (Side-Bets) Teorisinden hareketle boyut olarak ele almıştır. Çalışanın bir örgütteki kıdem, kariyer ve elde ettiği diğer faydalara olan yatırımı arttıkça, örgüte olan bağlılığı da artacaktır. Normatif bağlılık ise, çalışanın örgüte bağlılık göstermeyi bir sorumluluk ya da görev olarak algılaması ve örgüte bağlı kalmanın doğru davranış olacağını düşünmesi neticesinde gelişmektedir (Allen ve Meyer, 1990: 4)

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Düzce il merkezinde yapılan çalışmanın amacı, satış elemanlarının satış ve müşteri yönlülükleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin varlığını belirlemektir. Ayrıca Düzce ilinde faaliyette bulunan

perakende satış mağazalarında yönetici ve satış elemanı pozisyonlarında görev yapan bireylere yönelik birtakım önerilerde bulunulacaktır.

3.2. Araştırma Birimi, Evren ve Örneklemi

Araştırmada, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme, araştırmacının çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşıncaya kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalıştığı örnekleme yöntemidir (Gürbüz ve Şahin, 2016:134). Araştırma birimi Düzce'de bulunan perakende satış mağazasında çalışan satış elemanı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini Düzce'de bulunan perakende mağazalarında çalışan satış elemanları oluşturmaktadır. Araştırma örneklemi olarak 160 satış sorumlusundan veriler toplanmıştır.

Örneklem büyüklüğü belirlenirken ilişki katsayıları, eğer küçük örneklemlerden alındıysa güvenilirliği düşme eğilimindedir. Bu yüzden örneklem büyüklüğünün ilişkilerin güvenilir şekilde analiz edilmesini sağlayacak oranda olması önem taşımaktadır. Literatürde, özellikle faktörler güçlü ve belirginken değişken sayısı fazla büyük olmadığında, örneklem büyüklüğünün 100 ile 200 arasında seçilmesinin yeterli geleceği ifade edilmektedir. Örneklem büyüklüğünün gözlenen değişken sayısının en az beş katı olması gerektiği ise genel bir kural olarak kabul görmektedir (Büyüköztürk, 2002). Bununla beraber Tabachnick ve Fideli'e (2001) göre, eğer güçlü, güvenilir ilişkiler ve az sayıda belirgin faktör varsa, örneklem büyüklüğü değişken sayısından fazla olması koşuluyla- 50 olarak belirlenebilir. Diğer bir görüş çerçevesinde Kline (1994), güvenilir faktörler çıkartmak için 200 kişilik örneklemin genellikle yeterli olacağını, faktör yapısının açık ve az sayıda olduğu durumlarda bu sayının 100'e kadar indirilebileceğini, fakat daha iyi sonuçlar için daha büyük örneklemle çalışmanın da daha doğru olacağını dile getirmektedir. Kline, örneklem büyüklüğü için dikkate alınacak denek değişken (madde) oranının ise 10:1 seviyesinde tutulmasını önermekle birlikte, bu oranın düşürülebileceğini, ancak 2:1 seviyesinden az olmaması gerektiğini de vurgulamaktadır. Nitekim bu çalışmanın araştırma sürecinde de Kline'ın belirtmiş olduğu madde sayısının 10 katı kadar örneklem ile çalışılması görüşü dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda en fazla madde (ifade) içeren (toplam madde sayısı 12) müşteri yönlülük ölçeği esas alınarak örneklem büyüklüğünün en az 120 (12x10) olması gerektiği hesaplanmış ve çalışma 160 kişiye uygulanmıştır.

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılım

Cinsiyet	**Frekans**	**%**	**Satış Eğitimi Alma Durumu**	**Frekans**	**%**
Kadın	65	40,6	Hayır	101	63,1
Erkek	95	59,4	Evet, çalıştığım işletmede	48	30
Toplam	160	100	Evet, işletmeden bağımsız	11	6,9
			Toplam	160	100

Yaş	**Frekans**	**%**	**Eğitim Durumu**	**Frekans**	**%**
18-26	79	49,4	İlköğretim	12	7,5
27-35	53	33,1	Lise	96	60
36-44	20	12,5	Ön Lisans	34	21
45 ve üzeri	8	5,0	Lisans/Lisansüstü	18	11,5
Toplam	160	100	*Toplam*	160	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların yaklaşık %40'ı kadın, %60'ı erkektir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında yaklaşık %50'sinin 18-26 yaş aralığında olduğu, %33'ünün 27-35 aralığında ve %17'sinin de 36 ve üzeri yaş aralığında olduğu; eğitim durumlarına bakıldığında büyük çoğunluğunun (%60) lise mezunu olduğu görülmektedir. Satış eğitimi alıp almama durumuna bakıldığında katılımcıların yaklaşık %63'ünün daha önce satış eğitimi almadığı, %30'unun çalıştıkları işletme tarafından verilen eğitime katıldığı, %7'sinin de çalıştıkları işletmeden bağımsız olarak satış eğitimi aldığı görülmektedir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Süreci

Yürütülen araştırma temel aldığı bakış açısı itibariyle nicel bir çalışmadır. Veri toplama tekniğine göre ampirik çalışma olmakla birlikte araştırmada kullanılan verilerin özelliğine göre birincil veriler üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır ve bu veriler anlık veriler şeklindedir. Araştırmanın özelliği ve zaman kısıtından dolayı veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket genel tanımı ile "cevaplandırıcıların daha önce belirlenmiş bir sıralama ve yapıda oluşturulmuş soru setine karşılık vermesiyle veri elde etme yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Altunışık vd., 2007:68). Satış sorumlularının satış ve müşteri yönlülüklerinin örgütsel bağlılıkları ile ilişkisini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmada satış ve müşteri yönlülük ölçeği ile örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca ölçeklere uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına da yer verilecektir. Açımlayıcı faktör analizi, değişkenler arası ilişkilerden hareketle faktör bulmaya ve teori üretmeye yönelik yapılan bir analiz türüdür (Büyüköztürk, 2002:470-483).

Satış ve Müşteri Yönlülük Ölçeği

Anket forumunda, satış yönlülüğü ölçmeye yönelik dört, müşteri yönlülüğü ölçmeye yönelik on iki ve örgütsel bağlılığı ölçmeye yönelik üç sorudan oluşan üç ölçeğin yanı sıra demografik özelliklerine ilişkin sorular mevcuttur. Satış sorumlusunun satış ve müşteri yönlülüğü ile örgütsel bağlılığını ölçmeye yönelik ölçekler, cevaplayıcıların ölçek ifadelerine katılım düzeyini (1: kesinlikle katılmıyorum… 5: kesinlikle katılıyorum) belirlemeye yöneliktir. Satış yönlülüğü ölçmek için Kethüda'nın (2012); Levy ve Dubinsky (1983), Abratt ve arkadaşları (1999), Varinli ve Kurtoğlu (2005) ve Hansen ve Riggle (2009) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanarak oluşturduğu ölçek kullanılmıştır. Müşteri yönlülüğü ölçmek için ise, Varinli vd. (2009) tarafından Brown ve arkadaşlarının (2002) ve Harris ve arkadaşlarının (2005) çalışmalarından hareketle oluşturduğu ölçek kullanılmıştır.

Çalışmada satış yönlülük ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda değişkenin tek boyutta algılandığı görülmüştür. Ayrıca Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği katsayısı 0,65 ve Barlett's küresellik testi 0,000 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Müşteri yönlülük ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda ise, değişkenin ilk olarak 2 boyutta algılandığı görülmüştür. Fakat birinci faktörün öz değeri (4,507) ile ikinci faktörün özdeğeri (1.066) arasında 3 katından fazla fark olması ve birinci faktörün toplam varyansı açıklama yüzdesinin (%50) diğer faktöre (%11,8) oranla yüksek olması nedeniyle ölçek tek faktör olarak ele alınmıştır (Büyüköztürk, 2014:147). Bu nedenle ölçek tekrar temel bileşenler faktörleştirme tekniği ile analiz edilmiş olup toplam varyansın %50'sini açıklayan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçek ifadelerinden "Müşterilerimin hislerini kolaylıkla algılayabilirim", "Müşteri problemlerine karşı çözüm odaklı bir yaklaşımı benimserim", "Gelen itirazlara, müşteriyi memnun edecek şekilde çözüm bulurum" ifadeleri faktör yükünün 0.40 sınırından az olması ve ölçeğin güvenilirlik katsayısını düşürmesinden dolayı ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği katsayısı 0,875 ve Barlett's küresellik testi 0,000 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Bu verilere istinaden örneklem büyüklüklerinin her iki değişkenin ölçümünde ve kullanılmasında yeterli, veri yapısının da faktör çıkarmaya uygun olduğu yorumu yapılabilir. İlgili değişkenlere yönelik faktör ve güvenirlik analizi sonuçlarına ait veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Satış ve Müşteri Yönlülük Açımlayıcı Faktör ve Güvenirlik Analizi Bulguları

	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
Satış Yönlülük		
▪ Müşterilerime ihtiyaçlarından fazlasını satmaya çalışmam.*	,808	0,57
▪ Ürün müşteri için doğru ürün olmasa da satmaya çabalarım.	,791	
▪ Müşterimin hangi üründen memnun olacağını değil, hangi ürünü satabileceğimi düşünürüm.	,748	
▪ Müşterilerime memnun olacakları kadar mal satmaya çalışırım.*	,675	
Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Toplam Açıklanan Varyans: 0,57; KMO Örneklem Yeterliliği: %65; p=0,000<0.001 *: Ters kodlama yapılmıştır.		
Müşteri Yönlülük		0,50
▪ Müşteriye hizmet etmekten zevk duyarım.	,792	
▪ Müşterilerimin isteklerini hızla karşılayabilmek hoşuma gider.	,764	
▪ Müşterilerimi dikkatli bir şekilde dinlerim.	,757	
▪ Müşterilerimi memnun etmekten hoşlanırım.	,747	
▪ Problemlerini ve endişelerini anladığım konusunda müşterilerimi ikna edebiliyorum.	,720	
▪ Müşterilerimin problemlerini ve endişelerini kolaylıkla anlarım.	,662	
▪ Müşterilerimin amaçlarını gerçekleştirmesine yardımcı olurum.	,662	
▪ Müşterilerimin istek ve ihtiyaçlarını benimle paylaşmasını desteklerim.	,646	
▪ Müşterilerimin memnuniyeti yoluyla amaçlarıma ulaşabilirim.	,594	
Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Toplam Açıklanan Varyans: 0,50; KMO Örneklem Yeterliliği: %87,5; p=0,000<0.001		

Özdamar (1999) güvenirlik katsayısına ilişkin ölçüt değerleri şu şekilde ifade etmektedir; $0.00<\alpha<0,40$ aralığında ölçek güvenilir değilken, $0,41<\alpha<0,60$ aralığında düşük güvenilir, $0,61<\alpha<0,80$ aralığında orta düzeyde güvenilir, $0,81<\alpha< 1,00$ aralığında ise yüksek düzeyde güvenilirdir. Verilen ölçüt değerlere bakıldığında satış yönlülük ölçeğinin orta düzeyde (α=0,762), müşteri yönlülük ölçeğinin ise yüksek düzeyde (α=0,873) güvenirlik katsayısına sahip olduğu görülmüştür.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Çalışmada örgütsel bağlılığı ölçmek için, Yeniçeri ve Yücel'in (2009) Jaramillo, Mulki ve Solomon (2006) ve Randall (1988) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanarak oluşturduğu ölçek kullanılmıştır.

Örgütsel bağlılık ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda değişkenin tek boyutta algılandığı görülmüştür. Ayrıca Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği katsayısı 0,68 ve Barlett's küresellik testi 0,000 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılık Açımlayıcı Faktör ve Güvenirlik Analizi Bulguları

	Faktör Yükleri	**Açıklanan Varyans**
▪ Bu iş yerinin/firmanın bir parçası olduğumu bir başkasına söylemekten gurur duyuyorum.	,875	0,70
▪ Arkadaşlarıma, her zaman çalıştığım şirketin/yerin ne kadar büyük bir işletme olduğunu söylüyorum.	,826	
▪ Çalıştığım yerin/firmanın başarısı için benden beklenilenden daha fazlasını yapmaya hazırım.	,805	

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Toplam Açıklanan Varyans: 0,70; KMO Örneklem Yeterliliği: %68; p=0,000<0.001

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ise örgütsel bağlılık değişkenine yönelik güvenilirlik katsayıları ve düzeylerinin Özdamar (1999)'ın güvenirlik katsayısına ilişkin belirttiği ölçüt değerlere göre orta düzeyde güvenilir ($\alpha = 0,784$) olduğu görülmektedir.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışanlar işletmenin amaçlarına ulaşmasında en önemli unsur olarak görülmektedir (Cooper ve Cronin, 2000). Bunun nedeni, dış müşteri tatmin ve sadakatinin gerçekleşmesinde işletme çalışanlarının önemli rollere sahip olmasıdır (Berry, 1995). Dış müşterinin tatmini ve sadakatinin sağlanması, öncelikle işletme çalışanlarının istek, beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmasını gerektirmektedir (George, 1990). Beklenti, istek ve ihtiyaçları karşılanmış olan işletme çalışanlarının müşteri yönlülüğünün daha fazla olacağı ifade edilmekte (Wagenheim ve Anderson, 2008) bunun da dış müşterilere daha kaliteli hizmet sunabilmenin önemli bir unsuru olduğu ileri sürülmektedir (Yıldız, 2014).

Pazar odaklılık üç temel unsurdan oluşmaktadır: Müşteri odaklılık, rakip odaklılık, fonksiyonlararası uyumluluk. Örgütsel bağlılık ise örgüt kültürünün benimsenmesini, pazar odaklılığı ve pazar odaklılığın alt boyutu olan müşteri odaklılığı netice vermektedir (Sivamakrishnan vd., 2008; Iverson ve Mc Leod, 1996). Donavan vd. (2004), müşteri yönlülüğün, çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Nurov (2019) tarafından yapılan çalışmada, dershane ve özel okullarda çalışan personellerin müşteri yönlülükleri ile örgütsel bağlılıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki (r=0,576) tespit edilmiştir. Satış

yönlülük ile müşteri yönlülük birbirine zıt iki kavram olmalarından dolayı, satış yönlülük ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü ilişki olduğu yorumu yapılabilir.

Verilen bilgiler doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıdadır;

H_1: Satış elemanının müşteri yönlülüğü ile örgütsel bağlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişki vardır.

H_2: Satış elemanının satış yönlülüğü ile örgütsel bağlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişki vardır.

Bu bilgilerden hareketle geliştirilen araştırma modeli aşağıdadır;

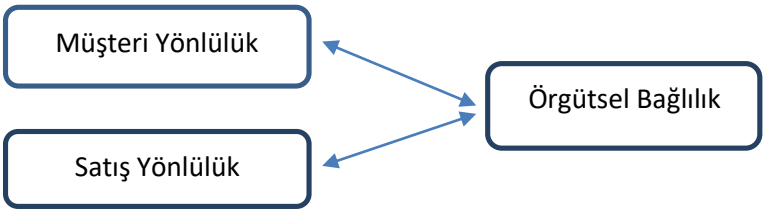

Şekil 2. Araştırma Modeli

4. BULGULAR

Müşteri Yönlülük, Satış Yönlülük ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Analizler

Araştırmaya katılan satış elemanlarının müşteri ve satış yönlülükleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü tespit edebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır.

Korelasyon analizi, iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkiyi değişkenler manipüle edilmeden incelemeye yönelik yapılan bir analiz türüdür. Bu analizde değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayısı hesaplanır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen bir değer alır. Korelasyon katsayısının ±1 olması mükemmel bir ilişkiyi, 0 olması ise ilişki olmadığını gösterir (Büyüköztürk vd., 2012: 236).

Korelasyon analizi öncesinde verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normallik testi uygulanmış ve test sonucu Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Verilerin Normal Dağılım Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

	N	p
Müşteri Yönlülük	160	,000
Satış Yönlülük	160	,000
Örgütsel Bağlılık	160	,000

Yapılan normallik test sonuçlarına göre verilerin normal dağılım göstermediği ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin gücü/şiddetinin ölçümünde yaygın olarak kullanılan korelasyon testleri verilerin normal dağılım gösterip göstermemesi durumuna göre çeşitli türlerde uygulanabilir. Eğer veriler normal dağılım gösteriyorsa (parametrik) Pearson korelasyon testi, normal dağılmıyorsa (nonparametrik) yani sıralama (rank) seviyesinde ölçümlerde ise Spearman korelasyon testi uygulanmaktadır (Altunışık vd., 2007). Verilen bilgilerden hareketle Spearman Korelasyon Testi'nin uygulanmasına karar verilmiştir. Yapılan test sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Müşteri Yönlülük, Satış Yönlülük ve Örgütsel Bağlılık Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Spearman's rho		**Müşteri Yönlülük**	**Satış Yönlülük**
Örgütsel Bağlılık	Korelasyon Katsayısı	0,436**	- 0,166*
	p	**0,000**	**0,035**

* 0.05 anlamlılık düzeyine göre (2-yönlü)

**0.01 anlamlılık düzeyine göre (2-yönlü)

Tablo 5 değerlendirildiğinde, satış yönlülük ile örgütsel bağlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı düşük dereceli ve negatif yönlü ilişki (r= - 0,166) olduğu; müşteri yönlülük ile istatistiksel olarak anlamlı orta dereceli pozitif yönlü ilişki (r= 0,436) olduğu ortaya çıkmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Düzce ilinde perakende satış mağazalarında satış sorumlusu olarak çalışan bireylerin müşteri yönlülükleri ile örgütsel bağlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki (r= 0,436) olduğu görülürken; satış yönlülükleri ile istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü ilişki (r= -0,166) olduğu görülmektedir.

Satış yönlülük, satışı gerçekleştiren sorumlu çalışanın satışa odaklandığı, müşteri istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ettiği bir yaklaşımken; müşteri yönlülük satıştan ziyade müşterinin beklentilerinin dikkate alındığı, dahası müşteriye ihtiyacı doğrultusunda ürün ve hizmet sağlandığı bir yaklaşımdır. Satış yönlü yaklaşımda satış sorumlusu gerektiğinde aldatıcı ve yanıltıcı davranışlardan sakınmadığı görülürken, müşteri yönlülükte bu tür davranışlardan bilinçli olarak kaçınılmaktadır. Dolayısıyla müşteri sadakati ve güveninin sağlandığı müşteri yönlü bir satış ilişkisinin uzun vadeli olacağı, uzun vadeli olan bu ilişkinin tarafı olan satış sorumlusunun kurum ile olan ilişkisinin de -doğru orantılı olarak- uzun vadeli olacağı ve örgüte bağlılığının artacağı yorumu yapılabilir. Diğer yandan literatüre bakıldığında yöneticiler tarafından çalışanlara yüksek düzeyde satış hedefleri konulan kurumlarda, satış sorumlularının bu hedeflere ulaşmak için satış yönlü davranışlara başvurup; müşterilere eksik veya fazla bilgi vererek gerek yöneticileri gerekse müşterileri aldatıcı ve yanıltıcı davranışlara yönelebildikleri ifade edilmektedir.

Sonuç olarak ulaşılan bilgiler doğrultusunda Düzce ilindeki mağaza yöneticilerinin ürün pazarlamalarında, satış odaklı davranışlar sergilemekten kaçınıp, müşterinin istek ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak, müşteri ilişkilerine önem vermeleri yani müşteri yönlülük ilkesini benimseyerek, personellerini bu doğrultuda eğitmeleri ve yönlendirmeleri tavsiye edilmektedir. Bu tavsiye uygulandığı takdirde gerek çalışanın örgüte bağlılığı, gerekse müşteri sadakati sağlanmış olabilecektir.

Araştırma tasarlanırken bir takım kısıtlamalar yapılmıştır. Bunlardan birincisi, satış sorumlusunun örgütsel bağlılığı ile ilişkili faktörlerle ilgilidir. Satış sorumlusunun örgütsel bağlılığı ile ilişkili çok sayıda farklı faktör olmakla birlikte, bu çalışmada sadece satış ve müşteri yönlülükleri araştırılmıştır. Araştırmadaki diğer bir kısıt ise, evren ile ilgilidir. Zaman ve maliyet değişkenleri nedeniyle araştırma sadece Düzce'de bulunan perakende satış mağazaları ile sınırlandırılmış ve belli bir sektör olarak ele alınamamıştır. Daha geniş evrenle ve belirli sektöre yönelik yapılacak araştırmalarda farklı neticeler elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Allen, N.J. ve Meyer, J.P. (1990). *The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization.* Journal of Occupational Psychology, 63(1), 1-18.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, S. (2007). *Sosyal Bilimlerde* Araştırma Yöntemleri. 5. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.

Arndt, A.D. ve Karande, K. (2012). *Is it Better for Salespeople to Have the Highest Customer Orientation or a Strong Fit with their Group's Customer Orientation? Findings from Automobile Dealerships.* Journal of Retailing and Consumer Services, Cilt: 19, s. 354-359.

Babakuş, E. ve Yavaş, U. (2012*). Customer Orientation as a Buffer Against Job Burnout.* The Service Industries Journal, 32(1), 5-16.

Bateman, T. ve Strasser, S. (1984). *A Longitudinal Analysis of The Antecedents of Organizational Commitment.* Academy Of Management Journal, 77, 95–112.

Becker, G.S. (1960). *An Economic Analysis of Fertility. Demographic and Economic Change in Developed Countries.* Princeton: Princeton University Press.

Berry, L.L. (1995). *Relationship Marketing of Services—Growing Interest, Emerging Perspectives.* Journal of the Academy of Marketing Science, 23(4): 236-245.

Brown, T.J., Mowen, J.C., Donavan, D.Y., ve Licata, J.W. (2002). *The Customer Orientation of Service Workers: Personality Trait Determinants and Effects on Self and Supervisor Performance Ratings.* Journal of Marketing Research, 39, 110-119.

Büyüköztürk, Ş. (2002). *Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı.* Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, sayı: 32, ss. 470-483.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 13. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

Büyüköztürk, Ş. (2014). Veri Analizi El Kitabı. Ankara: PegemA Yayınları.

Chang, W.J.A. ve Huang, T.C. (2011). *Customer Orientation as A Mediator of the Influence of Locus of Control on Job Performance.* The Service Industries Journal, 31(2), 273-285.

Coelho, F.J., Augusto, M.G., Coelho, A.F. ve Sá, P.M. (2010). *Climate Perceptions and the Customer Orientation of Frontline Service Employees.* The Service Industries Journal, 30(8), 1343-1357.

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.).* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Cooper, J. ve Cronin, J.J. (2000). *Internal Marketing: A Competitive Strategy for the Long-Term Care Industry.* Journal of Business Research, 48(3): 177-181.

Cross, M.E., Thomas G.B., Edward E.R. ve Danny N.B. (2007). *Customer Orientation and Salesperson Performance.* European Journal of Marketing, 41(7/8), ss. 821-835.

Donavan, D.T., Brown, T.J. ve Mowen, J.C. (2004). *Internal Benefits of Serviceworker Customer Orientation: Job Satisfaction, Commitment and Organizational Citizenship Behaviors.* Journal of Marketing, 68, 128-146.

Etzioni, A. (1965). *Organizational Control Structure. Handbook of Organizations,* Chicago: Rand McNally, s. 650-677.

Ferris, K.R. ve Aranya, N. (1983). *A Comparison of Two Organizational Commitment Scales.* Personnel Psychology, 36(1):87-98.

George, W.R. (1990). *Internal Marketing and Organizational Behavior: A Partnership in Developing Customer-Conscious Employees at Every Level.* Journal of Business Research, 20(1): 63-70.

Güçlü, H. (2006). *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri -Felsefe-Yöntem-Analiz. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.*

Ifie, K. (2014). *Customer Orientation of Frontline Employees and Organizational Commitment.* Service Industries Journal, 34(8), ss. 699-714.

Iverson, R.D. ve Mc Leod, C.S. (1996). *The Role of Employee Commitment and Trust in Service Relationships.* Marketing Intelligence and Planning, 14 (3), 36–44.

İslamoğlu, A.H. ve Altunışık, R. (2007). *Satış ve Satış Yönetimi.* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Kethüda, Ö. (2012). *Baskılı Satışın Pozitif Ağızdan Ağza Pazarlama İletişimine Etkisi: Kapalı Çarşıdan Alışveriş Yapan Turistler Üzerinde Bir Araştırma.* 17. Ulusal Pazarlama Kongresi, 18-21 Ekim, Balıkesir.

Kline, P. (1994). *An Easy Guide to Factor Analysis.* New York: Routledge.

Kohli, A.K., Shervani, T.A. ve Challagalla, G.N. (1998). *Learning and Performance Orientation of Salespeople: The Role of Supervisors.* Journal of Marketing Research, 35 (2), ss. 263-274.

Mcıntyre, R.P., Reid P.C., Kenneth, A. ve Edward W.W. (2000). *Cognitive Style as an Antecedent to Adaptiveness, Customer Orientation, and Self-Perceived Selling Performance.* Journal of Business and Psychology, 15(2), ss. 179-196.

Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1984). *Testing a "Side Bet Theory" of Organizational Commitment: Some Methodological Considerations.* Journal of Applied Psychology, 69, 372–378.

Mowday, R.T., Steers, R.M. ve W.Porter, L. (1979). *The Measurement of Organizational Commitment.* Journal of Vocational Behavior, 14(1), 224-247.

Nurov, G. (2019). *Müşteri Yönlülük, İnovasyon Yönlülük ve Örgütsel Bağlıůık İlişkisi: Bir Alan Araştırması.* The International New Issues In Social Sciences, 7(1), ss. 9-30.

O'Reilly, C.A. ve Chatman, J. (1986). *Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification, and Internalization on Prosocial Behavior.* Journal of Applied Psychology, 71(3), 492-499.

Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1*. Kaan Kitabevi, Eskişehir.

Rafaeli, A., Ziklik, L. ve Doucet, L. (2008). *The Impact of Call Center Employees' Customer Orientation Behaviors on Service Quality.* Journal of Service Research, 10(3), 239-255.

Ramachandra K., Chandrashekara B. ve Shivakumar S. (2010). *Marketing Management.* Himalaya Publishing House, Mumbai.

Reichers, A.E. (1985). *A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment.* Academy of Management Review, 10, 465-476.

Sivamakrishnan, S., Zhang, D., Delbare, M. ve Bruning, E. (2008). *The Relationship between Organizational Commitment and Market Orientation.* Journal of Strategic Marketing, 16, 55-73.

Solomon, M.R., Marshall, G.W. ve Stuart, E.W. (2012). *Marketing: Real People, Real Choices.* 7. Baskı, Prentice Hall.

Tabachnick, B.G. ve Fideli, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics (Fourth Edition).* Boston: Ally And Bacon.

Varinli, İ., Yaraş, E. ve Başalp, A. (2009). *Satış Elemanlarının Duygusal Zekâsının Bir Göstergesi Olarak Algılanan Performans, Satış ve Müşteri Odaklılık.* C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (1), 159-174.

Wagenheim, M. ve Anderson, S. (2008). *Theme Park Employee Satisfaction and Customer Orientation.* Managing Leisure, 13(3-4): 242-257.

Wiener, Y. (1982). *Commitment in the Organization: A Normative View.* Academy of Management Review, 7, 418–428.

Yeniçeri, T. ve Yücel, İ. (2009). *Müşteri İlişkileri, Örgütsel Bağlılık, Plânlama, Öğrenme Yönlülük, Uyum Sağlayıcı Davranış İle Satış Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi.* C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, ss. 137-157.

Yıldız, S.M. (2014). *İçsel Pazarlamanın İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Rolü: Spor ve Fiziksel Etkinlik İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme.* Ege Akademik Bakış, 14 (1), ss. 137-146.

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Doç. Dr. Halim TATLI
Bingöl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR
Bingöl Üniversitesi,Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte uluslararası pazarlamanın gelişmesi sonucu dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürün ya da hizmetin dünyanın bir başka yerindeki ülkeye ulaştırılabilmesi ve ülkeler arasında ürünlerin giriş ve çıkışı kolay yollarla sağlanabilmektedir. Küreselleşme bir taraftan uluslararası sınırları kaldırmış diğer taraftan da koruyuculuk ve milliyetçilik akımları sonucunda işletmelerin karşısına tüketici etnosentrizmi gibi bazı engeller çıkabilmektedir. Etnosentrik tüketiciler, özellikle ülke ekonomisine zarar verdiği ve üretimi azalttığı için işsizliğe neden olduğu düşüncesi ile diğer ülkelerin ürünlerini almanın yanlış olduğuna inanmakta ve söz konusu tercihin açık bir şekilde vatanseverlikle bağdaşmadığını düşünmektedirler.

Bu çalışmanın ana amacı, eğitim düzeyi yüksek Bingöl Üniversitesi akademisyenlerinin tüketici etnosentrizmi ile ilgili tutumlarını belirlemektir. Araştırmada hem kotalı hem de kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Akademisyenleri unvanlarının ağırlıklı seçilmesi açısından kotalı örneklem daha kolay bir araştırma yürütülmesi açısından da kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek 491 kişiden 185 kişi ile yüzyüze görüşme sureti ile CETSCALE ölçeği kullanılarak anket uygulanmıştır.

Araştırma sonucunda; "kalite ve markanın menşe ülke yerine tercih edildiği, gıda ve giyim ürünlerinde yerli malının tercih edildiği, yerli ve yabacı ülke ürünlerinin kalite ve fiyatları bir birine yakın olduğunda yerli üretimin tercih edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla tüketicilerin etnosentrik özellikleri yüksek olmasına rağmen bu durumun satın alma davranışına pek yansımadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Etnosentrizm, Tüketici Etnosentrizmi.

GİRİŞ

Tüketim, ilk çağlarda insanların hayatını sürdürebilmeleri için gerekli bir faaliyet iken, artık, toplumsal statünün ve kimliğin belirlenmesi haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların yapılanma şekli giderek daha çok tüketen toplum olmaya yönelmiştir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasında ürünleri karşılaştırır, çevreden bilgi toplar, reklamlara dikkat eder, alışverişte uygun zamanı belirleyip aldıklarını tüketir ve tüketimden sonra da ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığına göre değerlendirir.

Küreselleşme bir taraftan uluslararası sınırları kaldırmış diğer taraftan da koruyuculuk ve milliyetçilik akımları sonucunda işletmelerin karşısına tüketici etnosentrizmi gibi bazı engeller çıkabilmektedir. Shimp (1984), Shimp ve Sharma (1987) yıllarında yapılan araştırmalarla W.G. Sumner'ın etnosentrizm kavramından faydalanarak türetilen ve pazarlama yazınına kazandırılan tüketici etnosentrizmi, yabancı ülke ürünlerini almanın uygunluğu veya etik olduğuna ilişkin fikir ve

inanışları ifade etmektedir (Mutlu vd., 2011:53; Armağan ve Gürsoy, 2011:69; Arı, 2007; Yapraklı ve Keser, 2013). Tüketicilerin kendi ülke ürünlerinin mükemmelliğine inanmaları düşüncesinden ortaya çıkan tüketici etnosentrizmi özellikle yabancı pazarlarda faaliyet gösteren çokuluslu firmalar açısından pazardaki rekabet ve başarı için önem kazanmakta (Saydan ve Sütütemiz, 2009:66; Becic, 2016:120) ve yerel firmalar açısından da fayda sağlayabilmektedir (Turgut, 2010:2). Tüketicilerin yabancı menşeli ürünlere karşı davranışlarının ürün gruplarına göre çeşitlilik gösterdiği saptanmıştır (Özçelik ve Torlak, 2011:365; Yapraklı ve Keser, 2013:390).

Etnosentrik tüketiciler, özellikle ülke ekonomisine zarar verdiği ve işsizliği artırdığı için yabancı ülke ürünlerini almanın yanlış olduğuna inanmakta ve yabancı ülke ürünlerini tercih etmenin açıkça vatanseverlikle bağdaşmadığını düşünmektedirler (Shimp, 1984:285). Dolayısıyla, bu çalışma eğitim düzeyi yüksek olan üniversite öğretim elemanlarının etnosentrik eğilimlerini belirlemeyi amaçlamıştır.

1. ETNOSENTRİZM KAVRAMI

Belli bir toplumda yaşayan insanlar norm,değer,inanç, kültür,dil vb. durumlarda benzer yaşantı gösterdikleri için toplumsal aidiyet duygusu gelişir ve bu duygu yaşanılan toplumu anlamakta ve belli bir kimlik kazanmaktadırlar. Dolayısıyla Etnosentrizm duygusunun altında yatan durumun toplumsal aidiyet (Özbek, 2004:2) olduğu söylenebilir.

Etnosentrizm, Yunanca'da "ırk, millet" manasına gelir "ethnos" ve merkez manasına gelen "kentron" ifadelerinin birleştirilmesinden oluşmuştur (Klopf, 2001:102; Özçelik ve Torlak, 2011:365). Etnosentrizm, 1906 yılında Sumner tarafından kullanılan tamamıyla sosyolojik bir kavram (Lee vd., 2003:490; Cutura, 2006:54) olmakla beraber, daha çok genel kültürel ve sosyo-analitik çerçevelere ek olarak bireysel düzeyde kişilik sistemlerine uyan psikolojik bir yapıdır (Shimp ve Sharma, 1987:280; Saffu ve Walker, 2005:558).

Etnosentrizm; aynı zamanda gruptan farklı olan birey veya grupları ret etme anlamına da gelmektedir (Shimp ve Sharma, 1987:280; Nguyen vd., 2008:90). Etnosentrizm, bireyin kendi etnik grubunu merkeze alarak diğer insan veya grupları değerlendirme tutumu (Sökmen ve Tarakçıoğlu, 2010:27) şeklinde de ele alınabilir. Dolayısıyla bireyin kendi etnik veya ulusal grubunun sembol ve değerleri gurur ve bağlılık kaynağı olurken diğer grupların sembolleri küçümsenebilmektedir (Shimp ve Sharma, 1987:280). Böylece, bireyin kendi kültürünü yüceltmesi ve diğer kültürleri aşağılaması (Keleş, 2008:2), yerli ürün kalitesinin yabancı ülke ürünlerinden yüksek olduğu (Uzkurt ve Özmen, 2004:262; Akın vd., 2009:493-494), kendi referans grubunu oluşturduğu (Turgut, 2010:65), kendi etnik kökenin diğer etnik kökenlerden daha değerli olduğuna (Cengiz, 2011:16) inanması söz konusudur. Etnosentrizm başkalarını küçümsemeye ve dışlaya ittiği (Özkalp vd., 2004:69; Sökmen ve Tarakçoğlu, 2010:28) için olumsuz yönlerinin bulunduğu söylenebilir. Etnosentrizm düzeyinin yükselmesi bireylerin sübjektif yorum yapmalarına etki etmekte (Aysuna, 2006:93) ve eleştirel yaklaşımları engellediği de ifade edilebilir.

"Etnosentrik bireyler aynı zamanda kendi kültürlerine benzer kültürleri kabul etmekte, farklı kültürleri ise reddetmektedirler" (Aysuna ve Altuna, 2008:147-157; Balıkçıoğlu, Yükselen ve Koçak, 2019:165). Tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin yüksekliği yabancı menşeli ürünlerle ilgili fırsatları da kabul etmemektedirler. Diğer taraftan etnosentrizm eğilimlerinin bilinmesi işletme politikalarını da yakından ilgilendirmektedir.

2. TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ

Tüketici etnosentrizmi, Shimp (1984), Shimp ve Sharma (1987) araştırmalarında Sumner'ın etnosentrizm kavramını esas alarak ürettikleri ve pazarlama bilimine kazandırdıkları bir kavramdır (Balabanis vd., 2002:9). Bu çalışmalarda etnosentrizm kavramı, tüketici algı ve tutumları göz önünde bulundurarak tüketici bakış açısıyla incelenmiştir (Akhter, 2007:144). Tüketici etnosentrizmi, yabancı ülke mallarının satın alınmasının uygun olup olmadığı ve ahlaki olup olmadığının tüketici görüş ve tutumlarını ifade etmektedir (Luthy, 2007:34; Evanschitzky vd., 2008:9; Sharma vd., 1995:27).

Shimp ve Sharma (1987) çalışmalarında CETSCALE ölçeğini oluşturmuş ve test etmişlerdir (Witkowski, 1998:259). Çalışmada tüketici etnosentrizmi, ABD'li tüketicilerin yabancı ülke menşeli ürünlerinin kullanımının uygun olup olmadığı tutumsal açıdan ele alarak araştırmıştır (Shimp ve Sharma, 1987:280; Khan ve Rizvi, 2008:54). Sonuç olarak etnosentrik tüketicilerin, yabancı ülke ürünlerini, ülke ekonomisine zarar verdiği, işsizliği artırdığı ve vatansever (Shimp ve Sharma, 1987:280; Wang ve Zhen, 2004:391; Parts, 2007:139) bir davranış olarak yorumlamışlardır.

Etnosentrik tüketiciler ülkelerinin korunması için ithal edilen ürünlerin vergilerinin yükselmesi veya uluslararası ticaretin azaltılması (Akhter, 2007:144) gerektiği vurgulanmaktadır. Etnosentrik satın alma davranışına en iyi örneğin 1980'lere kadar ülkemizde kabul gören "Yerli malı Türk'ün malı, her Türk bunu kullanmalı" sloganında kendini gösteren bakış açısıdır (Mutlu vd., 2011:53).

Tüketici etnosentrizminin eğilimlerinin daha çok ülkelerin gelişimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Genel olarak ürün özellikleri, ürün tercihlerini etnosentrizmden daha güçlü bir şekilde etkileyebilmektedir (Ha, 1998:9). Örneğin Thelen, Ford ve Honeycutt, (2006:690) Rusya'da yaptıkları araştırmada, gıda ve sürekli tüketilen ürünlerde yerli malı tüketimi yüksek iken, dayanıklı tüketim ürünlerinde ise düşük olduğunu vurgulamışlardır.

Tüketicilerin yabancı ürünlere karşı algı ve tutumlarının, demografik özellikleri ile olan ilişkisinin araştırıldı çok sayıda araştırma ilginç sonuçlar göstermiştir. Örneğin Javalgi vd., (2004) gençlerin yerli ürün tüketim eğilimine sahip iken, Schooler (1971), Upadhyay ve Singh (2006) yaşlı tüketicilerin yerli ürün tüketmeye eğilimli olduğunu tespit etmişlerdir. Wang (1978) ise yaşla yerli ürün tüketimi arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı ortaya çıkarmıştır. Yapılan çalışmalar bölgelere göre değiştiği, eğitim, yurt dışı seyahat sıklığı, gelir, satın alma sıklığı gibi faktörlerin tüketici etnosentrizmi ile ters orantı gösterdiği ifade edilmektedir. Ayrıca, yaş arttıkça etnosentrizm duygusu artmakta, kadın tüketiciler ise daha etnosentrik bir profil sergilemektedirler (Uzkurt ve Özmen, 2004; Arı ve Madran, 2011:15). Dolayısıyla yaşlı, eğitim düzeyi ve geliri düşük olan kadın tüketicilerin en etnosentrik özelliğe sahip olduğu beklenebilir. Aynı olgu, ülkenin ekonomik refahına bir tehdit varlığında da ortaya çıkmaktadır, etnosentrik eğilimlerin ve yerel ürünlere olan talebin ulusal güvenlik ya da ekonomik kriz dönemlerinde daha da artmaktadır (Ha, 1998:10).

Armağan ve Gürsoy'un (2011:74-75) Türkiye'de gıda, beyaz eşya, elektronik ve tekstil sektörlerinde yaptıkları araştırmada; etnosentrizm olgusunun gıda ürünlerinde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tekstil ve beyaz eşya ürünlerinin ikinci derecede kaldığı, ancak teknolojik ürünlerde etnosentrizm olgusunun daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır.

Uzkurt ve Özmen (2004), Türk tüketicisinin yüksek etnosentrik gösterdiği, ancak fiyat açısından bir farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Türk tüketicilerinin genel olarak yabancı ülke ürününü satın almanın ülke ekonomisine olumsuz yansıdığı için tercih edilmediğini belirtmişlerdir.

Yapılan bazı çalışmalarda, kalitenin ön plana çıktığı (Bahar, 2011), ülke imajının önemli olduğu (Cengiz, 2011), etnosentrizmin satın almaya pozitif yönde etki ettiği (Kalbakhanı, 2013), dindarlığın

etnosentrizm üzerinde pozitif etki ettiği (Yener, 2014), yabancı firmaların etnosentrizmin olumsuz etkilerinden kaçınmak için çaba sarf ettikleri, yerli firmaların ise söz konusu durumu avantaja dönüştürmek için strateji geliştirdikleri (Senir, 2014) bulunmuştur.

Tüketicilerin satın alma kararlarında ülkelerine bağlılık düzeyleri ile menşe ülke etkisi ve tüketici etnosentrizmi ifadeleri etkili olmaktadır. Birçok çalışmanın sonucuna göre 'made in USA', 'Kanadalı ürünleri satın alın' gibi özendirme kampanyalarıyla müşterileri yerel ürünlere teşvik ettiği ve bunun sonucunda kampanyaların onlar üzerinde etkili olup yerli ürünlere yönlendirildiği ve bu kampanyaların onlar üzerinde etkili olup yabancı ürün ve hizmetlerden vazgeçtikleri görülmüştür. Ulusal sadakat düzeyi düşük olan bir müşterinin, ulusal temalı pazarlama kampanyalarına uzak olduğu ve bunlardan etkilenmediği görülmektedir, bu gibi müşteriler ulusal kavramlardan ziyade marka adı, mağaza imajı veya ülkeyle ilgili olmayan herhangi bir özellikten ötürü yabancı ürünleri tercih edebilmektedirler (Bruning, 1997:59).

3. CETSCALE ÖLÇEĞİ

Tüketici etnosentrizmi genel kabulünden sonra her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da kullanılmaya başlanmış ve ölçülmesi önem kazanmıştır. Böylece ilk defa Shimp tarafından 1984 yılında açık uçlu sorulardan müteşekkil bir çalışma ile düşük ve yüksek etnosentrizm düzeylerine sahip müşteri gruplarının belirlenmesi ve bu gruplar arasındaki farklıların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (Shimp, 1984:286). Bu çalışma dayanarak 1987'de Sharma ve Shimp tarafından müşterilerin etnosentrizm seviyelerinin ölçülmesi için Müşteri Etnosentrik Eğilim Ölçeği "CETSCALE" oluşturulmuştur (Upadhyay ve Singh, 2006:60). Ölçek ile Amerikalı müşterileri yabancı menşeli ürünlere yönelik yerel ürünleri almaları ile alakalı etnosentrik eğilimlerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Kullanılan ölçekte tutumdan daha ziyade eğilimlerin ölçülmesi esas alınmaktadır. Çünkü tutum müşterinin bir araba modeli gibi belli bir objeye karşı hislerini göstermektedir. Buna yönelik eğilim bütün yabancı ürünlere karşı tutumları etkileyecek hislerin toplamıdır(Sharma ve Shimp, 1987:281).

CETSCALE ölçeği uzun bir hazırlık, ön test ve geliştirme sonucunda ortaya çıkmıştır. CETSCALE ölçeği öncelikle 25 boyuttan 17 boyuta düşürülmüştür (Shimp ve Sharma, 1987:280–282). CETSCALE ölçeği 1987 yılından beri defalarca denenmiş, güvenirliliği ve geçerliliği ölçülmüş, yüksek güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiş ve çok çalışmada kanıtlanmıştır (Arı, 2007:29).

4. SATIN ALMA KARARLARINDA TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ; BİNGÖL ÜNİVERSİTESİNDE BİR UYGULAMA

4.1. Araştırmanın Temel Amacı

Küreselleşmenin etkisi ile dünyada faal olan marka ve ürünler pazarlarda kolaylıkla dolaşmalarına rağmen bazen milliyetçilik akımları bazen de günlük olaylar sonucu engellenebilmektedir. Söz konusu engellerin en önemli olanı tüketici etnosentrizmidir. Etnosentrizm; olayları mensup oldukları grubu merkeze koyarak diğer grupları buna göre değerlendiren, kendi kültürlerine sahip olanları kabul eden, olmayanları dışlayan durumu ifade etmektedir.

Shimp ve Sharma'ın 1987 yılında geliştirdikleri CETSCALE ölçeği kullanılarak yapılmıştır. Sonuç olarak etnosentrik tüketicilerin, ülke ekonomisini olumsuz etkilediği, işsizliği artırdığı ve ithal ürünlerin satın almanın açık olarak vatanseverliğe darbe indirdiği için kullanım veya satın alımının yanlış olduğu kanısındadırlar. Bu çalışmanın ana amacı, eğitim düzeyi yüksek Bingöl Üniversitesi akademisyenlerinin tüketici etnosentrizmi ile ilgili tutumlarını belirlemektir. Ayrıca demografik özellikler açısından katılımcıların etnosentrizm düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği de

amaçlanmaktadır. Araştırmada hem kotalı hem de kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Akademisyenleri unvanlarının ağırlıklı seçilmesi açısından kotalı örneklem daha kolay bir araştırma yürütülmesi açısından da kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek 491 kişi ile yüzyüze görüşme sureti ile anket uygulanmıştır. Anket formu demografik özelliklerin ve tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerini belirlemek amacıyla iki kısımdan oluşturulmuştur.

Katılımcıların etnosentrizm ile ilgili tutum ve algılarının belirlenmesinde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, frekans dağılımı, standart sapma ve ortalama değer yöntemlerinden yararlanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde anket sorularının güvenirliliğinin ölçülmesi amacıyla Cronbach Alpha Testi yapılmıştır. Araştırmanın Cronbach Alpha Testi sonucu 0.881 bulunduğundan çalışmanın güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma evreni olarak Bingöl Üniversitesi seçilmiştir. Çalışmanın genellenebilmesi amacıyla, 491 kişinin bulunduğu tüm üniversitedeki öğretim elemanlarıyla anket çalışması yürütülmüştür. Örneklem bu evren üzerinden hesaplanmıştır. Konu ile ilgili eğitim durumlarından dolayı birçok akademisyenin şehir dışında olmasından ortalama 185 kişiye ulaşılmış, bu kişilere anket uygulanmış ve uygulanan anketlerin tümü değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

Anket formunun cevaplayıcı tarafından doldurulmuş ve yüz yüze anket yöntemi ile sağlanmıştır. Anket formuna nihai şekli verilmeden önce 10 tüketici grubu ile kişisel görüşme yapılarak pilot araştırma yapılmıştır. Pilot çalışma sonucunda anlam hatasına neden olan sorular anketten çıkarılmış ve düzeltilmiştir. Cevaplayıcıların anket formunu ortalama olarak 5-6 dakikada cevapladıkları belirlenmiştir. Pilot araştırmadan sonra düzeltilen anket formuna 27 sorudan ve iki bölümden oluşturularak son şekli verilmiştir. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Anketin birinci kısmı katılımcıların demografik özelliklerini öğrenmek üzere geliştirilmiş sorulardan, ikinci kısmı ise onların satın alma karar önceliklerini anlamaya yönelik Cetscale ölçeği sorulardan oluşmaktadır.

Tablo 1. Akademik Kadroların Birimler Bazında Sayıları

Bingöl Üniversitesi	
Akademik Kadroların Birimler Bazında Sayılar	
Birim	**Toplam**
Yüksekokullar (Beden Eğitim ve Spor; Yabancı Diller ile Sağlık Yüksekokulları)	39
Meslek Yüksekokulları (Sağlık Hizmetleri; Bingöl Sosyal Bilimler; Bingöl Teknik; Genç; Solhan Sağlık Hizmetleri MYO'ları)	106
Enstitüler (Fen Bilimleri ve Yaşayan Diller Enstitüleri)	4
Fen Edebiyat Fakültesi	145
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	37
İlahiyat Fakültesi	35
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	55
Rektörlük	13
Veteriner Fakültesi	16
Ziraat Fakültesi	41
Genel Toplam	**491**

4.3. Araştırmanın Bulguları ve Yorumları

4.3.1. Demografik Faktörlerle İlgili Bulgular

Bu kısımda araştırmanın kapsamında yer alan katılımcıların, cinsiyetlerine yaşlarına, unvanlarına ortalama aylık hane gelirlerine, medeni durumlarına ve eğitim durumlarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Genel Profili

Cinsiyet	**Sayı**	**%**		**Unvan**	**Sayı**	**%**
Kadın	50	26,9		Profesör ve Doçent	21	11,3
Erkek	136	73,1		Dr. Öğr. Üyesi	43	23,1
Toplam	186	100,0		Öğr. Gör. ve Okutman	48	25,8
Eğitim Durumu	**Sayı**	**%**		Araş. Gör.	74	39,8
Lisans	9	4,8		Toplam	186	100,0
Yüksek lisans	84	45,2		**Medeni Durum**	**Sayı**	**%**
Doktora	93	50,0		Bekar	73	39,2
Toplam	186	100,0		Evli	113	60,8
				Toplam	186	100,0

Araştırmaya cevap veren akademisyenlerin cinsiyetine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre, akademisyenlerin % 26,9'u kadın, % 73,1'inin de erkek olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre, katılımcıların aralarında çok fazla bir fark olmakla birlikte, çoğunluğunu erkek akademisyenlerden oluşturduğu söylenebilir (Tablo 2).

Katılımcılar unvanlarına göre %11,3'ü Profesör ve Doçent, %23,1'i Dr. Öğr. Üyesi, %25,8'i Öğretim Görevlisi ve okutman, %39,8'i Araştırma Görevlisidir. Dolayısıyla akademik kadronun mevcut sayıya göre dağılım gösterdiği söylenebilir.

Akademisyenlerin medeni durumlarına ilişkin bulgulara göre %39,2'si bekar, %60,8'i ise evlidir.

Akademisyenlerin eğitim durumuna göre dağılımları, %4,8'i Lisans, %45,2'si yüksek lisans, %50,2'si doktora şeklinde belirlenmiştir. Araştırmaya göre katılımcıların çoğunluğu doktora yapmıştır.

Tablo 3. Katılımcının yaş ve gelir durumu

Yaş ve Gelir	**Yaş**	**Gelir**
Sayı	186	186
Ortalama	33,37	4744,20
Standart, Sapma	7,055	1,260
Medyan	32,00	4500,00
Minimum	21	2600
Maximum	67	11000

Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş ve ortalama gelirine ilişkin bulgular tabla 3'te verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların yaş ortalaması 33,37 ± 7,05 ve en genci 21 yaşında, en yaşlısı ise 67 yaşında olduğu bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların aylık gelir ortalaması 4744,20±1,260 olarak bulunmuştur.

4.3.2. Satın Alma kararlarına İlişkin Bulgular

Tablo 4. Tüketici Etnosentrizmi ile ilgili ifadeler

		1	2	3	4	5	Toplam
Yüksek kaliteli bir ürünün satın alınması gerektiğinde, tanınmış markanın tercih edilmesi	Sayı	8	14	8	79	77	186
	Oran	4,3	7,5	4,3	42,5	41,4	100,0
Pahalı bir ürün genellikle kalitelidir.	Sayı	21	45	61	46	13	186
	Oran	11,3	24,2	32,8	24,7	7,0	100,0
Yerli üretim mallar kalitelidir.	Sayı	10	36	81	53	6	186
	Oran	5,4	19,4	43,5	28,5	3,2	100,0
Yerli üretim malları kaliteli değildir.	Sayı	27	57	69	25	8	186

	Oran	14,5	30,6	37,1	13,4	4,3	100,0
Ürünün nerede üretildiğine dikkat edilmesi.	Sayı	7	31	27	78	43	186
	Oran	3,8	16,7	14,5	41,9	23,1	100,0
Bir markanın üretildiği ülke, onun kalitesi hakkında fikir verir	Sayı	9	30	29	90	28	186
	Oran	4,8	16,1	15,6	48,4	15,1	100,0
Az gelişmiş ülkelerde üretilen ürünler düşük kalitededir.	Sayı	22	47	50	47	20	186
	Oran	11,8	25,3	26,9	25,3	10,8	100,0
Tüm ithal ürünlere engel konulmalıdır.	Sayı	78	59	28	16	5	186
	Oran	41,9	31,7	15,1	8,6	2,7	100,0
Yerli yapımı ürünler satın almalıyız ve Türkiye ekonomisini korumalıyız	Sayı	10	17	34	72	53	186
	Oran	5,4	9,1	18,3	38,7	28,5	100,0
Gıda ürünlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir.	Sayı	9	25	46	65	41	186
	Oran	4,8	13,4	24,7	34,9	22,0	100,0
Giyim ürünlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir.	Sayı	17	28	57	60	24	186
	Oran	9,1	15,1	30,6	32,3	12,9	100,0
Küçük ev aletlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir	Sayı	28	59	74	20	5	186
	Oran	15,1	31,7	39,8	10,8	2,7	100,0
Yabancı mallar ve yerli malların kalite ve fiyatları denk ise yerli malları tercih ederim	Sayı	11	13	35	53	74	186
	Oran	5,9	7,0	18,8	28,5	39,8	100,0
Aynı kalitede olan pahalı yerli malları yerine ucuz yabancı malları tercih ederim	Sayı	35	50	33	43	25	186
	Oran	18,8	26,9	17,7	23,1	13,4	100,0
Maliyeti daha fazla olsa da yerli malları satın almayı tercih ederim.	Sayı	20	52	60	37	17	186
	Oran	10,8	28,0	32,3	19,9	9,1	100,0
Yabancı markalı ürünleri tercih eden tüketiciler, Türkiye'deki işçilerin işsiz kalmasından sorumludur	Sayı	37	58	47	30	14	186
	Oran	19,9	31,2	25,3	16,1	7,5	100,0
Yabancı ürünlerin Türkiye'ye girişinin azaltılması için, yüksek oranda vergilendirilmelidir	Sayı	24	67	35	39	21	186
	Oran	12,9	36,0	18,8	21,0	11,3	100,0
Yabancı ülkenin işletmelerinin ülkemizde zengin olması yerine, Türkiye'de üretilen ürünlerin tercih edilmesi	Sayı	12	23	33	69	49	186
	Oran	6,5	12,4	17,7	37,1	26,3	100,0
Gerekmediğinde diğer ülkelerle uluslararası pazarlama faaliyetlerinin en düşük düzeyde tutulması	Sayı	20	42	37	56	31	186
	Oran	10,8	22,6	19,9	30,1	16,7	100,0
Sadece, Türkiye'de üretilmeyen ürünler ithal edilmelidir.	Sayı	16	36	36	55	43	186
	Oran	8,6	19,4	19,4	29,6	23,1	100,0

1) Kesinlikle katılmıyorum, 2) Katılmıyorum, 3) Kararsızım, 4) Katılıyorum ve 5) Kesinlikle katılıyorum anlamında kullanılmıştır.

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde en önemli faktörlerin; "Yüksek kaliteli bir ürünün satın alınması gerektiğinde, tanınmış markanın tercih edilmesi (%83,9: olumlu ifadelerin toplamı)", "Yabancı mallar ve yerli malların kalite ve fiyatları denk ise yerli malları tercih ederim (%68,3)", "Yerli yapımı ürünler satın almalıyız ve Türkiye ekonomisini korumalıyız (%67,2)" ve "Ürünün nerede üretildiğine dikkat edilmesi (%65)" şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Dolayısıyla tüketicilerin; marka kalitesinin yüksekliği, marka denkli olduğu durumlarda yerli markanın tercih edildiği, yeri üretimin desteklenmesi gerektiği ve üretim yerine dikkat edildiği şeklinde ifade edilebilir.

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde önemli faktörlerin; "Bir markanın üretildiği ülke, onun kalitesi hakkında fikir verir (%63,5)", "Yabancı ülkenin işletmelerinin ülkemizde

zengin olması yerine, Türkiye'de üretilen ürünlerin tercih edilmesi (%63,4)", "Gıda ürünlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir (%56,9)" ve "Sadece, Türkiye'de üretilmeyen ürünler ithal edilmelidir (%52,6)", şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde önemli olmayan faktörlerin; "Gerekmediğinde diğer ülkelerle uluslararası pazarlama faaliyetlerinin en düşük düzeyde tutulması (%46,8)", "Giyim ürünlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir (%45,2)", "Aynı kalitede olan pahalı yerli malları yerine ucuz yabancı malları tercih ederim (%36,5)" ve "Az gelişmiş ülkelerde üretilen ürünler düşük kalitededir (%36,1)" şeklinde sıralanmıştır.

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde önemsiz olan faktörlerin; "Yabancı ürünlerin Türkiye'ye girişinin azaltılması için, yüksek oranda vergilendirilmelidir (%48,9)", "Pahalı bir ürün genellikle kalitelidir (%35,5)" ve "Yerli üretim mallar kalitelidir (%24,8)" şeklinde sıralanmıştır.

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde en önemsiz olan faktörlerin; "Tüm ithal ürünlere engel konulmalıdır (%73,6)", "Yabancı markalı ürünleri tercih eden tüketiciler, Türkiye'deki işçilerin işsiz kalmasından sorumludur (%51,1)", "Küçük ev aletlerinde yerli markalar yabancı markalardan daha iyidir (%46,8)", "Yerli üretim malları kaliteli değildir (%45,1)" ve "Maliyeti daha fazla olsa da yerli malları satın almayı tercih ederim (%38,8)" şeklinde sıralandığı görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmenin etkisiyle ulusal sınırlar artık aşılmış ve dünya bir bütün haline gelmiştir. Dolayısıyla pazarlar artık ulusal olmaktan çıkmış, uluslararası pazarlar haline gelmiş ve uluslararası pazarlar gün geçtikçe önem kazanmaya başlamıştır. Uluslararası pazarlamada tüketici davranışları ve tüketicilerin beklentileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla, tüketici davranışlarının incelenmesi hem işletmeler hem de üretici ve devletler açısından önem kazanmıştır. Bu araştırmada da tüketicilerin davranışını etkileyen en önemli faktörlerden birisi olan etnosentrizm kavramı incelenmiştir. Tüketici etnosentrizmi bireylerin tutum, davranış ve kararlarını etkileyen önemli bir özelliktir. Fakat tüketici etnosentrizminin önemine rağmen pazarlama literatüründe yeni dikkat çekmeye başladığı görülmektedir. Tüketicilerin davranışlarını etkileyen bu kavram dikkatli ve bilinçli bir şekilde incelenirse yerli firmalar için bir avantaj sağlayacaktır. Yabancı firmalar içinde faaliyet gösterecekleri pazarlardaki tüketicilerin etnosentrizm seviyeleri hakkında bir bilgiye sahip olurlarsa daha başarılı bir pazarlama stratejisi uygulayabileceklerdir. Buna göre araştırmaya katılan tüketicilerin büyük bir kısmı (%73) erkektir. Eğitim düzeyleri açısından bakıldığında %50,2'si doktorasını tamamladığı belirlenmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan tüketicilerin ortalama aylık gelirleri yaklaşık olarak 4744,20 bulunmuştur.

Araştırmanın sonuçlarına göre kalitesi yüksek bir ürün satın alırken tanınmış bir markayı satın almak istediğini ifade edenlerin oranı oldukça yüksek bulunmuştur (%83,4). Bu sonuç tüketicilerin genelde tanınmış markaları tükettiklerini göstermektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, Yabancı ve yerli malların kalite ve fiyatları denk ise yerli malları tercih etmeyi gerektiğini düşünenlerin oranı yüksektir (%68,3). Bu sonuç tüketicilerin bir ürünü satın alırken yerli ve yabancı mallardan kalite ve fiyatı denk olunca yerli malların seçimine önem verdiklerini göstermektedir. Tüketiciler yerli malları kullanmayı tercih etmektedirler.

Ayrıca, yerli yapımı ürünler satın almanın ve Türkiye ekonomisini korumanın gerektiğini düşünenlerin oranı oldukça yüksektir (%67,2). Bu sonuç tüketicilerin Türkiye ekonomisi korumak için Türkiye'de üretilen yerli ürünleri almanın önemini göstermektedir.

Bir ürün satın alırken nerede üretildiğine dikkat edenlerin oranı oldukça yüksek bulunmuştur (%65). Bu sonuç tüketicilerin genelde bir ürün satın alırken üretim yerinin önemli olduğunu göstermektedir.

Bir markanın üretildiği ülke, onun kalitesi hakkında fikir verir diyenlerin oranı oldukça yüksek bulunmuştur (%63,5). Bu sonuçta tüketicilerin, genelde bir ürünü kaliteli bir marka olmasında üretildiği ülkeye önemli olduğunu göstermektedir.

Sadece, Türkiye'de üretilmeyen ürünler ithal edilmesini gerektiğini düşünenlerin oranı oldukça yüksektir (%52,6). Bu sonuç tüketicilerin Türkiye'deki üretilen ürünlerin almak istedikleri için sadece Türkiye'de üretilmeyen ürünler ithal edilmesine önem göstermektedir.

Tüm ithal ürünlere engel konulmaması gerektiğini düşünenlerin oranı oldukça yüksektir (%73,6). Bu sonuç tüketicilerin ithal ürünlere engel konulması gerekmediğini ve diğer ülkelerden ürün ithal etmek istediklerinin önemini göstermektedir.

Gerekli olmadığından başka ülkelerle ticaret ya da uluslararası pazarlama ilişkilerinin en düşük düzeyde yapılması gerektiğini düşünenlerin oranı orta yüksekliktedir (%46,8). Bu sonuç tüketiciler bir ürün satın alırken genelde yerli ürünleri tercih etmekte ve çok gerekli olmadığı sürece diğer ülkelerde ürün alım satımı az bir oranda yaptıklarını göstermektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir.

Yaşam şeklinin tüketicilerin etnosentrik eğilimlerine etki etmesi, işletmelerin rekabete karşı koymaya ya da rekabet üstünlüğü sağlamada politikalarında yer vermesi gereken bir konu haline getirmiştir. İşletmeler pazar bölümleme çalışmalarında tüketici satın alma kararına etki eden faktörlerle birlikte, özellikle yaşam tarzı ve etnosentrizm düzeyini göz önüne almaları başarı ihtimallerini artıracaktır.

Katılımcıların ortalama yaşlarını 33-34 olması ve yaş düzeyinin etnosentrizme etki etmesi, ilgililerin dikkate almaları gereken bir durumdur. Dolayısıyla yabancı şirketin genç tüketicileri hedef kitle olarak belirlemeleri, yerel firmaların ise nispeten daha yaşlı tüketicileri hedef kitle olarak belirlemeleri rekabet avantajı açısından yararlıdır.

KAYNAKÇA

Akhter, H.S. (2007), "Globalization, Expectations Model of Economic Nationalism, and Consumer Behavior", Journal of Consumer Marketing, 24 (3), ss. 142–150.

Akın, M., Çiçek., R., Gürbüz, E. ve İnal, M.E. (2009), "Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasındaki Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği", Ege Akademik Bakış, 9 (2), ss. 489–512.

Arı, E.S. (2007), "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Arı, E.S. ve Madran, C. (2011) "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü", Öneri, C. 9, S. 35, s. 15-33.

Armağan, E.A. ve Özden, G., (2011), "Satınalma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin CETSCALE Ölçeği ile Değerlendirilmesi", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 67-77.

Aysuna, C. (2006), "Tüketici Etnosentrizmi Etkisini Ölçmede CETSCALE Ölçeği ve Türkiye Uygulaması", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aysuna, C. ve Altuna, O.K, (2008). Türkiye ve KKTC Tüketicilerinin Demografik Özellikler Açısından Etnosentrizm Düzeylerinin İncelenmesine Yönelik Bir Karşılaştırma. *Öneri Dergisi Sayı*: 29 Yıl: 14. Cilt: 8, 147-157

Bahar, R. (2011). "*Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisi Kavramının Satınalma Kararları Açısından Önemi*." Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.

Balabanis, G., Diamantopoulos, A. Mueller, R.D. ve Melewar, T.C. (2002), "The impact of Nationalism, Patriotism and Internationalism on Consumer Ethnocentric Tendencies, J. Int. Bus. Stud. 32: 157-175.

Balıkçıoğlu, B., Yükselen, C. ve Koçak, F.A. (2019) Tüketici Etnosentrizmi Literatür Taraması, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23, ss. 163-202.

Becic, M. (2016) An Assessment of Consumers Ethnocentrism Tendencies Scale among University Students: The case of Turkish and Bosnian Students, Sarajevo Journal of Social Sciences (Inquiry), Vol: 1. ss. 119-130.

Bruning, E.R. (1997). "Country of Origin, National Loyalty and Product Choice: The Case of International Air Travel" *International Marketing Review.* 14(1), 59-74.

Cengiz, G. (2011), "Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke İmajı Üzerine Kültürler Arası Bir Çalışma: Türkiye ve Yunanistan Örneği", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Cutura, M. (2006), "The Impact of Ethnocentrism on Consumers' Evaluation Processes and Willingness to Buy Domestic vs. Imported Goods in the Case of Bosnia and Herzegovina", SEE Journal, ss. 54–63.

Evanschitzky, H., Wangenheim, F.V., Woisetschlager, D. ve Blut, M. (2008), "Consumer Ethnocentrism in the German Market", International Marketing Review, Vol: 25, No: 1, ss. 7-32.

Ha, C.L. (1998). The Influence of Consumer Ethnocentrism and Product Characteristics on Country of Origin Effects: A Comparison Between U.S. Consumers and Korean Consumers. *Doktora Tezi*. Arlington: Faculty of the Graduate School of the University of Texas.

Javalgi, R.G., Khare, V.P., Gross, A.C. ve Scherer, R.F. (2004). An Application of the Consumer Ethnocentrism Model to French Consumers. *International Business Review*, 14, 325-344.

Kalbakhanı, E. (2013). Yaşam Tarzının ve Tüketici Etnosentrizminin Satınalma Niyeti Üzerinde Etkisinin İncelenmesi: Erzurum'da bir Uygulama. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Keleş, M. (2008), "Etnosentrik (Ulusal Menşeli Ürün) Tüketim Davranışlarına Toplumsal Cinsiyet Etkisinin İncelenmesi: Bir Tüketim Değerleri Modeli Uygulaması", Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Khan, M.N. ve Rızvı, S.R. (2008), "Consumer Ethnocentrism: Relevance and Implications for Marketers", The Icfai Journal of Consumer Behavior, III (1), ss. 52-65.

Lee, Wei-Na., Ji-Young H. ve Lee, Se-Jin (2003), "Communicating with American Consumers in The Post 9/11 Climate: An Empirical Investigation of Consumer Ethnocentrism in The United States", International Journal of Advertising, 22, ss. 487–510.

Luthy, M.R. (2007), "Conducting International Consumer Ethnocentrism Surveys", Journal of International Business Research, Volume: 6, Number: 2, ss. 33-42.

Mutlu, H.M., Çeviker, A. ve Çirkin, Z. (2011), "Tüketici Etnosentrizmi ve Yabancı Ürün Satın Alma Niyeti: Türkiye ve Suriye Üzerine Karşılaştırmalı Analiz", Sosyo-Ekonomi, Ocak-Haziran, 2011-1, ss. 52-73

Nguyen, T.D., Nguyen, T.T.M. ve Barrett, N.J. (2008), "Consumer Ethnocentrism, Cultural Sensitivy, and Intention to Purchase Local Products– Evidence From Vietnam", Journal of Consumer Behaviour, 7, ss. 88-100.

Özbek, M.F. (2004), "Geleneksel Toplumlar ve Güven Bağlamında Etnosentrik Eğilim İlişkisi", Akademik Bakış, Sayı: 3, ss. 1-8

Özçelik, D.G. ve Torlak, Ö. (2011), "Marka Kişiliği Algısı ile Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: LEVIS ve MAVİ JEANS Üzerine Bir Uygulama", Ege Akademik Bakış, Cilt: 11, Sayı: 3, ss. 361-377.

Özkalp, E., Arıcı, H.; Bayraktar, R.; Aydın, O., Erkal, B. ve Uzunöz, A. (2004), Davranış Bilimlerine Giriş, 3. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Parts, O. (2007), "The Measurement of Consumer Ethnocentrism and COO Effect In Consumer Research", Transformations In Business and Economics, 6 (1/11), ss. 139-154.

Saffu, K. ve Walker, J.H. (2005), "An Assessment of the Consumer Ethnocentric Scale (CETSCALE) in an Advanced and Transitional Country: The Case of Canada and Russia", International Journal of Management Vol: 22, No: 4, ss. 556-571

Sarıçam, T. (2009), "Türkiye'de Yabancı Markalara İlişkin Algıların Tüketici Etnosentrizmi Kavramı İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Saydan, R. ve Sütütemiz, N. (2009) Tüketici Etnosentrizmi Etkisini Ölçmede CETSCALE Ölçeği: Yüzüncü Yıl ve Sakarya Üniversitesi Uygulaması, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2009 Cilt: 46 Sayı: 534, ss. 65-79.

Schooler, R. (1971), "Bias Phenomena Attendant to the Marketing of Foreign Goods in the U.S.", *Journal of International Business Studies*, Vol. 2, No. 1, ss. 71-80.

Senir, G. (2014). Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Sharma, S., Shimp, T.A. ve Shin, J. (1995), "Consumer Ethnocentrism: A test of Antecedents and Moderators" Journal of the Academy of Marketing Science, Vol: 23, No: 1, ss. 26-37.

Shimp, T.A. (1984), "Consumer Ethnocentrism - The Concept and a Preliminary Empirical Test", Advances in Consumer Research, 11, ss. 285–290

Shimp, T.A. ve S., Sharma (1987), "Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE", Journal of Marketing Research, XXIV, ss. 280–289.

Sökmen, A. ve Tarakçıoğlu, S. (2010), "İşgören Etnosentrizmine Yönelik Bir Uygulama", İşletme Araştırmaları Dergisi, 2/3, ss. 25-44.

Thelen, S., Ford, J.B. ve Honeycutt, E.D. (2006). "Assessing Russian Consumers" Imported Versus Domestic Product Bias", *Thunderbird International Business Review*, V. 48, N. 5, s. 687-704.

Turgut, B.A. (2010), "Tüketici Etnosentrizminin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama", Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Upadhyay, Y. ve Singh, S.K. (2006), "Preference for Domestic Goods: A Study of Consumer Ethnocentrism", *The Journal of Business Perspective*, Vol. 10, No. 3, ss. 59-68.

Uzkurt, C. ve Özmen, M. (2004), "Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etkileri", 9. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, ss. 262-274.

Wang, C.L. ve Zhen, X.C. (2010), "Consumer Ethnocentrism and Willingness to Buy Domestic Products in A Developing Country Setting: Testing Moderating Effects", Journal of Consumer Marketing, 21 (6), ss. 391–400

Wang, Chih-Kang (1978), "The Effect of Foreign Economic, Political and Cultural Environment and Consumers' Socio-Demographics on Consumers' Willingness to Buy Foreign Products", *Doktora Tezi*, Graduate College of Texas A&M University.

Witkowski, T.H. (1998), "Consumer Ethnocentrism in Two Emerging Markets: Determinants and Predictive Validity", Advances in Consumer Research, 25, ss. 258–263.

Yapraklı, T.Ş. ve Keser, E. (2013) Tüketici Etnosentrizmi: Beyaz Eşya ve İçecek Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Saha Araştırması, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 25, ss. 385-419.

Yener, D. (2014) Tüketici Etnosentrizmini Etkileyen Bir Faktör Olarak Dindarlık, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl: 6 Sayı: 12, ss. 65-84.

BAZI TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİNİN FİYATLANDIRILMASINDA YAŞANAN SORUNLAR VE ÖNERİLER (TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME)

PROBLEMS AND SUGGESTIONS IN PRICING SOME AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS (A RESEARCH ON CONSUMERS)

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN

Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Türkiye'de son yıllarda gıda ve tarım ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmalarının sosyo- ekonomik, siyasi ve politik birçok nedeni bulunmakla birlikte bu durum; üretim miktarının yetersizliği, iklim şartlarının kötüye gitmesi, enerji hammadde kaynaklarının fiyatlarının artması, küresel ısınma, çevresel duyarlılıklar, aracıların fiyatı istedikleri gibi belirleyebilmesi, spekülasyonlar ve dış müdahaleler ile açıklanabilir. Bu koşullar altında tüketiciler tarım ve gıda üretiminde yaşanabilecek darboğazın giderilmesi, tarım ve gıda ürünlerinin fiyatlarında yaşanabilecek olumsuz etkileri azaltmaya yönelik birtakım tedbirler alma yoluna gitmişlerdir.

Bu çalışmayla tüketicilerin bazı tarım ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmalarıyla ilgili aldıkları tedbirler ve çözüm önerileri Gümüşhane il merkezi ekseninde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, araştırmaya konu olan 35 adet tüketiciyle yüz yüze görüşülmüş, veri toplama yöntemi olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu çalışma bağlamında bazı tarım ve gıda ürünlerinin fiyatlarında dönemsel yaşanan dalgalanmalardan etkilenmemek için tüketicilerin %37'si bu ürünleri kendi imkanlarıyla üretme yolunu, %28'i de bu ürünlerin tüketimlerini azaltma yolunu tercih etmişlerdir. Bu dalgalanmalara kayıtsız kalanların oranı da %35 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara ek olarak tüketiciler fiyatlarda yaşanan bu dalgalanmalarda devletin dışında bazı tekelci güçlerin ve fırsatçıların da etkili olduklarını dile getirmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Tarım Ürünleri, Fiyat, Tüketici

ABSTACT

Although there have been many socio-economic and political reasons for price fluctuations in food and agricultural products in Turkey in recent years, the price fluctuations can be explained with insufficient production, worsening of climate conditions, increased prices of energy raw material resources, global warming, environmental sensitivities, the ability of intermediaries to determine the price as they wish, speculation and foreign interventions. Under these circumstances, consumers have taken measures to eliminate the bottleneck in agriculture and food production and to reduce the negative effects on the prices of agricultural and food products.

In this study, the measures taken by the consumers regarding price fluctuations in some agricultural products in some agricultural products and their solutions were tried to be put forward in the center of Gümüşhane province. In this context, 35 consumers were interviewed face to face and semi-structured interview technique was used as data collection method. In the context of this study, 37% of consumers preferred to produce these products by their own means and 28% preferred to decrease their consumption in order to avoid being affected by the fluctuations in the prices of some agricultural and food products. The rate of those who were indifferent to these fluctuations was 35%. In addition to these results, consumers state that some monopolistic forces and opportunists are also effective in these fluctuations in prices.

Keywords: Agricultural Products, Price, Consumer

1- GİRİŞ

İnsanları yönetmek için gıda kaynaklarını kontrol etmenin gerekliliği tezi son zamanlarda önemini kaybetmeye başlamıştır. Modern insanın belleğinde bu tezi kanıtlayacak birçok birikmiş veri bulunmaktadır. Olaya tarihsel bir boyut içerisinde yaklaşılırsa güçlü ülkelerin, zayıf ülkelerin kaynaklarını zorla ele geçirme ya da kolonileştirme politikaları günümüzde de tazeliğini korumaktadır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'ye 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arası uygulamaya konulan ekonomik yardım paketi olan Marshall yardımının, ekonomiyi çökertmeye yönelik bir oyunun parçası mı olduğu bugünlerde sorgulanmaktadır. Bir sömürü senaryosu içerisinde, emek yoğun tarımın fazla olduğu bir ülkeye erken traktör girişi kısa süre içerisinde tarlalarda çalışmayan traktör çöplükleri haline dönüşmüştür. Diğer taraftan makineleşme niteliksiz göç dalgasını beraberinde getirmiş, bu durum hızlı ve düzensiz kentleşmeye neden olmuştur.

Tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan dalgalanmaları doğal afetler içerisinde değerlendirmek için güvenilir kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Doğal afetler nedeniyle fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar toplum tarafından görülebilir hale gelmiştir. Ekolojik dengenin bozulması ve yaşam kalitesinin düşmesi emperyalizme ya da dış kaynakların etkilerine bağlı olarak sürdürebilir kalkınma dengesini olumsuz etkilemiştir. Son yıllarda "Politik iklimin imdadına iklimsel doğal afetler mi yetişti?" konusu cevaplanması gereken en önemli soru haline gelmiştir. Bu konunun görünür zararlar ve doğal afetlerin neden olduğu kayıplar ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda stratejik değerlendirmenin yapılabilmesi için güvenilir verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlik kaynakları açısından oldukça avantajlı bir ülke konumundadır. Fakat bu zenginliklerin kullanımı dış etkenler ve emperyalist güçler tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Anadolu'nun geleneksel buğday ve tahıl üretimi hızla yok edilmekte, her yıl giderek daralan tarım alanlarına üreticiler yeniden tohum almak zorunda bırakılmaktadır. Tarımla birlikte hayvancılık da gerilemekte dışarıdan sürekli et ithalatı gerçekleştirilmektedir. Geçmişte fakirin malı olarak görülen patates, soğan ve mercimek gibi ürünler günümüzde ithal edilecek ürünler arasına girmiştir. Temel gıda fiyatlarında yaşanan artışlar halkın alım gücünün düşmesine neden olmakta, eğitimli bir toplumun gözü önünde cereyan eden bu emperyalist eylemler, iklim değişikliklerine ya da aracı hemoganyasına bağlanmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu açıklamalar ekseninde "Türkiye'de tarım ve hayvancılık neden gerilemiştir? Tarımın gerilemesinin hem toplumun hem de hükümetlerin aleyhine olan bir durum olduğu göz önüne alındığında bu politika neden ve kimler tarafından desteklenmektedir? Aynı zamanda tarımsal kaynakları zengin olan çiftçiler tarımdan neden uzaklaştırıldı ya da uzaklaştırılmak zorunda bırakıldı?" gibi sorulara yanıt aranmalıdır. Bu kapsamda Türkiye tarımsal gerilemeye neden olan emperyalist güçlere, çıkar gruplarına ve sosyal adaletsizliğe neden olan etkenlere savaş açmalı ya da bu etkenleri ortadan kaldırmalıdır.

2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK DURUMU

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye yaklaşık 13 milyon nüfusa sahip olup bu nüfusun %84'ünün tarım kesiminde çalıştığı ve GSMH'sinin %48'ini tarım sektörünün oluşturduğu bir tarım ülkesi konumundaydı (Şener, 2004: 73). Cumhuriyetten günümüze kadar geçen süre içerisinde tarım sektörünün GSYH ve istihdam içerisindeki payı sürekli azalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımın GSYH'deki payı %48 iken 1970 yılında %36, 1990 yılında %16 ve 2009 yılına gelindiğinde bu oran %10'lara kadar düşmüştür. TÜİK'ten elde edilen veriler dikkate alındığında 2017 yılı içerisinde tarım sektörünün payı 52 milyar$ (%6) olarak gerçekleşmiştir. Tarımın ihracattaki payı 17 milyar$ (%10,8), ithalattaki payı ise 5 milyar$ (%2,1) olmuştur (TÜİK, 2018).

Tablo 1'de özetlenen bulgular tarımsal gelirdeki değişimin sürekli dalgalı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. 2009 yılında 81 milyar TL olan tarımsal değer, 2010 yılında 104 milyar TL'ye, 2015

yılında 161 milyar TL'ye ve 2017 yılında ise 188 milyar TL'ye ulaşmıştır. Tarımsal faaliyet ise 2010 yılında %28,9 büyürken, 2013 tarihinde büyüme oranı 0,0 gerçekleşmiştir. Bu oranda 2015 tarihinde %19,8 yükselme, 2016 yılında ise -0,1'lik bir küçülme yaşanmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise tekrar %17'lik bir artış gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Yıllara Göre Tarım Sektöründen Elde Edilen Gelir Miktarı ve Değişim Oranı

Yıllar	Tarım (Bin TL)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)
2009	81.234.274	9,1
2010	104.703.635	28,9
2011	114.838.169	9,7
2012	121.692.893	6,0
2013	121.709.079	0,0
2014	134.724.745	10,7
2015	161.447.917	19,8
2016	161.304.618	-0,1
2017	188.650.644	17,0

Tarım sektöründe çalışanların sayısında da sürekli bir azalış meydana gelmiştir. 2007 yılında tarım sektöründe çalışanların oranı %22,5 iken, bu oran 2017 yılında %19,4'e kadar gerilemiştir. Türkiye'de 2017 yılı itibariyle 28 milyondan fazla çalışan bulunmakta bu çalışanların 5 milyona yakını tarım sektöründe istihdam edilmektedir (TÜİK, 2018). Diğer taraftan bazı dönemlerde tarım sektöründe çalışanların sayısında artış ve azalış yaşanabilmektedir. Özellikle ekonomik büyümenin fazla olduğu dönemlerde iş alanları genişlediğinden tarım sektöründe çalışanların sayısı azalmakta ekonominin küçüldüğü dönemlerde ise tekrar tarım sektörüne dönüş olmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörüne verilen desteklerin doğrudan nitelikte olduğu ve OECD ortalamasından yüksek olduğu ifade edilmektedir. OECD'nin 2018 yılında yayınladığı raporda piyasa fiyat desteğinin baskın bir ağırlığa sahip olmasının üreticilerin ticaretini olumsuz etkilediği dile getirilmektedir. Raporda piyasa fiyat desteği yerine çevreyi ve doğayı koruyabilen, üreticilerin eğitimini dikkate alan ve tarımsal altyapı yatırımlarına ağırlık veren politikalar önerilmektedir (OECD, 2018).

3- TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRÜN FİYATLARINDA YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Türkiye'de çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçi sayısı sürekli azalış göstermektedir. 2002 yılında 2.588.666 olan kayıtlı çiftçi sayısı 2017 yılı itibariyle 2.132.491'e düşmüştür. Üretim yapılan alan ise bu dönem içerisinde 164 milyon hektardan 148 milyon hektara kadar gerilemiştir. Maliyet açısından olaya bakıldığında mazot fiyatının yıllık ortalama litre fiyatı 2002 yılında 1,09 iken, bu rakam 2017 yılında 4,70 TL'ye yükselmiştir. Benzer şekilde ithal edilen kimyevi gübre fiyatlarında da türüne göre %200 ile %400 arasında değişen oranlarda artışlar yaşanmıştır (TOB, 2018). Maliyetlerde tespit edilen bu veriler Türkiye'de tarım sektöründe yaşanan değişimi bir başka ifadeyle fiyatlardaki artışın nedenlerini gözler önüne sermektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarım ve gıda ürünlerinde önemli fiyat dalgalanmaları yaşanmaktadır**.** Temelde bu fiyat artışlarının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu kapsamda fiyat artışları; kuraklığa ve küresel ısınmaya bağlı olarak ürün miktarında yaşanan dalgalanmalara, petrol fiyatlarında yaşanan artış ve bunun üretim giderleri ve nakliye gibi maliyet unsurları üzerindeki olumsuz etkilerine, mali piyasalarda sermayedarların neden olduğu spekülatif etkilere, gelişmekte olan piyasalarda aşırı büyümeden kaynaklanan refah artışının neden olduğu talep artışına ve ihracatçı ülkelerin ticareti kısıtlayıcı tedbirler uygulaması gibi nedenlere bağlanabilir.

Gıda fiyatlarında yaşanan artış ve bu durumun süreklilik kazanması, nüfus artış hızının kontrol altında tutulduğu gelişmiş ülkelerin gıda ürünlerine ulaşılabilirliğini çok fazla etkilemezken, dünya nüfusunun %85'ini oluşturan gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkelerin gıda ihtiyacını tehdit eder boyutlara taşımaktadır.

Türkiye'de tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar dünya piyasalarındaki dalgalanmalar ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu benzerliğin ana nedenini tarımsal ürünlerdeki talep yönlü fiyat baskısı oluşturmaktadır. Fakat tarımsal ürünlerde sağlanan arz ve talep dengeleri dünyadaki gelişmelerle farklılık göstermekte, ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ise dünya fiyatlarıyla paralellik arz etmektedir. Bu durum iç piyasadaki tarım ürünlerinin pazarlama zincirindeki aksak yapısından kaynaklanabilir.

Orta ve uzun dönemde tarım ürünlerindeki fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerini azaltabilmek için; öncelikle verimliliği ve pazarlama imkanlarını geliştirecek şekilde üretici örgütlenmesinin sağlanması, kayıt dışılığın en aza indirgenmesi, pazarlama standartlarına ilişkin yasal mevzuatların oluşturulması gerekmektedir. Daha sonra kırsal kalkınma, ürün bazlı destekleme ve işletmelerde devlet desteğiyle verimliliği artırıcı ve maliyetleri düşürücü yatırımların yapılması, enerjinin planlı şekilde kullanılması, temel tarım ürünlerinde kaliteyi ve verimliliği sağlayacak şekilde üretim politikalarının belirlenmesi, tarımsal ürünlerde yapısal verimliliğin sağlanması için Ar-Ge ve yayın hizmetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Öte yandan fiyatların orta ve uzun vadede yükselmesi devam ederse reel gelir kaybına uğrayacak olan yoksul kesimlere yönelik sistemli ve standart bir yardım programının devreye sokulması gerekmektedir. Bu noktada merkezi ve yerel otoritelere önemli görevler düşmektedir.

Sonuç olarak; tarım ve gıda ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmaları farklı etkenlere bağlanabilir. Bu kapsamda gıda fiyatlarında yaşanan artışın nedenleri arasında; iklim, maliyet artışları, tarıma yeterince destek verilmemesi, enflasyon, döviz kurlarının artması, nüfus artışı, aracı kuruluşlar ve fırsatçılar gösterilebilir (DPT, 2008: 26).

Elde edilen tüm bu bulgular ekseninde Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinde rekabet gücünü artıracak, yapısal sorunlarını çözüme kavuşturabilecek ve tarımsal ticaretten net fayda sağlayabilecek bir hedef ortaya koyması gerekmektedir. Bu hedefi ortaya koyarken tarım ve gıda ürünlerinin fiyatlarında da bir standart yakalaması gerekmektedir.

4- ALAN YAZINI

Tarım ve gıda ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmalarının nedenleri ile ilgili olarak yerli alanda az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak üreticilerin sorunları üzerinde durulmuştur.

Çukur ve Işın (2008) çalışmalarında, sanayi domatesi üretiminde bulunan üreticilerin tarımın çok fonksiyonluluğu kavramına bakış açılarını İzmir ili Torbalı ilçesi ekseninde ele almışlardır. Çalışmada elde edilen bulgular üreticilerin yarısından fazlasının gelecekte tarıma devam etmeyi düşünmediklerini ortaya koymaktadır. Çalışma sonunda tarımsal faaliyet içerisinde yer alan alternatif uygulamaların dikkate alınması ve tarım politikalarının buna göre yönlendirilmesi önerilmektedir.

Arlı ve Ark. (2014) tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada, gençlerin çiftçiliği tercih etmemelerinde etkili olan faktörler Akhisar ilçesi kapsamında ele alınmıştır. Çalışma sonunda gençlerin çiftçilik yapmayı düşünmemelerinde tarımsal gelir düzeyinin ve yaşam koşullarının kötü olmasının önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Karahan (2015) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise benzer sonuçlar elde etmiştir. Karahan'ın Manisa İli Yunt Dağı'nda yaptığı çalışmada üreticilerin çiftçilikten memnun olmadıkları ve büyük bölümü çiftçilik mesleğinden vazgeçebilecekleri yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu çalışmalara ek olarak Yıldız (2015) ve Çelik (2017) tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilen çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Yavuz ve Özüdoğru (2015) çalışmalarında, üreticilerin tarımsal üretim faaliyetini sürdürmelerinde etkili olan faktörler üzerinde durmuşlardır. Çalışma sonunda üreticiler tarımsal üretimin sürdürülebilirliği için en önemli şartın iyi fiyat olması gerektiğini dile getirmektedirler.

Sav ve Sayın (2018) çalışmalarında, tarımda kalma eğilimini etkileyen faktörlerin genel bir değerlendirmesini yapmışlardır. Bu çalışmada tarım sektöründe istikrarı sağlamak için talebe dayanan planlı üretim modeline geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Başoğlu ve Telatar'in (2013) 1973-2011 dönemine ait yıllık verilerle gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda, tarım sektörünün sıcaklıklardaki değişiklikten olumsuz, yağışlardaki değişiklikten olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Hayaloğlu (2018), 1990'dan 2016'ya kadar olan dönemde panel veri analiz tekniği kullanarak, iklim değişikliğinin ekonomik büyüme ve tarımsal katma değeri negatif yönde etkilediği ortaya koymuştur. Bu her iki çalışmada da iklimin tarım sektörü üzerinde önemli etkilere sahip olduğu dile getirilmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN TASARIMI

A. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayla tüketicilerin bazı tarım ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmalarıyla ilgili aldıkları tedbirler ve çözüm önerileri Gümüşhane il merkezi ekseninde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla araştırmaya konu olan 35 adet tüketiciyle yüz yüze görüşülmüş, veri toplama yöntemi olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ise testlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırması, belirli esnekliği sahip olması, belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olması, yazmaya ve doldurmaya dayalı testlere başvurulabilmesi gibi özelliklerinden dolayı araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

B. Araştırmanın Kapsamı

01-30 Ekim 2019 tarihleri arasında uygulanan mülakat tekniği, tüketimde bulunan kullanıcıların başlıca demografik özellikleri ve fiyat dalgalanmalarına karşı tutumları irdelenmekte; ayrıca fiyat dalgalanmalarına neden olan etkenler sorgulanmaktadır.

Kullanılacak veri setini elde etmek için, Gümüşhane ili merkezinde ikamet eden kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın evreni, il içerisinde sürekli tüketimde bulunan kişiler dikkate alınarak belirlenmiştir.

C- Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın ana kütlesini Ekim 2019 itibariyle Gümüşhane genelinde tüketimde bulunan bireyler oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bazı tarım ürünlerinde yaşanan fiyat dalgalanmalarının nedenleri ve tüketicilerin bu konuda aldıkları tedbirlerin belirlenmesi amacıyla "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılmıştır. Bu form hazırlanırken öncelikle araştırmanın amacı göz önünde bulundurulmuş ve konu hakkında literatür taraması da yapılmıştır. Bu amaçla araştırmaya yol gösterici olacağı düşünülen ve benzer konuları ele alan Karaman'ın (2019) anket çalışmasından faydalanılmıştır. Daha sonra araştırmada yer alacağı düşünülen soru havuzu oluşturulmuştur.

Katılımcılarla yapılan görüşme yüz yüze gerçekleştirilmiş olup, uygulama yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmüştür. Yöneltilen sorulara verilen yanıtlar yazı olarak ya da ses cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler randevu alınarak, sessiz bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Bütün adaylara sorular aynı sırada yöneltilmiş ve bu şekilde güvenirlik sağlanmaya çalışılmıştır.

D- Araştırmanın Bulguları

Araştırmada elde edilen bulguların analizinin ve değerlendirilmesinin yapıldığı bu bölümde; araştırmaya katılanların demografik özellikleri, tarım sektörü hakkındaki düşünceleri ve gıda fiyatlarındaki artışın nedenleri sorgulanmaya çalışılmıştır.

a. Demografik Faktörler Üzerine Bulgular

Bu çalışma kapsamında araştırmaya katılanların demografik özellikleri Tablo 2'de verilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular analiz edildiğinde katılımcıların çoğunluğunu erkeklerin (%82,9) ve lisans mezunlarının (%28,6) oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların %45,7'si 31-40 yaş grubu aralığında yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Cinsiyet			**Eğitim Durumu**		
Kadın	6	17,1	İlkokul	1	2,9
Erkek	29	82,9	Ortaokul	5	14,2
Toplam:	35	100,0	Lise	9	25,7
Yaş Gurubu			Ön Lisans	7	20,0
18-30	10	28,6	Lisans	10	28,6
31-40	25	45,7	Yüksek Lisans	2	5,7
41-50	9	25,7	Doktora	1	2,9
Toplam:	35	100,0	**Toplam:**	35	100,0

b. Tarım Sektöründe Yaşanan Olumsuzluğun Nedenleri Üzerine Bulgular

Tarım sektörü ülke ekonomilerinde öncelikle toplumun gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyette bulunmaktadır. Gıda ihtiyacını karşılamaya ilaveten istihdam, yatırım, ihracat, hammadde temini ve katma değer yaratma amacı da gütmektedir. Günümüzde ise tarım sektörü belirtilen tüm konularda etkisini ve geçerliliğini korumaktadır. Şu an gelinen noktada tarımda giderek yaşlanan ve tarım dışı faaliyete kayan bir üretim sorunu yaşanmaktadır. Üretici adayları ya da genç tarım üreticileri bir taraftan tarımsal faaliyetlerde bulunma diğer taraftan kente göçü alternatif olarak görme seçenekleri arasında tercih yapamamaktadır. Ortaya çıkan bu durum ülke tarımının geleceği ve sürdürebilirliği açısından bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bu kapsamda üreticilerin tarım faaliyetini sürdürme ya da sonlandırma nedenleri doğru analiz edilmeli; tarımda sürdürebilirlik ve tarımsal gıda güvenliği sağlanmalıdır.

Tablo 3. Tarım Sektöründe Yaşanan Olumsuzluğun Nedenleri

TÜKETİCİLER	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	F
Siyasi Nedenler	x										x							x																x		4
Üretici Örgütlenmesi Ve Finansman Olanaklarının Yetersizliği						x																				x									x	3
Çiftçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları		x	x				x										x		x					x	x					x						7
Hükümetlerin Yanlış Politikaları					x			x				x				x				x		x					x	x	x			x	x			11
Kota, Yasaklama Gibi Sınırlamalar				x					x	x																										3
İklim													x		x						x										x					4
Doğal Afetler														x									x													3

Yukarıdaki Tablo 3'de özetlenen bulgular, tarım sektörünü olumsuz etkileyen faktörlerin nedenlerini ortaya koymaktadır. Tabloya göre, katılımcıların neredeyse üçte biri (11 katılımcı) tarım sektörünün hükümetlerin yanlış politikalarından olumsuz etkilendiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların beşte birine yakını da (7 katılımcı) çiftçilerin sosyo- ekonomik durumlarının etkili oldukları yönünde görüş belirtmişlerdir. Ayrıca siyasi nedenlerin (4 katılımcı), iklimin (4 katılımcı), kota, yasaklama gibi sınırlamaların (3 katılımcı), üretici örgütlenmesi ve finansman kaynaklarının yetersizliğinin (3 katılımcı), doğal afetlerin (3 katılımcı) tarım sektörünü olumsuz etkilediği yününde görüş bildirmişlerdir.

c. Gıda Fiyatlarındaki Artışın Nedenlerine Yönelik Bulgular

Gıda fiyatlarında yaşanan artışın birçok nedeni bulunmaktadır. Son yıllarda fiyatlarda yaşanan artışın nedenleri iklim değişikliklerine, kuraklığın etkilerine, biyoyakıtlara olan talebin ne ölçüde yansıdığına

ve bu gelişmelerin tüketiciler üzerindeki etkilerine bağlanabilir. Bununla birlikte bazı ürünlerde yaşanan fiyat dalgalanmasına ilişkin tartışmalar, gelişmekte olan ülkelerin gıda ürünlerine yönelik artan gıda talebi, net ihracatçı ülkelerin kendi iç talebini karşılamaya yönelik ihracata getirmiş oldukları sınırlamalar ve son dönemlerde petrol fiyatlarında yaşanan artış, tarımsal piyasalardaki dalgalanmalara hem arz hem de talep yönüyle etkide bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda maliyet artışını da beraberinde getirmektedir (DPT, 2008: 1).

Tablo 4. Gıda Fiyatlarının Katılımcılar Açısından Artış Nedenleri

Katılımcılar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	F
Maliyet artışları	x													x		x			x				x						x			x		x		8
Nüfus artışı		x											x		x			x						x							x					6
Tarıma verilen desteğin yetersizliği			x																									x								2
Aracı Kuruluşlar			x	x		x		x	x			x			x					x					x	x	x			x			x			13
Dış tehditler																																				
Üretimin yetersiz oluşu					x			x									x				x										x					5
Enflasyon							x															x														2
Döviz Kurlarındaki Artış										x																										1
Siyasi nedenler											x																								x	2

Tablo 4'te özetlenen bulgular gıda fiyatlarının artış nedenlerini ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre katılımcılar; gıda fiyatlarındaki artışın nedenleri arasında sırasıyla aracı kuruluşları (13 katılımcı), maliyet artışlarını (8 Katılımcı), nüfus artışını (6 katılımcı) ve üretimini yetersiz oluşunu (5 katılımcı) görmüşlerdir.

Katılımcılar tarım ürünlerinde yaşanan fiyat artışlarına yönelik birtakım önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda katılımcılara "Fiyat artışlarına önlem olarak ne aldınız?" sorusuna katılımcıların %37'si bu ürünleri kendi imkânlarıyla üretme yolunu, %28'i de bu ürünlerin tüketimlerini azaltma yolunu tercih ettikleri yanıtını vermişlerdir. Bu dalgalanmalara kayıtsız kalanların oranı da %35 olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de tarımda yaşanan dalgalanmaların birçok nedeni bulunmaktadır. Özellikle işletme arazilerinin parçalı oluşu, işletme geliri ve işletmeler arası gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzluk kırsal kesimdeki yoğun nüfus baskısı ve yasal yetersizliklerle birlikte daha da artmaktadır. Aynı zamanda tarımda üretici örgütlenmesi ve finansman olanakları yeterli görülmemekte, istihdam edilenlerin ise gelir düzeyleri diğer sektörlere göre düşük kalmaktadır. Kırsal nüfusun eğitim düzeyinin düşük, teknolojiyi kullanımının sınırlı oluşu, tarımda ürün sigortası ve sosyal güvenliğinin yetersiz oluşu bu dalgalanmaları tetikleyen nedenler arasında gösterilebilir.

Bu çalışma kapsamında, katılımcılar tarım sektöründe yaşanan olumsuzlukların nedenlerini hükümetlerin uygulamış olduğu yanlış politikalara ve çiftçilerin sosyo-ekonomik durumlarına bağlamaktadır. Bazı tarım ve gıda ürünlerinin fiyatlarında dönemsel yaşanan dalgalanmalardan etkilenmemek için katılımcıların %37'sinin bu ürünleri kendi imkânlarıyla üretmeyi, %28'i bu ürünlerin tüketimlerini azaltmayı ve %35'inin bu dalgalanmalara kayıtsız kalmayı tercih ettikleri görülmüştür. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların

nedenleri arasında sırasıyla aracı kuruluşlar, maliyet artışları, nüfus artışı ve üretimin yetersiz oluşu gösterilmektedir.

Sonuç olarak; orta ve uzun dönemde tarım ürünlerindeki fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerini azaltabilmek için; öncelikle verimliliği ve pazarlama imkânlarını geliştirecek şekilde üretici örgütlenmesinin sağlanması, kayıt dışılığın en aza indirgenmesi, aracıların ortadan kaldırılması, dış etkenlerin azaltılması ve pazarlama standartlarına ilişkin yasal mevzuatların oluşturulması gerekmektedir. Daha sonra kırsal kalkınma, ürün bazlı destekleme ve işletmelerde devlet desteğiyle verimliliği artırıcı ve maliyetleri düşürücü yatırımların yapılması, enerjinin planlı şekilde kullanılması, temel tarım ürünlerinde kaliteyi ve verimliliği sağlayacak şekilde üretim politikalarının belirlenmesi, tarımsal ürünlerde yapısal verimliliğin sağlanması için Ar-Ge ve yayın hizmetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arlı, R. Balcı, M. ve Abay, C. (2014), Gençlerin Kırsalda Çiftçilik Yapma Eğilimleri: Akhisar İlçesi Örneği, Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu, 30-31 Ekim 2014, Ankara
2. Başoğlu, A. ve Telatar, O. M. (2013), "İklim Değişikliğinin Etkileri: Tarım Sektörü Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No: 6, 7-25.
3. Çukur T. ve Işın, F. (2008), "İzmir İli Torbalı İlçesinde Sanayi Domatesi Üreticilerinin Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Kavramına Bakış Açıları", Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 45 (3): 185-193
4. Çelik, Z. (2017), "Samsun İli Çarşamba İlçesinde Aile Çiftçiliğinin Mevcut Durumu, Sorunları ve Sürdürülebilirliği", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 63 s.
5. DPT (2008), "Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler" İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, http://www.sbb.gov.tr/wp content/uploads/2018/11/Tarim_ve_Gida_Urunleri_Fiyatlarinda_Yasanan_Sonunlar_ve_Oneriler.pdf
6. Hayaloğlu, P. (2018), "İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri" Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 9(25): 51-62
7. Karahan, U. Ö. (2015), "Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi. Journal of Social Sciences and Humanities Researches. 1(35): 73-95.
8. Karaman, Z. T. (2019), "İklim Değişikliğine Bağlı Doğal Afetlerin Tarımsal Faaliyetlere Etkileri, Toplumsal Farkındalık Analizi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kırsal Kalkınma ve Kooperatifçilik, ss. 299-325.
9. OECD 2018. https://www.oecd-library.org/agricultureand-food/agricultural- policy-monitoring- andevaluation-2018/ turkey_ agr_ pol-2018-27-en (Erişim tarihi : 15.06.2019).
10. Sav, O. ve Sayın, C. (2018), "Tarımda Kalma Eğilimini Etkileyen Başlıca Faktörlerin Genel Bir Değerlendirmesi", KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 21(Özel Sayı): 190-197.
11. Şener, S. (2004), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7: 73-92.
12. TOB 2018. Tarım ve Orman Bakanlığı, https://www.tarimorman.gov.tr/ (Erişim tarihi: 05.09.2019).
13. TÜİK 2018. Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi. do?alt_id =1003. (Erişim Tarihi: 10.07.2019).
14. Yavuz, G. G., Özüdoğru, T. (2015), Türkiye'de Tahıl Üreticilerinin Tarımsal Amaçları ve Üretimleri. https://www.avekon.org/papers/1341.pdf. Session: 4B Tarım Ekonomisi (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

15. Yıldız, Ö. (2015), "Ege Bölgesi'nde Sürdürülebilir Tarıma Tarımsal Yayımın Katkısı ve Üretici Eğilimleri", Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 169 s

16. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

MUHASEBE EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE MESLEĞİNE BAKIŞ AÇILARI (GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

ACCOUNTING EDUCATION STUDENTS' VIEWS ON ACCOUNTING PROFESSION (GUMUŞHANE UNIVERSITY EXAMPLE)

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN

Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Son yıllarda ekonomide ve teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak muhasebe mesleği önemli hale gelmiştir. Günümüzde muhasebe mesleği toplumun değer yargılarını dikkate alarak bilginin yasal çerçeve içerisinde, doğru, şeffaf, güvenilir ve muhasebe ilkelerine uygun bir şekilde aktarılmasını sağlamakta, toplumsal refahı da önemli ölçüde etkilemektedir. Muhasebe mesleği toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hareket noktası bulmaktadır.

Muhasebe mesleğinin geleceği noktasında ise beklenmeyen bir durum yaşanmaktadır. Bir taraftan üniversite ve öğrenci sayılarında yaşanan artış diğer taraftan iş dünyasının taleplerine uygun olmayan alanlara öğrencilerin yönlendiriliyor olmaları, iş gücü açığının büyümesine dolayısıyla issizliğin artmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu durum aynı zamanda verilen mesleki eğitimin yeterliliğini de tartışılır hale getirmektedir. Tüm bu faktörler muhasebe mesleğine duyulan ilgiyi de olumsuz etkilemektedir.

Bu çalışma da Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda öğrenim gören muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış açıları sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla hazırlanan anket formları Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe Bölümü'nde eğitim gören öğrencilere uygulanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, öğrencilerin muhasebe eğitimini isteyerek almadıklarını ve muhasebe mesleğini yapmayı düşünmediklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara ilaveten öğrencilerin muhasebe mesleğinin geleceğine yönelik karamsar bir tutum içerisinde oldukları dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Sosyal Bilimler, Mesleki Eğitim

ABSTACT

The accounting profession has become important in the recent years due to the developments in the economy and technology. Today, the accounting profession takes into account the value judgements of the society and ensures that the information is transferred accurately, transparently, reliably and in accordance with the accounting principles within the legal framework, and has a significant impact on social welfare. The accounting profession finds a starting point in line with the needs of the society.

As regards the future of the accounting profession, an unexpected situation is experienced. The increase in the number of universities and students on the one hand, and the fact that students are directed to the areas that are not in line with the demands of the business world, on the other hand, lead to a growth in the workforce deficit, and an increase in unemployment. This situation also makes the adequacy of the vocational education given become debatable. All these factors negatively affect the interest in the accounting profession.

In this study, the perspectives of accounting students studying at the Vocational School of Social Sciences are tried to be questioned. The questionnaires prepared for this purpose were applied to the students studying at the Accounting Department of the Vocational School of Social Sciences of Gümüşhane University. The findings of the study reveal that students take accounting education involuntarily and do not intend to do the accounting profession. In addition to these results, it is stated that students have a pessimistic attitude towards the future of the accounting profession.

Keywords: Accounting, Social Sciences, Votanional Education

1- GİRİŞ

Günümüzde teknolojiye, küreselleşmeye ve pazarın yatırım odaklı olmasına bağlı olarak birçok alanda olduğu gibi muhasebe bilgi alanında da büyük değişimler yaşanmaktadır. Son zamanlarda yaşanan iktisadi gelişmelere bağlı olarak en değerli ürün haline gelen bilgi karar vericilere değer kazandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu durumun muhasebe alanında da gerçekleşmesi, muhasebe mesleğinin en önemli çıktısı olarak kabul edilmektedir. Niteliği ve sorumluluk alanları göz önüne alındığında muhasebe mesleğini icra edeceklerin belirli bir bilgi birikimine ve eğitime sahip olması gerekir. Muhasebe mesleği değişen koşullara bilgiyi en hızlı uygulamak zorunda olan meslekler arasında yer almaktadır. (Yürekli ve Gönen, 2015: 304). Bu kapsamda muhasebe mesleğinin geçerliliği değişen teknoloji ile birlikte bilginin kaynağından doğru ve güvenilir şekilde aktarılması, bilgi kaynağına en kısa sürede ulaşabilmesi, ulaşılan bilginin üretime yansıtabilmesi, riske girilebilmesi, karar verdiğinde kararına sahip çıkabilmesi, sorun değil çözüm üretebilmesi, dinleme yetisi gelişmiş insan gücünün yetiştirilmesine bağlıdır (Ayboğa, 2008: 51; Özcan vd., 2009: 171-172).

Orta öğretim ve lisans seviyesinde eğitimin dışında kalan ve mesleğin gerektirdiği bilgileri daha çok pratik düzeyde vermeyi amaçlayan ön lisans programlarında sürdürülen muhasebe eğitimleri genel olarak mesleğin ihtiyaç duyulan ara insan gücünü karşılamaya yönelik olarak sürdürülmektedir. Bu alanlardan bir tanesi de MYO'ların bünyesinde yer alan Muhasebe/Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programlarıdır (Dinç, 2008: 90-91). Mesleki eğitim kurumları içerisinde yer alan Muhasebe programlarında verilen iki yıllık mesleki eğitimlerle birlikte, piyasanın ihtiyacı olan ön muhasebe elamanlarının yetiştirilmesi sağlanmaktadır (Özdemir, 2010:103; Tugay ve Ömürbek, 2014: 54). Bu noktada üniversitelere ve eğitim kurumlarına önemli görevler düşmektedir.Özellikle eğitimcilerin öğrenci profilini iyi tanıması ve sunulacak eğitimin boyutunu öğrencilerin beklentilerine ve piyasaların ihtiyaçlarına göre uyarlaması gerekmektedir (Coşkun, vd., 2017: 315). Ön muhasebe elemanı iş hayatına başladığında, işletme kararlarına faydalı verilerin tespit edilmesi, kaydedilmesi, rapor edilmesi ve karar almada kullanılması konusunda mesleki yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Fakat mesleki eğitime yönelik yıllardır süregelen eleştiriler, verilen eğitimin karmaşık bir yapıya sahip olması, değişen iş koşullara kişilerin ayak uyduramaması ve alınan eğitimin uygulamaya aktarılması noktasında bazı eksiklikleri ve uyumsuzluklar olarak ortaya konulmaktadır (Otlu vd. 2012: 36).

Bu çalışma bağlamında Meslek Yüksek Okulu Muhasebe programı 2 sınıf öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış açıları sorgulanmaktadır. Çalışmada 2 sınıf öğrencileri örnek kütle olarak belirlenmiştir. Bu durumun gerekçeleri arasında, öğrencilerin hem temel muhasebe eğitimlerini hem de zorunlu stajın ilk etabını tamamlamış olmaları gösterilebilir. Çalışmada önce, muhasebe mesleği ile ilgili özet bilgi verilmiş, daha sonra yerli alan yazımı ile ilgili çalışmalar tablo üzerinde özetlenmiştir. Daha sonra öğrencilerin muhasebe mesleğine yönelik bakış açıları cinsiyet ve mezun olunan ortaöğretim kurumu açısından değerlendirilme çalışılmıştır.

2- MUHASEBE MESLEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de ilk muhasebe eğitimi Osmanlı dönemine dayanmaktadır. İlk muhasebe eğitimi 1868 yılında kurulmuş olan"Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane" okulunda başlamıştır. Daha sonları 1883 yılında kurulan "Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi"yle muhasebe eğitiminin boyutu genişletilmiştir (Özdoğan, 1978: 13). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde başlangıçta üniversiteler tarafından muhasebe eğitimi veren kürsüler oluşturulmuş, 1960'lı yıllarla birlikte muhasebe eğitimi veren kurumların sayısı hızla artmaya başlamıştır (Beyazıtlı, 2000: 39-59).

Türkiye'de muhasebe mesleğinin iki kademeli sisteme tabi olduğu söylenebilir. Birinci kademe içerisinde dört basamaklı bir genel eğitim sistemi bulunmaktadır. Bu eğitim sistemi içerisinde muhasebe mesleğine girebilmenin ana şartı, muhasebe eğitimi verilen herhangi bir eğitim kurumundan diploma alma zorunluluğunun bulunmasıdır. Bu diplomalar dört farklı eğitim kurumundan elde edilebilmektedir. İlk sırada ticaret meslek liseleri bulunmaktadır. Bu liselerde 3 yıllık bir eğitimin sonunda öğrencilere muhasebe mesleği ile ilgili temel bilgiler verilmeye çalışılmaktadır. İkinci sıradaki

eğitim kurumu ise Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulları bünyesinde yer alan Muhasebe/Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programlarıdır. Bu eğitim kurumları iki yıllık eğitim süresine sahip olup, muhasebe alanında ihtiyaç duyulan ara insan gücünü karşılamak için kurulmuşlardır. Üçüncü sırada ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteler'i bulunmaktadır. Bu eğitim kurumlarında ise iktisat, işletme, pazarlama, kamu yönetimi, istatistik, muhasebe, maliye, hukuk ve ekonometri gibi farklı alanlarda 4 yıl süre boyunca mesleki alanda eğitim verilmektedir. Lise ve ön lisans diplomasına sahip olan öğrenciler lisans düzeyindeki eğitim kurumlarına başvurabilmektedir. Dördüncü sırada ise yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır. Bu programların asıl amacı akademik camiaya eleman yetiştirmek olsa da bu programlarda isteğe bağlı olarak da muhasebe eğitimi alınabilmektedir (Dinç, 2008: 94). Muhasebe eğitiminin ikinci basamağı ise dört basamaklı genel eğitim kurumlarından herhangi birinden mezun olduktan sonra muhasebecilik sertifikasının alınmasıyla gerçekleşmektedir. Bu sertifikanın alınabilmesi için ilgili kurumlarından mezun olduktan sonra, liselerde 4 yıl, fakültelerde 2 yıl, yüksek lisans ve doktora programları için 1 yıllık staj yapma zorunluluğu bulunmaktadır. Staj süresi boyunca yapılacak yeterlilik sınavlarında başarılı olanlara mesleki yeterlilik belgesi verilmektedir. Bu belgeler serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavir olmak üzere iki farklı şekilde alınabilmektedir. Lisans ve yüksek lisans diploma sahiplerine başvuruları halinde serbest muhasebeci mali müşavirlik, ticaret meslek lisesi ve ön lisans diploması sahiplerine ise sadece serbest muhasebecilik belgesi verilebilmektedir. Yeminli mali müşavirlik belgesine başvuru yapabilmek için 10 yıl mali müşavir olarak hizmet vermek gerekmektedir.

3- LİTERATÜR ÖZETİ

Araştırmanın bu bölümünde muhasebe literatürü incelendiğinde, ön lisans ve lisans programlarında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açıları ile ilgili olarak yerli ve yabancı alan yazınında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın literatürünü oluşturma adına bu çalışmalardan bazılarına Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açıları İle İlgili Olarak Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Çalışmayı Hazırlayan	Çalışmanın Yılı	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Sonucu
Felton et al.	1994	Bu çalışmada öğrencilerin muhasebe mesleğini tercih etmelerinde hangi faktörlerin etkili olduğu Kanada ekseninde belirlenmeye çalışılmıştır.	Anket (897)	Bu çalışma kapsamında öğrencilerin muhasebe mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörler; yüksek kazanç, mesleki itibar, meslek içi mükafat ve okulda alınan muhasebe eğitimi olarak sıralanmıştır
Erol ve Atmaca	2004	Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne bağlı Meslek yüksekokullarında eğitim gören muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğinde çalışmaya karşı tutumlarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.	Anket (150)	Çalışmanın sonunda elde edilen bulgular, muhasebe bölümünde eğitim gören öğrencilerin muhasebe mesleğinde çalışmaya olumlu yaklaştıkları ve gelecek planlamasını muhasebe alanında yapmayı Düşündüklerini ortaya koymaktadır.
Kandemir vd.	2006	Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları dikkate alınarak gerçekleştirilen bu çalışmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe eğitimine bakış açıları ele alınmıştır.	Anket (272)	Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, öğrencilerin muhasebeye bakış açılarının yarısından fazlasının olumlu yönde olduğunu ortaya koymaktadır.
Gençtürk	2007	Bu çalışma Ağlasun Meslek Yüksekokulu ile Keçiborlu Meslek Yüksekokulu muhasebe ve işletme bölümü öğrencilerini kapsamaktadır. Bu çalışmayla meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezun oldukları lise türünün ve öğretim şeklinin muhasebe-finans derslerindeki başarıya etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.	Anket (252)	Araştırmaya göre, meslek lisesinden gelen öğrencilerin genel liselerden gelen öğrencilerden daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.
Dinç	2008	Bu çalışma kapsamında, Karadeniz Bölgesi'nde eğitim faaliyetinde bulunan 10 farklı meslek yüksekokulu muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış açıları ve muhasebe mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörleri ortaya koymak amaçlanmıştır.	Anket (649)	Çalışmanın sonucunda, katılımcıların %75'i muhasebe mesleğini kariyer planlaması içerisinde gördüğünü fakat ailenin, eğitim çevresinin, cinsiyetin ve akademik başarının kariyer seçiminde önemli etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir
Albez ve Bilici	2012	Bu çalışmada önlisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarını belirlemeye çalışımıştır	Anket (481)	Çalışmadan elde edilen bulgular, öğrencilerin % 65'inin meslek sahibi olmak için yüksekokula kayıt yaptırdığı ve bu öğrencilerin gelecekte muhasebe meslek elemanı olmak istediklerini ortaya koymaktadır

Tepeli ve Kayıhan	2015	Bu çalışmada Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İşletme Bölümünde lisans, lisansüstü, uzaktan eğitim lisans ve uzaktan eğitim lisansüstü programlarında eğitim alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmıştır	Anket(360)	Bu çalışma sonucunda; öğrencilerin %71,9'u muhasebe denilince akıllarına gelen ilk mesleğin Mali Müşavirlik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Öğrenciler açısından muhasebe mesleğine yönelmede en önemli faktörün fayda-maliyet olduğu ve daha sonra kazanç ve kariyer beklentisi faktörlerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.
Tuğay ve Ömürbek	2016	Mehmet Akif Üniversitesi bünyesindeki meslek yüksekokullarının muhasebe ve vergi bölümünden mezun olan öğrencilerin aldıkları meslek derslerinin uygulamada kullanılma düzeyi ve yeterliliği araştırılmıştır.	Anket(36)	Çalışmada sonucunda pratikte verilen bilgilerin büyük bir kısmının uygulamada da kullanıldığı ve içeriklerinin de yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir.
Erduru vd.,	2017	Bu çalışmada, muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarını tespit etmek amaçlanmaktadır	Anket(157)	Yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarında cinsiyet açısından anlamlı farklılığın olmadığı; yaş, öğrenim durumu ve mezun olunan lise değişkenleri açısından bazı önermelerde anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir

4- ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın, amacı, kapsamı, önemi ve sınırlılıkları, araştırmanın yöntemi ve araştırma sonucunda elde edilen bulguların analizi ve değerlendirilmesine yer verilmektedir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Ekim 2019 yılında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış acılarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda muhasebe bölümü ikinci sınıf öğrencilerinin muhasebe mesleği hakkındaki düşünceleri sorgulanmaya çalışılmaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın evrenini, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünde eğitim gören ikinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Ekim ayı içerinde muhasebe ve vergi uygulamaları bölümünde kayıtlı öğrenci sayısı 70 olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan ders kaydını yapmış olmasına karşılık, aktif olarak devam eden öğrenci sayısı 56 olarak belirlemiştir. Anket çalışması yapılırken 1 öğrenciye ulaşılamamış, kalan 55 kişi örneklem olarak alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılığı, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümü öğrencilerine uygulanmış olmasıdır. Bu bağlamda söz konusu çalışma tüm meslek yüksekokullarında ve diğer üniversitelerde de benzer çalışmaların yapılması durumunda araştırmacılara yol gösterici olması ve elde edilen sonuçların karşılaştırılması açısından önemlidir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemine başvurulmuştur. Araştırma soruları hazırlanırken veri toplama aracı olarak Erduru vd., (2017) tarafından geliştirilen muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarına yönelik anket çalışmasından yararlanılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünde eğitim gören öğrencilerin demografik ve kişisel bilgilerini içeren 6 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise muhasebe mesleğine yönelik öğrencilerin düşüncelerini açıklamaya çalışan 15 adet soru yer almaktadır. Verilerin değerlendirilmesi aşamasında SPSS 21 istatistik programı kullanılmıştır.

Anket çalışmasında 5'li likert cevap bileşeni "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum", "Kesinlikle Katılmıyorum" seçeneklerinden oluşmaktadır. Likert tipi maddelerin değerlendirilmesinde ise en yüksek 1 ve en düşük 5 puanlaması yapılmış olup düşük puanlar öğrencilerin muhasebe mesleği konusunda olumlu görüş, yüksek puanlar ise olumsuz görüş bildirdiklerine yönelik yorumlanmıştır.

4.5. Araştırmanın Faktör ve Güvenilirliğinin Test Edilmesi

Araştırmada ilk olarak değişkenlerin faktör analizine uygunluğuna bakılmış, 1 adet soru 0,400 altında bir değer aldığından analizden çıkarılmıştır. Geri kalan 15 adet likert tipi maddeler faktör analizine tabi

tutulduğunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,845 olarak bulunmuştur. Bu durumda değişkenler arasında mükemmel (0,80 ve üstü) bir ilişki olduğu söylenebilir. Aynı zamanda yapılan Barlett testi sonucunda (p=0.000<0.05) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucundan değişkenler 2 alt faktör tarafından açıklanmaktadır. Bu değişkenler (15 adet) güvenilirlik analizine tabi tutulduğunda Cronbach Alpha değeri 0,918 ve 0,899 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu değer 0,70 ve üzerinde gerçekleştiğinden, anketin çok yüksek düzeyde güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır (Durmuş vd, 2011: 89). Ölçeğe ait oluşan faktör yükleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Muhasebe Mesleğine Bakış Açıları İle İlgili Faktör Ağırlıkları

Tablo 2'de elde edilen bulgular, ölçeğin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Burada ölçeğin güçlü olmasını sağlayan güvenirlik katsayısının ve faktör açıklayıcısının yüksek değer almasıdır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı % 78,154 olan 2 faktör altında toplanmıştır. Birinci faktörde yer alan soru ifadeleri mesleki kariyer ve rahatlık olarak ele alınmıştır.

Mesleki kariyer ve rahatlık faktörünü oluşturan 9 maddenin güvenirlik değeri 0.918 olarak, faktör açıklayıcısı ise %51,728 olarak bulunmuştur. İkinci faktörde yer alan maddeler mesleki sorumluluk

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Yükü	Faktörün Açıklayıcılığı	Güvenirlik
Mesleki Kariyer ve Rahatlık	Muhasebe mesleği toplum tarafından kazancı yüksek bir meslek olarak görülmektedir.	0,942	51,728	0,918
	Muhasebe mesleği toplum tarafından saygın bir meslek olarak görülmektedir.	0,833		
	Muhasebe mesleği kariyer yapma imkanı olan bir meslek olarak görülmektedir.	0,816		
	Muhasebe mesleği bağımsız çalışma imkanı olan bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,729		
	İş bulma imkânları geniş bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,712		
	Her zaman ihtiyaç duyulan ve güncelliğini kaybetmeyecek bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,703		
	İşletmelerde üst düzey yönetici olarak çalışma imkânı veren bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,671		
	İş güvencesi olan bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,663		
	Gelecek için fırsatlar yaratabilecek bir meslek dalı olarak görülmektedir.	0,636		
Mesleki Sorumluluk ve Tecrübe	İş riski yüksek olan bir meslek olarak görülmektedir.	0,946	26,426	0,899
	Düzenli ve disiplinli çalışmayı gerektiren bir meslek olarak görülmektedir.	0,941		
	Dikkat gerektiren bir meslek olarak görülmektedir.	0,866		
	Sorumluluk almayı gerektiren bir meslek olarak görülmektedir.	0,823		
	Tecrübe kazanması uzun yıllar gerektiren bir meslek olarak görülmektedir.	0,746		
	Çalışma saatleri uzun ve yorucu bir meslek olarak görülmektedir.	0,633		

ve tecrübe olarak ele alınmıştır. Mesleki sorumluluk ve tecrübe faktörünü oluşturan 6 maddenin güvenirlik değeri 0.899 olarak, faktör açıklayıcısı ise %26,426 olarak bulunmuştur.

5. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya katılan öğrencilerle ilgili demografik (Tablo3) ve tanımlayıcı bilgilere (Tablo4) yer verilmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencileri Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Sayı	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	22	40,0
	Kadın	33	60,0
	Toplam	55	100,0
Yaş Grubunuz	18-25	93	100,0
	Toplam	55	100,0
Mezun Olunan Ortaöğretim Kurumu	Kız Meslek Lisesi	1	1,8
	Ticaret Meslek Lisesi	14	25,5
	İmam Hatip Lisesi	19	34,5
	Anadolu Lisesi	12	21,8
	Açık öğretim Lisesi	1	1,8
	Diğer	8	14,5
	Toplam	55	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 3'te verilmektedir. Katılımcıların cinsiyet açısından dağılımı incelendiğinde %60'ını kadınlar, %40'ını da erkekler oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaş grubuna göre dağılımına bakıldığında araştırmaya katılanların tamamı 18-25 aralığında yer almaktadır. Öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumları incelendiğinde araştırma katılanların %34,5'i İmam Hatip lisesi mezunu olduklarını dile getirmektedir. Bu durumu sırasıyla Ticaret meslek lisesi (%25,5), Anadolu lisesi (%21,8) ve Diğer meslek lisesi (%14,5) izlemektedir. Elde edilen bu sonuçlar değerlendirilmeye çalışıldığında muhasebe bölümünü en çok İmam hatip lisesi mezunlarının tercih ettiği söylenebilir. Araştırmada diğer seçeneği işaretleyen katılımcıları teknik, spor ve turizm liselerinden mezun öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Öğrencileri Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler	Gruplar	Sayı	Oran (%)
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümünü İsteyerek Mi Tercih Ettiniz?	Evet	29	52,7
	Hayır	26	47,3
	Toplam	55	100,0
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümünü Tercih Sıranız	1-5	45	81,8
	6-10	2	3,6
	11-15	5	9,1
	16 ve Üzeri	3	5,5
	Toplam	55	100,0
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümünü Bitirdikten Sonra Düşünülen Meslekler	Serbest Muhasebeci	9	16,4
	Bankacılık ve Finans	16	29,1
	Mali Müşavir	10	18,2
	Memur	8	14,5
	Girişimci	5	9,1
	Diğer	7	12,7
	Toplam	55	100,0

Tablo 4'te özetlenen bulgulardan yola çıkılarak Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünü öğrencilerin %52,7'si isteyerek tercih etmiştir. İstemeyenlerin oranı da %47,3'tür. Öğrencilerin %81,8 gibi büyük bir çoğunluğu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünü 1-5 sıra aralığında tercih ettiklerini dile getirmektedir. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünü bitirdikten sonra öğrencilerin %29,1'i bankacılık ve finans, %18,2'si mali müşavir, 16,4'ü serbest muhasebeci ve %14,5'i de memur olmayı arzu etmektedir. Öğrenciler mezun olduktan sonra bankacılık ve finans, mali müşavirlik ve serbest muhasebecilik mesleğini daha fazla istemektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarına Yönelik Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Mesleki Kariyer ve Rahatlık	55	2,545	1,212	1,000	5,000
Mesleki Sorumluluk ve Tecrübe	55	2,523	1,105	1,000	5,000

Tablo 5'te öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarına yönelik beklentilerinin gözlem sayısı, ortalama değerleri, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri verilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak muhasebe mesleğine bakış açılarının ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde mesleki kariyer ve rahatlık beklentilerinin orta düzeyde (2,545± 1,212), mesleki sorumluluk ve tecrübe beklentilerinin de yine orta düzeyde (2,523 ± 1,105) tespit edilmiştir. Mesleki kariyer ve rahatlık faktörünün en düşük değeri 1,000, en büyük değeri ise 5,000 olarak bulunmuştur. Mesleki sorumluluk ve tecrübe faktörleri de benzer şekilde sonuç içermektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Yönelik Bakış Açılarının Mezun Olunan Ortaöğretim Kurumuna Göre Değerlendirilmesi (Tek Yönlü Varyans Analizi)

Faktör No	Faktörler	Grup	No	N	Ort.	Ss.	F	P
1	Mesleki Kariyer ve Rahatlık	Kız meslek lisesi	1	1	2,418	0,000	3,312	0,014
		Ticaret Meslek Lisesi	2	14	2,019	1,216		
		İmam Hatip Lisesi	3	19	3,401	1,342		
		Anadolu Lisesi	4	12	2,430	1,114		
		Açık Öğretim Lisesi	5	1	2,615	0,000		
		Diğer	6	8	2,562	0,714		
2	Mesleki Sorumluluk ve Tatmin	Kız meslek lisesi	1	1	2,355	0,000	2,612	0,046
		Ticaret Meslek Lisesi	2	14	1,429	0,521		
		İmam Hatip Lisesi	3	19	2,712	1,345		
		Anadolu Lisesi	4	12	2,152	1,117		
		Açık Öğretim Lisesi	5	1	2,425	0,000		
		Diğer	6	8	2,233	1,215		

Öğrencilerin muhasebe mesleğine yönelik bakış açılarını içeren mesleki kariyer ve rahatlık ile mesleki sorumluluk ve tatmin faktörleri ile mezun olunan ortaöğretim arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Tablo 6'da sonuçları özetlenen bulgular, 55 öğrencinin mezun olunan ortaöğretim kurumuna göre (Faktör 1'in ortalaması 2,019 ve Faktör 2'nin ortalaması 1,429) ticaret meslek lisesi mezunları açısından daha yüksek bulunmuştur. Muhasebe bölümünü isteyerek tercih etme ile istemeyerek tercih arasındaki bu farklılıkların anlamlı bir fark olup olmadığı ise p değerlerinden anlaşılmaktadır. Mesleki kariyer ve rahatlık ile mesleki sorumluluk ve mesleki tatmin faktörleri ile mezun olunan orta öğretim kurumu açısından grup ortalamaları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermektedir [$F=3,312$; $p<0.05$] ve [$F= 2,612$; $p<0.05$]. Bu iki grup ile mezun olunan ortaöğretim kurumunu tercih etme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilirken mesleki kariyer ve rahatlık ile mesleki sorumluluk ve tatmin değişkenleri homojenlik şartını sağlamaktadır.

Tablo 7. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Yönelik Bakış Açılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Belirlenmesi (T testi)

Faktör No	Faktörler	Grup	No	N	Ort.	Ss.	t	p
1	Kariyer ve Rahatlık	Erkek	1	22	2,614	1,101	0,326	0,542
		Kadın	2	33	2,718	1,124		
2	Sorumluluk ve Tatmin	Erkek	1	22	2,521	1,095	0,745	0,741
		Kadın	2	33	2,643	1,142		

Tablo 7'de sonuçları verilen T testine göre, araştırmaya katılan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarını içeren mesleki kariyer ve rahatlık ile mesleki sorumluluk ve tatmin faktörleri cinsiyet

değişkenine göre grup ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Mesleki kariyer ve rahatlık ile mesleki sorumluluk ve tatmin faktörleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>0.05$). Çıkan sonuç doğrultusunda öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarında cinsiyet faktörünün etkisinin olmadığı söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Meslek seçimi bireylerin geleceğinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bireyin kendine uygun meslek seçiminde bulunabilmesi için mesleğin gerektirdiği özelliklere sahip olması gerekir. Bu bağlamda muhasebe mesleği doğru ve güvenilir şekilde bilgiyi aktarabilmeyi, bilgi kaynağına en kısa sürede ulaşabilmeyi, ulaşılan bilgiyi üretime yansıtabilmeyi, riske girilebilmeyi, karar verdiğinde kararına sahip çıkabilmeyi, sorun değil çözüm üretebilmeyi gerektirir.

Çalışmanın amacına yönelik hazırlanan anket formu Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında eğitim gören 55 öğrenciye uygulanmış, anket sonucu elde edilen veriler SPSS 21 istatistik paket programında ANOVA ve t testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ile elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir: Bayan sayısının erkeklerden fazla oldukları, öğrencilerin 18-25 yaş aralığında yer aldıkları, İmam hatip lisesi Ticaret lisesi ve Anadolu lisesi Mezunu öğrencilerinin ağırlıkta oldukları, öğrencilerin yarısından fazlasının muhasebe bölümünü isteyerek tercih ettikleri, bu bölümü bitirdikten sonra daha çok toplum tarafından saygınlığı olan bir mesleki alanda ilerlemek istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma da elde edilen diğer bir sonuç ise, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarında mezun olunan ortaöğretim kurumunun etkisinin olduğu, fakat öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarında cinsiyetin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anket sonuçlarına göre, ankete katılım gösteren öğrencilerin büyük bölümü muhasebeye ve muhasebe mesleğine olumlu bakmaktadır. Kararsız kalan öğrencilerin yanında gelecekte bu mesleğin mensubu olmayı arzulayan öğrenciler de mevcuttur.

Elde edilen bulgulardan muhasebe mesleğiyle ilgili olarak öğrencilerin geleceğe umutla baktıkları anlaşılmaktadır. Bu noktada muhasebe alanında iyi eğitim almış öğrencilerin mezuniyet sonrası yer aldıkları pozisyonların referans olarak gösterilmesinin de önemli etkileri bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1- Albez, A.,ve Bilici, N. (2012), "Meslek Yüksekokulları Muhasebe Öğrencilerinin Mesleğe Bakışları: Atatürk Üniversitesi'nde Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16: 383-398.

2- Ayboğa, H., "Globalleşme Sürecinde Muhasebe Alanındaki Gelişmelere Ülkemizin Uyumu, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss.39-55

3- Beyazıtlı, E. (2000), Türkiye'de Muhasebe Eğitimi, Uluslar arası Muhasebe Eğitimi Konferansı, Gelecek Yüzyılda Muhasebe Eğitimi, Turmob Yayınları, Yayın no.139, Ankara.

4- Coskun, S., Kır, A., ve Özbay, F. (2017), "Meslek Yüksekokulu Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açılarının ve Mesleki Eğitimden Beklentilerinin Değerlendirilmesi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, 314-329.

5- Dinç, E. (2008), "Meslek Seçiminde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Meslek Yüksek Okulu Muhasebe Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16 (2): 90-106.

6- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2011), "Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi", 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

7- Erol M., Atmaca M. (2004). Meslek Yüksek Okullarında Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin İş Dünyasında Muhasebe Mesleğinde Çalışmaya Karşı Tutumları. Muhasebe Finansman Dergisi, 24: 171-179.

8- Erduru, İ., Deran, A., ve Çelik, S. (2017), "Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının İncelenmesi: Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5(2): 34-48
9- Felton, S., Burh, N., and Northey, M. (1994), Factors İnfluencing The Business Student's Choice of a Career in Chartered Accountancy, İssues in Accounting Education 9(1), 131- 41.
10- Gençtürk, M. (2007), "MYO Öğrencilerinin Mezun Oldukları Lise Türünün ve Öğretim Şeklinin Muhasebe-Finansman Derslerindeki Başarıya Etkisi", Muhasebe-Finansman Dergisi, 35: 178-184..
11- Kandemir, T., Kardeş, Z., ve Baykut, E. (2016), "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği" , Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2): 133-151.
12- Otlu, F., Durmuş, A. F., ve Solak, B. (2012), "Meslek Yüksekokulları Muhasebe ve Vergi Bölümlerindeki Muhasebe Eğitimi ve Bölümün Geleceği Hakkında Bir Araştırma: Malatya Meslek Yüksekokulu Uygulaması". Muhasebe ve Finansman Dergisi, 55: 35-50.
13- Özcan, İ., Ünal, F., ve Helhel, Y. (2009), "Muhasebe Programı Öğrencilerinin Cinsiyet ve Öğretim Durumunun Muhasebe Mesleğine Yönelik Tutumları ile İlişkilendirilmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 41: 170-182.
14- Özdemir, S. (2010) "Ön Lisans Muhasebe Öğrencilerinin Kariyer Planlamasını Etkileyen Unsurlar" Ege Bölgesinde Bir Araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Sayı 2, 103-121.
15- Özdoğan, S. T. (1978), Muhasebe Öğretimi Metodları El kitabı, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu Yayınları, Ankara.
16- Tepeli, Y., ve Kayıhan, B. (2015), "Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3: 138-156.
17- Tugay, O. ve Ömürbek, V. (2014), "Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Derslerinin Uygulamada Kullanılma Düzeyi ve Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3): 53-74.
18- Yürekli, E., Gönen, S. (2015) "Muhasebe Meslek Mensuplarının Nitelikli Meslek Mensubu Yetiştirilmesine Yönelik Önlisans Programından Beklentileri" KAÜ İİBF Dergisi, 6(10): 301-316.

SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS UYGULAMALARI VE FİNANSAL PİYASALARA YANSIMALARI

SUSTAINABLE FINANCE PRACTICES AND ITS REFLECTIONS ON FINANCIAL MARKETS

Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel YİĞİTER

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET

Şirketlerin mevcut ve potansiyel yatırımcıları yatırım kararlarını genellikle şirketlerin finansal verilerine dayanarak vermektedir. Ancak günümüz koşullarında toplumun her kesiminde olduğu gibi yatırımcıların da çevresel ve sosyal konulara duyarlılığı artmıştır. Bu duyarlılık sonucunda şirketlere yatırım yapılırken sadece finansal veriler değil aynı zamanda finansal olmayan verilerde dikkate alınmaktadır. Günümüzde gittikçe daha popüler hale gelen sürdürülebilir finans, finansal kaynak sağlanması noktasında çevresel, sosyal ve yönetimsel gibi finansal olmayan raporlama unsurlarının dikkate alındığı finansman olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir finans uygulamaları ile doğaya zararlı alışkanlıkların, uygulamaların azaltılması, yenilenebilir kaynakların kullanımının ve verimliliğinin artırılması yoluyla yeşil finans anlayışının yaygınlaştırılması, bu yolla da ekonomik kalkınmaya destek sağlanması amaçlanmaktadır. BM 2010 yılında Küresel İlkeler Sözleşmesi kapsamında yapılan bir araştırmada, dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren 766 şirketin üst düzey yöneticisinin (CEO) şirketlerin sürdürülebilirlik politikaları konusunda görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda şirketleri sürdürülebilirlik politikalarına yönlendiren en etkili faktörlerin sırasıyla, marka değeri, güven ve itibar sağlanması, maliyet tasarrufu ile birlikte kârlılığın artması, nitelikli iş gücünün şirkete çekilmesi ve çalışanların motivasyonunun artması ve tüketici talepleri olduğu ortaya konmuştur. Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konan 2030 Gündemi ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDGs) 1 Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir. Bu program çerçevesinde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birçok çalışma başlatılmıştır. BM'in yanında Avrupa Birliği'de sürdürülebilirliği desteklemektedir ve finansal alanda da sürdürülebilirliğin sağlanması için bir finansal sistem kurma çalışmaları yürütmektedir. Bu anlayış çerçevesinde kurulan Sürdürülebilir Bankalar Ağı (SSE) tarafından Şubat 2018 tarihinde Küresel İlerleme Raporu yayınlanmıştır. Bu rapora göre gelişmekte olan piyasalarda bankaların $50 trilyondan fazla bir varlığa sahip olduğu, böyle bir varlık portföyü ile bankacılık sektörünün sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde büyük rol üstlenebileceği ifade edilmiştir. Bu alanda birçok finansman kuruluşu kredilendirme kriterlerinin arasına sürdürülebilirlik kriterini de dahil etmekte, borsalar ise mevcut yatırımcılarını bilgilendirmek

ve küresel yatırımcılara ulaşabilmek için işlem gören şirketlerin sürdürülebilirlikle ilgili uygulamalarının kamuya açıklanması için düzenlemeler geliştirmeye ve şeffaflığı arttırmak, sürdürülebilirlik konusunda farkındalığı geliştirmek amacıyla bazı kararlar almaya başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Finans, Yeşil Finans, Finansal Piyasalar.

ABSTRACT

Current and potential investors of companies usually make their investment decisions based on their financial data. However, as in all segments of society, investors' sensitivity to environmental and social issues has increased. As a result of this sensitivity, not only financial data but also non-financial data are taken into consideration when investing in companies. Sustainable finance, which is becoming more and more popular nowadays, is defined as financing where non-financial reporting elements such as environmental, social and managerial are taken into consideration in terms of providing financial resources. Through sustainable finance practices, the aim is to promote green finance understanding by reducing harmful habits, practices, increasing the use and efficiency of renewable resources and thus supporting economic development. In a survey conducted within the scope of the UN Global Compact in 2010, the opinions of top executives (CEOs) of 766 companies operating in various countries of the world were taken into consideration on the sustainability policies of the companies. As a result of the research, it was revealed that the most effective factors that lead companies to sustainability policies are in order of the brand value, trust and reputation, increasing profit with cost savings, attracting qualified labor force and increasing motivation of employees and consumer demands. The 2030 Agenda and the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) set by the United Nations entered into force on 1 January 2016. Within the framework of this program, many studies have been initiated both at national and international level. European Union like the UN supports sustainability and works to establish a financial system to ensure sustainability in the financial field. The Sustainable Banks Network (SSE), established within the framework of this approach, published the Global Progress Report in February 2018. According to this report, it is stated that banks have more than $ 50 trillion assets in emerging markets and that such a portfolio of assets can play a major role in achieving the sustainability targets of the banking sector. In this field, many financial institutions include the sustainability criterion among the lending criteria, and stock exchanges started to develop regulations for public disclosure of sustainability practices of companies traded to inform their investors and reach global investors, and to make some decisions in order to increase transparency and raise awareness about sustainability.

Key Words: Sustainable Finance, Green Finance, Financial Markets.

GİRİŞ

Dünyanın geldiği noktada kullanılan kaynakların azalması hatta tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalması, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi sorunlar doğaya dost projelerin hazırlanmasını gündeme getirmiştir. İnsanlar doğayı korumak için çevreye zarar vermeyen ve sürdürülebilirliği olan kaynaklara yönelmiştir. Toplumlarda giderek artan çevre bilinci bu arayışı daha da güçlendirmiştir. Finans dünyası bu gelişmelere sürdürülebilir finans çalışmaları ile dahil olmuştur.

Dünya genelinde farklı bölgelerde doğaya verilen zararların önlenmesi ve iklimle mücadele alanlarında proje geliştirilmekte, bu projelerin finansmanına yönelik kaynak arayışı sürmektedir. Bu projelerin özendirilmesi ve gerçekleştirilmesinde finansman önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu projelerin finansmanı genellikle kamu özel sektör işbirliği ile gerçekleşmektedir.

Bu konu finans kuruluşlarının da dikkatini çekmektedir. Giderek çok daha fazla sayıda finans kuruluşu kredi değerlendirme süreçlerine sürdürülebilirlik kriterlerini de dahil etmektedir. Birçok banka, doğaya zarar verecek faaliyetlerini azaltma girişiminde bulunan şirketleri kredi kullandırma noktasında daha iyi değerlendirmeye tutmaktadır.

1 Ocak 2016'da Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 2030 Gündemi ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDGs) 1 kapsamında ulusal ve uluslararası boyutta birçok girişim başlatılmıştır. BM tarafından oluşturulan BM Sorumlu Yatırım İlkeleri Girişimi ile BM Sürdürülebilir Borsalar Girişimi (SSE), sermaye piyasalarında sürdürülebilir finans anlayışının benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Dünya Bankası'nın özel sektör kolu IFC (International Finance Corporation), Avrupa Yatırım Bankası, Bankacılık Çevre Girişimi (Banking Environment Initiative), Ekvator Prensipleri, Sorumlu Yatırım Prensipleri gibi işbirliğine dayalı girişimler de küresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır.

1.SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS

Sürdürülebilirlik sorunları hem finansal piyasaları hem de piyasa katılımcılarını etkilemektedir. Bu durum birtakım risklerin oluşmasına neden olsa da beraberinde yatırım fırsatları yaratmaktadır.

Sürdürülebilir finans, yakın dönemde oldukça dikkat çeken yeni bir finans anlayıştır. Geleneksel finansmandan farklılıkları olan sürdürülebilir finans, bazı kurallar çerçevesinde uygulanmaktadır.

Sürdürülebilir finans, yatırımcılara finans sağlanmasında çevresel, sosyal ve yönetişim (ESG)-finansal olmayan raporlama (çevresel, sosyal, yönetimsel-Environmental, Social, Governance) hususlarının dikkate alındığı finansman türüdür. Sürdürülebilir finans uygulamalarının gündeme gelmesine kadar ki dönemde yatırımcılar yatırım kararı verirken sadece finansal verileri dikkate alırken, günümüzde şirketlerin çevresel ve sosyal unsurları da kapsayan finansal olmayan raporlamaları, sürdürülebilirlik faaliyetleri de yatırımcılar için önemli bir kriter haline geldi. Sürdürülebilir finans çalışmaları ile doğaya verilen zararların, atıkların azaltılması, yenilenebilir kaynakların kullanımının ve verimliliğinin artırılması gibi konularda yeni bir finansal anlayışın geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu noktada, finansal sistemin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyebilecek risklere yönelik farkındalık oluşturulması, finansal piyasalardaki aktörlerin sürdürülebilir yönetim stratejisi ile söz konusu risklerin azaltılması amaçlanmaktadır.

Son birkaç yılda, uluslararası kuruluşların sürdürülebilir finansmana odaklanması-çevresel, sosyal ve yönetişim ("ESG") hususlarının küresel finansal sistemlere entegrasyonu-finansal istikrarı, daha iyi risk değerlendirmesini ve daha etkin sermaye tahsisini destekleme potansiyeli nedeniyle yoğunlaşmıştır.

Sürdürülebilir finans kapsamında enerji tasarrufu, çevre kirliliğinin önlenmesi, kaynakların verimli kullanımı, temiz ulaşım, temiz enerji, ekolojik koruma ve iklim değişikliklerine uyum gibi projelerin finansmanı söz konusudur (Jun vd., 2016: 16).

Sürdürülebilir finans uygulamalarına Avrupa Birliği de bir grup olarak dahil olmuştur. Avrupa Komisyonu Sürdürülebilir Finans Üst Düzey Uzman Grubu (HLEG) adı verilen çalışma grubu 2017 yılında kurulmuştur. Bu grubun amacı sürdürülebilir finans sisteminin oluşturulmasıdır. HLEG 2018 yılında ilk raporunu yayınlamıştır. Yayınlanan ilk raporda, iklim değişikliği ile ilgili risklerin nasıl azaltılabileceği, finans ve sürdürülebilirlik konularının nasıl bir araya getirilebileceğine ilişkin öneriler yer almaktadır.

Enerji kullanımında zararsız ve verimli kaynakların kullanımını, sürdürülebilir bir ekonomiyi hedefleyen Avrupa Birliği, bu amaçlara hizmet edecek bir finansal sistem kurma girişimlerini hızlandırmıştır. Özellikle çevreye verilen zararların azaltılması noktasında yapılacak yatırımlarda ciddi bir finansal desteğe ihtiyaç olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Bu finansal sorun, ancak kamu ve finans sektörünün iş birliği ile aşılabilecektir. Ayrıca, yatırımların daha sürdürülebilir teknolojilere ve işletmelere yönlendirilmesi kaynak verimliliği açısından da önemlidir. Şubat 2018 tarihinde Sürdürülebilir Bankalar Ağı (SSE) tarafından yayınlanan Küresel İlerleme Raporu ile bankacılık sektörünün sahip olduğu varlıklarla sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli katkılar sağlayabileceği ortaya konulmuştur.

Sürdürülebilir Bankalar Ağı, sürdürülebilir finans alanında önemli kazanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya Borsalar Federasyonu (WFE) ve Sürdürülebilir Bankalar Ağı tarafından yayınlanan finansal olmayan raporlama (çevresel, sosyal ve yönetişimsel) kılavuzları ve değerleme esasları, birçok ülke borsası tarafından kabul görmekte ve endeksler oluşturulmaktadır.
Bankalar ve şirketler, sürdürülebilirliğin gelecekte işletmelerin rekabet gücünün belirlenmesinde önemli bir faktör olacağını kabul etmektedir. Bunu öngören bankalar şimdiden kredi süreçlerinde sürdürülebilirlik performansını dikkate almaktadır. Örneğin, ING Bankası "*değişken oranlı kredi paketinde oranların, şirketlerin sürdürülebilirlik puanına göre belirlendiğini; sürdürülebilirlik alanında yapılan iyileştirmelerin, şirketlerin sürdürülebilirlik performanslarının ve ESG puanlarının, finanse edilecek kredi miktarı ve faiz oranlarını büyük ölçüde etkilediğini*" ifade etmiştir. Adı geçen banka, şirketlerin sosyal sorumluluk projelerinin finansmanı içi yeni finansman araçları (yeşil tahvil, yeşil kredi gibi) geliştirdiklerini, ayrıca bu yönde somut adım atmış olanların kredilendirilmesinin daha kolay olduğunu belirtmektedir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS SİSTEMİ KURULMASINA YÖNELİK GİRİŞİMLER

1 Ocak 2016'da Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 2030 Gündemi ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDGs) 1 kapsamında ulusal ve uluslararası boyutta birçok girişim başlatılmıştır. BM tarafından oluşturulan BM Sorumlu Yatırım İlkeleri Girişimi ile BM Sürdürülebilir Borsalar Girişimi (SSE), sermaye piyasalarında sürdürülebilir finans anlayışının benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Dünya Bankası'nın özel sektör kolu IFC (International Finance Corporation), Avrupa Yatırım Bankası, Bankacılık Çevre Girişimi (Banking Environment Initiative), Ekvator Prensipleri, Sorumlu Yatırım Prensipleri gibi işbirliğine dayalı girişimler de küresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır

UN Global Compact liderliğinde Global Compact Türkiye nezaretinde Sürdürülebilir Finansman Bildirgesi hazırlanmıştır. Türkiye'den de yedi bankanın (Akbank, Garanti Bankası, ING Bank, İş Bankası, Şekerbank, Yapı Kredi ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası) imzaladığı bildirgede kredi süreçlerinde çevresel ve sosyal faktörlerinde dikkate

alınmasının gerekliliği ortaya konmuştur. Bu bildirge, finans sektöründe sürdürülebilirliğin öneminin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.
Borsa İstanbul tarafından da sürdürülebilir finansın desteklendiği ve buna yönelik bir alt yapı oluşturulması amaçlandığı yönünde açıklamalar yapılmaktadır. Alt yapı çalışmaları kapsamında 2014 yılında "sürdürülebilirlik endeksi" oluşturulmuştur. Yine, Borsada da sürdürülebilirliği desteklendiğini ve sürdürülebilirlik raporu yayınlayan şirketlerin borsaya alındığı belirtmektedirler.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANSMANIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre tercihleri arasındaki seçim 1970'li yıllara kadar sürdürülebilir kalkınma yönünde olmuştur. Ancak sürdürülebilir kalkınma için ikinci plana atılan çevreye verilen zararın boyutları büyüdükçe farkındalık artmıştır (Kaya, 2010: 77).

Günümüzde finans sektörü finanse ettiği projelerin meydana getirdiği etkilerden sorumlu tutulmaktadır. Finans sektörü için sadece finansal riskler değil aynı zamanda finansal olmayan risklerde söz konusudur. Özellikle uluslararası finans kuruluşları bakımından finansal olmayan faktörlerin önemi her geçen gün artmaktadır.

Finans sektörü tarafından sağlanan fonların ekonomik kalkınma açısından da önemi büyüktür. Sağlanan fonlarla gerçekleştirilen projelerin toplum açısından kabul görmesi, bu finansal olmayan faktörlerinden göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Finansal sektörün sürdürülebilir kalkınmadaki rolü aşağıdaki şekil ile açıklanmaya çalışılmıştır.

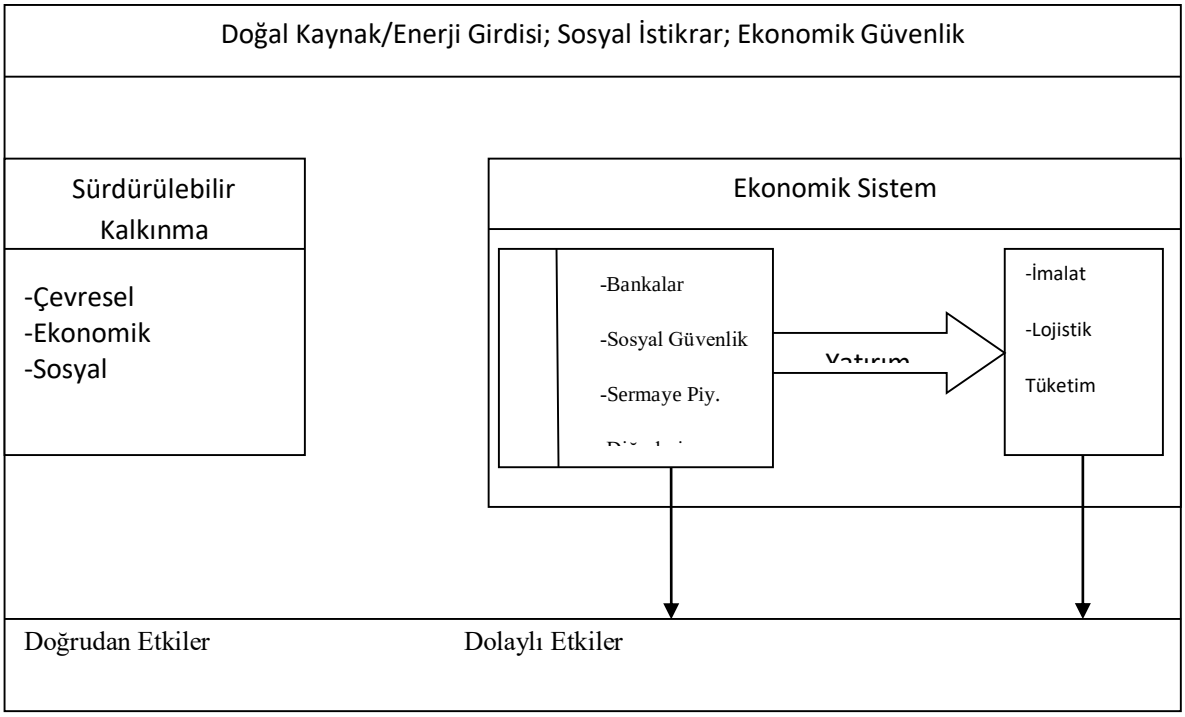

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma 'da Finansal Sektörün Rolü

Kaynak: Kanberoğlu ve Kara, 2016, 311.

Şekil 1.'de sürdürülebilir kalkınmada finansal sektörün rolü gösterilmektedir. Finansal sektör elinde bulundurduğu sermayeyi çeşitli sektörlerin kullanımı için sunmaktadır. Sermayenin bu sektörler tarafından kullanımı doğa sistemde çeşitli etkiler meydana getirmektedir. Bu etkilerin düzeyi arttıkça finansal sektörün sürdürülebilir kalkınmada ki önemi de artmaktadır. Merkezi ve yerel otoriteler amaçlarına ulaşmak için finansal enstrümanlardan faydalanmaktadır. Çevresel etkilerin azaldığı bir

finansman ile finansal performansın iyileştirilmesi mümkün olmaktadır. Finans kuruluşlarının finansal açıdan desteklediği projeler doğaya zarar vermeyen projeler olursa, finans kuruluşları bu projeden fayda sağlayabilecektir. Bu nokta da çevresel faktörler geleneksel finanstaki fayda/maliyet dengesini bozmaktadır (Kanberoğlu ve Kara, 2016: 312).

Sürdürülebilir finansmanın sağlanabilmesi açısından yeşil tahvillerin ihraç edilebileceği finansal piyasa ortamlarının uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Yeşil tahvil piyasasının gelişimi ve performansının artırılması için piyasaya uygun endekslerin oluşturulması gerekmektedir. Borsalar yatırımcılar için rehberlik ve eğitim gibi finansal hizmetler sağlayarak, çevresel projelere yatırım yapılmasında önemli rol oynayabilir (Meng vd., 2017: 3).

4. FİNANS SEKTÖRÜ-SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANSMAN ÜRÜNLERİNİN GELİŞİMİ

Finans sektörü ekonomik büyüme ve kalkınmanın lokomotifi durumundadır. Sürdürülebilir projelerin finansmanı açısından da önemli bir rol üstlenmektedir. Projelerin devamlılığının sağlanması açısından sağlıklı bir şekilde finanse edilmesi gerekmektedir. Finans sektörü bu noktada hem yatırımcının ilgisini çekecek hem de sağlıklı bir finansman sağlayacak finansal araçlar geliştirme çabası içine girmiştir. Söz konusu çaba sonucu ise yeni finansal araçlar geliştirilmeye başlanmıştır.

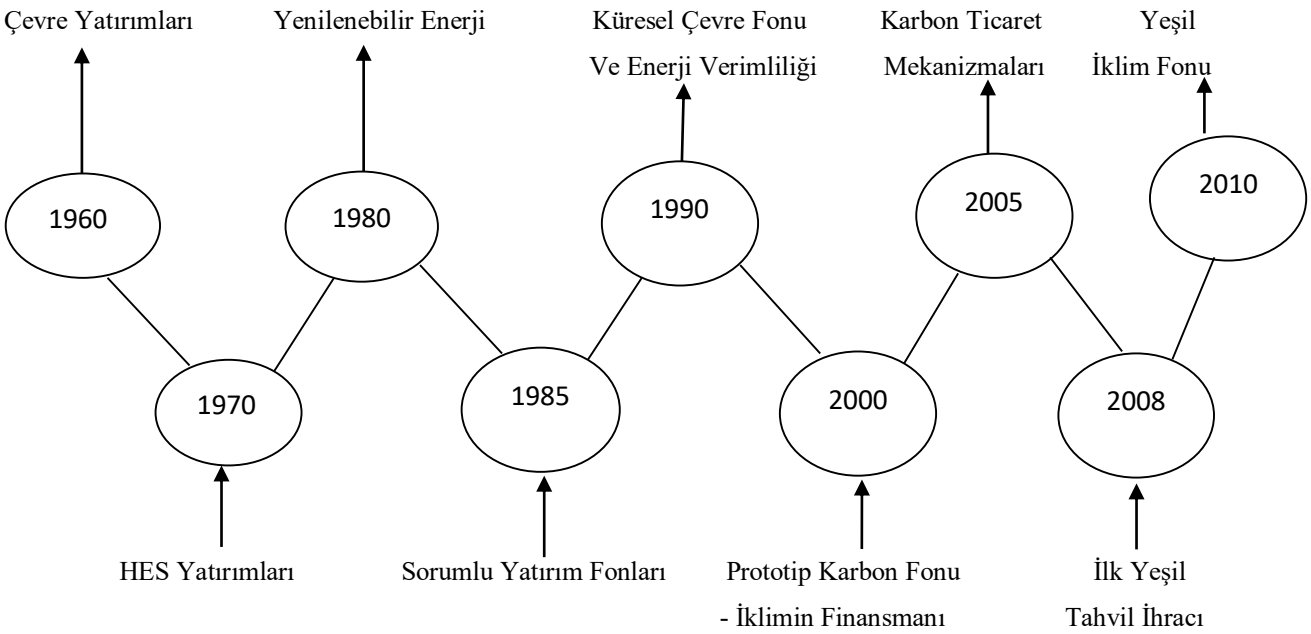

Şekil 2: Yeşil Finansman Ürünlerinin Gelişimi

Kaynak: Hülya KURT, (2018), Yeşil Ekonomi, TSKB, Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş. (ESCARUS).

Toplumlarda çevre duyarlılığı ile birlikte çevre yatırımlarının başlaması 1960'lı yıllara dayanmaktadır. 1980'li yıllarda HES yatırımları hız kazanırken doğanın korunması konusundaki toplumsal bilinçte artmaya devam etmiştir. Fosil yakıtların çevreye ve doğaya verdikleri zararlar nedeniyle, doğaya dost yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim başlamıştır. Bu süreci yenilenebilir enerji kaynakları arayışı ve enerji verimliliği ile ilgili mekanizmaların kurulması ve finansmanı ile ilgili çalışmalar takip etmiştir. 2008 yılında doğaya dost projelerin finansmanı için Dünya Bankası tarafından ilk yeşil tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir. Yeşil tahviller çevreye ve iklime pozitif katkıda bulunan projelerin finansmanı için geliştirilmiş menkul kıymetlerdir.

4.1. Yeşil Tahvil ve Yeşil Finansman

Sürdürülebilir finans, doğaya dost yenilenebilir enerji yatırımlarının ve çevreye duyarlı projelerin finanse edilmesini içeren bir kavramdır. Sürdürülebilir finans kapsamında olan yeşil finansman, "çevresel etkiyi göz önünde bulunduran ve çevresel sürdürülebilirliği artıran her türlü yatırım veya borç verme şeklini" olarak tanımlanmaktadır (Volz 2018: 1). Yeşil finansın en önemli yönlerinden birisi çevre ve iklim riskini kapsayan sigorta hizmetlerinin yanısıra, sürdürülebilirlik için çevresel taramalar ile risk değerlendirmesi yaparak yatırım ve kredi kararlarının verildiği sürdürülebilir yatırım ve bankacılık faaliyetlerinin yürütülmesidir (Volz 2018: 1).

Gelirinin yeşil projelerde kullanılması yeşil tahvillerin temel özelliğidir. Yeşil tahvil yatırımcıları proje ile ilgili olarak ayrıntılı şekilde bilgilendirilmektedir ve elde edilen gelirler özel bir hesapta toplanmaktadır. Yeşil tahviller taşıdığı yükümlülükler ve sağladığı avantajlar bakımından standart tahvillerle aynı özelliklere sahiptir (Escarus, 2019). Yeşil Tahvili diğer tahvil çeşitlerinden ayıran en önemli özellik, yatırımın sürdürülebilir bir geleceğe yapılması.

İlk kez 2008 tarihinde çıkarılan yeşil tahviller, 2013 yılında kurumsal işletmeler tarafından ihraç edilmiş ve yeşil tahvil piyasası hızla gelişmeye başlamıştır. Piyasa büyüklüğü 2012'de 3 milyar dolar, 2013 yılında 11 milyar dolar, 2014 sonu itibariyle ise 36.5 milyar dolar olmuştur. İlk kurumsal yeşil tahviller Fransız Elektrik Şirketi EDF, Bank of America ve İsveçli emlak şirketi Vasakronan tarafından ihraç edilmiştir. 2017 yılının ilk yarısında dünya genelinde dolaşımdaki yeşil tahvil tutarı 200 milyar doları aşmıştır (Kandır ve Yakar, 2017: 160). Yeşil tahvil piyasasında uluslararası finans kuruluşları oldukça önemli bir rol üstlenmektedir.

Türkiye'de ise ilk yeşil tahvil ihracı, 300 milyon dolar tutarında ve 5 yıl vadeli olarak 2016 yılında gerçekleşmiştir. İlk ihraç Türkiye Sinai Kalkınma Bankası (TSKB) tarafından yapılmıştır ve oldukça yüksek bir talep görmüştür. Türkiye Sinai Kalkınma Bankasının denetiminde 7 banka tarafından gerçekleştirilen ihraç sonucu elde edilen fonların yeşil ve sürdürülebilir projelerin finansmanında kullanılması amaçlanmaktadır. 2013 yılından itibaren yenilenebilir enerji ve kaynak verimliliği projeleri TSKB portföyünde yerini almıştır. TSKB bu alandaki projelere destek verirken projelerin değerlendirme sürecinde çevresel ve sosyal risk faktörlerini de dikkate almaktadır. 2018 yılsonu verilerine göre TSKB'nin toplam kredi portföyünün yüzde 73'ü sürdürülebilir yatırım projelerinden oluşuyor

Yeşil tahviller tüm finansal piyasalarda ihraççı ve yatırımcı cephesinde dikkat çekmekte, yeni fırsatlar ortaya çıkaran finans araçlar olarak kabul edilmektedir. Yeşil ve tahvil ihraçları ile birlikte sürdürülebilirlik tahvil ihraçları da gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrıca, sürdürülebilir finans dünyasında hazırlanan iklim bağlantılı finansal bildirimlerin ve iklim adaptasyon fonları gibi yeni akımların, sürdürülebilir finansmanın geleceği açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Yeşil tahville sağlanan fonlarla finanse edilen yatırımlar ekonomik kalkınma için büyük önem taşımaktadır. Bu sayede sağlanan fonlarla finanse edilen yenilenebilir enerji projeleri ülkenin enerji ihtiyacına katkı sağlayacaktır. Ayrıca yeşil tahviller sayesinde yatırımcı hem gelir elde etmekte hem de çevreye katkı sağlamaktadır. Bu nedenle de yatırımcının oldukça ilgisini çekmektedir (Galaz vd., 2015: 572).

Yeşil tahvil ihracında önemli olan dört kriter vardır (ICMA, 2017: 1). Bunlar tahvil ihracından elde edilen fonların kullanımının raporlanması, proje değerlendirme ve seçim sürecinin şeffaf bir şekilde yapılması, ihraççının fonların kullanımına ilişkin olarak yatırımcıları sürekli bilgilendirmesi, fonların yönetimine ilişkin yıllık raporların hazırlanması olarak ifade edilmektedir (Krupa ve Harvey, 2017: 925).

SONUÇ

Doğaya zarar veren alışkanlıklar ve davranışlar insanlık için gittikçe daha kötü sonuçlara neden olmaktadır. Toplumlarda çevre bilincinin artması ile birlikte doğayı koruyan projelerde daha fazla önem kazanmaya başlamaktadır. Bu tür projelerin finansmanı gittikçe finans sektörünün dikkatini çekmekte, bu amaca hizmet edecek yeni finansal araçlar geliştirilmesinin de önü açılmaktadır. Söz konusu alanda ortaya çıkan yeni finansal araçlardan birisi de yeşil tahvillerdir.

Sürdürülebilir finans açısından da oldukça önemli olan yeşil tahviller hem ulusal hem de uluslararası finans piyasalarında dikkat çeken bir finansal araçtır. Yeşil tahvil piyasası gittikçe büyüyen ve gelişen bir piyasadır. Gelecek dönemde oldukça ciddi bir büyüklüğe ulaşması beklenmektedir. Türkiye'de 2016 yılında ilk defa ihraç edilen yeşil tahvil piyasasında yeni bir ihraç gerçekleşmemiştir. Oysaki yenilenebilir enerji ve benzeri projelerin gerçekleştirilmesi açısından yeşil tahvil ihracı büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir finansın gerçekleştirilmesi adına Türkiye yeşil tahvil piyasasının oluşturulması ve gelişmesine yönelik gerekli düzenlemeleri yapmak zorundadır. Bu uygulamalar yapılmadığı takdirde Türkiye yeşil tahvil piyasasının dışına itilecektir.

Sürdürülebilir finansmanın özellikle yenilebilir enerji sektöründe uygulandığı düşünüldüğünde, yeşil tahviller daha da önem kazanmaktadır. Türkiye'nin enerji alanında dışa bağımlı olması nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı oldukça önemlidir. Ülkemiz yenilenebilir enerji kaynakları açısından güçlü bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirmesi enerjide ki dışa bağımlılığı azaltacak ve ülke bütçesine önemli katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla bu projelerin finansmanının ve yeşil tahvil ihracının önemi ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Mart 2018). Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023. Ankara.

Escarus (2016). İklimin Finansmanı Yeşil Tahviller/Karbon Fiyatlandırma, http://iklimekonomisi.org/uploads/rapor/6312613-turkce-escarus-insightsclimate-finance.pdf, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

Galaz, V. Johan, G. Fredrik, M. Björn, N. ve Cecilia, R. (2015). "Why Ecologists Should Care about Financial Markets", *Trends in Ecology & Evolution*, 30(10). 571-580.

ICMA - International Capital Market Association (2017), Green Bond Principles 2017, https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Green-Bonds/Green-Bonds-brochure-150616.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2019)

Jun, M. Christopher, K. Sean, K. ve Nicholas, P. (2016). "Green Bonds: Country Experiences, Barriers and Options", *G20 Green Finance Study Group Report*, http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/6_Green_Bonds_Country_ Experiences_ Barriers_ and_ Options. pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

Kanberoğlu. Z. ve Kara, O. (2016). "Finansal Sektör Gelişimi ve Sürdürülebilir Kalkınma

İlişkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 57, 309-318.

Kandır, S.Y. ve Yakar, S. (2017). "Yeşil Tahvil Piyasaları: Türkiye'de Yeşil Tahvil Piyasasının Geliştirilebilmesi İçin Öneriler", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, 159-175.

Kaya, Öner, E. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye'de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 75-94.

Krupa, J. ve Danny H. (2017). "Renewable Electricity Finance in The United States: A State-Of-The-Art Review", *Energy*, 135, 913-929.

Meng, A. Xiangrui, B. B. ve Diletta, G. (2017). "The Role of Exchanges in Accelerating The Growth of The Green Bond Market", *Climate Bonds Initiative*, https://www.climatebonds.net/files/files/RoleStock%20Exchanges.pdf (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

Volz, U. (2018). "Fostering Green Finance for Sustainable Development in Asia", *Asian Development Bank Institute Working Paper*, No: 814, Tokyo, Japan.

https://www.climatebonds.net/market/explaining-green-bonds (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

https://www.tskb.com.tr/tr/surdurulebilir-bankacilik/surdurulebilirligin-finansmani (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

https: //www.resimple.com.tr/sürdürülebilir-finans (Erişim Tarihi: 18.10.2019).

https://www.escarus.com/finans-sektoru-icin-surdurulebilirlik (Erişim Tarihi: 15/10/2019).

GÜNDEMDEKİ GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO)NUN DİJİTAL BAĞIMLILIKLA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FEAR OF MISSING OUT (FOMO) THE AGENDA AND DIGITAL ADDICTION

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BİRİCİK

Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Sinema ve Televizyon

Zuhal ERGÜN

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Temel İletişim Bilimleri

ÖZET

Teknolojik gelişmeler ve değişmeler, toplumsal hayatta siyasi, sosyal, ekonomik ve bireysel anlamda birçok değişikliği beraberinde getirirken, günümüzde bireylerin yaşam şekillerini ve iletişim kurma biçimlerinin de farklılaşmasına neden olmuştur. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve internetin de kitle iletişim araçlarına eklemlenmesiyle birlikte dijital medya kavramı ortaya çıkmıştır ve şu an yaşadığımız dijital çağda bireyin çevresini bu dijital medya kuşatmış durumdadır. Bu kuşatılmışlık içerisinde birey, gerçek yaşamdan daha fazla sanal ortamlarda vakit geçirmekte ve bu durumda özellikle Z kuşağı olarak adlandırılan 2000 sonrası doğumlu bireylerde dijital bağımlılığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Z kuşağı, dijital çağın içerisine doğmuş ve bu teknolojileri en çok kullanan ve dijital kültürün dilini, ana dili gibi konuşan kuşaktır. Bu bağımlılığa etki eden önemli unsurlardan biri de gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO)'dur. Gündemi takip etme ve orada yer alan içerikleri kaçırma korkusu ile kişiler her an sanal medyalara bağımlı olarak kalmakta ve dijital araçlar onların uzuvları haline dönüşmektedir. Bu çalışmada da gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO)'nun dijital bağımlılıkla ilişkisini incelemek amacıyla Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Sinema ve Televizyon bölümü 1. Sınıf öğrencilerine "Üniversite Öğrencileri İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği" ile "Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği" uygulanmıştır. Elde edilen verilen Spss paket programına yüklenmiş ve gerekli olan istatistik teknikleri uygulanmıştır. Bu bağlamda da FOMO korkusunun Z kuşağında dijital bağımlılığa ne derece etki ettiği ve aralarındaki ilişkinin varlığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gündem kaçırma korkusu, Z kuşağı, dijital medya

ABSTRACT

Technological developments and changes have brought about many changes in social, political, economic and individual terms they also have differentiated the ways of communicating and the ways of their life styles. With planning of the communication technologies and directing the mass media of the internet, the concept of digital media has emerged, and this digital media has surrounded the environment of the individual in the past digital age. In this encirclement, the individual spends more time in virtual environments than the real life, and in the meantime, there is the emergence of digital addiction among individuals born after 2000 called the Z generation. Generation Z was born into the digital age and by using these technologies, the language of digital is the generation in such languages as mother tongue. One of the important priorities affecting this addiction is the fear of missing out the agenda (FOMO). It remains dependent on virtual media about the fear of following the agenda and getting away from it, and digital tools become their existing limbs. In this study, Digital

Addiction/Dependence Scale and Fear of Missing Developments in Social Media Scale were applied to the first year students of Atatürk University the Faculty of Commuication, Radio, Cinema and Television Department in order to examine the relationship between FOMO and the digital addiction/dependence. The obtained Spss was loaded into the package program and the necessary statistical techniques were applied. In this context, it has been tried to reveal to what extend FOMO fear affects the digital dependence among the Z generation and the relationship between them.

Key Words: The fear of missing out the agenda, generation Z, Digital media

GİRİŞ

Dijital çağı yaşadığımız günümüzde teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin hızla yaygınlaşması toplumsal ve bireysel anlamda pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Gelişmelerin, iletişim teknolojilerine entegre edilen internet bağlantısı ile dijital medyayı ortaya çıkarması; toplulukları ve bireyleri birbirlerine daha çok yaklaştırarak küresel ağ topluluklarını meydana getirmiştir. McLuhan, gelişen ve değişen teknoloji ile birlikte, gelecekte ağ topluluklarının ortaya çıkacağını ve küresel ağ topluluğunun varlığına vurgu yapmıştır. Bu topluluk içerisinde insanların birbirleri ile iletişim kurmaları ve etkileşim içerisinde olmaları bağlantılılık durumunu gerçekleştirmiş ve her an haberdar olma, anında bilgiye ulaşma imkânlarını da beraberinde getirmiştir. Bilgiye ulaşma ve başkaları hakkında bilgi edinme aynı anda psikolojik süreçleri de beraberinde getirmektedir. Bireylerin, başkalarının paylaşımlarını ve gündemde neler olup bittiğini kaçırma ya da kaybetme korkusu onlarda bir tür kaygıya neden olmaktadır. Bu durumda sosyal medya gündemindeki gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO)'nun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda bu korku bireylerde bir tür bağımlılığa yol açmakta ve bunun sonucunda dijital bağımlılığa neden olmaktadır.

Günümüzde modern toplumlarda yeni bir teknolojik paradoksla bireyler karşı karşıya kalmaktadır. Bu paradoks, aile ve arkadaşlarla kolayca iletişim kurabilmek için üye olunan ve sürekli bağlantıda kalınan sosyal medya platformları ile ilgili bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Akıllı telefonların internet bağlantısı ile birlikte sürekli erişim olanağı sunması anlık bilgiye ulaşımını da kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyal çevre ile olan sürekli bağlantı durumu da olumsuz sonuçlarını da beraberinde getirmektedir. Bilgi paylaşmanın bu kadar kolay erişilebilir olması, bağlantının anlık olarak kesilmesinde bireylerde bir tür sosyal kaygıya ve korkuya neden olur. Bu kaygı ya da korkuya da FOMO denmektedir (Rompay, Wiesner,2017:9).

FOMO ya da kaçırma korkusu, başkalarının ödüllendirici deneyime sahip olabileceğini kaçırma korkusu olarak ya da diğerlerinin yaptıkları ile sürekli bağlantıda kalma arzusu olarak karakterize edilebilir. FOMO, ayrıca kişilerin sosyal etkileşim, yeni bir deneyim, karlı bir yatırım veya diğer tatmin edici olaylar için bir fırsatı kaçırabilecek zorlayıcı bir kaygıya yol açan pişmanlık korkusu olarak tanımlanabilir (Przybylski ve ark. 2013: 1841). Bu bağlamda bağımlılık üzerine çalışma yapan araştırmacılar; bu davranışı açıklayan psikolojik süreçlerin altında yatan anlamları bilmenin dijital medya kullanımını anlamak için faydalı olacağını öne sürmektedirler. Dijital medya çeşitli şekillerde kullanılabilir. Bu kullanım şekli iyi ya da kötü sonuçlar doğurabilir.

FOMO'daki kullanma şeklinin temelinde ise; kullanımın altında yatan süreç psikolojik bir mekanizmaya bağlıdır. FOMO'ya sahip olan bireyler sürekli sosyal medya kullanımı ile başkalarının paylaştıkları içerikleri anlık takip etmektedirler. FOMO'nun varoluşunun bireylerin yeterlilik ve ilgili olma gereksinimlerinin kendi psikolojik açıklıklarından kaynaklandığı ortaya koyulmaktadır. Bireylerin sürekli başkalarını takip etme ihtiyaçlarını karşılamanın yolunu sosyal medya kullanımı yoluyla gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Çünkü sosyal medya kullanımının dinamik doğası, kullanıcılara tutarlı bir bilgi kazanma akışı sağlar.

FOMO tamamen yeni bir kavram olmasa da, bu kavram üzerine yapılan araştırmalar ve tartışmalar teknolojinin özellikle sosyal medyanın yükselişi ile birlikte önemli ölçüde artmıştır. FOMO'nun bireylerin arkadaşları, aileleri ve hatta yabancıların yaşamları hakkında bilgi edinmelerini sağlayacak herhangi bir iletişim kanalıyla tarih boyunca var olduğu öne sürülmektedir. Geleneksel medyanın yükselişte olduğu dönemde insanlar bu bilgilere gazeteler, mektuplar, resimler ve yıllık tatil bültenleri gibi iletişim kanallarından edinmişlerdir. İnternet teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte ise insanlar bu ihtiyaçlarını günümüzde sosyal medya ağları üzerinden gerçekleştirmektedir.

Teknolojideki gelişmeler ve teknolojiye daha kolay erişim bilgi edinmeyi daha kolay hale getirirken aynı anda daha çok bağımlılık yaratmaya da başlamıştır. Bireyler bazı olaylar veya haberler hakkında bilgi sahibi olmak için haftalık veya günlük gazete okumak yerine seçtikleri dijital araçlarla (akıllı telefon, tablet, diz üstü bilgisayar) dijital ortamda bu bilgilere anında ulaşabilmektedirler. Bu bilgilere teknolojik araçlarla kolay erişim sayesinde başkalarının çevrimiçi hayatlarını kolayca gözlemleyebilmekte ve kendi hayatları ile karşılaştırmak için sürekli takip etme arzusu ile hareket etmektedirler.

FOMO, insanların bir sosyal gruba girme ihtiyacından kaynaklanmaktadır ve insanlığın var olduğu andan itibaren görülen eski bir davranış biçimidir (Beckers, 2014). Çünkü bireyler her zaman başkalarının hayatlarını merak etme ve takip etme isteğini içlerinde barındırırlar. Bu istek, günümüzde akıllı telefonlar gibi teknolojik araçlar aracılığıyla diğer insanlar hakkında bilgi akışı edinmemizi sağlar ve kalıcı bağlantı kurma durumu da bir tür bağımlılığa yol açar. Dijital araçlarla bağlantı koptuğu anda, bireylerin çevreleriyle ilgili bilgi akışı bozulur bu da birey de endişenin yani kaçırma korkusunun ortaya çıkmasına neden olur(Hermann, 2011; Przybylski, Murayama, De Haan ve Gladwell, 2013, akt: Rompay, V., Jong, D.,2017:9).

Dijital medya her ne kadar sosyal iletişim gereksinimlerini karşılama konusunda yarar sağlasa da, sürekli bilgi akışı, başkalarının paylaşımlarından haberdar olamama endişesini tetikleyebilir. Bu nedenle de sürekli çevrimiçi olma durumu ve sosyal medyayı sürekli kontrol etme dürtüsü bireylerde bağımlılığa yol açabilir. Sürekli takip etme ve bağlantıda kalma isteği, kişinin kendi mutsuzluk hissini, yalnızlık, can sıkıntısı ve memnuniyetsizlik gibi hoşuna gitmeyen psikolojik semptomlarından kaçınması haline gelebilir. Bu durumda sürekli dijital medyalara bağlı kalmayı ve dijital bağımlılığı ortaya çıkarabilir(Basioren, Hapsari,2018:231).

Dijital bağımlılık, teknoloji ile etkileşimi aşırı olan, dikkatini her şeyden önce dijital araçlara çeviren ve bu nedenle de sonuçta kullanıcının refahını olumsuz yönde etkileyen bir olguyu tanımlamak için kullanılır. Dijital bağımlılık, dijital çağdaki cihazlara gittikçe artan bir bağımlılık olarak da tanımlanmaktadır. Gündelik hayatta dijital teknolojilerin kullanımının sürekli arttığı ve bunlara bağımlı olma tehlikesinin belirgin bir olasılık olduğu bir çağda teknolojiye aşırı maruz kalma olasılığını vurgulamak için bu kavram kullanılır. Dijital bağımlılık terimi oldukça geniştir, ancak video oyunları, İnternet, sosyal medya, teknoloji ve diğer bağımlılıkları da içerir. Dijital bağımlılık, diğer birçok bağımlılık türü gibi aynı davranışsal temelde ele alınmaktadır. Teknolojik araçlardan uzak kalma fikri ya da durumu, bireylerin gündelik yaşamlarında sorunlara yol açacak bir noktaya varacak kadar tehlikeli olan bir bağımlılık ortaya çıkarmaktadır. Örneğin akıllı telefonunu unuttuğunda madde ve alkol bağımlılığının yoksunluk belirtileri gibi rahatsızlık ve endişe duyulmaya başlanmaktadır.(Vaghela, 2016).

Dijital bağımlılığın en çok görüldüğü kuşak 2000'lerden sonra doğan ve o teknoloji ile büyüyen Z kuşağıdır. Z kuşağının diğer adı ise dijital yerlilerdir. Dijital yerli kavramı, günümüz teknolojileri ile etrafları donatılmış bireylerin bu teknolojilere aşinalıkları ile tanımlanmaktadır. Geleneksel toplum yapısı teknolojik gelişmelerle değişmiş ve yeni bir kuşak ortaya çıkmıştır. Bu nesil, bu konu hakkında araştırma yapan araştırmacılar tarafından farklı kavramlarla tanımlanmaktadır. (Yılmaz, 2019:67). Z

kuşağı, net kuşağı, yeni binyılın öğrencileri ve dijital yerliler bu nesle verilen isimlerden bazılarıdır. Z kuşağı için, ev bilgisayarları ve internet, telefon kadar yaygınlaştığı için anlık mesajlaşma ortak bir iletişimdir ve net jenerasyonu diye de adlandırılan dijital yerliler sosyalleşme mekanizması olarak bu alanları kullanmaktadır. Yalnızca iletişim teknolojileri onlar için erişilebilir değil aynı anda birden fazla konuşmayı da destekleyebilen uygulamalardır. Gençlerin yüzde yetmişi irtibatta kalmak için iletişim teknolojilerini kullanmaktadır (Oblinger,2005:3).Bu teknolojilerle sürekli gündemi takip etme ve tanıdıkları bireylerin paylaşımlarından haberdar olmak için onlara bağımlı bir hayat sürdürmektedirler. Bu çalışmada, gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusunun en çok dijital teknolojileri kullanan ve onların uzuvları haline dönüşen dijital yerliler veya Z kuşağında daha belirgin olarak ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Zamanlarının büyük bir kısmını sosyal medya platformlarında geçiren bu kuşak, arkadaşlarının paylaşımlarını daha çok takip ederek, gündemden habersiz kalmamak için dijital araçlarla sürekli bağlantı halindedirler.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini 2000 sonrası doğumlu üniversite 1. Sınıf öğrencileri oluştururken, araştırmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma grubunu Atatürk Üniversitesi'nde 2019-2020 güz yarıyılında İletişim Fakültesinin; Radyo Sinema ve Televizyon bölümünün 1. sınıfında öğrenim gören 33 kadın ve 58 erkek olmak üzere toplam 91 öğrenci oluşturmaktadır. Anket amaçlı örnekleme yöntemi ile Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesindeki öğrenciler ile yüz yüze görüşme yapılarak anketin doldurulması istenmiştir. Katılımcıların cinsiyet, öğrenim şekli, üyeliği bulunan sosyal medya hesabı, günde sosyal medyada kaldığı süre ve sosyal medyayı günlük kontrol etme sıklığı değişkenlerine göre frekans dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo. 1 Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	**N**	**%**	**Günlük sosyal medyada vakit geçirme**	**N**	**%**
Kadın	33	36,3	1-2 saat	26	28,6
Erkek	58	63,7	3-4 saat	39	42,8
Öğrenim	**N**	**%**	5-6 saat	19	20,9
Örgün	65	71,4	7 saat ve üzeri	7	7,7
II. Öğretim	26	28,6	**Üyeliği Bulunan Sosyal Medya Hesabı**	**N**	**%**
Sosyal medya kontrol sıklığı	**N**	**%**	1-2	41	45,0
Her saat	26	28,6	3-4	36	39,6
Her gün	52	57,1	5-6	9	9,9
Gün Aşırı	13	14,3	7 ve üzeri	5	5,5
			Toplam	**91**	**100**

Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin dağılımlarına bakıldığında 33 kişi ile % 36,3'ünün kadın; 58 kişi ile % 63,7'sinin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların öğrenim şekillerine ilişkin dağılımlarına bakıldığında 65 kişi ile % 71,4'ünün örgün öğretim, 26 kişi ile % 28,6'sının II. öğretim öğrencisi olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal medya günlük kontrol sıklığına ilişkin dağılımlarına bakıldığında; 26 kişi ile % 28,6'sının her saat, 52 kişi ile % 57,1'inin her gün ve 13 kişi ile % 14,3'ünün gün aşırı cevabını verdikleri görülmektedir. Günlük sosyal medyada vakit geçirme sıklığına ilişkin dağılımlarına bakıldığında; 26 kişi ile %28,6'sının 1-2 saat, 39 kişi ile % 42,8 inin 3-4 saat, 19 kişi ile % 20,9'unun 5-6 saat ve 7 kişi ile % 7,7'sinin 7 saat ve üzeri cevabını verdikleri görülmektedir. Katılımcıların üyelikleri bulunan sosyal medya hesabı sayılarına ilişkin dağılımlarına bakıldığında ise; 41 kişi ile %45'inin 1-2, 36 kişi ile %39,6'sının 3-4, 9 kişi ile % 9,9'unun 5-6 ve 5 kişi ile % 5,5'inin 7 ve üzeri sayıda sosyal medya hesaplarının oldukları görülmektedir.

Veri Toplama Araçları: "Üniversite Öğrencileri İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği" (DBÖ), Kesici ve Tunç (2018) tarafından geliştirilmiş olup beşli likert tipinde beş alt boyutlu (aşırı kullanım, nüksetme, hayatın akışını engelleme, duygu durumu ve bırakamama) ve 19 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçekte tersten puanlandırma olmayıp katılımcıların ölçekteki ifadelere katılım şiddeti, Kesinlikle Katılıyorum'dan Kesinlikle Katılmıyorum'a doğrudur. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe bireylerin dijital bağımlılık düzeyleri de artmaktadır.

"Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği" (GKKÖ) ise Przybylski ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen, Gökler ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenirliği yapılan beşli likert tipinde ve 10 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçekte yer alan her madde 1- 5 puan (1=hiç doğru değildir, 5=aşırı şekilde doğrudur) arasında puanlandırılmaktadır. Ölçekten alınan puan arttıkça bireyin gelişmeleri kaçırma korkusunun olma olasılığı artmaktadır.

Verilerin Analizi: Verilerin analizinde bilgisayar ortamında SPSS 20 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans analizi; değişkenlerin arasında anlamlı bir fark olup olmadığını değerlendirmek için bağımsız gruplar için t-testi uygulanmıştır. DBÖ ile GKKÖ arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Tablo. 2. Katılımcıların GKKÖ'den Aldığı Puanlara İlişkin Bilgiler

Madde	N	Range	Min	Max	Ortalama
1. madde	91	4	1	5	2,13
2. madde	91	4	1	5	1,95
3. madde	91	4	1	5	2,16
4. madde	91	4	1	5	2,17
5. madde	91	4	1	5	3,02
6. madde	91	4	1	5	3,26
7. madde	91	4	1	5	2,95
8. madde	91	4	1	5	2,24
9. madde	91	4	1	5	3,78
10. madde	91	4	1	5	2,72
Ölçek Toplam	91	36	11	46	26,30

Tablo 2 incelendiğinde; katılımcıların GKKÖ'den aldığı minimum puan 11, maksimum puan ise 46'dır. 91 öğrencinin GKKÖ'den aldığı puanların ortalaması 26.30'dur. Bu sonuca göre çalışmaya katılan öğrencilerin gelişmeleri kaçırma korkusu düzeylerinin orta seviyede olduğu yorumunda bulunulabilir. Maddeler incelendiğinde 6. maddenin (Bazen neler olup bittiğini takip etmek için fazla zaman harcayıp harcamadığımı merak ederim) ve 9. maddenin (Planlanmış bir toplantıyı kaçırmak canımı sıkar.) ortalamasının sırasıyla 3.26 ve 3,78 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin GKKÖ'den aldıkları puanların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Bağımsız Örneklemler T-Testi (Independent Samples T-Test) gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. GKKÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

ÖLÇEK	Cinsiyet	N	Ort.	Ss.	t	P(sig.)
GKKÖ	Kadın	33	2,80	,731	1,463	,527
	Erkek	58	2,54	,848		

*: p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde ölçekten alınan puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılmasında, gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Genel ortalamalara bakıldığında ise, kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha yüksek gelişmeleri kaçırma korkusu ortalamasına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo. 4. Katılımcıların DBÖ'nün Boyutlarından Aldığı Puanlara İlişkin Bilgiler

Boyut	N	Madde Sayısı	Range	Min	Max	Ort.
Aşırı Kullanım	91	5	16	1	4,2	2,57
Nüksetme	91	3	15	1	5,0	2,53
Hayatın Akışını Engelleme	91	4	20	1	5,0	2,45
Duygu Durumu	91	4	20	1	5,0	2,46
Bırakamama	91	3	15	1	5,0	3,20

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin DBÖ'den aldıkları puanların ortalamasının Aşırı Kullanım boyutunda 2,57, Nüksetme boyutunda 2,53, Hayatın Akışını Engelleme boyutunda 2,45, Duygu Durumu boyutunda 2,46 ve bırakamama boyutunda 3,20 olduğu görülmektedir. Boyutlardan elde edilen ortalamalar dikkate alındığında, bu bulgulara göre öğrencilerin dijital bağımlılık ölçeğinden "bırakamama" alt boyutunda en fazla ortalamaya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 5. DBÖ'nün Boyutlarından Alınan Puanların Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

*:

Alt Boyutlar	Öğretim Şekli	N	Ort.	Ss.	T	P(sig.)
Aşırı Kullanım	Kadın	33	2,58	,863	,097	,496
	Erkek	58	2,56	,915		
Nüksetme	Kadın	33	2,70	1,162	1,077	,591
	Erkek	58	2,44	1,105		
Hayatın Akışını Engelleme	Kadın	33	2,63	1,116	1,226	,538
	Erkek	58	2,34	1,075		
Duygu Durumu	Kadın	33	2,91	,919	3,756	**,000**
	Erkek	58	2,20	,835		
Bırakamama	Kadın	33	3,34	,998	,908	,425
	Erkek	58	3,12	1,190		

p<0,05

Tablo 5 incelendiğinde çalışmaya katılanların cinsiyetine göre dijital bağımlılık ölçeği alt boyutlarının karşılaştırılmasında; duygu durumu alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre; kadın öğrencilerin, erkek öğrencilerine oranla duygu durumu alt boyutunda daha yüksek dijital bağımlılık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca genel ortalamalara bakıldığında; tüm alt

boyutlarda kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla dijital bağımlılık düzey alt boyut puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. DBÖ'nün Boyutları ve GKKÖ Arasındaki Korelasyon

Dijital Bağımlılık ve Alt Boyutları	Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği			
	N	R	P	
Aşırı Kullanım	91	,530	,000	Anlamlı
Nüksetme	91	,460	,000	Anlamlı
Hayatın Akışını Engelleme	91	,135	,202	Anlamsız
Duygu Durumu	91	,374	,000	Anlamlı
Bırakamama	91	,495	,000	Anlamlı

Tablo 6 incelendiğinde; araştırma grubunun dijital bağımlılık alt boyutları ile sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bireylerin, arkadaşları ve başkalarının ne yaptığı, nasıl paylaşımlarda bulunduğu ile ilgili bağlantıda kalma isteği olarak ve bunu kaçırdığı zaman yaşanan sosyal kaygı olan FOMO, sosyal paylaşım sitelerinin yaygınlaşması ile daha fazla ortaya çıkan ve literatürde yer alan yeni bir kavramdır. Sürekli bu kaygıyı yaşayan ya da yaşamak istemeyen bireyler sürekli dijital araçlara bağımlı kalmakta, bu durumda dijital bağımlılığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dijital kültürün yerlileri olan Z kuşağının bu anlamda en fazla kullanım yapan ve takipte kalan bireyler olduğu göz önünde bulundurularak, gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusu ve dijital bağımlılıkları ile arasındaki ilişkileri incelenmiştir.

Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma ölçeğine göre 46 katılımcı kesinlikle doğru ve 36 kişi de doğru şeklinde cevap verirken, 11 katılımcı kesinlikle doğru değil şeklinde cevap vermiştir. Bu sonuca göre katılımcıların % 85.4 'ü gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusu yaşamaktadır. Bu korku düzeylerinin cinsiyet faktörüne göre dağılımına bakıldığında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Her ne kadar bu oran kadınlarda 0, 36 seviyesinde yüksek olsa da cinsiyetin bu anlamda belirleyici bir faktör olmadığı tespit edilmiştir.

Dijital Bağımlılık ölçeğine bakıldığında ise Aşırı kullanım, Nüksetme, Hayatın akışını engelleme, Duygu durumu ve Bırakamama gibi beş alt boyut belirlenmiştir. Ortalaması en yüksek olarak tespit edilen boyut Bırakamama boyutudur. Bunu sırasıyla Aşırı kullanım, nüksetme, duygu durumu ve hayatın akışını engelleme izlemektedir. Bu bağlamda ölçeğin Bırakamama boyutuna göre, katılımcılar dijital araçlarının bozulması ve ya kaybolmasından huzursuz olduklarını ifade etmekte,

kısa süreliğine bile olsa evden ayrıldıklarında telefon, tablet gibi dijital araçları yanlarına almakta, hatta bu dijital araçları yatarken yanlarında bulundurmaktadır.

Katılımcılar yemek yerken, bir işle uğraşırken, dikkat gerektiren işleri yaparken ve sosyal ortamlarda arkadaşları ile vakit geçirirken bile dijital araçlarla meşgul olduklarını ifade etmiş, dijital araçları amacı dışında "aşırı kullandıklarını" söylemişlerdir.

Nüksetme boyutunda verilen cevaplara göre; katılımcılar dijital araçları kullanım süresi konusunda kendilerini kontrol edememekte ve harcanan zamanı azaltamadıklarından dijital bağımlılık göstermektedirler.

Duygu durumu boyutunda sorulan sorulara alınan cevaplarda katılımcıların dijital araçlarla bağlantılarının kesilmesi halinde genellikle mutsuz ve sinirli hissettikleri belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında bir diğer alt boyut olan hayatın akışını engelleme boyutunda sorulan sorulara verilen cevaplara göre katılımcılar, dijital araçların sorumluluklarını yerine getirmede engel teşkil etmediğini, üretkenliklerini azaltmadığını düşünmektedirler. Katılımcılara göre dijital araçlarla çok vakit geçirmek çevrede olup bitenlerden haberdar olmalarına engel olmamaktadır.

Çalışma kapsamında belirlenen dijital bağımlılık alt boyutları ile sosyal medyada gelişmeleri kaçırma düzeyleri arasında pozitif düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken, Hayatın akışını engelleme boyutu ile bu korku düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır.

Cinsiyet değişkeni bağlamında elde alındığında, dijital bağımlılık ölçeğinin tüm alt boyutlarında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha yüksek puana sahip oldukları görülmektedir. Bu farkın en yüksek olduğu boyut duygu durumu boyutunda gözlenmektedir. Buna göre kadınlar dijital araçlardan ayrı kaldıklarında erkeklere oranla daha mutsuz hissetmektedirler. Çalışmada uygulanan ve korelasyon bağlantısı yapılan ölçeklere göre gündemdeki gelişmeleri kaçırma korkusu ile dijital bağımlılık arasında bir ilişki olduğu ve kadın öğrencilerde bu durumun daha fazla ortaya çıktığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Abel, J., P., Nut, B, Burr, S., C., Social Media and the Fear of Missing Out: Scale Development and Assessment, USA, Journal of Business & Economics Research – First Quarter 2016 Volume 14, Number 1.

Basiroen, V., J., Hapsari, A., (2018). "Creatıng An Awareness Campaıgn Agaınst The Fomo Phenomenon in Young Adults' Socıal Medıa Usage", https://www.researchgate.net/publication/331117732_Creating_an_Awareness_Campaign_Against_the_Fomo_Phenomenon_in_Young_Adults'_Social_Media_Usage adresinden 30.09..2019 tarihinde erişilmiştir.

Franchina, V., Abeele, M.V, Rooij, A., Marez, G., (2018). "Fear of Missing Out as a Predictor of Problematic Social Media Use and Phubbing Behavior among Flemish Adolescents", 1-18, International Journal of Environmental Research and Public Health — Open Access Journal.

Gökler,M. E., Aydın, R., Ünal, E., Metintaş, S., (2016). Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğinin Türkçe Sürümünün Geçerlilik Ve Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi, Anadolu Psikiyatri Dergisi 2016; 17(Ek.1):53-59.

Kesici, A., Tunç, F. N., (2018). The Development of the Digital Addiction Scale for the University Students: Reliability and Validity Study, Universal Journal of Educational Research 6(1): 91-98.

Oblinger,D. Oblinger, J.,James, L., ve Lippicont, J.K., (2005). "Educating the Net Generation", Brockport Bookshelf. 272.

Przybylski, K., A., Murayama, K., DeHaan, C.R., Gladwell, V., (2013). Motivational, Emotional, And Behavioral Correlates Of Fear Of Missing Out, Computers in Human Behavior 29 (2013) 1841–1848.

Vaghela, S. P. (2016). "Dıgıtal Addıctıon: An Epıdemıc Of Dıgıtal World -An Artıcle On Dıgıtal Addıctıon Among Generatıon D" Natıonal Conference On Managıng Busıness Through Dıgıtal Marketıng In The Globalızed Era, At Gujarat, Volume: 1.

Wiesner, L., (2017). Fighting FOMO A study on implications for solving the phenomenon of the Fear of Missing Out, Master thesis by BSc, University of Twente.

Yılmaz, A. (2019). Dijital Ortamlarda Mahremiyet, Erzurum: Zafer Form Ofset Yayınevi.

SİYASAL İLETİŞİMDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR: YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN SİYASAL İLETİŞİMDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

CURRENT APPROACHES IN POLITICAL COMMUNICATION: AN EVALUATION ON THE RULE OF NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN POLITICAL COMMUNİCATİONS

Dr.Öğr.Üyesi Fatih DEĞİRMENCİ
Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ÖZET
Siyasal iletişim sosyal bilimlerin, özelde de siyaset ve iletişim bilimlerinin yoğun olarak ilgilendiği alanlardan biridir. Disiplinler arası bir alan olması, siyasal iletişime yönelik ilginin artmasına ve çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte demokrasilerin olmazsa olmaz koşullarından biri olan seçim faaliyetleri ve bu faaliyetler kapsamındaki kampanyalar, siyasal iletişimin pratik boyutta da gelişmesinin önünü açmıştır.
Siyasal iletişim; siyaset ve iletişim gibi son derece kapsamlı iki disiplinin kesişim noktaları içerisinde değerlendirilen bilimsel bir alandır. Bu bağlamda siyasal iletişim de son derece zengin ve kapsamlı bir araştırma alanına sahiptir. En genel anlamda siyaset kurumu ve halk arasında siyasal mahiyetteki mesajların dolaşımı olarak değerlendirilebilecek siyasal iletişimde söz konusu mesaj alışverişinin büyük ölçüde medya dolayımıyla gerçekleştiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla siyasal iletişim en genel anlamıyla siyasetçiler, medya ve kamuoyu gibi belli başlı aktörler arasındaki söylem alışverişi olarak tanımlanabilmektedir. Böylesi bir tanımlama siyasal iletişimin oldukça geniş olan teorik boyutuna vurgu yapmaktadır.
Siyasal iletişim alanının teorik zenginliğinin yanısıra günümüzde ağırlıklı olarak pratik boyutuyla da gündemde olduğu bilinmektedir. Siyasal iletişimin pratik boyutta ön plana çıkmasında kuşkusuz seçimlere yönelik kampanya faaliyetleri belirleyici olmuştur. Bu çerçevede siyasal iletişimi, siyasal parti veya adayların kamuoyunda bilinirliklerini artırma ve nihayetinde seçilebilme amacına yönelik olarak iletişim tekniklerini kullanmaları şeklinde tanımlayan yaklaşımlar da yağın bir biçimde gündemdedir.
Siyasal kampanyalar, özellikle seçim dönemleri öncesinde tüm siyasal parti ve adayların yürütmeye çalıştıkları bütüncül iletişim etkinlikleri şeklinde kendini göstermektedir. Söz konusu kampanyalarda medya belirleyici bir konumda olup koşullar ve amaçlar çerçevesinde medyanın doğru ve etkin kullanımı kampanya başarısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Siyasal kampanyaların ortaya çıkışından günümüze kadar geleneksel iletişim araç ve mecraları etkin bir biçimde kullanılagelmektedir. Bununla yanısıra internetin toplumda yaygın bir biçimde kullanılmaya başlamasıyla birlikte siyasal kampanyalarda kullanılan mecralar içerisinde yeni iletişim teknolojileri konvansiyonel medya araçlarına nazaran daha fazla ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede bu çalışmada yeni iletişim teknolojilerinin siyasal iletişimdeki rolü ile ilgili genel belirlemelere ve spesifik değerlendirmelere yer verilecektir.
Anahtar Kelimeler: Siyasal iletişim, Siyasal kampanyalar, Yeni iletişim teknolojileri.

ABSTRACT

Political communication is one of the areas where social sciences and especially the political and communication sciences are particularly interested. The fact that it is an interdisciplinary field prepared the ground for the increase and diversification of interest in political communication.. However, election activities and campaigns within the scope of these activities, which are one of the indispensable conditions of democracies, paved the way for the development of political communication in a practical dimension.

Political communication; It is a scientific field which is evaluated within the intersection of two disciplines such as politics and communication. In this context, political communication has a rich and comprehensive field of research. It is a well-known fact that the exchange of messages in political communication, which can be regarded as the circulation of political messages between the political institution and the people in the most general sense, takes place mostly through the media. Therefore, political communication can be defined as the exchange of discourse among the main actors such as politicians, media and public in the most general sense. Such a definition emphasizes the broad theoretical dimension of political communication.

Besides the theoretical richness of the field of political communication, it is known that it is still on the agenda with its practical dimension. The campaign activities aimed at elections have undoubtedly been the determining factor in the political communication. Within this framework, the approaches that define political communication as the use of communication techniques in order to increase the awareness of political parties or candidates in public and ultimately to be elected are also on the agenda. Political campaigns are manifested in the form of holistic communication activities that all political parties and candidates try to conduct, especially before the election periods. Media has a decisive role in these campaigns and the correct and effective use of the media in terms of conditions and objectives has a decisive impact on campaign success. Since the emergence of political campaigns, traditional communication tools and media have been used effectively. In addition, with the widespread use of the Internet in society, new communication technologies have gained more weight than the conventional media in the media used in political campaigns. In this context, this study will include general determinations and specific evaluations about the rule of new communication technologies in political communication.

Keywords: Political communication, Political campaigns, New communication technologies.

GİRİŞ

Siyasal iletişim konusu özellikle iletişim çalışmaları içerisinde son derece önemli ve zengin bir içeriğe sahiptir. Siyaset gibi son derece geniş bir kapsama sahip bir disiplinle doğrudan ilgisi olması ve iletişimsel süreçlerin belirli bir boyutuna odaklanıyor olması yönüyle siyasal iletişim gerek akademik literatürde gerekse de pratikte gün geçtikçe artan bir ilgi görmektedir.

Disaplinlerarası bir alan olmasının yanısıra demokratik meşruiyetin de elzem bir yönünü oluşturması siyasal iletişimin öneminin artmasına neden olan faktörler içerisindedir. En yalın haliyle demokrasinin temel sacayaklarından birinin serbest ve eşit oy prensibi olması siyasal iktidarın oluşumunda seçim mekanizmasının işlerliğini zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte seçimlerin mevcudiyetinin, bir rejimi 'demokratik' olarak nitelemek için yeterli olmadığı göz ardı edilmemelidir. Usulüne uygun bir şekilde gerçekleştirilen seçimler, demokrasinin biçimsel anlamda varlığına işaret etse de, daha genel anlamda temel hak ve özgürlüklerin teminat altında bulundurulması gibi kimi gereklilikler demokratik rejimlerin olmazsa olmaz yönleri içerisindedir.

Halkın yönetimde söz sahibi olmasında seçimler öncelikli bir konumda bulunsa da çoğulcu demokrasinin bir gereği olarak toplumu oluşturan farklı kesimlerin dikkate alınması, iktidarın meşruiyeti açısından son derece önemli bir gerekliliktir. Buna paralel olarak farklı görüş ve düşüncedeki yurttaşlar arasında özgür tartışma, uzlaşma ve müzakere ortamlarının varlığı ve işlerliği de demokratik meşruiyeti güçlendirebilecek unsurlardandır. Siyasal iletişim tam de bu noktada politik

içerikli mesajların ilgili aktörler arasında dolaşımı olarak ifade edilebilecek bir alandır. Bu anlamda siyasal iletişimi seçim dönemlerinde parti ve adayların birbirleriyle ve seçmen gruplarıyla etkileşime girme pratikleri olarak değerlendirmek kavramın sadece belirli bir yönünü ön plana çıkarmaktadır. Siyasal kampanya faaliyetleri her ne kadar günümüzde siyasal iletişim çalışmalarının belirgin bir boyutunu oluşturuyor olsa da teoride ve pratikte siyasal iletişimin çok daha geniş bir kapsamının olduğu göz ardı edilmemelidir.

Siyasal iletişimde medyanın rolü, politik mesajların taraflar arasında iletiminde bir aracı mecra olmakla sınırlı kalmayıp söz konusu iletişimin mahiyeti üzerinde de belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede siyasal iletişim kapsamındaki etkinlikler bağlamında konvansiyonel medya araçlarının kullanımı ile günümüzde geniş bir etki ve yaygınlık seviyesine erişmiş bulunan yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı ortamlar arasında göz ardı edilemeyecek bir nitelik farkı bulunmaktadır. Bu anlamda yeni iletişim teknolojilerinin siyasal iletişimdeki rolünün irdelenmesi, siyasal iletişimdeki güncel yaklaşımları değerlendirmeye katkı sunabilecektir.

SİYASAL İLETİŞİMİN KAPSAMI

Akademik alanda ve siyasal yaşamda gün geçtikçe popüler bir hale gelmekte olan siyasal iletişimin mahiyetini anlayabilmek için başta siyaset ve iletişim olmak üzere birçok disiplinin bilgi birikimini dikkate almak gerekir. Bu durum siyasal iletişimin disiplinlerarası akademik bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla siyasal iletişimin bütünlüklü bir tanımını yapmak son derece güçleşmekte, mevcut tanımlamalar, çoğunlukla kavramın belirli bir boyutunu ön plana çıkaracak biçimde şekillenmektedir. Bu bağlamda siyasal iletişime dair geliştirilen tanımlama girişimlerinin önemli bir kısmının II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde sosyal bilimlerde popüler bir hale gelen Davranışsalcı Teori çerçevesinde biçimlendiği görülmektedir.

Sosyal bilimlerde ve özel olarak siyaset biliminde Davranışçı Ekol olarak nitelenen yaklaşım ABD'de ortaya çıkmış ve doğa bilimlerinden esinlenen 'bilimsellik' yöneliminin sosyal bilimlere de uygulanabileceği iddiası ve bunun yanısıra bireylerin davranış ve eylemlerinin temel analiz birimi olarak belirlenmesi anlayışına dayanmıştır (Taşkın, 2014: 43). Siyaset felsefesinin kadim geleneğini ve birikimini 'bilimsel' olmamakla itham eden bu ekol, 1960'lardan itibaren belirginleşen anti-pozitivist ve eleştirel yaklaşımlar çerçevesindeki siyaset teorisi anlayışı tarafından son derece kapsamlı bir biçimde kritize edilmiş ve sosyal bilimlerin kendine has doğasının 'pür bilimsel' ve davranışçı bir yaklaşımla kavranamayacak mahiyette olduğu gösterilmiştir.

Davranışçı ekolün siyaset olgusunu büyük ölçüde rasyonel insan davranışı üzerinden açıklama girişimlerinin bir sonucu olarak siyaset biliminde 'siyasal toplumsallaşma' ve 'seçmen davranışları' en önemli inceleme konuları arasına girmiştir. Bu doğrultuda biçimlenen siyasal iletişim çalışmalarında da benzer biçimde 'seçmen ikna paradigmaları' yaygın bir kabul görmüş ve siyasal iletişime yönelik tanımlamalar çoğunlukla bu minvalde şekillenmiştir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek tanımlamalar siyasal iletişimi büyük ölçüde siyasal rekabette olan aktörlerin hedef kitlenin (seçmenlerin) siyasal davranışlarını yönlendirebilmek adına gerçekleştirdikleri iletişim etkinlikleri olarak nitelemektedir. Siyasal iletişimle ilgili olarak Uslu (1996 :790) tarafından yapılan; "bir siyasal görüş ya da organın etkinlikte bulunduğu siyasal sistem içerisinde kamuoyu güvenini ve desteğini sağlamak –dolayısıyla iktidar olabilmek için- zaman ve konjonktür gereklerine göre reklam, propaganda ve halkla ilişkiler tekniklerinden yaralanarak sürekli bir biçimde gerçekleştirdiği tek ve/veya çift yönlü iletişim çabaları" biçimindeki tanım bu söz konusu yaklaşıma örnek gösterilebilir. Benzer şekilde Aziz (2017: 3) tarafından yapılan "siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, politikalarını belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları" tanımlaması bu kapsamda değerlendirilebilir.

Siyasal iletişim olgusunu daha kapsamlı biçimde betimlemede Wolton'un (1991: 52) ifadesiyle politikacı, medya ve kamuoyu arasındaki söylemlerin mübadele alanı olarak tanımlama biçimi

oldukça geniş bir çerçeve sunmaktadır. Bu tanım söz konusu aktörlerin karşılıklı etkileşimlerinde, çatışmacı, uzlaşmacı ve kesintisiz bir sürece vurgu yapmaktadır. Siyasal iletişimi; "siyasal arenada birbirini anlama ve anlatma biçimi" (Kentel, 1991: 41) olarak tanımlama kısa ama geniş bir kapsama alanına işaret etmektedir. Siyasetin toplum yaşamında ortaya çıkabilecek hemen her tür olay ve olguyu kapsamına alması, bunun yanısıra iletişimin bireysel ve toplumsal yaşamın kurucu ögesi olması gerçeği siyasal iletişime dair yapılacak tanımlamaların da kuşatıcı olmasını gerektirmektedir. Bu noktada siyasal iletişime dair; "bir politik toplulukta, birbirleriyle gerilim içinde bulunan farklı görüşlerin, düşüncelerin, inanma ve eylem tarzlarının taraflar arasındaki dolaşımıyla oluşan ya da oluşabilecek olan ortak aklın ve dayanışma örüntülerinin biçimlendirilmesi"(Köker, 2007: 17-18) biçimindeki tanım oldukça geniş ve işlevsel bir perspektif sunmaktadır.

YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE SİYASAL İLETİŞİM

Siyasal iletişimi politik içerikli mesajların toplumda ve ilgili aktörler arasında dolaşımı olarak değerlendiren bakış açısında medyanın kuşkusuz önemli bir yeri vardır. Nitekim basının ortaya çıkması ve gelişim süreçlerinde kimi zaman potansiyel kimi zaman aktüel bir biçimde taşıdığı siyasal işlevi, her dönem mevcut olmuş ve önemli bir tartışma konusu olagelmiştir.

Basının ve daha genel anlamda medyanın siyasal iletişim açısından oynadığı rol, günümüzde rasyonel ve eleştirel bir kamuoyu oluşumunu sağlamaktan ziyade politikacıların seçmen kitlelerini etkilemek üzere kullandıkları bir mecra konumuna indirgenmiş görünümdedir. Bu anlamda günümüz medyasının en önemli boyutunu oluşturan yeni iletişim teknolojilerinin de siyasal iletişim açısından taşıdığı değer, büyük ölçüde siyasal kampanya faaliyetleri kapsamında geniş kitlelere hızlı ve etkin bir biçimde ulaşmayı temin etmesi imkânıyla sınırlandırılmış durumdadır.

Siyasal iletişimin temel aktörlerinden biri olarak kabul edilen medyanın büyük ölçüde siyasal kampanyalarda politikacılar için işlevsel bir mecra olarak görülmesi, eleştirel bir kamuoyu ve çoğulcu bir demokratik toplum oluşumuna katkı verme potansiyelinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Böylesi bir kısıtlamayı aşmak üzere yeni iletişim teknolojilerinin medya ortamı için sağladığı olanakların pozitif anlamda dönüştürücü bir potansiyel taşıdığına yönelik iyimser yaklaşımlar gelişmiştir.

Günümüzdeki anlamıyla kitle medyasının ilk örneği olarak gazetelerin gelişim sürecinde toplumu politik meselelere yaklaştırma ve kamuoyu oluşumuna katkı sağlama gibi etkileri dönemsel olarak belirgin bir nitelik taşımıştır. Söz konusu etki, Batı Avrupa'da özellikle 18. yüzyılın sonlarında kahvehaneler, okuma ve sohbet odaları, salonlar ve benzeri kamusal ortamlarda politik ve eleştirel bir kamusal topluluğun oluşumuna zemin hazırlamıştır. Habermas'ın deyimiyle (2003: 90) devletten ve özel çıkardan bağımsız kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahısların oluşturduğu bir forum/müzakere ortamı olarak biçimlenen kamusal alanlar, devlet erkinin kamuoyu tarafından meşrulaşmaya zorlandığı bir işlevsellik taşımıştır. Demokrasinin gelişimi açısından idealize edilen bu kamusallık anlayışı, kapitalizmin gelişmesi ve basının politik işlevinin sönükleşerek ticari bir müessese haline gelmesine paralel bir biçimde yapısal bir dönüşüme uğramıştır.

Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı kimi sanal ortamların Habermas'çı anlamda yeni kamusal alanların oluşumuna imkân verebileceği anlayışı, bahsi geçen iyimser yaklaşımların en bilindik iddiasıdır. İdeal kamusal alanın ayırt edici vasfı, farklı toplumsal kesimlerin ayrıcalıksız bir şekilde kamusal müzakerelere eşit biçimde katılabilmeleri ve (idari güce dönüşebilecek) söylemsel gücü oluşturabilmeleri ekseninde tanımlanmaktadır. Tam da bu noktada yeni iletişim teknolojileriyle gelen çeşitli platformlar aracılığıyla zengin müzakere ortamlarının ve eleştirel kamusal toplulukların yeniden oluşabileceği öne sürülmektedir. Bu anlayış, yeni iletişim teknolojilerinin geleneksel medyadaki klasik zaman ve mekân sınırlılıklarını aşabilecek bir yapıda olmasını önemli bir imkân olarak değerlendirmektedir. Bunun yanısıra toplumsal ve politik meselelerle ilgili olarak gerek duyulan enformasyona ulaşmada internetin sunduğu fırsatlar, erişim kolaylığı, interaktif ve etkileşimci yapısı yeni iletişim teknolojilerinin siyasal iletişim için sağlayabileceği olanaklar

kapsamında ön plana çıkarılan argümanlardandır. Bu ve benzeri olanaklar sayesinde yurttaşların gerek birbirleriyle gerekse de siyasal sistemle güçlü bağlar oluşturabileceği, kendini ifade edebilme ve siyasal etkileşimin kolaylaşarak ulusal ve küresel çapta kamuoyu oluşturma potansiyelinin güçleneceği vurgulanmaktadır. Söz konusu yaklaşım; 2010 yılında Tunus'ta başlayıp kısa sürede birçok Orta Doğu ülkesine yayılan 'Arap Baharı', 2011'de ABD'de ortaya çıkan 'Wall Street'i İşgal Et' ve ülkemizde 2013 yılında meydana gelen 'Taksim Gezi Parkı Eylemleri' gibi birçok toplumsal hareketin kısa sürede örgütlenmesi ve geniş kesimlere ulaşmasında yeni iletişim teknolojilerinin belirleyici bir misyon üstlendiğini vurgulamaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin siyasal iletişime dair önemli bir potansiyeli olduğunu iddia eden iyimser bakış açısı; 'dijital demokrasi' 'elektronik demokrasi', 'siber demokrasi' gibi yeni tanımlamalarla politik yaşamın güçlenebileceği iddiasındadır. Yeni iletişim teknolojilerinin politik yaşam ve siyasal iletişim açısından ciddi avantajlar içerdiğini savunan iyimser yaklaşımların yanısıra söz konusu gelişmelere kuşkuyla ve eleştirel bir şekilde yaklaşan bakış açıları da mevcuttur. Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı avantajların yanısıra birçok dezavantajının da olduğunu öne süren bu yaklaşımlar bu yöndeki teknolojilerin doğasıyla ilgili problemli noktalara dikkat çekmektedir. Yeni iletişim teknolojilerine zemin hazırlayan internetin ortaya çıkış mantığı ve mülkiyet yapısına dair konular, dikkat çekilen önemli sorun odaklarının başında gelmektedir. Nitekim bir medya ortamı olarak görülen internetin ortaya çıkışı (basının ortaya çıkış mantığından bir hayli farklı olarak) askeri bir gerekçeye dayanmaktadır. Dahası bu teknoloji ve sunduğu olanakların mülkiyeti belirli güç odaklarının kontrolündedir. Bu durum, söz konusu teknolojilerin, denetim ve gözetim mekanizmalarını güçlendirici bir biçimde gelişmesine olanak vermektedir. Bunun yanısıra yeni iletişim teknolojilerine erişim ve bunları kullanabilme noktasında süregelen eşitsizlikler, 'kamusal alan'ın doğasına içkin olan ayrıcalıksız, eşit ve özgür katılım ilkesiyle tam anlamıyla uyuşmamaktadır. Öte yandan internetin yurttaşlara toplumsal ve politik meselelerde hızlı ve kolay biçimde enformasyon sağladığı iddiası, söz konusu enformasyonun kaynağı, doğruluğu, güvenilirliği gibi hususlar dikkate alındığında tartışmalı bir hale gelmektedir. Yeni iletişim teknolojilerine dair bir diğer problemli nokta ise bu teknolojilerin bireyleri toplumsallaştırmaktan/kamusal bir topluluk haline getirmekten ziyade esasında bireyselleştirdiği savıdır. Sanal ortamları kullanmak, doğası gereği kişisel bir eylem olup bireyleri esasında yalnızlaştırmakta ve somut gerçeklikten uzaklaştırabilmektedir. Eleştirel yaklaşımların dile getirdiği bu ve benzeri sorun odakları, yeni iletişim teknolojilerinin politik yaşam ve siyasal iletişime etkisini tartışmalı bir hale getirmektedir.

SONUÇ

İletişim teknik ve teknolojilerindeki yenilikler sosyal gelişmeyle de paralel bir seyir izlemekte ve bu anlamda her dönemin iletişimsel pratikleri toplumsal yapı gerçeklik üzerinde belirgin etkiler üretmektedir. Bu bağlamda siyasal iletişim kapsamında değerlendirilebilecek olan faaliyetler de tarihsel olarak yüz yüze iletişimden, basına ve yeni iletişim teknolojilerine kadar farklı boyut ve biçimlerde süregelmiştir.

Siyasal iletişimin, yöneten – yönetilen ayırımının ortaya çıkmasıyla belirginleşen devlet ve siyasal iktidarın oluşumuna değin uzatılabilecek bir tarihsel geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede politik faaliyetin yürütülmesinin vaz geçilmez bir ögesi olan iletişimsel süreçler siyasal iletişim kapsamına girmektedir. Nitekim siyaset, özü itibariyle 'politik düşünce' ve onun taşıyıcısı olan 'politik söz' ile toplumsal gerçekliğe nüfuz etmekte ve bu suretle ilgili kesimler arasında dolaşıma girmektedir. Siyasal iletişim de söz konusu dolaşım ve söylem mübadelesini konu edinen bir alandır. Siyasal içerikteki mesajların ve söylemlerin iletiminde kitle iletişim araçlarının önemli bir rolü bulunmakta, hatta bu rol bizatihi medyanın politik bir aktör haline gelmesini sağlayacak derecede ciddi boyutlara varabilmektedir. Geniş halk kitlelerinin politik olarak dikkate alınması sonucuna neden olan demokratik gelişmeler ve çağdaş siyaset yapma biçimleri, kitle iletişiminin politik faaliyetlerdeki önemini artıran unsur olmuştur. Günümüzdeki anlamıyla basın faaliyetlerinin

filizlenmeye başlaması da, halkın yönetimde söz sahibi olması düşüncesinin modern siyaset anlayışına dahil olmasıyla paralel bir süreçte olmuştur.
Kitlesel basının ortaya çıkma ve gelişme aşamalarının belirli evrelerinde taşıdığı siyasal işlev demokrasi ve kamusal alanın gelişiminde oldukça belirleyici olmuştur. Daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları da siyasal faaliyetler noktasında yararlanılan önemli mecralar olarak değerlendirilmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde söz konusu araçlardan faydalanarak toplumun politik faaliyetlere yakınlaştırılması çabaları yoğunluk kazanmaktadır.
Günümüzde yaşamın birçok alanında olduğu gibi medyada da görülen dijital dönüşümler, siyasal iletişimde de yeni iletişim teknolojilerinin rolünü tartışmaya açmıştır. İnternet teknolojilerinin sunduğu olanaklarla şekillenen yeni iletişim teknolojilerinin; enformasyona hızlı ve kolay erişim, etkileşim, katılım ve yeni kamusal alanlar oluşturabilme gibi yönleriyle siyasal iletişim açısından pozitif bir potansiyel taşıdığı ileri sürülmektedir. Bu iyimser bakış açısının karşısında ise yeni iletişim teknolojilerinin siyasal iletişime etkisi noktasında mülkiyet, denetim, bireyselleştirme gibi noktalarda ciddi eleştiriler getirilmektedir. Bu bağlamda politik faaliyetler, demokrasi ve siyasal iletişim gibi son derece kapsamlı ve çetrefilli alanlar için yeni iletişim teknolojilerinin belirli roller üstlenebilecek olsa da tek başına yeterli çözümler ve kuşatıcı olanaklar sağlayamayacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Aziz, Aysel, (2017). Siyasal İletişim. Ankara: Nobel Yayınları.
Habermas, Jurgen, (2003). Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, İstanbul: İletişim Yayınları.
Kentel, Ferhat, (1991). *Demokrasi, Kamuoyu ve Siyasal İletişime Dair*. Birikim Dergisi, 30, 39-44.
Köker, Eser, (1998). Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası. Ankara: Vadi Yayınları.
Taşkın, Yüksel, (2014). *Siyaset Nedir*, içinde: Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler (Ed. Yüksel Taşkın), Ankara: İletişim Yayınları. ss: 22-48.
Uslu K, Zeynep, (1996). *Siyasal İletişim ve 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri*, Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı I, ss: 790-811.
Wolton, Dominique, (1991). *Siyasal İletişim: Bir Model Yaratmak*. Birikim Dergisi, 30, ss: 51-58.

SOSYAL MEDYANIN KİŞİSEL İMAJ OLUŞUMUNA ETKİSİ INSTAGRAM ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE FORMATION OF PERSONAL IMAGE INSTAGRAM EXAMPLE

Kaan Mert ÖZTÜRK

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İletişim Bilimleri ABD

ÖZET

Bireyin toplum içindeki imajı, geçmişten günümüze birey açısından hep var olan ve önemli olan sosyolojik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey ekonomik durumu, ait olduğu toplum, icra ettiği meslek ailesinin konumundan ötürü bir imaj kaygısı gütmektedir. Antik Çağ'da soyluluk, din adamlığı ve aristokrasi baremi ile belirlenen toplumsal statü sınırı Orta Çağ'da da bu sınırlarını büyüterek devlet adamlığı ve burjuvazi ile daha çeşitli bir sınıflandırma opsiyonuna ulaştığı görülmektedir. Sanayi devrimi sonrası Modern çağ ile birlikte toplumsal tabakaların ciddi bir reaksiyon ile yıkıldığı kabul görse de statü şeklini değiştirerek keskin çizgilerle değil görsel imaj argümanları vesilesiyle daha farklı bir perspektif ile karşımıza çıkmaktadır. Bilgi çağı ve ağ toplumunun dijital dünya içerisinde bireye kendini kimliklendirme imkânı sağlaması ise sosyal medya üzerinden gerçekleşmektedir. Sosyal medya üzerinden bireyin kendi medya alanıyla kendini ifade etmesiyle birlikte ait olduğu kimliği, sosyal çevresine vermek istediği imajı, gittiği mekân, eşya, satın aldığı mağazanın marka değeri, tükettiği yiyecek ile ifade etmesi kanalına imkân sağlamıştır. Bireyin beğenilme ve toplumda yüksek statüde kabul görme çabasının sosyal medya aplikasyonları vesilesiyle görsele dökmesi bireyin imajını sosyal çevresine sunmaya çalışması olarak görülmektedir. İmaj kavramı bir kişi ya da topluluğun kendi nitelikleri, konumu ve değeri hakkındaki fikirlerin algısını yönetmek olarak algılanabilir. Bireysel imaj ve kimlik genellikle hiyerarşik bir düzende başka kişisel ve kolektif kimlikleri de kapsayan karmaşık bir toplumsal yapı içerisinde oluşur. Benzer bir şekilde, sosyal kimlik ve imajda pek çok farklı bireyin etkileşimi sonucunda meydana gelir. Bireysel ve kolektif imajlar arasındaki ilişkilerin dinamik bir yapısı vardır: değişen koşullara ve kimlikler arası dengelere göre sürekli olarak yeniden üretilir. Bu bağlamda birey sosyal medya üzerinden kimlik ve imaj hiyerarşisine göre konumlanır. Instagram gibi sosyal medya aplikasyonları üzerinde bireyin kendini gittiği mekânlarla ve tükettiği eşyalarla afişe etmesi bireyin kendi imajını tanımlama yöntemi olarak değerlendirilmektedir. İmaj kaygısını bireyler artık kendi oluşturdukları sosyal medya profilleri üzerinden yaptıkları paylaşımlarla, görsellerle ve lokasyon bildirimleri ile ifade etmektedir. Bu çalışmada gösterge bilimsel analiz yöntemi ile Instagram üzerinde paylaşılan gönderiler üzerinden analizler yapılmıştır. Instagram gibi sosyal medya aplikasyonları üzerinden günümüzde sosyal medya kanalıyla bireylerin kendilerine nasıl bir imaj çizdiğini ve bunun yöntemlerini anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmaj, Kimlik, Sosyal Medya, Instagram

ABSTRACT

In the very beginning of the societies to the current ones, the image of the individual has always been an important and sociological situation for the self. The individual has always a concern of his/her status in society in terms of economic situation, the society in which he/she belongs to, the profession he performs or the family he/she comes from. It is seen that in the Middle-Age the social status boundaries, which were determined by the nobility clergy and aristocracy in the Ancient Age, were extended to a more diverse classification with statesmanship and bourgeoisie. Although it is agreed that the social strata were destroyed by a serious reaction with the modern era after the Industrial Revolution, in today's world its form of status has been changed -not with sharp lines-but with a different perspective by visual images. The age of Information and network community provide individuals with the opportunity to identify themselves in the digital world through social media. In his/her social media space via social media the individual is able to express him/her self and also social media enables him/her to express her/his identity, the message she/he wants to convey to her/his social environment, the place she/he goes to, the goods she/he buys, the brand value of the store and the food she/he consumes. It could be said that the efforts of the individual to be liked by others and acceptance of the high status in the society is seen as an attempt to present the image of the individual to the social environment through social media applications. The concept of image can be perceived as managing the perception of ideas about a person or a group's own qualities, position and value. Generally, individual image and identity occur in a hierarchical order within a complex social structure that includes other personal and collective identities. Relatedly, social identity and image are the results of the interaction of many other individuals. Besides, the relationship between individuals and collective images have a dynamic structure; according to changing conditions and balances between identities these are constantly reproduce themselves. Hence, in this context, the individual is positioned by the identity and image hierarchy through social media. The fact that the individual advertises himself/herself on the social media applications such as Instagram, with the places he/she goes and the goods he/she consumes, is considered as a method of defining his/her own image. Individuals now express their image through their shared social media profiles, visuals and locations. In this study, semiotic analysis method was used to analyze the posts shared via Instagram. This study describes how individuals draw their own image through social media applications such as Instagram.

Key Words: Image, Identity, Social Media, Instagram

1.Giriş

Toplumu bir sistematik olarak ele alarak tanımlama çabası, toplumsal hiyerarşiyi, işleyiş tarzını ve değişimi bilimsel bir teori içinde açıklamanın mümkün olduğunu kabul etmek olarak değerlendirilmektedir. Her toplum oldukça karışık olan ve çok sayıda bileşene sahip homojen bir sistemdir. Dinamik bir döngüye sahip olan sistem, değişime açık ancak buna rağmen dengesini koruyabilen bir özelliğe sahiptir. Temel başlangıç noktası eylemler olarak kabul gören toplumsal sistem analizinde, en temel birim olma özelliğine sahip birey, başkalarıyla etkileşimi doğrultusunda

ele alınır. Bu etkileşim, bireyin sahip olduğu toplumsal statüye bağlı olarak rol beklentisine göre hareket etmesine bağlıdır (Ceylan, 2011: 89-104). Bundan ötürü, öncelikli olarak toplumsal statü ve imaj kavramlarını ele almak daha yerinde olacaktır.

İmaj kavramının başladığı ilk nokta olarak bireyin toplum içerisindeki statüsü, yaşam şekli ve görsel olarak insanlara verdiği mesajların bütünü olarak değerlendirilmektedir. İmaj kavramının analitik önemine değinerek, toplumsal perspektif ile tarihsel ve sosyolojik diyalektikte analiz etmek gerekmektedir. Marx'ın sosyolojik değerlendirmelerine göre toplum içerisindeki hiyerarşi, statü, bölünme ve ayrımın temel sebebi ekonomik faktörlerdir. Bu faktörler çağlar boyunca farklı şekillerde var olmuş toplu olarak yaşayan her insan grubunda aile içerisinde ebeveynlikten başlayarak bir kimlik ve statü kavramı söz konusu olmuştur. Bu çalışma özellikle modern çağ ile başlayan, postmodern çağ ile devam eden ve kapitalist sistemin dünyaya getirdiği yeni ekonomik, küresel, kültürel ve sosyolojik çerçevede gelişen bireyin toplumdaki önemi, kendini ifadesi, kimliği ve statüsünün nasıl şekillendiği, bireyin bu statüye müdahalesinin hangi kanallarla yapabildiğini ele almaktadır. Postmodern çağın güncel evresinde var olan ağ toplumun oluşumuyla birlikte bireyler sosyal medya kanalıyla kendi profillerini yaratarak, kendilerini ifade etmeye başlamış, bir imaj ve beğenilme kaygısıyla varlıklarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar.

Dijital ortamdaki bir birey her anlamda kusursuz olarak kendisini vitrine koymak amacını güderek, kendi algısında hangi argümanlar mükemmel ise onun varlık alanını kendisinde ortaya koymaya çalışmaktadır (Cezik, 2016: 1). Sosyal medya bireyci anlayışı beslemekte ve bireylere inandıkları ben ya da olmak istedikleri ve kendi algılarında yarattıkları sahte kimlikleriyle var olma imkânı sunmaktadır. Öteki olmak ve mükemmeli yansıtmak kaygısı güden bireylerin ifade sahası olan sosyal medya: takipçi sayısı, şöhret, gidilen mekânlarda paylaşılan fotoğraflar, alınan eşyaların fotoğraflarının paylaşılmasıyla artık bireyin kendini ifadesinin en önemli mecrası haline gelmiştir. Çağlar boyunca bireyin var olması, kendini ifadesi ve kimliği tarihsel dinamikler çerçevesinde dönüşüme uğramış, postmodern çağda ise popüler kültür ve tüketim kültürünün yarattığı modern birey algısıyla bireyin kendisini çok değerli, kendisini çok seven, mükemmel, biricik hissetmesinin ve bu egolarının pohpohlanmasının en uygun mecrası bu çağda sosyal medya olarak değerlendirilmektedir. Bu parametreler bağlamında sosyal medya da oluşturulan imaj, bireyin sosyal çevresine vermek istediği ben mesajıdır. Farkına varılmak, bireyin; ''beni görün'' diyebilmesi için toplum tarafından onaylanması ve toplum içerisinde özel olarak algılanmayı hissetmek istemesi hayatımızın bir belirleyeni haline gelmektedir (Emir, 2003: 27) . İmajın kullanan ile imajı ortaya çıkartan arasındaki ilişki, iş bölümü ve toplumsal sınıflara geçiş ile birlikte başlamaktadır. Tüketim toplumunun ortaya çıkmasıyla bir imaj endüstrisi ortaya çıkmış, bu durumdan dolayı kitle kültürünü oluşturan imajlar skalası ortaya çıkmıştır. (Emir, 2003: 28) Yeni medya aplikasyonları ise bu imajların gösteri alanı haline gelerek insanların paylaşımlarını sosyal çevrelerine aktarabileceği bir alan olarak görülmektedir. Gösterişçi tüketim ve imajın sergi alanı olan sosyal medya artık imaj üretiminin de yoğun olarak görüldüğü bir dünya olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Gösterişçi Tüketim Ve İmaj

Gösterişçi tüketim: tüketimin, maddi boyutlarından ziyade kültürel ve sosyal anlamlar taşıyan, tüketicinin imaj ve statü kaygısı ile yapmış olduğu, topluma birtakım mesajlar veren tüketim türüdür

(İlhan ve Uğurhan, 2019: 36). Bireylerin statülerini ve imajlarını gösterme biçimleri tüketim üzerinden gerçekleşmekte, bazı markalar ve simgelerin tüketiminin bireylerin toplum içerisindeki oluşturdukları imaja katkı sağlayacakları manasını taşıdığı inancı söz konusudur. (Boğa ve Başçı'dan akt, İlhan ve Uğurhan, 2019: 36). Bu durumdan dolayı tüketim eyleminin; bireye kattıklarından ve bireyin tüketilen üründen faydalanmasından ziyade, tüketilen ürünün bireyin toplumdaki imajına ve prestijine ne kadar katkı sağladığıdır.

Hedonist ve narsist güdüler ile birey ürünü tamamen simgesel yönü ve prestij açısından tüketiyorsa bu tüketim imaj kaygısı güdülerek yapılan bir tüketim olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin gösterişçi tüketim ve imaj oluşturma çabasının temel nedenleri; toplumda farklı bir imaj çizme, kendisini kabul ettirme ve beğendirme, imajını toplumun yüksek baremlerine çekme çabası ve statü olarak etiket veya tüketimler ile kendisini kabul ettirme gibi psikolojik ihtiyaçlar yer almaktadır.
Veblen'e göre; sembolik ve gösterişçi tüketim yöntemiyle birey kendi iç dünyasında kendisinin olmasını istediği bir kimlik oluşturmakta ve olmak istediği kimliğe uygun bir şekilde tüketim gerçekleştirmektedir (Veblen, 2005: 83). Bireylerin gerçekleştirmiş olduğu bu tüketim şekli yaygın olarak başka bir statü veya gruba ait olan sınıf göstergeleridir. Bu göstergeler bireyin sınıfsal yollarla imaj oluşturması için önemlidir. Bu yöntem ile birlikte birey ait olmadığı sosyal statüye göre imaj sembolleri edinerek bu sembollerle sınıf değişimini ifade etme çabası içerisindedir (İlhan ve Uğurhan, 2019: 36). İçinde bulunduğumuz çağ; tüketen ve imaj kaygısı ile güdülenen, yaşantı şeklini geleneksellikten uzaklaştırıp ihtiyaç hiyerarşisinin dışında harcamalar yaparak tüketim toplumu ve posmodernizmin yarattığı yeni insan modeli olan "Modern İnsanı" temsil etmektedir. Modern insan benlik duygularını ziyadesiyle yaşayan, endüstriyel ve şehirli olan elit olduğunu hisseden bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yerde tüketebilen, ihtiyaç dışında tüketme zorunluluğu olan, imaj ve prestij için tüketen modern insan, popüler olan bir kahve dükkânından Americano kahvesini alarak, üzerindeki semboller ile bağıran eşofmanı ile parkta köpeğini gezdiren meta fetişisti bir afiş haline dönüşmektedir. Bu durum bireyin bir anlamda tükettiği ile imajının da bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Odabaşı, 1999:167). Statü, kimlik, imaj ve tüketimin kesiştiği nokta "Gösterişçi Tüketimdir'' Birey kendisini başkaları ile kıyaslamakta ve bir yarış içerisine girmektedir. Tüketimimiz bizim, kim ve ne olduğumuzu dışarıya yansıtan bir kimlik, bir imaj görevi taşımaktadır. Gösterişçi tüketimin bir diğer söylemi ise sembolik tüketimdir (Odabaşı, 1999: 16). Bu, tüketimin kimlik oluşturma boyutu olarak değerlendirilmektedir. Bu tüketim türü, sembolik imajlar içerdiği için ürünlere en üst düzeyde harcamalar yapılmaktadır. Yani marka sembolleri bireyin harcadığı miktarı sembolize ederek hem toplumdaki kimliğini hem de statüsünü ifade etmektedir. Tüketim ve tüketimcilik yenidünya düzeninin bir ideolojisi olarak görülmektedir (Odabaşı, 1999: 18). Daha fazla tüketim daha fazla refah, keyif ve itibar olarak algılanmaktadır. Marx'ın yaklaşımına göre tüketim insanın bağımsızlığını elinden alan, onu bir kalıba sokan, başkalarına bağımlı kılan, gerçek mutluluk ve huzurun meta tüketiminden geçmediğini aynı zamanda insanların yabancılaşmasındaki en önemli unsur olarak tanımlamaktadır. Tüketimin yaygınlaşması ve her sınıftan, kimlikten ve statüden insanların tüketim eyleminde

bulunması popüler zevklerin buna bağlı olarak da kitle kültürünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumun kitlelerin her kesimine ulaşması elit olarak kendini değerlendiren bireyleri de rahatsız etmektedir. Bunun sebebi ise elit sınıfın tükettiği bir metanın artık alt sınıflarca da tüketilebilir olmasıdır. Tüketim kültürüne ait bir bireyin hangi statüde olursa olsun en iyiyi tüketme arzusu onu en

iyiye götürebilecek çeşitli yolları bularak tüketebileceği imkânların olması olarak görülmektedir. Bu tüketim türünün yaygınlaşması "Tüketimin Demokratikleşmesi" olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı, 1999: 19).

İmaj oluşturmada en etkili faktörlerden olan tüketim eylemi, artık sınıflar arası bir mücadeleye dönüşerek elit olma mücadelesine girişen bireyin sahası haline geldiği görülmektedir. Tüketme eyleminin sembolikleşmesinin ardından markaların, markaları ifade eden amblem ve sembollerin tüketimin kimliğini oluşturduğu görülmektedir. Birey belirli markaları tüketip sergilemekteyse sosyal çevresine de bir tüketim, bir imaj mesajı vermektedir. Gösterişçi tüketim ve imaj tüketimine yol açan içgüdüler arasında hedonist (hazcı) refleksler, yüksek kalite ve bireyin kendi yarattığı ben kavramları son derece etkili olarak görülmektedir. İmaj kaygısına bağlı olarak motivasyonu yüksek olan bireyler, özel statü sembolü ürünler ve kendisini ifade etmenin bir kanalı olan mekâna bağlı tüketim yoluyla kendilerini ifade etmektedirler (Şahin, 2018: 22). İmaj motivasyonuna sahip tüketiciler için imajı ifade eden marka ve mekânlar, sembolik anlamları olduğu için bireylerin yaşadıkları toplumda ve yakın çevrelerinde bir izlenim oluşturma ve konumlanma kanalı olarak değerlendirilmektedir. Gösterişçi ve imaj tüketiminin bağlı olduğu bireyin sosyolojik ve toplumsal diyalektiğinin bir sonucu olarak tüketme refleksleri her zaman güncellenmektedir. Bunun bir sonucu olarak markaların değerleri ile bireyi kontrol etmektedir. Gösterişçi tüketim ve imaj tüketimi yapan bireyler, insanlarla kurdukları iletişimlerde nesne özelliklerine ve hedonist perspektifle oluşturulan değerlere dayalı statüyü ifade eden markalar için zihinlerinde prestij anlamları geliştirmektedirler. Bu etkileşim türü hem bireysel hem toplumsal düzeyde gerçekleşmektedir (Şahin, 2018: 23). Hedonist bir güdülenme ile imaj kaygısı güden tüketici davranışı bir statü arayışının sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Tüketici bir birey tükettiği markanın prestiji sayesinde hedonik doyuma ulaşmakta hem kendisini tatmin etmekte hem de yaşadığı topluluğa kendi konumunu ispatlamaktadır. İmaj kaygısı ve kimlik arayışı, bir toplum içerisinde kabul görmek amacıyla ürün tüketmek ve o toplumun çizdiği bareme göre tüketmek anlamına gelmektedir (Bocock, 1993: 36).

İmaj, ürünlerin simgesel kullanımlarıyla ilintili olmaktadır. Tüketiciler benlik algısını topluma yansıtmak, kim olduklarını ortaya koymak, toplumun arzu ettiği imajı yakalamak için ürünler satın almaktadırlar. İnsanların sosyal çevrelerinde bir saygınlığa ulaşmak için çaba göstermesi ve statü arayışı küresel hale gelmiş bir insan motivasyonu olarak değerlendirilmektedir. Postmodern çağın ve tüketim toplumunun oluşturduğu yeni tip insanın kendini ifade etme ve kabul ettirme şeklinin de bu olduğu belirtilmektedir (Odabaşı: 1999: 29). Hedonist motivasyon ile tüketen, statüsüne göre tüketen, postmodern insan, üzerinde ekstrem rakamlar taşıyan etiketlere aldırış etmeden metanın dolaşımına eşlik ederek kendisine sunulan imaj ve imgelere tabi olmaktadır (Baudrillard, 1997: 17). İmgeler vasıtasıyla kişisel imaj ve kimliğine puan kazandıran belli seviyedeki tüketim alanları tüketim kültürüne ait birey ve toplumların meydanı ve toplanma noktası olarak görülmektedir. Bu toplanma noktalarının ilkleri Milano'nun markalarla dolu sokakları, Paris'in moda merkezlerinin olduğu caddeler ve Nişantaşı'ndaki mağazalar olarak ifade edilmektedir. Son yirmi yılda ise dünyada AVM'ler bu buluşma noktalarının merkezleri haline gelmişler ve tüketicilerin hem temel ihtiyaç hem de ihtiyaç fazlası tüketimlerinin ilk noktası olmaktadırlar (Odabaşı, 1999: 19). Modern toplumun bireyi için tüketimin bir din, AVM'lerin ise birer kutsal mekânlar haline geldikleri görülmektedir. Tüketicilerin markalara ve markaların yarattığı imajlara son derece sadık ve bağlı olduğu değerlendirilmektedir. Kahve içtikleri markanın bardağına karşı bile son derece saygılı aynı zamanda statü tüketiminde

kullandığı bir kimlik olarak önem arz ettiği görülmektedir (Odabaşı, 1999: 19). Tüketimin giderek her geçen gün farklı versiyonlarla yaygınlaşması basit zevklerin ve bu duruma bağlı olarak kitle kültürünün yaygınlaşmasına, kitlelerin statü tüketimine yönelmesine yol açmaktadır.

2. Dijital Kültür ve Yeni Medya

Dijital kültürün günlük hayatımıza entegre olması teknik yapının ortaya çıkması ve bu kültürü oluşturan unsurların hayata geçirilmesiyle gerçekleştiği görülmektedir (Yılmaz, 2019: 55). ABD ve Rusya arasındaki soğuk savaşın teknolojik mücadeleye dönüşmesinin bir sonucu olarak, uzay programları ve bu paralelde gelişen savunma sanayi hamleleri bugün yaşanan teknolojik gelişmeleri başlatan itici bir güç olduğu görülmektedir. Her iki devletin, kendilerini savunmak maksadıyla uzaya gönderdikleri uydular akabinde bu uyduların iletişim kurma maksadıyla kullanımı ve yaşanan teknolojik gelişmeler, internetin hayatımıza entegrasyonunun ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. İnternetin ilk kullanımı 1960'lı yıllarda gerçekleşmiş, Amerika'da askeri koordinasyonun bir parçası olarak kullanılmıştır (Geray, 2002: 29). Bu teknolojinin cazip olması ekonomik artıları da dikkate alınarak bu teknolojilerin yaygınlaşmasının sağlandığı görülmektedir. Bu teknolojik gelişmeler, günümüzde web, bilgisayar ve akıllı telefon teknolojilerinin birey yaşamında yerinin belirlendiği önemli unsurlar olarak görülmektedir. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte internetin sadece ülkelerin silahlı kuvvetleri tarafından kullanılan bir veri akışı olma özelliğinden sıyrılarak herkesin kullanabileceği bir iletişim argümanı haline dönüştüğü görülmektedir (Yılmaz, 2016: 356). 1991 yılından itibaren dünyanın her yerinden erişim sağlanan World Wide Web (WWW) teriminin ortaya çıkmasıyla dünyada internet ve bilgisayar teknolojisinin oluşturacağı yeni bir kültürün izleri görülmeye başlanmıştır (Bayzan, 2016: 385).
Lokasyonlara ve mekânlara bağlı olarak algılanan tipik kültür anlayışı, kültürel kırmızı çizgilerin ve sınırların ortadan kalktığı postmodern dönemde işlevini kaybettiği değerlendirilmektedir. İçerisinde bulunduğumuz dijital çağda teknoloji, iletişim teknolojisi ve medyanın kreatif kuvvetiyle birlikte farklı opsiyonel bir kültürel dönüşüm sürecine girildiği görülmektedir. Dijital iletişim araçlarının, bilhassa çevrimiçi araçların oluşması kültürdeki köklü ve devrimsel değişimi göstermektedir (Güzel, 2016: 85). Teknoloji ve toplumu özdeşleştiren Castells'e göre ağlar ve medya, toplumların sosyo morfolojisini oluşturmakta ve kültürel çizgileri kökten değiştirmektedir (Castells, 2009: 500). Dijital ve postmodern çağın kültürel dönüşümünde öne çıkan en önemli faktör internetin keşfedilmesiyle birlikte, iletişim dijitalleşmiş, toplumlar, ağ ve dijital topluma dönüşmüş; enformasyon geleneksel ve yeni medya ile yayılmaya başlamış, literatüre dijital kültür oluşumunun entegre olduğu görülmektedir (Güzel, 2016: 85). Dijital kültür, 1950'li yılların başlarında ve modern kapitalist hayat tarzının oluşturduğu ihtiyaçlara bir cevap olarak çeşitli alanlara yayılmış olan ve kendini yenileyen bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Güzel, 2016: 85). Komplike bir yapıya sahip olan dijital kültür çeşitli alanlar içerisinde değerlendirilmektedir. Dijital çağ dediğimiz sürecin diğer deyişlerle tanımı; yeni medya çağı, bilgisayar çağı ve bilgi çağı olarak da tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2019:56). Dijital teknolojinin;

20.Yüzyılın son otuz yıllık periyodunda ilk şahsa özel bilgisayarın tanıtıldığı günden günümüze hem fiziki hem de işlevsel olarak değişimler yaşandığı görülmüş, günümüzde de toplumsal yaşamın vazgeçilmezi olarak etkinliğini koruduğu görülmektedir. Teknolojinin erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı arttıkça, teknolojinin yaşadığımız çağa ve dünyaya etkisinin hızla yayıldığı görülmektedir.

Bu teknolojik gelişimlerin kullanım düzeyi arttıkça geçmiş yıllara ve dönemlere kıyasla insanların yeni iletişim teknolojilerini kabullenme, bu teknolojilere güvenme düzeyleri de daha üst seviyelere çıkarak insanlar tarafından daha çok talep edildiği görülmektedir. Yaşadığımız çağ itibarı ile internet kullanmayan bir işletme ya da şahıs görmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Yılmaz, 2019: 56). Kurumlardan şahıslara kadar, dijital teknoloji her yerde ve her zamankinden daha küçük cihazlara dönüştüğü görülmektedir. Günümüz çağında birçok akıllı telefonun, bir bilgisayar ile aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu özelliğin hayatımıza entegre olan akıllı telefonlarda bulunması kültürel bir dönüşümünde habercisi olduğu anlamına gelmektedir. İnternet, bireylerin çok kısa bir süre içerisinde dünyanın her yerinden bilgiye erişmesini mümkün kılmaktadır. İnternet teknolojisinin hızla yayılımı toplumu da etkisi altına almış ve yeni kültürel bir yapının doğuşunu hazırlamıştır.

Yeni medyanın getirdiği aplikasyon tabanlı iletişim ortamları, reel hayatta kendini yenileyen siyasal, ekonomik, kültürel ve politik süreçlerden etkilenmekle kalmamakta aynı zamanda yeniden üretmektedir (Güzel, 2016: 85).

Dijital dönüşümün bir sonucu olan internet teknolojisinin bir sonucu olarak görülen yeni medya alanlarında kullanıcılar artık dijital olarak ifade edilmekte, kültürün de dijitalleşmekte olduğu görülmektedir. Marx'a göre, kapitalizmin hayatımıza dahil olması ile birlikte her bir unsuru maddi değere dönüştüren modernleşme süreci, insanı da somut bir madde haline getirmiş, ona somut bir değer vermiştir (Marx, 1895: 59). Web siteleri ve sosyal medya aplikasyonları üzerinden bireylerin kişisel profil hesapları aracılığıyla, görsel, video ve fikir paylaşımından politikaya varıncaya kadar birçok alanda bireysel ya da grup olarak iletişimde bulunduğu çevrimiçi alanlar, pek çok kültürel etkinliğin gözlemlendiği yeni bir "mekân" olarak değerlendirilebilir. Sanal dünya ya da siber alan olarak tanımlanan bu mekânlar içerisinde gerçeklik, nesnel tanıma ulaşmadaki yetisini kaybetmesi sebebiyle artık sanal gerçeklik ve sanal kimlikler üretilmektedir. Bauman, bu kimliklerin belli donelere dayanmadan, kurallara dayalı olmayan ve tamamen spontane olmasına karşın, imaja dayalı ve onunla merkezileştirilen simgesel varlıklara dönüştüğünü dile getirmektedir (Kineşçi, 2017: 69).

Sanal kimliklerin afişe edildiği sosyal medya aplikasyonlarında, öz benliklerine yabancılaşan bireyler bir çeşit imaj görsellerine dönüşmektedirler. Bunun sonucunda insanlar bu süreç içerisinde online alanda sosyalleşme, çevrimdışı alandaysa hızla asosyalleşme gerçeği ile kalmakla beraber, farkındalık olmaksızın dijitalleşen kültürün yeni kurallarını kimliğine aktarmaktadır. Erving Goffman'ın "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" (2016) adlı kitabında yer alan tiyatro örneğinden yola çıkarak kişinin, kendisini, yaptıklarını ya da başarılarını diğer insanlara nasıl ifade ettiğini, diğer insanların izlenimlerini ne şekilde yönlendirdiğini ya da denetlediğini "vitrin" metaforuyla açıklamaktadır. Goffman'a göre vitrin, görsel imajın performansı sırasında kişi tarafından kullanılan sıradan ifade donanımıdır (Goffman, 2016: 59). Bireylerin vitrin aracılığıyla sergilediği performanslar toplumun beklentilerine ve güncel olan kurallarına uygun biçimde toplumsallaştırılıp, kalıba uydurulmuş biçimlerde uyarlanmaktadır. Bu şekilde oyuncular izleyicilerine kendilerini olduğundan daha iyi

gösteren ve belki de onları daha yüksek bir statü ve takdir edilecek bir imaj çıkaracak performanslar sunmaktadırlar (Güzel, 2016: 87).

Burada en dikkat çekici ayrıntı oyuncuların, toplumca onaylanmış norm ve değerleri içeren "idealize edilmiş" kimlik sunma eğilimde olmalarıdır. Öyle ki oyuncuların sahneledikleri kimliği de bireylerin diğer insanlara ve toplumlarına vermeye çalıştıkları imaj olarak değerlendiren Goffman, kişiyi bütün

bu eylemlerin toplamı ve bütün bu düzenlenmelerin bir ürünü olarak yorumlamaktadır (Goffman, 2016: 61). Bu durum bireyin bağımsız bir şekilde, kişisel profilinde yayınladığı tüm fotoğraflar, paylaşımlar veya takip ettiği kişiler gibi her unsurun toplamından oluşmasına benzemektedir. İnsanlar herhangi bir sosyal medya aplikasyonunda kendi vitrinini oluşturarak, kişisel bilgilerini, dünya görüşünü ve özel yaşamını paylaşıma açabilmektedirler. (Güzel, 2016: 87) Genel olarak en fazla like alan, her gün belli sayıda paylaşım ve dikkatleri üzerine çeken fotoğraf paylaşımlarında bulunan ve izleyici ya da takipçisi fazla olan kullanıcı profillerini popüler hale getiren değerler, sayılar, simgeler ve imajlardan oluşmaktadır. Dijital kültürün bireylere kazandırmış olduğu dijital kimliğin kültürel evrimlere yol açtığı görülmektedir. Bu evrimin neticesinde bireylerin internet teknolojisi ile birlikte hayatımıza entegre olan sosyal medya uygulamalarının bireyleri farklı bir ben algısı oluşturmaya ittiği görülmektedir. Dijital kültürün yarattığı benlik olgusu bireysel ve toplumsal ilişkileri başkalaştırarak görsel paylaşımları metaforlaştırarak bireyin orijinal ve özgünmüş imajına katkı sağlamaktadır. Sosyal medya en sade tanımıyla; kişilerin kaynak olarak konumlandığı söz, yazı, makale, fotoğraf, video ve sanal anket gibi tamamen kendi yönetiminde içerik oluşturarak belirli hedef kitlelerle etkileşim kurduğu ve geri dönüşümün olduğu interaktif bir platform olarak değerlendirilmektedir (Tuncer, 2013: 18). Sosyal paylaşım ağları her jenerasyondan her statüden ve her kimlikten bireylerin yoğun bir şekilde ilgisini çekmekte ve bireylerin birbirleriyle ana sayfalar üzerinden haberleşmesini sağlamaktadır. Sosyal medya aplikasyonlarının yoğun kullanımı, kullanıcılar üzerinde bağımlılık yapabilmektedir. Öyle ki: bazı sosyal medya kullanıcıları gittikleri her yerde neler yaptıklarını profil sayfalarında paylaşmakta oradan gelecek olan beğenileri günün büyük bölümünde takip etmektedirler. Sosyal medya aplikasyonlarının günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olması aynı zamanda sürekli güncellenen ve mükemmelleştirilmeye çalışılan bir dijital kimlik olarak görülmektedir. Görsel ve lokasyona bağlı paylaşımların yapılabildiği bir mecra olan sosyal medya bireylerin günlük hayatlarını kendi iradeleri ile teşhir ettikleri bir alana olarak değerlendirilmektedir.

3. Sosyal Medyada Kişisel Profil

Bilginin üretimi, depolanması ve paylaşılmasıyla alakalı kaynakların seçenekleri fazlalaşmış bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve akıllı saatlere kadar en küçük hale gelebilen iletişim argümanları teknolojideki gelişmelerle mekâna bağımlılıktan ve rutinden çıkmaktadır.

İletişim sürecinin dönüşüme uğramasının sonucunda interaktif, çok yönlü, karşılıklı bir etkileşim süreci başlamaktadır. Sosyal medya insanlar için haberleşme ve iletişim aracı olmanın ötesine geçerek sosyalleşme ve kendini ifade edebilme platformuna dönüşmektedir (Büyükdemirci ve Özcoşkun 2017: 36).

Sosyal medya; kullanıcılara kendisine ait içeriği kendisinin oluşturmasını sağlayan özgür bir alan olarak değerlendirilmektedir. Kullanıcıların birer kaynak olarak yer alması imkânını sağlayan bir mecra olarak görülmektedir. Kullanımı gayet basit ve ücretsiz olan aplikasyonlar "bireylere, paylaşılan içeriklere hızlı bir erişim ve müdahale edebilme imkânı sağlamaktadır. Zaman ve mekân kavramının çok farklı bir şekilde algılandığı bir ortam olan sosyal medya farklı ve kozmopolit hedef kitlelere eş zamanlı olarak erişim imkânı sunmaktadır. Yeni medyanın geleneksel medyadan farklı olan tarafı karşılıklı iletişim ve paylaşım imkanı olarak görülmektedir. Sosyal medya kullanıcıları yapılan paylaşımlara aynı düzeyde geribildirimde bulunabilmektedirler, böylece çift yönlü bir iletişim

sağlanabilmektedir. Bu iletişime olanak kılan unsurlardan birisi ise sosyal medya kullanıcılarının aplikasyonlar üzerinde oluşturdukları kişisel profilleridir. Profil sayfaları kişilerin kendilerine ait web siteleri işlevi görmektedir. Bu profil sayfalarında cinsiyet, doğum tarihi, medeni durum, siyasi görüş, dini inanç gibi özel bilgilerin yanı sıra sevilen kitaplar, filmler, şarkıcılar, hobiler gibi bir çok bilgi de yer almaktadır (Biliciler, 2018: 20). Sosyal Medya kullanıcıları kendi profil sayfalarında ilgilendikleri alanlar ile ilgili paylaşımları yapabilmekte ve bu paylaşımlar üzerinden diğer profillerden geribildirim alabilmektedirler. Ayrıca bireyler soysal ağlar üzerinden yeni kişilerle tanışıp, sohbet edebilme imkânına da sahip olabilmektedirler. Sosyal medya hızlı ve kolay güncellenebilirliğin yanı sıra ölçümlemeye de imkânı tanımaktadır. Bu platformlarda yapılan paylaşımların aldığı geri bildirimlerin, kullanıcı davranışlarının ve özelliklerinin ölçümlenmesi geleneksel medyaya göre daha rahat bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir (tr.wikipedia.org: 2016).

Her sosyal medya platformunun kendine has özellikleri bulunmakla beraber zamanla diğer platformların özelliklerini de içerisinde barındıracak şekilde gelişim göstererek birbirleriyle benzemektedirler. Sosyal medya platformlarının ilk çıktığı dönemlerde fotoğraf, video, haber, gündem, yer bildirimi gibi paylaşımlar tek bir aplikasyondan yapılmaktadır. Facebook üzerinden yapılan bu paylaşımlar zamanla tematikleşerek farklı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

Bu uygulamaların ortaya çıkmasıyla birlikte yeni paylaşım yöntemleri ortaya çıkmaktadır ve kişisel profiller daha spesifik hale gelmektedir.

Sosyal medya kullanıcıları fikirsel paylaşımlarını, Twitter ve Facebook üzerinden, yer bildirimlerini Swarm üzerinden, fotoğraf ve video paylaşımlarını ise Instagram üzerinden yapmaya başlamaktadırlar. Tematikleşen aplikasyonlar kişisel profillerinde daha spesifik hale gelmesini sağlamaktadır (İlhan ve Uğurhan, 2019: 38).

Genel olarak bakıldığında kişisel profil bireylerin tüm sosyal medya alanlarında kendilerini ifade edebilmek amacıyla oluşturdukları dijital kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aplikasyonlar sayesinde birey kendi istediği ben algısını da yaratabilmekte dijital kimliğini bu şekilde oluşturmaktadır. Kişisel profil bireyin paylaşımlarıyla paralel olarak çevresi tarafından hangi imajla tanınması açısından en güçlü kaynak olma özelliği taşımaktadır. Öyle ki son dönemlerde özellikle Instagram ve Twitter üzerinden sahte fotoğraflar ile açılan profiller ve bu profillerden yapılan sahte paylaşımlar sosyal medya profillerinin aldatıcı olabilme ve bireylerin kendi algılarındaki ben olma çabasını göstermektedir. İnternet sayfalarında ve herhangi bir sitede ya da sosyal medya aplikasyonunda başkası tarafından paylaşılan fotoğrafları alıp kendi profiliymiş gibi tanıtan ve bu yönde paylaşımlar yapan profiller artık azımsanamayacak kadar fazladır. Çevrelerince yüksek bir itibar ve statü kaygısıyla yapılan bu paylaşımların birçoğunda lüks kahvaltı sofraları, başkası tarafından

alınmış çiçekler, tatil fotoğrafları gibi kendisine ait olmayan birçok paylaşım ve profil söz konusudur. (İlhan ve Uğurhan, 2019: 38).

3.1 Instagram Profili ve Instagram'ın Özellikleri

Instagram 2010 yılında Mike Krieger ve Kevin Systrome tarafından sosyal medya aplikasyonu olarak fotoğraf ve video paylaşımı amacıyla kurulmuş bir sosyal ağ ve aplikasyondur. Instagram: İngilizce instant Türkçe ifadesiyle anlık ve hızlı olan anlamına gelmekte olan ve yine İngilizce telegram yani telgraf kelimesinin birleşiminden ismini almıştır. 2012 yılında Instagram, Facebook tarafından satın

alınmıştır. Akıllı telefonların özellikle 2012 yılından sonra hızla yayılmasıyla birlikte Instagram' ın popüleritesi artmış ve sosyal medya aplikasyonları arasında en çok indirilen on uygulamadan birisi olmuştur (Hekimoğlu, 2019: 28). Instagram aplikasyonunu kullanan bireyler fotoğraf ve videolarını Instagram'a özel filtrelerle paylaşarak paylaşımlarını daha farklı ve efektif bir hale getirmektedirler. Facebook tarafından satın alının Instagram' da paylaşılan bir içeriği aynı zamanda Facebook'ta paylaşabilme imkânı vardır. Görsel içerik kaynaklı bir aplikasyon olan Instagram' da en çok önemsenenlerin başında like, takipçi sayıları, paylaşımlardaki konumlar ve hashtagler gelmektedir. Beğeni ve takipçi sayılarının çokluğu Instagram'da popüler olma ve fenomen olabilme imkanını doğurmuştur. Fotoğrafların beğenilmesi, yorumlar yapılması kullanıcıların motivasyonunu artıran teşviklerden olmaktadır (Hekimoğlu, 2019: 29). Instagram'da hashtag (#) Twitter' da ki gibi gündem oluşturma amacıyla değil paylaşılan içerikleri tasnif etme gayesiyle eklenmektedir. Instagram diğer sosyal medya aplikasyonlarına bakıldığında daha farklı ve özgün bir imaj taşır. Bu imajın nedeni ise; Diğer aplikasyonlar gibi web tabanlı bir ağ olmaktan ziyade mobil uygulama olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Android kullanımının popülerleşmeye başladığı 2010'lu yılların başında, Iphone akıllı telefonunu kullananların sayısının fazla olmamasına rağmen ilk olarak IOS işletim sisteminde çalışmıştır. Iphone ile çekilen fotoğrafların ortak bir noktada buluşturulması adına Instagram'da "iphoneograpy" adında bir hashtag kullanılmaktadır. Sosyal medya araştırma şirketi olan We Are Social'in 2018 rakamlarına göre Instagram aplikasyonunu kullanan kullanıcı sayısının 800 milyon olduğu ve bu rakamın internet kullanıcılarının %11'ini oluşturduğunu göstermektedir. Kullanıcıların cinsiyet dağılımlarına göz önünde bulundurulduğunda %49,6 kadın, %50,4 erkek kullanıcılardan oluşmaktadır. Yaş dağılımları Analiz edildiğinde ise aktif olan kullanıcıların 18-24 yas arasında 128 milyon kadın, 117 milyon erkek, 25-34 yas aralığında 117 milyon erkek ve 117 milyon kadın, 65 yas ve üstünde ise kadınlar 8 milyon, erkekler 9 milyon dolaylarındadır. Bu sonuçlar çerçevesinde Instagram kullanıcılarının genelini genç nüfusun oluşturduğunu görülmektedir (Hekimoğlu, 2019: 30)

Instagram aplikasyonu görsel paylaşım ağırlıklı olmasından dolayı farklı opsiyonlara sahip bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. 24 saat süreyle diğer kullanıcıların göreceği story özelliği Instagram uygulamasının interaktiflik süresinde ciddi bir artış oluşturduğu görülmektedir.

4. Instagram Kullanıcıları, Gösterişçi Tüketim ve İmaj Sarmalı

Sosyal medyanın dijital bir kimlik ve online olarak herkesin paylaşımları görebileceği bir mecra olmasından dolayı sosyal medyada bireylerin sosyal çevrelerine verecekleri imaj amaçlı mesajlar için

son derece yoğun talep gören bir alandır. Bireylerin tükettikleri her bir ürünü, mekanı ve seyahatlerini paylaşabilecekleri sosyal medya aplikasyonları olması, sosyal çevrelerine çizdikleri ''ben'' imajı açısından ve gözetlenmek açısından rahat ulaşabilecekleri bir mecra olarak değerlendirilmektedir. Gösterişçi tüketim tanımlaması günümüzde sadece tüketilen eşyalar olarak değil, seyahat edilen araç, tatil yapılan mekan, kahve içmek ve yemek yemek için gidilen yerlerinde sergilenmesi ve bireylerin sosyal medya üzerinden bunları yayınlamasıdır. Bireylerin tükettikleri ile var olma çabası ve imajlarını tüketime endekslemeleri toplumlardaki tüketim üslubunu ve tüketim amacını da değiştirmektedir. Araştırmada konum ve görsel altyapılı sosyal medya aplikasyonu olan Instagram kullanıcıları ele alınmıştır. Bu aplikasyonun seçilmesinin temel nedeni kullanıcıların yer bildirimlerini bu aplikasyon üzerinden yaparak gittikleri mekanları ve tükettikleri her bir öğeyi bu mecradan paylaşabiliyor

olmalarıdır. Bu çalışmanın araştırma konusu olan imaj kaygısına bağlı paylaşımların en sık yapıldığı ve en fazla kullanıcıya sahip olan mecra olması araştırmanın odak noktası olmasında etken olmuştur. Bu uygulamaları aktif olarak kullanan ve Kayseri'de yaşayan on farklı kullanıcı katılımcı gözlem yöntemi ile gözlemlenmiş ve bu on kullanıcı tam on iki ay boyunca izlenerek yaptıkları her paylaşım kayıt altına alınmak suretiyle analiz edilmiştir. İncelemenin yapıldığı zaman dilimi, herhangi bir gerekçe bulunmaksızın süreklilik arz edecek şekilde yapılmış olup gözlemlenen kullanıcıların tüm Instagram paylaşımları kayıt edilmiştir. Bu çalışmada bulgulara ulaşılmış ve kullanıcıların Instagram hareketlerinin nedenleri ortaya konacak şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda gidilen mekanlarda yapılan yer bildirimli story ve görsel paylaşımların neden yapıldığı, hangi maksat ile diğer kullanıcılara afişe edildiği kullanıcılarla yapılan mülakat neticesiyle birlikte analiz edilmiştir. Instagram'ın story özelliğinde yer bildirimi yapma ve bunu görsellerle ispatlama imkanının kullanıcılar tarafından ne şekilde ve hangi maksat ile yapıldığı araştırılarak kullanıcılar için cazip olan tarafı ele alınmıştır. Araştırma; sosyal medya aplikasyonları arasında sadece konum ve görsel tabanlı altyapıya sahip Instagram üzerinden yapılmıştır. Instagram kullanıcıları arasında 24 saat içerisinde en az 1 paylaşım yapan yani sürekli olarak aktif kullanan kullanıcılar üzerinden yapılmıştır. Seçilen kullanıcılar ile derinlemesine mülakat yapılarak veri toplanmıştır. Bu kullanıcıların özellikle mekan vurgusu yapmaları, marka ve sembolleri kullanmaları araştırmanın imaj sorunsalına cevap vermesinden dolayı ele alınmıştır.

4.1 Kişisel İmaj ve Instagram

Bu çalışmanın özellikle üzerinde durduğu unsurlardan bir tanesi mekân, sembol, tüketim ve buna bağlı olarak bireyin imaj ilişkisidir. Mekânın popülerliği, ürünlerin sembollerinin imaja etkisi, tercih nedeni ve sosyal medya kullanıcılarının neden bu mekânlarda yer bildirimi yaparak neden sembollerle paylaşımlar yaptıkları çalışmanın araştırma noktalarından birisidir. Popüler olana rağbetin yoğun olduğu mekânlar ve mekânların imajları bireylerin hangi oranda yer bildirimi yapmaya ittiği ve tüketilen ürünlerin sembollerle kazandırdığı imajların kişisel prestijlere etki ettiği bu çalışma kapsamında görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Instagram hesaplarının yapmış oldukları paylaşımların mekânları, görselleri ve görsel içerisindeki argümanları analiz edilmektedir. Bu hesaplar 24 saat aktif olarak kullanılmakta bu süre zarfı içerisinde en az bir story ve post paylaşmaktadırlar. Bu paylaşılan gönderilerin tamamı görsellerle paylaşılarak mekân parametresinin göstergebilimsel analizi

için uygun profillerdir. Kullanıcıların bu mekânlarda yapmış oldukları sosyal medya eylemlerinin hangi motivasyonla yapıldığı ve sosyal medya profillerinde aldıkları like sayısının popüler mekânlarda yer bildirimi yapma eylemini ne noktada etkilediği analiz edilmektedir. Özellikle Instagram'da story paylaşımlarının yoğun olarak görüldüğü mekana bağlı paylaşımların görseller eşliğinde olması, paylaşımların kişisel imaj analizi bazında son derece etkili olduğu görülmektedir. Bu parametreler kapsamında seçilen Instagram profilleri izlendiğinde, bu aplikasyonda yapılan paylaşım sayılarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Instagram'da paylaşılan gönderi ve storyler göz önünde bulundurulduğunda, paylaşımların teşhir ölçütünün daha fazla olduğu görülmektedir. Mekanlarda yapılan paylaşımların hemen hepsinde tüketilen yiyecek ve eşyalar hem kullanıcı ile hem de tek olarak paylaşılmaktadır. Katılımcı gözlem yöntemi ile izlenen hesaplarda, yapılan yer bildirimlerinde ki görselliklerden ötürü yorum ve like oranı daha fazla olmuştur. Bu paylaşımlardaki etkileşimlerde

profillerin takipçilerinin görselliğin olduğu gönderilere göre daha fazla like attıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda bireylerin kişisel imajlarını ürünler üzerinden ifade ederek sosyal çevrelerine bir mesaj vermek istediği görülmektedir. Takip edilen hesaplar istikrarlı bir şekilde paylaşım yapan hesaplar olduğu için sık sık paylaşımda bulunmuştur. Instagram storylerinin 24 saat içerisinde kaybolması paylaşımların popülaritesini de etkilemektedir. Instagram kullanıcıları ile yapılan derinlemesine mülakatlarda kullanıcılar tüketimlerini imaj kaygısı ile yaptıklarını ifade ederek, sosyal medyada yaptıkları paylaşımlarda tükettikleri ürünlerin prestijlerini olumlu yönde etkilemeleri için paylaşımların içinde yer aldığını ifade etmektedirler.

K1 kullanıcısı ile yapılan derinlemesine mülakatta Instagram üzerinden yapmış olduğu paylaşımların özellikle mekan ve tüketim temalı olduğunu, bu paylaşımların sosyal çevresine ifade etmek istediği kişisel imaj prestiji için yaptığını ve bu paylaşımların birilerinin dikkatini çektiğini ifade ettiği görülmektedir.

''Tabi bu anlamda görsellik önemli ve dikkat çekiyor. Dikkat çektiği için özellikle görselli yer bildirimi atıyorum, Instagram'da görsel ile özellikle paylaşıyorum. Instagram'da yapılan tüketim, ürün ve mekan temalı paylaşımların amacı reklam, gösteriş, dikkat ve ilgi çekmek olduğunu düşünüyorum. Tamamen ben buralara gidebiliyorum ve bunları tüketebiliyorum mesajı içeriyor. Kendisini öne çıkartma, beğeni, like alma olarak düşünüyorum. Lüks ve yeni mekânlarda takıldığımı diğer insanların bilmesi hoşuma gidiyor ve bu beğeniler mekan tercihlerimi etkiliyor. Lüks mekânlarda takılmak kişisel statüme etki ediyor. Lüks lokantalara gittiğimde ve buralarda paylaşım yaptığımda arkadaşlarım bana "O! Çok lüks takılıyorsun. "diyor. Açıkçası bu benim hoşuma gidiyor. Dostlar, düşmanlar hepsi görsün diye yapıyorum, çekemeyen insanlar olduğu için bilerek yaptığım oluyor. Yaptığım her paylaşım ve fotoğraf birilerine mesaj vermek için. Gösteriş gibi algılanabilir. Benim hangi mekânlarda takıldığımı ve mekânların lüks olduğunu görmelerini istiyorum.'' .

K1 kullanıcısının Instagram üzerinden yapmış olduğu paylaşımların temel amacı, sosyal çevresine mesaj vermek ve kişisel imajını sosyal medya aplikasyonu olan Instagram üzerinden şekillendirmek olduğu görülmektedir. Kullanıcının lüks mekanlara gittiğinde aldığı geribildirimler çalışmanın ilk başlığında yer alan sosyal onay ve toplumun statü konumlanma bareminde oluşan imaja etki ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda kullanıcının ifadeleri gösterişçi tüketimin sosyal medya aplikasyonu olan Instagram vasıtasıyla gerçekleştiğini bununda imaj açısından önem arz ettiğini ifade ettiği görülmektedir.

Bir diğer kullanıcı olan K2 kullanıcısı da gösterişçi tüketim ve kişisel imaj bağlamında Instagram üzerinden yapmış olduğu paylaşımlarda kesinlikle bir imaj kaygısı güdüldüğünü ifade etmektedir.

''Belirli bir yaştaki kişiler gittikleri mekânları örneğin, Starbucks'ı paylaşıyor. Belirli bir yaş üzerindeki kişiler ise çocuklarını, gelinlerini, torunlarını ispatlamak için koyuyor. Herkes kendi işi için değil gittiği, gördüğü yerleri paylaşmak için kullanıyor. Bazen sosyal medya listemdeki kişilerin paylaşımlarının yüksek oranda kendileriyle örtüşmediğini düşünüyorum. Yaşantısını bildiğim kişilerin yer bildirimleri ya da görsellerini paylaştıkları yerlerin kişiyle gerçek yaşantısıyla örtüştüğünü düşünmüyorum. İmajlarını korumak ya da kendilerini daha üstün göstermek amaçlı yapıyorlar. Başka kişileri gözlemlediğimde kişi ile paylaşımları örtüşmüyor; Örneğin, çok borcu olup en lüks restorana giderek paylaşım yapan kişiler tanıyorum, bu kişilerin toplumda yer edinmek ve statü kaygısı maksatlı yaptıklarını düşünüyorum. Yaptıkları tüketimler, giydikleri ürünler ve bunları yayınlamaları

tamamen kişisel imajları için. Bazen bu tip paylaşımları bende gerçekleştiriyorum. Sosyal medyadaki paylaşımlarımızın genellikle statü kaygısı ve imaj kaygısından kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Starbucks'a arkadaşlarımızla gidip kahve bardaklarımıza isim yazdırdıktan sonra paylaştığımızda aslında bunun statü kaygısından kaynaklandığını söyleyebilirim''

Instagram kullanıcılarının orta düzey ve alt düzey gelirli insanların farklılıklarını ortaya koymak, statülerini ve kişisel imajlarını kendi çevrelerine, diğer kullanıcılara yansıtmak için yaptıkları paylaşımları K2 kullanıcısı ifade etmektedir. Bocock'a göre (2004: 25) ''Gösterişçi tüketim, bir insanın toplumdaki statüsünü mevkiini ve maddi gücünü göstermeye yarayan ve belki de başkalarını kıskandırmaya sevk eden tüketim anlayışıdır.'' Bocock'un bu değerlendirmesine bakıldığında hem K1 hem K2 kullanıcısının neden tüketimlerini sosyal medyada paylaştıklarını açıklar niteliktedir. Statü ve İmaj kaygılı gösterişçi tüketimin reklamı ve vitrini artık insanlar tarafından sosyal medya olarak görülmektedir. Sosyal medya aplikasyonlarının insanların lüks, gösterişçi tüketimini imaj kaygılarını ve toplumdaki kimliklerini ifade etme sahası haline geldiğini göstermektedir. Modern toplumlarda kanunlarda ve resmi olarak bir toplumsal hiyerarşi söz konusu değilken sosyal medyada bu çizgi kullanıcılar tarafından çizilmektedir. Popüler mekanlarda yer bildirimi yapmak, story atmanın aslında hangi amaçlar doğrultusunda yapıldığını hem görselleri analiz ederek hem de kullanıcıların ifadeleri ile görülmektedir. İmaj tandanslı gösterişçi tüketimle beraber popüler mekanlar ve popüler markaların tüketim şeklide farklılaşmıştır. Toplumsal hiyerarşide üst sınıfta olanların alt sınıflardan farklarını ortaya koyabilmek maksadıyla zenginliklerini ve yüksek statülerini farklı tüketim şekilleri ile gösterme gayeleri bulunurken, statüleri ve gelir seviyeleri düşük olan bireyler ise kendi standartlarında farklılaşabilmek için daha ucuz ve tasarruf sağlayıcı ürünleri tüketebilecekken üst sınıfın tüketim eylemlerini taklit ederek ve daha pahalı ürünleri tercih ederek gösteriş amaçlı tüketimde bulunmaktadır (Bocock, 2005:24). Bu bağlamda insanların popüler olan ve dikkat çeken mekanlara gittikleri zaman yapmış oldukları yer bildirimleri, tüketim gösterileri imaj ve statü mücadelesinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin maddi durumları, sosyal statüleri, kimlikleri, imajları ve yaşam tarzları hakkında çevrelerindeki insanlara bilgi vermek amacıyla yaptıkları gösterişçi tüketim, sınırları keskin çizgilerle belirli olmayan sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan farklılıkları olan toplumdaki kesimlerin birbirlerinden ayrılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda tüketilen ürünler bir toplumsal grubu diğer toplumsal gruptan ayırt ettiği ölçüde toplumsal grubun üyelerinin kimlik ve aidiyet duygusuna sahip olmalarına olanak tanımaktadır (Bocock, 2005:24). Derinlemesine mülakat yapılan diğer kullanıcıların ifadeleri de imaj oluşturma çabasının Instagram üzerinden hangi mesajlarla anlatılabildiğini ortaya koymaktadır.

''Bir çok yerde check-in yapıyorum mesela havalimanlarında bende check-in yapıyorum. Çünkü uçakla gitmek otobüsten daha pahalı bir durum. Dış hatlarda iç hatlara göre daha pahalı, daha havalı ve daha itibarlı gibi görünüyor. Günümüz kişileri bunlara dikkat ediyor aslında bana prestijli gibi geliyor. Diğer kullanıcıların kafelerde ve lüks mekânlarda yer bildirimi yapmalarını tamamen gösteriş olarak algılıyorum''

Uçak yolculuğu yapmanın diğer seyahat opsiyonlarına göre daha pahalı ve lüks olduğu ifade edilmektedir. Uçakla seyahat etmenin daha prestijli olduğu hatta dış hatlarda check-in yapmanın daha fazla fark yarattığı ve dikkat çektiği göz önünde bulundurulduğunda lüks tüketimin seyahat ile de ilintili olduğu ve bu söylemler bağlamında kişilerin mekana bağlı olarak yaptıkları bildirimlerin temel

sebeplerinden birisi prestij ve statü olarak görülmektedir. Kişilerin yer bildirimi yaparken mekanları hassasça incelemeleri ve mekanların diğer kullanıcıları ne anlattığı profil sahipleri için son derece önemlidir. Bu önemin sebebi ise prestij, statü, imaj ve saygınlık olarak algılanabilir. Hastane ile ilgili yer bildirimlerinde dahi hastanenin prestiji söz konusu ise diğer mekanlarda yapılan bildirimlerin diğer kullanıcılara yansıması önem arz etmektedir. Marka ve sembollerin dijital kültür var olmadan öncede toplumlar tarafından kabul görmesi ve bir imaj aracı olarak kullanılması sosyal medya mecralarında da kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim gösterişçi tüketim ve lüks üzerine birçok çalışma yapan Veblen'e göre farklı sosyal sınıfların aynı statü kümesi içinde hem bulunma hem bulunmama mücadelesi vardır. Bunun sonucu olarak alt sınıf olarak görülebilecek ekonomik gücü olan bireylerin lüks tüketime yönelerek bunu ispat etmeye çalışması ve kişisel imaj mücadelesi vermesi söz konusudur.

Farklı sosyal sınıflarda ve statülerde olan bireyler, toplumsal statü bakımından kendilerinden düşük gördükleri bireylerin kendileri gibi tükettiklerini hissettikleri zaman daha yüksek derecelerde tüketim yapmaktadırlar. Buna örnek vermek gerekirse; uçak yolculuğu lüks bir tüketim olarak görülmektedir. Orta derecede maddi durumu olan bir insanın uçağın ekonomi bölümünde yolculuk yapması normalleşmiştir. Statüsünün yüksek olduğunu düşünen bireyler ise uçakların bussines class bölümünden bilet alarak yolculuk esansında statülerinin yüksekliğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Tabii ki bussines class dan alınan bir bilet çok pahalı ancak konfor ve muamele bakımından çok olumlu olarak karşılanmaktadır. Bu sayede yüksek statüdeki gruplar kendilerini toplumun diğer katlarından soyutlayabilmektedirler. (Koçak, 2017: 4) Bu statü ve ekonomik mücadele sınıfların kendi üyeleri arasında devam etmektedir. Alt statü gruplarında var olan yarış sadece kendi aralarında ki mücadele ile kalmaz aynı zamanda yüksek statülü sınıfların yaşam tarzına ulaşmak için devam etmektedir. Bireylerin ait olduğu toplum ile statünün kabul edilen harcama standartları, onların yaşam standardının hangi ölçütlerde olacağını belirlemektedir. Bireylerin toplum tarafından belirlenmiş olan yaşam standartlarına göre uygun tüketimde bulunmadıklarında aşağılanma, dedikoduya maruz kalma, alakanın kesilmesi ve dışlanma korkusu yaşamaktadırlar. Bu durumun sonucunda bireylerin maddi güçlerinin çok üzerinde yapmış oldukları gösterişçi tüketim, kabul edilmiş harcama ölçüsüne uyum için çevrenin örtük baskısı nedeniyle dolaylı olarak da gerçekleşmektedir (Veblen, 2005: 83). Odabaşı'na göre (1999, 73) içinde bulunduğumuz çağ tüketimde sembollerin, sembollerin belirlediği imajlar ve lüksün çerçevesinde tüketimin belirlediği bir çağdır. Bu bağlamda lüks tüketmek sembolize edilerek görselliğin statüyü belirlediği bir süreç olarak görülmektedir. Veblen'e göre gösterişçi

tüketimin ihtiyaç dışı ve tamamen gösteriye dayandığı göz önünde bulundurulduğunda lüks tüketim parametreleri içerisinde bireyler tatmin olmaktadırlar. Bu durumun sonucunda Instagram uygulamalasında yapılan görsel vurgusu ile yapılmış yer bildirimleri gösterişçi tüketimin dijitalleşen dünyadaki yayınlanma alanıdır. Toplumda istenilen ve beklenilen bir yere sahip olmak, kişisel egoları doyuma ulaştırmak, yaratılmak istenen en ideal birey tipi olmak ve kendi sınıfı içerisinde popüler ve beğenilen bir birey olmak çabası lüks tüketim bağlamında görülmektedir. Hem yapılan göstergebilimsel analiz hem de sözlü mülakatları neticesinde bireylerin görsellik ile yapmış oldukları paylaşımların tüketim kültürü ve sembolik yönleriyle artık bir metafora dönüştüğü görülmektedir.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Orta çağ Avrupası, Modern ve Postmodern çağda da karşımıza çıkan kişisel imaj ve kimlik oluşturma algısı dünyanın politik ve sosyolojik evrimleşmesiyle birlikte varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Veblen'in gösterişçi tüketim ve imaj değerlendirmelerine göre, tüketilen ürünlere öncelikli olarak rekabete dayalı gösteriş için yönelimde bulunulmaktadır. Bunun yanı sıra kültürel kategorileri daha görünür ve istikrara bağlı kılmak için ihtiyaç duyulduğu fikrini ele almaktadır. İmaj ve sembolik tüketim üzerine yapılan çalışmalarda, tüketilen tüm ürünlerin ve variyetin toplumun lügatinde anlamlar taşıdığını bilmek ve sosyo-kültürel analizin bir bölümünü bu kümenin iletişim ve mesaj aracı olarak kullanımları üzerinde yoğunlaşılması gerekmektedir. Tüketilen ürünlerin başka önemli işlevleri de vardır: Toplum içerisindeki imaja ve statüye dayalı ilişkileri kurar ve devamını sağlamaktadırlar. Bu bağlamda gösterişçi tüketimin toplumlardaki imaj algısını etkilediği görülmektedir. İmajın toplumlarda algıyı yönlendirmesi toplumsal kurallarında imajlar üzerinden geliştiğini göstermektedir. Bireylerin, toplumlarına sorunsuz bir şekilde kabul edilmesi ve sosyolojik entegrasyonunu belirleyen unsurlardan bir tanesi de imaj yaratan tüketimdir. Bununla birlikte imajı yayınlamak ve yaymak gerekmektedir. Cemaatlerin ve toplulukların reel manada yok olmaya başladığı bir süreçte dijital cemaatler ve dijital topluluklar ortaya çıkmaktadır. Bu cemaatlere ve topluluklara bireylerin kendilerini ifade etmesi ve belli bir noktada olduğunu, sosyal sınıfını, imajını ve statüsünü ifade etmesi gerektiği bu çalışmanın bir sonucu olarak görülmektedir. Yaşadığımız çağda toplulukların yerini artık bireylerin alması bunun akabinde ben demenin hızla arttığı ve giderek beğenilme ve vitrinde olma kaygısı güden toplumların oluşması, teknoloji ve dijitalleşmenin, çağın en önemli gereksinimlerinden birisi olmasının bir sonucu olarak, imaj ve toplum içerisindeki kimlik kaygısı, teknolojinin gelişimi ve akıllı telefonların hayatımıza girişiyle bizi görsellik ve imaj üzerinden sonuca ulaşmaya itmektedir. İmaj toplumunun oluştuğu postmodern süreçte bireyler artık tamamen kendi görsellerini, bedenlerini, tükettiklerini ve seyahatlerini paylaşarak, dijital kimlik yaratarak kendilerini farklı bir ben olarak yayınlama çabası içerisinde girmişlerdir. Popülerite ve tüketime bağlı imajların yaşadığımız çağda var olması bireyleri adeta meta fetişisti ve mekan fetişisti haline getirdiği görülmektedir. Bireylerin sosyal medya hesapları üzerinden semboller içeren markalarla yaptıkları paylaşımlar, içtikleri kahvenin ve bardağının üzerinde yazan isim ile yaptığı paylaşımların Veber'in gösterişçi tüketim söyleminin sosyal medyaya yansımış hali olarak görülmektedir. Instagram'ın konum tabanlı ve görsel ile paylaşım imkanı sağlaması kullanıcılara hem nerede olduklarını sunma imkanı hem de bunu görselle ifade etme şansı vermiştir. Bireylerin semboller ve markalarla yaptıkları paylaşımların ve mekanları kutsar şekilde yapmış oldukları görselli paylaşımların, bireylerin toplumdaki kimlikleri, ait olunan sınıf ve statüyü ifade etmek istediği bir platform haline getirdiği görülmektedir. Mekan ve birey, marka ve birey arasındaki imaj uyumunun sağlanması için bu platformlar biçilmiş kaftan niteliği taşımaktadır. Hedonist güdüler, beğenilme kaygısı, narsist duyguların yoğun yaşandığı günümüzde sosyal medyada yaratılan ''biricik ben'' algısı sosyal medya profillerinde hızla görülmektedir. İmaj tüketimine bağlı olan bu algı bireyin lüks tükettiği kadar biricik, en lüks restoranlara gittiği kadar lüks olarak algılanmaktadır. Günümüzde daha çocuk doğmadan baby showerlar ile imaj toplumunun bir parçası haline gelmekte, doğduktan sonra ise özel hastanelerde süslenmiş odalarda dünyaya gelerek statü ve imaj kavgasına ilk adımını atmış bulunmaktadır. Daha sonra yapılan doğum günleri, alınan kıyafetlerin markaları, tüketilen yiyeceklerin hangi sınıfa ait olduğu gibi durumlarla birlikte birey doğar doğmaz imaj oluşturma

yarışının içerisinde kendini bulmaktadır. Herkese açık bir vitrin olan Instagram'da paylaşılan görseller ile anlatılmak istenen hayat aynı veya ayrı olsun paylaşım bazında statü ve imaj kaygısı ile yapıldığı görülmektedir. Derinlemesine mülakatlarda kullanıcıların ifade ettiği gibi birçok paylaşımın temel sebebi imaj, havalı olma isteği, popülarite, biriciklik algısı gibi bireyin kendini değerli hissetmesini sağlayacak aynı zamanda görünmeyen toplumsal tabakanın en tepesinde yer alma isteğidir. Havalimanlarının özellikle dış hatlarında check-in yapıp, Instagram'da uçak bileti ile birlikte görselli story atmak bireylerin diğer kullanıcılara seyahat statüsünü anlatma refleksi olarak görülmektedir.

Sosyal Medyanın hayatımıza entegrasyon süreci ele alınarak Instagram'ın bir gösteriş, bir imaj, bir statü ve kimlik aracı olduğunu yapılan paylaşımlar ve kullanıcılarla yapılan mülakat ile analiz edilmiştir. Görünür olma, popüler olma ve en zirvede olma refleksleri ile egosantrik ve beğenilme kaygısı güden bireylerin sosyal medya ile arasındaki ilişki ifade edilmek istenmiştir. Göstergebilimsel analiz yöntemiyle, paylaşılan gönderiler analiz edilmiş, gönderilerin diğer kullanıcılara vermek istedikleri mesajın amacı gözlemlenmiştir. Dijital dünyada paylaşılan görsellerin analizinin yapılmaya çalışıldığı bu çalışmada bireylerin imaj refleksleri ve lükse tırmanma süreçleri ele alınmaktadır. Ontolojik ve epistemolojik açıdan insanın beğenilme güdüsü, toplum tarafından onaylanma motivasyonu yeni dijital teknoloji ile daha farklı platformlara taşınmaktadır. Sosyal medya aplikasyonu olan Instagram'da ki mekan bildirimleri ve görsellerin insanın onaylanma ve diğer bireyler tarafından yaptıkları eylemlerin beğenilmesi bireyleri toplumsal imaj bakımından daha farklı noktalara taşımaktadır. Dijital dünyanın yarattığı yeni insan modelinin kendini ifade etme yolu olan sosyal medya mecrası kişilerin mekan, ürün ve tüketim algısını değiştirmektedir. Popüler olana yönelen bireyler, popüler olmak için sosyal medya aplikasyonlarında ürün ve mekanlarla birer metafor haline gelmeyi hedefledikleri görülmektedir. Popüler olmanın temel amacı ise bulunulan toplumda statü olarak en tepede yer alma hedefinin bir sonucu olarak görülmektedir. İnsanların öteki ve ya eşyalarla kurduğu iletişim yine insanın evrendeki yerini belirlemesi açısından önemlidir. Kişilerin diğer kişiler ile kurduğu ilişkiye de etki etmektedir. Statü ve kimlik kavramı da bu noktada son derece ehemmiyet arz etmektedir. Statü kavramının en temel noktası bireyin kendisini, yaşadığı toplumun onaylar silsilesinde en üst noktada görmek istemesidir. Statü kaygısı bireylerin yaşadıkları toplumlardaki konumlanma ritüelinin en samimi mücadelesidir. Bu durumun dijital kültür ile birlikte sosyal medyaya yansımış olması son derece önemli bir noktadır. Statü kaygısı güden bir kişi diğer insanlar tarafından statüsünün onaylanmasını arzu etmektedir. Bunu yapmak için günümüz dünyasında en kısa ve basit yol statü uğruna yapılan tüm hamlelerin sosyal medya kanalları üzerinden yayınlanması olmaktadır. Gündelik hayatlarını, yediklerini, tükettiklerini ve aldıkları ödül ve hediyeleri diğer kullanıcılar ile paylaşan bireylerin kimlik ve statü konumlanmaları sağlayabileceği en önemli kanalların başında sosyal medya gelmektedir. Sosyal medyanın akıllı telefonlar ile birlikte gündelik hayatın bir parçası olması sıradan bireylerin kendi çevrelerince sürekli gündem olabilmesini sağlamaktadır. Sıradan bir kullanıcının günlük Instagram storysi atması diğer kullanıcılar tarafından her gün gözlemlenebilmek anlamı taşımaktadır. Bu imkan dahilinde bireyler kendi yaşadıkları günlük tüm anları paylaşarak diğer kullanıcılara kendilerini ifade etme sahası bulmaktadırlar. Bu sahada yedikleri, içtikleri, kıyafetleri, tatilleri, makyaj malzemeleri, çocuklarının ya da kendilerinin doğum günlerini paylaşabilmeleri diğer kullanıcılara yaşadıkları hayatı anlatmaları anlamına gelmektedir. Bu anlatımın sosyo-psikoljik altyapısına bakıldığında diğer kullanıcılara ve toplumlarına dijital kimliklerini aynı zamanda yaşadıkları hayat ile ilgili doneler sunarak kendi benlikleri hakkında olumlu bir sonuç çıkarmaları imkanını vermektedirler. Tez içerisindeki derinlemesine mülakatlarda bahsi geçen en fazla check-in

yapılan alanların havalimanları olması yani insanların otobüs terminallerinden ziyade havalimanlarında yer bildirimi yapmaları gerçeğinin neden olduğunun bilinmesi ve bireylerin bu davranışlarının temel sebeplerinin ortaya çıkartılması bu çalışmanın hedeflerinden birisidir.

Araştırmada sosyal medyadaki statü, kimlik ve imaj görünürlüklerinin ele alınarak statü, kimlik ve imajın sosyal medya uygulamaları vasıtasıyla bir yarış haline dönüştüğünün aynı zamanda bir teşhir mücadelesi ile en yüksek statünün zirve noktasına gelebilme hedefi üzerinde durulmuştur. Statü ve kimliğin, sosyal medyadaki yerini anlayabilmek için sıradan takipçilerin zirveye çıkma mücadelesinin izlenmesi bu çalışmayı daha gerçekçi bir hale getirmektedir. Bu çalışma için seçilmiş olan Instagram kullanıcıları sıradan ve devamlı olarak paylaşım yapan bireylerdir. Bu bağlamda sıradan bireylerin ünlü olmamalarına rağmen yaptıkları paylaşımlar ve söylemler aslında sıra dışı olma çabasını ve ben sıradan değilim statüm farklı haykırışını bizlere ifade etme çabası olarak görülmektedir. Bu kullanıcıların sosyal medyadaki tavırları ise bir ünlü edasıyla yapılan denetimli ve algıyı pozitivize edecek paylaşımlardır. Tüm bu yapılan analiz ve araştırmaların sonucu olarak dijital kültürün toplumları ve bireyleri yeni kimlikleriyle nasıl hizaya soktuğunu ve popüler kültür ile tek tip insan yaratma çabasını göstermektedir. Dijital kimliğin reel kimliği inkarı ile başlayan bu süreç kullanıcıların aplikasyonlar üzerinden yaptıkları mekan tandanslı paylaşımlarla reeli akıllardan silme çabasını da bizlere ifade etmektedir. Birey, bireyin geldiği aile, ailenin mesleği, mesleğine bağlı olarak kimliği, bunların bir sonucu olan statüsü ve bu statünün dijital kültür ve sosyal medya ile tekrar dizaynı, bu dizaynının nedenleri ve bireylerin mevcut konumlarından tatmin olmamaları bu çalışmanın temel odak noktalarından birisi olmuştur. İnsanın diyalektik yapısında hep var olan beğenilme kaygısı, insanı bazı eylemleri yapmaya mecbur hissettirmiştir. Yapılan bu tez çalışmasının sonucunda görülmektedir ki; toplumlar ve toplumları oluşturan bireyler birbirleriyle olan ilişkilerini ve düzeylerini tamamen sınıfsal eşitlenme süreciyle kurmaktadır. Sınıfsal eşitlenmeyi ve statü baremini oluşturan yegane unsur ise yaşam standartları ve tüketime bağlı gösterilerdir. Veblen'in de çalışmalarında değindiği bu düşünce insanların toplumlarına ve çevrelerine ifade ettikleri ile bir şekle girdiklerini göstermektedir. Kapitalizmin tüketmenin anlamını farklılaştırması, sürekli olarak kendini ayakta tutma ve yenileme çabası gösterişçi tüketimin toplumlara entegrasyonu ile bir sarmal olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmin teknolojiyi en sıradan hayatlara dahi entegre etme sürecinin sonucunda toplumların içerisindeki heterojen tüketim, sınıf ve gelir fark etmeksizin homojen bir tüketim davranışına dönüştüğü görülmektedir. İnternet, sosyal ağ ve akıllı telefonların toplumların vazgeçilmezleri olmasıyla birlikte tek tipleşme mücadelesinin sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarla ifade edilmeye çalışıldığı bu çalışma içerisinde analiz edilmektedir. Zengin, orta düzey ve en düşük düzeye kadar herkesin kullandığı bir araç olan akıllı telefon ve internetin bir sonucu olarak karşımıza çıkan sosyal medya aplikasyonları tek tipleşme mücadelesinin sahası haline gelmektedir. Algıları yöneten görsellerin yayınlandığı bu mecralarda tüketilen her bir ürün, yemek ve daha farklı olarak kıyafet, seyahat gibi unsurlar mahremiyet olgusunu bir kenara bırakarak bireylerin kendi toplumlarına anlatmak istedikleri bir süreç olarak görülmektedir. Görsellerin yarattığı imajlara bağlı olarak oluşan bireyin toplumdaki algısı ve statüsünün oluşum süreci, aşamaları ve toplumların bu eylemler sonucundaki dönüşümü bu çalışma bazında ele alınmak istenmiş, statü ve kimlik mücadelesinin yeni sahası olan sosyal medya sahasındaki olaylar ele alınarak bilimsel çerçevede analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle içinde bulunduğumuz postmodern süreci ele almayı hedefleyen bu çalışmada birey, toplum, davranışsal analizler, kültür, sosyo-kültürel otorite, toplumların yaptırım güçleri, buna bağlı olarak sınıflaşma ve statüleşme, imajın yarattığı gösteriye bağlı sınıflaşmalar, sınıflaşma ve

statüleşmeyi belirleyen unsurlar, bu unsurların tarihsel süreçte uygulanış alanları ve günümüzdeki süreci ele alınmaya çalışılmaktadır. Komplike bir araştırma olan bu çalışmada bireyin günümüzdeki gündelik davranışlarının aslında bir süreç sonucu oluştuğu görülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada gösterişçi tüketim, kimlik, imaj ve statü kaygısının tarihsel süreci ele alınarak günümüzdeki hali ve anlamı analiz edilmeye çalışılmıştır. Sosyal medya kanalı ve özellikle görsel ve lokasyona bağlı paylaşımlar yapılabilen Instagram uygulaması ele alınarak gösterişçi tüketim yoluyla bireylerin toplumlarına çizmek istedikleri imaj ve statü seviyesi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma sonrasında dijital kültürün hızlı bir şekilde yaşam şekillerimizi, paylaşımlarımız ve imaj kaygımızı değiştirmesi ve artırması dijital medya okur yazarlığı eğitimine yönelim olması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışmanın bir sonucu olarak gösterişçi tüketim anlayışının çok hızlı bir şekilde sosyal medya uygulamaları üzerinden yayınlanarak bir tüketim çılgınlığına dönüşmesi özellikle dijital yerliler olarak adlandırılan jenerasyonun ve bu jenerasyonunun son yerlilerinin tüketim algısını ve rekabete dayalı tüketimden dolayı bunu bir gösteriye dönüştürmesi kontrol edilmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medyanın her yaştan ve her kesimden insanın kullanabileceği bir dijital medya aracı olması sosyal medyanın paylaşım sınırlılıklarının da belirlenememesi anlamına gelmektedir. Bu durumdan dolayı dijital medya okur yazarlığı ile toplumu bu anlamda bilgilendirmek adına; okullarda, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Halk Eğitim Merkezlerinde, Gençlik Spor Bakanlığına bağlı Gençlik Merkezlerinde ve belediyelerin eğitim merkezlerinde bu konu ile ilgili bilgilendirme eğitimi yapılmalıdır. Sosyal medyada mahremiyet ve teşhir sınırlılıklarının yok olmaya yüz tuttuğu günümüz toplumunda bu konu hakkında toplum bilgilendirilmelidir.

Kavramların ve toplumsal kaidelerin içinin boşaltıldığı, bedenlerin kamusallaşarak teşhir edildiği dijital dünyada, telefon ekranına saniyeler içinde bağlanan bireyler, yaşamlarının her bir sürecini engelsiz bir biçimde takipçilerine ve hashtagler aracılığı ile de herkese teşhir etmektedir. Bu durumun sonucunda toplumsal yapının, aile kavramının ve tüketimin sergilenmesi durumunun değerlendirilmesi ve analiz edilerek toplumu bu anlamda bilgilendirmeler yapılması gerekmektedir. Bu tez çalışmasında görüldüğü üzere tüketimin gösteriye dönüşmesi durumu ve bunun devamlı olarak diğer kullanıcılar tarafından görülmesi psikanalizler yapıldığına narsist bireyleri ortaya çıkardığı görülmektedir. Sürekli beğeni alan ve tükettikleri ile toplumda var olma çabası içerisine düşen bireyler meta fetişisti ve tüketim çılgını olan imaj tandanslı düşünmekten kendisini kurtaramayan dijital beyinler haline dönüşmesi engellenmeli ve kontrol edilmelidir. Bu bağlamda yapılan paylaşımlarda teşhir ve mahremiyet alanları çizilmezse toplumsal norm ve değerlerin zarar göreceği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması-Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri.* Ankara: Efil Yayınevi.

Anlı, İ. (2010). *Psikanalizde Narsisizm*. İstanbul: Nobel Kitapevleri.

Babacan, M. E. (2015). *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Açılım Yayınları.

Baban, E. (2012). *Mc Luhan ve Baudrillard'ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu.* Tolga Kara, Ebru Özgen (ed.). Sosyal Medyal Akademi. (ss. 57-79). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu. (Çev. :* Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (1997).

Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme.* (Çev. : A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası.* İzmir: Aşina kitaplar.

Binark, M., Bayraktutan, G. (2013). *Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bocock, R. (2014). *Tüketim. (*Çev. : İrem Kutluk). Ankara: Dost Yayınları. (1993).

Botton, A. (2017). *Statü Endişesi.* (Çev. : Ahu Sıla Bayer). İstanbul: Sel Yayıncılık. (2004).

Briggs, A. ve Burke, P. (2004). *Medyanın Toplumsal Tarihi. (*Çev. : İ. Şener). İstanbul: İzdüşüm Yayınları.

Buğra, A. (2000). *Devlet- Piyasa Karşıtlığının Ötesinde.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Burton, G. (2008). *Görünenden Fazlası.* (Çev. : Nefin Dinç). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Büyükaslan, A. (2015). *Sosyalleşmenin Boyutu*. Konya: Çizgi Kitapevi.

*Collians, R., Makowsky, M. (2014). Toplumun Keşfi. (*Çev. : Nurgün Oktik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Croıx, S. (2014). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi.* (Çev. : Çağdaş Sümer). İstanbul: Yordam Yayıncılık.

Çaplı, B. (2004). *Medya ve Etik.* Ankara: İmge Yayınevi.

Dagtas, B. (2008). *Reklam, Kültür, Toplum*, Ankara, Ütopya Yayınevi.

Debord, G. (2014). *Gösteri Toplumu.* (Çev. : Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (1992).

Desplanques, S. (2006). *Antik Mısır. (*Çev. : İsmail Yerguz). Ankara: Dost Kitapevi.

Dökmen, Ü. (2016). *İletişim Çalışmaları ve Empati.* İstanbul: Remzi Kitapevi. (2008).

Eco, U. (2016). *Ortaçağ. (Çev:* Leyla Tonguç). İstanbul: Alfa Yayıncılık. (2015).

Ellwood, W. (2007*). Küreselleşmeyi anlama klavuzu.* İstanbul: Metis Yayıncılık. (2002).

Erdal, C. (2013). *Sosyal Medya ve Paylaşım Kültürü.* İstanbul: Reklam Yaratıcıları Derneği.

Erdoğan, İ. Alemdar, K. (1990). *İletişim ve Toplum.* İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Featherstone, M. (2005*) Postmoderizm ve Tüketim Kültürü*, (çev. : M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Fıske, J. (2012). *Popüler Kültürü Anlamak. (*Çev. : Prof. Dr. Süleyman İrvan). İstanbul: Parşömen Yayınları.

Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik.* (Çev. : Ümit Tatlican). İstanbul: Say Yayınları. (1991).

Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. (Çev. :* Barış Cezar). İstanbul: Metis Yayıncılık. (2009).

Greıder, W. (2003). *Tek Dünya.* Ankara: İmge Kitabevi.

Gündüz, U. Pembecioğlu, N. (2015). *Sosyal Medya: Mizah, Muhalefet ve Direniş Pratikleri.* Konya: Çizgi Kitapevi.

Irak, D. ve Yazıcıoğlu, O. (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya.* İstanbul: Okyanus Yayınları.

Lefebvre, H. (2016). *Mekanın Üretimi. (*Çev. : Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları. (1991).

Mattelart, A. ve Mattelart, M. (1998) . *İletişim Kuramları Tarihi*. (çev. : M. Zıllıoğlu). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Mayer, M. (2004). *Madison Avenue: Dünyanın En Sıra Dısı Meslegi Reklamcılık ve Reklamcılar*, (Çev. : M. Yurtdaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Mısztal, B. A. (2003). *Theorıes of Socıal Remembering.* USA: Open Universty Press.

Miller, G. (2011). *Tüketimin Evrimi, Cinsiyet, Statü ve Evrim. (*Çev. : Gülçin Vardar). İstanbul: Alfa Yayınları.

Morley, D. ve Robins, K. (2011). *Kimlik Mekanları.* (Çev. : Emrehan Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık. (1997).

Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim Kültürü.* İstanbul: Sistem Yayıncılık. (1999).

Ongur, H. (2011). *Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Palmer, R. R., Colton, J. (2009). *A History of the Modern World.* Mınt Edıtıon. Chicago: Knopf; Subsuquent edition yayınları

Parsons, T. (1991). *The Social System. Londra: Routledge yayınları.*

Peltekoğlu, F. B. (2012). *Sosyal Medya ve Sosyal Değişim.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim araçlarının Devrimcileştirilmesi.* (Çev. : Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schiller, H. (1993). *Zihin Yönlendirenler* . (Çev. : Cevdet Cerit, Pınar Yay). İstanbul.

Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler.* Bursa: Sentez Yayıncılık.

Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite.* (Çev.: Serdar Öztürk). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Tuncer, A. S. Özata, Z. Akar, E. Öztürk, M. (2013). *Sosyal Medya.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Turner, B. (2000). *Statü.* (Çev. : Kemal İnal). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Yaylagül, L. (2017). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar.* Ankara: Dipnot Yayınları. (2018)

Zorlu, A. (2006). *Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri.* Ankara: Glocal Yayıncılık.

Veblen, T. B. (2015). *Aylak Sınıfın Teorisi.* Ankara: Haretik Yayıncılık.

Marx, K. (2010). *The Ckass Struggles in France, 1848-1850.* Moscow: Engels.

Süreli Yayınlar

Ahmadov , S. (2019). ”Kültürel Küreselleşme Aracı Olarak Sosyal Medyanın Tüketim Toplumuna Etkisi”. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi. 1*, 8-33.

Aktan, E. (2018). ”Instagram Kullanıcılarının Kullanım Motivazyonları ve Instagram Takip Davranışlarının İncelenmesi”. *Online Akademic Journal of Information Technology. 9,* 33-50.

Argın, Ş. (1992). ”Boş Zamanın Toplumsal Anlamı Üzerine Notlar”. *Journal Of Economy Culture and Society,* 43-50.

Aslan, A. Ünlü, D. G. (2016). ”Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme”. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi.* 3(2), 41-65.

Aydın, K. (2018). ”Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma” . *Journal Of Economy Culture and Society, 57,* 245-267.

Aytaç, Ö. (2006). ”Tüketimcilik ve Metalaştırma Kıskacında Boş Zaman” . *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1,* 27-53.

Becan, C. (2019). ”Gösterişçi Tüketim Olarak Instagramın Tüketicilerin Satın Alma Motivasyonuna Etkisi”. *Yeni Medya Elektronik Dergisi. 2,* 84-101.

Büyükdemirci, H. İ., Ercoşkun, Ö. (2017). ”Coğrafi Tabanlı Sosyal Medya Kullanımı: Ankara’da En Çok Yer Bildirimi Yapılan Kahve Mekanları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*. 2(1), 33-54.

Ceylan, T. (2011). ”Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol”. *Atatürk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15,* 1. 93-99.

İlhan, T. T., Uğurhan, Y. Z. (2019). ”Sosyal Medyada Gösteriş Tüketimi Eğilimi Ölçeği Geliştirme Çalışması”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi. 7,* 1. 31-53.

Kushin, M. J., Yamamoto, M., (2010). ”Did Social Media Really Metter Collage Students Use of Online Media and Political Decision Making in the 2008 Election”. *Maxx Communication and Society. 13,* 608-630.

Küçükkalay, M. (1997). ”Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2,* 51-68.

Özcan, B. (2007). ”Postmodernizmin Tüketim İmajları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1,* 261-273.

Uz, S. (2017). ”Sosyal Medya ve Tüketim Kültürüne İlişkin Bir İçerik Analizi”. *Journal Of Current Researches on Social Sciences.* 7, 2. 394-409.

Kineşçi, E. (2017). ”Düşünümsel Sosyoloji Açısından Zgymunt Bauman Sosyolojisi”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 19(33). 61-70.

Güzel, E. (2016). ”Dijital Kültür ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: Dijital Habitus”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi. 4,* 1. 83-98.

Karabulut, B. (2015). ”Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 21,* 21-23.

Güner Koçak, P. (2017). ”Gösterişçi Tüketim Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma: Pamukkale Üniversitesi Örneği”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2,* 79-112.

Prensky, M. (2001). ”Digital Natives Digital İmmigrants”. *MCB Universty Press. 9,* 5. 1-5

Açıkalın, S., Erdoğan, E. (2010). ”Veblen’ci Gösteriş Amaçlı Tüketim”. SÜ İİBF *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 1. 3-17.

Tezler

Altunoğlu, M. (2009). *Kimlik’in Modern İnşaı, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı.

Ayaz, C. (1999). *Postmodernizm, Popüler Kültür ve Türkiye,* İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. İstanbul.

Başer, A. (2014). *Sosyal Medya Kullanıcılarının Kişilik Özellikleri, Kullanım ve Motivasyonlarının Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Genel Tutumları Üzerindeki Rolü: Facebook Üzerine Bir Uygulama***,** (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı.

Bedir, A. (2016). *Sosyal Medya Kullanımının Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı

Biliciler, G. (2018). *Sosyal Medya Kullanımını Yönlendiren Motivasyonel Etkenler: Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinden Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir İnceleme.*

(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı.

Ceylan, S. H. (2013). *Sosyal Medya ve Gazetecilik*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Genel Gazetecilik Bilim Dalı.

Cezik, A. (2016). *Sosyal Medya ve Dijital Narsisizm: Twitter'daki Narsistik Öğelerin Keşfi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Genel Gazetecilik Ana Bilim Dalı.

Gökalp, D. A. (2011). *Kentsel Kamusal Alanın İç Mekan Sürekliliği ve Toplumsal Kimlik,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü.

Kızılarslan, A. (2012). *Sosyal Medyanın Toplum Üzerindeki Etkilerine Eleştirel Bir Yaklaşım,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı.

Mustafa, B. H. (2018). *Sosyal Medyanın Gelişimi ve Toplumda Sosyal Medyanın Kullanım Alışkanlıkları: Erbil Salahaddin Üniversitesi Örneği,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Seçkin, G. (2004). *Ulusal Medyada Haber Üretim Sürecinde Çalışan Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü Üzerine Bir Alan Araştırması,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilimdalı

Şahin, B. (2013). *İdeoloji, Toplumsal Sınıflar ve İletişim,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV-Sinema Ana Bilim Dalı, İletişim Bilimleri Bilim Dalı

Şahin, O. (2018). *Statü ve Gösterişçi Tüketim Eğilimlerinin Algılanan Sembolik Statü Üzerindeki Etkileri,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı

Yılmaz, A. (2002). *18-30 Yaş Arası Yetişkinlerin Televizyon İzleme Eğilimleri ve Televizyonun 18-30 Yaş Arası İzleyici Üzerinde Etkileri(Erzurum Örneği),* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı.

Yılmaz, A. (2009). *Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Özel Televizyon Yayıncılığı Bağlamında İzleyici-Televizyon İlişkisi,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı.

İnternet Kaynakları

https: //denizhalman. wordpress. com/2017/06/07/karl-marx-ve-max-weberin-tabakalasma-teorileri-uzerine/

https: //www. instagram. com/?hl=tr

ERZURUM GELENEKSEL YEREL MEDYASININ DİJİTAL MEDYAYA ENTEGRASYONU

INTEGRATION OF ERZURUM TRADITIONAL LOCAL MEDIA TO DIGITAL MEDIA

Sevda BOZKURT

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İletişim Bilimleri ABD

ÖZET

Toplumun herhangi bir konuda bilgi edinebilmek, kanaat sahibi olabilmek, toplumsal sorunlar hakkında söz sahibi olabilmek için başvurduğu en önemli mecra medyadır. Medya bugün ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Ülke çapında yayın yapan basın yayın kuruluşlarının hepsine ulusal medya, en az bir coğrafi bölgede yayın yapan medya kuruluşlarına bölgesel medya adı verilmektedir. Yerel medya ise bölgeler içinde bulunan herhangi bir ilin, il içine ve yakın çevresine yayın yapan, özellikle erişebildiği bu çevrenin sorunlarını ele alan, ulusaldan farklı olarak sadece kendi halkına hitap eden medyadır. Özellikle yerel kültürlerin, azınlık grupların medyada görünürlük kazanmasında ve temsil edilmesinde önemli bir role sahip olan yerel medya, yerel yaşamların gün yüzüne çıkmasında ve gelecek kuşakların da bu gibi şeyler hakkında bilgi sahibi olmasında son derece etkilidir.

Teknolojik gelişmeler özellikle internet ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte internet, yeni medya, web sitesi, sosyal medya, sosyal ağlar gibi pek çok yeni kavramı medya literatürüne kazandırmıştır. Böylece medya faaliyetleri adından daha fazla söz ettirmeye başlamıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda yerel medya, dijital ortamlar sayesinde sınırları ortadan kaldırarak daha fazla kişiye hitap eder hale gelmiştir. Dolayısıyla günümüz medya çağında içerik oluşturma aşamasında gazete, televizyon ve radyo kanallarında alternatif olarak etkileşimli uygulamalar, kampanyalar, web sitesi ve sosyal paylaşım sitelerinin kullanımı önem kazanmaya başlamıştır. Bir şey yok olmaya yüz tutarken her zaman yerine yenisinin doğması durumu yaşadığımız yıllarda medya için de kendini göstermektedir. Geleneksel yerel medya ve işleyiş yapıları dijital ortamların gelişmesiyle yerini yeni işleyiş yapılarına bırakmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Erzurum'da gazete, televizyon ve radyo kuruluşları yerel bazda yayınlarını sürdürmektedir ve Erzurum bölgedeki diğer illere kıyasla medyası hareketli olan illerden biridir. Bu çalışmada yerel medyanın dijital ortamlar ile birlikte geçirdiği dönüşümü ortaya koyarak Erzurum il merkezinde faaliyet gösteren yerel gazete, televizyon ve radyoların geleneksel yapı içinde dijital uygulamalara nasıl, ne şekilde yer verdikleri ve bu anlamda web uygulamaları ve sosyal medya uygulamalarının hangi programlarda ön plana çıktığı, betimleyici içerik analizi yöntemi ile incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Medya, Dijital Medya, İnternet

ABSTRACT

Media is the most important mecra to obtain information about any subject, to have opinion, to have a say about the social problem. Today, the media is divided into three categories: national, regional and local. All media broadcasting nationwide are called national media and media broadcasting in at least one geographical region are called regional media. Local media is the media that broadcasts in and around the province of any province within the regions, especially addressing the problems of this environment that it has access to, addressing only its own people, unlike the national. In particular, local media have an important role in gaining visibility and representation of local cultures and minority groups in the media, and are extremely effective in bringing local life to the surface and the knowledge of future generations about such things.

Technological developments have brought many new concepts such as internet, new media, website, social media and social networks into the media literature especially with the development of internet and communication technologies. Thus, media activities started to make more prominence.

Today, the media is divided into three categories: national, regional and local. All organizations broadcasting nationwide are called national media. Media organizations that broadcast in at least one geographical region are also called regional media. On the other hand, local media is a media that broadcasts regionally, emphasizes the problems of the region and addresses the local people unlike the national. In particular, local media, which plays an important role in bringing sub-cultures to the media and representing minorities, is also very effective in promoting local cultures and transferring them to future generations. With the technological developments, many new concepts such as new media, internet, social media and social networks have been added to the media literature and the media activities have started to become more prominent.

As a result of these developments, local media has become more appealing to people by eliminating the boundaries thanks to digital media. Therefore, the use of interactive applications, campaigns, web sites and social networking sites as an alternative in newspaper, television and radio channels has started to gain importance in the content creation stage in today's media age. When something disappears, there is always a new one. In the years we live, it shows itself in the media. Traditional local media and operational structures are being replaced with new operating structures with the development of digital environments.

Newspapers, television and radio organizations are broadcasting locally in Erzurum in the Eastern Anatolia Region. Erzurum is one of the cities with a more active media compared to other provinces in the region. In this study, local media and digital media and how local newspapers, televisions and radios operating in Erzurum use digital applications within the traditional structure will be examined.

Keywords: Local Media, Digital Media, Internet

1.GİRİŞ

Günümüzde internet teknolojinin dolayısıyla iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve kullanımının artmasıyla beraber birçok medya alanları yeni teknolojiye uyum sağlamak için değişim ve dönüşüm geçirmek durumunda kalmıştır. 20.yüzyılda bilgisayar ve bununla birlikte internet teknolojisinin gelişimi, bu teknolojinin daha da ileri seviyelere taşınması enformasyon akışını ve dünyanın gidişatını hepten değiştirmiştir. Enformasyonun toplumlara, gruplara ve bireylere ulaşımı ise ancak radyo, televizyon, sinema filmleri, gazeteler gibi araçlar ile günümüzde daha çok internet teknolojisinin gelişimiyle yeni medya üzerinden gerçekleştirilmektedir (Tazegül, 2005: 56). Bu dönüşümden nasibini alan geleneksel ve yerel medya daha fazla izleyici ve dinleyici kitlesine ulaşması, içerik hakkında yapılan yorumların paylaşılması gibi avantajlara sahip olmuştur.

Yerel medyanın halka karşı daha duyarlı olması ve halkın sorunlarıyla ilgilenerek onların sesi olması beklenmektedir. Böylece medya organları hem şehrin nabzını tutabilmekte, hem bölgedeki veya şehirdeki sorunları haber yaparak ulusal basına kaynak oluşturabilmekte, hem de bu sorunlardan yerel yönetimlerin haberdar olmasını sağlayabilmektedir. Utkan (2007: 3-4)'ın yerel medyayı, "yerel halk arasında kamuoyu oluşturma gücü en yüksek olan etkili kitle iletişim aracıdır" diye tanımlaması bunu açıklar niteliktedir.

Çalışmada, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan dijital medya ile birlikte var olan yerel medyada yaşanan değişim, dönüşüm ve güncellemeler incelenmektedir. Bu amaçla Erzurum ilinde yer alan 2 yerel radyo, 2 yerel gazete ve 1 yerel televizyon kanalı üzerinde betimleyici içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada Erzurum ilinin tercih edilme nedeni, bulunduğu bölge illeri arasında medyası en hareketli illerden biri olması ve bunun yanında gelişime ve değişime açık yönlerinin dikkat çekmesidir. Radyo, gazete ve televizyon sayısının çok olduğu Erzurum ilinde, teknolojinin getirdiği dönüşümle internet temelli teknolojiler ve yeni medya kısa sürede benimsenmiştir.

1. YEREL MEDYA

Yerel medya içeriklerinde yer verdiği haberler, görseller, öne çıkardığı konular, şehrin olumlu ve olumsuz gelişmeleri, şehirde yakın zamanda uygulanan kültürel ve sosyal etkinliklere ilişkin aktardığı bilgilerle bireye "yaşadığı yer, memleket" duygusunu, gördüğü bu yerlere ait olduğu düşüncesi kazandırmaktadır. Dolayısıyla yerel medya okuyucusu üzerinde aidiyet duygusu yaratır. Yüksel (1992: 61) 'in tanımında "yerel basın, yaygın basının fazlaca ilgilenemediği ya da üzerinde fazla durmadığı yerel haber, sorun ve yorumlar dışında, en basit biçimde yöredeki faaliyetler, sinema programları, nöbetçi eczaneler, bölgesel hava durumu, yöreye özgü çeşitli sosyal, siyasal ve doğal olayların zamanı, yeri, içeriği gibi hususları duyurarak da vazgeçilmez bir hizmet sunmakta ve böylelikle yöre halkının günlük yaşamını düzenlemesine katkıda bulunmaktadır" denilmektedir. Tüm bahsedilen bu özelliklerinin yanında yerel halkın moral ve motivasyon kaynağı olan yerel medya kuruluşları, hitap ettikleri kesimin çevreleriyle daha güvenli iletişim kurmalarına, kendileriyle barışık olmalarına, ilgi ve edindikleri bilgiler dolanımıyla yetkilileri yönlendirici yaşamalarına fırsat sunmaktadır.

Bu yaklaşımlar yerel medyanın ne olduğunu belirlemeye çalışırken aynı zamanda işlevlerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada yerel medya kuruluşları herhangi bir il ve ilin çevresine yayın yapan, şehirde gerçekleşen veya şehirle ilgili olan gelişmeleri gündeme getiren, oluşturduğu haber içerikleri ve haberlerde dile getirdikleri yorumlarla özellikle yerel sorunları ilgili yöneticilere ulaştıran, dolayısıyla yerel halk ile yetkili birimler arasında köprü görevi gören, halkı yerel konularda bilgilendirerek kamuoyu oluşturan, karşılıklı etkileşimin gelişmesine katkı sağlayan araçlar olarak nitelendirilebilir. Ayrıca yerel medya, toplumun katılımcılık konusuna yönelik bilinmekte olan işlevlerini insanın yaşadığı en küçük yerleşim alanlarından en büyük metropollere kadar gerçekleştirebilmesi bakımından önemli kitle iletişim aracıdır (Şeker, 2005, 101).

Genelde ulusal veya uluslararası kitlelere hitap ederek yayın yapmakta olan kitle iletişim araçları, hitap edilen kesimlerin akıl edemedikleri ve erişemedikleri bir dünyayı ayaklarına kadar getirmek konusunda yeterli iken, yine bu kişilerin hapsolduğu sıkıntılarını yok etmek konusunda oldukça yetersiz kalmaktadır. Ulusal ve uluslararası yayın yapan iletişim araçları içeriklerinde öncelikli olarak büyük yerleşim yerlerindeki öne çıkan konulara ağırlık vermektedir. Dolayısıyla büyük şehirlerin sesi olma özelliği taşıyan iletişim araçları, büyük şehirlerin dışında kalan diğer kişileri kendi kaderlerine terk etmektedir (Erdoğan, 2006, 52). Bu durumda, yerel medya küreselleşmekte olan dünya ile bireylerde oluşabilecek yalnızlık, yakın tanıdıklarından uzaklaşma, yabancılık hissi sonucunda, yerel yaşamına ve yakın çevresine ilişkin bilgilere duyulan ihtiyacın giderilmesinde bir kilit rol oynamaktadır (Arslan, 1999, 82).

Yerel medyanın kabul edilen işlevlerine rağmen, algılamasına yönelik iki farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Birinci bakış açısına göre yerel medya; masa başında oluşturulan haberler ve içeriklerle resmi ilan kurumundan destek almak yani çıkar için içeriklerinde kayda değer bir şey bulundurmayan ve yerel çevrede herhangi bir alıcıya ulaşmak için baskı çalışmalarını akla getirmektedir. İkinci bakış açısına göre de yerel medya ve çalışanları şahsi çıkarları yok edip bunun yerine ülke ve ulusun ortak çıkarlarını önceleyerek çalışmalarını sürdüren yerel medya çalışanlarından meydana gelmektedir. Bu yaklaşımla birinci bakış açısına uygun medya mensuplarına rastlamanın mümkün olması ile birlikte, ağırlıklı olarak var olduğu kabul edilen ikinci yaklaşımdır. Yerel medyanın içinde bulunduğu birçok zor duruma rağmen, yayın yaptıkları yerele de yapmış oldukları katkılar ve sağlamış oldukları hizmetler çok büyük önem taşımaktadır (Kurtbaş, Doğan, Göker, 2009: 21).

En güçlü yaşam nedenleri yerellik ve orjinallik olan yerel medyanın öncelikli amacı ulusal veya uluslararası yayın yapan medya kuruluşları gibi haber vermektir. Ancak onlardan farklı olarak haber yayını ve dağıtımında belirlenen coğrafi sınırlılıkları vardır ve onu bu sınırlılıklar yerel yapmaktadır.

Halkın sesi olarak nitelenen ve yakın çevreye daha kapsamlı bilgi taşıyan yerel medya araçları gazete, radyo ve televizyonun önemi oldukça büyüktür. Çünkü yerel medya araçları vatandaşların yaşadıkları şehirlerdeki veya beldelerdeki sorunlar, olaylar, değişiklikler, ekonomik ve sosyal gelişmelerle

beraber, yerel yönetimlerin aldıkları kararlardan da haberdar olabilmelerini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak halk tarafından yerel medya araçlarına kolaylıkla ulaşılmakta ve ilk önce bu araçların içeriğine erişilebilmektedir. (Gezgin, 2007:177). Ayrıca izleyici yerel medyada kendini doğrudan ilgilendiren programları takip etmekte, programlarda kendi yaşam tarzına yönelik içeriklere ulaşabilmekte, kendi yöresinin haberlerine, sosyal etkinliklerine, kendi bölgesini tanıtıcı programlarına ve belgesellerine rahatlıkla erişim sağlayabilmektedir.

Yerel medya organı olan bir gazete, bir radyo, bir televizyon bölgesi için büyük bir değerdir ve insanların çevresiyle daha sağlıklı iletişim kurmasında önemli bir araçtır. İnsanlara çevresini daha iyi aktaran ve bireyi yaşadığı çevresiyle bütünleştiren ve yakın çevresi konusunda daha bilinçli ve sorumluluk sahibi bir birey olmak düşüncesini de pekiştiren önemli bir unsurdur. Ayrıca yerel medya, yereline özgü özelliklerini kendi dışındaki dünyaya tanıtan pencere vazifesi de görmektedir.

Türkiye'de televizyon yayıncılığında devlet tekelinin kırıldığı 1990'lı yıllardan itibaren, hiçbir hukuki statüye bağlı olmaksızın birçok özel televizyon faaliyete başlamıştır. Ulusal yayın yapan televizyon kuruluşlarının yanı sıra, Türkiye'nin her köşesinden yerel ve bölgesel televizyon kanalları da yayına başlamıştır (Nurettin Bay, 2007: 66). Yerel televizyon kuruluşları yalnızca yayın yaptığı şehrin il merkezine yapılan yayını ifade etmektedir. Türkiye'de ilk yerel gazete Erzurum'da yayınlanmaya başlayan Envar-ı Şarkiye 1867 yılında, ilk yerel televizyon kanalı Diyarbakır ili çevresinde yayın yapan Sun Tv 1991 yılında ve ilk yerel radyo kanalı da Hakkâri Yüksekova'da 1993 yılında yayına başlamıştır. Yerel medya ancak 2000'lerden sonra yönetmeliklerle desteklenmeye başlamıştır. Yerel medyanın içerik yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı ve gündem belirleme açısından yaşadığı sorunlar gelişimini zorlaştırmaktadır fakat buna rağmen hala ulusal medyayla rekabet içinde de olabilmektedir.

Teknolojik gelişmelerle küreselleşen dünyada bilgi edinme, bilinen en yakın noktalardan tanınmayan dünyanın en uzak noktalarına kadar her bir konudan haberdar olma durumu en temel ihtiyaç haline gelmiştir. Çünkü küreselleşen dünya ile artık herhangi bir yerde meydana gelen küçük bir değişiklik bütün insanlığı etkilemektedir. Bu noktada yerel medya ulusal medyaya haber kaynağı oluşturmakta ve tüm medya kuruluşları geniş yelpazeden bilgi aktarımı yapabilmek için farklı bölgelerde bulunan yerel medyalardan faydalanmaktadır.

2. DİJİTAL ORTAM (İNTERNET) VE MEDYA İLİŞKİSİ

21.yüzyılın ilk çeyreğinde geleneksel iletişim araçları olan gazete, dergi, radyo, televizyon ve sinemanın dışında yeni iletişim araçları bilgisayar, internet ve mobil teknolojilerin gelişimi ile medyadaki içeriklerin bir noktadan başka bir noktaya iletimi tek yönlü iken yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygın kullanımı ile kullanıcılar zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde karşılıklı iletişimi sanal ortamda gerçekleştirmeye başlamışlardır **(Güney, 2014: 51).**

Bu bağlamda, 21. yüzyıl bireyselleşmiş dijital teknoloji cihazlarının, özellikle mobil teknolojinin yoğun kullanılması ile günlük yaşam akışının bu yönde şekillendiği ve böylece kültürün dijitalleştiği, dijitalleşme yönünde sürekli mesafe kat ettiği bir süreci beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yaşadığımız çağda her şey çok hızlı bir değişim sürecine girerek tüm bunlar dünyayı, toplumları, kültürleri, araçları dönüştürmektedir. Bu değişimin en önemli aktörü ise yeni medyadır. Geride bıraktığımız 20. yüzyıl radyo, televizyon, fotokopi makinası, faks vs. gibi geleneksel medya adını alan iletişim araçları aracılığıyla geleneksel medya kültürünün egemen olduğu, toplumsal kültürü şekillendirdiği bir yüzyıldı. Günümüzde bu durum yeni medyanın ortaya çıkması ve sağladığı imkânlarla büyük ölçüde değişmiştir (Hayır, 2019: 458). Yeni medya kavramını gelişen bilgisayar, mobil teknolojisi ve internet ile ortaya çıkan, kullanıcıların zaman ve mekân farkı gözetmeksizin karşılıklı etkileşimde bulunduğu ortamlar olarak tanımlayabiliriz (Bulunmaz, 2012: 25).

21. yüzyılda belirgin bir şekilde ortaya çıkan iletişim ve teknoloji araçları içinde bulunduğu yüzyılın yine aynı şekilde "iletişim ve teknoloji çağı" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bunda en temel etken hiç kuşkusuz iletişim teknolojileri olmaktadır. İletişim teknolojilerinin her yeni gün üzerine yeni bir şeyler katılarak geliştirilmesi, tüm oluşumlarının teknolojik altyapıdan beslenmesi sosyal yaşam ve toplumsal algının önemli bir kısmında uygulanmakta olan eski yöntemlerin yerini yenisinin almasına neden olmuştur (Bulunmaz, 2012: 28).

İnternet tabanlı yeni medya üzerinden dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olaylara anında ulaşmak, o olaylara anında interaktif bir biçimde katılmak ve karşılıklı etkileşimde bulunmak olanakları ortaya çıkmıştır. Her türlü bilgiye ulaşmak mümkün hale gelerek, bu bilgilere doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale etmek veya yorumlarda bulunmak kolaylaşmıştır (Hayır, 2019: 458). Bu özelliklerine ek olarak internetin doğası gereği hızı, güncellenebilirliği, düşük maliyet avantajları ile düşünebileceğimiz yeni medya ve iletişim teknolojileri geleneksel medya adını verdiğimiz araçlar karşısında büyük bir güç elde etmesini sağlamıştır. Ancak, yeni medyanın geleneksel medyaya karşı sağladığı tüm avantajlarına karşın, eski medyanın hala kendini kendi altyapısal gerçekliklerine göre şekillendirmeye çalıştığı gerçeği de göz ardı edilemez (Bulunmaz, 2012: 23-29).

Son yıllardaki gelişmelerin akabinde hayatımıza giren akıllı telefonların sağladığıteknolojiler, ilgili her şeyin başına yalnızca e harfini koyarak (e-ticaret, e-devlet, e-pazar, e-eğitim) insan hayatını hem kolaylaştırıp hem de aklın almayacağı büyüklükte bilgi çöplükleri yaratmıştır. Yahoo, Google gibi arama motorları Facebook, Twittter, İnstagram gibi sosyal paylaşım ağları, internet kullanıcılarının bizzat kendilerinin oluşturdukları forumlar, her fikir ve görüşün paylaşılabildiği bloglar, gazeteciliğin tanımını değiştirerek onları bambaşka bir döneme sokan internet gazeteciliği, oldukça popüler olan özgür ansiklopedi de denilen Wikipedia, video paylaşım sitesi olan YouTube, kutsal bilgi kaynağı da denilen Ekşisözlük ya da akla gelebilecek her türlü karşılıklı etkileşimin sağlandığı platformlar yeni medya kavramı içinde yer almaktadır (Bulunmaz, 2012: 28).

Tarihsel gelişimi bakımından 20. yüzyıl medya kurumlarının, teknolojisinin ve medya sanayisinin altın yüzyılıdır. Görsel, işitsel ve yazınsal medya kurumları her bakımdan ciddi bir gelişim sürecinin içine girmişlerdir. Öyle ki hem ulusal hem de uluslararası ölçekte devletlerarası ilişkilerde belirleyici güç konumuna erişmişlerdir. Yüzyılın sonlarında İnternet teknolojisinin icadı ile medya kurum ve kuruluşları yeni bir sürece doğru evirilmiştir. Dijital dönüşüm tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'deki yerel medya noktasında da değişikliklere zemin hazırlamıştır. Yerel medyanın birçok bakımdan ulusal medyaya benzerlik göstermesi ve yerel basının kendine özgü karakteristik özellikler inşa etmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu dönem iletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak, yerel medya anlayışı yavaş yavaş yeni medya anlayışına entegre olmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra yerel medya; yerel ve ulusal değerlerle bütünleşerek bu değerleri çağın gereklerine uygun şekilde dünya ile bütünleştirdiği ölçüde toplumsal hayatın aranılan unsuru olmaya başlamıştır (Hayır, 2019: 453). Çoğulcu kültürel anlayış ve medyada çok sesliliğin bir standart olarak kabul gördüğü bir süreçten geçerken buna paralel olarak yerel medyadan beklentiler de yükselmektedir. Rasyonel bir çağda yaşıyor olduğumuz gerçeği ile insanların da, dolaylı olarak araçların da ihtiyaç olan şeylerle bütünleşmeleri beklenmektedir.

3. YEREL MEDYANIN DİJİTAL UYGULAMALARI

İnterneti bünyesinde bulundurmasıyla yeni medya ortamları kısa sürede yaygınlık kazanarak kitle iletişim araçları üzerinde de büyük bir gelişim ve değişime neden olmuştur. Ortaya çıkan bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanılması ile birlikte medya merkezlerinin yeniden yapılanması gerekliliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Klasik yayıncılık ortamları dijital yayıncılık ortamlarına dönüşmekte, duvarsız ve kâğıtsız çalışılan, haberi işleme, haberi kullanma ve değerlendirmede büyük titizlik, dikkat, özen ve uzmanlık düzeyinde bilgi önem kazanmıştır (Vural, 2001: 117).

İnternet temelli yeni medyanın gündeme gelmesi ile birlikte geleneksel ortamlarda yayın yapan yerel medya kuruluşları olan gazete, radyo ve televizyon kanallarının da internetten faydalanması çok uzun sürmemiştir. Çünkü öncelikli olarak internet teknik ve finansal açıdan çok zorlayıcı değildir. Yerel yayın sürecinde içerik ve görseller zaten elektronik ortama aktarılmaktadır ve eldeki verilerin herhangi bir değişimine gerek duyulmadan hatta sıklıkla doğrudan internet ortamına aktarılabileceği kolayca keşfedilmiştir. Böylece yeni medya internet hakkında herhangi bir bilgisi ya da tecrübesi olmayan yayın kuruluşları basit teknik yardımlar sayesinde yayınlarını internet ortamına taşıyabilmiştir (Yağız, Demirel, Karabay, Yalçın, Egemen, Utku, ss:11).

Küçük bir kasaba ya da köyde yerel olarak var olan internet içerikleri dünyanın her yerinde aynı anda var olabilmektedir. Dolayısıyla İzmir'in "Ege'de Son Söz" yerel gazetesi, Balıkesir'in "Çamlıca FM" yerel radyosu, Erzincan'da "Can TV" yerel televizyonu internette olduğu müddetçe dünya üzerindeki her yerden ulaşılabilir olmaktadır. Bu durum yerel ve ulusal ölçekte yayın yapan medya tanımlarını da değiştirmekte, ulusallık, yerellik ve uluslararasılık kavramları ise eski anlayışlarımız içinde kalmaktadır (Alankuş, 2003: 65). Özellikle memleketinden uzakta yaşayan gurbetçiler için

düşünüldüğünde, mesafe olarak uzaklık vardır ancak aynı zamanda internet ortamında yer alan yerel medya kuruluşları ile kendini evinde gibi hissetmesi de söz konusudur. Yerel medyanın uydu ve internet üzerinden yaptığı bu tür yayınlarla memleketinden ve geleneklerinden uzak olanların özlemleri giderilmeye çalışılmaktadır. Bu gibi entegrasyonlarla aslında internet temelli yeni medyanın yerel medyaya birçok olanaklar sunduğu söylenebilir.

Yerel ortamlarında ayrı bulunan görsel, işitsel, yazılı medya alanları dijital dönüşüm ile beraber bütünleşmeye başlamıştır ve yerel medya bu durumdan kazançlı olarak çıkmıştır. Çünkü günümüz itibarıyla merkeze bağımlılık durumu en az olan yerel medya, özgürleşmiş, teknoloji sayesinde mali sıkıntıları hafifletmiş ve çok daha geniş yelpazedeki hedef kitleye hitap edebilme olanağını elde etmiştir (Yağız, Demirel, Karabay, Yalçın, Egemen, Utku, ss:12).

Ulusal yayın yapan medyalarla kıyaslandığında yerel medyada yer alan içeriklerin yöresel şenlikler, yörede veya yakınında öne çıkan festivaller ve konserler, sanatsal sergiler ve buna benzer kültürel etkinlikler olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda yerel medya içerikleri ulusal hatta küresel ölçekte bir kitleye ulaşarak etkili hale gelmekte, öne çıkmasının temel nedenlerinden biri de bu kabul edilmektedir. Diğer yandan yerel medya ile kültürel belleğin arşivlenmesi sorununun üstesinden de gelinmiştir. Yerel medya internet ortamlarını kullanarak yöresel gelenekleri ve kültürel belleği de sanallaştırmış olmaktadır. Bu sanallaşma yerel medya içeriklerinde bulunan geleneksel yapının tanınmasını, belli bir zaman sonra da deneyimlenmesini sağlamaktadır. Tabi bu yerel medya aktörlerinin bilinçli tutum ve davranışları çerçevesinde belirleyici olmaktadır (Özdemir, 2011: 5).

Günümüzde yerel medya kuruluşlarının çoğu büyük oranda dijital teknolojilerden yararlanmaktadır. Dolayısıyla medya kuruluşları dijital değişimlere uğrayarak tek yönlü bir iletim aracı olmaktan çıkarak çift yönlü bir iletişim aracı olmuştur ve hedef kitlenin pasif konumunu aktife çevirmiştir. Hedef kitle artık yayın zamanına uyan değil yayın zamanını kendi belirleyen, geri bildirimlerde bulunan, yayının içeriğini belirleyebilen kişi konumundadır (Köse, 2011: 204-207).

İnternet teknolojisinin her geçen gün farklı bir yeniliği kapsamına alması sonucunda, çok kısa zaman içinde gazeteler için internet üzerinden yapılan, sürekli güncellemelere açık web siteleri, radyo ve televizyon kanalları için yine internet üzerinden paralel yayınlara olanak sağlayan web yayınları sorunsuz izlenebilir hale gelmiştir. Bu gelişme ile özellikle yerel gazete, radyo ve televizyonlar gerek kendi sitelerinden gerekse portal sitelerinden seslerini daha geniş bir kitleye daha etkili ve ekonomik bir yöntemle ulaştırabilme şansına ulaşmıştır. Yerel medyanın yeni medyaya entegrasyon süreci sosyal medyayı da kapsamaktadır. İzleyici aktifliği noktasında özellikle son yıllarda yoğun kullanımda olan sosyal medya platformları ile yerel medyalara rahatlıkla erişim sağlanabilmektedir. Yerel medyanın dijital medyaya entegrasyonu süresince sağladığı olanakları genel olarak toparlayacak olursak; (academia.edu)

- İçeriklerin sürekli ve hızlıca güncellenebilmesi
- Hedef kitlenin içeriğe 24 saat kesintisiz, dilediği zaman ulaşabilmesi
- Arşiv bilgilerine kolayca ulaşabilmesi ve istenilen belgelerin saklanabilmesi,
- Hedef kitle ile interaktif bir etkileşim sağlaması,
- İçeriklerle ilgili konularda farklı web sitelerinin linklerinin verilmesiyle arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilmesi,
- Diğer medyalarda yer almayan konu ve olaylara ulaşabilmesi olarak sıralanabilir.

3.1. ERZURUM'DA GELENEKSEL YEREL MEDYA

Erzurum yerel medyası Türk Basın Tarihi içerisinde oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu topraklarında ilk Türkçe gazetenin yayımlandığı yer olan Erzurum, iletişim teknolojilerinde yaşanılan değişim ve dönüşümleri yakından takip ettiği için, günümüzde yerel medya faaliyetlerinin yoğun ve oldukça hareketli yürütüldüğü bir şehirdir (Köseoğlu, 2017: 152).

Belirli bölgede yaşayan insanların bir araya gelebilmesi kolay değildir. Bu noktada en önemli iletişim aracı yerel basın olarak düşünülerek etkinliği artırılmıştır. Sonucunda ise istenen gerçekleşmiş insanların bir araya gelmesi ve örgütlenebilmesi daha kolay ve hızlı gerçekleşebilmiştir.

Envar-ı Şarkiyye 1867 yılında Anadolu'nun ilk Türkçe gazetesi olarak Erzurum'da yayımlanmıştır. Envar-ı Şarkiyye gazetesi hem o dönem hem de günümüz için çok büyük ve önemli bir adımdır. Çünkü Anadolu topraklarında Türkçe yayınlanan ilk gazetedir, aynı zamanda o dönemin koşul ve durumlarına ilişkin bilgiler içermektedir (Duman, 2000: 16 - Köseoğlu, 2017: 152).

1908-1923 tarihlerine Erzurum'da toplam altı gazete yayımlanmaktadır. Bunlardan ilki Erzurum'un ilk özel gazetesi olan Hadikat-ül-Ahrar, sonrasında çıkarılanlar Bingöl, Sadayı Şark, Farık, Mektep Duyguları ve Albayrak gazeteleridir (Alyanak, 1999: 38-46). 1928- 1946 yayımlananlar ise; Özdilek, Muallimler Birliği, Bizim Gazete, Türk Çocuğu, Karyuvası Mecmuası, Şen Yayla, Yaylamız Erzurum, Doğu, Atayolu, Erzurum, Ajans Haberleri, Erzurum, Yayla ve Yeni Erzurum gazeteleridir (Işık ve Eşitti, 2014: 55). Bu yıllarda bazı gazeteciler, Basın İlan Kurumu'nun gelirlerinden daha fazla yararlanabilmek için çeşitli arayışlara girişerek basın için fazla önemi olmayan, bir bakıma naylon gazete diyebileceğimiz yayınlar piyasaya çıkarılmıştır (Duman, 2000: 106). Bunun üzerine gazetelerin kalitesini artırmak için Basın İlan Kurumu, benzer yayın içeriklerine sahip gazeteleri tek çatı altında birleştirme fikrini 16 Ocak 2012 tarihinde hayata geçirerek; Albayrak, Dava, Doğudan Doğan Güneş, Erzurum, Göktürk, Haber Doğu, Kurtuluş, Manşet, Olaylara Yorum, Sıla, Ufuk 2000, Doğu Ekspres, Pusula, Milletin Sesi, Palandöken ve Yeni Kuşak adında 16 gazeteyi Pusula, Milletin Sesi, Yenigün, Palandöken adları altında 4 ayrı gazetenin bünyesinde birleştirmiştir. Günümüzde de günlük yayınlarına devam eden bu dört gazete Basın İlan Kurumu'nun şartlarını sağlamak ve gelişen dijital

ortamlara uyum sağlamak, daha fazla kitleye ulaşabilmek amacıyla dijital ortamda web siteleri bulundurmaktadır.

1990'lı yıllarda birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır fakat en önemli gelişim şüphesiz elektronik medya alanında görülen ilerlemelerdir. Yönetimin de teşvikleri ile içinde Erzurum'un da bulunduğu bütün ülke illerinde özel radyo ve televizyon istasyonları kurulmaya başlanmıştır. Böylece gazeteye güçlü bir rakip çıkarak, yayıncı olsun olmasın, bu işten anlasın ya da anlamasın, teknolojik altyapıyı kuran herkes bir radyo istasyonu kurmaya başlamıştır. Erzurum'da yayıncılık deneyimi 1960'ta kurulan, yayın içeriklerinde yerel kültür unsurlarına ve bölgeye ilişkin bilgiler veren, TRT Erzurum Radyosu ile başlamaktadır. Bu dönemde radyo, yerel ve bölgesel anlamda Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine, yerel değerlerin gün yüzüne çıkmasına olanak sağlamıştır. Süregelen yıllarda meydana gelen düşünsel, siyasal ve teknolojik gelişmeler özellikle radyo ve radyoculuk alanında somut şekilde ön plana çıkmıştır. Akabinde, 1992 yılına kadar devlet tekelinde olan radyo yayıncılığı özel girişimcilerle buluşunca bir elin parmaklarını geçmeyen radyo kanalları bir anda astronomik rakamlara ulaşmıştır. Şehirde ilk dönemlerde kurulmuş olan radyoların çoğu yayıncılıkla hiçbir ilgisi olmayanlar tarafından kurulmuştur ve dolayısıyla işi yürütebilecek nitelikli eleman sıkıntısı çekmişlerdir. Bunun sonucunda hemen hemen hepsi yayınlarında müzik ağırlıklı program içeriğine yer vermişlerdir. Erzurum yerel radyolarında göze çarpan bir diğer husus yayınlarda çok tutucu politikaların benimsenmesi olmuştur. Örneğin Radyo Dadaş kadın sesi içeren yayın yapmazken, Er FM yine kadın sesi içeren müzik yayınlamamıştır. Özel yayıncılığın zamanla teknoloji ile bütünleşmesi, Erzurum'da kurulan yayın kanallarına ve şehirdeki basın-yayın faaliyetlerine daha farklı bir içerik kazandırmıştır. (Duman, 2000: 106- 174).

Erzurum'a televizyonun gelişi 1973 yılında TRT Erzurum'un yayına başlamasıyla tamamlanmıştır. Bu şehre televizyonun gelişi adeta yıllarca kavrulan toprakların suya kavuşmasına benzemiştir. Halk bir camda konuşan sunucunun gerçekliğine inanamayıp onu sihirli kutuya benzetmiştir. 1992 yılından sonra kurulan özel kanallar ve özellikle şehirde yayın yapan özel televizyonların kurulmasıyla en ücra köşeler bile televizyonun etkisi altına girmiştir. Basın-yayınla ilgilenen bir kısım girişimciler kendilerini değişen yayıncılığa hızla adapte etmişlerdir. Örneğin Erzurum' un köklü ve aktif basın kuruluşlarından biri olan Milletin Sesi gazetesi, Doğu TV' yi açarak şehrin kültürel dokusuna uygun yayın içerikleriyle bu alanda uzun yıllar hizmet vermiştir. Bu yıllarda Erzurum'da Er TV, Kanal 25 TV ve Doğu TV yayında yer almıştır fakat günümüze kadar çeşitli nedenlerle kapatma kararı almak durumunda kalmışlardır. (Duman, 2000: 106- 182). Bugün ise Erzurum yerelinde sadece 2013 yılında kurulan Kardelen TV yayın hayatına devam etmektedir. Buna ek olarak 2005 yılında kurulan Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Televizyonu da akademisyen ve öğrencilerin oluşturduğu haber ve program içerikleriyle yayınlarını sürdürmektedir.

Erzurum ili, Osmanlı Döneminde ortaya çıkan yerel medyasıyla bugüne kadar zengin alternatifler ve canlı içeriklerle varlığını devam ettirmiştir. Basım-yayım faaliyetleri, iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ile aynı anda ilerleme sağlayarak ve çeşitlenerek günümüze kadar süregelmiştir. 1867

yılında başlayan Erzurum, Anadolu'da ilk Türkçe gazetenin yayımlandığı yer olması nedeniyle Türk Basın Tarihi içerisinde oldukça büyük bir öneme sahip olmasıyla beraber 130 yıl ayakta kalmayı başarabilmiştir (Işık, Eşitti, 2014: 53).

3.2. ERZURUM YEREL MEDYASININ DİJİTAL UYGULAMALARI

3.2.1. YÖNTEM

Erzurum geleneksel yerel medyasının dijital medyaya entegrasyonunun incelendiği bu çalışmada "Betimsel İçerik Analizi" yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi, araştırmacılar için çalışma yaptıkları çeşitli olgu ve olaylar hakkında genel öz bilgileri elde edebilmeleri için çoğunlukla tercih edilen bir yöntemdir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Ayrıca, gerçekleştirilen içerik analizini destekleyecek verinin sağlanması için konuyla ilgili verimli bilgilere ulaşılabilecek Erzurum'da faaliyette olan yerel medya kuruluşlarının yetkilileri ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak "Derinlemesine Mülakat Tekniği" uygulanmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Erzurum yerel medyasında hâlihazırda 4 gazete, 6 radyo, 1 televizyon kanalı faaliyet halindedir. Çalışmada evreni temsil etmesi için bu medya kuruluşlarından 2 radyo, 2 gazete ve 1 televizyon kanalı üzerinde analiz yapılması uygun bulunmuştur. Hangi gazete, radyo ve televizyon kuruluşları üzerinde çalışma yapılacağı ise "Tesadüfi Örnekleme" yoluyla belirlenmiştir. Belirlenen yerel medya kuruluşlarının 24-30 Kasım 2019 tarihleri arasındaki sürede web siteleri, sosyal medya hesapları, basılı nüshaları, yayın akışları betimsel içerik analizi ile değerlendirilmeye alınmıştır. Elde edilen analiz verileri, bu medya kuruluşlarında çalışan yetkili kişilerle yapılan derinlemesine mülakat görüşmeleriyle desteklenmiştir. Derinlemesine mülakat yapılan kişiler ve çalıştıkları medya kuruluşları şunlardır;

-Pusula Gazetesi Haber Müdürü, İrfan Tarakçıoğlu
-Yenigün Gazetesi Köşe Yazarı, Musa Çakır
-Radyo Ritm Yayın Sorumlusu, Mesut Gülrenk
-Oltu Süper FM Yönetim Kurulu Başkanı, Kadir Parlak
-Kardelen Televizyonu Genel Yayın Yönetmeni, Soner İstanbullu

Söz konusu yerel medya kuruluşlarının yetkilileri olan bu kişilerle yapılan derinlemesine mülakatlarda kendilerine bu çalışmanın konu ve kapsamı çerçevesinde belirlenen sorular yöneltilmiş, alınan yanıtlar ve yorumlar ses kaydı ve görüşme notlarıyla kayıt altına alınmıştır. Yerel medya kuruluşlarında, özellikle dijital ortamlarının betimsel içerik analizi ile birlikte bu kayıtların deşifre edilerek yazıya dökülmesiyle de araştırma için ihtiyaç duyulan verinin derlenmesi mümkün olmuştur. Çalışmada tüm bu veriler üzerinden analiz ve sonuçlar biçimlendirilmiştir

3.2.2. BULGULAR VE ANALİZ

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizinde; ilk olarak her bir yerel medya kuruluşu yetkilisi ile yapılan görüşmelerin ayrı ayrı çözümlenmesi, ardından toplu bir değerlendirme yapılarak sonuçlara varılması biçiminde bir izlek takip edilecektir.

Pusula Gazetesi: Gazetenin kurulduğu 2012 yılı itibarıyla aktifleştirilen, günlük hatta anlık güncelledikleri, verilerini sürekli analiz ettikleri bir web siteleri bulunmaktadır. Pusula gazetesinin içerikleriyle, gazetenin web sitesindeki içerikler farklılık göstermekle birlikte web sitesi daha zengin içeriklere sahip bulunmaktadır.

Pusula gazetesi web sitesinin yanında Facebook, Twitter sosyal medyada da oldukça aktiftir. İçerikleri incelendiğinde web sitesi içeriklerinin tamamı dolayısıyla baskı gazetenin de tamamı sosyal medya ortamlarında paylaşılmaktadır. Sosyal medyada paylaşımlar haber içeriği görünmeyen linkler halindedir. Habere erişmek isteyen bu linklere tıkladığında web sitesine yönlendirilmektedir. Böylece dijital ortamda okuyucularını web sitesine çeken gazete günlük tıklanma sayısını da yüksek rakamlara ulaştırabilmektedir. Ancak gazetenin herhangi mobil destekli uygulaması bulunmamaktadır.

Sadece Erzurum içinde yayın yapan gazetenin genelde kurum ve iş yerleri olmak üzere 1000 abone sayısı bulunmakta, günlük tirajı ise ortalama 1500'e ulaşmaktadır. Günlük tirajı ile web sitesi tıklanmaları kıyaslandığında tiraja göre tıklanma daha fazla olduğu hatta web sitesinin günlük olarak yaklaşık 30 bin ziyaretçi sayısına ulaştığı görülmektedir.

Pusula Gazetesi bünyesinde yirminin üzerinde kişi istihdam etmektedir ve bunların yalnızca ikisi alan eğitimi almış olan kişilerdir. Gazete, kâğıt basımı haricindeki diğer tüm iş akışlarını kendi araçları ve makinalarıyla yönetmektedir. İHA VE DHA abonelikleri bulunmakla beraber yine haber üretimi, haber yazımı konusunda eğitimli ekibi de bulunmaktadır. Ajanslardan gelen haber içeriklerinin aynı olmaması, aynı görsellerin kullanılmaması konusunda ise oldukça hassas davranıldığı görülmektedir. İnternet ortamı etkinlikleri için de ayrıca profesyonel bir çalışanı bulunan gazetenin web güncellemeleri, içerik analizleri, sosyal medya yönetimi, içerik paylaşımları vs. sadece bu kişi tarafından yürütülmektedir.

Haber içeriklerinde ulusal haberler de yer almakta ancak daha çok Erzurum ve bölge haberleri kullanılmaktadır. Basılı gazetede haber sıralamaları rastgele değil anlamlı bir şekilde sıralanmaktadır; birinci sayfa şehirde olsun veya olmasın ama şehri ilgilendiren haberler, ikinci sayfada kültür sanat haberleri, üçüncü ve dördüncü sayfada asayiş, güvenlik, sağlık haberleri, beşinci sayfa aktüel haberler, altıncı sayfada eğitim haberleri bulunmaktadır. Gazetede ayrıca dört sayfa bulmaca eki ve 3-4 sayfa da spor haberleri bulunmaktadır. Web sitesinde ön plana çıkan haberler de rastgele değildir, daha çok tıklanması beklenen haberler içerisinden seçilerek sayfaya yüklenmektedir.

Pusula gazetesi sosyal medya ve web sitelerinde içeriklere yorum yapabilmek için siteye üye olmak gerekmektedir. İncelendiğinde kullanıcı yorumlarına rastlanmaktadır ve her birine değil yalnızca uygun görülen yorumlara yayıncı kimliği ile cevap verildiği görülmektedir. Pusula Gazetesi haber müdürü yapılan görüşmede, kullanıcı yorumlarının dikkate alındığını ve bu yorumların içerikleri etkilediğini dile getirmektedir. Bazı hataların düzeltilmesi, resim boyutlarının büyütülmesi gibi taleplerin yanında habere şahitlik eden kişilerin de gördüklerini dile getirdiklerini ve görsellerle haberleri destekledikleri belirtmektedir.

Gazetenin günlük basımındaki reklamlara bakıldığında reklam talebinin oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Ulusal reklamların yanında büyük kısmının yerel reklamlardan oluştuğu görülmektedir. Gazetenin web sitesinde de reklam yayınlanmakta ve web sitesine verilen reklamlar eş zamanlı olarak sosyal medyada da yayınlanmaktadır. Web sitesi reklamlarıyla basılı gazetenin reklam yoğunlukları kıyaslandığında ise gazetenin baskıda daha fazla reklamı olduğu görülmektedir.

Gazete yetkilisine son olarak dijital değişim karşısında basılı gazetelerin durumunun ne olacağı sorulduğunda; her ne kadar teknoloji gelişse de baskının bitmeyeceğini çünkü hala bir kesimin gazete okumak için gazeteye dokunmanın gerekli olduğunu düşündüğünü dolayısıyla baskı azalsa bile mutlaka olacağını belirtmektedir.

Yenigün Gazetesi: Gazete, kurulduğu yıl olan 2012'den itibaren bir web sitesi de kurarak günlük ve anlık güncellemelerle bugüne kadar işlerliğini sağlamaktadır. Basılı gazete ile web sitesi içerikleri tamamen örtüşmekte, bunun üzerine web sitesi içeriklerinin daha zengin ve çeşitli olduğu görülmektedir.

Yenigün gazetesi web sitesinin yanında Facebook ve Twitter olmak üzere iki tane de sosyal medya kullanmaktadır. Web sitesi ve sosyal medya içeriklerinin tamamen aynı olduğu gazetede günlük 50 içerik paylaşımı yapılmaktadır. Haber içeriklerinde ise şehri ilgilendiren konular öncelenmekte fakat bunlar arasından da önem sırasına göre eleme yapılmaktadır. Şehri ilgilendiren yerel haberlerle birlikte, Erzurum'u da kapsayan ulusal haberlere de yer verilmektedir. Gazetenin web sitesi verileri incelendiğinde günlük ortalama 150 ziyaretçi sayısının olduğu görülmektedir. Bunun üzerine okuyucuların haberlere rahat erişim sağlayabilmesi için herhangi bir mobil uygulamasının hazırlanmaması web sitesindeki az sayıdaki ziyaretçi durumunu açıklamaktadır. Web sitesini ziyaret eden kişilerin yorum yapabilme şansı da bulunmaktadır ama yorumlar önce denetimden geçmekte, eğer uygun görülürse sitede görünürlük kazanmaktadır. Görüşmenin yapıldığı gazete yetkilisi, denetimden geçen yorumlara herhangi bir karşılığın verilmediğini, içeriklerde okuyucu müdahalesine ise müsaade edilmediğini belirtilmektedir.

Yenigün gazetesi bünyesinde 16 kişi istihdam etmektedir ve çalışanların hepsi üniversite mezunu olmasının yanında yalnızca ikisi alan içi eğitime sahiptir. Web sitesi ve sosyal medya alanlarındaki içerik oluşumu ve bu mecraların güncellenmesi için bu alanda eğitim almış olan ayrı bir çalışanı

bulunmaktadır. Gazete tasarımında basılı gazete ve Web sitesi içerikleri rastgele yükleme şeklinde değil, konu ve önem sıralamasına göre sıralanmakta, gazete kendi oluşturduğu haberleri daha ön planda tutmaya özen göstermektedir. Ayrıca Yenigün gazetesi, 2017 yılında düzenlenen "30. Yerel Medya Özendirme Yarışması'nda 15 Temmuz sayfa tasarımıyla ikinci seçilmiştir. Bu gelişme gazetenin tanınırlığını artırmasının yanında daha farklı alanlarda fuarlara katılım, okuyucuya gazete yanında ekler ve özel günlerde poster hediye edilmesi gibi tanınırlığı artırıcı faaliyetlere girişilmesine yol açmıştır.

Reklam konusu ele alındığında en çok reklamın basılı gazeteye verilmekte olduğu ve bu reklamların içinde ulusal reklamların da varlığı yanında daha çok yerel reklamlara rastlanmaktadır. Gazete yetkilisi, özellikle yerel reklamları kabul ettiklerinin de altını çizmektedir.

Gazete yetkilisine son olarak dijital değişim karşısında basılı gazetelerin durumunun ne olacağı sorulduğunda; dijital değişimin bilgiye erişim konusunda muhteşem fırsatlar sağlaması gibi olumlu taraflarının yanında basılı gazete istihdamında azalmalara neden olacağını dolayısıyla bu işi yapanlar arasında işsizliğin gündeme geleceğini belirtmektedir.

Radyo Ritm: 1992 yılında kurulan "Radyo Ritm" Türkiye'de kurulan ilk dört radyodan biri olarak yayın hayatına başlamıştır. Yirmi sekiz yıllık geçmişi olan radyonun bugünkü dijital ortama da uyum sağlamak amacıyla göstermiş olduğu çaba dikkat çekmektedir. Radyonun; ayda birkaç kez içerikleri güncellenen, radyo canlı yayınının sürekli aktif olduğu, uygun görülen öneri ve etkinliklerin yer aldığı web sitesi bulunmaktadır. Web sitesi içinde radyo ile ilgili yayın harici içeriklerin bulundurulmamasına özen gösterilmektedir.

Radyo için mobil uygulaması bulunan Radyo Ritm'in bunun yanında Facebook, Twitter, İnstagram hesapları hatta bunların ötesinde bir de Youtube kanalı bulunmaktadır. Youtube kanalına yalnızca program kayıtlarının paylaşımını yaparken, Twitter ve İnstagram'da sadece gerekli görülen durumlarda içeriklerin linklerle paylaşımı yapılmaktadır. Diğer sosyal mecraların kullanımıyla kıyaslandığında Facebook'un daha aktif olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, hafta içi her sabah iki saatlik "Sesli Gazete" adında bir programın Facebook'tan canlı yayınının yapılmasıdır. Dolayısıyla görseli ve sesi kesintisiz Facebook canlı yayınına aktarılan yayının her içeriğine dinleyiciler öneri, yorum yapabilmektedir. En fazla dinleyici katılımının Sesli Gazete programında olması kesinlikle rastlantı değildir, kullanıcıların rahat erişim sağlayabilmesi için radyo frekansının yanında web sitesindeki canlı yayın akışı, sosyal medyalarda eş zamanlı olarak yapılan canlı yayınlar gibi dijital ortam destekleri bu kitlenin artmasında en büyük etken olduğu düşünülmektedir. Dinleyici yorumları konusunda radyonun web sitesindeki "dinleyici düşünce, öneri ve yorum" kısmı dikkat çekmektedir. Ancak buraya gelen mesajlar denetimden geçmekte, görülen mesajlarda ise içeriklerin çoğunun olumlu içeriklerden ve istek şarkılardan oluştuğu görülmektedir. Dinleyici yorumlarının yayın içeriklerini etkileyip etkilemediği hususunda görüşme yapılan yetkili kişi, geçmiş yıllarda İngilizce haber sunumunun olduğunu, %90 pop, % 10 yabancı müzik yayınının yapıldığını ancak özellikle orta yaştaki dinleyicilerin "sadece genç

kesime hitap edip neden bizi dikkate almıyorsunuz? geri dönüşleriyle içeriğin güncellendiğini ve o zamandan bugüne kadar %80 Türk halk müziği, %15 pop müzik, %5 Türk sanat müziği yayınına geçildiğini ifade etmektedir.

Radyo Ritm web sitesindeki günlük ziyaretçi yoğunluğu ortalama 3 bin kişi civarındadır ancak görüşme yapılan yetkili kişi radyo frekansının kendi web sitelerinin haricinde birçok web sitesinde bulunduğunu, yalnızca kendi web sitelerindeki verilerin bu nedenle tamamıyla gerçeği yansıtamadığını dile getirmektedir. Dijital ortam destekli yayınların yapılması ile dünyanın her bir yanından dinleyiciye sahip olan radyo özellikle gurbetçiler tarafından yoğun ilgi görmektedir. Erzurum'un ve gurbetteki Erzurumluların yerel radyolarına ilgili olduğunu belirten radyo yetkilisi kendi oluşturduklarının yanında İHA, DHA aboneliklerinden gelen içerikleri de buna uygun olarak öncelikle yerel, sonrasında ulusal haberleri olarak yayınladıklarını söylemektedir.

Radyo Ritm bünyesinde toplam altı çalışanı bulunmakta, bu çalışanların içinde alan eğitimli bir kişi bulunmaktadır. Ayrıca radyonun dijital ortamlarındaki işlerin profesyonel ilerlemesi için sadece bununla ilgilenen ayrı bir çalışanı bulunmaktadır.

Radyonun dinlenme oranlarına paralel olarak reklam talepleri de oldukça fazladır. Radyo kanalına reklam aldıklarını belirten kuruluş yetkilisi, web sitesi ve sosyal medya mecralarına gelen talepleri kabul etmediklerini ifade etmektedir. Radyo aynı zamanda kendi adını duyurmak ve tanınırlığını artırmak amacıyla reklam promosyonları ve yarışmalar sonucunda kazanılabilecek ödüller dağıtmakta ve bunların fazlasıyla geri dönüşlerinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, RTÜK'ün düzenlediği "Yerel Bazda Türkçeyi En İyi Kullanan Radyo Programı 2011" yarışmasında 1. seçilmiştir.

Oltu Süper FM: 1992 yılında, yine Türkiye'de kurulan ilk radyolardan biridir. Uzun geçmişe sahip olan radyo günümüzde yaşanan dijital dönüşümlere kayıtsız kalmayarak 2006 yılında web sitesini, 2015 yılında Facebook ve İnstagram hesaplarını aktifleştirmiştir. Güncellemelerini önemseyen radyo, mobil uygulamalara da sahiptir dolayısıyla dinleyici hedef kitlenin önemsendiği rahatlıkla söylenebilir. Oltu Süper FM yayın içeriklerinde genel olarak pop müzik yayını yapmaktadır. Web sitesi ve sosyal medya hesaplarında her gün mutlaka paylaşım yapılmakta, paylaşım yorumlarında ise daha çok istek şarkı ve olumlu yorumlar bulunmaktadır. Görüşme yapılan yetkili, gelen yorumların hepsine geri dönüş yapılmasına özen gösterildiğini hatta dijital ortamlardaki güncellemeler ve yorumların yanıtlanması için ayrı bir çalışanının bulunduğunu ifade etmektedir.

Oltu Süper FM, diğer tüm radyolar gibi dijital ortamlardaki veri analizlerini sıklıkla takip etmektedir. İzleyici sorunları ve memnuniyetleri için belirli dönemlerde sosyal medya üzerinden anket düzenlenmekte, çıkan sonuçlar üzerine düzenlemeler yapılabilmektedir. Anket haricinde herhangi bir zamanda gelen görüş ve önerilere açık olan radyonun, yayın içeriklerinde de düzenlemeye gittiği görülmüştür.

Oltu Süper FM, bünyesinde alanında eğitimli iki kişi çalıştırmaktadır. Yerel yayın sebebiyle az hedef kitlesine yayın yapılıyor olması ve reklamlar harici başka herhangi bir maddi desteğin olmaması cesur girişimlerde bulunmalarına engel olmaktadır. Web sitesi ve canlı yayın olmak üzere ulusal reklamlarla beraber çoğu zaman yerel reklamların yayınlandığı görülmektedir. Ayrıca, radyo kendi tanınırlığını artırabilmek için de yılın belli dönemlerinde Facebook ve İnstagram sosyal ağlarından reklam vermektedir.

Görüşme yapılan yetkiliye dijital değişim karşısında yerel medyanın durumunun ne olacağı sorulduğunda; dijital ortamların yerel medyayı zedelediğini, yerel medyanın bu durumdan yalnızca dijital ortamlara uyum sağlayarak çıkabileceğini ifade etmektedir.

Kardelen Televizyonu: 2012 yılında kurulan ve yayın hayatına başlayan Erzurum'daki Kardelen televizyonu, kurulduğu yıldan itibaren bir web sitesine sahip olmakla beraber zaman içinde yapılan güncellemelerle içerikleri daha erişilebilir duruma getirmiştir. Web sitesi kurulumunun ardından çok geçmeden android mobil uygulamaları ile birlikte Whatsapp, İnstagram ve haber sitesini de bünyesine katmıştır. Bu güncellemelerle birlikte kanalın hem haber hem televizyon programları hem de canlı yayın akışının bulunduğu toplamda üç ayrı web sitesi bulunmaktadır. Kanalın hitap ettiği kitle otuz beş yaş ve üzeri kesim olduğu için televizyon canlı yayınına oranla web sitesi ve sosyal medya ziyaretçi oranları oldukça düşüktür. Web sitelerindeki içeriklerle sosyal medya mecralarındaki içeriklerin birebir aynı olmadığı dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili yetkili kişi, web sitesindeki sürenin sınırlı olmadığını ama aksine sosyal medyada uzun süreli içeriklerin kullanıcılar tarafından tercih edilmediğini bu nedenle sürelerinin kısaltılması ve dikkat çekici hale getirilmesi için gerekli işlemlerden geçtikten sonra sosyal medya mecralarında paylaşımının yapıldığını ifade etmektedir. Bu noktada tıklanma sayısı, içeriğe yapılan yorum sayısı kanal için önem arz etmekte, yaptıkları işin geçerli olup olmadığını bu şekilde anlayabilmektedir. Kanala ait tüm platformlardan gelen yorum, öneri ve düşüncelere geri dönüş yapılmaktadır. Görüşme yapılan yetkili kişi bu hususta çok hassas olduklarını, izleyiciye geri dönüş yapıldığı taktirde daha çok izleyici kazandıklarını ayrıca herhangi bir reyting şirketine bağlı olmadıkları için izleyici oranlarına ulaşamadıkları nedeniyle kanala dönüş yapılmasının onlar için çok mühim olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla izleyici program içeriklerine, yayın saatlerine, programın yayından kaldırılmasına veya yeni bir programın yayına gelmesinde etkili olabilmektedir. Her ortamdaki yorumlar titizlikle incelenerek kurumsal bir dille geri dönüş sağlanmakta, gerekli görülen yorumlar yetkili kişilere yönlendirilmekte, çoğu noktada içeriklere kanal çalışanlarından daha objektif bakabilen izleyicilerin bir hatayı fark ederek kanala bildirmesi ile kendisine küçük hediyeler gönderilmektedir.

Kardelen Televizyonu web sitelerine bakıldığında 6 bin, sosyal medya mecralarındaki içerik takip ve yorumlarına bakıldığında 15 bin günlük ortalama ziyaretçi olduğu, toplamda ise 20 bin ziyaretçisinin olduğu görülmektedir. Bu yüksek ziyaretçi sayısı geri dönüşlere gösterdiği hassasiyetle açıklanması mümkündür.

Kardelen Televizyonu sosyal medya ortamlarında günlük ortalama 15 paylaşım yapmakta, bunlar ise genel olarak haber, program, tanıtım gibi içerikler olmaktadır. Televizyon yayını içeriklerinde âşıklar, kültür ve siyasi programların yanında AA, İHA haberleri ve kendi oluşturdukları haberlerinden oluşan öncelikle şehri ilgilendiren ikinci olarak şehirde gerçekleşen haberler gösterilmektedir. Haber web sitesinde ise haber bültenlerindeki haberlerin aynısı bulunmakla beraber şehri ve ulusu ilgilendiren daha zengin haber içeriklerine rastlamak mümkündür. Haber seçiminde en katı durum, küçük bir şehirde yerel bir kanal olmanın dezavantajı olarak Erzurum ile ilgili kötü bir haberin yayınlanmasına asla müsaade edilmediği ve edilemeyeceğini belirtmiş olmalarıdır.

Kanal, reklam taleplerine açıktır ancak her reklamı yayınlamamakta, seçici davranmaktadır. Web sitesinde reklamlara yer verirken sosyal medya mecralarına gelen reklam taleplerini reddetmektedir. Televizyonunda web sitelerine oranla daha fazla reklam bulunan kanal, yerel markalardan daha çok reklam talebi almasına rağmen özellikle TEB, Ziraat Bankası, Halk Bankası, Ülker vb. ulusal markaların reklamlarını kabul etmektedir.

Kanalın yirmi ikisi alanda eğitim almış olan toplam otuz iki çalışanı bulunmaktadır. Dijital ortamların her bir ayrıntısı ile ilgilenen ayrıca bir birim oluşturulmuştur ve bu birimde çalışan üç kişi alanında profesyonel kişilerdir.

Kanal yetkilisine son olarak dijital değişim karşısında yerel medyanın durumunun ne olacağı sorulduğunda**;** Dijital dönüşümün, artık herkesin elindeki teknoloji ile pasif konumdan aktif konuma geçerek her şeye anında erişimi sonucu yerel televizyonları yıprattığını, televizyon kanallarının uyum sağlamak adına internet ortamında da erişilebilir olduğunu, özellikle içeriklerin daha sık güncellendiğini belirtmektedir ancak bu duruma yerel televizyonların çok fazla direnç gösteremeyeceğinden yana da kuşkusunu açıkça dile getirmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada dijital teknolojilerin yerel medyaya entegrasyonu ile ortaya çıkan dönüşümler, avantajlar ve dezavantajlar Erzurum yerel medyası örnekleminde incelenmiştir. Çalışmada, Erzurum'da bulunan yerel kuruluşlardan 2 radyo, 2 gazete ve 1 televizyon kanalından yola çıkılarak dijital ortamlara bakış açıları, dijital dönüşümlerin yerel medya kuruluşlarına yönelik avantajları ve dezavantajları, interaktifliği nasıl değerlendirdikleri, şehir dışında da seslerini duyurabilmenin ne ifade ettiği gibi konular üzerinde durulmaktadır. Bu noktada, çalışma yapılan Erzurum yerel medya kuruluşlarının tamamının bir web sitesi ve sosyal medya hesaplarının olması, bu platformların içeriklerinin günlük ve anlık güncelleniyor olması Erzurum yerel medyasının dijital ortamlarda etkin olduğunu göstermektedir. Bu ortamlar için mutlaka profesyonel bir çalışan bulundurmaları ise yerel medya kuruluşlarının da ulusal medya kuruluşları gibi bu alana verdikleri önemin artacağını akla getirmektedir. Yapılan çalışmada, görüşme yapılan yetkililer oluşturulan içeriklere, hedef kitlenin rahatlıkla yorum yapabildiğini hatta çoğuna geri dönüşün sağlandığını ifade ederek, web sitesi mantığının uygulandığını göstermiştir.

Diyalog imkânı web sitelerinin getirdiği en büyük dönüşüm kıstası olarak sayılabilir. Erzurum'daki yerel medya üzerinde yapılan çalışma bu hususta yerel medya kuruluşlarının dönüşüme uyum sağladığını, interaktifliğe iyimser yaklaştığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Akıllı telefon kullanımının artışıyla birlikte, mobil uygulamaların yükselen değer haline geldiği söylenebilir. Günümüzde kullanıcıların her daim cebinde taşıdığı iletişim aracı ile her türlü bilgi kaynağına ulaşabilmesi yerel medya kuruluşlarını da bu teknolojiyi kullanmaya ittiği görülmektedir. Çünkü diğer teknolojilere nispeten pahalı olan mobil uygulamalar, çalışma kapsamında analiz edilen Erzurum yerel medya kuruluşlarının çoğunda kullanılmaktadır.

Yerel medya kuruluşları; yerel haberlerin kaynağı, yerel kültürün kitle iletişimindeki temsilcileridir ve dolayısıyla yerelin kitle iletişimindeki rolü büyüktür. Yerelliğin, dijital gelişmelerle birlikte bir dönüşüm sürecine girdiği, Erzurum yerel medya kuruluşlarının ise bu dönüşüm sürecine ayak uydurmak için bir mücadeleye giriştiği görülmektedir. Görüşmelerde, yetkililerin basılı gazete, radyo veya televizyon canlı yayını izleyenlere kıyasla bu içeriklerin web sitesi üzerinden daha fazla kişiye ulaştıklarını düşünmekte, atılan adımlar da bunun üzerine temellendirilmektedir.

Analizlerde ele alınan yerel medyaların çoğunun Facebook'u diğer sosyal ağlara nazaran daha sık kullandığı, ikinci sırada ise Twitter'ın olduğu görülmektedir. Buna sebep olarak; yerel medyanın genel olarak orta yaş ve üzerine hitap etmesi, içeriklerinde haberi daha çok bulundurması ile gündemden haberdar olmak veya gündemi etkilemek adına bu sosyal ağları çoklukla tercih ettiği düşünülebilir. Görüşmelerin çoğunda kendi içeriklerinin, web sitesi ve sosyal medya içerikleriyle aynı olduğunu ancak web sitesinin diğerlerine nazaran daha zengin içeriklere sahip olduğunu belirtilmektedir. Bu durum yerel medyanın dijital ortam avantajlarından yararlandığının bir kanıtıdır.

KAYNAKLAR

1. Alankuş, Sevda. Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya. IPS İletişim Vakfı Yayınları, 2003,İstanbul
2. Alyanak, Kemal (1999). Erzurum'da Basın, Erzurum: Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.
3. Arslan, B. (1999). Yerel Basın Örgütlerinde Örgütsel İletişimin Rolü ve Önemi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 82-83.
4. BAY Nurettin, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007
5. Bulunmaz, Barış 2011, Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı Ya Da Kim Kazanacak? , XVI. Türkiye"de İnternet Konferansı, 22-29
6. Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

7. Duman, H. H. (2000). Erzurum Basın-Yayın Tarihi, 1867-1997. İstanbul: DUYAP.
8. Erdoğan, İ. (2006). Türkiye'de Ulusal ve Yerel Gazetelerin Habercilik Anlayışları. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. 51-64.
9. Gezgin, Suat (der.) (2007). Türkiye'de Yerel Basın. İstanbul: İstanbulÜniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları
10. GÜNEY, E. (2014). Dijital Görsel Kültür ve Yeni Medya EksenindeSanatın Değişen Rolü (Basılmamış Doktora Tezi). Samsun:Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğiti Bilimleri Enstitüsü.
11. HAYIR, Celal 2019, Değişen Medya Kültürü: Geleneksel medyadan Yeni Medyaya Evrilen Süreç, SOSYAL, Beşeri Ve İdari bilimlerde Akademik Çalışmalar (Kitap), Edt: Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Doç. Dr. Sevilay ÖZER, 1.baskı, Ivpe (yayınevi), 447- 461
12. Işık, M., Eşitti, Ş. (2014). Ocak 2012 Gazete Birleştirmelerinin Erzurum Basınının Gelişim Süreci İçerisindeki Yeri ve Önemi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2014/II 47 51-74.
13. Köse, Azim Hazal 2011, Gelişen Tv Teknolojileri Çerçevesinde, Yerel Televizyonlar Ve Sayısal Yayıncılık, YL TEZİ, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı
14. Köseoğlu, Aslı Erzurum Yerel Gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme, 2017, Atatürk İletişim Dergisi, Sayı 13, 149-164
15. Kurtbaş, İhsan Adem Doğan, Göksel Göker, (2009). "Yerel Medya Sorunsalları Ve Sektör Çalışanlarının Sorunlara Bakışları "Elazığ İli Örneği"Temmuz, Erciyes Üniversitesi İletişim Dergisi, 20-41
16. Özdemir, Nebi. (2011). Kent Kültürü, Yerel Medya ve Kültür Ekonomisi, Samsun Sempozyumu
17. Şeker, M. (2005). Yerel Gazeteler ve Resmi İlan, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, 101-115
18. Şeker, M. (2007). Tekniği, İçeriği, Çalışan Profili, Haber Kaynakları, Ekonomi Politiği, Gücü ve Sorunlarıyla Yerel Gazeteler. Konya: Tablet Kitabevi.
19. TAZEGÜL, M. (2005). Modernleşme Sürecinde Türkiye. İstanbul: BabilYayınları.
20. UTKAN, Osman(2007). "Kayseri Medyası ve Sorunları". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
21. Vural, Ali Murat. Toplumsal Gelişim Sürecine Katkı Sağlayan Bir Araç Olarak Yeni Medya. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2001,İstanbul
22. YAĞIZ, Aybike A. Serhat DEMİREL, Deniz KARABAY, Gönül YALÇIN, Mehmet Sinan EGEMEN, Yasemin UTKU, Yerel Medyanın Dijital Teknolojilere Uyumu: Türkiye'deki Yerel Gazetelerin Dijital Medyayı Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, https://www.academia.edu/9728266/Yerel_Medyan%C4%B1n_Dijital_Teknolojilere_Uyumu_T%C3%BCrkiye_deki_Yerel_Gazetelerin_Dijital_Medyay%C4%B1_Kullan%C4%B1m%C4%B1_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme Erişim Tarihi: 26.11.2019
23. Yüksel, İ. (1992). Habercilikte Devlet Tekeli ve Anadolu Basını. Yerel Basın Kurultayı Bildiriler, Yerel Basın Kurultayı Dizisi: 1, Adana: Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

GÖRÜŞMELER

Pusula Gazetesi Haber Müdürü, İrfan Tarakçıoğlu ile 29 Kasım 2019, Erzurum

Yenigün Gazetesi Köşe Yazarı, Musa Çakır ile 29 Kasım 2019, Erzurum

Radyo Ritm Yayın Sorumlusu, Mesut Gülrenk ile 29 Kasım 2019, Erzurum

Oltu Süper FM Yönetim Kurulu Başkanı, Kadir Parlak ile 30 Kasım 2019, Erzurum

Kardelen Televizyonu Genel Yayın Yönetmeni, Soner İstanbullu ile 30 Kasım 2019, Erzurum

MEDYADAKİ DİNİ İMGELERİN/DEĞERLERİN TÜKETİM NESNESİ OLARAK KULLANILMASI

THE USE OF RELIGIOUS IMAGES / VALUES IN THE MEDIA AS CONSUMPTION OBJECTIVES

Dr. Öğr. Üyesi Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN
Atatürk Üniversitesi, Radyo, Tv ve Sinema Bölümü

ÖZET

Dünya hayatında insanlar için çok önemli yeri olan dini inançlar veya değerler, aynı zamanda toplumsal hayatın düzenlenmesinde de etkili bir role sahiptir. Bir diğer yandan toplumsal değerlerin inşa edilmesinde etkili güce sahip olan medya dini sembolleri, değerleri, imgeleri kullanarak insanların zihinlerinde üretilmiş anlamların oluşmasını sağlayabilmektedir. Bu anlamların oluşmasında özellikle öne çıkan görsel öğeler, dolayısıyla toplumun zihin haritasını çizme kabiliyetine sahiptir.

Kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışıyla hızlı yükselişe geçen reklam sektörü, medyanın bu gücünden faydalanarak insanların kutsallık atfettikleri değerleri, onların tüketim alışkanlıklarını körükleyerek bu değerleri birer meta haline dönüştürebilmektedir. Nesneye dönüştürülen değerlere, simgesel veya sembolik anlamlar yüklenerek, bu anlam yüklü nesneleri tükettikçe varlığını ortaya koyan mutlu bireyler, aynı zamanda beslendikleri inançlar üzerinden tüketici konumuna indirgenmektedirler.

Tüketim toplumunda yapay ihtiyaçlar üretilerek tüketime yönlendirilen insanoğlunun her türlü sahip olduğu maddi veya manevi değerler bu tüketim eylemi çerçevesinde "yeniden" anlam üretimine tabi tutularak, insana tükettikçe göründüğünü sanan "sahte" bir mutluluk kaynağı olarak sunulmaktadır. Tüketim ise özellikle reklamlar üzerinden insanlara ürün tanıtımı yapılırken bunun yanı sıra marka, imaj veya göstergeleri kullanarak onları eylemde bulunmaya iter. Bu harekete geçirici eylem ise toplumların aynı gösterge üzerinde hemfikir oldukları anlam etrafında gerçekleşebilmektedir. Kimi zaman inanç kimi zaman tutum kimi zaman toplumsal bir değere anlam atfedilerek medya yoluyla hemen her alanı tüketim nesnesine dönüştürülebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında insanların hayatlarında çok önemli yeri olan iki kavram din ve medya ilişkisine dair bir inceleme yapılması amaçlanmakta ve medyanın dini değerleri nasıl birer tüketim nesnesine dönüştürdüğü ele alınacaktır. Bu bağlamda reklam filmlerinde yer alan dini (İslam dini) değer, anlam, imge veya semboller göstergebilimsel açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, medya, tüketim, göstergebilim.

ABSTRACT

Religious beliefs or values that are very important for people in the world life, it also has an effective role in the regulation of social life. On the other hand, the media, which has an effective power in the construction of social values, can create the meanings produced in the minds of people by using religious symbols, values and images. The visual elements that are particularly prominent in the formation of these meanings, therefore, have the ability to draw the mind map of society.

Using the power of the media, the advertising sector, which has been on the rise with the emergence of mass media, can transform these values into commodities by fueling the values that people attribute to holiness and their consumption habits. By embedding symbolic or symbolic meanings in the values transformed into objects, happy individuals who demonstrate their existence as they consume these meaningful objects are reduced to the consumer position through the beliefs they feed.

All kinds of material or spiritual values of human beings, which are directed to consumption by producing artificial needs in the consumption society, are subjected to "re-production" meaning within the framework of this consumption action and presented as a "fake" source of happiness that thinks that people appear as they consume. Consumption, on the other hand, promotes products through advertisements, and uses brand, image or indicators to push them to take action. This mobilizing action can take place around the meaning that societies agree on the same indicator. Sometimes belief, sometimes attitude, sometimes social meaning can be attributed to almost every field of consumption can be converted into the object of consumption.

The aim of this study is to investigate whether two concepts religion and media affect each other or how they affect each other. In this context, the religious value, meaning, images or symbols in advertising films will be examined semioticly.

Key Words: Religion, media, consumption, semiotics.

1. GİRİŞ

Çağdaş toplumlarda medyanın neredeyse her alandaki boşluğu dolduracak düzeyde içerikler veya programlar ürettiği ve toplumsal yapının da bu içeriklere göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Her gün yüzlerce hatta binlerce kez maruz kalınan görüntü bombardımanında insanın dolayısıyla toplumun zihninin bu görüntülerden gelen mesajlarla biçimlenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Her alanda kendine uygun bir format üretme kapasitesine sahip olan medya, dini olanı da kendine göre değiştirmekte ya da araç olarak kullanmaktadır.

Gümüş tepsilerle bireyin önüne sunulan mesajlarda her türlü toplumsal dinamiği sunan medya, kimi zaman siyaset, kimi zaman aile, kimi zaman hukuk kimi zaman da toplumun en mahrem veya hassasiyet gösterdiği konuları öğüterek (Gülerarslan, 2010), kendine uygun bir tüketim nesnesine dönüştürebilmektedir. Özellikle görsel toplum olarak nitelendirilebilecek son yüzyıl dünya toplumlarının dikkatini çeken ve insanların bu görseller üzerinden düşünmesini sağlamak amacıyla üretilen medya mesajları, bireylerin hafızalarında (fark etseler de veya etmeseler de) bir etki bırakmakta ve kimi zaman davranış ve tutum belirlemede önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadırlar.

On dokuzuncu yüzyılda değişen ekonomik yapılar, yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına neden olurken, kitle iletişim araçları olan gazetelerin yaygınlaşması, fotoğrafın icadı ve hareketli görüntünün elde edilmesi, televizyonun ortaya çıkışı, ekonomideki pazarın gücünü etkilemiş ve bu dönemde ticari reklamcılığın ortaya çıkmasıyla görselin gücü iyice artmıştır. Buna bağlı olarak insanları tüketime yönlendirme konusunda ciddi itici güce sahip olan reklamlar, büyük bir sektör olarak ortaya çıkmış ve bu çalışmada medyadaki her değerin reklamlar aracılığıyla nasıl tüketim nesnesi haline getirildiğini incelemek amacıyla yapılmıştır

2. MEDYA- DİN İLİŞKİSİ

İnsan ve toplumların hayatında önemli yere sahip olan medya, sözlü, yazılı, basılı ve görsel metinleri içeren; kitlelere hitap eden televizyon, radyo, gazete, internet, sinema gibi araçları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Açık veya örtük mesajlarla bilgilendirme, eğlendirme, eğitme gibi işlevlerini kullanarak bireylerin zihinlerinden başlayarak toplumların evrilmesini sağlayacak kapasiteye sahip olan medya, kültür ve inanç pazarlamada da etkin şekilde kullanılmaktadır. Medyanın ticaretle birleşmesiyle ortaya çıkan güç ise hemen her alandaki değer, inanç veya sembollerin bir tüketim nesnesine dönüşmesini sağlamaktadır.

Eğitici işlevi rolüyle çeşitli basın-yayın organlarında yer alan dini içerikli medya mesajları, medyanın diğer alanlarda olduğu gibi din alanında da etkili bir söylem geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanı sıra semboller, anlamlar, inançlar veya değerlerin bir endüstri ürünü olarak metalaştırılması, bireyin hakikati geride bırakarak, yüzeysel olarak imge tüketen bir varlık olarak dünyayı anlamlandırma yoluna girmesine yol açmaktadır.

Medya, bireylerin zihinlerinde algı oluşturma gücü sayesinde bir taraftan kendi ekonomik gücünü büyütürken öte yandan toplumdaki bütün değerleri bu gücü artırmak için istediği çerçevelerde sunmaktadır. Medya, özellikle eğitici ve bilgilendirici işlevlerini kullanarak "hazır bilgi "yi alışmış seyirciye istediği biçime sokarak aktarmaktadır. Bu durum ise bireyi dolayısıyla toplumu, dini bilgileri asıl kaynaktan öğrenmek yerine kulaktan doğma bilgiler edinmesinin sonucu olarak yanlı öğretilere maruz bırakmaktadır.

Kendisine sunulan tüketim kültürü ve kalıpları ile birey; "daha müreffeh bir hayat standardı içerisinde daha fazla tüketmeliyim", "tükettikçe daha özgür oluyorum", "tükettikçe varım", "tükettikçe kimliğimi buluyorum" söylemleri ile daha fazla tüketmek için daha çok çalışmak, borçlanmak ve harcamak durumunda kalmakta ve bu durum da doğrudan veya dolaylı olarak medyanın ekonomik gücüne olumlu katkılar sağlamaktadır. (Torlak, 2016: 31).

Medya özellikle dini açıdan önemli kabul edilen günler veya gecelerde kutsal değerler üzerinden mesajlar üreterek insanları tüketime yönlendirmektedir. Kültür üreteci niteliğe sahip olan medya, her türlü kültürel ürünü tüketim nesnesine dönüştürerek insanların bu nesneler üzerinden kültürel kodları anlamlandırmasını sağlamaktadır. Belirli çerçeveler üzerinden insanların zihinlerini yönlendirebilen medya, mesaj içerikleri ile bireyleri birer tüketici konumuna indirgemektedir. Bunu sadece insanları metaya sahip olması için değil aynı zamanda gazete promosyonlarıyla tirajı, dini içerikli programlarla da en yüksek reytingi sağlama uğruna tüketime yönlendiren içerikler hazırlayarak da gerçekleştirebilmektedir. Örneğin; yıl boyunca medyada hiç yer bulmayan veya çok az sayıda var olan dini programlar, yılın sadece bir ayında gözle görünür şekilde ciddi oranda artış göstermektedir.

Dini değerler veya simgelerin bir satış taktiği olarak kullanılması, medyanın eğitici- öğretici-bilgilendirici işlevi altında tüketim odaklı bir yaşama özendirmesi noktası da dikkatle sorgulamaya değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

3. DİN VE TÜKETİM

Din, insan yaşamında önemli yer işgal eden, karmaşık yapısı ve dünya tarihi üzerinde gerek insanların, gerek toplumların gerekse de coğrafyaların değişimine etki eden bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Temeli inanç ve imana dayanan dinin, tarihsel süreç içerisinde farklı inanış biçimlerinden dolayı sayıca artış gösterdiği vakidir. Bu nedenle farklı din tanımları yapılmış olsa da temel olarak dini, yaratıcının buyrukları çerçevesinde belirli kurallara bağlı olarak sınırları çizilen, insana ve dolayısıyla toplumsal hayata etki eden kurallar şeklinde tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda dinlerin var olan sembolleri ve simgesel anlam taşıyan ibadet ve ritüelleri de insan hayatına etki eden unsurlar olması bakımından ve bunun yanı sıra sosyal, toplumsal ve psikoloji dâhil olmak üzere değerlendirildiğinde anlamın daha net şekilde ortaya çıktığı bütüncül bir yapıyı işaret eder.

Tüketim ise insanların ihtiyaçları olan nesne veya eşyaları sahip edinmek için gerçekleştirdikleri eylemi ifade eder. Ancak bu eylem, insanların satın alma davranışlarındaki farklılıktan kaynaklanan nedenlerden dolayı çeşitli boyutlarda ele alınmaktadır. Başka bir deyişle bir insanın herhangi bir nesneye sahip olmak istemesindeki temel amacın ihtiyaçtan kaynaklı mı yoksa o nesnenin ifade ettiği anlamdan mı kaynaklandığı noktasının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü insanlar tüketime yükledikleri anlamla bilinçli ya da bilinçsiz şekilde tükettikleri nesneleri statü, imaj, kimlik ve sosyal bir iletişim aracı olmasından dolayı bahsedilen bu eylemi gerçekleştirebilmektedirler.

Din ve tüketim ilişkisine bakıldığında ise iki yaklaşımdan bahsedilir. İlki" *dindarların tüketimi bağlamında gelişen tüketim kültürüdür. ikincisi ise, kapitalist metalarının; idol ve ikonlarının kutsal büyüsünü bozarak, nerdeyse onun yerini alması bağlamında gelişen tüketim kültürü analizleridir*" (Zorlu, 2006:107) Dindarların tüketimi, aslında tüketmemeye dayalı, kanaatkâr, harcamaktan zevk almayan ve lüks tüketimi de kesinlikle onaylamayan bir bakış açısı sonucu ortaya çıkmıştır. Gereksiz harcama yapmanın israf olması, mal biriktirilmemesi gibi dini öğretilerin tembihlenmiş olması

kapitalizmin doğduğu topraklar olarak Batı'da sermaye birikimine neden olmuştur. Üretilen ürünlerin tüketilmesi zorunluluğu ise istikrarlı tüketim pazarlarının varlığını ortaya çıkarmıştır.

15. yüzyılın ortalarında "kapitalizm" olarak adlandırılan güçlü bir sermaye birikiminin dünya pazarlarında dolaşıma girerek ekonomik sistem şeklinde yayılmaya başlaması, tüketim merkezli üretim yapılması anlamına gelmekteydi. Tarım ekonomisinden sanayi üretimine geçişle birlikte, bu döneme denk gelen Protestan Kilisesi'nin dini öğreti olarak sermaye birikimini öğütlemesi, tasarrufa teşvik etmesi ve bunun sonucunda bu büyük sermaye sahiplerinin yatırım alanlarını genişletmesiyle elde ettikleri zenginlik kapitalizmin ruhunu yansıtmaktadır.

Zorlu, dinsel bağlamda oluşan tüketim pazarlarını şu dört başlık altında toplar:

- Dini Ritüeller: Grup niteliğindeki etkinlikleri kapsamasının yanında dinsel bir uygulamanın parçasıdırlar. Aynı zamanda ikram, yeme-içme bu grupsal etkinliklerin önemli bir parçasıdır. Kilisede yapılan evlenme törenleri, iftar yemekleri, Noel ve dinsel bayramlar gibi.
- Dini Turizm: Hac yolculukları, Papa ziyaretleri, tarihsel dini mekânlara yapılan kitlesel geziler, İslami tatil vb.
- Dini Nesneler: Haç takma, tesettür kıyafetleri ve modası, dini müzik vb.
- Nesnelerin Dini Amaçla Kullanılması: Kaset, CD, video vb araçların dinsel amaçlarla kullanılması. (Zorlu, 2006:109).

Din ve tüketim ilişkisine bakarken öncelikli olarak metalaşma kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Şöyle ki; metalaşma, herhangi bir obje, sembol, simge veya değerin tüketilecek bir nesne haline dönüştürülerek o şeyin artık ekonomik sistem içerisinde asıl anlamını kaybetmiş şekilde bir alış veriş ürünü olarak değer kazanmasına işaret eder. Dini semboller ve değerler tüketim nesnesine dönüştürülerek ve özellikle dini ibadetler kullanılarak tüketim artırılabilir. Örneğin; dinin birleştirici olma özelliği ve toplumu ayrıştırıcı unsurların törpülenmesi gerekirken, turizm şirketlerinin hac organizasyonlarında sınıflar arası eşitlik durumu göz ardı edilerek özellikle V.I. P. hizmet tüketimine yönelik olarak insanlar özendirilmektedir. Başka bir deyişle ibadetler üzerinden tüketim artırılmaya çalışılmaktadır.

Medyanın ürettiği din algısı, her alanda olduğu gibi tüketime dayalı olarak gerçekleştiği için dinin karşı çıktığı şekil olan "gösterişçi tüketim" şeklinde görülebilir. Örneğin; kişinin herhangi bir yere yaptığı bağış veya atacağı kısa mesaj, kişiyi iyilik yapma adına rahat hissettireceği gibi medyaya da ekonomik kazanç sağlaması bakımından önemli bir davranıştır. Benzer şekilde önemli dini günler veya bayramlarda dini değerler, insanların duygu ve inançlarına hitap edecek şekilde hazırlanan reklamlar veya moda yoluyla tükettirebilir.

4. REKLAMLAR VE TÜKETİM TOPLUMU

Tüketimi sağlayan en önemli unsurlardan olan reklamcılık ve ürettiği reklamlar, ürün sahiplerinin tanıtımlarını yapmalarını sağlayan devasa bir sektör olarak her geçen gün büyümektedir. Üretici firmaların pazarladıkları mal veya hizmeti tüketiciye ulaştırma noktasında önemli bir güce sahip olan reklamlar, ürünleri tanıtmak ve rakiplerinden farklı oldukları noktasında tüketiciye fikir vererek satın alma davranışları üzerinde etkili olabilmektedir.

İnsan veya toplum yaşamındaki neredeyse her alanı endüstriyel bir sürece çeviren kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ise reklamın önemli ve güçlü bir sektör haline gelmesini sağlamıştır. Kitlesel iletişimi sağlayan araçlar yardımıyla insanları daha çok tüketime teşvik eden reklamlar, kapitalist sistemin uzantısı olan tüketim toplumunun oluşumunda önemli bir öğe olarak kendini göstermektedir. Baudrillard (2010:157), reklamın belki de çağımızın en dikkate değer kitle iletişim aracı olduğunu dile getirerek, reklamların bir nesneden bahsetmesi durumunda bile tüm nesneleri övdüğünü ve tüketicinin bir bütünsellik içerisinde tüketimi gerçekleştirdiğine vurgu yapar.

Reklamcılık alanının gelişmesi, tüketim toplumunun ortaya çıkışıyla daha da genişlemiştir. Tüketim toplumunun ortaya çıkış süreci tarihsel olarak çok daha geriye götürülse de bilhassa göze çarpan gelişmeler 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyılın ilk döneminde dünyadaki çoğu ülkede

tarıma dayalı ekonomik sistemden kaynaklı olarak insanlar kendi yetiştirdikleri ürünleri tüketmekteydiler. Daha çok değiş-tokuşla yapılan üretim ve tüketim, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra önceki dönemden çok daha farklı şekilde endüstrileşmeye doğru yön değiştirmiştir. Endüstri Devrimi'nin gerçekleşmesiyle de sadece ekonomi alanında değil, toplumsal, kültürel, sosyolojik olarak köklü değişikliklerin ve değişimlerin yaşandığı bir döneme girilmiştir.

Fabrikaların seri şekilde üretim gerçekleştirmesi ve ürünlerin çeşitlenmesi, demiryolu ulaşımının sağlanması, ürünlerin kolayca uzak coğrafyalara taşınabilmesi kitlesel tüketimin yolunu açmıştır. Üretimin gerçekleşmesi için tüketimin gerekliliği, kitlesel tüketim için başlangıç noktası olarak ve birincil önemde kendini göstermiştir.

Tüketim toplumunda zorunlu ihtiyaçlar için yapılan tüketimden, sembolik tüketime kadar uzayan, geniş bir tüketim yelpazesinden söz edilebilir. (Yavuz Odabaşı, 2017:6,). Sembolik tüketim, satın alma eyleminden daha çok kimlik, imaj veya prestij alma anlamı taşımaktadır. Bu ise kültürel ürünlerin metaya indirgenmesi anlamına gelmektedir. Özellikle iletişim araçlarının teknolojik olarak sağladığı üstünlükle kültür, kitlesel olarak tüketilip ve bunun sonucunda bir endüstri ürününe dönüşebilmektedir. Ancak reklamlar sadece metalarla kimlik inşa etmek için değil, manevi öğelere de yer vererek istenilen doğrultuda bir toplum yapısının oluşturulmasında önemli bir unsur olarak belirmektedir.

Tüketim toplumunda önemli yere sahip olan reklam, bir anlamda modern kapitalist toplumun resmi sanatıdır: Sokaklarda, gazetelerin veya dergilerin yarısını doldurmak için kullanılır ve hatta bunun için bu alanda çalışanları yönlendirir. (Williams,1993:421). Görsel-işitsel patlamanın yaşandığı bu çağda birey, her yerde ve korunmasız bir şekilde görüntü bombardımanına maruz kalmaktadır. Özellikle reklamlarla insanın farkında olarak ya da olmayarak çeşitli şekilde karşı karşıya kaldığı uyaranlar, bilinçaltında belli bir davranış geliştirmesine yol açar. Reklamlar modern bireye ayrıcalıklı kimlikler sunarken aidiyet duygusu geliştirmesine de imkân verir. Bu ise bir reklam stratejisi olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

5. DİNİ İMGELERİ KULLANAN REKLAMLARIN GÖSTERGEBİLİMSEL OLARAK İNCELENMESİ

İnsan-doğa ve insan-insan ilişkilerini tanımlayan bir bilim olarak göstergebilim, önceden oluşturulmuş anlamlarla, anlamın ortaya çıkarılması için çaba sarf eden bir bilimdir. Göstergebilimin anlamını ortaya çıkaran yapı, sözcük, kelime, simge, işaret, jest, mimik, bakış, davranış şekilleri gibi, insanlar arasındaki etkileşimi ve iletişimi sağlayan göstergelerdir. Göstergelerden oluşan "göstergeler dünyası" atalarımızdan bize kalmış bir mirastır (Sayın, 2014:51-53).

Göstergebilim çözümlemelerinde eylemin sosyallik içermesi, yani toplumsal bir anlam taşıması, aralarındaki ilişkinin tutarlı olması en doğru anlama ulaştırması bakımından önemlidir. Bu tutarlılık için en başta aynı eyleme, söze, simgeye veya değere toplum içerisinde aynı anlamın yüklenmiş olması gerekir. Kavramlar insanın zihninde yer alsa da anlamlama toplumsal boyuttadır. Tek başına nesnelere veya olgulara anlam vermek toplumsal boyutta herhangi bir şeye karşılık gelemeyebileceği için iletişimin gerçekleşmesi mümkün olamaz.

İnsana dair her öğenin anlamlandırılması alanında çalışan göstergebilim, yazınsal bir metni incelebileceği gibi, logo, film afişi, broşür, reklam gibi öğeleri de inceleyebilir. Yani, göstergebilim hem metinsel ifadeleri hem de görsel ifadeleri çözümlemede başvurulan bir yöntem olarak kullanılabilir.

Anlamın oluşumu ve anlamın ortaya çıkarılmasında önemli olan göstergebilim analizlerinde gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki evrensel olmayıp kültürel özellik taşıdığı için göstergebilimsel çözümlemeler kültürel değerler, yargılar, anlamlar çerçevesinde değerlendirildiğinde asıl verilmek istenen mesajı ortaya çıkarır.

Topluma ait her türlü değer, sembol veya anlamı kendine uyarlayan medya, ekonomik güç sağlamak adına dini içerikli üretilen reklamları kullanarak buradan ciddi bir pay yakalayabilmektedir.

Medya metinleri aracılığıyla bireylerin ilgisini çekecek şekilde kullanılan sembolik anlamlar, insanların tüketim eyleminde bulunmasını sağlama amacıyla dolaşıma girmektedir. Medyanın pazarlama adına her türlü içeriği kendi formatına uygun biçimde sunması toplumsal, kültürel, dini vb. alandaki kavramların içini boşaltarak birer metaya dönüşmesine yol açmaktadır. Medya- din-tüketim bağlamında ortaya çıkan anlam ilişkileri de aşağıda yer alan iki reklam filmi üzerinden göstergebilim analizle incelenmeye çalışılmıştır.

Reklam 1: QNB Finansbank reklamının yer aldığı ilk örnekte genç bir adamın markette yaptığı alış-veriş sonrası bu bankanın kredi kartını kullanarak ödeme yapmasıyla filmin ilk karesi açılmaktadır. Sonrasında ise tam eve girmek üzereyken eşinin telefonla araması üzerine ellerindeki fazla yüke rağmen unuttuğu pideyi almak için geri döner. Uğradığı fırınlara pide kalmaması genç adamın hevesini kırmaz ve son pideyi buluncaya kadar arama eylemini sürdürür. En sonunda bir fırında son kalan pideyi alıp çıkmak üzereyken yaşlı bir adamın fırına gelerek "pide kaldı mı" sorusu üzerine göz göze gelirler ve sonraki kare evdeki iftar sofrasına geçer. Burada eşin güler yüzle "pide?" sorusuna ise genç adam mimiklerle bulamadım yanıtını verir. Geniş ailenin bulunduğu iftar sofrasının sonunda genç adam, fırında karşılaştığı yaşlı adamı hatırlayarak gülümser. Filmin son karesinde ise yaşlı adamın yağmur yağarken şemsiyesi altında tuttuğu pidenin genç adamın ona hediye ettiği pide olduğu anlaşılır. Yaşlı adamın elinde pide olan kare ise kalp içinde kapanan bir görüntüyle QNB Finansbank ve "Hayat aldıklarından fazlasıdır" sloganıyla birleştirilir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekân	Market	Tüketim
Nesne	Ekran	Modern market/süpermarket
	Işıklar	
Nesne	Kol Çantası	Eğitimli kişi
Görüntü	Bel çekim	Mekân hakkında genel bilgi verme

İlk görüntü karesine baktığımızda gerçekleşen alışverişin büyük bir markette olduğu anlaşılmaktadır. Düzgün sayılacak giyimi ve kolundaki çantasıyla görüntüdeki kişinin eğitimli olduğu bir tüketici vurgusu yapılmaktadır. Karedeki dikkat çekecek şekilde var ola mavi renkler bankanın kullandığı renkler olarak algıda seçicilik oluşturmak için kullanılmıştır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Pos cihazı	Tüketim
	Kredi kartı	Modern yaşam
Görüntü	Yakın çekim	Detaylı bilgi

Görüntüde yer alan kredi kartı ve pos cihazı, nakit gibi geleneksel bir ödeme şekli yerine modern dönem tüketim tipini temsil etmekte ve kredi kartının bir bankanın kimliğini yansıtmada önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca para olmadığında dahi alış-veriş eylemini gerçekleştirme imkanı sunan kredi kartı , tüketiciye alternatif bir yol da sunmaktadır. Görüntüde seyircinin hangi banka olduğu noktasındaki merakı da yakın çekimde "QNB" yazısının net şekilde verilmesiyle giderilmektedir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Apartman girişi	Modern yaşam biçimi
Görüntü	Bahçe kapısı	Keskin olmayacak şekilde sınırları olan bir yaşam biçimi
Nesne	File alışveriş çantası	Çevreye duyarlılık
	Bez alışveriş çantası	
Çekim ölçeği	Boy plan	Adamın acelesi olduğu Mekân hakkında kısıtlı bilgi vermesi

Görüntüde yer alan genç adamın önünde koşar adımlarla yer aldığı apartman girişindeki merdiven basamaklarının fazla sayıda oluşundan dolayı binanın çok katlı olduğunun bir göstergesidir ve modern yaşam biçiminin bir ifadesidir. Bahçe kapısının açık olması ise sınırları katı olarak belirlenmiş bir modern yaşam biçimi olmadığı anlamındadır. Genç adamın elindeki file ve bez alış-veriş çantası çevreye duyarlı ve sorumlu bir anlayışla yaklaştığını, dolayısıyla bankanın çevre duyarlılığının da yansıması olarak okunabilir. Kullanılan çekim ölçeğinde genç adamın tüm hareketleri hakkında rahat bilgi elde edilirken, mekânla ilgili olarak çok fazla bilgi sunmamaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekân	Mahalle arası sokak	Samimi yaşam alanı, geleneksellik
Nesne	Ahşap evler	Geçmişi yaşatma geleneği
Görüntü	Boy çekim	Mekânla ilgili genel bilgi

Adamın evin bahçe kapısına kadar gelip elindeki yükleri bırakmadan pide araması ailesine karşı fedakâr ve elinden gelenin fazlasını yaptığının bir göstergesidir. Pide aradığı sokakların dar ve ahşap evlerle sıralanmış olması bankanın geçmişi önemsediği, geleneksel ve doğal yapılara önem verdiği, müşterileriyle sıcak, samimi ilişkiler kurmasının bir okuması olarak görülebilir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekân	Paket taş döşemeli cadde	Geleneksel yaşam
Nesne	Pide ekmek	Ramazan ayı çağrışımı
Nesne	Ahşap vitrin tezgâhı	Doğal yaşam

Aceleyle pide ararken geçtiği sokakların asfalt değil de paket taşlarla döşenmiş oluşu geleneksel yaşamın varlığına atfedilebilir. Pide ekmeği bulduğu son dükkânın ahşap vitrini ise doğal bir yaşama gönderme yapmaktadır. Yine pidenin naylon poşete değil de kâğıt torbaya konması çevre duyarlılığına dikkat çekmektedir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekân	Ev	Samimiyet, aidiyet
Görüntü	Yemek masası	Güçlü aile bağları/ilişkileri, birliktelik, mutluluk
	Geniş aile	
Görüntü	Çeşitli yiyecekler	Doğal yaşam

Genç adamın eve girdiğinde aile bireyleri tarafından iftar sofrasında karşılanması ise geleneksel yaşam biçiminin bir tezahürü ve Ramazan'ın paylaştıkça artan bereketine gönderme yapar. Aynı şekilde güler yüzlü eşin çorba servisi yapması ise modern yaşam biçimindeki hızlı ve ayaküstü olarak tüketilen fast food tarzı yeme alışkanlığınn aksine sofradaki gelenekselliği yansıtmaktadır. Özellikle tüm aile fertlerinin bir arada olmasını sağlayan sofra, paylaştıkça artan sevgi ve saygının insanı mutlu ettiğinin göstergesidir. Bu düşüncenin devamını getiren şey ise genç babanın çok sayıda fırını dolaşarak güçlükle bulduğu son pideyi yaşlı adama verdiği andaki hissettiği mutlulukla birleştirilir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Yaşlı adam	Hayat döngüsü
Nesne	Şemsiye	Güven hissi, korumacılık duygusu
Nesne	Pide	Ramazan ayı çağrışımı
Görüntü	Kalp içinde gösterilen yaşlı adam	Sevgi, saygı, önemseme

Görüntüdeki yaşlı adamın elindeki pideyle şemsiye altındaki görüntüsü ise bankanın müşterilerine güven hissini vermek için kullanılan bir metafordur. Önceki görüntüde genç adamın gülümsediği sahne ile yaşlı adamın yüzündeki mutluluk hissi birleştirildiğinde hayatın kaçınılmaz

döngüsü anlatılırken paylaşmanın önemine tekrar vurgu yapılmaktadır. Kalp içine alınarak kapanan yaşlı adamın görüntülendiği kare ise bankanın müşterilerine verdiği önem ve değerin göstergesidir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Kredi kartı	Tüketim çağrışımı, modern yaşam, yenilik, tanıtma, farkındalık sağlama
Görüntü	Kalp	Sevgi, önemseme
Görüntü	"Hayat aldıklarından fazlasıdır" sloganı	Pozitif duygu, tüketiciyi önemseme, değerli hissettirme

Reklam filminin sonunda kredi kartının gösterilmesi, modern yaşamdaki para harcama biçimleri hakkında alternatif bir yol sunmaktadır. Bununla birlikte banka kartının tanıtımı yapılarak algıda seçiciliği sağlamak adına kalp figürünün altına "Hayat aldıklarından fazlasıdır" sloganı yerleştirilmiştir. Bu slogan ise seyirciyi sadece tüketiciye indirgemenin ötesinde pozitif ve olumlu duyguların oluşmasını sağlayarak, onları müşterileri olmaları noktasında dolaylı yoldan ikna etmenin bir göstergesi olarak okunabilir.

Reklam 2: Ziraat Bankası'nın kredi kartı olan Combo Kart tanıtımının yapıldığı reklam filmi, yine Ramazan temasıyla işlenmektedir. İslam dininin sembollerinden biri olan cami ile ilk açılış görüntüsünün yer aldığı film, kalabalık iftar sofrasına geçiş ile devam etmektedir. Sonrasında ise kapı komşusuna verilen bir tabak yemek, fırından ihtiyaç fazlası alınan pidenin ihtiyaç sahipleri için bırakılması, yaşlı adamın yardımına koşan genç bir delikanlı, iftar vaktinde insanların sofralarında bir araya gelmesi için bütün işi gücü bıraktığı ve davulcunun davulunu çaldığı ve bayrama ulaşan çocukların sevincini anlatan görüntüler "biz birbirimizi hep düşünürüz ama Ramazan'da daha bi düşünürüz" sloganı etrafında akmaktadır. Sonrasında ise ailenin birleştirici simgesi olarak "anne" rolündeki kadının market arabasını doldurarak kasaya geldiğinde alış veriş bandında "Her 500 TL harcamaya 25 TL ComboLira hediye" ve "Toplamda 2000 TL harcamaya 100 TL Combolira hediye" yazısının yer aldığı reklam kartlarını domino taşı gibi devirdiği görüntü yer almaktadır. son görüntü karesi ise Bankkart Combo, seni düşünür o" sloganı ile noktalanmaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Cami	İslam dini, Müslümanlık
Görüntü	Mahya	Ramazan ayı çağrışımı ayı Ramazan geleneği
Söz	"Biz birbirimizi hep düşünürüz ama Ramazan'da daha bi düşünürüz" sözü	Pozitif duygu, tüketiciyi önemseme, değerli hissettirme

Genel plan çekimle başlayan ilk görüntüde yer alan cami ve mahyadaki "Ramazan Berekettir" yazısı açık şekilde reklam filminin konusunun hangi tema üzerinden çekildiğini göstermektedir. Özellikle görüntünün "en güçlü noktası " olarak ışıkları yanan cami belirginleştirilmiş ve arka plan siluet olarak bırakılmıştır. Belirgin cami görüntüsünün mavi gökyüzü ile bütünleştirilmesi ise huzurun göstergesi olarak verilmiştir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Müstakil az katlı ahşap ev Büyük bahçe	Geleneksel yaşam, geniş aile, biz ve bir olma duygusunun baskınlığı, rahat yaşam, özgürlük
Görüntü	Yemek sofrası	Birliktelik
Görüntü	Kırmızı kalp şeklindeki salıncak	Sevgi, önemseme ve bankanın logosunda daima kullandığı renk, dikkat çekme

Müstakil olduğu anlaşılan ahşap ev ise geleneksel yaşamın varlığına işaret etmekte ve bu yaşamı besleyen öğeler olarak samimi duygular, sıcak ilişkiler, özgür bir ortamın varlığına gönderme yapmakta ve en önemlisi "biz" duygusunun göstergesi olarak verilmektedir. Özellikle yüksek yapılarda yaşayan modern insanın "tek" ve "yalnız"lığına zıtlık oluşturacak şekilde geniş aile ortamının varlığı

gösterilmektedir. Kalabalık Ramazan sofralarında aile bireylerinin bir araya gelmesi ise birliktelik duygusunu pekiştirmesi bakımından hemen hemen her medya mesajında kullanılan bir vazgeçilmez olarak bu reklam filminde de ortaya çıkmaktadır. Bahçedeki kırmız kalp şeklindeki salıncak hem sevgi ve mutluluğun göstergesi olarak hem de banka logosunun renkleri olarak seyircinin görsel hafızasına mesaj olarak gönderilmektedir.

Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Görüntü	Hurma ikram eden ve hurma alan el	Ramazan ayı çağrışımı, paylaşma
Metin	"İftar sofrasını sadece yemeklerle değil sevdiklerimizle donatmayı, kendimiz kadar kapı komşumuzu da düşünürüz" metni	Sevgi, önemseme, paylaşma, düşünme
Görüntü	Çorba kâsesi	Sıcak yuva hissi

Görseldeki hurma ikramı yine doğrudan Ramazan ayı ve oruç ibadeti çağrışımı yapmakla birlikte paylaşmanın önemine vurgu yapmaktadır. "İftar sofrasını sadece yemeklerle değil sevdiklerimizle donatmayı…" şeklindeki söylem paylaştıkça artan mutluluğu ve sevdiklerini önemseyen bir anlayışla oruç ibadetini yerine getirmenin önemine vurgu yaparak, insanların duygularına hitap etmekte ve reklamda asıl verilmek istenen mesaj, duygusal ve dini hassasiyetler üzerinden yürütülmektedir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Fırın önünde kuyruk	Ramazan ayı çağrışımı
Görüntü	Ahşap fırın vitrini	Geleneksellik, doğal yaşam, nostalji/geçmişe özlem
Görüntü	Adamın elindeki pide ekmekler	Geniş aile, kalabalık sofra
Görüntü	"İhtiyacı olana pide ücretsizdir" yazısı	Pozitif duygu, paylaşma, yardımlaşma,

Ramazan ayı ve oruçla özdeşleşen pide ekmek kuyruğu ise geçmişten bugüne uzanan bir alışkanlığın devam etmesi olarak okunabilir. Fırın vitrinin ahşap olması geleneksel ve doğal yaşama işaret ederken adamın elindeki pidelerin sayısı ise kalabalık bir sofranın varlığına gönderme yapmaktadır. "İhtiyacı olana pide ücretsizdir" yazısı ise Ramazan ayını paylaşma, yardımlaşma zamanı olarak öne çıkarmakta ve bu mesajı İslam dinindeki "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir" öğretisine dayandırarak yine dini hassasiyetler üzerine inşa etmektedir.

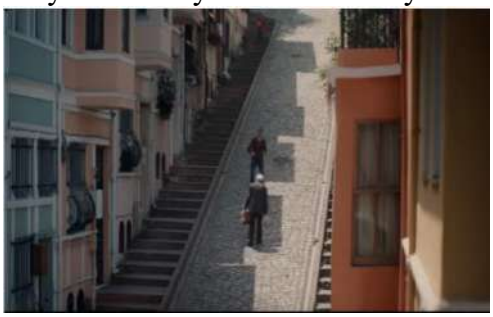

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Yokuş	Hayatın zorluğu
Görüntü	Parke taş	Geleneksellik, estetik
Görüntü	Yaşlı adam	Zayıf, güçsüz, yardıma ihtiyaç duyan (Zıtlık)
Görüntü	Genç çocuk	Güç, kuvvet, gelecek
Görüntü	Ahşap cumbalı evler	Geleneksel yaşam, nostalji, geçmişe sahip çıkma
Görüntü	"İhtiyacı olana pide ücretsizdir" yazısı	Pozitif duygu, paylaşma, yardımlaşma,

Bu karelerdeki ilk görüntüde ise yokuşu tırmanan yaşlı adamın yardımına genç bir delikanlının gelmekte olduğu görülür. Bedensel güçsüzlükten dolayı zorlanan yaşlı adam yokuş metaforu ile ilişkilendirilmekte ve onun yardımına gelen genç çocuk metaforu ile de bankanın maddi olarak zorluk çeken insanlara yardımı ettiği mesajı verilmektedir. Ahşap cumbalı evler ise reklamı yapılan bankanın toplumsal, kültürel geçmişine bağlı olduğu ve insanların nostaljik duygularına hitap ederek müşterileri olmaları için onları ikna noktasında sıcak ilişki kurmanın duygusal bir yolu olarak seçtiği görülür.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Tek sokak lambası	Geleneksel mahalle yaşamı
Görüntü	Az katlı binalar	Geleneksel yaşam
Görüntü	Pencerelerden yansıyan ışıklar	Yaşam belirtisi
Görüntü	Karanlıktaki davulcu	Sahur, ramazan ayı çağrışımı, geleneğin yaşatılması

Görüntüde gece, davulcu ile ilişkilendirilerek sahur olduğu anlatılmakta ve geleneklere bağlılık yine nostaljik duygulara hitap ederek aktarılmaktadır. Bankanın geleneksellik, sıcak ve samimi ilişkilere önem verdiği mesajı ise yine davulcunun gezdiği sokaktaki yüksek olmayan binalarla anlatılmaktadır. Çünkü Sennett (2010) "günümüzde kentlerde yaşayan insanlar, yüksek binalar içerisinde yaşayarak kendilerini dışarıdan soyutlamakta ve bu şekilde sokaktan kopma gerçekleşmektedir" der.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Çocuklar	Gelecek
Görüntü	Yaşlı adam	Geleneksel yaşam, geçmişe saygı
Görüntü	El öpen çocuklar	Geleneği sürdürme, bayram çağrışımı, saygı, sevgi
Mekân	Misafir odası	Geleneksel yaşam, bereket, güçlü ilişkiler, samimiyet

Görüntüde yer alan yaşlı adamın elini öpen çocuklarla, bayramın modern yaşam biçiminde tercih edildiği gibi tatilde değil de geleneksel şekilde bayram ziyareti biçiminde yaşanması örf ve adetlere uygun bir yaşam biçimine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda bankanın dini ve toplumsal değerleri

dikkate aldığı izlenimi verilerek neden müşterilerin bu bankayı tercih etmesi gerektiği noktasında bir bakış açısı sunmaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Büyük market	Modern yaşam
Nesne	Dolu market arabası	Bereket, tüketim
Görüntü	Orta yaş üstü kadın	anne, büyükanne çağrışımı, şefkat, kucaklayıcı
Görüntü	Kadının giysi renkleri	Bankanın logosunda daima kullandığı renkler

Modern yaşamın vazgeçilmez mekânlarından biri olarak görüntüde yer alan büyük markette reklam filminin çekilmiş olması bankanın sunduğu geniş olanakları ifade etmesinin bir başka anlatım yoludur. Çünkü reklam filminin amacı olan kredi kartından" tüketimi teşvik etme" mahalle arasında yer alan her bakkalda gerçekleşme imkânı bulamayacaktır. Bu kareye kadar geleneksel yaşam biçimlerinin işlendiği reklam filmi, marketteki kasada yerini modern ve tüketim odaklı bir yaşam biçimine bırakmaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Reklam kartları	Bilgilendirici
Görüntü	"Her 500 TL harcamaya 25 TL ComboLira hediye" yazısı	Tüketime teşvik
Görüntü	"Toplamda 2000 TL harcamaya 100 TL Combolira hediye" yazısı	Tüketime daha çok teşvik
Görüntü	Kadının giysi renkleri	Bankanın logosunda daima kullandığı renkler, farkındalık oluşturma

Görüntülerde yer alan reklam kartları filmin sonunda müşteriye bilgi sunmakta ancak asıl önemli nokta ise bu kartların domino taşları gibi ilkinin hareket ettiğinde diğerlerinin de birbirini hareket

ettirmesini sağlamaktır. Tüketici, harcadıkça kazanacağı mesajı verilen reklam kartlarındaki rakamlara ulaşmak için daha çok tüketime teşvik edilmektedir. Tüketim veya psikolojide bu duruma "domino etkisi veya Diderot Etkisi" adı verilmektedir.

Domino etkisi, ilk gerçekleşen olay veya eylemin sonrasını etkilediği olaylar silsilesini ifade etmek için kullanılır. Bir diğer kavram olan Diderot etkisi ise, Aydınlanmacı filozoflardan Denis Diderot'un (1769) "Eski Robdöşambrımdan Ayrılmamın Pişmanlıkları" isimli makalesinde belirttiği üzere (kimi anlatıya göre kendi aldığı kimi anlatıya göre de hediye edilen) yeni kırmızı robdöşambrını giydikten sonra çalışma odasındaki hiçbir şeyin bu yeni kıyafetiyle uyum içinde olmadığını düşünmesiyle başlar. Akabinde çalışma masası, perdeleri ve diğer eşyalarını bu kıyafete uyumlu hale getirmek için hepsini değiştirdiği zincirleme bir alış-veriş öyküsünü anlatır. Ancak sonunda "Eski robdöşambrımın mutlak efendisiyken yenisinin kölesi oldum" diyerek pişmanlığını dile getirmekten de kaçınmaz.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Kasiyer kadın	Güleryüz, anlayış
Görüntü	Kasiyer kadının kıyafetlerinin rengi	Bankanın logosunda daima kullandığı renkler, farkındalık oluşturma
Görüntü	Kredi kartı	Modern yaşam, tüketim, bilgilendirme

Görüntüde yer alan kasiyer kadının üzerindeki kıyafetlerin renklerinin bankanın kullandığı renklerle aynı olması, kadının market çalışanı değil de banka çalışanı olarak algısını yaratmaktadır. Güler yüz ve anlayışlı şekilde tüketiciyle konuşması, banka imajını yansıtması bakımından da ayrı önem taşımaktadır. Kullanılan renkler seyircide görsel algı oluşturmak ya da algıda seçiciliği sağlamak adına özellikle tercih edilmiştir.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görüntü	Kredi kartı	Bilgilendirme, farkındalık oluşturma
Görüntü	"Seni düşünür o" sloganı	Duygusal bağ kurma, samimiyet kurma
Görüntü	Ziraat Bankası yazısı	Bilgilendirme

Banka kartının " seni düşünür o" sloganı ile ekrana yansıdığı son karede ise ikinci tekil şahıs olan "sen" in kullanımı ile samimiyet veya yakınlık kurarak duygusal bir bağ oluşturulmaya çalışılmıştır. Yine kullanılan kırmızı-beyaz renkler görsel hafızada yer etmek ve algıda seçicilik oluşturması bakımından belirgin "Ziraat Bankası" logosuyla verilmiştir. Ayrıca sol alt köşede #senidüşünüro şeklinde sosyal medya ve blog platformlarında sıkça kullanılan, paylaşımları gruplandırmaya yarayan söz öbekleri olarak adlandırılan başına # işareti getirilerek açılan hashtag' le, bu kartla ilgili paylaşımlar yapılarak veya konuyla ilgili olmayan kişiler tarafından da fark edilmesini sağlamak amacı taşıdığı söylenebilir.

SONUÇ

Modern yaşam insanının hayatında önemli bir olgu olan görüntü dili özellikle reklam alanında dikkat çekmek için yoğunlukla başvurulan bir kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Kitle ve tüketim toplumunda önemli yeri olan reklamlar, insanların zihinlerinde farkına varılmaksızın yer edinebilmektedirler. Bunun içinde reklamlar görüntü diline çevrilirken insanların özellikle duyguların, inançların, değerleri ve hassasiyetleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Herhangi bir ürünün bir sloganla veya bir imge ile özdeşleştirilerek sunulması tesadüfî olmadığı gibi bu sloganın veya imgenin tekrarı da tüketicinin zihninde yer edinmesini sağlayarak, ikna noktasında etkili olabilmektedir. İknanın tüketici üzerinde etkili şekilde gerçekleşmesi ise ürünün, diğer ürünlerle arasındaki farklar kadar anlatım dilinin güçlü şekilde kurulmasına bağlıdır. Bunun için tüketicinin hayat tarzı, toplumsal, kültürel, sosyal yapısı, dini inancı, yaşadığı coğrafya dikkate alınarak ürün dikkat çekici hale getirilerek bir mesaj ortaya çıkarıldığı zaman tüketiciyi ikna noktası başarıya ulaşma imkânını daha yüksek oranda elde eder.

İncelenen reklam filmlerine bakıldığında tüketicinin dikkatini çekmek için dini duygular, değerler veya imgelerden yola çıkıldığı görülmektedir. Özellikle her iki bankanın, İslam dininde kesin bir şekilde haram olduğu noktasının altının çizildiği faizle iş yapan kurum olmasına rağmen farz olan oruç ibadetini ön plana alarak reklam yapması tezat bir durum oluşturmaktadır. Aynı şekilde kapitalist sistemin önemli kurumlarından olan bankaların faiz sistemiyle güçlüyü daha güçlü fakiri daha fakir yapan tarafı İslam dinindeki adalet ve eşitlik kavramıyla örtüşmemektedir. Bunun yanı sıra her iki reklam filminin geçtiği mekânlara bakıldığında genellikle az katlı binaların yer aldığı, doğal yaşamın tercih edildiği, kalabalık sofralarla samimi ilişkilerin var olduğu geleneksel yaşam biçiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Aksi olan yüksek katlı binaların veya lüks sayılabilecek bir yaşam biçiminin reklam filmlerinde tercih edilmemesi sanki dinin belli bir kesime ait olduğu ve geleneksel yaşamın bir parçası olarak algılandığını düşündürmektedir. Aynı şekilde kurulan sofralarda zengin yiyecek çeşitleriyle, insanların beden terbiyesinden ziyade gün boyu aç kalarak sonunda mükâfata ulaşmış gibi yiyecek tüketmeye teşvik edilmesi Ramazan ayı anlayışına zıtlık oluşturmaktadır. Reklamlarda yer alan bankaların kullanmış olduğu renkler, filmin hemen her karesinde ayırt edici bir şekilde fark edilmesini sağlayarak seyircinin bilinçaltına mesaj göndermektedir.

Hayatın her alanında var olan tüketim, her ihtiyaca göre cevap veren veya her alanda ihtiyaç yaratabilme kapasitesiyle tespit ettiği boşlukları endüstriye çevirerek doldurmaya çalışır. Bunu da ya tüketimi kutsala dönüştürerek yapar ya da kutsal olanı tüketme dönüştürerek.

KAYNAKÇA

Baudrillard, J. (2010). Tüketim Toplumu. (Çev.Hazal Deliçay, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Demirezen, İsmail. (2015). Tüketim ve Din. İstanbul: Dem Yayınları.

Feathersone, M. (1991). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kaynakça

Odabaşı, Yavuz. (2017). Tüketim Kültürü. İstanbul: Aura Matbaası.

Okumuş, Ejder. (2017). Gösterişçi Dindarlık. İstanbul: Ark Yayınları.

Sennett, R. (2010). Kamusal insanın çöküşü. (3. Basım). A. Yılmaz ve S. Durak (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Torlak, Ömer. (2016). Medya ve Din. *Din, Hayat Algısı Ve Tüketim Kültürü Oluşturmanın Medyanın Ekonomik Gücü Ve İlişkilerine Etkisi* s.31,ss.31-34, (Ed.Mete Çamdereli, Nihal Kocabay Şener, Betül Önay Doğan). İstanbul: Köprü Kitapları.

Zorlu, Abdülkadir (2006). Tüketim Sosyolojisi Ankara: Glocal Yay.

Sayın, Önal. (2014). Göstergebilim ve Sosyoloji. Ankara: Anı Yayıncılık.

Gülerarslan, A. (2010). Uhreviye Karşı Seküler; Din ve Televizyon. Selçuk Üni. Sosyal Bilimler End. Dergisi. Konya. Sayı: 24. ss. 221-28

Williams, Raymond, (1993). "Advertising: The Magic System", The Cultural Studies Reader,S. During., London/ New York: Routledg

DİJİTAL YERLİLER İLE BERABER ORTAYA ÇIKAN " DİL KULLANIMI" SORUNSALI

THE PROBLEM OF "LANGUAGE USE " THAT EMERGED WITH DIGITAL NATIVES

Dr. Öğr. Üyesi Yelda KORKUT

Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Sinema ve Televizyon

ÖZET

Teknolojinin gelişimiyle birlikte gündelik yaşamın birçok pratiğinde dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişimle birlikte ortaya çıkan dijital kültürün yeni temsilcileri olan dijital yerliler, yaşanan çağın kültürel tezahürü olarak yeni bir dil de kullanmaya başladılar.

Dijital yerliler, yeni iletişim teknolojilerinin içine doğan ve bu teknolojileri iyi kullanabilen bir nesil olarak tanımlanmaktadır. Yeni teknolojiler toplumda birçok şeyi değişime ve dönüşüme uğrattığı gibi dili ve dilin kullanımını da değiştirmektedir. Özellikle dijital oyunlar aracılığı ile dijital yerlilerin kullandığı dil yapısı farklılaşmaktadır. Bu farklılık kelimelerin kısaltılması, kelimelerin başka anlamlarda kullanılması, yabancı kelimelerin eğreti bir şekilde Türkçe karşılık bulması, cümleden ziyade kısa ifadelerle iletişim kurulması gibi birçok boyutu içermektedir.

Gelişen iletişim teknolojileriyle beraber ortaya çıkan dijital kültürün yeni üyeleri olan dijital yerlilerin özellikle dijital oyunlarla beraber kullandıkları dilin yapısı dönüşüme uğramaktadır. Sanal âlemde kurulan iletişim ve dijital yerliler tarafından yeni yeni oluşturulan bu dil günlük iletişim diline de yansımaktadır. Bu çalışmanın amacı bir dönem sadece dijital oyun gereği kullanılan dil pratiklerinin zamanla günlük iletişim diline de yansıması sorunsalına dikkat çekmektir. Bu bağlamda 2008-2009 doğumlu dijital yerlilerle odak grup görüşmesi yapılarak farklılaşan dil pratikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dil, dijital kültür, dijital yerliler

ABSTRACT

With the development of technology, many practices of daily life are undergoing transformation. As a result of this change, digital natives, the new representatives of digital culture, started to use a new language as the cultural manifestation of the era.

Digital natives are defined as a generation born into and able to make good use of new communication technologies. New technologies are changing and transforming many things in the society as well as changing the language and the use of language. Especially through digital games, the language structure used by digital natives differs. This difference includes many dimensions such as shortening the words, using the words in other meanings, finding foreign words in a makeshift manner, and communicating with short expressions rather than sentences.

The structure of the language used by digital natives, which are the new members of the digital culture emerging with the developing communication technologies, is being transformed. The communication established in the virtual world and the newly created language by the digital natives are also reflected in the daily communication language. The aim of this study is to draw attention to the problem of the

reflection of the language practices which are used only as a necessity of digital games to daily communication language. In this context, focus group interviews will be conducted with digital natives born in 2008-2009 and differentiating language practices will be determined.

Key words: Language, digital culture, digital natives

GİRİŞ

Her kitle iletişim aracının ortaya çıktığı süreçte yeni bir kuşak belirmiş ve her araç kendi kuşağına dil, değer, yaşam gibi kültürel pratikler kazandırmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin belirleyici olduğu bu dönem "dijital çağ" olarak adlandırılmaktadır. Dijital kültürün ortaya çıkardığı günümüz kuşağı ise "dijital yerliler" olarak tanımlanmaktadır. Teknolojinin içerisine doğan ve bu teknolojiyi kullanmakta sorun yaşamayan dijital yerliler bu teknolojileri hemen her alanda kullanmakta dolayısıyla sağladığı kolaylıklar yanında olumsuz etkilerine de maruz kalmaktadır. Bu etkilerin en önemli alanlarından birisi de "dil" pratiğidir.

Dil; Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir (Ergin, 2013:1).

Milli kültürün temel unsuru olan dil ile kültür arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Dil kültürü beslerken aynı zamanda kültürle beslenmektedir. (Alan, 2019) Kültürel değerleri besleyen dil, bu değerleri sonraki nesillere aktarmada çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu anlamda dilin bu aktarımı yerine getirebilmesi için yapısının bozulmaması, doğru kullanılması, konuşulması ve yazılması gerekmektedir. Dijital teknoloji ile ortaya çıkan "dijital dil" özellikle dijital yerliler tarafından kullanılarak yaygınlaşmada ve günlük dil pratiklerine yansımaktadır. Bu da dil bakımından bazı sorunları beraberinde getirmektedir.

Toplumsal anlamda yaşanan her değişim, birey hayatını yeniden şekillendirmekte ve dönüştürmektedir. Bu yeniden oluşum içerisinde de yeni iletişim teknolojilerinin etkilediği en önemli olgulardan biri olarak kültür kavramı karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığımız dijital çağla birlikte kültür dijitalize olmuş ve dijital kültür kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital kültür kavramında yer alan dijital terimi ise, her türlü sesin, görüntünün veya nesnenin sayısal kodlarla işlenerek, depolanmasını ve iletimini sağlayan sistemler için kullanılmaktadır. Dijital kültürü meydana getiren olgular ise, internet bağlantılı dijital cihazlarla erişim sağladığımız sosyal paylaşım siteleri, video izleme siteleri, bloglar ve whatsapp gibi çeşitli platformlardan oluşan sanal ortamlardır (Yılmaz, 2016:356).

Dijital kültürü yaşayan bu çağın bireyleri arasında bu kültürü devam ettiren ve daha fazla etkilerinin görüldüğü en önemli kuşak Z kuşağı olarak tanımlanan dijital yerli kuşağıdır. Dijital yerliler, 2000 sonrası dijital kültürün içerisine doğan ve doğdukları anda akıllı telefon, tablet, bilgisayar, internet bağlantısı bulunan ve bu teknolojilerle büyüyen, dijital kültürün dilini ana dili gibi konuşan bireylere verilen isimdir (Prensky, 2001). 2000 öncesi doğan bireyler ise bu kültürün göçmenleridir. Bu insanlar sadece teknolojiyi belirli işlerinde kullanmaktadır. Dijital yerliler, göçmenlerin aksine sürekli bağlantı halindedirler. Onlar gerçek hayatta büyüdükleri, bir arada oldukları insanlarla gerçek hayatta değil, dijital iletişim teknolojileri ile sanal ortamlarda çevrimiçi olarak görüşmeyi tercih etmektedirler. Ya da oyun oynayan bu kuşak, birlikte serbest oyun oynamak yerine aynı ortamda ellerinde bulunan dijital araçlarla çevrimiçi oyun oynamayı tercih etmektedirler. Dijital yerliler uyuduklarında bile, bağlantıları arka planda çevrimiçi olarak hala devam etmektedir. İstenilen her an onlara ulaşılabilme şansı vardır (Demircioğlu, 2017:308).

Dijital çağın etki ettiği alanlardan birisi de oyun oynama edimidir. Geçmişte çocukların dışarıda akranlarıyla oynadıkları serbest oyunlar günümüzde oldukça azalmıştır. Dijital araçlara ulaşım ve erişimin kolay olması ve ebeveynlerin dışarıda yaşanan olumsuz olaylara karşın çocuklarının evde

ekran başında daha güvende bulmaları bu araçlarla oynanan oyunları ve bunlara olan bağımlılığı da ortaya çıkarmıştır. Bu çağın çocukları artık dışarıda yaşıtlarıyla değil, evde dijital araçlarla oynamaya başlamışlardır. Bu da yeni bir oyun kültürü olan dijital oyun kültürünü ortaya çıkarmıştır. Dijital oyun, bilgisayar tabanlı oyun oynamak için internet bağlantısı olan bir bilgisayar, cep telefonu, oyun konsolu ya da internet bağlantısı olmaksızın bu araçlarla oynanan oyunlardır (Biricik,2019:54).

Web 2.0 uygulamalarıyla birlikte etkileşimli, sınırsız, zaman ve mekândan bağımsız erişilebilir sosyal ağların ortaya çıkması, toplumsal yapıda dijital tabanlı birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının etkin olduğu iletişim çağı, iletişim teknolojilerinin gelişmesi, yeni iletişim ağlarının ortaya çıkışı ve dijital tabanlı sistemlerin günlük hayatın her alanına nüfuzuyla 21. yüzyılda dijital çağa evrilmiştir. Gerek bireysel gerek toplumsal yaşamın her alanında etkin olan dijital dünyanın kullanıcıları da önceki kuşaktan farklılık göstermektedir. Dijital nesil olarak tanımlanan bu kuşak özellikle 2000 sonrasında dünyaya gelmiş, bu teknolojiye doğmuş ve bilgisayar teknolojisiyle büyümüş olan bireyleri kapsamaktadır. Prensky'nin dijital yerliler diye adlandırdığı bu nesil, hayatlarının hemen hemen her alanında yeni iletişim teknolojilerini kullanmaktadırlar. Genç kuşakta görülen bu kullanım oranının yüksekliği teknolojinin yayılması ve benimsenmesiyle doğru orantılıdır. Ancak dijital yerlilerle aynı teknolojiyi kullanan fakat bir önceki kuşağı temsil eden ve dijital göçmen olarak adlandırılan nesil, hem kullanım hem de içerik olarak yerlilerden farklı özellikler taşımaktadırlar. Dijital göçmenler hem geleneksel hem de yeni iletişim teknolojilerini kullanan, ancak kullanım yeterliliği bakımından dijital yerliler kadar yetkin olmayan ve kullanım amacı açısından ihtiyaçları doğrultusunda bu teknolojileri kullanan bireylerdir. Bu bağlamda Pensky'nin dijital yerli ve göçmenler arasındaki ayrımda da yaş faktörü etkilidir. Dijital yerlilerin kullanım ve amaç farklılıkları şu şekilde özetlenebilir (Prensky, 2004: 4-12):

- Dijital yerliler e-mail, mesajlaşma gibi doğrudan paylaşım mekanizmalarının yanı sıra blog, web günlüğü gibi platformlarda en özel duygularını, anlarını haftalık, günlük hatta saatlik paylaşmaktadırlar.

-Kameralı cep telefonları ve webcamler dijital yerlilerin sıklıkla kullandıkları iletişim araçlarıdır.

-Yeni iletişim teknolojileri mülkiyet ve sahiplik kavramlarını da değiştirmiştir. Dijital yerliler şarkı, film, fotoğraf gibi her türlü içeriği paylaşıp, değiş tokuş ederek dağıtmakta ve yaymaktadır. Bu beraberinde blogger, youtuber gibi yeni iş alanlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır.

- Dijital yerliler internet teknolojisi aracılığıyla ulaşmak istedikleri nesneleri bile yaratma ve tasarlama yetisine sahiplerdir.

- Dijital yerliler için çevrimiçi odalar, sohbet odaları, görüntülü konuşma gibi uygulamalar yüz yüze iletişim niteliği taşımaktadır.

- Çevrimiçi ortamlarda tasarlanan veya uygulanan etkinlikler yüzlerce kişiyi kapsayacak organizasyonlara dönüşebilmektedir. Bu organizasyonlar oyunlar gibi dijital ortamlarda olabileceği gibi düğün, miting, tanıtım vb. çevrimdışı faaliyetleri de kapsayabilmektedir. Dijital yerlilerin bu koordinasyonu dağınık kitleleri bir araya toplayabilmektedir.

- Dijital göçmenlerde inanma ve ikna tecrübeyle sabitken, yerliler için internet ortamında derecelendirme sistemi yeterli olabilmektedir. Bu derecelendirme sistemi puanlama, beğeni, yorumlama gibi geribildirim kriterlerine dayanmaktadır. Ayrıca üye yorumları, fan sayısı, takip ve tıklanma oranı güven algısında önemli bir etkendir.

- Dijital yerliler çevrim içi araçlarla tek başına öğrenebilmektedir. "Dijital yerliler için öğrenme biçimleri erişim hızı, anlık memnuniyet, sabırsızlık ve çoklu görev yeteneği ile ilişkilidir" (Bayne ve Ross, 2007: 1).

- Dijital yerliler için bilgi paylaşılmalıdır, paylaşım 'biliyor' olmanın göstergesidir.

- İnternette bilgiye erişim konusunda dijital yerliler uygulamaları daha pratik kullanmaktadırlar.

- Hemen hemen bütün dijital yerliler basit düzeyde de olsa kodlama yapabilmekte, hatta program geliştirebilmektedirler. Özellikle kod modüllerinin ücretsiz dağıtımındaki artış kodlama ve program geliştirme oranını yükselmesinde etkili olmuştur.

Dijital yerliler için ise sosyalizasyon, farklı yaş ve sosyal grupları içeren, çok değişkenli, karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte sosyal durum ve konumlar belirleyici bir etken olmadığı için insanların birbirlerini anlamlandırması, günlük yaşam pratikleri üzerinden değil, dijital ortam üretimleriyle sağlanmaktadır.

Özetle dijital yerliler teknolojiyi kullanmada ve içerik üretmede hâkim sayılmaktadırlar. Bu bağlamda, dijital yerliler teknolojiye doğmuş, çocukluk çağından itibaren bilgisayar, tablet, akıllı cep telefonu gibi teknolojik ve internet tabanlı ürünleri kullanmaya başlamış kişileri kapsamaktadır.

Araştırmanın Amacı

Dijital yerlilerin dijital ortamlarda özellikle dijital oyunlarda oyun esnasında kullandıkları kelimelerin ve kısaltmaların günlük iletişim diline yansımalarını tespit etmektir. Dijital yerlilerin oyun ve dijital ortamlarda duydukları, öğrendikleri ve günlük iletişim dilinde kullandıkları yabancı kelimeler, kısaltmalar ve yeni anlamlar yükledikleri kelimeleri ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın Yöntemi: Nitel bir alan araştırması olan çalışmada amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Verilerin elde edilmesi aşamasında katılımcılarla odak grup görüşmesi yapılmıştır. Bowling'e (2002) göre odak grup görüşmesi küçük bir grupla lider arasında yapılandırılmamış görüşme ve tartışmada grup dinamiğinin etkisini kullanma, derinlemesine bilgi edinme ve düşünce üretmedir. Odak grup görüşmelerinde araştırmaya dâhil edilen grup ile karşılıklı iletişime geçilerek, daha net veri elde edildiği için bu görüşme tekniği araştırmaya uygun görülmüştür.

Araştırmanın evreni: Araştırmanın evrenini dijital oyun oynayan ve dijital yerli olan 2008 ve 2009 doğumlu öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemi: Çalışmada Atatürk Üniversitesi Özel Vakıf Okulları 5/A sınıfında yer alan öğrenciler örneklem olarak ele alınmıştır. Görüşmeler 24 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verilerinin toplanması

Araştırma için 24 öğrenciden 6'şarlı dört grup oluşturulmuştur. Her grup ile ayrı ayrı görüşme yapılmıştır. Görüşmeler araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmede elde edilen veriler için üç gruptan oluşan sorular kullanılmıştır. İlk grup sorularda çalışma grubunun konuya dair görüşlerini ele almayı planlayan sorular yöneltilmiştir. İkinci grup sorularda konunun daha iyi değerlendirilmesi için yöneltilen bazı sorulara yazılı, bazı sorulara sözlü cevap alınmıştır. Görüşmeler her bir grup ile 15 dakika sürmüştür. Odak grup görüşmesi yöntemi ile grup içerisinde çocuklar çekinmemiş ve kendilerini çok daha rahat ifade etmişlerdir. Yapılan görüşmeler kayıt altına alınarak sonradan deşifre edilmiştir.

Görüşmede belirlenen kelimeler

Para kasmak	Para kazanmak, biriktirmek, harcamak
Ses kasmak	Odaklanmak, ses açmak, ses yükseltmek
Yardırmak	Saldırmak, savaşmak, yardım etmek, delmek
Yıkılıyo	Çok güzel, felaket
Efso	Efsane, mükemmel
Ateşlemek	Gaza getirmek, Vermek, ateş etmek, fırlatmak
Ezik	İşe yaramaz, kötü oynayan, bu işi kötü şekilde yapan, güçsüz, rezil olan, aşağılanmak, acemi beceriksiz, bilgisiz, arkadaşları arasında garip düşen, çürük
Yükselmek	Rütbe, seviye atlamak, güçlenmek, geliştirmek, kızmak, kabalaşmak, ünlü olmak, zirveye çıkmak, oyundaki karakteri yenilemek
Atarlanmak	Sinirlenmek, kızmak, trip atmak, artistlenmek, saldırmak
Aynen	Tamam, bencede, aynı düşüncede olmak, fikrine katılmak, evet, öyle, doğru, onaylamak
Sıkıntı yok	Sorun yok, bir şey yok, sorunsuz
Boş yapma	Anlamsız, boş ve gereksiz konuşma, anlamsız konuşma, çok konuşma, boşlamak, boş iş yapmak, boş yere laf söyleme, eksik yapma, sıkıntı çıkarma
Adam king	Çok iyi olan adam, adam kral, kral gibi adam, adam harika, çok gelişmiş, adam pro, çok iyi oynuyor, ünlü, bir oyunda iyi oynayan, baba adam
np	Problem yok, no problem, sorun yok, napıyon
gg	Güle güle, good game, görüşürüz, iyi oyun, gelmek gitmek, gezip görmek
NOOB	Kötü, çaylak, beceremeyen, başlangıç, acemi, kötü oynayan, beceriksiz, gelişmemiş, bir oyundaki ilk seviyedekiler, ödül

Güncel Türk Dil Kurumu sözlüğüne bakıldıdığında görüşmelerde belirlenen kelimelerin anlamları şöyledir:

Para kasmak: TDK sözlüğünde böyle bir kelime bulunmamaktadır.

Ses kasmak: böyle bir kelime ve kullanım bulunmamaktadır.

Kasmak kelimesi TDK sözlüğüne göre; kasları gergin duruma getirmek. Mecaz anlam olarak baskı altında tutmak olarak açıklanmıştır. Oyunlarda kullanılan anlamı ile sözlük anlamı bağdaşmamaktadır.

Yardırmak: Yarma işini yaptırmak anlamına gelmektedir. Kelime köküne bakıldığında yarmak; uzunlamasına bölüp ayırmak, mecaz anlamında ise ortasından içinden geçmek demektir. Oyunlarda kullanılan saldırmak, savaşmak anlamı sözlük anlamı ile bağdaşmamaktır.

Yıkılıyo: Yıkılıyo kelimesi TDK sözlüğünde bulunmamaktadır. Yıkılmak fiil olarak yer almakta anlam olarak çökmek, göçmek, devrilmek, yok olmak anlamlarını kapsamaktadır. Katılımcılardan elde edilen olumlu anlam taşıyan kelime çok güzel anlamında kullanılmaktadır. Bu anlam gerçek anlamla ilintili değildir. Cümle içerisinde "Adam yıkılıyo", "kIyafetin yıkılıyo", "saçın yıklıyo" gibi cümlelerle şıklık ifade ettikleri gözlenmiştir.

Efso: Aslı efsane olan kelime uydurma bir şekilde efso olarak kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde efsane olarak bulunan kelime, anlam olarak eski çağlardan beri söylene gelen olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye olarak yer almaktadır. Mecaz olarak gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye bir diğer anlamı ise olağanüstü bir başarı elde etmiş kişi, kurum v.b anlamını taşımaktadır. Burada mecaz anlamına uygun düşen bir kullanım söz konusu olsa da kelimenin efso olarak yeniden yapılandırılması ve kullanılması söz konusudur. Katılımcılardan cümle içerisinde kullanmaları istenildiğinde geneli "ortam efso" cümlesini kurmuşlardır.

Ateşlemek: TDK sözlüğünde tutuşturmak, yakmak, top tüfek v.b maddeleri patlamak olarak ifade edilmektedir. Mecaz olarak kışkırtmak, kızıştırmak, coşturmak demektir. Mecaz anlamında çoşturmak gaza getirmek anlamını karşılasa da katılımcıların "vermek" fiili olarak kelimeyi kullanması sözlük manasına göre uygun değildir.

Katılımcıların çoğu "Baba bana 10 tl ateşlesene" gibi harçlık isteme amaçlı cümleler içerisinde bu kelimeyi kullanmıştır.

Ezik: İlk anlamı ile çarpma, dövülme ve benzeri sebeplerle vücutta oluşan bere olarak ifade edilmektedir. Mecaz olarak hayat şartları ve olaylar karşısında güçsüz ve sıkıntılı duruma düşmüş olan, üzüntülü, pısırık demektedir. Katılımcıların kullandığı anlam ne ilk ne de mecaz anlamıyla uyuşmamaktadır.

Yükselmek: Yükseğe çıkmak, fiyat, çoğalmak, artmak, aşaması artmak, unvan v.b ilerlemek, güçlenmek, şiddetlenmek anlamına gelmektedir.

Atarlanmak: TDK sözlüğünde atarlanmak diye bir kelime yer almamaktadır. Yine geç nesil arasında aniden parlamak, sinirlenmek anlamlarında kullanılmaktadır. Katılımcılar ise daha çok kelimenin anlamını "artistlik yapmak", "trip atmak" olarak bilmektedirler.

Aynen: Aynen kelimesi "Olduğu gibi", "hiçbir değişiklik olmadan", "aynıyla" anlamlarını taşımaktadır. Katılımcılar genel olarak onaylamak, katılmak, evet, tamam anlamlarında hemen hemen her cümleye cevap veririrken aynen kelimesini kullanmaktadırlar.

Sıkıntı yok: Sıkıntı kelimesi anlam olarak ruhsal sebeplerden kaynaklı yorgunluk, cefa, eziyet, geçim darlığı, bulunmama durumu, problem, sorun anlamlarını taşımaktadır. TDK sözlüğünde "sıkıntı yok"

kullanımına rastlamamıştır. İngilizce "no problem" kullanımının dijital oyunlarda karşılığı olarak "sıkıntı yok" kullanımına dönüştüğü ve yaygınlaştığı düşünülmektedir.

Boş Yapma: Boş yapma kelimesi bir kalıp olarak TDK sözlüğünde bulunmamaktadır. Günümüzde özellikle genç nesil çok "konuşma", "gereksiz konuşma", "anlamsız konuşma " anlamlarında kullanmaktadır.

Adam King: Adam king kelimesi türkçe adam , ingilizce kral kelimelerinin birleşimi ile oluşturularak, oyunlarda "iyi şeyler yapan", "iyi oynayan kişi" anlamlarında kullanılmaktadır. "Adam pro" olarak da kullanılan kelime "adam profesör" yani "işin ustası" anlamlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

NP: Açılımı **"**no problem" olan ingilizce kelime Türkçe sıkıntı yok, problem yok anlamlarında kullanılmaktadır. Oyunlarda sıkça kullanılan bu kısaltmanın açılımı katılımcılar tarafından bilinmektedirler.

GG: "Good game"olan ingilizce kelime oyunlarda Türkçe karşılığı olan "iyi oyun" anlamında kullanılmaktadır.

Noob: Bir oyuna yeni başlayan ve ilk seviyelerde olan oyuncular için kulllanılan bir sıfattır. Katılımcıların dijital oyun oynayıp oynamadıklarını doğrulamak için bu kelime sorulmuştur. Kelimenin anlamı katılımcılar r-tarafından doğrulanmıştır.

Görüşmeler sırasında elde edilen bu kelimelerin katılımcılar tarafından bilenen anlamlarını öğrenmek istediğimiz bu çalışmada, katılımcıların genel itibariyle kelimeleri ilk anlamları dışında bazen mecaza yakın, bazen argo söyleme yakın, bazen de hiç alakası olmayan anlamlarda bildikleri gözlemlenmiştir. Bu durumun oyun içerisinde ingilizce olan kelimelerin türkçeye karşılık gelmesi için yapılan çevirilerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Tabiki oyun oynarken katılımcıların bazen kendilerinden yaş olarak büyük çocuklarla oyun oynaması da genelde ergenlerin sıkça kullandığı bu kelimeleri öğrenmelerinde büyük bir ekten oluşturmaktadır. Dijital platformlarda oyunları anlatan youtuberların kullandıkları dil ve dil yanlışları katılımcıları da olumsuz etkilemektedir. Bir youtuber veya çevrimiçi bir ya da daha fazla oyun arkadaşı ile oynayan katılımcılar etkileşim halinde olduklarından, dil kullanım tarzları da birbirlerini olumsuz etkileme riskine oldukça açıktır.

Görüşmelerde katlımcıların bir kelime üzerinde farklı farklı anlam bilgisine de sahip olduğu belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında ortak simge ve semboller araclığı ile anlaşmayı sağlayan dil'de bu ortaklığın bozulmaya başladığı belirgin bir şekilde görülmektedir.

Görüşmelerde belirlenen kısaltmalar

Slm	Selam
Mrb	Merhaba
Tmm	Tamam
Nbr	Naber
Grş	Görüşürüz, giriş
İnş	İnşallah, iniş, inşaat
A.e.o	Allaha emanet ol
S.a	Selamün aleyküm

Cvp	Cevap
Tşk	Teşekkür, teşekkür ederim

Yukarıda kullanılan kısaltmalar katılımcılar tarafından sıkça kullanılmaktadır. Katılımcılardan hemen hemen hepsi kısaltmaların açılımlarını doğru bilmektedirler. Görüşme esnasında kendilerine yazılı olarak sunulan pusulalarda bazı kelimelerin kısaltmalarını, bazı kısaltmalarında açılımlarını yazmaları istenmiştir. Katılımcılara kısaltmaların açılımlarını yazmaları istenilirken, anlamsız kısaltmalarda sunulmuştur. Katılımcılar, bu kısaltmalara kendilerine göre bazı açılımlar yazmıştır. Örneğin; GG şeklinde verilen ve bilinen bir ortak anlamı olmayan bu iki harfi " güle, güle", "gitmek- gelmek", "gezelim- görelim" gibi benzetme yoluyla ya da tamamen uydurararak anlamlandırmışlardır. Dijital platformda oyun oynarken kendi karakterlerini tasarlayan, oyunlara kural koyabilen dijital yerliler, bu kısaltmalara farklı anlamlar yüklemede hiçbir sorun görmemektedirler. Bu durum kısaltma kullanımının katılımcılar arasında normalleştiğini göstermektedir. Günlük iletişim halinde iken "slm, mrb, grş, a.s, a.e.o" gibi kısaltmaları zaman zaman kullandıklarını, kullanmasalar da arkadaşlarından bu kullanımları duyduklarını ifade etmişlerdir. "D.g.k.o" şeklinde doğumgünün kutlu olsun anlamına gelen kısaltmada katılımcılar arasında bilinen ve sıkça kullanılan bir kısaltmadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında katılımcıların geneli dijital oyunlar oynamaktadır. Oyun oynama faaliyeti esnasında ebeveynlerin yanlarında olmaması onlara kontrolsüz bir alan ve zaman dilimi sağlamaktadır. Bu esnada her tür mesaja maruz kalan katılımcıların aileleri tarafından denetlenememektetir. Katılımcılar dijital oyunlarda hızlı olmak, oyunu kaçırmamak, ve üşendikleri için kısaltmaları kullandıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bir dijital yerli özelliği olan sabırsızlık bu durumu yaratmada önemli bir etken olmaktadır.Oyun oynadıkları, etkileşim halinde oldukları sanal arkadaşları aracılığıyla kısa yoldan anlaşmak ve oyun oynamak için yeniden üretlilen farklı kelimeler öğrendiklerini, bu kelimeleri günlük iletişim dilinde de zaman zaman kullandıklarını belirtmişlerdir. Kendileri kullanmasa da gerçek hayatta iletişim halinde oldukları diğer arakadaşlarından duydukları tespit edilmiştir. Katılımcılar kelimelerin formlarını değiştirerek daha havalı söylemler üretmiş olduklarını da düşünmektedirler.

Yapılan görüşmelerde katılımcılara sunulan yazılı pusulalarda yazı dili açısından da bazı problemler gözlenmiştir. Bu problemler arasında; farklı yazı karakteri kullanma, özensiz yazma, bazı harfleri büyük bazı harfleri küçük kullanma ve kelimeleri yanlış yazma sayılabilir.

Kitle iletişim araçlarından yayılan özensiz yayınlar kendi dönemlerinde ortaya çıkan kuşağa yeni kelimeler, söylemler, yabancı kelimeler kazandırmıştır. Bu durum olağan ve olması gereken bir süreçtir. Fakat dijital çağda altı çizilmesi gereken "hız" sorunudur. Bu hız, gelişme çağında olan çocuklara her alanda sabırsız olma, üşenme, anlık formüller geliştirme gibi özellikler katmaktadır. Bu yüzden dili kullanırken de o an anlaşmayı sağladıkları kelimelerin doğru veya yanlış olduğunu önemsememektedirler. Bu hıza yetişmek için kısaltmaları kullanmaları o an yapılacak en iyi anlaşma şekli olsa da, zihinlerindeki kelimenin formuyla görsel algısı bozulmaktadır. Kelimelerin fotoğrafı yanlış çekilmekte ve doğal olarak yeni bir dil hafızası oluşmaktadır. Bu hızın kuşaklararası köprü olan dil üzerinde önemli bir etkisi olacaktır. Kuşaklararası anlaşmazlığın uzun yıllar ve yaş aralığı gerektirdiği ve olması gereken bir durum olarak algılandığı süreçten daha kısa bir sürede gerçekleşeceği, aradaki zamanın giderek kısalacağı gibi bir durum söz konusu olmaktadır.

Bir diğer açıdan bakıldığında dil; bir milletin en önemli kültür değerlerinden birisidir. Dil'de yaşanan bu aşınma toplumun en küçük biriminden en büyüğüne, eğitime, sosyal hayata, kurumlara kadar sirayet etmektedir. Karahisar (2013) "Dijital nesil, dijital iletişim ve dijitalleşen (!) Türkçe" başlıklı makalesinde sosyal medya üzerinden konuyu değerlendirmiş, dil ve düşünce sistemi açısından bakarak düşünceyi geliştiren unsurun "dil" olduğunu vurgulamıştır. Yine çalışmada "sosyal medyada daha az kelime ve kısaltmalarla kendini ifade etme, dil düşünce bağlantısının zayıflamasına neden olmaktadır" sonucuna varılmıştır. Yaptığımız bu çalışma kapsamında da katılımcılarda kısıtlı kelime ve kelimeleri kısaltararak kullanma açısından aynı sonuç gözlenmiştir.

Çalışma kapsamında dil erozoyunun "dijital hızın" karşısında çok daha savunmasız olduğunun ve bu durumun gelecek nesiller, dil ve iletişim açısından bir kaygı oluşturduğu ön görülmektedir.

Bu bağlamda araştırmacı tarafından görülen "dil kullanımı" sorunlarına ilişkin çözüm önerileri şunlardır:

Öncelikle son dönemlerde, dijital oyunların olumsuz etkileri konusunda sağlık problemleri yarattığı vurgulanırken, bir değer olarak dil kullanımınında olumsuz etkilendiğinin farkındalığı oluşturulmalıdır.

Daha ilkokul çağlarından itibaren dijital okuryazarlık alanında çocukların ve ebeveynlerin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Dil'in önemi ve kullanımı üzerine Milli Eğitim tarafından verilen eğitimlerin yeni iletişim teknolojileri de göz önüne alınarak artırılması gerekmektedir.

Dijital dünya ve dil üzerine farkındalığı artıracak bilimsel çalışmalara ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

Bayne, S., & Ross, J. (2007, December). The 'digital native'and 'digital immigrant': a dangerous opposition. In Annual Conference of the Society for Research into Higher Education (SRHE) (Vol. 20). ac. uk/staff/sian/natives_final. pdf [Accessed 20.3. 2013].

Biricik, Z., (2019). İlköğretim Çağındaki Çocuklarda Çevrimiçi Kültür Dolayımıyla Oluşan Dijital Oyun Pedagojisi ve Etkileri: Erzurum Üzerine Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi: Erzurum.

Bowling, A., (2002). Research Methods in Health: Investigating Health and Health Services. Philadelphia, PA: McGraw-Hill House.

Demircioğlu, Z., (2017). Yeni Yüzyılın Öğrencileri: Dijital Okuryazarlar, (Edt: Suat Gezgin- Ali Efe İralı), Yeni Medya Analizleri, İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Ergin, M., (2013). Türk Dil Bilgisi, Bayrak yayınları: İstanbul

Karahisar, T. (2013). Dijital Nesil, Dijital İletişim ve Dijitalleşen (!) Türkçe. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, *4*(12).

Prensky, M., (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the horizon*, *9*(5), 1-6.

Prensky, M,. (2004). The emerging online life of the digital native. Retrieved August, 7, 2008.

Yılmaz, E., (2016). Dijital Kültürün Okuma Alışkanlığına Etkisi, Hece Dergisi Özel Sayı:32, 355-366.

http://turkdili.gen.tr/dil-ve-kueltuer.html (Erişim tarihi: 02.12.2019)

MİTOLOJİK DÜŞÜNCEDE HIZIR İMGESİNİN MİLLİ ÖZGÜNLÜĞÜ

NATIONAL FEATURES OF KHIZIR CHARACTER IN MYTHIC THINKING

НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ОБРАЗА ХЫЗЫР В МИФИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ

Doç. Dr. Nerman KOCATÜRK

Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal İlimler ve Psikoloji Fakültesi

ÖZET

Her bir halkın tarihi geçmişinde mitolojik temelli öyle değişmez gerçekler vardır ki, bu gerçekler insan hayatının teşekkül ve biçimlenmesinde büyük önemi haizdir. Bu anlamda türklerin kültürel değerler sisteminin temel unsurunu oluşturan Hızır kültünün de kendine özgü bir rolü ve yeri vardır. Söz konusu tarih ve medeniyetin felsefi düzlemde anlaşılır olması bir etnosun mitolojik ve felsefi düşünce biçiminin derin katmanlarına nüfuz etmek için teorik düzlemde geniş imkanlar sağlar. Böyle bir imkan yüzyıllarca oluşmuş ve biçimlenmiş olan medeni ve manevi-ahlaki özgünlüğü derinden anlamayı olanaklı kılar.

İnsan düşüncesinin evrimi kadar dramatik bir olay yoktur. Dünya bazen insanoğluna bu dramatikliğin oluşturduğu "renkleri" hatırlatıyor. Burada her "renk" in kendine özgü bir anlamı, bir rolü ve bir amacı vardır. Düşüncenin ilkin katmanlarına özgü olan mitolojik düşünceyi bu açıdan incelediğimizde, kabül görmüş tasavvur ve algıları değiştirebilecek bir gerçeklikle karşılaşırız. Böylece insanoğlu hayatının kaynağına ilişkin düşüncelerini revize etmek zorunda kalıyor. Böyle bir durum, felsefi açıdan mitolojilerin toplumun biçimlenmesinde ve tarihi evriminde oynadığı rol ve yer hususunda tekrar düşünmeyi gerektirir demek oluyor. Türk halklarının tarihinin, medeniyetinin, felsefi düşünce sisteminin derinden ve geniş boyutta incelenmesi küreselleşmenin mevcut olduğu gezegenimizde türk tarih ve medeniyetinin hakettiği yeri almasına ve binlerce yıl hafızalardan tevarüs eden zengin değerlerin objektiv değerini kazanmasına büyük imkanlar sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Hızır kültü, Gelenek, Halk, Ritüel, Mitolojik düşünce, Hafıza, Arketip.

ABSTRACT

In the history of every nation there are certain treasures of wisdom, based on myths that play a very important role in the formation of human life. The cult of Khizir, which is an integral part of the common Turkic value system, also occupies a special place and plays a peculiar role in this dynamics. His philosophical perception enables the great Turkic ethnos to penetrate into the deeper layers of the mythological and philosophical way of thinking. It also allows us to better understand the cultural and spiritual-moral identity that has been forming for centuries. There is no dramatic process as the evolution of human thinking. The world sometimes reminds the human the "colors" created by that dramaticism. Every "color" has its own meaning, role and purpose. When we look at the mythical thinking that exists in the original layers of thinking, we are faced with the reality that can change the perceptions taken. Human beings have to rethink what they think of the source of their lives. From a philosophical standpoint, it means understanding the need for myths to re-think about the place and role of society in the formation and historical evolution. A deep and thorough study of the history, culture, and philosophical thinking of the Turkic peoples can help them to take the place they deserve in a globalized world and get an objective assessment of the spiritual treasures that have passed through a sieve of millennia.

Key words: Khizir Cult, tradition, people, ritual, mythical belief, memory, archetypes.

АННОТАЦИЯ

В истории каждого народа есть неизменные показатели мудрости, основанные на мифах, которые играют очень важную роль в становлении человеческой жизни. Культ Хызыра, который является неотъемлемой частью общетюркской системы ценностей, также занимает особое место в этой динамике и играет здесь своеобразную роль. Его философское восприятие дает возможность великому тюркскому этносу проникнуть в глубинные слои мифологического и философского образа мышления. Это также позволяет нам лучше понять культурную и духовно-нравственную идентичность, которая формировалась веками. Нет более драматичного процесса, чем эволюция человеческого мышления. Мир для человека порой напоминает разнообразие «цветов», созданных этим драматизмом. Здесь у каждого «цвета» есть свой смысл, роль и цель. Если посмотреть на мифологическое мышление, которое находится на начальных этапах сознания, с этой призмы, то мы столкнемся с реальностью, которая может изменить принятые представления. Человек чувствует потребность в переосмыслении того, что он думает об источнике жизни. С философской точки зрения, это означает осознание необходимости переосмысления места и роли мифов в формировании и исторической эволюции общества. Глубокое и тщательное изучение истории, культуры, философского мышления тюркских народов может помочь занять им место, которое они заслуживают, в глобализированном мире, и получить объективную оценку духовных сокровищ, прошедших через сито тысячелетий.

Ключевые слова: Культ Хызыра, традиция, народ, ритуал, мифологические мышление, память, архетип.

Giriş

Bir milletin teşekkülü ile mitolojinin tarihi evrimi, "kenidini ifade etmesi", yükseliş aşamalarına geçişi arasında organik bir bağ var. K.G. Jung`a göre ortak bilinçsiz olanın varlığı önce toplumu şaşırtmış olsa da daha sonra toplumu buna alıştırdı. (Jung, 2009: 48) Z. Freud bilinçsiz olana felsefi ideya olarak yeni bir ruh kazandırdı. K.G. Jung`a göre "bilinçsizlik bütün insanlarda mevcut olan bireyüstü doğanın psikolojik temelini oluşturmaktadır." (Jung 1994: 249). Bu alıntıda kollektif bilinçsiz olanın içeriği ile beraber çift kutuplu doğası da net bir şekilde gözükmektedir. Söz konusu olan bilinçsiz olana gelince, onu bir tek bilincimiz sayesinde bilebiliriz. Bu anlamda reflektif ilişkiden bahsetmemiz gerekmektedir. Eğer, ortada bireysel düzeyde kişisel duygusal kompleksler varsa, o halde kollektif düzeyde arketipler hakkında konuşmamız gerekir.

Arketipler çekici, bağlayıcı, dikkat çekici ve en önemlisi de iknaedicidir. Aslına bakarsak, bu husus arketiplerin güvencesidir. Onlar sürekli yaratılışın ilkin mahiyetini anlatır ve insanı pek çok hatadan korur. Arketipler tarihin istenilen döneminde insanın bilinc altında yaşam tarzını ifade eden imgelerdir. Sözkonusu imgeler insana yaşam boyunca zaman-zaman hayatın kaynağını ve var olmanın temel kural ve yasalarını hatırlatır.

"Bu imgeler insan ruhunun yüzyıllarca ortaya koyduğu çaba ve özveri sayesinde düşüncelerin dünyayı düzenleyecek kapsaplı sistemini oluşturmaktadırlar." (Jung, 2004: 254) İnsanoğlu sözkonusu kural ve yasalara yakın durmazsa ümitsizlik ve facialar girdabına düşer. Mitoloji, hikaye ve destanlarda bunu teyid edecek pek çok sayıda husus vardır.

Halk yaratıcılığı insanların yaşamlarında güncelleşir ve orada belli bir içerik kazanır. Ayrıca, yüzyıllarca süregelen biçim ve tarzlar belli kişilerce yeniden yorumlanarak güncelleşir. Böylece gelenek monotonluktan kurtulup bireylerin yaşam ve anlam dünyasında yeni bir ruh kazanır. Nihayetinde gelenek yeni bir ritm ve nefesle anlamlandırılarak sürdürülür. Binaenaleyh mitolojilerin yeni anlam dünyası kazanarak varlıklarını yüzyıllarca sürdürdükleri söylenebilir. Bu anlamda tarih bir folklörün evrim yolu, insanlığın yaşam kuralı gibidir. Mitoloji insanda kendisini biçimlendirerek yaşar ve insanı inşa eder. Böyle bir süreç genel olarak düzenin düzensizlikten oluştuğu izelenimini doğurur. Bunun yöntemleri bilginin seçimi, geçerliliği, ortak hafızanın varlığı ile açıklanmaktadır. Onların her birisi ayrı ayrılıkta kendine özgü rollerinin yanı sıra oluşturdukları ortak etkileyici mitolojilerin evrimini de belirler. Burada birlik oluşturan temel faktör bireysel düzeyden toplumsal düzeye geçiş yöntemleridir. Kendini inşa etme felsefesi söz konusu bu hususa bağlıdır. (Gocatürk, 2005:9)

Kur`an-i Kerimde Allah`ın belirtildiği üzere Hızır ledün ilminin, yani Allah`tan gelen batını ilmin simgesi olarak der ki, "Bizim idrak düzeyimiz bunun kaynağını, mahiyetini ve içeriğini geleneksel ilmi ilkelerle açıklama imkanından yoksundur. Binaenaleyh bir konunun mahiyetine vakıf olmak için zekanın ve rasyonel sürecin (düşünmenin) yeterli olacağı söylenemez. Tasavvuf düşünürleri şöyle der: İlmi öğretmek alimin, sırrı saklamak da arifin görevidir." Yani Hızır imgesinde dile getirilen husus "malum ilim" değil, saklı bulunan sırr, "irfan"dır. (Mısri, 2013: 98-100) Tarihin belli bir döneminde ünlü alman filozofu V. Hegel, insanlarda düşüncenin büyük bir güç olduğu ve bir enereji olarak nitelendirdiği bu güçle her şeyi elde etmenin mümkün olacağı yönünde bir inanç oluşturmaya çalıştı. Fakat yine bir alman filozofu A. Schopenhauer V. Hegel`in söz konusu iddiasını eleştirerek düşünce gücüyle pek çok şeye ulaşabilsek de her şeye ulaşamayacağımızı iddia etmiştir. Nitekim ona göre insanoğlunun iç dünyasında vuzuha kavuşturulmayı bekleyen öyle gizemli husus ve derin manalar mevcut ki, bunların anlaşılması için insanoğlunun tüm duygularını, sezgilerini ve enerjisini bir araya getirmesi gerekmektedir. Bu anlamda Kur`an-i Kerimin şu ayeti oldukca manidardır: "Her zahiri anlamın arkasında batını bir anlam saklıdır. Derinlikte batını bir mananın bulunmuş olması zahiri mananın önem derecesini düşürmez. İnsanın insanlık evriminde onun varlığı zorunludur". Hızır imgesinin mitolojik ve felsefi çözümlenmesi için belli oranda farklı tasvir yönteminin tercih edilmesinin felsefi temeli vardır. Michael Polanyi`nin "vuzuha kavuşmayan bilgi" konsepsiyonuna göre her bir bilgi onun sahibinin içkin psikolojik, manevi, bilincsiz, sezgisel ve ruhani özelliğini muhteva edinir. Fakat bu hususları yazıya geçirme onları tam anlamda açıklama hususunda yetersizdir.

M. Polanyi`nin "insan söyleyebileceklerinden daha fazlasını bilir" derken bu hususu kastetmiş olmalıydı." Hızır imgesini mutlak anlamda rasyonel-felsefi semantikle açıklığa kavuşturmak imkansızdır. Burada bir anlamda rasyonellikle –rasyonel olmama durumunun (sezginin, hızlı kavrayışın) kesişme alanında çalışmak gerekir. M. Polanyi`nin bir konsepsiyon olarak ortaya koyduğu belirsiz, vuzuha kavuşturulmamış bilgi ve onun üzerine inşa edilen "bilginin belli bir şahsa özgünlüğü" konsepsiyonuna (Полани, 1985) referansta bulunursak, Hızır imgesinin analizinde rasyonellikle sezgiselliğin oranını tespit edebiliriz. Bununla beraber Martin Heidegger`in (Хайдеггер, 2015) felsefi düşüncenin biçimlenişinde dilin oyanadığı temel rola ilişkin düşünceleri ile M. Polanyi`nin "bilginin kişiye özgünlüğü" konsepsiyonu arasında belli derecede mantıki ve epistemik bir irtibat kurmaya çalışırsak, Hızır imgesinin analizi rasyonellikle sezgiselliyin (mitioloji semantikle, felsefi semantiğin) kesişmesiyle kesinlikle daha derin bir anlam kazanacaktır.

Türk Düşünce Sisteminde Hızır Kültünün Felsefi Semantiği

Eskiden itibaren hafızanın güçlendirilmesi işi şair ve filozofların dikkatini çekmiştir. Bu anlamda ilk olarak yunan şairi Simonid`in adını zikretmek gerekir. (Йейтс, 1997: 13-14). Simonid`in hafıza konusuna yaklaşımı daha fazla pratik fayda bağlamındadır. Zira o, bireysel hafızadan ustaca nasıl faydalanabileceğimizin yöntemi üzerine düşünmüştür. Fakat sonradan filozoflar poetik faaliyeti toplumsal hafıza problemi olarak incelemişlerdir. Bu türden araştırmalar arasında C. Vico`nun araştırmalarının kendine özgü bir yeri vardır. (Вико, 1994). C. Vico hafızada hatırlamaların, tahayyülün rolünü felsefi açıdan anlamaya çalışmıştır. O, genellikle poetik faaliyetin toplumsal hafızanın biçimlenişinde önemli derecede oynadığı temel rolden bahsetmektedir. Meseleye bu mantıkla yaklaştığımızda mitolojik düşüncenin bir toplumun veya milletin tarihi hafızasına sağladığı katkının değerini anlamak pek zor olmasa gerektir. Binaenaleyh hatta batılı araştırmacıların bile hafızayla ilgili oluşturdukları bilgi sistemine sık-sık mitolojik ve poetik isimler vermiş olmaları bir raslantı eseri olmasa gerektir. Zira hafıza genellikle mitolojik imgelerin dinamiği üzerine inşa edilir. Bu anlamda halk yaratıcılığı, folklor imgeleri, dini sunumlar karanlıkları zeka nuruyla aydınlatan hafıza katmanları gibi anlaşılmalıdır. Y.A. Arnautova`nın bu bağlamdaki düşünceleri oldukça manidardır. Şöyle ki, ona göre görsel simgeler hafızanın (aynı zamanda toplumsal hafızanın) taşıyıcılarıdır. "Görsel simgelerin varisi" Doğu medeniyetidir. Rusyalı araştırmacı hafızaya medeni bağlamda yaklaşmanın daha uygun olacağını düşünüyor. Ona göre "medeni hafızayı, medeniyetle ilgili anlamların yayım ve güncellenme biçimi şeklinde anlayabiliriz." (Арнаутова, 2006: 47-55). Bu anlamda alman tarihçisi A. Warburg`un Doğunun görsel simgelerinin Avrupa medeniyetine etkisine ilişkin düşünceleri ilginçtir. Ona göre, burada temel konu büyük etki olmalıdır. O halde bizler, Doğu toplumlarının mitolojik ve felsefi düşünce sisteminin Avrupa düşünce biçimine etkisi ile bağlı problemi inceleyebiliriz. A. Warburg bu problemi "Mnemosyne" eserinde ele almaktadır. (Warburg 1992).

Hafıza bir milletin ruhudur. Her bir millet kendine özgü bir hafızayla doğar ve onunla hayatını sürdürür. Fakat nihayetinde hafızasında bir iz, bir yol bırakıp gider bu dünyadan. Sonraki kuşaklar kutsal bir ruh gibi tapınırlar söz konusu o hafızaya. Millet mevcut oldukça hafızayı da taşır yanında. Önemli olan o hafızaya secde edip onu kendin için tapınılacak bir şey olarak görmektir. Belki de insanlar aslını ve soyunu inkar etmemiş, hakk yolundan sapmamış, kanı başka kanlara karışmamış olsaydı, hafıza da yaşlanıb ihtiyar olmamış olacaktı. Ufak bebek gibi kundak süd kokar. Sevgi gibi gönülleri mekan edinip şarkısını söyler. Onu sevenlerin kalbinde kendine yuva kurup dillere destan olur, masal olur. Böylece hafıza adında kutsal Kitap olur. Bin yıllarca kutsal kitaba dönen söz konusu

bu hafızayı felsefi açıdan anlaşılan tarihi hafıza düzeyine taşımak çok karmaşık ve önemli bir işdir. (Пропп, 1996: 163).

Bu husus bizi ilgilendiren problem açısından büyük önemi haizdir. Zira Hızır imgesinin Avrupa`da medeniyet anlamlarının tevarüs etmesinde ve güncellenmesindeki rolünün felsefi açıdan anlaşılır olması oldukça önemli bir hususdur. Problemin bu yönü genellikle Doğu`da mitolojik düşüncenin özellikleri bağlamında son derece günceldir. Şunu zikretmemiz gerekir ki, eski türk şifahi medeniyet türü bu bağlamda diğerlerinden farklılık arzeder. Onların her birinin çalışma mekanizmaları benzerdir. Söz konusu medeniyet türü için ortak özellik, ilişkilerde bilgeliğin teşekkül ve oluşumuna kavuşmaktır. (Hüseynzade, 1997: 192). Yani toplumda (etnik, sosyal-medeni bir ortamda) folklor örnekleri, mitolojik düşüncenin temel unsurları, devamlı şekilde bilgeliği yeniden oluşturmalıydı. Bir etnosun varlığını, gelişimini ve emniyetini bu yöntemle sağlamak mümkündür. Ayrıca, kendine özgü medeni değerleri kuşaktan kuşağa değişmeden aktarmak da mümkündür. (Seyidov 1983, Багинин 1984, Голосовкер 1987, Дяконов 1990). Binaenaleyh bilgeliğin yeniden oluşumu antik Doğu medeniyetinde (aynı zamanda mitolojik düşüncesinde) başlıca bir konuma sahipti. Bu iddia bağlamında Müdrik/Bilge Yaşlı imgesine dikkat edersek, Hızır kültü ile bağlı ilginç felsefi analizlere kapı açmış oluruz.

Y. Assmann`a göre kültürel hafıza kendiliğinde birey ve grupların yaşam tecrübesini de kapsar, fakat asla bununla sınırlı değildir. (Assmann 1988: 21) Bu anlamda destanlar, rivayetler, masallar hafızaya düzensiz bir şekilde "kaydolmuyor"- tüm bunların hafızaya kaydolması belli koşulları gerektirir. Tıpkı, alemin gözü terazidir, hafızasında yalnız gerçek olan neyse, onu tutması gibi. Bir millet ölür, lakin ruhu yaşar. Ruh denilen şey de varlığını hafızada bulur. Hafıza kutsallığın belgesidir. Ona tapınmadan ona tapmak olmaz. Hızır yüzyıllardır türklerin yaşam, ilişki ve düşünce hayatında "bir rüzgar gibi" eser geçer. Onun imgesi her daim türklerin kalbindedir. Burada Hızır imgesi Üstad, Bilge İhtiyar olarak tahayyül edilir. O, Türk bilgeliğinin bilişsel düzeyde mükemmel ifadesidir - adil, hayırsever, kurtarıcı, tavsiyede bulunan, Tanrı`nın yarattıklarını Tanrı için seven, yenilmez, gözle görülmez, ruhanilikle cismaniliğin ilahi vahdetinin (birliğinin) kendisinde vücut bulduğu nurlu bir Kişi!

Bu, ne maddi bir imge, ne de mitolojidir. Hızır orijinal olarak Tanrı ruhu ile insan ruhunun birliğidir ki, bu da çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Bu imgenin felsefi-psikoloji idrak metodları ile (örneğin, K.G. Jung`un arketip anlayışıyla) ilişkisini anlamak için belirtilen hususları dikkate almak gerekir, aksi halde sözkonusu ilişki eksik anlaşılır. Hızır genel olarak mitoloji-felsefi düşünce sisteminde öyle bir imgedir ki, her bir analoji imgeyi kendiliğinde bilişsel düzlemde bir araya

getirebilir. Hızır`ın felsefi açıdan muhteşem ve evrensel sırrı bilhassa bu hususta saklıdır. Belki bu hususu felsefi olarak daha fazla araştırmak gerekir. Şimdiye kadar dünyada Hızır`ın değeri felsefi ve sosyal-psikoloji açıdan incelenmediği için onu anlamada pek çok hata yapılmıştır.

Günümüze kadar dünya felsefesi ve sosial-psikoloji alanda Hızır`ın değeri araştırılmadığından bu konuda pek çok hataya yol verilmiştir. Hızır türk milletinin ruhu, maneviyatı ve vicdanı olduğu gibi, aynı zamanda türklerin merhamet ve şefkatini sembolize eder. Bilhassa bu nedenle türkler tarihin her safhasında merhametli, şefkatli, hayırsever ve hoşgörülüdür. Bunun temeli Hızır gibi bilge ihtiyar, ilhai ruh, halk kahramanı imgesini oluşturabilen türk geleneğidir. Nitekim zaman-zaman yenilmez türk askeri mazlumların kurtarıcısı olmamış mı? Dinin muhafızı, adaletin bekçisi ve onu gözeten değil mi? Tüm bunlar Hızır`ın ruhundan, bilgeliğinden, kudretinden besinlenen bir halkın yaşam felsefesinin, yaşam tarzının yalnız bir kısmıdır. Zira hayat devam ediyor ve Hızır, onun manevi evlatları yaşıyor! Hızır imgesi asrlardır türk milletinin ve aynı zamanda diğer halkların mitolojisinde yıllarca tevarüs etmiş ve hala ediyorsa, bu durum bir bilinç meselesi olarak (imge anlamında) çok ciddi bir olaydır. Burada Hızır`ın bilhassa Türk mitolojisi ve felsefesinde ortaya çıktığını ayrıyaten belirtmek isteriz. Onun diğer milletlerin mitolojisinde ve felsefesinde yer alması her şeyden önce türk düşüncesinin ve halk yaratıcılığının evrenselliğine işaret ediyor. Hızır örneğinde biçimsel farklılıklara rağmen motif ve imgesellik açısından mitolojiler arasında benzerliğin mevcut olması bir daha kendini kanıtlıyor. Batılı araştırmacılar sözkonusu süreçte türk tayfalarının (onların pek çoğu ``Türk`` kelimesi yerine ``Moğol`` kelimesini kullanıyorlar.) motive edici rolüne dikkat çekmektedirler. Bu anlamda K. Jaspers (Ясперс 1991: 50-75) ve G. Modelski`nin isimlerini zikredebiliriz. Orta Asya`dan göçler sayesinde halkların dünyaya dağılması sonucunda kültürel-medeni ilişkilerde ciddi yenilikler oldu. Söz konusu halklar at üzerinde Avrupa`ya kadar giderek, medeniyetlerarası ilişkilere katkı sağladılar. G. Modelski Jack Jerne`nin ``Çin renesansı`` olarak adlandırdığı olayla İtalya`daki renesansın temelinde türklerin ihtiraslarının olduğunu açıq ve net bir şekilde söyler. (O, ``türk`` tabiri yerine ``moğol emperatorluğu`` tabirini kullanır.) G. Modelski şöyle der: "...Fakat, gerçekte Çin tecrübesi moğolların imparatorlukları sayesinde italyan temeli üzerine inşa edildi. Onlar günümüzde de duyulan etkilerin taşıyıcılarıydı." (Модельски 2005: 126-129).

V. Terner`e göre Afrika ritüellerinde beyaz renk erkeği, kırmızı renk kadını, siyah renk de sonsuzluğu (kısırlı olmayı) simgeler. (Тернер 1983: 70-75) G. Bateson (Бейтсон 2005: 168-190) yatmulların zenginliğini paylaşma kuralından bahseder ve bu anlamda belirtilen hususlar türklerin birbirilerine yardım etmesini andırır. İlginç olan şu ki, antik dönem Maya ve Hint mitolojisinde Hızır imgesiyle benzeşen hususlar mevcuttur. Genellikle Mayalar çok ilginç beşeri bir olaydır. Mayaların

daha milattan önceki mitolojileriyle ilgili yapılan araştırmalar, onların Kozmik düzen, onun Yer gezegenine etkisi, mitolojik imgelerin insan hayatındaki etkisi gibi problemler konusunda ilginc görüşler ireli sürmüşler. (Брейден Г. 2010).

S. M. Uilson "Herhangi bir iç genel niteliğin ortaya çıkışı" düşüncesinin mümkünlüğünden bahsetmek gerektiğini söyler. (Уилсон С.М. 2003: 141). S. Y. Neklyudov`a göre metinler arasında benzerlikler tespit edildiği zaman öncelikle kültürlerarası ilişkilerin imkanlarını, daha sonra genetik açıdan ortak hususları göz önünde bulundurur ve yalnız bundan sonra tipolojik açıdan ortak özelliklere veya benzerliğe dikkat ederiz. (Неклюдов 1984: 198).

Bu açıdan Hızır mazi değil, şu anımız ve istikbalimizdir! Hızır bir hayal ve bir bilinçaltının ürünü değildir. O, her kişinin kalbine ve bilinçaltına nüfuz edebilecek manevi bir gerçekliktir. Eğer konuyu psikoanalitik ilkeler açısından incelersek, Hızır`ın bilinçaltında ebedi bir arketip olduğu sonucuna varırız. O kutsallığın, hayırseverliğin, kurtarıcılığın ve bilgeliğin salt biçimidir. Hızır bilinçaltına dahil edilebilecek yada oradan çekilip alınabilecek bir imge değildir. O Tanrı huzurunda ebediyyen mevcuttur. (Qocatürk, 2013: 34) Bu konudaki çağdaş bilimsel yaklaşım ve araştırmalara dayanarak folklor geleneğinin kendini inşa etmesi açısından bir sıra iddialar ileri sürülebilir. Folklorun temel özelliklerinden birisi kültürel bilgilerin korunma yöntemlerinin özgünlüğüyle ilgilidir. Her şeyden önce şunu belirtelim ki, folklor geleneği kendiliğinde "karanlık hususları", tamamlanamayan hususları muhteva edinir. Her bir gelenek, onun taşıyıcısının hafıza imkanlarınca duyduğu kadar varlığını sürdürür. (Фромм 1992: 127).

İnsan hafızasının iki yönüne felsefi olarak önem vermek gerekir. İlk olarak hafıza sahibi gerekli bildiği hususu hafızasında tutar ve geriye kalanları bir tarafa bırakır. Diğer yandan insan zaten her daim hafızada kolayca kalabilen şeyleri hafızasında tutar. İnsanoğlu karmaşık ve belirsiz olarak nitelediği ayrıntılara dikkat etmez. Bu mesele kendiliğinde hem olumlu, hem de olumsuz unsurları içerir. Örneğin, birisinin önemsiz ve anlaşılmazı zor olduğunu sandığı gelenek unsuru, aslında genellikle tüm halkın kaderini belirleyebilir. (Леви-Стросс 2000: 268). Bu iki husus, halkın hafızasının korunmasına, tarihi süreçte hangi hususlara önem vermesi gerektiğine, sosyal yaşamda onu gerçekleştirme yeteneğine ve toplumu dış tehlikelere karşı motive etme yöntemine dikkat çeker. Bir diğer önemli husus da insanın neyi hafızasında tutmak istediğiyle ilgilidir. Genellikle bu husus, ilmi açıdan büyük bir problemdir. Faransalı araştırmacı Frances Yates`in belirttiği üzere Eflatun felsefesine göre hafıza tüm maddi varlığın temelidir. (Йейтс 1997: 54). Eflatun hafıza meselesini ***Theaetetus*** diyalogunda (Платон 1993: 192-274.), Aristoteles ise "Ruh" ve "Hafiza ve Hatırlama" isimli eserlerinde tartışmıştır. (*Аристотель* 2004: 158-160.) Her iki filozof bilginin hafızaya kaydedilmesini,

Kvintialinin arkasından "mührün mum üzerinde bıraktığı iz" metaforuyla açıklar. Mitolojik düşünce gerçekdışı bir şey değildir. Böyle bir düşünce yüce hakikat ve adalete dair işaretler içermektedir. Hızır bir imge olarak Tanrı`nın bu nimetlerinin taşıyıcısıdır ve bu yüzden yetkindir, kamildir. Ayrıca, Hızır bir imge olarak ilahi tecrübenin tezahürüdür. Zira onunla ilgili rivayetlerde insan aklının mantıksal olarak sürekli çelişkilere düştüğü konular yalnız ilahi mantıkla açıklanabilir ki, bunu da Hızır`ın gücü yeter. Bundan emin olmak için Hızır`ın Musa peygamberle diyaloğunu hatırlamak yeterlidir. Felsefi olarak Hızır ilahi tecrübenin dünyada vuzuha kavuşması için manevi bir semboldür. Felsefi nitelikli bu tezin ilginç olduğunu düşünerek onu türk ruhani tecrübesinin ne derecede güçlü olduğunun kanıtı olarak kabulleniriz.

Bir milleti ruh yaşatır. O, ölür, dirilir, hatta yarası öldürecek kadar derin olsa da ruh sağlamsa, ona ölüm uğramaz. Dolayısıyla kurtuluş yalnız ruhtadır. Sağlam ruh bir milletin yarasına anne südü ve dağ çiçeği gibi melhem olur. Ruh, bazen deniz gibi sakinleşip kendi kapanına çekilir, bazen de kükreyip şahe yükselir, taşar ve çalkalanarak milleti ayağa kaldırır, coşturur. Millet her zaman ayakta dursun deye onu tokatlayarak uyandırır. Ruhunu kaybeden bir millet yaşasa ne olur, yaşamasa ne olur? Yani böyle bir milletin yaşamasının hiç bir faydası yok! Ruhunu kaybetmiş bir millet üreyip türese de cansız bir bedeni anımsatır. Diri iken ölüye benzer. Hızır (aleyhisselam) yıllardır ruhunu indirmiş türkün üzerine. Onu yaşatıp korusun diye. Hızır`dır bizleri beyaz-kirli atının üzerinde istikbale götürecek olan. Pek çok seven kalpleri uçurdu sevgi bahçesine. Butalını butasına kavuşturdu. Atını düşman karşısına sürüp askere komutan oldu. Milleti düşmandan, ölümden korudu. Türklük onun yüceliğinde fethettiği uç noktalarda Büyük Türk adını kazandı. O milleti yaşatdıkça, millet de hafıza kitabında onun adına epey destanlar üretti. Ruhuna ateş yakıp şölen yaptılar. Hızır ismini dile getirip ateş üzerine tencereler asıldı, sofralar kuruldu ve aç karınlar doyuruldu. Beyaz atlı prensin gönlü hoş olsun diye. Hızır (aleyhisselam gibi peygamber üstadı bir kutsalın varsa, o, tanrıdan ebedi dirilik kazanmışsa, özgürlük güneşi istediğin anda yanında bulunuyorsa, zor günlerde kardeşin, yoldayken arkadaşın, derdine sirdaş ve ortak oluyorsa, elinden tutup ruhuna doğru kaldırırsa, demek ki doğru olan budur. Yükselmek istersen, o halde her zaman ona doğru bakmalısın! Şaman deyimleri gibi dileğini tek Tanrı`dan isteyip, eline kalem alıp Hızır`ın ruhunu çağırmalısın. Oğuz babanın ve Korkut dedenin ebedi ruhu huzur içinde olsun diye!

Hızır tüm mertebelerde üçlüğe bağlıdır. Üçlüğün sırrı, onun mahiyetinde saklıdır. Ruhun üçlükten geçip, dolanıp duruyor yerle gök arasında. Bir eli hakta, bir eli toprakta. Hızır alyehisselam konusundaki bilgileri de kaynaklarda üç eksende izleyebiliriz. Bunlar dini kaynaklar, ata sözlerinde ve ritüellerde. Dini kaynaklarda Hızır aleyhisselam üç isimde, Hızır, İlyas, bazen de İdris adıyla anılır.

Onun Tanrı tarafından yükseldiği derecelere Gök Kitaplarında farklı bir biçimde işaret edilir. O bazen peygamber (nebi), bazen de insanlara Hakk yolundan haber getiren elçilere hakkın gerçek yüzünü gösteren üstad (Ruhullah) gibi nitelendirilmektedir. Tarikat ehli ona veli, sufilerse evliya diyerek secde edip dururlar. İslam inançına göre Hızır`a (aleyhisselam) peygamberlik, hikmet ve sultanlık verilmiştir ve bu yüzden kendisine "müselles bi`n-ni`me" – "üç nimet verilen" kimse olarak hitap edilmiştir. Halk deyimlerinde de Hızır`a üç isimle – Hızır Nebi (yada Hızır İlyas), Hızır Ellez ve Hızır Zinde- hitap edilmiştir.

Hızır mahiyyet itibariyle üç gücü simgeler: ateş (tutuşmuş ateş), rüzgar (hareketli hava) ve su (akar su). Söz konusu bu üç güç toprakla (ayağı yerden ayrılmayan insanla) bir araya gelerek tam bir dünya olur. Yer ve gök de kendi tamlığını ve bütünlüğünü onda bulur. Ateş mutlaka tutuşmuş bir ateş olarak gözükmelidir. Zira o ışığın (Tanrı`nın) belgesidir. Rüzgarın durgun deyil, hareketli hava olmasının temel nedeni tıpkı Tanrı gibi hayy (diri) olan Hızır`ın dağlardan rüzgar, derelerden sel gibi geçerek nefesinden yer yüzüne hayat verip onu canlı kılmasıdır. Kuşkusuz ki, ilahir çarşanbaların (İlahir çarşanbası olarak nitelendirilen çarşanba haftanın Salı gününe denk gelir) Hızır`ın ruhuyla ilişkilidir. Nevruz bayramı olarak bildiğimiz bahar bayramı da çarşanbalardan önce çillelerden başlar. Şöyle ki, çillenin gelişi Hızır Nebi törenin başlangıcını imgeler. Bu anlamda yeni yılın gelişini simgeleyen bahar bayaramının Farsça "nevruz", yani "yeni gün" olarak nitelendirilmesi de bir raslantı gereği olmamıştır. (Ocak 2012: 162-164). İsa Mesih`in mevludu sırasında hristiyanların kar adamı - şahta babanın gelişini bekledikleri gibi, türkler de Hızır`ın mevludu sırasında (Hızırzinde töreni) "Rüzgar baba"-nı, Hızır`ı (aleyhissalam) çağırmışlar. Ateş toprağın susuzluğunu, rüzgar yerin nefesini, su da onun hayatını simgeler. Bu yüzden su hayat olarak nitelendirilir. Yeşillik onunla bağlıdır. Toprak sözkonusu bu üç kutsallıkta kavuşup bütünleşir, hayatına hayat katar. Böylece, Tanrı, insan, doğa üçlüyü Hızır simgesinde biraraya gelir, tam olur. Bu, çarşanba kutsallığına özgü bir sırdır. Hızır yüzünü akar suda görmeye çalışmışlar. Halk arasında "akar su kir tutmaz" diye bir tabir boşuna söylenmemiştir. Hatta halk arasında şöyle bir inanç var ki, Hızır (aleyhisselam) her daim temiz olan mekana gelir. Bu nedenle ev ve etrafı yalnız Hızır törenleri zamanı değil, her zaman temiz tutulmaya çalışılırdı. Belki yakınlardan geçen Hızır bir gün o eve de uğrar diye. Hızırın girdiği evden rızık ve bereket kesilmez. (Qocatürk 2013 : 39-40)

Tanrı kendine özgü pek çok sıfatları Hızır`a (aleyhisselam) da ihsan etmiştir. Şöyle ki, Hızır ölümsüzdür, dünyada ebedi diriliyin yegane temsilcisidir. O, bir ruh olsa da, dilediği zaman gelip insanlara gözükebilir. Tıpkı "Ey insanlar! Beni hatırlayın ki, ben de sizi hatırlayayım." söyleyen Tanrı gibi, Hızır da adını zikredip Onu çağıranların her daim yardımına koşar. İnsanlar dünyada bir

Tanrı`dan, bir de Hızır`dan (aleyhisselam) rızık ve bereket diler. Tıpkı Tanrı gibi Hızır (aleyhisselam) da kendi ruhundan nefes vererek ölünü bile diriltebilir. Tüm mukaddesler- Adem, Nuh, İbrahim, Musa, Süleyman, İsa ve Muhammed peygamber gibi (her birine selam olsun) yalnız Hızır`ın (aleyhisselam) omuzunda bu dünyadan köç ettiler. Bu anlamda Tanrı`nın yer yüzünde en büyük kudreti bilhassa Hızır (aleyhisselam)`dır.

Pek çok yerde Hızır (aleyhisselam)`ın adına tapınaklar inşa edilmiştir. İnsanların itikadına göre çoğu zamanlarda bir obayı, bir yurdu düşmandan ve yağmacılardan kurtaran bilhassa Hızır`ın kendisidir. O, bazen beyaz bir atın üzerinde, bazen de boz bir kurt kılıfında insanlara gözükmüştür. Biz buna mitolojik hafızamızdan günümüze kadar inana gelmişiz. Türk`ün ilk soy ağacı Oğuz`u Hızır olarak bildik. O da doğmadı. Dergahtan bir nur içinde inerek geldi. Daha sonra Gök, Işık Kurt`u ona dost eyledi. Oğuzun son günlerine kadar birlikte ve beraber oldular. Sonraki dönemlerde Mete, Atilla, Cengizhan, Emir Teymur, Ərtuğrul Qazi gibi hakanların ordusuna lidelik edip onları zaferden zafere taşıdı. (Qocatürk 2005). Dünyayı fetheden Türk hakanları "iyi amel dinin yarısıdır." deyip, amellerini bir araya getirerek Dergaha yükselmek istedi. Zafer umuduyla Tanrı`dan dilek dileyerek ata bindiğinde ordunun başında Hızır (aleyhisselam)`ı Boz Kurt kılıfında gördü. "Kurt ayağı sayalı olur" söyleyen dedeler Boz Kurt ordunun başında görünmeden ayağa kalkmaz, her hangi bir eyleme geçmezlermiş. Kurt gibi hareket etmek için onun sesini duyacak anı beklemişler.

Böylece Türk töreleri Hızır`ın ruhuna tapınarak ayakta durdu. Zaman-zaman Dünya büyüklüğünde pek çok dünyalar, hakanlıklar kurdu. Masal dünyamızdan baktığımızda Hızır`ın ruhunu görürüz destanlarımızda. Zira Türk milleti kanı ve ruhuyla Hızır ismine bağlıdır. Tıpkı ruh bedende olduğu gibi... Butalılar gibi Hızır da bu milletin ruhudur. Buta Hızır`dan bir işarettir, hayatı simgeler. Muhabbet, sevgi destanlarımızdan açılan dünyalarda Hızır Ruhunun gerçek belgesi butadır. Buta anne rahmindeki çocuğu, dünyanın yarısını, yerle gökleri, ruhla cismi anımsatır. Kavuşan butalar aşıkla maşukun, ruhla cismin vuslatı, bütün, tam bir dünya anlamına gelir. Buta ebedi hayatı ve yaşamı simgeler. Buta Hakk Dergahından gelerek yer yüzüne Hızır Ruhunda iner. Hızır buta elini uzatarak (el de butaya benzer-N.G.) Tanrı`nın seçtiklerinin gönlünü ferahlatır, huzura kavuşturur. Rüyasında butasını vererek ruhun cisme konması gibi iki eli bir-birine kavuşturur. Uyanıb kendi yarine kavuşunca kopuzu ve sazı eline alarak aşık olur. Kopuz da biçimsel olarak butayı anımsatır. Sevgili butalar, aşıkla maşuk vuslata erince yeni-yeni dünyalar, küçücük çocuklar doğsun diye bütünleşerek bir dünya olur. Böylece artan, üreyen, değişen dünyada hayat ebedi olarak devam ediyor.

Ağaç dikmekle uzun ömürlü olacaklarına inanan Türkler ağaçları da "üreyen" ve "kısır" diye iki türe ayırmışlar. Onlar kısır, meyve ve ürün vermeyen ağaçların yanına yurt kurmazlardı. Zira o yede

artım ve ilerleyiş olmazdı. Türklerin elma ağacına ilişkin itikadları da Hızır kültüyle alakalıydı. Elma bir kutsal müjde olarak üreme enerjisinin taşıyıcıdır. Evlat hasretiyle yüzünü göklere çevirip Tanrı`ya el açıp dua edenlerin yardımına bir rüzgar gibi Hızır yetişir. O bir elmanı ikiye bölüp yarısını erkeğe, diğer yarısını da kadına yedirirmiş. Elma yeyen çiftten evlat türemiş. Böylece yılların evlat hasretli göz yaşlarının yerini sevinç ve mutluluk yaşları alırmış. Belki de sevenlerin "yar" olarak adlandırılması da Hızır`ın ikiye böldüğü yarı elmadan kalma bir işarettir. Hatta bazı masallarda ve destanlarımızda "butaverme" törenini Hızır şebet yerine geçen elma ile gerçekleştirir. Şöyle ki, elmanın yarısını erkeğe, yarısını da kıza yedirir. Bazense Hızır bir elmayı ikiye bölüp yarısını bir çifte, diğer yarısını da başka bir çifte yedirir. Bir evde erkek, diğer bir evdeyse kız çocuk doğar. O çocuklar belli bir döneme geldiğinde Hızır yeniden gelerek onları "butaverme" töreninden keçirir.

Türkler kutsal ağaçlar ve pınarlarla beraber dağları da tapınak edinmişler. Toprağa bağlı, zirvesi göklere ulaşan yüksek dağları ve dağ silsilelerini gökle yer arasında bir köprü olarak zannetmişler. Doğu`dan Batı`ya geçen Türk atlıları bu dağları geçerken onlara saygı göstererek secdeye kapanmışlar. Ülkenin kalesi olarak bildikleri dağları sırtlanacakları güvenilir bir yer olarak bilmişler. "El elə, dağ dağa dayanır" söyleyen türk insanı dağı abi olarak bilmiş, sıkıntılı zamalarında dertlerini onunla paylaşmışdır. Türk obalarında dağ başında kız kaleleri epey çoktur. Acaba türklerin kızlarının adına bunca kale inşa ettirmelerinin nedeni ne olabilir? Türkün erkeklik simgesini başörtüyle karıştıranlar tarihi bilerekden inkar ederler. Türk itikadlarına göre tapınaklar bakirelik nişanesidir. Fakat bir milletin kutsallığını bir kızın bakireliğinde aramak o millete hakarettir. Türkler kızına da oğul nazarından bakarak ona "oğlum!" diye seslenecek kadar yegane milletdir. Eğer herhangi bir türk erkeği kızının namına bir kale yaptırmış olsaydı, kuşkusuz o kaleyi "Kız kalesi" değil, "Ekek (oğlan) kalesi" ismini verirdi. Türk erkeği ve kızı her ikisi Tanrı belgesi olan tapınak kutsallığına ulaştığı halde, bu toprağı kız namına yıkmak isteyenler zannetiler ki, türkler de bu yıkımla mağlup olacaktır. Oysa, Kız kalesi Oğuz kalesi (tapınağı) demekti. Kız-ğuz-oğuz kaleleri bu çoğrafyanın oğuzlara ait olduğunun somut delilidir. Hazarlılar da isimlerinden görüldüğü üzere Oğuz soyundandır. Hazar (ğuz-er)-Oğuz er, yani ğuz-kutsal ateş, er de yiğit, erkek anlamındadır. Bu da ateşten türeyen İnsan – Oğuz anlamına gelir. Hızır (aleyhisselam) da kutsal ruh gibi ateşi, ışığı simgeler. O halde türkün soy ağacı Oğuz bilhassa Hızır`ın (aleyhisselam) kendisidir. (Qocatürk 2013 : 51-52].

Kaynaklar Hızır (aleyhisselam)`ın Tanrı buyruğuyla gerçekleştirmiş olduğu misyonu şöyle tasvir eder: "O yer yüzünü gezerek zor durumda olanlara yardım eder, bazı doğa olaylarına müdahele eder, gerekli olan insanlara gizli ilm öğretir. Bitkilerin çimlenmesine (tomurcuklanmasına), hayvan sürülerinin üremelerine ve insan soyunun artıp çoğalmasına sürekli yardımcı olur. Yaralıların ve hastaların

iyileşmesine ve şifa bulmasına, ailede rızkın ve bereketin artmasına yardım eder. Yeni doğmuş bir bebeğin ve ölmek üzere olan hastanın yanında olur. Yola koyulan yolcu ona emanet edilir. Hatta Hızır`ın karada, İlyas`ın da denizde zor durumda kalanlara yardım ettiği yönünde bir inanç da var. Hızır emanetin koruyucusu olarak nitelendirilir ve insanlar birbirilerine bir şey emanet ettikleri zaman "Bu Hızır`ın emanetidir" derler. Hızır çeşitli biçimlerde yardım isteyenlerin yardımına koşar. Anlatılanlara binaen, Hızır insanlara genellikle beyaz sakallı ve elinde asası olan, kişinin tanıdığı birisinin kılıfında, dilenci ve yoksul derviş olarak yada beyaz (veya boz) atın sırtında, yüzünde yeşil örtüsü, belinde mızrağı olan birisi gibi gözükür.

Hızır itikadına göre O`nu görmek isteyenlerin arzusu kesinlikle gerçekleşir. "Qul zorluk çekmeyince Hızır yetişmez" inancı Kur`an`i Kerimin "Beni hatırlayanı, Ben de hatırlarım." ayetiyle tamamen bağdaşmaktadır. Rivayetlere göre Kur`an`i Kerim bu dünyada olduğu sürece Hızır ile kardeşi İlyas da hayatta olacak ve Kıyamet gününe kadar kalacaktır. Halk deyiminde belirtildiği gibi: "Her geceni Kadir bil! Her geleni Hızır bil!"

Hızır`ın ruhuna uygun bir dille anlatmaya çalıştığımız tüm hususlardan belli olduğu üzere Hızır imgesinin türk mitolojisinde özgün bir yeri, benzersiz bir rolü vardır. Binaenaleyh türk mitolojisinin Hızır inancı ekseninde ilerleyişi meselesini felsefi düzlemde ele almanın mümkün olacağını söyleyebiliriz. Büyük türk ismini taşımaktan şeref duyan toplumların hafızasına referansta bulunarak türkün ortaya çıktığı tarihten günümüze nazar ederek bu dünyanın uç noktasından Hızır Ruhunun nasıl parlak bir şekilde nur saçtığını görebiliriz. Hunların, Sakların, Gök Türklerin, Hazarların, Uygurların, Kıpçakların günümüze ulaşan mitolojik kaynaklarının yanı sıra, Kafkaz –Azerbaycan, Anadolu türklerinin, Türkistan halklarının –türkmen, özbek, kırgız, başkırd ve kazakların, Sibir türklerinin –yakut, hakas, şor, kumuk, kalmık vd. türk törelerinin hafızalarına kazılanları bir araya getirmekle genel manzarayı tasvir etmek, eski hafızayı canlandırmak mümkündür. Türk milleti için Dünya bir bütündür ve onun farklı şekillerdeki görünümleri bu dünyada farklı olmaktadır. Esasta ise Kozmos tamdır, dünya tamdır ve o halde bir milletin ruhani-manevi ve maddi yaşam tarzı da bir bütün oluşturur. Bunu anlamanın yoluysa mitoloji düşüncenin imgelerini anlamaktan, duymaktan geçer. (Жирмунский 1974: 124).

Gök Tanrı gibi Hızır`ı duymayan türkün de ruhu noksandır, tam değildir ve onun günümüzde gerçek anlamda ruhani, manevi ve akli gelişimi imkansızdır. Eski taş anıt yapıtlarının hafızasına "Tengri" diye yazılan Gök Tanrı aslında literal anlamda Sema anlayışıyla bağdaşır. Göklerin maliki olarak düşünülen İlahi Varlık sonradan hafızalarda tüm gök katmanlarının maliki olarak mevcudatın ilk Yaratıcısı, ilk Sebebi olarak anılacaktır.

Sonuç

Türklerin mitolojisinde tüm temel özellikler hayırseverlik ve adaletle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Kozmik ve bu dünya nizamının temel çizgisini bilhassa adalet ve hayırseverlik oluşturmaktadır. Onları biraraya getiren husus kurtarıcılıktır. Türk mitolojisi ve felsefi düşünce sistemi söz konusu bu üç "mantıki ve sezgisel-etik prensip" üzerine inşa edilir. Türk mitolojisinde kurtarıcılık bilgelik sınırlarının dışında değildir. Bunun kendine özgü felsefi bir hikmeti vardır. O, bilgelik hususunda İlahi mantığın ve İnsan aklının sentez edilmesinde kendi ifadesini bulur. Şöyle ki, bilgeliğin kaynağı İlahi gerçekleri kabul etmekte saklıdır. Bunun sayesinde insan mantığı kutsallığı anlamaya çalışır. Yukarıda belirtilen özelliklerin anlaşılması açısından Hızır imgesi son derece güncel bir meseledir. Hızır gerçekte belirtilen felsefi özellikleri kendinde sentez eden bir imgedir. O, çok eskidir, evrenseldir, manevidir ve Dünya nizamını yeterli derecede biliyor. Bu özelliğine göre Hızır manevi olanla insani olanın birliğidir. Hızır bir imge olarak sürekli rasyonellikle irrasyonelliğin, mantıklı olanla içgüdünün "kesiştiği alanda" ortaya çıkar. Hızır`a bilhassa söz konusu bu açıdan bakmak suretiyle O`nun derin anlamına vakıf olmak mümkündür. Tam bu noktada bilinçaltından bilince, içgüdüden mantığa dinamik olarak geçmek ihtiyacı doğar. Bunun örneği tasvirde felsefi semantikten mitolojik semantiğe ve aksi geçitlerdir.

Hızır kültü genel olarak türk mitolojisi ve felsefesinde özel bir konuma sahiptir ve kendine özgü bir fonksiyonu vardır. Bu, Hızır`ın bir imge olarak diğer benzer imgelerden bir kaç önemli özelliğe göre farklılık arzetmesiyle ilişkilendirilir. Mitolojik tasavvurların sembolik bir dille ifadesi türk halklarının ne ölçüde zengin ruhani ve manevi değerlere sahip olduğunu açık bir şekilde dile getirir. Biz, gerçek durumu böyle semantik bir bağlamda mezkur açıdan daha derinden dile getirmenin mümkün olacağını düşünerek konuyu aynı üslupla ele aldık. Geldiğimiz sonuçların felsefi terminolojideki ifadesinde dikkat edilmesi gereken bazı hususlara işaret etmeği uygun görüyoruz. Her şeyden önce tüm türk halklarında Hızır ruhu diye bir ruh mevcuttur. İkinci felsefi özelliğe gelince bu da sözkonusu ruhun direk Tanrı`ya bağlı olduğu yönündedir. Yani Hızır gerçekleştirdiği bütün eylemleri Tanrı`nın ruhunun istekleri olarak yerine getirir. Bu anlamda Hızır ruhunun kutsallığı bilhassa kutsal ve yüce ruhu sembolize etmesinden dolayıdır. Nihayetinde üçüncü özellik Hızır`ın bilge bir ihtiyar olarak diğer imgelerden farklılık arzetmesiyle ilgilidir. Bu özelliğin felsefi anlamı epey derindir. Bizim yukarıda "yüyürek semantik alanda" Hızır`la ilgili bahsettiğimiz hususlar ve tasviri yaklaşımlardan belli olduğu üzere Hızır İlahi Ruhu ve mantıken somut halde ortaya çıkan Bilge İhtiyar`ı simgeler. Hızır bilhassa İlahi Ruh`un ve Bilgeliğin somutlaşdığı fenomendir. Mitolojik ve felsefi düşünce bağlamında Hızır`ın nefesinin olduğu evden rızık ve bereketin eksik olmayacağına

ilişkin inanç aslında genellikle tüm rızıkların temelinde manevi arınmanın olduğu düşüncesinin ifadesidir. Bu bir ideya olarak çok güçlü ve faydalıdır. Binaenaleyh yüzyılların zor sınavlarına rağmen türk insanının adaletten, ahlaktan, arınmışlıktan ve maneviyatdan taviz vermediğini ruhunu kaybetmediğini söyleyebiliriz. Zira Hızır`ın Ruhu onun damarlarında akan kanına ve ruhuna nüfuz etmiş! Dünyanın adaleti de bilhassa buradan güç alır!

Meseleyi felsefi açıdan değerlendirecek olursak, şöyle diyebiliriz: Hızır manevi olanla ve cismani olanın birliği şeklinde ortaya çıkar ve insanlar için anlaşılır hale gelir. O, asla ne tam olarak manevi ne de cismani olarak tezahür eder. Bunun için Hızır`ın farklı kılıflarda görünmesi gerekir. Hızır için önemli olan maddi veya cismani olmak değildir. Yine Hızır için amaç fiziksel olarak var olmak değildir. Onun fiziki olarak varlığı manevi ve kutsal olanı, adaleti ve Tanrı`nın emirlerini iletmek için bir araçtır.

Bu anlamda Ruh olan Hızır Cism olan Hızırdan daha önemlidir. Bu hususun Hızır imgesinin felsefi düşünce sistemindeki yeri ve rolü açısından önemli bir sonuç olduğunu düşünüyoruz. Hızır Dünya`yı kurtaran türk medeniyetinin başlangıcı olduğu kadar, aynı zamanda sonuçlarından biridir. Bu imge türk düşünce tarzına ve yaşam felsefesine bir ruh gibi öylesine nakşolunmuş ki, onu genellikle söz konusu medeniyetin mahiyetinden ayırmak imkansızdır.

Kaynakça:

Assmann, J. (1988). Das kulturelle Gedächtniss // Kollektives Gedächtniss und kulturelle Identitat // Kultur und Gedächtniss / Hg. v. J.Assmann, T.Holscher. Frankfurtam Main: Suhrkamp.

Аристотель (2004). О памяти и припоминании. Москва: Вопросы философии.

Арнаутова, Ю.А. (2006). Культура воспоминания и история памяти. История и память: Историческая культура Европы до начала Нового времени. Москва: Кругъ.

Багинин, В. А. (1984). Искусство и мифология. Москва: Знание.

Бейтсон, Г. (2005). Шаги в направлении экологии разума: Избранные статьи по психиатрии. Пер. с англ. / Предисл. Д.Я.Федотова. Москва: Ком Книга.

Брейден, Г. (2010). Время великих перемен. Москва: Эксмо.

Дяконов, И. М. (1990). Архаические мифы Востока и Запада. Москва:Наука.

Фромм, Э. (1992). Забытый язык: введение в науку понимания снов, сказок и мифов. Москва: Республика.

Hüseynzadə, Ə. (1997). Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir. Bakı: Mütərcim.

Хайдеггер, М. (2015). Бытие и время. Москва: Академический проект.

Жирмунский, В. М. (1974). Тюрских героический эпос. Л.: Наука.

Qocatürk, Nərman (2013). Xızır əleyhissəlam: Türkün ağ atlı oğlanı. İstanbul.

Qocatürk, Nərman (2005). Türkün Yaddaş Kitabı. Bakı: Nurlan Yay.

Голосовкер, Я.Э. (1987). Логика мифа. Москва: Наука.

Леви-Стросс, К. (2000). Мифологики. 4 т. Санк-Петербург: Университетская книга.

Модельски, Дж. (2005). Эволюция глобальной политики, Москва: Полис. №4.

Тернер, В. (1983). Символ и ритуал. Москва: Наука.

Mısri, Niyazi-i (2013). Hızır Aleyhisselam. (der. Ali Toker), İstanbul: Buhara.

Неклюдов, С. Й. (1984). Героический эпос монгольских народов. Москва: Наука.

Ocak, Ahmet Yaşar (2012). İslam-Türk inanclarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, İstanbul: Kabalcı.

Платон (1993). Теэтет. Т. 2. Москва: Мысль.

Полани, М. (1985). Личностное знание. Москва: Прогресс.

Пропп, В.Я. (1996). Исторические корни волшебной сказки, Санк-Петербург.

Seyidov, M. (1983). Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı.

Уилсон, С.М. (2003). Детерминизм и неопределенность в истории происхождения государств // Сборник статей «Человек перед лицом неопределенности» под ред. Пригожина И. Москва: Ижевск.

Warburg, A. M. (1992). Ausgewählte Schriften und Wurdigungen / Hg. v. D.Wuttke. Baden-Baden.

Ясперс, К. (1991). Смысл и назначение истории. Москва: Политиздат

Йейтс, Ф. (1997). Искусство памяти. Санк-Петербург: Университетская книга.

Jung, Carl Gustav (2009). Dört Arketip. İstanbul: Metis Yay.

Юнг, К.Г. (1994). Либидо, его метаморфозы и символы. Санк-Петербург.

Юнг, К.Г. (2004). Душа и миф. Шесть архетипов. Minsk: Харвест.

YARGITAY KARARLARI ÇERÇEVESİNDE HEKİMLİK SÖZLEŞMESİ

PURSUANT TO THE APPEAL COURT JUDGEMENTS MEDICAL AGREEMENT

Dr. Öğr.Üyesi Yalçın KAVAK
İstanbul Kent Üniversitesi

ÖZET

Hekimlik Sözleşmesi, hekim ve özel sağlık kuruluşu işletmecisiyle hasta arasında, hastalığın teşhis ve tedavisini sağlama amacıyla yapılan bir sözleşmedir. Bu sözleşme, "*yaşam hakkı*" ve "*vücut bütünlüğü*" ile ilgili olmasına karşın Borçlar Kanunu tarafından doğrudan doğruya düzenlenmemiştir. Yargıtay tarafından da benimsendiği gibi, hekimlik sözleşmesi, "*vekalet sözleşmesi*" niteliğindedir ve vekalete ilişkin hükümlere tabidir. Şu halde bu sözleşme ile hekim ve özel hastane işletmecisi, hastayı yapacağı tıbbi müdahale konusunda aydınlatarak onun bilinçli izin veya rızasını alarak, "*vekalet veren*" konumundaki hastanın hastalığını teşhis ve tedavi etme faaliyetlerini özenle yapmayı üstlenmektedir. Burada hekimin borcu, hastanın iyileştirilmesini garanti etmemekle birlikte, hekimin, bu sözleşmeden doğan borcunu yerine getirmiş sayılması için; teşhis ve tedaviyi, hastanın menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özenle, tıp bilimindeki gelişmelere uygun olarak yürütmesi, benzer tıbbi müdahaleleri gerçekleştiren basiretli bir hekimin göstermesi gereken davranışı gerçekleştirmesi gerekir. Burada hekim, tıbbi müdahaleyi bir özel hastane işleticisinin "*yardımcı kişisi*" veya özel hastane işleticisi, hekimin "*yardımcı kişisi*" sıfatlarıyla yürüttüklerinden yardımcı kişi ve "*vekaleti birlikte üstlenen*" sıfatlarıyla, hekimlik sözleşmesinin özenle ifa edilmemesinden dolayı hastanın uğrayacağı zararlardan müteselsilen sorumludurlar. Hastanın borcu ise, teşhis ve tedavi ve hastane masraflarıyla belirlenmiş ücreti ödemektir.

Estetik amaçlı tıbbi müdahalelerle ilgili sözleşmeler ise, tedavi amacı gütmediğinden ve bu müdahalelerde hekim, belirli bir sonucu garanti ettiğinden, eser sözleşmesi hükümlerine tabidir. Hekim, burada da borcunu, müdahaleyi yaptıranın haklı menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özen içinde ve benzer müdahaleleri üstlenen basiretli hekimlerin gözeteceği mesleki ve teknik kurallara uygun olarak yerine getirmekle yükümlüdür. Hekim, garanti ettiği başarıyı gerçekleştiremezse, estetik müdaheleyi yaptıranın yaptığı masrafları ve uğradığı zararları tazmin etmekle yükümlüdür.

Günümüzde tıp biliminde önemli gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte, hastalıklar ve hasta sayısı artmış, bu nedenle hekimlik sözleşmesi, en çok yapılan sözleşmeler arasına girmiştir. Bu sözleşmeden doğan hak ve borçların aydınlatılmasının, hastalara, hasta olma ihtimali olanlara, hasta yakınlarına, hekimlere ve özel sağlık kuruluşlarına yararlı olacağı inancıyla bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hekimlik Sözleşmesi, Hasta, Hekim, Özel Sağlık Kuruluşu Tıbbi Müdahele,

ABSTRACT

The Medical Contract is a contract between the physician and the private health institution operator and the patient for the purpose of providing diagnosis and treatment of the disease. This agreement is not directly regulated by the Code of Obligations, although it concerns "the right to life" and "body integrity". As adopted by the Supreme Court of Appeals, the medical contract is a proxy agreement and is subject to the provisions of proxy. Therefore, with this contract, the physician and private hospital operator undertakes to perform the activities of diagnosing and treating the disease of the patient who is in the position of proxy by enlightening the patient about the medical intervention to be performed and by obtaining his informed consent. Here, the physician's debt does not guarantee the recovery of the patient, but for the physician to be deemed to have fulfilled his obligation arising from this contract; carry out the diagnosis and treatment in accordance with the advances in medical science, taking into account the interests of the patient, with loyalty and care, and performing the behavior required by a prudent physician who performs similar medical interventions. Here, the physician is responsible for the damages incurred by the patient due to the failure of the medical contract to be performed carefully with the title of "*assistant person*" of the private hospital operator and the privade hospital operator with the same title undertaking the proxy agreement together. The patient's debt is only to pay the fees determined by the parties and hospital costs.

Contracts related to aesthetic medical interventions are subject to the provisions of the work contract as they are not intended for health treatment and the physician assures a certain result in these interventions. Here, the physician is obliged to fulfill his debts in accordance with the professional and technical rules to be observed by prudent physicians who undertake similar interventions by taking into consideration the rightful interests of the intervener. If the physician fails to achieve the guaranteed success, he is obliged to reimburse the costs and damages incurred by the aesthetic operator.

Although important advances have been made in medical science today, the number of diseases and patients have increased, so the medical contract has become one of the most frequently concluded contracts. This study was carried out with the belief that the disclosure of the rights and debts arising from this contract would be beneficial to patients, those who may be ill, relatives of patients, physicians and private health institutions.

Keywords: Medical Contract, Patient, Physician, Private Medical Institution, Medical Intervention.

I.GİRİŞ

Günümüzde tıp biliminde önemli gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte, aşırı nüfus artışı, hava ve diğer çevre kirliliği, hormon ya da kimyasal maddeler içeren gıdalar, stres ve diğer olumsuz şartlar yüzünden hastalıklar ve hasta sayısı giderek artmış, bu nedenle hekimlik sözleşmesi, günlük yaşamda en çok yapılan sözleşmeler arasına girmiştir. Hekim, özel sağlık kuruluşu ile hasta arasında yapılan bu sözleşme, "*Hekimlik Sözleşmesi*" şeklinde isimlendirilmektedir. Bazı yazarlar, bu sözleşmeyi, "*Teşhis ve Tedavi Sözleşmesi*" şeklinde isimlendirmektedir. Ancak hekimlik sözleşmesi, günümüzde çok önem kazanmış olmakla birlikte, Borçlar Kanunu tarafından, doğrudan doğruya, düzenlenmemiş bulunmaktadır. Oysa hekimlik sözleşmeden doğan hakların, borçların ve sorumluluğun belirlenmesi, hastaları, hasta adaylarını, hastaların yakınlarını, kanuni mümessillerini ve mirasçılarını, hekimleri, özel hastane işleticilerini ve çalışanlarını, sağlık sigortası ilgililerini, kısaca oldukça kalabalık bir kitleyi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle, günümüzde istikrar kazanmış olan Yargıtay kararları doğrultusunda; bu sözleşmenin hukuksal niteliğinin ve tabi olduğu kanun hükümlerinin belirlenmesi, tarafımızdan, bu araştırmanın konusu olarak seçilmiştir.

II.HEKİMLİK SÖZLEŞMESİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

A.Genel Açıklamalar

"Hekimlik Sözleşmesi, *teşhis ve tedavi edimini gerçekleştiren hekim ve hekimin bağlı olduğu özel sağlık kurum ve kuruluşlarıyla hasta veya kanuni temsilcileri arasında kurulan, hekime ve özel sağlık kurum ve kuruluşuna hastanın hastalığını teşhis ve tedavi etme konusunda gerekli çağdaş hizmetleri sunma ve hasta veya kanuni temsilcisine belli bir ücreti ve tedavi masraflarını ödeme borçlarını yükleyen, tam iki taraflı ve rızai bir sözleşmedir*[1]."

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı gibi, bir kamu hastanesine başvuran hasta ile kamu hastanesi arasındaki ilişki, kamu hizmetine dayandığından ve kamu hukukundan doğduğundan,Yargtay[2]ve Danıştay[3]tarafından belirtildiği gibi, bu ilişkiden doğan uyuşmazlıklar, sadece idareye karşı açılır ve idari yargıda görülür. Zira hekime rücu etme hakkına sahip olan idare, hastanın, hekimin hataları dahil, her türlü hizmet kusurundan doğan zararlardan sorumlu tutulmuş ve sadece idareye hekime rücu etme yetkisi tanınmıştır[4].

Hekim, hekimlik sözleşmesi uyarınca, tıp bilimi tarafından kabul gören ilkeler çerçevesinde, hastaya teşhis koymak, tıbbi müdahaleden önce hastayı tıbbi müdahale konusunda aydınlatmak ve "hastanın aydınlatılmış onamını" aldıktan sonra, teşhise en fazla uyan tedavi yöntemini belirleyerek tedaviyi özenle uygulamakla yükümlüdür. Hastanın yükümlülüğü ise, Hasta Hakları Yönetmmeliği m.42/A/(b), hükmü uyarınca hekime doğru bilgi vermek[5] ve kendisine sunulan sağlık hizmeti karşılığında hekime ödemesi gereken ücret ve varsa masrafları ödemektir. Hekim, tıp mesleğini icraya yetkili bir kişi olup, hekim dışında kalan diğer sağlık mesleği mensupları ise tıp mesleğinin icrasını hekimin talimatları ve denetiminde gerçekleştirmektedir.

B.Hekimlik Sözleşmesinin Niteliği Konusunda Doktrindeki Görüşler

Hekimlik sözleşmesinin hukuki niteliği doktrin tarafından; (a) kendine özgü sözleşme, (b) hizmet sözleşmesi, (c) eser sözleşmesi, (d) vekalet sözleşmesi, (e) tüketici sözleşmesi, (f) vekaletsiz iş görme şeklinde değerlendirilmektedir.

1.Kendine Özgü Sözleşme

Doktrinde bir görüşe göre, hekimlik sözleşmesi, Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiş bulunan bir sözleşme tipine uymadığı ve bunlarla ilgili unsurları içermediği ve unsurları kanunda belirlenmiş olan akit tiplerinden hiçbirine tam olarak uymadığı için kendine özgü (suigeneris) bir sözleşmedir[6]. Bu

---

[1]ÖZDEMİR, Hayrunnisa, Sağlık Hukuku Alanında Teşhis ve Tedavi Sözleşmesi, Yetkin, Ankara 2017,s.49.

[2]Bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, T.10.12.2003, S.2003/11-756-743 karar için bkz. www.kazanci.com. ET.25.10.2019.

[3]Danıştay 10.Daire T. 20.4.1989, S.1988/1042 E., 1989/857 K.için bkz. www.kazanci.com. ET.25.102019.

[4]GÜMÜŞ, Mustafa Alper, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, s.116, Vedat, İstanbul, 2012.

[5]Hasta, HHY m.42/A, (b) bendi hükmü uyarınca; yakınlarının daha ncegeçerdiği hastalıkları, gördüğü tedavileri ve tıbbi müdahaleleri, kullandığı ilaçları ve sağlığıyla ilgili bilgileri mümkün olduğu kadar eksiksiz ve doğru olarak hekime bildirmelidir. Ayrıca hasta,uygulanan tedavinin başarılı olması için hekim uyarılarını dikkate almalı ve hastalığın gidişatı hakkında hekime doğru bilgi vermelidir. Aksi taktirde hekim, bunlardan doğan zararlarda sorumlu tutulamaz. Bkz. GÖKCAN, Hasan Tahsin, Tıbbi Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk,B.3,Seçkin, Ankara 2017, s.141.

[6]Bu tür sözleşmelere örnek olarak; bilirkişi ve hakem sözleşmesi, sulh sözleşmesi, tek satıcılık sözleşmesi, garanti sözleşmesi, genel alacak tahsili (faktöring) sözleşmesi gösterilebilir. Kanunda düzenlenen sözleşmelerin bazı unsurlarını içeren, ancak kanunda düzenlenmemiş olan sözleşmeler ise, *"isimsiz karma sözleşmeler"* olup, kendine özgü sözleşme kapsamına girmezler.Bkz. TANDOĞAN Haluk, Borçlar Hukuku, Özel Borç İlişkileri, C.I/1,

nedenle bu sözleşmeye, borçlar hukukunun genel hükümleri ve işin özelliğine uygun düşen diğer sözleşme tiplerine ilişkin hükümler kıyasen uygulanır. Ayrıca hakim, Medenî Kanun m.1 hükmü çerçevesinde aranmış bulunan şartaların gerçekleşmesi halinde ve bu şartlara bağlı olarak, hukuk yaratmak suretiyle bu tür sözleşmelerden doğan uyuşmazlıkları çözer[7].Ancak hekimlik sözleşmesinin Borçlar Kanunu tarafından düzenlenmiş bulunan vekalet sözleşmesine ilişkin unsurları içeren bir "işgörmesözleşmesi" niteliğindedir.

2.Hizmet Sözleşmesi

Bu görüşe göre, hekimlik sözleşmesi, hasta ile hekim arasında yapılan ve hizmet sözleşmesinin yasal unsurlarını içeren bir sözleşmedir. Zira bu sözleşmede hekim, sözleşmede belirlenmiş olan bir hizmeti, hasta ise bu hizmete karşı belirli bir ücreti ödemeyi üstlenmektedir. Ancak doktrin ve içtihatlarda hizmet sözleşmesi ile ilgili olarak kabul edilen ve "*bağımlılık unsuru*" şeklinde ifade edilen unsuru uyarınca, işçinin edimini, işverenin emir ve talimatları doğrultusunda yerine getirmesi ve emeğini işverenin emrine tahsis etmesi gerekir. İşveren, bu unsur gereği, her zaman, işçiyi denetleme ve ona buyruğuna göre edimini yaptırma yetkisine sahiptir. Oysa hekim teşhis ve tedavi edimini, hastanın talimatlarına göre değil, tıp biliminin gereklerine göre ve basiretli bir hekim olarak yerine getirmektedir. Ayrıca hekimin muayenehanesi, klinik, sağlık ocağı ve hastane, hastanın işyeri niteliğinde değildir. Kaldı ki hekim, çalışma zamanını bizzat belirlemekte ve belirli veya belirsiz bir süre için hastaya tahsis etmemektedir[8].

3.Eser Sözleşmesi

Bu görüşe göre, hekimlik sözleşmesi, hasta ile hekim arasında yapılan bir eser sözleşmesi niteliğindedir. Tam iki tarafa borç yükleyen sözleşme niteliğinde olan eser sözleşmesinde, yüklenici bir eser meydana getirmeyi garanti etmekte ve yüklenmekte, diğer taraf, sözleşme konusu eserin yapılmasına karşılık, taraflarca anlaşılan bir bedeli ödemektir (BK.m.470)[9]. Oysa yukarıda belirtildiği gibi hekim, hastayı iyileştirme amacıyla, çağdaş tıp kurallarına uygun çareleri özenle araştırmayı ve uygulamayı üstlenmekte, buna ilaveten hastayı iyileştirme veya bir eser meydana getirme borcu altına girmemektedir[10]. Yargıtay, haklı olarak, hekimlik sözleşmesini bir eser sözleşmesi olarak değerlendirmemekte, ancak hekimler tarafından gerçekleştirilen estetik amaçlı müdahaleleri eser sözleşmesi olarak nitelendirmektedir[11].

İstanbul 2010, s.13; YAVUZ, Cevdet Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hukuk) Hazırlayanlar: YAVUZ Cevdet, ACAR Faruk, ÖZEN Burak, s.13 vd., EREN,s.963 vd..

[7]SARIAL Enis, Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler, İstanbul 1986, s.42 vd.; DONAY Yavuz, Meslek Sırrının Açıklanması Suçu, S.Geren Matbaası, İstanbul 1978,s.55; ATABEK Reşat/SEZEN Merih, "Hekimin Mesuliyeti", İstanbul Barosu Dergisi,C.27, İstanbul1954, s.143 vd..

[8]Bkz.YAVUZ Cevdet, Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler, Beta,İstanbul 2013, s.445 vd.; EREN Fikret, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, B.7, Yetkin, Ankara 2019, s.541 vd.; AŞÇIOĞLU Çetin, Doktorların, Devletin ve Özel Hastanelerin Sorumluluğu, Ankara 1993, s.36; YAVUZ İpekyüz Filiz, Türk Hukukunda Hekimlik Sözleşmesi, Vedat, İstanbul 2006, s.58; ŞENOCAK Zarife,Özel Hukukta Hekimin Sorumluluğu, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1998, s.19.

[9]Bkz. YAVUZ,s.507 vd.; EREN,s.591 vd.; GÜMÜŞ,s.8 vd..

[10]GÜMÜŞ,s.127.

[11]Yargıtay 15.Hukuk Dairesi, T.04.03.2019, E.2018/182, K.2019/930 sayılı karar için bkz. www.kazanci.com ET.27.10.2019.

4.Vekalet Sözleşmesi

a.Genel Açıklamalar

Katıldığımız, doktrinimizde hakim olan ve Yargıtay tarafından da benimsenen görüşe göre; hekimlik sözleşmesi, bir vekalet sözleşmesidir ve vekalet sözleşmesi hükümlerine tabidir[12]. Zira Borçlar Kanunu m. 502 hükmü uyarınca vekil, vekalet verenin bir işini görmeyi veya işlemini yapmayı üstlenmektedir. Hekimlik sözleşmesinde hekim, hastanın teşhis ve tedavi işini görmeyi üstlendiğinden bir işgörme sözleşmesidir. Aynı hüküm uyarınca vekalet sözleşmesi hükümlerine tabidir[13]. Zira Borçlar Kanunu'na göre, vekalet sözleşmesiyle üstlenilen işgörme borcunun konusu, bir hukuksal işlemin veya maddi bir fiilin yapılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hekim, bu sözleşme çerçevesinde, hasta adına ve hesabına, hastanın tedavisi şeklindeki maddi bir fiilin yapılmasını üstlenmektedir. Ancak hekim, hastayı iyileştirme sonucunu garanti etmemekte; hastanın iyileşmesi için tıb bilimi tarafından onanan belli bir doğrultuda çalışma borcunu üstlenmektedir. Bu nedenle hekimlik sözleşmesi, vekalet sözleşmesinin unsurlarını içeren, bu sözleşmenin yapısına ve hükümlerine uygun bir sözleşmedir[14].

Aşağıda özetlediğimiz kararlarda görüldüğü gibi Yargıtay da hekimlik sözleşmesini vekalet sözleşmesi olarak nitelendirmektedir:

"Özel hastane ve onun tarafından istihdam edilen doktorlar ile hasta arasındaki uyuşmazlıkların vekalet sözleşmesine dair hukuksal düzenlemelere göre çözülmesi gerektiği konusunda, öğreti ve Yargıtay'ın istikrar kazanmış uygulaması arasında paralellik bulunmakladır. Davadaki talepler vekillerin görevlerini ifada özen borcuna aykırı davranmalarına dayandığından uyuşmazlığa vekalet hükümleri uygulanmalıdır"[15].

"Davacı, davalı hastanede davalı doktor tarafından yapılan rahim ameliyatı sırasında idrar kesesinin de yırtılması nedeniyle tazminat talep etmiştir. Taraflar arasındaki ilişki vekalet sözleşmesidir. Vekil, vekalet görevini yerine getirirken yöneldiği sonucun elde edilememesinden sorumlu değil ise de, bu sonuca ulaşmak için gösterdiği çabanın, yaptığı işlemlerin, eylemlerin ve davranışlarının özenli olmayışından doğan zararlardan sorumludur. O nedenle, vekil konumundaki doktorların, bilim ve teknolojinin getirdiği bütün imkanları kullanarak özen borcunu yerine getirmeleri gerekir"[16].

"Dava, davalı doktorların vekillik sözleşmesinden kaynaklanan özen borcuna aykırılık olgusuna dayanmaktadır. Vekil, iş görürken yöneldiği sonucun elde edilememesinden değil de, bu sonuca ulaşmak için yaptığı uğraşların özenle görülmemesinden sorumludur. Hekimin meslek alanı içinde olan bütün kusurları (hafif de olsa) sorumluluğun unsuru olarak kabul edilmelidir. Hekim, hastalarının zarar görmemesi için yalnız mesleki değil, genel hayat tecrübelerine göre herkese yüklenebilecek dikkat ve özeni göstermek zorundadır."[17].

b.İstisnalar

(1) Estetik Amaçlı Tıbbi Müdahaleler

---

[12]AYAN, s.53; TANDOĞAN, C.II,s.360; YAVUZ, s. HATEMİ Hüseyin/SEROZAN Rona/ARPACI Abdülkadir, Borçlar Hukuku Özel Bölüm, İstanbul 1992,s.388; GÜMÜŞ,s.127.

[13]TANDOĞAN, Haluk, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri C.II, B.5, İstanbul 2008,s.356 vd.; EREN,s.715 vd.

[14]AYAN, s. 55; TANDOĞAN,C.II,s.364; YAVUZ,s.607 vd.; GÜMÜŞ,s.127; YARDIM,s.35 vd..

[15]Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, T.29.03.2018, E. 2016/16148, K. 2018/3765 sayılı karar için bkz. www.kazanci.com ET.28.10.2019.
Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, T.05.04.2017, E.2015/40778, K. 2017/3963 sayılı kararı için bkz. www.kazanci.com ET.28.10.2019.

[17]Yargıtay 13. Hukuk Dairesi,T.07.03.2019, E. 2016/4613,K. 2019/3010 sayılı kararı için bkz.www.kazanci.com ET.28.10.2019.

Hekimlik sözleşmesinin vekalet sözleşmesi olduğunu ve bu sözleşmenin hükümlerine tabi olduğunu benimseyen bazı yazarlara göre, estetik amaçlı tıbbi müdahalaler de vekalet sözleşmesi niteliğindir[18]. Bizim de katıldığımız ve yukarıda, eser sözleşmesine ilişkin olarak özetlediğimiz emsal nitelikteki Yargıtay kararlarında benimsenen görüşe göre ise, estetik amaçlı tıbbi müdahalelerle ilgili sözleşmeler, vekalet değil, eser sözleşmesi hükümlerine tabidir. Estetik amaçlı müdahalelere örnek olarak kaş, göz kapağı, burun, yüz, göğüs ile ilgili tıbbi müdahaleleri ve diş protezlerini göstermek mümkündür[19]. Bu tür sözleşmelerde teşhis ve tedavi amacı değil, sözleşmeden önce taraflarca anaşılan bir estetik sonuç, hekim tarafından garanti edilmektedir.

(2) Hekimlik Sözleşmesinin Tüketici Sözleşmesi Niteliği

Bu görüşe göre, bir vekalet sözleşmesi olan hekimlik sözleşmesi aynı zamanda bir tüketici sözleşmesidir. Zira hasta, Türeticinin Korunması Hakkında Kanun m.3/k hükmü kapsamına girmekte; aynı hüküm uyarınca, hekim ve özel hastane işletmecisi, "*sağlayıcı*", hekim tarafından yürütülen teşhis ve tedavi ise, "*mal sağlama dışındaki hizmet*" kapsamına girmektedir[20].

Hekimlik sözleşmesinde, hekim ve özel hastane işletmecisi,teşhis ve tedavi amacıyla, bir hizmet sunmayı ve bu hizmeti çağdaş tıp biliminin kurallarına göre özenle yürütmeyi kabul ve taahhüt etmekte, ancak buna ilaveten hastayı iyileştirme neticesini garanti etmemektedirler. Oysa tüketici sözleşmesinde hizmeti sunan kişi, belirli bir hizmeti gerçekleştirmek suretiyle tüketicinin belirli bir hizmet ihtiyacını karşılamayı garanti etmektedir. Bu nedenle hekimlik sözleşmesinin, tıpkı avukatlık sözleşmesi gibi, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun kapsamına girmediği görüşündeyiz[21]. Nitekim yukarıda örnekleri verilen Yargıtay Kararlarının konusunu teşkil eden uyuşmazlıklar, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun kapsamında ve tüketici mahkemelerinde değil, Borçlar Kanunu'nun vekalete ilişkin hükümleri çerçevesinde ve görevli genel hukuk mahkemeleri tarafından çözüme bağlanmıştır.

(3) Vekaletsiz İşgörme İlişkisi

Bazen hasta ile hekim arasında bir sözleşme ilişkisi kurulmamış olduğu halde hekim, tıbbi müdahalede bulunmak zorunda kalmış olabilir. Bu gibi durumlar, genel olarak, hastanın irade açıklaması yapma olanağına sahip olmadığından hekimle hasta arasında bir vekalet sözleşmesi değil, *"vekaletsiz işgörme ilişkisi"* olarak değerlendirilerek hekimin müdahelesi hukuka uygun olarak kabul edilir. Örneğin bir toplantıda veya yolculukta aniden fenalaşan bir hastaya yakında bulunan bir hekimin tıbbi müdahalede bulunması ve onu ölümden veya ağır zarardan kurtarmak istemesi, vekaletsiz işgörme hükümlerine tabi olur. Bu gibi durumlarda hasta hayati tehlike altındaysa veya bir tıbbi müdahalede bulunulmaması halinde hastanın önemli bir zarara uğraması kuvvetle muhtemelse, hekimin hastaya müdahale etmesi için, onun bilinçli rızasını almasına gerek bulunmamaktadır. Ancak bu gibi durumlarda hekim, hastanın bilinci açıldığında, hayati tehlike kalktığında veya kanuni temsilcilerine ulaşıldığında, tıbbi müdahaleye ilişkin aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmelidir. Zira hekim, bu görevini ihmal ederse ve hasta bundan bir zarar görürse, vekaletsiz işgörme hükümleri çerçevesinde, bu zarardan sorumlu olur (BK.m.526 ve 527).[22]

---

[18]TANDOĞAN,C.II,s.21; ARAL Fahrettin, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, B.7, Ankara 2007, s.320 vd.; GÜMÜŞ,s.127.
[19] AYAN,s.53.
[20]ÖZGÜL Mehmet Emin, Yeni Tıbbi Yöntemlerin Hukuka Uygunluğu,İstanbul 2010,s.68 vd.; ASLAN İ.Yılmaz,6502 Sayılı Kanuna Göre Tüketici Hukuku,B.4,Bursa 2014,s.17 vd.; YARDIM İsa, Tüketici Olarak Hasta Hakları, Adalet, Ankara 2016,s.33 vd..
[21]YARDIM,s.38 vd..
[22]ŞENOCAK,s.102 vd.; SUBAŞI,s.128 vd..

III. HEKİMLİK SÖZLEŞMESİNİN YAPISAL UNSURLARI

A.Teşhis ve Tedavi Hizmetini Gerçekleştirme

Hekimlik sözeşmesinin konusu, bir "*yapma veya iş görme edimi*" niteliğindeki hastalağın teşhisi ve tedavisidir. Başka bir ifadeyle hastanın hastalığına tıbben teşhis konulması ve bu teşhise uyan tedavi yönteminin belirlenerek uygulanması, bu sözleşmenin ana unsurunu oluşturmaktadır. Ancak hekimin bu sözleşme ile üstlendiği teşhis ve tedavi, onun kişiliği ve kişisel niteliği ile yakından bağlantılı olduğundan, diğer vekalet sözleşmeleri gibi, hekimlik sözleşmesi de taraflar arasındaki güven ilişkisine dayanmaktadır.

Bir hekimin hastasını ameliyat etmesi gibi hekimin bu sözleşme ile üstlendiği edimler, maddi fiil niteliğindedir. Bu nedenle hekim, hukuki fiillerden farklı olarak, hasta adına hak kazanmaz ve borç altına girmez. Hekim, hastanın iyileşmesi veya acılarının en alt düzeye düşürülmesi için tıb bilimi, deneyimleri ve uygulama tarafından öngörülen esasları özenle faaliyete geçirmek ve uygulamakla yükümlüdür. Şu halde hekim, hastalığı teşhis ve tedavi etmek için, tıp biliminin gelişmelerine, deneyim ve tecrübelerine, işin gereğine uygun olarak hekimlik sözleşmeden doğan ana yükümlülüğünü özenle yerine getirmişse, istenen sonuç gerçekleşmemiş olsa dahi, bu sözleşmeden doğan işgörme borcunu yerine getirmiş olur[23].

B.Teşhis ve Tedavinin Özel Sağlık Kurumlarında İfa Edilmesi

Bu sözleşmenin ana edimlerinden olan teşhis ve tedavi, genel olarak, hekimler tarafından ve onların sorumluluğunda, özel sağlık kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilir. Özel sağlık kurumları, genel olarak, özel hukuka tabi kişilerce, sağlık konusunda hizmet sunmak üzere kurulan özel hastanelerden oluşmaktadır. Özel sağlık kuruluşları ise, özel hukuka tabi kişiler tarafından, sağlık konusunda hizmet sunmak üzere kurulmuş bulunan; tıp merkezi, teşhis merkezi, ve poliklinikler şeklinde görülür. Polikilinikler, özel hastanelerin bünyesinde veya hiçbir kuruma bağlı olmaksızın, özel mevzuat çerçevesinde ayakta teşhis ve tedavi hizmetleri sunan özel sağlık kuruluşlarıdır. Tıp merkezleri ise, özel dal merkezi ve teşhis merkezi şeklinde sağlık hizmeti sunan kuruluşlardır.

C. Ücret

Borçlar Kanunu tarafından vekalet sözleşmesine ilişkin olarak geterilmiş bulunan hükümler, ücreti vekalet sözleşmesinin zorunlu bir unsuru olarak düzenlememektedir. Bu nedenle vekil, sözleşmede öngörülmüşse veya bu konuda bir teamül varsa ücrete hak kazanır (BK m.502/III). Ancak hekimlik sözleşmesinde hekim veya sağlık kurum ya da kuruluşu tarafından verilen hizmet bir ücret karşılığında yapılmaktadır. Bu nedenle hasta, hekim tarafından sunulan tıbbi hizmete karşılık önceden belirlenmiş olan ücreti ödemekle yükümlüdür. Serbest çalışan hekim, Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi m. 33 ve Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu m. 3/c uyarınca, hastadan Sağlık Bakanlığınca onaylı maktu bir ücret isteme hakkına sahiptir[24].

IV. SORUMLULUK

Hekimin geçerli bir hekimlik sözleşmesinden sorumlu tutulabilmesi için, hekimin bu sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü ihlal etmiş olması, hekimin kusuru, hastanın zarara uğramış olması, hastanın

[23]AYAN Mehmet, Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk,Ankara 1991, s.64.
[24] YALÇINDURAN Türker, Vekalet Sözleşmesinde Ücret, Ankara 2007, s.113;ÖZDEMİR, s.54 vd..

uğradığı zarar ile hekimin ihlali arasında uygun bir illiyat bağının bulunması gerekir.

Hekim, hekimlik sözleşmesinden doğan borcunu belirli bir ücret karşılığında yapan bir kişi olarak, Borçlar Kanunu m.114 hükmü uyarınca, her türlü kusurundan dolayı sorumludur. Keza aynı hüküm çerçevesinde, haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümler, kıyas yoluyla, hekimin söz konusu sözleşmeye aykırı eylem ve işlemlerine de uygulanır.

A. Hekimin Sözleşmeden Doğan Yükümlülüğü İhlal Etmesi

Hekimin hekimlik sözleşmesinden doğan yükümlülükleri, edim ve edimden bağımsız yükümlülüklerden oluşmaktadır. Edim yükümlülükleri, hastalığı teşhis etmek, en iyi tedavi yöntemini tespit etmek ve gerekli ise ameliyat dahil, tıp bilimi tarafından kabul edilmiş en iyi tedavi yöntemlerini özenle uygulamaktır. Hekimin edim yükümlülüğünden bağımsız yükümlülüklerine örnek olarak hastayı aydınlatma, hastanın bilinçli rızasını alma, sadakat ve özen, tedaviye ilişkin kayıtları tutma, sır saklama, ve hastaya hesap verme gibi yükümlülükler gösterilebilir.

Vekalet sözleşmesi uyarınca hekim, tıbbi müdahaleden önce hastayı tam olarak bilinçlendirerek yapacağı tıbbi müdahale konusunda onun bilinçli onamını alma ve sözleşme uyarınca hastası ile ilgili olarak öğrendiği sırları saklama yükümlülüklerine uymak zorundadır (BK.m.505)[25]. Hasta Hakları Yönetmeliği m. 24 vd. hükümleri de hastanın aydınlatılmış rızasını, tıbbi müdahalenin yapılmasından önce gerçekleştirilmiş olması gereken bir şarı olarak kabul etmektedir. Keza Yargıtay da aşağıda özetlediğimiz kararlarında hekimin hastayı aydınlatma yükümlülüğünü belirtmektedir:

"*Aydınlatma yükümlülüğünün asıl olarak hekimin üzerinde olduğunun kabulü gerekir. Dosya kapsamından aydınlatmanın makul bir süre önce yapılmadığı, hastaya düşünmesi için makul bir süre verilmediği, Mahkemenin de kabulünde olduğu üzere aydınlatma yükümlülüğünün yerine getirilmediği anlaşılmakta olup, bu yükümlülüğün yerine getirilmemesinden her iki davalının da sorumlu olduğunun kabulü gerekir*"[26].

"*Tıbbi müdahalelerde aydınlatma yükümlülüğünün. Bu çerçevede; hasta küçük veya mahcur ise velisinden veya vasisinden izin alınır. Hastanın, velisinin veya vasisinin olmadığı veya hazır bulunamadığı veya hastanın ifade gücünün olmadığı hallerde, bu şart aranmaz.Kanuni temsilcinin rızasının yeterli olduğu hallerde dahi, anlatılanları anlayabilecekleri ölçüde, küçük veya kısıtlı olan hastanın dinlenmesi suretiyle mümkün olduğu kadar bilgilendirme sürecine ve tedavisi ile ilgili alınacak kararlara katılımı sağlanır*"[27].

B.Zarar

Hekimin hekimlik sözleşmesinden doğan bir sorumluluğunun doğabilmesi için hekimin bu sözleşmeden doğan yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemiş ve hastanın bundan bir zarara uğramış olması gerekir. Hastanın, hekim tarafından tıp biliminin gereğine uygun olarak yapılmayan bir tıbbi müdahale sonunda, haklı olarak beklenen iyileşmeye kavuşamaması veya yaşam, vücut bütünlüğü, sağlık, kişilik hakları ya da malvarlığı bakımından zarara uğraması, sorumluluk için aranan zarar unsuruna örnek olarak verilebilir.

---

[25]GÜMÜŞ,s.148 vd..
[26]Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, T.21.03.2019, E. 2016/7094, K. 2019/3740 sayılı karar için bkz. www.kazanci.comET.20.09.2019.
[27]Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, T.09.10.2018, E. 2016/28450, K. 2018/9152 sayılı karar için bkz. www.kazanci.comET.20.09.2019.

Yukarıda belirtildiği gibi Borçlar Kanunu m. 114/2 hükmü, hâksiz fiil ile ilgili hükümlerin, kıyas yoluyla, sözleşmeye aykırılık hallerine uygulanacağını belirtmiş bulunduğundan, teşhis ve tedavi sözleşmesine aykırılık nedeniyle hastanın uğradığı zarar, Borçlar Kanunu m.50 vd. hükümleri çerçevesinde belirlendiğinden; öncelikle hastanın zararını ispat etmesi gerekir. Ancak hastanın uğradığı zararın miktarı tam olarak ispat edilemiyorsa hakim, olayların olağan akışını ve hasta tarafından alınan önlemleri göz önünde bulundurarak, zarar miktarını hakkaniyete uygun olarak belirleyerek, durumun gereği ve kusuru göz önünde bulundurarak, tazminatın kapsamını ve ödeme şeklini tayin etmelidir. Ancak hakim, hastanın zararı doğuran eyleme razı olması veya zararın doğmasında veya artmasında etkili olması veya hekimin durumunu ağırlaştırası hallerinde tazminatın miktarını, hakkaniyet çerçevesinde, indirebilir veya tamamen kaldırabilir (MK.m.4, BK.m.50-52).

Ayrıca burada sözleşmeden doğan bir sorumluluk söz konusu olduğundan, haksız fiilden farklı olarak, hasta, hekimin sözleşmeden doğan yükümlülüğünü ihlal etmesi nedeniyle uğradığı müspet ve menfi zararlarının da tazminini isteyebilir. Müspet zarar, borcun tam olarak ifa edilmesi halinde elde edilecek olan menfaatin gerçekleşmemesinden dolayı uğranılan zarardır. Menfi zarar ise, kurulmayan veya kurulmasına rağmen geçersiz olan bir sözleşmenin, kurulmasına veya geçerliliğine güvenmekten doğan, yani sözleşme hiç yapılmamış olsaydı uğranılmayacak olan zarardır[28].

C.Kusur

Tarafımızdan da benimsenen tanımlara göre kusur; *"benzer durum ve şartlar altında bulunan kişilerden beklen ortalama davranış biçimine uymayan, ondan sapan davranış biçimidir."*[29]veya "*,hukuk düzeni tarafından hoş görülmeyip kınanan bir davranış türüdür*[30]*."* şeklinde ifade edilebilir.

Teşhis ve tedavi sözleşmesi yönünden "*tıbbi meslek kusuru"*[31] şeklinde de ifade edilen kusur, kast ve ihmal diye iki türlüdür. Kast, hukuka aykırı soncun borçlu tarafından bilerek ve isteyerek gerçekleştirilmesidir. İhmalde ise borçlu, hukuka aykırı bir neticenin meydana gelmesini istememekle birlikte, bu neticenin meydana gelmemesi için zorunlu özeni göstermemektedir. Ancak hekimlik sözleşmesinde ihmalin varlığı, hekimin sübjektif özelliklerine göre değil, orta seviyede, aklı başında, makul bir hekimin, sözleşme konusu teşhis ve tedaviyi gerçekleştirirken, durumun hal ve şartlarına ve tıp biliminin gelişmelerine göre alması gerekli zorunlu önlemlere, uygulayacağı yöntemlere, harcayacağı emeğe ve göstereceği özene göre belirlenmelidir[32].

İhmal, hafif ve ağır ihmal diye iki türlüdür. Hekimin sorumlu olması yönünden ihmalin hafif veya ağır olması, sadece tazminat miktarının hesaplanmasına etki eder. Hekim, teşhis ve tedavi sözleşmesinden doğan borcunu hiç veya gereği gibi ifa etmemişse, kusurlu olduğunu ispat etmediği takdirde, hastanın bundan doğan zararını tazmin etmek zorundadır (BK.m.112)[33].

---

[28]EREN, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, B.16, Yetkin, İstanbul 2014, s.530 vd.; TEKİNAY Selahattin Sulhi/AKMAN Sermet/BURCUOĞLU Haluk/ALTOP Atilla,Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler, B.7, Filiz, İstanbul 1993, s.855; OĞUZMAN Kemal/ÖZ Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C.I, B.11, Vedat, İstanbul 2013, s.396.
[29] EREN, s.569; AYAN,s.100.
[30] OĞUZMAN/ÖZ,s.53;REİSOĞLU Sefa, s.166; AYAN,s.100; YAVUZ Filiz, s.130.
[31]SUBAŞI, s.120.
[32]EREN,s.576; AYAN,s.102, YAVUZ Filiz,s.133.
[33]AYAN,s.63; DEMİR, s.238; REİSOĞLU Safa, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, B.21, Beta, İstanbul 2010, s.330; OĞUZMAN Kemal/ÖZ Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C.1, Vedat, İstanbul 2012, s.379; YAVUZ Filiz, Türk Hukukunda Hekimlik Sözleşmesi, Vedat, İstanbul 2006,s.74 vd.,

D.İlliyet Bağı

1.Genel Açıklamalar

Konumuz yönünden illiyet bağı, sorumluluğu söz konusu olan hekimin davranışı veya eylemi ile hastanın uğramış olduğu zarar arasında sebep-sonuç ilişkisidir[34]. Gerek doktrinimizde hakim olan ve gerekse Yargıtay tarafından benimsenen "*uygun illiyet bağı*" teorisine göre hukuksal sorumluluk, ancak eylemin uygun nedensellik niteliğine sahip olması halinde oluşur. Örneğin söz konusu hekimlik sözleşmesinin ihlali olarak iddia edilen eylem, normal yaşam deneğimlerine göre, söz konusu zararı meydana getirmeye elverişli değilse, arada uygun illiyet bağı bulunmadığı için hekimin tazminat ödeme sorumluluğu doğmaz[35].

Uygun illiyet bağının ispatı güç olduğundan, gerek doktrinimizde ve gerekse Yargıtay kararlarında, zararın söz konusu davranışın neticesinde meydana geldiği konusunda büyük ihtimalin bulunması yeterli görülmekte, bu konuda kesin delil aranmamaktadır. Örneğin hayat tecrübeleri ve olayın normal akışı çerçevesinde, tıp bilimine ve meslek kurallarına uygun bir tedavi başarı ile sonuçlanıyorsa, uygun illiyet bağının varlığı kabul edilmelidir[36].

2. İlliyet Bağının Kesilmesi

"*İlliyet bağının kesilmesi*", somut bir olaydaki ilk sebep, söz konusu zararı meydana getirmeye elverişli olmakla birlikte, sonradan çıkan yeni bir sebebin, ilkini arka plana atması suretiyle etkisiz bir hale getirmesidir. Bu durumda ilk sebep ile netice arasındaki uygun illiyet bağı sona ermektedir. İlliyet bağını kesen olaylara örnek olarak; deprem, yıldırım, savaş, ihtilal gibi mücbir sebeplerle, üçüncü kişinin veya mağdurun kusur veya eylemleri gösterilebilir. Örneğin ameliyat sırasında oluşan bir deprem nedeni ile hastanenin yıkılması sonucunda hastanın ölmesi, eczane tarafından ve hekimin bilgisi dışında, hastaya reçetesine yazılmış ilaçtan farklı bir ilaç verilmesi neticesinde hastanın ölmesi, hekimin bir hastaya yaptığı operasyondan sonra hastaya verdiği ilaç tedavisinin hasta tarafından uygulanmaması nedeniyle hastada enfeksiyon oluşması ve bu enfeksiyonun önemli zararlara neden olması gösterilebilir[37].

SONUÇ

Gerek doktrin tarafından çoğunlukla benimsenen ve bizim de katıldığımız gerekse Yargıtay tarafından benimsenen görüşe göre hekimlik sözleşmesi, vekalet sözleşmesi niteliğindedir ve vekalet sözleşmesi ile ilgili hükümlere tabidir. Hekimin bu sözleşmeden doğan ana yükümlülüğü, bu sözleşme ile hastalığı teşhis ve tedavi etme ile ilgili "maddi fiil" niteliğindeki faaliyetleri, çağdaş tıp bilimi ve deneyimleri ışığında basiretli bir hekim gibi ve özenle yürütmektir. Bu itibarla hekim, avukat gibi, istenen neticenin gerçekleşmesini garanti etmemektedir.

Hekim, vekalet sözleşmesi uyarınca, tıbbi müdahaleden önce hastayı bilinçlendirerek yapacağı tıbbi müdahale konusunda onun bilinçli onamını almak, teşhis ve tedavi ile ilgili hususları kayıt altına almak ve bu sözleşme uyarınca hastası ile ilgili olarak öğrendiği sırları saklamakla yükümlüdür. Ancak tıbbi

[34]EREN,s.536 vd.; KILIÇOĞLU, Ahmet M.,Borçlar Hukukunda Genel Hükümler, B.17, Turhan, Ankara 2013,s.301 vd..; ŞENOCAK,s.88 vd..
[35]Uygun illiyet teorisi için bkz. EREN,s.536; OĞUZMAN/ÖZ,s.44; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP,s.573 vd..
[36]ŞENOCAK, s.91; SUBAŞI,s.123 vd..
[37]Bkz. SUBAŞI, s123 vd..

müdahaleden önce hastanın bilinçlendirilmesi ve onamının alınması olanaksız ise, hekimin müdahalesi, vekalet sözleşmesi değil, vekaletsiz işgörme kapsamına girmekte ve onunla ilgili hükümlere tabi olmaktadır.

Hasta ise, kendisine uygulanan tıbbi faaliyetlerle ilgili masrafları ve Sağlık Bakanlığı tarafından üst sınırları belirlenen ücreti ödemeyi üstlenmektedir. Hasta, ayrıca hastalığının teşhis ve tedavisi için hekim tarafından kendisinden istenen bilgileri tam ve doğru olarak bildirmeli ve hekim tarafından kendisine önerilen tedavilere uymalıdır.

Yargıtay tarafından da benimsenen görüşe göre, estetik amaçlı tıbbi müdahaleler ise, hastalığı teşhis ve tedavi amaçlı olmayan, kararlaştırılan belirli bir estetiği garanti eden sözleşmeler olduğundan, vekalet sözleşmesi değil, eser sözleşmesi kapsamına girmekte ve hekimin sorumluluğu eser sözleşmesi kapsamında değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ARAL Fahrettin, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, Ankara 2007.

ASLAN, İ.Yılmaz, 6502 Sayılı Kanuna Göre Tüketici Hukuku, Bursa 2014.

AŞÇIOĞLU, Çetin, Doktorların, Devletin ve Özel Hastanelerin Sorumluluğu, Ankara 1993.

ATABEK, Reşat/SEZEN, Merih, "Hekimin Mesuliyeti", İstanbul Barosu Dergisi, İstanbul 1954.

AYAN, Mehmet, Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk, Ankara 1991.

DONAY, Yavuz, Meslek Sırrının Açıklanması Suçu, S.Geren Matbaası, İstanbul 1978.

EREN, Fikret, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, Yetkin, Ankara 2019.

EREN, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin, İstanbul 2014.

GÖKCAN, Hasan Tahsin, Tıbbi Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk, Seçkin, Ankara 2017.

GÜMÜŞ, Mustafa Alper, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, Vedat, İstanbul, 2012.

HATEMİ, Hüseyin/SEROZAN, Rona/ARPACI, Abdülkadir, Borçlar Hukuku Özel Bölüm, İstanbul 1992.

KILIÇOĞLU, Ahmet M., Borçlar Hukukunda Genel Hükümler, Turhan, Ankara 2013.

OĞUZMAN, Kemal/ÖZ, Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Vedat, İstanbul 2013.

ÖZDEMİR, Hayrunnisa, Sağlık Hukuku Alanında Teşhis ve Tedavi Sözleşmesi, Yetkin, Ankara 2017.

ÖZGÜL, Mehmet Emin, Yeni Tıbbi Yöntemlerin Hukuka Uygunluğu, İstanbul 2010.

REİSOĞLU, Safa, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Beta, İstanbul 2010.

SARIAL, Enis, Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler, İstanbul 1986.

SUBAŞI, İlhan, Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü, Aydınlatılmış Onam, Tazminat Sorumluluğu, Seçkin, Ankara 2016.

ŞENOCAK Zarife, Özel Hukukta Hekimin Sorumluluğu, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1998.

TANDOĞAN, Haluk, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri C.II, İstanbul 2008

TANDOĞAN, Haluk, Borçlar Hukuku, Özel Borç İlişkileri, C.I, İstanbul 2010.

TEKİNAY, Selahattin Sulhi/AKMAN, Sermet/BURCUOĞLU, Haluk/ALTOP, Atilla, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Filiz, İstanbul 1993.

YALÇINDURAN, Türker, Vekalet Sözleşmesinde Ücret, Ankara 2007.

YARDIM, İsa, Tüketici Olarak Hasta Hakları, Adalet, Ankara 2016.

YAVUZ, Cevdet, Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler, Beta, İstanbul 2013.

YAVUZ, İpekyüz Filiz, Türk Hukukunda Hekimlik Sözleşmesi, Vedat, İstanbul 2006.

TASARIM-DİKİM VE SÜSLEME BAĞLAMINDA BİR İÇ GİYİM TASARIMI

DESIGN OF AN UNDERWEAR IN THE CONTEXT OF DESIGN SEWING AND ORNAMENT

Dr. Öğr. Ü. Safiye SARİ
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

ÖZET

Dış giyime paralel olarak gelişen, insan sağlığını koruma ve dış giyimi tamamlama amacıyla yapılan giysilere iç giyim denir. Giyim tanımının içinde yer alan iç giyim, kadının şıklığını ve zarafetini yansıtan ve onu güzel gösteren giysi tasarımlarından doğmuştur. Kullanıcısına estetik bir zarafet sağlayan iç giyim, güzel bir görünüm sağlamasının yanı sıra kadın bedenini toparlama ve inceltme özelliklerine de sahiptir. Tekstil ve moda tasarımı alanındaki materyal zenginliğine paralel olarak gelişimini sürdüren iç giyim tasarımları, tasarımsal süreçlerde kullanılan ipekli kumaşlarla birlikte daha zengin bir perspektife kavuşmuştur.

Çalışmada, çağlar boyunca kadın giyiminde önemli bir yere sahip olan iç giyimin tanımı yapılarak tarihsel açıdan kullanım biçimleri ve iç giyim türleri açıklanmıştır. Tasarım-dikim ve süsleme özelliklerinin bir iç giyim tasarımı üzerinde somutlaştırılarak anlatılmış, konuyla ilgili açıklamalar araştırmacı tarafından tasarlanmış ve dikilmiş bir gecelik-sabahlık tasarımı üzerinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım, Dikim, Süsleme, İç giyim, Tekstil ve moda tasarımı.

ABSTRACT

Clothes made by tying parallel to the outer garment, facing outwardly and completing the outer garment are called underwear. Underwear, which is included in the definition of clothing, reflects its elegance and elegance and its beautiful design was born from design designs. In addition to providing an aesthetic elegance to its user underwear, a beautiful appearance, it also has the features of gathering and thinning the female body. Underwear designs, which continue to develop in parallel with product variety in textile and fashion design, have gained a richer perspective with silk fabrics used in the design processes.

In this study, the definition of underwear, which has an important place in women's clothing throughout the ages, is explained in terms of usage patterns and types of underwear. The design-sewing and adornment features have been explained and embodied on an underwear design.

Keywords: Design, Sewing, Decoration, Underwear, Textile and fashion design.

1. GİRİŞ

Vücudu tabiatın etkilerine karşı koruma amacıyla başlayan giyim, XX. Y.Y ile birlikte iç giyim kavramı da dönemin ünlü tasarımcıları tarafından geliştirilerek şekillenmeye başlamış, iç giyimin güncel modaya dahil edilmesiyle birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yüzyılda iç giyim gizlenecek bir kıyafet olmaktan çıkıp, reklam dergi ve oyuncularla insanlara tanıtılmıştır (Ertikin, 2017). Zamanla, giysinin insan bedeninden bağımsız olarak düşünülmesi ve sanat nesnesi olarak yaratılması fikri güçlenmeye başlayınca, iç giyimlerde sadece giysinin şıklık unsuru olmaktan çıkıp zengin materyallerle tasarlandığı, süslendiği ve dikildiği sanat nesnelerine dönüşmüştür.

İnsanoğlunun tabiatında var olan güzel giyinme ve güzel görünme hissi yaş ve cinsiyet gözetmeksizin bütün bireyleri etkisi altına almaktadır. Bireylerin güzel giyinmeye karşı olan ilgisi insanlardaki araştırma gücünü geliştirmiş, güzel giyinme arzusu zamanla giyim nesnesi olmaktan çıkarak sanatsal bir nesneye dönüşmüştür. Şık ve kendine yakışanı giyinme arzusunda olan kadın, dış

görünümünü etkilemek amacıyla tasarımlarında kendi vücut yapısına uygun iç giyim formları geliştirerek bu sayede güzel görünmeyi de başarabilmiştir. "Güzel görünme ihtiyacı sadece günlük giysilerde değil, gece giyilen giysilere de yansımış ve böylece iç giyim adı verilen bir giyim dalı ortaya çıkmıştır."[1]

Bugün kullandığımız iç giyim tasarımları, öncelikle insanların ihtiyaçlarının karşılanması için ortaya çıktığı daha sonra geleneksel özelliklere ve moda akımlarına göre şekillenerek modern tarzını bulduğu bilinen bir gerçektir.

Çalışmada, literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ışığında tasarımı araştırmacı tarafından yapılmış bir iç giyim tasarımı yapılmıştır. Tasarım-dikim ve süsleme özellikleri açısından incelemesi yapılmış özgün giysi tasarımı , bulgular eşliğinde açıklanarak görseller yardımıyla araştırmanın ilgili kısımlarında okuyucuya sunulmuştur.

Araştırmanın örneklem kısmına konu olan iç giyim tasarımı gecelik ve sabahlıktan oluşmuştur. Uygulaması yapılmış olan özgün tasarım, tasarımsal süreçler içerisinde sırasıyla açıklanmıştır.

2. İÇ GİYİMİN TANIMI ve TARİHÇESİ

Vücudun fiziksel sağlığını koruyan, dış giyime iyi bir görünüş kazandırmayı amaçlayan ve doğrudan tene giyilen giysilere iç giyim denir. İ giyimin tarihçesine bakıldığında iç giyimin bugünkü anlamından çok farklı bir kullanım alanının olduğu görülmektedir. Geçmişte iç giyim daha çok vücudu dış etkilerden koruma amacıyla kullanılırken günümüzde ise giyimin en önemli işlevlerinden biri olan ve giyen kişinin zevkini, tarzını ve moda anlayışını yansıtan, estetik kaygı gütmeyen ve en önemlisi de dış giyimi tamamlayan giysilerdir. Dış giysilerin altına giyilen iç giysilerin yanı sıra, yatakta veya ev içinde giyilen giysiler de bu tanımın içine dahil edilebilir.

Kadın vücudu her zaman estetik bir nitelik taşıdığı için iç giyimlerde çoğu zaman erkeklerden farklı olarak gelişmiştir. Abiye ve günlük olarak farklı kullanım alanları olan iç giyimler, kadın modellerde daha çeşitliyken erkek modeller daha sade kesimlidir. Geçmişte ekonomik durumun da bir göstergesi olan iç giyimler, fırfırlı, kolalı hazırlanır yalnızca zengin sınıf tarafından kullanılırdı. Bir sınıf göstergesi olarak kullanılan iç giyim daha çok erkekler tarafından dış giysilerden gösterme amacıyla kullanılırdı.

Tarih öncesi çağlarda insanlar için en önemli ihtiyaçlar beslenme ve korunma idi. İç giyim, ısınma amaçlı kullanılmışken dış giyim korunma amaçlı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda insanların doğa şartlarından korunma amacı ile giydikleri kat kat giysiler ile iç giyim olgusundan oluşmuştur.

"Antik Mısır da kadınlar göğüsten bileğe kadar uzanan "tunik" tarzı iç giyimler giymişler ve hazırladıkları bu iç giyimleri günlük hayatlarında sık sık kullanmışlardır. Omuz ve göğüsleri açıkta bırakan bu iç giyimler omuzda tek ya da çift askıyla beden tutturulmuştur." [2] 1804- 1814 yılları arasında başlayıp Fransa kralı Napoleon Bonaparte' in eşi Josephine ile gelişen "ampir" moda hattıyla birlikte kadınlar, bedenlerini ince gösteren yeni giysiler giymeye başlamış, moda evleri de gelişen bu yeni moda çizgisini desteklemek için giysiyi içerden tamamlayan korseleri tasarımlarında kullanmaya başlamışlardı. "27 Kasım 1878'de Dr. Warner'ın Carolina adını verdiği korsesi Worner firması adına ilk patentli korse olmuştur."[3] XX. yüzyıla kadar korse kullanımı devam etmiş 1920'li yıllarda korse altın çağını yaşamıştır. Birçok modacı tarafından vazgeçilmez bir süsleme unsuru olarak görülen korse, strables gece elbiseleri, askısız sutyen ve bel korseleriyle tamamlanmış, 1950'li yıllardan sonra yeni malzemelerle üretilen jartiyerler hem korse hem de çorap tutturma ihtiyacını karşılamıştır. Günlük kullanımlar da ise drapelerle süslü, kuplarla zenginleştirilmiş sutyenli korseler kullanılmıştır. "1980'lere kadar kullanılan bu korseler günümüz rahatlık anlayışı içinde yerini tek olarak kullanılan sutyenlere bırakmıştır."[4] Dior'un 1947 yılı koleksiyonundan sonra kendini moda alanında hissettirmeye başlayan sutyen, ilk önceleri korse ile birlikte kullanılıyorken daha sonraları iç giyimin

[1] Sıdıka Tekel, (1990), İç Giyim, Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
[2] Elif Jülide Dereboy, (2008), Kostüm ve Moda Tarihi,
[3] Gülseren Ünsal, (1993),İç Giyim Ders Notları, Ankara.
[4] Gülseren Ünsal, (1993),İç Giyim Ders Notları, Ankara.

tek ve en önemli unsuru olarak görülmeye başlamıştır. 1950'lerde bayan sanatçılar kuvvetli göğüs görüntüsü elde etmek için kalınlaştırılmış (kauçuk destekli) balenli sutyenler kullanmaya başlanmış, ancak 1960'lı yıllarda ünlü manken "Twiggi" ile sutyenler göğsün doğal halini yansıtan ince formlara bürünmüştür. Bu dönemde gerek kumaş kombinasyonlarındaki çeşitlilik gerekse süsleme malzemelerindeki zenginlik, yaratılan yeni iç giyim tasarımlarına yansımış model çeşitliliğiyle birlikte yeni giysi türlerinin de gelişmesini sağlamıştır.

2. 1. KADIN İÇ GİYİMİNİN SINIFLANDIRILMASI

A. BEDEN FORMUNU MUHAFAZA EDEN İÇ GİYİMLER

Korse: beli sıkarak vücuda daha ince bir form kazandırmak için giysi altına giyilen giysi türlerine denir.

Sutyen: "Fransızca kökenli bir sözcük olup göğüs muhafazası, göğüs tutucusu anlamına gelir".[5]

Jartiyer: Çorapları diz altında veya diz üstünde tutmaya yarayan dar kadın bağı anlamına gelen jartiyer, Fransızca jartiere kelimesinden Türkçeye geçmiştir.

Külot: Fransızca culotle kelimesinden dilimize geçen külot, kısa belden lastikli iç giyime denir.

Kombinezon: Fransızca combinaisa kelimesinden gelmektedir. Kelime anlamı kadınların elbise altına giydikleri değişik formlarda, ince kumaştan yapılmış vücudu saran askılı giysi anlamına gelmektedir. Sutyenden sonra ten üzerine veya fanila ile birlikte giyilir.

B. EV İÇİNDE GIYILENLER

Sabahlık: Yataktan kalkınca gecelik veya pijama üzerine geçici olarak giyilen bir iç giyimdir. Sabahlık kelime anlamı, sabaha ait, sabaha özgü olan giysi anlamına gelmektedir.

C. YATAKTA GİYİLENLER

Gecelik: Gece yatarken kullanılan, yatakta giyilen değişik modellerde hazırlanan iç giyimlerdir.

Lizöz: Fransızca lisevse kelimesinden gelen lizöz, kadınların yatakta veya otururken giydikleri omuzları ve sırtı bele kadar örten gevşek örgülü, önden açık yün hırka şeklinde bir iç giyim türüdür. Çoğunlukla lohusalık gibi özel günlerde yatakta kullanılan giysilerdir.

Pijama: Kelimenin kökeni Fransızcadır. Bir ceket ve pantolondan oluşan pijama bir yatak giysisidir. Alt üst olarak iki kısımdan oluşan pijama rahatlık içermesi açısından daha çok tercih edilen iç giyim tasarımları arasındadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU VE YÖNTEMİ

A. KONU

Tasarım-dikim ve süsleme bağlamında bir iç giyim tasarımının hazırlanması araştırmanın konusunu oluşturmuştur.

B. AMAÇ

Tasarımı yapılmış özgün bir giysinin tasarımsal süreçlerinin hazırlanarak okuyucuya sunulması (tasarım-dikim ve süsleme bağlamında) araştırmanın genel amacını oluşturmuştur.

C. YÖNTEM

Araştırmanın literatür taraması: araştırma konusunun belirlenmesinden sonra konunun tarihsel bir perspektifte ele alınması ve toplanan verinin önceki araştırmalarla değerlendirilerek bilginin sınıflandırılması yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmanın literatür taraması tamamlandıktan sonra konuyla ilgili bulunan tüm bilimsel kaynaklar incelenmiş gerekli yerlerde kaynak gösterilmiştir.

Çalışma "Uygulamalı Araştırma" modeli türünde hazırlanmıştır. Araştırmanın amacı: Tasarım-Dikim ve Süsleme Bağlamında Bir İç Giyim Tasarımının hazırlanmasıdır. Araştırmada veri toplama yöntemlerinden "tarama yöntemi" kullanılmıştır. Uygulamalı araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada alan araştırması ve deneysel araştırmalar konunun anlaşılırlığına katkıda bulunmuştur.

[5] Hager Bray, (1993), Dress Fitting,

4. TASARIM-DİKİM VE SÜSLEME BAĞLAMINDA İÇ GİYİM TASARIMI HAZIRLAMA

4. 1. TASARIM SÜRECİ

A. Piyasa Araştırmasının Yapılması

Tasarımın piyasa araştırması; kumaş, model, renk ve süsleme konularında yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler ışığında; kumaşta ipek kullanımına, modelde hikâye panosundan yola çıkarak ipek kumaşın zarafetini yansıtacak modele, renk ve süsleme konusu olarak da günün moda eğilimlerine uygun renk ve süsleme malzemelerinin kullanımına karar verilmiştir.

B. Hikâye Panosunun Hazırlanması

Tasarımın hikâye panosu; tasarıma ilham veren esin kaynaklarının belirli obje ve imgelerle bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Hikâye Panosu (Sarı, S. 2019)

C. Tasarımın Artistik Çizimlerinin Hazırlanması

Tasarımın artistik çizimler gecelik ve sabahlık tasarımları üzerinden hazırlanmıştır (Tasarım 1-2-3-4-5)

Tasarım 1

Tasarım 2

Tasarım 3

Tasarım 4

Tasarım 5

D. Modelin Tespit Edilmesi

Artistik çizimi yapılan modeller arasından kumaş/model, kalıp/model, süsleme/model bütünlüğünü sağlayan tasarımın uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca model tespiti yapılırken; iç giyimde kullanılabilirlik, kalıp- kesim- dikim aşamalarında modele uygunluk ile giyen kişiyi şık ve güzel gösterecek özellikler de dikkate alınarak tasarım modeli seçilmiştir (Çizim 1).

Çizim 1: Tespit edilen model

E. Giysi Kalıbının Hazırlaması

TEMEL ÖLÇÜLER	
Kh Bütün Boy	1,64 cm
Bu Beden	90 cm
Tu Bel	67 cm
Hu Kalça	92 cm

YARDIMCI ÖLÇÜLER	
Rh Koltuk Derinliği	30 cm
RI Arka Uzunluk	36 cm
Ht Kalça Düşüklüğü	56 cm
Hs Yaka Genişliği	7 cm
VI Ön Uzunluk	39 cm
Bt Göğüs Düşüklüğü	34 + 7
Rb Arka Genişlik	19,5 + 0,5 = 20 cm
Ad Koltuk Genişliği	10 + 1,5 = 11,5 cm
Bb Ön Genişlik	21 + 1,5 = 22, 5 cm
KONTROL 1 / 2 Beden 45 + 35 = 53,5 cm	

- **Temel Beden Kalıbının Hazırlanması**

(Şema I)

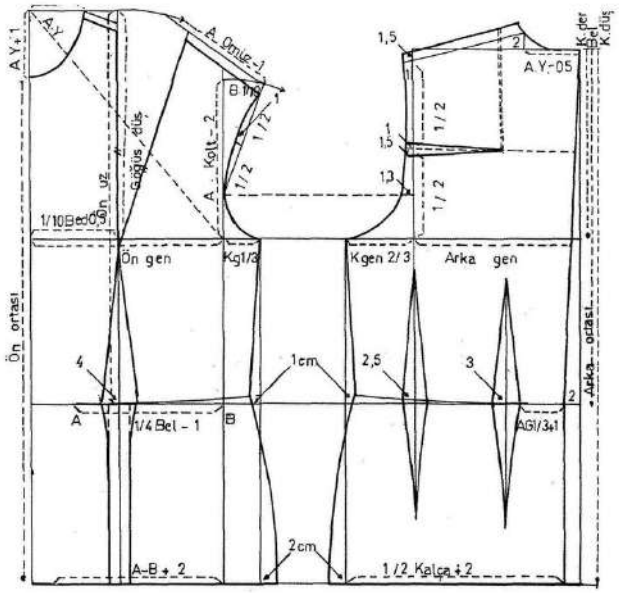

- **Temel Beden Kalıbı Üzerine Model Uygulamanın Yapılması**

Temel Beden Kalıbı Üzerine Sabahlık / Gecelik Model Uygulama (Ön beden- Arka beden)
(Şema II)

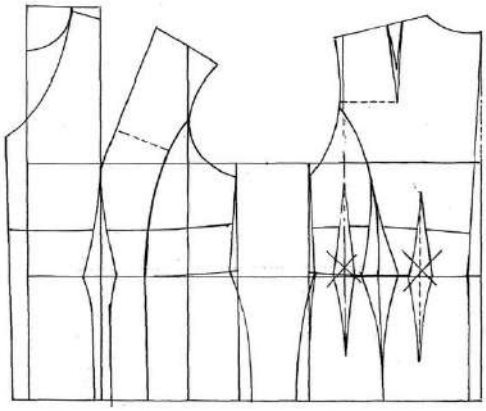

(Şema III)

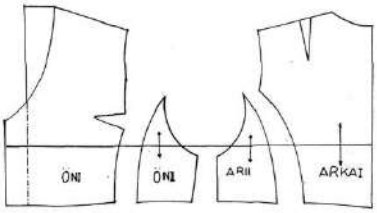

(Şema IV)

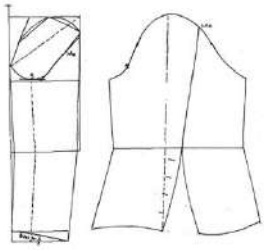

(Şema V)

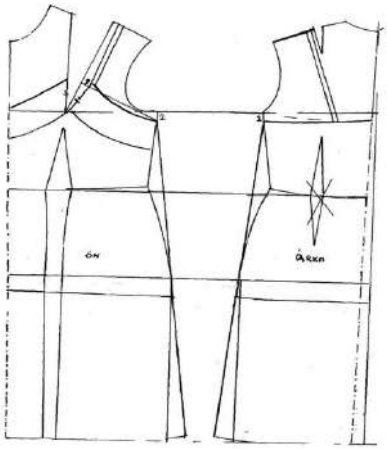

F. Tasarımın Bitmiş Fotoğrafları

Fotoğraf 2:
Tasarımın Bitmiş Fotoğrafları

G. Tasarım Kartı

Ürün Adı	İpek Şıklığı	Tasarım Kodu	01
Beden No	38	Sezon No	2019-2020 İlkbahar/ Yaz
Hazırlama Tarihi	18-03-2019	Hazırlayan	Safiye SARI

H. Model Analizi

- **Tasarımın Kumaş Özelliği İle İlgili Bilgiler**

Kumaş cinsi	**%100 İpek, %100 Şifon**
Kumaşın Rengi	Pembe, ekru
Deseni	Çiçek- yaprak deseni

- **Tasarımın Süsleme Özelliğiyle İlgili Bilgiler**

Kullanılan Teknik	**Biye Tekniği, Dantel tutturma tekniği**
Kullanılan Malzeme	Dantel, sedef düğme
Kullanılan Renk	Ekru

- **Süsleme Deseninin Konusu**: Yuvarlak formda çiçek- yaprak desenleri
- **Nesnesel Bezeme**: Giysinin kenar bordürlerinde kullanılan dantel, yaka kenarı kol kenarında süsleme- kenar temizleme amacıyla kullanılmıştır.
- **Giysinin Model Analizi İle İlgili Bilgiler:**

Ön beden görüntü Özelliği: Gecelik ve Sabahlık olarak iki parçadan oluşan tasarım, beden hattını yatay kesen ampir hattı ile dikkat çekmektedir.
Sabahlıkta kullanılan ampir hattı, yine bu hattı dikey yönde kesen ve birbirine paralel formda tutturulmuş (1 cm genişliğinde) piliselerle modele zengin bir görüntü kazandırılmıştır. Sabahlık içine tasarlanan gecelik, beden hattına tanımlanan ilave bolluk ölçüleri ile iç giyime belli bir rahatlık verilerek hazırlanmıştır.
Arka Beden /Kol Görüntü Özelliği: Tasarımın arka formunda ön görüntü özelliğine paralel olarak tasarlanmış ampir çizgisi devam etmektedir. Aynı şekilde ön görüntü özelliğini arkada koruyan piliseler ile kolu dirseğe kadar süsleyen yırtmaçlı kolu ile tasarım tamamlanmıştır.

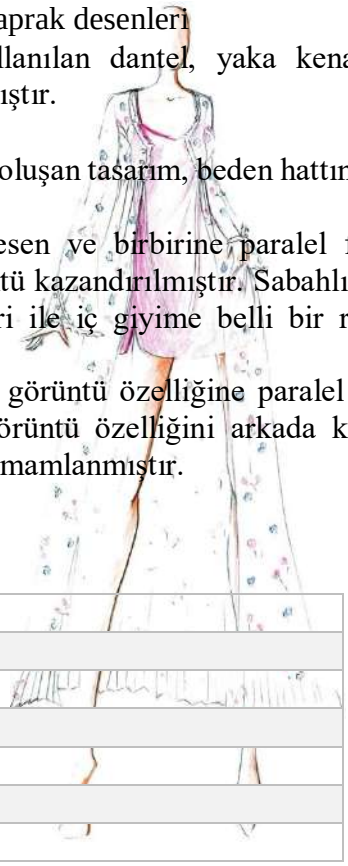

J. Maliyet Analizi

Kullanılan Malzemeler

%100 İpek – 65 gr./ m2 – 120 w
%100 Şifon – 20 gr./ m2 – 140
Dikiş İpliği
Nakış İpliği
Misina/ Hayalet ip
Sedef Düğme
Dantel

Birim Miktarı	**Birim Fiyat**
%100 İpek (65 gr./ m2 – 120 w)	2 m = 500 TL
%100 Şifon (20 gr./ m2 – 140)	3 m = 80 TL
Dikiş İpliği	3 Adet = 10 TL
Nakış İpliği	2 Adet = 20 TL
Misina/ Hayalet ip	1 Adet = 15 TL
Sedef Düğme	3 Adet = 15 TL
Dantel	4 m = 50 TL

Toplam Maliyet	
%100 İpek – 65 gr./ m2 – 120	1.000 TL
%100 Şifon – 20 gr./ m2 – 140	240 TL
Dikiş İpliği	30 TL
Nakış İpliği	40 TL
Misina/ Hayalet ip	15 TL
Sedef Düğme	45 TL
Dantel	200 TL
TOPLAM	**1.570 TL**

SONUÇ VE ÖNERİLER

- Giyim kavramının içinde yer alan iç giyim, kadını şık ve zarif gösteren giysi tasarımlarından doğmuştur. Moda eğilimlerinin değişmesiyle farklılık gösteren iç giyim giysi tasarımları, ünlü modacıların koleksiyonlarında kullanmalarıyla birlikte moda alanında uygulanabilirliği de artmıştır.
- Türk tekstil sektöründe ipekli kumaş üretiminin hızlı gelişimi, iç giyim alanında ipekli kumaş kullanımını yaygınlaştırmış aynı zamanda dünya pazarındaki yerini sağlamlaştırmıştır. Ancak, Türkiye ipek endüstrisinin iç giyimdeki katkı payı düşünüldüğünde sanatsal iç giyim tasarımlarında hak ettiği yerde olmadığı düşünülmektedir. Aynı zamanda günümüzde kadın iç giyiminin vazgeçilmez bir parçası olan gecelik ve sabahlığın göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir tasarım ürünü olduğunu düşünürsek bu alandaki tasarımsal süreçler önem kazanmaktadır.
- Araştırmada, uygulaması araştırmacı tarafından yapılmış olan bir iç giyim tasarımı (Gecelik-sabahlık), tasarım-dikim ve süsleme bağlamında ele alınarak incelemesi yapılmıştır. Bu incelemeden çıkan ve araştırmanın bulgularına yansıyan en önemli sonuç, doğru tasarımsal süreçlerden geçen bir iç giyim tasarımında kumaş ve model bütünlüğünün sağlanması, estetik bütünlüğün bozulmaması ve her şeyden önemlisi tasarımı destekleyen uygun dikim ve süsleme teknikleri, yaratıcı ve özgün bir iç giyim tasarımının gelişmesine katkı sağlayacağıdır.
- Araştırmanın örneklem kısmında kullanılan ve uygulaması araştırmacı tarafından yapılan gecelik ve sabahlık modelinde kumaş olarak %100 ipek tercih edilmiştir. Özellikle tercih edilen bu kumaşın seçiminde yerli ipek kullanılmıştır. Bu kullanımdan amaç yerli ipek üretiminin desteklenmesidir. Bu bağlamda kullanılan yerli ipek, diğer araştırmalar ve araştırmacılar için bir örnek teşkil edeceği düşünülerek yerli ipek üretiminin bu sayede artacağı ve destekleneceği de düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arıcı, E. (1986), Doğal İpekte Sermaye Birikimi (Bursa Örneği), H.Ü.İ.İ.B.F. yayınları, No:15.
Batıca, C. (1986), Türkiye İpekli Tekstil Sanayi, Türk Tekstil Sanayinin Yapısı ve İhracatta karşılaşılan Güçlükler Semineri.
Bray, H. (1993), Dress Fitting.
Çağlayan, E. (1978), İç Giyim Üretim Teknikleri, Ankara.
Dereboy, E. J. (2008), Kostüm ve Moda Tarihi, Ankara.
Ertikin, Ç. (2017). Ulusoy ve Ayral'a Ait XIX ve XX Yüzyıl Türk Kadın İç Giyim Koleksiyonlarındaki Bazı Örneklerin İncelenmesi; Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Picken, S. (1974), The Fashion Dictionary Fabric, Çev. G. Gülseren Ünsal, 1994 – Ankara.
Tekel, S. (1990), İç Giyim, Bizim Büro Yayınevi, Ankara.

Tezer, G. (1976), İç giyim, Ankara.
Ünsal, G. (1993), İç Giyim Ders Notları, G.Ü.M.E.F. Ankara.
Wilsox, (1992), The Dictionary of Costume, Çev. G.Gülseren Ünsal, 1994 – Ankara.

GİYSİ TASARIMINDA GELENEKSEL ANLAYIŞLAR: ERZURUM EHRAM DOKUMASI

TRADITIONAL İNSİGHTS IN GARMENT DESIGN ERZURUM EHRAM WEAVING

Dr. Öğr. Ü. Safiye SARİ
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

ÖZET

Dokuma, belli kaidelere göre iki iplik sisteminin dik açı yaparak çaprazlamasından oluşan bir tekstil yüzey işlemidir. Bu sistemle meydana getirilen işleme örgü (doku) adı verilir. Türker'de kullanılan ilk düz dokuma tekniğini göçebe tentelerinde görmekteyiz. Daha sonraları ise keçi yününden yapılan halk çadırlarında sıklıkla kullanılan bu dokumalar zamanla örme tekniklerindeki gelişmelere paralel olarak kilim adı verilen yer yaygılarında da kullanılmıştır. Halıdan farklı teknikle dokunan ve kendine has desen özellikleri taşıyan kilim dokumacılığı, Türk dokuma sanatında önemli bir yere sahiptir.

Yöre halkının ehram olarak adlandırdığı ihram, kadınların soğuktan korunma ve mahreme karşı örtünme amacıyla kullandığı bir dış giyim türüdür. Ehramın Erzurum'da ne zamandan beri kullanıldığı hakkında kesin bir tarih olmamakla birlikte, ehram dokuyucuları ve kullanıcılarına göre çarşaftan bile önce yörede ehram kullanılmıştır. Koyunyününden elde edilen ehram, desen alt yapısı açısından oldukça zengin bir dokuma türüdür. Haşiye, pirinç deni, saat kordonu, ceviz kanadı, reyhan dalı, kişniş çöpü/i /hanımeli, elma şeleği, antika, çark yıldızı, yıldızın oynayışı, uçan kuş, ceylan boynuzu, narçiçeği, reyhan dalı, yıldızın oynayışı, elmas küpe, mercimek gibi birçok nakış desenine sahip olan ehram, günümüzde hızla gelişen teknolojik gelişmelerin ve yeni moda trendlerinin gölgesinde kalarak rağbeti giderek azalmaktadır.

Erzurum ve çevresinde yaşayan ve hemen hemen her genç kızın çeyizinde bulunan ehramın yeniden kullanımının geliştirilmesi noktasında yapılan çalışmalar yapılsa da eksik ve yetersiz kalmıştır. Ehram dokumasının disiplinlerarası bağlamda günümüz tekstil ve moda tasarımı alanında kullanımın artırılmasının hedeflendiği bu çalışmada, tasarımı yapılan özgün giysi tasarımlarıyla konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum ehram dokuması, giysi tasarımı, tekstil ve moda tasarımı.

ABSTRACT

Weaving is a textile surface treatment that consists of two spinning mills perpendicular to each other according to certain bases. The process created by this system is called mesh. We see the first flat tissue technician nomadic tents used in Türker. Later on, sipping it, visiting the public and using them. Rug weaving, which is woven with a different technique from the carpet and has unique pattern features, has an important place in the art of Turkish texture.

The ihram, which the local people call ehram, is a type of outerwear that women use for the purpose of protection against cold and veiling against privacy. Although there is no exact date on how long Ehram was used in Erzurum, ehram was used in the region even before the bed linen according to ehram weavers and users. The ehram obtained from sheep wool is a very rich weaving type in terms of pattern infrastructure. Haşiye, brass skin, watchbands, walnut wing, basil branch, coriander garbage, antique, wheel star, play of star, flying bird, gazelle horn, narcissus, basil branch, star play, diamond earring, lentil ehram, which has many embroidery designs such as, is in the shadow of the rapidly developing technological developments and new fashion trends.

Although studies have been carried out to improve the reuse of ehram in the dowry of almost every young girl living in and around Erzurum, it has been incomplete and inadequate. In this study, which aims to increase the use of ihram textiles in the interdisciplinary context in today's textile and

fashion design field, it has been tried to bring a different perspective to the subject with the original garment designs.
Keywords: Erzurum ehram weaving, clothes design, textile and fashion design.

1. GİRİŞ

"Vücudu dış etkilere karşı koruyan ve medeniyetin ilerlemesiyle değişiklik gösteren insan vücuduna göre şekil alan giysilerin tümü" olarak açıklayabileceğimiz bu en basit giyim tanımı, aslında insanlık tarihi kadar eskidir. Dünya uluslarının ilerlemesi ile gelişim gösteren giyim, ilk zamanlar dış etkilerden korunma amacı güderken sonraları tüm dünya uluslarını saran güzellik anlayışıyla birlikte gelişen moda trendleriyle yükselen bir ivme kazanmıştır.

Binlerce yıllık tarihi boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış Anadolu, geçmişinden getirdiği tarihi birikimi ile zengin bir kültüründe gelişimine önderlik etmiştir. Anadolu da ilk izlerine rastladığımız dokuma sanatı, Türklerde kullanılan ilk geleneksel Türk el sanatlarından biridir., Anadolu'da eskiden beri yapıla gelen, çoğu yörede geçim kaynağı olmuş ve olmaya devam eden bir el sanatı olan dokumacılık sanatı, kendine has desen ve model özelliği ile geleneksel Türk sanatlarında önemli bir yere sahiptir.

Giysi yapımı için kullanılan dokumacılığın Anadolu'dan önce nerede ve hangi tarihte başladığı net olarak bilinmese de bazı kayıtlara ve yapılan kazılara göre, önce Mısır'da daha sonra orta Asya da kullanıldığı bilinmektedir. Arkeolojik kazılardan elde edilen tarihsel belgeler, Anadolu da dokumacılık sanatının oldukça eski bir tarihe dayandığını göstermektedir. Anadolu'nun birçok yerinde geleneksel yöntemlerle üretilen dokuma işlemi, belli kaidelere göre iki iplik sisteminin dik açı yaparak çaprazlamasından oluşan bir tekstil yüzey işlemidir. Bu sistemle meydana getirilen işleme örgü (doku) adı verilir. Türkler 'de kullanılan ilk düz dokuma tekniğini göçebe tentelerinde görmekteyiz. Daha sonraları ise keçi yününden yapılan halk çadırlarında sıklıkla kullanılan bu dokumalar zamanla örme tekniklerindeki gelişmelere paralel olarak kilim adı verilen yer yaygılarda da kullanılmaya başlamıştır.

Büyük Selçuklu dönemine ait kıyafet bilgimiz kazılardan elde edilen ve çoğunlukla figürlü tasvirlerle tezyin edilmiş seramik tabak ve kaplara dayanmaktadır. Büyük Selçuklu dönemi kadın ve erkek kıyafetleri hakkında fikir veren eserlerden biri de Rey'de bulunan ve XII.- XIII. Yüzyıla ait perdah tekniğiyle yapılmış olan bir tabağa aittir. Bu tabakta resmedilen çiftlerden kadının kıyafeti kaftan biçiminde yapılmıştır. Kollarında soyluluğu belirten tiraz adı verilen kol bantları vardır. Elbisenin biçimi pek fark edilmemekle beraber, kollarında şeritler belirgindir. Süsleme olarak noktalar ve benekler kullanılmıştır. Erkeğin kıyafetinde ise rumiye benzer motifler güçlükle seçilir.

1905'de İsveçli Martin tarafından Konya Alâeddin Camiinde keşfedilen Selçuklu halıları, Alâeddin Camii'nin genişletildiği 1221 yılından sonra Sultan Alâeddin Keykubat tarafından buraya vakfedilmiştir. 13. yüzyıldan kalan, 5-6 metre uzunluğundaki Anadolu Selçuklu dönemi halıları, yüzyıllar içinde etkili görünümlerinden bir şey kaybetmeyen, günümüzde de hala araştırmacıların ilgisini çeken, dünya halı sanatında söz sahibi olan örneklerdir (Duruçay, 1977:78; Aslanapa, 2005). Dünya halı literatüründe büyük önem taşıyan 13. yüzyıl Konya Selçuklu halıları, klasik devir Anadolu Selçuklu halı tipinin başlangıç noktasıdır. Bordürlerde görülen kufiye benzer motifler, Selçuklu devri halılarının en önemli özelliğidir (Durul, 1966:1). Selçuklu halıları, baklavalar, sekiz köşeli yıldız, gamalı haç, uçları çengellerle çevrilmiş sekizgenler gibi geometrik şekillerden ve bazen de stilize edilmiş bitki motiflerinden oluşmaktadır. Bu motifler yan yana ve üst üste sıralanmaktadır. Fakat Konya Selçuklu halılarına en önemli ve karakteristik özelliğini, bordürlerindeki iri kufi yazı dekoru kazandırmaktadır. Ancak kufi bordürler, motifleri açısından oldukça başarılı olsa da halının çevresinde akarak dönmediği, her kenara ayrı ayrı yerleştirilerek köşe geçişlerinin sağlanamadığı görülmektedir. Sonraki dokumalarda bu açıdan çok daha başarılı uygulamalara rastlanmaktadır. Alaeddin Camii'nde bulunan 8 adet Konya Selçuklu halısı, günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Anadolu'yu uzun yıllar boyunca kendilerine yurt edinen Türkler için "Anadolu," kültür ve medeniyetlerin tarihi gelişimi ve ilerlemesinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Arkeolojik kazılarda elde

edilen tarihsel belgeler, Anadolu da dokumacılık sanatının oldukça eski bir tarihe dayandığını göstermektedir. Yapılan bu kazılarda elde edilen parçalardan ve bazı tarihsel belgelerden anlaşıldığına göre birçok kumaş çeşitleri kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan en önemlileri; kemha, çatma, diba, atlas, kadife, serazer, gezi, kutnu, zerbaft,[1] olduğu görülmüştür. Şu an Anadolu'nun birçok yerinde özellikle kadınlar tarafından kullanılan geleneksel giysilerimiz (Şalvar, Şal, Üç etek, Bindallı) o dönem saraylarında tasarlanmış ve çeşitli dönemlerde sarayda kullanılmıştır. Giderek saraydan dışarı çıkarak halka mal olmuştur. Topkapı Sarayındaki ve diğer etnografya müzelerine bakıldığında halkın kullandığı giysiler saray giysilerinin aynısıdır.[2]

2. ANADOLU'DA KADIN GİYİMİ

Anadolu'da rastlanan ilk kadın giysi formlarına Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'ın 1227 yılında Konya civarında yaptırdığı Kılıçaslan sarayının harabelerinde bulunan ve üzeri insan resimleriyle süslü Selçuklu çinilerinde görmekteyiz.

Selçuklu sultanlarından bir kadını tasvir eden bu çini, başında yedi dilimli altın bir taç tutmaktadır. Tacın üzerinde bulunan dört köşe yeşil taşların zümrüt olması kuvvetle muhtemeldir. Kızıl kahverengi entarisi üçetek formunda ve dış hatları sırmaya da kıymetli taşlarla işlenmiştir. Kollarında Selçuklu geleneğinin bir simgesi olarak "Tiraz" denilen kol bantları bulunmaktadır.

Selçuklularda Tiraz, soyluluğu ve ileri devlet kademesini ifade etmekte olup kimi zaman düz, kimi zamanda palmet, lotus gibi şekillerle tezyin edilmiştir. Elbisenin altında kollarından bileklere kadar uzanan içlik bulunmakta ve belinde altın, sırma hatta murassa olabileceği düşünülen kemer vardır (Şekil 1).

Şekil 1: Selçuklu dönemi çini tasviri

Yan dikişleri yırtmaçlı olarak çizilen kaftan formundaki entarinin üzeri pamuk kozalağına benzeyen, tezhip çiçekleri ile süslüdür. Entarinin kapanma yönü sağ bedeni, sol bedenin üzerine binecek şekildedir. Kollarında ise kolu yatay yönde kesen bant şeklinde tirazlar bulunmaktadır. Entari, ana bedeni daha açık renkte ve aynı desene sahip içliğin kolları olduğu düşünülen ikinci bir iç giysiyle tamamlanmıştır. Kubadabad Sarayı'nın çini tasvirlerinin karakterini yansıtan örneklerden biri olan bu eser, elinde tuttuğu nesnenin divan edebiyatına göre "Eyağ" denilen şarap kadehi olduğunu iddia edenler olduğu gibi bunun bir ayna olduğunu iddia edenler de olmuştur (Şekil 2).

[1] M. Gönül, *Kıyafet tarihi Üzerine*, T.F.A. dergisi, 1965.
[2] Â. Çelik, *Erzurum'da Ehram*, Erzurum,1997,s. 9.

Şekil 2: Selçuklu dönemi çini tasviri

Selçukluların ilk dönemlerinde olduğu gibi Osmanlıların ilk dönemlerinde de çini tasvirlerinde bıyıksız erkek tasvirleri karşımıza çıkmaktadır. Resimdeki gencin başında takkemsi beyaz bir keçe üstüne sardığı birkaç kez dolanan ince sarığı Horasani kavuğunun sade bir şeklidir. Resimde görülen Selçuklu gencinin elbise çakşırı ile içine giyilen başka bir göynekle üst üste giyilecek şekilde tasvir edilmiştir. Göyneğin kollarında yine yıldız işlemeli tirazlar ve belinde kumaştan bir kuşak yer almaktadır. Selçuklu çini tasvirlerinde elbiseler ya kenarı pervazlı yuvarlak yaka ya da şal yaka olarak resmedilmiştir. Pantolona baktığımızda ise şalvar ve çakşır olarak değerlendirilebilir. Genel kanı olarak şalvar daha bol ve uzun, çakşır ise daha kısa ve paçaları büzgülü olarak bilinmektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Selçuklu dönemi çini tasviri

Osmanlı imparatorluğunda kadın, birinci derecede evinin içinde görev almış İslamiyet'in kadına verdiği önem, aile hayatının kutsallığı, mahremiyet gibi özelliklerle de kadın giysi formları örtünerek kapanma şekline bürünmüştür. Bu dönemden sonra halk yaygın olarak çarşaf, peçe, ehram (ihram) gibi giysiler kullanmaya başlamıştır. El dokumaları çok kültürlü Osmanlı imparatorluğu döneminde varlığını koruyarak sürdürmüş, Osmanlı padişahlarının da desteğiyle bu gelişim desteklenerek devam

etmiştir. On dokuzuncu yüzyıla kadar saray desteğiyle devam eden Türk el sanatları batının sanayi devrimine geçişiyle birlikte bu üstünlük de sona ermiştir.[3] Sanayi devriminin ardından, makineleşen ve endüstriye yenik düşen geleneksel el sanatları sınırlı bir oranda da olsa Cumhuriyete kadar gelmeyi başarmıştır.

Bilhassa Anadolu şehirlerinde küçük zanaatkârlar arasındaki sosyal ve iktisadi yapılanmayı sağlayan ahilik teşkilatlarıyla el dokumaları korunmaya ve güçlenmeye başlamıştır. Ülken, "Ankara, Bayburt, Konya, Erzurum gibi büyük Anadolu merkezlerinde Osmanlı imparatorluğunun inkişafına kadar mahalli idareler kurmaya ve adeta küçük şehir cumhuriyetleri vücuda getirmeye muvaffak olmuşlardır"[4] diyerek anlattığı ahilik teşkilatı Anadolu da yaşayan küçük sanat kollarını nasıl geliştirdiği yönde önemini vurgulamıştır.

3. ERZURUMUN TARİHÇESİ VE EHRAM DOKUMASI

3.1. ERZURUM'UN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ ÖNEMİ

Erzurum'un ilk kuruluş yeri şimdiki şehir merkezinden üç saat uzaklıkta Fırat nehri yakınında ki Karez Arze köyüdür. Tarih boyunca birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu bölge, milattan önce Hititler, Asurîler, İskitler, İraniler, Silufyuslar, Partlar'ın ve son olarak Pontus'ların egemenliğinde kalmıştır. Roma imparatorluğunu ikiye bölünmesinden sonra Karaz ve havalisi Doğu Roma imparatorluna geçmiş doğudan gelen İranlıların saldırılarına karşı doğu Romalılar Karaz bölgesinden ayrılıp Erizin güney batısına yerleşerek şimdiki Erzurum şehrini kurmuşlardır. Doğu Roma İmparatorluğunun (M.S.450) Teodipollis ismini verdikleri bu şehir daha sonraları Erzin- i Rum olarak değiştirilmiştir. Ancak ahali tarafından, günümüze kadar gelen ismi "Erzurum" olarak kabul görmüştür. Miladı 502 yılından sonra çeşitli istilalara maruz kalan Erzurum 1071 Malazgirt savaşıyla tamamen Türklerin eline geçmiştir.

Türk fethinden Moğol istilasına kadar her türlü istiladan uzak kalarak XII-XIII. yüzyıllar arasında zengin bir hayat süren Erzurum, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferiyle Osmanlı egemenliğine geçmiş ve bu yıldan sonra Osmanlı imparatorluğunun en büyük şehirlerinden biri haline gelmiştir. [5] Şehir, 1828–1829, 1877 ve 1916' da Rus istilalarına uğramış birinci dünya savaşından sonra neredeyse haritadan silinmiştir. 16 Şubat 1916'da Ruslar tarafından istila edilen Erzurum, Brest-Litovks antlaşmasıyla tekrar geri alınmış 12 Mart 1916 yılında düşman işgalinden kurtulmuştur. Milli mücadele yıllarında tarihi önemi olan birçok kahramanlıklarla destan yazan Erzurum, 23 Temmuz 1919 da Mustafa kemalin önderliğinde yapılan ve milli mücadelenin ilk tohumlarının atıldığı Erzurum kongresine de ev sahipliği yapmıştır.

Erzurum coğrafi konum bakımından doğu Anadolu bölgesinin kuzey doğu bölümünde, kuzeyde; Artvin, Rize, batıda; Gümüşhane, Erzincan güneyde; Bingöl, muş, doğuda; Ağrı ve Kars illeriyle çevrili bir alan içinde kurulmuştur. Karasal iklimin hüküm sürdüğü Erzurum, Türkiye'nin Kars'tan sonra en soğuk şehridir.[6]

3.2. ERZURUM DA KADIN GİYİMİ

Anadolu'nun serhat şehri Erzurum, hem doğudan gelen saldırılara karşı ilk hareket **yeri** hem de Anadolu savunması için kale misyonu üstlenmiş bir şehirdir. İslami kurallarla zamanla form değiştiren Erzurum kadın giysileri, Erzurum'un soğuk ve uzun süren kış mevsimi ile birlikte genel olarak kalın ve kapalı bir formda tasarlanmıştır. İklimsel özelliğinin yanı sıra İslam dininin getirdiği emir ve yasakları giysi formlarında gördüğümüz Erzurum kadın giysileri, kendine özgü yöresel birçok özelliği de içinde barındırmaktadır.

Anadolu'nun birçok yerinde "tepelik" olarak bilinen ve kadınların başına takılan başlığa Erzurum da "dinge" denir, entarinin altına şalvar giyilir, entarinin altına ayağa giyilen çoraplar nakışlı olur kıyafetin beline kuşak bağlanırdı. Şalvarın parçaları çorapların içine konulduktan sonra biraz

[3] D. Emir, *Bayburt'ta Ehram*, Ankara, 1995, s.16
[4] D. Emir, *Bayburt'ta Ehram*, Ankara, 1995, s.19
[5] A. Beygu, *Erzurum Tarihi*, Erzurum, 1936, s.18
[6] Hayati Doğanay, Şehr-i Mübarek Erzurum, *"Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri"*, Ankara, 1989, s.264- 277

sarkıtılırdı. Elbise yapımında "kutnu", "kadife", "gez" adı verilen kumaşlar kullanılırdı. "Üç etek ve gadama" denilen bindallı elbiseler en yaygın kullanılan giysilerdi.[7]

3.3. ERZURUM DA EHRAM (İHRAM)

Ehram (İhram): Erzurum da yaşlı kadının köyde ise hemen hemen bütün kadınların sokakta giydiği bir tür dış giyimdir. Tamamı koyun yününden yapılan ehram, kadınların tek parça halinde dışarıda kullandıkları bir sokak giysisidir. Osmanlıca sözlükler de geçen "çulha" sözcüğü eski Erzurum da ehram dokuyan kişilere verilen bir isimdi. Erzurum yerli halkının çulha sözcüğünü "culfa" olarak ihram sözcüğünü de "ehram" olarak telaffuz ettiği bilinen bir gerçektir. Eski Erzurum da culfalar sokak kenarına diktikleri demir çubuklara iplik yumaklarını gererek ehramın boy ipliklerini (çözgü ipliği) ayarlayıp tezgâhlar üzerinde örerlerdi. Kullanılan iplikler herhangi bir makine kullanılmadan ev kadınları tarafından özel yün tarağından geçirilerek teşi ile bükülür iplik haline getirilerek culfalara satılırdı.

3.4. EHRAM YAPIMI

A. Yünün hazırlanması

Ehram, dokuma öncesi ve dokuma sonrasında yoğun bir el emeğine dayanan, bilgi, ustalık ve tecrübe gerektiren, tamamı organik bir yapı gösteren, aynı zamanda koyum kırkımıyla başlayıp ürün haline gelene kadar birçok üretim prosesinden geçen son derece zahmetli bir dokuma çeşididir. Koyunun üzerinden kırkılan yünler köpükleninceye kadar tokaçlarla dövülüp bol su ile yıkandıktan sonra süzülmeye bırakılır. Süzülüp kurumaya bırakılan yünler, hafif nemli iken çırpılır ve çırpma işleminden sonra koyunun ana renginden farklı olan yünler ayıklanarak yün ditme işlemine geçilir. Didilen yünler daha sonra demir yün taraklarda taranır ve sadece yün haline gelene kadar tarama işlemine devem edilir. Burada elde edilen her tutam yün "sümek" adıyla adlandırılır.

B. İpliklerin hazırlanması

Sümekler halinde taraması biten yünler eğrilme işlemine geçer. Teşilerle eğrilen sümekler kendi ekseni etrafında döndürülerek inceltilip iplik haline getirilir. İplik haline getirilen bu yünler kelep haline getirilmeden önce iplik kalitesini artırmak amacıyla 1- 2 gün dinlenmeye bırakılır. Kelep[8] haline getirilen yün iplikler, iplik mukavemetinin artırılması için çirişleme[9] işleminden geçirilir.

C. Tezgâhta yapılan işlemler

Uzatılıp destelenen çözgü iplikleri tarak yönüne göre atılır. Atılan bu çözgü, yün iplikleri ve felemengi [10] gücüde daha önce kesilen ipliklere düğümler ve gücüden geçirir. Düğümleme işlemi tamamlandıktan sonra iplikler taraktan geçirilmeye başlanır.

D. Ehramın Dokunması

Mekiğin içine masura geçirilerek dokumaya başlanan ehram, masuranın ipi alttan çalışacak şekilde mekiğin iplik deliğinde geçirilir ve mekik atılırken masuradan çıkan iplik dokuma işlemini başlatır. Ehram ağız kısmı tutularak kenar vurulduktan sonra nakış mesafelerinin eşitliği sağlandıktan ve çeşitli dokuma aşamalarından geçirildikten sonra ehramın bir kanadı tamamlanmış olur. Yapılan işlemler birinci kanatta olduğu gibi yapılarak ikinci kanatta tamamlanır. Dokunan her iki kanadın dokuma işlemi bittikten sonra bir araya getirilerek dikileceği için ehram boyunun ve nakış aralıklarının eşit olması gerekmektedir.

3.5. EHRAMDA KULLANILAN NAKIŞLAR

Ehramın dokuma yüzeyine dokuma esnasında veya dokuma sonrası elle işlenen motiflere nakış denir. Ehram nakışı 1\ 1 ölçülerde bez ayağı dokuma işlemi sırasında dokuyucu tarafından, renkleri önceden ayarlanmış olan ipliklerin her taraktan geçirildikten sonra nakışın şekline göre sayılarak yapılması esasına dayanır. Dokuyucu elleriyle bu ipleri uzatmaların arasından geçirir ve birinci sıradaki

---

[7] Â. Çelik, *Erzurum'da Ehram*, Erzurum, 1997, s.27

[8] Bir çileyi tamamlayan ipliğin her bir sarımı.

[9] Kurutulup kireç taşıyla elde edilen bir tür sıvı madde.

[10] Ehramın motifleriyle kenarında kullanılan pamuk ipliğin adı

nakış işlemi bitirildikten sonra gücü kaldırılıp ağız açılarak bir sıra içine dokuma ipi mekikle geçirilir. Tarak yardımı ile elle yerleştirilen nakış iplikleri ikinci ve daha sonraki dokuma sıralarına, nakış ipleri sırasıyla yerleştirildikten sonra ehram üzerindeki nakış işlemi tamamlanmış olur.

Erzurum ve Bayburt'ta kullanılan ehramlarda nakış farklılıkları olmamakla beraber adlandırılan isimlerde de ortak bir birliktelik vardır. En yaygın olarak kullanılan ehram nakışları olarak "saat kordonu, pirinç deni, kişniş çöpü (hanımeli), reyhan dalı, ceviz kanadı, antika, uçan kuş, elma şeleği, yıldızın oynayışı, çark yıldızı, elmas küpe, mercimek, arı dala kondu, ceylan boynuzu, narçiçeği, mum desteği, saç örgüsü, burma, düz sıra ve tavan örneği gösterilebilir. Bunun yanında yöresel farklılıklara dayanan farklı isimler de bulunmaktadır.

A. Saat Kordonu

Saat kordonu deseni en çok kullanılan ehram nakışıdır. Süsleme unsurları bakımından ehram üzerinde gösterişli ve dolgun görünen bir nakış çeşididir.
Bu nakış birbirini görsel olarak tamamlayan şekillerden oluştuğu için haşiye[11] olarak da bilinir. 32 sıra nakışla tamamlanan saat kordonu halk arasında "çiçek" olarak da bilinmektedir (Şekil 4).

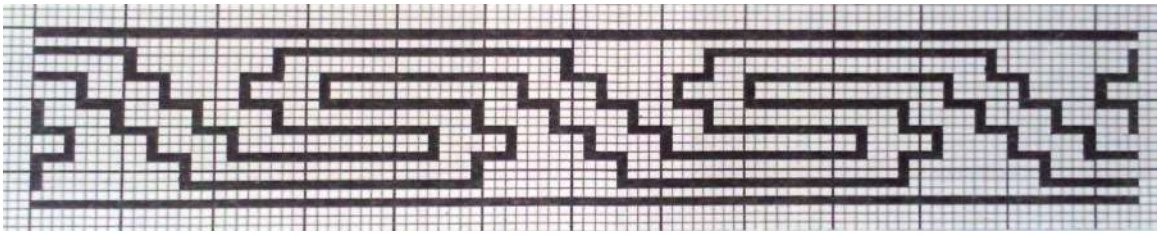

Şekil 4: Saat Kordonu

B. Pirinç Deni

Pirinç deni[12] adından da anlaşılacağı üzere pirinç gibi yüzeye serpiştirilmiş anlamına gelen bu ifadeyi, yöre halkı zaman içinde kendi ağız şivesiyle değiştirerek kullanmıştır. Tekli ve çiftli pirinç deni olarak iki çeşidi bulunmaktadır (Şekil 5).

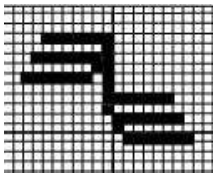

Şekil 5: Çift Pirinç

C. Kişniş Çöpi/ü/Hanımeli

Kişniş çöpi (Aş otu) bir kaide üzerine oturtulmuş şamdanı anımsatan kendisi ile birlikte beş koldan oluşan bir şekildir. Pirinç deni gibi yüzeye serpiştirilerek nakışlanır. Hanımeli denmesinin sebebi ise beş parmağı hatırlatan çıkıntılarının olmasıdır (Şekil 6).

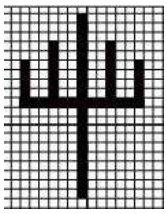

Şekil 6: Hanımeli

[11] Ehramın kenarını çevreleyen desen motif veya nakış işlemeler
[12] Pirinç tanesi

D. Reyhan Dalı

Saat kordonu gibi yöre halkı tarafından çok tutulan bir nakış çeşididir. Adından da anlaşılacağı üzere reyhan bitkisine benzediği için bu isim ile anılmıştır. Diğer nakış çeşitlerinde olduğu gibi yüzeye serpiştirilerek desen elde edilmiştir (Şekil 7).

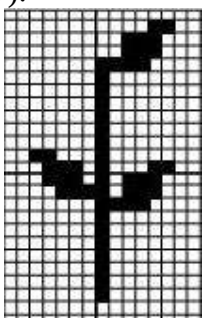

Şekil 7:Reyhan Dalı

E. Antika

Antika üçgen bir kaide üzerine oturtulmuş ve üçgenin her köşesinden çıkan kollarla oluşturulmuş bir şekildir. Bu ismin nereden esinlenerek verildiği tam olarak bilinmemekle birlikte motif kanatlarını açmış bir kuş şeklindedir. Sıklıkla kullanılan bu desen yüzey dokusu üzerine serpiştirilerek desenlenmiştir (Şekil 8).

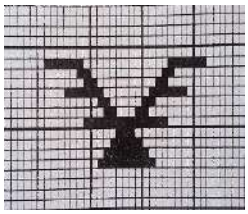

Sekil 8:Antika

F. Ceviz Kanadı

Ceviz kanadı ismini kırılmış ceviz tanesi içindeki cevizin şeklini almıştır. Yüzeye serpiştirilerek işlenen bu desen bir kaidenin dört köşesinden çıkan ve bu köşelere bağlı üç kolun oluşturduğu bir desendir (Şekil 9).

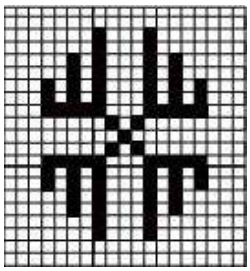

Şekil 9: Ceviz Kanadı

G. Yıldızın Oynayışı

Bir yıldızın şeklini anımsatan bu desen, bir merkezden çıkan sekiz kolun birleşerek bir form oluşturması esasına dayanır. Bu nakışta taneli olduğu için yüzeye serpiştirilerek işlenir (Şekil 10).

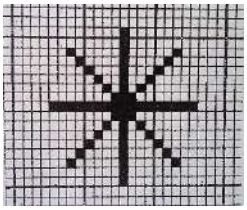

Şekil 10: Yıldızın Oynayışı

H. Elma Şeleği

Elma şeleği ortadan ikiye ayrılmış bir elmanın şekline benzer. Bu desen, karşılıklı iki formun artı şeklinde oturtulmasıyla elde edilir. Artı şeklinin her iki ucuna sırt sırta vermiş iki kollu pirinç deni nakışının konulmasıyla nakış oluşturulmuştur (Şekil 11).

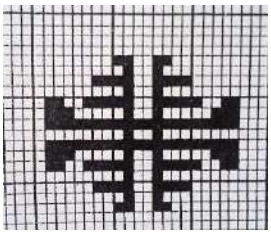

Şekil 11: Elma şeleği

J. Uçan Kuş

Havada uçan bir kuşu hatırlatan bu desen, ana gövde üzerine oturtulmuş bir baş ve bu başın yanlarından çıkan karşılıklı pirinç deni nakışından kanatlar ile gövdenin arkasından çıkan karşılıklı pirinç deni nakışından kuyruk yer almaktadır (Şekil 12).

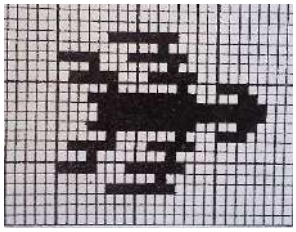

Şekil 12: Uçan Kuş

K. Çark Yıldızı

Çark yıldızı ile yıldızın oynayışı desenleri birbirinin hemen hemen aynısıdır. Yıldızın oynayışı deseninin üzerine dönence oluşturan aynı yönlerde çizgi flamaların konulmasıyla çark yıldızı deseni oluşturulmuştur (Şekil 13).

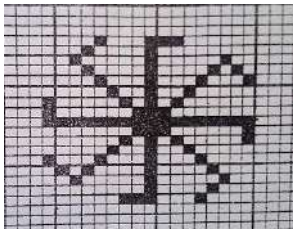

Şekil 13:Çark Yıldızı

L. Mercimek

Mercimek tanelerine benzeyen bu desen üç tane yuvarlak tanenin yan yana gelmesiyle oluşturulmuştur (Şekil 14).

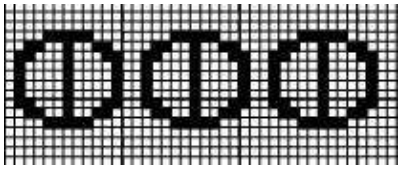

Şekil 14: Mercimek

M. Arı Dala Kondu

Bu desen bir arı, bir kelebek veya uçan böceğe benzemektedir. Desenin ortasından geçen bir çubuğa bağlı ters ikili pirinç deni nakışı ile oluşturulmuştur (Şekil 15).

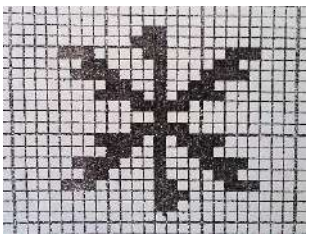

Şekil 15: Arı Dala Kondu

N. Elmas Küpe

Bu desen uzun bir çizginin uçlarından çıkan iki kola sahiptir. Şekli altlı üstlü üçlü bir şamdana benzemektedir. Uzun çizginin ortasından çıkan karşılıklı iki tarafta küpe şeklinde iki adet pirinç deni şekli deseni tamamlamaktadır (Şekil 16).

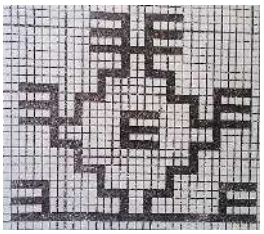

Şekil: 16 Elmas Küpe

O. Haşiye \ Kenar Nakışlar \ Zincirler

Ehramın kenarını çevreleyen desen motif veya nakışlara haşiye denilir. Bir başka deyişle ehramın kenar kısımlarına yapılan bu nakışlar kenar bordürlerdir. En çok kullanılan kenar bordürü aynalı kutu nakışıdır (Şekil 17).

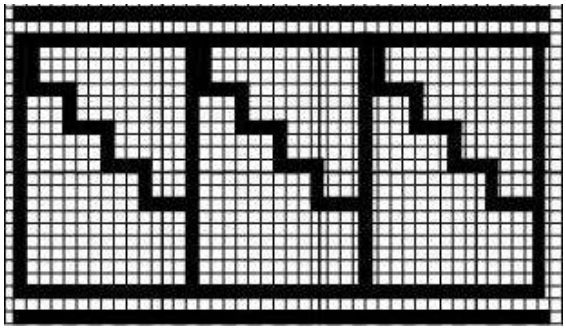

Şekil17: Haşiye Deseni- Tekli Haşiye

4. GİYSİ TASARIMINDA GELENEKSEL ANLAYIŞLAR: ERZURUM EHRAM DOKUMASI VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Ehram, Erzurum ve yöresinde dokunan ve özellikle uzun süren kış ikliminde soğuktan korunma amacıyla dikişsiz olarak dokunan ve yörede kadınlar tarafından kullanılan bir dış giyim türüdür. Erzurum ilinin zengin geleneksel kültürünün bir göstergesi olan ehram, bilinen en köklü el sanatlarımızdan biridir. Günümüzde kullanım alanında gerileme görülse de yöre kadınlarının az da olsa halan kullandığı geleneksel bir giysidir.

Coğrafi özellikler, inanç ve değerler, sosyal ve ekonomik yapı çerçevesinde şekillenen ve gelişen ehram, günümüz giyim alanı içerisinde eski önemini koruyamamıştır. Yeterli ilgiyi göremeyen ehram, yaşamsal ömrünü kısmen de olsa devam ettirmeye çalışmaktadır. Ehramın korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması noktasında yapılan bölgesel teşviklere, yöresel olarak yürütülen kalkındırma projelerine rağmen ehram yok olma tehdidi altında olan bir dokumadır. Yaşlı kadınlarda ehram kullanımı gün geçtikçe azalırken genç kadınlarda ise bu oran daha düşüktür.

Ehram dokumasının disiplinlerarası bağlamda günümüz tekstil ve moda tasarımı alanında kullanımının artırılmasını hedefleyen araştırmanın görsellerinde 9 adet örnek model kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem kısmını oluşturan özgün tasarımlar ihram dokumasından hazırlanmıştır.

Model No: 1

Model atkı ve çözgü ipliğinin saf koyun yününden elde edildiği beyaz ehramlık dokumadan elde edilmiştir. Etek ve ceketten oluşan takım elbise, pens ve kuplarla vücuda oturtulmuş klasik erkek yaka formuyla tamamlanmıştır. Pirinç deni nakış tekniği ile desenlendirilen ehramlık dokuma, içten telalanarak üzeri Bartın işi (tel kırma) nakış tekniğiyle süslenmiştir. Tasarımın yaka, etek ucu ve cep kapaklarında tekli haşiye nakış deseni kullanılmıştır (Fotoğraf 1, 1A).

Fotoğraf 1: Tayyör ön-yan görünüm

Fotoğraf 1A: Tayyör detay görünüm

Model No: 2

Tasarım, elbise ve onu üst giyimde tamamlayan kaftan olarak iki parçadan oluşmaktadır. Penslerle vücuda oturtulmuş olan model, alt kısımda fuşya rengi tafta kumaştan hazırlanan elbisesi ile kaftanın yakasında kullanılan aynı renk garni kumaşıyla modele farklı bir kombinasyon kazandırılmıştır. Üç etek formunda tasarlanan kaftan, kol özelliği bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kol ortası dikişli olan kaftan kolu, belli aralıklarla tutturulmuş olan "Oltu taşı" ile süslenmiştir. İç elbisesiyle uyumlu olarak tasarlanan kaftan nakışı "antika nakış tekniği" ile desenlendirilmiştir. Giysinin dış hatları tekli haşiye ile desenlendirilmiş etek ucunda ise saat kordonu deseni kullanılmıştır (Fotoğraf 2, 2A).

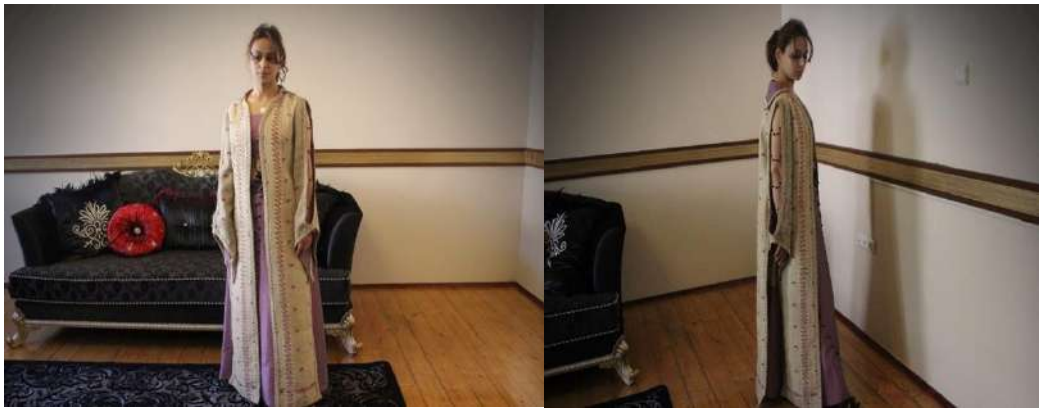

Fotoğraf 2: Kaftanın ön ve yandan görüntüsü

Fotoğraf: 2A: Kaftanın detay görüntüsü

Model No: 3

Tasarım, ehram dokumasının keçe ile birlikte kombine edilmesiyle hazırlanmıştır. Asimetrik formda kesilmiş etek ve yelek ile bu üst giyimi altta destekleyen şalvar ve göyneği ile giysi dört parçadan oluşmaktadır. Altın ve kahve tonlarında doğal boya ile boyanmış keçe, ehram dokuması üzerine enkrüste dikiş tekniğiyle tutturulmuştur. Giysinin dış hatları madeni paralarla süslenmiştir (Fotoğraf 3, 3A).

Fotoğraf 3: Kıyafetin ön ve yan görüntüsü

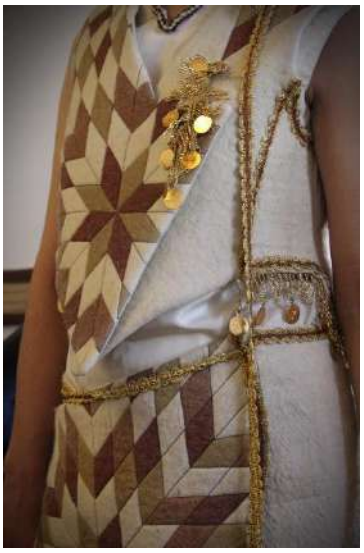

Fotoğraf 3A: Kıyafetin detay görüntüsü

Model No: 4

Model, kişniş çöpi/ü/hanımeli deseninin yeşil renkli iplikle desenlendirildiği bir takım elbisedir. Ön ve arka bedende kup ve penslerle klasik tayyör çizgisinde tasarlanan model, kenar nakışları zincir-haşiye tekniğiyle işlenmiştir (Fotoğraf: 4, 4A).

Fotoğraf 4: Tayyör ön ve arka görünüm

Fotoğraf 4A: Tayyör kol detay görünüm

Model No: 5

Model, desensiz ehramlık dokumanın dış hatlarda yün ipliklerle süslendiği uzun bir cekettir. Mevsim geçişlerine uygun olarak tasarlanan pardösü görünümündeki model, astarlı bir cekettir (Fotoğraf: 5, 5A).

Fotoğraf: 5 Pardösü ön ve yan görüntüsü

Fotoğraf 5A: Ceket etek detayı

Model No: 6

Model iki parçadan oluşmaktadır. Zemin kumaşı dörtlü pirinç deni nakış tekniği ile desenlendirilen model, yuvarlak yaka formunda kullanılan baskı tekniği ile zenginleştirilmiştir. Osmanlı motiflerinin baskı desenlerinde kullanıldığı model, aynı zamanda pantolunun yırtmaçlı yan dikişlerinde de kullanılmıştır. Giysinin dış hatları ehram dokuması üzerinde yapılan saçak ve tekli haşiye ile tamamlanmıştır (Fotoğraf: 6, 6A).

Fotoğraf 6: Kıyafetin ön ve yan görüntüsü

Fotoğraf 6A: Kıyafetin detay görüntüsü

Model No: 7

Model, şapka pelerin ve pantolonuyla üç parçadan oluşmaktadır. Ehramlık dokumanın karelenerek dokunması ile oluşturulan pelerin ön ortasında pat tekniğiyle kapanmaktadır. Giysinin dış hatları tahta boncuklarla süslenmiştir (Fotoğraf 7, 7A).

Fotoğraf 7: Pelerin ön ve yan görüntüsü

Fotoğraf 7A: Pelerin detay görüntüsü

Model No: 8

Model iki parçadan oluşmaktadır. Beyaz renkli ehramlık dokumadan hazırlanan ceket ve pantolon, kol ağzında genişleyen kol formu ile paçada yırtmaçla geniş bir form verilen pantolonu ile günümüz moda trendlerini yakalayan geleneksel bir anlayışla çalışılmıştır. Giysinin ön ortasında saçak ve yakasında da tahta boncuk detayları kullanılmıştır (Fotoğraf 8, 8A).

Fotoğraf 8: Kıyafetin ön ve yan görüntüsü

Fotoğraf 8A: Kıyafetin detay görüntüsü

Model No: 9

Model, ev tekstil örneklerinden biri olan bir yorgan tasarımıdır. Yatak örtüsü olarak da kullanılan tasarım, Erzurum yöresinin tarihi yapıtlarından olan Lala Paşa medresesi, Çifte minareli Medrese ve Üç kümbetler ile Türk Bayrağı motiflerinin sim -sırma ve Maraş işi tekniğiyle işlenmesiyle oluşturulmuştur. Desenler, aplike tekniği ile yorgan üzerine işlenmiştir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9: Yorgan

SONUÇ VE ÖNERİLER

* Erzurum ve civarında halkın geleneksel giysisi olarak kullanılan ehram, toplumun değişen ve gelişen çağa ayak uydurma istekleri ile halkın modernleşme çabaları arasında kullanıcı ağını giderek kaybetmektedir. Gelişen ve değişen yeni taleplere karşı yörede ehram dokuyucularının sayısı da düşmektedir. Giderek kaybolmaya yüz tutan bu dokuma, son günlerde gelişen yeni trendlerle Türk moda tasarımı alanına yeni bakış açıları getirebilir.
* Geleneksel Türk el dokumalarından biri olan ehram dokumasının korunması ve farklı alanlara yansıtılarak yaşatılması, aynı zamanda geleneksel Türk el dokumacılığının da korunması ve yaşatılması anlamına da gelecektir.
* Değişen toplumsal ihtiyaçlar ve kadının modern görünme çabaları, kişilerin karşılıklı ilişkilerinde yaşanan hızlı enformatik bilgi erişimi, ehram dokumalarının giderek kaybolmasına hatta yok olmasına sebep olmaktadır. Bu dokumaya karşı, yörede bazı çalışmalar yapılmış olsa da bugün gelinen noktada yeterli görülmemektedir. Bu bağlamda ehram dokumasının tekstil ve moda tasarımı alanında kullanılması bu sorunsallığa alternatif bir çözüm yolu getireceği düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR VE KATKI
Araştırmanın temel alt yapısını oluşturan ve "Giysi Tasarımında Geleneksel Anlayışlar: Erzurum Ehram Dokuması" konusuna destek sağlayan özgün giysi tasarımlar (4. Nolu başlık altında verilen), Erzurum Halk Eğitim Merkezi ve Erzurum Kız Meslek Lisesinin arşivlerinde bulunarak araştırmacı tarafından fotoğraflanmış ve elde edilen görseller araştırmanın ilgili kısımlarına yerleştirilmiştir. Araştırmama katkı sağlayan adı geçen kamu kurumlarına teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKÇA
Aslanapa, Oktay (2003). Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul
Aslanapa, Oktay, (2005). Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İnkılap Kitabevi Yayın ve Ticaret A.Ş. İstanbul.
Aktan, Sevim,(1983).Anadolu Da Giyim Zevki Ve Farklı Giyim Çeşitlerinin Nedenleri, Türk Folkloru, Sayı- 46, İstanbul.
Bulut, Sabahattin, (1989). Damla Damla Erzurum, Ankara.
Çelik, Âdem, (1997). Erzurum'da Ehram, Erzurum.
Doğanay, Hayati, (1989).Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri, Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara.
Emir, Dursun Ali, (1995). Bayburt'ta Ehram, Ankara.
Erzurum Büyükşehir Belediyesi (2010). Toplum Meslek Edindirme Merkezi, Ehram Üretim Atölyesi, Erzurum.
Görgünay, Neriman,(1973). Erzurum Merkez İlçesi Ve Civar Köylerinde Kadın Giyimi Üzerine Araştırmalar, Erzurum.
Koçu, Reşat Ekrem,(1969). Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü, İstanbul.
Öz, Tahsin,(1997). Eski Türk Dokumacılığı, Türk Dokumacılık Tarihine Bir Bakış, Mensucat Meslek Dergisi Sayı–3
Sevin, Nurettin, (1990). XIII Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, kültür bakanlığı yayınları.
Sevin, Nurettin, (1973). 13 Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Ankara.
Sezen, Lütfi, (1994). Erzurum Şehir Folkloru, Erzurum.
Süslü, Özden, (1989). Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara
Yağan, Şahin Yüksel, (1978). Türk El Dokumacılığı, İstanbul.
Yener, Enise, (1974). Eski Kadın Kıyafetleri Ve Giriş tarzları, Ankara.
Yetkin, Şerare (1991). Türk Halı Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ORTAÇAĞ SANATINDA İKONOGRAFİK BİR TEMSİL: TAÇKAPI ÖRNEĞİ

ICONOGRAPHIC REPRESENTATION IN MEDIEVAL ART: THE CASE OF TACKAPI

Dr. Öğr. Üyesi Gülten GÜLTEPE

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

Doç. Dr. Yunus BERKLİ

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

ÖZET

Kapı, tekil anlamı itibariyle iç ve dış mekan arasındaki bağlantı unsurudur. Duvar içine yerleştirilen ve genel özelliği itibariyle dikdörtgen bir forma haiz beşeri ölçütlere nispet edilen bir oluşumdur. Mimari yapıyı dikine kesen dikdörtgen form, kapı tanımını oluştururken aynı zamanda çeşitli tamamlayıcı biçim elemanlarıyla da bütüncül bir etki gösterir. Bunlar yuvarlak veya sivri kemerler olabileceği gibi mukarnas ve geometrik formlarla da oluşturulabilmektedir. Bir başka ifadeyle cüzlerin, formu oluşturan her bir kısım veya bölümün, mimarideki karşılığı yapı elemanları olarak vasıflandırılır. Mimarideki bütüne götüren cüzlerde bu yapı elemanlarıdır. Esasen klasik formunun ötesinde yapı yüzeyini harekete geçiren ve işlevsellik kazandıran unsurlardır. Yapı türlerine ve fonksiyonellik boyutuyla farklılığın genel anlamda değişkenlik arz etmediği ve kütlesel formun korunduğu anlaşılmaktadır. Mimarideki taç kapı, tek başına bir strüktür olarak dikkati çeken ve normal duvar ölçütlerinin üstünde esasen temsili bir formdur. Yapının ön cephesiyle diyaloğa geçme durumu, ontolojik manada açık ya da kapalı, özdeksel veya uhrevi mekana geçişle eşdeğer görülür. Nicel yönüyle bir cami veya diğer mimari yapı ve elemanları daha nesnel bir durum arz ederken tezyinat ve süsleme unsurları ikonografik açıdan nitel bir repertuara göndermede bulunur. Herhangi bir imge üzerinden betimin somutlaştırılması, İslam'da tevhid inancının dışında tutulmasıyla paralellik içerir. Dolayısıyla birlik mefhumu, İslam sanatında insan zihnine soyut bir tasavvur olarak sunulmaktadır. Dini veya kutsal üslup, pratiklerini dolaylı bir şekilde yansıtıldığı ilke ve normlarıyla harekete geçirir. Batı sanatının biçim sözlüğü özellikle doğu dünyasının sunduğu ürünleriyle kaynaştırılmış, insan figürü, bitki ve hayvan aleminden alınmış öğeler, hayali veya mitolojik tasvirleriyle benzerlik gösterir. Bildiri metni, doğu ve batı sanatında görülen bu öğelerin biçimsel özelliklerinin ikonografik boyutuyla nasıl değerlendirildiğinin karşılaştırılmasını açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Taçkapı, İkonografi, Tetramorf

ABSTRACT

The door, in its singular sense, is the connection between the interior and exterior. It is a formation which is placed in the wall and which has a generally rectangular shape and which is in conformity with human criteria. The rectangular form, which intersects the architectural structure vertically, has a holistic effect with various complementary form elements while forming the door definition. These can be round or pointed arches, as well as mukarnas and geometric forms. In other words, the equivalent of the elements in architecture is characterized as building elements. The elements that lead to the whole in architecture are these building elements. Beyond its classic form, they are the elements that activate the building surface and give it functionality. It is understood that the difference in structure types and functionality dimension does not vary in general and the mass form is preserved. The crown door in architecture is a stand-alone structure and is essentially a representative form above normal

wall criteria. The state of engaging in dialogue with the façade of the building is regarded as ontologically open or closed, equivalent to the transition to material or other space. A quantitative aspect of a mosque or other architectural structures and elements presents a more objective situation, while decoration and ornamental elements refer to an iconographic qualitative repertoire. The concretization of the description through any image is parallel to its exclusion from the belief of monotheism in Islam. Therefore, the notion of unity is presented to the human mind as an abstract concept in Islamic art. Religious or sacred style activates its practices indirectly with the principles and norms that are reflected. The form glossary of Western art is particularly similar to the products offered by the eastern world, and resembles the human figure, elements taken from the plant and animal worlds and the monster depictions. The text of the paper is to try to explain how the formal features of these elements seen in eastern and western art are evaluated with the iconographic dimension.

Keywords: Portal, Iconography, Tetramorph

Giriş

Kapı, tekil anlamı itibariyle iç ve dış mekan arasındaki bağlantı unsurudur. Duvar içine yerleştirilen ve genel özelliği itibariyle dikdörtgen bir forma haiz beşeri ölçütlere nispet edilen bir oluşumdur. Mimari yapıyı dikine kesen dikdörtgen form, kapı tanımını oluştururken aynı zamanda çeşitli tamamlayıcı biçim elemanlarıyla da bütüncül bir etki gösterir. Bunlar yuvarlak veya sivri kemerler olabileceği gibi mukarnas ve geometrik formlar da olabilmektedir. Bir başka ifadeyle cüzlerin mimarideki karşılığı yapı elemanları olarak vasıflandırılır. Mimarideki bütüne götüren cüzlerde bu yapı elemanlarıdır. Esasen klasik formunun ötesinde yapı yüzeyini harekete geçiren ve işlevsellik kazandıran unsurlardır. Yapı türlerine ve fonksiyonellik boyutuyla farklılığın genel anlamda değişkenlik arz etmediği ve kütlesel formunu koruduğu anlaşılmaktadır. Özellikle çeşitli yönetim sistemlerinin varlıklarını koruyabilmelerinde ve idame ettirebilmelerinde, yöneten ve yönetilen arasında siyasi veya dini bir iletişim yapı unsuru olarak da değerlendirmek mümkün görünmektedir (Çaycı, 2017: 128). Mimari ve bunun plastik elemanları, yönetim erkinin kendini bütün kurumlarıyla ifade edebildiği iletişim vasıtaları veya hükümleri olmuştur. Sanatsal ifade, dini ya da siyasi otoriteyi meşrulaştırma anlayışı buna elverişli bir zeminin mümkün olabileceği üzerinde okumak gerekir. Maddi kültür varlıkları, dönemin dolayısıyla yönetim erkinin statüsünü, kalite ve ihtişamıyla yücelten unsurları arasında sayılmıştır. Mimarideki taç kapı, tek başına bir strüktür olarak dikkati çeken ve normal duvar ölçütlerinin üstünde esasen temsili bir formdur. Yapının ön cephesiyle diyaloğa geçme durumu, ontolojik manada açık ya da kapalı, özdeksel veya uhrevi mekana geçişle eşdeğer görülür. Nicel yönüyle bir cami veya diğer mimari yapı ve elemanları daha nesnel bir durum arz ederken tezyinat ve süsleme unsurları ikonografik açıdan nitel bir repertuara göndermede bulunur. Herhangi bir imge üzerinden betimin somutlaştırılması, İslam'da tevhid inancının dışında tutulmasıyla paralellik içerir. Dolayısıyla birlik mefhumu, İslam sanatında insan zihnine soyut bir tasavvur olarak sunulmaktadır. Dini veya kutsal üslup, pratiklerini dolaylı bir şekilde yansıttığı ilke ve normlarıyla harekete geçirmektedir.

Kapı tekil bir yapı elemanı olmasının dışında birçok özelliği içinde barındıran, insanı Tanrı'ya sevk eden kozmolojik bağlantıdır. Bu yönüyle İlahi güce açılan ve ona nispet edilen aralık, metafiziksel olarak sınırlı dünyanın aşılmasın ifade eder. Hıristiyan kültüründe kapı, bizzat Hz. İsa ile özdeşleştirilir. Ortaçağ taçkapılarının dini açıdan manevi anlamı göğün kapıları yani gündönümü kapıları bir başka ifadeyle döngüsel aralıklardır (Burckhardt, 2017, 104). Kilise kapısı ikonografik açıdan mimari sanatıyla doğrudan ilişkili olması kozmoloji, imgelerin dini konuları yansıtması teoloji, mistik boyutu ise metafizik yoluyla tezahürünü ortaya koymaktadır (Hafız, 2015: 282). Dolayısıyla kozmolojik plan

üzerinde, dinsel temaların zemine uyarlanması, modellerin kökenine gönderme yapmaktadır. Evreni aynı zamanda kutsal mekanı temsil eden mimari plan, dinin uhrevi ve mistik karakterini yansıtmaktadır. Hıristiyan tapınağında bu, Logos'un insanın forma dönüşmüş halidir. Kozmik döngüye yapılan gönderme, ilahi planı yansıtan yapı aracılığıyla tezahür ettirilir. İkonografik temsiller, mitolojik karakterin en önemli göstergesidirler (fotoğraf 1). Hıristiyan sanatının biçimsel öğeleri arasında özellikle ortaçağ döneminde sıkça rastlanılan hayvan ve bitki tasvirleri, dünya veya evren yapısında duyulan kozmogonik özdeşleştirmelerin bir dışavurumunu ortaya koymaktadır (Gültepe, 2019: 1495). Sembolik bir dilin sonucu, reel alem görünenin ötesinde madde ve cisimden arındırılmış mitolojik varlıklar ile insan ya da Tanrı arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Antik Yunan ve Roma sanatından itibaren izlenebilen Tanrı-İnsan anlayışı, plastik formlarını çok defa tekrarlayabilmiştir. Ortaçağa gelindiğinde eski pagan inancın izleri Hıristiyan dini içerisinde merkezi bir figür aynı zamanda çeşitli simgelerle bütünleştirilmiştir (fotoğraf 3, 4). İsa tasvirleri, kutsal temaların simgesel boyutu ve romanesk sanatından sık sık yer alan dört hayvan (tetramorf) arasında görülmektedir (Bazin, 2015: 91). 1120 tarihli Moissac manastırının kilisesi ana kapı alınlığı dört varlığın birleşiminden meydana gelen sembolik bir kompozisyon örneğini yansıtmaktadır (fotoğraf). Taçkapıda Mesih'in kıyamet günündeki hali resmedilmiştir. Tetramorf hayvanları ve vahiy kitabının yirmi dört yaşlısı ile birlikte Tanrı-İnsan figürü sembolik bir dille Hıristiyanlık öncesi bir kökene sahiptir (Burckhardt, 2017: 120). Romanesk mimarisinin taçkapı düzenlemelerinde, arslan, grifon ve ejderhalar gibi mitolojik figürler, Hıristiyan sanatına yansımakla beraber, Asyalı temaların ne anlam ifade ettiği konusunda çoğu zaman bir açıklama getirilememektedir (Burckhardt, 2017: 120). Ortaçağ sanatına özellikle nüfuz etmiş hayvan veya bitki şekilli ikonografik biçimler, Batı'ya Budist, Selçuklu ve öncesi sanatıyla gelen biçim sözlüğüne daha yakındır. Doğulu motifler, salt süsleme unsurları olarak massedilmemiş, dönemin sanatçıları, bu anlamda sınırsız hayal güçleri olduğunu göstermişlerdir. İnsan figürünü, bitki ve hayvan dünyasından alınmış öğeler, hayali ya da mitolojik tasvirleri konusunda doğu dünyasının sunduğu ürünleriyle kaynaştırabilmişlerdir (Bazin, 2015: 91). Kanatlı meleklerin, arslan, boğa ve kartal figürlerin göklerin hakimi olan Tengri'yi canlandıran dolaylı temsilleriydi (Adji, 2019: 155). Tekrar eden insan figürselliğini aşma çabası, birbirini destekleyen ve kaynaşan formlar, farklı kültürlerden alınan parçalarla bir araya getirilmiş izlenimi vermektedir. Roma, antik Yunan sanatından yararlanmış, Bizans Roma ve doğudan kaynaklanmış, Romanesk sanatı ise Bizans, Orta Asya ve antikçağın bir melez ürünü olarak canlandırılmaya çalışılmıştır (Bazin, 2015: 91). Kiliselerde tasvir edilen tetramorf biçimlerin evangelistlerin yani İnciller hakkında vaaz edenlerin dolaylı temsilleri ve Hezekiel'in (Zülkif peygamber) gördüğü vizyondan alınmış sembollerde olabileceği hakkında yorumlar bulunmaktadır (Jung, 2017: 16). Hıristiyan kültürü, dini gereği merkezi bir figür anlayışıyla doğrudan verilmeye çalışılan antropomorfik bir tanrı formunu benimser. Bunun yanı sıra kültürün hayvan ve bitki biçimlerini de temel alan karmaşık anikonik motiflere de yer verdiği görülür (Eco, 2017: 702) (fotoğraf 1, 5, 6, 7, 9). Hıristiyanlığın erken dönemlerinde romanesk sanatının metamorfoz ve dinamizm anlayışı, Moissac manastırının kilisesindeki kemer alınlığındaki İsa tasviriyle de paralellik içermektedir (fotoğraf 4). İmge ve yeni tema arayışı ile batı ortaçağı, klasik ilkçağa ait eski felsefi tartışmayı da üstlenmiştir (Durand, 2017: 35). Asya sanatına ait motifler arasında güneş hayvanları olarak bilinen aslan ve kartal figür kombinasyonları, Mesih'in tanrı ve insan olmak üzere ikili tabiatını simgeleyen tasvirler, anikonik bir tavırla kiliselerin dışında gösterilmeye dönük isteksizliğin var olduğunu betimleyen işaretleri olmuştur (Burckhardt, 2017: 114-115). Hıristiyan kültüründe bu tür biçimlere ihtiyaç duyulması, dönem dönem patlak veren ikonakırıcılık anlayışı, eski Ahit'te tanrısal olanı resmetme yasağına dair dönüşün hala yaşatılmaya çalışıldığını açıklamaktadır. İkonakırıcılığın VIII.-IX. Yüzyıllarda siyasal, toplumsal ve teolojik açıdan birçok nedeni vardı. Hıristiyanların ilk iki yüzyılı, On Emirde bildirilen yasağa uymaları, Tanrı'nın temsili tartışmasını da

beraberinde getirmişti (Eliade, 2017: 80). Adji'ye göre; *"Hıristiyanların kitabı İncil, IV. Yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. 691 yılında metni tamamlanmış olan Yeni Ahit'in bir parçası olmuştur. Hıristiyanlar bu tarihten itibaren, Trullo Konsili'nden sonra İsa'yı ikonaların üzerine insan suretinde resmetmeye başladılar. Bunun öncesinde ise Türkçe sözlerle Tanrı sembolüne dua ediyor, İsa'yı kuzu suretlerinde yani koyunlarda tasvir ediyorlardı"* (Adji, 2019: 112). IV. Yüzyıl başlarında, batı kültürünü ve toplum yapısını değişime uğratan kavimler göçü ile ibadet dili dahil Altay menşeli olduğu kaynaklarda yer almaktadır (Berkli, 2011: 69-70, Strzygowski, 1975: 107).

IV. Yüzyılda batı ve doğu kiliseleri arasında bazı farkların olduğu ifade edilmektedir. Eliade, *"Kilise içinin dört bölümü dört ana yönü simgeler. Kilisenin içi evrendir. Sunak, doğuda bulunan cennettir. Tapınağın kral kapısına "cennetin kapısı" denilirdi. İsa Mesih mezarından kalktı ve bize cennetin kapılarını açtı. Batıda bu tam tersi düşünülmüş, kıyamet gününü ve bedenlerin dirilmesini bekleyen ölülerin ebedi istirahatgâhlarının, büyük acı ve ölüm karanlıklarının bölgesidir"* şeklinde bir açıklama getirmektedir (Eliade, 2017: 76-77).

Ahmed Musa'nın Miracname isimli çalışmasında, Muhammed ve Dört Başlı Melek figürün betimlendiği kompozisyon, içerik bakımından klasik İslam tasvir üslubun ötesinde Orta Asya etkileri taşımaktadır (Çağman, 1989: 108-109). XIV. Yüzyıl İlhanlı döneminde faaliyet gösteren Musa hakkında, minyatürlerinde *"Resmin yüzünden peçeyi indirdi ve o devirde moda olan resmi icad etti"* denmesi bir figür ressamı olarak islam dinin kullanmadığı bir suret formunu ortaya koymaktadır (İnal, 1995: 88, İpşiroğlu, ve Eyüboğlu, 1955: 102) (fotoğraf 2). Kompozisyonda yer alan dört başlı figür, aslan, boğa, kartal ve insan başından oluşur. Tasvirin simgesel biçim anlayışı eski Türklerde mitolojik bir düşünce yapısı dolayısıyla tabiatla iç içe geçen bir yaşam tarzının uygulamaya geçirildiği bir üslubun izlenimlerini vermektedir. Merkezi bir tanrı formunun ötesinde tanrıya ulaştıracak hayvan, bitki ve geometrik biçimlerin dolaylı temsillerine müracaatı söz konusu olmuştu.

Sonuç

İkonografik bir temsil özelliği gösteren taçkapı formu, niteliksel bağlamda bu ve öte dünya arasında bir geçiş olma unsuru ile işlevsel bir yapıya sahiptir diyebiliriz. Bu anlamda farklı anlam dağarcıklarının ortaya çıkması veya anlamlandırılması kültürlerin din ve inançlarından kaynaklanmaktadır. Ortak görülen bazı biçimlere dikkat çekilmesi, hayvan biçimine girme simgesel biçimde yansıtılmıştır. Hıristiyan kültürünün plastik biçimleri genellikle antropomorfik olması, antik çağ dolayısıyla pagan inancının bir tekrarıyla bağlantı kurmak gerekir. Tanrının insan biçiminde tasavvuru, bu kültürün içerisinde dönem dönem ortaya çıkan tasvir yasağı, dinin hala zemin bulamamış farklı dinlerin ve kültürlerin etkisinde olmasıyla açıklanabilir.

Fotoğraf 1. Dört İncil Yazarlarının Simgeleri, Oyma Mihrap Alınlığı, 8. Yüzyıl Sonları, Cividale (Germain Bazin)

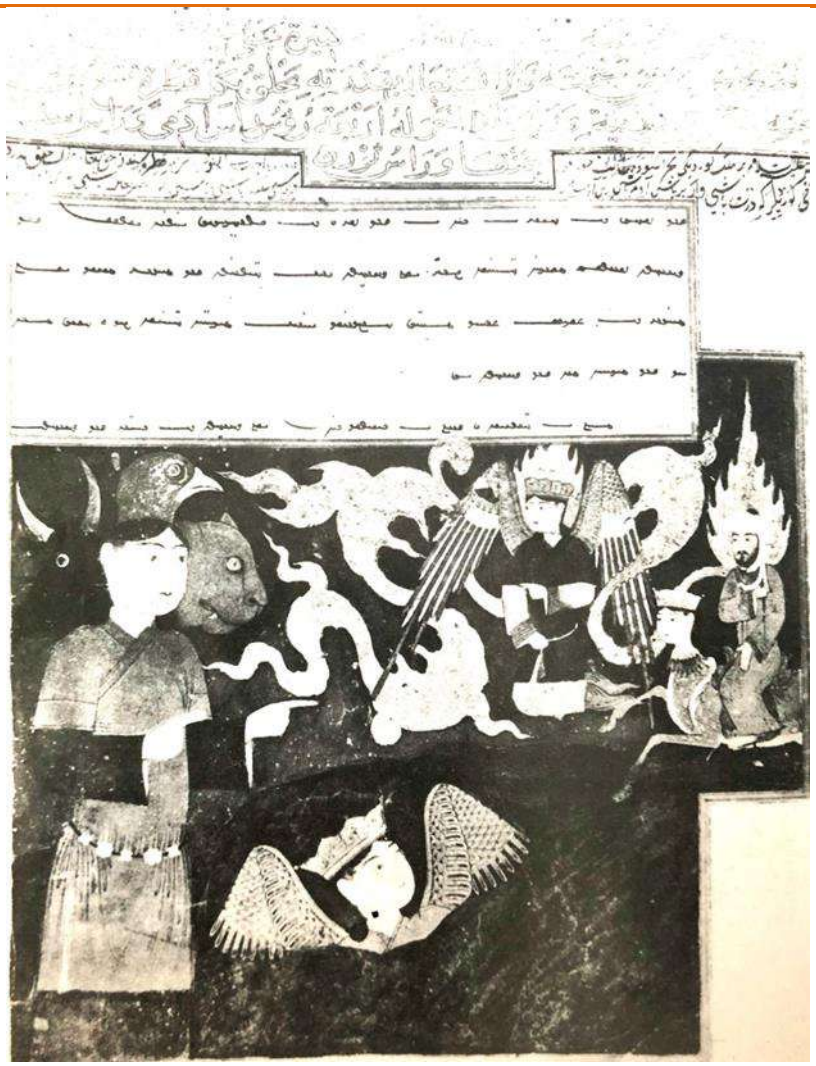

Fotoğraf 2. Muhammed ve Dört Başlı Melek, Miracname, Paris Bibl. Nat., Suppl. Turc. 190, 32v (I. Stchoukine)[1].

[1] Güner İnal, Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1995, R. 60.

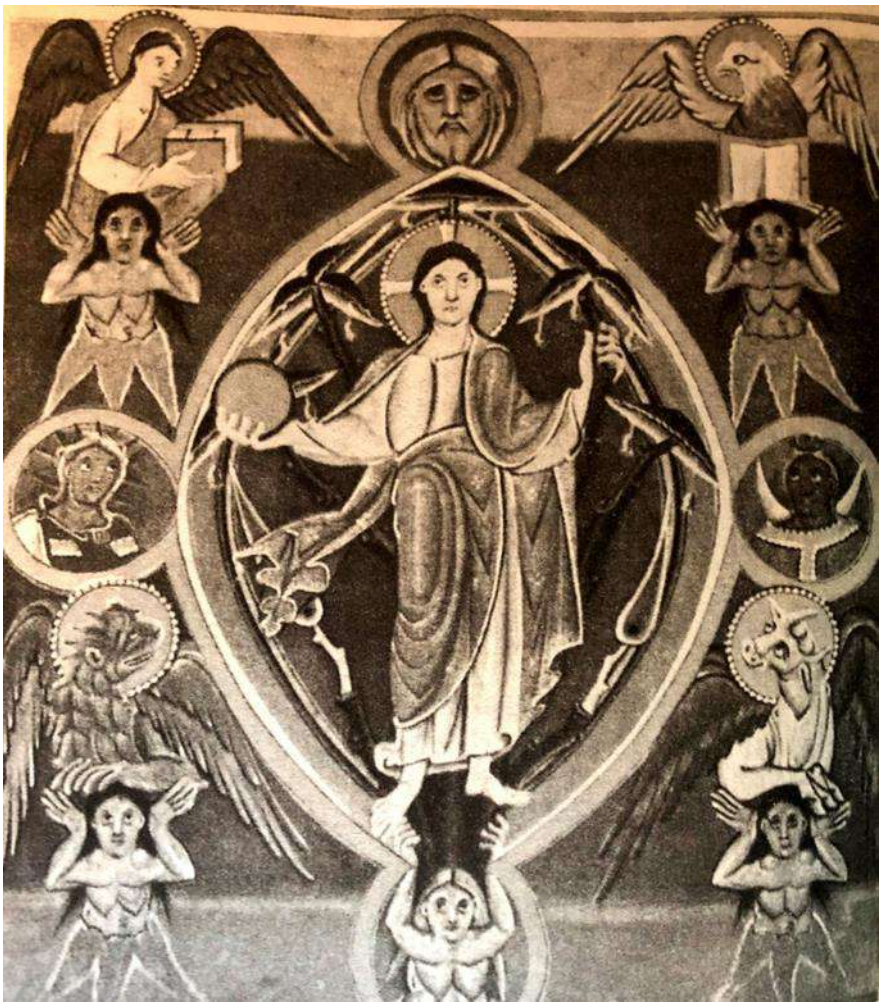

Fotoğraf 3. Kurtarıcı İsa, Bamberg Katedrali'ndeki Apokalips (kıyamet gününe dair alametler), Münih (Bazin)

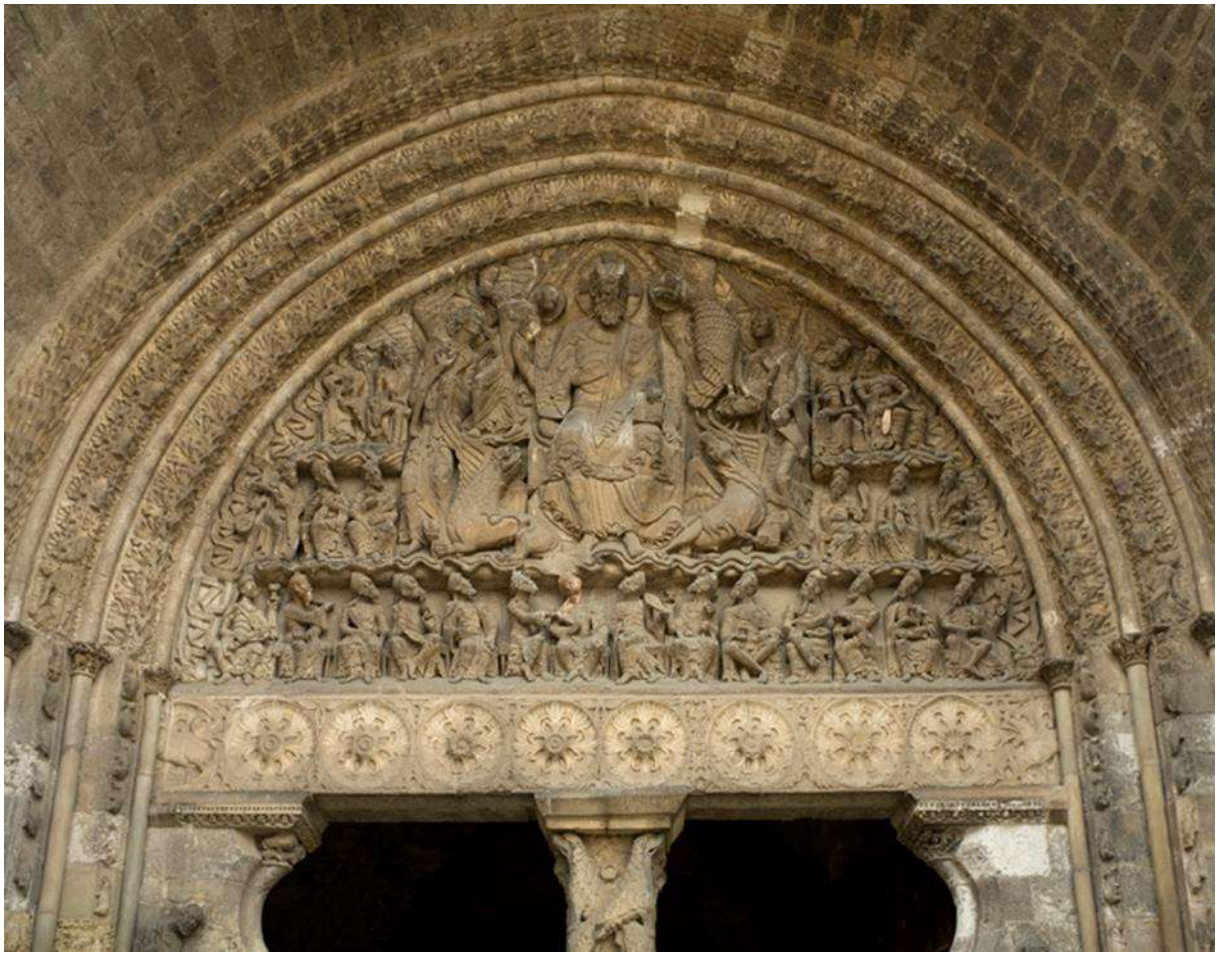

Fotoğraf 4. Moissac Manastır Kilisesi, Taçkapı[2]

[2] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/46/Moissac%2C_Abbaye_Saint-Pierre-PM_15080.jpg (Erişim Tarihi: 08.08.2019).

Fotoğraf 5. Moissac Manastırı'dan Merkezi Kemer Ayağı (Titus Burckhardt)

Fotoğraf 6. Sainte Marie'deki Kabartmalı Sütun, Souillac, 12. Yüzyıl (Bazin)

Fotoğraf 7. Basel Katedrali'nin Romanesk Taçkapısındaki Çift Aslan Şekli (Titus Burckhardt)

Fotoğraf 8. Yüzyıl Büyük Selçuklu Dönemine Ait Bir Pano Üzerinde Çift Aslan Şekli[3]

[3] *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler*, I. Cilt, Kristal Matbaa, İstanbul 2013, s. 258.

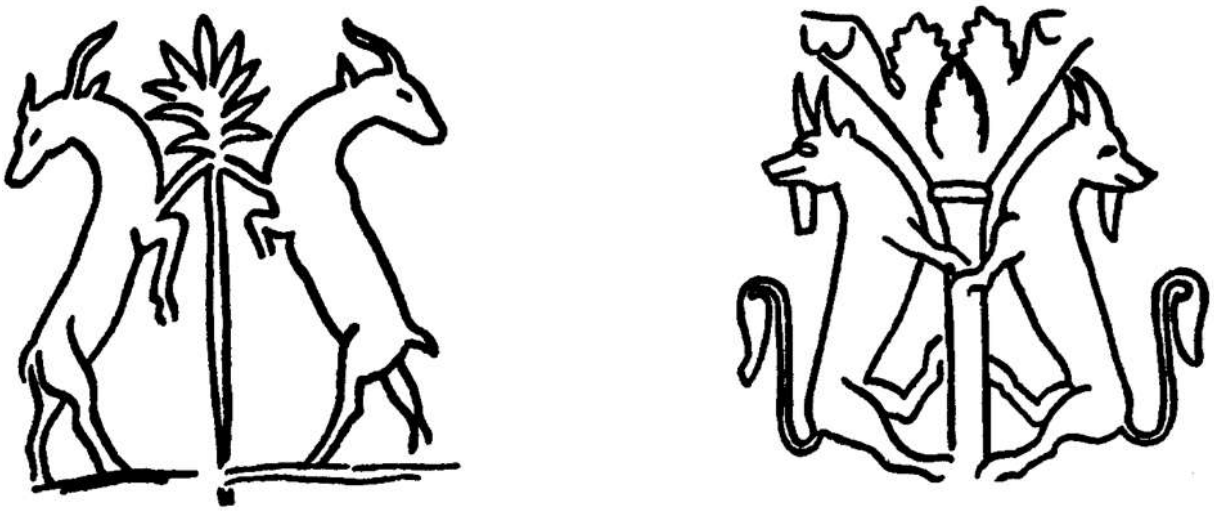

Fotoğraf 9. Bir Asur Silindir Mührü ile Saint-Martin –d'Ainay'ın Bir Sütun Başlığındaki Ayrıntının Karşılaştırılması (Bazin)

Kaynakça

Adji, Murad (2019). *Türklerin Saklı Tarihi,* Çev. Varol Tümer, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Bazin, Germain (2015). *Sanat Tarihi Sanatın İlk Örneklerinden Günümüze.* Çev. Selahattin Hilav, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Berkli, Yunus (2011). *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*. Erzurum: Atatürk Ünv. Yayınları.

Burckhardt, Titus (2017). *Doğuda ve Batıda Kutsal Sanat Sanatın İlkeleri ve Yöntemleri.* Çev. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul.

Carl G. Jung (2017). *İnsan ve Sembolleri.* Çev. Hatice Mukaddes İlgün, Kabalcı Yayıncılık. İstanbul.

Çağman, Filiz (1989). "Ahmed Musa", *TDV İslâm Ansiklopedisi 2. Cild,* 108-109, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-musa (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

Çaycı, Ahmet (2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol.* Palet Yayınları, Konya.

Durand, Gilbert (2017). *Sembolik İmgelem.* Çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul.

Eco, Umberto (2017). Ortaçağ Katedraller Şovalyeler Şehirler. Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa İstanbul.

Eliade, Mircea (2017). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Muhammed'den Reform Çağına,* Çev. Ali Berktay, Alfa, İstanbul.

Gültepe, Gülten (2019). "Subjeden Objeye Görsel Plastik Bağlamında Mitolojik Tahayyül". *Turkish Studies Social Sciences,* Volume 14 Issue 4. pp. 1489-1498, Ankara.

Hafız, Muharrem (2015). *Kutsal ve Sanat.* Dört Mevsim Kitap, İstanbul.

İnal, Güner (1995).*Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar).* Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

İpşiroğlu, M. S., Eyüboğlu, S. (1955). *Fatih Albümüne Bir Bakış,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Strzygowski-J., Glück-H. ve Köprülü Fuad (1975). *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi.* Çev. A. Cemal Köprülü, İş Bankası Yayınları, Ankara.

ANİSH KAPOOR'UN TİYATRO SAHNESİNE DÖNÜŞEN HEYKELLERİ

ANİSH KAPOOR'S SCULPTURES EVOLVİNG TO THEATER STAGE

Dr. Öğr. Üyesi Caner ŞENGÜNALP

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, çağdaş heykel sanatının yaşayan en önemli sanatçılarından biri olan Hint asıllı İngiliz heykeltıraş Anish Kapoor'un tiyatro oyunları ve operalar için ürettiği sahneler bağlamında, heykelin güncel sanat pratiği çerçevesinde nasıl bir konuma oturduğunu görünür kılmak ve yarattığı mekânsal algının hangi boyutlara taşındığını ortaya koymaktır. Özellikle 1960'lı yılların getirdiği yeni düşünsel yapıyla birlikte köklü değişimler geçiren sanat alanında bağlamının ve biçimsel yapısının ulaştığı çeşitlilik bakımından bulanıklaşıp ucu açık bir mecraya dönüşerek sözlükteki anlamına artık yetmeyen heykel, sorgulama boyutunun genişlemesiyle birlikte kendi ontolojik yapısından sıyrılmış, başka mecralarla sıkı bir diyaloğa girerek yeni ifade ve kurgu alanlarının başat aktörü haline gelmiştir. İlişkiye girdiği bu organizasyonlardan biri de tiyatro ve sahne dekorudur. Heykel sanatının yeni anlam çerçevesi bağlamında mekân kurucu bir pratiğe dönüşmesinin de etkisiyle heykeltıraşlar tiyatronun mekânı olan sahneyi, plastik bir öğe olarak tasarlama, kurgulama ve biçimlendirme meselesine de zaman zaman eğilim göstermişlerdir. Bu araştırmanın sonucunda Anish Kapoor'un "Idomeneo", "Pelleas et Melisande", "Tristan and İsolde" ve "Parsifal" isimli oyunlar için tasarladığı sahne dekorları üzerinden yapılan analiz ve incelemeler ekseninde, heykel disiplininin sahne sanatlarıyla söyleşmesinden doğan yeni perspektifler sunulacak, sergilenen oyunun anlam bağlamına ve mekânına verdiği katkılar açığa çıkarılacaktır. Giderek monotonlaşan, sıradanlaşan ve kısırlaşan gündelik yaşam alışkanlıkları ve onu kuşatan mekânlar, ihtiyaç duyduğu dinamizmi, devinimi ve özgünlüğü, heykel sanatının sahip olduğu plastik ögelerle yakın ilişkiler kurarak geri kazanabilir, çok katmanlı yapısı gereği heykel bu ilişkiler ağının merkezi pratiği haline dönüşebilir.

Anahtar Kelimeler: Heykel, Tiyatro, Sahne, Anish Kapoor

ABSTRACT

The aim of this research is to make visible the position of the sculpture in the context of contemporary art practice and to reveal the dimensions of the spatial perception created by the British sculptor Anish Kapoor, one of the most important living artists of contemporary sculpture art, in the context of the scenes produced for theater plays and operas. Especially in the field of art, which underwent radical changes with the new intellectual structure of the 1960s, the sculpture, which became blurred in terms of the diversity reached by its context and its formal structure, turned into an open medium and no longer could not make sense in the dictionary. has become the dominant actor in the fields of expression and fiction. One of the organizations that she is involved in is theater and stage decor. With the effect of sculpture art being transformed into a constructive practice within the context of the new meaning framework, sculptors have sometimes shown a tendency to design, construct and shape the stage as a plastic element. As a result of this research, new perspectives arising from the interviews of the sculpture discipline with the performing arts will be presented on the basis of the analysis and investigations made by Anish Kapoor on stage decorations designed for "Idomeneo","Pelleas et Melisande", "Tristan and İsolde" and "Parsifal" the contribution of the game to the context and meaning of space will be revealed. Day to day life habits that become increasingly monotonous, ordinary and sterile and the spaces surrounding it, can regain the dynamism, movement and originality they need by establishing close relations with the plastic elements of the art of sculpture.

Keywords: Sculpture, Theater, Stage, Anish Kapoor

1.ANİSH KAPOOR VE SANATI

1954 yılında Bombay'da dünyaya gelen Anish Kapoor, 1970'li yıllardan 1980'lere uzanan süreçte Tony Cragg, Richard Deacon, Bill Woodrow, Antony Gormley gibi önemli İngiliz heykeltıraşlarla birlikte heykel sanatındaki yeni eğilimlerin lokomotif sanatçılarından biridir. Bu sanatçıların en belirgin ortak özellikleri; modernist heykel anlayışının soyut ifade biçimlerini terk ederek daha farklı bir soyutlama eksenine kaymaları, heykelin geleneksel yontu tekniklerinden uzaklaşarak asemblaj ve enstalasyon gibi alternatif üretimlere eğilim göstermeleridir (Antmen, 2008). "Gerek malzeme kullanımında, gerek teknikte, gerekse kavramsal açılımlarında İngiliz heykelciliğinde Henry Moore (1898-1986) ve Antony Caro (1924-) gibi öncü modernist figürlerden farklı bir heykel anlayışını ortaya koyan bu sanatçıların 1982 yılının Venedik Bienali'nde İngiltere'yi temsil etmesi, Yeni İngiliz Heykeli'nden başlı başına bir akım gibi söz edilmesine yol açmıştır" (Antmen, 2008: 289).

Bu akımın önemli temsilcilerinden biri olan Anish Kapoor, yakın geçmiş sanat ve kültür tarihinde merkezi bir konuma sahiptir. Sanatçı, maddeyi yeni karakterler, güçlü titreşimler, şaşırtıcı görüntüler ve etkin renklerle donatıp yeni formlar verme konusunda yetkindir. Evrenin sürekli devinen metamorfozunu üretme kabiliyeti, onu mikrokozmik fakat geniş çaplı ve büyük ölçekte üretim süreçlerinin mimarı ve kurgulayıcısı haline getirmektedir. Kapoor'a prestij kazandıran ve öne çıkaran özelliklerinden biri de sahip olduğu farklı dil ve kültürlerin yarattığı karmaşık sistemi sanat anlayışında bir araya getirerek, izleyicinin yapıt üzerinde bir tür keşfetme, bilme ve hissetme süreçlerine girmesini sağlamasıdır. Bu bağlamda "Yeni İngiliz Heykeli'ni temsil eden sanatçılar arasında malzemenin çağrışımlarından çok izleyicinin ruhsal algısına yönelen ve Hint kökenine duyarlı bir spritüelliği görünür kılmayı amaçlayan Anish Kapoor kendine özgü bir yere sahiptir" (Antmen, 2008: 290). İşaretler ve semboller arasında hareket eden sanatçı, kendisini bütünüyle mit ile birleştirir. Tarihin ve yaşamın arketipleriyle sürekli bir temas halinde olan Kapoor, onların her zaman için yeni temsillerini icat eder ve hayata geçirir (Celant, 1998). Yaşamın yeni imgelere dönüşmesi, formlara ve malzemeye güç ve enerji verilmesi, biçimsiz bir bütünün niteliksel olarak kutsal bir bütünlük haline getirilmesi, yetkin bir sanatsal ritüel yoluyla gerçekleşir. Bu eksende sanatçının yaşadığı arayış süreci, kozmik ve evrensel zaman düzlemine uygun bir faaliyetle, yaşamın kökenlerinin canlandırılmasına kadar uzanmaktadır.

Anish Kapoor'a göre sanat yapmanın büyüsü, sürekli olarak örnek bir evren modeli yaratmakta ve yaşamın içine dâhil edebilmekte yatar. Bu eylem, temelleri mitlerin içinde ve yaşamın sırrının bilgisinde kalan sembolik bir merkezden ayrılır. Bu bağlamda sorulduğunda mit nedir? Tanımı çoktur, fakat esasen mit, dünyayı yaratan ve sürekli bir yenilenme süreci ile dünyayı canlı tutan güçle ilgilidir. Batı kültüründe bu güç, sözcüğe veya evreni yaratan zamansız mistik sese karşılık gelir. "Mit kutsaldır ve tekrar edildiğinde nihai güce karşılık gelen kelimedir"(Leeuw, 1975). Kapoor'un yaratı süreci ilk önce *verbum* veya *mythos* kelimelerinden türeyen parçaların yeniden birleştirilebileceği bir alanı belirlemek üzerine dayanır. Böylece bu güç doğrulanır ve işin farklı unsurlarının eşzamanlılığı üzerinden kontrol edilir. Anish Kapoor, 1979-1980 yıllarında ürettiği *1000 Names* adında (Görsel1), en eski ve olgun çalışmasından bu yana olduğu gibi, sayısız çalışmasında kutsal bir enerjinin izole edileceği ve açığa çıkarılacağı kapalı bir alanı, bir bölgeyi tanımlamayı hedeflemektedir (Celant, 1998). Örneğin "ayna nesneler" olarak da adlandırılabilecek olan ve Kapoor'un sanat sürecinde önemli bir alanı kaplayan heykel grubu, bulunduğu çevrede bir tür kamufle durumuna geçen, mekânı da içine alan birer mikrokosmoslardır. İçbükey aynalı cisimler (Görsel 2) bu denklemi karmaşıklaştırır, uzay kavramını karıştırıp dünyayı altüst eder. Bir tür lens gibi, odak noktaları da onlardan belli bir mesafeye gider. İzleyici bu noktaya ulaştığında, yapıt fiziksel bir vertigo hissi uyandırır (Philippou, 2009). Projenin bağlamına uygun olarak malzeme ve biçimsel yaklaşımlarında yeni şeyleri denemekten çekinmeyen Kapoor'un bir başka önemli leitmotifi de "beton yığıntılarıdır"(Görsel 3). Bunlar, bilgisayar destekli otomatik bir işlemle, üç boyutlu yazıcılardan elde edilen bir tür "basılı" yapıtlardır.

Kapoor'un bu çalışmaları özelinde sıra dışı olan şey, el işçiliği ve sanayi öncesi dönemin zanaatını hatırlatan, romantizm ve organikliğin ön planda olduğu yumuşak dokular olmalarıdır.

Anish Kapoor'un özellikle anıtsal boyutlarda ürettiği çalışmalarda mühendislikle yakın bir işbirliği içinde çalışmaktadır. Marsyas (Görsel 4), Leviathan (Görsel 5), Taratantara (Görsel 7) ve Ark Nova (Görsel 8) gibi geniş ölçekli etkiye sahip bu çalışmalar, sergileme alanlarıyla kurdukları ilişki bağlamında mekânın kendisine evrilirlerken, izleyicilerin birer katılımcıya dönüştükleri interaktif bir etki düzeyine sahiptirler. Bu bağlamda "Kapoor'un devasa yapıtları büyük bir mimari geleneğe dayanmaktadır. Katedraller, Avrupa çapında bu büyük eserlerin öncüllerini temsil ederler. Beauvais Katedrali'nin (13. yüzyılda) uçan payandaları, Ely Katedrali'nin (14. yüzyılda) sekiz köşeli yapısı ve Brunelleschi'nin Kubbesi (15. yüzyıl), her biri izleyiciyi etki altına almak için tasarlanmış üstün mühendislik örnekleridir" (Dodgson, 2017: 283). Örneğin Ark Nova Projesi, 2011 yılında Japonya'da 9.0 büyüklüğünde meydana gelen deprem ve ardından oluşan tsunami felaketinden iki yıl sonra afetten etkilenen bölgede Anish Kapoor'un mimar Arata Isozaki ile işbirliği yaparak uyguladığı heykelsi bir konser-performans salonudur. Taşınabilen ve 1 saatte şişirilerek hazırlanabilen proje "insanları ve hayvanları doğal bir felaket anında güvenli alana taşıyamaz, ancak umutsuzluğun müzik, tiyatro, dans ve diğer sanat biçimleriyle, umut ve ilhamla aşılabileceğini gösterir (Dhar, 2016). Konut sorununun hızlı bir şekilde çözüldüğü Japonya'nın zarar gören toplumsal ve kültürel yaşamının yeniden canlandırılması bakımından sanatın onarıcı ve birleştirici etkisi bu projede etkin bir biçimde hissedilmiş, Anish Kapoor'un heykeli mekân kurucu bir öğe olarak 500 koltuklu bir performans salonunun kendisine dönüşmüştür. Çelik konstrüksiyonların üzerine gergince sarılmış membrandan oluşan bu devasa ve enerjik formlar, Kapoor'un kentsel mekânları ya da galeri mekânını bir tür tiyatro sahnesi gibi kullanma dürtüsünü hissettiren örnek çalışmalardır. Sanatının ilk evresinden bugüne dek soyut biçimlere eğilim gösteren, biçimsel bir kaygıdan çok tinsel bir dünyaya ait çağrışımları olan nesneler üreterek madde ötesi bir deneyime kapı aralamayı hedefleyen Anish Kapoor, ürettiği ifade biçimlerinin sergileme alanlarını çeşitlendirebilen, farklı arayışlara ve yeniliklere açık çağdaş bir heykeltıraştır.

Görsel 2. İsimsiz, 2012, Paslanmaz Çelik

Görsel 1. 1000 Names, 1979, K.Teknik-Pigment

Görsel 3. Greyman Cries, Shaman Dies, Billowing Smoke, Beauty Evoked, 2008-2009, Beton

Görsel 4. Marsyas, 2002, PVC-Çelik

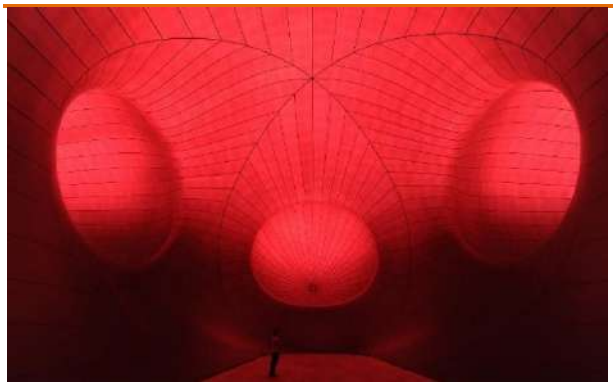

Görsel 5. Leviathan, 2011, PVC-İç Görüntü

Görsel 6. Leviathan, 2011. PVC, Dış Görüntü

Görsel 7. Taratantara, 2000, PVC-Çelik

Görsel 8. Gold Corner, 2014, Fiberglass-Altın

Görsel 9. Ark Nova, 2013, PVC- Dış Görüntü

Görsel 10. Ark Nova, 2013, PVC- İç Görüntü

2.ANİSH KAPOOR'UN HEYKELSİ SAHNE TASARIMLARI

Sahne tasarımı, genel olarak tiyatro prodüksiyonunun teknik yönlerini, sahnenin dekorunu, sahnede kullanılan makine, araç-gereç, aydınlatma, ses, kostüm tasarımı ve makyajı kapsayan bütüncül bir alandır. Yunan tiyatrosunun altın çağı 2000 yıldan daha öncelere dayanıyor olsa da, tiyatroda yoğun olarak sahnenin kullanımından, tasarımından, özelliğinden, görsel görünümünden ve işlevinden sorumlu olan yetkin bir kişi, 1600 yılına dek ortaya çıkmamıştır. Teatral bir prodüksiyonun unsurları, 1920'lerin ortasına kadar genel olarak özen gösterilen bir üretim alanı haline gelmemiştir (Barker, 2009).

Neredeyse tüm modern tiyatro tasarımları, MÖ 6. yy'dan başlayarak, Akdeniz'de Yunanca konuşan halkların kurduğu tiyatro geleneklerine kadar dayandırılabilir. Avrupalıların, Orta Doğu,

Afrika ve Amerika'ya gelmelerinden önce bu kültürlerde bağımsız tiyatro gelenekleriyle ilgili kayıtların olmasının yanında, bunların gelişimleri veya olası etkileri hakkında güvenilir kaynakların olmamasından ötürü çok az şey bilinmekte ve bu yüzden bu kültürlerin tiyatro tanımları belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte, bu yerlerin bazılarında tiyatro ne zaman bir kültüre ve toplumsal yapıya dahil edilse, insanların toplanması için zaten var olan alanların gösterimi için hizmete açıldığı bilinmektedir Bu nedenle, tiyatronun bir kültüre girmesi üzerinden oluşan herhangi bir fikir, var olan mekâna entegre edilerek tiyatronun mekânına dönüştürülür. Sahne tasarımı, öncelikle izleyicinin bir performanstan edineceği deneyimi geliştirmekle ilgilidir. Bu deneyimi geliştirmek için ideal olarak kabul edilen özel mimari ve plastik unsurlar, kültürden kültüre ve hatta belirli bir kültür içindeki alt kültürler arasında bile farklılık gösterebilir, ancak yine de iki genel kategoriye ayrılabilirler: Belirli bir kültür ve bu sanatın deneyimini izleyiciler için optimize edenler. Tiyatro sanatının estetiğine hizmet eden bu unsurlar, bir performans başlamadan önce performans sırasında yeterli düzeye ulaşmak için ihtiyaç duydukları her şeye, sanatçıların sanatsal standartları yakalamaları için gereken her şeyi içerebilir (Hildy, 2009) Bu bağlamda performansın gerçekleştirileceği mekân olan sahne de, oyunun kurgusuyla, enerjisiyle, üzerinde performans sergileyen oyuncusu ve izleyicisiyle kuracağı uyumlu bütünlüğe en etkin haliyle zemin hazırlamalıdır.

Gerçekleştirdiği çağdaş heykel projeleriyle tinsel ve mitsel hikayelerin çağrışımlarını mekansal bir etki üzerinden yaratmayı başaran Anish Kapoor, performans sanatlarının aksiyon ve varoluş alanı olan sahneyi kendi formel pratiğinden ödünç aldığı elemanlarla kurgulayabilen çok yönlü bir heykeltıraştır. Bu eksende ürettiği ilk sahne tasarımı, Girit Kralı Idomeneus'u konu edinen ve Mozart'in ilk olgun operasi olan “Idomeneo” dur. İlk defa 1871 yılında Münih’te sergilenen üç perdelik operanın metni ise Abbate Giambattista Varesco’ya aittir. Hikaye kısaca özetlenecek olursa: Truva'nın yıkılmasının ardından Kral Idomeneo, uzun bir aradan sonra vatanına geri dönmeyi hayal eder. Bu sırada oğlu Idamante hükümdarlığının sürekliliğini sağlamış ve Kral Priam'ın kızı Ilia da dahil olmak üzere Truva’nın tüm mahkumlarını koruma altına almıştır. Girit'e ulaşmasını engelleyen korkunç bir fırtınadan kaçmaya çalışan Idomeneo, deniz tanrısı Neptün'le bir araya geldiğinde yolculuğunun güvenli geçmesi karşılığında karada karşılaştığı ilk canlıyı kurban edeceğine söz vermiştir. Bu kişi oğlu Idamante olur. İdomeneo bu kötü tesadüften doğan olumsuzluğu yok etme çabası gösterir ve oğlunun Yunanistan’a kaçması için zemin hazırlar. Bu kez tehlikeli yolculuğu yapacak olan Idamante, adalıları yok etmek için ortaya çıkan deniz canavarını öldürür. Bunun üzerine tanrı Neptün, Idamante ve eşi Ilia’nın tahta geçmesi için Idomeneo’ya psikolojik baskı uygular. Neptün’ün emrini geri çevirme iradesi olmayan Idomeneo, tahtından feragat eder ve oğluyla gelininin hükümdarlığını kabullenir (Idomeneo re di Creta, para 2. ve 6.).

2003 yılında Glyndebourne'da sergilenen ve yönetmenliğini Peter Sellar’ın yaptığı *Idemeneo* gösterimi sert tepkiler almıştır. Bunun nedeni, Sellar’ın Ortadoğu’daki güncel olayları yansıtan bir kurguyla oyunu yeniden ele almasıdır. Sellar’ın İdemeneo’sunda Truva prensesi Ilia, yas tutan başörtülü bir Müslümanken, savaşın yorgunluğunu, bir tür manevi saflığı sembolize eden mavi bir kıyafetle değiş-tokuş eden sarışın Yunan Idamante'ye aşık olur. Electra ise zayıf giyimli, Amerikalı bir kadın olarak nitelendirilmiştir. Idomeneo'yu ise eserin kötü adamı olarak sunmak ideolojik olarak uygun olurdu, ancak bu zorlamadan kaçınmış ve tahtından istifa ettikten sonra tekerlekli sandalyeye konan, takım elbiseli sıkıntılı bir yaşlı adama dönüştürerek hikayeyi bitirmiştir. Orijinalinde de dinsel ve toplumsal bir eleştirisi olan oyun, radikal gruplar tarafından baskılanmış, 2006 yılında Berlin’de Alman Operası gösteriyi sahnelemekten vazgeçerek bir anlamda otosansür uygulamıştır. Bu önemli operanın sahne tasarımını gerçekleştiren Anish Kapoor’un 1. ve 2. perde için hazırladığı kompozisyon, Tate Modern’de sergilediği yapıtı Marsyas'ın biçimsel yaklaşımıyla söyleşirken, biri simgesel, diğerinin ise giriş ve ve çıkış işlevi olan vulvaya benzer iki boşluk kullanmıştır. Yarı saydam bir kumaştan üretilen tasarım James Ingalls’ın kontrolünde aydınlatılmış, canlı kırmızıdan maviye ve oradan da soluk bir yeşile geçiş yapan renk planları yumuşak müdahalelerle gerçekleştirilmiştir. 3.

Perdede ise Kapoor, kötü talihi ifade eden güneş tutulmasını, güneşi ortadan ikiye bölündüğünü sembolize eden sahneyi düz bir yüzeyde sunmuştur. Ancak sahne, uzun bir akşamla gündüzün birbiriyle kesiştiğini anlatmak için dahil edilen son bale gösterimi için gereksiz biçimde aydınlatılarak mekanın etkisi zayıflatılmıştır (Christiansen, 2003). Anish Kapoor'un kendi heykel söyleminin izinde gerçekleştirdiği bu tasarım, neredeyse tüm girişlerin yapıldığı merkezi bir çıkışa da yönlendiren, geniş ve renkli eğrilerin oluşturduğu çok amaçlı bir tiyatro sahnesi sunmaktadır.

Görsel 11. Anish Kapoor, Idomeneo, 2003, Glyndebourne

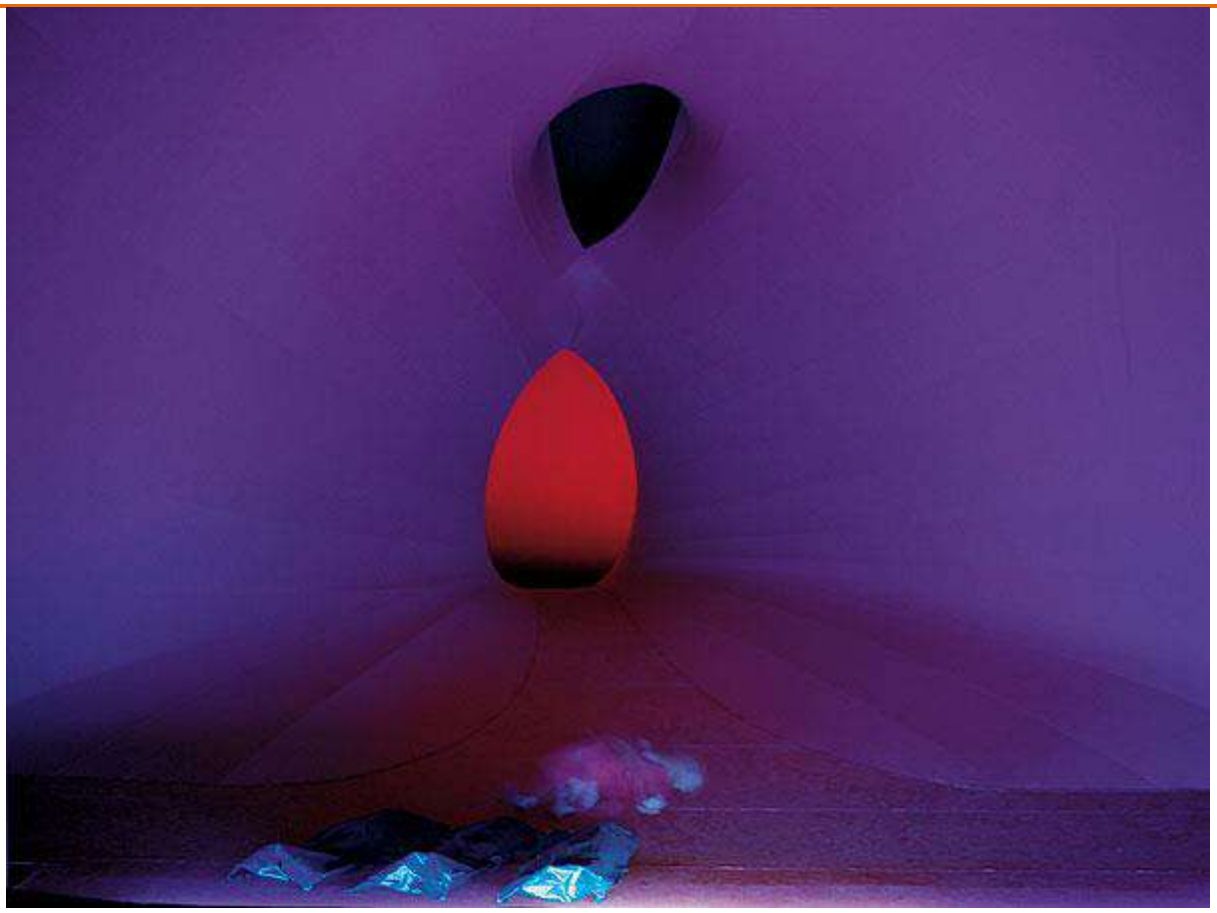

Görsel 12. Anish Kapoor, Idomeneo, 2003, Glyndebourne

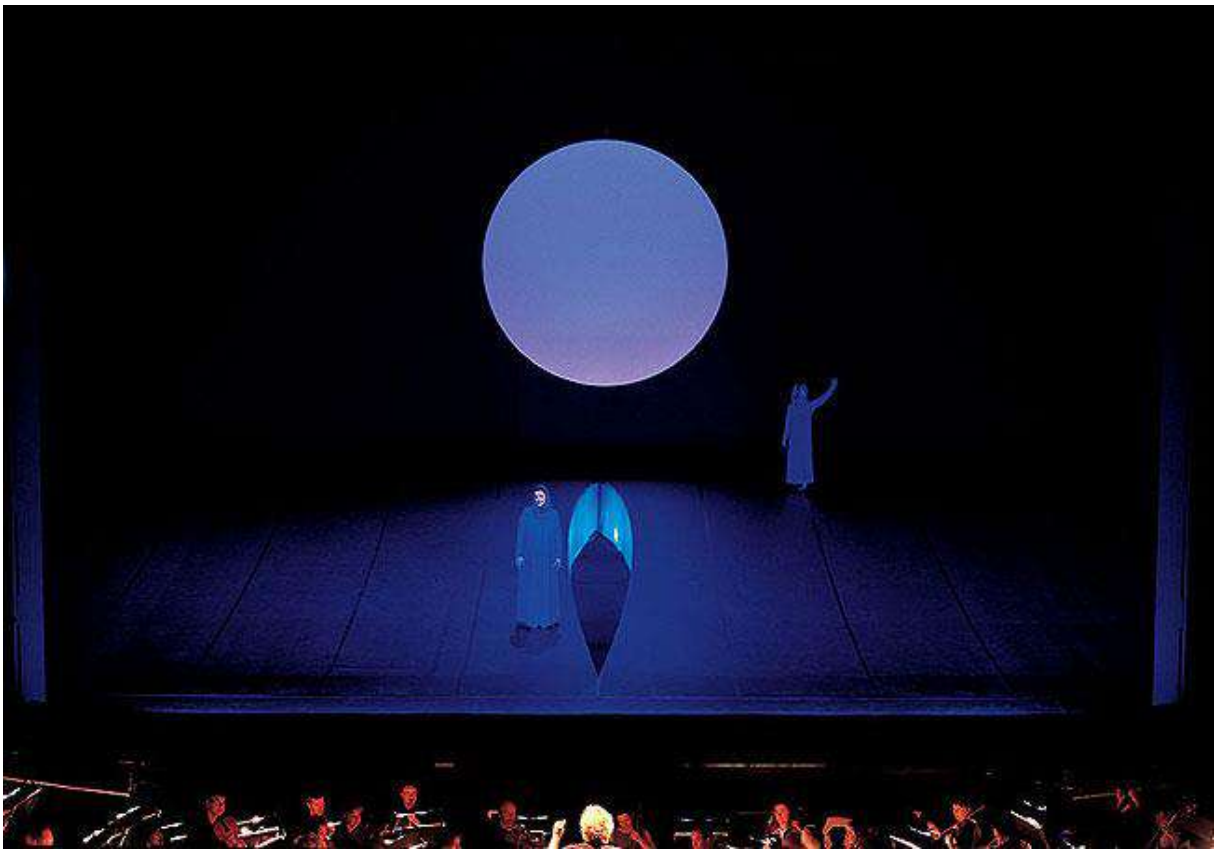

Görsel 13. Anish Kapoor, Idomeneo, 2003, Glyndebourne

Anish Kapoor'un bu tiyatro ekseninde ürettiği ikinci çalışması Claude Debussy'nin beş perdeden oluşan operası Pelleas et Melisande için bir set tasarımıdır. 2013 yılında Brüksel'de La Monnaie Opera Binası'nda Lübnan asıllı Fransız direktör Pierre Audi'nin yönetmenliğinde sergilenen operanın hikayesi bir aşk üçgeninde yaşananlarla ilgilidir. Prens Golaud, ormanda kaybolan gizemli genç bir kadın olan Mélisande'yi bulur. Onunla evlenir ve onu büyükbabası ve aynı zamanda Allemonde Kralı Arkel'in kalesine getirir. Mélisande, Golaud'un küçük üvey kardeşi Pelléas'a gitgide bağlanarak Golaud'un kıskançlık duygusunu uyandırır. Golaud, Pelléas ve Mélisande arasındaki ilişki hakkındaki gerçeği bulmak için çok fazla çaba harcar, hatta kendi çocuğu Yniold'u bu çifti izlemesi için zorlar. Pelléas kaleden ayrılmaya karar verir ve Mélisande ile son bir kez buluşurlar. Bu buluşmada ikisi de birbirlerine olan sevgilerini itiraf ederler. Bu diyaloğa kulak misafiri olan Golaud ateş püskürür ve Pelléas'ı öldürür. Mélisande kısa süre sonra bir kız çocuğu dünyaya getirir ve yaşama veda ederken Golaud hala ona "gerçeği" anlatması için yalvarmaktadır. Alman opera direktörü Nikolaus Lehnhoff Pelleas et Melisande'yi, "ölümcül bir doruğa ulaşan korku ve zulüm tiyatrosu" (Ashley,2013:para 1) olarak tanımlamıştır.

Pelléas et Mélisande gibi esrarengiz, düşündürücü ve benzersiz bir eserle yakınlık kurmanın birçok yolu vardır. Özellikle sahnenin tasarımı, özgün, yaratıcı ve yorumlamaya açık ise izleyicinin bu yakınlığı kurması daha olasıdır. Opera, kökeni ve doğası gereği sembolik ve mistiktir. Bu yüzden sahne tasarımının geleneksel mi yoksa modernist mi olması gerektiği çok da önemli değildir. Sahne tasarımcısı için asıl mesele, oyun mekânı üzerine bir miktar okuma duygusu empoze etmek ya da yapıtın biçimsel örgütlenmesini serbest bırakabilmeyi sağlamaktır. Henry Moore'un heykellerinden ödünç aldığı devasa kavisleri çok amaçlı set tasarımının merkezine soyut ve organik bir heykele dönüştürerek yerleştiren Kapoor, çelik kirişlerin bir merdiven ve platformla desteklediği büyük bir oyuk nesne üretmiştir (Nine, 2013). Bazı açılardan bakıldığında bir kulağa, göze veya rahme benzeyen formun bu çağrışımları oyunun bağlamıyla örtüşürken, Kapoor'un önerdiği rotasyonuyla bir mağara, kale yada taşınmaz bir kayayı temsil eden tasarım, farklı perspektifler sunan ve çok yönlü biçimsel okumalara izin veren plastik bir düzenlemedir. Audi'nin direktörlüğüyle Kapoor'un soyut sembolizminin bileşimi belki Pelléas et Mélisande'den yeni bir rezonans yaratmak için tam olarak uygun değil, ancak Debussy'nin empresyonist temeli her zaman için yeni fikirlere ve yeni yaklaşımlara yanıt verebilen güçlü bir avangardizmi içinde barındırmaktadır.

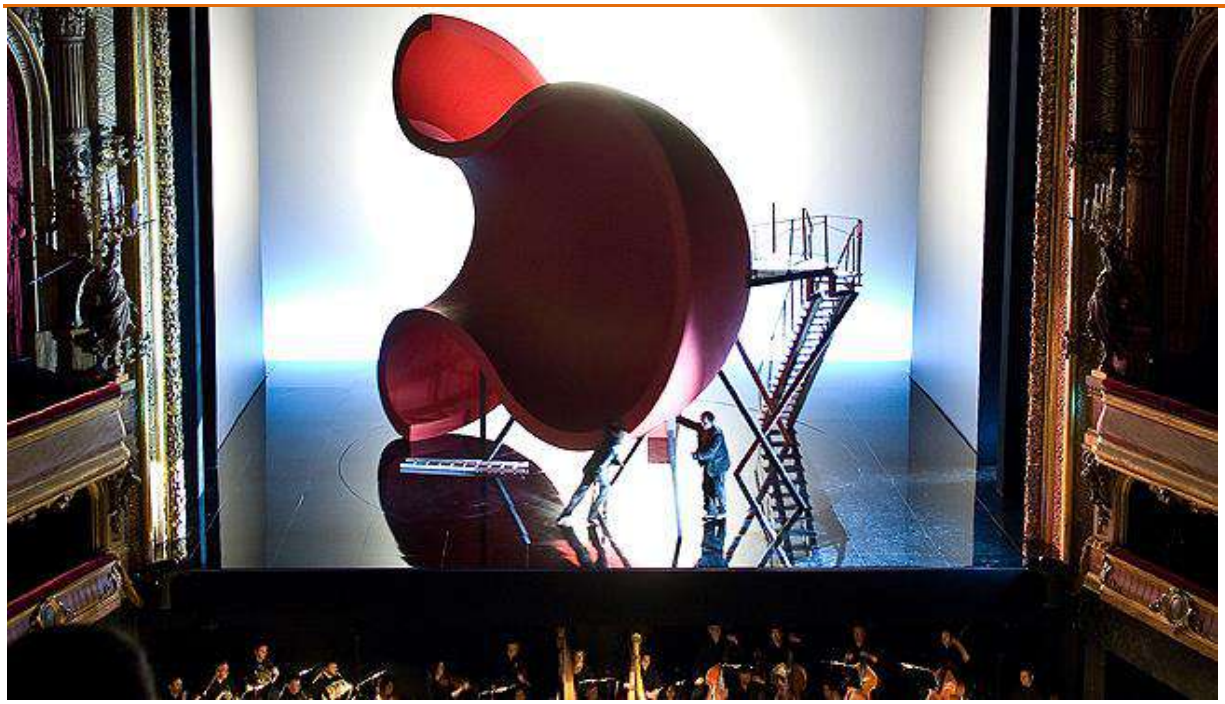

Görsel 14. Anish Kapoor, Pelleas et Melisande, 2008, Brüksel

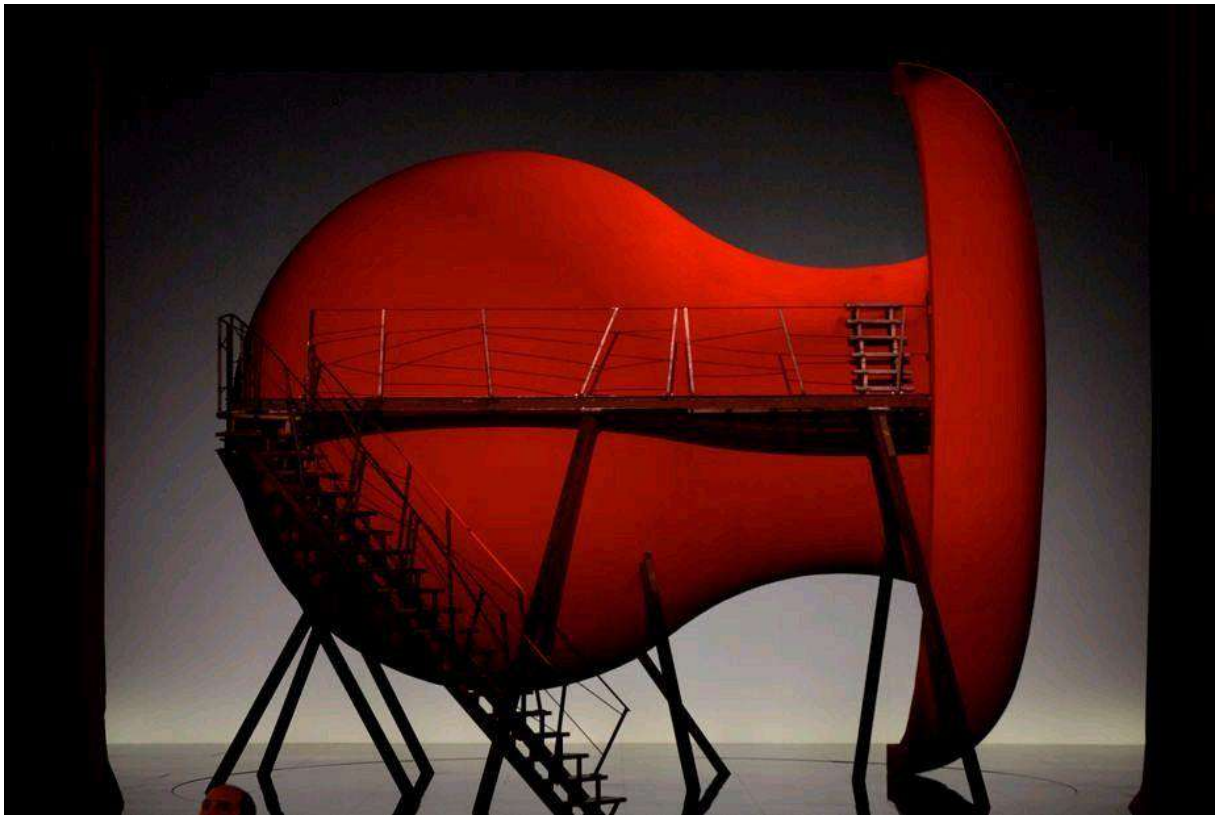

Görsel 15. Anish Kapoor, Pelleas et Melisande, 2008, Brüksel

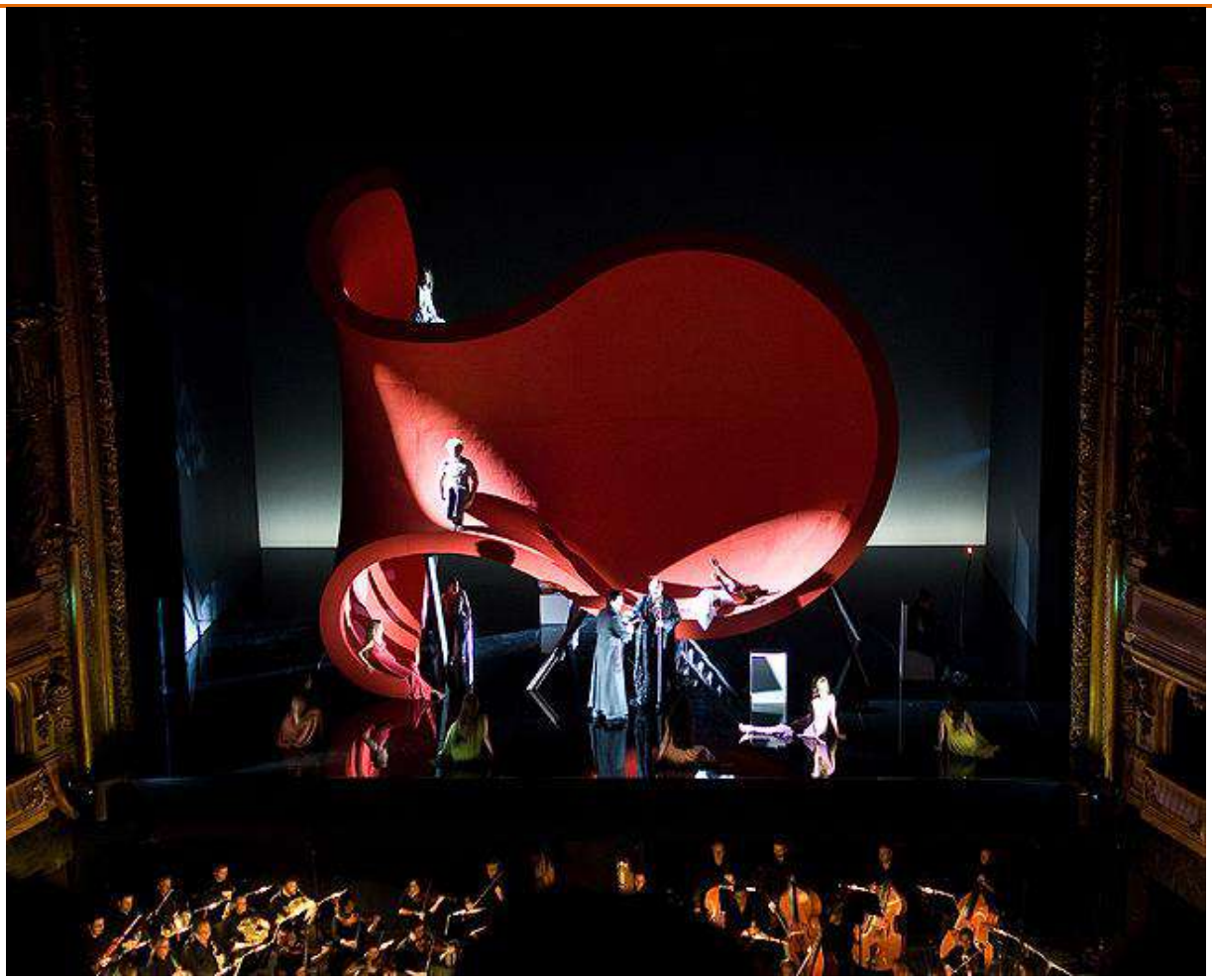

Görsel 16. Anish Kapoor, Pelleas et Melisande, 2008, Brüksel

Anish Kapoor'un bir başka sahne dekor projesi olan "Parsifal"in prömiyeri 1882 yılında Beyrut Festival Tiyatrosu'nda yapılmıştır. Alman besteci Richard Wagner'e ait olan bu mistik ve romantik opera üç perdeden oluşmaktadır. 1857'de başladığı ve hikayesinin çoğunu Alman şair Wolfram von Eschenbach'ın bir ortaçağ şiiri olan Parzival'den aldığı çalışmasını 25 yıl sonra tamamlayabilen Wagner, aslında Parsifal'i bir opera olarak değil bir oyun olarak tasarlamıştı. Beyrut Tiyatrosu'nun akustiğinden de faydalanarak bestelediği çalışması Wagner'in tamamlanan son operasıydı. Hristiyan ve pagan inanışlarının efsanelerinden oldukça beslenen Wagner, bu hikayeleri operalarında sıklıkla işlemeye çalışmıştır. Bu eksende ürettiği eserlerden biri olan Parsifal de kaynak olarak Kral Arthur'un ölümünden sonraki dönemlerde yaratılan efsanelere dayanmaktadır. Yaklaşık 1170 ve 1230 yılları arasında geçen hikayede Parsifal isimli genç adam, dünyayı yavaş yavaş anlamaya başlayan masum, saf ve iyi bir karakterdir. İsa Mesih'in son akşam yemeğinde kullandığı *kase* ile çarmıhta onu yaralayan *mızrak*, Titurel ve onun Hristiyan şövalye grubuna teslim edilen kutsal emanetlerdir. Titurel, onları korumak için ormanda kayalar üzerinde yükselen Montsalvat adlı bir kale inşa etmiştir. Ancak kale yakınlarda yaşayan Klingsor isimli büyücüye dikkat etmesi gerekmektedir. Güzel çiçeklerle dolu bir bahçeye sahip olan Klingsor'un hizmetinde çalışan birçok bakire vardır. Bunlardan biri de çok sayıda genç şövalyeyi Klingsor'un tarafına çekmeyi başaran Kundry'dir. Titurel'in oğlu Amfortas'ı da etkilemeyi başaran Kundry kutsal mızrağı ondan almış ve bu esnada onu yaralamıştır. Yarayı iyileştirebilecek tek şey, artık Klingsor'un sahip olduğu kutsal mızrağın dokunuşudur. Bakirelerin cazibesine ve güzelliklere karşı koymayı başararak mızrağı tekrar geri alabilecek kişinin, saf ve kötülük hakkında hiçbir şey bilmeyen genç bir adam olması gerekmekteydi (Parsifal, para 4.). Aranan o kişi de Parsifal'di.

Pierre Audi ve Anish Kapoor'un opera paydasında yolları Parsifal üzerinden tekrar kesişmiştir. Oyun, 2012 yılında Hollanda Ulusal Opera'sında yeniden canlandırılmış, 2016 yılında ise prömiyeri yapılmıştır. Operanın direktörü Pierre Audi, Anish Kapoor'un sahip olduğu sade biçimsellik havuzundan seçtiği imgelerle Parsifal'in setini uygun bir zeminde eşleştirmiştir. Bir tür küratör sanatçı ilişkisini andıran Audi-Kapoor uyumu bu projede de gayet olumlu sonuçlar vermiş, oyunun kavramsal boyutu doğru ve etkin bir biçimsellikle izleyiciye yansıtılmıştır. Mekânın algısıyla, renk, ışık ve yansıma gibi plastik ögeler üzerinden oynayan ve bu yaklaşımını Parsifal setine de taşıyan Kapoor, 7 metre çapında dev bir ayna heykelini oyunun 2.perdesinin başat ögesi olarak tavandan sahneye indirmiştir. Kapoor'un Nottingham Playhouse'daki *Sky Mirror* heykeliyle formel bir yakınlık kuran bu parlak yüzey, sahnedeki ışığı ve görüntüleri bir yandan yansıtırken, bir yandan da çarpıtarak çarpıcı bir plastik efekt yaratmaktadır. Bu görsel bozulmalar, zaman zaman Parsifal'i baştan çıkarmaya çalışan bakire kızlar korosunun seslerini bozup güçlendirme eylemiyle duyusal düzlemde söyleşerek oyunun bağlamına da destek olmaktadır. Bunun dışında sahnenin geneline yayılan Kapoorian izler, izleyici üzerinde anıtsal bir kompozisyonu canlı bir performansın mekânı olarak deneyimleme imkanı sunmaktadır. Kalın mat renklerin kullanımı, özellikle koyu kırmızı bir pigment ve vermilyondan daha koyu birkaç ton, Kapoor'un 2003 yılından bu yana ürettiği *My Red Homeland* gibi bazı enstalasyonlarını andırmaktadır. Şövalyelerin Monsalvat sığınağı üzerinde duran dev kayalar da Amfortas'ın etinde sürekli açılan yaraya çağrışım yapan bir diğer önemli sahne unsurudur (Nguyen, 2016, para 2.). Anish Kapoor Parsifal hikayesinin mekânını, kullandığı soyut ve biyomorfik form diliyle somutlaştırırken, oyunun sahip olduğu duyusal ve kavramsal içeriklere önemli bir katkı sunmuştur.

Görsel 17. Anish Kapoor, Parsifal, 2016, Amsterdam

Görsel 18. Anish Kapoor, Parsifal, 2016, Amsterdam

Görsel 19. Anish Kapoor, Parsifal, 2016, Amsterdam

Anish Kapoor'un set tasarımı yaptığı bir başka opera da Tristan and Isolde'dir. Ünlü bir ortaçağ aşk romantizminin iki ana karakteri olan Tristan ve Isolde'nin hikayesi bir Kelt efsanesine dayanmaktadır. Efsanenin mevcut tüm formlarının türetildiği arketipik şiir tam olarak korunamamış olsa da, eski sürümlerin karşılaştırılması sonucu elde edilen veriler, içeriği hakkında fikir vermektedir. Hikaye genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Genç Tristan, amcası Cornwall Kralı Mark'ın evlenerek kraliçesi olmasını istediği İrlanda kraliçesinin kızı İsolde'yi krala getirmek için İrlanda'ya gitmekle görevlendirilir. Yolculuk sırasında ülkeyi harap eden bir ejderhayı da öldürerek görevini başarır. Dönüş yolculuğunda Isolde, annesi tarafından krala aşık olması için hazırlanan sevgi iksirini içer. Ancak Isolde kral yerine Tristan'a aşık olur. Bundan sonra ikisi de tüm tehlikelere cesaretle karşı koyan ve zorluklara ışık tutan, ancak krala olan bağlılıklarını da yok etmeyen, aşılmaz bir sevgi ile birbirine bağlanırlar (Tristan and Isolde, para 2.). Aşkları için birçok zorluğun ve komplonun üstesinden gelmeye çalışsalar da hikayenin sonunda her ikisi de ölür. Aşkın ölümden daha güçlü olduğunu savunan Kral Mark ikisini yan yana gömdürür.

Besteci Richard Wagner'in 1859'da bitirdiği opera, 2016 yılında İngiliz Ulusal Opera'sında sahnelenirken, Anish Kapoor bu kez yönetmen Daniel Kramer ve şef Edward Gardner ile birlikte çalıştı. Wagner'in operasyonel başyapıtı olan Tristan ve Isolde'nin kötü sonlanan aşk hikayesini, kullandığı ölçekle farklı bir boyuta taşıyan Anish Kapoor, izleyicinin hikakeye zihinsel katılımını teşvik eden etkileyici bir ortam tasarlamıştır. Kapoor, özgün sanatsal yaklaşımı ve estetiğini, Wagner'in çarpıcı yorumuyla harmanlayarak olağanüstü bir prodüksiyonun oluşum aşamasının önemli temel taşlarından biri olmuştur. Bir röportajında bu geniş kapsamlı üretim sürecinin ve sayısız insanla işbiriliği yapmanın nasıl bir deneyim olduğu sorulduğunda Kapoor şu yanıtı vermiştir: "Parçanın kendisi o kadar karmaşık ki, öncelikle onunla başa çıkmak en zor kısımdı. Bir zaman sonra birkaç fikir doğarak bir anlam ifade etmeye başlıyorlar ve o zaman bu süreç herkesi bir tür elektriksel akımla uyarmaya ya da bu fikirlerin etrafında yeni şeyleri denemeye teşvik ederek hepimizi aynı yöne çekmeye başlıyor. Tabii ki ben bir yönetmen değilim, sadece tasarlıyorum. Ama Daniel ile çok yakın bir işbirliğine girdik, bu da önemli. Bu arada, çok eğlenceli" (Bunyard, 2016, para 3 ve 4.).

Tristan ve Isolde'nin sevgi, kayboluş ve ihaneti irdeleyen hikayesi, Kapoor tarafından yaratılan dünya ile trajik aşk efsanesinin yıkıcı etkisini yumuşatmaya yardımcı olmayı hedeflerken diğer taraftan izleyiciye melankolik bir ruh hali yüklemektedir (Gupta, 2016). Anish Kapoor çözümlemesi bu kadar zor olan Wagner'in dramasına mekân tasarlarken, sahneyi bölerek hikayenin farklı yönlerinin iyi tanımlanmış ve yalıtılmış bir alanda aynı anda oynanması fikrini geliştirmiştir. İlk perdede bir gemiyi üç odacığa bölünmüş altın bir piramit haline dönüştüren Kapoor, ikinci perdede oyulmuş bir ayı çağrıştıran görkemli bir mağara ortamı yaratmıştır. Bu kayalığı andıran gri yapı, aşıkların gizli buluşma toplantısında oyuncuların üzerinde gezindiği heykelsi bir platformdur. Üçüncü ve en dikkat çekici perdede aşağı doğru yerleştirilen, üzerine Tristan'ın yarasından akan kanı sembolize ederken ışık efektiyle desteklenen ve vulvayı andıran bir yarığın açıldığı gerginleştirilmiş bezden oluşmaktadır. Oyunun ilk perdesinde tercih ettiği formla 2014 yılında tamamladığı *Gold Corner*'i (Görsel 8) hatırlatan Kapoor, ikinci perdede kullandığı kayalık platformla da *Greyman Cries, Shaman Dies, Billowing Smoke, Beauty Evoked* (Görsel 3) adlı çalışmasıyla formel bir yaklaşım sergilemiştir. Kapoor ayrıca, bu çalışma boyunca setin fiziksel görünümünün dışında prodüksiyonu çarpıcı biçimde değiştiren aydınlatmasını da tasarlamıştır. Mekân ve algı üzerinde renk, ölçek ve boyut gibi unsurların oynaklığından faydalanarak ürettiği manipülatif heykelleriyle bilinen Kapoor, bu kez rengi ışık formunda kulanmış, sahnenin dönüşümüne ışığın yarattığı yanılsama üzerinden destek vermiştir.

Görsel 20. Anish Kapoor, Tristan and İsolde Birinci Perde Maketi

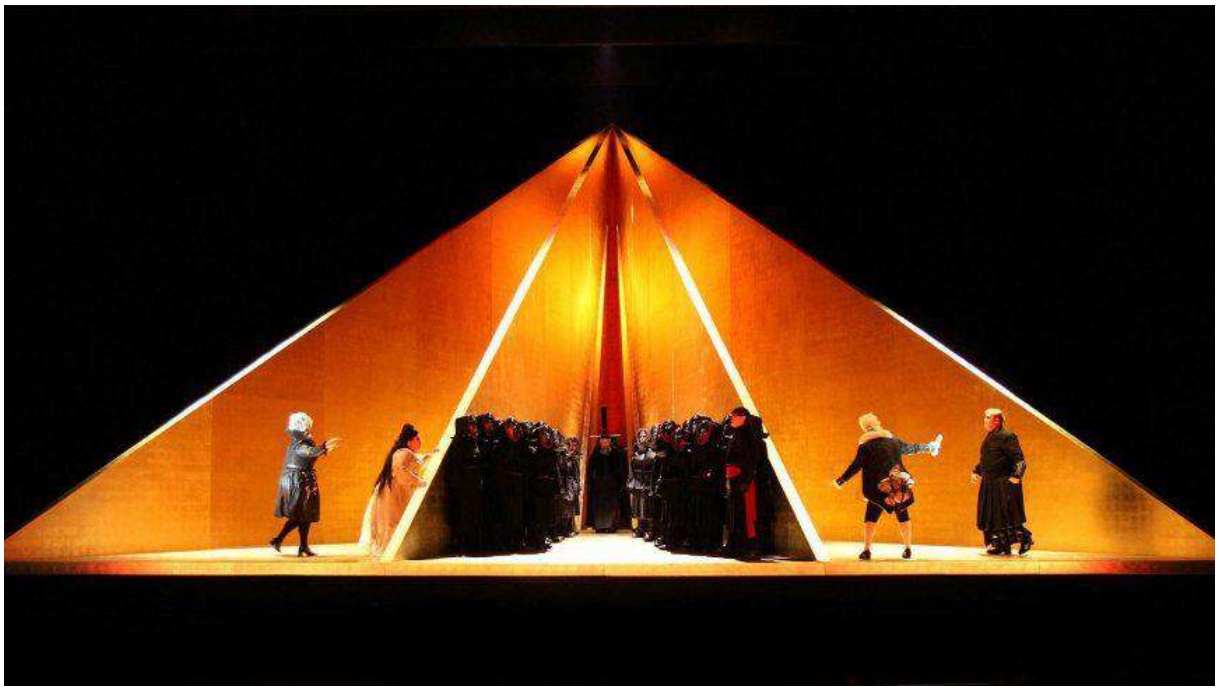

Görsel 21. Anish Kapoor, Tristan and İsolde, 2016, Londra

Görsel 22. Anish Kapoor, Tristan and İsolde, 2016, Londra

Görsel 23. Anish Kapoor, Tristan and İsolde, 2016, Londra

Görsel 24. Anish Kapoor, Tristan and İsolde, 2016, Londra

3.SONUÇ

Ürettiği büyük ölçekli projelerle heykel sanatının dünya çapında en önemli temsilcilerinden olan Anish Kapoor, plastik sanatların klasik müzikle ve tiyatroyla kaynaşmasını en özgün ve etkileyici ifade bütünlüğüyle sağlayabilen çok boyutlu sanatçılardan biridir. Bu organik başarının altında yatan sebeplerden biri, operanın doğasında yer alan sembolik, mistik ve şiirsel anlatım biçiminin, Kapoor'un sanatıyla paralellik göstermesidir. Yeni, çarpıcı ve ütopik mekânlar yaratma konusunda formun manipülasyonunu zihinsel algıyla harmanlayarak izleyiciyi düşsel bir çemberin içine çeken Kapoor, zaman zaman gerçeküstü bir dünyanın kodlarını deşifre edebilen bir kriptografa dönüşmektedir. Pablo Picasso'nun, "hayal edebileceğiniz her şey gerçek" sözüyle paralel bir sanat politikasını benimseyen Kapoor, yaratıcı düzlemde en ulaşılmaz görünen fikirlerin gerçeğe dönüşmesi için çaba gösteren bir rol modeldir. Çağın dinamiklerine ayak uydurmaya her dönem gayret gösteren heykel disiplini, ontolojik yapısı gereği yaşamın tüm katmanlarına sızabilen, esnek ve güncellenebilir bir pratiktir. Bu eksende yeni denemelere açık bir sanatçı olan Anish Kapoor, kurgulanmış bir mekâna ihtiyaç duyan performans sanatlarıyla yakın bir ilişki kurarak, heykeli bir sahne formasyonuna dönüştürebilen heykeltıraşlardan biridir. Kapoor'un sanat literatüründe önemli bir yer işgal eden yanılsama meselesi, tam da tiyatronun sahip olduğu merkezi niteliklerden bir tanesidir. Kapısından içeri girildiğinde inançsızlığın askıya alınmasının gerektiği ve inanılmaz olana inandırmayı hedefleyen bir mecra olan tiyatronun hipnotik dokusuyla uyuşan bir sanatsal karaktere sahip olan Kapoor, yarattığı fantastik setlerle heykel sanatının psikolojik düzlemde ne derece etkin bir uyarıcı olduğunu göstermektedir. Anish Kapoor, ürettiği her setle bir tür mikro evren yaratmış, izleyici ve oyuncuların kendilerini belirli bir süre başka bir düşünsel boyutta hissetmeleri için sanatın gücünü kullanmıştır. Çevreyi ve mekânı biçimlendirme, anlamlandırma ve dönüştürme olanaklarını bünyesinde barındıran heykel sanatı, izleyicisinin karşısına farklı platformlarda yenilikçi bedenlere bürünerek çıkabilen, başka alanlarla yakınlaşmalara açık ve üretimin tetiklediği bağlamla uyuşan bir biçimselliğin sağlandığı ortamda yeni okumalara çağrıda bulunabilen canlı bir disiplindir. Heykelin farklı mecralarla yakaladığı bu fiziksel ve zihinsel armoni, yeni yorumlamalarla sentezlenerek çeşitlendirilebilir, ulaşılabilecek başka ufuklar keşfedilebilir.

KAYNAKLAR

Antmen, A. (2008). 20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Ashley, T. (2013). Debussy: Pelléas et Mélisande – review.

https://www.theguardian.com/music/2013/nov/28/debussy-pelleas-et-melisande-review adresinden erişildi. (E.T:04.11.2019)

Barker, C. (2009). Stagecraft.

https://www.britannica.com/art/stagecraft adresinden erişildi. (E.T:16.11.2019)

Celant, G. (1998). Anish Kapoor, Milano: Edizioni Charta.

Christiansen, R. (2003). A Long Night Made Interminable-Rupert Christiansen Reviews Mozart's Idomeneo At Glyndebourne.

https://www.telegraph.co.uk/culture/music/opera/3596460/A-long-night-made-interminable.html adresinden erişildi. (E.T: 20.11.2019)

Dhar, D. (2016). 7 Incredible Works Of Art By One Of The Greatest British-Indian Sculptor, Anish Kapoor.

https://www.storypick.com/anish-kapoor/ sayfasından erişildi. (E.T: 14.11.2019)

Dodgson, N. (2017). Engineering Art and Telling Tales: Anish Kapoor at the Royal Academy. *Interdisciplinary Science Reviews*, 41: 4, s: 281-296.

Gupta, S. (2016). Anish Kapoor's Sculptural Set Designs for the English National Opera

https://www.architecturaldigest.in/content/anish-kapoors-sculptural-set-designs-for-the-english-national-opera/#s-custmodel-box-of-the-set-for-the-first-act adresinden erişildi. (E.T:24.11.2019).

Hildy, F,J. (2009). Theatre Design.

https://www.britannica.com/art/theatre-design

Idomeneo, re di Creta, para 2. Ve 6.

https://www.opera-online.com/en/items/works/idomeneo-re-di-creta-mozart-varesco-1781--2 adresinden erişildi. (E.T:11.11.2019)

Leeuw, G. (1975). *Phenomenology of Religion*, Torino: Paolo Boringhieri.

Nine, K. (2013). Debussy - Pelléas et Mélisande.

http://operajournal.blogspot.com/2013/05/debussy-pelleas-et-melisande.html adresinden erişildi. (E.T:17.11.2019)

Nguyen, N. (2016). Audi's Spectacular Parsifal at Dutch National Opera, para 2.

https://bachtrack.com/review-parsifal-dutch-national-opera-pierre-audi-december-2016 adresinden erişildi. (E.T: 20.11. 2019)

Parsifal, The story of Parsifal, para 4.

https://simple.wikipedia.org/wiki/Parsifal sayfasından erişildi. (E.T:14.11.2019)

Philippou, S. (2009). Anish Kapoor: Non-Objective Objects.

https://www.greekarchitects.gr/en/degrees/anish-kapoor-non-objective-objects-id2609 adresinden erişildi. (E.T: 06.11.2019)

Tristan and Isolde, Legendary Figures, para 2.

https://www.britannica.com/topic/Tristan-and-Isolde adresinden erişildi. (E.T:25.11.2019)

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. http://anishkapoor.com/5100/1000-names-18

Görsel 2. http://www.thegray-market.com/blog/2018/12/23/reflection-eternal-evaluating-my-2018-art-industry-predictions-12-months-later

Görsel 3. https://www.greekarchitects.gr/en/degrees/anish-kapoor-non-objective-objects-id2609

Görsel 4. http://www.culpho-hall.co.uk/a_tateunilever/ak/pages/AK_3.htm

Görsel 5. https://theartsdesk.com/visual-arts/theartsdesk-paris-inside-anish-kapoors-leviathan

Görsel 6. http://anishkapoor.com/684/leviathan

Görsel 7. http://anishkapoor.com/457/taratantara-naples-2

Görsel 8. https://ummhello.tumblr.com/post/109928333057/gold-corner-anish-kapoor

Görsel 9. http://anishkapoor.com/957/ark-nova

Görsel 10. https://sankooblog.wordpress.com/2017/09/18/the-most-georgeous-inflatable-concert-hell-is-in-tokyo/

Görsel 11. http://anishkapoor.com/313/glyndebourne-2003

Görsel 12. http://anishkapoor.com/313/glyndebourne-2003

Görsel 13. http://anishkapoor.com/313/glyndebourne-2003

Görsel 14. http://anishkapoor.com/275/la-monnaie-brusells-2008

Görsel 15. https://i.pinimg.com/originals/e4/66/87/e4668709a2632931d54bcee03231113c.jpg

Görsel 16. http://anishkapoor.com/275/la-monnaie-brusells-2008

Görsel 17. https://www.scenographytoday.com/anish-kapoor-parsifal/

Görsel 18. https://www.scenographytoday.com/anish-kapoor-parsifal/

Görsel 19. https://www.scenographytoday.com/anish-kapoor-parsifal/

Görsel 20. https://www.architecturaldigest.in/content/anish-kapoors-sculptural-set-designs-for-the-english-national-opera/#s-custmodel-box-of-the-set-for-the-first-act

Görsel 21. https://www.architecturaldigest.in/content/anish-kapoors-sculptural-set-designs-for-the-english-national-opera/#s-custmodel-box-of-the-set-for-the-first-act

Görsel 22. https://www.itsnicethat.com/features/anish-kapoor-tristan-isolde-170616

Görsel 23. https://www.dezeen.com/2016/06/22/anish-kapoor-set-design-english-national-opera-tristan-isolde-gold-pyramid-suspended-rock-face/

Görsel 24. https://www.dezeen.com/2016/06/22/anish-kapoor-set-design-english-national-opera-tristan-isolde-gold-pyramid-suspended-rock-face/

ALBERTO BURRİ'NİN "II CRETTO" YAPITI EKSENİNDE PEYZAJIN HEYKELE DÖNÜŞÜMÜ

THE TRANSFORMATİON OF LANDSCAPE TO SCULPTURE ON THE AXİS OF ALBERTO BURRİ'S "II CRETTO" WORK

Dr. Öğr. Üyesi Caner ŞENGÜNALP

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 1968 yılında Sicilya'nın Gibellina kasabasında bir köyde meydana gelen büyük bir deprem sonucu zarar gören peyzajın ve yitirilen kolektif hafızanın bir sanat yapıtı ekseninde onarılarak, kentsel, fiziksel, tarihsel ve kültürel kimliğinin yeniden kazandırılma sürecini irdelemektir. Dinamik ve karmaşık bir sistemler bütünü olan kentler, toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik faktörlerin etkisiyle dönüşüm geçirebildikleri gibi doğal afetler sonucu fiziksel değişim ve bozulmalara da uğrayabilmektedirler. Bir tür bellek depolama merkezleri olan kentler, uğradıkları tahribatlar sonucu bir yandan morfolojik yapısını yitirirken diğer yandan süreç içinde katmanlaşan hafıza zeminlerinin de kaymasına engel olamaz. Bu noktada bilinçli ve organize bir müdahaleye ihtiyaç duyan kentsel doku, doğru bir kurgu ve yaklaşımla yitirdiği fiziksel ve imgesel niteliklerini geri kazanabilir. Kentlerin fiziksel, yapısal ve imgesel inşa süreçlerinde başat roller üstlenen sanat ve mimari, yok olan ya da zarar gören dokunun onarılmasında başvurulabilecek yöntemlerin başında gelir. 1960 sonrası çağdaş sanatın sahip olduğu yeni anlam çerçevesi, mekânsal belleğin sanat yapıtına katılmasını öngörmüş, üç boyutlu plastik müdahalelerin ifade olanaklarını ve mekân algısını genişleterek heykel disiplininin kentsel dokuda mekân kurgulayıcı bir yapıya bürünmesini tetiklemiştir. Bu bağlamda kentsel mekânda doğal bir afet sonucu yok olan fiziksel ve imgesel kimliğin geri kazanılma sürecinde heykel sanatının mekânsal problematikleri üzerinden müdahale edilen peyzajın tarihsel, kültürel, fiziksel ve imgesel kimliği yeniden kazandırılabilir, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kolektif bir bellek köprüsü atılabilir.

Anahtar Kelimeler: Alberto Burri, II Cretto, Peyzaj, Bellek, Heykel

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the process of restoration of urban, physical, historical and cultural identity by repairing the landscaping and lost collective memory of a landslide damaged by a great earthquake in a village in the town of Gibellina in Sicily in 1968. Cities which have a dynamic and complex system can be transformed by the effects of social, economic, political and ideological factors. Cities, which are a kind of memory storage centers, do not lose their morphological structure as a result of this destruction and on the other hand they cannot prevent the memory floors that are stratified in the process from shifting. At this point, the urban fabric, which needs a conscious and organized intervention, can regain its physical and imaginative qualities which it has lost with a correct fiction and approach. Art and architecture, which play a leading role in the physical, structural and imaginary construction processes of cities, is one of the methods that can be used in the repair of the destroyed or damaged tissue. After the 1960s, the new frame of meaning of contemporary art predicted that spatial memory should be included in the artwork, and that the discipline of sculpture became a fictionalized structure in urban fabric by expanding the expression possibilities and space perception of three-dimensional plastic interventions. In this context, the historical, cultural, physical and imaginative identity of the landscape, which can be intercepted through the spatial problems of sculpture art, can

be restored in the process of the recovery of physical and imaginative identity which is not a result of a natural disaster in the urban space.

Keywords: Alberto Burri, Grande Cretto, Landscape, Memory, Sculpture

1.ALBERTO BURRİ'NİN ÇATLAKLARI

İkinci Dünya Savaşı sonrası kabuk değiştiren sanatın önemli figürlerinden biri olan İtalyan Alberto Burri, pratiğine her gün yeni ve farklı malzemeler katan üretken bir sanatçıdır. Onun sanatında malzeme, hem çalışmasının konusu, hem de çalışmasının yapıldığı nesne haline gelmiştir. Burri'nin kariyeri boyunca yaptığı çalışmaların asıl amacının, izleyicide dokunsal, duyusal bir refleks geliştirmek, fenomenolojinin merceğinden en iyi şekilde geçirilmiş, anlaşılabilir bir tepki ve algı oluşturmaktı. Alberto Burri'nin psikolojik zeminde yaratmayı hedeflediği bu etki, İngiliz antropolog, sosyal bilimci, semiyolog ve sibernetikçi Gregory Bateson'un ifadesiyle paralel bir ilişki kurmaktadır; "algı sadece farklar üzerine çalışır. Tüm bilgilerin alınması, zorunlu olarak farklılık haberlerinin de alınmasına yol açar ve tüm farklılıkların algılanması eşik değeriyle sınırlıdır" (Bateson 1984: 46).

Alberto Burri, sanat yaşamı boyunca onunla bütünleşen ve plastik ifade aracına dönüşen çatlakları, çeşitli malzeme, mekân ve yüzey üzerinde birçok kez denemiştir. *Çatlak yüzey* olarak sayılabilecek yapıtlarının ilk örneğini, 1949'da tuval üzerine yağlıboya olan "Composizione" isimli çalışmayı üreterek vermiştir. Daha sonraki çalışmalarda, Burri üretimlerine dokunsallık kazandırmak için boyama yüzeyinin bölümlerinin çatlama, ezilme ve pullanmalarından faydalanmış ve bu düzensiz yüzeyde birtakım gölgeler yarattığı gibi aynı renkli alanlarda değişkenlik gösteren zıt yüzeyler oluşturmuştur. Bu çalışmalarda çatlak yüzeyler düz renkte lekeler olarak görünür. Örneğin, kırılmış kaba beyaz kısımlar, bir yağ ve vernik karışımı ile yaratılmıştır.

Burri'nin yeni bir materyale karşı yaklaşımı her zaman temkinlidir. Hızlı ve aceleci bir üretim yapmak yerine, yeni materyalin olanakları konusunda uzun süren bir araştırma süreci geçirmeyi tercih etmektedir. Malzemenin olanaklarından yararlanarak iş üretme tavrı olan Burri, "kaolin, akrilik boya ve PVA'dan oluşan bir macun olan Acrovynil adlı materyalleri bir arada kullanarak kompozit bir malzeme üretmiştir"(Rozner, 2015). Burri'nin 1969 yılında ürettiği yapıtlarda bu kompozit malzemeyi ilk kez kullanarak üç boyutlu çatlak bir yüzey elde etmiştir. Sanatının en önemli plastik unsurlarından biri haline gelen bu çatlak yüzeyler, üretim gerçekleştirdiği tüm disiplinlere sıçramıştır. Resim, baskı, tiyatro tasarımı, heykel ya da arazi sanatı olsun, çatlaklar üzerinde çalışırken Burri'nin fark ettiği şey, bu yüzeyler üzerinde doğrudan göründüğünden daha fazla şey olduğu ve bunu izleyiciye iletmek istemesiydi. Prensip olarak çatlaklar, sanatçının malzemeye müdahalesinin bir sonucu oluşan ve formları oluşturmak için malzemenin fiziksel tepkisini kullanmasıyla oluşmaktadır. Daha önceki çalışmalarında bu müdahalenin süreci görünüyor ve sanatçı her müdahalenin tam kontrolünü sağlayabiliyordu. Çatlaklarda bu işlem, ortaya çıkan malzemede kimyasal ve fiziksel reaksiyon tarafından üretilen bir kuvvete dayandığından görünmez ve ateş kullandığı işlerde reaksiyon hemen gerçekleşir. Bununla birlikte Burri, işin büyüklüğünün, renginin, çatlakların derinliğinin, konumlarının, malzemelerinin ve malzemenin çatlayacağı yönün kontrolünü kısmen sağlayabiliyor, ancak her çalışmanın formu üzerinde kontrol sahibi olamıyordu. Burri'nin çatlaklardan oluşan çalışmaları, yarıklar ve biçimler arasında karşılıklı bir düzenleme sergiler; çatlaklar formları yaratır ve formlar çatlağı görünür hale getirir. Böylelikle onları yaratan kuvvet, çalışmanın hem kendisi hem de konusu olur. Görüleceği gibi, çatlak yüzeyler Burri'nin çalışmalarında yeni bir unsur değildir. Kariyerinin erken bir noktasında görünen ve onun leitmotifi haline gelen önemli bir plastik müdahale biçimidir.

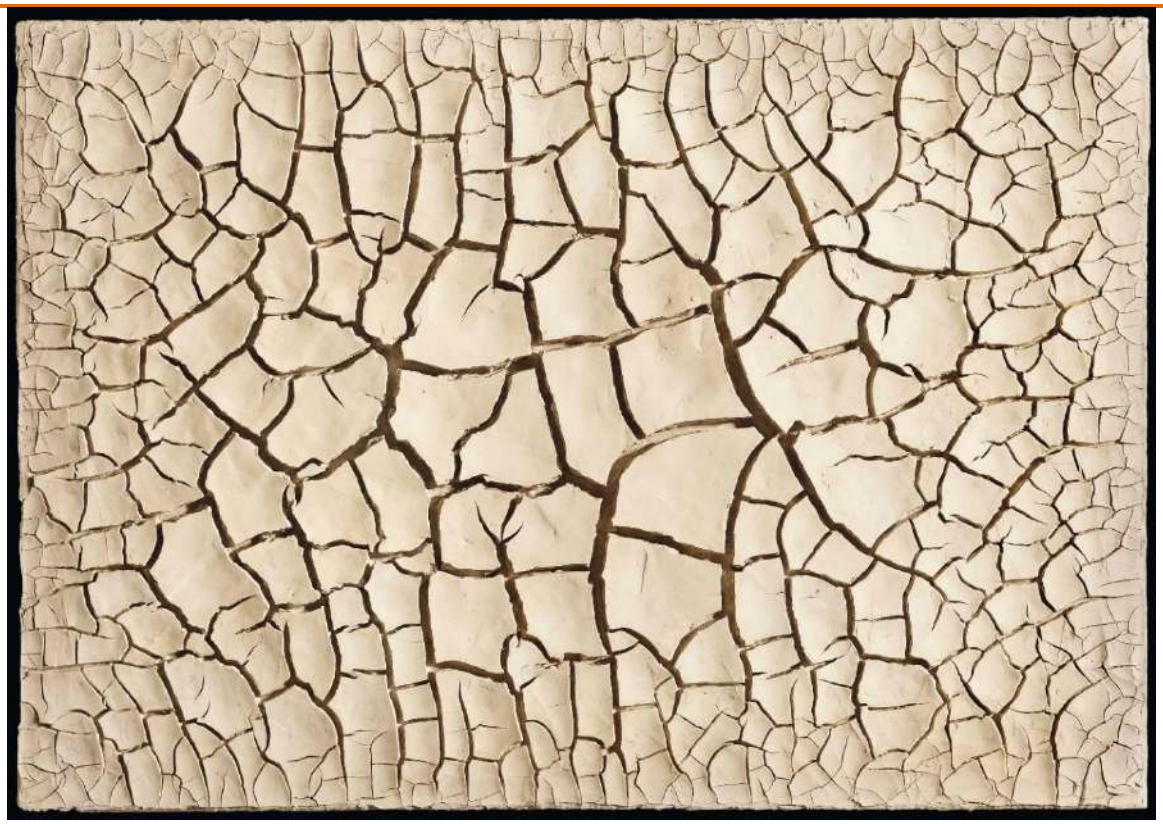

Görsel 1. Alberto Burri, Cretto, 1975, MDF Üzerine Acrovinyl, 70.5 x100 cm

Görsel 2. Alberto Burri, Grade Cretto, 1977, MDF Üzerine Akrilik ve PVA, 149.5 x 249.5 cm

2.“II CRETTO” BAĞLAMINDA PEYZAJA DÖNÜŞEN HEYKEL

Ortaçağ'da kurulmuş olan Gibellina, Monte Raccatonda Dağı’nın eteklerinde, altındaki meyve bahçelerini, bağları ve ekili araziyi içeren verimli bir vadiye bakan yamaçlarda inşa edilmiştir. Ana caddesi, dağın tepesine doğru uzanan merdivenler olarak tasarlanan kasabada etrafı birbirine bitişik evler kentin dokusunu oluştururken, ilçe zamanla genişledikçe her iki taraftaki şeritlere doğru yerleşim sıçramıştır. İlçenin altyapı olanakları çok azdı ve araçların erişimi sadece merdivenlerin alt kısmındaki ana meydana ulaşmaktaydı. Kendi içinde belirli bir planda kurgulanan ve sakin bir akışı olan kasabada yaşanan doğal bir afet, tüm yaşamı baştan aşağı değiştirmiştir.

Sanat tarihinde yaratılmış en büyük heykellerden biri olan II Cretto, 1968 yılında Sicilya’da meydana gelen yıkıcı bir deprem sonucu yok olan bu kasaba sakinlerini anmak için kurgulanan ve yaklaşık yirmi dokuz dönüme yayılan dev bir anıt mezardır. Deprem 15 Ocak 1968’de 80 km’lik bir alanda meydana gelmiştir ve 200 kişi yaşamını yitirmiştir. Belice Vadisi'nde, Palermo'nun güneyinde bir noktada gerçekleşen afet, 1150 kişinin yaralanmasına neden olmuş, Gibellina'nın küçük kasabasını tamamen tahrip ederek 100.000'e yakın nüfusu etkilemiştir (Rozner, 2015).

Komünist ve Demokrat partiler arasındaki ittifakın temsilcisi Ludovico Corrao, afet sonrası yeniden yapılanma ve 90.000'den fazla insanın yeniden bir araya getirilmesinden sorumlu kişiydi. İlçenin kendi yerinde yeniden inşası pratik olarak mümkün değildi ve öncelikle 6000 nüfusu barındıracak kapasitede geçici prefabrik evler inşa edildi. Bu süreçte Gibellina'nın yaklaşık 20 km batısında, hali hazırda karayolu ve tren bağlantısı olan Salinella'da yeni bir şehir kurulmasına karar verildi. Corrao, modernitenin bir parçası olacak, yeni ve modern bir şehir kurabilme fırsatını benimsemiş ve hemen harekete geçmiştir. “Onun fikri Gibellina'nın kentsel yeniden inşası ile kültürel bir Rönesansı tesis etmekti” (Sinatra, 2018). Şehir planlamacısı ve zamanın en seçkin mimarı projede görevlendirildi ve Corrao yeni kentin Belediye Başkanı oldu. İlerleyen 10 yıl boyunca şehirde geniş caddeler, tek katlı evler, idari merkez, kubbe yerine muazzam bir çana sahip yeni Chiesa Madre Kilisesi, birçok meydan, ferah açık alanlar ve bir Modern Sanat Müzesi ile kültür merkezi inşa edildi. Yeni Gibellina bir sanat şehri olarak tanıtıldı. Artık boşaltılan eski Gibellina'daki prefabrik evlerin alanı, yıkılan kasabanın yükselen arka planının önünde Yunan trajedilerinin yapıldığı bir açık hava tiyatrosuna dönüştürüldü. Gibellina’daki inşaat süreci tamamlandığında Belediye Başkanı Corrao, İtalyan sanatçılardan bu yeni kentsel mekân için yapıtlarıyla katkıda bulunmalarını istedi ve birçok sanatçıya davet gönderildi. Pietro Consagra tarafından tasarlanmış dev bir yıldız formu, yeni ilçeye açılan kapı olurken, yönetim binasının önündeki meydana, kenti farklı köşelerine, yol kavşaklarına, Mimmo Rotella, Nino Franchina, Carlo Ciussi, Fausto Melotti, Ettore Colla, Arnaldo Pomodoro ve daha birçok sanatçının heykelleri yerleştirilmiştir. Böylelikle İtalya'nın her yerinden gelen entelektüellerin, yeni kentsel yaşam biçimi hakkında oluşturulan bu fikir laboratuvarına katkıda bulunmaları sağlanmıştır. İsviçreli mimar Peter Zumthor mimarlığı bu bağlamda bir tür ilişki biçimi olarak değerlendirmiş ve şöyle ifade etmiştir; “işaretleri biz koyar sonra biz bakar, deneyimleriz” (Zumthor, 2007: 45).

Ütopyacı ve fütüristik kentlerin ilkelerinden ilham alan Yeni Gibellina, çok çeşitli müdahalelerin bir arada gerçekleştiği, modern bir konut ve altyapı merkezi haline gelmiştir. Kamusal alanda sanatın toparlayıcı ve onarıcı gücüne dayanarak, kent aynı zamanda bir açık hava müzesi olarak tasarlanmıştır. Corrao'nun öne sürdüğü mesaj, mimar Peter Zumthor’un söylemiyle pratikte örtüşmüştür. Sanatın, tarihsiz bir kente “ruh” vermesi, insanlara depremden kaynaklanan şoku unutmaları için yardımcı olurken, güçlü bir topluluk duygusu, bağlanma ve mekâna ait olma hissi de uyandırmıştır. Bu nedenle, Yeni Gibellina projesi, vatandaşların sanat eserlerinin gerçekleştirilmesinde ve evlerin yapımında yer alacağı katılımcı bir yaklaşıma dayanmış, sanat, mimari ve toplum ilişkisi bağlamında birlikte üretmiş, birlikte bakıp deneyimlemişlerdir.

1981 yılında Alberto Burri, yeni Gibellina’ya özel bir proje üretmesi amacıyla, o dönem kentin yapısal çalışmalarını yürütmekle görevli mimar Alberto Zanmatti eşliğinde kente davet edildi. Yeni

kurgulanan kenti gezen ve diğer sanatçıların çalışmalarını izleyen Burri, Belediye Başkanı Corrao'ya bu kentsel mekâna plastik anlamda herhangi bir katkı koymasına gerek kalmadığı sonucunu bildirdi ve onu yıkılan kasabaya götürmesini istedi. İlçenin yüksek kesimlerindeki dağın eteklerinde bulunan küçük ama bakımlı mezarlıktan geçen ve yıkılmış alana yaklaşan Burri bu ziyareti sırasında oldukça duygulanmış ve tasarımın ilk izlenimlerini bu süreçte oluşturmuştur. Bu esnada Corrao'ya göre, "Burri sessiz kalmak istedi ve güneş batmadan önce Segesta'daki amfitiyatro arkeolojik alanına giderek mekânın fotoğraflarını çekmek istediğini söyledi. Alana varıp yürüdüklerinde, amfitiyatro basamaklarındaki gölgeler her bir dakika değişmeye devam ederken hem hayatın hem de ölümsüzlüğün çağrışımlarını edindi ve o zaman Burri'nin Il Cretto fikri ortaya çıktı"(Zorzi, 1995:59). Bu proje sadece ölmüş olanlara adanmış bir anıt değil, aynı zamanda eski ve yeni şehir arasında sanatsal bir bağlantı görevi görecekti (Kaushik, 2016). Il Cretto'nun yaratılmasının temelinde onu çok fazla üzen ve şoke eden harabelere, Selinunte ve Segesta kentlerine olanları deneyimlemek yatıyordu. Eğer bu iki bölge eski bir ekonomik ve askeri gücün görkemli kalıntılarını koruyabildiyse, Gibelina'da bir köylünün yoksul kalıntıları, aniden yok olan ve yıkılan bir medeniyet ve onunla birlikte bu halkın onuru ve tarihi de bu devasa projeyle yeniden yaşama dâhil olabilmeliydi (Cruciata, 2008). Il Cretto fikrini, geleceğin arkeolojisi olarak tanımlayarak bu topraklarda büyük medeniyetlerin varlığının devam etmesi gerekliliğini vurgulayan Burri için projenin fikri, mekânı gördüğü anda yıkıldı ve gördüğünden etkilendikten hemen sonra doğdu. Fikir, burada bulunan eski eserleri, yapıları ve geçmiş yaşamın kalıntılarını, kendi *çatlak* formlarına dâhil ederek korumaktı. 1984 yılında Burri, konumun 73x98x103 cm ölçülerinde ahşap bir topografik platformunun üstünde modelini oluşturdu. Caddeler, sokaklar ve yapılar Burri'nin çatlaklarıyla yarattığı kütle ve boşluklar olarak tasarlandı. Modelde tasarlanan Il Cretto, 29 dönümlük bir alanı kapsıyordu.

Tarihsel bakımdan değerli harabelerin yer aldığı ülkedeki kalıntılara müdahale etme fikri evrensel olarak kabul görmemişti. Ancak Corrao, eski kentin enkazının ölüme terkedilerek çürümesine izin vermenin imkânsız olduğunu düşünerek itiraz etmiş ve yetkili kurumları ikna etmeyi başarmıştır. Kaybedilenleri anmak için, harabelerin yok edilmesine ihtiyaç duyulduğunu da sözlerine eklemiştir. Ancak böyle büyük bir projeye fon sağlamak zor olmuştur. Para bir Sicilya halk merkezi aracılığıyla, eski yurtseverlerden ve bağışçılardan toplanmıştır. 1985'te Corrao, bir telgrafta Burri'ye proje için yeterli kaynak sağladığını ve inşaatın o yılın Ağustos ayında başlayacağını bildirmiştir (Rozner, 2015). Il Cretto'nun yapımını denetlemek üzere atanan mimar Alberto Zanmatti, bu dengesiz harabe coğrafyanın bir uygulama alanı olarak belirlenmesinin, projelendirilmesinin ve denetlenmesinin zorluğu karşısında şu yorumu kullanmıştır; "Firavunlar bile bunun için şaşkına dönerdi" (Zanmatti, 1998).

1985 yılında yapımına başlanan projenin işgücü birçok yerel gönüllüden ve yaşlılardan oluşuyordu. Örneğin askerliklerini yapmış Gibellina sakinleri, bazı tehlikeli enkazları temizlemek ve rehabilite etmek için yeniden askeri göreve çağrılmışlardı. Ortalama 700 m² olan Il Cretto'daki 122 formun her biri, yaklaşık 1,6 metre yüksekliğinde betonarme bloklardan oluşmaktadır. Il Cretto'nun "çatlakları, 1.5 ila 4 metre arasında değişen ve beyaz çimento ile kaplanmış değişen genişliklerde bloklar haline getirilmiştir. İnşaat alanının yakın ve uzak çevresinden toplanan atık malzemeler ve yığıntılar, projenin kapalı formlarının içinde dolgu malzemesi olarak kullanılmış, yerel bir fabrika tarafından bağışlanan beyaz çimento tabakası ile kaplanmış ve örtülmüştür. Ayrıca yerel halktan kullanmadıkları yağ ve şarap şişeleri, giysiler, oyuncaklar, mobilya kalıntıları, çiftlik gereçleri ve diğer ev eşyalarını içeren her şey toplanarak Il Cretto'nun bloklarına sıkıştırılmıştır (Rozner, 2015). Bu eksende yapıt mekânın zihinsel belleğinden beslendiği gibi kolektif, toplumsal ve fiziksel belleğini de bünyesine katmış, oraya dair birçok imgeyi içinde saklayarak bir anı depolama merkezine dönüşmüştür.

1989 yılının Aralık ayına gelindiğinde Il Cretto için ayrılan fon tükendi ve üretim askıya alındı. 1997 yılında Il Cretto'nun tamamlanmasını isteyen İtalya'nın önde gelen sanat tarihçileri, politikacıları, yazarları ve akademisyenleri tarafından bir imza kampanyası başlatıldı ve projenin tamamlanması için

fon toplandı. Bu girişimlerin sonuçsuz kalmasıyla birlikte 2006 yılına gelindiğinde proje alanı sahipsizleşti, üzeri küfle kaplandı ve yabani otlar tarafından istila edildi. 2009 yılında Cumhurbaşkanı'nın ziyaret hazırlıkları yapması bazı eksikliklerin giderilmesine ve yabani otların ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamıştır. Yaşanan tüm aksilikler sonucunda II Cretto, yapımına başlanmasından 30 yıl sonra, 2015 yılında tamamlanmıştır.

II Cretto, bir trajedinin anıtı olarak işlev görür ve bu nedenle bulunduğu yerle duygusal bağlantısı olan bir sanat yapıtıdır. Alberto Burri'nin projeden dilediği, heykelini yeşil bahçeler ve selviler arasına sessizce yerleştirmek, kutsal bir atmosfer yaratmak ve ölümün üzerini beyaz bir çarşafla örtmektir. Belirli bir mesafeden II Cretto küçük beyaz bir yama gibi görünmekle birlikte, labirentin içinde yapılan bir gezinti çalışmanın anıtsalığını, yaşanan acıların boyutlarını güçlü bir etkiyle hissettirmektedir. Bugün içinde yürüyebileceğiniz ve derin bir yarayı ifade eden bu beyaz labirent, depremden önceki tarihi Gibellina'nın yollarıyla birebir aynıdır. Projenin beton blokları da Gibellina sakinlerinin yapılarıyla aynı konuma sahiptir. Burri aslında yıkılan kasabanın topografik izini, kendi sanat motifiyle aynı coğrafi konuma yeniden yansıtmış, heykelin mekân kurucu, onarıcı ve yenileyici gücünü bu projede en etkin biçimde kullanmıştır. Gibellina Belediyesi Kültür Müdürü ve aynı zamanda sanat eleştirmeni ve küratör Tanino Bonifaccio, projeye dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir; "II Cretto, bir zamanlar hayatın geliştiği, şimdi ise hafızasını koruduğu bir anlatım ve bilgi üretim yeri. Bir zamanlar ölümün telaşı yaşanan yer, bugün yaşamı yeniden üreten bir anıtı ağırlıyor" (Salerno, 2019).

22 Şubat 2019 ve 09 Haziran 2019 tarihleri arasında Roma Carlo Bilotti Müzesi'nde "Güzelliğin Yarası" ismiyle açılan bir sergiyle II Cretto'nun ortaya çıkış serüveni izleyiciyle buluşturulmuştur. İtalyan yazar Massimo Recalcati'nin küratörlüğünü yaptığı sergide yalnızca II Cretto'nun tasarım aşamaları belgelenmekle kalmamış, orijinal belgeleri, siyah çatlak örnekleri ve 1970'li yıllardan gelen "beyaz çatlak" serisinin ortaya çıkış serüveni de izleyiciye gösterilmiş ve bu sürecin Burri'nin sanatına olan etkisi vurgulanmıştır (Salerno,2019). Sergiye ek olarak Petra Noordkamp'ın gerçekleştirdiği video çalışmasıyla II Cretto'nun sahip olduğu geleneksel, tarihsel, sanatsal etiketlerin, mimariyle, resimle, heykelle ve arazi sanatıyla üst üste bindirilerek bir felaketin hafızasının kalıcılığını etkin bir biçimsel yaklaşımla birleştiren anıtsal bir labirentin açılımı da ölümsüzleştirilmiştir (Demori, 2019).

Görsel 3. Gibellina Kasabasının Deprem sonrası Havadan Görüntüsü, 1968

Görsel 4. Alberto Burri, II Cretto Taslak Maketi, 1984

Görsel 5. Alberto Burri, II Cretto, Sicilya-Gibellina, 1986

Görsel 6. II Cretto'nun Küflü ve Yabani Otların Sardığı Hali, 2006

Görsel 7. Alberto Burri, II Cretto, Sicilya-Gibellina, 2015

Görsel. 8. Alberto Burri, II Cretto

3.SONUÇ

II Cretto projesi, peyzajı bir eylem alanı olarak kullanan ve heykel sanatının olanakları dâhilinde coğrafi okumalar içeren ayrıcalıklı bir çağdaş sanat yapıtı örneğidir. Proje, varlığını çevresel doku üzerinde kuvvetli bir şekilde hissettirerek sembolik bir peyzaj oluşturur. Bu heykelsi peyzaj, yaşam, ölüm, zaman, aynı zamanda kültür, onur, umut gibi temel içeriklerin yansıtıldığı vizyoner bir yapıya sahiptir. Proje, depremin kurbanlarına, parçalanan yaşamlara, aynı zamanda felaketten kurtulanlara adanmış devasa bir anıt heykeldir. İnsanın çevresiyle olan etkileşiminin gerçekleştiği bir tür sahne olarak da tanımlanabilen peyzaj, sadece yaşamın ve yaşanan olayların fiziksel platformu değil, aynı zamanda olaylara yön veren dinamik bir olgudur. Bu canlı platform, yaşamın akışıyla, bireylerin ve mekânın zaman katmanlarını biriktirir, kolektif mirası oluşturur. Yaşanan afet sonrasında eski Gibellina'nın peyzajı hem fiziksel hem de kolektif bellek bağlamında zarar görmüş, yok olmuştur. Bu sanatsal müdahale sayesinde peyzaj, kültürel bir kavram olarak yeniden ele alınmıştır. Yapıt, kültür ve doğa arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak söz konusu bölgenin kolektif belleği ve kimliği geri çağrılmıştır. Sanat ve doğa birbiriyle eklemlenerek bölgeye ait topografik, morfolojik, sosyolojik, ontolojik ve kültürel imgeler, tek bir platformda yeniden açığa çıkarılmıştır. Bu eksende heykel, afet sonrası zarar gören bir dokuyu güncel sanat pratiğinin ifade değerleri çerçevesinde ele alarak onarmış, geçmişin işaretlerini şimdiki zamana entegre ederek kaybolan imgelerin tekrar keşfedilmesinde bir rehber disiplin olmuştur. Heykel sanatı bu onarıcı, bellek depolayıcı, fiziksel ve zihinsel mekân kurgulayıcı nitelikleriyle değerlendirilip yaşamın içine daha aktif bir rolle dâhil edilebilir, geleneksel sınırları genişletilerek toplumsal inşa süreçlerinde alternatif bir yöntem olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

Bateson, G. (1984). Mente e Natura, Milano:Adelphi Press.

Cruciata, R. (2008). Citta Nell Emergenza Progettare E Costruire Tra Gibellina E Lo Zen: Cretto Burri, Palermo: Polumbo&C Editore S.P.A.

Demori, L. (2019). L'ossessione della ferita. Alberto Burri a Roma.

https://www.artribune.com/arti-visive/arte-contemporanea/2019/04/mostra-alberto-burri-museo-carlo-bilotti-roma/ adresinden erişildi. (E.T: 12.11.2019)

Kaushik, S. (2016). Cretto di Burri: The Concrete Labyrinth of Gibellina.

https://www.amusingplanet.com/2016/08/cretto-di-burri-concrete-labyrinth-of.html adresinden erişildi. (E.T:13.11.2019)

Rozner, J. (2015). Alberto Burri: The Art of the Matter, Melbourne: School of Culture and Communication. The University of Melbourne.

Salerno, R. (2019). Cretto Of Burrı: The Most Beautıful Slab Of Concrete In The World.

https://www.elledecor.com/it/best-of/a28424585/cretto-of-burri-gibellina-history/ adresinden erişildi. (E.T: 11.11.2019)

Sinatra, C. (2018). Social Life Triumphs in Sicily's Empty Utopian Artscape.

https://failedarchitecture.com/village-life-persists-in-sicilys-empty-utopian-artspace/ adresinden erişildi. (E.T: 06.11.2019)

Zanmatti, A. (1997). II Cretto di Gibellina di Alberto Burri, Citta di Castello: Rotary Clup.

Zorzi, S. (1995). Parola di Burri, Torino: Umberto Allemandi &C. Press.

Zumthor, P. (2007). Atmosfere Ambienti Architettonici Le Cose Che Ci Circondano, Milano: Mondadori Electa Press.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1. https://www.christies.com/lotfinder/Lot/alberto-burri-1915-1995-cretto-5652394-details.aspx

Görsel 2. http://www.alaintruong.com/archives/2015/10/11/32761425.html

Görsel 3. https://www.amusingplanet.com/2016/08/cretto-di-burri-concrete-labyrinth-of.html

Görsel 4. https://www.artribune.com/arti-visive/arte-contemporanea/2019/04/mostra-alberto-burri-museo-carlo-bilotti-roma/

Görsel 5. https://footage.framepool.com/en/shot/912782408-il-cretto-gibellina-vecchia-alberto-burri-cement

Görsel 6. https://www.amusingplanet.com/2016/08/cretto-di-burri-concrete-labyrinth-of.html

Görsel 7. https://www.nssmag.com/en/pills/16428/burri-s-grande-cretto

Görsel 8. https://concretecat.com/blogs/journal/concrete-favourite-the-grand-cretto-of-gibellina

JOSEPH BEUYS'UN HAYATININ 9 YAŞ ÖĞRENCİLERİNİN RESİM DERSİNDE KULLANILMASININ EĞİTSEL ELEŞTİRİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

THE INVASTIGATION OF THE USE OF JOSEPH BEUYS'S LIFE TO 9 YEAR OLD STUDENTS IN THE PAINTING LESSONS WITH THE EDUCATIONAL CRITIZM METHOD

Araş. Gör. Dr. Tuğba ÇELEBİ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Joseph Beuys Performans sanatı içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Joseph Beuys'un yaşadığı zorlu hayat sanatçının yaşamına çok şey katmış, geçmiş olduğu dar yollar onu hayatını sanata çeviren ender sanatçılardan biri haline getirmiştir. Tepetaklak olan bir yaşamı ve sonrasında sanata karşı geliştirmiş olduğu alışılmışın dışında ki bakış açısı sanata farklı bir boyut getirmiştir. İlkokul müfredatında genellikle aynı konuların anlatılması çocuklarda sanata karşı yeni bir heyecan oluşturamamaktadır. Sanat dünyasında bu denli büyük ve etkili bir isme sahip Olan Joseph Beuys'un ilkokul öğrencileri tarafından tanınıp bilinmesinin sanat eğitimine katkı sağlayacağını düşüncesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Joseph Beuys'un sıra dışı hayatının belirli kesitleri ilkokul 3. sınıf öğrencilerine resim dersinde konu olarak anlatılmış ve anlatılanların kendilerinde bıraktığı hissi resim diliyle ifade etmeleri istenmiştir. Eğitsel eleştiri yöntemi ile incelenen resim dersinde elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemine bağlı olarak betimsel ve içerik analizi ile toplamıştır. Eğitsel eleştiri kapsamında geliştirilen veri toplama araçları video kaydı, görüşme formları ve gözlem notları incelenerek sonuca ulaşılmıştır. Çocukların Joseph Beuys'un hayatına ilgi gösterdikleri, performans sanatı hakkında en azından kavram farkındalığının oluştuğu, seçilen konunun öğrenci öğretmen etkileşimini arttırdığı ve en önemlisi de öğrencilerin yaptıkları resimden mutluluk duydukları verdikleri ifadelerden anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Joseph Beuys, Eğitsel Eleştiri, Sanat Eğitimi

ABSTRACT

Joseph Beuys has an important place in the art of performance. Joseph Beuys's difficult life has added much to the artist's life and the narrow paths hehas made have him one of the few artists to turn his life into art. A life that has been turned upside down and the unorthodox perspective he has developed aganist art has brought a diffirent dimension to art. Generally speaking the same subjects in primary school curriculum can not create new excitement towards art in children. The idea that Joseph Beuys, who has such a big and influential name in the art world will be recognized and known by primary school students will contribute to art education constituted the starting point of the study. Certain sections of Joseph Beuys's exraordinary life were told to primary school 3rd grade students as subjets in the art class and they were asked tı-o Express the feeling lest by them in the language of painting. The data obtained in the art lesson examined through educational criticism method were collected by descriptive and content analysis depending on the qualitative research. The data collection tolls developed within the scope of educational criticism were examined through video recording interview forms and observation notes. It was understood form the expressions that children showed interest in the life of Joseph Beuys at least awareness of concept abaout performance art the selected subjet increased student teacher interaction and most importantly students were happy with their painting.

Keywords: Joseph Beuys, Educational Criticism, Art Education

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın giriş bölümünde problem durumu, alt amaçları, varsayımlar ve sınırlılıklar üzerinde durulmuştur.

PROBLEM DURUMU

İlkokullarda sınıf öğretmenleri tarafından öğrencilere aktarılan görsel sanatlar dersinin, konu başlıkları belirli içeriklerden oluşmaktadır. Öğrencilerin genel kültür seviyelerinin artmasında ve hayal güçlerinin resimlerine yansımasında ele alınan konuların öğrenci üzerinde etkisi merak edilmektedir. Ve bu merak doğrultusunda Joseph Beuys'un hayatının işlenen resim dersine nasıl etki edeceği sorusu bu araştırmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İlkokul 3.sınıf öğrencilerinin hiç bilmedikleri bir sanatçı hakkında anlatılan bilgiler doğrultusunda ne yönde resim yapacakları ve derse karşı nasıl bir tutum sergileyecekleri merak edilmiş ve bu merak duygusu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

ALT AMAÇLAR

1. Araştırmacı tarafından gözlemlenen derste öğretmen özellikleri ve araştırmaya katkıları nelerdir?
2. Araştırmacı tarafından gözlemlenen görsel sanatlar dersi konuları nasıl bir eğitim ortamında uygulanmıştır?
3. Joseph Beuys'un hayatının anlatıldığı dersin niteliğine ilişkin gözlemler nelerdir?
4. Araştırma süresince gözlemlenen dersin içeriklerinin çözümlenmesinden ne tür veriler elde edilmiştir?
5. Uygulamada yer alan öğrencilerin niteliklerinin araştırmaya etkisi nelerdir?

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Joseph Beuys'un trajedilerle dolu hayatının bir süre sonra serüvenleşip bir nevi öyküleşmesi öğrencilerin hayal dünyasında nasıl bir yansıma oluşturacaktır? Bu soru çerçevesinde öğrencilerin derse karşı takındıkları tutum görsel sanatlar dersi için önemli görülmektedir.

SINIRLILIKLAR

Araştırma Çakır İlkokulu 3. Sınıfta okuyan 8 öğrenciyle sınırlandırılmıştır.
Araştırma bir ders saatlik görsel sanatlar dersiyle sınırlandırılmıştır.
Araştırma Joseph Beuys'un hayatının anlatıldığı resim çalışmaları ile sınırlandırılmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, örneklemi, veri toplama araçlarının geliştirilmesi, uygulanması verilerin nitel çözümlenmesi ve yorumlanması yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN MODELİ

İlkokullarda görsel sanatlar dersine yönelik bir durum tespiti yapmayı amaçlayan bu araştırmada, gözlem, görüşme ve doküman incelemesi ile birlikte, ders kaydı ve doküman çözümlemesini içeren bir nitel araştırma yöntemi olan "Eğitsel Eleştiri" modeli ile çalışılmıştır. Eğitsel eleştiri yöntemi ile ele alınan resim dersi kapsamında ders süresince neler olup bittiği ve bu olanların öğrencileri ve öğretmeni nasıl etkilediği araştırılmak istenmiştir.

ARAŞTIRMA GRUBU

Tokat Erbaa Çakır köyüne bağlı Çakır İlkokulu 3. sınıfında okuyan 8 öğrenci araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Kolay durum örneklemesi yöntemi kullanılarak çalışma grubu seçilmiştir. Uygulama yapılan sınıfta görüşme yapılan öğrenciler iç içe geçmiş tek durum deseni yöntemine göre belirlenmiştir. Derse karşı en ilgili, biraz ilgili ve ilgisiz olan üç türde öğrenciyle görüşmeler yapılmıştır.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARININ GELİŞTİRİLMESİ

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla aşağıda belirtilen araçlar geliştirilmiştir.

a. Öğrenci davranışlarına yönelik gözlem formu
b. Öğretmen ile görüşme formu
c. Ders kaydı dökümü
d. Öğrenci öz değerlendirme formu
e. Ölçütlere dayalı değerlendirme soruları

VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmada elde edilen veriler nitel araştırma yöntemine bağlı olarak betimsel ve içerik analizi ile toplanmıştır. Eğitsel eleştiri kapsamında geliştirilen veri toplama araçları video kaydı, görüşme formları ve gözlem notları incelenerek hazırlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

ALT PROBLEMLER

1. Araştırmacı tarafından gözlemlenen derste öğretmen özellikleri ve araştırmaya katkıları nelerdir?
2. Araştırmacı tarafından gözlemlenen görsel sanatlar dersi konuları nasıl bir eğitim ortamında uygulanmıştır?
3. Joseph Beuys'un hayatının anlatıldığı dersin niteliğine ilişkin gözlemler nelerdir?
4. Uygulamada yer alan öğrencilerin niteliklerinin araştırmaya etkisi nelerdir?

1. Araştırmacı tarafından gözlemlenen derste öğretme-öğrenci özellikleri ve araştırmaya katkıları nelerdir? Alt problemine ait bulgular ve yorum.

Öğretmenin Betimlenmesi: 1977 İstanbul doğumlu. 12 yıldır sınıf öğretmeni olarak çalışmaktadır. İlgi alanları arasında şiir ve tarih yer almaktadır. Kitap okumaktan ve öğrencilerle birebir zaman geçirmekten hoşlanmaktadır. Öğretmen kendini: muhatap olduğu öğrencileri çok seven, onlara gereken ehemmiyeti veren, yaptığı işi eğlenerek yapan, öğrencileriyle empati kuran, onların seviyelerine rahatlıkla inebilen, dersi eğlenceli hale getirebilmek için öncelikle kendi eğlenceli olan, mesleğini en iyi şekilde icra etmek için kendini geliştirme çabası içinde olan, değişime açık, öğrencilerimin sadece okulda değil okul dışında ve mezun olduklarında da onların öğretmeni olma felsefesini güden bir öğretmen olarak kendini tanıtmaktadır.

Öğrencinin Betimlenmesi: Sınıfta 8 öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerden 3'ü erkek 5'i kızdır. Öğrencilerle yapılan görüşme formundan elde edilen bilgiler doğrultusunda derse karşı en ilgili, az ilgili ve ilgisiz, üç öğrenci öğretmen tarafından araştırmacıya söylenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin az kardeşe sahip olduğu, annelerinin ev hanımı babalarının çiftçi olduğu, en sevdikleri dersler arasında görsel sanatlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenin öğrenciler hakkında yapmış olduğu açıklamada görsel sanatlar dersine ilişkin şöyle bir açıklama yer almıştır: Görsel sanatlar dersinde farklı uygulamalara yer verildiğinde özellikle el becerisini geliştirici karton etkinlikleri veya değişik materyallerden faydalanılarak yapılan çalışmalarla uğraşıldığında ilgileri maksimum düzeye

çıkmaktadır. Yüzdeye vurduğumuzda yüzde yetmişlik kısmı sulu boya ile yapılan boyama etkinliklerini sevmektedir. Yüzde otuzluk dilimi de pastel ve kuru boya oluşturmaktadır.

2. **Araştırmacı tarafından gözlemlenen görsel sanatlar dersi konuları nasıl bir eğitim ortamında uygulanmıştır? Alt problemine ait bulgular ve yorum.**

Okulun Betimlenmesi: Çakır Köyü´nde 1963-1964 Eğitim- öğretim yılında ilkokul olarak öğretime başlamıştır. Daha sonraki yıllarda öğrenci sayısının artmasıyla üç öğretmenle eğitime devam etmiştir. İlerleyen yıllarda temel eğitimin sekiz yıla çıkmasıyla yaklaşık 4000 metrekarelik alanda 2 katlı, 10 derslik, 2 idare odası, öğretmenler odası, bilişim sınıfı, fen laboratuarı olan kaloriferli modern bir bina yapılarak 2001-2002 eğitim-öğretim yılında yeni binaya taşınmıştır. Aynı yıl okul taşıma merkezi yapılarak çevre köylerden Çeşmeli, Ocakbaşı, Hacıbükü, Demirtaş ve Ağcaalan köylerinden öğrenciler taşınmaya başlanmıştır.
2012-2013 eğitim - öğretim yılında 4+4+4 sistemiyle birlikte okulumuz ilkokul ve ortaokul olarak ayrılmıştır. İlkokul kısmında anasınıfı dahil toplam 74 öğrenci, ortaokul kısmında 5,6,7,8 sınıf toplamı 97 öğrenci olmak üzere 171 öğrenci, 12 öğretmen 2 idareci ve 1 hizmetliyle eğitime devam etmektedir.

Sınıf Ortamının Betimlenmesi: Sınıfta 9 ahşap sıra, bir öğretmen masası, bir tebeşirli tahta, bir Atatürk köşesi, bir mevsim şeridi, bir pencere ve öğrenci çalışmalarının sergilenebileceği bir pano yer almaktadır. Sınıf kaloriferle ısınmaktadır. Sınıfta sınıf ihtiyaçlarının giderilmesi için bir ahşap dolap yer almaktadır.
Sosyal Ortamın Betimlenmesi: Okul şartlarının görsel sanatlar dersi için uygun durumda olduğu görülmüştür. Öğrencilerin hepsi resim dersine karşı ilgilidir. İlgilerini getirdikleri malzemelerden ve derse aktif katılımlarından anlaşılmıştır. Sınıf mevcudu 8 kişi olduğundan öğretmen her öğrenciyle tek tek ilgilenip resimleri hakkında kritik yapma ve fikir alışverişinde bulunma şansı yaratmış ve gerçekten ideal bir çalışma ortamı oluşturulmuştur.

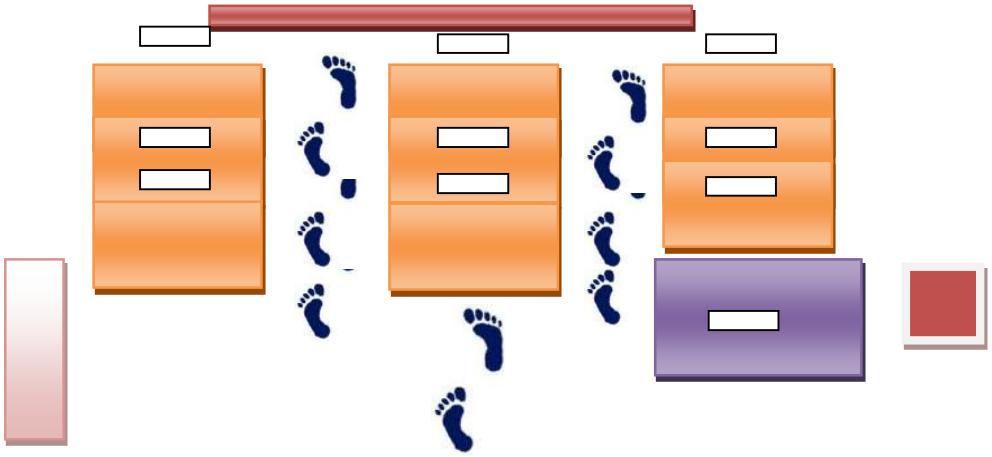

Öğretmenin sınıf içinde hareketlerini gösteren kroki

Dersi anlatmaya ayakta başlayan öğretmen ders sonuna kadar hep ayakta durarak öğrencilerini yakından takip etmiştir. Derse önceki haftalarda yapmış oldukları çalışmalardan söz ederek başlamıştır. Anlatacağı konuyu nasıl resimleyeceklerini hatırlatmıştır. Joseph Beuys'un hayatını yaş gruplarına göre detaylı bir şekilde anlatmıştır. Anlattıktan sonra öğrencileri serbest bırakmıştır. Öğretmen sınıf içerisinde her öğrenciye aynı mesafede yaklaşmıştır.

ÇÖZÜMLEME

3. **Joseph Beuys'un hayatının anlatıldığı dersin niteliğine ilişkin gözlemler nelerdir? Alt Problemine ait bulgular ve yorum.**

Öğretim Yöntemi	Öğretim Yöntemi Kodu	Dakika	Oran
Temel Bilgi Aktarımı	Δ	7	%27
Yönetsel	□	8	%31
Süreç İçinde İletişimsel	O	11	%42
İşlevsiz	☺	0	%0
Toplam		**26**	**%100**

Yorum: Joseph Beuys konusunun işlendiği görsel sanatlar dersi toplamda 26 dakika sürmüştür. 26 dakikalık dersin video kaydı yapılmış ve kaydın döküm sonucunda temel bilgi aktarımını %27, yönetsel, %31, süreç içinde iletişimsel %42, ve %0 oranından işlevsiz öğretim yöntemleri öğretmen tarafından kullanılmıştır.
Yargı: Öğrencilerin hiç bilmedikleri bir konu üzerinde 30 dakikalık bir ders anlatımı gerçekleştirilmiştir. Öğretmen bu sure zarfında değişik öğretim yöntemleri kullanmıştır. Derse temel bilgi aktarımı yaparak başlayan öğretmen ders sürecinin %27lik kısmını bu yöntemle, %31'lik kısmını yönetsel olarak, %42'lik kısmını süreç içinde iletişimsel olarak kullanmıştır. Elde edilen yüzdelik dilimlere bakıldığında öğretmenin işvesiz olmadığı görülmüş, en çok kullandığı yöntemin ise %42'lik oranla süreç içinde iletişimsel olduğu belirlenmiştir.

4. **Uygulamada yer alan öğrencilerin niteliklerinin araştırmaya etkisi nelerdir? Alt problemine ait bulgular ve yorum.**

ÖĞRENCİ OTURMA DÜZENİ

Öğrenciler ilkokul 3. sınıf öğrencileri olduğu için görsel sanatlar dersi sınıf içerisinde işlenmektedir. Art arda sıralar şeklinde düzenlenen sınıfta öğrenciler ders için uygun ortam içerisindedirler. Öğrencilerin oturma düzeninde cinsiyet ayrımı göze çarpmamaktadır. Öğrenci sayısı az olduğundan sıralarda tek kişi oturmaktadır. Bu durum öğrenciye özgür alan sunmaktadır. Bu özgürlüğün öğrenci resimlerine yansıdığı düşünülmektedir. Aynı zamanda göze çarpan bir unsurda öğrencilerin sürekli birbirlerini gözlemleyip bir nevi kopya çekmesidir. İlk defa bilmedikleri bir konu hakkında resim yapıyor olmaları onları birbirine bakmaya yönlendirmiştir.

ÖĞRENCİ DAVRANIŞI GÖZLEM FORMU

Öğrenci gözlem formundan elde edilen bilgilere göre, görsel sanatlar dersine ilgili (A), az ilgili (B) ve ilgisiz (C) olarak seçilen üç öğrencinin arkadaşlarıyla, öğretmeniyle iletişimi ve okul kurallarına uyumu gözlemlenmiştir. Seçilen öğrencilerin: Arkadaşlarıyla olan iletişiminde A'nın ve C'nin herkesle

iyi ilişki kurduğu, B'nin ise gerektiğinde arkadaşlarıyla iletişim halinde olduğu görülmüştür. Seçilen öğrencilerin öğretmenleriyle olan yakınlığı incelendiğinde A'nın, B'nin ve C'nin öğretmenleriyle iyi iletişim içerisinde olduğu görülmüştür. Okul kurallarına karşı takındıkları tutumda üçünün de uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Öğrenci gözlem formunun görsel sanatlar dersine ilişkin malzeme kullanımı, dersi, dinleme ve derse aktif katılımları gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda: malzeme kullanımı konusunda A ve B'nin her zaman kullandığı C'nin ise bazen kullandığı öğretmen tarafından öğrenilmiştir. Görsel sanatlar dersini dinleme konusunda A'nın her zaman, B ve C'nin bazen dinlediği tespit edilmiştir. Üç öğrencinin derse aktif katılımlarına bakıldığında A ve B'nin her zaman, C'nin ise bazen katılım sağladığı tespit edilmiştir.

DERS SONU GÖZLEM FORMU

Aklında ve hayalinde canlandırdığın resmi kağıda aktarabildiğini düşünüyor musun? Sorusuna A, B ve C öğrencileri evet yanıtını vererek çalışmalarına güvendiklerini hissettirmişlerdir.
Çalışmalarına ne isim verdikleri sorusuna, A "Joseph Beuys'la", B, "Joseph Beuys'a karşı işgal", C, "En Kahraman", "En Pilot" isimlerini vermiştir.
Yaptığın resimde en çok ne hoşuna gitti? sorusuna, A, Uçağın yere bomba atması, B, Ölen İnsanlar, C, Bombaların atılması cevabını vermişlerdir.
Joseph Beuys'la ilgili resim yapmak sana ne hissettirdi? sorusuna, A, Çok güzel şey hissettirdi, B, Sanki resimdekileri yaşamış oldum, C, Korku ve Sevinç hissettirdi açıklamasında bulunmuşlardır.
26 dakikalık ders sonunda elde edilen verilere göre derse katılım gösteren 8 öğrencinin de resim kağıdı getirdiği, resim kağıdını verimli kullandığı, konuyu kağıda aktarabildikleri, konunun taraflarınca anlaşıldığı, renk kullanımında ahenge rastlandığı gözlemlenmiştir. Joseph Beuys konusuyla ilgili sorulan sorulara A, B,C öğrencileri olumlu cevap vermişlerdir. Hepsinin çalıştıkları konuyu değişik bulup sevdiği görülmüştür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bir köy ilkokulunda 3. Sınıf öğrencilerinin görsel sanatlar dersinde Joseph Beuys'un hayatının konu edilmesi ve bu dersin gözlenmesi araştırmanın amacını oluşturmuştur. Ders 26 dakikalık süre içerisinde video kaydı yapılmış, öğretmen ve öğrencilerin ders boyunca nasıl davrandıkları ne söyledikleri gözlenmiştir. Bu gözlem neticesinde öğrencilerin Joseph Beuys'un hayatını dinlerken oldukça dikkatli ve ilgili oldukları görülmüştür. Anlatılan konu öğrencilere yabancı olduğundan öğretmen ara ara öğrencilerin anlaması için güncel örneklemelerde bulunarak dersi aktif hale getirmiştir. Sınıfta canlı ve aktif bir ortamda ders işlenmiştir. İlk defa savaşı konu alan resim yapmalarından dolayı öğretmenlerine sürekli sorular sormuşlardır. İç içe geçmiş tek durum deseni yöntemine göre belirlenen üç öğrenci derse karşı ilgili (A), az ilgili (B), ilgisiz (C) şeklinde betimlenmiştir. Bu öğrencilerle yapılan görüşmelere dayanılarak, çalışılan konu hakkında olumlu sonuca varmak mümkündür. Üç öğrenci de Joseph Beuys'un hayatı konusunu sevip benimsemiş, bu konu hakkında resim yapmaktan zevk almıştır. Öğrenci gözlem formundan elde edilen veriler doğrultusunda A'nın ve B'nin arkadaşları ile iletişimi herkesle iyi, öğretmeniyle olan iletişimi iyi, okul kurallarına karşı uyumlu olduğu görülmüştür. C'nin arkadaşlarıyla olan iletişimi gerektiğinde iyi, öğretmeniyle olan iletişimi iyi okul kurallarına karşı uyumlu olduğu görülmüştür. Seçilen 3 öğrencinin görsel sanatlar dersinde malzeme kullanımı, A ve B'nin her zaman iyi olduğu, C'nin ise bazen iyi olduğu tespit edilmiştir. Görsel sanatlar dersini dinleme konusunda A her zaman, B ve C bazen iyi olduğu görülmüştür. Görsel sanatlar dersine aktif katılım konusunda A ve B her zaman katılım gösterirken C'nin bazen katılım gösterdiği anlaşılmıştır. Her üç öğrencinin resim dersini çok sevdiği, resim yapmayı çok sevdiği öğrenci öz değerlendirme formundan elde edilen bilgilerle anlaşılmaktadır.

Ders sonu gözlem formuna bakıldığında her üç öğrencinin resim kağıdı getirdiği, resim kağıdını verimli kullandığı, konuyu kağıda aktardıkları, konuyu anladıkları, renk kullanımında ahenk oluşturdukları görülmüştür. Bu bilgiler neticesinde öğrencilerle aktif ve verimli bir görsel sanatlar dersi işlenildiği söylenebilmektedir. Öğrencileri bu denli heyecanlandıran bir biyografik konunun, başka sanatçılar üzerinden tekrarlanarak uygulanması öğrenci çalışmalarına renk katması, ünlü sanatçıları ve eserlerini tanımaları, sanat eğitimine karşı uygulama yapma isteklerini artırmak açısından görsel sanatlar ve sınıf öğretmenlerine önerilmektedir.

RESİM-İŞ EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN ANA SANAT ATÖLYE DERSİ TUTUMLARI İLE ATÖLYE DERSİ BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Selma TAŞKESEN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş eğitimi anabilim dalı görsel sanatlar öğetmen adaylarının bazı değişkenlere göre (sınıf, cinsiyet) ana sanat atölye derslerine ilişkin tutumları ile ana sanat atölye dersi akademik başarıları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Araştırma 2018-2019 öğretim yılının bahar döneminde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim dalında ana sanat atölye dersi alan toplam 91 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada çalışma grubu belirlenirken, amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri öğrencilerin gönüllü katılımları doğrultusunda toplanmıştır. Araştırmada öğrencilerin ana sanat atölye dersine ilişkin tutumlarını belirlemek için Haykır (2010) tarafından geliştirilen, "Ana sanat Atölye tutum ölçeği" ve "Kişisel bilgi formu" ile toplanmıştır. Çalışmada tarama modelinden yararlanılarak, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken, cinsiyet değişkenine göre yaratıcılık düzeylerini karşılaştırmak için bağımsız örneklemler T testi kullanılmıştır. Sınıflara göre ana sanat atölye tutum düzeyleri farkını test etmek için ise, Tek yönlü varyans analizi (Anova) testi kullanılmıştır. Araştırmada sanat atölye tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişki ise, pearson Korelasyon testi ile test edilmiştir. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre öğrencilerin derse karşı tutum puanlarının yüksek olmasına karşılık anasanat atölye dersi başarı puanları ile arasında ilişki olmadığı ve tutum puanlarının sınıf, cinsiyet gibi değişkenlere göre anlamlı bir fark göstermediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ana sanat atölye, tutum, akademik başarı*

1-Giriş

Eğitim fakültelerinin başlıca amacı alana katkı sağlayabilecek iyi yetişmiş bir öğretmen yetiştirmektir. “Öğretmenin sahip olması gereken nitelikler arasında sadece genel kültür, alan bilgisi ve öğretmenlik meslek bilgisi değil, mesleğine karşı geliştirdiği tutum da önemlidir.”(Aslan&Yalçın,2013) Aynı durum sanat eğitimi için de söz konusudur. “Nitelikli resim-iş öğretmenlerinin yetişmesi çevresine ve topluma karşı duyarlı, paylaşımcı, duygu ve düşünce eylemlerinde girişimci, yaratıcı, kendine güvenli insan tipinin yetiştirilmesini sağlar. Bu nedenle resim-iş öğretmeninin, dolayısıyla sanat eğitimcisinin eğitimi büyük önem taşır.”(Kavuran,2003) Görsel sanatlar eğitimi alan resim-iş eğitimi öğrencilerinin başlıca alması gereken dersler mevcuttur. Bu derslerden biri de öğrencilerin ikinci sınıfın birinci döneminden itibararen almaya başladıkları ana sanat atölye dersleridir. Bu ders kapsamında öğrenciler birinci sınıfta aldıkları desen ve temel tasarım derslerinde öğrendikleri görsel ilke ve elemanlarını pekiştirip, kurdukları kompozisyonlarda değişik teknik ve temaları harmanlayarak sanatsal bir üslup kazanmaya çalışırlar. Bu süreçte öğrencinin derse karşı takındığı tutum büyük önem taşır. Tutum, bireyin kendine ya da çevresindeki herhangi bir nesne, toplumsal konu ya da olaya karşı deneyim,

motivasyon ve bilgilerine dayanarak örgütlediği zihinsel, duygusal ve davranışsal bir tepki ön eğilimidir (İnceoğlu 2004). Tutum kısaca bir durum karşısındaki davranış ya da kişinin insanlar ve nesnelere karşı tavırlarıdır diye tanımlanabilir. Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu, ve davranışlarını düzenli biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı,2006). Bireyin davranışlarına yön verir. Birey kendisine göre anlam ifade eden, önemsediği şeylere karşı tutum geliştirir. "Tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak üç öğesi vardır. Bilişsel tutum öğesi, o tutum hakkında sahip olunan bilgilerin sözle belirtilmesidir. Duygusal öğe, o tutumun objesine karşı gözlenebilen kalp çarpmasının sıklaşması, heyecanlanma, terleme gibi fizyolojik tepkilerle sözsel tepkilerin tümüdür. Davranışsal öğe, o tutum objesine karşı gözlenebilen sözsel ya da diğer tüm davranışlardır."(Kağıtçıbaşı, 2006) Birbirleri ile uyum halinde olan bu üç boyut birbirinden ayrı olarak değerlendirilmezler ve bireyin davranışlarının temelini oluştururlar. Bireyin davranışlarının araştırılmasında davranışın kaynaklarından birisi olarak tutum araştırılmak ve incelenmektedir . Bu bağlamda resim-iş eğitimi öğrencilerinin ana sanat atölye dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi ve ortaya çıkan bulgular doğrultusunda bu tutumlarının geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması gereklidir.

2-Amaç

Bu çalışmanın amacı, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş eğitimi anabilim dalı görsel sanatlar öğetmen adaylarının bazı değişkenlere göre (sınıf, cinsiyet) ana sanat atölye derslerine ilişkin tutumları ile ana sanat atölye dersi akademik başarıları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Alt Amaçlar:

1-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları ne düzeydedir?

2-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

3-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?

4-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları anasanat atölye dersi başarı puanlarını etkilemekte midir?

3-Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada tarama modelinden yararlanılarak, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2005).

Örneklem/Araştırma Grubu

Araştırma 2018-2019 öğretim yılının bahar döneminde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim dalında ana sanat atölye dersi alan toplam 91 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada çalışma grubu belirlenirken, amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri öğrencilerin gönüllü katılımları doğrultusunda toplanmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Uygulama

Araştırmada öğrencilerin ana sanat atölye dersine ilişkin tutumlarını belirlemek için Haykır (2010) tarafından geliştirilen, "Ana sanat Atölye tutum ölçeği" ve "Kişisel bilgi formu" ile toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verier analiz edilirken, ana sanat atölye tutum düzeylerini belirlemek için betimsel analiz, cinsiyet değişkenine göre yaratıcılık düzeylerini karşılaştırmak için bağımsız örneklemler T testi kullanılmıştır. Sınıflara göre ana sanat atölye tutum düzeyleri farkını test etmek için ise, Tek yönlü varyans analizi (Anova) testi kullanılmıştır. Araştırmada sanat atölye tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişki ise, pearson Korelasyon testi ile test edilmiştir.

4-Bulgular, Sonuç ve Öneriler

1-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları ne düzeydedir?

Tablo 1 Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	Ortalama
Tutum	90	76.37

Tablo 1 incelendiğinde Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanlarının $\bar{x}$ = 76,37 olduğu görülmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puanın 90 olduğu düşünülürse öğretmen adaylarının ortalama puanlarının oldukça yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

2-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 2 Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları Farkına İlişkin t-testi sonuçları

	Grup	n	$\bar{x}$	S	sd	t	p
Anasanat Atölye	Kadın	60	76.95	11.34	88	.627	.532
Tutum	Erkek	30	75.20	14.51			

Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları karşılaştırıldığında; kadınların ortalama puanının = 76.95 erkeklerin ortalama puanından = 75.20 daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin Standart sapma değerleri incelendiğinde kadınlara ait ölçümlerin S= 11.34 erkeklere göre S=14.51 daha homojen olduğu, anlaşılmaktadır. Cinsiyete göre puanlar arasındaki farkın saptanması amacıyla hesaplanan ilişkisiz örneklem t-testine göre [t(11)= .627 p>.05] anlamlı bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

3-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 3 Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Sınıf Düzeylerine Göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları Farkına İlişkin ANOVA testi sonuçları

Değişken	Sınıf	n	$\overline{x}$	Std. Dev.	df	F	p	Fark
Anasanat Atölye Tutum	1	32	78,97	11,053	2-87	1,458	,238	
	2	31	73,65	15,283				
	3	27	76,41	9,842				
	Total	90	76,37	12,434				

Tablo 3'de göre öğrencilerin sınıf düzeyi değişkenine göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları incelendiğinde, tek yönlü varyans Analizi (ANOVA) testi sonuçları anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir [F(2-87)= 1.45 p>.05]. Tabloda ayrıca sınıf düzeyine bağlı olarak öğrencilerin tutum puanlarına ilişkin standart sapma değerleri incelendiğinde, 3. Sınıf öğrencilerinin (S=9,84) 1. sınıf (S=11.05)ile 2.sınıf (S=15.28) öğrencilerine göre daha homojen değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır.

4-Sanat eğitimi alan öğrencilerin anasanat atölye dersine yönelik tutumları anasanat atölye dersi başarı puanlarını etkilemekte midir?

Tablo 4 Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları İle Anasanat Atölye Başarıları Arasındaki İlişkiye İlişkin Korelasyon testi sonuçları

		Anasanat Atölye Tutum	Anasanat Atölye Başarı
Anasanat Atölye Tutum		1	,144
	p		,175
	n	90	90

Tablo 4' de Öğrencilerin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları İle Anasanat Atölye Başarıları Arasında İlişkiye rastlanmamıştır.

Sonuç:

Araştırmanın birinci bulgusunda Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanlarının = 76,37 olduğu görülmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puanın 90 olduğu düşünülürse öğretmen adaylarının ortalama puanlarının oldukça yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusunda Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları karşılaştırıldığında; kadınların ortalama puanının erkeklerin ortalama puanından daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin Standart sapma değerleri incelendiğinde kadınlara ait ölçümlerin erkeklere göre daha homojen olduğu, anlaşılmaktadır. Cinsiyete göre puanlar arasındaki farkın saptanması amacıyla hesaplanan ilişkisiz örneklem t-testine göre anlamlı bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın başkabir bulgusunda göre öğrencilerin sınıf düzeyi değişkenine göre Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları incelendiğinde, tek yönlü varyans Analizi (ANOVA) testi sonuçları anlamlı bir

fark olmadığını göstermektedir . Tabloda ayrıca sınıf düzeyine bağlı olarak öğrencilerin tutum puanlarına ilişkin standart sapma değerleri incelendiğinde, 3. Sınıf öğrencilerinin 1. sınıf ile 2.sınıf öğrencilerine göre daha homojen değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmanın son bulgusunda öğrencilerin Anasanat Atölye Dersi Tutum Puanları İle Anasanat Atölye Başarıları Arasında İlişkiye rastlanmamıştır.

Çalışmadan çıkan sonuçlara göre öğrencilerin derse karşı tutum puanlarının yüksek olmasına karşılık anasanat atölye dersi başarı puanları ile ilişkili olmadığı ve tutum puanlarının sınıf, cinsiyet gibi değişkenlere göre anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır.

Öneriler

Çalışma daha büyük bir örneklem grubu ve farklı araştırma yöntemleri ile tekrar yapılabilir.

Öğrencilerin tutum puanlarını etkileyen faktörler saptanarak çözümler oluşturulabilir.

Kaynakça

Aslan, S. &Yalçın, M.(2013). Öğretmenliğe ilişkin tutumun beş faktör

kişilik tipleriyle yordanması. *Millî Eğitim*, Sayı 197

Haykır, M. (2010). *Eğitim fakülteleri resim bölümü öğrencilerinin anasanat atölye derslerine karşı tutumlarının, sanat etkinliklerini izleme edimleri ile beğeni düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yüksek Lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

İnceoğlu M.(2004) *Tutum, algı, iletişim*. Kesit Tanıtım Ltd. Şti, Ankara

Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni insan ve insanlar*. 10. Baskı. İstanbul: Evrim Yayın Evi ve Bilgisayar San. Tic. Ltd. Şti.

Karasar, N. (2005).*Bilimsel araştırma yöntemi* (15. Baskı).Nobel Yayın, Ankara

Kavuran, T. (2003). Resim-Iş Öğretmenliği Ana Sanat Atölye Derslerinin Uygulanmasında Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Eğitim ve Bilim*, Cilt:28, Sayı;127 (45-51)

KİLİN ÇOCUKLARIN FİZİKSEL GELİŞİMİ VE ÖĞRENME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF CLAY ON THE PHYSICAL DEVELOPMENT AND LEARNING SKILLS OF CHILDREN

Dr. Öğrt. Üyesi Yasemin GÜL

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Bu bildiride kilin çocukların yaratıcılığı, fiziksel gelişimi ve öğrenme becerileri üzerine etkisi irdelenecektir. Kil; yaşanılan ortam içinde hep aynı kalmayan, değişken bir niteliğe sahiptir. Şekillendirmeden kurumaya, kurumadan pişmeye, pişmeden renklendirmeye değişim gösterir. İnsanlık tarihi kadar uzun geçmişi, geleneği, fonksiyonu, plastik değerleri, kavramsal ve tinsel özü ile seramiğinde ham maddesi olan kilin günümüzde sanatsal ifadeyi aktarmada bir kompozisyon elemanı olarak kullanılmaktadır. Kil çalışmaları; çocukların bilek ve parmak kaslarının gelişmesine, daha koordineli bir hareket kabiliyetine sahip olmasına, el ve göz koordinasyonunun kuvvetlenmesinde büyük rol oynar. Çocuklar seramiğin ham maddesi olan kili yoğururken el becerilerini geliştirip, yeni eserler ortaya koyarlar. Kendi dünyası ve çevresi ile ilgili gözlemlerini ve duygularını anlatırken üretici olmanın mutluluğunu yakalar. Öğrenciler seramik sanatını yaşayarak tanırlar ve yaratıcılıkları gelişirken eserin kalıcılığından zevk alırlar.

Anahtar Kelimler: Kil, Oyun, Çocuk, Seramik Sanatı.

ABSTRAC

This paper will examine the impact of clay on children's creativity, physical development and learning skills. Clay; it has a variable quality that does not always remain the same in the living environment. It changes from shaping to drying, from drying to cooking, from cooking to coloring. Clay, which is the raw material in its ceramic with its long history, tradition, function, plastic values, conceptual and spiritual essence as well as human history, is used as a composition element in conveying artistic expression. Clay works; Children's wrist and finger muscles development, more coordinated movement ability, hand and eye coordination plays a major role in strengthening. Children knead clay, which is the raw material of ceramics, and improve their manual skills and

produce new works. He expresses his observations and feelings about his own world and environment and captures the happiness of being a producer. Students get to know the art of ceramics by living and enjoy the permanence of the work while their creativity develops.

Key Words: Clay, Play, Child, Ceramic Art.

I. Giriş

Kil, tabiatta her yerde bulunan ve kolay ulaşılan bir malzemedir. Tabiatta bulunan ve zorlama olmaksızın etkileşim kurulan kil, tarihi süreçte birçok günlük kullanım araç ve gereçlerinin de malzemesini oluşturmaktadır. Bunun gerekçesi ise kil veya çamur insanın ellerinde kolayca biçimlendirebildiği, bilgi, yetenek ve isteklerinin yansımasına yardımcı olacak biçimleri oluşturabildiği bir malzeme olmasından ileri gelmektedir. Diğer taraftan kil; yaşanılan mekânda hep aynı kalmayan, değişken bir niteliğe sahiptir. Şekillendirmeden-kurumaya, kurumadan-pişmeye, pişmeden- renklendirmeye değişim gösterir.[1] Kil seramiğin ana malzemesi olarak uygarlığın başlangıcından bu yana endüstriyel hammaddeler arasında yerini almıştır. Her yerde bulunabilmekte ve kolayca şekillendirilebilmektedir. Ayrıca uygarlığın erken dönemlerinde insanoğlunun şekillendirdiği hemen hemen tek plastik malzeme olmuştur.[2]

Bu kısa tanımlamadan sonra, bu çalışmanın amacı bildirinin başlığında da belirtildiği gibi bir malzeme olarak kilin, çocukların fiziksel, sanatsal, zihinsel ve ruhsal gelişimlerine ne gibi etkisi ve katkısının olduğunu ortaya koymaktır.[3] Bilindiği üzere kilin kötü enerjiyi aldığı, rahatlama sağladığı, stresten arındırdığı da bilinmektedir. Davranış bozukluğu ve anksiyete belirtisi gösteren çocuklarda sakinleştirici etkisi ile bir terapi malzemesi olarak da kullanılmaktadır. İçine kapanık çocuklar için duyguları dışa aktarmanın etkili bir yolu olarak kabul görmektedir. Anlatamadıklarını, kolay şekillenen kili kullanarak aktaran çocuğun hem özgüveni yerine geliyor hem de iç dünyasını tüm ayrıntılarıyla dışa yansıtma fırsatı bulmaktadır. Aslında kil, yumuşak ve yağlı bir toprak olmaktan öte, hayal kırıklıklarını ve sıkıntılarını sanata dönüştürmek isteyen yetişkinler için de özel bir malzemedir.[4]

Hayal güçleri sınır tanımayan çocukların eğitimlerinde, kilin ne kadar geniş bir alan kapladığını bilinmektedir. Hem duygusal yönden çocukları rahatlatan hem de farklı şekillere girerek el ve zihinsel

---

[1] Candan Dizdar Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, *Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları : 258 ,* Ankara 2010, s.46-48.
[2] Deniz Onur Erman, Türk Seramik Sanatının Gelişimi: Toprağın Ateşle Dansı, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi,* S. 1, (2012). s. 18-33.
[3] Nuray Senemoğlu, Okul Öncesi Eğitim Programı Hangi Yeterlilikleri Kazandırmalıdır?, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 10 (1994) 21-30.
[4](http://educulturemag.com/kilin-cocuklarin-duygusal-fiziksel-ve-mental-gelisimi-uzerindeki-etkileri/)(Erişim:09.12.2019).

becerilerinin, yaratıcılıklarının gelişmesini sağlayan kil, çocuklara sanata yönelik temel eğitimi verme açısından da önemli bir yere sahiptir. Elastik yapısıyla her şekle kolayca girebilen, bu yolla çocuğun hayal gücünü yansıtabilmesi için oldukça elverişli olan kil, resim, mozaik, boyama gibi diğer etkinliklerden daha geniş anlatım olanakları içermektedir. Böylece çocuk, yaşadığı çevreyle, evde ve günlük hayatında kullandığı araçlarla daha rahat bağ kurabilmekte ve dünyayı algılama biçimini kilden şekiller yardımıyla dışa vurabilmektedir. Kısaca kil, doğal ve güçlü bir malzemedir. Kile şekil verme sürecinde, kilin ellere bulaşmasıyla kille bir bağ oluşmaktadır. Kilin; duyusal keşif yapma, heykel yapma, ince motor becerileri kullanma, el ve bilek kaslarını geliştirme gibi katkıları vardır. Kil, çocuğun kendisini ifade etme yollarından birisidir. Kile dokunmak şekilden çok duyulara hitap etmektedir. Soğukluğunu sertliğini avuçlarımızda hissetmek ve ona şekil verme isteği hayal gücümüzün yaratıcılığa dönüşme süreci için doğal bir malzemedir. [5]

II. Kilin Çocukların Fiziksel Gelişimi ve Öğrenme Becerileri Üzerine Etkisi

Bu çalışma çocukların sanat eğitiminde bir malzeme, bir araç olarak kilin nasıl kullanılabileceğini, bu kullanımda ne gibi bir çalışma planı ve ne tür yöntemlerin seçilmesi gerektiğini, sosyo-kültürel özellikler doğrultusunda istendik yönde davranış kazandırmada kilin ne gibi rolünün neler olduğunu irdelemeyi amaçlamaktadır.[6]

Yaratıcı bir etkinlik olarak kilin kullandırılmasında önceden hazırlanmış programın, araç ve gereçlerin önemi büyüktür. Günlük programa göre gereken malzemelerin hazırlanması ve ne şekilde kullanılacağının açıklanması gereklidir. Bunun dışında çocuğa kil ile oluşturacakları biçimler, nesneler konusunda baskı kullanmaktan ve onu yönlendirmekten kaçınılmalıdır. Böyle bir tutum özgür ifadeye ket vurmaktadır. Model üzerinde çalıştırma ya da kopya ettirme, eğitimde bir alıştırma (egzersiz) yöntemi olarak önemli kabul edilebilir. Ancak, bunun genel sanat eğitimindeki yerini ve sınırlarını iyi saptamak gerekir. Tüm amaç, çocuk için; kendini tanıma ve ifade etmeye dönüktür. [7]

Çocuk, kil yardımı ile insan yaşamının gereksinimi olan düzen, denge ve uyuma daha kolay yaklaşmayı ve düş gücüne egemen olmayı başaracaktır. Bu, ne tek başına kil ile ne tek başına müzik veya dansla ya da diğer sanat alanlarıyla istenilen ölçüde olabilir. Bu nedenle de uygulamada şöyle bir yöntem yeğlenmiştir: Çocuğun önce bir oyun aracı olarak gördüğü kil, sanat eğitiminin bir parçası olacak, daha sonra ise, çocuğun yaratıcılığı ve fiziksel gelişimi için diğer sanat dalları ile iç içe veya başlı başına bir

[5](http://educulturemag.com/kilin-cocuklarin-duygusal-fiziksel-ve-mental-gelisimi-uzerindeki-etkileri/)(Erişim:09.12.2019).
[6] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, , s.50.
[7] Meryem Çelik, Ayşenur Yazar, Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Uygulanan Sanat Etkinliklerinde Kullanılan Yoğurma Maddelerine İlişkin Öğrenme Görüşleri, *Sanat Dergisi,* Yıl 2009, Sayı 16, s. 45 – 51.

yöntem şeklinde kalıcı ürünlere dönüştürülebilecektir. Oyun, harcanmak için salınmış bir enerji özgürlüğüdür. Ancak, bu özgürlük kille yapacağı çalışmalarda belirli kurallara uyulmasını da zorunlu kılar. Farklı yaştaki çocuk için kil; kendince kuralları olan ama özgürlüğünü de korumayı savunan ve çocuktaki potansiyel enerjinin somut-kalıcı bir nesneye dönüşmesini hedeflemektedir. Bu süreç içinde çocuk, kili, diğer sanatlarla bir arada kurulacak ilişkiler bütünü içinde öğrenmiş olacaktır.[8] Yaratıcılığın gelişmesinde ve imgelem dünyasının somut nesnelere dönüştürülmesinde, 3-9 yaş dilimi kritik dönem olarak kabul edilmektedir. Bu yaş dilimini kapsayan okulöncesi eğitimde "kil"in bir araç olarak katkılarının saptanması ve yaratıcılığa etkisi değerlendirilmek istenmektedir. [9]

İlköğretimde yaratıcılığın geliştirilmesine yönelik ele alınan programlar incelendiğinde ise etkinliklerin çoğunun iki boyutla ve belirli malzemeler (kâğıt, karton, plastik, oyun hamuru gibi) ile sınırlı kaldıkları görülmektedir.[10] Sanatsal yaratıcılığın gelişimi açısından üç boyutlu düşünebilme ve üretebilme oldukça önemlidir. Özellikle alan uzmanları tarafından doğru bir şekilde ele alınan kil ile sanatsal eğitimin yaratıcılığın geliştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Özellikle okul öncesinde seramik eğitimine ilişkin bilgiler ise yalnızca kilin şekillendirilmesi ile sınırlıdır. Oysaki seramik eğitimi belirli aşamaları olan ve birçok disiplini içerisinde barındıran kapsamlı bir süreçtir. Kil çeşitleri ve çalışma süreci hakkında bilgi sahibi olmak, doğru bir uygulama ortamı oluşturmak yaratıcılığı etkin kılan özelliklerdir.[11]

Çocuğun kendi tercihi veya iradesi dışında kendisini saran çevrenin, onun rahatça algıladığı, benimsediği ve sevdiği bir hale gelmesinde sanat eğitimi bir araç olarak kullanılmalı ve kilden en geniş biçimde yararlanma yoluna gidilmelidir. Kil ile yaptırılacak çalışmalarda, çocuğun dünyayı nasıl tanıdığı daha somut olarak ortaya çıkabilir. Resim ya da diğer oyun araçlarından daha fazla anlatımı içeren kil uygulamalarla, çocuk daima anımsayacağı bir ürünün de sahibi olmaktadır. Çocuğun yaşadığı çevreyi kavramasında, yaratıcılığın geliştirilmesinde sanat eğitiminin işlevi de bu yolla ve bu amaçta kendini gösterecektir.[12]

Çocuklarda yaratıcılık ve estetik özelliklerin geliştirilmesinde, başkaları tarafından oluşturulan eserler hakkında konuşma, tartışma, onları anlamasını sağlama gibi davranışlar önemli bir rol oynamaktadır.[13]

---

[8] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, , s.51.
[9] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, , s.52.
[10], İlkay Ulutaş, Özlem Ersoy, Okul Öncesi Dönemde Sanat Eğitimi, *Kastamonu Eğitim Dergisi,* S. 1, (2004), s.1-12.
[11] Didar Ezgi Özdağ, Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Seramik Eğitimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 63 Nisan 2019, s.510.*
[12] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, s. 49.
[13] Züleyha Yuvacı, Elif Dağlıoğlu, Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Bulundukları Sınıf Ortamının Yaratıcılık Düzeyleri Arasındaki İlişkisinin İncelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi,* S.2, (2018), s. 234-256.

Ancak estetik özelliklerin farkında olma, sadece çevresindeki güzelliklere pasif olarak tepkide bulunmayı değil, aynı zamanda kendisi ve çevresini güzelleştirmeye öncülük etmeyi de kapsamaktadır. Bu etkinliklerin, çocuğun yaratıcılık ve estetik özelliklerini geliştirebilmesi için temel koşul ise çocuğun, öğretme öğrenme ortamında kendisini rahat, özgür hissetmesi ve yaptığı etkinlikten zevk almasıdır. [14]

Kilin hazırlanması: Doğada kendiliğinden bulunan alüminyum silikatlı toprak kayaçlarından alınan "kil", endüstride çeşitli aşamalardan geçirilerek üretime hazır hale getirilmektedir. Hazırlama işleminin esası, doğal bölgelerden alınan kilin önce ufalanması, ufalanan taneciklerin elenerek sulandırılması, suda belirli bir süre bekletildikten sonra tekrar elenerek, suyundan arındırılması ve yoğrularak plastik kıvamına getirilmesi işlemidir. Bu hazırlama işlemi tamamlandıktan sonra, plastik torbalarla iyice kaplanılarak içerisine hava girmesi engellenmek suretiyle her an Şekillendirmeye hazır hale getirilmektedir.[15]

Kilin Şekillendirilmesi : Çeşitli işlemlerden geçirilerek plastik hale getirilen kilin temel bazı teknikler kullanılarak biçim verilmesi işlemidir. Şekillendirmede kullanılan teknikler: 1. Elle Şekillendirme: Sucuk-fitil, plaka ve Şablon teknikleri, 2. Kalıpla Şekillendirme: Üretilmesi istenen birimin alçı kalıp yöntemiyle çok sayıda kolayca üretimini sağlayan bir tekniktir, 3. Tornada Şekillendirme: Geleneksel üretim tekniğidir. Dönen bir plaka üzerine, daha çok kırmızı kil kullanılmak suretiyle verilen biçimleri kapsar. Çamurun merkezde hareketini kontrol altında tutma esasına dayanan bu teknik, ayakla döndürülen ya da elektrikle hızlı dönme hareketi kazandırılan ve torna diye adlandırılan mekanizmalarla gerçekleşir.[16]

Çocuklar ile yapılacak çalışmalarda kilin şekillendirilmesinde kullanılacak en iyi teknik, 1. grupta anlatılan ve fazla malzeme kullanmayı gerektirmeyen, elle şekillendirme tekniklerdir. Ortamın çocuklara göre hazırlanması halinde, çocukların ergonomileri gözetilerek oluşturulacak bir seramik atölyesinde kalıp ve torna ile Şekillendirme de olabilmektedir.

Kilin kurutulması: Plastik kille Şekillendirme yapıldıktan sonra izlenmesi gereken en önemli sıra, Şekillendirilen parçaların çok dikkatli ve yavaş bir biçimde kurutulmasıdır. Kurutma işlemi yapılmaksızın kil parçaların pişirimi yapılamaz. Kurutmada, kilde bulunan nemin bünyeden yavaş

[14] Senemoğlu, Okul Öncesi Eğitim Programı Hangi Yeterli/eri Kazandırmalıdır?, s.30.
[15] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, s. 50; U Malayoğlu ve A. Akar, Killerin Sınıflandırmasında ve Kullanım Alanlarının Saptanmasında Aranan Kriterlerin İrdelenmesi, *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu. Köse ve Kızıl (eds) © İzmir / Türkiye 21-22 Nisan 1W5, s.125-132.*
[16] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, , s.46-48.

uzaklaştırılması esastır. Bu aşamada, çok duyarlı olan kil bünyenin çatlama ve kırılmalara yatkınlığı düşünülerek, kurutmaya birdenbire değil aşama-aşama geçilmesi gerekmektedir. Biçim verilen kil önce naylona, daha sonra gazeteye sarılmalı, gazeteler nemlendikçe değiştirilmeli ve sonunda herhangi bir koruma olmaksızın raflarda beklemeye alınmalıdır.[17]

Kil değişken bir niteliğe sahiptir. Başlangıçta yumuşak olan bu malzeme hava ile temas etmesinin ardından kurumaya ve sertleşmeye başlar. Dolayısıyla kille çalışma sınırlı bir süreçtir. Bir başka ifade ile kilin belirli bir süre sonra kurumaya başlayacağı düşünülerek hareket edilmelidir. Eğer tamamlanmış bir ürün ortaya konulmak isteniliyorsa rötuşlama ve kurutma işlemine geçilebilir. Kurutma işlemi de yine aşamalı bir şekilde yapılmalıdır. Ürünler hızlı şekilde kurutulursa çatlayabilir. Bu nedenle poşetlere geçirilip ara ara havalandırılarak kurutma işlemi tamamlanmalıdır. Kuruma işleminin ardından fırınlanma aşamasına geçilir. Yine kullanılan kil çeşidine göre belirlenen derecelerde ve sürelerde pişirilen ürünler isteğe bağlı olarak renklendirilebilir. Renklendirmede çoğunlukla tercih edilen yöntem sırlamadır. Fakat okul öncesi dönemde hangi yaş grubu olursa olsun kimyasal bir ürün olan seramik sırlarının çocuklar tarafından kullanılması uygun görülmemektedir. Sırlama işlemi istenilirse seramik eğitimi veren kişi veya kişilerce yapılabilir. Ürünlerin renklendirilmesinde ince taneli killerden / oksitlerden hazırlanan astarlar (angop) veya pigment boyalar tercih edilebilir. Bir diğer alternatif ise ürünlerin parmak boyası, akrilik veya sulu boya gibi malzemeler ile renklendirilmesidir. Yağlı boya ise sentetik veya selülozik tinerler ile kullanıldığında çocuklarda astım ve alerjik hastalıkları tetiklediği için asla tercih edilmemelidir.[18]

Gelişimin büyük bir kısmı erken çocukluk döneminde tamamlanmaktadır. Bu dönemde çocuğa kazandırılacak birçok alışkanlık onun ileriki yaşlarını doğrudan etkileyecektir. Özellikle erken yaşta sanat eğitimi ile tanışan çocuklar çevresine karşı duyarlı, kişisel özelliklerinin farkında olan, estetik anlayışı gelişmiş, ayrıntılara önem veren bireyler olarak yetişmektedir. Sanat eğitiminin bir diğer önemli amacı ise yaratıcılığı geliştirmektir. Okul öncesinde yer alan sanat etkinlikleri incelendiğinde yaratıcılık açısından oldukça yetersiz oldukları görülmektedir. Etkinlikler çoğunlukla tek düze, birbirinin tekrarı ve iki boyut ile sınırlıdır. Genellikle kağıt ve boya kalemleri ile yaptırılan resim etkinlikleri yeterli görülmektedir. Oysaki yaratıcılığın en önemli basamaklarından birisini üç boyutlu çalışmalar oluşturmaktadır. Üç boyutlu çalışmalar için kullanılacak en uygun malzeme ise kildir. Okul öncesinde yer alan etkinlikler incelendiğinde kille yaptırılan uygulamaların oldukça az olduğu görülmektedir. Aslında kil, ulaşımı kolay ve doğal bir malzemedir. Fakat kille çalışmak belirli bir

[17] Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, , s.46-49.
[18] Özdağ, Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Seramik Eğitimi, *s.514.*

uzmanlık alanına sahip olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu alan kil çeşitlerini, uygulama alanlarını, sırlama ve pişirim tekniklerini, atölye ortamını bilen seramik eğitimi almış kişi veya kişilerce ele alınmalıdır. Seramik eğitimcisi önderliğinde okul öncesi kazanımları ile ilişkilendirilerek hazırlanan programlar ise yaratıcılığın geliştirilmesinde eksik kalan önemli noktaları doldurabilecektir.[19] Çocuklar kil ile çalışırken el kaslarının güçlendiği, üç boyutu algılamalarının kolaylaştığı ve yaratıcıklarının geliştiği görülmektedir. Seramik eğitimi sonucunda el becerileri gelişmiştir. Çocukların birlikte arkadaşlıklar kurduğu, sıra beklemeyi, konuşmayı, dinlemeyi, paylaşmayı, işbirliği yapmayı ve yardımlaşmayı öğrenerek sosyal becerilerinin geliştiği görülmüştür. [20]

SONUÇ

Kilin çocukluk yaşlardan başlayarak, sanat eğitiminin araçlarından biri olarak kullandırılması önemlidir. Ancak bunu yapılırken iyi alan bilgisi gerekmektedir. Ayrıca kilin özellikleri, uygulama teknikleri, sonuçlandırma ve sunum önem taşımaktadır. Kil ile yaptırılacak uygulamalar, sanat dalı olan seramik içinde bir alt uğraş olarak düşünülmelidir. Çocuklara kille çalışma yaptıracak kişinin (eğitmenin), seramik eğitimi almış olması ne kadar gerekli ise, çocukların bir arada tutulması, derse hazırlanması, güdülenmesi aşamasında denli önemledir. Çocukların kil ile eğitimi oyun formu içerisinde olmalıdır. Uygun atölye ortamı ve eğitmenler gözetiminde yapılmalıdır.

Bilindiği üzere oyun çocuğun en özgür kendini ispat etme ortamıdır. Bu ortamda, çocuk sadece yaratmayı değil, aynı zamanda, dünyayı ve kendisini de tanımayı öğretir. Becerilerini, başarılarını kendisi için hazırlanmış oyun ortamında tanır ve gösterir. Oyunun bu kadar önemli olduğu bir süreçte çocuk için hazırlanacak ortamın, onun yaratıcılığım, kişiliğini geliştirecek özellikler taşıyor olabilmesi sanatın araç gereçlerinin zenginliği ve çeşitliliği ile doğrudan bağlantılıdır. Diğer taraftan oyunun, çocuğun boş zamanlarını doldurma aracı olarak görülmemelidir. Bazı yetişkinlerin oyunu bu şekilde düşündükleri gözlemlenmiştir. Oysa oyun gerçek ve önemli bir eğitim aracıdır. Oyun çocuğun hayal gücünü, yaratıcılığını geliştirir, insan ilişkilerini, yardımlaşma etkileşimini arttırır. Çocuğa güçlükle öğretilen pek çok kural, oyun sırasında daha kolay öğretilebilir. Kısacası oyun, kişinin kendi-sini anlatabildiği en kolay yoldur ve eğitimin bir parçasıdır.

---

[19] Özdağ, Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Seramik Eğitimi, *s.516-17.*

[20] Melahat Altundağ, Mustafa Ural, Emine Eratay Yasemin Aydoğan, Yetersizliği Olan ve Olmayan Okulöncesi Çocuklara Verilen Seramik Eğitimi ve Uygulamaların Değerlendirilmesi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 17 (1), 1-16.

Çocukların kilden yaptıkları eserlerin sergilenmesi, özellikle de okullarda ve atölyelerde bu yaratımların velilerle buluşturulması, çocukların kendi oluşturdukları kalıcı bir izi aileleriyle, sevdikleriyle paylaşmaları yönünden de önemli. Çocuk, böylelikle yaptığı işin yansımalarını görebiliyor. Bu bazen annesinin yüzünde oluşan bir tebessüm, bazense ağabeyinin, yaptığı heykeli beğendiği için kendisini tebrik etmesi oluyor. Paylaşmanın şekli önemli değil ancak; başlıbaşına "paylaşmak", çocuğun gelişimi için sağlam bir adımı teşkil ediyor.

Sonuç olarak bir parça kilin işlenmesi (ezilmesi, sıkılması, çekilmesi, itilmesi vb.) Çocuğun büyük ve küçük kaslarının geliştirilmesine yardımcı olur ve el becerisini geliştirir. El-göz koordinasyonunu teşvik eder. Bir çocuğun odaklanma yeteneğini geliştirir ve dikkat süresini uzatır. Matematiksel bilinci geliştirir. Desen oluşturma ile 3 boyutlu şekillerin deneysel bir anlayışını oluşturur. Boyut ve ağırlık farklılıklarının taktiksel deneyimi sağlar. Tutam, rulo, yassı hale getirme, dürtme, sıkma, rulo, streç, büküm vs kelime bilgisi oluşturarak okuryazarlık artışı sağlar.

KAYNAKÇA

Candan Dizdar Terwiel, Okulöncesi Sanat Eğitiminde Bir Malzeme Olarak "Kil" in Yeri, *Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 258 ,* Ankara 2010, s.46-48.

Didar Ezgi Özdağ, Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Seramik Eğitimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 63 Nisan 2019, s.510.*

Deniz Onur Erman, Türk Seramik Sanatının Gelişimi: Toprağın Ateşle Dansı, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi,* S. 1, (2012). s. 18-33.

İlkay Ulutaş, Özlem Ersoy, Okul Öncesi Dönemde Sanat Eğitimi, *Kastamonu Eğitim Dergisi,* S. 1, (2004), s.1-12.

Melahat Altundağ, Mustafa Ural, Emine Eratay Yasemin Aydoğan, Yetersizliği Olan ve Olmayan Okulöncesi Çocuklara Verilen Seramik Eğitimi ve Uygulamaların Değerlendirilmesi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 17 (1), 1-16.

Meryem Çelik, Ayşenur Yazar, Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Uygulanan Sanat Etkinliklerinde Kullanılan Yoğurma Maddelerine İlişkin Öğrenme Görüşleri, *Sanat Dergisi,* Yıl 2009, Sayı 16, s. 45 – 51.

Nuray Senemoğlu, Okul Öncesi Eğitim Programı Hangi Yeterlilikleri Kazandırmalıdır?, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 10 (1994) 21-30.

U Malayoğlu ve A. Akar, Killerin Sınıflandırmasında ve Kullanım Alanlarının Saptanmasında Aranan Kriterlerin İrdelenmesi, *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu. Köse ve Kızıl (eds) © İzmir / Türkiye 21-22 Nisan 1W5, s.125-132.*

Züleyha Yuvacı, Elif Dağlıoğlu, Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Bulundukları Sınıf Ortamının Yaratıcılık Düzeyleri Arasındaki İlişkisinin İncelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi,* S.2, (2018), s. 234-256.

Elektronik Kaynaklar

(http://educulturemag.com/kilin-cocuklarin-duygusal-fiziksel-ve-mental-gelisimi-uzerindeki-etkileri/)(Erişim:09.12.2019).

(http://educulturemag.com/kilin-cocuklarin-duygusal-fiziksel-ve-mental-gelisimi-uzerindeki-etkileri/)(Erişim:09.12.2019).

ZERDÜŞTLÜK`TE MEHDİLİK İNANCININ MOTİFLERİ

THE MOTIFS OF THE BELIEF IN THE MAHDI IN ZOROASTRIANISM

Elnur MUSTAFAYEV

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Z.M.Bünyadov Onuruna Doğu Bilimleri Enstitüsü, Din Ve İçtimai Fikir Tarihi Bölümü, Bilim İşçisi

ÖZET

Tarihe, geçmiş kültürel ve manevi mirasa, dini inançlara ilgi sosyal ve insani bilimler için her zaman önemli olmuştur. Yukarıda zikr edilmiş unsurlar her milletin manevi ve maddi olmayan servetidir. Sözlü ve yazılı mitolojik imgelerin folklor örnekleri, maddi kültür anıtları, antik taş kronikleri, dini inançlar ve gelenekler halkın bir bütün olarak varlığının kanıtıdır. Farklı uluslarda gözlemlediğimiz farklı kültürler, gelenekler ve dini inançlar, insanların uzun bir süre boyunca şekillendirdiği yaşam tarzı ve baskın düşüncenin sonucudur. Bu nedenle, eğer herhangi bir ulusun kaderinde keskin bir değişiklik yaşanırsa, kültürel ve tarihi miras, gelenekler ve dini inançlar üzerine çalışmalar ve insanların kendi gelişim yollarını belirlemesi en önemli konulardan birine çevrilmiş olur. Dünyanın en eski dinlerinden biri olan Zerdüştlük, İran ve Azerbaycan'da doğdu ve kısa sürede geniş bir coğrafi bölgeyi kapsaya bildi. Bir çok din alimi ve araştırmacıya göre, Zerdüştlük politeizmden monoteizme geçiş eden ilk dindir. Zerdüştlük İran ve Azerbaycan coğrafyasında tektanrıçılık ideallarının tebliği açısından dikkat çekicidir. Bu dinde politeizm elementleri ve farklı bütlere inam kimi belirtiler yoktur. Dinin ismine gelince ise onun kurucusu Zerdüştle alakalıdır. Diğer dinlerde olduğu gibi mehdilik meselesi Zerdüştilik`de de mevcuttur ve sonunda bir kurtarıcının gelip insanlığı kurtarması inancı Zerdüştlüğün temel ilkelerinden biridir. Zerdüştlerin inancına göre, iyilik ve kötülük her zaman birbiriyle savaş halindedir ve Saoşyant isimli kurtarıcı ahirzamanda ortaya çıkacak ve insanlığa barış ve adalet getirecektir. Dolayısıyla Mecûsîlik'te peygamberliğin Zerdüşt sonrası da devam edeceğine başka şekilde inanılmaktadır.Zerdüşt`lerin kutsal kitaplarında Saoşyant hakkında fazla melumatlara rast gelmek mümkündür. Zerdüşt'ün soyundan olan ve bir bâkireden doğacağına inanılan Saoşyant ile yeryüzünde iyiliğin hâkimiyeti tekrar tesis edilecektir. Zerdüşt`lere göre Saoşyant ilk önce Azerbaycan ve İran`ı savaşlardan kurtaracak, ardından tüm dünyanı islah edecektir.

Anahtar Kelimeler: Zerdüşt, Saoşyant, Kurtarıcı, din, maddi ve menevi kültür

ABSTRACT

Attitudes to history, past cultural and spiritual heritage, and religious beliefs have always been relevant for the social and humanitarian sciences. These elements are the spiritual and intangible wealth of each nation. Mythological representations, verbal and written expressions of folklore, material culture, ancient stone annals, religious beliefs and traditions of the people as a whole, prove the existence of the evidence. Zaroastrianism, one of the oldest religions in the world, originated in Iran and Azerbaijan and was able to cover a large geographical area within a short period of time. According to most religious scholars and researchers, Zoroastrianism is the first religion to switch from

polytheism to monotheism. In this religion there are no signs of polytheism and faith in various idols. The name of religion is related to the founder Zoroaster. The problem of messianism is reflected in Zoroastrianism and the belief in the advent of a messiah is one of the simple principle of Zoroastrianism. On the Zoroastrian faith, good and evil always fight each other and at the end the Savior will appear in the world and bring peace and justice to humanity. The term was contracted to "Soshans" in Zoroastrian tradition, and came to apply to three saviour figures that progressively bring about the final renovation. According to the Zoroastrians, the Saoshyant will first save Azerbaijan and Iran from the wars and then reform the entire world.

Keywords: Zoroaster, Saoshyant, savior, religion, material and spiritual culture

1. GİRİŞ

Dünyanın ən qədim dinlərindən biri olan Zərdüştilik İran və Azərbaycan ərazisində meydana çıxmış və inkişaf edərək geniş coğrafi ərazidə yayılmışdır. Bir çox tədqiqatçılara görə Zərdüştilik monoteizm prinsiplərinin mövcud olduğu ilk dindir. Belə ki, bu dinin əsas mahiyyəti xeyirlə şər arasında mübarizə olsa da sonda tək tanrıya dəvət kimi meyillər çox qüvvətlidir. Zərdüştilik dininin adı onun banisi Zərdüştə bağlıdır. Zərdüştün nə vaxt və harada anadan olması barəsində isə müxtəlif rəylər mövcuddur. Bəzi mənbələrə görə Zərdüşt e.ə VI-V əsrlər arasında yaşamışdır, daha dəqiq olaraq e.ə 570-ci ildə anadan olduğu təxmin edilir. Tarixi mənbələrə əsasən Zərdüştün Urmiya ətrafındakı ərazilərdə dünyaya gəldiyi və atası Puruşasbanın atropatenalı (cənubi azərbaycanlı) olduğu qeyd edilir (10, 1: 175). Tarixi kitablarda Zərdüştün Arran ərazisində (indiki Azərbaycan) dünyaya gəlməsi ilə bağlı mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Zərdüştün Cənubi İran, İraq və s. ərazilərdə dünyaya gəlməsi ilə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Tarixçilərin ehtimalına görə Zərdüşt qədim Rey şəhəri və ya Azərbaycan ərazisində yerləşən Şiz qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir (7, 5). Zərdüştlərin müqəddəs kitabı Avestaya görə onun Cənubi Azərbaycan ərazilərində dünyaya gəldiyi və otuz yaşında peyğəmbərliyə çatdığı qeyd edilir.

2. TƏDQİQATÇILARIN ZƏRDÜŞTİLİKLƏ BAĞLI RƏYLƏRİ

Zərdüştiliyin monoteist, dualist və ya politeist din olması haqqında şərqşünas və müsəlman alimləri arasında fərqli fikirlər mövcuddur. Bəzi müsəlman və şərqşünaslar Zərdüştiliyi dualist yəni ikitanrılıq dini kimi qiymətləndirmişdir. Başqa bir ifadə ilə desək Zərdüştü Əhura Məzda və Əhrimana və ya atəş və günəşə ibadət edən birisi kimi qəbul etmişdirlər (14, 1-7; 6, 184-196). Lakin, bir çox müsəlman alimləri və avropalı şərqşünaslar, ələlxüsus Şiə məzhəbinə mənsub mütəfəkkirlər Zərdüştiliyi monoteist və səmavi dinlərdən, Zərdüştün özünü isə peyğəmbər hesab etmişlər. İslam alimlərindən Səid Havvi özünün "əl-Əsas" kitabında Zərdüştilik haqqında yazmışdır: "Zərdüştiliyin əsas prinsipləri xeyir əməl, xeyirli söz, optimizm və axirət inancı üzərində qurulmuşdur. Zərdüştilər iki tanrıya deyil,

tək tanrıya və şər qüvvələrlə mübarizənin aparılmasına inanırlar. Zərdüşt dininin əsasları ilahi qaynaqlıdır" (15, 2: 846). Məşhur danimarkalı tədqiqatçı, şərqşünas alim J.P Asmussen Zərdüştiliklə bağlı tədqiqatlarının sonunda belə bir nəticəyə gəlir: "Ruhu və düşüncəsi tək tanrı Əhura Məzdaya yönəlmiş Zərdüşt ona ibadət etməklə və onun təlimlərinin təbliği ilə məşğul idi. Zərdüşt Əhura Məzdanı vahid və yeri, göyü yaradan adlandırırdı" (4, 211). Zərdüştiliyin səmavi din olması barəsində bəzi müsəlman alimləri Qurandan və İslam peyğəmbərinin (s) kitablarından dəlillər irəli sürmüşdür. Quranın Həcc surəsinin 17-ci ayəsində qeyd edilir: "Şübhəsiz, Allah Qiyamət günü iman gətirənləri, yəhudiləri, sabiləri, xaçpərəstləri, zərdüştiləri və müşrikləri bir-birindən ayıracaqdır. Həqiqətən Allah hər şeyə qadirdir" (18, 242). Yuxarıda qeyd edilən ayənin ərəbcəsində "məcus" kəlməsindən istifadə edilir və bu sözdə məqsəd zərdüştilikdir. Quran ayəsində zərdüştlər digər səmavi dinlər yəhudi, sabi və xaçpərəstliklə bir yerdə ifadə edilmişdir. İslam alimlərinə məxsus mötəbər hədis və tarix kitablarında İslam Peyğəmbərindən belə bir rəvayət nəql olunur: " Onlara (zərdüştlərlə) kitab əhli olan yəhudi və xristianlarla davrandığınız kimi davranın"(17, 19:437).

3. ZƏRDÜŞTİLƏRİN İNANC VƏ ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Zərdüştilik inancına görə Zərdüşt 30 yaşında peyğəmbərlik missiyası ilə Tanrı tərəfindən vəzifələndirilmişdir. Zərdüşt yeni təlimi təbliğ etmək üçün şərqə tərəf üz tutur və ordu-behişt ayının 10-cu günü müqəddəs çayı keçərkən Bəhmən adlı mələk onun qarşısında nazil olur və onun hər şeydən əl çəkməsini əmr edir və tanrı Əhura Məzdanın hüzuruna aparır. Əhura Məzda ilə görüşən Zərdüşt "Xeyir Dini"nin təlimlərini əxz edir və Tanrı Əhura Məzda ona bütün kainatın sirlərini, ulduz və səma cisimlərinin hərəkətlərini öyrədir. Bununla yanaşı Əhura Məzda Zərdüştə cənnət və cəhənnəmi göstərir, dünya ilə bağlı bütün elmlərin açarlarını ona təqdim edir. Avestada mələklərin Zərdüştün sinəsini yarması, qəlbindən şər və pislikləri təmizləməsi barəsində məlumatlara da rast gəlmək mümkündür. Yuxarıda sadalanan mərhələləri keçdikdən sonra Zərdüşt Əhura Məzda tərəfindən "Xeyir din"ə dəvət etməklə vəzifələndirilir. Zərdüşt peyğəmbər "merac səfəri"ndən Əhura Məzdanın ona təqdim etdiyi Avesta adlı kitabı ilə geri dönür və meracda öyrəndiyi təlimləri təbliğ etməyə başlayır. Avestada verilən məlumatlara görə meracdan qayıdan Zərdüştü şər ruhlar təqib etməyə başlayır və O, gətirdiyi müqəddəs kitab Avestadan xüsusi dualar oxumaqla həmin şər qüvvələri özündən qovmağı bacarır. Öz mənəvi gücünü səmadan alan Zərdüşt ağ libasa bürünüb əlinə od və sərv ağacından hazırlanmış əsa alaraq Şah Viştapsın sarayına yollanır. Şah Viştapsla görüşən Zərdüşt onu öz dininə dəvət edir. Hökmdar Viştaps Zərdüştün təbliğ etdiyi yeni dini qəbul edir və qonşu hakimlər şahın bu qərararından narazı qalaraq ona hücum edirlər. Şah Viştaps müharibədə qalib gəlir və zərdüştilik dinini

ölkənin hakim dininə çevirir. Ömrünün son illərini Şah Viştapsın himayəsi altında keçirir və tarixi mənbələrə görə Zərdüşt peyğəmbər sehirbazların və ya düşmən əsgərlərin əli ilə qətlə yetirirlir.

Zərdüştiliyin əsas prinsipləri xeyirlə şər arasında gedən mübarizədən və insan ömrünün əsas hədəfi isə şər qüvvələri təmsil edən Əhrimana qarşı Əhura Məzdaya kömək etməkdən ibarətdir. Zərdüştilik təliminə görə insanlar tanrı Əhura Məzdaya ibadət etməli, mələklərə hörmətlə yanaşmalı, pisliklərdən uzaq durmalı, xeyir əməlləri icra etməklə yanaşı şərlə mübaizə aparmalıdır. Zərdüştilik dinində Əhura Məzda, islam mənbələrində isə Hörmüz adlanan varlıq bütün kainatın tək tanrısıdır. Kainatdakı maddi və mənəvi nizamı yaradan, təbiət qanunlarını müəyyən edən, insanları düzgün yola yönəldən və insanların mənfəətlərini qoruyan Əhura Məzdadır. O, kamil, güclü, hər şeyi bilən, əzəli və əbədi, hər şeyi yaradan xeyir tanrısıdır. Əhura Məzdanın müqabilində isə şər və pisliyi simvolizə edən varlıq Anqra Meqyudur. İslam ədəbiyyatında isə şəri təmsil edən varlıq Əhriman olaraq adlandırılır. Zərdüştilik təlimi əxlaqi dəyərləri, xeyirxah fikri, xeyirxah sözü, xeyirxah əməli təbliğ edir, zülm və qanunsuzluqdan çəkinməyə çağırır. Zərdüştə görə xeyir və saflıqdan doğan "Aşa"-nizamlı dünya və onun qarşısında isə cinayət, günah və pislikdən ibarət "drug" (qanunsuzluq) xaotik bir sistem mövcuddur. Bu iki dünya arasında insanın vəzifəsi nizamlı dünyanı seçməkdir.

Zərdüştilik təlimində səmavi dinlər üçün səciyyəvi olan axirət inancı da mövcuddur. Əhura Məzdaya inanan şəxslərin ruhu axirət dünyasında cənnəti xatırladan xeyirxah aləmə köç edəcəkdir. Əhura Məzdaya iman gətirənlər ölümündən 4 gün sonra mühakimə ediləcək və Çinvat adlanan körpünü asanlıqla keçə biləcəklər. Çinvat körpüsü bu dünyadan axirət dünyasına aparan bir yoldur. İmanlı şəxslər Çinvat körpüsünü keçməklə cənnətə daxil olacaqdır. İmansız və dinsiz insanlar isə bu körpüdən yıxılaraq əzabla dolu cəhənnəmə düşəcəkdir. Dinşünaslara görə zərdüştilik ölümdən sonrakı həyat haqqında bəhs edən, cəza və mükafat, cənnət və cəhənnəm barəsində inancları təqdim edən ilk sistematik dindir. Bu dinin digər əhəmiyyətli tərəfi insanın cəbri (seçim etmək imkanı olmayan) varlıq deyil, iradəsində azad olmasını təlqin etməsidir. İnsanın xeyir və şər işləri görməsi onun iradəsinə bağlıdır. Başqa bir ifadə ilə desək Zərdüştilik insanın aktivliyinə dayanan dindir.

4. ZƏRDÜŞTİLƏRİN MÜQƏDDƏS KİTABI AVESTA VƏ ONUN TARİXİ HAQQINDA MƏLUMATLAR

Zərdüştlərin müqəddəs kitabı "təmiz və nizamlı söz" (3, 23) mənasını verən Avestadır. Avesta sözünün "əsl mətn və qanun"(11, 1:171) yaxud "sirli məqamları açıqlayan"(8, 9) mənalarını daşıdığı ehtimal edilir. Avestanın tarixi ilə bağlı tədqiqatçılar arasında fərqli fikirlər mövcud olmasına baxmayaraq daha çox e.ə VI əsrə aid olunduğu təxmin edilir. Yunanlı tarixçilərin yazdıqlarına görə Avesta iki milyon beytdən ibarət bir kitab olmuşdur (8, 9-10). Bəzi mənbələrdə Avestanın qızıl hərflərlə 12000 inək dərisinin üzərinə yazıldığı haqqında məlumatlara rast gəlmək mümkündür (2, 3:1554). Bəzi tarixi qaynaqlarda Avestanın iki nüsxəsinin olduğu, Sasani şahlarının sarayında, digəri

isə Azərbaycan ərazisində yerləşən Şiz şəhərindəki atəş məbədgahında saxlanıldığı qeyd edilməkdədir. Makedoniyalı İsgəndərin hücumu zamanı sarayda mövcud olan Avesta nüsxəsi yandırılmış, Şiz şəhərindəki nüsxə isə Sasanilərə qalib gələn yunanlar tərəfindən qənimət olaraq aparılmışdır (6, 125). Sasani hökmdarı II Şapur əsli itirilmiş, lakin tərcümələrdə və xüsusilə yunan dilinə tərcümə edilmiş Avestanın bəzi hissələrini pəhləvi dilinə çevrilməsini, həmçinin mövcud olan Avestanın ayrı-ayrı hissələrini toplanmasını əmr etmişdir. Abbasi xəlifəsi Məmunun dövründə yaşayan Azər Fərəhzad oğlu bu kitabı yenidən yazmış, Azərbud Həmd oğlu tərəfindən təkmilləşdirilmişdir (9, 31). Avesta Hind-Avropa dil ailəsinə mənsub olan qədim fars dili, pəhləvi dilində yazılmışdır (9, 103). Sasani hakimiyyəti illərində Avesta 21 fəsildən ibarət idi. Hal-hazırda dövrümüzə gəlib çatan Avesta isə beş hissədən Qatlar, Yəsna, Vidivdad (Vəndidad), Yəşt, Xurda Avestadan ibarətdir (11, 1: 195).

Avropanın müasir dövrdə Avesta ilə tanışlığı Fransalı şərqşünas Abraham Anketil Düperronun fransız dilinə tərcümə etməsi ilə bağlıdır. O, bir neçə ay Hindistanda yaşayaraq qədim fars dili hesab edilən pəhləvi dilini, həmçinin sanskrit dilini öyrənir. Hindistanda olduğu müddətdə Avestanın qədim nüsxələrini əldə etməyi bacarmış və 1771-ci ildə Zərdüştilərin müqəddəs kitabını şərhlərlə bir yerdə fransız dilinə tərcümə edərək Parisdə nəşr etdirir (1, 1: 506). Qatlar Avestanın ən qədim və mürəkkəb hissəsi hesab olunur. Alimlərin təxminlərinə görə Qatların müəllifi Zərdüştün özüdür. Qatlar müxtəlif nəğmələrdən ibarət xeyir ilə şərin mübarizəsindən söhbət açan bir mətndir. Ehtiram, pərəstiş mənalarını daşıyan Yəsna 72 fəsildən ibarətdir və müxtəlif dini rituallar və qurban kəsmə ayinləri ilə bağlı duaları ehtiva edir. Avestanın tərkib hissələrindən biri olan Yəşt isə tərif etmək, yalvarmaq və ya pərəstiş etmək mənalarını daşımaqdadır. Yəştin məzmunu Əhura Məzdanı mədh etmək, mələklərə hörmətlə yanaşmaq və xeyir qüvvələrə dəstək olmaq kimi mesajları əhatə etməkdədir. Yəşt mifoloji süjetlərin zənginliyi və bədii ifadə formalarının ecazkarlığı baxımından digərlərindən fərqlənir. Bu süjetlərin bir çoxu Firdovsinin "Şahnamə"əsərində yüksək poetik ifadələr vasitəsi ilə canlandırılmışdır. Videvdat və ya Visprat şər qüvvələrə qarşı qanun, bəzi alimlərə görə isə bütün hökmdarlar və ya bütün hakimlər mənasını verir. 24 fəsildən ibarət olan bu hissə tilsim, dua və buna bənzər mətnləri ehtiva edir. Bu hissədə həmçinin kainatın yaradılışı, xeyir və pislik, and içmək, andı pozmaq, təmizlik və mənəvi paklığın əldə edilməsi ilə bağlı mövzulardan söhbət açır. Videvdatı qanunlar toplusu da adlandırmaq mümkündür. Bu hissədə qadağa və icazələr haqqında müfəssəl məlumatlar mövcuddur. Bu kitab oda və digər təbiət ünsürlərinə qarşı hörmətlə yanaşmağı, əkinçiliklə bağlı məsələləri, xeyir və şər əməllərin siyahısı, günahların yuyulma qaydalarını, bəzi dini-hüquqi müddəaları izah edir.

5. ZƏRDÜŞTİLİKDƏ MEHDİLİK (XİLASKARLIQ) İNANCI VƏ ƏSAS TƏZAHÜRLƏRİ

Məhdəviyyətlə (xilaskarlıqla) bağlı inanclar digər dinlərdə olduğu kimi Zərdüştilikdə də müxtəlif formalarda təzahür etməkdədir. Mehdi və ya Xilaskarlıq inancının kökündə əksər hallarda sıxıntı və çətin anlarda insanları həmin vəziyyətdən xilas edəcək xarizmatik və ilahi qaynaqlı bir varlığa inam düşüncəsi yer tutmaqdadır. Xilaskara inam düşüncəsinin nə vaxt meydana çıxdığını təsbit etmək imkansızdır. Lakin, bu düşüncənin qədim Mesopatamiyada zühur etmiş dinlərdə və etnik cərəyanlarda qədim dövrlərdən bəri mövcud olduğu şübhəsizdir. Misal olaraq Şümerlər öz hökmdarlarını ilahi vəsflərə malik bir rəhbər və Şümerin qurtarıcısı olaraq qəbul edirdilər (16, 218-223). Digər bir nümunə olaraq Əhəmənilər dövlətinin hökmdarı II Kambisin xalq tərəfindən sevilən doğma qardaşı Berdiyayı öldürməsinə baxmayaraq onu qalada həbs elətdirdiyini elan etmişdir. II Kambisin ədalətsiz idarəçiliyi və hakimiyyətdə olduğu illərdə zülmün artmasına görə xalq Berdiyanın həbsdən azad olacağına və onları hökmdarın zülmündən xilas edəcəyinə inanmağa başlamışdır (12, 150). Mehdiyə və ya xilaskarlığa inamın əsasları sosial, siyasi və psixoloji səbəblərlə yanaşı sistematik dinlərin əsas müddəalarından biri olduğu üçün də ola bilər. Bekə ki, məhdəviyyətlə bağlı inanclar Zərdüştiliyin, xristianlığın, yəhudiliyin və islamın əsas ana xətlərindən biri kimi öz qiymətini alır. Qurtarıcı motivi, xeyirlə şərin mübarizəsində ilahi bir gücün müxtəlif formalarda və adlarda təzahür etməsi mövcud olan bütün dinlərin ortaq nöqtələrindən biridir.

Qurtarıcı inancına böyük yer ayıran və təfərrüatları ilə bu məsələyə toxunan ən qədim dinlərdən biri Zərdüştilikdir. Bəzi tədqiqatçıların rəylərinə görə Yəhudilik və Xristianlıqda məsih inancının meydana çıxması Zərdüştiliklə bağlıdır. Belə ki, Yəhudilərin Babil sürgünü vaxtı Mesopatamiyada mövcud olan zərdüştilikdən təsirləndiyi və qurtarıcı ilə bağlı inancların zərdüştlərdən yəhudilərə keçdiyi qeyd edilməkdədir. Avopalı dinşünalara görə İran-Azərbaycan qaynaqlı Zərdüştiliyə məxsus qurtarıcı düşüncəsi İslam dinində mövcud olan Mehdi inancına da təsir etmişdir. Digər bir qənatə görə mehdi inancının kökləri hər dinin öz daxilində mövcud olan tarixi və siyasi şərtlərə uyğun olaraq meydana çıxmış və inkişaf etmişdir (13, 17-18).

Zərdüştilərdə qurtarıcı ilə bağlı məlumatlara ilk olaraq Zərdüşt peyğəmbərə Əhura Məzda tərəfindən endirilən Avesta kitabında rast gəlmək mümkündür. Zərdüştilikdə qurtarıcı qədim pəhləvi dilinə aid Saoşyant sözü ilə ifadə edilir. Saoşyant sözü pəhləvi dilində “seve” sözündən törəmiş fayda verən (5, 14), dini lider (7, 105), xilaskar (5, 9) mənalarında işlənilir. Termin olaraq isə Saoşyant ifadəsi axırzamanda, zülm və ədalətsizliyin yer üzünü bürüdüyü vaxt Zərdüşt peyğəmbərin nəslindən olan və bəşəriyyəti xilas edəcək hökmdar haqqında işlədilməkdədir. Zərdüştilərin inancına görə dünyanın ömrü dörd perioddan, hər bir period üç min il zaman kəsimini əhatə etməklə on iki min ildən ibarədir. Ahura Məzda ilk periodda ruh və mələklər aləmini, ikinci periodda cismani və maddi aləmi, üçüncü

periodda şər qüvvələri təmsil edən Əhrimanı, dördüncü periodda isə dünyanı nizama salmaq və insanları düzgün yola yönəltmək üçün Zərdüştü yer üzünə göndərdi. 10.000-cı il Zərdüştün vəzifələndirildiyi və həyatda olduğu müddətdə şər qüvvələrə qalib gəldiyi ildir. 11.000 və 12.000 illər arasında Zərdüştün nəslindən olan qurtarıcılar meydana çıxacaq və 12.000 minilliyin sonunda isə Zərdüşt peyğəmbərə mənsub üçüncü qurtarıcı Saoşyant zühur etməklə dünyanı xilas edəcək və mənəvi aləmin əsasını qoyacaqdır. Sonuncu Saoşyant Əhura Məzdanın göndərdiyi son qurtarıcı olacaqdır (5, 17-18). Bəzi qaynaqlarda yazılan məlumatlara görə isə 4-cü minilliyin sonunda Saoşyant adlı xilaskar gələcək və min il hökmdarlıq etdikdən sonra hakimiyyəti Əhura Məzdaya təhvil verəcəkdir və bununla axirət aləmi başlanacaqdır (13,20). Avestada qurtarıcı mənasında işlədilən Saoşyant bəzi yerlərdə cəm, bəzi yerlərdə isə tək halda işlədilmişdir. Zərdüştilərin açıqlamalarına görə hər min ilin sonunda dini yenidən canlandırmaq və mövcud zaman şərtlərinə uyğun islahatlar aparmaq üçün qurtarıcılar gəlir. Avestada dünyanı dini nöqteyi-nəzərdən yeniləyəcək üç Saoşyantdan bəhs edilir. Zərdüştilərə görə hər üç qurtarıcı Zərdüşt peyğəmbərin nəslindən olacaqdır. Zərdüşt inancına görə dünyanı xilas edəcək hər üç qurtarıcı Zərdüştə mənsub toxumdan dünyaya gəldiyi üçün onun nəslindən hesab edilir. Belə ki, Avestada qeyd edilən rəvayətlərə görə Zərdüşt peyğəmbərə mənsub 3 ədəd toxum 99999 mələk tərəfindən Vurukaşa və Kansava gölündə qorunmaqdadır. Zərdüştün ölümündən sonra hər min ilin sonunda bir toxum həyat tapacaqdır. Avestada hər min ilin sonunda gələcək qurtarıcıların doğum yerləri və onlarla bağlı məlumatlar təfərrüatları ilə qeyd edilmişdir. Saoşyantların hər üçünün də Şərqi İranda yerləşən Kansava gölündə dünyaya gələcəyi güman edilir. Tədqiqatçılara görə Avestada qeyd edilən Kansava gölü hal-hazırda İranın Sistan vilayətində yerləşən Hamun gölüdür. Firdovsinin məşhur əsəri Şəhanmədə həmin göl Zərə olaraq adlandırılır (5, 31-32). Zərdüştlər Saoşyantların Kansava gölündə dünayaya gələcəyinə inandıqları üçün bu gözləntilərini şövqlə sürdürür və həmin gölün ətrafında xüsusi dini ayinlər icra edirlər. Onlara görə vəd edilən xilaskar Kansava gölünə çimməyə gələn 15 yaşlı bakirə qızın Zərdüştə mənsub, mələklər vasitəsi ilə qorunanan toxumundan hamilə qalacaq və oğlan uşağı dünyaya gətirəcəkdir. Zərdüştün nəslindən hesab edilən yeni dünyaya gəlmiş uşaq 30 yaşına çatanda Əhura Məzda ilə görüşəcək və dünyanı xilas etmək missiyası ilə vəzifələndiriləcəkdir. Zərdüştlər bu inanca uyğun olaraq hər il Mehrican bayramında Kansava gölünə gənc qızları gətirir və dünyanı xilas edəcək Saoşyanta hamilə qalacağına ümid edirlər. Buna bənzər ayinlər Hindistanda yaşayan zərdüştlər tərəfindən də icra edilməkdədir (13, 44-45). Avestada xilaskarların hansı zamanda zühur edəcəyi barəsində konkret məlumat olmasa da təqribi vaxt və zühur əlamətləri qeyd edilməkdədir. Hər üç xilaskar sıra ilə hər min illiyin sonunda dünyanı ədalətsizlik, fəsad və nizamsızlıq bürüyəndə zühur edəcəkdir və dünya sakinlərini maddi və mənəvi rifaha daşıyacaqdır (5, 41). Zərdüştlərə görə üç qurtarıcı içində ən üstünü sonuncu xilaskar Saoşyantdır və

sonuncu ilahiqayanaqlı insan hesab edir. Avestada qeyd edilən məlumatlara görə sonuncu xilaskar Saoşyant cahanşümul dövlət quracaq və dünyanı krallar kimi idarə edəcəkdir. Avestada həmçinin hər üç qurtarıcı haqqında təfsilatlı məlumatlar verilmiş xüsusi adları, dünyaya gələcəyi məkanlarla bağlı informasiyalar qeyd edilmişdir. Birinci Saoşyantın adı Avestada müqəddəs qanunları təbliğ edən mənasını verən "Uxşiyat Ereta" olaraq zikr edilir. Müasir Fars dilində isə Huşidar və Uşidar olaraq adlandırılır. Birinci qurtarıcı Huşidarın zühurundan əvvəl dünyada fitnə, fəsad, zülm artacaq, təbii fəlakatlər, xəstəliklər, erkən uşaq ölümləri çoxalacaq və su, atəş və bitkilər çirklənəcəkdir. Huşidarın zühuru ilə zülmə son qoyulacaq və xeyir qüvvələr şər qüvvələrə qalib gələcəkdir. Huşidarın başçılığı ilə ədalətli dövlət qurulacaq və 150 il müddətdə dünya xoşbəxtliyə bürünəcəkdir. Huşidarın ölümü ilə Əhriman və şər qüvvələr yenidən dünyanı zülmə qərq edəcəkdir.

İkinci Saoşyantın adı isə dua və tanrıya tərif edən "Uxşiyat Nəmingah" olaraq qeyd edilir. Fars dilində isə qarşılığı Huşidarmahdır. İkinci xilaskar birinci minilliyin sonuna 30 il qalmış dünyaya gələcəkdir. 30 yaşına çatdıqda tanrı Əhura Məzda ilə görüşəcək və onun tərəfindən xilaskarlıq missiyası ilə vəzifələndiriləcəkdir. Onun xilaskar olmasının əlaməti isə iyirmi gün müddətində günəşin batmadan səmada qalması olacaqdır. Huşidarmah öz vəzifəsinə başladıqdan sonra Əhrimana qalib gəlib yer üzündə qəm, kədər və pisliklərə son qoyacaqdır. Onun hakimiyyəti illərində insanlara ziyan yetirən heyvanlar və şər qüvvələr məhv ediləcəkdir.

Üçüncü xilaskar Saoşyantın adı isə müqəddəs təlimlərin carçısı və mütləq qalib mənalarını daşıyan "Astavat Ereta"dır (5, 48). Üçüncü xilakarın doğumundan öncə bir çox mənfi hadisələr baş verəcəkdir. Belə ki, yalan və pislik dünyaya hakim kəsiləcək, inancsızlıq və əxlaqsızlıq yayılacaqdır. İnsanlar mənəvi dəyərlər əvəzinə maddi maraqları daha üstün tutacaqdır. Hakimiyyət iranlı olmayan kölə və barbarların əlinə keçəcək, ölkəni qanunsuzluq və təhlükə bürüyəcəkdir. Qohumlar arsında münasibətlər pozulacaq, müxtəlif dini firqələr üzə çıxaraq cəmiyyətə zərər vuracaqdır. Avestada qeyd edilən məlumatlara görə üçüncü qurtarıcının gəlişindən əvvəl dünya qanlı müharibələrin şahidi olacaqdır, xüsusi ilə İran həmin qanlı müharibələrin mərkəzinə çevriləcəkdir. Bəzi mənbələrdə üçüncü minilliyə otuz il qalmış Qovak Pit adlı 15 yaşlı qız Kansava gölündə çimərkən mələklər tərəfindən qorunan Zərdüştə məxsus toxumun ona nüfuz etməsi ilə hamilə qalacaq və doqquz aydan sonra son xilaskarı dünyaya gətirəcəkdir. Sonuncu qurtarıcı Saoşyant 30 yaşına çatdıqda tanrı Əhura Məzda ilə görüşəcək və ona dünyanı xilas etmək vəzifəsi tapşırılacaqdır. Saoşyantın zühurunun əlamətlərindən biri səmada günəşin otuz gün ərzində hərəkətsiz qalması olacaqdır. O, ilk olaraq müharibə ocağına çevrilmiş İranı, daha sonra isə dünyanı müharibələrdən xilas edib, yer üzündə sülhü bərqaraq edəcəkdir. Sonuncu qurtarıcı Saoşyant xeyir təlimləri yayacaq və mütləq şəkildə Əhrimana və şər qüvvələrə qalib gələcəkdir. Dünyada mənəvi dəyərlər və mənəvi elmlər hakim olacaq, insanların təbii xüsusiyyətləri

dəyişərək xəstəlik, qocalıq və ölüm aradan qaldırılacaqdır. Zərdüştilərə görə sonuncu qurtarıcı Saoşyantın başçılığı ilə xeyirin şər üzərində mütləq qələbəsindən sonra həşr və sorğu-sual baş verəcək və bununla dünya əhalisi maddi aləmdən mənəvi aləmə, başqa bir ifadə ilə desək əbədi həyatı simvolizə edən axirət aləminə keçid edəcəkdir.

NƏTİCƏ

Bir çox şərqşünas alim və dinşünaslara görə Saoşyant və ya xilaskar inancı İran mədəniyyətinin canlı tutulmasına və unudulmamasını təmin edir. Onlara görə bu inanc cəmiyyəti ümidsizlikdən qurtarır və xoşbəxt həyatla bağlı arzu və istəkləri qüvvətləndirir. Ümumiyyətlə Zərdüştilikdəki Saoşyant inancı iranmərkəzli düşüncə məktəbini ortaya qoyur və İranın daim Tanrının nəzarətində olması təsəvvürünü yaradır. Müxtəlif dinlərdə fərqli adlarla təzahür edən məhdəviyyət (xilaskarkıq) inancı nəticə olaraq eyni hədəfi və missiyanı özündə ehtiva edir. Bu cəhətdən Zərdüştilikdə, Yəhudi, Xristianlıq və İslamda xilaskar inancı ilə bağlı motivlər bir çox aspektdən üst-üstə düşməkdədir və oxşar nöqtələr kifayət qədərdir. Mehdi inancına tənqidlə yanaşanlar xilaskara inamın cəmiyyəti tənbəlliyə, hərəkətsizliyə apardığını, o cümlədən heç bir fəaliyyət göstərmədən xilaskar gözləməyə sövq etdiyini qeyd edirlər. Mehdi inancı ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən tənqidi yanaşmanı tam şəkildə doğru olduğunu qəbul etmək elmi-psixoloji və tarixi cəhətdən düzgün olmaz. Bəzi məqamlarda bu inanac cəmiyyəti passivliyə sövq edə bilər, lakin tarixə nəzər saldıqda bunun əksi ilə bağlı misalları kifayət qədər görmək mümkündür. Çünki, xilaskara inam kültü insanın fitri ehtiyacı olub cəmiyyətdə bir çox hallarda psixoloji cəhətdən mübarizə gücünü qüvvətləndirməkdədir. Son dövr tarixinə diqqət yetirdikdə müxtəlif coğrafiyalarda bu inancdan istifadə edilərək cəmiyyətin nizamlı şəkildə idarə edilməsinə, siyasi hakimiyyətlərin qurulmasına və uğurlu müqavimət hərəkatlarına rast gəlmək olar. Belə bir məqamda məhdəviyyətlə bağlı problemləri və düşüncə məktəblərini elmi və siyasi cəhətdən gözardı etməmək lazımdır.

XÜLASƏ

Məqalədə dünyanın ən qədim dinlərindən biri olan Zərdüştiliyin İran və Azərbaycan ərazisində meydana çıxması və inkişaf mərhələləri haqqında məlumat vermişdir. Müəllif bir çox dinşünas alimlərin və şərqşünas tədqiqatçıların Zərdüştliklə bağlı düşüncələrini qeyd etmişdir. Zərdüştilik İran və Azərbaycan coğrafiyasında təktanrıçılıq ideyalarının təbliği baxımından diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu dində çoxtanrıçılıq elementləri və müxtəlif bütlərə inamla bağlı təzahürlər müşahidə edilməməkdədir. Zərdüştilik dininin adına gəlincə isə onun banisi Zərdüştlə bağlıdır. Məqalədə həmçinin Digər dinlərdə olduğu kimi mehdilik məsələsinin Zərdüştilikdə də əhəmiyyət kəsb etdiyi və

sonda bir qurtarıcının gəlib bəşəriyyəti xilas etməsi inancının Zərdüştiliyin əsas prinsiplərindən biri olduğu mənbələr əsasında izah edilmişdir. Belə ki, Zərdüştlərin inancına görə xeyirlə şər daim bir-biri ilə mübarizə aparır və dünyanın sonuna az qalmış Saoşyant adlı bir xilaskar bəşəriyyətdə sülhü və ədaləti bərqərar edəcəkdir. Məhz Zərdüştilikdə xilaskarlığın motivləri və istiqamətləri dünyanın xilası ilə əlaqəlidir. Məqalənin mahiyyəti yuxarıda qeyd edilən inanc və ideyaların təhlilləri ilə bağlıdır.

İSTAİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakı, 2009
2. Əli Əkbər Dəhhuda. Əmsal və Hikəm, Tehran, 1982
3. Hirbud Şehriyarci Dada Behruça. Güldəsteyi-çəməni ayini Zərdüşt, 1896, Bombey
4. Hüseyn Tacirinəsəb. "Mehdilik ve İmam Mehdi" , Ankara 2001
5. İbrahim Pirdavud. Ferhengi İran Bastan, Tehran, 1976
6. James Darmesteter. "Təfsire Evista və Tərcümeye Qotha", Tehran, 1969
7. Keyxosrov Pur Şahruh. Ayineyi-Mizdəyəsna, Bombey, 1907
8. Keyxosrov Pur Şahruh Kirmani. Furuği Mizdə Yəsna, Bombey, 1919
9. Məhəmməd Cavad Məşkur. Göftari dər Barei Dinkərd, Tehran 1946
10. Məhəmməd ibn Əbdül-Kərim Şəhristani. əl-Miləl vən-Nihəl, Beyrut, 1992
11. M. Muiyn. Mizdə Yəsna və Fars Ədəbiyyatı, Tehran, 1976
12. M.Şəmsəddin Günaltay. İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender`in Asya Seferine Kadar, Ankara, 1948
13. Sarıkçıoğlu Ekrem. Dinlerde Mehdi Tasavvurları, , Samsun, 1997
14. Seyid Məhəmməd Tahir Rizavi. Parsayan Əhli-Kitabənd, Tehran, 1936
15. Səid Havvi. "əl-Əsas fis-sunnəti val-fiqh", Beyrut, 1992
16. S.N.Kramer. Tarih Sümer`də Başlar, Ankara, 1990
17. Süleyman ibn Əhməd Təbərani. əl-mucəmul-kəbir, Beyrut, 2001
18. Vasim Məmmədəliyev. Qurani-Kərim Məalı, Bakı, 2006,

İSLÂM AİLE HUKUKU'NDA KADININ İDDET NAFAKASI

THE IDDET ALIMONYI OF WOMAN IN THE ISLAMIC FAMILY LAW

Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE
Vaiz, İstanbul-Şişli Müftülüğü

ÖZET

Toplumun temeli kabul edilen aile ne kadar sağlam yapıya ve düzenleyici kurallara bağlanırsa, toplumun yapısı o nispette sağlam ve sürekli olur. Bunun için bütün hukuk sistemleri bu hakikati dikkate alarak aile kurumunu önemsemiş ve yasalarında bu hususu düzenleyen hükümlere yer vermişlerdir. Bu düzenlemelerden biri de nafakadır. İnsan yaşamının devamı için gerekli olan iaşe, giyim, mesken ve bunlara bağlı hususlardan müteşekkil olan nafaka, aile kurumunun devamı için önemli bir görev görmektedir. Gerek İslâm hukuku gerekse Türk Medenî Kanun açısından evlilik birliğinin sona ermesi durumunda hukuken birtakım sonuçlar doğmaktadır. Boşanmanın sonuçlarından en önemlisi kadının iddet bekleme sorumluluğu ve bu süreçte sahip olduğu nafakadır. Evliliğin sona ermesi halinde kadının başka biriyle evlenmeden önce beklemesi gereken süre, İslâm hukukunda iddet adıyla incelenmiştir. Bu süreç içerisinde iddet bekleyen kadının nafaka hakkının her durumda aynı olmayıp iddet esnasında evliliğin hükmi bağının ve kocanın velayetinin ne ölçüde devam ettiği hususu kadının nafaka hakkının çerçevesini belirlemektedir. Bu çalışma iddeti ve iddet halinde bulunan kadının nafaka hakkını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İddet, boşanma, nafaka, ric'i talak, bain talak

ABSTRACT

The stronger structure and more organize rules the family that is accepted as the basis of the society is bonded, the stronger and the more continuous society will be. For this reason, all legal systems have taken this fact into consideration and taken family concept seriousand have included the provisions regulating this issue in their laws. One of these aarangements is child support. Alimony, which consists of subsidies, clothing, dwelling and related matters necessary for the continuation of human life, and plays an important role for the continuation of the family institution. Both according to Islamic law and Turkish Civil Law in the condition of the end of marriage union legally results in some rsults. One of the most important results of the divorce is the womwn's responsibility of waiting and child support in this process. İn the event that the marriage is ended, the period of time that a woman should wait before marrying another person is examined as "iddet" under Islamic law. in this process for the woman who is waiting for "iddet" the right of child support is not the same in all situation, throughout "iddet" time the legally bond of marriage and in which condition the custody of husband will continue determines the frame if child support of the woman. This study aims to examine " iddet" and child support right of woman who is in the condition of iddet.

Keywords: Iddet, divorce, alimony, ric'i talâk, bain talâk.

1.GİRİŞ

Toplumsal yapının temel unsuru olan aile İslâm hukukunun düzenleme alanına giren önemli kurumsal yapılardan biridir. Zira aile, medeniyetin üzerine bina edildiği temeldir. Aile, hem şahısların hem de toplumların vazgeçemeyeceği, kendisi küçük fonksiyonu büyük sosyal bir kurumdur. Bunun için aile birliğinin kurulması ve bozulması her zaman toplumları ilgilendiren en önemli konulardan olmuştur. Nikâh akdi önemli sonuçlar doğurduğu gibi, bu akdin çözülmesi de bazı sonuçlar meydana getirmektedir. Dolayısıyla bütün hukuk düzenleri, kendi bünyeleri içinde taraflardan herhangi birinin mağdur olmaması için bu sonuçları da düzenlemiştir. Bunların en önemlilerinden biri de evlilik birliğinin sonlanması halinde kadının iddet nafakası konusudur.

İslâm hukuku ve Türk Medenî Kanunu evlilikle birlikte bir nafaka hak ve sorumluluğunun varlığını kabul etmekte, boşanma halinde de aynı şekilde boşanma nafakasının varlığını kabul etmekte ve bu hususta bir takım düzenlemeler yapmaktadır. Her iki hukukun ayrıldığı en bariz husus, nafakadan kimin sorumlu olduğu ve bu nafakanın süresi. İslâm hukukunda evlilik devam ederken da boşandıktan sonra da her zaman nafakadan koca sorumludur ve bu boşanma nafakası sürelidir. Evliliğin devamında evlilik nafakası hükümleri yürürlükte iken, nikâh akdinin sona ermesi halinde de iddet süresi içerisinde "*iddet nafakası*" hükümleri uygulanmaktadır. .

İslâm hukukunda erkeğin nikâh bağı sona erdiğinde-istisnalar hariç- beklemesi gereken bir geçiş dönemi söz konusu değildir. Ancak kadının dini ve toplumsal konumundan dolayı nikâhı sona erdikten sonra kurallarına riayet ederek beklemesi gereken iddet, fıkhî yönden de bağlayıcılığı olan bir dönemdir. Hemen bütün hukuk sistemlerinin kabul ettiği ve çoğu toplumda var olan iddet, evliliği sona eren kadının ilk ve en önemli dinî ve hukukî görevi olmakla beraber kadın için bazı hukukî sonuçlar doğurmaktadır. Bu hukukî sonuçlar kadına durumuna göre bekleme gibi bazı yükümlülükler getirirken erkeğe de bazı sorumluluklar yüklemektedir. İddetle ilgili hukukî süreçteki sorumlulukların en önemlilerinden biri de kadına verilen nafakadır. Bu çalışmada kadının beklemesi gereken süre ve bu süreç içersinde sahip olduğu nafaka konusuna dikkat çekilecektir.

2. İDDET KAVRAMI ve MAHİYETİ

2.1. İDDETİN TANIMI

İddet, Arapça bir kelime olup sözlükte "saymak, beklemek, sayılan şeyin miktarı ve belirli bir sayı" gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, "*İdd*" Mad., III/281; Mevsılî, 1980, III/172). İslâm hukuku terimi olarak "*kocası ölen ya da cinsel birleşme meydana geldikten sonra boşanan veya nikâhı feshedilen kadının bir başkasıyla evlenebilmesi için beklemesi gereken süre*" (Acar, "*İddet*" md., DİA, 1996, c:21, s:467; Bilmen, 1985, II/368; Karaman, 1995, s: 266; Yaman, 2008, s:13; Cin, 1988, s:111) şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle "*Evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için beklemek zorunda olduğu sü*re" olarak tarif edilmektedir. İddet bekleyen kadına mu'tedde, iddet bekleme ameliyesine de i'tidad adı verilmektedir (Mevsılî, 1980**,** III/172; Komisyon, 2003, I/247; Erdoğan, 1998, s: 179; Acar, "*İddet*" md., DİA, 2000, XXI/467; M.Zihni Efendi, 1986, s:897).

İddet kavramı ve onunla ilgili hükümler hem Kura'n-ı Kerim'de hem de Sünnet'te zikredilmiştir. Farklı amaç ve hikmetleri olmakla birlikte fıtrî ve insanî bir davranış olarak da algılanmış olan iddet, hemen

hemen bütün toplumlarda ve dinlerde mevcuttur. İslâm öncesi Arap toplumunda ise kocası ölen kadının olumsuz şartlarda bir yıl yas tutması zorunlu görülmüş, boşanmış kadının iddet beklemesi ise gerekli görülmemişti (Buhârî, "*Talâk*", 44; Müslim, "*Talâk"*, 58; Ebû Dâvud, "*Talâk*", 43; Kumaş, 2016, s:458; Demir, 2018, s:28). Ancak İslâm hukuku iddeti ibka etmiş, ona düzenlemeler getirmiş ve kadınların farklı durumlarına göre iddet miktarlarını açıklamıştır (Zeydân, 2009, s:31; Acar, "*İddet*" md., DİA, 2000, XXI/ 467). Bu süre, evlenme yasağının yanı sıra değişik kesimleri yakından ilgilendiren mesken, nafaka, nesep, mirasçılık gibi birçok hak ve yükümlülük için de ölçü kabul edilmiştir.

2.2.İDDETİN MAHİYETİ

Evliliğin sona ermesinin ardından kadın için getirilen iddet yükümlülüğü, ilk planda kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması ve böylece nesebin karışmasının önlenmesi amacına yönelik bir tedbir gibi görünür. Ancak iddet ric'î talâkta kocaya, bâin talâkta iki tarafa birden yeniden düşünme imkânı vermesi, kadını etrafında oluşabilecek kötü zan ve niyetlere karşı koruması, evliliğin kocanın ölümüyle sona ermesi halinde ölen kocanın hatırasına saygı ve yuvaya bağlılığı simgelemesi, kadının yeni bir hayata ve muhtemel bir evliliğe kendini hazırlamasına imkân vermesi gibi başka önemli amaç ve hikmetler de taşır. İddet aile bağını koruyucu, evlilik kurumunun önemini hatırlatıcı bir işleve de sahiptir. Böyle olunca iddetin sadece hamileliğin tesbiti ve nesebin karışmasının önlenmesi amacıyla sınırlandırılması doğru olmaz ve bu konuda Kur'an'da öngörülen süreler dinin taabbüdî nitelikte hükümlerinden sayılır. Dolayısıyla günümüzde kadının hamile olup olmadığının tıbben anlaşılabildiği belirtilerek iddet beklemeye artık gerek bulunmadığı ileri sürülemez (Bilmen, 1985, II/368,394; Komisyon, 2003, I/248; Aydın, 2006, II/240; Karaman, 1996, I/382; Acar, 2017, s:320; Kahveci, 2019, s:253; Yaman, 2008, s:101; Erdem, 2013, s:77). Kadın kocasının vefatında *hidâda (yas)* uyarak üzüntüsünü, *süknâya (mesken)* uyarak da yuvasına bağlılığını gösterir. Aksi halde kadının derhal evlenmesi dedikoduların artmasına sebep olur. Bu açıdan düşünüldüğünde iddet olgusu sadece taraflara değil, tarafların ailelerine de gelecek zararların bertaraf edilmesini sağlamaktadır (Boyalı Gürpınar, 2011, s:54; Çolak, 2018, s:134; Kahveci, 2019, s:148).

Şunu ifade etmek gerekir ki, İslâm hukuku nikâh akdinden sonra cinsel ilişki veya *halvet-i sahiha (*Karı ile kocanın hiçbirinde cinsel ilişkiye engel bir sebep bulunmaksızın bir araya gelmeleri ve baş başa kalmaları (Erdoğan, 1998, s:137) denilen baş başa kalma durumu oluşmadan meydana gelen boşamaları dışarıda bırakmaktadır. Zira böyle durumdaki bir kadının İslâm hukukuna göre iddet beklemesi gerekmez (Bilmen, 1985, II/369). Bu durum Kur'an-ı Kerim'deki; "*Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletmeye hakkınız yoktur. O halde onları (bir bağışla) memnun edin ve onlaı güzel bir şekilde serbet bırakın*" (el-Ahzâb, 33/49) âyetine dayandırılmaktadır.

İddet esas itibariyle evliliği sona eren kadınla ilgili bir durumdur. İddeti gerektiren durumlar mevcut olduğu takdirde, iddet artık dinen ve hukuken yerine getirilmesi gereken bir görev olmaktadır. Bunlar şöyle tesbit edilmiştir:

1. Sahih (geçerli) nikâhtan sonra cinsel ilişki ya da sahih halvet[1] gerçekleşmişse (Ebû Zehra, 2005, s:372);
2. Fâsid nikâhtan sonra cinsel birleşme meydana gelmişse (Nevevî, 2012, V/738; Ebû Zehra, 2005, 372);
3. Cinsel birleşme vâki olmasa da sahih nikâhtan sonra koca ölmüşse (Karaman,

1996, I/383; Aydın, 1985, s:49; Kahveci, 2019, s:257; Aslan, 2015, s:259; Karataş, 2013, s:167). Bâtıl nikâh akdinden sonra cinsel birleşme vâki olmuş olsa bile kadının iddet beklemesi gerekmez. Çünkü batıl akitler İslâm hukukuna göre yok hükmündedir. Bununla birlikte dört kadınla evli olan erkek, bunlardan birisini ric'i veya bâin talâkla boşar ve bir başka kadınla evlenmek isterse Hanefî hukukçular ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre boşadığı kadının iddetini beklemekle yükümlüdür. Aynı şekilde koca, boşadığı eşinin kız kardeşi, halası ve teyzesi gibi kendisiyle tek nikâh altında birleştirilemeyecek derecede yakın bir akrabasıyla evlenmek isterse boşadığı eşinin iddetini beklemek zorundadır. Fıkıh literatüründe terim anlamıyla olmasa da kocanın iddeti denilince bu durumlar kastedilmektedir (Bilmen, ts., II/368; M.Zihni Efendi, 1986, s:911-912; Cin, 1988, 116; Aslan, 2015, s:260; Karataş, 2013, s:168).

2.3. İDDET ÇEŞİTLERİ

İslâm aile hukuku açısından iddet, kadının durumuna ve taşıdığı bazı niteliklere göre şöyle incelenmektedir:

2.3.1.BOŞANMA İDDETİ

Boşanmış veya nikâhı feshedilmiş bir kadının beklemesi gerekli iddet, Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: "***Boşanan kadınlar üç kuru' beklerler***" (Bakara, 2/228). Ayetteki kur'u lafzı, sözlük kökeni açısından hem hayız (regl), hem de tuhr (temizlik) anlamına bağlı olarak iddetin başlama ve bitiş vaktinde ihtilaf söz konusudur. Bu ihtilafın faydası iddetin bitme anının tespitinde ortaya çıkmaktadır. Kur' kelimesini hayız anlamında kabul edenlere göre iddet üçüncü hayızın bitmesi ile sona ererken kur' kelimesini temizlik anlamında kabul edenlere göre iddet üçüncü hayzın başlaması ile bitmektedir (Mevsılî, 1980, III/174; Bilmen, 1985, II/372; Yaman, 2008, s:101; Çolak, 2018, s:241). Bu üç dönemin tamamlandığını tesbitte kadının beyanı esastır.

Hanefi ve Hanbelîlere göre kur' kelimesi hayız halini ifade eder ve dolayısıyla boşama iddeti üç hayız olarak kabul edilmektedir (Merğinânî, 1990, II/307; Mevsılî, 1980, III/174; İbn Kudâme, 1984, VII/338). Kadın hayızlı iken boşanırsa içinde bulunduğu hayız iddetten sayılmaz. Bu iki mezhebe göre kadın temizlik günlerinde boşanırsa üçüncü aybaşı halinden temizlenince iddetini tamamlamış olur. Fakat hayızlı iken boşanırsa içinde boşandığı ay hali sayılmaz. Dolayısıyla üç hayızdan sonra iddeti biter (Merğinânî, 1990, II/310; Bilmen, 1985, II/372; Cin, 1988, s:113).

[1]Fakihlerin çoğunluğu ihtiyatı esas alarak sahih halveti hükmen zifaf saymış ve iddeti gerektireceğini söylemiştir. Bu durumdaki kadının iddet beklemesi onu iddet nafakasına da hak sahibi yapacağından, mehrin tamamına hak kazanması hükmüyle birlikte kadının itibarını koruyucu ve erkeği daha bilinçli davranmaya sevkedici bir yaptırım niteliği de taşımaktadır. Bazı İslâm hukukçuları da Bakara 2/237 de geçen "temas" ifadesini cinsi bir birleşme olarak yorumladıklarından sahih halvet sebebiyle kadının iddet beklemesinin gerekmediğini söylemişlerdir.

Mâlikî ve Şâfiilere göre ise kur' sözcüğü temizlik müddetini ifade eder ve bu yüzden ölüm iddeti üç temizlik süresidir (İbn Rüşd, 1329, II/72; Nevevî, ts., III/384). Buna göre kadın temizlik günlerinde boşanmışsa içinde boşandığı temizlik süresi kısa olsa bile iddetten sayılır. Dolayısıyla bununla birlikte iki temizlik süresinin bitmesiyle kadının iddeti biter. Şayet kadın hayızlı iken boşanmışsa iddeti üç temizlik süresinin bitmesiyle tamamlanır (Bilmen, 1985, II/372; Aslan, 2015, s:263; Kahveci, 2015, s:263). Hanefi ve Şafii hukukçulara göre, zina sebebiyle iddet gerekmez. İddet nesebin korunmasına yönelik olup zina durumunda nesep sabit olmadığı için korunacak bir nesep te yoktur. Hanbeli hukukçulara ve İbn Hazm'a göre ise zina sebebiyle iddet gereklidir (Bilmen, 1985, II/377).
1917 H.A.K. üç hayız ölçüsü benimsemiş olmakla birlikte bu sürenin üç aydan az olamayacağı belirtilerek bir alt sınır tesbitine gidilmiş ve cumhurun görüşünü de içeren bir çözüm tarzı bulunmuştur. TMK (132 mad.) da iddet müddeti 300 gün olup kadının hamile olma ihtimali ve doğacak çocuğun korunmasını sağlanmasına yöneliktir.

2.3.2.HAMİLE KADININ İDDETİ

Kocası ölen veya boşanan kadın hamile ise iddetinin doğum ile biteceği hususunda İslâm hukukçuları arasında görüş birliği vardır. Zira "***Hamile kadınların iddetlerinin sonu, çocuklarını doğurmalarıdır***" (Talâk, 65/4) âyeti, iddetin doğum ile sona ereceğini göstermektedir. Buna göre kocası ölen veya boşanan kadın hamile ise talâk ya da ölüm iddetini beklemez. Onun iddeti doğumla tamamlanmış olur. Hatta doğum kocanın ölümünden hemen sonra olsa bile doğumla iddeti biter (Bilmen, 1985, II/375).
Düşük yapan kadının iddeti ise düşüğün durumuna göre değişir. Şayet düşüğün yaratılışı belli ise düşük yapmasıyla iddeti biter. Fakat şekli belli değilse onunla iddet bitmez. Çünkü şüphe ile iddet düşmez. Bu durumdaki kadın, boşanmışsa talâk iddeti, kocası ölmüşse ölüm iddetini tamamlar (Mevsılî, 1980, III/173; Cin, 1988, s:113; Çolak, 2018, s:242). Evlilik dışı bir ilişki sonucu hamile kadınların doğum yapıncaya kadar iddet beklemelerini gerekli görenler de ayetin lafzının genel bir hüküm içermekte oluşundan hareket ederler .

2.3.3.ÖLÜM İDDETİ

"***İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşler, dört ay on gün iddet*** *beklerler*" (Bakara, 2/234) âyeti, böyle bir durumdaki kadının iddetini belirlemektedir. Kocası ölmüş olan bir kadın eğer hamile değilse dört ay on gün süre ile iddet bekler. Fakat hamile ise onun iddeti doğum yapıncaya kadardır. Hamile olmayan eş ric'î boşama iddeti beklerken kocası ölecek olsa, boşama iddetini terk ederek ölüm iddeti beklemeye başlar. Çünkü ric'î talâk süresi içinde kadının kocasıyla olan evlilik bağı devam etmektedir. Buna karşılık bâin talâkla boşanan kadın, iddet beklerken kocası ölürse, talâk iddetine devam eder. Çünkü bâin talâkla boşanan kadının kocasıyla olan evlilik bağı kalmamıştır. Fakat kocası ölen kadın hamile ise onun iddeti doğum yapıncaya kadardır. Hatta doğum, kocasının vefatından kısa bir müddet sonra olsa hüküm yine değişmez (Bilmen, ts., II/378; Aslan, 2015, s:261; Acar, 2017, s:326). Evlilik fâsit bir nikâh akdine dayanıyor da bu sırada koca ölürse kadın, vefat iddeti beklemez; eğer cinsel ilişki olmuşsa talâk iddeti bekler (Mevsılî, 1980, III/173; Cin, 1988, s:113; Yaman, 2008, s:102). Zira fâsid

evlilikte iddet yükümlülüğü evlilikten değil, zifaftan doğmakta bu da öncelikli olarak kadının bu birliktelikten hamile olup olmadığının tesbitine ve nesebin korunmasını önlemeye yönelik olmaktadır. İddetin taraflara ve topluma yüklediği en temel sorumluluk kadının iddet süresince evlenmesinin yasak oluşudur. Kadın iddetini bitirmeden başka birisi ile evlenemez ve hatta nişanlanamaz. Kendilerine bu yönde evlilik teklifinde dahi bulunulamaz. Çünkü önceki evliliğin bir kısım hükümleri iddet süresince devam etmektedir (Mevsılî, 1980, III/176; Karataş, 2013, s:179). Kur'an'da kocası ölüp de iddet bekleyen kadınlarla ilgili olarak "*Farz olan bekleme müddeti dolmadan onlarla evlenmeye kalkışmayın*" (Bakara, 2/235) şeklindeki yasak, bu konuda genel bir hüküm içermektedir. Ancak ölüm iddeti bekleyen kadınlara üstü kapalı bir tarzda evlenme teklifinde bulunmanın caiz olduğuna şu ayet izin vermektedir: "*vefat iddeti bekleyen kadınlara nikâh isteğinizi çıtlatmanızda veya böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda bir sakınca yoktur*" (Bakara, 2/235). Bu ayetlerin hükmü gereğince boşanan veya eşi ölmüş olduğundan dolayı boşama yahut ölüm iddeti bekleyen kadının iddet içindeyken başkasıyla nikâhlanması veya nişanlanması İslâm hukukuna göre meşru görülmez. Bu zaman dilimi içinde iken yapılan nikâh batıl olup hiçbir hüküm ifade etmez. Bu süre içinde yapılan nikâh akdi varsa iddetin bitimiyle yenilenmesi şarttır (Bilmen, 1985, II/385; Kahveci, 2019, s:256; Aslan, 2015, s:262).

Osmanlı hukukunda evlilikleri sona eren ve tekrar evlenmek isteyen kadınlar kadıdan izin alırken iddetlerinin bittiğini ispat etmek zorunda idiler. Kanunnamelerde iddet tamamlamadan yapılan evliliklerin feshedileceği ayrıca bu nikhı kıyanların cezalandırılacağı hükmü yer almaktadır (Acar, İddet" md., DİA, c:21, s: 469).

2.3.4.KÜÇÜKLÜKTEN VEYA YAŞLILIKTAN DOLAYI HAYIZ GÖRMEYEN KADININ İDDETİ

Henüz ergenliğe ulaşmamış kızların evlendirilmeleri çok tasvip edilmemekle beraber bazı hukukçular tarafından caiz görülmektedir (H.A.K., md.7). İşte böyle yaşı küçük olduğundan dolayı daha hayız görmeye başlamayanlarla, belli bir yaşa (sinn-i iyâs) ulaştıkları için artık hayız görmeyen kadınların gerektiğinde iddetleri nasıl tespit edilecektir. Şu âyeti kerime bu sorunun cevabını vermektedir: "*Kadınlarınızdan artık ay halinden ümit kesmiş olanlarla, hiç ay hali görmeyenlerin iddeti, şüphe ederseniz bilin ki üç aydır"(*Talâk, 65/4).

Gerek hayız görmeye ilk başlama yaşı, gerekse hayızdan kesilme (menopoz) yaşı, kişiden kişiye değişiklik gösterdiğinden fikhî hükümlerde bu mesele ele alınıp tartışmalara konu olmuş alt (9-15) ve üst (50-55) sınırlar getirilip açık ve objektif bir ölçü koyulmaya çalışılmıştır. Şu halde kadın itibariyle dokuz yaşından önce ve elli beş yaşından sonra meydana gelecek boşamalarda üç ay iddet beklenecektir (Bilmen, 1985; II/373-374; Kahveci, 2019, s: 255; Yaman, 2008, s:103). Bu iki dönem arasındaki olan yani normalde adet görmesi gereken kadın hastalık, süt emzirme gibi ârizi bir sebepten dolayı hayız görmüyorsa bu sebebin sona ermesini müteakıp üç hayız ya da temizlik süresi beklemesi gerekir. Ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı hiç hayız görmüyorsa veya bir ya da iki defa görüp daha sonra görmemeye başlamışsa bu kadınların bekleyecekleri süre fakihler arasında tartışmalıdır. Adet görmeyen bir kadın, iddet beklemesi gereken süre dolmadan adet görmeye başlaması halinde Hanefiler geçen süreyi yok sayıp üç hayızlık iddeti yeniden başlatırlar. Aksi durumda da yani bir iki hayız

gördükten sonra adetten kesilen kadın üç aylık hamile olduğu anlaşıldığında artık hamilelik iddeti bekler. 1917 tarihli H.A.K. de Malikî mezhebinin görüşü esas alınarak "*iddet esnasında hayız görmeyen veya bir, iki defa gördükten sonra üçüncü görmeyen kadının yaşı normal menopoz dönemine varmışsa bu tarihten itibaren üç ay, değilse iddetin gerekmesinden itibaren dokuz ay iddet beklemesi*" öngörülmüştür.

2.3.5.NORMAL ERGİNLİKTE OLDUĞU HALDE HİÇ HAYIZ GÖRMEYEN KADININ İDDETİ

Bu iki dönem (15-55 yaş) arasında olup da herhangi bir sebepten dolayı hiç hayız görmeyen veya bir ya da iki defa görüp de bilâhare görmeyen kadınların (mümteddü't-tuhr; uzun süre ay hali görmeyen) bekleyecekleri iddet süresi konusunda mezhepler arasında büyük görüş ayrılıkları vardır. Hanefi ve Şafiilere göre bu kadın hayızdan kesilme yaşı olan elli beş yaşına kadar bekler, daha sonra da tekrar üç ay beklemek zorundadır (Şafii, 1993, V/306;). Mâliki ve Hanbeliler ise Talâk suresi 4. ayeti delil alarak bu durumdaki bir kadının on iki ay iddet bekleyeceğini söylemişlerdir. Onlar bu sürenin dokuz aylık kısmını varsa hamileliği ve doğumu tespit, üç ayını da ihtiyat olarak düşünmüşlerdir (İbn Rüşd, 1329, II/68-69; Karaman, 1996, I/384; Acar, "*İddet*", md., c:21, s: 468). Birinci ictihad, hem karı-koca hayatı yaşamadığı halde elli beş yaşına kadar iddet nafakası ödeme mecburiyetinde kalacak koca, hem de iddeti yıllarca sürdüğü için artık bir başkasıyla evlenemeyecek kadın aleyhine mahzurlar taşımaktadır. İslâm'ın genel maksatları ve aile hayatından beklediği özel yararlar göz önüne alındığında, böyle kadınların on iki ay bekleyeceği yönündeki ikinci ictihad Malikilerin görüşü daha uygun görünmektedir (Karaman, 1996, I/384). Zaten Hukuk-ı Aile kararnamesi de hiç âdet görmeyen kadınların dokuz ay iddet bekleyeceği hükmünü kanunlaştırmıştır (H.A.K. md,140).

2.3.6. GAYRİ MÜSLİM KADININ İDDETİ

İstisnaî bir durum olmakla birlikte gayri müslim kadınların veya müslüman olup İslâm ülkesine gelen ve din farklılığı sebebiyle evliliği sona ermiş sayılan kadınların iddetleri de doktrinde tartışılır. Müslüman bir erkekle evli olan ehli kitap bir kadın iddet konusunda müslüman kadınlar gibidir. Zimmi kocasının ölümü veya boşaması haline Ebû Hanifeye göre kendi dinlerinin öngördüğü bir iddet varsa ona uyulur. İmameyne göre İslâm ülkesinde olanlar da diğer Müslüman kadınlar gibi iddet beklerler. Dolayısıyla iddetin hikmet ve varlık sebebinde bahsedilen hususlar kişilerin dinlerine göre değişmeyeceğinden, aksine konunun zaten özünden kaynaklandığından, bu noktada din farkının bir rolü yoktur. Müslüman olmayan bir kadın da yukarıda sayılan türlerden hangisini bekleyecekse tıpkı müslüman kadın gibi iddet bekler (Mevsılî, 1980, III/173; Bilmen, 1985, II/384; Yaman, 2008, s:104; Kahveci, 2019, s:256; Acar, *İddet*", md. DİA, c:21, s:469).

Mâlikiler göre müslüman olup İslâm ülkesine gelen kadının Müslüman olmayan kocasıyla evliliği sona erer. Mümtehine süresinin 10. Ayetini delil gösteren Malikiler, böyle durumdaki bir kadının iddet beklemesinin zorunlu olmadığını belirtirler. İmameyn ise böyle bir tercihte bulunan kadının artık İslâm hukukuna tâbi olduğu, bunun için de iddet beklemesi gerektiği görüşündedir.

2.3.7. KOCASI KAYBOLMUŞ KADININ İDDETİ

Kocanın kaybolup kendisinden haber alınamaması ve yaşayıp yaşamadığının bilinememesi halinde yani *mefkûdun*[2] (Yaman, 2008, s:89; Erdoğan, 1998, s: 283) evlililiğinin sona erdirilmesi hususu tartışmalara konu teşkil etmiştir. Mâliki ve Hanbeli hukukçulara göre, mefkûdun hanımı dört yıl bekledikten sonra vefat iddeti bekler. Mâlikilere göre, mefkûdun karısı hâkimin karar vermesinden sonra dört yıl bekledikten sonra vefat iddeti bekler. Hâkimin kararından önce ne kadar zaman geçerse geçsin dört yıl başlamaz (İbn Kudâme, 1984, VII/488). Hanbeli Mezhebine göre, kaybolmuş fakat kendisinden haber alınan kocanın karısı boşanamaz. Nafaka sıkıntısı varsa boşanma davası açabilir. Tehlikede olmadığı bilinen ancak kendisinden haber alınamayan kocanın karısının karılığı, koca doksan yaşına girinceye kadar devam eder. Ancak kocanın tehlikede olduğu biliniyor ve haber de alınamıyorsa karısı dört yıl bekledikten sonra vefat iddeti bekler ve ayrılır. İmam Şafiinin bir görüşüne göre de kadın dört yıl bekledikten sonra vefat iddeti bekler ve başkası ile evlenebilir. İbn Hazm'e göre, kocası kaybolmuş kadının kocasının ölümüne kesin hükmedilinceye kadar kocasından ayrılmış sayılmaz.

Kocanın kaybolup kendisinden haber alınamaması ve yaşayıp yaşamadığının bilinememesi halinde, yani mefkūdün evliliğinin sona erdirilmesinde nasıl bir prosedürün izleneceği ve hangi sürelerin bekleneceği hususu fakihler arasında yoğun tartışmalara konu teşkil etmiş olmakla birlikte mahkemece mefkūd kocanın ölümüne ve bu sebeple tefrike karar verilmesinin ardından kadının ölüm iddeti beklemesi gerektiği açıktır (Acar, "*İddet*", md. DİA, c:21, s: 46).

3. İDDETİN HUKUKİ SONUÇLARINDAN NAFAKA

3.1. KAVRAM OLARAK NAFAKA VE MAHİYETİ

Arapça bir kelime olan nafaka, sözlükte; "*bir şeyin azalması, harcama, gider, geçim masrafı, aile reisinin ev ehli için bulundurması gereken yiyecek, giyecek; geçinmek için lazım olan para, aile ve çocuklarını geçindirecek iaşe*" anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise "*kişinin sorumlu olduğu bireylerin beslenme, giyim-kuşam ve barınma ihtiyaçları ile bunlara tâbi olan şeyleri temin etmes*i" Talâk, 65/1) şeklinde tarif edilmektedir (Mevsılî, 1980, IV/3-15). İslâm hukukunda nafaka, iaşe, giyim eşyası ve süknâ (meskende oturma hakkı)dır (Boyalı Gürpınar, 2011, s:9). Maişet için lazım olan şeyler, giyim için ihtiyaç duyulan eşya, iskân ve ikamet için gerekli olan her şey nafaka mükellefiyetinin içindedir (Bilmen, 1985, II/444). Doğurduğu hukukî sebebin cinsine göre İslâm hukukunda nafaka, evlilik, hısımlık ve mülkiyet nafakası olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Evliliğin devamında "evlilik nafakası"nın hükümleri, nikâh akdinin sona ermesi halinde ise iddet süresinde "iddet nafakasının" hükümleri geçerli olmaktadır (Uyanık, 2019, s:60). İslâm hukukunda evlilik nafakasının hukukî kaynakları Kitap, sünnet, icma ve akıldır (İbn Kudâme, 1984, IX/230; Erbay, 1998, s:26-27).

Türk Medeni Kanunu da boşanma nafakası hakkı tanımaktadır. Boşama nafakasını da yoksulluk nafakası olarak isimlendirmektedir (Akıntürk-Ateş, 2016, s:302). TMK 175. maddesinde yoksulluk nafakası şöyle tarif edilmektedir: "*Boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır*

[2] İslâm hukukunda mefkûd, evinden ayrılarak kendisi ve bulunduğu yer hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı kişi demektir.

olmamak koşuluyla geçimini diğer taraftan mâli gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir. Nafaka yükümlüsünde kusur aranmaz". Medeni kanunumuzdaki yoksulluk nafakasının amacı, boşanmadan dolayı yoksulluğa düşecek ve kendi geçimini sağlayamayacak olan eşin hayatını devam ettirebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için diğer eş tarafından mali açıdan desteklenmesidir. Ayrıca yoksulluk nafakası isteyen eşin boşanmanın meydana geldiği tarihte yoksulluğa düşmüş veya düşecek olması gerekir. Sonradan yoksulluğa düşme gerekçesi ile yoksulluk nafakası istenemez (Akıntürk-Ateş, 2016, s:76).

İslâm hukuku açısından ailenin ekonomik ihtiyaçlarını belirlemede Kur'an ve sünnetin getirdiği ölçü, her dönemin âlimlerinin kendi şartları doğrultusunda içini doldurabilecekleri "ma'ruf" kavramıdır (Boyalı Gürpınar, 2011, s:10). Bakara 233. ayette bizlere nafakanın ölçüsü şöyle bildirilmektedir: "*Anneler çocuklarını tam iki sene emzirirler. Bu hüküm süt müddetini tamamlamak isteyenler içindir.* ***Annelerin yiyeceği ve giyeceği ma'ruf bir şekilde evlat kendisinin olan babaya borçtur.*** *Hiç kimse gücünden ziyade bir şeyle mükellef tutulamaz. Hiçbir anne ve baba yüzünden zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen de aynı borçtur" (*Bakara, 2/233). Hz. Peygamber de Veda Hutbesinde "*Sizin de, örfe göre uygun bir şekilde kadınların geçimlerini ve giyimlerini sağlamanız, onların sizin üzerinizdeki haklarıdır"* (Müslim, "Hac", 19) buyurmaktadır.

TMK'da nafakanın ölçüsü şu şekilde belirtilmiştir: "*Davacının geçinmesi için müktazi, diğer tarafın geliri ile mütenasip bir müavenette olur*"(TMK mad. 316). Bu durumda nafaka alacaklısının miktarı, nafaka alacaklısının yaşaması ve geçinmesi için lüzumlu vasıtaları tedarik etmeğe yetecek miktarda olmalıyken, nafaka borçlusu açısından ise onun gelirine göre olmalıdır (Boyalı Gürpınar, 2011, s:11)

TMK'da var olan yoksulluk nafakası ile ilgili bir başka husus kadın da boşanma nafakasından sorumlu olabilmektedir ve bu nafakanın belli bir süresi yoktur. Bundan dolayı TMK'a göre aralarında hukuki bir bağ kalmamasına rağmen yoksul düşen eş boşandığı eşinden çok uzun yıllar nafaka alabilmektedir. İslâm hukukunda boşanmadan sonraki iddet döneminde nafakadan her zaman koca sorumludur. Kadın, aileyi geçindirmek ve nafaka vermekle sorumlu tutulmamıştır. Ancak İslâm hukuku açısından ise erkeğin nafaka sorumluluğu kadının iddeti ile sınırlıdır. TMK'da yoksulluk nafakası olarak isimlendirilen boşanma nafakası ise süresizdir. Bu da aralarında hukukî bir bağ kalmamış eşler arasında uzun ve belirsiz bir süre nafaka almak ve vermek demektir. Ayrıca TMK'daki (mad.175) yoksulluk nafakasının süresiz ve sürekli oluşu birçok probleme sebep olabilmektedir (Uyanık, 2019, s:76 vd.).

Nafakanın süresiz oluşu ayrıca aile kurmaya veya boşandıktan sonra yeni bir evlilik yapmaya da bir engeldir. Zira maddi durumu iyi olmayan bir kimsenin evlendiğinde evliliğinin boşama ile neticelenmesi halinde yıllarca nafaka ödeyeceğini bilmesi onu evlilikten soğutur. Aynı şekilde kişi boşanma sonrasında yeni bir evlilik yapmaya da olumsuz bakar. Dolayısıyla nafakanın süresiz oluşu boşanan eşlerden yoksul olan tarafa yarar sağlamakla beraber diğer eski eşe maddi ve manevi sıkıntılara sebebiyet vermektedir ki bu da adalet, hakkaniyet ilkelerine ve İslâm hukukuna aykırı bir durum ve bir kul hakkıdır (Uyanık, 2019, s:81).

İslâm hukuku kadının haklarını evlilik öncesinden korumuş ona mehir, mesken ve nafaka tayin etmiş iddet döneminde de iddet nafakası ve mesken hakkı korunmuştur. Boşanma sonrasında nafaka yükümlülüğü de iddetle sınırlı tutulmuş ve bu suretle nafaka hususundaki belirsizlik önlenmiştir (Uyanık, 2019, s:73). Dolayısıyla kadının İslâm hukukunda nafaka alacaklısı sayılırken aralarında

hiçbir hukukî bağ olmayan kimseye karşı nafaka yükümlülüğüne girmesi İslâm hukuk ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.

İslâm hukuku açısından iddet bekleyen kadının nafaka hakkı her durumda aynı olmayıp, iddet esnasında evliliğin hükmi bağının ve kocanın velayetinin ne ölçüde devam ettiği hususu kadının nafaka hakkının çerçevesini belirlemektedir.

3.2. RİC'İ TALÂK İDDETİ BEKLEYEN KADININ NAFAKASI

Yeni bir nikâh akdi ve mehre gerek olmaksızın iddet süresi içerisinde tek taraflı olarak kocaya eşine dönme imkânı veren boşanmaya ric'i talak denilmektedir. Böyle bir talâkın söz konusu olabilmesi için eşler arasında zifaf yaşanmış, boşama sarih sözlerle yapılmış ve yapılan talâk da üçüncü kez yapılmış bir talâk olmamalıdır (Kahveci, 2019, s:209). Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Boşanan kadınlar bizzat kendileri üç kur' müddeti beklerler(...). Kocaları barışmak isterlerse bu iddet içinde onları geri almaya daha layıktırlar*.."(Bakara, 2/228). Bu ayet ric'i talâk iddetinde evlilik birliğinin devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ric'î talakla boşanan kadın iddet süresi içinde nafaka hakkına sahip olduğu hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak vardır. Çünkü kadının bu süre zarfında kocasıyla evlilik bağı hâlâ devam etmektedir (Mevsılî, 1980, IV/8; Aslan, 2015, s:267; Çolak, 2018, s:243). Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Kocanın karısına dönme hakkı bulunursa, kadın nafaka ve sükna hakkına sahiptir"* (Nesâi, "Talâk", 7).

3.3. BAİN TALÂK İDDETİ BEKLEYEN KADININ NAFAKASI

Evliliği kesin olarak sona erdiren, yeni bir nikâh ve mehir tesbiti olmadan kocaya boşadığı eşine dönme imkânı vermeyen boşamaya "bâin talâk" denilmektedir (Kahveci, 2019, s:211; Yaman, 2008, s:82). Bâin talâk, evlilik birliğini hemen sona erdirir ve eşleri birbirlerine yabancı hale getirir. Bu sebeple bâin talâk iddeti bekleyen kadının nafaka hakkı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bâin talâkla boşanan kadın eğer hamile ise dört mezhebe göre nafaka hakkına sahiptir (İbn Kudâme, 1984, VII/606; Ebû Zehra, 2005, s:383; Mevsılî, 1980, III/9). Fukaha bu konuda "*eğer onlar hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin*" (Talâk, 65/4) âyetini delil gösterirler. Buna karşılık bâin talâkla boşanıp fakat hamile olmayan kadının nafakası meselesi İslâm hukuk ekolleri arasına tartışma konusu olmuştur. Hanefî mezhebine göre talâk iddetini bekleyen kadın hamile olmasa bile nafaka hakkına sahiptir. Hanefî fukahası bu konuda "*eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın*" (Talâk, 65/7) âyetinin umûm ifadesinin talâk halini de kapsadığını gerekçe gösterirler (Mevsılî, 1980, IV/8-9). Ayrıca nafaka ve iskân kadının nikâh akdiyle kazandığı malî haklardır. İddet beklemek de bu akit gereği meydana gelen yükümlülüklerdendir. Hal böyle olunca bâin talâkta iddet devam ettiği sürece kadına barınma hakkı bulunduğu gibi nafaka hakkının da bulunması gerekir (Boyalı Gürpınar, 2011, s:22; Aslan, 2015, s:267).

Mâliki, Şâfii ve Hanbelilere göre bâin talâkla boşanmış kadın, hamile değilse nafaka alma hakkına sahip değildir. Çünkü "*onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun"* (Talâk, 65/6) âyeti, bâin talâkla boşanan kadının hamile olup olmaması arasında herhangi bir fark gözetmeksizin süknâ hakkının olduğuna delalet etmektedir. Aynı âyetin devamında

ise "*eğer onlar hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin*" (Talâk, 65/6) ifadesiyle de nafakanın yalnızca hamile olan kadının hakkı olduğunu göstermektedir (Ebû Zehra, 2005, s:383; İbn Kudâme, 1984, VII/606) .

3.4. FASİT NİKAH İDDETİ BEKLEYEN KADININ NAFAKASI

Hanefilere göre, rukünleri ve in'ikat şartları tam olmakla beraber, sıhhat şartlarında eksiklik bulunan nikâh akdi, fasit olarak nitelendirilmiştir. Şahitsiz olarak akdedilen nikâh, bir kadınla nikâhlandıktan sonra onun üzerine kadının kız kardeşi hala ve teyzesinin nikâhlanması, evlenme engeli bulunanlarla, iddet bekleyen kadınla bilmeyerek nikâh ve ikrah ile vuku' bulan nikâh, fasit nikâh örneklerindendir. Fasit nikâh akdi, tam anlamıyla geçerli olan nikâh olmadığı için zifaftan önce sonuç doğurmaz. Zifaftan sonra sonuç doğurması da kadının mağduriyetini azaltmak maksadıyladır (Boyalı Gürpınar, 2011, s:25). Hanefiler ric'î ve bain boşamanın yanı sıra istisnaları olmakla birlikte fesih iddeti bekleyen kadınların yiyecek, giyecek, mesken vb. ihtiyaçlarının giderilmesi boşayan kocasına ait olduğu görüşündedir. Nitekim H.A.K 75.mad. göre de zifaftan sonra gerçekleşen ayrılmalarda kadının iddet beklemesi gerekirken, fasit nikâh akdinde iddeti bekleyen kadının hamile olmadığı müddetçe iddet nafakası hakkı bulunmamaktadır.

3.5. ÖLÜM İDDETİ BEKLEYEN KADININ NAFAKASI

Nafaka, evliliğin devam edeceği ihtimali üzerine verilir. Kocasının vefat etmesi ile bu ihtimalinin ortadan kalkması bunun yanında kocanın malının mirasçılara intikal etmesi gibi sebeplerin varlığından vefat iddeti bekleyen kadının nafaka hakkı yoktur (H.A.K. mad.,152). Bu konuda fakihler arasında ittifak vardır (Şafii, 1993, V/223; Mevsılî, 1980, IV9; Uyanık, 2019, s:73/. Kadın kocasının hakkı için değil, dinin hakkı olduğu için iddet beklemektedir. Kocanın ölümü durumunda, eşin hamile olması da kadına nafaka hakkı sağlamaz. Çünkü cenin sağ doğduğu takdirde mirastan kendine düşeni alacak, babasından sonraki nafaka yükümlüsünün bakımına girecektir (Çolak, 2018, s:245; Aslan, 2015, s:267).

3.6. İDDETİ ESNASINDA HAMİLE OLAN KADININ NAFAKASI

İddeti esnasında hamile olup, boşandığı kocası hayatta olan kadının nafaka, giyecek ve mesken hakkı olduğu konusunda alimler ittifak etmişlerdir (İbn Kudâme, 1984, VII/606; . Bu konuda Allah "..*Eğer hâmile iseler, çocuklarını doğuruncaya kadar nafakalarını verin*.." (Talâk, 65/6) buyurmaktadır. Ric'î talâk ve vefat iddeti dışında herhangi bir boşama iddeti bekleyen anne adayının iddet nafakasını hak edebilmesi için hamileliğini ispat etmesi gerekmektedir. Bu konuda dört ay on gün müddeti konmuş ve ceninin hareket ediyor olması şartı getirilmiştir. Hamile zannedilip kadına nafaka ödenmesi durumunda ise koca hamilesizlik iddet müddetinin bitiminden sonraki ödediği nafakayı geri alır. Koca kadına olan nafaka borcunu ödeyemeden vefat ederse nafaka borcu düşer. Hamile olan kadın bâin talâk iddeti beklerken kocasının vefat etmesi durumunda ise iddet devam eder, nafakası kesilmez (Boyalı Gürpınar, 2011, s:30) .

3.2. NAFAKA HAKKINI DÜŞÜREN SEBEPLER

Ayrılık, kadının davranışından kaynaklanır ve ayrılığa sebep teşkil eden bu fiil, hukuka aykırılık arzederse koca, kadının iddet nafakasını karşılamak mecburiyetinde değildir. Kadının sıhrî yakınlığı olan kimselerle zina yapması, irtidat etmesi, iddet süresince evlilik hukukuna riayet etmemesi, özürsüz evi terk etmesi, kocası ile hul' yapması, zifaftan önce boşanması ve kocanın ölmesi nafaka hakkını düşüren sebeplerdendir (Mevsılî, 1980, IV/9; M.Zihni Efendi, 1986, s:908; Karaman, 1996, I/343; Uyanık, s:69; Acar, "iddet"mad., c:21, s:470). Ayrıca cinsel birleşmenin fâsid nikâh sonucu vâki olması ve cinsel ilişkinin nikâh şüphesine bağlı olarak gerçekleşmesi halinde her ne kadar kadının iddet beklemesi zorunlu ise de nafaka alma hakkı yoktur (Ebû Zehra, 2005, s:383).

Öte yandan evliliğin, İslâm hukukunca meşru olan bir gerekçeden son bulması durumunda ise kadının nafaka istemeye hakkı vardır. Ayrılığın; bulüğ muhayyerliği, denkliğin bulunamaması ve mehrin mehr-i misilden az olması gibi meşru sebeplerle meydana gelmesi durumunda kadının nafaka hakkı düşmez (Boyalı Gürpınar, 2011, s:49).

SONUÇ

İslâm hukukuna göre çeşitli sebeplerle evliliği sona eren kadının iddet beklem zorunluluğu vardır. Bu süre, evliliğin sona ermesine sebebiyet veren esasa ve kadının farklı durumuna göre değişmektedir. İddet konusu İslâm hukukunun kaynakları olan Kur'an ve sünnette detaylı bir şekilde yer bulmuş ve konuyla ilgili geniş bir hukuk literatürü oluşmuştur. Önceki evliliğin etkilerinin tamamen sona ermesi ve kadının yeni bir evlilik yapmaya hazır hale gelmesi manası nı da içeren iddet dini bir emir olarak telakki edilmiştir. İddet aynı zamanda kadının hamile olup olmadığının anlaşılması, vefat eden kocanın hatırasına saygı ve dönüşlü boşamalarda eşine dönmesi için kocaya düşünme imkanı sağlama gibi hikmetler içermektedir. Bu vecibenin yerine getirilmesi her şeyden önce bir kulluk vazifesidir.

Hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde de kabul edilen iddet, İslâm hukukunda evliliği sona eren kadının ilk ve en önemli dinî ve hukukî görevi olmakla beraber kadın için bazı hukukî sonuçlar doğurmaktadır. Bu hukukî sonuçlar kadına durumuna göre bekleme gibi bazı yükümlülükler getirirken erkeğe de bazı sorumluluklar yüklemektedir. İddetle ilgili hukukî süreçteki sorumlulukların en önemlilerinden biri de kadına verilen nafakadır. İslâm hukuku ve medenî hukuk her ikisi de eşe nafaka hakkını kabul etmekle beraber bu durum İslâm hukukunda farklıdır. İslâm hukukunda kadının nafaka hakkı iddet süresi ile sınırlıyken medeni kanunda koca süresiz olarak boşanma nafakasından sorumludur. Bu da aralarında hukuki bir bağ kalamamış olan eşler arasında uzun ve belirsiz bir süre nafaka alma söz konusu olup maddi ve manevi sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Ayrıca İslâm hukukunda nafakadan sadece koca sorumlu iken TMK'a göre eşlerin her ikisi de sorumlu tutulmuştur. Çünkü TMK'da, nafaka hakkı yoksulluğa düşen tarafa verilmiştir. Öte yandan İslâm hukukuna göre evlilik hukuku içersinde kadının farklı durumuna göre nafaka hakkı söz konusu olmakla beraber kadının kusuru sebebiyle bu hakkı kaybettiği durumlar da söz konusudur.

KAYNAKLAR

Acar, H.İbrahim, *"İddet*", mad. DİA, c: 21, İstanbul-1996.

Acar, H. İbrahim, *İslâm Aile Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul-2017.

Akıntürk, Turgut-Ateş, Derya, *Türk Medenî Hukuku-Aile Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul-2016; c:2.

Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Aile Hukuku*, Emin Yayınları, Bursa-2015.

Aydın, Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, MÜİFV Yayınları, İstanbul-1985.

……, "*Aile hayatı", İlmihal,* D.İ.B. Yayınları, Ankara-2006.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye KAMUSU*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1985.

Boyalı Gürpınar, Hatice, "*İslâm Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Nafaka ve Süknâ Hakkı*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Konya-2011.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Ü. Yayınları, Konya-1988.

Çolak, Abdullah, *İslâm Aile Hukuku*, Ensâr Neşriyat, İstanbul-2018.

Demir, Nurdan, "*İslâm Hukukuna Göre Vefat İddeti Bekleyen Kadının Durumu*", Kocaeli İlahiyat Dergisi,2018, c:2, sa:1,

Durmuş, Üzeyir, "*İslâm Hukukunda İddet ve Hükümleri*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi", M.Ü.S.B.E., İstanbul-2006.

Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye*, Dârü'l-fikr el-Arabî, Kahire-2005.

Efendi, M.Zihni, *Büyük İslâm İlmihali Nimet-i İslâm*, Türkiyât Matbaacılık,İstanbul-1986.

Erbay, Celal, "*İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası",* Rağbet Yayınları, İstanbul-1998, s: 22

Erdem, Suat, "*İslâm Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı*", Cumhuriyet ÜİF Dergisi, 2013, sa:2 c:17.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul-1998.

İbn Rüşd, Ebû Velid b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Mücteheid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Matbaatü'l-Cemâliyye, Mısır h. 1329.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *el-Muğnî,* Dâru'l-fikr, Lübnan-1984.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed Mükerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990.

Kahveci, Nuri, *İslâm Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul-2019.

Karaman, Hayrettin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1995.

……, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul-1996, I-III.

Karataş, Fatih, "*İslâm Hukukunda İddet*", Şırnak Ü.İ.F.Dergisi, c:4, sa:8, 2013, s: 181

Kumaş, Ali, "*Kadının İddet Bekleme Yeri ve İddet Esnasında Evden Çıkmasının Hükmü*", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sa:27, 2016.

Komisyon (Hayrettin Karaman, Mustafa çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B. Yayınları, Ankara-2003.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd bi Mevdûd, *el-İhtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1980.

Merğinânî, Abü'h-Hasan Burhânüddin Ebû Bekr b. Abdulceil el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî,* I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1990, s:

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Şeref b. Mürî, *Ravzatü'tâlibîn*, thk. Abdu Ali Köşk Dârü'l-Feyhâ, Dımaşk-2012.

……..,, *Minhâcü't-tâlibîn,* Dâru İhyâi't-Türâsi'-lArabî, Beyrut ts.

Şafii, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dârü'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut-1993.

Uyanık, Zeki, "*İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası",* Necmettin Erbakan İ.F. Dergisi sa:47, Konya-2019, s: 59; Karaman, a.g.e., s:235.

Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, MÜİF Yayınları, İstanbul-2008.

Zeydan, Abdulkerim, el-*Medhal li Dirâseti'ş-Şeri'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut-Müessesetü'r-Risale-2009.

MUKADDİME ESERİNİN DEĞERLER SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE WORK OF MUKADDIME IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF VALUES

Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ
Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık MYO, Sosyal Hizmetler Bölümü

ÖZET

İbn Haldun miladi 1332'de Tunus'ta doğmuş hem sosyoloji hem tarih hem de İslam dünyası için çok önemli olan "Mukaddime" eserini yazmıştır. Mukaddimeyi 1379 yılında tamamladığı zaman 47 yaşında idi. Günümüzde bu eser aynı zamanda İbn Haldun'a ilk sosyolog unvanını kazandırmıştır. Mukaddime eseri tarih sosyolojisi, coğrafya bilimi, siyaset, devlet yönetimi gibi birçok alanda önemli bilgiler içeren büyük bir eserdir. Mukaddime'de tarih, coğrafya, insan toplulukları, iklimin insan üzerindeki etkileri, göçebe ve yerleşik toplumların özellikleri, devletlerin oluşum aşamaları ve yıkılışlarına kadar geçen süreler olmak üzere birçok toplumsal konu ele alınmış ve toplumsal meselelere yeni, farklı bir bakış açısı getirilmiştir.

İbn Haldun denildiği zaman "ümran" olarak adlandırdığı yeni ilmi ve özellikle sosyoloji için önemli bir araştırma alanı olan bedevi ve hazeri toplum ayrımını anlamak önemlidir. Kırsalda yaşayan, yerleşik veya şehir hayatına adapte olmuş hazeri toplumlar ile göçebe yaşayan ve "asabiyet" yönleri güçlü olan bedevi toplumların yaşam biçimlerini kıyaslayarak bu toplumlara bu nitelikleri kazandıran temel faktörleri yeni bir bakış açısı ile ele almıştır. Göçebe olan toplumları da kendi içinde ikiye ayıran İbn Haldun, bunlarında kentsel yaşamın temeli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bedevi olarak adlandırdığı bu toplumların yüreklilik, kendine güven, sıkıntı ile mücadele etme yeteneklerinin doğal yaşam alanlarında geliştiğini ifade eder. Hazeri toplumların da sanayi ve ticaretle uğraştıklarını, bolluk ve berekete kavuştuklarını fakat özbenliklerini kirlettiklerini söyler. Kınanacak derecedeki alışkanlıklar, zevkler ve davranışlar ile zaman içinde utanma duygularının da silinip gittiğini belirtir.

Bu çalışmada İbn Haldun'un Mukaddime eserinden yola çıkılarak hem bir eser incelemesi yapılacak hem de batıda ilk sosyolog olarak kabul edilen Auguste Comte'den yüzyıllar önce İbn Haldun'u ilk sosyolog yapan "ümran" ilmi ve "bedevi toplum-hazeri toplum" sınıflandırması değerler sosyolojisi bağlamında anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mukaddime, İbn Haldun, toplum, sosyoloji, ümran ilmi (nokta yok)

ABSTRACT

Ibn Khaldun was born in Tunisia in 1332 AD and wrote "Mukaddime" which is very important for both the world of sociology, history and the Islamic world. This work also makes Ibn Khaldun the first sociologist. The work of Mukaddime is a great work that contains notable in formation in many fields such as sociology of history, geography, politics and state administration. In Mukaddime, lots of social issues like history, geography, human communities, the effects of climate on human, features of nomadic and settled societies, the formation of state sand the periods until their collapse have been addressedand a new, different perspective has been broughton socialissues.

When Ibn Khaldun is mentioned, it is significant to understand his new science of "umran"; the distinction between bedouin and hadari societies which is an important field of research particularly for sociology. By comparing the life styles of the hadari societies who are settled, living in the rural or adapted to the city life and the nomadic bedouin societies that are strong in "frustration", he addresses the basic factors making them gain these qualities with a new perspective. Ibn Khaldun, who also divide the nomadic societies in to two, state that they are the basis of urban life, too. He adds that bravery, self-confidence and fighting against trouble skills of these societies,whom he calls bedouins,develeop

in their natural habitats. As for the hadari, he expresses that they are engaged in industry and trade and have gained abundance but have polluted their selfnesses. He states that their habits, pleasures and behaviors at a degree to be condemned have swept away their feelings of embarrassment by time.
In this study, both Ibn Khaldun's Mukaddime work will be examined and his science of "umran" and "bedouin society-hadarisociety" classisifcation which made him the first sociologist centuries before Auguste Comte, who is considered as the first sociologist in the West, will be analyzed in the context of sociology of values.
Keywords: Mukaddime, Ibn Khaldun, society, sociology, science of umran

1.GİRİŞ

"Değer" kelimesini kültürel bir kavram olarak ele aldığımız zaman, bu kavramın içinde toplumun gelenekleri, düşünceleri, olaylara ve olgulara ahlaki yaklaşımları, inançları, yaşamı anlama ve anlamlandırma biçimleri, tarihi, geleceği vb. faktörleri içine koyabileceğimiz geniş bir kültürel yelpazeyi kapsar. Değerler sosyolojisi, bu saydığımız faktörlerin ve daha birçoğunun bilimsel bir yaklaşımla araştırıp inceleme altına alır.

Toplum değeri oluşturur, değerde kültürü oluşturur ve topluma yeni katılan bireyler, toplumun değerlerini benimseyerek içinde bulunduğu topluma ayak uydururlar. Bu sayede, toplumun varlığını sürdürmesi mümkün olmaktadır (Yazıcı,2014). Sosyoloji değeri kültürel ve toplumsal yapının temeline alır ve bireyin değerleri toplumun yönlendirmesi tarafından belirlenir (Ersoy,2018). Değerler Sosyolojisi, değerlerin çatışması, değerlerin analizi, değer türleri, değerlerin kaynağı gibi değerlerin temelinin anlaşılması için yapılan sosyolojik analizdir. Değerler Sosyolojisi toplumların hem dini hem kültürel hem ahlaki bakımdan ele alıp inceler (Korkmaz, 2013). İnsan davranışlarını değer olarak tanımlayabilmemiz için bir diğer varlığı etkilemesi ile mümkündür (Polat, 2013). Değerler tıpkı yazılı anayasal gibi topluma yön veren yazısız yasalardır. 14. ve 15. yy'da yaşayan İbn Haldun hem bir devlet adamı hem de bir düşünürdür. İbn Haldun'un Mukaddime dışında da eserleri vardır fakat sosyoloji bağlamında baktığımız zaman bu eserde önemli tespitler elde ediyoruz. İbn Haldun'un kendisine "ümran" ismini verdiği, daha önce hiç yapılmayan bir bilim olduğunun söylediği bu yeni bilimi, anlamamız ve günümüzde hangi ilme karşılık geldiğini tespit edebilmemiz önemlidir. Değerler sosyolojisi bağlamında ümran ilmini, bedevi toplum-hazeri toplum ayrımını oluşturan kültürel ve ahlaki değerlerin neler olduğunu anlamamız gerekir. Çünkü İbn Haldun bu bilimi oluştururken ve bu bilime bağlı olarak toplumsal ve evrensel tespitler yaparken ahlak-değer çerçevesinde temellendirmeleri bulunur.

2.ÜMRAN İLMİNİ ANLAMAK

İbn Haldun dünyadaki toplumsal yaşam ve uygarlığın doğal durumu, bu yaşam ve uygarlıkta ortaya çıkan göçebelik, yerleşiklik, kazanç, geçim, zanaatlar, bilimler ve bunların nedenleri ile temellerini anlamaya ve açıklamaya çalışır. Başta tarih olmak üzere, sosyoloji, coğrafya ve ekonomi alanında görüşler bildirmiştir (Fidan,2019). İbn Haldın ümran ilmini tanımlarken bu ilmin yapısının bugüne kadar hiçbir medeniyetin oluşturmadığını, tarih biliminin dünyanın "ümran"ı ve "ümran"ın doğal yapısında belirmiş durumlar hakkında bilgi verdiğini söyler. "Ümran"ın yapısında ilkellik, uygarlık, soya ve çeşitli nedenlere bağlı topluluklar, insanların birbirleri üzerindeki çeşitli baskıları, yenilgiler ve bunlardan doğan mülk, devlet, egemenlik basamakları, memurlukları, insanların çalışma ve uğraşlarında yöneldikleri kazanç, geçim, bilimler, sanatlar/zanatlar gibi durumlar ve yine "ümran"ın yapısında beliren daha başka durumlar var (Haldun, 2017). İbn Haldun felsefecilerin salt aklı kullanarak, spekülatif bir akıl yürütmeye başvurduklarını iddia eder. Tarihçiler ise birçok tarihi rivayeti olduğu gibi aktarmış, ümranın durumuna bakmamış, aklın süzgecinden geçirmemiş, duyulardan faydalanmamış, siyasî, dinî, mezhebi tarafgirlikle hareket etmiş vb. Bu sebeplerden ötürü tarihî

rivayetler yalan yanlış bir şekilde aktarılmış ve insanları aldatır hale gelmiştir (Altay, 2019). O zaman biz "ümran"ı belli bir bilimin karşılığı olarak tasnif edemeyiz. Çünkü İbn Haldun "ümran"ın içine birçok alan koymuştur.

Bu yeni sanatı İbn Haldun iki tür sanattan ayrı tutar. Birincisi bu yeni sanatın "El Hatabe" olmadığı çünkü bir kitleye belli bir görüşü benimsetme amacı taşır, ikincisi "uygar medeniyet politikası" (ilmu's siyaseti'l-medeniyye) değildir çünkü bununda kent uygarlıkların politikalarını anlamaya çalışır. O zaman "ümran" ilmini bu sanatlardan da bağımsız tutmamız gerekir.

3.TOPLUMSAL YAŞAMIN DOĞAL SÜRECİ

İnsan yaratılış olarak içinde yaşadığı durumun onu toplumsal yaşamın oluşması yönünde hareket ettirir. Allah insanı beslenmeye ve besinleri ihtiyaç duyacak şekilde yaratmış ve bu besinleri karşılamak için de diğer insanların yardımına ihtiyacı vardır Mesela buğdayı elde edebilir fakat bu beslenmesi için yeterli olmaz. Onun un haline getirilmesi, ununda pişirilip ekmek haline getirilmesi için diğer insanlara ihtiyacı vardır. Sadece beslenme için güvenlik, barınma için de diğer insanlara ihtiyaç vardır. Toplumsal yaşam yeryüzünün yaşanabilir olması için olmazsa olmazdır. Çünkü toplumsal yaşamın olmadığı bir dünyada insan yaşamının sağlıklı ve huzurlu devam etmesi çok zordur (Haldun, 2017:107).

Toplumsal yaşam başlangıçta göçebelik ve kırsal (bedv) yaşamına dayanır. Bir kısım insan sadece çöllerde yaşarken bir kısmı da kırsal da yaşar ve hayvancılık (koyun, keçi, ipek böcekçiliği) ile geçimini sağlar. Yaşam tarzı sadece zorunlu gereksinimlere dayanır ve zorunlu gereksinimlerin sağlanması ile yaşamlarının tümü sağlanır. Fakat zaman içinde insanların elindeki imkanlarının gelişmesi, ihtiyaçlarının zorunluluktan öteye geçerek bolluk berekete kavuşması toplumsal yaşamın değişmesine sebep olur. Daha geniş evler, şehirler inşa ederek uygar kent yaşamına geçişi sağlarlar. Zaman içinde insan saraylar, binalar, lüks yapılar inşa edilerek kasabalar, şehirler büyüyüp gelişmeye devam eder. Bu durum insan doğasının bir gereği olarak, kendiliğinden gelişip oluşan bir süreçtir. İbn Haldun'a göre medeniyet, uygarlık toplumsal yaşamın olağan sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

4.GÖÇEBE YAŞAMIN VE YERLEŞİK YAŞAMININ DEĞERLERE ETKİSİ

Mukaddime'de insan yaşamı göçebe yaşayan kırsal toplumlar ile kasaba ve şehirlerde yaşayan toplumlar olarak ayrılır. Bu yaşam tarzının getirdiği zorunlu ihtiyaçları karşılamak dışında insanın ahlaki ve değer noktasında da etkilediğini anlatmaktadır, İbn Haldun kırsal yaşam sürenler ile kentlilerin değerlerini, ahlaklarını karşılaştırmalı bir şekilde anlatarak anlamamızı sağlıyor. Çölde ve kırdaki yaşamın da kentesel yaşamın temeli olduğunu, her kentin ilk aşamada göçebe olduğunu söyler. İbn Hladun'a göre göçmenler, tarımcı göçebeler, kırsal kesim halkı, iyi alışkanlıklar edinmeye kentlilerden daha yatkındır. Nedeni de şudur; insanın fıtratı ilk ve doğal aşamasında değişmeye ve değiştirilmeye daha müsaittir. İyi ve kötü huylarda hangisini önce alırsa, diğerinden o denli uzaklaşır. Kentliler, sahip oldukları bolluk, bereketlik ve dünyaya kendilerini kaptırmaları fıtratlarını (özbelik) kirletmiştir. Zamanla bir durum karısında utanmaları yok olur. Çölde ya da kırda yaşayanlar ise zorunluluğu karşılayacak ölçüde dünyaya yönelirler. Bolluk ve zenginlik ölçüsünde olmayan bu davranışlar, kentlilere oranla doğal yapıya daha yakın kalmalarını sağlar. Kötü alışkanlık ve davranışlara daha uzaktırlar ve kentlilere oranla da kötü alışkanlıklardan daha kolay kurtulurlar. Kentlilik, toplumsal yaşamın bozulmaya yüz tuttuğu son aşamadır (Haldun,2017).

SONUÇ

İbn Haldun toplumla ilgilenmiş fakat yeni bir bilim dalı kurduğunu söylemiştir. Eflatun da Aristo da toplumla ilgilenmiş fakat toplumu bağımsız bir bilim dalı olarak kuran ilk isimdir. İbn Haldun Auguste Comte'nin söylediği bağımsız bir bilim dalını, 1397 yılında Mısır'da Mukaddime eserini yazarak söylemiştir. Beş ayda Mukaddime'yi yazarak sonra El İber adlı eserine devam etmiştir. Ümran; imar etmek, inşa etmek, şenlendirmek demektir. Toplumları anlayan, yaşam tarzını araştıran bir bilim olarak, toplum bilimi olarak tasvir etmeyi tercih ediyoruz. İbn Haldun ümranı ikiye ayırıyor; bedevi(çöl) ümranı ve hazeri umran. Bedeviler sadece çöl değil şehir dışında da yaşayan insanları da inceler. Bedevi ümran'da yaşayan insanlar kabadır ama tamimi ve içtendir. Günlük yaşamları sıradan ve temel besin kaynakları dışında lüks tüketimleri yoktur. Ahlaki bakımdan iyiye ve doğala daha yakındırlar. Hazeri ümranddaki insanlar birden fazla meslek bir arada yaşar. Bu da üretim çeşitliliği ve lüks tüketimi getirir. Bu insanların bedevilere oranla daha kurnaz olduğunu, lüks tüketim ve lüks yaşamları olduğunu söylemektedir. İbn Haldun bu karşılaştırmayı yaparken, Mukaddime'de belirttiği insan yaşamı çeşitlerinin değerler bağlamında da ilişkisini anlatır. Bununla birlikte değerleri güçlü olan Bedevi ümranın asabiyeti de daha güçlüdür. İnsanların yerleşik yaşamının şehirleşme oranı artıkça buna bağlı temel değerlerinin de değişeceği, doğallığından uzaklaşacağını ifade eder.

KAYNAKÇA

Altay, S. (2019), "İbn Haldun'un Medotolojisi", İbn Haldun Çalışmaları Dergisi (2): 129-141.

Ersoy, E.(2018), "Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan (11):355-366.

Fidan, S. (2019),"İbn-i Haldun'un Toplumla İlgili Fikirlerinin A.Comte, K.Marks ve E.Durkheim'in Sosyolojik Görüşleri ile Benzerlikleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan (12):605-614.

Haldun, İ.(2017), "Mukaddime",Kaynak Yayınları, Ankara.

Korkmaz, A.(2013), "Değerler Sosyolojisi", Toplum Bilimleri Dergisi, Temmuz-Aralık (14):51-78.

Polat, M. (2017), "Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer",Pegem Akademi,Ankara.

Yazıcı, M. (2014), "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak (24):209-223.

ORTADOĞU'DA SÜNNİ Şİİ İLİŞKİSİ
MIDDLE EAST SUNNI SHIA RELATION

Öğr. Gör. Neriman MORKOÇ
Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık MYO, Sosyal Hizmetler Bölümü

ÖZET
Orta Doğu'da Sünni Şii çatışması tarihsel süreçte var olan ve halen devam eden bir olgudur. Hz. Muhammed'in döneminden sonra başlayan Kerbela Olayı ile zirve yapan ve artık dini yaklaşımların siyasi dengeleri de belirlediği, istikrarsız bir Orta Doğu ve Müslüman coğrafyası haritası oluşmuştur. Şii ve Sünni kavramları her ne kadar dini mezhepsel terim olarak kullanılsa da bugün Orta Doğu toplumlarının güç ilişkilerini belirleyebilmekte ve siyasi dengelerin oluşumunu etkilemektedir.

Orta Doğu coğrafyasında hemen hemen her ülkede Şii nüfus bulunmaktadır. Fakat bu mezhebi resmi mezhep olarak kabul eden ve bunu diğer Müslüman ülkelerde de destekleyen ülke olarak karşımıza İran çıkmaktadır. İran nüfusunun büyük çoğunluğu Şii mezhebine mensup Müslümanlardan oluşmaktadır. Dış politikada da bu mezhepsel seçim İran'ın hem diğer devletlerle ilişkisini hem de Orta Doğu'daki iç savaşlarda taraf tutmasını etkilemektedir.
2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve 2011'de Suriye iç savaşının başlaması İran'nın yaklaşımının belirlenmesinde Şii'liğin etki ettiği önemli durumlardır. Yine Suudi Arabistan ve İran'ın Ortadoğu'daki hakimiyetlerini genişletip sürekli kılma çabalarında Şii-Sünni ilişkilerinin etkili olduğunu görüyoruz.

Bu çalışmada Sünni ve Şii ilişkisinin tarihsel arka planına değinilerek, Şiiliğin Orta Doğu'daki savaşlardaki etkin rolü ve bu rolde İran'ın yönlendirmeleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Körfez Savaşı ile savaşa giden süreçte İran ve Irak'ın durumu ve etkin rolü değerlendirilmeye çalışılarak Ortadoğu'daki Sünni-Şii gerilimi sosyolojik bir perspektif ile ele alınacaktır.
Anahtar Kelimeler: Sünni ve Şii İlişkisi, Sünni, Şii, Ortadoğu, Irak, İran.

ABSTRACT
Sunni Shia conflict in the Middle East is a phenomenon that has existed in the historical process and still exists. An unstable map of the Middle East and Muslim geography has emerged, which peaked with the Incident of Karbala beginning after the period of Muhammad, and in which religious approaches have also determined the political balances. Although the Shia and Sunni concepts are used as a religious sectarian terms, they can determine the power relations of Middle Eastern societies and influence the formation of political balances.
Almost every country in the Middle East has a Shia population. However, Iran appears as the country accepting it as an official sect and supporting it in other Muslim countriestoo. The majority of the

Iranian population consists of Muslims belonging to the Shia sect. In foreign policy, this sectarian choice affects both Iran's relations with other states and its determining which sides to support in civil wars in the Middle East.
The US invasion of Iraq in 2003 and the start of the Syrian civil war in 2011 are the important situations that Shiism influenced Iran's approach. Again, we see that the Shia-Sunni relations are effective in Saudi Arabia's and Iran's efforts of expanding and sustaining the dominancein the Middle East.
In this study, the historical background of the Sunni and Shia relation will be discussed , the role of Shiism in the wars in the Middle East and Iran's orientations in this role will be tried to be understood. The situation and the effective role of Iran and Iraq in the Gulf War and in the process towards war will be evaluated with a sociological perspective.
Key Words: Sunni and Shia Relation, Sunni, Shia, Middle East, Iraq, Iran

1.GİRİŞ

Şiiliğin hangi tarihte ortaya çıktığına dair net bir tarih veremeyiz. Hz. Muhammed'in ölümünden önce başlayan halifenin kim olacağı yönündeki tartışmalara kadar dayandırabiliriz. Halife olarak kimin seçileceği karar kılınamadığı için Hz. Muhammed öldükten sonra üç gün defnedilmemiştir. Akabinde Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesi, Hz. Ali taraftarları arasında memnuniyetsizce ve emrivaki olarak karşılanmıştır.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde katledilerek öldürülmüştür ve Hz. Ali halife olarak seçilmiştir. Fakat bu durum Emevi ailesinde hoş karşılanmayarak 661 yılında Hz. Ali şehit edilmiştir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ve ailesinin Emevi ordusu tarafından "Kerbela" olayında öldürülmeleri, Şii'ler üzerinde bugün hala etkisi sürmektedir. Bu olaydan sonra siyasi bir durum olmaktan çıkarak, mezhepsel ve dini bir yapıya dönüşmüştür.

Sünni Şii çatışması bugün hala devam etmektedir. Irak İran savaşı sekiz yıl sürmüş olup, bir milyon insanın hayatını kaybettiği bu Sünni Şii gerilimine dayanan savaşta, İran yanlısı ülkeler ile Irak'ta Saddam yanlısı ülkeler arasında ağır kayıplarla sonuçlanmıştır. Yine 2011 de Araplar arasında başlayan Suriye'de mevcut Baas rejimine karşı halk ayaklanması oluşmuş ve bu ayaklanmada, Beşşer Esed halka savaş açarak hala devam eden büyük insanlık dramlarının yaşamasına sebebiyet vermiştir. Bu savaşta Suudi Arabistan ve İran kendi çıkarlarına göre ve mezhepsel, siyasal boyutuyla savaşa yaklaşımlarını ve etkilerini ortaya koymuşlardır. İran, Suriye'deki rejimi, ABD ve İsrail karşısındaki duruşundan dolayı, çıkarları uyuştuğu için destek vermektedir. Neorealist teoriye dayandırabileceğimiz bu durum ülkelerin çıkarları için farklı grupları destekleyebildiğini görmekteyiz. Suriye'deki muhalif gruplar da Suudi Arabistan'ın çıkarlarına uyması, desteğini sağlamaya sebep oluyor.

Bu çalışmada ilk olarak Şii tarihi hakkında bilgi verilecek, Sunni Şii çatışmasında önemli bir faktör olan Irak İran savaşı anlatılacaktır. Mezhepsel bağlamda savaşın ana hatları değinilip, günümüzde hala devam eden Sunni Şii ilişkilerinin temel yapı taşları anlatılmaya çalışılacaktır.

2.ŞİİLİĞİN TARİHİ

Sözlükte "tâbi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak" anlamlarındaki "Şiya" kökünden türeyen Şia kelimesi "taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" anlamlarına gelir. Terim olarak Hz. Muhammed'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlatlarından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder (Deniz, 2018). Kerbela hâdisesinden kısa sayılabilecek bir müddet sonra Şia kavramı yukarıda bahsettiğimiz genel terim halinden çıkarak, Emevîlere karşı Hz. Hüseyin'in intikamını almak, Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak ve onun soyuna yardım etmek için toplananları ve onlara taraftar olanları ifade eden siyasî bir terime dönüştü. Şiî tanımlamasında Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra ilk halife olması, hilafetin ondan sonra evladında devam etmesi ve imamların belli özellikler taşıdıkları hususu bütün Şîîlerin hemfikir olduğu esaslardır.[1]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ilk ihtilaf hilafet meselesinde yaşandı. Halifenin Medineli Müslümanlardan yani Ensar'dan mı yoksa Mekkeli Müslümanlardan, Muhacirler'den mi olacağı tartışıldı. Neyse ki uzun sürmeyen ihtilaf dirayetli sahabilerin varlığı ile kısa sürede giderildi. Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemleri de büyük oranda sorunsuz bir şekilde geçirildi. Hz. Osman döneminde siyâsî icraatlere yönelik eleştirilerin dozu yükseldi. Eleştiriler şiddete dönüştü ve halife Hz. Osman evinde hunharca öldürüldü. İslam tarihinde fitnetü'l-kübra diye adlandırılan bu olayın ardından fitnelerin ardı arkası kesilmedi. Yaşanan iç savaşta bir taraftan Hz. Ali'yi hakeme zorlayan, diğer taraftan hakeme giderek savaşa engel olan Hz. Ali'yi tekfire yönelerek ona isyan eden grup islam tarihine Hariciler adıyla ilk fırka olarak girdi. Hz. Ali'ye karşı girişilen isyan, onun cephesinde koyu bir tarafgirliğe dönüştü. Ali taraftarları ve Ali karşıtları şeklinde toplumda kutuplaşmalar meydana geldi. Bu siyâsî ihtilaf daha sonra dinin anlaşılması yönünde farklı bakış açılarını, farklı yöntemleri ve neticede farklı görüş ve düşünceleri doğurdu. Dönem değişmişti. Hz. Peygamber dönemindeki gibi insanlar dini yaşamaya değil artık onu tartışmaya yoğunlaşmışlardı. Ağır toplumsal travma altında yaşanan tartışmalar sağlıklı yapılamazdı. Bu nedenle tartışmalar şiddetlendi. Farklı görüşten olanlar tekfir edildi ve ardından kanları helal görülerek katledildi. Ortaya çıkan ayrılık

[1] https://www.beyaztarih.com/Islam-tarihi/sii-mezhebi-ve-orta[1] adresinden alınmıştır.

gittikçe daha da büyüdü ve dini, ilmî ve fikrî boyuta taşınarak derinleşti. Kur'an'a, hadise, sünnete bakışta farklılıklar zuhur etti. Dinin temel kaynaklarını anlamada farklı yaklaşımlar, yol ve yöntemler belirlendi. İşte bu yol ve yöntemler, farklı görüş ve düşünceler mezhep olarak adlandırıldı (Demirci ve Azzan, 2018).

Hz. Muhammed (s.a.s) daha vefat etmeden halifeliğin kimde olacağı yönünde düşünceler, tartışmalar olmaya başlamıştı. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ile aslında Hz. Ali'nin peygamberden sonra halife olması gerektiğini savunan taraftarları arasında açık bir şekilde rahatsızlığa sebep oldu ve bu rahatsızlık geçen zaman içinde daha da büyüyerek Hz. Osman'ın öldürülmesi, Hz. Muhammet'in torunlarının kerbelada öldürülmesi ile devam etti. Birinci dereceden aile üyeleri siyasi olarak niteleyebileceğimiz bir durum oluşmuştur.

3.IRAK İRAN SAVAŞI

3.1. SAVAŞA GİDEN SÜREÇTE IRAK

Irak İran savaşı Saddam Hüseyin'in yönetimde olduğu dönemde başlamıştır. Sünni Şii odaklı bu savaşın başlangıcından önceki sürece baktığımızda Saddam'ın başa gelmesi ve onu takip eden gelişmelerle birlikte süregelmiştir.

1968 yılında yapılan darbe ile başa geçen Hasan el-Bekir, Saddam Hüseyin'i Devrim Komuta Konseyin'in başkan yardımcılığına getirdi. Bu dönemden sonra hızlıca kadrolaşmaya giden Saddam Hüseyin kendisine muhalif gördüğü tüm kişileri ya idam ettirmiş ya da yönetimden uzaklaştırarak sürgüne yollamıştır. Saddam Hüseyin'de aynı Hafız Esad gibi çevresine güvenebileceği kişileri seçerek etrafını köylülerinden oluşan bir grupla doldurmuştur.1979 yılında resmi olarak devlet başkanı seçilene kadar devletin gölge devlet başkanı olarak faaliyet göstermiş ve rahatsızlığından dolayı yönetimden çekildiğini açıklayan Hasan el –Bekir, başkanlığı Saddam'a bırakmıştır.[2]

3.2.SAVAŞA GİDEN SÜREÇTE İRAN

İran'da devrime giden süreçte toplumsal hareketlerin başlamasına neden olan nedenlerin başında Şah Rıza Pehlevi'nin 1963 yılında "İnkılab-ı sefid" adıyla devreye koyduğu Beyaz Devrim geliyor. ABD'nin desteği ve artan petrol gelirleri sayesinde uygulamaya konan Beyaz Devrim ismindeki ulusal kalkınma programı kapsamında altyapı çalışmaları hızlandı, kara ve demir yolları inşa edildi, endüstriyel gelişim hedeflendi ve toprak reformu gerçekleştirildi. Diğer yandan Şah Rıza Pehlevi'nin muhalefet üzerindeki baskısını artırması, otokratik yönetimini güçlendirmesi, petrol gelirinin topluma

[2] https://www.academia.edu/23966120/ adresinden alınmıştır.

eşit dağıtılmaması ve istihbarat teşkilatı SAVAK'ın arkasında olduğu iddia edilen infazlar, Şah'a karşıt hareketlerin güçlenmesine neden oluyordu. Humeyni'nin öncülüğündeki muhalefet ise Şah Rıza Pehlevi'yi ABD ile yakın ilişkiler kurmak ve emperyalizm yanlısı olmakla suçluyordu[3]

İran Şiiliği modern dönemde son derece siyasallaşmış bir mezhep anlayışıdır. Şiilik tarihi olarak en radikal değişikliği 1979 devriminde yaşadı. Şiilik önceden dünyadaki adaletsizlik, zulme karşı Gaib İmam'ı (Şii'liği imamiye koluna göre Hz. Hüseyin'den sonra gerçek imam onun oğlu idi ve ondan sonra imamlık 12. İmam'a kadar babadan oğla geçmiştir. 11. İmam 1 Ocak 874'te esrarengiz bir şekilde ortalıktan kaybolan bir çocuk bırakarak vefat etmiştir. İmamiye onun ölmediğini, gaybete karıştığını iddia etmektedir. Bu nedenle Gaib İmam olarak isimlendirilmektedir) beklemekten başka bir şey değildi. Ayetullah Humeyni'nin Gaib İmam'ı beklemektense ondan beklenen misyonu vekaleten devralma önerisi hızla dini bir hüviyete bürünmüş ve kitleler üzerinde harekete geçmiştir (Keneş, 2013). Hükümetin artan baskıları, halk tarafından protestolara neden olmuştu. 1979 yılında devrim ile Humeyni yönetimi ele geçirdi artık teokrasi yönetimine dayalı İran İslam Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

3.3.IRAK İRAN SAVAŞI VE ORTA DOĞU'DA İKTİDAR MÜCADELESİ

İran Ortadoğu'da körfez bölgesinde hem siyasal hem de Şii etkinlik kurma çabası bu savaşın başlangıç aşamasında etkili olmuştur. İran'daki Humeyni devrimi, Irak'taki Şii'ler tarafından destek bulunca Irak yönetimi bazı baskıcı önlemler aldı. Irak yönetiminin Satt-ül Arap antlaşmasını fesh ettiğini açıklaması ile savaşın başlamasına sebep olmuştur. Sekiz yıl süren bu savaş iki tarafta da yıpratıcı etkilere bırakmanın yanı sıra, bir milyona yakın insanın ölümüne de neden olmuştur.

22 Eylül 1980'de İran-Irak savaşı başladıktan sonra burada yaşayan Şii nüfus İran taraflarına gitmiştir. Saddam Humeyni'nin yaptığı devrimin aynısını kendi topraklarında da yapmaya kalkışacağı iddiası ile hareket ediyorken, Humeyni de Saddam'ın kendi topraklarını işgal edeceği endişesi taşıyordu. Bu dönemde özellikle Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerin Humeyni'yi desteklediğini düşünerek "Halepçe","Enfal" gibi kimyasal silahların kullanıldığı katliamlar yapılmıştır.

1979'da Humeyni'nin yaptığı devrimden sonra içerden ordudaki üst düzey komutanları iğdam ettirmesi, Saddam için cesaret oluşturmuştur. Çünkü İran'ın zayıflaması isteyen Batılı güçler, Saddam'ı destekleyerek savaşı sağlamışlardır. Kuveyt, Suudi Arabistan da İran'ın bölgesel hakimiyeti kurma

[3] https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818 adresinden alınmıştır.

korkusu olması, onların Saddam için çok ciddi maddi yardım yapmaya ve savaşı desteklemeye yönlendirmiştir.

Bugün İran nüfusunun %90'nını resmi ideolojik politikalarının başına koyduğu Şiilik ile bir arada tutmaktadır . 1979'daki İran İslam devrimi her ne kadar İslam devrimi görüntüsü verse de özelde bir Şii devrinidir (Birsel,2013:122-163). 2011'de Arap Baharı Suriye'ye sıçramış ve İran kendi içinde Orta Doğu'da Şii üstünlüğünü kaybetmemek, Suriye'den sonra sıranın kendisine gelmesini engellemek ve Batı'nın başarısızlığını sağlamak için Esed rejimini hem maddi hem de manevi olarak desteklemektedir.

4. Şİİ SUNNİ GERLİMİ VE HAKİMİYET MÜCADELESİ

Şii ve Sünni ilişkileri bağlamında aradaki gerilimi anlayabilmek için bu durumun tarihsel arka planına bakmak gerekir ayrıca, İran'ın Ortadoğu'daki etkisi artıkça bu gerilim artabilmektedir. Bölgede bir diğer güç olan Suudi Arabistan'ın da beka isteği ve Şii nüfuzunun hem Yemen de hem de bölgede artma riski bu Sünni Şii gerilimini artırabilmektedir(İşcan, 2018). Bugün Yemen'de Şii Husiler ve iktidar arasında süregelen savaşta Şii tehdidini azaltmak için Suudi Arabistan aktif olarak Husilerle savaş yapmıştır. Yemen bölgede ve dünyada en büyük petrol satışı yapan Suudi Arabistan'ın sınır komşusudur. Maalesef bu bölgede Birinci Dünya Savaşı sonrası bir istikrar yaşayamadı. Özellikle Husilerin Yemen'de hükümete yaptığı darbe sonrası Suudi Arabistan savaşı başlattı. Yemen'deki Husiler gizli olarak İran tarafından korunur ve desteklenirken, hükümet ve Sunni kesim Suudi Arabistan tarafından desteklenip Sunni- Şii savaşına dönüşmüştür.

2003 yılından sonra ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile birlikte yönetime gelen Şii gruplar İran yönetimi ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bölgedeki başta İran Suudi Arabistan olmak üzere, dini anlayışlarını devlet yönetimlerinin ve siyasi meşruiyetlerinin başında getirmektedirler.

5.SONUÇ

Ortadoğu coğrafyası yüzyıllar önce kökleri başlayan ve bugün hala devam eden, başlangıçta siyasi ve daha sonra mezhepsel-dini-askeri boyutlara ulaşan bir Sünni Şii çatışmasının devam ettiği yerdir. Güçlü Şii yapılanmasının İran'da olması ve bunu bir tehdit olarak gören Suudi Arabistan'ın kendi menfaatlerini koruma çabası başta Yemen olmak üzere birçok savaşa neden olduğunu görmekteyiz.

Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerin çatışmaların temeli, kendi iktidarlarını ve meşruiyetlerinin siyasi temellerini dine dayandırmaları ve bunun için de bölgede bir güç mücadelesi olduğunu anlamaktayız.

Neorealist teorinin belki de en iyi örneği, Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşında çıkarlarına uyan mevcut Baas rejimine muhalif grupları desteklemesi, İran'ın ise kendi çizgisinde olmadığı halde, ABD ve İsrail gibi ülkeleri ortak tehdit algıları, İran'ın mevcut Esed rejimine hem askeri hem de maddi yardımda bulunmuştur.

Özellikle Irak İran savaşı her ne kadar askeri tehditler olsa da temelinin Sunni Şii çatışmasına dayalı mezhepsel çıkarların ve bunun yanında taraf olan devletlerin içine dahil olması ile büyük kayıplara neden olan bir savaş oluşturduğunu görüyoruz. Ortadoğu ve Müslüman coğrafyasında mezhepsel çatışmaların bitirilmeye çalışılmadığı, Ümmetçilik anlayışıyla güçlü devletler hareket etmediği sürece, bölgedeki hakimiyet mücadelesinin süreceği ve bunun yanında çıkarı olan diğer Uluslar arası devletlerin de müdahil olarak ağır kayıpların devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

BİRSEL, H. (2013), "Arap Baharında Son Durak İran",IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRCİ,A. AZZAN, S.(2018), "Mezhep Çatışmalarının Sebepleri",Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ,İlahiyat Fakültesi Dergisi,5(9),7-39.

DENİZ, Y.(2018), "Orta doğu'da Vehhabi-Şii Mücadelesi", TESAM Akademi Dergisi, 5(1),63-95.

İŞCAN, Z.(2018), "Şiî-Sünnî İlişkileri: Çatışmaya Giden Süreç", Journal of Islamic Research, 29(2), 241-56.

KENEŞ, B(2013),"İran Siyasetinin İç Yüzü",Timaş Yayınları, İstanbul.

URL 1. https://www.beyaztarih.com/Islam-tarihi/sii-mezhebi-ve-orta

URL 2. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818 .

URL 3. https://www.academia.edu/23966120/

MODERN AZERBAYCAN DİLİNDE VE GÖYTÜRK YAZITLARINDA İSİMLERİN ÇEKİMLERİ

CASE STUDIES IN THE MODERN AZERBAIJAN LANGUAGE AND GOKTURK WRITTEN

Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan Dilçiliyi Kafedrası

ÖZET

Dilimizin morfolojik sisteminde, özellikleri ile ayırt edilen çekim kategorisi, çoğunlukla isimlere atfedilen gramer kategorilerinden biridir. Adların çekim (durum) kategorisinde zengin bir gelişim geçmişi var. Tüm Türk dillerinin morfolojik kararlılıkları çekim kategorisinde izlenebilir. Durum kategorisinin morfolojik göstergeleri çok küçük farklılıklar göstererek, dilimizin gelişiminin tüm aşamalarında, tarihi Türk yazılı metinleri ve Göyturk (Orkhon-Yenisei anıtları) yazılı metinlerinde gözlenmiştir.

Modern Azerbaycan edebi dilinde 1ci hal-adlıq halın morfolojik bir göstergesi olmadığı iyi bilinmektedir. Buna göre de yalın hal adlandırılır. Ancak, tarihsel olarak Azerbaycan ve diğer Türk dillerinde, bu adın morfolojik bir göstergesi olmuşdur. Yani, temelde, 1-ci hal özel isimler -y, -ay eki ile kullanılmıştır. Örneğin: ***Jamiley çorap örüyor***.

Aynı zamanda, "-y" nin diğer dilde bir etki giderici olarak kullanıldığı da belirtilmelidir. Mesela: ***Kapıy yüzüme o açtı***. Modern Azerbaycan edebi dili için bu durum arkaiktir, kullanılmayan dil hadisesidir.

İkinci vaka olarak algılanan "yiyelik" hal, karakteristik özelliklere sahiptir. Aslında bu hal mensupluk, sahiplik mezmunu ifade ediyor ve –ın[4] eki ile oluşuyor. Ancak, Azerbaycan dilinin tarihsel gelişimini takib ederken, həmin halın (-ın[4], -nın[4]) eklerinden başka, -nıŋ ekinden de istifade edilmişdir. Bu hal Orhon-Yenisey yazıtlarında ve klasik literatürde de bulunuyor: "Bilge kağanıŋ bodunun iliŋ".

Bu gerçekle Uygur yazılarında ve Kaşgarlı "Divanı"nda da rastlanıyor. "Orhan-Yenisey" yazılarında "ben, biz" şahıs zamirleri, "mənin, biziŋ" şeklinde işlenmiş ve daha sonraki dönemlerde ŋ-ünsüzü –m ünsüzü ilə evezlenmişdir. Bu gerçek "Kitabi-Dede Gorgud" ve Kaşgarlı'da da bulunuyor. E Şukurli'ye göre, dilimizde işlenen yiyelik hal eki diger durum şekilçilerinden daha sonra oluşmuşdur. Daha önce -an, -en şeklinde kullanılmışdır. Örnegin; Gagavuz dilinde: sokak-sokaan; inek-an vb

Anahtar kelimeler: isimler, eski yazıtlar, heyecan, dil, sağduyu, isim ...

ABSTRACT

In the morphological system of our language, the category of cases, which is distinguished by its peculiarities, is one of the grammatical categories, which are mainly attributed to nouns. The case category has a rich history of development. The morphological stability of all Turkic languages can be traced in the case category. The morphological indicators of the category of cases, with very small variations, were observed at all stages of the development of our language and in the written texts of historical Turkish written texts and Goyturk (Orkhon-Yenisei monuments).

It is well known that in modern Azerbaijani literary language there is no morphological indicator of the phenomenon. However, this language phenomenon contains the modern state of the

name. However, in Azerbaijan and other Turkish languages historically, the name has been treated with a morphological index of the case. That is, basically, the special names are used with the -y, -ay. For example, Jamiley knit socks. At the same time, it should be noted that the "-y" is also used as an effect conditioner in the other language. For example, the door opened to him. (Qapıy yüzümə o açdı.) For modern Azerbaijani literary language this phenomenon is archaic.

The second case has been taken as the characteristic features in the possessive case. So the case is owned by the owner of the attribute and belongs to it. However, following the historical development of the Azerbaijani language (ın4, nın4) option along with the option of actively developed. This is also found in Orhan-Yenisei writings and in classical literature: “Bilgə kağanıŋ bodunun iliŋ”. This fact is also found in the Uighur writings and in the Divan of Kashgarli. In the Orhon-Yenisei writings, the substitutions for "I, us" were elaborated as "me, ours," and in later periods were replaced by the ŋ-consonant -m. This fact is found in "Kitabi Dada Gorgud" and in Kashgarli. According to A. Shukurli, the case picture has historically been created after other case designers. Formerly used as -an, -en. For example; Gagauz language sokak-sokaan; inek-inean etc.

Key words: nouns, cases, language, nominative case, genitive case ...

1.GİRİŞ:

Dilimizin morfolojik sisteminde, özellikleri ile ayırt edilen çekim kategorisi, çoğunlukla isimlere atfedilen gramer kategorilerinden biridir. Çekim kategorisinde zengin bir gelişim geçmişi olmuştur. Tüm Türk dillerinin morfolojik sabitliyini isimlerin çekim kategorisinde izleyebilirik. Çekim kategorisinin morfolojik göstergeleri, çok küçük değişikliklerle, dilimizin gelişiminin tüm aşamalarında ve tarihi Türkçe yazılı metinlerde, Göktürk (Orkhon-Yenisei anıtları) yazılı metinlerinde gözlenmiştir.

Modern Azerbaycan edebi dilinde birinci hal adlıq hal, türkcede yalın hal adlanır. Hiç bir morfolojik göstergesi yoktur. Hem Azerbaycan, hem de türkcede şu olgunun morfolojik bir göstergesi olmadığı iyi bilinmektedir. Ancak, tarihsel olarak Azerbaycan ve diyer Türk dillerinde, bu adın morfolojik ek ile işlenmesi hali olmuştur. Yani, temelde, özel isimler -y, -ey, -ay eki ile kullanılmıştır. Örneğin, Cemiley çorap örüyor (6. sayfa 62). Aynı zamanda, "-y" ekinin diğer dillerde belli hali (belirsiz) ifade etmesi mümkün olmuştur. Mesela; kapıy yüzüme o açtı. Modern Azerbaycan edebi dili için bu versiyon arkaikleşmiştir.

2.YİYELİK // İLİŞİK HAL:

İkinci hal yiyelik hal, türkcede ilişik hal adlanıyor. İlişik halin özü de karakteristik özelliklere sahiptir. İsimler bu çekimde sahiplik, ilişiklik ifade ediyor. Ancak, Azerbaycan dilinin tarihsel gelişimini takiben, değişken (-ın^4, -nın^4) eki ile beraber, -nıŋ eki de aktif olarak kullanılmıştır. Bu çekim ayrıca Orhon-Yenisey yazılarında ve klasik literatürde de bulunur. Mesela; "Bilga Kağan bodunuŋ yılıŋ". Bu gerçek Uygurca yazılarda ve Kaşgarlı Divanı'nda da bulunur. Orhon-Yenisei'nin yazılarında, "ben, biz" zamirleri ilişik halde "beniŋ, biziŋ" şeklinde işlenmiş ve sonraki dönemlerde ŋ-ünsüzü-m ile evezlenmiştir. Şu gerçeye "Kitabi-Dede Gorgud"da ve Kaşgarlı'da da bulunur. E.Şükürlüye’e göre, ilişik halin eki resmen diğer çekimlerin eklerinden daha sonra gelişmiştir. Daha önce -an, -en şeklinde kullanılmıştır. Gagavuz dilinde sokak-sokaan; inek-inean vb.

3.ESKİ YAZILARDA İSİMLERİN ÇEKİMLERİ:

V. Radlov, eski yazılı türk metinlerinde ilişik halin güney lehçelerine benzer olduğunu söylemiştir. Orhun-Yenisey yazıtlarında işlenmiş ilişik halin eki –ın^4 eki- aynı şekilde Azerbaycan, Türk, Türkmen, Altay, Karaim, Kumık ve diğer dillerde, bazı fonetik farklılıklarla, Özbekçede (-

nıng, -ding, -ni); Kırgızcada (-dın, -tın); ayrıca Karaçay-Balkar'da (-nı, -ni, -nu, -nu) ve diğer dillerde de kullanılmaktadır. Azerbaycan dilinin lehcelerinde, isimlerin ilişik halinin eki Göytürk yazıtlarında aynan kullanılmıştır. Orhun-Yenisey yazıtlarında, şu ekin – nın, -nin versiyonu daha çok kullanılmıştır. Örneğin;

-bodunuŋ-halkın

beniŋ - benim ve diğerleri.

4. YÖNLÜK HAL//VARIMLI HAL:

Azerbaycan dilinde ve diğer Türk dillerinde, varımlı halin ifade etdiyi semantik anlamlar çok farklı olmuş, nesnenin ve konunun yeri, zamanı, amacı, yeri, vs. ifade edilmiştir. Bu anlamların eski Türk yazılı metinlerinde de tarihsel olarak kullanıldığı kaynaklarda gösterilmişdir. Tarihsel olarak, dilimizin gelişiminde hem yönelme hali, hem de yönelme-taraf çekimleri olmuştur.

Eski Türk yazıtlarında, yönlük hal -ka, -a, -a, -a, -ya, -ye; yönelme hali-oryantasyon durumu: -rı, -ri, -ra, -re, -ar, -er; yönelme-istiqamet hali ise -karu, -aru, -erü, -ğaru ekleri ile düzeltilmiştir. Bunların her biri, farklı anlamları: amaç, nesne, konu, zaman ve diğer anlamları ifade etmiştir. Örnekler: 1) Hareketin yönlendirildiği nesneni bildirir: kana (Y.a) kapığa//kapıya (KT. k); yağıya//yağıya (Y.26) vb. 2) Hareketin zamanını bildiriyor: ol ödke-o zaman (KT k); Azına oğuzğaru sü taşıktımız// Yazda oğuzlara qoşun çükdik. V.b.

5.BELLİ İŞLENMİŞ HAL:

Belli işlenmiş halden bahs ederken onun bütün Türk dillerinde –ığ, -ig, -uğ, -üg ekinden bahsediliyor. Örnek: Bodunuğ süg// qoşunu çekdi// orduyu çekmiş.

Belli işlenmiş haldeolan kelimeler türk edebi dilinde ve bazı Azerbaycan şivələrinde (Qazak, Tovuz, Qobu ...) – y bitişdirici ünsüzü ile işlenir. İşte bu unsurun Azerbaycan dilinin Batı lehçesinde, Türk ve Gagavuz edebi dilinde korunduğu önemli bir dil olgusudur.

Türk dillerinde, yazılı metinlerde isimlerin çekimleri bazan biri-birini evezleye bilr. Dibilim insanlarının bildiği gibi, tarihen belli işlenmiş hal varımlı hali evez etmişdir ve şu tarihi dil hadisesi hesap edilmişdir. Modern Azerbaycan dilinin lehcelerinde (doğu ve kuzey) bu dil hadisesi şimdi de korunmuştur. Örnek: Allah babana ramet etsin //Allah babanı ramet etsin.

Belli işlenmiş hal bazen çalışmanın devam etdiyi süresi de ifade edebilir. Bu husus, türk dillerinde, Azerbaycan dilinde, hem de Japoncada işlenmişdir. Örneğin; O geceyi çalıştı.

6.İSMİN YERLİK HALI // DURUMLU HAL

Yerlik hal//durumlu halden bahs ederken H. Mirzazade'nin "Azerbaycan dilinin tarihi dilbilgisi" adlı kitabına atıfta bulunarak yönlük hal eklerinin durumlu halde de işlendiyinin ve aynı zamanda eski yazılı kaynaklarımızda kullanıldığını görüyoruz. İsimlerin durumlu halinin ekleri tarihen sabit olmuş, -da, -de, -a, -e,-ya, -ye ekleri ile oluştuğu gösterilmiştir. Aslında, tarihi arketipine bakarsak, taş kitabelerde, eski yazıtlarda yerlik//durumlu hal için –da, -de eki ile beraber, -ta, -te eki de kullanılmışdır.

Durumlu hal: 1) işin, hareketin yerini, 2) süresini, 3) çıkış noktasını vb. bildirmiştir.

7.İSİMLERİN ÇIXIŞLIK // ÇIKIMLI HALI:

Çağdaş Azerbaycan dilinde isimlerin çıkışlık//çıkımlı halinin ekleri olan –dan, -dən eklerinden bahs edilse de, tarihsel olarak bu halin ekleri şimdikinden farklı olmuştur. Yani tarihsel kaynaklarda, yazılı anıtlarda çıkışlık//çıkımlı hali ifade etmek için –tan, -tən, -tın, -tin (l,n,r-sonorlarından sonra); -dantan, -danyan, -dənyən, -dantanyan (Orhun-Yenisey); ekleri kullanılmıştır. “Dan + tan”versiyonu çıkışlık//çıkımlı halin ekinin kelimeye iki defe artırılması ile izah edilir (Q. Ramsted). Şu dil kanunu bugün Azerbaycan dilinin Batı lehçelerinde gördüğümüz bir oguz unsurudur. Örneğin; obaşdannan; çokdannan.

Yukarıda söylediklerimize göre, isimlerin cümlelerdeki görevleri isimlerin çekimlerine//durumlarına, hallanmasına bağlıdır. Azerbaycanda dilinde olduğu kimi, türk dilinde de isimlerin altı çekim halı vardır:yalın hal; ilişik hal; varımlı hal; belli işlenmiş hal; durumlu hal; çıkımlı hal. Mesela: Ev çok uzakta. Evin kapısı. Eve gidiyor. Evi görüyor. Evde oynuyor. Evden geliyor.

Cümle içindeki isimlerin her birinin görevi onun ismin hangi durumda olmasıyla ve ya aldığı durum ekiyle belli oluyor. Bir sözcükde iki durum eki işlene bilmez. (T.C. Anadolu Üniversitesi Yaz No: 2370. Yaz No: 1367).

KAYNAKLAR

1) Azerbaycan dili gramer
2) Isman'ın öğretiminin temelleri. Bakı.1962
3) Hüseynzade M. Azerbaycan dilinin morfolojisi. Bakü. 1963
4) Halilov B. Azerbaycan dilinin modern morfolojisi. Ben h. Bakü. 2000
5) Hudiyev N. Eski Türk yazı eserlerinin dili. Bakı.2015
6) Kazimov G. Eksen Türklerinin dili.
6) Mirzazadeh H. Azerbaycan dilinin tarihi gramer. 1990
7) Tanriverdiyev A. Azerbaycan dilinin tarihi gramer. Bakü. 2010

AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT LEKSİKASI

DIALECTICAL VOCABULARY OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Dr. Çinarə QƏHRƏMANOVA
ADİU, Azərbaycan Dili Kafedrası

ÖZET

Tarixən çox geniş bir ərazidə ünsiyyət vasitəsi kimi mühüm bir funksiyanı yerinə yetirən Azərbaycan dili öz sərhədlərindən uzaqlarda belə ünsiyyətə xidmət etmişdir.Ərəb coğrafiyaşünas-səyyahı İbn Havqəl (X əsr) Qafqazı gəzdikdən sonra Azərbaycan,Aran və Ermənistanın ümumi çəritəsini çəkmiş, bütövlükdə Xəzərin sahilboyu əraziləri də daxil olmaqla həmin sahəni Azərbaycan, xəritəni isə "Azərbaycan xəritəsi" adlandırmışdır. Bunun birinci səbəbi ərəb istilasından sonra həmin ərazinin vahid canişinlik tərəfindən idarə edilməsi idisə, ikinci mühüm cəhət həmin ərazilərdə coğrafiyaşünas alimin eşitdiyi –yerli əhalinin danışıq dili idi.

Azərbaycan dili həmin dövrdə Qafqazda aparıcı ünsiyyət vasitəsi idi. Bu məsələilə əlaqədar M. Ergin belə bir fikirdə olmuşdur ki, Azərbaycan dili Doğu Anadolu, Güney Qafqaziyyə və Qafqaz Azərbaycanı, İran Azərbaycanı, Kərkük və İraq- Suriya türkləri bölgələrini əhatə etmişdir.

Azərbaycanlıların keçmiş SSRİ ərazisindən kənarda-İran Azərbaycanı, İraq və Əfqanıstan ərazilərində də məskunlaşması və dilimizin bu ərazilərdə də ünsiyyətə xidmət etməsi fikri də mövcuddur.

Azərbaycanlıların yaxın və ya uzaq olan müxtəlif ölkələrdə yayılması dilimizin şivələrinin də həmin areallarda yayılmasına səbəb olmuşdur. Keçmiş SSRİ ərazisinə daxil olan ölkələrdən başqa, İran, İraq, Türkiyə və Əfqanıstan; Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistan kimi ölkələrdə də dilimiz və bu dilin daşıyıcıları mövcud olmuşdur. Belə demək daha doğru olar ki, son sadalanan ölkələrin hər birinin müəyyən hissəsi elə Azərbaycanın tarixi əraziləri olmuşdur.

Azərbaycanın qədim tarixi yurd yerlərindən biri olan Qarabağın adı ilk tarixi mənbələrdə 1300 il bindan öncə - VII əsrdə işlənmişdir. Ərazi qədim olduğu üçün, ta qədimdən orada xalqımız məskunlaşdığı üçün qədim türk sözləri də bu dialektdə mümkün qədər çoxdur. Yəni qədim yazılı mənbələrdə işlənmiş bir çox türk söz və ifadələri Müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşsə də, Qarabağ dialekt və şivələrində öz varlığını qoruyub saxlamışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, dialekt, leksika, türk, ərazi....

ABSTRACT

The Azerbaijani language, which has historically served as a means of communication across a vast area, has served such a connection far beyond its borders. He called that area, including Azerbaijan, and the map "Azerbaijan Map". The first reason was that the territory after the Arabian occupation was governed by a single peace, and the second important thing was that the geographical scientist in those areas heard the language spoken by the local population.

At that time, the Azerbaijani language was the leading means of communication in the Caucasus. In this regard, M. Ergin believes that the Azerbaijani language covers Anatolia, South Caucasus and Caucasus Azerbaijan, Iran Azerbaijan, Kirkuk and Iraq-Syria Turks.

There is also the idea that Azerbaijanis live outside of the former USSR - Iran, Azerbaijan, Iraq and Afghanistan, and that our language can also be used for communication in these areas.

The spread of Azerbaijanis in different countries, near or far, has also led to the spread of our tongues in those areas. Iran, Iraq, Turkey and Afghanistan, except for the former Soviet republics; In countries such as Dagestan, Georgia, and Armenia, we have language and carriers of this language. It may be more accurate to say that each of the last listed countries has historically been part of Azerbaijan.

The name of Karabakh, one of the oldest historical places in Azerbaijan, was developed in the first historical sources 1300 years ago - in the 7th century. As the territory is ancient and our people have been settled there since ancient times, there are as many Turkish words in this dialect as possible. In other words, many of the Turkish words and expressions used in ancient written sources are archaic for our modern literary language, but have preserved their existence in the dialects and dialects of Garabag.

Key words: Azerbaijan, dialect, vocabulary, Turkish, territory ...

1.GİRİŞ:

Tarixən çox geniş bir ərazidə ünsiyyət vasitəsi kimi mühüm bir funksiyanı yerinə yetirən Azərbaycan dili öz sərhədlərindən uzaqlarda belə ünsiyyətə xidmət etmişdir.Ərəb coğrafiyaşünas-səyyahı İbn Havqəl (X əsr) Qafqazı gəzdikdən sonra Azərbaycan,Aran və Ermənistanın ümumi çəritəsini çəkmiş, bütövlükdə Xəzərin sahilboyu əraziləri də daxil olmaqla həmin sahəni Azərbaycan, xəritəni isə "Azərbaycan xəritəsi" adlandırmışdır. Bunun birinci səbəbi ərəb istilasından sonra həmin ərazinin vahid canişinlik tərəfindən idarə edilməsi idisə, ikinci mühüm cəhət həmin ərazilərdə coğrafiyaşünas alimin eşitdiyi –yerli əhalinin danışıq dili idi.

Azərbaycan dili həmin dövrdə Qafqazda aparıcı ünsiyyət vasitəsi idi. Bu məsələilə əlaqədar M. Ergin belə bir fikirdə olmuşdur ki, Azərbaycan dili Doğu Anadolu, Güney Qafqaziyyə və Qafqaz Azərbaycanı, İran Azərbaycanı, Kərkük və İraq- Suriya türkləri bölgələrini əhatə etmişdir [6].

Azərbaycanlıların keçmiş SSRİ ərazisindən kənarda-İran Azərbaycanı, İraq və Əfqanıstan ərazilərində də məskunlaşması və dilimizin bu ərazilərdə də ünsiyyətə xidmət etməsi fikri də mövcuddur [3].

2.AZƏRBAYCAN DİALEKTLƏRİNİN AREALLARI:

Azərbaycanlıların yaxın və ya uzaq olan müxtəlif ölkələrdə yayılması dilimizin şivələrinin də həmin areallarda yayılmasına səbəb olmuşdur. Keçmiş SSRİ ərazisinə daxil olan ölkələrdən başqa, İran, İraq, Türkiyə və Əfqanıstan; Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistan kimi ölkələrdə də dilimiz və bu dilin daşıyıcıları mövcud olmuşdur. Belə demək daha doğru olar ki, son sadalanan ölkələrin hər birinin müəyyən hissəsi elə Azərbaycanın tarixi əraziləri olmuşdur.

Azərbaycanın qədim tarixi yurd yerlərindən biri olan Qarabağın adı ilk tarixi mənbələrdə 1300 il bindan öncə - VII əsrdə işlənmişdir. Ərazi qədim olduğu üçün, ta qədimdən orada xalqımız məskunlaşdığı üçün qədim türk sözləri də bu dialektdə mümkün qədər çoxdur. Yəni qədim yazılı mənbələrdə işlənmiş bir çox türk söz və ifadələri Müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşsə də, Qrabağ dialekt və şivələrində öz varlığını qoruyub saxlamışdır.

Məlumdur li, insan cəmiyyəti zaman-zaman inkişaf etdikcə ictimai mühit də dəyişir. Dildə yeni sözlərin yaranması, digər dillərdən yeni söz və ifadələrin keçməsi, bəzi sözlərin arxaikləşərək dildən çıxması, yeni məna kəsb etməsi- semantik sferasını dəyişməsi kimi linqvistik proseslər də cəmiyyətin

tələbinə çevrilir. Azərbaycan dili min illər ərzində baş verən inkişaf nəticəsində formalaşmış, dilimizin fonetik, leksik, qrammatik sistemində dəyişiliklər baş vermiş, inkişaf etmiş, zənginləşmiş, nəticədə ölkəmizdə və ölkəmizdən kənarda (Doğu Anadolu, İrak-Kərkük, İran Azərbaycanı, Əfqanıstan və s.) ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Dilimizin əsasında oğuz dili dayansa da, qıpçaq, səlcuq, uyğur elementlərinə rast gəlinir. Çünki oğuz dili bu dillərin sırasında aborigenliyini qoruyub saxlasa da, digər türkdilli tayfaların bəzi dil elementləri onun tərkibində qalmış və dilimizin müxtəlif dialektlərində arxaik vahidlər kimi indi də işlənməkdədir.

3.DİLİMİZDƏ ŞUMER FAKTLARI:

Azərbaycan dilində qədim şumer, akkad, xett dili əlamətlərinə rast gəlinir ki, həmin cəhətlər dilimizin üç-dörd min illər öncə formalaşdığına bir işarədir. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin V-VIII əsrə aid yazılı mənbələrlə müqayisəsindən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, həmin yazılı mətnlərin dilindəki sözlərin böyük bir hissəsi danışıq dilində və şivələrdə işlənməkdədir. Onların bir çoxunda isə areallıq da müşahidə edilir.

Dialektoloji tədqiqatların bir qismində arxaik leksik vahidlərin dialekt və şivələrdə tədqiqi, müqayisəsi də areal dialek vahidlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində olduqca əhəmiyyətlidir. Buna görə də dialektlərdə qorunub saxlanılan arxaik ünsürlər həm qədim yazılı mətnlərdə, həm klassik ədəbi nümunələrdə həm də dialektlərdə paralel şəkildə öyrənilməlidir.

Dialekt və şivələrimizdə arxaik leksikanın öyrənilməsinə həsr edilmiş fundamental bir tədqiqat Ş. Yunusova tərəfindən "Azərbaycan dili dialekt və şivələrində arxaizmlər" (Bakı. 2005) aparılmışdır. Namizədlik disertasiyası səviyyəsində arxaik leksika dilimizin müxtəlif dialekt və şivələrində müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

4.DİALEKTLƏRİN LEKSİKASI:

Məlumdur ki, tarixi inkişaf boyunca dilin ən cöx dəyişikliyə uğrayan hissəsi dilin leksik sistemidir. Dialekt və şivəlrin leksik sistemində baş verən dəyişiliklər, milli və alınma dil vahidləri, arxaizmlər, omonim, sinonim, antonim və digər sözlər-leksik- semantik qruplar sistemli şəkildə tədqiq edilərsə, dilin ümumi mənzərəsi aydın şəkildə meydana çıxar. Qarabağ dialekt və şivələrində bir şox leksik-semantik, leksik-tematik qruplar var ki, onların areallığına rast gəlirik. Onlar bəzən cüzi məna dəyişikliyi ilə, cüzi fonetik dəyişmələrlə, bəzən də heç bir dəyişiklik olmadan digər dialekt və şivələrdə də işlənməkdədir.

Qarabağ şivələrinin areal dil vahidlərinə aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

Ağıl- mal, qoyun saxlanan yerdir. Eyni fonetik təfkibdə və eyni semantikada Zəngilan (Bala, malları sal ağıla) və Şirvan (Ağıl çox möhkəm tikilmişdi) şivələrində işlədilir [1. s.4].

Həmin söz KDQ-da (Ağılın qapısını bərkitdi) [7.s.265]; Mahmud Qaşqarlıda; Qədim türk lüğətində, qədim türk yazılı abidələrində, V.Radlovun lüğətində də eyni fonetik tərkibdə və eyni mənada qeyd edilmişdir.

Qarabağ dialekt və şivələrində ***al***-sözü həm omonim, həm də arxaizm səciyyəsi daşımaqla yanaşı, həm də müxtəlif dialektlərdə, şivələrdə arealları mövcuddur. Bakı, Bərdə, Qazax, Tovuz şivəlrində "yalan, hiylə" mənasında hal-hazırda yenə işlənməkdədir. Ağdam şivəsində "al dil", Gədəbəy şivəsində "alağız" (ikiüzlü), Şamaxı şivəsində "alağızzıx" (xəbərçilik), mənalarında işlədilir [1.s.10]. Bu söz Orxon – Yenisey abidələrində, "KDQ"-da, "Oğuznamələr"in dilində və klassik ədəbiyyatda da intensiv şəkildə işlənmişdir.

Aş- sözü Qərb qrup dialekt və şivələrində *aş* şəklində yemək mənasında işlədilmişdir. Lakin dilin tarixi inkişafı zamanı sözün semantikasında daralma baş vermiş, aş sözü yalnız bir Azərbaycan xörəyinin (plov) adı kimi sabitləşmişdir. Demək olar ki, dilimizin bir çox dialektlərində eyni mənanı qoruyub saxlayır.

F.Cəlilovun fikrincə, "şumer mifologiyasında buğda tanrısının adı "Aş" olmuşdur ki, bu da sözün müasir mənası ilə üst-üstə düşür. F. Cəlilov dilimizdəki
" xaşıl // xəşil, xaş; Qərb şivələrində və Balakən şivəsindəki bozbaş – sözlərinin eyni mənşəli olması qənaətində olmuşdur [10.s.140].

KDQ: Səgrək-Gəlməz isəm Ayğur atım boğazlayub, aşun vergil (s. 112); Folklorda: "Azacıq aşım, ağrımaz başım" və s.

Qərb dialekt və şivələrində ***bağır***- sözü bəzən qara ciyər, bəzən sinə mənasında işlənmişdir. Qazax, Gəncə şivələrində (Bağrım çatdadı; Qoyunun bağrınnan kavaf yidiy) və klassik ədəbiyyatda işlənmişdir:

Əlqissə, mürəttəb oldu bir bağ,
Hər laləsi bağrı üzrə yüz dağ. (Füzuli)

Bağır sözü Əbu Həyyanın lüğətində, "KDQ"-da, "Dastani-Əhməd Hərami"-də də işlənmişdir.

Bəlgə // belgü –qız evinə oğlan evindən göndərilən kiçik nişan. Sözün geniş arealları müşahidə edilmişdir. Daha çox Qərb dialekt və şivələrində (Qazax, Gəncə, Bərdə, Yevlax, Kəlbəcər, Şuşa və s.) bir şeyi unutmamaq üçün qoyulan nişanə mənasında işlənməkdədir. Ağdam şivəsində də eyni mənada işlənir: "bu yerə bəlgə qoymaq lazımdır" [1. s.44].

Bu sözün bəlləmək//bəlli etmək feilindən törəməsi ehtimalı vardır. Sözün müxtəlif mənaları ifadə etməsindən bəhs edən S.Behbudov onun 13 mənasını qeyd etmişdir [2. S.24].

Nişan qoymaq mənasında bəlgə sözü M.Kaşqarlıda, "Qədim türk sözləri lüğətində", Orxon-yenisey yazılarında da işlənmişdir. Sözün Əbu Həyyanın "Lüğət"ində qeyd olunan "üzə çıxmaq, aşkar olmaq" mənası müasir türk ədəbi dilində indi də işlədilməkdədir.

Dışarı – sözü "dış" sözündən və qədim yönlük hal formasını bildirən arı//qarı morfemindən ibarətdir. Azərbaycan dilində arxaikləşsə də, Türkiyə türkcəsində bu gün də öz işləkliyini qoruyub saxlayır. Dilimizin Qərb qrup dialekt və şivələrində aktiv işlənir. Ağdam şivəsində dışğarı fonetik variantında işlənən sözün "dışqarı" (Borçalı), tişarı (Şuşa) və s. variantlarda arealları da mövcuddur. "KDQ" da sözün taş variantı işlənmişdir: "*İç oğuzla Taş oğuzasi olub Beyrək öldügi boy".*

Müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş ***ənik***- sözü canavarın, itin balası mənasında bir çox şivələrdə işlənir. Sözün arealları Qazax, Bərdə, Meğri, Zəngilan, Tovuz, Çənbərək şivələrində daha çox itin balası mənasında işlədilir. Məsələn; Uşaxları qoyma əniyinən oynasın (Zəngilan) [1. s.174].

Oğuznamələrdə ənik sözü "qurd balası" [5. s.144]; "KDQ"-da "aslan balası" [F.Zeynalov, S.Əlizadə. "Kitabi-Dədə Qorqud". Bakı:Yazıçı. 1988. 265 səh. S.106]; Əbu Həyyanın "Lüğəti"ndə isə, ümumiyyətlə, "yırtıcı heyvanın balası" [4. s. 22] mənalarında işlənmişdir.

Azərbaycan dilinin "Dialektoloji lüğəti"ndə Ağdam,Göyçay, Naxçıvan, Şama- xı şivələrində ***ərdəm*** sözünün qüvvət, hünər, güc, cəsarət mənalarında işləndiyi qeyd olunur: Bu oğlana şişlik olsun ərdəmlidir [9. S.38].

Ərdəm sözünün ər (ərən- cəmdə) sözündən yarandığı aydın şəkildə görünmək- dədir. Göründüyü kimi, sözün semantik sferasında daralma getmiş və müasir mərhələdə ***ər***- sözü həyat yoldaşı mənasında qorunub saxlanmışdır.

Qarabağ dialektinin Zəngilan şivəsində "quzu saxlanan yer" mənasında işlənən ***güz*** sözü "güzdəg"(payız yeri); "güzəm" (payızda qırxılan qoyun yunu) şəklində Sabirabad, Bakı, Şirvan, Quba , Biləsuvar, Naxçıvan şivələrində də işlənməkdədir. Qazax şivəsində payızlıq otlaq yeri ***küzdəx'*** adlanır [1 s . 298].

Göründüyü kimi, güniş arelda işlənən ***"güz"*** sözü yalnız fəslin adını deyil, həmin fəsillə bağlı digər mənaları da ifadə etmişdir. Yalnız dilimizin dialektlərində deyil, sözün areallarına bir çox türk dillərində: qumıq, qaraqalpaq, balkar, qaraim, qazax, noqay, uyğur, tatar və s. rast gəlinir. "Tofa

dialektində bu sözün *küş* varıantı işlənməkdədir. ... A.Şerbak sözün praforması kimi küş sözünü əsas götürür. KDQ dastanlarında sözün güzin-payızda formasına da rast gəlinir: Bir yazın, bir güzin buğdayla buğrayı savaşdırarlardı" [8. s.54].

Oğru mənalı "***xırsız***" arxaizmi osmanlı türkcəsində müasir dövrdə işlək olsa da. Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmişdir. Lakin tarixi linqvistik xüsusiyətlərin qorunub saxlandığı dialektlərdə, o cümlədən Qarabağ dialektinin bəzi şivələrində- Zəngilan şivəsində işlənir. Dialektizmin areallarına "güclü, kobud, qanmaz, qüvvətli mənalarında Şamaxı, Naxçıvan, Quba, oğuz, Qazax, Tovuz və s. şivələrdə rast gəlinir: Balanəmət xırsız olub (Şamaxı d.) [1. s. 414] .

ƏDƏBİYYAT:

1.Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı. 414 s.
2.Behbudov S. Azərbaycan dilinin Zəngilan şivəsi. Fil elm.nam dis. Bakı.1966. 134s.
3.Будагова З. Азербайджанский язык. Краткий очерк. Баку: Елм.1982
4.Əbu Həyyan Əl-Əndəlusi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak. Bakı: Azərnəşr.1992. 115 səh.
5. Əlizadə S. Oğuznamə. Bakı:Yazıçı. 1987.227 səh.
6.Ergin M.. Azeri türkcəsi. İstanbul. 1981.
7. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı. 265 s.
8.Yunusova Ş. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində arxaik sözlər. Nam dis. 138 səh.
9. Zeynalov F. , Əlizadə S . "Kitabi-Dədə Qorqud". Bakı:Yazıçı. 1988. 265 səh.
10. Cəlilov F.. Az. dilinin morfonologiyası. Bakı: Maarif. 1988. 288 s.

SİNTAKSİS PROBLEMLƏRİNƏ MÜNASİBƏT

ATTITUDE FOR SYNTAKS PROBLEMS

Səfa ABADOVA
(Araşdırmaçı) Gəncə Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Dilçiliyin sintaksis şöbəsinin də formalaşmasının və tədqiqinin qədim tarixi olmuşdur. Hələ qədim zamanlarda (e.ə.V-IV) hindlilər dilin qrammatik quruluşu haqqında mülahizələr söyləmiş, onlar dilin həm morfologiya, həm də sintaksis məsələləri ilə məşğul olmuşlar.

Qədim hindlilər qrammatikanın tərkibində morfoloji və sintaksis hadisələrinin fərqləndiyinə diqqət yetirmişlər. Panini "Aştadxyai" ("Səkkiz kitab") əsərində fonetika, leksikologiya, etimologiya, morfologiya məsələləri ilə yanaşı, sintaksis problemləri ilə də məşğul olmuşdur. Morfologiya və sintaksisin bir-birindən asılılığını müşahidə etmi, araşdırmış və praktik fikirlər söyləmişdir. Alimin sintaksislə bağlı fikirləri daha çox qiymətləndirilmişdir. Sintaksisin söz birləşmələri, nitq hissələrinin sintaktik funksiyaları, cümlə anlayışları məsələləri, ismi və feili birləşmələr Paninin tərəfindən geniş şərh edilmişdir. Panininin ismin sintaktik vəzifələri və mürəkkəb cümlə haqqında fikirləri yüksək qiymətləndirilmiş və bu günə qədər dəyərini itirməmişdir.

Qədim Yunanıstanda dilçiliyin inkişafının iki mərhələsindən (1. Fəlsəfi dövr; 2.Qrammatika dövrü) ikinci dövrdə İsgəndəriyyədə qrammatika daha çox inkişaf etmiş, Dionisi yunan dilçiliyinin qrammatikasını, Diskol isə sintaksisini araşdırmışdır.

Orta əsrlərdə Şərq dilçiliyində Mahmud Kaşğarinin adı xüsusilə qeyd edilməlidir. Kaşğari elm aləmində iki kitabı ilə məşhurlaşmışdır. "Divanü luğt it- türk" və "Kitabi-cəvahirül nəhv fil luğat it-türk" adlı iki əsərdən ikincisi zəmanəmizə qədər gəlib çatmamışdır. "Kitabi-cəvahirül nəhv fil luğat it-türk" əsəri türk dillərinin sintaksisinə həsr edilmiş ilk əsər hesab edilir.

Bundan sonar müxtəlif dilçilər tərəfindən dillərin daha çox morfoloji xüsusiyyətlərinə dair fikirlər söylənmiş, dillər morfoloji cəhətdən təsnif edilmiş, qədim yazılı abidələrin öyrənilməsinə maraq artmışdır.

M.Kazımbəyin "Türk-tatar dilinin qrammatikası" əsəri türkoloji dilçilik və Azərbaycan dilçiliyi üçün çox dəyərli əsərlərdən biridir.

Son illər dilçilikdə çox işlənən sintaqm termini morfem, leksem, fonem terminləri XIX əsrin sonlarında Boduen de Kurtene tərəfindən dilçiliyə gətirilmişdir. Tarixi mənbələri araşdırarkən bəzən sintaksisin ayrıca götürülmədiyinin, qrammatikanın-morfologiyanın tərkibində öyrənildiyinin şahidi oluruq, yəni dil vahidləri mətn daxilində xüsusi funksiyaları yerinə yetirir ki, onlar mətndə həmin vahidlərin sintaktik vəzifələri adlanır.

Açar sözlər: sintaksis, qədim dövr, hind, yunan, türkoloji....

ABSTRACT

The syntax department of linguistics has also had an ancient history of formation and research. Even in ancient times (V-IV), the Indians were talking about the grammatical structure of the language, dealing with both the morphology and the syntax of the language.

Ancient Indians noted that morphological and syntactic events differed in grammar. In the work of Ashtadhyai (Eight Books), Panini deals with syntax problems, along with phonetics, lexicology, etymology, morphology. Has observed, researched and practiced the interdependence of morphology and syntax. The scientist's views on syntax were more appreciated. Panin has been widely commented

on syntactic word combinations, syntactic functions of speech parts, sentence definitions, name and verb combinations. Panini's views on the syntactic functions of the noun and the compound sentence have been highly appreciated and up to date.

Of the two stages of the development of linguistics in ancient Greece (1. Philosophical period; 2. Grammar period) in the second period, grammar in Alexandria was more advanced, Dionisi studied Greek grammar and Discovery.

In medieval East linguistics, the name of Mahmud Kashghari should be mentioned especially. He is famous for his two books in the Kashgar science world. Of the two works, "Divanu lugt itk Turk" and "Kitabi-jawahirul naww elephant langat it-turk", the second one has not reached our days. “Kitabi-jawahirul naww fil dictionary is it-Turk” is the first work on syntax of Turkic languages.

Further, different linguists expressed more morphological features of the languages, the languages were morphologically classified, and interest in the study of ancient written monuments increased.

M. Kazimbe's "Grammar of the Turkish-Tatar language" is one of the most valuable works for the Turkic linguistics and Azerbaijani linguistics.

The term morpheme, lexeme, phoneme, which has been used extensively in linguistics in recent years, was brought to linguistics by Boduen de Curtene in the late 19th century. When examining historical sources, we can see that syntax is not taken separately, and that grammar and morphology is studied, that is, language units have special functions within the text, which are called syntactic functions of those units.

Key words: syntax, ancient, Indian, Greek, Turkish ...

1.GİRİŞ:

Dilçiliyin sintaksis şöbəsinin də formalaşmasının və tədqiqinin qədim tarixi olmuşdur. Hələ qədim zamanlarda (e.ə.V-IV) hindlilər dilin qrammatik quruluşu haqqında mülahizələr söyləmiş, onlar dilin həm morfologiya, həm də sintaksis məsələləri ilə məşğul olmuşlar. İlk hind dilçisi Yaska özünün beş hissəli “Nirukta” adlı vedanqında dilçiliyin leksikologiya, etimologiya məslələrinə dair fikirlərini ümumiləşdirərək təqdim etmişdir. Dörd nitq hissəsi müəyyən etmişdir: isim, feil, önlük, hissəcik. Bu kitabda sintaksislə bağlı ayrıca bölmə təqdim edilməmişdir. Ehtimala görə, ilk dövrlərdə sintaksis morfologiyadan ayrılmamış, morfologiyanın tərkibində öyrənilmişdir. Qədim dövrün Yaskadan sonar ikinci hind dilçisi olan Panininin əsas məqsədi hind ədəbi dili olan sankskriti asanlaşdırmaq olmuşdur. Eyni zamanda Yaskanın fikirlərini qəbul etmiş, onları inkişaf etdirmişdir.

2.QƏDİM HİNDİSTANDA DİLÇİLİK:

Qədim hindlilər qrammatikanın tərkibində morfoloji və sintaksis hadisələrinin fərqləndiyinə diqqət yetirmişlər. Panini “Aştadxyai” (“Səkkiz kitab”) əsərində fonetika, leksikologiya, etimologiya, morfologiya məsələləri ilə yanaşı, sintaksis problemləri ilə də məşğul olmuşdur. Morfologiya və sintaksisin bir-birindən asılılığını müşahidə etmi, araşdırmış və praktik fikirlər söyləmişdir. Alimin sintaksislə bağlı fikirləri daha çox qiymətləndirilmişdir. Sintaksisin söz birləşmələri, nitq hissələrinin sintaktik funksiyaları, cümlə anlayışları məsələləri, ismi və feili birləşmələr Paninin tərəfindən geniş şərh edilmişdir. Panininin ismin sintaktik vəzifələri və mürəkkəb cümlə haqqında fikirləri yüksək qiymətləndirilmiş və bu günə qədər dəyərini itirməmişdir.

3.QƏDİM YUNANISTANDA DİLÇİLİK:

Qədim Yunanıstanda dilçiliyin inkişafının iki mərhələsindən (1. Fəlsəfi dövr; 2.Qrammatika dövrü) ikinci dövrdə İsgəndəriyyədə qrammatika daha çox inkişaf etmiş, Dionisi yunan dilçiliyinin qrammatikasını, Diskol isə sintaksisini araşdırmışdır.

4.MAHMUT KAŞĞARİ:

Orta əsrlərdə Şərq dilçiliyində Mahmud Kaşğarinin adı xüsusilə qeyd edilməlidir. Kaşğari elm aləmində iki kitabı ilə məşhurlaşmışdır. “Divanü luğt it- türk” və “Kitabi-cəvahirül nəhv fil luğat it-türk” adlı iki əsərdən ikincisi zəmanəmizə qədər gəlib çatmamışdır. “Kitabi-cəvahirül nəhv fil luğat it-türk” əsəri türk dillərinin sintaksisinə həsr edilmiş ilk əsər hesab edilir.

Bundan sonar müxtəlif dilçilər tərəfindən dillərin daha çox morfoloji xüsusiyyətlərinə dair fikirlər söylənmiş, dillər morfoloji cəhətdən təsnif edilmiş, qədim yazılı abidələrin öyrənilməsinə maraq artmışdır.

XIX əsrin əvvəllərində rus alimi A.Vostokov slavyan dillərinin müqayisəli qrammatikasını yaratmış, müqayisəli-tarixi istiqamətdə daha çox sintaksis məəsələləri ilə məşğul olmuşdur. XIX əsrin ortalarında yeni-yeni dilçilik nəzəriyyələri yaranmaqda, bir çox dillərin, o cümlədən türk dillərinin qrammatikaları haqqında əsərlər yaranırdı. 1839-cu ildə Mirzə Kazımbəyin "Türk-tatar dilinin qrammatikası" əsəri ən dəyərli əsərlərdən biri oldu. Bu kitabda türk dillərinin morfologiya və sintaksisinə. eyni zamanda fonetikası ilə bağlı fikirlər əks edilmişdir. M.Kazımbəyin "Türk-tatar dilinin qrammatikası" əsəri türkoloji dilçilik və Azərbaycan dilçiliyi üçün çox dəyərli əsərlərdən biridir.

5.AVROPADA DİLÇİLİK:

Son illər dilçilikdə çox işlənən sintaqm termini morfem, leksem, fonem terminləri XIX əsrin sonlarında Boduen de Kurtene tərəfindən dilçiliyə gətirilmişdir. Tarixi mənbələri araşdırarkən bəzən sintaksisin ayrıca götürülmədiyinin, qrammatikanın-morfologiyanın tərkibində öyrənildiyinin şahidi oluruq, yəni dil vahidləri mətn daxilində xüsusi funksiyaları yerinə yetirir ki, onlar mətndə həmin vahidlərin sintaktik vəzifələri adlanır.

Müasir dilçilikdə belə bir fikir vardır ki, qrammatikanın tərkib hissəsi olan sintaksis qaydalar kodeksidir. Xomski bu barədə yazırdı ki, mən bundan sonra dil deyərkən cümlələr toplusunu nəzərdə tutacağam. Həcminə görə bu cümlələr dil elementlərinin birliyindən düzəlir. Yazılı və şifahi formada mövcud olan təbii dillər fonemlərin sonlu sayına malik olur və hər bir cümlə də fonemlərin sonlu düzümündən ibarətdir.

Məlumdur ki, dilin sintaktik sisteminə müxtəlif münasibət alimlərin mövqeyindən və onların aid olduğu məktəbin nəzəri konsepsiyasını əks etdirir. Sintaksisin dilçilik tədqiqatlarının əsas obyektinə çevrilməsi XIX əsrin ikinci yarısından daha da aktuallaşdı. Bu dövrdə Y.Qrimm və H.Paul sintaksisə aid etdikləri əsərlərini çap etdirmişlər.

6.İNTONASİYA:

Elm tarixinə kompensasiya qanunu kimi daxil olan intonasiya və ya qrammatik vahidlərin qarşılıqlı əvəzlənməsi prinsipi də Peşkovskinin adı ilə bağlıdır. Bu prinsipə əsasən qrammatik vasitələrin iştirak etdiyi cümlələrdə intonasiya zəifləyir. Qrammatik vasitələr iştirak etmədikdə isə intonasiya güclü olur.Əsas yük intonasiyanın üzərinə düşür. Məsələn, sual cümlələrində bunu asanlıqla müşahidə etmək olar. Sual sözü suallığın ifadəçisi kimi bütün informativ yükü öz üzərinə götürür. Hətta belə cümlələrdə sual intonasiyası hiss edilməyə bilər, onlar "terminal" intonasiyanı əks etdirir. Nümunələrə baxaq:

Kim evə gedir?// Qız evə gedir.

Verilmiş cümlələrin sonunda intonasiya parametrləri olduqca yaxındır. İntonasiya yüksək tonla başlayır və cümlənin sonuna doğru zəifləyir.

"Müasir Azərbaycan dilində sadə cümlələr" (1950), "Qovuşuq cümlələr" (1947), "Azərbaycan dilində uzlaşma" (1950), "Mübtədanın sualları haqqında"(1955), "Mürəkkəb cümlələr" (1-ci məqalə 1947, 2-ci məqalə 1948) və s. məqalələrinin hər biri kiçik bir monoqrafiyanı andırır. "Müasir Azərbaycan dili (cümlə üzvləri)" (1947) kitabını da bura əlavə etsək, ümumi mənzərə tamamlanmış olur. Bu əsərlərdə sintaksisin, demək olar ki, bütün əsas məsələləri əhatə edilmişdir. O, cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərini ilk dəfə geniş şəkildə işləyərək, prinsip kimi məqsədlə avazlanmanı birgə götürməyi məsləhət görmüşdür. "Qovuşuq cümlələr" adı altında həmcins üzvlü cümlələri tədqiq etmişdir. Ə.Dəmirçizadə ilk dəfə tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlələrin oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirərək, budaq cümlələri çevrilmiş və müstəqil cümlələr adı altında iki növə ayırmışdır. Burada bəzi budaq cümlələr (nəticə b. c. və s.) haqqında məlumat tamamilə yenidir, bəzi budaq cümlələr isə ilk dəfə dərinləşdirilmiş və genişləndirilmişdir.

7.AZƏRBAYCANDA DİLÇİLİK:

Azərbaycan dilçiliyində sintaksis məsələləri ilə ardıcıl olaraq Yusif Seyidov məşğul olmuşdur.Y.Seyidov cümlə üzvləri, cümlənin quruluşca növləri, cümlə üzvləri ilə əlaqəsi olmayan xitablar haqda orijinal fikirlər söyləmişdir. Təyini söz birləşmələri, ismi və feili birləşmələrin bölgüsü istiqamətində alim kifayət qədər qiymətli fikirlər söyləmişdir. Söz birləşmələrinin komponentləri arasında tabe -sizlik əlaqəsinin olması fikri ("Leyli və Məcnun", "Yusif və Züley xa" kimi) də ona məxsusdur.

Y.Seyidov təyini söz birləşmələri ilə bərabər, qeyri-təyini birləşmə- lərdən də bəhs etmiş, zərf birləşmələrinin ismi birləşmələrə bənzər xüsu- siyyətlərini nəzərə almışdır. Dilimizdə şəxs əvəzlikləri ilə ifadə olunmuş xəbərlərin mübtəda ilə uzlaşmadığı halların olması məsələsini ilk dəfə Y.Seyidov müəyyən etmiş, belə bir nümunə göstər- mişdir: Bu mavi, bəzəksiz göy bizimdir [95. s. 220].

Ara sözlərin söz, söz birləşməsi, hətta cümlə strukturunda olmasını, lakin bu sözlərin hamısının ara söz ola bilmədiyi fikrini söyləmiş dir. Cümlənin formalaşması üçün semantik (bitkin bir fikir bildirmə)və qrammatik cəhətin (intonasiya, modallıq, qrammatik cəhətdən formalaşmış xəbər) vacib olması fikri də Y.Seyidova məxsusdur. Y.Seyidovun sintaksislə bağlı dəyərli fikirlərinə Azər- baycan dilçiliyində hər zaman münasibət bildiriləcək.

ƏDƏBİYYAT:

1)Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. Bakı. 2000(I-II). 280 səh.
2) Cəfərov C. Az.d-n morfologiyası.Bakı. 2004
3)Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2008
4) Kazımov Q. Morfologiya. Bakı. 2010. 398 səh.
5) Quliyeva M. Azərbaycan dilində sintaktik transformasiya. Naxçıvan. 2008
6)Abdullayev R. "Türk dillərində leksik- semantik konversiya (oğuz qrupu türk dillərinin materialları əsasında. Bakı. 2008
7)Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri. Bakı. 1983
8) Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. Москва. 1977. с. 240

FƏRHAD AĞAZADƏ və ONUN "ƏDƏBİYYAT MƏCMUƏSİ" DƏRSLİYİ

FARKHAD AHAZADE AND HIS TEXTBOOK "ISSUE OF LITERATURE"

Doç. Dr. Nazilə ABDULLAZADƏ
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya Fakültəsi Ədəbiyyatın Tədrisi Texnologiyası Kafedrası
Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru

ÖZET

XX əsr Azərbaycan ədəbi və pedaqoji fikir tarixinin tanınmış simalarından biri də Fərhad Ağazadədir. Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu olan alimin xidmətləri metodist kimi şöhrət qazanması və müəllimliyi ilə tamamlanmır. O, əlifba islahatı ilə bağlı layihələr hazırlamış, dərsliklər yazmış, bütün dövrlərdə əsl vətəndaş kimi millətin tərəqqisinə və maariflənməsinə çalışmışdır. Ədəbiyyata marağı və tədqiqatları hələ seminariyada oxuduğu vaxtdan özünü göstərən F.Ağazadəni yeni tipli "üsuli-cədid" məktəblərində yaranan boşluq narahat edirdi. Bu məqsədlə o, bir çox dərsliklər, dərs vəsaitləri yazmış, dilin və ədəbiyyatın tədrisi ilə bağlı metodik tövsiyələrini çap etdirmişdir.

Belə bir zərurətin nəticəsi kimi yaranan "Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyi tarixi əhəmiyyətə malikdir. Dərslik 1912-ci ildə yazılmışdır. İlk səhifədə müəllif dərsliyin hansı siniflər üçün yazıldığını bildirir: "Məktəb və mədrəsələrdə təlim üçün dördüncü, beşinci və altıncı illərə məxsus və həmçinin axşam kursları və ailələrdə oxumağa yarar bir qiraət kitabıdır".

XX əsrin əvvəllərində tədris bir neçə istiqamətdə aparıldığından F.Ağazadə dərsliyin imkanlarını nəzərə almışdı. O, ana dilinə xüsusi fikir verir, ədəbi nümunələrin "zərif" nümunələr əsasında tərtib edilməsinin vacibliyini vurğulayırdı.

5 hissədən ibarət dərsliyin üç hissəsində nəzm və nəsr nümunələri, iki hissəsində Qərb və Şərq alimləri və biliciləri haqqında məlumatlar verilmişdir. Metodist-alimin özünün qeyd etdiyinə görə, bu iki hissə "təlim və tədris üçün məcburi olmayıb, ailələr dairəsində oxumaq üçün cəmlənmişdir".

Dərslikdə toplanmış ədəbi nümunələr məzmunca rəngarəng, şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələridir. Bu nümunələr həm milli, həm də digər xalqların ədəbiyyatından götürülmüşdür. Dövrün ədəbi mənzərəsi dərslikdə əksini tapsa da, uşaqların yaş səviyyəsi, psixologiyası, dünyagörüşü ilə səsləşən sadə, anlaşıqlı dildə poetik nümunələr diqqəti cəlb edir. Bu nümunələr həmçinin uşaqlarda estetik zövqün formalaşmasına xidmət edirdi.

Qeyd olunanlar XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi sahəsində "Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyinin rolunu yüksək dəyərləndirir.

Açar sözlər: tədris, dərslik, Fərhad Ağazadə, "Ədəbiyyat məcmuəsi", metodika

ABSTRACT

Farhad Agazade is one of the famous personalities in the history of literary and pedagogical thought of the XX century. Achivments of a scientist who is a graduater of the "Gori Teachers" Seminary didn't end with his fame and teaching as a methodologist. He worked on ABC reform projects, wrote textbooks, and always worked to promote and educate the nation as a true citizen. Agazadeh, was worried about the emptiness of new "method" on occurrence from his education years. According to these, he wrote a number of textbooks, teaching aids and published guidelines for teaching linguist and literature.

As a result of a such need, the textbook "Literary Collection" has historical significance. The textbook was written in 1912. On the first page, the author indicates for which classes it is written:

"This is a book was published for reading on the fourth, fifth and sixth years for schools and madrassas, as well as for evening classes and reading in families".

At the beginning of the twentieth century F. Agazade took into account the possibilities of the textbook, since teaching was carried up in several directions. He paid particular attention to his native language and emphasized the importance of compiling literary examples based on "graceful" examples.

It was given literary and poetry examples consisting fifth part of books and information about Western and Eastern scholars and experts. According to the words of methodologist, these two sections were "not mandatory for teaching and learning, but focused on learning in families".

The literary examples which collected in the textbook are colorful, usefull for oral and written examples of literature.

These examples were taken not only from the our native literature, but also from other peoples literature. Althought, the literary picture of the period is reflected in the textbook, poetic examples in a simple and understandable language that speaks about the age, psychology and worldview of children and all these take attention.

All these highly appreciated the role of the textbook "Issue of literature" on teaching Azerbaijan literary in the begining of XXI centure.

Key words: teaching, textbook, Farhad Agazade, "Issue of Literature", methodology.

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən bir çox sahələrdə olduğu kimi, elm və maarif sahəsində də köklü dəyişikliklər özünü göstərir. Yeni tipli "üsuli-cədid" məktəblərinin açılması, dünyəvi elmlərin tədrisinə başlanılması, ədəbiyyatda yeni növ və janrların yaranması aktuallıq kəsb etsə də, tədris müəssisələrində yaranan boşluq dövrün ziyalılarını narahat edirdi. Məktəblərdə yeni tədris üsulu yeni dərsliklərin, yeni vəsatlərin hazırlanmasını bir tələb kimi qarşıya qoyurdu. Dövrün mütərəqqi fikirli ziyalıları bu ehtiyacın öhdəsindən gəlməyə çalışır, müxtəlif dərsliklər, dərs vəsaitləri yazırdılar. Maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas alim Fərhad Ağazadənin "Ədəbiyyat məcmuəsi" (1912) dərsliyi belə bir zərurətin nəticəsi olaraq yaranan dərslik kimi tarixi əhəmiyyətə malikdir.

Qori Müəllimlər seminariyasinin məzunu F.Ağazadə Azərbaycan pedaqoji və filoloji mühitində özünəməxsus yeri olan sənətkarlardandır. Onun xidməti metodist kimi şöhrət qazanması və müəllimliyi ilə tamamlanmır, F.Ağazadə əlifba isahatı ilə bağlı layihələr hazırlamış, dərsliklər yazmış, bütün dövrlərdə əsl vətəndaş kimi millətin tərəqqisinə və maariflənməsinə çalışmışdır. Onun ədəbiyyata marağı və tədqiqatları hələ seminariyada oxuduğu vaxtdan başlamışdı. O, Həsən bəy Zərdabi, Firudin bəy Köçərli, Abbas Səhhət, Abbas ağa Nasir və b. haqqında yazılar yazmış, mətbuat səhifələrində məqalələr dərc etdirmişdir.

Dərsliklə bağlı C.Əhmədov yazır: "Ədəbiyyat məcmuəsi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan məktəbləri üçün tərtib edilən dərsliklər içərisində nəzəri-metodik maraq doğuran və ədəbiyyat metodikası sahəsində fikir mübadiləsi yaradan ilk, bəlkə də birinci tədris vəsaiti olmuşdur. Dərsliyin metodik məzmunu zəngin və rəngarəng bədii parçalardan, müxtəlif xalqlara mənsub olan sənətkarların həyat və yaradıcılıqlarına, görkəmli şəxsiyyətlərin fəaliyyətlərinə aid materiallardan ibarətdir. "Ədəbiyyat məcmuəsi yalnız bədii parçalar yığımından ibarət olmayıb, eyni zamanda, müəllifinin metodik görüşlərinin bir növ əməli ifadəsidir" [4, s.138-139].

"Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyi 312 səhfədən ibarət olub hissələrə bölünür. Dərsliyin hansı siniflər üçün yazıldığını müəllif özü ilk səhifədə təqdim edir: "Məktəb və mədrəsələrdə təlim üçüncü, dördüncü, beçinci və altıncı illərə və həmçinin axşam kursları və alilələrdə oxumağa yarar bir qiraət kitabıdır" [1, s. 4]. Kitab əski əlifba ilə yazılmış olsa da, sonda üz qabığı kiril əlifbası ilə verilmiş, kitabın Qafqazın kitab mağazalarında və müəllifdə satıldığı (ünvan göstərilməklə) oxucuların nəzərinə çatdırılmışdır.

XX əsrin əvvəllərində tədris bir neçə istiqamətdə aparılırdı. Gündüz məktəbləri ilə yanaşı, savadsızlığı aradan qaldırmaq üçün axşam kursları fəaliyyət göstərir, ailələrdə fərdi yolla təhsil

verilirdi. F.Ağazadə bütün bunları bildiyindən dərsliyin imkanlarını nəzərə almış, daha geniş təhsilalanlar auditoriyasının tələblərini ödəməyə çalışmışdı.

Dərsliyin məram və məqsədi bir beytlik şeirlə aydın əks olunur:

Ey vah, yazıq, bir kitab yox ki, türk hissilə yazılsın,
Oxuduqca sönük olan o fikirlər açılsın.

"Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyinin müqəddiməsində onun yazılma səbəbi və digər məsələlər pedaqoq-alim tərəfindən ətraflı açıqlanır: "Qafqaz məktəblərinin belə bir ədəbiyyat məcmuəsinə nə mərtəbədə ehtiyacı var. Bunun da dəlilə lüzumu yoxdur. Mədrəsələrimiz, rüşdiyyə və edadiyyələrimiz bu günədək kitabsız qalıb, ana dilinin təlimində min məşəqqətə rast gəlirlər. İstanbuldan gələn kitablar isə bir çox nöqsan və tələblərə görə əlverişli deyil. Bu məsələni nəzərə alaraq həqiri-bəndəniz belə bir kitabın Qafqazda meydana çıxmasını iqdam etdi".

Dərsliyin hazırlanmasının bir səbəbi ədəbiyyatşünas alimin bir ziyalı kimi narahatlığından irəli gəlirdisə, ikinci səbəb onun Bakıda "Səadət" məktəbində dərs deməsi ilə bağlı idi. Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərlik etdiyi "Səadət" məktəbi 1907-1912-ci illərdə fəaliyyət göstərmişdir. Dərslik kimi bu məktəbin kitabları Təbrizdən, İstanbuldan gətirilirdi və təbii ki, "gəlmə" dərsliklərdə verilən mətn nümunələri, onların bədii-estetik mahiyyəti millətin ruhuna, təfəkkürünə yad idi. Bunu bildiyindən məcmuəyə daxil etdiyi ədəbi nümunələrin əksəriyyətini F.Ağazadə məşhur, tanınmış sənətkarların əsərlərindən götürmüş, eyni zamanda verilmə ardıcıllığını, sistemliliyi, mətnlərarası əlaqəni göstərmişdir.

Müqəddimədə F.Ağazadə kitabın ərsəyə gəlməsində bir çox adamların həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən yardım etdiklərini xüsusi vurğulayır. O, rus ədəbiyyatından bir çox mənzum parçaları tərcümə etdiyinə görə Mirzə Abbas Mehdizadəyə (A.Səhhətə), Ruminin "Məsnəvi"sindən tərcüməyə görə Abdulla Şaiqə təşəkkürünü bildirir.

F.Ağazadə ana dilinə yüksək qiymət verirdi. Müqəddimədə yazdığı kimi, o, doğma dildə yaradılan əsərlərin səciyyəcə kamil olması, ədəbiyyatdan tədris vəsaitlərinin "rəqiq və zərif kəlamlar" donlu nümunələr əsasında tərtib edilməsinin vacibliyini pedaqoq-alim kimi bilirdi.

Müqəddimədə o həmçinin dərsliyin tərtibi prinsipləri, dili, quruluşu, əsas məzmunu ilə bağlı qeyd və izahlarını vermişdir. Akademik H.Həşimli bunu F.Ağazadənin filoloji, pedaqoji-metodik ustalığı, dərslik işinə məsuliyyyətlə yanaşması ilə bağlayır [bax: 5, s.12]. Prof. Ə.Ağayev dərsliyin orijinal quruluşa malik olması ilə bağlı yazır: "Məcmuəni tərtib edərkən müəllif pedaqoji-metodik qaydaları gözləmiş, sistematikliyə, ardıcıllığa xüsusi diqqət yetirmişdir. Məcmuə tədris üçün nəzərdə tutulduğundan mətnlər arasında rabitə gözlənilmiş, əvvəlcə məktəbə, təlimə, elmə, anaya, ataya, Vətənə məhəbbət ruhlu kiçik şeir və hekayələr, daha sonra isə iri həcmli daha dərin məzmunlu materiallar verilmişdir [4, s.74].

Dərslik 5 babdan (hissədən) ibarətdir; bunların üçündə nəzm və nəsr nümunələri verilmiş, digər iki hissədə Qərb və Şərq alimləri və bilicilərindən bəhs edilir. Müəllifin qeyd etdiyinə görə, bu iki hissə "təlim və tədris üçün məcburi olmayıb, ailələr dairəsində oxumaq üçün cəmlənmişdir".

Dərsliyin əvvəlində müəllif bədii mətnləri 3 yerə ayırır: 1) ictimai, 2) tarixi, 3) ədəbi.
Məcmuənin ilk hissəsində verilən materialların əksəriyyəti sadə, anlaşıqlı, məktəblilərin yaş səviyyəsinə uyğun seçilmişdir. Nəzm və nəsrlə verilən bu nümunələrdə Vətənə məhəbbət, elmə, maarifə sevgi, sadəlik, xeyitxahlıq, düzlük kimi dəyərlər önə çəkilir. Bu ədəbi nümunələr məzmunca rəngarəng, yazılı və şifahi ədəbiyyat nümunələridir. Bu nümunələr həm milli, həm də digər xalqların ədəbi nümunələridir. H.Həşimli I hissədə verilən 25 bədii nümunədən 16-nın müəllifsiz olduğunu göstərir. "Qadın yaraşığı", "Valideyn məhəbbəti", "Ata və oğul", "Əbu Yusif", "Bir çocuk ixtiraatı", "Minnətdarlıq", "Hatəmi-Tai", "Altun ənfiyə qutusu", "Bəy və dərviş", "İngilis yabançı", "Kosa kəndxudanın sözləri", "Bir qazinin zəkası", "Masal" bədii qiraət nümunələrunin bir qisminin folklor materialı olduğundan müəllifsiz olduğu qənaətinə gəlinir.

F.Ağazadənin müxtəlifçeşidli nümunələr içərisində verdiyi "Beşik başı", "Ninni" nəğmələri uşaqların yaş səviyyəsi, psixologiyası, dünyagörüşü ilə səsləşən sadə, anlaşıqlı dildə poetik nümunələrdir. Bu nümunələrdə ananın övladına məhəbbəti, qayğısı, duyğularının tərənnümü əsas yer tutur. Körpəsini şirin dillə oxşayan ana onu könlünün gülü, sinəsinin sünbülü, Allahın ona göndərdiyi bir çiçək adlandırır. Ana göz bəbəyinin hər zəhmətini çəkməyə, onu ölüncə sevməyə qadirdir. "Ninni" şeiri ananın beşik başı körpəsini uyutmaq üçün oxuduğu laylanı xatırladır. Uyumaq bilməyən körpəsini şirin sözlərlə ovunduran ana onun yuxuya getməməsindən narahatdır, yuxunun insana dinclik, rahatlıq gətirdiyini bilən ana körpəsinin cövrindən (əzabından) bezmir, onu şirin yuxusuna qovuşdurmaq üçün dilə tutur.

A quzum, körpə quzum,
Uyu, ey qara gözüm.
Çıxdı afaqə sözüm,
Bu nədir ağladığın?

Məhdimin sünbülüsən,
Evimin bülbülüsən,
Bağımın bir gülüsən,
Bu nədir ağladığın?

Uyğudur nəşeyi-can,
Uyu, ey qönçə dəhan.
Gecə etdi güzəran,
Bu nədir ağladığın?

Bu cür nümunələrlə yanaşı, dərslikdə qadın hüquqsuzluğu mövzusunda nümunələrə də rast gəlirik. Gənc ikən arzuları puç olan, bədbəxt taleli gənc qızların aqibəti digər mütəfəkkirlər kimi, Fərhad Ağazadəni də narahat edən və düşündürən məsələlərdən idi. O, gəncliyin, xüsusən də qızların nicatını təhsildə, maarifdə görürdü. Dərsliyə bu mövzuda daxil edilən şeirin müəllifi dövrün tanınmış şairlərindən olmasa da, pedaqoq-alim mövzunun kifayət qədər anlaşılmasını seçdiyi nümunədə verməyə cəhd etmişdir:

Qız idim bən, gəlin oldum, nə oldum?
Kəndi məalım ilə pamal oldum.
Nə süsüm qaldı, nə zinət, nə nüqud,
Quru bir qarğıcıda döndü vücud...

Ümumiyyətlə, dərslikdə verilən istər nəsr, istərsə də nəzm nümunələri əxlaqi-didaktik mahiyyəti ilə səciyyələnir. Pedaqoq F.Ağazadə üçün ümumbəşəri dəyərlər mövcud idi. O bilirdi ki, mənəvi saflıq, ləyaqət, şəxsi nümunənin örnək ola biləcəyi məzmunlu mətnlərin seçimi dərsliyin tədris-tərbiyəvi rolunu artırır. Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini öyrədərkən o, dünya xalqlarının ədəbiyyatına da biganə qalmır, onlardan nümunələr verərkən ayrı-ayrı ölkələr və xalqlar barədə biliklərin zənginləşməsinə, dünyagörüşünün artmasına yardım edirdi. Onun Türkiyə, İspaniya, Roma, Fransa və digər xalqların tarixinə, həyatına dair dərsliyə daxil etdiyi hekayələrdə fərqli milliyyətdən olsa da, ananın, atanın övlada məhəbbəti, övladın valideyn qarşısında borcunu dərk etməsi, nəcib əxlaqi keyfiyyətlər, düzlük, həqiqətpərəstlik, mənəvi zənginlik kimi ideyalar əsas yer tutur.

Didaktik məzmunlu əsərlərlə yanaşı, F.Ağazadə dərsliyin ikinci hissəsində təbiət, zaman, məkan təsvirli nümunələrə də yer ayırmışdır. Dərsliyin ikinci hisssəsində müxtəlif səpkili 29 mətnin bəzisi türk ədiblərinə mənsub olsa da, azərbaycanlı, ancaq hələ tanınmayan müəlliflərin ədəbi parçaları da özünə yer almışdır. Şagirdlərin təkcə elmi-nəzəri biliklərlə silahlanmasını deyil, estetik zövqlərinin formalaşmasını əsas götürən alim incəsənətin müxtəlif sahələrinə aid bədii mətnlərə də yer vermişdir.

Əksəriyyəti türk ədiblərinə məxsus olan bu nümunələrdən bəziləri müəllifsiz, bəziləri də o dövrdə tanınmayan şairlərə məxsusdur. "Səhər zamanı", "Baharda bir sabah", "Balaban dağları", "Dağlar", "Son bahar", "Fərat xatirələri", "Bağçamız", "Bülbül", "Köy diriliyi", "Rəssamlıq", "İstanbulda bir yıldız bu gecə" şeir və mətnlərində müəllif oxucularında təbiət, incəsənət, uzaq ölkələrin təbiəti, görünüşü və s. haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılmasına səy edir. Bu nümunələr həmçinin uşaqlarda estetik zövqün formalaşmasına, bədii əsərin emosional, ekspressiv oxusuna şərait yaradırdı. Bütün bunlar dərslik müəllifi kimi F.Ağazadənin qiraət materiallarının məzmunca diqqətli seçiminə dəlalət edirsə, bu nümunələrin əksəriyyətinin türk və dünya xalqları ədəbiyyatından olması Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələri və onların əsərlərinə az yer verildiyini deməyə də imkan verir.

Dərsliyin III hissəsində türk, fars, rus və Qərb ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında məlumatlar və onların əsərlərindən nümunələr toplanmışdır. Dünya ədəbiyyatına həsr olunmuş üçüncü hissənin türk ədəbiyyatı bölümündə Azərbaycan söz ustaları ilə yanaşı, özbək və osmanlı sənətkarlarından da söz açılır. F.Ağazadənin əslən cığatay türklərindən olduğunu bildirdiyi, "türk şairlərinin pişvazı" saydığı Əlişir Nəvai ilə bölməni başlaması onun bu şairə xüsusi hörmətindən irəli gəlirdi. Nəvai hələ sağlığında Azərbaycanda tanınmışdı, XIX əsr ədəbi fikrində Nəvai ilə bağlı təhlillər aparılmış, bu böyük şairin bədii irsi haqqında F.Ağazadə də ümumtürk ədəbiyyatı konteksində söz açmışdır.

Nəvaidən sonra iki Azərbaycan şairi – M.Füzuli və S.Ə.Nəbati barədə məlumatlar oxucuların nəzərinə çatdırılır. F.Ağazadə Füzulini türk xalqları ədəbiyyatının ən böyük nümayəndəsi sayırdı. Füzulinin doğum-ölüm tarixi, Kərbəlada yaxud Hillədə dünyaya göz açması ilə bağlı müxtəlif fikirləri o, dərsliyə əlavə etmişdir. Orta əsr təzkirəçiləri və müasirləri olan ədəbiyyatçıların fikirlərinə istinadən o, müəllif kimi Füzulinin yaradıcılığına öz münasibətini də bildirmişdir. Füzulinin ana dilinə sevgisi, bu dilin gözəlliyi və saflığını qorumaq istəyini alim Füzulinin şeirlərindən misallar gətirməklə əsaslandırmışdır: "Türki və farsi əşarı olub. Əşari-türkidə "ikinci Əlişir" deyilməyə şayəstədir. Qərbdə türkcə şeir yazmağa meyil və məhəbbət göstərən Füzulidir. Necə ki kəndisi bu barədə yazır:

Ol səbəbdən farsi ləfzilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmü nazik türk ləfzilə ikən düşvar olur.

Ləhcyi-türki qəbuli-nəzm tərkib eləyib,
Əksər əlfazı namərbutü nahəmvar olur.

Məndə tövfiq olsa, bu düşvarı asan eylərəm,
Növbahar olğac tikandan bərgi-gül izhar olur.

Dərslikdə Füzulinin "Şikayətnamə" əsərinin yazılma səbəbləri, "Xəmsə" yazması ilə bağlı fikirlər xüsusi maraq doğurur. F.Ağazadə göstərir ki, Füzuli "Xəmsə"sindən "Leyli və Məcnun" mənzuməsi ən ziyadə şöhrət bulmuşdur. H.Həşimliyə görə, "Xəmsə" deyərkən F.Ağazadə Füzulinin 5 poemasını nəzərdə tutmuşdur [5, s.86]. Poema ilə ba bağlı daha bir məlumat müasir oxucuya da maraqlı gələ bilər. O, Füzulinin "Leyli və Məcnun" nam əsərinin üç əsr kəndisindən sonra bir osmanlı teatrosunda oynandığını vurğulayır [5, s.86]. Təbii ki, bu cür məlumatların verilməsi istər şagirdlər, istərsə də oxucular üçün ziyadə maraqlıdır.

F.Ağazadənin Füzuli irsindən ictimai-siyasi, əxlaqi-didaktik məzmuna uyğun nümunələrin seçilib dərslikdə verməsi bir daha onun böyük şairin bədii irsinə yaxından bələd olduğunu göstərir.

İkinci Azərbaycan şairi Nəbati barədə məlumatı F.Ağazadə F.Köçərliyə istinadən vermişdir. Nəbatinin həyatı, şəxsiyyəti, mükəmməl poeziyası, klassik ənənələrə bağlılığı F.Ağazadə tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. O, Nəbatini "Azərbaycan türklərinin Xacə Hafizi və Şəms Təbrizisi və hətta bəzi şeirlər və kəlamında C.Rumi mənziləsində" sanır.

Zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin iki nümayəndəsi haqqında bilgidən sonra müəllif osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinə geniş yer ayırır. Bu dövr (F.Ağazadənin dövrü – N.A.) Türkiyə

ədəbiyyatında Tənzimat dövrü adlanırdı. Azərbaycanda Tənzimat dövrü sənətkarlarının yaradıcılığına böyük maraq göstərilirdi. F.Ağazadə də onlar haqqında məlumat verərkən onların əsərlərinin müxtəlif mətbu orqanlarda nəşrini, Azərbaycan ədəbi mühitində tanındığını bilmiş və nəzərə almışdı. Namiq Kamal, Ziya Paşa, Müəllim Naci, Şəmsəddin Sami, Əbdülhaq Hamid, Əhməd Hikmət Müftüoğlu, Xalid Ziya, Tofiq Fikrət, Abdulla Cövdət, Əhməd Müdhət, Mehmet Emin Yurdaqul, Hüseyn Cahid kimi sənətkarlara geniş yer ayırması onun Türkiyə ədəbiyyatından da xəbərdar olduğunu göstərir. Ədəbiyyatşünas alim C.Əhmədov XX əsrin sonlarında yazırdı: "Bu materiallar Azərbaycan-türk ədəbi əlaqələrini öyrənmək baxımından indi də müasir və əhəmiyyətlidir, müəllim-metodist F.Ağazadənin nəcib xidmətlərindəndir. Dərslikdə türk ədəbiyyatı, onun məşhur, tanınmış yaradıcılığından verilən nümunələr F.Ağazadənin bu xalqın ədəbiyyatını necə bildiyini, təlimdə bizim ədəbiyyata yaxın bu ədəbiyyatın tədrisinin psixoloji xüsusiyyətlərinə metodik ustalıqla yanaşdığını öyrənmək baxımından da faydalıdır" [4, s.136-137].

Rus, türk və Qərb ədəbiyyatı nümayəndələrini çox doğru-düzgün təsrif edən F.Ağazadə fars ədəbiyyatı nümayəndələri sırasına Nizami, Xaqani və Rumini də daxil edir. Yəqin ki, alim onların yaradıcılığının fars diində olmasını əsas götürmüş, bununla da bu günədək milliyyəti və şairliyinin hansı xalqa mənsub olması mübahisə doğuran Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami və Xaqanini fars ədəbiyyatı nümayəndələri kimi verməklə yanlışlığa yol vermişdir. C.Əhmədov F.Ağazadənin bu mövqeyini yanlış hesab edir, Nizami və Xaqani ilə bağlı məlumatları Abdulla Surdan götürməklə onun səhvini təkrar etdiyini göstərir [4, s.134].

Nizami və Xaqaninin mənşəyi ilə bağlı bu gün dünya ədəbiyyatşünaslığında yanlış fikirlər hələ də qalmaqdadır. Hər iki böyük şairin azərbaycanlı olması hər şeydən əvvəl, onların əsərlərində türk əxlaqı, türk mənəviyyatı, türk əqidəsi və düşüncəsi ilə də təsbitini tapmış olur. Dövrün ədəbi dilinin fars dili olması və bu iki böyük şairin farsca yazması onları İran ədəbiyyatı nümayəndəsi saymağa əsas vermir, "öz böyük sələfi Xaqani Şirvani kimi "türkanə ruh" Nizami poeziyasında da açıq-aydın duyulur. Şair həmişə və hər şəraitdə bir türk – azərbaycanlı olduğunu sezdirir. Nizami bütün müsbət qəhrəmanlarına "türkanə" cizgilər aşılayır. Onun əsərlərinin az qala bütün səhifələrinə səpələnən "türk", "türki", "türkanə sifət" ifadələrinə diqqət yetirmək kifayətdir" [3, s.474].

Gördüyümüz kimi, çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatından F.Ağazadə iki böyük şairi İran şairləri sırasında vermiş, milli ədəbiyyat nümayəndələrimizə az yer ayırmış, türk (osmanlı), İran və Avropa xalqlarının ədəbi irsini təhlilə cəlb etmişdir. Rus ədəbiyyatından L.Tolstoy, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov kimi sənətkarları haqqında onların əsərlərindən və o vaxtaqədərki M.F.Axundzadə, A.Sur, Ə.Hüseynzadənin tədqiqatlarından müəyyən məqamları xatırlatmasını bu üç klassikin Qafqazla, Şərq ədəbi mühiti ilə bağlılığında görə bilirik.

"Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyində F.Ağazadə Qərb ədəbiyyatına da münasibət bildirmiş, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, S.Hüseynin Şiller, İbsen, Bayron, Şekspir, Höte, Hüqo kimi Avropa klassikləri barədə araşdırmaları ilə tanış olduğunu onların əsərlərindən gətirdiyi sitatlarla vermişdir. Müxtəlif Avropa xalqlarının ədəbiyyatını təhlilə cəlb edən F.Ağazadə o xalqın bədii yaradıcılığından da nümunələr vermişdir. Onun yunan ədəbiyyatı klassiki Homerlə bağlı düşüncələri bu istiqamətdə "ilk sistemli təşəbbüslərdən" (H.Həşimli) biri sayılır.

"Şərq və Qərb" dahiləri adlanan IV hissə müasir dərsliklərdə sinifdənxaric oxu materialları təsiri bağışlayır. Prof. F.Seyidovun təbirincə, "istər dərsdə, istərsə də ev oxusu zamanı istifadə olunan parçaların hamısı tərbiyəvi baxımdan olduqca qiymətlidir [5, s.135]. Öyrəncilərinin daha ətraflı məlumata, dünyagörüşünə malik olması üçün o, Şərq və Qərbin tarixi şəxsiyyətləri haqqında qaynaqlara istinadən məlumatlar vermişdir. Şagirdlər əfsanəvi şəxsiyyət Gavə, Keyxosrov, peyğəmbər Zərdüşt, hökmdar Sultan Mahmud Qəznəvi, Sultan Səlim, Şah Abbas, Nadir şah, makedoniyalı İsgəndər, sərkərdələrdən Teymurləng, Napoleon, astronom, filosof, riyaziyyatçı N.Tusi, Uluğbəy, siyasətçi Nizamülmülk, fizik Qaliley, Nyuton, Koperniklə yanaşı, Janna d'Ark, Şeyx Şamil, Harribaldi və digər tanınmış adamlar barədə müəyyən məlumatlara yiyələnirlər. Tarixi şəxsiyyətlər barədə verilən mətnlərin başlığında əski əlifba ilə yanaşı, kirillə «Гомеръ», «Шекспиръ» sözləri, "Ömər Xəyyam"

mətninin sonunda isə izahat xarakterli kirillə belə bir yazı da verilmişdir: «В Багдадъ была построена обсерватория, сюда были собраны астрономы, из числа которыхъ Омаръ Хейямъ предпринял реформу календаря, известную подъ именем словарь Брок. и Ефр.» т. XIX стр.27) [1, s.291].

Dərslik tərtibçisi kimi, F.Ağazadə qaynaqlara istinad etmiş, hər bir məlumatın doğru-düzgünlüyünü faktlarla əsaslandırmışdır [bax: 1, s.294, 305, 312].

Dərsliyin "Həkimanə sözlər" başlığı altında verilmiş sonuncu fəslində atalar sözləri, görkəmli şəxsiyyətlərin müdrik kəlamları, müxtəlif qəzəllər və s. verilmişdir. Pedaqoq-alim təlim prosesində sözün təsirini, gücünü yaxşı bilirdi, odur ki, əsrlərin sınağından çıxan xalq deyimlərini tədrisə gətirməklə həm xalqın söz ərməğanını yaşatmış, həm də təlimin tərbiyəvi funksiyasına yardım etmişdir.

Dərsliyin ayrı-ayrı səhifələrində mətnlərdə mənası çətin anlaşılan sözlərin izahı verilsə də, sonda ayrıca "Lüğətçə" verilmişdir. Ərəb-fars ifadələrinin tədrisdə çətinlik törədəcəyini bilən pedaqoq onların izahını – lüğət tərtib etmiş, hər bir mətnin daha yaxşı qavranılması üçün çətin sözlərin mənasını vermişdir.

İlk dərsliklərdən biri kimi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi sahəsində "Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyinin rolu pedaqoqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Baxmayaraq ki, bədii mətnlərin seçimində F.Ağazadə türk ədəbiyyatı nümunələrinə, osmanlı türkcəsinə daha çox yer vermişdir, dövrün təlim-tərbiyə prosesində dərslik qıtlığı bunları kölgədə qoyur. İkinci tərəfdən, dərslik tərtibi sahəsində XX əsrin ilk onilliklərinə xas özəl bir cəhət – Azərbaycan ədəbiyyatının qədim, orta əsrlər yaxud XIX əsr nümayəndələrinə az yer verilməsi də təbii bir hal idi.

Akademik H.Həşimli F.Ağazadənin "Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyini ətraflı şəkildə araşdırmış, bədii və elmi-ədəbi materialları hərtərəfli təhlil etmiş və aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir:

– Bu dərslik Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində elmi-ədəbi və pedaqoji-metodiki biliklər sahəsində toplanmış təcrübənin qabaqcıl nailiyyətləri ilə səsləşən faydalı tədris vəsaitidir;

– Dərslikdə verilmiş poeziya və nəsr nümunələrinin əksəriyyəti pedaqoji-metodiki, əxlaqi-didaktik baxımdan məktəblilərin yaş və idrak səviyyəsinə uyğundur. Onların həssaslıqla seçilib sistemləşdirilməsi, mövzular üzrə qruplaşdırılması təcrübəli pedaqoq Fərhad Ağazadənin bu işə böyük məsuliyyətlə yanaşdığını göstərir;

– Əlavə oxu materialları kimi düşünülmüş mətnlər şagirdlərin ictimai dünyagörüşünün, müxtəlif elm sahələri üzrə biliklərinin, ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlər barədə məlumatlarının daha da dərinləşməsinə xidmət göstərmək baxımından geniş imkanlara malikdir;

– Ədəbiyyat tədrisinin mühüm tərkib hissələrindən biri kimi dərsliyə daxil edilmiş nəzəri-estetik səpkili bir sıra materiallar ədəbi-metodiki tamlığa və sistematikliyə, şagirdlərin bədii yaradıcılıq barədə müvafiq elmi biliklərə yiyələnmələrinə şərait yaradan zəruri faktorlardandır;

– F.Ağazadənin "Ədəbiyyat məcmuəsi" dərsliyi o dövrdə ədəbi-pedaqoji mühitdə böyük maraq oyatmaqla, geniş fkir mübadiləsinə rəvac verməklə Azərbaycanda bu sahədə tədris vəsaitlərinin hazırlanmasının sonrakı mərhələlərinə də müəyyən təsir göstərmişdir [5, s.208-209].

ƏDƏBİYYAT

1. Ağazadə Fərhad. Ədəbiyyat məcmuəsi. Bakı: Kaspi, 1912, 370 s.
2. Ağayev Əjdər. Fərhad Ağazadənin pedaqoji görüşləri. Bakı: Maarif, 1987, 122 s.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.
4. Əhmədov Camal. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Bakı Universiteti, 1992, 25s.
5. Həşimli Hüseyn. "Ədəbiyyat məcmuəsi"ndə ədəbi-elmi fikir. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 220 s.
6. Qəhrəmanlı Y.V. Fərhad Ağazadənin dərslikləri. // Bakı Universitetinin Xəbərləri, 2015, N 4, s.10-18.

FİNANSAL DERİNLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİDE YOLSUZLUKLARIN ROLÜ NEDİR?

WHAT IS THE ROLE OF CORRUPTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEEPENING AND ECONOMIC GROWTH?

Öğr. Gör. Hikmet AKYOL

Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO

Öğr. Gör. Harun CAN

Erzurum Teknik Üniversitesi, Fakülte, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ

Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon

ÖZET

Literatür incelendiğinde finansal gelişim (derinleşme) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin on sekizinci yüzyıldan itibaren tartışıldığı görülmüştür. Bir ekonomide etkin şekilde işleyen bir finansal sistem, riskin azaltılmasının yanında üretken yatırımların teşvik edilmesine, uzmanlaşmanın arttırılmasına, bilgi ve işlem maliyetlerinin azaltılmasına neden olabilir. 1970'li yıllardan sonra bütün dünyada görülen serbestleşme hareketleri özellikle gelişmekte olan ülkeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ülkelerin ekonomik serbestleşmesi beraberinde finansal serbestleşmeyi getirmiştir. Bunun sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerin dünyadaki diğer finansal sistemlerle olan etkileşimi artmıştır. Yerel piyasaların küresel finansal sistemiyle bütünleşik konuma gelmesi ise gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duydukları fonlara erişimini kolaylaştırmıştır. Bu duruma bağlı olarak ise finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Aynı zamanda, finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre, bir kısım görüş, finansal gelişimin ekonomik büyümeye neden olduğunu ileri sürerken, bir kısım görüş ise finansal gelişimin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Bunun yanında, finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur. Finansal gelişimin ilişkili olduğu bir diğer konu ise yolsuzluklardır. Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk konusu önemli bir makroekonomik sorundur. Aynı zamanda bu sorun ile mücadele, bu ülkelerin en birincil hedeflerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Bu araştırmada finansal gelişimin ekonomik büyüme ile olan ilişkisinde yolsuzlukların rolünün ne olduğu incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, gelişmekte olan ülkelerde söz konusu değişkenler arasındaki ilişki panel veri analizi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesit analizlerine kıyasla daha karmaşık ve geniş veri setlerinin test edilmesine imkân tanıdığı için çok kullanışlı bir yöntem olarak bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Derinleşme, Ekonomik Büyüme, Yolsuzluk.

ABSTRACT

The relationship between financial development (deepening) and economic growth has been discussed since the eighteenth century. An efficient financial system in an economy can reduce risk as well as encourage productive investments, increase specialization, and reduce information and transaction costs. After the 1970s, the liberalization movements seen all over the world affected especially the developing countries significantly. The economic liberalisation of these countries brought with it

financial liberalisation. As a result, the interaction of financial systems of developing countries with other financial systems in the world has increased. The integration of local markets into the global financial system has made it easier for developing countries to access the funds they need. As a result, there has been a significant increase in research on the relationship between financial development and economic growth. At the same time, there are differing views on the relationship between financial development and economic growth. Accordingly, some opinion suggested that financial development caused economic growth, while some opinion suggested that financial development negatively affected economic growth. In addition, there are opinions that suggest that there is no relationship between financial development and economic growth. Another issue that financial development is related to is corruption. The issue of corruption in developing countries is a major macroeconomic problem. At the same time, the fight against corruption remains one of the primary goals of these countries. This study examined the role of corruption in the relationship of financial development to economic growth. For this purpose, the relationship between these variables in developing countries has been analyzed with the panel data analysis approach. Panel data analysis is known as a very useful method as it allows testing of more complex and large data sets compared to time series and cross-sectional analyses.

Keywords: Financial Deepening Economic Growth, Poverty, Corruption.

1.GİRİŞ

Literatür incelendiğinde finansal gelişim (derinleşme) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin on sekizinci yüzyıldan itibaren tartışıldığı görülmüştür. Bir ekonomide etkin şekilde işleyen bir finansal sistem, riskin azaltılmasının yanında üretken yatırımların teşvik edilmesine, uzmanlaşmanın arttırılmasına, bilgi ve işlem maliyetlerinin azaltılmasına neden olabilir. 1970'li yıllardan sonra bütün dünyada görülen serbestleşme hareketleri özellikle gelişmekte olan ülkeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ülkelerin ekonomik serbestleşmesi beraberinde finansal serbestleşmeyi getirmiştir. Bunun sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerin dünyadaki diğer finansal sistemlerle olan etkileşimi artmıştır. Yerel piyasaların küresel finansal sistemiyle bütünleşik konuma gelmesi ise gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duydukları fonlara erişimini kolaylaştırmıştır. Bu duruma bağlı olarak ise finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Aynı zamanda, finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre, bir kısım görüş, finansal gelişimin ekonomik büyümeye neden olduğunu ileri sürerken, bir kısım görüş ise finansal gelişimin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Bunun yanında, finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur. Finansal gelişimin ilişkili olduğu bir diğer konu ise yolsuzluklardır. Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk konusu önemli bir makroekonomik sorundur. Aynı zamanda bu sorun ile mücadele, bu ülkelerin en birincil hedeflerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Bu araştırmada finansal gelişimin ekonomik büyüme ile olan ilişkisinde yolsuzlukların rolünün ne olduğu incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde finansal derinleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik araştırmalar arasında Akınboede (2009), Hasan vd. (2009), Öztürk vd. (2010), Rossea ve Wachtel (2011), İyoboyi (2013), Inoue vd. (2016), İslam vd. (2018), Öztürk ve Çoltu (2018) ile Williams (2019), çalışmaları gösterilebilir. Finansal sistem ve yolsuzluklar arasındaki ilişkiye dönük olaral Yaroson (2013), çalışması gösterilebilirken, finansal derinleşme, ekonomik büyüme ve yolsuzluklar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar arasında Edirisuriya (2016), çalışması gösterilebilir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada finansal derinleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide yolsuzlukların rolünün ne olduğu incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerde finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde yolsuzlukların rolünün ne olduğu sorgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gelişmekte olan ülke sepetinden seçilen 18 ülkenin 1995-2017 dönemi Pesaran vd. (1999), tarafından geliştirilmiş havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisi tarafından analiz edilmiştir. PMG tahmincisi, uzun dönem parametresini sabit kabul etmekte, buna karşın hata düzeltme parametresi, sabit terim ve kısa dönem parametrelerin birimlere göre farklılaştığını göz önüne almaktadır (Tatoğlu, 2017:272). Araştırma kapsamında kullanılan değişkenler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklaması	Türü	Kaynak
LN (GDP)	Kişi başı GSYH	Logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
FD	Para arzının GSYH'ye oranı	Yüzde Oranı	Dünya Bankası
LN(YOLSUZ)	Yolsuzluk algısı endeksi	Logaritması alınmıştır.	Uluslararası Şeffaflık Örgütü
LN(KAMUHAR)	Kamu harcamaları (ABD Doları)	Logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
DISA-ACIK	Dışa Açıklık	(İhracat + ithalat) /GSYH	Dünya Bankası

Araştırma kapsamında tahmin edilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Max.	Min.
LN(GDP)	411	7.935	.984	5.786	9.683
FD	404	56.047	35.733	9.063	209.451
LN(KAMUHAR)	411	26.224	1.459	22.672	30.103
DISA-ACIK	411	50.232	21.999	15.635	140.437
LN(YOLSUZ)	404	3.389	.279	1.931	4.039

4. ANALİZ VE BULGU

Araştırma kapsamında ilk olarak, tahmin edilecek modellerde herhangi bir çoklu doğrusallık problemi olup olmadığının kontrol edilebilmesi amacıyla korelasyon matrisi tahmin edilmiştir. Tablo 3'te verilen

korelasyon matrisi incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin çok düşük olduğu ve dolaysıyla tahmin edilecek modellerde herhangi bir çoklu doğrusallık problemi bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	LN (GDP)	FD	LN(KAMUHAR)	DISA-ACIK	LN (YOLSUZ)
LN(GDP)	**1.0000**				
FD	0.0007	**1.0000**			
LN(KAMUHAR)	0.5046	0.3914	**1.0000**		
DISA-ACIK	0.0442	0.3479	-0.1707	**1.0000**	
LN(YOLSUZ)	0.5017	0.3585	0.4353	0.0405	**1.0000**

Araştırma değişkenlerinin durağanlıkları test edilmeden evvel yatay kesit bağımlılığı içerip içermedikleri Breusch-Pagan LM testi ile incelenmiştir. Bu test T>N olduğu durumlarda güvenilir kabul edilmektedir. Test sonuçlarına göre değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı problemi vardır. Dolaysıyla, değişkenlerin durağanlıkları ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Pesaran (2007), CADF testleri ile sınanmıştır. Tablo 4'deki panel birim kök testleri sonuçlarına göre, bütün değişkenler birinci farklarında durağan hale gelmektedir. Dolaysıyla, değişkenler arasındaki ilişki PMG tahmincisi analiz edilebilir.

Tablo 4. CADF Testleri

	CADF-Sabitli	CADF-Trendli	Breusch-Pagan LM
LN(GDP)	-1.847**	-0.942	2708.017***
ΔLN(GDP)	-4.516***	-2.769***	
FD	-0.691	0.437	1443.048***
ΔFD	-3.775***	-2.394***	
LN(KAMUHAR)	-2.115***	-1.606**	2807.739***
ΔLN(KAMUHAR)	-4.862***	-2.834***	
DISA-ACIK	-0.947	-0.857	659.344***
ΔDISA-ACIK	-6.024***	-3.870***	
LN(YOLSUZ)	-3.760***	-2.597***	754.145***
ΔLN(YOLSUZ)	-8.028***	-6.016***	

***, ** ve * sırasıyla, p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılığı temsil etmektedir.

Araştırma kapsamında tahmin edilen PMG tahmincisi bulguları Tablo 5'de verilmiştir. Tahmin sonuçları incelendiğinde değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu gösteren hata düzeltme modeli (Ψ) anlamlı çıktığı görülmüştür. Buna göre uzun dönemde FD değişkeni LN(GSYH) üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahiptir. LN (YOLSUZ) değişkenin ise uzun dönemde LN (GSYH) üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Kontrol değişkenler olan DISA-ACIK ve LN (KAMU-HAR) değişkenlerinin LN (GSYH) üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkileri söz konusudur. Kısa dönemde ise FD'nin LN (GSYH) üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. Ancak, uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de LN(YOLSUZ) değişkeninin LN (GSYH) üzerinde bir etkisi yoktur. Benzer biçimde kısa dönemde DISA-ACIK değişkeninin LN (GSYH) üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. LN (KAMU-HAR) değişkenin ise LN (GSYH) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Tablo 5. PMG Tahmincisi

	Katsayısı	Std. Hata	Prob.
		Uzun Dönem	
FD	-.00205	.0005	-4.01***
LN(YOLSUZ)	.0000808	.0248	0.03
DISA-ACIK	.0024	.0004	5.90***
LN (KAMUHAR)	.865	.009	89.54***
Ψ (ECT_{t-1})	-.245	.074	-3.32***
		Kısa Dönem	
FD	-.245	.074	-3.32***
LN (YOLSUZ)	.0034	.0145	0.23
DISA-ACIK	.0005	.0006	0.81
LN (KAMUHAR)	.923	.021	43.31***
SABİT (C)	-3.518	1.031	-3.41***
Hausman (χ^2)	0.663		

***, ** ve * sırasıyla, p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılığı temsil etmektedir.

PMG tahmincisi ülke bazında incelendiğinde ise değişkenler arasındaki ilişkiye dair farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre, uzun dönemde Çin, Tayland, Rusya, Arjantin, Kolombiya, Kenya ve Güney Afrika'da değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Buna karşın Endonezya, Türkiye, Bolivya, Brezilya, Ekvator, Meksika, Venezüella, Hindistan ve Nijerya'da ise değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi doğrulanmıştır. Bunun yanı sıra, Mısır'da uzun dönem hata parametresi anlamlı çıkmasına karşın negatif yönlü bulunmamıştır. Buna göre, kısa dönemde görülen şokların uzun dönem denge sürecinde tam olarak ortadan kalkmamıştır.

Tablo 6. PMG Tahmincisi Kısa Dönem Katsayıları

	FD	LN (YOLSUZ)	DISA-ACIK	LN (KAMUHAR)	Ψ
Çin	-.0012	.0254	.0002	.944	-.017
	(.0005) ***	(.035)	(.00079)	(.046) ***	(.0222)
Endonezya	-.0001	.118	.0026	1.027	-.514
	(.0039)**	(.074)	(.0009)***	(.0568)***	(.218)***
Tayland	-.0024	-.142	-.0013	.707	-.099
	(.0008)**	(.061)**	(.0004)***	(.034)***	(.066)
Rusya	.0004	.0409	.0043	1.007	-.057
	(.0012)	(0.41)	(.0017)***	(.0230)***	(.0391)
Türkiye	.0001	.0527	-.0023	.880	-.393
	(.0011)	(.0554)	(.0008)***	(.0342)***	(.140)***
Arjantin	-.0015	.0059	.00039	.881	-.0183
	(.0009)*	(.0170)	(.0006)	(.0102)***	(.054)
Bolivya	-.0010	-.044	.0031	.887	-.800
	(.0011)	(.032)	(.0007)***	(.0811)***	(.183)***
Brezilya	-.0013	-.0316	-.0016	.956	-.089
	(.0004)***	(.0217)	(.0007)**	(.009)***	(.0334)***
Kolombiya	.0009	.0355	-.0003	.988	-.076
	(.0016)	(.0362)	(.0017)	(.0302)***	(.0964)
Ekvator	-.0003	-.058	.0019	.769	-.818***
	(.0008)	(.0414)	(.0004)***	(.0218)***	
Meksika	.0004	.0043	-.0004	1.003	-.880
	(.0011)	(.0237)	(.0005)	(.023)***	(.0330)***
Venezüella	-.0074	.110	.0063	.896	-.602
	(.0019)***	(.102)	(.0015)***	(.0438)***	(1.905)***
Mısır	.0005	-.0156	-.0007	.996	.219
	(.0005)	(.0442)	(.0006)	(.031)***	(.076)***
Hindistan	-.0026	-.0605	.0000	.841	-.231
	(.0012)**	(.047)	(0006)	(.029)***	(.081)***
Pakistan	-.0005	-.0057	-.0.043	.888	-.033
	(.0011)	(.0114)	(.0016)***	(.0475)***	(.408)
Kenya	-.0008	.0311	-.0018	.915	-.0154
	(.0021)	(.0510)	(.0009)**	(.042)***	(.0021)
Nijerya	.0031	.017	.0042	1.057	-.726

	(.007)	(.064)	(.0018)**	(.161)***	(.311)**
Güney Afrika	-.0003	-.0218	-.0005	.967	-.0606
	(.0008)	(.043)	(.0005)	(.0175)***	(.0472)

***, ** ve * sırasıyla, p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılığı temsil etmektedir.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerde finansal derinleşme ve ekonomik büyüme ilişkisinde yolsuzlukların rolünün ne olduğu konusu önemlidir. Bu araştırmada, söz konusu sorunsalın incelenmesi amacıyla 18 gelişmekte olan ülkenin 1995-2017 dönemi panel veri analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerde finans sisteminin derinleşme düzeyinin artması, ekonomik büyümeyi negatif yönlü etkilemiştir. Bu bulgu, finansal gelişimin belli bir süre sonra ekonomik büyümeye engel olduğu yönündeki görüş ve çalışmaları doğrulamıştır. Bununla birlikte, yolsuzlukların finansal derinleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide herhangi bir rolü olmadığı görülmüştür. Kısa dönemde de uzun döneme paralel bulgular bulunmuştur. Ülkeler bazında incelendiğinde, uzun dönemde Çin, Tayland, Rusya, Arjantin, Kolombiya, Kenya ve Güney Afrika'da finansal derinleşme ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Buna karşın Endonezya, Türkiye, Bolivya, Brezilya, Ekvator, Meksika, Venezüella, Hindistan ve Nijerya'da ise değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi doğrulanmıştır. Bunun yanı sıra, Mısır'da uzun dönem hata parametresi anlamlı çıkmasına karşın negatif yönlü bulunmamıştır. Buna göre, kısa dönemde görülen şokların uzun dönem denge sürecinde tam olarak ortadan kalkmamıştır.

KAYNAKÇA

Akınboade, O. A. (2009). The Relationship between Financial Deepening and Economic Growth in Tanzania. *Journal of International Development*, 12, 939-950.

Edirisuriya, P. (2016). Financial Deepening, Economic Growth and Corruption: The Case of Islamic Banking. *Review of Economics & Finance*, ISSNs: 1923-7529; 1923-8401, 1-16.

Hasan, I., Watchel, P. ve Zhou, M. (2009). Institutional development, financial deepening and economic growth: Evidence from China. *Journal of Banking & Finance*, 33, 157–170.

Inoue, T., Kinkyo, T. ve Hamori, S. (2016). Revisiting the Roles of Financial Access and Deepening for Growth and Reducing Inequality. *Emerging Markets Finance & Trade*, 52, 722–723. DOI: 10.1080/1540496X.2016.1116266

Islam, M. A., Liu, H., Khan, M. A., Reza, S. M., Yahia, E. Y. ve Nasrin, L. (2018). Causal Relatıonship between Economic Growth, Financial Deepening, Foreign Direct Investment and Innovation: Evidence from Chına.

Iyoboyi, M. (2013). Bank and Non-Bank Financial Deepening and Economic Growth: The Nigerian Experience (1981–2010). *Banca Monte dei Paschi di Siena SpA*, 42(3), 247–271

Öztürk, N., Barışık, S. ve Darıcı, H. K. (2010). Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 6 (12), 95–119.

Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2018). Finansal Derinleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi 2001-2016 Yılları Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4), 1516-1535.

Pesaran, H., Shin, Y., Smith, R. P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94, 446, 621-634, Doi: https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156

Rousseau, P. L. ve Wachtel, P. (2011). What is Happening to The Impact of Fınancıal Deepening on Economic Growth? *Economic Inquiry*, 49(1), 276-288, Doi:10.1111/j.1465-7295.2009.00197.x

Williams, K. (2019). Do Political İnstitutions İmprove The Diminishing Effect of Financial Deepening on Growth? Evidence from Developing Countries. *Journal of Economics and Business,* 103, 13–24.

Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi-Stata Uygulamalı*. İstanbul:Beta.

Yaroson, E. (2013). Corruption and Financial Sector Performance: Empirical Evidence from Nigeria. *International Journal of Multidisciplinary Thought*, 3(2), 507–519.

https://www.worldbank.org/ (Erişim Tarihi:10/12/2019)

https://www.transparency.org/ (Erişim Tarihi:10/12/2019)

TÜRKİYE'DE HANEHALKI BORÇLANMASI VE İŞ ÇEVRİMLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİ

RELATIONSHIP BETWEEN HOUSEHOLD DEBT AND BUSINESS CYCLES IN TURKEY

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Politikası ABD

Öğr. Gör. Hikmet AKYOL

Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik

Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ

Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

ÖZET

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik refah düzeyinin artması ve orta gelir grubunun kaydettiği gelişim düzeyi, hanehalkı borçlanmasını ciddi ölçüde arttırmıştır. Borçlanma, hanehalklarının ortalama tüketim düzeylerini artırmalarına, eğitime, sağlığa ve çeşitli finansal varlıklara yatırım yapmalarına imkân tanır ve makroekonomik şokların etkilerini hafifletir. Bununla birlikte, artan hanehalkı borçlanmasının makroekonomiyi nasıl etkilediği önemli bir tartışma konusudur. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda hanehalkı borçlanmasının düşük büyüme oranları ve yüksek işsizlik düzeyleri ile ilişki olduğu, gelecekteki olası bankacılık krizlerini ise arttırdığı ileri sürülmüştür. Bu araştırmada hanehalkı borçlanmasının iş çevrimleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik konjonktürel dalgalanmalar olarak da tanımlanabilen iş çevrimleri, bir ekonomideki birçok makroekonomik değişkeni aynı zamanda etkileyen ve üretimin alışılagelmiş trendi etrafında meydana gelen daralma ve genişlemelere denir. On sekizinci yüzyıldan itibaren iş çevrimlerinin ekonomik yapı üzerindeki etkisi, nasıl ortaya çıktığı ve belirleyicilerinin neler olduğu, araştırmacılar ve politika yapıcılar için yoğun bir araştırma konusu olmuştur. Sanayi devriminin ortaya çıkmasına bağlı olarak İngiltere, Almanya ve ABD ve diğer batılı modern ekonomiler hızlı bir gelişim kaydetmiştir. Bu durum ise belli dönemlerde görülen ve ekonomide genişleme ya da daralmaya yol açan iş çevrimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, 1929 yılında meydana gelen Büyük Burhan'ın etkileri günümüzde hala tartışılmaktadır. Araştırmada, hanehalkı borçlanması ve iş çevrimleri arasındaki ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı Pesaran vd. (2001), tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem, farklı düzeylerde durağan hale gelen değişkenlerin birlikte test edilmesine imkân tanır. Bu araştırma kapsamında, seçili değişkenlerin iş çevrimi öğelerinin standart sapmaları Hodrick-Prescott filtreleme yöntemi ile hesaplanmıştır. Hodrick-Prescott (HP) filtreleme yöntemi özellikle çeyreklik verilerin analiz edilmesinde çok kullanışlı bir yöntemdir.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı Borçlanması, İş Çevrimleri, Makroekonomi.

ABSTRACT

As in other developing countries, the increasing level of economic prosperity in Turkey and the level of development recorded by the middle income group have significantly increased household debt. Borrowing lets households to increase their average consumption levels, invest in education, health and various financial assets, and mitigates the effects of macroeconomic shocks. However, how increasing household debt affects macroeconomics is a matter of considerable debate. In particular,

recent research has suggested that household debt is associated with low growth rates and high levels of unemployment, while increasing possible future banking crises. This study examined the relationship between household debt and business cycles. Business cycles, which can also be defined as economic cyclical fluctuations, are called contraction and expansions that affect many macroeconomic variables in an economy at the same time and occur around the customary trend of output. From the eighteenth century, the impact of business cycles on economic structure, how they arise and what their determinants are, has been a subject of intense research for researchers and policymakers. Due to the emergence of the Industrial Revolution, Britain, Germany and the United States and other Western modern economies made rapid progress. This has led to the emergence of business cycles which have been seen in certain periods and which have led to expansion or contraction in the economy. In particular, the effects of the Great Burhan, which occurred in 1929, are still debated today. In the study, the relationship between household debt and business cycles was analyzed with ARDL bound testing approach. ARDL bound testing approach Pesaran et al. (2001), developed by. This method allows testing of variables that become stationary at different levels together. As part of this research, the standard deviations of the business cycle elements of selected variables were calculated using the Hodrick-Prescott filtering method. The Hodrick-Prescott (HP) filtering method is particularly useful for analyzing quarterly data.

Keywords: Household Debt, Business Cycles, Macroeconomics.

1. GİRİŞ

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik refah düzeyinin artması ve orta gelir grubunun kaydettiği gelişim düzeyi, hanehalkı borçlanmasını ciddi ölçüde arttırmıştır. Borçlanma, hanehalklarının ortalama tüketim düzeylerini artırmalarına, eğitime, sağlığa ve çeşitli finansal varlıklara yatırım yapmalarına imkân tanır ve makroekonomik şokların etkilerini hafifletir (Zabai vd., 2017:39). Bununla birlikte, artan hanehalkı borçlanmasının makroekonomiyi nasıl etkilediği önemli bir tartışma konusudur. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda hanehalkı borçlanmasının düşük büyüme oranları ve yüksek işsizlik düzeyleri ile ilişki olduğu, gelecekteki olası bankacılık krizlerini ise arttırdığı ileri sürülmüştür. Bu araştırmada hanehalkı borçlanmasının iş çevrimleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Tablo 1'de hanehalkına ilişkin toplam yükümlülükler (borçlar) ve GSYH'ye ilişkin veriler verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Türkiye'de hanehalkı borçlanmasının 2018 ve 2019'da yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen arttığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle, ekonomik yapıda görülen problemler ve bunun sonucunda 2019'da yaşanan ekonomik daralma, hanehalkının borçlanmasını etkilememiştir. Ancak, son iki yılda hanehalkının borçlanma oranlarındaki yıllık yüzde değişimin, geçmiş yıllara kıyasla daha düşük kaldığı dikkat çekmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Hanehalkı Toplam Borçları (Yükümlülükleri) ve GSYH İlişkisi (2011-2019)

	Hanehalkı Toplam Y. (%Yıllık yüzde değişim)	Hanehalkı Toplam Y. (Milyon TL)	GSYH (Milyon TL)	GSYH (Yıllık yüzde değişim)
2011	28.44	245,318,677.96	1,394,477,165.53	20.21
2012	19.74	293,736,050.62	1,569,672,114.92	12.56
2013	23.36	362,362,423.36	1,809,713,086.70	15.29
2014	7.69	390,227,835.36	2,044,465,875.83	12.97
2015	9.53	427,422,971.16	2,338,647,493.68	14.39
2016	10.29	471,414,690.88	2,608,525,749.33	11.54
2017	14.99	542,057,605.12	3,110,650,154.91	19.25
2018	4.80	568,051,356.80	3,724,387,935.57	19.73
2019	1.51	576,653,039.97	3,090,983,597.50	-17.01

Kaynak: TCMB'den alınan veriler araştırmacılar tarafından derlenmiştir.

Ekonomik konjonktürel dalgalanmalar olarak da tanımlanabilen iş çevrimleri, bir ekonomideki birçok makroekonomik değişkeni aynı zamanda etkileyen ve üretimin alışılagelmiş trendi etrafında meydana gelen daralma ve genişlemelere denir (Yıldırım vd., 2016:23). On sekizinci yüzyıldan itibaren iş çevrimlerinin ekonomik yapı üzerindeki etkisi, nasıl ortaya çıktığı ve belirleyicilerinin neler olduğu, araştırmacılar ve politika yapıcılar için yoğun bir araştırma konusu olmuştur. Sanayi devriminin ortaya çıkmasına bağlı olarak İngiltere, Almanya ve ABD ve diğer batılı modern ekonomiler hızlı bir gelişim kaydetmiştir. Bu durum ise belli dönemlerde görülen ve ekonomide genişleme ya da daralmaya yol açan iş çevrimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, 1929 yılında meydana gelen Büyük Burhan'ın etkileri günümüzde hala tartışılmaktadır.

Araştırmada, hanehalkı borçlanması ve iş çevrimleri arasındaki ilişki Shin vd. (2014), tarafından geliştirilen NARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. NARDL sınır testi yaklaşımı son yıllarda yaygın halde kullanılmaya başlanan ve değişkenler arasındaki asimetrik ilişkilerin görülmesinde son derece kullanışlı bir yöntemdir. Bilhassa 2008 Küresel Krizi'nde rol oynayan değişkenlerin gizli etkilerinin (pozitif ve negatif) öneminin görülmesi ve tartışılması, araştırmacılar arasında asimetrik ilişkiyi test eden yöntemlerin yaygınlaşmasında rol oynamıştır.

Literatür incelendiğinde hanehalkı borçlanması ve iş çevrimleri ilişkisini araştıran çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Türkiye'de hanehalkı borçlanması ve iş çevrimleri arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen bir çalışmaya ise ulaşılamamıştır. Dolaysıyla, bu araştırma hem konusu ve hem de bu konunun ampirik olarak incelenmesi bakımından alanında özgün olduğu söylenebilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hanehalkı borçlanması finansal sistemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve dolaysıyla hanehalkı borçlanmasının anlaşılması, politikaların oluşturulması ve uygulanması açısından ciddi bir öneme sahiptir (Kittiphongphat, 2018:1). Hanehalkı borçlanması ve iş çevrimleri ilişkisini inceleyen ampirik araştırmalar arasında Sanders (2008), Mian vd. (2016), Jorda vd. (2016), Kukk (2016), Bitria (2017), Zabai vd. (2017), Hays (2018), Kittiphongpath (2018) ve Albuquerque (2019), çalışmaları gösterilebilir.

3. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu araştırmada, hanehalkı borçlanması ile iş çevrimleri arasındaki doğrusal olmayan eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 2005Q4-2019Q3 dönemi Shin vd. (2014), tarafından geliştirilmiş doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (NARDL) ile analiz edilmiştir. NARDL model, değişkenler arasındaki asimetrik ilişkinin ortaya konulması bakımından önemlidir. Başka bir ifadeyle, bu model açıklayıcı değişkendeki negatif/pozitif yönlü değişimlerin uzun dönemde bağımlı değişken üzerindeki etkisini göstermesi bakımından son derece kullanışlıdır. Tablo 2'de araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler verilmiştir. Tablo incelendiğinde, bağımlı değişken olan LN(GSYH) değişkeninin iş çevrimselliğinin elde edilmesi için Hodrick-Prescott (HP) filtreleme yönteminin uygulandığı görülür. HP filtreleme yöntemi özellikle çeyreklik verilerin iş çevrimselliğinin tahmin edilmesinde çok kullanışlı bir yöntemdir. HP filtreleme yöntemi uygulanırken λ=98 olarak hesaplanmıştır. Kriz dönemlerini doğru düzgün yansıtmadığı ve iş çevrim analizlerinde hatalara yol açabildiği için, λ=1600 yerine bu değer kullanılmıştır (Alacahan, 2012:23). Araştırmada ikinci olarak hanehalkı borçlanmasının vekil göstergesi olarak bankalar tarafından konut, taşıt ve ihtiyaç kredilerine uygulanan faiz oranları kullanılmıştır. Doğrudan hanehalkı toplam yükümlülükler değerinin çalışmada kullanılmamasının nedeni bu değişkene ilişkin çeyreklik verilen son derece sınırlı olması gösterilebilir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Kaynak
LN(GSYH)	GSYH (Milyon TL)	Logaritmik dönüşümü yapılmış ve Hodrick-Prescott filtreleme yöntemi uygulanmıştır	**TCMB**
HANEBORC	Bankalar tarafından konut, taşıt ve ihtiyaç kredilerine uygulanan faiz oranları	Yıllık yüzde değişim oranı alınmıştır.	**TCMB**
LN(REFK)	Reel efektif döviz kuru	Tüfe bazlı (2003=100) değişkenin logaritmik dönüşümü yapılmıştır	**TCMB**
LN(M2)	M2 para arzı	Kur etkisinden arındırılmış düzey değerlerinin logaritmik dönüşümü yapılmıştır	**TCMB**
TUFE	Tüketici fiyatları	Yıllık yüzde değişim oranı alınmıştır.	**TCMB**
RFAIZ	Reel faiz oranları	Yüzde oranları kullanılmıştır.	**TCMB**

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 3'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, gözlem sayısının zaman serileri analizleri için genelde kabul gören sınırın (30) üstünde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	LN(GSYH)	HANEBORC	LN(REFK)	LN(M2)	RFAIZ	TUFE
Ortalama	3.04E-14	5.013493	4.632832	5.610149	4.008584	9.495439
Ortanca	0.016924	0.180242	4.661881	5.648334	2.613745	8.785768
Maximum	0.106996	103.8127	4.849840	6.395562	15.27681	22.36816
Minimum	-0.169112	-39.20234	4.135167	4.605170	-3.016350	4.344287
Gözlem	56	56	56	56	56	56

4. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Tablo 4'deki korelasyon matrisi incelendiğinde bir kısım açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin kabul edilebilir sınırların (0.80) altında olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	LN(GSYH)	HANEBORC	LN(REFK)	LN(M2)	RFAIZ	TUFE
LN(GSYH)	**1.000000**					
HANEBORC	0.066528	**1.000000**				
LN(REFK)	-0.051689	-0.552708	**1.000000**			
LN(M2)	0.007652	0.329384	-0.757893	**1.000000**		
RFAIZ	0.075656	-0.025766	0.402097	-0.778285	**1.000000**	
TUFE	0.059778	0.642937	-0.712231	0.388481	-0.073951	**1.000000**

Araştırmada değişkenler arasındaki asimetrik eşbütünleşme ilişkisi tahmin edilmeden önce serilerin durağanlıkları ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmıştır. Söz konusu birim kök testlerine ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde bir kısım değişkenlerin düzey değerlerinde, kimi değişkenlerin ise birinci farkları alındığında durağanlaştıkları görülmüştür. Dolaysıyla, araştırmada kullanılan değişkenlerin NARDL modeli tahmin edilmesinde herhangi bir sorun görünmemiştir.

Tablo 5. ADF ve PP Birim Kök Testleri

	ADF	PP
LN(GSYH)	-4.392***	-11.021***
ΔLN(GSYH)	-5.647***	-20.725***
HANEBORC	-5.163***	-3.278**
ΔHANEBORC	-6.349***	-4.875***
LN(REFK)	-1.218	-0.991
ΔLN(REFK)	-8.535***	-8.636***
LN(M2)	-3.455***	-3.399***
ΔLN(M2)	-5.662***	-5.733***
RFAIZ	-1.710	-1.672
ΔRFAIZ	-8.176***	-8.129***
TUFE	1.004	-2.005
ΔTUFE	-6.831***	-4.607***

***, **, * sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeyini temsil etmiştir.

Araştırmada uygun NARDL modelini tahmin edebilmek amacıyla Akaike, Schwarz ve Hanna-Quinn bilgi kriterleri kullanılmıştır. Buradaki temel amaç en düşük bilgi kriterine sahip gecikme uzunluğunu tespit edebilmektir. Ancak, söz konusu gecikme uzunluğunda otokorelasyon, normal dağılım ve değişen varyans problemlerinin olmaması gerekir. Tablo 6 incelendiğinde, tahmin edilecek NARDL modeli için en uygun gecikme uzunluğunun dördüncü gecikme uzunluğu olduğu görülmüştür.

Tablo 6. NARDL Modeli Gecikme Uzunluğu

	AIC	Schwarz	H-Q.	Jarque-Bera	Breusch-Godfrey	Breusch-Pagan-Godfrey	ARCH (1)
1	-2.512	-2.144	-2.370	0.441	0.0000	0.515	0.491
2	-3.336	-2.857	-3.151	0.635	0.0001	0.140	0.618
3	-3.720	-2.939	-3.420	0.830	0.0004	0.548	0.637
4*	-4.957	-3.821	-4.523	0.290	.653	0.545	0.639
5	-5.596	-4.104	-5.028	0.748	0.0000	0.281	0.235

*, Uygun gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Araştırma kapsamında uygulanan NARDL modeline ilişkin ön testler Tablo 7'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunup bulunmadığını gösteren F sınır testinin, Pesaran vd. (2001), test istatistiğinin kritik değerlerinin üstünde olduğu görülmüştür. Buna göre değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda, tahmin edilen modelde otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hataları yoktur.

Tablo 7. Ön Testler

	F Sınır Testi		I [0]	I [1]
F-İstatistik	6.805	**%10**	1.99	2.94
k:6		**%5**	2.27	3.28
		%2,5	2.88	3.61
Jarque-Bera (χ^2)	0.290		**ARCH (1)**	0.639
Breusch-Godfrey (χ^2)	.653		**Ramsey-Reset**	0.802
Breusch-Pagan-Godfrey (χ^2)	0.545			

Jarque-Bera testi normallik, Breusch-Godfrey testi otokorelasyon, Breusch-Pagan-Godfrey ve ARCH (1) testleri değişen varyans, Ramsey-Reset testi ise model kurma testleridir.

Tablo 8'de tahmin edilen NARDL (4,3,4,2,4,3,3) modeli tahmin sonuçları verilmiştir. Model bulguları incelendiğinde, uzun dönemde HANEBORC değişkeninin pozitif değişimlerinin LN (GSYH) üzerinde etkili olmadığı, buna karşın aynı değişkende meydana gelen negatif yönlü değişimlerin LN (GSYH) üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenleri içerisinde ise TUFE ve LN (REFK)'in LN(GSYH) üzerinde anlamlı bir etkisi söz konusu değildir. Uzun dönemde değişkenler arasında asimetrik ilişki bulunduğunu gösteren Wald testi (W_{LR}) anlamlıdır. Kısa dönemde ise HANEBORC değişkenindeki pozitif değişimlerin sadece iki gecikme değeri LN (GSYH) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahiptir. HANEBORC değişkenindeki negatif değişimlerin, kısa dönemde LN (GSYH) değişkeni üzerinde uzun dönemde olduğu gibi pozitif yönlü ve anlamlı etkisi söz konusudur. Kısa dönemde asimetri ilişkisinin varlığını gösteren Wald testi (WSR) anlamlıdır. Kısa dönem hata düzeltme parametresi ise beklenildiği üzere

negatif yönlü ve anlamlı bulunmuştur. Ancak, bu parametrenin eksi birin üzerinde bulunması kısa dönemde meydana gelen şokların uzun dönem dengesine normal seyri biçiminde değil de sönümlenerek ve dengeye yaklaştıkça hızlanarak geleceğini göstermektedir.

Tablo 8. NARDL (4,3,4,2,4,3,3) Modeli

Değişken	Katsayısı	Std. Hata	t-İstatistik	Prob.
		Uzun Dönem		
HANEBORC^{+}	-8.57E-05	0.000469	-0.182929	0.8566
HANEBORC^{-}	0.002968	0.000728	4.079275	0.0005***
LN (REFK)	-0.034698	0.093255	-0.372079	0.7136
LN (M2)	0.805024	0.228603	3.521488	0.0020***
RFAIZ	0.010508	0.003123	3.364271	0.0029***
TUFE	0.002523	0.002386	1.057249	0.3024
C	-4.050467	0.971208	-4.170544	0.0004***
		Kısa Dönem		
ΔLN (GSYH)t-1	0.138593	0.295635	0.468798	0.6440
ΔLN (GSYH)t-2	-0.247225	0.204470	-1.209102	0.2401
ΔLN (GSYH)t-3	-0.609177	0.112627	-5.408812	0.0000***
ΔHANEBORC+	0.000134	0.000724	0.185587	0.8545
ΔHANEBORC$^{+}_{t-1}$	-5.57E-05	0.000730	-0.076330	0.9399
ΔHANEBORC$^{+}_{t-2}$	0.001391	0.000601	2.313828	0.0309**
ΔHANEBORC-	0.001866	0.000492	3.789306	0.0011***
ΔHANEBORC$^{-}_{t-1}$	-0.001331	0.000444	-2.998514	0.0068***
ΔHANEBORC$^{-}_{t-2}$	-0.001287	0.000429	-2.999790	0.0068***
ΔHANEBORC$^{-}_{t-3}$	-0.002193	0.000428	-5.124990	0.0000***
ΔLN(REFK)	-0.033474	0.090092	-0.371556	0.7139
ΔLN (REFK)t-1	0.159938	0.089280	1.791422	0.0877*
ΔLN(M2)	1.805933	0.384777	4.693459	0.0001***
ΔLN (M2)t-1	1.065680	0.335537	3.176044	0.0045***
ΔLN (M2)t-2	1.205721	0.318346	3.787453	0.0011***
ΔLN (M2)t-3	0.781072	0.313734	2.489601	0.0212**
ΔRFAIZ	0.009820	0.003469	2.831094	0.0100***
ΔRFAIZt-1	-0.015417	0.003744	-4.117488	0.0005***
ΔRFAIZt-2	-0.015746	0.003890	-4.047701	0.0006***
ΔTUFE	0.009231	0.003299	2.797723	0.0108***
ΔTUFEt-1	-0.002162	0.004105	-0.526639	0.6040
ΔTUFEt-2	-0.006020	0.003947	-1.525301	0.1421
Ψ (ECT$_{t-1}$)	-1.369	0.160	-8.520	0.000***
W$_{SL}$: 27.143 [0.0001]	**W$_{SR}$:313.062** [0.0000]			

***, **, * sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeyini temsil etmiştir.

NARDL modellerinde tahmin elde edilen katsayıların uzun dönemde kararlı olup olmadığı Cusum ve CusumSQ testleri ile sınanmıştır. Şekil 1 incelendiğinde, tahmin edilen model için herhangi bir yapısal kırılma olmadığı ve katsayıların kararlı olduğu görülmüştür. Aynı zamanda tahmin edilen modelin

güvenirliğini gösteren bu testlerin sonuçlarına göre, tekrarlayan kalıntı değerlerinin kümülatif toplamı %95 güven aralığındadır.

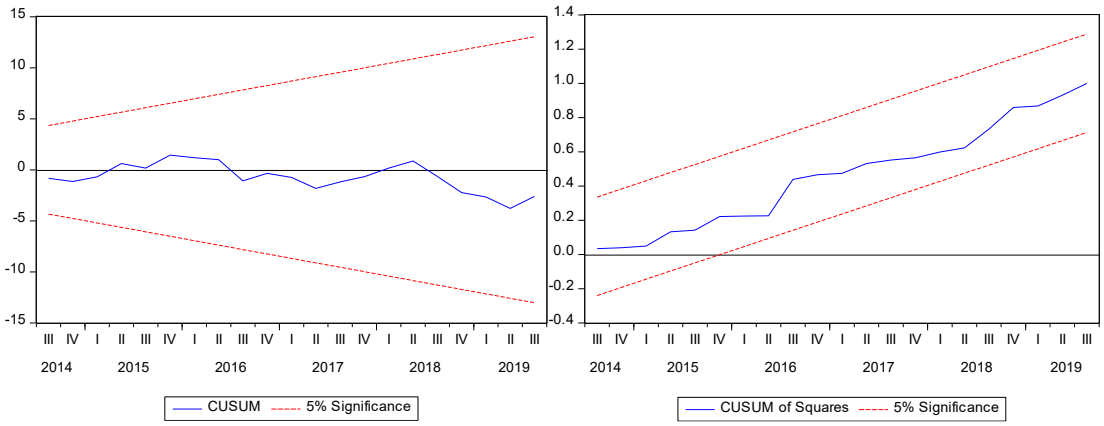

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

SONUÇ

Hanehalkı borçlanması, artan tüketim düzeyinin finansmanının sağlanması konusunda çok kullanışlı bir araçtır. Ancak, ekonominin genel doğasından kaynaklanan genişleme ve daralma dönemlerinde bu borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde ne ölçüde bir etkiye sahip olduğu özellikle son on yıllarda yoğun bir ilgiye neden olmuştur. Aynı zamanda 2008 küresel krizi sonrasında makroekonomilerin maruz kaldığı asimetrik etkiler (şoklar) ciddi bir tartışma konusudur. Bu araştırmada hanehalkı borçlanmasının iş çevrimleri (ekonomik büyümenin çevrimselliği) üzerindeki uzun dönem asimetrik etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları, uzun dönemde hanehalkı borçlanmasındaki pozitif değişimlerinin iş çevrimleri üzerinde etkili olmadığı, buna karşın aynı değişkende meydana gelen negatif yönlü değişimlerin iş çevrimleri üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgu özellikle son yıllarda hanehalkı borçlanması ile çevrimleri arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu ileri süren araştırmaları doğrulamaktadır. Buna göre, Türkiye'de ekonomik konjonktürel dalgalanmalar döneminde, hanehalkı borçlanması ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu ekonomi politikacıları ve araştırmacılar açısından önemlidir. Zira, ekonomi politika uygulayıcılarının konjonktürel dalgalanma dönemlerinde hanehalkı borçlanmasını kontrol altında tutacak politikalar uygulamaları ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir yapıya kavuşması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Alacahan, N. D. (2012). Türkiye Ekonomisinde İş Çevrimleri Kuramı (1998-2011): Hodrick-Prescott Filtresi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 7-28.

Albuquerque, B. (2019). One Size Fits All? Monetary Policy and Asymmetric Household Debt Cycles in U.S. States. *Journal of Money, Credit and Banking*, 51 (5), 1309-1353. Doi: 10.1111/jmcb.12547

Bitriá, D. D. (2017). The Dynamics of Household Debt and GDP: Reconsidering Minsky from an empirical perspective (US, 1980-2016). *XXIV Encuentro de Economía Pública*, 1-35.

Hays, C. (2018). A Global View of Household Debt. *Bloom Economic Research Division*, 1-13.

Jorda, O., Moritz Schularick, M. ve Taylor, A. M. (2016). *Housing Finance*, Economic Policy, 107–152.

Kittiphongphat, N. (2018). The Relationship between Household Debt and Household Consumption in Thailand. *Research Paper*, The University of Tokyo, 1-17.

Kukk, M. (2016). How Did Household İndebtedness Hamper Consumption During The Recession? Evidence From Micro Data. *Journal of Comparative Economics*, 44, 764–786. Doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.jce.2015.07.004

Mian, A., Sufi, A. ve Verner, E. (2016). Household Debt and Business Cycles Worldwide. *Kreisman Working Paper Series in Housing Law and Policy*, University of Chicago Law School Chicago Unbound

Pesaran, H. M., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relatıonships. Journal of Applied Econometrics, 16, 289-26. Doi: 10.1002/jae.616

Sanders, A. (2008). The Subprime Crisis and İts Role in The Financial Crisis. *Journal of Housing Economics*, 17, 254–261.

Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. *Festschrift in Honor of Peter Schmidt. Springer*, New York (NY), 281–314. Doi://dx.doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9.

Yıldırım, K., Taşdemir, M. ve Karaman, D. (2016). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin

Zabai, A. (2017). Household Debt: Recent Developments And Challenges. *BIS Quarterly Review*, December, 39-54.

https://www.tcmb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 10/12/2019)

ERKEN DÖNEM FİNANS EĞİTİMİ KAPSAMINDA ULUSLARARASI BAKALORYA EĞİTİMİ[1]

INTERNATIONAL BACCALAUREATE EDUCATION IN THE SCOPE of EARLY PERIOD FINANCE EDUCATION

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÖZBEK
Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Finansal eğitim, ekonomik sistemin bir parçası olan bireyler için önemli ve zorunlu hale gelmiştir. Bütçe idaresi, gelir ve gider düzenlemesi, doğru yatırım ve tasarruf kararları ve olası risklerden korunma gibi kararlar önce bireyi sonrada içinde bulunduğu ekonomik sistemi olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Tasarruf alışkanlığının kazandırılması ile ailede başlayan eğitim süreci daha sonraki dönemlerde okul eğitimi ile geliştirilip iş hayatında önemli ekonomik kararların alınması ile devam etmektedir. Dolayısıyla erken dönemde ebeveynler ve eğitmenler tarafından verilen finansal eğitim bireyin gelecek ile ilgili kararlarında önemli bir rol oynayacaktır. Yani bireyin okuryazar olması onun temel bilgi ve yeteneğe sahip olduğu, eğitimin ise bu kapasitenin oluşturulması için bir araç olduğu varsayımını unutmamak gerekir.

Çalışmada, farklı bir eğitim müfredatına sahip olan Uluslararası Bakalorya (IB) eğitim sisteminin bireyin finansal okuryazarlık ve davranışları üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Trabzon, Ordu, Samsun ve Erzincan'da Uluslararası Bakalorya eğitimi veren okullardaki 14-17 yaş grubu içerisindeki öğrencilere anket çalışması yapılarak veriler elde edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde IB eğitimi kapsamında erken dönem finans ve ekonomi dersi alan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Uluslararası Bakalorya Eğitimi, Finansal Okuryazarlık, Erken Dönem Finans Eğitimi

ABSTRACT

Financial education has become an important and mandatory for individuals that are part of the economic system.Budget management, revenue and expenditure arrangement, the right investment and savings decisions and protection from potential risks effect the individual first and then the economic system in which they are located.The education process that started in the family by gaining the habit of saving is developed with school education in the following periods and continues with taking important economic decisions in business life.Therefore, financial education given by parents and trainers in the early period will play an important role in an individual's future decisions.So, should not forget the fact that an individual is literate and has the basic knowledge &abilityand that education is a tool for building this capacity.

[1]Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün belirlediği jüri tarafından 16.09.2019 tarihinde kabul edilen " Erken Dönemde Ekonomi Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisi: Uluslararası Bakalorya Örneği" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

In this study, the effects of the International Baccalaureate (IB) education system which has a different education curriculum on the financial literacy and behaviors of the individual were investigated.In this context, data were obtained by conducting a survey study for 14-17 year old students in the schools providing International Baccalaureate education in Trabzon, Ordu, Samsun and Erzincan.As a result of the analyzes, it was found that the students who took early finance and economics courses within the scope of IB education had high financial literacy levels.

Keywords: International Baccalaureate Education, Financial Literacy, Early Finance Education

1.GİRİŞ

Bilginin elde edilme biçimi, kaynağı ve zamanı, sağlıklı bir finansal geleceğin temelini oluşturur. Finansal bilginin elde edildiği ilk yer ailedir. Ailenin, yani ebeveynlerin finansal kararları ve davranışları çocuklar için resmi olmayan bilgi kaynaklarıdır. Finansal eğitimin resmi ayağını ise okul eğitimi oluşturmaktadır. Ülkemizde finansal eğitimin yeterli anlamda verilmeye başlandığı eğitim kurumlarının başında üniversiteler gelmektedir. Üniversite eğitimine başlayan bir genç yetişkinin yaş aralığının 19-22 olduğu kabul edildiğinde, zamansal olarak, alınan finansal eğitimin uygun olmadığını ifade edebiliriz.

Finansal bilginin kaynağı ve elde edilme zamanı arasında doğru koordinasyonun sağlanması gerekir. Burada önemli ve öncelikli olması gereken kavram zamandır. Finansal bilginin elde zamanı olarak ifade edilen "erken dönem" kavramı, resmi eğitim kurumlarında uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Genel olarak Türkiye'de, eğitim müfredatına bakıldığında meslek liselerinde muhasebe-finansman ve pazarlama bölümleri yer almakta ve ağırlıklı olarak bu bölümlerde muhasebe eğitimleri verilmektedir. Bu tip liselerin dışında ayrıca bazı özel eğitim kurumlarında, Uluslararası Bakalorya eğitim sistemine bağlı olarak öğrencilere, ekonomi, finans, girişimcilik ve pazarlama üzerine 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda seçmeli dersler verilmektedir. Bu sayede öğrenciler, 14'lü yaşlardan başlayarak finansal eğitim alma fırsatına sahip olmaktadır.

Bakir vd. (2006), gençler için en yaygın finansal sosyalleşme ajanlarının; ebeveynler, akranlar, medya ve kültür olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, ebeveynler çocuklarının hayatındaki en etkili sosyalleşme aracı olarak kabul edilmektedirler.

Greenspan (2005), çocuklar ve gençler arasında tüketimin artması ve çocukların, ekonomik yaşantıya bakış açılarının değiştirilmesi nedeniyle, gençlere yönelik finansal eğitime ilginin arttığını ifade etmiştir. Webley vd. (2001), çocukluk döneminin finans ve ekonomi dünyalarından korunan bir yaşam dönemi olarak düşünülmediğini bildirmişlerdir.

Lucey ve Cooter (2008), ebeveynlerin, çocukların harcama kararlarına daha az aracılık ettiklerini ve uzmanların, çocukların finansal kararları nasıl alacaklarının farkında olmalarının önemli hale geldiğini iddia etmişlerdir. Lucey ve Giannagelo (2006), eğitimcilerin, finansal eğitimin sayesinde gençlerin ekonomik yaşantıya hazır hale geleceklerini ve gittikçe karmaşık hale gelen ekonomik ortamda sağlam finansal kararlar verebileceklerini söylemişlerdir.

Holden vd. (2009), çalışmalarında, çocukların finansal anlayışları net olmasa da, çeşitli finansal kavramları 4 veya daha küçük yaşlarda anlayabildiklerini öne sürmüşlerdir. Yapılan araştırmalar,

finansal eğitimin ve finansal katılımın (bir tasarruf hesabıyla) çocukları finansal açıdan yeterli kılmaya yardımcı olduğunu göstermektedir. Okullar finansal eğitim için ideal bir platformdur, çünkü çoğu çocuk okula gitmektedir. Ayrıca, okulların bir eğitim misyonu vardır, her yaştan ve gelir seviyesindeki çocuklar için erişilebilir durumdadırlar (Sherraden vd., 2011:398).

Chicago devlet okullarında, 110'dan fazla ilkokul sınıfında 6.000'den fazla öğrenciyi içeren geniş kapsamlı bir finansal okuryazarlık programı uygulandı. Programın etkisini ölçmek amacıyla test edilmiş altı saatlik bir müfredat öğrencilere öğretildi. Elde edilen sonuçlar, programın öğrencilerinin harcama, tasarruf ve yatırım konularındaki tutum ve bilgilerinin olumlu yönde olduğunu göstermektedir (Hagedorn vd., 2012:8).

2.ULUSLARARASI BAKALORYA PROGRAMI

Uluslararası Bakalorya Organizasyonu ilk kez İsviçre'nin Cenevre kentinde, 19681de, ticari olmayan bir kurum olarak kuruldu. O günden bu yana tüm dünyada kabul edilen en yetkin, en akılcı, en işlevsel eğitim programıdır. Kuruluş amacı; lise ya da üniversite eğitimini kendi ülkesi dışında başka bir ülkede sürdüren öğrencilerin okudukları müfredat programının ortak ve evrensel bir çerçeve dahilinde yürütülmesidir. Uluslararası Bakalorya (IB) Programı 16-19 yaş arası öğrenciler için hazırlanmış, geniş kapsamlı, üniversite öncesi iki yıllık bir programdır (www.egitimal.com).

IB eğitim programına bağlı olarak, öğrenciler, İşletme ve Yönetim, Ekonomiye Giriş, Girişimcilik ve İnovasyon, Veri Madenciliği, Pazarlama, Para ve Finansa Yönetimi gibi dersleri seçmeli olarak 9, 10, 11. sınıflarda alabilmektedirler. Bu program sağladığı eğitimle konuların genişlemesine ve derinlemesine incelenerek, bilginin doğasıyla karşılaştırıp disiplinler arası bir alan yaratır. IB diploma programı öğrencilerini kendi dil ve kültürlerinden bir temel oluşturarak uluslararası bakış açısına teşvik eder. Öğrenmeye olumlu bir davranış geliştirdiği gibi üniversite eğitimine hazırlar. Özenli bir dış değerlendirme ile uluslararası standartlarla dünya üniversitelerine nitelikli bir yapı oluşturur ve isim kazandırır. Öğrencinin tüm gelişiminin -fiziksel, zihinsel, duygusal ve ahlaki açıdan- üzerinde durur(www.egitimal.com).

Türkiye'de şu anda 3'ü devlet 42 tane özel lise IB eğitimi vermektedir. Bunların arasında KOÇ Lisesi, TED Kolejleri, Doğa Kolejleri, Ahmet Ulusoy Lisesi, Özel Bilkent Lisesi, Özel Eyüpoğlu Lisesi, Tarsus Amerikan Koleji, İzmir Amerikan Koleji, Enka Okulları, Özel Yüce Okulları, Üsküdar Amerikan Koleji, Özel Arı Okulları bulunmaktadır(www.egitimal.com).

3.VERİ SETİ ve YÖNTEM

Araştırmanın evreni; Türkiye'de Uluslararası Bakolorya (IB) eğitimi alan özel lise ve bu eğitimi almayan meslek lisesi kademesindeki 9, 10, 11 ve 12. sınıf öğrencilerdir. Çalışmanın ulaşılabilir evreni ise Türkiye'de IB eğitimi veren Ordu merkez, Ordu Ünye, Samsun merkez, Erzincan merkez ve Trabzon merkezinde eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan özel bir kolej ve yine bu illerde eğitim alan meslek lisesi öğrencileridir. Dört merkezde toplam 844 öğrenciye birebir anket uygulanarak veriler elde edilmiştir.

3.1. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Dağılımları

Cinsiyet			
	Frekans	**Yüzde (%)**	**Toplam Yüzde**
Kadın	412	48,8	48,8
Erkek	432	51,2	100,0
Yaş			
14 yaş	173	20,5	20,5
15 yaş	213	25,2	45,7
16 yaş	230	27,2	72,9
17 yaş	194	22,9	95,8
18 yaş	34	4,2	100,0
Sınıf			
9.sınıf	132	15,6	15,6
10.sınıf	336	39,8	55,4
11.sınıf	191	22,6	78,0
12.sınıf	185	22,0	100,0

Tablo 2: Katılımcılarının Aritmetik Bilgi Seviyesi Dağılımları

Aritmetik bilgiyi ölçen sorular	**Doğru cevap**	**(%)**	**Yanlış cevap**	**(%)**
IB Eğitimi Alan Özel Okul Katılımcıları				
Yüksek enflasyon, geçim maliyetinin hızla arttığının bir göstergesidir	350	83,5	45	10,7
35+82 toplamı kaçtır?	401	95,7	13	3,1
Siz dâhil toplam 5 kardeşsiniz. Size 1.000 TL hediye edildiğini varsayın. Kardeşler arasında bu parayı paylaştırsanız her birinize ne kadar para düşer?	410	97,9	8	1,9
400'ün %10'u kaçtır?	386	92,1	23	5,5
75 TL'lik alışverişinize 200 TL verdiğinizde geriye para üzeri ne kadar alırsınız?	414	98,8	5	1,2
120-85 işleminin sonucu kaçtır?	412	98,3	3	,7
Ahmet Bey ayda 2.000 TL kazanacağı yeni bir işe girmiştir. Her ay 900 TL kira,350 TL ulaşım gideri,500 TL mutfak gideri ve 100 TL giyinme masrafları vardır. Ahmet Bey'in 600 TL para biriktirmesi kaç ay sürer?	325	77,6	50	11,9
Banka hesabınızda 100 TL'niz olduğunu ve faiz oranının yıllık %5 olduğunu varsayın.1 yılsonunda hesabınızdaki paranın ne kadar olacağını düşünürsünüz?	296	70,6	90	21,4
IB Eğitimi Almayan Lise Katılımcıları				
Yüksek enflasyon, geçim maliyetinin hızla arttığının bir göstergesidir	227	53,4	102	24,0
35+82 toplamı kaçtır?	367	86,4	50	11,8
Siz dâhil toplam 5 kardeşsiniz. Size 1.000 TL hediye edildiğini varsayın. Kardeşler arasında bu parayı paylaştırsanız her birinize ne kadar para düşer?	317	74,6	108	25,4
400'ün %10'u kaçtır?	273	64,2	152	35,8
75 TL'lik alışverişinize 200 TL verdiğinizde geriye para üzeri ne kadar alırsınız?	306	72,0	119	28,0
120-85 işleminin sonucu kaçtır?	325	76,5	96	22,6
Ahmet Bey ayda 2.000 TL kazanacağı yeni bir işe girmiştir. Her ay 900 TL kira,350 TL ulaşım gideri,500 TL mutfak gideri ve 100 TL giyinme masrafları vardır. Ahmet Bey'in 600 TL para biriktirmesi kaç ay sürer?	222	52,2	202	47,5
Banka hesabınızda 100 TL'niz olduğunu ve faiz oranının yıllık %5 olduğunu varsayın.1 yılsonunda hesabınızdaki paranın ne kadar olacağını düşünürsünüz?	133	31,3	147	34,5

Tablo 2'ye bakıldığında, IB eğitimi alan özel okul katılımcılarının %83,5'i enflasyonun geçim maliyetlerini hızla artırdığını söylerken , %77'den fazlasının matematiksel hesaplamalarla ilgili sorulan sorulara doğru cevap verdikleri görülmektedir. Katılımcıların faiz hesabı ile ilgili sorulan soruya %70,6'sı doğru cevap verirken%21,4'ü yanlış cevap vermiştir. IB eğitimi almayan özel okul katılımcılarının %55,8'i enflasyonun geçim maliyetlerini hızla artırdığını söylerken , %63'den fazlasının matematiksel hesaplamalarla ilgili sorulan sorulara doğru cevap verdikleri görülmektedir. Katılımcıların faiz hesabı ile ilgili sorulan soruya %39,4'ü doğru cevap verirken %28,9'u yanlış cevap vermiştir.

Tablo 2'de IB eğitimi almayan lise katılımcılarının %53,4'ü enflasyonun geçim maliyetlerini hızla artırdığını söylerken , %52'den fazlasının matematiksel hesaplamalarla ilgili sorulan sorulara doğru cevap verdikleri görülmektedir. Katılımcıların faiz hesabı ile ilgili sorulan soruya %31,3'ü doğru cevap verirken %34,5'i yanlış cevap vermiştir.

. **Tablo 3:** Katılımcıların Finansal Okuryazarlık Bilgi Seviyesi Dağılımları

Finansal okuryazarlık seviyesini ölçen sorular	Doğru cevap	(%)	Yanlış cevap	(%)
IB Eğitimi Alan Özel Okul Katılımcıları				
Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki artıştır.	347	82,8	68	16,2
Yüksek getirili bir yatırımın riski yüksektir	321	76,6	93	22,2
10.000 TL borç aldınız. Ayda %2 faizle 3 ay sonra aldığınız borç toplam ne kadar olur?	262	62,5	131	31,2
Yatırımcı yatırımlarını farklı varlıklara dağıtırken, para kaybetme riski ne olur?	281	67,1	138	32,9
Tasarruf hesabınızda 10.000 TL olsun. Faiz oranının yılda %6 olduğunu ve enflasyon oranının da yılda %10 olduğunu düşünün.1 yıl içerisinde hesabınızdan hiç para yatırılmadığını veya hesabınızdan hiç para çekilmediğini düşünün. Bir yıl sonra satın alma gücünüz ne olur?	294	70,2	121	28,8
	Evet	**(%)**	**Hayır**	**(%)**
Risk almayı seven birisi misiniz?	368	87,8	35	8,4
Kredi kartı sahibi olmak kişinin alım gücünü artırabilir mi?	248	59,2	162	38,7
IB Eğitimi Almayan Lise Katılımcıları				
Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki artıştır.	185	43,6	60	14,2
Yüksek getirili bir yatırımın riski yüksektir	240	56,6	58	13,7
10.000 TL borç aldınız. Ayda %2 faizle 3 ay sonra aldığınız borç toplam ne kadar olur?	186	43,8	119	28,0
Yatırımcı yatırımlarını farklı varlıklara dağıtırken, para kaybetme riski ne olur?	107	25,2	225	52,9
Tasarruf hesabınızda 10.000 TL olsun. Faiz oranının yılda %6 olduğunu ve enflasyon oranının da yılda %10 olduğunu düşünün.1 yıl içerisinde hesabınızdan hiç para yatırılmadığını veya hesabınızdan hiç para çekilmediğini düşünün. Bir yıl sonra satın alma gücünüz ne olur?	83	19,5	156	36,7
	Evet	**(%)**	**Hayır**	**(%)**
Risk almayı seven birisi misiniz?	233	54,8	123	28,9
Kredi kartı sahibi olmak kişinin alım gücünü artırabilir mi?	142	33,4	171	40,2

Tablo 3'de, IB eğitimi alan özel okul katılımcılarının %82,8'inin enflasyonun fiyatlar genel seviyesini artırdığını, %76,6'sının yüksek kazançlı bir yatırımın riskinin de yüksek olacağını, %67,1'inin yatırımların farklı varlıklara dağıtılmasının riski azaltacağını, %32,9'unun ise riski artıracağını ifade ettikleri görülmektedir. Faizin ve enflasyonun gelir üzerindeki etkisini ölçen soruya katılımcıların %70,2'sinin satın alma gücünün bugünden daha az olacağını, %28,8'inin ise satın alma gücünün bugünden daha fazla olacağını söylediklerini görmekteyiz. Risk almayı sevip sevmediklerine ilişkin %87,8'inin risk almayı sevdiği,%8,4'ünün ise risk almayı sevmedikleri görülmektedir. Kredi kartına sahip olmanın satın alma gücünü artırıp artırmadığına ilişkin soruya katılımcıların %59,2'si artırdığını, %38,7'si ise artırmayacağını ifade etmişlerdir.

IB eğitimi almayan lise katılımcılarının %43,6'sının enflasyonun fiyatlar genel seviyesini artırdığını, %56,6'sının yüksek kazançlı bir yatırımın riskinin de yüksek olacağını, %25,2'sinin yatırımların farklı varlıklara dağıtılmasının riski azaltacağını, %52,9'unun ise riski artıracağını ifade ettikleri görülmektedir. Faizin ve enflasyonun gelir üzerindeki etkisini ölçen soruya katılımcıların %19,5'inin satın alma gücünün bugünden daha az olacağını, %36,7'sinin ise satın alma gücünün bugünden daha fazla olacağını söylediklerini görmekteyiz. Risk almayı sevip sevmediklerine ilişkin %54,8'inin risk almayı sevdiği, %28,9'unun ise risk almayı sevmedikleri görülmektedir. Kredi kartına sahip olmanın satın alma gücünü artırıp artırmadığına ilişkin soruya katılımcıların %33,4'ü artırdığını, %40,2'si ise artırmayacağını ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Aile Geçmişi Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Madde No.	İfadeler	En düşük	En Yüksek	Std. Sapma	Ortalama	Varyans
IB Eğitimi Alan Özel Okul Öğrencileri						
S7	Ailemde Harcama planı yapmak kolaydır	1	5	1,007	2,10	1,015
S8	Evimizde harcamalarla ilgili bütçe yapılır	1	5	1,257	2,33	1,580
S9	Babamın finansal konularla ilgili bilgisi yüksektir	1	5	1,146	1,76	1,314
S10	Annemin finansal konularla ilgili bilgisi yüksektir	1	5	1,092	2,33	1,194
S11	Ailemin tasarruf yapabilme imkanı vardır	1	5	1,022	1,90	1,044
S12	Aile fertlerim ekonomi ve finans konularında eğitime sahiptir	1	5	1,174	2,35	1,377
S13	Evimizin kira, elektrik, su gibi bütçe giderlerinin neler olduğu hakkında bilgim var	1	5	1,276	2,22	1,629
IB Eğitimi Almayan Lise Öğrencileri						
S7	Ailemde Harcama planı yapmak kolaydır	1	5	1,067	2,41	1,139
S8	Evimizde harcamalarla ilgili bütçe yapılır	1	5	1,136	2,18	1,290
S9	Babamın finansal konularla ilgili bilgisi yüksektir	1	5	1,199	2,42	1,437
S10	Annemin finansal konularla ilgili bilgisi yüksektir	1	5	1,212	2,87	1,468
S11	Ailemin tasarruf yapabilme imkanı vardır	1	5	1,179	2,10	1,389
S12	Aile fertlerim ekonomi ve finans konularında eğitime sahiptir	1	5	1,195	2,75	1,429
S13	Evimizin kira, elektrik, su gibi bütçe giderlerinin neler olduğu hakkında bilgim var	1	5	1,230	2,01	1,514

1)Tamamen katılıyorum 2) Katılıyorum 3) Ne katılıyor ne katılmıyorum 4) Katılmıyorum 5) Kesinlikle Katılmıyorum

Her bir ifadeye ilişkin en düşük değer, en yüksek değer, standart sapma, ortalama ve varyans değerleri Tablo 4'de verilmiştir. Bu değerler sonucunda katılımcıların tümünün aile geçmişi ölçeğinin içerisinde yer alan maddelere 3'ün altında cevaplar verdikleri görülmüştür. Bunun anlamı bütün katılımcıların büyük bir çoğunluğunun ailelerini finansal konularla ilgili yeterli bulduklarına ilişkin kanaatlerinin bulunmasıdır. Tabloya göre katılımcılar içerisinde IB eğitim alan öğrenciler 2,10 ortalama ile ailelerinde harcama planı yapmanın kolay olduğunu ifade ederken, genel itibariyle katılımcıların tümü ailelerinin tasarruf yapabilme imkânlarının olduğunu, yine tüm katılımcıların babalarının annelerinden daha iyi finansal bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Alınan Eğitim ve Kalitesi Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Madde No.	İfadeler	En düşük	En Yüksek	Std.Sapma	Ortalama	Varyans
IB Eğitimi Alan Özel Okul Öğrencileri						
S40	Okulumda verilen ekonomi derslerinin gerekli olduğunu düşünüyorum	1	5	,993	1,88	,986
S41	Para ve ekonomi ile ilgili kavramları öğrenmem geleceğim adına önemlidir	1	5	,936	1,73	,876
S42	Okulda aldığım ekonomi eğitiminden sonra tasarruf yapma alışkanlığım arttı	1	5	1,015	2,16	1,031
S43	Ekonomik kavramların daha erken yaşta anlatılmasının faydalı olacağını düşünüyorum	1	5	,941	1,87	,886
S44	Özel okullar finans ve ekonomi alanlarında iyi eğitim vermektedir	1	5	1,012	2,25	1,023
IB Eğitimi Almayan Lise Öğrencileri						
S40	Okulumda verilen ekonomi derslerinin gerekli olduğunu düşünüyorum	1	5	1,298	2,53	1,684
S41	Para ve ekonomi ile ilgili kavramları öğrenmem geleceğim adına önemlidir	1	5	1,021	1,82	1,043
S42	Okulda aldığım ekonomi eğitiminden sonra tasarruf yapma alışkanlığım arttı	1	5	1,226	2,81	1,504
S43	Ekonomik kavramların daha erken yaşta anlatılmasının faydalı olacağını düşünüyorum	1	5	1,150	2,14	1,322
S44	Özel okullar finans ve ekonomi alanlarında iyi eğitim vermektedir	1	5	1,235	2,95	1,526

1)Tamamen katılıyorum 2) Katılıyorum 3) Ne katılıyor ne katılmıyorum 4) Katılmıyorum 5) Kesinlikle Katılmıyorum

Erken yaş döneminde alınacak ekonomi eğitiminin yararına ve genel anlamda eğitimin kalitesine yönelik ifadelere verilen cevapların genel olarak 3'ün altında olduğu görülmektedir. Tablo 5'e göre IB eğitimi alan katılımcıların almış oldukları ekonomi derslerinin 1,88 ortalama ile gerekli olduğunu düşündükleri, 1,73 ortalama ile bu derslerde öğrendikleri kavramların gelecekleri adına önemli

olduğunu ve 1,87 ortalama ile bu eğitimin daha erken yaşlarda verilmesi gerektiğini düşündükleri ve genel anlamda ekonomi eğitimi alan öğrencilerin bu eğitimin gerekliliğini ifade ettikleri görülmektedir. IB eğitimi almayan öğrencilerin de 2,14 ve 2,22 ortalama ile ekonomi eğitimin erken yaşlarda alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

4.SONUÇ

Eğitim, bireyin bilişsel zekâsının kapasitesinin artırılmasında ve mevcut bilişsel yeteneklerin geliştirilmesinde önemlidir. Finansal eğitimin temelinde hem ebeveyn hem de okul eğitimi yer almaktadır. Tek başına okul eğitimi ile bireyin finansal zekâsının geliştirilmesi sadece bilginin elde edilmesi bakımından mümkün, bilginin kullanılması bakımından yetersizdir. Ailede başlayan, ekonomi ve finans eğitimi okul hayatı ile devam ettirildiği takdirde doğru finansal davranışların sergilenme olasılığı birey adına artacaktır.

Birey, çocukluk döneminde doğru veya yanlış bir takım finansal davranışı ebeveynleri vasıtasıyla benimser. Bu davranışların doğruluğunu veya yanlışlığını, finansal eğitim almadığı sürece bu dönemde sorgulayamaz. Finansal eğitim hem ailede kazanılan finansal davranışların sorgulanmasında hem de erken ve doğru finansal alışkanlıkların kazandırılmasında önemlidir. Bu nedenle, bireye 14'lü yaşlarda Uluslararası Bakalorya müfredatı ile verilmeye başlanan ekonomi ve finans eğitimi, ebeveynlerin somutlaştırarak verdikleri eğitimi teorik bilgiyle desteklemektedir.

KAYNAKLAR

Bakir, A., Rose, G. M., & Shoham, A. (2006). Family communication patterns: Mothers' and fathers' communication style and children's perceived influence in family decision making. Journal of International Consumer Marketing, 19(2), 75–99.

Greenspan, A. (2005). The importance of financial education today. Social Education, 69, 64–65.

Hagedorn, E. A., Schug, M. C., & Suiter, M. (2012). Starting Early: A Collaborative Approach to Financial Literacy in the Chicago Public Schools?. Journal of Economics and Finance Education, 11(2), 1-9.

Holden, K., Kalish, C., Scheinholtz, L., Dietrich, D., & Novak, B. (2009). Financial literacy programs targeted on pre-school children: Development and evaluation. Credit Union National Association (CUNA).

Lucey, T. A., & Giannangelo, D. M. (2006). Short changed: The importance of facilitating equitable financial education in urban society. Education and Urban Society, 38(3), 268–287.

Lucey, T. A., & Cooter, K. S. (Eds.). (2008). Financial literacy for children and youth. Athens, GA: Digital Textbooks.

Sherraden, M. S., Johnson, L., Guo, B., & Elliott, W. (2011). Financial capability in children: Effects of participation in a school-based financial education and savings program. Journal of Family and Economic Issues, 32(3), 385-399.

Webley, P., Burgoyne, C. B., Lea, S. E. G., & Young, B. M. (2001). The economic psychology of everyday life. Philadelphia, PA: Taylor & Francis.

https://www.egitimal.com/egitim-rehberi/ib-international-baccalaureate-programi-nedir

FİNANSAL ALIŞKANLIKLARIN OLUŞMASINDA FİNANSAL BİLGİNİN ELDE EDİLME BİÇİMİ ve ZAMANININ ÖNEMİ

THE FORMAT OF FINANCIAL INFORMATION AND THE IMPORTANCE OF TIME IN THE FORMATION OF FINANCIAL HABITS

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÖZBEK
Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Finansal davranışların temelinde, bireyi etkileyen gözlenebilen ve gözlenemeyen, örneğin bireyin gelir seviyesi, okuryazarlık durumu, bilişsel zekâ seviyesi, ebeveynlerinin eğitim durumu, küçük yaşlarda çalışarak kendi kazancını sağlaması gibi birçok faktör sayılabilir. Bunların hepsi birey için finansal bilginin oluşmasında etkili olan önemli kaynaklardır. Finansal okuryazarlık ve finansal davranış boyutunda üzerinde durulması gereken konu bu kaynakların finansal bilgiyi etkilediği zaman ve elde ediliş biçimidir. Birey için, erken dönem okulda ekonomi eğitimi, çocukluk dönemlerinde ebeveynlerin çocuklarını ekonomik konulara dâhil etmesi, çocuk yaşta bireyin banka da tasarruf hesabına sahip olması gibi uygulamalar zamansal anlamda finansal alışkanlıkların oluşmasına imkân sağlayacaktır. Aksi takdirde 20'li 25'li yaşlara gelindiğinde ekonomik birçok alışkanlığı değiştirmek birey için zor olacaktır. Bu çalışmada aile geçmişi, ebeveynlerin finansal sosyalizasyonu, iş üzerinden sağlanan finansal sosyalleşme ve erken dönem ekonomi eğitimi gibi faktörlerin, bireyin finansal bilgi ve davranışları üzerinde önemli olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimler: Finansal bilgi, zaman, erken dönem, finansal alışkanlık

ABSTRACT

On the basis of financial behaviors, there are many factors that effect the individual, which can be observed and not observed, such as income level, literacy, cognitive intelligence level, educational status of parents, self-earning by working at an early age.All of these are important sources that are effective for the formation of financial information for the individual.The issue that needs to be emphasized in financial literacy and financial behavior dimension is when these sources effect financial information and how it is obtained.For the individual, applications such as early childhood economic education, the involvement of parents in children's economic subjects in childhood and the fact that the individual has a savings account in the bank at a young age will enable financial habits to be formed in time.Otherwise, it will be difficult for an individual to change many economic habits in their 20s and 25s.In this study, factors such as family history, financial socialization of parents, financial socialization through work and early economic education are important factors on the individual's financial knowledge and behavior.

Keywords: Financial information, time, early period, financial habit

1.GİRİŞ

Gün içerisinde düşünmeden ve planlamadan yapılan hareketlerdir alışkanlıklarımız. Bunların bir kısmını aileden, bir kısmını çevreden ve bir kısmını da eğitim ya da iş hayatı ile elde ederiz. Bazı alışkanlıklarımız zamana bağlı olarak değişebiliyorken bazıları da bir ömür devam edebiliyor. Yetişkinliğe geçişte ortaya çıkan hem olumlu hem olumsuz finansal alışkanlıkların yetişkinlik boyunca devam etmesi muhtemeldir (Shim vd., 2010:1457).

Harcama, tasarruf ve yatırım gibi finansal alışkanlıkların belirli bir zaman sonrasında birey adına değiştirilebilmesi çok zor olmaktadır. Dolayısıyla bir şeyi değiştiremiyorsanız doğrusunu yapmalısınız. Burada aile, bu tip tutum ve davranışların benimsenmesinde ve benimsetilmesinde çocuklar üzerinde önemli rol oynamaktadır. Çünkü bir rol model olarak aldıkları her türlü finansal karar ve sergiledikleri finansal davranış çocuklar üzerinde bir iz bırakmaktadır. Bu birey için, finansal bilginin elde edilmesinde aile tarafını oluştururken diğer taraftan bireyin kendisi tarafından elde edilen, okul eğitimi ve çevresel faktörler gibi bilgi kaynakları da mevcuttur. Burada önemli olan bu bilginin kaynağının ve edinme zamanının doğru olmasıdır.

Genç yetişkinlerin yaşam kararları ailelerinin finansal sosyalleşme süreçlerine dayanmaktadır (Danes ve Yang, 2014). Ebeveynler sözlü ve sözlü olmadan, doğrudan ve dolaylı iletişim yoluyla çocukların finansal davranışlarının merkezinde yer almaktadırlar (Lachance ve Choquette-Bernier, 2004). Bugünün genç yetişkinlerinin önceki nesillere göre yetişkinliğe geçme yaşı daha uzun sürmektedir. Gençlerin evlenme yaşları artmakta ve ailelerinden finansal olarak bağımsız olmaları daha uzun sürmektedir (Pew Araştırma Merkezi, 2012). Finansal açıdan bakıldığında hem bireysel hem de ekonomik bağımsızlığın geç elde edilmesi kökleşmiş alışkanlıkların değiştirilmesini imkânsız hale getirmektedir.

Moschis ve Churchill (1978), ebeveynleri ve okulları, hanelerde yaşayan gençler için önemli normlar, inançlar, tutumlar ve davranışların kaynağı olarak hareket eden sosyalleşme aracıları olarak tanımlamışlardır. Danes (1994), finansal sosyalleşmeyi, bireylerin finansal tutum, norm ve finansal yönetim davranışları geliştirdiği bir süreç olarak ifade etmiştir.

Finansal okuryazarlık, finansal sosyalleşme aracıları ve ebeveyn rehberliği genç yetişkinlerin para yönetiminde önemli rol oynamaktadır. Bu kanallar eğer iyi kullanılabilirse, bireylerin mali özgürlüğüne ve toplumun refahına önemli ölçüde katkı sağlanmış olunacaktır (Sundarasen vd., 2016:140).

Finansal sosyalleşmeyi açık ve örtük olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kim vd. (2011), açık finansal sosyalleşmeyi, olumlu ve olumsuz pekiştirmeyi, ebeveyn finansal izlemesini ve para yönetiminin önemine ilişkin doğrudan öğretim olarak ifade ederken, örtük finansal sosyalleşmenin ise çocukların ebeveynlerinin finansal davranışlarına veya ebeveynlerine yönelik gözlemlerden oluştuğunu bildirmişlerdir. Gudmunson ve Danes (2011), örtük finansal sosyalleşmenin açık finansal sosyalleşmeden daha sık olduğunu bulmuşlardır.

Finansal sosyalizasyon sürecinin birey adına en sağlıklı yaşandığı dönem erken dönem denilen çocukluk dönemidir. Bu dönemde elde edilen ve geliştirilen mali bilgiler, tutumlar ve davranışlar genellikle yetişkinlik dönemine geçer ve bu dönemdeki mali yetenekleri etkiler. Britt ve Huston (2012), çocukluk çağında öğrenilen ekonomik bağımsızlığın ve yeteneğin, evlilik ve aile ilişkileri de dahil olmak üzere, bireysel refah için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle finansal yeterlilik eksikliğini sıklıkla, ailevi ve toplumsal problemler takip etmektedir (Clarke vd., 2005).

Drever vd. (2015), çocuklara tasarruf etmelerini ve yatırım yapma fırsatlarını sağlamak, onlara kendi kendini kontrol etmeyi ve gelecek odaklı bakış açıları kazanmayı öğreteceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca ebeveynler açısından çocukların erken yaşlarda tasarruf etmeye başlamalarına yardımcı olmak çok önem arz etmektedir.

Beverly ve Burkhalter (2005), çocuklara evde tasarruf etme ve yatırım yapma pratiği fırsatı sunulmasının, gelecekteki mali bağımsızlıklarının ve refahlarının temelini oluşturacağını

bildirmişlerdir. Çocuklara finansal hedefler belirleyerek ve amaçlarını nasıl gerçekleştireceklerini planlama yoluyla yapmalarına yardımcı olmak, onları mali açıdan daha fazla kontrollü davranmaya ve daha fazla mali açıdan yetenekli olmaya itebilir (Jorgensen vd., 2019:562).

2.ERKEN DÖNEM FİNANSAL BİLGİ KAYNAKLARI

Bilginin kendisi kadar elde edildiği kaynak da bir o kadar önemlidir. Aile yani ebeveynler birey için en önemli informel bilgi kaynaklarıdır. Çocuk, bu kaynaktan gelen bilginin doğruluğunu belirli bir yaşa kadar yeterliliklerine bağlı olarak sorgulayamaz. Kaynağı analiz edebilme yeteneğine sahip olduğunda ise bu bilgiye bağlı olarak bir takım alışkanlıkları kazanmıştır zaten. Genelde aile ortamında ebeveynler tarafından çocuğa bir konuyla ilgili olarak tutum ve davranışlar öğretilmeye çalışılır.

Ülkemizde, resmi eğitim sistemimize bakıldığında ekonomi ve finans eğitiminin tam anlamıyla üniversite eğitimiyle, üniversite dışında ise meslek liselerinde belli başlı bir iki ders ile bu eğitimin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Finansal okuryazarlık ve finansal davranış açısından, yukarıda, alınacak eğitimin erken dönemde olmasının gerekliliğinden bahsetmişken üniversite eğitimi ile elde edilecek finansal bilginin birey üzerinde çok da bir anlam ifade edeceği söylenemez.

Okul eğitimiyle kazanılacak finansal bilginin birey adına daha anlamlı ve anlaşılabilir olması ebeveynlerin resmi olmayan eğitimlerine bağlıdır. Ebeveynler birey adına en önemli finansal sosyalizasyon ve bilgi kaynağıdır. Bunun dışında aileyi, para ve iş üzerinden sağlanan finansal sosyalleşmeyi ve alınan ekonomi eğitimini de bilgi kaynakları olarak sayabiliriz.

2.1.AİLE

Genel olarak sosyalleşmenin çoğu ve dolayısıyla finansal sosyalleşme de aile bağlamında gerçekleşir (Danes, 1994). Yapılan çalışmalarda, bireyin yaş, cinsiyet, gelir ve aile geçmişi gibi sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin aynı zamanda finansal okuryazarlık seviyesini etkilediği bulunmuştur. Aile ile alakalı olarak, ebeveynlerin finansal deneyimleri, çocuklardaki örgün finansal eğitim eksikliğinin neden olduğu boşluğu doldurmaya yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Tang ve Peter (2015), finansal eğitim, finansal deneyim ve ebeveynlerin finansal deneyimlerinin hepsinin genç yetişkinlerin finansal bilgileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve dahası bu kesimlerin etkileşimli olarak çalıştığını tespit etmişlerdir.

Jorensen ve Savla (2010), ebeveynlerin genç yetişkinlerin finansal bilgilerini şekillendirmedeki algılanan etkisinin değerlendirmesinde aile kaynakları yönetimi teorisi ve sosyal öğrenme teorilerini kullanmışlardır. Çocukların finansal okuryazarlıklarını geliştirebilmek için sahip olabilecekleri fırsatlar, onların aile üyeleri arasındaki ortalama mali bilgi seviyesine ve yetişkinlerle parasal anlamda paylaştıkları eylemlere bağlıdır.

Aileler çocuklarına hem açıkça hem de dolaylı olarak finansal bilgi ve davranışsal değerleri iletir (Kagotho vd., 2017).

Shim vd. (2010), çocukların tasarrufları da dahil olmak üzere aileleri aracılığıyla finansal bilgileri ve davranışları öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bireylerin alışkanlıkları erken yaşlarda oluştuğu için, ebeveynler çocuklarının bu alışkanlıklarının gelişimlerini etkilerler. Örnek olarak, ebeveynler çocuklar adına tasarruf hesabı açabilir veya onlarla tasarrufun önemi hakkında konuşabilir ve çocuklar, tasarruf hesaplarına para yatırırken ebeveynleri onları gözlemleyebilir (Dolores vd., 2018:338).

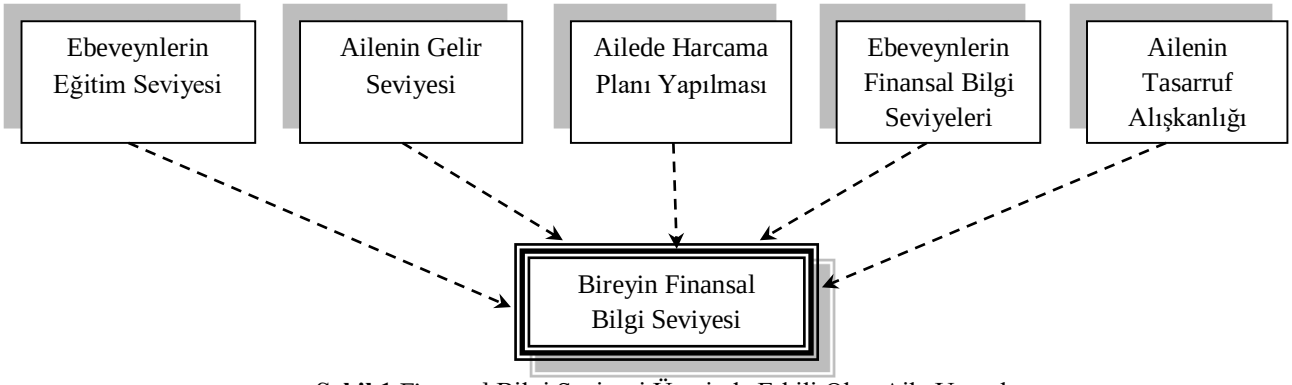

Şekil 1. Finansal Bilgi Seviyesi Üzerinde Etkili Olan Aile Unsurları

Şekil 1'de bireyin finansal bilgi düzeyini etkileyen aile ile ilgili unsurlar görülmektedir. Aktarılan bilgi doğru olunca, hem bu bilgiyi kullanan açısından hem de bilginin kıllanıldığı yer açısından sağlıklı sonuçlar ortaya çıkması muhtemeldir. Bu nedenle ebeveynlerin eğitim ve finansal bilgi seviyeleri çocuğa aktarılacak finansal bilginin kalitesini ve düzeyini belirleyecektir. Ekonomik gelir seviyesi iyi olan ailelerde özellikle tasarruf ile ilgili alışkanlıkların çocuğa kazandırılması kolay olmaktadır.

Çocuğa, düzenli olarak harçlık verilmesi veya bankada bir tasarruf hesabı açılması gibi davranışlar, hem paranın kullanımı hem de bazı finansal davranışların öğrenilmesi açısından önem arz etmektedir. Ebeveynlerin bütçeleme davranışı sergilemeleri onların gelecekle ilgili bazı finansal planları gerçekleştirebildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla ailenin tamamını ilgilendiren harcamaların planlanmasında çocuğun da bu sürece dâhil edilmesi ve planlama kavramının anlatılması sahip olunan bilginin daha etkin kullanılmasına olanak sağlayacaktır. Ebeveynlerin kasıtlı olarak aile bütçesini çocuklarla tartışmaları önerilir, çocuklar bu tür bir iletişimden finansal güveni öğrenirler ve bu da onların sağlıklı mali davranış geliştirmelerine yardımcı olur (Zhu, 2019:1270).

2.2. EBEVEYNLERİN SUNDUĞU FİNANSAL SOSYALLEŞME

Bireylerin harcama, tüketim ve tasarruf gibi alışkanlıkları edinmelerinde ebeveynler önemli bir sosyalleşme ajanı olarak kabul edilirler. Ebeveynler çocukların karar vermelerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir fakat çocukların kişisel deneyimleri de bu süreçte önemli bir rol oynayabilir (Zsoter ve Bauer,2019:214).

Ebeveynlerin, çocuklarını ailenin finansal yönetimine aktif olarak dahil etmeleri ve onları aile finansmanı hakkında daha fazla bilgiye maruz bırakmaları önerilir. Bu ergenleri ebeveynlerin finansal davranışlarını modellemeye teşvik eder ve ergenlerin finansal tutumları, ebeveynlerin davranışlarını taklit ettikleri için daha iyi bir şekilde değişecektir (Zhu, 2019:1270).

Mandell (2008), ebeveynlerin, lise öğrencileri için finansal okuryazarlık puanları ile ebeveyn eğitimi arasında güçlü ve monotonik bir ilişki bulunması için temel bir finansal bilgi kaynağı olarak rolünü vurgulamıştır. Çocukluk döneminde, ebeveynleri tarafından yüksek düzeyde para yönetimi eğitimine maruz kalmış olan yetişkinler, daha yüksek kredi puanları ve daha düşük kredi kartı borcuna sahiptirler (Grinstein-Weiss vd., 2011).

Jorgensen ve Savla (2010), ebeveyn sosyalleşmesi, yani bütçeyi ve bütçeyi teşvik etmeyi öğreten ebeveynlere sahip olunmasını, finansal planlamanın belirlenmesinde finansal bilgi kadar önemli

olduğunu ifade etmişlerdir. Serido vd. (2010), açık ebeveyn-çocuk sosyalleşmesinin, çocuklar için sağlam finansal davranışların geliştirilmesine yardımcı olacağını bildirmişlerdir.

Çocuklara cep harçlığı verilmesi, çocuklara temel finansal okuryazarlık sağlamanın ve gelecekteki finansal seçimlere hazırlanmanın potansiyel olarak basit ve ucuz bir yoludur. Ayrıca çocukluk döneminde harçlık alınmasının, çocuğun özellikle de matematik bilgisi ve yetenekleri gibi eğitim başarısını etkilemektedir (Sansone vd., 2018:20).

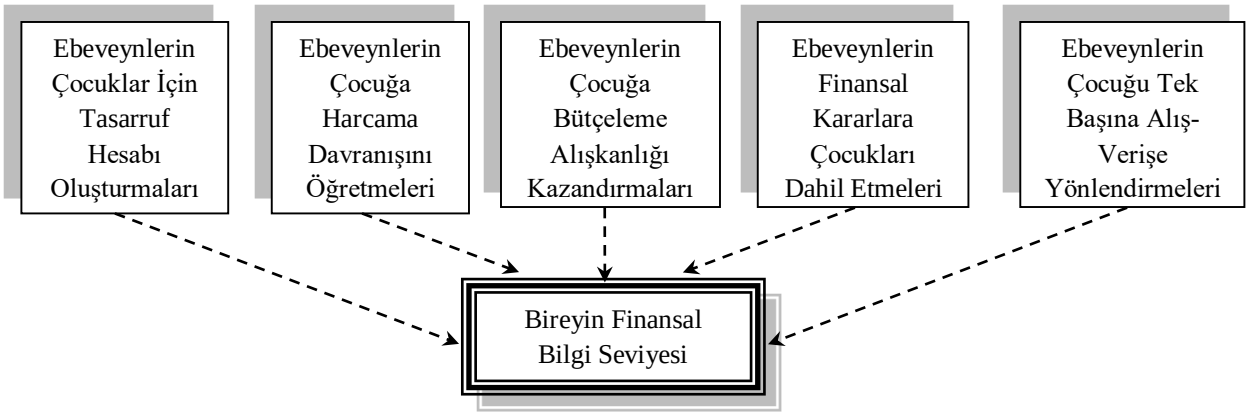

Şekil 2. Finansal Bilgi Seviyesi Üzerinde Etkili Olan Ebeveyn Sosyalizasyon Unsurları

Şekil 2'de bireyin finansal anlamda sosyalleşmesini sağlayan, ebeveyn kökenli bilgi kaynakları görülmektedir. Ailede çocukların tasarruf bilinci geliştirebilmeleri için, kumbara ve burada yaptıkları birikimleri muhafaza edebilecekleri bir banka hesaplarının olmaları önem arz etmektedir. Gelecek adına, sağlıklı finansal davranışların sergilenebilmesi için çocuklara erken yaşlarda tasarruf alışkanlığının kazandırılması gereklidir. Tasarruf bilincinin kazandırılması beraberinde de doğru harcama davranışlarını ortaya koyacaktır. Davranışların gözlemlenebilme oranları yüksek olduğundan, ebeveynler öncelikle doğru finansal davranış geliştirip, bu davranışları doğru zamanda uygulamaları gerekir.

Bütçeler, gelecek adına harcama planlarıdır. En küçük ekonomik birim olan aileler de, bu harcama planlarını ebeveynler yapmaktadırlar. Bütçeleme davranışı ile yapılmaya çalışılan şey aslında bir nevi gelecek hakkında öngörülerde bulunabilmektir. Diğer taraftan gelir ve gider kontrolü yapabilme imkânı sağlar, uygulayıcısına. Ebeveynler, bütçeleme davranışı ile birlikte çocuklarını, ailede alınan finansal kararlara dâhil etmeleri, onların hem görsel tecrübe hem de finansal bilgi anlamında deneyim sahibi olabilmelerini sağlayacaktır. Sonuncu olarak da özgüven ve finansal karar geliştirme bakımından çocuğun tek başına alışverişe gönderilmesi, finansal sosyalizasyonu tamamlayan önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. PARA VE İŞ ÜZERİNDEN SAĞLANAN FİNANSAL SOSYALLEŞME

Tarihsel olarak, sosyologlar ve demografi uzmanları belirli birçok önemli; okulu bitirmek, tam zamanlı bir işte çalışmaya başlamak, ebeveynlerin evin terk etmek, evlenmek ve ebeveyn olmak gibi olayı yetişkinlik yolunda belirteçler olarak tanımlamışlardır (Shim vd., 2010:1458).

Bireysel anlamda, kişisel sorumluluk ve özerk kararlar alma gibi kendine özgü bir yeterliliğin nitelikleri, finansal açıdan bağımsız olmanın yanı sıra, yetişkinliğin göze çarpan belirleyicileri olabilir

(Arnett, 2004). Bu nedenle, çocukluk döneminden genç yetişkinliğe geçişte, bireyler kendi kendilerine yetmek için gerekli olan bilgi, beceri, değerler ve tutumları edinmelidir.

Okul eğitimiyle alınan finansal eğitim sonucunda ortaya çıkan finansal sosyalleşme ve çalışarak edinilen gayri resmi sosyalleşme, genç yetişkinlerin finansal bilgilerini önemli şekilde artırabilmektedir (Shim vd., 2010:1458).

Mortimer (2003), çalışan ergenlerin, para kullanma konusunda sorumluluk duygusu ve yeni finansal beceriler kazanma gibi bir takım becerileri elde ettiklerini ifade etmiştir. Erskine vd. (2006), çalışan gençlerin, para kazanma ve çalışmayan gençlere oranla mali açıdan okuryazar olma olasılıklarının yüksek olacağını ifade etmişlerdir.

Tasarruf alışkanlıkları, ev halkı, okul ve toplum etrafında dönen ve şekillenen görünmeyen bir sosyalizasyon sürecidir. Finansal sosyalleşmenin bir diğer ayağı da bireyin iş hayatıyla ilgili elde ettikleri ve kazanımlarıdır. Emek karşılığında para kazanımı veya hiçbir emek sarf etmeden paranın elde edilmesi, bu iki kavramın bireyde, tasarruf alışkanlığı oluşturmadaki etkileri farklıdır. Çünkü emek harcanılarak kazanılan paranın değeri kişi için çok önemlidir ve bu da kişiyi ister istemez kazancını daha doğru kullanmaya sevk eder (Özbek, 2019:53).

Para ile ilgi davranışlar, bireye yeni finansal yönetim bilgisi kazanma anlamında motivasyonunu artırıcı bir rol oynayabilir (Edwards, Allen ve Hayhoe,2007:98). Buna ek olarak parayla ilgi olarak farklı algıların finansal bilgi ve davranışlarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Robert ve Jones,2001:221).

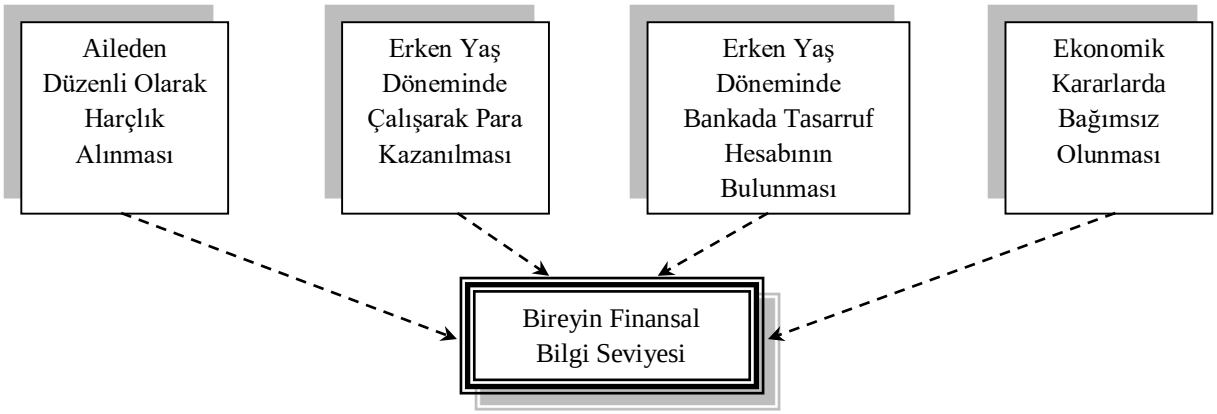

Şekil 3. Finansal Bilgi Seviyesi Üzerinde Etkili Olan Para ve İş Unsurları

Şekil 3'de çalışarak bir emek karşılığında veya çalışmayarak ebeveynlerden alınan para, bireyin ekonomik kararları üzerinde doğaldır ki aynı etkiyi yaratmamaktadır. Emek karşılığında kazanılan paranın kullanım değeri daha yüksektir. Fakat yine de para, ekonomik gücü yansıttığından harçlık olarak elde edilse bile birey için bir takım finansal bilgi ve davranışın kazanılmasına imkân sağlamaktadır. Ekonomik güç yani para varken harcama ve tasarruf davranışları sergilenir. Bu sayede de birey bir takım finansal bilgiyi yaşayarak elde eder.

Erken yaşlarda ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi, birey adına ileriki dönemlerde önemli kazanımları ortaya çıkaracaktır. 25-30 yaş aralığında ekonomik özgürlüğünü yakalamış bir kişi ile 10-25 yaş aralığında ekonomik özgürlüğünü elde etmiş birinin verdikleri finansal kararların doğruluk dereceleri birbirinden farklılık gösterecektir. Ebeveynleri tarafından, kendi kontrollerinde, erken yaşlarda bireylere verilen ekonomik özgürlük, onların temel finansal bilgileri daha iyi anlamalarına ve gelecekleriyle ilgili daha doğru finansal kararları vermelerine imkân sağlayacaktır.

2.4. ALINAN EKONOMİ VE FİNANS EĞİTİMİ

Geçmiş ile kıyaslandığında günümüzde finansal okuryazarlığı değerli hale getiren nedenlerin başında bireylerin finansal karar alma yaş seviyelerinin düşmesidir (OECD,2011). Bu nedenle çocukluk döneminde, hem ebeveynlerden hem de okulda alınan finans eğitimi ile ileriki yaş dönemlerinde alınacak finansal kararlardaki risk seviyesi azaltılmış olacaktır.

Ebeveynleri tarafından, çocuklara tasarruf alışkanlığı kazandırılması ve bu alışkanlığın çocukların finansal davranışlarını olumlu etkilediğine dair kanıtların olması, okul döneminde alınacak finansal eğitimin önemini daha da artırmaktadır (Bucciol ve Veronesi, 2013:26).

Schug ve Walstad (1991),ilkokulda alınan finansal eğitimin, öğrencinin olumsuz alışkanlıklarının uzaklaştırılmasına ve okul dışındaki finansal sosyalleşme eksikliğine karşı koymaya yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Bruhn, de Souza Leao ve diğ. (2016), Brezilya'daki devlet okullarında verilen finansal eğitim programları üzerinde bir çalışma yapmışlar. Eğitim programının uygulanmaya başlamasından dört ila on altı ay sonra toplanan verilerle, alınan eğitimin finansal yeterlilik, tasarruf ve bütçeleme gibi kavramlar üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Venkataraman ve Venkatesan (2018), finansal okuryazarlığın düzeyinin büyük ölçüde eğitim ve gelir düzeyine bağlı olduğunu, önceki yapılan çalışmalarda yüksek gelir düzeyine sahip yüksek eğitimli bir kişinin, iyi eğitimli olmayan ve daha düşük geliri olan bir kişiden daha fazla farkındalık yaratabileceğini ifade etmişlerdir.

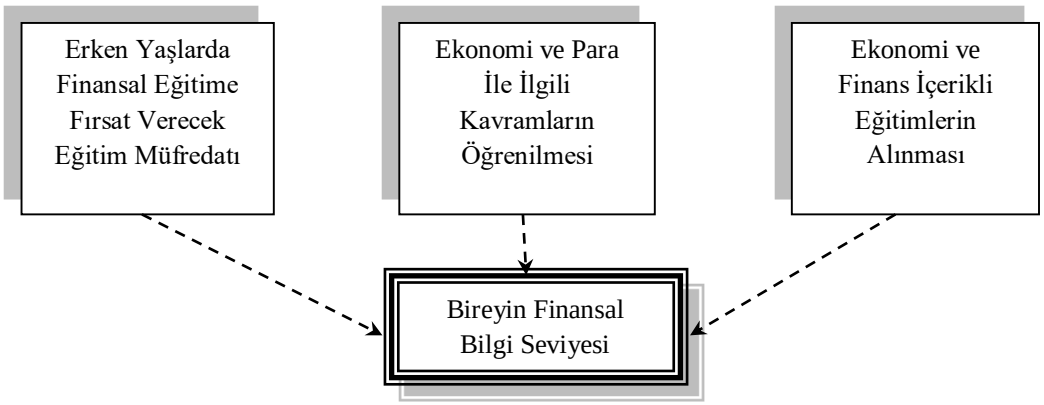

Şekil 4. Finansal Bilgi Seviyesi Üzerinde Etkili Olan Eğitim Unsurları

Şekil 4'de eğitim içeriğine ve müfredata bağlı, bireyin finansal bilgi seviyesini artıracak formel bilgi kaynakları verilmiştir. Yukarıda verilen, bireyin finansal bilgi seviyesi üzerinde etkili olan üç finansal sosyalizasyon aracı informel eğitim içerisinde yer almaktadır. Resmi kanallar vasıtasıyla alınan ekonomi ve finans eğitimi bireye, uygun zaman dilimlerine göre yani erken yaş dönemlerinde verilmesi gerekir. Yine bu dönemlerde, eğitimle beraber para ve ekonomi ile ilgili kavramların öğretilmesi bireyin finansal okuryazarlık seviyesi üzerinde olumlu etkiler gösterecektir.

3. SONUÇ

"Ağaç yaş iken eğilir", atasözünü, finansal eğitimin ne zaman ve nasıl verilmesi ile ilgili soruların cevaplandırılmasıyla ilişkilendirebiliriz. Kısa bir zaman dilimi içerisinde ne bir alışkanlık elde edilebilir ne de kazanılan bir alışkanlıktan vazgeçilebilir. Öyle ki finansal alışkanlıklar ve bunların

neticesinde ortaya çıkan finansal davranışların kısa sürede benimsenmesi veya ortadan kaldırılması çok zordur. Bilgi, birey adına her yaş döneminde elde edilebilir fakat kullanımı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla doğru finansal alışkanlıkların bireye kazandırılmasında zaman faktörü önem arz etmektedir. Erken yaş dönemi olarak ifade edilen çocukluk döneminde, hem formel hem de informel bilgi kaynakları ile bireye ileriki ekonomik yaşantısı için pişmanlık duymayacağı finansal davranışların kazandırılması gerekir. Unutulmamalıdır ki bireysel verilen finansal bir karar sadece o kişiyi ilgilendirmemektedir. Ebeveynler olarak çocuklarımız geleceğini nasıl düşünüyorsak, onların da, yetiştireceği nesillerin geleceğini de dikkate almamız gerekir.

KAYNAKLAR

Arnett, J. J. (2004). Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties. Oxford: Oxford University Press.

Beverly, S. G. and Burkhalter, E. K. (2005). Improving the financial literacy and practices of youths. Children & Schools, 27, 121–124.

Britt, S. L. and Huston, S. J. (2012). The role of money arguments in marriage. Journal of Family and Economic Issues, 33, 464–476.

Bruhn, M., de Souza Leao, L., Legovini, A., Marchetti, R. and Zia, B. (2016). The impact of high school financial education: Experimental evidence from Brazil. American Economic Journal: Applied Economics, 8(4), 256-295.

Bucciol, A. and Veronesi, M. (2013). "Teaching children to save and lifetime savings: What is the best strategy?" Journal of Economics Psychology, 45, 1-17.

Clarke, M., Heaton, M., Israelsen, C. and Eggett, D. (2005). The acquisition of family financial roles and responsibilities. Family and Consumer Sciences Research Journal, 33, 321–340.

Danes, S. M. (1994). Parental perceptions of children's financial socialization. Journal of Financial Counseling and Planning, 5, 127–146.

Danes, S. M. and Yang, Y. (2014). Assessment of the use of theories within the journal of financial counseling and planning and the contribution of the family financial socialization conceptual model. Journal of Financial Counseling and Planning, 25(1), 53–68.

Dolares, M.H., Manuel, S. V. and JoseSanchez, C. (2018). Factors that influence the level of financial literacy among young people: The role of parental engagement and students' experiences with money matters, Children and Young Services Review, 334-351.

Drever, A. I., Odders-White, E., Kalish, C. W., Else-Quest, N., Hoagland, E. M. and Nelms, E. N. (2015). Foundations of financial well-being: Insights into the role of executive function, financial socialization, and experience-based learning in childhood and youth. Journal of Consumer Affairs, 49, 13–38.

Erskine, M., Kier, C., Leung, A. and Sproule, R. (2006). Peer crowds, work experience, and financial saving behaviour of young Canadians. Journal of Economic Psychology, 27, 262–284.

Grinstein, W., Michael, J. S., Yeong H. Y., Andrea T., and Elisabeth, B. F. (20119. Parental Transfer of Financial Knowledge and Later Credit Outcomes among Low and Moderate-Income Home owners. Children and Youth Services Review, 33 (1), 78–85.

Gudmunson, C. G. and Danes, S. M. (2011). Family financial socialization: Theory and critical review. Journal of Family and Economic Issues, 32(4), 644–667.

Jorgensen, B. L. and Savla, J. (2010). Financial literacy of young adults: The importance of parental socialization. Family Relations, 59(4), 465–478.

Jorgensen, B. L., Allsop, D. B., Runyan, S. D., Wheeler, B. E., Evans, D. A. and Marks, L. D. (2019). Forming Financial Vision: How Parents Prepare Young Adults for Financial Success, Journal of Family and Economic Issues, 40: 553–563.

Kagotho, N., Nabunya, P., Ssewamala, F., Mwangi, E. N. and Njenga, G. (2017). The role of family financial socialization and financial management skills on youth saving behavior. Journal of Adolescence, 59, 134–138

Kim, J., LaTaillade, J. and Kim, H. (2011). Family processes and adolescents' financial behaviors. Journal of Family and Economic Issues, 32(4), 668–679.

Lachance, M. J. and Choquette-Bernier, N. (2004). College students' consumer competence: A qualitative exploration. International Journal of Consumer Studies, 28(5), 433–442.

Mandell, L. (2008). Financial Education in High School. In Over coming Sav. Slump how to Increase Eff. Financ. Educ. Sav. Programs, edited by A. Lusardi, 257–279.

Mortimer, J. T. (2003). Working and growing up in America. Cambridge: Harvard University Press.

Moschis, G. P. and Churchill, Jr. G. A. (1978). Consumer socialization: A theoretical and empirical analysis. Journal of Marketing Research, 15(4), 599–609.

OECD.(2011). Education at a Glance 2011: OECD Indicators, OECD Publishing.

Özbek, A. (2019). Erken Dönem Ekonomi Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Üzerine Ertkisi: Uluslararası Bakalorya Örneği, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1-185.

Pew Research Center. (2012, February 9). Young, underemployed and optimistic: Coming of age, slowly, in a tough economy.

Roberts, J. and Jones, E. (2001). Money attitudes, credit card use, and compulsive buying among American college students. Journal of Consumer Affairs, 35, 213-240.

Sansone, D., Fornero, E. and Rossi, M. C. (2018). Four Bright Coins Shining at Me": Financial Education in Childhood, Financial Confidence in Adulthood, Article in Journal of Consumer Affairs, 1-22.

Schug, M., Walstad, W. (1991). Teaching and learning economics. In: Shaver, J. (Ed.), MacMillian Reference Books. Handbook of Research on Social Studies Teaching and Learning, New York, 411-419.

Serido, J., Soyeon S., Anubha, M. and Chuanyi, T. (2010). Financial Parenting, Financial Coping Behaviors, and Well-Being of Emerging Adults. Family Relations, 59 (4), 453–464.

Shim, S., Barber, B.L., Card, N. A., Xiao, J. J.and Serido, J. (2010). Financial socialization of first-year college students: The roles of parents, work, and education. Journal of Youth and Adolescence, 39(12), 1457–1470.

Sundarasen, S. D.D., Rahman, M.S., Othman, N.S. and Danaraj, J. (2016). Impact of Financial Literacy, Financial Socialization Agents, and Parental Norms on Money Management, Journal of Business Studies Quarterly, 140-156.

Tang, N. and Peter, P.C. (2015). Financial knowledge acquisition among the young: The role of financial education, financial experience, and parents' financial experience. Financial Services Review, 24(2), 119–137.

Venkataraman, R. and Venkatesan, T. (2018). Analysis of Factors Determining Financial Literacy using Structural Equation Modelling,SDM IMD Journal of Management / SDM Institute For Management Development,19-29.

Zhu, A. Y. F. (2019). Links Between Family Poverty and the Financial Behaviors of Adolescents: Parental Roles, Child Ind Res (2019) 12: 1259–1273.

Zsoter, B. and Bauer, A. (2019). The Impertance of Institutional Trust for Financial Service Providers Among Young Adults and Their Parents in an emerging Market, Society and Economy , 211–225.

MUHASEBE STANDARTLARINDA MEYDANA GELEN SON DEĞİŞİKLİKLER IŞIĞINDA BOBİ FRS VE TFRS'NİN KIYASLANMASI

COMPARISON OF FINANCIAL REPORTING STANDARDS FOR LARGE AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES AND TURKEY FINANCIAL REPORTING STANDARDS (TFRS) IN LIGHT WITH THE LATEST CHANGES IN ACCOUNTING STANDARDS

Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN
Gaziantep Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü
Fatih GENÇ
(Doktora Öğrencisi) Gaziantep Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü

ÖZET

Türkiye'de şirketlerin finansal tablolarının bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesine yönelik düzenlemeler yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Türkiye'de bağımsız denetim şirketlerinin uyması gereken yasal düzenlemeleri organize edip yönlendirmesi için Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu 2 Kasım 2011'de kurulmuştur. Buna ilişkin olarak 8 Temmuz 2012 tarih ve 28347 sayılı resmi gazete ile Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Yönetmelik çıkarılmıştır. İlerleyen zamanda, Avrupa Birliği direktiflerine de uygun olan ve Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyeti'nde 1 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe giren 102 No'lu Finansal Raporlama Standardı (FRS 102), yeni finansal raporlamanın ana hatları oluşturulurken temel alınmıştır. FRS 102'den yararlanılmasının bir başka nedeni, onun oluşturulması esnasında, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board-IASB) tarafından yayımlanan ve Uluslararası geçerliliğe sahip olan KOBİ UFRS'nin esas alınmış olmasıdır. FRS 102 temel alınarak, işletme büyüklüğü dikkate alınmış, finansal tablodan yararlanan kişilerin ihtiyacını karşılayan ve gerçeğe uygun sunumu sağlayan anlaşılabilir ve kaliteli finansal tabloların oluşturulması amaçlanmıştır. Bununla birlikte muhasebe standartları, değişen ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara uygun olarak uluslararası ve yerel muhasebe standartları otoritesi tarafından sürekli revize edilmektedir.

Bu çalışmada, 2018-2019 dönemlerinde Türkiye Muhasebe Standartları'nda yapılan düzenlemeler ele alınarak, yapılan düzenlemeler birbirleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İncelemede yeni yapılan düzenlemelerle işletmelerin Kamu Yararını ilgilendiren kuruluşlar (KAYİK), büyük ölçekli şirketler ve orta ölçekli şirketler olarak sınıflandırmaya tabi tutulması suretiyle geçerli finansal raporlama sisteminin buna göre dizayn edildiği gözlemlenmiştir. Uygulamada KAYİK olarak sınıflandırılan kuruluşların Türkiye Finansal Raporlama Sistemi (TFRS) çerçevesinde iktisadi işlemlerini kayda alması zorunlu kılınırken büyük ve orta boylu işletmelerin ise isteğe bağlı olarak TFRS uygulayabileceği veya Büyük ve Orta Boylu İşletmeler için Finansal Raporlama Sistemini (BOBİ FRS) seçebileceği hüküm altına alınmıştır. Çalışma sonucunda TFRS ve BOBİ FRS arasında, finansal tabloların sunuluşu, alacak ve borçların reeskontu, hasılatın kayda alınması, vade farklarının muahsebeleştirilmesi, Maddi Duran Varlıkların sınıflandırılması, kıdem tazminatının hesaplanması, stok maliyetlerinin belirlenmesi, finansal varlıkların kayda alınması, ertelenmiş vergi varlılığı ya da yükümlüğünün finansal tablolara yansıtılması, şirket birleşmeleri ve şerefiye, ilişkili taraf açıklamaları ile arama ve değerlendirme varlıklarının kayda alınması gibi konularda farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: UFRS, TFRS, BOBİ FRS, Bilanço, Gelir Tablosu

ABSTRACT

Arrangements for inspection by the independent auditing firm of financial statements of companies in Turkey are based on a recent past. Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority was established on 2 November 2011 to organize and direct regulations to be observed by independent auditing companies in Turkey. Concerning this, legislation on the organization and its duties of the Public Oversight Accounting and Auditing Authority was issued by the official gazette numbered 28347, dated 8 July 2012. Later, the financial Reporting Standard numbered 102 - FRS 102, which complied with the directives of the European Union and came into force in the United Kingdom and The Republic of Ireland was grounded on while composing an outline of new financial reporting. Another reason for making use of FRS 102 was that while being created, International Financial Reporting Standards of Small and Medium-Sized Enterprises – SME IFRS published by the International Accounting Standards Board – IASB and internationally having recognized was based. With the based-on FRS 102, the size of the companies being considered and aimed composing of apprehensible and excellent quality financial statements that are capable of providing a fair presentation and meeting the needs of those who benefit from financial statements. Nevertheless, accounting standards have still been revised by the international and domestic accounting standard authorities following the changing and emerging new needs.

In this article, dealing with adjustments in Turkish Accounting Standards in the period 2018 and 2019, and regulations made are examined comparatively with each other. With the new arrangements made, organizations are subjected to the triple classification, Public Interest Entities, large scale companies, and medium-sized companies and therefore applicable financial reporting system is designed according to do so. While in use organizations classified as Public Interest Entities have to record their economic transactions in compliance with Turkish Financial Reporting Standards – TFRS, large scale, and medium-sized companies can choose either optional TFRS or Financial Reporting Standards for large scale and medium-sized companies – BOBI FRS. The differences such as presentation of financial statements, rediscount of receivables and payables, determination of revenues, recognition of maturity differences, classification of tangible fix assets, calculating of severance payment, determination of inventory costs, recognition of financial assets, reflection of deferred tax asset or liability, mergers and goodwill, related or third parties disclosures, and exploration and evaluation assets have been identified between TFRS and BOBI FRS in this study.

Key Words: IFRS, TFRS, BOBI FRS, Balance Sheet and Income Statement

1. GİRİŞ

İşletmelerin sınıflandırılması ve buna göre hangi bağımsız denetim türüne tabi olacağı, işletme büyüklükleri temel alınarak 1 Ocak 2018'den itibaren yürürlükte olacak şekilde yeniden belirlenmiştir. Buna göre finansal raporlama ile ilgili olarak şirketler dört ana grubu ayrılmaktadır:
1) KAYİK'ler (Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar)
2) Büyük Ölçekli Kuruluşlar
3) Orta Ölçekli Kuruluşlar
4) Küçük ve Mikro Ölçekteki Kuruluşlar

Kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar 660 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 2. Maddesinin ğ bendinde, finansman şirketleri, halka açık şirketler, sigorta ve varlık yönetim şirketleri, bankalar, reasürans ve emeklilik şirketleri, faktöring şirketleri, emeklilik fonları, finansal kiralama şirketleri, sermaye piyasası kurumları, ihraççılar ile istihdam ettikleri personel sayısı, işlem hacimleri, faaliyet alanları, ve benzeri kıstaslara göre önemli oranda kamuoyunu ilgilendirdiği için Kurum tarafından bu kapsamda değerlendirilen kuruluşlar KAYİK olarak tanımlanmıştır.[1]

Büyük ölçekli kuruluşlar için gerekli kıstaslar
- Toplam aktif büyüklüğü 75 milyon TL ve üstü,
- Net yıllık satışları 150 milyon TL ve üstü
- Ortalama yıllık çalışan sayısı 250 ve üstü olan işletmeler olarak tanımlanmıştır.

Orta ölçekli kuruluşlar için gerekli kıstaslar ise;
- Aktif toplam büyüklüğü 35 milyon TL ve üzeri
- Net yıllık satışları 70 milyon TL ve üzeri,
- Ortalama yıllık çalışan sayısı 175 ve üzeri olan şirketler şeklinde belitilmiştir.

Denetime tabi olmayan kurululşar finansal raporlama standartları açısından küçük ve mikro ölçekli kuruluşlar olarak tanımlanır.[2]

Yukarıda belirtilen işletme türlerinden KAYİK'ler zorunlu olarak Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına (TFRS'ye) göre bağımsız denetime taibidir. Bu konuda herhangi bir seçimlik hakları bulunmamaktadır. Kamu Gözetim Kurulu kararına göre, yukarıda sayılan ölçütlerden en az ikisine ait asgari değerin iki yıl üst üste sağlanması durumunda, şirketler, takip eden yıldan itibaren bağımsız denetime tabi olmaktadır. Büyük ve Orta ölçekli işletmeler tercihlerine göre büyük ve orta ölçekli işletmeler için finansal raporlama standartları (BOBİ FRS) ya da TFRS'den birini seçerek bağımsız denetim yükümlülüklerini yerine getirebilirler. Kanuni bir zorunluluk olarak seçilen finansal raporlama standardı (TFRS ya da BOBİ FRS) en az üstü üste iki yıl uygulanmak zorundadır. Kamu Gözetim Kurumunun 2016 yılı verilerine göre Türkiye'de KAYİK olarak nitelendirilen 1550 şirket, büyük ölçekli olarak nitelendirilen 850 şirket ve Orta ölçekli olarak nitelendirilen 3850 şirket yer almaktadır.[3]

[1] https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Mevzuat/KHK/660%20say%C4%B1l%C4%B1%20KHK.pdf, 10.19.2019
[2] https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, 19.10.2019
[3] Aslı Gedik (2019), Kısaca BOBİ FRS, PWC 17. Çözüm Ortaklığı Sempozyumu, slayt 6, Mart 2019, İstanbul

Küçük ve mikro büyüklükteki işletmeler için herhangi bir denetim zorunluluğu bulunmamakla birlikte yakın bir gelecekte bu şirketler içinde yasa koyucunun belirlediği yasal mevzuat çerçevesinde bağımsız denetime tabi olması muhtemeldir.

2. TFRS VE BOBİ FRS'NİN KIYASLANMASI

TFRS'ler incelendiğinde, gerçeğe uygun değer ölçüm prensiplerinin daha fazla benimsendiği görülmektedir. TFRS'nin Uluslararası Şirketleriçin önemli olan bölümlere göre raporlama sunması, ya da hisse başına kazancın açıklanmasının zorunlu tutulduğu borsa da işlem gören şirketler için bu bilgileri içermesi, onu BOBİ FRS'ye kıyasla cazip hale getirmektedir. TFRS ile yatırımcı ya da kredi veren kurumlara daha detaylı bilgiler sunulmaktadır. BOBİ FRS ise 2018 öncesi firmaların finansal raporlamasında kullanılan Muhasebe Standartları Uygulama Tebliği'ni (MSUGT) TFRS'ye yakınlaştıran bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. BOBİ FRS, MSGUT'a göre uluslararası muhasebe standartlarına daha yakın, şeffaflığı esas alan ve yönetim raporlamasına daha yakın bir finansal raporlama sistemidir. BOBİ FRS, TFRS'ye kıyasla biraz daha maliyet esaslı ve dipnotların yoğunlukta olduğu bir finansal raporlama sistemidir. İki finansal raporlama sistemini finansal tablodaki hesap grupları açısından ele alarak kıyaslamak daha açıklayıcı olacaktır.

Finansal tabloların sunuluşuna baktığımızda, BOBİ FRS'de diğer kapsamlı gelir tablosuna yer verilmemiştir. Örneğin şirketin aktifinde kayıtlı bir hisse senedinin, fiyatında meydana gelen artış ya da azalıştan kaynaklanacak gelir/gider unsurlarını gösteren diğer kapsamlı gelir, BOBİ FRS'de bulunmamaktadır. BOBİ FRS'de sadece fonksiyon esası kullanılırken TMS/TFRS'de fonksiyon ya da çeşit esaslarından biri kullanılabilir. Gelir ve gider unsurlarının sunumunda BOBİ FRS'de devam etmekte olan ya da durdurulan faaliyetlerin ayrımına yer verilmemiştir.

Bir başka farklı durum maddi duran varlıklarda ortaya çıkmıştır. BOBİ FRS' de satış amaçlı elde tutulan varlıklar için ayrı bir sınıflandırmaya yer verilmemiştir. TFRS'de maddi duran varlıklar satış amaçlı sınıflandırılığında, bu varlıklar için artık amortisman hesaplanmaz ve her dönem sonunda gerçeğe uygun değerleri ile finansal tablolara yansıtılır.

Vade farklarına bakıldığında, BOBİ FRS'de, vadenin 1 seneden fazla olması halinde vade farkı ayrıştırılmaktadır. Oysaki TFRS'de bütün vade farkları ayrıştırılmaktadır. Ortaya çıkan vade kaynaklı farklar, faiz geliri ya da gideri olarak finansal tabolarda yer alır.[4]

Alacakların ve borçların reeskontu açısından bakıldığında, BOBİ FRS'de borçların ve alacakların süresi bir seneden az olursa iskonto edilmeksizin itibari değerleri üzerinden, süresi bir seneden fazla olanlar da bugünkü değerleri baz alınarak ölçülmektedir. TFRS'de ise teminat, avans ve depozito niteliğindekiler hariç, senete bağlı borçlar ve alacaklar, vadeli poliçeler ve çekler ile 3 aydan uzun süreli senete bağlı olmayan borç ve alacakların reeskont işlemine tabi tutulması gerekmektedir.[5]

Stoklar ise yine iki muhasebe sistemi için farklılık arz eden başka bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. BOBİ FRS'de stok maliyetleri hesaplanırken tam maliyet metodu esas alınır, kapasite kullanımına göre hesaplanılan normal maliyet metodunun kullanılması tercihe bırakılmıştır.[6] TFRS'de ise normal maliyet yöntemine yer verilmiştir. Tam maliyet yönteminde, dönem üretim

[4] https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, erişim tarihi 19.10.2019
[5] http://istanbulymmo.org.tr/Data/pdf/322.pdf, 20.10.2019
[6] Çiğdem Atılgan (2019), İlk Uygulama Yılında BOBİ FRS, https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, 20.10.2019

giderlerinin tamamı, o dönemde gerçekleşen üretim maliyetine ilave edilir. Normal maliyet yönetiminde ise varlıklar ilk muhasebeleştirildiğinde maliyet bedeliyle finansal tablolara yansıtılıp, kur ve vade farkları ayrıştırılmak suretiyle dönem gideri olarak finansal tablolara yansıtılır. Özellikli varlık olarak sınıflandırılan stoklarda, vade ve kur farkı giderleri maliyet bedeli içerisinde izlenir. Hizmet maliyetlerinde ise verilen hizmete ilişkin hasılatın finansal tablolara gelir olarak yansıtılamadığı hallerde söz konusu giderler stoklarda yer alır.[7] BOBİ FRS'de ise üretimi bir seneden fazla süren borçlanma maliyetleri stokların maliyetine ilave edilir.

Değer düşüklüğü açısından bakıldığında, iki muhasebe arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. BOBİ FRS'de ve TFRS'de değer düşüklüğü, net gerçekleşebilir değerin maliyet değerinden düşük olduğu durumda meydana gelmektedir. Net gerçekleşebilir değer; varlıkların cari piyasa koşullarında rahatlıkla elden çıkartılabilecekleri varsayımıyla satılmaları halinde elde edilecek tutardır. Bu tutar, olağan işletme faaliyetiyle ilgili olarak beklenilen satış bedelinden tahmini tamamlanma ve satış gerçekleştirme giderleri düşülmesi suretiyle elde edilir.

BOBİ FRS'de maddi olmayan duran varlıkların değer tespitinde yaşanacak zorlukları önlemek amacıyla yeniden değerleme metoduna değinilmemiştir. Sınırsız ömre sahip olan maddi olmayan duran varlıklar, 5 seneden az 10 seneden fazla olmamak kaydıyla şirket tarafından saptanan sürede itfa edilebilir. Oysaki maddi olmayan duran varlıklar TFRS'de yeniden değerleme yöntemine göre muhasebeleştirilmektedir. Ancak maddi olmayan duran varlığın yeniden değerleme yöntemiyle hesaplanarak kaydedilmesi durumunda, sınıfındaki diğer bütün varlıklar da, aktif piyasalarının olmadığı hallerde, yine aynı yönteme göre muhasebeleştirilir.[8]

Yatırım amaçlı gayrimenkullerin sınıflandırılması ile ilgili olarak BOBİ FRS'de maliyet bedeliyle belirlenen yatırım amaçlı gayrimenkullerin gereçeğe uygun değerinin dipnotlarda belirtilmesi zorunlu değildir. TFRS'de ise yatırım amaçlı gayrimenkuller edinme maliyetleri ile bilançoda gösterildikten sonraki her dönemde gerçeğe uygun değerleri ile bilançoya yansıtılır.

Hasılat kaydetme bakımından BOBİ FRS'de, ekonomik fayda girişinin muhtemel olduğu ve faydaların güvenilir bir şekilde ölçülebildiği durumda hasılat kayda alınır. Oysa ki TFRS'de 1.1.2018 ve sonrasında uygulanan yeni standarda göre, edim yükümlüğünün ifa edilmesine (bir defeda veya zamana yaygın olarak) bağlı olarak hasılat muhasebeleştirilmektedir. BOBİ FRS'de hasılatın ölçümünde, alınması beklenen ya da alınan bedel ile iskontolar dikkate alınır. TFRS'de hasılat ölçümünde esas olan işlem bedelidir (değişken/sabit). Hizmet sunumunun ve inşa sözleşmelerinnin hasılat olarak muhasebeleştirilmesinde, hasılat BOBİ FRS'de tamamlanma yüzdesi metodu kullanılarak dönemsel olarak kayda alınır. TFRS'de ise edim yükümlülüğü ifa edildiğinde (bir defada veya zamana yaygın olarak) hizmet sunumu ya da inşaat sözleşmeleri finansal tablolara hasılat olarak yansıtılmaktadır.[9]

Önemli bir diğer farklılık kıdem tazminatının finansal tablolara yansıtılmasında ortaya çıkmaktadır. BOBİ FRS'de kıdem tazminatı, aktüeryal ölçümler yapılmaksızın işletme personelinin çalışma sürelerine göre ortaya çıkan kıdem tazminatının şirketin geçmiş deneyimleri doğrultusunda işten ayrılma oranı göz önünde bulundurulması suretiyle belirlenir.[10] TFRS'de ise kıdem tazminatı

---

[7] Erkan Öztürk (2017), Stok Maliyetlerinin Ölçüm ve muhasebeleştirilme Esaslarıın VUK, TMS/TFRS ve YFRÇ taslağı açısından karşılaştırılması, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:28, s.144, Eylül 2017, Pamukkale, Denizli

[8] TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS38.pdf 20.10.2019

[9] KGK Bağımsız Denetçilik Sınavı (Kasım 2018), s.2

[10] Çiğdem Atılgan (2019), İlk Uygulama Yılında BOBİ FRS,

yükümlülüğünü bu standartla beraber ilk kez bilançolarında gösterecek olan kuruluşlar geçiş tarihinden önceki raporlama dönemleriyle ilgili olarak tüm kıdem tazminatı tutarını on seneyi aşmamak üzere eşit miktarlarda "geçmiş yıllar karları" hesabına kaydedilebilir. Eşit tutarlardan birincisi açılıştaki mali durum tablosuna yansıtılır ve tahmini kıdem tazminatı toplam tutarı ile bu tutarın mali tablolarda gösterilmeyen bölümü dipnotlarda belirtilir.[11]

Finansal araçların ilk kayda alınmasına ilişkin olarak BOBİ FRS'de, ödeneceği tarih ile ilk kayda alınma tarihi bir yıl ya da daha az olanlar itibari değer üzerinden ölçülmektedir. İtibari değer, menkul kıymetlerin üzerinde yazılı olan değerdir. Ödeneceği tarihle ilk defa kayda alma tarihi bir yıldan uzun olanlar itfa edilmiş değerleriyle ölçülür. Sonraki dönemlerde ise itibari değer ve itfa edilmiş değer üzerinden ölçülür. BOBİ FRS'de tüm değerleme farkları kar/zarar hesabına yansıtılmaktadır. TFRS'de ise (TFRS 9) finansal varlıklar, ilk defa muhasebeleştirilmelerinde, işlem bedeli üzerinden ölçülmektedir. (TFRS 15 uyarınca). Ticari alacaklar haricindeki varlık ve yükümlülükler ilk defa muhasebeleştirilirken gerçeğe uygun değerle ölçülür. Takip eden dönemlerde ise itfa edilmiş maliyet değeriyle ölçülür. TFRS'de gerçeğe uygun değer değişimi, diğer kapsamlı gelire ve kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır.[12]

Şirketbirleşmeleri bakımından BOBİ FRS'de büyük şirketlerin birleşme süreçlerinde satın alma metodu uygulanırken orta büyüklükteki şirketlerin devralınan varlık ve borçları maliyet değerleriyle finansal tablolarda gösterilebilir.[13] TFRS'de ise iktisap edilen (elde edilen, devralınan) şirketin, birleşme tarihi baz alınarak ölçülebilir varlıkları, yükümlülükleri ve koşullu yükümlülükleri gerçeğe uygun değerleriyle muhasebeleştirilir ve şerefiye finansal tablolara yansıtılır. Şerefiyele ilgili olarak herhangi bir amortisman hesaplanmaz. Buna karşılık şerefiye için her dönem değer düşüklüğü testi uygulanır.[14] BOBİ FRS'de ise oluşan şerefiyeye ilişkin olarak değer düşüklüğü testi uygulanmaz ve şerefiye tutarı 10 yılda itfa edilir.

Ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü açısından BOBİ FRS'de büyük ölçekli kuruluşların konsolide ve münferit mali tablolarında ertelenmiş vergi tutarlarını belirtmeleri şarttır. Konsolide finansal tablolarını isteklerine bağlı olarak hazırlayanlar için konsolide tablolarında ertelenmiş vergi tutarını göstermesi mecburi, münferit tablolarında ise ihtiyaridir.[15] Ertelenen vergi varlığı ve yükümlülüğü duran varlıklar sınıfında ayrı kalemlerde gösterilir ve sadece aşağıdaki durumlarda netleştirilir:

a) Netleştirme yapılabilmesiyle ilgili olarak yasal bir hakkın bulunması ve
b) Netleştirilmiş tutar üzerinden ödeme yapılmasının veya varlığın geri kazanılmasının ve borcun öndenmesinin eş zamanlı gerçekleştirilmesinin amaçlanması[16]

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta büyük işletmelerin konsolide tablo hazırlama zorunluğu bulunmasına rağmen orta büyüklükteki işletmeler için bunun ihtiyari olarak belirlenmiş

https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, 20.10.2019

[11] Gedik, slayt 33

[12] Osman Tugay, Kadriye Arısoy (2019), Finansal araçların TMS/TFRS ve BOBİ FRS çerçevesinde muhasebeleştirme esaslarının karşılaştırılması, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:6, Sayıs:2, s.567, Ağustos 2019 Burdur

[13] Çiğdem Atılgan (2019), İlk Uygulama Yılında BOBİ FRS, https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, 20.10.2019 2019

[14] Remzi Örten, Hasan Kaval, Aydın Karapınar (2019), Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları, s.623 12.Baskı, Gazi Kitapevi, 2019, Ankara

[15] Çiğdem Atılgan (2019), İlk Uygulama Yılında BOBİ FRS, https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, 20.10.2019 2019

[16] Ayndın Karapınar, Ali Osman Eflatun (2019), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı – BOBİ FRS, s.394, 2. Baskı, Gazi Kitapevi, 2019 Ankara

olmasıdır. TFRS'de ise ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü finansal tablolarda ayrı olarak gösterilmek zorundadır.

Bir diğer önemli husus ilişkili taraf açıklamalarıyla ilgilidir. BOBİ FRS'de bilançoda borçların ve alacakların ilişkili ya da ilişkili olmayan taraflar şeklinde ayrıma tabi tutulması söz konusu değildir. Sadece büyük işletmelerce, ilişkili taraf ilişkisinin niteliğinin anlaşılabilmesi amacıyla gerekli olan diğer bilgilerin dip notlarında açıklanması hususu belirtilmiştir. TFRS'de ise bilançoda alacak ve borçların ilişkili ve ilişkili olmayan taraflar şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulması zorunludur.

BOBİ FRS'de arama ve değerlendirme varlıklarının, ilk kayda alma dönemini takip eden dönemelerde maliyet modeli ile ölçülmesi esastır. Buna göre, varlıklar, maliyet bedelinden amortismanlar ve değer düşüklüğü zararları düşülerek raporlanır. TFRS 6'da yer alan yeniden değerleme modeli BOBİ FRS'de yer almamaktadır. TFRS'de ise;

a) Maden kaynaklarının araştırılması ve değerlendirilmesinden önce katlanılan örneğin, belirli bir alanda araştırma yapmak için yasal hakları elde etmeden önce yapılan ödemeler gibi harcamların muhasebeleştirilmesi,
b) Bir maden kaynağından maden kaynaklarını çıkarmanın teknik fizibilitesi ve ticari uygulanabilirliği kanıtlanabilir olduktan sonra oluşan harcamaların muhasebeleştirilmesi konularında uygulanır.[17]

Müşterek anlaşmalar, BOBİ FRS'de bölüm 11 Müşterek Girişimlerdeki Yatırımlar başlığı altında düzenlenmiştir. Tam sette "iş ortaklığı" olarak adlandırılan işletmeler, BOBİ FRS'de "Müşterek Kontrol Edilen" işletmeler olarak adlandırılmıştır. Bu tür işletmelerin, maliyet ve özkaynak yöntemi ile ölçümleri bireysel finansal tablolarda serbest bırakılmıştır. Konsolide tablolarda ise konsolidasyon zorunludur. Müşterek varlık ve müşterek faaliyetlere ilişkin hükümler ise tam set standartlardan farklılaşmaktadır. Bu yatırımlardaki paylar, finansal tablolara yatırımcının payı nispetinde yansıtılır. (varlıklardan, yükümlülüklerden, gelirlerden ve giderlerden paylar şeklinde)[18]

[17] Örten-Kaval-Karapınar, s.709
[18] Örten-Kaval-Karapınar, s.709, s.617

3. SONUÇ

Daha önce (2018 öncesi) büyük ve orta ölçekli işletmer olarak adlandırılan işletmeler, MSGUT'u esas alarak finansal tablolarını oluşturuyordu. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun (KGK) yapmış olduğu düzenleme ile bu işletmeler artık BOBİ FRS'ye ya da isteğe bağı olarak TFRS'ye göre finansal tablolarını hazırlamak ve sunmak zorundadır. Bununla birlikte yukarıda ele alındığı üzere bu iki muhasebe sistemi arasında bazı farklılar bulunmaktadır. Bu farklılar, tabloların sunumunda, bölümlere göre raporlamada, maddi duran varlıkların sınıflandırılmasında, vade farklarının muhasebeleştirilmesinde, alacak ve borç senetlerinin reeskontunda, stok maliyetlerinin belirlenmesinde, değer düşüklüğünün muhasebeleştirilmesinde, maddi olmayan duran varlıkların tespitinde, yatırım amaçlı gayrimenkullerin sınıflandırılmasında, hasılatın ne zaman ve ne şekilde muhasebeleştirilmesi gerektiğinde, kıdem tazminatının hesaplanmasında, finansal araçların kayda alınmasında, şirket birleleşmelerinde, ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü'nün ayrı bir kalem olarak finansal tablolara yansıtılmasında, ilişkili taraf açıklamalarında, maden kaynaklarının araştırılması ve değerlendirilmesinde ve son olarak müşterek anlaşmalarda karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu düzenlemelerin temelinde, Avrupa Birliği ve Uluslararası Muhasebe Standartlarıyla uyumlu ve gerçeğe uygun finansal tabloların sunulması yatmaktadır. Dolayısıyla Avrupa Birliği ve Uluslararası Muhasebe Standartlarındaki gelişmelere parelel olarak KGK'nın yapmış olduğu düzenlemeler ilerleyen zamanda da devam edecektir.

4. KAYNAKLAR

1. Atılgan, Çiğdem (2019), İlk Uygulama Yılında BOBİ FRS, https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/05/ilk-uygulama-yilinda-bobi-frs.html, Erişim Tarihi: (20.10.2019)

2. Gedik, Aslı (2019), Kısaca BOBİ FRS, PWC 17. Çözüm Ortaklığı Sempozyumu, slayt 6, İstanbul, http://istanbulymmo.org.tr/Data/pdf/322.pdf, Erişim Tarihi: (20.10.2019)

3. Karapınar, Aydın ve Eflatun, Ali Osman (2019), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı – BOBİ FRS, 2. Baskı, Gazi Kitapevi, 2019 Ankara

4. KGK Bağımsız Denetçilik Sınavı (Kasım 2018). https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS38.pdf , Erişim Tarihi: (20.10.2019)

5.https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Mevzuat/KHK/660%20say%C4%B1l%C4%B1%20KHK.pdf, Erişim Tarihi: (10.19.2019)

6. Örten, Remzi, Kaval, Hasan ve Karapınar, Aydın (2019), Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları, 12.Baskı, Gazi Kitapevi

7. Öztürk, Erkan (2017), Stok Maliyetlerinin Ölçüm ve muhasebeleştirilme Esaslarıın VUK, TMS/TFRS ve YFRÇ taslağı açısından karşılaştırılması, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (28),

8. TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar,

9. Tugay, Osman ve Arısoy, Kadriye (2019), Finansal araçların TMS/TFRS ve BOBİ FRS çerçevesinde muhasebeleştirme esaslarının karşılaştırılması, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2),

10. http://kgk.gov.tr/home

HİZMET İÇİ EĞİTİMİ VE İŞ TATMİNİ BAKIMINDAN BANKA ÇALIŞANLARIN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN GRUPLARI ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ[1]

DETERMINATION OF DIFFERENCE BETWEEN SOME DEMOGRAPHIC VARIABLES OF BANK EMPLOYEES IN IN-SERVICE TRAINING AND JOB SATISFACTION

Sena Özge DOĞANÇAY

(Banka Çalışanı)

Doç.Dr. Selahattin YAVUZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET

Hizmet içi eğitim ihtiyacı, organizasyon içerisinde farklı nedenlerle kendini göstermektedir. Kuruma yeni alınan personelin işi ile ilgili bilgisinin yeterli olmaması, organizasyonların teknolojik değişmelere ayak uydurma isteği, sektör içerisinde lider olma çabası vb. sebepler eğitime ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir. Bu göstergelerin yanında çalışanların beklentilerinin karşılanması ve bu beklentilerin zamanında giderilmesi de hizmet içi eğitimin gerekleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada hizmet içi eğitimi ve iş tatmini bakımından banka çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi gibi bazı demografik değişkenlerin grupları arasındaki farklılığın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır.

Çalışma neticesinde, çalışanların iş tatmin düzeyleri algısı %5 önem seviyesinde cinsiyete ve yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği gözlemlenmiştir. İş tatmini algısı bakımından lise mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında, ön lisans mezunu ile lisans mezunu arasında ve ön lisans mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır. İş tatmini algısı bakımından 3 ay-6 ay çalışanlar ile 7 ay-1 yıl çalışanlar arasında, 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 1 yıl-3 yıl çalışanlar arasında ve 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 3 yıl ve üzeri çalışanlar arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet İçi Eğitim, İş Tatmini, Banka Çalışanları

[1] Bu çalışma Sena Özge DOĞANÇAY yazarlığında ve Doç. Dr. Selahattin YAVUZ danışmanlığında yapılmış olan "Hizmet İçi Eğitim İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Banka Personeli Üzerinde Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

The need for in-service training manifests itself for different reasons within the organization. The lack of sufficient knowledge of the newly recruited personnel about the work, the desire of the organizations to keep up with technological changes, the efforts to become a leader in the sector and etc. demonstrate the need for training. In addition to the points aforementioned above, meeting the expectations of the employees and fulfilling these expectations in a timely
manner is among the requirements of in-service training.

This study purports to determine the differences between groups of some demographic variables such as gender, age, education level and working time of bank employees in terms of in-service training and job satisfaction. For this purpose, a questionnaire was applied to the employees of a private bank.

As a result of the study, it was observed that the perception of job satisfaction levels of employees does not show a significant difference according to gender and age at 5% significance level. In terms of job satisfaction perception, there is a significant difference between the high school graduates and the graduate graduates, between the associate degree graduates and the undergraduate graduates and between the associate graduates and the graduate graduates at 5% significance level. In terms of job satisfaction perception, there is a significant difference between 3 months-6 months employees and 7 months-1 years employees, 7 months-1 years employees and 1 years-3 years employees and 7 months-1 years employees and 3 years and more employees at 5% significance level.

Keywords: In-Service Training, Job Satisfaction, Bank Employees

1. GİRİŞ

Değişen yaşam koşullarıyla ayakta durabilmek adına her birim eğitime önem vermekte, bu önemi desteklemek adına çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar işletmelerde hizmet içi eğitim ihtiyacının olup olmadığının tespit edilmesiyle başlar.

Hizmet iç eğitim bireyin çalıştığı mesleğinde daha başarılı olmasını, bilgi, beceri ve tutumlarında etkili kazanımlar aşılamayı planlayan bir faaliyet sürecidir (Ulus, 2009: 12). Eğitimler bireylere kendi becerilerini nasıl kullanabileceklerini göstermektedir. Eğitimin amacı işletmelere sadece kar artışı sağlayacağı yanılgısı, genel amaçlarla çelişmektedir.

Hizmet içi eğitim ile organizasyonlar ekonomik kazanç sağlayacağı gibi, insan kaynaklarına da olumlu katkı yapacaktır (Ertürk, 2011: 121). İnsan kaynaklarının gelişimiyle beraber organizasyonlar kar amaçlarına beklenen süreden daha kısa bir zaman dilimde kavuşmuş olacaklardır.

Hizmet içi eğitim ihtiyacı, organizasyon içerisinde farklı nedenlerle kendini göstermektedir. Kuruma yeni alınan personelin işi ile ilgili bilgisinin yeterli olmaması, organizasyonların teknolojik değişmelere ayak uydurma isteği, sektör içerisinde lider olma çabası vb. sebepler eğitime ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir. Bu göstergelerin yanında çalışanların beklentilerinin karşılanması ve bu beklentilerin zamanında giderilmesi de hizmet içi eğitimin gerekleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada hizmet içi eğitimi ve iş tatmini bakımından banka çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi gibi bazı demografik değişkenlerin grupları arasındaki farklılığın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen veriler analiz edilerek analiz sonucu elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

2. HİZMET İÇİ EĞİTİM

Küreselleşmenin her alana damga vurduğu günümüz dünyasında her geçen gün rakipleriyle sıkı bir yarışa giren işletmeler insan kaynağına yatırımlarını arttırmaktadır. Yapılan yatırımların başında gelen hizmet içi eğitim kavramı maddi ve manevi açıdan işletmelerde verim sağlayan bir araç olarak kullanılmaktadır.

Hizmet içi eğitim, işin başında durarak ya da iş dışında farklı amaçlar doğrultusunda personele çeşitli bilgi, beceri ve tutumları kazanmalarını sağlayan organizasyonların oluşturduğu eğitim faaliyetidir (Yetişkin, 2009: 86).

Hizmet içi eğitim ile ilgili literatür çalışması yapıldığında pek çok yazar tarafından çeşitli yorumların yapıldığı görülmektedir:

- Hizmet içi eğitim; etkinliğin, verimliliğin, kalitenin ve ürünün oluşum sürecinde meydana gelebilecek hataların azaltılmasında, maliyetlerin düşürülmesinde temel mesleki ve becerilerin verilmesi gibi etkinlikler bütünüdür (Aytaç, 2009: 2).

- Taymaz (1997:4) "sektör ayrımı yapmaksızın özel ve tüzel kişilere ait işyerlerinde belirli bir maaş karşılığında çalışan personelin bilgi, beceri ve tutumlarını arttırmaya yönelik, yapılan iş ile ilgili uzun bir süreç" şeklinde tanımlamıştır.

- Sabuncuoğlu (1997:125) hizmet içi eğitimi "çalışanların işletme içerisinde yüklendikleri ya da gelecekte yüklenecekleri görevleri etkili bir şekilde yapabilme, mesleki bilgilerini genişletme, olumlu gelişmeler yapmayı amaçlayan eylemler bütünü" şeklinde tanımlamıştır.

Hizmet içi eğitim, çalışanların sorumluluklarına göre yeteneklerini geliştirmek ve bu yeteneklere şekil vermek amaçlı oluşturulan eğitimdir (Yıldırım, 2009: 4). Eğitim sonucuna göre kişilerin kazanımları değerlendirilmekte ve kazanımlarının nasıl sonuçlandığı ortaya konulmaktadır.

Hizmet içi eğitim, kişinin işe başladığı ile işten ayrılacağı an arasındaki tüm zaman dilimini kapsar ve işle ilgili çeşitli değişimlere ayak uydurabilmek adına devamlı bir şekilde eğitilmesini amaçlamaktadır (Aydınalp, 2008: 14). Devam özelliği taşımayan eğitimin verimli olup olmadığı değerlendirilememekte, bunun sonucun da ise eğitimin tekrar verilmesi gerektiği hesap edilememektedir.

Çeşitli tanımları yukarıda yapılan hizmet içi eğitim genel manada sürekli kendini geliştirme ve yenileme çabasıdır. En kısa tanım olarak yaşam süresince öğrenme hizmet içi eğitimi özetler. Hizmet içi eğitim yaşam boyunca öğrenmenin temel faktörlerinden sayılmaktadır (Veyis, 2012: 23).

3. İŞ TATMİNİ

İş görenin işini ya da yaşamını değerlendirdiğinde aldığı hazzın fazla olması iş tatminini oluşturmaktadır (Akbulut, 2009: 2).İş görenler farklı sektörlerde çalışsalar bile kendi işlerinden aldıkları doyum ölçeği aynı oranda tatmin sağlayacaktır.

İş tatminin dile getirildiği yıllar, 20. yüzyılın başlarında olup, 1930 ve 1940 yıllarında etkisi göstermeye başlamıştır. İş tatmini tanımının daha sonraki yıllarda ortaya çıkmasının nedenlerinden biri insani duyguların vermiş olduğu ruhen ve bedenen sağlık sorunları iken, bir diğer neden ise stresin çalışan üzerindeki üretkenliğini düşürmesidir (Baynazoğlu, 2009: 38).

Literatür incelendiğinde iş tatmini kavramı pek çok yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bunun nedeni ise, çalışanların işinden tatmin olmalarını sağlayan unsurların her ortamda farklı bulunmasından kaynaklanmaktadır. İş tatminine ilişkin ilk sistematik bilgiler 1930'lu yıllara dayanmaktadır. İş tatmini ile ilgili yapılan tanımlardan bazıları şu şekildedir:

❖ Vroom (1964) "kişinin işini ya da iş deneyimini değerlendirmesinden kaynaklanan olumlu duygusal durumdur." şeklinde tanımlamıştır (Luthans, 1992: 66)

❖ Hockman ve Oldman (1975) "çalışanların işinden duyduğu mutluluk" şeklinde ifade etmiştir (Luthans, 1992: 66).

❖ İş tatmini, kişinin işine yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilemesidir (Başoda, 2012: 73).

❖ Davis'e (1992) göre iş tatmini, iş görenlerin işlerinden duydukları hoşnutluk veya hoşnutsuzluk seviyesidir (Adıgüzel, 2010: 13).

İş tatmini alanında çeşitli araştırmalar sonucu, temeli insan istekleri ve ruhi doygunluğa bağlı olan farklı boyutlara ulaşılmıştır. Bu boyutlar (Akgün, 2010: 38);

- Duygusal yüklü olaylara bağlanan iş tatmininin ölçümlenememesi ve gözlem yapılamamasıdır.
- Beklentilerle gerçekleştirilenler arasında bir değer olup, bu değerin kazançla belirlenmesi sağlanmaktadır.
- Çeşitli tutumların harmanlanıp bir arada yorumlanması sonucu ortaya çıkan tanımın değerlendirilmesidir.

Organizasyon içerisinde iş görenin beklentilerini karşılama çıtası hangi seviyede haz sağlayabiliyorsa, iş görenin işe verebileceği çaba da o ölçüde artmaktadır (Tanşu, 2009: 79). Çeşitli yazarların yaptığı tanımların ortak noktası iş tatmin kavramının organizasyonlar için ne anlam ifade ettiği ve bu anlamların iş gören açısından nasıl anlamlandırıldığına dayanmaktadır.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan bir bankanın 20 ana şubesinde çalışan 180 kişiye anket gönderilmiş olup, bunlardan 160 kişi ankete geri dönüş yapmıştır. Anketten elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Üç bölümden oluşan anket sorularında, birinci bölüm katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölüm hizmet içi eğitim soruları, üçüncü bölüm ise iş tatmini sorularından oluşmaktadır. Ankette demografik özellikler dâhil toplam 43 soru bulunmaktadır.

Anket sorularının analizinde güvenilirlik analizi, t-testi (normal dağılmayan veriler için Mann-Whitney U testi), Tek Yönlü Varyans Analizi (normal dağılmayan veriler için Kruskal Wallis testi) uygulanmıştır. Hizmet içi eğitim ölçeğinden elde edilen veriler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler, İş tatmini ölçeğinden elde edilen veriler normal dağılım göstermediğinden parametrik olmayan testler uygulanmıştır.

Herbir ölçeğe ait güvenirlik analizi yapılmış olup hizmet içi eğitim için güvenilirlik 0,971; iş tatmini için 0,918 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğu durumlarda yüksek derecede güvenilirdir. Hizmet içi eğitim α= 0,971 ve iş tatmini için α=0,918 olduğundan ölçeklerin "yüksek oranda güvenilir" olduğu söylenebilir.

4.1. ÇALIŞANLARIN CİNSİYETLERİ ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ İÇİN UYGULANAN TEST SONUÇLARI

Hizmet içi eğitim bakımından cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için parametrik test olan t-testi uygulanmış olup test sonucu Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Hizmet içi Eğitim ile Cinsiyet Değişkeninin t-Testi Sonuçları

Ortalama		Kadın	4,04	**Levene Testi**		**t-Testi**			
		Erkek	3,92	F	Sig.	t	S.D.	Sig.	Ort.Fark.
Hizmet İçi Eğitim	Varyansları Eşit Varsayan			,012	,912	1,049	158	,296	,11097
	Varyansları FarklıVarsayan					1,051	143,409	,295	,11097

Tablo 1'de Levene testi Sig. değeri 0,912 bulunmuştur. Bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden büyük olduğundan her iki grubun varyansları homojendir. Bu durumda t testi için aynı tabloda (varyansları eşit varsayan) birinci satırdaki Sig. değeri dikkate alınır. Bu değer görüldüğü gibi 0,296 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden büyük olduğundan hizmet içi eğitim algısı bakımından cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Aynı tabloda ortalama değerlerin birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir (Kadın = 4,04 ve Erkek = 3,92).

İş tatmin algısı bakımından cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için parametrik olmayan Mann-Whitney U testi uygulanmış olup test sonucu Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçları

Cinsiyet	n	Sıra Top.	Sıra Ort.	U	Z	Sig.
Kadın	67	5297	79,06	3019	-0,338	0,735
Erkek	93	7583	81,54			
Toplam	160					

Tablo 2'de görüldüğü gibi Sig. değeri 0,735 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden büyük olduğundan çalışanların iş tatmin düzeyleri algısı %5 önem seviyesinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

4.2. ÇALIŞANLARIN YAŞLARI ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ İÇİN UYGULANAN TEST SONUÇLARI

Hizmet içi eğitimi algısı yaş değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için uygulanan tek yönlü ANOVA testi uygulanmış olup test sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Tek Yönlü ANOVA Testi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Top.	Ser. Der.	Kareler Or.	F	Sig.
Gruplar Arası	,802	3	,267	,608	,611
Gruplar İçi (Hatalar)	68,586	156	,440		
Toplam	69,389	159			

Tablo 3'de görüldüğü gibi Sig. değeri 0,611 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinde büyük olduğundan çalışanların hizmet içi eğitim algıları yaş değişkenine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Çalışanların iş tatmini düzeyi algılarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farlılık gösterip göstermediği Kruskal-Wallis testi (iş tatmini ölçeğinin verileri normal dağılım göstermediğinden) ile test edilmiş olup test sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Gruplar	n	Sıra Ort.	Ser.Der.	Ki-Kare	Sig.
18-25	36	88,69	3	2,001	0,572
26-30	52	74,68			
31-35	29	80,45			
36 ve üzeri	43	80,71			
Toplam	160				

Tablo 4'te görüldüğü gibi Kruskal-Wallis testi için Sig. değeri 0,572 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden büyük olduğundan çalışanların iş tatmin düzeyleri algısı yaş değişkenine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

4.3. ÇALIŞANLARIN EĞİTİM SEVİYESİ ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ İÇİN UYGULANAN TEST SONUÇLARI

Çalışanların hizmet içi eğitim algılarının eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü ANOVA testi uygulamış olup test sonucu Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Tek Yönlü ANOVA Testi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Top.	Ser.Der.	Kareler Ort.	F	Sig.
Gruplar Arası	2,041	3	,680	1,576	,197
Gruplar İçi (Hatalar)	67,348	156	,432		
Toplam	69,389	159			

Tablo 5'te görüldüğü gibi Sig. değeri 0,197 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinde büyük olduğundan çalışanların hizmet içi eğitim algıları eğitim seviyesi değişkenine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Çalışanların iş tatmini algılarının eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizinin parametrik olmayan karşılığı olan Kruskal-Wallis testi uygulanmış olup test sonucu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Gruplar	n	Sıra Ort.	Ser.Der.	Ki-Kare	Sig.
Lise	25	67,90	3	8,771	0,032
Ön Lisans	45	69,27			
Lisans	67	87,49			
Yüksek Lisans	23	95,83			
Toplam	160				

Tablo 6'da görüldüğü gibi Kruskal-Wallis testi için Sig. değeri 0,032 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olduğundan çalışanların iş tatmin algısı eğitim seviyesine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann-Whitney-U testi ile gruplar ikişer olarak karşılaştırılmış olup test sonucu Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçları

	Eğitim	Eğitim	U	Z	Sig.
İş Tatmini	Lise	Ön Lisans	552,000	-0,129	0,897
		Lisans	632,500	-1,830	0,067
		Yüksek Lisans	188,000	-2,088	**0,037**
	Ön Lisans	Lise	552,000	-0,129	0,897
		Lisans	1165,000	-2,059	**0,039**
		Yüksek Lisans	344,000	-2,275	**0,023**
	Lisans	Lise	632,500	-1,830	0,067
		Ön Lisans	1165,000	-2,059	**0,039**
		Yüksek Lisans	691,000	-0,761	0,447
	Yüksek Lisans	Lise	188,000	-2,088	**0,037**
		Ön Lisans	344,000	-2,275	**0,023**
		Lisans	691,000	-0,761	0,447

Tablo 7'de Sig. değeri anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olan değerler görülmektedir. Buna göre iş tatmini algısı bakımından lise mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında, ön lisans mezunu ile lisans mezunu arasında ve ön lisans mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır.

4.4. ÇALIŞANLARIN ÇALIŞMA SÜRELERİ ARASINDAKİ FARKLILIĞIN BELİRLENMESİ İÇİN UYGULANAN TEST SONUÇLARI

Çalışanların hizmet içi eğitim algılarının çalışanların çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü ANOVA testi uygulamış olup test sonucu Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Tek Yönlü ANOVA Testi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Top.	Ser. Der.	Kareler Ort.	F	Sig.
Gruplar Arası	,591	3	,197	,446	,720
Gruplar İçi (Hatalar)	68,798	156	,441		
Toplam	69,389	159			

Tablo 8'de görüldüğü gibi Sig. değeri 0,720 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinde büyük olduğundan çalışanların hizmet içi eğitim algıları çalışanların çalışma süresine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Çalışanların iş tatmini algılarının çalışanların çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizinin parametrik olmayan karşılığı olan Kruskal-Wallis testi uygulanmış olup test sonucu Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Ser.Der.	Ki-Kare	Sig.
3 ay-6 ay	15	98,77	3	9,601	0,022
7 ay-1 yıl	41	62,68			
1 yıl-3 yıl	40	84,25			
3 yıl ve üzeri	64	85,29			
Toplam	160				

Tablo 9'da görüldüğü gibi Kruskal-Wallis testi için Sig. değeri 0,022 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olduğundan çalışanların iş tatmin düzeyleri algısı çalışma süresi değişkenine göre %5 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann-Whitney-U testi ile gruplar ikişer olarak karşılaştırılmış olup test sonucu Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçları

	Çalışma Süresi	Çalışma Süresi	U	Z	Sig.
İş Tatmini	3 ay-6 ay	7 ay-1 yıl	169,000	-2,583	**0,010**
		1 yıl-3 yıl	250,000	-0,969	0,332
		3 yıl ve üzeri	394,500	-1,090	0,276
	7 ay-1 yıl	3 ay-6 ay	169,000	-2,583	**0,010**
		1 yıl-3 yıl	611,000	-1,994	**0,046**
		3 yıl ve üzeri	929,000	-2,541	**0,011**
	1 yıl-3 yıl	3 ay-6 ay	250,000	-0,969	0,332
		7 ay-1 yıl	611,000	-1,994	**0,046**
		3 yıl ve üzeri	1271,000	-0,061	0,951

	3 yıl ve üzeri	3 ay-6 ay	394,500	-1,090	0,276
		7 ay-1 yıl	929,000	-2,541	**0,011**
		1 yıl-3 yıl	1271,000	-0,061	0,951

Tablo 10'da Sig. değeri anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olan değerler görülmektedir. Buna göre iş tatmini algısı bakımından 3 ay-6 ay çalışanlar ile 7 ay-1 yıl çalışanlar arasında, 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 1 yıl-3 yıl çalışanlar arasında ve 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 3 yıl ve üzeri çalışanlar arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır.

5.SONUÇ

Bu çalışmada hizmet içi eğitimi ve iş tatmini bakımından banka çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi gibi bazı demografik değişkenlerin grupları arasındaki farklılığın belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen veriler analiz edildikten sonra şu sonuçlar elde edilmiştir:

Hem hizmet içi eğitim algısı hem de iş tatmin düzeyleri algısı bakımından çalışanların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Hem hizmet içi eğitim algısı hem de iş tatmin düzeyleri algısı bakımından çalışanların yaşları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Hizmet içi eğitim algısı bakımından çalışanların eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat iş tatmini algısı bakımından çalışanların eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann-Whitney-U testi ile gruplar ikişer olarak karşılaştırılmıştır. Buna göre iş tatmini algısı bakımından lise mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında, ön lisans mezunu ile lisans mezunu arasında ve ön lisans mezunu ile yüksek lisans mezunu arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Hizmet içi eğitim algısı bakımından çalışanların çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat iş tatmini algısı bakımından çalışanların çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann-Whitney-U testi ile gruplar ikişer olarak karşılaştırılmıştır. Buna göre iş tatmini algısı bakımından 3 ay-6 ay çalışanlar ile 7 ay-1 yıl çalışanlar arasında, 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 1 yıl-3 yıl çalışanlar arasında ve 7 ay-1 yıl çalışanlar ile 3 yıl ve üzeri çalışanlar arasında %5 önem seviyesinde anlamlı farklılık bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

AKBULUT, Kürşad; "Futbol Teknik Adamlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi",NiğdeÜniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2009.

AKGÜN, Orhan; "Emniyet Mensuplarında Stres Faktörleri ve Bunların Çalışanların İş Tatmini, Bireysel Verimlilikleri ve Kurumsal Bağlılıkları Üzerine Etkileri", Beykent Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

AYDINALP, Başak; "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim Hakkındaki Görüşleri", Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

BAYNAZOĞLU, M. Emin; "5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Hizmet İçi Eğitim ve İş Tatmini İlişkisi: İstanbul Beşiktaş İlçesinde Bir Alan Araştırması", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

ERTÜRK, Mümin, İnsan Kaynakları Yönetimi, *Beta Yayınevi*, İstanbul, 2011.

SABUNCUOĞLU, Zeyyat; İnsan Kaynakları Yönetimi, *Ezgi Kitapevi*, Bursa, 2000.

TANŞU, Melek; "Örgütsel Stres Kaynakları ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Sağlık Sektöründe Bir Uygulama", Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

ULUS, Osman; "Hizmet İçi Eğitim Faaliyetlerinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Konya İli Uygulaması)", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

VEYİS, Fatih; "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi", Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

YETİŞKİN, Yücel; "Performans Değerlendirme Sonuçlarının Hizmet İçi Eğitim Faaliyetlerindeki Kullanımı ve Buna İlişkin Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

YILDIRIM, G. Gonca;"Örgütlerde İş Görenlerin Hizmet İçi Eğitim Algılamaları ve İş Tatminlerine Etkisi: T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'de Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

BANKA ÇALIŞANLARININ HİZMET İÇİ EĞİTİMİ İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ[1]

DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IN-SERVICE TRAINING AND JOB SATISFACTION OF BANK EMPLOYEES

Sena Özge DOĞANÇAY

(Banka Çalışanı)

Doç.Dr. Selahattin YAVUZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET

Hizmet içi eğitim yalnızca organizasyonların ekonomik olarak kazanç sağlamasına değil, aynı zamanda insan kaynaklarına da olumlu katkı yapmaktadır. İnsan kaynaklarının gelişimiyle beraber organizasyonlar kâr amaçlarına beklenen süreden daha kısa bir zaman dilimde kavuşmuş olacaklardır.

Bu çalışmada banka çalışanlarının hizmet içi eğitimi ile iş tatmini arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anket sorularının analizinde bazı temel istatistikler, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Çalışma neticesinde, hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında aynı yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (bulunduğu gözlemlenmiştir). Yani hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasındaki regresyon modeli, "İş Tatmini= 3,447+ 0,257*Hizmet İçi Eğitim" biçiminde bulunmuştur. Modeldeki 3,447 sabit katsayısı, hizmet içi eğitim sıfır değerini aldığında (hizmet içi eğitim olmadığında) iş tatmini 3,447 değerini olacağı, 0,257 bağımsız değişken katsayısı ise hizmet içi eğitimin bir birim artması iş tatmininde 0,257 birim artış meydana getireceği anlamına gelmektedir. Bulunan bu model %5 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hizmet İçi Eğitim, İş Tatmini, Banka Çalışanları

[1] Bu çalışma Sena Özge DOĞANÇAY yazarlığında ve Doç. Dr. Selahattin YAVUZ danışmanlığında yapılmış olan "Hizmet İçi Eğitim İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Banka Personeli Üzerinde Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

In-service training not only provide organizations with economic benefits, but also will contribute positively to human resources. With the development of human resources, organizations will achieve their profit goals in a shorter period than expected.

The aim of this study is to determine the relationship between in-service training and job satisfaction of bank employees. For this purpose, a questionnaire was applied to the employees of a private bank. Some basic statistics, correlation analysis and regression analysis were used in the analysis of the questionnaire questions.

As a result of the study, it was found out that there is a moderate significant relationship between in-service training and job satisfaction. In other words, there is a linear relationship between in-service training and job satisfaction. The regression model between in-service training and job satisfaction was found to be as "Job Satisfaction = 3.447+ 0.257 * In-Service Training". When in-service training takes zero value (in-service training is absent), the fixed coefficient of 3.447 in the model will lead the job satisfaction to be taken as 3.447; that is to say, in the same value. When the in-service training increases one unit, 0,257 the coefficient of independent variables leads the job satisfaction to increase to the same value of 0.257. This model was found to be significant at 5% significance level.

Keywords: In-Service Training, Job Satisfaction, Bank Employees

1. GİRİŞ

İnsan hayatı, toplum halinde yaşamayı ve paylaşmayı zorunlu kılan bir yapı temeli üzerine kurulur. Fakat bu yapının sürdürülebilmesi için toplumsal bir düzen ve kurallar bütününün öğretilmesi gerekmektedir. Bu düzenin öğretilmesindeki temel faktör de eğitimdir.

Çeşitli eğitim faaliyetlerinde olduğu gibi hizmet içi eğitim etkinliği de belirli çerçeveler dahilinde gerçekleştirilmektedir. Bir hizmet içi eğitim programının çıkış noktası, organizasyonun amaçları doğrultusunda yapılması ve gözlemlenmesidir.

Hizmet içi eğitimin amaçları hem organizasyon hem de personel adına ihtiyaçları karşılayacak seviyede olmalıdır. Personele yapılan hizmet içi eğitim, organizasyonun ihtiyaçlarını karşılarken personelinde ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Hizmet içi eğitim ile organizasyonlar ekonomik kazanç sağlayacağı gibi, insan kaynaklarına da olumlu katkı yapacaktır (Ertürk, 2011: 121). İnsan kaynaklarının gelişimiyle beraber organizasyonlar kar amaçlarına beklenen süreden daha kısa bir zaman dilimde kavuşmuş olacaklardır.

Bu çalışmada banka çalışanlarının hizmet içi eğitimi ile iş tatmini arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anket sorularının analizinde bazı temel istatistikler, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmış olup elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

2. HİZMET İÇİ EĞİTİM

Çeşitli eğitim faaliyetlerinde olduğu gibi hizmet içi eğitim etkinliği de belirli çerçeveler dahilinde gerçekleştirilmektedir. Bir hizmet içi eğitim programının çıkış noktası, organizasyonun amaçları doğrultusunda yapılması ve gözlemlenmesidir.

Hizmet içi eğitimin amaçları hem organizasyon hem de personel adına ihtiyaçları karşılayacak seviyede olmalıdır. Personele yapılan hizmet içi eğitim, organizasyonun ihtiyaçlarını karşılarken personelinde ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Amaçlar genel olarak, organizasyonun istekleri ve ileride olmak istenilen konumun toplamıdır. Hizmet içi amaçlar, personel açısından amaçlar ve organizasyon açısından amaçlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Personel açısından amaçlar; bireyi işe bağlayan ve işini daha iyi yapma konusunda destek sağlarken, organizasyon açısından amaçlar; hem personel hem de örgütsel amaçları kapsamaktadır (Ensaroğlu, 2010: 8)

Genel olarak hizmet içi eğitimin amaçları şu şekilde sıralanabilir (Kartoğlu, 2007: 15):

- Organizasyon içerisinde disiplin olaylarını ve şikâyetleri azaltmak,
- Personeli tanımak ve kaliteli iş gücünün kemikleşmesini sağlamak,
- Değerlendirmelerde iş yükünü azaltıcı olanaklar oluşturmak,
- Yenilikleri takip etmek,
- Personelin güven duygusunu geliştirmek ve motivasyonunu arttırmak,
- Personelin işten ayrılmasını önlemek,
- Personelin iş içerisindeki saygınlığını arttırmaktır.

Yukarıdaki amaçların genel olarak karşılanması her zaman mümkün olmayabilir. İyi planlanmış hizmet içi eğitim, organizasyonların amaçlarına ulaşabilmelerine imkân sağlamaktadır. Amaçların, gerçekten tamamen farklı olması, hizmet içi eğitimin başarılı olmasına gölge düşürmektedir.

Her konuda olduğu gibi hizmet içi eğitiminde kendine özgü temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler şöyle sıralanabilir (Aydın, 1988: 9):

- Süreç işletmedeki en alt kademeden en üst kademeye kadar tüm personeli kapsamaktadır.

- Personelin becerilerine ve ilgisine göre, eğitim programı hazırlanmalıdır.
- Eğitim, personelin psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarına cevap vermelidir.
- Çalışan personele, verilecek eğitiminyararlı olacağına dair inandırılmalıdır.
- Eğitim personelde bir üst kademeye ulaşmada bir araç olacağını benimsetilmelidir.
- Kurumun amaçlarına, ihtiyaçlarına ve görüşlerine önem verilmelidir.
- Eğitim yapılacak işletmede haberleşmeyi etkinleştirecek seviyede olmalıdır.

Bir organizasyonda en değerli varlık insan kaynağı olup, bu kaynağın kaybedilmemesi için önemli oranda çaba gösterilmektedir. İnsan kaynağından alınabilecek maksimum verim ölçeği çalışanın iş ortamındaki mutluluğu ile doğrudan bağlantı olup, yüksek ölçüdeki iş tatminsizliği işe gelmeme, işten ayrılma isteği, ayrıca iş stresi ruhi boyutta iş göreni yıpratacak düzeye gelmektedir (Özcan, 2010: 80).

3. İŞ TATMİNİ

Çalışanların kurumları ile bütünleşebilmesi, işini ve iş arkadaşlarını sevebilmesiyle mümkün olmakta, ayrıca örgütsel bağlılığın artması verimli, istekli ve işinden haz alarak çalışabilmesini sağlamaktadır (Zorlutuna, 2012: 13).

İş ortamında çalışanların tatmin olabilmeleri yönünde yapılan araştırmalarda birçok faktörün etkili olduğu ortaya konulmaktadır. İşletmelerde iş tatminine yönelik artan ilginin çeşitli nedenleri bulunmaktadır (Bulut, 2012: 33):

- Toplumsal Gelişme ve Bilinçlenme: Ekonomik düzeyin değişmesi ve kişilerin aldığı eğitim seviyelerinin yükselmesiyle çalışanların organizasyondan beklentileri de değişmektedir.
- Toplumun gelişmesiyle beraber organizasyon içindeki işleyişin farklı bir boyuta geçmesi sosyal sorumluluğa dönüşmektedir.
- Sendikacılığın doğması, çeşitli hakların savunulması ve bu haklar doğrultusunda beklentilerin karşılanma isteğiyle iş tatmini figürünün oluşması önem kazanmaktadır.
- Organizasyonların yeniyi yakalama isteği ve yenilikçi tavır sergilemeleri, çalışanların bu yeniliği kendi isteklerinde de görme çabalarıyla birleşmesi, iş tatminine olan beklentiyi arttırmaktadır. Günümüz çalışma ortamı, çalışanların duygularından çok iş yeri performansını arttırmaya dayalı sistemleri içerdiğinden bir süre sonra çalışanların iş tatminsizliği ortaya çıkmaktadır (Karaca, 2012: 38). İş tatminsizliğinin oluşması ile performans düşmekte ve işletmeler çalışan sıkıntısı çekebilmektedir.

Çeşitli özellikleri bünyesinde barındıran iş tatmini kavramı aşağıdaki konuları içermektedir (Budak, 2006: 7):

- Tatmin, organizasyonda çalışan kişilerin çıkarlarıyla doğru orantılıdır.
- Tatmin, iş güvenliği açısından önemlidir.
- Tatmin, iş ortamında bir şeylere katkıda bulunmaktır.
- Tatmin, mesleğinde ileriye dönük umutlu adımlar atmaktır.
- Tatmin, iş hızının denetlenmesidir.
- Tatmin, sosyal ilişkiler ile ilgilidir.
- Tatmin, organizasyonun geneline bakar.
- Tatmin, işverenin tutumunu etkiler.
- Tatmin, yasal hakların aranmasında önemlidir.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan bir bankanın 20 ana şubesinde çalışan 180 kişiye anket gönderilmiş olup, bunlardan 160 kişi ankete geri dönüş yapmıştır. Anketten elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Üç bölümden oluşan anket sorularında, birinci bölüm

katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölüm hizmet içi eğitim soruları, üçüncü bölüm ise iş tatmini sorularından oluşmaktadır. Ankette demografik özellikler dâhil toplam 43 soru bulunmaktadır.

Anket sorularının analizinde güvenilirlik analizi, bazı temel istatistikler ile hizmet içi eğitim ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Herbir ölçeğe ait güvenirlik analizi yapılmış olup hizmet içi eğitim için güvenilirlik 0,971; iş tatmini için 0,918 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğu durumlarda yüksek derecede güvenilirdir. Hizmet içi eğitim α= 0,971 ve iş tatmini için α=0,918 olduğundan ölçeklerin "yüksek oranda güvenilir" olduğu söylenebilir.

4.1. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Yapılan anket çalışması kapsamında ankete katılan çalışanlara ait demografik özellikleri belirlemek adına dört adet demografik soru sorulmuştur. Bu sorular; cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalışma süreleri biçimindedir. Araştırmaya katılan kişi sayısı 160 olup, herhangi bir demografik soruyu gözden kaçıran olmamıştır.

Demografik değişkenlere ait frekans ve yüzdeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Demografik değişkenlere ait frekans ve yüzdeler

DEMOGRAFİK FAKTÖRLER	n (%)	DEMOGRAFİK FAKTÖRLER	n (%)
CİNSİYET		**ÇALIŞMA SÜRELERİ**	
Kadın	67(%41,9)	3 ay-6 ay	15(%9,4)
Erkek	93(%58,1)	7 ay-1 yıl	41(%25,6)
EĞİTİM DÜZEYİ		1 yıl-3 yıl	40(%25,0)
Lise	25(%15,6)	3 yıl ve üzeri	64(%40,0)
Ön Lisans	45(%28,1)	**YAŞ GRUPLARI**	
Lisans	67(%41,9)	18-25	36(%22,5)
Lisansüstü	23(%14,4)	26-30	52(%32,5)
		31-35	29(%18,1)
		36+	43(%26,9)

Tablo 1'de cinsiyet değişkeni incelendiğinde erkek katılımcıların bayan katılımcılardan fazla olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni incelendiğinde en büyük frekansa sahip yaş grubunun 26-30 aralığındaki yaş grubu personel olduğu ve en küçük frekansa sahip yaş grubunun ise 31-35 aralığındaki yaş grubu personel olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca, Tablo 1 incelendiğinde ilköğretim mezunu bir çalışanın olmadığı görülmektedir. Çalışma süreleri değişkeni incelendiğinde 3 yıl ve üzeri çalışanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

4.2. ÇALIŞANLARIN HİZMET İÇİ EĞİTİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE AİT BULGULAR

Çalışanların hizmet içi eğitim algısı ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip 5 maddenin sıralanışı;"Eğitimden sonra iş performanslarımız takip edildi"($\bar{X}$ **=4,093)**, "Eğitici iş tecrübelerinden örnekler verdi" ($\bar{X}$ **=4,068)**, "İş yerinde eğitimde öğrendiklerimi kullanmam doğrultusunda nasıl ödüllendirileceğim açıklandı"($\bar{X}$ **=4,062)**, **"**Eğitim sürecinde kısa aralar verildi"($\bar{X}$ **=4,062)**, "Daha sonra iş yerinde yapılacak olan diğer eğitimlere de katılacağım"($\bar{X}$ **=4,050)**,biçimindedir.

En düşük ortalamaya sahip 5 maddenin sıralanışı ise; **"**Eğitim işte hata yapma oranımı düşürdü"($\bar{X}$ = **3,862),** "Eğitim işime olan bakışımı değiştirdi"($\bar{X}$ **=3,881)**,"Yapamama Korkumu yok etti" ($\bar{X}$ **=3,881)**,"Eğitim iş performansımı arttırdı"($\bar{X}$ **=3,900)**, Eğitim yeni bilgi ve beceriler kazandırdı" ($\bar{X}$ **=3,900)** biçimindedir. Görüldüğü gibi çalışanlar, eğitim sonrası hata yapma oranlarının düşeceği algısına ise olumsuz düşüncelerle yaklaşmaktadır.

4.3. ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE AİT BULGULAR

Çalışanların iş tatmini algısı ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip 5 maddenin sıralanışı; "Aldığım maaş (ücret) ve terfilerin miktarı önemlidir"($\bar{X}$ **=4,637)**, "İşimde birlikte çalıştığım, etkileştiğim ve konuştuğum kişiler önemlidir"($\bar{X}$ **=4,600)**, "İşimin bana sağladığı güvence benim için önemlidir" ($\bar{X}$ **=4,581)**, "Yöneticilerin bana gösterdiği adil davranış ve ilgi işime yaklaştırır"($\bar{X}$ **=4,575)**,"Yaptığım işin karşılığında aldığım paranın adaletli olması önemlidir"($\bar{X}$ **=4,543)**,

En düşük ortalamaya sahip 5 maddenin sıralanışı ise;"İş yerimin geleceğim açısından vaat ettiği güvence bulunmaktadır"($\bar{X}$ **=4,293)**, **"**İş yerimdeki yönetimin tutumu anlayışlıdır"($\bar{X}$ **=4,300)**,**"**İşimde kendime ait, bağımsız düşünce ve davranışları uygulayabilmekteyim"($\bar{X}$ **=4,312)**, **"**İşimden dolayı başkalarına yardım etme fırsatı bulabiliyorum"($\bar{X}$ **=4,375)**,"İşim bana sağladığı kişisel gelişme ve yükselme imkânları sağlar"($\bar{X}$ **=4,475)** ifadesi biçimindedir.

4.4. HİZMET İÇİ EĞİTİM VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ İÇİN KORELASYON VE REGRESYON ANALİZİ

Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için uygulanan bir testtir. Korelasyon analizinde değişkenlerin sürekli ve normal dağılım göstermesi durumunda Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmaktadır. Değişkenlerden biri veya her ikisi normal dağılım göstermediği durumlarda Pearson Korelasyon Katsayısının parametrik olmayan karşılığı olan Spearman Korelasyon Katsayısı kullanılır. İş tatmini ölçeği verileri normal dağılım göstermediğinden Pearson Korelasyon Katsayısının parametrik olmayan karşılığı olan Spearman Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Korelasyon katsayısı için hipotezler şu şekildedir:

H_0: Hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır.

H_1: Hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 2'de hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasındaki korelasyon ilişkisi (Spearman ve Pearson Korelasyon) gösterilmiştir.

Tablo 2: Hizmet İçi Eğitim ile İş Tatmini Arasındaki Korelasyon Analizi

		Hizmet İçi Eğitim	**İş Tatmini**
Hizmet İçi Eğitim	Spearman Korelasyon	1	,363**
	Sig. Değeri		,000
İş Tatmini	Pearson Korelasyon	,363**	1
	Sig. Değeri	,000	
**Korelasyon 0,01 seviyesinde anlamlıdır.			

Tablo 2'de yer alan Spearman korelasyon katsayısı değeri 0.363 olarak bulunmuştur. Yani hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında aynı yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin anlamlı olup olmadığı Sig. değeri ile belirlenir. Görüldüğü gibi Sig. değeri 0,000 bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Yani hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Yani hizmet içi eğitim iş tatminini aynı yönde etkilemektedir.

Hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasındaki regresyon modeli,

İş Tatmini= 3,447+ 0,257*Hizmet İçi Eğitim

biçiminde bulunmuştur. Modeldeki 3,447 sabit katsayısı, hizmet içi eğitim sıfır değerini aldığında (hizmet içi eğitim olmadığında) iş tatmini 3,447 değerini almakta olacağı, 0,257 bağımsız değişken katsayısı ise hizmet içi eğitimin bir birim artması iş tatmininde 0,257 birim artış meydana getireceği anlamına gelmektedir.

Regresyon analizi modelinin anlamlılığı için hipotezler şu şekildedir:

H_0: Regresyon modeli önemsizdir.

H_1: Regresyon modeli önemlidir.

Bulunan regresyon modelinin anlamlılığı için varyans (ANOVA) analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Regresyon Modelinin Anlamlılığı İçin ANOVA Sonuçları

Model		Kareler Toplamı	Ser.Der.	Kareler Ortalaması	F	Sig.
1	Regression	4,062	1	4,062	17,229	,000
	Hata	37,246	158	,236		
	Toplam	41,308	159			

Tablo 3'te görüldüğü gibi Sig. değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bulunan bu değer anlamlılık seviyesi olan 0,05 değerinden küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Yani hizmet içi eğitim ve iş tatmini arasındaki regresyon modeli anlamlıdır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada banka çalışanlarının hizmet içi eğitimi ile iş tatmini arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın çalışanlarına anket uygulanmıştır. Anket sorularının analizinde bazı temel istatistikler, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır.
Çalışanların hizmet içi eğitim algısı ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip madde;"Eğitimden sonra iş performanslarımız takip edildi"($\bar{X}$ =4,093) ve en düşük ortalamaya sahip madde ise, "Eğitim işte hata yapma oranımı düşürdü"($\bar{X}$ = 3,862) biçimindedir. Görüldüğü gibi çalışanlar, eğitim sonrası hata yapma oranlarının düşeceği algısına ise olumsuz düşüncelerle yaklaşmaktadır.
Çalışanların iş tatmini algısı ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip madde; "Aldığım maaş (ücret) ve terfilerin miktarı önemlidir"($\bar{X}$ =4,637) ve en düşük ortalamaya sahip madde ise "İş yerimin geleceğim açısından vaat ettiği güvence bulunmaktadır"($\bar{X}$ =4,293) biçimindedir.

Yapılan korelasyon analizi neticesinde hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasında aynı yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r = 0,363). Hizmet içi eğitim ile iş tatmini arasındaki regresyon modeli, İş Tatmini= 3,447+ 0,257*Hizmet İçi Eğitim biçiminde bulunmuştur. Elde edilen model anlamlı bulunmuştur. Hizmet içi eğitimin bir birim artması, iş tatmininde 0,257 birim artış meydana getireceği anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

AYDIN, Ahmet Hamdi; "Emniyet Teşkilatında Hizmet İçi Eğitim", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

BUDAK, Arif; "Kamu Sektöründe Çalışanların İş Tatmin Düzeyi: Milli Savunma Bakanlığı Akaryakıt İkmal ve NATO POL Tesisleri'nde Bir Uygulama", Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

BULUT, Mehmet Şükrü; "Lider Üye Etkileşiminin Yöneticiye Güven ve İş Tatmini Üzerine Etkisinin Araştırılması: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma", Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

ENSAROĞLU, Abdulbaki; "Havaalanlarında Çalışan Meteoroloji Personeline Uzaktan Eğitim Yöntemi ile Hizmet İçi Eğitim Verilmesi ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

ERTÜRK, Mümin, İnsan Kaynakları Yönetimi, *Beta Yayınevi*, İstanbul, 2011.

KARACA, İbrahim; "İşgörenlerin Yöneticilere Duydukları Güven ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Araştırma",Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

KARTOĞLU, Sevdan; "İnsan Kaynaklarında Hizmet İçi Eğitim ve Hemşireler Üzerine Yapılan Bir Araştırma", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

ÖZCAN, Esra Dinç; "Algılanan Örgüt Yapısı ile İş Tatmini Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Rolü ve Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

ZORLUTUNA, Ebru; "Bir İşletmede Kadrolu Çalışanlar ile Taşeron Çalışanların İş Tatmini ve Motivasyon Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

BITCOIN PARA BİRİMİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN SİBER SALDIRILARIN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF CYBER ATTACKS ON BITCOIN CURRENCY

Dr. Öğr. Üyesi Serdar AYDIN
Atatürk Üniversitesi
Adem ÖZDEMİR
(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişim birçok alanda etkisini gösterdiği gibi finans sektöründe de etkisini göstermektedir. Gerçekleşen bu gelişim bireylerin her alanda ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları para birimlerini de etkilemiştir. Bu etki doğrultusunda kişiler uzun yıllar kullandıkları klasik kağıt/madeni paraların yerine sanal/kriptolu paralara ilgi göstermeye başlamışlardır. Çünkü bu para sistemi merkezi bir yönetime ihtiyaç duymayan bir teknoloji ürünüdür.

Bu teknolojik ürün, gerçekleştirilen işlemlere ait değerli bilgilerin depolanmasını ve paylaşılmasını sağlamaktadır. Blockcahin depolanan verileri, sanal paraların, şifrelerin ve karma değer üretimini paylaşan eşlerin kimliklerinin doğrulanmasını sağlayan bir sistem ile güvenliği sağlamaktadır. Bu doğrultuda gerçekleşen bir Blockcahin işleminde kayıtlar güvence altına alınır ve yapılan her bir işlem bir önceki işlemlere veya kayıtlara bağlanır. Bu işlemler düğümlerde yer alan algoritmalar yardımı ile doğrulukları tespit edilmektedir. Ayrıca tek bir varlık ile işlem oluşturulamamaktadır. Gerçekleşen tüm bu süreçler şeffaflık üzerine inşa edildiğinden dolayı bu sistemin içerisinde yer alan herhangi bir kullanıcı başka bir kullanıcıya ait işlem(leri) istediği bir zaman ve mekânda takip edebilmektedir. Sunulan bu imkânlardan dolayı Blockchain teknolojisi herhangi bir merkezi sistemin denetimine, kontrolüne ihtiyaç duymadığı için kişilerin, kurumların ve kuruluşların yoğun bir şekilde ilgisini çekmektedir. Öyle ki bu sistem sadece iyi niyetli kişilerin değil kötü niyetli kişilerin de ilgisini çekmiştir. Bu ilgi doğrultusunda kötü niyetli kişiler tarafından blok zincir maden havuzuna ve ağ yapısı güvenliğine yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Gerçekleşen saldırılar sonucunda Blockchain teknolojisinde güvenlik konusu oldukça önem arz etmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmada, ilk olarak Bitcoin bileşenlerine genel bir şekilde bakılmış ve sistematiği hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda Blockchain teknolojisine yönelik siber güvenlik tehditleri araştırılmıştır. Son olarak ise, elde edilen bilgiler doğrultusunda meydana gelen sorunlara olası çözüm yolları sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kripto paralar, Siber güvenlik, Kripto paralarda güvenlik.

ABSTRACT

Today, the development in information technologies has an impact in many areas as well as in the financial sector. This development has also affected the currencies used by individuals to meet their needs in every field. In line with this effect, people started to show interest in virtual / cryptographic coins instead of the conventional paper / coins they used for many years. Because this money system is a technology product that does not need a central management.

This technological product enables the storage and sharing of valuable information about the transactions performed. Blockcahin provides security with a system that allows the authentication of stored data, virtual currencies, passwords and spouses that share hash generation. In this respect, records are secured in a Blockcahin transaction and each transaction is linked to the previous transactions or records. The accuracy of these operations is determined by the algorithms in the nodes. In addition, transactions cannot be created with a single entity. Since all these processes are built on transparency, any user in this system can follow the process (s) of another user at any time and place. Because of these opportunities, Blockchain technology attracts the attention of individuals, institutions and organizations intensively because it does not require the control and control of any central system. So much so that this system has attracted not only good intentions but also malicious ones. In line with this interest, they carried out various attacks by malicious people against the block chain mine pool and network security. As a result of the attacks, security of Blockchain technology is very important. In this study, firstly, Bitcoin components were examined in general and systematic information was given. Cyber security threats to Blockchain technology have also been investigated. Finally, the possible solutions to the problems occurred in line with the information obtained are presented.

Keywords: Crypto Coins, Cyber Security, Crypto Coins Security.

1. GİRİŞ

Güncel teknolojik gelişmeler arasında Blockchain teknolojisi bilişim teknolojileri alanında ortaya çıkan yeni ve oldukça ilgi çekici bir gelişmedir (Tschorsch & Scheuermann, 2016). Blockchain teknolojisi çeşitli platformlarda uygulama potansiyeli oldukça yüksek ve çeşitli alanlarda geniş bir altyapı fırsatını da sunmaktadır (Stephen & Alex, 2018). Günümüzde kişiler artık ürün veya hizmet alım-satım işlemleri, takas işlemleri, sözleşme işlemleri gibi işlemlerinde güvenliği ve doğruluğu sağlayabilmek için üçünce bir aracı veya aracılara gereksinim duymaktadırlar. Ancak Blockchain teknolojisi ile gerçekleştirilen yapı ile bireyler şeffaf, güvenilir ve hesap verilebilir bir alana sahip olmuşlardır (Anascavage & Davis, 2018).

Bireylerin bu alanda gerçekleştirdikleri işlemler bir blok tarafından kayıt edilmekte ve işlem tamamlandığında bu blok kalıcı bir şekilde veri tabanına kayıt edilerek Blockchain yapısına dâhil edilmektedir (Beck, 2018). Oluşturulan bloklarda yer alan veriler kolay ve doğrudan bir değişiklik yapmaya çok uygun bir yapıya sahip değildir. Çünkü Blockchain yapısında gerçekleştirilecek herhangi bir güncelleme işlemi için o yapı içerisinde bulunan tüm katılımcı düğümlerinden onay/kabul alınması gerekmektedir. Gerçekleştirilen bu yapı sayesinde verilerin kalıcılığı ve güvenliği sağlanmaktadır (Conti, Dragoni, & Lesyk, 2016).

Bu yapıda ki Blockchain'de gerçekleştirilen bir işlem, dijital olarak imzalanmış/onaylanmış bir işlemin karma değerini oluşturmaktadır ve bir sonraki işlem sahibinin de genel anahtarını da oluşturmaktadır. Bu süreçteki her işlem özel anahtarlama sistemi ile imzalanır/onaylanır ve ortak bir anahtar ile doğruluğu sağlanmaktadır (Vujicic, Jagodic, & Randic, 2018).

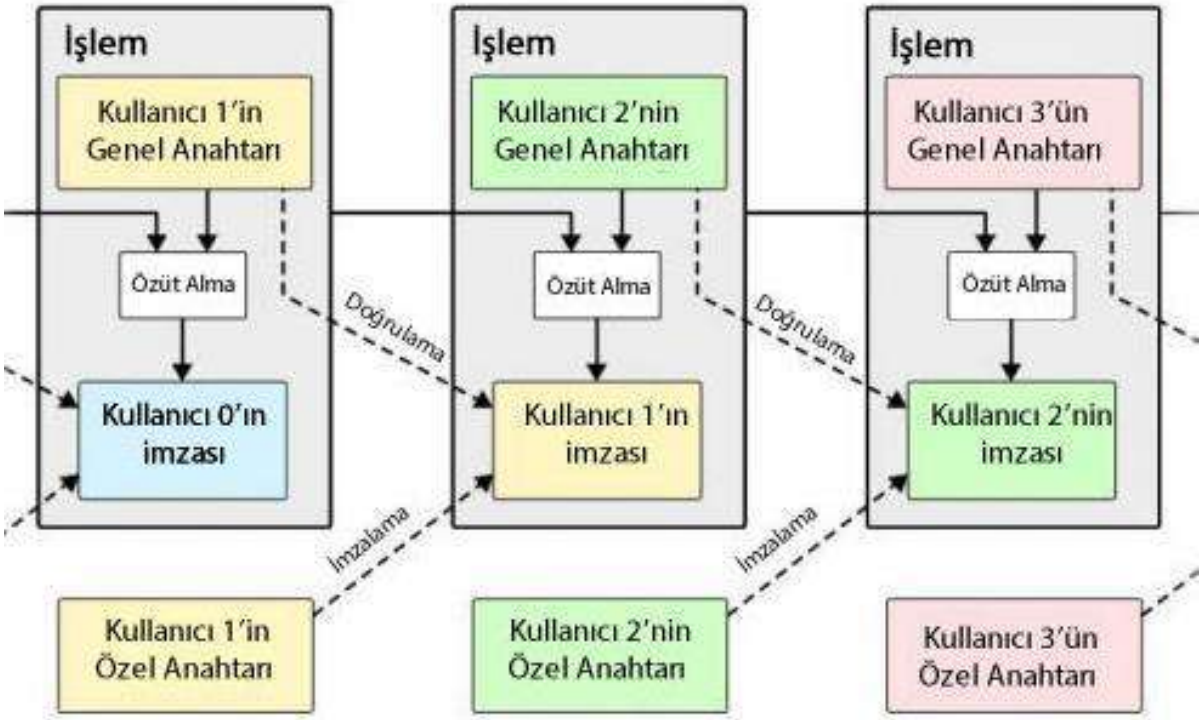

Şekil 1 Bir Blockchain'de Yer Alan İşlem Ağı

Genel olarak Blockchain çalışma prensibi ise;

- Kişiler bir işlem talep edebilmektedir,
- Gerçekleştirilen işlemler P2P (Peer-to-Peer) protokolünde ki düğümler aracılığı ile gerçekleştirilir,
- Gerçekleştirilen işlemler düğümler kullanılarak doğruluk sağlanır,
- Gerçekleştirilen işlemin doğruluğu sağlandığında işlemler ve hesaplar halka açılır ancak anonimdir,
- Gerçekleştirilen işlem bloğu, yeni bir işlem bloğu oluşturmak için diğer işlemler ile birleştirilir,
- Elde edilen yeni veri bloğu üzerinde kalıcı olarak değişiklik yapılamamakta ve mevcut Blockchain ile birleştirilmektedir (Tschorsch & Scheuermann, 2016).

Bu çalışmanın amacı, kapsamlı bir literatür araştırması yapılarak son beş yıl içerisinde yayınlamış çalışmalar arasından Bitcoin ve Blockchain teknolojisine yönelik gerçekleştirilen saldırılar tanımlanarak bu saldırılar içerisinden en çok yer verilen beş saldırıyı ve olası önlem önerilerinin belirtilmesidir.

2. BITCOIN

Bitcoin ilk kez 2009 yılında açık kaynak kod yazılımı ile gündeme gelmiştir. Geliştirilen bu yazılım ile Bitcoin bilgisayarlarda, akıllı telefonlarda, tablet gibi cihazlarda fiziki bir mekâna ihtiyaç duymadan işlem yapabilen dijital bir para birimidir. Bitcoinler teorik olarak karmaşık ve zor olarak görünse de oldukça kolay ve kullanışlıdır. Bilgisayarlarda ve akıllı telefonlarda kullanılan herhangi bir Bitcoin cüzdan programı ile alım-satım, transfer, saklama gibi işlemleri rahatlıkla yapılabilmektedir (Kristoufek, 2015).

Bitcoin'i cazip kılan özelliği ise kişiler işlemlerini hızlı, güvenli bir şekilde gerçekleştirebiliyor olmasıdır. Bunun neden ise Bitcoin küresel pazara erişim sağlama kolaylığını sağlaması, anonim olması, gerçekleştirilen işlemlerde ki ücretin düşük oranda olması, merkezi bir denetimin, kontrolün olmaması ve sahtecilik, dolandırıcılık gibi olumsuz durumlara karşı da güvenliği ön planda tutması ilgiyi arttıran etmenlerdendir (Ciaian, Rajcaniova, & Kancs, 2018)

Bitcoinleri geleneksel para sistemlerinden ayıran yönleri ise;

- Bitcoin sistem ağlarında herhangi bir yönetici, aracı, denetleyici yoktur,
- Geleneksel para sistemlerinde devletler para arzı ya da kısıtlama yöntemleri ile paranın değerine etki edebilirken Bitcoin sisteminde böyle bir durum yoktur,
- Geleneksel para sisteminde gerçekleştirilen işlemlerden çok az kişilerin bilgisi olurken Bitcoin sisteminde ağda bulunan kişilerden isteyenler bilgi sahibi olabilmektedir,
- Geleneksel para sistemlerinde ki işlemler için bir kişi, kurum ya da kuruluştan izin/onay alınması gerekirken Bitcoin sisteminde böyle bir durum söz konusu değildir (Ciaian, Rajcaniova, & Kancs, 2018).

3. BLOCKCHAIN

Blockchain teknolojisinin ana temel işlevi, kişilerin gerçekleştirdikleri işlemlerin merkezi bir yapıya sahip olmayan tamamen dijital ortamda doğrulanması ve bu işlem için herhangi bir komisyon işlem

ücreti talep etmeden gerçekleştirilmesidir. Bu sayede kişiler zamandan, paradan tasarruf ederek hızlı, güvenli ve ücretsiz bir şekilde işlemlerini gerçekleştirebilmektir (Aitzhan & Davor, 2016).

Blockchain verileri karmaşık bir veri tabanına benzer bir şekilde tanımlayarak şifreler. Bu şifreleme sayesinde sistemin güvenliği oldukça önemli bir derece sağlanmaktadır. Bu Blokchain yapısında yer alan blokların her biri bir başlık ve gövdeden oluşmaktadır. Başlıklar önceki ve mevcut blokların karma değerini oluşturmaktadır. Bu bloklarda depolanan karma değerler önceki blokların değerlerinden etkilenmesi, değiştirilmesi çalınması oldukça zordur (Natoli & Gramoli, 2016)

Blokchainlerde genel olarak anahtar temelli şifreleme ve doğrulama ile çalışan bir koruma sistem vardır. ECDSA(Eliptik Eğri Dijital İmza Algoritması) elektronik imza algoritması ile bireyler arasında gerçekleştirilen işlem sırasında üretilen dijital imzanın doğrulanmasını ve işlem verilerinde herhangi bir değişikliğin olmadığının kanıtlanmasını da sağlanmaktadır (Park & Park, 2017)

Blockchain'nin avantajı;

- Sistemde gerçekleştirilen işlemler diğer kişilerce görüntülenebildiği için işlemler yedeklenerek veri kaybı önlenebilir,
- Dijital imza ve doğrulama sistemi ile aracılara gereksinim duyulmamaktadır,
- Kişiler hem kendi işlemlerini hem de ağ üzerinde ki diğer kişilerin işlemlerine erişebildikleri için şeffaflık sağlanmaktadır,
- Blockchainde yer alan bilgiler kalıcı bir şekilde silinemez ve değiştirilemez,
- İşlemler daha hızlı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Blockchain'nin dezavantajları;

- Çok fazla enerji tüketen pahalı bilgisayar sistemleri ile çalışması,
- Kişilerin bilgilerine ağda yer alan kişilerin erişebilmesinden dolayı kişilerin mahremiyetine zarar verebilir.
- Blockchainde oluşturulan veriler değiştirilip silinemediğinden ve herkese açık halde bulunduğundan kötü niyetli kişilerin saldırılarına açık halde bulunmaktadır (Zile & Strazdina, 2018).

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Yürütülen araştırmada kullanılan araştırma metodolojisi içerik analizidir. Bu analizin seçilmesinin ana nedeni ise, olayların nesnel ve sistematik bir şekilde tanımlanmasını ve ölçülmesine olanak sağlamasıdır. Bu sayede çalışma esnasında içerikleri daha az sayıda kategorilere ayırarak Bitcoin ve Blockchain teknolojisine yönelik gerçekleştirilen saldırıları daha net anlayabilmemizi ve bu saldırılara karşı nasıl önlemler alınabileceğini araştırmamıza olanak sunmaktadır (Cavanagh,1997; Hsiu-Fang Hsieh,2005). Bu doğrultuda 2019-2014 yıllarında yayınlanmış çalışmalar incelenerek bu çalışmalarda en fazla yer alan Bitcoin ve Blockchain teknolojilerine yönelik gerçekleştirilen saldırı türlerinden en yaygın beş saldırı incelenmiştir**.**

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. %51 SALDIRISI (%51 Attack)

Xu, 2016; Taş & Kiani, 2018; Kim vd. 2014; Dorri vd. 2017; Sarwar & Hector, 2018 yapmış oldukları çalışmalarda bu saldırı türünü saldırganın Bitcoin ağının %51'nin aynı anda değiştirmeyi veya tahrip etmek hedeflenmektedir. Bu saldırı ile ele geçirilen hesaplarla sahte işlemler yapılabilir. Örneğin

saldırgan tarafından ele geçirilen hesaplarda bulunan işlemleri onaylamayıp sadece kendisine ait olan işlemleri onaylayarak harcama yapabilir. Hatta diğer kişilere ait varlıkları dahi ele geçirebilir. Bu saldırıya karşı alınacak önlemler ise, gerçekleştirilen işlemlerde doğrulama sayısı arttırılabilir, saldırgan varlık veya varlıklara karşı tepki gösterilerek özüt değerlerinin düşmesi sağlanabilir. İşlemler arasında 2P-PoW kullanılarak saldırı gerçekleştiğinde problemin kaynağı bulunabilir. Ayrıca büyük havuzlardan gerçekleştirilen DDOS saldırısı yapan varlık ya da varlıklar yavaşlatılabilir.

5.2.İŞLEVSELLİĞİN DEĞİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK SALDIRI (Modification of Fonction Attack)

Tang vd. 2018; Quandir vd. 2016; Gountia, 2019; Dorri vd. 2017 yapmış oldukları çalışmalarda bu saldırıyı saldırganın sistemde istenmeyen bir işlemin gerçekleştirilmesini sağlamak amaçlanır. Aynı zamanda bu saldırıda ki kötü niyetli düğümler ağda yer alan yeni yönlendirmeleri keşfetmek, değiştirmek ve bozmak için bulundukları geçici ağda ölçülen hiçbir güven düzeylerinden faydalanamazlar. (HEC). Örneğin saldırgan Blockchain'nin performansını ve güvenirliliğini düşürerek o ağ üzerinde bulunan kişilerin yapıya olan güvenini de azaltabilir ve kişilerin işlemlerinin iptal edilmesini veya işlem yapmamasını sağlayabilir. Bu saldırıya karşı alınabilecek önlem olarak çoklu doğrulamanın gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

5.3.NETSPLIT VE ECLIPSE SALDIRISI (Netslipt and Eclipse Attack)

Marcus vd. 2018; Nayak vd. 2016; Heilman vd. 2015; Saad vd. 2019; Taş&Kiani, 2018 yapmış oldukları çalışmalarda bu saldırı türünü, saldırgan eşler arası ağın (P2P) kontrolü sağlamak amaçlamaktadır. Bu saldırının bir diğer amacı ağ üzerinde bir düğüm kümesi oluşturmaktır. Bu kümede, her eşler diğer eşlere ait IP adreslerine ait bilgilere sahiptirler. Oluşan bu kümede yeterli sayıda kötü amaçlı düğümler, dürüst düğümleri izole ederek Blockchain yapısını ve görünümünü değiştirmektedirler. Ayrıca işlem trafiğini kontrol altına alarak gerçekleştirilen işlemlerde sahte(yanlış) bilgilerde paylaşılmak amaçlanmaktadır. Oluşturulan kümede dürüst düğümler birbiri ile bağlantılı oldukları sürece güvenlik konusunda doğru bilgi akışının sağlanma ihtimali yüksek olmaktadır. Eğer kötü amaçlı düğüm veya düğümlerle bağlantı gerçekleşirse saldırılara açık hale gelinir ve sahte işlemlerin gerçekleşme olanağı da sağlanmış olmaktadır. Bu saldırı aynı zamanda %51, Bencil madencilik saldırıların alt yapısını da oluşturmaktadır. Bu saldırıya karşı alınacak önlemler, gelen bağlantıların pasifleştirilmesi ve gönderilmiş belirli mesajlar arasından seçim yapılarak bilinen ya da sağlam bağlantı kurulan eş düğümlere gönderilebilir.

5.4.BENCİL MADENCİLİK VEYA BLOK ATMA SALDIRISI (Self Mining or Block Disgarding Attack)

Courtois & Bahack, 2014; Bonneau vd. 2015; Taş & Kiani, 2018; Solat & Potop-Butucaru, 2016 yapmış oldukları çalışmalarda bu saldırıyı saldırgan tarafından oluşturulan bloğu elinde tutarak bilgi gizleyip sisteme zarar vererek diğer kullanıcıları yanıltarak hatalı işlemlere ödeme yapmaları sağlamaktır. Ancak bu saldırı türü her zaman karlı değildir çünkü saldırgan kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bu saldırıya karşı alınabilecek önlemler ise ZeroBlock tekniği tavsiye edilmektedir. Bu yöntem ile bencil düğüm dürüst düğüme belirli bir zamandan daha fazla tutmak isterse bloğun süresi doluyor ve dürüst düğüm tarafından işlem geri çevriliyor ve bu sayede karşı bir önlem sağlanmış olabilmektedir.

5.5.FINNEY SALDIRISI (Finney Attack)

Sompolinsky & Zohar, 2016; Taş & Kiani, 2018; Luu vd. 2015; Saad vd. 2019 yapmış oldukları çalışmalarda bu saldırıyı bir kişinin gerçekleştirdiği işlemi iki katına çıkarmayı yani çifte harcama yapmasına yönelik gerçekleştirilen bir saldırı olarak tanımlanabilir. Bu saldırı, kişi bir işlem oluşturur, blok hesabı gerçekleştirir ve bloğu işleme koymaz. Bu esnada bir önceki gerçekleştirilen işlemi kopyalayarak alıcıya gönderir. Alıcı bu işlemi onayladığında bir önceki işlemin ve bloğun orijinal halini beraber yayınlar. Böylelikle alıcıya gönderilen ilk işlem başarısız olur ve saldırganın işlemi ise başarılı olur. Ancak bu saldırı türünün başarılı olma olasılığı düşüktür. Çünkü bu saldırı zamana bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Öyle ki Bitcoin ve Ethereum'da saldırının gerçekleşeme süresi 10 dakika 15 saniyedir. Bu süre aşıldığı takdirde saldırı başarısız olmaktadır. Bu saldırıya karşı alınabilecek savunma önlemi ise işlemler gerçekleştirilirken çoklu doğrulama yapılmasının beklenmesi gerekmektedir. Ancak bu durum sadece saldırganın işini zorlaştıracaktır kesin bir önlem olmayacaktır.

6. SONUÇ

Yürütülen bu çalışmada, Bitcoin ve Blockchain teknolojilerden, sundukları imkanlardan ve bu teknolojilere yönelik gerçekleştirilen siber saldırılardan bahsedilmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen saldırılardan, %51 saldırısı, işlevselliğe yönelik saldırılar, bencil madencilik veya blok atma saldırıları, netsplit ve eclipse saldırıları, finney saldırılarına değinilmiş ve olası savunma yöntemlerinden de bahsedilmiştir. Fakat bazı tür saldırılara karşı savunma yöntemleri tam anlamlı korunma sağlanamadığı belirtilmiştir.

Blockchain teknolojisinin siber güvenlik sistemlerinde tercih edilmesinin önemli bir noktası saldırganın ağda yer alanların %51'ine hakim olması gerekir ve sistemde değişiklik yapması için de o ağda yer alan tüm düğümlerden onay alması gerektiğinden dolayı oldukça önemlidir.

Blockchain teknolojisinin dezavantajlı noktası ise gerçekleştirilen işlemlerin kayıtlarının yer aldığı blokların her işlem sonunda sayısında ki artış ve bu artışa bağlı sistemin performansında sorunlar yaşanmasıdır. Ayrıca yüksek sayıda madenci düğümlerine sahip olan kişi veya kurum/kuruluşların sistemi ele geçirme olasılığı da yüksektir.

Bu gelişmeler neticesinde bu teknolojinin sunduğu imkanlar sadece finans sektöründe değil diğer sektörlerde yer alan kurum ve kuruluşların bilinçlendirilmesine ihtiyaç olduğu aşikardır. Bu doğrultuda bu teknolojinin kullanılmasına, geliştirilmesine ve özellikle güvenlik noktasında yapılacak işlemler için gerekli insan kaynaklarının sağlanabilmesi için eğitim kurumlarının müfredatında olması oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca literatür taraması sonucunda Blockchain teknolojisine yönelik gerçekleştirilen saldırılardan bazıları için savunma yöntemleri belirtilememiştir bu doğrultuda çalışmalar yapılarak çözüm önerilerinde bulunulabilir ve halen kullanılmakta olan bazı kriptografik algoritmalar detaylı incelenerek geliştirilip literatüre kazdırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

1. Kristoufek, L. (2015). What Are the Main Drivers of the Bitcoin Price?Evidence from Wavelet Coherence Analysis. *PLOS ONE | DOI:10.1371/journal.pone.0123923*, 1-15.

2. Aitzhan, R., & Davor, N. Z. (2016). Security and Privacy in Decentralized Energy Trading through Multi-signatures, Blockchain and Anonymous Messaging Streams. *IEEE Trans. Dependable Security Computer*, 99.

3. Anascavage, R., & Davis, N. (2018). Blockchain Technology: A Literature Review.

4. Beck, R. (2018). Beyond Bitcoin: The Rise of Blockchain World. *Computer Science*, 54-58.

5. Bonneau, J., Miller, A., Clark, J., Narayanan, A., Kroll, J. A., & Felten, E. (2015). SoK: Research Perspectives and Challenges for Bitcoin and Cryptocurrencies. *2015 IEEE Symposium on Security and Privacy*, 104-121.

6. Cavanagh, S. (1997). *Content analysis: concepts, methods and applications.*

7. Ciaian, P., Rajcaniova, M., & Kancs, A. (2018). Virtual relationships: Short- and long-run evidence from BitCoin and altcoin markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 173-195.

8. Conti, M., Dragoni, N., & Lesyk, V. (2016). A survey of man inthe middle attacks. *IEEE Communications Surveys Tutorials* , 2027-2051.

9. Courtois, N. T., & Bahack, L. (2014). On Subversive Miner Strategies and Block Withholding Attack in Bitcoin Digital Currency. *arXiv:1402.1718v5* .

10. Dorri, A., Kanhere,, S. S., Jurdak,, R., & Gauravaram, P. (2017). LSB: A Lightweight Scalable BlockChain for IoT Security and Privacy. *arXiv:1712.02969v1*.

11. Gountia, D. (2018). Towards Scalability Trade-off and Security Issues in State-of-the-art Blockchain. *EAI Endorsed Transactions on Security and Safety*, 1-9.

12. Heilmann, E., Kendler, A., Zohar, A., & Goldberg, S. (2015). Eclipse attacks on bitcoin's peer-to-peer network. *In USENIX Security Symposium*, 129-144.

13. Hsiu-Fang Hsieh, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 1277-1288.

14. Kim, A., Sng, D., & Yu, S. (2014). The Stateless Currency and the State: An Examination of the Feasibility of a State Attack on Bitcoin.

15. Luu , L., Saha, R., Parameshwaran, I., Saxena, P., & Hobor, A. (2015). On power splitting games in distributed computation: The case of. *IEEE 28th Computer Security Foundations Symposium* , 397-411.

16. Marcus, Y., Heilmann, E., & Goldberg, S. (2015). Low-resource eclipse attacks on ethereum's peer-to-peer network. *IACR Cryptology ePrint Archive*, 236.

17. Natoli, C., & Gramoli, V. (2016). The blockchain anomaly. (s. 12-20). Cambridge: IEEE 15th International Symposium on Network Computing and Applications.

18. Nayak, K., Kumar, S., Miller, A., & Shi, E. (2016). Stubborn minning: Generalizing selfish minning and combining with an eclipse attack. *IEEE European Symposium on Security and Privacy*, 305-320.

19. Park, J. H., & Park, J. H. (2017). Blockchain Security in Cloud Computing: Use Cases,Challenges, and Solutions. *Symmetry: doi:10.3390/sym9080164*.

20. Quandir,, S. E., Chen, J., Forte,, D., Asadizanjani, N., Shahbazmohamadi, S., Wang, L., . . . Tehranipoor, M. (2016). A Survey on Chip to System Reverse Engineering. *ACM Journal on Emerging Technologies in Computing Systems*, 1-34.

21. Saad, M., Spaulding, J., Njilla, L., Kamhoua, C., Shetty, S., Nyang, D., & Mohaisen, A. (2019). Exploring the Attack Surface of Blockchain:A Systematic Overview. *arXiv:1904.03487v1*.

22. Sarwar, S., & Hector, M. G. (2018). On the effectiveness of blockchain against cryptocurrency attacks. *The Twelfth International Conference on Mobile Ubiquitous Computing, Systems, Services and Technologies*, 9-14.

23. Solat, S., & Potop-Butucaru, M. (2016). ZeroBlock: Preventing Selfish Mining in Bitcoin. Paris: UPMC University of Paris.

24. Sompolinsky, M., & Zohar, A. (2016). Bitcoin's Security Model Revisited, Cryptography and Security. *arXiv:1605.09193*.

25. Stephen, R., & Alex, A. (2018). A Review on BlockChain Security. IOP Conf. Series:Materials Science and Engineering. doi:10.1088/1757-899X/396/1/012030.

26. Tang , J., Ibrahim, M., Chakrabarty, K., & Karri, K. (2018). Secure Randomized Checkpointing for DigitalMicrofluidic Biochips. *IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems*, 1119-1132.

27. Taş, O., & Kiani, F. (2018). Blok Zinciri Teknolojisine Yapılan Saldırılar Üzerine Bir İnceleme. *Bilişim Teknolojileri*, 369-382.

28. Tschorsch, F., & Scheuermann, B. (2016). Bitcoin andbeyond: a technical survey on decentralized digitalcurrencies. *IEEE Communications Surveys Tutorials*, 2084-2123.

29. Vujicic, D., Jagodic, D., & Randic, S. (2018). BlockchainTechnology, Bitcoin, and Ethereum: A Brief Overview,. (s. 1-6). 17th International Symposium INFOTEH-JAHORINA (INFOTEH),.

30. Xu, J. J. (2016). Are blockchains immune to all malicious attacks? Financial Innovation. DOI 10.1186/s40854-016-0046-5

31. Zile, K., & Strazdina, R. (2018). Blockchain Use Cases and Their Feasibility. *Applied Computer System*, 12-20.

ÇOKLU İŞ PARÇACIKLARI İLE VERİ TABANI PERFORMANS ÖLÇEKLENDİRİLMESİ

DATABASE PERFORMANCE SCALABILITY WITH MULTI-THEREADING

Dr. Öğr. Üyesi Serdar AYDIN

Atatürk Üniversitesi

Gökhan TUTAR

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Son yıllardaki teknolojik gelişmelere doğru orantılı olarak sunucuların işlem yapma hızı ve kapasiteleri de artmaktadır. İşlem yapma hızı ve kapasitesi yüksek sunuculardaki veri tabanlarının cevap sürelerini kısaltmaktadır ancak tekil çalıştırma ve sırayla yapılan işlemler sunucunun tam kapasitesini kullanamamaktadır. Çünkü tekil çalıştırma ile yapılan işlemler FIFO (first in first out) mantığı ile çalışmakta ve bir önceki işlem bitmeden sonraki işlem gerçekleşmemektedir. Veri tabanının cevap süresini kısaltan CPU, HDD ve RAM gibi kaynaklardan yeteri kadar faydalanamamakta ve parçalı işlemlerin toplam gerçekleştirme süresi uzamaktadır.

Parçalı işlemlerin toplam gerçekleştirme süresini kısaltmak için veri tabanına yapılan bağlantı sayısını arttırarak işlemler paralel olarak gerçekleştirilebilir. Bu sayede sunucu kaynaklarının (CPU v.b) tüketimi artmış ve toplam işlem süresi kısalmış olur. Tabi parçalı işlemler birbirlerinden bağımsız olmalıdır. Yani işlemin parçalarının gerçekleştirme sırası toplam işi etkilememesi gerekmektedir.

Bu çalışmada yapılacak işlem olarak Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi öğrencilerinin harf notu hesapla işlemi seçilmiştir. Çalışma Intel Xenon CPU E-7 8860 v4 2.20 GHz işlemciye (144 mantıksal işlemci) ve 512 GB RAM ve Raid 5 SSD dizisine sahip sunucuda MS-SQL veri tabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 634 derse kayıt olan 203334 öğrencinin 1340691 harf notu hesaplanmıştır. Harf notunun hesaplanması, dersin eşsiz id değerini dışardan parametre olarak alan stored procedure sayesinde gerçekleştirilmiştir. Harf notu hesaplama işlemi ilk önce veri tabanına tek bir bağlantı yapılarak sırayla gerçekleştirilmiş ardından aynı işlem paralel (multithreading) olarak çok sayıda (144 mantıksal işlemci sayısı) bağlantı yapılarak gerçekleştirilmiştir. İşlemler süresince sunucu tarafından kullanılan kaynak miktarları ve toplam işlem gerçekleştirme süreleri karşılaştırılmıştır.

Sonuç olarak tekil çalıştırma ve paralel çalıştırmayla yapılan işlemler arasındaki en büyük kaynak kullanım farkının işlemcide olduğu gözlemlenmiştir. Tekil çalıştırma ile yapılan işlemlerde işlemcinin sadece bir çekirdeği kullanılırken, paralel çalıştırma ile yapılan işlemlerde işlemcinin bütün çekirdekleri kullanılabilmektedir. Tekil çalıştırma ile yaklaşık bir saatte gerçekleşen toplam işlem, paralel çalıştırma ile iki dakikaya kadar indirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: multithreading, veri tabanı, sunucu kaynak tüketimi

ABSTRACT

In parallel with the technological developments in recent years, the speed and capacity of the servers are also increased. Response times of databases on high-speed servers are reduced, but single connection and sequential processing cannot use the full capacity of the server. Because the transactions made with a single connection work with the logic of FIFO (first in first out) and the next operation does not take place until the previous operation ends. It is unable to use of total resources such as CPU, HDD and RAM, which shortens the response time of the database, and the total execution time of the segmented processes increases.

The operations can be performed in parallel by increasing the number of connections to the database to shorten the total execution time of the segmented transactions. This increases the consumption of server resources (such as CPU) and shortens the total processing time. Of course, partial operations should be independent of each other. That is, the order of performing the parts of the process should not affect the overall work.

In this study, the process of calculating grades of Atatürk University Open Education Faculty students was chosen as the procedure to be performed. The study was carried out using the MS-SQL database on the server with Intel Xenon CPU E-7 8860 v4 2.20 GHz processor (144 logical processors) and 512 GB RAM and Raid 5 SSD array. Within the scope of the study, 1340691 grades of 203334 students enrolled in 634 courses were calculated. The calculation of the grades is carried out through the stored procedure which takes the unique id value of the course as an external parameter. The calculation of the grades was carried out in sequence by making a single connection to the database first and then the same operation was performed by making multiple connections in parallel (144 logical processors) in multithreading. The amount of resources used by the server during the transactions and the total processing times were compared.

As a result, it is observed that the biggest resource usage difference between single connection and multi connection operations was in the processor. Only one core of the processor is used in single connection operations, while all cores of the processor can be used in operations with multiple connections. The total operation, which takes about one hour with a single connection, can be reduced to two minutes with multiple connections.

Keywords: multithreading, database, server resource consumption

1. GİRİŞ

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler doğrultusunda sunucular işlem yapabilme kapasiteleri ve hızları oldukça artmıştır. Sunucuların sürekli olarak gelişmesi ve evrimleşmesi veri tabanlarının performanslarını doğrudan arttırmaktadır. Klasik yöntemle yapılan veri tabanı işlemlerinin performans arttırma çabaları her zaman istenilen sonucu verememektedir (Lui ve Wang 2007). Sunucuların işlem yapabilme kapasitesini ve hızını belirleyen en büyük unsurlar CPU (işlemci), HDD (sabit disk) ve RAM (bellek) paçalarıdır. RAM ve HDD parçalarının gelişim süreçlerine veri tabanlarının adapte olmaları kolay olmuştur. Çünkü RAM ve HDD parçalarının çalışma mantığı değişse de bu değişim işletim sistemi tarafından karşılanmıştır. Bundan dolayı veri tabanları tarafında nerdeyse hiçbir değişikliği ihtiyaç duyulmadan veri tabanlarının hızları arttırılmıştır. Ancak sunucuların CPU parçasındaki gelişim RAM ve HDD parçalarındaki gelişimden biraz daha farklıdır. Bu gelişim farklılığından dolayı veri tabanları tarafından en az verim alınan parça CPU'dur. Yapılan önceki araştırmalar da CPU'nun veri tabanları tarafından verimsiz olarak kullanıldığını ortaya koymuştur (Boncz, Zukowski, ve Nes 2005). CPU'ların verimsiz kullanımının büyük nedeni; şuan kullanılan veri tabanları ve yazılım dilleri tek çekirdekli işlemciler zamanında geliştirilmiştir ve çok çekirdekli işlemler yapabilme becerileri sınırlıdır. Veri tabanları ve yazılım dilleri zamanla çok çekirdekli işlemcilere zaman içerisinde adapte olsalar da çok çekirdekli işlemcileri gerçekleştirilebilmesi için fazladan bir takım ayarlamalar ve kodlar yazılması gerekmektedir.

CPU'nun verimsiz kullanılması sadece veri tabanlarına özel bir durum değildir birçok program ve yazılım dilince aynı sorunla karşılaşılmaktadır (Haller ve Odersky 2009). Yazılımlar çok çekirdekli CPU'lara göre hazırlanmadıkça CPU'nun verimsiz kullanılması devam edecektir. CPU'ların çekirdek sayıları ve hızları artmasına rağmen verim alınamaması büyük bir israf ve zaman kaybıdır. Tabi bütün yazılım ve programlarda CPU'nun bütün çekirdeklerinin kullanımına ihtiyaç duyulmaz. İşlemlerin çok uzun süreceği ve parçalanılabilen işlemlerde birden fazla çekirdeğin aynı anda kullanılmasına ihtiyaç duyulur. CPU'nun birçok çekirdeğini aynı anda kullanılması işlemlerin kısa sürmesini sağlayacaktır. CPU'nun birden fazla çekirdeğinin aynı anda kullanılması RAM ve HDD gibi diğer parçalarında kullanımını arttıracaktır.

Veri tabanı cevap sürelerini hızlandırmak için farklı bakış açılarıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Özsu ve Valduriez tarafından yapılan çalışmadır. Özsu ve Valduriez tarafından yapılan çalışmada dağıtık veri tabanı yapısı sayesinde birçok sunucuda bulunan veri tabanları bazı ayarlama ve düzenlemelerle tek bir veri tabanı gibi davranmasını sağlamaktadır (Özsu ve Valduriez 1996). Veri tabanının dağıtık sunucularda çalışması çok büyük performans iyileştirmeleri sağlamaktadır. Ancak veri tabanının dağıtık bir yapıda çalışması bir dizi ayarlama ve özen gerektiren bir süreçtir.

Veri tabanları çok çekirdekli sunucularda CPU kullanımındaki verimsizliği gidermek için Boncz ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada yeni bir sorgu motoru mimarisi önerilmiştir. Bu yeni sorgu motoru mimarisi sayesinde MonetDB'nin veri tabanı teknolojisinin iki kat daha hızlı olabileceği belirtilmiştir. (Boncz, Zukowski, ve Nes 2005).

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada veri tabanı mimarisine dokunmadan ve sunucuda ek ayarlamalara ihtiyaç duyulmadan, veri tabanının var olan kaynakları (CPU, HDD ve RAM) daha fazla tüketmesini sağlayarak veri tabanının cevap sürelerinin hızlandırmaya çalışılmaktır.

Veri tabana yapılan tek bir bağlantı sunucunun bütün çekirdeklerini değil sadece bir tanesini kullanmakta ve işlemler FIFO (first in first out) mantığıyla çalışmaktadır. FIFO mantığında bir işlem bitmeden diğer işlemler gerçekleşmez. Yani işlemler sıraya konulur ve bu sıraya göre gerçekleştirilir. CPU'nun çoğu çekirdeği boş olsa dahi işlemler diğer çekirdeklere dağıtılmaz.

Bu çalışmada parçalı işlemlerin sunucudaki bütün çekirdeklere dağıtılarak işlemlerin toplam gerçekleşme süresini kısaltmak amaçlanmaktadır. İşlem gerçekleşme süresini kısaltmak için veri tabanına sunucu çekirdek sayısı kadar paralel (multithreading) bağlantı yapılacaktır. Bu sayede sunucuda bulunan bütün çekirdekler aktif olarak kullanılacak ve toplam işlem süresi kısalacaktır. Tabi parçalı işlemler birbirleriyle hiyerarşik veya ilişkisel bir yapıya sahip olmaması gerekmektedir. Yani işlem parçalarının gerçekleşme sırası toplam işi etkilememesi gerekir. Çünkü veri tabanına yapılacak bağlantılar eş zamansız olarak gerçekleştirilecek. Bir işlemin başlaması için başka bir işlem beklenmeyecektir. En başta sunucuda bulunan CPU çekirdek sayısı kadar işlem parçası aynı anda başlatılacak, daha sonra işlem parçaları bittikçe (yani CPU çekirdeği boşaldıkça) yeni işlemler gönderilecektir.

Çalışma Intel Xenon CPU E-7 8860 v4 2.20 GHz işlemciye ve 512 GB RAM ve SSD'ye sahip sunucuda MS-SQL veri tabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sunucunun işletim sistemi Microsoft Windows Server 2012 R2 dir.

Bu çalışmada parçalı işlemler olarak Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi öğrencilerinin harf notu hesapla işlemi seçilmiştir. Derse göre öğrenci harf notlarının hesaplama işlemi hem çok uzun süren bir işlemdir hem de bir dersin harf notunun hesaplanması başka derslerin harf notlarını etkilememektedir. Çalışma kapsamında Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi tarafından açılan 634 derse kayıt olan 203.334 öğrencinin 1.340.691 harf notu hesaplanmıştır. Harf notunun hesaplanması, dersin eşsiz id değerini dışardan parametre olarak alan stored procedure sayesinde gerçekleştirilmiştir. Harf notu hesaplama işlemi önce tekil çalıştırma ile daha sonra da çok sayıda (CPU çekirdek sayısı kadar) paralel bağlantı kurularak gerçekleştirilmiştir. Her bir işlem on defa art arda gerçekleştirilmiş bu işlemlerin ortalama değerleri alınmıştır. Bu işlem sırasında kullanılan kaynaklar gözlemlenerek karşılaştırılmıştır. Gözlemler Microsoft Windows Performans İzleyicisi kullanılarak elde edilmiştir.

Tekil çalıştırma kullanılarak harf notu hesaplama işlemi "Microsoft SQL Server Management Studio 17" kullanılarak yapılmaktadır. Paralel çalıştırma ile yapılan harf notu hesaplama işlemleri ise internet ortamında oluşturulan Şekil 1'deki ara yüz kullanılarak yapılmaktadır. Tekil çalıştırma ve paralel çalıştırma ile yapılacak işlemlerin her biri başlatılmadan önce veri tabanın sorgu önbelleği temizlenmiştir.

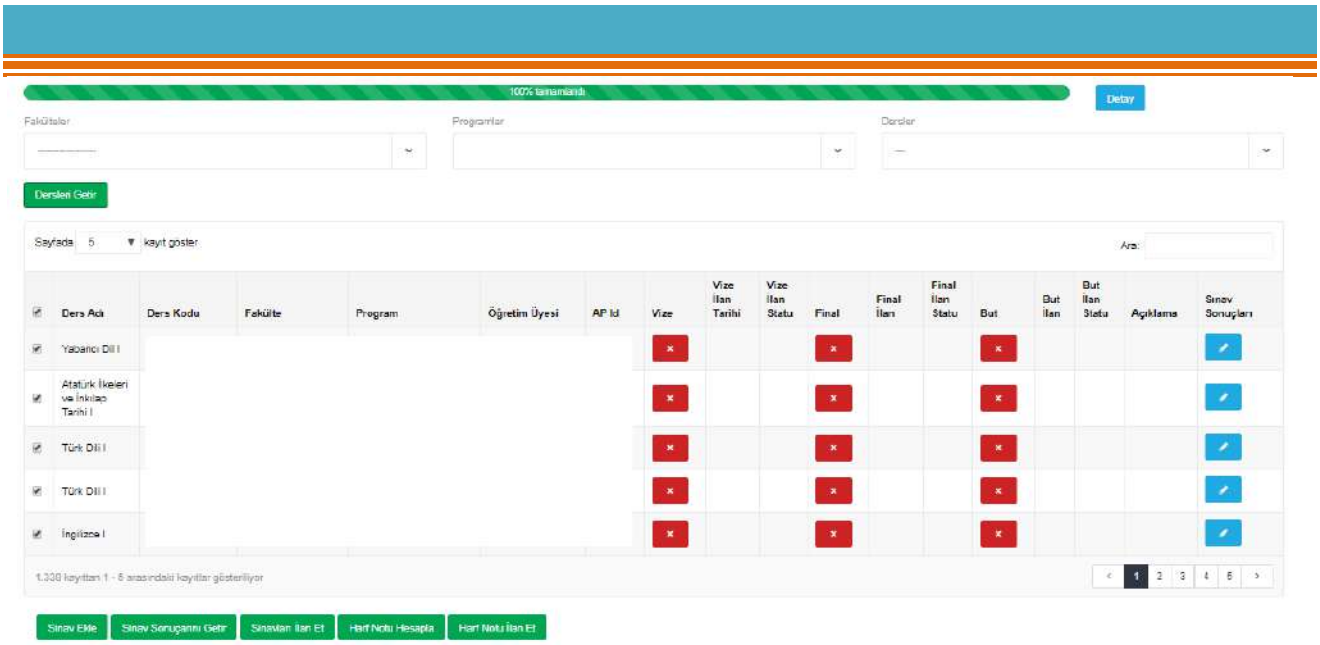

Şekil 1. Paralel çalıştırma ile yapılan harf notu hesaplama ara yüzü.

Şekil 1.'deki ara yüz sayesinde kullanıcılar hesaplamak istenilen dersleri seçme imkânları bulunmaktadır. Harf notu hesaplanması istenen dersler seçildikten sonra bu dersin bilgileri bilgiler veri tabanında bulunan bir tabloya kaydedilmektedir. Bu tablodaki veriler her dakika ara yüz sunucusunun zamanlamış görevleri tarafından kontrol edilmektedir. Zamanlanmış görev yeni iş gelmiş ve var olan iş sayısı 144'ü (çekirdek sayısı) geçmemişse yeni veri tabanına bağlantı yaparak yeni gelen işlemi gerçekleştirmektedir. Eğer iş sayısı 144 ise zamanlanmış görev hiçbir işlem yapmadan sonraki dakikaya kadar kendini kapatmaktadır. Gerçekleştirilen işlem zamanlanmış görev tarafından tablonun ilgili sütununa işlenmektedir. Bu sırada ara yüz de sürekli olarak işlemlerin olduğu tablo kontrol etmekte ve kullanıcıya toplam işlemin yüzde kaçı tamamlandığı bilgisini göstermektedir.

3. BULGULAR

634 dersin harf notlarının hesaplanması tekil çalıştırma yapılarak 3423 saniyede, aynı işlem paralel çalıştırma yapılarak 145 saniyede gerçekleşmektedir. Şekil 2.'de 634 dersin harf notunun hesaplanmasında geçen süreler grafik olarak verilmiştir.

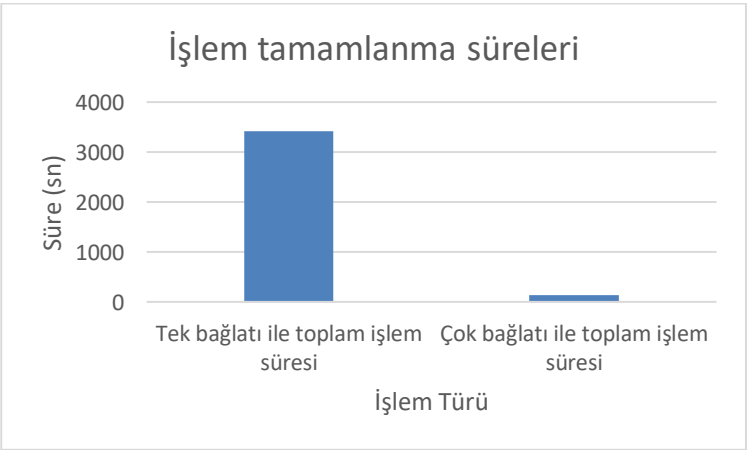

Şekil 2. İşlem tamamlanma süreleri

Tekil çalıştırma ile harf notu hesabında, veri tabanı sunucusunun işlemci doluluk oranı en fazla %6,68, en az %0,0045 ve ortalama olarak da %0,46 olarak gözlemlenmiştir. Şekil 3.'de tekil çalıştırma ile harf notu hesabı işlemi için zamana bağlı olarak işlemci doluluk oran grafiği verilmektedir.

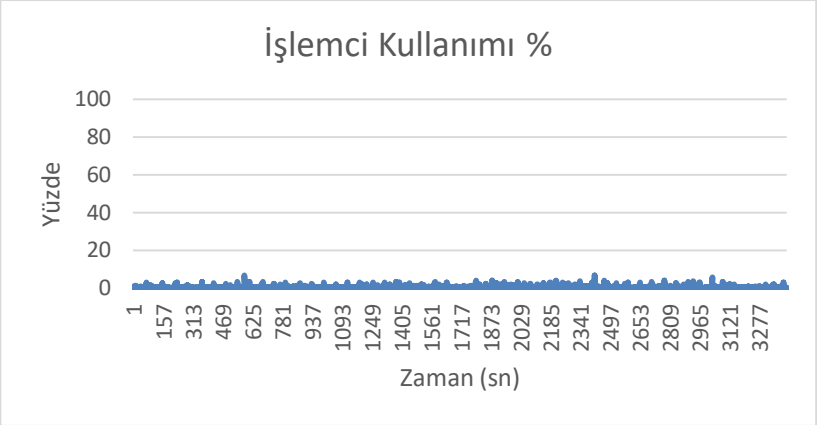

Şekil 3. Tekil çalıştırmadaki işlemci doluluk oranı

Paralel çalıştırma ile harf notu hesabında, veri tabanı sunucusunun işlemci doluluk oranı en fazla %39,15, en az %6,21 ve ortalama olarak da %21,53 olarak gözlemlenmiştir. Şekil 4.'de paralel çalıştırma ile harf notu hesabı işlemi için zamana bağlı olarak işlemci doluluk oran grafiği verilmektedir.

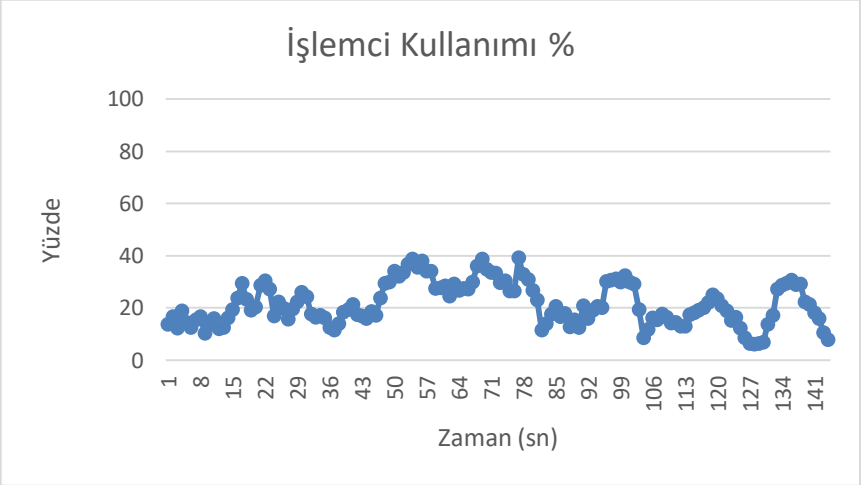

Şekil 4. Paralel çalıştırmadaki işlemci doluluk oranı

Tekil çalıştırma ile harf notu hesabında HDD saniyede ortalama okunan byte değeri 63.323, saniyede ortalama yazılan byte değeri 39.680 dir. Kullanılan ortalama RAM miktarı 530.458.194 byte'dır.

Paralel çalıştırma ile harf notu hesabında HDD saniyede ortalama okunan byte değeri 64.917, saniyede ortalama yazılan byte değeri 52.671 dir. Kullanılan ortalama RAM miktarı 528.363.417 byte'dır.

4. SONUÇLAR

Veri tabanına birden paralel çalıştırma yapılarak gerçekleştirilen parçalı işlemler, işin toplam süresinde çok büyük azalmalara sebep olmaktadır. Çalışmada hesaplanan harf notu süresini tekil çalıştırma ile yaklaşık olarak 57 dakika sürerken, paralel çalıştırma yapılarak aynı işlem yaklaşık 2,5 dakikaya indirilebilmektedir. Yani bu çalışmada yapılan öğrenci harf notu hesaplama işleminde paralel çalıştırma sayesinde toplam işlem süresi 23 kattan daha fazla bir zaman kar edilmektedir.

Paralel ile hesaplanan harf notu işlemi sırasında sunucunun işlemci kullanımın yüzdesinde gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. HDD saniyede okunan byte değerinde büyük bir fark yokken HDD saniyede yazılan byte hızında yaklaşık 1,3 katlık bir artış yaşanmaktadır. Kullanılan RAM miktarında ise gözle görülür bir değişiklik bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Boncz, Peter A, Marcin Zukowski, ve Niels Nes. 2005. "MonetDB/X100: Hyper-Pipelining Query Execution." In *Cidr*, 225-237.

Haller, Philipp, ve Martin Odersky. 2009. "Scala actors: Unifying thread-based and event-based programming", *Theoretical Computer Science*, 410: 202-220.

Lui, D, ve Shan Wang. 2007. "Analysis of database workloads on modern processors." In *Proceedings of the 1st SIGMOD PhD Workshop on Innovation Database Research*, 63-68.

Özsu, M Tamer, ve Patrick Valduriez. 1996. "Distributed and parallel database systems", *ACM Computing Surveys*, 28: 125-128.

RİSK PAYLAŞIMININ BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ DİJİTALLEŞME SÜRECİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF RISK SHARING ON THE
DIGITALIZATION PROCESS IN BANKING SECTOR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kamil KABAKUŞ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

Hasan KÜÇÜKOĞLU

(Doktora Öğrencisi)Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

ÖZET

Risk; sektör, iş kolu, çalışma alanı farketmeksizin bir kişi, şirket ya da bir kuruluşun beklentileri dışında gelişen ve olumlu ve ya olumsuz bir duruma yol açan olaylar olarak tanımlanabilir. Finansal risk kavramı ise karşılaşılan bir durumun olumlu ya da olumsuz sonuçlanma olasılığını etkileyen ve piyasa riski, sorumluluk riski, itibar riski, kredi riski, operasyonel risk gibi başlıklar altında sınıflandırılabilen risk tanımıdır. Dolayısıyla bahsedilen risk kavramı sadece bankalar, mali kurumlar, şirketler, yatırım ortaklıkları, aracı kurumlar gibi finansal kuruluşları ilgilendiren bir konu değil, sektörde ticari ilişkilerin herhangi bir alanında yer alan tüm paydaşları ve dolayısıyla bu kuruluşlarla irtibatta olan müşterilerin finansal yapı içerisindeki kararlarını etkileyen önemli bir olgudur. Bu sebeple alınacak riskin paylaşılması ya da en aza indirilmesi özellikle müşterilerin bankalarla olan ilişkilerinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu bildirinin asıl amacını da bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecinde bankalar ve müşteriler arasındaki risk paylaşımı konusunda etkili rol üstlenen faktörlerin belirlenerek hem müşterilerin finansal ilişkilerinde risk paylaşım yöntemleri, kararları ve davranışlarının açıklanabilmesi hem de doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili oldukları bankaların risk yönetimi ve paylaşımı konusunda müşterileri üzerinde olumlu veya olumsuz etki bırakan tutumlarının anlaşılabilmesi oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Atatürk Üniversitesi'nde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde öğrenim gören öğrencilerin bir banka müşterisi olarak dijital bankacılık kanalları üzerinden gerçekleştirdikleri finansal işlemlerinde risk paylaşımı konusundaki algıları, kararları ve davranışları anket uygulaması ile ölçülmeye çalışılmıştır. Bu sayede ulaşılan sonuçların banka müşterilerinin risk paylaşım davranışlarının ölçülmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması ile bankacılıktaki dijitalleşme sürecinde sektör paydaşlarının risk paylaşımı ve yönetimi odaklı kısa, orta ve uzun vadeli planlamalarında faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: , Risk Paylaşımı, Bankacılık Sektörü, Dijitalleşme Süreci.

ABSTRACT

Risk; defines as events that develop outside the expectations of a person, company or an organization regardless of the sector, line of business, field of activity and cause a positive or negative situation. The concept of financial risk is a risk definition that affects the likelihood of a positive or negative outcome of a situation and can be classified under market risk, liability risk, reputation risk, credit risk and operational risk. Therefore, the aforementioned risk concept is not only an issue concerning financial institutions such as banks, fiscal establishments, companies, investment trusts, brokerage houses but also an important factor affecting the decisions of all stakeholders involved in any field of business relations in the sector and thus the customers' liaison decisions within the financial structure. it is a phenomenon. For this reason, sharing or minimizing the risk to be taken is seen as an important factor that should be considered especially in the relations of customers with banks. The main purpose of this study is to determine the factors that play an important role in the risk sharing between banks and customers in the digitalization process in the banking sector and to explain the risk sharing methods, decisions and behaviors of customers in financial relations and to directly or indirectly manage the risk management and sharing of banks with which they are related. understanding positive or negative attitudes. For this purpose the perceptions, decisions and behaviors of the students studying at associate degree, bachelor's, master's and doctorate level at Atatürk University as a bank customer through financial banking via digital banking channels have been tried to be measured with survey application. In this way, it is thought that the results obtained can be useful in measuring, analyzing and interpreting risk sharing behaviors of bank customers and in short, medium and long term planning focused on risk sharing and management of sector stakeholders in the process of digitalization in banking.

Keywords: Risk Sharing, Banking Sector, Digitalization Process.

1. GİRİŞ

Finansal konularla bir şekilde ilgisi olan bir kişi ya da kuruluşun tek başına üstlenmek istemeyeceği; diğer paydaşlar, iş ortakları veya ilişkili oldukları sistem elemanlarıyla paylaşmak isteyeceği risk türleri bulunduğundan bankacılık gibi finansal kararların sistemdeki tüm paydaşları bir şekilde etkileyebilme potansiyeli bulunan bir alanda teknolojik gelişmelere paralel olarak yapılan yatırımların her geçen gün artmasıyla riskin boyutu ve türlerinin de çeşitlilik göstereceği düşünülmektedir. Bu nedenle bahsedilen risklerin bankalar ve müşteriler açısından doğru şekilde tanımlanması, yönetilmesi ve paylaşılması da oldukça önemli bir konu haline gelmektedir.

Ayrıca bankaların sektördeki dijitalleşme süreciyle uyumlu olarak fiziksel altyapıların iyileştirilmesi, donanımsal ve yazılımsal araçların verimliliğinin artması, yasal sınırların belirginleştirilmesi, finansal işlemlerin daha hızlı, az maliyetle, portatif, pratik bir şekilde tamamlanabilmesinin amaçlanması gibi etkenler, dijital bankacılık platformları kullanımının giderek daha fazla tercih edilmesine yol açmış ve bankacılık sektörü paydaşlarının sürece daha çabuk adapte olmasını sağlamıştır. Görülen tüm bu olumlu etkilerin yanında dijitalleşme sürecinin beraberinde getirdiği kendine özgü riskler ve yan etkilerinin olacağı da beklendiğinden özellikle bankacılık sektörü gibi teknolojiyle iç içe olan bir alanda güvenlik, gizlilik, performans, zaman, imaj ve sosyal risk gibi birçok risk faktörü barındıran bir endüstrinin risk yönetimi ve paylaşımı konusunda alacağı kararlar ilişkili tüm sistem ortaklarını yakından ilgilendiren bir konu olmaktadır.

Bu kapsamda bildirinin odağını, bankaların risk yönetimi konusundaki bakış açılarının anlaşılmasıyla üniversite öğrencilerinin bankacılık sektörü özelinde finansal işlemlerini tamamlarken risk olarak algıladıkları durumlarda kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, risk paylaşımına dair davranışlarının incelenmesi ve ulaşılan sonuçlarla bankacılık sektörünün geleceğine dair daha sağlıklı yorum yapılabilmesi oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Herhangi bir çalışma alanından bağımsız olarak risk kavramını doğal ve imal edilmiş riskler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Doğal risk olarak bahsedilen risk türünde doğal güçlerin etkisiyle meydana gelebilecek bazı riskleri tahmin edebilmek belirli koşullarda mümkün olabilirken imal edilmiş risklerin tahmin edilmesi o kadar mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında içinde bulunduğumuz modern toplum yapısı, doğal yollardan gelişebilecek dışsal tehlikeleri belli ölçüde kontrol altına alabilmişken insanlığın teknolojik gelişmelere bağlı olarak kendi ürettiği potansiyel tehlikeler gibi sınırları bilinmeyen durumlar için önlem almakta zorlanmaktadır (Karakurt, 2003). Bunun gibi Yalçınkaya ve Özsoy (2003) da toplumun doğal risk olarak tanımladığı durumların tahmin edilebilirliği, benzer değerlendirmeler yapıp benzer tepkiler verebilirliği özellikleri sebebiyle imal edilen risklere karşı benzer şekilde önlem alma isteği, durumu yönetebilme ve riski paylaşarak azaltma isteği duyduklarını belirtmiştir.

Bu noktadan bakıldığında benzer şekilde bankacılık sektöründe de riskin her zaman olması beklenen bir kavram olduğu ve her ne şekilde olursa olsun karşılaşılan bu riskin bir şekilde diğer paydaşlarla paylaşılması istenen bir kavram olduğu görülmektedir. (Periasamy, 2008). Finansal açıdan literatürde birçok tanımı ve karşılığı bulunan risk kavramı bazı çalışmalarda belirsizlik ile eşanlamlı olarak kullanılsa da bu iki kavram arasında bazı farklılıklar vardır. Belirsizlik, karar vericinin belirli bir eylemin tüm olası sonuçlarını bildiği ancak sonuçların olasılıkları hakkında bir fikri olmadığı durumdur. Aksine, risk ise karar vericinin çeşitli sonuçların olasılıklarını bildiği bir durum ya da olayla ilgili bir kavramdır. Bu temel ayrıma göre riski ölçülebilir bir belirsizlik olarak ifade etmek mümkündür (Reinhart ve Rogoff, 2008).

Bankacılık sektöründeki risk kavramı hem hizmet sağlayıcılar hem hizmet alıcılar hem de bu ilişkide rolü bulunan aracılar açısından genellenebildiğinden bu kavramı malî riskler, pazar riski, teknoloji riski ve insan faktörüne bağlı risk olarak gruplandırmak mümkündür. Bahsedilen risk çeşitleri de özelliklerine, durum ve şartlara bağlı olarak kendi içerisinde likidite riski, faiz oranı riski, piyasa riski, kredi riski, operasyonel risk, stratejik risk, imaj riski gibi birçok alt başlığı ayrılabilmektedir (Sharifi vd.,2016).

Bu sebeple birçok farklı türü bulunan ve değerlendirilmesi zorunluluk haline gelen risk kavramının sektörü ilgilendiren herkes tarafından doğru bir şekilde anlaşılması ve müşteri ile doğrudan ilişkili olan birimlerin mevcut durumda ve gelecekte kurulacak etkileşimlerin daha iyi bir şekilde yönetilmesi için Müşteri İlişkileri Yönetimi (Customer Relationship Management-CRM) adı altında bir konsept belirlenmiştir (Christen, 2012). Belirlenen bu konseptin teknolojiyi daha verimli ve akıllı bir şekilde kullanarak risk yönetimi ve paylaşımı konusunda hem müşterileri hem de hizmet sağlayıcıları doğru bir bicinde bilgilendirip yönlendirebilmesi için ise Müşteri İletişim Merkezleri (Customer Communication Center-CRM) faaliyete geçirilmiştir (Chalmeta, 2006).

Risk paylaşımının bankacılık sektöründeki dijitalleşme süreci üzerine etkisinin incelendiği çalışmalarda müşterilerin bu kavramı genellikle yüz yüze iletişim, sürekli destek ve güven hissiyle bağdaştırdıkları görülmüştür. Risk kavramının dijital bankacılık kanalları kabulü üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmada Aldás-Manzano ve arkadaşları (2009), herhangi bir aracı olmadan, doğrudan hizmet sunan dijital bankacılık kanallarının insan etkileşimini ortadan kaldırdığı için risk içerdiği düşüncesiyle bu bankacılık kanallarının tercih edilmesinin önünde bir engel olduğunu belirtmiştir.

Bir alışveriş sitesi üzerinde yapılan araştırmada ise mevzuat belirtilen güvenlik ve gizlilik politikalarının açıkça anlaşılmaması, mevzuatın yoğun terminolojik terim içermesi ve işlemin tamamlandığına dair tatmin edici onay metinleri verilmemesinin kullanıcıda risk tehdidi oluşturduğu saptanmıştır (Adesina vd., 2010).

Liao ve Cheung ise (2002) dijital bankacılık bağlamında finansal risk, fiziksel risk, fonksiyonel risk, sosyal risk, performans riski gibi farklı formlarda görülebilen risk algısının genellikle müşterilerin kararları ile gerçek davranışları arasındaki tutarsızlığa sebebiyet verdiği ve bu sebeple kullanıcının kendi imkanlarıyla tamamladığı işlemlerde finansal olarak yanlışlık yapmış olma ihtimallerinin risk seviyesini arttırdığı ve bu sebeple algılanan risk kavramının dijital bankacılık kabulünü olumsuz yönde etkilediği bulgularına ulaşmıştır.

Risk paylaşımı üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada ise güvenilirlik algısının kullanıcının teknolojik bir sistem ya da yeniliği kullanma niyeti ile güvenlik ve gizlilikten doğrudan etkilenen bir olgu olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bankacılık kanallarını kullanırken kişinin güven duyduğu bir aracı ile bilgi alışverişinde olması ve müşterilere dijital bankacılığa güven inşa edebilecek uygun bir bankacılık stratejisi geliştirmesi bankalar açısından hayati önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple çevrimiçi işlemlerle ilişkili algılanan risklerin azaltılması ve güveninin korunmasının dijital bankacılık hizmetlerine ve dijitalleşme sürecine uyum sağlamada daha istekli bir kullanıcı profili oluşturabileceği savunulmaktadır (Ameme, 2015).

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Dijitalleşme sürecinin bankacılık sektöründe meydana getirdiği değişimlerle kullanıcıların mobil bankacılık kanalı kabulünde risk paylaşımı faktörünün etkilerini gözlemlemek amacıyla yürütülen çalışmanın ana kütlesi olarak aktif bir banka müşterisi olan üniversite öğrencileri seçilmiştir. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan örneklemler de Atatürk Üniversitesi'nde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora aşamasında öğrenim gören 550 kişi üzerinden rastgele örneklem tekniği ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak alınmış ve ölçümler eksik ya da hatalı bilgiler içermeyen 500 anket verisi kullanılarak yapılmıştır.

Bu kapsamda yapılan çalışmada risk paylaşımı faktörünün kullanıcılar üzerindeki fayda ve kullanım kolaylığı algılarını etkilemesiyle bir niyet gösterilmesi ve böylece bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecine olan doğrudan ve dolaylı etkilerinin gözlenebilmesi adına Teknoloji Kabul Modeli kullanılmıştır. Katılımcılardan alınan verilerin analizinde ise öncelikle ölçeklenen değişkenlerin normal bir dağılım gösterip göstermediğinin incelenmesinde Normallik Testi ve değişkenlerin kendi içlerinde bir doğrusal ilişki olup olmadığının tespitinde Çoklu Doğrusallık Testi kullanılmıştır (Kline, 2011). Ölçeklerin güvenilirlik analizinde Cronbach-Alfa (α) katsayısının aldığı değerin aralığına göre güvenilirlik derecesi belirlenmiş ve güvenilirlik testinden geçen ölçeklerin faktör yapısı uyumluluğunda ise Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmıştır. Son aşamada ise değişkenlerin kendi aralarındaki gözlenen ve tahmin edilen ilişkilerinin test edilmesi ve yorumlanmasında Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır (Poellhuber ve Anderson, 2011). Bu süreçte analiz ve ölçümlerde kullanılması için SPSS (Statistical Package For The Social Sciences-v.20) ve AMOS (Analysis Of Moment Structures-v.20) paket programlarından faydalanılmıştır.

3.1. MODEL VE HİPOTEZLER

Araştırmanın teorik modeli ve hipotezlerinin belirlenmesinde ilgili faktörlerin özellikleri, diğer değişkenler üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkileri ile bu doğrultuda kurulan hipotezlere aşağıda yer verilmiştir.

3.1.1 Risk Paylaşımı

Risk paylaşımı; değeri olan herhangi bir şeyin tehlikeye sokulduğu veya sonucunun belirsizlik içerdiği olay ya da durumlarda bu riskin azaltılmasına yönelik karar ve eylemlerin bir ifadesidir (Rosa, 1998). Bankacılık sektörü özelinde risk paylaşımı kavramı ise beklenmedik durumlarda olumlu ya da olumsuz sonuçlanabilme ihtimali olan finansal kararların ilişkili kişi, grup ya da kuruluşlarla paylaşılarak azaltılması olarak ifade edilebilir (Liao ve Cheung, 2002).

H1: Risk paylaşımı, bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecinde kullanıcıların bu sürece ilişkin algıladıkları kullanım kolaylığı üzerinde ekilidir.
H2: Risk paylaşımı, bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecinde kullanıcıların bu sürece ilişkin algıladıkları fayda üzerinde ekilidir.

3.1.2 Algılanan Fayda

Algılanan fayda; kişisel farklılıklara bağlı olarak bireylerin bir yeni teknolojiyi kullanmaları ile çalışma ortamlarındaki performansın artacağına dair sahip oldukları olumlu ya da olumsuz düşüncelerdir (Davis, 1989). Bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecine ilişkin algılanan fayda ise kullanıcıların bu süreçte dijitalleşmenin olanaklarını faydalı bulmalarından ötürü sürece uyum gösterebilmelerini ifade etmektedir (Li, 2010).

H3: Bankacılıktaki dijitalleşme sürecinde algılanan fayda, kullanıcıların bu sürece ilişkin bir niyet içinde olmaları isteği üzerinde etkilidir.

3.1.3 Algılanan Kullanım Kolaylığı

Algılanan kullanım kolaylığı; bireyin bir teknolojiyi fazladan çaba göstermeden, kolaylıkla kavrayabileceğine inanma derecesidir (Davis, 1989). Bankacılık özelindeki dijitalleşme sürecine yönelik algılanan kullanım kolaylığı ise kullanıcıların teknolojiye adapte olan bu süreçte gelişmelere zorlanmadan, kolayca uyum sağlayabilmeleri anlamına gelmektedir (Rasiah ve Ming, 2010).

H4: Bankacılıktaki dijitalleşme sürecinde algılanan kullanım kolaylığı, kullanıcıların bu sürece ilişkin bir niyet içinde olmaları isteği üzerinde etkilidir.
H5: Bankacılıktaki dijitalleşme sürecinde algılanan fayda, kullanıcıların bu sürece ilişkin uyumları üzerinde etkilidir.

3.1.4. Niyet

Niyet; bireyin belirli bir davranışı sergilemeye yönelik duyduğu isteğin bir ölçüsü ya da o davranışı açığa çıkarmaya hazır bulunmasıdır (Davis, 1989). Kullanıcın dijitalleşme sürecine uyumuna dair niyeti ise bu sürecin getirdiği memnuniyet ve ilgili yeniliği tekrar kullanma isteği içerisinde olunmasıdır (Oyeleye vd.,2015).

H6: Kullanıcıların bankacılık sektöründeki dijitalleşmeye yönelik bir isteğe sahip olmaları, bu sürece uyumlanmaları üzerinde etkilidir.

4. BULGULAR

4.1. TESTLER VE ANALİZLER

Araştırma kapsamında elde edilen bulguların anlamlandırılmasında yapılan analizler ve ölçümler neticesinde ulaşılan sonuçlar şöyledir:

4.1.1. Normallik Testi

Katılımcılar üzerinden alınan verilerin normal dağılıma uygunluğunun ölçülmesinde kullanılmak üzere Normallik Testi sonuçlarına göre ölçeklerin normal dağılıma sahip olduğunun söylenebilmesi için değerlerin -1.5 ile +1.5 aralığında olması gerekmektedir (Markland, 2007:853). Buna göre ölçeklerin her bir gizil değişkenin çarpıklık (RP1:-0,590, RP2:-1,003, RP3:-0,448, RP4:-0,775, RP5:-1,025, AKK1:-1,178, AKK3:-1,165, AKK4:-0,964, AKK5:-1,368, AF1:-0,902, AF2:-1,511, AF3:-1,024, AF4:-0,627, AF5:-1,032, N1:-0,913, N2:-0,907, N3:-0,791, N5:-0,675, DS2:-1,177, DS3:-1,403) ve basıklık (RP1:-0,393, RP2:0,288, RP3:-0,251, RP4:0,016, RP5:0,346, AKK1:0,338, AKK3:0,699, AKK4:0,211, AKK5:0,869, AF1:-0,179, AF2:1,326, AF3:0,108, AF4:-0,109, AF5:0,270, N1:0,040, N2:0,059, N3:-0,603, N5:-0,603, DS2:0,653, DS3:1,198) değerleri dikkate alındığında bu değerlerin beklenen aralıkta olduğu görülmektedir.

4.1.2 Çoklu Doğrusallık Testi

Çoklu Doğrusallık Testi ile belirtilen faktörler üzerinde etkili olan bir ya da daha fazla bağımsız değişken arasındaki bağlantının belirlenmesi ve etki düzeylerinin ölçülmesi sağlanmaktadır (Marcoulides ve Drezner, 2003). Bu doğrultuda 10'dan düşük olması beklenen koşul indeksi (condition index-CI) (RP-AKK:8,145, RP-AF:8,183, AKK-AF:8,183, AF-N:8,041, AKK-N:8,041, AKK-DS:7,685, N-DS:7,685) ve varyans büyütme faktörü (variance inflation factor-VIF) (RP-AKK:1,000, RP-AF:1,000, AKK-AF:1,000, AF-N:1,000, AKK-N:1,000, AKK-DS:1,000, N-DS:1,000) değerlerine göre değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı görülmüştür.

4.1.3 Güvenilirlik Analizi

Bağımlı ve bağımsız değişken ölçeklerinin analizinde kullanılan Cronbach-Alfa katsayısına göre ölçeklerin güvenilirliğine karar verilmiştir. Buna göre katsayının 0,00-0,40 arasında olması ölçeğin güvenilir olmadığını, 0,41-0,60 arasında olması ölçeğin az oranda güvenilir olduğunu, 0,61-0,80 arasında olması ölçeğin orta düzeyde güvenilir olduğunu ve 0,81-1,00 arasında olmasının ise ölçeğin yüksek oranda güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (Streubert ve Carpenter, 2011).

Buna göre güvenilirlik analizinde kullanılan Cronbach-Alfa katsayısı için algılanan fayda ölçeğinin ortalama değerinin 0,878, algılanan kullanım kolaylığı ölçeğinin ortalama değerinin 0,875, risk paylaşımı ölçeğinin ortalama değerinin 0,873, niyet ölçeğinin ortalama değerinin 0,801 ve dijitalleşme süreci ölçeğinin ortalama değerinin 0,924 olduğu görülmüş ve bu sonuçlara göre ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğu belirtilmiştir.

4.1.4. Geçerlilik Analizi

Belirlenen örneklem grubundaki katılımcılardan toplanan veriler için oluşturulan ölçme araçlarının ilgili örneklem grubu üzerine uygunluğunun test edilmesinde, gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin belirlenmesinde ve dolayısıyla ölçeklerin geçerliliğine

karar verilmesinde Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmıştır (Brito ve Pearl, 2003). Buna göre algılanan fayda (CMIN/DF: 2,925, RMSEA:0,062, GFI:0,995, AGFI:0,966, CFI:0,995, NFI:0,993, TLI:0,985, SRMR:0,014, RFI:0,977), algılanan kullanım kolaylığı (CMIN/DF:0,542, RMSEA:0,000, GFI:0,998, AGFI:0,994, CFI:0,999, NFI:0,998, TLI:0,999, SRMR:0,005, RFI:0,996), risk paylaşımı (CMIN/DF:2,416, RMSEA:0,053, GFI:0,993, AGFI:0,972, CFI:0,995, NFI:0,992, TLI:0,988, SRMR:0,014, RFI:0,979), niyet (CMIN/DF:0,372, RMSEA:0,000, GFI:0,999, AGFI:0,996, CFI:0,999, NFI:0,999, TLI:0,999, SRMR:0,004, RFI:0,996) ve dijitalleşme süreci (CMIN/DF:1,692, RMSEA:0,037, GFI:0,995, AGFI:0,986, CFI:0,999, NFI:0,997, TLI:0,998, SRMR:0,005, RFI:0,996) ölçeklerinin geçerli olduğuna görülmüştür.

4.2. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Araştırmada katılımcılardan alınan verilerin sonraki aşamalarda değerlendirilebilme ve yorumlanabilme gücüne yardımcı olabilmek adına tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Değişkenlerden algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, güven ve davranışsal niyet ile ilgili 5, öznel kural ile ilgili 4 ve sosyal imaj ile gerçekleşen davranış değişkenleriyle ilgili sorulan 3 madde üzerinden istatistikler oluşturulmuştur. Buna göre oluşturulan ölçeklerin madde sayısı ile ortalama, varyans ve standart sapma istatistikleri Tablo 3.20'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Madde Sayısı	Ölçek Ortalaması	Varyans Değeri	Standart Sapma
Algılanan Fayda	5	19,43	23,285	4,825
Algılanan Kullanım Kolaylığı	5	19,23	23,023	4,798
Risk Paylaşımı	5	18,62	20,468	4,524
Niyet	5	18,37	21,573	4,645
Dijitalleşme Süreci	3	12,18	10,427	3,229

İstatistiklere göre algılanan fayda için ölçek ortalaması 19,43, varyansı 23,285 ve standart sapması 4,825 olarak görülmüştür. Algılanan kullanım kolaylığı için bu değerler sırasıyla 19,23, 23,023 ve 4,798 iken öznel kural için 12,57, 8,988 ve 2,998, risk paylaşımı için 18,62, 20,468, ve 4,524, niyet için 18,37, 21,573, 4,645 ve dijitalleşme süreci faktörü için tanımlayıcı istatistikler 12,18, 10,427 ve 3,229 olarak gözlenmiştir.

4.3. DEMOGRAFİK BULGULAR

Atatürk Üniversitesi'nde farklı düzeylerde eğitim gören 550 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen ve uygun 500 katılımcıdan alınan verilere göre bu grubun demografik özellikleri ile dijital bankacılık kanalları kullanımına yönelik tutumlarının ve kullanımlarının gözlenebilmesi adına oluşturulan anket uygulamasından birinci bölümünden elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Uygulama sonucu elde edilen veriler demografik özellikler ile ilişkilendirildiğinde katılımcıların cinsiyet bakımından % 47,6 kadın, % 52,4 erkek şeklinde dağılım gösterdiği, yaş aralıkları bakımından % 18,6'lık kısmının 20 yaş altı, % 67,4'lük kısmının 20-25 yaş aralığında, % 11,8'lik

kısmının 26-30 yaş aralığında ve % 2,2'lik kısmının ise 30 yaş üzeri bir oranla dağıldıkları görülmektedir.

Medeni durum açısından katılımcıların % 93'lük bir oranla bekâr olarak tek yönlü dağıldığı söylenebilir. Katılımcıların % 6,2'si evli ve kalan % 0,8'lik kısmı da diğer medeni duruma sahiptir. Eğitim durumları açısından incelendiğinde de benzer şekilde katılımcıların % 83,8'inin lisans, % 8,6'sının ön lisans, % 5,6'sının yüksek lisans ve kalan % 2'sinin de doktora seviyesinde eğitim aldıkları saptanmıştır.

Çalışma durumu bakımından ise % 73'lük oranla katılımcıların çoğunun eğitim alırken ek bir işte çalışmadıkları görülmüş, % 22,2'sinin özel sektörde, % 4'ünün kamu sektöründe yer aldığı ve kalan % 0,8'lik dilimin ise diğer işlerle uğraştığı görülmüştür.

Aylık gelir bakımından değerlerin daha yakın bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Bu doğrultuda katılımcıları % 38,4'ünün aylık geliri 500 TL altındayken, % 28,2'sinin geliri 500-1000 TL arasında, % 19,8'inin 1001-2000 TL ve % 13,6'sının ise 2000 TL üzeri aylık gelire sahip oldukları görülmektedir.

Katılımcıların yarısından fazlasının (% 50,6) bankacılık işlemleri için ise dijital platformları kullandıkları görülmektedir. Bu işlemler için kullanıcıların % 38,4'ünün telefon bankacılığını, % 7,8'inin şubeyi ve % 3,2'sinin ise diğer alternatif bankacılık kanallarını tercih ettikleri gözlenmiştir. Tercih edilen erişim platformuna göre ise çoğunluğun (% 87,6) cep telefonundan işlemlerini hallettikleri tespit edilmiştir. % 8'lik kısım işlemlerinde bilgisayar kullanırken % 0,8'i tablet ve % 3,6'sı da diğer kanalları tercih etmektedir.

Günlük dijital bankacılık kanalı kullanımı süresi açısından bakıldığında katılımcıların % 89,2'lik büyük kısmının dijital erişim platformlarını gün içerisinde 1 saatten az kullandıkları, % 7,8'inin 1-3 saat arasında vakit ayırdıkları, % 1,4'ünün 3-5 saat arasında ve % 1,6'sının ise 5 saatten fazla kullanım yaptıkları gözlenmiştir.

Genel dijital bankacılık kanalı kullanım süresi bakımından ise katılımcıların 3'te 1'ine yakınının (% 35) 1 yıldan az bir tecrübeye sahip olduğu, % 40,8'inin 1-3 yıl arasında, % 16'sının 3-5 yıl arasında ve % 8,2'sinin ise 5 yıldan fazla bir süredir dijital bankacılık kanallarının kullandıkları gözlenmiştir.

Katılımcıların dijital sürecine yönelik algılarının ölçülmesi amacıyla kullanılan ikinci bölümdeki sorulara verilen cevapların frekans ve yüzde bilgileri ise şöyledir:

Tablo 4.3. Bir bankanın hangi niteliği sizin için daha önemlidir?

Değişken	***Frekans***	***Yüzde***
Hizmet Kalitesi	226	45,2
Banka Türü	12	2,4
Güven	226	45,2
Konum	3	0,6
Kullandığı Teknoloji	33	6,6

Bir bankanın sahip olması gereken önemli niteliklerin belirlenmesine yönelik soruda ilk sırayı %45,2'şer oranla hizmet kalitesi ve güvenin aldığı, bunları sırasıyla kullanılan teknoloji (%6,6), banka türü (%2,4) ve banka konumunun (%0,6) izlediği gözlenmiştir.

Tablo 4.4. İnternet üzerinden gerçekleştirilen işlemlerin güvenilirliğine hangi oranda katılıyorsunuz?

Değişken	*Frekans*	*Yüzde*
Kesinlikle Katılıyorum	66	13,2
Katılıyorum	229	45,8
Kararsızım	156	31,2
Katılmıyorum	44	8,8
Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,0

İnternet üzerinden gerçekleştirilen işlemlerin güvenilirliği konusunda ise katılımcıların %45,8'inin bu tür işlemlerin güvenilirliğine katıldığı, %31,2'sinin kararsız olduğu, %13,2'sinin kesinlikle güvenilir olduğunu düşündüğü, %8,8'inin buna katılmadığını ve %1'inin ise bu kanalları kesinlikle güvenilir bulmadıkları saptanmıştır.

Tablo 4.5. İnsan ilişkisinin bankacılık sektöründe gerekliliğine hangi oranda katılıyorsunuz?

Değişken	*Frekans*	*Yüzde*
Kesinlikle Katılıyorum	124	24,8
Katılıyorum	234	46,8
Kararsızım	105	21,0
Katılmıyorum	34	6,8
Kesinlikle Katılmıyorum	3	0,6

Son olarak katılımcıların %46,8'inin bankacılık sektöründe insan ilişkisinin gerekliliğine katıldıkları görülmektedir. Katılımcıların %24,8'inin insan ilişkisinin bu sektörde kesinlikle olması gerektiğini düşünürken %21'inin kararsız olduğu, %6,8'inin buna katılmadığı ve %0,6'sının ise bu ilişkiyi kesin olarak katılmadığı sonucuna ulaşılmıştır

4.4. YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ ANALİZİ SONUÇLARI

Normallik Testi, Çoklu Doğrusallık Testi, Güvenilirlik Analizi ve Geçerlilik Analizi adımlarından kabul edilebilir seviyede değerlere sahip olması beklenen ölçekler üzerinde son olarak Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmış ve modelin uyum iyiliği değerlerine aşağıdaki gibi yer verilmiştir:

Tablo 4.6. Uyum İyiliği Değerleri

İndeks	İdeal Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Uyumu
CMIN	$p > 0.05$ arzulanır.	-	384,532
CMIN/DF	$0.00 \leq CMIN/DF \leq 2.00$	$2.00 \leq CMIN/DF \leq 5.00$	2,449
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,054

GFI	0.95 ≤ GFI ≤ 1.00	0.90 ≤ GFI ≤ 0.95	0,927
AGFI	0.90 ≤ AGFI ≤ 1.00	0.80 ≤ AGFI ≤ 0.90	0,902
CFI	0.95 ≤ CFI ≤ 1.00	0.90 ≤ CFI ≤ 0.95	0,968
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1.00	0.90 ≤ NFI ≤ 0.95	0,948
TLI	0.95 ≤ TLI ≤ 1.00	0.90 ≤ TLI ≤ 0.95	0,962
RFI	0.90 ≤ RFI ≤ 1.00	0.85 ≤ RFI ≤ 0.90	0,937

Sonuçlara göre CMIN ile gösterilen ve 0.05'ten yüksek olması beklenen ölçeğin değeri 384,532, CMIN/DF ile gösterilen ve 2.00 ≤ CMIN/DF ≤ 5.00 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 2,449, RMSEA ile gösterilen ve 0.05 ≤ RMSEA ≤ 1.00 olması beklenen ölçeğin değeri 0,054, GFI ile gösterilen ve 0.90 ≤ GFI ≤ 0.95 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 0,927, AGFI ile gösterilen ve 0.80 ≤ AGFI ≤ 0.90 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 0,902, CFI ile gösterilen ve 0.90 ≤ CFI ≤ 0.95 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 0,968, NFI ile gösterilen ve 0.90 ≤ NFI ≤ 0.95 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 0,948, TLI ile gösterilen ve 0.90 ≤ TLI ≤ 0.95 aralığında olması beklenen ölçeğin değeri 0,962 ve son olarak RFI veya RHO1 ile gösterilen ve 0.85 ≤ RFI ≤ 0.90 aralığında olması beklenen bu ölçeğin model üzerindeki değeri 0,937 olarak görülmüş ve modelin kabul edilebilir seviyede uyum iyiliği değerleri içerdiğine karar verilmiştir.

Yapısal Eşitlik Modeli ile ilgili teorik modele ait standardize edilmiş (standardized) ve edilmemiş (unstandardized) hata katsayılarının yer aldığı AMOS programı çıktıları ise aşağıdaki gibidir:

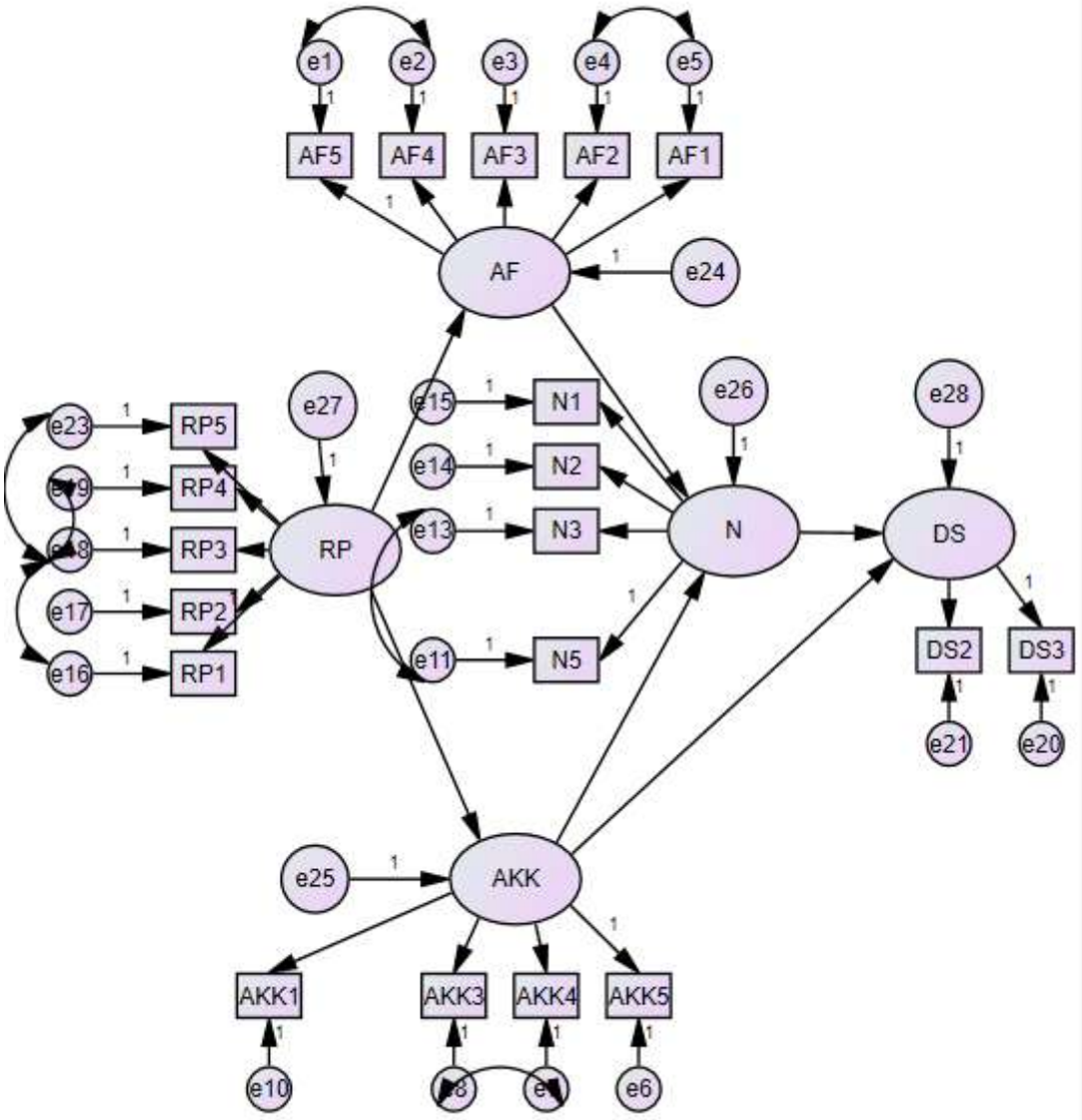

Şekil 4.1 Yapısal Eşitlik Modeli

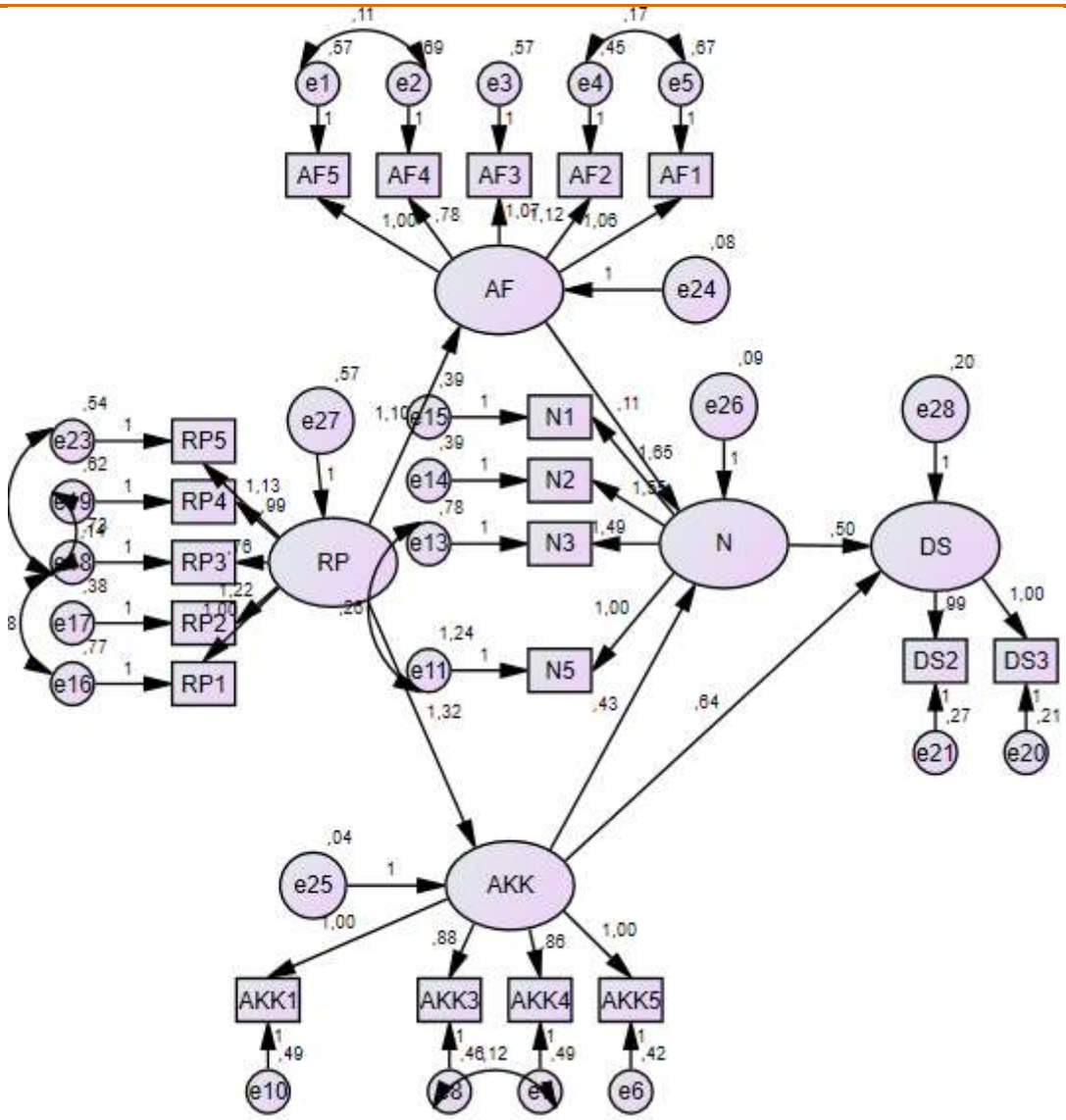

Şekil 4.2 Yapısal Eşitlik Modeli (Hata Katsayıları)

Modele uygun olarak kurulan hipotezlerin kabul ya da reddedilmesinde bakılan standart yük, standart hata, kritik oran ve hata değerleri ise şu şekildedir:

Tablo 4.7. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Değişkenlerarası İlişki	Standart Yük	Standart Hata	Kritik Oran	Hata Değeri	Hipotez Sonucu
H1: Algılanan Kullanım Kolaylığı ← Risk Paylaşımı	1,318	0,083	15,963	***	Kabul
H2: Algılanan Fayda ← Risk Paylaşımı	1,095	0,076	14,347	***	Kabul
H3: Niyet ← Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,425	0,091	4,673	***	Kabul
H4: Niyet ← Algılanan Fayda	0,105	0,097	1,084	0,278	Ret
H5: Dijitalleşme Süreci ← Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,636	0,078	8,186	***	Kabul
H6: Dijitalleşme Süreci ← Niyet	0,501	0,139	3,617	***	Kabul

****<0,001*

Modelin için kurulan hipotezlerin geçerliliğinin tespitinde genel olarak tercih edilen uyum iyiliği ölçülerine ve değerlendirilme aşaması sonrası elde edilen bulgulara göre bir banka müşterisi olan üniversite öğrencilerinin bankacılık işlemlerindeki risk paylaşımı faktörünün algılanan kullanım kolaylığı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu görülmüş (standart yük=1,318, p<0,001) ve böylece **H1 hipotezi kabul edilmiştir**. Yine risk paylaşımı faktörünün algılanan fayda üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinden dolayı (standart yük=1,095, p<0,001) **H2 hipotezi kabul edilmiştir**. Benzer şekilde algılanan kullanım kolaylığının niyet üzerindeki olumlu etkisi sebebiyle (standart yük=0,425, p<0,001) **H3 hipotezi kabul edilmiştir**. Algılanan faydanın ise niyet üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığından (standart yük=0,105, p=0,278) **H4 hipotezi reddedilmiştir**. Algılanan kullanım kolaylığının dijitalleşme süreci üzerindeki etkisi sebebiyle (standart yük=0,636 ve p<0,001) **H5 hipotezi kabul edilmiştir**. Son olarak kullanıcı niyetinin dijitalleşme süreci üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi bulunması sebebiyle (standart yük=0,501, p<0,001) **H6 hipotezi kabul edilmiştir**.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar bakımından üniversite öğrencisi olan banka müşterilerinin risk paylaşımı kavramını güven ile oldukça ilişkili buldukları, dolayısıyla finansal işlemlerinde riski en aza indirme konusunda kendilerini daha güvende hissedecekleri yöntemleri tercih ettikleri gözlenmiştir. Teknolojik gelişmelerin daha çabuk uyarlandığı bankacılık sektöründe müşterilerin tüm bu gelişmelere rağmen bankanın niteliği konusunda hizmet kalitesi ve güven faktörlerini çoğunlukla tercih etmeleri, internet üzerinden gerçekleştirilen işlemlerde halen katılımcıların neredeyse yarısının bu tür işlemleri güvenli bulmadıkları ve aynı katılımcıların yine hemen hemen yarısının insan faktörünün bankacılık sektöründeki gerekliliğine inandıkları sonuçlarına varılmıştır.

Ulaşılan bu sonuçlar bakımından dijitalleşme sürecinin beraberinde getirdiği kendine özgü riskleri ve yan etkilerinin her zaman var olacağı düşünüldüğünden özellikle bankacılık sektörü gibi teknolojiyle iç içe olan bir alanda hem müşteri hem de bankalar açısından gerçekleştirilecek herhangi bir işlemde risklerin açıkça belirtilmesi, tehditlerinin belirlenerek güvenlik endişelerinin azaltılmasına yönelik standartların ve fiziksel altyapının iyileştirilmesi, müşterilerin de dahil olduğu iş ortaklarıyla birlikte bir risk yönetimi planı oluşturularak karşılaşılan riskin paylaşılarak azaltılmasına dair stratejilerin geliştirilmesi ve doğuracağı fırsatlardan yararlanılmasının daha sağlıklı bir dijitalleşme sürecine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Adesina, A. A., Ayo, C. K. & Uyinomen, O. E. (2010). "An Empirical Investigation of Level User's Acceptance of E-Banking in Nigeria: Based on Technology Acceptance Model". *Journal of Internet Banking and Commerce*, (15), pp. 1-13.

Aldás-Manzano, J., Ruiz-Mafé, C. & Sanz-Blas, S. (2009). "Exploring Individual Personality Factors as Drivers of M-shopping Acceptance", *Industrial Management & Data Systems,* Vol. 109, No. 6, pp. 739-757.

Ameme, B. K. (2015). "The Impact of Customer Demographic Variables on the Adoption and Use of Internet Banking in Developing Economies*". Journal of Internet Banking and Commerce,* 20(2), pp. 6-16.

Brito, C. & Pearl, J. (2003*).* "A New Identification Condition for Recursive Models With Correlated Errors". Structural Equation Modeling.

Chalmeta, R. (2006). "Methodology for Customer Relationship Management". The Journal of Systems and Software. 79, pp. 105-1024.

Christen, P. (2012), Data Matching Concepts and Techniques for Record Linkage, Entity Resolution, and Duplicate Detection, Springer Data-Centric Systems and Applications.

Davis, F. D. (1989). "Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology". *MIS Quarterly, September,* 13(3), pp. 319-340.

Karakurt, E. (2003). "Risk Toplumlarında Birey". İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt.5, Sayı.2, No:154. pp. 2.

Kline, R. B. (2011). "Principles and Practice of Structural Equation Modeling". (3rd ed.). New York: The Guilford Press.

Li, L. (2010). "A Critical Review of Technology Acceptance Literature". *Southwest Decision Sciences Institute,* pp. 2-15.

Liao, Z. & Cheung, M. T. (2002). "Internet-based E-banking and Consumer Attitudes: An Empirical Study". *Information & Management,* 39(4), pp. 283-295.

Marcoulides, G. A. & Drezner, Z. (2003). "Model Specification Searches Using ant Colony Optimization Algorithms". *Structural Equation Modeling,* 10, pp. 154–164.

Markland, D. (2007). "The Golden Rule is That There Are No Golden Rules: A Commentary on Paul Barrett's Recommendations for Reporting Model Fit in Structural Equation Modelling". *Personality and Individual Differences,* 42, pp. 851–858.

Periasamy, P. (2008). "Financial Management. India". Tata McGraw Hill Education India, Private Limited.

Poellhuber, B. & Anderson, T. (2011). "Distance Students Readiness for Social Media and Colloboration". *The International Review of Research in Open and Distance Learning,* 12(6), pp. 101-125.

Oyeleye, O., Sanni, M. & Shittu, T. (2015). "An Investigation of the Effects of Customer's Educational Attainment on Their Adoption of E-banking in Nigeria". *Journal of Internet Banking and Commerce*, 20(3), pp. 6-33.

Rasiah, D. ve Ming, T. (2010). "Theoretical Review of Improving Self-Service Effectiveness Using Customer Feedback at Commercial Banks". European Journal of Economics, *Finance and Administrative Sciences*, 23, pp. 149-160.

Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008). Is the 2007 US sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison. *American Economic Review*, *98*(2), pp. 339-44.

Rosa, E., (1998). "Meta Theoretical Foundations For Post-Normal Risk". Journal of Risk Research, 1, pp. 15–44.

Sharifi, S., Haldar, A., Haldar, A., Rao, S. N., & Rao, S. N. (2016). Relationship between operational risk management, size, and ownership of Indian banks. Managerial Finance, 42(10), pp. 930-942.

Streubert, H. J. ve Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative Research in Nursing:Advancing the Humanistic Imperative*. (5th ed.). Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins.

Yalçınkaya, T. & Özsoy, E. (2003). "Risk Toplumu: Bilgi Toplumunun Evriminde Yeni Boyut".

ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ MOBİL BANKACILIK TERCİHLERİNE İLİŞKİN ALGILARI: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ

CALL CENTER EMPLOYEES PERCEPTIONS OF PREFERENCES ON MOBILE BANKING: A STUDY IN ERZURUM

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kamil KABAKUŞ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

Hasan KÜÇÜKOĞLU

(Doktora Öğrencisi)Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

ÖZET

Çağrı merkezleri, genel anlamıyla hizmet sektörünün herhangi bir alanında, müşterilerle yüz yüze iletişime gerek duyulmadan, telefon üzerinden hizmet verilen yerler olarak tanımlanabilir. Bu merkezlerde müşteri danışmanı olarak hizmet veren çalışanlar ise en basit ifadeyle bağlı bulundukları kuruluşu müşterilerine dolaysız olarak temsil eden kişiler olarak açıklanabilir. Bu doğrultuda teknolojik gelişmelere hızlıca uyum sağlama ve sunduğu olanaklardan mümkün olduğunca faydalanma zorunluluğu bulunan bankacılık sektörü paydaşlarının çağrı merkezlerinde müşteri danışmanı olarak hizmet veren kişilerin çoğunlukla 20-30 yaş aralığında ve üniversite öğrencisi olması ile meslek gereği finansal işlemler hakkında edindikleri deneyim sayesinde dijitalleşmeye en çabuk adapte olan toplum birimlerinden birinin bu özellikleri taşıyan Y Kuşağı bireyleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda bildiri, belirtilen özelliklere sahip olan Y Kuşağı bireylerinin bankacılık işlemlerini gerçekleştirmede mobil bankacılık kanalı tercihlerine ilişkin algılarının net olarak anlaşılması, bu algıları üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve karar verme aşamasının ardından kullanıma geçiş sürecinde bu faktörlerin belirleyici rollerinin açıklanmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla Erzurum'daki bir bankanın çağrı merkezinde çalışan ve aynı zamanda üniversite eğitimine devam eden 20-30 yaş aralığındaki bireylerin mobil bankacılık kanalı kullanımına karşı tutumları üzerine bir çalışma yapılmış, rastgele örneklem tekniği ve yüz yüze anket yöntemi kullanılarak yapılan saha araştırması ile ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, teknoloji yatkınlığı ve bankacılık donanımının toplumun genel düzeyinden daha fazla olan çağrı merkezinde müşteri danışman olarak çalışan ve üniversite öğrencisi olan Y Kuşağı bireylerinin bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalını tercihlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla elde edilen bulgular ile ulaşılan sonuçlar bakımından literatüre katkıda bulunarak sonraki çalışmalara referans olabilmesi ve bankacılık sektörünün geleceğine dair daha güçlü öngörülerde bulunabilmesi adına önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, Çağrı Merkezi, Mobil Bankacılık

ABSTRACT

Call centers can generally be defined as the places where services are provided over the phone in any field of the service sector without the need for face-to-face communication with customers. The employees who serve as customer advisors in these centers can be described as the people who directly represent the organization they are affiliated with to their customers. In this direction, it's possible to say that the Generation Y is one of the social units that are most rapidly adapting to digitalization thanks to the experience they have gained about financial transactions due to the fact that the people who serve as a customer consultant in the call centers who are obliged to adapt quickly to technological developments and make use of the opportunities offered as much as possible are mostly 20-30 years old and university students. In this context, the paper aims to provide a clear understanding of the perceptions of Generation Y individuals with regard to mobile banking channel preferences in carrying out banking transactions, identifying the factors that affect these perceptions and explaining the determining roles of these factors in the transition process to use after decision-making. For this purpose, a study was conducted on the attitudes of individuals between 20-30 years of age who work in a call center of a bank in Erzurum to the use of mobile banking channel and the findings obtained by field survey using random sampling technique and face-to-face survey method. Therefore, this study is important to be a reference to the studies and to make stronger predictions about the future of the banking sector by contributes to the literature with the findings obtained in order to determine the factors that affect the preferences of mobile banking channel in the banking transactions of Generation Y individuals who are university students working as a customer consultant in a call center which has a higher technology predisposition and banking equipment than the general level of the society.

Keywords: Generation Y, Call Center, Mobile Banking

1. GİRİŞ

Dijitalleşmenin hemen her alanda zorunlu bir dönüşüm olarak görülmesi ve buna ister istemez uyum gösterilmesi hem günlük yaşantımızı hem de kişisel ya da ticari amaçlı ilişkilerimizi yakından etkilemektedir. Özellikle bankacılık sektörü gibi rekabetin üst seviyede olduğu ve her türlü teknolojik gelişmenin çabucak avantaja dönüştürülmesi gereken bir alanda dijitalleşme süreci daha yakından takip edilmektedir. Bu kapsamda geleneksel bankacılık anlayışından modern bankacılığa geçişte müşteri memnuniyetinin sürdürülebilir olması ve henüz bir bankayla bağ kurmamış potansiyel müşterileri kazanılmasında teknolojiye yapılan yatırımların artarak devam etmesi oldukça önemlidir.

Tam da bu noktada internet kullanımının yaygınlaşması, daha yüksek kapasiteli bilgisayarların geliştirilmesi, bununla birlikte yeni sistemlerin kullanılmaya başlanması gibi dünyada teknolojinin gidişatını değiştiren gelişmelerin yaşandığı dönemde özellikle bankaların çağrı merkezlerinde müşteri danışmanı olarak görevlendirdikleri kişilerin çoğunlukla Y Kuşağı bireylerinden oluşması da olağan bir durum haline gelmiştir.

Bu doğrultuda bankacılık konusunda bilgi birikimi, eğitim düzeyi ve yaş itibari ile uygunluğu sebebiyle adaptasyon konusunda dijitalleşme sürecine daha kolay uyum gösterebilecek olan çağrı merkezi çalışanlarının mobil bankacılık kullanımına yönelik algıları ve tutumlarının ne yönde olduğu bu çalışmada incelenmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Dijitalleşme sürecinin bankacılık sektörünü etkilemesiyle kullanıcıların dijital bankacılık kanallarını benimsenip kullanmasında birçok faktör etkili olduğu bilinmektedir. Kullanıcıların dijital bankacılık kanalları kabulünde kültür, yaşam biçimi, demografik etkenler, psikolojik sebepler, devlet politikaları, yasal boyut gibi birçok farklı sebepten söz etmek mümkündür (Dymi, 2012). Bu içsel ve dışsal faktörlerin yanı sıra kullanıcıların tutum ve davranışlarının farklılık görülmesinin sebeplerden biri de hiç şüphesiz bireyler arasındaki kuşak farkıdır (Shaikh ve Karjaluoto, 2015).

Kullanıcıların mobil bankacılık kanalları tercihleri kuşakların karakteristik özellikleri açısından değerlendirildiğinde ilk olarak dönemsel yüksek nüfus artışı sebebiyle Baby Boomers (1944-1964) Kuşağı olarak bilinen neslin finansal kararlar verirken genellikle yüz yüze görüşmeleri tercih ettiği gözlenmiştir (Constantine, 2010). Sonraki nesil X Kuşağı (1965-1979) bireylerinin finansal işlemlerini çevrimiçi toplantılardan sonra gerçekleştirdiği, takip eden Y Kuşağı (1980-1994) üyelerinin ise finansal kararlar verirken çoğunlukla çevrimiçi destek aldıkları ya da mobil iletişim kurmayı tercih ettikleri farkedilmiştir (Williams ve Page, 2010). Son olarak Z Kuşağı (1995-2015) bireylerinin ise satın alma veya finansal kararlar verirken genellikle çevresinde ilişki kurduğu kişilerin yönlendirmelerinden etkilendiği gözlenmiştir (Childs vd., 2009).

Günümüzde bankacılık sektöründeki çağrı merkezlerinde müşteri danışmanı olarak çalışan bireylerin yaş aralığı itibarı ile çoğunlukla Y Kuşağı bireylerinden oluşması ve bu kuşaktakilerin genellikle teknoloji anlayışına sahip, kültürel kabullenmeye açık, esnek, çoklu görev yerine getirebilme ve takım çalışmasına yatkınlık gibi özelliklere sahip olması nedeniyle mobil

bankacılığa adaptasyon konusunda özellikle bankacılık üzerine bir çağrı merkezinde çalışan Y Kuşağı bireylerinin toplumun herhangi bir kesimine mensup bireylere oranla daha çabuk uyum gösterebileceği düşünülebilir (Haynes, 2011).

Bu kapsamda Türkiye Bankalar Birliği'nin Eylül-2019 tarihli raporuna göre çağrı merkezlerinde müşteri danışmanı olarak çalışan sayısının 7133 olduğu, bunların %56'sının üniversite mezunu olduğu ve yaş ortalamasının ise 27 olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda Temmuz-Eylül 2019 dönemi içinde aktif bireysel dijital bankacılık (internet bankacılığı ve mobil bankacılık) müşterilerinin yaş grupları bazında dağılımında ilk sırayı yaklaşık 19 milyon kişi ile 36-55 (X Kuşağı) yaş grubunun aldığı, bunu 14 milyon 690 bin kişi ile 26-35 (Y Kuşağı) yaş grubu, 10 milyon 472 bin kişi ile 18-25 (Z Kuşağı) yaş grubu ve yaklaşık 3 milyon kişi ile 56-65 (Baby Boomers) yaş grubu bireylerinin izlediği görülmüştür.

Mobil bankacılık kanalı için toplam müşteri sayısının Eylül 2019 itibariyle bir önceki döneme göre yaklaşık 2,5 artışla 73 milyon kişi olarak verildiği raporda Temmuz-Eylül 2019 dönemi itibariyle, mobil bankacılık kanalı üzerinde toplam 485 milyon adet finansal işlem yapıldığı; bunun %58'ini para transferleri, %29'unu yatırım işlemleri ve %13'ünü diğer işlemlerin oluşturduğu belirtilmiştir.

Literatürde Y Kuşağı bireylerinin bankacılık sektöründeki dijitalleşmeye paralel olarak mobil bankacılık tercihlerine ilişkin çalışmalarda genel olarak bu kanalın yaşam tarzına uygunluğu, faydalı olduğunun düşünülmesi, kullanım kolaylığı sunması, pratik, esnek ve daha az maliyetli olması gibi avantajları nedeniyle kullanıcıların bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalını tercih ettikleri görülmektedir (Olasina, 2015).

Hussain, (2015), Y Kuşağı bireylerinin mobil bankacılık davranışları üzerine 110 katılımcıyla gerçekleştirdiği anket çalışmasında finansal kuruluşların sosyal medya üzerinden yayınladıkları tanıtım ve reklamların, sanılanın aksine bu bireylerin bankacılık kanalı tercihlerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmadığını ancak finansal işlemlerinde kendilerine yardımcı olacak bir mobil iletişim kanalının kullanımda faydalı olabileceğini düşündüklerini ortaya koymuştur.

Tayland'da Y ve Z Kuşağı bireylerinin mobil bankacılık kanalı kabulünü araştıran Ruangkanjanases ve Wongprasopchai (2017), analiz sonucunda Y Kuşağı kullanıcıların bu kanalı benimsenmesindeki en önemli faktörlerin yaşam tarzına uygunluk ve algılanan fayda olduğunu ortaya koymuştur. Bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalı tercih edilmemesinin başlıca sebeplerinin ise kullanım kolaylığı ve güven faktörleri olduğu belirtilmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye'de ortak olarak gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise gelir düzeyinin kullanıcının hangi bankacılık kanalına yöneleceği üzerinde etkili olduğu ve bunun yanında kullanıcının sosyal ortamı ve teknolojiye yatkınlığının bankacılık kanalı tercihinde etkili olduğu saptanmıştır (Hajiyev, 2017).

Y Kuşağı bireylerinin mobil bankacılığa adaptasyonunu etkileyen faktörlerin araştırıldığı Boonsiritomachai ve Pitchayadejanant (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ise mobil bankacılık kanalı güvenirliğinin davranışsal niyet üzerinde olumsuz etkisi olduğu ancak kullanım hazzının (hedonik motivasyon) davranışsal niyeti doğrudan ve olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

3. METODOLOJİ

Dijitalleşme sürecinin bankacılık sektöründeki etkilerini gözlemlemek ve kullanıcıların mobil bankacılık kanalı tercihlerinde belirleyici olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmanın ana kütlesi olarak Y Kuşağı bireyleri seçilmiş ve örneklemler de uygun yaş aralığında, bir bankanın çağrı merkezinde müşteri danışmanı olarak çalışan ve aynı zamanda Atatürk Üniversitesi'nde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora aşamasında öğrenim gören 300 kişi üzerinden rastgele örneklem tekniği ve yüz yüze anket yöntemi kullanılarak alınmış ve ölçümler uygun şekilde cevaplanan 294 anket üzerinden değerlendirilmiştir.

Katılımcıların mobil bankacılık kanalı kabulünü etkileyen faktörlerin incelenmesinde algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerinin mobil bankacılık kanalı kullanımı üzerinde belirleyici olan rolleri Teknoloji Kabul Modeli ile ele alınmış ve kullanılan anket formunun ilk bölümündeki 10 soruyla kullanıcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi, ikinci bölümdeki 5 soruyla bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalı tercihlerindeki başlıca etkenlerin belirlenmesi ve üçüncü bölümdeki 13 soru ile ilgili değişkenlere yönelik algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır (Davis, 1989).

Bu amaçla toplanan verilerinin analizinde birinci aşamada verilerin dağılımı ve değişkenler arasında doğrusallık gösteren ilişkilerin test edilmesi için Normallik Testi ve Çoklu Doğrusallık Testi (Markland, 2007), güvenilirlik ölçütünün belirlenmesinde Cronbach-Alfa katsayısı (Marcoulides ve Drezner, 2005), verilerin ana kütle üzerinden seçilen örneklem grubuna uygunluğunun ölçümü ve geçerliliğinde Doğrulayıcı Faktör Analizi (Streubert ve Carpenter, 2011) kullanılmıştır. İkinci aşamada ise değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin test edilmesi ve yorumlanmasında Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır (Schreiber vd., 2006). Toplanan tüm bu verilerin analiz sürecinde ise SPSS (Statistical Package For The Social Sciences-v.20) ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ile modelin belirtilen kriterlere göre test edilmesinde AMOS (Analysis Of Moment Structures-v.20) paket programlarından yararlanılmıştır (Nelson vd., 2008).

3.1 MODEL

Araştırma bulgularının modellenmesinde ilgili faktörlerin etkisi, bireylerin kişisel özellikleri ve algı düzeylerindeki farklılıklarının yanı sıra yaşanılan ortam içerisindeki ikili ve çoklu ilişkiler, sosyal yapı ve toplum içerisindeki konum, kültürel farklılıklar gibi çevresel faktörlerin etkisinin de dikkate alınması sebebiyle Teknoloji Kabul Modeli tercih edilmiş ve hipotezler bu yönde kurulmuştur.

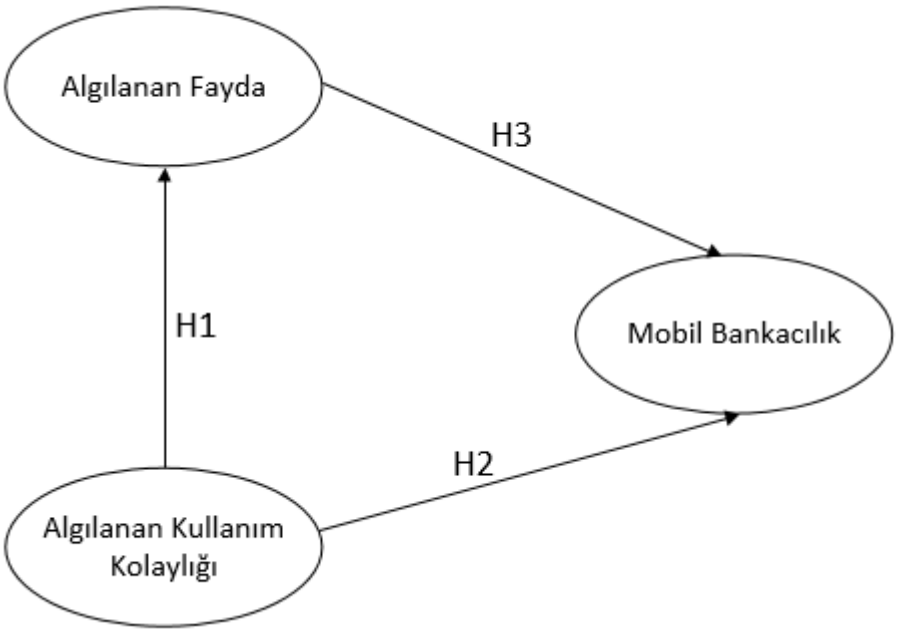

Şekil 3.1. Teorik Model ve Hipotezler

3.2 HİPOTEZLER

Araştırma odağına uygunluğu sebebiyle tercih edilen Teknoloji Kabul Modeli'ne göre oluşturulan teorik modelde algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda üzerinde etkisi olduğu düşüncesiyle H1 hipotezi, algılanan faydanın mobil bankacılık kanalı kullanımı üzerindeki etkisinin ölçümü için H2 hipotezi ve algılanan kullanım kolaylığının mobil bankacılık kullanımı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla H3 hipotezi kurulmuştur.

3.2.1 Algılanan Fayda

Algılanan fayda; kişisel farklılıklara bağlı olarak bireylerin yeni bir teknoloji kullanmaları ile çalışma ortamlarındaki performansın artışına yönelik sahip olunan olumlu ya da olumsuz düşünceler olarak tanımlanmıştır (Davis, 1989). Bankacılık kanalı özelinde algılanan fayda ise kullanıcının bankacılık işlemleri için mobil bankacılığı tercih etmesinde bu kanalın sahip olduğu avantajların açıkça ve doğru bir biçimde belirtilmesi ile benimsenmeyi ve kullanım oranını arttırabileceği inancı olarak açıklanabilir.

H2: Algılanan fayda faktörü, kullanıcıların bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalını kullanımlarını olumlu yönde etkilemektedir.

3.2.2 Algılanan Kullanım Kolaylığı

Algılanan kullanım kolaylığı; bireyin bir teknolojiyi fazladan çaba göstermeden, kolaylıkla kavrayabileceğine inanma derecesi olarak tanımlanmıştır (Davis, 1989). Bankacılık kanalı için algılanan kullanım kolaylığı ise kullanıcıların finansal işlemlerinde mobil bankacılığı tercih etmelerinde sahip olduğu basit ara yüzler, karmaşık olmayan ekran, yönlendirici uyarılar ile yoğun finansal terim içermeyen, anlaşılır ifade ve onay metinleri gibi özelliklerin benimsenme ve kullanım oranında artışa yol açabileceği beklentisi olarak açıklanabilir.

H1: Algılanan kullanım kolaylığı faktörü, kullanıcıların mobil bankacılık kanalı kullanımlarına yönelik algıladıkları faydayı olumlu yönde etkilemektedir.

H3: Algılanan kullanım kolaylığı, kullanıcıların bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalı kullanımlarını olumlu yönde etkilemektedir.

4. BULGULAR

Birinci aşamada verilerin test edilmesi ve analizinde kullanılan Normallik Testi sonuçlarına göre çarpıklık (skewness) değerleri -1,96 ile +1,96 aralığında olduğundan verilerin normal dağıldığı söylenebilir. Çoklu Doğrusallık Testi için tolerans ve varyans büyütme faktörü değerleri incelenmiş ve 0.20'nin üzerindeki tolerans değeri ile 10'un altındaki varyans büyütme faktörü değerleri ile modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı görülmüştür.

Güvenilirlik analizinde her bir değişkene ait Cronbach-Alfa katsayısının ve genel katsayı ortalamasının 0-1 arasında olması ile ölçeklerin güvenilir olduğu gözlenmiştir. Ölçeklerin geçerliliğinde yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde ise yine her bir değişken ölçeği için ayrı ayrı uyum iyiliği değerlerine bakılmış ve ölçeklerin geçerliliğine karar verilmiştir.

4.1 DEMOGRAFİK BULGULAR VE İSTATİSTİKLER

Araştırma kapsamında çalışmaya uygun elde edilen veriler demografik özellikler ile ilişkilendirildiğinde katılımcıların %48'inin kadın, %52'sinin erkek olduğu, bunların %79,9'unun 20-25 yaş arasında %17,3'ünün 26-30 yaş arasında ve %2,7'sinin 30 yaş üzerinde olduğu görülmüştür.

Bir diğer istatistikte katılımcıların %91.8'inin bekâr, %7,5'inin evli ve kalan %0,7'sinin de diğer medeni durumda olduğu; eğitim durumu açısından ise bu kişilerin %79,6'sının lisans, %10,5'inin ön lisans, %7,5'inin yüksek lisans ve kalan %2,4'ünün doktora düzeyinde eğitim sahibi olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların %55,1'inin bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık kanalını kullandığı, %37,1'inin telefon bankacılığını, %5,4'ünün şubeleri ve %2,4'ünün ise alternatif kanalları kullandıkları gözlenmiştir. Tercih edilen erişim platformuna göre ise katılımcıların %87,4'ünün işlemlerini cep telefonundan hallettikleri, %9,2'sinin bilgisayarlardan, %0,3'ünün tabletlerden ve %3,1'inin de diğer kanallardan tamamladıkları saptanmıştır.

Günlük mobil bankacılık kanalı kullanımı süresi açısından katılımcıların %88,4'ünün bu kanalı günde 1 saatten az kullandığı, %7,8'inin 1-3 saat arasında, %1,4'ünün 3-5 saat arasında ve %2,4'ünün ise 5 saatten fazla kullandığı görülmüştür.

Son olarak genel mobil bankacılık kanalı kullanım süresi bakımından ise katılımcıların %25,5'inin 1 yıldan az bir tecrübeye sahip olduğu, %43,9'unun 1-3 yıl arasında, %19'unun 3-5 yıl arasında ve %11,6'sının ise 5 yıldan fazla bir süredir mobil bankacılığı kullandığı gözlenmiştir.

Bu kapsamda araştırma özelinde uygun profildeki katılımcılar üzerinden elde edilen verilerin demografik özelliklerine göre oluşturulan tabloda frekans ve yüzde oranlarına aşağıdaki yer verilmiştir:

Tablo 4.1. Demografik Bulgular

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	DEĞİŞKEN	FREKANS	YÜZDE
CİNSİYET	Kadın	141	48
	Erkek	153	52
YAŞ	20-25 yaş	235	79,9
	26-30 yaş	51	17,3
	30 yaş üzeri	8	2,7
MEDENİ DURUM	Evli	22	7,5
	Bekâr	270	91,8
	Diğer	2	0.7
EĞİTİM DURUMU	Ön Lisans	31	10,5
	Lisans	234	79,6
	Yüksek Lisans	22	7,5
	Doktora	7	2,4
BANKACILIK KANALI	Mobil Bankacılık	162	55,1
	Telefon Bankacılığı	109	37,1
	Şube Bankacılığı	16	5,4
	Diğer	7	2,4
ERİŞİM PLATFORMU	Bilgisayar	27	9,2
	Cep Telefonu	257	87,4
	Tablet	41	0,3
	Diğer	9	3,1
GÜNLÜK DİJİTAL BANKACILIK KANALI KULLANIMI SÜRESİ	1 saatten az	260	88,4
	1-3 saat	23	7,8
	3-5 saat	4	1,4
	5 saatten fazla	7	2,4
GENEL DİJİTAL BANKACILIK KANALI KULLANIM SÜRESİ	1 yıldan az	75	25,5
	1-3 yıl	129	43,9
	3-5 yıl	56	19,0
	5 yıldan fazla	34	11,6

Katılımcıların mobil bankacılık kanalını tercih sebepleri, kullanım seviyeleri, bankacılık ve finansal işlem alışkanlıklarının tespiti amacıyla sorulan ikinci kısımdaki sorulara verilen cevaplara göre ulaşılan bulgular şöyledir:

Tablo 4.2. Mobil bankacılık kanalını tercih etmenizin başlıca 2 sebebi nedir?

Değişken	Frekans	Yüzde
Hızlı ve pratik hizmet sunması	277	94,2
Maliyetinin az olması	42	14,2
Daha yüksek güvenlik önlemlerinin alınması	17	5,7
Basit ve anlaşılır kanallar olması	34	11,5
İstediğim anda istediğim yerden erişilebilir olması	212	72,1

Katılımcılardan bu soruyla ilgili tercih ettikleri 2 seçeneği işaretlemeleri istenmiş ve cevaplara göre mobil bankacılık kanalını tercih etmelerinin başlıca iki sebebinin %94,2'lik oranla hızlı ve pratik hizmet sunması ile %72,1'lik oranla istenilen anda istenilen yerden erişim olanağına sahip olması olduğu görülmüştür.

Tablo 4.3. Mobil bankacılık kanalını tercih etmemenizin başlıca 2 sebebi nedir?

Değişken	Frekans	Yüzde
Karmaşık ve kullanımının zor olması	43	14,6
Güvenlik açıklarının olması	165	56,1
İşlem sonrası yazılı bir doküman alınamaması	100	34,0
İnternet bağlantısının zorunlu olması	155	52,7
Karşımda bana yardımcı olacak birinin olmaması	111	37,7

Benzer şekilde katılımcılardan bu soruyla ilgili tercih ettikleri 2 seçeneği işaretlemeleri istenmiş ve verdikleri cevaplar mobil bankacılık kanalını tercih etmemelerinin başlıca iki sebebinin %56,1'lik güvenlik açıklarını olması ile %52,7'lik oranla internet bağlantısının zorunlu olması olduğu gözlenmiştir.

Tablo 4.4. Mobil bankacılık kanalı üzerinden daha çok hangi işlemleri yaparsınız?

Değişken	Frekans	Yüzde
Hesap, Kredi Kartı	118	40,1
Fatura, Ödeme	90	30,6
Kredi	7	2,4
Para Transferi	71	24,1
Yatırım Araçları	7	2,4

Mobil bankacılık kanalı üzerinden en çok hesap ve kredi kartı işlemlerinin (%40,1) yapıldığı, bunu sırasıyla fatura ve ödeme işlemleri (%30,6), para transferi işlemleri (%24,1), kredi işlemleri (%2,4) ve yatırım araçları işlemlerinin (%2,4) takip ettiği gözlenmiştir.

Tablo 4.5. Mobil bankacılık kanalını diğer alternatif kanallara göre kıyasladığınızda memnuniyet dereceniz nedir?

Değişken	Frekans	Yüzde
Oldukça Memnunum	103	35,0
Memnunum	164	55,8
Kararsızım	26	8,8
Memnun Değilim	0	0,0
Hiç Memnun Değilim	1	0,3

Katılımcıların mobil bankacılık kanalının diğer bankacılık kanallarına kıyasla memnuniyet derecelerinde ise %55,8'inin memnun olduğu, %35'inin oldukça memnun olduğu, %8,8'inin kararsız kaldığı ve %0,3'ünün ise hiç memnun olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4.6. Teknolojinin hangi bankacılık sektöründe daha etkin kullanıldığını düşünüyorsunuz?

Değişken	Frekans	Yüzde
Devlet Bankaları	95	32,3
Özel Bankalar	187	63,6
Diğer	12	4,1

Teknoloji kullanımına yönelik sorulan soruda ise %63,6 oranla katılımcıların özel bankaların teknolojiyi daha etkin bir şekilde kullandığını düşündükleri gözlenmiştir. Katılımcıların %32,3'lük bölümü devlet bankalarının ve %4,1'lik kısmı ise diğer bankaların teknoloji kullanımında daha etkili olduklarını düşündükleri görülmektedir.

4.2 YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ ANALİZİ SONUÇLARI

Birinci aşama testleri ve analizlerinden geçen bağımlı ve bağımsız değişkenlerin eş zamanlı olarak analiz edilmesi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla yapılan Yapısal Eşitlik Modellemesi sonuçlarıyla kurulan hipotezlerin geçerliliği ve verilerin modeli ne ölçüde desteklediği incelenmiştir (Andrew vd., 2011)

Bu kapsamda teorik bir modelin açıklanmasında genel olarak kullanılan uyum iyiliği indeksleri ve değerleri şunlardır (Kline, 2008):

- **Chi-Square Index (Ki-kare Testi-CMIN):** Regresyon katsayılarının anlamlılık düzeyinin incelenmesinde kullanılır. Değerin 0,05'ten büyük olması beklenir.
- **Relative Chi-Square Index (Bağımlı Ki-kare Testi-CMIN/DF):** CMIN değerinin sınırlı bir örneklem hacmine bağımlı kılınması ve serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilir. Değerin 2.00'den düşük olması beklenir.
- **Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü-RMSEA):** Varyans-kovaryans matrislerinin uygunluk düzeyini ölçmekte kullanılır. Değerin 0.05'ten düşük olması beklenir.
- **Goodness-Of-Fit Index (Uyum İyiliği İndeksi-GFI):** Hesaplanmış gözlenen değişkenlerarası kovaryans oranını ifade eder. Değerin 1.00'den düşük olması beklenir.
- **Adjusted Goodness-Of-Fit Index (Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi-AGFI):** GFI'nin örneklem hacmindeki fazlalığa bağlı eksikliğinin giderilmesinde kullanılır. Değerin 1.00'den düşük olması beklenir.
- **Comparative Fit Index (Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi-CFI):** Gizil değişkenler arasındaki ilişkilerin yok sayıldığı hipotez modelinin uyumunu ölçmekte kullanılır. Değerin 1.00'den düşük olması beklenir.
- **Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-NFI):** Teorik modelin mevcut hipotezle karşılaştırıldığında uygunluktaki artış oranını tespit etmekte kullanılır. Değerin 1.00'den düşük olması beklenir.
- **Non-Normed Fit Index (Normlaştırılmamış Uyum İndeksi-NNFI):** Serbestlik derecesi başına uygunluktaki artış oranını test etmekte kullanılır. Değerin 1.00'den düşük olması beklenir.
- **Standardized Root Mean Square Residual (Artıkların Ortalama Kare Kökü-SRMR):** Gözlenen ve tahmin edilen korelasyon hatalarını ölçmekte kullanılır. Değerinin 0.5'ten düşük olması beklenir..
- **Relative Fit Index (Bağımlı Uyum İndeksi-RFI):** Bu indeks değerinin 0 ile 1 arasında olması ve özellikle 1.00'den düşük olması beklenir. RHO1 olarak da bilinir.

Tablo 3.37. Uyum İyiliği Değerleri

İndeks	İdeal Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Uyumu
CMIN	p > 0.05 arzulanır.	-	94,775
CMIN/DF	0.00 ≤ CMIN/DF ≤ 2.00	2.00 ≤ CMIN/DF ≤ 5.00	2,369
RMSEA	0.00 ≤ RMSEA ≤ 0.05	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.10	0,068
GFI	0.95 ≤ GFI ≤ 1.00	0.90 ≤ GFI ≤ 0.95	0,947
AGFI	0.90 ≤ AGFI ≤ 1.00	0.80 ≤ AGFI ≤ 0.90	0,913
CFI	0.95 ≤ CFI ≤ 1.00	0.90 ≤ CFI ≤ 0.95	0,980
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1.00	0.90 ≤ NFI ≤ 0.95	0,967
TLI	0.95 ≤ TLI ≤ 1.00	0.90 ≤ TLI ≤ 0.95	0,973
SRMR	0.00 ≤ SRMR ≤ 0.05	0.05 ≤ SRMR ≤ 0.10	0,023
RFI	0.90 ≤ RFI ≤ 1.00	0.85 ≤ RFI ≤ 0.90	0,954

Tüm bu uyum iyiliği değerlerine göre (CMIN:94,775, CMIN/DF:2,369, RMSEA:0,068, GFI:0,947, AGFI:0,913, CFI:0,980, NFI:0,967, TLI:0,973, SRMR:0,023, RFI:0,954) modelin kabul edilebilir olduğunu söylemek mümkündür.

Modelin Yapısal Eşitlik Modeli ile standardize edilmiş (standardized) ve edilmemiş (unstandardized) hata katsayılarının yer aldığı AMOS programı çıktıları ise aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

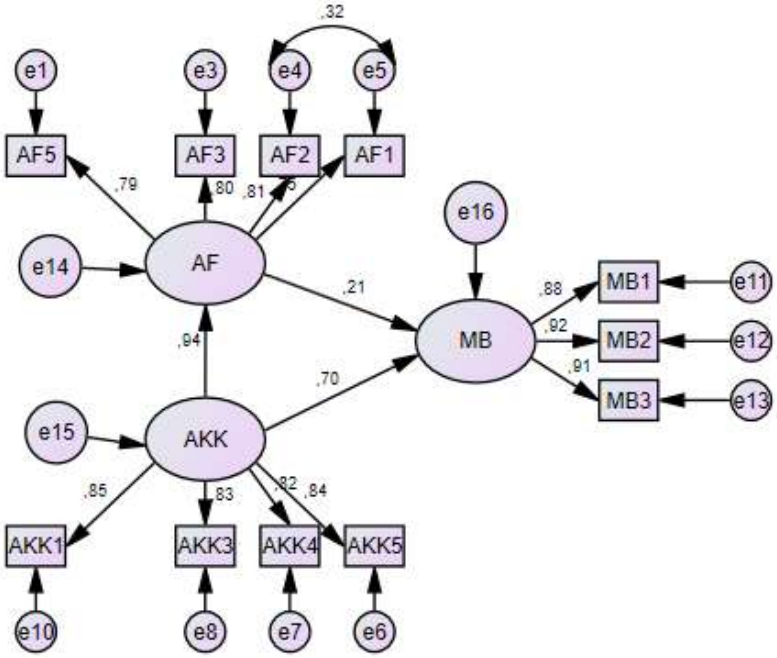

Şekil 4.1 Yapısal Eşitlik Modeli AMOS Çıktısı (Standardized)

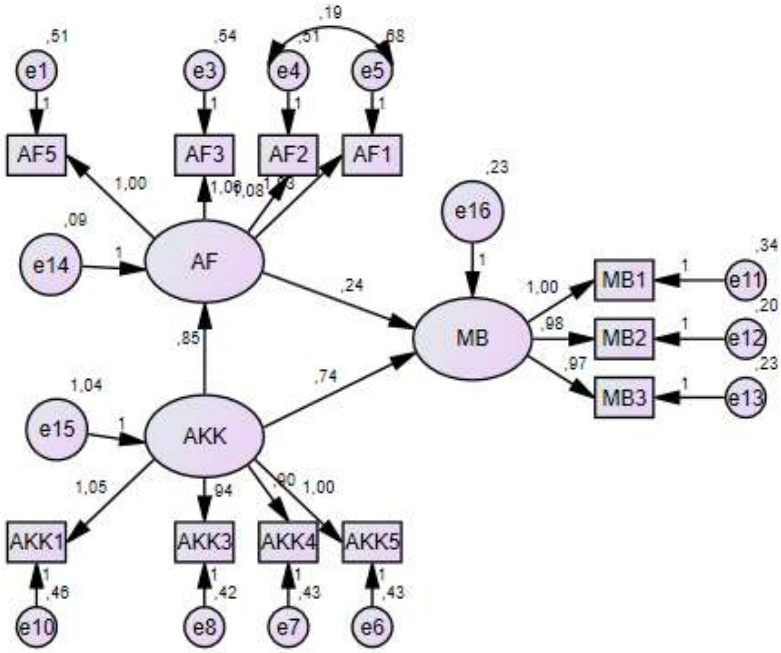

Şekil 4.2 Yapısal Eşitlik Modeli AMOS Çıktısı (Unstandardized)

Hipotezlerin değerlendirilmesinde bakılan değerlere ve bu değerlere göre hipotezlerin kabul ya da reddedilme durumlarına dair sonuçlar ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.7. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Değişkenlerarası İlişki	Standart Yük	Standart Hata	Kritik Oran	Hata Değeri
H1: Algılanan Fayda ← Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,850	0,057	14,893	***
H2: Mobil Bankacılık Kullanımı ← Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,742	0,202	3,670	***
H3: Mobil Bankacılık Kullanımı ← Algılanan Fayda	0,242	0,223	1,086	0,278

****<0,001*

Modelin için kurulan hipotezlerin geçerliliğinin tespitinde genel olarak tercih edilen uyum iyiliği ölçülerine ve değerlendirilme aşaması sonrası elde edilen bulgulara göre çağrı merkezinde çalışan Y Kuşağı'na ait üniversite öğrencilerinin mobil bankacılık kanalı kullanımında algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu (standart yük=0,850, p<0,001) görülmüş ve böylece **H1 hipotezi kabul edilmiştir** (Renteria, 2015).

Ulaşılan bir diğer bulguda ise algılanan kullanım kolaylığı mobil bankacılık arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü olması (standart yük=0,742, p<0,001) sebebiyle kullanıcıların finansal işlemlerini gerçekleştirmede algılanan kullanım kolaylığı hissindeki artışın mobil bankacılık kullanımını da arttırdığı sonucuna varılmış ve böylece **H2 hipotezi kabul edilmiştir** (Olasina, 2015).

Son olarak algılanan fayda ile mobil bankacılık kullanımı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı (standart yük=0,242, p=0,278) ve dolayısıyla kullanıcıyı işlemleri için mobil bankacılık kanalına yönlendirecek bir etkisinin bulunmadığı gözlenmiş ve bu nedenle **H3 hipotezi reddedilmiştir**.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bir bankanın çağrı merkezinde çalışan ve aynı zamanda üniversite öğrencisi olan Y Kuşağı bireylerinin mobil bankacılık kanalları kullanımlarına yönelik algılarının ölçülmesi ve tercihleri üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen anket uygulamasının sonuçlarına göre; algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda faktörünü %94,3 oranında arttırdığı, algılanan fayda faktörünün mobil bankacılık kullanımını %20,6 oranında arttırdığı ve algılanan kullanım kolaylığı faktörünün ise mobil bankacılık kullanımını %70,1 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın örneklem grubunun belirli bir bölümünü bir bankanın çağrı merkezinde çalışan ve üniversite öğrencisi olan Y Kuşağı bireyleri oluşturduğundan ulaşılan sonuçların genellenebilirliği ve kabul edilebilirliği amacıyla örneklem grubunun farklı bölgelerdeki kullanıcılardan seçilmesi, kullanıcıların dijital platformları dışında alternatif bankacılık kanalları hakkında da yeterli seviyede bilgilendirilmesi, farklı veri toplama, ölçümleme, analiz ve modelleme yöntemleri ile karşılaştırılabilirlik sunulmasının ilgili alandaki literatürü derinleştirerek sonraki çalışmalara kaynak olabilmek ve bankacılık sektörünün geleceğine dair daha güçlü öngörülerde bulunabilmek adına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma sonucunda ve literatürdeki benzer kapsamda yapılan araştırmalar neticesinde her ne kadar yaş aralığı itibariyle yatkın, teknoloji ve finansal konulara hakim ve üniversite düzeyinde öğrenim görse de bu özelliklere sahip çağrı merkezi çalışanlarının bankacılık sektöründeki dijitalleşme sürecine olan adaptasyonuna paralel olarak finansal işlemleri için mobil bankacılık kanalı tercihlerinde yüzde yüz kullanım oranına ulaşılamayacağını ancak ilgili teknoloji kullanımının faydalı olacağını düşüncesi ve bu teknolojinin zorlanmadan kullanabilmesi inancının mobil bankacılık kanalı kullanım oranında zamanla artış görülmesini sağlayabileceği beklenmektedir.

KAYNAKLAR

Andrew D. P. S., Pedersen, P. M. & McEvoy C. D. (2011). "Research Methods in Sport Management". *Champaign: Human Kinetics*, pp. 203-207.

Boonsiritomachai, W. & Pitchayadejanant, K. (2017). Determinants affecting mobile banking adoption by generation Y based on the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology Model modified by the Technology Acceptance Model concept. Kasetsart Journal of Social Sciences, pp. 8–9.

Childs, R., Gingrich, G., & Piller, M. (2009). The future workforce: Gen Y has arrived. Engineering Management Review, 38(3), pp. 32-34.

Constantine, G. (2010). "Tapping Into Generation Y: Nine Ways Community Financial Institutions Can Use Technology to Capture Young Customers." *First Data White Paper*.

Davis, F. D. (1989). "Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology". *MIS Quarterly, September*, 13(3), 319-340.

Dymi, A. (2012). "Social Media, Gen Y, Leading Online Banking Interactions". National Mortgage News. 35.14, pp. 21.

Hajiyev, J. (2017). "Gen Y Members' Mobile Banking Adoption Intention and Actual Use in Azerbaijan and Turkey: The Technology Acceptance Model And Socıal Cognıtıve Theory Approach". Journal of Internet Banking and Commerce. vol. 22, no. S7, pp. 23.

Haynes, P. B. (2011),"The impact of generational differences on the workplace", Journal of Corporate Real Estate, Vol. 13 Iss: 2, pp. 98 –108.

Hussain, M. (2015). "The Onlıne Bankıng Behavıor Of Generatıon Y". XIV International Business and Economy Conference. Bangkok, Thailand, January 5–8, pp.19-20.

Marcoulides, G. A. & Drezner, Z. (2003). "Model Specification Searches Using ant Colony Optimization Algorithms". *Structural Equation Modeling*, 10, pp. 154–164.

Markland, D. (2007). "The Golden Rule is That There Are No Golden Rules: A Commentary on Paul Barrett's Recommendations for Reporting Model Fit in Structural Equation Modelling". *Personality and Individual Differences*, 42, pp. 851–858.

Nelson, T. D., Aylward, B. S. & Steele, R. G. (2008). "Structural Equation Modeling in Pediatric Psychology: Overview and Review of Applications". *Journal of Pediatric Psychology*, 33, pp. 679–687.

Olasina, G. (2015). "Factors Influencing the Use of M- Banking By Academics: Case Study". The African Journal of Information Systems, 7(4), pp. 54–79.

Renteria, C. (2015). "Household Expenditures: A Case Study From Rural Communities in Mexico". *Information Technologies & International Development*, 11(3), pp. 39–54.

Ruangkanjanases, A. & Wongprasopchai, S. (2017). "Adoption of Mobile Banking Services: An Empirical Examination between Gen Y and Gen Z in Thailand". Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering. Vol. 9, No. 3-5, pp. 5.

Schreiber, B., Stage, F. K., King, J., Nora, A. & Barlow, E. A. (2006). "Reporting Structural Equation Modeling and Confirmatory Factor Analysis Results: A Review". *Journal of Educational Research*, 99(6), pp. 323-337.

Shaikh, A., & Karjaluoto, H. (2015). "Mobile Banking Adoption: A Literatüre Review. Telematics and Informatics". 32(1), pp. 129-142.

Streubert, H. J. & Carpenter, D. R. (2011). "Qualitative Research in Nursing:Advancing the Humanistic Imperative". (5th ed.). Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins.

TBB. (Türkiye Bankalar Birliği), Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri, Eylül 2018, https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59.

Williams K. C. & Page, R. A. (2010). "Marketing to the Generations," *Journal of Behavioral Studies in Business*, Vol. 3, pp. 1-7.

MISIR'DA DEVLETİN OLUŞUMU VE ANAYASAL GELİŞMELER

THE FORMATION OF THE STATE AND CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTSIN EGYPT

Doç. Dr. Sinan YAZICI
Bayburt Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Tarihi, medeniyeti, ekonomik olanakları ve stratejik konumu nedeniyle bölgemizin en önemli ülkelerinden biri olan Mısır, aynı zamanda Türk tarihi açısından da önemli bir yere sahipti. 9. yüzyılda kurulan Tolunoğulları Devleti Mısır'ın Türk yönetiminin başlangıcını oluşturmuştur. Daha sonra, yine bir Türk devleti İhşitler, Mısır'da kurulmuştur. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden koparılıncaya kadar devam eden Türk yönetiminde Türk olmayan Fatımiler Devleti bir istisna oluşturmuştur.

Türk tarihi açısından büyük bir önemi olan Mısır'da modern anlamda devlet inşası yine Türk olan Mehmet Ali Paşa tarafından 1805 yılında başlatılmıştı. Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı Devletine bağlı bir eyalet olan Mısır, ABD ile eşzamanlı Almanya ve Japonya'dan yaklaşık 50 yıl önce sanayileşmeye başlamıştı. Ancak 1840 yılından sonra yenilgiye uğratılarak siyasi olarak tekrar Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline getirilmişti. Fakat gerçekte 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın da etkisi ile ülke başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin ekonomik çevresi haline getirilmişti. 1882 yılında ülke, borçları gerekçe gösterilerek, İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ancak İngiltere, Mısır'ı 1914 yılına kadar kâğıt üzerinde de olsa, Osmanlı Devletine bağlı bir eyalet olarak yönetmeye devam etmişti. 1914 yılında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti ile karşı cephelerde olduğu gerekçesi ile Osmanlı Devleti'nden koparmıştı.

Mısır'da devletin inşası ve anayasal gelişmelerin ele alındığı bu çalışmada öncelikle Osmanlı Cihan Devleti'nden Bağımsız Mısır'a doğru giderken Mısır'ın devleti inşa tecrübesi ele alınmaktadır. Daha sonra anayasalı bir devlete doğru giderken 1882 yılında İngiliz işgali ile yaşanan kesintide sonucu ortaya çıkan anayasal gelişmeler, 1922-1952 yılları arasında Meşruti Monarşi ile yönetilen ülkenin 1922-1952 Meşruti Monarşi Dönemi, Çok Partili Hayata geçiş denemeleri ve anayasal süreçler inceleme konusu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mısır, devletin inşası, anayasal gelişmeler, merkez, çevre

ABSTRACT

Egypt, which is one of the most important countries of our region due to its history, civilization, economic opportunities and strategic location, also has an important place in terms of Turkish history. The Tolunoğulları State, founded in the 9th century, was the beginning of Egypt's Turkish rule. Later, again a Turkish state was established in Egypt. The non-Turkish Fatimid State was an exception in the Turkish administration, which continued until 1914 until it was separated from the Ottoman Empire.

In Egypt, which has a great importance in terms of Turkish history, state building was started in 1805 by Mehmet Ali Pasha, who was also a Turkish state. During the reign of Mehmet Ali Pasha, Egypt, which was a state affiliated to the Ottoman Empire, began to industrialize approximately 50 years before Germany and Japan. However, it was defeated after 1840 and again became a political part of the Ottoman Empire. However, in fact, with the effect of the 1838 Balta Limanı Trade Agreement, the economic environment of the European states, especially England and France, was turned into a country. In 1882, the country was occupied by the British, citing their debts. However, England continued to rule Egypt as a province of the Ottoman Empire, albeit on paper, until 1914. In the First World War that occurred in 1914, it was separated from the Ottoman Empire on the grounds that it was on the opposite fronts with the Ottoman State.

In this study, which deals with the construction of the state and constitutional developments in Egypt, first of all, the experience of building the first state of Egypt is discussed from the Ottoman State to the Independent Egypt. Then, while going towards a constitutional state, the constitutional developments

experienced during the interruption of the British occupation in 1882, the period of 1922-1952 Constitutional Monarchy of the country, which was ruled by the Constitutional Monarchy between 1922-1952, and the transition attempts to Multi-Party Life are examined.
Keywords: Ottoman State, Egypt, state building, constitutional developments, center, periphery

I. Giriş

Tarihi, medeniyeti, ekonomik olanakları ve stratejik konumu nedeniyle bölgemizin en önemli ülkelerinden biri olan Mısır, Türk tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. 9. yüzyılda kurulan Tolunoğulları Devleti, Mısır'da Türk yönetiminin başlangıcını oluşturmuştur. Daha sonra, yine bir Türk devleti İhşitler, Mısır'da kurulmuştur. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden koparılıncaya kadar devam eden Türk yönetiminde Türk olmayan Fatımiler Devleti bu konuda bir istisna oluşturmuştur.

Türk tarihi açısından büyük bir önemi haiz olan Mısır'da modern anlamda devlet inşası yine bir Türk olan Mehmet Ali Paşa tarafından 1805 yılında başlatılmıştır. Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olan Mısır, ABD ile eşzamanlı Almanya ve Japonya'dan yaklaşık 50 yıl önce sanayileşme süreci yaşamıştır. Ancak 1840 yılında İngiltere, Osmanlı Devleti ve Avusturya öncülüğünde oluşturulan koalisyon tarafından yenilgiye uğratılarak siyasi olarak yeniden Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline getirilmiştir. Gerçekte ise 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın da etkisi ile ülke başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin ekonomik çevresi olmuştur. 1882 yılında ülke, borçları gerekçe gösterilerek, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Ancak İngiltere, Mısır'ı 1914 yılına kadar kâğıt üzerinde de olsa, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak yönetmeye devam etmiştir. 1914 yılında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparmıştır.

Mısır'a egemen olma çabasının altında yatan başlıca nedenlere bakıldığında bunlardan biri, ülkenin hammadde üretimi bakımından taşıdığı önemdir. Yılda üç kez ürün elde etmenin mümkün olduğu Mısır, pamuk üretimi ile İngiliz tekstil sanayisinin başlıca hammadde tedarikçisi olmuştu. Diğer bir neden ise ülkenin stratejik konumudur. Ülke sahip olduğu Süveyş Kanalı vasıtasıyla Uzakdoğu ülkeleri ile Avrupa ülkeleri arasındaki ulaşımı kolaylaştıran bir yerde bulunması stratejik olarak ülkeyi vazgeçilmez kılmaktadır. Bu nedenlerden ötürü Mısır halkı, bu süreç boyunca, sürekli olarak emperyalist güçlere başkaldırmasına ve onlarla mücadele halinde olmasına rağmen 1956 yılına kadar tam bağımsızlığını elde edememiştir.

Mısır'da devlet inşası ve Anayasal Gelişmelerin ele alındığı bu çalışmada, "Osmanlı Cihan Devleti'nden Bağımsız Mısır'a" Mısır'ın devlet inşa tecrübesi ele alınmaktadır. Anayasalı bir devlete doğru giderken İngiliz işgali ile yaşanan kesinti bu bölümün başlıca konularından birini oluşturmaktadır. İkinci bölümde 1922-1952 yılları arasında Meşruti Monarşi ile yönetilen ülkenin 1922-1952 Meşruti Monarşi Dönemi, çok partili hayata geçiş denemeleri ve Anayasal süreçler incelenmiştir. Ayrıca İngilizlerin ülkeyi elde tutma çabaları ve Mısır'ın tam bağımsızlık mücadelesine de değinilmektedir.

II. 1805-1922 Osmanlı Cihan Devleti'nden Bağımsız Mısır'a

Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist Modern Dünya Sistemi gelişip dünyayı etkisi altına almaya devam ettikçe Osmanlı Cihan Devleti bu ekonomik sisteme iltizam sistemini yaygınlaştırmak suretiyle yanıt vermeye çalışmıştır. İltizam sistemi mülkiyeti devlete ait olan arazi vergilerinin ihale yolu ile belirli bir süre (başlangıçta üç yıl) özel kişilere devredilmesini öngörmekteydir. Devlet, savaş, toprak kaybı, Batı ile yaptığı ticarette üstünlüğü kaybettikçe yaşanan bütçe açıklarını telafi etmek üzere ihalelerin süresini hayat boyu olarak değiştirmiştir.

İltizam usulünde yaşanan bu gelişmeler, üretim kaynağı ile devlet merkezi arasındaki bağın kopmasına yol açmıştır. Merkezin atadığı padişah adına, Mısır'daki en yüksek yetki ve sorumluluklara sahip olan vali, bu sistem nedeniyle yerelde ortaya çıkan güç odaklarının etkisi altında kalmıştır. Bu durum

ülkedeki hiyerarşik yapının tamamen çökmesine sebebiyet vermiştir. Valiler ortaya çıkan yeni durum gereği diğer güç odakları ile birlikte ülkeyi yönetmek zorunda kalmışlardır.

Dünyanın stratejik bakımdan önemli bir ülkesi olan Mısır'ın Avrupa özellikle Fransa ile artan ticaretine koşut bir biçimde Fransız sanayisinin hammadde tedarikçisi ve böylece Fransa'nın çevresi haline gelmeye devam ettiği oranda, ekonomik olarak İmparatorluk merkezi ile ticareti zayıflamaya başlamıştır. Ekonomik anlamda Fransa'ya çevreleşme sürecini tamamlayan Mısır, 1798 yılında Fransa tarafından siyasi olarak da çevre haline getirme girişiminde bulunulmuştur. Ancak bu süreç İngiltere'nin de müdahalesi ile sona erdirilmiştir. 1805 yılında valiliği ele geçiren Mehmet Ali Paşa, muhalifleri ortadan kaldırdıktan sonra hanedan sistemine uygun olarak merkezi bir yönetim inşasına girişmiştir.

Bu çerçevede iltizam sistemini kaldırmıştır. Böylece üretici ile devlet arasında ara mekanizmaların oluşmasını engellemiştir[1]. Daha sonra sanayileşme çabalarına ağırlık vermiştir[2]. Paşa, daha verimli olan uzun lifli pamuk üretimini yaygınlaştırmıştır. Ülkede hammaddesi bulunan tekstilin sanayisini de oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca Suriye ve Lübnan'dan ipek böceği ve dut fidanları getirerek ipek, Keşmir keçileri getirerek Keşmir yünü üretimine el atmıştır. Daha önce ülkede bulunmayan değişik sebze ve meyve türlerinin ülkede yetişmesine çaba göstermiş ve başarı da sağlamıştır[3]. Askeri alanda da önemli atılımlar yapan Paşa ateşli silahların Mısır'da üretimi için savunma sanayisi oluşturmuştur. Bu çerçevede barut, top, tüfek, savaş gemisi gibi pek çok malzeme ve araç Mısır'da üretilebilir hale gelmiştir[4].

Tekelci bir devlet modeli benimseyen Paşa, Mısır'ın ekonomik gelişmesine paralel olarak Sudan (Sudan Seferi Afrika'nın içlerine doğru yapılan ilk açılımdır. Batılılar Afrika içlerine ilk seferlerini 1860'lı yıllardan sonra başlatmışlardı), Hicaz, Suriye ve Basra Körfezine doğru genişlemeye çaba göstermiştir[5]. Ancak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olan Mısır'ın hedeflerini gerçekleştirmesinde başta Osmanlı Devleti olmak üzere dönemin diğer güçlü ülkeleri olan İngiltere, Rusya gibi ülkeler başlıca engeldir. Bu nedenle de 1840 yılında İngiltere öncülüğündeki koalisyonla yaptığı savaşta yenilgiye uğrayarak merkez ülke olma hedeflerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu yenilgi ile birlikte Mısır siyasi olarak tekrar Osmanlı eksenine döndürülmesine rağmen, gerçekte, İngiltere'nin ekonomik çevresi haline gelme sürecine girmiştir.

Mısır'ın çevreleşme sürecini yaşamasında 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın önemli bir yeri vardır. Bu antlaşma Sadece İngiltere ile sınırlı olmamış, daha sonra diğer Batılı ülkeleri de kapsamına alacak şekilde genişletilmiştir. Balta Limanı Ticaret Antlaşması Batılı ülkelere çok önemli ticari ayrıcalıklar getirmiştir. Osmanlı iç gümrüklerinin ve yed-i vahidin tamamen kaldırılmasını; ithalata % 8 ve ihracata % 12 gümrük vergisi uygulanması bu antlaşmanın bazı maddeleriydir[6]. Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletleri gibi Mısır da merkez ülkelerin açık pazarı haline gelmiş ve çevreleşmeye başlamıştır. Bu çerçevede Mısır'da kurulan sanayi, hamisiz kalarak çürümeye terk edilmiştir[7]. Böylece ABD ile aynı dönemde, Almanya ve Japonya'dan 50 yıl önce sanayileşme sürecini başlatan Mısır bu iddiasından vazgeçmek zorunda bırakılarak günümüze kadar devam edecek çevre ülke konumuna itilmiştir.

Mehmet Ali Paşa döneminde sanayileşme ile birlikte başlayan merkezileşme çalışmaları kapsamında Mısır'ı Valilik Sarayında oluşturduğu bürokrasi ile yönetmeye başlamıştır. Oluşan bürokrasinin üst kademesi Paşa'ya yakın kişilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede *Baş Muavin, Baş Mütercim Kethüda* (Huart, 1955:101), *Haznedar, Teşrifatçı, Mühürdar, Silahtar* (Hunter F. R., 1999:20) gibi görevliler

[1] Cuno s.5-6
[2] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bknz. Yazıcı (2016) Mısır'da Devletin İnşası(Osmanlı Cihan Devleti'nden Modern Dünya Sistemine) s. 188-209
[3] Mısır Salnamesi s.20
[4] Marsout 56-66
[5] Altundağ M Ali Maddesi MEB İslam Ansiklopedisi c. 7 s. 572
[6] Yücekök 1968, s. 396
[7] Wallerstein Modern Dünya Sistemi c. 3 s. 166

aracılığıyla Mısır'ı yönetmekteydi. Ayrıca yine üst düzey görevlilerinden oluşan ülkenin bir tür yasama organı ve aynı zamanda Yüksek Adalet Divanı hizmetini yerine getiren Hıdiv Divanı (Divan el-Mülki) (Kramers, 1960:257) Valilik Kurulu (Divanül Maiye el-Saniye) Yürütme görevini yerine getirmek üzere oluşturulan kurulların başında bulunmaktaydı. Bu kurulların üyeleri vali tarafından atanmaktaydı. Mısır'da yönetim mutlak olarak vali Mehmet Ali Paşa'nın kontrolü altındaydı (Hunter F. R., 1999:20).

Ancak güçlü bir merkez ülke inşası için devlet aygıtı güçlendirilerek tarım, sanayi ve buna paralel olarak ordu da geliştikçe, bu durum bürokrasiye de yansımıştı. Mısır'ın valilik sarayından yönetilmesi oldukça zorlaşmıştı. Mısır'da ortaya çıkan ihtiyacı gidermek için çeşitli birimler/divanlar ve meclisler/kurullar ortaya çıkmaya başlamıştı.

Bu kurullardan biri savunma ile ilgili konuların görüşüldüğü Divan-ı Cihadiye, ticari işlerin görüşüldüğü Divan el Umur el İfrenciye vel Ticareh, Eğitim işlerinden sorumlu olan Divan el Medaris, denizcilik işlerinden sorumlu olan Divan el Bahr adlı kurullar ordu, sanayi ve bürokrasideki artan işbölümü çerçevesinde ortaya çıkmıştı. Divan el Fabrika, Divan el Maliye, Adalet işlerini yerine getiren Cemiyet el Hakkaniyeh gibi kurullar da bu süreçte ortaya çıkan ihtiyaçlara binaen oluşturulan diğer kurullardı. Bu divanlara ek olarak meclisler kurulmuştu. Bunlardan *Meclis el Âli* ve ikincisi *Meclis el Cihadiyye* adı altında iki önemli meclis daha vardı. Bu meclislerde de yine sivil ve askeri meseleler görüşülürdü. Bu meclisler kurullardan daha kapsamlı bir şekilde belirtilen alanlarda görüşmeler yaparlardı. Bunlar sadece danışma kurullarıydı. Paşa'nın onayı olmadan harekete geçmezlerdi.

Abbas ve Sait Paşa dönemleri Mehmet Ali Paşa ile İsmail Paşa arasında geçiş dönemiydi. Bu dönemde Abbas Paşa reformcu bir Paşa olarak kabul edilmemekteydi. Onun döneminde sanayi tesislerinin kapatıldığı şeklinde tezler işlenmesine rağmen onun tarımsal üretime ağırlık vermesi Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Mısır'a dikte edilen çevreleşme süreci ile uyumlu olduğu gerçeğini de kabul etmek gerekmektedir. Aslında daha sonra ülkeyi borç sarmalına iten Sait ve İsmail Paşalar dönemi ile karşılaştırıldığında Abbas Paşa'nın daha gerçekçi olduğu hakikatine ulaşmak mümkündür.

İsmail Paşa döneminde bakanlıkların oluşturulma süreci devam etti. 1864 yılında Kamu İşleri Bakanlığı, 1872 yılında Karma Mahkemelerin kurulmasına bağlı olarak Adalet Bakanlığı ve 1874 yılında da Tarım Bakanlığı kuruldu. Kamu binaları ve alt yapı çalışmalarıyla ilgilenen bir bakanlık olarak Kamu İşleri Bakanlığı (Hunter F. R., 1999:46-47) yine bu dönemde kurulan bakanlıklardandı. 1876 yılında Dâhiliye, Bahriye, Maarif, Ticaret ve Nafia Bakanlıkları oluşturuldu (Kramers, 1960:257-259). Ülkenin tarımsal ürünlere dayalı hammadde ihracatçısı konumuna doğru yaşadığı dönüşümün bir göstergesi olarak Tarım Bakanlığı ortaya çıktı.

İsmail Paşa dönemindeki bir diğer önemli değişiklik, Karma mahkemelerin kurulmasıdır. Özellikle Mısır'ın ekonomik anlamdaki çevreleşme süreci ile birlikte, ülkede ticaret yapan yabancıların sayısındaki artış, yabancılarla Mısırlılar arasındaki sorunları artırmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın gayrimüslimler lehine olan maddelerinin işletilmesi yönündeki Batılı büyük devletlerin baskıları sonucu 1867 yılında Osmanlı merkezi yönetimi çalışmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'ndeki sürecin yansıması olarak 1870'lerden itibaren yabancıların yargı işlerinin görülmesi için karma mahkemeler kurulmaya başladı[8]. Karma mahkemelerin gelişiyle birlikte bu alanı yönetmek üzere Adalet Bakanlığı da kuruldu.

Yabancılar, ülkenin sadece ekonomik hayatında değil siyasi hayatında da önemli bir özne haline geldiler. Bu çerçevede ülke bürokrasisinin kilit noktalarında önemli yerler edinmeye başlamıştır. Azınlıkların ülkenin siyasi ekonomik hayatına girmesi ile birlikte artan milliyetçilik duyguları da yerlilerde ülke yönetiminde söz sahibi olma arzularını artırdı. Bu nedenle de Hıdivin keyfi idaresini sınırlandırarak yabancıların ve yabancı ülkelerin ülkeye müdahalesini engellemeyi umuyorlardı (Marsod, 2007:80).

[8] Mısırda Karma Mahkelerin Kurulmasına Dair Layiha, s. 132-136

Bu çerçevede Mısır'da yasama faaliyeti alanında, güçler ayrılığına doğru gidiş gerçekleşmeye başlamıştı. Yabancılarla birlikte Mısır yerlilerinin bürokrasi kademelerinde yükselmeye başlaması da bunda etkili olmuştu. Bu çerçevede Hıdiv Divanı, 1866 yılında Meclis-i Nüvvab adını alarak parlamentolu bir devlete doğru bir dönüşüm geçirmişti.

Meclisin kuruluşu ile ilgili olarak Kasım 1866'da El Layihatül Esasiye ve El Layihatül Nizamiye adında iki layiha hazırlandı. 18 maddeden oluşan El Layihatül Esasiye'nin ilk maddesinde meclisin hiçbir konuda bağlayıcı karar alamayacağı yetkinin hükümette olduğu meclisin tavsiye niteliğinde karar alabileceği ifade edilmişti. Diğer maddeleri kısaca meclisin görevi, üye sayısı, seçimin kaç yıllığına ve nasıl yapılacağı, seçilme şartları, meclisin toplanma zamanı ve toplanmasında uyulması gereken kuralları içermekteydi. 61 maddeden oluşan El Layihatül Nizamiyye ilk layihadaki bazı konuları tekrarladıktan sonra detaylı bir şekilde meclisin ve komisyonların iç işleyişini düzenlemekteydi. Bu layihada da meclisin tavsiye niteliğinde kararlar alabileceği kesin karar yetkisinin hıdivde olduğu açıkça belirtilirken meclis başkanı ve başkan yardımcısı yine hıdiv tarafından atanacağı açıkça belirtilmişti[9].

Meclisin üyeleri müdüriyet, mamuriyet ve diğer alt idari birimler tarafından seçilmekteydi. Meclisi Nüvvab model alınarak yerelde müdüriyet meclisleri oluşturulmaya başlanmıştı. Böylece alınan kararlara halkın da katılımı sağlanmıştı. Halkın katılımıyla alınan kararları halkın benimsemesi daha da kolay olmaktaydı. Başlangıçta bu meclisin kuruluş amaçlarından biri taşrada vergileri daha kolay şekilde toplamaktı. Meclisin yılda iki kez toplanması öngörülmekteydi. Fakat İsmail Paşa döneminde, kendisini sınırlayacağı düşüncesiyle, Meclisi Nüvvab gereği gibi işletilmemişti. 1879 yılı sonrasında ise meclise giren Vataniyyun hareketi adlı muhalefet fırkası vasıtasıyla, meclis gerçek bir parlamentoya dönüşmeye ve ülke siyasetinde etkili olmaya başlamıştı (Kramers, 1960:259-260). Ancak anayasal meşruti düzene geçiş talepleri, ülkenin etkisi altına girmeye başladığı İngiltere ve Fransa tarafından engellenmek suretiyle kesintiye uğratılmıştı.

1882 yılında ülkenin İngilizler tarafından işgaliyle birlikte ülkede Mehmet Ali Paşa tarafından kurulmaya başlanan idari mekanizma devam etmekle birlikte Hıdive danışman olarak atanan genel konsey başkanı ülkenin gerçek yöneticisiydi. Ülke yine kâğıt üzerinde Osmanlı Devletine bağlıydı. Ayrıca ülke bürokrasisinin kilit noktalarına yerleştirilen yabancı memurlar alınan önemli kararların İngiltere çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesini sağlıyordu. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ülke çevre bürokrasisinin özelliklerini gösterirken ülke ekonomisi de İngiliz Ekonomisinin hammadde ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmişti. 1 Mayıs 1883 yılında Hıdiv Tevfik Paşa Anayasayı resmen ilan etti. Anayasa İki meclisli bir yapı öngörmekteydi. Mısır'ın resmi olarak yönetim yapısına bakıldığında birinci sırada padişah, ikinci sırada hıdiv bulunmaktadır. Mısır'da yürütme görevini yerine getiren nazırlar, yasama işleri ile ilgili olarak aşağıda isimleri belirtilen iki meclis bulunmaktadır. Bunlar: *Meclisi Şura lil Kavanin* (Yasama Konseyi)'dir. Bu meclis kanun ve kararnameleri hazırlamaktaydı. 30 kişiden oluşmaktadır. Bu konsey kanunen Mısır'daki idarenin temel referans kaynağıydı.

Meclisi Nüvvab (Genel Meclis) idi. Bu meclis Mısır'ın gerçek Demokratik kurumuydu. 82 üyeden müteşekkil olan bu meclisin üyelerinin 6'sı bakan, 30'u Yasama Konseyi Üyesi ve kalan 46'sı da halk tarafından seçilen kişilerdi. Hiçbir vergi Doğrudan Meclis onayı olmadan yürürlüğe girmezdi. Bu kurum ayrıca idari, ekonomik ve mali konularda danışman rolü üstlenmektedir. Bu işlevi ile meclisin Hindistan'daki benzer kurumlardan daha üstün bağımsız bir nitelik taşıdığını belirtmektedir. Bunun nedeni Mısır'daki modern kurumların İngiliz İşgali öncesi inşa edilmesidir. Hindistan'daki İngiliz yönetimi İngilizlerin eliyle İngiliz çıkarları doğrultusunda inşa edilmiş olmasıdır[10].

İngiltere tarafından atanan *İngiliz Genel Konsülü* bulunmaktaydı. Hukuken Hıdiv'e danışman konumunda olan bu konsey ülkenin en güçlü kurumuydu. Bu konsül, hıdiv dâhil tüm idari mekanizma bu konsülün başkanının emirleri doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Genel Konseye bağlı çok

[9] Görgün s. 173-174
[10] Özkoç s. 183

sayıda İngiliz memur görev yapmaktadır. Bu memurlar çeşitli bakanlıklarda danışman konumundaydı. Böylece Mısır bürokrasisinin İngiliz siyasi ve ticari çıkarları doğrultusunda kararları uygulaması hususunda denetim görevini yerine getirmekteydiler.

Geleneksel Osmanlı-Mısır eliti ile işbirliği içerisinde ülkeyi yönetmeyi tercih eden İngiltere ülkenin yönetim yapısına dokunmamakla birlikte hıdive danışman olarak atadığı Genel Konsey ülke yönetiminin tepesinde bulunmaktaydı. Konsey başkanı ülkenin gerçek yöneticisiydi. Bu haliyle ülkedeki İngiliz yönetimi Cromer'in ifadesi ile *"yönetenlerin yönetimi"*dir[11]. Bu yapı etkisini azaltarak da olsa 1956 yılına kadar devam etmiştir.

III.1922-1952 Meşruti Monarşi Dönemi

İngiltere 1914 yılında I. Dünya Savaşı öncesi Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmış ve Mısır Hidivine Sultan ünvanı vererek kendisine bağlı hale getirmişti. Ancak Mısır bağımsız olma fikrinden vazgeçmemişti. Bu dönemde Mısır halkının birinci önceliği tam bağımsız bir Mısır devleti kurmaktı. Bunu gerçekleştirmek için gerek diplomatik yollara ve gerekse şiddete başvurarak gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Bu çerçevede I. Dünya Savaşına kadar İngiltere'yi ikna etmek suretiyle bağımsızlıklarını elde etmek istediler. Bunu gerçekleştirmek üzere I. Dünya Savaşı sonrası yıllarda olumlu bir atmosfer de yakaladıklarına inanmaktaydılar. ABD başkanı Wilson'un "her ulus kendi kaderini kendisi tayin etmelidir." İlkesinden hareketle İngiltere'nin kendilerine bağımsızlık vermelerini istemek üzere bir heyet oluşturdular. Vefd adı verilen bu heyet Sad Zaglul önderliğinde Paris Barış Konferansı'na katıldı[12].

Vefd niyetini İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Reignald Wintage'e bildirdi. Fakat Wintage heyetin bu isteğini, heyetin başkanı Zaglul'a "sen halkın adına karar veremezsin" diyerek kesin bir dille reddetti. Vefd başkanı Zaglul durumu halka bildirdi. Halk imza toplayarak heyete olan desteğini bildirdi. Aynı zamanda Vefd (Delegasyon) Partisini kurulmuş oldu. Mısır'da bağımsızlık isteği ile başlayan süreç milliyetçi bir ayaklanma halini aldı. İngiltere yeni kurulan partiyi tanımadığı gibi partinin ileri gelenlerini de gözaltına alarak gösterilere karşılık verdi. Gösterilere Müslüman ve Hıristiyan bütün Mısır halkı katıldı.

Üç yıl boyunca devam eden milliyetçi ayaklanmayı bastırmakta başarısız olan İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Lord Allenby VEFD partisi'nin önderlerini serbest bırakma ve halkın bağımsızlık isteklerini karşılama sözü vererek ayaklanmayı bastırdı[13].

İngiltere halka verdiği sözler çerçevesinde 28 Şubat 1922 yılında İngiliz himayesini kaldırarak Mısır'ın bağımsızlığını tanıdı[14]. Ancak Mısır'a verilen bağımsızlık bazı şartlara bağlanmıştı. Bunlar: Britanya İmparatorluğu'nun iletişim güvenliğinin sağlanması, Mısır'ın yabancı işgaline karşı savunulmasının İngiltere'ye ait olması, Mısır'daki yabancı çıkarlarının ve azınlıkların himayesi son olarak Sudan'da İngiliz idaresinin devam etmesinin Mısır tarafından kabul edilmesidir.

Şartlı da olsa bağımsızlığa kavuşan Mısır'da 1923 yılında bir anayasa hazırlandı. Hazırlanan Anayasa ile Mısır'da 1952 yılına kadar sürecek olan liberal dönem başlamış oldu. Batılı tarzda Mısırlı aydınlar tarafından oluşturulan Mısır Anayasası, Giriş bölümü ve yedi kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısımda Mısır'ın bölünmez bağımsız Meşruti Monarşi ile yönetilen bir devlet olduğu, ikinci kısım Mısır halkının temel hak ve ödevleri, üçüncü kısımda Devletin temel organları, dördüncü kısımda mali ve ekonomik hükümler, beşinci kısımda Silahlı Kuvvetler, altıncı kısımda genel hükümler ve yedinci kısımda geçici hükümler yer almıştı.

1923 Mısır Anayasası'nda yasama görevi meclise yürütme görevi Kral ve Bakanlar Kurulu'na aittir. Yasamada iki meclisli bir yapı öngörülmekteydi. Bunlardan biri üyelerinin beşte ikisi kral tarafından atanan senato (Meclis el Şuyuh, şeyhler meclisi) diğeri ise üyeleri halk tarafından seçilen *Meclis el*

---

[11] Kramer s. 254
[12] Marsout age s.79-82
[13] Muhammed Sabri (1926) Tarih Mısır el-Hadis min Muhamed Ali ila el- Yevm, Darül el-Kütup el-Mısriyya bil Kahire s. 236-239
[14] Kramer agm s. 255

Nüvvab'tır (Genel Meclis). Anayasaya göre mecliste kabul edilen bir kanun teklifinin yürürlüğe girmesi için kralın onayı gereklidir. Kral ilgili kanun teklifini onaylamadığı sürece kanunlaşamaz. Kral ilgili kanun teklifini onaylamayıp meclise geri gönderdiğinde Meclis eğer üye sayısının üçte iki oy çokluğu ile aynen kabul ederse kral ikinci kez önüne gelen kanun maddesini onaylamak zorundaydı[15]. Yasama yönünden günümüzdeki liberal anayasalarla uyumlu olan 1923 Anayasasında krala kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bir şekilde orantısız bir güç aktarımının olduğu görülmektedir. Kral, bakanlar kurulu üyelerini atayabilme ve bakanları gerekçe göstermeksizin görevden alabilme yetkisine sahipti. Ayrıca senato üyelerinin beşte ikisini kendisinin atayabilmesi, meclisi askıya alma ve meclis seçimlerini yenileme kararı verebilmesi kralı yasama ve dolayısıyla halk karşısında üstün bir duruma getirmiştir[16]. Kurucu meclis anayasayı hazırlarken, başlangıçta yasama yürütme ve yargı gücü arasında dengeli bir kuvvetler dağılımını hedeflemiştir. Ancak kralın bu şekilde ortaya çıkan anayasayı reddetmesi ve İngiltere'nin de kralı desteklemesi sonucunda kurucu meclis taviz vermek zorunda kalmıştır[17]. Bu durum ülkede anayasal bir düzenin kökleşmesini engelleyen başlıca nedenlerden biri olmuştur.

Liberal Dönemde Mısır'da başlıca üç aktörün bulunduğu görülmektedir. Bu aktörler İngiltere, Kral ve Vefd Partisi'dir. İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını tanımasına rağmen ülkenin siyasi hayatında önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. 1936 yılında yapılan İngiliz-Mısır antlaşması ile Mısırlılar bağımsızlık yolunda bazı kazanımlar elde etmesine rağmen İngiltere'nin ülkedeki rolü 1956 yılına kadar sürmüştür. İngiltere açısından Mısır, Britanya İmparatorluğu'nun devam edebilmesi için elde tutulması gereken bir ülke konumunda bulunmaktadır. Mısır'ın gerek stratejik konumu ve gerekse sahip olduğu Süveyş Kanalı Mısır'ı İngiltere için vazgeçilmez bir ülke haline getirmektedir.

İngiltere'nin ekonomik olarak çevresi haline gelen Mısır'da İngiltere kendisine destekçiler bulabiliyordu. Öncelikle büyük bir toprak sahibi olan yönetici hanedan ve pamuk üretimi yapan büyük toprak sahibi kesim ekonomik çıkarları örtüştüğü için daha çok İngiltere ile işbirliği halindeydiler.

Mısır'ın bir diğer önemli aktörü ise Vefd Partisi'dir. Ülkede başka siyasi partiler de bulunmasına rağmen bu partiler ülke gündemini belirleyecek güce ulaşamamışlardır. Vefd Partisi ülkenin gerçek yöneticisi İngiltere'den bağımsızlık istekleri çerçevesinde halkın katılımı ile kurulduğu için 1952 yılına kadar yapılan seçimlerin büyük çoğunluğunda ezici bir oy oranı ile seçimleri kazanmıştır. Ancak halkın ezici desteğine sahip olduğu için gerek kral ve gerekse İngiltere bu partinin iktidarda bulunmasına sıcak bakmamışlardır. Bu nedenle de seçimlerin hemen hemen tamamını kazanmasına rağmen bu parti ülkeyi gereği gibi yönetme imkânına sahip olamamıştır.

1922-1952 yılları arası Mısır için liberal bir dönem olarak kabul edilmektedir. Ülkenin sahip olduğu anayasa, seçimleri yapılabilmesi, çok partili bir hayatın varlığı liberal dönemi kabul etmek için yeterli gerekçeler olarak durmaktadır. Ancak ülkenin gerçek yöneticisi konumunda bulunan İngiliz yüksek komiserinin varlığı ülkenin bağımsızlığının önündeki en önemli engeldi. Ayrıca kralın orantısız bir şekilde yasama ve yürütme üzerinde güç sahibi olması ve gerektiğinde bu gücünü kullanarak meclisi yok sayması bu dönemi liberal bir dönem olarak kabul etmenin önündeki başlıca engellerdir.

IV. SONUÇ

Mısır'da devlet inşası ve Anayasal Gelişmelerin ele alındığı bu çalışmada, "Osmanlı Cihan Devleti'nden Bağımsız Mısır'a" Mısır'ın devlet inşa tecrübesi ve sonrasında yaşananlar ele alınmıştır. Mısır Mehmet Ali Paşa döneminde sanayileşme süreci ile birlikte kapitalist bir devlet olarak inşa edilirken bürokrasisi de bağımsız bir şekilde, oluş, halinde ülkenin ihtiyaçları doğrultsunda şekillenmekteydi. Ancak Mısır'ın İngiltere önderliğindeki koalisyona yenilgisi ve Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın Mısır'ı İngiltere merkezli kapitalist sistemin çevresi haline getirmesi bürokrasinin şekillenme biçimini değiştirmiştir. Bürokrasi, bağımlı/taklitçi bir süreç takip etmiştir. Ülke 1914

[15] Mısır Anayasası 1923 madde 35 www.marefa.org. مصر_دستور_تاريخ(tarihi düstur Mısır E.T. 04.07.2018)
[16] 1923 Mısır Anayasası madde 49
[17] Marsout s. 83

yılında İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız hale getirilmiş ancak bu kâğıt üzerinde kalmıştır. İngiltere bürokrasi üzerinde oluşturmuş olduğu İngiltere yanlısı bürokrasi sayesinde ülkenin kendisine bağımlı bir devlet olarak kalmasını sağlamıştı. Bu durum 1952 yılına kadar devam etti. 1952 yılından sonra da ülke ABD ile bağımlılık ilişkisi içerisinde bağımlı bir devlet olarak varlığını devam ettirmiştir.

V. KAYNAKÇA

Altundağ, Ş. (1940). M Ali Paşa Maddesi Komisyon içinde, *MEB İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 572). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Cuno, K. M. (1993). *Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858*. Cairo: The American University in Cairo Press.

Mısır Anayasası 1923 madde 35 www.marefa.org. تاريخ_دستور_مصر(tarihi düstur Mısır E.T. 04.07.2018)

Görgün, H . (2008). "Mısır Vilayetinde Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi". Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 157-183

Hunter, F. R. (1999). *Egypt Under The Khedives 1805-1879 (From Household Government to Modern Bureaucracy*. Cairo: The American University in Cairo Press.

Kızıltoprak, S. (2015). *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları

Kramers. (1960). Mısır XE "Mısır" . Komisyon içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 217-269). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

1871 Mısır Sâlnâmesi. (2005). (M. Öztürk, & S. Ö. Özer, Çev.) Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.

Karal, E. Z. (1956). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 7). Ankara: TTK Basımevi.

1873 Tarihli Ferman. (. U. Ünal içinde, *Osmanlı Belgelerinde Mısır* XE "Mısır" (s. 149-151). İstanbul: TC Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Marsod , A. L.-S. (2007). *A History of Egypt (From the Arab Conquest to the Present)*. New York: Cambridge University Press.

Muhammed Sabri (1926) Tarih Mısır el-Hadis min Muhamed Ali ila el- Yevm, Darül el-Kütup el-Mısriyya bil Kahire s. 236-239

Özer, S. Ö. (2014). Modernleşme Sürecinde Mısır'da Karma mahkemelerin Kurulması Meselesi. *Turkish Studies, 9/4*, 927-942.

Özkoç , Ö. (2015). *Mısır 'ın Uzun 19. Yüzyılı (Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik).* İstanbul: Ayrıntı yayınları.

WALLERSTEİN Immanuel (2011) Modern Dünya-Sistemi III, (Çev. Latif Boyacı), Yarın Yay.,İstanbul.

Yazıcı, S. (2016). 19. Yüzyılda Mısır'da devletin İnşası (Osmanlı Cihan Devletinden Modern Dünya Sistemine)

Yücekök, A. (1968). Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri. *Ankara Üniversitesi SBF Fergileri, 23*, 381-425.

OSMANLI CİHAN DEVLETİ'NDEN OSMANLI DEVLETİNE KURUMSAL DEĞİŞİM
INSTITUTIONAL CHANGE FROM OTTOMAN EMPİRE TO OTTOMAN STATE

Doç. Dr. Sinan YAZICI
Bayburt Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET
Osmanlı Cihan Devleti gerek kurulurken ve gerekse yükselirken kendisine özgü bir siyasi/idari yapı inşa etmiştir. İnşa edilen bu yapı, devletin yükselmesi döneminde varlığını koruyarak gelişirken, duraklama döneminde ise bozulmuştur. Bu nedenle de duraklama döneminde devlet yapısı, sürekli olarak devletin dünya gücü olduğu şanlı dönemdeki yapıya uygun bir şekilde yeniden düzenlenmeye ya da "ıslah" edilmeye çalışılmıştır.
Fakat ıslah çalışması başarılı olamadığı gibi gerileme döneminde sistem artık işlememiş, devlet içerisinde sorunlar üretmeye devam etmiştir. Gerileme döneminde "ıslah" çabalarına son verilmiş, Batılı modelde yeni bir kurumsal yapı inşa edilmeye çalışılmıştır. Batılılaşma veya modernleşme kavramı ile açıklanan bu süreçle birlikte problem üreten kurumlar, yerlerini yeni kurumlara bırakmaya başlamıştır. Önemli bir dönüm noktası olan "Tanzimat Fermanı" ile devlet, artık eski ve kendine özgü kurumlar yerine Batılı modelde yeni kurumlar inşa etmiştir. Bu çerçevede öncelikle askeri sahada daha sonra idari, toplumsal ve son olarak da I. ve II. Meşrutiyetle birlikte siyasi sahada batılı modele uygun Anayasal düzeyde değişimler yaşanmıştır.
Osmanlı Cihan Devleti'nden Osmanlı Devletine doğru giderken yaşanan kurumsal değişimi ele alan bu çalışma, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı kurumları varlıklarını niçin sürdüremedikleri sorusuna yanıt aramaktadır. İkinci el kaynak taraması ve tarihsel karşılaştırmalı yöntemle elde edilen veriler, Modern Dünya Sistemi ve bağımlılık kuramlarının anahtar kavramları olan merkez, çevre kavramları çerçevesinde tartışılmıştır. Merkez ve çevre kavramları ile elde edilen verilerin tartışılması sonucunda ekonomik olarak yaşanan gerilemelerin ya da çevreleşme süreçlerinin siyasi ve kurumsal düzeyde değişimi zorladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, kurumsal değişim, merkez ve çevre

ABSTRACT
The Ottoman State built a political/administrative structure of its own both during its establishment and rising. This structure developed while preserving its existence during the rise of the state, and was deteriorated during the pause. For this reason, the state structure was constantly tried to be rearranged in accordance with the glorious period when the state was the world power. The arrangements made during the pause period are explained with the concept of "islah" (correction) in the sense of returning to the structure in the past glorious periods.
However, the breeding work was not successful and the system continued to stop functioning and produce problems in the state during the recession period. In this period, a new institutional structure was tried to be built in the western model, not reformed anymore. With this process, which is explained with the concept of westernization or modernization, problem producing institutions have begun to leave their place to new institutions. With the "Tanzimat Edict", an important milestone, the state has now built new institutions in the Western model instead of the old and distinctive institutions. In this context, first in the military field, then administrative, social and finally First and Second Constitutional changes have been experienced in the political field in accordance with the Western model.
This study examines the institutional change that has taken place from the Ottoman State to the Ottoman State and seeks to answer the question of why Ottoman institutions have not survived since the 18th century. The data obtained from the second-hand source search and the historical comparative method were discussed within the framework of the central and environmental concepts, which are the

key concepts of the Modern World System and the theories of addiction. As a result of discussion, data obtained with the concepts of center and environment, it was concluded that economic downturns or containment processes forced change at the political and institutional levels.
Keywords: Ottoman Empire, institutional change, center and periphery

1. GİRİŞ

Osmanlı Cihan Devleti 14. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkmış olan bir devlettir. Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarına kadar dünyanın en güçlü ülkelerinden bir olarak tarih sahnesinde yerini korumayı başarmıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren sürekli gerilemiş ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de tarih sahnesinden çekilmiştir. Osmanlı Cihan Devleti'nin Dünya tarihinde önemli bir yeri olduğu konusunda gerek yerli ve gerekse yabancı yazarlar hemfikirdirler. Osmanlı Cihan Devleti yıkılırken üzerinde büyüdüğü coğrafyada meydana gelen boşluk hala doldurulamamıştır. Günümüzde yine Osmanlı Coğrafyası Osmanlı Cihan Devleti'nin bırakmış olduğu boşluğun sıkıntısını yaşamaktadır.

Osmanlı Cihan Devleti gerek kurulurken ve gerekse yükselirken kendisine özgü bir siyasi/idari yapı inşa etmiştir. Bu yapı devletin yükselme ve duraklama dönemlerinde varlığını, devletin ölçek olarak büyümesine paralel olarak yaşadığı değişimlerle birlikte devam ettirmiştir. Ancak gerileme döneminde devletin inşa ettiği kurumlar hayatlarını sürdürmeyi başaramamıştır. Bu kurumlar yerlerini Batı'dan alınan kurumlara terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışma, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı kurumları varlıklarını niçin sürdüremedikleri sorusuna yanıt aramaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devlet aygıtının merkezileşmesi veya Batılı modelde yeniden inşa edilmesi ile ilgili olarak literatürde çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmalar kurumsal değişimin kapsamını 19. Yüzyılla sınırlı bir çerçevede tutmuşlardır. Sürecin idari boyutu ile yetinmişler özellikle iktisadi boyutunu göz önünde bulundurmamışlardır.

Yöntem olarak ikinci el kaynaklardan literatür incelemesi yapılmakta olan çalışma, Osmanlı Cihan Devletine Kadar Osmanlı Devlet Yönetimi, Kapitalizme Yanıt İltizam Sistemi
Tanzimat Fermanı ve Yeni Kurumlar başlıkları altında incelemesini gerçekleştirmektedir.

2. Osmanlı Cihan Devletine Kadar Osmanlı Devlet Yönetimi

Yükselme dönemine kadar varlığını koruyan bu kurumlara bakıldığında, kuruluş yıllarında eşitler arasında birinci konumda olan ve daha sonra mutlak monark haline gelen padişah birinci sıradaydı. Padişah, Fatih Sultan Mehmet Han dönemine kadar, egemenlik yetkisini beylerle ve ahilerle paylaşırken Fatih'le birlikte Cihan Devleti aşamasına gelen Osmanlı'da mutlak hükümdar anlayışına doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Buna halifelik unvanı da eklenince eski Türk hükümdarlık gücüyle İslam devlet başkanlığını kişiliklerinde birleştirerek devletin varlık ve sürekliliğinin sembolü oldular. Fatih'in düzenlemeleriyle birlikte egemenlik yetkisi Osmanlı ailesinin hakkı olmaktan çıkarak padişahın hakkı haline gelmişti. Devletin tüm güç ve ihtişamının sembolü haline gelen padişahlar, yükselme döneminde bu gücün etkisiyle kendilerini Roma İmparatorluğu'nun devamı görmekteydiler (Karatepe, s. 81-95). Padişahlar aynı zamanda Sünni İslam dünyasının da başı konumundaydı.

Fatih dönemine kadar padişah ölünce yerine kimin geçeceği eski Türk devlet geleneğine göre beyler ve ahilerden oluşan bir kurul tarafından belirlenmektedir. Fatih, devleti daha sağlam esaslara dayandırmak için kabile devlet anlayışını terk ederek mutlak ve bölünmez bir egemenlik anlayışı getirmiş ve kanunnameler aracılığıyla devleti yeniden düzenlemiştir. Bu nedenle de iktidara gelen padişahın kardeşini katletmesine cevaz vermiştir. Böylece eski Türk devlet geleneğine göre devlet hükümdar ailesi arasında paylaşılmamak suretiyle devlette devamlılık sağlanmış oldu (Karatepe, s. 81-95).

Benzer bir şekilde devlet büyüdükçe kendine özgü bir şekilde yerel yönetim birimleri de ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede Osmanlı Cihan Devleti'nde yerel yönetimlerin idaresinde merkezi yönetimin tam bir kontrolü vardır. Gerek yönetici olarak beylerbeyi ve sancak beyi ve gerekse de kadılar merkezi idare tarafından atanmaktaydı. Atanan yöneticiler Enderun Mektebinde yetişen devşirmelerden seçilmekteydi.

Devletin bürokrasisi, Enderun Sistemi ile yetişen devşirmeler tarafından çalıştırılmaktaydı. Bu sistem çerçevesinde Hıristiyan ailelerden alınan küçük yaştaki çocuklar Devlet-i Aliye'nin terbiyesi altında yetiştirilmekteydi. Bu sistemle birlikte padişah kendisini güvence altına alırken halk da adil bir yönetimi imkânına kavuşmuş olmaktaydı. Çünkü yabancı ülkelerden getirilen devşirmeler için padişah baba, padişahın eşi de anne konumundaydı. Ayrıca halktan kendilerine yakın kimseler bulunmadığı için de idare ettikleri halk içerisinde bir grubu diğer gruba karşı üstün tutmaları için bir gerekçe yoktu.

3. Kapitalizme Yanıt İltizam Sistemi

Gerileme döneminde kurulan sistem artık işlememeye sistemin kendisi devlet içerisinde problem üretmeye başlamıştı. Buna örnek olarak yeniçeriler, 17 ve 18. yüzyıl boyunca girilen savaşlarda alınan yenilgilerin başlıca nedenini oluşturmuştu.

Tablo 1: 16-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Maliyesi

Yıl	Gelir	Gider	Fark
1523-24	116.888.385	118.783.849	- 195.464
1524-25	141.272.658	126.581.347	+14.694.311
1527-28	277.244.773	150.228.227	+93.049.876
1546- 47	241.711.834	171.872.357	+69.839.477
1547- 48	198.887.294	111.997.449	+86.889.854
1565-66	183.088.000	189.657.000	- 656.900
1567-68	348.544.150	221.532.453	+ 127.011.728
1582-83	313.744.645	277.578.755	+36.165.890
1592-93	293.400.000	363.400.000	- 70.000.000
1597-98	300.000.000	900.000.000	- 600.000.000
1608	503.691.446	599.191.446	- 95.500.000
1643-44	514.467.015	513.817.970	+649.045
1650	532.900.000	687.200.000	- 154.300.000
1652-53	517.271.470	528.862.971	- 11.591.500
1654	537.356.433	658.358.459	- 121.002.026
1666-67	553.429.239	631.861.656	- 78.432.420
1669-70	612.528.960	637.206.348	- 24.677.380
1687-88	700.357.065	901.003.350	- 200.646.285
1696-97	938.672.901	1.114.192.325	- 167.512.134
1700-01	1.173.142.514	1.109.781.204	+ 63.361.310
1704-05	238.422.670	218.676.180	+19.746.490
1710-5	299.164.010	231.158.210	+68.005.800
1748	380.908.300	395.161.620	-14.253.320
1761-2	401.302.160	391.251.620	+10.050.540
1784	408.746.770	515.299.590	-106.552.820
1788	365.824.200	505.273.200	-139.449.000

Kaynak: Tabakoğlu (1985:14-15, 2009:213)

Tablo 1'de 1523 ile 1788 yılları arasında Osmanlı Devleti mali tablosu sunulmuştur. Veriler incelendiğinde Osmanlı maliyesi 1550'li yıllardan itibaren sürekli açık verdiği anlaşılmaktadır. Bu açığın nedenleri incelendiğinde Osmanlı Devleti hem doğuda hem batıda sürekli olarak savaş halinde bulunmaktaydı. Batıda Avusturya'ya karşı savaş halindeydi. Daha önceki savaşlarda Osmanlı Devleti savaşı oldukça kısa süre içerisinde kendi lehine çevirerek önemli miktarda savaş ganimetleri alabilirken bu yıllardan sonra yapılan savaşlar uzun yıllar boyunca sürmekteydi. Artık savaşlar hazineyi doldurmak için bir araç olma konumunu yitirmiş yerine hazineyi boşaltan masraflı bir iş haline gelmişti. Devletin bu ülkeleri yenememesinde gelişen kapitalizmle birlikte devletler arasında rekabet sonucu ortaya çıkan ateşli silahlarda yaşanan gelişmeydi. Top teknolojisi yalnız Osmanlı Devleti'nde

değil, diğer devletlerde daha gelişmiş bir şekilde mevcuttu. Kapitalizmle birlikte güçlenen Batılı devletlerle yapılan savaşların ortaya çıkardığı ağır masraflar kolay bir çözüm yolu sayılabilecek "iltizam sistemi"ni yaygınlaştırmıştı. İltizam usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte yereldeki önde gelen ailelere eyalet arazileri iltizama verilmeye başlanmıştı. Bu çerçevede her eyalette bir veya birkaç yıl için vergi bakımından bir memura satılmaktaydı. O memur hükümet hazinesi aidatına teminat olmak üzere bir sarraf veya tüccar kefil olarak göstermekteydi (Karal, 1954:128-129).

İltizamla birlikte valiler de eyaletin önde gelen ailelerinden belirlenmeye başlamıştı. Bu nedenle valilerin eyaletteki yetkileri çok genişlemişti: vergi koyma, gerekli gördüğü asayiş tedbirlerini kendiliğinden alma, ve suçluları dahi idam ettirme yetkisi vardı. Valinin eyaletteki bu yetkilerini bir dereceye kadar kadı sınırlandırabilmekteydi (Karal, 1954:128-129). İltizam usulünün yaygınlaşmasıyla ile birlikte vali, kendi askeri birliğini oluşturmaya başlaması da valinin merkezden tam bağımsız hale gelmesinin önünü açmıştı. İltizam usulünün merkezi güçte meydana getirdiği parçalanmaya bağlı olarak kadıların görevlerinde mahalli güçlerin müdahalesi olmaya başlamıştı. Merkezin kadıları koruyamamaları nedeniyle kadılar yerel güçlerle kaynaşma yoluna giderek bulundukları eyalet ve sancaklarda merkezi idarenin daha fazla güç kaybetmesine neden olmak zorunda kalmıştır (Ortaylı, 2008:267).

4. Tanzimat Fermanı ve Yeni Kurumlar

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden önce Osmanlı Devleti'nin mali durumu ile ilgili Tablo 1'de önemli veriler sunulmuştu. Tablo 2'de ise Osmanlı Devleti'nin Batılı Devletlerle yapmış olduğu pamuk ticaretinde ham maddde mamül pamuğun değişim süreci ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda Avrupa'nın çevresi haline gelmeye başladığını göstermektedir. Bu durum devletin kurumlarına da yansımaya başlamış ve tarımsal üretim temelli kurumsallaşmanın artık sürdürülemeyeceği yerine yeni bir mekanizmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

Tablo 2. 18. Yüzyılda Fransa'nın Osmanlı Limanlarından Pamuk İthalatı (Bütün Limanlar Yıllık Ortalama, kental= 100kg)

Yıllar	1700-2	1717-21	1736-40	1750-54	1785-89
Ham Pamuk	4 316	18 944	30 789	52 550	95 979
İşlenmiş pamuk	16 946	15 607	14 889	13 853	10 805

Kaynak: (Owen, 2009:7)

Osmanlı Devleti Tablo 2'de görüldüğü gibi artık kendi kendine yeten tarımsal üretim esaslı bir ülke olmaktan çıkmış, Batılı ülkelerin hammadde tedarikçisi haline gelmişti. Modern Dünya Sistemi içerisine çekilmeye başlanan Osmanlı Devleti bürokrasisini güçlü dönemlerinde daha önce denenmiş ve başarı kazanılmış uygulamalara tekrar geri döndürme uygulaması artık mümkün değildi. Bu durumda kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu yeni devlet mekanizmalarını oluşturma gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu durum Mehmet Ali Paşa'nın ekonomik tabanını yok etmek üzere 1838 yılında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan bir yıl sonra Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, her iki antlaşmanın birbirleri ile doğrudan ilişkili oldukları fikri üzerinde düşünülmesi gerektiği düşüncesini önemli kılıyor. Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti ekonomik olarak Batı'ya bağımlı bir ülke haline gelip ülkesini Batılı ülkelere pazar haline getirirken uygulamayı kolaylaştırmak üzere hukuki ve kurumsal düzenlemelere de ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Osmanlı Devleti hukuki ve kurumsal düzeyde düzenlemelere ve doğrudan Batı'dan yeni kurumlar alma yoluna gitmiştir.

Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın bir sonucu olan Tanzimat Fermanı ile devlet, yeni bir ekonomik modeli benimsemişti. Bu model eski kurumsal mekanizmaların da dönüşmesini gerektirmekteydi. Bu çerçevede artık eski kurumlar bir tarafa bırakılarak yerine yenilerini inşa edilmeye başlanmıştır. Bu kurumlara bakıldığında Meclisi Vala-yı Ahkâm-ı Adliye Meclisi, Dâhiliye Vekâleti, Hariciye Nezareti, Başvekâlet (başbakan) gibi bakanlıklar ve bakanlar kurulu ortaya

çıkmıştır. Merkezi yönetimde Bu değişikliklerle, Başvekâlet bundan sonra yeni kurulan bakanlıklar arasında eşgüdümü sağlamaktadır. Devlet işleri nezaretler arasında bölündükten sonra bu nazırlar arasından Dâhiliye Nazırının hükümete başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1994:23). Böylece Hükümet işleri nazırlar arasında paylaştırılarak işlerin daha sağlıklı yürütülmesi sağlanacaktır. Fakat daha sonra tekrar başvekâlet unvanından sadrazam unvanına dönülmüştür.

Batıda iktidarın sınırlandırılması fikriyle uyumlu bir şekilde, Osmanlı Devleti de Tanzimat Fermanıyla birlikte, ortaya çıkan Meclisi Vala-yı Ahkâmı Adliye gibi kurumlarla otoriteyi sınırlandırmayı ummuştu (Akın, 2001:34-35). Meclisi Meşveretin yerine Meclisi Vala-i Ahkâmı Adliye 24 Mart 1839 tarihinden Birinci Meşrutiyetin ilanına kadar dönüşümler geçirerek varlığını devam ettirmiştir. Bir hafta içinde üye ve başkanı atanarak kuruluşu tamamlan Meclisi Vala'nın başkanlığına eski serasker Hüsrev Paşa atandı. Üyeliklere ise, kazaskerlerden Emin Beyzade Abdullah Kadir Bey, İhtisap Nazırı Emin Faik Efendi, Tütün Gümrüğü Emini Mustafa Kani Bey, Evkafı Hümayun Nazırı Ahmet Ziver Efendi getirilmişlerdir. Meclis Kâtipliklerine ise, başkâtip olarak eski tezkere i Sani görevlisi Ahmet Akif Bey, İkinci Kâtip olarak kapı kethüdası Mehmet Muhsin Efendi seçilmişlerdir.

Tanzimat Fermanı yeni kanun ve yönetmeliklerin hazırlanması işini Meclisi Vala'ya bırakmıştır. Fermanda başka hususlar konusunda oy birliğiyle karar verilmesi gerektiğinde, üyeler lüzumu kadarıyla artırılacak ve vükela, devlet ricali belirli günlerde orada toplanacak ve herkes düşüncelerini hiç çekinmeden söyleyerek can ve mal emniyeti ve vergilerin tayini hususlarına dair gereken kanunları karar altına alacaklar. Her kanun karara bağlandıkça hattı hümayunumuzla tasdik edilmek için tarafımıza arz olunacaktır (Seyitdanlıoğlu, 1994:41; Çadırcı, s. 181-182).

Yukarıdaki açıklamalardan çıkarılabileceği gibi Padişah yetkilerini Tanzimat Fermanı ile kendi iradesi ile Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala'ya bırakmıştır. Bu şekilde yetki ve görevlerini fermandan alan Meclis-i Vala Şurayı Devlet olarak düzenlendikten sonra, yarı anayasal bir organ olarak yasama ve yargı işlevlerini görmüştür (Seyitdanlıoğlu, 1994:41).

Meclis-i Vala'yı diğerlerinden ayıran en önemli fark çağdaş Batılı ülkelerin meclislerine şekil bakımından oldukça benzemesi idi. Bu kurumun önde gelen görevi kanun ve tüzük hazırlamaktır. Görevini icra ettiği süre boyunca diğer önemli düzenlemelerin yanında Ceza Kanununu, Arazi Kanununu Eyalet Meclisleri Yönetmeliğini, Askere Alma Yönetmeliği toplum hayatında önemli değişiklikler getiren önemli yas ve tüzükler bu dönemde çıkarılmıştır (Çadırcı, 1985:212).

Sultan Abdülmecit, Meclisi Vala'nın çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş; her çalışma yılı başında meclis toplantılarına katılmıştır. Bu toplantılarda önceki yıl yapılanlarla gelecek yıl yapılması gerekenler hakkında konuşmalar yaparak bir yıllık çalışmaları özetlemesi ve MECLİSİN de ona cevap vermesi ve her ne kadar üyeleri padişah tarafından atanıyor, meclisin aldığı kararlar padişah onayına tabi ise de meşrutiyete giden yolda önemli kilometre taşlarından sayılmalıdır. Meclis-i Valanın kanun tasarıları ve yönetmelik hazırlama görevinin yanında üst düzey memurları da yargılayan bir mahkeme konumundadır.

Benzer şekilde gerek taşra yönetimlerinde ve gerekse devlet görevlilerinin seçimi ve atanmasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu çalışmanın başlıca amaca devlet kurumlarında meydana gelen bu değişmenin nedeni modernleşme kuramının ifade ettiği gibi çağdaşlaşma mı yoksa devletin içerisinden geçmekte olduğu paradigma değişimidir? Bu çalışma Osmanlının yaşamış olduğu kurumsal değişiklikleri ele alırken meselenin iktisadi siyasi ve sosyal boyutlarını da dikkate alacaktır.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti kurulurken geleneksel Türk Yönetim sistemi ile devleti inşa etmeye başlamıştır. Devlet yeni topraklarla ölçek olarak büyürken yaşadığı bu değişime kurumsal düzeyde de karşılık verme ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle de kendine özgü olarak inşa ettiği kurumları yaşadığı değişime uyumlu bir hale getirme yoluna gitmiştir.

Ancak gerileme döneminde ise devlet kendine özgü olarak inşa ettiği kurumları ölçek olarak küçülmeye uygun bir şekilde değiştirme şeklinde değil doğrudan Batı'dan kopya şeklinde kurumları

alarak kendine uyarlama yoluna gitmiştir. Bunun nedenlerinin başında devletin merkezileşme ihtiyacı kadar imzaladığı Balta Limanı ticaret antlaşması ile eklemlendiği yeni sistemin çevresi bir ülke olma sonucu yaşadığı ekonomik değişimin kurumsal düzeye etkisi olarak açıklamak gerekir.

6. KAYNAKÇA

Akın, R. (2001). Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti (1920-1923). İstanbul: İletişim Yayınları.
Arsel, İ. (1975). Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına . Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
Çadırcı, M. (2007). Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi. Ankara: İmge Kitabevi.
Çadırcı, M. (Tarih Yok). Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi. 210-230.
Erdoğan, M. (1999). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. Ankara: Liberte Yayınları.
Ergin, M. (1987). Orhun Kitabeleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Eryılmaz, B. (1997). Türk Yönetim Tarihi. Ankara: Sunum.
Gözler, K. (1999). Türk Anayasaları. Bursa: Ekin Yayınları.
Halaçoğlu, Y. (1991). Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı. Ankara: Ttk Basımevi.
Halaçoğlu, Y. (1991). Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı. Ankara: Ttk Basımevi.
Kafesoğlu, İ. (1995). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Kafesoğlu, İ. (1995). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Karatepe, Ş. (1996). Osmanlıda Devlet ve Yönetim. Komisyon İçinde, Osmanlı Ansiklopedisi (S. 3-167). İstanbul: İz Yayıncılık.
Karatepe, Ş. (1996). Osmanlıda Devlet Ve Yönetim. Komisyon İçinde, Osmanlı Ansiklopedisi (S. 3-167). İstanbul: İz Yayıncılık.
Karatepe, Ş. (1996). Osmanlıda Devlet Ve Yönetim. Komisyon İçinde, Osmanlı Ansiklopedisi (S. 3-167). İstanbul: İz Yayıncılık.
Kongar, E. (1998). 21. Yüzyılda Türkiye(2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı) . İstanbul: Remzi Kitabevi.
Köprülü, F. (1981). Osmanlı Devletinin Kuruluşu . İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Kutlu, M. (2001). Kuvvetler Ayrılığı (Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletinin Kökenleri). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Mücahit, H. T. (1995). Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce. İstanbul: İz Yayıncılık.
Mücahit, H. T. (1995). Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce. İstanbul: İz Yayıncılık.
Özbudun, E. (1990). Türk Anayasa Hukuku. Ankara : Yetkin Yayınları.
Özbudun, E. (1990). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
Özbudun, E. (1990). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
Özcan, A. (1998). "Mezopotamya Ve Akdeniz Havzasında Kutsal Otorite:Derin Devlet. H. A. Ed. Davut Dursun İçinde, Türkiye'de Yönetim Geleneği (S. 7690). İstanbul: İlke Yayıncılık.
Seyitdanlıoğlu, M. (1994). Tanzimat Devrinde Meclis-İ Vala. Ankara: Ttk Basımevi.
Soysal, M. (1997). 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
Tanör, B. (1996). Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
Tuncay, M. (1985). Siyasi Miras. Cumhiriyet Devri Türkiye Ansiklopedisi (S. 1954-1980). İçinde İstanbul: İletişim Yayınları.
Uzunçarşılı, İ. H. (1970). Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal. Ankara: Ttk Yayını.
Weber, M. (2011). Bürokrasi Ve Otorite. Ankara: Adres Yayınları.

ELİTLERİN DİKTASINDAN ÇOĞUNLUĞUN DİKTASINA: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MUHALEFET İLE İLİŞKİLER

FROM THE DICTATION OF THE ELITES TO THE DICTATION OF THE MAJORITY: RELATIONS WITH THE OPPOSITION IN THE DEMOCRATE PARTY PERIOD

Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU

Bayburt Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Türkiye, tek parti döneminde çok partili hayata geçiş denemeleri yaşamış ancak bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Demokratik sistemin varlığı için en temel koşullardan biri olan birden fazla partinin iktidar olma imkânının bulunması ancak Demokrat Parti ile mümkün olmuştur. Parti, öncesinde "dörtlü takrir" vermiş kişilerin liderliğinde 1946 yılında kurulmuş ve 1950 yılında tek başına iktidar olmuştur. Merkezi kuşatan sivil-askeri bürokratik elitizme karşı çevrenin desteğini alması, bu başarısının en önemli nedenlerinden biridir. İktidarın imkan ve kaynaklarının yıllardır merkezin jakoben bakışına mazhar olmuş kesimin eline geçmesi askeri darbe ile sonuçlanmıştır.

DP, tek parti döneminin anti-demokratik söylem ve politikaların karşı örgütlenmiş bir siyasal harekettir. Rejimin sivil-askeri bürokratik elitizmine karşı "yeter söz milletindir" sloganı ile karşı çıkmıştır. Birinci döneminde ekonomik kalkınma ve demokratik adımları önemsemiştir. Bu durum, millet nezdinde karşılık bulmuş yeniden iktidar imkanına kavuşmuştur. Ancak sonraki dönemlerde gerek muhalefete, gerek sivil toplum ve basına karşı baskıcı bir anlayış benimsemiştir. Bunu yaparken de çoğunluğun yönetimini mutlak nitelikte benimsemiştir. Bu anlayış, elitizmin diktasına karşı demokrasiyi getirmek için yola çıkan partinin, çoğunluk anlayışını dikta etmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim Parti'nin son döneminde demokrasi ifadesi, muhalefetin savunduğu bir kavram olmuştur. Bu çalışmada, DP'nin demokrasi için yola çıkışından, demokrasiyi kendi çoğunluğuna indirgeyen bakışına kadarki serüveni anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Demokrasi, İktidar, Muhalefet

GİRİŞ

Türkiye'de siyasal yapının dinamiklerini, Osmanlı'nın modernleşme sürecine kadar götürmek mümkündür. Mutlak monarşi olan devletin, meşrutiyete oradan da cumhuriyete geçişinde halkın yukarı yönlü bir talebi olmamıştır. Bu süreçte atılan siyasal adımlar, padişahın veya yöneticilerin tek taraflı, yukardan bahşetmeleri ile mümkün olmuştur. Gerek Tanzimat ve Islahat Fermanları gerekse Meşrutiyet tam da bu anlayışla yapılmıştır. Ancak, bu lütuf siyasetinde yöneticileri etkileyen iç ve dış etkenler dışında bazı kişi veya gruplar olmuştur. Bu kişiler, modernleşme sürecinde Batı tarzı eğitim alan ve yükselen Batı medeniyetini kurtarıcı olarak gören eğitimli kişilerdir. Bu eğitim alanlarından biri olan askeri okullar, tam da bu nedenle aynı zamanda siyasi fikirlerin şekillendiği yerler olmuştur. Batı'ya eğitim için giden öğrencilerin Jön Türkler şeklinde örgütlendiğini de düşünürsek, modernleşmenin "sınıf" olgusu da tamamlanmıştır. Ancak bu sınıf, Avrupa'nın ulus-devlete geçişinde etkili olan burjuvazi gibi orta sınıf değil; seçkin, elitist bir üst sınıf biçiminde ortaya çıkmıştır. Türk modernleşmesi, daha başlangıçta farklı çizgide başlamıştır. Yukarıda ifade edilen iyi eğitimli seçkin, Batılılaşmayı gaye edinen azınlığın, Türk modernleşmesinde etkisi olmuştur. Ancak bu etki,

Cumhuriyete de aktarılan sivil ve askeri bürokrasinin elitist yönetim anlayışını da zorunlu ve doğal kabul etmiştir. Bu nedenledir ki Türkiye'de halen daha kendini aydın/elit olarak tanımlayan ve bu tarihsel mirasa yaslanan kişi ve grupların zaman zaman kendi iktidarlarını topluma dikta ettikleri ve bu noktada meşruiyeti de "modernleştirme misyonu" düşüncesinden aldıkları bir gerçektir. Öyle ki bu gerçeklik Türkiye'de askeri darbelerin, parti kapatmalarının, bazı yargı kararlarının ve yine bazı toplumsal hareketlerin düşünsel altyapısını oluşturmuştur. Bu uygulamalarda korunduğu veya savunulduğu iddia edilen rejimin, yukarıda ifade edilen anlayış çizgisinde oluşturulduğu düşünüldüğünde bu tezin doğrulanması mümkün olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında rejimin temellerinin devrimlerle sağlamlaştırılması amaçlanmış ve bu nedenle demokrasiye geçiş ertelenmiştir. Cumhuriyet ve demokrasi ilişkisinde kurucu kadroların cumhuriyeti daha önemli gördükleri muhakkaktır. Mecliste ikinci grup olarak adlandırılan muhalifler ise toplum için demokrasinin daha önemli olduğunu düşünmüşler ve bu anlayışla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Ancak rejim, iktidarın sınırlandırılmasına izin vermemiş Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı olayları ile ilişkilendirilen muhalifler tasfiye edilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde var olan rejimi, demokrasi ile halka indirgemek veya böyle görünmesini sağlamak için Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması teşvik edilmiştir. Böyle görülmesi dedik, çünkü yeni parti, halk tarafından teveccühle karşılanınca rejim, iktidarı kaybetme endişesi ile partinin kapatılmasını sağlamıştır. Sonraki yıllarda Türkiye'nin çok partili hayata geçişi DP ile mümkün olmuştur. "Yeter söz milletindir" sloganıyla elitist bürokratik yönetime karşı çıkan parti, iktidar olmuşsa da zaman sonra kendi iktidarını muhaliflere dikta etme yanlışı içine düşmüştür. Bu yanlış, çoğunlukçu demokrasinin ve rövanşist siyasetin doğru olmayacağını göstermesi açısından Türk siyasal hayatına ışık tutar niteliktedir.

1.DP: Kuruluş ve Muhalefet Yılları

Türkiye, daha önce iki kez denediği çok partili hayata geçişi 1946 yılında başarmıştır. Uluslararası konjonktürün demokrasiye geçişi işaret etmesi ve içerde yaşanan ekonomik ve sosyal huzursuzluk, çok partili yaşamı dolayısıyla yeni bir partiyi, Türkiye'nin gündemine taşımıştır. Toplumsal huzursuzlukta, Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu gibi yasal düzenlemeler etkili olmuştur. Bu uygulamalar neticesinde ekonomik sıkıntı baş göstermiş, buna tek partinin baskıcı yönetimi de eklenince halkın memnuniyetsizliği daha da artmıştır (Kırkpınar, 2002:86). Ancak, Türkiye'nin yeni bir partiye veya bir diğer ifadeyle çok partili hayata geçişişinin önünde temel ilkelerden taviz verme endişesi ve devlet ile özdeşleşmiş CHP'ye bunu kabul ettirme gibi iki engel bulunmaktadır (Demir, 2010:84). Türkiye bu engelleri, demokrasiyi tek seçenek görmesi ve İnönü'nün ılımlı yaklaşımı ile aşmayı başarmıştır.

Toplumsal muhalefetin siyasal muhalefete dönüşmesi için beklenen fırsat 1945 yılında Toprak Reformu Kanunu ve Bütçe görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Adnan Menderes başta olmak üzere bir grup milletvekili bütçe oylamasında ret oyu kullanmıştır (Eroğul, 2014:12). Ancak asıl kopuş, Mecliste görüşülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda yaşanmıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan bu kanuna karşı "dörtlü takrir" vermiş (Karpat, 2010:233) ve bu takrir yeni partinin çıkış noktası olmuştur. Daha sonra yeni parti hazırlıkları başlamış ve parti, Demokrat Parti adıyla 7 Ocak 1946'da siyasal yaşama başlamıştır. Parti, yeniden yorumlamak kaydıyla (Ahmad, 2011:128) devletin temel ilklerine sadakati kabul etmiş, liberal ve demokrat bir kimlikle halkın karşısına çıkmıştır. Bu söylem CHP'yi de dönüştürmüş, parti Milli Şeflik, Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti lideri olması, parti-devlet eşitliği anlayışını ortadan kaldıran adımlar atmıştır.

CHP ile DP arasında ilk seçim 1946 yılında yapmıştır. Daha önceki belediye seçimlerine katılmama kararı alan DP, seçimlerin erkene alınmasını eleştirmiştir. Henüz ülke genelinde örgütlenmesini tamamlamayan parti, 21 Temmuz 1946 yılında yapılan ve seçim sisteminin açık oy gizli sayımı öngördüğü seçimlerde CHP'nin arkasında kalmıştır. Açık oy gizli sayım ve seçim pusulalarının yakılması (Taşyürek, 2009), kısacası "hileli seçimler" bu sonucun ortaya çıkmasındaki en önemli etken olmuştur. Seçimlerde CHP 390, DP 65 ve Bağımsızlar 7 sandalye kazanmıştır

1946-1950 yılları arası DP'nin muhalefette kaldığı dönemdir. Bu dönemde CHP, bir yandan iktidar alanını korumaya çalışırken diğer yandan halkın önünde ikinci bir seçeneğin olduğunu idrak ederek demokratikleşmeye ve halkın taleplerine yönelik adımlar atmıştır. Örneğin bu dönemde, dernek ve cemiyet kurulmasına yönelik izinlerin verilmesi, işçilere sendikalaşma hakkının tanınması, basına yönelik sansürün kaldırılması, sıkıyönetim uygulamalarına son verilmesi gibi adımlar atılmıştır (Bakan ve Özdemir, 2013:381). DP ise 10 Ocak 1947 tarihinde kongresinde "Hürriyet Misakı"nı kabul etmiştir. Misak, Anayasaya aykırı kanunların kaldırılmasını, yeni bir seçim yasası hazırlanmasını ve cumhurbaşkanlığı ile parti liderliğinin ayrılmasını öngörmekte ve bunu parti olarak taahhüt etmektedir. Ayrıca bu dönemde, iki parti arasındaki siyasi ilişkilerin gerilimli ve sert niteliğinden dolayı Cumhurbaşkanı İnönü'nün iktidar ve muhalefete eşit mesafede duracağını belirten (Şahin, 2017:198) 12 Temmuz 1947 Beyannamesi önemlidir. Türkiye, iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi tartışmaların gölgesinde 1950 seçimlerine gitmiştir.

2.DP İktidarı ve Muhalefet İle İlişkiler

1950 seçimleri siyasal tarih açısından bir kırılma anı olmuştur. DP'nin büyük zaferle ve tek başına iktidarla çıktığı seçimler, aynı zamanda kansız bir şekilde iktidarın değişmesi açısından önemli bir demokratik kazanım olmuştur. Seçimlerde DP 408, CHP 69, MP 1 ve bağımsızlar 9 milletvekili ile mecliste temsil oranını yakalamıştır. Seçim sonrasında Bayar, Cumhurbaşkanı; Koraltan, Meclis Başkanı ve Menderes, Başbakan olmuştur (Tekin ve Okutan, 2011:134).

1950 seçimleri, Türkiye'de halkın/çoğunluğun yani çevrenin, seçkin/elit azınlığa yani merkeze üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Siyasal iktidar, yeni dönemde demokratikleşme ve ekonomik kalkınmaya yönelik hedeflerini gerçekleştirme hedefiyle yola çıkmıştır. DP'nin ilk döneminde, muhalefeti tahakküm altına alacak bir siyaset anlayışı gerçekleşmemiş ancak farklı görüşlerin tartışıldığı doğal bir iktidar-muhalefet ilişkisi yaşanmıştır. Örneğin TBMM'de hükümet programının okunması sonrası muhalefete cevap hakkı verilememesi ve bunun neticesinde CHP'li vekillerin genel kurulu terk etmesi daha başlangıçtan tartışmalı bir siyasal ilişkinin sürdürüleceğine işaret etmiştir.

DP, din, sosyal haklar ve ekonomi açısından liberal bir anlayışı benimsemesine rağmen muhalefete bakışı aynı doğrultuda olmamıştır. DP, iktidarının henüz başlangıcında CHP'ye yakınlık duyan üst düzey bürokrat ve komutanları görevden uzaklaştırmıştır. Böylelikle askeri vesayetin önüne geçme hedeflenmiş ve aynı siyasal çizgide bürokratlar ile belirlenecek politikaların daha kolay uygulanabileceği öngörülmüştür. Parti, üzerine yapıştırılan irtica etiketini kabul etmemiş buna yönelik bazı adımlar atmıştır. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması ve laikliğe aykırı faaliyette bulunduğu gerekçesiyle MP'nin kapatılması bu adımların somut örnekleridir.

DP'nin 1950 yılında iktidar oluşu, ülkede demokratik prensiplerin hışla hayata geçirileceği ümidini doğurmuştur. Aslında iktidarın ilk yıllarında gerçekleşen bu ümit, zamanla bazı hadiselerden dolayı demokrasiden tavizler ile sonuçlanmıştır. Kısa süre sonra mecliste "çoğunluk" "çoğulculuğa" galip gelmiş ve iktidar ile muhalefet ilişkisi bu anlayışla şekillenmiştir. Muhalefeti, sistemin doğal bir parçası olarak görmeyen iktidar, kuruluş döneminde iddia ettiği tezlere ters düşmüştür. CHP'nin mallarına el

konulması, CHP'nin ideolojik merkezi olduğu gerekçesiyle Köy Enstitüleri'nin kapatılması, devlet radyosunun parti tekeline alınması bu dönemde muhalefete bakışın birkaç örneği olmuştur. Yine iktidar-muhalefet bağlamında 1951 yılında resmi ilanlar kararnamesi ile gazetelerin hükümetin takdirine göre cezalandırılması veya ödüllendirilmesi, 1954 yılında yapılan düzenleme ile basını cezalandırmada ispat hakkının[1] ortadan kaldırılması, öğretim üyelerini MEB emrine almaya yönelik 1954 yılındaki düzenleme ve akademik camiaya yönelik baskılar görülmüştür. Ekonomik refahın etkisiyle bu durum, toplum nezdinde bir sorun olarak görülmemiş ancak zamanla ekonomide yaşanan gerileme muhalefet ile yaşanan sorunların da gündeme gelmesine neden olmuştur (Bakan ve Özdemir, 2013:381-386).

1954 seçimlerinden DP güçlenerek çıkmıştır. DP bu seçimlerde 503 sandalye kazanmayı başarırken, CHP yalnızca 31 vekil çıkarabilmiştir. Bu seçimlerin öncesinde muhalefetin, iktidarı en çok eleştirdiği konular arasında; yeni çıkarılan Yabancı Sermaye Yasası, radyonun taraflı yayınları, basın yasasında yapılan kısıtlamalar, hayat pahalılığı, üniversitelerin özerkliği, TBMM'ye danışılmadan Kore'ye asker gönderilmesi gibi konular ve uygulamalar yer almıştır. Seçim gezileri devam ederken, İnönü'nün Mersin'deki konuşması sırasında, mikrofonun telleri kesilmiştir. Ayrıca başka bir olayda da bindiği aracın İskenderun plakalı bir otomobil tarafından parçalandığına dair haberler çıkmıştır. Bu gelişmeler, seçimler öncesinde iktidar-muhalefet ilişkilerinin giderek gerginleşmesinde önemli rol oynamıştır (Albayrak, 2004: 75-77).

1954 seçim sonuçları yarattığı siyasi yapı, DP'ye demokratik olmayan bazı uygulamaları yapma konusunda cesaret vermiştir. Bu dönemde iktidarın ilk işlerinden biri seçimlerde kendisine birinci parti yapmayan Kırşehir'i ilçe statüsüne düşürmek olmuştur. Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu *"Bu gidiş nereye? Elbette cevabını ben vereceğim. Dikta rejimine"* diyerek kararı eleştirmiştir. 1954 Haziran ayında çıkarılan "*Tasfiye Kanunu*" ile meslek yaşamında yirmi beş yılını dolduran ve altmış yaşına gelmiş olan Danıştay, Sayıştay, Yargıtay Üyeleri ve Üniversite Öğretim Üyeleri, gerekli görüldükleri takdirde, res'en emekliye sevk edilmesinin önü açılmıştır. Gerekli görüldüğü takdirde ifadesi iktidarın bu kişiler üzerinde tahakküm oluşturma niyetinin en açık ifadesi olmuştur. 1955 yılından itibaren başlayan ekonomik kriz, 6-7 Eylül Olaylarının yarattığı gerginlikler, Üniversiteler ve Yüksek Yargı Kurumları konusunda iktidarın izlediği politikalar ve basın üzerindeki denetimin arttırılması, iktidar- muhalefet ilişkilerini yeniden gerginleştiren önemli etkenlerin başında yer almıştır. Bu sorunların giderek artması üzerine erken seçim kararı alınmıştır. Bu seçimler öncesi DP'nin kurucularından Fuat Köprülü'nün partiden ayrılması ve partiyi "*eski hüvüyetini kaybetmekle*" suçlaması kayda değerdir DP, 1957 seçimlerinde güç kaybetse de yine tek başına iktidar olmayı başarmıştır (url1)

DP'nin üçüncü iktidar döneminde muhalefet üzerindeki baskı daha da şiddetlenmiştir. Muhalefetin oluşturduğu "Milli Muhalefet Cephesi" şer odağı olarak tanımlanmış ve bunun karşısında "Vatan Cephesi"nin kurulması kararlaştırılmıştır. Muhalefet tarafından Irak'ta yıkılan iktidarın DP için ders olması gerektiğini savunan söylemler, iki parti arasındaki ilişkileri iyice germiş, Menderes muhalefeti ihtilal heveslisi olmakla suçlamıştır. Siyaset bu gergin ve iki kutuplu çizgide seyrederken CHP tarafından demokratik politikaları savunan "İlk Hedefler Beyannamesi" yayınlanmıştır. Beyanname bir yönüyle "Hürriyet Misakı"nı hatırlatmaktadır. Bu durum bile Türkiye'de siyasetin nasıl dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. DP'nin siyasal hayatının başlangıcında talep ettiği "demokrasi" iktidarının son döneminde muhalefet tarafından savunulur hale gelmiştir. Demokrasi'yi

[1] Basında ispat hakkının ortadan kaldırılması, parti içinde muhalefeti ortaya çıkarmış, bu durumu antidemokratik bulan 19 kişi tarafından daha sonra Hürriyet Partisi kurulmuştur.

seçkin azınlığın tahakkümünden kurtarırken kendi çoğunluğuna mahkum eden parti, böylelikle demokrasinin söylem üstünlüğünü muhalefete kaptırmış olmaktadır.

İktidar ve muhalefet arasındaki en büyük kırılma anlarından biri Tahkikat Komisyonları'nın kurulması olmuştur. Muhalefet liderlerinin yurtiçi gezilerinde karşılaştıkları bürokratik engel ve halk tepkilerini (İnan, 2007:122) araştırmak için meclis içerisinden DP milletvekillerinden oluşan bir komisyonun kurulması oldukça tartışılmıştır. Kuvvetler ayrılığının ruhuna tamamen aykırı şekilde yargı gücüyle komisyonun donatılmış olması DP'nin savrulduğu noktayı göstermesi açısından son derece önemlidir. Komisyonun sadece, muhalefet üzerinde değil, basın üzerinde de geniş yetkileri bulunmaktadır. Bu, farklı seslerin kısılmasını sağlamak için iktidarın yargı sopasını eline almasından başka bir şey değildir. Ancak bu defa muhalefetin sokağa inmesi, üniversite öğrencileri ve sivil toplumun protestoları, yaklaşan darbenin habercisi olmuştur. CHP lideri İnönü mecliste yaptığı şu konuşma tarihe bir not olarak düşmüştür (TBMMZC, 207)

> "*Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilâl behemahal olur…Biz böyle bir ihtilâlin içinde bulunmayız. Böyle bir ihtilâl (bizim) dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır…Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp, baskı rejimi haline dönüştürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, sizi ben bile kurtaramam… İhtilâl niçin yapılır? Eğer ihtilâl vatandaş için başka çıkar yol yoktur, kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse, meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan içtinap kâbil değildir…*"

SONUÇ

Demokrasinin en önemli erdemlerinden biri muhalefetin varlığıdır. Muhalefet, demokrasilerde azınlığın, çoğunluğa karşı bir güvencesidir. Aynı zamanda iktidar adayı olarak muhalefet, var olan iktidarın ülkeyi "demokrasinin gereklerine" göre yönetmesi bakımından denetlemektedir. Türkiye'de tek parti döneminde muhalefetin, yapılacak devrimlerde ayak bağı veya engel olur düşüncesiyle bastırıldığı bilinen bir gerçekliktir. Bu süreç, iç ve dış etkenlerle 1946 yılında çok partili hayata geçişle son bulmuştur. 1950 yılında iktidara gelen DP, seçkin/elitist terk parti anlayışına karşı, merkezin öteki olarak tanımladığı çevreyi iktidara taşıması açısından önemlidir. DP'nin başlangıçta demokrasiyi vurgulaması da bu güce ulaşma niyetini içermektedir. İlk yıllarında demokratik adımlar ve liberal ekonomik politikalar ile halkın teveccühünü kazanan parti, ekonominin kötüye gitmesi ve iktidarını koruma içgüdüsüyle anti demokratik uygulamalarda bulunmuştur. Sadece meclisteki muhalefete karşı değil, demokrasinin olmazsa olmazı basına karşı da bu bakış açısı farklı olmamıştır. Tahkikat Komisyonları ile zirveye ulaşan demokrasiyi aşındırma veya çoğunluğu demokrasi için kafi görme anlayışı ne yazık ki askeri darbe ile sonuçlanmıştır. Türk siyasal hayatını değerlendirenlerin ve siyaset kurumuna yön veren kişilerin bu dönemden çıkaracağı dersler vardır. Öncelikle demokrasi, çoğunluğun yönetimidir ancak çoğunluğun tahakkümü değildir. Çoğunluğu ulusal egemenlik ile eşitlemek yanlış bir anlayıştır. Demokrasilerin kalitesi, azınlıkların yaşam alanına saygı, daha da önemlisi güvence ile ortaya çıkmaktadır. DP'nin başlangıçta savunduğu demokrasiyi, kendi iktidarını koruma gayesiyle muhalefeti sindirmeye yönelik bir araç haline dönüştürmesi, demokrasi ile ilgili söylem üstünlüğünü muhalefete kaptırmakla sonuçlanmıştır. Nitekim, partinin başlangıçta CHP iktidarından talep ettiği hususlar, iktidarının son döneminde DP'den talep edilir hale gelmiştir. Bu bile başlı başına yolun başına dönüşü ifade etmesi için önemlidir. Son olarak yolun başını hatırlatmak gerekmektedir: "Demokrasi"

KAYNAKÇA

Albayrak, M. (2004), Türk Siyasi Tarihinde DP (1946-1960), Ankara

Albayrak, M. (-) DP Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri (1950-1960), url1: http://www.mustafaalbayrak06.com/tr/?p=80

Ahmad, F. (2011), Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul: Kaynak Yayınları

Bakan, S. ve Özdemir, H. (2013), Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar ve Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) DP (DP)'ye Karşı, CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1), 373-397

Demir, Ş. (2010), Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes, İstanbul: Paraf Yayınları

Eroğul, C. (2014), DP: Tarihi ve İdeolojisi, İstanbul: Yordam Kitabevi

İnan, S. (2007), DP Dönemi (1950- 1960), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Ankara: Anı Yayıncılık

Karpat H.K. (2010), Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları

Kırkpınar, L. (2002), DP ve Muhalefet Stratejisi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1, 85-98

Taşyürek, M. (2009), Adnan Menderes, İstanbul: Anonim Yayıncılık

TBMM Zabıt Ceridesi (Meclis Tutanak Dergisi), Dönem:XI, Cilt:13

Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2011), Türk Siyasal Hayatı, Ankara: Orion Kitabevi

Şahin, İ. (2017), İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili, Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, I(1), 191-216

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE YASAMA ERKİ
LEGISLATIVE POWER IN THE PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM

Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU
Bayburt Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET
Türkiye 16 Nisan 2017 referandumu ile yasal zeminde ve 24 Haziran 2018 seçimleri ile fiili olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiştir. Yeni sistemin öncesi ve sonrasında en çok tartışılan konulardan biri Cumhuriyet rejimin en önemli unsurlarından kuvvetler ayrılığı ilkesi olmuştur. Yasama, yürütme ve yargı erkelerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen kuvvetler ayrılığı hukuk devletinin bir gereğidir. Bu nedenle yapılan hükümet sistemi değişikliğinin erklerin yeni konum ve yetkilerini nasıl değerlendirdiği oldukça önemlidir. Özellikle yüzyılı aşkın parlamenter sistem tecrübesine sahip olan Türkiye, yeni sistemde yasamanın konumunu ve yetkilerini tüm yönleriyle değerlendirmiştir. Daha önce yasama içinden çıkan yürütmenin halk tarafından belirlenmesi iki erk arasına net bir çizgi çekmiştir. Ancak sistemi "Türk tipi" yapan cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olması veya parti ile ilişkisini sürdürmesidir. Bu durum, erkler arası ayrıma gölge düşürmektedir.

Bu çalışmada yeni sistemde meclis, gerek kuvvetler ayrılığı nezdinde gerekse görev ve yetkileri açısından ele alınmıştır. Yasamanın yeni pozisyonu, kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmada yöntem olarak, meclisin hükümet sistemi değişikliği öncesinde ve sonrasındaki durumu karşılaştırılmıştır. Böylelikle değişimin boyutlarının daha net biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda yasama erkinin yeni konum ve gücünün anlaşılması çalışmanın bir başka hedefidir. Çalışmanın amacı ise demokrasi için hayati bir konumda bulunan yasama erkinin yeni sistemde görünürlüğünü açıkça ortaya koymaktır.
Anahtar Kelimeler: Yasama, Parlamenter Sistem, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

ABSTRACT
Turkey has passed the Presidential Government System on the legal ground with the referendum of 16 April 2017 and de facto with the elections of 24 June 2018. One of the most debated issues before and after the new system was the separation of powers, one of the most important elements of the Republican regime. The separation of powers, which means the separation of legislative, executive and judicial powers, is a requirement of the rule of law. Therefore, the government system change how the state powers evaluate their new position and powers is very important. Turkey, which has more than a century of experience in parliamentary systems, evaluated all aspects of legislative position and powers in the new system. The execution, previously out of the legislature, the determination by the public has drawn a clear line between the two powers. However, what makes the system "Turkish type" the president is the party leader at the same time or maintains its relationship with the party. This situation casts a shadow over the separation of state powers.

In this study, in the new system, the parliament is dealt with both in terms of separation of powers and in terms of duties and powers. The new position of the legislature has been assessed within the principle of separation of powers. In this study, the situation of the parliament before and after the change of the government system was compared. Thus, it is aimed to reveal the dimensions of the change more clearly. In this context, understanding the new position and power of the legislative power is another objective of the study. The aim of the study is to clearly demonstrate the visibility of the legislative power, which is vital for democracy, in the new system.

Keywords: Legislative, Parliamentary System, Presidential Government System

Giriş

1982 anayasası cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini güçlendirmiştir. Bunun en önemli nedeni, 80 öncesinde yaşanan toplumsal çatışmalara karşı hükümetlerin, siyasal partilerin ve meclisin siyasi acziyetidir. 1982 anayasasında yasama yetkisi TBMM'ye verilmiş ve bunun devredilemeyeceği vurgulanmıştır. 87 maddede meclisin görev ve yetkileri sıralanmıştır. 1982 anayasası üzerinde sonraki yıllarda birçok değişiklik yapılmıştır. Bunların en önemlisi ise hükümet sistemi değişikliğidir. Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi ifade eden bu süreç, çok yönlü ele alınmış ve tartılmıştır.

Bu çalışmada yeni hükümet sisteminde yasamanın görev ve yetkileri değerlendirilmiştir. Öncelikle kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde hükümet sistemleri açıklanmış ardından bir başkanlık sistemi örneği olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yasamayı nasıl tanımladığı incelenmiştir.

1.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Tarihsel Süreci

Türkiye'de başkanlık sistemine geçişle ilgili üç farklı kırılma dönemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1982 anayasasının kaleme alınışında tanımlanan güçlü ve sorumsuz cumhurbaşkanı yetkileridir. Henüz daha başlangıçta parlamenter sistemin ruhuna uygun olmayacak şekilde cumhurbaşkanının geniş yetkilerle donatılması, parlamenter sistemin aksak bir şekilde yola çıkmasına neden olmuştur. 1982 anayasasının güçlü yürütme tanımı, darbe öncesinde yaşanan siyasal ve toplumsal hadiselere karşı meclisin ve siyasal partilerin etkisiz kalmasına yönelik bir fatura niteliğindedir. Nitekim devleti millete karşı koruma içgüdüsüyle hazırlanmış anayasada, böyle bir sonucun çıkması şaşırtıcı değildir.

Başkanlık sistemine geçişte ikinci kırılma dönemi 367 krizi ve ardından yapılan 2007 referandumudur. Mecliste yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin anayasa mahkemesine taşınması, aynı gün verilen e-muhtıranın demokratik süreci hedef alması ve nihayetinde Anayasa Mahkemesi'nin seçimleri iptal etmesi hükümetin erken seçim kararı almasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan seçimlerde AK Parti yeniden iktidar olurken, MHP'nin meclise girmesiyle kriz çözülmüş ve cumhurbaşkanlığı seçimi tamamlanmıştır. Yaşanan bu sürecin tecrübesi ışığında "*cumhurbaşkanını halkın seçmesi*" ile ilgili referandum yapılmış ve halkın onayı alınmıştır. Parlamenter sistemi, yarı-başkanlık sistemine dönüştürecek olan bu durum, 2014 yılında Erdoğan'ın halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmesi ile fiili duruma dönüşmüştür. Türkiye, bu tarihten itibaren, cumhurbaşkanı ve meclis arasında meşruiyet; anayasa ve fiili durum arasında belirsizlik krizi yaşamaya başlamıştır.

Siyasi gündemin merkezine yerleşen başkanlık sistemi tartışmaları devam ederken üçüncü kırılma olan 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmıştır. Darbe girişimi sonrası MHP Genel Başkanı Bahçeli tarafından, Türkiye'nin beka meselesi yaşadığı bir dönemde hükümet sistemi tartışmalarının çözüme kavuşturulması gerekliliği belirtilmiş ve hükümete teklifi meclise getirme çağrısı yapılmıştır. Meclis onayından sonra Türk tipi başkanlık veya partili cumhurbaşkanlığı şeklinde de ifade edilen sistem, halkın onayına sunulmuş, 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilmiştir. Bu süreçten sonra siyasal açıdan devletin yeni sisteme göre düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür. 24 Haziran 2018'de yapılan cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri ile Türkiye, fiili olarak başkanlık sistemine geçmiştir.

2.Yeni Sistemde Yasama: Görev ve Yetkiler

Türkiye parlamenter sistemle yönetildiği dönemde başbakan ve cumhurbaşkanı, meclis tarafından belirlenmekteydi. Yasama ile yürütme arasındaki ilişki başkanlık sistemine göre daha fazlaydı.

Hükümeti ifade eden bakanlar kurulu, meclise karşı sorumluydu. Meclisin güvenoyu[1] ve gensoru[2] ile hükümetin görevine son verme ihtimali bulunmaktaydı. Bu sistemde hükümet, kanun tasarısı hazırlayıp meclise gönderebileceği gibi, meclis tarafından da hükümete KHK çıkarma yetkisi verilmişti. Son olarak karşı imza kuralı ile cumhurbaşkanının sorumsuzluğu söz konusuydu. Ancak yeni hükümet sistemi ile önemli değişiklikler yapılmıştır. Bakanlar kurulu kaldırılmış, yürütme cumhurbaşkanı olarak belirlenmiş ve yasama ile yürütme arasındaki ayrım daha net biçimde ortaya konulmuştur (TBMM, 2018). Ayrıca Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu ortadan kaldırılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasama ve yürütme ilişkisi anayasa temelinde ele alınmalıdır. Anayasa, yasama yetkisinin TBMM'de olduğunu (madde7), yürütme yetkisi ve görevinin cumhurbaşkanına ait olduğunu (madde8), yargı yetkisinin bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanıldığını (madde9) belirtmektedir. Yine anayasada TBMM seçimleri ile cumhurbaşkanı seçimlerinin beş yılda bir ve aynı gün yapılacağı (madde77) kararlaştırılmıştır. Bu konuda öne çıkan diğer hükümler ise şu şekildedir. Milletvekillerinin hazırladığı kanun tekliflerini meclis kabul eder (madde88) ve cumhurbaşkanı onaylar (madde89). Cumhurbaşkanı, kanun ya da kanunun bazı hükümlerini veto ederek tekrar görüşülmek üzere meclise geri gönderebilir, ancak Meclis salt çoğunluğu ile mevzubahis kanun ya da kanunun bazı hükümlerini tekrar kabul ederse cumhurbaşkanı onayı aranmaz (madde89) (Bektaş 2019: 207-208). Bu, geciktirici vetonun güçleştirici vetoya yükseltildiğini göstermektedir.

Yeni sistemde, bütçe kanun teklifine ilişkin yeni kurallar belirlenmiştir. Kanun teklifleri milletvekilleri tarafından hazırlanıp TBMM'ye sunulurken, yalnızca bütçe kanun teklifi ve kesin hesap kanun teklifi, cumhurbaşkanı tarafından hazırlanıp TBMM'ye sunulmaktadır (Demirbağ, 2019: 44). Bütçe kanun teklifi kuvvetler ayrılığında en önemli konulardan biridir. Bu nedenle yapılan sistem değişikliğinde bu konuyu ele almak gerekir. Bütçe teklifinin, yürütmeye ait olması başkanlık sisteminde kilit önemdedir. Aksi durumda, yasamanın inisiyatifine bırakılmış yürütme söz konusudur. Bu durum, devlet başkanının planladığı politikaları hayata geçirmede, kendisine dezavantaj sağlar. Bütçe teklifini yürütme yapsa da bütçenin yasamanın onayı ile yürürlüğe girmesi önemlidir. Yeni sistemde, bütçeyi hazırlayan ile bütçeyi onaylayan farklı erklerdir. Meclisin, bütçeyi onaylamama yetkisi vardır (Durgun, 2017: 3). Ancak bu durumda bir önceki bütçenin yürürlüğe girmesi söz konusudur. Dolayısıyla bütçe konusunda da yürütme lehine bir düzenleme yapıldığı sonucu çıkmaktadır.

Anayasanın 87.maddesine göre Yeni sistemde, TBMM'nin görev ve yetkileri de şu şekildedir (url1)

- Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak
- Bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek
- Para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek
- Milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak,
- TBMM üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek
- Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.

Sonuç

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde en çok tartışılan konulardan biri, yeni sistemde meclisin görev ve yetkileri olmuştur. Partili bir cumhurbaşkanının yürütme gücünü kullanmasının yanında yasama karşısında nasıl bir pozisyon alacağı değerlendirilmiştir. Sistemin güçlü bir yürütme erki inşa ettiği tüm çevreler tarafından kabul edilmektedir. Ancak demokratik sistemin bir gereği olarak

[1] Güvenoyu, kurulan hükümetin göreve başlaması için meclis tarafından kendisine verilen oy ve onaylama süreci.
[2] Gensoru, Mecliste, milletvekilleri tarafından başbakan ya da bakana bir konuyla ilgili sorulan ve görüşmeler neticesinde o konuda soruşturma açılması istenebilen soru

kuvvetler ayrığının nasıl yorumlandığı siyasal sistemin meşruiyetini ve sürekliliğini sağlayacak en önemli olgudur.

Yeni sistemde, yasama ve yürütmenin doğrudan halk tarafından belirlenmesi, başkanlık sisteminin gereğidir. Bakanların, aynı zamanda yasama üyesi olmaması sistemin öne çıkan bir diğer özelliğidir. Ancak sistemi "Türk tipi" yapan yürütmenin başındaki cumhurbaşkanının aynı zamanda parti ile ilişkisini sürdürmesidir. Bu durum, yürütmenin yasama üzerinde bir şekilde etkili olması anlamına gelir ki, kuvvetler ayrılığı ilkesini aşındırır.

En kötü sistem, sistemsizlikten iyidir düşüncesiyle yeni sistem, eleştirilere rağmen hükümet sistemi belirsizliğini ortadan kaldırdığı için değerlidir. Yüzyılı aşkın parlamenter sistem tecrübesine sahip Türkiye'nin yeni sistemde meclis yapısı, kanun yapma başta olmak üzere bütün haklarını önemli ölçüde korumakta, cumhurbaşkanlığı kararnamesi üzerinde söz sahibi olmak kaydıyla anayasal devlet anlayışını muhafaza etmektedir. Meclis, meclis araştırması, meclis görüşmesi, yazılı soru, genel görüşme yetkilerini korumakta yalnızca gensoru yetkisi, elinden alınmaktadır. Gensorunun yasamanın, yürütme üzerinde en önemli denetim aracı olduğu gerçeği düşünüldüğünde, yasama aleyhine bir sonuç okuması yapılabilir. Ancak artık yasamanın belirlemediği bir yürütme olduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca bütçe, geciktirici veto, üst düzey kamu görevlilerinin atanması gibi hususlar yürütmenin ön plana çıkarıldığı başlıklar olmaktadır. Genel çerçevede değerlendirildiğinde zaten başkanlık sistemi, yasama ve yürütme ilişkisinde yürütmenin öne çıkarıldığı bir hükümet sistemidir. Dolayısıyla bu tablo, sistemin bir gereğidir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, bu gerçeklik kabul edilmek kaydıyla erklerin yetkileri yeniden düzenlenebilir. Nitekim hükümet tarafından da sistemin eksik ve aksayan yanlarına yönelik bir çalışma yapılmakta ve revize Edilme ihtimalinin her zaman mümkün olduğu söylenmektedir.

Kaynakça

Bektaş, E. (2019), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri, *Yasama Dergisi*, 39, 199-2018

Demirbağ, C. (2019), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama Organı, Yasama Süreci Ve Yasama Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkisi, *Yasama Dergisi*, 39, 13-48

Durgun, B. G. (2017), Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *Yeni Türkiye*, 94, 1-6

TBMM, Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı (2018*), Yeni Sisteme Göre Yasama El Kitabı*, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi

url1: (https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf) et:03.12.2019

BELEDİYELERİN ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERE YAKLAŞIMI: YENİMAHALLE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

THE MUNICIPALITIES 'APPROACH TO CHILDREN'S SERVICES: CASE OF YENİMAHALLE MUNICIPALITY

Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bayburt Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Öğr. Gör. Mehmet KAPUSIZOĞLU
Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Yaşam döngüsünün doğal ve değişmez halkalarından biri olarak algılanan çocukluk kavramı, toplum dan topluma göre değişkenlik içermekte ve tarihsel süreçte de farklı anlamlar taşımaktadır. Genel kabul görmüş yaklaşıma göre, çocukluk kavramı, henüz yetişkin olmamış, kendi kararlarını alamayan, biyolojik bir geçiş dönemi olarak tanımlanmış ve toplumların geleceği olarak kabul edilmişlerdir.

Çocukların dünyaya geldiği andan itibaren özel ihtiyaçlarını karşılamak anne ve babanın sorumluluğunda olduğu kadar, devletin ve yerel yönetimlerinde sorumlulukları vardır. Merkezi hükümetin çocuğun gelişimi için sağlık, eğitim, bakım, sosyal güvenlik vb. hizmetleri vermesi gerektiği gibi yerel yönetimler de halka en yakın birimler olarak, çocuklara yönelik çeşitli görevleri yerine getirmek durumundadır.

Yerel halkın yerel nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan yerel yönetimler sadece teknik ve fiziki ihtiyaçları değil, yerel topluluğun sosyal ihtiyaçlarını da karşılamakla yükümlüdür. Yürürlükteki Anayasa'da kamu hizmetlerinin merkezi örgütler ve yerel örgütler eliyle yürütüleceğini güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti sosyal hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır. Belediyeler, toplumun bütün kesimlerinin kamu kaynaklarından adil bir şekilde yararlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Gerek büyükşehir, gerekse ilçe belediyelerinin çalışmalarını düzenleyen yasalarda çocuklara yönelik hizmetler isteğe bağlı görevler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Ankara Büyükşehir belediyesi sınırları içerisindeki Yenimahalle İlçe Belediyesi'nin çocuklara yönelik hizmetleri incelenmiştir. Literatürden ve Yenimahalle Belediyesi'nin kaynaklarından yararlanarak hazırlanan bu çalışma sonucunda belediyelerin çocuklara yönelik hizmetlerine ilişkin değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Belediye, Çocuk Hakları

ABSTRACT

The concept of childhood, which is perceived as one of the natural and immutable circles of the life cycle, varies from society to society and has different meanings in the historical process. According to the generally accepted approach, the concept of childhood is defined as a biological transition period which is not yet an adult, cannot make its own decisions, and is accepted as the future of societies.

From the moment children are born, they have the responsibility of the state and local authorities as well as the responsibility of the parents to meet their special needs. The central government is responsible for health, education, care, social security, etc. for the child's development. local authorities have to carry out various tasks for children as the closest units to the public.

The local governments established to meet the local needs of the local people are obliged to meet not only the technical and physical needs, but also the social needs of the local community. The current Constitution guarantees that public services will be carried out by central and local organizations. Article 2 of the Constitution of the Republic of Turkey is defined as the social state of law. Municipalities have a significant impact on the fair use of public resources by all segments of society. In the laws regulating the work of both metropolitan and district municipalities, services for children are among the optional duties.

In this study, the services of Yenimahalle District Municipality for children within the borders of Ankara Metropolitan Municipality were examined. As a result of this study which was prepared by using the literature and the resources of Yenimahalle Municipality, evaluations of the services of municipalities for children were made.

Keywords: Children, Municipality, Children's Rights

GİRİŞ

Çocuklar, toplumun en savunmasız bireylerini oluşturmakta ve özel koruma önlemlerine ihtiyaç duymaktadır. Sadece ebeveynler değil, kamu otoritesi, yerel yönetimler, sivil toplum ve uluslararası yapılar bu korumanın tarafları olarak yer almak durumundadırlar. Türkiye'de 1950'lerden sonra kırdan kente göçlerin hızlanması sonucunda, sürekli büyüyen kentler ortaya çıkmıştır. Türkiye nüfusunun üçte birini oluşturan çocukların ihtiyaçları ve öncelikleri bu dinamik ve hızlı değişen kentleşme sürecinde dikkate alınması gereken öncelikli konulardan birisi haline gelmektedir. Yerel düzeyde çocukların günlük hayatını etkileyen birçok hizmeti yürüten belediyelere çocuk haklarının uygulanması ve geliştirilmesinde önemli görevler düşmektedir.

Çocuklar için yaşanabilir kentler ve çevreleri oluşturma sorumluluğu yasal olarak belediyelerdedir. Belediyeler birçok konuda hem probleme hem de çözüme en yakın kurumlardır. Sınırları içinde yaşayan vatandaşların ve çevrenin ihtiyaçlarını en iyi bilen kurumlar yerel yönetimlerdir. Bu çalışmada, kentin en küçük kullanıcıları olan çocuklara yönelik olarak kent yönetimlerinin ürettiği hizmetler, Ankara Yenimahalle Belediyesi bağlamında incelenmektedir. Literatür taranarak, Stratejik Planlar ve internet siteleri incelenerek çocuklara yönelik çalışmalar belirlenmiş ve tartışılmıştır.

1. Çocuk, Kent ve Yerel Yönetimler

Kentlerde her geçen gün daha da artan yapılaşma ve yoğun trafik, çocuk oyun alanlarının daralmasına neden olmakta, çocukların sosyalleşmeleri ve motor becerilerini geliştirmeleri önünde engeller oluşturmaktadır (Aka ve Güngör, 2018: 187). Kentlerin giderek büyümesi, çocukların bireysel etkinlik yapma alanlarının da buna paralel olarak daralması çocuklar açısından sorunlar yaratmaktadır. Kalabalıklaşan kentlerin aynı zamanda güvenlik sorunu doğurması, kent yönetimlerinin çocukların gelişimi ile ilgili doğrudan çözüm önerileri geliştirmelerini toplumsal bir sorumluluk olarak ortaya çıkarmıştır.

Çocukların yaşam alanlarındaki temel beklentileri; sağlık, eğitim gibi temel hizmetler almak, parklarda, caddelerde ebeveynleri, arkadaşlarıyla birlikte güven içinde oynamaktır. Ayrıca arkadaşları

ile oyun oynayacağı güvenli yeşil alanlara sahip olmak, kültürel ve sosyal gelişimini sağlayıcı etkinliklere katılmak, hiçbir ayırıma tabi tutulmadan (etnik köken, din, dil, gelir vb.) her hizmete erişebileceği eşit kent yurttaşı olmak kenttaşlık haklarındandır (Şengün ve Gülcan, 2017: 641). Bu hizmetleri yerine getirmek merkezi yönetimin olduğu kadar yerel yönetimlerin de sorumluluğundadır. Kentlerin fiziksel yapısını düzenleme yetkisine sahip belediyeler, büyükşehir belediyeleri ve İl Özel İdarelerinin, kentlerde yaşayan çocukların yaşamlarını daha iyi hale getirme görevi ise yadsınamaz.

1.1. Sosyal Belediyecilik ve Çocuk

Yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları üzerine yürütülen tartışmalarda en fazla kullanılan kavramlardan biri de sosyal belediyecilik kavramıdır. Sosyal belediyecilik genel olarak, Anayasa'da ifadesini bulan sosyal devlet ilkesinin yerel düzeydeki bir izdüşümü olarak ifade edilmektedir. Sosyal devlet kısaca vatandaşlarının sosyal durumlarıyla ilgilenen ve onlara insan onuruna yaraşır bir yaşam standardını sağlamayı amaç edinen devleti ifade eder.

Çocukların, özellikle korunmaya muhtaç olanlarının ve engelli çocukların kentteki yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel yönetimler önemli sorumluluğa sahiptirler. Bu ihtiyaçların giderilmesinde sosyal belediyecilik çalışmaları önem kazanmaktadır. Sosyal belediyecilik, belediyelerin sunduğu sosyal nitelikli mal ve hizmetlerle daha iyi bir yaşam standardı yaratmayı hedeflemesi ve desteklenmesi gereken toplum kesimlerinin bütçesine sosyal adalet sağlayıcı biçimde katkı yapan belediyecilik olarak tanımlanmaktadır (Pektaş, 2010:6). Belediyelerce geliştirilen sosyal politika uygulamaları, kent halkının huzur ve refahını sağlama yanında, sosyal barışı ve adaleti gerçekleştirme ve yerel düzeyde kalkınmaya önemli referans olmaktadırlar. Bu eylemlilik içerisinde yerel yönetimler, çocuklara yönelik hizmetler üretilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak son dönemde etkili olan neo-liberal politikaların "dezavantajlı" gruplar üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi amacına yönelik olarak gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimler sosyal belediyecilik uygulamaları alanında önemli çalışmalar yapmaktadırlar. Bir devletin yurttaşlarına karşı temel görevlerinin başında sosyal nitelikli hizmetler sunarak refah seviyelerinin artırılmasına yönelik uygulamaları hayata geçirilmesidir. Özellikle toplumdaki kırılgan olarak nitelendirebileceğimiz; çocuk, genç, yaşlı, engelli ve yoksul kimselere yönelik yürütülen sosyal politikaların niteliği ve sunum şekli de önemlidir (Deniz, 2016: 287).

1.2. Belediye Mevzuatında Çocuk

2004 ve 2005 yıllarında Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin de etkisiyle yeniden düzenlenen yerel yönetim yasaları içerisinde 5393 sayılı Belediye Kanunu; yerel ve ortak olmak koşuluyla yerel alanda hizmet üreten birincil hizmet birimi olarak belediyeleri göstermektedir. Kanun, yerel alanda ihtiyaç duyulan ya da duyulacak yerel ve ortak nitelikli her hizmetin yerel otoritenin sorumluluğunda olduğunu belirtilmektedir. Bu düzenleme belediyelere geleneksel hizmetlerinin yanında sosyal ve kültürel hizmetler yürütme konusunda da gereken zemini sağlamaktadır. Şöyle ki; Belediye Kanunu'nun 14. maddesinin 1. fıkrasının a bendinde sayılan birçok kentsel hizmetin yanında (örneğin; kentsel altyapı, coğrafi ve kent bilgi sistemleri, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık, zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans, şehir içi trafik, defin ve mezarlıklar, ağaçlandırma, park ve yeşil alan, konut, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi), kadınlar ve çocuklar için koruma evleri (Büyükşehir Belediyeleri ve nüfusu 100 bini geçen belediyeler kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açmak

zorundadırlar) gibi hizmetleri de saymaktadır[2]. Kanun'un 77. Maddesi, belediyelere; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulama görevlerini de vermiştir.

Belediyelerin sosyal hizmet üretme programları; sosyalleştirme, (sosyal kontrol ve iyileştirme), mobilize etme, (yönlendirme, kılavuzluk ve rehberlik etme), yardım etme, (gözetme) ve yatırım olmak üzere işlevleri dört ana başlık halinde sayılabilir. (Akdoğan, 1999: 35) Sosyal belediyecilik uygulamalarının çocuklara ilişkin olarak, barınma, sağlık, eğitim, spor etkinliklerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Büyükşehir belediyelerinin kaynaklarının yeterliliği ile daha fazla aktif olduğu bu alanlarda diğer belediyeler de benzer hizmetler vermektedirler.

Büyükşehir belediyelerinin görev ve yetkilerinin düzenlendiği 5216 sayılı sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. maddesinin (v) fıkrasında, "… yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak..."(R.G. 23.07.2004/25531) olarak belirlenen görevlerin kapsamının çok geniş olduğu görülmektedir. Her türlü sosyal hizmet nitelendirmesinin sosyal belediyecilik olarak nitelendirilebilecek hizmetleri de kapsadığı düşünülmektedir. Çocuklara yönelik sosyal hizmet kapsamında gerçekleştirilmesi gereken sorumluluklar, sadece büyükşehir belediyesinin değil, 5216 sayılı Kanun kapsamındaki ilçe belediyelerinin de görev alanına dahil edilmektedir.

Yerel yönetim yasaları arasında bulunan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun'unun 65. maddesinde "… sağlık, eğitim, spor, çevre, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında…" yerel topluluğun dayanışma alışkanlıklarını da değerlendirilecek bir yaklaşımla hizmetlerin götürülmesinin planlandığı hükme bağlanmıştır.

1.3. Belediyelerde Çocuğa Yönelik Hizmetler

Belediyelerin çocuklara yönelik olarak, yerel yönetim yasalarında genel hatlarıyla belirlenen hizmetlerin, yerine getirilmesinde örgütlenme yapı ve kapasiteleri önem taşımaktadır. 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı "On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile büyükşehir belediye sayısı 30'a çıkarılmış, bu illerde 5302 sayılı kanunla kurulan İl Özel İdareleri kaldırılmıştır. Bu illerde büyükşehir belediyelerinin ve ilçe belediyelerinin çocukların ihtiyaçlarına yönelik hizmetler, 5216 sayılı kanun çerçevesinde yerine getirilmektedir. Çocuklara yönelik olarak; eğitime katkıda bulunulması, yeterli düzeyde beslenmelerine yönelik katkı sağlanması, sokak çocuklarının rehabilitasyonu için çalışmalar yapmak, kreş hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetleri ve çeşitli sosyal-kültürel faaliyetler gerçekleştirilmesi (Negiz, 2011: 327) bu hizmetler arasındadır. Örneğin, Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesinde hizmet veren "Çocuk Kulüpleri"nin amacı da, kentin yoksul mahallerinde yaşayan çocuklara yönelik olarak, eşitsizlikleri azaltacak şekilde temel hizmetlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması şeklinde belirtilmektedir. Ayrıca çocukların, olumsuz alışkanlıklar kazanmalarından uzak tutularak olumlu alışkanlıklar kazandırmak, sosyal ve kültürel gelişimlerini olumlu yönde desteklemek, organize suç grupları tarafından istismar edilmelerini ve sigara, alkol, kumar vb. kötü alışkanlıklara sürüklenmelerini önlemek de bu çocuk kulüplerin amaçları arasında sayılmaktadır.

[2] 2012 yılında 6360 sayılı yasa ile 50 000 olan nüfus sınırı 100 000'e çıkarılmıştır (12.11.2012-6360/17 md).

Kentlerde yoğunlaşan nüfusun içerisinde çocukların oransal büyüklüğü, kentsel hizmetlerde çocukları dikkate alan düzenlemelere gereksinimi de beraberinde getirmektedir. Kentlerdeki yeni yaşam biçimleri içerisinde çocuklara yönelik eğitim, sağlık, sosyal yardımlar, psikolojik destek, kötü alışkanlara ilişkin farkındalık eğitimleri yerel yönetimlerin hizmet çeşitliliğine ve aynı zamanda sorumluluklarının da artmasına yol açmaktadır. Bu sayılan hizmetlerin sunumu yanı sıra kentlerin çocukların yaşamlarını kolaylaştıracak fiziksel yapıya da kavuşması gerekmektedir. Nitekim, UNICEF'in öncülüğünde başlayan "Çocuk Dostu Kent " projeleri de çocukların ihtiyaçlarını dikkate alarak kentlerde çocukların yaşamını kolaylaştıracak, gelişimlerini sağlayacak düzenlemeler yapılmasını öngörmektedir.

Belediye hizmetleri arasında okullara hizmet götürülmesinde öncelik tanınması, çocukların yaşamlarını tehlikeye atmayacak trafik düzeninin kurulması, okulların yakınında sağlığa aykırı yapıların kurulmasına izin verilmemesi belediyelerin görev alanına giren diğer yerel hizmetler arasında sayılabilir. Büyükşehir Belediyeleri bünyesinde, Çocuk Hizmetleri Birimleri; Çocuk Kulüpleri, Çocuk Meclisi, Çocuk Bakımevleri, Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi, Tatil Kampları (https://www.ankara.bel.tr), Çocuk Konservatuarı gibi birimlerle hizmet vermektedir.

Belediyelerin ve Büyükşehir belediyelerinin çocuklara yönelik çalışmaları bölgelere göre farklılaşmaktadır. Doğu ve Güney Doğu bölgesinde hala kız çocuklarının erken evlendirilmelerine karşı Gaziantep Belediyesi'nce yürütülen "Gelin Etmeyin Okula Gönderin" projesi anılmaya değer (https://gantep.bel.tr/icerikresim/dergi/dergi-sayi-7.pdf) bir prejedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce düzenlenen "Çocuk Filmleri Festivali" de Türkiye'de ve dünyada çocukların sorunlarına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Birçok belediyenin çocuklara yönelik hizmetleri kurumsal organizasyonlarla değil, "sosyal işler" veya "sosyal hizmetler" birimleri vasıtasıyla yürütülmekte ya da çocuklara yönelik proje tabanlı çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar, "Hoş Geldin Bebek Projeleri, Toplu Sünnet Törenleri, Öksüz ve Yetimlere Yönelik Sosyal Yardımlar, Dede-Torun Merkezi, Kırtasiye Yardımları, Bilgi Evleri vb. projelerdir. Büyükşehir olmayan illerde İl Özel İdareleri'nin çocuklara yönelik hizmetleri İl Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerince yürütülmektedir. Bu kurumun hizmetleri ilgili bakanlığın görev alanına giren hizmetlerden oluşmaktadır.

2. Yenimahalle Belediyesi ve Çocuğa Yönelik Hizmetleri

2.1. Yenimahalle Kenti ve Belediyenin Oluşumunun Kısa Tarihi

Yenimahalle Ankara iline bağlı, en büyük ikinci ilçesi konumundadır. 1957 yılında ilçe statüsüne kavuşan kent, Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda Ankara'nın imar planı ile dar gelirli işçi ve memurların oturmasına uygun iki katlı konutların yer aldığı kent, bugün çok hızlı bir şekilde büyümüştür. Yenimahalle ilçe nüfusu 2017 yılı verilerine göre, 644.543 kişidir. Bu nüfusun 315.488'i erkek ve 329.055'i kadındır. Oransal olarak kentte yaşayan erkeklerin oranı, %48,95, kadınların oranı %51,05'tir.

Yenimahalle, coğrafi yapısı itibariyle engelli bir arazide kurulmuştur. Denizden yüksekliği 830 olan kentin yüz ölçümü 274 m2'dir. Kent 54 mahalleye bölünmüştür.

Yenimahalle, 1984 yılında yürürlüğe giren ilk büyükşehir oluşumunu düzenleyen 3030 sayılı yasayla Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin ilçe belediyesi statüsünü kazanmıştır. O tarihten sonra görev ve sorumlulukları 1584 sayılı yasaya göre değil, 3030 sayılı yasanın tanımladığı şekilde yürütülmüştür. Bugün ise 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hükümlerine göre görev ve sorumlulukları

düzenlenmiştir. 1978 yılında büyük ölçüde yapı kooperatiflerinin oluşturduğu, bugün Ankara'nın en kalabalık semtlerinden birisi konumuna gelen Batıkent ile birlikte, merkez bölgesinde orta gelir gurubundan kentlilerin oturduğu bir yapıya sahiptir. İlçede oturanların büyük çoğunluğu çalışan ücretli kesimdir. Keçiören ilçesiyle sınır oluşturan bölgelerinde kentsel dönüşüm uygulamaları, kentin nüfusunun daha da artmasına yol açmıştır. Üç büyük organize sanayinin bulunduğu ilçede üç seçim dönemi aynı belediye başkanı seçilmektedir (www.yenimahalle.gov.tr).

2.2. Yenimahalle Belediyesi ve Çocuklara Yönelik Hizmetleri

Çocuklara yönelik olarak belediyeler genellikle özgürce ve güvende oynayabilmeleri için park ve çocuk oyun grupları oluşturmaktadırlar. Bu hizmetin çok kişinin yararlandığı ve görünür bir hizmet olması, büyük maliyet gerektirmemesi nedeniyle oyun parkları en çok tercih edilerek yapılan hizmettir. Belediyeler çocukların eğitimleri için, çocuk kütüphaneleri, kreşler ve eğitim destek kurslarını faaliyete geçirmekte; sağlıklı yaşayabilmeleri için sportif faaliyetlerin yanında sağlık taramaları gerçekleştirmektedirler (Aka, Güngör, 2018: 188). Dezavantajlı grup olarak kabul edebileceğimiz yoksul ailelerin çocuklarına sosyal yardım desteği sağlanmakta; sosyal, kültürel ve sanatsal eğitim almalarını sağlayacak kursları hizmete geçirmektedirler.

Yenimahalle Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan çocuklara yönelik olarak yaptığı çalışmaların başında park ve yeşil alan düzenlemeleri gelmektedir. Yenimahalle Belediyesi 2 milyon metrekareye yaklaşan yeşil alan ve 390'a yükselen çocuk parkı sayısıyla, çocuklara yönelik önemli bir hizmeti gerçekleştirmiştir. 5393 sayılı Kanun'un 14. Maddesi gereği nüfusu 100.000 geçtiği ve Ankara Büyükşehir Belediyesi sınırlarında olduğu için çocuklara yönelik konukevleri açmak zorundadırlar. Bu bağlamda, belediye sınırları içerisinde Kreş ve Gündüz Bakımevi olarak 9 okulda 1200 öğrenciye hizmet vermekte olduğu kayıtlara geçmiştir. (www.ybisletmeistirakler.com)

Tablo-1: Yenimahalle Belediyesi Kreş ve Gündüz Bakımevleri

Adı	Kapasite
Ostim Kemal Baytaş Kreş ve Gündüz Bakımevi	250 Öğrenci
Batıkent Kreş ve Gündüz Bakımevi	Öğrenilememiştir
Batıkent Şehit Yüzbaşı İlker Aydın Kreş ve Gündüz Bakımevi	160 Öğrenci
Batıkent Barış Manço Kreş ve Gündüz Bakımevi	300 Öğrenci
Yenimahalle 80. Yıl Kreş ve Gündüz Bakımevi	200 Öğrenci
Yenimahalle Ragıp Tüzün Kreş ve Gündüz Bakımevi	Öğrenilememiştir.
Şentepe Adile Naşit Kreş ve Gündüz Bakımevi	200 Öğrenci
Demetevler Şehit Polis Tugay Can Kızılırmak Kreş ve Gündüz Bakımevi	200 Öğrenci
Karşıyaka Nasrettin Hoca Kreş ve Gündüz Bakımevi	300 Öğrenci

Kaynak: www.ybisletmeistirakler.com'dan edinilen verilerle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Yenimahalle Belediyesi'nin çocuklara yönelik hizmetleri arasında; eğitim öğretim yılı başında, kuaförlerden destek alarak, 200 çocuğun saç kesim ve saç tıraşını yaptırmak da yer almaktadır. Belediyenin uzun yıllardır sürdürdüğü "Merhaba Bebek" projesi ile yeni doğan bebeklere bebek seti verilmekte olduğu ifade edilmiştir. Yenimahalle Belediyesinin 2009-2013 Stratejik Planında, Çocuk Müzesi kurma hedefi yer almaktadır, ancak çocuklara yönelik politikaların bütüncül olarak yer aldığı hedef bulunmamaktadır. Ayrıca çocuk müzesi çalışmalarının sürdürdüğü belirtilmektedir.

Ankara'nın son yıllarda artan nüfusu ve bu artan nüfusun büyük ölçüde Yenimahalle kentinde de nüfusun arttığını söyleyebiliriz. Yeni kentsel alanların eklemlenmesiyle çocuklara yönelik hizmetlere duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Kentleşmenin özellikle çocuklar üzerindeki etkisine bakıldığında; çocukların hem araç trafiğinden, hem de oyun alanlarını sınırlayan binalaşmadan dolayı hareket alanlarının olabildiğince kısıtlandığı ve güvensizleştiği görülmektedir. BU nedenle Yenimahalle Belediye'sinin çocukların duyduğu güvenli alanların üretilmesinde daha fazla etkin olması gerekmektedir. Sadece park, bahçe, oyun alanı yapmak yetmemekte, bu alanların bakım ve onarımlarının da yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Yenimahalle Belediyesi'nin hizmetlerinin beklenen düzeyde olduğu izlenimi edinilmiştir. Aynı belediye başkanının üç dönemdir seçilmesinde sadece siyasi tercihler değil, hizmet yapma kapasitesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Çocuk, ebeveynlerinin yardımına ihtiyaç duyarak yaşamını sürdüren, toplum içerisinde korunması gereken varlıklardır. Anne, baba ve yakınlarının sağladığı güvencenin yanı sıra kent yönetimleri de çocukların gelişimini sağlayacak, mutluluklarını arttıracak güvenli mekânlar oluşturmak zorundadırlar. Kentte yaşayan çocukların oyun alanlarına olan ihtiyaçları sosyalleşmeleri için zorunludur. Yerel yönetim yasaları da belediyelere çocuklara yönelik bazı hizmetleri ihtiyari hizmet olarak değil, zorunlu hizmet olarak belirlemiştir.

Kent yönetimlerinin güvenli yaşam alanları oluşturmaları, çocukların bedensel ve ruhsal gelişiminin sağlanmasında çok önemli bir role sahiptir. Belediyeler kaynakları ölçüsünde, çocukların yalnız veya ebeveynleri ile birlikte kullanabilecekleri spor alanları, parklar, gezinti alanları, kreş ve gündüz bakımevleri, müzeler, kütüphaneler, tiyatro ve müzik eğitimi ve eğlence alanları oluşturmak durumundadırlar. İnceleme konusu yapılan Ankara Yenimahalle Belediyesinin çocuklara yönelik bu hizmetlerden büyük bir kısmını yerine getirdiği görülmektedir.

Belediyeler halka en yakın kuruluşlar olarak yerel halkın ortak yerel ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş özerk yapılar olarak, bütçelerinin büyük bir kısmını kent sınırları içerisinde yaşayan hemşerilerine ve dolayısıyla bu hemşerileri arasında yer alan çocuklara yönelik hizmetlere harcamak durumundadırlar.

KAYNAKÇA

Aka V. ve Güngör F. (2018), Çocuklara Yönelik Yerel Yönetim Uygulamaları: Esenler Belediyesi Örneği, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (17), Ekim 2018, 187-214.

Deniz, E. (2016), Yaşlılara, Çocuklara ve Engellilere Sunulan Sağlık ve Sosyal Hizmetlerde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Sorumlulukları: Çanakkale Belediyesi Örneği. Selma Karatepe vd. (ed.), Yerelleşme/ Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı İçinde (286-295).,Ankara: TODAİE Basım.

Negiz, N., (2011), Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri Açısından Isparta Belediyesi: Farkındalık, Yararlanma ve Değerlendirme Açısından Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (2), 323-341.

Pektaş, E. K. (2010) "Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Karşılaşılan Sorunlar", Akademik İncelemeler Dergisi, 5 (1), 5-23.

Şengün, H., Gülcan S. (2017), Çocuk Dostu Şehir Bağlamında Giresun Belediyesi'nin İncelenmesi, Özge Pınarcık (Ed.), Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı İçinde (638-650), Baskı Girişim Matbaacılık.

Yenimahalle Belediyesi 2009-2013 Stratejik Planı.

www.yenimahalle.gov.tr (Erişim Tarihi: 1.12.2019).

https://www.ankara.belediye.tr (Erişim Tarihi; 3.12.2019).

https://gantep.bel.tr/icerikresim/dergi/dergi-sayi-7.pdf, (Erişim Tarihi: 5.11.2019).

ÇOCUĞUN KORUNMASI VE TÜRKİYE'DE ÇOCUĞA YÖNELİK SOSYAL HİZMET ÖRGÜTLENMESİ

CHILD PROTECTION AND THE CHILD'S ORGANIZATION OF SOCIAL WORK IN TURKEY

Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bayburt Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Öğr. Gör. Mehmet KAPUSIZOĞLU
Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Çocuk, TDK sözlüğünde henüz ergen olmayan, küçük yaştaki erkek ya da kız birey olarak tanımlanmaktadır. Bazı uluslararası sözleşme metinlerinde ve hukuki belgelerde ise 18 yaşına gelmemiş birey çocuk olarak kabul edilmektedir. Gerek uluslararası sözleşmelerde, gerekse mevzuata göre çocukların dünyaya geldiği andan itibaren, yasal olarak reşit kabul edildiği yaşa kadar ailenin ve devletin koruması altında olduğu kabul edilmektedir.

Çocukların korunması ilk olarak bir sivil toplum hareketi olarak başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların korunması amacıyla sivil toplum örgütlenmesi 1980'li yıllara kadar sürmüş, 28 Kasım 1917'de İstanbul Firuz Ağa semtinde ilk çocuk misafirhanesinin açılışı ile başlayan çocuklara yönelik koruma politikaları bugüne kadar, günün koşulları dikkate alınarak ve değişerek gelişmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çocuğa yönelik sosyal hizmetlerin resmi sorumluluğunu üstlenmektedir.

Bu çalışmada çocuklara yönelik sosyal hizmetler tarihsel perspektif içinde ele alınıp, değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Literatür taraması ve mevzuat kaynakları incelenerek yapılan çalışma, çocuklara yönelik sosyal hizmetlerle sınırlıdır. Çalışmada elde edilen veriler ışığında çocuklara yönelik sosyal hizmet yönetiminin geliştirilmesi için yapılması gerekenler konusunda bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Sosyal Hizmet, Aile ve Sosyal Politikalar

ABSTRACT

The child is defined as an adolescent, male or female individual in the TDK dictionary. In some international conventions and legal documents, an individual who is under 18 is considered as a child. According to some international conventions and legislation, children are considered to be under the protection of the family and the state from the moment they are born until the age they are legally accepted.

The protection of children first began as a civil society movement. Non-governmental organizations started in the Ottoman Empire in order to protect children in need of care continued until the 1980s, 28 November 1917 in Istanbul with the opening of the first children's guesthouse in Firuz Aga protection policies to date, changing and taking into account the conditions of the day has evolved. . Under the Presidential Government system, the Ministry of Family, Labor and Social Services assumes the official responsibility of social services for the child.

In this study, it is aimed to evaluate and evaluate social services for children in historical perspective. The literature review and literature review are limited to social services for children. In the light of the data obtained in the study, an evaluation is made about the things to be done for the development of social service management for children.

Keywords: Child, Social Work, Family and Social Policies

GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğu andan itibaren çocuklara ve çocukluğa ilişkin sorunlar hep var olmuştur. Toplumsal yapılar ve sosyal etkileşim çocuğa yönelik koruma politikalarının da belirleyicisi olmuştur. Ortaçağda çocukların "küçük insan" olarak nitelenmesi, ayrıcalıklı bir koruma durumu yaratmamış, 17. yy., burjuvaların çocuklarını oyuncaklar, giysiler ve oyunlarla tanıştırdığı bir dönem olmuştur. Aydınlanma dönemi birçok alanda getirdiği yeniliklerin yanı sıra çocuğa yönelik koruma politikaların ilk ortaya çıkması açısından da önem taşımaktadır. Endüstri Devrimi ve kapitalizmin bir emek sömürü aracı olarak gördüğü çocuğun korunması ve çocuk hakları 20. yy. ile birlikte önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Son yüzyılda kentleşme süreci çocuklara yönelik farklı bir koruma anlayışı geliştirilmesini gerekli kılmıştır.

Çocukların korunması ilk olarak bir sivil toplum hareketi olarak başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların korunması amacıyla sivil toplum örgütlenmesi 1980'li yıllara kadar sürmüş, 28 Kasım 1917'de İstanbul Firuz Ağa semtinde ilk çocuk misafirhanesinin açılışı ile başlayan çocuklara yönelik koruma politikaları bugüne kadar, günün koşulları dikkate alınarak ve değişerek gelişmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemiyle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çocuğa yönelik sosyal hizmetlerin resmi sorumluluğunu üstlenmektedir.

Bu çalışmada çocuklara yönelik sosyal hizmetler tarihsel perspektif içinde ele alınıp, değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Literatür taraması ve mevzuat kaynakları incelenerek yapılan çalışma, çocuklara yönelik sosyal hizmetlerle sınırlıdır. Çalışmada elde edilen veriler ışığında çocuklara yönelik sosyal hizmet yönetiminin geliştirilmesi için yapılması gerekenler konusunda bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Çocuğun Korunması ve Çocuğa Yönelik Sosyal Hizmet Örgütlenmesi

Çocuk, TDK sözlüğünde henüz ergen olmayan, küçük yaştaki erkek ya da kız birey olarak tanımlanmaktadır. Bazı uluslararası sözleşme metinlerinde ve hukuki belgelerde ise 18 yaşına gelmemiş birey çocuk olarak kabul edilmektedir. Gerek uluslararası sözleşmelerde, gerekse mevzuata göre çocukların dünyaya geldiği andan itibaren, yasal olarak reşit kabul edildiği yaşa kadar ailenin ve devletin koruması altında olduğu kabul edilmektedir. Sosyolojik, psikolojik ve hukuksal olarak farklı içerikteki tanımlara konu olan çocuk Işıkçı tarafından 0-18 yaş arasında çeşitli dönemlere ayrılarak

sınıflandırılmaktadır. 0-2 yaş bebeklik dönemi, 3-6 yaş okul öncesi dönem, 6-12 yaş son çocukluk dönemi, 12-18 yaş aralığı ise ergenlik dönemidir (Işıkçı, 2016: 71).

Çocuk, dünyaya geldiği andan itibaren, yasal olarak reşit kabul edildiği yaşa kadar ailenin ve devletin koruması altında olduğu kabul edilmektedir. Çocukların korunması ilk olarak bir sivil toplum hareketi olarak başlamıştır. Kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların korunması amacıyla başlayan sivil toplum örgütlenmesi 1980'li yıllara kadar sürmüştür. 28 Kasım 1917'de İstanbul Firuz Ağa semtinde ilk çocuk misafirhanesinin açılışı ile başlayan çocuklara yönelik koruma politikaları bugüne kadar günün koşulları dikkate alınarak ve değişerek gelişmiştir. Çocuklarla ilgili koruma sorumluluğunun örgütlü bir şekilde gerçekleştiği ilk kurumsal yapı olarak 6 Mart 1917 yılında İstanbul'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)'ne, 1921 yılında kamuya yararlı dernek statüsü verilerek, devlet desteği almaya başlamıştır. Aynı yıl TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Himaye-i Etfal Cemiyetinin koruyuculuğunu kabul etmiştir. Savaştan yeni çıkmış, çok sayıda çocuğun bakıma muhtaç olduğu bir ülkede bu sorumluluğu yerine getirmek maddi kaynağı gerektirdiği için, o dönemde Bolu Milletvekili olan Dr. Mehmet Fuad Umay, meclisten izin alarak, Amerika'da yaşayan Türklerden yöneticisi olduğu Himaye-i Etfal Cemiyetine yardım toplamak üzere, beş ay süreyle gitmiştir. Cemiyet çocuklara yönelik yardımların yanı sıra ilk kez çocuk yuvası açmış, daha sonra Ankara Keçiören'de eski bir binada bu çalışmalarını sürdürmüştür.

Başlangıçta çocuklara yönelik koruma ve geliştirme hizmetleri için örgütlenen Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928 yılında Dr. Fuad Umay'ın önerisi doğrultusunda, Birinci Dünya Savaşı sonunda evladını, eşini kaybeden, maddi manevi yoksulluk içine düşen kadınların da korunması gerektiği düşüncesiyle, kapsamı genişletilerek "Himaye-i Etfal Yoksul Kadına Yardım Cemiyeti" kurulması kararı alınmasında önemli rol oynamıştır.

Çocuk Esirgeme Kurumu (ÇEK)'nun mali yapısının güçlendirilmesi amacıyla, bizzat Mustafa Kemal'in desteğiyle balolar, at yarışları düzenlenmiş, ÇEK adına pullar basılmış, çeşitli spor karşılaşmaları yapılmıştır. Yurt içinden ve dışından nakit bağışlarla işlevlerini yerine getirmeye çalışan kurum, 1937 yılında Bakanlar Kurulu'nun 1223 sayılı kararıyla "kamu yararına çalışan dernek" olarak kabul edilmiştir. Dernekler yasasına tabi olan kurumun 1946 yılında üye sayısı 173.875'e ulaşmıştır. 1954 yılında yeni tüzüğü kabul edilen kurum, 1956 yılından başlayarak, üniversitelerin de desteği ile, "Çocuk ve Aile Rehberlik Komitesi" kurarak "Yaz Çocuk Kulüpleri" uygulamasını başlatmıştır. Bir yandan mali yapısını güçlendiren kurum, diğer yandan çocuklarla ilgili uluslararası toplantılarda temsil edilmiştir. ÇEK tarafından açılan ikinci çocuk yuvası (1967) Trabzon'dadır.

Çocuklara yönelik birçok koruma eylemliliği gösteren ÇEK, 1970 yılında Resmi Gazete' de yayınlanan 1351 sayılı karar ile bina, arazi ve kurumlar vergisi ile bütün harç ve resimlerden muaf tutulmuştur (https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/tarihce, 2019).

Ancak 1970 yılında ÇEK'e devlet yardımı yapılmamış, 1972 yılında ise kurumun 1610 sayılı Kanun'la bina ve arazi vergisinden muafiyeti kaldırılmıştır. Kaynak yetersizliği çeken kuruma gelir sağlamak üzere yöneticileri yurt içi ve yurt dışında yaşayan Türk işçilerinin fitre, zekât ve bağışlarından kaynak yaratma çabalarını sürdürmüşlerdir. Bu arada birçok yeni çocuk yuvası açma girişimleri de devam etmiştir.

Korunmaya muhtaç çocukların güvenli mekânlarda yaşaması amacıyla kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun, 5 Mayıs 1981 tarihinde yürürlüğe giren Milli Güvenlik Kurulu'nun 51 No'lu kararıyla; genel merkezi, il merkezleri, ilçelerdeki şubeleri yanı sıra bucak ve köylerdeki kolları feshedilmiştir. 1983 yılında çıkarılan ve 27 Mayıs 1983 tarih ve 18059 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanan 2828 sayılı

Sosyal Hizmetler Kanunu sonrasında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuştur. Böylece sivil toplum kuruluşu olarak uzun yıllar hizmet veren ÇEK yerine bir kamu örgütü olarak devletin sadece çocukları değil, yaşlılar, engelliler gibi korunmaya muhtaç bütün toplulukları kapsayan yeni kurumsal örgütü oluşturulmuştur.

Trabzon Çocuk Yuvası

Çanakkale Çocuk Yuvası

1.1. Çocuğa Yönelik Sosyal Hizmet Mevzuatı ve Kurumsal Yapılanması

Sosyal hizmet kavramı, 2828 sayılı Sosyal Hizmet Kanunu'nda "…kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü…" (Resmi Gazete; 27.05.1983/ 18059) olarak tanımlanmaktadır. Tanımda yer alan sistemli ve programlı hizmetler ancak yasal ve kurumsal yapının varlığı ile söz konusu olabilecektir. Çocukların haklarının ne olduğu, nasıl korunacağı ve kimlere karşı korunacağı hukuksal bir güvenceye ihtiyaç duymaktadır. Anayasa'mızın 41. maddesi, aileyi toplumun temeli olarak kabul etmekte ve devletin ailenin huzur ve refahı için özellikle de ananın ve çocukların korunması için devletin gerekli tedbirleri alınmasını ve kurumları kurulmasını devlete bir görev olarak yüklemektedir. Anayasa'nın 5. maddesinde tanımlanan devletin temel amaç ve görevleri, herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesin temel hak ve hürriyetlerini korumanın yanı sıra, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli tedbirleri almayı da bir görev olarak devlete vermiştir.

Anayasa'nın eğitim ve öğretim hakkını düzenleyen 42. maddesinin 7. paragrafında, devletin, maddi olanağı olmayan başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapacağını, durumları nedeniyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alacağını düzenlemiş olması, çocukla ilgili pek çok konunun Anayasal güvenceye alınmış olduğunu göstermektedir. Anayasası'nın 61. maddesinde korunmaya muhtaç çocuklar, sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken kesim olarak tanımlanmış, aynı maddenin 3. fıkrasında ise korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması amacıyla gerekli teşkilat ve tesislerin devlet tarafından kurulacağı ya da kurdurulacağı belirtilmiştir (Yazıcı, 2012: 500-502).

1982 Anayasa'sının düzenlediği çocuğun korunması ile ilgili temel çerçeve 1983 yılında yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nu ile ayrıntıları düzenlemiştir. Kanun'un amacı 1. maddede; "korunmaya, bakıma veya yardıma ihtiyacı olan aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlere ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklar ile faaliyet ve gelirlerine ait esas ve usulleri düzenlemek" olarak belirlenmiştir. Kanun, sosyal hizmetlerle ilgili görev ve sorumluluk verilmiş bütün kamu kurum ve kuruluşlarını, konuyla ilgili gerçek ve özel hukuk tüzel kişileri, bu kurumlarda çalışanları, sosyal hizmet kurumlarının hizmet muhataplarını kapsamaktadır.

2828 sayılı Kanun'un 3. maddesinin (b) fıkrası, "korunmaya muhtaç çocuğu"; beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya kişisel güvenlikleri tehlikede olup; - ebeveynlerinden birisi veya ikisi birden olmayan, - anne ve/veya babası belli olmayan, - anne ve/veya babası tarafından terkedilen, - anne veya babası tarafından ihmal edilerek kötü alışkanlıklara (fuhuş, dilencilik, alkollü içki ve uyuşturucu madde kullanımı vb.) ve tehlikelere karşı savunmasız bırakılanları kapsamaktadır. Kanun, korunmaya muhtaç çocukların, "Çocuk Destek Merkezleri"; Suça sürüklenmesi, suç mağduru olması veya sokakta sosyal tehlikelerle karşı karşıya kalması sebebiyle haklarında bakım tedbiri veya korunma kararı verilen çocuklardan psikososyal desteğe ihtiyaç duyduğu tespit edilenlerin, bu ihtiyaçları giderilinceye kadar, geçici süre ile bakım ve korunmalarının sağlandığı, bu süre içinde aile, yakın çevre ve toplum ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü; çocukların mağduriyet, suça sürüklenme, yaş ve cinsiyet durumuna göre ayrı ayrı yapılandırılan veya ihtisaslaştırılan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarının çalışma esaslarını da düzenlemektedir.

Çocukların korunması ile ilgili olarak kurumsal yapının nasıl oluşturulacağına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı 2828 sayılı Kanun'dan ayrı olarak 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, "…korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunmasına, haklarının ve esenliklerinin güvence altına alınmasına ilişkin usûl ve esasları düzenleme…" amacına hizmet etmektedir. Korunma ihtiyacı olan çocuklar hakkında alınacak tedbirler ile suça sürüklenen çocuklar hakkında uygulanacak güvenlik tedbirlerinin usûl ve esaslarını, çocuk mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin hükümleri kapsayan kanun, çocuklara ilişkin düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır (RG. 15.7.2005/ 25876)

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, çocuğun haklarının korunması amacıyla; çocuğun yaşama, gelişme, korunma ve katılım haklarının güvence altına alınması, yarar ve esenliğinin gözetilmesi, çocuk ve ailesinin herhangi bir nedenle ayrımcılığa tâbi tutulmaması, çocuğun ve ailesinin bilgilendirilmek suretiyle karar sürecine katılımlarının sağlanmasını yasal olarak korumaya almıştır (5395/4. madde). Ayrıca, çocuk haklarına yönelik davranışların insan haklarına dayalı, adil, etkili ve süratli bir usûl izlenmesi, soruşturma ve kovuşturma sürecinde çocuğun durumuna uygun özel özen gösterilmesi, karar alma ve uygulama süreçlerinde, çocuğun yaşına ve gelişimine uygun eğitimini ve öğrenimini, kişiliğini ve toplumsal sorumluluğunu geliştirmesinin desteklenmesi, çocuklar hakkında özgürlüğü kısıtlayıcı tedbirler ile hapis cezasına en son çare olarak başvurulması yasa koyucunun önemle üzerinde durarak düzenleme yaptığı konulardır (5395/4. madde).

Hukuksal bir soruna ilişkin olarak "tedbir" kararı verilirken Sosyal Hizmetler örgütüne bağlı bir kurumda bakım ve kurumda tutmanın son çare olarak görülmesi, kararların verilmesinde ve uygulanmasında toplumsal sorumluluğun paylaşılmasının sağlanması, çocukların bakılıp gözetildiği, tedbir kararlarının uygulandığı kurumlarda yetişkinlerden ayrı tutulmaları, çocuklar hakkında yürütülen işlemlerde, yargılama ve kararların yerine getirilmesinde kimliğinin başkaları tarafından belirlenememesine yönelik önlemler alınması yasal bir zorunluluktur (5395/4. madde).

Çocuk Koruma Kanunu öncelikle çocukların kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak önlemleri düzenlemiştir (5395/4. Madde). Çocuğa karşı gerek ailesi gerekse başkalarınca yapılacak her hangi bir tehdit altında olma durumunda, yargı mercileri veya Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu re'sen çocuğu koruma altına alabilme keyfiyetine sahiptir. Ancak bu kararı verecek olan yine de yargı organları, çocuğun bulunduğu yerdeki "çocuk hakimi"dir. Bazı durumlarda yargı sürecinin beklenmesi çocuğun yaşam tehlikesi altında kalmasına neden olacağından derhal koruma altına alınması gerekebilir. Bu durumda, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından bakım ve gözetim altına alındıktan sonra, acil korunma kararının alınması için Kurum tarafından çocuğun Kuruma geldiği tarihten itibaren en geç beş gün içinde çocuk hâkimine müracaat edilmesi yasa gereğidir. Hakim tarafından ise üç gün içerisinde bu istem hakkında karar vermekle yükümlüdür. Ayrıca, hâkim, çocuğun bulunduğu yerin gizli tutulmasına ve gerektiğinde kişisel ilişkinin tesisine karar verebilir. Ancak acil korunma kararı ile ilgili bu süre yasada en fazla otuz günlük ile sınırlı olmak üzere düzenlenmiştir.

Korunmaya muhtaç çocuklardan akıl sağlığı yerinde olmayanlara, suç işleyen ve suç işlemeye eğilimli olanlara yönelik alınacak koruma önlemleri ve hukuki süreçlerin nasıl olacağı da yasa ile düzenlenmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli bir diğer husus, çocukların suç işlemesi kesin bile olsa kelepçe takılamayacağının yasayla düzenlenmiş olmasıdır.

Çocuğun korunmasına ilişkin mevzuat sadece 2828 ve 5395 sayılı Kanunlarla sınırlı değildir. Çocuğun korunması ile ilgili düzenlemeler; 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ve 4722 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun'da, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun, 1117 sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, 5402 Sayılı Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu, 5717 sayılı Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukuki Yön ve Kapsamına Dair Kanun, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun gibi pek çok kanun da yer almaktadır. Usulüne uygun olarak onaylanmış çocuklara ilişkin uluslararası sözleşmeler de kanun hükmündedir. Bunlara; Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile ilgili İhtiyari Protokol örnek oluşturulmaktadır.

1.2. Çocuğa Yönelik Sosyal Hizmetlerin Kurumsal Örgütlenmesi

Cumhurbaşkanlığının 1 no'lu kararnamesi ile yeniden kurulan Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı'nın[2] on yedi genel müdürlükten birisi olan çocuk hakları alanındaki kurumsal örgütlenmesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde 2011 yılında kurulan Çocuk Hakları Daire Başkanlığı önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Bu gelişmeyi takiben 2012'de "Çocuk Hakları Değerlendirme ve İzleme Kurulu" oluşturulmuştur. Kurulun kuruluş amacı 4 Nisan 2012 tarih ve 28254 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan genelgede "çocuk haklarının korunması, kullandırılması ve geliştirilmesine ilişkin konularda idari ve yasal düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak, önerilerde bulunmak, kaydedilen gelişmeler hakkında kamuoyunun aydınlatılması amacıyla yapılacak çalışmaları değerlendirmek, çocuk hakları konusunda alınabilecek önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak, bu konuya ilişkin strateji belgesi ve eylem planları hazırlatmak ve

[2] Bakanlığın adı daha sonra 4 no'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir (15 Temmuz 2018/ 30479 sayılı Resmi Gazete).

onaylamak, çocuk hakları konusunda kurumlar arası işbirliği ve koordinasyonu sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir.

Bakanlık merkez örgütü bağlı ve ilgili genel müdürlüklerden ve doğrudan bakana bağlı başkanlıklardan oluşmakta, taşra örgütü ise ilin valisine bağlı olarak hizmetleri yürüten il müdürlüğü, müdür yardımcıları, uzman personel, idari ve yardımcı personellerden oluşmaktadır.

Çocuk Hakları konusunda bütünlükçü yaklaşım ve devlet organları arası eşgüdüm, verimli çıktıların elde edilebilmesi için son derece önemlidir. Yukarıda ifade edilen amaç ve eşgüdümlü çalışma vurgusu doğrultusunda hazırlanan ve 2013-2017 yılları arasını kapsayan "Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi" kurulun ilk toplantısında imzalanmıştır (Çakırer Özservet, 2015: 36-39). Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü eşgüdümünde, Çocuk Vakfı, İstanbul Üniversitesi ve TÜBİTAK iş birliği; ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin ve çocukların etkin katılım ve mutabakatıyla hazırlanmıştır. Belge hazırlanırken çeşitli tarihlerde ve illerde yapılan odak grubu çalışmaları vasıtasıyla çocuk görüşünün stratejilere yansıtılmasına önem verilmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013-2017 Stratejik Planı). 2018-2023 dönemini kapsayacak ulusal çocuk hakları strateji belgesinin çalışmaları henüz yayınlanmamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle gerçekleştirilmek istenen sadeleşme ilkesi doğrultusunda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı oluşturulmuştur. Çalışma yaşamında çocukların zor ve sağlıksız koşullarda çalışmasının önüne geçilebilmesi açısından bu iki bakanlığın birleştirilerek eşgüdümlü çalışmaya olanak verecek bir örgütlenmeyi gerçekleştirmesi olumlu bir yapılanma olarak görünmektedir.

2. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Çocuğa Yönelik Politikaları

Son yıllarda bakanlık uygulamalarındaki en önemli iki değişim, korunmaya muhtaç çocukların öncelikli olarak 'aile odaklı' hizmetlerden faydalandırılması ve 2017 yılı itibariyle yurt tipi bakım modelinden 'ev tipi' bakım modeline tamamen geçilmesidir. Ayrıca bakanlık faaliyetlerinde özellikle 'hak temelli' yaklaşım vurgusunun son dönemde artmış olması olumlu bir gelişmedir. Yuvalı'ya göre "hak temelli sosyal politika", "toplum olmak ve geniş bir dayanışma duygusu içinde yaşamak" düşüncesinden hareket ederek ve devletin rolünü ikame edilemez olarak belirleyerek, bireylerin başka hiçbir kurum, kuruluş ya da bireye karşı minnet duygusu hissetmeden sosyo-ekonomik güvence altında yaşamasını mümkün kılmaktır. Burada sosyal korunma hakkına sahip olmak için o toplumun bir üyesi olmak dışında hiçbir ön şart kabul edilmemektedir (Yuvalı, 2018, s. 392).

Bakanlık korunmaya muhtaç çocuklara yönelik hizmet önceliklendirmesinde çocukların öncelikle öz aileleri ve akrabaları yanında bakılmalarının sağlanması; bunun mümkün olmaması durumunda koruyucu aile hizmetlerinden yararlandırılması; aile yanında bakımın mümkün olmadığı durumlarda ise çocuklara ev tipi bakım kuruluşlarında hizmet sunulması sırasını belirlemiştir. Görüldüğü gibi Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünce yürütülen koruma ve bakım hizmetleri, çocuğun öncelikle ailesi yanında desteklenmesini esas almaktadır. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Çocuk siteleri, Çocuk destek merkezleri ve Çocuk evlerinde kalan toplam çocuk sayısı 2012'de 20 000 iken 2017'de 14.189'a düşmüştür (Tablo 1). Çocuk evleri ve sitelerinden yabancı uyruklu korunmaya muhtaç çocuklar da faydalanabilmektedir. 2012'de koruma altına alınmadan aile yanında desteklenen çocuk sayısı 33.344 iken 2017'de bu sayı 104.729'a ulaşmıştır. "Öncelikle aile yanında bakım ilkesi"

doğrultusunda Sosyal ve ekonomik destek hizmetleri kapsamında 2017'de desteklenen çocuk sayısı bir önceki yıla göre %18 artışla 108 000'e ulaşmıştır.

Tablo 1: Çocuğa Yönelik Hizmetler (2017 Yılı Aralık Sonu İtibariyle)

	Kuruluş Sayısı	**Bakılan Çocuk Sayısı**
Çocuk Evleri Sitesi	108	6208
Çocuk Evleri	1195	6341
Çocuk Destek Merkezi	65	1640
TOPLAM	**1368**	**14189**
Çocuğa Yönelik Hizmetler		**Çocuk Sayıları**
Kuruluş Bakımı Altında Bulunan		14189
Koruma Altına Alınmadan Aile Yanında Destek Verilen		104729
Aileye Döndürülen Çocuk (2005-2017)		11342
Toplan Evlat Edindirilen		16171
Koruyucu Aile Yanında Bakımı Sağlanan		5642
Koruyucu Aile Sayısı		4654
Özel Kreş ve Gündüz Bakım Evlerinde Ücretsiz Bakılan		2400
TOPLAM		**159127**

Kaynak: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/2495/2017-yil-sonu-verileri.pdf (E.T. 01.02.2019)

Ailesinin yanında çocukların bakımını destekleme hizmeti kapsamında aileler maddi olarak kurumsal yardım almakta ve desteklenen ailelerin durumu il müdürlüklerince yapılan periyodik ziyaretlerle denetlenmektedir. Bu hizmetin tamamlayıcısı olarak çocukların sosyal, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılımlarının sağlanabilmesi için Okul Destek Projesi hayata geçirilmiştir. (Aile ve Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019).

Aile yanında destek hizmetinin mümkün olmadığı durumlarda korunmaya muhtaç çocuk, evlat edinme ya da koruyucu aile modellerinden yararlandırılmaktadır. Ancak, *koruyucu aile ve evlat edinme hizmetinin* profesyonelleşmemiş olması, aile denetimlerinin uluslararası standartlarda yapılamaması, aileler ve çocuklar için konuyla ilgili ve uzman danışmanlık sisteminin yeterince kurumsallaşmış olmaması ve bu alandaki toplumsal bilinç düzeyinin gelişmemiş olması nedeniyle kurum bakımına alternatif hizmetler henüz yaygınlaşmamıştır. (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013-2017) Koruyucu ailelik ve evlat edinme konusunda toplumsal bilinci artırıcı ve evlat edinmeyi özendirici kampanyaların yürütülmesi, bu konuda STK'lar ve medya ile iş birliği yapılması önem arz etmektedir. 2016 yılında yapılan Türkiye Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'de bireylerin yalnız % 30,4' ü koruyucu aile olmayı istediğini belirtmekte, soru yöneltilen grubun %16.1' i ise koruyucu aile olma hakkında bir bilgisinin olmadığını ifade etmektedir. Aynı araştırmada 15 ve üzeri yaştaki bireylere evlat edinmeyi isteyip istemedikleri sorulduğunda, Türkiye genelinde bireylerin yalnız %13,2'si evlat edinmeyi istediklerini beyan etmiştir.

Aile odaklı hizmet politikası çerçevesinde diğer seçeneklerin değerlendirilmesinden sonra üçüncü seçenek olarak korunmaya muhtaç çocuk kurum bakımına alınmaktadır. Kurum bakımı korunmaya muhtaç çocukların bakım ve korunması için düşünülen en eski çözüm yoludur. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları sözleşmesinde çocuk için en iyi yerin ailesinin yanı olduğu ifadesi ile birlikte ebeveynlerin çocuğun gereksinimlerini karşılayamadığı durumlarda devletin gerekli bakımı sağlamakla görevli olduğu belirtilmiştir (Yazıcı, 2012).

Bakanlığın uygulamalarındaki ikinci önemli değişim ise çocukların korunmasına ilişkin görevin yerine getirilmesinde hizmet standartlarını yükseltmesi öngörülen ev tipi bakım modeline geçiştir. 2005 yılında başlayan dönüşüm 2017 yılında tamamlanmış; "çok sayıda çocuğun büyük binalarda ve kalabalık koğuşlarda bir arada yaşadığı ve kurumda az sayıda personelin çalıştığı, otoriter bir disiplin ve merkeziyetçi yönetim tarzı ile yönetilen "kışla tipi kurumlar" terk edilerek (Erol ve Şimşek, 2008: 137) maksimum 8 çocuğun bakıcı anne gözetiminde ev sıcaklığında yaşadığı ev tipi kurumlar benimsenmiştir. Uygulamaya geçirilen bu uygulama sonucunda, hizmet kalitesinin ve personelin çocuklara ayırdığı zamanın artması; çocukların duygusal, sosyal, bilişsel yönden daha sağlıklı gelişim göstermesi ve başarılarının artması; kardeşlerin birbirinden ayrılmak zorunda kalmadığı mekânların sunulmasıyla aile bağlarının kopmaması sağlanmıştır olmaktadır (Aile ve Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) Bu dönüşüm ile çocuk bakım maliyetlerinde tasarruf sağlandığı bakanlıkça ifade edilmektedir. Ancak çocukların ev tipi kurumlarda bakılmasının da muhtemel olumsuz sonuçları mevcuttur. Çocuk evleri modeli yeni olmasına rağmen evlerdeki bakıcıların çocuklara yönelik kötü muameleleri işkence ve istismarlarına dair haberler zaman zaman medyaya yansımaktadır (www.hurriyet.com.tr). Yazıcı'ya göre, çocuk evlerinde bu gibi durumların fark edilmesi birden çok personelin birbirini gözlemleyebildiği yurt tipi kurumlara göre daha güçtür. Ayrıca çocuk evlerinde görevlendirilen bakıcı anne veya bakım elemanının düşük ücretlerle, iş güvencesiz ve hizmet satın alımı yoluyla görevlendirilmesi, çalışan personelin motivasyonunu olumsuz etkilemekte, bu durum personelin çocuklara yaklaşımında olumsuzluklara neden olmaktadır (Yazıcı, 2012)

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının çocuk haklarına yönelik diğer faaliyetleri arasında Suriyeli çocuklara yönelik sosyal uyum eğitim programları, 81 ilde Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri bünyesinde çalışmalarını sürdüren çocuk hakları komiteleri, "Çözüm Önerileriyle Uluslararası Çocuk Hakları Bildiri Sunumları Kongresi" 18. Ulusal Çocuk Forumu ve TBMM Çocuk Oturumu sayılabilir (Aile ve (Aile ve Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)

Tablo-2: SHÇEK Çocuğa Yönelik Harcamalar (TL)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Çocuğa yönelik doğrudan harcamalar*	208.532.464	266.543.194	302.690.330	359.325.497	391.509.014	431.598.175
Çocuğa yönelik dolaylı harcamalar**	77.251.870	98.074.988	119.599.541	161.558.465	194.262.041	316.208.939
Engelli çocuklara yönelik harcamalar***	21.833.026	46.599.057	174.522.631	371.700.744	586.309.055	818.528.403
SHÇEK, toplam harcamalar	441.149.542	618.160.915	1.075.091.533	1.808.416.199	2.548.208.831	3.468.085.266
SHÇEK, çocuğa yönelik harcamalar	307.617.360	411.217.239	596.812.502	892.584.706	1.172.080.110	1.566.335.517
GSYH	758.391.000.000	843.178.000.000	950.534.000.000	952.559.000.000	1.098.799.000.000	1.298.062.000.000
SHÇEK, çocuğa yönelik harcamalar /GSYH %	0,04	0,05	0,06	0,09	0,11	0,12

* Çocuk Hizmetleri Dairesi ve Gençlik Hizmetleri Dairesi Harcamaları
** Sosyal Yardım Hizmetleri Dairesi ve Aile-Kadın ve Toplum Hizmetleri Dairesi Harcamaları
*** Özürlü Bakım Hizmetleri Dairesi 0-18 Yaş Grubuna Yönelik Harcamalar
Kaynak: Tablo 2.

Kaynak: STK'lar İçin Çocuğa Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu (2013), İst., Bilgi Ün. Yay.

Çocuğun korunması ve bakımı ile ilgili olarak 2008 ile 2011 yılları arasındaki doğrudan harcamalara bakıldığında, iki katına yaklaşan bir artış söz konusudur. Çocuğa yönelik dolaylı harcamaların bu yıllar arasındaki artışı yaklaşık beş katı büyüklüktedir. Bu harcamalar arasında kurumsal bağlamda SHÇEK'in 2006 yılında 307.617.360 olan harcaması, 2011 yılında 1.566.335.517 miktara ulaşmıştır.

Tablo-3: Çocuğa Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Harcamaları (2008-2011), TL.

	2008	2009	2010	2011
SHÇEK 1 (Çocuğa yönelik doğrudan harcamalar: Çocuk Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı)	302.690.330	359.325.497	391.509.014	431.598.175
SHÇEK 2 (Çocuğa yönelik dolaylı harcamalar: Sosyal Yardım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Aile-Kadın ve Toplum Hizmetleri Dairesi Başkanlığı)	119.599.541	161.558.465	194.262.041	316.208.939
SHÇEK 3 (Özürlü Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı'nın 0-18 yaş grubuna yönelik harcamaları)	174.522.631	371.700.744	586.309.055	818.528.403
SYDTF 1 (Doğrudan çocuğun korunmasına yönelik harcamalar: Şartlı nakit sağlık transferleri, eğitim materyali yardımı, öğrenci barınma, taşıma, iaşe yardımları, şartlı nakit eğitim kransferleri, Milli Eğitim Bakanlığı'na transferler)	921.525.108	1.126.662.130	959.948.192	1.179.571.556
SYDTF 2 (Dolaylı olarak çocuğun korunmasına yönelik harcamalar: Periyodik transferler, sosyal hizmet projeleri, aile destek transferleri, sosyal ve özel amaçlı transferler)	725.532.231	1.053.464.047	925.511.184	983.587.074
GAP İDARESİ, İNSANİ VE SOSYAL GELİŞME KOORDİNATÖRLÜĞÜ (Çocuğa yönelik doğrudan ve dolaylı harcamalar)	*3.541.248*	*2.678.685*	*3.462.776*	*4.379.639*
SODES (Çocuğa yönelik doğrudan ve dolaylı harcamalar)	*9.700.420*	*31.859.000*	*63.800.011*	*77.134.524*
Sosyal hizmet ve sosyal yardım harcamaları toplamı	2.257.111.509	3.107.248.568	3.124.802.273	3.811.008.310
GSYH	950.534.000.000	952.559.000.000	1.098.799.000.000	1.298.062.000.000
Sosyal hizmet ve sosyal yardım harcamaları/ GSYH %	0,24	0,33	0,28	0,29
İtalikler tahmindir.				

Kaynak: STK'lar İçin Çocuğa Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu (2013), İst., Bilgi Ün. Yay.

Kurumsal olarak SHÇEK'in 2008 yılında doğrudan çocuklara yönelik yaptığı harcamalar 302.690.330 TL'den 2011 yılında 431.598.175 TL'ye yükselmiştir (Bkz. Tablo 3). Sadece SHÇEK'in doğrudan yaptığı harcamalar değil, dolaylı yaptığı harcamalar, GAP İdaresi İnsani ve Sosyal Gelişme Koordinatörlüğünün harcamaları da artmıştır.

Genel Değerlendirilme

Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çocukların korumasına yönelik hizmetler geleneksel olarak aile ve yakınların koruması ve sivil toplum hareketi olarak başlamıştır. Bugün modern koruma sistemi diyebileceğimiz kamu örgütü içerisinde koruma hizmetlerinin yerine getirilmesinin tarihi çok eskilere götürülememektedir. Ancak modern Türkiye'nin gelişiminin çocuk koruma sisteminde de modernizasyonun sağladığını söylemek doğru bir sav olmaktadır.

Sosyal Hizmetler Kanunu ve Çocuk Koruma Kanunu, önemli değişiklikler geçirerek, bugün çocuğun korunmasını aile yanındayken bakımının yapılması ve korunmasının sağlanmasına doğru evrilmiştir. Her ne kadar aile yanında bakımın üstlenilmesi çocuğun psikolojisi açısından uygun olsa da zaman zaman aile ortamı, çocuğun yaşam güvenliği, fiziksel ve psikolojik sağlığı için uygun koşullar sağlayamamaktadır. Bu durumda korunmaya muhtaç haldeki çocuğun kurumsal bakım hizmetlerinden yararlandırıldığı bilinmektedir.

Çocuğun korunmasına yönelik diğer bir politika da koruyucu aile ve evlat edindirme politikalarıdır. Son yıllarda gerek yurt dışındaki iyi uygulamalar, gerekse yurt içindeki kötü uygulamaların sosyal medya aracılığıyla kamuoyu oluşturması, temel politikalarda değişiklik yapılmasına zemin hazırlamıştır. "Çocuğun en iyi yetişeceği ortam ailelerinin yanıdır" anlayışıyla, ailelere çocuk bakımı ile ilgili olarak mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla ayni ve nakdi yardımlar yapılarak desteklenmektedirler.

Çocuğun korunması, bakımı ve hayata kazandırılması ile ilgili politikaların süreç içinde geçirdiği evrime karşın çocukların çalışmasına ilişkin hala sorunlar çözülebilmiş değildir. Çocuk işçiliğinin dünyada da yasak olmasına karşın, çocuk işçiliğinin önüne geçilememektedir. Ucuz emek olarak görülen çocuk emeği, güvencesiz, savunmasız bedenlerin sömürülmesinden başka bir adla nitelendirilemez.

Çocukların korunmaya ihtiyaç duymaları halinde bunun kamu gücü ve kamu örgütlüğü ile yerine getirilmesi, aynı zamanda çocuk işçiliğinin önlenmesine ilişkin İLO sözleşmeleri ve iç hukuk normları doğrultusunda denetlenmesi ve yasalara aykırı davrananların cezalandırılması gerekir.

KAYNAKÇA

Aile ve Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Bülteni.*

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2013-2017), *Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı.*

Çakırer Özservet, Y. (2015), Çocuk Dostu Belediyecilik, İller ve Belediyeler Dergisi, TBB Yayını, 38-43.

Erol, N; Şimşek, Z. (2008), Korunma Gereksinimi Olan Çocuklar; Kurum Bakımı ve Koruyucu Aile Sistemi, N. Erol, (Ed). Koruyucu Aile, Evlat Edinme Hizmetleri ve Ruh Sağlığı içinde (129-167). Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayını.

STK'lar İçin Çocuğa Yönelik Harcamaları İzleme Klavuzu. (2013), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2011), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını.

Yazıcı, E. (2012), Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri, 9, 499-525.

Yuvalı, E. (2018), Hak Temelli Sosyal Yardım. *TBB Dergisi*, s. 383-404.

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cocuk-evinde-iskence-iddiasi-17356617 (E.T. 10.11.2019)

https://gazetemanifesto.com/2019/sevgi-evlerinde-cocuklara-iskence-5-kisi-tutuklandi-236227/(E.T. 10.11.2019)

POLİTİK BECERİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİNDE PROAKTİF KİŞİLİĞİN ARACI ROLÜ

THE ROLE OF PROACTIVE PERSONALITY IN THE EFFECT OF POLITICAL SKILL ON WORK SATISFACTION

Osman AÇAR
(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Fatih UÇAN
Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Salih Börteçine AVCI
Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Kurumların başarısında çalışanların işe karşı geliştirdiği tutum ve davranışların ne kadar önemli olduğu çeşitli araştırmalarla ispatlanmıştır. Bir kişinin işinden memnun olmasına sebep olan psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların birleşimi olarak tanımlanan iş tatmini gerek özel sektör gerek kamu kurumları açısından önem arz etmektedir. Hiç şüphesiz çalışanın iş tatminini sağlamada kişisel özellikleri de etkilidir. Başkalarını iş yerinde etkili bir şekilde anlama ve başkalarının kişisel ve/veya örgütsel hedeflerini geliştirecek şekilde hareket etmelerini sağlamak için bu bilgiyi kullanma yeteneği olarak tanımlanan "politik beceri" ve çevresel değişmeyi etkileme eğilimi ve reaktif olmaktan ziyade proaktif davranışa girme eğilimini ifade eden "proaktif kişilik" özelliklerinin iş tatminini etkilediği varsayılmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, bir devlet üniversitesindeki idari personelin politik becerilerinin iş tatmini üzerindeki etkisi açısından proaktif kişiliğin üstlenmiş olduğu aracı rolün belirlenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda Bateman ve Crant (1993)'ın tasarladığı "Proaktif Kişilik Ölçeği" ,Ferris vd. (2005)'ın tasarladığı, Özdemir ve Gören (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Politik Beceri Envanteri ve Minnesota İş Tatmin Ölçeği uygulanarak politik becerinin iş tatmini üzerine etkisinde proaktif kişiliğin aracı rolü saptanmıştır. Çalışma kapsamında bir devlet üniversitesinde görev yapan 246 idari personele anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25.00 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre politik beceri ve iş tatmini arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların, politik beceri, iş tatmini ve proaktif kişilik düzeyleri, bazı demografik değişkenler açısından, anlamlı düzeyle farklılık göstermektedir. Sonuç olarak çalışanların iş tatmini düzeylerini artırabilmek için politik becerileri ve proaktif kişilik özelliklerinin geliştirilmesinin önemi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Politik Beceri, Proaktif Kişilik, İş Tatmini, İdari Personel

ABSTRACT

The importance of the attitudes and behaviors developed by the employees towards the success of the organizations has been proved by various researches. Job satisfaction, defined as the combination of psychological, physiological and environmental conditions that cause a person to be satisfied with her/his job, is important for both the private sector and public institutions. There is no doubt that the employee's personal characteristics are also effective in achieving job satisfaction. Politic skill is defined as the ability to effectively understand others in the workplace and to use this knowledge to enable others to act in a way that improves their personal / organizational goals. Proactive personality refers to the tendency to influence environmental change and the goal of engaging in proactive behavior

rather than being reactive."Political skills" and "proactive personality" characteristics are assumed to affect job satisfaction.

In this context, the aim of the study is to determine and evaluate the role of the proactive personality in terms of the impact of the political skills of the administrative staff at a state university on job satisfaction. For this purpose, the "Proactive Personality Scale" designed by Bateman and Crant (1993), "Politic Skill Inventory" designed by Ferris et al. (2005) -adapted to Turkish by Özdemir and Gören (2015)- and Minnesota Job Satisfaction Scale were applied to determine the intermediary role of proactive personality in the impact of political skill on job satisfaction. A questionnaire was applied to 246 administrative staff working at a state university. The data obtained were analyzed using SPSS 25.00 program. According to the findings of the analyzes, a significant relationship was found between political skills and job satisfaction. Also, political skill, job satisfaction and proactive personality levels of the participants differ significantly in terms of some demographic variables. Consequently, the importance of developing political skills and proactive personality traits has been revealed in order to increase job satisfaction levels of employees.

Keywords: Political Skill, Proactive Personality, Job Satisfaction, Administrative Personnel

1. GİRİŞ

Çalışma hayatında iş tatmini, bir kişinin işi hakkında sahip olduğu duygu ve tutumların bileşimi olarak tanımlanmaktadır[1]. Bu tanımlamaya göre; belirli bir işin iyi ve kötü yönleri hakkında bilgi düzeyi, olumlu ve olumsuz hisler ve işle yaşanan deneyimler iş tatminini meydana getirmektedir. Davranış bilimi perspektifinden değerlendirildiğinde çalışanlar; örgütlerine, kariyerlerine ve işlerine yönelik belirli davranış kalıpları ve bakış açıları ile hareket ederler. Literatürde yapılan genel değerlendirmelere bakıldığında da bireye özgü davranışlar nedeniyle ortaya çıkan iş durumlarının örgüt programlarını ve yönetim uygulamalarını etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla insan kaynağının tatmin düzeyindeki farklılıklar örgüt hedeflerini ve buna bağlı amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir davranışsal faktördür.

Çok farklı şekillerde tanımlanan iş tatmini bu çalışmada Locke (1976)'ın "bir kişinin işi ya da iş deneyimine takdir ettiği kıymet sonucu oluşan pozitif duygusal durum ya da memnuniyet seviyesi"[2] olarak değerlendirilecektir. Davranışsal düzeyde bireylerin tutumu olarak kabul edilen iş tatmininin bilişsel, duygusal ve davranışsal yönlerine etki eden çok sayıda faktör bulunmaktadır. Örgütsel sistemlerin kendine özgü dinamikleri iş tatminini etkileyen faktörlerin farklılaşacağını ortaya koymaktadır. Örgütsel düzeyde yapısal faktörlere dayalı olarak bireyin kendisi açısından geliştirdiği özellikler iş tatminine etki eden bireysel boyutları belirleyici niteliktedir. Bu çalışmanın en önemli varsayımı yapısal düzeyde örgütlerin birer politik arena[3] olmasıdır. Mintzberg (1983) örgütlerin ikna etme, müzakere ve manipülasyon yoluyla insan davranışlarının etkilendiği alanlar olduğunu ve örgütlerde ki bireysel başarının temel faktörünün de politik beceri olduğunu öne sürmüştür. Politik beceri, amaçlara ulaşmak için hedefe yönelik davranışların aktif olmasını sağlayan bir mekanizma olarak da tasvir edilmektedir[4]. O zaman politik bir arena olan örgütlerde bireyin iş tatmininde politik beceri etken bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

1 Riggio, R.E. (2018) "Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Giriş" Nobel Yayıncılık, 6. Basımdan Çeviri, Çev. Belkıs Özkara s.218

2 Saari, L.M. and Judge, T.A. (2004) "Employee Attitudes and Job Satisfaction" Human Reosurce Management Vol.43 No.4 pp.395-407

3 Mintzberg, H. (1983), Power In and Around Organizations, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

4 Atay, Salim, (2010), "Improvable Managerial Skill: 'Political Skill' with its Theoretical and EmpiricalAspects", TODAİE'sReview of Public Administration, 4 (2).

Politik becerinin yanı sıra bireyin kişisel özelliklerinin de iş tatmini açısından etkili olduğu ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır[5]. Bu kişisel özelliklerden arasında proaktif kişilik özelliği oldukça önem arz etmektedir. Proaktif kişilik özelliğine sahip bireyler örgütlerde inisiyatiflerini, iş süreçlerini iyileştirmek, örgüt politikasını daha iyi anlamak için yeni fikirler oluşturmak gibi birçok biliş ve davranışa yol açacak şekilde kullandıkları görülmüştür. Bu kişiliğe sahip bireylerin iş tatmini süreçlerinde oynadığı role bakıldığında politik beceriye benzer şekilde bireylerin amaçlarına ulaşmak için çevrelerini aktif bir şekilde manipüle ederek şekillendirdikleri ve bu sayede tatmin sağladıkları görülmüştür.[6]

Bu çalışmada Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde görev yapan idari personele yönelik anketler yapılarak politik beceri, proaktif kişilik ve iş tatmini düzeylerini tespit etmek, ayrıca politik becerisinin iş tatmini üzerine etkisinde proaktif kişiliğin aracı rolünü belirlemek/ölçmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle kavramlar literatür değerlendirmesi ışığında değerlendirilmiş ardından elde edilen veriler analiz edilerek ortaya çıkan sonuçlar yardımıyla politik beceri, proaktif kişilik ve iş tatmini ilişkisine yönelik uygulayıcılara önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurumlar arası rekabetin oldukça çetin bir hal aldığı günümüzde örgütler varlıklarını devam ettirebilmek ve bu rekabet yarışının içinde kalabilmek için yeni bilgiler edinip sürekli olarak kendilerini güncellemek ve geliştirmek zorundadır. Bu bağlamda işletmelerin elindeki en önemli argümanlardan biri bünyesinde bulunan insan kaynağıdır. Bu insan kaynağının sahip olduğu bilgi ve beceriler doğru bir şekilde yönlendirildiği takdirde iş tatmin düzeyleri pozitif yönde etkilenecektir. Bu da doğrudan işletmenin başarısını artıracak ve devamlılığını sağlayacaktır. [7] Bu bağlamda bireylerin başarılı olmalarını ve iş tatmini düzeylerini etkileyen birçok örgüt içi ve dışı etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri de işletmelerin sahip olduğu insan kaynağının yetenekleridir. Bu yeteneklerden örgütsel davranışın güncel çalışma alanın da içine giren politik beceri ve proaktif kişilik bu çalışma kapsamında ele alınmaktadır.

2.1. POLİTİK BECERİ

Fransızca kökenli olan politik kelimesi sözlükteki anlamlarından biride "*hedeflere ulaşmak için iyi geçinmeyi ve uzlaşmayı amaçlayan*"[8] olarak tanımlanmaktır. Politik beceri güncel ve son zamanlarda fazlasıyla popüler olan bir kavramdır. Bu kavramı ilk kullanan kişilerden biri olan Pfeffer (1981) literatürde, örgütler üzerindeki politik perspektif ifadesiyle, politik beceri kavramından bahsetmiştir. Ona göre örgütte başarı için politik beceri gereklidir. Politik beceri, "*başkalarını iş yerinde etkili bir şekilde anlama ve başkalarının kişisel ve / veya örgütsel hedeflerini geliştirecek şekilde hareket etmelerini sağlamak için bu bilgiyi kullanma yeteneği*" olarak tanımlanır. Bu yeteneğe sahip bireylerin sosyal beceri ve zekâsının gelişmiş olduğu, davranışlarını farklı ve değişken durumlara göre uyarlayabildiği, samimi, güven verici bir yapıya sahip olan ve başka kişilerin davranışlarını, duygularını etkileyebilme becerisine muktedir bireyler olduğu belirtilmiştir.[9] Politik beceri, amaçlara ulaşmak için hedefe yönelik davranışların aktif olmasını sağlayan bir mekanizma olarak da tasvir

[5] Judge, T.A., Bono, J.E. Locke, E.A. (2000) "Personality and Job Satisfaction: The Mediating Role of Job Characteristics" Journal of Applied Psychology Vol. 85 No. 2 pp. 237-349
[6] Li ,Ning.,Liang, Jian., Crant, J. Michael. (2010), "The Role of Proactive Personality in Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior: A Relational Perspective", Journal of Applied Psychology, 95(2), s.396
[7] Özdemir, Şefik. (2019) "Politik Davranış", Canan Nur Karabey, Gökhan Kerse (Ed.), Örgütsel Davranış Düzleminde Güncel Kavramlar, s.113.
[8] Politik, 10.05.2018, https://sozluk.gov.tr/?kelime=politik.
[9] Ferris ,Gerald R.,Treadway, Darren C., Perrewé , Pamela L., Brouer ,Robyn L., Douglas, Ceasar,Lux, Sean. (2005). "Political Skill in Organizations". Journal of Management, 33(3), ss. 291-292.

edilmektedir. Ayrıca politik becerinin bireye olan bir başka etkisi de, öz değerlendirme sürecini şekillendirmesidir. Politik becerileri yüksek insanlar, çevrelerindeki insan ve koşulları başarılı bir şekilde değerlendirdikleri ve daha sonra bu bilgi ile davrandıkları için; kişilerarası etkinliklerde başarı elde ederler. Öz-değerlendirme üzerindeki bu etki, iş tutumlarına da yansır. Politik beceriye sahip bireyler stres faktörlerinden orta düzeyde etkilenerek daha az gerilir ve daha fazla sakin kalarak özgüvenli bir yapıya sahip olurlar.[10] Politik becerinin performans üzerine de etkileri bulunmaktadır. Politik beceri performans üzerinde hem ana hem de etkileşimli etkileri göstermektedir.[11]

Politik beceriyi alt boyutları kapsamında ele alacak olursak literatürde Ferris ve arkadaşları tarafından 2005 yılında yapılan çalışmada belirlenen dört boyutun araştırmacılar tarafından benimsendiği ve yaygın olarak kullanıldığı söylenebilir. Çalışmada bu boyutlar şu şekilde kategorize edilmiştir:[12]

Sosyal Zekâ: Politik beceriye sahip bireylerin gözlem gücü oldukça yüksektir. Sosyal etkileşimleri iyi anlar ve davranışlarını ve başkalarının davranışlarını doğru bir şekilde yorumlar. Bunun yanı sıra değişen çeşitli durumlara uyum sağlamada da zorluk çekmezler.

Kişilerarası Etki: Kişilerarası etki, insanların diğerlerinden istenen tepkileri ortaya çıkarmak için davranışlarını farklı durumlara uyarlamalarına ve ayarlamalarına olanak tanır. Politik olarak yetenekli bireyler, çevrelerindeki diğer insanlar üzerinde güçlü bir etki yaratan mütevazı ve ikna edici kişisel bir tarza sahiptir.

İlişki Ağı: Siyasal beceriye sahip bireyler farklı kişiler ve iletişim ağları tanımlamak ve geliştirmekte oldukça mahirdirler. Bu bağlantıları örgüt ve kişisel amaçlar için oldukça önemli görürler.[13] Fırsat oluşturma veya oluşan fırsatlardan yararlanma konusunda kendilerine iyi bir konum oluştururlar.

Samimi Görünme: Politik olarak yetenekli bireyler, diğerlerine nispeten daha yüksek seviyede dürüst, özgün ve samimi olarak görünürler. Etkileşim teşebbüslerinin başarılı olması durumunda politik becerinin bu boyutu büyük önem kazanmaktadır. Çünkü bu durum sergilenen davranışların niyetine odaklanmaktadır. Bu sayede de davranışları yorumlama ve değerlendirme fırsatı doğabilmektedir.

2.2. PROAKTİF KİŞİLİK

Proaktif kelimesi sözlükte " *bir kişi veya eylemle ilgili bir durum meydana geldikten sonra tepki vermekten ziyade o durumu öncesinde kontrol etme faaliyeti*" olarak tanımlanmaktadır.[14] Proaktivite literatürde ise "*içinde yer aldıkları çevreyi etkilemek amacıyla bir harekette ya da girişimde bulunma yönünde insanlar arasındaki ruhsal yapı farklılığı olarak*" tanımlanır.[15] Proaktif kişilik, çevresel değişmeyi etkileme eğiliminin nispeten istikrarlı bir şekilde, çeşitli durumlarda proaktif davranışa girme eğiliminde olduğunu ifade eder.

Proaktif kişiliğe sahip bireyler "çevresel baskıların pasif alıcıları" değildir. Bunun yerine, kendi çevrelerini aktif olarak etkilerler. Bu bireyler, fiziksel çevreleri de dâhil olmak üzere, koşullarını

---

[10] Atay, Salim, (2010), "Improvable Managerial Skill: 'Political Skill' with its Theoretical and EmpiricalAspects", TODAİE'sReview of Public Administration, 4 (2), ss. 83-84.
[11]Blıckle ,Gerhard, Meurs, James A. ve diğerleri, (2012), "Theinteractiveeffects of conscientiousness, opennesstoexperience, andpoliticalskill on jobperformance in complexjobs: Theimportance of context", Journal of Organizational Behavior,s.5.
[12]Ferris vd., a.g.e., s.292.
[13] Atay, a.g.e., s.77
[14]Definition of proactive, 10.05.2018,https://en.oxforddictionaries.com/definition/proactive,
[15]Çelik , Eyüp., Topçuoğlu, Pınar.(2017) "Proaktif Kişiliğin Öznel Zindelik İle Merak Arasındaki İlişkide Aracılık Etkisi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17 (3), s.1224.

bilinçli olarak değiştirme eğilimindedirler.[16] Proaktif bireyler reaktif bireylerle kıyaslandığında amaçlarını gerçekleştirmek için çevreyi daha aktif kullanıp şekillendirdikleri ve bilgiye-fırsatlara ulaşmada aktif bir rol üstlendikleri görülmektedir. Örgütte inisiyatiflerini, iş süreçlerini iyileştirmek, örgüt politikasını daha iyi anlamak için yeni fikirler oluşturmak gibi birçok biliş ve davranışa yol açacak şekilde kullanırlar.[17] Proaktif davranış ise, doğrudan ortamları değiştiren davranışlardır. Her davranışta olduğu gibi, hem kişisel hem de durumsal nedenleri vardır. Davranışın proaktif boyutu ise insanların çevreyi manipüle etme ve kontrol etme gereksinimlerine dayanmaktadır.[18]

2.3. İŞ TATMİNİ

İş tatmini kavramı sözlükte "*bir kişinin işlerinden elde ettiği tatmin veya haz hissi*" olarak tanımlanmaktadır.[19] Literatürde ise iş tatmini, farklı bakış açıları ve yazarlar tarafından çeşitli tanımlar yapılmış olan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu kavramın en yaygın olarak benimsenen ve ilk tanımı Robert Hoppock tarafından 1935 yılında iş tatmini adıyla çıkardığı kitapta yapılmıştır. Hoppock iş tatminini "*bir kişinin işinden memnun olmasına sebep olan psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların herhangi bir birleşimi*" şeklinde tanımlamıştır.[20] Farklı bir tanımda ise iş tatmini, "*kişinin bütünüyle ya da belirli yönleriyle ilgili olarak işe duyduğu duygusal bağlılıktır*"[21] şeklinde tasvir edilmiştir. Bu bağlamda iş tatmini çeşitli teoriler açısından da ele alınıp yorumlanmıştır. Bu teorilerin başlıcaları; kapsam teorileri, süreç teorileri, rol teorileri ve performansa bağlı modellerdir. Bu teoriler iş tatmini farklı argümanlar kullanarak tanımlamış ve farklı paradigmalarla yorumlamışlardır. Kısaca bu teorilere göre iş tatmini ifade edilecek olursa; *kapsam teorisi* iş tatmininin tasvirini ihtiyaçların tatminini ve kazanılmış içsel ve dışsal faktörleri inceleyerek yaparken, *süreç teorisi* değerlerin, beklenti ve ihtiyaçların etkileşimini inceleyerek yapmıştır. Bu bağlamda rol teorileri rollerin, pozisyon ve bireysel niteliklerin etkileşimini incelerken, performansa bağlı modeller ise bireylerin nitelikleri ile birlikte görev ve işletmeyle ilişkili niteliklerin etkileşimini inceleyerek iş tatminini tanımlamışlardır.[22]

İş tatmini çalışanların iş hayatının yanında günlük yaşantılarını da etkileyen bir faktördür. İşletmeler açısından ise insan kaynağının işletmenin dinamizmini ve rekabetçi yapısını korumadaki en önemli etkenlerden biri olması ve bu kaynağında iş tatmininden etkilenmesi iş tatminin örgütler açısından ne denli bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.[23]
Bireylerin başarılı olmalarını ve iş tatmini düzeylerini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden bazıları örgüt kültürü, örgütün içinde bulunduğu çevresel ve durumsal koşullardır. Bu etkenlere ilaveten kişisel özelliklerinde başarı ve iş tatmini düzeyine etkisi göz ardı edilemez. Bu kişisel özelliklerden arasında proaktif kişilik ve politik beceri oldukça önem arz etmektedir.

3. YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın amacı, evreni ve örneklemi, kurulan araştırma modeli, test edilecek olan hipotezler ile ölçekler ve kullanılan analiz yöntemleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

---

[16]Bakker ,Arnold B.,Tims, Maria., Derks, Daantje.,(2012) "Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement", Human Relations, 65 (10), s.1360.
[17]Li ,Ning.,Liang, Jian., Crant, J. Michael. (2010), "The Role of Proactive Personality in Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior: A Relational Perspective", Journal of Applied Psychology, 95(2), s.396
[18]Bateman, Thomas S.,Crant , J. Mıchael. (1993) , "The proactive component of organizational behavior: A measureand correlates", Journal Of Organızatıonal Behavıor, 14, s.104-105.
[19] Definition of job satisfaction,11.05.2018, https://en.oxforddictionaries.com/definition/job_satisfaction
[20]Azırı, Brikend,(2011)," Job Satısfactıon: A Lıterature Revıew", Management Research And Practıce, 3 (4), s.77
[21]P. Tett,Robert, P. Meyer , John. (1993), "Job Satısfactıon, Organızatıonal Commıtment, Turnover Intentıon, And Turnover: Path Analyses Based On Meta analytıc Fındıngs", Personnel Psychology,46, s.261.
[22] Gülnar, Birol. (2007), Örgütlerde iletişim ve iş doyumu, s.187
[23] Uçan, Fatih. (2019), Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Kişi-Örgüt Uyumu Bağlamında Kamu Personel Hareketliliği, ss.37,39.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmanın temel amacı Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde görev yapan idari personelin politik beceri, proaktif kişilik ve iş tatmini düzeylerini tespit etmektir. Ayrıca politik becerisinin iş tatmini üzerine etkisini saptamak ve proaktif kişiliğin bu etki üzerindeki aracı rolünü belirlemek/ölçmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'deki bir devlet üniversitesinin çeşitli birimlerinde çalışan farklı hizmet sınıflarına mensup idari personel çalışma kapsamına alınmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Çalışma evreni, Türkiye'deki bir devlet üniversitesinin çeşitli birimlerinde çalışan idari personeldir. Tesadüfî olmayan örnekleme yöntemlerinden birisi olan kolayda örnekleme metodu seçilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'deki Bir Devlet Üniversitesindeki İdari Personel Sayısı

Hizmet Sınıfı	2015	2016	2017
Genel İdare Hizmetleri	884	841	814
Sağlık Hizmetleri	554	491	481
Teknik Hizmetler	228	220	219
Avukatlık Hizmetleri	4	5	5
Din Hizmetleri	2	2	2
Yardımcı Hizmetler	353	328	307
Toplam	2025	1887	1828

Kaynak: Bir Devlet Üniversitesi Stratejik Plan 2019-2023

Çalışmanın örneklemi, basit tesadüfü örnekleme metodu ile belirlenmiştir. Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde çalışan 1828 idari personelden oluşan çalışma evrenini, temsil edebilecek örneklemin hesaplanmasında;

$$n = N \cdot t2 \cdot p \cdot q \,/\, ((N - 1) \cdot d2) + (t2 \cdot p \cdot q)$$

n: örnekleme alınacak birey sayısı
N: hedef kitledeki birey sayısı
p: incelenen olayın gerçekleşme olasılığı
q: incelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı
t: teorik t değeri
d: kabul edilen ± örnekleme hatası

formülü kullanılmış ve homojen yapıda olmayan bu evren için %95 güven düzeyi, ± %5 hata payı ile örneklem büyüklüğü n=278 olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde çalışan 280 idari personele anket uygulanmış, bunlardan 34 tanesi çeşitli gerekçelerle çıkarılarak 246 anket ile veri seti oluşturulmuştur.

3.3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÖLÇEKLER

Çalışmada, iş tatmini, politik beceri ve proaktif kişilik olmak üzere üç temel boyut belirlenmiş ve bu boyutların idari personel açısından algısının tespit edilebilmesi için üç farklı ölçekten yararlanılmıştır. Anket formunda ilk olarak çalışmayı tanıtıcı ve elde edilen verilerin hangi amaçla kullanılacağına dair bilgilendirme bölümüne yer verilmiştir. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, idari personelin iş tatmini düzeylerini ölçmeye yönelik sorular, ikinci bölümde, idari personelin politik beceri düzeylerini ölçmeye yönelik sorular, üçüncü bölümde, idari personelin proaktif kişilik düzeylerini ölçmeye yönelik sorular, anket formunun dördüncü ve son bölümünde ise, idari personelin demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular yöneltilmiştir.

Araştırmada idari personelin politik becerilerini ölçmek için Ferris vd. (2005) tarafından geliştirilen ve Türkçe 'ye uyarlaması Özdemir ve Gören (2015) tarafından yapılan Politik Beceri Envanteri (PBE) kullanılmıştır. PBE, dört alt boyut ve on sekiz maddeden oluşmaktadır. PBE'nin alt boyutları Sosyal

Zekâ (5 madde), Kişiler Arası Etki (4 madde), İlişki Ağı Kurma Becerisi (6 madde) ve Samimi Görünmedir (3 madde).

Araştırmada proaktif kişilik becerilerini ölçmek için Bateman ve Crant (1993)'ın tasarladığı Proaktif Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin Türkçe 'ye uyarlanmış versiyonu Görmüş'ün 2019 yılındaki çalışmasından yararlanılmıştır.

Araştırmada iş tatminini ölçmek için ise Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından 1967 yılında geliştirilen Minnesota İş Tatmin Anketi'nin (Minnesota Satisfaction Questionnaire- MSQ) 20 maddeden oluşan kısa formu kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe formu Baycan (1985)'ın çalışmasından alınmıştır. Ölçek, iş tatmini ile ilgili olarak örgütteki mevcut şartları üzerinden, çalışan tatmin düzeyini ölçmeye yönelik 5'li Likert ölçek formuna dönüştürülmüşür.

3.4. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

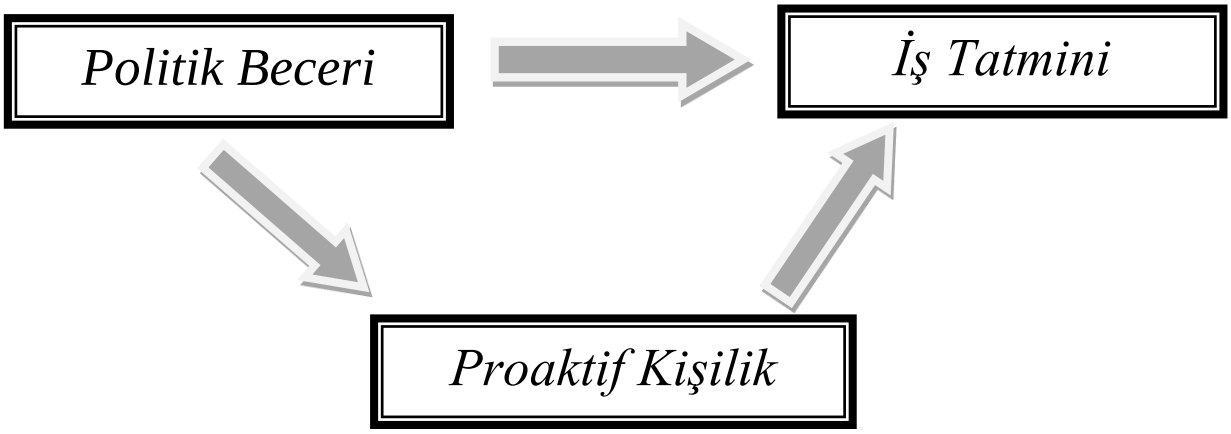

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda Şekil 1'deki araştırma modeli ve aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir. Araştırma modeli oluşturulurken İş tatmini, politik beceri ve proaktif kişilik literatürü incelenmiştir. Söz konusu bu üç değişkenin çeşitli kombinasyonları, farklı değişkenlerle ampirik incelemelere konu edilmiştir. Fakat politik beceri, iş tatmini etkileşiminde proaktif kişilik özelliklerinin etkisini üniversite idari personeli örneklemi üzerinde irdeleyen ampirik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı varsayılmıştır. Araştırma modelinden yola çıkarak oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H_1: İdari personelin politik becerileri ile iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_2: İdari personelin proaktif kişilikleri ile iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_3: İdari personelin politik becerileri ile proaktif kişilikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_4: İdari personelin politik becerilerinin iş tatmini üzerine etkisinde proaktif kişiliğin aracı rolü vardır.

3.5. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Bu bölümünde, ilk olarak araştırma kapsamındaki katılımcıların tanımlayıcı istatistikleri verilmiş ardından araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri (kullanılan ölçekler, daha önceden Türkçeye uyarlanmış ve geçerliliği kanıtlanmış çalışmalardan alındığı için faktör analizi yapılmamıştır.) ve demografik değişkenlere göre iş tatmini, politik beceri ve proaktif kişilik düzeylerinin karşılaştırılmasına ait bulgulara yer verilmiştir. Söz konusu farksızlık analizleri için parametrik testlerden faydalanılmıştır (veriler normal dağılıma uygun olduğu için). Son olarak korelasyon analizi marifeti ile araştırma amacı ve kapsamında oluşturulan hipotezler test edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	172	69,9
	Kadın	74	30,1
Medeni Durum	Evli	184	74,8
	Bekâr	62	25,2
Eğitim Seviyesi	İlk-Ortaokul	26	10,6
	Lise ve dengi	94	38,2
	Fakülte/Yüksekokul	113	45,9
	Lisansüstü	13	5,3
Yaş	18-25	22	8,9
	26-35	68	27,6
	36-45	99	40,2
	46-55	41	16,7
	56 ve üzeri	16	6,5
Kurumdaki Tecrübe	0-3 yıl	36	14,6
	4-6 yıl	31	12,6
	7-9 yıl	49	19,9
	10-12 yıl	48	19,5
	13 yıl ve üzeri	82	33,3
Hizmet Sınıfı	Genel İdare Hiz.	133	54,1
	Sağlık Hizmetleri	41	16,7
	Teknik Hizmetler	17	6,9
	Avukatlık Hiz.	1	,4
	Din Hizmetleri	1	,4
	Yardımcı Hiz.	53	21,5
		246	100

Veri seti, anketi yanıtlamayı kabul eden ve ön kontrol sürecinden geçen 246 anket formu ile oluşturulmuştur. Buna göre katılımcıların % 70'e yakını erkeklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların % 74,8'si evli, % 25,2'si bekârlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası en az fakülte/yüksekokul mezunu ve ayrıca katılımcıların %54,1'i nin Genel İdare Hizmetleri Sınıfında çalışmaktadır. Kurumdaki tecrübe açısından katılımcıların % 14,6'sı 0-3 yıl, % 13,6'si 4-6 yıl, % 19,9'u 7-9 yıl, % 33,3'ü 13 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptirler. Bu istatistiklere göre katılımcıların tecrübeli idari personellerden oluştuğu söylenebilir.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Madde Sayısı ve Güvenirlik Düzeyi Değerleri

Ölçekler (N=246)	Madde Sayısı	Güvenirlik Düzeyi (Cronbach's Alpha)
POLİTİK BECERİ	18	,937
1. İlişki Ağı Kurma	6	,807
2. Samimi Görünme	3	,866
3. Sosyal Zekâ	5	,871
4. Kişilerarası Etki	4	,920
İŞ TATMİNİ	20	,911
PROAKTİF KİŞİLİK	17	,926

Çalışmada kapsamında kullanılan ölçeklere ilişkin güvenirlik analizi yapılmıştır. Literatürdeki yaygın kabule göre Cronbach Alpha katsayısı $0,60 \leq (\alpha) < 0,80$ ise ölçek güvenilirdir. Cronbach Alpha

katsayısı daha büyükse (> 0,80) ölçek yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Buna göre politik beceri (,937), iş tatmini (,911) ve proaktif kişilik (,926) ölçeklerinin yüksek güvenilirlik düzeylerine sahip oldukları kanıtlanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek ve Boyutlar	Ortalama	Katılım Düzeyi	Standart Sapma
Politik Beceri	**3,48**	Orta Düzey	,762
İlişki Ağı Kurma	3,25	Orta Düzey	,849
Samimi Görünme	4,04	Yüksek Düzey	,776
Sosyal Zekâ	3,38	Orta Düzey	,880
Kişilerarası Etki	3,53	Orta Düzey	1,020
İş Tatmini	**3,34**	Orta Düzey	,716
Proaktif Kişilik	**3,38**	Orta Düzey	,742

Çalışma kapsamında Türkiye'deki bir devlet üniversitesi idari personelinin politik beceri, iş tatmini ve proaktif kişilikle ilgili ifadelere vermiş oldukları cevaplarla oluşan ortalamalarının yorumlanmasında 1,0–2,33 arasındaki ortalamalar; "düşük", 2,34–3,66 arasındaki ortalamalar; "orta" ve 3,67–5,0 arasındaki ortalamalar; "yüksek" düzey olarak kategorize edilmiştir. Buna göre Politik becerinin alt boyutu olan "samimi görünme" dışındaki tüm değişkenler orta düzey olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Demografik Değişkenlere Göre İş Tatmininin Karşılaştırılmasına İlişkin T- testi ve ANAVO testi Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık düzeyi (p)
Cinsiyet	Erkek	172	3,31	,729	,375
	Kadın	74	3,43	,682	
Medeni Hal	Evli	184	3,30	,747	**,023**
	Bekâr	62	3,47	,606	
Eğitim Seviyesi	İlk-Ortaokul	26	2,91	,898	**,002**
	Lise ve dengi	94	3,28	,719	
	Fakülte/Yüksekokul	113	3,47	,597	
	Lisansüstü	13	3,56	,901	
Yaş	18-25	22	3,44	,618	**,028**
	26-35	68	3,39	,717	
	36-45	99	3,42	,683	
	46-55	41	3,26	,731	
	56 ve üzeri	16	2,82	,838	
Kurumdaki Tecrübe	0-3	36	3,43	,580	,546
	4-6	31	3,15	,764	
	7-9	49	3,38	,777	
	10-12	48	3,32	,736	
	13 ve üzeri	82	3,38	,705	

Tablo 5'ten de anlaşılacağı üzere iş tatmini değişkenine göre kadın ve erkek idari personelin iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (p=0,375; p>0,05). Medeni hal göz önünde bulundurulduğunda ise evli ve bekâr idari personelin iş tatmini düzeyleri anlamlı farklılık (bekâr idari personel lehine) göstermektedir (p=0,023; p>0,05). Benzer bir şekilde yaş açısından da iş tatmini düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,028; p>0,05). Benzer çalışmaların aksine kurumdaki

tecrübe arttıkça iş tatminin artmadığı ve kurumdaki tecrübe açısından iş tatmin düzeylerinin anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır (p=0,546; p>0,05).

Tablo 6. Demografik Değişkenlere Göre Politik Becerinin Karşılaştırılmasına İlişkin T- testi ve ANAVO testi Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık düzeyi (p)
Cinsiyet	Erkek	172	3,42	,785	,183
	Kadın	74	3,62	,694	
Medeni Hal	Evli	184	3,41	,782	,141
	Bekâr	62	3,69	,661	
Eğitim Seviyesi	İlk-Ortaokul	26	3,00	1,027	**,008**
	Lise ve dengi	94	3,50	,771	
	Fakülte/Yüksekokul	113	3,57	,675	
	Lisansüstü	13	3,50	,493	
Yaş	18-25	22	3,77	,857	**,000**
	26-35	68	3,44	,661	
	36-45	99	3,60	,694	
	46-55	41	3,36	,839	
	56 ve üzeri	16	2,80	,859	
Kurumda ki Tecrübe	0-3	36	3,56	,767	,474
	4-6	31	3,34	,800	
	7-9	49	3,48	,823	
	10-12	48	3,36	,735	
	13 ve üzeri	82	3,56	,726	

Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere politik beceri değişkenine göre kadın ve erkek idari personelin politik beceri düzeyleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık yoktur (p=0,183; p>0,05). Benzer bir şekilde medeni hal göz önünde bulundurulduğunda da evli ve bekâr idari personelin politik beceri düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur (p=0,141; p>0,05). Yaş açısından incelendiğinde idari personelin politik beceri düzeylerinin anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p=0,000; p>0,05). 18-25 yaş aralığı dışında yaş arttıkça idari personelin politik becerilerinin arttığı söylenebilir. Hayat tecrübesi ve insanların olgunlaşması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu savunulabilir. Eğitim seviyesi baz alındığında da benzer şekilde idari personelin politik beceri düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara sahip olduğu görülmüştür (p=0,008; p>0,05). Eğitim faaliyetlerinin insana kattığı iletişim ve empati yetisi politik beceri düzeylerini artırıcı etkide bulunuyor olabilir. Beklenenin aksine kurumdaki tecrübe arttıkça politik becerinin artmadığı ve kurumdaki tecrübe açısından idari personelin politik beceri düzeylerinin anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır (p=0,474; p>0,05).

Tablo 7. Demografik Değişkenlere Göre Proaktif Kişiliğin Karşılaştırılmasına İlişkin T- testi ve ANAVO testi Sonuçları

Değişkenler		N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık düzeyi (p)
Cinsiyet	Erkek	172	3,30	,733	,506
	Kadın	74	3,56	,739	
Medeni Hal	Evli	184	3,29	,747	,154
	Bekâr	62	3,64	,668	

Eğitim Seviyesi	İlk-Ortaokul	26	2,92	,848	**,000**
	Lise ve dengi	94	3,30	,729	
	Fakülte/Yüksekokul	113	3,51	,698	
	Lisansüstü	13	3,79	,475	
Yaş	18-25	22	3,60	,907	**,000**
	26-35	68	3,47	,658	
	36-45	99	3,44	,703	
	46-55	41	3,23	,766	
	56 ve üzeri	16	2,73	,696	
Kurumda ki Tecrübe	0-3	36	3,51	,781	,750
	4-6	31	3,34	,815	
	7-9	49	3,37	,818	
	10-12	48	3,29	,708	
	13 ve üzeri	82	3,40	,676	

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere proaktif kişilik değişkenine göre kadın ve erkek idari personelin proaktif kişilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (p=0,506; p>0,05). Benzer bir şekilde medeni hal göz önünde bulundurulduğunda da evli ve bekâr idari personelin proaktif kişilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur (p=0,154; p>0,05). Eğitim seviyesi açısından yapılan incelemede idari personelin proaktif kişilik düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara sahip olduğu görülmüştür (p=0,000; p>0,05). Proaktif kişilik özelliklerinin eğitim ile kazanılabileceği ya da geliştirilebileceği bu sayede eğitime bağlı bilgi düzeyindeki artışla çevredeki olayları sorgulama, kavrama ve olumsuz gidişatın anlaşılması halinde önleyici faaliyetlerde bulunma olasılığı artmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen verilerde bu iddiayı doğrular niteliktedir. Yaş açısından da benzer bir durum söz konusudur. İdari personelin, yaş açısından proaktif kişilik düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir (p=0,000; p>0,05). İş tatmini ve politik beceride olduğu gibi kurumdaki tecrübe arttıkça proaktif kişilik düzeylerinin artmadığı ve kurumdaki tecrübe açısından proaktif kişilik düzeylerinin anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır (p=0,750; p>0,05).

Tablo 8. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Değerleri

Boyutlar	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1. İş Tatmini	1					
2. Politik Beceri	,696**	1				
3. Proaktif Kişilik	,672**	,837**	1			
4. İlişki Ağı Kurma	,651**	,876**	,728**	1		
5. Samimi Görünme	,499**	,709**	,574**	,485**	1	
6. Sosyal Zekâ	,619**	,895**	,756**	,682**	,554**	1
7. Kişilerarası Etki	,577**	,900*	,765**	,685**	,609**	,765**

*p<0,05 **p<0,01

Değişkenler arasındaki ilişkinin kuvveti ve yönünü gösteren korelasyon katsayısının (r) yorumlanmasında literatürde yaygın kabul gören sınıflandırmaya göre r değeri;

- 0.00 – 0.29 arasında ise düşük
- 0.30 – 0.70 arasında ise orta
- 0.70 – 1.00 arasında ise yüksek ilişki söz konusudur.

Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon politik beceri ile kişilerarası etki boyutları (r=0,900) arasındadır. İş tatmini değişkeni en yüksek korelasyonu politik

beceri değişkeni ile göstermiştir (r=0,696). Politik beceri değişkeni alt boyutları olan ilişki ağı kurma (r=0,876), samimi görünme (r=0,709), sosyal zekâ (r=0,895) ve kişilerarası etki(r=0,900) ile yüksek ilişkiye sahiptir. Elde edilen korelasyon analizi sonuçlarına göre H_1, H_2 *ve* H_3 hipotezleri kabul edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Politik beceri, proaktif kişilik ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında geçmiş çalışmalarla benzerlikler gösterdiği bulunmuştur. Örgütlerin politik alanlar olduğu varsayımından hareketle sonuçlar değerlendirildiğinde verilerin toplandığı kurumun yapısal etmenlerini öncelikle değerlendirmek gerekir. Ülkemizde üniversiteler hizmet yerinden kuruluşları olarak kabul edilmektedir. Merkezi yönetimin hiyerarşik yapısı dışında örgütlenen bu kurumların kendi organları tarafından yönetilmesi ve belirli bir özerkliğe sahip olması en önemli özellikleri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu yapılanma kurumdaki alt örgüt yapıların politik alan haline gelme olasılığını arttırır. Yapı birey etkileşimi çerçevesinde düşünüldüğünde bireylerin bu yapının gereklerine uyum sağlayacak şekilde davranışlar sergilemesini beklemek yanlış olmayacaktır.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında çalışanların politik becerilerinin ortanın üstü bir değer aldığı gözlenmiştir. Bu sonuç yukarıdaki varsayımı doğrular niteliktedir. Politik beceriye dayalı bir iş tatmini olup olmadığı ile ilgili sonuçlara bakıldığında ise çalışanların politik becerinin iş tatminini etkilediği görülmüştür. Diğer taraftan bireylerin proaktif kişilik özellikleri açısından elde edilen sonuçlarında yine ortanın üstünde değer aldığı gözlenmiştir. Gerçekten de bireylerin politik becerinde kazandıkları gelişimlerden biri geleceği ön görebilme kabiliyetidir. Bu da bireyleri proaktif hale getirerek sorunlar ortaya çıkmadan önce önlem almalarına neden olur. Araştırma modelinde proaktif kişilik özelliği de iş tatminini etkileyerek bu boyutlar arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli kriterlerden bir haline gelmiştir. Araştırmanın temel hipotezlerinden bir olan proaktif kişilik özelliğinin aracı etkisi ile ilgili yapılan analiz sonuçları da yüksek değerlerle bu hipotezi doğrulamıştır.

Sonuç olarak hizmet yerinden kuruluşlarından biri olan üniversitelerin özerk olmaları nedeniyle yapısal süreç tasarımlarındaki her bir değişim bireylerin politik becerilerini arttıracaktır. Özellikle proaktif kişilik özelliğinin yoğunlaştığı bireylerde bu konu daha hızlı bir davranışsal değişime neden olacağından bireyin iş tatmin düzeyini etkileyen önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkacaktır. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı bulgulardan hareketle uygulayıcı ve politika yapıcıların gelecekte hazırlayacakları yapısal düzenlemelerde örgüt programlarını ve yönetim uygulamalarını temelden etkileyebilecek bireye ait proaktif kişilik yapısı ile politik becerin iş tatmini üzerinde değerlendirmesi gerekliliği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Atay, Salim. (2010),"Improvable:'Political Skill'with its Theoretical and Empirical Aspects", TODAİE's Review of Public Administration, 4 (2), ss. 75-92.
2. Azırı ,Brikend,(2011)," Job Satısfactıon: A Lıterature Revıew", Management Research And Practıce, 3 (4), ss.77-86
3. Bakker ,Arnold B.,Tims, Maria., Derks, Daantje.,(2012) "Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement", Human Relations, 65 (10), ss.1359-1378.
4. Bateman, Thomas S.,Crant , J. Mıchael. (1993) , "The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates", Journal Of Organızatıonal Behavıor, 14, ss.103-118.
5. Blıckle, Gerhard, Meurs, James A. ve diğerleri, (2012), "The interactive effects of conscientiousness, openness to experience, and political skill on job performance in complexjobs: The importance of context", Journal of Organizational Behavior,ss.1-20.

6. Çelik, Eyüp., Topçuoğlu, Pınar.(2017) "Proaktif Kişiliğin Öznel Zindelik İle Merak Arasındaki İlişkide Aracılık Etkisi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17 (3), ss.1221-1240.
7. Definition of job satisfaction, 11.05.2018, https://en.oxforddictionaries.com/definition/job_satisfaction
8. Definition of proactive, 10.05.2018, https://en.oxforddictionaries.com/definition/proactive,
9. Ferris, Gerald R.,Treadway, Darren C., Perrewé , Pamela L., Brouer ,Robyn L., Douglas, Ceasar, Lux, Sean. (2007). "Political Skill in Organizations". Journal of Management, 33(3), ss. 290-320
10. Gülnar, Birol. (2007). Örgütlerde İletişim ve İş Doyumu, Literatürk Yayınları, İstanbul 2007.
11. Judge, T.A., Bono, J.E. Locke, E.A. (2000) "Personality and Job Satisfaction: The Mediating Role of Job Characteristics" Journal of Applied Psychology Vol. 85 No. 2 pp. 237-349
12. Li, Ning.,Liang, Jian., Crant, J. Michael. (2010), "The Role of Proactive Personality in Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior: A Relational Perspective", Journal of Applied Psychology, 95(2), ss.319-404.
13. Mintzberg, H. (1983), Power In and Around Organizations, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
14. P. Tett,Robert, P. Meyer , John. (1993), "Job Satısfactıon, Organızatıonal Commıtment, Turnover Intentıon, And Turnover: Path Analyses Based On Meta analytıc Fındıngs", Personnel Psychology,46, ss.259-293.
15. Politik kelimesi, 10.05.2018, https://sozluk.gov.tr/?kelime=politik
16. Riggio, R.E. (2018) "Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Giriş" Nobel Yayıncılık, 6. Basımdan Çeviri, Çev. Belkıs Özkara
17. Saari, L.M. and Judge, T.A. (2004) "Employee Attitudes and Job Satisfaction" Human Reosurce Management Vol.43 No.4 pp.395-407
18. Şefik Özdemir, Şefik "Politik Davranış", Canan Nur Karabey, Gökhan Kerse (Ed.), Örgütsel Davranış Düzleminde Güncel Kavramlar, (ss.113-136), Gazi Kitabevi, Ankara.
19. Uçan, Fatih. (2019), Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Kişi-Örgüt Uyumu Bağlamında Kamu Personel Hareketliliği, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ankara.

SİYASAL DAVRANIŞLARIN ŞEKİLLENMESİNDE AİLE FAKTÖRÜ
FAMILY FACTOR FOR SHAPING THE POLITICAL BEHAVIORS

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KÖMÜR
Bayburt Üniversitesi, Demirözü MYO, Yerel Yönetimler Bölümü

ÖZET
İnsanoğlu dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren çevresi ile etkileşim içerisine girer ve bu dünyada hayatına devam edebilmesi için içgüdüsel davranışlarının yanı sıra başka davranışları da öğrenmek zorunda kalır. Birey bu davranışları öğrenirken birçok faktörden etkilenir. Bu faktörlerin en önemlisi yaşamın ilk yıllarının başladığı ve temel öğretilerin öğrenildiği aile kurumudur. Aile, yakın çevre ve eğitim kurumları bu davranışların elde edilmesinde ilk sırada gelmektedirler. Siyasal davranışlar da bireyin aile içinde öğrenmiş olduğu birçok davranışın temellerinin atıldığı dönemde oluşmakta ve daha sonra bireylerin aile içindeki durumlarına göre şekillenmektedir. İleriki yıllarda ise bu davranışları bireyin almış olduğu eğitim, kişinin kazanmış olduğu tecrübeler, dâhil olduğu sosyal gruplar, dini inançlar, örf, adet, gelenek ve görenekler gibi çeşitli toplumsal etkenler de etkilemektedir. Bunlara ek olarak, siyasi parti lideri, adayı, ideolojisi gibi faktörleri de siyasal davranışları etkileyen etmenler arasına eklemek mümkündür. Aynı zamanda siyasal davranışlar üzerinde var olduğu bilinen aile etkisi, siyasal partiler tarafından da önemsenmektedir. Bu açıdan bakıldığında siyasal toplumsallaşma sürecinde siyasal partiler seçmenleri etkilediği kadar çocuklara da aileleri aracılığı ile siyasi parti kimliğinin aşılanmasında rol oynamaktadırlar. Çocuk yaşlardan itibaren aile deneyimlerinin ve kararlarının çocukların siyasete olan ilgileri üzerinde etkileyici sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Yani çocukların ideolojik ve siyasal görüşleri, ailelerinin ideolojik ve siyasal görüşleriyle aynı doğrultuda benzerlik göstermektedir. Bu açıdan ele alındığında ve literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ailenin, çocukların bir siyasi partiye olan duygularının oluşmasındaki temel sebep olduğu karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak aile, çocuklara seçimlere katılmanın ve oy vermenin, hem de seçmen davranışın esasını oluşturan bir öğe olarak sosyo-politik bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı literatürdeki çalışmalar incelenerek insanoğlunun yaşam süresince birçok özelliğinin oluşmasında temel olan aile kavramının siyasal davranışlar üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır.
Anahtar Kelimeler: Siyasal Davranış, Siyasal Parti, Toplumsal Etkenler

ABSTRACT
Human being interacts with their environment from the moment he opens his eyes to the world and in order to continue his life in this world, he has to learn other behaviors besides his instinctive behaviors. Individual is effected from lots of factors while learning these behaviors. The most important of these factors is the family institution where the first years of life begin and the basic teachings are learned. Family, close environment, and educational institutions come first to get these behaviors. Political behaviors are formed during the period when many of the behaviors the individual has learned in the family are laid and then they are shaped according to the situation of individuals in the family. In the following years, these behaviors are also influenced by various social factors such as education, experiences, social groups, religious beliefs, customs, traditions. In addition, it is possible to add factors such as political party leader, candidate and ideology to the factors that affect political behaviors. At the same time, the family effect that is known to exist on political behaviors is also considered by political parties. From this point of view, in the process of political socialization, political parties not only affect voters, but also play a role in instilling political party identity to children through their families. From the age of child, family experiences and decisions seem to have impressive results on children's interest in politics. In other words, the ideological and political views of children are similar in line with the ideological and political views of their families. When considered in this respect and the studies in the literature are examined, it is seen that the family is the underlying factor in the development of an emotional bond between children and a political party. As a result, the family is of socio-political importance as an element that gives children the basis of both selection and behavior. The aim of this study is to examine the studies in the literature and to reveal the effect of family concept on political behaviors, which is essential for the formation of many features of human beings during life.
Keywords: Political Behavior, Political Party, Communal Factors

1.GİRİŞ

Birey, dış dünya ile ilişkisinde çevresine karşı bazı davranışlar sergilemektedir. Bu davranışların siyasal alandaki görünürlüğü ise siyasal davranış şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde bireylerin yaşamları üzerinde etkili olan en önemli kurumlardan biri niteliğindeki siyaset, özellikle demokratik ülkelerde yakından takip edilen, ilgi ve bilginin yoğun olduğu buna paralel olarak siyasal eylemlerin gerçekleştiği bir alandır. Bu alan, ister yöneten kısımda olsun isterse yönetilen kısımda olsun bireyi sürekli sistemin içinde tutan bir anlayışa sahiptir. Birey doğal olarak bu alanda ilgi-bilgi-algı-tutum-eylem şeklinde geniş çerçevede ele alınabilecek davranışlar sergileyecektir. Bireylerin bu davranışları sergilerken birçok faktörden etkilenmesi muhtemeldir. Bu faktörlerden biri de, bireyin dünyaya gözünü açtığı ve temel öğretileri elde ettiği ailedir. Aile, birçok konuda olduğu gibi siyasal açıdan da bireyi ve bireyin davranışlarını etkilemektedir. Çalışmada ailenin siyasal davranışlar üzerindeki etkisi teorik çerçevede incelenmiştir.

2. KAVRAM OLARAK SİYASAL DAVRANIŞ

Siyasal davranış sosyal bilimler alanında özellikle siyaset bilimciler tarafından çokça tartışılan ve ele alınan bir kavramdır. Davranış en basit hali ile canlıların genel yaşam içerisinde çevrelerine karşı gösterdikleri tutum ve hareketlerdir. Buna göre siyasal davranış ise bireylerin siyasi anlamda göstermiş oldukları davranışlardır.

Siyasal davranış, bireylerin kişisel veya bağlı oldukları gruplar ile siyaset alanında kendilerini göstermeleridir. Bu gösteriş seçim zamanları siyasi partilere oy vermenin ötesinde daha fazla anlam ifade etmektedir (Schoultz,2015:343). Siyasal davranış, bireyin siyasal sistem karşısındaki, eylemlerini, görüşlerini ve durumunu içine alan bir kavramdır (Daver,1993:203).

Siyasal davranış, siyasal katılım ve seçmen tercihini içeren bir bakış açısı ile ele alınmalıdır. Siyasal katılma, bireyin siyasal otoriteyi veya onun yapmış olduğu politikaları etkilemek amacıyla harekete geçtiği bir durumdur. Bu kavram, siyasete ilgi duymaktan seçimlerde aday olmaya kadar birçok faaliyeti içinde barındırmaktadır. Bu faaliyetlere siyasi tartışmalarda bulunma, miting ve gösterilere katılma, seçim kampanyalarında görev alma, siyasi partilere üye olma vb. örnek olarak gösterilebilir (Dursunoğlu, 2017: 1580).

Siyasal davranışlar, insanların kendilerini siyasal olarak ifade etmeleri için, çoğulculuk, katılım, şeffaflık temelinde siyasal katılımlarına imkân vermektedir. İnsanların bu alana girip kendilerini ifade edebilmeleri için bazı kurum ve kuruluşların bulunması şarttır. Siyasal partiler bu kurumların başında gelmektedir. Siyasal eğilim ve davranışlar siyasal partiler ile şekillenmektedir. Siyasal bir tutuma, davranışa ve kültüre sahip olmayan birey, siyasal bir hak iddia etmez, siyasi bir partiye üye olmaz. Siyasal katılma bilincine sahip olmayan bir vatandaş siyasi bir partiye oy vermez. Toplumsal siyasallaşma olgusuna erişmemiş bir toplum özgürlük, hürriyet, demokrasi ve seçim gibi çok partili hayatın unsurlarından haberdar olamaz. Bunlardan haberi olmayan bireyin ve halk kitlelerinin siyasi kararların alınmasında, uygulanmaya konmasında aktif bir rol üstlenmesi mümkün olmaz.

Siyaset hakkındaki bilgilere nasıl sahip oluruz? İlk başta bu soruya siyasal hayatı öngörülebilir bazı kaynaklar aracılığıyla öğrendiğimizi söyleyerek yanıt verebiliriz. Bu kaynaklar doğrudan olduğu gibi dolaylı da olabilir. Aile, yakın çevre ve eğitim kurumları ilk kaynaklardır. Daha sonra gazete, dergi, gibi kitle iletişim araçları gelir. Ayrıca, mesela siyaset bilimi öğrencileri de siyaseti görece resmi bir yoldan öğrenmektedir. Siyaset aynı zamanda siyasal süreçlere de katılarak öğrenilmektedir. Bu nedenle siyaset ile ilgili bilgilerimizin çok çeşitli kaynakları vardır (Çağla, 2010: 51).

3. SİYASAL DAVRANIŞ VE AİLE

Siyaset ile ilgili olan öğeler siyasal davranışların ve tutumların oluşmasında ilk sırada yer alırlar. Örneğin, bir bireyin aile içinde karşılaşmış olduğu otoriter tavırlar o kişinin siyasal tutumunu etkiler. Otoriter ebeveynlere sahip olan kişi demokratik ortamlara ve bu ortamın gerektirdiği hoşgörülü tartışmalara uyum sağlayamayacaktır. Otoriter bir lideri ve yönetimi, ailesinin yerini alacak şekilde tercih edecektir. Gücü eline aldığı zaman da otoriter bir yönetim anlayışı sergileyecektir. (Kışlalı, 2011: 139-141). Buradaki örnekten hareketle bireyin siyasal tutum ve davranışlarının ailede başladığını söylemek doğru bir tespit olacaktır. Siyasal toplumsallaşma açısından aile çok önemli bir kavramdır. Çünkü birey hayatına dair değerleri, inançları kuralları vs. direkt aileden öğrenerek yaşama ilk adımlarını atmaya başlar. Bu sebeple siyasi açıdan ele alındığında siyasal değerler veya desteklediği siyasal parti, aday veya ideolojiler bireyin bu alanda kendisine gösterilen ilk tercihler olarak kabul edilmektedir(Dursunoğlu,2018:18-19).

Temel davranışların çocukluk yıllarında ve ailenin büyük etkisi altında gerçekleştiği dikkate alındığında, daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan siyasal tutumların bu temel tutumların bir devamı olduğunu var saymak gerekir. Temel tutumlarla çelişen bir siyasal tutum söz konusu olamaz ama bu yapı içerisinde birden çok yeni faktör daha aktif olabilir (Kışlalı, 2011: 139). Bunların içerisine siyasal toplumsallaşma aracı olan, kişinin yaşadığı çevre, eğitim durumu, edinmiş olduğu arkadaşlıkları, tecrübeleri, dâhil olduğu sosyal gruplar, dini inançları, örf, adet, gelenek ve görenekleri gibi çeşitli toplumsal etkenleri eklemek de mümkündür. Örneğin doğduğu günden beri CHP'ye oy veren ve parti eylemlerinde (seçim çalışmaları, mitingler, vb.) etkin bir rol üstlenen ailenin çocuklarında daha oy verme yaşında olmasalar bile ister istemez bu partiye karşı sempati duymaya başlarlar. Çünkü ailedeki bu tutum ve davranışlar ister istemez gelişme çağında olan çocuklara yansımış olacaktır. Çocuklar daha sonra yaşları arttıkça bu sempatiden vaz geçebilirler veya devam edebilirler. Bu durum ise o siyasi partinin onlara ne anlam ifade ettiği ile açıklanabilir bir durum olacaktır.

Temel tutumların çocukluk yaşlarının ilk yıllarında başladığı konusuna daha önce değinilmişti. Bu noktadan hareketle, bir insan doğduktan sonra belli bir yaşa gelene kadar anne ve babasının güçlerinin sınırsız olduğunu düşünür. Fakat belli bir zamandan sonra birçok şeyin farkına varan çocuk kendisi ile ilgili şeyleri keşfetmeye başlar cinsiyetini, tabiiyetini, öğrenir ve siyasi simgelerin ne anlama geldiğini sorgular. Bir çocuğun siyasal sisteme ve o sitemin unsurlarına karşı ilgi duymasının bilgisel ve duygusal olmak üzere iki farklı durumu vardır. Örneğin okula başlamadan önce Fatih Sultan Mehmet'in ismini sürekli duyan bir Türk çocuğu onu tanımadan ona bir sevgi duyar. Bu bahsetmiş olduğumuz durumun duygusal yönüdür. Çocuk daha sonra okula başladığı zaman kazanmış olduğu sevgiyi bilgiye çevirerek bilgisel ve duygusal gelişme evresine girer. (Aydemir, 2001). Fakat ailede otoriter bir yapıdan hoşlanmayan, ya da aile ile bağları sıkı olmayan çocuklar aynı zamanda arkadaşlarından da etkilenmektedirler. Yaşları ilerledikçe siyasal konuları ailelerinden daha çok, arkadaşları ile konuşabilmektedirler (Eryılmaz, 2010). Ailenin birey üzerindeki etkisi toplumun yapısına göre değişmektedir. Bir toplumda aile kurumuna ne kadar önem verilirse bu kurumun etki alanı o kadar kapsamlı olacaktır. Aile kurumunun önem arz ettiği ülkelerde ailenin bireyin toplumsallaşmasındaki rolü oldukça önemlidir. Birey çevresi ile kurduğu ilişkilerde ailesinden edinmiş olduğu temel kazanımlar ile hareket etmektedir. Bu durum seçmen davranışlarına da yansımaktadır. Örneğin seçimlerden bir gün önce evde hangi partiye oyların verileceğinin konuşulması bu konuşmanın bir karara bağlanması, özellikle büyük aşiretlerde hangi partinin destekleneceği yönünde açıklama yapılması gibi aile ve seçmen davranışı arasındaki ilişkiyi gösteren örneklerdendir. Bu da ailenin siyasal davranışlar üzerinde etkili bir faktör olduğunu gösteren önemli bir etmendir (Dursunoğlu, 2018: 98).

4. SONUÇ

Siyasal davranışların oluşmasında insan hayatında mutlaka etkili olan ortamların bulunması gerekmektedir. İnsanlar sahip oldukları temel içgüdülerin haricinde yaşam içerisinde var olmalarını sağlayacak, çevreleri ile uyum içinde yaşamayı öğretecek ve onları geleceğe taşıyacak temel tutum ve davranışları zaman içerisinde öğrenerek elde ederler. Aile, yakın çevre, eğitim kurumları bu davranışların elde edilmesinde ilk sırada gelmektedirler. Daha sonra bunlara tecrübeleri, dâhil olduğu sosyal grupları, dini inançları, örf, adet, gelenek ve görenekleri gibi çeşitli toplumsal etkenleri eklemek de mümkündür.

Aile, kişilerin çocukluk dönemlerinde siyasal bilincin gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kişi önce aile içerisindeki güç ilişkilerini ve dengelerini öğrenmekte ve otorite konusunda deneyim kazanmaktadır. Bu durumda aile kendisinden sonra gelen toplumsallaşma kurumlarına gerekli malzemeyi sağlayan ve genel bir görüntü oluşturan bir ön kurum rolü üstlenmektedir. Burada aile bireylerinin durumları da etkili olmaktadır. Anne ve babanın eğitim durumu, aile içindeki bireylerin rolleri, anne ve baba arasındaki güç dengesi gibi etkenler çocukların siyasi davranışları üzerinde etki oluşturmaktadır. Çocuğun ailesinden edindiği temel tutumlara ters düşen bir siyasal tutumun oluşması çocukluk dönemlerinin ilk yıllarında oldukça zordur. Fakat ilerleyen yıllarda çocukların büyüyüp kendi kararlarını vermeye başladıktan sonra farklı çevrelerle ilişkiye girmeleri, çeşitli sosyal gruplara dâhil olmaları, kamuoyunu rolü gibi birden çok yeni etkenin de siyasal davranışın şekillenmesinde etkisi olmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Aydemir, S.R. (2001). ''Siyasal Toplumsallaşma''. *Mevzuat Dergisi*, Erişim Tarihi: 24.04.2014. *http://www.mevzuatdergisi.com/2001/10a/01.htm*
2. Çağla, C. (2010). *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce Ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri.* İstanbul: Omnia Yayınları.
3. Eryılmaz, B. (2010). ''Siyasal Toplumsallaşma''. Erişim Tarihi: 24.04.2014. *http://www.enfal.de/sosyalbilimler/s/041.htm*
4. Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine giriş*. Ankara: Siyasal Kitapevi
5. Dursunoğlu. İ. (2018). *Siyasal Davranış, Göç Olgusu Üzerine Bir Karşılaştırma*. Ankara: İmaj Yayınevi.
6. Dursunoğlu. İ. (2017). ''Sosyal Medya ve Siyasal Davranış İlişkisi''. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı
7. Kışlalı, A,T. (2011). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
8. Schoultz Avon Asa (2015), Nordic Research on Political Behaviour, Scandinavian Political Studies, 38(4) 343-368.

ESKİ ÇİN KÜLTÜRÜNÜN KESİNTİSİZ GELİŞİMİ VE YAYILMASI ÜZERİNE BİR ANALİZ

AN ANALYZE ON DEVELOPMENT AND EXPANSION ANCIENT CHINESE CULTURE

Tuersunjiang ABULAITI

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE Avrasya Araştırmaları

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Üç bin yıldır var olan Çin kültürü, Asya kıtasının doğusunda egemen kültürdür. Bu kültürel yapı devamlı olarakdiğer doğu kültürleri karşısında genişlemiş ve gelişmiştir. Bunun yanı sıra, Çin kültürü diğerlerini yutmuştur.

Bu bildiride Çin Kültürünü genişleme özellikleri bakımından araştırdık. Çalışmamızda Çin kültürünün doğu dünyaında egemen karakterli olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda teorik analiz yöntemi benimsenmiş olup materyal olarak kütüphanelerdeki kitaplar ve veri tabanları seçilmiştir. Makale üç bölüm olarak hazırlanmıştır. Bunlar: Kavramlar, tarihçe ve Çin Kültürü.

Anahtar Sözcükler: Kültür, Çin Kültürü, Çin Kültürünün Yayılması

ABSTRACT

Chinese culture which is exist is dominant culture in Eastern Asia. This cultural structure has been expanded and developed regularly against other eastern culture. In addition to, Chinese culture has been swallowed others.

In this study, we searched Chinese culture in context its expansion character. It is understood that Chinese culture has dominant character in eastern world in our study.

It is taken on theoretical analyze method in our study and select book and data base in libraries as a material. This paper has been prepared three sections. These: Concepts, short history and Chinese Culture.

Key Words: Culture, Chinese Culture, Expansion of Chinese Culture

Giriş: Amaç, Kapsam, Sınırlılıklar, Materyal ve Metod

Çin kültürü devamlı yaygınlaşan ve çevresindeki komşu kültürleri etkileyen güçlü bir kültür olma özelliğine sahiptir. Üç bin yıllık geçmişe sahip bu kültür, hakimiyet alanı ve yakınındaki kültürleri eritip, kendini geliştirme imkanı bulmuştur. Çin Kültürü Eski Mısır kültürü, Mezopotamya kültürü, Eski Yunan Kültürü ve Hint kültürü gibi eski kültürlerden biridir ve Dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Bu kadar önemli eski bir kültür ve medeniyetin yeterince analiz edilmemiş olduğu ve çok fazla tanınmamış olması münasebetiyle tarafımızdan araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada teorik analiz metodu benimsenmiş olup, materyal olarak kütüphanelerdeki kitap ve makalelerin yanı sıra web ortamındaki veri kaynakları seçilmiştir.

1. Çin Kültürünün Önemi

Çin kültürü, Asya kıtasının doğusunda var olan egemen bir kültür olarak çok eski bir tarihe sahiptir. Tahmini olarak üç bin yıldır var olan bu kültür, bu çok eski olan tarihi süreçte, çevresindeki diğer millet ve kültürleri eritip kendisini sürekli büyütmüş ve dünyadaki diğer kültürlere göre kendi içinde ve kendi kendine tekâmül eden kapalı bir kültürün timsali olmuştur. Dünyanın başka eski kültürlerinden Eski Mısır kültürü, Mezopotamya kültürü, Eski Yunan Kültürü ve Hint kültürü gibi eski kültür veya uygarlıklar ya tarih sayfalarından komple silinmiş yada başka kültürlerle etkileşim sürecinde kendi özelliğini kaybetmeden iyi bir şekilde korumakta başarılı olamamıştır. Örnek olarak verilebilecek Yunan kültürü batı medeniyetinin temeli olarak tanımlansa da, sonradan gelen Hristiyanlık batı medeniyetinin esas ekolünü oluşturmuştur. Aynı açıdan bakılacak olunursa, Budizm Çin'e girdikten sonra, Çin'de her ne kadar yayılsa da, sonunda hiçbir zaman Konfüçyüsçülüğün önüne geçememiştir. Dolayısıyla, Çin kültürü, diğer kültürlere göre en geç ortaya çıkmış bir kültür olsa da, başka kültürlere göre kendi özelliğini en iyi koruyan ve günümüze kadar devam edip gelen bir kültür olarak ayrı bir yer elde etmeyi bilmiştir.

Farklı açıdan bakıldığında, Çin kültürü, başka kültür tiplerine göre daha muhafazakar olmasına rağmen, doğduğu günden bu yana sürekli genişleyen ve ele geçirdiği topraklardaki halkları asimile ederek o toprakların tamamen Çinlileşmesini sağlayabilen bir kültür olma özelliğine sahiptir.

Dünya tarihi açısından bakaılacak olunursa, kültürü gelişen bazı milletlerin güçlendikten kısa bir süre sonra savaş yoluyla çok geniş toprakları kazandığını, ama çok kısa süre geçmeden kazanılan toprakları kaybettiklerini görebilmek mümkündür. Eski Yunan kültürünün bir örneği olan Makedonya İskender İmparatorluğu, Avrupa kültürünün timsali olan Roma İmparatorluğu ve buna benzeyen bir çok imparatorluklar bu tip kültürlerden olarak zikredilebilir. Çin kültürünün farklılığı dışarıya karşı genişlemenin karşısında içeride korumaya meyilli olmasıyla anlatılabilir. Yani, Çin kültüründeki imparatorluklar, uzak toprakları işgal etmekten daha çok, yakındaki toprakları daha sağlam şekilde elinde tutmaya önem vermiştir. Dolaysıyla, Çin kültürü, ilk ortaya çıktığı Sarı Irmak vadesindeki çekirdek bölgeden sürekli yayılarak günümüzdeki haline gelmiştir. Üç bin yıllık bu eski tarih gözden geçirildiğinde, Çin kültürünün genişleme yönünün önce doğu yönden, sonra ise güney ve batı yönden ilerleyerek yayıldığını, bu yayıldığı toprakların günümüzde başkaları tarafında şüphesiz Çin toprakları olarak görüldüğünü gözlemlemekteyiz.

Çin kültürünü güçlendiren ve ayakta tutan çok çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu aşamada, bu faktörleri ele aldığımız ikinci bölüme geçmek gerekmektedir.

2. Çin Kültürünün Güçlü Oluşunu Sağlayan Şartlar:

Çin kültürünün güçlü oluşunu sağlayan şartlar çeşitlidir. Bunlar coğrafik, ekonomik, demografik, siyasal sistemsel ve kültürel nedenler olarak gruplandırılabilir. Bu nedenlerden belki de en önemlisi olarak coğrafik nedenler öne çıkmaktadır.

Coğrafya, insanların yaşamında mekân ile olan ilişkilerine bağlı olarak önem arz eden bir faktördür. Toplumsal yapıların gelişimi üzerinde en baskın karakterli etkiye sahip olan bir husus olarak öne çıkmaktadır. Çin'in coğrafik konumuna bakıldığında, Eski Çin, Asya kıtasının doğusunda yer almaktadır. Doğu tarafı Pasifik Okyanusu, kuzey tarafı ise Moğol Yaylası, Batı tarafı ise Tibet Platosu ve Hexi koridoru, güzeyde ise Hindiçin yarımadası yer almaktadır. Bu geniş bölgenin dört tarafı kapalı ama içerde geniş ovalar bulunmaktadır. Bu ovaların arasından geçen Sarı Irmak, Huai Nehri, Yangzi Nehri ve güneyde yer alan İnci Irmak gibi bir çok nehir ve ırmakları bu toprakları sulayarak verimli bir şekle getirmiştir. Coğrafik konum açısından Çin kültürüne gelebilecek tehlike sadece kuzeydeki göçebe halklardan olabilmektedir. Dünyanın diğer kültürlerinin coğrafik konum açısından doğal korunma şartları, Çin kültürü kadar avantajlı değildir. Başka kültürler birkaç taraftan gelen tehlikeye açık iken, Çin kültürü sadece Kuzey'in tehlikesi ile baş başa kalmıştır. Aynı zamanda, Çin'in iki bin yıldan beri sürekli inşa ettiği Çin Seddi bu tehlikenin önlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Dışarıya kapalı içeri açık bu coğrafik özelliği, aynı zamanda, Eski Çin'de siyasi rakiplerin denge sağlayan şekilde gelişmesine izin vermemiştir. Bu durum sonuçta Çin topraklarında sürekli büyük imparatorlukların Çin'i birleştirmesi ve otoriter merkezci diktatör hâkimiyet kurarak güçlü siyasi güce sahip olmasına neden olmuştur.

Çin'in iklim yapısı ele alındığında, bu coğrafyanın büyük çoğunluğu yağışlı iklim tipi olan muson iklimine sahip olduğu görülmektedir. Yaz mevsiminde görkemli yağmur bulutları ve sıcak hava durumu toprakları daha verimli şekle getirmiştir. Kış mevsimininse yaz mevsimine göre kısa olması, yağışlı iklim tipi ve nehir ve ırmakların çok olması, topraklara yeterli su kaynağını temin etmesi ülkede tarıma dayalı ekonomi tipinin etkili olmasına imkan sağlamıştır. Avrupa'nın soğuk iklimi ve Batı Asya'nın kurak havası tarım ekonomisini kısıtlayan faktörlerdir. Bunun aksine Doğu Asya'nın sıcak havası, yağışlı iklimi ve düz arazileri bölgede tarım ekonomisinin gelişmesine neden olmuş ve dış bölgeye bağlı kalmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yararlı koşullar sağlamıştır. Çin'in geniş ovaları ve yağışlı iklim tipi bu topraklarda kalabalık insanların beslenmesini sağlamakla beraber, yayıldığı bölgenin geniş olması kültürün her çeşit tehlikelere karşı dayanışma gücünü arttırmıştır. Diğer eski kültürlerin yerleştiği konumun dar olması bu kültürlerin dış güçlerin saldırısı sırasında pasif durumda kalmalarına neden olmuştur. Aksine Çin kültürü ilk yok olma riskine maruz kalan kuzey-güney hanedanlıklar döneminde bile Çinlilerin Yangzi nehrinin güneyine göç ederek dayanması durumuyla, sonuçta Çin kültürünün bu tehlikeden başaralı bir biçimde kurtulmasına neden olmuştur.

Coğrafyadan kaynaklanan ekonomi tipi de Çin kültürünün korunması ve yayılması için önemli katkılarda bulunmuştur. Tarım ekonomisi başka ekonomi şekillerine göre dayanışma gücü en yüksek, en istikrarlı olan ekonomi tipidir. Tarım üretimi doğal koşullar uygun olduğu sürece, insan yaşamı için gerekli gıda üreten en verimli ekonomi şeklidir, dolayısıyla üretimdeki maddi zenginlik aynı zamanda

toplumun doğal afet ve yabancı istilalarına karşı dayanışma gücünün artması için fayda sağlamaktadır. Ayrıca, Çin tarım ekonomisinin esasında oluşan Çin kültürü doğal afetlerle topyekün mücadele etme imkanı olmuş ve afetlere karşı dirençli hale gelmiştir.Aynı zamanda Tarım ekonomisi toprak ve ekonomi şartlarına bağlılığı yüksek olduğu için bu çeşit ekonomi şeklinde insanların toprağa olan bağlılığı da daha güçlü olmaktadır. Dolayısıyla da, bu ekonomi şeklindeki insanların göç etme istek ve imkanları hayvancılık ve ticaret ekonomilerine göre daha zayıf olmaktadır. Tarımın bu çeşit özelliği kültürün birikmesi, gelişmesi için faydalı olmuştur.

Günümüzde Çin dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkesidir. Bu özellik sadece günümüzde değil uzun yıllardan bu yana böyle devam etmektedir. Herhangi bir kültürün ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılması için en önemli unsurlardan biri bu kültürü yaşatan nüfus sayısının yeterli olmasıdır. Bu açıdan Çin'in ova coğrafyasıyla beraber yağışlı iklim koşulları bu toprakları verimli hale getirerek daha fazla nüfusun beslenmesine imkan tanımıştır. Bu sebeple, nüfus açısından, Çin, çevresindeki milletlere göre mutlak avantajı sağlamıştır. Örnek olarak Çin'e ilk büyük tehlike yaratan Hunlar en güçlü olduğu Mete Han döneminde Hun nüfusunun 1.5 milyon civarında olduğu tahmin edilirken (Xinli, 2006) Batı Han Hanedanlığının en güçlü döneminde ise nüfusun 60 milyona yaklaştığı (Yumin, 1995) tahmin edilmektedir. Sonraki dönemlerde de kuzeydeki kavimler ile güneydeki Çinliler arasında nüfus açısından bu büyük fark devam etmiştir.

Nüfusun kalabalık olması hem kuzeye karşı dayanma gücünü arttırmış, hemde Çin kültürünün Yangzi nehrinin güneyindeki bölgelere sürekli yayılması ve genişlemesi için büyük avantaj sağlamıştır. Çin'in kuzey bölgelerine göre güney kısmının yer şekli karışık olsa da, Çin kültürünün güneye genişlemesine engel olabilecek doğal engel yoktu. Güneyde ovaların fazla olması, yağışlı iklim tipi ve tarıma dayanan Çin kültürünün genişlemesi için faydalı şartlar hazırlamıştır. Güneydeki antik milletlere göre askeri ve kültürel üstünlüğe sahip olan Çinliler üç bin yıllık tarihi süreç içerisinde güney topraklarını işgal etme ve oradaki yerel halkları asimile etme adımlarını hiç durdurmamıştır. Bu süreç ilk önce askeri işgal şeklinde başlanırken, yavaş yavaş bu işgal edilen bölgelerde Çinli nüfusunun artmasıyla beraber yerel halk azınlık haline getirilmekteydi. İlerleyen zamanlarda bu topraklar tamamen Çinlileşerek yerel halk ya daha güneye göç etmek zorunda kalıyor ya da asimile olarak kalabalık Çin nüfusu içinde eriyip bitiyordu. Dünyanın diğer bölgelerindeki kültürlere göre Çin'in coğrafi ve nüfus açısından bu özellikleri Çin kültürünün kendini başarılı bir şekilde korumasıyla beraber dışarı genişleyebilmesi için çok büyük avantaj sağlamıştır.

Yukarda bahsettiğimiz özelliklerden başka Çin'in siyasi sistemi de Çin kültürünün korunması ve genişlemesi için önemli rol oynamıştır. Çin, dünya tarihinde otoriter merkezcilik diktatör siyasi sistemi en gelişmiş ve en uzun devam eden ülkedir. Böyle bir siyasi sistem Çin'deki Çin kültürünün korunması ve genişleyebilmesi için faydalı şartları hazırlamış ve bu koşulları daha verimli şekilde kullanılmasına destek olmuştur. Örnek olarak Han Wudi döneminde Hunların elinden alınan dört eyalete tek seferde 700 bin aileyi mecburi göç ettirmesi(Deyong, 1998:1) gibi olaylar Çin tarihinde oldukça yaygındır ve günümüzde de yaşanmaktadır. İmparatoru merkez eden piramit şeklindeki diktatör siyasi yönetim şekli ülkenin gücünü bir noktaya merkezîleştirerek dayanış gücünü arttırmıştır. Devletin organize etmesiyle yapılan Çin seddi gibi büyük inşaatlar Çin kültürünün korunmasını sağlarken, büyük sulama inşaatları ve yolların yapılması ülkenin ekonomisinin gelişmesi ve siyasi kontrolü için avantajlar sağlamıştır. Çin tarihinde iki bin yıldan fazla devam eden "tarımı destekleyip, ticareti engelleme"（重农抑商）

politikası gibi siyasetler, sonuçta öncelikle hakimyet gücünü elinde tutması avantajını sağlamakla beraber, kültürün korunması ve gelişmesinde önemli katkıları sağlamıştır.

Bir başka açıdan, Çin'in siyasi sisteminin Çin kültürüne güçlü bir yardımı olmuştur. Piramit şeklindeki yönetim sistemi ve merkezden yerele kadar mükemmel memur sistemi kültürün yöneticilerinin istediği tarzda gelişmesini sağlamıştır. Geniş Çin topraklarında diller ve yaşam tarzları farklı olsa da, Çinli yöneticiler siyasi gücüyle yazı sistemi, düşünce sistemi, bilinç sistemi ve eğitim sistemi gibi alanlarda kültürün birliğini koruyan birçok tedbiri kullanarak kültürün bölünmesini ve farklı şekilde gelişmesini engellemiştir. Konfüçyüs düşünce sistemi Çin kültürü içindeki en önemli anlayış olarak devlet tarafından desteklenmiş ve uzun tarihi süre içerisinde hep egemenliğini sağlamıştır. Böyle olması bir taraftan Konfüçyüsçülerin devlet yardımıyla Çin'in geleneksel eğitim sistemini kontrol etmesiyle sonuçlansa da, diğer taraftan siyasi güçlerin başka düşünce ve inançların bastırılması ve kendilerinin önüne geçmesine izin vermemesinden kaynaklanmaktadır. Çin tarihinde dört sefer yaşanan Budizm'i yok etme hareketi[1] bunun en iyi örneklerinden biridir.

Çin'in kültürel özelliğinden bakılacak olunursa, yazı sisteminin aynı olması ve bu benzerliğin siyasi güç ile korunması Çin kültürünün kesintisiz devam etmesi ve yayılması konusunda oldukça önemli bir etken olmuştur. Çin'in dağ ve nehirlerle ayrılan geniş coğrafi özelliği ve göç etmeyi engelleyen ekonomik sisteminden dolayı, Çin'in farklı bölgelerinde konuşulan diller veya lehçeler arasındaki fark çok fazladır. Özellikle Yangzi Nehrinin güneyindeki bölgelerde hatta iki köy arasında kullanılan diller anlaşılamamış ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Böyle olunca da, Çin kültürünün birliği ve mevcudiyetini koruyan en önemli unsurlardan biri Eski Çin'de kullanılan yazının aynı olmasıdır. Çin yazısı ideografik yazı olduğu için şekilleri yazı veya metinin şekline göre ifade eder ve dildeki ses değişikliği metnin taşıdığı anlamı etkilemez. Dolaysıyla binlerce yılda Çin dilinde her ne kadar ses ve ton değişse de kullanılan yazı değişmemiştir. Çin yazısının bu özelliği Çin'de farklı bölgelerde yaşayan, farklı dillerde konuşan insanların anlaşabilmesini ve kültürel homojeniteyi sağlamıştır. Başka bir deyişle, Çin yazısındaki bu özellik Çinlilerin önceki devirlere ait tarihi metinlerini kolayca erişilebilir ve okunabilir kılmıştır. Bu durum Çin kültürünün eski dönemler ile olan bağının güçlü kalmasını ve kendi varlığını korumasını temin etmiştir. Çin yazısı askeri işgal faaliyetleri ve kültürel yayılma ile beraber işgal edilen topraklardaki insanların asimile sürecinin hızlandırılmasında da çok önemli rol oynamıştır. Bu gelişim sürecinde Çin yazısı hatta Japonya, Kore ve Vietnam gibi ülkelere de yayılarak Doğu Asya bölgesinde Konfüçyüs inancının egemen olmasını ve kültürel benzerliğin artmasını sağlamıştır.

Konfüçyüs inancı Çinlilerin inanç sisteminin temelini oluşturmakta ve Çin kültürünün içinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Konfüçyüs felsefesi içindeki Çin - Barbar farkı anlayışı, kültürel açıdan Çin ve başka milletlerin arasındaki kültürel farkı esas alarak açık ve net bir biçimde ayırmış, aynı zamanda kültürel milliyetçilik anlayışını da desteklemiştir. Bu düşünceyle Çin kültürünün üstünlüğünü sağlamaya, etnosantrik bir bakış açısıyla yabancı kültürü aşağı görerek kültürel yapısını korumaya ve genişletmeye çalışılmıştır. Sonraki dönemlerde ise, bu çeşit görüşleri sürekli geliştirmiş ve eğitim

[1]Çin'in tarihi kayıtlarına göre 446.Yıl (Kuzey Wei dönemi), 574.Yıl (Kuzey Zhou dönemi), 845.Yıl (Tang dönemi) ve 954. Yıl (Geç Zhou dönemi) gibi yıllarda Budizm'e karşı rahipleri dinlerini terk etmeye zorlamak, tapınakları yıkmak, dini mülklere el koymak, halkın Budizm inancını kısıtlamak gibi şekillerle Budizm'in Çin'deki etkisini düşürmeye veya hükümdarların iradesine uygunlaştırmaya çalışmıştır.

alanında etkisini arttırmıştır. Batı Han döneminde ise hükümran sınıf tarafından Konfüçyüs inancı Çin'in devlet tarafından desteklenen tek felsefe düşüncesi olarak kabul edilmiş ve eğitim alanını tamamen kontrol altına almıştır. Devletin desteği ve eğitim sistemini elde eden bu düşünce, ilerleyen zamanlarda başka felsefe ve düşüncelerin gelişimini sürekli engellemiş ve yabancı inançları kendine uygun hale dönüştürmeye çalışmıştır. Örnek olarak Budizm Çin'de yaklaşık iki bin yıllık bir gelişim sürecini tamamlasa da, hiçbir zaman, Konfüçyüs inancı kadar Çin kültüründe etkinlik sağlayamamıştır, aksine Çin Budizm'i Çin kültürüne uygun şekilde gelişmiştir. Doğuşundan kültürel milliyetçilik anlayışı taşıyan bu düşünce sistemi, Çin kültürünün yayılmasında oldukça etkili unsurlardan biri olmuştur. Bu çeşit milliyetçilik anlayışı 16 krallık dönemi, Moğol ve Mançu istilası gibi Çin kültürünün yaşadığı en zor dönemlerde kültürel milliyetçilik düşüncesiyle Çinlilerin mevcudiyetini korurken, Han ve Tang imparatorluğu gibi güçlenen dönemlerde ise etrafa yayılarak işgal edilen toprakların Çinlileşmesini sağlamıştır. Tarımı temel alan alt yapı, devletin otoriter merkezci sistemi ve eğitimdeki kontrol birbirini tamamlayarak Çin kültürünün Doğu Asya bölgesindeki egemenliğinin sürekliliğini sağlamıştır ve dışarıya yayılımı yoğunlaşmıştır.

SONUÇ

Çin kültürünün bugüne kadar kesintisiz devam etmesi veetrafa yayılarak gelişmesini sağlayan birçok neden vardır. Çalışma sonucunda, Çin kültürünün kesintisiz devam etmesinin ve yayılmasının coğrafi konum açısından faydalı olduğu görülmüştür. Coğrafik özelliklerinÇin kültürüne birçok etkisi vardır.

Üçüncü bölümde bahsettiğimiz gibi Çin Asya kıtasının en Doğu'sunda yer alır ve dışa kapalı bir kültürü vardır. Çin kültürünün kapalı olması kendine özel kültür yaratması ve gelişmesindeki en önemli unsurlardan biridir.

Yazı sistemi, gelenekleri, inanç anlayışları, aile ile ilgili yapıları vs. hepsi Çin Kültürünün bir bütün halinde çok eski dönemden bugüne kadar gelip egemen kültür olarak tartışmasız güç kazanmış olmasını temin etmiştir.

Nüfus yapısıyla da eskiden beri kalabalık bir kitleyi barındırması ve büyük oranda homojen nitelikli geniş nüfusu uhdesinde barındırması da Çin kültürünün güçlü yanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bir bakıma bulunduğu çevrede rakipsiz ve egemen güç olmasını temin eden doğal ve sosyal koşullar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Shang, Xinli (2006) *Tentative Analysis of Hun's Population Change in Western Han Dynasty*, Population and Economics (China), No.2 (Tot No. 155)

Wang, Yumin. (1995), *Çin'in Nüfus Tarihi,* Jiangsu Halk Yayınevi, s24, Nanjing

王育民(1995), 中国人口史, 江苏人民出版社, 第24页,南京

Xin Deyong (1998), *Sarı Irmağın Tarihi Konuşmaları*, Çin Ansiklopedi Yayınevi,

s1, Pekin

辛德勇 (1998), 黄河史话, 中国百科全书出版社, 第1页, 北京

HAMMURABİ KANUNLARININ HUKUKÎ GEÇERLİLİĞİ: AKSİYOLOJİK, MADDÎ VE BİÇİMSEL AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

LEGAL VALIDITY OF THE CODE OF HAMMURABI: A GENERAL ANALYSIS DRAWING ON AXIOLOGICAL, MATERIALIST AND FORMAL APPROACHES

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KOLÇAK

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

ÖZET

İnsan haklarını konu edinen ilk yazılı belgelerden birinin adil yargılama ve mülkiyete vurgu yapan Hammurabi Kanunları olduğu kabul edilmektedir. İlgili kanunların hukukîliği yüzyıllardır tartışılmaktadır. Bazı hukuk tarihçilerine göre; Hammurabi Kanunları gerçekten uygulanan yasalar değil, Babil İmparatoru Hammurabi'yi adil ve dürüst bir yönetici olarak göstermeye çalışan siyasî propaganda materyalleridir. Bu çalışma, ilgili kanunların hukukîliğini üç geçerlilik anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu anlayışlar; tabiî hukukçu yazarlar tarafından savunulan aksiyolojik geçerlilik anlayışı, Amerikan-İskandinav realist hukukçular tarafından savunulan maddî geçerlilik anlayışı ve pozitivist hukukçular tarafından savunulan biçimsel geçerlilik anlayışıdır. Bu çalışmaya göre Hammurabi Kanunları aksiyolojik açıdan hukukî geçerliliğe sahiptir. Aksiyolojik geçerliliğin kazanılması, ilgili kanunların dinî ve ahlakî ilke ve değerlere uygun bir şekilde oluşturulması sayesindedir. Kanunların maddî geçerlilik anlayışı kapsamında da hukukî geçerliliğe sahip olduğu iddia edilebilir. Bu geçerlilik, ilgili kanunların bin yıllık uygulama tarihinin bulunması ve bununla beraber toplumsal etkililiğinin oluşması sonucunda şekil almıştır. Hammurabi Kanunlarının biçimsel anlamda da hukukî geçerliliğinin varlığı kabul edilebilir. İlgili kanunlar, maddî anlamda anayasal nitelikte olmakla beraber Babil İmparatorluğu egemen gücü Hükümdar Hammurabi tarafından onaylanmaktadır. Bu onay ile beraber Babil hukuk sistemine ait normlar hiyerarşisinin tepesine yerleştiği kabul edilebilecek Hammurabi Kanunları, biçimsel geçerliliklerini kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hammurabi Kanunları, İnsan Hakları, Hukukî Geçerlilik, Aksiyolojik Geçerlilik, Realist Maddî Geçerlilik, Pozitivist Biçimsel Geçerlilik

ABSTRACT

The Code of Hammurabi, which includes several provisions on fair trial and property rights, is one of the earliest and most complete written legal codes aimed at protecting human rights. The legal validity of the codes has been scrutinised for centuries. Some legal historians have argued that the Code of Hammurabi is not a legal document enforced in practice. Rather, it is a political material aimed at propagating the Babylonian Hammurabi, who reigned from 1792 to 1750 B.C., as a fair and honest ruler. This study examines the legal validity of the code in light of three approaches: (1) the axiological

approach of natural law; (2) the materialist approach of American-Scandinavian realist legal theory; and (3) the formal approach of positivist legal theory. According to this study, the code is legally valid from an axiological point of view because it is constructed on religious and ethical cornerstones. The code may be recognised as a valid legal text in light of the materialist approach since it was practiced for a long period, enabling the code to obtain social effectiveness. Finally, it is possible to assert that the code has legal validity from a formalist viewpoint. The code may be considered as a formal constitution that is endorsed by the sovereign power of the Babylonian Empire, King Hammurabi. This renders the code a legal text superior to all others incorporated into the Babylonian legal system, enabling Hammurabi rules to gain legal validity in a formal manner.

Keywords: The Code of Hammurabi, Human Rights, Legal Validity, Axiological Validity, Realist-backed Materialist Validity, Positivist Formal Validity

1. GİRİŞ

Sümerlere ait olan Urukagina Kanunlarından etkilenen Altıncı Babil İmparatoru Hammurabi tarafından hazırlanmış Hammurabi Kanunları, insan haklarını konu edinen ilk yazılı belgelerden biridir. Adil yargılama ve mülkiyet hakları konuları üzerine pek çok hüküm barındıran Kanunların hukukîliği uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Hammurabi Kanunları, Babil hukuk sistemi içerisinde fiilî uygulamada kullanılmak üzere hazırlanmış hukukî metinler olmaktan ziyade, Hükümdar Hammurabi'yi adil ve dürüst bir yönetici olarak göstermek maksadıyla hazırlanmış siyasî propaganda materyalleridir. Hammurabi Kanunlarının bir hükümdar tarafından hazırlanmış olmasının doğal bir sonucu olarak ilgili Kanunların siyasî boyutunun var olduğu söylenebilir. Ancak, Kanunların siyasî boyutunun olması, aynı zamanda hukukî geçerliliklerinin olamayacağı anlamına gelmemektedir. İlgili Kanunların hukukî geçerliliğini belirleyecek husus, Kanun hükümlerinin aksiyolojik, maddî ve biçimsel hukukî geçerlilik anlayışları kapsamında analiz edilmeleridir.

Üç hukukî geçerlilik anlayışı çerçevesinde Hammurabi Kanunlarını analiz eden bu çalışmaya göre, dinî ve ahlakî ilke ve değerlere uygun bir şekilde oluşturulmuş Kanunlar, aksiyolojik açıdan hukukî geçerliliğe sahiptir. İlgili Kanunların bin yıllık fiilî uygulamasının bulunması ve toplumsal etkililiğinin var olması sebebiyle maddî geçerlilik anlayışına göre hukukî geçerliliğinin olduğu da söylenebilir. Son olarak, maddî anlamda anayasal nitelikte olup, Babil İmparatorluğu egemen gücü tarafından onaylanan Hammurabi Kanunlarının pozitivist anlamda biçimsel geçerliliklerinin var olduğu da iddia edilebilir.

Hammurabi Kanunlarının hukukî geçerliliğini analiz eden bu çalışma, ilgili Kanunlar hakkında tarihî bilgilendirme yaparak yola koyulmaktadır. Tarihî bilgilendirmenin akabinde çalışmamız, hukukî geçerliliği belirleme noktasında faydalandığı aksiyolojik, maddî ve biçimsel geçerlilik anlayışlarını tek tek tanımlamakta ve Hammurabi Kanunlarının bu anlayışlar çerçevesinde hukukî geçerliliğini sırasıyla irdelemektedir.

2. KANUNLARIN AKSİYOLOJİK, MADDÎ VE BİÇİMSEL GEÇERLİLİĞİ

Milattan önce (M.Ö.) 3500 yılında çivi yazısını bulan Sümerler, M.Ö. 21'inci yüzyılda insanlık tarihinin ilk yazılı kanunlarını ilan etmişlerdir.[1] Bir Sümer şehir devleti olan Ur'un kralı Ur-Nammu'nun "Urukagina Kanunları" ismi ile ilan etmiş olduğu yazılı metin, tarım alanlarının korunmasında tazminat cezası öngörmekten, cinayet suçunu işleyene idam cezası verilmesine kadar pek çok alanda ceza ve müeyyideler barındırmaktadır.[2]

Urukagina Kanunlarından esinlenerek hazırlanmış olan 282 maddelik Hammurabi Kanunları, Babil İmparatorluğu Kralı Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) tarafından ticari faaliyetleri düzenlemek ve adaleti tesis etmek maksadıyla Babil hukuk külliyatına dâhil edilmiştir.[3] Bazı yazarlara göre ilgili Kanunlar, hukukî olmaktan ziyade Babil İmparatoru Hammurabi'yi adil ve dürüst bir yönetici olarak göstermeyi amaçlayan siyasî propaganda materyalleridir.[4] Hammurabi Kanunlarının Babil hükümdarı tarafından hazırlanmış olması, bu Kanunların siyasî boyutunun olması sonucunu da doğurmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki bir yazılı metnin siyasî boyutunun olması, bu metnin hukukî geçerlilikten yoksun kalacağı anlamına gelmemektedir. Hammurabi Kanunlarının hukukî geçerliliğini belirleyecek husus, ilgili metnin siyasî propaganda aracı olarak kullanılıp-kullanılmaması meselesi değildir. Bu noktada yapılması gereken şey, Kanunların aksiyolojik, maddî ve biçimsel hukukî geçerlilik anlayışları çerçevesinde analiz edilmesidir.

Tabiî hukukçu yazarlar tarafından savunulan aksiyolojik anlayışa göre bir hukuk normunun geçerliliği o normun birtakım (ahlakî, siyasî, dinî vs. nitelikteki) değerlere veya birtakım meta-pozitif (ahlakî, siyasî, dinî vs. nitelikteki) ideallere uygunluğu ile tespit edilir. Bu anlayışa göre; içeriğini belirleyen değer ve ideallere uygun olan norm, geçerli bir norm olmakta, uygun olmayan ise geçersiz olmaktadır.[5] Hammurabi Kanunlarının aksiyolojik anlayışa göre hukukî geçerliliklerinin olduğu söylenebilir. Kanunların yazarı olan Babil Kralı Hammurabi, ilgili normların kendisine Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş tarafından yazdırıldığını ve dolayısıyla Hammurabi Kanunlarının dinî ilke ve ideallere uygun Tanrı sözü olduğunu söylemiştir. Dinî değerler çerçevesinde oluşturulduğu ifade edilen Kanunlar, Babil İmparatorluğu'nun Koruyucu Tanrısı Marduk adına yapılan Esagila Tapınağı'na dikilen bir taş üzerine de Akatça dilinde yazılmıştır.[6]

---

[1] Samuel Kramer, *From the Tablets of Sumer: Twenty-Five Firsts in Man's Recorded History* (Indian Hills: The Falcon's Wing Press, 1956), 2-30.
[2] Edwin Good, "Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient Near Eastern Law," *Stanford Law Review* 19 (1967): 947-977.
[3] Stephen Longdon, "The Sumerian Law Code Compared with the Code of Hammurabi," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 4 (1970): 489-515.
[4] Joseph Kelly, "The Fascinating Code of Hammurabi: Wow! I Didn't Know That!," *The History Teacher* 28 (1995): 555-562; Kathryn Slanski, "The Law of Hammurabi and Its Audience," *Yale Journal of Law & the Humanities* 24 (2012): 97-110; Gökhan Kağnıcı, "Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Erhanedanlar Döneminden Eski Babil'in Sonuna Kadar," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017): 125-135.
[5] Wojciech Dziedziak, "Axiological Basis for the Application of Law: A Perspective of the Equitable Law," *Studia Iuridica Lublinensia* 24 (2015): 49-71; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Yayınları, 2018), 73; Luis Recasens-Siches, "Juridical Axiology in Ibero-America," *Natural Law Forum* 1 (1958): 135-169.
[6] Mervyn Richardson, *Hammurabi's Laws: Text, Translation and Glossary* (London: Bloomsbury Academic, 2004), 1-20.

Dinî ilke ve değerlere uygun hazırlandığı kabul edilen Hammurabi Kanunlarının bir başka dayanağı ahlakî ilkelerdir. Kanunlar, "göze göz dişe diş (*lex talionis*)" adı verilen bir ahlakî ilkeye dayanmaktaydı. Kanunlara göre eğer bir insan bir başkasının bir kemiğini kırıyorsa, devlet de o insanın aynı kemiğini aynı şekilde kırması gerekmekteydi. Bir başka örnek olarak; bir kişi kendisiyle aynı sınıftaki bir kişinin dişine zarar verip diş kaybına sebep olursa, onun da dişi çekilirdi. Yine aynı düzlemde bir uygulama olarak; bir kişi bir başka kişinin özgürlüğünü kısıtlarsa, aynı özgürlük kısıtlılığı ona da uygulanmaktaydı.[7]

Hammurabi Kanunlarının kabul etmiş olduğu bir diğer ahlakî ilke de mahsumiyet karinesi idi. Kanunlar, suçlu olduğu tespit edilmedikçe herkesi masum olarak kabul etmekteydi. Hatta Kanunlar, "ispat yükünü" iddia atanın üstüne öyle güçlü bir şekilde koymuştu ki, eğer bir insan, hâkimler önüne bir başkasına yönelik suç isnadı ile çıkar ve iddiasını ispatlayamazsa, bu kişinin ölüm cezasına çarptırılması istenmekteydi.[8] Tüm bu örnekler ışığında; dinî ve ahlakî ilke ve değerlere uygun bir şekilde oluşturulduğu söylenen Hammurabi Kanunlarının aksiyolojik anlayış açısından hukukî geçerliliğe sahip olduğu iddia edilebilir.

Amerikan-İskandinav realist hukuk akımı tarafından savunulan maddî anlayışa göre bir hukuk normunun geçerliliği onun etkililiği ile değerlendirilir. Bir normun etkililiğinin anlaşılması hususunda bakılması gereken nokta ise ilgili normun emrettiği şey ile bu normun muhataplarının davranışları arasındaki ahenk ve uyumdur. Yani bir hukuk normunun etkililiği, onun muhatapları tarafından uygulanmasına ve itaat edilmesine sıkı sıkıya bağlıdır. O halde bir norm belirli bir zaman diliminde, belirli bir halk veya millet tarafından izlenmişse (itaat edilmişse) o norm etkilidir. Uygulama noktasında yokluk halinde bulunan, yani belirli bir insan grubu tarafından izlenmeyen norm ise Amerikan-İskandinav realist hukuk akımına göre hukukî geçerliliğe sahip değildir.[9]

Hammurabi Kanunlarının maddî anlayışa göre hukukî geçerliliği olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak ifade etmek gerekir ki Kanunların Babil toplumu üzerindeki etkisi hâlâ daha tartışılan bir konudur. Çalışmamızda daha önceden de belirtmiş olduğumuz gibi bazı hukuk tarihçilerine göre Hammurabi Kanunları, gerçekten uygulanan yasalar değil, Babil Hükümdarı Hammurabi'yi adil ve dürüst bir yönetici olarak göstermeye çalışan siyasî propaganda materyalleridir. Ancak, ayrıca not etmek gerekir ki nedeni ne olursa olsun, Hammurabi, ilgili Kanunların okunmasını ve uygulanmasını istiyordu.[10] Nitekim Hammurabi Kanunlarının yazılı olduğu metinde şöyle bir ifade yer almaktaydı: *"Her kim bir uzlaşmazlıkla karşı karşıya kalırsa bu kanunları okusun ve adil olanı bulsun."*

---

[7] Dominique Charpin, *Hammurabi of Babylon* (London: I.B. Tauris, 2012), 75-91; Erwin Urch, "The Law Code of Hammurabi," *American Bar Association Journal* 15 (1929): 437-441. Ek olarak, Hammurabi Kanunlarının Türkçe tam metni için bkz: https://www.turkcebilgi.com/hammurabi_kanunlar%C4%B1 (Son erişim: 29.10.2019). Kanunların İngilizce tam metni için ise bkz: https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp (Son erişim: 29.10.2019).

[8] Judith Levin, *Hammurabi* (New York: Infobase Publishing, 2009), 81-97; Marc Mieroop, "Hammurabi's Self-presentation," *Orientalia* 80 (2011): 305-338; George Vincent, "The Laws of Hammurabi," *American Journal of Sociology* 9 (1904): 737-754.

[9] K. Gözler, *a.g.m.*, s. 74.

[10] David Lyon, "When and Where Was the Code Hammurabi Promulgated?," *Journal of the American Oriental Society* 27 (1906): 123-134; Ira Price, "The Stele of Hammurabi," *The Biblical World* 24 (1904): 468-472.

Babil İmparatorluğu M.Ö. 1595 yılında son buldu. Hititler, Babil'i yağmalayıp bütün zenginliklerine el koydular. Ancak, Hammurabi Kanunları o kadar önemli ve etkiliydi ki hayatta kalmayı başardılar. Öyle ki M.Ö. 5'inci yüzyılda bile Mezopotamya bölgesindeki birçok kavmin bu Kanunların bazı parçalarını taş tabletlere yazıp, uygulamaya çalıştığı görülmektedir.[11] Bu pratik uygulamalar, Hammurabi'nin ölümünden sonra, Kanunlarının bin yıl daha yaşadığını göstermektedir. Bin yıllık uygulama tarihi bulunan Kanunların toplumsal etkililiği aşikârdır. Bu sebeple, Amerikan-İskandinav realist anlayışa göre Hammurabi Kanunlarının hukukî geçerliliğinin olduğunu söylemek abartılı bir iddia olmayacaktır.

Pozitivist yazarlarca savunulan biçimsel (*formal*) anlayışa göre bir hukuk normunun geçerliliği, o normun belirli bir hukuk düzeninde yer alması veya bu tip bir düzene aidiyeti ile belirlenir. Diğer bir ifadeyle bir hukuk normunun belirli bir hukuk düzeni içinde yer alması, bu hukuk normuna hukukî geçerlilik kazandırmaktadır. Bir hukuk düzeni içinde yer almak için ise, yani bir hukuk düzenine ait olmak için ise, bir hukuk normu başka bir hukuk normunun belirlemiş olduğu koşullara uygun bir şekilde konulmalıdır. Bu anlayışa göre hukuk normları arasında bir hiyerarşi vardır ve bu hiyerarşi içerisinde her hukuk normu, geçerliliğini bir üst hukuk normundan ve nihayetinde temel normdan alır.[12] Ama bir hukuk normunun geçerliliğinin temelinin araştırılması sonsuza kadar sürdürülemez. Kaçınılmaz olarak, son ve en yüksek olarak varsayılan bir hukuk normunda durmak gerekecektir. Normlar hiyerarşisi teorisinin kurucusu Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen bu en yüksek norma "temel norm (*grundnorm*)" ismini vermektedir. Kelsen'e göre uluslararası hukuk, tüm hukuk düzenleri için temel norm teşkil etmektedir.[13]

İlk olarak belirtilmesi gerekir ki Kelsen'in teorik varsayımı birçok açıdan pratikte desteklenmektedir. 23 Mayıs 1969 tarihli *Antlaşmalar Hukuku Üzerine Viyana Sözleşmesi*'nin (*Vienna Treaty on the Law of Treaties*) 27'nci maddesi, bir tarafın antlaşmanın icra edilmemesine gerekçe olarak kendi iç hukukunun hükümlerini ileri süremeyeceğini hükme bağlamıştır. Bu açıdan iç (millî) hukuk normunun anayasal, yasal, düzenleyici veya yargısal nitelikte olmasının bir önemi yoktur. Üstünlük prensibi, uluslararası hukukun iç (millî) hukuka her açıdan üstün geldiği anlamına gelmektedir.[14]

Üstünlük prensibi, uluslararası yargı kararlarıyla da teyit edilmiştir. Örneğin *Dantzig'te Polonya Uyruklular* davasında Dantzig Serbest Şehri, bu şehirde ikamet eden Polonyalılara kendi anayasal kurallarını uygulamak istemekteyken, Polonyalılar için daha pozitif bir kamusal alan yaratacak olan uluslararası antlaşma rejimini gündem dışında tutmak istiyordu. Dantzig'in bu istemi, Milletlerarası

[11] Bayard Holmes, "The Most Ancient Medical Practice Laws: The Code of Hammurabi, 2200 B.C.," *JAMA* 44 (1905): 293-294; Robert Pfeiffer, "An Analysis of the Hammurabi Code," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 36 (1920): 310-315; David Lyon, "The Structure of the Hammurabi Code," *Journal of the American Oriental Society* 25 (1904): 248-265; Donald McNeil, "The Code of Hammurabi," *American Bar Association Journal* 53 (1967): 444-446.
[12] K. Gözler, *a.g.m.*, s. 74.
[13] Hans Kelsen, *General Theory of Norms* (London: Clarendon Press, 1991); Hans Kelsen, *Pure Theory of Law* (California: University of California, 1971); Hans Kelsen, *General Theory of Law and State* (Cambridge: Harvard University Press, 1945).
[14] İlgili sözleşmenin orijinal metni için bkz: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201155/volume-1155-i-18232-english.pdf (Son erişim: 29.10.2019).

Daimi Adalet Divanı (*Permanent Court of International Justice*) tarafından 4 Şubat 1932 tarihli danışma (tavsiye) görüşünde reddedilmiştir. İlgili görüşte Divan, uluslararası hukukun yerel anayasal hukuka açık ve net bir şekilde üstün olduğu yönünde karar vermiştir. Divana göre uluslararası hukukun veya yürürlükteki uluslararası antlaşmaların kendisine yüklediği sorumluluklar veya mükellefiyetlerden kurtulmak için bir devletin kendi anayasasını ileri sürme hakkı yoktur.[15]

Avrupa Birliği (*European Union*) hukuku çerçevesinde de uluslararası hukukun bir versiyonu olarak Avrupa Birliği hukukunun üye devletlerin anayasalarına üstünlüğü kabul edilmektedir. Avrupa Birliği hukukunun ulusal anayasalar ve normlar hiyerarşisi içerisinde yer alan diğer tüm iç (millî) hukuk kaynaklarına üstünlüğü esası, Avrupa Adalet Divanı (*European Court of Justice*) tarafından ilk defa 1960'lı yıllarda *Van Gend en Loos* ve *Costa v. E.N.E.L.* davalarında ifade edilmiştir.[16] Belirtilen davalarda Divan, Avrupa Topluluğunu kuran Roma Antlaşması'nın Topluluk üyesi devletlerin egemenlik haklarında belli oranda sınırlandırmalar yapan yeni bir hukuk sistemi oluşturduğu ve bu yeni sistem içerisinde Roma Antlaşması'ndan ve Topluluğun diğer kurucu antlaşmalarından doğan hukuka, niteliği ne olursa olsun bir iç (millî) hukuk metninin karşı gelemeyeceğine karar vermiştir.[17] Divanın bu yöndeki kararı sonraki yıllarda şekil alan içtihâdında da aynen korunmaya devam etmiştir. 1970 yılında görülmüş olan *Internationale Handelsgesellschaft* davasında Divan, Avrupa Topluluğu hukukunun hiyerarşik olarak ulusal hukukun – anayasalar dâhil – tüm kaynaklarından üstün olduğunun altını çizmiştir. Bu üstünlüğün doğal bir uzantısı olarak ulusal hukuk ve Topluluk hukuku hükümleri arasında bir çatışma olması durumunda, üye ülke ulusal mahkemelerinin – ulusal anayasal hükümler ile çatışma halinde olsa dahi – Topluluk hukuku hükümlerini dikkate alarak karar vermesi gerekliliği Divan tarafından ifade edilmiştir.[18] Bu görüşüne paralel olarak 1978 yılında görmüş olduğu *Simmenthal* davasında da Divan, Avrupa Birliği hukuku ve ulusal hukuk arasında bir çatışma söz konusu olduğunda, ulusal mahkemelerin hiyerarşik olarak daha üstün konumda bulunan Birlik hukukunu dikkate alarak karar vermesi gerekliliğinin altını çizmiştir.[19]

Avrupa Adalet Divanı'nın içtihâdları ile şekil almış hiyerarşik üstünlük doktrini, Avrupa Birliği hukuku yazılı kaynaklarında da yerini almıştır. 1 Aralık 2009 tarihli Lizbon Antlaşması'nın 17 numaralı deklarasyonunda, 26 Ekim 2012 tarihli Avrupa Birliği Konsolide Antlaşması'nın (*Treaty on the European Union*) 1'inci maddesinde ve Avrupa Birliği Konseyi'nin 22 Haziran 2007 tarihli ve 11197/07 numaralı görüş yazısında hiyerarşik üstünlük ilkesine değinilmektedir.[20]

---

[15] Advisory Opinion Fascicule No. 44 *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory* [1932] PCIJ General List No. 42.

[16] Case C-26/62 *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* [1963] ECR I-1; Case C-6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* [1964] ECR I-585.

[17] İlgili davalar ve benzeri diğer Divan kararlarının kapsamlı analizi için bkz: Paul Craig ve Grainne de Burca, *EU Law: Text, Cases and Materials* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

[18] Case C-11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR I-114.

[19] Case C-106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* [1978] ECR I-629.

[20] Lizbon Antlaşması'nın orijinal metni için bkz: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum-%3Aai0033 (Son erişim: 29.10.2019). Avrupa Birliği Konsolide Antlaşması'nın orijinal metni için bkz: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M/TXT (Son erişim: 29.10.2019). Avrupa Birliği

Uluslararası hukukun normlar hiyerarşisinin tepesinde yer alması meselesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (*European Court of Human Rights*) tarafından da savunulmaktadır. Mahkeme, 1992 yılında görmüş olduğu *Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland* davasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*European Convention on Human Rights*) ile üye ülke devletin anayasasının bir hükmü arasında çatışma bulunması durumunda, anayasanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğuna karar vermiştir.[21]

Özetle, uluslararası hukukun normlar hiyerarşisinin tepesinde bulunarak iç hukuka (anayasal normlar dâhil) üstün olduğu ilkesi sadece uluslararası doktrin tarafından değil, uluslararası sözleşmeler ve yargı organlarınca da savunulmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki bu savunmanın var olması tüm hukuk düzenlerinde uluslararası hukukun temel norm olarak kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Monist hukuk sistemlerinde, yani iç ve dış hukuku bir bütün olarak gören sistemlerde, genel itibarla uluslararası hukuk, normlar hiyerarşisinin tepesinde kabul edilebilmektedir. Ancak düalist hukuk sistemlerinde, yani millî hukuk ile uluslararası hukuku iki ayrı, bağımsız ve eşit hukuk sistemi olarak kabul eden hukuk sistemlerinde, genel itibarıyla uluslararası hukuk, normlar hiyerarşisinin tepesinde yer almamaktadır. Örneğin düalist bir hukuk sistemi olan Türk hukuk sistemi, normlar hiyerarşisinin tepesine uluslararası hukuku değil, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını koymaktadır. Uluslararası antlaşmalar, anayasanın altında, kanunlar ile eşdeğer bir hiyerarşiye sahiptir. Ancak, temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası antlaşmalar ile kanunlar arasında bir uyuşmazlık var olduğunda, uluslararası antlaşma hükümlerinin geçerli olacağı da 1982 Anayasasında güvence altına alınmıştır (m.90). Bu noktada altını çizmek gerekir ki Kelsen'in temel norm olarak belirlediği uluslararası hukuk, Türk hukuk düzeni için geçerli değildir. Türk hukuk düzeninde normlar hiyerarşisinin tepesinde 1982 Anayasası bulunmaktadır.

Anayasanın temel norm olarak kabul edilmesi, normlar hiyerarşisi açısından sorunlu değildir. Sonuç itibarıyla anayasalar, halkoylamaları (referandum) marifetiyle meşruiyetlerini kazanmış hukukî metinlerdir. Kendilerinin üzerinde hiyerarşik olarak başka bir hukukî metnin bulunmasına ve geçerliliklerini bu hukukî metinden almalarına gerek yoktur. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, hukukî geçerliliğini herhangi bir uluslararası antlaşmadan almamaktadır. Anayasa, hukukî geçerliliğini 7 Kasım 1982 tarihinde düzenlenmiş halkoylamasından almıştır. Bu oylamada halk tarafından onaylanan Anayasanın bütün normları, hukukî geçerliliklerini kazanmış ve normlar hiyerarşisinin tepesinde yer almıştır.

Özetle pozitivist yaklaşım vasıtasıyla iki şekilde hukukî geçerlilik söz konusu olabilmektedir: 1) temel norm olarak uluslararası hukuka uygunluk ve 2) temel norm olarak meşruiyet kazanmış anayasaya uygunluk. Pozitivist bakış ile hukukî geçerlilik hakkında bu genel bilgiyi verdikten sonra, Hammurabi Kanunlarının bu yaklaşım yönünden geçerliliklerini değerlendirelim. İlk olarak belirtmek gerekir ki

Konseyi'nin 11197/07 numaralı görüş yazısının orijinal metni için bkz: https://www.cvce.eu/en/obj/opinion_of_the_legal_service_on_the_primacy_of_ec_law_22_june_2007-en-4692-675c-dea2-4360-b6b6-42f769ee0d8a.html (Son erişim: 29.10.2019).

[21] *Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland*, 64/1991/316/387-388, Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 September 1992.

Hammurabi Kanunlarının bulunduğu dönemde uluslararası hukukun varlığı söz konusu değildir. Uluslararası hukukun tarihi, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkışına etkisi olması ve Avrupa'daki devletlerarası ilişkilere kazandırdığı boyut nedeniyle 1648 Vestfalya Barış Antlaşması'nı (*Peace Treaty of Westphalia*) bu noktada uluslararası hukukun temel taşı olarak kabul edebiliriz. Hammurabi Kanunları, bu antlaşmadan çok uzun süre önce ortaya çıktığından, Kelsenci bir pozitivist yaklaşımla ilgili Kanunların uluslararası hukuka uygunluğu sonucu hukukî geçerliliğinin araştırılması mümkün değildir.

Peki Hammurabi Kanunlarının meşru bir anayasaya uygunluk üzerinden pozitivist anlamda hukukî geçerlilik kazanması mümkün müdür? Devlet iktidarını sınırlandırmak, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak için yapılan anayasa, kavramsal olarak günümüzde maddî ve şeklî olarak tanımlanabilmektedir. Maddî anlamda anayasa, devletin temel organlarının kuruluşunu veya işleyişini belirleyen hukuk kuralları bütünüdür. Şeklî anlamda anayasa ise normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden, kanunlardan farklı veya daha zor bir usûlle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlanabilir.[22] Şeklî anlamda anayasa tanımından yola çıkarak Hammurabi Kanunlarının pozitivist anlamda hukukî geçerliliğini irdelemek mümkün değildir. Bunun sebebi, şeklî tanıma uygun anayasaların ancak 1700'lü yıllarda ortaya çıkmaya başlamasıdır (1719 İsveç, 1787 Amerikan, 1791 Polonya ve 1791 Fransız Anayasaları). Hammurabi Kanunlarının bu zaman diliminden çok uzunca bir süre önce ortaya çıkmış olması, ilgili Kanunların şeklî anayasal anlamda pozitivist (biçimsel, formal) geçerliliklerini araştırmayı imkansızlaştırmaktadır.

Peki maddî anayasal boyutta pozitivist bir yaklaşım ile Hammurabi Kanunlarının hukukî geçerliliği değerlendirilebilir mi? Bu soruya olumlu cevap verebilme ihtimalimiz vardır. Hammurabi Kanunları, Babil İmparatorluğu'nun maddî anlamda temel norm teşkil edebilecek anayasal metni olarak kabul edilebilir. İlgili Kanunlar, İmparatorluğun temel organlarına yönelik – özellikle yargı organı – temel ilkelerden (kısas ilkesi gibi) net bir şekilde bahsetmektedir. Bu anlamda İmparatorluk sınırları içerisinde kendisinden daha üstün normlar sunan bir başka yazılı hukuk metni olmayan Hammurabi Kanunları, maddî anlamda anayasal niteliklere sahiptir.

Maddî anlamda anayasal nitelikte olan, Babil hukuk sisteminde normlar hiyerarşisinin tepesinde kabul edilebilecek Hammurabi Kanunları ile ilgili olarak bir sonraki cevaplanması gereken soru, bu Kanunların meşruiyetinin varlığının olup olmamasıdır. Yukarıda bir anayasanın meşruiyet için kendinden hiyerarşik olarak daha üstün olan bir hukuk metnine uygun olması zorunluluğunun bulunmadığını; halkoylaması yoluyla meşruiyet kazanabileceğinden bahsetmiştik. Hammurabi Kanunları için halkoylaması yoluyla meşruiyet aramak problemli bir bakış açısıdır. Babil İmparatorluğu bir cumhuriyet değil, monarşi idi. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğu bir düzende; egemenliğin devletin bir unsuru olan millete ait olması sebebiyle, meşruiyet sağlama yöntemi olarak

[22] Anayasanın maddî ve şeklî olarak tanımlanabilmesi ve bu tanımlamaların detayları hususunda bkz: K. Gözler, *a.g.m.*, 49-52; Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2019), 24; Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım: Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar* (Ankara: Seçkin, 2019), 98-108; Şeref İba, *Anayasa Hukuku Pratik Çalışma Kitabı* (Ankara: Seçkin, 2019), 43-44.

halkoylamasının kullanılması doğru bir yaklaşımdır. Ancak, Babil İmparatorluğu ve bu devletin hüküm sürdüğü dönemdeki diğer devlet oluşumlarında egemenlik millete ait olarak kabul edilmemekte, hükümdarın kişiliği üzerinde inşâ edilmekteydi. Bunun bir sonucu olarak; Hammurabi Kanunlarının meşruiyetini Babil İmparatorluğu'nun egemen unsuru olan Hükümdar Hammurabi'nin şahsiyetinde aramak gerekmektedir. Kendi yazmış olduğu kuralların uygulanması gerekliliğini kanun metninde defalarca dile getiren Hükümdar Hammurabi, Kanunların meşru olduğuna dair olurunu da bu şekilde göstermiş bulunmaktadır. Hükümdar tarafından meşru kabul edilen Hammurabi Kanunları, bu cevaz ile birlikte Babil hukuk sisteminin normlar hiyerarşisinde temel norm teşkil etmekte ve maddî anlamda bir anayasal metin olarak pozitivist (biçimsel, formal) açıdan hukukî geçerliliğini kazanmaktadır.

3. SONUÇ

Adil yargılama ve mülkiyet konularında birçok düzenlemeyi içerisinde barındıran Hammurabi Kanunları, insan haklarını konu edinen ilk yazılı kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Kanunlar, Altıncı Babil İmparatoru Hammurabi tarafından Sümerlere ait olan Urukagina Kanunlarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Bazı hukukçu ve siyaset bilimci yazarlara göre Hammurabi Kanunları, dönemin Babil Hükümdarının popülerliğini arttırmak için hazırlanmış, hukukî niteliği olmayan, siyasî propaganda metinleridir. Kanunların siyasî boyutunun varlığı ihtimalini kabul eden bu çalışma, ilgili metinlerin hukukî geçerliliklerinin de olduğunu iddia etmektedir.

Çalışmamız, Hammurabi Kanunlarının hukukî geçerliliğini üç geçerlilik anlayışı çerçevesinde analiz etmektedir: (i) tabiî hukukçu yazarlar tarafından savunulan aksiyolojik geçerlilik anlayışı, (ii) Amerikan-İskandinav realist hukukçular tarafından savunulan maddî geçerlilik anlayışı ve (iii) pozitivist hukukçular tarafından savunulan biçimsel geçerlilik anlayışı. Dinî ve ahlakî ilke ve değerlere uygun bir şekilde oluşturulmuş Hammurabi Kanunlarının, bu ilke ve değerler münasebetiyle aksiyolojik geçerlilik anlayışı kapsamında hukukî geçerliliğe sahip olduğu çalışmamız tarafından iddia edilmektedir. Mezopotamya coğrafyasında bin yıllık bir uygulama sahasına sahip olan, toplumsal etkililiğini kanıtlamış Hammurabi Kanunlarının, maddî geçerlilik anlayışı çerçevesinde de hukukî geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir. Son olarak, maddî anlamda meşruiyet kazanmış anayasal niteliğe sahip olan ve Babil hukuk sistemi içerisinde normlar hiyerarşisinin tepesinde pozisyon elde eden Hammurabi Kanunlarının, biçimsel anlamda hukukî geçerliliğe sahip olduğu da savunulabilir.

4. KAYNAKÇA

Advisory Opinion Fascicule No. 44, *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory* [1932] PCIJ General List No. 42.

Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel Kısım: Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar*. Ankara: Seçkin, 2019.

Atar, Yavuz. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2019.

Case C-26/62 *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* [1963] ECR I-1.

Case C-6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* [1964] ECR I-585.

Case C-11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR I-114.

Case C-106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* [1978] ECR I-629.

Charpin, Dominique. *Hammurabi of Babylon*. London: I.B. Tauris, 2012.

Craig, Paul & de Burca, Grainne. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Dziedziak, Wojciech. "Axiological Basis for the Application of Law: A Perspective of the Equitable Law." *Studia Iuridica Lublinensia* 24 (2015): 49-71.

Good, Edwin. "Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient Near Eastern Law." *Stanford Law Review* 19 (1967): 947-977.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayınları, 2018.

Holmes, Bayard. "The Most Ancient Medical Practice Laws: The Code of Hammurabi, 2200 B.C." *JAMA* 44 (1905): 293-294.

İba, Şeref. *Anayasa Hukuku Pratik Çalışma Kitabı*. Ankara: Seçkin, 2019.

Kağnıcı, Gökhan. "Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Erhanedanlar Döneminden Eski Babil'in Sonuna Kadar." *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017): 125-135.

Kelly, Joseph. "The Fascinating Code of Hammurabi: Wow! I Didn't Know That!." *The History Teacher* 28 (1995): 555-562

Kelsen, Hans. *General Theory of Law and State*. Cambridge: Harvard University Press, 1945.

Kelsen, Hans. *Pure Theory of Law*. California: University of California, 1971.

Kelsen, Hans. *General Theory of Norms*. London: Clarendon Press, 1991.

Kramer, Samuel. *From the Tablets of Sumer: Twenty-Five Firsts in Man's Recorded History*. Indian Hills: The Falcon's Wing Press, 1956.

Levin, Judith. *Hammurabi*. New York: Infobase Publishing, 2009.

Longdon, Stephen. "The Sumerian Law Code Compared with the Code of Hammurabi." *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 4 (1970): 489-515.

Lyon, David. "The Structure of the Hammurabi Code." *Journal of the American Oriental Society* 25 (1904): 248-265.

Lyon, David. "When and Where Was the Code Hammurabi Promulgated?." *Journal of the American Oriental Society* 27 (1906): 123-134.

McNeil, Donald. "The Code of Hammurabi." *American Bar Association Journal* 53 (1967): 444-446.

Mieroop, Marc. "Hammurabi's Self-presentation." *Orientalia* 80 (2011): 305-338.

Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland, 64/1991/316/387-388, Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 September 1992.

Pfeiffer, Robert. "An Analysis of the Hammurabi Code." *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 36 (1920): 310-315.

Price, Ira. "The Stele of Hammurabi." *The Biblical World* 24 (1904): 468-472.

Recasens-Siches, Luis. "Juridical Axiology in Ibero-America." *Natural Law Forum* 1 (1958): 135-169.

Richardson, Mervyn. *Hammurabi's Laws: Text, Translation and Glossary*. London: Bloomsbury Academic, 2004.

Slanski, Kathryn. "The Law of Hammurabi and Its Audience." *Yale Journal of Law & the Humanities* 24 (2012): 97-110.

Urch, Erwin. "The Law Code of Hammurabi." *American Bar Association Journal* 15 (1929): 437-441.

Vincent, George. "The Laws of Hammurabi." *American Journal of Sociology* 9 (1904): 737-754.

NAXÇIVAN DİYARININ SON TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNDƏN AŞKAR OLUNMUŞ ÇƏKMƏ FORMAL GİL QABLAR

THE NAKHCHIVAN REGION OF THE MONUMENTS OF THE LATE BRONZE AGE POTTERY WERE DISCOVERED FROM A BOOT

Doç. Dr. Toğrul XƏLILOV
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

ÖZET

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin zengin bir tarihi var. Eski çağ tarihimizin, maddi ve menevi kültürümüzün araştırılmasında arkeoloki bulgular bilimse lönemlidir. Onların her birini derinden inceleyerek önemli bilimsel sonuçlara ulaşmak olasıdır. Bu tür arkeolojik materyallerden bir grupunu Son Tunç Çağı'na ait kilden yapılmış çekme türlü kil kablar oluşturmaktadır. Onların işlevsel karakterleri ve yayılm alanı derinden araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Çalışma sonucu onların tesadüfen yapılmadığı, mantiksal anlamının olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Naxçıvan, Erkən Tunc dövrü, gil, ayaqqabı tipli qab.

ABSTRACT

Nakhchivan Autonomous Republic has a rich history. From the ancient time, archaeological materials are of great importance in the study of our ancient history, material and spiritual culture. By studying each of them deeply, it is possible to achieve important scientific results. This type of archeological material creates a group of pottery were discovered from a boot the Late Bronze age. They have been studied by us, since their functional character and the extent of their spread haven't studied in complex form. It was discovered during the study that these archeological materials were not accidentally made and they had a logical basis.

Key words: Nakhchvan, Late Bronze Age, clay, boot.

Qədim və zəngin tarixə malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində xeyli arxeoloji abidələr var. Onların bir qrupu Son Tunc dövrünə aiddir. Digər dövrə aid abidələr kimi onlar da tariximizi, maddi və mənəvi mədəniyyətimizi daha dərindən öyrənmək üçün mühüm elmi əhəmiyyət daşiyir. Naxçıvan diyarının ərazisindəki Son Tunc dövrünə aid arxeoloji abidələrdən aşkar olunmuş digər maddi-mədəniyyət nümunələri kimi çəkmə formalı qablar da maraqlı arxeoloji materiallardandır. Belə qablar Qızılburun (İsmayılov, İbrahimli, 2013: 102, tab. 61), Culfa (Əliyev, 1968: tab. 6), Muncuqlutəpə (İbrahimli, 1981: 61), Şahtaxtı (Özhrat, 2002: 36, 39) nekropollaraından, I Kültəpə yaşayış yerindən (Abibullay, 1982, s. 75, tab VIII, 16) aşkar olunmuşdur. Onların bənzərləri Azərbaycandakı arxeoloji abidələrlə (Mingəçevirdən (Асланов, Ваидов, Ионе, 1959: tab. XXXVI, 8-

13), Üzərliktəpədən (Кушнарева, 1959, № 67, с. 388-430) və s.) dünyanın digər yerlərindən də tapılmışdır. Havtantəpə (Edwards: M. R. 1981, s. 105), Göytəpə (Brown, 1951: 279 c.)., Alişar, Ahlatı, Muşu, Bulanıkı, Malazgirti (Özhrat, 2002: 36), Höyücəyi, Badamağacıni (Alassad, 2014: 5), Cənubi Qafqazdakı Trialettini, Karaşambinini (Narimanişvili, 2015. 267, fig. 7, 9, 10) və digərlərini buna nümunə göstərmək olar. Şərqi Anadolunun Höyücək, Badamağacı abidələrindən aşkar olunan artefaktlar Neolit, I Boğazköy, III Boğazköydən tapılanlar isə Erkən Tunc dövrünə aid olmuşdur.

Qeyd olunan keramika məmulatlarını müqayisəli şəkildə öyrənərkən məlum olur ki, bu tip qabların yaranma tarixi hələlik Naxçıvanda Son Tunc dövrünə aid olsa da, Şərqi Anadoluda daha qədim olmuş, Neolit dövründən etibarən insanlar belə qablar düzəltmişlər.

Naxçıvanının Son Tunc dövrü abidələrindən aşkar olunmuş qeyd olunan artefaktlar forma və xüsusiyyətinə görə iki tipə bölünür.

Birinci tip qablar uzunboğqaz çəkmə formasında düzəldilmişdir. Qızılburun (Q.İsm, B.İbr Qızılburubn, s. 102, tab. 61), Muncuqlutəpə (B.İbrahimli Muncuqlutəpə nekropolları, Journal of Azerbaijan Studes, 1981, s.61-83, s. 61) nekropollarından belə qablar aşkar olunmuşdur. Onlar hər ikisi çəhrayı rəngli gildən düzəldilsə də, bəzi xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Muncuqlutəpə nekropolundan aşkar olunmuş qabın üzərində heç bir naxış vurulmamış, sadə düzəldilmişdir. Qızılburundan tapılan artefaktın boğaz hissəsində kəsişən xətlərin kombinasiyasından ibarət kəmərvari formada naxış çəkilmişdir.

İkinci tipə hələlik bir nümunə daxildir. Culfa nekropolundan belə qab aşkar olunmuşdur. Diametri 6, uzunluğu 14, eni 7 sm olan qabın digərlərindən fərqi ondan ibarətdir ki, onun uturacaq hissəsi çəkmə formaslnda, yuxarısı isə çaynik tipli düzəldilmişdir. Qabın üzərində lülək, qulp əvəzinə ortasında kiçik deşik olan çıxıntı qoyulmuşdur. Üzərində qara və qırmızı rənglərlə bucaq formalı xətlər çəkilmiş, kəsişən xətlərin kombinasiyasından yaranan torvarı naxışlar yuxarıdan və aşağıdan üfüqi xətlərlə məhdudlanmışdır. Qabın lüləyi qırmızı xətlərlə, boğazı və ayağı isə qara və qırmızı xətlərlə bəzədilmişdir. Ayaq tərəfdən eyni rənglərlə çəkilmiş şaquli xətlər ayaq hissəni əhatə edərək ayağın sağ tərəfindən çəkilmiş qoşa xətlərlə birləşdirillmişdir.

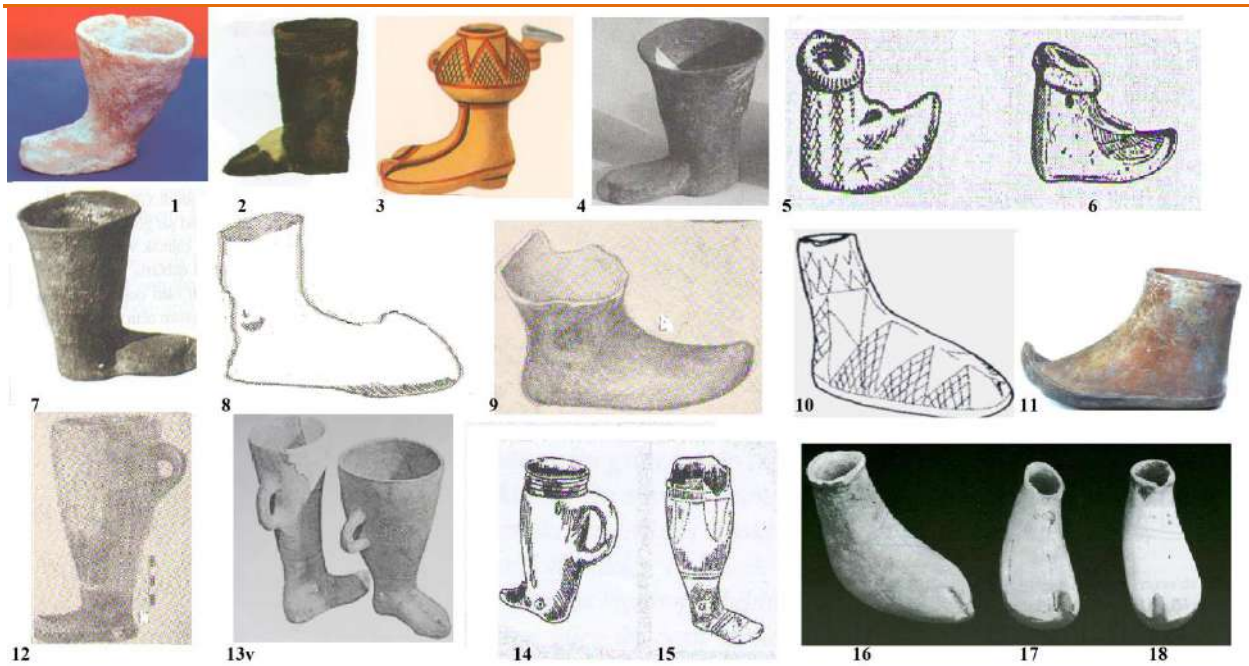

1,4,7-Muncuqlutəpə nekropolu (Асланов, Кашкай, 2003); 2-Qızılburun nekropolu (İsmayılzadə, İbrahimli, 2013); 3-Culfa nekropolu (Əliyev, 1968); 5-Trialetti, 6-Karaşambin , 14, 15-Tel-Brak (Narminaşvili, 2015), 8-I Kültəpə (Абибуллаев, 1982), 9, 12, 13-Mingəçevir- (Асланов, Ваидов, Ионе, 1959); 10-Adana, 11-Kültəpə (Şərqi Anadolu) (Zainab, 2014), 16, 17, 19- Van (Şərqi Anadolu) (Aynur, Türk Tarih kurumu)

Şəkil 1.

Naxçıvan diyarının Son Tunc dövrü abidələrindən aşkar olunmuş çəkmə tipli gil qabların təyinatı ilə bağlı araşdırma apararkən məlum olur ki, Tədqiqatçılatdan V.Əliyev, F. Ağasıoğlu, T.Tantəkinin, Q.İ. İonen və digərləri bununla bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər.

V.Əliyev Culfa nekropolundan aşkar olunan boyalı qabın lüləyində qalmış his hizlərinə əsaslanaraq ondan bu tip qablardan çıraq kimi istifadə olunduğunu qeyd etmişdir (V. Əliyev 1977, s. 73).

F. Ağasıoğlu, T. Tantəkin də bu qabların prototürk içki qabı olduğunu, bu tip qabların türk boylarının yaşadığı ərazilərdə dah çox yayıldığını qeyd etmişdir.

F. Ağasıoğlu öz fikrini əsaslandıraraq qeyd etmişdir ki, belə qablar türk mədəniyyətində "ayaq", onu düzəldən dulusçular isə "ayaqçı" adlanmışdır. E..ə. II minilliyin əvvəllərindən etibarən türklər tərəfindən düzəlmiş, sonradan dünyanın müxtəlif yerlərinə yayılaraq (Anadoludan Yunanıstana, İtaliyaya, Trakiyaya, Urmiya hövzəsindən Şimali Qafqaza, Aralıq dənizinin sahillərinə, Türkmənistana və s.) ayrı-ayrı formaları da düzəldilmişdir. Başqırdların tanqaur, usergan, burzyan və qıpçaq boyları keçən əsrin əvvəllərinə kimi bu tip içki qabından istifadə edibdirlər. Türkmənistanda ayaqqabı tipli qabın şəkili "50 tenge" (tenne) sikkəsinin üzərində qədim Part elinin simvolu kimi vermişlər. "İrq

Bitik" mətnlərində, "Maday-Kara" eposunda bu tip qablar ayaq adi ilə verilmişdir. "Maday-Kara" eposunda məlumat belə verilmişdir: "ayak-kazan alıp berip, Yalçızı la bolboy kayttı" (Qab-qacaq yığışdırıb, ona qulluqçu oldu". (Sumer dilində də kab-kagag deyimi "qab-qacaq" anlamında işlənir). Mahmud Kaşğarinin "Divani lüğətit-türk" əsərində "çəlinq ayaq" (çin kasası); "ol ayaq töndərdi" (o, qədəhi çevirdi); "ayaqçı ayaq sırladı" (dulusçu qədəhi şirlədi) ifadələri işlənmişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında "bu kəz oğlan şərab içərkən içməz oldu, altun ayağı əlindən yerə çaldı", "kafər qızları oğuzlara al şərabı "altun ayağ ilə" verirlər", Dəli Domrul əzrayılı görəndə deyir "altun ayağım əlimdən yerə düşdü" ifadələri vardır. (www.turkcenindirilisi.comhttps://www.turkcenindirilisi.com)

T. Tantəkin 1991-ci ildə yazdığı "Tarixi saxtalaşdıranlara tutarlı cavab" (Təntəkin, 1991) məqaləsində də bu qabların prototürk içki qabı olduğunu, onun türklər tərəfindən e.ə. I minilliyin əvvəllərindən etibarən düzəldiyini qeyd etmişdir. O Macarıstandakı Nagi-Sent-Mikloş xəzinəsindən tapılan Tuna bulqarlarına aid qədəhlərin üzərindəki türk runik "Buyla yazısı" adlandırılan yazıda "spruk içu yk (Asparuk içu ayak); bylo çobn içurgi yk (Buylo Çoban içurgi ayak)" mətnlərini oxumuşdur (Tantəkin T.Tuna bulqarları ve dilleri, Ankara 1987).

Bu istiqamətdə araşdırma apardıqda bizə məlum olur ki, bu tip qabların "ayaq" adlanması və onun qədim türk mədəniyyətində geniş yayılması ilə bağlı F. Ağasıoğlunun qeyd etdiyi faktlarla yanaşı Mahmud Kaşğarinin "Divani lüğətit-türk" əsərində digər maraqlı məlumatlar da vardır. Əsərdə verilmiş ayak aşla (qabı sıxaraq tomir et), ol ayak əşürdi (o, qab çevirdi), ol ayak aşlattı (o, qabı təmir etdirdi), ol ayak aşladı (o, qabı təmir etdi), ayak aşlandı (qab təmir edildi), sırlığ ayak (naxışlı kasa), ayak kıdhığı (qabın qırağı), kaşukluğ ayak (qaşıqlı qədəh) (Mahmud Kaşğari. «Divanü lüğat-it-türk» (Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əsgər). Dörd cilddə. I cild, Bakı, "Ozan" , 2006, 512 səh. s. 146,228, 294, 310, 318, 338, 376, 476) ol ayak tolturdı (o, qab doldurdu), ayak sırlandı (qab şirləndi), (qaba bəzək vuruldu), ol ayak sırlattı (o, kasanı şirlədi) (Mahmud Kaşğari. «Divanü lüğat-it-türk».(Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əsgər) Dörd cilddə. II cild, Bakı, "Ozan", 2006, 400 səh, s. 188, 246, 322) və digərlər ifadələri buna nümunə göstərmək olar.

Qeyd olunan arxeoloji materialla bağlı mənbələrdə olan məlumatları, tədqiqatçıların fikirlərini, onların forma və xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə öyrəndikdə bir sıra mühüm faktlara diqqət yetirmək lazımdır.

Birinci fakt ondan ibarətdir ki, mənbələrdə olan məlumatlarda "ayaq" adı yalniz bu tip qablara şamill edilməmiş müxtəlif formalı qablar da "ayaq" adı ilə verilmişdir. Hətda dulusçular da "ayaqçı" adlandırılmışdır. (Mahmud Kaşğarinin "Divanü lüğat-it-türk" əsərində verilmiş "ayaqçı ayaq sırladı" (dulusçu qədəhi şirlədi) ifadəsini buna nümunə göstərmək olar).

Diigər mühüm fakt ondan ibarətdir ki, bu qabların hamısı eyni olmamış, uzun və ya qıssa boğazlı düzəldilmişdir. Onların hamısınını bir qayda olaraq uzun və ya qısa boğazlı düzəldilməməsi belə bir fikrə gəlməyə əsas verir ki, bu artefaktlar, keramika məmulatlarının hamısının təyinatı eyni olmamış, müxtəlif məqsədlərlə istifadə edilmişdir. Bu tip qabların qədim nümunələri əsasən prototürk mədəniyyətində yayılmışdır.

Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку: Элм, 1982, 314 с.

Асланов Г.М., Ваидов Р.М., Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку: Издательство АН Азерб. ССР, 1959, 191 с.

Alassad Z. Anadoluda Neolotik çağdan Demir çağı sonuna kadar ayakkabı biçimli ritonlar. Gazi Unversitesi sosial bilimler Enstitüsü, 2014, 60 s. s. 5

Brown T.B. Excavations in Azerbaijan, 1948., John Murray, Albemarle Street, IV. XIV, London, 1951, 279 c.

Edwards, M. R. 1981, The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)", Iran XIX: s. 101-140.

Əliyev V.H. Culfa arxeoloji tapıntıları // Azərbaycan SSR Elmələr Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, Bakı: Az SSR EA, 1968, № 3, s. 72-86.

İsmayılzadə Q.S, İbrahimli B.İ. Qızılburun nekropolu. Bakı, Elm və Təhsil, 2013, 120 s.

İbrahimli B.İ. Muncuqlutəpə nekropolları, Journal of Azerbaijan Studes, 1981, s.61-83, s. 61,

Кушнарева К.Х. Поселение эпохи бронзы на холме Узерликтепе около Агдама // МИА ССР, М-Л: № 67, 1959, с. 342-388.

Mahmud Kaşğari. “Divanü lüğat-it-türk” (Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əsgər). Dörd cilddə. I cild, Bakı, “Ozan”, 2006, 512 s.

Mahmud Kaşğari. “Divanü lüğat-it-türk”.(Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əsgər) Dörd cilddə. II cild, Bakı, “Ozan”, 2006, 400 s.

Narimanişvili D. Costume Of the Ancient South Caucasian Population According to the Archeological material (2 nd milenum B.C.) Uluslararası Doğu Anadolu və Güney Kafkasiya Kültürleri sempoziumu Bildiriler I, s. 266-269 S. 267.

Aynur Özhrat Van-urmiye kültürüne (m.ö. ii. binyil) ait ayakkabi biçimli kaplar, Belleten, Cilt: LXVI – Sayı: 245 – Yıl: 2002 Nisan, s. 35-52, 36, 39.

Tantəkin T.Tuna bulqarları ve dilleri, Ankara 1987, 123 s.

Tantəkin T “Tarixi saxtalaşdıranlara tutarlı cavab” “Qurtuluş” qəzeti, №3, 1991. www.turkcenindirilisi.comhttps://www.turkcenindirilisi.com/akademik/prototuk-icki-qabi-ayaq-prof-dr-feridun-celil-agasioglu-h62662.html Ağasıoğlu F Prototürk içki qabı «ayaq»

DARÜLFÜNUN ve 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU

DARÜLFUNUN and 1933 UNIVERSITY REFORM

Ayben NALBANTOĞLU

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan ve bir üniversite anlayışının toplumda yerleşmesi, medrese ve ulemanın tutumu ve medreseye alternatif bir eğitim kurumu fikrine toplumun yabancı olması gibi sebeplerden kurulma süreci biraz sancılı olmuş bu noktada Darülfünun açma girişimleri birkaç kez tekrar etmiş ve açılan darülfünunlarda süreklilik sağlanamamıştır. Bununla birlikte Darülfünun ülkemizde üniversite anlayışının ilk temellerini atmış ve bilimsel anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Çağdaşlaşma ve kalkınmanın ancak bilime ve eğitime verilen önem doğrultusunda gerçekleşeceğine inanan ve yaptığı inkılaplarda bu düşünceyi temel alan Atatürk, aynı doğrultuda Darülfünun' un bilimsel niteliğinin yükseltilmesini ve bu kurumun çağdaş bir yükseköğretim anlayışıyla yenilenmesini amaçlamıştır. Esasen Cumhuriyet'in ilk yıllarında Darülfünun, yeterli düzeyde bilimsel araştırma yapılmadığı ve yapılan inkılâplara destek olunmadığı noktasında sık sık eleştirilerin odağında yer almıştır. Bu çerçevede Darülfünun 'un durumu ve Darülfünununla ilgili olarak yapılması gereken bir reform fikri sıklıkla TBMM görüşmelerinde gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. TBMM'de yapılan bu görüşmeler sonucunda Darülfünun 'un bilimsel seviyesini yükseltmek amacıyla İsviçreli Pedagoji Profesörü Albert Malche'nin ülkemize davet edilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Hükümetin davetlisi olarak ülkemize gelen Malche' nin yaptığı detaylı gözlem ve incelemeler sonucunda hazırladığı rapor doğrultusunda 1933 yılında İstanbul Üniversitesi reformu gerçekleştirilmiştir. Bu reform kapsamında çıkarılan 2252 sayılı kanunla İstanbul Darülfünun'u kapatılırken; Batılı anlamda ilk üniversitemiz olan İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına karar verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Reform, Darülfünun, Üniversite.

ABSTRACT

The process of establishing a university understanding in the society in the last periods of the Ottoman Empire, the establishment of the university in the society, the attitude of the madrasah and the ulama, and the idea of an alternative educational institution to the madrasah were somewhat painful. At this point, Darülfünun's attempts to open were repeated several times and the continuity of the darülfununs was not ensured. However, Darülfünun laid the foundation of the university understanding in our country and prepared the ground for the formation of scientific understanding.
Atatürk believes that modernization and development can only be realized in line with the importance given to science and education, and based on this thought in his revolutions, Atatürk aimed at raising the scientific quality of Darülfünun and renewing this institution with a modern understanding of higher education. In fact, in the early years of the Republic, Darülfünun was often the focus of criticism for the lack of adequate scientific research and the support of the revolutions. In this framework, and a state of the Darulfunun idea of reform needs to be done about as often Darülfununu agenda of the Grand National Assembly of Turkey have come to negotiations and discussed. As a result of these discussions in the Grand National Assembly of Turkey, it was decided that Albert Malche, a Swiss professor of Pedagogy, should be invited to our country in order to raise the scientific level of Darülfünun. In line with this report, as a result of the detailed observations and examinations made by

Malche, who came to our country as the guest of the Government, the reform of Istanbul University was realized in 1933. while Istanbul Darülfünun was closed by the law No. 2252 issued within the scope of this reform, it was decided to establish Istanbul University, which is our first university in the Western sense.

Keywords: Atatürk, Reform, Darülfünun, University.

1. GİRİŞ

KURULUŞUNDAN I. DÜNYA SAVAŞINA DARÜLFÜNUN

Osmanlı devletinde 19. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanan reformlarla devletin gidişini olumluya çevirmek amaçlanmış, bunun içinde değişen dünyaya özellikle de Avrupa'ya uyum sağlayacak Avrupa örnekli reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla yeni dengeler kurmasını sağlayacak reformları yapabilmesi ve uygulayabilmesi için ileri düzeyde eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur[1]. Bu ihtiyaçta Osmanlı devletinin eğitim kurumlarını ve eğitim sistemini gözden geçirmesini ve değiştirmesini gerekli kılmıştır.

Bu bağlamda Tanzimat sonrası döneme gelindiğinde yapılan reformlarla devletin değişmeye başlayan idari yapısı eğitimi de doğrudan etkilemiş, eğitim faaliyetleri yavaş yavaş medreseden farklılaşarak modernleşmeye başlamış dolayısıyla eğitim toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu noktada Tanzimat'la birlikte değişen idari ve toplumsal yapı pek çok mesleki ve teknik okulun açılmasını gerekli kılmıştır. Bu noktada artan bürokrasinin ihtiyaç duyduğu idari yöneticileri ve memurları yetiştirmek için Mülkiye Mektebi, rüştiyeler, rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimin ve Darülmuallimat okulları açılmıştır. Bu noktada eğitimi düzeltme ve bir adim daha ileriye taşıma, sürekli olarak dönemin yöneticilerinin ve aydınların zihinlerinde ve çabalarında yer bulmuştur. Bu noktada 18. Yüzyılda açılmaya başlayan ve 19. Yüzyılda ise sayıları artan yüksekokullardan sonra 1846 yılına gelindiğinde Darülfünun yani bir üniversite açılması fikri gündeme gelmiştir[2].

Tarihsel süreç içinde toplumların kendileri için yeni olan bir kavramı benimsemelerinde aydınlar hep öncü bir rol oynamıştır. Bir yeni kavram ya da fikir aydınlar tarafından benimsenerek halka tanıtıldığında, o kavramın toplum tarafından kabul edilebilirliğinin arttığı görülmüştür. Bu durum Darülfünun için de geçerli olmuştur. Osmanlı yönetimi içinde Darülfünun kavramının kullanılmaya başlanmasında Mustafa Reşit Paşa'nın çok büyük çabaları vardır ancak bu kavramın toplum içinde anlam kazanabilmesi, toplumda Darülfünun fikrine sahip çıkacak oluşumlar sayesinde gerçekleşmiştir[3]. Osmanlı devletinde bilginin ve bilimin gelenekselden moderne dönüşme sürecinde önemli bir role sahip olan nu oluşumlar; Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Danış ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye isimli bilgi örgütlenmeleri olmuş, bu oluşumlar, bilginin ve bilimin gelenekselden moderne dönüşme sürecinde önemli bir role sahip olmuştur[4].

---

[1] Tekeli, İlhan. *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861- 1961)*, Editörler: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, içinde, *Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol, s. 19- 52,* Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007.
[2] Namal Yücel, Karakök Tunay, Atatürk ve Üniversite Reformu (1933), *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Nisan 2011, s. 27-35.
[3] Tekeli, a.g.e., s.22.
[4] Karaçavuş, Ahmet, Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Bu noktada bilim tarihimizde Beşiktaş Cemiyet İlmiyesi olarak bilinen ancak resmi olarak kurulmamış olan bu cemiyet, Darülfünun fikrinin Osmanlı toplumu tarafından benimsenmesinde önemli bir yere sahiptir. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi ismi verilen bu topluluk Beşiktaş ve Ortaköy'de birbirine yakın yalıları olan belli sayıdaki Osmanlı elitinin yaklaşık olarak 1820'li yıllardan sonra bir araya gelerek yalılarında düzenli olarak öğrencilerine medreselerde ele alınan konulardan farklı konularda ya da daha ileri düzeyde dersler vermeye başlamasıyla oluşmuştur[5]. Zaten Osmanlı konaklarında Osmanlı saray geleneğinin bir devamı şeklinde eğitim işlevleri bulunuyordu. Bu girişimde yeni olan bunun bir ortak girişim olmasıydı dolayısıyla bu cemiyette eğitime ilişkin masraflar bu grubu oluşturan kişilerce mali güçlerine göre paylaşılıyor ve yeni konular sistemli olarak işleniyordu [6].

Bu çerçevede Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi ile birlikte geleneksel bilgi örgütlenmesinden farklı bir yapı arz eden diğer oluşumlar ise Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde, Hayrullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın desteği ile Darülfünun'da verilecek dersler için kaynak eserlerin çevirilerini yapmak ve kitap yazmak için kurulan Encümen-i Daniş ve Avrupa bilim ve düşüncesini Osmanlı Devletinde halka yaymak amacıyla kurulan ilk sivil girişim olan Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye olmuştur[7]. Bahsi geçen bu cemiyetler içinde bulunulan dönem içinde düşünsel anlamda geleneksel bilgiden kopuşun ve bilimsel merakın doğuşunun ilk işaretlerini vermişlerdir.

Toplumlarda üniversite düşüncesinin yerleşebilmesi ve uygulamaya geçebilmesi için bilimsel merak, sorgulama ve araştırma isteği gereklidir. İşte 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda ortaya çıkan ve yukarıda bahsi geçen Beşiktaş bilim çevresi bilgiyi araçsal bir amaçla değil sadece öğrenme amacıyla öğrenmekteydi.[8] Bu noktada yüksek mektep kurmaktan, Darülfünun kurmaya geçebilmek için böyle bir ilginin doğmuş olması önemlidir; bu noktada bu ilgi aynı zamanda yöneticilerin İstanbul'da bir Darülfünun kurulabileceği konusundaki güvenlerini de artırmıştır[9].

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin modernleşmesi üzerinde duran Sultan Abdülmecit'in 1845'teki bir fermanıyla Muvakkat Meclis-i Maarif kurulmuştur[10]. Bu meclis eğitimin batıda olduğu gibi ilk, orta, yüksek derecelerine göre düzenlenmesini, sıbyan okullarının ıslahını, rüştiye okullarının müfredatının zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini, Darülfünun açılmasını ve bir Encümen-i Danış kurulmasını kara altına almıştır[11]. Böylece ilk kez Darülfünun kurulması Osmanlı yönetiminde gündeme gelmiştir[12]. Kurulacak olan Darülfünun Müslim ve Gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının yan yana okuyup yetişebilmelerini, ortak bilgiler ve özelliklerle batılılaşma yolunda olan devletin kamu hizmetlerinde yer almasını sağlamayı ve medresenin dışında dini gelenekten uzak modern bir üniversite eğitimi yapmayı amaçlamıştır.[13].

1846 yılında kurulması öngörülen Darülfünun binasının yapımının uzun sürmesi ve gerekli teçhizatın temini için yapılan hazırlıklar nedeniyle yaklaşık 17 yıl eğitime başlanamamış, binanın yapımının uzun sürmesi nedeniyle derslerin halka açık yapılması kararlaştırılmıştır.[14] Bu dersler Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından yapılmıştır[15]. Derslerde ele alınan tarih, coğrafya, astronomi, fizik konularında verilen konferanslar o zaman için alışkın olunmayan konuları ele alıyor ve bu eleştiri

[5] Tekeli, a.g.e., s. 23.
[6] Tekeli, a.g.e., s. 23
[7] Karaçavuş, a.g.e., s.112- 197.
[8] Tekeli, a.g.e., s. 24.
[9] Tekeli, a.ge, s. 24.
[10] Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayınları, Mart, 2008, s. 83.
[11] Özkan, a.g.e., s. 83
[12] Tekeli, a.g.e., s. 25.
[13] Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 2001'e) İstanbul, Alfa yayınevi, s. 146.
[14] Namal, Yücel ve Karakök, Tunay (2011). Atatürk ve Üniversite Reformu (1933), Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Nisan 2011, s. 27-35.
[15] Özkan, a.g.e., s. 86

konusu oluyordu, ayrıca ders yapılması için yer temin edilmesi sıkıntısı da çözülemiyordu[16]. Ardından 1865 yılında Darülfünun binasında çıkan bir yangın Darülfununun kapanmasına sebep oldu[17].

Darülfununun ikinci kez açılması, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilgilidir. Bu çerçevede 1869 yılında yayınlanan ve temeli Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy' un hazırladığı eğitim sisteminin geliştirilmesiyle ilgili rapora dayanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle üç aşamalı bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Bu noktada birinci kademeyi sıbyan ve rüştiye mektepleri, ikinci kademeyi idadi ve sultaniler üçüncü kademeyi de yüksek mektepler ve Darülfünun oluşturmuştur[18]. Osmanlı eğitim kurumlarını kendi içinde bir bütün yapıda ele alan ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yürürlükte kalan bu nizamnamede Darülfununa geniş yer verilmiştir. Buna göre yeni ismi Darülfünun-ı Osmani olan Darülfünun, Hikmet ve Edebiyat, Ulûm-ı Tabiye ve Riyaziyyat ve Hukuk şubeleri olmak üzere üç ayrı şubeden (fakülte) oluşturulmuş, dört yıllık eğitim vermesi planlanmış ve darülfununa on altı yaşını doldurmuş, idâdi mezunu olan veya o derecede bilgisi olan öğrencilerin alınması kararlaştırılmıştır[19]. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde verilecek derslerin hangi hoca ve hangi kitaptan okutulacağı, öğretim üyelerinin maaşlarının ne kadar olacağı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Darülfununun açılmasının ardından okutulacak kitap sıkıntısı ortaya çıkmış, yabancı dillerden kitap tercümeleri yapmak için girişimlerde bulunulmuş ancak bu çabalar sonuçsuz kalmıştır[20]. Bu çerçevede yeterli sayıda ve yeni yükseköğretime uygun formasyonda yetişmiş öğrencinin bulunmaması sebebiyle yaşanan bu ikinci girişimde de istenilen sonuca ulaşılamamıştır [21].

1873 yılına gelindiğinde dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa Darülfünun kurulması yönünde üçüncü bir teşebbüs olarak Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) içinde hazineye yeni bir yük getirmemek şartıyla Avrupa üniversiteleri örnekli bir Darülfünun kurulması için Sava Paşa'yı görevlendirdi. İlahiyat ve tıp okulları önceden kurulmuş olduğundan kurulması planlanan bu Darülfununda yalnızca edebiyat, fen ve hukuk fakültelerinin yer alması düşünüldü ve bütün dersleri resmi dilimizle öğretimini gerçekleştirecek öğretim üyeleri sağlanıncaya ve yeterli kitaplar meydana getirilinceye kadar Darülfununda öğretimin hem Türkçe hem de Fransızca yapılmasına karar verilmiştir[22]. Darülfünun-ı Sultani' de dört yıllık öğretim süresi sonunda bir tez hazırlayıp savunma sınavında başarılı olan öğrencilerin "Doktor" unvanını almaları ve uzmanlık alanlarına göre, Adliye Nezaretinde veya Nafia Nezaretinde göreve başlamaları, tez hazırlamayanların ise mezun oldukları alanlara göre istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır[23].

Darülfünun-ı Sultani de önceki Darülfünun açma teşebbüslerinde olduğu gibi mali kaynak açısından sorunlarla karşılaşılmıştır. Ayrıca Darülfünun-ı Sultaninin bünyesinde olan hukuk mektebinin Babıali'ye taşınması konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu noktada hukuk mektebine devam edenlerden çoğunun devlet dairelerinde çalışmaları sebebiyle Galatasaray semtine gitmede zorluk yaşıyorlardı. Bu sebepten hukuk fakültesinin Babıali tarafında açılmasına çalışılmış, sonunda hukuk fakültesi ve fen fakültesi Galatasaray'dan ayrılıp başka yerlere taşınmış ve uzun seneler Darülfununun ismi bile unutulmuştur[24].

---

[16] Tekeli, a.g.e., s. 30
[17] Namal ve Karakök, a.g.m., s. 29.
[18] Tekeli, a.g.e., s. 30.
[19] İhsanoğlu, Ekmeleddin (1993). Darülfunun, İslam Ansiklopedisi, Cilt: VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 522.
[20] Aynî, Mehmet Ali (1995). Daru'l-fünûn Tarihi, Pınar Yayınları, İstanbul, s.53-54.
[21] İhsanoğlu, a.g.e., s. 522.
[22] Aynî, a.g.e., s. 57.
[23] İhsanoğlu, a.g.e., s. 523.
[24] Aynî, a.g.e., s. 59. Ergin (1977), esasen Darülfünun-ı Sultani'nin programının Latin, Rum ve Arap dilleri ve Edebiyatları gibi derslerin bulunuşu ve bazı derslerin Fransızca, bazılarının Arapça işlenmesi ve bu yeni Darülfununun Galatasaray'dan

Bu noktada tarihsel süreç içerisinde Darülfünunun açılmasının ardından sürekliliğini koruyamamasında ve her defasında kapanmasında; Darülfünuna gelecek ortaöğretim görmüş öğrencisinin olmamasının, maddi kaynak yetersizliklerinin ve medreseye karşı alternatif olarak ortaya çıkmasının etkili olduğunu ifade edebiliriz [25].

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde Sultanın isteği üzerine sadrazam Mehmet Sait Paşa tarafından hazırlanan raporlarla Darülfünun açılması fikri yeniden gündeme gelmiştir[26]. Bu fikrin gündeme gelmesinde sadrazam Küçük Said Paşa'nın 1895 yılında II. Abdülhamit'e sunmak üzere Darülfünuna ilişkin hazırladığı rapor etkili olmuştur. Küçük Said Paşa, bu raporunda mesleki eğitim veren yüksekokulların dışında özellikle ilim adamı yetiştirmeye yönelik bir müessesenin oluşturulması kapsamında Avrupa ve Amerika'da bulunan üniversitelerin özelliklerine sahip ve ilim adamı yetiştirme amacıyla beş fakülteden oluşan bir Darülfünun kurulmasının önemi üzerinde durmuştur[27]. Bu doğrultuda alınan karar çerçevesinde I. Abdülhamit' in saltanatının yirmi beşinci yıldönümünde 14 Ağustos 1900'da hazırlanan bir nizamname ile Darülfünun-ı Şahane kurulmuştur[28]. Edebiyat, İlahiyat, Fen-Matematik şubelerinden oluşan bu Darülfünunda eğitim süresi ilahiyat şubesi için 4, diğer iki şube içinse 3 sene olarak belirlenmiştir[29]. Kurulan bu yeni Darülfünuna temel oluşturan Darülfünun-u Şahane nizamnamesinin en önemli yönü 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Darülfünuna ilişkin bütün hükümlerini yürürlükten kaldırmak suretiyle, Darülfünunu her türlü ilmi ve idari özerklikten yoksun bir yüksekokul durumuna sokan hükmüdür[30].Bu dönemde Darülfünun Cağaloğlu'ndaki Mülkiye Mektebi binası içinde ayrılan Darülfünunun şubelerine tahsis edilmiş, idaresi de o mektebin müdürüne verilmişti [31].

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile yine bir isim değişikliği yapılarak Darülfünun-ı Şahane, Darülfünun-ı Osmani adını almıştır[32]. Meşrutiyetin ilanı yükseköğretim gençliğinde sevinçle karşılanmış ve bu tarihten sonra, Darülfünuna kayıt yaptıran öğrenci sayısında artış olmuştur[33]. Meşrutiyet'in ilânıyla daha sistemli bir eğitime geçen Darülfünun tıp ve hukuk şubelerini de bünyesine katarak beş şubeli olarak yeniden düzenlenmiş ve 1909'da Mekteb-i Mülkiye binasından Veznecilerdeki Zeynep Hanım Konağına taşınmıştır[34].

1917'de lise öğrenimini tamamlamış olan kızların üniversite öğrenimi görebilmesi için İnas Darülfünunu açılmış, kızlara mahsus serbest dersler adında genel dersler verilmiş ve sonrasında Zeynep Hanım Konağı'nda edebiyat, matematik ile tabiat öğrenimi görmek için ayrı bir sınıf kurulmuştur. Kızların hukuk ve tıp şubelerine girmeleri başlangıçta uygun görülmemiş, kız öğrencilerin tıp ve hukuk şubelerine girmeleri daha sonradan gerçekleşmiştir[35]. Darülfünun' da karma öğretime geçilmesinde Edebiyat Fakültesi müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu etkili olmuştur. Bu çerçevede kız ve erkek öğrencilerin bir arada ders göremeyeceklerine ilişkin daha önceden bir fetva

çıkanlara hasredilmesi sebebiyle buna Üniversite anlamında Darülfünun demektense Galatarasay Lisesinin Yüksek Sınıfları demenin daha doğru olacağını ifade eder. Ergin, Muharrem, Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.700

[25] Güven, a.g.e., s. 136; Dölen, a.g.m., s.1.

[26] Özkan, a.g.e., s. 95.

[27] İhsanoğlu, a.g.e., s. 524

[28] Namal ve Karakök, a.g.m., s. 29.

[29] Akyüz, Yahya (2010). Türk Eğitim Tarihi, Ankara: Pegem Akademisi, s. 237

[30] Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964. s.54.

[31] Ergin, a.g.e., s. 1219.

[32] Dölen, a.g.m., s. 4

[33] Tekeli, a.g.e., s. 36.

[34] İhsanoğlu, a.g.e., s. 524

[35] Aynî, a.g.e., s.72.

yayınlanmış olmasına karşın, Baltacıoğlu, bu karara karşı çıkarak kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta öğrenim görmelerine karar vermiştir[36].

Darülfununa çağdaş bir yapı kazandırmayı hedefleyen İttihat ve Terakki bu kapsamda yeni kürsüler kurmuş, genç elemanları öğretim kadrosuna dâhil etmiş yabancı öğretim elemanlarını öğretim kadrosuna almış, yurt dışına öğrenci göndermiş, bilimsel yayınların ders kitaplarının hazırlanması için çalışmalar yapmıştır[37].

Meşrutiyet' in ilânından itibaren on yıl içerisinde çok sık maarif nazırlığı değişikliği olmuş, Emrullah Efendi ve Şükrü Bey dışındakilerin hiçbiri kendi politika ve fikirlerini uygulamaya koyacak kadar görev yapamamışlardır. Bu durumda eğitim sisteminin ve dolayısıyla Darülfununun istikrarlı bir yapıya sahip olmasını engellemiştir[38]. Buna rağmen en uzun süreli eğitim ve öğretime devam eden Darülfünun, II. Meşrutiyet'in ilanıyla Darülfünun-ı Osmani adını alan bu Darülfünun olmuştur.

Darülfununu gerçek bir üniversite kimliğine sahip olmasında Türk eğitim tarihinin önemli isimlerinden olan ve 1909 ve 1911 yıllarında iki kez maarif Nazırlığı görevine getirilen Emrullah Efendi'nin çok önemli çalışmaları olmuştur. Emrullah Efendi Darülfununa ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

"Darülfununun dediğimiz yüksek müessesler ilimlerin ve fenlerin hem neşrine hem terakkisine hizmet eder. Bu iki hizmet birbirinden ayrıdır. İlimleri ve fenleri neşretmek malum olduğu üzere halk arasına yaymak ve dağıtmak demektir. Bu cihetle Darülfununlar yüksek tedrisata mahsus mektepler vazifesi ifa ederler"[39]. Bu çerçevede Emrullah Efendi'nin üniversitelerin görevinin bilimsel çalışmalar yapmak, bilime katkı sağlamak ve bu yapılan bilimsel çalışmaların neşredilmesi yani topluma ulaştırılmasının da üniversitenin görevleri arasında olduğunu vurgulaması gerçek bir üniversite anlayışına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Eğitimde "Tuba Ağacı Nazariyesini" ileri süren Emrullah Efendi, eğitim ve öğretimde reform ve ilerlemenin en üst kademeden yani yükseköğretimden daha alt kademelere doğru gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Emrullah Efendi bakanlığı sırasında Darülfununun ıslahı için önemli adımlar atmıştır. Bu noktada Darülfünun özerkliği konusunda yapısal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Emrullah Efendi 1912 yılında tüm fakülteler için fakülte yönetmelikleri ve genel olarak tüm Darülfununu kapsayan bir kanun tasarısı da hazırlatmıştır[40]. "Tedrisat-ı Âliye Lâyıha-yı Kanuniyesi" (Yükseköğretim Kanun Tasarısı) başlığını taşıyan bu kanun tasarısında tüm yükseköğrenim kurumlarının tek bir çatı altında toplanması amaçlanmış ancak zamanına göre oldukça ileri görüşlü olan bu anlayış dönemin sahip olduğu şartlar sebebiyle destek bulamamıştır[41].

Maarif Nezareti 1913 yılında İstanbul Darülfünun'u Teşkilat-ı İlmiyesi isminde bir talimatname hazırlayarak yürürlüğe koymuş, bu talimatnameyle eğitim ve öğretim işleri düzenlenmeye çalışılmıştır. Buna göre Darülfununun şubeleri şöyle belirtilmiştir: 1. Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi, 2. Ulûm-ı Hukukiye

[36] Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1998, s. 204.
[37] Dölen, a.g.m., s. 4
[38] Dölen, a.g.m., s. 4
[39] Atuf, Nafi, Türk Maarif Tarihi, cilt:2, s. 66
[40] Ergün, Mustafa, Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:30, sayı:1-2, 1982, s. 26.
[41] Dölen, a.g.m., s. 10.

Şubesi, 3. Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi, 4. Fünûn Şubesi,5. Ulûm-ı Edebiye Şubesi. Bütün şubelerde okutulacak haftalık ders saatleri belirtilmiş, sömestr sistemi ve devam zorunluluğu getirilmiştir[42].

Emrullah Efendi yabancı dil öğretimine çok önem verdiğinden Darülfünunda yüksekokullar için Lisan şubesi (Elsine şubesi) açmış ve bu sınıflarda, Fransızca İngilizce, İtalyanca ve Rusça öğretilmiştir[43]. Ayrıca bu dönemde Darülfünunun hukuk şubesine büyük bir talep gösterilmesi sebebiyle, hukuk şubesine gireceklerin idadi mezunu olması şartı getirilmiş ancak yapılan bu düzenleme, medrese çıkışlılar tarafından tepkiyle karşılanınca, medrese mezunları için başlangıçta bir yıl olan ve sonradan iki yıla çıkartılan ihtiyat (hazırlık) sınıflarının oluşturulması kararlaştırılmıştır[44].

Bütün çabalarına rağmen, Emrullah Efendi'nin Darülfünunun yapısı ve işleyişiyle ilgili yapmaya çalıştığı düzenlemeler sonuçsuz kalmış, bunun yerine kısmi düzenlemelerle akademik hiyerarşi kurulmaya çalışılmış bu çerçevede eğitim sistemi, dersler ve sınavlar düzenlenmiştir [45].

2. I. DÜNYA SAVAŞINDA DARÜLFÜNUN

Osmanlı Devleti, 1914 yılında I. Dünya Savaşına Almanya ile müttefik olarak girmesiyle, Almanya ile askeri alanda gelişen ilişkiler ekonomi ve eğitim alanlarında da kendini göstermiştir[46]. Bu suretle savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Alman bilim insanları Darülfünuna gelmiş ve Von Humbolt geleneğinde araştırmacı üniversite geleneği oluşturmaya çalışmışlardır[47].

Bu amaçla Darülfünun da kürsüler oluşturulmuş, araştırma enstitüleri, laboratuvarlar kurulmuştur[48]. Yeni gelen Alman öğretim üyelerinden hiçbiri Türkçe bilmediğinden her öğretim üyesine bazıları Almanca bazıları Fransızca bilen asistanlar verilmiştir. Fakat bu asistanların hocaların verdikleri derslere tamamen yabancı olmaları, istenilen verimin alınmasına mani olmuştur. Bu olumsuzluklara rağmen bu bilim insanları Darülfünuna önemli hizmetler yapmışlar ve I. Dünya Savaşının ardından gelen mütareke döneminde İstanbul'dan ayrılmışlardır [49].

3. MÜTAREKE DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN

Darülfünunun en çalkantılı dönemini oluşturan Mütareke yıllarında I. Dünya Savaşına katılan gençlerden hayatta kalanlar Darülfünundaki öğrenimlerine geri dönmüş ve Milli Mücadeleye destek olmuşlardır[50]. Bu dönemde Ali Kemal, Rıza Tevfik gibi Milli Mücadele'nin karşısında yer alan siyasi kişiliklere sahip olan isimlerin Darülfünunda hocalık yapması öğrenciler ve Darülfünun hocaları arasında sürtüşmelere sebep olmuştur[51]. Edebiyat şubesinden Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet Bey gibi isimler İttihatçı oldukları gerekçesiyle Malta'ya sürgün edilirken; bir grup müderrisin de aynı gerekçeyle işine son verilmiş ve Darülfünunun İngilizler tarafından işgal edilmiştir[52]. Dolayısıyla dönemin siyasi ortamı Darülfünunun eğitim-öğretim ortamı üzerinde doğrudan belirleyici olmuştur.

Yaşanan bütün bu sıkıntılara rağmen, 1919 yılında çıkarılan Darülfünun-u Osmani Nizamnamesiyle Darülfünuna bilimsel özerklik ve tüzel kişilik verildiği görülmektedir[53]. Bu nizamnameyle ilmi

[42] Dölen, a.g.m., s. 12-13.
[43] Ergün, a.g.m.,s.22-23
[44] Ergün, a.g.m.,s.23.
[45] Dölen, a.g.m., s. 45.
[46] Namal ve Karakök, a.g.m.
[47] Güven, a.g.e.,s. 138.
[48] Güven, a.g.e., s. 138.
[49] Ayni, a.g.e., s. 74
[50] Dölen, a.g.m., s.41
[51] Dölen, a.g.m., s.41.
[52] Dölen, a.g.m., s.41; Ayni, age. s. 80
[53] Tekeli, a.g.e., s. 42- 43.

muhtariyet verilen bu kurumda, Darülfünun Müdir-i Umumisinin müderrisler arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır[54]. Bu Müdür-i Umumi ile fakültelerin reisleri ve temsilcilerinden oluşan Darülfünun Divanı (senato) oluşturulmuş, Darülfünun hukuk, tıp, edebiyat ve fünun medreselerinden oluşması gerektiği belirtilmiştir. Darülfünunda lisans, doktora, disiplin seminer kavramları yer almış[55] ve ayrıca 1922 yılında çıkan bir kanun üniversiteye bilimsel ve düşünsel özgürlük tanımış, 21 Nisan 1924'te çıkarılacak bir kanunla ise akademik özgürlük dokunulmaz kılınarak üniversitenin tüzel kişilik olarak gösterilmesi gerçekleşecektir[56] .

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN VE ÜNİVERSİTE REFORMU

Eğitimin toplumların ilerlemesinde başat bir role sahip olduğunu bilen Atatürk daha Kurtuluş Savaşı sürerken cepheden gelerek Ankara'da I. Maarif Kongresine (15- 21 Temmuz 1921) katılmıştır. Yine Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa, *"İşte zaferi kazandınız şimdi ne yapmak isterdiniz?'' diye soranlara ''Milli eğitim bakanı olarak memleketimin irfanına hizmet etmek isterdim''* cevabını vermiştir[57]. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa eğitime büyük bir öncelik ve önem vermiş ve şartlar ne olursa olsun eğitimi ihmal edilemeyecek kadar önemli bir mesele olarak görerek; milletlerin ilerlemesinin ancak bilime ve eğitime verdikleri önem dâhilinde gerçekleşeceğine inanmıştır.

1920'lere gelindiğinde, Darülfünunun durumu yönetici ve bilim adamlarının gözünde hiç de doyurucu bir durumda değildi[58]. Bu dönemde Darülfünunda orijinal bilimsel araştırma, öğretim üyesinin kişisel eğilimine ve çabasına bağlıydı ve yetersizdi. Ayrıca öğretim programları yeterince ayrıntılı değildi ve programlar yeni bilimsel gelişmeler doğrultusunda yenilenmiyordu, birçok kürsünün öğretim elemanının bilimsel yeterliliği düşüktü ve tüm bunlara Darülfünun'da öğrenime başlayan öğrenci seviyesinin düşüklüğü de eklenince Darülfünun kendinden beklenen bilimsel gelişmeyi sağlayamıyor ve eleştirilerle karşılaşıyordu[59].

Bu konuyla ilgili olarak, eğitim tarihimizin önemli isimlerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu Darülfünundaki öğrencilik yıllarıyla ilgili bir izlenimini şöyle dile getirir: *"O zaman Darülfünun aletleri, laboratuvarları olan bir ilim yurdu değildir. Aksine her şeyden yoksundu ve özellikle yoksun bırakılmış gibiydi. İyice hatırlıyorum. Yabancılar ziyarete geldiği zaman konukları gezdirme işi kendisine verilen idare memuru : "Ne göreceksiniz, burada gösterecek bir şey yoktur ki.." diyordu. Fakat bu yoksulluk üstatları kırmıyor, hele karamsarlığa hiç uğratmıyordu Onlar bu yoksulluğu varlığa çevirmek için bütün zekâlarını harcıyorlardı: Laboratuvarız bir Darülfünun 'da deneysel bilgiler öğretmek!..."*

1920'li yılların sonuna doğru Darülfünun kendini düzeltmeye çalışır, çeşitli raporlar hazırlanır, bu raporlarda, fakültelerdeki kürsü ve ders saatleri belirlenir. İlaveten öğretim üyelerinin tayin ve terfilerinin yaptıkları orijinal nitelikteki çalışmalarına dayandırılmasının önemine dikkat çekilir, öğretim üyelerinin hangi koşullarda hangi çalışmaları yapabileceklerine dair yeni esaslar getirilir ayrıca kürsü ve derslerin sınıflandırılması ve birleştirilmesi kararlaştırılır[60]. Ancak Maarif Vekâleti, Darülfünun divanının ıslaha için teklif ettiği bu projeyi yeterli bulmayarak, sorunun bir yıl içinde tekrar ele alınacağını bildirmiştir[61].

---

[54] Tekeli, a.g.e., s. 43
[55] Tekeli, a.g.m., s. 43.
[56] Widmann, Horst (1981). Atatürk Üniversite Reformu, Çev.: Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Cerrah Paşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul s. 33.
[57] İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler, Dördüncü Baskı, Ankara, 1984.
[58] Widmann, a.g.e., s. 31
[59] Bahadır, a.g.e., s. 55.
[60] Bahadır, a.g.e., s. 58- 59.
[61] Bahadır, a.g.e., s. 59.

Cumhuriyet döneminde Darülfünundan uluslararası alanda bilim üretmesi, bilimi yayması ve halka ulaştırması beklenmiştir. Ama bu dönemde darülfünuna yüklenen en önemli görev, inkılapların yanında yer alarak inkılaplara destek vermesi ve inkılapları halka benimsetmesiydi. Ancak biraz sonra aşağıda da görüleceği üzere darülfünunun kendinden beklenilen bu görevi yerine getirememiştir. Bu da darülfünunu eleştirilerin odağı haline getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1937'de Meclis açılış konuşmasında şunları söylemiştir[62]:

"*Büyük davamız, en medeni ve müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarda değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılap yapmış olan büyük Türk Milleti' nin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı ancak türeli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek bir vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak, işte bu önemli umdeleri (ilkeleri) en kısa zamanda temin etmek, kültür vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir. İşaret ettiğim umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk Milleti'nin şuurunda daima canlı bir halde tutmak üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifelerdir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek Garp bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan ıslahat programı daha radikal bir tarzda tatbik edilerek Cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için az zamanda kurmak lazımdır ve doğu bölgesi için Van Gölü* sahillerinin *en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokullar ile ve nihayet üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden fiiliyata geçilmelidir".*

Atatürk'ün sözlerinden de anlaşılacağı gibi millet olarak ilerlemek akılcı bir şekilde çalışmayla mümkündür ve her bu her vatandaşın görevidir. Bunu sağlayacak olan da modern üniversitelerdir.

Darülfünunu sahip olduğu önemli misyona rağmen, Darülfünunda birçok sorun yaşanıyor ve bu yaşanan sorunlar Meclis görüşmelerinde de gündeme geliyordu. Bu noktada Erzurum Milletvekili Necip Asım Bey, Darülfünunda görev yapan müderrislerin durumu hakkında şunları söylemektedir [63]:

"*Darülfünun müderrislerinin Darülfünundan yetişmesi lazımdır. Hâlbuki ben asker olduğum halde Darülfünun müderrisi oldum. Hep böyle idi. Mesela Köprülüzade Fuat Bey, lise diploması olmadığı halde müderris olmuştur ve hala görevini başarıyla yapmaktadır. Sonra bir dereceye geldi ki bazı hocalar yapamadılar, çekindiler. O zaman iyi niyetle çalışıyorduk. Daima daha iyileri gelmek şartıyla Darülfünunda bir Heyet- i Talimiye oluşturuldu. O zamana kadar fakülte müdürleri devlet tarafından tayin edilirdi. Bundan dolayı gözümüzün üst makamlara çıkmasına izin verilmemişti. Ne zamanki Darülfünun Emaneti ve Fakülteler Başkanlığı bir nizamname ile tesis edildi o zaman Darülfünun da bir durum ortaya çıkmaya başladı: O mevkie, şu mevkie göz dikmek. Bu konuda pek çok olay yaşandı. Bilgili, tecrübeli yaşlı kişiler yanında en ufak muallimlere bile müderris unvanı verildi. Oy almak için birçok işler yapıldı, Darülfünun rektörü Hamit Beyefendi Aksakallı, piri pak idi. Onun yerine çocuk denecek yaştakiler reis oldular. Zannederim ki saçı ağarmış o mevkii senelerce ilmiyle idare etmiş insanlar da hürmeti hak ederler".*

Necip Asım Bey'in sözlerinden anlaşıldığı üzere, Darülfünunun bilimsel seviyesinin istenilen düzeyde olmamasının nedenleri arasında müderrislerin atanma yönteminin bozulması da yer almaktadır.

Bu dönemde Darülfünuna yöneltilen bir başka eleştiri de kurumun çok fazla genişlemiş olmasıydı. Bu konu basında ve kamuoyunda çok sık gündeme geliyordu. Bu yüzden de Darülfünunla ilgili yapılan Meclis

[62] TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci İnikat, Cilt: 20, Devre: 5, içtima: 3, 1.11.1937, s.7.
[63] TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dördüncü İnikat, Cilt: 8, Devre: 4, içtima: 1, 29.5.1932. s. 341

oturumlarında bütçe kanununa bazı hükümlerin ilave edildiği belirtiliyordu[64]. Darülfünun müderrislerinin maaşlarının düşük olması da başka bir sorundu ayrıca müderrislerin maaşlarının taksimi hakkında yaşanan anlaşmazlıklar gazetelere de yansıyordu[65].

Darülfununa karşı yöneltilen eleştirilerin en önemlilerinde biri de Darülfünun kadrosunda bulunan kim öğretim üyelerinin Kurtuluş Savaşına ve Cumhuriyetle başlayan devrime cephe almaları ya da sessiz kalmalarıdır. Bu durum çeşitli olaylara neden olmuştur ve bu olaylardan en önemlisi Darülfünun grevidir Bu grevin sebebi, Mustafa Kemal'e ve Kurtuluş Savaşına açıkça cephe almış olan İç işleri bakanlarından Ali Kemal ve Sevr antlaşmasını imzalamış olan Rıza Tevfik'in Darülfununda ders vermesi ve Kurtuluş Savaşı zaferle biterken onların bu görevlerine devam etmelerinin öğrenciler arasında hoşnutsuzluk yaratmasıdır. Öğrenciler Kurtuluş Savaşına karşı duruş sergileyen Darülfununda ders veren Ali Kemal Rıza Tevfik, Cenap Şahabettin, Hüseyin Daniş ve Barşamiyan'ın görevden alınmalarını istedi ve bunun için bir grev başlattı, öteki fakülte öğrencilerinin de katılmasıyla grev büyüdü ve sorun sonuçta bahsi geçen hocalar derslerden alındı ve sorun çözüldü [66].

Bu dönemde Darülfununda kız öğrencilerin de bulunması, yurt dışına öğrenci gönderilmesi, yurt dışından öğrenci kabul edilmesi için çaba da sarf edilmiş ve bu konuyla ilgili gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır[67] Bu gelişmelere rağmen, Kadro dergisi yazarları ve diğer başka yazarlar, kısmen de Reşit Galip Bey tarafından Darülfununun bu olumlu yönleri göz ardı edilmiş ve Darülfünun daha çok Türk inkılabının ideolojisini hazırlama ve yayma konusundaki eksiklikleri noktasından eleştirilmiştir[68]. Dolayısıyla Darülfununun son zamanlarında kendisini köklü reformlara zorlayan hükümetin sert eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır[69]. Yapılan bu eleştiriler 1933 Üniversite reformuna zemin hazırlamıştır.

1930'lu yılların başlarından itibaren Darülfununla ilgili tartışmalar kurum dışında da yoğunlaşmaya ve sertleşmeye başlamıştır[70]. Örneğin Falih Rıfkı (Atay), 23 Temmuz 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesinde konusu Türk İnkılâbı olan ve bu konuyla ilgili yazılmış en iyi esere verilmek üzere beş bin liralık ödülün senelerden beri beklediğini ve bu ödülün hiç kimseye verilmemiş olmasının fikri hayatın durgun olduğunu gösterdiğini belirtiyordu. Ayrıca Darülfununda Türk İnkılabıyla ilgili olarak on seneden beri henüz tek bir sayfa dahi yazılmadığını vurguluyordu[71].

Darülfununa yapılan eleştiriler hükümeti gittikçe daha fazla etkilemeye başlamış ve hükümet 1930 yılında Darülfununun kendi hazırladığı ıslahat programını ertelerken, geniş çaplı bir reform programını gündemine almıştır. Hükümet bu çerçevede yapılması planlanan bu reform programının şartlarını hazırlamaya ve olgunlaştırmaya çalışmıştır [72]. Bu programın bir parçası olarak Akil Muhtar Bey aracılığıyla onun İsviçre'den tanıdığı Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malche, İstanbul Darülfununun 'da yapılması düşünülen reform hakkında incelemelerde bulunmak ve rapor hazırlamak için 1931 yılında Türkiye'ye davet edilmiştir[73]. Bu doğrultuda Hükümetin davetlisi olarak, Pedagoji profesörü olan Malche 1932 yılı başlarında Türkiye'ye gelmiş ve Darülfununun fakültelerini, kliniklerini, laboratuvarlarını kütüphanelerini, enstitülerini ziyaret etmiş, profesörlerle, öğrencilerle, milletvekilleriyle, idari memurlarla görüşmüş ve yaptığı gözlem ve incelemeler doğrultusunda Darülfünun üzerine hazırlayacağı raporunu kaleme almıştır. Malche, bu raporunda vaziyeti en objektif biçimde, önceden edinilmiş hiçbir fikir olmadan

[64] TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dördüncü İnikat, Cilt: 8, Devre: 4, içtima: 1, 29.5.1932. s. 341.
[65] TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dördüncü İnikat, Cilt:8, Devre: 4, İçtima: 1, 29.5.1932, s. 339
[66] Namal ve Karakök, a.g.m., s. 30.
[67] TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dördüncü İnikat, Cilt: 8 29.5.1932, s.339.
[68] Bahadır, a.g.e., s. 71.
[69] Widmann, a.g.e., s. 21
[70] Bahadır, a.g.e, s. 59.
[71] Bahadır, a.g.e., s. 59.
[72] Bahadır, a.g.e., s. 59.
[73] Bahadır, a.g.e., s. 60.

ve son derece nesnel bir şekilde görüp tetkik etmeye başladığını belirtmektedir[74]. Malche ayrıca hazırladığ raporda Darülfünunla ilgili elde ettiği bilginin çeşitliliğine rağmen tam anlamıyla meseleye hâkim olduğu iddiasında bulunmadığını da dile getirmiştir.[75]

Malche raporunda şu hususlar üzerinde durmuştur [76]:

- Mevcut öğretim planları öğrencileri düşünmeye sevk etmemektedir.
- Dersler birbirinden bağımsızdır ve dersler bir seneden diğerine hiç değişmemekte veya çok az değişmektedir.
- Müfredat fenle ilgili olacağı yerde hiç değişmeden kalmakta bu da gençliğin ilerlemesine mani olmaktadır.
- Türkçe yazılmış ilmi yayınların yeterli sayıda değildir, yabancı eserleri okuyup hakkıyla anlamayabilen öğrenci miktarı da çok azdır.
- Öğrencilerin birey olarak düşünmeye ve araştırmaya sevk edilmemektedir.
- Türkçe kitaplar azdır ve öğrenciler derste anlatılanlar dışında hiçbir belgeye ulaşamamakta ve çok az bilgi edinebilmektedir.
- Kütüphanelerin açık olduğu saatler yeterli değildir.
- Tedris usulleri değişmelidir.
- Darülfünunda aşırı bir şahsiyetçilik hüküm sürmektedir.
- Kat'i hükümlere ve kanaatlere bağlanıp kalmak bilimin zıddı ve aksidir.
- Darülfünunun görevi serbest bir şekilde düşünen zihinler meydana getirmektir.
- Darülfünun gelecek için üniversite hocası yetiştirecek durumda değildir.
- Derslerde izlenen yöntemi değiştirilmelidir.
- Yabancı dil yabancı okutmanlar tarafından öğretilmelidir.

Malche raporunda Darülfünun 'un olumlu yönleri üzerinde de durmuştur[77]:

''Vaziyet kesinlikle çaresiz ve ümitsiz değildir sadece ve ancak ciddidir. Fakat Türkiye daha çok büyük işlerde başarılı olmuştur ve bunun karşısında ümitsiz görünmeğe kimsenin hakkı yoktur. Bazı durumlar bana büyük ümit veriyor. Ankara Muallim Mektebinde, İsmet Paşa Enstitüsünde ve Bahçeköy'deki Orman Mektebi Âlisinde iyi idare edildiği ve canlı bir çalışma sayesinde canlandırıldığı zaman Türkiye gençliği ile ne sonuçlar elde edilebileceğini gördüm. Ziyaret ettiğim filan lise sınıfına, falan laboratuvara ait başarı örnekleri söyleyebilirim'' .

Malche, ayrıca *"Darülfünun meselesi esas itibari ile Türkiye'nin fikri, manevi hatta istikbali meselesidir. Eğer bir medeniyet ilimsiz yahut ilmin zıddına olarak ilerleyebilseydi ve gelişebilseydi o zaman Darülfünunu kapatmak suretiyle bir tasarruf sağlanabilirdi. Fakat eğer bir medeniyet ancak ilmin ilerlemesi oranında ilerlerse, o zaman şüpheye hiç yer yoktur ki ve Darülfünunun iyi bir medeniyet aleti olması için her şeyi yapmak lazımdır''*[78] diyerek medeniyetlerin ilerlemelerinde ilmin ve bunu temsil eden Darülfünunun önemine değinmiştir.

Atatürk Malche' nin raporunu okuyarak incelemiş, pek çok ifadenin altını çizmiş, notlar almıştır. Raporda geçen yukarıda belirtilen ifadelerin pek çoğunun altı Atatürk tarafından çizilmiştir.

Malche, raporun sonunda şöyle der: *''İstanbul Darülfünunu zayıf bir randıman vermek üzere işleyen büyük bir kurumdur, dolayısıyla, halledilecek meselenin şekil ve mahiyeti budur: Makineyi*

[74] Malche, Albert (1939). İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, T.C. Maarif Vekilliği Ana Program ve Hazırlıklar, Seri: B, No:5, İstanbul Devlet Basımevi, s. 5.
[75] Malche, 1939, s. 1-2-3.
[76] Malche, a.g.e., s. 22.
[77] Malche, a.g.e., s. 58.
[78] Malche, a.g.e., s. 58.

sadeleştirmek, çalışmasını yoğunlaştırmak, bu makineyi çalıştıranlara en mükemmel uygulama imkânlarını vermek ve çeşitli kuvvet kayıplarının önüne geçilmelidir''[79]

Malche ayrıca vaziyetin kesinlikle ümitsiz ve çaresiz olmadığını ama kesinlikle ciddi olduğunu belirtmiştir.

Malche'nin son derece ilginç ve önemli tarihsel bir belge niteliğinde olan bu çok yönlü raporu, yabancı bir bilim insanının bir Türk üniversitesiyle ilgili keskin gözlemlerinin bir ürünüdür [80]. Modern üniversite anlayışını birçok yönden özümsemiş olduğu anlaşılan bu bilim insanı Türk üniversitesinin diğer çağdaş üniversiteler karşısındakini durumunu çok ayrıntılı olarak karşılaştırmış ve soruna çözüm olabileceğini düşündüğü önerileri sunmuştur[81].

Malche'nin hazırladığı rapor hükümet tarafından kabul edilmiş, bu raporun kılavuzluğunda, yapılan çalışmalar sonucunda 31 Mayıs 1933 yılında 2252 sayılı kanunla İstanbul Darülfununu kaldırılarak yerine İstanbul üniversitesi kurulmuştur. Kanun şöyledir[82]:

MADDE 1 — İstanbul darülfununu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtları ile beraber 31 temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır.

MADDE 2 — Maarif vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da (İstanbul üniversitesi) adı ile yeni bir müessese kurmağa memurdur. Maarif vekâleti bu Üniversitenin teşkilâtına ait kanun lâyihasını en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar Büyük Millet Meclisine tevdi eyler.

MADDE 3 — Nafıa vekilliğine bağlı olan Yüksek Mühendis Mektebi ile İktisat vekilliğine bağlı Yüksek Ticaret Mektebini, İstanbul Üniversitesi teşkilâtı arasına almağa İcra Vekilleri Heyeti mezundur.

MADDE 4 — Tıp Fakültesinin İstanbul'daki umumî, mülhak ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden idare edilmekte olan hastanelerden istifade eylemesine lüzum görülürse fakültenin bu hastanelerden istifade suretleri ve masrafa iştiraki ve her hastanede ayrılacak yatak adedi ve sair esaslar Dâhiliye, Maarif ve Sıhhat ve içtimaî muavenet vekillerince müştereken tayin ve tespit olunur.

MADDE 5 — İkinci madde mucibince kurulacak Üniversitenin 1 ağustos 1933 tarihinden 31 mayıs 1934 tarihine kadar devam edecek olan muvakkat devresi için icap eden tedris, idare ve ecnebi mütehassısları kadrolarının tanzimi ve vazifedarların tayini Maarif vekilliğine aittir. Bu muvakkat kadroya girmiş olmak ikinci maddede yazılı Üniversitenin esas kadrosuna girmek için müktesep bir hak teşkil etmez.

MADDE 6 — Darülfünun kadrosuna dahil olanlardan kurulacak Üniversitenin muvakkat kadrosuna alınacak müderris ve muallimler ile bunların muavinleri ve asistanlar 1931 senesi Darülfünun bütçe kanununun 10 uncu maddesi hükmüne göre Darülfununca verilmekte olan maaşlarını alırlar. Bunlara maaşlarına tekabül eden miktarda ücret verilmesi de caizdir. Muvakkat devreye ait tedris kadrosundaki vazifelere hariçten tayin olunanların bu vazifeler için kadroda muayyen olan maaşı almalarına 1452 numaralı kanunun umumî hükümleri mani olduğu takdirde kadrodaki maaş ile bu kanunun tecviz ettiği derece maaşı arasındaki fark ilaveten ücret olarak verilebilir.

MADDE 7 — Maarif vekilliği İstanbul Üniversitesinde bir telif ve tercüme heyeti kurmağa mezundur. Bu heyete darülfununun tedris kadrosunda dâhil bulunan zevattan lüzumlu vasıfları haiz olanlar alınır ve kendilerine bu yeni hizmetlerine mukabil ücret verilir. Bu ücretler; bu zatların Darülfünundaki

[79] Malche, a.g.e., s. 21.
[80] Bahadır, a.g.e., s. 60- 61.
[81] Bahadır, a.g.e., s.61.
[82] TBMM Zabıt Ceridesi, Altmış Dördüncü İnikat, Cilt:15, Devre: 4, İçtima, 2, 31.5.1933, s. 465-467.

vazifelerinden dolayı almakta oldukları maaşlar ile Darülfununun lağvı dolayış ile alacakları açık maaşları tutarları arasındaki farkı geçemez. Bu ücretler açık maaşlarının itasına mâni değildir.

MADDE 8 — Darülfununun ilgası dolayısı ile açıkta kalmış olup da telif ve tercüme heyetine del seçilmemiş olan müderris ve muallimler yeni Üniversite teşkilât kanununun meriyetine veya bu müddet içinde Devlet hizmetlerinden birine tayinlerine kadar yukarıdaki madde hükmüne göre açık maaşı ve mütemmim ücret alırlar. Buna mukabil Maarif vekilliği bu müddet zarfında kendilerine muvakkat hizmetler tevdi edebilir.

MADDE 9 — Darülfununun 1932 malî senesi bütçe kanununda yazılı membalardan 1933 malî senesi zarfında tahassül edecek varidat Hazinece 1933 muvazenei umumiyesinde lahika olarak bir taraftan Darülfünun hasılatı adile açılacak nâzım varidat faslına irat ve diğer taraftan Darülfununun maaş ve ücret ve bilûmum masrafları adı ile Maarif bütçesinde açılacak nâzım masraf faslına tahsisat kaydolunur. Birinci fıkrada yazılı membalardan toplanan paralar Cumhuriyet merkez bankasında Maarif Vekilliği emrine bir hesabı cariye yatırılır.

MADDE 10 — Gerek 9 uncu maddede yazılı varidatın gerek darülfununun hükmî şahsiyetine ait tahsislerin tahsil ve sarfı ve bütün idare işlerinin tedviri için bir muvakkat teşkilât yapmağa Maarif vekili mezundur.

MADDE 11 — Darülfununun 1933 malî senesi haziran ve temmuz aylarına ait umumî hizmetlerinin görülmesi için 9 uncu maddede yazılı varidattan icap eden miktarı darülfununa verilir. Bu iki aya ait tahsisatın fasıl ve maddelere tefriki ve lüzum görülürse bu fasıllar arasında münakale yapılması İcra Vekilleri Heyetine aittir. Bu varidattan haziran ve temmuz aylan için tahsis olunan miktardan arta kalan miktar ile iki aylık tahsisattan sarf olunmayan kısım beşinci maddede yazılı muvakkat idarenin maaş ve ücret ve diğer bütün masraflarına karşılık tutulmuştur. Bunun fasıl ve maddelere ayrılması ve fasıllar arasında münakalesi kezalik İcra Vekilleri Heyetince yapılır.

MADDE 12 — İstanbul darülfununu ile ona bağlı müesseselere ait bütün kanunlar ve hükümler 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır.

MADDE 13 — Bu kanun 1 Haziran 1933 tarihinden muteberdir.

MADDE 14 — Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.
Reformdan sonra İstanbul Üniversitesinde, Tıp, Fen, Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri yer almış, İlâhiyat Fakültesi ise İslâm Tetkikleri Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür[83]. Bu çerçevede yeni kurulan Üniversitesi'nin öğretim kadrosu üç kaynaktan temin edilmiştir. Bunlardan birincisi, kaldırılan Darülfünun 'da görev yapmış liyakatlerini kanıtlamış öğretim üyelerinden, ikincisi yurt dışında öğrenim gören ve doktora yapan genç bilim insanlarından, üçüncüsü ise Nazi Almanya'sından kaçan yabancı profesörlerden oluşturulmuştur [84].

II. Dünya Savaşı bittikten sonra bu yabancı öğretim üyelerinden bazıları Türkiye'de kalırken; bazıları ülkelerine dönmüştür[85].Bu bilim insanlarının Türkçe, öğrencilerin yabancı dil bilmemesi, ders kitapları ve ders notlarının yetersizliği gibi olumsuzluklara rağmen genç Türk bilim insanlarının yetişmesinde ve Türkiye'de bilimsel anlayışın gelişmesinde önemli katkıları olmuştur[86].

[83] Kadıoğlu İshakoğlu, Sevtap (2004).1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:2, sayı: 4, 474-475.
[84] Taşdemirci, Ersoy (1994). Atatürk'ün önderliğinde 1933 üniversite reformu, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5, s.147.
[85] Namal ve Karakök, a.g.m., s. 33
[86] Taşdemirci, a.g.m., s. 153.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren askeri amaçlı olarak açılan ve yüksekokullardan başlayan eğitim alanındaki batılılaşma Tanzimat dönemiyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nde askeri alanda meslek ve yüksekokullarının açılmasıyla ilk adımı atılan ve sonradan tıp, ziraat, madencilik ve idari bilimleri de içine alan geniş bir yelpazede medrese anlayışının dışında pozitif bilimlerin öğretimine dayanan bir anlayışın geliştiği görülür[87].

Bu çerçevede 19. Yüzyılın ortalarından itibaren dönemin aydınlarının ve yöneticilerinin çabasıyla bilimsel yöntemi öğrenme ve bilim yapma ve aynı zamanda devlet dairelerinde görev yapmayı sağlayacak bilgi ve görgü kazandırmayı amaçlayan bir üniversite: "Darülfünun" kurulması fikri, Sultan Abdülmecit'in 1845'teki bir fermanıyla kurulan Muvakkat Meclis-i Maarif'te ilk kez gündeme gelmiştir. Açılması kararlaştırılan Darülfünun eğitim ve öğretime 1863 yılında başlayabilmiş ve sonrasında açılan diğer darülfünunlar gibi devamlılığı çok kısa süreli olmuştur. Darülfünunda sürekliliğin sağlanamamasında maddi yetersizlikler, çalkantılı siyasi ortam, Darülfünuna gelecek ortaöğretim görmüş öğrencisinin olmaması gibi sebepler etkili olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Darülfünun ülkemizde bilimsel düşünceye zemin hazırlamada ve üniversite anlayışının oluşmasında önemli çabalar kaydetmiştir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde eğitim, ilerlemenin ve kalkınmanın lokomotif gücü olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda çağdaş bir eğitim anlayışının oluşturulması yolunda pek çok inkılâp yapılmıştır. Bu dönemde Darülfünun Cumhuriyet'in benimsediği bilimsel anlayışa sahip olmaması, yeterince bilimsel araştırma yapmaması yapılan inkılapları desteklememesi noktasında gerek hükümet gerekse basın tarafından sık sık eleştirilmiştir. Bu çerçevede Darülfünunda yapılması düşünülen reform çalışmaları kapsamında İsviçreli Pedogoji Profesörü Malche, ülkemize davet edilmiş ve onun Darülfünuna ilişkin yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı rapor çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Reformu gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu reformla Türk toplumunu çağdaş anlamda bir üniversiteyle tanıştırmak, modern anlamda bilgiyi üretme ve yayma işlevine sahip, Cumhuriyete ve Atatürk inkılaplarına bağlı dinamik bir üniversite geleneği oluşturmak amaçlanmıştır.

Üniversite alanında ilk ve köklü bir çalışma olan Üniversite reformu Cumhuriyetin ilerleyen yıllarındaki değişimlere öncülük etmesi bakımından ve diğer kanunların oluşumunu etkilemesi bakımından büyük önem taşımıştır. Bu noktada Üniversite Reformu ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan İstanbul Üniversitesi (1933), Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (1944), Ankara Üniversitesi (1946) ile enstitüler ve yüksekokullar ülkemizde yükseköğretimin temel noktasını oluşturmuştur[88]. Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi reformu ülkemizde bilimsel anlayışın temellenmesinde ve bu çerçevede birçok alanda gerçekleşecek kalkınmanın sağlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

[87]Namal ve Karakök, a.g.m., s. 28.
[88] Namal ve Karakök, a.g.m., s. 35.

KAYNAKÇA

1. Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 2001'e) İstanbul, Alfa Yayınevi.

2. Aynî, Mehmet Ali, Daru'l-fünûn Tarihi, Pınar Yayınları, 1995, İstanbul.

3.Bahadır, Osman, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi, (1861- 1961)* Editörler:Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, içinde, *1933 Üniversite Reformu Niçin Yapıldı*? s. 52-86. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2010.

4.Dölen, Emre, II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:12,s.1, 2008. https://dergipark.org.tr adresinden 10.11.2019 tarihinde alınmıştır.

5.Güven, İsmail, Türk Eğitim Tarihi, Naturel Kitap Dağıtım, Ankara, 2010.

6. Ergin, Muharrem, Türk Maarif Tarihi, Cilt 1-2. Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

7.Ergün, Mustafa, Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:1-2, 1982. http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr adresinden 15.11.2019 tarihinde alınmıştır.

8.İhsanoğlu, Ekmeleddin, Darülfunun, İslam Ansiklopedisi, Cilt: VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (1993), s. 521-525.

9. İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler,* Dördüncü baskı, Ankara, 1984.

10. Kadıoğlu İshakoğlu, Sevtap, 1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:2, sayı: 4, 474-475, 2004. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file adresinden 10.11.2019 tarihinden alınmıştır.

11. Karaçavuş, Ahmet, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

12. Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayınları, Mart, 2008.

13. Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor,* T.C. Maarif Vekilliği Ana Program ve Hazırlıklar, Seri: B, No:5, İstanbul Devlet Basımevi, 1939.

14.Namal, Yücel, Karakök, Tunay, Atatürk ve Üniversite Reformu (1933), *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, s. 27-35, 2011. http://higheredu- sci.beun.edu.tr adresinden 20.11.2019 tarihinde alınmıştır.

15.Taşdemirci, Ersoy, Atatürk'ün önderliğinde 1933 üniversite reformu, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5, 1994, s.135-153. https://dergipark.org.tr/tr/ adresinden 24.11.2019 tarihinde alınmıştır.

16. Tekeli, İlhan, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861- 1961)*, Editörler:

Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, içinde, *Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol, s. 19- 52,* Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007.

17.TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dördüncü İnikat, Cilt: 8, Devre: 4, İçtima: 1, 29.5.1932.

18.TBMM Zabıt Ceridesi, Altmış Dördüncü İnikat, Cilt:15, Devre: 4, İçtima, 2, 31.5.1933.

19. TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci İnikat, Cilt: 20, Devre: 5, içtima: 3, 1.11.1937

20. Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

21.Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1998.

22.Widmann, Horst, *Atatürk Üniversite Reformu*, Çev.: Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Cerrah Paşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları, İstanbul Matbaası, 1981, İstanbul.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMCİLERİNİN EĞİTİM TARİHİMİZDEKİ YERİ ve ÖNEMİ

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD EDUCATORS IN OUR EDUCATION HISTORY

Ayben NALBANTOĞLU

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Türk eğitim tarihinde II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemi özel bir öneme sahiptir. Bu dönem siyasi açıdan oldukça çalkantılı olmasına rağmen; bu yıllarda eğitimle ilgili önemli çabalar kaydedilmiş ve birçok gelişme yaşanmıştır. Bu çerçevede eğitim sisteminde yapılacak düzenlemeler yoluyla yaşanan sorunlara çözümler bulmak ve devletin kötü gidişini durdurmak amaçlanmıştır. Eğitim anlamında oldukça hareketli olan bu dönemde pek çok okul açılmış, kızların eğitimi konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiş, basın yayın faaliyetleri artmış ve eğitimin niteliği, içeriği ve yöntemleri gibi konular üzerine dönemin eğitimcileri tarafından düşünsel anlamda oldukça zengin tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalarda Emrullah Efendi, Sâtı Bey, Ziya Gökalp, Ethem Nejat, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Prens Sebahattin, gibi isimler yer almıştır. Bu eğitimciler yaptıkları çalışmalarda eğitimin işlevi, amaçları ve niteliği üzerine önemli fikirler geliştirmişlerdir.

Bu bağlamda Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin sarf ettiği çabalar ve yaptıkları tüm çalışmalar Türk eğitiminin modernleşmesi sürecinde önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. Bu dönemde tohumları atılan pek çok fikir (milli eğitim, örgün ve yaygın eğitim kavramlarının şekillenmesi, köy enstitülerinin kurulması gibi) Cumhuriyet döneminde filizlenmiştir. Ayrıca eğitim sistemimizle ilgili olarak günümüzde tartışılan ezberciliğin kalkması, yaparak yaşayarak öğrenme, öğretimde güdülenmenin önemi gibi eğitim ve öğretimle ilgili pek çok konunun 1800'lü yıllarda eğitimcilerimiz tarafından gündeme getirilip tartışılması dönemin eğitimcilerinin ne kadar ileri görüşlü olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet dönemi, II. Meşrutiyet dönemi eğitimcileri, eğitim-öğretim

ABSTRACT

Second Constitutional period (1908-1918) has a special importance. Although this period is quite turbulent politically; during these years, significant efforts were made in education and many improvements were made. In this framework, it was aimed to find solutions to the problems experienced by the regulations to be made in the education system and to stop the bad progress of the state. In this context, many schools were opened in this period which was very active in terms of education, significant progress was made in the education of girls, press activities increased and many aspects of the education such as quality, content and methods of education were quite rich in intellectual terms. In these discussions Emrullah Efendi, Sati Bey, Ziya Gokalp, Ethem Nejat, İ. Hakkı Baltacıoğlu and Prince Sebahattin. These educators have developed important ideas on the function, objectives and quality of education in their studies.

In this context, the efforts made by the educators of the Second Constitutional period in the Ottoman Empire and all the studies they carried out constitute an important stage in the modernization process of Turkish education. Many ideas (seeds of national education, formal and non-formal education, the

establishment of village institutes) sprouted during the Republican period. In addition, it is important that many issues related to education and education such as the removal of memorization, learning by doing and living, the importance of motivation in education were brought up and discussed by our educators in the 1800's in terms of showing how far-sighted the educators of the period were.

Key Words: Second Constitutional Period, educators of the Second Constitutional Period, education and training.

1. GİRİŞ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

Türk eğitim tarihinde II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemi özel bir öneme sahiptir. Bu dönem siyasi açıdan oldukça çalkantılı olmasına rağmen; bu yıllarda eğitimle ilgili önemli çabalar kaydedilmiş ve birçok gelişme yaşanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devletinde meşrutiyet dönemlerinde sarf edilen çabalar ve yapılan çalışmalar Türk eğitiminin modernleşmesi sürecinde önemli bir aşamayı teşkil etmektedir.

Osmanlı devletinde modern eğitim ve öğretim alanında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ciddî hiçbir yenilik hareketine girişilememiştir[1]. Sultan II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat döneminde devam eden eğitim alanındaki gelişmeler Sultan II. Abdülhamit döneminde de sürekliliğini korumuştur. Bu çerçevede, Sultan II. Abdülhamit dönemi, Tanzimat döneminde çıkarılan kanunların ve alınan kararların hayata geçirildiği ve eksikliklerin giderildiği bir dönem olmuştur[2]. Yani 1876'dan önceki fikirlerin meyvesi, ancak Sultan II. Abdülhamit döneminde alınmış, bu noktada ilk ve ortaöğretim yaygınlaştırılmış, üniversite ve yüksekokul düzeyinde ilkler ortaya çıkmıştır[3]. Bu bağlamda II. Abdülhamit dönemi eğitim sisteminin, oluşturulan yeni kurumlar aracılığıyla geleneksel devlet ve toplum sisteminin yeniden fakat modern bir biçimde üretilmesi mücadelesi olduğunu söyleyebiliriz[4].

Meşruti yıllar 1876 Kanun-ı Esasi ile başlayan ve 1908'de İkinci Meşrutiyet olarak bilinen tarihsel dönemeç ile birlikte Cumhuriyet öncesinin tüm zamanlarını içine alan bir dönemi ifade eder[5]. Bu dönemde Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinin rehberliğinde eğitimde bürokratik yapılanma gerçekleşmiş ve Türk eğitim sisteminin bugünkü yapısı kurulmuştur [6].

Bu dönemde birçok yeni okul açılmış, eski okullar önemli ölçüde ıslah edilmiştir, orta öğretimde yabancı dil öğretimine önem verilmiş ve kızların eğitimi için önemli adımlar atılmıştır[7].

II. Meşrutiyet döneminde genel bir eğitim yasası hazırlanması için çalışmalar yapıldı. 1913'te "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati" kabul edildi. Bu kanuna göre yönetmelikler hazırlanmış, ilköğretim zorunlu ve parasız hale getirilmiştir [8]. Bu dönemde Maarif Nezareti tarafından eğitimle ilgili yabancı eserleri Türkçe 'ye çevirmek ve milli bir eğitim politikası oluşturmak için Fenn-i Terbiye Encümeni kurulmuş, Darülfünun ve öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Darülmuallimin'de de köklü yenilikler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, kızların eğitimi için İnas Darülfununu kurulmuş, öğretmen

[1] Kodaman, Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.1.
[2] Özkan, Salih, Türk Eğitim *Tarihi*, 2. Baskı, Nobel yayınları, Ankara, 2008, s. 95.
[3] Özkan, a.g.e., s. 95.
[4] Gündüz, Mustafa, Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine *Makaleler*, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 77.
[5] Doğan, İsmail, Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri Kurumlar Kişiler Söylemler, Nobel yayınları, İstanbul, 2010, s. 341.
[6] Doğan a.g.e., s.341
[7] Şahin, Muhammet ve Tokdemir, M. Ahmet, II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, cilt:4, sayı:9, Güz, 2011, s. 852.
[8] Binbaşıoğlu, Cavit, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, 1995, s. 131.

yetiştirme sorunları daha ciddi şekilde ele alınmış ve okul öncesi eğitime ilişkin ilk kez bu dönemde adımlar atılmıştır[9].

Eğitimin bilim olarak ele alınmasında önemli gelişmeler yaşanmış Batı'nın önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri daha iyi tanınmaya başlamıştır. Pedagoji ve eğitim, eğitimciler arasında ve toplumda saygı ve ilgi uyandıran bilimler olarak görülmeye başlanıştır[10].

Bu dönemde eğitim aracılığıyla Cumhuriyet döneminde tamamlanacak olan yeni nesli geleneksel değerler dışında bir "birey" ve bir vatandaş olarak yetiştirme düşüncesi öne çıkmıştır[11].

1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilanı Osmanlı Tarihi'nin en geniş hürriyet atmosferini getirmiştir[12]. Bu çerçevede aydınlar bir araya gelerek, belli yayın organlarında birleşerek devletin yıkılmasını önlemek için çareler aramaya başlamışlardır[13]. Ayrıca yine görece olarak hür bir ortamın oluştuğu bu dönemde daha önce çeşitli nedenlerle ülkeden ayrılanların geri gelmesi, ardından da Balkan Savaşları ve bu savaşlar sonrası yaşanan göçler, siyasi ve toplumsal alanda birçok düşüncenin temellenmesine, gelişmesine ve tartışılmasına zemin hazırlamıştır[14].

Bu bağlamda 1908 devriminin getirdiği hareketli siyasi yaşantı içinde eğitim sorunları önemli yer tutmuştur[15]. Bu dönemde eğitime ilişkin strateji sorunları, eğitim felsefeleri en çok tartışılan konular arasında yer almıştır[16]. Bu noktada II. Meşrutiyet dönemi (1908-1914), Türkiye tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitimin sorunlarıyla en çok tartışıldığı, deneyimlerin kazanıldığı Türk eğitiminin en canlı ve hareketli dönemi olmuştur[17]. Bu dönemde Balkan ve I. Dünya Savaşlarının yarattığı buhran ortamında Osmanlıcılık, İslamcılık ve özellikle yükselen Türkçülük gibi fikir akımları çerçevesinde, dönemin aydınları Türk Yurdu, Genç Kalemler, Bilgi ve Millî Tetebbular Dergilerinde ülkenin sorunları tartışmışlar ve ülke sorunlarına çözüm aramışlardır [18] .

Bu dönemde batılılaşmanın eğitim kanadında yer alan aydınlar bir taraftan toplumun sorunlarının eğitim yoluyla çözüleceğine ilişkin toplumsal çözüm önerileri getirirken; öte yandan eğitimin kavramsal sorunları (usûl-i cedit, imla, Türkçe öğretimin esasları, yeni öğretim yöntemleri, vs.) üzerinde düşünceler ileri sürmüşler, tartışmalar başlatmışlardır [19] .

Bu dönemde ele alınan eğitim meseleleri şunlardır [20]:

- Eğitim sisteminin 1869'da Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'yle kurulan yapısının nasıl yeniden düzenleneceği sorunu. Bütünsel bir düzenlemeye mi gidilecek, yoksa her kurum ayrı ayrı mı ıslah edilecektir?
- Toplumun ihtiyaç duyduğu insan profilinin belirlenmesi sorunu.

---

[9] Sarıoğlu, Mehmet, II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarında Emrullah Efendi ve Tûba Ağacı Nazariyesini Yeniden Düşünmek, Türk Yurdu, Cilt:31(63), Sayı:284, s.102, 2011.
[10] Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, 14. Baskı, Pegem Akademi, 2009, s. 266.
[11] Akyüz, a.g.e., 2009, s.267.
[12] Doğan, Recai, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim- Öğretimi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXXVII, 1998, s. 361.
[13] Doğan, a.g.m., s.361.
[14] Şahin ve Tokdemir, a.g.m., s. 852.
[15] Şahin ve Tokdemir, a.g.m., s. 852.
[16] Şahin ve Tokdemir, a.g.m., s. 852.
[17] Nurhayat Çelebi, H. Tezer Asan, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi Ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Cilt:3, sayı: 1 s.264.
[18] Sarıoğlu, Mehmet, II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarında Emrullah Efendi ve Tûba Ağacı Nazariyesini Yeniden Düşünmek, Türk Yurdu, Cilt:31(63), Sayı:284, s.102, 2011.
[19] İsmail Doğan, a.g.e., 341.
[20] Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 84-85.

- Reform konusu. Bu konuda dört temel önemli tartışma ortaya çıkmıştır:
  - Eğitimde reformun hangi kademeden başlayacağına ilişkin sorunlar,
  - Eğitimde "tevhit mi, tefrik mi?" sorunu: Yani eğitimin tüm kurumlarıyla birleştirilmesi ve tek elden yönetilmesi mi? Yoksa eğitim kurumlarının farklı yönetimlerle ayrıştırılması mı?
  - Yerel dillerle eğitime izin verilip verilmeyeceği sorunu: Müslüman olmayan milletler uzun bir süredir kendi dillerinde eğitim yapmaktaydılar. Ama şimdi Müslüman olanların hangi dilde eğitim yapacakları sorunu gündeme geldi. Bu sorun medrese eğitiminde ortaya çıkmıyordu, çünkü öğretim dili Arapçaydı. Ancak medreseyi dışarıda bırakan eğitim örgütlenmesinde Türkçe öne çıkmaya başladığında artık bu durum bir sorun olmaya başladı. Buna göre örneğin Arap çocukları ya Müslüman olmayanların açtıkları okullara gidip, kendi dillerinde eğitim yapacaklar, ya da devletin açtığı okullara giderek Türkçe eğitim alacaklardı. Osmanlıdaki unsurlar arasında milliyetçi akımların güçlendiği bir dönemde bu olay hem bir eğitim hem de siyasal bir sorun olarak ortaya çıkıyordu.
  - Kadın eğitimi sorunu: Kadının toplumsal yaşama katılması konusunda eğitime yüklenen işlevler toplumsal ve bürokratik boyutlarda önemli bir eğitim sorunu olarak ortaya çıkıyordu.

II. Meşrutiyette eğitim sistemine ilişkin bu meselelerin yanı sıra, eğitimin içeriğine, yöntemine ilişkin başka problemler de gündeme gelmiş ve tartışılmıştır[21]. Bu noktada bu problemler etrafında eğitimle ilgili çeşitli akımlar oluşmuş ve tartışılmalar yapılmaya başlanmıştır[22].

Bu çerçevede bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde eğitime ilişkin meselelere eğilerek bu meselelere çözümler üreten, dönemin eğitim anlayışına yön veren eğitimcilerimizden öne çıkan; Emrullah Efendi, Sâtı Bey, Ziya Gökalp, Prens Sebahattin, Ethem Nejat, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Abdullah Cevdet'e yer verilmeye çalışılacaktır.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMCİLERİNİN EĞİTİM TARİHİMİZDEKİ YERİ

II. Meşrutiyet'in ilk akla Maarif Nazırı Emrullah Efendi (1858-1914), eğitimin her aşamasında görev almış bir eğitimcidir. Siyasetin içinde yer almışsa da onun eğitimci kişiliği her zaman ön planda yer almıştır [23]. Emrullah Efendi'nin eğitimci kişiliğinin önemi hakkında pek çok yazar aynı fikirdedir, söz gelimi Osman Nuri Ergin onun için, "Bilfiil maarifçidir" demektedir[24]. Emrullah Efendi, Her alandaki ilerlemenin eğitim sayesinde olacağını düşünmüş, milletlerin ve refah ve mutluluğunun eğitime verdikleri önem doğrultusunda gerçekleşeceğine inanmıştır. Bu doğrultuda eğitime verdiği önemi "Mektepler mamur oldukça, hapishaneler harap olur" cümlesiyle özetlemiştir[25].

Emrullah Efendi nazır olunca yayınladığı genelgede "ahlâk eğitimi ve zihin eğitiminden'' söz etmiştir[26]. Emrullah Efendi'ye göre eğitimin amacı, bir bireydeki bedeni ve nefsani güçleri olgunluk derecesine çıkartmaktır ona göre eğitim fıtrat ve hürriyet üzerine kurulmalı, kişinin tabiî hürriyetini sağlamalıdır[27]. Emrullah Efendi'ye göre insanlığın yaradılışında doğruyu bilmek, iyiliği işlemek ve güzelliği hissetmek gayelerine yönelik üç yeti vardır, işte eğitim ve öğretim bu yetilerin doğru ve dengeli bir şekilde açılıp gelişmesi için gereken tedbirleri almaktır[28]. Zihin doğruya tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle ulaştığı için iptidai mekteplere bu metodu kullanan fen ve matematik

[21] Doğan, a.g.m., s. 369.
[22] Şahin ve Tokdemir, a.g.m., s. 855.
[23] Altın, Hamza, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:15, sayı:2, 2010, s. 154.
[24] Altın, a.g.m. 2010, s. 154.
[25] Emrullah, İzahname, s. 81, akt: Altın, Hamza, II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen yetiştirme Tarihimize Katkıları", İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2, 2010, s. 155.
[26] Sakaoğlu, Necdet, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 125.
[27] Şahin ve Tokdemir, a.g.m, s. 856.
[28] Kafadar, Osman, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 206.

derslerinin konulması gerekir[29]. Ahlâki eğitim için dinî ve ahlâki bilgilerin verildiği derslere, hissî eğitimin verilebilmesi için musiki gibi derslere, bedenin gelişmesi için beden eğitimi derslerine ihtiyaç vardır[30].

Emrullah Efendi, 1910-1911 ve 1912'de iki kez Maarif Nazırlığı yaptığı dönemde pek çok yasa tasarısı hazırlamıştır. Bu çerçevede "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası" ve kendisinin hazırladığı, fakat nazırlıktan istifasından sonra Şükrü Bey zamanında yasalaşan "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati" (Geçici İlköğretim Kanun) ile eğitim tarihimizde çok önemli bir yere sahip olmuştur[31]. Emrullah Efendi yaptığı bu çalışmalarla ilköğretimi düzenlemek ve diğer eğitimi ilgilendiren sorunları çözmeyi amaçlamış ama esasen ve bu sorunların öğretmen meselesini çözmeyle mümkün olacağını savunmuştur[32].

Bu noktada Emrullah Efendi'nin ilköğretim alanında iki çalışmalarında iki husus dikkat çekmektedir[33]:

1- Dârülmuallimînler aracılığıyla öğretmen yetiştirmek;
2- Yurdun her yanına araştırıcı müfettişler yollamak.

Emrullah Efendi kendisinden önce meclise sunulan yasa tasarısını en başından tekrar ele almış, Fransız ilköğretim sisteminin Türkçeye bir uyarlamasını yapmıştı. Bu noktada hazırlanan yasa tasarısının temeli, ilköğretim parasızlığına ve zorunluluğuna dayanıyordu. Yasa tasarısında ayrıca öğretmen yetiştirme ve öğretmenliğin bir meslek haline gelmesi de önemli bir yer tutuyordu[34]. Emrullah Efendi'nin öğretmenliğin bir meslek haline gelmesinde çok önemli çabaları olmuştur. Bunun için ek görevlerle farklı alanlarda memurluk yapan "seyyar muallimleri" kaldırma ve öğretmenlerin maaşlarını artırma yoluna gitmiştir[35].

Emrullah efendi esasen eğitimin temelinin ilköğretim olduğunu düşünüyordu. Maarif nazırlığı görevine geldiğinde ilk iş ilkokullarda ihtiyaç duyulan öğretmen sayısını, okul sayısını tespit ettirmişti ancak ihtiyaç duyulan okul sayısı çok fazlaydı ve devletin ekonomik durumunun iyi olmaması okul binalarının yapılmasına ve öğretmen maaşlarının ödenmesine el vermiyordu[36]. Emrullah Efendi bu nedenle ilkokullarla ilgili masrafların kendi mahalline devredilmesini, diğer eğitim masrafları için eğitim vergileri konması gibi önlemler almayı düşündü[37]. Ancak yapılması düşünülen bu reformların ürünlerini çok uzun sürede vereceği gerçeğinden hareketle ve yapılacak bu reformların kapsamı nedeniyle çok masraflı olacağı düşüncesiyle eğitim reformuna yükseköğretimden yani darülfünundan başlanması gerektiğini savundu; böylelikle ülkenin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücü ivedi bir şekilde yetiştirtilebilecekti[38]. İşte Emrullah Efendi'nin savunduğu, II. Meşrutiyet dönemi tartışmalarının çıkış noktası olan "Tuba Ağacı Nazariyesi"nin temelleri bu anlayışa dayanıyordu. Bu noktada Tuba ağacı, inanışa göre kökleri havada, dalları aşağıda olan bir cennet ağacıdır ve Emrullah Efendi bu metaforu/imgelemi kullanarak, eğitimde zihniyet değişimine ihtiyaç olduğunu bunun da ancak üniversite ile sağlanabileceğine vurgu yapar[39]. Bu doğrultuda Emrullah Efendi eğitimde gelişmenin ilköğretimden değil de yükseköğretimden başlaması gerektiğini savunur çünkü kaliteli ve

[29] Kafadar, a.g.e., s. 206.
[30] Kafadar, a.g.e., s. 206.
[31] Altın, a.g.m., 2010, s.156.
[32] Altın, a.g.m., 2010, s. 156.
[33] Ergün, Mustafa, Emrullah Efendi Hayatı- Görüşleri-Çalışmaları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:1-2, 1982, s. 17.
[34] Ergün, a.g.m., 1982, s.18.
[35] Akyüz, a.g.e. 2009, s. 301.
[36] Sarıoğlu, a.g.m., s. 104.
[37] Sarıoğlu, a.g.m., s. 104.
[38] Akyüz, a.g.e., 2009, s. 301.
[39] Doğan, a.g.e., s. 360.

etkin bir yükseköğretim ülke eğitiminin gelişmesinin başlangıç noktasıdır[40]. Bu çerçevede Darülmuaallimin ve Darülmuallimatta görev yapacak öğretmenleri yetiştirecekler de Darülfünun'dan mezun olacakları için işe en yukarıdan başlanmalıdır[41]. Bu doğrultuda Emrullah Efendi eğitimde ilk ve ortaöğretimin önemini göz ardı etmiş değildir. Emrullah Efendinin Tuba Ağacı Nazariyesini savunurken amaçladığı acilen eğitimin niteliğinin arttırılması ve bunun için öğretmen yetiştirmeye öncelik verilmesi düşüncesidir[42]. Emrullah Efendi bu bakış açısıyla Darülfünun nizamnamesini hazırlamıştır[43].

Emrullah Efendi'nin öne sürdüğü "Tuba Ağacı Nazariyesi" dönemin bir başka önemli eğitimcisi olan Satı Bey tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. Satı Bey ilerde üzerinde ayrıca durulacağı gibi, eğitimde yapılacak reformların ilköğretimden başlaması gerektiğini savunmuştur. Feridun Vecdi ve Ziya Gökalp gibi isimler ise Tuba Ağacı Nazariyesini destekleyen isimler olmuşlardır[44].

Emrullah Efendi, öğretmen okullarının daha işlevsel olması ve öğretmen sıkıntının giderilmesi için de çalışmalar yapmıştır. Darümuallimat mezunu kızların taşraya gitmemesi ve hatta bunun için evliliği tercih edip hiç görev yapmamaları üzerine bunu önlemek için Darülmuallimatın yatılı olması gerektiğini düşünmüş böylece ülkenin her yerinden gelen öğrencilerin Darülmuallimatta okuyabilmesini ve okul bittiğinde de kendi memleketlerinde öğretmenlik yapabilmelerini amaçlamıştır[45]. Ayrıca eğitim meselesi üzerine pek çok yazı kaleme almış ve "Fenn-i Terbiye" isimli pedagoji kitabını yazmıştır [46].

Bu çerçevede Emrullah Efendi gerek Maarif Nazırlığı döneminde gerekse nazırlığından önceki dönemde eğitim sorunları üzerine eğilmiş, bu sorunların çözümleri için öneriler getirmiş, bu noktada öğretmen sıkıntısının giderilmesi, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve öğretmenliğin bir uzmanlık dalı haline gelmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir. Emrullah Efendi ilk ve ortaöğretimi de nazırlığı döneminde hazırladığı çeşitli yasa tasarılarıyla düzenlemeyi amaçlamıştır. Emrullah Efendi Dönemin siyasi olarak çalkantılı yapısına rağmen eğitim alanında çok önemli yenilikler ve iyileştirmeler gerçekleştirerek eğitim tarihimizde çok önemli bir yer edinmiştir.

Meşrutiyet döneminin eğitim üzerine yaptığı çalışmalarla hafızalarda yer etmiş bir başka eğitimcisi ise Batı pedagojisinin temellerine dayanan yeni eğitim anlayışının Türkiye'de yerleşmesinde önemli rolü olan Mustafa Sâtı (1879 – 1968) Bey'dir[47]. Onun bu rolünü, bir taraftan çeşitli mecmualarda Emrullah Efendi başta olmak üzere, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç ve Sadrettin Celal Antel ile girdiği seviyeli tartışmalar ve özellikle Fenn-i Terbiye (1325/1909) adlı eseriyle; diğer taraftan da İstanbul Darülmuallimini'ndeki üç yıla yaklaşan müdürlüğü sırasında giriştiği ıslâhat faaliyetleriyle açıklamak gerekir [48].

Satı Bey Darülmuallimin öğrencilerine verdiği konferansların birinde Tanzimat'tan Meşrutiyet'e intikal eden gündemin baş konusu olan ''Niçin için geri kaldık?'' sorusunu Satı Bey şöyle cevaplandırır: "İlerlememize ne İslam dini ne de Türk ırkı engel olmuştur. Geri kalmamızın başlıca nedeni azim ve sebat eksikliğidir. Bugünkü Batı medeniyetinin temelinde bulunan düzenli, sebatlı

[40] Doğan a.g.e, s. 360.
[41] Özalp, Reşat, Ataünal Aydoğan, Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilât, İstanbul, 1977, s. 20, Akt.: Altın a.g.m., 2010, s. 161.
[42] Altın, a.g.m., 2010, s. 161.
[43] Şahin ve Tokdemir, a.g.m., s. 856.
[44] Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 84.
[45] Altın, a.g.m., 2010, s. 163.
[46] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 79
[47] Kafadar, a.g.e, s. 189.
[48] Kafadar, a.g.e, s. 189.

çalışma, en çok muhtaç olduğumuz şeydir"[49]. Satı Bey'e göre gerilikten kurtulabilmek, eski eğitim sisteminin terk edilmesiyle, faaliyet temeline dayanan yeni eğitim anlayışının ve öğretim metotlarının benimsemesiyle ve eğitimin yaygınlaştırılmasıyla mümkündür[50].

Satı Bey, Emrullah Efendinin Tuba Ağacı Nazariyesine karşı çıkmıştır. Emrullah Efendiye göre Eğitimde yapılacak reformlar en üstten yani Darülfünundan başlamalı idi. Satı Bey'e göre zayıf bir ilköğretim üzerine sağlam bir yükseköğretim geliştirilemezdi[51]. Bu sebepten ülkedeki eğitimsel ıslahat ve toplumsal kalkınma için üniversitelerden önce sağlam ve güçlü bir ilköğretim örgütlenmesine ihtiyaç vardır çünkü ilkokulu, ortaokulu ve lisesi olmayan bir ülkede Darülfünun olması imkânsız bir hal alırdı [52]. Bu çerçevede Satı Bey, Tanzimat Döneminde Darülfünun kurulması çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi olarak eğitimde reforma "önce yukarıdan" başlanmasını gösterir ve buna karşılık bazı okullarımızdaki başarılı öğretimi ise, bunlara hazırlayıcı okulların bulunmasıyla açıklar [53].

Türk eğitim tarihinin ilk pedagoji kitaplarından biri olan Fenn-i Terbiye'yi yazan Satı Bey, beden eğitimini, alfabe öğretimini, çocuk edebiyatını ve müziğini, el – işi derslerini, laboratuvarı okullara getiren eğitimcidir[54]. Satı Bey, Fenn-i Terbiye isimli eserinde Batı pedagojisinde ele alındığı şekilde eğitimi üç noktadan inceler: Beden eğitimi, fikir eğitimi, ahlâk eğitimi[55]. Ona göre eğitimin amacı bireyin beden, fikir ve ahlâk bakımından mükemmel olmasını sağlamak için birtakım fikir ve tecrübelerle donatmaktır ve insanın bedenî, onun zihnî ve ahlâkî kabiliyetleri ancak eğitimle geliştirilebilir bir nitelik taşır[56].

Satı Bey, eğitim üzerine olan görüşlerinin yanında, İstanbul Darülmuallimîni müdürlüğü sırasında yaptığı ıslahat faaliyetleriyle ve özellikle de öğretmen yetiştirme konusunda Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan bir eğitimcidir [57]. Satı Bey alelacele ve çok sayıda öğretmen yetiştirmenin yanlış olduğu gibi, öğretmenlerin yalnız bilgili ve ahlaklı yetiştirmenin de yeterli olmayacağı görüşünü savunmuştur[58]. Bu çerçevede Meşrutiyet döneminde çok sayıda öğretmen yetiştirme düşüncesiyle medrese öğrencileri hiçbir sınava tabi olmadan Darülmualliminin iptidaî şubesine geçmişti, böylece pedagojik olmayan bir öğretim ortamı içine giren İstanbul Darülmuallimini diğer Rüştiye ve Âliye şubeleriyle birleştirilerek müdürlüğüne de Satı Bey getirilmişti[59].

Satı Bey, 12 Temmuz 1910'da öğretmen okulunda yaptığı bir konuşmada öğretmen okulu hakkındaki görüşlerini şöyle belirtmiştir[60]: *"Öğretmen okulu, öğretmen ve eğitici (mürebbi) yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Onun için onun bütün örgüt ve öğretimin bu amaca uygun, bu amaca doğru yöneltmek gerekti. Öğretmenlik her şeyden önce, eğitici demektir. Eğiticilik ise bir hünerdir; bir sanattır. Bu sanatın özel yöntemleri, özel kuralları vardır. Öğretmen olmak için yalnız bilgi yeterli değildir. Aynı zamanda, bu yöntem ve kurallara vakıf olma, eğiticilik sanat ve mesleği için hazırlanmış bulunmak da gerekir. Bunun için öğretmen okulunda genel eğitim ve bilgiden başka, mesleki eğitim ve bilginin*

[49] İlhan Aksoy, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz, 2008, s. 74.
[50] Aksoy, a.g.m., s. 74.
[51] Doğan, a.g.e., s. 361.
[52] Doğan, a.g.e, s. 361.
[53] Akyüz, 2009, s. 303.
[54] Sakaoğlu, a.g.e., s.126.
[55] Kafadar, a.g.e., s. 190.
[56] Kafadar, a.g.e., s. 190.
[57] Kafadar, a.g.e, s. 190.
[58] Akyüz, a.g.e., 2001, s. 276
[59] Kafadar, a.g.e., s. 190.
[60] Tedrisat Mecmuası, Cilt: 2, Sayı: 19, 1327/1911, Akt: Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 82.

sağlanması gerekir. Bu amaçla Fenn-i Terbiye (Pedagoji) ve Usul-ı Tedris konularına önemli bir yer ayrıldı".

Satı Bey'in sözlerinden anlaşılacağı üzere Satı Bey, öğretmenliği özel bir bilgi ve beceri gerektiren bir uzmanlık alanı olarak görmüş ve bu noktada öğretmenlik mesleğinde eğitim bilimine dolayısıyla öğretim yöntemlerine vakıf olmanın gereği üzerinde durmuştur. Bu noktada Satı Bey Emrullah Efendi ile birlikte, eğitim tarihimizde öğretmenliği kurumsallaştırmak isteyen eğitimciler olarak öne çıkar [61].

Satı Bey, Fenn-i Terbiye isimli eserinde yeni yöntem ve tekniklerini konu edinmiş ve öğretmenliği çok özel bir meslek olarak ele alarak; bu özel meslek için gerekli duyarlılıkların gösterilmesi gerektiğini, bu duyarlıkların başında da yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin eğitim ortamlarında uygulanmasının geldiğini belirtmiştir[62]. O nedenle Satı Bey, Dârülmuaalimin programlarında Terbiye-i Bedeniye ve Fenn-i terbiye dersinin yer almasını sağlamıştır[63]. Ayrıca Satı Bey, Darülmuallimin'in yeri, binası, öğrenci ve öğretmen kadrosu bakımından çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir[64].

Satı Bey öğrenci merkezli yeni öğretim yöntem ve tekniklerini öğretmen yetiştirmede kullanmak için "Tatbikat Mektebi" ni kurmuştur. Ayrıca Satı Bey, öğretmenlerin hizmet içi eğitimleri konusunu ilk kez ayrıntılı olarak ele almış, uygulamalara gitmiş, fikirler üreterek "muallimlerin tensik ve ıslahı dediği" hizmet içi eğitimleri için her yıl öğretmenlere yazın bir ay Fenn- i Terbiye dersi verilmesini ve uygulamalar yaptırılmasını gerekli görmüştür [65].

Satı Bey, Ziya Gökalp ile yaptığı "ulusal eğitim" tartışmasında, eğitim sistemini kurarken "ulusal amaçların" verilmesi, eğitimde ödül ve cezanın yeri, toplumsal denetimin eğitim üzerindeki etkileri, kişilik özelliklerinin üzerinde eğitimin etkisi gibi konular sorgulanmıştır[66]. "Milli Terbiye" konusu da bu dönemde eğitim bilimcilerce sıkça dile getirilen, çalışmalara konu edilen bir mevzu olmuştur bu çerçevede, dönemin eğitim fikirlerini yansıtan çalışmalar ulusun siyasi eğitiminin, devletin siyasal şekli ile uyumlu olması gerektiği üzerinde durmaktadır[67]. Bu çerçevede Sâtı Bey, eğitimin ferdin tabiatına uyum göstermesi yoluyla eğitimin ferdin bedenî, zihnî ve ahlâkî yeteneklerini geliştirerek, en yüksek noktaya ulaştırması olarak tanımladığı ferdiyetçi bakış açısını savunurken; Gökalp, eğitimi bireyin sosyalleşmesi olarak tanımlar[68].

Sâtı Bey, Muallim Mecmuasında Ziya Gökalp'le yaptığı tartışmalara dâhil olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nun savunduğu "çağdaş milletlerde eğitimin amacı, çocukları üretici yetiştirmektir" görüşünü de eleştirir: bu bağlamda Satı Bey, iktisadi hayatın önemli olduğunu fakat üretim ve iktisadın eğitimde amaç ve ölçü olmadığını belirterek; çağdaş toplumların hepsinin iktisada önem verdiğini fakat bunun amaç değil araç olarak gördüklerini ifade eder.[69]

II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen en önemli eğitim hareketlerinden birisini de "Terbiye Encümeni" (Eğitim Komisyonu) isimli çalışma grubu gerçekleştirmiş ve bu komisyon eğitimle ilgili çalışmalar yaparak eğitimin işlev ve amaçlarını tartışmıştır[70]. Komisyonun "Ulusal eğitim" konusundaki tartışmalarından sonra Satı bey, komisyona karşı "Terbiye" dergisini çıkarmış ve eğitim alanında siyaset alanındaki gibi aşırı propagandacılığın yanlış olduğuna ilişkin yazılar yazmıştır[71]. Satı

[61] Altın, a.g.m., 2010, s. 157.
[62] Doğan, a.g.e., s. 361.
[63] Doğan, a.g.e., s. 361
[64] Kafadar, a.g.e., s. 194.
[65] Akyüz, a.g.e, 2001, s. 278.
[66] Çelebi ve Tezer Asan, a.g.m., s. 266.
[67] Çelebi ve Tezer Asan, a.g.m., s. 266.
[68] Kafadar, a.g.e., s. 226.
[69] Kafadar, a.g.e., s. 193.
[70] Çelebi ve Tezer Asan, a.g.m., s. 266.
[71] Çelebi ve Tezer Asan, a.g.m., s. 266.

Bey'in ayrıca Fenn-i Terbiye isimli bir kitabı ve eğitim üzerine kaleme aldığı birçok gazete ve dergide yayınlanan yazıları vardır [72].

Satı Bey eğitim tarihimizde öğretmenliğin bir meslek haline getirilmesinde böylece ilk kez toplum içinde muallim (öğretmen) bir meslek adamı, bir yetiştirme uzmanı olarak tanınmaya başlanmasında dolayısıyla öğretmenin de tıpkı subay, doktor, hâkim gibi bir bilimin uygulayıcısı olmasında çok önemli bir yeri vardır[73]. Bu noktada Satı Bey, ''Terbiye Fenni'' adıyla tanınan ve psikoloji bilimine dayalı sayılan "Öğretmen Fenni" görüşünün temsilcisi olmuştur[74].

Şairliğinin yanında eğitimci kişiliği ile de ön plana çıkmış olan Tevfik Fikret (1867- 1915) eğitim tarihimizde önemli rol oynamış bir başka şahsiyettir.

Tevfik Fikret olanca düşünsel ve siyasal eğitim ve birikimine rağmen, bu alanda kendine bir meslek edinmemiş bu doğrultuda hayatına yön vermemiştir çünkü eğitim mesleği dışında hiçbir mesleğe yakınlık duymamıştır[75]. Galatasaray Sultanisi mezunu olan Fikret bu okulda önce öğretmenlik, sonra müdürlük, Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır.

Tevfik Fikret İstanbul Öğretmen Okulunda Türkçe öğretmenliği yaparken Satı Bey ile birlikte Çocuk edebiyatı üzerin çalışmalar yapmış, çocuk şiirleri yazmış, eski Öğretmen Okulu marşının güftesini yazmıştır; bu marşın ilk dörtlüğü şöyledir[76]:

Bilim ışıklarıyla donatılmış bir fikir ordusuyuz;

Bayrağımızda gerçeklerin âyetleri okunur.

Ümitsizliğin sonsuza dek düşmanıyız, mutlu ümitler;

Düşünme, hareketlerimizde bize yol göster.

Bu dörtlükte bilime ve gerçek' e yapılan vurgu dikkat çekicidir[77].

Tevfik Fikret, Satı Bey ile birlikte uygarlık çağdaşlaşmasında, öğretimin yeni bireyler yetiştirmesi düşüncesinin öncüsü olmuştur[78]. Onlara göre bendegân ruhlu bürokratların, asalak aydınların zararlı etkilerini kaldırmadan Batı uygarlığının özü olan bireycilik gerçekleştirilemezdi[79].

Öğretimin bir amaç değil, bir araç olduğunu düşünen Fikret, akıllara ve gönüllere işlemeyen yeniliklerin, millî ve insani eğitimden verim alamayan değişikliklerin faydalı olmadığına inanmış, ailelerin güçlü karakterli bireylerden oluşmasına dikkat çekerek böyle ailelerde topluma, millete yol gösterecek aydınların yetiştirilmesini amaç edinmiştir[80].

Tevfik Fikret Robert Kolej'deki Türkçe öğretmenliği sırasında Anglo-Sakson eğitim- öğretim uygulamalarını görmüş, Amerikalıların kuramsal olmaktan çok uygulamaya dönük olan eğitim ve öğretim uygulamalarını gözlemlemiştir[81]. Fikret bu uygulamaları çok beğenmiş ve o zamana kadar takip edilmiş olan Fransız usulünden üstün bulmuştur. Fikret burada edindiği tecrübeleri kendi eğitim

---

[72] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 79- 83.
[73] Berkes, Niyazi ,*Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2006 Berkes, s.453.
[74] Berkes, a.g.e., s.453.
[75] Doğan, a.g.e., s.346.
[76] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 117-118.
[77] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 118.
[78] Berkes, a.g.e., s. 454.
[79] Berkes, a.g.e., s. 454
[80] Kavcar, Cavit, "Tevfik Fikret'in Eğitimciliği ve Yeni Mektep" Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi dergisi, sayı:3, Cilt:5, 1994, s. 113.
[81] Kavcar, a.g.m., s.113.

sistemimize uygulamak istemiş ve bu amaçla bir "Yeni Mektep" kurmayı düşünmüştür [82]. Fikret 1909 da yayımlanan Yeni Mektep isimli kitapçıkta gerçek öğretimin belirleyici özelliğinin öğrencilerde mantıksal muhakemenin oluşması olduğunu belirtmiş ve okullarda izlenecek programın kuramsal bir anlayıştan ziyade uygulama ve alıştırmaya dayandığını vurgulamıştır[83]. Bu yeni mektepte çocuklar gerçek hayata hazırlanacak, bunun için de sık sık uygulama yaptırılacak, (tarihi, edebi, zirai, ticari gezilerle pratik eğimleri; musiki ve resim ile sanat eğitimleri olgunlaştırılacak, yabancı dil eğitimine önem verilecekti), burada çocuklar fikirlerini rahatlıkla belirtmeleri için cesaretlendirilecekti[84]. Böylelikle "yeni mektep", ekonomik ve sosyal ilerleme için gerekli olan yeni bir eğitim sistemine rehberlik edecek bir eğitim kurumu olacak ve bu okulda öğrenimlerini tamamlayanlar hükümet memurluğuna dayanmadan hayata atılacaklardı[85].

Tüm bu çabalara rağmen, Tevfik Fikret bu yeni mektep düşüncesini maddi imkânsızlıklar ve kendisine verilen sözlerin tutulmaması sebebiyle gerçekleştiremez. Ancak buradaki fikirlerinin bazılarını müdürlüğü sırasında Galatasaray Sultanîsinde uygulamaya çalışır[86]. Bu dönemde Galatasaray Sultanisinde Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havası içinde disiplin konusunda sorunlar yaşanırken burada sevgi ve saygıya dayanan otorite anlayışıyla disiplini sağlamış ve Galatasaray Sultanisinde oluşturduğu yetenekli öğretmen kadrosuyla, öğretmenlerin kullandığı uygulamayı temel alan yeni öğretim yöntemleriyle bu kurumu eğitim-öğretim bakımından örnek gösterilecek bir kurum haline getirmiştir[87].

Tevfik Fikret kurmayı düşündüğü "yeni mektep" isimli okullarda teorik bir öğretimden ziyade uygulamaya dayanan bir öğretimin önemi üzerinde durması onun İngiltere'de Cecil Reddie'nin, Fransa'da E Demolin'in, Almanya'da H. Lietz'in okulların bir örneğini İstanbul'da açmak düşüncesinde olduğunu gösterir bu noktada dünyada o zaman 10-15 yıllık bir geçmişi olan bu okullar hakkında bilgi sahibi olmak ve bunu uygulamaya çalışmak eğitim tarihimiz açısından önem taşımaktadır [88].

Burada belirtilmesi gereken bir başka husus da Tevfik Fikret kendisini "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şair olarak tanımlamış olduğudur [89]. Daha sonraları Atatürk de bu görüşü benimseyerek Fikret'in bu sözlerinden esinlenmiş ve öğretmenlerden fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir nesil yetiştirmelerini istemiştir [90].

II. Meşrutiyet dönemi eğitim çalışmalarında öne çıkan isimlerden bir diğeri Ziya Gökalp'tır. Ziya Gökalp (1876 – 1924) dönemin en dikkate değer fikir akımlarından Türkçülük akımının temel fikirlerini ve programını ortaya koymuş, Meşrutiyet ve özellikle de Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen birtakım ıslahat ve İnkılap hareketlerinin yönlendirilmesinde etkili olmuştur[91].

Gökalp, Prens Sebahattin ve Satı Bey'in Anglo-Sakson pedagojisi etkisinde kalarak savundukları ferdiyetçi eğitim anlayışına karşılık Emile Durheim'in toplumcu eğitim anlayışını Türkiye'ye getirmiş ve geliştirmiştir. Gökalp, Devlet'in kurtarılmasına çözüm arayışlarında geliştirdiği, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülünü eğitim alanına uygulamaya çalışmıştır[92].

---

[82] Kavcar, a.g.m., s.113.
[83] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 118.
[84] Kavcar, a.g.m., s. 119.
[85] Berkes, a.g.e., s. 454.
[86] Kafadar, a.g.e., s. 188.
[87] Kafadar, a.g.e., s. 188.
[88] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 119.
[89] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 119.
[90] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 119.
[91] Kafadar, a.g.e., s. 222.
[92] Doğan, a.g.m., s. 371.

Gökalp, eğitimi, yetişmiş kuşakların yetişmekte olanlar üzerinde yaptığı toplumsal etki olarak tanımlar ve "Gerçek yargıları her ulusta vardır ve aynıdır. Değer yargıları ise her ulusta ayrıdır ve bunlar ulusaldır bu sebeple uygulanacak eğitim de ulusal olmalıdır" görüşünü savunur[93].

Bu noktada Ziya Gökalp'in eğitim felsefesi, onun kültür ve medeniyet arasında yaptığı ayrımı yansıtan iki önemli yön içermektedir, bunlar "terbiye" (eğitim) ve "talim" (öğretim) dir " [94]. Gökalp, "öğretim" ile "eğitimin" birbirinden farklı kavramlar olduğunu vurgular. Ona göre bilimsel bilgilerin çocuklara öğretilmesi öğretimdir ve öğretim gerçeklik yargıları olduğu için her millette aynıdır. Böyle bir öğretim çağdaş olmalıdır. Eğitim ise, ulusun sahip olduğu kültürün genç nesillere aktarılmasıdır onlarda bunları, birer yeti haline getirmektir[95]. Çağdaş bir toplumda milli eğitim yoluyla çocuğa çağdaş bir eğitim verilmiş olur, biz çağdaş bir toplumuz, o zaman eğitimimizin milli olması yeterlidir, demiştir[96]. 1909'dan sonra Türkçülük akımının öncülüğünü yapmış olan Gökalp, bu akımın eğitimin programını şöyle belirlemiştir: Türk tarihi ve kültürü incelenecek, dünden bugüne bağları kurulacak, Türkçe yabancı dillerin ağırlığından kurtarılacak, İslam milletleri arasında eğitim ve yazı birliği kurulacaktı[97].

Ziya Gökalp, Türk eğitiminin kavramsallaştırma çabalarına önemli katkılar sağlamış bir aydındır: eğitim, öğretim, "örgün ve yaygın eğitim", "çağdaş (asrî) eğitim", "millî eğitim" gibi kavramları yorum ve tanım denemeleri ondan günümüze gelen eğitim terimleridir[98]. Gökalp ayrıca İçtimaiyat (sosyoloji) dersini ilk kez programlara koydurmuş ve Felsefe dersinin de programlara girmesinde etkili olmuştur[99].

Ziya Gökalp, özellikle Emrullah Efendi ve Satı Bey arasındaki Tuba Ağacı Nazariyesi tartışmalarına katılmış, o da Emrullah Efendi gibi eğitimde yenileşmenin üniversiteden başlaması gerektiği görüşünü savunmuştur [100].

Meşrutiyet döneminde, terbiyeci, fikir ve bilim adamı ve siyasetçi olarak iz bırakan çok yönlü aydınlarından birisi de İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886- 1978) olmuştur[101].

Baltacıoğlu, Satı Bey hariç tutulursa, Türkiye'de eğitim üzerine ansiklopedist bir yaklaşımla değil, pedagojik bir meşgale olarak eğilen meslekten eğitimci ve eğitim reformcusudur[102]. Baltacıoğlu, dönemin maarif nazırı Emrullah Efendi tarafından pedagoji ve elişi konularında incelemeler yapmak üzere 1910 yılında Avrupa'ya gönderilmiş, yurda döndükten sonra, Darulmuallimin ve Darülmuallimat'da öğretmenlik yapmış 1913 yılında Darülfünun'da pedagoji profesörlüğüne atanmış ve Darülfünunda rektörlük de yapmıştır[103]. Edindiği bu deneyimleri, "Tâlim ve Terbiyede İnkılâp" adlı eserine yansıtmış; maarif ıslahatında yapılagelmekte olan program değişikliklerini ve ders saatlerinin ayarlanması gibi eğitim sisteminde esasta herhangi bir değişiklik meydana getirmeyen düzenlemeleri eleştirerek, eğitim ve öğretimde gerçek bir inkılap yapmak istediğini belirtmiştir[104]. Baltacıoğlu, okulların bilgiyi ezberlemeye dayanan, gerçek hayattan uzak bir eğitim anlayışı benimsemesini

[93] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 121.
[94] Adanalı, A.Hadi, Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi,* XXLV, sayı:1, 2004, s. 59.
[95] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 128.
[96] Doğan, a.g.m., 371.
[97] Doğan, a.g.m., 371.
[98] Doğan, a.g.e., s. 365.
[99] Akyüz, a.g.e., 2001, s. 283.
[100] Akyüz, a.g.e., 2001, s. 285.
[101] Altın, Hamza, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları ile İlgili Görüşleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 15, 2014, s. 219.
[102] Kafadar, a.g.e., s. 244.
[103] Doğan, a.g.e., s.374.
[104] Kafadar, a.g.e., s. 244- 245.

eleştirerek eğitimin asıl amacının çocuğu hayata hazırlamak olduğunu savunmuştur[105]. 1930 yılında modern bir okul kurmak üzere Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne atanan Baltacıoğlu, burada anaokulundan yükseköğrenime kadar bir "İş Okulu" oluşturmayı düşünmüş ancak hazırladığı proje, bakanlık tarafından kabul edilmeyince istifa ederek Darülfünundaki profesörlük görevine dönmüştür[106]. Bu noktada Baltacıoğlu'nun eğitimin gerçek hayata dayanmasına ilişkin görüşlerinin eğitimde "yaparak ve yaşayarak öğrenme" ilkesini savunan ünlü eğitimci John Dewey 'in görüşleriyle ile aynı doğrultuda olduğu görülmektedir[107].

Baltacıoğlu'nun eserleri içinde yer alan, İçtimâi Mektep isimli eseri eğitim anlayışını bütünsel olarak ifade etmektedir[108]. Kitabın ana temasını oluşturan, "Sosyal Okul" ise eserde şöyle açıklanmıştır: Okul toplumsal hayatın olabildiği kadar küçük bir örneği olmalı, ele alınacak konular gerçek hayattaki konuları içermeli, öğrenciler yaparak öğrenmeli, eğitimin amacı toplumsal kişiliğin gelişmesi olduğundan, çocuğa toplumsal değeri olan işler yaptırılmalıdır[109].

Baltacıoğlu'na göre eğitim milli olmalı, yaratıcı olmalı, müspet ve maddi olmalı, dünyevi ve bireysel olmalıdır[110]. Rousseau'nun ferdiyetçi eğitim görüşünden etkilenen, Baltacıoğlu, Prens Sebahattin'in teşebbüs ve bireysel iradeye önem veren eğitim anlayışına yaklaşmıştır[111] .

Üretime, yaratıcılığa dayanan bir eğitim sistemi savunan Baltacıoğlu ve "üretici birey yetiştirmeyi" eğitimin amaçları arasında gösterdiği için her milletin sahip olduğu kültürün eğitimlerinin asıl amacı olduğunu ifade eden Ziya Gökalp arasında Muallim dergisinde tartışmalar yapılmıştır[112].

Baltacıoğlu'nun eğitime etki eden faktörler arasında aileyi, çevreyi ele alması, bütün güzel sanatların (müzik, resim, mimari, heykel, dans, edebiyat) eğitim amaçlı kullanılabileceğini düşünmesi ve sadece erkeklerin değil, kızların da mutlaka okuması gerektiğini belirtmesi de zamanının oldukça önemli görüşleridir [113].

Baltacıoğlu'nun diğer eğitimcilerden ayrıldığı noktalar şunlardır[114]:

- Eğitim, bireyin bir yeteneğini değil, tüm kişiliğini geliştirmelidir.
- Kişilikler sadece gerçek ortamda ve gerçek çalışmalar yoluyla gelişirler.
- Okullarda gerçek çalışmaya dayalı üretime geçilmeli, sunî el işlerine dayalı eğitim terk edilmelidir.
- Okullar birer sosyal kurum olarak demokratik yapıya getirilmelidirler.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen özellikle eğitim başta olmak üzere birçok alandaki yeniliklerde oldukça etkili olmuştur, onun en büyük etkisi ise, (İçtimai Mektep düşüncesi ile) İsmail Hakkı Tonguç yoluyla Köy Enstitülerinin kuruluşu üzerinde olmuştur [115].
Eğitim tarihimize yaptığı çalışmalarla katkı sağlayan bir başka eğitimci Ethem Nejat (1882-1921)'tır. Nejat, eğitimin ıslah edilmesinin ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için yapılması

[105] Kafadar, a.g.e., s. 245.
[106] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 91-92.
[107] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 97.
[108] Doğan, a.g.e., s. 374.
[109] Doğan, a.g.e., s. 374- 375.
[110] Altın, a.g.m., 2014, s.230.
[111] Kafadar, a.g.e., s. 247.
[112] Akyüz, a.g.e., 2001, s. 288.
[113] Altın, a.g.m., 2014, s. 228- 229.
[114] Altın, a.g.m, 2014, s. 230-231.
[115] Kafadar, a.g.e., s. 271.

gerekenlerin başında yer aldığını düşünmüştür[116]. Eğitime ilişkin fikirleri özellikle Balkan Savaşlarından sonra şekillenen Nejat, eğitimin bilgiden ziyade millî duygulara dayanması gerektiğini belirterek gençleri canlı, güçlü ve becerikli bir şekilde yetiştiren bir eğitim anlayışını savunmuştur[117].

II. Meşrutiyet'ten önce Avrupa ve Amerika'daki okulları gezen Nejat, yurt dışında gördüğü uygulamaları görev yaptığı okulda da uygulamayı düşünmüş ve bu düşüncelerini "Yeni Fikir" isimli dergide duyurmaya çalışmıştır[118]. Satı Bey'in İstanbul Öğretmen okulunda yaptıklarını, çalıştığı okullarda yapmaya çalışan Ethem Nejat bu çerçevede 1915 yılında yayımlanan "Terbiye-i İptidaiye-i Islahatı (İlk Eğitim Reformu) isimli kitabında yurt dışında gördüğü okullardan ilham alarak öğretmen okullarını bulunduğu çevrenin özelliklerine uygun biçimde tarıma, ticarete ve sanata yönelik olarak ilerletmeyi ve okulların çevresini birer eğitim merkezi haline getirmeyi amaçlamıştır[119]. Nejat bu görüşleriyle Cumhuriyet döneminde açılan Köy Enstitülerinin öncüsü olan isimler arasında yer almıştır [120].

Nejat tüm bu fikirlerinin yanında eğitimin ana unsuru olarak öğretmeni görmüş ve öğretmen yetiştirme fikriyle öne çıkmıştır. Öğretmeni bir ülkenin ilerlemesinin en önemli etkenlerinden biri olarak gören Nejat, Darülmuallimin, Darülmuallimat ayırt etmeden tüm öğretmen okullarının ıslah edilmesini istemiş ve kadın öğretmen yetiştiren Darülmuallimatları erkek öğretmen yetiştiren okullar kadar önemsemiştir[121].

Ethem Nejat ayrıca beden öğretimi, tarım öğretimi, çocuk bahçeleri (anaokulları) yatılı ilkokullar ve halk okullarının açılması gerektiği üzerinde durmuş, halk okullarında verilecek konferanslar aracılığıyla halkın bilgilendirilmesini isteyerek, eğitim ve öğretim müzeleri ve aydınların yetiştirilmesinin önemini dile getirmiştir [122].

Nejat, ayrıca çocukları yetiştirenlerin anneler olması sebebiyle anne terbiyesinin, terbiyelerin en önemlisi olduğunu belirtmiş ve bu noktada yalnız erkeklerin yetişmesine önem veren ve kadınları ihmal eden bir milletin kalkınmasının ve çağı yakalamasının mümkün olmadığını savunmuştur[123]. Bu noktada II. Meşrutiyet döneminde eğitimin, okullaşmanın ve kız çocuklarının eğitimine verilen önemin temelleri günümüzden çok öncesine dayanmasına rağmen ülkemizde kız çocuklarının eğitime katılım oranının tüm çabalara rağmen istenilen düzeye hala gelemiyor oluşu ne yazık ki Nejat'ın ve diğer Meşrutiyet dönemi eğitimcilerimizin görüşlerinin toplumumuz tarafından yeterince anlaşılmadığını göstermektedir.

Nejat, köylünün tarımsal eğitim yoluyla kalkındırılarak, milli duyguları güçlü gençler yetiştirilmesi düşüncesi ve köylerin eğitimle kalkınmasını savunan görüşleri ile İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi Cumhuriyet döneminde kurulan Köy Enstitülerinin de esin kaynağı olmuştur[124].

Ülkemizin ilk sosyologlarından biri olan ve eğitim üzerine de çalışmalar yapmış olan aydınlardan biri de Prens Sebahattin (1877-1948)'tir. Prens Sebahattin, Tanzimat'tan gelen terakki meselesine,

---

[116] Altın, Hamza, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri" *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and Hıstory of Turkish or Turkic Volume* 3 (4), Summer, 2008, s. 73.
[117] Akyüz, a.g.e., 2009, s. 305.
[118] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 88.
[119] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 88.
[120] Akyüz, a.g.e., 2009, s. 305.
[121] Altın, a.g.m., 2008, s. 81
[122] Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 88.
[123] Altın, a.g.m., 2008, s. 81.
[124] Doğan, a.g.e., s. 367.

çağdaşları içerisinde ilmî bir bakış açısı getirmesi yönüyle oldukça dikkat çeken bir Osmanlı aydınıdır[125].

Prens Sebahattin, Ziya Gökalp Durkheim'den etkilenerek öne sürdüğü toplumcu görüşlerine karşı Le Play Sosyolojisinin bireyci anlayışını savundu[126]. Fransız Sosyoloğu Le Play'ı ilham alan bu düşünce mensuplarına göre Türkiye'nin ilerlemesine engel olan aşrı merkeziyetçi sosyal yapıdır, kurtuluş merkeziyetçilikten uzak bireyci bir yapıya geçmekle sağlanabilir[127]. Onun eğitim anlayışı da bu görüşü doğrultusunda da şekillenmiştir.

Prens Sebahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? (1913) isimli eserinde Meslek-i İçtimaî, Teşebbüs-ü Şahsi fikirlerini daha planlı hale getirerek köklü bir ıslahat programı hazırlamıştır, ona göre ferdiyetçi toplum yapısına geçmek, temelde bir terbiye meselesidir, eğitim toplumcu karakterdeki sosyal yapıyı, ferdiyetçi karakterdeki sosyal geçirmede bir vasıtadır[128].

Sebahattin Bey ülkenin içinde bulunduğu zor durumun sebebinin o zamanki terbiyenin (eğitimin) sağlam bir temele dayanmaması olduğunu belirtmiş, eğitimin esas uygulayıcısı olan aile ve okulun kendilerinden beklenen görevi yapmadığını, aile ve okulun beden, düşünce ahlak ve girişkenliği ihmal ettiğini ifade etmiştir[129].

Prens Sebahattin eğitimi girişimci insanın yetişmesinde en önemli vasıta olarak görür, eğitimin üretici, girişken insanı yetiştirecek biçimde yeniden organize etmenin gereğini savunur, memur ve tüketici insan değil, üretici ve girişimci insan prens Sebahattin'in ön gördüğü doğrultuda toplumu dönüştürmesi beklenen insan tipidir[130].

3. SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki eğitim hareketleri, fikirleri ve çalışmaları bakımından son derece canlı ve zengin olan II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet döneminde yapılan pek çok yeniliğe zemin hazırlamıştır. Bu dönemde tohumları atılan pek çok fikir (milli eğitim, örgün ve yaygın eğitim kavramlarının şekillenmesi, köy enstitülerinin kurulması gibi) Cumhuriyet döneminde filizlenmiştir. Ayrıca dönemin eğitimcilerinin eğitim üzerine belirttiği fikirler Cumhuriyet dönemindeki eğitim felsefesine de yansımıştır.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin çalışmalarına genel olarak baktığımızda bu eğitimcilerin ülkemizde eğitimin bir bilim dalı olarak gelişmesinde ve kabul edilmesinde çok önemli katkıları olduğunu görülür. Bu eğitimcilerden özellikle Sâtı Bey öğretimde "çocuğa görelik" ilkesi ve öğretim yöntemlerinin öğretim ortamındaki işlevlerine dikkat çekmiş ve onun İstanbul Öğretmen Okulu'nda yaptığı uygulamalar dönemin diğer okullarına örnek teşkil etmiştir. Dönemin önemli isimleri arasında yer alan birçok alanda çok sayıda eser veren ve binin aşkın makale yazan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, millet olarak kalkınmak için yalnızca erkeklerin okutulmasının yeterli olmayacağını bu sebepten kızların da muhakkak okutulması gerektiği üzerinde durarak kızların sadece el işleri ve evin idaresi alanında değil, çocuk eğitimi konusunda da eğitim görmelerini gerektiğini savunmuştur[131]. Baltacıoğlu öğrenme ve eğitim psikolojisi üzerine günümüzde halâ geçerliliğini koruyan görüşler belirtmiş, kızların eğitiminin ve ülkemizde eğitim bilimlerinin gelişmesine çok değerli katkılar sağlamıştır.

---

[125] Kafadar, a.g.e., s. 196.
[126] Ergün, Mustafa, "Prens" Sebahattin Bey'in Eğitim Üzerine Düşünceleri, Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi, 1 (2), 2008, s. 6.
[127] Akyüz, a.g.e., 2001, s. 286- 287.
[128] Kafadar, a.g.e., s. 196 – 199.
[129] Ergün, a.g.m., 2008, s. 6.
[130] Doğan, a.g.e., s. 370.
[131] Altın, a.g.m., 2014, s. 223-229.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcileri uygulamadan uzak olan bir eğitim anlayışını eleştirmiş ve bunun için öğrenilen teorik bilgilerin pekişmesini ve işlevsel olmasını sağlayacak uygulama eğitimine önem vermişlerdir. Bu çerçevede Satı Bey Darülmualliminin yanında öğretmen adaylarının öğrendikleri teorik bilgileri uygulamalarını sağlayacak bir tatbikat mektebi kurdurmuştur. Yine dönemin eğitimcileri tarafından uygulamayı ön planda tutan eğitim anlayışıyla bağlantılı olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu Tevfik Fikret, Ethem Nejat gibi eğitimcilerin üretime yönelik bir eğitimi savundukları görülür. Onların bu görüşleri Cumhuriyet döneminde Köy Enstitülerinin kurulmasına temel teşkil edecektir.

Dönemin eğitimcilerinden Emrullah Efendi ve Satı Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Ethem Nejat öğretmen eğitimi üzerinde önemle durmuşlar ve öğretmenliğin uzmanlık gerektiren bir meslek dalı haline gelmesinde önemli çabalar kaydetmişlerdir.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcileri eğitimin her aşamasındaki sorunlarla ilgilenmişler çağdaşı oldukları Avrupalı ve Amerikalı eğitimcilerin kitaplarından dilimize çeviriler yapmışlar, birçok eser yazmış ve konferanslar vermişlerdir.

Ayrıca dönemin eğitimcileri okullarda sanat eğitimine önem vermişler, öğretimde öğrencinin aktif olması gerektiğini savunarak ezbere dayalı öğretimin karşısında yer almışlar, öğretimde alan gezileri ve müze ziyaretlerinin önemi üzerinde durmuş eğitim üzerine seviyeli tartışmalar yapmış fikirler üretmiş ve milli bir eğitim anlayışını savunmuşlardır.

Özetle II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin eğitimin bütün alanlarında gerçekleştirdikleri yoğun çalışmalar ve ürettikleri fikirler Cumhuriyet döneminin eğitim ve öğretim anlayışının temelini oluştururken bu dönemin eğitimciler ve gerçekleştirdikleri çalışmalar eğitim tarihimizin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Adanalı, A. Hadi, Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi,* XXLV, sayı:1, 2004, s. 57- 70. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler adresinden 10.06.2016'da alınmıştır.

2.Aksoy, İlhan, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (Güz, 2008), s. 67- 81. turkiyat.gazi.edu.tr adresinden 04. 06. 2016'da alınmıştır.

3.Altın, Hamza, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları ile İlgili Görüşleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 33, Sayı: 15, 2014, s. 219- 252, 2014. http://dergiler.ankara.edu.tr adresinden 01. 06. 2016'da alınmıştır.

4. Altın, Hamza, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri" *Turkish Studies* Volume 3 (4), 2008. s. 73- 96. http://www.turkishstudies adresinden 12.06.2016'da alınmıştır.

5. Altın, Hamza, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 15:2, 2010, s.151-165. http://www.acarindex.com/firat-universitesi adresinden 25.11.2019 'da alınmıştır.

6. Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 2001'e), 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

7. Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi,* 14. Baskı, Pegem Yayınları, İstanbul, 2009

8. Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2006.

9.Binbaşıoğlu, Cavit, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul *1995.*

10.Çelebi, Nurhayat ve Asan, H. Tezer, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* Cilt:3, sayı: 1 s. 851- 876. http://www.jret.org adresinden 24.05.2016'da alınmıştır.

11.Doğan, İsmail, *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri Kurumlar Kişiler Söylemler,* Nobel yayınları, İstanbul, 2010.

12. Doğan, Recai, II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim- Öğretimi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XXXVII, 1998, s. 361- 445.

13. Ergün, Mustafa, "Prens" Sebahattin Bey'in Eğitim Üzerine Düşünceleri, *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 1 (2), 2008, s. 1- 9. http://www.keg.aku.edu.tr adresinden 12.06.2016'da alınmıştır.

14. Ergün, Mustafa, Emrullah Efendi Hayatı- Görüşleri-Çalışmaları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:30, Sayı:1-2, 1982, s. 7-36. http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/adresinden 25.11.2019 tarihinde alınmıştır.

15.Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve modern Dönem Üzerine Makaleler*, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015.

16.Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 206.

17. Kavcar, Cavit, "Tevfik Fikret'in Eğitimciliği ve Yeni Mektep" Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi dergisi, sayı:3, Cilt:5, 1994, s. 113.

18. Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,* TTK Basımevi, Ankara, 1988.

19.Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi,* 2. Baskı, Nobel yayınları, Ankara, 2008.

20. Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

21.Sarıoğlu, Mehmet, II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah efendi ve Tûba Ağacı Nazariyesini Yeniden Düşünmek, *Türk Yurdu,* 7. Devre, Cilt 31(63), sayı:284, 2011. s. 102-105.

22.Şahin Muhammet, Tokdemir, M. Ahmet, II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, cilt:4, sayı:9, Güz, 2011, s.851-876, http://www.tebd.gazi.edu.tr adresinden 28.06.2016'da alınmıştır.

23.Tekeli, İlhan ve İlkin Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 84-85.

MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİMİZ: "KEŞİKÇİDAĞ"

OUR CULTURAL AND SPIRITUAL HERITAGE: KESHIKCHIDA

Dr. Musa MURSAQULİYEV
"Keşikçidağ" Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Direktoru, Azərbaycan Respublikası, Ağstafa Şəhəri

ÖZET

Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Azərbaycanda qədim dövrlərdən mövcud olan yaşayış yerlərinin, müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişaf tapmış mədəniyyətlərin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması və öyrənilməsi istiqamətində aparılan işlər son illərdə daha da intensivləşmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi- mədəniyyət nümunələri, mədəniyyət abidələri tarixi keçmişimizin və zəngin mədəniyyətimizin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, bu abidələr dövlət tərəfindən nəzarətə götürülərək xüsusi qayğı ilə qorunur, öyrənilir və təbliğ edilir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksində yerləşən tarixi, arxeoloji və memarlıq abidələrinin yaşı daş dövrünə qədər gedib çatır. Bu unikal tarix-mədəniyyət abidəsinin ərazisində bir qala, iki məbəd, 70-ə qədər təbii və süni mağara, 87 kurqan, 23 su quyusu, 12 ərzaq anbarı, bir müqəddəs inanc yeri-Qüdrət bulağı, bir monumental abidə - "İlham Əliyev adına zirvə" yerləşir. Qoruğun ərazisi Ağstafa rayonunun mərkəzindən 75 km məsafədə, sonuncu yaşayış düşərgəsindən 28 km şimal-şərq istiqamətində, dəniz səviyyəsindən 750-950 m hündürlükdə, dağların cənub və cənub-şərq istiqamətindəki sıldırım qayalıqlarda, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir.

Qoruq ərazisində aparılan araşdırmalar bir daha deməyə əsas verir ki, burada təşəkkül tapan mədəniyyətlər müxtəlif tarixi dövrlərə aid olmaqla, fərqli dini - fəlsəfi dünyagörüşü əsasında zaman-zaman inkişafda olmuşdur. Bununla belə, burada inkişaf tapan mədəniyyətlərin daşıyıcıları bu ərazidə minilliklər boyu yaşamış, Qafqaz Albaniyası dövründə xristianlığı qəbul etmiş indiki yerli sakinlərin əcdadları hesab olunan türk mənşəli tayfalar olmuşdur.

Elmi ədəbiyyatdakı məlumata görə, Qafqazda təşəkkül tapan ən qədim dövlət qurumlarından olan Albaniyanın dövlətçilik tarixi e.ə. IV - e. VIII əsrlərini əhatə etmişdir. Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, ijmax, tərtər, hun, xəzər, suvar (sabir, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir.

Tədqiqatçıların qənaətinə görə, məhz islamın yayıldığı dövrlərdə mağara-məbədlər albanların özlərini və dinlərini mühafizə etmək üçün sığınacaq yerinə çevrilmişdir. Məlumdur ki, hər hansı bir tarixi abidənin öyrənilməsi, həmin abidə üzrə bir və ya bir neçə mütəxəssis tərəfindən aparılan tədqiqatla başa çatmır. Minilliklər boyu mövcud olmuş mədəniyyətləri özündə əks etdirən, müxtəlif tarixi dövrlərin fakt və hadisələrini bəlkə, hələ də gizli saxlayan Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisindəki elmi-tədqiqat işləri mütəmadi şəkildə, davamlı olaraq aparılmalıdır. Bu həm də ona görə vacibdir ki, bu tarix və memarlıq abidəsi məhz sərhəd bölgəsində yerləşir.

"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisindəki qaranlıq mağaralarda zamanın gizli səhifələrində gizlənmiş tarixi həqiqətləri araşdırmaq, öyrənmək üçün bu abidələr kompleksini yalnız görmək, müşahidə etmək azdır, onu dərindən öyrənmək və tədqiq etmək lazımdır.

Açar sözlər(Keywords): mədəniyyət abidələri, freska, mağaralar (cultural monuments, frescoes, caves)

GİRİŞ

Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Azərbaycanda qədim dövrlərdən mövcud olan yaşayış yerlərinin, müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişaf tapmış mədəniyyətlərin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması və öyrənilməsi istiqamətində aparılan işlər son illərdə daha da intensivləşmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi- mədəniyyət nümunələri, mədəniyyət abidələri tarixi keçmişimizin və zəngin mədəniyyətimizin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, bu abidələr dövlət tərəfindən nəzarətə götürülərək xüsusi qayğı ilə qorunur, öyrənilir və təbliğ edilir.

Hazırda respublikamızda tarixi keçmişimizi, mədəni irsimizi özündə əks etdirən onlarla qoruq fəaliyyət göstərir. Həmin obyektlərdə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, AMEA-nın müvafiq institutları, eləcə də yerli icra hakimiyyəti strukturları və digər qurumlar tərəfindən mühafizə, tədqiqat və təbliğat istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. Bu cür geniş və çoxşaxəli formada təşkil edilən işlərin tərkib hissəsi olaraq, Ağstafa rayonunda yerləşən "Keşikçidağ" Dövlət tarix- mədəniyyət qoruğu ərazisində elmi-tədqiqat və təbliğat istiqamətində aparılan işlər geniş vüsət almaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev buradakı zəngin maddi mədəniyyət abidələrinin tarixi - etnoqrafik əhəmiyyətini nəzərə alaraq, 2005-ci ilin oktyabr ayının 12-də əraziyə səfər etmiş, abidələrlə yerində əyani şəkildə tanış olmuşdur. Cənab Prezident həmin abidələrin daha da dərindən öyrənilməsi, mühafizəsi və təbliğ edilməsi məqsədilə 2563 saylı sərəncamla 19 dekabr 2007-ci ildən etibarən bu ərazini "Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu elan etmişdir. Həmin vaxtdan qoruğun ərazisindəki strateji cəhətdən ən hündür yüksəkliklərdən biri ölkə Prezidentinin şərəfinə "İlham Əliyev adına zirvə" adlandırılmışdır. Zirvədə möhtərəm Prezidentin adı və məlum fərmanı ilə bağlı məlumat lövhəsi iri daşlardan düzəldilmiş postament üzərində yerləşdirilmişdir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksində yerləşən tarixi, arxeoloji və memarlıq abidələrinin yaşı daş dövrünə qədər gedib çatır. Bu unikal tarix-mədəniyyət abidəsinin ərazisində bir qala,iki məbəd, 70-ə qədər təbii və süni mağara, 87 kurqan, 23 su quyusu, 12 ərzaq anbarı , bir müqəddəs inanc yeri-Qüdrət bulağı, bir monumental abidə - "İlham Əliyev adına zirvə" yerləşir. Qoruğun ərazisi Ağstafa rayonunun mərkəzindən 75km məsafədə, sonuncu yaşayış düşərgəsindən 28km şimal-şərq istiqamətində, dəniz səviyyəsindən 750-950 m hündürlükdə, dağların cənub və cənub-şərq istiqamətində sıldırım qayalıqda, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir.

Qoruq ərazisində on ildən artıq bir müddətdir ki, tarixi-mədəni irsin öyrənilməsi istiqamətində davamlı olaraq elmi-tədqiqat işləri aparılır. Ərazinin çətin coğrafi şəraitdə olmasına baxmayaraq, burada illərdir ki, vətənpərvər alimlərimiz səylə çalışırlar. Onlardan AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, t. ü. e. d. Nəcəf Müseyibli, həmin İnstitutun "İlk orta əsrlər" şöbəsinin müdiri, t. ü. e. d., professor Arif Məmmədov, aparıcı elmi işçilərdən t. ü. f. d. Mansur Mansurov, t. ü. f. d. Anar Ağalarzadə, t. ü. f. d. Dmitriy Kiriçenko, Bakı Dövlət

Universitetinin dosenti, t. ü. f. d. Yunis Nəsibli və AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun sabiq əməkdaşı, s. ü. e. d., dosent İmaş Hacıyevin adlarını qeyd etmək yerinə düşərdi.

Qoruq ərazisindəki aparılan araşdırmalar bir daha deməyə əsas verir ki, burada təşəkkül tapan mədəniyyətlər müxtəlif tarixi dövrlərə aid olmaqla, fərqli dini - fəlsəfi dünyagörüşü əsasında zaman-zaman inkişafda olmuşdur. Bununla belə, burada inkişaf tapan mədəniyyətlərin daşıyıcıları bu ərazidə minilliklər boyu yaşamış, Qafqaz Albaniyası dövründə xristianlığı qəbul etmiş indiki yerli sakinlərin əcdadları hesab olunan türk mənşəli tayfalar olmuşdur.

Elmi ədəbiyyatdakı məlumata görə, Qafqazda təşəkkül tapan ən qədim dövlət qurumlarından olan Albaniyanın dövlətçilik tarixi e.ə. IV - e. VIII əsrlərini əhatə etmişdir [1, s.3]. Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, ijmax, tərtər, hun, xəzər, suvar (sabir, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir. İrandilli soylardan isə kaspi, maskut, savdey, mard, mehrani, girdman və gel soyları haqqında məlumat verilir [2, s.67].

İslam dininin Azərbaycanda yayılması ilə əlaqədar təbii ki, xristianlıq tədricən zəiflədi. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, məhz islamın yayıldığı dövrlərdə mağara-məbədlər albanların özlərini və dinlərini mühafizə etmək üçün sığınacağ yerinə çevrilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə burada kütləvi yaşayışın olması da istisna deyildir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisində yerləşən mağaraların əksəriyyətində xristianlıq mövzusu ilə bağlı çoxlu sayda freska işlənmişdir. Freska (ital. *fresco* – təzə, qurumamış, yaş), affresko (ital. *affresco*) – təzə suvaq üzərində çəkilmiş rəsm mənasını ifadə edir. Freska termini divar rəsmlərinin (boyakarlığının) müxtəlif texnikalarda (yağlı boya, akvarel və s.) olan nümunələri üçün işlədilir [4]. Maraqlısı da budur ki bu freskallar bütöv halda deyil, pərakəndə şəkildədir. Diqqəti özünə cəlb edən freskaların əksəriyyəti dini ayinlərin keçirildiyi, memarlıq üslubuna, forma və qurluşuna görə Azərbaycan ərazisində yerləşən digər alban məbədlərində əks olunan divar rəsmləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Azərbaycanın Gədəbəy, Şəmkir, Şəki-Qax zonasında da bu tipli məbədlər az deyil. Tədqiq edilən freskalarda təbii ki, ikincidən, yəni təmiz akvareldən istifadə olunmuşdur. Sonradan onların üzərinə xüsusi şirə (lak) çəkilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kompozisiyalarda bəzi hissə və detallarda (xüsusilə geyimlərdə) işıq-kölgə effektlərinin alınması üçün əlavə ağ boyaq tətbiq olunmuşdur. Bu metodun qarışıq texnikada işlənən nümunələrdə istifadə edildiyi rəssamlara da məlumdur. Müxtəlif kompozisiyalarda məxsusi xristianlıq elementlərinin yer alması diqqəti cəlb edir. Freskalarda diqqət çəkən kompozisiyalardan biri məşhur "Sirli axşam", yaxud "Məxfi axşam" mövzusundadır. Xristianlıqda məşhur olan və dərin fəlsəfi mənanı ehtiva edən bu mövzu mağaraların birində divar səthində sönük, səliqəsiz və demək olar ki, tamamlanmamış şəkildə yerinə yetirilmişdir. Sözügedən mövzuya aid kompozisiyada obrazların, yəni İsa Məsihin tələbələrinin, məsləkdaşlarının sayı ənənəvi olaraq 12 deyil, daha azlıq təşkil edir. Çünki mağaranın divar səthinin həcmi kiçik olduğundan, çoxfiqurlu kompozisiyada obrazları lazımı sayda yerinə yetirmək mümkün olmamışdır. Əks təqdirdə obrazlar çox kiçik ola bilərdi və bu da digər kompozisiyalardakı obrazlarla miqyas baxımdan uyğunsuzluq təşkil edərdi. Kompozisiyada bir sırada verilmiş obrazların arxasında, bir qədər yuxarıda sonradan digər fiqurun təsvir edilməsinə cəhd göstərilsə də, lakin onun yalnız kontur xətləri ilə rəssam kifayətlənmişdir. Həmin fiqurun (yalnız kontur xətləri olan) ümumi kompozisiyada artıq, yəni yamaq kimi olduğunu hiss edən rəssam bu obrazı tamamlamamışdır. Çünki həmin fiqur kompozisiyanın ümumi quruluşunu pozur.

"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisində dəniz səviyyəsindən 850 m hündürlükdə nəzarət məqsədilə tikilən və V-VIII əsrlərə aid edilən bir qala yerləşir. Keşikçi-gözətçi mənasını ifadə edən və yerli əhali tərəfindən sıldırım, dik qaya üzərində tikilən Keşikçiqalanın memarlıq-quruluş xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan ərazisindəki digər qalalarla oxşarlığı vardır.

Tarixi həqiqətlərin öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün sözügedən ərazidəki tikililərin (məbədlər və qala), həmçinin mağara-məbədlər kompleksindəki zəngin freskaların tədqiqi istiqamətində on ildən artıq bir müddət ərzində apardığımız elmi araşdırmaları ciddi elmi mənbələrlə əsaslandırmağa çalışmışıq. Elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri müxtəlif vaxtlarda respublika və xarici ölkələrdə keçirilən beynəlxalq konfranslarda, forumlarda dinlənilmiş, həmçinin nüfuzlu elmi məcmuələrdə nəşr olunmuşdur [6;7;8;9;10;11;12;13;14;15;16].Bunlardan başqa 05.06.2017-09.06.2017-ci il tarixlərində Gürcüstan Respublikasının Tbilisi şəhərində bu ölkənin Mərkəzi Tarix Arxivində Keşikçidağdakı mağara-məbədlər kompleksi üzrə tarixi sənədləri araşdırmışıq. Gürcü mətnlərində və arxiv sənədlərində bu abidələr və onların yerləşdiyi ərazi əsasən, "Пещерные монастыри Давид-Гареджи"[17],"Давид-Гареджийская пустынь" kimi ifadə olunur. Həmçinin " Гареджийская школа живописи" termininə də rast gəlinir.

Bununla belə, biz qəti hesab etmirik ki, abidə haqqında hər şeyi və yaxud çox şeyi deyə bilmişik. Və onu da qeyd edək ki, bizim tədqiqatlar mağara-məbədlər kompleksinin yalnız Azərbaycan ərazisində olan hissələrinə aiddir.

Məlumdur ki, hər hansı bir tarixi abidənin öyrənilməsi, həmin abidə üzrə bir və ya bir neçə mütəxəssis tərəfindən aparılan tədqiqatla başa çatmır. Minilliklər boyu mövcud olmuş mədəniyyətləri özündə əks etdirən, müxtəlif tarixi dövrlərin fakt və hadisələrini bəlkə, hələ də gizli saxlayan Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisindəki elmi-tədqiqat işləri mütəmadi şəkildə, davamlı olaraq aparılmalıdır. Bu həm də ona görə vacibdir ki, bu tarix və memarlıq abidəsi məhz sərhəd bölgəsində yerləşir.

Məqaləni Alban dövrü abidələrinin görkəmli tədqiqatçısı, professor Gülçöhrə Məmmədovanın çox əsaslı və obrazlı şəkildə dediyi fikirlə yekunlaşdırmağı daha məqsədəuyğun hesab etdik: "Abidəni nəyin ki, görmək, onun üzərinə əl ilə təmas etmək, onu hiss etmək, dinləmək, eşitmək lazımdır". Bu sözlər onun vaxtilə Şəki ərazisindəki abidələrlə bağlı verdiyi və televiziya kanallarında yayımlanmış müsahibəsində səslənmişdir. Bəli! Bundan artıq və doğru izaha ehtiyac yoxdur.

"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisindəki qaranlıq mağaralarda zamanın gizli səhifələrində gizlənmiş tarixi həqiqətləri araşdırmaq, öyrənmək üçün bu abidələr kompleksini yalnız görmək, müşahidə etmək azdır, "onları hiss etmək, eşitmək, dinləmək lazımdır".

KAYNAKÇA:

1. Xəlilov M.C. Albaniyanın tarixi, etno-mədəni hüdudları: qərb istiqaməti. Bakı, RS Poliqraf, 2017,116 s.
2. Rəcəbli Q.Ə. Azərbaycan tarixi. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 544s.
3. Rusiya Dövlət Tarix arxivi – RDTA. F. 796. Siy.17, İş.1821; Vərəqlər. 1-18.
4. ru.wikipedia.org/wiki/Фреска
5. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cilddə, I cild. Bakı, 1976, 592s.
6. Hacıyev İ. A. "Keşikçidağ": alban-xristian məbədləri // AMEA Mİİ, İncəsənət və mədəniyyət problemləri. Bakı, "Təknur" 2012, №1 (39) s.11-23

7. Hacıyev İ. A. “Keşikçidağ”: mağara-məbədlər kompleksi. Elm” qəzeti, 21 sentyabr 2012, № 27-28 (1045-1046) s.8-9
8. Hacıyev İ. A. “Keshikchidagh” cave-temple complexes // The Presidium of Azerbaijan National Academy of Sciences. “Azerbaijan & azerbaijanians” international journal. 2012, №3-4 p.3-8
9. Hacıyev İ. A. Mursaquliyev M.H. “Keşikçidağ” Dövlət-Tarix Mədəniyyət Qoruğunda turizmin inkişaf perspektivləri / AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu “Azərbaycan memarlığında Qafqaz Albaniyası abidələri” mövzusunda konfransın materialları. İncəsənət və mədəniyyət problemləri. Bakı, 2013, buraxılış №1 (43) s.55-59
10. Hacıyev İ. A. “Qafqaz Albaniyasını öyrənirik” layihəsinin Şəmkir-Ağstafa turu // AMEA “Elm və həyat”. Elmi populyar jurnal, №4(459),2016 s. 62-65
11. Hajiyev I. A. “Keşikçidağ” mağara-məbədlər kompleksində freskalar / “2-ci Beynəlxalq Freska Forumu”. Çin – Sian. “The Commercial Press”, Pekin, 2016 s. 164-171(çin dilində)
12. Гаджиев И.А. Комплекс пещерных храмов «Кешикчидаг» // «Проблемы востоковедения», научный журнал. Уфа, 2013 № 3 (61) с. 62-69
13. Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Перспективы Развития Туризма в Государственном Историко-Культурном Заповеднике «Кешикчидаг» / Министерство Спорта РФ «Российский Государственный Университет Физической Культуры, Спорта, Молодежи и Туризма (Гцолифк)» Международный Туризм и Спорт. Материалы I Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Москва, 21–22 ноября 2013 г. с.158-160
14. Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Перспективы Развития Туризма в Государственном Историко-Культурном Заповеднике «Кешикчидаг» / Межд. Научно - прак. конференция «Нематериальное культурное наследие тюркских народов как объект сохранение». Казань, 2014 с. 8-11
15. Гаджиев И.А. Интегративный принцип работы в процессе археологических исследований / Министерство культуры Татарстан, РЦРТК, Традиционная культуры народов Поволжья. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции (часть первая) Казань-2016 с.133-138
16. Мамедов А.А., Гаджиев И.А., Мурсагулиев М.Г. Археологические исследования на территории Государственно - Исторического Заповедника “Кешикчидаг”: перспективы развития археотуризма / Институт истории, языка и литературы Уфимского научного центра Российской академии наук. Материалы VI Всероссийской тюркологической конференции «Урал-Алтай: через века в будущее», Уфа, ИИЯЛ,2014
17. Чубинашвили Г.Н. Пещерные монастыри Давид – Гареджи. Очерк по истории искусства Грузии Издательство АН Грузинской ССР. Тбилиси, 1948, 118 с., илл.

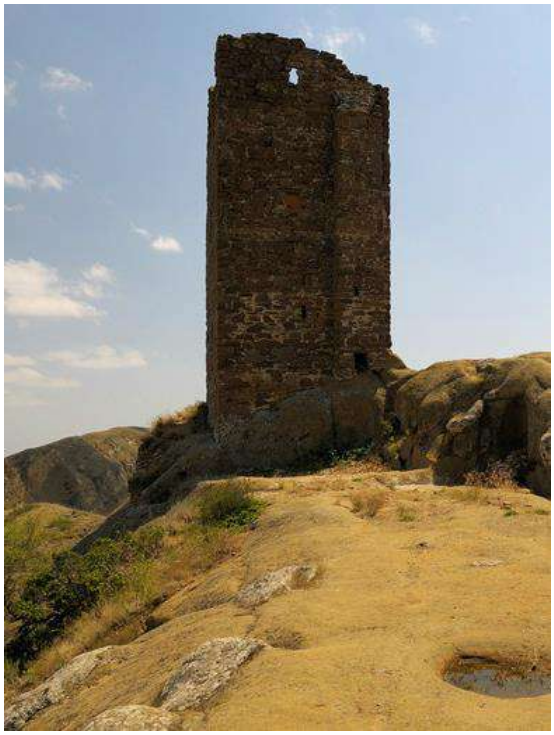

1. Keşikçiqala

1. Keshikchigala (tower)

2. "İlham Əliyev adına zirvə"də,
İ.Hacıyev, M.Mursaquliyev, A.Məmmədov, iyul 2012-ci il.
2. In "The peak named after Ilham Aliyev",

I. Hajiyev, M. Mursaguliyev, A. Mammadov, July 2012.

3. Qoruq ərazisində qəbir abidəsinin açılması,
A. Məmmədov, İ. Hacıyev, M. Mursaquliyev,dekabr,2013-cü il.

3. Opening of barrow in the territory of the reserve; A. Mammadov. I. Hajiyev, M. Mursaguliyev, December 2013.

KOMİZMİ YARADAN BƏDİİ VASİTƏLƏR
ARTISTIC MEANS OF MAKING COMISM

Doç. Dr. Yeganə HACIYEVA
Azərbaycan Dillər Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan Dilçiliyi, Bakı

ÖZET

Şeirdə müstəqim tənqid ilə satirik tənqidin janr fərqi barədə son dövr ədəbiyyatşünaslığında təsadüf olunan mülahizələr daha çox diqqəti cəlb edir. Məsələn, sovet satira nəzəriyyəçilərindən Y.Elsberq yazır ki, satiranın özündə nəzm, nəsr və dramatik növlərə məxsus rəngarəng xüsusiyyətləri birləşdirməsi göstərir ki, ona təkcə bir bədii idrak və inikas prinsipi kimi deyil, ədəbiyyatın xüsusi bir növü kimi baxmaq olar (Я. Елсберг. Вопрос теории сатиры. Москва, 1957, стр. 27). XX əsr Azərbaycan şeirində satira ilə lirikanın janr cəhətdən müştərək və fərqləndirici xüsusiyyətləri həmin məsələlərdəndir.

Tənqid ilə satirik tənqidi bir-birindən fərqləndirən digər mühüm bir cəhəti nəzərdən qaçırmaq olmaz. Belə ki, lirik əsərlərdəki ictimai eybəcərliyin daşıyıcısı olan tiplər öz nöqsanlarını dərk etdikləri halda, satirik əsərlərdəki tiplər bir qayda olaraq özlərini haqlı bilirlər. Demək, ictimai eybəcərliyin ifadəçisi olan heç də bütün tiplər satirik deyil. Məhz ictimai rəzilliklərini dərk etməyən və özlərin yenilik qarşısına haqlı bilənlər oxucunun gülüş və tənəsinə səbəb olur.

Mollanəsrəddinçilərin satirik şeirlərini janr cəhətdən üç qismə ayırmaq olar. Birincisi, ənənəvi poetik janrlarda yazılmış əsərlər; ikincisi, realist satiralar, üçüncüsü, ədəbi parodiyalar.

Bəs satirik şeirin bu şəkillərində komizmi yaradan bədii vasitələr hansılardır?

"Molla Nəsrəddin" jurnalında komizmi yaradan vasitələr nə qədər zəngin olsa da, onların hamısı üçün eyni olan bir xüsusiyyət hələ ilk baxışdan nəzərə çarpır. Burada estetik idealın mövcud həyat hadisələrilə qarşılaşdırılması iki üsul ilə verilir. Birincisi, eybəcərliyi şair özü təmsil edir; yəni bir bədii üsul kimi şair özünü estetik idealı dərk etməyən bir obraz timsalında verir. Əgər lirik əsərlərdə çıxış edən "mən" ictimai qəbahətlərin məna və məzmununu dərk edən bir iştirakçıdırsa, satirik əsərlərdəki "mən" artıq şairin özü deyil, şərti bir ifadəçidir. "Molla Nəsrəddin" satiraları içərisində bu üsul ilə yazılan poetik nümunələr çoxdur. Bu əsərlərin əksəriyyəti müraciət, şikayət, mübahisə, keçmiş həsrəti və s. bədii vasitələrlə yaradılmışdır.

Mollanəsrəddinçilərin ikinci qisim realist satiralarında artıq oxucu şair müdaxiləsini görmür. Burada şairin özü deyil, onun yaratdığı obrazlar çıxış edir. Belə əsərlərdə ölümə məhkum olan qüvvələr öz gülünclüklərini müxtəlif vəziyyətlərdə büruzə verirlər. Komizmin bu vəziyyətləri içərisində tiplərin şikayət ilə özlərini ifşası üsulu daha geniş yer tutur.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının Azərbaycan satirik şeirinə gətirdiyi bütün bu əlvan janrlar sistemə XX əsr Azərbaycan realizminin inkişafında yeni hadisə idi. Azərbaycan siyasi-ictimai fikrində baş vermiş oyanışın bədii ədəbiyyatdakı nəticəsi idi.

Açar sözlər: komizm, satirik, "Molla Nəsrəddin" jurnalı, parodiya

ABSTRACT

The poem draws more attention to the consideration about the genre differences of direct criticism with satirical criticism in literary studies of recent times. For example, Soviet satire theorist E.Elsberg writes that the combination of satire itself with colorful features of poetry, prose, and dramatic types shows that it can be viewed not only as a literary cognition and reflection process, but as a particular type of literature (Y. Elsberg. Question of the theory of satire. Moscow, 1957, p. 27). Common and distinctive features in terms of the genre of satire and lyric is one of those issues in the 20th century Azerbaijan poetry.

Another important aspect that distinguishes criticism and satirical criticism from one another cannot be ignored too. Thus, while the types that are the bearers of social misconduct in lyrical works are aware of their shortcomings, the types in satirical works think that they are right. This means that not all types of public corruption are satirical. Those who do not understand their public dissatisfaction and who are justified in the face of their novelty cause the reader to laugh and reproach.

The satirical poems of MollaNasraddiners can be divided into three part. First, works written in traditional poetic genres; second, realistic satire, third, literary parodies.

But what are the artistic means of making comisms in these forms of satirical poetry?

No matter how wealthy the means of making comism are in Molla Nasreddin magazine, one feature that is common to all of them is still noticeable at first glance. Confronting the aesthetic ideal with current life events is given in two ways here. First, the poet himself represents mischief; that is, as an artistic method, the poet presents himself as an image that does not understand the aesthetic ideal. If the "I" in the lyrical works is a participant who understands the meaning and content of the public disgrace, then the "I" in the satirical works is no longer the poet himself but the conditional expression. There are many poetic examples written by this method in the “Molla Nasreddin” satires. Most of these works include appeal,, complaint, dispute, longing for the past, etc. were created by artistic means.

Readers no longer see the poet's interference in the second part of the realist satires of MollaNasreddiners. Here, not the poet himself, but the characters created by him are acting. In such works, the forces that have been put to death reveal their ridiculousness in various circumstances. Within these conditions of comism the way in which characters express themselves through complaints is more widespread.

All these colorful genres that “Molla Nasreddin” journal brought to the satirical poem of Azerbaijan were a new event in the development of Azerbaijani realism in the 20th century. It was the result of awakening that arose in Azerbaijan's political and public opinion in fiction literature.

Key words: comism, satirical, Molla Nasreddin magazine, parody

1.GİRİŞ

Şeirdə müstəqim tənqid ilə satirik tənqidin janr fərqi barədə son dövr ədəbiyyatşünaslığında təsadüf olunan mülahizələr daha çox diqqəti cəlb edir. Məsələn, sovet satira nəzəriyyəçilərindən Y.Elsberq yazır ki, satiranın özündə nəzm, nəsr və dramatik növlərə məxsus rəngarəng xüsusiyyətləri birləşdirməsi göstərir ki, ona təkcə bir bədii idrak və inikas prinsipi kimi deyil, ədəbiyyatın xüsusi bir növü kimi baxmaq olar (Я. Елсберг. Вопрос теории сатиры. Москва, 1957, стр. 27). Digər bir müəllif isə ədəbiyyatın klassik növ bölgüsünün yerinə şəkil müxtəlifliyi bölgüsünü irəli sürüb, satiranı da nəsr, dram və şeir kimi müstəqil növ hesab edir (В.П.Толстов. Сатира и лирика. Ужгород, 1963, стр. 3).Satiranın janr xüsusiyyətləri ətrafındakı mübahisələr sovet ədəbiyyatşünaslığının, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının az öyrənilmiş bir sıra məsələlərinin həlli üçün münasib şərait hazırlayır. XX əsr Azərbaycan şeirində satira ilə lirikanın janr cəhətdən müştərək və fərqləndirici xüsusiyyətləri həmin məsələlərdəndir.

2.SATİRA

Tənqid ilə satirik tənqidi bir-birindən fərqləndirən digər mühüm bir cəhəti nəzərdən qaçırmaq olmaz. Belə ki, lirik əsərlərdəki ictimai eybəcərliyin daşıyıcısı olan tiplər öz nöqsanlarını dərk etdikləri halda, satirik əsərlərdəki tiplər bir qayda olaraq özlərini haqlı bilirlər. Demək, ictimai eybəcərliyin ifadəçisi olan heç də bütün tiplər satirik deyil. Məhz ictimai rəzilliklərini dərk etməyən və özlərin yenilik qarşısına haqlı bilənlər oxucunun gülüş və tənəsinə səbəb olur. Öz ictimai qəbahətlərini dərk edənlər, ən böyük eybəcərliklərin təcəssümü olsalar belə, gülüşə səbəb ola bilməz (V.P.Tolstoy. Göstərilən əsəri, səh. 6-7).

Mollanəsrəddinçilər öz klassik satiralarını heç də ilk qələm sınağı ilə yaza bilməmişlər. Hər klassik satiranın yazılışına kimi onlarca eyni mövzuda “məşqlər” edilmişdir, axtarışlar aparılmışdır. Məsələn, ictimai ətalət azarına düçar olmuş zümrələrin tənqidi mövzusunda “Qəm yemə”, “Səbr elə”,

"Allaha təvəkkül" rədiflərilə onlarca nəzriə və bənzətmələr yazılmışdır. "Fəhlə", "Dilənçi", "Kəndçi", "Qadın" və başqa sərlövhələr altında neçə-neçə şeir yazılmışsa da, onlardan yalnız bəzisi əsil satirik əsər səviyyəsinə qalxa bilmişdir.

Mollanəsrəddinçilərin satirik şeirlərini janr cəhətdən üç qismə ayırmaq olar. Birincisi, ənənəvi poetik janrlarda yazılmış əsərlər; ikincisi, realist satiralar, üçüncüsü, ədəbi parodiyalar.

Realist satiralarda konkret ictimai varlıq, konkret real vəziyyətlər və hadisələr tənqid hədəfinə çevrilir.

Bəs satirik şeirin bu şəkillərində komizmi yaradan bədii vasitələr hansılardır?

3.KOMİZM YARADAN VASİTƏLƏR

"Molla Nəsrəddin" jurnalında komizmi yaradan vasitələr nə qədər zəngin olsa da, onların hamısı üçün eyni olan bir xüsusiyyət hələ ilk baxışdan nəzərə çarpır. Burada estetik idealın mövcud həyat hadisələrilə qarşılaşdırılması iki üsul ilə verilir. Birincisi, eybəcərliyi şair özü təmsil edir; yəni bir bədii üsul kimi şair özünü estetik idealı dərk etməyən bir obraz timsalında verir. Məlum olduğu kimi, istər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyatımızda bu üsul əsasında yaradılmış satirik əsərlər çox olmuşdur. Belə əsərlərdəki "mən" ilə lirik əsərlərdəki "mən" arasında ciddi fərq vardır. Əgər lirik əsərlərdə çıxış edən "mən" ictimai qəbahətlərin məna və məzmununu dərk edən bir iştirakçıdırsa, satirik əsərlərdəki "mən" artıq şairin özü deyil, şərti bir ifadəçidir. "Molla Nəsrəddin" satiraları içərisində bu üsul ilə yazılan poetik nümunələr çoxdur. Bu əsərlərin əksəriyyəti müraciət, şikayət, mübahisə, keçmiş həsrəti və s. bədii vasitələrlə yaradılmışdır.

Tərpənmə amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!
Lay-lay, bala, lay-lay!
Yat qal dala, lay-lay! ("Molla Nəsrəddin", 1906, № 19)

Bir başqa satirasında Sabir öz dövrünün əzilən əməkçi kütlələrini zülmə, haqsızlığa qarşı azadlıq mübarizəsinə qaldırmaq əvəzinə, onlara belə məsləhət verir:

İşlə, qoy qəddin bükülsün, işlə, alnın tərləsin,
İşlə, ac qal, ac bəhayim tək əyalın çərləsin,
Zülmdən fəryadü dadı qoy dilin əzbərləsin,
Qarət etsin ruzunu molla və bəy, xan, qəm yemə! (Yenə orada, 1906, №9)

Bu hal Ə.Qəmküsarın bir sıra satiraları üçün də səciyyəvidir:

Yorğanını ört üstünə, get xornayi-xabə,
Dünyaya cəhət salma özün rəncü itabə,
Bu cifə üçün kəndini oxşatma kilabə,
Fanidü bu dünya, vəzi rizvan ələ düşməz. (Yenə orada, 1911, № 6)

Yaxud S.Mümtazın:

Qonşuların elmə həvəskarı ola,
Tibb oxuya, fənnə xəbərdar ola,
Leyk müsəlman gedə cindar ola,
Dinmə, danışma, bu da yahu keçər! ("Molla Nəsrəddin", 1910, № 41)

Mollanəsrəddinçilərin ikinci qisim realist satiralarında artıq oxucu şair müdaxiləsini görmür. Burada şairin özü deyil, onun yaratdığı obrazlar çıxış edir. Belə əsərlərdə ölümə məhkum olan qüvvələr öz gülünclüklərini müxtəlif vəziyyətlərdə büruzə verirlər. Komizmin bu vəziyyətləri içərisində tiplərin şikayət ilə özlərini ifşası üsulu daha geniş yer tutur.

Mollanəsrəddinçilər satirik surətlərin gülünc vəziyyətlərini heç də həmişə şikayət üsulu ilə büruzə vermirlər. Bu tiplər bəzən öz qudurğan, həyasız sifətlərini ictimai inkişafa,demokratik fikrə qarşı qoyurlar. Sabirin tiplərindən biri:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

("Molla Nəsrəddin", 1906, № 4)- sözləri ilə əslində özünü bütün bir cəmiyyətin əməkçi kütləsinə qarşı qoyur.

Jurnalın bir sıra satiralarında isə komizm mənfi tiplərin yüksək ideallar əvəzinə öz xudbin arzularını tərifləmələri ilə yaradılıb. Məsələn, M.S.Ordubadinin təqdim etdiyi tip vətən və xalq barədə deyil, ancaq yağlıplov barədə düşünür.

"Molla Nəsrəddin" satirik şeirinin janrları içərisində parodiyalar xüsusi silsilə təşkil edir. Bu janrın mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında müxtəlif şəkillərinə rast gəlmək olar.

4.PERİFRAZ

Perifraza mollanəsrəddinçilər daha erkən və həm də daha geniş müraciət etdikləri üçün əvvəl onların üzərində dayanmaq məqsədəuyğun olardı.

Bəs mollanəsrəddinçilərin hələ ilk ədəbi mübarizələrindən parodiyanın perifraz üsuluna müraciət etmələrinin səbəbi nə ilə əlaqədar idi? Azərbaycan şeirşünas alimi Əkrəm Cəfər parodiyanın bu növünü "təhzil" adlandırır. O göstərir ki, bu növ parodiyalarda yazıçının məqsədi müraciət etdiyi şairləri "nə istehza etmək, nə də qiymətdən salmaq deyil. O yalnız bildirir ki, əgər siz mənim dövrümdə yaşasaydınız... Həmin şeirlərinizi yazdığınız kimi deyil, bax, bu cür, mənim yazdığım kimi yazardınız" (Ə.Cəfər. Sabir yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr. Azərb. SSR EA-nın "Xəbərləri" (ictimai elmlər seriyası), 1961, № 5).

Mollanəsrəddinçilərin ədəbi parodiyalarını hədəfə münasibət baxımından iki qismə ayırmaq olar: birincisi – kinayəsiz, ikincisi – kinayəli parodiyalar. Kinayəsiz parodiyalarında mollanəsrəddinçilər öz müasirləri romantiklərin ideyalarına qarşı çıxırdılar. Bu qisim parodiyalarda müraciət olunan müəlliflərin fikirlərinə ciddi etiraz, onları səhv mövqedən çəkindirmək arzusu var.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının Azərbaycan satirik şeirinə gətirdiyi bütün bu əlvan janrlar sistemə XX əsr Azərbaycan realizminin inkişafında yeni hadisə idi. Azərbaycan siyasi-ictimai fikrində baş vermiş oyanışın bədii ədəbiyyatdakı nəticəsi idi.

ƏDƏBİYYAT

1.Kamal Camalov. Mollanəsrəddinçilərin maarifçilik ideyaları. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
2.N.N.Zeynalov. "Azərbaycan mətbuat tarixi", I hissə. Bakı "ADU", 1973.
3.Vəliyev Akif Abdüləzim oğlu (Aşırlı). "Azərbaycan mətbuatı tarixi" (1875-1920), Bakı "Elm və Təhsil", 2009, 172 səh.
4.İslam Ağayev. "Molla Nəsrəddin"in tarıxı hünəri, Bakı-1976, səh.35

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE ÖFKENİN KONTROL ALTINA ALINMASI VE ÖNEMİ

(Hadisler Bağlamında)

ANGER CONTROL AND ITS IMPORTANCE IN FAMILY COMMUNICATION

(In the Context of Hadiths)

Prof. Dr. Adem DÖLEK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fak.

ÖZET

Aile, toplumun küçük bir bireyidir. Toplum da çok bireyleri olan büyük bir ailedir. Diğer bir ifadeyle toplumu bir vücuda benzetirsek aile o vücudun hücresi mesabesindedir. Normal bir insan vücudunda yaklaşık bir trilyon hücrenin varlığından bahsedilir. Bugün dünyada insanların sayısı da 7,5 milyar civarındadır. İnsanı oluşturan hücreler olduğu gibi, toplumu da oluşturan da ailelerdir.

İki karşı cinsin meşru ölçüler içerisinde evliliklerinden aileler oluşmaktadır. Ailelerden de küçük büyük toplumlar oluşmaktadır.

Aile fertlerinin mutluluğu nisbetindemutlu aileler, mutlu ailelerden de mutlu toplumlar oluşmaktadır. Aile mutluluğunu kazandıran en önemli sebeplerinden biri, aile fertlerinin birbirlerine karşı kızgınlık hissetmedurumunda öfkelerinikontrol altında tutabilmeleridir.

İnsanoğlu,kâinat içerisinde en değerli ve en güzel şekilde yaratılmış,maddî ve mânevî birçok duygularla donatılmış ve Yaratıcının güzel isimlerinin kendisinde tecelli ettiği mükemmel bir varlıktır. Bununla birlikte kendisindebirçok psikolojik zaaf bulunmaktadır. Bu psikolojik zaaflardan biri de öfkedir.Bu zaaflar olmasaydıinsan noksan kalır, tam mükemmelliği yansıtamazdı, âdetâ melekler gibi olurdu. İşteinsan bu zaaflarıyla mükemmeldir.

İnsanın mükemmelliğinin sebebi olan psikolojik zaaflarından biri olan öfkeye eskilerin ifadesiyle "Kuvve-i gadabiyye" denilmektedir.Bu duygunun insana verilmesinin birçok faydası vardır. Ancak bu duygu yerli yerinde kullanıldığında çok faydalı olur, yerinde kullanılmadığı zamanise zararlı duruma düşer ve insanı sıkıntılara mazur bırakabilir. Mesela ateşin yaratılmasınınbirçok faydaları ve güzellikleri bulunmaktadır. Ancak yerinde kullanılmadığında veya yangınlara karşı gerekli tedbirler alınmadığında zararlarının çok olduğu gibi.

Hz. Peygamberin hadisleri incelendiğinde öfkelenmeye karşı alınabilecek tedbirlerin belirtildiği görülmektedir. Bu bildiride Hz. Peygamber tarafından öfkelenmeye karşı sunulan tedbirlerin muhteva analizleri yapılarak aile içi iletişimde de olumlu ve verimli bir şekilde kullanılması açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Öfke, aile, hadis

ABSTRACT

The family is a small member of society. Society is a large family with many individuals. In other words, if we compare society to a body, the family is in the cell of that body. It is mentioned that there are about one trillion cells in an average human body. Today, the number of people in the world is around 7.5 billion. As the cells constitute human beings, similarly, families constitute a society.

The marriage of the two opposite sexes consists of families within the legitimate dimensions. Families also form small and large societies.

The happiness of family members result in happy families, and happy communities are formed from happy families. One of the most important reasons for family happiness is that family members' anger control in the case of conflicts in the family.

Human-being is a perfect creature in the universe, equipped with many material and spiritual feelings and manifested in the beautiful names of the Creator himself. However, he has many psychological weaknesses. One of them is anger. Without these weaknesses, one would have been incomplete, could not have reflected full perfection, and would have been like angels. This is perfect with human weaknesses.

Anger, which is one of the psychological weaknesses that cause human perfection, is called "Kuvve-igadabiyye" in the words of the ancients. There are many benefits to giving this feeling to man. However, this feeling is handy when used appropriately. Otherwise, it becomes harmful and may excuse people. For example, the creation of fire has many benefits and beauties. However, if it is not used conveniently and no precaution is taken against it, it will be damaging.

When the hadiths of the Holy Prophet are examined, it is seen that some measures against anger are stated.

In this presentation, the measures offered by the Prophet against anger will be discussed in terms of positive and efficient use in family communication through content analysis.

Keywords: Anger, family, hadith.

GİRİŞ

Aile, toplumun küçük bir bireyidir. Toplum da çok bireyleri olan büyük bir ailedir. Diğer bir ifadeyle toplumu bir vücuda benzetirsek aile o vücudun hücresi mesabesindedir. Normal bir insan vücudunda yaklaşık bir trilyon hücrenin varlığından bahsedilir. Bugün dünyada insanların sayısı da 7,5 milyar civarındadır. İnsanı oluşturan hücreler olduğu gibi, toplumu da oluşturan da ailelerdir.

İki karşı cinsin meşru ölçüler içerisinde evliliklerinden aileler, ailelerden de küçük büyük toplumlar oluşmaktadır.

Aile fertlerinin mutluluğu nisbetinde mutlu aileler, mutlu ailelerden de mutlu toplumlar oluşacaktır. Aile mutluluğunu kazandıran en önemli sebeplerinden biri, aile fertlerinin birbirlerine karşı kızgınlık hissetme durumunda öfkelerini kontrol altında tutabilmeleridir.

İnsanoğlu, kâinat içerisinde en değerli ve en güzel şekilde yaratılmış, maddî ve mânevî birçok duygularla donatılmış ve Yaratıcının güzel isimlerinin kendisinde tecelli ettiği mükemmel bir varlıktır. Bununla birlikte kendisinde birçok psikolojik zaaf bulunmaktadır. Bu psikolojik zaaflardan biri de öfkedir. Bu zaaflar olmasaydı insan noksan kalır, tam mükemmelliği yansıtamazdı, âdetâ melekler gibi olurdu. İşte insan bu zaaflarıyla mükemmeldir.

İnsanın mükemmelliğinin sebebi olan psikolojik zaaflarından biri olan öfkeye eskilerin ifadesiyle "Kuvve-i gadabiyye" denilmektedir. Bu duygunun insana verilmesinin birçok faydası vardır. Ancak bu duygu yerli yerinde kullanıldığında çok faydalı olur, aksi hâlde ise zararlı duruma düşer ve insanı sıkıntılara mazur bırakabilir. Mesela ateşin yaratılmasının birçok faydaları ve güzellikleri bulunmaktadır. Ancak yerinde kullanılmadığında veya yangınlara karşı gerekli tedbirler alınmadığında zararlarının çok büyük olur.

Hz. Peygamberin hadisleri incelendiğinde öfkelenmeye karşı alınabilecek tedbirlerin belirtildiği görülmektedir. Bu tedbirler, genel mânâda toplum hayatı için geçerli olduğu gibi aile içerisinde de uygulandığında eşler ya da ebeveyn ve çocuklar arasında zuhuru edebilecek öfkelenmelere ve aile içerisinde olumlu bir iletişimin kurulmasında çok büyük rol oynayacaktır. Bu tedbirleri, aile içinde uygulayanların, itirafları ve tecrübeleri de bu hususu teyit etmektedir.

Öfkelenmeyi kontrol altında tutabilmek için tavsiye edilen tedbirleri şu şekilde sırlamak mümkündür:

1-Öfkelenmeyi Gerektiren Durumlardan Sakınmak

İnsan yaratılışı gereği hoşlanmadığı ve nefret ettiği davranışlar karşısında az ya da çok kızgınlık gösterebilir. Bu duygu, istenilmeyen işlerin yapılmaması için dozajında kullanılması iyidir. Ancak dozajını açtığında zararlı duruma geçebilir. Tıpkı herhangi bir hastalığa iyi gelen ilacın haddinden fazla kullanıldığında zehirlenmesi gibi. Şunu hemen ifade edelim ki, kontrol altına alınmayan öfke/hiddet, her türlü şiddetin ve fenalıkların sebebidir. Öfkeye hâkim olmak ise her türlü şiddetin ve hiddetin en önemli engelleyicisidir.

Kızgınlığı ve öfkelenmeyi kontrol altında tutabilmek için Hz. Peygamber (sav)'in bizlere sunduğu tedbirlere kısaca bir göz atalım: Her şeyden önce Hz. Peygamber (sav)'in, öfkelenmemeyi yani öfkelendirecek işleri yapmamayı tavsiye ettiği görülmektedir. Meselâ, Buhârî (v.256/870)'nin naklettiği bir hadiste, bir adam Hz. Peygambere: "Bana bir tavsiyede bulun." der. Hz. Peygamber de ona: "Öfkelenme" buyurur. Hz. Peygamberden tavsiye isteyen kişi de: "Hz. Peygamber'in bana "Öfkelenme/Gazaplanma." demesini bir zaman düşümdüm ve anladım ki, "Öfkelenme, bütün kötülüğü ihtiva etmektedir." diyerek Hz. Peygamber'in "gazaplanma" demesinin hikmetini açıklamıştır .

Hadisteki "gazaplanma" sözünün manası; "öfkelendirecek bir fiilde bulunma" demektir. Şayet gazaplanacak bir fiilde bulunulursa veya öfkelenilecek bir durumla karşılaşılırsa o zaman da başvurulması gereken çareyi yine Hz. Peygamber (sav) beyan etmiştir.

Kamil Miras hadisi izah ederken şöyle der: "Rasûl-i Ekrem'in bu adamın mükerrer temennilerine karşı yalnız "Gazaplanma" diye ısrarla cevap vermeleri bu adamın hâl ve tavrında asabilik görmesinden dolayıdır. Rasûl-i Ekrem'in âdet-i seniyyeleri, nasihat rica edenlere, onun hâl ve tavrının ifade ettiği lüzum ve ihtiyaca göre tavsiye etmekti. Çok yakın bir ihtimal ki, bu adam da titizdi, terk etmesi tavsiye buyruldu. Beyzâvî (v.685/1286)'nin şu tahlili de çok yerindedir: İnsana ârız olan bütün mefâsit, insandaki şehvet ve gazap kuvvetlerinin eseridir. Vasıyet temenni eden kişi şüphesiz ki, fenalıklardan tevakki (korunmak) çaresine irşat buyrulması niyazında bulunmuştu. Rasûl-i Ekrem de bütün fenalıkların menşei olan gazabın bırakılmasını vasiyet buyurmuştur." .

Burada görüldüğü üzere, Hz. Peygamber, öncelikle insanın psikolojik durumunu dikkate alarak öfkelendirecek tavırlara girmemesini tavsiye etmiştir. Bu durum, öfkelenen kişi açısından büyük önem arz etmektedir. Meselâ, aile fertlerinden birinin, öfkelenecek veya öfkelendirecek bir tavır sergilediğinde netice yine kendisinde dönecek ve kızgınlık meydana gelecek, neticede olumsuz durumlar meydana gelebilecektir. Çünkü öfke, çoğu kere tek taraflı başlasa da karşılıklı devam eder ve fertlerin birbirlerinin öfkelerini daha da alevlendirir. Aile fertlerinden her biri, diğerini kızdıracak ve öfkelenmeye sebep olacak durumlardan sakındığında öfkelenmeye karşı en güzel tedbir de alınmış olacak ve aile içi iletişimde bir kopma yaşanmayacaktır. Çünkü Hz. Peygamber (sav)'in bu tavsiyesi, aile içinde sağlıklı bir iletişimin kurulması ve aile huzurunun temini açısından da ele alındığında öfkelenen kişinin, öfkelenecek ya da öfkelendirecek bir işi yapmaktan sakınması, zuhur edebilecek birçok fena şeylerin işlenmesine engel olacaktır.

Yine Hz. Peygamber (sav), bir başka hadisinde kişinin öfkesine hâkim olabilmesi ile ilgili şöyle buyurmuştur: "İçinizde pehlivan kime dersiniz?" buyurunca yanında bulunan sahabiler de: "Rakiplerini yenen kişidir." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) de: "Hayır, gerçek pehlivan,rakiblerini yenen değil, öfkelenme anında kendisine hâkim olandır./عليه الله صلى الله رسول قال الرجال يصرعه لا الذي قالوا فيكم الصُّرَعَة تعدون ما وسلم، قال لا ولكنه الذي يملك نفسه عند الغضب" . Hadiste gerçek pehlivanın, nefsine galip gelenin olduğu bildirilirken, aynı zamanda kişinin, kızdığı bireye hilim ve sabır ile muamele etmesine ve akıllı hareket davranmasına da işaret vardır. Çünkü hilim/yumuşak davranmak, öfkeyi örter, akıllı davranan kişi de öfkesine galip gelir, çünkü akıl, bağlamak, tutmak demektir. Akıllı olan da öfkesini tutan demek olur.

2-Bağışlayıcı Olmak

Öfkeyi kontrol altında tutabilmenin yollarından biri de affedici olabilmektir. Çünkü çabuk öfkelenen veya ahlâkı kötü olan kişinin nefsini terbiye etmesi gerekir ki mağlup olup da gaflete düşmesin. Bu mânâda, Kur'ân'da öfkesini yenenler ve gördükleri hataları bağışlayanlar methedilmiş ve şöyle buyrulmuştur: "Onlar (müminler), hem sevinç hem keder, hem darlık hem de varlık zamanlarında fakirlere ihsan ederler. Gazaplandıkları zaman da öfkelerini yutarlar, halkın da kusurlarını affederler, Allah da ihsan eden kullarını sever." , "Onlar (müminler) ki, büyük günahlardan ve açık fenalıklardan çekinirler ve gazaplandıklarında da (kızdıkları kişileri) bağışlarlar."

Bu durum aile içi iletişim açısından değerlendirildiğinde ve aile fertlerinden hiçbirinin asla hatasız olmadığı düşünüldüğünde görülen hatlara devam ettirilmedikçe ve sabırla, af ve safh yani hoşgörü ile muamele edildiğinde aile içi iletişimde asla bir zedelenme olmayacaktır ya da iletişimsizlik devam etmeyecektir. Hz. Peygamber (sav), öfkelenme bakımından insanların farklı farklı olduklarına

dikkatleri çekerek, öfkelenenlerin en hayırlısının öfkelenmesinin yavaş olup da öfkesini çabuk yenen kişinin olduğunu bildirmiştir .

Aile ve evlilik hayatı, sürçmelerle doludur. Kadın olsun erkek olsun kişi, eşinin hatalarını ve ayağının sürçmelerini avlamaya çıkanlardan olmamalıdır. Gönlünü geniş tutmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de insanlara af ve safh ile muamele edilmesi tavsiye edilmektedir . Kişinin en yakını, eşi, çocukları, anne-babası ve kardeşleridir. Öyle ise en çok af ve safh ile muamele edilecek insanlar da öncelikle kişinin ailesidir ve aile fertlerinin birbirlerine hoşgörülü ile yaklaşabilmelidirler. Hz. Câbir, "Rasûlüllah (sav), kişinin, hâinlik yapmak kastıyla geceleyin ailesinin kapısını çalmasını veya ailesinin sürçmelerini araştırmasını yasakladı." der.

Muhammed Sıddık el-Minşâvî şöyle bir olay nakleder: Ehl-i ilimden bir kişi, köylü bir kadınla evlendi. Bir gün, bazı haberleri ve şiir yazmak için yerine oturdu. Eşi de yanına geldi ve kocasının yazı yazacağı kaleminin üzerine bastı ve kalemi kırdı, kadın çok üzüldü. Kocası da ona: "Üzülme, gerçekten kalemi ayağının altına koymamla kırılmasına ben sebep oldum." dedi. Kadın yanından ayrılmak isterken bu sefer de mürekkep kabını (hokkayı) kırdı. Bunun üzerine de kocası eşine "Elhamdülillah! Ben de çarşıya başka bir divit almak için gitmeye niyet etmiştim." dedi.

Adamın biri, âlimlerden birine evindeki eşinden dolayı gösterdiği sabrının azlığını ve eşinin hatalarını araştırmasını anlattı. Âlim de: "Evin memleketindir, öyle küçük şeylerle uğraşmakla memleketini yıkma." dedi.

Öfkeyi kontrol altına alabilmenin ve bağışlayıcı olabilmenin yollarından biri de yapılan ya da karşılaşılan hatadan dolayı özür dileyebilmektedir. Çünkü hatadan dolayı özür dilemek, sevginin ve gönlü hoş etmenin en üstün yoludur.

3-Öfkelendiğinde İstiâze Etmek

Bir insanın, elinde olarak ya da olmayarak, öfkelendiğinde öfkesini kontrol altında tutmayı sağlayacak olan durumlardan biri; öfke anında şeytandan Allah'a sığınmaktır. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav)'in şu hadisini örnek verebiliriz: Hz. Peygamber'in yanında iki kişi birbirlerine sövdüler, biri diğerine öfkelendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) de: "Bir kelime biliyorum ki, onu söylediğinde kendinde bulduğu şey (öfke) senden gider: O kelime: Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm (kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığınırım)dir." buyurmuştur. Zira bu kelimede Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınma bulunmaktadır ki, şeytanın olduğu yerde şer ve azap vardır. Rahmetin olduğu yer de ise rahat, huzur ve saadet vardır ki insan, Allah'ın rahmetine iltica etmekle rahata kavuşur.

Bu metot, aile fertleri özellikle de eşler arasında zuhur edebilecek öfkelenmelere karşı her zaman ve her yerde uygulanabilecek ve çok kolay bir metottur. Çünkü böyle bir durumda kişi, kudreti sonsuz olan Allah'ın kudretine ve yardımına dayanmakla şeytanın kötü düşünceleri telkin etmesine ve karşısındaki insana şiddet uygulamaya engel olacaktır.

4-Öfkelendiğinde Susmayı Tercih Etmek

Kişi, aile içerisinde ve aile fertleri arasında zuhur eden bir olumsuz tavır karşısında öfkelenildiğinde, öfkesini kontrol altına alabilmesinin çarelerinden biri de öfke geçinceye kadar susmayı, sessiz kalmayı tercih etmektir. İbnu Abbas'ın naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (sav), "Öğretin, müjdeleyin, zorlaştırmayın. Biriniz öfkelendiği zaman sussun" buyurmuştur. Hadisin bir başka rivayetinde "... öfkelendiğinde sus, öfkelendiğinde sus, öfkelendiğinde sus." şeklinde üç defa tekrarlanarak susulması emredilmiştir ki, bu da öfke anında susmanın ne kadar önem arzettiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde öfkelenen kişi, öfkesinin gereklerini yerine getirecek olursa birçok zararlı işler yapabilir. Dilimizdeki "Öfkeyle kalkan, zararla oturur" atasözü bu gerçeği yansıtmaktadır. Öfke insanı, şiddet uygulamaya sevk edebilir ki, bütün şiddetin temelinde öfke ve hiddet vardır.

5-Öfkelendiğinde Tavır Değiştirmek

Öfkeyi kontrol altına alabilmenin sebeplerinden biri de içinde bulunulan tavrı değiştirmektir. Mesela, ayakta ise oturmak, oturmakta ise yatmak veya ayağa kalkıp gezmek gibi. Hz. Peygamber (sav): "Biriniz ayakta iken öfkelenirse hemen otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ, geçmezse yatsın." buyurmuştur. Burada özellikle oturmanın tavsiye edilmesinin birçok hikmeti bulunabilir. Çünkü öfkelendiğinde oturan insanın etrafa zarar verme ve şiddet uygulama ihtimali çok azalır. Fakat ayakta olan insanın saldırganlığı daha fazla, hareket etme ve daha fazla şiddet estirme ihtimali çok yüksektir.

Aile fertlerinden birine öfkelen kişinin de öfkelendiği anda ayakta ise oturma imkânı da varsa hemen oturmayı tercih etmesi, öfkesini kontrol altına almasında en etkili metotlardan birdir.

6-Öfkelendiğinde Eli Yüzü Yıkmak/Abdest Almak

Öfkeyi kontrol altına alabilmenin sebeplerinden biri de öfkelenildiğinde eli yüzü yıkamak veya abdest almaktır. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) "Muhakkak ki öfke şeytandan yaratıldı. Şeytan da ateşten yaratıldı. Muhakkak ateş su ile söndürülür. Biriniz öfkelendiğinde abdest alsın" buyurmuştur. İnsan öfkelendiğinde harareti yükselir.Abdest alınca da kanın harareti soğur, yükselen tansiyonu düşer ve insan sakinleşir. Onun için olmalıdır ki, Hz. Peygamber öfkeyi insanın içinde yanan bir köze benzetmiştir. Nitekim hadiste "Dikkat edin, öfke âdemoğlunun kalbinde bir közdür." buyrularak, öfke âdemoğlunun bulunan ve onu içten içe yakan bir ateş olarak nitelendirilmiştir. İslâm filozofu ve tabip olan Abdullatif el-Bağdadî (v. 629/1231): "Öfkenin, insanın bedenini ısıttığını ve kuruttuğunu, bundan dolayı da Rasûlüllah'ın gazaplanmayı yasakladığını" söyler .

Bugün bu metot, modern tıpta da tavsiye edilmektedir. Nitekim Psikiyatr Sefa Saygılı da bu konuda şu önemli açıklamayı yapmaktadır: "Öfke şiddetli ise ve bu hareketle hafiflememişse, en tesirli çare vücudu soğuk su ile temasa getirmektedir. Suyun ferahlatıcı ve teskin edici özelliği vardır. Beden yüzeyindeki damarları daraltır. Dolayısıyla kalbi rahatlatır, teri giderir, solunumu kolaylaştırır, adaleleri gevşetir. Bu yüzden bugünkü tıbbın, asâbı bozulanlara duş yapmalarını, su ile temas etmelerini tavsiye etmesi boşuna değildir." .

Ebu'd-Derdâ (r.a.) eşine şöyle derdi: "Beni öfkelenmiş gördüğünde beni hoşnut et, senin kızdığını ben gördüğümde de ben seni hoşnut edeyim, aksi halde dost olamayız."

Aile fertleri arasında zuhur eden öfkelenme anında, öfkelenen kişinin, Hz. Peygamber (sav)'in bu tavsiyesini kendisine uygulandığında öfkesini kontrol atına alacak ve aile huzurunu zedeleyecek davranışların önüne geçmiş olacaktır.

7- Rıfk ve Hilim ile Muamele Etmek

Aile içi iletişimin sağlıklı kurulabilmesi ve devam ettirilebilmesi, aile içinde zuhur eden öfkelenmeyi kontrol altına alınabilmesi için aile fertlerinin birbirlerine rıfk/yumuşakla ve hilim ile muamele etlerine bağlıdır. Zira, yumuşak söz, eşinin öfkesini değiştirir, acı verici söz de kızgınlığını artırır.

Hz. Peygamber (sav) eşleri ile arasında vuku bulan münakaşalardan dolayı asla öfkelenmemiş ve onlara rıfk ile muamele etmiştir. Ümmetinden de aynı şekilde rıfk ile muamele etmelerini istemiştir. Meselâ, bir gün Peygamber (sav) Hz. Âişe (r.anhâ)'nın yanına oturmuş ve onunla sohbet etmek istemiş ve: "Ben, senin benden razı olduğun ve bana kızdığın anları biliyorum." buyurmuştur. Âişe (r.anhâ) da "Nereden biliyorsun, Ey Allah'ın Rasûlü!" demiştir. Hz. Peygamber (sav) de: "Bana kızdığında, yemin ettiğin zaman "Hayır, İbrahim'in Rabbine yemin olsun ki" dersin. Benden râzı olduğun zamanlarda da "Hayır, Muhammed'in Rabbine yemin olsun ki! dersin," buyurmuştur. Âişe de: "Doğru söyledin, Ey Allah'ın Rasûlü! Ben sadece senin ismini söylemiyorum." demiştir .

Müsamahalı ve rıfk ile davranmak, aile hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu sebeple aile fertleri, birbirlerine karşı sevgi, saygı içerisinde müsamahalı davranarak huzurlu ve mutlu bir aile ortamı oluşturabilirler . Nitekim Rasûlüllah (sav): "Şüphesiz Allah, Refiktir, rıfk ile muamele etmeyi sever ve şiddet üzere vermediği bir şeyi rıfk ile yapılma sebebiyle verir./إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ يُعْطِي لَا مَا عَلَيْهِ" buyurmuştur. Hadiste de görüldüğü gibi, rıfk, şiddetin zıddıdır. Cenâb-ı Hakk da şiddet uygulamayı asla sevmez, rıfk ile muamele etmeyi sever ve bundan da râzı olur.

Rasûlüllah (sav), bir başka hadisinde de "Şüphesiz rıfk, bir şeye girdi mi onu güzelleştirir, bir şeyden çıkınca da o şey çirkinleşir./إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا نُزِعَ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ" buyurmuştur. Rıfk ile muamele, aile içinde ve eşler arasında da cereyan ettiğinde ailenin yaşamı güzelleşir. Rıfk ile muamele eden her işinde hayra vasıl olur, şiddetle hareket eden ise hayırlardan mahrum kalır. Bu sebepledir ki, hadiste "Rıkttan mahrum olan hayırdan da mahrum olur/مَنْ يُحْرَمُ الرِّفْقَ يُحْرَمُ الْخَيْرَ" buyrulmuştur. Hz. Aişe'nin naklettiğine göre Rasûlüllah (sav), "Allah bir ev halkına/aileye hayır murat ettiğinde onlara rıfkı nasip eder. /إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ بَيْتٍ خَيْرًا أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الرِّفْقَ" buyurmuştur.

Dilimizde ve geleneğimizde erkeğin, hanımına "refika-i hayatım" tabirini kullanması mânidârdır. Çünkü hanım, refika/en yakın dost olunca kocasına rıfk ile muamele etmesi, kocanın da hanımına refik olması ve rıfk ile muamele etmesi gerektiği mânâsını taşımaktadır. Böylece refik ile refikanın bulunduğu ve rıfk ile muamelenin yapıldığı bir yuvada şiddete asla yer kalmayacaktır.

SONUÇ

Öfkelenme her insanda var olan bir duygudur. Bu duygu kontrol altına alınıp yerinde kullanıldığı zaman iyidir. Ancak yerine kullanılmadığı zaman her türlü şiddetin sebebidir. Öfkenin kontrol altına alınması konusunda birçok fikirler ileri sürülmüştür ve yeni düşündeler de ileri sürülmeye devam etmektedir.

Aile içi huzurun temin edilmesi ve aile içinde zuhur eden her türlü şiddetin ve hiddetin önlenmesinde etkili olan öfkenin kontrol altına alınabilmesi için Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği metotların, aile içi iletişimde de uygulanmasında, aile fertleri arasındaki muhabbet ve sevginin devam ettirilmesinde çok büyük önemi hâizdir.

Bu metotlar aile içerisinde tatbik edildiğinde eşler ve çocuklar birbirlerine sabırla ve hoşgörü ile muamele edecekler ve huzurlu bir hayat sürdüreceklerdir.

KAYNAKÇA

-Abdullatif, Muvaffakuddin el-Bağdâdî, et-Tıbb mine'l-Kitabve's-Sünne, (Tah: Abdulmuti Emin Kal'acî), Beyrut, 1994,

-Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Müsned (I-VI), İst., 1992.

-Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî, (I-VIII), İst., 1992.

-Dölek, Adem, "Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II (2002), S.4.

-Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v.275/888), Sünen (I-V), İst., 1992.

-Hadislerle İslâm, (Heyet), DİB, Anakara, 2013,

-İbnu Ca'd, Ali (v.230/), Müsned, Beyrut, 1995.

-İbnu Abdilberr, Yusuf b. Abdillah (v.463/)) et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd (I-XXVI), by. 1967.

-Kur'ân-ı Kerim.

-Mâverdî, Ali b. Muhammed, Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn (Tah: Mustafa es-Seka), İst, 1985.

-Miras, Kamil, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, Ankara, 1986,

-Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Fennu't-TeâmülBene'z-Zevceyn, Kahire, ts.,

-Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), el-Müsnedü's-Sahîh (I-III), İst., 1992

-Saygılı, Sefa, "Öfkenin İlacı", Zafer İlim Araştırma Dergisi, 1996, sayı, 232

-Tayâlîsî, Süleyman b. Dâvud (v.204/819), Müsned (tahk: Muhammed b. Abdilmuhsin), (I-IV), Hicr, ts.

-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v.279/892), Sünen (I-V), İst., 1992.

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BİR NEFİS TERBİYE METODU OLARAK RİYAZET
ASCETICISM AS A METHOD OF NURTURING OF THE NAFS IN SUFISM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYİŞ[1]
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET
Tasavvuf düşüncesinde nefis denilince, daha çok şer ve günahın kaynağı olan, kötü huy ve süflî arzuların tamamı anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır. Mutasavvıflara göre, insanın nefsini bilmesi, nefsin tabiat ve heveslerinden ne kadar kınanmış ahlak varsa, bunların tamamını terk edip kendini temizlemek ve bunların yerine İslam'ın emrettiği ve uygun gördüğü güzel ahlaklar ile ahlaklanmasıdır. Tasavvuf ilminin hedeflerinden bir tanesi de kötü sıfatlara sahip nefsi terbiye etmek ve onu dış dünyanın etkisinden kurtarıp, kendi iç âlemine yönlendirerek, kendi içindeki mutlak hakikate ulaştırmaktır. Bu hedefe de iki yol ile ulaşılır. Birincisi, rûhanî yol, ikincisi ise nefsânî yoldur. Rûhânî yolda nefse çile çektirme yoktur. Bunun yerine, ruhun saflaştırılıp, "elest bezmi"ndeki misaka bağlı kalması için gerekli çalışmalar yapılır ve bu şekilde nefis, ruhun emrine girmiş olur. Nefsânî yolda ise nefis, riyazet, halvet, oruç gibi ağır ibadetlerle zayıflatılmaya çalışılır. Bu anlayışa göre, bir yandan yemeği, uyumayı, konuşmayı en aza indirmek ve inzivaya çekilmek, diğer yandan da kendini ibadete, taate, zikre ve tefekküre vermek suretiyle nefis zayıflatılır ve direnci kırılır. Tasavvuf ehli, bu şekilde bir metot ile nefsi terbiye etmeyi mücahede ve riyazet kavramları ile ifade etmiş, mücâhedeyi, nefsi iyiliğe zorlamak, riyazeti ise onu bu işe alıştırmaya çalışmak olarak da tanımlamışlardır. Riyazet konusunu ise, az yemek, az uyumak ve az konuşmak olarak üç başlık altında ele almışlardır. Bu bildiri de, önce riyazet kavramı hakkında bilgi verilecek, daha sonra, riyazetin unsurları olarak da kabul edilen az yemek, az uyumak ve az konuşmak ve uzlet gibi hususların, nefsi terbiye boyutları da göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nefis Terbiyesi, Riyazet.

ABSTRACT
In Sufi thought, nafs is understood mostly as the source of evil and sin and represents all of the bad habits, worldly desires and evil attributes of a person. According to the Sufis, knowing one's own nafs is to purify oneself by abandoning all of the nature and desires of the nafs and to replace these desires with the good morals that Islam commands and deems appropriate. One of the goals of Sufism is to nurture one's nafs that has bad qualities and to liberate the nafs from the influence of the outside world by leading it to its inner realm and bringing it to the absolute truth within itself. This goal is also achieved by two ways. The first is the spiritual path, and the second is the carnal path. There is no ordeal for the nafs on the spiritual path. Instead, necessary efforts are made to purify the nafs and adhere to the agreement in "bazm-i alast", and in this way the nafs gets put under the command of the soul. On the carnal path, nafs is tried to be weakened by heavy worshiping such as asceticism, seclusion and fasting. According to this understanding, the person gets weakened and his resistance gets broken by going into seclusion while both minimizing eating, sleeping, speaking and also devoting himself to worshiping, praying and contemplation. Thus, the Sufis expressed the discipline of nurture of the nafs by means of effort and asceticism and they also explained efforts as forcing the nafs to do good and asceticism as trying to acclimate one's self to this work. The Sufis dealt with asceticism under three

[1] Bu bildiri, "Muhammed b. Hasan Es-Semennûdî'nin Hayatı Eserleri ve Tarikat Âdâbı İle İlgili Görüşleri" adlı doktora tezimizin "Nefsin Terbiyesi" başlığı altındaki "Riyazet" kavramına ait bilgilerin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

headings: eating less, sleeping less and talking less. In this paper, first of all, information will be given about the concept of asceticism, then its elements considered as eating less, sleeping less, talking less and secluding as well as issues such as nurturing of the nafs will be discussed.

Key Words: Sufism, Nurture of the Nafs, Asceticism

1. GİRİŞ

Nefis, sözlükte, "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi anlamlara gelir.[2] Tasavvufta ise, mahiyeti, birliği, cisim ve cevher oluşu, kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi hususlardan daha çok, zaafları, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yollarıyla kötülüklerinden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla tasavvufta nefis denilince, şer ve günahın kaynağı olan, "kötü huy ve süflî arzuların tamamı" anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır.[3]

Sûfîlere göre aslında nefis bir tanedir. Ancak bu tek olan nefsin gazap, haset, kibir, kin, şehvet, riya, gaflet, dünya sevgisi, ahiret sevgisi gibi birçok sıfatları vardır. Sûfî anlayışta esas olan kötü sıfatlara sahip bu nefsi terbiye etmek suretiyle onu iyi ve güzel hasletlere sahip kâmil ve olgun bir hale getirmektir.[4]

Tasavvuf ilminin hedeflerinden bir tanesi de bu sıfatlara sahip bir nefsi terbiye etmek ve onu dış dünyanın etkisinden kurtarıp, kendi iç âlemine yönlendirerek, kendi içindeki mutlak hakikate ulaştırmaktır.[5]

Bu şekilde bir terbiye ise ancak şer'an meşru kılınan amellerle nefsi meşgul edip yorgun hale getirmek, alışkanlık ve adetlerini terk ettirmekle mümkün olur. Tasavvuf ehli, bu şekilde bir metot ile nefsi terbiye etmeyi mücahede ve riyazet kavramları ile ifade etmiş, mücâhedeyi, nefsi iyiliğe zorlamak, riyazeti ise onu bu işe alıştırmaya çalışmak olarak da tanımlamış, riyazet konusunu ise, az yemek, az uyumak az konuşmak ve uzlet olarak dört başlık altında ele almışlardır.[6]

Bu bildirimizde, evvela riyazet kavramı hakkında bilgi verilecek, daha sonra, riyazetin unsurları olarak da kabul edilen az yemek, az uyumak, az konuşmak ve uzlet gibi hususlar, nefis terbiye boyutları da göz önünde bulundurularak ele alınacaktır. Zira tasavvuf düşüncesinde esas olan, nefsi, ibadet, dua ve kulluk ile terbiye etmektir. Yoksa içinde ibadet boyutu olmayan bir takım uygulamalarla nefsi terbiye etmek nihai hedef değildir.

---

[2] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker Pınar Yay. İstanbul 2007, s. 472.
[3] Süleyman Uludağ, *DİA*, TDV: Yay. İstanbul 2006, Cilt: 32, s. 526-529. Nefs kelimesinin, Kur'an'daki kullanımları ile ilgili bkz. Ahmed Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay. İstanbul 1997.
[4] Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, s.181; Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Nefsin Ayıpları*, trc. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 13-82.
[5] Nefsin terbiye edilme metotları hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Muslu, "Seyr u Sülûk Metodları" Editör, Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 340; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 259-264; İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s. 181-230; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006, Cilt: 1, s. 21-22.
[6] Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yay. İstanbul 1999, s. 513; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yay. İstanbul 2017, s. 118.

2. RİYAZET

Riyâzet, idman, eğitme, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor, ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırma,[7] nefsi, tabiatına bulaşan kirlerden ve temayüllerden arındırıp, ahlakını güzelleştirme,[8] nefsi, toprak gibi üstüne iyi olanlar da kötü olanlar da bastığı zaman itiraz etmeyecek bir şekilde zelil hale getirip, ubudiyet yuları ile yularlamak,[9] nefsin huylarını mücâhede vasıtasıyla güzelleştirmek, alışkanlık ve adetlerini bırakmak ve ortadan kaldırmak, isteklerine, kötü arzularına ve düşük heveslerine karşı koymak yoluyla arındırmak ve Allah'tan başkasına yönelmekten alıkoyup, Hakk'a yönelmeye sevk etmektir.[10]

Tasavvuf anlayışında daha çok nefsi, aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmak suretiyle arzularına karşı koymak ve ibadete alıştırmak üzere eğitmek olarak ifade edilen riyazet kavramı, tarikatta ise daha çok müridin, mürşidin nezaretinde belli bir süre az uyuma, az yeme, az içme ve mümkün mertebe sürekli ibadet ile meşgul olması şeklinde de tarif edilmiştir. Bu tarife göre riyazet, nefsi eğitmek için belirli bir süre halktan uzak kalıp, tarikat yolunda olgunlaşmayı elde etmek için yapılır. Bu süreç, uzlet veya halvet olarak da ifade edilir.[11] Bazı sufiler, riyazeti, bidayetten nihayete bir eğitim süreci olarak görmüş ve riyazeti, bidayette, ebvabda, muamelatta, usûlde, evdiyede, ahvalde, velayette, hakikatte ve nihayette olacak şekilde ayrı ayrı tarif etmişlerdir.[12] Bir kısım tasavvufçulara göre riyazet, avam, havas ve havassu'l-havvasın riyazeti şeklinde üç kısma ayrılır.[13]

Bütün sufiler, Allah'a giden yolda riyazet ve mücahedenin gerekliliğinde, daha doğrusu mutlak anlamda zorunluluğunda görüş birliğine varmışlardır. Dolayısıyla sufi anlayışında riyazet ve mücahede, insan nefsine egemen olmanın ve onu kontrol altına almanın biricik yoludur. Çünkü insan nefsi, terbiye edilmediği sürece her zaman günaha meyyaldir.[14]

Tasavvuf anlayışında riyâzetin gâyesi nefsin tezkiye edilmesidir. Yoksa Hint fakirlerinin veya Hıristiyan mistiklerin manastır hayatına benzer bir uygulama tasavvufta yoktur. Bu yüzden riyâzet, toplumdan kaçış değil, topluma daha faydalı birey olmak için kısa süreli gerçekleştirilen yoğunlaştırılmış bir ahlak eğitimidir. Bu eğitim sürecinde ise hedef, kuru kuruya bir takım katı ve sert uygulamaların gerçekleşmesi değil, asıl hedef, bu eğitimi yaşayarak öğrenen insanın manevi yönden değişim, dönüşüm ve gelişiminin sağlanmasıdır. Bu yüzden tasavvuf anlayışında bu eğitimi görecek olan müridin, mutlaka bir mürşid-i kâmil kontrolünde eğitim alması¸ derslerini mürşid-i kâmilin gözetiminde gerçekleştirmesi¸ zikir ve virdlerini mürşid-i kâmilin öngördüğü usul ve miktarda yapması gerekmektedir. Bu süreçte mürşid-i kâmil de riyâzet eğitimine tabi tuttuğu mürîdini sürekli takip eder¸ gelişmeleri gözlemler¸ eksiklikleri giderir¸ yeni aşamalardan haberdâr eder¸ mürîdin ilgi dağılmasına¸ yanlış tutum sergilemesine¸ ayağının kaymasına ve yerinde saymamasına dikkat eder. Bu nedenle tasavvuf anlayışında mürşidsiz riyâzet olmaz.[15]

---

[7] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 297.
[8] Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifat (Tasavvuf Istılahları)*, Tercüme: Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 95.
[9] İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, Hazırlayan: Safi Arpaguş, Vefa Yayınları, İstanbul 2008, s. 282.
[10] Abdurrezak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviren Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 277.
[11] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 521.
[12] Geniş bilgi için bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilu's-Sâirîn*, Tercüme: Abdurrezak Tek, Emin Yayınları İstanbul 2017, s. 288,289.
[13] Geniş bilgi için bkz. Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, s. 283; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 521.
[14] Suad el-Hâkim, *İbnu'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 602-603.
[15] Kadir Özköse, "Tasavvufta Riyazet Uygulaması", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 159, Ocak 2014, s. 23.

Bütün tarîkatlarda riyâzet başvurulan bir yöntemdir ama tek usul değildir. Meselâ rûhânî tarîkatlarda benimsenen rabıta¸ zikir¸ vird¸ sohbet¸ hizmet¸ seyâhat¸ tefekkür¸ tezekkür¸ muhabbet¸ fenâ ve tesbîhât gibi usuller tasavvufî eğitimin temel öğeleridir. Riyâzet¸ mücâhede¸ nefis terbiyesi¸ nefsin tezkiyesi¸ ahlâkî erdemlerin kazanılması ve değerler eğitimi bilhassa bugünün insanı için olmazsa olmaz niteliğinde bir önem arz etmektedir. Tekkelerin kapatılması ve dergâh atmosferinin yasaklanması ile tedirgin olan zamanın dervişleri Abdülhakîm Arvasî'ye nereden demleneceklerine¸ nasıl yetişeceklerine¸ riyâzet ve mücâhede eğitimlerini bundan sonra nasıl gerçekleştireceklerine dair sorular yöneltirler. Arvâsî¸ gök kubbenin, dergâh¸ yeryüzünün post olduğunu belirterek tasavvufî eğitimin mekânlara hasredilemeyeceğini ifade eder. Muhatap insan¸ gâye kulluk¸ yöntem sünnet-i seniyye ve yol Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yolu ise tasavvufî eğitimde zaman ve mekân mefhûmu işlemez. Dolayısıyla günümüzde seçkin mâneviyat önderlerinin tavsiyeleri doğrultusunda gerçekleştirilen sohbetler¸ muhabbetler¸ sıkı tasavvufî uygulamalar¸ mücâhede gayretleri ve riyâzet usulleri ile dilimizi zikirden¸ zihnimizi tefekkürden¸ kalbimizi haşyetten¸ bedenimizi kulluktan vâbeste kılmamak üzere sünnet-i seniyye çizgisinde tasavvufî eğitim alınabilir. Zira bulanlar arayanlardır. İşin taliplilerine kapılar kapatılamaz.[16]

3. RİYAZETİN UNSURLARI

3.1. AZ YEMEK

Açlık, midenin boş olmasından ve içinde yiyecek olmamasından dolayı duyulan his ve acı anlamına geldiği gibi,[17] az yeme, asgari miktarda gıda alma, ruhu güçlendirmek için bedeni beslemekten vazgeçmek,[18] insanın, ruhunun gücünü arttırmak için riyazet yapmak suretiyle midesini aç bırakması gibi anlamlara gelir. Buna "kıllet-i ta'âm" yani yemeği azaltmak da denir.[19]

Sûfîlere göre mürit, ancak açlıkla nefsi ile başa çıkabilir. Çünkü nefis, açlık denizine atıldıktan sonra hidayete ulaşır ve Allah'a döner. Talip, nefsini aç bıraktıkça nefsi eski ahdini hatırlar ve böylece isyankârlık ve başkaldırma halinden sonra itaat etme ve boyun eğme haline, günahkârlık ve gurur halinden sonra, zillet haline döner. Bu yüzden açlık ve susuzluk nefis terbiyesinde önemli iki yoldur. Ancak bunun tedrici olarak ve yavaş yavaş yapılması gerekir.[20]

Tasavvuf ehli, açlığın, bir amaç ve gayeye matuf olarak yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Mesela Hucvirî'ye göre makbul olan açlık, mecburi ve zaruri olan açlık değil, iradi olarak yapılan açlıktır. Çünkü yemeğe talip olan kimse manen ve zihnen yemekle beraber olur yani kafası ve kalbi yemekte olur. Bu yüzden açlık makamında bulunan kimse, kendisini yemekten men eden değil, yemek var olduğu halde yemek yemenin terkedilmesi gerektiği hususunda kendisini ikna eden, bunun yükünü çeken ve meşakkatine katlanan kimsedir. Zira açlık, insanın iç dünyasını mamur hale getirir, tokluk ise insanın bedenini mamur kılar. Dolayısıyla iç dünyasını güzelleştirmeye çalışan biri ile bedenini güzelleştirmeye çalışan bir elbette aynı olmaz. Çünkü birine yemek dünya hayatı için lazımdır, diğerine ise yemek ibadet etmek için lazımdır.[21]

---

[16] Özköse, "Tasavvufta Riyazet Uygulaması", s. 23. Riyazetin, insan maneviyatı üzerindeki etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Vahit Göktaş, "Modern İnsanın Bir İhtiyacı Olarak Riyazet ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Riyazetle İlgili Görüşleri" *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 2012, ss. 47-56; Öncel Demirtaş, "Riyazet Eğitimi İle Gerçekleşen Manevî Olgunluk", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı: 1, ss. 79-90.

[17] İsfahanî, *Müfredât:* s. 356.

[18] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s.123.

[19] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 134.

[20] Muhammed bin Hasan es-Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlikîn ve Delâletu's-Sâirîn li Minhâci'l-Mukarrabîn,* Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, Nu: 002460. vr, 24b.

[21] Ali b. Osman b. Ali Hücviri, *Keşfu'l-mahcub*, Hakikat bilgisi, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 467.

Tasavvuf ehline göre aç kalmanın kalbi hayat üzerinde bir takım etkileri vardır. Bu hususla alakalı olarak Ebû Talib el-Mekkî şöyle der: Açlık, zühdün anahtarı ve ahiretin kapısıdır. Zira açlıkta nefsin zilleti, teslimiyeti, zayıflatılması ve kırılması mevzubahistir. Bütün bunlar da kalbin hayat ve salahının özünü teşkil ederler. Çünkü açlık, kalpteki kanı azaltarak onu ağartır. Bu aklaştırma, kalbin nurunun beyazlamasını temin ederek kalbin yağını eritir. Kalbin yağının erimesi, onun yumuşaklık ve şefkatini arttırır. Yumuşaklık (Rikkat) ise, her hayrın anahtarıdır. Katılık (Kasâvet) ise her türlü şerrin anahtarıdır. Kalbin kanı eksildiği zaman da düşmanların ona nüfuz etmesi zorlaşır. Zira şeytanın yeri, kalpteki kandır. Bu yüzden kalp rikkat bulup yumuşadığı zaman, düşmanın hâkimiyeti de zayıflar. Çünkü şeytanın kalbe hâkimiyeti, kalbin sertliğinde kendini gösterir".[22]

Sûfîler, açlık konusunu ele alırken, fıkhî anlamda oruç ve açlıktan ziyade açlığın salikin ruh dünyası üzerindeki etkileri üzerinde durmuş ve bu konulara değinmişlerdir. Bu amaçla da fazla yemenin zararları ile az yemenin faydaları ile ilgili prensipler geliştirmişlerdir. Tasavvuf ehline göre açlık konusunda esas olan yemeği tamamen terk etmekten değil, insan nefsinin terbiyesi için yemeğin azaltılmasıdır. Dolayısıyla açlık konusunda ölçü midenin üçte birini yemek ile doldurmak olmalıdır. Zira Allah Resulü hadiste şöyle buyurdu: "Midenin üçte biri yemek içindir. Kim üçte birinden fazlasını yerse şüphesiz sevaplarından yemiş olur."[23]
Tasavvuf ehli açlığı iki kısma ayırmışlar. Birincisi, ihtiyarî açlıktır. İkincisi ise zarurî açlıktır. İhtiyarî açlık, saliklerin açlığıdır. Zarurî açlık ise muhakkiklerin açlığıdır. Açlık konusunda en faydalı yol müridin acıkıncaya kadar yememesi, yediğinde ise tam olarak doymadan sofradan kalkmasıdır. Bu yüzden açlık, ifrat ve tefrite girmediği sürece bütün yönleriyle salikler için bir takım harikulade hallere, muhakkikler için ise ilahî sırlara götüren bir hal ve bir sebeptir. Eğer açlık konusunda ifrat ve tefrite gidilirse, bu da insanı heveslerine, aklının başından gitmesine ve mizacının bozulmasına götüren bir durum olur.[24]

Sûfîlere göre salik olan kişide açlık sonucu bazı haller meydana gelebilir. Bunlar da, Huşû (Allah korkusu), Hudû (uysallık), Sekine (ruh huzuru), Züll (nefsi hor ve hakir görme), İnkisar (gönlü kırık olma), faydasız şeyleri terk etme, duyu organlarının sükûn bulması, insanın aklına kötü şeylerin gelmemesi gibi hallerdir. Keza muhakkik olan kimselerde de açlık sonucu bir takım haller meydana gelebilir. Re'fet (acıma), kalp temizliği, Üns hali, İlahî izzete nail olmak suretiyle beşerî sıfatlardan arınma gibi durumlar da muhakkiklerin açlık halleridir. Açlığın faydaları ile ilgili anlatılan bu hususlar, himmet sahibi kimselerin, ibadet niyetiyle yapmış oldukları açlık halleridir. Yoksa avamın sahip olabileceği açlık halleri değildir. Avamın açlık hali ibadet niyetiyle olmadığı zaman sadece aç kaldığı için vücudu sıhhatli ve mizacı düzgün olur. Bu yüzden ibadet niyeti ile yapılmayan açlığın, insanın ruh ve kalp hayatı üzerine bir etkisi olmaz.[25]

Tasavvuf ehlinin açlıkla ilgili anlattığı bu hususlar hiçbir şey yememe şeklinde anlamsız bir açlık değildir. Aksine ibadet niyetiyle yapılan ve oruç şeklinde olması lazım gelen açlıklardır. Çünkü oruç, Allah'a ibadetin bir alameti, Allah'a kurbiyet ve itaatin de bir anahtarıdır. Bu yüzden bu yola sülûk etmiş salik kişi için sülûk yolunda oruç tutup aç kalmak yetmez. Salikin bu yolda güzel ahlak ile ahlaklanıp kötü huylardan da kurtulması gerekir. Zira belli bir amaç ve gayesi olmayan açlık ve susuzluğa Allah'ın ihtiyacı yoktur. Bunun için açlık, saliki Allah Teâlâ'nın ebedi ve sonsuz ahlakı ile ahlaklanmaya götürmelidir.[26]

---

[22] Ebu Talib el-Mekkî, *Kutü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, Çev: Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, Cilt: 1, s. 383.
[23] Tirmizî, Zühd, 47 (2381); İbn Mâce, Et'ime, 50 (3349).
[24] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 21a-21b.
[25] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 22a.
[26] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 24b.

Sûfîlere göre nefsin dünya karşısında zahit olup olmamasının ölçüsü suya karşı zahit olmaktan yani su içmemek suretiyle nefsi denemekten geçer. Eğer salik suya karşı zahit olabilirse dünyaya karşı da zahit olmaya güç yetirebilir. Eğer suya karşı zahit olamıyorsa dünyaya karşı da zahit olamaz demektir. Bütün bunlar müridin Allah'a ulaşma hususundaki isteği, himmeti ve Allah'a karşı olan muhabbetinin sadakatine bağlıdır.[27]

Tasavvuf ehli, fazla yemenin zararları ile az yemenin faydaları konusunda da bir takım prensipler ortaya koymuşlardır. Fazla yemenin zararları ile ilgili olarak şu hususlara dikkat çekmişlerdir:
1. Fazla yemek, kalpten Allah korkusunu siler.
2. İnsanın kalbinde mahlûkata karşı olan şefkat ve merhameti yok eder.
3. İbadetin bedene ağır gelmesine yol açar.
4. Fazla yiyen kişi hikmetli bir söz işittiği zaman kalbinde bir ürperti ve Allah korkusu meydana gelmez.
5. Vaaz ve nasihat ettiğinde ise bu konuşmaları insanların kalplerinde bir etki meydana getirmez.
6. Bir de fazla yemek, insan vücudunda bir takım hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlar.[28]

Aç kalmanın faydalarını ise şu şekilde belirtmişlerdir:
1. Açlık, insanın kalbinde temizliğine yol açar.
2. Kalbin incelmesi ve rikkatli olmasını sağlar.
3. Kalbin ibadetlerden zevk almasını netice verir.
4. Şehveti kırar.
5. Cehennemdeki açlığı hatırlatır.
6. İbadetleri yapmada kolaylık sağlar, vücudu hafifletir.
7. Uykuyu azaltır.
8. Sık sık def'i hacet için tuvalete çıkma zorunluluğunu ortadan kaldırır.
9. İnsanı Allah'a kulluktan alıkoyacak olan marazi meşguliyetlerden uzak tutar.
10. İnsanın, yiyecek bulma sıkıntısını azaltır.
11. Aza kanaat etmeyi ve az ile iktifa etmeyi öğretir.
12. Elindeki fazla olanı başkasına vermek suretiyle başkasını kendine tercih etme duygusunu geliştirir.
13. Aç kalan kimsenin anlattığı vaaz ve nasihat dinleyenlerin kalbinde etki meydana getirir.[29]

Görüldüğü gibi tasavvuf ehli, nefsi açlığa ve susuzluğa alıştırmak konusunda çok önemli tesbitler de bulunmuşlardır. Bu tesbitlerin en önemlilerinden bir tanesi, açlığın, bir amaç ve gayeye matuf olarak yapılması hususudur. Yani burada kişinin aç kalması, anlamsız ve gayesiz bir açlık değil, ibadet niyetiyle yapılan bir açlıktır. Bu hususta da ifrat ve tefrite kaçmamış ve orta yolu takip etmişlerdir. Zira burada esas olanın yemeği tamamen terk etmek değil, insan nefsinin terbiyesi için yemeğin azaltılmasıdır demişlerdir. Yine bu hususla ilgili olarak aç kalmanın faydaları ve çok yemenin zararlarına dikkat çekmiş ve önemli tesbitler ortaya koymuşlardır.

---

[27] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 25a.
[28] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 21a; Semennûdî, *el-Âdâbu's-Seniyye Limen Yurîdû Tarikate's-Sâdâti'l-Halvetiyye,* Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, Nu: 218.vr, 33b. Ayrıca bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme,* Sadeleştiren, Abdullah Aydın, Akpınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 618-620; Mehmet Zahid Kotku, *Tasavvuf Ahlakı 3,* Seha Neşriyat, İstanbul 1980, Cilt: 3, s. 11-26.
[29] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 21a; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye,* vr, 33b. Ayrıca bkz. İbrahim Hakkı, *Marifetnâme,* s. 618-620; Kotku, *Tasavvuf Ahlakı 3,* s. 11-26.

3.2. AZ UYUMAK

Sûfî anlayışta, nefis terbiye metotlarından bir tanesi de az uyumak ve geceleri ibadet ile değerlendirmektir. Arapça'da gece uykusuz kalmak ya da uyumamak "seher" kelimesi ile ifade edilmiştir.[30] Gece uyanmaya ve geceyi ibadetle geçirmeye ise teheccüd denir. Teheccüd, sözlükte, uyumak ve uyanmak manasında olup, zıt anlamlı kelimelerdendir. Daha sonra gece uyanıp namaz kılan kimseye, bu kökten türetilmiş "hecûd" denilmiş ve böylece teheccüd, terim olarak namaz ve Allah'ı zikir için gece uyanmak manasında kullanılmıştır. Gece uykusu bölünerek kalkıp kılınan namazlara ise teheccüd namazı denir.[31]

Kur'an-ı Kerim'de gece ibadetini teşvik eden ve uyanıklığı öven pek çok âyet-i kerime vardır. Bu ayet-i kerimelerde Allah Teâlâ, hem Resulünü geceyi ihya etmeye teşvik ediyor, hem de gece ibadetinin faziletini bildiriyor. Bu anlamda geceleyin okunan Kur'an'ın kalpte daha etkili ve akılda daha kalıcı olduğunu, geceleyin dikkatin daha diri, gönlün daha berrak, zihnin daha aydınlık olduğunu, gece zikrinin masivadan tam anlamıyla kesilip Hakk'a yönelmeye müessir olduğunu belirtmesi,[32] gecelerini ihya edenlerin amelleri, Allah Resul'ünün amelleriyle bir tutularak övülmesi, [33] geceleyin Allah rızası için kalkanların, asla kibre düşmedikleri, korku ve ümid dengesini korumaya çalıştıkları,[34] geceleyin kalkarak Allah'a ibadet eden ile gece boyunca uyuyan gafilin asla bir olmayacağı,[35] Rahman'ın rahmetine ulaşmanın yolunun geceleri kıyam ve secde ile O'na yaklaşmaya çalışmak olduğu,[36] cehennem azabından halas olmanın en etkin yollarından birisinin de gece ibadeti ve seher vakti istiğfarı olduğu,[37] az uyumak ve ihtiyaç sahiplerine maldan infak etmenin cennete ulaşmak için bir vesile olacağı,[38] gibi ayetler gece ibadetinin faziletlerini hatırlatmaktadır. [39]

Hz. Peygamber de hem yapmış olduğu gece ibadetleri ile hem de bu konudaki tavsiyeleri ile ümmetine örnek olmuş ve gece ibadetinin faziletine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber geceleyin kalkıp ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Hz. Âişe, senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı halde niye böyle kendini yoruyorsun demesi üzerine "Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı" demiştir.[40] Bir başka hadiste "Farz namazlardan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır" buyurmuştur.[41] Yine "Gece namazı sizden önceki salih kimselerin âdetidir, şüphesiz gece ibadete kalkmak, Allah'a yakınlıktır, günahlardan alıkoyar, hatalara kefaret olur ve bedenden dertleri giderir"[42] gibi hadisler Hz. Peygamberin bu konuda ümmetine olan tavsiyeleridir.

Teheccüd namazı, Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber Efendimiz'e hitaben "Gecenin bir kısmında sadece sana mahsus, fazla (bir ibadet) olmak üzere namaz kıl. Muhakkak Rabbin seni övülmüş bir makama erdirecektir"[43] ayetindeki 'tehecced' (teheccüd namazı kıl) kelimesinden almıştır. Bir namaz türü olması yani kıyam, kıraat, rükû, secde ve benzeri tesbihatı yoğun biçimde barındırması yönüyle

---

[30] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 550; Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 119.
[31] İsfahanî, *Müfredât,* s.1500.
[32] el-Müzemmil, 73/1-8.
[33] el-Müzemmil,73/20.
[34] es-Secde, 32/15-16.
[35] ez-Zümer, 39/9.
[36] el-Furkan, 28/64
[37] Âl-i İmrân, 3/17
[38] ez-Zâriyât, 51/15-19
[39] Hasan Kâmil Yılmaz, "Gecenin Aydınlığı Seher", *Altınoluk Dergisi*, Subat 2002, S. 192, s.7.
[40] Buhâri, Tefsiru sûre, (48), 2; Müslim, Münâfikin, 81; Buhârî, Teheccüd, 6, Rikak, 20; Tirmizi, Salât, 187.
[41] Müslim, Sıyâm 202, 203. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Savm 56; Tirmizî, Mevâkît 207; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 6. Riyazü's-Salihin, 1170.
[42] Tirmizi, Daavat 101/3549.
[43] İsra, 17/79.

teheccüd, en değerli kulluk amelleri arasında yer aldığı gibi bu namazın kılındığı zamana ve mekâna da ona özel bir değer kazandırmaktadır.[44]

Gece vakti sakin bir ortamda ifa edilmesinden dolayı zihni meşgul eden takıntılardan uzak bir ortamın sağladığı huşû ve huzur, gece sükûnetinin oluşturduğu duygusal yoğunluk, namazı kılanın kendisiyle baş başa kalması sebebiyle ortaya çıkan ihlâs, samimiyet ve safiyet, herkesin uyuduğu bir vakitte uykunun bölünmesinden dolayı nefse galip gelme ve sonuçta oluşan mânevî atmosfer teheccüdü diğer nâfile namazlardan farklı kılan özelliklerdir.[45]

Tasavvuf ehli, geceleri ibadet için uyanmayı maneviyat âlemine açılan önemli bir kapı olarak görmüşlerdir. Zira onlara göre gece ibadeti, Allah Teâlâ'nın dünya semâsına rahmet ve mağfiretiyle tecelli ettiği önemli bir zaman dilimidir.[46] Bu yüzden de eserlerinde gece ibadetine kalkmayı kolaylaştıracak hususlara ayrı bir önem vermişlerdir.

Rivayet edildiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Ey Müslümanlar topluluğu kim kabrin karanlığından korkuyorsa havanın çok sıcak olduğu günlerde oruç tutsun. Kim de hesap gününün dehşetinden korkuyorsa fakir ve yoksulların karnını doyursun. Kim de Münker ve Nekir'in kabirde soracağı suallerden korkuyorsa gecelerini ibadetle geçirsin. Şüphesiz Cenab'ı Hakk mümindeki vakur ve heybeti gece ibadetine bağlamıştır". [47]

Hasan Basrî'ye göre bir kişi günahlarından dolayı gece ibadetini terk ederse Allah'tan kendisine gelecek lütuf ve ihsanlardan mahrum kalır. Bu yüzden insan, nefsini, gün batıp gece karanlığı çökmeden tevbe ve istiğfarla ıslah etmeli ki gece ibadetine uyanıp Rahman'ın huzurunda bulunabilsin. Çünkü gece uyanıp Rahman'ın huzurunda bulunmak büyük bir şereftir. Dolayısıyla Allah'a isyan edenler bu şerefe nail olamazlar. Demek ki gece uyanamamanın sebebi günahların çokluğundan ileri gelmektedir. Öyleyse insan, kendisini gece ibadetinden alıkoyacak günahlardan uzak durmalıdır. [48]

Ebû Talib el-Mekkî, Kutu'l-Kulub adlı eserinin birinci cildinde teheccüd ehlinin sıfatları ve faziletleri anlatırken, Cenab-ı Hakk'ın, gece ibadet edenleri Resulü ile birlikte andığını,[49], gece ibadet edenlere âlim ismini verdiğini ve onları havf-recâ ehlinden yani korku ve ümitle ibadet edenlerden olduklarını ifade eder[50] ve devamında geceleri ibadetle geçirenlerle, mağrur, gafil, uykucu ve geceyi eğlence ile geçiren kimsenin bir olamayacağını belirtir. Zira bu şekilde gece ibadet edenler havf ve recâ ehlidirler. Havf ve recâ ise gaybın müşahadesi ile meydana gelen kalbî amellerdendir.[51]

Ebû Talib el-Mekkî'de göre tasavvuf yolunda Sıddıklar mertebesine ulaşmak, ancak açlık ve uykusuzluk ile olabilirler. Çünkü açlık ve uykusuzluk, kalbi nurlandırıp onu parlatır. Kalbin nurlanması, gayba yakından temas etmeyi, kalbin parlaması ise, yakini imanın saflaşmasını sağlar. Nurlanma ve parlaklık, kalbe aklık ve yumuşaklık kazandırır. Bunlar sayesinde ise kalp, parlatılmış bir aynada gözüken inci gibi bir yıldıza dönüşür ve gayba şahit olur. Böyle bir kul da, baki olan ahiret âlemini yakinen bildiği için fani olan dünyada zühd sahibi olur. Hevasının acil arzularına olan düş-künlüğü azalır ve Allah Teâlâ'ya daha çok ibadet etmek ister. Çünkü ahireti ve oradaki yüksek dereceleri müşahede etmiştir. Onun için dünya ahirete dönüşmüş, mevcut dünya gaib, gaib olan ahiret

---

[44] Saffet Köse, "Teheccüd" *DİA,* TDV Yay. İstanbul 2011, Cilt: 40, s. 323.
[45] Köse, "TEHECCÜD" s. 325.
[46] İbn Mâce, İkâme, 191; İbn Hanbel, II, 423.
[47] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 28b; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye,* vr, 53a.
[48] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin,* vr, 28a; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye,* vr, 52b.
[49] Müzemmil, 73/20.
[50] Zümer, 39/9.
[51] Mekkî, *Kutü'l-Kulub (Kalplerin Azığı),* Cilt: 1, s. 187.

de mevcut ve hazır olmuştur.[52]

Bütün bu izahlardan da anlaşılıyor ki tasavvuf ehli, az uyumayı, nefse bir eziyetin ötesinde, geceyi ihya olarak anlamışlardır. Bunu da ibadet ile beraber ele alarak, geceyi, teheccüd namazı ibadeti başta olmak üzere, dua etmek, evrad-u ezkar okumak ve tefekkür etmek şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu anlayış, zamanla sufi mürşidlerin kendi mürid ve ihvanlarını manen yetiştirirken başvurdukları bir çeşit manevi eğitim metodu haline gelmiştir.

3.3. AZ KONUŞMAK

Tasavvuf ehline göre, nefis terbiye metotlarından bir tanesi de konuşmayı azaltmak veya az konuşmaktır. Az konuşmak, sûfî dilinde daha çok "Samt" kelimesi ile ifade edilmiştir. Samt, dilin afetlerinden korunmak üzere, az konuşmak, sükûtu tercih etmek veya malayânî konuşmamak anlamına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise; sükût etmek ve kendine bir mecburiyet bulunmadıkça konuşmamak, konuşunca da ihtiyaç miktarı kadar konuşmak anlamında kullanılmıştır.[53]

Sûfî anlayışta Samt kelimesi, zahir ve batın olmak üzere iki şekilde de ele alınmıştır. Buna göre Samt'ın zahir kısmı, lisanın konuşmaması, yani dilin susup dünya kelâmı söylememesidir. Bâtın kısmı ise, zihnin ve kalbin konuşmaması, susmayı tercih etmesi ve Allah'tan başkasını düşünmemesidir.[54]

Tasavvuf literatüründe, Samt kelimesi Sükût ve Hamûş gibi kavramlarla da izah edilmiştir. Sükût, kıllet-i kelâm yani az konuşmak anlamına gelir. Bu anlamda Tasavvufta ehli de bu yolda kıllet-i kelâmı esas almışlardır. Hamûş ise lügatte susmak ve sükût anlamlarına gelir. Ancak Tasavvuf ıstılahında Hamûş, az konuşma ile beraber zaruret bulunmadıkça konuşmama, ihtiyaçtan fazla laf etmeme gibi anlamlara da gelir. Bu manada Samt'ın zahir kısmına sükût, batın kısmına Hâmuş da denilebilir. Bu yüzde sûfî anlayışta dilin susması, dünya kelâmı söylememesi, kalbin susması ise, Allah'tan başkasını düşünmemesi olarak kabul edilmiştir.[55]

Sûfîlere göre az konuşmak, iç dünyayı kontrol altında tutmak için önemli bir yardımcıdır. Bunun için tasavvuf ehli dilin susmasını bütün benliğe hâkim olacak bir sükûnet içinde iç âlemin seslerini duyabilmek bakımından çok önemli görmüş ve az konuşmayı diğer organların sükûtuna giden bir yol olarak benimsemişlerdir. Benliğini başkalarına aktarmaya kara vermiş kimseler, düşüncelerini dile dökmez, bunu bir hararet halinde içlerinde tutar, büyütür ve muhataplarının şuurlarına zihin yoluyla doldururlar. Bu dolduruşun ardından söylenecek bir tek kelime bazen bu durumdan önce söylenecek binlerce kelimeden daha etkilidir. Çok konuşma işte bu içten fethi engeller, manyetik akımın yolunu tıkar ve iş görme kabiliyetini ortadan kaldırır. Tasavvuf büyükleri "sükût ile söz söyleme" yolunu işte bunun için esas almışlardır.[56]

Aslında normal şartlarda konuşma ve susma Allah'ın kullarına verdiği iki önemli hususiyettir. Bunların faydalı veya zararlı olması kullanım yeri ve şekline göre değişir. Tasavvuf ehli de konuşma ve susmanın insana veriliş hikmeti ve insanın bu nimeti kullanma durumu ile ilgili görüş beyan etmişlerdir. Yani konuşma ve susma nerede nimet, nerede külfet veya âfet olur. Esas olan konuşma mıdır yoksa sükût mudur? Konuşma ve sükûtun kuralları nelerdir gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bu yüzden tasavvuf ehlinin bu hususlarla ilgili yaklaşımlarına bakmakta fayda vardır.

---

[52] Mekkî, *Kutü'l-Kulub (Kalplerin Azığı),* Cilt: 1, s. 384.
[53] Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 120.
[54] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 452.
[55] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 481,223.
[56] Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1990, s. 318.

Hucvirî, sözün de, sükûtun da iki çeşit olduğunu belirtir. Ona göre sözün bir kısmı hak bir kısmı ise batıldır. Sükûtun ise bir kısmında maksat diğer bir kısmında ise gaflet vardır. O halde her insanın konuşma halinde de susma halinde de nefsinin yakasına yapışması lazımdır. Şayet söyleyeceği söz hak ise o takdirde sözü sükûtundan üstündür. Eğer söyleyeceği söz bâtıl ise bu durumda susması konuşmasından efdâldir. Burada şu husus önemlidir. Konuşurken destursuz ve emirsiz konuşmamak; susunca da cahil ve gafil bir halde olmamaktır. Dolayısıyla dervişin susmasının şartı, bâtıl karşısında susmamaktır. Konuşmasının şartı ise hak olandan başka bir şey söylememektir.[57]

Esas olan konuşma mıdır yoksa sükût mudur hususu ile ilgili olarak Kuşeyrî, mücahede ehlinin sükûtu tercih ettiklerini belirtir. Ona göre söz felakettir. Zira nefsânî hazlar, övünme vesilesi olan sıfatları açıklama, güzel konuşmak suretiyle akranları arasında temayüz etme gibi huylarla ilgili afetler hep söz ve konuşmada bulunur. Onun için sükût riyazet sahiplerinin vasfı olmuştur. Bu yüzden huyları düzeltirken ve makamlarla ilgili riyazetin hükmünü yerine getirirken riyazet ehlinin riayet ettikleri esaslardan biri de sükûttur.[58]

Ebû Talib el-Mekkî'ye göre sükût, aklı aşılayan, Verayı eğiten ve Takvayı celbeden bir fazilettir. Bu yüzden Allah Teâla sükût ile kuluna sahih tevil ve tercih edilen bir ilim ve çıkış yolu nasip eder. Ayrıca sükûtu tercih etmesi sebebiyle de kulunu, sözde ve amelde doğruluğa muvaffak kılar. Fazla konuşmada Vera'nın azlığı, Takvanın kaybolması, başta olmak üzere dilin günahları arasında yer alan, yalan, gıybet, koğuculuk ve iftira gibi kötü hasletler vardır. Yine yalan yere şahitlik, Allah Teâlâ'ya iftirada bulunmak, namuslu bir insana iftira etmek, boş yere yeminler etmek, gereksiz ve ilgisiz konuşmak, faydasız konulara dalmak da dilin işleyeceği büyük kusurlardandır. Mekkî'ye göre hayrın tamamı şu üç şeydedir: Sükût, konuşma ve bakış. Buna göre sükûtu tefekkür için olmayan hatadadır. Konuşması zikir olmayan kişi boş iştedir. Bakışı ibret için olmayan kişi ise eğlencededir.[59]

Gazzalî de dilin tehlike ve afetlerine dikkat çekmiştir. Ona göre dilin tehlike ve afetlerinden kurtulmanın yolu ancak susmakla mümkündür. Bunun için İslam, susmayı övmüş ve müntesiplerini susmaya teşvik etmiştir. İslam'ın ölçülerine göre insanın konuşması onu yapmadığında günahkâr olmayacak, yaptığında da hiçbir durumda da ondan zarar görmeyecek şekilde olmalıdır. Bu yüzden gıybet, dedikodu, yalan, cedel, ağız kavgası ve benzeri afetlerden korunmanın yolu, bu tür konularla ilgili hususlarda mecbur kalmadıkça konuşmamaktır. Zira konuşmada ölçü insanın ne kendisine, ne de bir başka Müslümana zararı olmayan şeyler hakkında olmalıdır.[60]

Gazzâlî'ye göre insanı boş ve gereksiz konuşmaya sevk eden sebeplerin başında insanoğlunun muhtaç olmadığı bir şeyin bilinmesine karşı gösterdiği harislik veya içinde fayda olmayan hikâyelerle vakit geçirme arzu ve isteği vardır. Ona göre bunun tedavisi de ancak iki şekilde mümkündür. Birincisi, ilmî tedavidir. Buna göre kişi ölümlü olduğunu ve her kelimesinden sorumlu bulunduğunu, nefeslerinin en önemli sermayesi olduğunu ve dilinin bir tuzak olduğunu, onun vasıtasıyla cenneti kazanabileceğini, onu boşa harcamanın da apaçık zarar olduğunu bilmesidir. İkincisi ise pratik tedavidir. Bu tedavi şekline göre ise kişi uzlete çekilmek veya konuşmamak için kendisini ilgilendiren bir kısım şeylerde dahi nefsini susmaya zorlamalıdır ki dili bu şekilde malayaniyi terk etmeyi âdet edinsin.[61]

---

[57] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s.505-506.
[58] Kuşeyrî, *Risâle,* s.212.
[59] Mekkî, *Kutü'l-Kulub (Kalplerin Azığı*), I, 386.
[60] Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Trc. Sıtkı Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul 2012, Cilt: 3, s. 252.
[61] Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt: 3, s. 252,256.

Gazzâlî, İslam sûfîlerinin bu konudaki kanaatlerinden hareketle dilin başlıca afetlerini şu şekilde sıralamıştır: Boş konuşmalar yapmak ve sözü uzatmak, konuşmada bâtıla dalmak, konuşmada tekellüfe kaçmak, çirkin sözlerle sövme ve edepsizce laflar etme, başkasına lânet okuma, yalan yere yemin etme, gıybet etmek, başkasının dedikodusunu yapma ve arkadan çekiştirme, ikiyüzlülük yapma yüzde ayrı arkada ayrı konuşma, hak edilmeyen gereksiz övgülerle yalana başvurma, dini konularda bilmediği hususlarda konuşma gibi belli başlı afetleri saymaktadır.[62]

Görüldüğü gibi tasavvuf ehli gereksiz ve zararlı konuşmaların insan kalbine zarar verdiğini belirtmişiler, özellikle tarikat yoluna girmiş mürid ve salikler için bu işin tehlikelerine dikkat çekmişler ve sükûtun birçok noktada konuşmaktan daha hayırlı olduğunu belirtmiş, fakat bunun anlamsız bir sükût değil, tefekkür şeklinde olması gerektiği ifade etmişlerdir.

3.4. UZLET

Tasavvuf ehli tarafından hadis olarak kabul edilen "Nefsini bilen Rabbini bilir" anlayışı aslında tasavvufta insanın nefsi ile ilgili bilmesi gerekenlerin tamamını özetler mahiyettedir. Zira insanın, dünyanın kendisi için bir imtihan yeri olduğunu unutmaması, imtihan edilmek üzere kendisine verilmiş olan arzu ve isteklerinin sınırsız ve kontrolsüz kullanılmaması, bunların belli bir amaç ve gaye için verildiğini bilmesi gibi pek çok husus insanın nefis sahibi bir varlık olduğunu idrak etmesine bağlıdır.

Tasavvuf ehli, insanın kendisini bu şekilde tanıması için nefsini bilmesi, nefsini bilmesi için de nefsinin terbiye edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü terbiye edilmemiş insan nefsi emmâre tabir olunan ve her türlü kötülüğün kaynağı olan nefistir. Bu nefsin terbiye edilmesinin şartlarından bir tanesi kalabalıklardan uzaklaşması ve kendisiyle baş başa kalıp yaradılış gayesini ve sorumluluklarını düşünmesidir.

Sûfî anlayışta bu şekilde bir yol uzlet veya halvet olarak tabir olunur. Uzlet, sözlükte, bedenen veya kalben bir şeyden uzak durmak, sakınmak, gibi anlamlara gelse de[63] tasavvufta günaha girmemek ve daha çok ibadet etmek gayesiyle toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak olarak ifade edilmiştir. Buna göre tasavvufta uzlet, hayatın akışı içinde küçük zaman dilimlerinde, iç murakabe ve iç muhasebe için yapılır.[64]

Sûfî anlayışta uzletin esas maksadı nefsi terbiye ve ıslah edip Hakk Teâlâ'nın yakınlığını kazanmaktır. Sûfîler bu niteliği taşımayan uzlet ve halvet hayatına itibar etmemişlerdir. Onlara göre Allah'a ait yalnız ve tek olma sıfatının tecellisine mazhar olmak isteyenler halk içinde iken de daima uzlette ve halvette bulunmalıdırlar. Hz. Peygamber, kendisine vahiy gelmeden önce Hira mağarasında inzivaya çekildiği, daha sonraki dönemlerde de zaman zaman itikâfa girdiği bilinmektedir. Bu yüzden zâhid ve sûfîler hayatlarında uzleti önemli kabul ederken Resûl-i Ekrem'i örnek almışlardır.[65]

Sûfîler göre sahih bir uzlette dört haslet lazımdır. Çünkü uzletin her bir harfi bu hasletlere delalet eder. Mesela uzletin (ayn) harfi, ilme; (ze) harfi, zühde; (lam) harfi, Lillah için olmasına; (te) harfi, takvaya delalet eder. Zira ilim olmazsa, uzlet, zillet olur; zühd, illet olur. Bu ikisi olmadığı zaman da uzlet meşakkat olur. Eğer Lillah için ve takva dairesinde olsa o zaman da uzlet, izzet ve riyâset olur. Bu noktada da uzletin her bir harfi bir şarta delalet eder. Dolayısıyla kim uzlete niyet ederse bu dört şart ona vacip olur.[66]

---

[62] Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt: 3, s. 257-366.
[63] İsfahanî, *Müfredât:* s. 1006.
[64] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s.543; Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 121.
[65] Süleyman Uludağ, "UZLET", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 2012, Cilt: 42, s. 257.
[66] Ankaravî, *Minhacü'l-Fukara*, s. 281.

Tasavvuf ehli uzlet konusunda genel manada iki farklı görüş beyan etmişlerdir. Bir kısmı uzletin faydalı olduğunu belirtmiş, diğer bir kısmı ise insanlar arasına katılmanın yani ihtilatın daha faydalı olduğunu söylemişlerdir.

Kuşeyrî, uzletin faydalı olduğunu söyleyenlerdendir. Kuşeyrî'ye göre uzlet mürid için önemli ve faydalı bir yoldur. Ancak bunun bazı kuralları vardır. Birincisi, bu yola girecek kişi, şeytanın, kendisini vesvese ve desise ile azdırmaması için tevhid akidesini sapasağlam muhafaza edecek ilimleri tahsil etmesi gerekir. İkinci husus ise işi muhkem bir esas üzerine bina etmek için farzları eda etmeye yarayan şer´i bilgileri öğrenmelidir. Zira uzlette esas olan kötü huylardan ayrılmaktır. Bu yüzden uzletin tesiri ikamet yerini değiştirmede değil, kötü vasıfları değiştirmede aranmalıdır.[67]

Ebû Talib el- Mekkî de uzletin faydalı olduğunu söyleyenlerdendir. Mekkî'ye göre İnsanlarla sürekli iç içe olup ibadetlere rağbet etmeyen ve gaflet denizinde yüzenlerle beraber olmanın en kötü yanı; onların içinde kalıp onlara baka baka insanın da belli bir süre sonra imanın zayıflamasıdır. Çünkü insanlar arasında çoğunluğu teşkil edenler, iyilik ve takva üzere değil kötülük ve saldırganlık üzere yardımlaşanlardır. Zira kulları tövbeden uzaklaştıran ve istikamet üzere iken eğrilten şeyler şu üç şeyle hülasa edilebilir: Kazanma, harcama ve biriktirme. Bütün bu fiiller halk ile irtibatlı işlerdendir. Bunların varlığı da halkın varlığına bağlıdır. Bu yüzden uzlet yolu ile halktan uzaklaşmak, istenmeyen bu fiillerin azalmasına ve ortadan kalkmasına yardımcı olur.[68]

Bu noktada İmam-ı Gazâlî, uzletin faydalı olduğunu savunanlar ile uzletin afet olduğunu savunanların delillerini ele alır ve uzun uzun izah eder. Gazzalî'ye göre uzletin başlıca faydaları şunlardır:
1- İbadet için vakit bulmak,
2- Halkın içine karışmaktan ötürü günaha girmekten kurtulmak,
3- Fitne ve husumetten kurtulmak,
4- Halktan gelecek eziyet ve ithamlar kurtulmak,
5- Halkın senden ümitleri ve senin de halktan beklentilerinin kesilmesi,
6- Ahmak kimseleri görmekten ve ahmaklıklarının ağırlığını çekmekten kurtulmak.[69]

Gazzalî'ye göre uzlete çekilmenin afetleri ise şunlardır:
1- Kendisine farz olan ilimleri öğrenmekten mahrum kalmak,
2- Nefsi kırmak için insanlardan gelecek eziyetlere katlanmaktan mahrum kalmak,
3- Cenaze, hasta ziyareti, Cuma ve Bayram namazlarından mahrum kalmak,
4- Halktan ayrı yaşadığı için tevazu sahibi olmaktan mahrum kalmak,
5- Halka karışmak suretiyle tecrübe elde etmekten mahrum kalmak.[70]

Aslında Gazzalî'nin, burada uzlete çekilmenin afetleri ile ilgili bahsettiği hususlar devamlı uzlet halini savunanlara bir cevap mahiyetindedir. Muhtemelen yaşadığı dönemdeki zahit ve sûfîlerin devamlı uzlet halini tercih edip toplumdan kaçışlarına karşı Gazzalî, bu şekilde bir izah yapmış olmalıdır. Zira ne uzleti esas alan sûfîler, ne de Gazzalî, nefsi terbiye etmek için belli bir süreliğine toplumdan uzaklaşma anlamına gelen bir uzlet anlayışına karşı değillerdir. Zaten Gazzalî de uzletin faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu hususu ile ilgili görüşünü dile getirirken bu konudaki hükmün, İslam fıkhındaki evliliğin hükmü gibi olduğunu, bunun kişilere ve içinde bulundukları duruma göre değiştiğini, bu

[67] Kuşeyrî, *Risale*, s. 197.
[68] Mekkî, *Kutü'l-Kulub (Kalplerin Azığı),* I, 392-402.
[69] Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt: 2, s. 506-526.
[70] Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt: 2, s. 528-538.

noktada uzletin kimisi için faydalı, kimisi için de zararlı olabileceğini belirterek uzletin ihtiyacı olanlar için zaruri ve gerekli bir durum olduğuna dikkat çekmektedir.[71]

Gazzalî'nin verdiği bu örneğe göre evlenmediği için nefsine uyup sürekli yanlış işler peşinde koşan bir insan için evliliğin hükmü ne ise devamlı nefsine uyan ve nefsinin isteklerine uymaktan dolayı sürekli sıkıntı ve problem yaşayan bir insan için de tasavvufî anlamda bir süreliğine uzlette kalmanın hükmü odur.

Aslında burada, insanın dini ve şer'i anlamda belli bir ilim öğrenmeden, manevi anlamda bir iç derinliği yakalayıp, aklıselim, kalbi selim ve fikri selim sahibi olmadan ve nefsini de ibadete ve kulluğa alıştırmadan insanların içine karışmasının tehlikelerine dikkat çekilmek istenmektedir. Yoksa tasavvufta insanı toplumdan tecrit etme anlamına gelecek bir uzlet anlayışı hiçbir zaman bir yaşam biçimi olarak kabul görmemiştir.

Sûfiler, uzleti zahir ve batın olarak da ikiye ayırırlar. Zahir uzlet, halvete girmek suretiyle bir süreliğine mahlûkattan uzak durmaktır. Çünkü insan Allah ile baş başa kalıp insanlardan uzaklaşmadığı sürece onlardan gelecek eza ve cefaları veyahut kendisinin onlara vereceği eza ve cefaları anlamaz. Batın uzlet ise kalbin insanlarla ve dünya ile meşgul olmayı tamamen bırakıp kendisini Allah'ın huzurunda ve gözetiminde hissedip Allah ile beraber olmasıdır.[72]

Tasavvuf ehline göre adabına ve şartlarına uygun bir uzlet için, müridin bir süreliğine halvete girmesi gerekir. Lügatte, bir kimse ile yalnız kalmak, ıssız yerde yalnız kalmak, tenhaya çekilmek gibi anlamlara gelen halvet,[73] Tasavvuf ıstılahında, herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir yerde Hakk ile sırren (mânen) konuşmak, rûhen sohbet etmek,[74] günahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek,[75] ibadet, zikir ve riyazet ile meşgul olmak üzere tenha bir hücreye kapanma gibi anlamlara gelir.[76]

Buna göre halvet, bir süreliğine insanlardan uzak durmak, nefsi yalnızlığa, az yemeye, az içmeye ve uykusuzluğa alıştırmak için yapılır. Çünkü insan ancak bu şekilde halktan uzaklaşıp Allah ile baş başa kalırsa, huşu içerisinde Allah'a kulluk ve ibadet etmeye vakit bulabilir. Halvette ibadetlerle beraber nefis muhasebesi yapmaya da fırsat bulan insan, kalbinde bulunan kibir, riya öfke, nefret ve şehvet gibi kötü hasletlerden de kurtulmaya çalışır.

Sûfilere göre halvetin kendisine göre bazı şartları vardır. Halvete girmek isteyen mürid, evvela bunu bir mürşidin nezaretinde yapmalıdır. Sonra halvete girecek bir mekân bulmalıdır. Bu mekânın da kendisine göre şartları tasavvuf kitaplarında yazılmıştır.[77]

Mürid, halvet esnasında oruç tutmalıdır. İftarda az yemeli ve gücü yettiğince suyu da az içmelidir. Çünkü çok fazla yeme ve içme kalbi zayıflatır. Halvetteyken camiye gitmeli, namazlarını cemaatle adap ve erkân üzere kılmalıdır. Kendisini her daim Allah'ın murakabesi ve gözetimi altında hissedip O'nun huzurunda olduğunu düşünmesi için kalbi devamlı zikir ile meşgul olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ

---

[71] Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt: 2, s. 564.
[72] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin*, vr, 31b; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye*, vr, 57b.
[73] İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, Cilt: 14, s. 237; Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi,* Mabaa-i Osmaniye, İstanbul 1304, Cilt: 3, s. 805; Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu,* TTK Basımevi, Ankara 1988, Cilt: 1, s. 603.
[74] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 206.
[75] Süleyman Uludağ, "Halvet" *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1997, Cilt: 15, s. 386,
[76] Şemseddin Samî, *Kamûsu't-Türkî*, Dersaadet, İstanbul 1317, s. 587; Ankaravî, *Minhacü'l-fukarâ*, s. 276.
[77] Halvet mekânı ile halvetin şartları hakkında geniş bilgi için bkz. Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlikîn*, vr, 32a; *Âdâbu's-Seniyye*, vr, 58b.

kutsi hadiste "Ben, beni zikredenle beraberim"[78] buyuruyor. Halveti boyunca farz ve sünnet olan ameller ile zikrin dışında başka bir şeyle meşgul olmamalıdır.[79]

Mürid, halvet esnasında şu hususlara riayet etmelidir:
1- Sırtını duvar ve benzeri bir şeye yaslamamalı, rehavet çöküp uykusu gelmesin diye baston ve benzeri şeylere de dayanmamalı, uyanık durmaya çalışmalıdır.
2- Kendisine binlerce çeşit keramet arz edilse bile nefsini kerametlere bağlamamalıdır.
3- Halvet odasında yüzü devamlı kıbleye dönük şekilde ve abdestli olarak oturmalıdır.
4- Şer'i bir zaruret olmadıkça zikir dışında sükût halinde olmalıdır. Çünkü gereksiz konuşma ameli siler ve kalpteki nurun gitmesine sebep olur.
5- Abdest ihtiyacı için halvet mekânının dışına çıktığı zaman sadece önüne bakmalı, ihtiyacı olan şeylerin dışında hiçbir şeye bakmamalıdır.
6- Halvetteyken uyku kendisine galip gelinceye kadar uyumamalıdır. Uykunun kendisine galip gelmesinin alameti ise zikir yaparken ne dediğini anlamayacak hale gelinceye kadardır.
7- Halveti boyunca şeyhinden başka halvet kapısını çalan hiç kimseye halvet kapısını açmamalıdır.
8. Halveti için belli bir süre tayin etmemeli, nefsini kırk gün dolduktan sonra halvetten çıkmaya alıştırmamalıdır. Nefsine, kaldığı yerin kendisi için kıyamete kadar bir kabir olacağını kabul ettirmelidir. Bu da çok ince bir nokta olup ancak kemâlat noktasında belli bir makama gelmiş kişilerin dikkat edeceği bir husustur.[80]

Mürid, halvetten çıktıktan sonra üç aşamalı bir yol takib etmelidir:
1- Kendisini tamamen halvete, yani münzevi ve yalnız bir hayata alıştırmamalıdır. Halvetten sonra eş, dost ve yakınlarıyla hayatta kaldığı yerden devam etmeli ve kendisini toplumdan soyutlamamalıdır.
2- Halvetten çıktıktan sonra zikir ve salih amellere devam etmeli, zikri ve salih ameli kendisine yoldaş yapmalıdır. Zira mürid ancak bu şekilde dünya ve dünyaya ait şeylerin kalbine girmesine engel olabilir.
3- Hayatının kalan kısmını kendisi için manevi bir halvet kabul etmeli, bir taraftan normal günlük hayatına devam etmeli, diğer taraftan da halvette elde ettiği alışkanlıklarını yaşamalı, dilini zikirle, kalbini de Allah ile meşgul etmeye alıştırmalıdır. Bu durumda mürit, sureti ve cismi ile ağyarın içinde ve onlarla beraberken, ruh ve manasıyla da Allah ile beraber olmaya başlar. Çünkü halvet insanın kalbini temizlemesi, oraya Allah sevgisini yerleştirmesi, dilini zikre, vücudunu da ibadete alıştırması için yapılır. [81]

Bu izahlardan da anlaşılıyor ki tasavvuf anlayışında uzletin gerekliliği insanın nefsini tanıması içindir. Halvet ise bu tanımanın sonucunda nefsi terbiye etme eğitiminin bir aşaması olarak kabul edilmektedir. Burada yapılması gereken halvette edinilen tecrübe ve kazanımların insanda bir kişilik haline gelmesi ve hayatın kalan kısmının bu prensipler çerçevesinde yaşanmasının sağlanmasıdır.

4. SONUÇ

Bildirimizde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tasavvuf ilminin hedeflerinden bir tanesi de kötü sıfatlara sahip nefsi terbiye etmek ve onu dış dünyanın etkisinden kurtarıp, kendi iç âlemine yönlendirerek, kendi içindeki mutlak hakikate ulaştırmaktır.

---

[78] Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs Amma İştehere mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1932, Cilt: 1, s. 232.
[79] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin*, vr, 32b; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye*, vr, 58b.
[80] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin*, vr, 37a; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye*, vr, 60a-65b.
[81] Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlîkin*, vr, 37b; Semennûdî, *Adabu's-Seniyye*, vr, 66b.

Tasavvuf ehli, nefsi terbiye etmeyi mücahede ve riyazet kavramları ile ifade etmiş, mücâhedeyi, nefsi iyiliğe zorlamak, riyazeti ise onu bu işe alıştırmaya çalışmak olarak da tanımlamışlardır.

Riyâzet, tasavvuf anlayışında daha çok nefsi, aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmak suretiyle arzularına karşı koymak ve ibadete alıştırmak üzere eğitmek olarak ifade edilir.

Bu durum, müridin, mürşidin nezaretinde belli bir süre az uyuma, az yeme, az içme ve sürekli ibadet ile meşgul olma şeklinde de tarif edilmiştir.

Bütün sufiler, Allah'a giden yolda, nefsin terbiyesi için riyazet ve mücahedenin gerekliliğinde ve zorunluluğunda görüş birliğine varmışlardır.

Tasavvuf anlayışında riyazetin gayesi, nefsin tezkiye edilmesidir. Yoksa Hint fakirlerinin veya Hıristiyan mistiklerin manastır hayatına benzer bir uygulama tasavvufta yoktur. Bu yüzden riyazet, toplumdan kaçış değil, topluma daha faydalı birey olmak için kısa süreli gerçekleştirilen yoğunlaştırılmış bir ahlak eğitimidir.

Bu eğitim sürecinde ise hedef, kuru kuruya bir takım katı ve sert uygulamaların gerçekleşmesi değil, asıl hedef, bu eğitimi yaşayarak öğrenen insanın manevi yönden değişim, dönüşüm ve gelişiminin sağlanmasıdır.

Tasavvuf ehline göre açlıktan maksat, hiçbir şey yememe şeklinde anlamsız bir açlık değildir. Aksine ibadet niyetiyle yapılan ve oruç şeklinde olması lazım gelen açlıklardır.
Tasavvuf ehli, geceleri ibadet için uyanmayı maneviyat âlemine açılan önemli bir kapı olarak görmüşlerdir.

Tasavvuf anlayışında uzletin gerekliliği ve bu bağlamda belli bir süreliğine halvette kalmak, insanın tamamen toplumdan tecrit edilmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, uzletin gerekliliği, insanın nefsini tanıması içindir. Halvet ise bu tanımanın sonucunda nefsi terbiye etme eğitiminin bir aşaması olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdurrezak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviren Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981.
İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs Amma İştehere mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1932.
Ahmed Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
Ali b. Osman b. Ali Hücviri, *Keşfu'l-mahcub*, Hakikat bilgisi, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi,* Mabaa-i Osmaniye, İstanbul 1304.
Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Nefsin Ayıpları*, trc. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul 2000.
Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*. Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları. İstanbul 1999.
Ebu Talib el-Mekkî, *Kutü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, Çev: Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sadeleştiren, Abdullah Aydın, Akpınar Yayınları, İstanbul 2010.
Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Trc. Sıtkı Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul 2012.

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilu's-Sâirîn*, Tercüme: Abdurrezak Tek, Emin Yayınları İstanbul 2017.

Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yay. İstanbul 2017.

İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut.

İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 198.

İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, Hazırlayan: Safi Arpaguş, Vefa Yayınları, İstanbul 2008.

Kadir Özköse, "Tasavvufta Riyazet Uygulaması", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 159, Ocak 2014.

Mehmet Zahid Kotku, *Tasavvuf Ahlakı 3*, Seha Neşriyat, İstanbul 1980.

Muhammed bin Hasan es-Semennûdî, *el-Âdâbu's-Seniyye Limen Yurîdû Tarikate's-Sâdâti'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, Nu: 218.

Muhammed bin Hasan es-Semennûdî, *Tuhfetu's-Sâlikîn ve Delâletu's-Sâirîn li Minhâci'l-Mukarrabîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, Nu: 002460. vr, 24b.

Öncel Demirtaş, "Riyazet Eğitimi İle Gerçekleşen Manevî Olgunluk", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2011.

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

Ramazan Muslu, "Seyr u Sülûk Metodları" Editör, Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Saffet Köse, "Teheccüd" *DİA*, TDV Yay. İstanbul 2011.

Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifat (Tasavvuf Istılahları)*, Tercüme: Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.

Suad el-Hâkim, *İbnu'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Süleyman Uludağ, "Halvet" *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1997.

Süleyman Uludağ, "UZLET" *DİA*, TDV, Yay. İstanbul 2006.

Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2001.

Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006.

Şemseddin Samî, *Kamûsu't-Türkî*, Dersaadet, İstanbul 1317.

Vahit Göktaş, "Modern İnsanın Bir İhtİyacı Olarak Rİyazet ve Erzurumlu İbrahİm Hakkı'nın Riyazetle İlgİlİ Görüşlerİ" Ekev Akademi Dergisi, 2012.

Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1990.

OSMANLI DÖNEMİ MISIRIN'DA HALVETİYYE TARİKATI: XVIII. ASIR
KHALWATIYYA ORDER IN EGYPT DURING THE OTTOMAN PERIOD: XVIII CENTURY

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYİŞ[1]
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET
Tasavvuf cereyanı Mısır'da h. III. asır ile VII. asırlar arasında devam etmiş ve bu dönemde Mısır, adeta bir tasavvuf merkezi haline gelmiştir. Şeyh Ebü'l-Feth el-Vâsıtî, İskenderiye'de Rifâiyye tarikatını; Ahmed el-Bedevî, Tanta'da Bedeviyye tarikatını; İbrahim ed-Desûkî, Desûk'ta Desukiyye tarikatını; Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, İskenderiye'de Şâzeliyye tarikatını yaymışlardır. Bu dönemde, Osmanlı coğrafyasından Mısır'a çok sayıda sûfî gelerek yerleşmiştir. Bunların arasında Halvetî şeyhlerinden Muhammed Demirtaşî, İbrahim Gülşenî ve Abdülvehhâb eş-Şârânî gibi zatlar sayılabilir. Osmanlı devri Mısır'ında İlim-tasavvuf ilişkisinin iyi durumda olduğu ve birçok ünlü kişinin hem sûfî hem âlim sıfatıyla tanındığı görülür. Bu zaman diliminde tasavvuf, Ezher câmiası üzerinde de etkili olmuş ve Ezher ulemasının çoğu tasavvufa meyletmişlerdir. Bu dönemde Ezher'de tahsilini tamamlayan bir ilim adamı, önce şer'i ilimlerden, sonra da sûfî tarikatlardan birinden icazet alırdı. Daha sonraki dönemlerde Mısır'da özellikle Kahire'de tasavvufî hayat üzerinde Bekir Siddîkî ve Sadâtü'l-Vefâîyye adlı iki zengin ailenin etkili olduğu görülür. Her iki aile aslında tasavvuf yolunda Şâzeliyye tarikatına mensub olsalar da Bekrîler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Şeyh Mustafa Kemâleddin el-Bekrî tarafından Halvetiyye tarikatına bağlanmışlardır. Halvetiyye tarikatı, Mustafa Kemâleddin el-Bekri'ye nisbet edilen Bekriyye, onun halifelerinden Muhammed b. Salim el-Hıfni'ye nisbet edilen Hıfniyye, Hıfni'nin halifesi Şeyh Ahmed ed-Derdir'e nisbet edilen Derdiriyye ve Derdirin halifesi Şeyh Ahmed es-Savi'ye nisbet edilen Saviyye kollarının ortaya koymuş oldukları çaba ve gayretlerle Mısır, Sudan, Fas, Tunus, Cezayir, Filistin ve Arabistan bölgelerine yayılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Mısır, Halvetiyye.

ABSTRACT
Sufism continued in Egypt between the third and seventh centuries and during this period, Egypt almost became the center of Sufism. Sheik Ebü'l-Feth el-Vâsıtî spread the order of Rifaiyyah in İskenderiye, Ahmed el-Bedevî spread the order of Badawiyah in Tanta; İbrahim ed-Desûkî spread the order of *Desukiyye* in Desûk and Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî spread the order of Shazaliyya in İskenderiye. During this period, a large number of Sufis came from the Ottoman Empire and settled in Egypt. Among these were the Khalwatiyyah sheiks such as Muhammed Demirtaşî, İbrahim Gülşenî and Abdülvehhâb eş-Şârânî. In Egypt during the Ottoman period, it is seen that the relationship between science and Sufism was in good condition and many famous people were known as both Sufi and scholar. During this period, Sufism was also influential on the Azhar community and most of the scholars of Azhar were inclined towards Sufism. A scholar who completed his education in Azhar in this period would first get his diploma from one of the Sharia sciences and then from one of the Sufi orders. In later periods, it is seen that two wealthy families, Bekir Siddîkî and Sadâtü'l-Vefâîyye, were influenced in Egypt, especially in Cairo. Although both families were actually members of the Shazaliyya order on the path of Sufism, Bekrîs were included in the order of Khalwatiyyah by Sheikh Mustafa Kemal al-Bekrî in the first half of the 18th century. The order of Khalwatiyya has spread to Egypt, Sudan, Morocco,

[1] Bu bildiri, "Muhammed b. Hasan Es-Semennûdî'nin Hayatı Eserleri ve Tarikat Âdâbı İle İlgili Görüşleri" adlı doktora tezimizin giriş kısmındaki "XVIII. Asırda Mısır'da Halvetiyye Tarikatı" adlı başlıktaki bilgilerin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Tunisia, Algeria, Palestine and Arabia through the efforts of Mustafa Kemâleddin el-Bekri's relative, Bekriyye; one of the caliphs of Mustafa Kemâleddin al-Bekri, Muhammed b. Salim el-Hıfni's relative Hıfniyye; caliph of Hifni, Sheikh Ahmed ed-Derdir's relative Derdiriyye and the caliph of Derdirin, Sheikh Ahmad al-Savi's relative, Saviyye.

Key words: Ottoman, Egypt, Khalwatiyya order

1. GİRİŞ

Osmanlı devletinde XVII. asırda başlayan duraklama devri asrın sonunda imzalanan Karlofça antlaşması ile sona ererken devlet aynı zamanda gerileme dönemine de girmiş oluyordu. Osmanlı'da gerileme devri asrın sonlarına doğru yapılan Yaş Antlaşmasına (1792) kadar sürecek olan bir zaman dilimini içine almaktadır.[2]

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı merkezî teşkilâtında görülen değişimin belirtileri Mısır'a da yansıdı, eski Memlûk zümreleri idarî karışıklıklara yol açmaya başladı. Mısır beylerbeyi, defterdarı ve kadısının sancak beyleri, asker cemaatleri, kâşifler, Memlûk grupları ve Şeyhü'l-araplar üzerindeki otoriteleri sarsıldı. Ortaya bu karışıklık, zaman içerisinde daha sıkıntılı hale geldi. Osmanlı devleti, ortaya çıkan durumu Fransızların Mısır'a girmesine kadar bu haliyle kabul etmek zorunda kaldı.[3]

Osmanlı devrinde Mısır'da eğitim ve öğretim faaliyetleri daha önce olduğu gibi mektep ve medreselerde devam etmiştir. Bu konuda özellikle Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye girdiğinde namaz kıldığı Ezher'in önemi gittikçe artmıştır. Dinî eğitim ayrıca tekke ve zaviyelerde de yürütülüyordu. Kahire'de Ezher Camii, faaliyetlerini bu dönemde etkili biçimde sürdürmüştür. Burada hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî dersler okutulduğu gibi bazı âlimler şer'i olmayan ilimler sahasında da ders vermiş ve eserler te'lif etmiştir. XVIII. yüzyıl boyunca Ezher Camii bir nevi halk meclisi gibi olup âlimleri halkın meselelerini halletmeye çalışmıştır. Birçok şeyh ve âlimin evinde ilim meclisleriyle edebiyat meclisleri düzenleniyordu. Bu âlimler aynı zamanda dinî ilimler alanında da önemli eserler vermişlerdir. Hafâcî'nin *Kâdı Beyzâvî Haşiyesi*'yle Zebîdî'nin *İhyâ-u Ulûmi'd-Din* şerhi ile *İthâfü's-Saadeti'l-Müttakin* zikredilmesi gereken kitaplardır. Tabii ilimler alanında Dâvûd Antâkî, Abdülkâdir b. Muhammed el-Feyyûmî, Rıdvan el-Felekî, Şeyh Ramazan el-Hânkî, Cemâleddin el-Kilercî ve Hasan el-Cebertî sayılabilir.[4]

Osmanlı Mısır'ında kültürel hayat Memlûk devrinin uzantısı olarak gelişme göstermiş, ancak Mısır'da İstanbul merkezli bir ortam da oluşmuştur. Yöneticiler Türkçe yazılan eserlerle ilgilendiklerinden müellifler de Türkçe ve Farsçayı öğrenmeye ve bu dillerle eser vermeye çalışmıştır. Türkçe ve Farsça pek çok kelime ve deyim Arapçanın Mısır lehçesine girmiştir. Osmanlı devri Mısır'ındaki dinî-folklorik törenlerin en önemlileri her yıl Kahire'de dokunan Kâbe örtüsüyle mahmil ve hac kafilesinin yola çıkarılması, ayrıca Resûl-i Ekrem, Hz. Hüseyin ve büyük tarikat şeyhlerini anmak için mevlid okunması esnasında yapılanlardı. Bu törenler aynı zamanda ticaret hayatını canlandıran önemli etkinliklerdi.[5]

---

[2] Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi 1299–1922*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 222–244; İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, Cilt: 3, s. 477–489, Cilt: 4, s. 1-67.

[3] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, Cilt: 4, s. 509-518; Seyyid Muhammed Seyyid, "Mısır: Osmanlı Dönemi", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1998, Cilt: 29, s. 566,567; Zuhurî Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Yeni Matbaa, İstanbul 1965, Cilt: 5, s. 210-244. Seyyid, "Mısır: Osmanlı Dönemi", s. 564.

[4] Seyyid, "Mısır: Osmanlı Dönemi", s. 577.

[5] Seyyid, "Mısır: Osmanlı Dönemi", s. 567; Nelly Hanna, *Culture in Ottoman Egypt, Modern Egypt from 1517 to the end of the Twentieth Century,* ed by M. W. Daly, Cambridge University, Cambridge 1998, II, 87-113.

Bu bildiride, evvela Mısır'ın dini ve tasavvufi hayatı üzerinde etkili olmuş önemli bazı şahıslar ile bu şahısların kurmuş oldukları tarikat ekolleri hakkında kısa bazı bilgiler verilecektir. Daha sonra ise XVIII. Asır Osmanlı yönetimi altında bulunan Mısır'da Halvetiye tarikatı ile bu tarikata bağlı kolların Mısır'daki dini-tasavvufi hayat üzerindeki etkileri ile tarikatın, Mısır ve çevresinde gelişip yayılmasında orta koydukları çaba ve gayretler ele alınacaktır.

2. MISIR'DA TASAVVUF VE TARİKATLARIN DURUMUNA GENEL BAKIŞ

XVIII. asırda Mısır'da Halvetiyye tarikatı konusuna geçmeden evvel tarihi süreç içerisinde Mısır'da tasavvuf ve tarikatların gelişimine kısaca bakmakta yarar vardır. Tasavvuf, Mısır'a girdiği h.III. ile m.IX. asırdan günümüze kadar dinî hayat üzerinde pek çok etkileri olmuş bir kurumdur. Mısır'da, tasavvufun ilk tohumlarını atan kişi Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) olarak kabul edilir. Zünnûn, tasavvuf tarihinde hal ve makamlardan ilk defa bahseden sûfî olarak da bilinir. Zünnûn, aynı zamanda tasavvufta sûfîlerin hemen hepsinin kendisinden istifade ettiği ve kendisine dayandıkları büyük bir şahsiyettir.[6]

Daha sonra Mısır'da tasavvuf cereyanı, hicri IV. ve V. Asırlarda devam etti. O dönemin öne çıkan başlıca sufileri; Ebu Ali er-Ruzbari (ö. 322/934)4, Ebu'l-Hayr el-Akta' et-Tinati (ö. 343/954), Ebu Ali İbnu'l-Katib (ö. 340/951), Ebu'l-Hasen ed- Dineveri es-Saiğ (ö. 331/943), Ebubekir er-Ramli (ö, 323/935), İbnu't-Tercüman (ö. 448/1056) ve Ebu'l-Kasım es-Samit (ö. 427/ 1036) gibi zatlardır.[7]

Tasavvuf cereyanı Mısır'da h. III. asır ile VII. asırlar arasında devam etmiş ve bu dönemde Mısır, adeta bir tasavvuf merkezi haline gelmiştir. Hicri VI. asırda Mısır'ın Said bölgesinde Şeyh Abdurrahim el-Ganai (ö. 592/) 1196)'nin kurmuş olduğu büyük bir tasavvuf ekolü ortaya çıktı. Bu zat, Hafız Münziri'nin de zikrettiği gibi en meşhur zahid ve en çok tanınan abidlerden biriydi. Ondan sonra bu ekolü, kendi asrında önemli bir yer tutan Şeyh Ebu'l-Hasan es-Sabbağ (ö. 613/1216) devam ettirdi. Gerçekten o devirde Mısır'ın Said bölgesinde, birçok sufi, bu zattan istifade etmiştir.[8]

Hicri VII. asır, Mısır'da tarikatlar için tasavvufi yönde birçok gelişmenin ortaya çıktığı bir asırdır. Bu asırda Şeyh Ebu'l-Feth el-Vasıti (ö. 580/1184) Irak'tan Mısır'a gelmiş, İskenderiye'ye yerleşmiş ve orada Rıfai Tarikatını yaymaya başlamıştı. Ahmed Bedevi (ö. 675/1276), onun daveti üzerine 634/1236 yılında Mağrib'den Mısır'a gelmiş ve Tanta'ya yerleşerek. Ahmediyye (Bedeviyye) tarikatını kurmuştur. Aynı dönemde Şeyh İbrahim ed- Dessüki (ö. 6721l273) Mısır'da Desukiyye tarikatını kurmuştur. Yine o dönemde, Şeyh Ebu'I-. Hasen eş-Şazeli (ö. 564/1256) müridleri ve talebelerinden bir grupla birlikte Mağrib'den Mısır'a gelmiş, İskenderiye şehrini ikamet için seçmiş ve orada kurmuş oldukları meşhur Şazeliyye tarikatını yaymaya başlamışladır.[9]

Mısır'da sufi tarikatlarle ilgili ilk sistemli çalışmaya Selahaddin-i Eyyubi döneminde rastlanmaktadır. O'nun sufi dervişler için Saidu's-Sueda diye bilinen bir hangâhı bina ettirmiş olması, bize bunu göstermektedir. O dönemde bu yerler, özellikle Mısır'ın dışından gelen dervişlerin ikameti için de kullanılmaklaydı. İşte Mısır'da suflller için kurulan ilk hangâh, budur. Bu hangâhın şeyhi o zamanlar Şeyhu'ş-Şuyuh (Şeyhlerin Reisi) olarak nitelendiriliyordu. Bu şeyhin, diğer şeyhler yanında üstünlüğü vardı. Makrizi'nin kaydettiği gibi burada kalan dervişler ilim, irfan ehli olarak takdir edilir ve hürmet görürlerdi. Buranın şeyhliğine, İbn-i Hamaveyh gibi Şeyhu'ş- Şuyuh olanlar getirildiği gibi, devlet idaresinde, askerlik alanında ileri gelenlerden de seçilebiliyordu. Yine bu makama iki görevi birden

---

[6] Ebu'l-Vefa Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları", Çev. Mustafa Aşkar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, 1996, s. 535.
[7] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 535; Hilal Görgün, "Mısır Tarihi", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1988, Cilt: 29, s. 582.
[8] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 536.
[9] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 536.

sürdüren Kadi'l-Kudat Taceddin Bintü'l-Eazda tayin edilmişti. Bu hangâhta, o dönemin ileri gelenleri de şeyhlik yapmışlar ve burada birçok sufi yetişmiştir.[10]

Memluk yönetiminin egemen olduğu dönemde, sufilerin, gruplar ve tarikatlar olarak çoğalmaya ve tarikatların hiyerarşik yapısının teşekkül etmeye başladığı görülür. Memlüklü Sultanları birçok hangâhlar inşa ettirmişlerdir. Bunlardan en önemlisi, Muhammed b. Kalavun'un 725/1325'de inşa ettirdiği ve bugün el-Hanke diye bilinen Siryakus Hangâh'ıdır. Bu dönemde bu hangâhın şeyhi, daha önce kurulan Said Hangâh'ının şeyhi seviyesinde itibar görmeye başladı. Memluklü dönemi tarikat şeyhleri, dönemlerindeki sultanlara, düşmanlarına karşı yapılan savaşlarda tam destek veriyorlar, yardım ediyorlardı. Buna en açık örnek olarak Şazeliyye tarikatını örnek verebiliriz. Aynı şekilde İbn-i İyas tarihinde Memluklü Sultanlarının da tarikat şeyhlerini seferlerine, savaşlarına çağırdıklarını kaydeder. Buradan da anlıyoruz ki tasavvufi hareket, İslam toplumunda cereyan eden sosyal olaylardan hiç uzak durmamıştır.[11]

Mısır'da tasavvufî hayat, yukarıda ismi geçenlerin büyük çoğunluğunun temsil ettiği çeşitli tarikatların bünyesinde gelişmiştir. Memluk döneminin sonuna doğru Osmanlı coğrafyasından Mısır'a çok sayıda sûfî gelerek yerleşmiştir. Bunların arasında Halvetî şeyhlerinden Muhammed Demirtaşî (ö.935/1529), İbrahim Gülşenî (ö.826/1422) ve Abdülvehhâb eş-Şârânî (ö.973/1565) sayılabilir.[12]

Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde belirttiğine göre XVII. yüzyılda Mısır'da birkaç Halvetî kolu temsil edilmiştir. Çelebî'ye göre Gülşeniyye ve Demirdaşiyye ile beraber Mısır'da Muvahhidiyye, Üveysiyye, Şemsiyye, Uşşakiyye ve Sinaniyye kolları da mevcuttur.[13]

3. OSMANLI DÖNEMİ MISIR'INDA HALVETİYYE TARİKATI: XVIII. ASIR

Osmanlılar dönemine gelince, bu dönemde sufi tarikatlar Mısır halkı arasında oldukça fazla revaç buldu ve yayıldı. Fakat Mısır bu dönemde ilmi ve medeni açıdan ciddi bir çöküntü yaşamaktaydı. O dönemdeki tarikat erbabının genel gayreti, tasavvufun özüyle uğraşmaktan daha çok şekil ve merasimlere yönelmişti. Yine daha önceki dönemlerde olmayan ve ilk dönem sufilerinin tasavvufi olgunluğa delalet etmediğini kabul ettiği, keramet ve menkıbelere aşırı ilgi gösterme ve onlardan bahsetme hastalığı, tüm tarikat ehline hâkim olmuştu. Bütün bunlara rağmen, o dönemdeki bu şartlar, Mustafa Kemaleddin el-Bekri gibi Halvetiyye tarikatının Mısır'daki kurucularından olan, ilmi ve takvasıyla meşhur zatların yetişmesine engel değildi.[14]

Osmanlı devri Mısır'ında İlim-tasavvuf ilişkisinin iyi durumda olduğu ve birçok ünlü kişinin hem sûfî, hem âlim sıfatıyla tanındığı görülür. Tarikat şeyhleri kendi tekkeleri yanında büyük camilerde de zikir meclisleri düzenliyorlardı. Nitekim Nûreddin eş-Şûnî el-Mahyâvî (ö.944/1537), ihdas ettiği "mahya" meclislerini Kahire'ye yerleştikten sonra Ezher Camiinde tertip etmeye başlamıştı. O zaman diliminde, tasavvuf genel olarak Ezher Camiası üzerinde etkiliydi ve Ezher Ulemasının çoğunluğu tasavvufa meyyal idi. O dönemde Ezher'de tahsilini tamamlayan bir ilim adamı önce şer'i ilimlerden, sonra da sufi tarikatlardan birinden icazet alırdı.[15]

---

[10] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 537.
[11] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 538.
[12] Mısır'da ilk Halvetî tekkesi, Osmanlıların Mısır'ı almasından önce İbrahim Gülşenî tarafından kurulmuştur. Bkz. Mustafa Aşkar, *Niyazi-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 201.
[13] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Çev: Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yay, İstanbul 1971, Cilt: 14, s. 197.
[14] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 539.
[15] Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatlar", s. 539; Abdurrahman Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Asâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr,* Dârü'l-Faris, Kahire ts. s. 159.

Daha sonraki dönemlerde Mısır'da özellikle Kahire'de tasavvufî hayat üzerinde Bekir es-Siddîkî ve es-Sadâtü'l-Vefâîyye adlı iki zengin ailenin etkili olduğu görülür. Her iki aile aslında Şâzelî ise de Bekrîler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Şam'lı şeyh Mustafa Kemâleddin el-Bekrî (v. 1688/1749) tarafından Halvetiyye'ye bağlandı. Bu ailelerde reis konumundaki kişi aynı zamanda tarikatın şeyhiydi ve Şeyhü's-seccâde unvanını taşıyordu.[16]

Soyları Hz. Ebû Bekir'e ulaşan Bekrîler, mevlid kutlamalarının düzenlenmesinden, Seyyidlerden olan Vefâîyye ailesi de Hz. Hüseyin'in doğum günü kutlamalarıyla Hüseyin Camii ve vakıflarından sorumluydu. Osmanlı hâkimiyetinin başından beri İstanbul'dan tayin edilen ve Kâbe örtüsüyle mahmili koruma görevi de uhdesine verilen Nâkîbü'l-eşrâflar XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu iki aileden seçilmeye başlandı ve böylece Nakîbü'l-eşrâflık makamı tasavvufî bir önem kazandı.[17]

Bekri ailesinin Halvetiyye tarikatına geçmesi ve Mustafa Kemaleddin el-Bekri'nin faaliyetleri, Mısır'da tasavvuf ve tarikat faaliyetleri alanında yeni bir çığır açtı. Başta Ezher olmak üzere birçok alanda Halvetiyye tarikatı ön plana çıkmaya başladı. Bunda, Mustafa Kemaleddin el-Bekri kadar, yetiştirmiş olduğu halifeler ve onların takipçilerinin de büyük rolü olmuştur. Çalışmamızın bu kısmında, Halvetiyyenin şubelerinden Bekriyye, Hıfniyye, Derdiriyye ve Saviyye'nin, kurucuları ile bu kolların, tarikatın Mısır ve çevresinde gelişip yayılması için ortaya koymuş oldukları çaba ve gayretler ele alınacaktır.

3.1. BEKRİYYE

Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'ye nisbet edilen bir koldur. Bekri, doğum yeri Şam'da Abdulganî en-Nablûsî (v. 1143/1731)'den ilim tahsil etmiş, kendisinden İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)'nin *Füsûs, Fütûhat ve et-Tedbîrâtu'l-İlâhîyye*'sini okumuş, daha sonra Kudüs, Halep, İstanbul, Bağdat, Basra ve bölgedeki diğer önemli şehir merkezlerinin çoğuna seyahatler yapmış önemli bir sufi şahsiyettir.[18]

Bekrî, Nakşibendiyye, Kadiriyye ve en son Halvetiyye tarikatlarına intisab etmiştir. Halvetiyye tarikatında şeyhi, Halvetîliğin Karabâşiyye koluna mensub Abdüllatif el-Halebî (ö. 1121/1709)'dir. Halebî, ölümünden bir sene önce Bekrî'ye hilafet vermiş ve onu kendisine halef tayin etmiştir. Bu durum Bekrî'yi el-Halebî'nin yegâne varisi kılmıştır. Bunun neticesi olarak sonraki yıllarda el-Halebî'nin bütün müridleri ahitlerini el-Bekrî ile tekrar yenilemişlerdir.[19]

Bekrî'nin silsilesi Halvetiyye'nin Karabaşiyye kolunun kurucusu Karabaş Velî vasıtasıyla Şâbâniyye tarikatına ulaşır. Halvetiyye tarikatının âdâb ve erkânını devam ettiren Bekriyye'nin evrâdı, tarikatın kurucusu Bekrî tarafından tertip edilmiştir. "el-Fetḥu'l-ḳudsî ve'l-keşfü'l-ünsî" adını taşıyan ve seherde okunan bir vird ile sabah, kuşluk, öğle, ikindi, akşam namazlarından sonra okunmak üzere ayrı ayrı virdler tesbit edilmiştir. Bu tarikatta, birinci rekâtında Duhâ, ikinci rekâtında İnşirah suresinin

---

[16] Seccade şeyhinin anlamı: Şeriât, Tarikât ve Hakikât üzerine dosdoğru olan Şeyh demektir. Bu kelimenin anlamı Arapçada "selasetu caddetün" yani "üç yol" anlamında üç ana tarikatı temsil eder. Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi et-Tehânevî, *Keşşaf-ı Istılahatı Fünûn*. "Seccade" maddesi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

[17] Görgün, "Mısır Tarihi", s. 582. Nakîbü'l-Eşrâflık makamını elinde bulunduran kimse aynı zamanda 18. asrın ortalarından 1911'e kadar Nakîbu'l-Eşrâfın ve hatta 1812'den 1946'ya kadar tarikatları temsil eden en üst düzeydeki liderin makamına sahip kabul edilmiştir. 1946 yılında Bekriyye'nin son son Seccâde Şeyhi'nin Sudan'daki Mısır aleyhtarı ayrılıkçı hareketi destekleyen faaliyetleri yüzünden Kral Faruk tarafından yetkileri elinden alınmıştır. Bkz. A. Popovic, G. Veinstein, *İslam Dünyasında Tarikatlar (Gelişmeleri ve Aktüel Durumları),* Çev. Osman Türer, Suf Yayınları, Ankara 2004, s. 398.

[18] Harirîzâde Mehmet Kemâleddin, *Tıbyânu Vesâili'l-Hakaik fi Beyâni Selâsili'-Terâik,* Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, Nu:430, Cilt: I, vr. 143a-148a; Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri Hakkında Geniş Bilgi İçin bkz. Ramazan Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2005.

[19] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: I, vr. 148a.

okunduğu sekiz rekâtlık kuşluk namazı kılınır. İkindi virdinden sonra manzum bir münacat olan istiğfariyyeyi okumak tarikatın adabındandır.[20]

Bekrî, vefat ettiğinde Muhammed b. Salim el-Hıfnî (ö. 1181/1767)'nin dışında Muhammed b. Abdülkerim el-Medenî es-Semmânî (ö. 1775) ile Bekrî'nin oğlu ve aynı zamanda halifesi Muhammed Kemâlledin adında iki halifesi daha vardı. Semmânî, daha sonra kendi adını taşıyacak olan Bekrî'yenin Semmâniyye kolunun kurucusu olacaktır. Bu tarikat Semmânî'den sonra Tayyibiyye ve Feyziyye olarak iki kola ayrılacaktır. Tayyibiyye, Semmânî'nin yetiştirmiş olduğu halifesi Sudanlı Şeyh Ahmed et-Tayyib el-Beşir'e (ö. 1824) nisbet edilen bir koldur. Semmânîyye'nin diğer kolu ise Ebû'l-Feyz Seyyid Feyzüddin Hüseyin el-Mîrî'ye (ö. 1891) nisbet edilen Feyziyye koludur.[21]

Bekriyye tarikatından Hifniyye, Hıfniyyeden, Derdiriyye, Ezheriyye, Ticâniyye ve Rahmaniyye, Derdîriyye'den, Sâviyye, Sibaiyye ve Vefaiyye gibi pek çok kol meydana gelmiştir. Bu tarikatlar Mısır başta olmak üzere Kuzey Afrika, Suriye, Hicaz ve Yemen'de yaygınlık kazanmıştır.[22]

Bekriyye tarikatının, başta Mısır olmak üzere Araplar arasında kayda değer bir yayılma göstermesi, batılı bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Frederick De Jong, *Mustafa Kemâleddin el-Bekrî ve Halvetiyye Geleneğinin Yeniden İhyası ve Islahı* adlı makalesinde Bekrî'nin XVIII. asırda Mısır'daki tasavvuf ve tarikat faaliyetlerinin anlaşılması için aşağıdaki sorular üzerinden bir değerlendirmeleri yapar:
1- Bekrî ile beraber Mısır'da Halvetiyye tarikatı müridlerinde bir artış olmuş mudur?
2- Bekrî ile tarikatta Coğrafî anlamda bir genişleme olmuş mudur?
3- Bekrî, tarikatı yeniden organize edebilmiş midir?
4- Bekrî ile beraber Halvetiyye'nin politik önemi artmış mıdır?
5- Bekrî ile beraber tarikatta entelektüel bir canlanma ortaya çıkmış mıdır? Yani tarikatın kurallarında veya bu kurallarla sınırlandırılan konularda yazılan entelektüel faaliyetlerde bir yükselme gerçekleşmiş midir? [23]
Jong, bu sorulara cevap bulabilmek için evvela o dönem veya ona yakın bir dönemde yazılmış kaynakları incelemiştir. Bu amaçla evvela o döneme en yakın kaynak olan Halil el-Murâdî (ö. 1206/1791)'nin *Silkü'd-Dürer* adlı eserine dikkat çeker. Murâdî'ye göre Bekrî'nin Şam'da el-Halebî ile tanıştığı dönemde müridlerinin sayısı bir hayli fazlaydı. Sonraki dönemlerde de pek çok mürid Halvetiyye tarikatını kabul etmiştir. Yine bu dönemde Bekrî'nin Mısır'ı ziyareti sırasında da müridlerinin sayısı artmıştır.[24] Murâdî'ye göre, Bekrî'nin yirmi kadar halifesi, Bekrî'den önce vefat etmiştir. Dolayısıyla Bekrî'nin daha pek çok halifesi olabilir. Ancak onlardan yalnızca bir tanesine tarikatı yayma konusunda tam yetki verilmiş ve Bekrî'den daha fazla ömür sürmüştür. Bu halifesi de Muhammed b. Salim el-Hıfnî'dir.[25]

Jong'a göre Murâdî'nin, Bekrî'nin yüz binden fazla bir mürid kitlesine sahip olduğu iddiası, başka kaynaklar tarafından desteklenmemiştir. O dönemde yaşamış tarihçi Abdurrahman Cebertî'nin, *Acâibü'l-Âsâr* adlı eserinde Bekrî ile ilgili yazdığı biyografide müridlerinin sayısı hakkında bilgi vermemesi de bu tezi destekliyor demektedir.[26] Keza yine Bekrî'nin oğlu Muhammed Kemâleddin el-

[20] İrfan Gündüz, "Bekriyye" *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1992, Cilt: 5, s. 371.
[21] Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvûfî Görüşleri,* s. 16.
[22] İrfan Gündüz, "Bekriyye" s. 371.
[23] Frederick De Jong, "Mustafa Kemâlledin el-Bekrî Halvetiyye Geleneğinin Yeniden İhyası ve Islahı," Çev. Ramazan Muslu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2005, "s. 71-73.
[24] Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yânî'l-Karnî's-Sânî Aşar,* Matbaatü'l-Mîrîyyeti'l-Âmire, Bulak 1301, Cilt: I4, s. 191–194.
[25] Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, Cilt: 4, s. 196.
[26] Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr*, Cilt: 1, s. 300.

Bekrî (ö. 1198/1784) tarafından yazılan biyografi,[27] yine Harîrîzâde (ö. 1299/1882)'nin *Tıbyân*'nında[28] yer aldığı şekliyle Bekrî'nin çok fazla müridinin olduğu söylenemez. Bekrî'nin müridleri daha çok Filistin'i de içine alan Suriye merkezli bölge ile sınırlı kalmış bu bölgenin dışına çıkmamıştır. Dolayısıyla Bekrî'nin, İstanbul, Rumeli ve Anadolu'da çok fazla müridi yoktur. Jong bunda şaşılacak bir durum olmadığını belirtmektedir. Çünkü bu dönemde o bölgelerde daha çok Karabaşiyye halifeleri etkiliydiler. Bekrî'nin bilimsel çalışmaları ve çok fazla eser yazmış olması, bir de sık sık yaptığı seyahatler onun müridlerine rehberlik yapmasını ve halifelerinin eğitimi ile daha fazla meşgul olmasını önlemiş olabilir.[29]

Jong, makalesinin devamında yukarıda sorduğu sorulara cevap arar ve neticede şu kanaate varır:
1- XVIII. yüzyılda Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'den mülhem olarak Halvetiyye tarikatında bir canlanma olduğuna dair görüş doğru değildir.
2- Bekrî, Halvetiyye tarikatını ıslah etmemiştir. O, yalnızca müntesipleri için tarikat ayinine küçük ilaveler getirerek yükümlülüklerini arttırmış ve Halvetiyye geleneğinin merkezinde kalmıştır.
3- Bir diğer husus ise Bekrî, Karabâşiyye tarikatına mensubtu ve kendisini bu şekilde takdim etmişti. Bekriyye adı XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce kullanılmamıştır.
4- Son olarak Jong'a göre XVIII. yüzyılın sonlarındaki Halvetî müelliflerinin, XIX. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşen Halvetî canlanmanın içerisinde yer alan şeyhleri etkileme derecesi, şimdilik daha çok araştırmayı gerektiren bir konudur.[30]
Jong'un bu tesbitlerine katılmakla beraber olayı kendi mantığı ve döneminin şartları içerisinde değerlendirmenin daha gerçekçi olacağı kanaatindeyiz. Bütün bunlara rağmen rahatlıkla şunu diyebiliriz ki Mustafa Kemâleddin el-Bekrî, belki genel anlamda Halvetiyye tarikatına çok şey katmamıştır ancak olaya Halvetiyye tarikatının Mısır ve çevresindeki faaliyetleri şeklinde bakınca bu konuda Bekrî ve kendisinden sonra gelen halifesi Muhammed Salim el-Hıfnî'nin çok büyük gayret ve katkıları olmuştur. Nitekim daha sonraki dönemler hem Arap dünyasında, hem Batı'da, hem de ülkemizde Bekrî'nin hayatı eserleri ve tarikatı üzerine yapılan akademik çalışmalar bu tezimizi doğrular mahiyettedir.

Bu husus hem batılı, hem de doğulu bilim adamlarınca kabul edilen bir gerçektir. Mesela batılı araştırmacılardan Paul Andre, Bekrî tarafından yeniden canlandırılan Halvetiyye derken, Andre Raymond, Halvetiyye, şeyh Mustafa el-Bekrî'nin teşvikiyle Mısır'da yeni bir ivme kazandı, bu döneme doğru Mısır'lı şeyhler tarafından vücûda getirilen birçok tarikat, Halvetiyye'nin bu tarikat koluyla yeniden uyandı ve canlandı demiştir. Keza Trimingham, XVIII. Yüzyıl boyunca Halvetiyye tarikatının Mısırlılar arasında yeniden canlanması şeklinde konuya yaklaşacaktır. Yine B.G. Martin, Mustafa Bekrî, Halvetiyye'nin Mısır'da yeniden canlanmasına öncülük etti, dolayısıyla Bekrî ve Hıfnî Mısır'da büyük bir sûfî canlanma hareketinin öncüsü oldular diyecektir. Martin, daha başka yazılarında da bu konuyu ele alır ve Halvetiyye'nin Mısır'da yeniden canlanmasının el-Bekrî tarafından gerçekleştirildiğine işaret eder.[31]

Jong'a göre Mısır'da Halvetiyye üzerine araştırmaları olan ve bu konuda çok iyi bilinen Bannert Ernst de el-Bekrî önderliğindeki Halvetiyye'yi yeniden şekillendirilmiş bir kol olarak nitelendirmektedir.

---

[27] Jong'un bahsettiği biyografya Bekrî'nin oğlu Muhammed Kemâlledin el-Bekrî tarafından daha önce yazılan *et-Telbisatu'l-Bekrî* adlı eserin bir özeti hükmünde olup, *İthafu's-Sıddîk bi Tercemeti Hulasati âli's-Sıddik*, adı ile yazılmış bir risâledir. Eser Tıbyân içerisinde 145b-172a varakları arasında yer almaktadır. Bkz. Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî,* s. 17.
[28] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: I, vr. 148a.
[29] Jong, "Halvetiyye Geleneği" s. 74.
[30] Jong, "Halvetiyye Geleneği" s. 83.
[31] Jong, "Halvetiyye Geleneği" s. 71.

Bannert, el-Bekrî için "XVIII. Yüzyıl Suriye-Mısır kökenli reformcusu, el-Hıfnî hakkında ise Mısır'da Halvetiyye'nin reform öncüsü nitelemesinde bulunur.[32]

Bekrîlerin Mısır'daki tasavvuf hareketi üzerindeki ağırlığı sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bunun bir örneği olarak 1812 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa, iktidarı merkezîleştirme programının bir parçası olarak bütün tarikatları bir tek şeyhliğin (Şeyhü meşâyihi't-turuki's-sûfîyye) kontrolü altına soktu ve bu makamı Şeyhü's-Seccâdeti'l-Bekriyye'ye tevdi etti. Böylece Bekriyye şeyhi bütün tarikatların başı oldu. Tarikatların tek elden yönetimi İngiliz işgaline kadar, özellikle Avrupalı devletlerin Mısır'ın iç işlerine karışmasına tavır alarak millî bir kahraman haline gelen Ali el-Bekrî'nin şeyhliği sırasında çok başarılı oldu. Daha sonra yerine geçen oğlu Abdülbâki el-Bekrî'nin, Urâbî Paşa ayaklanmasına karşı Hidiv'i desteklemesinin ve İngilizler'in Kahire'yi işgallerinin hemen öncesinde General Sir Garnet Volseley şerefine ziyafet vermesinin de etkisiyle Bekrî şeyhinin tarikatlar üzerindeki otoritesi zayıfladı. 1895'te Hidiv II. Abbas Hilmi, Meşîhatü't-turuki's-sûfîyye şeyhinin Bekrîler'den olması şartını kaldırdı, ayrıca bir sûfî meclisi kurarak başkanlığını bu şeyhe verdi. Meclisin üyeleri ise resmen tanınmış dört tarikatın şeyhlerinden oluşuyordu. Ardından sadece vakfı veya başka bir yerden geliri olmayan tekke, zaviye ve türbelerin Meşîhatü't-turuki's-sûfîyye'nin yönetimi altına alınması kararlaştırıldı. Mısır'da, Tarikatları düzenleme ve ıslah çalışmaları XX. yüzyıl boyunca sürmüş ve son hidivlik kararnamesi 1970'li yıllara kadar yürürlükte kalmıştır.[33]

3.2. HIFNİYYE

Muhammed b. Salim el-Hıfni'ye nisbet edilen bir koldur. Hıfnî, (1101/1690) yılında Mısır'ın Bilbîs şehrinin Hafnâ köyünde doğdu. Hafnâvî veya Hafnevî nisbeleriyle de anılır. Soyu babaannesi tarafından Hz. Hüseyin'e kadar ulaşır. Babası onu Şeyh Abdurrauf el-Beşîşî'nin tavsiyesi üzerine on dört yaşındayken Kahire'ye götürdü ve hıfzını burada ikmal ettirdi.[34]
Dönemin önemli âlimlerinden Fıkıh, Tefsir ve Hadis alanlarında önemli dersler aldı. Şafiî fıkhı başta olmak üzere Usûl-i Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelâm, Mantık, Nahiv ve Aruz gibi ilim dallarında geniş bir bilgi ve birikime sahip olan Hıfnî, Ezher'de ders okutmaya başladığı dönemde tasavvufa ilgi duyup evvela Şeyh Ahmed eş-Şâzilî el-Mağribî'ye intisab etti. Daha sonra 1133/1721 tarihinde Kahire'ye gelen Mustafa Kemâleddin el-Bekrî ile tanışınca bu defa ona intisap etti.[35]

Mustafa el-Bekrî 1139/1727 tarihinde hac niyetiyle Hicaza gitmek üzere yola çıktığında Muhammed Hıfnî'ye bir mektup gönderdi. Mektupta bir daire çizilip içerisinde "Hakk" ismi yazılmış ve kendisinin ilahî bir izin ile bu yola girmek isteyenlerden ahid alma, zikir telkin etme ve müridleri yetiştirme konusunda halife olduğu kaydedilmiştir.[36]

Muhammed Hıfnî, 1171/1758 tarihinde Ezher şeyhliğine getirildi. Daha sonra 1179/1766 yılında Hacca gitti. 1181/1767 tarihinde de Kahire'de vefat etti. Cenaze namazı Pazar günü Ezher camiinde büyük bir topluluk tarafından kılındıktan sonra Karafe mezarlığına defnedildi.[37]

---

[32] Bannerth Ernst, *La Khalwatiyya en Egypte*, MİDEO (Mlanges de I'Institut Dominicain d'Etudes Orientales), 8,1964-1966, p. 63, Cilt: 8, s. 2.
[33] Görgün, "Mısır Tarihi", s. 583.
[34] Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr*, Cilt: I, s. 339; Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: I, vr. 294a.
[35] Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr*, Cilt: I, s. 340; Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: I, vr. 294b.
[36] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: I, vr. 295a.
[37] Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, Cilt: 4, s. 49; Yusuf b. Musa ed-Dımaşkî, *Mu'cemu Matbuati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu's- Serkis, Kahire 1928, Cilt: 1, s. 781; Yusuf b. İsmail b. Yusuf Nebhânî, *Câmîu Kerâmâti'l-Evliya*, thk. İbrâhim Atve Avad, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1989, Cilt: 1, s. 208; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lam Kamûsu Terâcimi Li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1984, Cilt: 4, s. 134; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yay. İstanbul 2006, Cilt: 4, s. 182; Cengiz Kallek, "Hifnî", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1998, Cilt: 17, s. 478. Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Asâr*, Cilt: 1, s. 339,353; Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 1, vr. 297a.

Tarikatın silsilesi Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır. Hıfnî'den sonra tarikatı Derdiriyye, Ezheriyye, Rahmaniyye ve Ticânîyye olmak üzere dört kola ayrılmıştır.[38]

1. Derdiriyye, Halvetiyye tarikatının Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdir (ö.1201/1786)'e nisbet edilen bir koludur. Tarikatın Silsilesi Hıfnî vasıtasıyla Mustafa Kemaleddin el-Bekrî, Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır. Derdiriyye Tarikatı, Saviyye, Sibaiyye ve Vefaiyye şeklinde üç kola ayrılmıştır. [39]

2. Ezheriyye, Şeyh Ebû Abdillah Muhammed b. Abdurrahman el-Kacdûlî ez-Zevvâvî el-Ezherî (ö.1207/1792)'ye nisbet edilen bir koldur. Tarikatın silsilesi, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır. Bu tarikat daha çok Sudan'da yaygınlık kazanmıştır.[40]

3. Rahmaniyye, Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî el-Curcûrî (ö.1208/1794)'ye nisbet edilen bir koldur.[41] Tarikatın kurucusu Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî, Cezayir şehrinin doğusundaki Berberî Gaştûle kabilesinin Âyt İsmail koluna mensuptur. Soyu, Fas'ta ilk İslam devletini kuran İdrîsîler'e dayanır. Gaştûlî, 1740 yılında Hacc dönüşü Kahire'de kalıp eğitimini Ezher'de sürdürdü. Daha sonraki yıllarda arkadaşı Ahmed ed-Derdîr'in vasıtasıyla Ezher ulemasının reisi Hıfnî'ye hem öğrenci, hem de mürid oldu. Şeyhi tarafından tarikat faaliyetleri için Sudan'nın batısındaki Darfur'a, oradan da Hindistan'a gönderildi. Altı yıl sonra geri döndüğünde, Hıfnî, onu halife tayin edip memleketi Cezayir'e gönderdi. O da köyüne döndü, Mağrib'te ilk Halvetiyye zaviyesini açtı ve çok sayıda mürid yetiştirdi. 1790'lı yılların başında buradan ayrılıp, Hâmme'ye yerleşti ve faaliyetleri bütün Cezayir üzerinde etkili olmaya başladı. 1794 tarihinde vefat eden Muhammed b. Abdurrahman, biri kendi köyünde, diğeri de Hâmme'de olmak üzere iki kabrinin bulunması dolayısıyla "Ebû kabreyn" lakabıyla anılmıştır. Kaynaklara göre şeyh, köyünde vefat etmiş, ancak Hâmme'ye defnedilmiştir. Tarikat, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.[42]

4. Ticâniyye, Mahmud el-Kürdî'nin halifesi Şeyh Şihâbuddîn Ahmed et-Ticânî et-Tunûsî (ö.1230/1814)'ye nisbet edilen bir koldur. Tarikatın Silsilesi, Mahmud el-Kürdî, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.[43]

---

[38] Gündüz, "Bekriyye", Cilt: 5, s. 371; Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 1, vr. 172a, 293b, 300a; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* Cilt: 2, s. 337; M. Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Halvetiyye)*, Yay. Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 225,226.

[39] Muhammed el-Ceylend, "Derdîriyye", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1994, Cilt: 9, s. 169; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB. Ankara 1983, Cilt: s. 486; Nebhânî, *Câmîu Kerâmâti'l-Evliya,* Cilt: 1, s. 340,341; Vicdânî, *Tomar-ı Halvetiyye*, s. 229.

[40] Harirîzâde, *Tıbyan,* Cilt: 1, vr. 72; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt: 1, s. 581.

[41] Abdurrahman b. Muhammed Cilâlî, *Tarihu Cezâiri'l-Âmm,* Dârü's-Sekâfe, Beyrut 1980, IV, 47; Ahmet Kavas, "Rahmaniyye", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 2007, Cilt: 35, s. 418; Muslu, *Mustafa Kemâledddin Bekrî,* s. 83.

[42] Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr*, Cilt: 4, s. 47,48; Kavas, "Rahmaniyye", Cilt: 35, s. 418.

[43] Harirîzâde, *Tıbyan,* Cilt: 1, s. 210b; Vicdânî, *Tomar-ı Halvetiyye*, s. 227; Ramazan Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî*, s. 84; Şeyh Ahmed et-Ticânî ve tarikatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* Cilt: 1, s. 183; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, Cilt: 2, s. 143; Nebhânî, *Câmîu Kerâmâti'l-Evliya,* Cilt: 1, s. 349; Ziriklî, *el-A'lam*, Cilt: 1, s. 248; B.G. Martın, "Ticânîler ve Muhalifleri Gana ve Togo'daki İslam İle İlgili Yeni Gelişmeler", *İslam Dünyasında Tarikatlar Gelişmeleri ve Aktüel Durumları*, Yay: A. Popovic, G. Veinstein, Çev. Osman Türer, Suf Yayınları, Ankara 2004, s. 52.

Hıfni'ye intisab edip, tarikatın yayılmasında etkisi olan önemli halifelerinden bir tanesi de Muhammed b. Hasan es-Semennûdî'dir. Semennûdî, Hifnî'ye intisab etmiş ve ondan Halvetiyye tarikatı icazetini almış, kendisini zahirî ve bâtınî ilimlerde yetiştirmiş önemli bir mutasavvıftır. Ezher'e geldikten sonra kıraat, fıkıh ve hadis alanında eğitim aldı, daha sonra bu alanlarda eserler yazdı. Kıraat başta olmak üzere fıkıh, hadis ve tasavvuf alanında yazmış olduğu eserler bu alandaki ilmi kişiliği açısından önemlidir. Bu özelliğinden dolayı insanlar Semennûdî'den hadis, fıkıh, kıraat ve tasavvuf konusunda çok şeyler öğrendiler.[44]

3.3. DERDİRİYYE

Şeyh Ahmed ed- Derdir'e nisbet edilen bir koldur. Derdir, yukarı Mısır bölgesinin Asyût vilâyetine bağlı Menfelût kasabasında doğdu. İlköğrenimine âlim ve dindar bir kişi olan babasının yanında başladı. On yaşında iken babasını kaybedince tahsiline devam etmek için Kahire'ye gitti ve Ezher'e devam etti. Mâlikî fakihlerinden o dönemde Mısır'ın en büyük âlimi olarak bilinen Ebü'l-Hasan Ali es-Saidî'den fıkıh okudu. 1160/1747 tarihinde Hıfnî'ye intisap ederek ondan Halvetiyye tarikatı hırkasını giydi, daha sonra şeyhinin halifesi sıfatıyla irşad faaliyetlerine başladı.[45]

Derdîr, Hocası Ali es-Saîdî (ö.1189/1775)'nin vefat etmesi üzerine onun yürüttüğü bütün faaliyetleri kendisi üstlendi. Mısır'ın en meşhur âlim ve şeyhi haline geldiği bu dönemde Mısır'da Osmanlı valisinin otoritesi fiilen hemen hemen ortadan kalktığı için bu boşluğu emirler doldurmaya başlamıştı. Hiçbir hukukî ve siyasî disiplin tanımayan bu emirler gerek halka, gerekse de âlimlere her çeşit haksızlığı reva görüyorlardı. Ahmed ed-Derdîr, bu zorbalara karşı halkın da desteğiyle sözlü, yazılı ve fiilî olarak cesur ve tesirli bir mücadele yürüterek onları idare etti. [46]

Ahmed ed-Derdîr, 1201/1786 tarihinde Kahire'de vefat etti ve zaviyesinin haziresinde toprağa verildi. Derdiriyye tarikatı, daha sonra Sibâîyye, Vefâîyye ve Sâvîyye olarak üç şubeye ayrıldı.[47]

Sibâîyye, Şeyh Salih es-Sibâî (ö.1221/1806)'ye nisbet edilen bir koldur. Tarikatın Silsilesi, Ahmed ed-Derdîr, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.[48]

Vefâîyye, Nureddin Ali b. Abdülber el-Hüseynî el-Vefâî (ö.1211/1797)'ye nisbet edilen bir koldur. Tarikatın Silsilesi, Ahmed ed-Derdîr, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.[49]

---

[44] Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Şirin Ayiş, *Tarikat Adabı (Muhammed b. Hasan es-Semennûdî'nin hayatı Eserleri ve tarikat Adabı ile İlgili Görüşleri)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

[45] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 2, vr. 7b-19b; Vicdânî, *Tomar-ı Halvetiyye*, s. 229; Ceylend, "Derdîriyye", s. 169. Ahmed ed-Derdîr, bu tarikata ait âdâb, erkân ve zikir üsûlünü *Tuhfetü'l-İhvan fi Âdâbi Ehli'l-İrfan,* adlı eserinde kaleme almıştır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, **Hacı Mahmud Efendi, nr:** 3075'de kayıtlıdır. Ayrıca Harîrîzade, Derdîr'in bu eserini Tıbyân içerisinde 6b. İle 19b. Varakaları arasında iktibas etmiştir. Eser ayrıca 1332 tarihinde Mısır'da matbu olarak basılmıştır.

[46] Muhyiddin Tu'mî, *en-Nurü'l-Ebher fî Tabakati Şüyuhi'l-Câmii'l-Ezher,* Dârü'l-Cil, Beyrut 1992, s. 19; Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fî Elfi el-Âmm*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, II, 316–317; Hafâcî, *el-Hareketü'l-İlmîyye fi'l-Ezher fi'l-Karneyni't-Tasi' Aşer ve'l-İşrîn,* el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 2007, Cilt: 1, s. 70.

[47] Muhammed Abdülhay Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselselât,* Matbaatü'l-Cedide, Fas 1927, I, 393–394; Ceylend, "Derdîriyye", s. 169; Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 2, vr. 6b,7b,19b,26a; Vicdânî, *Tomar-ı Halvetiyye*, s. 229; Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr*, Cilt: 1, s. 340; Cilt: 2, s. 32–34; Abdürrezzâk b. İbrâhim ed-Dımaşkî, *Hilyetü'l-Beşer fî Târihi Karni's-Salis Aşer*, thk. Muhammed Behced Baytar, Dâru Sadır, Beyrut 1993, Cilt: 1, s. 869–870; Nebhânî, *Câmîu Kerâmâti'l-Evliya,* Cilt: 1, s. 340–341; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* Cilt: 1, s. 181; Ziriklî, *el-A'lam,* Cilt: 1, s. 244; Dımaşkî, *Hilyetü'l-Beşer*, Cilt: 1, s. 172; Abdülhalim Mahmud, *Ebü'l-Berekât Seyyid Ahmed ed-Derdîr*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire 1974.

[48] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 2, vr. 6a.

[49] Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 2, vr. 6b.

3.4. SAVİYYE

Sâvîyye, Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî es-Sâvî (ö.1241/1825)'ye nisbet edilen bir koldur. Tarikatın Silsilesi, Ahmed ed-Derdîr, Muhammed Hıfnî ve Mustafa Kemâleddin el-Bekrî vasıtasıyla Karabaş-ı Velî ve oradan Şâbân-ı Velî'ye ulaşır. Sâvîyye Ahmed es-Sâvi'nin halifeleri vasıtasıyla Hicaz, Sudan ve Filistin'de yayılmıştır. Savi, 1175'te (1761) Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Sâülhacer köyünde doğdu. Hayatı hakkındaki bilgiler, beş Sâviyye müntesibi tarafından yazılan Nûrü'l-vüdde fî menâḳıbi ve kerâmâti ʿumdeti'l-evliyâʾ Seyyidî Aḥmed eş-Şâvî adlı menâkıbnâmeye dayanmaktadır. Sâvî, ilk dinî eğitimini babasından aldı, Kur'an'ı ezberledi. 1187'de (1773) Kahire'ye gidip öğrenimini Ezher'de sürdürdü. Ardından Halvetî-Hifniyye tarikatının Derdîriyye kolunun kurucusu Ahmed ed-Derdîr'e intisap etti. Ezher'de sonraları Mısır müftüsü olan mürşidi Ahmed ed-Derdîr ile başta Şâzeliyye olmak üzere birçok tarikattan kendisine icâzet veren el-Emîrü'l-Kebîr es-Sünbâvî ve Muhammed Arefe ed-Desûkī'den Mâlikî fıkhı okudu. Şâfiî fıkhını Mısır'ın işgali esnasında Fransızlar tarafından kurulan Kahire'deki divanın üyesi ve Halvetî-Hifniyye şeyhi Abdullah eş-Şerkāvî, Şeyh Hifnî'nin müridi Süleyman el-Cemel ve Şeyh el-Cennâdî'den tahsil etti. 1201 (1786-87) yılında seyrüsülûkünü tamamlayıp hilâfet aldı.[50]

Sâvî, irşad faaliyetinde bulunduğu yıllarda bir yandan da Ezher'de ve Hz. Hüseyin Camii'nde belâgat, fıkıh ve akaid dersleri verdi. Son haccı sırasında, ictihad kapısının açık olduğunu savunan İdrîsiyye tarikatının pîri Ahmed b. İdrîs ile ona muhalefet eden muhafazakâr Mekke ulemâsı arasında meydana gelen tartışmalarda Mekke ulemâsı yanında yer aldı. Ahmed es-Sâvî, bir kimsenin mürşid-i kâmil bulamadığında Hz. Peygamber'e salâtüselâm getirmesinin yeterli olacağını düşünür. Bu sebeple tarikatta salavat okunmasına özel bir önem atfedilmiştir. Ahmed ed-Derdîr'in Ṣalavâtü'd-Derdîriyye'sine ve esmâ-i hüsnâ hakkındaki Manẓûmetü'd-Derdîr'ine Sâvî tarafından yazılan şerhler Sâviyye tarikatı mensuplarınca çokça okunmuştur. Hayatının büyük bir kısmını şeyhi, Ahmed ed-Derdîr'in eserlerine şerh ve hâşiye yazmakla geçiren Ahmed es-Sâvî 7 Muharrem 1241'de (22 Ağustos 1825) Medine'de vefat etti ve Baki Mezarlığı'na defnedildi. Tarikat silsilesi Ahmed ed-Derdîr, Muhammed b. Salim el- Hifnî ve Kutbüddin el-Bekrî vasıtasıyla Halvetiyye'nin Şâbâniyye-Karabaşiyye koluna ulaşır. [51]

Mısır'da Halvetîliğin en yaygın kollarından biri olan Sâviyye, Ahmed es-Sâvî'nin halifeleri vasıtasıyla Hicaz, Sudan ve Filistin'de de yayılmıştır. Muhammed eş-Şâzelî'den sonra tarikat Kahire'de halifesi Abdullah el-Mağribî es-Sâvî ve oğlu İsmâil el-Mağribî ile Ebû Bekir el-Haddâd tarafından temsil edilmiş, Ebû Bekir el-Haddâd'ın halifesi Hüseyin el-Fîl vasıtasıyla Sudan'a taşınmıştır. Tarikat Yukarı Mısır'da Muhammed eş-Şâzelî'nin halifesi ve yeğeni Abdülbâkī eş-Şâzelî ve Cum'a Ebü'l-Alâ en-Neccâr'ın faaliyetlerinden sonra yaygınlık kazanmıştır. Abdülbâki eş-Şâzelî'nin silsilesi, Kefrülammâr'da (el-Cîze) faaliyet gösteren oğlu Ali el-İmrânî eş-Şâzelî ile Asyût civarındaki Ravza'da ikamet eden Muhammed Ebû Ṣa'bân er-Ravzî vasıtasıyla devam etmiştir.[52]

Sâviyye Dayfiyye, Şevâdifiyye ve Mensafîsiyye olmak üzere üç kola ayrıldı. Babası İsmâil Ali Dayf gibi Sâvî'den hilâfet alan Ahmed Dayf'ın etrafında geniş bir mürid halkası oluştu. Tarikatın âdâb ve erkânında yaptığı bazı değişiklikler vefatından sonra kardeşi Muhammed İsmâil Dayf tarafından geliştirilerek Dayfiyye adlı müstakil bir kol kurulmuştur. Kahire'de İmam Şâfiî Mezarlığı'na defnedilen Dayfiyye şeyhlerinin türbeleri Mısır'da çokça ziyaret edilen mekânlardandır. Tarikatın Şevâdifiyye kolu Mısır Garbiye bölgesinde faaliyet gösteren Ahmed eş-Şerkāvî'ye nisbet edilir.

---

[50] Geniş bilgi için bkz. Harirîzâde, *Tıbyan*, Cilt: 2, vr. 219b; Vicdânî, *Tomar-ı Halvetiyye*, s. 230; Semih Ceyhan, "SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, TDV: Yay. İstanbul 2009, Cilt: 36, s. 201.
[51] Ceyhan, "SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed", s. 202.
[52] Ceyhan, "SÂVİYYE", DİA, TDV: Yay. İstanbul 2009, Cilt: 36, s. 203.

Şevâdifiyye'nin merkezi Şarkıye bölgesindeki Farsîs köyüdür. Tarikat XX. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürdü. Ahmed es-Sâvî'nin halifesi Ahmed Ebü'l-Leyl'den irşad icâzeti alan Abdülcevâd el-Mensafîsî, Sâviyye'yi Yukarı Mısır'da Mensafîsiyye adıyla yaydı. Mensafîsiyye özellikle Asyût ve Minye civarında yaygınlık kazandı.[53]

Sâviyye, Ahmed es-Sâvî'nin halifesi Muhammed Fethullah es-Semâdisî tarafından Filistin'e taşındı. Semâdisî, Mısır'dan Kudüs'e giderken Yafa'ya uğradığında Halvetî-Bekriyye'nin Semmâniyye kolunun şeyhi Yafa Müftüsü Hüseyin Sâlim ed-Decânî'ye Sâviyye hilâfeti verdi. Şeyh Hüseyin'in yeğeni Abdülkādir ed-Decânî, Ahmed es-Sâvî'nin Trablusgarp'taki halifesi Muhammed el-Cisr'e intisap edip ondan Sâviyye ve Şâzeliyye hilâfeti aldı. Ahmed es-Sâvî'nin Mısır dışındaki en önemli halifesi Muhammed el-Cisr'dir. Ezher'de okuyup çeşitli tarikatlara intisap ettikten sonra Ahmed es-Sâvî'nin yanında seyr u sülûkünü tamamladı. Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı çıkanlara katıldı, ancak başarılı olamayınca ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Meşhur bir âlim olan oğlu Hüseyin el-Cisr tarafından kaleme alınan Nüzhetü'l-fikr fî (menâḳıbi) tercemeti'ş-Şeyḫ Muḥammed el-Cisr adlı menâkıbnâmesinde onun birçok tarikattan icâzeti bulunduğu kaydedilmektedir. Sâviyye, Ahmed es-Sâvî'nin hayatının son yıllarını geçirdiği Medine ve çevresinde de yaygınlık kazandı. Sâviyye tarikatında Derdîriyye'nin âdâb, erkân ve zikir usulü benimsenmiştir. Sâviyye müntesipleri, Sâvî'nin yazdığı *el-Esrârü'r-rabbâniyye ve'l-füyûżâti'r-raḥmâniyye ʿale'ṣ-ṣalavâti'd-Derdîriyye* adlı salavat şerhiyle *Şerḥu'l-Manẓûmeti'd-Derdîriyye* isimli esmâ-i hüsnâ şerhini sıkça okumuşlardır.[54]

4. SONUÇ

Bildirimizde kısaca şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tasavvuf cereyanı Mısır'da h. III. asır ile VII. asırlar arasında devam etmiş ve bu dönemde Mısır, adeta bir tasavvuf merkezi haline gelmiştir.

Şeyh Ebü'1-Feth el-Vâsıtî, İskenderiye'de Rifâiyye tarikatını; Ahmed el-Bedevî, Tanta'da Bedeviyye tarikatını; İbrahim ed-Desûkî, Desûk'ta Desukiyye tarikatını; Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, İskenderiye'de Şâzeliyye tarikatını yaymışlardır.

Bu dönemde, Halvetî şeyhlerinden Muhammed Demirtaşî, İbrahim Gülşenî ve Abdülvehhâb eş-Şârânî gibi sufi zatlar Mısır'a yerleşerek dini ve tasavvufi hayatın gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Osmanlı devrinde Mısır'ında İlim-tasavvuf ilişkisi iyi bir durumda olmuş, birçok ünlü kişi hem sûfî hem âlim sıfatıyla öne çıkmıştır. Bu zaman diliminde tasavvuf, Ezher câmiası üzerinde de etkili olmuş, Ezher'de tahsilini tamamlayan bir ilim adamı, önce şer'i ilimlerden, sonra da sûfî tarikatlardan birinden icazet almıştır.

VIII. asırda Mısır'da dini ve tasavvufi hayat üzerinde Bekir Siddîkî ve Sadâtü'l-Vefâîyye adlı iki zengin ailenin etkili olmuştur. Bekrîler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Şeyh Mustafa Kemâleddin el-Bekrî tarafından Halvetiyye tarikatına bağlanmışlardır.

Bekri ailesinin Halvetiyye tarikatına geçmesi ve Mustafa Kemaleddin el-Bekri'nin faaliyetleri, Mısır'da tasavvuf ve tarikat faaliyetleri alanında yeni bir çığır açmış, başta Ezher olmak üzere birçok alanda Halvetiyye tarikatı ön plana çıkmaya başlamıştır.

[53] Ceyhan, "SÂVİYYE", s. 203.
[54] Ceyhan, "SÂVİYYE", s. 204.

Halvetiyye tarikatı, Mustafa Kemâleddin el-Bekri'ye nisbet edilen Bekriyye, onun halifelerinden Muhammed b. Salim el-Hıfni'ye nisbet edilen Hıfniyye, Hıfni'nin halifesi Şeyh Ahmed ed-Derdir'e nisbet edilen Derdiriyye ve Derdirin halifesi Şeyh Ahmed es-Savi'ye nisbet edilen Saviyye kollarının ortaya koymuş oldukları çaba ve gayretlerle Mısır, Sudan, Fas, Tunus, Cezayir, Filistin ve Arabistan bölgelerine yayılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Popovic, G. Veinstein, *İslam Dünyasında Tarikatlar (Gelişmeleri ve Aktüel Durumları),* Çev. Osman Türer, Suf Yayınları, Ankara 2004.

Abdurrahman b. Muhammed Cilâlî, *Tarihu Cezâiri'l-Âmm,* Dârü's-Sekâfe, Beyrut 1980.

Abdurrahman Cebertî, *Târîhu Acâibi'l-Asâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr,* Dârü'l-Faris, Kahire ts.

Abdülhalim Mahmud, *Ebü'l-Berekât Seyyid Ahmed ed-Derdîr*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire 1974.

Abdürrezzâk b. İbrâhim ed-Dımaşkî, *Hilyetü'l-Beşer fî Târihi Karni's-Salis Aşer*, thk. Muhammed Behced Baytar, Dâru Sadır, Beyrut 1993.

Ahmet Kavas, "Rahmaniyye", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 2007.

B.G. Martın, "Ticânîler ve Muhalifleri Gana ve Togo'daki İslam İle İlgili Yeni Gelişmeler", *İslam Dünyasında Tarikatlar Gelişmeleri ve Aktüel Durumları*, Yay: A. Popovic, G. Veinstein, Çev. Osman Türer, Suf Yayınları, Ankara 2004.

Bannerth Ernst, *La Khalwatiyya en Egypte,* MİDEO (Mlanges de I'Institut Dominicain d'Etudes Orientales), 8,1964-1966.

Cengiz Kallek, "Hifnî", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1998.

Ebu'l-Vefa Taftazânî, "Mısır'da Sûfî Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları", Çev. Mustafa Aşkar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, 1996.

Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yânî'l-Karnî's-Sânî Aşar,* Matbaatü'l-Mîrîyyeti'l-Âmire, Bulak 1301.

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* çev. Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yayınevi, İstanbul 1971.

Frederick De Jong, **"**Mustafa Kemâlledin el-Bekrî Halvetiyye Geleneğinin Yeniden İhyası ve Islahı," Çev. Ramazan Muslu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2005.

Hafâcî, *el-Hareketü'l-İlmîyye fi'l-Ezher fi'l-Karneyni't-Tasi' Aşer ve'l-İşrîn,* el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 2007.

Harirîzâde Mehmet Kemâleddin, *Tıbyânu Vesâili'l-Hakaik fi Beyâni Selâsili'-Terâik,* Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, Nu:430.

Hayreddin Ziriklî, *el-A'lam Kamûsu Terâcimi Li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ,* Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1984.

Hilal Görgün, "Mısır Tarihi", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1988.

İrfan Gündüz, "Bekriyye" *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1992.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

M. Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Halvetiyye)*, Yay. Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi 1299–1922*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.

Mehmet Şirin Ayiş, *Tarikat Adabı (Muhammed b. Hasan es-Semennûdî'nin hayatı Eserleri ve tarikat Adabı ile İlgili Görüşleri)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB. Ankara 1983.

Muhammed Abdülhay Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselselât,* Matbaatü'l-Cedide, Fas 1927.

Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fî Elfi el-Âmm*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

Muhammed b. A'la et-Tehânevî, *Keşşaf-ı Istılahatı Fünûn*. "Seccade" maddesi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
Muhammed el-Ceylend, "Derdîriyye", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1994.
Muhyiddin Tu'mî, *en-Nurü'l-Ebher fî Tabakati Şüyuhi'l-Câmii'l-Ezher,* Dârü'l-Cil, Beyrut 1992.
Mustafa Aşkar, *Niyazi-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
Nelly Hanna, *Culture in Ottoman Egypt, Modern Egypt from 1517 to the end of the Twentieth Century,* ed by M. W. Daly, Cambridge University, Cambridge 1998.
Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yay. İstanbul 2006.
Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
Ramazan Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2005.
Semih Ceyhan, "SÂVÎ", *DİA*, TDV: Yay. İstanbul 2009.
Semih Ceyhan, "SÂVİYYE", DİA, TDV: Yay. İstanbul 2009.
Seyyid Muhammed Seyyid, "Mısır: Osmanlı Dönemi", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1998.
Yusuf b. İsmail Nebhânî, *Câmîu Kerâmâti'l-Evliya,* thk. İbrâhim Atve Avad, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1989.
Yusuf b. Musa ed-Dımaşkî, *Mu'cemu Matbuati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe,* Matbaatu's- Serkis, Kahire 1928.
Zuhurî Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Yeni Matbaa, İstanbul 1965.

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN FAZIL AHMET PAŞA KOLEKSİYONUNA AİT 00004 ENVANTER NUMARALI KUR'AN'I KERİM'İN SÛRE BAŞI TEZYİNATLARI

THE ORNAMENTS AT BEGINNINGS OF THE SURAHS IN QURAN WITH THE INVENTORY NUMBER 00004 OF FAZIL AHMET PASHA COLLECTION IN SULEYMANIYE LIBRARY

Öğr. Gör. Elif KIRKKESELİ
Iğdır Üniversitesi
Öğr. Gör. Burcu TOĞRUL
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ahmed-i Hani MYO

ÖZET

Tarih boyunca atalarımız kitaba gösterdikleri derin sevgi ve saygının sonucu olarak yazıyı en yüksek sanat dalı seviyesine ulaştırmışlardır. Buna bağlı olarak hat, tezhip, cilt, ebru, minyatür gibi sanatlar gelişerek her dönemde farklı teknik ve üsluplar ortaya çıkmıştır. Çok zengin el yazması eserlerin başında gelen ve önemli kısmını oluşturan Kur'an-ı Kerimler Müslüman sanatkârlar tarafından Allah'ın varlığını, sevgisini ve dine duyduğu saygıyı eserlerinde, özellikle tezyinatların da uygulayarak göstermişlerdir. Kuran-ı Kerim süslemelerinin en erken örneklerine 8. ve 9. yüzyıllarda rastlamak mümkündür. Kur'an-ı Kerim bezemeciliği, bu dönemden itibaren gelişerek devam etmiş ve 16. yüzyılda zirveye ulaşmıştır.

Ülkemizdeki müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda sanat değeri yüksek çeşitli konularda yazılmış eserlerin yanı sıra binlerce el yazması Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Bunların başında ise Süleymaniye Kütüphanesi gelmektedir. Nicelik ve nitelik bakımından ülkemizin en kapasiteli kütüphanelerinden biri olan Süleymaniye Kütüphanesi adeta bir bilim merkezidir.

Çalışmamıza konu olan eser ise XVI. yüzyıla ait olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Onlarca eser arasından seçilen 00004 envanter numaralı Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonuna ait el yazması Kur'an-ı Kerim'in sûre başı tezyinatları kitap sanatları açısından değerlendirilmiştir. Klasik üslupta tezyinata sahip olan ve klasik dönem özelliklerini bünyesinde barındıran ve çizimleri yapılan eser yazı, desen, renk, motif ve üslup özellikleri bakımından ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, El yazması, Kur'an-ı Kerim, Sure Başı, Hat, Tezhip, Cilt.

ABSTRACT

Throughout history, our ancestors have brought the writing to the highest level of art as a result of their deep love and respect for the Quran. As a result, different techniques and styles have emerged in each period by developing arts such as calligraphy, illumination, volume, marbling and miniature.

The Quran is of the most important manuscripts and constitutes an important part of the manuscripts. Muslims showed and highlighted their love and respect of Allah in their works, especially by ornaments. It is possible to come across the earliest examples of Quran ornaments in the 8th and 9th centuries. The ornamentation of the Holy Quran has continued to develop since this period and reached its peak in the 16th century.
The museums, libraries and private collections in Turkey contain thousands of manuscripts of the Holy Quran as well as works written on various subjects of high artistic value. In Turkey, The Süleymaniye Library is the largest manuscript library in terms of quantity and quality and can be deemed as a science centre.

The material of the present study belonging to XVI. Century is available at the Süleymaniye Manuscript Library. The manuscripts of the Holy Quran, which belong to Fazil Ahmed Pasha collection number 00004, which were selected among numerous works, were evaluated in terms of book arts.

Along with the present study, The Quran, which has ornamentation in classical style and incorporates the characteristics of the classical period, has been examined in terms of writing, pattern, colour, motif and style features.

Keywords: The Süleymaniye Manuscript Library, Manuscript, The Quran, Beginning of Surah, Calligraphy, Iliumination, Volume.

GİRİŞ

1. KUR'ÂN-I KERİM BEZEMECİLİĞİ

VIII–IX. yüzyıllarda en erken örneklerini görmeye başladığımız Kur'ân-ı Kerîm süslemeciliği, XIII-XIV. yüzyıllardan itibaren büyük bir gelişme içerisine girilmiştir. (Taşkale, 2000).
El Yazması kitaplara baktığımızda, baş ve son sayfalardaki tezhip yoğunluğu ilk dikkatimizi çeken (Kurfeyz,2003) süslemelerdir. Yazmaların yazılı kısmı tamamlandıktan sonra, daha ince bir kalemle önce okumaya yardımcı olan "harekeler", sonra başka bir kalem ve lâl (kırmızı) mürekkeple "secâvend" denilen duraklama işaretleri konulmuştur. (Kurfeyz,2003).
Yazma metinlerin kontrolü yapılırken herhangi bir kusur sebebiyle hattatın yazma eserden çıkardığı varağa (Kurfeyz,2003). "muhreç sahife" denir.
Yazma Kur'ân-ı Kerîmlerde sağ sayfanın sol alt köşesine genelde mâil olarak sol sayfanın metininin ilk kelimesi yazılır buna müş'ir, müşîr, müşire (işaret eden), garîb, pâyende (baki, daimî), ayak, ta'kîbe (izleyici), müşahide (gözleyen), reddâde, ve rakîb (izci, gözcü), çoban da denir. Bu sözcükler sayfa numarası kullanmadan yazılan Mushafların sayfa sıralamasını kontrol etme, hem de okurken bir sonraki sayfaya duraklamadan (kopma olmadan) geçme imkânı sağlamaktadır. (Acar,1996).
Tezhip sanatçıları tüm hünerlerini sergileyecek bir alan olarak bu kitapları görmekte ve zevkle çalışmışlardır. Her dönemde Kur'ân-ı Kerîm çok zengin olarak tezhiplenerek bezenmiştir. Allah'ın kelamını Peygamberler'in edebi bir sanata dönüştüren bu hatları, tezhiple ölümsüzleştirmek, aynı zamanda imanın da bir ifadesiydi. (Kurfeyz,2003).

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE TEZHİPLİ ALANLAR

Yazma kitaplarda tezhib'in yapıldığı en mühim kısımlar; "zahriyeler (iç kapak)", "hâtimeler (son sayfalar)", yazmaların ilk sayfalarına yapılan "serlevhalar", Kur'ân-ı Kerîm'lerdeki "sure" ve kitaplardaki bahis başlarına yapılan "sûre başları" veya "fasıl başı" tabîr olunur. (Binark,1975).Ayrıca " koltuk tezibi", "Mushaf gülleri"(Duran,2012), "duraklar", "kenar suyu" ve "cetveller" (Aksu,1999), "beynessuturlar" (Özkeçeci,2007), "sayfa kenarı tezhibi", ve "tığlar" dır. (Birol,2002).

2.1. ZAHRİYE TEZHİBİ

Z2ahriye kelimesi, Arapça arkalık sırtlık anlamına gelmektedir (Yılmaz,2004). Yazma kitaplarda esas metnin başladığı ilk sayfanın arkasındaki yâni bir önceki sayfa için kullanılan deyimdir. Kitaplar genellikle birinci yaprağın (b) yüzünden başlar, bu sayfanın (a)yüzü doğal olarak iç kapak dediğimiz zahriye sayfası olmaktadır (Derman,2002).

2.2. SERLEVHA TEZHİBİ

El yazması kitapların zahriye sayfasından sonra karşılıklı iki sayfasına (Duran,2009) hususi ve zengin bir tezhip yapılır. Kur'ân-ı Kerîmlerin bu en gösterişli sayfasına "serlevha" (Yılmaz,2004) veya "dibace" adı verilmektedir. Yazmanın serlevha tezhibi Besmele'nin hemen üstünde yer alabileceği gibi, özellikle Kur'ân'larda, metin içine olacak biçimde tam sayfa ya da karşılıklı iki tam sayfa da olabilmektedir (Özen,1978). Tezhipli kısım, metnin başladığı ilk sayfada ve sadece yazı alanının üzerinde yer alıyorsa bu sayfaya "unvan sayfası" denir (Duran,2012).
Serlevhaların sayfa tasarımı, dikdörtgen biçimimde düz başlık şeklinde veya üçgene benzeyen şekilde kubbeli, dilimli, tepelikli mihrabiye, alınlık, taç (iklîl), üstte bir selvi motifinin yer aldığı selvili tasarımlar veya natüralist üslûpta kompozisyonlar tasarlanmıştır.

2.3. BAŞLIK TEZHİBİ(SURE BAŞI)

Başlık, yazmalarda serlevha da bulunan ve metin içerisinde yer alan bölümlerin başlıklarıdır. İçine sûrenin veya bölümün adını (Özkeçeci,2007), nâzil oldukları yeri ve ayet sayısıyla kaçıncı sûre olduğunu açıklayan başlıklar (Derman,2010), "serberk/ serberg" tabir olunur (Yılmaz,2004).
Serlevha sahifesi karşılıklı iki sahifeden oluşur ve bu iki sahife simetrik tasarlanmıştır. Sûre başları hep aynı kompozisyonda bezendiği gibi her başlığı ayrı kompozisyonla da süslenmiş olan eserler de vardır (Özkeçeci,2007). Kur'ân-ı Kerîm'de sûrelerin başına (Ser-sûre), kitapların fasıl ve söz başlarına, divanlarda her tür şiirin başına bazen dikdörtgen bir süsleme biçiminde, bazen de koltuk tezhibi olarak süslendiği görülmektedir. (Özen,2005).

2.4. HATİME TEZHİBİ

Yazma eserlerde (ferağ yahut ketebe kaydı) bitiş (son) bölümüne "hâtime" denir. (Derman,2015) Yazma eserlerin sonunda duânın, hattat imzasının, yazılış tarihinin, varsa müzehhip imzasının yer aldığı sayfalardır. (Yılmaz,2002).

2.5. KOLTUK TEZHİBİ

Koltuk tezhibi, kıt'a tezhiplerinde, farklı yazı çeşitlerini aynı hizaya getirmek için satır kenarlarındaki (Yılmaz,2004)boşluklara yapılan simetrik veya benzer formda süslemelerdir (Özen,1978)

2.6. SAYFA KENARI TEZHİBİ

Bazı değerli yazmaların ara sayfalarında da kenarları süslenmiş ve bu sahalara daha çok halkâr ve zer-efşan bezemesi uygulanmıştır. (Özen,2005).

2.7. GÜLLER

Tezhip sanatında "gül" çiçek motiflerine verilen genel addır. Güller, sayfa kenarlarında yer alan çevresi tezhipli ortası boş bırakılmış bu güller daire yahut beyzi şeklinde olup yukarı ve aşağı taraflarında uzatılmış bezemeler şeklindedir (Arseven,1965). Güllerin boş bırakılan kısımlarına isim veya rakam yazılır (Derman,2015). Güller bulundukları yerlere göre isim alırlar (Kurfeyz,2003). Cüzlerin başına konulanlara "cüz gülü", hiziplerin başına konulanlara da "hizb gülü" denilmektedir (Pakalın,2004). Ayrıca, secde gülü, aşr gülü ve sure gülü bulunmaktadır.

2.8. DURAKLAR

Kur'ân-ı Kerîm' lerde âyet, kitaplarda cümle aralarına konulan küçük bezeme şekilleridir. Bunlar nokta yerine konulan geometrik şekiller veya üslûplaştırılmış bitki motifleridir (Yılmaz,2004). Bu duraklara "vakfe" de denir (Özkeçeci,2007).

2.9. BEYNE'S SÜTUR (YAZI ARALARI)

Tezhip edilen bir yazının satır aralarına sırf altınla yapılan veya renkli serbest tarzdaki tezyîni işe " beyne's sütûr" denilmektedir. Eski hattatların kullandıkları bir tâbirdir.
Kıymetli yazmalar da, levhalarda satır arasındaki boşluklar bezenerek esere zenginlik kazandırmıştır. Yazı alanın kirlenmiş, yırtılma gibi bir hasarın söz konusu olduğu durumlarda ve satır aralarına gereğinden fazla boşluk bırakıldığı durumlarda bu süslemeye yer verilmiştir (Duran,2012).

2.10. CETVEL BORDÜR (KENAR SUYU, ULAMA, ZENCEREK)

Eski el yazmalarında, (Yılmaz,2004) kıt'a veya levhalarda yazıyı çevreleyen (Derman,2015) ve ekseriye altınla çekilen muhtelif kalınlıktaki çizgilere "cetvel" (Derman,2015) denilmektedir. Bu işi yapan sanatkârlara ise "cetvelkeş" denilmektedir.

2.11. TIĞ

Tezhibin bittiği yerden başlayarak paralel hatlarla dışa doğru ok gibi uzanan, uçları sivri şekillere "tığ" denilmektedir (Bektaşoğlu,2009). Süslenen bölümle geri kalan boş alanın dengesini sağlamaktadır (Keskiner,2011). Devirlere göre yüzlerce çeşitlilik göstermektedir. Zahriye, serlevha, sûre başları, hatime ve güller hep bu tığlarla süslenmiştir. Hemen her motif tığlar içinde kullanılmıştır (Kurfeyz,2003).

3. SURE BAŞI ANALİZLERİ

3.1. BAKARA SURESİ

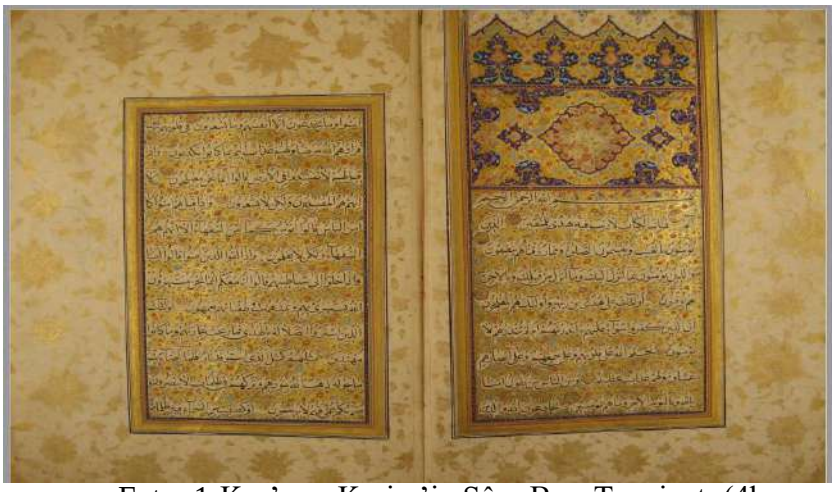

Foto 1-Kur'an-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı (4b Sayfası-Bakara Suresi)

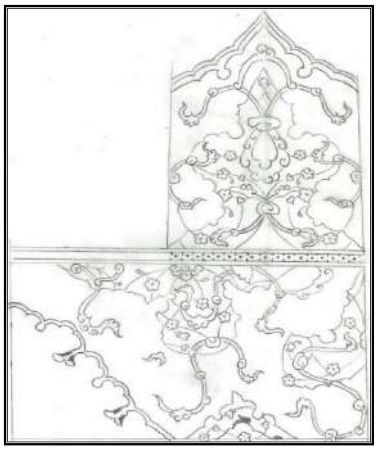

ÇİZİM 1-Kur'an-ı Kerim'in Sûre Başı Çizimi (4b Sayfası)

Eserin 4b varağında sûre başı tezyînatı bulunmaktadır. İs mürekkebiyle nesih hattıyla yazılan yazı alanında metin aralarına sıvama altınla duraklar tezyin edilmiş olup durak içlerine altı yapraklı (şeşberk) penç uygulanmıştır. Ayrıca yazı aralarında boş kalan kısımlara da sıvama altın üzerine beyne's sütûr tekniğinde bezeme yapılmıştır. Serbest kompozisyonda tasarlanan desende motif olarak penç, gonca, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde kiremit kırmızısı, mor, açık yeşil, sarı ve açık mavi renkler tercih edilmiştir.

Bu alanın üst kısmında yatay dikdörtgen formunda tezyin edilmiş yazı alanı yer almaktadır. Bu alan lacivert zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde tezyin edilmiş arasuyu ve kenarlarına çekilen altın ve turuncu renkteki cetveller ile alt kısımdaki yazı alanından ayrılmıştır.

Dikdörtgen ve üstübeç ile yazılmış sülüs yazılı alanın zemini sıvama altın olup üzerine hatâyî, penç, gonca, çıkma ve yapraklardan oluşturulan serbest bir kompozisyon uygulanmıştır. Motiflerde renk olarak kiremit kırmızısı, mor, sarı, açık mavi ve açık yeşil kullanılmıştır. Yazı alanı turuncu ve lacivert renkte havalı dendanlarla çevrelenmiştir. Yazı alanının dışındaki bezemeli alanlar ¼ oranında simetrik olarak tezyin edilmiştir. Zemin rengi olarak altın, lacivert tercih edilmiştir. Altın ve lacivert zemin rengi tercih edilen tezyinatta zeminler ayırma rumiler le bölünmüş olup rumiler altındır. Yoğun bir şekilde altın zemin kullanılmıştır. Altın ve lacivert zemin üzerinde hatai, penç, gonca, çıkma ve bulut motifleriyle süslenmiştir. bitkisel motiflerde kırmızı, mavi, mor, kahverengi, pembe, sarı renkleri bulut motiferlinde ise pembe,yeşil,,mavi ve altın kullanılmıştır. Yazılı alan üst kısımda yer alan başlık tezyînatından yine alt kısımda olduğu gibi arasuyu ve cetvellerle ayrılmıştır.

Başlık kısmındaki tezyînat ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Altın ve lacivert zemin kullanılan alanda bitkisel, rumi ve bulut motifleri kullanılmıştır. Bitkisel motiflerde gonca, penç, çıkma, kırmızı, sarı, pembe, yeşil renklerde tezyin edilmiştir. Kullanılan bulut motifleri yeşil ve pembe renktedir. Sûre başı tezyînatı iki kenardan 5mm'lik altın cetvel ve lacivert, turuncu kuzularla sınırlandırılarak tezyînat sonlandırılmış olup. Tezyinat lacivert, turuncu ve altınla yapılmış havalı dendanlarla sonlandırılmıştır. Dış kısmında negatif formunda lacivert renkte rumilerden oluşturulan tığlar uygulanmıştır.

3.2. ALİ'İMRAN SURESİ

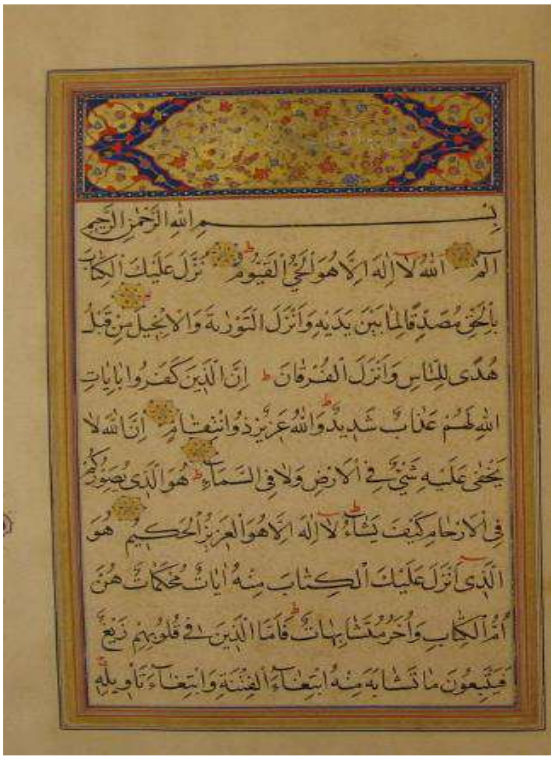

Foto 2- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı (Başlık) Tezyinatı
(311a Sayfası-Ali'imran suresi)

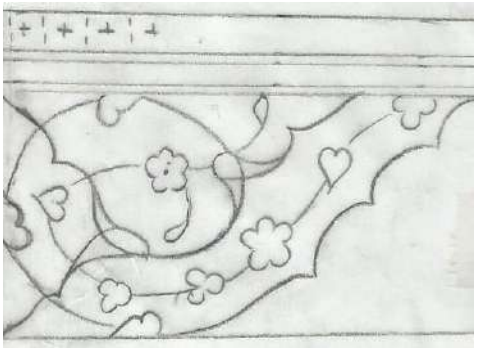

ÇİZİM 2-Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı (Başlık)
Tezyinatı Detay Çizimi

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple sülüs hattıyla yazılmıştır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Penç, gonca, yaprak ve çıkma motiflerden oluşan desende renk olarak mavi, kiremit kırmızısı, sarı ve mor kullanılmıştır.

Motiflerde tonlama yapılmıştır.Yazı alanının iki kenarı dendanlarla sınırlandırılarak her iki kenara ¼ oranında simetrik tasarım uygulanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşan tasarımda ayırma rûmîler paftaları oluşturmuştur. Turuncu rengindeki Rûmîlerin iç kısımları altın olup dışta kalan kısım laciverttir. Köşelerde ise lacivert zeminli alanlar üçüncü küçük paftayı oluşturmuştur. Motif olarak penç, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde mavi, mor ve sarı renkler tercih edilmiştir.

Bu alan dörtkenardan kahverengi zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde kenarsuyu ve iç kısımda 2mm'lik küf yeşili, dış kısımda ise 2mm'lik turuncu renkte cetvellerle çerçeve içine alınmıştır.

3.3. NİSA SURESİ

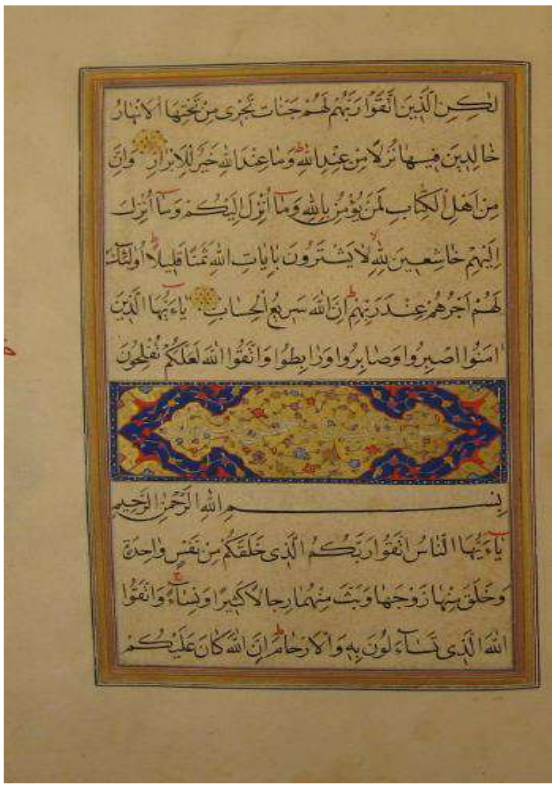

Foto 3- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı (313B Sayfası-Nisa Suresi)

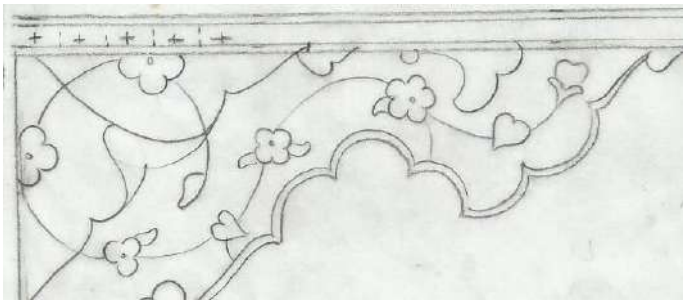

ÇİZİM 3-Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay Çizimi

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple sülüs hattıyla yazılmıştır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Penç, gonca, yaprak ve çıkma motiflerden oluşan desende renk olarak mavi, kiremit kırmızısı, sarı ve mor kullanılmıştır. Motiflerde tonlama yapılmıştır. Yazı alanının iki kenarı dendanlarla sınırlandırılarak her iki kenara ¼ oranında simetrik tasarım uygulanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşan tasarımda ayırma rûmîler paftaları oluşturmuştur. Turuncu rengindeki Rûmîlerin iç kısımları altın olup dışta kalan kısım laciverttir. Köşelerde ise lacivert zeminli alanlar üçüncü küçük paftayı oluşturmuştur.

Motif olarak penç, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde mavi, mor ve sarı renkler tercih edilmiştir.

Bu alan dörtkenardan kahverengi zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde kenarsuyu ve iç kısımda 2mm'lik küf yeşili, dış kısımda ise 2mm'lik turuncu renkte cetvellerle çerçeve içine alınmıştır.

3.4. MAİDE SURESİ

Foto 4- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı
(Maide Suresi)

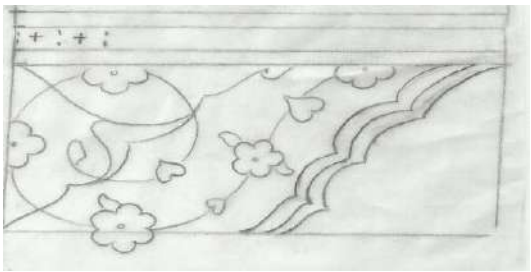

ÇİZİM 4-Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay Çizimi

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple sülüs hattıyla yazılmıştır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Penç, gonca, yaprak ve çıkma motiflerden oluşan desende renk olarak mavi, kiremit kırmızısı, sarı ve mor kullanılmıştır. Motiflerde tonlama yapılmıştır. Yazı alanının iki kenarı tepelik formundaki dendanlarla sınırlandırılarak her iki kenara ¼ oranında simetrik tasarım uygulanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşan tasarımda ayırma rûmîler paftaları oluşturmuştur. Turuncu renkteki Rûmîlerin iç kısımları altın olup dışta kalan kısım laciverttir. Köşelerde ise lacivert zeminli alanlar üçüncü küçük paftayı oluşturmuştur. Motif olarak penç, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde mavi, mor ve sarı renkler tercih edilmiştir.

Bu alan dörtkenardan kahverengi zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde kenarsuyu ve iç kısımda 2mm'lik küf yeşili, dış kısımda ise 2mm'lik turuncu renkte cetvellerle çerçeve içine alınmıştır.

3.5. SURE BAŞI

Foto 5- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı

FOTO 6- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple sülüs hattıyla yazılmıştır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Penç, gonca, yaprak ve çıkma motiflerden oluşan desende renk olarak mavi, kiremit kırmızısı, sarı ve mor kullanılmıştır. Motiflerde tonlama yapılmıştır. Yazı alanının iki kenarı tepelik formundaki dendanlarla sınırlandırılarak her iki kenara ¼ oranında simetrik tasarım uygulanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşan tasarımda ayırma rûmîler paftaları oluşturmuştur. Turuncu rengindeki Rûmîlerin iç kısımları altın olup dışta kalan kısım laciverttir. Köşelerde ise lacivert zeminli alanlar üçüncü küçük paftayı oluşturmuştur. Motif olarak penç, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde mavi, mor ve sarı renkler tercih edilmiştir.

Bu alan dörtkenardan lacivert zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde kenarsuyunu 2mm'lik altın ve 2mm'lik turuncu renkte cetveller çerçeve içine almaktadır.

3.6. A'RAF SURESİ

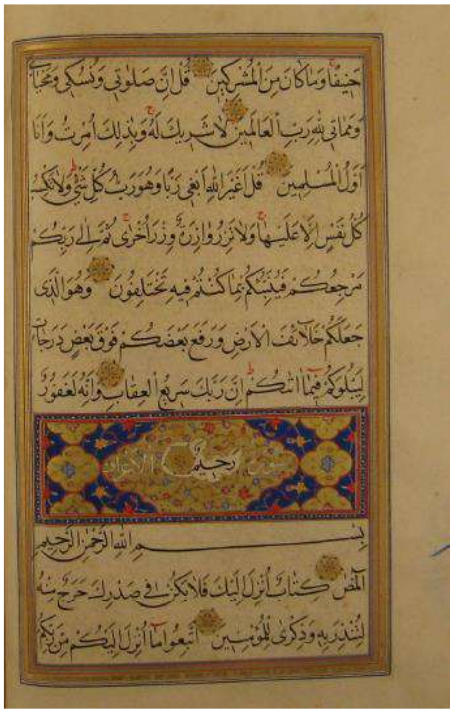

Foto 7- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı
(A'RAF SURESİ)

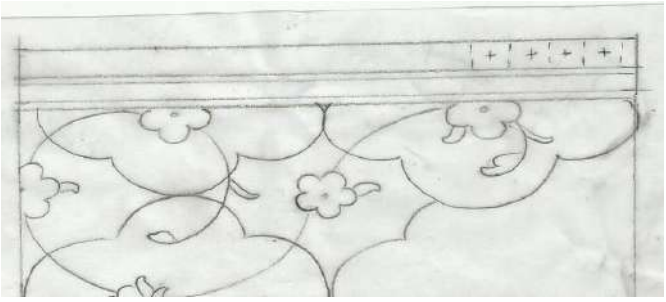

ÇİZİM 5-Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay Çizimi

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı sıvama altın üzerine üstübeç mürekkeple sülüs yazı ve yine orta kısımda siyah mürekkeple nesih yazı ile yazılmış beyne's sütûr tekniğinde çevrelenmiş iki yazı alanı bulunmaktadır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak uygulanmıştır. Motif olarak penç, gonca, çıkma ve yapraklar kullanılmış olup, renk olarak açık mavi, kiremit kırmızısı ve mor tercih edilmiştir. Bu yazı alanı turuncu renkte dendanlarla sınırlandırılmıştır.

Yazı alanın dışta kalan iki ucuna tepelik formda paftalar oluşturulmuştur. Bu paftalar ¼ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşturulan desende motif olarak penç, çıkma ve yaprak kullanılmıştır. Motiflerde renk olarak kiremit kırmızısı, sarı ve açık mavi tercih edilmiştir.

Bu alan dörtkenardan siyah zemin üzerine beyaz renkte (+,-) biçiminde kenarsuyu, 2mm'lik altın ve turuncu renkte cetvellerle sonlandırılmıştır.

3.7. YUSUF SURESİ

Foto 8- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı (YUSUF SURESİ)

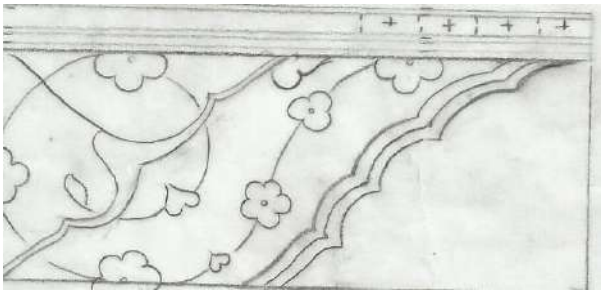

ÇİZİM 6-Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay Çizimi

Tezyînatın orta kısmında yer alan yazı sıvama altın üzerine üstübeç mürekkeple sülüs yazı ve yine orta kısımda siyah mürekkeple nesih yazı ile yazılmış beyne's sütûr tekniğinde çevrelenmiş iki yazı alanı bulunmaktadır. Yazı alanında yer alan tezyînat serbest olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Penç, gonca, yaprak ve çıkma motiflerden oluşan desende renk olarak mavi, kiremit kırmızısı, sarı ve mor kullanılmıştır. Motiflerde tonlama yapılmıştır. Yazı alanının iki kenarı havalı dendanlarla sınırlandırılarak her iki kenara ¼ oranında simetrik tasarım uygulanmıştır. Lacivert ve altın zeminlerden oluşan tasarımda ayırma rûmîler paftaları oluşturmuştur. Turuncu rengindeki Rûmîlerin iç kısımları altın olup dışta kalan kısım laciverttir. Köşelerde ise lacivert zeminli alanlar üçüncü küçük paftayı oluşturmuştur. Motif olarak penç, yaprak ve çıkmalar kullanılmıştır. Motiflerde mavi, mor ve sarı renkler tercih edilmiştir.

3.8. KEHF SURESİ

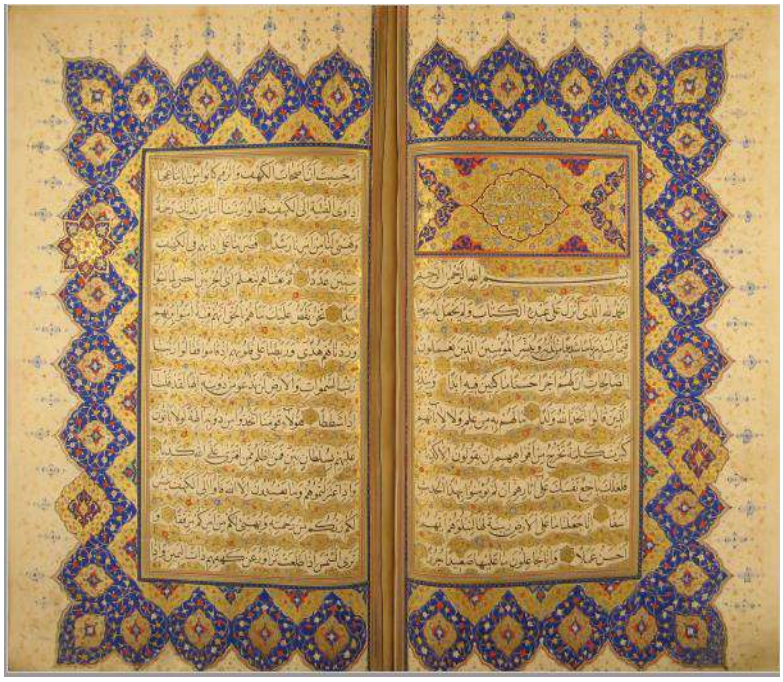

Foto 9- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı (Kehf Suresi)

FOTO 10- Kur'ân-ı Kerim'in Sûre Başı Tezyinatı Detay

Lacivert ve altın zemin kullanılan sure başında, rumi, hatai, penç, gonca ve bulut motifleriyle serbest komposizyon mevcuttur. Turuncu renkte kullanılan rumi motiflerinin oluşturduğu paftalarda lacivert zemin kullanılmıştır. Dendanlarla ayrılan bulut motifinin yer aldığı paftalarda altın ve lacivert zemin kullanılmıştır. Orta kısımda yer alan üstübeç mürekkebiyle yazılan yazı havalı dendanlarla ayrılıp altın zemin kullanılmıştır. Kullanılan motifler sarı, pembe, mor ve mavi renkler kullanılmıştır.

SONUÇLAR

Kur'an-ı Kerimlerde 114 tane sure vardır. Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonunda yer alan 00004 envanter numaralı Kur'an-ı Kerimde sekiz farklı desen tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde; tasarımlarda rumi, penç, hatai, gonca, çıkma, yaprak ve bulut motifleri kullanılmıştır. Penç motifi diğer motiflere nazaran daha çok kullanılmıştır. Tasarımlar tek iplik üzerine çizilmiştir. Rumi ve paftalar zemin ayırmak için tasarlanmıştır. Rumi motifleri turuncu, bulut motifleri ise; beyaz ve turuncudur. Kehf ve Bakara surelerinde diğer sure başlarının tasarımlarındaki kullanılan motif çeşitlerine ek olarak

bulut motifi kullanılmıştır. Motifler kırmızı, mavi, mor, pembe, yeşil tonlarıyla boyanmıştır. Lacivert ve altın zemin rengi olarak kullanılmış, klasik dönemin özelliklerini yansıtmıştır. Sure başı yazıları üstübeç mürekkeple sülüs yazı çeşidi ile yazılmıştır. A'raf suresi ve Yusuf suresinde hem üstübeç mürekkeple sülüs yazı, hem de is mürekkebiyle nesih yazı görülmektedir. Tığlar lacivert renkte olup, negatif tekniğinde yapılmıştır. Eserin hattatının ve tezhip sanatçısının imzasına rastlanmamaktadır. Süslemelerin nakkaşhane çalışması olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Abdülkadir Yılmaz, (2004) Türk Tezhip SanatlarıTabir ve Istılahları, İstanbul.
2. İnci A. Birol, (2002) Klasik Devir Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, XXVI, Ankara.
3. Mehmet Zeki Pakalın, (2004) Gül, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. İstanbul.
4. Fatma Çiçek Derman, (2002) Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi, Türkler, Yeni Yayın, XII, Ankara.
5. Fatma Çiçek Derman, (2010) Tarihimizde Mushafların Bezemesi, DİD, XLVI(4), Diyanet İşleri Dini Yayınları.
6. Fatma Çiçek Derman, (2015) Türk Sanatında Kullanılan Terimler ve Malzeme, Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
7. Gülnur Duran, (2009) Serlevha, DİA, XXXVI, TDV Yay. İstanbul.
8. Mine Esiner Özen, (1978) Yazıda Gönül Çiçekleri, Art Dekor Dergisi, 58, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
9. Mustafa Bektaşoğlu, (2009) Anadolu'da Türk İslam Sanatı, Ankara.
10. Faruk Taşkale,(2000) Kur'an-ı Kerimde Açan Çiçekler, M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı, Sabancı Müzesi, İstanbul.
11. Nilüfer Kurfeyz, (2003) Tezhip, TATAV Yayınları, İstanbul.
12. Şinasi Acar, (1996) Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar, Antik Dekorasyon ve Sanat Dergisi, İstanbul.
13. Celal Esat Arseven, (1965) Gül, MEB, İstanbul.
14. Cahide Keskiner, (2011) Türk Süsleme Sanatında Stilize Çiçekler-Hatai, İlke Basım Yayın, İstanbul.
15. İsmet Binark, (1975) Eski Kitapçılık Sanatlarımız ,Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara.
16. Gülnur Duran, (2012) Tezhip Sanatında Kullanım Alanları, DİA, TDV Yay. İstanbul.
17. Hatice Aksu, (1999) Türk Süsleme Sanatının Süsleme Unsurları, Osmanlı Kültür ve Sanat, Yeni Türkiye Yay. Ankara.
18. İlhan-Şule Özkeçeci, (2007) Türk Sanatında Tezhip, Seçil Ofset, İstanbul.
19. Mine Esiner Özen,(2005) Türk Tezhip Sanatı, Gözen Kitap ve Yayınevi, İstanbul.

MÜFESSİRLERİN NECM SÛRESİNİN İLK (1-18) AYETLERİNİ TAHLİLLERİ VE BU ÂYETLERİN Mİ'RAC MU'CİZE İLE İLGİSİ

ANALYSIS OF COMMENTATORS' ABOUT SURE NAJM'S (1-18)TH VERSES AND THE RELATIONSHIP OF THIS VERSES WITH THE MIRACLE OF ASCENSION

Dr. Öğr. Üyesi Sabri DEMİRCİ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı

ÖZET

Bildirimizde eski ve yeni müfessirler Necm sûresinin ilk 18 ayetini mi'raç mu'cizesi ile nasıl ilişkilendirdiklerini tespit etmeğe çalıştık. Taberî, Zemahşerî, İbn Atiyye, Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr, Şevkânî, Âlûsî ve Elmalılı gibi müfessirlerin yaptıkları tefsir ve te'villeri inceleyip tahlil ettik.

Sûrenin inişi Mekke döneminin ilk zamanlarında olsa da 13-18. âyetlerin Mekke döneminin son devresine denk gelen mi'rac olayı ile ilgili olduğu kabul edilir. Bu çalışmamızda tefsirler- de bu âyetlerde yer alan kelimeler için yapılan farklı yorum ve geniş açıklamaları özetlemeğe gayret ettik. Mesela, "necm" kelimesi ile Hz. Muhammed kastediliyorsa, onun mi'râca yükselmesi ve inmesi açıklamaları yapılmış *"Allemehu şedîdu'l-Kuva"* ile Allah mı yoksa melek Cebrail mi kastedilmektedir? Âyette "*asıl şekliyle göründü"* diye tercüme edilen sözün fâili kim? Allah mı yoksa Cebrâil mi? Yine 8. âyette geçen *"denâ"* ve *"tedellâ*" fiillerinin fâili belli olmadığı için farklı yorumlar yapılmıştır. 9. âyetteki *"kâbe kavseyn"* ile ilgili müfessirler tarafından çok farklı açıklamalar yapılmıştır. Yine 11. âyette*"O kulun gördüğünü kalp yalanlamadı"* âyetiyle, Peygamberin mi'racdaki olağan üstü tecellileri görmesi hayal değil hakikattır; çünkü gözün gördüğünü kalp de tastik etmiştir, yorumunu yapabilirmiyiz? diye müfessirlerin tartışmaları özetlenmiştir. "*Sidretu'l-müntehâ"* ne anlama geliyor? Onun yanındaki *"cennetu'l-me'vâ"*, "*bürünme*", "*gözün kaymaması"*, "*hedefden şaşmaması"* nedir? Ve netice olarak 18. âyette bahsedilen *"Hiç kuşkusuz o, ... görmüştü"* manasına gelen cümlenin fâili Hz. Peygamber olduğu bellidir; fakat o neyi görmüştür? Müfessirler tarafından, İbn Abbas'tan meşhur olarak gelen rivayette Hz. Peygamberin rabbini gözüyle gördüğü söylenirken, öbür tarafta kendisine sorulduğunda Hz. Âişe'nin bu ihtimali reddettiği, uzun tartışmalara konu olmuştur. İslâm Âlimleri bu ayetleri ve hadisleri birlikte değerlendirerek iki görüşü de savunan yorumlar yapmışlardır. Yani *"rü'yetullah*" meselesi masaya yatırılmış ve tartışılmıştır.

Bu sırada yorumlar arasında mi'raç gerçekleşmiş midirr? Gerçekleşmemiş midir? Gerçekleştiyse ruhen mi yoksa bedenen mi? Yoksa rüyada mı geçekleşmiştir? Bütün bu soruların cevaplarını müfessirlerin yorumları içersinde vermeğe çalıştık. Kaynaklara göre elde ettiğimiz görüş ve yorumları aktarırken kendi elde ettiğimiz sonuç ve değerlendirmeleri de ifade ettik.

Sonuç olarak: İsrâ ve mi'râc hadisesi kitap ve sünnetle sabit olmuş bir Peygamber mu'cizesidir. Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar olan yolculuk kitapla, oradan da Allah'ın dilediği yüksek makamlara çıkması sünnet ve icmâ ile sabit olmuştur. Sadece isrâ ve mi'râcın keyfiyetinde ihtilaf edilmiştir. Çoğunluğa göre uyanıkken, ruh ve cesedle meydana gelmiştir. Ruhen ve uykuda iken meydan geldiğini ileri sürenler olmasına rağmen inkar eden bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necm Sûresi, mi'râc, mu'cize, rü'yetullah

ABSTRACT

In our release, we tried to determine how the old and new commentators associate the first 18 verses of Surah Najm with the the miracle of ascension. We have examined and evaluated the commentaries

and interpretations made by commentators such as Tabari, Zemahshari, Ibn Atiyya, Razi, Kurtubi, Ibn Kesir, Shevkani, Alûsi ve Elmalili.

Although the surah descended in the early days of Mecca, it was 13-18. verses are considered to be related to the ascension event which corresponds to the last period of Mecca period. In this study, we tried to summarize the different interpretations and broad explanations made for the words in these verses in the exegesis. For example, with the word *en-necm* if Hz. Muhammad is meant, he explained the rise and descent of ascension, *"Allemehu şedîdu'l-Kuva"* Allah means God or the angel Gabriel? Who is the verb in the verse translated as "*appeared in its original form*"? Allah or Jabrail? Again in the 8th verse, the verbs *"denâ"* and *"tedellâ"* the subject of the verbs is not known, so different interpretations have been made. 9th verse çok *"Kaaba Kavseyn"* made by the commentators very different explanations. Yet in verse 11: The heart did not deny what the servant sees, the fact that the Prophet sees these extraordinary manifestations in ascension is not a dream but a truth; because the heart has seen what the eye sees, can we comment? he summarized the discussions of the commentators. What does *"Sidretu'l-müntehâ"* mean? What is the *"paradise-next to it ..... impersonation "*, *"not slipping the eye"*, "*not obeying the target*"? And as a result, in the verse 18, *"No doubt, he had seen"* means the sentence of the Prophet. It is clear that he was a prophet; but what has he seen? The Islamic scholars evaluated these narratives together with related verses and hadiths and made comments defending both views. In other words, the issue of rü'yetullah was discussed and discussed. Is there any occurrence between comments in the meantime? Didn't he find it? If so, spiritually or physically? Or is it in a dream? We tried to answer all these questions in the comments of the commentators. According to the sources, we expressed our conclusions and evaluations while conveying our opinions and comments. As a result, we have achieved that: the incident of Isra (travelling at night) and ascension is a miracle of the Prophet, fixed with books and circumcision. The journey from Masjid al-Haram to Masjid al-Aqsa was fixed by the book and from there to the higher authorities of Allah's wishes by circumcision and agree. Only in the arbitrariness of isra (travelling at night) and ascension have been disputed. According to the majority, it occurred with the soul and body while awake. And yet there are no denials, although there are those who claim to occur in spirit and in sleep.

Keywords: Surah Najm, ascension, miracle, See God

1.GİRİŞ

2. MU'CİZE

2.1. Mu'cizenin tanımı

Sözlükte: "âciz bırakan, karşı konulmaz, hârika olay, güçsüz bırakan iş, insanları hayran bırakan, tabiatüstü sayılan, insan aklının alamayacağı olay, (Cüveynî, 1985: 260. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü) anlamlarına gelen mu'cize, terim olarak, "insanları benzerini yapmaktan âciz bırakan, peygamberlik iddiasında bulunan kişiden normala, alışılmışa zıt ve fizikî olayların tersine ortaya çıkan hârikulâde olaylara denir." Diğer bir ifade ile "Mu'cize, inkâr edenlere meydan okuduğu bir sırada, peygamberlik iddiâsında bulunan zâtın elinde meydana gelen harikulade bir iştir." (Sâbûnî, 2005: 105; Taftazani, 1277: II/130). Amaç, peygamberin peygamberliğini ispat ve tastik etmektir. Bir şeye mu'cize diyebilmek için onun peygamberin elinden ortaya çıkması gerekir.

2.2. Mu'cize ve Peygamberlik

Allah tarafından kutsal bir iş için görevlendirildiğini iddiâ eden bir zâtın, şüphesiz bir konuda doğru olduğunu ispat etmesi gerekir. Aksi halde, etrafındakiler o zatın doğru mu, yoksa yalancı mı olduğunu idrakte şüpheye düşeceklerdir. Öyle ise, bu şüpheyi izale ve doğruluğunu ispat için, peygamber tarafından ortaya konulması gerekli delillere ihtiyaç vardır. Kâinatın şaşmaz nizamı, nasıl ki onun yaratıcısına ve sonsuz kudret sahibi olduğuna delâlet ediyorsa, bu deliller de elinde meydana gelen peygamberin doğruluğunu ortaya koyacaktır. İşte bu delil, bundan sonra mahiyetini inceleyeceğimiz "*mu'cize*"dir. (Bâkıllânî, 1958: 35-36.)

2.3. Mu'cizenin Peygamberliğe Delil Olması

İslam bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre, peygamberlik iddiasında bulunan şahsın sıdk-ı nübüvvetine delil olmak üzere, bu iddiasına uygun bir tarzda mu'cize getirmesi gerekir. Çünkü yalancı ile doğru olanın ayırt edilmesi söz konusudur. Bu da ancak mu'cize ile sabit olabilir. İşte bu sebeple kelâmcılar, "mu'cize olmaksızın bir peygamberin sözünü tasdik etmek vâcib değildir." (Bâkıllânî, 1986:258) hükmüne varmışlardır. Şî'a, peygamberlerin özellikleri ve ma'sûmiyetleri konusunda Ehl-i Sünnetle aynı görüştedir. Ancak onlara göre, imamlar da peygamberler gibi ma'sûmdurlar (Bâkıllânî, 1986:258). Nitekim her peygambere, kendisine inansınlar diye mu'cizeler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa işaret eden birçok âyet vardır (Bâkıllânî, 1986:28-30, 210-212). Ayrıca peygamberimiz de şöyle buyurmuşlardır: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, kendisine insanların inanacağı kadar âyet (mu'cize) verilmemiş olsun."* (Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1; el-İ'tisâm, 1; Müslim, el-İtmân, 239; Ahmed b. Hanbel, II/341,451). Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, her peygamber, iddiasında doğru olduğunu hal ve hareketleriyle olduğu kadar diğer çeşitli mu'cizelerle de ortaya koymuştur. (Uğur Mutlu, 2015: 19-22)

2.4. Mu'cizenin Oluş Şartları

Peygamberlerde müşahede olunan harikulade işlerin *(mu'cize)* diğer insanlarda görülen hârikulâde *(keramet, istidrâc, ihânet vb.)* olaylardan farklı tarafları vardır. Mu'cize, peygamberlere has bir iş olduğu için, kendi dışındaki kişilerde zuhur eden hârikâlara bu ad verilmez. (Sâbûnî, 2005: 105; Taftazani, 1277: II/130). Dolayısıyla, her mu'cize bir hârikâdır; fakat her hârikâ bir mu'cize değildir. Mu'cize'nin belli başlı özellik ve şartları vardır. Bu şartlar genellikle yedi madde halinde şöyle özetlemektedir:

1. Mu'cize, Allah'ın bir işi olmalıdır.

2. Tabiat kanunlarına aykırı bulunmalıdır. Çünkü "*hârikulâde"* olmadan i'câz olmaz.

3. Benzerini getirmek mümkün olmamalıdır.
4. Bir tasdik olduğunun bilinmesi için peygamberlik iddiasında bulunan şahsın elinde ortaya çıkmalıdır.

5. Peygamberin iddiasına uygun bir şekilde meydana gelmelidir.

6. Peygamberin gösterdiği hârikâ, kendisini yalanlamamalıdır.

7. Mu'cize, peygamberlik iddiâsından sonra meydana gelmelidir. (Mutlu, 2015: 19-22)

2.5. Mu'cizenin Hikmetleri

Mu'cizelerin gösterilmesinde hiç şüphesiz bir takım hikmet ve faydalar vardır. Bunları şöylece üç grupta toplamak mümkündür: (Reşid Rıza, 1353: XI, 242).
1. Allah Teâlâ, mu'cizeleri izhar etmekle, yarattığı tabiat kanunlarının kendisine boyun eğdiğini, öte yandan irâde ve kudretinin sınırsız, bütün fiillerinde hür, netice itibariyle dilediğini yapan (fa'âlün li-mâyurîd) bir varlık olduğunu bildirmektedir.
2. Mu'cize, Allah tarafından haber verdikleri hususlarda, peygamberlerin doğruluğuna delil kılınmıştır. Zira bir delile dayanmayan her iddia reddedilir. Ayrıca, hak peygamberle yalancı arasındaki fark ancak bu mu'cize ile anlaşılmış olmaktadır. Allah'ın yalancı birini tasdik etmesi imkânsız bulunduğuna göre mu'cize, O'nun "kulum iddiasında doğrudur" sözü yerine geçer.
Mu'cize, insan aklını, muhal ve imkânsızlık dairesinin darlığına, buna bağlı olarak bilinen tabiat kanunları ve mu'tad sebeplerden uzak olarak bazı şeylerin de meydana gelebileceğine sevk etmektedir. (Karadeniz, 1999: 176).

3. NECM SÛRESİ

3.1. Necm Sûresi Hakkında Bilgi

Mekke döneminde İhlâs sûresinden sonra nâzil olmuştur. Medine devrinde indiği ileri sürülmüşse de bu görüş itibar görmemiştir (Kurtubî, 1988: XVII/55). Adını sûrenin başında yer alan necm (yıldız) kelimesinden alır; "Ve'n-Necm" sûresi olarak da isimlendirilir. Altmış iki âyettten oluşur. Mushaftaki sıralamada elli üçüncü, iniş sırasına göre yirmi üçüncü sûredir. İhlâs sûresinden sonra, Abese sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. Sadece 32. âyetinin Medine'de indiği rivayet edilmiştir, fakat bu âyetin öncesi ve sonrasıyla olan sıkı anlam bağı ve üslûp birliği bu rivayeti tereddüde açık bırakmaktadır (Yaşaroğlu, 2006:32/495).

İslâm akaidinin üç temel ilkesini oluşturan nübüvvet, tevhid ve âhiret hayatını konu edinen Necm sûresinin muhtevasını bu çerçevede incelemek mümkündür.

Birinci bölüm, Hz. Muhammed'in hak peygamber, Kur'an'ın da vahiy ürünü olduğunu bildiren hem Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar hem de sonraki insanlar için önemli bir gök cismi sayılan yıldıza yemin etmekle başlar. Ardından yakınlık ve ülfet vesilesi olması için "*arkadaşınız*" diye nitelendirilen Hz. Peygamber'in müşriklerin iddiasının aksine doğru yoldan sapmadığı belirtilir. (Yaşaroğlu, 2006:32/495)

İkinci bölümde şirk inancı ele alınarak o dönemde tapınılan ve Allah'ın kızları kabul edilen putlardan (Taberî, 1995: XXVII/77) Lât, Uzzâ ve Menât'ın adı zikredilir. Daha sonra, kız babası olmayı kendilerine yakıştıramayan putperestlerin dişi tanrılara ibadet etmelerinin mantıksızlığına değinilir ve onların insanlara hiçbir fayda sağlayamayacağı ifade edilir (âyet 19-26). (Yaşaroğlu, 2006:32/495)
Sûrenin üçüncü bölümü dünya hayatından başka hiçbir emeli olmayan, kesin bilgiden yoksun olup sadece zan ve tahmine dayanarak âhireti inkâr edenlerin putlara tapındıklarının tesbitiyle başlar. Ardından bütün kâinatın mülkiyet ve tasarrufunun Allah'a ait olduğu, insan türünü yaratan, üreme kanununu koyan Cenâb-ı Hakk'ın kişileri dünyada yaptıkları davranışlardan sorumlu tutacağı ifade edilir ve bunun Hz. İbrâhim'den beri tebliğ edilen ilâhî bir hüküm olduğu hatırlatılır. Hz. Nûh'tan itibaren Allah elçilerinin mesajlarına karşı çıkanların helâke mâruz bırakıldığı anlatılır. Aslında kıyâmet gününün yaklaştığı, fakat zamanını Allah'tan başka kimsenin bilmediği ifade edilir (âyet 27-58). (Yaşaroğlu, 2006:32/496)

Sûrenin son âyetlerinde Kur'an'ın vahiy ürünü olduğunu ortaya koyan başlangıçtaki konuya vurgu yapılarak müşriklere hitap edilir, onların bu ilâhî kelâm karşısında şaşkınlık veya lâubalilik göstermemeleri gerektiği anlatılır; müşrikler artık putlara değil Allah'a secde etmeye ve O'na tapınmaya çağrılır (âyet 59-62). (Yaşaroğlu, 2006:32/496) Necm sûresinde ele alınan konular etkileyici ifadelerle insanların zihnine ve gönlüne yerleştirilir. Kaynakların belirttiğine göre bu sûre nüzûl sırasına göre içinde secde âyeti bulunan ilk sûredir. (Buhârî, "Tefsîr", 53/4; Müslim, "Mesâcid", 105; İbn Kesîr, 1966: VI/445).

3.2. Necm Sûresinin İlk Âyetleri ve Tefsiri :

3.2.1. Birinci – İkinci Ayet: وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى {1} مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى {2}
"Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı."
Sûreye, Kur'an'ın önemli hususlara dikkat çekerken kullandığı bir üslûp olan kasem (yemin) ifadesiyle başlanmakta, Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki asılsız isnatlar kesin bir dille reddedilmekte, onun yolunu şaşırmış bir insan olmadığı gibi kişisel ihtiraslarıyla da hareket etmediği, vahyin ve aklın icaplarından sapmadığı belirtilmektedir. Bu özlü anlatımla, onun içten veya dıştan gelebilecek olumsuz etkilere karşı ilâhî koruma altında bulunduğu gerçeği pekiştirilmektedir. Âyette "*bu arkadaşınız*" anlamındaki *sâhibüküm* tamlamasının kullanılmış olması, muhatapların Hz. Peygamber'i yakından tanıdıklarını (Şevkânî, 1964: V/122), yıllar yılı onun ne kadar erdemli, mâkul düşünen ve ölçülü hareket eden bir insan olduğunu gözleriyle gördüklerini hatırlatması açısından oldukça mânidardır. Zira sâhib kelimesi daha çok, uzun süre birlikte olmuş kişiler hakkında kullanılır; dilimizdeki "sohbet" kelimesi de aynı kökten türetilmiştir (Allah'ın yemin etmesi ve Kur'an'da yer alan kasemler konusunda genel bilgi ve değerlendirme için bk. Zâriyât 51/1-6). İlk âyette yüce Allah necm üzerine yemin etmiştir. Meâlde "*yıldız*" şeklinde çevrilen necm kelimesinin sözlük anlamları, Kur'an'daki kullanımları ve bağlamı dikkate alınarak bu kelime için değişik yorumlar yapılmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:
a) Belirli bir yıldızla sınırlı olmaksızın, yıldız olarak nitelenebilecek gök cisimleri.
b) Süreyya (Ülker) yıldızı: Araplar necm kelimesini daha çok bu anlamda kullanırlardı. c) Zühre yıldızı: Bazı Arap kabileleri bu yıldıza taparlardı.
d) 49. âyette geçen Şi'râ yıldızı.
e) Hz. Muhammed: Kelime burada mecaz anlamında kullanılmıştır.
f) Kur'ân-ı Kerîm veya o ana kadar inmiş olan kısmı: Ara ara, parça parça verilen şeyin her defasında verilen miktarına necm denir; dolayısıyla burada Kur'an'ın tedrîcî olarak, parça parça indirilme özelliğine işaret edilmiş veya Kur'an'ın o ana kadar gelen kısmı kastedilmiş olabilir.
g) Gövdesi olmayan bitkiler: Rahmân sûresinin 6. âyetinde kelime bu mânada

kullanılmıştır. Âyette geçen hevâ fiili "inme, meyletme, düşme, yukarıya yükselme" mânalarına gelir; belirtilen yorumlarda, daha çok "inme" anlamı esas alınmıştır. Meselâ "necm" yıldız olarak kabul edilince âyette, belirtilen yıldızın veya genel olarak yıldızların ufuktan inişinin, düşüşünün kastedildiği yorumu yapılmıştır, ki böylece gök cisimlerinin sukut (kütle çekimi) kanununa tâbi olduklarına dikkat çekilmiş olmalıdır; ancak yıldız için bu fiilin hem doğmayı hem batmayı ifade etmesi mümkündür. Öte yandan, bu ifadeyle yıldızların kıyamet gününde sönüşüne veya dağılışına işaret edildiği kanaatini taşıyan müfessirler de vardır. Burada Kur'an'ın veya o ana kadar gelmiş kısmının kastedildiği düşünüldüğünde de, vahyin inmesi esnasında tecelli eden ilâhî irade ve olağan üstülükler üzerine yemin edildiği söylenebilir.

Yine, Hz. Muhammed'in kastedilmiş olabileceği yorumunda, onun mi'racdan inmesi veya mekânın üstüne (fizik ötesi âleme) yükselmesi açıklamaları yapılmıştır. Necm kelimesinin "gövdesiz bitki" mânası esas alındığında ise bu fiille birlikte kullanılması, otların yükselip yere yatmasına yani baharın iyice belirgin hale geldiği döneme işaret şeklinde açıklanmıştır (Taberî, 1995: XXVI/40-41; Beyzâvî, 1990:VI/98-99; Şevkânî, 1964:V/122; Elmalılı, 1971: VII/4569-4570).

3.2.2.Üçüncü- Dördüncü Ayetler: (4)وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى {3} إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى

"O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."

Kur'an'da değişik vesilelerle ifade edildiği üzere Hz. Peygamber bir beşerdir, ama Allah'tan vahiy almaktadır. Birinci özelliği onun şahsıyla ilgili bir hususu yani asla tanrılaştırılmaması gerektiğini, ikinci özelliği de Allah adına bildirdiklerinin sıradan bir insanın sözleri olarak düşünülmeyip lâyık olduğu yerde tutulmasının ne kadar önemli konusu Hz. Muhammed'in vahiy almasını yani peygamberlik sıfatını inkâr edenlere; onu şair, kâhin vb. sıfatlarla niteleyip Kur'an'ı kendisinin uydurduğunu söyleyenlere bir reddiyede bulunmaktır (Taberî, 1995: XXVII/42; Râzî, 1357: XXVII/281-284)

Bununla birlikte, bu âyetlerin başka delillerle birlikte değerlendirilmesi sonucunda, Resûlullah'ın tebliğ mahiyetinde olmayan söz ve davranışlarının da vahyin kontrolü altında bulunduğu ve bir konuda içtihat ettiğinde yanlış sonuca ulaşırsa ona bunun doğrusunun mutlaka bildirildiği anlaşılmaktadır.

3.2.3. Beşinci - Onsekizinci Ayetler:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى {5} ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى {6} وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى {7} ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى {8} فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى {9} فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى {10} مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى {11} أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى {12} وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى {13} عِندَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى {14} عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى {15} إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى {16} مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى {17} لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى {18}

" (Kur'ân'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrâil) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu. Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l Müntehâ'nın yanında. Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü."

Hz. Peygamber'e gelen vahyin kaynağı ve onun Allah katındaki üstün mertebesi hakkında hiçbir kuşku duyulmaması için oldukça kesin bir ifadeyle belirtmektedir. Bu âyetlerde de onun peygamber olarak tebliğ ettiklerinin kişisel arzularına göre söylenmiş sözler olamayacağına bir vurgu yapıldığı görülmektedir.

3.âyette "*konuşma, söyleme*" anlamında bir fiil kullanılmış olmasından hareketle Resûlullah'ın bütün söylediklerinin vahiy olduğu, dolayısıyla herhangi bir konuda ictihad ettiğinin söylenemeyeceği yorumu da yapılmış olmakla beraber, beşer olarak yani günlük hayatın akışı içinde kişisel düşüncelerini belirtmek üzere veya (yargıç, devlet başkanı, kumandan vb.) değişik sıfatlarla söylediği ve o bağlamda değerlendirilmesi gereken sözlerinin bulunduğu da bilinmektedir. Bu âyetlerin asıl canlı bir tasvire yer veren bu âyetlerin üslûbundaki gizemlilik, bir taraftan da duyularla algılanamayan, fizik âlemin ötesine taşan konularda imanın esas olduğuna ve bu hususta aklın sınırlarını zorlamanın anlamsızlığına dikkat çekildiğini düşündürmektedir. Müşahhas unsurlarla bezenmiş izlenimi vermekle birlikte zihni soyut düşünme düzeyine doğru yükselten ve etkileyici bir üslûp taşıyan bu tasvirdeki asıl amacın, tarihin her döneminde değişik biçimler altında benzerleri görülen Mekke putperestlerinin maddî veya mânevî birtakım varlıkları devreye sokarak tanrı inancını somut bir tasavvura indirgeme, böylece Allah'tan başka varlıklara tanrılık izâfe etme telakkisini mahkûm etme olduğu söylenebilir.

Sûrenin inişi erken Mekke dönemine rastlamakla beraber, bu âyetler kümesinin ve özellikle **13-18. âyetlerin**, Mekke döneminin sonlarına doğru gerçekleştiği bilinen mi'rac olayı ile ilgili olduğu kabul edilir. Tefsirlerde bu âyetlerde yer alan kelimeler için yapılan geniş açıklamalar ve buna göre ortaya çıkan farklı yorumlar (bk. Taberî, 1995: XXVII/42-57; Râzî, 1357: XXVIII/284-295; Elmalılı, 1971: VII/4572-4589) aşağıda özetlenmeye çalışılacaktır.

Pek çok âyette, Kur'an'ın vahyedilmesi kelâmın asıl sahibi olan Allah'a nisbet edildiğine göre onu asıl öğretenin Cenâb-ı Hak olduğunda şüphe yoktur; Rahmân sûresinin 1-2. âyetinde de *"Kur'an'ı rahmân öğretti"* buyurularak bu husus ayrıca ifade edilmiştir. Öte yandan yüce Allah, Şûrâ sûresinin 51. âyetinde belirtildiği üzere vahyini elçi gönderip onun vasıtasıyla da bildirebilmektedir ve –bazı âyetlerden açıkça anlaşıldığına göre– bu elçi de vahiy meleği Cebrâil'dir (bk. Bakara, 2/97; Nahl, 16/102; Şuarâ, 26/193).

Bu durum karşısında, **5. âyette** geçen *"öğretti"* anlamındaki fiilin öznesinin Allah Teâlâ veya Cebrâil olabileceği yorumları yapılmıştır. Fakat buradaki ifade akışı ve özneyi nitelemek üzere seçilen kelimeler göz önüne alınarak ikinci ihtimal daha güçlü bulunmuştur. Bazı müfessirlerce, burada "öğreten" hakkında övgü ifadesi kullanılmasının öğrenenin faziletine dikkat çekme anlamı taşıdığı, ayrıca bu ifadeyle inkârcıların, "Kesin olarak ona bir insan öğretiyor" tarzındaki iddialarını (Nahl, 16/103) reddetmenin amaçlandığı belirtilmiştir.

6. âyetteki "*üstün niteliklerle donatılmış"* diye çevrilen sıfat "*çok güçlü veya etki ve nüfuzu çok kuvvetli*" mânasına alındığında bunu hem Allah'ın hem de Cebrâil'in sıfatı olarak düşünmek mümkündür. Ayrıca bu tamlama "*aklî melekeleri çok güçlü, korkusuz, sağlam yapılı, heybetli, güzel görünümlü"* gibi mânalara da gelmektedir ki bunlar Cebrâil'in nitelikleri olabilir**.** 6. âyetteki "*asıl şekliyle göründü*" diye tercüme edilen cümlenin öznesini Cebrâil olarak düşünen müfessirler burada, onun başka zamanlarda insan sûretinde göründüğü halde bu defa gerçek sûretinde göründüğüne işaret bulunduğunu söylemişlerdir. Onlar bu yorumu bazı rivayetlerle desteklerken, vahiy meleğinin sadece Hz. Muhammed'e gerçek sûretinde görünmüş bulunduğunu ve bunun da hayatında iki defa vâki olduğunu belirtirler. Diğer bir yoruma göre ise bu cümlenin öznesi Hz. Peygamber olup burada öğretme fiilinin etkisini yani onun peygambere ait ilimde yükselip doğrulduğu anlatılmaktadır; dolayısıyla 6. âyetteki *istevâ* fiilinin "*doğruluverdi*" şeklinde tercüme edilmesi uygun olur.
"Ufkun en yüce noktasındayken" diye çevrilen **7. âyet** de söz konusu "*doğrulma*" veya *"asıl şekliyle görünme"* anlamındaki fiilin öznesine göre açıklanmaktadır. Bunları Cebrâil'in semâda, ufkun en yüce noktasında veya ufku tamamen kaplar bir halde görünmesi veya Hz. Peygamber'in mânevî mertebesinin yükselmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Belirtilen fiilin birinci öznesini Cebrâil,

fiilin hemen ardından gelen "vav" harfini bağlaç ve "hüve" zamirini Hz. Muhammed'i ifade eden ikinci özne olarak düşünüp, *"Cebrâil ve Peygamber en yüce ufukta (güneşin doğduğu yönün en üst noktasında) yükselip doğruldular*" mânasını verenler de vardır (Taberî, 1995: XXVII/43-44).
"Sonra yaklaştıkça yaklaştı" şeklinde çevrilen **8. âyetteki** *denâ* ve *tedellâ* fiillerinin öznesi açık olmadığı için üç türlü yorum yapılmıştır:
1) Cebrâil'in Resûlullah'a yaklaşması ve ona doğru inişi,
2) Cenâb-ı Allah'ın Resûlullah'a yaklaşması, onu kendine cezbetmesi,
3) Resûlullah'ın yüce Allah'a yaklaşması, O'nun çekmesiyle yukarılara yükseltilmesi kastedilmiştir. Bazı müfessirler ikinci fiilin sözlük anlamlarından birine dayanarak burada habîb (seven) ve mahbûb (sevilen) arasındaki naz ve muhabbet tecellilerini ifade eden edebî bir anlatım bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.
"*O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu*" diye çevrilen **9. âyetteki** *kavseyn* "*iki yay*" mânasına gelir; kab de yayın kabzasıyla kirişlerin bağlandığı iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kab bulunur. Kab kelimesinin yayın kabzasıyla kirişi arasını ifade etmek için kullanıldığı da olur. *Kabe kavseyn* ifadesi hakkında çok geniş açıklamalar ve burada kastedilen mâna ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir:
1) O dönemde Araplar bir antlaşma yaparlarken iki yay çıkarıp üst üste koyarak tek bir yay görünümü verirler (kablerini birleştirirler), sonra ikisini birlikte çekip bir ok atarlar böylece tam olarak ahidleştiklerini simgelerlerdi. Buna göre *kabe kavseyn* hem maddî anlamda fevkalâde yakın olmayı hem de mânevî bir yakınlığı ifade eder.
2) Hicaz dilinde *"kavs*" kelimesi bir uzunluk ölçüsü (zirâ) anlamında kullanılırdı. Buna göre iki arşın uzunluğunda bir mesafenin kastedildiği söylenebilir.
3) *Kabe kavseyn* ifadesini dönüştürme (kalb) yöntemine göre "bir yayın iki ucu arasındaki mesae kadar" şeklinde anlamak da mümkündür. Âyet "*hatta daha yakın oldu*" şeklinde tamamlanmakta, böylece "*Âdeta elini uzatsa değecek kadar yakındı*" mânasına gelen maddî bir yakınlık tasviri yapılarak, Resûlullah'ın vahyi aldığı kaynağın sağlamlığına, arada vahye hiçbir şeyin karışma ihtimalinin bulunmadığına dikkat çekmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Daha çok tasavvufî ve işârî tefsirlerde itibar edilen bir yoruma göre ise buradaki yaklaşma olayı mi'racda Allah ile peygamberi arasında gerçekleşmiştir.
"*O, kuluna vahyini iletti*" diye çevrilen **10. âyette** de öznenin Cebrâil veya Cenâb-ı Allah olması muhtemeldir. Birinci ihtimale göre mâna, "*Bu yaklaşmayı takiben Cebrâil, Allah'ın, kulu Muhammed'e gönderdiği vahiyleri ona getirip öğretti*" şeklinde olur. İkinci ihtimale göre ise âyeti şöyle yorumlamak gerekir: "*Resûlullah rabbine öylesine yaklaştı ki aradaki vasıtalar kalktı ve Allah Teâlâ kuluna vahyini doğrudan doğruya verdi*." Bu âyetlerde mi'rac sırasındaki gelişmelerin anlatıldığı kabul edildiği takdirde ikinci yorum daha kuvvetli olmaktadır. Bize göre âyet şöyle de yorumlanabilir: Cebrâil asıl şekliyle göründü, sonra iyice yaklaştı ve Allah onun aracılığıyla kuluna dilediğini vahyetti. Âyetlerin mi'racı anlattığı kabul edilirse *"görünme, yüce ufukta, sidretü'l-müntehâda olma, inme, çok yaklaşma"* gibi ifadeleri mecazi mânada almak, nasıllık ve nicelikle ilgili olmaksızın Allah'a mahsus fiilller ve sıfatlar olarak anlamak gerekecektir.
"*Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı*" diye tercüme edilen **11. âyete** *"O kulun gördüğünü veya kalbin gördüğünü kalp yalanlamadı*" mânası da verilebilir; fakat 17.âyette "*göz*" anlamına gelen *basar* kelimesinin kullanılmış olduğu dikkate alınarak burada da gözle görmenin kastedildiği düşünülüp âyet şöyle yorumlanabilir: Resûl-i Ekrem'in, Cebrâil'i ona özgü müthiş donanımlarıyla veya mi'racdaki o olağan üstü tecellileri görmesi bir hayal ürünü değil, hakikatin ta kendisiydi; gözün gördüğünü kalp de onaylamıştı.
"*Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?"* anlamındaki **12. âyette** "*görme*" fiilinin geniş zaman kalıbında olması burada sözü edilen görmenin bir kereye mahsus olmadığına işaret sayılabilir. Nitekim müteakip âyet de bu mânayı teyit etmektedir. Burada

Resûlullah'ın (gözündeki algılama gücünün kalbine verildiği ve böylece) rabbini kalbiyle gördüğünün kastedildiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır.

13 ve 14. âyetleri *"Andolsun ki onu bir başka iniş esnasında da sidretü'l-müntehânın yanında bir daha gördü"* veya bizim yaptığımız gibi *"Andolsun ki onu iniş esnasında sidretü'l-müntehânın yanında gördü"* (Şevkânî,1964: V/124) şeklinde çevirmek mümkündür. Birinci mânayı tercih edenlere göre burada, Resûlullah'ın mertebesinin Cebrâil'den üstün olduğuna işaret bulunmaktadır. Bu âyetteki *"iniş"* kelimesinin Cebrâil'in inişini anlattığı kanaatini taşıyanlar da vardır. Bu kelimenin Allah Teâlâ hakkında olduğu yorumu da yapılmış olmakla beraber bu zayıf bulunmuştur.

14. âyette geçen "*sidretü'l-müntehâ*" tamlaması için yapılan yorumları da "yaratılmışlarca bilinebilirlerin son sınırını işaretlediği kabul edilen hudut noktası; akıllara durgunluk verecek ölçüde hayreti arttıran makam" şeklinde özetlemek mümkündür (sidre kelimesinin bir ağaç türünü ifade etmesinden ve "*sidretü'l-müntehâ*"nın cennetin uçlarında olduğunu belirten rivayetlerden hareketle yapılan yorumlar da sonuç itibariyle özetlenen bu mâna ile örtüşür).

"Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır" diye çevirdiğimiz **15. âyet** müfessirlerce daha çok, *"ki onun yanında me'vâ cenneti vardır"* mânasıyla açıklanmıştır. Bu açıklama, *"cennetü'l-me'vâ"* tamlamasını *"müttakilerin veya şehidlerin ruhlarının varacakları cennet"* anlamında, müstakil bir isim olarak düşünmüş olan âlimlerin anlayışına uygun düşmektedir. Fakat İslâm âlimleri arasındaki hâkim kanaate göre burada geçen, "*sığınılacak, barınılacak yer*" anlamındaki *me'vâ* kelimesi cenneti nitelemektedir (Bekir Topaloğlu, *"Cennet*", DİA, VII/376); bu sebeple, meâlde belirtilen mâna tercih edilmiştir.

"*O an sidreyi bürüyen bürümüştü*" mânasına gelen **16. âyetle** ne kastedildiği hususu oldukça kapalı olup daha çok bu konudaki rivayetler ışığında değişik yorumlar yapılmıştır. Bunları, "Resûlullah'ın sidretü'lmüntehâda bulunduğu esnada Allah'ın nuru veya melekler yahut yaratılmışların nuru ya da altın bir pervane orayı öylesine kaplamıştı ki Resûlullah kimsenin tasavvur edemeyeceği bir güzelliğe bürünmüştü" şeklinde özetlemek mümkündür. Bize göre burada anlatılan, "*bürünme, kaplama, örtme"*yi, vâki olacak yakınlık ve müşahedeye bir beşer olan Hz. Peygamber'in tahammül etmesini sağlayacak değişim ve koruma çemberi olarak anlamak daha uygundur.

17. âyette belirtildiği üzere *bu esnada göz kaymamış ve hedefinden şaşmamıştı*; yani Resûlullah gözlerin kamaşacağı, akıllara sığmayacak ve insanı hayretler içinde bırakacak şeyler gördüğü halde sağa-sola yönelmemiş, gördüğü olağan üstü şeylerin etkisiyle kendinden geçmemiş, edepte kusur etmemiş; aksine tam bir dikkatle müşahedelerde bulunmuş ve sağlıklı tesbitler yapmıştı. Burada kullanılan fiillerden ilki onun edebini ikincisi de bakışındaki gücü belirtme mânası taşır. Bu âyetin yorumu sırasında Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme arzusu ile Hz. Muhammed'in burada yaşadığı olay arasında bir mukayese yapılır ve Hz. Mûsâ örneğinde dağ dayanamayıp parçalandığı ve kendisi de bayılıp yere düştüğü halde bu olayda sidre ve Resûl-i Ekrem açısından böyle bir durumla karşılaşılmadığı hatırlatılır.

18. âyetteki *"Hiç kuşkusuz o, ... görmüştü*" anlamındaki cümlede öznenin Hz. Peygamber olduğu açıktır; fakat onun neyi gördüğünü şu mânalardan biriyle açıklamak mümkündür:

1) Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü,

2) Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını,

3) Rabbinin en büyük âyetlerini gördü. Bunlardan ilk mânayı tercih eden müfessirlerden bazıları bunu Cebrâil'i görmesi şeklinde açıklamışlar, bazıları da Hz. Peygamber'in rabbini görmüş olması ihtimali

üzerinde durarak bu konuyu geniş biçimde tartışmışlardır. İbn Abbas'tan meşhur olarak nakledilen rivayette Peygamber'in rabbini gözüyle gördüğü belirtilirken, kendisine bu konuda soru sorulan Hz. Âişe bu ihtimali reddetmiştir. İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre'den meşhur olarak nakledilen rivayet de bu yöndedir. İslâm âlimleri bu rivayetleri Allah'ın zâtı, sıfatları ve görülmesine ilişkin âyet ve hadislerle birlikte değerlendirerek iki eğilimi de savunan açıklamalar yapmışlardır. Bazı âlimler Hz. Peygamber'in Allah'ı gözüyle değil kalbiyle gördüğü, Allah'ın zâtının değil sıfatının tecelli ettiği gibi telifçi yorumlar ortaya koymuşlardır. Bu noktada unutulmaması gereken bir husus da, anlatılan oluş ve tecellilerin farklı bir âlemde, farklı varlık boyutunda, farklı şartlar içinde gerçekleşmiş olmasıdır; dolayısıyla bu bir iman konusudur.

Elmalılı'nın sûrenin, başından buraya kadarki kısımla ilgili yorumları verirken ara ara kaydettiği ve önemli bulduğumuz kendi tercihiyle ilgili düşüncelerini şöyle toparlamak mümkündür: Resûlullah, Cebrâil'i Kur'ân'ın her inen parçası esnasında, hangi sûrete girmişse öyle görüyordu. Gerçek sûretinde ise bir defa mi'racdan önce gördü, o vakit Cebrâil Resûlullah'a inmişti. Bir kere de mi'racdan inerken gördü, bunda Resûlullah Cebrâil'e doğru iniyordu ve Cebrâil sidretü'l-müntehânın yanında onu karşılıyordu. Hz. Peygamber namaz konusunda birkaç defa inip çıkmış olduğundan 13. âyetteki "*nezleten uhrâ"* tamlamasını *"son bir iniş"* şeklinde düşünmek daha mânidar olur. Dolayısıyla ufukta *istivâ etmeyi* (doğrulmayı) Hz. Peygamber'in kendisine yapılan t*âlim* (öğretme) üzerine nübüvvet ilminde yükselip istikametini alması (en yüksek ufukta *istivâ* etmesi) şeklinde anlamak uygun olur. Cebrâil'in tâlimi üzerine Resûlullah *en yüksek ufukta istivâ* ile kalmamış, ondan sonra Allah Teâlâ'ya doğru *yaklaşmı*ştır. Bu durumda 8. âyetteki yaklaşmanın Resûlullah hakkında olduğu, cezbe (çekme) mânası içeren *"tedellâ*" fiiliyle de onun cezbedilmesinin yani aşağıdan yukarı doğru çekilip çıkarılmasının kastedildiğini, dolayısıyla burada mi'raca işaret bulunduğunu söyleyebiliriz. 9 ve 10. âyetlerden de şu mâna çıkmaktadır: Mi'racda Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (a.s.), o istivâdan sonra rabbine öyle yaklaştı ki, her vasıta ortadan kalktı yani mi'racda Cebrâil dahi vasıta olmaksızın *Allah Teâlâ kuluna her ne vahyetti ise vahyetti*.

18. âyetten, Resûlullah'ın, Cenâb-ı Allah'ın rubûbiyyetini gösteren, mutlak egemenliği altındakilere ait hayretler uyandırıcı ve söz kalıpları içine sığmayacak nice delilleri veya en büyük delili gördüğü anlaşılmaktadır; şu halde bunun mahiyetini açıklamaya kalkmak bizim haddimiz değildir. Âyette *"Rabbini gördü*" denmeyip *"Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü"* buyurulduğuna göre, bu ifadenin zâhirinden O'nun zâtını gördüğü anlamı çıkmaz. Bu konuyu açıklarken Râzî'nin kullandığı bir ifade bize başka bir mânayı düşündürdü: Rü'yet (görme) en büyük âyet olunca burada "kübrâ" (en büyük) kelimesini "rü'yet" ile tefsir edebiliriz. Bunu da iki yönlü düşünmek mümkündür:

a) Rabbinin âyetlerinden yani mûcizelerinden en büyüğü olan rü'yet mûcizesini gördü; âhirette ümmetinin göreceği gibi beni gördü demek olabilir.

b) En büyük âyet olan rü'yetin hakikatini gördü demek olabilir. Çünkü En'âm sûresinin 103. âyetinde geçtiği üzere "basar" (görme) olayının künhünü ve dolayısıyla rü'yetin hakikatini Allah bilir. O halde rü'yetin hakikatini görmek, –bir kudsî hadiste yer alan "... artık onun kulağı, gözü ve kalbi ben olurum" (Müsned, VI/256; Buhârî, "Rikâk", 38) ifadesiyle Enfâl sûresinin 17. âyetinin mazmunu üzere– Allah Teâlâ'nın Resûlullah'ta tecelli eden en büyük yakınlık âyet ve delillerinden olmuş olur. Bu yoruma göre âyet-i kübrâ (en büyük delil) "*hakîkat-i Muhammediyye*" demektir. Sözün akışı *makam-ı Muhammedî*'nin açıklanmasıyla ilgili olduğundan, biz de (Elmalılı) en büyük âyetin hakîkat-i Muhammediyye olduğu kanaatini taşıdığımızı belirtmek istiyoruz. Çünkü maksat hangisi olursa olsun, âyetlerin en büyüğünün veya âyetlerden en büyüğünün onda tecelli etmiş bulunduğunda şüphe yoktur (Elmalılı, 1971: VII/4570, 4574, 4576, 4577, 4579-4580, 4582-4583,4586, 4588-4589).

4. İsrâ ve Mi‘rac Mu’cizesi

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki **urûc** kökünden türemiş bir ism-i âlet olan **mi‘râc** kelimesi “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” demektir. Terim olarak Hz. Peygamber’in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Olay, Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya gidiş ve oradan da yükseklere çıkış şeklinde yorumlandığından kaynaklarda daha çok “isrâ ve mi‘rac” şeklinde geçerse de Türkçe’de mi‘rac kelimesiyle her ikisi de kastedilir. İslâmî kaynaklarda genellikle ele alındığı şekliyle mi‘rac hadisesi iki safhada meydana gelmiştir.
Resûl-i Ekrem’in bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mi‘rac denilmiştir. **İsrâ** Kur’an’da mâzi sîgasıyla yer almış ve sûreye ad olmuştur. Buna göre Allah, kudretinin işaretlerini göstermek için kuluna (Hz. Peygamber) Mescid-i Harâm’dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin bir seyahat yaptırmıştır (el-İsrâ 17/1). Mi‘rac kelimesi Kur’an’da geçmemektedir (Yavuz, 2005: 30/132-135).

4.1.Keyfiyeti

Hadis kaynakları ile siyer kitaplarında isrâ ve mi‘racla ilgili birçok rivayet mevcuttur. Buhârî ve Müslim’de yer alan rivayetlerin ortak noktalarına göre olay şu şekilde cereyan etmiştir: Bir gece Resûlullah, Kâbe’de Hicr veya Hatîm denilen yerde iken -bazı rivayetlerde uykuda bulunduğu sırada veya uyku ile uyanıklık arası bir halde- Cebrâil geldi; göğsünü açtı, zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapattı. Burak adlı bineğe bindirip Beytülmakdis’e götürdü. Resûl-i Ekrem Mescid-i Aksâ’da iki rek‘at namaz kılıp dışarı çıktığında Cebrâil biri süt, diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Resûlullah süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine “fıtratı seçtin” dedi, ardından onu alıp dünya semasına yükseltti. Semaların her birinde sırasıyla Âdem, Îsâ, Yûsuf, İdrîs, Hârûn ve Mûsâ peygamberlerle görüştü; nihayet Beytülma‘mûr’un bulunduğu yedinci semada Hz. İbrâhim’le buluştu. Sidretü’l-müntehâ denilen yere vardıklarında yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duydu ve Allah’ın huzuruna çıktı. Burada Cenâb-ı Hak namazı farz kıldı. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem’e mi‘racda Bakara sûresinin son âyetleri indirilmiş ve Allah’a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir (*Müsned*, I/422; Müslim, “Îmân”, 279).

4.2. İsra ve Miraç Mu’cizesinin Ruhânî veya Cismânî Olduğu Tartışması

İsrâ ve mi‘racın mahiyetine yönelik en önemli tartışma onun bedenen mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği konusundadır. Kelâm ve hadis âlimlerinin çoğu olayın bedenen ve uyanık halde gerçekleştiği görüşünü benimsemiştir. Buna göre âyette geçen “abd” kelimesinden ruh-beden bütünlüğüyle Hz. Peygamber kastedilmektedir; âyetin zâhirini te’vil etmeyi gerektiren bir sebep yoktur. Âyetin başındaki tenzih (sübhâne) ifadesi de olayın azametine işaret eder. İsrâ ve mi‘rac rüyada gerçekleşmiş olsaydı bu sıradan bir hadise olur, Kureyşliler de onu inkâr etmezdi. Ayrıca, *“Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlar için bir imtihan vesilesi yaptık”* meâlindeki âyette (el-İsrâ 17/60) yer alan *“rüya”* kelimesi gözle görmeyi ifade eder; eğer uyku halinde görülen rüyayı belirtseydi bu bir imtihan vesilesi sayılmazdı. Abdullah b. Abbas’ın kelimenin *“gözle görme”* demek olduğunu vurgulaması da (Buhârî, “Menâḳıbü’l-enṣar”, 43; “Tefsîr”, 17/9) bu yorumu destekler. İsrâ ve mi‘rac konusunda Hz. Âişe ve Muâviye b. Ebû Süfyân’dan rivayet edilen farklı yorumları da değerlendiren âlimler söz konusu rivayetlerin hadis tekniği açısından problemler taşıdığını ileri sürmüştür (Kurtubî, X/208; Kestelî, 174-175; Mustafa Sabri Efendi, IV/199). Mi‘racın ruh ve bedenle gerçekleştiğini savunanlar bu hususta bazı aklî deliller de getirmeye çalışmışlardır.

Fahreddin Râzî, güneş ve gezegenlerin büyük kütlelerine rağmen çok hızlı hareket edebildiklerini söyleyerek Allah’ın dilemesi halinde başka bir varlığın da benzeri bir hıza ulaşmasının mümkün

olduğunu ileri sürer. Ona göre Hz. Peygamber'in mi'raca yükselişi ihtimal dışı görülürse Cebrâil'in inişine de aynı şekilde bakmak gerekir (*Mefâtîḥu'l-ġayb*, V/542). İslâm filozofları, gök cisimlerinin nüfuz edilmesi imkânsız kütleler halinde oluşundan hareketle mi'racın bedenen gerçekleşmesine itiraz etmişlerse de bu itirazları tutarsız bulan kelâmcılar bütün cisimlerin aynı özellikte ve yapıda olduğunu, bir cisim için geçerli olan durumun diğerleri için de geçerli sayılacağını söyler (Teftâzânî, 174-175).

Mi'racın bedenen meydana geldiğini temellendirme sırasında kelâmcılar konunun daha çok Allah'ın irade ve kudreti dahilinde oluşuna ağırlık vermiştir. Bu çerçevede yapılan yorumlar meseleyi insan aklının anlayabileceği bir seviyeye indirgemeye dayanmaktadır. Ancak mu'cize anlamında ilâhî âyetlerden olan bu hadiseyi tamamen aklî çerçeveye sokmak kolay değildir (Elmalılı, V/3150; Yavuz, 2005: 30/132-135).

İsrânın ruhen gerçekleştiği görüşünü benimseyen âlimler Hz. Âişe'nin, "Resûlullah'ın bedeni yerinden ayrılmamış, o ruhuyla yolculuk yapmıştır" ve Muâviye'nin, "İsrâ Allah'tan gelen sadık bir rüyadan ibarettir" şeklindeki beyanları ve Hasan-ı Basrî'nin bu görüşe itiraz etmemesini delil kabul etmişlerdir (İbn İshak, 275; İbn Hişâm, II/40-41). Bu âlimlere göre Buhârî ve Müslim'de yer alan, "*uyku ile uyanıklık arası bir halde iken, yatağımda uzanmış yatıyorken, uyurken"* şeklindeki ifadeler de bunu göstermektedir.

Âyette geçen *"abd*" kelimesi de sadece ruhu anlatır, zira insan bedeninin unsurları devamlı değiştiği halde değişmeyen ruhtur. İsrânın ruhen gerçekleşmesinin olağan üstü bir hadise sayılamayacağı iddiasına da temas eden bu görüş sahipleri mi'racın fevkalâde bir hadise olup her ruha nasip olmadığını belirtirler (Râzî, IV/544-545). Bunların en önemli delili ise İsrâ sûresinin 60. âyetinde geçen *"rüya"* kelimesidir. Âyet isrâ olayıyla ilişkilendirilerek rüyanın gözle görmeyi değil düşte görmeyi ifade ettiği sonucuna varılmıştır (Süyûtî, 55; Yavuz, 2005: 30/132-135).

İbn Kayyim el-Cevziyye mi'racın rüyada gerçekleşmesiyle ruhen gerçekleşmesi arasındaki farka dikkat çeker. Ona göre Hz. Âişe ve Hz.Muâviye bu olayın uykuda değil ruhen vuku bulduğunu söylemişlerdir. Uyuyan kimsenin gördükleri uyanıkken duyularıyla algıladığı şeylerin örneklerinden ibaret olur; böylece gökyüzüne çıkarıldığını görür, ancak ruhu yükseltilmez. Resûlullah'ın yükseltildiğini kabul eden iki gruptan biri ruh ve bedenle, diğeri ise bedeni olmadan ruhuyla mi'raca çıktığını söylemiştir. İkinci grup mi'racın uykuda gerçekleştiğini ileri sürmemiş, ruhun bizzat yolculuk yaptığını kastetmiştir (*Zâdü'l-meʿâd*, III/ 40). Mi'racı ruhanî olarak yorumlayan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ise ruh âlemiyle maddî âlem arasında bağlayıcı bir âlemin (berzah) bulunduğunu, mi'racın da bu âlemde bir yolculuk olduğunu belirtmiştir (*Ḥüccetullāhi'l-bâliġa*, I/115-116).

Çağdaş birçok müellif de isrâ ve mi'racın ruhen gerçekleştiği kanaatindedir. Mi'racın bedenî olduğunu ileri sürenlerin delillerini zayıf bulan Şiblî Nu'mânî, İsrâ sûresinin ilk âyetinde yer alan "abd" kelimesinin ruha atfedilebileceğini söyler. Ona göre insan bedeni her an değişikliğe uğramaktadır, kalıcı olan ruhtur(Yavuz,2005: 30/132-135).

4.3. Mi'râçta Rü'yetullah

Hz. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görüp görmediği meselesi, onun sidretü'l-müntehâda *"iki yay ucu aralığı kadar*" (kābe kavseyn) Allah'a yaklaştığını ve O'nu gördüğünü bildiren âyetlere dayanır (en-Necm, 53/7-14). Bu âyetlerde söz konusu edilen yaklaşmanın kimlerin arasında meydana geldiği ve Resûl-i Ekrem'in kimi gördüğü hususu iki şekilde anlaşılmaktadır. Sahâbeden Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Hüreyre; tâbiînden Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme, Rebî' b. Peygamber ile Cebrâil arasında gerçekleştiğini kabul eder (Taberî, 1995:1415/1995: XXVII/44-45; İbnü'l-Cevzî, VIII/66). Diğer görüş ise yaklaşmanın doğrudan Allah'la Resûl-i Ekrem

arasında meydana geldiği şeklindedir. Enes b. Mâlik'ten Şerîk b. Abdullah yoluyla gelen mi'rac rivayeti buna delil teşkil etmektedir (Buhârî, "Tevḥîd", 37). Rivayetlerde sidretü'l-müntehâya sadece peygamber ve meleklerin ulaşabildiği ve orayı geçmenin yalnız Resûlullah'a mahsus olduğu kaydedilir (Süyûtî, 76). Ancak İslâm âlimleri, Allah ile resulü arasında böyle bir yakınlaşmanın açıkça tecessüme delâlet ettiğini ve ilgili metinlerin zaptı doğru olsa bile zâhirî mânalarıyla kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Allah'ın Peygamber'e veya Peygamber'in Allah'a yaklaşması mekân ve mesafe kavramlarıyla değil Resûl-i Ekrem'in derece ve makamının yükselmesi, duasının kabulü ve çeşitli nimetlere mazhar kılınmasıyla açıklanmalıdır (Kādî İyâz, I/205).

Bu yaklaşmanın mi'rac gecesinde gerçekleşmesi ihtimaline bağlı olarak o gece Hz. Peygamber'in Allah'ı görüp görmediği konusunda da görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Rü'yeti kabul etmeyenlerin başında Hz. Âişe ve Abdullah b. Mes'ûd gelmektedir. Rivayete göre Ebû Zer el-Gıfârî Resûlullah'a, "Rabbini gördün mü?" diye sormuş, Resûlullah da, *"O bir nurdur, nasıl görebilirim?"* demiştir (Müslim, "Îmân", 291-292). Hz. Âişe, Muhammed'in rabbini gördüğünü ileri süren kimsenin Allah'a iftira etmiş olacağını söylemiş, görmeyle ilgili âyetleri de (en-Necm 53/13-14; et-Tekvîr 81/23) Resûlullah'ın, *"O görülen sadece Cibrîl idi"* hadisiyle açıklamıştır (Buhârî, "Bedʾü'l-ḫalḳ", 7; Müslim, "Îmân", 283, 287). Hz. Âişe, Allah'ın -bu âlemde- görülemeyeceğine delâlet eden iki âyeti de (el-En'âm 6/103; eş-Şûrâ 42/51) delil olarak zikretmiştir(Yavuz, 2005: 30/132-135).

Rü'yeti savunanlar görmenin şekli hususunda farklı yorumlar yapmışlardır. Bir kısmı Hz. Peygamber'in rabbini kalp gözüyle, bir kısmı da beden gözüyle gördüğünü ileri sürmüştür (Müslim, *"Îmân"*, 284, 285). Bu konudaki ilâhî beyanların bağlamı ve onların ilk nâzil olan âyetler arasında bulunduğu hesaba katıldığında yaklaşma ve görmenin Cebrâil'in kendisi ve onun vahiy getirmesiyle ilgili olduğu anlaşılır. Necm sûresi İsrâ sûresinden önce nâzil olduğuna, isrâ ve mi'rac da aynı gecede meydana geldiğine göre yaklaşma ve görmeyi ilgilendiren âyetle mi'rac olayı doğrudan bağlantılı değildir (Elmalılı, V/3152).

5. SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, isrâ ve mi'râc hadisesi kitap ve sünnetle sabit olmuş bir Peygamber mu'cizesidir. Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar olan yolculuk kitapla, oradan da Allah'ın dilediği yüksek makamlara çıkması sünnet ve icmâ ile sabit olmuştur. Sadece isrâ ve mi'râcın keyfiyetinde ihtilaf edilmiştir. Çoğunluğa göre uyanıkken, ruh ve cesedle meydana gelmiştir. Ruhen ve uykuda iken meydan geldiğini ileri sürenler olmasına rağmen inkar eden bulunmamaktadır.

İlgili âyet ve hadislerden isrâ ve mi'racın bedenen veya ruhen gerçekleştiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak başta Buhârî ve Müslim olmak üzere mûteber kaynaklarda yer alan hadiseler içinde Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması, buraka bindirilerek yedi kat semaya ve ötesine götürülmesi, süt ve şarap kadehlerinden birini tercih etmesinin istenmesi, elli vakit namazın beşe indirilmesi gibi hususların ortaya konuluş biçimi mi'racın ruhen gerçekleştiği görüşünü desteklemektedir. Mi'rac, kelâm âlimleri tarafından mûcize olarak kabul edilmekle birlikte kelâm eserlerinin birçoğunda olayın Hz. Peygamber'in hissî mûcizeleri arasında zikredilmemesi dikkat çekicidir. Öte yandan hissî mûcizelerin vuku buluşunun amacı açısından insanlar tarafından müşahede edilmesi gerekirken mi'rac sadece Resûlullah'ın müşahedesi olup Kur'an ve hadisin haber vermesiyle bilinmektedir. Mûcizenin tanımı ve nübüvveti ispat etme fonksiyonu yönünden bakıldığında mi'racın, klasik mûcize ölçüleri dışında Hz. Peygamber'in mânevî dünyasında gerçekleşip itminan ve güç veren olağan üstü bir hadise niteliği taşıdığı anlaşılır. Resûl-i Ekrem'in amcası Ebû Tâlib ile hanımı Hz. Hatice'nin vefatının, ayrıca maddî ve mânevî eziyetlere mâruz kaldığı Tâif Seferi dönüşünün ardından gerçekleşen mi'rac olayının ona Allah tarafından lutfedilen mânevî bir destek olduğu açıktır. Bu ilâhî lutfun, son nebînin getirdiği mesajın Mescid-i Aksâ'da kendilerine namaz kıldırdığı ve semalarda

görüştüğü peygamberlerin mesajlarını ihya edeceği ve hak dinin bütün dinlere hâkim olacağı (el-Feth 48/28) şeklinde yorumlanması hem naslar hem tarih açısından isabetli görünmektedir.

6. KAYNAKÇA

---Abdülbâkī, Muhammed Fuad, *el-Muʿcemu'l- mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* İst.1984.

---Abdülkāhir el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981.

---Abdüllatif el-Harpûtî, *Tenḳīḥu'l-kelâm*, İstanbul 1330.

---Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, ts.

---Bâkıllânî, Ebû Bekr b. Muhammed b. et-Tayyib (v. 403/1013), *et-Temhîd*, Beyrut 1414/1993

---Bâkıllânî, Ebû Bekr b. Muhammed b. et-Tayyib (v. 403/1013), İ'câzu'l-Kur'ân, thk.Ahmed Haydar, Beyrut 1986.

----Bâkıllânî, Ebû Bekr b. Muhammed b. et-Tayyib, el-Beyân 'Ani'l-Fark Beyne'l-Mucizât ve'l-Kerâmât, nşr. Richard J. Mc Carthy S.J, Beyrut, 1958.

----Beyhakī, *Delâʾilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985.

---Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Beyrut 1410/1990.

---Bekir Topaloğlu, *"Cennet",* DİA, VII/376.

---Buhârî, *e-Câmiu's-sahih*, İst. ts.

---Cüveynî, İmamu'l-Haremeyn 'Abdulmelik b. Abdullah (478/1085*), el-İrşâd ila Kavatı'i'l-Edille fi Usuli'l- İtikad,* Beyrut 1985.

---Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* İst. 1971.

---Gazzâlî, Muhammed, *İḥyâʾ*, Beyrut 1417/1997.

---İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Mısır 1936.

---İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî bi şerh-i sahih-i Buhârî*, Kahire 1978.

---İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meʿâd*, Beyrut 1992,

---İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm, Beyrut 1385/1966.

---İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, Beyrut ts.

---İbn Ebü'l-İz, *Şerḥu'l-ʿAḳīdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye* (nşr. Abdullah et-Türkî–Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1408/1987.

---Kādî İyâz, *eş-Şifâʾ*, Beyrut 1409/1988.

---Karadeniz, Osman, *İlim ve Din Açısından Mu'cize*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.

---Kestelî, *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi'l-ʿAḳāʾid*, İstanbul 1966.

---Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, Beyrut 1990.

---Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, Beyrut 1408/1988.

---Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

---Müslim, *el-Câmiu's-Sahih,* Beyrut 1392.

---Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. M. Said Mutlu), İstanbul 1966.

---Mustafa Sabri Efendi, *Mevḳıfü'l-ʿaḳl ve'l-ʿilm ve'l-ʿâlem*, Beyrut 1992.

---M. Zâhid Kevserî, *Maḳālât*, Kahire 1994,

---Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk), İstanbul 1997.

----Muhammed et-Trablusî, el-Keşfü'l-ilâhî ʿan şedîdi'ż-żaʿf ve'l-mevżûʿ ve'l-vâhî (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987.

----Nevevî, *Şerḥu Müslim*, Mısır 1349.

--- Râzî, Fahreddin, *Mefâtîḥu'l-ġayb*, Mısır 1357.

---Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Tefsîru'l- Menâr), Mısır 1353.

---Sâbûnî, Nureddin Ahmet b. Muhammed, *el-Bidaye fi Usuli'd-din*,(Maturidiyye Akaidi).-trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2005.

---Yavuz, Salih Sabri,_*"İsrâ ve Mi'râc",* DİA, 2005 İst., 30/132-135.

---Süyûtî,Celâleddin, *el-Âyetü'l-kübrâ şerḥu ḳıṣṣati'l-isrâ'* (nşr. M. Abdülhakîm el-Kādî), Kahire 1989.

---Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Ḥüccetullāhi'l-bâliġa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1992.

---Şiblî Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1974.

---Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964.

---Teftâzânî, *Şerḥu'l-ʿAḳā'id*, İstanbul 1313.

---Taftazani, *Şerhu'l- Makasıd*, İstanbul 1277.

---Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* (nşr. Sıdkī Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

---Uğur Mutlu, *Fahreddin Râzî'de Mu'cize,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Erzincan Üniversitesi SBE Erzincan 2015.

---Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1379/1959.

---Yaşaroğlu, M. Kâmil, *Necm Sûresi*, DİA,2006 İst., 32/295-296.

---Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l- Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Mısır,1319.

---Zemahşerî, *Esâsü'l-belâġa*, Beyrut 1989.

BİR MİLİS KUVVETİ LİDERİ OLARAK SAİD NURSİ'NİN DOĞU ANADOLU'DA RUS VE ERMENİ SALDIRILARINA KARŞI MÜCADELESİ

AS A MILITIA FORCE LEADER, SAID NURSI'S STRUGGLE AGAINST RUSSIAN AND ARMENIAN ATTACKS IN EASTERN ANATOLIA

Doç. Dr. Ali KUYAKSİL
Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Said Nursi günümüzde daha çok bir İslam âlimi olarak bilinmektedir. Kitapları ülkemizde, başta Diyanet İşleri Başkanlığı ve ondan fazla yayınevi tarafından basılmaktadır. Ayrıca dünyada birçok dile çevrilmiş ve başka ülkelerde de basılmaktadır. Bu çalışmadaki amaç, Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı sıralarında Doğu Anadolu Bölgesinde Rus ve Ermeni saldırılarına karşı mücadelesini ortaya koymaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları açısından, Said Nursi o dönemde öncelikle, orduda din görevlisi olarak görev almıştır. Daha sonraları önce kendi öğrencilerinden oluşan bir milis gücüne liderlik etmiştir. Akabinde halktan katılanların artması ile bu milis gücü alay seviyesine kadar büyümüştür. Said Nursi gönüllülerden oluşan alayı ile Van tarafından kaçan sivil halkı Ermeni çetecilerin ve Rusların katliamlarından kurtarmıştır. Sonra Bitlis'in Ruslar ve Ermeni çeteciler tarafından işgalini geciktirerek Müslüman halkın tahliye edilmesine yardımcı olmuştur. İslam savaş hukukuna uygun olarak, Müslümanlarca esir alınan binlerce Ermeni kadın ve çocuklarının serbest bırakılıp ailelerinin yanına gönderilmesi ile de bir kısım Ermeni güçlerine insanlık dersi vermiştir. Bundan sonra o yerlerde bir kısım Ermeni çetecilerin Müslüman çocuklarını öldürmelerinden vazgeçmelerini sağlamıştır. Bu çalışmada kaynak olarak, ilgili döneme ait tarihi bilgiler, hatıralar ve belgeleri içeren makale, kitap vb. ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya savaşı, Said Nursi, Milis Kuvvetler, Ermeniler, Katliam.

ABSTRACT

Said Nursi, is known as an Islamic scholar mostly nowadays. His books are published by more than ten publishers, particularly including Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey, too. The aim of this study is to explain Said Nursi's struggle against Russian and Armenian attacks in Eastern Anatolia during World War I. In addition to this, these books have been translated into many languages and published in different countries. In this study, descriptive research method, which is one of the qualitative research methods, was used. In terms of the findings of the study, firstly Said Nursi has served as a religious officer in the ottoman army. In the following process, he led a militia force team which has formed by his own students. Later, with the increase of public attendees, this militia power grew to a level of regiment. Said Nursi, along with the regiment of volunteers, rescued civilians who run away from the vicinity of the city of Van from the massacres of Armenian gangs and Russians. After that, he helped to evacuate the Muslim people by delaying the occupation of Bitlis by Russians and Armenian gangs. In accordance with Islamic law of war, thousands of Armenian women and children taken captive by Muslims were released by him and sent to their families and his movement taught some Armenian gangs humanity lesson. Owing to this behavior of him, some of the Armenian gangs in the region have given up the killing of Muslim children. In this study, historical information, documents, memories and articles, books, etc. secondary sources are used.

Key Words: World War I, Said Nursi, Militia Forces, Armenians, Massacre.

1. GİRİŞ

Türkiye'yi bağımsız bir devlet olmaya götüren Milli Mücadele'nin kazanılmasında Doğu Cephesindeki başarıların ayrı bir önemi vardır. Gerek İtilâf Devletleri gerekse Bolşevik Rusya, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurulmasını tasarlamışlardı. O ülkelerdeki Ermeni topluluklarından gönüllüler ve silahlar gönderilmiştir. Yıllarca Osmanlı Ermeni tebaası ayaklanmalara teşvik edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında asker ve milis gücü olarak da görev almışlar Rus ordusuna öncülük etmişlerdir. Said Nursi bu sıralarda Van'daki medrese öğrencileri ile Ermeni Çetecilere ve Ruslara karşı bir milis gücü oluşturmuştur. Daha sonra halktan insanların katılımıyla bu milis gücü daha da güçlenmiştir. Erzurum Pasinler, Van Gevaş ve Bitlis yörelerinde Rus ve Ermenilere karşı mücadelede bulunmuştur. Bitlis kuşatması sırasında haklın tahliyesi için zaman kazandırırken esir düşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı ve işgal yılları Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Van için tam manasıyla yıkım olmuştur. Ermenilerin Ruslarla birlikte hareket ederek, Osmanlı Devletine İhanet etmesi, Van yöresinde yaşayan Türk-Ermeni, Müslüman-Hristiyan hemen her kesimin can ve mal kaybına uğramasına neden olmuştu. Buradaki sosyal ve ekonomik düzen bozulmuştu. Olaylar nedeniyle burada yaşayan Müslüman halk memleketlerinden göç ettirilmişti. Van Kalesi'nin güneyinde yer alan Eski Van şehri tamamen yakılıp yıkılmıştı (Kardaş, 2017: 649).

Bitlis Osmanlı idari taksimatında bir vilayet merkezidir. Elbette Osmanlı dönemi Bitlis'inin sınırları içinde, bugün birkaç vilayet merkezi bulunmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını ve Orta Karadeniz'in iç kesimini ihata eden geniş coğrafya Vilâyât-ı Sitte'yi meydana getiriyordu. Bitlis, Ermeni nüfusunun da yaşadığı; Ermeni meselesine temel teşkil eden ıslahatların yapılacağı bu altı vilayetten biridir. Bitlis ve şevresi Ermeni Tedhiş örgütlerinin, Van'dan sonra en çok önem verdikleri ve faaliyet gösterdikleri bölgedir. Kanlı olaylara tanıklık etmiş; katliamlar yaşamıştır. İlk Ermeni hadisesi bu vilayetin sınırları dâhilinde, Sasun'da meydana gelmiştir. Tehcire temel teşkil eden "Sevk ve İskân Kanunu"nun hazırlanmasına sebep olan altı vilayette Ermeni Terör örgütlerinin faaliyetleridir. Buralarda yaşayan Ermeniler, bu kanuna istinaden, Rus nüfus sahasından uzaklaştırılmışlar ve Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerine yerleştirilmişlerdir (Beyhan, 2017: XIII-XVI). Bitlis'in Rus ve Ermeniler tarafından işgali ve Müslüman halklar ile Ermenilerin ilişkilerini üç dönem halinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Ölmez, 2014).

Rusya'da Bolşevik İhtilali çıkınca Rus ordusu bölgeden çekilmiştir. Said Nursi bu ihtilalden dolayı oluşan karışıklıktan faydalanarak Rusya'dan kaçıp, Varşova ve ALMANYA Üzerinden İstanbul' a gelmiştir. İhtilalin ardından Türk ordusu Kafkaslara kadar ilerlemişti. Fakat Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi sınırlara çekilmiştir. Türk ordusunun terk ettiği yerlerden Kars ve çevresi Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Ermeniler, işgal bölgelerini genişletmeye çalışmışlardı. Fakat 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa emrindeki Türk ordusu Ermenilere karşı harekâta başlamıştır. Kısa süre içinde Ermeniler yenilgiye uğratılmış ve Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

2. LİDERLİK VE MİLİS KUVVETİ

Bu başlık altında liderlik kavramı ve özelliklerinden bahsedilerek milis kuvveti kavramı hakkında bilgi verilecektir. Böylece Said Nursi'nin Ermenilerle olan mücadelesi daha rahat anlaşılabilecektir.

2.1. Liderlik Kavramı, Çeşitleri ve Liderin Özellikleri

Liderliğe ilişkin çok sayıda yapılan çalışmalarda, nadiren birbirleri ile mutabık kalabilmiştir. Fazla ayrıntıya girmeden kısaca liderliği, "insanların ortak hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için onlara yol gösterme, motive etme, vizyon sağlama gibi becerilerle hedefe ulaşmalarında öncül olmak" şeklinde tanımlayabiliriz (Doğan, 2018: 8). Sosyologlara göre liderlik, kişisel otoritenin sosyal grupları etkilemek amacıyla kullanılmasıdır. Lider, kişisel otoritesini-diğer kişiler aracılığıyla çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kullanır (Genç ve Demirdöğen, 1994: 128).

Eğer liderlik olmazsa örgütler sadece bir insan ve makine yığını olurlar. Liderlik grup başarısı için son derece önemli ve gerekli olan bir faktördür. Bu nedenle konuya duyulan ilgi ve önem giderek artmaktadır. Liderlik yeteneğinin anlaşılması için önceleri pek çok araştırma yapılmıştır. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda elde edilen bilgiler, belirli sayıdaki teorilerden bir takım sonuçlar çıkarma imkânı sağlamaktadır (Güney, 2012: 363-416; Doğan, 2018: 12-55). Bunları şu liderlik kuramları başlığı altında sınıflandırmak mümkündür: 1- Özellikler Kuramı ve Özellikler Kuramına Göre Liderlik Nitelikleri, 2- Davranışsal Liderlik Kuramları, 3- Modern Liderlik Kuramları, 4- Liderliğe Yeni Yaklaşımlar.

Liderlik kuramlarına göre liderlerin özelliklerini belirlemeye çalışmak kendisi ayrıca bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Biz burada genel olarak kabul görmüş bazı liderlik özelliklerine sadece değinmekle yetineceğiz. Kişisel otorite, ileriyi görüş, çeşitli karakter özellikleri, kesinlik, cesaret, doğruluk, zekâ gibi kişisel vasıflar liderliğin varlığını sağlar. Ancak liderlerin kişilikleri birbirinin aynı değildir. Bu nedenle liderler ne kendilerini izleyenlerden tam farklıdırlar ne de onlar ile liderlik vasıfları aynıdır. İyi bir liderin niteliklerini belirlemek için birçok çalışma yapılmıştır. Bir lider asildir, cesurdur, güvenilir, temiz ve müşfiktir. Çekingen, sosyal yönü olmayan veya içe dönük kişiliği olan bir kimse genellikle lider olamaz… Liderlik açılım gerektirir. Bir liderin başarısı, kendi grubunun görüş açısı bakımından, üyelerin bireysel amaçlarına veya ihtiyaçlarını sağlamak için grubu peşinde sürükleme yeteneğine bağlıdır (Genç ve Demirdöğen, 1994: 129).

2.2. Milis Kuvveti

Milis gerektiğinde kısa sürede seferber edilebilen sınırlı, askeri eğitim görmüş yurttaşların oluşturduğu askeri örgütlenmedir. Kimi zaman düzenli orduya yardımcı olmak üzere, kimi zaman da sivil halkın silahlandırılması ile oluşturulan kuvvetler çoğunlukla bölgesel savunma amacıyla kullanılır. Türk Kurtuluş Savaşındaki uygulamalar her iki duruma da örnek teşkil etmektedir. 1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında milisler hem düzenli asker kaynağını, hem de Amerikan kuvvetlerinin ana gövdesini oluşturmuşlardır. Günümüzde İsveç, İsviçre, İsrail ve birkaç ülkede acil hizmet için oluşturulan silahlı kuvvetlerin ana gövdesini milisler oluşturmaktadır (Arda ve Arkadaşları, 2003:416).

Ülkemizde Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayı Milliye birlikleri bir Milis gücüdür. Askeri olarak bir görevleri olmamasına rağmen vatanı savunmak için oluşturulmuştur. Düzenli ordu kurulunca lagvedilmiştir. Birinci dünya savaşı sonrasında da Rus işgali karşısında her yöreden Milis kuvvetleri oluşturulrak 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa emrindeki Türk ordusuna destek olmuşlardır ve yörede öncülük etmişlerdir. Ermenilere karşı harekâta başlamıştır.

3. DOĞU ANADOLU'DA ERMENİ AYAKLANMALARI VE MÜSLÜMAN HALKI KATLETMELERİ

3.1. Ermenilerin Ayaklanma ve Rusların Yanında Yer Almaları

Anadolu'da, Bizans ve Roma hâkimiyeti altında iken dinî ve siyasî baskılara maruz kalan Ermeniler, Osmanlılar döneminde bu tür baskılara maruz kalmadıkları gibi, ilk kez ibadet özgürlüğüne de kavuşmuşlardı. Yüzyıllarca Müslümanlarla sorunsuz bir şekilde bir arada yaşayan Ermeniler, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa ve son olarak da Amerika tarafından Osmanlılara karşı kışkırtılmaya başlandılar. Bu dönemde Ermeni Sorunu ortaya çıktı ve halen de varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca, bu dö- nemde Müslümanlar ile Ermeniler arasında düşmanlık tohumları da ekildi. Bu sorunun Ermeni halk kitlelerine tesirli olmasında, Ermeni din adamları önemli sebeplerden biridir. Bunlar aracılığı ile Ermeni Kiliseleri, Ermeni ihtilalcilerin talimgâhları haline gelmiş ve eğitim merkezleri durumuna sokulmuştu. XIX. yüzyılda karmaşık bir hal almış olan Ermeni meselesi, farklı devletlerce kendi çıkarları doğrultusunda çözülmek istenmişti. Ayrıca, Batılı Devletlerin kışkırtma ve yardımlarıyla Ermeni ayaklanmalarına zemin hazırlamak için pek çok cemiyet de kurulmuştu. 1896 yılında başlayan Ermenilerin Birinci Van İsyanı bir süre sonra bastırılmışsa da, Ermeni komiteciler 1914 yılına, yani Birinci Dünya Savaşına kadar huzursuzluklar çıkarmaya devam ettiler ve ikinci bir isyan için hazırlıklar yaptılar (Oflaz, 2017: 458-459).

Osmanlı Devleti'nin ölüm kalım savaşı verdiği bir sırada Ermeniler, gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde düşmanın işine yarayacak büyük faaliyetler içerisinde bulunmuş ve bu faaliyetlerini ülke geneline yaymaktaydılar. Hatta Ermenilerin top yekûn bir isyana hazırlandıkları sezilmeye başlamıştı. Nitekim Ermeniler Ermeniler köylere varıncaya kadar aşağıdaki talimatı yayımlamışlardır (Aktaran Serdar, 2017: 283 Halaçoğlu, 2001:42-43'ten):

1.Kim olursa olsun her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını satmak suretiyle silahlanmalıdır.

2.Seferberlik ilanıyla silah altına çağrılan Ermeniler bu çağrıya uymayacaklar, Müslümanlar da dâhil çevrelerindeki halkı da orduya katılmaktan men edeceklerdir.

3.Her ne surette olursa olsun silah altına alınmışolan Ermeniler ordudan firar edip Ermeni çetelerine ve gönüllü birliklerine katılacaklardır.

4. Rus ordusu sınırı geçer geçmez komitacılar, firariler ve çeteler Rus ordusuna katılarak Osmanlı ordusuna saldıracaklardır.

5. İkmal yolları ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iaşe ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.

6. Cephe gerisinde iki yaşına kadar olan Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir.

7. Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.

8. Terk edecekleri ev, hububat ve kilise ve hayır kurumlarını yakıp, bunları Müslümanların yaptığı propagandasını yapacaklardır.

9. Resmî devlet dairelerini kundaklayarak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürüp katledeceklerdir.

10. Cepheden yaralı dönem Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.

11. Şehir, kasaba ve köylerde isyan çıkaracaklardır.

12. Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.

13. Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.

14. İtilaf devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

15. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamın faturasını Müslümanlara çıkararak, bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber bağımsız bir Ermenistan hayaline inanmış olan Kafkasya ve Osmanlı Ermenileri savaş sonrasında kurmak istedikleri devleti talep edebilmek için İtilaf Devletleri yanında savaştılar. Kafkas Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilerle birlikte daha çok Rusya'nın yanında Kafkas cephesinde Osmanlı'ya karşı savaştılar. Çukurova ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermeniler Fransızların yanında savaşta yer aldı (Özşavlı, 2017: 372). Taşnak, Hınçak ve diğer Ermeni siyasi örgütlerinin çabalarıyla ortaya çıkan Ermeni gönüllü hareketi ve Ermeni Lejyonu I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin çarpışmak zorunda kaldığı adeta beşinci düşman oldu. Zira sadece Rus ordusundaki Ermeni asker miktarı yüz binlerle ifade edilmektedir. Osmanlı topraklarında kurulacak bağımsız bir Ermenistan vaadi ve hayaline inanmış bu yüzbinlerce Ermeni gönüllü Osmanlı Devletine karşı can feda bir şekilde savaştı… Hem Taşnaklar hem Hınçak, Avrupa ve Amerika'da düzenledikleri kampanyalarda bir yandan gönüllü asker topladılar bir yandan da bağış kampanyaları organize ederek topladıkları binlerce doları cephede Osmanlı Devletine karşı savaşan askerlere gönderdiler. Amerikadan gelen gönüllüler yanlarında sandıklar dolusu silah da getirdi (Özşavlı, 2017: 351).

3.2. Ermenilerin Zulüm ve İşkence Yöntemleri

Osmanlı Devleti Ermeni isyanlarının sebeplerini araştırmak üzere komisyonlar kurarak bölgeye göndermiştir. Bu komisyonlardan birisi de Maraş ve Zeytun'a gönderilmiştir. Başkanlığını Ermeni bir hukukçunun yaptığı dört kişiden oluşan heye, isyan bölgelerini taker taker gezerek ilgili herkes ile görüşerek raporunu yazmıştır. Heyet 58 sayfadan oluşan raporunu sekiz ay zarfında hazırlayabilmiştir. Titiz bir çalışma ürünü olan raporda olayların ortaya çıkış sebepleri, hangi tarafın hadise çıkardığı, kaç kişinin öldüğü, yaralandığı, nerelerin yakılıp yıkıldığı, nelerin gasp edildiği teferruatlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayrıca asiler tarafından başvurulan işkence ve zulüm metotları da örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Yine Batılı diplomatların ve misyoner grupların Ermenilerin isyan çıkarmalarına katkıları delilleriyle birlikte rapora derc edilmiştir. Asilerin isyan çıkarmak için başvurdukları yolların tamamı teker teker raporda yer almaktadır. Raporun en önemli özelliklerinden biri Ermeni isyanlarını araştırmak üzere yine bir Ermeni'nin komisyon başkanı seçilmiş olmasıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin niyetinin açık bir göstergesidir (Pehlivanlı, 2017: 731).

Sözkonusu rapordan Ermeni teröristlerin birçok işkence yöntemleri geliştirdikleri görülmektedir. Bu yöntemlerden bir kısmı rapordan özetlenerek aktarılacaktır (Pehlivanlı, 2017: 724-725):

İnsanları yakmak, kurşuna dizmek, kadınları, erkekleri ve çocuklarıişkence yaparak öldürmek gibi insanlık dışı uygulamada mulunmuşlardır. Mesela Zuytun ve Andırın'da Ermeni teröristler isyan çıkararak bu vahşetlerin bir çok türünü uygulamışlardır. İsyan çıkardıkları yerlerde kadınları yakmış, gebe kadınların karınlarını yarıp çocuklarını çıkarmışlardır.Bununla da kalmayarak kinlerinin esiri olarak vahşetin zirvesine çıkmaktanutanmamışlardır. Gerçekleştirmekten hayvani bir zevk aldıkları vahşetlerinden bazıları da şöyledir. Müslüman kadınların göğüslerini kesip "*al sana turunç*" diyerek kocalarına vermekte ve onlara acı çektirmekten zevk almaktadırlar. Dünyanın en masum varlıklarından çocuklara karşı da vahşetlerini göstermekten utanmadıkları da görülmüştür. Annelerinin kestikleri memelerini çocukların ağızlarına sokmak suretiyle emmeye zorlamaktadırlar. Yine bazı küçük çocukları havaya doğru atıp onlar korku içerisinde yere düşerken hançer veya kılıçlarını altlarına tutup parçalayarak öldürmek gibi vahşi davranışlarda bulunmuşlardır. Benzeri bir vahşeti Sivas vilayetinin hafik kazasında işlemişlerdir. Burada 14 erkek, 2 kadın olmak üzere 16 Müslüman'ın burun, kulal, el ve ayak gibi uzuvlarını kesmiş, türlü işkencelerle vücudunun bacı yerlerini kesmişlerdir. Başka yerlerde de birçok Müslüman'ın bu şekilde şehit edildiği görülmüştür… Diğer bir yöntemleri ise Müslümanları bir birine bağlayarak kurşuna dizmektir. Ermeniler Van'da Atuş Aşiretine mensup 4 kişiyi şehit, 3 kişiyi yaraladıktan sonra her zaman yaptıkları gibi şehitlerin cesetlerini parçalamışlardır. İnsanları öldürmek kin ve nefretlerini azaltmaya yetmemiş olacak ki şehitlerin kalplerini vücütlerından çıkarmışlar, beyinlerini oymuşlardır. Benzeri bir vahşet ise Gevaş Kazasında meydana gelmiştir. Burada çerçilik yapan iki Müslüman'I yakalayan Ermeni çetesi, bunlardan birini öldürmeden gözlerini çıkarmış ve derisini yüzmüş, diğerini ise önce öldürmüş sonra sonra cesedini vahşi bir şekilde parçalamıştır.

Yukarda tespit edilip anlatılanların haricinde yabancıların hatıralarında da benzer zulüm ve işkenceler yer almıştır. Örneğin aşağıda anlatılacak olan olaylar, dönemin ABD İstanbul Büyükelçiliği memurlarından Robert Dunn'ın savaş anıları, "Yaşayan Dünya: Kişisel Bir Öykü", Crown Yayınevi, New York 1952, Sayfa 361'den aktarılmıştır (https://www.yenisafak.com/gundem/iste-bir-numarali-insanlik-dusmani-2690329) :

> (…) "Sonra Dro'nun birlikleri geldi. Sırada ilk olarak düz siyah saçlı ve iri gözlü bir Müslüman kız çocuğu vardı. En fazla oniki yaşlarında görünüyordu. Onu, biraz önceki yağmadan dolayı istiflendikleri çuvallardan yerlere saçılmış olan tahıl tanelerinin üzerine yüz üstü yatırdılar. Ermenilerden biri, çevreye fazla kan sıçramaması için tüfeğini onun hemen iki göğsünün arasına uzattı ve bu mesafeden tetiği çekti. Ateş ettiği noktada, kurbanın ev yapımı basma elbisesini ânında kırmızıya boyayan bir kan lekesi oluştuğunu gördüm.
>
> Ardından sıra, on yaşında ya da daha küçük bir Müslüman erkek çocuğuna geldi. Üzerinde ham deriden bir ceket ve kısa bir pantolon vardı. Saldırganlar tarafından patika yola yüzüstü yatırıldı. Bu sırada, taşıdığı kalaydan yapılma kap elinden yuvarlanıp gitti. Onu da vurdular. Kurşun çocuğun ense kökünün biraz altından girip omurgasını parçaladı.
>
> Bu esnada, çevremde yetişkin Müslüman köylülere yönelik kıyım da bütün hızıyla devam etmekteydi. Fakat ben bu manzaraya ancak belli bir süre tahammül edebildim. Sonradan Dro'nun yanındaki Ermeni albay köyden tek bir canlının bile kaçmaya fırsat bulamadığını ve hepsini teker teker öldürdüklerini anlattı."

Aşağıdaki ibret verici satırlar, Doğu Anadolu'daki Rus işgalinde görev alan General Nikolayef'in Kafkas Cephesi Komutanlığı'na çektiği, orijinali Rus devlet arşivlerinde bulunan 1914 tarihli bir telgraftan aynen alındı (https://www.yenisafak.com/gundem/iste-bir-numarali-insanlik-dusmani-2690329):

"Ermeni destekçiler ellerine çalıntı tüfekleri bir kez geçirdiler mi, askerlerimiz onların taşkın tavırlarını engellemekte büyük güçlüklerle karşılaşıyor. Milisler sürekli bir saldırganlık psikolojisi içindeler ve çevrelerinde gördükleri her türden canlıya düşüncesizce ateş ediyorlar. Şimdiye kadar Müslüman halktan pekçok kimseyi anlamsız yere öldürdüler ve bu durum bölgede kalıcı bir güven ortamı oluşturmakta büyük engeller çıkarıyor. Ermenilerin yol açtıkları keyfî cinayetleri engelleyebilmek ve yaşanan tatsız olayların sorumlularını yargılayabilmek için Van'da tarafımızdan bir Savaş Konseyi kurulmuştur. Bu kişilerin bir an önce disipline edilmesi gerekmektedir."

Bu zulüm ve işkenceleri aktarmaktaki gayemiz tarih boyunca kinin devam etmesini sağlamak değildir. Aksine bu insanlık dışı davranışları yapanların, bu davranışları destekçi dış devletler ve medya vasıtasıyla dünya kamuoyuna, bu zulümleri Müslümanlar kendilerine yapmışlar gibi göstermelerine karşı gerçeklerin dile getirilmesinden ibarettir. Ayrıca Müslümanların, İslam'dan ve kültürümüzden kaynaklanan insanca davranışları ile mukayese yapılmasına vesile olmaktır.

4. SAİD NURSİ'NİN KISACA HAYATI VE GAYESİ

Bediüzzaman Said Nursi ve Risale-i Nur Külliyatı hakkında onlarca kitap yazılmıştır. Araştırma içerisinde bir alt başlıkta bu konuda kısa bir bilgi vermeyi faydalı gördük. Bu nedenle fazla ayrıntıya girmeden Bediüzzaman Afyon hapsinde mevkuf (tutuklu) iken kendi izni ile avukatları tarafından kaleme alınarak Başbakanlık, Adalet ve İçişleri bakanlıklarına gönderilen yazıyı kısaltarak aktarıyoruz (Nursi, Şualar, 1995: 495-498).

Bitlis vilayetine tâbi Nurs köyünde doğduğunu, öğrencilik hayatında rastgelen âlimlerle mücadele ederek, ilmî münakaşalarla karşısına çıkanları inayet-i İlahiye ile mağlub ede ede İstanbul'a kadar geldiğini ifade etmektedir. İstanbul'da afetli bir şöhret içinde iken rakiblerin ifsadatıyla merhum Sultan Abdülhamid'in emriyle tımarhaneye gönderilmiştir. Hürriyet ilânıyla ve "31 Mart Vak'ası"ndaki hizmetleriyle "İttihad ve Terakki" hükûmetinin dikkatini çekmiştir. Van'da Câmi-ül Ezher gibi "Medreset-üz Zehra" namında bir İslâm üniversitesinin açılması teklifi ile uğraşmış, hatta temeli atılmıştır. Birinci harbin patlamasıyla talebelerimi başına toplayarak gönüllü alay kumandanı olarak harbe katılmış ve Kafkas cephesinde, Bitlis'te esir düşmüştür. Esaretten kurtularak İstanbul'a geldikten sonra, "Dâr-ül Hikmet-il İslâmiye"ye a'za olmuştur. Ateşkes zamanında, İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı elinden geldiğince çalışmıştır. Millî hükûmetin galibiyeti üzerine, yaptığı hizmetler Ankara hükûmetince takdir edilerek Ankara'ya çağrılmış ve Mecliste Van'da üniversite açmak teklifini tekrarlamıştır.

Kaderin cilveleri, kendisini sürgün olarak çeşitli yerlerde bulundurmuştur. Bu esnada Kur'an-ı Kerim'in feyzinden kalbine doğan füyuzatı yanındaki kimselere yazdırarak bir takım küçük kitapçıklar meydana gelmiştir ve bu kitapların geneline "*Risâle-i Nur*" ismini vermiştir. Bu kitapçıklar bir takım îman sahibleri tarafından birbirinden alınarak elle yazılarak çoğaltılmıştır. Yüzotuzu bulan bu risaleler tamamen âhiret ve îman bahislerine ait olup, siyasetten ve dünyadan kasdî olarak bahsetmediğini ifade etmektedir. Bu yüzotuz kitapçıktan hiç birisinde dünya işini alâkalandıran bir maksat olmadığı, hepsinin Kur'an nurundan alıntı yapılarak âhiret ve îman ile ilgilidir. Ne siyasî ve ne de dünyevî hiç bir gaye ve maksat yoktur. Nitekim hangi mahkeme işe başlamış ise, aynı kanaatle beraat kararını vermiştir. Dilekçenin sonunda gayesini aşağıdaki şekilde belirtmektedir (Nursi, Şualar, 1995: 497):

Bir tek Gayem Vardır: O da, mezara yaklaştığım bu zamanda, İslâm memleketi olan bu vatanda bolşevik baykuşlarının seslerini işitiyoruz. Bu ses, âlem-i İslâm'ın iman esaslarını zedeliyor. Halkı, bilhassa gençleri imansız yaparak kendisine bağlıyor. Ben bütün mevcudiyetimle bunlarla mücadele ederek gençleri ve Müslümanları imana davet ediyorum. Bu imansız kitleye karşı mücadele ediyorum. Bu muahedem ile inşallah Allah huzuruna girmek istiyorum, bütün faaliyetim budur. Beni bu gayemden alıkoyanlar da, korkarım ki bolşevikler olsun! Bu iman düşmanlarına karşı mücahede açan dindar kuvvetlerle el ele vermek, benim için

mukaddes bir gayedir. Beni serbest bırakınız. El birliğiyle, komünistlikle zehirlenen gençlerin ıslahına ve memleketin imanına, Allah'ın birliğine hizmet edeyim.

Mevkuf Said Nursî

5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KATILMASI VE ERMENİLER İLE MÜCADELESİ

5.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkmadan Önce Said Nursi'nin Tahmini ve Hazırlanması

19'uncu yüzyıl başlarında Bitlis için yapılan nüfus tahminleri, bölgede yaşayanların yarısı ile üçte ikilik bir bölümününMüslüman olduğunu göstermekteydi. Yüzyılın sonlarında yapılan daha bilimsel bazı tahminler ise nüfusun üçte ikisinin Müslüman olduğu doğrultusundadır… Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan nüsusu, erken bir dönemde misyoner faaliyetlerinin hedefi durumuna gelmişti. Katolik ve Protestan misyonerler arasındaki rekabet, bütün bu olup bitenleri çaresiz biçimde izlemekte olan Osmanlı devlet adamları açısındanuzunca süredir önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Ermeni Protestan cemaati 1850 yılından itibaren kanun önünde tüzel kişiliği ve dolayısıyla siyasi özerkliğe sahip bir birim olarak tanınmıştı. Yüzyılın sonlarında Bitlis'te (Merkezde) 200 Protestannın bulunması, 1858 yılında kurulan Protestan misyonunun göreli başarısının bir göstergesi sayılabilir… Bediüzzaman açısından, Protestanların yöreye nüfus etmeleri, İslamiyet'in gerilemesi anlamına gelmekteydi. Nitekim, Erkekler Okulu'nun başında bir Ermeni bulunuyordu ve buradaki yerel misyonerlerden biri, Ermeni ihtilalcilerin kışkırtılmasında oynadığı rol nedeniyle Osmanlı yetkilileri tarafından ülke dışına sürülmüştü (Mardin, 2013: 103-105).

Bitlis hadisesinin meydana geldiği aynı sene içinde Ermeni hadiseleri de baş gösterdi. Ermeniler, ecnebi devletlerin tahrikleriyle komiteler ve çeteler kurarak, bir Ermenistan vücuda getirmek hevesiyle harekete geçmişlerdi. Özellikle doğuda bu hareketleri çok açıktı. Said Nursi de kendi talebelerine mavzer tüfekleri te'min ederek bir nevi silahlanmış durumundaydı. Medresesi bir askeri kışlayı andırıyordu. Erek dağına veya kır gezilerine talebeleriyle çıktıkları zaman, silahlarıyla çıkıyorlardı. Bu rivayetleri talebelerinden Vanlı Ali Çavuş, Molla Münevver ve kardeşi Molla Abdülmecid'den duymuşuzdur (Badıllı, 1990: 300).

Said Nursi Afyon hapishanesinde hücre hapsinde kaldığı bir dönemde hapisteki diğer talebelerine yazmış olduğu bir mektupta bu durumu şöyle anlatmaktadır (Nursi, Tarihçe-i Hayat, 1994: 604-605):

Aziz, Sıddık Kardeşlerim,

Dünkü suale benzer, kırk sene evvel olmuş - bir sual ve cevabı size hikâye edeceğim. O eski zamanda, Eski Said'in talebeleri üstadlarıyla şiddet i alâkaları fedailik derecesine geldiğinden, Van, Bitlis tarafında Ermeni komitesi, Taşnak fedaileri çok faaliyette bulunmasıyla Eski Said onlara karşı duruyordu, bir derece susturuyordu. Kendi talebelerine mavzer tüfekleri bulup, medresesi bir vakit asker kışlası gibi silâhlar, kitaplarla beraber bulunduğu vakit, bir asker feriki geldi, gördü, dedi: "Bu medrese değil, kışladır." Bitlis hadisesi münasebetiyle evhama düştü, emretti: "Onun silâhlarını alınız." Bizden ellerine geçen on beş mavzerimizi aldılar. Bir iki ay sonra Harb-i Umumî patladı. Ben tüfeklerimi geri aldım. Her ne ise...

Bu haller münasebetiyle benden sordular ki: "Dehşetli fedaileri bulunan Ermeni komitesi sizden korkuyorlar ki, siz Van'da Erek Dağına çıktığınız zaman fedailer sizden çekinip dağılıyorlar, başka yere gidiyorlar. Acaba sizde ne kuvvet var ki öyle oluyor?"

Ben de cevaben diyordum: "Madem fâni dünya hayatı, küçücük ve menfî milliyetin muvakkat menfaati ve selâmeti için bu harika fedakârlığı yapan Ermeni fedaileri karşımızda görünürler. Elbette hayat-ı bâkiyeye ve

pek büyük İslâm milliyet-i kudsiyesinin müspet menfaatlerine çalışan ve 'Ecel birdir' itikad eden talebeler, o fedailerden geri kalmazlar. Lüzum olsa o kat'î ecelini ve zâhirî birkaç sene mevhum ömrünü milyonlar sene bir ömre ve milyarlar dindaşların selâmetine ve menfaatine tereddütsüz, müftehirâne feda ederler."

Said Nursî

5.2. Birinci Dünya Savaşına Katılması ve Enver Paşanın Teklifi İle Milis Teşkilatını Kurması

Bediüzzaman 1914 Aralık ayında açılan Rus cephesinde III: Ordu vaizi olarak görev aldı. Bu tayinde doğudaki manevi şöhreti kadar İttihat ve Terakki üst yönetimi ile hürriyet döneminde geliştirdiği yakınlık etkili olmalıydı. Kafkas cephesinde iki ay kadar şiddetli çatışmalar yaşandı. Meşhur Sarıkamış taarruzu yapılmadan önceki günlerde, III. Ordu'nun 15 km kadar geri çekilmesi üzerine, yore halkından toplanan Aşiret Süvari Alayları, ailelerini kurtarmak fikri ile dağılmışlardı (www.risalehaber.com).

Said Nursi'nin Birinci Cihan Harbine iştirakini kardeşi Molla Abdülmecit Efendi aşağıdaki gibi anlatmaktadır (Badıllı, 1990: 306): "… Van'dan Erzurum cephesine giden yirmibeş bin mevcutlu fırkaya vaiz tayin edilerek Kafkas cephesine gitmişve fevkalade başarılı hizmetlerde bulunduğuna dair Van Valisi Tahsin/ Bey'in kendisine verdiği vesikada, bilhassa şu cümle kayıtlıdır: 'Van fırkasının görmüş olduğu hizmet, tamamıyla Said Kürdi' (Nursi) ninmaddi ve manevi himmetiyle olmuştur'. Abdülmecid Efendinin bu beyanını ispat eden vesika 1918'de Dar'ül Hikmet-ül İslamiye'ye aza olarak tayin edildiği zaman, kendisinin hal beyanında da yer almıştır.

Necmeddin Şahiner'in "Hür Adam" gazetesi sahibi Sinan Omur'dan bir hatıra da mealen şöyledir (Badıllı, 1990: 311):

Birinci Cihan harbi çıktığı zaman biz İstanbul'da Muallim Mektebinde idik. O zamanlar onbeş yaşlarında idim. Bizi askere aldılar. Milis ve Gönüllü alayı kumandanı olan Bediüzzaman Hazretlerini ilk olarak 1331-1915senesi Ağustosunda Süphan dağında gördüm. Beyaz bir atın üzerinde, oradan buraya atını koşturup askerlerinin moral ve maneviyatını yükseltiyordu. Başında siyah bir sarık, omuzunda apoletleri vardı.

Milis teşkilatını kurmasını Enver Paşa teklif etmişti. Daha önceleri de, Bediüzzaman ve Enver Paşa'nın dostlukları varmış. Bediüzzamanın topladığı gönüllü alayıdört-beş bin kişilik idi.

Milis Alay Kumandanı Bediüzzaman Hazretleri, erzak ve silahlarını ordudan almıyordu. Kendi kendilerini idare ederlerdi. Harp esnasında daima ordu ve askerin önünde bulunurlardı. Gönüllü alayı, keçe külahlı idi. Ruslar keçe külahlılar deyince, dehşete düşerlerdi. Gönüllü alayı beyaz pelerine giyerlerve karla araziye ularlardı. At üstünde bile attıkları kurşunboşa gitmezdi. Çok süratli bir şekilde hareket ederlerdi. Atlarına binerken, yay gibi fırlayıp binerlerdi. Kürtçe 'Hazırbın' emrini alır almaz, şimşek gibi düşman üzerine saldırırlardı."

Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla Molla Said'in sıradan bir mücadelenin ötesinde Rus ve Ermenileri endişeye sevk eden bir komutan olduğu gözlenir. Rus birlikleri komutanları bölgesel anlaşma yapmak için Molla Said'i muhatap almaları onun bölgedeki askeri güç içerisindeki yerini anlamak bakımından önemlidir (Sönmez, 2019: 260).

5.3. Ermenilerle Mücadelesi ve Ermeni Esir Çocukları Ailelerinin Yanına Göndermesi

Said Nursi'nin Tarihçe-i Hayat isimli kitabın içerisinde ilk hayatı kısmında, "Bediüzzaman Said Nursi'nin Alay Kumandanı Olarak Vatan ve Millete Fedakârane Hizmetleri" başlığı altında Birinci Dünya Savaşına Kafkas cephesinde katılması, Erzurum, Van, Bitlis ve Muş arasındaki çatışmaları, esir

düşmesi ve eserat hayatı ile esaretten kurtulup İstanbul'a gelmesi ve Barla hayatına kadar olan kısım hakkında bilgi verilmektedir. Aşağıda hayatının esaretten önceki kısmı özet olarak aşağıda verilmiştir.

Bediüzzaman Kafkas Cephesinde Enver Paşa ve fırka kumandanının hayranlıkla takdir ettikleri hizmet-i cihadiyeyi yaptıktan sonra, Rus kuvvetlerinin ilerlemesinden dolayı Van'a çekildi. Van'ın tahliyesi ve Rusların hücumu sırasında, bir kısım talebeleriyle Van Kal'asında şehid oluncaya kadar müdafaaya kat'î karar verdikleri halde, geri çekilen Van Valisi Cevdet Beyin ısrarıyla, Vastan kasabasına çekildi. Vali, kaymakam, ahali ve asker Bitlis tarafına çekilirken, bir alay Kazak süvarisi Vastan üzerine hücum etmişti. Molla Said, Van'dan kaçan ahalinin mal ve çoluk çocuklarının düşman eline geçmemesi için, otuz-kırk kadar kaçamamış asker ve bir kısım talebeleriyle o Kazaklara karşı koymuş ve hepsinin kurtulmasını sağlamıştır. Hattâ, hücum eden Kazaklara dehşet vermek için, geceleyin onların üstündeki yüksek bir tepeye hücum tarzında çıkıyor; gûya büyük bir imdat kuvveti gelmiş zannettirerek, Kazakları oyalayıp ilerletmiyordu. Böylelikle, Vastan'ın Rus istilâsından kurtulmasına sebep olmuştur. O muharebe zamanlarında sipere döndüğü vakit, kıymettar talebesi Molla Habib ile İşârâtü'l-İ'câz namındaki tefsirini telif ediyordu. Bazan avcı hattında, bazan at üzerinde, bazan da sipere girdikleri zaman, kendisi söylüyor, Molla Habib de yazıyordu. İşârâtü'l-İ'câz'ın büyük bir kısmı bu vaziyette telif edilmiştir (Nursi, Tarihçe-i Hayat, 1994: 107; Nursi, İşârâtü'l-İ'câz, 78-84).

O muhabereler esnasında Ermeni fedailer bazı yerlerde çoluk- çocuğu kesiyorlardı. Buna karşı Ermenilerin çocukları da bazı yerlerde öldürülüyordu. Bediüzzamanın bulunduğu nahiyede binlerce Ermeni çocuğu toplattırılmıştı. Molla Said Askerlere: "Bunlara ilişmeyiniz" diye emretti. Daha sonra bu Ermeni çoluk çocuğu serbest bıraktı… Bu hareket Ermeniler için büyük bir ibret dersi olup, Müslümanların ahlakına hayran kalmışlardı... ve: "Madem Molla Said Bizim çoluk çocuğumuzu kesmedi, bize teslim etti. Biz de bundan sonar Müslümanların çoluklarını kesmeyeceğiz" diye ahdettiler… Bu suretle o havalideki binler masumların felaketten kurtulmasını temin etmiş oldu (Badıllı, 1990: 307; Nursi, Tarihçe-i Hayat, 1994: 111).

Bir müddet sonra, Ruslar Van ve Muş tarafını istilâ edip, üç fırka ile Bitlis'e hücum ettiği sırada, Bitlis Valisi Memduh Bey ile Kel Ali, Bediüzzaman'a, "Elimizde bir tabur asker ve iki bin kadar gönüllünüz var; biz geri çekilmeye mecburuz" dediler. Bediüzzaman onlara, "Etraftan kaçıp gelen ahalinin ve hem de Bitlis halkının malları, çoluk ve çocukları düşman eline düşecek. Biz mahvoluncaya kadar dört-beş gün mukavemete mecburuz," demesi üzerine, onlar, "Muş'un sukut etmesi dolayısıyla otuz topumuzu askerler bu tarafa kaçırmaya çalışıyorlar. Eğer sen, o otuz topu gönüllerinle ele geçirebilirsen, birkaç gün o toplarla mukabele ederiz ve ahali de kurtulur" dediler. Bediüzzaman, "Öyle ise ben, ya ölürüm veya o topları getiririm" diyerek üç yüz gönüllünün başına geçti. Geceleyin, Nurşin tarafına, topların getirildiği cihete gitti. Topları takip eden bir alay Rus Kazağına, kendi muhbirleri "Bitlis'i müdafaa eden gönüllü kumandanı üç bin adamla ve dağdaki meşhur Musa Bey bin kişiyle topları kurtarmaya geliyorlar" diyerek pek ziyade mübalâğa ile ihbar etmeleri üzerine, Kazak kumandanı korkmuş, ilerleyememişti. Bediüzzaman da, beraberindeki üç yüz gönüllüyü rastgeldikleri toplara birer ikişer taksim edip Bitlis'e gönderir; kendisi ise ilerleyerek topları birer birer kurtarıp, en son topu da üç arkadaşıyla birlikte ele geçirir. Bu şekilde, otuz topun Bitlis'e gelmesini temin eder. O toplarla üç-dört gün asker ve gönüllüler düşmana mukabele edip, bütün ahali ve cihazat ve mallar kurtulur…Geceleyin vali ve kumandan Kel Ali ve ahali kurtulduktan, gönüllüler ve askerler çekildikten sonra, bir kısım fedakâr talebeleriyle Bitlis'te bakiye kalan bir kısım biçareler için kendilerini feda etmek fikriyle kaçmazlar. Sabahleyin düşmanın bir taburuyla müsademe ederler; arkadaşlarının çoğu şehid olur…Sonra bir ayağı kırık bir halde, Ruslar esir edip, Van, Celfa, Tiflis, Kiloğrif, Kosturma'ya sevk ederler Nursi, Tarihçe-i Hayat, 1994: 113). TiflisDahiliye Nâzırı Talat Paşa tarafından 60 lira (mukabili 1254 mark) gönderilmiştir.

İki yıldan fazla bir zaman Kosturma'da sürgünde kalmıştır. Sonra firar edip kurtularak İstanbul'a dönmüştür (Çelik, 2000).

.

6. GENEL DEĞERLENDIRME VE SONUÇ

Bediüzzaman Said Nursi, Osmanlı Devleti'nin bir çok cephede savaşmak zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda geri planda kalarak gelişmeleri izlemek yerine, bizzat talebeleriyle Rus ve Ermenilere karşı mücadele etmeyi tercih etmiştir. Başlangıçta Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde Kafkas cephesine katılmış, orada bir süre savaştıktan sonra, Rus ordularının ilerleyerek Anadolu'yu istila etmeye başlaması üzerine, Van ve Bitlis yöresinde gönüllüler ve talebeleriyle onlara karşı koymuştur. Bediüzzaman şiddetli çatışmalardan sonra, birçok yakınını ve talebelerini kaybetmiş, ama yılmamıştır. Yine bu mücadelelerinden birinde yaralanmış ve Ruslar tarafından esir alınmıştır. Molla Said esir alındıktan sonra, Tiflis'e götürülmüş orada bulunduğu sırada onun hizmetlerini takdir eden Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından kendisine para gönderilmiştir (Sönmez, 2019: 260).

Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen neticeler aşağıda kısaca maddeler halinde belirtilmiştir:

1- Yüzyıllarca beraber yaşayan Müslüman ve Ermeni halklarının Rus ve Batılı Devletlerin kışkırtmasıyla yaşadıkları olaylar, bu halkların arasını açmıştır. İlerde kolay kolay onarılamayacak hasarlara sebebiyet vermiştir. Bu olumsuz atmosferin günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

2. Ermeniler, en küçük köylere kadar, önce Osmanlıya silahlı isyan, savaş çıktıktan sonra da Rusya'nın yanında yer alma düşüncesini psikolojik harekat olarak yaymışlardır.

3. Ermeni çetecilere karşı Said Nursi Medrese öğrencilerini silahlandırmış ve eğitmiştir.

4. Said Nursi Orduya önce vaiz ve imam olarak katılmıştır. Daha sonra Enver Paşanın teklifi ile orduya yardımcı olacak milis kuvvetini kurmuştur.

5. Sayıları 4000' i aşan milis kuvvetleriyle, Van, Bitlis ve Varto arasında askeri güçlere öncülük etmiştir. Ayrıca Rusların istilasından önce sivil halkın tahliyesine yardımları olmuştur.

6. Rus ve Ermenilerin eline esir düşen bir kısım çoluk çocuğun kurtlmasına vesile olmuşlardır.

7. Müslümanlar tarafından esir alınan binlerce Ermeni çocuğunun Onların Müslüman çocuklarını katletmelerine karşın, ailelerine teslimini sağlaması insanlık dersi açısından güzel bir örnek olmuştur.

KAYNAKLAR

ARDA, Erhan, KILIÇGEDİK, Necla, BAKAN, Selahattin, BAKAN, İsmail ve KEMER, Barboros (2003). **Sosyal Bilimler El Sözlüğü** (Editör: Erhan ARDA), İstanbul: Alfa Basım Yayın.

BEYHAN, M. Ali (2017). "Açılış Konuşması", **19. Yüzyıdan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi**, (yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç Saygın), Ankara: Atatürk Araşrırma Merkezi Yayınları.

ÇELİK, Recep (2000). "Milli Mücadele'de Bediüzzaman Said Nursi", Köprü Dergisi/Bediüzzaman Özel Sayısı, Sayı: 70. http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=496; Erişim Tarihi; 23.07.2019).

DOĞAN, Alpaslan (2018). **Liderlik, Örgüt Kültürü ve Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları**, İstanbul: Patriot Yayınları.

GENÇ, Nurullah ve DEMİRDÖĞEN, Osman (1994). **Yönetim El Kitabı**, Erzurum: Birey Yayıncılık.

GÜNEY, Salih (2012). **Liderlik**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2012), 363-416.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2001). **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918),** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

https://www.yenisafak.com/gundem/iste-bir-numarali-insanlik-dusmani-2690329; Erişim Tarihi: 14.11.2019.

https://www.risalehaber.com/said-nursinin-birinci-dunya-savasinda-bilinmeyen-mucadelesi-340670h.htm; Erişim Tarihi: 23.07.2019.

KARDAŞ, Abdulaziz (2017). "Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ermenilerin ve Rusların Van'daki Faaliyetleri", **19. Yüzyıdan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi**, (yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç Saygın), Ankara: Atatürk Araşrırma Merkezi Yayınları.

MARDİN, Şerif (2013). **Bediüzzaman Said Nursi Olayı / Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim**, 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

NURSİ, Said (1994). **Bidiüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı**, İstanbul: Envar Neşriyat.

NURSİ, Said (1995). **Şualar**, İstanbul: Envar Neşriyat.

NURSİ, Said (2014). **İşârâtü'l-İ'câz**, 3. Baskı (Tercüme: Abdülmecid Nursi), Ankara: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

OFLAZ, Abdulhalim (2017). "Said Nursî'nin Eserleri Işığında Ermeni Meselesi: Van Örneği", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Derergisi**, Sayı:12, Temmuz 2017, ss. 435-461.

ÖLMEZ, Adem (2014). "Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis Cephesi", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss.1-22.

ÖZŞAVLI, Halil (2017). "Ermenice Kaynak ve Hatıralar Işığında Ermeni Lejyonu ve Ermeni Gönüllü Hareketi" 19. Yüzyıdan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi, (yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç Saygın), Ankara: Atatürk AraşrırmaMerkezi Yayınları.

PEHLİVANLI, Hamit (2017). "Anadolu Vilâyetlerinde Ermenilerin Çıkardıkları İsyanlarla İlgili Bir Tahkikat Raporu (6 Nisan 312 Cumartesi – 18 Nisan 1896 / 4 Teşrîn-I sâni 312 Pazartesi -16 Kasım 1896) ", **19. Yüzyıdan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi**, (yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç Saygın), Ankara: Atatürk Araşrırma Merkezi Yayınları.

SERDAR, M. Törehan (2017). "Bitlis'te Ermeni tehciri ve Sonuçları", **19. Yüzyıdan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi**, (yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç Saygın), Ankara: Atatürk Araşrırma Merkezi Yayınları.

SÖNMEZ, Selim (2006). "Bediüzzaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar", **Köprü Dergisi**, Sayı: 96, (Güz-2006), ss.243-263.

.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİNDE BULUNAN SULTAN ABDÜLHAMİD HAN VAKFINA AİT 1418 ENVANTER NUMARALI VAKFİYE VE TEZYİNATI

FOUNDATION AND ILLUMİNATİON WITH INVENTORY NUMBER 1418 OF SULTAN ABDÜLHAMİD HAN FOUNDATION, ARCHIVE OF FOUNDATIONS GENERAL DIRECTORATE

Uzm. İsmail AK

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ELİTOK

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

ÖZET

Vakıflar tarihi kökleri İslam hukukuna dayanan yardım ve hayır müesseseleridir. Müslüman milletlerin sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın en önemli kaynaklarından olan vakıfları her yönüyle tanıtıp belgeleyen ve ona resmiyet kazandıran vesikalar olmaları açısından vakfiyeler de önem arz etmektedir. Vakıf kurumuna duyulan saygı ve sadakatin bir göstergesi olarak vakfiyeler çok büyük özen gösterilerek düzenlenmiş ve korunarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu belgeler İslam hukuku, tarih ve sanat tarihinin alanına girdiği gibi sanatsal açıdan incelenmeye değer çok sayıda yazma eser Türk kitap sanatlarının da ilgi odağı olmuştur.

Ülkemizdeki kütüphanelerde, müzelerde ve arşivlerde, sanat değeri bakımından oldukça önemli fakat incelenmemiş, bilim ve sanat dünyasına kazandırılmamış binlerce yazma eser bulunmaktadır. Bunlar arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Daire Başkanlığı arşivi çok önemli bir yere sahiptir. Yüzlerce yazma eserin bulunduğu arşivde hanım sultanlar ve padişahlara ait çok sayıda vakfiye mevcuttur. Yaptığımız çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve bugüne kadar ele alınmamış incelenmeye değer görülen Abdülhamid Han'a ait 1418 envanter numaralı vakfiye tanıtılarak kitap sanatları (hat, tezhip, cilt) bakımından incelenmiştir. Ayrıca motif, desen ve üslup özellikleri bakımından da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf, Vakfiye, Abdülhamid Han, Hat, Tezhip, Cilt

ABSTRACT

Foundations are charitable and charitable institutions whose historical roots are based on Islamic law. Foundations are also important in terms of being the documents that introduce and document all aspects of the foundations, which are the most important sources of the historical and cultural heritage of the Muslim nations. As an indicator of respect and loyalty to the foundation, foundations have been organized with great care and survived to the present day. These documents have entered the field of Islamic law, history and art history, as well as the number of manuscripts that are worthy of artistic examination and became the focus of interest in Turkish book arts.

There are thousands of manuscripts in the libraries, museums and archives in our country that are very important in terms of art value but have not been examined and brought into the world of science and art. Among these, the archives of the Cultural Registration Department of the General Directorate of Foundations has a very important place. There are hundreds of manuscripts in the archives and these belong to sultana and sultans. In our study, found in the Archive of the General Directorate of

Foundations and has not been discussed so far, Abdülhamid Han's foundations, inventory number is 1418, have been introduced and examined in terms of book arts (calligraphy, illumination, volume). In addition, motifs, patterns and stylistic features are also discussed.

Keywords: Directorate of Foundations, Foundation, Abdülhamid Han, Calligraphy, Illumination, Binding.

1. GİRİŞ

Vakfiye, kültür tarihi bakımından fevkalâde önemli bilgiler ihtiva eden, tarihin pek çok sahasını aydınlatan hukuki belgedir (Köprülü, 1938: 1-7; Yediyıldız, 1982: 25; Pakalın, 1983: 577). Ayrıca, milletin ekonomik ve sosyal yaşayışında önemli derecede rol oynayan vakıf kurumunun nasıl çalıştığını, kimler tarafından nasıl idare edildiğini, kimlerin bu vakıftan nasıl istifade ettiğini vs. gibi birçok gelişmeyi öğrenmemize yardımcı olmaktadırlar. (Kazıcı 2003: 51).

Tarih boyunca vakfiyeler, taş, deri ve kâğıt gibi yazı yazmaya elverişli malzemeler üzerine yazılarak günümüze kadar gelmişlerdir (Kunter, 1938: 116; Şeker, 1993: 1; Kazıcı, 2003: 49).

İslâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer (r.a.) tarafından yazdırıldığı düşünülmektedir. Bu vakfiyenin Hz. Peygamberin sağlığında mı, yoksa Hz. Ömer'in halifeliği devrinde mi olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Kuvvetle ihtimalle Hz. Ömer'in halifeliğinde yazdırdığı düşünülebilir (Kazıcı, 2003: 51).

XIII. yüzyıldan itibaren Selçuklu vakıf müesseseleri hızla artmış ve bu döneme ait vakfiyelerden bir kısmı sûret olarak da olsa günümüze ulaşabilmiştir. Selçuklu vakfiyeleri Anadolu tarihini ve Selçuklu vakıf teşkilatını (Turan, 1988: 44) aydınlatmak bakımından çok büyük önem taşımaktadır (Köprülü, 1943:411). Selçuklu vakfiyelerinin büyük bir kısmı Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde toplanmış bulunmaktadır (Yüksel, 2006: 309-325).

Anadolu Selçuklularının vârisi olan beyliklerde de özellikle idareyi elinde bulunduran hükümdar ve hanedan ailesi ile büyük devlet adamları ve zenginler çeşitli vakıf kurumları tesis ederek halkın istifadesine sunmuşlardır. Bunlardan ancak çok az sayıda vakfiye günümüze ulaşmıştır (Uzunçarşılı, 1988:164-186).

XIV. yüzyıl başlarında Selçuklu hâkimiyetinin sona erdiği bir dönemde Batı Anadolu'da kurulan beyliklerle aynı tarihî şartlar altında ortaya çıkan Osmanlılar da Selçuklu, Memlük ve İlhanlı geleneklerinin tesirinde pek çok vakıflar tesis etmiş ve miras aldıkları vakıf sistemini geliştirerek günümüze binlerce vakıf belgesi bırakmışlardır. (Ateş, 1985:30).

İslâm dünyasında vakfiye koleksiyonları bakımından en zengin arşivler Osmanlı dönemi arşivleridir. Yüzyıllar boyu yaşanan büyük kayıplara rağmen, Osmanlı arşivleri vakfiyeler bakımından hala çok değerli malzeme ihtiva etmektedir. Bütün vakfiyelerin şerî mahkemelerde tescili şart olduğundan muhtelif vilayet mahkemeleri arşivlerinde kayıtlı halde binlerce vakfiye günümüze ulaşmıştır. Bugün sadece İstanbul mahkemelerine ait sicillerin korunduğu Şeriye Sicilleri Arşivi'nde on bin kadar vakfiyenin tescil edilmiş olduğu görülmektedir. (Ateş, 1985:30).

Osmanlı dönemi vakfiyelerinin korunduğu önemli bir arşiv de Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'dir. Osmanlı vakıflarına ait bütün arşiv malzemesini bir araya toplamak üzere kurulan bu arşivde 51 defterde kayıtlı halde 27.000 civarında vakfiye bulunmaktadır. Bunlar sûret vakfiyeler olup 24853'ü Türkçe, 1495'i Arapçadır. 2007 yılına kadar bunlardan 17 bin civarında vakfiyenin transkripsiyonu yapılmıştır. Tarihi tespit edilebilen vakfiyelerin 776'sı XVI. Yüzyıla, 1663'ü XVII. yüzyıla, 6000'i XVIII. yüzyıla 8980'i XIX. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır (Ateş, 1985:30).

Bu değerli vakfiyeler arasından seçilen ve tarih, sanat tarihi ve kültür tarihi açısından önemli olduğu gibi kitap sanatları açısından da incelenmeye değer görülen 1418 envanter numaralı Sultan Abdülhamid Han Vakfiyesi hat, tezhip ve cilt sanatı döneminin süsleme özellikleri bakımından ele alınmıştır. Ayrıca kullanılan üslup, teknik, motif, desen ve yazı özellikleri bakımından incelenmiştir.

2. SULTAN ABDÜLHAMİD HAN VAKFINA VAKFİYE İLE İLGİLİ GENEL HUSUSİYETLER

634 nolu defterin 36. sayfasında 6. sırasında kayıtlı İstanbul'da "Sultan Mahmud Han-i Sani ibni Abdülhamid Han Vakfı"na ait 1234 tarihli 1418 envanter numaralı vakfiyesidir. Vakfiyenin mülkiyeti Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin annesine ait olup, annesinin vefatıyla bu mülkiyet üzerindeki tasarruf hakkı kendisine geçmiştir. Validesinin ruhuna ithafen tamamlanmasını emretmiştir. Mektep, sebil, 3 oda, 1 adet çeşme ile ek birimleri olan türbe tamamlanmıştır. Anadolu vilayetinde Aydın sancağına bağlı Tire kazası Ezine - i Ayaşlu da ine ovasındaki etrafı Hacıbey çiftliği, Reis köyü, Beğolu çiftliği, bir akarsu ve dört tarafı anayol ile sınırlanmış birçok ev, ek birimleriyle tohumluk denilen 1200 ayar buğday, 2400 ayar arpa, 200 baş koyun, 71 çift karasığır öküzü ve çiftlik aletlerinden oluşan bir kısım mal varlığını vakfetmiştir. Bununla beraber sınırları meyve ağaçlarıyla çevrili bir bahçe, simitçi, bakkal, berber ve kahve dükkânını da vakfetmiştir. Ayrıca Anadolu vilayetinde Polat kazasında bulunan sınırları belli arsa üzerine bina edilmiş tek katlı 4 oda,1 sofa, 2 ahır, 2 saman damı, 1 öküz damı ve avlu içerisinde de 2 katlı 3 oda, 1 kiler ve tek katlı 5 oda ve birçok gözü bulunan büyük tahta ambar vakfedilmiştir. 1 mutfak ve 1 fırından oluşan içinde mevcut tohumluk denilen alanda 2000 ayar buğday, 600 ayar arpa, 600 ayar baklayı, ayrıca 30 çift karasığır öküzü, çift damı ve gerekli çift aletlerinden oluşan ve Onbaşı çiftliği diye bilinen mekânın tamamını ve içlerinde bulunan hububat ve hayvanları da vakfetmiştir. Vakfiyede elde edilen gelirlerden görevlilerin ne kadar aylık alacağı da kayıt altına alınmıştır.

3. ESERİN GENEL DURUMU

29 x 18 cm ölçülerinde olan vakfiye 73 varaklı olup koyu kahverengi deri ile kaplanmış mukavva cilttir. Cildin derisinde ve mukavva karton tabakalarında hiçbir problem yoktur. Eserin kapaklarında ufak tefek deformasyon bulunmaktadır. Deride kirlenme, lekelenme, yırtıklar, eksik kısımlar ve çatlamalar gözlenmemiştir.

4. CİLT ÖZELLİKLERİ

Vakfiye cildinin alt kap ve üst kap tezyînatı birbirinin aynı olup, koyu kahverengi deri ile kaplanmış mukavva cilttir. Eserin cildinde sertâp ve mıklep mevcuttur.

Orta kısımda yer alan süsleme ¼ oranında simetrik olarak siyah zemin üzerine altınla akant dallar, yapraklar ve kurdelelerden oluşturulmuştur. Ayrıca bu alanda boşluk doldurmak için beyaz altınla nokta uygulaması yapılmıştır. Bu alan dikdörtgen şeklinde olup dörtkenardan S biçimli altın zencerekle çevrelenmiştir ve 1'er mm'lik kuzu çekilerek bu alanın süslemesi sonlandırılmıştır. Bu alanın dışında kalan, kalın bordürün zemini bordo renktedir. Üzerinde pençler, goncalar ve basit yapraklardan oluşan tezyinat halkâr tekniğinde sulandırma yapılıp tahrir çekilerek sonlandırılmıştır. Ayrıca bu alanda boşluk doldurma amaçlı tirfil kullanılmıştır. Bu alanın dışında da iki çeşit zencerek mevcuttur. Beyaz altın ve sarı altınla S biçimli zencerek yapılarak araları mukavvanın kendi renginde boş bırakılmıştır. Zencereklerin aralarına ve kenarlarına 1'er mm'lik altın kuzu çekilerek bu alanın süslemesi sonlandırılmıştır.

Sertap kısmında cildin kendi rengi üzerine çift iplik biçiminde açık hançer yapraklarından oluşan sonsuzluk prensibiyle altınla yapılmış tezyinat mevcuttur.

Vakfiyenin mıklebi, alt ve üst kapakla aynı tezyinata sahiptir.

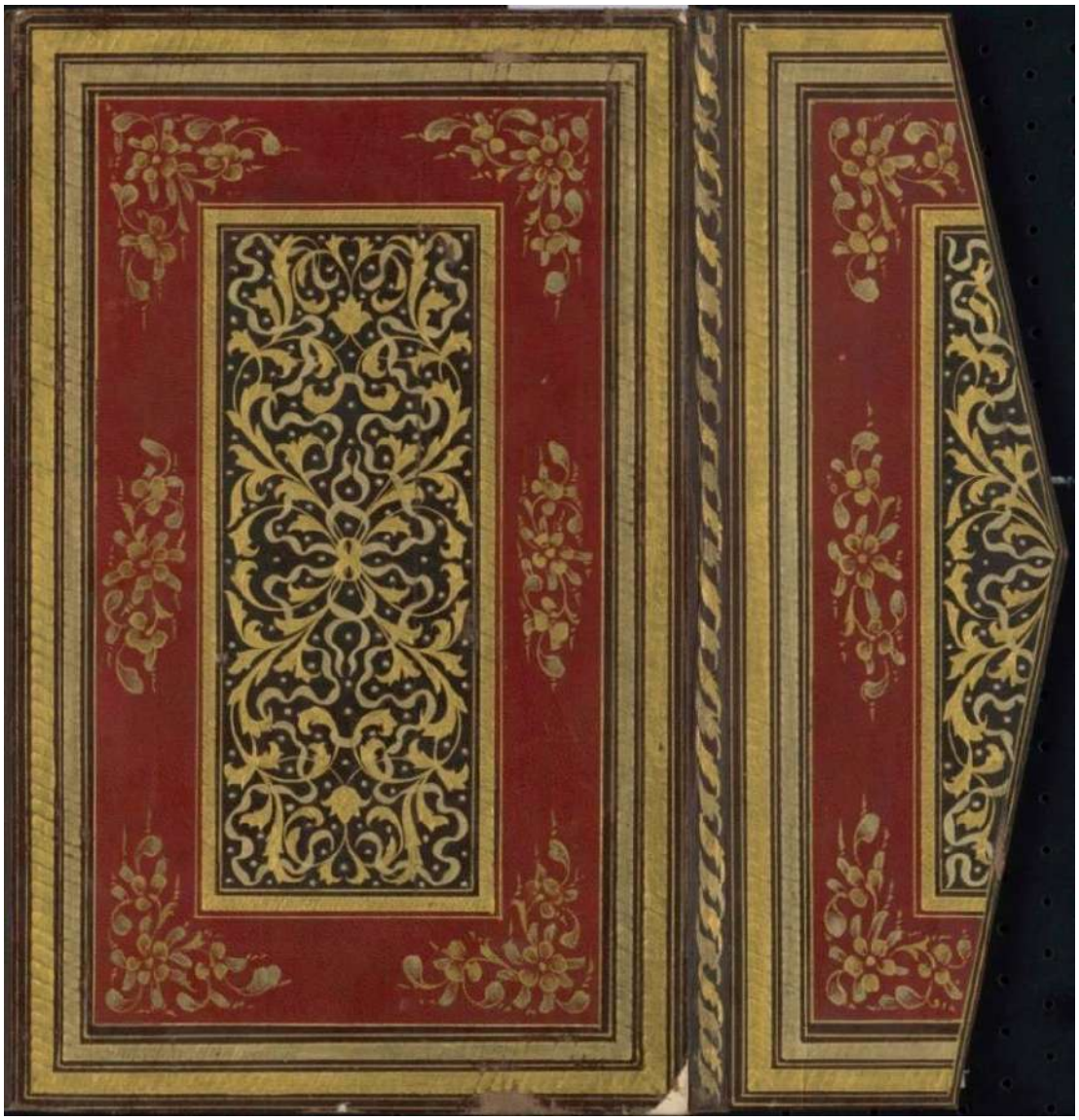

Vakfiyenin Miklepli Cildi

Vakfiyenin Cilt Kapak Çizimi

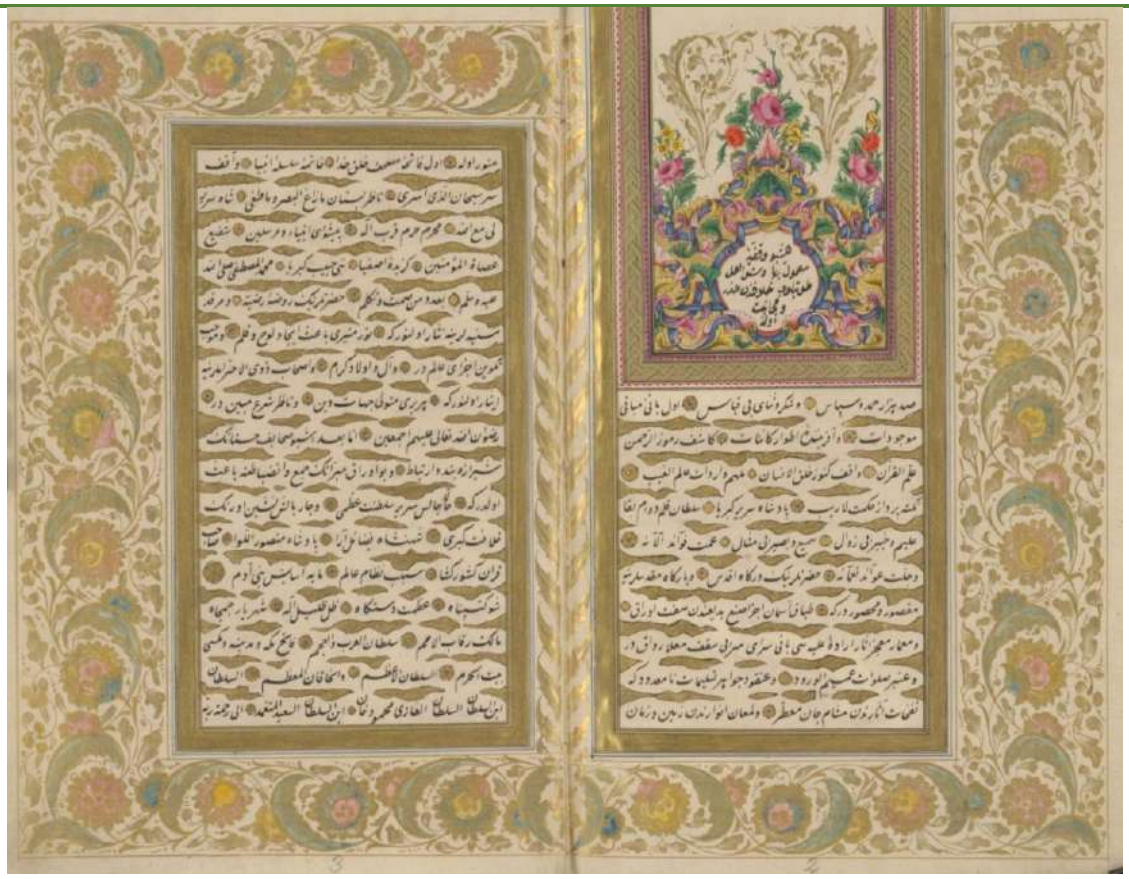

Vakfiyenin 1. Serlevhası (Unvan Sayfası)

Vakfiyenin 1.Serlevha Deseni

5. TEZHİP ÖZELLİKLERİ

Vakfiyenin 2b ve 3a sayfalarında serlevha (unvan sayfası) tezhibi bulunmaktadır. Siyah mürekkeple Ta'lik hattı ile yazılı metin kısmında beyne's-sütûr tekniğinde süsleme yapılmıştır. Bu kısımdaki altın zeminler üzerine iğne perdahı yapılarak boşluklar doldurulmuştur. Cümle sonlarındaki durak gülleri genelde altın zeminli olup, daire, salyangoz ve penç formunda yapılarak lacivert ve turuncu renklerle detaylar yapılmıştır. Durak güllerine de yine iğne perdahı uygulanmıştır.

2b varağındaki metin kısmının üzerinde hatt-ı hümayûn mevcuttur. Barok üslupta taç süsleme yapılmıştır. Metin kısmı ile taç kısmı üç iplik örgülü zencerekle ayrılmıştır. Zencerek, altın zeminli ve siyah tahrirlidir. Zencerek iki kenarından pembe zemin üzerine kırmızı renkte (+:+) biçimli kenar suyu tezhibiyle çevrelenmiştir. Ayrıca aralara 1'er mm.'lik altın cetvel çekilmiştir. Rikâ hattıyla yazılan hatt-ı hümayûn'un etrafında ½ oranında simetrik, barok üslupta bir tezyinat yapılmıştır. Tasarımda zemin rengi olarak altın tercih edilmiş ve altın üzerine yoğun bir şekilde iğne perdahı yapılmıştır. Zemini tamamlayıcı unsur olarak lacivert renkteki düz, köşeli ve kıvrımlı şeritler üzerine desen kurgulanmıştır. C ve S biçimli akant dallar ve yapraklardan oluşturulan desenin tümünde tonlama yapılmak suretiyle motiflere boyut kazandırılmıştır. Renk olarak sarı, turuncu, pembe, mor, lacivert ve yeşil tercih edilmiştir. Taç kısmının üstünde Şükûfe tekniğinde yapılan çiçek demetleri üç çeşit olarak yapılmıştır. Pembe, sarı ve turuncu renkler kullanılmıştır. Çiçekler ve yapraklarda kendi renklerinin koyusuyla tonlama yapılmıştır. Taç kısmının iki yanındaki boşluğu doldurulmak için saz yolu üslubunda ve halkâr tekniğinde ½ oranında simetrik tezyinat uygulanmıştır. Altın sulandırma ve altın tahrirle yapılan tezyinatta hançer yaprak, basit yaprak, goncalar ve tirfiller kullanılarak bu alandaki tezyinat sonlandırılmıştır.

Yazılı ve tezyinatlı alanların kenarlarında geniş altın cetvel ve 1' er mm.'lik kuzulardan sonra sayfa kenarı süslemesi yapılmıştır. Bu alandaki desen (S) biçiminde ve sonsuzluk prensibiyle tasarlanarak uygulanmıştır. Tezyinatta ana motif olarak hatayi ve hançer yaprakları kullanılmıştır. Bunların yanı sıra hançer yapraklarının sırtlarındaki yarım pençler, goncalar, basit yapraklar ve tirfiller deseni tamamlamıştır. Altın sulandırma yapılan ve altın tahrir çekilen tezyinatta hatai, penç ve hançer yaprakları şikâf tekniğinde süslenmiş ve sarı, pembe, turkuaz renkler kullanılmıştır. Tezyinatın etrafına 1'er mm.'lik kuzu çekilerek süsleme sonlandırılmıştır.

Her iki sayfanın birleşme noktasında simetrik olarak çift iplik üzerine S biçimli sonsuzluk prensibiyle yapılan hançer yapraklarından oluşan tezyinat bulunmaktadır. Bu kısımdaki tezyinat altın sulandırma ve tahrir uygulanarak sonlandırılmıştır.

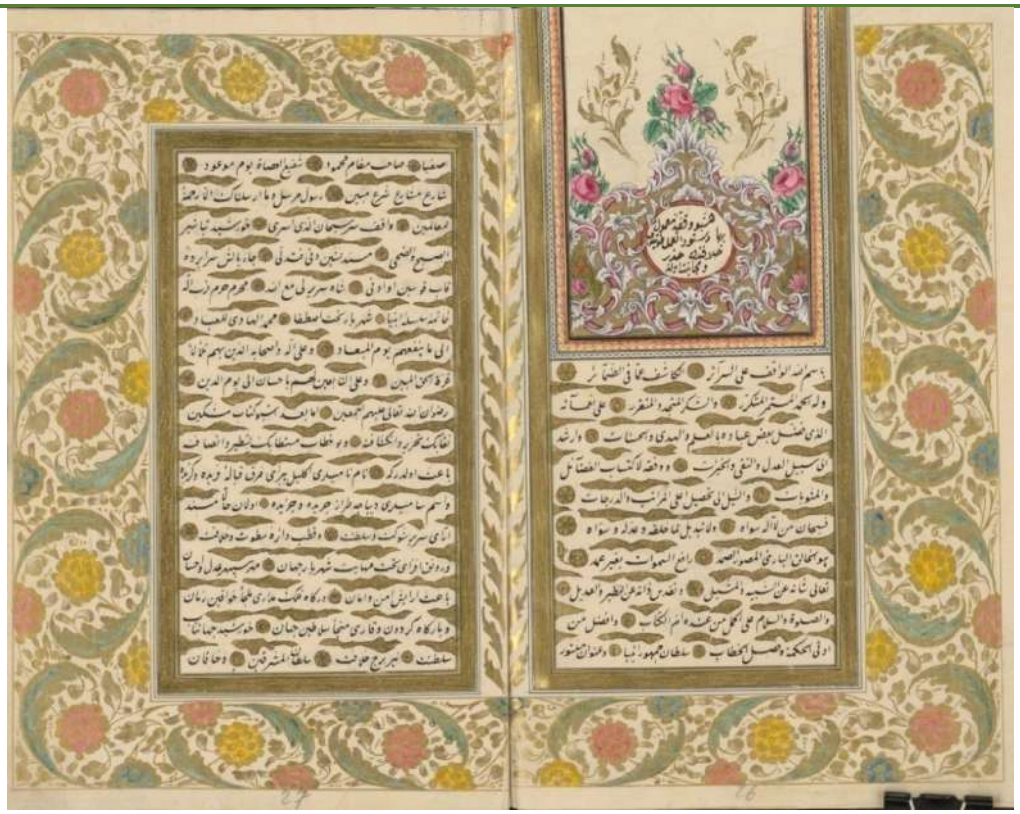

Vakfiyenin 2.Serlevhası (Unvan Sayfası)

Vakfiyenin 2. Serlevha(Unvan Sayfası) Deseni

Vakfiyenin 26b ve 27a sayfalarında serlevha (unvan sayfası) tezhibi bulunmaktadır. Siyah mürekkeple Ta'lik hattı ile yazılı metin kısmında beyne's-sütûr tekniğinde süsleme yapılmıştır. Bu kısımdaki altın zeminler üzerine iğne perdahı yapılarak boşluklar doldurulmuştur. Cümle sonlarındaki durak güllerinin tamamı altın zeminli olup, salyangoz, yaprak ve penç formunda yapılarak lacivert ve turuncu renklerle detaylar yapılmıştır. Durak güllerine de yine iğne perdahı uygulanmıştır.

26 b varağındaki metin kısmının üzerinde hatt-ı hümayûn mevcuttur. Barok üslupta taç süsleme yapılmıştır. Metin kısmı ile taç kısmı açık mavi zemin üzerine (+:+) biçimli kenar suyu tezyinatının her iki yanına 1'er mm.'lik altın kuzular çekilmiş ve sonrasındaki kısımda ise sarı renkteki zemin üzerine tepelik formunda dendanlarla tasarlanmış ve kalan boşluklarda gelişi güzel olarak doldurulmuş tezyinatla birbirinden ayrılmıştır. Rikâ hattıyla yazılan hatt-ı hümayûn'un etrafında ½ oranında simetrik, barok üslupta bir tezyinat yapılmıştır. Tasarımda zemin rengi olarak altın tercih edilmiş ve altın üzerine yoğun bir şekilde iğne perdahı yapılmıştır. Tasarım pembe ve gri renkteki C ve S biçimli akant dallar ve yapraklardan oluşturulan desenin tümünde tonlama yapılarak motiflere boyut kazandırılmıştır. Renk olarak yeşil, pembe, turuncu, beyaz ve gri tercih edilmiştir. Taç kısmının üstünde ve iki yanında şükufe tekniğinde yapılan gül demetleri mevcuttur. Güller pembe renkte, dallar ve yapraklar yeşil renkle işlenmiş olup kendi renklerinin koyusuyla da tonlama yapılmıştır. Taç kısmının üzerindeki gül demetinin iki yanındaki boşluğu doldurulmak amacıyla saz yolu üslubunda ve halkâr tekniğinde ½ oranında simetrik tezyinat uygulanmıştır. Altın sulandırma ve altın tahrirle yapılan tezyinatta hançer yaprak, basit yaprak, goncalar ve tirfiller kullanılarak bu alandaki tezyinat sonlandırılmıştır.

Yazılı ve tezyinatlı alanların kenarlarında geniş altın cetvel ve 1' er mm'lik kuzulardan sonra sayfa kenarı tezyinatı yapılmıştır. Bu alandaki desen S biçiminde ve birbirinin tekrarı olarak tasarlanarak uygulanmıştır. Tezyinatta ana motif olarak pençler ve hançer yaprakları kullanılmıştır. Hançer yapraklarının sırtlarında yarım pençler, goncalar, basit yapraklar ve tirfiller kullanılarak desen tamamlanmıştır. Altın sulandırma yapılan ve altın tahrir çekilen tezyinatta, pençler ve hançer yapraklarında şikâf tekniği uygulanarak sarı, pembe ve turkuaz renkleri kullanılmıştır. Tezyinatın etrafına 1'er mm'lik kuzu çekilerek süsleme sonlandırılmıştır.

Her iki sayfanın birleşme noktasında tezyinat "4b ve 5a" varağındaki tezyinatla birebir aynıdır.

Vakfiyenin 3.Serlevhası (Unvan Sayfası)

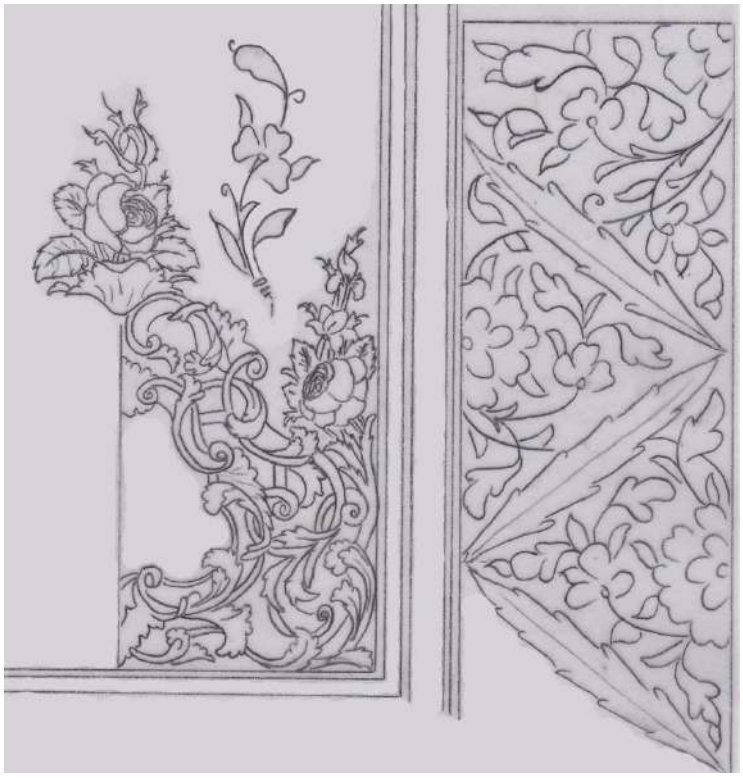

Vakfiyenin 3.Serlevha Deseni

Vakfiyenin 46b ve 47a varağındaki serlevha (unvan sayfası) tezyinatı genel olarak 26b ve 27a varağındaki tezyinatla aynıdır. Farklı olarak 46b varağında yazının üst kısmında bulunan C ve S biçimli akant dallar ve yapraklarda kullanılan renklere mor dâhil edilmiştir. Diğer renkler, desen ve uygulama tekniği aynıdır. Bir diğer fark ise sayfa kenarı tezyinatının ½ oranında simetrik ve birbirinin tekrarı olarak tasarlanmış olmasıdır.

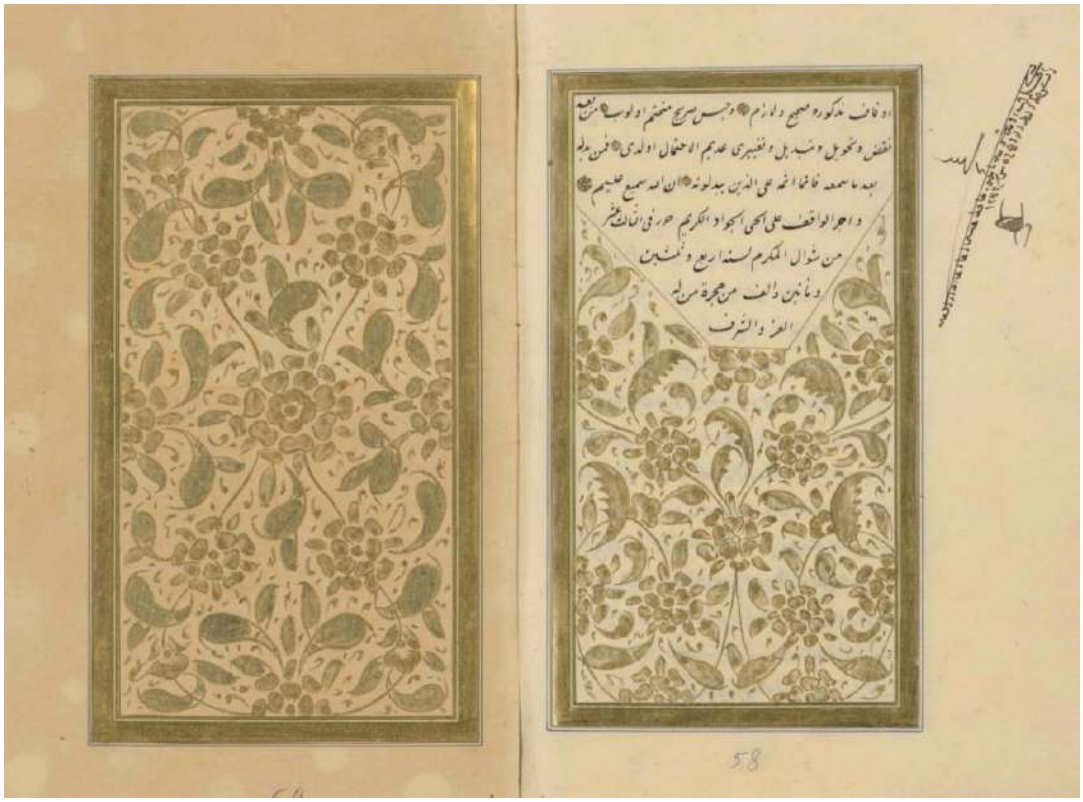

Vakfiyenin 58b ve 59a Sayfası

Vakfiyenin 58b ve 59a Sayfa Deseni

Vakfiyenin 58b varağındaki yazının alt kısmında kalan tezyinat simetrik gibi görünse de yazıya göre şekil almış ve serbest olarak halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Motif olarak pençler, hançer yaprakları, basit yapraklar ve boşlukları doldurmak amacıyla da tirfiller kullanılmıştır.

Vakfiyenin 59a varağındaki süsleme ¼ oranında simetrik olarak tasarlanmış ve yine halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Desenin ana motifleri pençler ve yapraklardır. Bunların dışında goncalar, basit yapraklar ve tirfiller kullanılarak desen tamamlanmıştır.

58b ve 59a sayfalarındaki ince bordür ve cetvel süslemesi 47a varağındaki tezyinatla aynıdır.

Vakfiyenin 4. Serlevhası (Unvan Sayfası)

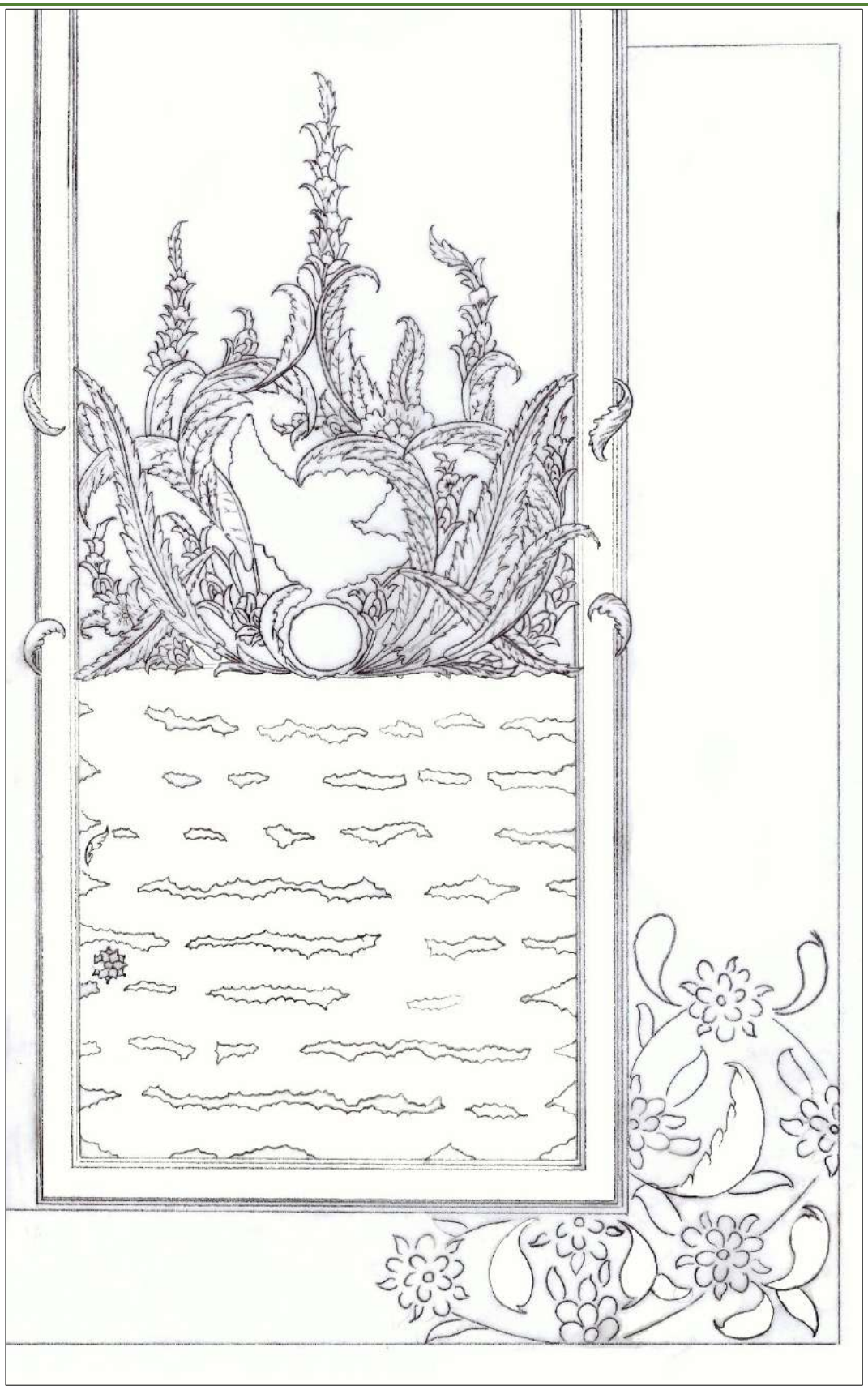

Vakfiyenin 4. Serlevha Deseni

Vakfiyenin 60b varağında Siyah mürekkeple, Ta'lik hattı ile yazılı metin kısmında beyne's-sütûr tekniğinde süsleme yapılmıştır. Bu kısımdaki altın zeminler üzerine iğne perdahı yapılarak boşluklar doldurulmuştur.

Metin kısmının üzerinde hatt-ı hümayûn ve mühür bulunmaktadır. Bu alandaki taç süslemede ana motif C ve S biçimli açık ve kapalı hançer yapraklarından oluşmuştur ve sazyolu üslubuyla uygulanmıştır. Ayrıca tezyinat goncalar, basit yapraklar, çıkmalar ve hançer yapraklarının sırt kısımlarındaki yarım hatai ve penç motifleriyle kurgulanmıştır. Renk olarak beyaz ve altın tercih edilmiştir. Barok üslupta yapılan tezyinatta maviyle tonlama yapılarak motiflere boyut kazandırılmıştır. Yazı alanı siyah renkte dendanlarla süslemeli alandan ayrılmıştır. Motiflerin dışında kalan zemin altınla bezenmiş ve sıkça iğne perdahı uygulanmıştır. Tezyinatın orta üst kısmında ise yapraklar üzerine üst üste goncalar sıralanarak desen kurgulanmıştır. Ayrıca birkaç hançer yaprağı süslemeli alan dışına taşırılmış ve altın cetvellere sarılmıştır.

Yazılı alanın üç kenarındaki cetvel ve kuzu tezyinatı 46b varağındaki tezyinatla birebir aynıdır.

Sayfa kenarı tezhibinde desen birbirinin tekrarı olarak tasarlanmıştır. Motif olarak penç, hançer yaprakları, basit yapraklar ve boşlukları doldurmak amacıyla da tirfiller tercih edilmiş, şikâf tekniğinde uygulanmıştır. Motiflerde pembe ve turkuaz renkler kullanılmıştır.

61a varağındaki beyne's-sütûr, sayfa kenarı tezhibi ve sayfaların birleşme noktasındaki tezyinat 60b sayfasındaki tezyinatla aynıdır.

Vakfiyenin 1. Şahitler Sayfası

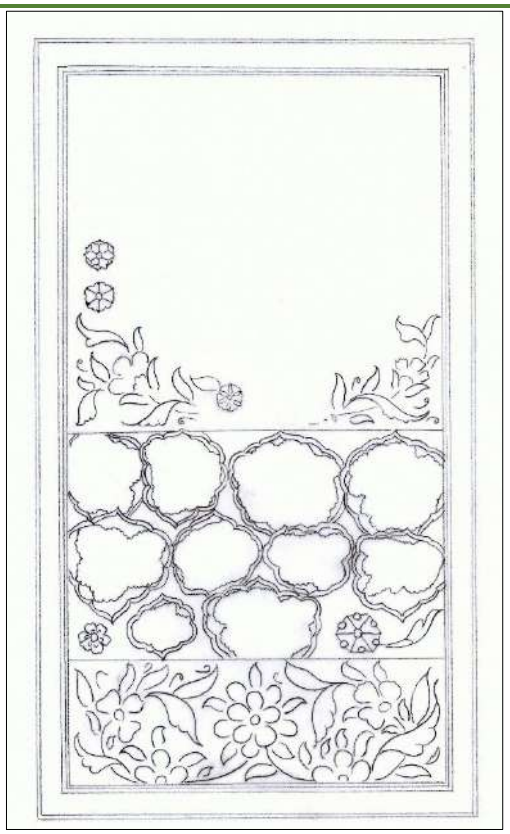

Vakfiyenin 1. Şahitler Sayfası Deseni

Vakfiyenin 62b varağında süsleme olarak sadece yazılı alanı dört taraftan çevreleyen ince bordür ve cetvel süslemesi bulunmaktadır ve 47a varağındaki tezyinatla aynıdır.

Vakfiyenin 63a varağında şahitler sayfasının tezyinatı yer almaktadır. Şahitlerin isimleri Ta'lik hatla yazılmış ve 1'er mm'lik dendanlarla bölünmüştür. Dendanlar da renk açık mavi kullanılmış ve kendi renginin koyusuyla tonlama yapılarak dendanlar'a boyut kazandırılmıştır. Şahitlerin isimlerinin yazıldığı alanın dışında kalan boşluklara altın zemin üzerine iğne perdahı uygulanmıştır. Ayrıca bu isimlerin alt kısmındaki iki boşluğa penç ve yaprak formlarında iki tane serbest motif uygulanmıştır. Pembe zeminli alanda göbek kısmına altın sürülerek yine iğne perdahı yapılmıştır. Tonlama yapılan motiflere siyah renkte tahrir çekilmiştir.

Şahitlerin isimlerinin alt kısmında yer alan tezyinat ½ oranında simetrik olarak kurgulanmış ve halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Motif olarak bu alanda basit yapraklar, goncalar, pençler ve tirfiller kullanılmış ve bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır.

Şahitlerin isimlerinin üst kısmındaki yazının alt tarafında yer alan desen simetrik olmayıp yazıya göre şekil almış, basit yaprak ve goncalardan tasarlanmış ve yine halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Bu alandaki durak güllerinin tamamı altın zeminli olup üzerine iğne perdahı uygulanmış ve turuncu, lacivert renklerde detaylar eklenerek tezyinat sonlandırılmıştır. Ayrıca yazı alanının etrafı tezyinatsız, altın zeminli cetvelle çevrelenmiştir. Cetvelin iç kısmında 1 mm. sarı renkte, 1 mm.de altınla kuzu çekilmiştir. Cetvelin dış kısmındaki kuzularda ise birinin zemini boş bırakılmış diğerinde ise şahitlerin isimlerinin etrafındaki dendanlarda kullanılan mavi renk buraya taşınarak bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Vakfiyenin 5. Serlevhası (Unvan Sayfası)

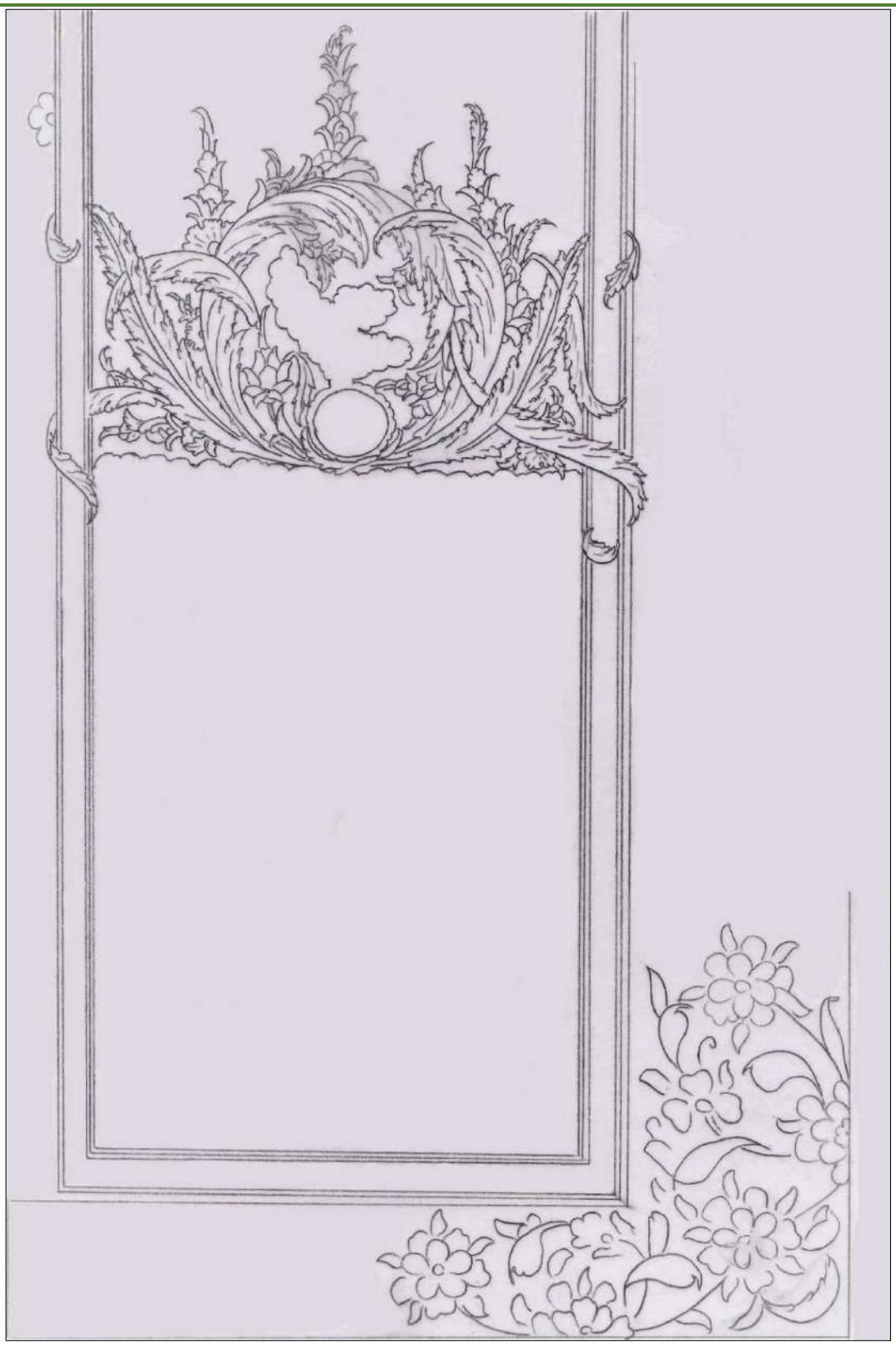

Vakfiyenin 5. Serlevha Deseni

64b ve 65a varağındaki tezyinat 60b ve 61a varağındaki tezyinatla aynı olup, farklı olarak sadece eserin taç kısmındaki tasarımda tonlama mor renkte yapılmış ve sayfa kenarındaki tezyinatta ise motiflerin zemininde kullanılan renkler değiştirilerek uygulanmıştır.

Vakfiyenin 2. Şahitler Sayfası

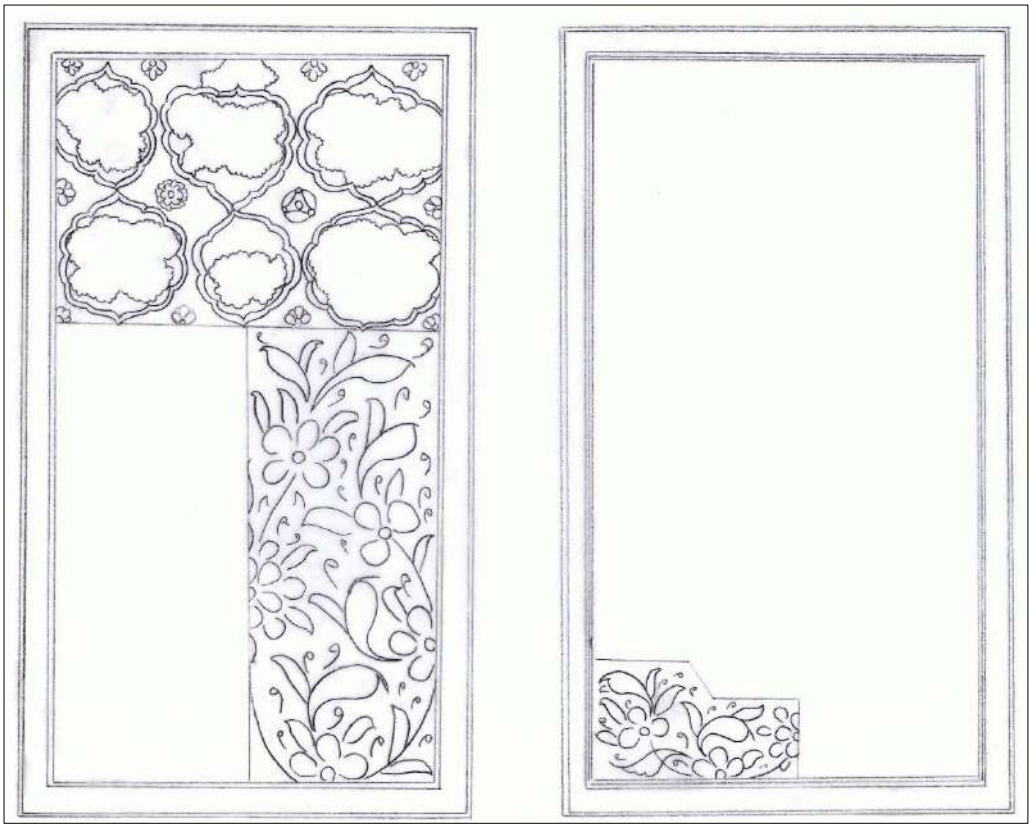

Vakfiyenin 2. Şahitler Sayfası Deseni

Vakfiyenin 66b varağındaki durak güllerinde altın zemin üzerine iğne perdahı uygulanmıştır. Güllerin zeminine uygulanan altın paftalara bölünmüş, bazı kısımları parlatılmış diğer kısımları da mat bırakılmıştır. Son olarak turuncu ve lacivert renklerle detaylar eklenmiş ve tezyinat sonlandırılmıştır. Yazılı alanın alt kısmında ki süsleme ½ oranında simetrik olarak tasarlanmış, basit yapraklar, pençler ve tirfillerden oluşan desen halkâr tekniğinde uygulanarak bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır. Yazıyı dörtkenardan çevreleyen cetvel ve kuzu tezyinatı 63a varağındaki süslemeyle aynıdır.

Vakfiyenin 67a varağında şahitler sayfasının tezyinatı yer almaktadır. Şahitlerin isimlerinin yer aldığı alanın süslemesi 63a varağındaki süslemeyle renk, desen, uygulama olarak birebir benzerlik göstermektedir.

Şahitlerin isimlerinin alt kısmında yer alan tezyinat ½ oranında simetrik olarak kurgulanmış ve halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Motif olarak bu alanda basit yapraklar, pençler, çıkmalar ve tirfiller kullanılmış ve bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır. Yazıyı dörtkenardan çevreleyen cetvel ve kuzu tezyinatı 63a varağındaki süslemeyle aynıdır.

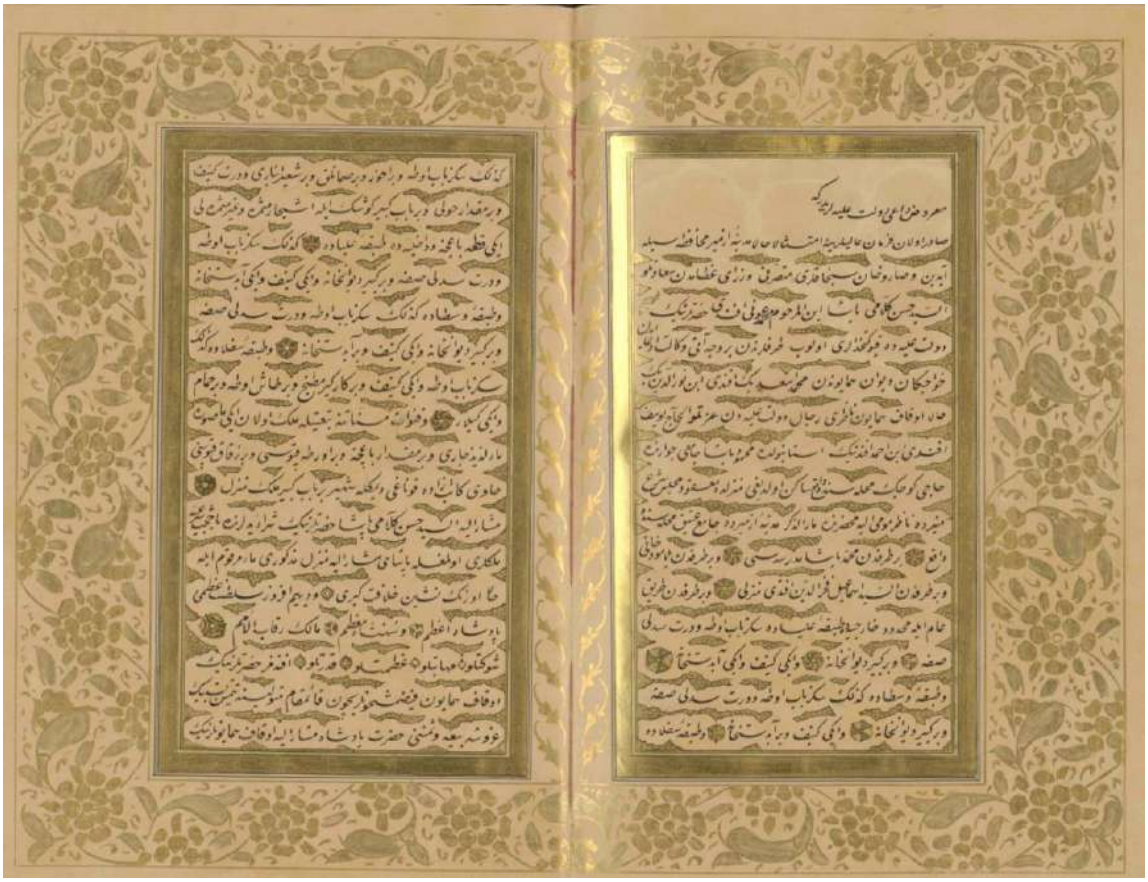

Vakfiyenin Sayfa Kenarı Tezhibi

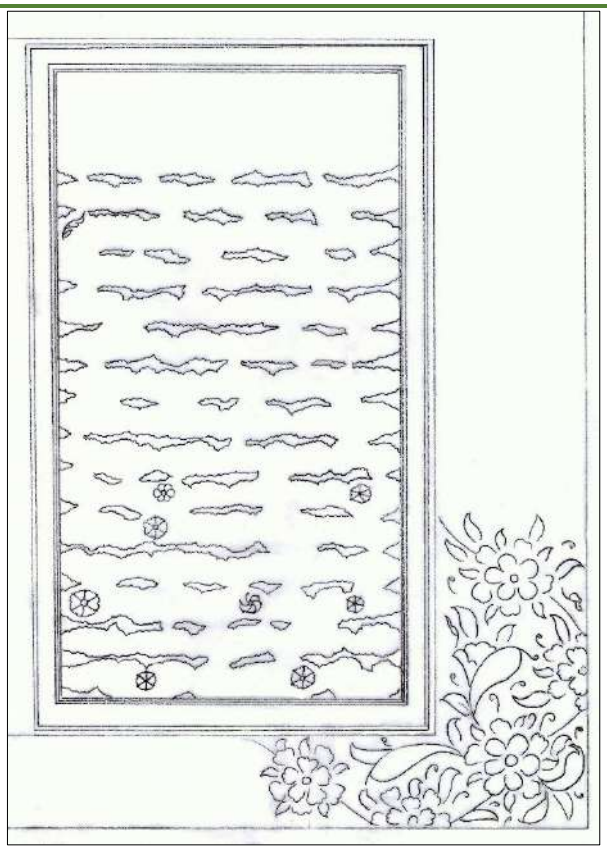

Vakfiyenin Sayfa Kenarı Deseni

Vakfiyenin 68b ve 69a sayfalarındaki yazı alanında bulunan durak gülleri, beyne's-sütûr tezyinatı ve yazıyı dörtkenardan çevreleyen cetvel ve kuzular 3a varağındaki süslemeyle aynıdır.

Eserin 68b ve 69a sayfalarındaki yazının etrafında karşılıklı simetrik olarak tasarlanmış sayfa kenarı tezhibi bulunmaktadır. Bordürde ana motif olarak pençler ve yapraklar kullanılmıştır. Ayrıca büyük yaprakların sırtlarına goncalar ve boşlukları doldurmak amacıyla da tirfiller eklenerek desen tamamlanmış ve halkâr tekniğinde uygulanmıştır. Bordürün dış kısmını çevreleyen 1'er mm.'lik altın kuzu çekilerek bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır.

Vakfiyenin 3. Şahitler Sayfası

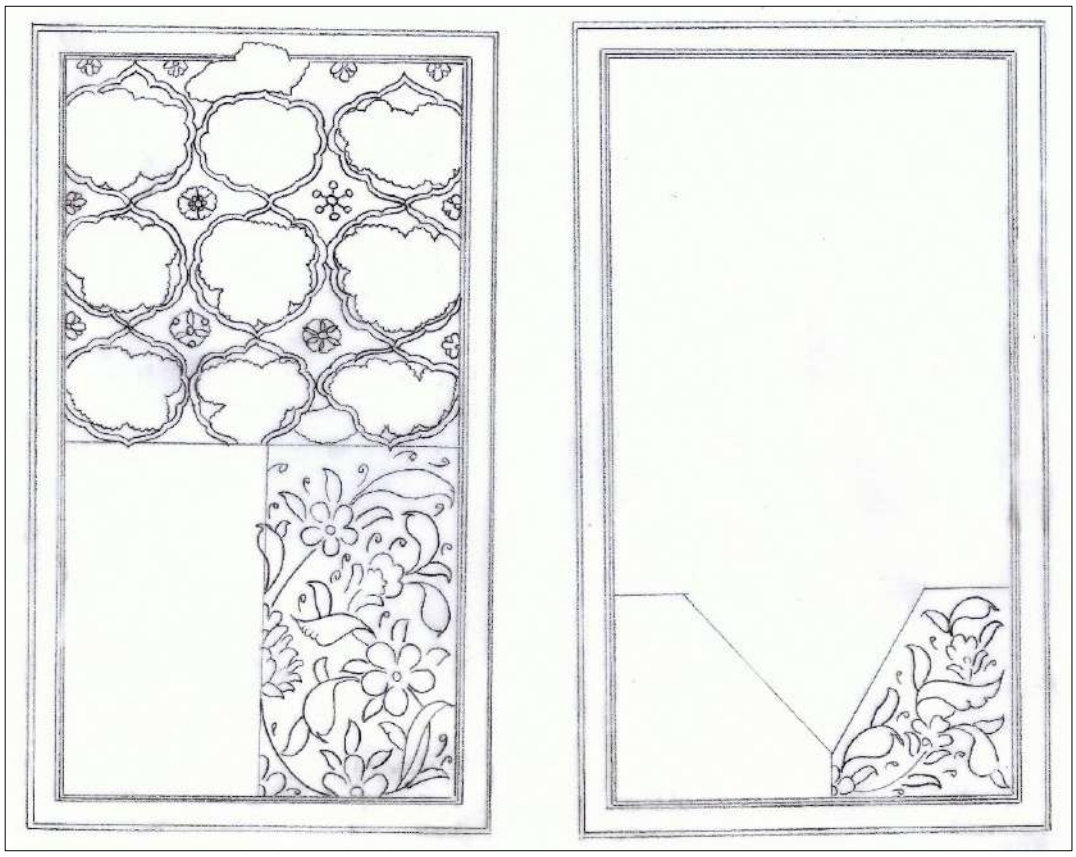

Vakfiyenin 3. Şahitler Sayfası Deseni

Eserin 72b varağında kadı mührünün de bulunduğu Ta'lik hatla yazılmış ve süslenmiş alan bulunmaktadır. Kadı mührünün iki yanında ve alt kısmında kalan alan simetrisiz olarak yazıya göre tasarlanmıştır. Motif olarak goncalar, basit yapraklar, tirfiller ve yarım penç kullanılarak desen tamamlanmıştır. Altın zemin üzerine altın tahrir çekilerek halkâr tekniğinde uygulama yapılmış ve bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır.

Eserin 73a varağında şahitlerin isimlerinin bulunduğu alanın tezyinatı desen, renk, uygulanan teknik olarak 67a varağındaki tezyinatla aynıdır. Şahitlerin isimlerinin bulunduğu alanın alt kısmında ½ oranında simetrik olarak tasarlanmış tezyinat bulunmaktadır. Motif olarak penç, gonca, basit yapraklar ve tirfiller kullanılmış ve halkâr tekniğinde uygulama yapılarak bu alanın tezyinatı sonlandırılmıştır.

6. HAT ÖZELLİKLERİ

Vakfiyenin ilk sayfasında kadı veya kadı askerinin tasdik ibaresi ve imzası Ta'lik hatla yazılmıştır. Eserin metin kısmı 17 satır üzere olup siyah is mürekkebiyle yine Ta'lik hatla yazılmıştır. Vakfiyenin serlevha sayfasındaki hatt-ı hümayûn Rikâ hattıyla yazılmıştır. Ayrıca şahitler sayfasındaki yazı da yine Ta'lik hatla yazılmıştır.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Atalarımız başta kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim olmak üzere dini, ilmi ve edebi v.b. birçok alanda kitaplar yazmış ve bunları süsleyerek değerlerine değer katmışlardır. Yazılan çeşitli kitapların yanı sıra devletin resmi kurumlarındaki evraklarda yine elle yazılmıştır. Bu evraklardan biri de vakıflarla ilgili düzenlenmiş vakıf kurumunun nasıl çalıştığını, kimler tarafından nasıl idare edildiğini, kimlerin bu vakıftan nasıl istifade ettiğini vs. gibi birçok gelişmeyi öğrenmemize yardımcı olan vakfiyelerdir. Defter halinde yazılmış olanların büyük bir bölümü sıradan olup sanat açısından önem arz etmese de bir kısmı kitap sanatları açısından çok değerli sayılabilecek niteliktedir.

Çalışmaya konu olan eser 19. Yüzyıla ait olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden elde edilmiştir. 1418 envanter numaralı vakfiyede alt ve üst kapakların yanı sıra 5 adet serlevha (Unvan Sayfası) tezhibi, sayfa kenarı tezhibi ve şahitler sayfasında sayfa sonu tezhipleri bulunmaktadır. Eserin cildinde akant dallar, yapraklar ve kurdelelerden tasarım yapılmıştır. Dönemin özelliklerini ilk bakışta eserin cildinde görmek mümkündür.

Eserin serlevha (Unvan Sayfası)'nın metin kısmı siyah is mürekkebiyle talik hattıyla yazılmıştır. Yazı alanında altınla beyne's-sütûr tekniğiyle süsleme yapılmıştır. Satır sonlarında kullanılan durak gülleri genelde altın zeminli olup daire, salyangoz ve penç formunda yapılmıştır. Serlevhalarda yer alan hatt-ı hümayunlar rika hattıyla yazılmış ve Barok üslupta taç süsleme yapılmıştır. Barok üslupta yapılan süslemelerde genelde dönemin özelliklerinden olan akant dallar, C ve S kıvrımlı yapraklar, güller ve aralardaki boşlukları doldurmak için altın sulandırma ve altın tahrir şeklinde bitkisel tasarım yapılmıştır. Tonlama yoluyla motiflere boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Eserin ilk üç serlevhasında zencerek yapılmıştır. İlk serlevhadaki üç iplik biçiminde zencerek altın zeminli ve daha irice yapılmıştır. Diğer iki serlevhadakiler kenar suyu biçiminde basit ve incedir.

Sayfa kenarlarında halkâr tekniğinde süsleme yapılmıştır. Hatayi, penç, gonca, hançer ve basit yapraklardan oluşturulan desen, şikâf tekniğinde yapılmıştır. Motiflerde pembe, sarı ve mavi renkler kullanılmıştır. Vakfiyenin şahitler kısmında genelde halkâr tekniğinde süslemeler yer almaktadır. Sayfaların tümünde yazı alanları altın cetvellerle çerçeve içine alınmıştır.

İncelenen eser bütün yönleriyle yapıldığı dönemin zevkine uygun olarak bezenmiştir. Eser aynı yüzyılda Barok üslupta yapılan yazma (vakfiye) eserlere bakıldığında padişah vakfına ait olduğu için özenle yapılmıştır. Metin kısımları hariç tüm sayfaları süslemeli olan eser, motif, renk, desen, teknik ve üslup bakımından kendi dönem özelliklerinin tümünü bünyesinde taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ateş, İbrahim (1984) "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü ve Bugünü", Vakıf Haftası Dergisi 3- 9 Aralık (2): 26-30.
2. Kazıcı, Ziya (2003) "Osmanlı Vakıf Medeniyeti", Bilge Yay., İstanbul. Köprülü, M. Fuad (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları",
3. Köprülü, M. Fuad, (1938) "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", Vakıflar Dergisi, (1): 1-7.
4. Kunter, H. Baki (1938) "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", Vakıflar Dergisi, Cumhuriyet Matbaası İstanbul 104-117.
5. Pakalın, Mehmet Zeki (1983) "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III", M.E. B Yayınları, İstanbul.
6. Şeker, Mehmet (1993) "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, (8): 1-18.
7. Turan, Osman (1988) "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar", Metin, Tercüme ve Araştırmalar, TTK Basımevi, Ankara.
8. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1988) "Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal", TTK Basımevi, Ankara 164-186.
9. Yediyıldız, Bahaeddin (1982) "Müessese - Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, (15):23-53.
10. Yüksel, Hasan (2006), "Anadolu Selçuklularında Vakıflar", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara (I) 309-325.

TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE MİLLİ DUYGULAR, VATAN, YURT, BİRLİK VE BERABERLİK KAVRAMLARI

NATIONAL EMOTION, HOMELAND, COUNTRY AND FRATERNITY CONCEPTS IN THE PROVERBS OF TURKISH WORLD

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü

ÖZET

Türk Dil Kurumu'na ait güncel Türkçe sözlükte "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbımesel." şeklinde tanımlanan atasözü, milletlerin yüzyıllar boyunca edindikleri tecrübelerini, deneyimlerini ve kendilerine has dünya görüşlerini, yaşayışlarını görmemizi sağlayan önemli kültürel kaynakların başında gelir. Atasözleri bir taraftan ait oldukları milletlerin sosyal, kültürel, dinî ve dünyevî görüşlerini yansıtırken diğer taraftan milletlerin geçmişi ile bugünü arasında bir köprü durumundadırlar. Ortak bir tarihî geçmişe sahip toplumların, yaşadıkları ortak kültürel değerler ve hissettikleri milli duygular; birbirlerinden ne kadar uzaklaşırlarsa uzaklaşsınlar her şekilde ortak sözlerle ve benzer anlatılarla karşımıza çıkmaktadırlar.

Dünya üzerinde millî duyguları, vatan ve yurt kavramlarını derinlemesine yaşayan ve onlara sahip çıkan milletlerin başında Türkler gelir. En küçük bir egemenlik baskısına boyun eğmeyen, asimilasyona karşı durup bağımsızlık için yüzyıllar boyunca at sırtında ömür sürmeye razı olan atalarımız, nesillerine ateşi hiç sönmeyecek vatan, millet, yurt ve birlik duygularını miras bırakmışlardır. Türk boylarının sahip oldukları destanlar, halk hikâyeleri ve şiirler bu duyguları en iyi şekilde yansıtmalarına rağmen, hacimce büyüklükleri verilmek istenen mesajın, dersin, öğüdün doğrudan verilmesini zorlaştırmaktadır. Bu noktada ciltlerce tarihi, sosyal ve kültürel bilgiyi tek bir cümlede özetleyen atasözleri dikkati çeker. Perçinlenerek günümüze kadar ulaşmış atasözleri, gerek iyi birer eğitim aracı olmaları gerekse ortak duygu ve düşünüş ekseninde buluşan toplumların beraberliğini kamçılamadaki önemlerini her daim koruyacaklardır.

Bu çalışmamızda ortak duygu ve düşünce üzerine hemhal olmuş Türk dünyasına mensup boyların atasözleri arasında karşılaştığımız vatan, yurt, birlik, beraberlik kavramları ile milli duyguları öne çıkaran ortak atasözleri tanıtılacaktır. Bu sayede Türk dünyasında kaybettirilmeye çalışılan ortak tarihi ve milli hislerin canlandırılmasına, tarih öncesi devirlerden beri sahip olduğumuz birlik ve beraberliğin atasözleri ile yeniden gündeme getirilmesine katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Türk Boyları, Ortak Kültür, Vatan, Birlik.

ABSTRACT

In the current Turkish dictionary of the Turkish Language Association, the proverb is defined exhortation, parable, assertion, proverb as that have been said after long-term trials and observations and cost to the public," The proverb is one of the most important cultural resources that enable us to see the experiences and unique world views and existences of nations. Proverbs reflect the social, cultural, religious and worldly views of the nations and also they are a bridge between the past and present of nations. The societies with a common historical background have common cultural values and national feelings. No matter how far these feelings move away from each other, they come up with common words and similar narratives in every way.

Turkish nations live deeply the national feelings, homeland and homeland concepts in the world as far as other nations. Our ancestors inherited the feelings of homeland, nation, dormitory and unity for future generations that will never extinguish. Although the epics, folk tales and poems of Turkish tribes reflect these emotions in the best way, their volume size makes it difficult to give the message, course and counsel directly. At this point, the proverbs which summarize the historical, social and cultural information in a single sentence are noteworthy.

In this study, we will introduce common proverbs that emphasize national feelings, homeland, homeland, unity and solidarity that we encounter among the proverbs of the Turkish world who have become involved in common feelings and thoughts. In this way, it will help to revive the common historical and national feelings that are being tried to be lost in the Turkish world. In addition, our unity and solidarity have had since the prehistoric era will be contributed to bringing it back to the agenda with proverbs.

Key Words: Proverb, Turkish Tribes, Common Culture, Homeland, Unity

1. GİRİŞ

Adını atasözleri alanında yaptığı çalışmalarla duyuran Ömer Asım Aksoy, atasözlerini "*Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler*" biçiminde tanımlamıştır (Aksoy, 2017:37). Türkiye Türkçesi'nde 'atasözü' diye bilinen kelimeye, Azerbaycan Türkleri "*atalar sözü";* Başkurt Türkleri "*mäkäl, äytim, atalar hüzi*"; Kazak Türkleri "*makal, mätel, nakıl*"; Kırgız Türkleri "makal-lakap"; Özbek Türkleri, "makàl"; Tatar Türkleri "*atalar süzi, mäkäl, äytim*"; Türkmen Türkleri "*atalar sözi, nakıl*"; Saha (Yakut) Türkleri "*ös xohoon*"; Uygur Türkleri ise "*makal*" demektedirler (Ercilasun vd.,1991: 32).

Atasözü bir hikmet taşıyan, vecize mahiyetinde, kalıp klişe haline gelmiş bir sözdür. Atasözü bir olay veya oluşumun eş veya benzer anlamını içerirken, bir halk düşüncesini veya felsefesini de dile getirir (Tokatlı, 1996: 43). Bu haliyle mutlaka emredici veya öğüt verici bir hüküm taşır. Bununla beraber atasözlerinde bir olayın niteliği tarif edilerek, benzerini veya aynısını yaşayanın başına neler gelebileceği tasvir edilir. Atasözleri, genel itibariyle halk topluluklarının asırlar boyunca karşılaştıkları olaylardan ve tecrübelerden yararlanarak ortaya attıkları, benimsedikleri ve kendilerinden sonra gelecek nesillere yol göstermesi için söyleyegeldikleri tavsiyeleri ihtiva ederler. Bunun yanında toplum hayatının ekonomi, kültür, sosyal ve dini yönlerden işleyişini düzenleyen kuralları, tabiat olaylarının oluşumunu ve etkilerini, sevginin ve ulvi değerlerin önemini de atasözlerinde bulmak mümkündür. Daha geniş bir ifadeyle toparlamak gerekirse atasözleri, ahlak, doğruluk, adalet, iyilik, emeğe saygı, bilgi, hoşgörü, cömertlik, çalışkanlık, sevgi, dostluk, vatan sevgisi, misafirperverlik, yiğitlik, mertlik, ağırbaşlılık, sabırlılık gibi temel kavramlar üzerine kurulmuştur.

Atasözlerinin önemini yine birkaç atasözü ile anlatmak yerinde olacaktır. Örneğin Azerbaycan Türklerine ait *"Atalar sözünün her biri bir destandır."* şeklindeki atasözüyle, atalarımızın iki kelimeyle uzun bir destan hacminde bilgi ve tecrübeyi, her birinde ciltler dolusu kitap hacminde düşünce ve duyguyu şekilce küçük manaca derin yapısıyla bizlere aktardığını görmekteyiz. Atasözleri bir anlamda her toplumun kültürel kodlarının şifreleridirler (Çobanoğlu, 2003:4). Türkiye Türkçesinde okunan "*Ataların sözü Kuran'a girmez; ama yanınca yürür."* ve "*Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar."* atasözlerinin Tanrının sözleri olmadığını ama onun gibi kutsal sayılması gerektiğini vurgulayarak; gereklerine uymayanların da toplumdan dışlanarak hor görüleceğine vurgu yapılmaktadır (Aksoy, 2017: 159).

2. TÜRK DÜNYASI BOYLARININ DAĞARCIĞINDA MİLLİ DUYGULARI YANSITAN ATASÖZLERİ

Türk dünyası genel adıyla andığımız çeşitli Türk boylarının zaman içinde maruz kaldığı etkileşimler neticesinde, tarihin ilk dönemlerindeki Türk profilinden farklı inanış ve kültürlere doğru kaydıkları görülmektedir. Özellikler Rusya'nın politik ve kültürel baskıları neticesinde gittikçe bozulan kültür bilincine rağmen, Türk boyları arasında kaybolmayan ve bozulmayan en önemli nokta milli bilinçtir. Binlerce sayfalık tarih kitaplarında okuyabileceğimiz bu ortak bilincin ortak sözlere yansımasını biz atasözlerinde açıkça görmekteyiz.

Milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden atasözleri, ortak bir düşünme tarzına sahip toplumların bir arada anılmasına da fayda sağlamaktadır. Bu anlamda tarih boyunca, birbirinden hayli uzak coğrafyaları vatan haline getirmiş olan Türklerin, atasözlerinde dile gelen düşünme tarzının esasta aynı olması, onların tek bir zihin ülkesinde yaşadıklarını ve aynı sosyal psikolojiyi paylaştıklarını göstermektedir (Çobanoğlu, 2004: 495). Her ne kadar coğrafya ve lehçe farklılıkları olsa da Türk atasözlerinde ortak olarak yüceltilen belli başlı değerler vardır. Bu değerlerin başında vatan ve millet sevgisi gelmektedir. Vatan Türk insanı için kutsaldır. Vatan olmazsa millet olmaz. Vatanını ve halkını sevmek, onları korumak ve yüceltmek; onlardan asla ayrılmamak, birlik ve beraberlik içinde hareket etme anlayışı Türk kültürünün karakterini yansıtan olgulardır.

Türk dünyası boylarına ait, milli bilinci ve milli duyguları yansıtan atasözleri incelendiğinde, bu atasözlerinin beş farklı kategoride sınıflandırılması gerektiği görülmektedir:
1. Vatanı tanımlayan, vatanın önemini ve güzelliklerini yansıtan atasözleri,
2. Vatanı ve halkını reddeden kişileri taşlayan atasözleri,
3. Vatandan uzaklaşmanın bedbahtlığını ve ayrılan kişilerin karşılaşabileceği problemleri anlatan atasözleri,
4. Birlik ve beraberliğin önemini anlatan atasözleri,
5. Milli duygularla ilgili öğüt verici nitelikteki atasözleri.

2.1. Vatanı Tanımlayan, Vatanın Önemini Ve Güzelliklerini Yansıtan Atasözleri

Başta Anadolu sahası atasözleri olmak üzere Türk dünyası boyları arasında vatanı tanımlayan atasözlerinin kişinin öz vatanında yaşamasını başka bir durum ile kıyaslayarak anlatma yöntemi yaygındır. Ayrıca öz vatanda yaşamanın önemi genellikle hayvanlar ve bitkiler üzerinden örneklendirilerek aktarmaktadır. Nasıl ki bir hayvan ya da bitki farklı bir iklim ve toprak çeşidinde yaşayamaz ölürse, insanoğlunun da vatanı dışında bir yerde yaşamasının mümkün olmadığının altı çizilir. Diğer taraftan mal, mülk, zenginlik, şöhret gibi geçici dünya heveslerinin de kişiyi vatanından uzaklaştırmaması gerektiği anlatılır.

Bütün Türk boylarında *"Ana vatanın altın beşik."*, "*Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş.*", "*Her kuş kendi yuvasını beğenir.*" atasözlerinin ya anlamca ve şekilce aynı haliyle ya da anlamca ve şekilce benzer yapılarıyla bulmamız mümkündür (Çobanoğlu, 2004: 82, 172, 287).

Başkurt: "Altın-gümüşün yağdığı yerden doğup büyüdüğün yer daha iyidir." (Tural, 2007: 216)
"At, doyduğu yerde, er (kişi) – doğduğu yerde." (Tokatlı, 1996: 44)
Kazak: "Yiğit memleketinde, çiçek yerinde."
"Vatan gibi yer olmaz, kendi milletin gibi millet olmaz." (Tural, 2007: 193)
Kazak: "Falan yerde altın var, öz yurdun gibisi nerede var?"
"Kendi yurdunun köpeği bile değerlidir."
"Öz yurdumun başı olamasam da vadisinin taşı olayım."
"Ana yurdun dumanı bile tatlıdır."

"Ana yurdun devenin yediği yaprağı da ilaçtır, devenin yuvarlandığı toprağı da ilaçtır." (Gürsu, 2017: 31)

Karaçay-Malkar: "Ata yurdumun lideri olmasam da, kapısının önünde taşı olayım." (Tural, 2007: 160)

Kırgız: **"**Adam ülkesi/halkıyla ile / Kaz, ördek gölü ile."
"Öz ev (yer) ot döşek, / Öz halk ömürlük destek."
"Saz (kamış) yerinde filizlenir, / Yiğit ülkesinde filizlenir."
"Halk anne, toprak babadır." (Şavk, 2002: 9, 70, 100, 184)

Nogay: "Mısırda padişah olmaktansa, ülkemde çoban olmak iyi."
"Vatanımın (doğduğum yer) yeri cennet, suyu şerbet."
"Yiğit doğduğu yerde yürür, it doyduğu yerde yürür." (Ülker, URL-1)

Türkiye T.: *"Her kuş vatanında öter*." (Aksoy, 2017:136)
"*Karpuz (kavun, karpuz) kökeninde büyür*." (Aksoy, 2017:347)
*"*Çingeneye şehir içi zindan/dar gelir." (Yurtbaşı, 2012: 416)
"Kurdu ne kadar beslersen besle, o hep dağa/ormana bakar." (Yurtbaşı, 2012: 416)

Türkmen: "Balığın dirliği su ile mümkündür." (Başdaş, 1997: 109)

Uygur: "Bülbül çimeni, insan vatanını sever."
"Öz yurdun neredeyse, cennet o yerde."
"Bülbül bağdan ayrılmaz, insan yurdundan."
"Yiğit kendi vatanında, gül kendi yerinde güzel."
"Altın kafesten, dikenli yuva iyi."
"Altın çıkan yaban elden, doğup, büyüdüğün yer güzel." (Doğan, 2009:89-90)

2.2. Vatanı Ve Halkını Reddeden Kişileri Taşlayan Atasözleri

Vatana ihanet, vatanını sevmemek, vatanını arzulamamak ve vatanını kötülemek bütün Türk boylarında şiddetle kınanan, gerek kanuni gerekse örfî olarak en ağır yaptırımları hak eden davranışlar olarak görülmektedir. Türk dünyası gelenek ve göreneklerinde vatana kötü yaklaşımın cezalandırılmasıyla ilgili pek çok anlatı mevcutken, bu konuda çok az atasözü bulunmaktadır. Atasözlerinde genellikle "yiğitlik" ve "yiğit kişi" olmanın vasıfları anlatılmakta ve bunlar üzerinden "iyi ve erdemli kişi"nin tanımı yapılmaya çalışılmaktadır.

Vatanı reddediş, vatanı unutma, vatana ihanet gibi olguları irdeleyen atasözlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ahıska: "Vatanını arzulamayan halkını da istemez." (Aliyeva, 2011: 585)

Karaçay Malkar: **"**Ata yurdunu tanımayan, babasını da tanımaz."
"Yurdunu satan, namusunu da satar." (Tural, 2007:160, 164)

Kazak: " Memleketinden bezen yiğit onmaz; gölünden bezen kaz onmaz." (Tural, 2007:194)

Kırgız: "Yerine (ülkesine) bağlanmayan halk olmaz, / Halkını sevmeyen yiğit olmaz." (Şavk, 2002:101)

Kumuk: "Vatanına ihanet eden babasını da satar."
"Halkın huzurunu bozan onmaz." (Tural, 2007:158)

Nogay: **"**Rüzgâr olsa üşütür, bulut olsa ısıtır, doğup büyüdüğü yerleri aptal kişi unutur." (Ülker, URL-1)

Uygur: "Vatana ihanet, bağışlanmaz cinayet."
"Vatandan yüz çeviren, namustan ölür."
"Suda balığın izi yok, vatansızın yüzü yok."
"Halkı sevmeyen kimseyi sevmez."
"Vatana kötülük yaparsan, iyilik-esenlik bulamazsın." (Doğan, 2009: 89-90)

2.3. Vatandan Uzaklaşmanın Bedbahtlığını Ve Ayrılan Kişilerin Karşılaşabileceği Problemleri Anlatan Atasözleri

Vatandan uzaklaşmak zorunda kalan ya da uzaklaştırılan kişiler ile bu mecburiyetlerden sonra vatanına kavuşmanın sevincini yaşayan ya da hayalini kuran kişileri anlatan atasözleri Türk dünyası boyları arasında sayıca azdır. Ancak vatanın güzelliğini ve önemini anlatan atasözlerinin çokluğu, vatanın kıymetini anlatan ve aksi bir eylemde bulunmamayı telkin eden yapıları vatandan uzaklaşmamak gerektiği fikrini aşılamaya çalışmaktadır.

Ahıska: "Vatana geldim imana geldim."
"Vatan hasreti çektim, gözlerime kan geldi, / Vatanıma kavuştum cesedime can geldi."
"Yurdundan sürülen yurduna varınca ağlar." (Alieva, 2011: 585)
Başkurt: "Dostundan ayrılan yedi yıl ağlar, / İlinden ayrılan elli yıl ağlar." (Tural, 2007: 216)
Kazak: "Yurdun kıymetini yurtsuzken bilirsin, yiğidin kıymetini mecalsizken bilirsin."
"Göçülen yurdun kadri yerleşilen yurtta bilinir.
"Yurdundan uzaklaşıp gurbette ölenin, iki gözünü karga oyar." (Gürsu, 2017: 31)
Türkmen: "Yârinden ayrılan yedi yıl ağlar, / Yurdundan ayrılan ölünceye kadar." (Tural, 2007:201)
Uygur: "Yurttan ayrılınca yurt kadrini anlarsın."
"Vatansız insan, şarkısız bülbül." (Doğan, 2009: 89)

2.4. Birlik Ve Beraberliğin Önemini Anlatan Atasözleri

Tarih boyunca birlikte hareket ederek, millet olma bilincinin örneği olarak tüm dünyaya meydan okuyan Türk milleti, bu özelliğini atasözlerine de yansıtmıştır. Birlik ve beraberlik konusunda çok sayıda atasözü vardır. Ancak burada sadece belli başlılarını ve farklı yapıda olanlarını zikretmek durumundayız:

"*Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer.*" , "*Nerede birlik, orada dirlik.*", "*Sürüden ayrılanı kurt kapar.*", "*Çok kardeşliden ayı da korkar.*", "*Arkalı it kurdu boğar.*", "*Birlikten kuvvet doğar.*", "*Yalnız taş, duvar olmaz.*", "*Bir (tek) elin nesi var, iki elin sesi var.*" şeklinde zikredilen atasözleri bütün Türk boylarında aynı ya da benzer ifadelerle vücut bulmaktadır. Bunların yanında aşağıdaki atasözlerini de zikretmek gerekir:

Başkurt: "Servet direk değildir, birlik direktir."
"Birlikte bereket, bölünmüşlükte yok olmak vardır." (Tural, 2007: 222)
Karaçay-Malkar: "Karıncalar birlik olursa, fili bile devirirler." (Tural, 2007:166)
Kazak: "Ayrılan halk dağılır, birleşen halk ileri gider." (Gürsu, 2017:30)
Kırgız: "İki yiğidin dostluğu, / Bir belden (geçitten) aşırır. / İki halkın dostluğu, / Bin belden aşırır." (Şavk, 2002: 118)
Türkiye T.: "Adam adama gerek olmasa her biri bir dağ başında olurdu." (Aksoy, 2017: 114)
Türkmen: "Yalnız başında yol bulandan, kalabalık ile yolunu şaşıran (daha) iyidir." (Başdaş, 1997: 115)

2.5. Milli Duygularla İlgili Öğüt Verici Atasözleri

Atasözleri yapıları ve oluşumları gereği *açıklayıcı, uyarıcı, emredici ve öğüt verici* niteliklere sahiptirler. Şimdiye kadar bahsettiğimiz başlıklar açıklayıcı niteliklere sahip olup vatan, birlik, halk kavramları etrafında teşekkül etmiş atasözleridir. Yakutlara ait *"Öğüt, akan suyu dahi durdurur."* (Yemelyanov, 2001: 360) Atasözünden hareketle milli duyguları canlandırıcı atasözlerine ve tasnif dışı kalan ancak mutlaka dile getirilmesi gereken atasözlerine de burada yer vermek istiyoruz:

Başkurt: "Altın-gümüşün yağdığı yerden doğup büyüdüğün yer daha iyidir."
"Eşten ayrılmak var, memleketten ayrılmak yok."
"İlinin kıymetini bilmeyen, başını kaybeder. / Toprağın kıymetini bilmeyen, yemeğini kaybeder."
"Kara toprağı kötüleme, tekrar ona dönersin; İlini, yurdunu kötüleme, kargışına kalırsın."
"Kendi ilinde kırlangıç olsan da, yabancı ilde karga olursun." (Tural, 2007: 216-217)
Karaçay-Malkar: "Ata yurdunu koruyan yükselir, korumayan harap olur." (Tural, 2007:189)
Kırgız: "İyi kız kocasından ayrılmaz, / Kocasından ayrılsa da halkından ayrılmaz."
"Canını gözeten mutlu da olmaz tatmin de, / Ülkesini gözeten yaşlanmaz da yorulmaz da."
"Yurt mezar, halktan çıkan yolu kaybeder." (Şavk, 2002: 84, 95, 108)
Özbek: "Vatan dilencisi; kefen dilencisi." (Tural, 2007:195)
Türkiye T.: "Göçtük yurdun kadri konduk yurtta bilinir." (Aksoy, 2017: 228)
"Az yaşa azad yaşa." (Yurtbaşı, 2012: 416)
Türkmen: "Yurdunu terk edici olma." (Sis, 2005: 262)
"Dinden çıkarsan çık, ilden çıkma." (Tural, 2007: 200)
Uygur: "Vatan için öleceksen, gülerek öl."
"Vatanından ayrılana kadar, canından ayrıl."
"Ayrılmayın ülkenizden, kuvvet gider belinizden." (Doğan, 2009: 89)

3. MİLLİ BİLİNCE AYKIRI SÖZLER

Son olarak millet olma bilincine ve doğulan toprağın vatan bilinmesi düşüncesine ters düşen, sadece Türkiye Türkçesine ait atasözlerinde karşımıza çıkan iki atasözünden bahsetmek yerinde olacaktır. "*İnsanın vatanı doğduğu yer değil, doyduğu yerdir*." Ve "*Nerde çokluk, orda bokluk*." (Aksoy, 2017: 327, 396) şeklinde zikredilen bu atasözlerinin zamanla değişen sosyal olguların neticesinde yakın zamanda oluştuğunu söylemek mümkündür. Nasıl ki atasözü, kişinin psikolojik ve sosyal çıkmazlarını çözmek maksatlı oluşturulmuş ise, bu ilk atasözümüzün de geçim kaygısı sonucu gurbete düşmüş kişileri rahatlatmak, sıkıntılarını çözmek amacıyla söylendiği düşünülmelidir. Buna karşılık Karaçay-Malkar Türkleri halen "*Doyulan yerden, doğulan yer iyidir*." (Tural, 2007: 160) atasözünü kullanmaktadırlar.

İkinci olarak ise karmaşadan, birlik sağlayamamış kalabalıktan sıyrılmak isteyen kişilerin, çözüme kavuşmayan durumların hiddetiyle bu sözü sarf ettiklerini düşünmek gerekir. Bu atasözünün Azerbaycan Türkleri arasında da kullanıldığı yapılan görüşmeler sonucu anlaşılmıştır. (K.K.1).

4. SONUÇ

Türk boylarının atasözlerini incelediğimizde, atasözlerinin genel olarak ahlak, doğruluk, adalet, iyilik, emeğe saygı, bilgi, hoşgörü, cömertlik, çalışkanlık, sevgi, dostluk, vatan sevgisi, misafirperverlik, yiğitlik, mertlik, ağırbaşlılık, sabırlılık gibi temel kavramlar üzerine kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Ancak vatan konusunda ve milli bilinçle ilgili atasözlerinin varlığının boydan boya çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Kazan, Çuvaş, Altay, Tuva ve Hakas botlarına ait atasözlerinde genellikle çalışma, tarım, hayvancılık uygulamaları, aile bireylerinin iletişimleri noktasında atasözlerine sahip oldukları dikkati çekmektedir. Bunun yanında Kıbrıs ve Balkanlarda yaşayan Türklerin Türkiye Türkçesindeki atasözü varlığıyla çok yakın bir dağarcığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kazak, Kırgız, Başkurt, Türkmen, Uygur ve Nogay Türklerinin atasözlerinde ise milli duygularla ilgili çok sayıda atasözünün varlığı dikkati çekerken, bu özsözlerin Türkiye Türkçesindeki sözlerle çoğu zaman aynı, bazen de benzer ifadelerle vücut bulduğunun altını çizmek gerekir. Milli duygularla ilgili

atasözlerinde ise birlik ve beraberliğin önemini ifade eden atasözleri birinci sırayı almaktadır. Birlik olmak, millet olmaktır; millet olmak, hür yaşamaktır.

KAYNAKLAR

1. AKSOY, Ömer Asım (2017), "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, Atasözleri Sözlüğü", İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
2. ALİYEVA, Minara (2011), "Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.:12, ss. 585-590.
3. BAŞDAŞ, Cahit (1997), "Türkmen Halk Nakılları (Atasözleri)", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 4, ss.107-117.
4. ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2002), "Kırgız Atasözleri", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
5. ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), "Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyokültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler", Türkbilig S.: 5, ss.3-12.
6. ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), "Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü", AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
7. DOĞAN, Levent (2009), "Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 11, S.: 1, ss. 87-104.
8. ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
9. GÜNGÖR, Ahmet ve GÜNGÖR CAİLOVA Asel (1998), "Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri", Engin Yayınevi, Ankara.
10. GÜRSU, Uğur (2017), "Kazak Atasözleri", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
11. K.K.1: Hacer Hüseynova, akademisyen, Erzurum.
12. SİS, Nesrin (2005), "Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.: V, S.: 2, s. 257-266.
13. TOKATLI, Suzan (1996), "Başkurt Atasözleri", Milli Folklor, S.:28, ss. 43-45.
14. TURAL, Sadık vd. (2007), "Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi", C.8, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
15. URL-1: http://turuz.com/storage/atalarsozu/294-1-Noqay_Atasozlerinden-Hasan_Ulker-69s.pdf ÜLKER, Hasan (t.y.), "Nogay Atasözlerinden Örnekler".
16. ÜLKER, Hasan (2002), "Türk Dünyasında Atasözlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme", Türkler Ansiklopedisi, C.: 19. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.96-104.
17. YEMELYANOV,, N.V. (2001), "Yakut Atasözleri ve Deyimlerinin Kökeni", Çev. Ayhan Çelikbay Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.: 2, ss. 355-379.
18. YURTBAŞI, Metin (2012), "Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü", Excellence Publishing, İstanbul.

AKADEMİSYENLERİN ÖRGÜTSEL ADALET, ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK ve ÖRGÜTSEL SİNİZME İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION of the PERCEPTIONS of ACADEMICIANS on ORGANIZATIONAL JUSTICE, PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT and ORGANIZATIONAL CYNICISM

Doç. Dr. Sinan YALÇIN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Bir örgütün amacına ulaşabilmesi bir başka deyişle başarılı olabilmesi için en önemli öğe örgütteki insan kaynağıdır. Nitelikli insan kaynağına sahip olan örgütler diğerlerine göre daha avantajlı konumdadırlar. Örgütlerin bu avantajını koruyabilmeleri ise örgütteki nitelikli insan kaynağının örgütteki devamlılığını sağlayabilmeye bağlıdır. Adalet kavramı bireyler arası ilişkileri etkileyen ve ona yön veren önemli bir kavramdır. İnsanların adalet algıları davranışlarına yansır ve davranışın devamlılığını sağlar. Çalışanların örgüt ile ilgili olumsuz düşüncelere ve davranışlara sahip olması sinizm kavramı ile ifade edilmektedir. Örgütsel destek, örgüt çalışanlarının örgüte katkılarının bilincinde olması ve personelin refahına önem vermesidir. Örgütsel destek, ancak insan kaynaklarının öneminin bilincinde olan örgütlerde bulunabilecek özel bir anlayış gerektirir. Bu anlayışa sahip olan örgütlerde insanların yaptıkları katkılarının dikkate alındığı ve refah düzeyleri artırıldığı için personel bu durumdan büyük gurur ve mutluluk duyar. Örgütler çalışanlarının örgütsel amaçlar etrafında toplanmasını sağlayarak, çalışanlarının örgütsel hedefler için gereken performansı ortaya koymalarını sağlamış olur. Akademisyenlerin örgütsel adalet ve algılanan örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında doğu Anadolu bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinde görev yapmakta olan 132 akademisyen oluşturmaktadır. Yapılan analizler sonucunda akademisyenlerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm algıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin algılanan örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm algıları arasında negatif yönlü anlamlı yönde bir ilişki ortaya çıkmıştır. İşlemsel adalet, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet algılarındaki artış örgütsel sinizm ve alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm algılarında azalmaya neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Örgütsel Destek, Örgütsel Sinizm, Akademisyen.

ABSTRACT

The most important element for an organization to achieve its aim, in other words, to be successful is the human resources in the organization. Organizations with qualified human resources are more advantageous than others. The ability of organizations to maintain this advantage depends on maintaining the continuity of qualified human resources in the organization. The concept of justice is an important concept that affects and directs interpersonal relations. People's perception of justice is

reflected in their behavior and ensures the continuity of behavior. Employees have negative thoughts and behaviors related to the organization is expressed with the concept of cynicism. Organizational support is to be aware of the contributions of the employees to the organization and to give importance to the welfare of the personnel. Organizational support requires a special understanding that can only be found in organizations that are aware of the importance of human resources. In organizations with this understanding, the staff is very proud and happy to take into account the contributions of people and increase their welfare. Organizations ensure that their employees are gathered around organizational goals, and that their employees perform the performance required for organizational goals. Quantitative research method was used in this study which examined the relationship between perceptions of organizational justice and perceived organizational support of the academicians and organizational cynicism. The research was designed with relational screening model. The study group of the research consists of 132 academicians working in a state university in eastern Anatolia in 2018-2019 academic year. As a result of the analyzes, a significant negative relationship was found between the perceptions of organizational justice and the perception of organizational cynicism. There was a negative relationship between perceived organizational support perceptions of academicians and organizational cynicism. The increase in perceptions of procedural justice, distributive justice and interactive justice leads to a decrease in the perception of organizational cynicism and its cognitive, affective and behavioral cynicism.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Support, Organizational Cynicism, Academician.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında, her yönden değişim hızının artması, örgütler için birçok yönden farklılaşma ve gelişimi kaçınılmaz hale getirmektedir. Örgütler de canlı organizmalar gibi yeni durumlara ve koşullara kendilerini uyumlu hale getirerek varlıklarını ancak devam ettirebilirler. Örgütlerin varlık sebebi amaçlarıdır. Amaçlarını gerçekleştiremeyen örgütlerin devamlılığı söz konusu değildir. Örgütlerin amaçları ihtiyaçlar üzerine bina edilir. İhtiyaçları ve beklentileri karşılayamayan örgütler varlıklarını devam ettiremezler. Bundan dolayı örgütlerin yeni ortamlara uygun olarak değişim ve dönüşümü başarılı bir şekilde yerine getirebilmeleri gerekmektedir. Örgütlerin bu değişimi yakalayabilme davranışını kazanabilmeleri günümüzde en büyük örgütsel sorunlardan biridir.

Bir örgütün amacına ulaşabilmesi bir başka deyişle başarılı olabilmesi için en önemli öğe örgütteki insan kaynağıdır. Nitelikli insan kaynağına sahip olan örgütler diğerlerine göre daha avantajlı konumdadırlar. Örgütlerin bu avantajını koruyabilmeleri ise örgütteki nitelikli insan kaynağının örgütteki devamlılığını sağlayabilmelerine bağlıdır. Çalışanların örgüt içerisinde kalması, örgüt yaşantılarında beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ile olasıdır. Çalışanların örgüte yönelik bağlılıklarının yüksek olması, örgütsel adalet algılarının beklentilerini karşılaması vb. gibi unsurlar örgütlerde nitelikli insan kaynağının devamlılığını sağlayan önemli unsurlar arasındadır.

Örgütsel Adalet

Adalet kavramı, bireyler arası ilişkileri etkileyen ve ona yön veren önemli bir kavramdır. İnsanların adalet algıları davranışlarına yansır ve davranışın devamlılığını sağlar. Örgütler açısından düşünüldüğünde ise yönetim – çalışan, çalışan-çalışan arasındaki ilişkilerde, insan kaynağının örgütte kalması açısından örgütsel adaletin çok önemli bir etken olarak değerlendirilebileceği açık bir

gerekliliktir. Örgütte çalışanlar kendilerine karşı davranışlarda adil davranılıp davranılmadığına, örgüt için ortaya koydukları performanslarının karşılığında ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayıp karşılayamadıklarına bakarlar. Diğer yandan insan kaynakları, çabalarının karşılığı olan ücret, terfi gibi konulara adalet kavramıyla yaklaşılıp yaklaşılmadığının değerlendirilmesini yaparlar. Böylece örgütsel adalet algılarını belirleyip vurgulamış olurlar.

Örgütsel Sinizm

Sinizm kavramı, Antik Yunan'da ortaya çıkmıştır (Bedük, 2014). Bu dönemde sinizm, insanların etik dışı davranışlarına karşı olumsuz tepki olarak ortaya çıkmışken; günümüzde bireylerin örgütlerde ve toplum içerisinde kendilerine karşı sergilenen davranışlar sonucunda ortaya çıkan bireylerdeki olumsuz tutumları ifade etmektedir (Akdemir, Kırmızıgül ve Zengin, 2016). Sinizmin farklı disiplinler açısından birçok tanımı yapılmakla beraber, sinizm başkalarının niyetlerine güvenmeme ve ilgililerin asıl karakterlerini yansıtmama inancı olarak açıklanabilir (Helvacı ve Çetin, 2012).

Bireylerin, sadece kişisel çıkarlarını gözettiğini düşünen ve bu doğrultuda da herkesi çıkarcı kabul eden kişiler 'sinik'; bu durumu açıklamaya çalışan düşünce de 'sinizm' olarak tanımlanmaktadır (Karacaoğlu ve İnci, 2012: 78).

Örgütler, çevrelerinde meydana gelen değişimleri algılayabilme ve bu değişimlere ayak uydurabilmek için dış faktörler tarafından değişime zorlanmaktadırlar. Örgütlerin yeniden yapılanma, küçülme, kademe azaltma gibi çalışanlarını etkileyen değişim çabaları; çalışanların örgüt içerisindeki davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Tokgöz ve Yılmaz, 2008). Çalışanların örgüt ile ilgili olumsuz düşüncelere ve davranışlara sahip olması sinizm kavramı ile ifade edilmektedir.

Örgütsel sinizmin ortaya çıkması, çalışanlarda birçok sorunun varlığının belirginleşip farklı birçok yönden sorunlar yaratılmasına yol açmaktadır. Bunlar, umutsuzluk, güvensizlik, hayal kırıklığı gibi sorunlardır (Andersson ve Bateman, 1998; Byne ve Hochwarter, 2007). Çalışanlarda ortaya çıkan bu duygular; çok farklı yönlerden çalışanların performanslarını olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca, çalışanların örgütsel inançlarının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

Algılanan Örgütsel Destek

Örgütlerin amacına ulaşabilmesi; örgütün bütün insan kaynaklarının örgütlerinin amaçları doğrultusunda performans gösterebilmelerine bağlıdır. Örgüt çalışanlarının ya da insan kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde çalışabilmesi için öncelikle kendilerini güvende hissetmeleri ve kendilerini örgütün bir parçası olarak görmeleri gerekir (Demir, 2010). Örgüt çalışanlarının örgütün amaçları doğrultusunda çaba göstermelerinin sağlanması, örgüt yöneticilerinin öncelikli görevleri arasındadır. Örgüt yöneticileri, çalışanlar için uygun çalışma ortamı ve koşulları hazırlayarak, çalışanlara, örgüt için değerli olduklarını hissettirerek, çalışanlara örgütsel desteği sunarak örgütü amaçlarına ulaştırabilirler. Örgütsel destek, en genel anlamıyla, örgütün, çalışanlarına gösterdiği ilgi ve onların katkılarına verdiği değer olarak tanımlanmaktadır (Eisenberger, Huntington, Hutchison ve Sowa, 1986: Akt. Giray ve Şahin, 2012).

Örgütsel destek, örgüt çalışanlarının örgüte katkılarının bilincinde olması ve en genel olarak bütün insan kaynaklarının refahına önem vermesidir. Örgütsel destek, ancak insan kaynaklarının öneminin bilincinde olan örgütlerde bulunabilecek özel bir anlayış gerektirir. Bu anlayışa sahip olan örgütlerde, insanların yaptıkları katkılar dikkate alındığı ve refah düzeyi artırıldığı için çalışanlar, bir bütün ve sistem olarak bu durumdan büyük gurur ve mutluluk duyarlar (Akın, 2008). Çalışanlarına destek sağlayan örgütler, çalışanlarına değer verir, onların örgüt için önemli olduklarını vurgular, çalışanlarının beklenti ve ihtiyaçlarını önemser, çalışanlarına uygun çalışma ortamı ve koşulları

oluştururlar. Bu sayede örgütler, çalışanlarının örgütsel amaçlar etrafında toplanmasını sağlayarak, çalışanlarının örgütsel hedefler için gereken performansı ortaya koymalarını sağlamış olurlar.

YÖNTEM

Akademisyenlerin örgütsel adalet ve algılanan örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinde görev yapmakta olan 132 akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan akademisyenlerin 103'ü erkek, 29'u kadın akademisyendir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin 9'u prof, 22'si doçent, 51'i dr. öğretim üyesi, 34'ü araştırma görevlisi ve 16'sı öğretim görevlisi unvanına sahiptir. Akademisyenlerin 26'sı 20-30 yaş aralığında, 60'ı 31-40 yaş aralığında, 26'sı 41-50 yaş aralığında, 20'si ise 51 ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. Akademisyenlerin 97'si evli, 35'i bekardır. Akademisyenlerin 40'ı 1-5 yıllık kıdeme, 36'sı 6-10 yıllık kıdeme, 19'u 11-15 yıllık kıdeme, 10'u 16-20 yıllık kıdeme, 27'si ise 21 yıl ve üzeri bir kıdeme sahiptir.

Veri toplama araçları

1. Örgütsel adalet ölçeği

Bu araştırmada, çalışanların örgütsel adalet algılarını belirlemek üzere Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen "Örgütsel Adalet Ölçeği" kullanılmıştır. Toplamda 20 maddeden oluşan bu ölçek, üç alt boyuttan oluşmaktadır. Etkileşimsel adalet boyutu 9 madde, işlemsel adalet 6 madde, dağıtımsal adalet boyutu ise 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Polat (2007) tarafından yapılmıştır. Bu araştırma için ölçeğin Cronbach Alpha iç Tutarlılık Katsayıları sırasıyla dağıtımsal adalet boyutu için .862, etkileşimsel adalet boyutu için .856, işlemsel adalet boyutu için .936, ölçeğin geneli için ise .946 olarak hesaplanmıştır.

2. Algılanan örgütsel destek ölçeği

Çalışanların algılanan örgütsel destek algılarını ölçmek için ise Eisenberger vd. (1986) tarafından geliştirilen, Stassen ve Ursel (2009) tarafından 10 soruya indirgenmiş olan Algılanan Örgütsel Destek Ölçeğinin kısa versiyonu kullanılmıştır. 5' li likert tipinde hazırlanan ölçek Akkoç, Çalışkan ve Turunç (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçek tek boyutlu olup 10 maddeden oluşmaktadır. Bu araştırma için ölçeğin Cronbach Alpha iç Tutarlılık Katsayısının .875 olduğu ölçülmüştür.

3. Örgütsel sinizm ölçeği

Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilmiş olan ve Kalağan (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Örgütsel Sinizm Ölçeği" 13 maddeden oluşmaktadır. Örgütsel sinizm ölçeğinde bilişsel sinizm, duyuşsal sinizm ve davranışsal sinizm olmak üzere üç boyut yer almaktadır. Bilişsel boyutta beş madde, duyuşsal boyutta ve davranışsal boyutlarda ise 4 (dört)'er madde bulunmaktadır. Ayrıca, boyutların Cronbach Alpha iç Tutarlılık Katsayıları sırasıyla .86, .80 ve .78 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma için hesaplanan Cronbach Alpha iç Tutarlılık Katsayıları ise sırasıyla bilişsel sinizm boyutu için .905, duyuşsal sinizm boyutu için .958, davranışsal sinizm boyutu için ise .739, ölçeğin geneli için ise .899 olarak ölçülmüştür.

Ölçekte "Tamamen Katılıyorum" (5), "Katılıyorum" (4), "Kısmen Katılıyorum" (3), "Katılmıyorum" (2), "Hiç Katılmıyorum" (1) şeklinde sıralanan beşli Likert tipi derecelendirme yaklaşımı uygulanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 65 ve en düşük puanın ise 13 olduğu tespitleri yapılmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmadan elde edilen veriler için, öncelikle normal dağılım testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucu, verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Verilerin normal dağılım gösterdiğine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri **Tablo 1'de** verilmiştir.

Tablo 1. **Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları**

Boyutlar	Skewness	Kurtosis
Örgütsel adalet	-,050	-,595
İşlemsel adalet	,060	-,381
Dağıtımsal adalet	-,214	-,470
Etkileşimsel adalet	-,328	-,518
Algılanan örgütsel destek	-,130	-,201
Örgütsel sinizm	,178	-,406
Bilişsel sinizm	,274	-,381
Duyuşsal sinizm	,901	,611
Davranışsal sinizm	-,289	-,640

Araştırma verileri, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans, yüzde dağılımı, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR ve YORUMLAR

Yapılan analizler sonucunda, akademisyenlerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel sinizm algıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin algılanan örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm algıları arasında negatif yönlü anlamlı yönde bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. Örgütsel adalet alt boyutları olan işlemsel adalet, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet boyutları ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki, örgütsel sinizmin alt boyutları olan bilişsel sinizm, duyuşsal sinizm ve davranışsal sinizm boyutları ile negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulguları analiz edilmiştir.

Algılanan örgütsel destek ile örgütsel sinizm ve alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan regresyon analizleri sonucunda ise örgütsel sinizm üzerinde algılanan

örgütsel destek ve işlemsel adaletin anlamlı birer yordayıcı olduğu ve bu iki boyutun örgütsel sinizmin yaklaşık olarak (R^2= 54.4) %54'ünü açıkladığı bulgularına ulaşılmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen en önemli sonuçlar olarak, akademisyenlerin örgütsel adalet algılarının artmasının örgütsel sinizm algılarında azalmaya neden olduğu söylenebilir. Yine akademisyenlerin algılanan örgütsel destek algılarının artması örgütsel sinizm algılarında azalmaya neden olmaktadır. İşlemsel adalet, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet algılarındaki artış; örgütsel sinizm ve alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm algılarında azalmaya neden olmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bir başka sonuca göre, akademisyenlerin algılanan örgütsel destek algıları ile işlemsel adalet algılarının örgütsel sinizm algıları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmüştür. Bu araştırma ile akademisyenlerin algılanan örgütsel destek algıları ile işlemsel adalet algılarının birlikte örgütsel sinizm algılarının yaklaşık olarak %54'ünü açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları doğrultusunda, örgütlerde, önemsenmediğinde yıkıcı bir etkiye sahip olabilecek olan sinizmin azaltılabilmesi için çoğulcu, katılımcı ve empatik iletişimi içeren demokratik bir yönetişim anlayışının uygulanması gerektiği önerilmiştir.

KAYNAKÇA

Akdemir, B., Kırmızıgül, B. ve Zengin, Y. (2016). Örgütsel sinizm ile iş performansı arasındaki ilişki ve bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6 (2), ss. 115-130.

Akın, M. (2008). Örgütsel destek, sosyal destek ve iş/aile çatışmalarının yaşam tatmini üzerindeki etkileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, ss. 141-170.

Akkoç, İ., Çalışkan, A. ve Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi,* 19 (1), ss. 105-135.

Andersson, L. M. (1996). Employee cynicism: An examination using a contract violation framework. *Human Relations,* 49, pp. 1395-1418.

Andersson, L. M. & Bateman, T. S. (1998). Cynicism in the workplace: some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior,* 18, pp. 449-470. https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199709)18:5<449::AID-JOB808>3.0.CO;2-O Erişim Tarihi: 29.11.2019

Bedük, A. (2014). *Örgüt psikolojisi* (2. baskı). Konya: Atlas Akademi.

Brandes, P., Dharwadkar, R. & Dean Jr., J.W. (1999). *Does organizational cynicism matter? employee and supervisior perspectives on work outcomes.* The 36th Annual Meeting of the Eastern Academy of Management (pp. 1-33). USA: Philadelphia.

Byrne, Z. S. & Hochwarter, W. A. (2007). Perceived organizational support and performance relationships across levels of organizational cynicism. *Journal of Managerial Psychology,* 23 (1), pp. 54-72.

Demir, M. (2010). Duygusal zekânın insan kaynakları seçimindeki etkisi: konaklama işletmelerinde yöneticiler üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* 7 (1), ss. 1066-1081.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology,* 71 (3), pp. 500-507.

Giray, M. D. ve Şahin, D. N. (2012). Algılanan örgütsel, yönetici ve çalışma arkadaşları desteği ölçekleri: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları,* 15 (30), ss. 1-9.

Helvacı, M. A. ve Çetin, A. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeylerinin belirlenmesi. *Turkish Studies,* 7 (3), ss. 1475-1497.

Kalağan, G. (2009). Araştırma görevlilerinin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2012). Örgütsel sinizm ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Business and Economics Research Journal,* 3 (2), ss. 77-92.

Niehoff, B. P. & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal,* 36, pp. 527-556.

Polat, S. (2007). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Tokgöz, Nuray ve Yılmaz, Hakan. (2008). Örgütsel sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki otel işletmelerinde bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8 (2), ss. 283- 305.

ERZİNCAN'A YERLEŞTİRİLEN SURİYELİ SIĞINMACILARIN TEMEL SORUNLARINI BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ÖN ARAŞTIRMA

A PRELIMINARY RESEARCH ON DETERMINING THE MAIN PROBLEMS OF SYRIAN REFUGEES PLACED IN ERZINCAN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKIN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Türkiye, dünya ülkeleri içerisinde en çok mülteci ve Suriyeli sığınmacı barındıran bir ülkedir. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sayılarının her geçen gün büyük bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların, Türkiye'ye sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan oryantasyonu ile entegrasyonu çok büyük önem taşımaktadır. Suriyeli sığınmacı gerçeği, Türkiye'de toplumun Suriyeli mültecilerle sağlıklı olarak, birlikte yaşama gerçeğini zorunlu kılmaktadır. Zira Suriyeli mültecilerin büyük bir bölümünün artık ülkelerine geri dönmeyebilecekleri yönündeki tutum ve davranışları konuya ilişkin ciddi uyum politikalarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 2019 Yılını, Türkiye'de göçmen sorunlarıyla ilgilenme ve çözüm üretme yılı olarak ilan etmiştir. Bu durum, mültecilere ilişkin bu ve benzeri çalışmalara duyulan ihtiyacın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı, Erzincan'a yerleştirilen Suriyeli mültecilerin, temel sorunlarını belirleyerek, yaşanan problemleri ile ilgili çözüm önerileri geliştirmek, dolayısıyla da daha iyi hizmet almalarını sağlamaktır. Araştırmanın evrenini Erzincan'da ikamet eden Suriyeli mülteci aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu ise toplam 15 aileden tesadüfi yöntemle seçilen 8 aile oluşturmuştur. Bir durum çalışması olan bu araştırma ile öncelikle Erzincan'da yaşayan Suriyeli göçmenlerin problemlerine ilişkin durumlarının nelerle ilgili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma verilerini toplamak amacıyla araştırmacılarca yarı yapılandırılmış bir görüşme formu geliştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Suriyeli mülteci ailelerinden bir kısmının barınma problemlerini yeterli düzeyde çözemedikleri görülmüştür. Diğer yandan araştırma sonuçları ile Suriyeli mülteci aile çocuklarının Türkçe'yi hem sözlü ve hem de yazılı iletişimde istendik düzeyde kullanamadıkları anlaşılmıştır. Araştırma sonuçları, Erzincan'da ikamet eden Suriyeli mültecilerin sürekli iş bulma ve istihdam edilme konularında da çok büyük problemler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları doğrultusunda Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye sağlıklı uyumlarının temin edilmesi noktasında, işlevsel okuryazarlık ile genel kültür ve çevreyle kaynaşma yönünde eğitim almaları gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Suriyeli Sığınmacı, Göç, İnsani Yardım.

ABSTRACT

Turkey is a country hosting most Syrian refugees in the all over the world. Every day a large increase in the number of Syrian refugees in Turkey seem to tend. This aspect of Syrian refugees in Turkey, Turkey socio-cultural and socio-economic orientation, integration is of crucial importance. Syrian refugees fact, a healthy society with Syrian refugees in Turkey, necessitates the fact of living together.

This is because the attitude and behavior of the majority of Syrian refugees that they may no longer return to their countries necessitates the establishment of serious adaptation policies. The Government of the Republic of Turkey, the year 2019, dealing with the immigration problem in Turkey and has been declared as the year of solutions. This shows how important the need for this and similar studies of refugees is. The aim of this study is to determine the main problems of the Syrian refugees who are settled in Erzincan and to develop solutions for their problems and thus to provide better services. The population of the study consists of Syrian refugee families residing in Erzincan. The study group consisted of 6 randomly selected families. With this case study, first of all, it was tried to determine what the problems of Syrian migrants living in Erzincan are related to. In order to collect research data, a semi-structured interview form was developed by the researchers. According to the findings of the research, it is seen that some of the Syrian refugee families do not solve the housing problems sufficiently. On the other hand, the results of the study revealed that Syrian refugee family children cannot use Turkish in both verbal and written communication. The results of the research reveal that Syrian refugees living in Erzincan have also had great problems in finding employment and employment. In the provision of healthy adjustment in the direction of Syrian refugees in Turkey it has been suggested that research results should receive general cultural education with functional literacy.

Key Words: Erzincan, Syrian Refugee, Migration, Humanitarian Aid.

GİRİŞ

Türkiye sosyo-kültürel ve jeopolitik konum olarak sürekli bölgesel sorunların arttığı bir coğrafyada yer almaktadır. Türkiye'miz son derece sorunlu bir bölgenin ortasında bulunan bir ülke konumundadır. Ortadoğu çağlar boyu olduğu gibi 21. Yüzyılda da bütün savaşların merkezi durumundadır. Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelen ve sürmekte olan bütün savaşlardan şu veya bu şekilde etkilenmekte olan bir ülkedir. Türkiye'yi çevreleyen Ortadoğu coğrafyasındaki komşu ülkeler, hem siyasi olarak istikrarsız hem de ekonomik olarak çöküntü içerisinde bulunan ülkeler sınıfında yer almaktadırlar. Ayrıca Türkiye dünyanın en fakir bölgesi olan Afrika'dan Avrupa'ya geçiş güzergâhında bulunan bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'nin mülteci sorunlarıyla sık sık karşılaşması kaçınılmaz bir durumdur. Türkiye'nin en büyük kara sınırına sahip komşu ülkesi Suriye'dir.

Suriye Arap Cumhuriyeti'nde, 2011 Mart ayında rejime karşı başlayan protestolar ve bunu müteakiben gelişen şiddet olayları ülke geneline yayılarak iç savaşa dönüşmüştür. Bu durumun neticesinde ise bu ülkede, herkes için can güvenliği tehlikeye düşmüştür. İç savaş sebebiyle Suriyelilerin yaklaşık yarısı ya komşu ülkelere sığınmış ya da ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları taleplerinden dolayı ortaya çıkan isyanlar 2010 yılında Tunus'ta başlayarak, Ortadoğu'da birçok ülkeyi etkilemiştir. 2011 yılında Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen halk ayaklanmalarına karşı Suriye rejiminin sert tutumu ve akabinde başlayan iç savaş, sivil halkın göç etmesine yol açmıştır. Suriye iç savaşının şiddetinin artmasına bağlı olarak milyonlarca Suriyeli başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerine göç etmiştir. İlk Suriyeli kafile 29 Nisan 2011 tarihinde Türkiye'ye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısı gittikçe artmıştır. "Açık kapı politikası çerçevesinde Türkiye'ye giriş yapan hiçbir Suriyeli geri gönderilmemiş ve kendilerine "geçici koruma statüsü" verilmiştir" (AFAD, 2014). Türkiye'de kalma süreleri artan Suriyeli mülteciler, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik gibi çok boyutlu sonuçları olan, göç krizine yol açmışlardır. Türkiye, Suriyeli mülteci krizi boyunca inisiyatifi elinde bulundurarak mülteci krizini yönetmiştir. Bu bağlamda mülteciler sınırdan giriş yaptıktan sonra kayıtları yapılmakta, daha sonra kamplara yerleştirilmektedir. Ancak kampların

kapasiteleri yetersiz kaldığından kamp dışında bulunan mülteciler zor koşullarda hayatlarını sürdürmektedir.

Problem Durumu

Mülteci diye tanımlanan kişi; ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal düşünce ya da ulusal kimliği nedeniyle kendisini baskı altında hissederek kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranmayacağı düşüncesi ile ülkesini terk edip başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından 'kabul' edilen kişidir (Çiçek, 2009).

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 11 Temmuz 2019 tarihi itibariyle Türkiye'de, biyometrik verileriyle kayıt altına alınan geçici koruma altındaki Suriyeli sayısını açıklamıştır. Açıklamaya göre, Türkiye'deki kayıtlı Suriyeli sayısı bir önceki aya göre 16 bin 931 kişi artarak toplam 3 milyon 630 bin 575 kişi olmuştur. Bu kişilerin 1 milyon 965 bin 595'i erkeklerden, 1 milyon 664 bin 980'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye'deki Suriyelilerin %46,38'ü 0-18 yaş aralığındadır. Suriyeli genç nüfusun toplam Suriyeli sayısındaki oranı %22,56. Türkiye'nin genç nüfus oranı ise %15,8. Verilere göre, en çok Suriyeli barındıran şehir 547 bin 479 kişi ile İstanbul olurken, Suriyeli sığınmacıların en az olduğu şehir ise 25 kişi ile Bayburt. Bayburt'u 35 kişi ile Artvin, 56 kişi ile Tunceli takip etmektedir. Erzincan İl Göç İdaresi kayıtlarına göre Erzincan'da yaşayan Suriyeli sığınmacı sayısı ise 185 kişidir. İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada 8 Mart 2019 tarihi itibarıyla Türk vatandaşlığı verilen Suriyeli sayısı 79 bin 894 kişi olarak açıklanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019).

Komşumuz Suriye'de, Mart 2011'de başlayan ve iç savaşa dönüşen rejim karşıtı protestolar nedeniyle, Suriye nüfusunun yarıdan fazlası sığınmacı ve mülteci durumuna düşmüştür. Bunların en çoğu da Türkiye'ye, az bir kısmı da komşu ülkelere sığınmıştır. Türkiye'nin, bulunduğu coğrafyanın, batıya açılan transit yol olma özelliği, sürekli sığınmacı ve göçmen sorunları ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Özellikle mülteci ve sığınmacı kabul etme noktasında başta Türkiye insanının şefkat ve merhameti, göçmen politikalarımızda etkili olmuştur. Söz konusu bu yaklaşım, yönetim sistemi ve hükümetlerimizin temel felsefesi haline gelmiş durumdadır. Dünya Bankası verilerine göre, 2010 yılından itibaren Türkiye net göç alan bir ülke durumuna gelmiştir. Günümüzde, Dünyanın en çok göç alan ülkesi durumuna gelen Türkiye'ye en fazla sığınmacı Güney sınır komşusu Suriye'den girmiştir. Aşağı yukarı büyük iller başta olmak üzere birçok ilimizde iskân edilen Suriyeli sığınmacılardan 15 aile de Erzincan'da yaşamaya çalışmaktadır.

AMAÇ

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumu ile ilgili geniş kapsamlı araştırmaların yapılması ve araştırma sonuçlarının geniş kamuoyu kesimleriyle paylaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu araştırmada, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı problemine değinilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bu araştırmanın ana problemi Erzincan il merkezine yerleştirilen Suriyeli sığınmacıların temel sorunları nelerdir? şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın alt problemleri aşağıda yer aldığı gibidir.

Alt Problemler

- Erzincan'da ikamet eden işsiz sığınmacıların sorunla ilişkisi nedir?
- Gelir düzeyi yetersizliklerinin sorunları oluşturmada rolü var mıdır?
- Aile bireylerinin eğitimi ile ilgili olumsuzluk yaşanmakta mıdır?
- Beslenme yetersizliği sorunda etken midir?
- Sağlık hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanılmakta mıdır?
- Medyadaki olumsuz haberler sorunda etkili midir?
- Sığınmacıların, Türkçeyi konuşamamaları iletişim sorunu olmakta mıdır?

YÖNTEM

"Erzincan'da iskân edilen Suriyeli sığınmacı ailelerin günlük yaşamda karşılaştıkları Problemler"in neler olduğunu saptamaya ve çözüm önerilerini belirlemeye yönelik olan bu araştırma, söz konusu bu ailelerin yaşadıkları olumsuzluklarla ilgili etkenlerin neler olduğunu betimlemektedir. Bir "durum çalışması" türünde olan bu çalışmada tesadüfen belirlenmiş 8 ailenin yetişkin bireyleri ile görüşülmüştür.

Araştırma Modeli

Erzincan'a yerleştirilen Suriyeli sığınmacıların karşılaştıkları sorunları belirmeye dönük bu çalışmada, tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama modeli; var olan durumun, bütün açıklığıyla ortaya çıkarılmasını amaçlayan durum çalışması niteliğinde bir çalışmadır. Genel olarak "durum çalışması", nasıl ve niçin soruları ortaya çıktığında ve araştırmacının olaylar üzerindeki kontrolü çok az olduğunda tercih edilen bir yaklaşımdır. Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çevresi içinde araştırmaya yarayan, olgu ve içinde bulunduğu çevre arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, bir araştırma biçimidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Bu araştırmaya ilişkin verilerin elde edilmesinde, tarama modeli temeline dayalı etkenleri içeren ve durum tespitini kapsayan betimsel bir yöntem kullanılmıştır. "Betimsel yöntem, bir evrendeki kişilerin görüşlerini, tutumlarını ve eğilimlerini evrendeki belli bir örneklem veya çalışma grubuyla çalışarak, nicel ya da sayısal olarak betimlemeyi amaçlar" (Karasar, 2017).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın sosyal çevresini 2019 yılı başından sonuna kadar Erzincan merkezde yerleştirilen 32 kadın ile 53 erkekten oluşan Suriyeli 12 sığınmacı aile meydana getirmektedir. Çalışma grubunu ise tesadüfi yöntemle seçilen 8 ailenin yetişkin 20 kadın ile 30 erkekten meydana gelen bireyleri oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmayı gerçekleştiren araştırmacılar hem sosyolojik hem ekonomik hem de çevreye uyum yönünden Erzincan merkezde iskân edilen Suriyeli sığınmacı aile bireylerinin yaşadığı problemleri saha araştırma ve gözlemleri sonucu belirlemeyi amaçlamışlardır. Toplum bilim mantığı ve bakış açısıyla Erzincan'daki Suriyeli sığınmacıların karşılaştıkları problemlerin giderek azalma eğilimi göstermesine rağmen, temel ihtiyaçlarla (barınma, sağlık, eğitim vb.) ilgili olarak sorunların hala devam ettiği görülmektedir.

BULGULAR ve YORUMLAR

Araştırma bulguları, araştırmanın birinci alt probleminden başlamak üzere, araştırma verileri tablolaştırılarak ve betimsel istatistiksel analiz tekniklerinden yararlanılarak yorumlanmıştır.

1. Araştırmanın birinci alt problemi: "Erzincan'da ikamet eden Suriyeli sığınmacıların işsiz olmaları sorunla ilişkili midir?" şeklindedir. Sığınmacıların her hangi bir mesleğe sahip bulunmamalarının, yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkilemesine rağmen bazılarının amatörce yaptıkları işler **Tablo 1'de** gösterilmiştir.

Tablo 1. Sığınmacıların Mesleki Dağılım Durumu

Meslekler	Sayı	Durumu %
Fırıncı	11	0,22
Pastacı	6	0,12
Elektrikçi	3	0,06
Çoban	20	0,40
Ev hanımı (Gündelikçi)	10	0,20
Genel Toplam	50	100,00

Tabloya bakıldığında; temel becerilere ihtiyaç göstermeyen faaliyetlerden olan çobanlığın birinci sırada olduğu görülmekte, temel gıda maddelerinden olan ekmek vb. unlu mamulleri işleme ve üretme noktasında ise, mesleki beceri sahibi olan Suriyeli sığınmacıların, ikinci sırada yer aldıkları görülmektedir.

2. Araştırmanın ikinci alt problemi: Gelir düzeyi yetersizliklerinin sorunları oluşturmada rolü var mıdır? şeklinde ifade edilmiştir. Araştırmanın ikinci alt problemi değerlendirildiğinde, aile bağlamında sığınmacıların gelir düzeylerinin düşük olması, maddi imkânsızlıklar içinde olumsuzluklar yaşadıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu alt probleme ilişkin veriler, **Tablo 2'de** görülmektedir.

Tablo 2. Aile Bireyleri Gelir Düzeyi Durumu (Asgari Ücret)

Asgari Ücret Üstü		Asgari Ücret		Asgari Ücret Altı		Hiç Yok		GENEL TOPLAM	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
3	0,06	17	0,34	20	0,40	10	0,20	50	100.00

Araştırmanın ikinci alt problemi değerlendirildiğinde her bir aile bağlamında sığınmacıların gelir düzeylerinin düşük olduğunu göstermekte; bu durum maddi imkânsızlıklar içinde olumsuzluk yaşadıklarının da göstergesi şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan gelir düzeyi düşüklüğü, sığınmacıların daha çok sosyal yardımlara ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Zira kadınların aile bütçelerine katkıda bulunamamaları, çocuklarını dilencilik vb. türden gayri ahlaki işlere yönlendirme davranışına sürüklemektedir.

3. Araştırmanın üçüncü alt problemi: "Aile bireylerinin eğitimi ile ilgili olumsuzluklar yaşanmakta mıdır?" şeklinde belirtilmiştir. Erzincan'a yerleştirilen Suriyeli sığınmacıların çocuklar hariç, yetişkin bireylerinin cinsiyet değişkeni de göz önüne alınarak hazırlanan eğitim düzeyi durumu **Tablo 3'te** görülmektedir.

Tablo 3. Aile Bireylerinin Eğitim Durumu

Okuryazar Değil				İlköğretim				Ortaöğretim				Üniversite				GENEL TOPLAM	
Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek			
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
11	0,22	6	0,12	7	0,14	15	0,30	2	0,10	6	0,12	-	-	3	0,06	50	100,00

Tablo 3'te görüldüğü üzere; okuryazar olmayan kadın sığınmacı sayısının en yüksek değeri oluşturduğu gözden kaçmamaktadır. Ayrıca, yükseköğrenim yapmış kadın sığınmacı sayısının yokluğu ise "sığınmacı ailelerin okul çağındaki çocuklarının eğitimlerinde uyum zorluğu çekmelerine neden olmaktadır (Aydoğdu, 2019).

4. Araştırmanın dördüncü alt problemi: "Beslenme yetersizliği sorunda etken midir?" şeklinde belirtilmiştir. Sığınmacıların beslenme durumuna ilişkin veriler **Tablo 4'te** verilmiştir. Araştırmanın beslenme ile ilgili problemi değerlendirildiğinde: Ailelerin temel gıda maddelerini (et, süt, yumurta vb.) sofralarında bulundurma imkânları göz önünde bulundurularak hazırlanan bu tabloda, büyük çoğunluğun; çok yetersiz ve yetersiz düzeyde beslenebildikleri görülmektedir (% 60). Bir örnek olarak belirtecek olursak katılımcıların; ancak Kurban Bayramında etli yemek yediklerini ifade etmeleri Suriyeli Sığınmacıların yetersiz beslendiklerinin bir göstergesidir.

Tablo 4. Sığınmacıların Beslenme Durumu

Çok Yetersiz Düzeyde Beslenen		Yetersiz Düzeyde Beslenen		Orta Düzeyde Beslenen		GENEL TOPLAM	
f	%	f	%	f	%	f	%
22	0,44	8	0,16	20	0,40	50	100.00

5. Bu araştırmanın beşinci alt problemi: "Sağlık hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanılmakta mıdır?" şeklinde belirtilmiştir. Sığınmacıların sağlık hizmetlerinden yararlanma durumu ve bu yöndeki sorunlarının tespitiyle ilgili oranlar **Tablo 5'te** görülmektedir. Tabloya bakıldığında, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayan Suriyeli sığınmacı sayısının yüksek olması, salgın hastalık vb. bir durum karşısında, sığınmacıların kitlesel anlamda bir sağlık sorunu yaşamamaları için, öncelikle sağlık güvencesi kapsamına alınmalarını zorunlu kılmaktadır.

Tablo 5. Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma Durumu

Sağlık Güvencesi Olan		Sağlık Güvencesi Olmayan		GENEL TOPLAM	
f	%	f	%	f	%
15	0,30	35	0,70	50	100.00

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre, Erzincan'da ikamet eden Suriyeli sığınmacıların birçok yönden sorunları bulunmaktadır. Araştırma ile Suriyeli sığınmacıların sorunları temel olarak, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve eğitim alanlarında ciddi boyutlarda toplanmış bulunmaktadır. Sığınmacıların genel olarak eğitimsizlikten kaynaklanan istihdam edilememe problemleri mevcuttur.

Türkiye'deki resmi kurum ve kuruluşların, sivil toplum örgütleri ve bazı vatandaşların bütün çabalarına rağmen Suriyeli sığınmacıların ciddi sorunlar yaşadığı görülmektedir. Zira üç buçuk milyonluk bir insan topluluğunun yıllarca süren sorunlarının çözümünün Türkiye gibi işsizlik sorunu olan bir ülke için kolay olmadığı açıktır. Bununla birlikte Suriye'deki savaşın bitmesi ve Suriyelilerin ülkelerine dönmeleri de en azından kısa sürede mümkün görülmemektedir. O halde Suriyelilerin burada "misafir" ya da geçici olarak değil uzun yıllar yaşayacakları düşünülerek, sorunlarına uzun vadeli kalıcı çözümler üretmek gerekmektedir. En önemli çözüm yolu da bir araya getirilerek bütünleşmelerini (entegrasyon) sağlamaktır. Entegrasyonun en belirleyici ve etkili yolu ise Suriyeli sığınmacıların dil ve öğretimle ilgili eğitim almalarını sağlamaktır. Zira uyum sorunu yaşayan, toplumdan dışlanan eğitimsiz çocukların ileride suç ve istihdam gibi konularda ciddi sorunlar oluşturması söz konusu olabilir. Ülkemizde bu sorunla ilgili başka alan çalışmalarına da acilen ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2014). *Suriye'den Türkiye'ye nüfus hareketleri: Kardeş topraklarında misafirlik.* Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3931/xfiles/webformatisuriyedenturkiyeyenufushareketleri.pdf (Erişim Tarihi:19.11.2019).

Aydoğdu F. ve Ayanoğlu M. (2019). *Suriyeli çocuklara eğitim veren ilkokul öğretmenlerinin Suriyeli çocuklarla ilgili yaşadıkları sorunların incelenmesi.* 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi, MARDİN, TÜRKİYE 19-21 Nisan 2019. Kongre Tam Metin Kitabı (ss. 283-291).

Çiçekli, B. (2009). Uluslararası hukukta mülteciler ve sığınmacılar. ISBN: 9750210051 Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi (32. baskı).* Ankara: Nobel Yayıncılık.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2019). T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileri. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (5. Baskı).* ISBN 9750200071. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÂŞIK MEVLÜT MERTOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE TEMA VE DEĞERLER[1]

THEM AND VALUES IN THE POETRY OF ASIK MEVLUT MERTOGLU

Uzm. Hamiyet ATALAY

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Doç. Dr. Necdet TOZLU

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Kaynağını sözden alan âşık edebiyatı yüzyıllardır farklı kültür ve coğrafyalara yayılarak toplumun hafızasını oluşturmuş ve edebiyatın önemli bir parçası haline gelmiştir. 20. ve 21. Yüzyıllar âşık edebiyatının en önemli özelliklerinden biri, söze dayalı geleneksel özellikleriyle birlikte yazılı olarak da gelecek kuşaklara aktarılabilme imkânlarına sahip olmasıdır. Bu durum, âşık edebiyatına ilişkin eserlerin kültürel değer olarak edebi metinlerde yer almasına fırsat vermektedir. Aynı zamanda edebiyat dünyamız için birikimli bir süreç yaratmakta; âşık edebiyatına ilişkin şiirleri kalıcı hale getirmektedir. Geçmişe dayalı, geleceğe bağlı kültür elçiliği gören âşıklar, toplumun sorunlarına duyarsız kalmamış insana ait ne varsa şiirlerinde dile getirmişlerdir. Dünyada yaşanan şiddet ve korku havası, maddi ve manevi tatminsizlikler; acımasızlıklar, adaletsizlikler, çevrede olup bitenlere karşı duyarsızlıklar eksikliği hissedilen değerlerin öğretimi ve aktarımını önemli hale getirmiştir.

Bu çalışmada temel insani değerler eğitimi üzerinde yoğunlaşan, toplumsal eğitimi ön planda tutan, hedef kitlesini hem bireysel hem de sosyal yönden geliştirmeye ve eğitmeye çalışan Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirleri konu ve değerler eğitimi yönünden incelenmiş, bu değerlerin okulda çocuklara kazandırılması hedeflenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yönteminin temel aşamaları doğrultusunda araştırma problemi belirlenmiş, bu çerçevede konunun muhatabı olan kişi ile ikili görüşmeler yapılmış, belgeler toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu analizler sonucu: "Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirlerinde yer alan değerler nelerdir? Bu değerlerin eğitimde yeri ve önemi nelerdir?" Soruları sorulmuş ve bu sorulara cevaplar aranmıştır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirlerinde yer alan temalar genel olarak şunlardır: Beşeri aşk, gurbet, din ve tasavvuf, dini ve milli olaylar, tarihi ve efsanevi kişilikler, öğüt, övgü, yergi, zaman ile kader ve şanssızlıktan yakınma. Ayrıca sitem, yalnızlık, ölümü hatırlama, umutsuzluk, kadın algısı, aile, belli başlı kişi ve şehirlere atıf, günlük olaylara takınılan tavır ve mizah vurgusudur. Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirlerinde yer alan temalar; aşığın dünyaya öznel bakışına ilişkindir. Ancak din ve tasavvuf konuları ile ilgili olarak şiirlerinde işlediği temaların daha çok manevi ya da uhrevi yönlerinin ağır bastığı görülmektedir. Bu olgusal gerçek; aynı zamanda âşığın toplumun inanç ve değerlerine duyduğu derin saygının bir tezahürü olarak da yorumlanabilir. Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun dini olaylarla ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşım ise O'nun farklı mezheplere

[1] Bu bildiri metni, T.C. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda, 04/07/2019 Tarihinde Hamiyet Atalay'ın savunduğu ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen, "Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun Şiirlerinde Tema ve Değerler" adlı çalışmanın bir bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

gösterdiği hoşgörüyü; daha doğrusu toplumumuzda ihtiyaç duyduğu demokratik çoğulcu anlayışı kanıtlamaktadır. Milli konulara ilişkin temaların ise daha çok milli birlik ve beraberlik ile vatanın bütünlüğünü kapsadığı görülmektedir.

Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun eserlerinde yer alan değerlerin ise "vatanseverlik, dürüstlük, öz denetim, saygı, yardımseverlik, sevgi, adalet, dostluk, sabır ve sorumluluk" ile ilgili olduğu saptanmıştır. Âşık, eserlerinde işlediği değerlerle Türk toplumuna ne derece duyarlı bir şair olduğunu ortaya koymuştur. O'nun şiirlerinde işlediği değerlerin neredeyse tamamının Türk toplumunun yüzyıllardır sahip özellikleriyle örtüştüğü iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Mevlüt Mertoğlu, Değerler

ABSTRACT

Minstrel literature, which takes its origin from word of mouth, has spread to different cultures and geographies for centuries and has formed the memory of the society and has become an important part of literature. One of the most important features of the 20th and 21st centuries minstrel literature is that it has the opportunity to be conveyed to the next generations in writing along with the traditional features based on words. This situation allows the works of minstrel literature to be included in literary texts as cultural value. At the same time, literature creates a cumulative process for our world; makes poems about minstrel literature permanent. The lovers who saw the cultural embassy based on the past and the future expressed what was in their poems that were not insensitive to the problems of the society. The atmosphere of violence and fear in the world, material and spiritual dissatisfaction; ruthlessness, injustice, insensitivity to what is happening in the environment have made the teaching and transfer of values felt important.

In this study, the poems of Âşık Mevlüt Mertoğlu, who focuses on basic human values education, prioritizes social education and tries to develop and educate its target audience both individually and socially, are examined in terms of subject and values education and it is aimed to bring these values to children in school. In the study, research problem was determined in line with the basic stages of qualitative research method, bilateral interviews were conducted with the person who is the subject of the subject, documents were collected and analyzed. As a result of these analyzes: What are the values in Âşık Mevlüt Mertoğlu's poems? What are the place and importance of these values in education? Questions were asked and answers were sought.

According to the findings of this research, themes in Âşık Mevlüt Mertoğlu's poems are generally: Human love, expatriate, religion and mysticism, religious and national events, historical and legendary personalities, advice, praise, place, time and fate and misfortune. In addition, reproach, loneliness, remembering death, despair, women's perception, family, reference to major people and cities, attitudes and daily life events are emphasized. Themes in the poems of Âşık Mevlüt Mertoğlu; it is about the subjective view of the lover to the world. However, it is seen that the themes that he deals with in his poems related to the subjects of religion and mysticism predominantly have spiritual or other aspects. This factual fact; it can also be interpreted as a manifestation of the deep respect of the lover for the beliefs and values of society. Âşık Mevlüt Mertoğlu's approach to religious events revealed his tolerance to different sects; rather, it proves the democratic pluralist understanding it needs in our society. On the other hand, it is seen that themes related to national issues mostly cover national unity and solidarity and the integrity of the country.

The values in Âşık Mevlüt Mertoğlu's works are related to "patriotism, honesty, self-control, respect, helpfulness, love, justice, friendship, patience and responsibility". Minstrel showed how sensitive poet he is to Turkish society with the values he handles in his works. It can be argued that almost all of the values in his poems coincide with the characteristics of Turkish society for centuries.

Keywords: Minstrel Tradition, Mevlüt Mertoğlu, Values

GİRİŞ

Eski göçebe Türk toplum yapısının getirisi olan göçebelik devamında belli başlı gelenek unsurlarını getirmiştir. Ozan-baksı olarak adlandırılan bu gelenek asırlar sonra âşık tarzı şiir geleneği şeklinde icra edilmektedir. ”Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan âşık tarzı şiir geleneğinin ilk temsilcileri ozan, baksı, kam ve şaman adı verilen şairler olmuşlardır. Bunlar, çeşitli törenlerde kopuz denilen bir tür saz eşliğinde şiirler söyleyerek insanların acılarına, sevinçlerine ortak olmuşlar, zaman zaman toplumların bilgilenmelerini sağlamış, bazen de insanları eğlendirmişlerdir.”[2] Geçmişte farklı isimlerle anılan âşıklar, uzun süre sözlü gelenek ışığında yaşamaya devam etmiş, bu çerçevede milli hafıza ve milli şuuru oluşturmayı başarmışlardır. “Yaşadıkları çevrenin toplumsal yaşayışına, o dönem insanlarına, çevre ve tabiatın gerçek yönlerine halk şiirlerinin estetik kuralları içinde canlı tablolar hâlinde yer vermişlerdir. Âşıklar aşk, tabiat, gurbet, sıkıntı, kadın, öğüt, din ve tasavvuf konularının yanı sıra toplumsal çevreden öğeler alıp işlemişlerdir.”[3]

Âşıklık geleneğinin günümüzde devam ettirilmesinde aracı olan Âşık Mevlüt Mertoğlu da çevresinde olup biten olaylara duyarsız kalmayıp, şiirlerini oluştururken toplumu derinlemesine gözlemleme fırsatı bulmuştur. Âşığın şiirleri; aşk, gurbet, din ve tasavvuf, yalnızlık, ölüm, sitem, milli konular, aile ve çevre, mizah gibi düşünce ve duygu dünyasının birçok alanına hitap etmektedir. Âşıklar bu konuları ele alırken sorunları dillendirmenin yanında halka yol gösterir, nasihat verir, usta malı sözler söyler ve gençleri eğitmeyi amaçlar. “Bir toplumun felsefi ve edebi yönünü, sosyal temalarını, sanatsal özelliklerini, kültürel öğretilerini, düşünme biçimlerini birebir yansıtan ve taşıyan sınıf içerisinde edebi sanatçıların yeri bir hayli önemlidir. Edebiyat bir toplumun estetik yönünü ifade ederken edebiyat-eğitim ilişkisi bu yönde eğitilen, geliştirilen ve bilinçlendirilen bireyler oluşturmaya yardım etmektedir.”[4] Toplumun temelini sağlamlaştıran ve eğitim ile ahlakın birlikte yürümesine imkân sağlayan değer algısı Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun şiirlerinde de kendini hissettirir.

AMAÇ

Bu araştırmanın temel amacı, Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun şiirlerinde yer alan tema ve değerlerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda araştırma problemi aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

- Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun şiirlerinde yer alan tema ve değerler nelerdir?

YÖNTEM

“Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun Şiirlerinde Yer Alan Tema ve Değerler” araştırması, doküman incelemesi niteliğinde gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. Araştırma sürecinde, öncelikle Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun başlangıçtan günümüze, yayınlanmış bütün şiirleri sistem anlayışıyla incelenip değerlendirilmiştir. Ayrıca, konu kapsamında geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Âşık Mevlüt Mertoğlu’nun Şiirleri, temalara, temalar içerisinde yer alan değerlere göre tasnif edilip bütünleştirilmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR ve YORUMLAR

---

[2] M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Cilt I, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s. 57.
[3] Erman Artun, *Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri*, Karahan Kitapevi, 1.bs., 2011 İstanbul, s. 23.
[4] Hatice Gözütok Şahin, *Âşık Fuat Çerkezoğlu’nun Şiirlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar,* Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s.46.

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirlerinde yer alan temalar; genel olarak: "Beşeri aşk, gurbet, din ve tasavvuf, dini olaylar, milli konular, tarihi kişilikler, efsanevi kişilikler, öğüt, övgü, yergi, zamandan yakınma, kader ve şanssızlığından yakınma, sitem, yalnızlık, ölümü hatırlama, umutsuzluk, kadın algısı, aile, belli başlı kişilere atıf, belli başlı şehirler, günlük olaylar karşısında takındığı tavır ve mizah" konuları üzerinedir. Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirlerinde yer alan temalar; aşığın dünyaya öznel bakışına ilişkindir. Ancak din ve tasavvuf konuları ile ilgili olarak şiirlerinde işlediği temaların daha çok manevi ya da uhrevi yönlerinin ağır bastığı görülmektedir. Bu olgusal gerçek; aynı zamanda âşığın toplumun inanç ve değerlerine duyduğu derin saygının bir tezahürü olarak da yorumlanabilir. Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun dini olaylarla ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşım ise O'nun farklı mezheplere gösterdiği hoşgörüyü; daha doğrusu toplumumuzda ihtiyaç duyduğu demokratik çoğulcu anlayışı kanıtlamaktadır. Milli konulara ilişkin temaların ise daha çok milli birlik ve beraberlik ile vatanın bütünlüğünü kapsadığı görülmektedir.

Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun eserlerinde yer alan değerlerin ise "vatanseverlik, dürüstlük, öz denetim, saygı, yardımseverlik, sevgi, adalet, dostluk, sabır ve sorumluluk" ile ilgili olduğu saptanmıştır. Âşık, eserlerinde işlediği değerlerle Türk toplumuna ne derece duyarlı bir şair olduğunu ortaya koymuştur. O'nun şiirlerinde işlediği değerlerin neredeyse tamamının Türk toplumunun yüzyıllardır sahip özellikleriyle örtüştüğü iddia edilebilir.

Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun Şiirlerinde İşlenen Değerler

"İnsanlığın var oluşu kadar eski, insanlık var oldukça da sürecek kadar hayati bir ihtiyaç olan eğitimi, geniş anlamıyla hem bilgi verip eğitme hem de verilen bilgileri davranışa dönüştürme"[5] şeklinde ifade edilmiştir. Birçok farklı tanımla ifade edilebilen eğitim kavramının temelini davranışlar oluşturmaktadır. Çünkü eğitim kişilik oluşumuna yardımcı, bireyin beceri ve yetenekleri ölçüsünde şekillendirilmesi gereken bir süreçtir. Araştırmamızda özellikle üzerinde durduğumuz Değerler kavramı ise eğitimin vazgeçilmez parçasıdır. Değerlerin öğrenilip gelecek kuşaklara aktarılmasında sosyal öğrenme ve eğitim gibi iki önemli unsur dikkatler önüne serilmelidir.

Sosyal öğrenme dediğimiz öğrenme şekli bireyin aile içinde veya dışında model alma, taklit etme yoluyla gerçekleşen öğrenme biçimidir. Eğitim ise bireyin evde veya zamanı geldiğinde okulda olumlu davranışların pekiştirilmesi için yol gösterme sürecini kapsar. Değerler eğitimi de sosyal öğrenme ve eğitim sürecini destekleyen, toplumun ahlaki ve düzen arayışına çözüm üretebilen en anlamlı süreçtir. "Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı 18 Temmuz 2017 yılında yayınlamış olduğu Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmaları kapsamında okulda işlenen müfredatın değerler eğitimini geliştirmesi amaçlanmıştır."[6]

Değerlerin anlamlı ve kalıcı olması, uygun yaklaşımlar ile gelecek nesillere aktarımının sağlanabilmesi amacıyla milli, manevi ve evrensel değerler 10 ana başlıkta toplanmış, bu değerlere ilişkin tutum ve davranışlar belirlenmiştir. Değer aktarımının sadece okul-aile gibi sınırlı alanlara bağlı kalmaması, toplumun geneline aktarılması için yaşadığı dönemin sözcüsü konumunda olan âşık da üzerine düşen görevi yerine getirmeyi kendisine ilke edinmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirleri Milli Eğitim Şurası Talim Terbiye Kurulu tarafından belirlenen 10 değer yargısı kapsamında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu değerler **Tablo 1'de** belirtilmiştir.

[5] Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi,* Ankara, Akçay Yayınları, 2.bs. Ankara 2012. s.33.
[6] Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine, Ankara, 2017.

Tablo 1. Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun Şiirlerinde Değerler

Değerler	Değerlerle İlişkili Bazı Tutum ve Davranışlar
adalet	adil olma, eşit davranma, paylaşma…
dostluk	diğerkâmlık, güven duyma, anlayışlı olma, dayanışma, sadık olma, vefalı olma, yardımlaşma…
dürüstlük	açık ve anlaşılır olma, doğru sözlü olma, güvenilir olma, sözünde durma…
öz denetim	davranışlarını kontrol etme, davranışlarının sorumluluğunu üstlenme, öz güven sahibi olma, gerektiğinde özür dileme…
sabır	azimli olma, tahammül etme, beklemeyi bilme…
saygı	alçakgönüllü olma, başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma, diğer insanların kişiliklerine değer verme, muhatabının konumunu, özelliklerini ve durumunu gözetme…
sevgi	aile birliğine önem verme, fedakârlık yapma, güven duyma, merhametli olma, vefalı olma…
sorumluluk	kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma; sözünde durma, tutarlı ve güvenilir olma, davranışlarının sonuçlarını üstlenme…
vatanseverlik	çalışkan olma, dayanışma, kurallara ve kanunlara uyma, sadık olma, tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma, toplumu önemseme…
yardımseverlik	cömert olma, iş birliği yapma, merhametli olma, misafirperver olma, paylaşma…

SONUÇ

Âşıklık geleneği, kökü eskilere dayanan söze dayalı halk edebiyatı geleneğidir. Âşıklık geleneğinin temsilcisi olan âşıklar, bağlı bulunduğu toplumun duygu ve düşüncelerini yüzyıllar boyunca çeşitli söz ve söyleyiş özellikleri ile ifade etmiş, geçmişle günümüz arasında köprü olmuşlardır. Geçmişe dayalı, geleceğe bağlı bu köprü arasında kültür elçiliği gören âşıklar, toplumun soru ve sorunlarına duyarsız kalmamış, insana ait ne varsa şiirlerinde dile getirmişlerdir.

Bu çalışmada Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirleri konu başlıkları ile incelenmiş, şiirlerin değerler eğitimine olan katkısı dile getirilmeye çalışılmıştır. Topluma, toplumun sorunlarına duyarsız kalmayan Âşık, toplum hayatına ilişkin her konuyu şiirlerinde gündeme getirmiştir. Aşk, özlem, gurbet, ölüm, din ve tasavvuf gibi âşık edebiyatının temel konularının yanında Mertoğlu; aile, arkadaş, kadın, eğitim, öğretmen, öğrenci, kültür, tarih, insan hakları, aile ilişkileri, cehalet, terör, sosyal eşitsizlikler, adalet, gibi birçok konuda şiirler kaleme almıştır. Bu konularla birlikte adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim,

sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik gibi değerlerin yeri âşığın şiirlerinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Temel insani değerler eğitimi üzerinde yoğunlaşan, toplumsal eğitimi ön planda tutan, hedef kitlesini hem bireysel hem de sosyal yönden geliştirmeye ve eğitmeye çalışan günümüz âşıklık geleneği temsilcisi Âşık Mevlüt Mertoğlu'nun şiirleri okulda çocuklara değerler eğitiminin kazandırılması ve sevdirilmesi açısından incelenebilir ve yine bu şiirler Türkçe'nin öğretiminde kullanılabilir.

KAYNAKÇA

Artun, E. (2011). *Âşık edebiyatı metin tahlilleri.* İstanbul: Karahan Kitapevi

Gözütok Şahin, H. (2012). *Âşık Fuat Çerkezoğlu'nun şiirlerinde yer alan eğitsel unsurlar.* Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat araştırmaları (Cilt I).* İstanbul: Ötüken Yayınları,

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2017). Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi.* Ankara, Akçay Yayınları, 2.bs. Ankara 2012. s.33.

ORHAN PAMUK'UN *KARA KİTAP* ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM

AN INTERTEXTUAL APPROACH TO ORHAN PAMUK'S NOVEL *THE BLACK BOOK*

Doç. Dr. Abdurrahman KOLCU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalar, bir edebiyatçının edebi kişiliğini ve eserlerini anlamada mevcut paradigmalara yenilerini ekleyerek değerlendirme ve yorumlama noktasında edebiyat araştırmacılarına ve elbette ki genel okuyucu kitlesine yeni imkânlar sunar. Bir eserin farklı bir pencereden ve değişik bir perspektiften ele alınması, sahip olduğu anlam zenginliğinin ortaya çıkarılması açısından da bir gerekliliktir aynı zamanda. 1980 sonrası Türk edebiyatında üzerinde en çok tartışmanın yaşandığı yazarların başında gelen Orhan Pamuk da, eserleriyle, metinlerarasılığın başlıca özelliklerinden biri olduğu Postmodernist roman anlayışının bir temsilcisi olması nedeniyle karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri için elverişli bir malzeme sunmaktadır.

Pamuk, bu bildirinin konusunu oluşturan *Kara Kitap* adlı eserinde Türk modernleşmesinin gerek birey gerekse toplum üzerindeki etkilerini kimlik sorunsalı bağlamında çok yönlü bir şekilde ele alır. Bu çerçevede, kimlik arayışının getirdiği bunalım, gerilim ve çözüm arayışları romanda hem toplumsal hem de bireysel ölçekte irdelenir. Romanda, tarihteki benzer arayışlardan da çok sayıda örnek verilir. Bu bağlamda romanın birçok metne göndermede bulunduğunu belirtmek gerekir. Postmodern bir yazar olarak Pamuk, bu romanında da metinlerarası ilişkiler açısından zengin bir malzeme sunmaktadır. Eserin anlaşılmasının yolu da metinlerarası ilişkilerin tespit edilmesinden ve değerlendirilmesinden geçmektedir. Bu bildiride bu eser ilk planda kendi iç unsurları açısından müstakil, ikinci planda ise metinlerarası ilişkiler bağlamında ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Kara Kitap, Metinlerarasılık.

ABSTRACT

Studies in the field of Comparative Literature add new paradigms in understanding the literary personality and works of a author and provide new opportunities for literary researchers and, of course, the general readership to evaluate and interpret. It is also necessary for a work to be handled from a different window and from a different perspective to reveal the richness of its meaning. Orhan Pamuk, one of the most controversial authors in Turkish literature after 1980, also offers a material suitable for comparative literature reviews, as his works are a representative of the postmodernist conception of the novel, of which intertextuality is one of its main features.

Pamuk addresses the effects of Turkish modernization on both the individual and the society in a multifaceted way in the context of identity problems in his work called *The Black Book*, which is the subject of this paper. In this context, the depression, tension and the search for solutions brought about by the search for identity are examined in the novel both on a social and individual scale. Numerous examples are also given in the novel from similar pursuits in history. In this context it is worth noting that the novel has references to many texts. As a Postmodern writer, Pamuk also presents a wealth of material in this novel in terms of inter-textual relations. The way to understand the work is through the identification and evaluation of inter-textual relations. In this paper, this work is examined in terms of its internal elements in the first plan and subjected to a detailed examination in the context of inter-textual relations in the second plan.

Keywords: Orhan Pamuk, The Black Book, Intertextuality.

1. GİRİŞ

Orhan Pamuk'un 1990 yılında yayımlanan *Kara Kitap* adlı dördüncü romanı Türk edebiyatında üzerinde en çok tartışma yaşanan romanların başında gelmektedir. Öyle ki bu roman üzerine kaleme alınan yazıların bir kısmı Prof. Dr. Nükhet Esen tarafından 1992 yılında *Kara Kitap Üzerine Yazılar* adıyla kitaplaştırılmıştır. Yayımlanışının üzerinden otuz yıla yakın bir zaman geçmiş olmakla birlikte bu eser, özgünlüğü, karmaşıklığı ve çok boyutlu oluşuyla güncelliğini korumakta ve yeni yaklaşımlarla ele alınmaya müsait bir nitelik arz etmektedir.

Bütün romanlarda olduğu gibi *Kara Kitap*'ın da anlam dünyasını doğru bir şekilde belirleyebilmek ve sergilemek için olay örgüsünün tespitinin yapılması gerekir. Bu açıdan bakıldığında romanın 33 yaşındaki avukat Galip Salik'in kaybolan karısı Rüya ve Rüya'nın üvey ağabeyi olan Celal Salik'i 8 gün boyunca arayışının hikâyesini ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda amcasının kızı olan Rüya, Galip'e 19 kelimeden oluşan bir mektup bırakarak kayıplara karışmıştır. Eve döndüğünde karısının mektubuyla karşılaşan Galip çevresindekilere sezdirmeden ve soğukkanlılığını muhafaza ederek onu aramaya koyulur. Arkadaşlarından başlayarak gitmesi muhtemel yerleri araştırır. Bu arada karısının ilk kocasından, siyasi fraksiyonlarla ilgili arşive sahip eski arkadaşı Saim'e değin geniş bir listede araştırmalarını sürdüren Galip bir yandan da eş zamanlı bir şekilde ortadan kaybolan ünlü bir köşe yazarı olan amcasının oğlu Celal Salik'e de ulaşmaya çalışmaktadır. İkisinin birlikte kaybolduğunu düşünen Galip, Celal üzerine odaklanarak kendilerinin de eskiden oturdukları Şehrikalp Apartmanı'ndaki çatı katındaki dairesine girmeyi başarır. Böylelikle Celal'in arşivine girmiş ve onun dünyasına intisap etmeye başlamıştır. Celal'in Hurufilikle ilgili arşivine de ulaşan Galip kendisinin yüzünü dahi okumanın deneyimini yaşayacaktır. Bu sırada Celal'i arayan emekli bir albayla yaptığı telefon görüşmelerinde kendisini Celal olarak tanıtmaya ve öteden beri özendiği bu kişiliği yaşamaya başlar. Onun yatağında uyur, onun geçmişini temellük edip onun adına İngiliz gazetecilere röportaj verir, hatta onun adına köşe yazısı bile yazar. Celal'e ulaşmaya çalışan emekli albay Celal diye Galip'i takip eder. Eş zamanlı bir şekilde emekli albay da kendisini Celal'le özdeşleştirmekte ve evi terk eden karısını aramaktadır. Karısının yanlış anladığı bir yazıdan sonra evi terk etmesi ve yıllar önce Celal ile olan kısa süreli ilişkisini öğrendikten sonra emekli albayın Celal'e ulaşmasındaki anlam değişime uğrar. Galip'in verdiği buluşma saatinin yarım saat kadar sonrasında buluşma yerinde Celal, kardeşi Rüya'yla birlikte kurşunlara hedef olup ölecektir. Rüya ilk planda fark edilmeyecek, sonrasında Alaaddin'in dükkânı içinde cesedine ulaşılacaktır. Galip sonraları Celal'in evine yerleşecek, sorgulamalara tanıklık edecek, bütün bu süreci anlatan bu kara kitabını kaleme alacak ve kendisi de yazarlık kariyerine başlayacaktır.

12 Eylül 1980 darbesinin hemen öncesindeki gergin toplumsal atmosfere yer veren bu romanda, toplumsal gerilimin bireyler arası ilişkileri ne denli yoğun bir şekilde belirlediğini, daha önceki *Sessiz Ev* adlı romanda olduğu gibi gözlemlemek mümkündür. Bireyin kaderinin içinde yer aldığı toplumdan bağımsız olmadığını bir kez daha dikkatlere sunan Pamuk, toplumun yaşadığı kimlik sorununu değişik boyutlarıyla ve farklı örneklerle gözler önüne serer. Toplum ile birey arasındaki ilişkiyi ve dengeyi bu şekilde belirledikten sonra toplumu ilgilendiren büyük meselelerin bireylerin dünyasındaki çözümsüzlüğünü, sonuçsuz arayışları ve tutarsızlıkları ayrıntılı bir şekilde sergiler. Kimlik sorunu veya karmaşası tarihten günümüze değişik toplumsal statüye mensup insanların yaşadığı genel bir sorundur. Bu genel çerçeve içinde Galip de benzer bir süreç içine girecek, Rüya ile Celal'i bulmak için çıktığı yolculukta kendisinin olmak istediği kişiliğe kavuşacak ve bunun deneyimini yaşayacaktır. *Beyaz Kale*'de Hoca ve İtalyan Köle olmak üzere daha dar bir planda ele alınan ve kimlik değişimi ile çözümlenmeye çalışılan kimlik sorunun burada çok daha boyutlu ve bütün toplumu içine alan bir kümenin karmaşası bağlamında daha ayrıntılı bir şekilde işlendiğini söylemek gerekir.

2. *KARA KİTAP*'TA METİNLERARASI İLİŞKİLER

Gerek epigraflar ve gerekse Doğu ve Batı literatürlerine ilişkin göndermeler nedeniyle *Kara Kitap* metinlerarası ilişkiler için zengin bir içerik arz eder. Bu bağlamda biz burada ilk planda akla gelen ve metinde doğrudan yazarın kaynak gösterdiği veya işaret ettiği metinleri değil, etkisi olduğunu tespit ettiğimiz Vladimir Nabokov'un iki eserinden yola çıkarak bir değerlendirmede bulunacağız. Bunlar onun *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* ve *Cinnet* adlı romanlarıdır.

2.1. *SEBASTİAN KNİGHT'IN GERÇEK YAŞAMI*

Nabokov'un İngilizce yazdığı ilk roman olan ve özgün adı *The Real Life of Sebastian Knight* olan bu eser, 1938 Aralık ve 1939 Ocak ayları boyunca Paris'te yazılmış ve 1941'de New York'ta New Directions tarafından yayınlanmıştır.[1] Jonathan B. Sisson, romanda Sebastian ile üvey kardeşi V. arasındaki uzak ilişkinin Nabokov'un kardeşi Sergey'e yönelik davranışını yansıttığını; ancak Sebastian'ın 1899'da doğması, Bolşevik Devrimi'nin neticesinde Rusya'dan kaçması, Cambridge Üniversitesi'ne katılması, Avrupa'da yaşaması, parlak ve ayrıksı bir kurguyu kaleme alması gibi başka yönlerden de Nabokov'u anımsattığını belirtir.[2] Yine ona göre Nabokov, aynı zamanda, babası, dayısı Rukavishnikov ve 1937 yılında evlilik dışı bir aşk ilişkisi yaşadığı İrina Guadanini'yi kapsayan olayları romana uyarlamıştır.[3]

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda romanın anlatıcısı olan üvey kardeş V., Sebastian'ın ölümünden sonra, onun doğumundan ölümüne değin bütün hayatının izini sürer. Bu bağlamda V., roman boyunca kendinden başlamak üzere onun hayatına bir şekilde giren kişilerle ilgili bilgi ve gözlemleri; onların Sebastian'la ilgili görüşlerini, tanıklıklarını; aynı şekilde onun edebi kişiliğine ve eserlerine ilişkin bilgi ve değerlendirmeleri aktarır. V., bu bilgi ve gözlemlere ulaşmak için Sebastian ile uzaktan yakından ilgili kişilerle görüşmüş, yolculuklar yapmıştır. Birtakım tesadüfler de bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. Buna göre 31 Aralık 1899'da doğan Sebastian Knight, romanın anlatıcısı olan üvey kardeşi V.'den 6 yaş büyüktür. Subay olan babası, annesi Virginia Knight ile İtalya'da bir tilki avında tanışır ve Sebastian bu evlilikten dünyaya gelir. Sebastian, 4 yaşında iken annesi babasını terk eder. Baba, yine Virginia ile ilgili dedikodulardan ötürü gerçekleşen bir düelloda yaralandıktan bir ay sonra yatağında soğuk algınlığından ötürü vefat eder.

Bolşevik Devrimi'nden sonra Sebastian, V. ve onun annesi Rusya'dan Finlandiya'ya kaçarlar. Bunlar onun *Kuşkulu Zambak* adlı eserine yansır. Sebastian, annesinin bıraktığı gelirle Cambridge'te okurken, V. annesiyle Paris'te kalır. Daha sonra V.'nin annesi de ölür.

V.'nin kaleme aldığı bu kitap Sebastian'ın ölümünden iki ay sonra yazılmaya başlanır. Sebastian'ın yaşadığı eve giden V. ondan geriye kalan mektupları yakar. Cambridge'de Trinity College'de onun üniversite yıllarını araştıran V., 15 yıl sonra ünlü bir bilim adamı olan en yakın üniversite arkadaşından onun o yıllardaki yaşamını öğrenmeye çalışır. V., 1930-1934 arasında Sebastian'ın yardımcılığını yapan ve aynı zamanda onun hakkında bir kitap hazırlayan Bay Goodman ile de görüşür.

V.'nin annesinin ölümünden sonra Sebastian ile görüşmesi iki yıl sonra Paris'te gerçekleşir, üstelik yanında Clare Bishop da bulunmaktadır. V., kitabını hazırlama aşamasında Clare ile görüşmek istese de kocasından görüşmek istemediği yanıtını alır. Clare ve Sebastian ilişkisi altı yıl sürmüştür. 1927-1930 yıllarında Sebastian ve Clare ile yakından görüşen şair Sheldon'un gözlemlerini aktaran V., Sebastian'ın *Başarı* adlı kitabının büyük başarı elde etmesi ve diğer eserleriyle ilgili kimi bilgiler verir.

Kalp uzmanı Dr. Quates, Sebastian'ın tedavi için Alsac'taki Blauberg'de bir ay geçirmesini önerir. 1929'da tek başına gitmesine karar verilir. V., Sebastian ile beş yıl aradan sonra Paris'te görüşür. Bir randevusu olduğunu belirten Sebastian gider. Sebastian'ın Clare'e olan ilgisi azalır.

---

[1] Jonathan B. Sisson, "The Real Life of Sebastian Knight", *The Garland Companion to Vladimir Nabokov*, (Edited by Vladimir E. Alexandrov), Routledge, Oxfordshire, 2014, s. 634.

[2] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 633.

[3] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 634.

Blauberg'e yolculuğa çıkan V., Beaumont Oteli'nin müdürüyle konuşur. Amacı Sebastian'ın ilişki kurduğu ve ona mektup gönderen Rus kadının izini bulmaktır. 1929 yazında otelde kimlerin kaldığını öğrenmeye çalışır. Ancak müdür buna yanaşmaz. Umutsuz bir şekilde Strasbourg'a dönerken trende karşılaştığı eski bir sivil polis olan Bay Silbermann adlı kısa boylu kişiye konuyu açar. Silbermann ona yardımcı olacağını söyler. Karşılığında sadece masrafları ister.

Silberman'ın verdiği listede yer alan kadınları araştıran V., sonunda aradığı kişiyi; Madam Rechnoy, Madam Lecerf ve Helene von Graun isimlerini kullanan Nina Toorovetz'i, Sisson'ın ifadesiyle bir "*şüphe uyandıran femme fatale*"i[4] bulur.

V., hastalığının ilerlediği bir dönemde Sebastian'dan bir mektup alır. Bir sanatoryuma yattığını belirten Sebastian gelmesini ister ondan. V., ise cumartesi günü gidip pazar gecesi dönmeyi düşünür, işi gereğince. Aynı gece Sebastian ile ilgili bir kâbus görür. Ona gitmeye kararlıdır. Telgraf çekmeye karar verir. Ancak iş dönüşü Dr. Starov'un çektiği telgrafla apar topar yola koyulur. Marsilya'dan Paris'e trenle gider ama Sebastian'ın mektubunu unutmuş ve adresi de hatırlamamaktadır. Sonrasında adres aklına gelir, apar topar St. Daimer'e gider ve hastaneye varır. Bir gün önce ölen Sebastian'ın son anlarına yetişememiştir. Romanın sonunda V. ruhun bir varoluş biçiminden başka bir şey olmadığı sonucuna varacaktır.

2.2. *KARA KİTAP*'TA *SEBASTİAN KNİGHT'IN GERÇEK YAŞAMI*'NIN İZLERİ

2.2.1. V./SEBASTİAN – GALİP/CELAL İLİŞKİSİ.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda Sebastian Knight yazar kişiliği ile ön plana çıkmıştır. Annesinin ana dili olan İngilizcede yazdığı roman ve öykü türündeki eserlerinde ağırlıklı bir şekilde kendi geçmişine ait unsurları değişik görüntüler altında yansıtmıştır. Benzer bir durum *Kara Kitap*'ta Celal Salik için de geçerlidir. Celal de kendi hayatına ait yaşantıları hayatın içindeki sıradan ve genel yaşantılar olarak köşe yazılarında kullanır. Yakından tanıyanların gerçek anlamını bildiği bu yazılardan başkalarının farklı anlamlar çıkarması romanın önemli izleklerinden biri olarak dikkati çeker. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda Sebastian'ın eserleri, V.'nin onlar hakkında verdiği ayrıntı ve açıklayıcı bilgiler ve kimi zaman da uzun alıntılarla okuyucuya tanıtılırken; *Kara Kitap*'ta ise doğrudan Celal'in ya da sonrasında Galip'in köşe yazıları çift haneli rakamı olan bölümlerde yer alır ve aynı zamanda Galip'in arayışlarına yönelik imaları da içeren bir anlatım tarzına sahiptirler.

Sebastian ile Celal arasındaki benzerliği ortaya koyan bir başka husus ise ikisinin de ailevi yaşantılarındaki düzensizliktir. Zira annesinin babasını terk etmesinden sonra Sebastian'ın hayatında bir de üvey anne olgusu söz konusu olacaktır. Aynı durum babası yıllar sonra yurt dışından başka bir eş ve çocukla dönen Celal için de söz konusudur. Sebastian'ın annesinin başka erkeklerle olan ilişkisine mukabil Celal'in annesi de bir avukatla evlenecektir. Dolayısıyla üvey olma durumu iki romanda da bu iki kahraman bağlamında karşımıza çıkar.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda Sebastian'ın üvey kardeşi V., çocukluk döneminden başlayarak onun hayatına tanıklık eden kişileri araştırmaya koyulur, evine gidip vasiyeti uyarınca Sebastian'ın mektuplarını yakar. Bu eylemin hatalı olduğu, Rus sevgiliye ulaşma aşamasında ortaya çıksa da bu eylem bir kere gerçekleşmiştir. V., araştırmalarının sonucunda Sebastian'ın yaşamının ve kişiliğinin portresini oluşturmaya çalışır. *Kara Kitap*'ta benzer bir eylemi önce kaybolan karısı açısından gerçekleştirmeye çalışan, onun arkadaşlarına ve eski kocasına ulaşmaya çabalayan ve ulaşan Galip sonrasında rotasını Celal'e çevirir. Celal'in evine ve işyerine gider, onun arkadaşlarıyla, onunla görüşmek isteyenlerle görüşür, onun arşivine girerek onun dünyasının sırlarına vakıf olmaya başlar. Her iki romanda da bütün bu süreçlerle birlikte V. ve Galip haklarında bilgi aradıkları kişilerin kimliğine ve kişiliğine meylederler, yönelirler. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nın sonunda kendisini Sebastian Knight ile özdeşleştiren V.'ye karşılık Galip, Celal'in adına yazılar yazmaya başlar, sonrasında onun evine yerleşir. Benzer bir durum Celal'in eskiden tanıdığı ama sonraları hayranı olup ona ulaşmaya çalışan ve en sonunda karısıyla ilişkisi olduğunu öğrendikten sonra onu

[4] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 635.

öldürmeye karar veren Fatih Mehmet Üçüncü'nün durumunda da geçerlidir. O da Galip'in kendisini Celal diye tanıttığı telefon görüşmelerinde hiç kimsenin kendisi olamayacağı noktasına temas eder.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda V., Sebastian'in hastanede kalp hastalığına bağlı ölümünden sonra onun hakkındaki bu kitabını yazmaya başlarken; Galip, kaybolmasının ardından Celal'i araştırır, onun üvey kardeşi Rüya ile kurşunların hedefi olarak ölmesinden sonra ise kitabını kaleme alır.

2.2.2. RÜYA-CLARE

Clare'in Sebastian ile olan ilişkisi 6 yıl süren bir birlikteliktir. Sonrasında Clare Bishop kendisiyle aynı soyadı taşıyan biri ile evlenecektir. Rüya da ilk önce ideolojik arayışlar içinde bulunduğu gençlik döneminde bir evlilik yapmış sonrasında tıpkı Clare gibi kendisiyle aynı soyadını taşıyan Galip ile evlenmiştir. Clare'in çocuk doğururken ölmesine karşın Rüya'nın çocuğu olmamıştır ve ölümü de yine çocuk özlemi ile ilgili bir görüntü arz eder. Rüya'nın Aladdin'in dükkânında bulunan cesedinin elinde bir oyuncak bebek yer almaktadır. Bu yönüyle evlilik ve çocuksuzluk bağlamında benzer yaklaşımlar karşımıza çıkmış olmaktadır.

2.2.3. MR. SİLBERRMAN VE DERİ CÜZDAN SATAN ADAM

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda Blauberg'deki Beaumont Oteli'nin müdürüyle konuşan V., Sebastian'ın orada kaldığı dönemde görüştüğü Rus asıllı kadının kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Müdürden o dönemde orada kalanların listesini isteyen V., bu amacına ulaşamaz. Dönüş treninde ise küçük boylu Mr. Silbermann adında, deriden yapılmış eşya satan bir adamla tanışır ve bu esrarengiz adam eski bir polis olarak ona yardımcı olabileceğini söyler. Gerçekten de kararlaştırılan vakitte listeyi ona ulaştırır ve karşılığında bir para almaz. Bunun sebebini ise V.'yi sempatik bulması olarak belirtir. Aynı şekilde yine deri eşyası satan küçük boylu bir adam da Galip'i kendilerini bir takım ünlülerle özdeşleştiren kişilerin bulunduğu bir mekâna götürür, öncesinde Galip'e "*Sen efendi adama benziyorsun, gel bakalım.*"[5] der. Böylelikle gizemli bilgilere sahip ve fiziksel olarak küçük boylu iki kişinin varlığı iki roman arasındaki metinlerarası ilişkiyi gösteren bir unsur olarak ön plana çıkmış olmaktadır.

2.2.4. *KARA KİTAP*'IN SONUNDA YAPILAN GÖNDERME

Kara Kitap'ın son sayfasında yer alan şu cümleler söz konusu iki roman arasındaki metinlerarası ilişki açısından önem arz etmektedir:

"*Bazan bu sayfalardaki hikâyelerden birini, sözgelimi Cellat'ın hikâyesini ya da Rüya ile Galip adlı masalı Celâl'in ağzından ilk duyduğumuz karlı kış gecesini hatırladığımda, insanın kendisi olabilmesinin tek yolunun bir başkası olması ya da bir başkasının hikâyelerinde kaybolması yolundaki bir başka hikâyeyi hatırlıyor, kara bir kitapta yan yana getirmek istediğim bu hikâyeler de bana, tıpkı bizim birbirimize açılan aşk hikâyelerimiz ve belleklerimiz gibi, bir üçüncü, bir dördüncü masalı, İstanbul'un sokaklarında kaybolunca başka biri olan aşığın hikâyesiyle, yüzündeki kayıp anlamı ve esrarı arayan adamın hikâyesini heyecanla hatırlatıyor ve böylece eski, çok eski, çok çok eski hikâyeleri yeniden kaleme almaktan ibaret yeni işime daha bir şevkle sarılıp kara kitabımın sonuna geliyorum.*" [6]

Bu alıntıda gönderme yapılan 'insanın kendisi olabilmesinin tek yolunun bir başkası olması ya da bir başkasının hikâyelerinde kaybolması yolundaki bir başka hikâye'nin *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* olduğunu, bu romanın sonunda yer alan şu ifadelerden hareketle söylemek mümkündür:

"*Ondaki giz neydi, bilmiyorum ama ben bir gizi çözmüştüm, oda şu; ruh bir varoluş biçiminden başka bir şey değildir –sürekli bir durum hiç değildir-, dalgalarını bulur ve izlerseniz her ruh sizinki olabilir. Ölümden sonraki yaşam denen şey, istediğiniz ruhu, hatta birbirinden farksız azap yüklerinin bilincinde bile olmayan istediğiniz sayıda ruhta bilinçle yaşamak yeterliliğidir belki de – başka bir şey*

[5] Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, Can Yayınları, 9. bs., İstanbul, 1991, s. 131.
[6] *Kara Kitap*, s. 426.

değil. Demek ki –ben Sebastian Knight'ım. Tanıdığı girip çıktığı ışıklandırılmış bir sahnede onu oynuyor gibiyim- ..."[7]

Kimlik karmaşasındaki belirsizlik durumu romanın son cümlelerinde bir kez daha yinelenir:

"*Sebastian'ın maskesi yüzüme yapışıyor, benzerlik silinip gitmeyecek. Ben Sebastian'ım ya da Sebastian ben ya da belki biz ikimiz ikimizin de tanımadığı bir başkasıyız.*"[8]

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda yapılan bu alıntılar Sebastian'ın hayatının içinde kaybolan V.'nin durumunu ortaya koymakta ve aynı zamanda genel geçer bir düşünceye evrilmektedir. *Kara Kitap* romanının son sayfasındaki göndermenin bu bağlamda içerik açısından *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nın son sayfasında karşılığını bulduğunu söylemek mümkündür.

2.2.5. *KARA KİTAP* ROMANININ BAŞLIĞI HAKKINDA

Resim ve ressamlıkla olan ilgisi nedeniyle Pamuk'un *Beyaz Kale, Kara Kitap, Benim Adım Kırmızı, Öteki Renkler* ve *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı eserlerinde renkle ilgili başlık seçmesi anlaşılır olmakla birlikte *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'ndaki bir anekdot olaya farklı bir pencereden bakmamıza yol açacak niteliktedir. Bu romanda Sebastian'ın sevgilisi Clare'in şu ifadesi dikkat çekicidir:

"*"Kitabın adı," dedi Clare, "kitabın rengini aktarmalı, konusunu değil.*"[9]

Pamuk, *Kara Kitap*'ta tam da bunu yapar, konusunu değil rengini kitaba başlık olarak seçer.

2.2.6. SİS - KAR

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nın olay örgüsü ağırlıklı olarak İngiltere'de geçer. Dolayısıyla sis unsurunun bu romanın kurgusunda önemli bir yeri vardır. Ancak yalnızca İngiltere'de değil, kıta Avrupası'ndaki bazı sahnelerde ve Sebastian'ın bazı kurgu eserlerinde de sise yer verildiğini söylemek gerekir. Diğer yandan *Kara Kitap*'ta sisin yerini kar tutmaktadır. Arayışlarında Galip'e karlı bir İstanbul manzarası ve karlı sokaklar eşlik eder. Arayışın getirdiği gizem ve bilinmezliğin kompozisyonuna kar da katılır. Kar, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda sisin gördüğü işlevi, yani gerçekliğin kendi bağlamından koparak gizemli hale gelmesini, dahası kurgusallaşmasını sağlayan bir unsur işlevi görür.

2.3. *CİNNET*

Kara Kitap'ta *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* kadar olmasa da Nabokov'un *Cinnet* adıyla dilimize çevrilen romanından da etkiler mevcuttur. Özgün Rusça adı *Oçayaniye* olan bu romanı 1932 yılında Berlin'de yazdığını belirten Nabokov, Paris'te yayımlanan *Soveremnye Zapiski* adlı göçmen dergisinin onu 1934 boyunca tefrika ettiğini ve bir göçmen yayınevi olan *Petropolis*'in 1936 yılında Berlin'de yayımladığını ifade eder.[10] 1936 yılında kitabı bir Londra yayınevi için çevirdiğini, bu deneyimin kendisinin İngiliz dilindeki ilk sanatsal sayılabilecek teşebbüsü olduğunu dile getiren Nabokov, çevirinin 1937 yılında Londra'da Jhon Long Limited tarafından yayımlandığını belirtir.[11] Kötü bir satışı olan kitabın nüshaları Alman bombardımanında yok olur.[12] Kitabı 1965'te yine ilk çevirisinde olduğu gibi *Despair* adıyla kendisi çevirip yayımlar.

Buna göre, babası Revalli Rusça konuşan bir Alman, annesi saf kan bir Rus olan Hermann Karloviç, Alman uyruklu olduğu için savaş sırasında gözaltına alınır. 1914'ten 1919 ortasına kadar 1018 kitap okur. Üç ay daha Moskova'da durup ve orada evlendikten sonra 1920'den bu yana Berlin'de yaşamaktadır. Çikolata işi yapan 36 yaşındaki Hermann'ın yolu, iflasın eşiğindeki yabancı bir şirketi, Çekoslavakya'ya satış yapabilmek için fabrikalarındaki üretim işlemlerini kendilerininkilere dönüştürmeye ikna etmek amacıyla, Prag'a düşmüştür.

---

[7] Vladimir Nabokov, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, (Çev. Fatih Özgüven), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2013, s. 215-216.

[8] *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, s. 216.

[9] *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, s. 78.

[10] Vladimir Nabokov, *Cinnet*, (Çev. Nazım Dikbaş), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2010, s. 8.

[11] *Cinnet*, s. 8.

[12] *Cinnet*, s. 8.

9 Mayıs 1930 gününün sabahında şehrin dış mahallelerinden birinde olan şirketin ofisinde aradığı adamı bulamayan Hermann, etrafta yaptığı gezintide uyur vaziyette kendisine benzediğini düşündüğü serseri görünümlü biriyle karşılaşır ve bu şaşkınlık içinde onunla görüşür. Felix adlı bu kişi kendisinden bir iş bulmasını ister. Hermann ona tekrar nasıl ulaşabileceğini sorar ve o da bir telgraf adresi verir. Ofiste görüşmeyi yaptıktan sonra otele dönen Hermann, aynadaki görüntüsünü kendi kılığında Felix'in görüntüsü olarak algılar. Ertesi sabah Berlin'e dönmeden evvel Felix'i gördüğü yere tekrar gider.

Karısı Lydia otuz yaşında ve Hermann'ın aksine Bolşevikler konusunda olumsuz fikirlere sahiptir. Hermann, Lydia ile sevişmelerinde sanki aynı zamanda kendisini bir başka kişi gibi gözlemleme noktasında bir algılama biçimine kapılır. Hermann sonradan bu özelliğini yitirecektir.

Kaleme aldığı metni nasıl yazması gerektiği üzerine düşüncelerini sarf eden Hermann, çocukken kâğıda dökmediği şiirler ve hikâyeler yazmıştır. Lydia ile rastlantı sonucu tanışıp evlenmiştir. Sigorta şirketi sahibi Orlovius'la görüşüp hayat sigortası anlaşması yapan ve onu yemeğe çağıran Hermann'ın portresi sonunda biter. Ardalion'un arsasının civarında tek başına gezintiler yapan ve 9 Eylül 1930'da Felix'e mektup yazan Hermann, Tarnitz'te görüşme isteğini bu mektupta belirtir. Ona bir iş bulmuştur. Cevap bir hafta sonra gelir. İkinci mektupta Ekim'in 1'inde saat 5'te Tarnitz'te bronz heykelin etrafında görüşmek ister. Son on beş günden beri bıyık bırakmıştır. Otelde 2 kişilik bir oda kiralar. Bir tütüncü dükkânında Ardalion'unkilere benzeyen bir resim karşısında şaşkınlığa düşen Hermann'a, sandığının aksine dükkân sahibi resmi yapan kişi olarak Ardalion'un adını vermez. Heykel'in etrafındaki bir bankta Felix'i görür. Ona kendisini bir oyuncu olarak tanıtan Hermann, dublörlerden bahseder. Bir meyhanede yemek yiyip otele giderler. Burada ona kendisinin bir iş adamı olduğunu ve kendi rolüne girmesi gerektiğini söyler, bir işte aynı anda iki yerde bulunması gerektiğini belirtir.

Karısını evde bulamadığı bir gün Ardalion'un evine gider, karısı hasta olduğu gerekçesiyle yarı çıplak olarak yatmaktadır. Gördüğü iki gül ile bir pipoyu resmeden tabloyu Ardalion'un evinde ve ev sahibesinin yemek odasında arar. Ancak bir kül tablası ile bir iki iri şeftaliyi resmeden bir tabloyu bulur.

Banyoda yıkanırken hizmetçinin kendisini bekleyen bir kişi olduğunu haber vermesi üzerine onun gitmesini salık veren Hermann bu kişinin Felix olduğunu anladığında pişman olur. Bu arada evdeki portresindeki gibi bıyığını kesmiştir. İster istemez postanenin yolunu tutan Hermann, 9 nolu gişede 3 mektup çıkarır. İlk ikisinde tehditkâr ifadeler yer alır. Üçüncüsünde para da istenmektedir. Hermann cevap mektubunu yazar ve sokaktaki bir kız çocuğunun eline onu posta kutusuna atması için verir. Diğer yanda Ardalion'u arayıp, onu kafeye çağırır. İtalya seyahati için gereken vizenin masrafı için ona bir miktar para verir.

Orlovius'la görüşen Hermann karısının kendisine vefasız olduğunu söyler. İtalya yolculuğu için bin mark verdiği Ardalion bu arada daha fazla para koparmak için bazı oyunlar oynar. Ancak sonunda yola koyulur. Hermann, Felix'i intihar etmek isteyen bir erkek kardeşi olarak Lydia'ya anlatır. Bu intihara tanıklık etmek isteyen Hermann'a hasta ruhlu Felix bir yandan da yardımcı olmak ister. Kendi planını Felix'in planı diye sunar. Karısına ortadan kaybolduktan ve resmiyette ölü göründükten sonra yapacaklarını uzun uzun anlatır.

Felix'le sarı arazi levhasının ilerisindeki Ardalion'a ait arazinin etrafında buluşur. Hermann giysilerini ona giydirir ve onu tıraş ettikten sonra sırtından vurup, arabayı yola doğru çekip, yaz boyunca o civarda tek başına dolaşırken öğrendiği yollardan kaçar. Trenle güneye doğru gider.

İspanya sınırındaki Pignan adlı kasabadaki bir otelde bir gece kaldıktan sonra, soğuk olduğu için oradan ayrılır ve gözlerden uzak başka bir otele yerleşir. Otelde ikamet eden Doktor'un gazetelere konu olan cinayetle ilgili sorusu üzerine asabileşen Hermann onlardan uzaklaşır. Gazeteleri takip eder, olan biteni anlatan bu kitabı yazmaya başlar.

Gazetelerde maktulün kimliğinin belli olduğu yazılmaktadır. Kendisinden şüphelenilmektedir. Yazdıklarını okur, gazetede bulunan ve kurbanın kimliğini ele veren eşyanın Felix'in değneği

olduğunu anlar. Oradan ayrılıp bir dağ köyüne doğru yola çıkar. Burada bir oda kiralayan Hermann, Ardalion'un teslim olmasını isteyen ve kaba bir üslupla yazılan mektubunu da almıştır. Günlerden 1 Nisan'dır ve romanın son sahnesinde kaldığı evin önü kalabalık ve arkalarındaki polis ile sarılmıştır. Onlara tıpkı filmlerde olduğu gibi temiz bir kaçış istediğini belirten bir konuşma yapmak ister. Roman onun yapmak istediği bu kısa nutkuyla biter.

2.4. *KARA KİTAP*'TA *CİNNET*'İN İZLERİ

Kara Kitap'ta *Cinnet*'in izlerinin olay örgüsünün değişik kısımlarında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Celal ile Rüya'nın birlikte kaybolması hadisesinin bir benzerini *Cinnet*'teki Lydia ile Ardalion arasındaki ilişkide bulmak mümkündür. Lydia kuzeni olan ressam Ardalion ile Hermann'ın farkına varmadığı ve cinsellik boyutu da olan bir ilişki yaşamaktadır. Eve geldiğinde karısını bulamayan Hermannn sonrasında onu Ardalion'un evinde bulacaktır. Benzer bir durumu Galip kendisi de yaşar. Terk mektubunda evde bulunmayan karısının en sonunda ölmüş de olsa Celal ile birlikte olduğunu anlayacaktır. Dahası Galip, Celal'in dairesindeki bir fotoğraftan Rüya'nın kendisinden habersiz bir şekilde kendisinin yıllarca gitmediği Şehrikalp Apartmanı'ndaki Celal'in dairesine gittiğini ve orada görüştüklerini de anlayacaktır. Böylelikle kendisinden birtakım şeyler gizlenen bir kişi olarak Galip'in değerlendirmeleri boyut değiştirecektir.

Cinnet romanında Hermann, gazetelerdeki gerçek katilin kendisi olduğunun belli eden Felix'e ait değnekle ilgili haberden sonra yazdığı metinleri gözden geçirir ve bu metne kitabın adı da olan "Cinnet" kelimesini başlık olarak seçerken, Celal'in Hurufilik ile ilgili arşivini inceledikten ve kendi yüzünü aynada okuyabilecek hale geldikten sonra Galip de içinde yer aldığı durumu "Dehşet" kelimesiyle karşılar.

Bir diğer benzerlik ise Fatih Mehmet Üçüncü'nün cinayet anında Celal'in bir zamanlar giydiği Fatih Sultan Mehmet kostümünü giymesidir. *Cinnet*'te Felix ve Hermann kimliklerini değiştirirken kimliğine girecekleri kişinin giysilerini giymişlerdir. Tıpkı Hermann'ın Felix'le kimlik değişme hadisesinde işlediği cinayeti hatırlatır şekilde *Kara Kitap*'ta da bir cinayet işlenmiştir. Bu cinayetin arka planında ise bir aldatma vardır. Bu açıdan bakıldığında Hermann'ın karısı Lydia'nın Ardalion ile olan ilişkisinin Fatih Mehmet Üçüncü'nün karısının Celal ile olan geçmişteki gizli ilişkisine benzediğini söylemek mümkündür. Zira Hermann'ın Felix'in yerine geçme planı aynı zamanda Ardalion'u kendi hayatlarından çıkarma girişimidir. Fatih Mehmet Üçüncü de bu gizli ilişkiyi öğrenmesi karşısında kendince bir çözüm bulacak ve Celal'i öldürecektir.

Bir başka husus ise berber figürünün her iki eserdeki rolüdür. *Cinnet*'te Felix'in cesedini bir berber görmüş, ihbarı yapmış, arabayı da aynı berberin kardeşi ve beraberindeki tamirci kaçırıp sonra teslim etmiştir. Bu bir yerde cinayet öncesinde Felix'i tıraş edip kendi mesleklerinin alanına giren Hermann'a yapılan bir gönderme olarak da değerlendirilebilir. Diğer yandan *Kara Kitap*'ta Celal'i daha önce de ziyaret eden bir berberin onunla olan görüşmeleri anlatılır. Sonrasında cinayetle ilgili araştırmalarda ise suç bir berbere yıkılır ve berber asılır. Görüldüğü gibi *Cinnet*'in de değişik yönlerden *Kara Kitap* üzerinde birtakım etkileri söz konusudur.

SONUÇ

Kara Kitap adlı eserde Doğu-Batı çatışmasının toplumda ve bireylerde yarattığı kimlik tartışmasına geniş bir şekilde yer verilmekte, olay örgüsü bu mesele etrafında şekillenmektedir. Kimlik tartışmasının tarihsel süreç içindeki görünümünü çarpıcı örnekler aracılığıyla geniş bir şekilde ele alan bu roman bu meseleyi bireysel planda ağırlıklı bir şekilde işleyen Nabokov'un *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* ve *Cinnet* adlı romanlarından etkilenmiştir. Bu bildiride bu hususlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Jonathan B. Sisson, "The Real Life of Sebastian Knight", The *Garland Companion to Vladimir Nabokov*, (Edited by Vladimir E. Alexandrov), Routledge, Oxfordshire, 2014, s. 633-643.

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, Can Yayınları, 9. bs., İstanbul, 1991.

Vladimir Nabokov, *Cinnet*, (Çev. Nazım Dikbaş), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2010.

Vladimir Nabokov, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, (Çev. Fatih Özgüven), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2013.

ORHAN PAMUK'UN *KAR* ADLI ROMANINA METİNLERARASI BİR YAKLAŞIM

AN INTERTEXTUAL APPROACH TO ORHAN PAMUK'S NOVEL *SNOW*

Doç. Dr. Abdurrahman KOLCU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Modern Türk edebiyatının roman türündeki en önemli temsilcisi olan Orhan Pamuk'un romanlarını zaman açısından, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrini konu edinenler ve yakın dönem Türkiye'sine odaklananlar şeklinde olmak üzere, başlıca iki kategoride gruplandırmak mümkündür. *Beyaz Kale* ve *Benim Adım Kırmızı* adlı tarihî romanlarda Osmanlı Devleti'nin duraklama devrinin (16.-17.yy) tarihî atmosferine yer verilmiş, olay örgüsü, kişiler ve diğer kurgu sanatı unsurları buna uygun bir şekilde belirlenmiştir. Cevdet Bey ve Oğulları, *Sessiz Ev*, *Kara Kitap*, *Yeni Hayat*, *Kar*, *Masumiyet Müzesi*, *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı romanlarda ise zaman olarak -son üç romanda 21. yüzyıla da sarkarak- 20. yüzyıl seçilmiş ve ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine odaklanılmıştır. Bu romanlarda, 1900'lerin başlarından 2000'lerin ilk yıllarına değin Türkiye'nin geçirdiği siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimleri, olay örgüsü ve kahramanlar üzerindeki etkileri dolayısıyla takip edebilmek mümkündür.

Yazarın bu bildirinin konusunu oluşturan ve metinlerarası ilişkiler açısından da zengin bir içeriğe sahip olan *Kar* adlı romanı, Kars kenti örneğinde Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki siyasal ve toplumsal sorunlarına ışık tutmaktadır. Pamuk diğer romanlarında olduğu gibi bu eserinde de bireyin kişisel yaşantısının içinde yaşadığı toplumdan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağı görüşünü açık bir şekilde örneklemektedir. Bu bildiride bu eser ilk planda kendi iç unsurları açısından müstakil, ikinci planda ise metinlerarası ilişkiler bağlamında ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Kar, Metinlerarasılık.

ABSTRACT

It is possible to group the novels of Orhan Pamuk, the most important representative of modern Turkish literature in the genre of novels, in terms of time, in the form of those who consider the period of the Ottoman State's pause and those who focus on the near-term Turkey, in two major categories. In his historical novels *The White Castle* and *My Name is Red*, the ambience of the decline of the Ottoman Empire (16th and 17th centuries) is presented, so the narration, the characters, and the other fictional elements are designed regarding that. In his novels *Cevdet Bey and His Sons*, *Silent House*, *The Black Book*, *The New Life*, *Snow*, *The Museum of Innocence*, *A Strangeness in My Mind*, and *The Red-Haired Woman*, he focuses mostly on the Turkish Republic in the 20th century, and the last three novels also refer to the 21st century. In these novels, it is possible to follow Turkey's political, social and economic changes from the beginning of 1900s to the 2000s due to their effects on the events and the characters. The author's novel *Snow*, which is the subject of this paper and has a rich content in terms of inter-text relations, sheds light on the political and social problems of Turkey in the 1990s in the case of Kars city. As in his other novels, Pamuk clearly exemplifies the view that the individual's personal life cannot be dealt with independently of the society in which he lives. In this paper, this novel is detached in terms of its internal elements in the first plan and subjected to a detailed examination in the context of inter-textual relations in the second plan.

Keywords: Orhan Pamuk, Snow, Intertextuality.

1. GİRİŞ

Orhan Pamuk'un ilk baskısı 2002 yılında yapılan *Kar* adlı romanı 1990'lı yılların Türkiye'sindeki siyasal ve toplumsal hadiselerin geniş bir şekilde yansımasını içeren bir olay örgüsüne sahiptir. Bu bağlamda romanın olay örgüsünü ana hatlarıyla şu şekilde özetlememiz mümkündür. Annesinin ölümü üzerine siyasi bir mülteci olarak 12 yıldır bulunduğu Almanya'nın Frankfurt kentinden İstanbul'a gelen 42 yaşındaki şair Ka ya da tam adıyla Kerim Alakuşoğlu, 4 gün sonra Cumhuriyet gazetesi adına belediye seçimi ve intiharları araştırması için Kars'a gider. İki günlük otobüs yolculuğundan sonra Kars'a varan Ka 20 yıl önce de gelmiş bulunduğu kentte Serhat Şehir Gazetesi'nin sahibi Serdar Bey'le, onun aracılığıyla Emniyet Müdür Yardımcısı ile ve akabinde de Vali muaviniyle görüşür. İntiharlar hakkında bilgi alır. Aynı zamanda değişik toplumsal kesimlerle de temas kuran Ka'nın bu görüşmeleri Emniyet'in takibi altındadır. Üniversite yıllarından tanıdığı İpek'in babası Turgut Bey'in sahibi olduğu Karpalas Oteli'nde konaklayan Ka çocuğu olmayan ve kocasından ayrılmış olan İpek ile de evlenmenin hayallerini kurmaktadır. Yeni Hayat Pastanesi'nde İpek'le buluşan Ka orada Eğitim Enstitüsü Müdürü'nün türbanlı kızları okula almadığı gerekçesiyle uğradığı suikasta da tanıklık eder. Yine üniversite yallarından tanıdığı İpek'in kocası Muhtar aracılığıyla Şeyh Saadettin'in dergâhına da giden Ka, Necip ve Fazıl gibi imam hatip liseli gençlerle ve onların vasıtasıyla da Lacivert adıyla bilinen kişiyle de görüşür. 4 yıldır şiir yazamayan Ka bu şehirde peşi sıra şiirler kaleme alacaktır. Kentte kaldığı üç gün boyunca yazdığı bu şiirleri yeşil bir deftere yazan Ka, ağırlıklı bir şekilde Kars kentinde yaşadıklarının etkisiyle kendi geçmişini şiirlerinde işler.

Önceden tanıdığı tiyatrocu Sunay Zaim ve karısı Funda Eser'in rol aldığı *Vatan yahut Türban* adlı oyunun sahnelenmesinde kendisi de bir şiir okuyarak katkı sunan Ka, devamında gerçekleşen ve yerel bir darbe halini alan kanlı olaylara tanık olur. Karın yolları kapatmasını fırsat bilen tiyatrocu Sunay Zaim ile Z. Demirkol gibi kişilerin başını çektiği bu yerel darbenin ortamında Ka, kendisini birden islamcı görüşe sahip olmakla birlikte illegal bir kişilik olan Lacivert ile darbeyi gerçekleştirenler arasındaki diyaloğu sağlayan bir aracı olarak bulur. İpek'in kardeşi Kadife'nin Lacivert'in sevgilisi olması da bu bağlamda Ka'nın Lacivert'le olan görüşmelerinin seyrinde önemli ve etkili bir unsur olarak ön plana çıkar. Kadife, Lacivert'e ulaşmasında Ka'ya yardımcı olur. Bu yerel darbenin karargâhında yer alan Sunay Zaim türban meselesinin hallolması ve türbanlı kızların intiharlarının önlenmesi için sahneleyeceği *Kars'ta Trajedi* adını verdiği adapte bir oyunda Kadife'nin türbanını açmasını ister. Karşılığında da Lacivert serbest bırakılacaktır. İşte bütün bu arabuluculuğu Ka gerçekleştirir. Serbest kaldıktan sonra Lacivert verdiği sözden cayıp Kadife'nin sahneye çımasını engellemek istese de Kadife buna yanaşmayacaktır.

Gözaltına alınan Ka, burada Z. Demirkol'dan Lacivert ile İpek'in de eskiden sevgili olduğunu öğrenir. Ka'nın bütün dünyası başına yıkılırken İpek yine de onunla Frankfurt'a gitme kararında ısrarcı olur. Bununla birlikte sonrasında Lacivert'in sevgilisi Hande ile bir ihbara binaen öldürülmesinden Ka'yı sorumlu tutan İpek, yolların açıldığı üçüncü günde Ka'yı Kars'tan götürecek trene gitmemeye karar verecek ve Ka, Kars'tan tek başına ayrılacaktır.

Yolların açılmasından sonra bu yerel darbe mahkemelik olur. Kadife ise boş olduğunu düşündüğü silah ile sahnede Sunay Zaim'i öldürmüş olduğu için 3 yıl 1 ay hapis cezası alır ve sonrasında Fazıl adlı imam hatipli genç ile evlenip bir çocuk sahibi olur. Ka ise 4 yıl sonra Frankfurt'ta bir gece suikasta kurban gidecektir. İşte romanın anlatıcısı Orhan, arkadaşı olan Ka'nın 2 Ocak 1999 tarihinde gerçekleşen suikastının ardından 42 sonra Frankfurt'a, sonrasında ise Ka'nın orada yaşadıklarını araştırmak ve öğrenmek için Kars'a gider. Ka'nın kayıp olan yeşil şiir defterini bulmaya çalışır. Ancak bulamaz. Romanın anlatıcısı Orhan arkadaşının geçmişini ve olayların iç yüzünü araştırırken onun dünyasına girmeye çalışır ve bu kitabı kaleme alır.

Zaman açısından bakıldığında 1995 yılının Aralık ayına denk gelen 3 gece, 3 gün içinde vuku bulan hadiseleri içeren bu roman Kars örneğinde doksanlı yıllar Türkiye'sinin genel problemlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Adeta Kars 1990'lar Türkiye'sini yansıtmak için pilot bölge olarak ele alınmış gibidir. Bununla birlikte eserde, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedât* adlı romanını akla getirir

bir şekilde hem kahraman hem de anlatıcı olarak yer alan Orhan (Pamuk), bu siyasal ve toplumsal süreçlerin ne kadar da trajikomik bir yön arz ettiğini dikkatlere sunmuştur. Anlatıcı Orhan bütün bu siyasal çatışmalardaki tutarsızlıkları, kişilerin söylemleri ve davranışları üzerinden dikkatlere sunmaktadır. Yani bir anlamda yazarın genel kabul gören Türkiye'nin bir dönemini ve bir bölgesini yansıttığı şeklindeki görüşe ilave olarak, bu yansıtma işlemini yaparken alaycı, yer yer ironik bir anlatıma yer verdiğini ve bütün bu süreçlerin saçmalığını dikkatlere sunduğunu söylemek gerekir. Böylelikle eserin içindeki siyasal içerik katı ve sıkıcı halinden sıyrılmaktadır. Bu romanda siyaset okurun önünde tamamen tutarsızlıklar ve çelişkilerle dolu bir alan olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla siyasi bir roman olarak bilinen bu eserin, bu çerçevede siyaset karşıtı bir eser de olduğunu söylemek mümkündür.

Siyaset karşıtı söylem siyasî bir mülteci olan Ka'nın Frankfurt'taki mutsuzluğu ve suikast sonucu ölümü bağlamında iyice vurgulanmış olmaktadır. Üstelik tiyatrocu Sunay Zaim'in aynı zamanda bir darbenin senaristi ve uygulayıcısı olması siyasetin oyunla olan ilişkisini de dikkatlere sunmaktadır. Yanı sıra romanda siyasetle ilgili herkesin takip ediliyor ve dinleniyor olması da bu bağlamda önemli bir veridir. İşte siyasetle ilgili bütün bu süreçler bireylerin de hayatlarına yön vermekte Necip, Sunay Zaim, Ka ve Lacivert gibi kişilerin ölümüne sebebiyet veren bir seyir izlemektedir. Dolayısıyla yazar, siyasal ve toplumsal faaliyetler içinde bulunan kişilerin kaderlerinin de sıradan kişilere oranla çok daha yoğun bir şekilde siyasal faaliyetlerin etkisinde şekillendiğini ve bu faaliyetlerin bireyler arası ilişkileri belirleyen ve şekillendiren temel bir paradigma haline geldiğini gözler önüne serer.

2. *KAR* ROMANINDA METİNLERARASI İLİŞKİLER

Metinlerarası ilişkiler açısından incelendiğinde *Kar* romanının Vladimir Nabokov'un *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* adlı eseriyle benzeşen birçok yöne sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu benzer yönlere geçmeden önce Nabokov'un bu romanı hakkında ana hatlarıyla da olsa bilgi vermek gereklidir.

Nabokov'un İngilizce yazdığı ilk roman olan ve özgün adı *The Real Life of Sebastian Knight* olan bu eser, 1938 Aralık ve 1939 Ocak ayları boyunca Paris'te yazılmış ve 1941'de New York'ta New Directions tarafından yayınlanmıştır.[1] Jonathan B. Sisson, romanda Sebastian ile üvey kardeşi V. arasındaki uzak ilişkinin Nabokov'un kardeşi Sergey'e yönelik davranışını yansıttığını; ancak Sebastian'ın 1899'da doğması, Bolşevik Devrimi'nin neticesinde Rusya'dan kaçması, Cambridge Üniversitesi'ne katılması, Avrupa'da yaşaması, parlak ve ayrıksı bir kurguyu kaleme alması gibi başka yönlerden de Nabokov'u anımsattığını belirtir.[2] Yine ona göre Nabokov, aynı zamanda, babası, dayısı Rukavishnikov ve 1937 yılında evlilik dışı bir aşk ilişkisi yaşadığı İrina Guadanini'yi kapsayan olayları romana uyarlamıştır.[3]

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda romanın anlatıcısı olan üvey kardeş V., Sebastian'ın ölümünden sonra, onun doğumundan ölümüne değin bütün hayatının izini sürer. Bu bağlamda V., roman boyunca kendinden başlamak üzere onun hayatına bir şekilde giren kişilerle ilgili bilgi ve gözlemleri; onların Sebastian'la ilgili görüşlerini, tanıklıklarını; aynı şekilde onun edebi kişiliğine ve eserlerine ilişkin bilgi ve değerlendirmeleri aktarır. V., bu bilgi ve gözlemlere ulaşmak için Sebastian ile uzaktan yakından ilgili kişilerle görüşmüş, yolculuklar yapmıştır. Birtakım tesadüfler de bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. Buna göre 31 Aralık 1899'da doğan Sebastian Knight, romanın anlatıcısı olan üvey kardeşi V.'den 6 yaş büyüktür. Subay olan babası, annesi Virginia Knight ile İtalya'da bir tilki avında tanışır ve Sebastian bu evlilikten dünyaya gelir. Sebastian, 4 yaşında iken

[1] Jonathan B. Sisson, "The Real Life of Sebastian Knight", *The Garland Companion to Vladimir Nabokov*, (Edited by Vladimir E. Alexandrov), Routledge, Oxfordshire, 2014, s. 634.

[2] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 633.

[3] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 634.

annesi babasını terk eder. Baba, yine Virginia ile ilgili dedikodulardan ötürü gerçekleşen bir düelloda yaralandıktan bir ay sonra yatağında soğuk algınlığından ötürü vefat eder.

Bolşevik Devrimi'nden sonra Sebastian, V. ve onun annesi Rusya'dan Finlandiya'ya kaçarlar. Bunlar onun *Kuşkulu Zambak* adlı eserine yansır. Sebastian, annesinin bıraktığı gelirle Cambridge'te okurken, V. annesiyle Paris'te kalır. Daha sonra V.'nin annesi de ölür.

V.'nin kaleme aldığı bu kitap Sebastian'ın ölümünden iki ay sonra yazılmaya başlanır. Sebastian'ın yaşadığı eve giden V., ondan geriye kalan mektupları yakar. Cambridge'de Trinity College'de onun üniversite yıllarını araştıran V., 15 yıl sonra ünlü bir bilim adamı olan en yakın üniversite arkadaşından onun o yıllardaki yaşamını öğrenmeye çalışır. V., 1930-1934 arasında Sebastian'ın yardımcılığını yapan ve aynı zamanda onun hakkında bir kitap hazırlayan Bay Goodman ile de görüşür.

V.'nin annesinin ölümünden sonra Sebastian ile görüşmesi iki yıl sonra Paris'te gerçekleşir, üstelik yanında Clare Bishop da bulunmaktadır. V., kitabını hazırlama aşamasında Clare ile görüşmek istese de kocasından görüşmek istemediği yanıtını alır. Clare ve Sebastian ilişkisi altı yıl sürmüştür. 1927-1930 yıllarında Sebastian ve Clare ile yakından görüşen şair Sheldon'un gözlemlerini aktaran V., Sebastian'ın *Başarı* adlı kitabının büyük başarı elde etmesi ve diğer eserleriyle ilgili kimi bilgiler verir.

Kalp uzmanı Dr. Quates, Sebastian'ın tedavi için Alsac'taki Blauberg'de bir ay geçirmesini önerir. 1929'da tek başına gitmesine karar verilir. V., Sebastian ile beş yıl aradan sonra Paris'te görüşür. Bir randevusu olduğunu belirten Sebastian gider. Sebastian'ın Clare'e olan ilgisi azalır.

Blauberg'e yolculuğa çıkan V., Beaumont Oteli'nin müdürüyle konuşur. Amacı Sebastian'ın ilişki kurduğu ve kendine mektup gönderen Rus kadının izini bulmaktır. 1929 yazında otelde kimlerin kaldığını öğrenmeye çalışır. Ancak müdür buna yanaşmaz. Umutsuz bir şekilde Strasbourg'a dönerken trende karşılaştığı eski bir sivil polis olan Mr. Silbermann adlı kısa boylu kişiye konuyu açar. Silbermann ona yardımcı olacağını söyler. Karşılığında sadece masrafları ister.

Silberman'ın verdiği listede yer alan kadınları araştıran V., sonunda aradığı kişiyi; Madam Rechnoy, Madam Lecerf ve Helene von Graun isimlerini kullanan Nina Toorovetz'i, Sisson'ın ifadesiyle bir "*şüphe uyandıran femme fatale*"i[4] bulur.

V., hastalığının ilerlediği bir dönemde Sebastian'dan bir mektup alır. Bir sanatoryuma yattığını belirten Sebastian gelmesini ister ondan. V., ise cumartesi günü gidip pazar gecesi dönmeyi düşünür, işi gereğince. Aynı gece Sebastian ile ilgili bir kâbus görür. Ona gitmeye kararlıdır. Telgraf çekmeye karar verir. Ancak iş dönüşü Dr. Starov'un çektiği telgrafla apar topar yola koyulur. Marsilya'dan Paris'e trenle gider ama Sebastian'ın mektubunu unutmuş ve adresi de hatırlamamaktadır. Sonrasında adres aklına gelir, apar topar St. Daimer'e gider ve hastaneye varır. Bir gün önce ölen Sebastian'ın son anlarına yetişememiştir. Romanın sonunda V. ruhun bir varoluş biçiminden başka bir şey olmadığı sonucuna varacaktır.

2.1. *KAR*'DA *SEBASTİAN KNİGHT'IN GERÇEK YAŞAMI*'NIN İZLERİ

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda üvey kardeşinin geçmişini araştıran anlatıcı, onun hayatı boyunca ilişki kurduğu beli başlı kişileri ziyaret edip bilgiler alır ve kitabını bu bilgileri dikkate alarak yazar. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda anlatıcı bu kitabı yazmaya ve araştırma yapmaya onun ölümünden iki ay sonra başlar. *Kar*'da ise Ka'nın arkadaşı Orhan bu kitap ile ilgili araştırmalarına Ka'nın öldürülmesinden 42 sonra Frankfurt'a giderek başlar. V., üvey ağabeyi Sebastian'ın evine gider ve vasiyeti uyarınca mektuplarını yakar. Bu esnada bir mektuptaki Rusça yazıdan hareketle onun bir Rus sevgilisi olduğunu anlayacak ve onu bulmaya büyük çaba sarf edecektir. *Kar* romanında anlatıcı Orhan da arkadaşı Ka'nın Frankfurt'taki evine gider, onun eşyalarını inceler, özellikle Kars'ta yazdığı şiirlerden oluşan yeşil defteri aramaktadır. Bununla birlikte bu defteri bulamaz. Ancak tıpkı V. gibi o da arkadaşının mektuplarını bulur. Yalnız bu mektupların farklı bir özelliği vardır. İpek'e yazılan bu mektupların hiçbirisi gönderilmemiştir. Gönderilmemekle birlikte Ka'nın yazıldığı dönemdeki ruh

[4] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 635.

halini, duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Orhan yanı sıra evde bulduğu cd'lerden hareketle Ka'nın İpek'e benzeyen Melinda adlı erotik film yıldızına olan ilgisini de tespit eder ve onu araştırır.

Diğer yandan tıpkı V.'nin Sebastian'ın hayatına giren kadınlarla diyalog kurmaya çalışması durumunda olduğu gibi, Orhan da Ka'nın Almanya'da ilişki kurduğu iki kadını araştırır ve onlarla konuşur. Orhan'a Almanya'da Tarkut Ölçün adlı kişi yardımcı olur. Anlatıcı Orhan, Ka'nın durumunu iyice anlayabilmek için adeta onun yaşadıklarını yaşamaya yönelen bir tutum sergiler. Ka'nın para kazanmak için yaptığı şiir okuma gezilerinden birini de kendisi yapar. Bir yerde sanki onu araştırma bahanesiyle onun hayatını kendisi yaşıyor gibidir. Benzer bir durum *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda da söz konusudur. Bu romanın sonunda V., ruhun bir varoluş biçiminden başka bir şey olmadığı sonucuna varır ve şöyle devam eder:

"... dalgalarını bulur ve izlerseniz her ruh sizinki olabilir. Ölümden sonraki yaşam denen şey, istediğiniz ruhu, hatta birbirinden farksız azap yüklerinin bilincinde bile olmayan istediğiniz sayıda ruhta bilinçle yaşamak yeterliliğidir belki de – başka bir şey değil. Demek ki –ben Sebastian Knight'ım. Tanıdığı girip çıktığı ışıklandırılmış bir sahnede onu oynuyor gibiyim- ..."[5]

Romanın en sonunda ise bu alıntıda ifade edilen görüşü açıklayan ama aynı zamanda da pekiştiren şu ifadeler yer alır:

"*... çünkü ne kadar çabalasam çabalayayım rolümden sıyrılamıyorum. Sebastian'ın maskesi yüzüme yapışıyor, benzerlik silinip gitmeyecek. Ben Sebastian'ım ya da Sebastian ben ya da belki biz ikimiz ikimizin de tanımadığı bir başkasıyız.*"[6]

Kar romanında anlatıcı Orhan Frankfurt'ta Ka'nın yaşadıklarını yaşama deneyimini Kars'ta da tecrübe eder. Aşağıda alıntılanan satırlarda bu durumu açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür:

"*Sabah sokak sokak Kars'ı gezer, Ka'nın konuştuğu insanlarla konuşur, aynı çayhanelerde otururken, kendimi Ka gibi hissettiğim çok olmuştu. Erkenden onun "Bütün İnsanlık ve Yıldızlar" adlı şiirini yazdığı Talihli Kardeşler Çayhanesi'nde oturmuş, sevgili arkadaşım gibi ben de âlemdeki yerimi hayal etmiştim. Karpalas'ın resepsiyonundaki Cavit de anahtarımı "tıpkı Ka Bey gibi" aceleyle aldığımı söylemişti bana. Ara sokaklardan birinde yürürken "İstanbul'dan gelen yazar siz misiniz?" diye beni içeri çağıran bakkal, kızı Teslime'nin dört yıl önceki intiharı ile ilgili gazetelerde çıkan haberlerin hepsinin yanlış olduğunu yazmamı isterken benimle Ka ile konuştuğu gibi konuşmuş, bir Coca Cola da bana ikram etmişti. Bunların ne kadarı rastlantı, ne kadarı benim kurgumdu? Bir ara Baytarhane Sokağı'nda yürüdüğümü anlayınca Şeyh Saadettin'in tekkesinin pencerelerine bakmış, Ka'nın tekkeye gelişinde ne hissettiğini anlamak için Muhtar'ın şiirinde anlattığı dik merdivenleri çıkmıştım.*"[7]

Anlatıcı Orhan, Kars'ta bulunduğu sırada Ka'nın daha önceki yaşantılarının benzerlerini yaşamanın yanı sıra onun hayatında eksik kalan İpek ile ilgili tasarılarını kendisi hayata geçirmek isteyecektir. Orhan, Ka'nın Frankfurt'a götürmeye başaramadığı İpek'e yakınlaşacak, hatta orada birlikte yaşama anlamına gelen ve red cevabıyla karşılanacak olan bir teklif de yapacaktır. Bu alıntılardan ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nın sonunda dile getirilen, bir başkasının yerine geçme konusuyla ilgili yaklaşımın *Kar* romanında anlatıcı Orhan tarafından kısmen de olsa hayata geçirilmeye çalışıldığını ve örneklendiğini söylemek mümkündür.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda V.'nin orada olan biteni öğrenmek ve Sebastian'ın Rus sevgilisiyle ilgili gerçeği ortaya çıkarabilmek için trene atlayıp Strasbourg'dan Blauberg'deki Beaumont Otel'ine gitmesini akla getirir bir şekilde Orhan da Kars'a ve Karpalas Oteli'ne gider. Onun Kars'taki üç günlük yaşantısını ve bilhassa da İpek ile olan münasebetinin boyutlarını ve ayrıntılarını

[5] Vladimir Nabokov, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, (Çev. Fatih Özgüven), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2013, s. 215-216.
[6] *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, s. 216.
[7] Orhan Pamuk, *Kar*, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2015, s. 428-429.

öğrenmeye yönelir. Kars'ta Ka'yı tanıyan kişilerden onunla ilgili bilgiler alarak, yazacağı romanın olay örgüsünü teşkil edecek ayrıntılara vakıf olur.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda anlatıcı V., Sebastian 16 yaşındayken yazmış olduğu şiirlerin bulunduğu defteri kilitli çekmecenin anahtarını bulduktan sonra gizlice alıp okur ve şu değerlendirmeyi yapar:

"*Ama belleğimde açık seçik duran bir ayrıntı var ki o da her şiirin altına imza olarak küçük, kara bir satranç taşı, bir at resmi çizilmiş olması.*"[8]

Sebastian, annesinin de soyadı olan ve İngilizcede satrançtaki at taşı anlamına gelen Knight'ı soyadı olarak kullanacaktır. Gerçek adı Kerim Alakuşoğlu olan Ka için de benzer bir süreç söz konusudur:

"*Bu rahatsız oturuşu ile daha fazla uyuyamayacağını anladığım yolcunun adının Kerim Alakuşoğlu olduğunu, ama bundan hiç hoşlanmadığı için kendisine adının ilk harfleriyle Ka denmesini tercih ettiğini, bu kitapta da öyle yapacağımı hemen söyleyeyim. Kahramanımız daha okul yıllarındayken ödev ve sınav kâğıtlarına adını inatla Ka diye yazar, üniversitede yoklama kâğıdını Ka diye imzalar, bu konuda öğretmenleri ve devlet memurlarıyla her seferinde kavga çıkarmayı göze alırdı. Annesine, ailesine, dostlarına kabul ettirdiği bu adla şiir kitaplarını da yayımladığı için Ka adının Türkiye'de ve Almanya'daki Türkler arasında küçük ve esrarlı bir ünü vardı.*"[9]

Her iki kahramanın da kendilerini adlandırma noktasındaki yaklaşımları iki roman arasındaki ilişkiyi ortaya koyan önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmeye uygundur.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda anlatıcı V., kronolojik bir şekilde Sebastian'ın edebî kariyerini, yer yer eserlerinden örnekler de vermek suretiyle aktarır. Bir öykü ve roman yazarı olarak Sebastian Knight'ın eserlerinin yayımlanması, eserlerin içeriği, anlatılmak istenenler üzerinde durur; eserlerinin onun geçmişi ve güncel hayatı ile olan ilişkisini ortaya koyar. Yapılan açıklamalardan ve verilen örneklerden hareketle Sebastian'ın eserlerinde değişik isimler ve kılıklar altında olmak üzere kendisinden, geçmişinden çok geniş ölçüde izler bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu edebi eserler farklı bir perspektiften onun hayatına, düşünce ve duygularına ışık tutmaktadır. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda roman ve öykü türündeki eserler için yapılan bu değerlendirmeler, *Kar*'da şair Ka'nın Kars'ta kaleme aldığı 19 şiir üzerinden yapılır. Yazıldıkları yeşil defter kaybolduğu için bu şiirler ortada yoksa da anlatıcı Orhan yaptığı araştırmalardan bu şiirlerin neler anlattığını tarif eder. *Kar* romanında da yine aynı sonuca varmak mümkündür. Tıpkı Sebastian Knight gibi şair Ka da yazdığı edebi eserlerinde kendisinin şimdiki zamandaki ve geçmişteki yaşantılarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla şiirlerde anlattığı doğrudan veya dolaylı bir şekilde sanatsal araçlar vasıtasıyla kendisi ve kendi hayatıdır.

Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı'nda iki kadının Clare Bishop ve Nina Toorovetz'in Sebastian üzerinde yoğun bir etkisinden söz etmek mümkündür. Bu iki kadın aynı zamanda *Kar* romanındaki başlıca kadın figür olan İpek'i değişik yönlerden etkilemiştir. Sebastian'la bir süre birlikte yaşayıp sonra kendisiyle aynı soyadını taşıyan birisiyle evlenen Clare'in çocuk doğururken ölmesi, İpek'in çocuksuzluğunu ister istemez akla getirir. Ancak asıl büyük etki Nina Toorovetz'in etkisidir. Nina Toorovetz, Madam Rechnoy, Madam Lecerf ve Helene von Gruan isimlerini kullanır ve Sisson'ın ifadesiyle bir "*şüphe uyandıran femme fatale*"dir.[10] Bu bağlamda Nina Toorovetz, Pahl Pahliç ile evli iken kocasının yeğeniyle aşk yaşamıştır. Kocasının yeğenini adı romanda Kara olarak geçer. Bu aynı zamanda *Kar* romanındaki Lacivert adlı kişinin, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'ndaki Kara adlı kişinin bir yansımasını teşkil ettiğini ortaya koyar. Üstelik Kara'nın Nina Toorvetz'le kocasının akrabası olması nedeniyle kurduğu yakınlığın bir benzeri *Kar*'da da söz konusudur. İpek'in kocası Muhtar, siyasal islamcı hareketin içine girdikten sonra bu kesimin önde gelen kişiliklerinden biri olan

[8] *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, s. 20.
[9] *Kar*, s. 11.
[10] "The Real Life of Sebastian Knight", s. 635.

Lacivert'e hayranlık duyar, bu hayranlığa binaen evini ona açar ve bu sayede İpek ile Lacivert arasındaki ilişkinin gelişmesi için uygun zemin sağlanmış olur.

Tıpkı Pahl Pahliç ile Nina Toorovetz gibi İpek ile Muhtar da evliliklerini bitireceklerdir. Nina Torovetz'in aşk hayatındaki duraklarından biri de Sebastian olmasına mukabil, İpek'in de Kars'ta bulunduğu dönemde Ka ile ilişki yaşadığını söylemek mümkündür. Üstelik *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda Beaumont Oteli'ne karşılık burada aşk ilişkisinin mekânı da bir oteldir, Karpalas Oteli'dir. Yine Nina Toorovetz ile Sebastian arasındaki ilişkiyi Nina'nın bitirmesine ve kendisine hayran olan bir delikanlıyı bu iş için görevlendirmesine mukabil, İpek kendisini almaya gelen görevlilere Ka'nın çantasını teslim edip birlikte gitmeme kararının Ka'ya iletilmesini sağlar. Dolayısıyla Nina Toorovetz de, İpek de ilişki kurdukları erkeklerin hayatlarını altüst eden kişiler olarak ön plana çıkarlar. Yine bir başka benzerlik Nina Toorovetz'in Madam Lecerf kimliği altında, bahçede elindeki çubukla toprağa bir şeyler çizerken anlatıcı V.'ye bir zamanlar adını yukarıdan aşağıya yazabildiği için bir erkeği öptüğünü söylemesine ilişkindir. Daha öncesinde eski kocası Pahl Pahliç, anlatıcı V.'ye kuzeni Kara hakkında bilgi verirken onun adını el yazısıyla baş aşağıya yazabilmesinden bahsetmiştir. V., buradan onun Nina Toorovetz olduğundan iyice şüphe duyar. Son aşamada kendisini bir Fransız olarak tanıtan bu kadının Rusça anlayıp anlamadığını test eder. Rusça olarak ensesinde bir örümcek olduğunu söyler ve kadın elini ensesine götürür, böylelikle Madam Lecerf'in Nina Toorovetz olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla Nina Toorovetz'in kimliğinin deşifre olması onun yaşadığı yasak aşka ilişkin bir bilgi sayesindedir. *Kar*'da ise İpek, Ka'nın sevişme isteğini babasının otelde olması nedeniyle reddeder. Ka, Turgut Bey'i Alman basınında çıkacak bildirinin altına imza atması ve bildiriyi hazırlayanlar arasında bulunmasının gerekliliği açısından otelden çıkartabilmiş ve amacına ulaşmıştır. Z. Demirkol, gözaltına alındığında Ka'ya Lacivert ile İpek'in ilişkisi ve halen süren diyaloglarına ilişkin telefon görüşmeleri hakkında bilgi verir. Z. Demirkol'un verdiği "*Bir başka sefer İstanbul'daki karısı Merzuka'yı kıskandığı için babası evdeyken sevişemeyeceğini belirtiyor Lacivert'e.*"[11] şeklindeki bilgi, hem öncesi ve hem sonrasındaki bilgilerin de doğru olduğunu ortaya koyar. Zira İpek, Ka'ya aynı konuda aynı şartı ileri sürmüştür. Dolayısıyla burada da gizli ilişkinin ortaya çıkması ile İpek'in gerçek kimliği değilse de gerçek yüzü ortaya çıkmış ve deşifre olmuştur.

Anlatıcı, kişiler ve olay örgüsündeki benzerliklerin yanında her iki eserde de belirli bir tabiat hadisesinin, meteorolojik bir durumun eserin anlam dünyasında bariz bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda bu meteorolojik hadise sistir. *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda, romanın başından sonuna kadar sisli görüntüler, sisle ilgili anlatımlar ve göndermelerle karşılaşır okuyucu. 2. bölümde Sebastian, annesinin öldüğü Roquebrune'deki pansiyona gider. Yanlışlıkla aynı adı taşıyan başka bir yere gittiğini, annesinin öldüğü pansiyonun Var yakınlarındaki Roquebrune olduğunu sonradan kuzeninin uyarısıyla anlasa da, bu pansiyona gittiğinde renklerin bir sis perdesinden süzüldüğünü hisseder. Lozan'da yaşayan İsviçreli dadılarını ziyarete giden ve ondan bilgiler alabileceğini uman V., Rusya'da mürebbiyelik yapan yaşlı kadınlar hakkında kendince değerlendirme yaparken sise yer verir. 5. bölümde, V., Sebastian'ın üniversite yıllarındaki yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmak için Trinity College'a gider. Orada Sebastian'ın şimdilerde ünlü bir bilim adamı olarak görev yapan üniversite dönemindeki en yakın arkadaşıyla görüşür. V.'yi okulda Sebastian'ın arkadaşından önce okulun avlusundaki sis karşılar. Oradan ayrılırken de onu yine sis uğurlar ve sisin içinde sonradan kendi içinden geldiğini anlayacağı bir ses işittiğini sanır. Sebastian *Kayıp Eşya*'da gençliğinin Londra'sından bahsederken sabahın mavi sisi üzerinde durur. V., onun yazar kişiliğini tarif ederken sisten de yararlanır, tıpkı Sebastian'ın *Işığın Kırıldığı Yer* adlı romanında yararlandığı gibi. Yalnızca Sebastian değil, çevresindeki insanları da sarar bu sis. 12. bölümde Sebastian, Clare'den ayrıldıktan sonra Helene Pratt'ın Clare ile siste karşılaştığını görürüz. Sebastian'ın *Kayıp Eşya*'da kendisinin Clare ile ilişkisine gönderme yapan ifadelerinde de sis kendisine bir yer bulur. *Kuşkulu Zambak* adlı eseri değerlendirirken V., yeniden sise başvurur. V., Sebastian'ın

[11] *Kar*, s. 372.

Nina Toorovetz adlı kadınla tanıştığı Blauberg'e doğru giderken sis de ona eşlik eder, burada Beaumont Oteli'nin müdüründen istediği bilgileri alamadığında da içinde bulunduğu durumu anlatırken yine sise başvurur. Madam Lecerf adıyla kendini tanıtan Nina Toorovetz, İngiltere'yi can sıkıcı bir yer olarak değerlendirirken sisten yakınır, Sebastian Knight, *Kuşkulu Zambak* adlı eserinde ölmekte olan bir adamın döşeğini betimlerken sise başvurur. Son olarak V., Sebastian Knight'ın yattığı hastaneye ölmeden önce yetişmek için trende giderken yine sisten söz açılır. Bu örneklerden hareketle Sebastian Knight'ın hayatındaki sisin kendi eserlerine olduğu kadar, onunla ilgili kişiler ve mekânlara hatta onun hakkında yazılan kitabın oluşma sürecine de sirayet ettiğini söyleyebiliriz.

Kar romanında ise bütün romanın atmosferini oluşturan meteorolojik hadise, romanın adı da olan 'kar'dır, karın yağışıdır. Karla beraber dört yıldır şiir yazmayan şair Ka için şiir de yağmaya başlar ve üç gün zarfında 19 şiir kaleme alır. Üç gün boyunca Kars'ın sokakları kar ile örtülüdür ve yoğun kar yağışı kentin çevresiyle olan ulaşımını da engellemektedir. İşte bu yoğun kar yağışının getirdiği çevreden yalıtılmış olma durumu içinde Sunay Zaim ve Z. Demirkol'un başını çektiği yerel bir darbe yapılabilmiş, ancak yağışın bitmesi ve yolların açılmasından sonra ise bu yerel darbe bastırılmıştır. Dolayısıyla romanın olay örgüsünün merkezinde yer alan yerel darbenin gerçekleşmesinde karın yağışının ve bu sayede kentin müdahaleden uzak, yalıtılmış bir halde olmasının etkisi yadsınamaz. Bu açıdan bakıldığında *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*'nda sisin gerçekliğin gizemli hale gelmesinde ve kurgusallaşmasında yaptığı etkiye benzer bir şekilde, *Kar*'da karın yağışının getirdiği dünyadan yalıtılmış olma durumunun ülkenin gündeminin dışına çıkıp sıra dışı davranışlara izin veren bir nitelik arz ettiğini belirtmek gerekir.

SONUÇ

Orhan Pamuk *Kar* adlı romanında 1990'lı yılların Türkiye'sinin siyasi meselelerine ve tartışmalarına yoğun bir şekilde yer verir. Bu meselelerin paradokslar, kısırdöngüler, tutarsızlık ve çelişkililerle yüklü tabiatını gözler önüne serer. Pamuk, siyasi bir roman yazmakla birlikte siyaseti kötüleyen, siyaseti hayatın merkezine alan yaklaşımlara yönelik ironik ve alaycı bir tutum takınır. Öte yandan siyasi fikirlerden kendi eserlerini olabildiğince yalıtma hususunda özel bir dikkati ve düşüncesi bulunan Nabokov'un *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı* adlı eserinden de kurgu, olay örgüsü, kişiler, anlatıcı ve mekân gibi unsurlar açısından etkilenmeyi gösterecek ölçüde yararlanma yoluna gider.

KAYNAKÇA

Jonathan B. Sisson, "The Real Life of Sebastian Knight", The *Garland Companion to Vladimir Nabokov*, (Edited by Vladimir E. Alexandrov), Routledge, Oxfordshire, 2014, s. 633-643.

Orhan Pamuk, *Kar*, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2015.

Vladimir Nabokov, *Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı*, (Çev. Fatih Özgüven), İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2013.

"İMAMIM MANKEN KIZI" ROMANININ SOSYOLOJİK TAHLİLİ

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE NOVEL OF "IMAMIN MANKEN KIZI"

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman ÖNDER
Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Toplumun bir ferdi olarak birey, toplumun inanç ve değer yargılarına göre, kendisine biçilen rolleri oynamak zorunda kalmaktadır. Yoğunluklu nüfusunun Müslüman olduğu Türkiye'de bu inancı benimsemiş bazı kesimler de dinin gereği olsun ya da olmasın belirledikleri kalıp davranışları bireylere dayatmaktadır. Ancak bazen rolleri benimsemekte zorlanan bireyler, iyi de olsa kötü de olsa, kendisine dayatılan rolleri ve bu rolün uymak zorunda olduğu normları reddetme durumuna gelebilmektedir. Dini yaklaşımlarla eserler kaleme alan yazar Emine Şenlikoğlu da, konuyla ilgili olarak "İmamın Manken Kızı" adlı roman bir yazmıştır. Bu romanda, kendisine dayatılan rollere ve normlara başkaldıran bir imamın kızının yaşadığı olaylar anlatılmıştır. Bu çalışmada ise ilgili roman sosyolojik açıdan ele alınmış, bireylere dayatılan roller ve bu roller dayatılırken yapılan hataların bireyler üzerinde nasıl bir tahribata yol açtığı konusunda yazarın romandaki karaktere aksettirdiği yaklaşımları tahlil edilmiştir. Eserde, din adamları ve ailelerinin topluma örnek teşkil etmesi bağlamında sınırlandırıldıkları ve kendilerine çizilen çerçevenin dışına çıkamadıkları, çerçevenin dışına çıkmak isteyenlerin de, çevrelerindeki bireylerin ayıplamalarına maruz kaldığı anlatılmıştır. Ayrıca ayıplanma ve dışlanmaya maruz kalan bireylerin toplumun değerlerinden daha da uzaklaştığına vurgu yapılmıştır. Dikkat çekilen en önemli husus ise, toplumun çizdiği çerçevenin dışına çıkma eğiliminde olanların, yaşadıkları isyankâr tavır ve duygu yoğunluğu ile sağlıklı düşünemediklerinden dolayı, yanlış yönlendirmelere açık oldukları ve bu zaafla birlikte pişmanlık duyabilecekleri davranışlarda bulunduklarıdır.

Anahtar kelimeler: Dayatılan Roller, Emine Şenlikoğlu, İmamın Manken Kızı,

ABSTRACT

As a member of the society, the individual has to play the roles assigned to him according to the beliefs and values of society. In Turkey, where some sections of the Muslim population density have adopted this belief, too, they imposed to individual determined stereotyped behaviours that whether they are religious rules or not. However, sometimes individuals who have difficulty in adopting roles may be able to reject the roles imposed on them and the norms that this role must obey, whether good or bad. The author Emine Şenlikoğlu, who wrote works with religious approaches, wrote a novel named Imamın Manken Kızı on this subject. In this novel, the events of the daughter of an imam who rebels against the roles and norms imposed on her are told. In this study, the novel is analyzed from a sociological point of view, and the roles imposed on individuals and how the mistakes made while imposing these roles lead to damage to individuals are analyzed in terms of the reflections of the author to the character in the novel. In the work, it was emphasized that the clergy and their families were limited in the context of setting an example to the society and they could not go beyond the framework drawn to them. The ones who want to go out of the frame are told that they are subjected to the shame of the individuals around them. It was emphasized that individuals exposed to condemnation and exclusion were further distanced from the values of society. The most important

point of attention is that those who tend to go beyond the framework drawn by society are rebellious because of their rebellious demeanor and intensity of emotion, and they are open to misleading behavior and may regret this weakness.

Key words: Imposed Roles, Emine Senlikoglu, Imamin Manken Kizi,

1. GİRİŞ

Toplum, belli bir mesleğe sahip olan, özellikle de insanlar için örnek teşkil edebilecek niteliğe sahip bir mesleki icra edenleri, kendilerinin bulunduğundan farklı bir yere koyarak onların yaşamlarını çevreleyen bir normlar duvarı oluşturur. Bu meslek erbabının en dikkat çeken fertleri ise, insanlara dini tebliğ eden, kendilerini aşan bir durumda akıl danışabilecekleri imamlardır. Oluşturulmuş toplumsal normlara göre sıradan bir birey hata yapabilir, ancak bir imam ya da ailesi hata yapamaz, hatta dinen bile yasak olmayan ve sıradan insanların günlük yaşantılarında yapabildikleri bazı eylemleri dahi yapamazlar. Lunaparkta eğlenemez, kartopu oynayamaz, türkü söyleyemez, gülemezler ve ağlayamazlar. Toplumun sınırlandırdığı hayatlar, kendilerine yeni bir kimlik oluşturarak çevrelerinde örülmüş olan duvarın ötesine geçme çabasına girerler. Gördükleri halde duyamadıkları duvarın öte tarafına geçme arzusu ile bambaşka bir hayata sürüklenirler. Duvarın öte tarafında ise, yakıcı ve yıkıcı bir hayat tarzı vardır. Emine Şenlikoğlu, romanıyla bu duvarın içindekileri ve dışındakileri anlatarak aynı anda birçok sosyal konuya parmak basmaktadır. Bu çalışmada ise, Şenlikoğlu'nun bu roman ile hangi sosyal yaralara vurgu yapmak istediği sosyolojik bir bakış açısı ise belirlenmeye çalışılmıştır.

ROMANIN KONUSU

Devletten aldığı imam maaşıyla geçimini sağlamaya çalışan İmam Yakup, hiçbir ihtiyacını gideremediği için kızı Fatma'yı bir türlü memnun edememiştir. İsyankâr genç bir kız olan Fatma için hayat, katlanılamaz bir hal almıştır. Kendi evlerinde televizyon olmadığı için ara ara komşuları olan Betüş adında bir kadının evine gitmektedir. Romanda Betüş teyze adlandırılan karakter, eski bir manken ve kadın satıcısıdır. Betüş teyze Fatma'ya telkinlerde bulunarak onu farkı bir hayata sürükleme çabası içine girmiştir. Önce çalışmaya başladığı tekstilcide dış dünyanın farkına varan Fatma, daha sonra bir manken ajansında çalışmaya başlar. Fatma, hiç bilmediği bir dünyaya adım atmış, farklı hayat hikâyeleri olan dönme ve mankenlerle beraber yaşamaya başlamıştır. Babasının daha önce kendisine yaptığı uyarıların, gün geçtikçe ne kadar yerinde olduğunu fark eden Fatma, girdiği âlemin yanlışlığının farkına varmıştır. Babasının kendisine olan iyi niyeti ve yanlış yola saptığı bu süreç içeresindeki yaklaşımı, Fatma'ya geri dönme cesareti vermiştir.

ROMANIN YAZILIŞ HİKÂYESİ

Bir gün gazete bayisinin önünden geçen Emine Şenlikoğlu gazetenin birinde "Utangaç Manken" başlıklı bir yazı görür. O gazetede genç bir mankenin mayolu boydan çekilmiş bir resmi yayınlanmıştır. Bu resmi gören Şenlikoğlu, bu genç kız için ağlar ve dua eder. 13 yıl sonra Avustralya'ya giden Şenlikoğlu, orada tövbe etmiş eski bir mankenle tanışır. Tanıştığı manken kendisi için aylayıp dua ettiği mankendir. Özlem Süsler adındaki bu genç kızın hayat hikâyesi Şenlikoğlu'na ilginç gelmiştir. Süsler, Avustralya'dan Türkiye'ye gelmiş, mankenlik yarışmasına girmiş ve manken olmuştur. Daha sonra mankenliği bırakıp Avustralya'ya dönen genç kız bir Hıristiyan ile evlenir. Ancak ileride çocukları olması durumunda çocukların hangi dini benimseyeceği sorusu kafasına takılır. Bunun üzerine kocası Müslüman olmayı kabul eder ve kendisine Müslümanlığı anlatmasını ister. Kocasına Müslümanlığı anlatması için aldığı kitapları okuyunca kendisinin de gerçek bir Müslüman olmadığının farkına varır ve tövbe eder. Şenlikoğlu, bunu bir romana dönüştürmek ister. Türkiye'ye

dönünce mankenlik yapmış bir imamın kızıyla tanışınca kafasında tasarladığı romanın konusunu değiştirir ve ortaya "İmamın Manken Kızı" adlı roman çıkar (Şenlikoğlu, 2007).

EMİNE ÖZKAN ŞENLİKOĞLU'NUN KISA BİYOGRAFİSİ VE ESERLERİ

Şenlikoğlu'na ait bir biyografi, kendi ismi ile açılan bir internet sitesinde yer almaktadır. Bu biyografiye göre yazar 1953 yılında dünyaya gelmiş, çocuk yaşta Adapazarı'ndan İstanbul'a ailesi ile birlikte yerleştiği belirtilmiştir. Biyografisinde daha küçük yaşlarda bazı çelişkileri fark ettiğini belirtilen yazarın belli bir süre sonra Hristiyanlığı araştırdığını, kiliselere gidip İncil okumaya başladığını ve İncillerin kendi ölçüleri çeliştiğini fark ettiği belirtilmiştir. Daha sona da İslâm'ı incelemeye başlayan yazar, yoğun bir İslami öğrenim faaliyetine girişmiş, ilahiyat mezunu eşinden ve özel hocalardan dersler almıştır.

Biyografisinde, yazarın iki çocuk annesi olduğu; ilkokulu, İmam Hatibin orta ve lise kısmını dışarıdan bitirdiği ve 1985'ten beri de Mektup Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmenliğini yaptığı belirtilmiştir. Yazarın 1984'de yazmış olduğu "Gençliğin İmanını Sorularla Çaldılar" adlı kitabından dolayı 2,5 yıl cezaevinde yattığı bilgisine de yer vermiştir. Biyografisinde yazarın eserleri konusunda aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir (Eminesenlikoğlu.org, 2019):

1. Seri: "Gençliğe Hatıramdır" Gençliğin İmanını Sorularla Çaldılar, Bize Nasıl Kıydınız, Mahkûm Duygular, Burası Cezaevi, İslam'da Erkek, Ne Olur İhanet Etme, Ülkemi Arıyorum, Biz Bu Vatanin Nesi Oluyoruz, Ruhumun Penceresi, Kelepçeli Kalemimden Ağlatan Yollar, İnsanlar da Kayar, Telefonla Röportaj, Önce Soru Sorarlar, İsimsiz Kitap, Vicdan Azabı, Maria, İdamlık Genç

2. Seri: "İnsanlığa çağrı" İnsanlığın Belgeseli Kıbrıs Sular içinde, Bir Yetim, Ben Kimin Kurbanıyım, Geri Tepen Kurşunlar, Radyo ve Basın Röportajları Televizyon Röportajları, Uzaktaki Çığlıklar, Geçmişin İzleri, Sabıkalı ve Dul Çingene, İmamın Manken Kızı, Son Pişmanlık Fayda Eder, Çin İşkencesi, Kadınları Kadınlar da Eziyor.

3. Seri: "Nesillerin Öyküsü" Anne Büyüklere Bir Şey Söyle, Küçük Kız, Küçük Kelebekler, Yılan Yavrusu, Kırmızı Elbiseli Kız

2. GENÇLİĞİ İSYANA SÜRÜKLEYEN NEDENLER

Romanın olay örgüsü bir imamın kızı olan Fatma adındaki karakterin etrafında oluşmaktadır. Fatma'nın babası Yakup Bey İstanbul'un Fatih semtinde bir caminin imamdır. İmam Yakup, kendi doğrularını savunmaktan geri kalmamış bu nedenle de daha önce dört kez sürgün yemiştir. Ancak babasının insanlara doğruyu anlatma uğruna yaptığı fedakârlıkları görmeyen Fatma "**ölü temizleyicisi**" (s10) olarak nitelediği imamlığı çağdışı bir meslek olarak görmektedir. Romanda, toplumun önemli bir kesiminin Fatma ile aynı görüşte olduğu "**Profesörlerin uğraşları hesaplanırken, imamlarınki kimseler tarafından konu bile edilmemiş**" (s.33) ifadeleri ile desteklenmektedir.

İstanbul gibi lüksün ve sefaletin bir arada, iç içe olduğu bir kentte gördükleri lükse **zayıf** "**kişiliği**" ve "**özenti içinde oluşları**" nedeniyle gençler, bir "**uçuruma doğru**" (s.34) gittiklerinin farkına varmamakta, "**zaten beni kimse etkileyemez. Benim kendime yetecek kadar fikrim var**" (s35) şeklindeki yargıları ise gerçeği görmelerine engel teşkil etmektedir. Bu özenti zaman zaman çevredeki insanlar tarafından da körüklenmektedir. Romanda eski bir manken ve kadın satıcısı olan Betüş teyze adındaki karakter Fatma'yı "**Hangi çağdayız… Bu çağda imam kızı olmak kolay mı? Boş ver hayatını yaşarsın. Sen bizim kızların yanına git** (mankenler kastedilmektedir). **Ben onlara şimdi telefon açarım, seni hemen kabul ederler**" (s. 81) benzeri telkinlerle özentisini artırmaya çalışmaktadır. Romanda, İslam dinine karşı sürekli propaganda yapıldığı, özellikle de yeni nesle yönelik, İslam dininden uzaklaştırılma ve İslam'dan soğutulma çabası söz konusu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu çabaya yazar romanda imamın, kızına söylediği şu sözlerle yer verilmektedir; "**Kızım şimdi İslam'ı yaşayanlara bağnaz diyorlar. Bir gün senin ailene de denirse, bil ki onu**

kasti yapıyor, gençleri böylece ailesinden uzaklaştırıyorlar" (s. 173). İslam'ım çağdaşlığa karşıt olarak gösterilmesine eleştiri getirilen romanda, İslam karşıtlarının bakış açısıyla "**çağdaşlık ölçülerinin"** sınırları tanımadığı (s. 87) vurgulanmaktadır. Açık giyinmek, içki içmek bu ölçüler dâhilinde gösterilmektedir. Yazar ise romanda İslam karşıtlarının bu propagandalarına Leyla adındaki manken karakterin "**çok aşağılandım hazmedemiyorum (…) Dışarıdan ne kadar renkli görünüyor buraları. Bir şekilde genç kızlar bunları öğrenmeliler"(**s.114) ve imamın "**Yavrum! Filmlerdeki gibi değildir gerçek hayat. Sen o neşeli gördüğün aktrislerin, mankenlerin hayatını sakın öyle renkli zannetme, onlar aslında yapayalnız dostsuz kalan insanlardır. Güvendikleri hiç kimse yoktur"** (s. 114-115) sözlerine, karşı propaganda olarak yer vermektedir.

Yaşadığı hayatı çağdışı nitelendiren Fatma, "**Beni mahvettin baba. Çağdışı hayata beni mahkûm ettin. Seni affetmeyeceğim"**(s.26) diyerek babasına olan kızgınlığını sert bir şekilde ifade etmektedir. Fatma'nın "**Hala iki yıl önceki ayakkabılarımı giyiyorum. Millete namaz kıldırmak adına babam beni bu duruma düşürdü. İki yıldır moda dört defa değişti. Kocakarılar gibi hep aynı ayakkabıları giyiyorum. Babamsa hayatından memnun. Üç-beş cemaati uğruna evlatlarına taş devrini yaşatıyor"**(s.26) şeklindeki isyanı ile gelir dağılımında uçurumların ve farklı yaşam tarzlarının olduğu toplumda ellerindeki ile yetinmeyip hep daha fazlasını isteyen gençlerin isyanına sözcü olmaktadır.

Romanda İmam Yakup'ta karakterinin İslami bakış açısıyla yaptığı öz eleştirisine yer verilerek özentinin bir başka boyutuna yer verilmektedir. "**Benim sunduğum hayat cazibesi o dünyada, onların sunduğu hayat tarzının cazibesi de bu dünyada. Peşinen gördükleri hayat gençleri cezbediyor. Bu dinsiz akım bizi yıkıyor (…) Aileler içten içe bitiyor ama toplum bunun farkında değil (…) yanlış yaptım (…) Ben kızıma çiçek sundum ama kapkara bir paketle sundum. Onlar ise zehri, çok güzel bir paketle sundular. O güzel, şirin ve kaliteyi temsil eden görünümün altında zehir çıkabileceğine ihtimal vermedi evlatlarımız" (**s. 61-62).

3. İSLAM'IN YANLIŞ ANLAŞILMASINA ELEŞTİRİ

Romanda bireylerin hayatının çoğu zaman toplum tarafından kısıtlandığı, kısıtlamaların ise bireylerin hayatında önemli yaralar açtığına vurgu yapılmaktadır. Romanda bu Fatma'nın şu isyanı ile dile getirilmektedir "**Daha çocukken başladı hayatım. (…) ip atlasam 'hoca kızı ip atlar mı?' Top oynasam, 'hacı kızı top oynar mı?' Babam imam diye benim de imam olmam istendi. 'Babası, imam olsa da çocuk çocuktur' demediler. Devamlı baskı, devamlı hesaba çekilme başucumda duruyordu. Şimdi de aynı hikâyelerle gençliğimi yaşatmayacaklar. Yaşatmayacaksınız (…) Hani, nerde; İslam'daki özgürlüğü bana kim yaşattı, kim? Günah mıydı bebekle oynamak? İp atlamam günah mıydı? Bu özgürlük bana verildi mi? Ne yapsam bana 'yavrum sen imam kızısın, bunu yapma' diye karşıma dikilmiyor muydun? İmamın kızının Allah'ı başka cemaatin kızlarının Allah'ı başka mıydı? Neden benden farklı bir çocukluk istendi? Neden? Neden?"**(s.36-37)**.** Toplum tarafından bireylere yüklenen rollere ilişkin Yakup imamın da serzenişine –"**ölüler zannedermiş diriler helva yiyor." Bunun gibi, millet zanneder ki hocalar hiç üzülmez, hiç yanlış yapmaz, hiç eleştiri kabul etmez, hiç övgüye ihtiyaç hissetmez, toplumda ölülerle diriler arası bir şey oldu halimiz –** (s.49) sözleriyle yer verilmektedir.

Ebeveynlerin gençlere yönelik davranışlarının hangi yönde olması gerektiğine yönelik bir perspektif çizilen romanda doğru yaklaşımın doğru sonucu getireceği ima edilmektedir. Romanda bu konuda özellikle de imamın, kızının yanlışlarını yüzüne söylememesi ve başkalarının da bu yanlışlardan haberdar olmaması çabası ve "**Hayır, elleri değil, kızımı düşünüyorum. Herkes açıldığını ve her geçen gün kötü yola doğru gitmekte olduğunu öğrenirse, kızımı kurtarma umudu biter"** (s.48) şeklindeki örnek davranışları ön plana çıkarılırken "**Din adına ya sevapları söyledik ya da günahları. Mekruh ve mubahlardan bahsetmedik. Ya beyazı sunduk, ya siyahı. Gizledik öteki renkleri. Sıktıkça sıktık çocuğu"** (s.51) öz eleştirisine de yer verilmektedir.

Romanda İslam'ı ve Kuran'ı yanlış öğreten ya da yanlış anlaşılmasına neden olan kurs hocalarına yönelik eleştirilere de Fatma'nın isyan dolu sözleriyle yer verilmektedir. "**…Allah'ın dinine göre değil, falanca hocanın zuhuratına göre yaşanan, zuhurat diniyle döşenmiş kursa. Hocanın beğendiği talebeye zuhurat güzel, beğenmediğine hep kötü, hep kötü. Zuhuratçıya yaranalım da aman bizi zuhuratında kötü görmesin diye ona kul köle olurduk… Allah'tan başka herkese kul olmuştuk. En büyükten hocanın çocuklarına kadar herkesten korkuyorduk. Zorla yaptırılan ibadetler çabası. Bir hata yapsak bin kişi duyar ve hesap sorardı. Sanki kendileri hata yapmıyormuş gibi (…) O kursta Allah ve Resulü yoktu sanki. O kursta Allahtan başka herkesten korkuyorduk. (…) Hazır okuma aşkımı da öldürdüler" (**s. 67-68).

İslam bir hoşgörü dinidir, ancak İslam dininin bir kısım, belki de çoğu mensupları hoşgörüsünü yeterince aksettirmemektedir. Kendisine yüklenen roller özellikle kötü rolleri oynayan insanlar, bu hoşgörüden nasiplenememektedir. Yazar bu durumu, erkeklikten dönme olan Banu karakterinin Fatma için söylediği "**Dönme olduğumdan beri kimse beni insan yerine koyup senin gibi ilgilenmedi. İlgilenenler olsa da onlar ırzıma geçmek için ilgilendi. Ya da ilgilendi göründüler… Özellikle dindar insanlar hiç yüzüme bile bakmazlardı"** (s. 184) sözleri ile dile getirmektedir.

4. YANLIŞLARLA YAŞADIĞININ FARKINDA OLMAYANLAR

Gerçeği yaşama, görme ya da okuma imkânına sahip olmayanlar veya bu kabiliyette olmayanların bildikleri yalnızca gördükleri ile sınırlıdır ve gerçek sadece 'gördükleri ile sınırlı' olandır. Yazar romanında **"Materyalist felsefeyi**" ilke edinmiş olanlar ile mankenlere yer vermektedir. Romanda materyalist felsefenin içinde bulunduğu çıkmazı İslami fikre yer vererek anlatma çabası içine girilmiştir (s.137-143). Mankenlerin hayatlarının göründüğü gibi olmadığını anlatma kaygısı taşıyan yazar, mankenlerin aslında "**kolların, bileklerin, kesilmesine, intiharlara ölümlere**"(s.131) alışkın olduğu ve bunların sıradan bir şeymiş gibi hayatlarında yer aldığı yönünde mesajlar vermektedir. Yazar romanda toplumdaki genel kanının mankenlerin **"çağdaş fahişe"** (s.113) olduğuna ve "**hayat kadının illa kendisini satanlar"** olmadığına "**parasız olarak aynı işi yapan"**ların **"hayat kadını"** (s. 130) olduğuna yönelik göndermelerde bulunmaktadır. Yazar sadece gençlerin değil, bir kısım ailelerin de gerçeklerin farkında olmadığına dikkat çekmektedir. Romanda, girdiği güzellik yarışmasına kızı dereceye girmeyen bir annenin haykırarak ağlamasına yazar, "**Semra hanım o zamanlar asıl haksızlıkları hiç göremiyordu. Ah Semra Hanım! Neler için gözyaşı döktüğünü bir düşünebilseydi! Ülkesinin ağlayacak neleri vardı halkın bilmediği. O yüzden de halk asıl ağlanacak işleri hiç görmüyordu"**(s.163) şeklindeki ifadeleri ile eleştiri getirmektedir.

5. SONUÇ

Bazı olgular ve onlara yüklenen anlamlar uzun zaman dilimi içerisinde, bir dönüşüme uğrayarak başkalaşmaktadır. İslam dinin temel öğretileri ve dinin bireylere yükledikleri sorumluluklar da, başkalaşmaya uğrayan hususlar arasında yer almaktadır. Yazar bu romanda bu başkalaşmanın sonuçlarını ve topluma yansımalarını birkaç noktaya dikkat çekerek ele almıştır. Yazarın dikkat çektiği hususlardan biri dinin temel öğretilerinde arasında yer almayan rollerin ve normların dayatılması ve bu dayatmanın da sadece toplumun bazı bireylerine yönelik olmasıdır. Bir diğer husus da genç bireylerin isyanıdır. Yazar, özellikle de genç bireylerin, dayatılan rollerden ve normlardan dolayı haksızlığa uğradıkları gerekçesiyle isyankâr tavırlar içine girdiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca, bazı kesimlerin ve bazı yayın organlarının ideal örnek niteliğinde sunduğu yaşam tarzlarına olan özentinin de bu isyankâr tavırları artırdığına dikkat çekmiştir. Ailelerinin ve çevrelerinin, isyankâr genç bireylere karşı doğru yaklaşım içinde olması halinde bireylerin yanlış sürüklenmesinin önüne geçebileceği ve hatta sapma davranışı gerçekleştirmiş olanların tekrar kazanılabileceğini belirtmektedir.

6. KAYNAKLAR

Eminesenlikoğlu.org. (2019). *Recep Özkan ve Emine Şenlikoğlu'nun Hayatı.* 11 07, 2019 tarihinde Eminesenlikoğlu.org: http://www.eminesenlikoglu.org/biyografi.php adresinden alındı

Şenlikoğlu, E. (1997). *İmamın Manken Kızı.* İstanbul: Mektup Yayınları.

Şenlikoğlu, E. (2007, 04 30). *İmamın Manken Kızı.* 07 11, 2019 tarihinde eminesenlikoglu.org: http://www.eminesenlikoglu.org/13785_IMAMIN-MANKEN-KIZI.html adresinden alındı

TÜRK BOYLARININ ORTAK DUYUŞ VE DÜŞÜNÜŞLERİNİN İZLERİ: KAZAK VE TÜRKİYE TÜRKLERİNİN ORTAK ATASÖZLERİ

TRACES OF TURKISH CLAN OF COMMON FEELING AND THINKING: KAZAK AND TURKEY TURKISH PROVERBS

Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü

ÖZET

Atasözleri; ataların deneyim ve gözlemlerine dayanan, hayata dair öğütleri içeren, kalıplaşmış özlü sözlerdir. Toplumsal iletişimin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesinde, toplumun ahlaki ve kültürel değerlerinin oluşmasında, milli tasavvurun teşekkülünde atasözleri önemli rol oynamaktadır. Atasözleri, bir ulusun oluşturduğu kültürel değerleri gelecek kuşaklara aktarma adına adeta bir kalıp veya kap hükmündedir. Hammaddesi dil olan bu kap sayesinde atalar, atilere miras bıraktıkları kültürü aktarırlar. Bu sayede bireyler ait oldukları toplumun temel değerlerini öğrenerek manevi anlamda o toplum ile özdeşleşir. Böylece ilkin bireysel kimlik inşa edilir, ardından toplumsal kimlik oluşur. Toplumsal kimliğin özden uzaklaşmaması, milli değerlere bağlı olarak gelişim göstermesi toplumun hayat tasavvurunun özeti hükmünde olan atasözlerinin gelecek nesillere tam ve doğru olarak aktarılmasına bağlıdır.

Atasözleri toplumların bilinçaltının yansıması, milli kimliklerinin aynası hükmündedir. Bir milletin atasözlerine bakarak o milletin duyuş ve düşünüş tarzı hakkında bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Türk kültürünün temel taşları olan atasözleri tüm Türk dünyasında benzerlik hatta aynılık göstermektedir. Türk dünyası, kökleri Orta Asya'da bulunan ve dalları dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanan büyük bir ağaç gibidir. Aynı kültürün farklı coğrafyalardaki çiçeklenmeleri hükmünde olan ortak kültür ve inanç dünyası, atasözlerinde de ortak anlam değerleriyle yansımasını bulmuştur. Bu çalışmada ortak geçmişi olan ve aynı kültüre, Türk kültürüne, sahip bulunan Türkiye Türkleri ve Kazak Türklerine ait ortak atasözleri yansıttıkları anlam değerleri açısından ele alınacaktır. Bu iki Türk boyunun atasözleri incelendiğinde insana değgin pek çok konuda ortak duygu ve düşünceleri yansıtan ifadelerin yer aldığı tespit edilmektedir.

Ortak atasözlerinin modern hayatta eğitim, kültür, sanat gibi farklı sahalarda yeniden canlandırılması modern Türk dünyasını oluşturan boyların duygu ve düşünce ortaklığını arttırması açısından önemlidir. Bu sayede; temel değerler asırlar öncesinden günümüze taşınacak ve böylece kökü mazide olan atiler yetişecek, aynı köke bağlı bulunan kardeş boylar arasındaki duygu ve düşünce birliği pekişecektir.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkleri, Türkiye Türkleri, atasözü, ortak kültür

ABSTRACT

Proverbs are concise words based on the experiences and observations of the ancestors, including advice on life. Proverbs play an important role in the realization of social communication in a healthy way, in the formation of moral and cultural values of the society and in the formation of national imagination. Proverbs are almost like a pattern or vessel in order to transfer the cultural values formed by a nation to future generations. Thanks to this container, which is the raw material of the tongue, the ancestors convey the culture to the horses.

The Turkish world is like a big tree whose roots lie in Central Asia and its branches extend to various geographies of the world. The common culture and belief world, which has the same culture as the

flowering of different geographies, finds its reflection with common meaning values in the proverbs. In this study, the same common history and culture, Turkish culture, Turkish and Kazakh owners found Turkey will be discussed in terms of the values they reflect common sense of belonging to the Turkish proverbs. When the proverbs of these two Turkish tribes are examined, it is found that there are expressions reflecting common feelings and thoughts in many subjects that are worthy of human.

The revival of common proverbs in different fields such as education, culture and art in modern life is important in terms of increasing the emotion and thought partnership of the tribes that make up the modern Turkish world. In this way; the basic values will be carried to the present day centuries and thus the horses with their roots in the past will grow, and the unity of emotion and thought between the sister tribes connected to the same root will be reinforced.

Key Words: Kazak Turks, Türkey Turks, Proverbs, Common Culture

GİRİŞ

Atasözleri; uzun gözlem ve deneyimler neticesinde elde edilen bilgi ve tecrübenin kalıplaşmış, özlü bir söylem ile sunumudur. Ataların öğütlerini içeren bu sözler nazım veya nesir şeklinde olabilmektedir. Atasözleri sosyal ilişkilerin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesinde, toplumun ahlak ilkelerinin ve kültürel yapısının oluşumunda, milli duygu ve düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Atasözleri, bir milletin kültürel değerlerini gelecek nesillere aktaran köprü görevindedir. Bu manevi köprü sayesinde atalar, atilere miras bıraktıkları kültürü aktarırlar.

Türk dünyası, kökleri Orta Asya'da bulunan ve dalları dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanan büyük bir ağaç gibidir. Aynı kültürün farklı coğrafyalardaki çiçeklenmeleri hükmünde olan ortak kültür ve inanç dünyası, atasözlerinde de ortak anlam değerleriyle yansımasını bulur. Bu çalışmada ortak geçmişi olan ve aynı kültüre, Türk kültürüne, sahip bulunan Türkiye Türkleri ve Kazak Türklerine ait ortak atasözleri yansıttıkları anlam değerleri açısından ele alınacaktır. Bu iki Türk boyunun atasözleri incelendiğinde insana değgin pek çok konuda ortak duygu ve düşünceleri yansıtan ifadelerin yer aldığı tespit edilmektedir. Ortak atasözlerini hem anlam hem söylem bakımından ortak atasözleri, sadece anlam bakımından ortak atasözleri şeklinde iki sınıfa ayırmak mümkündür.

Burada kapsamı sınırlandırmak amacıyla sadece belli konular hakkındaki ortak atasözleri değerlendirilecektir. Her iki sahada da öne çıkan ve burada ele alınacak ortak konu başlıkları şunlardır: eş seçimi, akraba ilişkileri, birlik ve beraberlik, kanaat, çalışkanlık, bahadırlık, ana-baba hakkı. Bu konu başlıkları altında yer alan ortak düşünce dünyasını yansıtan atasözlerinin yanı sıra söyleyiş bakımından birebir olan atasözleri de burada değerlendirilecektir.

Türk boylarının sosyo-kültürel yapısında aile büyük önem taşımaktadır. Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması, sağlıklı bir toplum yapısını meydana getireceğinden aileyi oluşturan fertlerin eş seçimi konusunda çok dikkatli davranması gerekmektedir. Bu düşünce atasözlerinde de öne çıkar. Kazak sahasında yer alan şu atasözleri eş seçiminde dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır:

- At alsaň minip al, äyel alsaň süyüp al. (Durbilmez 2019:109)

  (At alsan binip al, kadın alsan sevip al.)

- Enesin körüp kızın al, ayağın körip basın al. (Durbilmez 2019:109)

  (Anasını görüp kızını al, ayağını görüp başını al.)

- Ağasın körip inisine bar, äpekesin körüp siňlisin al.(Gürsu 2017:293)

(Ağabeyini görüp kardeşine var, ablasını görüp kız kardeşini al.)

- At alsaň ay keneş, äyel alsaň jıl keneş. (Gürsu 2017:306).

  (At alsan bir ay danış, kadın alsan bir yıl danış.)

- At alsaň boyı menen basın al, qatın alsaň közi menen qasın al. (Gürsu 2017:306).

  (At alsan boyu ile başına bakıp al, kadın alırsan gözü ile kaşına bakıp al.)

Eş seçiminde, özellikle yuvayı kuran kadının seçiminde, dikkatli olunması gerektiğine yönelik atasözleri Türkiye Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır:

- Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.
- Suyu çaydan kızı soydan al.
- Tarlayı taşlı yerden, kızı gardaşlı yerden alma.

Huzurlu ve mutlu bir evlilik için özellikle kadının güzel hasletlere sahip olması gerektiği aksi takdirde huzursuz bir evlilik gerçekleşeceğine yönelik düşünce atasözlerinde vurgulanmaktadır. Ayrıca erkek de akıllı ve güçlü olmasının yanında, ailesine karşı merhametli olmalıdır. Kazak Türklerinin eşler arası ilişkileri ve bu ilişkilerin bireylerin hayatlarına etkilerini konu alan atasözlerinden bazıları şu şekildedir:

- Attın jaman bolsa satıp kurtılarsın, katınıň jaman bolsa kaytıp kurtılarsın. (Durbilmez 2019:109)

  (Atın kötü olsa satıp kurtulursun, karın kötü olsa boşanıp kurtulursun.)

- Jaqsı äyel, erge altın. (Durbilmez 2019:109)

  (İyi kadın ere altın.)

- Äyeliň jaqsı bolsa üyiň beyiş (Gürsu 2017:57).

  (Hanımın iyi olursa evin cennet.)

- Äyeliň jaqsı bolsa basıň künde törde, äyeliň jaman bolsa basıň künde körde. (Gürsu 2017:57).

  (Hanımın iyi olsa başın her gün başköşededir, hanımın kötü olursa başın her gün mezardadır.)

- Äyeliň şargaya bolsa agayıň jat bolar, keliniň şargaya bolsa tuwğan ulıň jat bolar. (Gürsu 2017:58).

  (Hanımın kavgacı olursa akraban yabancı olur, gelinin kavgacı olursa öz oğlun yabancı olur.)

- Jaman er jay buzadı, jaman äyel üy buzadı. (Gürsu 2017:58).

  (Kötü erkek mekanı bozar, kötü kadın evi yıkar.)

- Jaman qatın alganşa taw arqala. (Gürsu 2017:58).

  (Kötü kadın alacağına dağı sırtla.)

- Qatınıň urqsak bolsa şekeň tırısqaq boladı. (Gürsu 2017:58).

  (Kadının kavgacı olursa şakağın kırışık olur.)

- Jaqsı äyel munara, jaman er diywana. (Gürsu 2017:58).

  (İyi kadın minare, kötü erkek divane.)

Huzurlu ve sağlıklı bir aile ortamı oluşmasının kadına bağlı olduğuna yönelik bu ifadeler Türk düşünce sisteminde, sosyal yaşamında kadının ne kadar değerli ve önemli olduğunu göstermektedir. Benzer atasözleri Türkiye sahasında da mevcuttur.

- Atın kötüyse sat kurtul, karın kötüyse at kurtul.
- Kadın var arpayı aş eder, kadın var eti taş eder.
- Kadın var ömür bezeği, kadın var sığır tezeği.
- İyi kadın dünya devleti.

Türk kültüründe kanaatkâr olmak takdir edilen ve övülen bir tutumdur. Tarihsel süreç içerisinde savaş, göç gibi pek çok sıkıntı yaşayan Türk boyları aza kanaat etmenin onurlu bir yaşam için önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşünce dünyasını yansıtan pek çok atasözü mevcuttur. Kazak sahasında kanaat ile ilgili öne çıkan atasözleri:

- Az bolso da saz bolsun. (Durbilmez 2019: 110)

  (Az olsa da öz olsun.)

- Qanaat qılsaň qarnıň tok. (Gürsu 2017: 981).

  (Kanaat etsen karnın tok.)

- Az boldı dep küyinbe, maya bolsa qaytesiň? Köp boldı dep quwanba zaya bolsa qaytesiň? (Gürsu 2017: 952).

  (Az oldu diye üzülme yığın olsa neylersin? Çok oldu diye sevinme yok olursa neylersin?)

- Azın-awlaq malıň bolsın ortağana halıň bolsın, kirşiksiz arıň bolsın, jük kötergiş narıň bolsın, basıň aman deniň saw bolsın baqıt degen sol. (Gürsu 2017: 893)

  (Birazcık malın olsun, orta karar gücün olsun, lekesiz namusun olsun, yük taşıyan deven olsun, başın ve vücudun sağlam olsun, mutluluk budur.)

  Türkiye sahasında kanaatkâr olmayı öğütleyen atasözleri:

- Kanâatta izzet, tamah da zillet vardır.
- Azıcık aşım, kaygısız başım.
- Kanaat, tükenmez hazinedir.
- Çoğu zarar, azı karar.
- Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.
- Kanaat gibi devlet olmaz.

Türkler büyüklerine hürmet etmişler, onlara saygısızca davranmanın maddi manevi kötülüklere neden olacağına inanmışlardır. Eski Türk inancında bulunan atalar kültüne bağlı inanışlar ve bu inanışlar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar Türk boylarının inanç dünyasının derinliklerinde ata-anaya saygının yer aldığını göstermektedir. Türklerin bu yaklaşımının akislerini

atasözlerinde de görmek mümkündür. Hem Kazak sahasında hem de Anadolu sahasında ana babaya hürmet ile ilgili pek çok atasözü yer almaktadır. **Kazak sahasında:**

- Ana alaqanınıň ayası aq şınardıň sayası. (Gürsu 2017: 60).

(Ananın avuç içi ak çınarın gölgesidir.)

- Anaňdı Mekkege üş arqalap barsaň da qarızınan qutula almaysıň. (Gürsu 2017: 60).

  (Ananı sırtında üç kere Mekke'ye götürsen de ona olan borcundan kurtulamazsın.)

- Ata anaňdı qurmetteseň sen de sonday iygilik köresiň. (Gürsu 2017: 60).

  (Ana babana hürmet göstersen sonunda sen de iyilik görürsün.)

- Ananı aldaw aqımaktın isi, ananı qorlaw aywannın isi. (Gürsu 2017: 61).

  (Anayı aldatmak ahmağın işi, anayı horlamak hayvanın işi.)

- Anasın sıylamagandı adal deme, ustasın sıylamagandı adam deme. (Gürsu 2017: 61).

  (Anasına saygı göstermeyene iyi deme, ustasına saygı göstermeyene adam deme.)

- Anası tanımağan Allasın tanımaz. (Gürsu 2017: 61).

  (Anasını tanımayan, Allah'ını tanımaz.)

- Ata tilin almağan aman bolup köp jürmes. (Gürsu 2017: 61).

  (Baba öğüdü tutmayan kişi sağlıklı olarak çok yaşamaz.)

- Ata-anaňdı sıylasaň köp jaşarsıň, sıylamasaň jan qıynarsıň. (Gürsu 2017: 61).

  (Ana babana hürmet edersen çok yaşarsın, etmezsen kendine eziyet edersin.)

- Atasın qurmettep turgan balanıň tilegen tilegi kabıl boladı. (Gürsu 2017: 61).

  (Babasına hürmet eden çocuğun dilediği dilek kabul olur.)

- Ata tilin almağan uldan bez, ana tilin almağan qızdan bez. (Gürsu 2017: 63).

  (Baba öğüdü almayan oğuldan uzak dur, ana öğüdü almayan kızdan uzak dur.)

- Ana aldında qurmet, ata aldında qızmet. (Gürsu 2017: 299).

  (Ana karşısında hürmet, baba karşısında hizmet.)

Türkiye sahasında:

- Ana kucağı,cennet bucağı.
- Ana hakkı ödenmez.
- Kahraman, anadan doğar; at kısraktan.
- Ananın hayır duası, babanın bedduası tutar.
- Anamın ekmeğine kuru, ayranına duru demem,
- Ana gibi yâr, vatan gibi diyar olmaz.

Türk boyları arasında yiğitlik, bahadırlık kadın için de erkek için de bir övünç kaynağıdır. Esareti asla kabul etmeyen Türkler için düşman karşısında savaşmak, vatanını milletini korumak, diz çökerek yaşamaktansa savaşarak ölmek üstün meziyetlerdendir. Bu düşüncenin akislerini atasözlerinde de görmek mümkündür. **Kazak sahasında:**

- El gadirin elsizde bilersiň, er gadirin älsizde bilersiň. (Gürsu 2017:29).

  (Yurdun kıymetini yurtsuzken bilirsin, yiğidin kıymetini mecalsizken bilirsin.)
- Erdiň erligi bolmasa, eldiň birligi bolmaydı. (Gürsu 2017:29).

  (Yiğidin yiğitliği olmasa halkın birliği olmaz.)
- Batırdıň sözi mıň teňgelik. (Gürsu 2017: 29).

  (Kahramanın sözü bin tengeliktir.)
- Batırğa ok darımaydı, batılğa jaw jolamaydı. (Gürsu 2017: 29).

  (Yiğide ok tesir etmez, cesur kişiye düşman yaklaşmaz.)
- Batır eldiň säwleti, bal quraq köldiň säwleti. (Gürsu 2017: 30).

  (Kahraman yurdun zenginliğidir, tatlı kamış gölün zenginliğidir.)
- Batır bir öledi, korkak mıň öledi. (Durbilmez 2019: 110).

  (Yiğit bir ölür, korkak bin ölür.)
- Batırlık bilekte emes, jürekte. (Durbilmez 2019: 110).

  (Yiğitlik bilekte değil, yürektedir.)
- Er ölse de etı ölbeydi. (Durbilmez 2019:112)

  (Yiğit ölse de adı ölmez.)
- Galim halık üşin közün berer, batır halık üşin özün berer. (Durbilmez 2019: 112)

  (Âlim, halk için gözünü verir; yiğit, halk için canını verir.)

Türkiye sahasında:

- Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla.
- Yiğit meydanda belli olur.
- At ölür, meydan kalır; yiğit ölür şan kalır.
- Yiğit bir ölür, korkak bin ölür.
- Yiğitlik bilekte değil, yürektedir.
- Er gider adı kalır.

Türk kültüründe birlik ve beraberliğe önem verilmektedir. Sosyal yaşam içerisinde bireyin pek çok sorunun üstesinden gelmesini kolaylaştıran birlik ve beraberlik dış güçlere karşı sağlam bir duruş sergilenmesini sağlar. Birlik ve beraberliği yakalamış olan milletler tarih sahnesinde kalmayı başarır.

Türk boylarının kültürel hazinesi içinde birlik ve beraberliğin bu gücünü yansıtan pek çok atasözü yer almaktadır. Kazak Türkçesinde birlik ve beraberliği konu edinen atasözleri şunlardır:

- Birlik joq bolsa, uyım joq; uyım joq bolsa küyiň joq. (Gürsu 2017: 30).

  (Birlik olmazsa düzen yoktur, düzen olmazsa halin yoktur.)
- Birligi küşti el azbaydı, pişüwi keň köylek tozbaydı. (Gürsu 2017: 30).

  (Birliği güçlü olan halk azmaz, biçkisi geniş olan gömlek eskimez.)
- Birliksiz iste bereke joq. (Gürsu 2017: 30).

  (Birliksiz işte bereket yok.)
- Birlikti el buzılmas. (Gürsu 2017: 30).

  (Birlik olan halk bozulmaz.)
- Intımaqtıň artı iygi. (Gürsu 2017: 30).

  (Birliğin sonu hayırdır.)
- Intımaq eldiň ırısı, ılğal jerdiň ırısı. (Gürsu 2017: 30).

  (Birlik halkın bereketidir, nem toprağın bereketidir.)
- Intımaq orman, jaw ala almaş qorğan. (Gürsu 2017: 30).

  (Birlik ormandır, düşmanın zapt edemediği kaledir.)
- Ayrılğan el tozadı, gosılgan el ozadı. (Gürsu 2017: 30).

  (Ayrılan halk dağılır, birleşen halk ileri gider.)
- Ayrılgandı ayu asaydı, bölingendi böri asaydı. (Gürsu 2017: 30).

  (Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer.)
- Jalğız ağaş üy bolmas, jalğız jigit biy bolmas. (Durbilmez 2019: 104).

  (Yalnız ağaç ev olmaz, yalnız yiğit bey olmaz.)
- "Men" degen şöl, "biz" degen köl. (Durbilmez 2019: 107).

  (Ben demek çöl, biz demek göl.)
- Jalğız ağaş orman bolmas, jalğız kirpiş korğan bolmas. (Durbilmez 2019: 119).

  (Yalnız ağaç orman olmaz, yalnız kerpiç kurgan olmaz.)
- Jalğız qazdın ünü şıkpas, jalğız qızdın muňı şıkpas. (Durbilmez 2019: 119).

  (Yalnız kazın sesi çıkmaz, yalnız kızın sıkıntısı gitmez.)

Birlik ve beraberliğin önemini anlatan atasözleri Türkiye Türkçesinde de yer almaktadır:

- Nerede birlik orada dirlik.
- Sürüden ayrılanı kurt kapar.

- Yalnız elin avazı çıkmaz.
- Yalnız taş duvar olmaz.
- Ağaç yaprağıyla gürler.
- Yalnız taş duvar olmaz.
- Tek koyundan sürü olmaz.
- Anca beraber, kanca beraber.
- Birlikten kuvvet doğar.
- Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz.
- Bölünürsek yok oluruz, bölüşürsek tok oluruz.

Çalışmak, emek sarf ederek elde etmek gerektiğine yönelik hayat tasavvurunun yansımalarını Türk boylarının sosyal yaşamlarında ve inanç dünyalarında görmek mümkündür. Türklerin ongonlarına baktığımızda asalak, leş yiyen hayvan ya da kuş görmek imkânsızdır. Ongonlarda avcı hayvan ve kuşları görürüz. Çünkü Türk'ün düşünce sisteminde minnet etmek yoktur. Emek vermeden elde edilen kazancın boş olduğu, çalışmayan kişinin minnet etmek zorunda kalacağına yönelik düşünce atasözlerinde de kendisini göstermektedir. Bu hayat tasavvurunu yansıtan Kazak atasözleri şunlardır:

- İstegen tisteydi. (Durbilmez 2019: 105).

  (İşleyen dişler.)
- Jazda areket, küzde bereket. (Durbilmez 2019: 105).

  (Yazın hareket güzün bereket.)
- Jazda isteseň kısta tisteysiň. (Durbilmez 2019: 105).

  (Yazın işlersen kışın dişlersin.)
- Agındı suuda arımdık joq. (Durbilmez 2019: 107).

  (Akan su pislik tutmaz.)
- Akıldı adam istegen isine sener, akımak adam körgen tüsüne sener. (Durbilmez 2019: 107).

  (Akıllı adam işlediği işine inanır, ahmak adam gördüğü düşüne inanır.)
- Araket qılsa bereket boladı. (Durbilmez 2019: 108).

  (Hareket ederse bereket olur.)
- Er eňbek jetkizer. (Durbilmez 2019: 112).

  (Er işinden belli olur.)
- İstegen temir şiribeydi. (Durbilmez 2019: 112).

  (İşleyen demir paslanmaz.)
- Tek jürgenşe tegin iste. (Durbilmez 2019: 112).

(Boş gezene kadar bedava çalış.)

- Jasında berekesi bolmagannın qartayganda merekesi bolmas. (Durbilmez 2019: 119).

  (Gençken çalışmayan yaşlılıkta rahat etmez.)

- Kisine senbe, isine sen. (Durbilmez 2019: 119).

  (Kişiye bakma işine bak.)

- Eňbek süygendi, el süyedi. (Gürsu 2017: 122).

  (Çalışmayı seveni, halk sever.)

- İsi joqtın ası joq. (Gürsu 2017: 123).

  (İşi yokun aşı yok.)

- Eňbek beynet emes, zeynet. (Gürsu 2017: 123).

  (Çalışmak meşakkat değil, süstür.)

- Eňbek etseň erinbey, toyadı qarnıň tilenbey. (Gürsu 2017: 123).

  (Çalışırsan üşenmeden, doyar karnın dilenmeden.)

Türkiye sahasında da benzer bir şekilde çalışmayı öven, tembelliği yeren atasözleri vardır:

- Adamın iyisi işte belli olur.
- Nerede hareket, orada bereket.
- Boş duranı Allah sevmez.
- Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.
- Yazın gölge kovan kışın karın ovar.
- Er ekmeğini taştan çıkarır.
- Emek olmadan yemek olmaz.
- Zahmet olmadan rahmet olmaz.
- İşleyen demir ışıldar.

Türklerin sosyal yaşamında aile ve akrabalık bağları çok güçlüdür. Küresel kültürün etkisiyle bireyselleşmenin öne çıktığı günümüzde bile akrabalık ilişkileri Türk boyları arasında canlıdır. Sağlam bir toplum yapısı için aile ve akrabalık ilişkilerinin sağlam olması gerektiğini bilen Türklerin bu düşünce yapısı atasözlerine de yansımıştır. Kazak sahasında akrabalık ilişkilerini ele alan pek çok atasözü vardır. Bunlardan bazıları:

- Nağaşı alğan torıqpas, jigen alğan malıqpas. (Kayın akrabası olan kişi ümitsizliğe düşmez, yeğeni olan kişi zenginleşmez.) (Gürsu 2017: 64).
- Nağaşı bayterek, jigen qotır taylaq. (Akraba koca çınar, yeğen ise uyuz deve yavrusudur.) (Gürsu 2017: 64).
- Tuwısı joq, jalğız torga tüsedi.(Akrabası olmayan kişi ağa yalnız düşer.) (Gürsu 2017: 64).

- Ağayınnan bölinip ketseň sayaq tätti etiňe tiyediaşşı tayaq. (Akrabalarından ayrılıp yalnız gidersen tatlı etine acı sopa değer.) (Gürsu 2017: 65).
- Tuwısı birdiň, uwısı bir. (Birlik içindeki akrabaların elindeki de bir) (Gürsu 2017: 64).
- Ağayıň tatuw bolsa at köp, abısıň tatuw bolsa as köp. (Akrabalar iyi geçinirse at çoktur, eltiler iyi geçinirse aş çoktur.) (Gürsu 2017: 65).
- Ağayınga qarap mal öser, qarağayğa karap tal öser. (Akrabalarına bakıp mal büyür, çama bakıp fidan büyür.) (Gürsu 2017: 294).
- "Siz siz" degen jılı söz ağayıňğa jarasar. ("Siz siz denen nazik söz akrabaya yaraşır.) (Gürsu 2017: 289).
- Arğımaqtıň qulağı erek serek, bugün kerek ağayıň erteň kerek. (Küheylanın kulağı dik dik, bugün gerek akraba yarın gerek.) (Gürsu 2017: 303).

Türkiye sahasında da akrabalık bağları ile ilgili atasözleri pek çok atasözü yer almaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Akrabaya taş atan onmaz.
- Et tırnaktan ayrılmaz.
- Ağaç yaprağıyla gürler.
- Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış

Akrabalığın esası yardımlaşma ve dayanışmadır. Yardım etmeyen, arka çıkmayan akraba toplum tarafından eleştirilmiştir. Toplumun bu bakış açısını yansıtan Kazak atasözlerinden bazıları şu şekildedir:

- Tuwıstın jamanı bolsa da jumıstıň jamanı joq. (Akrabanın kötüsü olsa da işin kötüsü yok.) (Gürsu 2017: 64).
- Ağayıň aluwğa bar, berüwge joq. (Akraba almaya var, vermeye yok.) (Gürsu 2017: 65).
- Jaman tuwıstan jaqsı tanıs artıq. (Kötü akrabadan iyi tanıdık yeğdir.) (Gürsu 2017: 65).
- Ağayıňmen alıstan sıylasgan jaqsı. (Akrabalara uzaktan saygı göstermek iyidir.) (Gürsu 2017: 65).
- Ağayıň aşşı, mal tuşşı. (Akraba acı, mal tatlıdır.) (Gürsu 2017: 293).
- Ağayıň barıňda awzıňdı jalaydı, joğıňda jelkeňnen qaraydı. (Akraba sen zenginken ağzını yalar, yoksulken ensenden bakar.) (Gürsu 2017: 293).
- Ağayıň barda duspanım joq deme abısınıň barda kündesim joq deme.(Akraban olduğunda düşmanım yok deme, eltin olduğunda rakibim yok deme.) (Gürsu 2017: 294).

Bezer şekilde Türkiye sahasında da koruyup kollamayan akrabayı eleştiren atasözleri yer almaktadır:

- Akraba gelmeye gelmeye yad olur, yad gele gele akraba…
- Akraba ile ye iç, alışveriş etme.

- Düşmanın yoksa, kardeşin de mi yok?
- Faydasız hısımdan, faydalı hasım yeğdir.
- Hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu.
- Akraba akreptir.
- Sadık dost akrabadan yeğdir.

SONUÇ

Atasözlerinin Türkiye ve Kazakistan sahasındaki bu ortaklığı, bütün Türk boylarının atasözü varlığında da kendisini göstermektedir. Türk boylarının atasözlerinin çoğu gerek anlam bakımından gerekse söylem bakımından benzerlik hatta ayniyet göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye ve Kazak Türklerinin ortak atasözleri ortaya konulmuştur. Bu iki Türk boyunun eş seçimi, akraba ilişkileri, birlik ve beraberlik, kanaat, çalışkanlık, bahadırlık, ana-baba hakkı konularını içeren atasözü varlığı incelenmiş, ortak bir söyleyiş biçimi, ortak anlam dünyası tespit edilmiştir. Bu ortaklığın sebebi iki Türk boyunun toplumsal düzen, aile yapısı, yaşayış tarzı, düşünce ve inanç dünyası, hayata bakış açısı noktasında aynılık göstermesidir.

Türk Dünyasında atasözlerinde ortak konuların, benzer hatta aynı söylemle ifade edilmesi bugün geniş bir alana yayılmış olan Türk boylarının ortak tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır. Türklerin ortak düşünce ve inanç dünyasının bir aynası hükmünde olan bu atasözlerine bakıldığında büyük Türk dünyasının düşünce gücü ve kültür zenginliği görülecektir.

KAYNAKLAR

Aksoy, Ö. Asım (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1- Atasözleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul(2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Ankara: AKM Yayınları.

Durbilmez, Bayram(2019). Türk Dünyası Kültürü 2, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gülensoy, Tuncer(1975). “Türk Dünyası Atasözlerinin Anlam Yönünden Benzerlikleri Üzerine Notlar”, TFAY Belleten, Ankara, s.93-101.

Gürsu, Uğur(2017). Kazak Atasözleri, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRK DESTANLARINDA DEMONİK BİR VARLIK: CELMOGUZ/YALMAVUZ

A DEMONIC ASSISTANCE IN TURKISH EPIC: CELMOGUS / YALMAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü

ÖZET

Eski Türklerin inanç dünyasında evren ruhlarla doludur. Kutsal mavi gökte ülgen (ışıklı) ruhlar yaşarken yer altında Erlik'in emrinde bulunan kötü ruhlar yaşamaktadır ve bu iki dünyanın ruhları yeryüzüne etki etmektedir. Gökyüzünün mensubu olan ışıklı ruhlar Tanrı Ülgen'in emri ile yeryüzündeki insanlara iyilik, bolluk ve bereket getirirken yer altına bağlı olan kötü ruhlar ise bela, kıtlık ve felaketlere neden olmaktadır. Kuzey Türklerinin inanç sisteminde bu yaratıklardan birisi de yaşlı bir kocakarı şeklinde tasavvur edilen varlıktır. Celmoguz çoğu zaman yer yarığının üzerinde oturan ihtiyar bir kadın olarak kurgulanır. Bu korkunç ihtiyar kadın elindeki iğne ile yer yarığını diker. Celmoguz'un yeryarığının dibini kendisine mekân olarak seçmesindeki amaç yeraltında yaşayan çocuklarını koruma isteğidir.

Kadın başlangıçlı demonik varlıklardan biri olan bu varlık Türk boylarının sözlü anlatılarında farklı adlarla anılmaktadır. Mañges/Mañkes (Sarı Uygur), Yalmavuz (Uygur), Yelmavız (Başkurt), Yalmavız (Tatar), Yalmağız/Yalmovız (Özbek), Yelmavız (Nogay), Jalmavız (Kazak), Çilbegen (Hakas). Kırgız Türkleri bu yaratığı; tırnakları ve burnu bakırdan olan yaşlı kadın şeklinde düşünürler ve bu kötü niyetli yaratığa "cezkempir, cezkol, cezbura, ceztırmak, ceztumşuk, celmogus" adlarını verirler. Ayrıca bu demonik varlığa çok benzeyen Mıstan Kempir adıyla anılan ve insanların kanını topuğundan emip onları yer altı dünyasının hizmetçisi yapan yaşlı ve çirkin bir yaratık söz konusudur. Bu varlık da Cezkempir/Ceztırmak'ın bir başka görünümüdür. Bu kötü huylu mitolojik yaratık çoğu zaman boynuzlu olarak betimlenir, gücünü başındaki yedi boynuzundan alan Cezkempir, çok korkunç bir varlıktır. Bazen boynuzların yerini ateş gibi sürekli renk değiştiren yedi renkli korkunç saçları almaktadır.

Bu çalışmada Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek ve Hakas Türklerinin destanlarında, Kazan Tatarlarının masallarında yer alan demonik bir varlık olan "Celmogus/ Jalmavız/ Yalmavuz" motifi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: destan, demonik varlık, celmogus

ABSTRACT

In the belief world of ancient Turks, the universe is full of souls. In the holy blue sky, while the spirits of your country live (illuminated), the evil spirits under the command of Erlik live underground, and the spirits of these two worlds affect the earth. Illuminated souls from the sky bring goodness, abundance, and abundance to the people on earth by the order of God Ülgen, while evil spirits connected to the underworld cause trouble, famine and disasters. In the belief system of the Northern Turks, one of these creatures is an entity that was conceived as an old crone.

This being, which is one of the female-onset demonic beings, is mentioned by different names in oral narratives of Turkish tribes. Mañges / Mañkes (Yellow Uyghur), Yalmavuz (Uygur), Yelmavız (Bashkir), Yalmavız (Tatar), Yalmağız / Yalmovız (Uzbek), Yelmavız (Nogay), Jalmavız (Kazakh). Kyrgyz Turks this creature; they think in the form of an old woman with nails and nose made of copper,

and call this malicious creature "cezkempir, cezkol, allure, allure, allure, celmogus.. There is also an old and ugly creature called Mystan Kempir, which is very similar to this demonic being, sucking people's blood from their heels and making them servants of the underworld. This being is another aspect of Cezkempir / Ceztırmak. This bad-tempered mythological creature is often portrayed as a horned man, and Cezkempir, who derives his power from his seven horns, is a terrible entity. Sometimes the horns are replaced by seven dreadful hairs that constantly change color like fire.

In this study, the motif of "Celmogus / Jalmavız / Yalmavuz" which is a demonic entity in the epics of Kyrgyz, Kazakh, Uzbek and Uighur Turks will be emphasized.

Key Words: epic, demonic entity, celmogus

GİRİŞ

Eski Türklerin inanç dünyasında evren ruhlarla doludur. Kutsal mavi gökte ülgen (ışıklı) ruhlar yaşarken yer altında Erlik'in emrinde bulunan kötü ruhlar yaşamaktadır ve bu iki dünyanın ruhları yeryüzüne etki etmektedir. Gökyüzünün mensubu olan ışıklı ruhlar Tanrı Ülgen'in emri ile yeryüzündeki insanlara iyilik, bolluk ve bereket getirirken yer altına bağlı olan kötü ruhlar ise bela, kıtlık ve felaketlere neden olmaktadır. Kuzey Türklerinin inanç sisteminde bu yaratıklardan birisi de yaşlı bir kocakarı şeklinde tasavvur edilen varlıktır. Kadın başlangıçlı demonik varlıklardan biri olan bu varlık Türk boylarının sözlü anlatılarında farklı adlarla anılmaktadır. Mañges/Mañkes (Sarı Uygur), Yalmavuz (Uygur), Yelmavız (Başkurt), Yalmavız (Tatar), Yalmağız/Yalmovız (Özbek), Yelmavız (Nogay), Jalmavız (Kazak), Çilbegen (Hakas) (İnayet 2007: 20-22). Kırgız Türkleri bu yaratığı; tırnakları ve burnu bakırdan olan yaşlı kadın şeklinde düşünürler ve bu kötü niyetli yaratığa "cezkempir, cezkol, cezbura, ceztırmak, ceztumşuk, celmogus" adlarını verirler (Yudahin 1998: 206, Orozobayev 2014: 61). Ayrıca bu demonik varlığa çok benzeyen Mıstan Kempir adıyla anılan ve insanların kanını topuğundan emip onları yer altı dünyasının hizmetçisi yapan yaşlı ve çirkin bir yaratık söz konusudur. Bu varlık da Cezkempir/Ceztırmak'ın bir başka görünümüdür. Kuzey Türklerinin sözlü anlatılarında bu sözcükler çoğu zaman aynı varlığı karşılar ve birbirinin yerine kullanılır (Beydili 2005: 372, Bayat 2007: 320).

Kadın başlangıçlı demonik varlıklardan biri olan Cezkempir/ Ceztırmak/ Celmogus, Altay Türklerinin inanç sisteminde de yer eder. Dağlık bölgelerde yaşayan Altay-Sayan Türklerine göre bu yaratık ormanlarda yaşamaktadır. Bu inanış koruyucu av ruhunun avcılık kültürü sonrası dönemde demonik boyuta taşınmasıyla ilgili olmalıdır. İnanışa göre Ceztırmak'ın herkesten gizlemeye çalıştığı bakır tırnakları ve burnu vardır, ayakları da keçi ayağına benzemektedir. O, kurbanlarını tırnaklarıyla parçalayarak öldürmektedir (Beydili 2005: 154, Bayat 2007: 321). Bu kötü huylu mitolojik yaratık çoğu zaman boynuzlu olarak betimlenir, gücünü başındaki yedi boynuzundan alan Cezkempir çok korkunç bir varlıktır. Bazen boynuzların yerini ateş gibi sürekli renk değiştiren yedi renkli korkunç saçları almaktadır (Beydili 2005: 277). Bu haliyle Cezkempir/Ceztırmak, ateş kültü ve Albastı inanışlarıyla da bağlantılı gözükmektedir. Kırgız-Kazak Türkleri arasında 19. yüzyılın sonlarına kadar bu şeytanî varlığın gerçekte var olduğuna inanılır. Onlara göre dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan bu yaratık sihir dolu bir varlıktır. İnsan görünümlü olan Cezkempir/Ceztırmak'ın insanlar gibi giyinip hayvancılık işiyle uğraştığına inanılır (Beydili 2005: 279). Bu kötü ruh, yerin durumunu kontrolü altında tutabilmektedir. Çok hızlı hareket eden Cezkempir/Ceztırmak yedi günde orta dünyayı, yedi günde yer altını dolaşmaktadır (Orozobayev 2014: 61).

Kırgız Türkleri arasında Cezkempir/Ceztırmak ile ilgili birçok anlatı söz konusudur. Bu anlatılardan biri Talkanbay adlı avcıya atfedilir. Talkanbay, ormanda av yaparken Ceztırmak, güzel bir kadın kılığında onun yanına gelir, ormanda kaybolduğunu söyleyip onunla yemek yer. Bu esnada sürekli

burnunu ve tırnaklarını saklamaya çalışmaktadır. Talkanbay onun kurbanlarını uykuda öldüren Ceztırmak olduğunu anlar. Kadın vedalaşıp gidince bir çam tomruğuna insan görüntüsü verip ağacın altına yatırır. Kendisi tüfeği ile Ceztırmak'ı bekler. O, geldiğinde insan zannettiği tomruğa saldırınca Talkanbay onu tüfeğiyle öldürür. Bakır tırnaklarını ve burnunu kesip köyüne götüren Talkanbay en maharetli avcı unvanını alır (Dıykanbayeva 1999: 104).

Bir başka anlatı ise şöyledir: Atbaşı bölgesinde yer alan Arpa'da ormana odun toplamaya giden bir grup korkunç bir çığlık duyar. Bu çığlığın etkisiyle orada bulunan insanlardan bazıları bayılır. Atlar ise kan işeyerek ölür. Yanında tüfek olan birisi ateş ettiğinde tırnakları bakırdan olan bir yaratığın kaçtığını görür. İnanışa göre Ceztırmak hâlâ Arpa bölgesinde yaşamaktadır (KK: Dr. Öğr. Üyesi Kenjegül Kaliava).

Kuzey Türklerinin genelinin inanç dünyasında yer alan bu demonik varlık Kırgız Türklerinin Boston, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy adlı destanlarında da yer almaktadır. Boston destanında Boston'un karşılaştığı düşmanlardan birisi olan ve destanın bazı yerlerinde Celmogus, bazı yerlerinde ise yedi başlı Cezkempir olarak ifade edilen bu kötü huylu varlık yaşlı bir koca karı şeklinde kurgulanır. Yedi başı bulunan bu yaşlı kadın hem yeryüzünde hem de yer altında yaşayabilmektedir. Celmogus/Cezkempir Boston'un karşısına çıkmadan önce Karaboz onun kötülük yapacağını sezer ve Boston'u uyarır. Yolun başında güçlü bir ata binmiş olan yedi başlı Cezkempir'in onu beklemekte olduğunu haber vererek savaşmaya hazır olmasını söyler. "Alışuuga caragın/ Coluñdu emi karagın/ Ceti baştuu Celmogus/ Col boyunda olturat/ Sokudan mingen atı bar/ Sok bilegin kamçılap/ Tögöröktün tört burçun/ Tört aylanıp bul çıkar." (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Boston destanında Cezkempir'in olay örgüsünün yönünü değiştiren etkin bir rolü vardır. Yer yarığının üzerinde oturan ve yarığı iğne ile diken bu cadı kadın; Boston'un karşısına çıkar; Boston onu takip ederken birden yer altına düşer. Bu olay Boston'un yer altındaki mücadelesinin başlangıç noktası olur.

Cezkempir'in görüntüsü destanda ayrıntılarıyla tasvir edilmektedir. Yedi başı olan bu koca karının saçları da rengârenktir ve sürekli renk değiştirmektedir. Bir anda kararmakta, gövermekte veya ağarmakta olan saçları da yedi şekildir. Çok süratli koşan Cezkempir'in tırnakları da bakırdandır. "Bul kempirdi surasañ/ İyinde ceti başı bar/ Özgörüp turat başında/ Türkün tüstü körsötkön/ Saklayıp turgan çaçı bar/ Bir karasañ kararat/ Bir karasañ kögöröt/ Bir karasañ agarat/ Abaylap dagı karasañ/ Ceti bölök başında/ Ceti türlüü çaçı bar/ Körgöndün köönü özgöröt/ Celip cürgön cez kempir/ Bardık işti atkarat" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247).

Cezkempir'in yeryüzüne çıkma nedeni, yeryüzündeki düşmanların yer yarıklarını kullanarak yer altına inmelerini ve oğullarına zarar vermelerini önlemektir. Cezkempir, düşmana karşı kendisi mücadele verir, kendisi düşmanı yenemediği takdirde oğullarına haber verir. Cezkempir'in beş oğlu yer altında iki oğlu ise yer üstünde ab-ı hayat suyunun başında yaşamaktadır. "Ceti baştuu kempirdin/ Cer üstünde eki uulu bar/ Eköö birden döö bolot/ Al döölördün özünö/ Colukkandar cogolot/ Cer astında kempirdin/ Beş döö uulu bar." (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Cezkempir'in yer altındaki kötü huylu devlerin annesi olması, al ruhu ekseninde kurgulanan bu mitolojik varlığın bütün kötülüklerin kaynağı olmasını simgelemektedir.

Er Töştük destanında Celmogus, İleman'ın karşısına ciğer şeklinde çıkar. İleman, birisinin hayvan kesip ciğeri suya attığını zanneder. Sulamak için getirdiği atları ondan korkup su içmez. Bunun üzerine İleman, bir sırıkla ciğeri sudan almak ister. Sırığı ciğere batırdığında Celmogus sırığı tutup İleman'ın göğsüne oturur. "Öpkö bolgon celmogus/ İlemandın ködöndü mindi/ Kısıp kısıp koydu deyt" (İliç 2002: 54). İleman canını kurtarmak için çok şey vaat eder ama Celmogus kabul etmez. En sonunda İleman, küçük oğlu Er Töştük'ün canını ona vereceğini söyleyince Celmogus onu bırakır.

Aynı Celmogus, Er Töştük'e de bir koca karı şeklinde görünür. Er Töştük, canının gizli olduğu kara demir eğeyi almak için çolak kavağa gider ve orada oturan koca karıyı görür. Er Töştük'ün atı

Çalkuyruk, onun Celmogus olduğunu sezip onu atlatmanın yolunu Töştük'e söyler. Töştük, atının söylediklerini yapıp eğesini alır, ama Celmogusu elinden kaçırır. "Kempir olturakalıp/ Üydöy kara taştı tepti ele/ Cerdin astına tüşüp ketti ele/ Çal kuyruktay bu külük/ Ooztıgın tiştedi deyt/ Cer astına kirdi deyt/ Töştük cerge tüşköndö/ Cerdin astı sılk etti/ Kempirdin isin kuudu deyt" (İliç 2002: 64). Onu takip eden Töştük, Celmogus yer altına kaçınca peşinden gider.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın annesi Kenceke, yola çıkacak olan oğlunu tek gözlü, bakır burunlu, kan içici Celmogus'a karşı uyarır ve dikkatli olmasını söyler. "Cana kızık can çıgar/ Calgız közdü Celmogus/ Cez tumşuk mite degen bar/ Başka canga tiybesten/ Calañ kişi cegen bar." (Alimova 2006: 148). Coodar, yolda iken Kenceke'nin haber verdiği Celmogus onun karşısına çıkar. Çok korkunç bir yaratık olan Celmogus'un heybeti bir dağın yarısı kadardır. Sadece Coodar'ı değil bütün insanları yutacak kadar geniş bir ağzı olan bu yaratığın alnının üstünde bir tek gözü vardır. "Çoňdugun aytpa bolcol cok/ Sol kol cagı kara koo/ Bögüp catkan turbaybı/ Çoňdugu toonun teňindey/ Coodar emes başkanı/ Bir aykırsa cegidey/ Karlanıp çamınıp/ Kabaktan tura kalgalganı/ Baatırga tumşuk salganı/ Calgız közdüü Celmogus." (Alimova 2006: 162). Tek başına ilerleyen Coodar'ın karşısına çıkarak ona saldıran Celmogus, yamuk burunlu, tek gözlü, kolu kanadı olmayan ve insan gibi ayakları olan bir varlıktır. "Celmogusdun özü bar/ Kaykı murun cez tumşuk/ Mañdayda calgız közü bar/ Kanatı cok kolu cok/ Adam sınduu ayagı." (Alimova 2006: 163). Coodar, atı Kılkara'nın da yardımıyla bu kötü yaratığı yok etmeyi başarır.

Er Koşoy destanında yeryüzünün en güzel yeri olarak tarif edilen Çatır-Köl hakkında bilgi verilirken burasının doğal güzelliklerinin yanı sıra burada yaşadığına inanılan olağanüstü varlıklardan da bahsedilir. Bunlardan birisi bakır burunlu yaşlı bir kadın olarak hayal edilen Ceztumşuktur: "Adamdın esin çagargan/ Albarstı menen şeytanı/ Ot üylöp çıgargan/ Cez tumşuğun aytalı" (Tekalan 2002: 22). Yer altına bağlı olan Celmogus/Cezkempir/Ceztumşuk/Ceztırmak Kırgız Türklerinin küçük destanlarında kahramanların düşmanı olarak yer alan mitolojik bir varlıktır.

Kazak Türklerinin inanışlarında da varlık gösteren bu demonik varlık, incelenen destanlardan Avez Batır, Dotan Batır, Er Töstik, Kulamergen-Joyamergen ve Ötegen Batır'da yer alır. Avez Batır destanında jalmavız, dişi bir varlıktır. İnde yaşayan, nefesi kara duman şeklinde gökyüzüne kadar uzanan, insan yiyen bir varlık olarak tasvir edilir: "Jalmavız kempir demi eken/ Barsa kelmeytin jol-sol eken/ Bara koygan batırdın/ Talayın jutkan neme eken" (Jumadilova vd., 2015: 67). Canşa adlı bu jalmavız, inine gelen herkesi öldürüp yemektedir. Kadının bu özelliğini "Jedigöy kempir men edim/ Talaydı sırbaz kılıp jep edim" (Jumadilova vd., 2015: 68) sözleriyle dile getirir.

Dotan Batır destanında jalmavız, destanın olay örgüsü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Destanda jalmavız insan yiyen bir varlık olarak geçer. Evlenmek amacıyla yolculuk eden Dotan ve kardeşleri bir jalmavızın yanına varır. Jalmavız, insan kokusunu alınca onlara yaklaşır ve Dotan'ın kardeşlerini yutar: "İyisin adamzattın algannan son/ Bularga bir jalmavız kele jatır/ Bilmeydi uyıktap jatıp jalmavızdı/ Jutkalı balalarga saldı avızdı/ Jalgız jatkan kalıptı Dotan aman/ Özgesin, berin juttı ul men kızdı" (Arıkan, 2007: 228). Jalmavız, tek gözlü bir varlıktır. Onu öldürmenin yolu, tek gözünden vurmaktır. Dotan'ın dostu Akkuv Atkan jalmavızın gözüne nişan alıp vurunca jalmavız domuz gibi böğürerek ölür: "Mandayında tabaktay jalgız közdi/ Akkuv Atkan ok atıp bir jiberdi/ Ok kelip jalgız közden tuvra tiydi/ Kempirdin tıpırlatıp janın kıydı/ Tostaganday ogı bar bar mıltıgının/ Közinin şarasına birak sıydı/ Jalmavız şoşkaga uksap şıngıradı/Jelayak jolga tüsip dıngıradı/ Kaziret Kuzır jar bolgan er Dotanga/ Bolmasa munday isti kim kıladı/ Er Dotan ekevine keldi şavıp/ Jalmavız ölip kaldı kaza tavıp" (Arıkan, 2007: 308). Dotan Batır destanında jalmavızın olay örgüsüne etki eden, destanın daha başında olayın yönünü değiştiren bir varlık olarak bulunduğu görülür.

Er Töstik destanında Kencekey'i aldıktan sonra yurduna dönen Töstik, yolda eğesini düşürür. Eğeyi almak için geri dönünce jalmavızın burada kendisini beklediğini görür. Töstik'in atı Şalkuyrık,

"Egevinin kasında jalmavız kempir seni kütip otır, sen egevindi ala bergende ustap almak. Egevge cakındagan kezde kempirdi aldaytın bir akıl tavıp al" (Aça, 2002: 114) diyerek Töstik'i jalmavız karşısında dikkatli olması konusunda uyarır. Jalmavız, Töstik'i yakalamak ister. Töstik, jalmavızdan kaçarken kara yer ikiye ayrılır ve Töstik ile atı Şalkuyrık yer altına düşer. Bu destanda jalmavızın olayın akışını değiştiren bir tip olduğu açıkça görülmektedir.

Kulamergen-Joyamergen destanında jalmavız, yer altında yaşayan yedi başlı, kötü karakterli bir varlık olarak tasvir edilir. Kulamergen'in eşi Künayım'ı kandırıp kocasını aldatmaya ikna eden Kurtka adlı kocakarının annesi, yer altında yaşayan yedi başlı jalmavızdır: "Sol kempirdin şeşesi/ Jeti bastı jalmavız/ Jer astında turgandar" (Arıkan, 2007: 350). Bu örnekte de jalmavız kötü huylu bir varlık olarak yer almaktadır.

Ötegen Batır destanında bu varlık jeztırnak adıyla yer alır. Destanda jeztırnak ile ilgili ayrıntılı bir tasvir bulunmamakla birlikte, onun dar ve dikenli bir yerde yaşadığı bildirilir. Halkına yeni bir yurt aramak için diyar diyar dolaşan Ötegen, bir aylık yol gidince çok dikenli ve dar bir yere denk gelir. Burada jeztırnak ile karşılaşarak onu öldürür: "Ötegen odan ay jürip, tagı bir kalın şengeldi jerge keledi. Tar jer dep unatpaydı. Munda bir jeztırnakka kezdesip, aylasın tavıp, onı da öltiredi" (Jumadilova vd., 2015: 237). Jeztırnak'ın yaşadığı dar ve dikenli yer, onun kötü bir karakter olarak algılandığının işaretidir.

Uygur halk destanlarında cadı, dev, albastı, büyücü gibi isimlerle anılan olağanüstü düşman tipler olan Yalmavuz/Yelmenüs Uygur sözlü anlatılarında daha çok Türk mitolojisinde önemli yer tutan ateş kültü, albastı ve cadı ile ilişkilendirilerek verilmektedir (İnayet, 2007: 33-61). Kahramanın amacına ulaşmasını olağanüstü güçleriyle yahut sihirli yollarla engellemeye çalışan kahramanlardır. Türk destanlarında kötü karakterler iki gruba ayrılmaktadır. İlki anlatının sonuna kadar kötülüğe devam ettiği için kahraman tarafından ölümle cezalandırılır. İkinci grupta yer alanlar ise kötülükten vazgeçtiği için affedilir. Türk boylarının anlatılarında Celmogus/Jalmavız anlatının sonuna kadar kötü karakter olarak varlık gösterdiğinden kahraman tarafından öldürülerek cezalandırılır (Yıldız 2010: 49).

Batur Destanları'nın yedi çeşitlenmesinde de karşı güç konumundaki düşman tipi kahraman "Yalmavuz, Yelmenüs", cadı kadın tipi şeklinde görünür. Burada "Yalmavuz, Yelmenüs", insan kanı emerek hayatına devam eden bir yaratıktır.

Akulambedihan destanında Mehtumhan ağabeyi gittikten sonra evde sıkılır ve saçını taramak ister. Ocağın önünde başını yıkarken ayağı tepsiye takılır, su dökülüp ateş söner. Ağabeyi gelene kadar yemek hazırlaması gerektiği için ateş bulmak bir ninenin evine gider ve ateş alıp eve döner. Bu nine aslında insan kanı içip keyif süren Yalmavuz'dur ve kızın ardından hemen çıkıp eve kadar takip eder. Mehtumhan'a da iki tokat atarak bayıltır. Kanını emerek karnını doyurup evden çıkar. Akulambedihan avdan eve gelir. Olan biteni öğrenir. Bunun üzerine Akulambedihan, bir plan yaparak diğer odaya gizlenir. Ertesi gün öğleye doğru Yalmavuz gelir. Akulambedihan içerideki odadan çıkıp yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan kopararak yere yuvarlar. Yedi başlı Yalmavuz saçsız başı ile Mehtumhan'a kendisini kandırıp altı başının kopmasına neden olduğu için vahşiliğini göstereceğini söyleyip tehdit ederek kaçar (Mehmet, 1999: 207-211). Karşı güç konumundaki düşman tipinin görünüşünde dikkat çeken unsurlar nine kılığına girmesi ve yedi başlı yaşlı bir cadı olmasıdır.

Atoğlu destanında kahraman Atoğlu ve kardeşleri avlanmaya giderler. Onlara avdan dönüşe yemek hazırlayan eşleri bir gün dikkatsizlikle civcivi ürkütürler. Civciv ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan kızlar yaşlı bir ninenin evine gidip köz almaya geldiklerini söyler. Nine sinsice gülüp köz almak istiyorlarsa kendisine kız olmaları şartını sunar, kızlar kabul ederler ve ateşi alıp eve dönerler. Ertesi gün nine, kızların evine gidip başlarındaki bitleri kontrol etme bahanesiyle kanlarını emer (Mehmet, 1999: 239-240).

Çın Tömür destanında kahraman ava çıkar. Canı sıkılan kız kardeşi Mahtumsula dama çıkar. Saçlarını tarar, kedisi ile tavuğu da ardından dama çıkar. Miyavlayıp duran kediye pist, dama çıkan tavuğa kışt deyip onları damdan kovar. Damdan inen kedi ocağın yanına gelir çayı devirir. Ardından gelen tavuk külü karıştırarak ateşi söndürür. Mahtumsula ateş almak için yaşlı bir ninenin evine girip selam verir. Nine sırıtarak arkasına döner, "Selam vermeseydin seni yedi parçaya bölerdim." der. Mahtumsula onun yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlar, ürker. Mahtumsula ateş için geldiğini söyleyince Yalmavuz, bir tezeği ateşleyip dayağa geçiriverir. Bir yanına bit, bir yanına sirke koyarak eve gidene kadar bunları iki yana saçmasını söyler. Yalmavuz kör olduğu için böyle bir yola başvurur çünkü sirke dökülen tarafta diken, bit dökülen tarafta çalı biter ve ortası yol olur. Yalmavuz bu yolu takip ederek ertesi gün Mahtumsula'nın evine gelir. Mahtumsula'yı uzun saçından tavana asıp ayaklarından delikler açar. Kanını emer. Dönerken de bu durumu kimseye anlatmaması gerektiğini söyleyip tehdit eder (Mehmet, 1999: 156-160).

Aynı destanın çeşitlenmesi olan Şim Tömür Batur'da da kahraman ava gittiğinde Mehtimsile ulu su kenarına varır, saçlarını orda tarar ve saçları su ile akıp gider, döndüğünde ateşi sönmüştür. Köpeğe "çak", kediye "pis" der. Ardından ateş bulmak için yüksek bir yere çıkar. Gittiği yerde yedi başlı Yelmenüs oturmuş bitlerini ayıklamaktadır. Mehtimsile ateş almaya geldiğini söyleyince yedi başlı Yelmenüs bir tezeğe ateş yakıp Mehtimsile'ye verir. Kızın iki koluna da bit bırakır. Eve varıncaya değin bu bitleri yolun iki yanına dökmesini emreder. Mehtimsile bitleri dökerek evine gelir. Bitlerin döküldüğü yerlerde çalı biter ve ortasında bir yol açılır. Yedi başlı Yelmenüs'ün gözleri kördür. Bu yolu takip ederek Mehtimsile'nin evine gelir. Onu tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer (Mehmet, 1999: 222-225).

Çınar adlı destanda kahraman yeryüzünden gökyüzüne çıkarak evden uzaklaşır. Burada üç kardeş ile tanışır ve onlara kardeş olur. Üç kardeş her gün ava çıkar, kız ise evde kalarak yemek pişirip diğer işleri yapar. Günlerin birinde kız evde yemek yaparken ocaktaki ateşin söndüğünü fark eder ve köz aramaya çıkar. Uzakta bir eve gider. Evde tek başına yaşayan nineden biraz köz ister. Közü alarak eve döner. Ertesi gün nine bir keçiyle gelir. Kız, ninenin bir cadı olduğunu anlar. Cadı eve geçerek evin ortasına güllü bir kilim serer. Kıza ayakkabılarını çıkarıp kilim üzerinde oynamaya başlamasını, eğer kilimden bir adım dışarı çıkarsa yüreğini vücudundan ayıracağını söyler. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimi ve evdeki ekmekleri çuvala koyar. Keçisine binerek evine döner (Mehmet, 1999: 243-245).

Dört Karış Kumaş destanında genç karı-koca obadan uzak oldukları için yıllarca ocaklarındaki közü korur. Bir gün kocası ava çıktıktan sonra eşi ağır hastalanır. Güçlükle yerinden kalktığında ocakta tezeklerin yanıp tükendiğini görür. Ateşin yanında büyük beyaz bir köpeğin bağlı olduğu bir mağaraya gider. Bir nine çıkıp ödünç köz verir. Genç kadının elbisesine önce bir kat kül koyar. İkinci kata köz, üçüncü katına kalın koyun tezeği koyar. Hilekâr nine aslında külün içine kor köz bırakır. Bu köz elbiseden delik açar. Delikten yol boyunca kül dökülür. Ertesi gün köz veren nine büyük beyaz köpeğine binmiş, eve doğru gelir. Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere üç başı bulunur. Kadın bunu görünce şaşırır ve korkar. Nine kadını önüne oturtup saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Sonra üç başındaki üç ağzıyla o üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Nine kendisi kana doyduktan sonra köpek yalağına da kan doldurur. Köpekte kanı içip doyunca evlerine dönerler (Mehmet, 1999: 231-233).

Köz adlı destanda günün birinde kahraman ava çıkarken eşine eve bakıp yemek yapmasını, albastıdan kendini korumasını tembihler. Ertesi gün kadın yemek yapmak için hazırlanırken ateşin sönmüş olduğunu fark eder. Ateş bulmak için vardığı çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan bir nine ile yanındaki siyahlı beyazlı köpeğini görür. Kadın nineden köz ister. Nine kadının eteğine bir kat kül, bir kat koyun tezeği, tezeğin içine köz koyar ve kül ile gömer. Daha sonra gizliden gizliye gülerek genç kadına yolda dikkatli olmasını ve közü söndürmemesini tembihler. Kadın eve doğru yol alır. Ertesi

gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. Kadın onun albastı olduğunu anlar. Albastı ondan başını uzatmasını ister ve kanını içer. Sonra ayağına bakmak ister ve kadının topuğundan da köpeğine kan içirir. Albastı, siyah beyaz köpeğine binerek çadırına döner (Mehmet, 1999: 235-236).

Bu yedi anlatıdan hareketle karşı güç konumundaki olağanüstü düşman tipi cadının özelliklerini şu şekilde zikretmek mümkündür: çiğnenen yasaklar düşman tipi cadı/dev "Yalmazvuz'un ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kutsal sayılan ateşin söndürülmesi destan kahramanlarının Yalmavuz ile karşılaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu çeşitlenmelerde kahramanların evden uzaklaşmadan önce kardeşine/eşine belirli yasaklar koyması ve avlanmaya gitmeleri metinlerin ortak yönüdür. Doğrudan ya da dolaylı olarak çiğnenen yasaklar neticesinde ideal kahramanlar, düşman tipi cadı/dev "Yalmavuz" ile karşılaşır.

Özbek Türklerinin destanlarında da bu demonik varlık karşı güç olarak yer almaktadır. Huşkeldi ve Belagerdan destanlarında kocakarı kılığındaki cadı karşımıza çıkar. Huşkeldi destanında kahramanın mücadele ettiği karşı güçlerden biri yüz on yedi yaşındaki cadı kadın Kırlangıç Mestan'dır. Kırlangıç Mestan, Hunharşah'ın üç cadısının en küçük olanıdır. Destanlarda düşman tipi, hareketlerle olduğu kadar, onun fizikî görüntüsüyle de tasvir edilmektedir. Kırlangıç Mestan destanda; titrek, boncuktan takkesi olan, ala alnı olan, buruşuk ağızlı, kuru, saçları kokmuş, başı havuç yıkama sepeti gibi bir ihtiyar olarak tasvir edilir (Öztürk, 2011: 219). Haldarhan'ın memleketinde cadı bulundurma sebebi, iline düşman girdiğinde cadıların onları tanıyıp kendisine haber vermesidir. Göroğlı, oğlu Avazhan'ı kurtarmak için Hunharşah'ın memleketine gittiğinde, onu Kırlangıç Mestan tanır. Hunharşah'ın huzuruna götürür. Hunharşah, Göroğlı'na söz hakkı vermeden onu astırmaya götürecekken vezir Danişmend Kel'in isteğiyle Göroğlı'na söz hakkı verilir. Kendisini Huşkeldi olarak tanıtan Göroğlı asılmaktan kurtulur.

Belagerdan Destanı'nda Avazhan'ın düşmanlarından biri Erem bağına girdiğinde kule evde karşılaştığı yaşlı kadındır. Bu kadın; ihtiyar, gözleri ateş, alnı balta gibi, çenesinin eti kalmamış, kel başı yağır, yüzünde nur olmayan, aksi bir ihtiyar olarak tasvir edilmiş, destandaki kötü rolü okuyuculara sezdirilmiştir (Öztürk, 2011: 365). Bu ihtiyar kadın Avazhan'ı doğduğu yer olan Gürcistan'dan beri tanıdığını söyleyip, onu evine davet eder. Avaz kırk kapıdan geçtikten sonra, kadının evine girer. Evin ortasında kırk kulpu olan bir kazanın kaynadığını görür. Kadın kazanın kulpunu burduktan sonra, havada uçan kartal, akbaba, yerde gezen tilki, çakal gelip kazana düşerler. Bu şekilde ölüp pişerler. Avazhan kazanın başına gidince yaşlı kadının gönlünden Avazhan'ı kazanda pişirip yemek geçer. Yaşlı kadının niyetini anlayan Avazhan, yaşlı kadının kendisi için düşündüğü şeyi ona uygular. Kadını kazana düşürüp öldürür. Kahraman önce sezgileriyle hareket etmiş, sonrasında da fiziksel gücünü kullanarak düşmanını alt etmiştir.

Hakas Türklerinin sözlü anlatılarında da yer altına mensup olan ve koca karı kılığında kahramanların karşısına çıkan bu şeytani varlık yer almaktadır. Kara Kuzgun Destanı'nda Kara Kuzgun'un ablası Altın Arığ'la evlenmek isteyen Hılanır Taycı, demir tapınağın zirvesindeki dokuz alpla savaşıp onları mağlup etmek zorundadır. Hılanır Taycı, bu mücadeleden galip çıkmak üzereyken karşısına yeraltında yaşayan Üzüt kızı Üzen Arığ çıkar. Hılanır Taycı, Üzen Arığ'la yaptığı mücadeleyi de kazanacakken Üzen Arığ'a yardım etmek için yeraltından gelen Kara Kadın karşısında durur. Hılanır Taycı, bu mücadelede mağlup olur (Ilgın, 2008, 39). Burada destan kahramanının karşısında yer alan karşıt güç doğrudan Celmogus adını taşımasa da özellikleri itibariyle bu demonik karaktere işaret etmektedir.

SONUÇ

Kadın başlangıçlı bir demonik varlık olan Celmogus/Yalmavuz/Yelmenüs Türk boylarının sözlü anlatılarında üç farklı görünümde yer almaktadır: Yaşlı ve çirkin kocakarı, bakır tırnaklı ve bakır burunlu gelin, yedi başlı ve tek gözlü canavar. Yedi başı ve tek gözü olan bu canavar dev soyundan

gelmektedir ve her başında ayrı bir can taşımaktadır. Genellikle karanlık mağara veya yer altında yaşayan bu varlık, insan eti veya kanı ile beslenmektedir.

Anlatılarda çoğunlukla yeraltı dünyası ile ilişkilendirilen bu varlık Türk boylarının sözlü anlatılarında olay örgüsünün gelişiminde ve değişiminde, kahramanların yetkinleşip erginlenmesinde etkin rol oynamaktadır.

Bu demonik varlığın tüm Türk boylarında yer altı kökenli olarak kabul edilmesi, dişil bir varlık olarak tahayyül edilmesi, çoğunlukla kocakarı kılığında olduğunun düşünülmesi, fiziki özelliklerinin aşağı yukarı bezer olarak tasvir edilmesi Türk dünyasını meydana getiren Türk boylarının ortak inanış dünyasını yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Açа, Mehmet (2002). Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Konya: Kömen Yayınları.

Akmataliyev, Abdıldacan-Aynura Kıdırmambetova (2009). Kırgız Destanları 7 Boston, (Akt. Naciye Yıldız), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alimova, Cıldız (2017). Kırgız Destanları 14 Coodarbeşim Destanı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ Er Töştük Ve Coodarbeşim Destanlarında Kullanılan Celmoguz Motifi Üzerine, Türk Dünyası, S.39, s. 7-14.

Arıkan, Metin (2007). Kazak Destanları 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi I-II, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Beydili, Celal (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Yurt Kitap Yayın.

Dıykanbayeva, Aygerim (1999). Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar, EÜ SBE YLT: İzmir.

Durbilmez, Bayram

Ilgın, Ali (2005). Kara Kuzgun Destanı (İnceleme-metin-aktarma-gramatikal dizin-sözlük). Hacettepe Üniv. SBE Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

İliç, Yelda (2002). Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin), İÜ SBE YLT: İstanbul.

İnayet, Alimcan(2007). Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz- Celmoğuz, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yay.: İzmir.

Jumadilova, Mayramgül vd. (2015). Kazak Destanları 10 (Aktaran: Ekrem Ayan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mehmet, Abdulhakim, Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme, EÜ SBE YLT: İzmir, 1999.

Orozobayev, Mayrambek (2014). Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztürk, Rıdvan (2011). Özbek Destanları 4 Huşkeldi ve Belagerdan,, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekalan, Hümeyra Nur (2002). Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin, Ankara: Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yudahin, K.K. (1998). Kırgız Sözlüğü C. I.-II, çev. Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, Naciye (2010),"Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", Millî Folklor, Sayı 87, s.41-51.

ÜSKÜPLÜ ATÂ'NIN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK ADLI ESERİNDE TÜRKÇE KELİMELERİN CİNAS OLARAK KULLANILMASI

USAGE OF TURKISH WORDS AS A PUN IN THE WORK OF ÜSKÜPLÜ ATÂ'S TUHFETÜ'L-UŞŞÂK

Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ÖZET

Klasik Türk şiirinin milli unsurlara dayanan hünerleri içerisinde ele alınabilecek olan cinas, şiirin şekli yönden insan zihninde farklı anlamlar ile çağrışım dünyasına yeni kapılar açabilen bir sanattır. Hayatın insan üzerindeki etkisi, yaratılışın çeşitliliğiyle kendisini belirginleştirir. Yaratıcının yaratmasında zihni okşayan güzelliklerin insanın ruhunda meydana getirdiği zevk ile insanın bu zevkten aldığı ilhamla kendine özgü incelikleri oluşturma çabası sanatın ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsan ruhunda beslediği güzellikleri sözle, musikiyle, yazıyla, resimle, heykelle ortaya koymaya çalışır. Söz ve yazının, güzellikleri ortaya koymadaki gücü ruhun inceliklerine nüfuz ederken, ruhun inceliklerinin söz ve yazıya yansıması insan zihninin yeni çağrışımlara kapı aralayacak şekilde belirginleşmesini sağlar. Aynı nesnede ya da varlıkta farklılıklar arama ve bunu ortaya çıkarma merakı insandaki güzellik duygusunun işleyişiyle ilgilidir. Cinas, insandaki bu duygunun şekil ve fikirle birleşimi sonucunda ortaya çıkar. Cinas aynı tabloda farklı zevkleri ortaya koyma merakının zihin ve kalp işbirliğiyle gerçekleştirilmesidir. Söz ile musikinin algılanmasında kulak ile birlikte göz hareket halindedir. Bu yönüyle cinas hem kulağa hem de göze sinyal vererek musiki ile sözü farklı zevklerin tümseğinde toplamış olur. Cinas, ruhun zevklenmesine hizmet eden bir sanattır. Aynı ve benzer yazılıştaki kelimelerin bir araya getirilerek aynı anlatımda kullanılması ruhu okşayan bir durumdur.

Bu çalışmada, Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-Uşşâk Adlı Eserindeki Türkçe kelimelerden oluşan cinaslar tespit edildi. Seçilen beyitler cinas çeşitlerine göre sınıflandırılıp incelemesi yapıldı. Cinas sanatı ile Türkçe kelimelerin anlam zenginliği yorumlandı.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-Uşşâk, Türkçe, Edebi sanatlar, Cinas.

ABSTRACT

The pun, which can be dealt with within the skills of classical Turkish poetry based on national elements, is an art that can open new doors to the world of association with different meanings in the human mind in terms of the form of poetry. The impact of life on human beings is manifested by the diversity of creation. The beauties that affect the mind in the creation of the Creator create joy in the soul of man. With this pleasure, man creates his own subtleties with inspiration. This effort of human has led to the emergence of art. Man tries to reveal the beauties he nourishes in his soul by words, music, writing, painting and sculpture. The power of word and writing in revealing beauties permeates the subtleties of the soul. The reflection of the subtleties of the soul into words and writing opens the door to the new connotations of the human mind and makes it clear. The curiosity of seeking and revealing differences in the same object or being is related to the functioning of the sense of beauty in

man. The pun emerges as a result of the combination of this human emotion with the shape and the idea. Pun is the realization of the curiosity of revealing different tastes in the same table with the cooperation of mind and heart. In the perception of music with words, the ear and eye are in motion. With this aspect, the pun, by giving signals to both the ear and the eye, collects music and words in a bump of different pleasures. Pun is an art that serves the pleasure of the soul. It is a state that caresses the soul by using the same and similar spelling words together in the same narration.

n this study, the puns consisting of Turkish words in his work Tuhfetü'l-Uşşâk of Üsküplü Atâ were identified. Selected couplets were classified and examined according to pun. The abundance of meaning of Turkish words was interpreted with pun art.

Key Words: Tuhfetü'l-Uşşâk, Turkish, Literary arts, Pun.

GİRİŞ

Üsküplü Ata, Üsküplü olup 1523'te vefat etmiştir. Yesevi soyundandır. Acem diyarından gelmiş Üsküp'e yerleşmiş ve Nakşibendi tarikatına girmiştir. *Tuhfetü'l-uşşâk, Mevlid ve Divanı* vardır. *Mevlid* ve *Divanı* ele geçmemiştir.

Atâ'nın *Tuhfetü'l-uşşâk* mesnevisini 1505-1506 yılında tamamlamıştır. Aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* vezni ile kaleme alınan bu mesnevi 1413 beyittir. Eser on bölümden oluşmaktadır. Dinî, tasavvufî ve ahlâkî hikâyelerden oluşan *Tuhfetü'l-uşşâk,* Türk Edebiyatındaki mesneviler içinde "Okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı güden mesneviler" başlığının, "tasavvufî mesneviler" alt grubuna girmektedir. Eser plân bakımından Kâtibî'nin *Dehbâb*'ını örnek almıştır. *Tuhfetü'l-uşşâk,* edebiyatımızda cinas sanatı ile yazılmış en güzel ve önemli örneklerden biridir. (Aksoyak, 2006: 11-13)

Sözün anlamlı oluşu yanında görünüşü ile birlikte sese bağlı olarak ilham kaynağı olması, düşüncenin akışına hız vermiştir. Bir kelimenin kendi içinde oluşturduğu anlam ile birlikte başka bir kelimeye bağlı olarak aynı yazılışta yeni bir anlam oluşturması kişinin okuma zevkini artırdığı için sözcüklerin kullanımında göze hitap ile birlikte kulağa hitap, kalbe hitap duyguya ve ruha hitap önemli heyecan kaynakları arasında yer almaktadır. Türkçe'nin kelime hazinesi bakımından zenginliğini en derin bir şekilde ifade edebilme özgünlüğü, kullanılan cinas sanatının zenginliğiyle kendisini ortaya koyar. Bu, bir edebi sanat olarak cinasın bulunduğu şiirde Türkçe kelimelerin hem birinci mısrada hem de ikinci mısrada kullanılarak Türkçe'nin zenginliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Şairin şiir söyleme gücü ile kelimelere yüklediği anlamlara bağlı olarak ifadesini zenginleştirmesi bundaki hayal gücünün de bir işareti olarak ortaya çıkar. "Cinas, bir yönüyle sözde mûsikînin oluşmasını sağlarken, diğer yönüyle de aynı lafızdan farklı anlamların çağrışımına yol açmak suretiyle hem kişinin dikkatini üzerine çekmekte hem de onun muhayyilesini genişletmektedir." (Mum, 2004: 41). İnsan muhayyilesinin derinleşmesi ile ruhun zevklenmesi amaçlanmış olur. Cinas, ruhun zevklenmesine hizmet eden bir sanattır. Aynı ve benzer yazılıştaki kelimelerin bir araya getirilerek aynı anlatımda kullanılması ruhu okşayan bir durumdur. "Cinasta da lafızdaki benzerlik ve anlamdaki çeşitlilik omuz omuza vererek özel bir edebî zevk ortaya çıkarmaktadır. Çünkü cinaslı sözcükleri okuyan ve dinleyen kişi, önce bu sözcüklerden tek bir anlam çıkarmakta, sonra da bu anlamdan öteki anlama ulaşarak bu işten zevk almaktadır." (Mum, 2004: 41).

Türkçe'nin anlam zenginliğini şekil zenginliğini ile birleştiren cinas şairin içimdeki duygular ile zihnindeki şekli belirleyen doğru ifade de doğru anlamı yakalamayı önemli kılmaktadır. Böyle bir sanatın bir şair tarafından Divanı'nın tümüne yaydırılmış olması, şairin hünerli olması yanında dilin zenginliği ile de alakalıdır.

Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinde kullanılan cinas sanatı Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada sadece Türkçe kelimelerin kullanılmasıyla oluşturulan cinas ele alınarak Türk dilinin zenginliği gösterilmeye çalışılmıştır. Türkçenin şiir dilindeki yeri, bu eserden elde edilen cinas örnekleri ile desteklenmiştir.

CİNAS

"Sözlükte "iki şeyin birbirine benzemesi" anlamında mastar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder." (Kılıç, Yetiş, 1993: c.8,12-14)

1. TAM CİNAS

Cinası oluşturan sözcükler arasında dört bakımdan benzerlik vardır. Bunlar harfin kendine özgü türü (nev'i), sözcük içerisindeki sayısı, sözcüğün ünlülerin özelliklerine göre söylenişi (hey'eti) ve harflerin öncelik ve sonralık durumuna göre şekillenişi (düzeni) olarak sıralanır.

"Harfleri arasında, (harflerin nev'i, sayısı, hey'eti, düzeni) olmak üzere dört yönden beraberlik bulunan lafızlar, tam cinası meydana getirirler." (Bilgegil, 1980: 310). "Kelimeler arasında vücûh-ı erba'a denilen dört yönden benzerlik bulunursa tam cinas olur." (Külekçi, 2005: 226). Tam cinas Sözcüklerin grameri ve yapısı bakımından iki ayrı başlıkta incelenmiştir.

1.1. Gramer Kategorilerine Göre

Gramer yapısına göre cinaslı olan kelimeler arasında isim ve fiil olma yönüyle sınıflandırmaya gidilmiş cinaslı kelimelerden her ikisinin de isim ya da fiil olması mümâsil adını; cinaslı kelimelerden birinin isim, diğerinin fiil olması müstevfâ adını almıştır.

1.1.1. Mümâsil cinas

"Bir ibârede ismin isimle, fiilin fiille teşkil ettiği cinas, bu adı alır." (Bilgegil, 1980: 310).

95 Evvelâ sen kendün ile key biliş[1]

Özgedür kendünden özgeyi biliş

biliş: 1. Tanışmak. 2. Bilmek.

267 Hûn-ı âşıkdan dönüp hınnâ yakar

Görenün cânını odlara yakar

yakar: 1.Kına yakmak. 2. Ateşte yanmak.

926 İllerün hakkın yimekden ne biter

[1] Beyitler, "Üsküplü Atâ (2006). *Tuhfetü'l-Uşşâk*. Haz. İ. Hakkı Aksoyak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı." adlı çalışmadan alıntıdır.

Ol ekin ne hâsıl olur ne biter

biter: 1. Elde etmek. 2. Büyümek, tohumun topraktan çıkması.

177 Zîver-i Rûmî ile şöyle beze

Kim görenler Pârsîsinden beze

beze: 1. Süslemek 2. Bıkmak, usanmak

116 Böyle konmışdur esâsı bu evün

Ey konanlar siz de göçmege evün

evün: 1. Ev, oturulan yer. 2. Acele etmek.

1.1.2. Müstevfâ Cinas

"Biri isim, diğeri fiil olan kelimelerin meydana getirdiği cinas, bu ad ile alınır" (Bilgegil, 1980: 311).

254 Yüz yire ur taş götür toprak ele

Toprak olmadan getür yârı ele

ele: 1. Toprağı elemek 2. El, yabancı

105 Kim ne derd ile akup çaglar geçer

Ömrdür gûyâ niçe çaglar geçer

çağlar: 1. Suyun çağlayarak akması 2. Asır, yüzyıl

411 Seng-i sürme çünki ider gözde yir

Nûr-ı mahz olur olan zulmâtı yir

yer: 1. Yer etme, yerleşme 2. Yok etme, bitirme

848 Gördi atlarunla başa varamaz

Kalur ayaklarda başa varamaz

başa varamaz: 1. Bir şeyle baş edememe durumu 2. ileride olmak, öne geçmek

1009 Bu yarag ile yüri azm it yola

Böyle kılmazsan seni bu yol yola

yola: 1. Yola çıkmak, yola koyulmak 2. Yolunmak, harcanmak yoksul yada yoksun bırakılmak

100 Habbe habbe zerre zerre yap yap

Dünyeden geç âhiret evini yap

yap yap: 1.yavaş yavaş, sessizce 2. yapmak

181 Sayine göre irer maksûda er

Sen dahı say eyleyüp maksûda er

er: 1. Erkek 2. Ermek, ulaşmak

1.2. Yapılarına Göre

1.2.1. Basit Cinas

"Cinası meydana getiren lafızlardan her ikisi de tek kelimeden ibaret olursa, buna basit cinas denir." (Bilgegil, 1980: 312)

949 Amra dahı ne oyunlar oynada

Nakdin anun da temâmet oynada

oynada: 1.oyun oynamak 2. Aklını kaybetmek

1387 Yâ şehîd-i Hak Muhibbî kandadur

Cümle şâhidler muhibbi kandadur

kandadur: 1. Nerededir 2. Kan dökmededir

1.2.2. Mürekkeb Cinas

"Cinası meydana getiren lafızlardan biri tek, diğeri birden ziyade yahut ikisi birden ziyade olursa, 'bu çeşit cinasa da mürekkeb cinas 'denir" (Bilgegil, 1980: 312). Merekkep cinasta kelimelerin yazımları birbirine uyuyorsa müteşâbih, kelimelerin yazımları birbirine uymuyorsa mefrûk, bir kelimenin tümü diğer kelimenin içinde yer alıyorsa merfû cinas adını alır.

1.2.2.1. Müteşâbih cinas

"İmlâları birbirine uyan lafızların meydana getirdiği mürekkep cinaslara, ***müteşâbih* cinas** denir." (Bilgegil, 1980: 313)

143 Subha dek ay aydın u ayaz idi

San gice Mahmûd u ay Ayaz idi

ayaz: 1. Soğuk hava 2. Özel isim, Gazneli Mahmud'un kölesinin adı.

224 Ol ne kim emr itse bu anı kılur

İki itmez bir sözin anı kılur

anı kılur: 1. onu emreder. 2. Onu yerine getirir.

244 Himmet ile irişeydün bu deme

Tâlib ol her yirde ön bu deme

bu deme: 1. Bu ana 2. Bu nedir diye söyleme.

662 Hâneden agyârı çünkim sürdi ol

Kıssa(y)ı bildi safâlar sürdi ol

sürdi ol: 1. Birini kovmak, sürgün etmek. 2. Bir durumun sürmesi, devam etmesi.

627 Ehl-i izzet hâk-i râhın sürme bil

Nefini görmek dilersen sürme bil

sürme bil: 1. Göze çekilen maruf siyah madde. 2. Kovmayı, sürgün etmeyi bil.

118 Ol dil-ârânun k'adı devlet durur

Sûretâ manîde ol devlet durur

devlet durur: 1. Adı devlettir, mutluluktur. 2. Devlet olarak kalır, yaşar.

1.2.2.2. Mefrûk cinas

"İmlâları birbirine uymayan lafızların meydana getirdiği mürekkep cinaslar, ***mefrûk cinas*** adını alır." (Bilgegil, 1980: 314)

76 Bizüm ile gör bizüm ile işit

Sen dahı var ana göre bir iş it

1. işit: işitmek, duymak. 2. iş it: iş yapmak.

85 Her nefes cürm ile artar sagışum

Cümle amâlümde yok bir sag işüm

1. sagışum: hesabım. 2. sag işüm: sağ işim, doğru işim.

107 Dünye bir eski gögercinlikdurur

Her konan uçar gögercinlik durur

1. gögercinlikdurur: güvercinlerin yuvasıdır. 2. gögercinlik durur: güvercinlik yerinde kalır.

152 Küll-i âlem halkı tapmışdı oda

Her odayı rûşen itmişdi o da

1. oda: Ateşe 2. o da: o üçüncü tekil şahıs zamiri, o bile anlamında.

211 Gel berü ey söz bilüp söz işiden

Sözümüzü kendüzine iş iden

1. söz işiden: 1. sözü duymak, işitmek 2. iş iden: birinin öğüdünü dinleyip ona göre iş yapan.

144 Sûret-i manî nikâbı gicedür

Keşfine irmek dilersen gice dur

1. gicedür: gece vaktidir. 2. gice dur: gece vakti ara ver, gece devam etme.

225 Dilegüm budur cihânı yaradan

Bu ten-i hâkîye cânı yâr iden

1. cihânı yaradan: evreni var eden.2. cânı yâr iden: canı sevgili eden.

197 Cümlesi zâhir ki cismânî durur

Müddeti mânend-i cism ânî durur

1. cismânî durur: bedenle, vücutla ilgilidir. 2. cicim geçicidir.

206 Ölmez ogul ister isen budurur

Cümle evlâdun giderse bu durur

1. budurur: budur. 2. bu durur: bu kalır.

257 Cismine urmasa yir yir ney dögin

Kimsene bilmezdi anun n'eydügin

1. ney dögin: neyin yüreği yaralaması. 2. n'eydügin: ne olduğunu bilmek.

275 Sorsalar bu nâzenînün adı ne

Tuhfetü'l-uşşâk didüm adına

1. adı ne: ismi nedir. adına: onun adına, ismine.

282 Bâb-ı hâmis kamuya eylikdedür

Eyü nedür diseler eylik de dur

1. eylikdedür: iyiliktedir. 2. eylik de dur: iyilik içinde olmaktır.

475 Dirliginde er gerek bir iş ide

Hayr ile ana sonra her kim işide

1. iş ide: iş yapmak. 2. işide: işitmek, duymak.

471 Didi sana dâd elünden senün

Gitmelü olduk bu ilünden senün

1. elünden senün: el, vcudun bir organı. 2. ilünden senün: il, şehir, yer.

560 Bu senün hüsn ü bahânun sırrı ne

Bizi âgâh eyle billâh sırrına

1. sırrı ne: sırrı nedir? 2. onun sırrına.

564 Hârzâr içre yatur gördüm bir er

Sordum ahvâlin anun birer birer

1. bir er: bir erkek. 2. birer: birer, tek tek.

641 Bir gün ol keyfiyyet ile seyrde

Yürür iken her makâmı seyr ide

1. seyrde: gezi, seyahat. 2. seyr ide: izleme, gözlemleme.

658 Didi ben ana yarar iş itmedüm

Kimse didiyse dahı işitmedüm

1. iş itmedüm: iş yapmama. 2. işitmedüm: duymadım.

660 Şimdiden girü Hak adın okı di

Kim seni Hak hazretine okıdı

1. okı di: okumasını söyle. 2. okıdı: söyledi.

673 Zâhiri yoksul u gönli bay idi

Dinle anı kim ne resme bayıdı

1. bay idi: zengin idi. 2. bey olmuş idi.

674 Var idi bir oglı gâyetde güzel

Hak ana virmişdi bir resme göz el

1. güzel: iyi, güzel. 2. göz el: göz ile el organları.

678 Lal-i cân-bahşun velîkin bilür em

Diseler dirdi ben anı bilürem

1. bilür em: emmeyi bilmek. 2. bilürem: bilirim.

677 Hasteler hâline çeşmün bilmez em

Diseler derdini anı bilmezem

1. bilmez em: emmeyi bilmek 2. bilmezem: bilmem.

654 Göricek hâlini bir âh eyledi

İder isen sen de bir âh eyle di

1. bir âh eyledi: bir ah çekti. 2. âh eyle di: bir ah çek dedi.

679 Meclisinde ansalar halvâ-yı ter

Eydür idi leblerüm halvâ yiter

1. halvâ-yı ter: taze helva. 2. halvâ yiter: helva olarak yeterli gelir.

708 Baglayup bilüne merdâne kemer

Eyülerden ol sakın olma kem er

1.kemer: kemer 2. kem er: kötü kişi.

713 Eylik eyle her eyüye yatluya

Dime kim bu eyüdür bu yatlu ya

1. yatluya: kötüye. 2. yatlu ya: kötü ya, ya kötü.

769 Her kimi görsen eyü gör eyü bil

Kim kalısardur o niçe ay u yıl

1. eyü bil: iyi bil. 2. ay u yıl: ay ve yıl.

803 Eylik itdün ise ey yâr eylik um

Vay bana kim dünyede yok eylügüm

1. eylik um: iyiliği ümit et. 2. eylügüm: iyiliğim.

834 Çîn'den bir elçi geldi ansuzın

Didiler nedür görelüm ön sözin

1. ansuzın: beklenmeyen bir anda. 2. ön sözin: ilk sözün.

862 Nîk-endîş ol bed-endîş olmagıl

Arturur zîrâ bed-endîş olma gıl

1. olmagıl: olma. 2. olma, yap, kıl, yerine getir.

913 Işk eline virmiş olan varını

Kendüni yog eylemiş ü var anı

1. varını: elinde olan varlığını. 2. var anı: var onu.

940 Zerrece incitmemiş bir kimseyi

Eydür idi hakkına her kimse eyi

1. kimseyi: kimseyi. 2. kimse eyi: kimse iyi.

960 Çünki kâni oldı Hak virdügine

Bermezîd eyledi Hak virdü gine

1. Hak virdügine: Allah verdiğine. 2. Hak virdü gine: Allah yine verdi.

961 Ey gönül say eyle dâ'im sag işe

Tâ eyülerle gelesin sagışa

1. sag işe: doğru işe. 2. sağışa: hesaba.

1080 Ana kim bir beg kuluydı kendünün

Cümle beglerden görürdi kendin ön

1. kendünün: kendinin 2. kendin ön: kendini önde görmek.

1145 Yiridür ol serverün İslâmbol

Marifet çog anda vü İslâm bol

1. İslambol: İstanbul. 2. İslam bol: İslama inananların çok oluşu.

1146 Kutb-ı Hak Mîr Buhârî andadur

Sanki dünyânun bihârı anda dur

1. andadur: oradadır. 2. anda dur: ondadır.

1217 Ey dil olma bir nefes cânânesüz

Cân kulagın aç dise cânâ ne söz

1. cânânesüz: sevgilisiz. 2. cânâ ne söz: sevgiliye ne söz.

1232 Evvelâ bilmekdür andan işlemek

Bilmez isen artısardur işle emek

1. işlemek: işlemek: 2.işle emek: emek vermek

1286 Sâlik ol bahre irişicek yakın

Sırrı dirmiş cânı bu suya yak in

1.yakın: yakın 2. yak in: yak ve in, yaktıktan sonra in.

1.2.2.3. Merfû cinas

"Bir lafzm tamamı ile diğer bir lafzın parçasından meydana gelen cinaslara da, ***merfû cinas*** adı verilir." (Bilgegil, 1980: 314)

43 Haşre dek farzâ ki yanam yakılam

Rahmetün irmezse n'idem ne kılam

161 Bir kitâb olsa anı nazm idüben

Bir eser koyam cihân içinde ben

188 Dâr-ı dünyâda iki hoş nesne var

Bu ikidür varı dahı bes ne var

171 Hûb dimişdür velî yüz kim yunur

Nûr ise dahı olur nûr üzre nûr

616 Başlayup Kur'ân okurken ansuzın

İrdi bir tîr ü tamâm itdi sözin

738 Şöyle gelür sanki yad ile yagı

Âh idicek düşdi sındı ayagı

2. TAM OLMAYAN CİNAS

"Cinası meydana getiren lafızlar arasında dört benzerlik yönünden biri bozulduğu takdirde, tam olmayan cinaslar meydana gelir." (Bilgegil, 1980: 314)

2.1. Eksik Cinas

"Farklılığı harflerin sayısından kaynaklanan cinaslardır. (Kılıç, Yetiş, 1993: c.8,12-14)

2.1.1. Mutarraf Cinas

"İki mütecanis lafızdan birinin başında fazla harf bulunursa, ***mutarref cinas*** meydana gelmiş olur." (Bilgegil, 1980: 315). *Tuhfetü'l Uşşak*'ta Türkçe kelimelerle yapılan cinaslarda örneği bulunamadı.

2.1.2. Müzeyyel Cinas

"İki mütecanis lafzın birinin sonunda fazla harf bulunursa, müzeyyel cinas meydana gelmiş olur." (Bilgegil, 1980: 3158). *Tuhfetü'l Uşşak*'ta Türkçe kelimelerle yapılan cinaslarda örneği bulunamadı.

2.1.3. Müşevveş Cinas

"İki mütecânis lafzın birinin ortasında fazla harf bulunduğu takdirde meydana gelen cinasa, ***müşevveş cinas*** denir." (Bilgegil, 1980: 316)

115 Bu araya kim ki gelürse geçer

Bu serâya kim ki konarsa göçer

172 Gül ne denlü olur ise hûb u ter

Zînet-i şeb-nemle olur hûb-ter

697 Şule-i hûrşîd ile yanup bişer

Rahm idüp didi hey üftâde beşer

1036 Say it ırag ol beg ü subaşından

Bulanıcak gök olur su başdan

2.2. Mütekarib Cinas

"Aralarında tecanüs bulunan kelimelerde, yalnız birer harf ayrılık gösterir." (Bilgegil, 1980: 316)

2.2.1. Muzâri Cinas

"Kelime başında ortasında ve sonunda bir harfin farklı olmasıdır." (Bilgegil, 1980: 316).

63 Başlar üzre göz gibi olsa yiri

Olsa uşşâkun iki gözde biri

77 Ne buyurdılarsa anı öyle işledün

Gün gibi anunla güldün ışladun

79 *Ve'd-Duhâ* dir gün yüzüne and içer

Üstüne rahmet kapuların açar

81 Fakr ile fahr eyler idün kendüzün

Cû ile geçerdi gicen gündüzün

84 Gicelerde yüz karasıdur işüm

Gündüzin ehl-i menâhîdür eşüm

93 Yarın anda bulıcak cân bu teni

Bini ayırma şefâatden beni

133 Olur isen seng ü âhen gibi pek

Âhir idiser seni hâk ile yek

137 Şâhlıkdan uzlet itdi kendüzi

Giceye degişdi ranâ gündüzi

149 Yir yüzinde berf toz olmış idi

Dür sadef karnında buz olmış idi

156 Âb-ı fikre nîlûfer gibi başum

Çekmiş idüm başdan aşurup yaşum

189 Evvelâ lâzım olan budur kula

Âhiret azugını bunda kıla

191 Çünki vade ire bu evden göçe

Kanda olursa huzûr ile geçe

192 Sâniyâ enfâs ü evkâtın güde

Bunda bir nâzük eser koya gide

198 Yanına düşüp segirdürdi bile

Gördi âhû kim virür başın yile

219 Dimiş ol bir sözini cândan süzen

Ne olursa şîşede oldur sızan

251 Didiler toprakda dür mi bulınur

Dürdleyin topraga mı bulanur

252 Didi anı isterem her yirde ben

Tâlibem ger gökde vü ger yirde ben

283 Bâb-ı sâdis yatluyı terk itmede

Eyülik esbâbını berk itmede

320 Ol perî-rûyun gamında nitesin

Şöyle benzer kim bu yolda yitesin

335 Az kalmış kim bu bir avuc tuzı

İdesin kaşı kemânınun tozı

368 Reh-güzâr üstinde bir gün yatup ol

Âh iderdi hâk u hûna batup ol

379 Bir dahı cân olsa virsem yoluna

Hâk olup ışk ile girsem yoluna

324 Âşıkun çün işi ışk ile biter

Sulı senek âkıbet suda yiter

429 Bakdugınca dem-be-dem benden yana

Hoş duâlar eyleyüp dirdi bana

483 Hem-dem ol anlara ki ola gönli bay

Kim bulınmaz anlara âlemde tay

518 Kanda gitdiyse izin izlediler

Özini sayd itmege özlediler

521 Ehl-i ucba hasleti düşmen yiter

Düşmen olmaz dünyede andan beter

539 Vasf-ı şeytânîyi andan eyle terk

Bul melek vasfında bî-had bâr u berg

604 Hâk-i râh ol ehl-i izzet yolına

Tâ sana da izzet eyler bulına

715 El uzadup kim ki eyler bir bedi

Ol bed âhir bend idiser ol yedi

865 Döşegi yasdugı toprag u kaya

Kasd kılmışdı ki cânına kıya

880 Kakıyup katdum kurusın yaşına

Niçe muhkem çûb urdum başına

882 Ol kadar bed bizde binde biridür

Birüne bin eyleseler yiridür

879 Çün sözüm dönderdi bu denlü benüm

Tüyüm örü geldi ditredi tenüm

983 Gel berü bir beg huzûrunda beg ol

Cümle halkından güzîde vü yeg ol

1156 Hakka yalvarup yire urdı yüzi

Kim yile virme bu bir avuc tozı

1290 Salsa varlık sûretini suya buz

Kimse hakkında diyemez ag u boz

1295 Dostı kesb eyleyecek yerdesin

Dîdeden götür bu gaflet perdesin

2.2.2. Lâhık cinası

"Bir cinası meydana getiren lafızların yalnız harfleri arasında ihtilâf bulunur, bunlar da yakın mahreçli olmazsa, bu takdirde lahik cinas meydana gelmiş olur. Bu uzak mahreçli harfler; ya başta, ya ortada, ya da sonda bulunurlar." (Bilgegil, 1980: 317)

123 Çerh dolâbı kimi inletmedi

Yâ kimi inceldüben igletmedi

2.3. Kalp cinası

"Mütecânis lafızlarda harflerin tertibi birbirine uymazsa, kalp cinası meydana gelir." (Bilgegil, 1980: 319). *Tuhfetü'l Uşşak*'ta Türkçe kelimelerle yapılan cinaslarda örneği bulunamadı.

2.4. Müzdevic cinâs:

"Müzdevic cinâ's; mütecanis lafızlardan ikisinin de, sonda bulunmasından hâsıl olur." (Bilgegil, 1980: 318). *Tuhfetü'l Uşşak*'ta Türkçe kelimelerle yapılan cinaslarda örneği bulunamadı.

2.5. Muharref cinas

Muharref cinâs; mütecanis lafızlar arasında yalnız harekât ve sekenât bakımından ayrılık bulunmasından doğar. (Bilgegil, 1980: 319).

126 Mihrini cehd eyle gönlünden gider

Konmadan âyîne-i câna keder

167 Bir güzel olsa yaraşsa geydügi

Tâlibün olmasa zâyi küydügi

959 Sonra biri itdügine kalmadı

Bunlarun itdügini ol kılmadı

1084 Ol bu serdâr olmagı âsân sanur

Düşer ise ansuzın boynı sınur

1162 Diyeyüm sana gönül işün sağın

Gönlüni sâfî kıl Allâh'a sıgın

Türkçe kelimelerin Arap harfli yazımında bazı heceler yazım yönüyle aynı olsa da söyleyiş bakımından farklı oldukları için muharref cinasa dâhil edilebilir.

106 Durmadın agaç karır devrân döner

Ömür kuşı bunda bir gice düner

290 Hak gerekse bu düzen üzre düzül

Kendüzüni bu düzen üzre düz ol

924 Tohmına göre yimiş virür bu ten

Ne ekersen topraga oldur biten

931 Ehle hem-dem olmadum göynür özüm

Kim üzüme göre kararur üzüm

1187 Şol kadar kırdı kiçiden uludan

Kim geçilmezdi o yirde ölüden

2.6. Hattî cinas

"Mütecanis kelimelerde şekli ayni olan harfler arasındaki nokta ihtilâfından doğar." (Bilgegil, 1980: 319). *Tuhfetü'l Uşşak*'ta Türkçe kelimelerle yapılan cinaslarda örneği bulunamadı.

2.7. İştikâk cinası

"Aralananda türeme ilgisi bulunan iki lafzın meydâna getirdiği cinasa iştikak cinası denir." (Bilgegil, 1980: 320). Bu cinas çeşidi Türkçe kelimelerde bulunmaz.

SONUÇ

Üsküplü Ata'nın *Tuhfetü'l Uşşak* adlı eseri tecnis sanatı ile yazılmış bir eserdir. Bu eser, sadece Türkçe kelimelerle cinas sanatının kullanılabildiğini göstermiştir. Bu eserde, Türkçe kelimelerin cinas sanatının pek çok çeşidine örnek oluşturacak şekilde kullanıldığı görülmüştür. Yazılışları aynı ya da yakın kelimelerin farklı anlamlarla aynı beyit içerisinde kullanılması ile Türk Dilinin anlam zenginliği ortaya konulmuştur. Özellikle "başa varamaz, beze, biliş, biter, çağlar geçer, ele, er, evün, kandadur, oynada, yakar, yap, yir, yola" gibi yazılışları aynı anlamları farklı olabilen kelimelerle yapılan tam cinas örneklerinin çokluğu Türk dilinin şiire kattığı anlam yönünden dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

BİLGEGİL, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

KÜLEKÇİ, Numan, (2011). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara. SARAÇ, M. A. Yekta. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. 3F Yayınları, İstanbul.

DİLÇİN, Cem. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

AKSOYAK. İ. Hakkı, (2018). *Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşâk* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57634,gelibolulu-mustafa-ali-tuhfetu39l-ussakpdf.pdf?0 15.11.2019

KILIÇ, H, Yetiş, K. (1993). Cinas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8. C.: 12-14. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

MUM, Cafer. (2004). *Halepli Edîb Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Cinaslar Sözlüğü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

http://www.tebdiz.com/ 15.11.2019

https://sozluk.gov.tr/ 05.12.2019

http://www.lugatim.com/ 05.12.2019

GAZELLERDE SEVGİLİYİ ANLATMADA KALEM KELİMESİNİN KULLANILMASI

THE USE OF PEN WORD IN DEAR DESCRIPTION IN GAZELLES

Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ÖZET

Klasik Türk şiiri kendine özgü kuralları ile vardır. Bu şiirin anlaşılması için şiirde kullanılan kavramların yeniden ele alınması ve değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu nedenle belli bir düzen içerisinde şairlerin kendi kaleminden ortaya koydukları şiirleri belli bir değerlendirme çerçevesi içerisinde ele almak gerekir. Sanatsal ve kişisel anlatımların belli kavramlar ile yeniden değerlendirmeye alınması önemli bir tutum olarak kendini göstermeye başlamıştır. Edebiyatın insan ile olan ilişkisini, insanın edebiyata olan yaklaşımı ile belli bir seviyeye çıkarmak girişimi, şairlerin duygu ve düşüncelerini ifade ederken belli kavramları şiire aktarmalarına vesile olmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman kişi edebiyat ile kendisini özdeşleştirme noktasında belli bir vasfı gerçekleştirebilme cüretini gösterir. Burada kişinin kendisiyle ilgili bilgisi ve toplumsal bilginin belli bir seviyede bir araya getirilmesi ve toplumun yapısına uygun bir şekilde lirizmin katmanları ile ifade edilmesi hususiyeti ön plana çıkmaktadır. Divan şairlerinin kendi düşüncelerini toplumsal düşünce ile özdeşleştirme çabaları belli kavramların kullanım zenginliğinde gizlenmiştir. Bu kavramlardan birisi de kalemdir. Kalem kavram olarak şair ve yazarı, şair ve yazarların eserlerini ifade ettiği gibi sevgiliyi anlatmada da önemli bir unsur olarak kullanılmıştır. Sevgilinin anlatımında kalem kelimesine bağlı olarak farklı anlam unsurları şiirde yerini almıştır. Kalem kelimesine bağlı olarak yazı, nakş, nakkaş gibi kavramlar da bu anlam zenginliğine dâhil edilmiştir. Kalemin şekli ve işlevine bağlı olarak kalem ile sevgili anlatımı arasında değişik ilgiler ve benzetmeler oluşturulmuştur. Sevgilinin kaşı, yüzü, yüzündeki beni, boyu, dudağı ile kalem arsında anlam ilgileri oluşturulmuştur.

Bu çalışmada değişik divanlardan konu ile ilgili beyitler tespit edildi. Konunun işlenişi beyitlerde geçen anlam unsurları ile ele alınıp işlendi. Gazellerde sevgilinin anlatımında kalem kavramının anlama kattığı zenginlik değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Divan, Şiir, Gazel, Sevgili, Kalem.

ABSTRACT

Classical Turkish poetry has its own rules. In order to understand this poem, it is necessary to reconsider and evaluate the concepts used in poetry. For this reason, it is necessary to consider the poems that poets put forward from their own pens in a certain order within a certain evaluation framework. The re-evaluation of artistic and personal expressions with certain concepts has started to manifest itself as an important attitude. Attempts to increase the relationship between literature and human beings to a certain level with the human's approach to literatüre, while expressing the feelings and thoughts of poets, it was instrumental in transferring certain concepts to poetry. From this perspective, one shows the audacity to realize a certain characteristic in terms of identifying himself with literature. Here, it is important to bring together one's knowledge and social knowledge at a certain level. In accordance with the structure of society, the expression of lyricism in layers is of particular importance. Divan

poets' attempts to identify their own thoughts with social thought are hidden in the richness of the use of certain concepts. One of these concepts is the pen. Pen expresses the works of poets and writers, poets and writers as a concept and is used as an important element in telling the beloved. In the expression of the lover, different meaning elements have taken their place in the poem depending on the word pen. Depending on the word pen, concepts such as writing, embroidery and painting are included in this richness of meaning. Depending on the shape and function of the pen, different interests and analogies have been created between the pen and the beloved description.Between pen with lover's eyebrow, face, eyes, lashes, height, lips meaning interests were created.

In this study, couplets were identified from different divans. The process of the subject was handled with elements of meaning in couplets. In the gazelles, the richness of the concept of pen in the expression of the lover was evaluated.

Keywords: Divan, Poetry, Gazel, Dear, Pen.

GİRİŞ

Kalem kelimesi, "sözlükte "kısaltmak, kesmek, yontmak" anlamına gelen kalm kökünden türemiş bir isim olup "yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç" demektir." (Yavuz, 2001: 243). Farsça karşılığı kilk ve hâme olan kalem kelimesi edebiyatta, değişik anlamlarda ele alınmış ve kullanılmıştır. Klasik Türk edebiyatında, kalemin şekli, işlevi, dini ve tasavvufi anlamı şiire konu edilmiş ve değişik anlatımlarla kullanılmıştır. Kalem, kâinatın yaratılışını (levh ü kalem), ruhların yaratılışını (bezm ü elest), insanın kaderi, edip, şair, yazar anlamlarında kullanılmasının yanında sevgilinin güzellik unsurları ile değişik bakımlardan ilgi kurularak ele alınmış ve şiirde kullanılmıştır. Özellikle sevgiliyi konu edinen ve sevgilinin güzelliklerini ele alan gazellerde, kalem kelimesi ile sevgilinin kaşı, gözü, kirpiği, yanağı üzerindeki ayva tüyleri (hattı), bakışı, dudağı, boyu, boya bağlı olarak başı ve ayağı gibi unsurlar değişik ilgilerle ele alınıp işlenmiştir.

Kalemin şekli ile ilgili olarak "eskiden kalem olarak kamış divitler kullanılması, bu kalemlerin boğumlu olup içlerinin eğri olması, içinde nâl denen eğri saçakların bulunması, kalemin içinin yazılacak birçok hadiseyle dolu olması, kalemin ucunun çatal olduğu için iki dilli olması, dilinin kesilmesi içinde biriken mürekkep ile yaş dolu gözü andırması" (Pala, 2009: 266) gibi özellikleri, şairine yön verir. Şairler gazellerde, kalemin bu özelliklerinden hareketle sevgiliyi anlatır ve sevgiliyi tanımlarlar.

Kaş

Sevgilinin yüzü ve kaşı bir arada yazılırken sevgilinin güzelliğini kusursuz bir şekilde anlatabilmek için öncelikle kalem güzel olmalıdır. Bu nedenle Ahmedi, yazıcı, sevgilinin yüzü ile kaşının özelliklerini yazmak için kalemini ince, nazik ve güzel bir şekilde düzeltmesi gerekir, diyerek sevgilinin kaşı ile kalem arasında güzellik, incelik ve naziklik bakımından ilgi kurmaktadır.

"Düze gerek kalemi hûb u nâzük ü bârîk

Yüzüñ-ile kaşuñuñ vasfını çü yaza dibîr" Ahmedi D.,173/8

Kur'an-ı Kerim'de "Kalem" suresinin ilk ayetine نٓ وَالْقَلَمِ iktibas yapılarak sevgilinin kaşı ile nun harfinin şekli arasında ilgi kurulup bunun kalemle yazılması canlandırılır. Şair, ey sevgili senin kaşlarına Nûn ve'l-Kalem ayeti hayran kalır, yanağını ise Şems ve Kamer suresi süsler, diyerek aslında sevgilinin yüzünün ayetlerin yansıması olduğunu belirtmiş olur.

"Kaşlaruña âyet-i Nûn ve'l-Kalem hayrân kalur

Yañaguñı sûre-i Şems ü Kamer tahsîn ider" Ahmedi D.,199/2

Ahmedi, şu beyitte ise, sevgilinin kaşının Nûn ve'l-Kalem, alnının Tebarek, saçının Ve'l-Leyli yüzünün Ve'd-duhâ olduğunu belirterek, Kur'an'daki sure isimleriyle sevgiliyi tanımlamaktadır. Kaş nun harfine benzetilirken, alın açık ve yüce olması ile Tebareke suresine siyah olması nedeniyle karanlığı çağrıştıran Leyl suresine ve yüzde parlaklığı nedeniyle kuşluk vakti anlamına gelen duha suresine benzetilip ilgi kurularak anlatılmıştır. Bu ilginin kurulmasında harflerin şekli yanında kelimelerin anlamı hatta surenin genel içeriği göz önünde bulundurulabilir.

"Kaşuñ Nûn Ve'l-Kalem alnuñ Tebârek

Saçuñ Ve'l-Leyli yüzüñ Ve'd-duhâdur" Ahmedi D.,230/7

Ahmet Paşa ise, sevgiliye hilal benzeyen kaşını aç ki böylece Nûn ve'l-Kalem tefsirini kalemin yok denecek olan dili onu anlatsın, diyerek sevgilinin kaşını anlatmak için tefsire ihtiyaç olduğunu yani kaşın güzelliğinin anlatmakla bitmeyeceğini ifade etmiştir.

"Aç hilâl ebrûnu kim Nûn ve'l-Kalem tefsirini

Mâhî-i kilkim zebânı hâl ile takrîr ede" Ahmet Paşa D.,283/6

Şairle sevgilinin kaşı ile kıl kalem arasında da ilgi kurarak anlam unsurları oluştururlar. Kıl kalem tek kıldan oluşan kalemdir. Bu nedenle çok ince yazar. Baki, gerçek şu ki sevgilinin saçlarını ezel üstadı yani yaratıcı onun güzelliğini o anda onun ruhunu yaratanda tasvir etmiş; Kudret sahibi, güzellik sayfası olan sevgilinin yanağı üzerine kıl kalemle sevgilinin kaşını ra (ر) harfi şeklinde yazmış, diyerek kıl kalem ile kaşın inceliği ve nazikliği üzerinde anlam ilgisi oluşturmaktadır.

" Nazenîn ebrûlaruñ hakkâ ki kılmış kıl kalem

Hüsnüñi şol dem ki tasvîr itmiş üstâd-ı ezel" Baki D., 310/3

"Kaşuñ ol râdur ki yazmış anı kudret kâtibi

Kıl kalemle safha-i hüsnüñde ruhsâr üstine" Baki D., 482/2

Emri de kıl kalem üzerinde durarak, sevgilinin kaşları, sevgilinin güzel isminin başına hal çeker, noktalar; sarkan saçları ise ona kıl kalem gibi cetvel çeker, yüzünün etrafını ince çizgi gibi kaplar, diyerek yazma sanatı ile kaş arasında ilgi oluşturur.

"Kaşları ser-nâme-i hüsninde yâruñ hal çeker

Kıl kalemlerle aña kâkülleri cedvel çeker" Emri D., 115/1.

Emri şu beyitte ise, ey yay kaşlı sevgili, bu eziyet bağında türlü ağaçlara, ok gibi kirpiklerin kalem, kirpiklerin ucu ise yaprak aşılar, diyerek sevgilinin kirpikleri ile kalem arasında ilgi oluşturmakta ve sevgilinin eziyet edişini hikâye etmektedir.

"Dıraht-ı cisme bu bâg-ı cefâda ey kemân-ebrû

Kalem aşlar hadengüñ yaprag aşlar aña peykânuñ" Emri D., 278/3.

Yüz

Sevgilinin yüzü ile kalem arasındaki ilişki anlatılırken, ezel kâtiplerine ve nakkaşlarına gönderme yapılır. Yüz mushafa benzetilerek Nûn ve'l- Kalem suresine gönderme yapılır. Yüz sayfa ya da levha olunca kudret kalemiyle kaşlar çekilir. Yüz Mushaf olunca yüz üzerindeki kaşlar da ok olur.

Ahmedi, ey sevgili, kalem, yüzünün nakşına rakam vurdu, o andan beri Allah senin adını yeminle över; ezel nakkaşı yüzünün nakşını yazarken, kalemden amber kokulu nokta gönül çekici güzelin gül yanağına tam olarak uymuş, diyerek sevgilinin güzelliğinin ezelde yazıldığına gönderme yapmıştır.

"Urdı kalem ezelde yüzüñ nakşına rakam

Andan berü Hak and-ıla aña âferîn ider" Ahmedi D.,229/3

"Ezel nakkâşı yazarken cemâlüñ nakşını tammış

Kalemden nokta-i 'anber bu gül-berg-i dil-ârâya" Ahmedi D.,556/4

Emri, sevgilinin yüzünü mushafa, kaşını ise Nûn ve'l- Kalem suresine benzeterek, sevgilinin yüzündeki yazıyı Hızır'ın duası olarak sunar. Sevgilinin yüzündeki Mushaf'ta dil, Nûn ve'l-Kalem suresine yeni çıkmış çocuklar gibi kaşı okur.

"Nüsha-i haddinde Emrî hat du'â-ı Hızrdur

Mushaf-ı rûyında ebrû sûre-i Nûn ve'l- Kalem" Emri D., 317/5

"Dil okur mushaf-ı hüsnüñde kaşuñ tıfl gibi

Kim henüz çıkmış ola Sûre-i Nûn ve'l-Kaleme" Emri D., 511/3.

Cihan Şah, ezelde kalem ile sevgilinin yüzüne çekilen kudretin Çin nakkaşların da bile olmadığını, kudret elinin sevgilinin kaşlarının hilaline kalem çektiğini ve yüzünün güzelliğinin parlaklığının güneşi bile utandırdığını, kudret kâtibinin sevgilinin yüz sayfasına çektiği kalemin sevgilinin yüzündeki en güzel isimler olduğunu belirtir.

"Evvel kalem ki kudreti çekmiş cemâlüne

Nakkâş-ı Çinde böyle musavver ne yirde var" Karakoyunlu Cihan Şah, 14/4

"Lema-i hüsn-i sûreti ta'n a ber-âfitâb ider

Kudret eli çeker kalem kaşlarınun hilâline" Karakoyunlu Cihan Şah, 72/7

"Kâtib-i kudret kalem çekdi cemâlün levhine

Ol hat u hâlün hurûfın alleme'l-esmâ didi" Karakoyunlu Cihan Şah, 90/5

Ahmet Paşa, sevgilinin yüzündeki benin, güzel kâtibin kaleminden düşmüş bir nokta olduğunu belirterek Husrev'in hançerine gönderme yapar.

"Bir nokta durur kâtib-i hüsnün kaleminden

Yüzün beni kim Husrev için hançere düşdi" Ahmet Paşa D.,346/5

Boy

Necati, sevgilinin boyunun anlatamayacak kadar güzel oluşunu, bütün ağaçlar kalem ve tüm yapraklarda kâğıt olsa sana yazılan aşk mektubunu ayağına kadar yetiştiremez, anlatamaz, diyerek ifade etmektedir.

"Yazılub irmeye pāyānına dek nāme·i şevḳ

Hep aġaçlar ḳalem olsa ḳamu yapraḳ kāġıd" Necati D., 45/6

Ahmet Paşa, Ey sevgili, Her kalem ki Ahmet, senin boyunun anlatımı için onu çekti, ona şeker kamışı deyip defterin gül bahçesine koydu, diyerek sevgilinin boyuna kalem çekmek düşüncesini işlemektedir.

"Her kalem k'Ahmed anı çekti boyun vasfı için

Ney-şeker deyip anı gülşen-i defterde kodı" Ahmet Paşa D.,315/7

Emri ise, Ey Emri, felek sevgilinin boyunun ve kaşının özelliklerini yazmak için divit elif, (ا) kalem de nun (ن olur, diyerek Nûn ve'l-Kalem suresine gönderme yapmakta, sevgilinin boyunu elif harfine, kaşını da nun harfine benzetmektedir.

"Sıfat-ı kâmet ü ebrûsını yazmaga felek

Elif ü nûn olur ey Emrî devât ile kalem" Emri D., 327/5.

Saç

Sevgilinin saç tellerinin her biri kıl kaleme benzetilir. Sevgilinin saçı siyah olduğu için kalemin başı kara kana boyanır. Sevgilinin saçı anlatılırken kalemin dili tutulur. Zincir ile saç arasında ilgi kurularak sevgilinin saçına bağlı olmakla zincire bağlı olan kalem arasında benzerlik oluşturulur. Saç ile kalemin içindeki lifler arasında bağlantı sağlanarak sihir ve büyü ustası Harut'a gönderme yapılır. Kalem saçın uzunluğunu anlatırken uzun emel düşüncesi işlenir ve kalemin şekli güzel nedene bağlanarak ayağı çukurda olarak gösterilir.

"Çīn·i zülfini görelden sen Ḫıṭāyī-beççenüñ

Ḳıl ḳalemlerin el ucı ile ṭutar naḳḳāşlar" Necati D.,123/2

"Vaṣf·ı ḥālüm yazalı zülfüñ ucından ṣanemā

Başı derd ile ḳara ḳana boyandı ḳalemüñ" Necati D., 322/6

"Zülfünün şerhini Ahmed nice kûtâh ede kim

Vasf-ı sevdâda dırâz oldu zebânı kalemin" Ahmet Paşa D., 158/5

"Ol müselsel zülf evsâfını tahrîr itmeden

Emrî zencîrin sürür dîvâne olmışdur kalem" Emri D., 315/5.

"Sihr ü efsûn ile dolmuşdur derûnun ey kalem

Zülf-i Hârûtun demek mümkin ki nâl olmuş sana" Nedim., D. 2/3

"Ey kalem zülf-i nigârun vasfını uzatma gel

İki ayagun çukurda ya ne bu tûl-i emel" A.Haleti D.,464/1

Hat

Hat, sevgilinin dudağı, yanağı ve yüzü üzerindeki ince tüylerdir. Yüz kitap ya da defter olunca yüz üzerindeki tüyler ise yazı olur. Bu yazı kalemle yazılır. Kalem sevgilinin yazısını oluştururken değişik zorluklarla karşılaşır. Kalemin şekil ve özellikleri ile sevgilinin hat özellikleri ortaya konularak beyitler şekillendirilir. Kalem, sevgilinin hattını yazarken ağlar, inler. Sevgilinin hatları ince olduğu için kıl kalem bile onu yazmakta zorlanır. Sevgilinin hatları gül üzerine kıl kalemle yazılmış risale gibidir. Yüzdeki yazıyı kıl kalemle ezel nakkaşları yazmıştır. Kıl kalemle yazılan hat, kalemin tıraş edilmesi ile daha güzel hale getirilir.

"Vaṣf itme istedükce ḫaṭ-ı müşg-bāruñı

İñler ḳalem dili ǰile begüm zār ü zār ḫaṭ" Necati D., 253/7

"Lebüñüñ ḫaṭṭı ṣaḥīḥ olmaduġın bilmek içün

Ḳalem·i ṣunʿ ḳomış noḳṭa·i şekdür dehenüñ" Necati D., 313/2

"Hüsnüñ sahîfesinde nedür hat didüm didi

Gül üzre kıl kalemle yazılmış risâledür" Emri D., 81/2.

"Ten-i Emrî hatuñçün incelüpdür şöyle kim kâtip

Kalem ucına baglarsa hatın gâyet gubâr eyler" Emri D.,172/5.

"Gelmedin ḫaṭṭuñ vefāsuz nāmesin şerḥ it bize

Ey siyeh ṣaçlu ḳalem ḳanlu göñüller yāresi" G. Mustafa Ali D., 1449/4

"Destümde ḳalem nāle ḳılur vaṣf-ı ḫaṭuñla

Gūyā çalınur bezm-i ṭarab-ḫānede neyler" G. Mustafa Ali D., 429/4

"Hat degüldür görinen bil kim ezel nakkâşınuñ

Kıl kalemle levh-i sîmîn üstine tahrîridür" Hecri D., 27/3.

"Kıl kalemle yazar âyât-ı vefâyı hat-ı yâr

Dahı zîbâ eder idi kalemin kılsa tıraş" Hecri D., 75/6

"Bir kılı Mânî kırk yarup kılsa kıl kalem

Yazmaz miyânı nakşını tahsîn bu dikkate"142. 4.

Dudak

Dudak, hayat suyu olması, ölüyü diriltmesi, tatlı olması özellikleri ile anlatılırken kalemle ilişkilendirildiğinde kalem çoğu zaman çaresiz kalır, kan ağlar, kalemin ucundan hayat suyu dökülür; sevgilinin tatlı dudağı kaleme getirildiğinde kalemin ucu ikiye yarılır. Şair kalemin şekli ve özelliklerinden hareketle anlatımını gerçekleştirir ve doğal durumu güzel nedene bağlar. Dudak mim harfine benzetildiğinde, kalem erbabı dudağa özenir ve böylece kalemin ağzı kan ile dolmuş olur.

"Necātī vaṣf·ı laʿlüñ mi yazar kim

Ḳalem zār oldı ḳan aġlar elinden" Necati D., 381/8

"Şöyle şîrîn över Ahmed lebin ol Hızr-hatın

Ki dilinden kalemin Çeşme-i Hayvân dökülür"Ahmet Paşa D., 72/12

"Şol kalemle k'adın ol şirin lebin inşâ kılam

Bir du'a yazsam umarım ölüyü ihyâ kılam" Ahmet Paşa D., 218/1

"Vasf-ı lebünde neş'e virür bâde-i suhan

Sâkî kalem piyâle dehen şîşedür zebân" M.Sami D., 94/2

"Lezzetinden iki yarıldı zebânı kalemüñ

Leb-i la'lüñ sıfatın tâ ki getürdüm kaleme" K.Nizami D.,104/7

"Sürh ile tolma degül agzuña öykündügiçün

Mîmüñ erbâb-ı kalem itdiler agzın tolu kan" Emri D., 379/4.

Yanak

Sevgilinin yanağı parlaktır. Bu nedenle şairler sevgilinin yanağını anlatırken altın kalemle devirlere yazarlar. Sevgilinin yanağının özelliklerini gökyüzü güneşi anlatırken onu parlak ayın üzerine altın kalemle yazar. Sevgilinin ahı kalemi süsleyince, aşığın güneşe benzeyen yanağını kudret kâtibi hangi hatla yazıp inşa edeceğini şaşırır.

"Ruẖları vaṣfın Necātī şöyle rengīn eyle kim

Āfitāb altun ḳalemle yaza devrān üstine" Necati D., 535/8

"Lâyık budur ki vasf-ı ruhuñ mihr-i âsmân

Altun kalemle yaza meh-i enver üstine" Baki D., 428/4

"Zeyn ider ahun kalemle ol güneş ruhsarım

Kâtib-i kudret kaçan hattın yazup inşâ kılur" Muhibbi D.,1018/2

Kirpik

Kirpik ile kıl kalem arasında benzerlik oluşturulur. Hiçbir nakkaş kıl kalemle dahi olsa sevgilinin kaşını yazamaz ya da yazmakta zorlanır. Aşk nakkaşı, âşığın gönül sayfasına sevgilinin tasvirini yazarken, kalemin gözü ve diviti kan ile dolar. Sevgilinin kaleme benzeyen kirpiklerinden yazı yazarken kâğıdın üzerine kan damlar.

"Kirpigim haddin hayâlin şöyle rengîn yazdı kim

Kıl kalemle resm edemezler anı nakkâşlar" Ahmet Paşa D., 85/3

"Yazmada nakş-ı ' izâruñ müje-i hûn-âlûd

Katı çok renk virüpdür kalem-i Bih-zâda" Baki D., 423/2

"Levh-i dilde yazmaga tasvîrüñi nakkâş-ı 'ışk

Çeşm-i pür-hûnum devât-ı sürh müjgânum kalem" Emri D., 314/4.

"Nâmumda degül nokta-i sürh anı yazarken

Kan damdı varak üstine müjgân-ı kalemden" Emri D., 407/4.

Yan Bakış

Sevgilinin kaşları yay, kirpikleri kalem olunca ucu sivri kalem ok olup âşığı öldürür. Âşığın bedeni sevgilinin kalem gibi oklarından dolayı delik deşik olup saza döner. Sevgilinin yan bakışı kalemden çıkan yergi gibi olur. Sevgili yan bakış kılıcını çektiği zaman aşığın boynu kıldan incedir ve sevgilinin emrine girmiş olur çünkü kılıç da kalem de sevgiliye aittir.

"Bir kalem barmaklu âfetdür kamış okuñ senüñ

Öldüri yazdı beni bir niçe kez ey kaşı yâ" Emri D., 10/3.

" Yazılmışda bozılmış çünki yokdur neyki ey Emrî

Kalem yüritdügi başumda tîri ol kaşı yânuñ" Emri D.,277/5.

"Debîr-i derd elinden nice gün cânum çıka yazdı

Bu sâz olmış tenüm tîguñla çün çalduñ kalem-vârî" Emri D., 541/3.

" Hem tiġ-ı ġamze hem müje ṣaḳlar ʿAlī gibi

Sâhib-i seyf ü kalemdür gamze vü müjgân ile" A.Haleti D.,791/1

"Tiğ çekerse gamzeler boynumuz ince muydan

Emrüne râm olmışuz seyf senün kalem senün" Muhibbi D., 1899/2

Bel

Sevgilinin beli çok incedir. Sevgilinin belini anlatmak isteyen şair onu kalemle yazmak ister ancak kalem o kadar incedir ki kalemin diline kıl gelir ve şairin yazmasına engel olur. Sevgilinin beli ince olduğu için sadece muhakkak hat ile yazılması uygun düşer ancak o da kalemin ucuna kıl geldiği için gerçekleştirilemez.

"İnce bilüñ śıfatın nite ki yazmaḳ dilerem

Ḳıl gelür māni' olur yine zebān-ı ḳaleme" Müniri D.,256/5

"Ol ince bilüñüñ vasfın nice tahrîr idem çün hatt

Muhakkakdur ki nesb olur kalem diline gelse mû" K.Nizami D., 92/4

Örnek Gazel

"1.Buldı çün defter-i hüsnüñ yazmaga fermân kalem

Kaşlaruñ tugrası vasfın eyledi 'unvân kalem

2.Yazmadı hüsnüñ gibi bir nüsha-i dil-keş dahi

Gerçi çok tahrîr idüpdür defter ü dîvân kalem

3.Hüsnüñüñ vasfını yazmaga irişmez husrevâ

Bahr hibr olup olursa müddet-i devrân kalem

4.Naksuñuñ sevdâsı ile tutmış idi ins ü cân

Yazmadan levh-i vücûde nakş-ı ins ü cân kalem

5.Hattuñuñ vasfın göñül levhine tahrîr itmege

Mukle-i çeşmüm devât idinmişem müjgân kalem

6.Hatt ne vech ile getürdüñ beni öldürmege kim

Bulmadı dîvâneye hükm itmege fermân kalem

7.Hüsnüñüñ vasfın Nizâmî yazmaga kılsa şürû'

Cân u dilden dil diler kim defter ola cân kalem" K.Nizami D.,77/1-7

SONUÇ

Divan şiirinde gazel nazım şekli ile sevgili anlatılırken farklı kavram ve unsurlardan yararlanılır. Kalem kelimesi de bu unsurlardan biridir. Gazellerde sevgili tanımlanırken kalem, şekil özellikleri, işlevi, kullanım amacı ve kültürel boyutu ile şiire taşınır. Kalemin şekil özellikleri ile sevgilinin güzellik unsurları arasında benzerlik oluşturulur. Yazma eylemine bağlı olarak kalem ele alınır ve kalemin sevgilinin güzelliğini anlatmadaki çaresizliği dile getirilir. Sevgilinin ince ve nazikliği karşısında, sevgiliyi anlatmada kalem yetersiz kalınca kıl kalem devreye girer ancak çoğu zaman kıl kalem de yetersiz kalır. Çünkü sevgilinin güzelliği ezelde kudret kalemiyle yazılmıştır.

Kalem kelimesi kullanılarak farklı ilgilerle sevgilinin güzellik unsurları beyitlerde işlenir. Sevgilinin kaşı kaleme benzetilir. Kaş anlatılırken Kuran-ı Kerimdeki kalem suresine gönderme ile Nun ve'l-kalem ayeti iktibas edilir. Kalem ile sevgilinin yüzü üzerine kaş çekilir. Yüz Mushaf'a yüz üzerindeki hatlar da Mushaf'taki yazılara benzetilir. Sevgilinin kirpikleri o kadar ince ve sivridir ki âşığın kalemine kan döktürür. Kaleme benzeyen kirpikler ok olunca âşığı hedef alır ve âşığı öldürür. Sevgilinin dudağı hayat suyu ve tatlı olduğu için sevgilinin dudağını anlatan kalemin ucu ikiye bölünür, kalemin ucundan hayat suyu damlar. Sevgilinin dudağı yok denecek kadar mim gibi olduğu için kalem onu anlatırken ucuna kıl gelir ve yazmaz olur. Sevgilinin yanağı parlak olduğu için yanağın anlatımında altın kalem kullanılır. Sevgilinin yanağındaki hatlar o kadar incedir ki kıl kalem bile o yazıyı yazamaz. Sevgilinin saçlarının her bir teli kalemin içindeki kıl gibidir. Bu nedenle sevgilinin saçını anlatmada kıl kalem kullanılır. Sevgilinin boyu ile kalemin boyu arasında ilgi kurulur. Boy kaleme benzetilince, saç kılları da kalemin içindeki life benzetilir. Böylece gazellerde sevgilinin anlatımında, kalemin hem kendisi hem de işlevi şiire yön vermiş olur.

KAYNAKLAR

AKSOYAK İ. Hakkı. (2019), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0 25.11.2019

AYDEMİR, Yaşar. (2017), Ahmedî Divanı. Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0 24.11.2019

DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

ERSOY, Ersen (2017). *Müniri Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0 29.11.2019

İPEKTEN, Haluk, (1974).*Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 208. Ankara.

KAYA, Bayram Ali (2017). Azmizade Haleti Divanı, Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0 29.11.2019

KÜÇÜK, Sebahattin, *Baki Divanı*. Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0 25.11.2019

LEVEND, Agâh Sırrı, (1984). Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), Enderun Kitapevi, İstanbul.

MACİT, Muhsin. (2017), Nedim Divanı, Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0 28.11.2019

Muhsin Macit (2017). *Karakoyunlu Cihanşah'ın Türkçe Şiirleri,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56191,karakoyunlu-cihansah39in-turkce-siirleripdf.pdf?0 28.11.2019

OĞUZ, Fatma Sabiha Kutlar (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvânı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0 28.11.2019

ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Hamdullah Hamdi Divanı.* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0 24.11.2019.

PALA, İskender. (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları, Ankara.

SARAÇ, Mehmet A. Yekta. *Emri Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0 24.11.2019

TARLAN, A. Nihat. (1997). *Necati Beg Divanı* MEB yayınları, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihat . (1992). *Ahmed Paşa Divanı*, Akçag Yayınevi, Ankara.

YAVUZ, Kemal ve YAVUZ, Orhan (2016). *Muhibbi Dîvânı* 1.cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Yusuf Şevki. (2001). "*Kalem*". TDVİA. Türkiye Diyanet Vakfı Yay, c.24. s.(443-445). İstanbul.

ZÜLFE, Ömer (2010). Hecrî Kara Çelebî Muhyi'd-dîn Mehmed Divanı, Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0 28.11.2019

TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ ALKOL KULLANIMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

DETERMINATION OF ALCOHOL CONSUMPTION OF VARIOUS FACTORS IN TURKEY

Doç. Dr. Ömer ALKAN
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Hayri ABAR
Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Arş. Gör. Şeyda ÜNVER
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Alkol yüzyıllardır yaygın olarak kullanılmaktadır. Alkolün aşırı ve sürekli kullanımı birçok hastalığa sebep olmakta, toplumlarda sosyal ve ekonomik bir yük meydana getirmektedir. Alkol tüm dünyada önlenebilir ölüm ve yaralanmaların üçüncü temel nedenidir. Alkol bağımlılığı, kişinin fiziksel, ruhsal sağlığında ve sosyal ilişkilerinde bozulmaya neden olan çok boyutlu bir hastalıktır. Alkol bağımlılığı nedeniyle yılda 1 milyon 800 bin kişi hayatını kaybetmektedir. Türkiye'de kişi başına düşen alkol kullanımı yılda ortalama 1,4 litre saf alkol olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Türkiye'de düzenli olarak alkol kullanmaya başlama yaşının 11'e kadar indiği tespit edilmiştir. Alkol kullanmaya başlama yaşı düştükçe ileriki yaşlarda bağımlı olma riski artmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 15 yaş ve üzeri bireylerin çeşitli alkol tüketimlerini etkileyen sosyo-ekonomik ve demografik faktörleri çok değişkenli (multivariate) probit regresyon modeliyle tespit etmektir. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması anketinden elde edilen yatay-kesit verileri kullanılmıştır. Bu çalışmada her biri iki kategorili üç bağımlı değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler bira kullanım durumu, rakı kullanım durumu ve diğer alkol türlerini kullanım durumudur. Çok değişkenli probit regresyon analizi sonucuna göre, çeşitli alkol kullanımları üzerinde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu ve tütün kullanım durumu değişkenlerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Çok değişkenli probit modelin en önemli kullanımlarından biri de bağımlı değişkenler arasındaki etkileşimi gösterebilmesidir. Her bir model için artıklar arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayıları incelendiğinde anlamlı olduğu görülmüştür. Yani bu modellerin eşanlı olarak tek bir modelde ele alınabilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca katsayılar pozitiftir. Yani herhangi bir alkol türünü kullanma ihtimali, diğer alkol türlerini kullanma ihtimalinden aynı yönlü etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alkol Kullanımı, Alkol Türü, Çok Değişkenli Probit Regresyon, Türkiye Sağlık Araştırması

ABSTRACT

Alcohol has been used commonly for centuries. Excessive and continuous use of alcohol causes many diseases and creates a social and economic burden in societies. Alcohol is the third major cause of preventable deaths and injuries worldwide. The alcohol dependence is a multi-dimensional disorder which causes disruption in physical and psychological health and also social relationships of the individual. 1 million 800 thousand people die annually due to alcohol dependence. Alcohol abuse per person per year in Turkey was calculated as 1.4 liters of pure alcohol. It has also been found that in up to 11 of age at onset of alcohol consumption on a regular basis in Turkey. The lower the age of onset of alcohol consumption, the higher the risk of dependence in later years. The aim of this study of individuals aged 15 and over in Turkey to determine the socio-economic and demographic factors affecting various alcohol consumption by multivariate probit regression model. Data set which are in the study are cross-sectional data obtained from the Turkey Health Research study in 2014 made by Turkish Statistical Institute. In this study, three dependent variables, each with two categories, were used. Dependent variables are beer consumption status, raki consumption status and consumption of other alcohol types. According to the multivariate probit regression analysis, gender, age, educational status, marital status, income status and tobacco consumption status were found to be effective on various alcohol consumption. One of the most important uses of the multivariate probit model is that it can show the interaction between dependent variables. For each model, correlation coefficients showing the relationship between residues were found to be significant. It shows that these models can be handled simultaneously in a single model. In addition, the coefficients are positive. That is, the likelihood of using any type of alcohol is affected in the same way by the possibility of using other types of alcohol.

Keywords: Alcohol Consumption, Alcohol Type, Multivariate Probit Regression, Turkey Health Survey

1. GİRİŞ

Dünya çapında yüzyıllardır birçok kültürde yaygın olarak kullanılan maddelerden biri olan alkol, bağımlılık üreten özelliklere sahip psikoaktif maddedir. Alkol tüketiminin genel olarak; fiziksel ve ruh sağlığı, trafik güvenliği, şiddet, işgücü verimliliği gibi unsurlar üzerinde olumsuz sonuçları bulunmaktadır (Harald & Gerhard, 2001).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 30 ülkede yaptığı araştırmaya göre cinayetlerin %85, ırza tecavüzlerin %50, şiddet olaylarının %50, trafik kazalarının %60 ve kadına şiddet olaylarının %70 oranında en etkili sebebi alkoldür (Yeşilay, 2019). DSÖ'nün raporlarına göre 2016 yılında dünya çapında, 15 yaş ve üzerindeki küresel nüfusun yarısından fazlası (%57 veya 3,1 milyar kişi), önceki 12 ay içinde alkol almaktan kaçınmıştır. Ayrıca bu raporda yaklaşık 2,3 milyar insanın mevcut içici olduğu ve alkolün, Amerika, Avrupa ve Batı Pasifik olmak üzere yalnızca üç DSÖ bölgesindeki nüfusun yarısından fazlası tarafından tüketildiği belirtilmektedir. Küresel olarak, toplam alkolün %44,8'i, aynı zamanda Güneydoğu Asya Bölgesi'nde (% 87,9), Doğu Akdeniz Bölgesi'nde (% 48,3) ve Batı Pasifik Bölgesi'nde (% 58,8) en çok tüketilen içecek türü olan damıtılmış alkollü içecekler şeklinde tüketilmektedir. En çok tüketilen ikinci içecek türü, dünyada tüketilen tüm alkollerin %34,3'ünü oluşturan biradır. Bira, DSÖ Amerika Bölgesi'nde (% 53,8) ve Avrupa Bölgesinde (% 40,0) en çok tüketilen içecek türüdür. Toplam alkolün sadece %11,7'si şarap şeklinde tüketilmektedir. Ancak, şarap tüketimi, DSÖ Avrupa Bölgesi'ndeki toplam tüketimin dörtte birinden fazlasını (% 29,8) oluşturmaktadır. "Diğer" içecekler tüm tüketimin %9,3'ünü oluşturmakta, ancak Afrika Bölgesi'ndeki en popüler içecek türünü teşkil etmekte olup, bu bölgede tüketilen alkolün neredeyse yarısını oluşturmaktadır (% 65,1). Diğer içecekler örneğin pirinç şarabı, hurma şarabı veya muz, sorgum, darı veya mısırdan yapılan diğer fermente içeceklerdir (WHO, 2018a).

Türkiye'de 15 yaş ve üzeri alkol kullanıcıları için yıllık kişi başına düşen saf alkol miktarı 28,5 litredir ve bu oran günlük olarak 61,7 grama tekabül eder. Türkiye'nin bu oran ile DSÖ Avrupa Bölgesi ülkeleri içerisindeki en yüksek oranlardan birine sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu oran Türkiye'de alkol kullanım yaygınlığının düşük olduğunu fakat alkol kullananlar arasında aşırı bir tüketimin olduğunu göstermektedir. Ayrıca kullanılan alkol türlerine bakıldığında %57,6'sının bira, %8,6'sının şarap ve %33,8'inin damıtılmış alkol olduğu görülmektedir (WHO, 2018a).

2. METOT

2.1. VERİ

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması anketinden elde edilen yatay kesit verileri kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde tabakalı iki aşamalı küme örneklemesi yöntemi kullanılmıştır. Birinci aşama örnekleme birimi ortalama 100 hane adresi ihtiva eden kümelerin (bloklar) içerisinden büyüklüğüne orantılı seçimle rasgele seçilen bloklar; ikinci aşama örnekleme birimi ise seçilen her kümeden sistematik rasgele olarak seçilen hanehalkı adresleridir. Bu çalışmada Türkiye Sağlık Araştırması anketine 2014 yılında katılan 15 yaş ve üzeri 13.272 bireyin verileri kullanılmıştır.

2.2. DEĞİŞKENLER

Çalışmada her biri iki kategorili üç bağımlı değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler, bira kullanım durumu, rakı kullanım durumu ve diğer (şarap, votka, viski cin, likör) alkol türlerini kullanım durumudur. Bağımsız değişkenler ise, yaş (15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64 ve 65 yaş ve üzeri); cinsiyet (erkek, kadın); eğitim durumu (okuma-yazma bilmeyen, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite mezunu); medeni durum (evli, bekâr); aylık ortalama net gelir (₺1080 ve daha az, ₺1081-₺1550, ₺1551-₺2170, ₺2171-₺3180, ₺3181 ve üzeri); tütün kullanma durumu (evet, hayır) dur.

2.3. ARAŞTIRMA METODU

Verilerin analizinde SPSS 20 ve Stata 14 programlarından yararlanılmıştır. Öncelikle araştırmaya katılan bireylerin çeşitli alkol kullanım türlerine göre frekans ve yüzdeleri elde edilmiştir. Daha sonra çok değişkenli probit analizi kullanılarak çeşitli alkol kullanım türlerinde etkili olan faktörler belirlenmiştir.

Çok değişkenli probit modeli birden fazla sınırlı bağımlı değişkeni etkileyen ortak açıklayıcı değişkenli modellerin aynı anda tahmin edilmesini sağlayan bir modeldir. Çok değişkenli probit modelleri aynı açıklayıcı değişkenlerle tahmin edilebildiği gibi farklı açıklayıcı değişkenlerle de tahmin yapmaya izin vermektedir (Cappellari & Jenkins, 2003). Daha açık bir ifadeyle bir açıklayıcı değişken setinin, her biri ikili kukla değişken olan birden fazla bağımlı değişken üzerindeki etkisinin aynı anda analiz edilmesini sağlayan modeldir. Çok değişkenli probit modeli, Standart Rassal Fayda Maksimizasyonu fonksiyonunu temel almaktadır. Bu fonksiyon i. bireyin j. seçeneği seçmesi sonucu elde edeceği faydayı ifade etmektedir (Panmanee & Wiboonpongse, 2016). Çok değişkenli probit modeli, bağımlı değişkenler birbirleri ile ilişkili olduğunda tercih edilen bir modeldir. Aynı açıklayıcı değişkenlerden etkilenen bağımlı değişkenler arasında ilişki söz konusu olduğunda çok değişkenli probit modeli, her bir bağımlı değişken için ayrı ayrı ikili logit veya probit modeli tahminlerinden daha etkin sonuçlar vermektedir (Eigenhüller, N., & Fuchs, 2015). Çok değişkenli probit modeli ilişkisiz alternatiflerin bağımsızlığı varsayımının geçerliliği önkoşuluna sahip değildir. İki seçenek arasındaki tercihin üçüncü bir seçenekten bağımsız olması gerekliliğini ifade eden bu varsayım, Multinominal Logit modelinin sınırlılıklarından bir tanesidir (Koo, S., K., & Y, 2014). Çok değişkenli probit modelleri simüle edilmiş en çok benzerlik yöntemi ile tahmin edilmektedir. Maksimizasyonu yapılacak logaritmik benzerlik fonksiyonu çok değişkenli standart normal dağılım kullanılarak oluşturulmaktadır.

3. SONUÇLAR

3.1. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenlerin frekans ve yüzdeleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre bireylerin %3,5'i bira, %2,3'ü rakı, %1,4'ü ise diğer grubu içerisinde yer alan; şarap, votka, viski cin, likör gibi alkol türlerini kullanmaktadır.

Tablo 1. Bağımlı Değişkenlerin Frekans ve Yüzdeleri

Bağımlı Değişkenler	Frekans		Yüzde	
	Kullanan	Kullanmayan	Kullanan	Kullanmayan
Bira	463	12809	3,5	96,5
Rakı	306	12966	2,3	97,7
Diğer	185	13087	1,4	98,6

Çalışmada kullanılan nitel ve nicel değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de verilmiştir. Çalışmaya katılan bireylerin %66,1'i kadın, %38'i ilkokul mezunu, %6,1'i okuma-yazma bilmiyor, %19,8'i 15-24 yaş aralığındadır. Bireylerin %66,7'si evli iken %34,5'inin ise aylık geliri ₺1.080'den azdır. Ayrıca bireylerin %22,3'ünün tütün kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Bağımsız Değişkenlerin Frekans ve Yüzdeleri

Değişkenler		**n**	**(%)**
Yaş	15-24	2629	19,8
	25-34	2425	18,3
	35-44	2491	18,8
	45-54	2232	16,8
	55-64	1685	12,7
	65+	1810	13,6
Eğitim	Okuma-Yazma Bilmiyor	810	6,1
	İlkokul	5040	38,0
	İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	2270	17,1
	Lise ve dengi okullar	1996	15,0
	Üniversite Mezunu	3156	23,8
Medeni Durum	Bekâr	4421	33,3
	Evli	8851	66,7
Cinsiyet	Erkek	4495	33,9
	Kadın	8777	66,1
Aylık Gelir	0-₺1080	4582	34,5
	₺1081-₺1550	2758	20,8
	₺1551-₺2170	2070	15,6
	₺2171-₺3180	2155	16,2
	₺3181 üstü	1707	12,9
Tütün Kullanma	Hayır	10317	77,7
	Evet	2955	22,3

3.2. MODEL TAHMİNİ

Türkiye'deki 15 yaş üstü bireylerin çeşitli alkol kullanım durumları üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek için yapılan çok değişkenli probit regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

3.2.1. Yaş

Yaş değişkeninin 25-34, 35-44, 45-54, 55-64 grupları, bağımlı değişken gruplarının hepsinde anlamlıdır ve çeşitli alkol kullanımları üzerinde pozitif yönde etkilidir. 65 ve üzeri yaş grubunun ise bağımlı değişken gruplarından rakı ve diğer alkol türünde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yaş grubunun rakı ve diğer alkol kullanımları üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir.

3.2.2. Eğitim

Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde, okuma-yazma bilmeyen grubun, bira bağımlı değişken grubunda anlamlı olduğu görülmektedir. Okuma-yazma bilmeyen grup bira kullanımı üzerinde negatif yönde etkilidir. Eğitim değişkeninin ilkokul mezunu kategorisi incelendiğinde ise bu kategorinin tüm bağımlı değişken gruplarında anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ilkokul mezunu kategorisi çeşitli alkol kullanımları üzerinde negatif yönde etkilidir.

3.2.3. Medeni durum

Medeni durum değişkeni, bağımlı değişken gruplarının hepsinde anlamlıdır ve çeşitli alkol kullanımları üzerinde negatif yönde etkilidir.

3.2.4. Aylık gelir

Aylık gelir değişkeninin tüm kategorilerinin, bağımlı değişken gruplarının hepsinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değişkenin tüm kategorilerinin çeşitli alkol kullanımları üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir.

3.2.5. Cinsiyet

Cinsiyet değişkeni bağımlı değişken gruplarının hepsinde anlamlıdır. Ayrıca bu değişkenin çeşitli alkol kullanımları üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir.

3.2.6. Tütün kullanma durumu

Tütün kullanma durumu değişkeni ise bağımlı değişken gruplarının hepsinde anlamlıdır ve çeşitli alkol kullanımları üzerinde pozitif yönde etkilidir.

Tablo 3. Çeşitli Alkol Tüketimlerini Etkileyen Faktörlerin Çok Değişkenli Probit Model Sonuçları

Değişkenler	Alkol Türü		
	Bira	**Rakı**	**Diğer**
Yaş (referans kategori: 15-24)			
25-34	0,663(0,095)[a]	0,666(0,118)[a]	0,558(0,119)[a]
35-44	0,780(0,106)[a]	0,793(0,130)[a]	0,614(0,133)[a]
45-54	0,793(0,108)[a]	1,023(0,127)[a]	0,684(0,133)[a]
55-64	0,791(0,116)[a]	0,214(0,132)[a]	0,662(0,145)[a]
65 +	0,127(0,157)	0,825(0,148)[a]	0,481(0,161)[a]
Eğitim (referans kategori: üniversite)			
Okuma-Yazma Bilmeyen	-0,73(0,240)[a]	-0,37(0,202)	-0,12(0,196)
İlkokul	-0,14(0,075)[c]	-0,12(0,082)[c]	-0,20(0,094)[b]
İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	-0,03(0,086)	0,041(0,097)	-0,09(0,109)
Lise ve dengi okullar	0,04(0,076)	0,075(0,085)	0,030(0,092)
Medeni Durum (referans kategori: bekâr)			
Evli	-0,43(0,067)[a]	-0,30(0,075)[a]	-0,41(0,079)[a]
Aylık Gelir (referans kategori:1080 TL'den az)			
₺1081-₺1550	0,254(0,081)[a]	0,240(0,095)[b]	0,299(0,110)[a]
₺1551-₺2170	0,382(0,082)[a]	0,542(0,093)[a]	0,460(0,108)[a]
₺2171-₺3180	0,367(0,080)[a]	0,493(0,092)[a]	0,367(0,110)[a]
₺3181 +	0,554(0,083)[a]	0,745(0,093)[a]	0,752(0,106)[a]
Cinsiyet (referans kategori: kadın)			
Erkek	1,192(0,068)[a]	1,282(0,085)[a]	0,780(0,077)[a]
Tütün Kullanma Durumu (referans kategori: hayır)			
Evet	0,774(0,053)[a]	0,575(0,059)[a]	0,661(0,067)[a]
Sabit terim	-3,436(0,124)[a]	-4,006(0,153)[a]	-3,485(0,154)[a]

[a] p<0,01; [b] p<0,05; [c] p<0,10; Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Varyans enflasyon faktör (VIF) değerleri 5 ve üzerinde olanların orta derecede, 10 ve üzeri olanların ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olduğu düşünülmektedir (Bagheri, Habshah, &

Imon, 2012).Tablo 3'te görüldüğü gibi modele alınan hiçbir bağımsız değişken 5 ya da daha fazla varyans enflasyon faktörüne sahip değildir. Buna göre, modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olan herhangi bir değişken bulunmamaktadır.

Tablo 4. Çokludoğrusallık Test Sonuçları

Değişken	**VIF**
Cinsiyet	
Erkek	1,14
Yaş	
25-34	2,21
35-44	2,58
45-54	2,48
55- 64	2,13
65 +	2,05
Eğitim	
Okuma-Yazma bilmeyen	1,21
İlkokul	1,79
İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	1,89
Lise ve dengi okullar	1,58
Medeni Durum	
Evli	1,57
Aylık Gelir	
₺1081-₺1550	1,29
₺1551-₺2170	1,25
₺2171-₺3180	1,27
₺3181 +	1,27
Tütün Kullanma Durumu	
Evet	1,15

3.3. SONUÇ DEĞİŞKENLERİNİN KORELASYON KATSAYILARI

Çok değişkenli probit modelin en önemli kullanımlarından biri de bağımlı değişkenler arasındaki etkileşimi gösterebilmesidir. Tablo 5'te her bir model için artıklar arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayıları verilmiştir. Korelasyon katsayıları üzerine yapılan sonuçlara göre, katsayılar anlamlıdır. Bu modellerin eşanlı olarak tek bir modelde ele alınabilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca katsayılar pozitiftir. Yani herhangi bir alkol türünü kullanma ihtimali, diğer alkol türlerini kullanma ihtimalinden aynı yönlü etkilenmektedir. Ayrıca E1, E2 ve E3 kategorilerinin birbirleri ile ilişkili olduğu ve en yüksek ilişkinin E2 ile E3 arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Bağımlı Değişkenlerin Tahmin Edilen Korelasyon Katsayıları

	E1	E2
E2	0.6668* (0.0228)	
E3	0.6922* (0.0242)	0.7382* (0.0247)

*p<.01; Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 15 yaş ve üzeri bireylerin çeşitli alkol kullanımlarını etkileyen faktörleri araştırmaktır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Analizlerde çok değişkenli probit model kullanılmıştır. Çok değişkenli probit regresyon analizi sonucuna göre, çeşitli alkol kullanımları üzerinde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu ve tütün kullanım durumu değişkenlerinin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada bireylerin %3,5'i bira, %2,3'ü rakı, %1,4'ü ise diğer grubu içerisinde yer alan alkol türlerini kullanmaktadır. Literatürde de en sık tüketilen alkollü içecek türünün bira olduğu ve bunu rakı ile şarabın takip ettiği (Buğdaycı, Şaşmaz, Aytaç, & Çamdeviren, 2003); (Çakmak & Ayvaşık, 2007); (Yiğit & Khorshid, 2006) tespit edilmiştir. Avrupa'daki içme kültürü izlendiğinde ise en sık tüketilen içki türlerinin başında biranın geldiği ve bunu şarap ile diğer alkollü içeceklerin takip ettiği (WHO, 2014) fark edilmektedir. Öte yandan (Belasen & Hafer, 2013) kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu ülkelerde kişi başına şarap tüketimi nin de arttığını, fakat birada tam tersi durum söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu yazarlar, yüksek nüfus yoğunluğunun olduğu ülkelerde kişi başına şarap tüketiminin önemli derecede azaldığına dikkat çekmektedirler.

Alkolün zararlı kullanımının artmasını önlemek başta toplum ve birey sağlığının korunması olmak üzere, toplumsal yaşam açısından önemlidir. Ülkemizde alkollü içki tüketimi düşüktür, ama riskli kullanımdan etkilenen nüfus dikkate alındığında bu soruna yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin sağlık politikaları içinde yer alması gerektiği görülmektedir (THSK, 2013). Alkol politikaları, alkolün zararlı kullanımını ve bir popülasyondaki, toplumdaki alkole bağlanabilecek sağlık ve sosyal yüklerin azaltması amacıyla geliştirilmektedir. Bu tür politikalar, küresel, bölgesel, çok uluslu, ulusal ve alt ulusal düzeyde olarak formüle edilebilir.

DSÖ'ye üye ülkelerin çoğu son yıllarda alkolün zararlı kullanımını azaltmak için görev üstlenmektedir. Rapor veren ülkelerin büyük bir çoğunluğu çıkarılan ulusal alkol politikalarını uygulamıştır. Aşırı alkol tüketimi sorununun çözümü için yüksek oranlı vergi veya fiyat uygulaması halk sağlığı uzmanları ve politika yapıcıları arasında büyük ilgi görmektedir (Nelson, 2014). Alkol kontrolü ile ilgili olarak ülkemizde de birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Perakende satış sınırlaması (22:00-06:00 saatleri arası içki satışının perakende olarak yapılamaması), içkilerin hediye, promosyon veya hediye olarak verilememesi, 18 yaşından küçüklere satış yapılamaması, alkollü içkilerin üzerinde uyarı işaretlerinin yer alması, alkollü içkilerin reklamı ve tüketicilere yönelik tanıtımının yapılamaması gibi düzenlemeler ülkemizdeki alkol kontrol uygulamalarından bazılarıdır (Buzrul, 2016).

KAYNAKLAR

Bagheri, A., Habshah, M., & Imon, R. H. (2012). A novel collinearity-influential observation diagnostic measure based on a group deletion approach. *Communications in Statistics-Simulation and Computation 41(8)*, 1379-1396.

Belasen, A., & Hafer, R. W. (2013). IQ and alcohol consumption : International data. *ıntelligence 41(5)*, 615-621.

Buğdaycı, Şaşmaz, Aytaç, & Çamdeviren. (2003). Mersin, Adana ve Hatay illerinde beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinde alkol içme prevelansı ve etkileyen faktörler. *Journal of Medical Sciences*, 208-212.

Buzrul, S. (2016). Türkiyede Alkollü İçki Tüketimi. *Journal of Food and Health Science 2 (3)*, 112-122.

Cappellari, & Jenkins, S. (2003). Multivariate Probit Regression Using Smulated Maximum Likelihood. *The Stata Journal*, 278-294.

Çakmak, & Ayvaşık. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Alkol kullanma Nedenleri İle Kaygı Duyarlılığı Arasındaki İlişki. *Türk Psikoloji Dergisi;22 (60)*, 91-107.

Eigenhüller, L., N., L., & Fuchs, S. (2015). Who with Whom: Co-Operation Activites in A Cluster Region. *Papers in Regional Science*, 469-498.

Harald, K., & Gerhard, G. (2001). *Mapping the Social Consequences of Alcohol Consumption.* Dordrecht: Kluver Academic Publishers.

Koo, Y., S., L., K., K., & Y, C. (2014). Analysis of User Characteristics Regarding Social Network Services in South Korea Using Multivariate Probit Model. *Technological Forecasting& Social Change ;88*, 232-240.

Nelson, J. P. (2014). Gender Differences in alcohol demand: a systematic revıew of the role of prices and taxes. *Health economics*, 1260-1280.

Panmanee, C., & Wiboonpongse, A. (2016). Determinants of Green Cluster Supply Chain Adoption and Practice of Arabica Coffee Growers in Pang Ma- O and Pamiang Areas. *International Journal of Intelligent Technologies and Applied Statistics;9 (2)*, 169-189.

THSK. (2013). *Türkiye Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması.* Ankara.

WHO. (2018a). *Global Status Report on Alcohol and Health.* Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Yeşilay. (2019, 8 26). https://yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/alkol-bagimliligi adresinden alındı

Yiğit, Ş., & Khorshid, L. (2006). Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Öğrencilerinde Alkol Kullanımı ve Bağımlılığı. *Journal of Dependence 7 (1)*, 24-30.

TÜRKİYE'DE TÜTÜN KULLANIM SÜRESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI

DETERMINATION OF FACTORS AFFECTING TOBACCO USE DURATION IN TURKEY

Doç. Dr. Ömer ALKAN
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü
Arş. Gör. Şeyda ÜNVER
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Tütün kullanımı dünyadaki önlenebilir ölüm nedenlerinin en önemlisidir. Dünyada her yıl 7 milyon kişi tütün kullanımına bağlı olarak yaşamını yitirmektedir. Ayrıca Dünyada her yıl yaklaşık olarak 6,7 milyon tütün kullanımıyla alakalı kanser vakası teşhis edilmektedir. Dünyadaki kanserden kaynaklanan ölümlerin %21'ine ise tütün kullanımı neden olmaktadır. Tütün kullanımının zararlı olduğu görüşü resmi olarak ilk kez Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ABD Kamu Sağlığı Hizmetleri Birimi Başkanı tarafından 1964 yılında yayınlanan raporda yer almıştır. Özellikle Türkiye'de olmak üzere, tütün tüketiminin en yaygın olanı sigara kullanımıdır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2017'de yayınladığı rapora göre sigara kullanım oranı Türkiye genelinde kadınlarda %18,2, erkeklerde %43,7 olup, toplam sigara kullanım oranı ise %30,9'dur. Sigaranın etkileri ne kadar içildiğine ne kadar süredir kullanıldığına ne kadar güçlü olduğuna ne tür bir tütün kullanıldığına ne kadar derin içe çekildiğine, kişinin genel sağlığının nasıl olduğuna ve kullanıcının ailesinde belli hastalıkların olup olmadığına bağlı olarak değişmektedir. Sigara tüketiminin günümüzdeki gibi devam etmesi halinde 2020 yılında dünyada sigara nedeniyle 10 milyon kişinin öleceği ve bu ölümlerin %80'inin gelişmekte olan ülkelerde olacağı tahmin edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki 15 yaş ve üzeri bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile tütün kullanım süresini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Araştırmada TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması anketinden elde edilen yatay-kesit verileri kullanılmıştır. Türkiye'de bireylerin tütün kullanım süresini etkileyen temel faktörleri belirlemek için sıfır yığılmalı (zero-inflated) negatif binomial regresyon modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bireylerin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, medeni durumu, aylık geliri ve alkol kullanım durumu değişkenlerinin tütün kullanım süresinde etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tütün Kullanım Süresi, Sıfır Yığılmalı Negatif Binomial Regresyon, Türkiye Sağlık Araştırması

ABSTRACT

Tobacco consumption is one of the most important preventable causes of death in the world. Every year, 7 million people die due to tobacco consumption in the world. Every year approximately 6.7 million tobacco consumption related cases of cancer are diagnosed worldwide. Around the world, 21% of cancer caused fatalities are due to tobacco consumption. The view that tobacco consumption is harmful was officially included for the first time in the United States (USA) report published in 1964 by the President of the US Department of Public Health Services. Particularly in Turkey, cigarette smoking is the most common of tobacco consumption. According to the World Health Organization's 2017 report published by 18,2% overall smoking rate among women in Turkey, in men it is 43.7%, while the total smoking rate was 30.9%. The effects of smoking vary depending on how long you smoke, how long you have been used, how strong you are, what kind of tobacco is used, how deeply you are inhaled, how the person is in general health and whether there are certain diseases in the user's family. If cigarette consumption continues in the same way, in 2020 an estimated 10 million people will die worldwide due to cigarette smoking, 80% of which will be from developing countries the purpose of this study, aged 15 and over in Turkey with demographic and socio-economic characteristics of individuals to identify factors influencing the duration of tobacco consumption. In this study, the survey data obtained from the Turkey Health Survey conducted by the Turkey Statistical Institute in 2016 was used. To determine the main factors that influence an individual's tobacco use duration in Turkey zero-inflated negative binomial regression model was used. According to the results of the analysis, age, gender, educational status, marital status, monthly income and alcohol consumption status of the individuals were found to be effective variables in the duration of tobacco consumption.

Keywords: Tobacco Use Duration, Zero-inflated Negatif Binomial Regresyon, Turkey Health Survey

1. GİRİŞ

Tütün tüketimi ciddi küresel bir sorundur. Yapılan araştırmalar tütün kullanımının, yüksek tansiyon, yüksek kan şekeri, fiziksel aktivite yetersizliği ve aşırı obeziteyle birlikte dünyada ölüme neden olan ilk beş risk içinde olduğunu göstermektedir (Alvur, Çınar N., Akduran, & C., 2014). Dünya sağlık örgütünün raporlarına göre tütün kullanımı dünyada yılda yaklaşık 6 milyon kişinin ölümüne neden olmaktadır ve bunların 600.000'den fazlası pasif içicidir (WHO, 2014). Pasif içicilik maruziyetinin, ortalama olarak, kronik aktif sigara içiminin en az %80-90'ı kadar zararlı olduğu ileri sürülmektedir (Dinas, ve diğerleri, 2014). Türkiye'de 19 Mayıs 2008'de pasif içicileri korumaya yönelik, dumansız bir Türkiye oluşturmak adına tüm kapalı alanlarda (restoran, bar ve kafeler hariç) sigara tüketiminin yasaklanması amaçlanmış ve "Dumansız Hava Sahası" kampanyası başlatılmıştır. 19 Temmuz 2009'da ise yasağa restoran, kahvehane, bar ve kafelerin de dâhil olmasıyla, Türkiye'de tüm kapalı alanların dumansız hale getirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca 19 Temmuz 2009 itibariyle Türkiye, WHO verilerine göre tütün kontrolüne yönelik en geniş kapsamlı yasası olan Bermuda, Yeni Zelanda, Uruguay, İngiltere ve İrlanda'dan sonra Dünya'daki 6. Avrupa'daki 3. ülke konumuna gelmiştir (TC Sağlık Bakanlığı, 2014).

Özellikle Türkiye'de olmak üzere, tütün tüketiminin en yaygın olanı sigara kullanımıdır. Sigara kullanımını artıran etkenler; elde etme kolaylığı, fiyatı, diğer aile bireylerinde sigara kullananların, özellikle bağımlıların bulunması, stres ve yaşam olaylarıdır (Türk Psikiyatri, 2009). Sigaraya ek olarak puro, pipo, nargile, tütün çiğneme gibi de kullanımlar vardır. Sigaralar, özellikle filtreli sigaralar 1930 yılından bu yana dünya tütün pazarına hâkim olmuştur.2014 yılı verilerine göre sigara tüketiminde Türkiye ilk 10 ülke arasındadır. 2013 yılı verilerine göre ise Türkiye'de günlük sigara içen 15 yaş ve üstü erkeklerin sayısı yaklaşık 10,6 milyon, kadınların sayısı ise 3,9 milyondur (Ericksen, Mackay, Schulger, & Gomeshtapeh, 2015). Türkiye'de günlük 15 milyon paket sigara kullanılmakta, bu da yılda kişi başına ortalama 76,1 pakete tekabül etmektedir (Bilgiç & S.T., 2015). Dünya nüfusunun ise 1,2 milyarı sigara içmektedir.

Sigaranın etkileri ne kadar içildiğine ne kadar süredir kullanıldığına ne kadar güçlü olduğuna ne tür bir tütün kullanıldığına ne kadar derin içe çekildiğine, kişinin genel sağlığının nasıl olduğuna ve kullanıcının ailesinde belli hastalıkların olup olmadığına bağlı olarak değişmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki 15 yaş ve üzeri bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile tütün kullanım süresini etkileyen faktörleri tespit etmektir.

2. METOT

2.1. VERİ

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2016 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması anketinden elde edilen anket verileri kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde tabakalı iki aşamalı küme örneklemesi yöntemi kullanılmıştır. Birinci aşama örnekleme birimi ortalama 100 hane adresi ihtiva eden kümelerin (bloklar) içerisinden büyüklüğüne orantılı seçimle rasgele seçilen bloklar; ikinci aşama örnekleme birimi ise seçilen her kümeden sistematik rasgele olarak seçilen hane halkı adresleridir. Araştırma; Türkiye toplam tahmini verebilecek şekilde tasarlanmıştır. Tasarım gereği toplam örnek hacmi 9470 hane adresi olarak belirlenmiştir. Türkiye Sağlık Araştırması çalışması 15 yaş ve üzeri tüm bireyler için yapılmıştır. Bu çalışmada Türkiye Sağlık Araştırması anketine 2016 yılında katılan 15 yaş ve üzeri 16.861 bireyin verileri kullanılmıştır.

2.2. DEĞİŞKENLER

Çalışmanın bağımlı değişkeni bireylerin tütün kullanım süresidir. Çalışmada yer alan bağımsız değişkenler literatür araştırması yapılarak tespit edilmiştir. Tütün kullanım süresinde etkili olabilecek sosyodemografik, ekonomik ve sağlıklı yaşam göstergesine ilişkin faktörler bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Yaş (15–24, 25–34, 35–44, 45–54, 55–64 ve 65+), eğitim seviyesi (Okuma yazma bilmeyen, ilkokul, ilköğretim, lise, üniversite mezunu) ve medeni durum (bekâr, evli, boşanmış) değişkenleri sosyodemografik faktörlerdir. Aylık ortalama net gelir (₺1264 ve daha az, ₺1265-₺1814, ₺1815-₺2540, ₺2541-₺3721, ₺3722 ve üzeri) değişkeni ekonomik faktördür. Alkol kullanma durumu değişkeni ise sağlıklı yaşam göstergesine ilişkin faktördür.

2.3. ARAŞTIRMA METODU

Verilerin analizinde SPSS 20 ve Stata 14 programlarından yararlanılmıştır. Öncelikle araştırmaya katılan bireylerin tütün kullanım süresine göre frekans ve yüzdeleri elde edilmiştir. Daha sonra sıfır yığılmalı (zero-inflated) negatif binomial regresyon analizi kullanılarak tütün kullanım süresinde etkili olan faktörler belirlenmiştir.

Belirli bir dönemde yapılan gözlem sonucu elde edilen verinin aşırı yayılım gösterdiği, aynı zamanda da gözlemlenen sıfır sayısının varsayılan modelde beklenen sıfır sayısından fazla olduğu durumda kullanılmak üzere geliştirilen modellerden biri, sıfır yığılmalı (zero-inflated) modellerdir. Sıfır yığılmalı modeller, veride mevcut olan fazla sıfırlara ilişkin yoğunluğun temel sayı dağılımından ayrı tutularak hesaplanması nedeniyle iki durumlu süreçler (dual state process) olarak da adlandırılmaktadır (Shankar, Milton, & F., 1997). Bu modeller, bağımlı değişkenin sıfır değeri için Bernoulli denemesi yapılarak belirlenen bir yoğunluk ile sıfır değerini de kapsayan kesikli bir dağılımın karmasından oluşmaktadır Sıfır yığılmalı modellerden sıfır yığılmalı Poisson (ZIP), sıfır yığılmalı negatif binom (ZINB) ve sıfır yığılmalı genelleştirilmiş Poisson (ZIGP) modelleri, birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Sıfır yığılmalı negatif binom regresyon modellerinde aşırı yayılımın sıfır değerindeki yığılmanın yanı sıra birçok nedenden kaynaklanabileceği varsayımı mevcuttur. Dolayısıyla tüm sıfır yığılmalı regresyon modellerinin ortalaması birbirine eşit iken varyans yapıları değişmektedir (Tüzel & Sucu, 2012).

3. SONUÇLAR

3.1. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışmada kullanılan değişkenlerin frekans ve yüzdeleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre bireylerin %19,8'i 35-44 yaş aralığında iken, %14,7'si 65 ve üzeri yaş grubundadır. Eğitim değişkeni incelendiğinde ise çalışmaya katılan bireylerin %34,6'sının ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılanların %55,4'ü kadın iken, %44,6'sı erkektir. Bireylerin %27,3'ünün aylık geliri ₺1265-₺1814 aralığındadır. Alkol kullanım durumuna bakıldığında ise bireylerin %24,5'inin alkol kullandığı görülmektedir. Çalışmaya katılanların %69'u evlidir.

Tablo 1. Bireylerin Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler		Frekans ve Yüzdeler	
		Frekans	Yüzde
Yaş	15-24	2846	16,9
	25-34	2906	17,2
	35-44	3338	19,8
	45-54	2943	17,5
	55-64	2343	13,9
	65 +	2485	14,7
Eğitim	Okuma-Yazma Bilmeyen	2611	15,5
	İlkokul	5832	34,6
	İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	2903	17,2
	Lise ve dengi okullar	3030	18
	Yüksekokul, Fakülte, Yüksek Lisans, Doktora	2485	14,7
Cinsiyet	Erkek	7513	44,6
	Kadın	9348	55,4
Medeni Durum	Evli	11631	69,0
	Bekâr	3501	20,8
	Boşanmış	1729	10,3
Aylık Gelir	1264 TL'den az	3602	21,4
	₺1265-₺1814	4600	27,3
	₺1815-₺2540	3091	18,3
	₺2541-₺3721	2875	17,1
	₺3722 üstü	2693	16
Alkol Kullanım Durumu	Hayır	12728	75,5
	Evet	4133	24,5

3.2. MODEL TAHMİNİ

Türkiye'deki 15 yaş üstü bireylerin tütün kullanım süresini etkileyen temel faktörleri belirlemek için yapılan sıfır yığılmalı negatif binomial regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Negatif binomial regresyon modelinin sıfır kısmına göre; alkol kullanım durumu, eğitim düzeyi (okuma-yazma bilmeyen, ilkokul, ilköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul, lise ve dengi okullar), medeni durum (bekâr, boşanmış), aylık gelir (1264 TL'den az, ₺1265-₺1814, ₺1815-₺2540), yaş (15-24,25-34,35-44,45-54,55-64) değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Negatif binomial regresyon modelinin sayma kısmına göre ise; alkol kullanma durumu, eğitim düzeyi (okuma-yazma bilmeyen, ilköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul, lise ve dengi okullar), medeni durum (bekâr), aylık gelir (1264 TL'den az, ₺1265-₺1814, ₺1815-₺2540, ₺2541-₺3721), yaş (15-24,35-44,45-54,55-64) değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Sıfır Yığılmalı Negatif Binomial Regresyon Modeli Sonuçları

Değişkenler	Sıfır Kısmı		Sayma Kısmı	
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Alkol Kullanımı (Evet)	0,084[a]	0,009	-2,011[a]	0.045
Eğitim				
Okuma Yazma Bilmeyen	0,146[a]	0,021	0,484[a]	0.079
İlkokul	0,111[a]	0,015	-0,096	0.063
İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	0,089[a]	0,018	-0,422[a]	0,070
Lise ve dengi Okullar	0,052[a]	0,016	-0,508[a]	0,065
Medeni Durum				
Bekâr	0,091[a]	0,019	-0,292[a]	0,068
Boşanmış	0,088[a]	0,023	-0,090	0,091
Aylık Gelir				
1264 TL'den az	0,088[a]	0,017	-0,339[a]	0,066
₺1265-₺1814	0,056[a]	0,015	-0,359[a]	0,061
₺1815-₺2540	0,040[a]	0,015	-0,282[a]	0,063
₺2541-₺3721	0,023	0,015	-0,248[a]	0,063
Yaş				
15-24	-2,199[a]	0,031	0,946[a]	0,096
25-34	-1,256[a]	0,017	0,076	0,071
35-44	-0,771[a]	0,015	-0,225[a]	0,065
45-54	-0,415[a]	0,015	-0,331[a]	0,065
55-64	-0,202[a]	0,015	-0,165[a]	0,067
Sabit Terim	3,502[a]	0,026	1,391[a]	0,101

[a] $p<0,01$; [b] $p<0,05$; [c] $p<0,10$

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki 15 yaş ve üzeri bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile tütün kullanım süresini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2016 yılında yapılan Türkiye Sağlık Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Sıfır yığılmalı (zero-inflated) negatif binomial regresyon modelinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre, bireylerin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, medeni durumu, aylık geliri ve alkol kullanım durumu değişkenlerinin tütün kullanım süresinde etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Tütün kullanımı ciddi bir küresel problemdir ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve ölümlere neden olan önemli bir sağlık sorunudur. Türkiye'de her yıl yaklaşık 110.000 kişi sigarayla ilişkili hastalıklar nedeniyle ölmektedir. Böyle devam ederse bu rakamın 2030 yılına kadar her yıl 240.000 kişiye çıkması beklenmektedir (Bilir, B, E, T, & Z, 2009). Tütün kullanımı ölümlere sebep olan önlenebilir bir problem olduğu için, tütün kullanımını etkileyen riskli faktörler belirlenerek etkili yöntemler geliştirilebilir. Tütün kontrol politikalarının geliştirilmesi ve ciddi bir şekilde uygulanması tütün tüketimini azaltabilir. Tütün kullanımını ve tütün kullanma süresini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi, tütün tüketiminin azaltılmasında hangi hususlara daha fazla önem verilmesi gerektiği konusunda tütün kontrol politikalarını uygulayanlara yardımcı olabilir. 2003 yılında Dünya Sağlık Örgütü üye ülkeleri arasındaki 168 ülke tarafından imzalanan Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi ülkemizde 2004 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek tütün ürünleri ile mücadele başlamıştır.

Türkiye 'de yaklaşık 15 yıldır tütün ürünleri ile mücadelede önemli adımlar atılmıştır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık, 2014).

KAYNAKLAR

Alvur, T. M., Çınar N., O., Akduran, F., & C., D. (2014). Trends in Smoking among University Students between 2005-2012 in Sakarya,Turkey. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention 15*, 4575-4581.

Bilgiç, A., & S.T., Y. (2015). Household Alcohol and Tobacco Expenditures in Turkey: A Sample-Selection System Approach. *Contemporary Economic Policy 33 (3).*, 571-585.

Bilir, N., B, Ç., E, D., T, E., & Z, Ö. (2009). *Tobacco control in Turkey.* Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Dinas, P., Metsios, G., Jamurtas, A., M.N, T., Hayes, W., Koutedakis, & Flouris, A. Y. (2014). Acute effects of second-hand smoke on complete blood count.

Ericksen, M., Mackay, J., Schulger, N., & Gomeshtapeh, F. D. (2015). *The Tobacco Atlas.* Atlanta Georgia: American Cancer Society.

Shankar, V., Milton, J., & F., M. (1997). Modeling Accident Frequencies As Zero-Altered Probability, Processes:An Emprical Inquiry. *Accident Analysis and Prevention; 29 (6).*, 829-837.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık, B. (2014). *Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi.* Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2014). *Küresel yetişkin tütün araştırması Türkiye 2012*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 948.

Türk Psikiyatri Derneği. (2009). 52-66.

Tüzel, S., & Sucu, M. (2012). Hasar sıklıkları için sıfır yığılmalı kesikli modeller. *İstatistikçiler Dergisi (5)*, 23-31.

TÜTÜN KULLANIMININ SAĞLIK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ SONUÇLARINA YÖNELİK BİLGİ VE BELİRLEYİCİLERİ

KNOWLEDGE AND DETERMINANTS OF NEGATIVE CONSEQUENCES OF TOBACCO USE ON HEALTH

Doç. Dr. Ömer ALKAN

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Ayşenur DEMİR

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Tütün kullanımı dünyanın karşılaştığı en önemli halk sağlığı problemlerinden biridir. Tütün kullanımı genellikle kanser, kardiyovasküler hastalıklar, solunum hastalıkları, psikiyatrik hastalıklar, mide ülseri ve diğer ciddi tıbbi sorunlarla doğrudan ilişkilidir. Tüm ülkeler için küresel bir sorun olan tütün kullanımı her yıl 8 milyondan fazla insanı öldürmektedir. Bu ölümlerin 7 milyondan fazlası doğrudan tütün kullanımının sonucu, yaklaşık 1,2 milyonu ise tütün kullanmayanların tütün dumanına maruz kalmasının sonucudur. Tütün kullanımı her on yetişkin ölümün birinden sorumludur ve dünyada en sık ölüme neden olan sekiz hastalığın altısı için risk faktörüdür. Toplumların ölüm oranlarını etkileyen tütün kullanımı; ekonomik maliyetlere, yoksulluğa, düşük yaşam kalitesine ve sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi yönündeki uğraşların boşa çıkmasına ortam hazırlamaktadır. Tıbbi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir sorun olmaya devam eden tütün kullanımının olumsuz etkileri tüm toplumsal yapı üzerinde etkili olduğu için detaylı olarak incelenmesi gereken bir alandır. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2012 yılında yapılan Küresel Yetişkin Tütün Araştırması (KYTA) anketinden elde edilen yatay-kesit verileri kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 15 yaş ve üzeri bireylerin tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgi ve belirleyicilerini negatif binomial regresyon analizi ile belirlemektir. KYTA verilerine göre anketin yapıldığı dönem itibariyle bireylerin %54,6'sının kadın olduğu, %39,5'inin ilkokul mezunu olduğu, %50,1'inin kırsal alanda yaşadığı, %40,1'inin 25-44 yaş grubunda bulunduğu belirlenmiştir. Bireylerin tütün kullanma durumuna göre, %75,5'inin tütün kullanmadığı, %24,5'inin ise tütün kullandığı görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, cinsiyet, eğitim, tütün kullanma durumu, ikamet yeri ve yaş değişkenlerinin tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgide etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Tütün kullanımı hakkındaki bilgilerin yayılması ve sağlık üzerindeki olumsuz sonuçları konusunda bilgiyi geliştirmek önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tütün Kullanımı, Küresel Yetişkin Tütün Araştırması, Negatif Binomial Regresyon

ABSTRACT

Tobacco use is one of the most significant public health problems facing the world. It is overall directly associated with cancer, cardiovascular diseases, respiratory diseases, psychiatric diseases, gastric ulcers, and other serious health problems. Tobacco use, which is a global problem for all countries, kills more than 8 million people every year. Of these deaths, more than 7 million result from direct tobacco use, and about 1.2 million result from non-user exposure to tobacco smoke. Tobacco use is responsible for one in ten adult deaths and is a risk factor for six of the eight most common deadly diseases in the world. Tobacco use, which impacts the mortality rates of societies, prepares the ground for economic costs, poverty, poor quality of life and the futility of efforts to raise healthy generations. Tobacco use is an area that needs to be explored in detail because the negative effects of tobacco use, which remain an important medical, social and economic problem, create an impact on the whole social structure. This study utilized the cross-sectional data from the Global Adult Tobacco Survey (GATS) conducted by the Turkish Statistical Institute in 2012. This study was carried out to build knowledge on the negative health consequences of tobacco use by people aged 15 and older in Turkey and identify the determinants of this knowledge through negative binomial regression analysis. According to the GATS data, it was determined that 54.6% of the people were women, 39.5% were elementary school graduates, 50.1% lived in rural areas, and 40.1% were in the 25–44 age range at the time of the survey. Considering the people's tobacco use, it was seen that 75.5% did not use tobacco and 24.5% used tobacco. According to the results of the analysis, it was found that gender, educational level, tobacco use status, place of residence and age were the variables that were effective in the knowledge on the negative health consequences of tobacco use. It is important to disseminate the knowledge on tobacco use and to improve the knowledge on the negative health consequences of tobacco use.

Keywords: Tobacco Use, Global Adult Tobacco Survey, Negative Binomial Regression

1. GİRİŞ

Tütün, tüm dünyada yaygın olarak kullanılan ve bağımlılık yapıcı özelliği olan yasal psikoaktif bir maddedir. Bu maddenin kullanımı, birçok sağlık problemine yol açmakta; önlenebilir hastalık ve ölüm nedenleri arasında en önde gelen risk faktörüdür. Maruz kalanların normal yaşam süresini kısaltarak erken ölümlerle karşı karşıya bırakan tütün, halen dünya genelinde her 10 ölümden bir tanesinin sebebidir. Tütün kullanımının sağlığa zararlı olduğu açıkça görülmektedir. Dünya üzerinde halk sağlığı için muazzam bir tehdit oluşturan tütün kullanımı her yıl sekiz milyondan fazla insanın ölümüne yol açmaktadır. Tütün kaynaklı ölümlerin çoğu düşük ve orta gelirli ülkelerde görülmektedir. WHO (2019) raporuna göre dünya genelinde 15 yaş ve üzeri 1,4 milyar tütün kullanıcısı bulunmaktadır. Rapora göre, tütün kullanan erkeklerin sayısı (1,12 milyar) kadınların sayısından (279 milyon) daha fazladır (WHO, 2019). Türkiye'de 2012 yılında 15 yaş ve üzeri bireylerin her gün tütün ve tütün mamullerini kullanma oranı %23,2'dir. Bu oran 2017 yılında %29,2 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılı verileri açısından değerlendirildiğinde, Türkiye tütün kullanım oranının en yüksek olduğu ülkelerden biridir. 15 yaş ve üzeri bireylerin her gün tütün ürünleri kullanım oranı %27 ile OECD (%19) ortalamasından oldukça yüksektir. Yunanistan'da %27, Şili'de %25 ve Avusturya'da %24 olarak gerçekleşen bu oranın en düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla (%11) İsveç, (%10) İzlanda ve (%8) Meksika'dır (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2018).

Tütüne bağlı ölümler, madde bağımlılığı, AIDS, intihar, cinayet ve kazalara bağlı ölümlere kıyasla daha yüksektir (Vahidi vd., 2014). Tütün, dünyada ve ülkemizde en ölümcül hastalıklar olan akciğer kanseri, Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı (KOAH), gırtlak kanseri, felç, kalp hastalığı ve kardiyovasküler hastalıklar gibi birçok ölümcül hastalığın oluşmasında değiştirilebilen risk faktörlerinden biridir. Tütün kullanımı uzun yıllar boyunca sağlığın yanı sıra ciddi sosyal ve ekonomik etkileri de olan bir problem olmuştur (Bartecchi vd., 1994; Kaleta vd., 2012). Sigara kullanımının olumsuz sağlık sonuçları literatürde iyi bir şekilde belgelenmiştir. Akciğer kanseri sigara ile yüksek oranda ilişkilidir. Sigara içenlerin daha fazla akciğer kanseri olma olasılığı vardır. Sigara aynı zamanda gırtlak kanseri ve karaciğer kanseri gibi diğer kanserlerden de sorumludur, ayrıca kronik obstrüktif akciğer hastalığına neden olan ana etkenlerden biridir. Araştırmalar, sigara kullanan kadınların kullanmayanlara göre kronik obstrüktif akciğer hastalığı geçirme ihtimalinin daha yüksek ve kemik problemlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Sigara kullanımıyla ilgili bir diğer hastalıkta şeker hastalığıdır. Genellikle, sigara içenlerin şeker hastası olma olasılığı daha yüksektir. Başkasının dumanına maruz kalanların bu duruma maruz kalmayanlara göre kalp hastalığına yakalanma ve akciğer kanseri olma riskinin daha fazla olduğunu gösteren bulgular vardır. Ayrıca sigara kullanımının bağışıklık sistemi ve üreme sağlığı üzerinde de olumsuz etkileri vardır. Bu nedenle, sigara kullananların bulaşıcı hastalıklar kazanması ve doğum kusurları sorununu sigara içmeyenlerden daha fazla yaşaması muhtemeldir. Bunlar gibi ciddi sorunların dışında sigara daha fazla cilt kırışıklıklarına neden olmakta ve daha yaşlı görünümlere yol açmaktadır. Tütün kullanmak ve/veya bu kullanıma maruz kalmak vücutta hemen hemen her organa zarar verebilen eninde sonunda da ölümle sonuçlanan bir sağlık tehlikesidir (Kadunce vd., 1991; Thun vd., 1997; Brownson vd., 1992; Cheah vd., 2018; Mackay ve Amos, 2003; Bassiony vd., 2015).

Türkiye'de yapılan KYTA, 15 ve üzeri yaştaki yetişkinlerin, tütün kullanımının sağlık etkileri ve neden olduğu hastalıklar konularındaki bilgi ve inanışlarını ortaya koymaktadır. Genel olarak yetişkinlerin %96,2'si tütün kullanmanın ciddi hastalıklara yol açtığını bilmektedirler. Katılımcıların çoğu tütün kullanımının kalp krizine (%95,5), kronik akciğer hastalıklarına (%93,9), erken doğuma (%80,2), felçlere (%84,8), iktidarsızlığa (%82,3) ve kemik erimesine (%64,8) yol açtığını bilmektedir. Toplumun sigara kullanımının etkileri ile ilgili olarak kalp ve akciğer hastalıkları konusundaki bilgisi kemik erimesi, iktidarsızlık ve felç konularındaki bilgilerine göre daha yüksektir. Katılımcıların çok büyük bölümü tütün kullanımının, akciğer kanseri (%97,7), mide kanseri (%87,5) ve mesane kanseri

(%78,3) gibi başlıca kanserlere neden olduğunu bilmektedir. Genellikle yetişkinlerin çok büyük bölümü pasif etkilenimin ciddi hastalıklara (%96,2), çocuklarda akciğer hastalıklarına (%95,4), yetişkinlerde akciğer kanserine (%94,8), kalp hastalığına (%92,4) ve düşük doğum ağırlıklı bebek doğumuna (%78,9) neden olduğunu bilmektedir (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2014).

Tütün kullanma bilgisi, tütünün sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin farkındalığını ifade etmektedir. Çalışmanın amacı, 2012 yılına ait KYTA anketinin verilerini kullanarak 15 yaş ve üzeri bireylerde tütün kullanma bilgisinin belirleyicilerini negatif binomial regresyon yöntemiyle incelemektir. Bu çalışma en nihayetinde tütün kullanım bilgisini etkileyen faktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak daha iyi bir kamu politikası oluşturulabilir.

2. MATERYAL - METOT

2.1. VERİ

Araştırmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2012 yılında yapılan Küresel Yetişkin Tütün Araştırması anketinden elde edilen yatay-kesit verileri kullanılmıştır. Anket 2012 yılında (15+) 9851 bireye uygulanmıştır. 15 yaş ve üzeri yetişkinlerde tütün kontrolü yöntemlerinin etkileri konusunda başlıca bulguları elde etme imkânı sağlayan KYTA, 2012 (11536 hanede) yılında ülkeyi temsil eden hane halkı araştırması biçiminde yapılmıştır.

2.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER VE TANIMLAMALARI

Çalışmanın bağımlı değişkeni, Küresel Yetişkin Tütün Araştırması çalışmasında sunulan 15 soru kullanılarak elde edilen tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında bilgidir. Tütün kullanımı bilgisi hem "Bilginize ve görüşünüze göre, tütün kullanımı hastalıklara (ciddi, inme, kalp krizi, akciğer kanseri, mesane kanseri, mide kanseri, kronik akciğer hastalığı, kemik erimesi, iktidarsızlık ve erken doğum) sebep olur mu?" hem de "Bilginize ve görüşünüze göre, tütün kullananların dumanını solumak hastalıklara (ciddi, kalp hastalığı, akciğer hastalığı, akciğer kanseri ve düşük doğum ağırlığı) sebep olur mu?" soruları ile değerlendirilmiştir. Anket çalışmasında bireyler her hastalık için "evet" veya "hayır" demiştir; her "evet" cevabına 1, "hayır" ise 0 puan verilerek; soru için maksimum değer 15 ve minimum değer 0 olmuştur. Böylece bilgi değişkeninin aralığı 0 ile 15 arasındadır.

Bağımsız değişkenler ise cinsiyet (kadın, erkek), eğitim durumu (bir okul bitirmedi, ilkokul, ilköğretim 8 yıllık/ortaokul veya mesleki ortaokul, lise veya dengi okullar, yüksekokul veya fakülte/yüksek lisans doktora), tütün kullanma durumu (hiç kullanmayan, kullanan), ikamet yeri (kır, kent) ve yaş grubu (15-24, 25-44, 45-64, 65+) değişkenleridir.

2.3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Türkiye'de 2012 yılındaki KYTA çalışmasında 15 yaş ve üzeri bireylerin tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgi ve belirleyicilerini değerlendirmek için negatif binomial regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmada istatistiksel analizler STATA ve EXCEL programları kullanılarak elde edilmiştir. Öncelikle modelde kullanılacak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir. Negatif binomial regresyon modeli tahmin edilmeden önce modele alınacak olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunup bulunmadığı test edilmiştir.

2.4. NEGATİF BİNOMİAL REGRESYON

Regresyon yöntemleri, bir bağımlı değişkenle bağımsız değişken (veya değişkenlerle) arasındaki ilişkiyi çeşitli amaçlarla incelemek için kullanılmaktadır (Alpar, 2011). Klasik doğrusal regresyon analizinde bağımlı değişken normal dağılıma sahip olmalıdır. Ancak, bağımlı değişken kesikli değerlerden oluşabilir; bağımlı değişkenin negatif olmayan kesikli değerlerden oluştuğu durumda

sayma verisi modelleri kullanılabilmektedir (Dinarcan, 2018). Sayma verisi, herhangi bir olayın belirli bir süreçte kaç kez meydana geldiğini göstermektedir. Sayma veri regresyon modelleri kesikli regresyonun özel bir türüdür. Bu verilerde doğrusal regresyon modelinin uygulanması tahmin edilen katsayıların yanlı olmasına neden olmaktadır (Cameron ve Trivedi, 1998). Sayım verilerinin analizinde, normal dağılım varsayımını sağlamak için kullanılan dönüşümler yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı üstel (exponential) dağılım ailesinden biri olan negatif binomial regresyon analizleri kullanılmaktadır (Frome vd., 1973; McCullagh ve Nelder, 1989; Dobson, 1990).

3. BULGULAR

3.1. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait frekans ve yüzdeler Tablo 1'de verilmiştir. KYTA verilerine göre bireylerin %54,62'si kadın, %45,38'i ise erkektir. Eğitim durumu değişkenine göre bireylerin %39,51'i ilkokul mezunuyken, %10,95'i ise yüksekokul veya fakülte/yüksek lisans doktora mezunudur. Çalışmada bireylerin %50,09'u kırsal alanda ikamet etmektedir. Çalışmaya en fazla katılımın (%40,12) 25-44 yaş grubunda olduğu görülürken, en az katılımın (%12,99) 15-24 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Tütün kullanma durumuna bakıldığında bireylerin %75,52'si tütün kullanmazken, %24,48'i ise tütün kullanmaktadır. Çalışmada bağımlı değişkenin (tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında bilgi) ortalaması 13,144 ve varyansı 7,089 olarak bulunmuştur. Ayrıca çarpıklık katsayısı -2,030 iken, basıklık katsayısı da 4,917 olarak bulunmuştur. Buna göre dağılımın sola çarpık ve normale göre daha dik olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Bireylerin Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	5381	54,62
Erkek	4470	45,38
Eğitim Durumu		
Bir okul bitirmedi	1852	18,80
İlkokul	3891	39,51
İlköğretim 8 yıllık/Ortaokul veya Mesleki Ortaokul	1504	15,27
Lise veya Dengi Okullar	1524	15,47
Yüksekokul veya fakülte/Yüksek lisans doktora	1078	10,95
Tütün Kullanma Durumu		
Hiç Kullanmayan	7439	75,52
Kullanan	2412	24,48
İkamet Yeri		
Kır	4934	50,09
Kent	4917	49,91
Yaş Grubu		
15-24	1280	12,99
25-44	3952	40,12
45-64	2990	30,35
65+	1629	16,54

3.2. MODEL TAHMİNİ

Çalışmada bireylerin tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında bilgisinin sosyodemografik belirleyicilerini incelemek için negatif binomial regresyon modeli kullanılmıştır. Negatif binomial regresyon analizine alınacak olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı VIF (Variance Inflation Factors) değerleri incelenerek test edilmiştir. VIF değerleri 5 ve üzerinde olanların orta derecede, 10 ve üzeri olanların ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olduğu belirtilmektedir (Bagheri vd., 2012). Tablo 2'de görüldüğü gibi modele alınan hiçbir bağımsız değişken 5 ya da daha fazla varyans şişirme faktörüne sahip olmadığı için modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır.
Tahmin edilen negatif binomial regresyon modelinin sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Kurulan model istatistiksel açıdan bir bütün olarak anlamlı bulunmuştur (Prob > chi2 = 0,000). Negatif binomial regresyon modeline göre cinsiyet, eğitim durumu (bir okul bitirmedi, ilkokul ve ilköğretim 8 yıllık/ortaokul veya mesleki ortaokul), tütün kullanma durumu, ikamet yeri ve yaş grubu (25-44 ve 45-64) değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Cinsiyet, eğitim durumu (bir okul bitirmedi, ilkokul ve ilköğretim 8 yıllık/ortaokul veya mesleki ortaokul) tütün kullanma durumu değişkenlerinin tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında bilgiyi negatif yönde etkilediği; ikamet yeri ve yaş grubu (25-44 ve 45-64) değişkenlerinin ise pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Negatif Binomial Regresyon Analizi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	IRR	P Değeri	VIF
Cinsiyet (Referans: Kadın)					
Erkek	-0,012	0,006	0,989	0,060***	1,22
Eğitim Durumu (Referans: Yüksekokul veya fakülte/Yüksek lisans doktora)					
Bir okul bitirmedi	-0,090	0,012	0,914	0,000*	2,85
İlkokul	-0,038	0,010	0,963	0,000*	3,05
İlköğretim 8 yıllık/Ortaokul veya Mesleki Ortaokul	-0,027	0,012	0,974	0,021**	2,30
Lise veya Dengi Okullar	-0,017	0,011	0,983	0,125	2,07
Tütün Kullanma Durumu (Referans: Hiç Kullanmayan)					
Kullanan	-0,031	0,007	0,970	0,000*	1,18
İkamet Yeri (Referans: Kır)					
Kent	0,011	0,006	1,011	0,061***	1,11
Yaş Grubu (Referans: 15-24)					
25-44	0,023	0,010	1,023	0,024**	3,12
45-64	0,031	0,011	1,031	0,004*	3,15
65+	0,001	0,012	1,001	0,957	2,69
Sabit	2,603	0,013	13,502	0,000	

*P < .01; **P < .05; ***P < .10

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tütün kullanımı, halk sağlığının temel problemidir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz için de ciddi bir sorun olan tütün kullanımı yarattığı sağlık, sosyal ve ekonomik olumsuzluklardan ötürü daha ciddi yaklaşılması gerekli bir alandır. Bu çalışmanın amacı 2012 yılında yapılan KYTA verilerine dayanarak tütün kullanma bilgisinin tütün kullanma eğilimini azaltmada yardımcı olabileceği düşünülerek tütün kullanma bilgisi ile ilişkili faktörleri incelemektir. Analizler negatif binomial regresyona dayanmaktadır. Bulgular cinsiyet, eğitim, tütün kullanma durumu, ikamet yeri ve yaş grubunun tütün

kullanma bilgisi ile anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. Tütün kullanma bilgisi cinsiyet açısından farklılık göstermektedir. Bu çalışmada cinsiyetin tütün kullanma bilgisi ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Erkekler kadınlara göre daha zayıf tütün kullanma bilgisine sahiptir. Genel sağlık problemlerinin her iki cinsiyette de ortak olmasına ilaveten kadınlar; doğurganlığın azalması, kadınlara özgü kanserler, erken menopoz, kemik erimesi, erken doğum, düşük doğum ağırlıklı bebekler ve pek çok kadının bilmediği ölü doğum riskleri gibi daha birçok sorunla yüzleşmektedir (Butler vd., 2004). Araştırmalara göre tütün kullanımının sağlık üzerine olan etkileri kadınlarda daha önemli boyutlarda olduğu söylenmektedir (Karlıkaya vd., 2006). Bu sebeplerden dolayı kadınların tütün kullanım bilgisinin erkeklere göre daha iyi olduğu düşünülebilir. Sigara içmenin ve pasif içiciliğin sağlığa etkileri hakkında bilginin kadınlarda daha düşük olduğu (Brownson vd., 1992) sonucu da çalışmanın bulgularıyla farklılık göstermektedir.

Eğitim durumu değişkeninin tütün kullanım bilgisi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bir okul bitirmeyen, ilkokul ve ilköğretim 8 yıllık/ortaokul veya mesleki ortaokul mezunu olan bireylerin yüksekokul veya fakülte/yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre daha zayıf tütün kullanma bilgisine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, orta öğretim, kolej eğitimi veya üzeri olan yetişkinlerin tütün kullanımının (hem aktif hem de pasif) sağlık riskleri konusunda ilköğretimden daha yüksek düzeyde bilgi birikimine sahip olduğu (Minh An vd., 2013), genç yetişkin erkeklerde yüksek eğitimli olmanın sigara içme tehlikeleri konusunda daha iyi bilgiye sahip olduğu (Xu vd., 2015), daha az eğitimli bireylerin daha iyi eğitimli bireylere göre sigara içme bilgisinin daha düşük olduğu (Cheah vd., 2019), yüksek eğitimin sağlık konusunda daha fazla farkındalıkla ilişkili olduğu (Siahpush vd., 2006), sigara kullanımıyla ilişkili risk bilgisinin daha eğitimli deneklerde anlamlı derecede yüksek olduğu (Nobile vd., 2000), daha az eğitimli bireylerin iyi eğitimli bireylere göre pasif içiciliğin etkilerinin farkında olma olasılığının daha düşük olduğu (Cheah vd., 2018), bir kolej veya bir kolej derecesi olan bireylerin sigara içmenin kanser ihtimalini çok arttırdığı konusunda hemfikir olmalarının lise eğitiminden daha az olanlardan daha olası bulunduğu (Rutten vd., 2008) sonuçları ile paralellik göstermektedir. Eğitimli bireyler, sigara içme hakkındaki bilgileri daha iyi anlayabilir çünkü daha iyi anlama becerileri ve sağlıkla ilgili konulara ve programlara maruz kalma konusunda daha fazla fırsata sahip olma eğilimindedirler (Van der Pol, 2011). Bu yüzden, bireyin eğitim seviyesinin artması ile tütün kullanımının yaratacağı olumsuz etkiler konusunda daha iyi sağlık bilincine sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmada tütün kullanma davranışı incelendiğinde tütün kullanma bilgisi ile arasında negatif ilişki söz konusudur. Tütün kullanan bireylerin kullanmayanlara göre daha zayıf tütün kullanma bilgisine sahip olduğu bulunmuştur. Literatürde de paralel olarak görülen çalışmalarda tütün kullanmayanlarda sigaranın zararlarının kapsamlı bilgisinin önemli ölçüde daha yüksek olduğu (Minh Dao vd., 2019), sigara içenlerin sigara içmeyenlerle karşılaştırıldığında sigaranın sağlık sonuçlarıyla ilgili daha az bilgi sahibi oldukları (Klesges vd., 1988), sigara içen bireylerin sigara içme bilgisinde daha zayıf olduğu (Cheah vd., 2019), mevcut sigara içicilerin sigara içimi tehlikesi ile ilgili farkındalıklarının eski sigara içen ve içmeyenlere göre daha düşük olduğu (Hsieh vd., 1996), sigara içmeyenlerin sağlık riskleri konusunda sigara içenlere göre bilgili olma olasılığının daha yüksek olduğu (Minh An vd., 2013), eskiden sigara içen ve içmeyen bireylerin içenlere göre sigara içmenin kanser ihtimalini daha çok arttırdığını düşünmelerinin daha olası bulunduğu (Rutten vd., 2008) tespit edilmiştir. Bireylerin tütün kullanma bilgisi bu hususta önemli olmakta; çünkü bu bilgi ile tütün kullanma eğilimlerini azaltabileceği söylenilebilir.

Bireyin tütün kullanma bilgisi ile ilişkili bulunan ikamet yeri açısından, kentsel alanlarda yaşayanların kırsal kesimde yaşayanlara göre daha iyi tütün kullanma bilgisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde de benzer sonuçların ulaşıldığı çalışmalar bulunmaktadır (Cheah vd., 2019; Minh An vd., 2013; Cheah vd., 2018). Bu durum, kırsal bölgede yaşayan bireylerin kentsel bölgedekilere göre tütün

kullanımı hakkındaki bilgilere daha az ulaşabilir olmasından kaynaklandığını düşündürür. Bunun yanı sıra tütün kullanma bilgisi ikamet yeri açısından önemli bir farklılığın görülmediği de (Hsieh vd., 1996) literatürde mevcuttur.

Tütün kullanma bilgisi ile yaş değişkeni pozitif ilişkili olarak bulunmuştur. 15-24 yaş grubundaki bireylere göre 25-44 ve 45-64 yaş grubundaki bireylerin tütün kullanma bilgisi daha iyidir. Yaşın artması, pasif içiciliğin sağlığa etkileri konusundaki bilgilerle pozitif ilişkili bulunması (Minh An vd., 2013) çalışmanın bulguları ile paraleldir. Orta yaşlı ve yaşlı bireylerin hastalık konusunda genç yaştakilerden daha iyi bilgiye sahip olma eğiliminde olduğu ve bilginin zamanla elde edildiği düşünülebilir. Ayrıca, yaşlıların yaşın artmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek hastalıklara maruz kalması genç bireylerden daha olası olduğundan farkındalıkları kaçınılmazdır. Yaş değişkeni açısından çalışmanın bulgularından farklı olarak sigara içmenin sağlık tehlikeleri bilgisi arasındaki bağlantının yaşla birlikte azaldığı (Siahpush vd., 2006), sigara içmenin ve pasif içiciliğin sağlığa etkileri bilgisinin yaşlı insanlarda daha düşük olduğu (Brownson vd., 1992), 18-34 yaşları arasındaki katılımcıların 65-79 yaş grubundakilere göre sigara içmenin kanser ihtimalini daha çok arttırdığını düşünmelerinin daha olası olduğu (Rutten vd., 2008), yaşlılarda pasif içiciliğin etkilerinin farkında olma olasılığının daha düşük olduğu (Cheah vd., 2018) sonuçlarına ulaşmışlardır.

Bu çalışma tütün kullanmanın sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgideki bazı önemli sosyo-demografik farklılıkları göstermektedir. En riskli katılımcılar hedeflenerek tütün ile mücadele kapsamında tütün kullanımı bilgisinin yayılması ve geliştirilmesinin önemine odaklanılması; sağlık eğitimi mesajlarının toplumun her bünyesinde farkındalık yaratması gerektiği savunulmaktadır (Brownson vd., 1992; Minh Dao vd., 2019).

KAYNAKÇA

Alpar, R. (2011). Uygulamalı Çok değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık, Ankara.

Bagheri, A., Habshah, M., & Imon, R. H. M. R. (2012). “A novel collinearity-influential observation diagnostic measure based on a group deletion approach”. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 41(8), 1379-1396.

Bartecchi, C. E., MacKenzie, T. D., & Schrier, R. W. (1994). “The human costs of tobacco use”, *New England Journal of Medicine*, 330(13), 907-912.

Bassiony, M. A., Aqil, M., Khalili, M., Radosevich, J. A. and Elsabaa, H. M. (2015). “Tobacco Consumption and Oral, Pharyngeal and Lung Cancers”. *The Open Cancer Journal*, 8, 1-11.

Bozdogan, H. (2004). “Intelligent statistical data mining with information complexity and genetic algorithms”. *Statistical data mining and knowledge discovery*, 15-16.

Brownson, R. C., Jackson-Thompson, J., Wilkerson, J. C., Davis, J. R., Owens, N. W., & Fisher Jr, E. B. (1992). “Demographic and socioeconomic differences in beliefs about the health effects of smoking”. *American journal of public health*, 82(1), 99-103.

Butler, S., Williams, M., Paterson, J. and Tukuitonga, C. (2004). “Smoking Among Mothers of a Pacific Island Birth Cohort in New Zealand: Associated Factors”. *The New Zealand Medical Journal*, 117(1206), 1-11.

Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (1998). Regression Analysis of Count Data. West Nyack, NY, USA: *Cambridge University Press*.

Cheah, Y. K., Teh, C. H., & Lim, H. K. (2018). “Factors associated with second-hand smoke awareness in Malaysia”. *Proceedings of Singapore Healthcare*, 27(3), 148-156.

Cheah, Y. K., Teh, C. H., & Lim, H. K. (2019). “Sociodemographic Differences in Smoking Knowledge in Malaysia”. *Journal of Drug Issues*, 49(2), 355-368.

Dinarcan, G. N. (2018). Sayma Verisi İçin Regresyon Modelleri ve Bir Uygulama. Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Dobson, J. A. (1990). An introduction to generalized linear models. Chapman and Hall, New York. 174.

Frome, E. D., Kutner, M. H., & Beauchamp, J. J. (1973). "Regression Analysis of Poisson- Distributed Data". Journal of American Statistical Association, 68(344), 935-940.

George, E. I. (2000). "The variable selection problem". *Journal of the American Statistical Association*, 95(452), 1304-1308.

Hsieh, C. R., Yen, L. L., Liu, J. T., & Lin, C. J. (1996). "Smoking, health knowledge, and anti-smoking campaigns: An empirical study in Taiwan". *Journal of health economics*, 15(1), 87-104.

Kadunce, D. P., Burr, R., Gress, R., Kanner, R., Lyon, J. L., & Zone, J. J. (1991). "Cigarette smoking: risk factor for premature facial wrinkling". *Annals of internal medicine*, 114(10), 840-844.

Kaleta, D., Usidame, B., Bilinski, P., Raciborski, F., Samolinski, B., Wojtyla, A. and Fronczak, A. (2012). "Global Adult Tobacco Survey (GATS) in Poland 2009-2010–Study Strengths, Limitations and Lessons Learned". *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 19(4), 717-722.

Karlıkaya, C., Öztuna, F., Solak, Z. A., Özkan, M. ve Örsel, O. (2006). "Tütün kontrolü". *Toraks Dergisi*, 7(1), 51-64.

Klesges, R. C., Somes, G., Pascale, R. W., Klesges, L. M., Murphy, M., Brown, K., & Williams, E. (1988). "Knowledge and beliefs regarding the consequences of cigarette smoking and their relationships to smoking status in a biracial sample". *Health psychology*, 7(5), 387.

Mackay, J., & Amos, A. (2003). "Women and tobacco". *Respirology*, 8(2), 123-130.

McCullagh, P., & Nelder, J. A. (1989). Generalized Linear Models. Second Edition, Chapmann and Hall, London, 486.

Minh An, D. T., Van Minh, H., Huong, L. T., Bao Giang, K., Thanh Xuan, L. T., Thi Hai, P., ... & Hsia, J. (2013). "Knowledge of the health consequences of tobacco smoking: a cross-sectional survey of Vietnamese adults". *Global health action*, 6(1), 18707.

Minh Dao, A. T., Thi Thu Nguyen, H., Kim, G. B., Phan, H. T., Van Nguyen, H., Doan, H. T., ... & Nguyen, Q. T. (2019). "Knowledge and Determinants of Health Consequences of Cigarette Smoking Among Vietnamese Adults, 2015". *Asia Pacific Journal of Public Health*, 1010539519854878.

Nobile, C. G. A., Anfosso, R., Pavia, M., & Angelillo, I. F. (2000). "Cigarette smoking: knowledge, attitudes and behaviour in an adult population in Italy". *Public health*, 114(5), 348-352.

Rutten, L. J. F., Augustson, E. M., Moser, R. P., Beckjord, E. B., & Hesse, B. W. (2008). "Smoking knowledge and behavior in the United States: sociodemographic, smoking status, and geographic patterns". *Nicotine & Tobacco Research*, 10(10), 1559-1570.

Siahpush, M., McNeill, A., Hammond, D., & Fong, G. T. (2006). "Socioeconomic and country variations in knowledge of health risks of tobacco smoking and toxic constituents of smoke: results from the 2002 International Tobacco Control (ITC) Four Country Survey". *Tobacco control*, 15(suppl 3), iii65-iii70.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (2014). Küresel Yetişkin Tütün Araştırması 2012. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 948. Ankara: Anıl Matbaa Ltd. Şti.

Thun, M. J., Lally, C. A., Calle, E. E., Heath Jr, C. W., Flannery, J. T., & Flanders, W. D. (1997). "Cigarette smoking and changes in the histopathology of lung cancer". *Journal of the National Cancer Institute*, 89(21), 1580-1586.

Vahidi, R. G., Iezadi, S., Mojahed, F., Shokri, A., Gholipour, K. and Imanparvar, R. (2014). "Factors Affecting Successful Smoking Cessation: Patient Views Regarding Determinants of Successful Smoking Cessation-A study from East Azerbaijan, Tabriz-Iran". *Journal of Pioneering Medical Sciences*, 4(2), 89-93.

Van der Pol, M. (2011). "Health, education and time preference". *Health economics*, 20(8), 917-929.

World Health Organization (2019). WHO report on the global tobacco epidemic 2019: Offer help to quit tobacco use. [Erişim Tarihi 03 Kasım 2019, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326043/9789241516204eng.pdf?ua=1].

Xu, X., Liu, L., Sharma, M., & Zhao, Y. (2015). "Smoking-related knowledge, attitudes, behaviors, smoking cessation idea and education level among young adult male smokers in Chongqing, China". *International journal of environmental research and public health*, 12(2), 2135-2149.

TRA1 BÖLGESİNDE E-TİCARET KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING E-COMMERCE USE IN THE TRA1 REGION

Doç. Dr. Ömer ALKAN

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Esra GÜNEY

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Ticaret, kar amacı ile mal veya hizmetlerin belirli bir ücret karşılığında alım ve satım işlerinin tamamı olarak ifade edilmektedir. Ticaretin bir kolu olan e-ticaret ise; internet aracılığıyla ürün ya da hizmet alımı ve satımı şeklinde ifade edilmektedir. E-ticaret günümüzde sıkça kullanılan bir alışveriş yöntemidir. Buna sebep olan birçok etken vardır. Ancak en önemli etken 1995 yılından sonra artan internet kullanımı gösterilebilir. Dünyadaki ilk e-ticaret siteleri 1995 yılında kurulan "Amazon" ve "eBay" siteleridir. Türkiye'de ise ilk e- ticaret sitesi 1998 yılında kurulan "Hepsiburada" adlı sitedir. 2018 TUSIAD e-ticaret raporlarına göre bölgenin bu ticaret koluna önemli etkisinin olduğu belirtilmiştir. Türkiye'deki bölgelere göre etki ve e-ticaret miktarı sırasıyla; %55,5 ile Marmara Bölgesi, %16,4 ile İç Anadolu Bölgesi ve %12,2 ile Ege Bölgesi şeklindedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki TRA1 bölgesi olarak sınıflandırılan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerindeki bireylerin e-ticaret kullanımını etkileyen demografik ve sosyo-ekonomik faktörleri tespit etmektir. Araştırmada, TÜİK tarafından 2014-2018 yılları arasında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasının mikro veri seti kullanılmıştır. E-ticaret kullanımını etkileyen faktörleri belirlemek için binary lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Binary lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin kategorik bir değişken olması durumunda çoklu regresyon modelinin bir türü olarak düşünülebilmektedir. Çalışmadaki bireylerin % 53,03'ünün kadın ve %46,97'sinin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin %55,28'i çalışmayan, %20,67'si ücretli olarak çalışan, %0,39'u işveren, %12,20'si kendi hesabına çalışan ve %11,46'sı ise ücretsiz aile işçisidir. Bireylerin %40,46'sı en düşük gelir grubundayken, %10,74'ü ise en yüksek gelir grubunda bulunmaktadır. Binary regresyon analizi sonuçlarına göre, anket yılı, bireylerin yaşı, iş durumu, aylık geliri ve hanehalkı büyüklüğü değişkenlerinin e-ticaret kullanımında etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, Logistic regresyon, TRA1 bölgesi

ABSTRACT

Trade is expressed as the whole of the buying and selling of goods or services for a specific fee for profit. E-commerce, which is a branch of Commerce, is expressed as buying and selling products or services through the internet. E-commerce is a frequently used shopping method today. There are many factors that cause this. However, the most important factor after 1995 increased use of the internet can be shown. The first e-commerce sites in the world are "Amazon" and "eBay" sites founded in 1995. The first e-commerce site in Turkey was "Hepsiburada" which was established in 1998. According to the 2018 TUSIAD e-commerce reports, the region has made a significant impact on this branch of trade. According to regions in Turkey the amount of e-commerce are respectively Marmara Region, with 55.5% , Central Anatolia Region with 16.4% and Aegean Region with 12.2%. The aim of this study is to identify the demographic and socio-economic factors affecting the e-commerce use of individuals in Erzurum, Erzincan and Bayburt provinces classified as TRA1 region in Turkey. The micro data set of the Household Information Technology Use Research conducted by TUIK between 2014 and 2018 was used in the research. Binary logistic regression analysis was used to determine the factors affecting e-commerce use. Binary logistic regression analysis can be considered as a type of multiple regression model if the dependent variable is a categorical variable. Of the individuals in the study, 53.03% were female and 46.97% were male. 55.28% of individuals are non-working, 20.67% are working on a paid basis, 0.39% are employers, 12.20% are self-employed, and 11.46% are unpaid family workers. 40.46% of individuals are in the lowest income group, while 10.74% are in the highest income group. According to the results of Binary regression analysis, the year of the survey, age of individuals, business status, monthly income and household size variables were found to be effective variables in e-commerce use.

Keywords: E-commerce, Logistic regression, TRA1 region

1. GİRİŞ

İnternet 1960'larda ortaya çıkmıştır. Ancak internetin gelişmesi ve günümüzdeki gibi ticaretten iletişime kadar her alanda söz sahibi olması 1990'ları bulmaktadır (Tağıyev, 2005: 18-19). Tabi bu durumu kolaylaştıran çeşitli etkenler olmuştur. Bunlardan biri belki de en önemli sebebi kablosuz veya mobil ağlar ile internete bağlanabilen cihazların kullanılmaya başlanması ve takip eden dönemlerde bu kullanım oranlarının artmasıdır. İnternetin ve bu cihazların kullanımının git gide yaygınlaşmasıyla e-ticaret kavramı da hayatımıza girmiştir (Ngai ve Gunaswkaran, 2007: 3-4). E-ticaret kavramını açıklamadan önce ticaret kavramından bahsetmekte fayda vardır. Ticaret mal ve hizmetlerin alımı ve satımını içeren işlemler bütünüdür. E-ticaret ise bu işlemlerin alıcı ile satıcının yüz yüze gelmediği elektronik bir ortamda yapılmasına denir. Bu zamana kadar e-ticaret çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Dünya Ticaret Örgütü tarafından yapılan e-ticaret tanımı, "mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılması" şeklindedir (Yaman, Geçgil ve Yavuz, 2018: 2). Elektronik ticaret, tüketici ürünlerinin internet üzerinden satın alınması ve satılmasıyla ilişkilidir (Thanasankit, 2003: 150). E-ticaret, internet kullanarak, mal ve hizmetlerin kalitesini ve hizmet sunum hızını arttırmanın yanı sıra işletmelerin, tüccarların ve tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayan modern bir işletme olarak tanımlanabilir (Goel, 20007: 1).

2. MATERYAL - METOT

2.1. VERİ

Bu çalışmada kullanılan veri, TÜİK tarafından 2014-2018 yılları arasında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasının mikro veri seti kullanılmıştır. Bu çalışmada TRA1 bölgesindeki bireyler dikkate alınmıştır. Bu bölge kapsamındaki iller; Erzurum, Erzincan ve Bayburt'tur.

2.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER

TÜİK tarafından her yıl düzenli olarak yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması anketinden elde edilen e-ticaret kullanım durumu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise anket yılı, hane halkı bilişim teknolojileri, kullanım anketine katılan bireyin yaşı, cinsiyeti, işteki son durumu, gelirdeki durum ve hanehalkı büyüklüğüdür.

2.3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışmada, lojistik regresyon modellerinden binary (ikili) lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizi, kategorik şekilde modele dâhil edilen bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenler ile arasındaki ilişkinin açıklanmasında kullanılan bir yöntemdir. Lojistik regresyon gibi kategorik şekilde modele dâhil edilen bağımlı değişkeni araştırabilen birçok yöntem vardır. Ancak diğer yöntemlere göre lojistik regresyonun kullanılma sebebi; modele dâhil edilen açıklayıcı değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma uygun olması ve içerdiği grupların varyans kovaryanslarının homojen olması gibi önemli varsayımları dikkate almadan kullanılabilmesidir (Akın ve Şentürk, 2012: 183-184).

Lojistik Regresyon Analizi bağımlı değişkenin niteliğine göre Binary (İkili) Lojistik Regresyon, Multinominal (Çoklu) Lojistik Regresyon ve Ordinal (Sıralı) Lojistik Regresyon şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada modele dâhil edilen bağımlı değişken TRA1 bölgesindeki bireylerin e-ticaret kullanım durumudur. Bağımlı değişken olan e-ticaret kullanımı kendi içerisinde iki kategori içermektedir (1. kullanan, 0. Kullanmayan).

2.4. BİNARY LOJİSTİK REGRESYON

Bu yöntemde bağımlı değişken iki kategoriye sahiptir. Bunun sonucunda ise bağımlı değişken iki sonuca sahiptir. Çoğunlukla olayın gerçekleşme durumu 1 olarak gerçekleşmeme durumu 0 olarak ifade edilmektedir. Lojistik regresyon modelinin formülü:

$$\pi(x) = [1 + exp(-\beta_0 - \beta_1 x)]^{-1}$$

Buradaki $\pi(x) = E(Y \mid x)$ ifade etmektedir ve bu değer şartlı ortalama olarak bilinir (Bircan, 2004, 189-190). Diğer bir ifadeyle;

$$\pi(x) = E(Y \mid x) = \frac{e^{\beta_0+\beta_1 x}}{1 + e^{\beta_0+\beta_1 x}}$$

şeklinde gösterilebilir. Buradaki $E(Y \mid x)$; x'in değeri bilindiği durumlarda Y'nin beklenen değerini ifade etmektedir. Binary lojistik regresyonda verinin koşullu ortalama değerinin minimum sıfır ve maksimum bir olduğunu ifade eder. Bu ifadenin matematiksel şekilde gösterimi $0 \leq E(Y \mid x) \leq 1$ şeklindedir.

Tablo 1.'de lojistik regresyonun olası değerleri ifade edilmiştir. x = 1 olma durumunda Y'nin değeri $\frac{\pi(1)}{1-\pi(1)}$, x=0 olma durumunda ise Y'nin değeri $\frac{\pi(0)}{1-\pi(0)}$ şeklinde ifade edilmektedir.

Tablo 1. Bağımsız Değişkenin İkili Kodlandığı Modelde Lojistik Regresyon Değerleri

Bağımlı Değişken (Y)	**Bağımsız Değişken (X)**	
	x=1	**x**=0
y=1	$\pi(1) = \frac{e^{\beta_0+\beta_1}}{1 + e^{\beta_0+\beta_1}}$	$\pi(0) = \frac{e^{\beta_0}}{1 + e^{\beta_0}}$
y=0	$1 - \pi(1) = \frac{1}{1+e^{\beta_0+\beta_1}}$	$1 - \pi(0) = \frac{1}{1+e^{\beta_0}}$
Toplam	1	1

Kaynak: (Hosmer ve Lemeshow, 2000: 49-50).

3. BULGULAR

3.1. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışmada kullanılan verilerin bağımsız değişkenlere göre sayıları ve yüzdeleri Tablo 2.'de gösterilmektedir. Hanelerdeki bireylerin % 53,03'ünün kadın ve %46,97'sinin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin %55,28'i çalışmayan, %20,67'si ücretli olarak çalışan, %0,39'u işveren, %12,20'si kendi hesabına çalışan ve %11,46'sı ücretsiz aile işçisidir. Bireylerin %40,46'sı en düşük gelir grubundayken, %10,74'ü ise en yüksek gelir grubunda bulunmaktadır.

Tablo 2. Bireylerin Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	**Frekans**	**Yüzde**
Anket Yılı		
2014	1,203	19,64
2015	0,917	14,97

2016	1,161	18,96
2017	1,400	22,86
2018	1,444	23,58
Cinsiyet		
Erkek	2,877	46,97
Kadın	3,248	53,03
Hane halkı bireyin İşteki Son durumu		
Çalışmıyor	3,386	55,28
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	1,266	20,67
İşveren	0,24	0,39
Kendi hesabına	0,747	12,20
Ücretsiz aile işçisi	0,702	11,46
Gelir seviyesi		
1. gelir seviyesi (en yoksul)	2,484	40,56
2. gelir seviyesi	1,233	20,13
3. gelir seviyesi	1,023	16,70
4. gelir seviyesi	0,727	11,87
5. gelir seviyesi (en zengin)	0,658	10,74

3.2. MODEL TAHMİNİ

Hanelerde bulunan bireylerin e-ticaret kullanımını etkileyen faktörleri belirlemek için lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizine dâhil edilecek bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı test edilmiştir. Varyans enflasyon faktör (VIF) değerleri 5'e eşit olan veya üzerinde olanların orta derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olabileceği, 10'a eşit veya üzeri olanlarda ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olabileceği düşünülmektedir (Bagheri, Habshah and Imon, 2012: 1381). Tablo 3'de verilmiş VIF değerleri incelendiğinde 5 ve üzeri değer bulunmadığı için modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olacak bir değişken bulunmadığına karar verilmiştir.

Tahmin edilen binary lojistik regresyon modelinin sonuçları ve marjinal etkileri Tablo 3'te verilmiştir. Kurulan model istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. (Prob > chi2 = 0,000). Binary lojistik regresyon modeline göre anket yılı, yaş değişkeni, işteki durumu, gelirdeki durumu ve hane halkı büyüklüğü anlamlı bulunmuştur.

Tablo 3. Binary Lojistik Regresyon Analizi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t	P	Güven Aralığı (%95)		dy/dx	Vif
Anket yılı (referans: 2014 yılı)								
2015	-0,349	0,201	-1,73	0,083*	-0,744	0,046	-0,022	1,52

2016	0,425	0,157	2,71	0,007***	0,118	0,733	0,032	1,65
2017	0,576	0,162	3,55	0,000***	0,258	0,895	0,044	1,70
2017	0,834	0,56	5,33	0,000***	0,528	1,141	0,068	1,71
Yaş								
	-0,074	0,004	-17,93	0,000***	-0,082	-0,065	-0,006	1,13
Cinsiyet (referans: erkek)								
	-0,114	0,127	-0,90	0,370	-0,364	0,135	-0,009	1,50
İşteki durumu (referans: çalışmayan kesim)								
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	0,896	0,133	6,73	0,000***	0,635	1,156	0,077	1,52
İşveren	1,548	0,544	2,84	0,004***	0,481	2,615	0,153	1,02
Kendi hesabına	0,803	0,211	3,80	0,000***	0,388	1,217	0,068	1,41
Ücretsiz aile işçisi	-0,685	0,258	-2,66	0,008***	-1,191	-1,179	-0,040	1,13
Gelir seviyesi (referans: 1.gelir seviyesi (en yoksul))								
2. gelir seviyesi	0,584	0,169	3,45	0,001***	0,252	0,916	0,031	1,20
3. gelir seviyesi	1,353	0,168	8,05	0,000***	1,023	1,682	0,094	1,21
4. gelir seviyesi	1,619	0,171	9,45	0,000***	1,283	1,955	0,122	1,20
5. gelir seviyesi (en zengin)	2,704	0,169	16,04	0,000***	2,374	3,034	0,270	1,29
Hanehalkı büyüklüğü								
	-0,398	0,031	-12,69	0,000***	-0,460	-0,337	-0,031	1,15

• ***: %1'de anlamlılık, **: %5'de anlamlılık, *: %10'da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Tablo 3'teki lojistik regresyon modeli sonuçlarına göre, modele alınan değişkenlerin büyük çoğunluğu anlamlıdır. Hanelere uygulanan anket sonuçlarına göre, anket yılı, bireylerin yaşı, iş durumu, aylık gelir ve hanehalkı büyüklüğü değişkenlerinin e-ticaret kullanımında etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Hanelerdeki bireylerin e-ticaret kullanımında yaş değişkeninin etkili olduğu tespit edilmiştir. Yaş değişkenindeki bir birimlik artış karşısında e-ticaret kullanımı olasılığı %0,6 azalmaktadır.

TRA1 bölgesindeki bireylerin 2015 yılında e-ticaret kullanımı olasılığı 2014 yılına göre % 2,2 daha azdır. 2016, 2017 ve 2018 yıllarında e-ticaret kullanımı olasılığı 2014 yılına göre sırasıyla % 3,2, % 4,4 ve %6,8 daha fazladır.

Gelir düzeyi bireylerin e-ticaret kullanımında etkili olan bir diğer önemli değişkendir. Gelir düzeyi ile bireylerin e-ticaret kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır. 2. gelir düzeyine sahip ailelerin en düşük gelir düzeyine sahip ailelere göre e-ticaret kullanımı olasılığı %3,1 daha fazladır. 3. gelir düzeyine sahip ailelerin en düşük gelir düzeyine sahip ailelere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 9,4 daha fazladır. 4. gelir düzeyine sahip ailelerin en düşük gelir düzeyine sahip ailelere göre e-ticaret kullanımı olasılığı %12,2 daha fazladır. 5. gelir düzeyine sahip ailelerin en düşük gelir düzeyine sahip ailelere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 2,7 daha fazladır.

E-ticaret kullanımında etkili olduğu bir diğer önemli değişken de işteki çalışma durumudur. İşteki çalışma durumu ile e-ticaret arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ücretli olarak çalışan bireylerin çalışmayan bireylere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 7,7 daha fazladır. İşveren olarak çalışan bireylerin çalışmayan bireylere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 15,3 daha fazladır. Kendi hesabına çalışan bireylerin çalışmayan bireylere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 6,8 daha fazladır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan bireylerin çalışmayan bireylere göre e-ticaret kullanımı olasılığı % 4 daha azdır. Bu çalışma sosyo-demografik özelliklerin e-ticaret kullanımı üzerinde etkisini araştırılmaktadır. Modele dâhil edilen sosyo-demografik değişkenlerden cinsiyet değişkeni dışında tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde ticarete yeni boyut kazandıran e-ticaret, alışveriş yöntemlerinin birisidir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kullanılan e-ticaret, yaygınlaşması ve kullanımı artması itibariyle önemli bir alandır. Bu çalışmanın amacı, TÜİK tarafından 2014-2018 yılları arasında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması anketinin veri setini kullanarak TRA1 bölgesindeki (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bireylerin e-ticaret kullanımını etkileyen faktörleri belirlemektir. E-ticaret kullanımını etkileyen faktörleri tespit etmek için binary lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Analiz sonuçları, anket yılı, yaş değişkeni, işteki durumu, gelir seviyesi ve hane halkı büyüklüğü ile e-ticaret kullanımı arasında anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. E-ticaret kullanma cinsiyet açısından farklılık göstermemektedir. Ürün niteliğine göre etkisinin değişebileceği düşünülen cinsiyet değişkeni için dijital ve dijital olmayan ürünler üzerinde etkisi araştırılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda dijital olan mallarda cinsiyet değişkeninin önemli bir değişken olduğu belirlenmiş ancak dijital olmayan mallarda cinsiyet değişkeninin istatistiki olarak önemli bir değişken olmadığı ifade edilmiştir (Pascual-Miguel vd., 2015). Günümüzde yeni ekonomiye e-ticaret aracılığıyla geçilmiştir. Bu durum toplumdaki herkes tarafından da tercih edilmektedir. Bu sebeple e-ticaret kullananların cinsiyet yönünden sistem üzerinde etkileri de araştırılmıştır. Araştırmada sistem işleyişi, işlem doğruluğu, müşteri hizmetleri, sistem esnekliği ve kullanım kolaylığı değişkenleri üzerinde cinsiyetin etkisi araştırılmış ve sadece sistem esnekliğinde cinsiyet faktörünün anlamlı bir etkisinin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kadınlar ve erkekler arasında çok ciddi ortalama farkın olmadığı da ifade edilmektedir (Tarcan-İçigen ve Kutlu, 2012). Ülkemizde interneti %68 oranıyla en sık kullanan 18-24 yaş grubudur. 18-24 yaş grubu ülkemizde üniversite okuyan öğrencileri kapsadığı için çoğu çalışmalar bu grup üzerinden yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin e-ticaret kullanımında cinsiyet faktörünün etkisi araştırılmış ve anlamlı bir fark bulunamamıştır (Öğün vd., 2019). Yani cinsiyete göre e-ticaret kullanımının farklı olmadığı, erkek ve kadınların benzer davrandığı anlaşılmıştır (Topal ve Şahin, 2019; İşler vd., 2014). E-ticaret kullanmada bir diğer önemli değişkende yaş değişkenidir. Yapılan bu çalışmada yaş değişkeninin e-ticaret kullanımı açısından bir farklılık gösterdiği ve yaş değişkeninin e-ticaret kullanma ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Isparta ilinde yaşayan kişilere uygulanan anket ile yapılan çalışma sonucunda da yaş değişkeninin e-ticaret kullanımda önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur (İşler vd., 2014; Aydın ve Derer, 2015). Yine benzer bir çalışma Gökçeada'da yaşayan kişilere yapılmış ve yaş ilerledikçe e-ticaret kullanımının azaldığı ifade edilmiştir (Akarsu ve Alacahan, 2018). Yani yaşın e-ticaret kullanımı üzerinde etkili bir faktör olduğu, gençlerin e-ticarete yaşlılara göre daha meyilli olduğu görülmüştür (Topal ve Şahin, 2019). E-ticareti kullanmak için öncelikle karşılığında bedel ödenmesi gerekmektedir. Bu bedel için ve e-ticaret için belki de en önemli değişken gelir durumu ve iş durumudur. Bu çalışmada gelir seviyesinin e-ticaret kullanımını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. E-ticareti kullanan kişilerin çoğunun en yüksek gelir grubuna sahip olan bireylerden oluştuğu belirtilmiştir (Yayar ve Sadaklıoğlu, 2012). Üniversite öğrencileri üzerinde de

gelir durumunun e-ticareti etkileyip etkilemediği test edilmiş, gelir durumu ile e-ticaret kullanımı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir (Aydın ve Derer, 2015). Yüksek gelir düzeyine sahip tüketicilerin düşük gelirlilere göre internetten alışveriş yapma oranının daha yüksek olduğu da ifade edilmektedir (Topal ve Şahin, 2019). Yani gelir değişkeni e-ticaret kullanımı üzerinde etkili bir değişkendir (Armağan ve Turan, 2014).

KAYNAKLAR

Akın, B. ve Şentürk E. (2012). "Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi". *Öneri Dergisi*, 10 (37), 183-193.

Akarsu, Y. Ve Alacahan, N. D. (2018). "Tüketicilerin Online Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Gökçeada Örneği". *Journal of Life Economics,* 5(3), 78-92.

Armağan, E. A. ve Turan, A. H. (2014). "İnternet Üzerinden Alışveriş: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 28(3), 1-22.

Aydın, S. Ve Derer E. (2015). "E-Ticarette Güven Unsurunun Müşterilerin Satın Alma Davranışlarına Olan Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1(21), 127-150.

Bagheri, A., Habshah, M., and Imon, R. H. M. R. (2012). "A Novel Collinearity-İnfluential Observation Diagnostic Measure Based On A Group Deletion Approach". *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 41(8), 1379-1396.

Bircan, H. (2004). "Lojistik Regresyon Analizi: Tıp Verileri Üzerine Bir Uygulama". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 185-208.

Goel, R. (2007). *E-Commerce*, New Delhi: New Age International.

Hosmer, D. W. ve Lemeshow, S. (2000). *Applied Lojistic Regression*, Second Edition, Canada: A Wiley-Interscience Publication.

İşler, D. B., Yarangümelioğlu, D., Gümülü, E. (2014). "Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi: Isparta İlinde Bir Uygulama". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 6 (3), 77-94.

Ngai, E. W. T. & Gunasekaran, A. (2007). "A Review For Mobile Commerce Research and Applications". *Decision Support Systems*, 43, 3-15.

Öğün, M. N., Tatar A., Çetinkaya, Y., (2019). "Üniversite Öğrencilerinin Online Alışveriş Davranışlarını Etkileyen Faktörler". B. Darcı, H.M. Ertuğrul, F. Ayhan (ED.), ICOAEF'19 V.International Conference On Applied Economics And Finance & Extended With Social Sciences (418-439). 9-10-11 Nisan 2019-Kyrenia (T.R.N.C.).

Pascual-Miguel, F. J., Agudo-Peregrina A. F., Chaparro-Peláez J. (2015). "Influences Of Gender and Product Type On Online Purchasing". *Journal of Business Research*, 68(7), 1550-1556.

Tağıyev, R. (2005), *E - Ticaret ve İnternet Üzerinden Pazarlama*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarcan-İçigen, E. Ve Kutlu, U. (2012) "Elektronik Ticaret: Tüketicilerin Bakış Açılarını Saptamaya Yönelik Bir Araştırma". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(1), 54-70.

Thanasankit, T. (2003). *E-commerce and Cultural Values,* United States of America: Idea Group Publishing.

Topal, B. ve Şahin, H. (2019). "Tüketicilerin İnternetten Alışveriş Davranış Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması: Kütahya Örneği". *Beü Sbe Dergisi*, 8(1), 314-328.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2014-2018). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Anket Verileri,* www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 05.05.2019.

Yaman, B., Geçgil, G. ve Yavuz, G. (2018) Elektronik Ticaret ve Mobil Ticaret Üzerine Bir İnceleme: Metaanaliz Çalışması, *Research Studies Anatolia Journal,* 1(2), 142-153.

Yayar, R. ve Sadaklıoğlu, H., (2012), "Kamu Çalışanlarının İnternetten Ürün Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma", *Business and Economics Reserch Journal*, 3(3), 145-147.

TÜRKİYE'DE HIRSIZLIK SUÇUNU ETKİLEYEN BÖLGESEL FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI *

INVESTIGATION OF REGIONAL FACTORS AFFECTING THEFT CRIME IN TURKEY

Esra GÜNEY

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Doç. Dr. Ömer ALKAN

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Hırsızlık suçu başkasının sahibi olduğu taşınabilir bir veya daha fazla malın, sahibi olan kişinin isteği dışında kendisine veya başkasına yarar sağlamak maksadıyla bulunduğu yerden başka bir yere taşınmasıdır. Para ya da parasal değerleri olan ürünler sahibinin rızası olmadan alındığı için hırsızlık suçu malvarlığı değerlerine karşı ve ekonomik bir çıkar elde etmek amacıyla işlenen suçlardandır. Çalmak olarak da ifade edilen hırsızlık suçu diğer suçlarla karşılaştırıldığında hemen hemen her yıl en fazla işlenen suç türü olmuştur. Bu duruma etki eden tek sebebinin ekonomik ölçütler olamayacağı geçmiş dönemlerde kanıtlanmıştır. Hırsızlık suçunun psikolojik, sosyolojik, bölgesel gibi çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise hırsızlık suçunu etkileyebileceği düşünülen bölgesel faktörler kullanılmış ve hırsızlık suçunun sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, 2016 yılında Türkiye'de meydana gelen hırsızlık suç sayılarının bölgesel belirleyicileri, sayım veri modellerinden Kesilmiş Negatif Binom Regresyon Model kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak hırsızlık suç sayısı, bağımsız değişkenler olarak; yabancı göç, nüfus, coğrafi bölge, ilin denize kıyısının olup olmadığı, okuma yazma bilenlerin oranı, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı, tasarruf mevduat miktarı, toplam krediler, ortalama günlük kazanç, nüfus yoğunluğu, toplam nüfus içerisindeki yeşil kart sahibi oranı, Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamındaki nüfus, ihracat miktarı, toplam içerisindeki sanayi elektrik tüketim miktarı kullanılmıştır. Oluşturulan model tahmininden elde edilen sonuçlara göre nüfusun, Doğu Anadolu Bölgesine ait kukla değişkenin, Ege Bölgesine ait kukla değişkenin, Karadeniz Bölgesine ait kukla değişkenin, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısının, tasarruf mevduat miktarının, toplam kredinin, günlük kazancın, nüfus yoğunluğunun, SGK kapsamındaki nüfusun, ihracatın ve toplam içerisindeki sanayi elektrik tüketim miktarının hırsızlık suç sayısı üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hırsızlık Suç Sayısı, Sayım Verisi, Kesilmiş Negatif Binom Regresyon

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı "Türkiye'de Suçun Bölgesel Belirleyicileri" adlı yüksek lisans tezinden çıkartılmıştır.

ABSTRACT

The crime of theft is the transfer of one or more movable property owned by someone else to another location for the purpose of benefiting himself or others without request of the owner. Since goods with money or monetary values are taken without the consent of the owner, the crime of theft is a crime committed against the values of the property and in order to obtain an economic benefit. The crime of theft, also referred to as stealing, has been the highest number of crimes committed almost every year compared to other crimes. It has been proven in past periods that the only reason that affects this situation cannot be economic criteria. The crime of theft has various reasons such as psychological, sociological and, regional. In this study, regional factors thought to affect the crime of theft were used and the reasons for the crime of theft were tried to be explained. In this study, regional determinants of the number of burglary offences that occurred in Turkey in 2016 were examined using a Truncated Negative Binomial Regression Model from count data models. In the study the number of crime in theft are used as dependent variables and immigration, population, geographical region, having a coast, literacy rate, the number of motor vehicle per one thousand people, the amount of saving deposits, total credits, average daily earnings, population density, percentage of green card holders in total population, population covered by the Social Security Institution, export quantity, industrial electricity consumption quantity in total consumption are used as independent variables. According to the results obtained from model estimation, population, the dummy variable of Eastern Anatolia Region, the dummy variable of Aegean Region, the dummy variable of Black Sea Region, the number of motor vehicles per thousand people, amount of savings deposits, the total credit, daily earnings, population density, the population in the scope of Social Security, industrial electricity consumption in total and, export quantity was found to have significant effect on the number of the crime of theft.

Keywords: Number of Theft Crime, Count Data, Truncated Negative Binomial Regression

1. GİRİŞ

Geçmiş dönemlerden beri insanlar topluluk halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İnsanlar topluluk halinde yaşamlarını sürdürebilmek için diğer insanlarla uyum içerisinde olmak zorundadırlar. Ancak zamanla bu uyum bozulabilmekte ve toplum içerisinde huzursuzluk çıkabilmektedir. Yaşanılabilecek herhangi bir huzursuzluğu önlemek adına ya da yaşanılan huzursuzluğun tekrarlanmaması adına kanun koyucular tarafından kurallar konulmaktadır. Ancak her zaman bu kurallara uyulmamaktadır. Bu gibi durumlarda suç, suçlu ve ceza gibi kavramlar hayatımıza girmektedir.

Suç, bir arada yaşayan insanların yaşamlarını kolaylaştırmak adına koyulan kuralları bozan ve huzursuzluk çıkaran eylemler bütünüdür (Tierney, 2013: 13). Suçlu, belirli bir suç eylemini gerçekleştiren kişidir. Ceza ise suç eylemini gerçekleştirmiş bireye ya da bireylere uygulanacak yaptırımdır.

Her suç eyleminin gerçekleştirme sebepleri farklıdır. Örneğin hırsızlık suçu genellikle ekonomik temellere dayandırılmaktadır. Cinsel suçlar, öldürme suçları ve yaralama gibi suçlar ise kasti bir durum yoksa genellikle sosyal ve psikolojik temellere dayandırılmaktadır. Bu açıdan her suç türü ayrı ayrı incelenmesi gereken bir olgudur.

Ekonomik temelli olduğu düşünülen hırsızlık suçu Türk Ceza Kanunu'nda "Kişilere Karşı Suçlar" bölümünde yer alır ve ikinci kısım içerisindeki onuncu bölümünde, "Malvarlığına Karşı Suçlar" başlığı

içerisinde tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre hırsızlık suçu "Zilyedinin rızası olmadan başkasına ait taşınır bir malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak maksadıyla bulunduğu yerden alan kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir" şeklinde karşılığında yaptırımı ile birlikte ifade edilmiştir (Türk Ceza Kanunu, 2004).

Türkiye'de ve Dünya'da yapılan son araştırmalara göre suç ile ekonominin yakın ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik fayda amaçlı işlenen hırsızlık suçu da birçok faktörle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ise ekonomik faktörlerin yanı sıra bölgesel faktörlerle de hırsızlık suçu araştırılmıştır. Bu yönüyle literatüre katkıda bulunulmuştur.

Grafik 1. 2016 Dönemi İçin Türkiye'de İşlenen Hırsızlık Suçunun Diğer Suçlara Göre Oranı

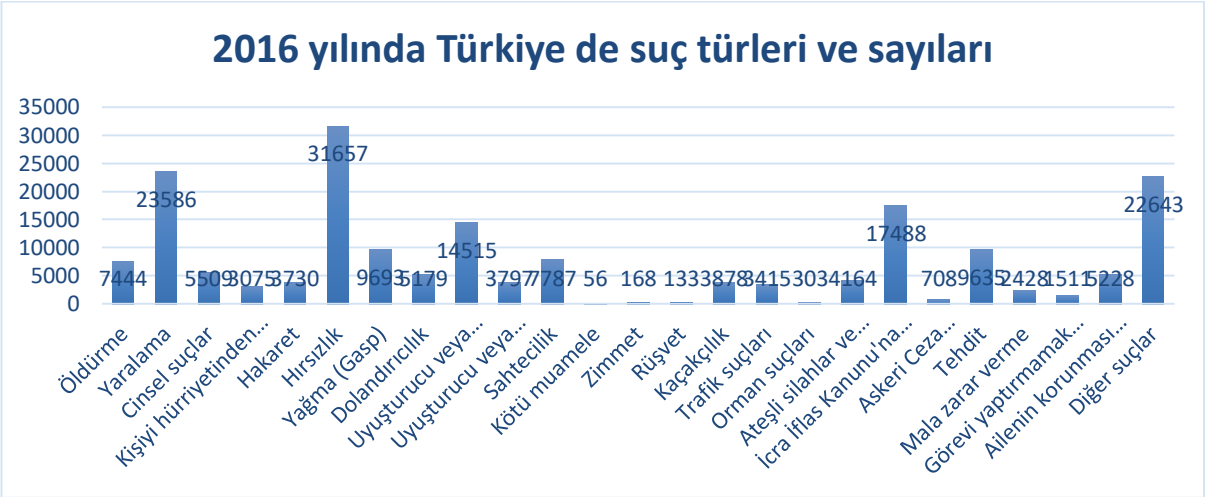

(Kaynak: TÜİK)

Grafikte 2016 yılında Türkiye'de meydana gelen suç türleri gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde 2016 yılında işlenen en fazla suçun 31657 sayı ile hırsızlık suçu olduğu görülmektedir. Hırsızlık suç türünün toplam suç içerisindeki oranı 31657 /187730 = 0,16863'tür. Tüm suç türleri içerisinde %16,863'ünü kapsamaktadır. Bu oran 25 suç türü içerisinde oldukça yüksek bir orandır. Bu anlamda hırsızlık suçunun her yönüyle incelenmesi gerekmektedir.

2. MATERYAL - METOT

Çalışmada sayım verisi modellerinden; Poisson Regresyon, Negatif Binom Regresyon, Kesilmiş Poisson Regresyon ve Kesilmiş Negatif Binom Regresyon Modelleri kullanılarak hırsızlık suçu için bölgesel faktörler araştırılacaktır.

2.1.VERİ ve DEĞİŞKENLER

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilen 2016 yılına ait hırsızlık suçundan cezaevine giren mahkûm sayıları bağımlı değişken, yabancı göç, nüfus yoğunluğu, ihracat miktarı, okuma yazma bilen oranı, toplam içerisindeki sanayi elektrik tüketim miktarı, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayı verileri, Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan (SGK) elde edilen 2016 yılına ait sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranı, toplam nüfus içerisindeki yeşil kart sahibi nüfus oranı ve ortalama günlük kazanç verileri ve Türkiye Bankalar Birliği'nden (TBB) elde edilen 2016 yılına ait tasarruf mevduatı miktarı ve toplam kredi miktarı verileri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. 1 Ocak – 31 Aralık 2016 döneminde 81 il için elde edilen hırsızlık suç sayısı için veriler kullanılmıştır.

2.2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu araştırmada sayım veri modellerinden Kesilmiş Negatif Binom regresyon modeli kullanılmıştır. Sayım verisi, belirli bir zaman aralığında belirli bir olayın tekrarlanmasını göstermektedir. Ayrıca negatif olmayan tamsayılardır. Sayım verileri belirtilmiş olaylarda herhangi bir davranışı içermektedir (Karazsia vd. 2008: 1076).

Poisson regresyon modeli sayım verilerinin analizinde standart bir modelidir (Ridout vd. 1998: 1). Poisson regresyon modelinde bağımlı değişken Poisson dağılımına sahiptir. Poisson dağılım için $\mu_x = \sigma_x^2$ varsayımı kabul edilerek Poisson regresyon modeli incelenmiştir (Newbold vd. 2017: 147-148). Ancak Poisson regresyon modeli varyans ve ortalamanın birbirine eşit olması varsayımından dolayı sayım verilerinin analizinde yetersiz kalır (Özmen ve Famoye, 2007: 491). Bazı durumlarda bu varsayım sağlanamamakta ve iki sonuç gözlemlenmektedir. Birinci durum da $\sigma_x^2 > \mu_x$ (varyans ortalamadan büyük) olduğu durumdur. Bu durum sonucunda aşırı yayılma olmaktadır. İkinci durum da ise $\sigma_x^2 < \mu_x$ (varyans ortalamadan küçük) olması durumudur. Bu duruma sonucunda az yayılma olmaktadır (Cox, 1983: 269). Eğer dağılımda aşırı yayılım söz konusu olursa Poisson regresyona alternatif olarak geliştirilen "Negatif Binom Regresyon" modeli karşımıza çıkmaktadır (Beaujean ve Morgan, 2016: 4).

Bağımlı değişkenler bazen belirli bir değer aralığında değişmektedir (Davidson ve MacKinnon, 2004: 473). Böyle modellere kesilmiş model denilmektedir. Bu çalışmada modele bağımlı değişken olarak dâhil edilen hırsızlık suç sayısı sıfır gözlem içermemektedir. Bu nedenle modellerden kesilmiş olanları tercih edilmelidir. Tahmin edilen modelde aşırı yayılma olup olmadığını belirlemek amacıyla olabilirlik oranı testi yapılmış (0.000 <0.05) ve aşırı yayılmanın olduğu bulunmuştur. Bu sebeple modelde Kesilmiş Negatif Binom regresyon modeli tahmin edilmiştir.

Kesilmiş Negatif Binom regresyon modelinde α aşırı yayılma parametresi olmak üzere;

Ortalama (Arrabal vd. 2014: 59), (Liu vd. 2013: 89);

$$E(y_i \mid y_i > 0) = \frac{\mu_i}{\Pr(y_i > 0)} = \frac{\mu_i}{1-(1+\alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}$$

Varyans (Liu vd. 2013: 89);

$$Var[y_i \mid y_i > 0] = \frac{E(y_i \mid y_i > 0)}{\Pr(y_i > 0)^{\alpha}}[1-\Pr(y_i = 0)^{1+\alpha}E(y_i \mid y_i > 0)]$$

$$= \left[\frac{\mu_i}{1-(1+\alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}\right]\left[1+\alpha\mu_i - \frac{\mu_i(1+\alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}{1-(1+\alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}\right]$$

şeklindedir (Arrabal vd. 2014: 59). Sıfır Kesilmiş Negatif Binom regresyon modelinde y>0 koşulunda olasılık yoğunluk fonksiyonu;

$$Prob(y_i \mid y_i > 0)$$
$$= \frac{(\Gamma(\alpha^{-1}+y)/y!\,\Gamma(\alpha^{-1}))(\frac{\alpha^{-1}}{\alpha^{-1}+\mu_i}))^{\alpha^{-1}}(\frac{\mu_i}{(\alpha^{-1}+\mu_i)})^{y_i}}{1-(1+\alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}$$

3. MODEL TAHMİNİ

Tahmin edilen modelde aşırı yayılma olup olmadığını belirlemek amacıyla olabilirlik oranı testi yapılmıştır. Teste ait anlamlılık seviyesi 0.000 olarak elde edildiğinden %5 önem seviyesinde aşırı yayılma olmadığını iddia eden yokluk hipotezi reddedilmiştir. Buna uygun model Negatif Binom regresyon modelidir. Dolayısıyla hırsızlık suç sayısı için Kesilmiş Negatif Binom modeli tahmin edilmiştir. Modele alınacak bağımsız değişkenler belirlendikten sonra kurulacak Kesilmiş Negatif Binom regresyon modeli aşağıdaki gibi yazılır.

$$\begin{aligned} Hırsızlık\ Suç\ Sayısı = {} & \beta_0 + \beta_1 YabancıGöç + \beta_2 Nüfus + \beta_3 DoğuAnadoluBölgesi \\ & + \beta_4 GüneydoğuAnadoluBölgesi + \beta_5 MarmaraBölgesi + \beta_6 EgeBölgesi \\ & + \beta_7 KaradenizBölgesi + \beta_8 AkdenizBölgesi + \beta_9 D_{Kıyı} + \beta_{10} Okuma \\ & + \beta_{11} MotorluTaşıt + \beta_{12} TasarrufMev + \beta_{13} ToplamKrediler \\ & + \beta_{14} OrtalamaGünlükKazanç + \beta_{15} NüfusYoğunluğu + \beta_{16} YeşilKartSahip \\ & + \beta_{17} SGKKapsamı + \beta_{18} İhracat + \beta_{19}\ SanayiElektrik \end{aligned}$$

Tablo 3. Kesilmiş Negatif Binom Regresyon Analizi Tahmin Sonuçları

Regresyon modeli	Kesilmiş Negatif Binom Regresyon	Kesilmiş Negatif Binom Regresyon Marjinal Eki
Bağımlı değişken	Hırsızlık	Hırsızlık
Bağımsız değişkenler	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)
Yabancı göç	0.000 (0.000)	0.005 (0.004)
Nüfus	1.53e-06 (1.10e-07) ***	0.0003 (0.000) ***
Doğu Anadolu Bölgesi	0.484 (0.173) ***	91.419 (32.893) ***
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	0.279 (0.202)	52.722 (38.203)
Marmara Bölgesi	-0.036 (0.185)	-6.873 (34.916)
Ege Bölgesi	0.298 (0.160) *	56.347 (30.353) *
Karadeniz Bölgesi	-0.278 (0.150) *	-52.468 (28.460) *
Akdeniz Bölgesi	0.053 (0.164)	9.958 (30.936)
Denize kıyı	0.209 (0.138)	39.553 (26.035)
Okuma	0.029 (0.039)	5.569 (7.440)
Motorlu taşıt	0.006 (0.002) ***	1.076 (0.385) ***
Tasarruf mevduatı	-4.21e-08 (2.32e-08) *	-7.96e-06 (4.38e-06) *
Toplam kredi	-0.000 (6.63e-06) **	-0.003 (0.001) **
Günlük kazanç	-0.011 (0.006) *	-2.054 (1.074) *
Nüfus yoğunluğu	0.002 (0.001) *	0.307 (0.173) *

Yeşil kart sahibi	0.001 (0.010)	0.230 (1.830)
SGK kapsamındaki Nüfus	0.044 (0.018) **	8.269 (3.349) **
İhracat	-7.97e-08 (4.11e-08) *	-0.00001 (7.77e-06) *
Sanayi elektrik	0.008 (0.004) **	1.447 (0.704) **
Gözlem Sayısı	81	81
Lnalpha	2.459 (0.172)	
Alpha	0.085 (0.015)	
Log-likelihood	-441.616	
X^2	0.000	
$\bar{R}^2$	0.2137	
LR test of alpha	0	
Anlamlılık düzeyi>=chibar2	0.000	

- ***: %1'de anlamlılık, **: %5'de anlamlılık, *: %10'da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.
- Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir

χ^2 testine ait anlamlılık değeri (0.000) %1'den küçük olduğundan; model, %1 önem seviyesinde bir bütün olarak anlamlıdır. Modelde hesaplan $\bar{R}^2$=0.214 değeri hakaret suç sayısındaki değişimlerin %21,4'ünün modelde yer alan açıklayıcı değişkenler tarafından açıklandığını ifade etmektedir.

Modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait kukla değişken %1 anlamlılık düzeyinde, Ege Bölgesi'ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, Karadeniz Bölgesi'ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, bin kişi başına düşen motorlu taşıtlar değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, tasarruf mevduat değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, toplam kredi değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, günlük kazanç değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, nüfus yoğunluğu değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, SGK kapsamındaki nüfus değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, ihracat değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde ve sanayi elektrik değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 0.0003 adet değişim meydana gelecektir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 91.419 adet daha fazladır. Ege Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 56.347 adet daha fazladır. Karadeniz Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 52.468 adet daha azdır. Bin kişi başına düşen motorlu taşıttaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 1.076 adet değişim meydana gelecektir. Tasarruf mevduatı değişkenindeki bir birimlik karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 0.000008 adet değişim meydana gelecektir. Toplam kredideki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 0.003 adet değişim meydana gelecektir. Günlük kazançtaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 2.054 adet değişim meydana gelecektir. Nüfus yoğunluğu değişkeninde yüzde birlik bir değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 0.307 adet değişim meydana gelecektir. SGK kapsamındaki nüfus değişkeninde yüzde birlik bir değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 8.269 adet değişim meydana gelecektir. İhracattaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 0.00001 adet değişim meydana gelecektir. Sanayi elektrikteki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 1.447 adet değişim meydana gelecektir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; nüfus değişkeninin, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait kukla değişkenin, Ege Bölgesi'ne ait kukla değişkenin, Karadeniz Bölgesi'ne ait kukla değişkenin, nüfus yoğunluğu değişkeninin, SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeninin ve toplam içerisindeki sanayi elektrik kullanım miktarı değişkeninin hırsızlık suç sayısı üzerinde aynı yönlü etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Tasarruf mevduat miktarı değişkeni, toplam krediler değişkeni, ortalama günlük kazanç değişkeni, ihracat miktarı değişkenlerinin ise ters yönlü bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda genellikle toplam suç sayıları üzerinden yapılmaktadır. Diğer suçlarda olduğu gibi ekonomik fayda amaçlı işlenen hırsızlık suçunda da nüfus ve nüfus yoğunluğu faktörünün anlamlı bir etkisinin olduğu ifade edilmiştir (Polat vd., 2013). Nüfus yoğunluğunun suç üzerinde etkisi araştırılmış ve istatistiki olarak anlamlı bir etkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Burch, 2007). Ekonomik faktörler ile suç oranı arasındaki ilişkiyi test eden birçok çalışma mevcuttur. Özellikle işsizlik değişkeni ile suç oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır (Fleisher, 1966; Carmichael ve Ward, 2001). Çeşitli hırsızlık suçu üzerinde de işsizlik suçu araştırılmış ve çok güçlü bağlantılar bulunmuştur (Maddah, 2013). Bir diğer ekonomik değişken ihracattır. Ülke yoksulluğu ile ihracatın bağlantılı olduğunu varsayarsak ve yoksul insanların zengin insanlardan daha çok olduğu toplumlarda suç oranların daha fazla olduğu bulunmuştur (Tsushima, 1996; Patterson, 1991). Yoksulluğun bir göstergesi olarak kabul edilen yeşil kart sahibi kişi oranın artmasının suç oranlarının azaltılacağı bulgularına da ulaşmıştır (Cömertler ve Kar, 2007). Ayrıca bu çalışmada işsizlik sayılarının artmasının suç oranını belirleyen buna ek olarak eğitim seviyesinin suç oranını belirleyen temel ve önemli faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Arrabal, T. C., Paula dos Santos Silva, K. ve Bandeira, L. N. (2014). "Zero-Truncated Negative Binomial Applied to Nonlinear Data". *Biostatistics Journal, 11*(1), 55-67.

Beaujean, A. A. ve Morgan, G. B. (2016)." Tutorial on Using Regression Models with Count Outcomes using R". *A peer-reviewed electronic journal, 21(2), 1-19.*

Brush, J. (2007). Does Income Inequality Lead To More Crime? A Comparison Of Cross-Sectional And Time Series Analyses Of United States Counties. *Economic Letters*, 96, 264-268.

Carmichael, F., Ward, R. (2001). Male unemployment and crime in England and Wales. Economics Letters, 73, 111-115.

Cox, D. R. (1983). "Some remarks on Overdispersion". *Biometrika Journal, 70* (1), 269-274.

Cömertler, N. ve Kar, M. (2007). "Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 62* (2), 1-17.

Davidson, R. ve MacKinnon, J. G. (2004). *Econometric Theory and Methods*. New York: Oxford University Press.

Karazsia, B., Dulmen, H. M. V. ve Dulmen, M. A. (2008). "Regression Models for Count Data: Illustrations using Longitudinal Predictors of Childhood Injury". *Journal of Pediatric Psychology, 33* (10), 1076-1084.

Liu, X., Saat, M. R., Qin, X. ve Barkan, C. P. L. (2013). "Analysis of U.S. Freight-Train Derailment Severity Using Zero-Truncated Negative Binomial Regression and Quantile Regression". *Accident Analysis and Prevention Journal, 59*, 87-93.

Maddah, M. (2013). "An Empirical Analysis of the Relationship between Unemployment and Theft Crimes". *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 50-53.

Newbold, P., Carlson, l. W. ve Thorne, M. B. (2017). *İşletme ve İktisat İçin İstatistik* (Çev.: Ü. Şenesen, 8th edition). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Özmen, I. ve Famoye, F. (2007). "Count Regression Models with an Application to Zoological Data Containing Structural Zeros". *Journal of Data Science, 5, 491-502.*

Polat, C., Eren, H. ve Erbakırcı, F., (2013). "Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Yaklaşimlar". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-33.

Ridout, M., Demetrio, C. G. B. ve Hinde, J. (1998)."Models For Count Data With Many Zeros. Cape Town". *International Biometric Conference*.

Tierney, J. (2013). *Criminology: Theory and Context* (3th edition). New York: Routledge Taylor & Francis.

Tsushima, M. (1996). "Economic Structure and Crime: The Case of Japan ". *Journal of Socio-Economics, 25* (4), 497-515.

Türk Ceza Kanunu. (2004). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 08.12.2019.

Fleisher, B. (1966), The effect of income on delinquency, American Economic Review, 56: 118-137. Kelly, M. (2000). Inequality and crime. Review of economics and Statistics, 82, 530- 539.

TÜRKİYE' DE TRAFİK KAZALARININ PARETO ÇÖZÜMLEMESİYLE ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF TRAFFIC ACCIDENTS IN TURKEY WITH PARETO ANALYSIS

Arş. Gör. Yağız Can BAYHAN

Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Arife KILINÇ

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Doç. Dr. Hakan EYGÜ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı son yıllarda Türkiye'de meydana gelen ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı trafik kazalarını farklı bir bakış açısıyla ve farklı bir istatistiksel teknikten yararlanarak incelemektir. Trafik kazaları genellikle sürücü hataları, araç, hava şartları, yol ve çevre özelliklerine bağlı nedenlerle meydana gelmektedir. Bu nedenlerin en aza indirilmesi için önlem almak ve toplumun her kesiminin sorumluluk sahibi olması çok önemlidir. Çünkü kazalara neden olan başlıca varlığın insan olduğu unutulmamalıdır.

Trafik kazalarına neden olan etkenlerin araştırılması için çalışmada Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye'de 2018 yılına ait sunulan ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazaların verileri kullanılmıştır. Elde edilen veriler, pareto çözümlemesi yardımıyla araştırılmıştır. Pareto çözümlemesi tekniği istatistikte kalite kontrol çalışmalarının yapıldığı en yaygın kullanılan ve en önemli yedi teknikten biridir. Bu teknik trafik kazalarına neden olan unsurlar ve oluş şekline göre belirlenen değişkenlerin etkisini incelemeye olanak sağlayan bir metottur.

Yorumlaması zor olan değişkenlerin yorumlanmasını kolaylaştıran ve görsel olarak farklılıkları görmemize yarayan bu yöntem günümüzde hemen her alanda kullanılmaktadır. Belirlenen değişkenlere pareto çözümlemesi uygulanarak, trafik kazalarının nedenlerinin sınıflandırılması sağlanmıştır.

Bu çalışma Türkiye'de meydana gelen ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazaları içermektedir. Kullanılan teknik ile bu alanda yapılan çalışmalara farklı bir boyut kazandıran özgün bir çalışma olduğu söylenebilir. Uygulanan bu teknik ile sorunun nasıl çözüleceğinden çok hangi sorunların öncelikle çözüleceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trafik Kazası, Emniyet Genel Müdürlüğü, Pareto Çözümlemesi

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the accidents, which include deaths, wounds and material damages, from a different viewpoint and using a different statistical technique. Traffic accidents are usually caused by the reasons connected with drivers, vehicles, weather conditions, road and environmental characteristics. It is very important to take precautions to minimize these reasons and to have responsibility for all segments of society. Because it should be remembered that the main cause of accidents is human being.

To investigate the factors causing traffic accidents, it has been used in this study that the data of fatal, injured and material damaged accidents given by Security General Directorate in 2018. The data obtained have been investigated with the help of pareto analysis. The Pareto analysis technique is one of the seven most widely used and most important techniques in which quality control studies are performed in statistics. This technique is a method that allows to examine the factors that cause traffic accidents and the effects of the variables determined according to their occurrence.

This method, which facilitates the interpretation of the variables that are difficult to interpret and enables us to see the differences visually, is used in almost all fields today. By applying pareto analysis to determined variables, classification of the causes of traffic accidents has been provided.

This study includes fatal, injured and material damaged accidents in Turkey. It can be said that it is an original study that gives a different dimension to the studies done before with this technique. With this technique, it has been determined which problems are solved first rather than how to solve the problem.

Keywords: Traffic Accident, Security General Directorate, Pareto Analysis

1.GİRİŞ

Dünya üzerinde artan nüfusun getirdiği olumlu özelliklerin yanı sıra olumsuz özellikler de yadsınamaz bir gerçektir. Tarih boyunca devletler, vatandaşlarının ölüm sebeplerini incelemiş, çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Yine geçmişten bugüne devletler hastalıklarla ve savaşlarla mücadele etmiş, toplumun gelişimi için bu sürede insan kaybının olmaması için çaba göstermiştir. Artan nüfus ve ileri düzey teknolojik gelişmeler beraberinde hiç görülmemiş ölüm, yaralanma ve maddi kayıp vakaları getirmiştir. Trafik kazaları bunlardan biridir. Özellikle son elli yıllık süreçte artan araç ve sürücü sayısı trafik kazalarını bilimsel mecralara taşımış, sorunun kaynaklarını görmek ve önlem almak elzem bir hal almıştır. World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından yapılan araştırmalara göre yıllık ortalama 1.24 milyon insan hayatını trafikte kaybetmekte ve bununla birlikte 20-50 milyon insan ise yaralı olarak kurtulmaktadır. Bu vakalar sadece can kaybı veya yaralanmalarla ile kalmayıp aynı zamanda küresel ekonomiye de ciddi boyutta zarar vermektedir. Yine Dünya Sağlık Örgütü'nün raporuna göre trafik kazaları dünya ekonomisine yıllık ortalama 500 milyon dolar zarar vermektedir. Türkiye'de de trafik kazalarının getirdiği kayıplar artan nüfus ve gelişen ekonomiye paralel olarak artmakta ve her yönüyle incelemeye değerdir.

Türkiye'de 2018 verilerine göre ülke genelinde 428 bin 331 tane trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazaların 186 bin 532 tanesi (%42.78) ölümlere ve yaralanmalara yol açarken geriye kalan 241 bin 779 tanesi (%57.22) maddi hasara yol açmıştır. Oluşan bu kazalarda toplam 6675 kişi hayatını kaybetmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) tarafından sunulan yıllık trafik kazaları verilerine bakıldığında ölüm sayısının artan trend halinde devam etmesi göze çarpmaktadır. İşin maddi bilançosu da göz önüne alındığında risk oluşturan bölgelerin tespiti ve sorunların üzerinde çalışılması elzemdir. Literatürde yer alan çalışmalarda trafik kazalarını etkileyen faktörler farklı tekniklerle incelenmiş olduğundan bu çalışma kazaların sebeplerinden çok yoğunlukla nerelerde yaşandığını göstermeyi amaçlamaktadır. Kaza yoğunluklarının yaşandığı bölgeler üzerinde çalışmaları artırmak temel hedef olmalıdır. Bunun için Pareto çözümlemesinden yararlanılmıştır Pareto çözümlemesi anlaşılması kolay ve görsel bakış sunmasından dolayı önemli bir tekniktir.

2.LİTERATÜR ÖZETİ

Trafik kazalarının bilançoları sadece Türkiye'de değil tüm dünyada önemli bir sorundur. Yapılan çalışmalarda ülkelerde kaza yoğunluklarının bölgesel tespiti, kazaların kaynakları ve çözüm çalışmaları yapılmıştır. Erdoğan, Yılmaz, Baybura ve Güllü (2007) tarafından yapılan çalışmada Afyonkarahisar ilinde meydana gelen kazaların sıcaklık haritalarıyla bölgesel tespiti yapılmış sorunların kaynakları araştırılmıştır. Eygü (2018) yaptığı çalışmada trafik kazalarına etki eden faktörleri yapısal eşitlik modellemesiyle incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda kazanın yeri ve konumu, hava koşulları, sürücü faktörleri, yol ve çevre özelliklerinin trafik kazalarını etkilediğini tespit etmiştir. Soehodho (2017) yaptığı çalışmada trafik kazalarına etki eden faktörlerden birinin de trafik yoğunluğunun olduğunu belirtmiştir. Ansari, Akhdar, Mandoorah ve Moutaery (2000) Suudi Arabistan'da yaptıkları incelemelerde kazaların yüzde seksen oranla insan kaynaklı olduğunu, geri kalan yüzde yirmilik payın çevresel faktörlerden olduğunu, kurallara uyulması halinde kazaların yüksek oranda düşeceğini öne sürmüşlerdir. Garder (2006) yaptığı çalışmada ölümcül kazalara yol açan faktörleri incelemiş, yolların genişliğinin ve şerit sayısının fazla olmasının ölümcül kazaları artırdığını ortaya koymuştur. Bham, Javaddi ve Manepalli (2011) çalışmalarında trafik kazalarına etki eden faktörleri lojistik regresyon modeli ile incelemiş buna göre alkollü araç kullanımının kaza riskini önemli oranda artırdığını ortaya koymuştur. Alkollü sürücülerin tepki sürelerinin uzamasının, fren sürelerini etkilediğini ve kazalara sebep olduğunu fark etmişlerdir. Üstündağ ve Duran (2009) yapılan bir diğer çalışmada trafik kazalarını etkileyen önemli bir unsurun da coğrafi özellikler olduğunu

belirtmişlerdir. Elazığ ilinin yollarının anlık yol engebesinin artıp azalmasından dolayı bu ilde yapılan çalışmaya göre coğrafyanın da trafik kazalarında etkileyici değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalara göre trafik kazalarını etkileyen çok fazla faktör olduğu ancak en büyük faktörün sürücü hataları olduğu anlaşılmıştır. Kurallara uyulması halinde kazaların önemli bir oranda düşeceği hemen her çalışmada belirtilmiştir. Pareto çözümlemesi ise daha çok endüstriler ve hizmet sektöründeki kalite performansını ölçmede ve önlem alma stratejileri geliştirmede kullanılmaktadır. Bunun yanında tıp, biyoloji, ziraat, psikoloji ve hemen her alanda literatürde örneklerine raslanılmaktadır. Talib, Rahman Zillur ve Qureshi (2016) yaptıkları çalışmada bir hizmet sektörüne ait "Kritik Hizmet Faktörlerini" belirlemiş ve bu faktörleri hizmet sektöründe önem sırasına incelemenin önemini ortaya koymuştur. Fedai (2010) çalışmasında GATA Nöroloji kliğinde tedavi gören hastaların yatış süresini etkileyen faktörlere yönelik pareto çözümlemesi yapmış, bu değişkenleri önem sırasına göre sıralamıştır. İlgili etkileyen faktörlerin kaldırımının maliyeti seksen bin dolar azaltacağına değinmiştir. Özcan (2001) çalışmasında bir çimento fabrikasında ünite ve fabrika duruş sebeplerini belirlemiş, tüm problemlerin aynı anda gideriminin mümkün olmadığını belirterek pareto çözümlemesi yardımıyla en önemli etken faktörlerin giderimini amaçlamıştır. Ziarati (2006) yaptığı çalışmada denizlerde meydana gelen kazalarını azaltmak ve bilgilendirmek amacıyla deniz kazalarını etkileyen faktörlere yönelik pareto çözümlemesi yapmış, önemli bir payın insan faktöründen olduğunu vurgulamıştır. Pareto çözümlemesine ait tüm çalışmalarda problemin en büyük kısmının nereden kaynaklandığı belirlenmiş, çözüm için öneriler sunulmuştur.

3. TRAFİK KAZALARININ BÖLGESEL DAĞILIMININ İNCELENMESİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de trafik kazalarının incelenmesi ve önlem alınması için çalışmalar yapılmakta, çeşitli eğitimler verilmektedir. Bu çalışmanın amacı literatürde belirtilen trafik kazalarını etkileyen faktörlerin ülkemizde hangi bölgelerde yoğunluk gösterdiğini incelemektir. Yoğunluk gösteren bölgelerin tespiti, önlem kaynaklarının doğru sıralamaya göre dağıtımını sağlayacak ve gözleri risk bölgelerine çekecektir.

3.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmet Başkanlığı tarafından sunulan 2018 yılına ait trafik kazaları verileriyle çalışılmıştır. Çalışılan verilerde şahısların karşılıklı olarak anlaştığı trafik kazaları yer almamaktadır. Ülkemizde 2018 yılında meydana gelen ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazaların illere göre dağılım verileri gruplandırılmış, bölgesel bazda incelenmiştir.

Problemin doğrultusunda çözüm için Pareto Çözümlemesinden yararlanılmıştır. Karar almanın zorluğundan ortaya çıkan bu yöntem ilk defa İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto tarafından 1897 ortaya atılmıştır (Özcan, 2001). Vilfredo Pareto bunu ilk defa ülke gelirinin yaklaşık yüzde seksenini nüfusun ilk yüzde yirmisinin aldığını gördüğünde fark etmiştir. (American Society for Quality , 1999). Pareto, İtalya'nın gelirinin halk tarafından nasıl paylaşıldığını incelemiş ve nüfusun %20'sinin ülkede yaratılan gelirin %80'ine ve geri kalan %80'inin ise gelirin sadece %20'sine sahip olduğunu belirlemiştir. Pareto eğrisinde, hata nedenleri büyükten küçüğe doğru önem derecesine göre sıralanır. Bu sıralamanın nedeni, bazı durumlarda bir ya da iki tane önemli nitelikte olan hata (kusur) nedeninin, toplam hatanın önemli bir bölümünü oluşturabilmesidir. Bu durum hangi hataya veya nedene öncelik tanınacağının bilinmesi için önemlidir. Burada anlaşılacağı gibi Pareto çözümlemesi çoğunlukla bir sorunun nasıl çözüleceğinden çok hangi sorunların öncelikle çözüleceğini göstermektedir (Işığıçok, 2012). Bu yöntem ile işletmelerin gelir ve giderlerine Pareto çözümlemesi uygulanarak işletmenin mali dengesi sağlanabileceği gibi, ülkede hastalık ve ölümlerin nedenlerine de Pareto çözümlemesi uygulanarak ortalama insan ömrünün arttırılması için önlemler alınabilir. Aynı mantıkla, trafikte kaza nedenlerine, emniyette suç nedenlerine, hukukta dava nedenlerine vb. çok sayıda alana Pareto çözümlemesi uygulanabilir (Özcan, 2001). Pareto Çözümlemesi istatistikte kalite kontrol çalışmalarının yapıldığı

yedi teknikten biridir ve bu teknikler ile üzerinde çalışılan problemin yüzde doksanbeşi çözülebilir. Bu kullanılan yedi teknik aşağıda gösterilmiştir (Bircan ve Gedik, 2003).

- Pareto Çözümlemesi
- Sebep – Sonuç Diyagramları
- Histogram
- Kontrol Tablosu
- Dağılım Diyagramı
- Kusur Konsantrasyon Diyagramı
- Kontrol Grafiği

Tüm bu teknikler probleme farklı bir soruyla yaklaşırken pareto çözümlemesi ''Hangi problem daha önemli?'' sorusu ile yaklaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre kümülatif yüzde olarak hesaplanmış serinin en önemli yüzde yirmilik parçası sonuçların yüzde seksenini oluşturmaktadır. Pareto çözümlemesi, bu tür oransal açıklamalardan dolayı 20-80, 30-15 ve 50-5 kuralları olarak da bilinir (Karuppusami ve Gandhinathan, 2006). Kullanımı oldukça basit olan bu yöntemi yorumlamak için bilim adamı olma şartı yoktur, antik dönemin insanı veya günümüzdeki sıradan bir insan rahatlıkla kullanabilir, yorumlayabilir (Squirez, 1986)

3.2.1. PARETO ÇÖZÜMLEMESİNİN AŞAMALARI

Pareto Çözümlemesine ait adımlar aşağıda gösterilmiştir.

1.Adım - Bütün Elemanların İncelenmesi: Problemle ilgili verilerin toplanması çözümlemenin ilk adımını oluşturur. Problemin doğru şekilde tanımlanması, probleme ait üzerinde çalışılacak zaman dilimine ait veriler ve bölgeler tanımlanır.

2.Adım – Elemanların Sınıflandırılması: Elde edilen veriler bu aşamada gruplarına-bölgelerine göre kategorize edilir.

3.Adım – Kümülatif Dağılımların Hesaplanması: İlgili kategorizasyon işlemlerinden sonra toplam frekans sayısı bulunur. Her grubun toplam içindeki yüzde değerleri hesaplanır. Ardından bu yüzdelik parçaların kümülatif toplamları hesaplanır ve bu verilere dayalı olarak pareto grafiği çizilir.

4.Adım - Pareto Grafiğinin Çizilmesi: İlgili problemi oluşturan kategoriler, grafiğin yatay eksenine sütunlar halinde yerleştirilir. Probleme en çok katkısı olan kategori en solda olmak üzere giderek azalarak sağa doğru yerleştirmeler yapılır. Yatay eksenin en solunda en çok etkiyi oluşturan grup ve en sağında ise en az etkiyi oluşturan grup yer almaktadır. Grafik oluşturulduktan sonra toplam eğri çizgisi eklenir. Eğri bir önceki kategorilerin etkilerini kendi içine katarak son kategoriye kadar devam eder ve % 100 seviyesine ulaştığında son bulur. Bu eğri görsel olarak önce ve sonra karşılaştırmalarında kullanılabilir. Çizimin temel amacı sorunları ağırlıklarına göre ayırarak toplu halde görmektir.

5.Adım – Pareto Grafiğinin Yorumlanması: Pareto grafiği dikkatleri problemin en çok risk oluşturan kategorilerine çekecektir. İlgili sorunları etkileyen faktörleri ilk olarak hangi kategorilere uygulamamız gerektiğini gösterecektir. Çözüm üzerine öneriler sol sütundan başlayarak sağa doğru sunulmalıdır (Çakırkaya ve Acar, 2016).

3.2. BULGULAR

Türkiye'de 2018 yılına ait bölgelere göre kaza türleri incelendiğinde Tablo 1'deki veriler elde edilmiştir. Bölgeler kendi içinde ele alındığında Marmara Bölgesi'nde İstanbul ölümlü/yaralanmalı ve maddi hasarlı kazalar bakımından ilk sırada yer almaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde ise Ankara, Ege Bölgesi'nde İzmir, Akdeniz Bölgesi'nde Antalya, Karadeniz Bölgesi'nde Samsun, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Malatya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Gaziantep ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bu oranlar nüfus yoğunluğu bakımından değişkenlik göstermektedir.

Tablo 1. Bölgelerin Kaza Türlerine Göre Dağılımı

Bölgeler	Ölümlü/Yaralanmalı Kaza	Maddi Hasarlı Kaza	Toplam Kaza Sayısı
Marmara Bölgesi	41.859	64.363	106.222
İç Anadolu Bölgesi	35.214	65.487	100.701
Ege Bölgesi	32.246	41.089	73.335
Akdeniz Bölgesi	31.117	26.260	57.377
Karadeniz Bölgesi	21.025	21.144	42.169
Doğu Anadolu Bölgesi	11.779	11.512	23.291
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	13.292	11.924	25.216

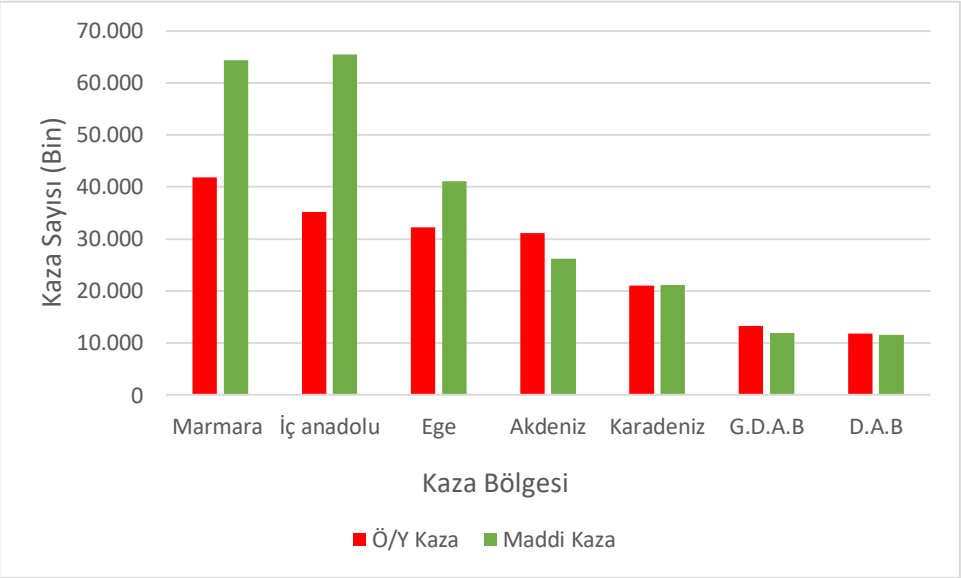

Grafik 1. Bölgelere Göre Kaza Sayıları

Bölgelere göre ölümlü/yaralanmalı ve maddi hasarlı kaza sayıları Grafik 1'de verilmektedir. Grafik incelendiğinde Marmara Bölgesi ölümlü/yaralanmalı kaza sayısında birinci sırayı alırken maddi hasarlı kaza sayısında ise İç Anadolu Bölgesi ilk sırayı aldığı belirlenmiştir.

Tablo 2'de bölgelerin kaza sayılarına göre pareto çözümlemesi uygulanarak bölgelere ilişkin kaza sayıları grafiği çizilmiştir. Buna bağlı olarak ölümlü/yaralanmalı ve maddi hasarlı kazaların pareto çözümlemesi ile değerlendirilebilmesi için ayrı ayrı ele alınmıştır.

Tablo 2. Bölgelerin Kaza Sayılarına Pareto Çözümlemesinin Uygulanması

Bölgeler	Ölümlü/Yaralanmalı Kaza	Maddi Hasarlı Kaza	Toplm Kaza Sayısı	Kümülatif Kaza	Kaza Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Marmara Bölgesi	41.859	64.363	106.222	106.222	24.80	24.80
İç Anadolu Bölgesi	35.214	65.487	100.701	206.923	23.51	48.31
Ege Bölgesi	32.246	41.089	73.335	280.258	17.12	65.43
Akdeniz Bölgesi	31.117	26.260	57.377	337.635	13.40	78.83
Karadeniz Bölgesi	21.025	21.144	42.169	379.804	9.85	88.68
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	13.292	11.924	25.216	405.020	5.89	94.57
Doğu Anadolu Bölgesi	11.779	11.512	23.291	428.311	5.43	100.00
Toplam	186.532	241.779	428.311		100.00	

Tablo 3. Bölgelerin Ölümlü/Yaralanmalı Kaza Sayılarına Pareto Çözümlemesinin Uygulanması

No	Bölgeler	Ölümlü/Yaralanmalı Kaza	Kümülatif Kaza	Kaza Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzde (%)
1	Marmara Bölgesi	41.859	41.859	22.44	22.44
2	İç Anadolu Bölgesi	35.214	77.073	18.88	41.32
3	Ege Bölgesi	32.246	109.319	17.29	58.61
4	Akdeniz Bölgesi	31.117	140.436	16.68	72.29
5	Karadeniz Bölgesi	21.025	161.461	11.27	86.56
6	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	13.292	174.753	7.13	93.69
7	Doğu Anadolu Bölgesi	11.779	186.532	6.31	100.00
	Toplam	186.532		100.00	

Tablo 3 ve Grafik 2 incelendiğinde verilere ilişkin sonuçlara göre Türkiye'de ölümlü/yaralanmalı kaza sayısı bakımından değerlendirildiğinde toplam kazaların %41.32'sini Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nin oluşturduğu görülmektedir.

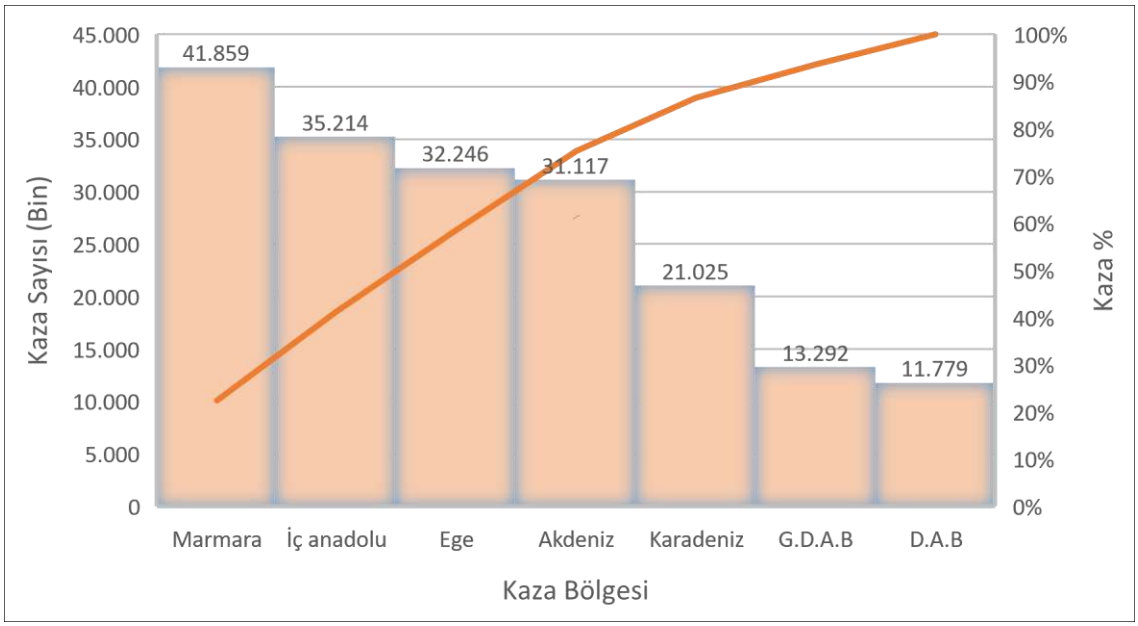

Grafik 2. Ölümlü/Yaralanmalı Kaza Sayıları Pareto Çözümlemesi ve Pareto Eğrisi

Bölgelerin yaklaşık %20'sinin (1 bölge/7 bölge) kazaların %22.44'ünü (Marmara Bölgesi) bölgelerin yaklaşık %30'nun (2 bölge/7 bölge) kazaların %18.88+%17.29=%36.17'sini (İç Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesi) ve geri kalan bölgelerin yaklaşık %50'sinin (4 bölge/7 bölge) kazaların %16.68+%11.27+%7.13+%6.31=%41.39'unu (Akdeniz, Karadeniz, G.A.B., D.A.B) oluşturmaktadır. Bu uygulamadaki sonuçlar pareto yönteminin 20-80, 30-15 ve 50-5 kurallarına uyduğu söylenebilir. Böylece il bölgenin (%15≈%20) kazaları üzerinde durulur ve kazaların nedenleri araştırılarak ortadan kaldırılmaya çalışılırsa, bölgelerde meydana gelen kazalar büyük ölçüde giderileceği söylenebilir.

Tablo 4 ve Grafik 3 incelendiğinde verilere ilişkin sonuçlara göre Türkiye'de maddi hasarlı kaza sayısı bakımından değerlendirildiğinde toplam kazaların %53.71'ini İç Anadolu ve Marmara Bölgesi'nin oluşturduğu görülmektedir.

Bölgelerin yaklaşık %20'sinin (1 bölge/7 bölge) kazaların %27.09'ünü (İç Anadolu Bölgesi) bölgelerin yaklaşık %30'nun (2 bölge/7 bölge) kazaların %26.62+%16.99=%43.61'ini (Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi) ve geri kalan bölgelerin yaklaşık %50'sinin (4 bölge/7 bölge) kazaların %10.86+%8.75+%4.93+%4.76=%29.3'unu (Akdeniz, Karadeniz, G.A.B., D.A.B) oluşturmaktadır. Bu uygulamadaki sonuçlar pareto yönteminin 20-80, 30-15 ve 50-5 kurallarına uymadığı söylenebilir. Çünkü ilk bölgede ki kaza sayısı toplam 7 bölgedeki kaza sayısının yaklaşık %15'i iken bu ilk bölgedeki kaza sayısı toplam kazaların %27'sini (yani 20-80 kuralını sağlamadığı görülür) oluşturmaktadır.

Tablo 4. Bölgelerin Maddi Hasarlı Kaza Sayılarına Pareto Çözümlemesinin Uygulanması

No	Bölgeler	Maddi Hasarlı	Kümülatif Kaza	Kaza Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzde (%)
1	İç Anadolu Bölgesi	65.487	129.850	27.09	27.09
2	Marmara Bölgesi	64.363	64.363	26.62	53.71
3	Ege Bölgesi	41.089	170.939	16.99	70.70
4	Akdeniz Bölgesi	26.260	197.199	10.86	81.56
5	Karadeniz Bölgesi	21.144	218.343	8.75	90.31
6	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	11.924	230.267	4.93	95.24
7	Doğu Anadolu Bölgesi	11.512	241.779	4.76	100.00
	Toplam	241.779		100.00	

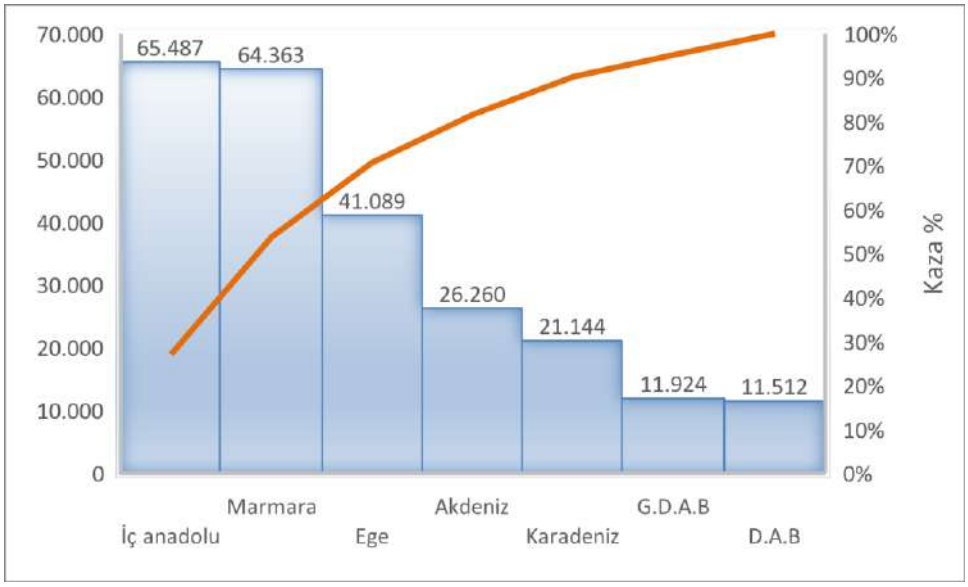

Grafik 3. Maddi Hasarlı Kaza Sayıları Pareto Çözümlemesi ve Pareto Eğrisi

4.SONUÇ

Artan teknolojik gelişmeler ve nüfusa bağlı olarak son yıllarda artış trendi gösteren trafik kazaları hem hayati yönden hem de maddi yönden tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemli bir risk haline gelmiştir. Ülkemizde trafik kazaları verileri TUİK ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından ölümlü/yaralanmalı ve maddi hasarlı olmak üzere hazırlanıp düzenli olarak sunulmaktadır. Çalışmada Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından sunulan 2018 yılına ait trafik kazaları verileri kullanılmıştır.

Pareto Çözümlemesi istatistikte kalite kontrol çalışmalarının yapıldığı en önemli yedi teknikten biridir. Pareto Çözümlemesi "Hangi problem daha önemli?" sorusuna cevap aramaktadır. Görsel üstünlüğü ve dağınık verileri toplulaştırılmasından dolayı günümüzde hemen her alanda kullanılmaktadır.

İl bazında veriler bölgelerine göre kategorize edildikten sonra pareto çözümlemesi yapılmış, Marmara ve İç Anadolu bölgelerimizin risk grubuna girdikleri gözlemlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda trafik kazalarını etkileyen faktörler çeşitli yönleriyle irdelenmiş, çeşitli sonuçlar ve çözüm önerileri sunulmuştur. Bu çözüm önerilerinin pareto grafiğinde gösterilen bölgelere önem sırasına göre uygulanması, trafik kazalarının yıkıcı etkilerini minimum seviyeye indirecektir.

KAYNAKÇA

American Society for Quality . (1999). *The Certified Quality Manager Handbook With Supplemental Section (Asq)*. Wisconsin: American Society for Quality.

Ansari, S., Akhdar, F., Mandoorah, M., & Moutaery, K. (2000). Causes and Effects of road traffic accidents in Saudi Arabia. *Public Health*, 37-39.

Başar, A., & Oktay, E. (2007). *Uygulamalı İstatistik 2.* Erzurum: Aktif Yayınevi.

Başar, A., & Oktay, E. (2013). *Uygulamalı İstatistik 1.* Erzurum: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Kitabevi.

Bham, G., Javaddi, B., & Manepalli, U. (2011). Multinomial logistic regression model for single-vehicle and multivehicle collisions on urban us highways in arkandas. *J. Transport Eng.*, 786-797.

Bircan, H., & Gedik, H. (2003). Tekstil Sektöründe İstatistiksel Proses Kontrol Teknikleri Uygulaması Üzerine Bir Deneme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-79.

Çakırkaya, M., & Acar, Ö. E. (2016). Bir Üretim Hattında Meydana Gelen Hataların Önem Derecelerinin İstatistiksel Proses Kontrol Tekniklerinden Pareto Analizi ile Belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 272-288.

Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı. (tarih yok). Trafik Kaza Veileri, 2018: http://trafik.gov.tr/istatistikler37 adresinden alındı

Erdoğan, S., Yılmaz, İ., Baybura, T., & Güllü, M. (2007). Geographical information systems aided traffic accident analysis system case study: City of Afyonkarahisar. *Elsevier*, 174-181.

Eygü, H. (2018). Trafik Kazalarını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 837-850.

Fedai, T. (2010). Tedavi Sürecindeki Gereksiz Değişkenlerin Pareto Analizi ile Değerlendirilmesi. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 184-190.

Garder, P. (2006). Segment characteristics and severity of head-on crashes on two-lane rural highways in Maine. *Accid Anal Prev.*, 652-661.

Karuppusami, G., & Gandhinathan, R. (2006). Pareto analysis of critical success factors of total quality management. *Emerald Group Publishing Limited* , 372-385.

Özcan, S. (2001). İstatistiksel Proses Kontrol Tekniklerinden Pareto Analizi ve Çimento Sanayiinde Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 151-174.

Özkan, Y. (2016). *Veri Madenciliği Yöntemleri.* İstanbul: Papatya Bilim.

Squirez, F. (1986). *Quality Management Handbook.* New York: ASQC Quality press.

Sutanto, S. (2017). Public transportation development and traffic accident prevention in Indonesia. *University of Indonesia*.

Talib, F., Rahman Zillur, & Qureshi, M. N. (2016). Pareto Analysis of Total Quality Management Factors Critical to Success for Service Industries. *International Journal for Quality research*, 155-168.

(2018). *TUIK trafik kazaları istatistikleri.* TUIK.

Üstündağ, Ö., & Duran, C. (2009). Karayolu Güzergahlarının Belirlenmesinde Yeryüzü Şekillerinin Önemi ve Trafik Kazalarına Etkisi: Elazığ İli Örneği. *e-Journal of New World Sciences Academy*, Article Number: 4A0007.

(2018). *World Trade Organization.* Global status report on road safety 2018.

Ziarati, R. (2006). Safety at sea - applying Pareto analysis. *Turkish Maritime Education Foundation*.

İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: PARAMETRİK OLMAYAN BİR YAKLAŞIM

A STUDY ON LABOUR INDICATORS: A NONPARAMETRIC APPROACH

Arife KILINÇ

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Arş. Gör. Yağız Can BAYHAN

Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

Doç. Dr. Hakan EYGÜ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki illerin temel işgücü göstergelerinde yer alan işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam değişkenleri açısından karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmesidir. İşgücü piyasasında belirlenen istihdam ilişkileri yaşamımızdaki en temel ilişkilerden biridir. İşgücü piyasasının önemli göstergeleri olan istihdam, işsizlik ve işgücüne katılım istatistikleri ekonomik gelişmişlik göstergelerinin makro düzeyde sağlıklı işleyip işlemediği konusunda bilgi vermektedir. Çünkü söz konusu değişkenler insanların yaşamlarıyla ve refah düzeyleriyle doğrudan ilgilidir. Ülkemizde de işgücü piyasasının ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı üzerinde etkili olup giderek hız kazandığı bilinmektedir.

Araştırmada TÜİK veri tabanında yer alan işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları verilerinin 2011, 2012 ve 2013 yıllarında yayımlanan istatistiklerine dayalı olarak Kruskal-Wallis Varyans analizi yapılmıştır. Kruskal-Wallis Varyans testi gruplar arası tek yönlü varyans analizinin parametrik olmayan testlerde alternatifidir. Bu analiz sürekli değişkenlere sahip üç ya da daha fazla grup için karşılaştırma yapmayı sağlar. Kruskal-Wallis testinde gözlenen değerler yerine gruplarda yer alan elemanlar sıraya konularak hesaplamalar yapılır.

Araştırma, Türkiye'nin 81 ilinin belirtilen değişkenler bakımından 2011, 2012 ve 2013 yıllarına ait istatistikleri baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için SPSS istatistik paket programından yararlanılmıştır. Analiz sonucunda; Türkiye'deki iller ile temel işgücü göstergelerinde yer alan işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığına karar verilmiştir.

Türkiye'de temel işgücü göstergeleri ve işgücü piyasasına ilişkin çok sayıda çalışma mevcut olsa da bu çalışmanın iller bazında ele alınması ve parametrik olmayan bir istatistiksel tekniğin kullanılması bu çalışma hakkında alana özgün olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İstihdam, İşgücüne Katılım, Türkiye'de İşgücü Piyasası, Kruskal-Wallis Varyans Analizi

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the unemployment, labour force participation and employment variables in the main labour force indicators of the provinces in Turkey from a comparative perspective. Employment Relations defined in the labour market are one of the most fundamental relationships in our lives. Employment, Unemployment and labor force participation statistics, which are important indicators of the labor market, provide information about whether the indicators of economic development are functioning at a macro level. Because the variables in question are directly related to people's lives and their levels of well-being. In our country, it is known that the labour market has an effect on the economic and socio-cultural structure of the country and is gaining speed gradually.

Kruskal-Wallis variance analysis was performed based on the statistics published in 2011, 2012 and 2013 of unemployment, employment and labor force participation rates data in TUIK database. The Kruskal-Wallis variance test is an alternative to intergroup unidirectional variance analysis in nonparametric tests. This analysis allows comparison for three or more groups with continuous variables. Instead of the values observed in the Kruskal-Wallis test, calculations are made by placing the elements in groups in order.

The survey was conducted based on statistics of 81 provinces of Turkey in 2011, 2012 and 2013. The SPSS statistical package program was used for the analysis of the data. As a result of the analysis, it was determined that there was no significant difference between the provinces in Turkey and the unemployment, labour force participation and employment variables in the main labour indicators.

Although there are many studies on basic labour indicators and the labour market in Turkey, it can be said that this study is unique to the field in terms of the use of a statistical technique that is not parametric.

Keywords: Unemployment, Employment, Labour Force Participation, Labour Market In Turkey, Kruskal-Wallis Variance Analysis

1.GİRİŞ

Günümüzde kalkınmanın ve büyümenin en önemli faktörü, teknolojiyi geliştiren, uygulayan, kaynakların kullanımını ve organizasyonunu sağlayan insan gücüdür (Boztepe, 2007:2). İşsizlik, günümüzde hemen hemen her ülkenin en önemli makroekonomik sorunlarından biri durumuna gelmiştir. Tam istihdamın sağlanması hedefi de ekonomi politikalarının amaçları arasında önemli bir yere sahiptir (Çondur ve Bölükbaş, 2014:78). Türkiye'de yaklaşık her dönem ortaya çıkan yüksek işsizlik oranlarıyla mücadele etmek zorunda kalan bir ülke durumundadır (Arıcı,1999). Ülkemizde işsizlik gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi büyük ölçüde tarımsal ekonomik yapıdan sanayi ve hizmetler sektörü yoğun bir yapıya geçmekten kaynaklanmaktadır. Tarım sektöründe çalışanlar doğrudan hizmetler sektörüne geçmek durumunda kaldıklarından ve nitelikleri bu sektörün gerekliliklerine uymadıklarından tarım sektörü daralmakta ancak istihdam sektörü aynı ölçüde hizmet sektöründe genişleyememektedir (Özdemir, 2006:92). Türkiye'nin işsizlik sorununun temelinde yatan başlıca sebepler; yatırımların yeterli olmaması, yüksek enflasyon oranları, hızlı nüfus artışı, çeşitli bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirlerinden farklı olması bir başka ifadeyle gelir dağılımındaki adaletsizlikler, şehirleşme, kısa sürede istihdam imkânlarının arttırılamaması şeklinde sıralanabilir (Bulut, 2011: 10).

İşgücü piyasasının insan unsurunu içermesi bu piyasayı diğer piyasalardan farklı kılan önemli bir özelliktir. Bu nedenle emeğin alınıp satıldığı bir piyasanın mal piyasası gibi değerlendirilmemesi gerekmektedir. İşgücü piyasasında ortaya çıkabilecek bir dengesizliğin insanı gerek iktisadi gerekse sosyal açıdan mağdur edecek bir işsizlik sorununa neden olduğu ifade edilmiştir (Ataman, 1998:59).
"Son 10 yıllık dönem ülkemizde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu değişim süreci bir yandan daha rekabetçi ekonomi ve piyasa odaklı bir model geliştirirken, öte yandan kamunun sistemdeki ağırlığının azaldığı, tarımın göreceli öneminin kaybolduğu ve küresel rekabetle bütünleşmiş bir yapının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşümün ülkemizdeki işgücü piyasalarını, istihdam yapısını ve sektörel dağılımları etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Üretkenliği sınırlı, rekabete kapalı ve esnekliği olmayan bir işgücü piyasasından küresel rekabete ayak uydurmaya çalışan işletmelerin beklentilerine uygun bir işgücüne dönük evrimleşme sürecinin sancıları sürmektedir. Bu süreçte daha esnek, daha rekabetçi ve yüksek vasıflı bir işgücü profili, yeni ekonomik modelin de beklentisi olarak ortaya çıkmaktadır" (Karagöl ve Akgeyik, 2010:4).
Gök'e (2004) göre, "İşsizlik, çalışmak isteyip de iş bulamadığı için çalışamayan çalışma çağındaki nüfusun, nedeni kendileri olan bir beceriksizlik olmayıp, ekonomi yönetiminde söz sahibi olanların bir beceriksizliği olan toplumsal merkezli bir olgudur". Her ne şekilde olursa olsun insan gücünün israfı işsizlik olarak ifade edilebilir. Başka bir tanımlamaya göre "İşgücünün, isteyerek gerçekleşmeyen, irade dışı ve istenilmeden ortaya çıkan ve birkaç gün, hafta ya da aylar boyunca çeşitli nedenlerle işsiz kalması durumudur" (Bozdağlıoğlu, 2007:46).

Boztepe'e (2007) göre, "İstihdam sözcüğünün karşılığı çalıştırma demektir. Geniş anlamda istihdam; bir ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin (emek, toprak ve sermaye) bir yıllık süre içerisinde kullanılma derecesini ifade etmektedir. Yani istihdam, bir ekonomide belli bir dönemde üretim öğelerinin var olan teknolojik düzeye göre ne ölçüde kullanıldığıdır".

İstihdam ve işsizlik, aynı gerçeğin iki farklı, fakat birbirini tamamlayan ayrılmaz parçalarını oluştururlar. Hangisi ele alınırsa alınsın, diğerinden bahsedilmeden konunun incelenmesi ve sonuçlandırılması mümkün değildir. İstihdam bu gerçeğin olumlu tarafını ve ulaşılmak istenen hedefi, işsizlik ise olumsuz yönünü ve kaçınılmak istenen tarafını oluşturur (Öndes, 2018:431).

"İşgücüne katılma oranı, aktif nüfusun kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu oranın yüksek olması, hem çalışma çağında olan kadın ve erkeklerin çalışma

hayatına dâhil olma noktasında ne kadar istekli olduklarının hem de o ülkede insan kaynağının etkin kullanılıp kullanılmadığının bir göstergesidir (Yamak vd., 2012:41).
Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki illerin temel işgücü göstergelerinde yer alan işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam değişkenleri açısından karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmesidir. İşgücü piyasasında belirlenen istihdam ilişkileri yaşamımızdaki en temel ilişkilerden biridir. İşgücü piyasasının önemli göstergeleri olan istihdam, işsizlik ve işgücüne katılım istatistikleri ekonomik gelişmişlik göstergelerinin makro düzeyde sağlıklı işleyip işlemediği konusunda bilgi vermektedir. Çünkü söz konusu değişkenler insanların yaşamlarıyla ve refah düzeyleriyle doğrudan ilgilidir. Araştırmada TÜİK veri tabanında yer alan işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları verilerinin 2011, 2012 ve 2013 yıllarında yayınlanan istatistiklerine dayalı olarak Kruskal-Wallis Varyans analizi yapılmıştır.

2.LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Tansel ve Taşçı (2004), 2000-2001 Hanehalkı İşgücü Anket verilerini kullandıkları çalışmalarında, Türkiye'de işsiz kalma olasılığını etkileyen faktörleri orantılı tehlike modelini, log-lojistik ve log-normal modellerini dikkate alarak araştırmışlardır. Kadınlar için işsizlik olasılığının önemli ölçüde erkeklere göre düşük olması çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan biridir. İşsizlik üzerinde çeşitli değişkenlerin etkisi erkekler ve kadınlar arasında medeni durum dışında benzerdir. Türkiye'de bölgesel farklılıklar görülmekle birlikte köyden kente göç işsiz kalma olasılığını artırmıştır.

Taşçı ve Özdemir (2006), Türkiye'de uzun dönemli işsizliği etkileyen faktörleri araştırdıkları çalışmalarında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı İşgücü Anketinin verileri kullanılmıştır. Uzun dönem işsizliği belirleyen değişkenler olarak; ikamet, cinsiyet, evlilik, bölge, eğitim, meslek, yaş ve iş türü gibi faktörler alınmıştır. Analiz sonucunda, kentsel alanlarda yaşayan kadınlarda işsizlik süresinin kısalmakta olduğu tespit edilmiştir. Marmara ve Ege gibi gelişmiş bölgelerde yaşayan işsizlerin uzun süreli işsiz olma olasılığı diğer bölgelere göre daha kısa bulunmuştur. Ayrıca evli olmanın uzun süreli işsiz olma olasılığını azalttığı görülmüştür.

Danacıca ve Babucea (2006), Kaplan Meier yöntemi ve Cox regresyon modelini kullanarak Romanya'nın Gorj şehrindeki işsizlik için eğitimin, yaşın ve cinsiyetin rolünü incelemişlerdir. Çalışmada 01 Ocak 2002 ile 31 Ağustos 2006 yılları arasındaki kayıtlı 80.961 işsizin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve işsiz kalma nedenleri bilgileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda erkeklerin işsiz kalma olasılıklarının kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yaşın iş bulmada dezavantaj olduğu ve eğitim seviyesi yükseldikçe işsiz kalınan sürenin azaldığı elde edilen diğer bulgulardandır.

Borsic ve Kavkler (2008), Slovenya için 2002-2005 yılları arasındaki işsizlik verileri için Cox regresyon yaklaşımını kullanarak işsizlik süresi üzerine modelleme yapmışlar ve işsizlerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşadığı bölgenin risk oranı üzerine etkisini araştırmışlardır. Bu araştırmaya göre kadınların ve yaşlıların ortalama iş bulma süreleri daha uzundur. Cinsiyet ayrımı yapılmaksızın yaş grupları arasındaki işsiz kalma sürelerinde de önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Slovenya'da işsizliğin bölgesel olarak önemli farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Eğitim seviyesi yüksek olan işsizler işgücü piyasasında daha iyi bir konumda bulunurken, ilkokul ya da hiç eğitim almamış işsizler ile doktoraya sahip işsizler arasında tehlike fonksiyonunun değeri karşılaştırıldığında oldukça önemli bir fark olduğu görülmüştür. Aynı zamanda yüksek lisans derecesine sahip işsizlerin, lisans veya meslek yüksekokul derecesine sahip işsizlere göre iş bulma sürelerinin daha düşük olması elde edilen diğer önemli sonuçlardan biridir. Yani eğitim düzeyinin yükselmesi işsizlerin ortalama iş bulma sürelerini kısaltmaktadır. Cinsiyet açısından elde edilen sonuca bakıldığında, kadınların iş bulma olasılıkları erkeklere göre oldukça düşük çıkmıştır.

Çondur ve Bölükbaş (2014), Türkiye'de işgücü sektörü ile genç işsizlik-büyüme bağlantısını küreselleşme evresinin etkilerini göz önünde bulundurarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında 2000Q1-

2010Q4 periyodunu baz alarak ekonometrik yöntemler kullanmışlardır. Araştırma neticesinde, genç işsizlikten GSYİH'ya ve ÜFE'den genç işsizliğe yönelik koentegrasyon bağıntısı bulunmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de GSYİH ve ÜFE'de ortaya çıkan farklılıkların direkt ve endirekt biçimde genç işsizliğe etki ettiği tespit edilmiştir.

Günaydın ve Çetin (2015), ARDL sınır testi yaklaşımı ve vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1988-2013 dönemini baz alarak makro iktisadi göstergelerin genç işsizlik üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Genç işsizliği etkileyen unsurlar olarak enflasyon, doğrudan yabancı sermaye, dış ticaret ve kişi başına reel gelir ele alınmıştır. Sonuç olarak ekonomik büyümenin genç işsizliği negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Proudfoot vd. (1997), İngiltere'de 1996 yılı temel işgücü göstergelerini ele aldıkları çalışmalarında uzun ve kısa süreli işsizliğin piyasalar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda uzun süreli işsizliğin, işgücü pazarlarında kısa zamanlı işsizlikten daha fazla negatif etkiye sahip olduğu ve tekrardan yeni bir işte çalışmanın oluşturacağı psikolojik ve sosyal faktörlerin işsiz bireyleri negatif etkileyeceğine ulaşılmıştır. Bireyin uzun zamanlı işsiz kalması, yaşadığı psikolojik bunalımın da etkisiyle yeni bir işte çalışabileceğine dair motivasyonu ortadan kaldırmıştır.

Albayrak ve Erkut (2010), Türkiye'de işgücü göstergeleri açısından bölgesel anlamda rekabeti analiz etmişlerdir. Uygulanan temel bileşenler analizi ve hiyerarşik kümeleme analizi sonuçlarına göre işgücü göstergeleri İstanbul'da liderlik özelliğine sahiptir. Ankara ve İzmir illeri rekabetin yoğun olduğu iller iken, Mardin, Ağrı ve Van illeri işgücü göstergeleri açısından gelişmemiş iller olduğu tespit edilmiştir.

Acar (2013), temel işgücü göstergeleri açısından Türkiye ve diğer OECD ülkelerini çok değişkenli istatistiksel yöntem ile karşılaştırdığı çalışmasında temel amaç Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisinde istihdam piyasasına ilişkin konumunun analiz edilmesidir. 2001-2012 dönemleri boyunca genç işsizlik, kadın istihdamı, genel işsizlik ve uzun zamanlı işsizlik benzeri göstergelerden faydalanmıştır. Çalışma, Türkiye'nin sözü edilen göstergeler açısından benzerlik ve farklılık gösterdiği ülkeleri tespit etmeye yönelik düzenlenmiştir. Bu açıdan çok boyutlu ölçekleme analizi yöntemiyle iki boyutlu uzayda Türkiye ve araştırmada yer alan diğer 29 OECD ülkesinin konumları ele alınmıştır.

Ahmet Mithat Kiziroğlu'nun 2014 yılında yapmış olduğu "1980'den Günümüze Türkiye ve İstanbul'da İstihdam" adlı çalışmasında temel amaç, Türkiye ve İstanbul'da istihdamın özelliklerinin incelenmesi ve karşılaştırmalı analizinin yapılmasıdır. Çalışmada, Genel Nüfus Sayımları, Hanehalkı İşgücü Anketleri ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda istihdamın Türkiye ve İstanbul'da genel olarak artma eğiliminde olduğu ayrıca tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru değişim gösterdiği temel bulgularına ulaşılmıştır. Aynı zamanda bazı yönlerden benzerlik gösterirken bazı yönlerden farklılık gösterdikleri de elde edilen diğer sonuçlardandır.

Hakan Ercan tarafından 2011 yılında hazırlanan "Türkiye'de Mesleki Görünüm" isimli çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun(TÜİK) 2004-2010 yılları arasında uyguladığı Hanehalkı İşgücü Anketleri ile 2009 yılında uyguladığı "Gençlerin İşgücü Piyasasına Geçişi Araştırması"nın verileri kullanılmıştır. Başlıca amacı Türkiye'de nüfus, işgücü ve istihdamla ilgili bir gelecek öngörüsü oluşturmak olan bu çalışma sonucunda 2020 yılına kadar Türkiye'deki mesleki eğilimlere ilişkin öngörülerde ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Erol Taymaz (2010) tarafından hazırlanan "Büyüme, İstihdam, Vasıflar ve Kadın İşgücü" isimli Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı raporunda imalat sanayi ile bazı hizmet sektörlerinde önemli istihdam yaratma potansiyelinin bulunduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca kentsel alanlardaki istihdama ilişkin önemli noktalar irdelenmiştir. Kentsel alanlardaki istihdama yönelik iki önemli konu bulunmaktadır. Birinci önemli konunun kadınların istihdam oranının son derece düşük olmasıdır. İkinci önemli konu ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğüdür.

Yasemin Uyar Bozdağlıoğlu (2008) tarafından hazırlanan "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları" isimli çalışma kapsamında işsizlik iktisadi faaliyet kolu, cinsiyet ve yaş, iş arama süresi, eğitim, meslek ve coğrafi bölgeler gibi özellikler dikkate alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda zaman serisi verileri ile çeşitli çapraz tablolar yorumlanmış ve işsizlikle mücadele politikalarından bahsedilmiştir.

3.YÖNTEM

3.1. GENEL BİLGİLER

Tek faktörlü varyans analizi problemlerinde, parametrik bir teknik olan F testinden yararlanılabilmesi için iki önemli varsayımın yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu varsayımlardan birincisi, örneklerin seçildikleri alt yığınların bağımlı değişken bakımından normal dağılmış olmasıdır. İkincisi ise bu alt yığınların varyanslarının aynı olmasıdır. Ancak örnek çapları küçük iken bu iki koşuldan birisi bile sağlanamadığı takdirde F testinin kullanılması doğru olmayacağı için, parametrik olmayan alternatiflerini kullanmak gerekecektir. Tek faktörlü varyans analizi için parametrik bir teknik olan F testinin parametrik olmayan karşıtlarından birisi Kruskal-Wallis'in önerdiği H testidir (Ünver ve Gamgam, 1999:373).

Kartal (1998), bu testin Wilcoxon sıra-toplam testinin genişletilmiş şekli olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda ikiden fazla bağımsız örneğin faklı anakütlelerden gelip gelmediğine karar vermede kullanıldığını ve tek yönlü sınıflamaya göre yapılan varyans analizine iyi bir alternatif olduğunu belirtmiştir.

Kruskal-Wallis testini F testi ile kıyasladığımız zaman 0.955'tir. F testi için n≅95 olması durumunda Kruskal-Wallis testinde n=100 olması gerekir ki bu iki testin güçleri aynı olsun. Bunun anlamı Kruskal-Wallis testi son derece güçlü bir nonparametrik testtir (Kartal,1998:212).

3.2. VARSAYIMLAR

a) Veri n_1, n_2,….., n_c çaplı c adet rassal örnekten oluşur.

b) Gözlemler hem örnek içinde hem de örnekler arasında birbirinden bağımsızdır.

c) İlgilenilen değişken sürekli bir değişkendir.

d) Verilerin en azından bir aralık ölçeğiyle ölçülmüş olması gerekmektedir.

e) En az bir anakütlenin herhangi bir yer ölçüsü hariç diğer özelikleri itibariyle anakütleler birbirinin aynısıdır (Büte, 1998:18-19).

3.3. TEST HİPOTEZLERİ

Parametrik olmayan tek faktör analizinde kurulacak olan test hipotezleri şu şekildedir:

H_0: c sayıda anakütle dağılım fonksiyonu birbiriyle aynıdır.

H_1:En az bir anakütle yer ölçüsü diğerlerinden farklıdır (Ünver ve Gamgam,1999:373).

3.4. TEST İSTATİSTİĞİ

k tane örnek olması durumunda, bu örneklere ait bütün gözlem değerleri sıralanır ve sıra numaraları verilir. Daha sonra bu sıra numaraları gerçek gözlem değerlerinin yerine yazılır ve her bir örneğe ait sıra numaraları toplanarak herbir kategorinin veya sütunun yoplamları hesaplanır. Bu toplamlar T_j ile gösterilmektedir. Test istatistiği aşağıdaki formül yardımıyla elde edilmektedir:

$$H=\left[\frac{12}{N(N+1)}\sum_{j=1}^{k}\frac{T_j^2}{n_j}\right] - 3(N+1)$$

3.5. KARAR MODELİ

Kategorideki veya örneklerdeki gözlem sayıları yeterince büyük ise ($n_j > 5$), H istatistiği s.d=k-1'lik ki-kare dağılımı gösterecektir. Hesaplanan H değeri, ki-kare tablosundan elde edilecek olan kritik değerle karşılaştırılır. H> $X^2_{a;k-1}$ ise H_0 hipotezi reddedilir. H_0 hipotezi reddedilirse eğer, bu örneklerin alındıkları anakütlelerin farklı olduklarına karar verilir (Kartal, 1998:212).

4.BULGULAR

Tablo 1: İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (İşgücüne Katılma Oranı)

Ranks			
	Yıllar	N	Sıra Ortalamaları
İş gücüne katılım oranı	2011	81	126,02
	2012	81	119,90
	2013	81	120,08
	Total	243	

Tablo 1 incelendiğinde illerin işgücüne katılım oranının 2011-2013 yılları için ortalama sıra değerleri elde edilmiştir. Buna göre; 2011 yılı en fazla işgücüne katılım oranına sahip yıl iken, 2012 yılının en az işgücüne katılım oranına sahip yıl olduğu ifade edilebilir.

Test İstatistiği	
	İş gücüne katılım oranı
X^2	0,397
s.d	2
p-değeri	0,820

Kruskal-Wallis testi sonucuna göre; anlamlılık düzeyi 0,820 olup %5 önem seviyesinde karşılaştırıldığında Türkiye'deki iller ile temel işgücü göstergelerinden biri olan işgücüne katılım oranı arasında anlamlı bir farklılık olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 2: İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (İşsizlik Oranı)

Ranks			
	Yıllar	N	Sıra ortalamaları
İşsizlik oranı	2011	81	132,31
	2012	81	109,77
	2013	81	123,92
	Total	243	

Tablo 2 incelendiğinde illerin işsizlik oranının 2011-2013 yılları için ortalama sıra değerleri elde edilmiştir. Buna göre; 2011 yılı en fazla işsizlik oranına sahip yıl iken, 2012 yılının en az işsizlik oranına sahip yıl olduğu ifade edilebilir.

Test İstatistiği	
	İşsizlik oranı
X^2	4,255
s.d	2
p-değeri	0,119

Kruskal-Wallis testi sonucuna göre; anlamlılık düzeyi 0.119 olup %5 önem düzeyinde karşılaştırıldığında Türkiye'deki iller ile temel işgücü göstergelerinde yer alan işsizlik oranı arasında anlamlı bir farklılık olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 3: İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (İstihdam Oranı)

Ranks			
	Yıllar	N	Sıra ortalamaları
İstihdam oranı	2011	81	122,66
	2012	81	121,90
	2013	81	121,44
	Total	243	

Tablo 3 incelendiğinde illerin istihdam oranının 2011-2013 yılları için ortalama sıra değerleri elde edilmiştir. Buna göre, 2011 yılı en fazla istihdam oranına sahip yıl iken, 2013 yılının en az istihdam oranına sahip yıl olduğu ifade edilebilir.

Test İstatistiği	
	İstihdam oranı
X^2	0,012
s.d	2
p-değeri	0,994

Kruskal-Wallis testi sonucuna göre; anlamlılık düzeyi 0,994 olup %5 önem düzeyinde karşılaştırıldığında Türkiye'deki iller ile temel işgücü göstergelerinde yer alan istihdam oranı arasında anlamlı bir farklılık olmadığına karar verilmiştir.

5.SONUÇ

Türkiye'deki illerin temel işgücü göstergelerinde yer alan işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam değişkenlerinin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelendiği bu çalışma sonucunda; illerin temel işgücü göstergeleri açısından anlamlı bir farklılık göstermediğine karar verilmiştir. Çalışmamız literatürde farklı açılardan da ele alınmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Bunlardan biri olan Öndes'in 2018 yılında Türkiye'nin bölgeleri arasındaki işgücü sektörünün lokasyonunu incelemek için yaptığı çalışmasında Temel işgücü göstergelerine göre Türkiye'nin doğusu ile batısı ve kuzeyi ile güneydoğusu arasında farklılık bulunmuştur. Aynı şekilde Acar'ın 2013 yılında Türkiye ve diğer OECD ülkelerini karşılaştırmak için yaptığı çalışmasında da ülkemizin işsizlik ve istihdam göstergeleri bakımından diğer OECD ülkelerine göre belirgin bir şekilde farklı bir konumda yer aldığı tespit edilmiştir. Öz v.d (2009) işgücü göstergelerini beşeri sermaye içerisinde ele alarak Türkiye ve AB ülkeleri açısından karşılaştırdıkları çalışmalarında Türkiye'nin beşeri sermaye potansiyeli açısından AB için bir fırsat olacağı düşüncesini yeterince desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır.

İşgücü piyasasının seyri ile ilgili değerlendirmeler yapılırken işsizlik, istihdam ve işgücüne katılma oranı arasındaki sıkı ilişki, bu değişkenlerin birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye'deki işsizliğin, ekonomik kalkınma süreci içinde hızlı nüfus artışı ve kentleşmenin beslediği işgücü arz ve talep artışları arasındaki dengesizlikten kaynaklandığı belirtilmektedir. Türkiye'de işsizliğin genellikle istihdam içinde farklı şekiller almak suretiyle düşük gelir, fakirlik, çalıştığı halde asgari gelirden yoksun ve milli gelire katkı yapmayan yapay istihdam şeklinde ortaya çıktığı ifade edilebilir (Bilgin, 2003:138-139). Bununla birlikte, işgücüne katılım oranının ve hali hazırdaki işgücü eğitim seviyesinin düşük olması, istihdamda tarım sektörünün ağırlıklı yapısını koruması, eksik istihdam, gizli işsizlik, çocuk işçiliği ve kayıt dışı istihdam ile kadın-erkek işgücü ve istihdamı arasındaki aşırı oransızlık diğer önemli sorunlar olarak sayılabilir. Ayrıca bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları da ülkemizdeki işgücü piyasasının temel olumsuzluklarını göstermektedir (Aydemir, 2013:136).

Türkiye ekonomisinde son dönemde gerçekleşen pozitif büyüme rakamlarına rağmen işsizlik oranı yüksek düzeylerde olmaya devam etmekte bu ise istikrar programının başarısını kötü etkilemektedir. Bu durum 2002 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan yüksek büyüme rakamlarına rağmen işsizlik oranını azaltacak yeni iş olanaklarının oluşturulamadığını göstermektedir (Eser ve Terzi, 2008:229).

İstihdamın, ülkemizin önemli sorunlardan biri olması pek çok aktif ve pasif istihdam politikasının uygulamaya konulmasını sağlamıştır. Ancak bu politikaların ne kadar etkili olduğu tartışma konusudur. İşkur aktif istihdam politikalarının en önemli uygulayıcısıdır. Sözü edilen kurum bu yönde çalışmalarını sürdürse de elde edilen verilerden istihdamın sağlanmasında eksik kalındığı

anlaşılmaktadır. Bir diğer sorun da pasif istihdam politikalarında karşımıza çıkmaktadır. Teorik olarak işsizlik sonrası uygulanan politikalar oluşturulmuştur. Ancak uygulamalardan yararlanılması için getirilen şartlar birçok işsizin bu politikalardan yararlanmasını engellemektedir. Bu açıdan toplumun genelini kapsayan daha basit ve etkili politikaların oluşturulması gerekmektedir (Özpınar, Demir, Keskin, 2011). Bu nedenle işsizliğin sonuçları sadece ekonomik olarak ele alınmamalıdır. İşsizliğin birey ve toplum açısından ekonomik sonuçları olduğu gibi, işsiz kalan kişiler ve onların aileleri üzerinde psikolojik ve sosyal bir takım etkileri olduğu da unutulmamalıdır (Güney, 2009:152)

Türkiye'de istihdam yaratmayan bir büyüme yaşanmaktadır. Türkiye ekonomisinde büyüme, istihdam dostu bir büyümeye dönüştürülmediği takdirde işsizliğin artması kaçınılmaz bir alacaktır. İstihdam dostu büyüme yaratabilmek için de mutlaka iş gücü piyasasının istihdam ve artışını sınırlayan yapısal özeliklerin belirlenmesi ve bu tür engellerin aşılmasına yardımcı olacak iktisat politikalarının oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, A.B. (2013). "İşgücü Piyasası Temel Göstergeler Bakımından Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Türkiye ile Diğer Oecd Ülkelerinin Karşılaştırılması". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, Sayı:75,* ss.121-144.

Albayrak, A.N. ve E.G. (2010). "Türkiye'de bölgesel rekabet gücü analizi". *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi (Megaron Journal), 5(3),* ss: 137-148.

Arıcı, K. (1999). Sosyal Güvenlik Dersleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss.36-37.

Ataman, B. C. (1998). "İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar". Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 53 (1), 59-72.

Aydemir, C.(2013). "Türkiye'de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1, 2013

Bilgin, M.H., (2003). "Türkiye'de İşsizliğin Yapısal Analizi". *Öneri Dergisi,* Cilt: 5, Yıl: 9, Sayı: 19, Ocak, İstanbul, ss: 137-143.

Borsic, D., Kavkler A. (2008). Modeling Unemployment Duration in Slovenia Using Cox Regression Models, Springer Transit Stud Rev.(2009) 16, 145-156p

Boztepe, Y. (2007). Türkiye'de İşsizlik Kavramı Ve İşsizliğin Ortadan Kaldırılması İle İlgili Bir Model Oluşturulması, İstanbul: T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bulut, V. (2011). Türkiye'de İşsizlik Süresini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Çözümlemesi İle İncelenmesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İstatistik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi).

Büte, M. (1998). Kruskal-Wallis Testine Alternatif Olarak Normal Skor Testleri ve Bir Uygulama, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi

Çondur, F. ve Bölükbaş, M. (2014). "Türkiye'de işgücü piyasası ve genç işsizlik: büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme". *Amme İdaresi Dergisi, Cilt:47, Sayı:2,* ss.77-93.

Danacıca, D.E., Babucea, A.G. (2006). The Analysis of Unemployment in Romania Through Duration Models, Faculty of Economics, Constantin Brancusi University of Targu-Jiu, Romania, Nase Gospodarstvo, Vol.52, No. 3-4p.

Ercan, H. (2011). Türkiye'de Mesleki Görünüm. Uluslararası Çalışma Örgütü ve İŞKUR Türkiye İş Kurumu. (Uluslararası Çalışma Ofisi, 1. Baskı, Ankara) [15 Ocak 2017]

Eser, B.Y. ve Terzi, H.(2008). "Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (30), 229- 250, http://www.infolla.com/dosyalar/articleextension/635738634225678320_beser.pdf, [7 Şubat 2017].

Gamgam, H. ve Ünver, Ö. (1999).Uygulamalı İstatistik Yöntemler, Ankara: Siyasal Kitabevi

Gök, M. (2004). *İşgücü Piyasası ve Kobiler.* Ankara: Roma Yayınları. No: 12, 1. Baskı, Eylül, s.418

Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015). "Genç işsizliğin temel makroekonomik belirleyicileri: ampirik bir analiz". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:22,* ss:17-34.

Güney, A. (2009). "*İşsizlik Nedenleri Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri*" ***Kamu-İş***; Cilt:10, Sayı: 4, s. 135-159.

Karagöl, E. ve Akgeyik, T. (2010). Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler**,** SETA | Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Mayıs.

Kartal, M.(1998). Bilimsel Araştırmalarda Hipotez Testleri, Erzurum: Şafak Yayınevi.

Kiziroğlu, A. M., (2014). 1980'den Günümüze Türkiye ve İstanbul'da İstihdam. Çalışma ve Toplum, 42 (3), 61-110, http://www.calismatoplum.org/sayi42/kiziroglu.pdf, [19 Ocak 2017].

Öndes, H. (2018). "Temel İşgücü Göstergeleri Bakımından Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Türkiye'nin Düzey 2 Bazında Bölgesel Olarak Değerlendirilmesi", Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi, Cilt:1,Sayı:2, ss.429-448.

Öz, B., Taban, S. ve Kar, M. (2009). Kümeleme analizi ile Türkiye ve AB ülkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1),* ss:1-30.

Özdemir Süleyman vd. (2006). İşsizlik Sorunun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, İstanbul, İTO, Yayın No: 2006-24,

Özpınar, Ş., Demir, Ö. ve Keskin, S.(2011). "Türkiye'de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010)", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 3, No 2, 2011 Issn: 1309-8012 (Online)

Proudfoot, J., Guest, D., Carson, J., Dunn, G., ve Gray, J. (1997). Effect of cognitive-behavioural training on job-finding among long-term unemployed people. *The Lancet, Vol: 350, Issue: 9071,* ss. 96–100.

Tansel, A., Taşçı. H.M. (2004). Determinants of Unemployment Duration For Men and Women in Turkey,Turkish Economic Association Discussion Paper 2004/6, 45-49p.

Taşçı, H. M., Özdemir, A. R. (2006). Trends in Long-Term Unemployment and Determinants of Incidence of Long-Term Unemployment in Turkey, Journal of Economics and Social Research 7(2) J41, J64, 1-33p.

Taymaz, E., (2010). Büyüme, İstihdam, Vasıflar ve Kadın İşgücü. DPT& Dünya Bankası, Çalışma Raporu, Sayı: 6, Ankara. [12 Ocak 2017].

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2011-2013). Temel İşgücü Göstergeleri Verileri, www.tuik.gov.tr

Uyar Bozdağlıoğlu, E.Y. (2008). "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri Ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:20 Adnan Menderes Üniversitesi

Yamak, R.,Abdioğlu, Z.ve Mert, N. (2012). "Türkiye'de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, No. 2: 41–58.

ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN'DA EĞİTİMİN DURUMU

THE STATE OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN AUTONOMY PERIOD

Dr. Öğr. Üyesi Taleh HALİLOV
Nahçivan Devlet Üniversitesi

ÖZET

Makalede, özerklik döneminde Nahçivan'da eğitimin durumu incelenmiştir. Özerklik döneminin Nahçivan eğitiminin temeli olduğu tespit edilmiştir. Bağımsızlık döneminde Nahçivan'da eğitimin gelişmesi geniş kapsamı almış, geçmişin ilerici geleneklerinden faydalanmış, ona dayanarak geliştirilmiştir. Toplumun manevi ve kültürel ihtiyacına göre yeni pedagojik fikirlerin oluşması, genel eğitim işletmelerin ağının genişletilmesine imkan sağlamıştır.

Azerbaycan'da, tarihsel olarak, geleneksel bir eğitim kurumu olan okulların ve medreselerin faaliyetlerinin incelenmesi, eğitimlerini geliştirmek yerine sömürgecilik hedeflerine hizmet eden bir eğitim sistemi yaratmaya çalışılmıştır. İşte bunun sonucudur ki, XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da, ayrıca Nahçivan bölgesinde bileşik yapıya sahip eğitim ağı oluşmuştur.

Azerbaycan'da devlet bağımsızlığının güçlenmesinden sonra, eğitim sistemi stratejik bir odak haline gelmiş, önemli Devlet Programları, ülkede eğitimin daha da geliştirilmesi yönünde önemli projeler geliştirmiş ve uygulanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, Nahçivan Özerk Cumhuriyeti de dahil olmak üzere modern Azerbaycan'da okuyan ve yazan nüfus oranının yüzde yüz olduğu ifade edilmişdi.

Müfredatın içeriğinin yeni pedagojik düşünme açısından öğretilmesi, konu müfredatlarının ve eğitim standartlarının tanıtılması, bilgi iletişim teknolojilerinin öğrenme sürecinde geniş bir alan tahsis edilmesi, ulusal ve manevi mirasımızın çalışılması için müzelerle etkileşimli iletişimin sağlanması, örnek öğretmenler ile örnek derslerin öğretilmesi, uzaktan eğitim yapılması, kullanımı eğitim alanının başarısına neden oldu

Özerklik döneminde Nahçivan'da yeni, ilerici pedagojik fikirlerin yayılması, eğitim ve terbiye tesislerinin kurulması, bölgede ulusal pedagojik fikri ve okul tecrübesini çağın talepleri seviyesine kaldırmakla Azerbaycan mektebinin ve pedagojik fikrinin gelişmesinde müstesna rol oynamış, Nahçivan'da tüm eğitim sistemi yapısal-içerik ayarlarına göre yenilenmiş, dönemin talepleri seviyesi, işlevi ve kişisel gelişim fırsatları artmıştır.

Anahtar kelimeler: Nahçivan, ders kitabı, eğitim, okul, öğrenci, öğretmen sınıf

ABSTRACT

The article examines the state of education in Nakhchivan during autonomy period. The period of autonomy was found to be the basis of Nakhchivan education. In the period of independence, the development of education in Nakhichevan has been broadly developed and has been developed based on the progressive traditions of the past. According to the spiritual and cultural needs of the society, the formation of new pedagogical ideas has enabled the expansion of the network of general educational enterprises.

In Azerbaijan, historically, it has been tried to examine the activities of schools and madrasas, which are a traditional educational institution, and to create an education system that serves the objectives of colonialism instead of developing their education. This is the result of the end of the XIX century in the early XX century in North Azerbaijan, also in the Nakhchivan region with a compounded educational network has been formed.

After the consolidation of state independence in Azerbaijan, the education system became a strategic focus. Important State Programs have developed and implemented important projects for further development of education in the country. As a result of the studies, including the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan, the percentage of people studying and writing was expressed as a hundred percent.

Teaching the content of the curriculum in terms of new pedagogical thinking, introducing the subject curricula and educational standards, providing a large area of information communication technologies in the learning process, providing interactive communication with museums for studying our national and spiritual heritage, teaching sample courses with sample teachers, using distance education, using education led to success

During the autonomy period, the dissemination of new, progressive pedagogical ideas in Nakhichevan, the establishment of education and training facilities, the national pedagogical idea in the region and the increasing of the experience of the school to the level of the demands of the age have played an important role in the development of the Azerbaijani school and pedagogical idea. renewed, period demands increased the level, function and personal development opportunities.

Key words: Nakhchivan, textbook, education, school, student, teacher, classroom

1. GİRİŞ

Özerklik döneminde Nahçivan'da eğitimin durumu beri Azerbaycan dünya kültürünün merkezlerinden biriydi. Nahçivan dahil tüm Azerbaycan bölgelerinin rolü, bu kültürün oluşumunda mükemmeldir. Uzun ve şerefli tarixi inkişaf yolu geçen Azerbaycan kültürü XIX yüzyılın başlarında karmaşık tarihsel gerçekliklerle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan toprakları, 1828 Türkmençay Anlaşması sonucunda Rusya ile İran arasında dağıtıldı. Kuzey Azerbaycan Rusya'ya, güney Azerbaycan ise İran'a katıldı.

Çar hükümeti Güney Kafkasya'nın Hıristiyan bölgelerinden farklı olarak Müslümanlar içerisinde eğitimin gelişmesine sadece yardımcı olur, hatta onun önüne alırdı. Kuzey Azerbaycan'da, tarihsel olarak geleneksel eğitim kurumları olan okul ve medreselerin etkinliğinin incelenmesi, bunlara dayalı eğitimin geliştirilmesi yerine sömürgecilik amaçlarına hizmet eden eğitim sistemi oluşturulmasına gayret ediliyordu. İşte bunun sonucudur ki, XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da, ayrıca Nahçivan bölgesinde bileşik yapıya sahip eğitim ağı meydana gelmişti (Halilov, 2013: 5-6)

Azerbaycan'da devlet bağımsızlığının güçlenmesinden sonra, eğitim sistemi özel bir dikkat ve özen stratejik bir alan haline gelmişdi. Önemli Devlet Programları, ülkede eğitimin daha da geliştirilmesi yönünde önemli projeler geliştirmiş ve uygulanmıştır. Görülmüş işlerin neticesi olarak ferehlendirici olgu şudur ki, modern Azerbaycan'da, aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde okuyup yazan nüfusun oran göstergesi yüzde yüz olarak ifade ediliyordu (Tagiyev, 1993: 103).

Bağımsızlık yıllarında, Huseyn Cavid'in ev müzesi, Nahçivan Devlet Halı Müzesi ve Nahçivan Devlet Tarih Müzesi ile Özerk Cumhuriyeti'nin kapsamlı okulları arasında yakın ilişkiler ve işbirliği kurulmuş ve birçok okulda uzaktan dersler verilmiştir. Özerk Cumhuriyeti'nin ortaöğretim okullarında 170'den fazla anaokulu kuruldu ve bu gruplarda 2.861'den fazla çocuğun kaydı yapıldı. Bu dönemde, engelli çocukların sağlık hizmetlerine katılımı ile ilgili çalışmalara devam edilmiş, yaklaşık 24 engelli çocuğa ve engelli çocuklara uzaktan eğitim verilmiştir (Mollayev, 1983: 21).

"2016-2020 Yıllarında Nahçivan Özerk Cumhuriyetinde Engelli Çocukların Eğitimi ve Rehabilitasyonu Devlet Programı" nın uygulanması yönünde yapılan çalışmalar sonucunda, Nahçivan'da 59'dan fazla engelli çocuğun okul öncesi eğitim kurumlarında olduğu belirtilmelidir. ve çocuk ortaokullarda faaliyet gösteren okul öncesi eğitim ekiplerinde görev aldı.

Nahçivan Engelli Kişiler için Bölgesel Bilgi Merkezi Defectology Department'da yaklaşık 20 okul öncesi çocuğa konuşma bozukluğu kaydedilmiş ve 8 çocuk engelli Çocuk, Nahçivan Şehri Huzurevleri ve Aile Destek Merkezine dahil edilmiştir.

2016-2017 öğretim yılının başında, genel sağlık kurumlarının birinci sınıflarına sınırlı sağlık hizmeti alan 88 kişiden fazlasının kabul edildiğine dikkat edilmelidir. Genel olarak, özerk cumhuriyette, yaklaşık 1.000 engelli çocuğun genel eğitime erişimi vardır ve görme engelli çocuklar için ilkokulda sekiz çocuk kaydolmaktadır.

Boşlukların Özerk Cumhuriyetin ayrı eğitim kurumlarına kaydı yapılır. "Eğitim ulusun geleceğidir" ilkesi, devlet politikasının önceliklerinden biridir ve bu alan son yıllarda büyük ölçüde büyümüştür. Büyük lider Haydar Aliyev'in eğitim stratejisi, özerk cumhuriyette başarılı ve güvenle devam etti (Cafarov, 2011: 92). Her yıl yeni okul binaları devreye sokulur, malzeme ve teknik temel güçlendirilir ve bilgi ve iletişim teknolojileri en üst düzeyde sağlanır. Eğitim kurumları bir tapınak olarak korunur, gelecekteki çocuklarımızın eğitimi ve öğretmenler için çalışma koşulları yaratılır. Günümüzde, modern

mimari tarzda inşa edilmiş en modern dağlık ve sınır köyler, yapıları veya malzeme-teknik bakımları nedeniyle şehir okullarından farklı değildir. Son yıllarda, Özerk Cumhuriyet'te 200'den fazla genel eğitim kurumu inşa edildi ya da büyük ölçüde yeniden inşa edildi, tüm eğitim kurumlarının maddi ve teknik temeli güçlendirildi ve okullar en güncel bilgi ve iletişim teknolojileriyle donatıldı.

Müfredatın içeriğinin yeni pedagojik düşünme açısından öğretilmesi, konu müfredatlarının ve eğitim standartlarının tanıtılması, bilgi iletişim teknolojilerinin öğrenme sürecinde geniş bir alan tahsis edilmesi, ulusal ve manevi mirasımızın çalışılması için müzelerle etkileşimli iletişimin sağlanması, örnek öğretmenler ile örnek derslerin öğretilmesi, uzaktan eğitim yapılması, kullanımı eğitim alanının başarısına neden olmuştur (Cafarov, 2011: 25).

Modern bir lojistik temel oluşturulması, eğitimde ilerici yöntemlerin tanıtımı için fırsatlar yarattı. 20 Haziran 2014 tarihinde "Nahçivan Özerk Cumhuriyeti'nin Eğitim Kurumlarında Elektronik Eğitimin Kurulması İçin Ek Önlemler" konulu "Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Ali Majlis Başkanının Emri Uygulaması" zaten meyvesini verdi. Bu doğrultuda uygulanan önlemler neticesinde, Azerbaycan tarihi ve kültürü ile ilgili konuların öğretilmesi sürecinde müzeler ve eğitim kurumları arasındaki etkileşimli ilişkiler düzenlenmiştir.

Alınan önlemlerin, Özerk Cumhuriyeti'nin tüm bölgelerini eşit bir şekilde kapsadığı için, yüksek okullara giriş sonuçlarının hem niceliksel hem de niteliksel değişiklikleri yansıttığına dikkat edilmelidir.

Özerk Cumhuriyetin dinamik gelişimi, kamusal yaşamın her alanında nitelikli personel gerektirmektedir. 10 ila 15 yıl önce, insani gruplara duyulan ilgi daha da büyüktü. İnsani bilime olan eğilim birkaç yıl boyunca kökten değişti. Bir yandan, eğitimde kullanılan inovasyon ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin, bir yandan da ülke ekonomisinin, özellikle sanayinin gelişmesiyle bağlantılı olduğu sonucudur (Ahmedov, 2014: 112).

Tarım, sanayi ve hizmet sektörünün ayrı sektörlerinin gelişmesi, Özerk Cumhuriyet'te yetenekli kadrolara olan talebi birer birer arttırmaktadır. Bu bağlamda, teknik konularda öğrencilerin yeteneklerini ve yeteneklerini ortaya çıkarmak için oluşturulan yeni türdeki eğitim kurumunun etkinliği, 14 Nisan 2015 tarihinde Yüksek Meclis Başkanının Sırasına Göre - Sharur'da Fizik-Matematik Öğretimi Liderliği'nin etkinliği yakın ve uzak bir gelecek için hesaplanmıştır.

Özerk Cumhuriyet'te eğitim öğrenmenin uygulanmasının, eğitim kurumlarında sanal bir öğrenme ortamının oluşmasının ve öğretimin verimliliğinin ve etkinliğinin artmasının altını çiziyor. Bu amaçla, Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı, 20 Haziran 2014 "Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Eğitim Kurumlarında Elektronik Eğitimin Kurulmasında Ek Tedbirler Hakkında" emrini imzaladı. Kararnameye göre, öğrencilerin ulusal mirasımıza olan bilgilerini ve ulusal ilgilerini arttırmada önemli bir rol oynayan Azerbaycan'ın tarihi ve kültürü ile ilgili konuların öğretilmesi sürecinde müzeler ve eğitim kurumları arasında etkileşimli ilişkiler kurulmaktadır. Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı'nın 14.03.2015 tarihli Emri uyarınca "Bilim kurumları, yüksek ve ortaöğretim özel eğitim ve genel eğitim kurumları arasındaki ilişkilerin örgütlenmesi konusunda", Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçivan profesörü ve öğretmenlerin katılımıyla, her ay bir defa özerk cumhuriyetin orta öğretim okullarına düzenli katılım.

Her yıl Özerk Cumhuriyet'te, genel eğitim okullarının pedagojik personelinin ihtiyaçlarını karşılamak için bir eğitim fuarı düzenlenmektedir. Genel eğitim okullarındaki boşluklar, eğitim fuarlarında işverenlere verilmektedir. Özerk cumhuriyetteki eğitim personeli için gerekli tüm koşullar

yaratılmıştır. Uzak köylerde bile, modern eğitim altyapısı oluşturulmuştur. Kırsal alanlarda eğitim kurumlarında yeni işgücü faaliyetine başlayan genç profesyoneller için bazı indirimler ve teşvik edici önlemler belirlenmiştir (Mollayev, 1983: 17-18).

Genel eğitim okullarına ek olarak, okul öncesi ve okul dışı eğitime ek olarak, çocuk-gençlik sporları ve satranç okulları da önemli ölçüde iyileşmiştir (Tagiyev, 1993: 43).

Gençlerin ve ergenlerin özerk cumhuriyetteki orta mesleki eğitimlerine devam etmelerini sağlamak için teknik ve mesleki eğitim de geliştirilmiştir.

2. ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ

Nahçivan Devlet Üniversitesi, Nahçivan Özerk Cumhuriyeti'nin temel bilimi, eğitimi, kamuoyu ve kültür merkezi olan değerli bilimleri ve eğitimcileri yetiştirmede büyük bir rol ve role sahipti.

Nahçivan Devlet Üniversitesi'nin geçtiği yola bakıldığında, bugünün Nahçivan'ın bugünkü biliminin, kültürünün, alimlerinin yanı sıra ekonomisinin, psiko-psikolojik durumunun, bir başka deyişle içinde yaşadığımız sosyal çevrenin bu eğitim kurumundan ayrılamayacağı sonucuna varılabilir. 1967'de bu yüksek öğretim kurumuna Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Nahçivan Şubesinde 3 uzmanlık dalında 102 öğrenci kaydoldu. Öğrencilerin eğitimi ile, birinci sınıfta sadece üç öğretmen vardı.

Nahçivan Devlet Üniversitesi genç olmasına rağmen, dünyadaki asırlık üniversitelere kıyasla çok anlamlı bir yaşam sürdü. 1967’de, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün bir kolu olarak çalışmaya başlayan yüksek eğitim kurumunun, 12 Haziran 1972’de Azerbaycan’ın ulusal lideri Haydar Aliyev’in kararıyla Nahçivan Devlet Pedagoji Enstitüsü olarak görev yaptığını belirtmek gerekir. Pedagoji enstitüsü, 29 Aralık 1990'da Nahçivan Devlet Üniversitesi'nin organizasyonu için mükemmel bir merkezdi.

Nahçivan Devlet Üniversitesi'nin malzeme-teknik üssü hızla geliştirildi, yeni binalar inşa edildi ve eski bina yenilendi ve hizmete girdi. Üniversite deneyimli öğretim üyeleri ile donatılmıştır ve bir Avrupa eğitim standardına sahiptir. Bağımsızlık yıllarında, Nahçivan Devlet Üniversitesi uluslararası tanınırlık kazanmış, birçok Avrupa ülkesi ile yakın ilişkiler kurmuş, öğrenci-usta ve öğretmen deneyimlerini değiştirmiştir.

Nahçivan Devlet Üniversitesi'nin 58 uzmanlık alanında lisans, 43 uzmanlık alanında yüksek lisans, 12 fakültede 35 uzmanlık alanında doktora çalışması yaptığını unutmayın. Toplamda, yaklaşık 6.000 öğrenci üniversitede okumaktadır. 12 ülkeden 300'den fazla yabancı öğrenci var (https://nu.edu.az/en/university/).

Nahçivan Devlet Üniversitesi tarafından hazırlanan kadrolara, Özerk Cumhuriyeti'nin tüm eğitim kurumlarında diğer yüksek öğretim kurumları hakimdir.

3. ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN ÖĞRETMENLER ENSTİTÜSÜ

Azerbaycan Öğretmenler Enstitüsü Nahçivan Şubesi, 13 Temmuz 2000 tarihinde Nahçıvan’da Nahçıvan Politeknik Teknikleri temelinde kurulmuştur. Şubenin 26 Ağustos 2003 tarihinde Nakhivivan Öğretmen Enstitüsüne dönüştürüldüğü ve bağımsız faaliyetine başladığı belirtilmelidir

(http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-vt-hsil/7802-nakhdzh-van). -muaellimlaer-Enstitüsü-oetaen-15-ildae-boeyuk-inkishaf-yolu-kedzhmishdir).

İlk defa, enstitüdeki 7 uzmanlık alanında 1000'den fazla öğrenci ve lisans öğrencisi çalışıyor. Enstitü'nün pedagojik personelinin her zaman ön planda olduğu söylenebilir.
Nahçıvan Öğretmenler Enstitüsü özerk cumhuriyette çeşitli yönlerde yetenekli pedagojik kadroların hazırlanması gibi önemli bir amaca hizmet ediyor.

4. ÖZERKLİK DÖNEMİNDE "NAHÇİVAN" ÜNİVERSİTESİ

Azerbaycan'ın başkenti Bakü dışında bulunan tek özel üniversite 1999 yılında Nahçıvan'da kuruldu. Üniversite, malzeme ve teknik zenginlik zenginliğine sahiptir ve 7 bina ve yardımcı tesislerden oluşmaktadır. Mimari ve pedagojik açısından mükemmel olan üniversitede özerk cumhuriyetin deneyimli profesör ve öğretmen kadrosu bilimsel-pedagojik faaliyet göstermektedir.

Üniversitede yaklaşık 4 bin fakülte, 10 bölüm ve 6 bölümün görev yaptığı belirtilmelidir. Öğrencilerin eğitim ve öğretimi ile 81 civarında profesör öğretmen ilgileniyor (https://nu.edu.az/az/universitet/haqqında).

"Nahçıvan" Üniversitesi Nahçıvan'da faaliyet gösteren eğitim kurumlarının öğretmen kadrosuyla sağlanmasında üzerine düşen görevin üstesinden hakkıyla geliyor.

5. ÖZERKLİK DÖNEMİNDE NAHÇİVAN MÜZİK KOLEJİ

Özerklik döneminde Nahçıvan bölgesinde faaliyet gösteren müzik okullarında eğitim gören çocukların eğitim ve öğretimi ile Nahçıvan Devlet Üniversitesi Sanat Fakültesi etmeleri ile birlikte Nahçıvan şehir Müzik Koleji'nin de büyük rolü var. Nahçıvan Müzik Koleji 1974 yılında kurulmuştur. İlk kez 4 ihtisas üzere faaliyete başlayan kolej 1992 yılına kadar Nahçıvan Orta Uzmanlık Müzik Okulu, 1992 yılından Nahçıvan Müzik texnikumu, 9 Eylül 2005 tarihinden itibaren ise Nahçıvan Müzik Koleji adlandırılmıştır (https://azertag.az/xeber / Naxchivan_Musiqi_Kollecinin_yaradilmasinin_40_illik_yubileyi_qeyd_olunub-848974).

Üniversitenin birçok uzmanlık alanında uzman yetiştirdiği unutulmamalıdır. Yıllar boyunca, kolej 1000'den fazla nitelikli müzisyeni eğitti.

Şu anda kolejde yaklaşık 400 öğrencinin eğitim gördüğü, yaklaşık 110 öğretmenin eğitim gördüğü belirtilmelidir. Burada okuyan müzik uzmanları, özerk cumhuriyette faaliyet gösteren müzik okullarındaki müzik öğretmenlerine talep ediyor.

6. SONUÇ

Sonda belirtmek isteriz ki, özerklik döneminde Nahçıvan'da eğitim alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri de yerel, ulusal pedagojik kadrolarının ve öğretmen potansiyelinin oluşumu olmuştu. Eğitim alanında gerçekleştirilen progresif değişiklikler Nahçıvan'da aydınlanma düşüncelerinin gelişmini ve yerli aydın tabakasının oluşmunu sağladı. Kabul edilen karar, kararname ve emirler, bunları uygulamak bağımsız Azerbaycan'da eğitim sektörünün kapsamlı yükselişini, içerik

yeniləşməsini, lojistik yönünden güçlenmesini, dünya standartlarına yaklaşmasını şertlendirmiş, bağımsızlık döneminde Nahçivan Özerk Cumhuriyeti'nde genel eğitim okulları hızla gelişmiş ve ortaokulların ağı önemli ölçüde artmıştır. Özerklik yıllarında, eğitimsel ve kültürel başarılar gelecekteki başarının temellerini atmış oldu.

KAYNAKÇA

1. Cafarov, H. Nahçivan'da Eğitim: gelişim için yol ve fırsatlar. Bakü, Bilim ve Eğitim
2. Ahmedov, H. Azerbaycan okulunun tarihi ve pedagojik düşüncesi. Bakü: Bilim ve Eğitim
3. Halilov, T. Nahçıvan'da XIX ve 20. yüzyılın başlarında eğitim düzeyi. Akademik Bakış Dergisi. Kırgızistan, Celalabat: Sayı 36, 1-7
4. Mollaev, İ. Nahçivan Özerk Cumhuriyeti'nde halk eğitiminin gelişimi. Bakü: Bilgi Toplumu
5. Tagiyev, E. Azerbaycan'da okul tarihi. Bakü: Maarif

İNTERNET KAYNAKLARI

1. http://ndu.edu.az/az/content/19/ (Erişim Tarihi: 28.03.2019).
2. http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/7802-nakhdzh-van-muaellimlaer-institutu-oetaen-15-ildae-boeyuk-inkishaf-yolu-kedzhmishdir (Erişim Tarihi: 28.03.2019).
3. https://nu.edu.az/az/universitet/haqqında (Erişim Tarihi: 28.03.2019).
4.https://azertag.az/xeber/Naxchivan_Musiqi_Kollecinin_yaradilmasinin_40_illik_yubileyi_qeyd_olunub-848974 (Erişim Tarihi: 28.03.2019).

ARAP PROTESTOLARININ SOSYO-EKONOMİK KÖKENİ BAĞLAMINDA SOSYAL SÖZLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ

THE COLLAPSE OF THE AUTHORITARIAN SOCIAL CONTRACT IN TERMS OF THE SOCIO-ECONOMIC ORIGINS OF ARAB PROTESTS

Doç. Dr. Metin AKSOY

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF. Siy. Bil. Ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF. İnsan Kaynakları Yönetimi

ÖZET

Arap Baharı olarak bilinen ve etkisini gösterdiği bölgelerde toplumsal yaşamın tüm alanında dönüşümüne neden olan olaylar bölgenin yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır. İşsizlik özellikle gençler ve kadınlar arasında, yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımının yansıra yolsuzluk ve adam kayırmacılık gibi sosyo-ekonomik etmenler Ortadoğu Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki ayaklanmaların en önemli nedenleri olarak kabul edilmektedir.

Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu bu bölgeler deki tartışmaların merkezinde yönetici elit ve halk arasındaki ilişkileri şekillendiren toplum sözleşmesinin "Otoriter Toplum Anlaşması'na dönüştüğü kamusal alanın yönetimi ve seçimi bakımından siyasal katılımın reddedilmesi çöküşü meydana getiren unsurlar olarak değerlendirilmektedir. On yıllardır uygulanan bu sosyal sözleşmenin 2010 sonunda, önce Tunus'ta, daha sonra Mısır ve bölgenin diğer ülkelerinde işlevini yitirmesi ve ihtiyaca cevap verir durumdan uzaklaşması nasıl mümkün oluştur? 2000'li yıllarda hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer alan ülkeler ve bu en hızlı büyüyen ülke ekonomiler arasında yer alan gençleri, bu ülkelerdeki eğitimli orta sınıftan olan gençleri sokaklara ve / veya sanal alanlara sürükleyen nedenler nelerdi? IMF ve Dünya Bankası bu ülkelerin ekonomik performansını değerlendirirken neden onlara en yüksek notu veriyordu?

Otoriter yönetim tarzının ve sirayet ettiği toplumu bir arada tutan sosyal sözleşmenin erozyona uğranası sonucunda reformlar tıkanan süreci açamamıştır. Böylelikle toplumu oluşturan sosyal gruplara arasındaki farklılıklar gittikçe derinleşmiştir. Bu yapısal problemin sonucunda toplumun çok küçük bir kısmı kazanan olurken toplumun geneli ise kaybeden olmaya başlamıştır.

Bu bildirinin konusunu Arap Baharının tetikleyen nedenler oluşturmaktadır. Çalışmadaki amaç ise Arap barının etkisinin görüldüğü bölgelerin yapısal ortak özelliklerini tespit ederek bunların hangi dinamiklere bağlı olarak geliştiğini analiz etmektir. Çalışmada karşılaştırmalı yöntem izlenmiştir. Çalışmada toplumsal yapının istikrarı ile toplum sözleşmesi arasında uyum gibi bulgulara rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Sosyal Yapı, Otoriterizm, Sosyal Sözleşme

ABSTRACT

The events that are known to be the Arab Spring and that caused a total transformation of the social life in their spheres of influence arose from the structural problems in the region. Unemployment, particularly amongst young people and women, socio-economic factors such as corruption and nepotism as well as poverty and unfair distribution of the income are considered to be the most important causes of the uprisings in the Middle East, East and North African countries.

At the core of the debate in these Arab-dominated regions, there lies the transformation of the social contract which shapes the relations between the ruling elite and the people into an Authoritarian Society Agreement and; also the rejection of political participation in terms of government as the constituent elements of the collapse. So how was it possible for this social contract which had been implemented for decades, to lose its function and move away from its responsive status by the end of 2010, first in Tunisia, then in Egypt and other countries of the region? What made the young people living in the fastest-growing economies in the 2000s and the educated middle class youth in these countries hit the streets and/or virtual spaces? Why did the IMF and the World Bank rate these countries' economies with the highest scores while assessing their economic performance?

Reforms failed to unblock the process that had been blocked as a result of the authoritarian government the erosion of the social contract that used to hold the society in which it spreads, the reforms could not open the blocked process. Thus, the differences between the social groups that make up the society had kept deepening. As a result of this structural problem, a very small portion of the society has become the winner as the rest society kept losing.

The subject of this presentation is the reasons that had triggered the Arab Spring. And the aim of the study is to determine the common structural features of the regions where the influence of the Arab Spring was observed and to analyze the dynamics of these regions. In this study in which comparative method has been used, findings such as the harmony between the stability of the social structure and the social contract do exist.

Key Words: Arab Spring, Social Structure, Authoritarianism, Social Contract

GİRİŞ

Özellikle gençler arasında işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yolsuzluk ve kayırmacılık Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki ayaklanmaların en önemli sosyo-ekonomik nedenleri olduğu öne sürülmektedir. Tartışmanın merkezinde son yıllarda birçok Arap ülkesinde yönetici elit ve halk arasındaki ilişkileri olarak şekillendiren "otoriter toplum anlaşması" nın çöküşü yer almaktadır. Bu "sözleşme", nüfusun büyük bir kısmı için, siyasi katılımın büyük ölçüde feshedilmesi karşılığında devlet garantili bir ekonomik güvenlik vaat etmektedir.

Ekonomik Reform Sürecinde Otoriter Sosyal Sözleşme

Sosyo-ekonomik problemler ayaklanmanın çıkmasında önemli olarak belirtilmesine rağmen tek neden olarak öne sürülmüyor. Daha yakından bakıldığında çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerin doğrudan iç içe geçtiği ortaya çıkmaktadır. Temel sorun "otoriter toplum sözleşmesinin" sürekli erozyon ve çöküşü ile ilgilidir. Yıllardır Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki bu antlaşma yönetici seçkinler ile vatandaşları arasındaki ilişkileri kararlı bir şekilde belirleyerek ve otokratik sistemlerin istikrarını sağlamıştır. Sözleşmenin ifade ettiği anlam devletin vatandaşlara sağladığı ekonomik ve

sosyal payların garanti edilmesi karşılığında siyasal katılımcılıktan vazgeçmesidir.[1] Bu otoriter pazarlık, temsili bir vatandaş ile konumunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir otokrat arasında tekrarlanan basit bir oyun olarak görülebilir. Otokrat vatandaşların sadakatini veya politik desteğini almak için kendisini "en uygun maliyetli" kamu transferlerini ve politik hakları kullanmaktadır. Bu tür devlet yardımları normalde alışıla gelmiş olan bir önlemle yani ücret, istihdam, kar veya tüketim garantisi sağlayan doğrudan faydalar olduğu gibi sübvansiyonlar ve hatta korumacı düzenlemeler şeklinde sağlanabilir.[2] İş hayatına katılımın dışında "ayni veya nakdi yardım" verilmektedir. Bunlar iş veya yatırım biçiminde herhangi bir kazanç elde etmeyi gerektirmeyen gelir olarak kabul edilir. En önemli gelir kaynakları arasında petrol gelirleri ve devletin sağladığı düzenli gelirler sayılabilir[3] 1970'lerde Arap petrol ihracatçılarının ya da birinci sınıf rantiyecilerin petrol zenginliklerinin dağıtılması büyük devlet bürokrasilerinin, kamu sektörlerinin, eğitim, sağlık sistemlerinin inşasını ve gelişmesini sağlamıştır. Böylece petrol zengini ülkelerde olduğu gibi o zamana kadar Arap dünyasında desteğin en büyük alıcıları olan Mısır ve Suriye gibi "fakir" kardeş devletlerde ortaya çıkan orta sınıflar için birçok iş yaratılabilmiştir. Böylece yönetici elitler yiyecek, yakıt veya su gibi malları cömertçe sübvanse etme imkânına kavuşmuşlardır. Bunlar gibi önlemler 1950'lerde, 1960'larda birçok Arap devletlerine ve özellikle de "Arap Sosyalizmi" yoluna girenlere, devlet tarafından yönlendirilen ve sosyal olarak yaygın bir yeniden dağıtım modeline neredeyse kusursuz bir şekilde entegre edildi. Bu model devletin yalnızca ekonomik refahın garantisi ve ulus-devlet konsolidasyonunun itici gücü olduğu rolünü ima etmiyordu. Ayrıca toplumsal reformun yanı sıra özel girişimcilerin faaliyetlerini düzenleyen ve korumacı dış ticaret sistemlerini inşa eden çok sayıda özel şirketin devletleştirilmesi sürecine toplumsal dönüşümün kanalize edilmesi gerekmekteydir.[4] 1970'lerin kapsamlı ekonomik transferleri, kamu sektöründeki devlete garantili iyi istihdam olanakları, tarımsal girdilerin sübvansiyonu veya eğitim ve sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim ile birleştirildiğinde, bu önlemler uzun vadeli bir meşruiyet için bölgenin geniş nüfusunu içine alan güçlü bir sosyal taban sağlamıştır. Bunlar, özellikle kırsal nüfus ve kentsel orta sınıfları içermiştir. Otoriter sosyal sözleşmenin eleştirmenleri, yani ekonomik güvenliğe "ekonomik maliyet" anlaşmasının başından itibaren direnenler, yine otoriter rejimlerin her türlü şiddeti ile karşılaşmışlardır. 1980'lerin ilk yarısında petrol fiyatlarındaki düşüş ve bu nedenle zengin arap devletlerin yardımının azalması, göçmen işçilerin para transferlerindeki düşüş ile bağlantılı olarak borç problemlerinin artmasıyla birlikte siyasi liderler ekonomik bir krizle karşı karşıya kaldılar. Buna karşılık, devlet gelirlerinin daralması, otoriter sosyal sözleşmenin yavaş yavaş erozyonundan başlayarak devlete ait pahalı aktarım sistemlerinin sürdürülmesinde zorluklar yarattı. Buna o yıllarda bölgenin birçok ülkesinde patlak veren ekmek isyanları eşlik etti. Ulusal iflasın eşiğinde olan Fas, Tunus ve Mısır gibi

[1] Harders, Cilja, Perspektiven auf den autoritären Staat in Ägypten, in: Beck / Jünemann/ Harders / Stetter (Hg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden s. 299-323

[2] Desai, Raj M., Anders Olofsgard und Tarik Yousef (2011): Is the Arab Authoritarian Bargain Collapsing?, The Brookings Institution, 09.02.2011, online: https://www.brookings.edu/opinions/is-the-arab-authoritarian-bargain-collapsing/ (10.12.2019).

[3] Beck, Martin, Rente und Rentierstaat im Nahen Osten, in: Beck / Jünemann/ Harders / Stetter (Hg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden s.25-49.

[4] Richards, Alan and John Waterbury , A Political Economy of the Middle East, 3rd edition, Boulder: Westview Press.

ülkeler IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği içinde istikrar ve yapısal uyum programlarına dahil oldular. Suriye, başlangıçta sınırlı da olsa, benzer şekilde kendi başına reformlar yapmıştır. Bununla ilgili makroekonomik istikrar ve her şeyden önce devlet harcama programlarında tasarruf gerektiriyordu. 1990'lı yıllarda kamu hizmetinde sübvansiyonlar veya istihdam gibi birçok ekonomik transfer yavaş yavaş azaltıldı ve örneğin daha önceki toprak reformları bağlamında imtiyazlar geri alındı.[5]

Bu politikadaki "kaybedenler", beklendiği gibi, 1960'larda ve 1970'lerde rejimlerin sosyal tabanının temelini oluşturan yerleşik aynı toplum grupları olan kentsel orta sınıfın devlet bürokrasisinde ve kamu sektöründe çalışan kısımlarını ve kırsal köylüleri içeriyordu. Mısır örneğinde otoriter sosyal sözleşmedeki değişimin bir "sosyal kayıt dışılık sözleşmesi" ne bağlanacağından bahsedilmektedir.[6] Başlangıçta hükümetler, meşruiyet kaybını politik açılımlarla ve küçük ödünlerle telafi etmeye ve ekonomik reform programlarına destek vermeye çalıştılar. Bununla birlikte bu önlemler gerektiğinde geri çekilebilir ve güç ilişkilerinde yeni bir dağılıma gidilebilirdi. Artan siyasi muhalefette özellikle İslamcı hareketlere karşı elit siyasi yöneticiler kısa süre sonra eski siyasi kontrol kalıplarına geri döndüler. Bu da ekonomik açılım ve yapısal uyum önlemlerinin alınmasında kamuoyu dikkate alınmaksızın yukarıdan aşağıya uygulanması anlamına geliyordu.[7] Özel girişimciler, ekonomik reform politikalarının "kazananlar"ı arasındaydı. Ekonomik liberalleşme önlemlerinin en büyük faydalanıcıları rejim üyeleri ve girişimciler olarak reform süreçleri bağlamında iş yapan rejim taraftarlarıydı. Özelleştirme ve güvenlik ihalelerinde ikili ilişkiler belirleyici olmaktaydı. Ayrıca özel sektörün seçilmiş bazı temsilcileri reform komitelerine katılarak ekonomik politikaların şekillendirilmesinde doğrudan veya dolaylı olarak yer almıştır. Aynı zamanda 1990'larda ve 2000'lerde bağımsız örgütlenmiş özel girişimciliğin gelişmemesine özen gösterildi. Bu politikanın bir sonucu olarak kamu sektörü ve bürokrasinin sağlayamayacağı işleri yaratabilen üretken, yenilikçi ve rekabetçi bir özel sektörün ortaya çıkmasını özellikle de iyi eğitimli Arap ülkelerindeki gençler bugüne kadar beklemektedir. Mısırda 2000'li yıllarda başlayan ve 2004 yılına kadar devam eden özelleştirmelerde kuralsızlık hakim olmuş ve yönetici elitin çıkarına uygun düzenlenmiştir.[8]Ayaklanmanın arifesinde rejimlerin iktidar ve meşruiyet tabanı büyük ölçüde güvenlik kaygısıyla kendi aralarında sıkı bir ittifak koalisyonu oluşturdular. Otoriter toplum anlaşmasının sürekli erozyonu kuşkusuz yalnızca 2000'li yılların Mısır ve bölgedeki diğer ülkelerdeki artan grev ve protestoların nihayet kitlesel protestolara dönüşmesinin tek nedeni değildi. Tunus'taki olayların ardından bölgedeki hemen hemen tüm devletler başlangıçta sübvansiyon kesintilerinin kaldırılması veya devlet çalışanlarının ücret, maaşları ve emekli maaşlarındaki artış gibi önlemlerle halkı yatıştırmaya çalıştılar. Arap Körfezi devletleri ulusal ve uluslararası düzeyde önlemler almaya başladılar. Ayrıca Suudi kraliyet ailesi diğer "sorunlu çocuklara" yardım etmeye çalışmışlardır. Bu

[5] Yousef, Tarik M. Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950, Journal of Economic Perspectives, Band 18, Nr. 3, Sommer 2004, s. 91-116.

[6] Harders, Cilja, Perspektiven auf den autoritären Staat in Ägypten, in: Beck / Jünemann/ Harders / Stetter (Hg.), 2009 s. 301

[7] Schlumberger, Oliver,Strukturreformen und patrimonialer Kapitalismus in der arabischen Welt, in: Messner, Dirk und Imme Scholz (Hrsg.): Zukunft sfragen der Entwicklungspolitik, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, s. 361-376

[8] Schlumberger, Oliver / Matzke, Thorsten , Path toward Democracy? The Role of Economic Development, Swiss Political Science Review, 18(1), 105-109.

anlamda, Suudi Arabistan ve BAE, 2011'in başlarında da protestolarla karşı karşıya olan Bahreyn ve Umman Körfezi ülkelerine yardım için 10 milyar dolar vaat ettiler.[9] Benzer şekilde Suriye, Mısır ve diğer Akdeniz ülkeleri gibi protestoların olduğu ülkelerin vatandaşlarına devlet sübvansiyonlarının yeniden sunulması ve maaş artışlarını sağlayarak vatandaşlarının öfkesini azaltmaya çalıştılar.[10]

Sonuç

Hüsnü Mübarek, Ben Ali ve bölgedeki diğer otoriter rejimler ülkeyi otoriter bir katılıkla yönetmeye çalışmışlardır. Katı otoriter ve kayırmacılık ekonomisi altında toplum sözleşmesi gittikçe aşındı. Rejimler protestoculara yönelik sert baskılar uygulayarak mevcut düzenin korunması bağlamında siyasi katılım hakkı vermek istemiyorlardı. Hükümetin güvence altına aldığı eski ekonomik düzenin güvenliği artan işsizlik, yoksulluk ve haksız gelir dağılımı ve benzeri görülmemiş yolsuzluk nedeniyle giderek tehlikeye giriyordu. Otoriter toplum sözleşmesi daha adil ve kapsayıcı bir büyüme ve gelişme stratejisi ile birleştirilerek ulusal ihtiyaçlarla daha uyumlu yeni ve umut verici bir demokratik sistem, inşaa edeceklerini ispatlanmalıdır. Arap Baharı ülkeleri şu anda siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklarla dolu bir sorun kompleksiyle karşı karşıyadırlar. Bu aynı zamanda siyasi değişim, ekonomik reformun geleceği için hem risk hem de fırsatları taşımaktadır. Bu durumda Siyasal elitler hem devlette hem de özel sektörde orta sınıfın yeni aktörlerinin temsilcilerinin güvenini geri kazanmak zorundadır. Devletin rolü ile ilgili olarak, devlet erozyonu uğrayan sosyal sözleşmenin daha farklı koşullarda fırsat eşitliğine ve siyasal katılıma olanak sağlayacak şekilde hukukun üstünlüğü prensibine uygun olarak düzenlemesini sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

Beck, M. Rente und Rentierstaat im Nahen Osten, in: Beck / Jünemann/ Harders/ Stetter (Hg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2009

https://www.arabianbusiness.com/opec-s-1-trillion-cash-helps-quiet-gulf-s-poor--421189.html (10.12.2019).

Harders, C. Perspektiven auf den autoritären Staat in Ägypten, in: Beck / Jünemann/ Harders / Stetter (Hg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2009

Richards, A. and Waterbury, J. A Political Economy of the Middle East, 3rdedition, Boulder: Westview Press, 2008

Schlumberger, O. Strukturreformen und patrimonialer Kapitalismus in der arabischen Welt, in: Messner, Dirk und Imme Scholz (Hrsg.): Zukunft sfragen der Entwicklungspolitik, Baden-Baden: Nomos-Verlagsgesellschaft, 2005

Schlumberger, O. and Matzke, T. Path toward Democracy? The Role of Economic Development, Swiss Political Science Review, 18(1), 2012

Yousef, T. M. Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950, Journal of Economic Perspectives, Band 18, Nr. 3, Sommer, 2004

[9] https://www.arabianbusiness.com/opec-s-1-trillion-cash-helps-quiet-gulf-s-poor--421189.html
[10] Age.

ARAP DÜNYASINDA DEĞİŞİMİN İTİCİ GÜCÜ OLARAK ORTA SINIF

THE MIDDLE CLASS AS THE DRIVING FORCE OF CHANGE IN THE ARAB WORLD

Doç. Dr. Metin AKSOY

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF. Siy. Bil. Ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF. İnsan Kaynakları Yönetimi

ÖZET

Çıkış ve yayılış itibarıyla Arap dünyasının geniş kesimlerini vuran protesto dalgası hem siyasi gözlemcileri hem de uzmanları şaşırtmıştı. "Arap Baharı" olarak adlandırılan toplumsal haraketlilik siyaset ve medya çevrelerinde büyük tartışmalara yol açtı. Farklı sınıf ve yoğunluktaki egemen sınıfa karşı isyanlar 19. yüzyılın başlarından beri Ortadoğu coğrafyasında görülmektedir. Bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine entegre olması, Tanzimat reformları ve tarım ekonomisinin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, üretim sisteminde farklı toplum gruplarını ve sınıflarını yeniden konumlandırma ve uzlaştırma mücadelesinin bir ifadesiydi. Dönemsel olarak ortaya çıkan isyanlar nitelik olarak birebirinden farklı karakterlere sahiptir. İsyanların, kimi zaman sömürgeciliğe, kimi zaman toprak işgaline, kimi zaman ise varlığını tehdit eden ve gelişimine izin vermeyen yapıya karşı bir toplumsal kimlik ifadesi olarak çıktıkları görülmektedir. Bu isyanların taşıyıcı öğesi ise orta sınıftır. Orta sınıf mensuplarının toplumda yükselişlerinin engellenmesi veya önünün tıkanması toplumsal reflekslerini harekete geçirerek tavır almalarını sağlamaktadır. Arap Baharında olduğu gibi her türlü toplumsal yapının üyelerinin katıldığı Kahire Tahrir Meydanı'ndaki ve diğer Arap başkentlerindeki gösterilerin ardındaki ana gücün orta sınıfın isyanı olduğu görülmektedir. Protestoların ve isyanların kitleselleşerek toplumsal olaylar haline gelmesini sağlayan orta sınıf, aynı zamanda toplumun dönüşmesinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Öne sürülen toplumsal taleplerin kamusal alanda meydana getireceği değişiklikler bir toplumun ve toplumsal yapının demokratikleşmesinde katkı sağlamaktadır.

Bu bildiride 2011'deki ayaklanmanın nedenleri, yükselen orta sınıflar göz önüne alınarak ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika toplumlarının büyük dönüşümlerinin tarihsel çerçevesine yerleştirilerek analiz edilmiştir. Toplumların değişim taleplerinin yine toplumsal iç dinamiklerdeki çelişkilerden kaynaklandığı ve toplumu bir başka aşamaya evirdiği bu çalışmanın bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Toplumsal Yapı, Orta Sınıf, Demokratikleşme.

ABSTRACT

The wave of protests, which had an impact on the wider population of the Arab world in terms of its origin and spread, surprised both political observers and experts. Social mobility that is called "Arab Spring" caused a great controversy in the political and media environment. Rebellions against the ruling classes in different classes and densities have been observed in the Middle East since the beginning of the 19th century. These rebellions were an expression of the struggle for re-positioning and reconciliation of different groups and classes in the production system with the integration of the Ottoman Empire into the world economy by Tanzimat reforms and the restructuring of the agricultural economy. Periodically emerging rebellions has different characteristics in quality. It is seen that the rebellions appeared as an expression of social identity, sometimes against colonialism, sometimes invasion of land, and sometimes against the structure that does not allow any development and threatens its existence. The carrier element of these rebellions is the middle class. Preventing or

obstructing the rise of middle class members in society enables them to take action by activating their social reflexes. As in the Arab Spring, the main force behind the demonstrations in Cairo's Tahrir Square and other Arab capitals, where members of all kinds of social structures participate, is the rebellion of the middle class. The middle class, which is effective in the massification of these protests and rebellions and transformation into the social events, also plays an important role in the transformation of society. Changes created by proposed social demands in public sphere contribute to the democratization of a society and social structure.

This paper analyses the causes of the 2011 rebellion by considering rising middle classes and by placing within the historical framework of the great transformations of the Middle East and North African societies. The demands of societies for change stem from the contradictions in social internal dynamics and transform society into another stage are both the issues among the findings of this study.

Keywords: The Arab Spring, Social Structure, Middle Class, Democratization.

GİRİŞ

Arap dünyasında meydana gelen protestolar hem siyasi gözlemcileri hem de uzmanları şaşırmıştı. "Arap Baharı" olarak adlandırılan bu gelişme siyaset ve medya çevrelerinde büyük tartışmalara yol açtı. Yönetici elitlere karşı çeşitli biçimlerde ve yoğunluklardaki isyanların 19. yüzyılın başlarından beri Orta Doğu toplumunda günlük yaşamın bir parçası olduğu sıkça unutulmaktadır.[1] Osmanlı İmparatorluğunun dünya ekonomisine entegre olması, Tanzimat reformları ve tarım ekonomisinin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte ortaya çıkan bu isyanlar üretim sistemindeki farklı sosyal grup ve sınıfları yeniden konumlandırma ve yapılandırma mücadelesinin bir ifadesiydi.[2] Arap dünyasındaki bu isyanları ve ayaklanmaları sınıfla ilgili gerilimlerin bir ifadesi olarak ya da belirli toplumsal sınıflarının konumlarını istikrara kavuşturma ve/veya iyileştirme mücadelesi olarak da görülebilir. Buradaki sınıf kavramı yükselişi engellenen orta sınıf olarak tanımlanmaktadır. Kahire'deki Tahrir Meydanı ve diğer Arap başkentlerindeki gösterilerde toplum üyelerinin tüm temsilcilerini görmekle birlikte orta sınıfın isyanların arkasındaki ana güç olduğu kabul edilebilir.[3]

Analitik kategori olarak orta sınıflar

Analitik bir kategori olarak orta sınıflar Orta Doğu ülkeleri ve toplumlarıyla ilgili sınıf tartışması sömürgecilik öncesi ve sonrası dönemin bilimsel tartışmaları bağlamında hakim olan eski bir tartışmadır. Bu konuda çeşitli görüş ve gruplar bulunmaktadır. Birinci yazar grubu yerleşik olmayan kapitalist yapılar, sanayileşme eksikliği ve etnik, dini ve kabile mobilizasyon mekanizmalarının hakimiyeti nedeniyle, Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesindeki toplumlar için sınıf analizini etkisiz olarak görüyorlar.[4] İkinci grup için Marksist-Weberian sınıf analizinin uygulaması geçerlidir.[5] Üçüncü grupta sınıf karakterinin aşiret ve kültürel yapıların üst üste binmesi gibi iki analiz çerçevesini

[1] Zubaida, Sami, Urban social Movement, 1750-1950. In: Sluglett, Peter (Hrsg.) The Urban Social History of the Middle East 1750-1950. Syracuse: Syracuse University Press, 2008. s. 224-253
[2] Thompson, Elisabeth, Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon. New York: Columbia University Press, 2000, s. 91-111
[3] Maher, Stephen, Th e Political Economy of the Egyptian Uprising. In: Monthly Review 63. 06 (November).
[4] Turner, Bryan S. Capitalism and Class in the Middle East. Th eories of Social Change and Economic Development. London: Heinemann Educational Books,s. 1-66
[5] Age.

birleştirir.[6] Bu grubun temsilcileri için, bölgenin ekonomik yapılarının küresel ekonomiye bağlanması, sınıf benzeri yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak etnik köken, inanç ve aile sınıf üyeliğinden ziyade bir mobilizasyon kanalı olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Sınıf bilinci olmadığından yerel ve küresel ekonomik değişimlere cevap olarak aile, kabile ve klan dayanışmalarına başvurulmaktadır. Kimileri kabile-aile-dini yapılar ile Irak ve Suriye için sınıf yapıları arasındaki bağlantıyı tanımlamıştır.[7] Burjuvazi Avrupa'da 1760'tan sonra sanayileşme sürecinde oluşmuştur.[8] Sanayileşme sürecinde sermayenin genişlemesi yeni grupların (mühendisler, askerler, teknisyenler, bilim adamları vb.) yükselişini sağlamıştır. Bu katman daha da genişleyerek katılım hakları için çağrıda bulunmuştur. Hobsbawm buna aristokrasinin kendi kendini güçsüzleştirmesi diyor.[9] Orta sınıfın burjuvazi ile birlikte değerlendirilmesinde farklı ilişki kurma biçimlerinden ve ittifaklardan söz edilmesi gerekmektedir. Ortak bir stratejinin olmayışı aynı zamanda ortak bir kimliğin olmaması, mücadele ruhu ve buna bağlı olarak ortak siyasi hedeflerin bulunmamasına da yansır.[10] Bourdieu'nun ifadesiyle "benzer" bir sınıf ve sadece benzer bir alışkanlık tarafından tanımlanabilecek bir sınıftır.[11] Bourdieu için, sosyal tabakalar ve dolayısıyla orta tabakalar belirli sermaye türlerini (kültürel, sembolik ve ekonomik) biriktirme potansiyelleriyle tanımlanır. Uygun sermayenin yapısı aktörlerin sosyal alandaki konumunu tanımlar. Sermaye türlerinin yerleşimi alışkanlığı belirler ve böylece orta sınıfların kültürel ve günlük davranışları da belirlenir. Orta sınıf yükselişi doğrudan emek ve sermaye arasındaki mücadelenin sonucu olmayan, ancak üyelerini bu mücadelenin yararlanıcısı olarak görme olasılığı daha yüksek olan bir sınıf. Bu sınıfın yükselişi her şeyden önce devletin veya egemen sınıfın düzenleyici mekanizmalarına bağlıdırlar. Belirli bir güvenlik, adalet ve dağıtım seviyesinde ısrar ederler. Bu sınıflar muhafazakar, ekonomik olarak bağımlı ve aidiyet duygusunun yoğun olduğu kitlelerdir.[12] Bu özellikler Asya'daki yeni orta sınıflara da atfedilmektedir.[13]

Arap dünyası tarihinin itici gücü olarak orta sınıflar

Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesindeki sosyo-ekonomik gelişmeler üzerine yapılan son araştırmalarda orta sınıfların dönüşümü, yükselişi ve krizlerinde 19. yüzyılın başından beri bölgenin sosyal ve politik yapılarının belirleyici olduğu gözlenmiştir.[14] Orta sınıflar isyan ve bu tür protesto hareketlerinin döngüsel gelişimi içinde ana taşıyıcılarıdır. Bu orta sınıfların yükselişi, gerilemesi, durgunluğu ve onların eklemlenme biçimleri Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da sosyal, kültürel ve politik süreçlerin açıklanması için de belirleyicidir. Orta sınıfların bu dinamikleri, siyasal ve ekonomik yapısal değişimin etkisinde kalmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat reformları (1839-1876) Orta Doğu bağlamında Efendi adı verilen yeni bir kentsel orta sınıfın yükselişine neden olmuştur. Ancak bu orta sınıfın yükselişi Avrupa tarihinde olduğu gibi sanayileşmenin ve yatırımların yoğunlaşmasının bir sonucu değil, tarımsal ekonominin yeniden yapılandırılmasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya

[6] Halpern, Manfred , The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa. Princeton: Princeton University Press
[7] Batatu, Hanna, Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
[8] Hobsbawm, Eric J. (1995): Die englische middle-class 1780-1920. In: Kocka, Jürgen (Hrsg.) (1995): 85-112
[9] Hobsbawm, Eric J. (1989): Das imperiale Zeitalter. 1875-1914. Frankfurt, New York: Fischer Verlag
[10] James, Lawrence, The Middle Class: A History. London: Little, Brown, 1998, s. 24
[11] Bourdieu, Pierre, Praktische Vernunft . Zur Th eorie des Handelns. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, s. 24
[12] Earl, Peter, Th e Making of the English Middle Class. Business, Society and Family Live in London, 1660-1730. Berkeley, Los Angeles Oxford: University of California Press 1989
[13] Embong, Abdul Rahman, State-Led Modernization and the New Middle Class in Malaysia. Basingstoke: Palgrave Macmillan
[14] Watenpaugh, Keith David, Being Modern in the Middle East: Revolution, Nationalism, Colonialism, and the Arab Middle Class. Princeton:Princeton University Press

ekonomisine entegrasyonunun sonucuydu. Örnekler arasında tarımsal ekonominin modernizasyonu ve yeniden yapılandırılması gibi Mehmet Ali Paşa'nın ihracata yönelik tarımsal ekonomiyi dönüştürülebilmesidir.[15] Halep şehri için de öne sürüldüğü gibi yeni kozmopolit, kentsel ve tüketiciye yönelik orta sınıfın yükselişi yeni kültürel yaşam biçimleriyle göze çarpmaktadır.[16] Kendine özgü kıyafet, tüketim ve günlük davranış bu sınıfın özellikleriydi. Kahire, İskenderiye, İstanbul ve Beyrut merkezlerinde kulüpler, kafeler, tartışma kulüpleri ve felsefi çevreler gelişti. Bu modernizasyon yolu, entelektüel olarak Nahda şeklinde ifade edilir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde isyanlarda ve şiddetli ayaklanmalar geleneksel endüstrilerin krizi, ekonomik uzmanlaşma yetersizliği ve tekil ihracat stratejileri sonucunda yaşamsal tarımsal ürünleri daha pahalı hale getirmiş ve toplumun geniş kesimleri için yaşam kalitesini bozmuştur. Bundan dolayı imparatorluğun birçok bölgesinde huzursuzluklar meydana gelmiştir (Tunus 1864, Suriye 1860 vb.).[17] Huzursuzluklar Osmanlıya karşı kızgınlığın ön aşaması olarak değerlendirilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir orta sınıf orta çıktı. Bu yeni orta sınıf 1930'ların küresel kapitalist krizi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin temel direkleri oldular.[18] Mısır, Suriye ve Irak'taki genç subaylar ve daha çok Fransız okullarında, Tunus, Cezayir ve Fas'ta eğitim almış devrimciler bu yeni milliyetçi orta sınıfların örnekleridir. Sömürgeci güçler kapitalist yapıların gelişimini sağlayacak alt yapı kurumlarını Arap dünyasında yerleştirmedi. Sömürgeci güçlerin öncelikli ilgi alanı bölgeyi yükselen Avrupa endüstrisi için ihtiyaçları olan hammadde üretimine yönlendirmekti. Sömürgeciliğin sona ermesiyle bu orta sınıflar bölge devletlerinde iktidara geldi. Petrol gelirleri sayesinde Rantiye ekonomileri kuruldu. Kapitalist dünya sistemine entegrasyon bu yapıyı pekiştirmiştir. Rantiye gelirlerinin ekonomik ve rasyonel olarak kullanılması iktidardaki seçkinler için zorunlu değildi. Yönetici elitler rantiye gelirlerinin stratejik dağılımına dayanarak yönetenler ve yönetilenler arasında siyasi bir antlaşma yaratmışlardır. Bu politikanın sosyal ve toplumsal etkilerinin sonucu olarak toplumun geniş kesimleri için eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulmasının yanında kamu sektöründe istihdam olanaklarının sağlanmasını içermektedir. 1973 ve 1983 yılları arasında petrol endüstrisi yardımıyla bu ülkeler petrol ihracatından elde edilen gelirden, işçi göçü, diğer kalemler ve büyük petrol ihracatçıları Arap ülkeleri arasındaki finansal destek kanallarından elde edilen gelirle yıllık % 11'e kadar ortalama büyüme oranlarına ulaşmışlardır. İşsizlik oranı Mısır'da %5, Ürdün'de 1980'lere kadar %1,6 civarındaydı.[19] Bu büyüme sonuçlarından biri hızlı kentleşme idi. Kentsel nüfusun oranı Mısır'da 1950'de %30'dan 1990'da %47'ye, Suriye'de %32'den %51'e, Ürdün'de %38'den %78'e, hatta Suudi Arabistan'da %12'den %86'ya yükselmiştir. Tarım ekonomisinin modernleşmesi ihmal edilmiş ve böylece gıda bağımlılığı artmıştır. Aynı zaman süreci içinde nüfus artarak Mısır'da 1950'de 21 milyondan 1990'da 55,5 milyon, Ürdün'de 600.000'den 3'5 milyona yükselmiştir. Cezayir ve Fas'ta 9,5 milyondan 30 milyona, Suriye'de 3,5 milyondan 16 milyona yükselmiştir. Tüm Orta Doğu ülkelerindeki çalışan nüfusun payı (15 ila 64 yaş arası) toplam nüfusun% 60'ından fazlasını oluşturmaktadır.[20] Bu politika, 1970'lerin ortasından itibaren yeni bir orta sınıfın yükselişine neden

[15] Hafez, Ziad, The Culture of Rent, Factionalism, and Corruption: a Political Economy of Rent in the Arab World. In: Contemporary Arab Affairs 2. 3. S. 458–480
[16] Hanna, Nelly, In Praise of Books: a Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2003
[17] Hourani, Albert, Die Geschichte der arabischen Völker. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000, s. 340
[18] Gershoni, Israel/ Jankowski, James P. Redefining the Egyptian Nation, 1930–1945. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 7-22.
[19] Winkler, Onn, Arab Political Demography. Volume one: Population Growth and Natalist Policies, Brighton, Portland: Sussex Academic Press, s. 88
[20] Richards, Alan/Waterbury, John (2008): A Political Economy of the Middle East. State, Class, and Economic Development. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, s. 71

oldu.[21] Sömürge sonrası devletler azgelişmişliğin üstesinden gelmenin önemli olduğunu gördükleri için öncelikle mühendislik gibi teknik eğitim alanlarına yatırım yapıldı. Büyük kamu sektöründeki işe alımlar devlete bağlı orta sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pan-Arabizm orta sınıflar için ideolojik bir çerçeve olarak mevcut durumun sürmesine aracılık etmiştir. Ancak bu politika 1980'lerin ortalarında uluslararası petrol fiyatlarındaki keskin düşüşün arka planında şiddetli bir kriz yaşadı. Bölgedeki çoğu devlet IMF ve Dünya Bankası himayesinde yapısal uyum programları uygulamak zorunda kaldı. Rantiye devletinin krizi devletin sosyal sorumluluğundan çekilmesini ve sosyal güvence koşullarının sona ermesini sağlamıştır. Marjinalleşen gençlerin oranı büyüyerek bunların fırsat talepleri ve yönetimden rahatsızlıkları gittikçe daha çok belirginleşti. Devlet ile toplum ve arasındaki "sosyal anlaşma" bozuldu. Din ve milliyet gibi ifade biçimleri politikanın belirleyici unsurları oldular. Üniversite mezunları krize giren kamu kesimi tarafından emilemedi. Tam da bu nedenle toplumda umduklarını bulamayan bu engellenmiş orta sınıf, değişimin ana unsuru olarak adlandırılabilirler.

SONUÇ

İktidardaki seçkin elitlerin varlıklarını güvence altına alıp devam ettirebilmeleri için kendilerine bağlı olan bir sosyal sınıfa ihtiyaç duymaktadırlar. Siyasete katılmama karşılığında sosyal devletin yapması gereken ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri veya ayni ve nakdi yardımları bu gruplara yaparak destekleri sağlanır ve bu sayede iktidarlarını sürdürülebilir kılarlar. İktidar seçkinlerine bağlı bu gruplar genel olarak göçün etkisiyle şehirlerde toplanmıştır. Tarım ekonomisinin ihmal edilmesiyle de mevcut tarım ülkedeki nüfusu beslemek için yeterli değildir. İthalatlar genellikle iktidara yakın egemen kimselerin ellerinde olduğu için bu alanda faaliyet gösteren tekellerin güçlenmesini sağlamaktadır. Eğitim sonucunda kalifiye elemanların iş bulma sorunu istihdam sorununu da birlikte getirdiği için kamunun istihdam sunması ve bu sosyal grupların kamuda yığılmasına neden olmaktadır. Bu sosyal grupların geleceği bir bakıma yönetici seçkin elitlerin geliştireceği stratejiye bağlıdır. Orta sınıfın devlete bağlılığı ve çıkar kapısı olarak görmeleri protestoları engellemektedir. Zaman zaman tehditkar olan sistemsel eleştiriler yönetim tarafından satın alınmaktadır.[22] Onur, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi taleplerin toplumun geniş kesimi tarafından dillendirilmesi siyasal seçkinleri dönemsel olarak tehdit edebilir ancak yapısal değişimlerin gerçekleşmesi oldukça zordur. Bu talepler bir bakıma bireysel yaşamın kısa süreli iyileştirmesine hizmet edecektir.[23] Sorunun sistemsel olduğu ve değişim taleplerinin oraya yöneltilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan mevcut Arap baharının ülkelerdeki sistemi değiştiremeyecek ancak kimi bireysel kazanımlar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Batatu, H. Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999

Bourdieu, P. Praktische Vernunft . Zur Th eorie des Handelns. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1998

[21] Age. S. 408
[22] Ouaissa, Rachid (2012b): Die Revolution bleibt aus. In Algerien erkauft sich das Regime politische Ruhe, in iz3w. Informationszentrum 3. Welt 330. Mai/Juni 2012: 32-33
[23] Bourdieu, Pierre, Praktische Vernunft . Zur Theorie des Handelns. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1998

Embong, A R. State-Led Modernization and the New Middle Class in Malaysia. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008

Gershoni, I./ Jankowski, J. P. Redefining the Egyptian Nation, 1930–1945. Cambridge: Cambridge University Press, 1995

Halpern, M. The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa. Princeton: Princeton University Press, 1963

Hanna, N. In Praise of Books: a Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenthto the Eighteenth Century. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2003

Hobsbawm, Eric J. Die englische middle-class 1780-1920. In: Kocka, Jürgen (Hrsg.) 1995

Hobsbawm, Eric J. Das imperiale Zeitalter. 1875-1914, Frankfurt, New York: Fischer Verlag, 1989

Hafez, Z. Th e Culture of Rent, Factionalism, and Corruption: a Political Economy of Rent in the Arab World. In: Contemporary Arab Aff airs 2/3/2009

Hourani, A. Die Geschichte der arabischen Völker. Frankfurt am Main: FischerTaschenbuch Verlag, 2000

James, L. The Middle Class: A History. London: Little, Brown, 1998

Maher, S. The Political Economy of the Egyptian Uprising. In: Monthly Review 63. 06 November, 2011

Ouaissa, R. Die Revolution bleibt aus. In Algerien erkauft sich das Regime politische Ruhe, in iz3w. Informationszentrum 3. Welt 330. Mai/Juni 2012

Richards, A. /Waterbury, John. A Political Economy of the Middle East. State, Class, and Economic Development. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 2008

Thompson, E. Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon. New York: Columbia University, 2000

Turner, B. S. Capitalism and Class in the Middle East. Th eories of Social Change and Economic Development. London: Heinemann Educational Books,1998

Winkler, O, Arab Political Demography. Volume one: Population Growth and Natalist Policies, Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2005

Zubaida, S. Urban social Movement, 1750-1950, In: Sluglett, Peter (Hrsg.) Th e Urban Social History of the Middle East 1750-1950. Syracuse: Syracuse University Press, 2008

Zubaida, S. Beyond Islam. A New Understanding of the Middle East. London, New York: I.B.Tauris, 2011

KAMU KURUMLARINDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM SİNİZMİNE TEORİK BAKIŞ: MİLLİ EĞİTİM ÖRNEĞİ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZATIONAL CHANGE CINISM AND REFORM MOVEMENTS IN PUBLIC INSTITUTIONS: NATIONAL EDUCATION EXAMPLE

Doç.Dr. Salih Börteçine AVCI
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi
Ayşegül METE
(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi

ÖZET

Kamu kurumlarında yapılan reform hareketleri Tanzimat'tan günümüze sistematik bir şekilde devam etmektedir. Her reform hareketi kurumsal anlamda değişimler yarattığı gibi toplumsal, örgütsel ve bireysel bazda olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde değişim hareketlerinin örgütsel düzeyde ortaya çıkardığı problemlerden biri olan örgütsel sinizm konusu bu çalışmanın temel motivasyonunu belirlemektedir. Örgütsel değişim sinizmi, örgütlerde meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan olumsuz bir tutum olarak ele alınmakta ve örgütsel değişime karşı kötümser bakış açısı olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı hem kamu kurumlarındaki reform hareketlerinin hem de örgütsel değişim sinizminin teorik düzeyde değerlendirmesini ve birbirlerini ne yönde etkilediğini saptamaktır. Tabi sınırlılıklardan dolayı tüm kamu kurumlarını tek elden inceleme imkanı olmadığından örnek olarak kamu kurumları arasında reform hareketlerinin en çok yaşandığı milli eğitim örgütlerindeki değişimler bu çalışma kapsamında örnek olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde Milli Eğitim bünyesinde de geçmişten bu güne sayısız reform yapılmıştır. Bu reformların tümünü incelemenin olanaksızlığı ve çalışmanın daha güncel reformlarla ilgilendiği göz önünde bulundurularak cumhuriyet dönemi sonrası eğitim reformları inceleme konusu olarak belirlenmiştir. Teorik ve hukuksal zemin araştırıldığında bu inovasyon ve yenilik hareketlerinin örgütsel değişim sinizmini tetikleyici nitelikte olduğu görülmüştür. Sonuç olarak eğitim kurumlarında yapılması düşünülen değişim uygulamalarının gerek teori de gerek de pratikte başarısız olduğu örnekler bu kurumlarda örgütsel değişim sinizminin varlığının nedeni olarak varsayılmaktadır. Reform hareketleri gerçekleştirildiğinde çalışan da meydana gelecek örgütsel sinik hareketlerin sebepleri ve doğurabileceği sonuçlarının incelenmesi gerek politika yapıcılar gerek yöneticiler gerekse de kamu çalışanlarının belirsizlikten uzak bir çalışma zemininde çalışabilmeleri açısından önemlidir. Uygulamaların ve bulguların değerlendirilmesi sonucu çalışmanın literatüre ve reform çalışmalarının daha bilinçli ve başarılı olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
Anahtar Kelimeler: Örgütsel Değişim Sinizmi, Eğitim Kurumları, Reform Çalışmaları

ABSTRACT

Reforms in public institutions continue systematically since Tanzimat. Every refor movement creates changes in the institutional sense and produces positive or negative results on a social, organizational and individual basis. Organizational change cynicism is considered as a negative attitude resulting from changes in organizations and defined as pessimistic view of organizational change. The aim of this study is to determine the theoretical evaluation of both reform movements in public institutions and cynicism of organizational change and how they affect each other. As it is not possible to examine all

public institutions from a single source due to the limitations, of course, the changes in the national educational organizations where reform movements are most common among public institutions are considered as examples in this study. Similarly, numerous reforms have been made within the scope of the National Education since the past. Considering the impossibility of examining all of these reforms and the fact that the study deals with more current reforms, post-republican educational reforms have been identified as the subject of the study. When the theoretical and legal background is investigated, it is seen that these innovation and innovation movements are triggering the cynicism of organizational change. As a result, it is assumed that the instances of organizational change cynicism exist in these institutions where the applications of change that are thought to be done in educational institutions fail both in theory and in practice. When the reform movements are realized, it is important to examine the reasons and the consequences of the organizational cynical movements that will occur in terms of the work of the policy makers, managers and public employees on a working basis free from uncertainty. As a result of the evaluation of the applications and findings, it is thought that the study will contribute to the literature and to make the reform studies more conscious and successful.

Keywords Organizational Change Cynicism, Educational Institutions, Reform Studies

.

GİRİŞ

Değişim hem birey olarak hem de toplum olarak sürekli muhatap olduğumuz bir olgudur. Herakleitos'un da dediği gibi değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Değişimin en çok yaşandığı ya da yaşanmak zorunda olduğu yerlerden biri de hiç şüphesiz örgütlerdir. Örgütler bugün hem iç hem de dış nedenlerden dolayı değişime gitmek zorunda kalmaktadır. Dış nedenlere hukuki, toplumsal, ekonomik çevre de yaşanan değişim, tüketicilerin ve rekabetin değişimi, uluslararası çevre değişimi, piyasada yapılaşma ve küreselleşme değişimi, doğal çevre değişimi örnek olarak verilebilir. Örgüt içi nedenler olarak da personel değişimi, büyüme veya küçülme değişimi, tepe yöneticilerin değişimi, yönetim bilimindeki yeni gelişme ve başarılı uygulamalar sayılabilir (Kesmen, 2014). Kamu kurumları da reform hareketlerinin, ya da örgütsel bazda örgütsel değişimin, yaşandığı sistemlerden biridir. Örgütsel değişim söz konusu olduğunda çalışanlar ya katılımcı, ya muhalif, ya da çekimser tavırlar sergilemektedir. Özellikle muhalif kesimde gelişen negatif davranışlar değişimin ve de kamu kurumlarında gerçekleştirilen reform çalışmalarının amacına ulaşmasında sorunlar çıkarır. Bu muhalif kesimin duygu, düşünce ve davranışları "örgütsel değişim sinizmi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Örgütsel değişim sinizmi, yapılacak değişikliklerin başarısız olacağına dair inancı ifade eder (Abraham, 2000). Böyle düşünen bireyler de değişim karşısında çaba sarf etmenin boş olduğuna inanır. Geçmişte yaşayıp deneyimledikleri değişim örneklerinin başarısızlıkla sonuçlanması, değişimi yöneten liderlerin yeterliliklerinin tam olmaması temel de onları bu düşünceye iten sebeplerdir.

Kamu idaresi Tanzimat'tan günümüze sıklıkla reformlara konu olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Özellikle Milli Eğitim kurumları geçmişten bugüne bünyesinde barındırdığı reformlarla, iyileştirmelerle, yeniliklerle, sisteminin sürekli değişmesi ve yapılandırılması ile örgütsel değişim sinizminin yaşandığı kamu kurumu organizasyonlarının başında gelmektedir. Bu çalışmada reform hareketleri ile değişimin hızlandığı milli eğitim kurumlarında özellikle bireyin ve toplumun ön plana çıktığı 21. Yüzyılda birey üzerinde etkileri olan örgütsel sinizmin ve özel de örgütsel değişim sinizminin nasıl ortaya çıktığı, teorik düzeyde araştırılacaktır. Aynı zaman da Türk Kamu idaresi ve özelde Milli eğitim sisteminin geçirdiği dönüşüm ve bu zamana kadar yapılan reform hareketleri incelenecektir.

I. KAMU KURUMLARINDA REFORM HAREKETLERİ

Ülkemizde idari reform ve ıslahat hareketleri Tanzimat'tan bu yana üzerinde en çok konuşulan konulardan biridir. Benzer çabaların Cumhuriyet döneminde de gündemde olduğu özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarının reform hareketleri ile geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte tüm

Cumhuriyet hükümetlerinin gündeminde reform hareketleri hep birinci sırada yerini almıştır (Temizel, 2009) . 70'li yıllarda dünya genelinde devlet yapılarındaki gelişmeler ülkemizde 80'li yıllarda başlayan ve 90'lı yıllarda ivme kazanarak artan reform hareketleri sürecini gündeme getirmiştir. 2000'li yıllardan günümüze kadar devam eden reform çabaları kapsam ve boyut açısından farklı etkileri ile yalnızca kamu yönetimi açısından değil birey bazında ve toplumsal alanda farklı sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Teknolojik gelişmeler, siyasi beklentiler, şehirleşme, hızlı nüfus artışı gibi etmenler de kamu yönetiminde farklı şekillenmelerin ana sebeplerindendir. Ülkemizdeki son gelişmelerin ışığında kamunun yapısı büyümüş ve işlevleri çeşitlenmiştir. Ancak büyüyen yapılarda ortaya çıkan hantallık ve koordinasyonsuzluğun önüne geçebilmek için kısa vadeli çözümler geliştirilmiş ve reform hareketlerinin sayısı çarpan etkisi ile artmıştır. Özellikle tüm siyasi iktidarların en önemli gündem maddesi kamu yönetiminde değişim arayışları olmuştur.

Milli Eğitim Kurumları ise reform hareketlerinin her zaman ilk sırada yer aldığı bir yapıya bürünmüştür. Gerek büyük örgütlenme yapısına sahip olması gerekse de küresel bazda teknolojik ve toplumsal gelişmelerden kolay etkilenen bir yapıda olması reformlarda sürekli gündemde olmasının nedenlerindendir. Her siyasi iktidar ya da siyasal iktidarların yeniden seçilmeleri sürecinde milli eğitim reform hareketleri artık halk nezdinde de beklenir hale gelmiştir.

Bazı dönemlerde (1945 – 1950) reform çabaları uygulamadan çok proje ve rapordan ibaret kalmıştır. Reorganizasyon faaliyeti olarak değerlendirildiği dönemlerde ise kamu idaresinde beklenen iyileştirmeler ortaya çıkmamıştır. Kamu İdaresindeki reform hareketlerine bakıldığında en dikkat çekeni Neumark (1949)'ın yaptığı "Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor" olmuştur. Yedi bölümden oluşan bu raporda memurların dengesiz dağılımı, örgütlenme eksiklikleri, mevzuattaki bozukluklar ve denetim yöntemlerindeki aksaklıklardan bahsedilerek; komisyonların kurulması, sorunlar ve çözümler için alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir. Bu raporu "Barker Raporu", "Martin ve Cush Raporu" ve "Leimgruber Raporu" izlemiştir.

60'lı yıllarla 80'li yıllar arasında kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine yönelik; personel sorunları, teşkilat yapısı ve idari işlemlerin düzenlenmesi üzerinde durulmuştur. Buna yönelik olarak aynı dönemde Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet Personel Dairesi kurulmuştur. Yine bu dönemde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) öncülüğünde hazırlanan "Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi" (MEHTAP) ile ilk defa Türk kamu yönetiminin örgüt ve işleyişi bir bütün olarak değerlendirilmiştir. 80 sonrasında ise yeni sağ akımların etkisi ile karar alma mekanizmasının merkezine "piyasa" nın oturtulması ile kamu yönetiminin reform hareketleri aşırı istihdam, atıl kapasite, verimsizlik ve lüzumsuz formalitelerin azaltılması gibi sorunları çözmeye odaklanmıştır. Bu dönemde TODAİE tarafından gerçekleştirilen "Kamu Yönetimi Araştırma Projesi" (KAYA) geçmişte yapılmış çalışmaların uygulamaya ne ölçüde yansıdığını değerlendiren bir çalışma olmakla ön plana çıkmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde ortaya çıkan "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı" bundan sonra yapılacak reform çalışmalarının gerekçesini oluşturmuştur. Bu anlayışla birlikte ortaya çıkan reform hareketleri, Türk kamu yönetiminin etkinsizlik, verimsizlik sorunlarını çözmeye yönelik olarak çözümler üreten ve yönetişim, katılımcılık ve yerelleşme yönünde düzenlemelere yer veren bir niteliğe bürünmüştür. 2000 yılından günümüze, "Türkiye'de saydamlığın artırılması ve kamuda etkin yönetimin geliştirilmesi eylem planı" ve "Acil eylem planı" başta olmak üzere farklı başlıklarda tanımlanmış 200'ün üzerinde faaliyeti içeren reform paketleri hazırlanmış ve hazırlanmaya da devam etmektedir.

Reform kelime anlamı olarak daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Kamu yönetiminin toplumsal ihtiyaçları karşılayabilecek yönde gelişen ve değişen şartlara ayak uydurmasına yönelik olarak yenileme faaliyetleri de reform kavramı ile açıklanmaktadır.

Reform hareketlerinin kamu yönetiminde yürütülmesinde unutulmaması gereken en önemli konu reformun bir kere yapılıp sonuçlandırılabilecek bir süreç olmadığı gerçeğinin bilinmesidir. Reformlar

yapıldıktan sonra kamu kurumlarının bünyesine geliştirici esnekliklerin yerleştirilerek değişimci bir yetenekle güçlendirilmesi de gerekir. Ayrıca reformların olmazsa olmaz koşulu olan siyasal sahiplenme ve desteğin sağlanmasının yanı sıra bürokratik sahiplenme ve desteğin de sağlanması zorunludur (Kalağan, 2010).

Kamu Yönetiminde çalışan bireylerin reform çalışmalarını desteklemeleri uygulama da aksaklıkların yaşanmamasında dikkate alınması gereken bir etmendir. Bugün bakıldığında kamu bürokrasisinde çalışan bireylerin değişime karşı belirli oranda geliştirilen dirençlerin incelenmesi reformların meşruiyet kazanması adına son derece önemlidir. Reform hareketlerinin toplumsal yapı üzerindeki ve kamu bürokrasisi çalışanları üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaların ise sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Şaylan (1973:17)'nin yaptığı tanıma bakıldığında idari reformu, "toplumsal yapıdaki değişmelere paralel olarak idari yapı, kurum, ilişki ve davranışlarda ortaya çıkan değişme gereksinimleri" şeklinde tanımladığı görülmektedir. Buna göre her değişim sürecinin örgüt kültürü ve bireyler üzerinde tesirler yarattığı ve bu tesirin ise örgütsel davranış kuramları ile ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Reformların uzun dönemlerde tutunamamalarının önemli bir nedeni yapılan reformların, reforma konu olan toplum kesimleri adına ve onlara rağmen yapılmış ya da yapılıyor olmasıdır. Başarılı reformların ise daima öncesinde toplum tarafından talep edildiği tabandan yöneticilere doğru yöneldiği şekilde olduğu gözlenmiştir (Kalağan, 2010). Örgütlerde çalışan bireylerin "işi en iyi bilenin işi yapan olduğu felsefesi" ile değerlendirilerek örgütsel değişim süreçlerine katılımları gerekmektedir.

Bugün, merkeziyetçilik, örgütsel büyüme, yönetimde gizlilik, dışa kapalılık ve şeffaflık ile yönetimde tutuculuk bürokratik ve idari yapılanmanın köklü sorunları olarak görülmektedir (Eryılmaz, 2014). Milli eğitim sisteminde reform ve yeniden yapılanma çalışmalarının her defasında benzer sorunları çözmeye yönelik olarak yapıldığı görülmektedir. Aslında bu konu, yapılan reform hareketlerinin yeterince başarılı olamamasının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Türk milli eğitim sisteminin hukuksal temeli, gelişimi ve dönüşümü konusu ise çalışmanın bir diğer kanadını oluşturmaktadır. Türk milli eğitim sisteminin hukuksal temeli 3 Mart 1924'te 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununa dayanmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, ülkedeki eğitimle ilişkisi olan tüm kurumları bünyesinde birleştirmiş ve tek elden eğitimi oluşturmaya çalışmıştır. 1924 yılında Türk Eğitim Sisteminde incelemelerde bulunmak üzere ülkemize davet edilen Prof.Dr.John Dewey hazırladığı rapor ile eğitim hedeflerinin belirlenmesi, yeni okulların inşası, meslek okullarının yaygınlaştırılması ve kütüphanelerin kurulması gerekliliğini ortaya atmıştır (Akdağ, 2008). Ardından Dr. Kühne ve Prof. Malche'nin raporları ile reformlar hız kazanmıştır. Milli Eğitim Şuraları ve Köy Enstitüleri ile birlikte, 1939 yılından bu yana devam eden Türk milli eğitim sisteminde farklı kurumsal yapılarla reformlar desteklenmiştir. Bu yapılar o dönem ki reform çalışmalarının mihenk taşları arasındadır. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının önerileri ile eğitimin planlı bir şekilde yapılmasına dair girişimler başlamıştır. Bu döneme kadar devam eden eğitim modeli yapısal bir değişiklikle ilkokul kısmının temel eğitim kavramı içinde düşünüldüğü ve 7-15 yaşları arasındaki çağın zorunlu eğitim kademesine alınması kararlaştırılmıştır. 70'li yıllarda artan nüfusa paralel öğretim kadrolarının bulunmadığı gerekçe gösterilerek öğretmen açığını gidermek amacıyla mektupla eğitim olarak adlandırılan uzaktan öğretmen yetiştirme uygulaması gündeme getirilmiş ve bu uygulama eğitim sisteminin kalitesini düşürmüştür. 80'li yıllara doğru 8 yıllık zorunlu eğitim uygulamasının tartışıldığı çalışmalar yapılmış ancak örgütsel bazda yaşanan isteksizlikler nedeniyle çok fazla yol alınamamıştır. 83 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve UNISEF işbirliği ile hayata dönük temel eğitim projesi uygulanmış ve 8 yıllık zorunlu temel eğitim desteklenmiştir.

Günümüzde ise yapılan değişimler 2000 sonrası eğitim sistemi adı altında ayrı bir şekilde incelenmesi gerekir. Çalışmanın amacına uygun olarak yapılan reformları ilkokul bazında reform hareketleri, ortaokul bazında reform hareketleri ve lise bazında reform hareketleri olarak ayırmak doğru olacaktır. İlkokul özelinde yapılan reformlar arasında en öne çıkan bugün de üzerinde tartışılan ilkokula başlama yaşı konusudur. Ortaokul kapsamında yapılan yenilikler de ise TEOG yerine LGS sınavının getirilmesi

güncel bir değişimdir. Lise bazında yapılan reform çalışmaları oldukça fazladır. Bunlar arasında öne çıkanlar ise üniversiteye geçiş sınavının değiştirilmesi, yeni eklenen seçmeli ve zorunlu dersler, ders süreleri ve en temel de 4+4+4 eğitim sistemiyle zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması olmuştur. 2003 yılından günümüze çok sayıda bakan değişikliğinin yaşandığı Milli Eğitimde her bakanın ayrı bir reform gündemi ile hareket etmesi nedeniyle günümüze kadar çok sayıda temel değişikliğin yapıldığı görülmektedir.

Bu değişimlerin gerek öğrenciler gerek öğretmenler gerekse de yöneticiler açısından farklı etkilerinin bulunduğu varsayılmaktadır. Reform etkilerinin direk incelendiği çalışmaların sınırlı olmasına rağmen konu ile ilgili akademik çalışmalara bakıldığında özellikle öğretmenleri ve öğrencileri etkileyen örgütsel değişim sinizmi konusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Eğitim kurumlarında öğretmenlerin sinizm düzeyini araştıran çalışmalara bakıldığında orta ve yüksek düzeyde çıktığı ile ilgili sonuçların alındığı görülmüştür (Kalağan ve Güzeller, 2010; Uzun ve Ayık, 2016; Dağyar ve Kasalak, 2018).

I. ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM SİNİZMİ

Örgütsel değişimin örgütsel davranışlar üzerinde yaratmış olduğu farklı etkiler bulunmaktadır. Bu etkilerin literatürde örgütsel bağlılık, motivasyon düzeyi, işe karşı tutumlar ve iş tatmini, örgütsel adalet, örgüte duyulan güven ve kişi örgüt bütünleşmesi gibi konularda olduğu görülmüştür. Örgütsel değişimin başlangıcından sonuna kadar ve daha sonrasında birey üzerinde yarattığı etkilerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bunlardan olumlu etkilerin olduğu durumlar ortaya çıkabildiği gibi olumsuz durumlarda ortaya çıkabilmektedir. Ortaya çıkan olumsuz etkilerden biri de örgütsel sinizmdir.

Örgütsel sinizm kavramını anlayabilmek için önce sinizm kavramını bilmek gerekir. Sinizm (kinizm,sinisizm) kökeni antik yunana kadar giden bir düşünce okulu ve hayat biçimidir (Kart, 2015). Türk Dil Kurumu, sinizm kavramını, *"insanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinmelerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes'in öğretisi, kinizm"* biçiminde ifade etmiştir (TDK, 2019). Geçmişten bugüne sinizm kavramı birçok alanda kullanılmaya başlanmış bu da anlamında ve işlevinde değişikliler olmasına sebep olmuştur. Öncesinde daha eleştirel, alaycı, kuşkulu ve mevcut durumu değiştirmeye çalışan sinik ekol günümüzde yerini kötümser, olumsuz, güvensiz ve mevcut duruma karşı çekimser ve duyarsız kalan bir bakış açısına bırakmıştır. Örgütsel sinizm araştırmaları, 1980"li yılların sonuna doğru ve 1990"lı yılların başında gelişim göstermeye başlamıştır. Örgütsel sinizmin ortaya çıkışı Kanter ve Mirvis tarafından Amerikalı çalışanlar ile ilgili hazırlanan kitap ile olmuştur. (Çakar, 2017) Mirvis ve Kanter (1991) örgütsel sinizmi, sadece bireylerin değil örgütlerin de sahip olabileceği bir özellik olarak nitelendirmişlerdir. Bu özellikteki kurumları şöyle ifade etmişlerdir; çalışanlarıyla iletişim kopukluğu olan, agresif hareketlerde bulunan, çalışanlara karşı aldatıcı davranıp iki yüzlü politikalar benimseyen ve bencil yöneticileri destekleyen yapılardır (Çiftçi, 2013). 1998 yılına gelindiğinde örgütsel sinizmin türleri ortaya atılmıştır. Bunlar kişilik sinizmi, sosyal/toplumsal sinizm, çalışan sinizmi, mesleki sinizm ve örgütsel değişim sinizmidir (Yılmaz, 2016).

Kişilik sinizmi; dünya ilişkilerinin tatminkar olmadığı insanlarında birbirini kandıran, vefalı olmayan varlıklar olduğunu savunan görüştür. Bu açıdan kişilik sinizmi insan da içsel olarak var olan ve doğasından gelen karakter özelliği olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsal sinizm; bireyler ile toplum arasında varlık bulan sözleşmelerin yolunda gitmemesi durumunda kendini gösteren bir türdür. Bir insan isteklerinin yerine getirilmediği inancına kapılırsa toplumsal sinizm yaşar (Ahmadi, 2014). Sosyal sinikler güç, para, makam ve mevkiinin kişiyi bozacağını egolu ve kibirli bir insan yapacağını düşünmektedirler.

Çalışan sinizmi; herhangi bir gruba, örgüte, ideolojiye ya da bireye karşı güvensizlik ve umutsuzluk ile ortaya çıkan genel bir durumdur (Aydın, 2018). İlk olarak Niederhoffer (1967) tarafından polisler üzerine yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Niederoffer polis sinizmi olarak tanımladığı durumu kentsel asayiş çalışmaları ile pekiştirmiş ve açıklamıştır (Torun, 2016).

Araştırması sonucunda polislerin göreve ilk başladığında daha hevesli ve idealist olduklarını ancak ilerleyen zamanlarda yaşanan ağır ve zorlu olayların onlarda sinizme sebep olduğunu saptamıştır.

Örgütsel değişim sinizmi; ise en genel tanımıyla değişim sonucunda verilen emeklerin boşa gideceğine dair karamsar beklentilerin oluşmasıdır (Kart, 2015). Abraham (2000)' a göre örgütsel değişim sinizmi, o zamana kadar gerçekleştirilen ya da uygulanmaya çalışılan değişim deneyimlerinin başarısız olması sonucun da ortaya çıkan bir tepkidir (Abraham, 2000). Örgütsel değişim sinizmi, özünde ontolojik olarak var olmayan, sonradan yaşanılan ve biriktirilen olaylar neticesinde ortaya çıkan durumdur (Tolay, Sürgevil ve Sezgin, 2016). Tüm bunların yanında değişimi gerçekleştiren yöneticilerin başarısız olması, değişim sonrası bulunulan statüyü kaybetme riski ve değişim sonucu bir çıkar elde edilemeyeceği düşüncesi örgütsel değişim sinizmini tetikleyen faktörlerden bazılarıdır. Örgütsel değişim sinizminin teorik temelleri açıklanırken beş kuramdan yararlanılmıştır. Bunlar sosyal mübadele kuramı, psikolojik sözleşme kuramı, atfetme kuramı, beklenti kuramı ve tutum kuramıdır.

Sosyal mübadele (Değişim) kuramı, bireylerin diğerleriyle karşılıklılık esasına dayalı ilişkilere girdiği ve bu ilişkileri sürdürmenin ise ödüllendirileceği beklentisidir. Sosyal mübadele de ilişkiler, tarafların verdikleri katkılara karşılık bulup bulamayacaklarına ilişkin bir belirsizlik içermektedir (Polat ve Arun, 2016). Bu kuram bireylerin kazanmayı bekledikleri edinimleri elde edecekleri düşüncesiyle motive oldukları istekli davranışları ifade eder. Bireyler ilişkiye ödül ve çıkar beklentisi dolayısıyla girmektedirler. Bu düşünceye paralel olarak sinizmin, iş görene verilen belirli vaadlerin yerine getirilmemesi, beklentilerin karşılanamaması ve diğer iş görenlerin yaşadıkları ihlallerin gözlemlenmesinden ortaya çıktığı belirtilmiştir (Tolay vd.,2016).

Psikolojik sözleşme kuramı kavramın isim babası sayılan Levinson tarafından örgüt ve çalışanlar arasında karşılıklı beklentilerin toplamından oluşan yazılı olmayan sözleşmeler olarak ifade edilmiştir (Sönmez, 2017). Yıldırma, caydırma, güven duygusunun yitirilmesi, örgütsel bağlılığın azalması psikolojik sözleşme ihlalini doğurmaktadır.

Atfetme kuramında ise kuramın örgütsel değişim sinizmiyle ilişkili ve bağlantılı olması çalışanın değişim örneklerinin neden ve sonuçlarını nasıl atfettiği ile ilgili olmasıyla açıklanmaktadır. İnsanlar değişimin başarısızlığı konusunda başkalarına ve ya geçmiş başarısızlıklara atıf yaparlar (Tolay vd., 2016). O halde, atfetme kuramı perspektifinden bakıldığında örgütsel değişim sinizmi, örgütçe sunulan değişime yönelik adımların yararlı olmayacağına ve değişimi yönetecek olanlara karşı olumsuz atfetmeleri içeren bir tutum olarak tanımlanmıştır (James, 2005).

Beklenti kuramının örgütsel değişim sinizmi ile bağlantısı ise şu şekilde açıklanmıştır: Eğer başarılı bir örgütsel değişim yaşanacağına dair bir inanç ve beklenti varsa güçlü bir performans ve bireysel çaba harcanacaktır. Yapılan araştırmalarda göstermiştir ki bireysel tutumlar gerçekleşecek herhangi bir değişime yönelik sorular hakkındaki beklentilerin bir sonucudur. Örgütsel değişime yönelik sinizm konusu üzerine yapılan araştırmalarda da sinik tutumların geleceğe yönelik olumsuz beklentilerin sonucu olduğu gözlenmiştir(Tolay vd., 2016).

Tutum kuramında değişim sinizmi insanların çalıştıkları kurumlara veya örgütlere yönelttiği olumsuz bir tutumdur ve 3 boyutu içermektedir. Bilişsel bileşen kişinin belli bir tutum nesnesine karşı sahip olduğu bilgi ve inançlar toplamıdır. Duygusal bileşen kişinin tutum nesnesine karşı duyduğu hisler ve bilhassa olumlu ve olumsuz değerlendirmelerini kapsar. Davranışsal bileşen ise kişinin tutum nesnesine karşı lehte veya aleyhte davranma eğilimini ifade eder (Kart, 2015).

SONUÇ

Kamu idaresinde reform hareketlerinin örgütlerde meydana getirdiği değişim hareketlerinin etkilerinden örgütsel sinizmi ele alan bu çalışmada geçmişten günümüze gelen değişimlere karşı bireylerin artık harcanan emeklerin boşa gideceği inancı taşıyabilecekleri varsayımı üzerine kurulmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda örgütler de değişimin kaçınılmaz olduğu bu durumunda örgütlerde kişilik sinizmi, mesleki sinizm, sosyal sinizm, iş gören sinizmi ve örgütsel değişim sinizmi türlerini ortaya çıkardığı görülmüştür. Eğitim örgütlerinde Cumhuriyetten bu yana Tevhid-i Tedrisat kanunu, harf inkılabı, köy enstitüleri, milli eğitim şuraları, 4+4+4 eğitim sistemi, fatih projesi gibi

çeşitli uygulamalarla reformlar yapıldığı tespit edilmiştir. Eğitim sistemindeki bu uygulamalar öğrencilere layıkıyla hizmet etmek için daha hızlı, daha iyi ve daha ucuz olacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır (Temizkan, 2014).

Tüm dünyada reformcular, öğrencilerin 21.yy'da eğitimde yeniliklere ihtiyaç duyduğunu belirtmektedirler. Teknoloji gibi yeni bir kültürün getirdiği araçlar, kazanımların yanında öğretmenin davranışlarına karşı dolaylı kısıtlamaları da içerir. Sınıf içi etkinliklerde bu yeni kültürün getirdiği araçların kullanılma süreci, öğretmenin çalışma sistemine bir gerilim olarak eklenir. Bu da öğretmenlerde sinizmin görülmesine sebep olur. Bu değişim sinizmi de uzun vadede reformun başarısız olmasına neden olur. Fatih projesi de bunun en güzel örneklerinden biridir.

Milli eğitim sisteminde meydana gelen reform uygulamalarından da görüldüğü gibi reformlarla kimi zaman önemli adımlar atılsa da kimi zaman da reformlar bireyler nezdinde pozitif bir algı yaratamamıştır. Eğitim örgütlerinde bu ve benzeri reform hareketlerinin başarısız olması ve sürekli değişiklik arz etmesi, öğretimin her kademesindeki çalışanlar tarafından olumsuz bir bakış açısıyla karşılanmaya devam etmektedir. Bu negatif tutumun onlar da sinizme yol açacağı çalışanların işi yavaşlatma, performans düşüklüğü, iş tatminlerinde ve işe bağlılıklarında düşüklük gibi sonuçlar doğuracağı tahmin edilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin örgütsel değişim sinizmi düzeylerinin cinsiyete, kıdeme, branşa, öğrenim durumuna ve bulunduğu kurumdaki çalışma süresine göre farklılık göstereceği, aynı zaman da ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenlerinin sinizm düzeyinin farklı olacağı tahmin edilmektedir. Her değişim birey bazında izler bırakır. Örgütsel değişim sinizminin belki de ortaya çıkardığı en önemli olgu çalışanlar üzerinde oluşturduğu "öğrenilmiş çaresizlik" duygusudur.

Bu çalışma ile reform hareketlerinin toplumsal ve birey üzerindeki etkileri konusunda farkındalık sağlanması amaçlanmıştır. Özellikle reform hareketlerinde öncelikli yeri olan Milli Eğitim Kurumlarında öğretmenlerin reform hareketlerinden etkilenen en önemli paydaş olduğunun kabulüyle yaklaşılması gerekliliği dile getirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda gerek politika yapıcıların gerekse de yöneticilerin oluşturulan her reform hareketinin bazı örgütsel davranış sorunları yaratacağı varsayımı ile hareket etmeleri gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and Consequence. *Genetic,Social and General Psychology Monograps*.

Ahmadi, F. (2014). *Örfütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi:Atatürk Üniversitesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, Ö. (2018). *Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Sinizmin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri:Atatürk Havalimanı Temsil-Gözetim ve Yönetim Hizmetleri Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi).* İstanbul: Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayık, A. Uzun, T. (2016) Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri İle Öğretmenlerin Genel ve Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 672-688

Coşkun, B. (2005). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Tarihsel Geçmiş ve Genel Bir Değerlendirme: Türk İdare Dergisi. Cilt:448 s.13-47

Çakar, H. (2017). *Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılıkları Üzerinde Örgütsel Sinizmin Etkisi: Burdur İli Örneği (Yüksek Lisans Tezi).* Burdur: Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, E. (2013). *Genel Sinizmin ve Örgütsel Sinizmin İşe Bağlılık Düzeyine Etkisi: Konya İlindeki Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi).* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Dağyar, M. Kasalak G. (2018) Eğitim Örgütlerinde Yaşanan Örgütsel Sinizmin Öncülleri ve Sonuçları Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Demirtaş, Z. Özdemir, T.Y. Küçük, Ö(2016) Okulların Bürokratik Yapısı, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. Cilt:22, Sayı:2, ss:193-216

Eryılmaz, B. (2014), "Kamu Yönetimi" Umuttepe Yayınları, Kocaeli

Kalağan G. (2010) Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisinde Yeniden Yapılanma ve Yönetsel Reform Çalışmaları. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Cilt:2 Sayı:1 s:65-84

Kalağan, G. Güzeller, C. O. (2010) Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı:27 ss:83-97

James, M. S. (2005). *Antecedents and Consequences of CynicisminOrganizations: An Examination of the Potential Positive and Negative Effects on School Systems (Doktora Tezi).* Florida: Florida State University .

Kart, M. E. (2015). *Örgütsel Sinizm Bağlamsal Performans ve Etik İdeoloji.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kesmen, M. (2014). *Örgütsel Değişim ve Değişime Direnç: Bir Kamu Kurumu Uygulaması (Yüksek Lisans Tezi).* Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Köksal, O. (2012). *Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Güven ve Algılanan Aidiyet Durumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi (Doktora Tezi).* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sönmez, B. (2017). *Psikolojik Sözleşme Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarında Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi).* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şaylan, G.(1973) Üçüncü Beş Yıllık Plan ve İdari Reform. Amme İdaresi Dergisi

TDK. (1932). *TDK.* Haziran Pazar, 2019 tarihinde http://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

TDK (2009). https://sozluk.gov.tr/ Erişim tarihi: 08.09.2019

Temizel, M. (2009), "Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 2000'li Yıllardaki Gelişmeler" I. Uluslararası 5. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009

Temizkan, M. (2014). *Eğitimde Yenilikçi Yaklaşımlar: Robot Uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi).* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tolay, E. Sürgevil, O. Sezgin, O.B. (2016) Örgütsel Değişim Sinizmi: Çalışanların Değişime Karşı Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 416-419.

Torun, Y. (2016). *Personel Güçlendirme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü:Örgütsel Sinizm Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Bir Araştırma (Doktora Tezi).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Yılmaz, Y. (2016). *Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: İstanbul Otelcilik Sektörü Araştırması (Yüksek Lisans Tezi).* İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FONETİKA ÜZRƏ MƏLUMATIN MƏZMUNU VƏ TEST NÜMUNƏLƏRİ

EXAMPLES OF CONTENT AND TEST PRIMARY CLASSES IN PHONETICS

Doç. Dr. Peri PASHAYEVA

Azerbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya Fakültəsi. Bakı

ÖZET

Şagirdlərin intellekt kimi formalaşması və inkişafının təməl daşı ibtidai siniflərdə əsas təlim fənni olan ana dili dərslərində qoyulduğundan onun tədrisinə xüsusi məsuliyyətl yanaşmaq lazımdır. Milli mövcudluq və özündərkin təzahür formalarından birinin ana dili olması, həmçinin bütün təlim fənlərinin ana dili əsasında mənimsədilməsi faktı həmin məsuliyyəti ikiqat artırır. Azərbaycan dilinin mövcud tələblər baxımından öyrədilməsi üçün obyektiv şəraitin mövcudluğunu nəzərə alaraq subyektiv amillərin rolunu gücləndirmək, dil tədrisinin metod və vasitələr sistemini səmərələşdirmək, təlim materiallarının məzmunu və praktik səciyyəsini daha da konkretləşdirmək müasir metodika elminin aktual problemlərindəndir.

Müəllim ana dili təlimini o zaman səmərəli təşkil edə bilər ki, öyrədəcəyi bölmənin qarşısında qoyulmuş məqsədi dəqiq müəyyələşdirməyi, nəzəri və praktik materiallar arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etməyi bacarsın. Ana dili tədrisinin əsas prinsipi nitq inkişafı olduğundan bütün dil bölmələrinə, o cümlədən də fonetika təliminə bu prizmadan yanaşılır, hər bir dil normasının öyrədilməsindən konkret nəticə güdülür. Belə ki, dilin müxtəlif bölmələrinə dair tək-tək faktlar, fonetik-qrammatik hadisələr fonunda verilən bilik vahid məqsədə xidmət etməli, dilə həssas münasibət oyatmalı, şagirdlərin yazılı və şifahi nitq vərdişlərini inkişaf etdirməklə Azərbaycan dilinin sistem şəklində öyrənilməsinə şərait və zəmin yaratmalıdır.

İbtidai siniflər üçün tərtib olunmuş proqramda fonetika dilçiliyin sistem şəklində tədris edilən şöbəsi kimi təqdim olunmasa da, onun tədrisinə ayrılan saatlarda sadə fonetik anlayışların şüurlu mənimsənilməsi ön plana çəkilir, hər bir fonetik vahidin həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti, nitq inkişafında oynadığı rol, bilik və bacarıqların məzmunu dəqiq müəyyənləşdirilir. Fonetika təlimi o vaxt həyati əhəmiyyət qazanır ki, nitq və təfəkkürün inkişafı məqsədilə təris olunsun, öyrədilən qaydalardan gündəlik nitq praktikasında istifadə edilsin. Buna görə də fonetik məlumatların həcmi, qaydaların məzmunu, praktik materialların xarakteri, təhlil metodu, bilik və bacarıqlara qoyulan tələblər, orfoqrafiya və orfoepiya üzrə aparılacaq işin istiqamətləri daha konkret şəkildə ümumiləşdirilir, əvvəlkilərdən fərqli olaraq mövcud proqramda şagirdlərə öyrədilən fonetik qaydalar elmi-praktik əhəmiyyət daşıyır, digər dil bölmələrinin tədrisində fonetik məlumatlardan istifadənin zəruriliyi əsaslandırılır. Azərbaycan dili təliminin qanunlarından doğan metodik prinsiplərə uyğun olaraq dilə dair qayda və qanunların, spesifik normaların fonetika, leksika, qrammatika hüdudunda diferensiallaşdırılmış tədrisi şərti xarakter daşıyır və dilin bütün bölmələrixarakterik xüsusiyyət fərqlərindən asılı olmayaraq biri digərinin mövcudluğuüçün əsas amil olub vahid obyektin şüurlu mənimsədilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Fonetika dil sisteminin öyrədilən ilk vahidi olduğu üçün bu dərslər elə təşkil edilməlidir ki, şagird fonetik anlayışları mənimsəməyin zəruriyilini nitq təcrübəsində şüurlu dərk edib sınaqdan çıxarsın, yazı və tələffüz mədəniyyətinin formalaşmasında fonetik normalara əsaslana bilsin.

Açar sözlər: fonetika, norma, metodika, praktika...

ABSTRACT

Since the foundation of the student's intellectual development and development is being taught in the native language, which is the main subject of primary education, it is important to treat them with a special responsibility. The fact that one of the forms of national existence and self-expression, as well as the mastering of all teaching disciplines on the basis of their native language, doubles that responsibility. The urgent problems of modern methodology are to strengthen the role of subjective factors, to optimize the methods and tools of language teaching, to further clarify the content and practical nature of teaching materials, taking into account the availability of objective conditions for teaching the Azerbaijani language in terms of existing requirements.

The teacher can effectively organize the mother tongue training so that she can clearly articulate the purpose of the unit she teaches, and provide a link between theoretical and practical material. As the main principle of native language teaching is the development of speech, all language units, including phonetics, are treated from this prism, with the result that every language norm is taught. Thus, the background of single facts, phonetic and grammatical events on different parts of the language should serve a unified purpose, develop language-sensitive attitudes, and enable students to learn the Azerbaijani language through systematic development of written and oral skills.

Although the curriculum for the elementary grades is not presented as a systematic linguistic unit, the time spent in its teaching focuses on the foreseeable mastering of simple phonetic concepts, with each phonetic unit playing both theoretical and practical importance,

the content of the skills is clearly defined. Phonetics training becomes vital when it is established to develop speech and thinking, and to use the learned rules in everyday speech practice. Therefore, the amount of phonetic information, the content of the rules, the nature of practical materials, the method of analysis, the requirements for knowledge and skills, orthography and orthoepy are more generalized, and unlike earlier, the phonetic rules taught by students are the need to use phonetic information in the teaching of other language units is justified. Different teaching of language rules and laws, specific norms in phonetics, vocabulary and grammar, in accordance with the methodological principles derived from the laws of the Azerbaijani language, is conditional, and serves as the basis for the existence of one another, regardless of the characteristic differences. Since phonetics is the first unit of language learning, these lessons should be organized so that the student can consciously test and test the need to master phonetic concepts, based on phonetic norms in the culture of writing and pronunciation.

Keywords: phonetics, norms, methodology, practice ...

1.GİRİŞ

Şagirdlərin intellekt kimi formalaşması və inkişafının təməl daşı ibtidai siniflərdə əsas təlim fənni olan ana dili dərslərində qoyulduğundan onun tədrisinə xüsusi məsuliyyətl yanaşmaq lazımdır. Milli mövcudluq və özündərkin təzahür formalarından birinin ana dili olması, həmçinin bütün təlim fənlərinin ana dili əsasında mənimsədilməsi faktı həmin məsuliyyəti ikiqat artırır. Azərbaycan dilinin mövcud tələblər baxımından öyrədilməsi üçün obyektiv şəraitin mövcudluğunu nəzərə alaraq subyektiv amillərin rolunu gücləndirmək, dil tədrisinin metod və vasitələr sistemini səmərələşdirmək,

təlim materiallarının məzmunu və praktik səciyyəsini daha da konkretləşdirmək müasir metodika elminin aktual problemlərindəndir.

Ana dili tədrisinin əsas prinsipi nitq inkişafı olduğundan bütün dil bölmələrinə, o cümlədən də fonetika təliminə bu prizmadan yanaşılır, hər bir dil normasının öyrədilməsindən konkret nəticə güdülür. Belə ki, dilin müxtəlif bölmələrinə dair tək-tək faktlar, fonetik-qrammatik hadisələr fonunda verilən bilik vahid məqsədə xidmət etməli, dilə həssas münasibət oyatmalı, şagirdlərin yazılı və şifahi nitq vərdişlərini inkişaf etdirməklə Azərbaycan dilinin sistem şəklində öyrənilməsinə şərait və zəmin yaratmalıdır.

2.FONETİKANIN TƏDRİSİ

İbtidai siniflərdə xüsusi bir dil bölməsi kimi tədris olunan fonetikanın elmi əsaslarını, məzmun və məqsədini, şagirdlərin nitq inkişafındakı konkret mövqeyini dəqiqləşdirmədən onun təliminin metodik problemlərini şərh etmək olmaz. Proqram, elmi-metodik ədəbiyyat və məktəb təcrübəsinin təhlili göstərir ki, istər fonetik anlayışları məzmununda, istərsə də onların tədrisi metodikasında bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmədən fonetikanı dil sistemindəki mühüm bir bölmə kimi öyrətmək, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsini konkretləşdirmək mümkün deyil.

Fonetikanın tədrisinə xeyli vaxt nəzərdə tutulsa da, şagirdlərin bilik və bacarıqlarında çoxlu qüsurlar müşahidə olunur. İstər şagirdlərin orfoqrafik və orfoepik mədəniyyəti, istərsə də nitq inkişafının digər göstəriciləri fonetika təlimində deformasiyaların mövcudluğunu, vahid metodlar, səmərəli üsul vasitələr kompleksinin tətbiq olunmamasını aşkara çıxardır. Bəzi müəllimlər fonetika təliminin ibtidai siniflərdə praktik əhəmiyyətin orfoqrafiya ilə məhdudlaşdırır, qrafik qaydaların tədrisinə, üzdənköçürmə çalışmalara, hərfi tələffüzə əsaslanan yazı işlərinə geniş yer verirlər. Dilin səs sistemi ilə qrammatika bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədris olunur. Halbuki, vahid sistem olan dilin tədrisinə sistem şəklində yanaşmaq, dil təlimini nitq inkişafı vasitəsinə çevirmək lazımdır və dilin bütün vasitələri bu məqsədə tabe olmalıdır.

İbtidai sinifərdə aşağıdakı fonetik məfhumların tədrisinə geniş yol verilir və hər bir məhfumun məzmununda praktik nitq vərdişlərinin inkişafına kömək göstərən vasitələr xüsusi olaraq fərqləndirilir: səslər və hərflər; danışıq səslərinin təsnifi; saitlər, onların əsas xüsusiyyətri, sırası;samitlər, onların xarakterik xüsusiyyətləri, səs tellərinin və ya küyün kəmiyyətinə görə samitlərin təsnifi, söz sonunda cingiltili samitlərin orfoqrafiya və orfoepiyası, söz ortasında yanaşı gələn kar samitlər;heca, heca yaratmada saitin rolu, bir səsli heca, çoxsəsli heca, nisbətən mürəkkəb hərftərkibli sözlərin hecalara bölünməsi, hecaya ayırmada hərf tərkibinə (sözün orfoqrafiyasına) əsaslanmaq, qoşasaitli və qoşasamitli sözlərin, düzəltmə və mürəkkəb sözlərin heca quruluşu, sətirdən sətrə keçirmə ilə bağlı sadə qaydalar; vurğu anlayışı, sözün fonetik vahid kimi dərk olunmasında heca vurğusunun praktik əhəmiyyəti, vurğulu hecanın tapılması, bəzi şəkilçilərdə vurğudan asılı olaraq məna dəyişməsi; ahəng qanunu, dilin vəziyyətinə görə saitlərin ahəngi, ahəng qanununun pozulduğu hallar, söz kökünə qoşulan şəkilçilərin son hecadakı saitin növünə uyğunluğu; əlifba dilimizdəki hərflərin sırası, bəzi sadə sözlərin əlifba sırası ilə düzülməsi, məktəblinin orfoqrafiya lüğətindən və "Azərbaycan dili" dərsliklərindəki lüğətlərdən istifadə qaydaları.

Fonetik məfhum digər anlayışlarla müqayisədə bir-birilə daha sıx bağlıdır; onların birini tam mənimsəmədən digərini öyrənmək olmaz. Bunu nəzərə alaraq həmin bölmənin mövzuları arasında əlaqə yaratmadan fonetik biliklərin dinamik inkişafını təmin etmək olmaz, yəni hər bir mövzu əvvəlkinin məntiqi davamı olub onu genişləndirməli, tamamlamalı, həmçinin digər bölmələrin tədrisinə şərait yaratmalıdır. Bütün fonetik vahidlər qarşılıqlı əlaqədə olub biri digərinin

mənimsənilməsini şərtləndirir və bu əlaqəli vahidlərin toplusu vəhdətdə tədris etmək lazımdır. Çünki dildəki fonetik vahidlərin əlaqəsi o qədər sabit və möhkəmdir ki, burada hər hansı bir faktın səciyyəvi əlamətlərinin üstündən ötəri biliklə keçib sonrakını öyrətmək mümkün deyil. Fonetik məhfumlar nəzəri cəhətdən diferensasiya olunmuş şəkildə öyrədilsə də, onlara kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır, mümkün olduqdca, sonrakı mövzu əvvəl keçilənlərlə əlaqələndirilməlidir.

3.TƏHSİLDƏ İNTEQRASİYA

Müasir təhsilin əsas istiqaməti Avropanın qabaqcıl ölkələrinə inteqrasiyasıdır. Avropada istifadə olunan təlim texnologiyaları, metodları kimi fənn fənn kurikulumu anlayışı da Azərbaycan təhsili üçün yenidir. Ana dili kurikulumu da ibtidai siniflərin fənn kurikumlarının bir komponenti olub bu fənn üzrə məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirən və bunlara doğru istiqamətlənmiş standartların reallaşması üçün zəruri fəaliyyətləri ümumiləşdirən sənəddir. Bu şagirdyönümlü sənəd olub bütün maraq və meylləri, cəmiyyətin tələblərini nəzərə alır. Həmin sənəddə fənn üzrə təlim nəticələri, məzmun xətləri və qiymətləndirmə standartları, müəllim və şagird fəaliyyətinə aid texnologiyalar, lazımi dərslik və vəsaitlərdə veriləcək biliklərin həmci və s. məsələlər ümumiləşdirilmişdir.

Ana dili ümumtəhsil məktəblərində tədris olunmaqla şagirdlərdənitq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir. Şagirdlər bu fənnin vasitəsilə milli mədəniyyətin nümunəsi kimi ana dilini öyrnir, onun səs sisteminə, lüğət ehtiyatına, üslubi-publisistik və digər üsullarda yaradılmış ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olmaq imkanı qazanırlar. Eyni zamanda, bu dildən istifadə edərək öyrənəcəkləri digər üsullarda yaradılmış ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olmaq qazanırlar. Eyni zamanda, bu dildən istifadə edərək öyrənəcəkləri digər fənlərin daha yaxşı mənimsənilmə potensialını genişləndirirlər.

Ümumtəhsil məktəblərində Ana dili təliminin məqsədi ümumi nitq və dil bacarıqlarını formalaşdırmaqla şagirdlərin nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrini təmin eməkdən ibarətdir.İbtidai siniflərdə fonetika haqqında verilən məliumatın məzmununa bunlar daxildir.

4.ÜMUMİ TƏLİMİN NƏTİCƏLƏRİ

İbtidai siniflər üçün fənn kurikulumlarında ana dili təlimində dil qaydalarının öyrədilməsindən əldə edilən təlim nəticələri həm ümumi, həm də hər bir sinif üzrə ayrıca müəyyənləşmişdir. Ümumi təlim nəticələri kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

Şagird:

-yaş həddinə uyğun zəruri fonetik, leksik, qrammatik biliklərə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
-seçdiyi dil faktlarını qruplaşdıraraq təqdim edir;
-dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir;
-şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir;
-qarşılaşdığı sözlərin mənasını başa düşdüyünü nümayiş etdirir;
-oxu texnikasına və vərdişlərə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
-yazı texnikasına və vərdişlərə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
-kaliqrafiya və orfoqrafiya qaydalarını gözləməklə müxtəlif növ yazılı çalışmaları yerinə yetirir.
-fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik qaydaları mənimsədiyini nümayiş etdirir;

Hər bir sinifdə öyrədilməsi nəzərdə tutulan dil qaydaları konkret məzmun standartları şəklində sadalanmışdır.

5. İLK OKULDA ANA DİLİ TƏLİMİ

I sinifdə ana dili təlimi gedişində fonetika, morfologiya və sintaksis haqqında elmi biliklərə hazırlıq işi aparılır. Şagirdlər bu sinifdə səsi hərfdən, saiti samitdən fərqləndirməyin, sözlərdəki hecanın onun tərkibindəki sait səslərin miqdarına uğun olmağının fəqrinə varır, sözlərin tək və cəm kəmiyyətə, müxtəlif qrammatik mənalara malik olmasını dərk edirlər. Cümləni sözdən fərqləndirərək onun müxtəlif növləri üzərində müşahidələr aparırlar. Şagirdlərin dil vahidlərinin fikrin ifadəsi üçün başlıca vasitə olmasını konkret nümunələrlə praktik əsasda mənimsəyirlər.

Birinci sinifdən fərqli olaraq şagird ikinci sinifdə sait və samitləri sadəcə tanımaqla kifayətlənməməli, onları bir-birindən fərqləndirməyi bacarmalı, bəzi sözlərin böyük hərflə yazılması səbəbini düşünməlidir. Lüğətdən istiifadə edərək sözlərin yazılış və tələffüz variantları üzərində iş aparmalıdır.

III sinifdə şagirdlərə sait və samitlərin mahiyyətindən əlavə onların növləri haqqında nisbət müfəssəl fonetik biliklər verilir, böyük hərflə yazılan söz qrupları geniş tərkibdə təqdim edilir, sözlərin yazılış və deyiliş qaydaları üzrə iş aparılır.

IV sinif ibtidai siniflər üçün son mərhələ olduğu üçün bu sinifdə ana dili üzrədil qaydalarının mənimsədilməsi sistemi əvvəlki siniflərdə əldə edilən bilik və bacarıqların dəqiqləşdirilməsi, yekunlaşdırılması və möhkəmləndirilməsi fünksiyasına xidmət edir. Bununla yanaşı, bu sinifdə şagirdlərə əsas nitq hissələri ilə yanaşı köməkçi nitq hissələri haqqında da ilkin məlumatlar verilir, cümlə üzvləri və cümləyə dair biliklər kifayət qədər ətraflı şəkildə genişləndirilir, şagirdlərin sözdən istifadə və cümlə qurmaq vərdişləri inkişaf etdirilir, əməli yazıları üzrə praktik işlər həyata keçirilir.

6.I SINIF ÜÇÜN TEST TAPŞIRIQLARI

1. Hansı sözdə daha çox sait var?
a) avtomobil b) odun c) qəzet
2. Hansı söz düz yazılmayıb?
a) radyo b) teatr c) ailə
3. Neçə birhecalı söz var?
Vətən, buz, səhər, quş, ocaq, dörd, fəsil, fəvvarə, altı
a) 2 b) 3 c)4
4. Hansı söz hecaya ayrılmır?
a) günəş b) planet c) peyk
5. Hansı tərəvəzin adı ikihecalıdır?
a) çuğundur b) kələm c) badımcan.

7.II SINIF ÜÇÜN TEST TAPŞIRIQLARI

1. Danışıq səsləri hansılardır?
a) qalın, incə b) sait, samit c) səs, hərf
2. Hansı sözün tələffüzündə “y” səsi əlavə olunmur?
a) Nailə b) dairə c) Tahirə
3. Hansı hərflərin adı düzgün yazılıb?
a) el, em, en b) le, me, ne c) et, re, ed
4. Hansı hərflə başlayan söz yoxdur?
a) ş, s b) j, x c) ı, ğ
5. Buraxılan samitləri yaz.
Pa..ız, çi..ələk, və..ən, pə..əng, yarpa.., xər..əng, ba..ıq

8.III SINIF ÜÇÜN TEST TAPŞIRIQLARI

1. Hansı bənddəki bütün sözlərdə yalnız dodaqlanmayan saitlər var?
a) kəpənək, külək, kəklik b) düymə, iyirmi, barama c) xışıltı, divar, tərəvəz
2. “Bülbül qarğa yuvasında yaşaya bilər, ancaq qarıldamağı öyrənə bilməz” atalar sözündə neçə incə sait var?
a) səkkiz b) doqquz c) yeddi
3. Ünsiyyət zamanı hansı nitq bacarıqlarından istifadə edilir?
1. dinləmə 2. danışma 3. oxu 4. yazı 5.jest 6. mimika
a) 1,3 b) 1, 2, 3, 4 c) 1,2,3,4,5,6

4. Danışıq səsləri nədir?
   a) yazarkən gördüyümüz səslər
   b) danışarkən yaranan səslər
   c) oxuyarkən gördüyümüz səslər

5. Hansı söz hecalara düzgün bölünmüyüb?
   a) nöq-san b) o-xu-cu c) kön-ül

Hər bir xalqın təhsilinin inkişaf etməsi həmin xalqın bu dünyada var olması, yaşaması deməkdir. Hər bir vətəndaş bu sahədə əlindən gələni etməli, vətən qarşısında borcunu ödəməlidir.

ETİK OLMAYAN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARININ NEDENLERİ
REASONS OF NON-ETHICAL CONSUMER BEHAVIORS

Doç. Dr. Serpil ÜNAL KESTANE

Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Günümüzde ekonomik kalkınma kaygılarının yanında yeryüzünün geleceğine yönelik kaygıların da artması ile sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram ilk yıllarında üretim bazında ele alınıp incelenmiş ancak sonraki yıllarda sürdürülebilir tüketimin sürdürülebilir kalkınmada temel bileşenlerden biri olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Böylece sürdürülebilir kalkınma kavramı tüketim yönünden de ele alıp incelenmeye başlanmıştır. Çünkü tüketiciler sosyal olarak sorumlu davranışları ile sürdürülebilirlik konusunda çok önemli bir aktördür.

Bu araştırmada da tüketicilerin tüketim konusunda daha olumlu davranışlar geliştirmelerini ve bu konudaki toplumsal hareketlere tam anlamıyla aktif katılımlarını engelleyen engellerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Bunun için araştırmada hem nicel hem de nitel yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nicel çalışmada, daha önce d'Astous ve Legendre tarafından geliştirilerek Kanadalı yetişkin tüketiciler üzerinde uygulanan ve doğrulanan CRUB (Consumer Reason for Unethical Behavior) ölçeği DEÜ İMYO'da toplam 234 öğrenciye uygulanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşmeler aracılığıyla da araştırma desteklenmiştir.

Elde edilen ölçek verileri SPSS paket programında istatistiksel analizlere tabi tutularak değerlendirilmiştir. Kanada'daki çalışmada ölçek 3 faktöre ayrılırken Türk Öğrenciler üzerinde yapılan bu pilot çalışmada ölçek 6 ayrı faktör altında toplanmıştır. Ölçekte öğrencilerin tüketim konusunda etik tutum ve davranışlara sahip oldukları, etik olmayan davranışlarının temelinde ise daha çok ekonomik sebeplerin yer aldığı görülmüştür. Ayrıca öğrencilere göre etik tüketim davranışlarının sağlanmasında en büyük sorumluluk devlete aittir.

Anahtar Kelimeler: Etik Olmayan Tüketim Davranışı, Tüketim Etiği, Sürdürülebilir tüketim.

ABSTRACT

Today, the concept of sustainable development has emerged with increasing concerns about the future of the earth as well as economic development concerns. This concept was examined on the basis of production in the first years, but in the following years it was thought that sustainable consumption was one of the main components of this concept. Thus, the concept of sustainable development has been examined in terms of consumption. Because consumers are a very important actor in terms of sustainability with their socially responsible behaviors.

In this study, it is aimed to determine the barriers that prevent consumers from developing more positive behaviors in terms of consumption and their active participation in social movements in this regard. For this purpose, both quantitative and qualitative research methods were used. In the quantitative study, CRUB (Consumer Reason for Unethical Behavior) scale, which was previously developed by d'Astous and Legendre and applied and validated on Canadian adult consumers, was applied to 236 students at DEU IMYO. Research was also supported through in-depth interviews from qualitative research methods.

The obtained scale data were evaluated by SPSS software. In the Canadian study, the scale was divided into 3 factors and in this pilot study conducted on Turkish Students, the scale was grouped under 6 different factors. In the scale, it was seen that students had more ethical attitudes and behaviors about consumption, whereas economic reasons were the basis of their unethical behaviors. In addition,

according to the students, the state has the most important responsibility for ensuring ethical consumption behaviors.

Keywords: Unethical Consumption Behavior, Consumption ethics, Sustainable consumption.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu tarafından doğal kaynak tükenmeyen kaynaklar olarak düşünülürken, 20. yüzyılda aslında dünyadaki tüm kaynakların büyük tehditler altında olduğu fark edilmeye başlanmıştır. Çevresel problemler küresel olarak özellikle 1970'lerden itibaren gündeme gelmeye başlamış, başta sanayileşme olmak üzere, düzensiz kentleşme, hızlı nüfus artışı ve yüksek büyüme gibi unsurlar bu durumun hazırlayıcıları olmuştur. Bu problemlere bir de çalıştırılan çocuk işçi sayısındaki artış, işçilerin çalıştığı fabrikalardaki çalışma koşullarının kötülüğü, tüketici ürünlerini test etmek amacıyla deneylerde hayvanların kullanılması gibi etik ve sosyal konular da eklenince geleceğe yönelik endişe kaynakları giderek artmıştır. Bu durum, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının son yıllarda en çok tartışılan konular arasına girmesine neden olmuştur. Sürdürülebilir olan kalkınma şekli; üretimin bağlı olduğu ekosistemin canlılığı ve kalitesini, iş gücünün fiziksel ve zihinsel sağlığını, ayrıca üretimin içinde yer aldığı sosyal ve yapısal çevreyi korur (Bener ve Babaoğul,2008).

"Sürdürülebilir kalkınma" kavramı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (1987) "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporunda "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma" biçiminde tanımlanmıştır (Yeni, 2014:184).

Alan Durring (1992) dünyadaki tüm sorunların üç büyük olgudan kaynaklandığını belirtmekte ve bu olguları aşırı nüfus artışı, hızlı teknolojik gelişme ve tüketim şeklinde sıralamaktadır. Nüfus artışı ve hızlı teknolojik gelişme ile ilgili olgulara fazlasıyla önem verilip, bu konularda nüfus planlama politikaları, nükleer silahlanmanın azaltılması vb. gibi önlemler alınmaktadır. Konuyla ilgili olarak üretim ayağındaki işletmeler de çevresel, etik ve sosyal konulardaki hassasiyetlerini ifade etmek açısından kurumsal sosyal sorumluluk davranışlarını sergilemeye başlamışlardır. Örneğin bazı kahve üreticisi firmaların "adil ticaret" adı altında sürdürülebilir kahve üretimini teşvik eden faaliyetleri, tekstil sektöründe bambu, deniz hücreleri ve soyadan yapılan doğal kıyafet üretimlerinin artması, otomobil sektöründe hibrit otomobillerin pazarlanması bu uygulamalardan bazılarıdır (d'Astous and Legendre,2009: 255). Ancak tüketim konusunda kayde değer uygulamaların olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Hâlbuki bu sorunların artmasına neden olan faktörlerden biri de mevcut tüketim alışkanlıkları ve tüketimin sürekli olarak kamçılanmasıdır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda tüketimin artık ihtiyaç karşılamaktan öte bir sembol ya da imaj unsuru olarak görülmesi, tüketimde hedonizmin giderek artması, "tüketiyorum öyleyse varım şeklinde" hisseden ve bu fikri pompalayan tüketim toplumlarına yönelik eleştiriler giderek artmaktadır. Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçların ortadan kalktığı günümüzde birey, tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve saygınlık getirdiğine inanmakta, satın aldığı nesneleri ihtiyacı tatmin etmekten çok bir farklılık aracı olarak kullanmaktadır. Kısacası birey, tükettiği nesneler aracılığıyla kimlik arayan bir bireye de dönüşmüştür. Materyalist ve hedonist karakterli tüketim kültüründe tüketmek, ötekilere verilmek istenen bir mesaj ve imaja dönüşmüştür (Baudrillard, 2017:87).

Kısacası günümüz tüketicisi tam bir ikilem içinde bulunmaktadır. Tüketici, bir tarafta erdeme, sabıra, empatiye, sosyal dayanışmaya vurgu yapan bir kültür, diğer tarafta ise bireyin hazzını ve isteklerini merkeze alan, anı yaşama sloganını sunan ve bu anlayışı filmler, diziler, videolar, klipler, çizgi filmler, reklamlar vb. pek çok araçla empoze eden ve bir endüstri ürünü olan tüketim kültürü arasında sıkışmıştır (Gümüş, 2018:17).

Daha önce de ifade edildiği gibi yerkürenin maruz kaldığı sorunların başında aslında aşırı tüketimi koymak yanlış olmayacaktır. Aşırı tüketimden kaynaklanan çevresel riskler hayatımızın her

alanını olumsuz yönde etkilemektedir: suların kirlenmesi, radyasyonun artması, ormanların kesilmesi, ekonomik ve estetik değerlerin tüketilmesi, yiyeceklerin çeşitli kimyasal ürünlerle üretilmesi, verimli toprakların erozyona uğraması, balıkçılık alanlarının yok edilmesi, yeraltı su rezervlerinin kurutulması kısacası ekosistemin dengesinin bozulması. Son beş yüz yılda insan faaliyetleri ve aşırı tüketim nedeniyle 816 canlı türü yok oldu. Bilim adamları normalde her dört yılda bir türün yok olduğunu tahmin ediyor. Modern yaşamın düşünce sistemleri, insanın sahip olma duygusunu ve hırsını kışkırttığı sürece tüketimin her geçen gün daha fazla artacağı ve küreselleşen tüketimin insanın geleceğini ipotek altına alacağını bugünden kestirmek zor olmayacaktır (Duman, 2018: 311) .

Toplumdaki her bireyin tüketme zorunluluğu dikkate alındığında, tüketici bireylerin davranışları bu sorunların artması ya da azalmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşeninin sürdürülebilir tüketim olduğu söylenebilir. Bu çalışmada da sürdürülebilir tüketim, etik tüketim gibi kavramlara dikkat çekilmiş ve etik olmayan tüketici davranışlarının nedenlerine değinilmeye çalışılmıştır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM VE ETİK OLMAYAN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARININ GEREKÇELERİ

Sürdürülebilir tüketim, genellikle insan ihtiyaçları, eşitlik, yaşam kalitesi, kaynak verimliliği, atıkların en aza indirilmesi, yaşam döngüsü düşüncesi, tüketici sağlığı ve güvenliği gibi konularla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden sürdürülebilir tüketim kavramı ile birlikte sosyal sorumlu tüketim, anlamlı tüketim, bilinçli tüketim gibi kavramlardan da söz edilmektedir. Ayrıca benzer davranışları nitelendirebilmek için etik tüketim, bencil olmayan tüketim, düşünceli tüketim gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Kısacası tüm bu kavramlar "sorumlu tüketim" adı altında toplanabilir. Sorumlu tüketim çevreye, topluma, kişinin kendine ve diğer canlılara olumlu etkisi olan veya daha az olumsuz etkisi olan tüketim davranışı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, sorumlu tüketim sürdürülebilir, çevreci ve/veya sosyal sorumlu olarak isimlendirilen, günlük tüketim alışkanlıklarından farklı yaşam tarzlarına, görüşlerine kadar uzanan dar ve geniş kapsamda birçok sorumlu davranış türünü içine almaktadır (Dursun ve Gündüz,2016: 1368).

Tüketiciler, sosyal olarak sorumlu davranışları teşvik eden mevcut toplumsal hareket bağlamında güçlü aktörlerdir. Birincisi, çevreye, hayvanlara ve dünyadaki diğer yerlilere daha saygılı olmak için tüketim davranışlarını değiştirme gücüne sahiptir. İkincisi, iş etiği perspektifinde, etik dışı iş uygulamalarına karşı olan karşıtlıklarını dile getirerek ve toplumun etik standartlarını karşılayan ürün ve hizmetleri tercih ederek, tüm dünyadaki şirketleri sosyal açıdan sorumlu paradigmaya girmeye zorlama gücüne sahiptir. Bu nedenle tüketicilerin sosyal sorumlu tüketime karşı olumlu tutum geliştirmelerini ve bu toplumsal harekete tam anlamıyla aktif katılımcılar olmalarını engelleyen engellerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (d'Astous and Legendre,2009: 255).

Tüketiciler, seçimlerde oylarıyla nasıl siyasal karar alma sürecine katılıyorlarsa, satın alma davranışlarıyla da doğrudan toplumun tüketim davranışına yön verebilmektedirler. Fetter (1911) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Her tüketici endüstrinin yönelimini belirli bir düzeyde etkilemektedir. Pazar, her penny'nin doğru oyu verdiği bir demokrasidir". Bu ifadeye göre Fetter (1911), tüketicilerin çevre ve işçi haklarını da göz önünde bulundurduklarını ileri sürmektedir (Balıkçıoğlu vd., 2007:394).

Araştırmalar, tüketicilerin etik ürünlere ve şirketlere sosyal açıdan sorumluluk sahibi uygulamalarla ilgili olumlu tutumlar geliştirdiğini ve şirketlerin davranışlarını değiştirme gücüne sahip olduklarına inandıklarını göstermiştir. Örneğin, Shell'in Nijerya'daki insan haklarına aykırı davranışlarına karşı başlatılan hareket, tüketicilerin yaptıkları boykotla şirketlerin toplumsal denetiminin bir aracı olduğunu kanıtlayan örneklerden birisidir. 1967-70 yılları arasında Shell'in faaliyetleri nedeniyle delta bölgesindeki tarım alanları petrol atıklarıyla kullanılamaz hale gelmiş, sular kirlenmiş ve deltadaki balıklar ölmeye başlamıştır. Ayrıca, bölgenin havası da ağır metaller, kanserojen

kimyasallarla kirlenirken, insanlar da hastalık belirtiler görmüştür. Shell'in insan haklarına aykırı faaliyetlerini protesto etmek amacıyla 1990 yılında bölge insanları tarafından "Ogoni Halkını Yaşatma Hareketi" (The Movement for Survival of the Ogoni People-MOSOP), kurulmuştur. 1995 yılında MOSOP'un lideri Ken Saro-Wiwa'nın da aralarında bulunduğu dokuz çevrecinin hükümet tarafından idam edilmesiyle Shell'e karşı tepkiler daha çok yükselmiştir. Shell'in insan haklarına aykırı faaliyetlerini sürdürmesi ve bunu başka bölgelere de taşıma isteği sonucunda uluslararası insan hakları ve çevre örgütleri, 14 Mayıs'ı Shell Karşıtı Küresel Eylem Günü ilan etmişlerdir (Balıkçıoğlu vd., 2007).

İşletmelerin anti-sosyal uygulamalarından dolayı uluslararası düzeyde boykota konu olan en önemli örneklerden birisi de Nestle boykotudur. Nestle, 1973-1984 yılları arasında dünya çapında yürütülen bir tüketici boykotuna maruz kalmıştır. Nestle reklamlarında, bebek mamalarının anne sütünden daha iyi olduğu, özellikle yetersiz beslenen annelerin bebeklerinde tercih edilmesi gerektiği söylenmiştir. Bebeklerin kendileri için en sağlıklı besin olan anne sütü yerine yeterince sağlıklı olmayan sularla hazırlanan mamalarla beslenmesi ve özellikle de yoksul annelerin gerekenden daha az mamayı suda eritme yoluna başvurması sonucunda yüksek düzeyde bebek ölümleri gerçekleşmiştir. Nestle'nin hâlâ devam etmekte olan anti-sosyal uygulamalarını dünya çocuklarına karşı bir cinayet girişimi olarak gören kuruluşlar, önce Nestle'yi bundan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ancak sonuç alınamayınca, 1996'da Uluslararası Nestle Boykotu Komitesi tarafından yeniden koordine edilen Nestle boykotu, aralarında UNESCO'nun da bulunduğu çeşitli gönüllü kuruluşların ve hükümet dışı örgütlerin de desteği ile sürmüştür. Bebek maması örneğinde, söz konusu endüstrinin tamamı kusurlu olduğu halde Nestle, endüstrinin sembolü olarak görüldüğünden boykotun hedefi olmuştur (Balıkçıoğlu vd., 2007).

Yukarıdaki örneklerde yer alan tüketici boykotları, sosyal sorumlu tüketim uygulamalarından sadece birini oluşturmaktadır. Aslında sorumlu tüketim anlayışı, tüketicinin satın alma kararından başlayarak, satın alınan ürünlerin edinilmesi, kullanımı ve tüketimi, ürünlerin elden çıkartılması aşamalarında farklı uygulama ve davranışlarla yer alır. Örneğin tüketici satın alma aşamasında tüketmemek, gönüllü sade yaşam biçimini tercih etmek, idareli tüketmek ya da paylaşım ekonomisinde bulunmak gibi uygulamalarla satın alma miktarını azaltabilir; ya da satın alma tercihi aşamasında sürdürülebilir ya da çevre dostu ürünler, etik, yeşil etiketli ve daha çok yerli ürünlerden yana tercih yapabilir. Tüketici yine ürünlerin kullanım ya da tüketim aşamasında da sorumlu kullanıma ve enerji tasarrufuna dikkat ederek sorumlu tüketimi gerçekleştirebilir. Ürünlerin elden çıkartılması aşamasında ise cam, plastik, kâğıt gibi ürünlerin geri dönüşümünü sağlamak, kullanılmayan dayanıklı tüketim ürünlerini hurdaya çıkarmak yerine başka bir kullanıcıya satmak veya ihtiyacı olanlar ile takas yapmak, bağışta bulunmak gibi davranışlar sorumlu tüketimi gerçekleştirebilir (Dursun ve Gündüz,2016: 1368).

Günümüzde tüketicilerin satın aldıkları ürünlerin sosyal ve çevresel etkileri konusunda giderek daha hassas oldukları ve hatta bazılarının etik ve çevresel ürünler almak için daha fazla para ödemeye istekli oldukları görülmektedir. Örneğin, 2009 yılında Times Dergisi ABD'de yapılan bir çalışmada ankete katılanların yüzde 78'inin, daha fazla yakıt tasarruflu otomobil için fazladan 2 bin dolar daha ödeyeceklerini yazmıştır. Çünkü, Jerry Greenfield'ın belirttiği gibi, *"Kimse başkasını sömürerek yapılan bir şeyi satın almak istememektedir"* (Smith, 2011). Ancak ilerleyen zamanlarda bu istatistiklerin satış rakamlarına yansımadığı da görülmüştür. Arzulu düşüncelerle, kendini kandırma ve anketörleri memnun etme arzusu ile verilen yanıtlar doğal insan davranışlarıdır. Uzun vadeli tasarruflar ve çevresel etki, kaçınılmaz olarak kısa vadeli maliyet kontrolünde ikinci sırada yer almaktadır (Smith, 2011). Bu yüzden de tüketicilerin tüketimle ilgili etik sorunların önemi hakkında söyledikleriyle gerçek davranışları arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Etik ürün ve markaların genel pazar paynın diğerlerinin yanında oldukça düşük kalması da bunu kanıtlar niteliktedir (d'Astous and Legendre,2009: 255).

Bazı araştırmacılar ise tüketicilerin bireysel çıkarlarının onları toplumun çıkarlarına göre daha fazla motive ettiği ileri sürmekte ve tüketicilerin bireysel olarak somut olumlu faydalar sağladığında sorumlu tüketici davranışlarının benimsenebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu bakış açısına göre, tüketiciler şirketlerin sosyal olarak sorumlu uygulamalara girmeleri gerektiği konusunda hemfikirler, ancak daha yüksek fiyatlar, düşük kalite ve zaman kaybı nedeniyle etik olmayan davranışları sergileyecekleri ifade edilmektedir. Kısacası, tüketiciler etik ürünler satın almak için daha fazla para ödemek istediklerini söylese de, çoğunluk ancak işlevsel ürün özellikleri korunursa bunu yapar.

Eckhardt ve diğ. (2010), pek çok ülkeden tüketicileri gözlemledikleri çalışmalarında, tüketicilerin sosyal nedenlerden dolayı rahatlıklarını ve yaşam tarzlarını feda etmeye hazır olmadıklarını ve birçok anketten elde edilebileceklerin aksine, tüketicilerin nadiren sosyal sorumlu tüketim davranışı sergilediklerini savunmaktadır. Görüşmelerine dayanarak, Eckhardt ve ark. (2010) tüketicilerin etik dışı davranışlarını haklı göstermek için ekonomik rasyonalizm, ekonomik gelişmenin gerçekliği (ekonomik kalkınma) ve hükümete bağlılık şeklinde üç ana neden olduğu sonucuna varmıştır. Ekonomik rasyonalizm argümanında tüketiciler sosyal sorumlu tüketim davranışının maliyetli olduğunu düşünmekte, fiyat ve kaliteye etik özelliklerden daha fazla önem vermektedir. Örneğin, tüketiciler orijinal markaların fiyatlarının aşırı ve hatta şişirilmiş oluğunu düşündükleri için sahte ürünler aldıklarını kabul ediyorlar. Ekonomik gelenekçi tartışma, ek maliyetler nedeniyle tüketicilerin sosyal sorumluluk taşıyan ürünler satın almadıklarını iddia ediyor.

Ekonomik kalkınma boyutunda, tüketiciler ülkelerin ekonomik kalkınmasının etik dışı davranışların benimsenmesini haklı çıkardığına inanıyorlar. Onların düşüncelerine göre, ülkelerin ekonomik büyümeden faydalanabilmesi ve iyi bir yaşam standardına ulaşması için, etik ve ahlaki özlemlerin bir kenara bırakılması gerekmektedir. Özellikle Amerikan toplumunun en büyük endişesi, sosyal ve çevresel sorunların ekonomik kalkınmayı engellemesi olduğu ifade ediliyor.

Hükümete bağlılık argümanındaki asıl düşünce ise "eğer gerçekten o kadar kötü olsaydı, hükümet bir şeyler yapardı" düşüncesidir. Bu argümana paralel olarak tüketiciler, sosyal aktörlerin etik dışı eylemlerini düzenleyen yasaların olmadığı yerlerde, tüketici davranışlarının yasal olduğunu ve bunun için suçlanamayacağını düşünmektedir.
Bu bakış açısı, yasal olanın sosyal açıdan kabul edilebilir olduğunu düşünmeye yönelik genel bir eğilimi yansıtmakta olup tüketicilerin etik veya sosyal açıdan sorumlu davranışı benimsemelerini engelleyen bir eğilimdir.

Düşünebilen tek varlık olarak insanın, değerlerine sahip çıkmak ve tüketim faaliyeti için düşüncesini tüketmemek kaydıyla bu mücadeleden başarılı çıkabilir. Dünyada yaşanabilir bir hayat oluşturmak gibi önemli bir sorumluluğu bulunan insanın, düşüncesini tüketim faaliyetlerinin yozlaştırıcı baskısından uzakta tutması gerekir.

Torlak'ın (2016) da belirttiği gibi aşırı ve zorlanmış tüketim faaliyetiyle her türlü kaynağın ve değerin sorumsuzca harcanabileceği, bu harcamalar konusunda hiçbir ölçü ve sınır tanımaksızın hareket edilebileceği anlayışının bir topluma hâkim olması o toplumun her yönüyle yozlaşması anlamına gelecektir. Bu hale gelmiş bir toplumda da adalet, dürüstlük, hak, hukuk gibi toplumsal ortak değerlerin uygulanabilirliği zayıflar. Bu değerlere uygun davranmaya çalışanların toplumda kabul görmesi gittikçe güç hale gelir, hatta tüketim faaliyetlerini bu değerler çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışanlar toplumsal dışlanma yaşar. Akıl, irade ve vicdanın zedelenmesi tüketen insan ve dolayısıyla tükenen toplumlara yol açmaktadır.

Günümüzde tüketim toplumlarından bahsedildiği gibi bir taraftan da tüketirken kendine, çevreye ve doğaya zarar vermeyen bir bilincin kültürel olarak geliştiğini de görmek mümkün. Bireyin aldatılmadan ve manipüle edilmeden özgürce tüketim yapabilme hakkı en doğal haklarından kabul edilmektedir. Bireysel zaaflarından yararlanılmayan ve seçenekler arasında özgürce seçimler yapabilecek bir bilince sahip olarak "sorumlu davranan" tüketici tipinin yaratılması elbette sadece tüketicinin ana konusu olmaktan çıkıp işletmelerin, hükümetlerin ve genelde toplumların da özlemleri arasında yer almaktadır (Odabaşı, 2017: 23).

3. TÜKETİCİLERİN ETİK OLMAYAN DAVRANIŞ NEDENLERİ ÖLÇEĞİ - CRUB (CONSUMER REASONS FOR UNETHİCAL BEHAVİOR) SCALE

CRUB ölçeği, Kanadalı yetişkin tüketiciler üzerinde uygulanan 28 ifadeden oluşan bir ölçek olup 2009 yılında Alain d'Astous ve Amelie Legendre tarafından geliştirilmiştir. Araştırma, yukarıda da ifade edildiği gibi daha önce Eckhard vd. (2010) tarafından yapılan tüketicilerin neden etik davranmadığına yönelik doğrudan ve dolaylı açıklamaları üzerine kurgulanarak, tüketicilerin sosyal sorumluluk sahibi tüketici davranışlarına katılmamaları konusundaki üç temel gerekçenin ölçümünü konu edinmektedir. Bu araştırmada yapılan faktör analizlerine göre ölçek 3 boyuttan oluşmakta ve bu boyutlar yazarlar tarafından "hükümete bağımlılık", "ekonomik rasyonalite" ve "ekonomik kalkınma" olarak adlandırılmıştır. Hükümete bağımlılık konusunda katılımcılar etik olmayan ürün ve hizmetlerin üretimi ve satışı gibi pek çok konuda hükümeti sorumlu tutmaktadır. Kendilerinin değil bu gibi durumlarda hükümetin önlem alması gerektiğini ifade etmektedirler. Ekonomik rasyonalite boyutunda ise ürün ve hizmetlerin maliyetlerinin onların etik ve çevreci olmalarının önüne geçtiği vurgulanmakta, ekonomik kalkınma konusunda ise gelişmek ya da kalkınmak için işletmelerin düşük ücretle işçi çalıştırmaları, çevreci ya da etik olmayan davranışlarda bulunabilecekleri konusu gündeme getirilmektedir.

CRUB ölçeğinin, şu ana kadar sürdürülebilirlik, etik ve çevre konuları üzerinde yapılan çalışmalardan "tüketicilerin etik olmayan davranışlarının nedenleri"ni sorgulaması açısından farklılık yarattığı düşünülmektedir. Bu nedenle de araştırmamızda Türk tüketicilerinin etik olmayan davranış nedenleri merak konusu olmuş, CRUB ölçeği Türkçe'ye çevirilerek ve ifadeler uyarlanarak Dokuz Eylül Üniversitesi İMYO öğrencileri üzerinde bir pilot çalışma olarak uygulamaya konulmuştur.

d'Astous ve Legendre, çalışmalarında ölçeğin tek bir ülkede yapılması ve küçük bir örnekle geliştirilip doğrulanmasının yeterli olmayacağı, ölçeğin daha farklı ve daha büyük örneklemlerle doğrulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ölçekteki yanıtlarda, genel olarak hassas konularla ilgili araştırmalarda olduğu gibi, ankete katılanların kısmen kendilerinin olumlu bir imajını yansıtmak istedikleri olasılığı da mevcuttur. Bu nedenle CRUB ölçeğini içeren çalışmalarda katılımcıların sosyal onay ya da sosyal tercih edilebilirliklerini de dâhil etmek gerektiğini vurgulamışlardır. Bu araştırmada da d'Astous ve Legendre'nin çalışma kısıtları ve daha sonraki araştırmalar için önerileri dikkate alınmış, CRUB ölçeği ile birlikte katılımcılara sosyal onay ölçeği de uygulanmıştır. Aşağıda araştırmaya yönelik bilgi ve bulgulara yer verilmektedir.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmada Türk tüketicilerin etik olmayan davranışlarına yönelik gerekçeleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Çünkü ülkemizde Dursun ve Gündüz'ün (2016) de ifade ettiği gibi sorumlu tüketim alanında yürütülen araştırmalarının sıklıkla sürdürülebilir tüketim, çevreci tüketim, gönüllü sade yaşam ve yeşil tüketim kavramları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Sorumlu tüketim anlayışının tüketim sürecinin ilerleyen aşamalarındaki yansımalarını temsil eden enerji tasarrufu ve geri dönüşüm davranışlarına özgü dinamiklerin belirlenmesine yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca yapılan taramalar, sorumlu tüketim kapsamında taklit, kopya ürün satın alınmaması gibi davranışları içeren etik tüketim ile toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla çocuk işçi çalıştıran, çalışan haklarına ve toplumun değerlerine, hukuka saygı göstermeyen işletmelerin ürünlerinden uzak durulması gibi davranışları içeren sosyal sorumlu tüketim davranışlarına yönelik araştırmaların yürütülmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda tüketicilerin çoğunlukla ne kadar sürdürülebilir, etik, çevreci tüketim davranışlarında bulunduklarına yönelik bulgular yer almış, neden etik davranmadıkları konusunda bir bulguya rastlanmamıştır. Halbuki 40 yıldan uzun bir süredir incelenen yukarıdaki temel değişkenlerin ve diğer birçok değişkenin

etkilerine dair ampirik deliller elde edilmesine rağmen sorumlu tüketim davranışlarının anlaşılmasında çok fazla yol alınamadığı görülmektedir. Öyle ki, tüketiciler değerlerine, topluma dair bilgi ve kaygılarına rağmen sorumlu davranmayabilmektedir Gelinen son noktada, tüketicilerin neden sorumlu davrandığı değil, neden ve nasıl sorumsuz davrandığının araştırıldığı görülmektedir. Son yıllarda yürütülen araştırmalarda tüketicilerin sorumsuz davranışlarını nasıl normalleştirdiği, bu çerçevede devreye giren zihinsel mekanizmaların neler olduğu incelenmektedir. Bu araştırma da bu konuya dikkat çekmesi bakımından önem arz etmektedir.

3.2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada d'Astous ve Legendre tarafından geliştirilen CRUB ölçeği Türkçe' ye çevrilip Türk tüketicisine uyarlanmaya çalışılmıştır. Oluşturulan ölçek Karaşar ve Öğülmüş (2016) tarafından geliştirilen "Sosyal Onay İhtiyacı Ölçeği" ile de test edilmeye çalışılmıştır. Her iki ölçek soruları da 5'li likert olarak uygulanmış, ifadelerde "Çok katılıyorum" en olumsuz tutum olarak belirlenerek "1", "Hiç katılmıyorum" ise en olumlu tutum olarak kabul edilmiş ve "5" puan olarak değerlendirilmiştir.

Her iki ölçeği içeren anket formu dijital ortamda hazırlanarak 234 DEÜ İMYO öğrencisine uygulanmıştır. Elde edilen verilerin SPSS paket programında analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

3.2.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma için hazırlanan anket formunda katılımcıların cinsiyetleri, yaşı, mesleği, eğitim durumu ve geliri gibi demografik bilgilere de yer verilmiştir. Ancak bu çalışma bir pilot çalışma ve örneklemin sadece öğrenciler olduğu düşünülürse pek çok demografik veri ayırt edici özelliğini kaybetmektedir. Bu nedenle ankete katılan öğrencilerin sadece cinsiyet verilerinin anlamlı olduğu ifade edilebilir. Bu durumda katılımcı öğrencilerin %32'si kadın, %68'i ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

3.2.1.1.AÇIKLAYICI FAKTÖR ANALİZİ

CRUB ölçeği, d'Astous ve Legendre tarafından Kanadalı yetişkin tüketiciler üzerinde uygulandıktan sonra açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve 28 maddeden oluşan ölçek 3 faktör altında toplanmıştır. Hükümete bağımlılık olarak adlandırılan (Government dependency) ilk faktör toplam varyansın %37,42'sini, ekonomik gerçeklik (Economic rationalisation) olarak adlandırılan ikinci faktör toplam varyansın %10.15'ini, ekonomik kalkınma (Ekonomic development) olarak adlandırılan üçüncü faktör de toplam varyansın %7,75'ini açıkladığı ifade edilmiştir.

Türkçeye çevrilerek Türk tüketicisine uyarlanan CRUB ölçeği ise ilk pilot çalışmada d'Astous ve Legendre'nin bulgularından farklılıklar göstermiştir. Elde edilen anket verileri öncelikle faktör analizine uygun olup olmadığı test edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,841
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3494,201
	df	378
	Sig.	,000

Bilindiği gibi KMO ve Barlett's testi verilerin faktör analizi koşullarına uygun olup olmadığını gösterir (Doğan ve Bulut, 2016: 121). KMO test değerinin 0,70'ten büyük olması, Barlett's test sonucunun da 0,05'ten küçük olması beklenir. Tablo 1'de de görüleceği gibi KMO değeri (0,841> 0,70) ve Barlett's değeri (sig.=0,00 < 0,05) yapının faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2, faktör analizi sonucunda faktörlerin toplam varyansın ne kadarını açıkladığını göstermektedir.

Tablo 2: Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	8,855	31,627	31,627	8,855	31,627	31,627	3,726	13,307	13,307
2	2,741	9,788	41,415	2,741	9,788	41,415	3,207	11,454	24,761
3	1,956	6,984	48,399	1,956	6,984	48,399	2,974	10,621	35,382
4	1,668	5,957	54,356	1,668	5,957	54,356	2,738	9,779	45,162
5	1,579	5,639	59,995	1,579	5,639	59,995	2,722	9,720	54,882
6	1,051	3,754	63,749	1,051	3,754	63,749	2,483	8,867	63,749
7	,957	3,417	67,166						
8	,910	3,249	70,415						
9	,835	2,981	73,396						
10	,772	2,758	76,153						
11	,720	2,570	78,723						
12	,661	2,362	81,085						
13	,586	2,092	83,177						
14	,572	2,041	85,218						
15	,492	1,759	86,977						
16	,470	1,679	88,656						
17	,445	1,588	90,245						
18	,382	1,363	91,607						
19	,343	1,225	92,833						
20	,329	1,176	94,009						
21	,285	1,017	95,025						
22	,255	,911	95,936						
23	,239	,854	96,791						
24	,218	,780	97,570						
25	,215	,767	98,337						
26	,182	,649	98,985						
27	,151	,538	99,523						
28	,133	,477	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Tablo 2'deki analiz sonuçlarına göre ölçek 6 boyut altında incelenebilir. Toplam varyansın %13,3'ü birinci faktör, %11,4'ü ikinci faktör, %10,6'sı üçüncü, %9,7'si dördüncü, %9,7'si beşinci ve son olarak da %8,8'i altıncı faktör olarak hesaplanmıştır. Sonuçta toplam varyansın %63,7'si bulunan 6 faktör ile açıklanabilmektedir.

Tablo 3: Rotated Component Matrix[a]

	Component					
	1	2	3	4	5	6
EB1	,781					
EB5	,774					
EB3	,742					
EB4	,609					
DS5	,598					
DS3	,529			,477		
DS9		,752				
DS7		,740				
DS1		,600				

EB8		,534				
DS8		,518				
DS6		,514				
EG10			,671			
EG5			,663			
EG4			,638			
EG1			,583	,529		
EG2			,544			
EG6			,529			
EG3				,712		
DS4				,564		
DS2				,551		
DS10				,548		
EB7					,773	
EB6					,762	
EB2					,752	
EG7						,860
EG9						,831
EG8						,801

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 9 iterations.

Tablo 3 incelendiğinde hangi değişkenlerin hangi boyutlarda yer aldığı görülebilmektedir. Bu verilere göre oluşturulan boyutlar, boyutlarda yer alan ifadeler ve bu ifadeler incelenerek faktörlere verilen isimler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: CRUB Ölçeği'ne Ait Maddeler

	Faktör 1: Ucuz İşçi Çalıştırma ve Kötü Çalışma Koşulları	
Cronbach's Alpha:0,827	EB1:	Ucuz işçi çalıştıran işletmeleri boykot etmiyorum, çünkü onların ülkenin kalkınmasına katkıda bulunduklarını düşünüyorum.
	DS5:	Eğer devlet düşük ücret alan işçilerin ürettiği ürünlerin satılmasına onay veriyorsa bu ürünleri satın almaktan kaçınmam.
	EB4:	Fakir ülkelerin ürettiği ürünleri satın aldığımda oradaki insanların çalışma koşulları konusunda endişelenmiyorum, çünkü bu durum o ülkelerin ekonomik gelişmesi açısından önemlidir.
	EB3:	Bence ucuz işçi çalıştıran işletmelerin ürünlerinin satın alınmasında yanlış bir şey yoktur; ülkenin kalkınması için böyle bedeller ödenebilir
	EB5.	Düşük ücretlerle çalışan işçilerin ürettiği ürünleri satın alma fikri beni endişelendirmiyor, çünkü bu gelişmekte olan ülkelerin büyümesini teşvik ediyor.
	DS 3.	Düşük ücret alan işçilerin ürettiği ürünleri alırken kendimi kötü hissetmek zorunda değilim; sonuçta şirketleri işçiler için yeterli ödeme yapmaya zorlamak hükümetin görevidir.
	Faktör 2: Devlet sorumluluğu	
Cronbach'	**DS8**	Devlet satmasına izin verdiği için çok düşük ücretle işçi çalıştıran işletmelerin ürünlerini satın almada hiçbir sorun görmüyorum.

	EB8	Büyüyen şirketlerin toplumsal konularla ilgilenmemesi ve kendisini bu konularda sorumlu hissetmemesi doğal bir durumdur.
	DS1	Bence çevreci olmayan ürünler tehlikeli değildir, eğer öyle olsaydı şirketlerin çevreye zararlı içerikler kullanmasına hükümet izin vermezdi.
	DS7	Geri dönüşümü olmayan ürünler satın almanın yanlış bir tarafı yoktur, çünkü bu ürünler zaten devlet tarafından yetkilendirilmiştir.
	DS9	Çevreci olmayan ürünler çevre için gerçekten tehlikeli değildir, çünkü eğer öyle olsaydı hükümet onları yasaklardı.
	Faktör 3: Ekonomik Kalkınmanın gerekliliği	
Cronbach's Alpha: 0,805	**EB6**	İşletmelerin çevreye saygısızlıklarını bir kötülük olarak görmüyorum; çünkü bu durum ülkenin ekonomik büyümesini engellemez.
	EB7	Çevreye duyarlı olmayan davranışları için şirketleri suçlamıyorum; çünkü ülkenin ekonomik kalkınması için böyle davranmaları gerekiyor.
	EB2	Bizim gibi ülkelerdeki işletmelerin çevreye saygı duymaması normaldir, bu yüzden onları boykot etmem.
	Sosyal Sorumlu Tüketim	
Cronbach's Alpha:0,752	**DS2**	Daha çevreci olmak için satın alma alışkanlıklarımı değiştirmeyeceğim, çünkü şirketleri çevre standartlarına uymaya zorlamak benim değil hükümetin görevidir.
	DS4	Çevreci olmayan ürünleri satın almanın yanlış bir şey olduğunu düşünmüyorum; çünkü çevre yönergelerini sağlamak hükümetin işidir.
	DS10	Satın aldığım ürünlerin hangi şartlarda üretildiği konusunda endişelenmiyorum, çünkü bu şartları hükümetin düşünmesi gerekir.
	EG3	Sosyal sorumluluk arz eden ürünler için neden daha fazla ödeme yapmam gerektiğini anlamıyorum.
	Tüketici Ekonomisi	
Cronbach's Alpha: 0,795	**EG1**	Çevreci ürünler için daha fazla ödeme yapmak hoşuma gitmiyor.
	EG2	Bedava olacaksa doğayla dost ürünleri satın almaya hazırım.
	EG4	Satın aldığım ürünlerin üretildiği şartlara duyarlıyım, ancak fiyatları benim için daha önemli bir konu.
	EG5	Bir ürünün fiyatı ile çevreci olup olmadığını karşılaştırdığımda, fiyata daha çok önem veririm.
	EG6	Düşük ücretle çalışan işçilerin ürettiği ürünler daha da ucuzlarsa satın almak isterim.
	EG10	Satın aldığım ürünlerin fiyatları onların çevreci ve/veya etik ürün olmasından daha önemli.
	Sahte Ürün kullanma	
Cronbach's Alpha: 0,838	**EG7**	Sahte ürün (karaborsada satılan ürün kopyaları) satın almak konusunda bir sakınca görmüyorum, çünkü gerçek markaların fiyatlarının aşırı olduğunu düşünüyorum.
	EG8	Sahte ürün (karaborsada satılan ürün kopyaları) satın almanın gerçek markalara karşı iyi bir anlaşma olduğunu düşünüyorum.
	EG9	Aşırı fiyatlarla satılan gerçek markalar yerine, çok daha düşük fiyatlı sahte ürünleri satın almayı tercih ederim.

Tablo 4'e göre Türkçe 'ye çevrilen ve Türk tüketicisine uyarlanan CRUB ölçeği ucuz işçi çalıştırma ve kötü çalışma koşulları, devlet sorumluluğu, ekonomik kalkınmanın gerekliliği, sosyal sorumlu tüketim, tüketici ekonomisi ve sahte ürün kullanımı şeklinde 6 faktöre ayrılmıştır. Her bir

faktörün güvenilirlik katsayısı ise sırasıyla α= 0,827; 0,786;0,805;0,752;0,795;0,838 olarak belirlenmiştir. Bu durum ölçekteki her bir boyutun oldukça ve yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Akgül ve Çevik, 2005: 435).

3.2.1.2. KATILIMCILARIN ETİK DAVRANMAMAYA YÖNELİK GEREKÇELERİ

CRUB ölçeğine yönelik daha önceden de açıklama yapıldığı gibi ölçekte yer alan ifadelerde "Hiç katılmıyorum" olumlu bir ifade olarak düşünülüp "5", "Çok katılıyorum" ise olumsuz tutum olarak düşünüldüğü için "1" puan şeklinde değerlendirilmiştir. Buna göre ankete katılan İMYO öğrencilerinin skorları düşük, orta ve yüksek derecede olumlu tutum olarak değerlendirildiğinde (0-1,66 düşük; 1,67-3,33 orta; 3,34-5 yüksek) yaklaşık 3,36 ile yüksek derecede olumlu tutum sergiledikleri ifade edilebilir (Tablo 5).

Tablo 5: CRUB Ölçeği Tanımlayıcı İstatistik Verileri

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma	Tutum Derecesi
Ucuz işçi çalıştırma ve kötü çalışma koşulları	234	1,33	5,00	3,1425	,92758	Orta
Devlet sorumluluğu	234	1,20	5,00	3,7350	,88355	Yüksek
Ekonomik kalkınmanın gerekliliği	234	1,67	5,00	4,2365	,84130	Yüksek
Sosyal sorumlu tüketim	234	1,00	5,00	3,1474	1,03747	Orta
Tüketici ekonomisi	234	1,00	5,00	2,7621	,88119	Orta
Sahte ürün kullanımı	234	1,00	5,00	3,1225	1,22414	Orta
Valid N (listwise)	234					
Genel Ortalama				**3,3576**		Yüksek

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların en yüksek skorlarının bulunduğu faktör "ekonomik kalkınmanın gerekliliği" faktörüdür. Buna göre katılımcılar işletmenin çevreye karşı duyarsız ve olumsuz davranışlarını kalkınmanın bir gerekliliği olarak görmemektedir. En düşük skor alan "Tüketici Ekonomisi" faktöründe ise tüketicinin bütçesinin ve ürün fiyatlarının, ürün ya da hizmetlerin çevreci ya da etik olmasının önüne geçtiği görülebilmektedir.

Araştırmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi katılımcıların sosyal onay ihtiyacından dolayı da anket sonuçlarının böyle olumlu çıktığı düşünülebilir. Bu nedenle ankette kullanılan sosyal onay ölçeğine yönelik veriler Tablo 6'da özetlenmektedir.

Tablo 6: Sosyal Onay Ölçeği Tanımlayıcı İstatistik Verileri

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma	Onay ihtiyacı
Başkalarının yargılarına duyarlılık	234	1,00	4,56	2,4948	,84920	Orta
Sosyal geri çekilme	234	1,75	5,00	3,7201	,89311	Düşük
Olumlu izlenim bırakma	234	1,38	5,00	3,4113	,91072	Düşük
Sosyal onay genel ortalama	234	1,44	4,64	3,1802	,76221	Orta
Valid N (listwise)	234					

Sosyal onay ölçeğinde de katılımcıların yanıtları "Hiç katılmıyorum" "5", "Çok katılıyorum" "1" puan şeklinde değerlendirilmiştir. Yine katılımcıların skorları düşük, orta ve yüksek derecede onay

ihtiyacı var olarak değerlendirilmiştir. Buna göre Tablo 6'da da görülebileceği gibi katılımcılar yaklaşık 3,18 gibi bir genel ortalama ile orta derecede sosyal onay ihtiyacı göstermektedir.

Kısacası, anketin daha önceki kısımlarında da değinildiği gibi pek çok nicel çalışmada ankete verilen yanıtlarla gerçek düşünce ve davranışlar arasında boşluk olabileceği dikkate alınmalıdır. Bu anket verilerinde de öğrencilerin kısmen dahi olsa sosyal onay ihtiyacının olması CRUB ölçeği sonuçlarının genellenemeyeceğini ve bu durumun nitel araştırmalarla da desteklenmesi gerektiğini ortaya çıkartmaktadır.

3.2.1.3. ÇEVRECİ VE ETİK TÜKETİM İÇİN OLMASI GEREKENLER

Ankette katılımcılara ayrıca açık uçlu bir soru olarak "**Sizce daha çevreci daha etik tüketim için ne gibi durumların olması gerekir**?" şeklinde bir soru da yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcılar genel başlıklar altında şu şekilde yanıtlar vermişlerdir:

- Devletin yasalar ve yaptırımlarla bu konularda daha tutarlı davranması,
- Doğru bir eğitim yapılanmasına gidilmesi (aile, okul ve toplum üçgeni beraberinde)
- Sosyal sorumluluk projeleri ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile etik ve çevreci tüketim davranışlarının yavaş yavaş yaygınlaştırılması,
- Plastik ürün kullanımını azaltacak, geri dönüşümü destekleyecek uygulamaların yaygınlaştırılması.

Verilen olumsuz yanıtlara örnekler:

- Herkes kendi ve ailesi için yaşamalı şova gerek duymamalı.
- Bilmiyorum.
- Yorumsuz.

"Daha çevreci daha etik tüketim için birey olarak bizler ne yapabiliriz?" şeklinde sorulan ikinci bir açık uçlu soruya verilen yanıtlar ise şöyle özetlenebilir:

- Tüketici olarak boykot yapıp çevreci ve etik olmayan ürünleri almayabiliriz.
- Tek kişi olarak gücümüz bazı şeyleri değiştirmeye yetmeyebilir ancak bazı ürünlere karşı mesafeli olabiliriz.
- Bencil olmaktan vazgeçip vicdanımızla hareket edebiliriz.
- Sadece gerek duyduğumuz ürünleri satın alabiliriz.

Verilen olumsuz yanıtlara örnekler:

- Bilmiyorum.
- Yorumsuz.
- Umurumda değil.
- İşime geldiği gibi davranırım.

SONUÇ

Türkçeye çevrilerek Türkiye'de İzmir DEÜ İMYO'da 234 öğrenciye pilot olarak uygulanan, d'Astous ve Legendre tarafından geliştirilen CRUB ölçeği Kanada'daki uygulamadan farklılıklar göstermiştir. d'Astous ve Legendre'nin yaptığı çalışmada ölçek 3 faktör altında toplanırken yapılan bu araştırmada 6 faktör altında toplanmıştır.

CRUB ölçeğine katılımcıların verdiği yanıtlar genel olarak değerlendirildiğinde yüksek derecede çevreci ve etik tutumların olduğu görülmüştür. Ancak, ölçek sosyal onay ihtiyaç ölçeği ile de desteklendiğinde bu yanıtları veren katılımcıların orta düzeyde sosyal onay ihtiyaçlarının olduğu da gözlemlenmiştir. Bu da her anket çalışmasında olabileceği gibi ankete katılan öğrencilerin sosyal onay ihtiyacı ile CRUB ölçeği yanıtlarının olumlu çıkabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Bu araştırma daha önce de yinelendiği gibi bir pilot çalışmadır. Araştırmanın bundan sonraki aşamasında her meslek, yaş, gelir, eğitim gibi faktörleri barındıran çok daha geniş bir kitleye bu anketin uygulanması ve anket sonuçlarının sosyologlar, eğitmenler ve bu konularda özel çalışma yapan kişilerle nitel yöntemlerden de yararlanılarak yorumlanması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgül, A. Ve Çevik, O. (2005), İstatistiksel analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"Emek Ofset Ltd.Şti, Ankara.

Balıkçıoğlu, B., Koçak, A., Özer, A. (2007) , Şiddet İçermeyen Bir Eylem Olarak Dolaylı Tüketici Boykotlarının Oluşum Süreci Ve Türkiye İçin Değerlendirme, Ankara Üniversitesi SBE Dergisi, 62-3, 79-100.

Baudrillard, J. (2017), Tüketim Toplumu, 10. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bener, Ö ve Babaoğul, M. (2008), Sürdürülebilir Tüketim Davranışı ve Çevre Bilinci Oluşturmada Bir araç Olarak Tüketici Eğitimi, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, 5(1), 1-10.)

D'Astous, A. And Legendre, A. (2009), Understanding Consumers' Ethical Justifications: A Scale for Appraising Consumers'Reasons for Not Behaving Ethically, Journal of Business Ethics, Vol. 87, No. 2, pp. 255-268.

Doğan, O. Ve Bulut, Z.A. (2016), Uygulamalı araştırma- Planlama, Tasarım ve Temel Analizler, İlkem Ofset ve Dijital Kopyalama Sistemleri, İzmir.

Dursun, İ. ve Gündüz, S. (2016), Türkiye'de Sorumlu Tüketim Davranışı Üzerine araştırmalar: Ulusal Makaleler ve Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Derleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 20(4): 1365-1391.*

Duman, Z. (2018), Tüketim Sosyolojisi, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

Eckhardt, M. G., Belk, R. Devinney, T.M., (2010), Why don't Consumers Behave Ethically, Journal of Consumer Behaviour, 9, 426-436.

Giana M. Eckhardt,G.M., Belk, R., Devinney, T.M. (2010), Why Don't Consumers Consume Ethically? Journal of Consumer Behaviour 9: 426–436.

Gümüş, N. (2018), Tüketim Çağı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Karaşar, B. ve Öğülmüş, S. (2016), Sosyal Onay İhtiyacı Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi, Ege Eğitim Dergisi, 17/1, 84-104.

Odabaşı, Y. (2017), Tüketim Kültürü- Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma, Sistem Yayıncılık,5. Basım, İstanbul.

Smith, N.C. (2011), Responsible Consumers And Stakeholder Marketing: Building A Virtuous Circle Of Social Responsibility, Unıversıa Busıness Revıew, Segundo Trimestre, ISSN: 1698-5117.

Torlak, Ö. (2016), Tüketim- Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü, İnkılab Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul.

Yeni, O (2014), Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi: 16/3, 181-208.

FEMİNİST KURAM BAĞLAMINDA TÜRK SİNEMASINDA KADIN İMGESİ:"TERSİNE DÜNYA" FİLM ANALİZİ

WOMEN IMAGE IN TURKISH CINEMA IN THE CONTEXT OF FEMINIST THEORY: "REVERSE WORLD" FILM ANALYSIS

Nurgül ERGÜL

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi SBE Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD

Öğr. Gör. Akın AY

Amasya Üniversitesi Merzifon MYO Basın ve Yayıncılık Programı

ÖZET

Bu çalışmada Feminist Eleştiri Yöntemi temelinde, sinemada dişil karakter özelliklerin erkek bedeni üzerinden yorumlanmasına ilişkin çerçeve çizilmiştir. Amaç patriarkal toplumun kadına yüklemiş olduğu bir takım rolleri erkek bedeni üzerinden izleyiciye sunan filmin yöntem ve içerik analizidir. Toplumun kadına biçtiği roller erkek bedeni üzerinden ifade edilir. Filmin analize konu olmasında temel neden ulaştığı geniş kitleler ve toplumsal kodların okunmasında sinemanın rolüdür. Kadının toplumsal bir kurgu olarak algılanışının patriarkal kültürle ilişkileri feminist eleştiri yaklaşımıyla ele alınmıştır. Tersine Dünya Filminde kadınlarla erkekler yer değiştirse nasıl olur? Sorusunun cevabı aranmaktadır. Orhan Kemal'in Aynı adlı Romanından 1993 yılında Yönetmen Ersin Pertan tarafından komedi türünde filme uyarlanmıştır. '' Kadın erkek kimliklerinin tersine döndüğü, kadınların kabadayı olduğu, erkeklerin evlenmek üzere evden kaçırıldığı, kadınların eve ekmek getirdiği kısacası tüm rollerin tersine döndüğü hayatı konu almaktadır'' Tersine dünya mizahi dille parodiye başvuran kolektif bilincin kodları üzerinden faillerle fiilleri değiştirerek ironileyen yapıda karşımıza çıkar. Toplumsal cinsiyetçi kodlarla alay eden ve bu kodlara başkaldıran bir kurguya sahiptir. Eril bilincin tersyüz edilerek kadınlar üzerinden gösterilmesine dayanan bir anlatım bulunmaktadır.

Hikâyelerin içerik ve tematik analizlerinde toplumsal cinsiyet kurgusunun eril özellikleri, kadına yüklenmiştir. Filmde yoğun bir biçimde Patriarkal imajinasyonun diyalektik eksende sahnelerin merkezine yerleştirildiği görülmektedir. Feminist Eleştirel yöntemle toplumsal kabullerin cinsiyetler üzerinden nasıl şekillendiği analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Feminist Film Anlatısı, Sinemada Kadın İmgesi, Patriarkal Otorite, Feminist Eleştiri

ABSTRACT

In this study, on the basis of the Feminist Criticism Method, the framework for the interpretation of feminine character traits in the male body is drawn. The aim is to analyze the method and content of the film, which presents the roles of the patriarchal society to the woman through the male body. The roles that society assigns to women are expressed through the male body. The main reason why the film reaches analysis is the role of cinema in reading the masses and social codes. The relationship between the perception of women as a social fiction and patriarchal culture is discussed with a feminist criticism approach. What if women and men are exchanged in the World Movie on the contrary? The answer to the question is sought. It was adapted from Orhan Kemal's novel of the same name in 1993 by director Ersin Pertan. ‘’ It is about the life in which male identities are reversed, women are bully, men are abducted from home to marry, women bring bread to the house in short, all roles are reversed ’. It has a fiction that mocks and rebels against sexist codes. There is a narrative that is based on masculine consciousness showing upside down through women. The male-dominated world's perception of life, behavior patterns, human relations, and especially the oppressive practice that is based on social coding on women is given a role in the structure applied by women by men by borrowing a role in accordance with the name of the work. In the content and thematic analyzes of the stories, the masculine features of gender fiction were attributed to women. In the film, Patriarchal imagination is intensely placed in the center of the scenes on the dialectic axis. Feminist Critical method is used to analyze how social acceptance is shaped by gender.

Keywords: Feminist Film Narrative, Image of Woman in Cinema, Patriarchal Authority, Feminist Criticism

Çalışmanın Önemi

Film çalışmaları alanında feminizm bir dizi alanı kapsayan düşünce, felsefe ve siyaset aracılığıyla bu soruları yanıtlamaya çalışır. Genel olarak bu başlıklar, kadının temsili, kadınlar ile erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temsili, izleyicinin cinsiyetçi kurulumu ve kadın sinemasının olasılığı biçimde sıralanabilir. Feminist sinema kadınların toplumsal pratikler aracılığıyla nasıl kurgulandığını irdeleyerek, kadının nesneleştirilmesi sürecini tersine çevirmeye çalışır.

Erkek ve kadınlardan kendileri için belirlenmiş normlar dâhilinde gündelik hayatta benliklerini sunmaları beklenir. Sunulan benliğin toplumun anlayışına ve beklentilerine uyması için toplumsallaşması gerekir (Goffman,2018,44). Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel olarak belirlenen cinsiyet rollerine karşılık gelir. Bu roller kaynaklara erişimimizi, davranış kalıplarımızı, sorumluluklarımızı ve paylaşım olanaklarımızı belirler (Saygılıgil, 2016:8).

Temsil stratejileri, ideoloji, kültür ve anlam üretimini kuramsal bir çerçevede değerlendirme ihtiyacı ve hegemon yapı tarafından kadına yüklenen roller; feminist film kuramının ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Kuramsal çatıdan elde edilen bulgular eril özelliklerin dişil karakterlere yüklenmesiyle toplumsal cinsiyet rollerine dair ipuçları sunmaktadır. Özellikle kadının toplumsal rolü ve birey olarak sosyal yaşamda karşılaştığı güçlüklerin anlaşılması amaçlanmıştır.

Hazırlanan bu çalışmada yukarıda bahsi geçen "hegemonik erkekliğin" Türk sinemasında nasıl temsil edildiği ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede Ersin Pertan'ın yönetmenliğindeki Tersine Dünya (1993) filmi örneklem olarak kabul edilmiştir.

Teori

Sinemada Feminist Anlatı

Feminist film kuramı esas itibariyle göstergebilimsel ve psikanalitik yaklaşımlardan etkilenir. Feminist film eleştirmenleri, göstergebilimsel sinema tekniklerinin cinsel farklılığın temsilindeki önemli rolünü, psikanalitik teoriden de arzu ve öznelliğin yapısını analiz etmeyi öğrenirler. Böylece, feminist film teorisinin odak noktası, filmlerin ideolojik eleştirisinin içeriğinden, filmlerdeki anlam üretmekte kullanılan mekanizma ve araçlara kayar. (Özarslan, 2013, s: 149)

Feminist hareketin en güçlü hissedildiği yıllar yetmişli yıllardır. Ryan ve Keller'a (2016, 200) göre bu yıllarda kadın hareketi eşitlik yanlısı ve baskı karşıtı liberal ya da radikal bir akım ile erkek dünyasıyla bütünleşme yanlısı bir ana akım biçiminde ikiye bölünür. Kitle iletişim araçlarına televizyonun katılması ile temsil çalışmaları önemli biçimde yer almaya başlayan feminist film çözümlemeleri kadın hareketlerinin etkisi altında gelişir. İkinci dalga feminist hareketin yaşandığı bu yıllarda, erkek hâkimiyetindeki film endüstrisinin feminizme ilk tepkisi ise görmezden gelmek ve reddetmek olur (Ryan ve Keller, 2016, 200).

Feministler kadın hakları kavramından esinlenerek yola çıkmışlardır. Kadın kelimesi konuşma dilinde çeşitli anlamlara geldiği için bir rahatsızlık anlamı taşıyabilmektedir. Feminizme ilişkin tartışmaların merkezinde kadına ilişkin söylem ve pratiklerin öncelikle aile ortamı ve ataerkil sistemin yönetiminde olduğu gerçeği yatar. Aile her yeni kuşakta yeni yöneten erkekler ve yönetilen kadınlar üretir. Kadını ezen ekonomik ve politik sistem bir sıradanlıkla sonsuz çeşitlilik göstererek kendini ortaya koyar (Doltaş, 1995, s. 53-54).

Feminizm, siyasi bir terim olarak 1960'lı yıllarda kullanmaya başlanmıştır. 19 yüzyılın ortalarında başlayan kadın hareketi ilk feminizm dalgası olarak nitelendirilmektedir,1960'lı yıllarda feminist düşüncenin yeniden hareketlenmesi ile bu dönemde ikinci dalga olarak isimlendirilmiştir. Kadınların yükseköğretim görmek istemeleri, çalışma hayatındaki kadınların pozisyonlarındaki değişiklikler yaşanması ve 1960'lı yılların ortalarından itibaren siyasi hayatın genişlemesi feminist hareketin dayandığı üç faktörü oluşturmaktadır (German,2006). Feminist kuramlar, alternatif kuramlaştırma şekilleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kuramların anlamlı toplumsal ve siyasi sonuçları olmalıdır. Geleneksel antropolojik kuramlara baktığımızda işbirliği oluşturmak ve araç yapımında erkeklerin önemli katkılarının olduğunu kadınların ise küçük bir etkilerinin olduğu öne sürülmektedir. Feminist kuramlarda ise kadının her türlü eyleminin insanlığın niteliksel ve niceliksel gelişim sürecinde anahtar etken olduğu ileri sürülmektedir (Balcı,2008).. Mitchell, kadının ezilmişliğini içeren nesnel

koşulları anladıkça bilincin akla dayalı rasyonel bir bilinç haline geleceğini söylemektedir (Mitchell,1985). İletişim çalışmalarında, dayandıkları farklı kuramsal veya ideolojik yaklaşımlar neticesinde, tek bir feminist yaklaşım yerine farklı feminizmler bulunmaktadır (Mutlu,2008). Sartre'nin Varoluşçu felsefesinden etkilenen Simone de Beauvoir, felsefedeki bu bakış biçimini kadın sorununa adapte ederek Varoluşçu feminist bir yaklaşımın ilerlemesine öncü olmuştur (Türköne,2005).

Yöntem

Söylem Analizi:

Hazırlanan bu çalışma söylem analizi ve diyalektik imge ekseninde incelenmiştir. Söylem analizinde dilin kullanılma biçimleri önemlidir ve analiz için temel olan metindir.

Söylem çözümlemesi tanımlama, genelleme ya da daha ziyade üretimsel ve dönüşlü (refleksive) bir araştırma yöntemidir (Parker, 1992).

Diyalaktik İmge:

Buck-Morss'a göre: *"Diyalektik imge, birbirinden ayrı ama bir yandan da birbiriyle ilişkili iki anın bileşimidir –biri dolayımlı ve analitik, diğeri de dolaysız ve ifşa edici. Dolaysız ve yarı mistik bir idrak olarak diyalektik imge sezgiseldir; felsefi bir "inşa" olarak bakıldığında ise, öyle olmadığı görülür. Benjamin'in tarihsel metinler üzerine yaptığı zahmetli ve ayrıntılı çalışmaları, belli bölümlerini büyük bir titizlikle bir araya getirerek oluşturduğu envanteri ve tüm bunları incelikle oluşturduğu "takımyıldızlar" içinde kullanması, üzerinde ince ince düşünülmüş, özdüşünümsel bir süreçti. Ve ona göre bu, geleneksel tarih yazımında yer alan kurgularla üstü örtülen hakikati açığa çıkarabilmek adına bir gereklilikti" (Thompson, 2013a:4).*

Buck-Morss'un "diyalektik imge" kavramına ilişkin yapmış olduğu saptamalardan hareketle, Tersine Dünya film metninin söz konusu kavramla, örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca diyalogların oluşumunda kullanılan temel kavramların cinsiyetler arası kurduğu diyalektik ilişki bakımından yine Buck-Morss'un şu tanımlamasıyla ortak bir zemini paylaşmaktadır: "Düşüncenin gerilimlere doymuş bir takımyıldızında durma noktasına geldiği yerde, diyalektik imge zuhur eder. Diyalektik imge düşüncenin hareketindeki duraktır. Bunun konumlanışı, elbette hiçbir şekilde keyfi değildir. Tek sözcükle, diyalektik karşıtlıklar arasındaki gerilimin en yüksek olduğu yerde aranmalıdır. Diyalektik imge, tarihsel nesneye benzer; tarihsel nesneyi tarihin akışının sürecinden koparıp atmayı meşrulaştırır" (Buck-Morss, 2010:243-244).

Sosyal Yaşamda Kadın Fenomeni

Kadınlık, yaşanılan çevrede bazı değişkenlerden ayrılarak yeniden üretilir. Bu nedenle, ev işleri, kadın öznelliğini anlamak için önemli noktalardan biri olarak karşımıza çıkar. Ev işleriyle kurulan ilişki, her kadın için merkezi önem taşısa da, kadının ait olduğu düzeye göre farklılaşır (Bora, 2011). Bu nedenle kadınlık ev içi alan cinsiyet eşitsizliğinin de üretildiği mekândır. Ev işleri, kadınların ortak deneyimlerinin odağında durur. "*Böylece, kocanın ev işlerinden muafiyetine mazeret getirir; ev işini kadının yükümlülüğü ve aile vazifesi olarak tanımlamaya devam eder "(Bora, 2011).* Bu konuyla ilgili yapılan 1988 yılında DPT tarafından yirmi bin civarı hane halkı ile yapılan ankette Kadınlarda "ev

işlerini yapmak en önemli iştir" diyenlerin oranı % 69.46, erkeklerde bu fikre katılanların oranı ise % 76.29 olarak çıkmıştır. Erkeklerin büyük bir kısmı kadınların çalışıp gelir getirmesi yönünde bir beklentilerinin olmadığını bildirmişlerdir (Atalay, 1992). "*2006 TÜİK tarafından yapılan bir başka ankette ise, yemek yapma, ütü yapma ve sofranın kurulup kaldırılması gibi geleneksel ev işlerinde kadınların daha fazla rol üstlendiği görülürken, faturaların ödenmesi ve bakım onarım işlerinin yapılması konusunda erkeklerin oranı daha fazla çıkmıştır "(TÜİK, 2006)*.

Sosyal kimliği tanımlama girişimler genelde sosyal kimlikle kişisel kimlik arasındaki ele alınmaktadır. Bu ayrımı ele alan Tajfel her bireyde *"kişisel ve sosyal kimlik" olmak üzere iki tür kimlik olduğunu söyler* (Demirtaş, 2003, s. 130).

Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet kavramı biyolojik bir temele dayanmış olsa bile günlük yaşamda, insanların kadın ve erkek cinsiyetlerinden anladıkları farklı bir anlam bulunmaktadır. *Giddens'ın ifadesi ile "kadın ve erkeklerin davranışları arasındaki farklılıkları sadece biyolojik temelli olan "cinsiyet" kavramı ile açıklamak mümkün değildir "(Giddens, 2000: 97).*

1980 Dönemi Türk Sineması

Türk sinemasında seksenli yıllar, özellikle kadın konusunda gerçekçi filmlerin çekildiği dönemdir.Bu dönemde kadınlar ya namuslu, evinin kadını, çocuklarının anası, cinselliği olmayan, sevgi dolu, sürekli bağışlayan, ezildiğini hissetse de gözyaşlarını içine akıtıp evin mutluluğunu bozmayan kadınlardır. Ya da cinselliğinden başka bir şeyi olmayan, kötü, mutlu yuvalara düşman, erkekleri kötü yola sürükleyen vamp kadınlardır. (Esen, 2000: 29).

. Yetmişli ve seksenli yıllarda kadınların sinemadaki konumları tartışılmaya başlanılmıştır. Ryan ve Kellner (1997: 219),Bu yıllarda eleştirmenler sinemasal kadını duygusal, eve bağlı ve bağımlı bireyler olarak yansıttığını düşünürler. *"Kadınların erkek arzularının nesnesi, fetişi ve erkek iktidarının olumlayıcıları olarak beyaz perdede yer alması bu eleştirmenlerce tepki görür "(*Öztürk, 2000: 74).

Tersine Dünya:

Bitirim Leyla: Filmdeki en önemli hegemonik kadın karakteridir. Kumar oynatan, alkol kullanan, çapkın her türlü kötü alışkanlığın temsilcisidir.

Sarı Leman: Bitirim Leyla'nın en yakın arkadaşlarındadır. Genç ve çapkındır.

Muhasebeci Hayriye: Bir Fabrika'nın muhasebe işlerinden sorumludur ve Hasan'ın karısıdır. Çapkın bir kadındır.

Ali: Palabıyık Hasan ve Süleyman'ın arkadaşıdır. Annesinin eşinin ölümünden sonra eve getirdiği kişidir. Daha sonra kızı ile olan birlikteliği ortaya çıkınca anne akıl hastanesine kızı hapishaneye girer. Ali yalnız kalır.

Süleyman: Bitirim Leyla'nın kocasıdır. Sadakatlidir. Gözü karısından başka kimseyi görmez.

Palabıyık Hasan: Bitirim Leyla'nın hapisten çıktıktan sonra gittiği genelevdeki erkektir. Trajik bir hikâyesi vardır. Memleketinden kaçıp İstanbul'a gelmiş ve geneleve düşmüştür. Bitirim ile tanıştıktan sonra onunla yaşamaya başlar.

Kemal: Bitirim Leyla'nın oğlu yaşlı patronun kocasıdır. Annesinin hapse girmesinden sonra onu koruyacak kimsesi kalmamıştır.

Diyalog:

Film babası ölen anne kız arasında geçen şu diyalog ile başlar:

Kız: Daha babamın 40'ı çıkmadan eve erkek getirdin! Adamın kemikleri sızlayacak… Anne: İyide bu evi kim çekip çevirecek. Kim temizlik yapacak. Kim yemek pişirecek. Sen mi?

Eşi vefat eden erkekler bu tür gerekçelerle evlenirler. Burada yoğun biçimde ironik bir yaklaşım bulunmaktadır. Film bir kara mizahla başlar ve aynı üslüpla erkek bedeninde kadın fiilleri işlenmektedir.

Bitirim Leyla Hapse düşer ve karısı hapse düştükten sonra Süleyman Bakkala gider:

Bakkal Nuriye: Vay! Erkek güzeli hoş geldin, emret!

Süleyman: Bir makarna, un, bir de çay

Bakkal Nuriye: Geçmiş olsun ya Karın içeri mi düşmüş?

Süleyman: Evet

Bakkal Nuriye: Geceleri yalnız korkmaz mısın sen?

Kadın Müşteriler: Sevabına sen git de bekle bari Nuriye.

Kadın Müşteriler: Zavallı Vallahi korkudan sarılık olur.

Kadın Müşteriler: Karısız erkekleri himaye insanlık borcudur(!)

Süleyman: Nuriye abla benim işimi gör de gideyim.

Bakkal Nuriye: İstersen veresiye veririm…

Süleyman: Yok ödeyeceğim.

Bakkal Nuriye: Yani karının hapsi uzarsa?

Süleyman: Ne olur uzarsa?

Bakkal Nuriye: Sana hesap açarım nasıl olsa ödeşiriz.

Süleyman: Hacet yok!

Bakkal Nuriye: Karın alt tarafı bitirimin biri, senin namusunu düşünseydi…

Süleyman: Karım hakkında bu tür konuşmanızı istemiyorum.

Bakkal Nuriye: Hadi be üçkâğıtçıdan kadın mı olur!

Süleyman: O sizi alakadar etmez.

Bakkal Nuriye: Kaç erkekle yatıp kalktığını biliyor musun sen ha?

Süleyman: Beni alakadar etmez.

Bakkal Nuriye: Helal olsun sana bundan sonra dünya ahret kardeşim ol, artık sana sarkmam, sarkanı da harcarım. Çalışma istersen bana gel, namusunla çalışırsın.

Süleyman: Teşekkür ederim, yarın çalışmaya başlıyorum zaten.

Bakkal Nuriye: Ya nerede?

Süleyman: Hayriye'nin çalıştığı fabrikada.

Bakkal Nuriye: Fabrika sahibi Naime, dikkat et ha yaşlı kadındır ama gözü erkek görünce elde edemezse hasta olur. Ama tabi Hayriye'ye he diyeceğine Naime zengindir!

Süleyman: Ne ona ne de ötekine!

Erkekliği alışageldik kalıbından çıkarıp yeniden yorumlayarak sinemanın sınırsız dünyasından izleyiciye seslenilmektedir. Kadın bir fail olarak, eyleyen kısma geçtiğinde; kendisine eylenen durumların faili olur. Empatiyle sağlanan abeslik, sanatın hicveden ve ezber bozan niteliğinin sonucudur.

Bakkal Nuriye ile Süleyman arasında geçen diyalogda görüldüğü üzere namus, evvela bir başkası için korunması gereken bir kavramdır ve onu koruması gereken erkektir. Bu kavram beden üzerinden kabul edilir ve eril yapı bunun belirleyicisidir.

Genel olarak anlaşıldığı biçimiyle namus yıkıcı bir kavramdır, çünkü insanların özellikle de kadınların özgürlüğü onların yalnızca aile içinde değil, tüm toplum içinde erkeklerin kontrolü altında olmaları sonucunda kısıtlanmaktadır. Kadınlar üzerinde ağır bir baskı kurulmasına yol açan namus anlayışı, erkeklerin de yaşamlarının odağına kadınların 'namus bekçileri' olma görevini koyarak, bu görevi içinde yaşadıkları topluluğun beklentilerine uygun yerine getirmedikleri, ya da getiremedikleri durumlarda ağır baskı altına girmekte, hatta mağdur konumuna düşebilmektedirler. Namusun kadınların bedeni üzerinden kurulması ve kadın cinselliğinin erkekler tarafından kontrolü, özellikle kadının zina yaptığının bilindiği durumlarda, insanların kafasında namus cinayetlerini bir anlamda meşrulaştırmaktadır (Kardam2005:26).

Başka bir Diyalogda:

Gecenin bir yarısı sokakta sarhoş biçimde söverek naralar atan Bitirim Leyla, bekçi kadınla tartışır. Kadın komiser Bitirim Leylayı Karkola götürürken peşinden koşan kocası:

- 'Bekçi ablalar, ona acımıyorsanız bana acıyın! Çocuklarıma acıyın ne olursunuz bırakın onu'

Bu serzeniş karşısında komiser Bitirim Leyla'yı bırakır. Toplumda kocası olmayan kadın ve çocukları çaresizdir. Ekonomik ve toplumsal sebeplerle dışlanacak, yokluk, açlık, sefalet gibi durumlarla sınanırken; toplum tarafından da namus tehdidi altında kalacaktır. Bu diyalogda ise sinemanın yapı bozumsal biçimini görmekteyiz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk Sinemasında 1980'li yılların sosyo-kültürel kabullerine rağmen kabul gören tutumların aksine ezber bozan bir mesajın sinemada ele alınması Türk Sinema Tarihi açısından oldukça önemlidir. Literatüre baktığımızda dönem yapısını anlamak ve kültürel kodları çözümlemek açısından filme ilişkin yapılan çalışmalarda söylem analizi ve eyleyenler modelleri dışında bir çalışma görülmemiştir. Ancak filmin temel mesajı, Feminist Eleştirel Yaklaşımın sorunsalı olan ''Cinsiyetler arası eşitsizlik'' üzerinedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetin erkeklik rolüne dair kabulleri, somut ilişkiler içerisinde nasıl görünmektedir sorusunun cevabı olarak analiz edilen filmde:

Diyaloglar eril yapının normalleri üzerinden ilerlemektedir. Söz gelimi karısı öldüğünde ev işleri, çocuk bakımı vb. konularda erkeğin hemen evlenmesi toplum normalleri dâhilindedir. Aynı durum kadın üzerinden izleyiciye yansıtılır. Çapkınlık yapma, alay etme, fiziksel şiddet vb. birçok konuda algıları tersyüz eden bir yaklaşımla farkındalık oluşturulur. Cinsiyete bağlı hoşgörü, imtiyaz, güç istenci ve ön kabuller üst bir bakışla insan olarak izleyiciye aktarılır. Diyaloglarda erkeklik (hegamonik cinsiyet) çıkmazı temel noktadır. Toplumsal anlamda kabul gören kavramlar (namus vb.) cinsiyet üzerinden anlamlandırılır. Eylemin doğruluğunu belirleyen şey fiilin kendisi değil, failin cinsiyetidir.

Feminist Eleştirel okuma ile kabul gören kavramlar ve toplumsal normların (namus, ahlak, düzen, saygı, sadakat, güven) cinsiyetler üzerinden konumlandırılışı kadının toplumsal kurban rolüne ilişkin sonuçlardır.

Empati, bir insanın kendisini diğer insanın yerine koyması ve onun yaşantısına onun açısından bakarak değerlendirebilmeyi gerektiren bir yaklaşımdır. Empati kuran kişi, empati kurduğunda olayı diğer kişinin gözünden görme şansı kazanır. Toplumların duygudaşlık kurabilmesinde kitle iletişim araçları oldukça önemlidir. Doğru iletişim kurabilmek, toplumsal kuralları değerlendirmek kendi gibi olmayanın yaşam pratiklerini algılayabilmek açısından seçilen kitle iletişim aracı sinema - televizyon başarılı bir araçtır. Yaşam pratiklerinin görsel unsurlarla diyaloglara aktarımı bireylerin empati kurabilmesi açısından oldukça etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır.

Cinsiyetlere yüklenen rollerin çaprazlanması; komedi türüne uygun bir ironi üzerinden izleyiciye aktarılmıştır. Hedef kitleye yerinde olsan nasıl hissedersin(?) sorusu deney imlettirilmiştir. Benimsenen fiiller, onanmış faillerden alınarak, aynı fiil hegemon yapı üzerinden işlenmiştir. Kabul gören fiil, kendisini kabul gören failler tarafından bizzat deneyimlenir. İzleyiciye, değerli olduğu kabul gören

temel ahlaki normların eril yapının lehinde pozitif ayrımcılık esasına dayalı olarak mı, yoksa gerçekten yaşam için gerekli evrensel değerleri yansıtması açısından mı kabul görmesi gerektiği sorgulattırılmıştır.

Toplum tarafından kabul gören ahlaki normlar yeniden inşa edilmeli midir? Yoksa bu normlar cinsiyet farkı gözetmeksizin fail kim olursa olsun kabul görülecek nitelikte evrensel nitelikte midir? Bu iki temel soru toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kabulleri yeniden inşa edebilecek sorulardır. Bu bağlamda: Erkek fiziksel ve ruhsal şiddet uygularken iç dinamikleri nedir? Kendisini haklı gören erk neden haklı görür? Temel kabullerin oluşumunda alt sebepler nelerdir? Savunma mekanizmaları nelerdir? Bu mekanizmaları oluşturan toplumsal faktörler nelerdir? Tüm bu sorular kadının toplumsal yaşamda cinsiyet faktörü nedeniyle yaşadığı haksızlıklara ilişkin söylem - eylem analizlerinin konusu olmuştur ancak bu haksızlıkların temel sebepleri nelerdir? Denilebilir ki toplumsal cinsiyet rolleri ve genel kabullere ilişkin araştırmalar bu iki temel soru ekseninde genişletilmelidir. Feminist eleştirel yaklaşım temelinde söylem analizi yöntemiyle incelenen bu çalışma, toplumsal davranış normlarının cinsiyet farkı gözetmeksizin her iki cins için evrensel nitelik taşıması bakımından alana yönelik araştırma yapanlara yol gösterici bir görev üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

Atalay, B. (1992). Sanayileşme Ve Sosyal Değişme-Kırıkkale Araştırması- Ankara: DPT Yayınları.

Balcı, A. (2008). Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi İstanbul: Pegem A Yayıncılık

Bora, A. (2011). Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği Ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirtaş, H.A. (2003). Sosyal Kimlik Kuramı Temel Kavram Ve Varsayımlar. İletişim Araştırmaları, 1(1), 123-144.

Doltaş, D. (1991), "Feminizm Açısında Sekizinci Günah Ve Bir Cinayet Romanı", Toplum Ve Bilim, S. 53, İstanbul.

German, L. (2006). Cinsiyet,Sınıf Ve Sosyalizm. İstanbul:Babil

German, L. (2006). Cinsiyet,Sınıf Ve Sosyalizm. İstanbul:Babil

Gıddens, A. (2000), Sosyoloji, (Çeviren: Hüseyin Özel - Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.

Goffman, E. (2018). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, (Çev. Barış Cezar),İstanbul : Metis Yayınları.

Kardam, F.(2005). Türkiye'deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri, Eylem Programı Çin Öneriler Sonuç Raporu BM Nüfus Fonu, Nüfus Bilim Der., BM Kalkınma Programı, Ankara.

Kaylı, Ş.D. (2011). Özgürleşme Ve Kadın Bedeni. İzmir: İlya İzmir Yayınevi

Mitchell, J. (1985). Kadınlık Durumu. İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları

Mutlu, E. (2008). İletişim Sözlüğü. Ankara: Ayraç Kitapevi.

Öztürk, S. R.(2000). Sinemada Kadın Olmak (Istanbul: Alan,2000).

Parker, Ian (1992). Discourse Dynamics: Critical Analysis Forsocialandındividualpsychology, Londra: Routledge

Ryan, M. Ve **Kellner**, D. (1997). Politik Kamera. Çev: Elif Özsayar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Saygılıgil, F. (2016). Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları. Ankara: Dipnot Yayınları.

Thompson, A.K. (2013). Particular New Forms Of Realism. (N. Örge. Çev.). E- Skop. Erişim: 19.10.2015. Http://Www.Eskop.Com/Skopbulten/İsyanin-Metalastigi-Bir-Cagda-Walterbenjaminin-Diyalektik-İmge-Kavrami/1089

Tüik (2006). Aile Yapısı Araştırması, Http://Www.Tuik.Gov.Tr/Aileyapi/Menu.Do. Adresinden Erişildi. Erişim: 19.10.2019.

Türköne, M.(2003). Siyase. dAnkara: Lotus

KÜYERELLEŞME BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ LAY'S REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

SEMIOTIC ANALYSIS OF LAY'S ADVERTISEMENTS IN TURKEY IN THE CONTEXT OF GLOCALIZATION

Öğr. Gör. Aylin DERVİŞ
Avrasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEĞİRMENCİ
Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Gelişen teknoloji ile birlikte tüm dünyada mesafeler azalmış ve artık insan, sermaye, kültür, teknoloji vb. alanlarda entegrasyon sağlanmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu eğilim kültürel alanda da kendini gösterince dünya toplumları homojen bir yapıya bürünerek tek tip bir kültürün meydana gelmesini sağlamıştır. Bu durum yerel ülkeler tarafından olumlu karşılanmamış ve küreselleşme ve yerelleşme tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bir taraf küreselleşmenin dünyaya yarar sağladığı ve desteklenmesi gereken bir olgu olduğunu, ekonomik kaynakların daha etkin kullanılacağını savunurken diğer taraf küreselleşmenin yerel kültürleri ve inançları yok ettiğini, yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılmasıyla insan hakları ve demokrasinin gelişeceğini savunmaktadırlar. Bir de küreselleşme ve yerelleşme yaklaşımının bir arada olması gerektiğini savunan küyerelleşme taraftarları mevcuttur. ''Küresel düşün yerel hareket et'' stratejisiyle hareket eden çok uluslu şirketler yerel olanın kültür, gelenek görenek, dil, kıyafet gibi değerlerini dikkate alarak yerele ait ürünler ortaya koymakta ve yerel olanı etkileyerek ekonomik, siyasi, sosyal alanlarda ön plana çıkmayı amaçlamaktadırlar.

Bu çalışmada küyerel yaklaşımla hareket eden Lay's reklamları, Saussure'nin göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Lay's cips markasının Türkiye için yaptığı reklamlarında köy hayatının sağlıklı yaşam koşulları gözler önüne serilmiştir. Bunu yaparken köy hayatının içinden oyuncular seçilmeye dikkat edilmiş ve reklamlarında geleneksellik, doğallık, temizlik annelik gibi unsurlar kullanılmaya özen gösterilmiştir. Lay's cips markasının reklamlarında, renk, nota, doğa, duygu, araç, insan ve nesne gösterge olarak kullanılmış, beyaz, müzik, ağaç, paylaşım, dil, kadın ve kıyafet gösterenleri ile temizlik, geleneksellik, doğallık, insanlık, özgünlük, anne ve yerellik kavramları tüketicilere gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, küyerelleşme yaklaşımı hem küresel işletmelerin hayatta kalabilmesi hem de unutulan yerel değerlerin yeniden ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi için hizmet eden bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yerelleşme, Küyerelleşme

ABSTRACT

With technological development, distances have decreased all over the world and now people, have achieved integration in the fields such as capital, cultural, technological etc. When this trend, called globalization, manifested itself in the cultural sphere, the world societies took on a homogenous

structure, resulting in the formation of a monotip culture. This situation has not been received positively by local countries and has led to discussions on globalization and localization. One side argues that globalization benefits the world and should be supported, that economic resources will be used more effectively, while the other side argues that globalization destroys local cultures and beliefs, and that human rights and democracy will be improved by increasing the powers of local governments. There are also supporters of globalization who argue that the approach of globalization and localization should coexist. Multinational companies acting with the strategy of ‘’Think Global act local’’ produce local products by taking into account the values of the local ones such as culture, tradition, language, clothing, and aim to come to the fore in economic, political and social areas by influencing the local ones.

In this study, Lay's advertisements acting with a glocal approach are examined by Saussure's semiotic analysis method. Lay's chips brand's advertisements which are broadcasted in Turkey show the healthy living conditions of the village life. In doing so, it was taken care to select players from within the village life and attention was paid to use elements such as traditionality, naturalness, cleanliness, motherhood in their advertisements. In the advertisements of Lay's chips brand, color, note, nature, emotion, tool, human and object were used as indicators, white, music, tree, sharing, language, women and clothes, and cleaning, traditionality, naturalness, humanity, originality, mother and locality concepts were tried to be shown to consumers. As a result, glocalization approach appears to be a tendency which serves not only global enterprises to survive, but also local values to re-emerge and be more valuable.
Keywords: Globalization, Locality, Glocalization

1.GİRİŞ

Teknolojideki hızlı gelişmelerle birlikte küreselleşme son yıllarda sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Küreselleşme kavramının İngilizce anlamı globalization kavramına karşılık gelmekte ve önceleri sadece dünyanın fiziksel şekli olarak ifade edilen kavram günümüzde evrensellik anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamın temelinde ise Marshall McLuhan yer almaktadır. McLuhan, teknoloji geliştikçe dünyanın global köy haline geldiğini ve bu köyde her şeyin aynı anda olduğunu, zaman ve mekan kavramlarının önemini yitirdiğini vurgulamaktır.(Varol ve Varol, 2019:146) Küreselleşme konusunda literatür zenginliğinin olmasına ve akademik çalışmalarca çok tercih edilmesine rağmen ortak bir tanımlama yapılamamıştır. Türk Dil Kurumuna göre küreselleşme, dünya milletlerini ekonomi, siyaset ve iletişim bakımlarından birbirine yaklaşmaya ve bir bütün olmaya götürmek olarak tanımlanmıştır (TDK,2019). Robertson ise küreselleşme sürecinin bir yüzünü küreselin yerelleşmesi, diğer yüzünü ise yerelliklerin evrensel bir boyut haline gelmesinin oluşturduğunu belirtmektedir. (Öngören, 2002:449). Genel anlamda bakıldığında küreselleşme, her alanda mesafenin azalması, siyasal, ekonomik, sosyal alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesi süreci olarak tanımlamak mümkündür. (Kürkçü, 2013:2)Tüm bu değişimlerin içerisine kültür de dâhil olunca dil, değerler, inanışlar, gelenekler ve görenekler de değişmeye başlamış ve bu durum beraberinde küresel - yerel tartışmalarını getirmiştir. Bir tarafta küreselleşmenin dünyanın refahı için önemli bir

etken olduğunu, temel güç ve nüfuz kaynağının küresel sermayenin elinde olduğunu savunan aşırı küreselleşmeciler yer alırken diğer tarafta küreselleşmenin ulus-devletler tarafından kendi güç ve menfaatlerinin devam ettirilmesi ve derinleştirilmesi için bir araç olarak kullanıldığını savunan gelenekçi yaklaşım bulunmaktadır.(Bayar, 2008:31-32) Her ne kadar birbirlerinden farklı görüşlere sahip olsalar da her iki görüşte de ulus devletin ve yerelliğin etkisinin azaldığını tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir gücün oluştuğu konusunda hem fikirlerdir. Küyerelleşme ortaya çıkan bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve küresel ile yerelin birbirine uyum sağlaması amacını gütmektedir. Küyerelleşme; küresel ve yerel eğilimlerinin karmaşık bir etkileşimi, yani bağımsız ve kendine has özellikler ile evrensel değerlerin bir karışımı olduğu söylenebilir. (Benyon'dan akt. Candemir ve Zalluhoğlu 2010: 5). Küyerel yaklaşıma göre dünyada birbirinden farklı birçok kültür vardır ve içeriklerin oluşturulurken bu farklı değerlere uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden küresel olan işletmeler küresel olan unsurlar yerine yerel değerlere reklamlarında yer vererek küresel düşün yerel hareket et olarak adlandırılan uyum stratejisini kullanmaktadırlar (Svensson'dan akt. Candemir ve Zalluhoğlu 2010:5).

Bu çalışmada küyerel eğilim ile hareket eden Frito Lay işletmesinin Türkiye'de Lay's markası için uyguladığı stratejiler göstergebilimsel metot ile analiz edilmiştir. Ayşe Teyze Lay's Zeytinyağlı reklamı örnek olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Türk kültürüne ait unsurların reklamlarda ne şekilde yer aldığı ve altında yatan anlamların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada Lay's reklamları Saussure'nin göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Göstergebilim, gösterge dizgelerinin işleyişini bilimsel bir yöntemle incelemektedir. Çalışmada göstergebilim metodunun tercih edilme nedeni, televizyon reklamlarının iletilerini hedef kitlenin sosyal ve psikolojik özelliklerini dikkate alarak oluşturmasıdır. Tanıtmaya ve satın aldırmaya yönelik bu mesajlar iletilirken, mesajların altında yatan anlamlar da hedef kitlenin zihnine yüklenmeye çalışılır. Göstergebilim ise reklamların içerisinde bulunan göstergelerin ne olduğu ve nasıl yaratıldığı konusu üzerinde durmakta ve anlamlarını ortaya koymaktadır. Göstergebilimin amacı, kullandıkları yol, yöntem, dil ne olursa olsun anlamlı dizgeleri analiz etmektir. (Kıran, 2011:4) Saussure göstergebilim kavramı ile toplumsal alandaki tüm göstergeleri (işitme engellilerin kullandığı alfabe, davranış biçimleri, trafik işaretleri, reklam afişleri) inceleyecek bir bilimden söz etmektedir. (Saussere'den akt. Başoğlu 2019:436).

Saussure gösterge kavramının gösteren ve gösterilen olmak üzere ikili bir yapıya sahip olduğunu ve ikili yapının sonucunda anlamlandırma sürecinin ortaya çıktığını ifade etmektedir.

3. AYŞE TEYZE LAY'S ZEYTİNYAĞLI REKLAM ANALİZİ

Bu reklam Ayşe Teyze ile köyde yaşayan bir adam arasında geçmektedir. Ayşe teyzenin köy mutfağı mekân olarak tercih edilmektedir. Lay's reklamlarında temel olarak işlenen konu köy temasıdır. Burada da bir köy mutfağı var ve Ayşe teyze patates soymaktadır (Resim1.a).

a.

b.

c.

d.

e.

f.

g.

h.

Resim 1. Ayşe Teyze Lay's Zeytinyağlı Reklamından Görüntüler (a.h).

Temel hatlarıyla bakacak olursak mutfak beyaz renktedir. Bu durum temizliğe gönderme yapmakta ve Lay's'in temiz ellerden çıktığını çağrıştırmaktadır. Perdenin dantel detaylı olması gözümüze çarpan bir diğer noktadır. Türk kültürünün bir parçası olan dantelleri reklamlarda kullanarak Frito-Lay adlı çok uluslu şirketin geleneksellik noktasını da çok yakından takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Danteller çoğunlukla büyükler tarafından ortaya konulan ürünler olduğu için hedef kitleye Lay's geleneklerinize sahip çıkıyor imajı verilmektedir. Mutfakta bulunan ipe dizilmiş biberler, eski tencere ve tavalar geleneksel Türk mutfaklarının vazgeçilmez malzemelerindendir (Resim 1.b). Ayşe Teyze burada kadınların toplumsal ve kalıplaşmış görevlerini icra etmektedir (Resim 1.c). Örneğin; kadın mutfakta yemek yapar, bulaşık yıkar, çamaşırı asar, bahçeyi sular gibi kadına yüklenen görevler bir kez daha yinelenmiş ve zihinlerde yer etmiştir. Köylü bir adam Ayşe Teyze'ye gelip, "bu bizim zeytinyağını bir ünlü yapalım''demekte ve Ege yöresinin ağzını kullanmaktadır. Köylü adamın elinde bir sepet içinde zeytin taneleri ve zeytinyağı bulunmaktadır (Resim1.d). Köylü adam Ayşe Teyze'den zeytinyağlı Lay's yapmasını ısrarla istemektedir. Ayşe Teyze de paketi göstererek zeytinyağlı Lay's'in zaten yapıldığını söylemektedir (Resim 1.e). Reklamın bitişine doğru ekrana zeytin ağaçları ve zeytinyağının yanında patatesler bulunan görüntü gelmektedir. Bir zeytin tanesinden yağ akarak patatesin üzerine damlamakta ve patates dilimlenmektedir (Resim 1.f). Reklamda Ege'nin mis gibi zeytinyağı patatesiyle buluştu diye bir ses duyulmakta ve herkes bahçede bir araya gelmektedir. Bir araya gelen herkes Lay's'i birbirleriyle paylaşmakta ve mutlu bir şekilde yemektedirler (Resim 1.g). Çoğunlukla Lay's'in tüm reklamlarının sonunda mutluluk ve paylaşım vardır. Bu durum mesajların gönderildiği hedef kitleye Lay's yemenin ve paylaşmanın mutluluk vereceğini göstermektedir. Reklam bitiminde ekrana Lay's paketleri gelmekte ve paketlerin yanında zeytinyağı şişesi ve dallarıyla birlikte zeytin taneleri bulunmaktadır. Dallarıyla birlikte ekranda gösteren olarak kullanılan zeytin taneleri ile zeytinlerin organikliği, dalından koparılarak patates cipsi ile buluştuğu ve tamamen doğal olarak tüketicilere iletildiği gösterilmektedir. Sol üst köşede Lay's zeytinyağlının Türkiye'de ilk ve tek olduğunu belirten kırmızı bir zemin üzerine beyaz renk ile yazılmış bir görsel bulunmakta ve kırmızı renk dikkat çekiciği arttırmak, zihinlerde daha kalıcı yer edinebilmek amacıyla kullanmaktadır (Resim 1.h). Ayşe Teyze,''hadi toplaşın da yiyin gari'' sloganıyla reklamı bitirmektedir.

Genel olarak bakıldığında küresel olan Frito Lay adlı işletmenin Lay's markası ile kendini yerel kültüre adapte ettiği ve geleneksel kültürlerle yakından ilgilendiği görülmektedir. Ayşe Teyze doğal yaşamla iç içe ve sağlıklı bir ortamda yaşamını devam ettirmektedir. Televizyon reklamlarında köy ortamında yaşayan insanlar genel olarak mutlu karakterler olarak verilmekte ve burada yetişen ürünlerin sağlıklı ve temiz olduğuna dair vurgulamalar bulunmaktadır. Örnek verilirse köy yoğurdu, köy yumurtası, organik köy domatesi gibi. Köy yaşantısı herkes tarafından doğal, sağlıklı, temiz, taze olarak bilinmektedir. Lay's reklamlarında da bu sebepten dolayı köy ortamı ve köyde yaşayan insanlar seçilerek Lay's markalı patates cipsinin temizliği, doğallığı, sağlıklı oluşu vurgulanmaktadır. Doğal olarak yetişen zeytinlerden elde edilen zeytinyağı ile taze ve doğal olan patates birleşince sağlıksız olarak bilinen cipslerin aksine Lay's'in tamamen sağlıklı olduğunu reklamlarda gösterilmektedir. Sonuç olarak Frito Lay İşletmesi Türkiye'deki Lay's reklamlarında Türk kültürüne ait özel kabul edilen değerleri işleyerek hedef kitlesini etkilemeyi amaçlanmakta ve bunu başarılı bir şekilde devam ettirmektedir.

Diyaloğun tamamı şu şekildedir:

Köylü Adam: Ayşe Teyze hadi gel şu bizim zeytinyağını da ünlü yapıverelim.

Ayşe Teyze: Hadi git şaşkın.

Köylü Adam: Hadi be Ayşe Teyze.

Ayşe Teyze: Yine mi geldin?

Köylü Adam: Hadi be Ayşe Teyze be buda girsin o pakete.

Ayşe Teyze: Sen onu mu diyorsun şaşkın, elimdekine bak elimdekine.

(Ege'nin mis gibi zeytinyağı, patatesiyle buluştu).

Ayşe Teyze: Bakıyom çıtırdatıyosun şaşkın

(Yeni Lay's Zeytinyağlı, Türkiye'de ilk ve tek).

Ayşe Teyze: Haydi, toplaşıp yiyin gari.

Gösterge	Renk	Nesne	Doğa	İnsan
Gösteren	Beyaz	Dantel	Zeytin Ağaçları	Ayşe Teyze
Gösterilen	Temizlik	Geleneksellik	Doğallık	Yerellik

4.SONUÇ

Küreselleşme olgusu her geçen gün daha da gelişmekte ve yerel değerlere karşı bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Kültürün de küreselleşmesiyle tektip bir dünya modeli ortaya çıkmaya başlamış ve çok uluslu şirketler yerel pazarlara uygun stratejiler geliştirme yoluna gitmişlerdir. Küresel düşün yerel hareket et stratejisiyle hareket ederek küresel olan kültürü yerel olan kültüre uyarlamaktadırlar. Bu strateji ile dünyanın her bölgesinde satış yapabilecek tek bir tüketim kültürü oluşturarak güçlü rakipleri karşısında ayakta durabilecek güce sahip olabilmeyi amaçlamaktadırlar. Küyerelleşme olarak adlandırılan bu olguyu çok uluslu bir şirket olan Frito Lay de dikkate alarak hareket etmiş ve yerel olanın kültürüne özgü ürünler üretmeye başlamıştır. Lay's markası için yapılan Türkiye reklamlarında

kullanılan kıyafet, mekân, dil, karaktere kadar her şey tamamen yerel olanın beklentilerine göre planlamış ve samimiyet, doğallık, temizlik gibi kavramlara vurgu yapılarak satış hacminin genişlemesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Başoğlu, N. (2019) ‘’Reklam Afişlerinde Peirce’ün Görüntüsel Gösterge, Belirti Ve Simge Kavramlarının Kullanılması’’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1 Sayı:63, 434-440.

Bayar, F. (2008) “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:32, 25-34.

Candemir, A. ve Zalluhoğlu, A. (2010) “Glokal Ürün ve Marka Stratejilerinin Değerlendirilmesi: “Algida” İzmir Örneği” Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, 1-27.

Kıran, Eziler A.(2011) ‘’Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri’’, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, 51-62.

Kürkçü, Dumanlı D. (2013) ‘’Küreselleşme Kavramı Ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar’’, The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, Cilt 3, Sayı:2, 1-11.

Öngören, H.(2002). “Küreselleşme ve Yerel Kültür”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı:1, 447-454.

Varol Çelik M. ve Varol E. (2019), Kavram ve Kuramlarıyla Marshall Mcluhan’a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme, International Journal of Cultural and Social Studies Cilt Sayı:1, 137-158.

DİJİTALİN SOSYOTELİZM (PHUBBING) ODAKLI YANSIMALARI
REFLECTIONS OF DIGITAL FOCUSED ON PHUBBING

Sultan KOCA
(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD

Arzu Başak FİDAN
(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Prof. Dr. Derya ÖCAL
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklamcılık ABD

ÖZET

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, bireyi yaşadığı dünyaya yabancılaştıran teknolojik bağımlılıkları bir yaşam biçiminin uzantısı olarak ortaya çıkaran bir döneme işaret etmektedir. Teknik ve teknoloji, insanlık tarihi boyunca yaşanan gelişmeleri ortaya koyan kilit kavramlar olarak önemlidir. Ancak, teknoloji kadar teknolojinin kullanımı ve yaygınlaşması ekseninde toplumlar üzerinde açığa çıkardığı dönüşümlerin de olumlu ve olumsuz yönleriyle incelenmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan aparat ve uygulamalar, insanın gündelik yaşamına hakim olurken, bir yandan 'kolaylaştırıcı' bir yandan da 'yüzyüze sosyal etkileşimlerden uzaklaştırıcı' etken rolü üstlenmektedir. Özellikle internet tabanlı mobil teknolojilerin bireyin yaşamında dominant olmasıyla birlikte yaşam pratiklerinin merkezinde konumlanan araç ve uygulamalar, birey üzerinde çeşitli 'bağımlılık' biçimlerini ve düzeylerini açığa çıkarmaktadır. Öyle ki, bu araçlara sahip olmak ve/veya olmamak, bu araçları kullanmak ve/veya kullanamamak bireyde bağımlılık kadar 'yoksunluk' duygusunun da oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda "sosyotelizm" (*phubbing*) kavramıyla literatürde yerini alan teknolojik bağımlılık, günümüz bireyi ve davranış kalıplarını/eğilimlerini çözümlemek açısından incelemeye değerdir. Bu çalışma ile günümüz dinamikleri çerçevesinde açığa çıkan teknolojik bağlımlılık türleri, etkileri, boyutları ve unsurlarının detaylı olarak literatür incelemesiyle ortaya konulması ve son dönemlerde yapılan araştırmaların/çalışmaların/incelemelerin sunduğu sonuçların ele alınarak derinlemesine tartışılması amaçlanmaktadır. Böylece, teknolojiyle aracılanan iş yapış biçimleri çerçevesinde yeni 'bağımlılık'lar geliştiren bireyin bu bağımlılıklardan korunma ve kurtulmasının yolları ve çözüm önerileri geliştirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, İnternet, Bağımlılık, Sosyotelizm.

ABSTRACT

The present century refers to a period that reveals technological dependencies that alienate the individual from the world he/she lives in as an extension of a lifestyle. Technique and technology are important as key concepts that reveal developments throughout human history. However, as well as technology, the transformations it reveals on societies in terms of the use and spread of technology should be examined in terms of both positive and negative aspects. Apparatus and applications that emerge with technological developments, while dominating the daily life of human beings, on the one hand, the role of facilitating on the one hand away from the social interactions play a role. Especially with the dominance of internet-based mobile technologies in the life of the individual, the tools and applications located at the center of life practices reveal various forms and levels of dependence on the

individual. In fact, having and/or not having these tools, and using and/or not using these tools cause an individual's feeling of deprivation as well as addiction. In this context, technological dependence, which takes place in the literature with the concept of phubbing, is worth analyzing in terms of analyzing the current individual and behavior patterns/tendencies. In this study, it is aimed to present the types, effects, dimensions and elements of technological dependence which are revealed in the context of today's dynamics with a detailed literature review and to discuss in depth the results of recent researches/studies/investigations. Thus, in the framework of technology-mediated business practices, ways of protecting and getting rid of these addictions and solutions to be developed can be developed.

Keywords: Technology, İnternet, Bağımlılık, Phubbing.

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyılda enformasyon iletim ve yayılım süreçlerinde ve ortamlarında yaşanan gelişmelerin başat aktörü internettir. İnternetin toplumlar üzerinde açığa çıkardığı dönüşüm ise 1989 yılında fizikçi Tim Berners tarafından geliştirilen "Word Wide Web" ile tarihe geçmiştir. Bu sistem, internet üzerinde yer alan bilgisayarların multimedya kullanarak sesli, yazılı, hareketli/hareketsiz görüntü, animasyon ve benzeri formatlardaki tüm verinin ağ üzerinden paylaşımına gönderme yapmaktadır. Web aracılığı ile erişilebilir her kaynaktan enformasyon alınmakta ve paylaşılmaktadır (Yeniçıktı, 2017:106). 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yeni bir iletişim ortamı insan yaşamında hakim olmaya başlamış ve bu ortam 'sosyal medya' olarak adlandırılmıştır. Sosyal medya Web 2.0 teknolojisi üzerine inşa edilmiş, internet tabanlı uygulamaların bir grup insan tarafından içerik üretilip dağıtılmasıyla oluşan yeni bir iletişim biçimidir. Öyle ki bu sistem zaman ve mekân sınırlaması olmadan (mobil tabanlı), paylaşımın, tartışmanın esas olduğu bir insani iletişim şeklidir (Vural ve Bat, 2010:3351). İnternetin sivil yaşama dahil olmasıyla birlikte insanlar zamanlarının büyük bir bölümünü ağ ortamında sunulan sosyal mecralarda geçirmeye başlamışlardır. Online alışveriş, dergi, gazete, bilimsel çalışmaları takip etme, mevcut ve yeni arkadaş ve bireylerle tanışma ve görüşme, online oyun platformları gibi birçok etkinlik bu dönemde öne çıkmıştır. Bilişim teknolojilerinin gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medya insanların özellikle kişisel ve sosyal ilgi ve ihtiyaçlarına seslenmiştir. Sosyal medyanın gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal ağlar, interaktif iletişim araçları toplumun vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Soyal medya, adeta kitleler halinde sanal ortam kullanıcıları açığa çıkararak; dünyanın hemen hemen tüm bölgelerinden her kültürden ve her kesimden bireylerin sosyal etkileşim taleplerine yanıt verir olmuştur. Bu ortam bireylerin sanal ortamlarda reel yaşamlarıne ve olmak istedikleri kimliklere dair paylaşımlarda bulunmalarıba ve yoğunluklu olarak sanal bir sosyalleşme eylemselliğine girmelerini olanaklı kılmıştır. Sosyal medya mecralarının sürekli güncellenebilme ve çoklu kullanıma açık olma özellikleri, bireylerin bu ortamlara sürekli ilgi duymalarını ve paylaşımda bulunmalarını sağlamaktadır. Günümüz dinamikleri çerçevesinde ele alındığında sosyal medya bireyleri toplumdan uzaklaştırmakta, yakın çevresine yabancılaştırmakta ve yalnızlaşarak tekil bir görünüm kazanmasına neden olmaktadır. Sanal dünya üzerinden reel dünya takip edilirken, aynı zamanda sanal dünya bireyin reel dünyadaki eylemselliklerini yönlendirmektedir. Reel dünya ile sanal dünya arasındaki ayrımın azalması birey üzerinde dönüşüm yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle de bireylerin

alışkanlıklarında, iş yapış biçimlerinde, ritüellerinde köklü dönüşümler açığa çıkmaktadır. Bilgisayar, internet ve akıllı telefonların günlük yaşamın önemli bir parçası haline geldiği günümüzde birey, kişiler arası iletişimden kaçınarak ilgisini ve algısını, akıllı ve mobil teknolojilere, bir diğer ifade ile sosyal medya ortamına kaydırmaktadır. Bireyin başkalarıyla yüzyüze iletişim hâlindeyken bile dikkatini akıllı telefona odaklaması, kişilerarası iletişimden kaçırarak telefon üzerinde hayali ve sanal ortamda zaman geçirmesi günümüz literatüründe "sosyotelizm" (phubbing) olarak ifade edilmektedir (Karadağ, vd., 2016:224). Öyle ki birey tüm yaşam pratiklerini teknoloji odaklı gerçekleştirme gayreti içerisinde bulunarak bağımlılık geliştirmekte ve teknoloji araçlarını aşırı düzeyde kullanması nedeniyle bu araçlardan yoksun kalma korkusuna kapılarak psiko-sosyal gerilimler yaşamaktadır. Bu çalışma, bireyin teknolojiye yönelik geliştiridiği bağımlı ilişkiyi, sosyotelizm kavramı çerçevesinde ele alarak teknolojik bağımlılık duygusunun birey ve toplumun yapısında açığa çıkardığı dönüşümleri ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bu bağımlılığın ortadan kaldırılması ve teknolojinin bireyin avantajına kullanımı önerileri ise çalışmanın bir başka konu alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada teknolojik bağlımlılık türleri, etkileri, boyutları ve unsurları incelenerek bireyin bu bağımlılıklardan korunma ve kurtulmasının yolları ve çözüm önerilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

DİJİTAL BAĞIMLILIĞIN TOPLUMSAL YANSIMALARI

Günümüzde yeni iletişim teknolojileri ile birlikte insanlar için ihtiyaç haline gelen internet, gündelik yaşamın içerisinde değişimin en fazla yaşandığı iletişim ortamlarından biri olmuştur. Bu değişimin çerçevesinde internette yer alan sosyal paylaşım ağları, hem içeriği oluşturma bağlamında hem de kullanıcı odaklı teknolojisi aracılığıyla gündelik yaşamda ön plana çıkan uygulama olmuştur (Aslan ve Ezin, 2018:99). Bilişim teknolojilerinin artması ve akıllı cep telefonlarının üretilmesi ile birlikte cep telefonları dünya çapında yaygınlık kazanmıştır. Cep telefonuun insan yaşamına dahil olmasıyla birlikte öncelikli olarak 'mobil olma' ve her an erişim olanağının mümkün olması bağımlılık geliştirmenin özünü oluşturmaktadır. Bununla beraber akıllı teknolojilerle desteklenen ve mobil bilgisayarlara dönüşen cep telefonları, iletişim kurma ihtiyacını gidermenin ötesinde fotoğraf çekme, video kayıt, müzik dinleme, yön bulma ve daha birçok uygulamayı olanaklı kılmış; bu sayede teknolojik bir yakınsama yaşanmıştır. Akıllı teknolojilerin tüm uzantıları cep telefonları üzerinden sunulur hale gelmiş; bu da akıllı yaşamları beraberinde getirmiştir (Aktaş ve Yılmaz, 2017:86). Nitekim bireyin gündelik yaşamda yüzyüze gerçekleştirdiği konuşma eylemselliği, sosyal medya ve internet konuşmalarına dönüşmüştür. Rogers'a (1995) göre, konuşma sırasında dikkatle dinlemek, karşıdaki kişiye bölünmediğini ve ilginin onun üzerinde olduğunu göstermek anlamına gelmektedir. Konuşma sırasındaki ilgi, konuşmacıyla göz teması kurmak gibi sözsüz ipuçları kullanılarak aktarılır. Bu nedenle, konuşma sırasındaki göz davranışı, dikkatlice dinlemenin bir işaretidir. Konuşmacı ise konuşma sırasında dinleyiciyle göz teması kurduğunda dinleyicinin dikkatini korumaktadır. Sosyal medya ve internet ortamında gerçekleşen konuşma ise bu tarz ilişkiselliğin kurulmasını önlemektedir. Aynı zamanda birey, cep telefonu ile hemen her yerde internete erişim sağlamakta ve anında herşeyden haberdar olmak isteği ile reel dünyadan soyutlamaktadır (aktaran Nazir ve Pişkin, 2016:175-179). Bu durum bireyin reel yaşamdaki ilişkilerini olumsuz yönde etkilerken, teknolojiyle aracılanmış iletişim

süreçlerine bağımlılığını da her geçen gün artırmaktadır. İnsan yaşamında ortaya çıkan bu olumsuz dönüşümler, sosyotelizm kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 'Phubbing' kavramı, MacGuarie Sözlük'ün güncellenmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Akıllı telefon bağımlılığı için 'telefon' (*phone*) ve 'yok saymak' (*snubbing*) kavramları birleştirilerek üretilmiştir. Kavram, bireyin, diğer birey ve/veya bireylerle iletişim halindeyken dikkatini akıllı telefona vermesi, akıllı telefonla ilgilenmesi ve algısını reel yaşamda süregiden kişilerarası iletişimden kaçırma durumu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle akıllı telefonların yapısından dolayı birçok bağımlılığın kesiştiği bir rahatsızlık olarak nitelendirilmektedir. Akıllı telefonların bilgisayar özelliği gösteriyor olmaları ve internete erişim imkânının söz konusu olması, sosyotelizmin çok boyutlu bir yapıda ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu boyutlar arasında (i) akıllı telefon, (ii) internet, (iii) sosyal medya, (iv) oyun ve uygulama bağımlılıkları öne çıkmaktadır. Sosyotelizm olgusu irdelendiğinde tüm bu bağımlılıkların iç içe geçmiş karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir (Karadağ, vd., 2016:224).

Cep telefonu, günümüzde kullanılma işlevinden uzaklaşarak toplumsal boyutta tehdit oluşturabilecek bir alışkanlığa dönüşmeye başlamıştır. Teknolojik düzeyde gelişen cep telefonları, başta gençler olmak üzere insanların yaşam biçimlerini, araştırma alışkanlıklarını, etkileşim biçimlerini, kültürlerini ve değerlerini hızla dönüştürmektedir. Akıllı telefonlar internet ve sosyal medya ile birlikte sosyal hayatı daha sanal hale getirmekte, yapılması gereken günlük işleri de aksatmaktadır. Bu durum ciddi bir zaman kaybı ve bağımlılık sorunsalını beraberinde getirmektedir. Ayrıca cep telefonları bireyin psikolojik ve fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Birey telefonla ilgilenirken kendini kaybetmekte, düşünce gücü zayıflamakta ve sosyal yaşamı aksamaktadır (Yusufoğlu, 2017:2415). Cep telefonlarına yüklenen uygulamalar, insanların birçok ilgi alaına hitap ederken, zahmetsizce, kolaylıkla ve hızla erişim, bireyi aceleci, sabırsız ve aksaklıklara tahammülsüz hale getirmektedir (Bulduklu ve Özer, 2016:2964). Sosyal medya, bireyi gözetim toplumunun bir parçası haline günülü olarak getirirken, kontrol mekanizmalarını sa kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyal medya uygulamaları ile birey kolayca farklı kimliklere bürünebilmekte ve kimlik çatışmaları yaşamaktadır (Çalışkan ve Mençik, 2015:255).

Bireyin teknolojiye yönelik bağımlılık geliştirmesinin bir göstergesi olarak boş zamanının her anını cep telefonuyla geçirmesi ve geçirmediği zaman aralığında sanki yaşanan gelişmeleri kaçırdığı duygusuna kapılması söylenebilecektir. İnsanların reel dünyada halka açık yerlerde yanındaki kişilerle konuşmak yerine telefonda oyun oynaması, telefon konuşması yapması, sosyal medya ortamında vakit geçirmesi oldukça yaygın bir davranış haline gelmiştir. Cep telefonları ve internet pek çok alanda yaşamı kolaylaştırırken, aynı zamanda aşırı kullanımı, diğer insanlarla yüz yüze etkileşimi sınırlayan ve çevre ortamla teması sınırlayan sözel olmayan davranışa öncülük etmektedir. Bu nedenle, akıllı telefonları kullanan ve bağımlılık geliştiren bireylerde, depresyon, endişe, dikkat eksikliği ve saldırgan davranışlar gelişebilmektedir. Sosyal medya ve telefon oyunlarının eğlence ve sosyalleşme aracı olarak kullanımına dönük stratejiler, kullanıcıları her geçen gün daha da bağımlı hale getirmektedir. Bağımlılık özünde, bilişsel bozukluğun neticesinde oluşan olumsuz eylemlerin ya da sonuçların neden olduğu hatalı bir irade hastalığıdır (Koca Büyükgebiz, 2019:367). İnternet bağımlılığı da gereğinden fazla, gereksiz zaman harcamadır. Diğer bir ifade ile internetin başında çok uzun vakit geçirmekten ziyade internet kullanımının kişinin kendi elinde olmaması ve kontrolünü sağlayamamasıdır. Bu

bağımlılık, bireyde, ruhsal/bedensel, kişisel/toplumsal düzeylerde sonuçlar açığa çıkarmaktadır. Bağımlı bireyler, yüzyüze iletişimi değil, sanal ortamdaki karakterize edilmiş bir iletişimi savunurlar. İnternete bağlı iken zamanın nasıl geçtiğini anlamamakta ve zaman mefhumunu unutmaktadırlar. İnternette çok zaman geçirdiği söylendiğinde ise bunu inkar etmekte veya yalanlarla geçiştirmektedirler. Ayrıca sosyal medya hesaplarının sürekli takip edilmesi, sosyal medya takipçilerinin yükseltilmesi, herkese sosyal medya hesaplarının adlarının verilmesi, internetten, telefondan, sosyal medya hesaplarından uzak kalındığında sürekli internete girmek istenilmesinin arzulanması, mutsuzluk, agresiflik gibi ruh hallerinin yaşanması bağımlılık belirtileri arasında yer almaktadır. Sosyal medya hesaplarının sürekli aktif bir şekilde kontrol edilmesi, gelecek bildirimlerin düşünülmesi, sosyal hayattaki çevresel faaliyetlerin azalması, rutinden uzaklaşılması ve yapmaktan zevk alınmaması, sürekli uykusuz kalınması ve yorgunluk hissi gibi bir çok olumsuzluk bireyin reel yaşamına devam etmesini engellemektedir (Güney, 2017:210). Sosyal ağların ihtiyaçlar dışında aşırı ve kontrolsüz biçimde kullanılması, "dürtü kontrol bozukluğu" açığa çıkarmakta; özellikle uzun vadede sosyal medyayı aktif kullanan gençlerde sosyal medya bağımlılığından kurtulmak da güçleşmektedir (Aydan ve Bilgilier, 2018:355). Kısacası sosyal medya, internet ve akıllı telefon bireylere karşılıklı etkileşim olanağı sunmakla birlikte bir takım doyumlar, arzular ve istekler uyandırarak da bağımlılık geliştirmektedir.

Birey, gerçekler ve hayaller arasında gel git yaşayarak; gerçek dünyadaki kimliğiyle sanal dünyadaki kimliği arasında bocalamaya başlamaktadır. Bu durum, gerçek dünyayla yabancılaşmaya neden olurken, yabancılaşma, hızla ilerleyen dijital dünyada insanın uyum sürecinin bu hıza ayak uyduramaması olarak açığa çıkmaktadır. Bu durum bireyin gerçek dünya ve toplumla arasında uçurumlar ve kopukluklara neden olmaktadır (Mercan, 2008:10-11). Sosyal medya özellikle ergen kullanıcıların kimlik/benlik olgusunun oluşumunda, eğlence, merak gibi duyguların tatminine yönelik geliştirilmektedir. Gerçek gibi algılanan sanal ortam, bireyi yönlendirmekte ve yönlenen bireyler reel dünyanın gerçekliğine yabancılaşarak kimlik sorunu yaşamaktadırlar (Aydan ve Bilgilier, 2018:355). Bireyler gerçek yaşamlarında bulamadıkları mutluluğu internette sosyalleşerek aramakta ve internete psikolojik, sosyal, kültürel destek bulmayı amaçlamaktadırlar.

BAĞIMLILIĞIN ÖNLENMESİ YÖNÜNDE ÖNERİLER

Bağımlılık, bireyde, zarar verici sonuçları olmasına rağmen bir maddeyi kullanma, bir davranışı devam ettirme ve bu davranışı kontrol edememe olarak açığa çıkmaktadır. Uzbay (2009:5) bağımlılığı; bir nesneye, kişiye ya da bir varlığa duyulan önlenemez istek veya bir başka iradenin güdümü altına girme durumu olarak tanımlamaktadır. Birey, mental aktivitesi ile ilişkili patolojik davranış yansıtır. Yengin'e göre (2019:138) ise bağımlılık tanısının konulabilmesi için internet, telefon ve sosyal medya kullanım süresinin artışı, kullanımın kesilmesiyle yaşanan yoksunluk, kullanım sürelerini azaltmak için sürekli çaba sarf etmek, kullanımla birlikte toplumsal etkinliklerin azalması ve fiziksel sorunlara karşın kullanıma devam edilmesi durumları yeterli olmaktadır. Bağımlılık bozuklukları genel olarak, (i) madde ile ilişkili ve (ii) madde ile ilgili olmayan veya davranışsal bağımlılıklar olarak sınıflandırlmaktadır. İlk gruba alkol, uyuşturucular, tütün gibi maddeler girerken; kumar, engellenemeyen çalma isteği, yangın çıkarma isteği, aşırı alışveriş, seks bağımlılığı, aşırı egzersiz

yapma, işkoliklik, internet bağımlılığı gibi durumlar ikinci gruba girmektedir (Söyler ve Kaptanoğlu, 2018:39). İnternet bağımlılığı da bir davranışın gerçekleştirilmesine engel olunamadığı için davranış tabanlı bağımlılık olarak ifade edilebilecektir (Çimen, 2018:1432). Davranışsal bağımlılık ise bir maddeye bağımlılık olmaksızın madde arayışı içeren davranış özelliklerinin sergilendiği bağımlılık durumudur. Günümüzde teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgisayar oyunları, televizyon, cep telefonu ve internet bağımlılığı gibi yeni davranışsal bağımlılıklar ortaya çıkmıştır (Mustafaoğlu, vd., 2018:228). Televizyon, bilgisayar, internet, telefon gibi dijital teknolojilerle gelişen ve değişen sanal dünyanın çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri hakkında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Teknoloji bağımlılığı çerçevesinde kullanım ve davranışta iradenin ortadan kalkacağı, bireyin istese de istemese de kullanımda bağımlılık geliştireceği önermelerinde bulunulmaktadır (Dinç, 2015:32). Nitekim insanların, bir araya gelip etkileşimde bulundukları durumlarda da bu eylemi sürdürüp sosyal etkileşimden uzaklaşarak mobil cihazlar ile etkileşime geçmesi, karşısındaki kişilerle olan diyaloglarından uzaklaşarak iletişimini geçici ya da kalıcı olarak kapatmasına neden olmaktadır. Bu davranış sonucunda sosyal ilişkiler zarar görmekte ve yüzyüze fiziksel birlikteliklerin getirdiği sosyal değer giderek azalmaktadır. Kişilerarası iletişimin yüzyüze boyutlarda kopması şüphesiz sosyal bir varlık olan insanların etkileşimlerine ket vurmakta, bireyin telefonla ve sosyal medya ile ilgilenmesi bireylerarası sosyal diyaloğu engelleyici bir faktör olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu durum insanların birbirleri arasındaki bağları zayıflatmakta ve zamanla yok olmaktadır. Bireylerin internet kullanarak sanal alemde fazla zaman geçirmeleri, suni çevrimiçi ilişkilere yönelmeleri, beraberinde bireyleri yalnızlığa sürüklemektedir. Yalnız bireyler, aidiyet duygusunu tatmak, arkadaşlıklar kurmak ve sosyal hayatlarını geliştirmek ve aktif olabilmek için bazı çevrimiçi sosyal aktivite gruplarına katılmaktadır. Bireylerin yüzyüze sürdürdüğü sosyal etkileşim çevrimiçi ortamda sürdürülen iletişime dönüşmektedir (Çimen, 2018:1435).

Bireyin bilgisayarı, telefonu ve interneti ne kadar süreyle ve hangi amaçlarla kullandığı, başka bir ifadeyle kişinin internete ve burada geçirdiği zamana yüklediği anlam bağımlılık noktasında önemlidir. Young (1999) internet bağımlılığı tanı kriterlerini sekiz başlık altında toplayarak, bu sekiz kriterden beşinin uyduğu kişinin bağımlı olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür. Bu ölçütler: (i) İnternet ile ilgili aşırı zihinsel uğraş ve interneti düşünme, (ii) keyif almak için giderek artan oranda internet kullanma gereksinimi, (iii) internet kullanımını bırakma veya azaltmaya yönelik başarısız denemeler, (iv) internet kullanımının olmadığı durumlarda huzursuzluk, çöküntü veya kızgınlık, (v) planlanandan çok daha uzun süre online olma, (vi) aşırı internet kullanımı nedeniyle aile, okul, iş ve arkadaş çevresiyle sorunlar yaşama, (vii) diğerlerine (aile, arkadaşlar, terapist vb.) internette kalma süresi ile ilgili yalan söyleme, (viii) interneti sorunlardan kaçmak veya olumsuz duygulardan uzaklaşmak için kullanma (aktaran Ümmet ve Ekşi, 2016:32). Ayrıca bireyler internet ve soyyal medya bağımlılığında, bağımlılık noktasına belli süreçlerden geçerek gelmektedir. Bağımlılığın önlenmesi için bağımlılığın geliştiği süreçler önemlidir. Birey internette dolaşırken bir site, oyun ve/veya uygulama görür ve merak eder. Bu merakını gidermek için siteye gider, oyun oynar veya uygulamayı kullanır. Merakını giderdikten sonra eylemine son verir. Eğer kişinin çevresinde belli bir oyunu oynayan, belli bir siteye giren ya da belli bir uygulamayı devamlı ve düzenli kullanan bir arkadaş grubu varsa o gruba girmek için ya da o grupta kalmak için kendisi de o eylerimi gerçekleştirmek durumunda

kalır. Bunun dışında bir davranışta bulunursa içinde bulunduğu grubun gündeminin dışında kalma korkusu yaşar. Birey zevk almak ve problemlerinden kaçmak için kendi hazları ve üzüntüleri nedeniyle amaçlı olarak interneti ve teknolojiyi kullanmaktadır. Boş zamanlarında yapacak çok fazla etkinliği bulunmayan ve aktif bir sosyal çevreye sahip olmayan veya herhangi bir sebeple bir şeyler yapmak ya da insanlarla gerçek ilişki kurmak istemeyen insanlar genellikle internet ve sosyal medya kullanımına yönelmektedir (Dinç, 2015:33-34). Nitekim birey problemlerinden kaçmak ve eğlenmek için sosyal medya ortamına sığınmaktadır. Birey bağımlı hale geldiğinde artık internet, telefon ve sosyal medya kullanmak için herhangi bir sebebe ihtiyaç duymamaktadır. Birey farkında olmadan internet, telefon ve sosyal medya bağımlısı olmuştur.

Bağımlılığın fark edilmesi için bir takım önlemlerin alınması gerekmektedir. Bireyde internette, telefonda ne yaptığına dair bir fikrin oluşması sağlanmaya çalışılmalıdır (Irmak ve Erdoğan, 2016:134). Bireyler çevrimiçi risklerin ve olanakların farkına vardırılmalıdır. Risklerin ve olanakların farkında olan birey internet ve teknolojiyi daha verimli kullanmaya başlamaktadır. Nitekim zamanlarını sınırlandırarak telefon ve sosyal medya kullanmak bireyin bağımlı olma durumundan uzaklaştıracaktır. Ayrıca bireyler akıllı telefonlarda bulunan 'rahatsız etme' modunu kullanarak zamanlarını kaliteli yönetebileceklerdir (Ertemel ve Aydın, 2018:686). Sosyal ağlarda geçirilen zaman kısıtlandığında birey amaçsız taramalardan kaçınacaktır. Ayrıca sosyal medya ve telefon bağımlılığı bireylerin nevrotiklik, dışa dönüklük, kaygı, depresyon, yemek yeme bozukluğu, madde kullanımı ve zihinsel sağlık sorunları gibi çeşitli problemlerin yaşayabileceğini ortaya koymaktadır (Traş ve Öztemel, 2019:93). Bu problemlerin yaşanmaması için Young, internet bağımlılığı tedavisinin kontrollü kullanım ve kullanımı azaltma üzerine odaklanması gerektiğini belirtmiştir. Diğer bağımlılıklardan da yola çıkarak bir dizi teknik önermiştir. Bunlar içerisinde internet kullanım zamanını değiştirme (tam ters zamanda kullanma), internet veya akıllı telefonda zaman geçiren birey alarm kurarak kendini durdurma, hedef oluşturularak günlük, haftalık ve aylık olarak telefon, internet ve sosyal medya kullanımının azaltılması, bağımlı olduğu uygulamadan oyun, chat odaları gibi uygulamalardan uzak durma, alternatif bir uğraş edinme, kitap okuma, doğa yürüyüşleri yapma, destek gruplarına katılma ve aileyle daha fazla zaman geçirme gibi teknikler yer almaktadır. Ayrıca internet bağımlılığının önlenmesinde; okuma kulüpleri kurulması, yabancı dil, müzik, spor, bisiklet, dağcılık, oyun, tiyatro, dans eğitimi gibi bireyleri bir araya getirici aktiviteler organize edilerek bireyin sosyalleşmesini sağlamak bireyi yalnızlık hissinden kurtulmasını sağlayacaktır. Gençlerin ve çocukların farklı alanlarda kendilerini geliştirmesi için belediyelerin, Gençlik ve Spor Bakanlığının ve sivil toplum örgütlenmelerinin sorumluluk üstlenerek projeler üretmeleri internet bağımlılığının azaltılması için katkıda bulunacaktır (aktaran Söyler ve Kaptanoğlu, 2018:44-45).

SONUÇ

Madde ile ilişkili ve olmayan bağımlılıklar toplumsal farklılıklar gözetmeden hemen her toplumda görülebilmektedir. Bağımlılıklar kişilerin ekonomik durumunu, ailesi ile ilişkisini, sosyal yaşamını ve iş hayatını olumsuz yönde etkileyerek alışkanlıklara ve davranış bozukluklarına sebep olmaktadır. Kişiler madde ile ilişkili olmayan bağımlılıklar edindiklerinde çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlar yaşamaktadırlar. Madde dışı bağımlılıklar arasında yer alan internet bağımlılığı, telefon

bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, teknoloji bağımlığı son dönemlerde öne çıkmıştır. Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ve internetin hızla yayılması sonucunda iş dünyasının artık teknoloji ve bilişim üzerine yoğunlaşması ve günümüzde birçok işin artık online uygulamalar üzerinden gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu durum günlük hayatta teknoloji ve internetin kullanımını kaçınılmaz hale getirmiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşması günümüzde çok sayıda insanın internet ve internete ilişkin bağımlılıklar geliştirmelerine neden olmuştur. Nitekim internet, telefon, sosyal medya ve teknoloji bağımlılığının bu kadar hızlı bir şekilde yayılmasının en önemli sebebi ulaşılabilir ve ihtiyaca uygun olmasıdır. Birey, ciddi vakit ve emek harcayarak ulaşacağı reel dünyadaki aktivitelerden ziyade internet ortamındaki aktiviteleri tercih etmektedir. Bu durum bireyin bağımlılıktan kaçınmasını güçleştirmekte, bireyde bir takım psikolojik ve sosyolojik sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, akıllı telefonlar, internet, sosyal medya ve dijital oyunlar özellikle gençler arasında popüler ve yaygın eğlence aracı olarak kullanılmaktadır. Bu durum sosyotelizm (phubbing) kavramını gündeme getirmiş ve bireyin bağımlılık odaklı davranış kalıpları ve eğilimlerinin çözümlenmasini gerekli kılmıştır. Birey bağımlılık eksenli davranışının olumsuz etkilerini farketmekle birlikte hâli hazırda sosyalleşebilecekleri ortamlarda asosyal davranışlar sergilemektedir. Bireylerin bağımlılıklardan kurtulup, sağlıklı iletişim becerilerine sahip olması için öncelikle bağımlılığa neden olan faktörleri bilmesi, farkındalık geliştirmesi ve bilinçlenmesi gerekir. Bu bağlamda bireylerin kendilerini rahatça ifade edebilecekleri, yaşıtlarıyla buluşup sosyalleşebilecekleri ortamların zeminlerinin hazırlanması gerekmektedir. Bağımlılıkla ilgili önlemler alınırken öncelikle gençlerin ihtiyaçlarına yönelik olanakların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda literatür çalışmalarına bakıldığında sosyotelizmin temelleri akıllı telefon bağımlılığına dayandırıldığı görülmektedir. Sosyotelizm davranışının nedenleri arasında iletişim kurmakta zorlanan bireylerin daha çok akıllı telefonları ile vakit geçirmeyi tercih etmesi, bireylerin can sıkıntısı veya kaygı yaşaması, internet ve sosyal medya bağımlılığı sosyotelizmin ana nedenleri olarak görülmüştür. Sosyotelizmin kişiler arasındaki ilişkilere zarar verdiği, ilişki tatminini azalttığı ve kişilerde psikolojik ve sosyal sorunlara neden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda bağımlılığın nedenlerini ortaya koyan ve bağımlılığı ortadan kaldırıcı formüller geliştiren çalışmaların sayıca artması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, R. ve Ezin, Y. (2018). "Instagram Bağımlılığının Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma". *Sosyal Bilimler Dergisi*. S.30. s.97-114.

Aktaş, H. ve Yılmaz, N. (2017). "Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı". *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 3(1). s.85-100.

Aydan, H. ve Bilgilier, S. (2018). "Sosyal Medya Kullanımı ile Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Ege Üniversitesi Örneği". *Erciyes İletişim Dergisi*. C.5. S.4. s. 351-369.

Bulduklu, Y. ve Özer, N. P. (2016). "Gençlerin Akıllı Telefon Kullanım Motivasyonları". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.* C.5. S. 8. s. 2963-2986.

Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü". *Akademik Bakış Dergisi.* S.50. Temmuz-Ağustos. s.254-277.

Çimen, L. (2018). "Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı İle Sanal Ortam Yalnızlık

Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.* C.17. S.68. s.1431-1452

Dinç, M. (2015). "Teknoloji Bağımlılığı ve Gençlik". *Gençlik Araştırmaları Dergisi.* C.3. S.3. s.31-65.

Ertemel, A. ve Aydın, G. (2018). "Technology Addiction in the Digital Economy and Suggested Solutions". *Addicta: The Turkish Journal On Addictions.* 5(2). s.665-690.

Güney, B. (2017). "Dijital Bağımlılığın Dijital Kültüre Dönüşmesi: Netlessfobi". *e-Journal of New Media.* Vol.1. s.207-213.

Irmak, A. ve Erdoğan, S. (2016). "Ergen ve Genç Erişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Bakış". *Türk Psikiyatri Dergisi*. C.27. S.2. s.128-137.

Karadağ, E., Tosuntaş, Ş. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Mızrak Şahin, B., ... Babadağ, B. (2016). "Sanal Dünyanın Kronolojik Bağımlılığı: Sosyotelizm (phubbing)." *Addicta: The Turkish Journal on Addiction.* S.3. s.223-269.

Koca Büyükgebiz, E. (2019). "Akıllı Telefon Bağımlılığı Ve Sosyotelizm Üzerine Bir Yazın Taraması". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi.* C.6. S.6. s.366-378.

Mercan, N. (2008). "Dijital Dünyada Zaman, Mekân, İnsan İlişkileri ve Yabancılaşma". *Türk Silahlı Kuvvetler Dergisi*. s.1-13.

Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z. ve Razak Özdinçler, A. (2018). "Dijital Teknoloji Kullanımının Çocukların Gelişimi veSağlığı Üzerine Olumsuz Etkileri". *The Turkish Journal on Addiction.* 5(2). s.227-247.

Nazir, T. ve Pişkin, M. (2016). "Phubbing: A Technological Invasion Which Connected the World But Disconnected Humans". *The International Journal of Indian Psychology* s.175-182.

Söyler, S. ve Kaptanoğlu, A. (2018). "Sanal Uyuşturucu: İnternet". *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* C.7. S.2. s.37-46.

Traş, Z. ve Öztemel, K. (2019). "Facebook Yoğunluğu, Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions.* 6(1). s.91-113.

Uzbay, T. (2009). "Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler". *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*. S.21. s.5-15.

Ümmet, D. ve Ekşi, F. (2016). "Türkiye'deki Genç Yetişkinlerde İnternet Bağımlılığı: Yalnızlık ve Sanal Ortam Yalnızlık Bağlamında Bir İnceleme". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions.* C.3. S.1. s.29-53.

Vural, B. E. ve Bat, M. (2010). "Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma". *Journay of Yasar University*. 20(5). s.3348-3382.

Yengin, D. (2019). "Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık". *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication.* 9(2). s.130-144.

Yeniçıktı Tufan, N. (2017). *Sosyal Medya Facebook ve Twitter Motivasyonları.* Konya: LiteraTürk Academia.

Yusufoğlu, Ö. (2017). "Boş Zaman Faaliyeti Olarak Akıllı Telefonlar Ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. C.6. S.5. s.2414-2434.

REKLAMDA KÜLTÜREL KODLAMALAR: ETNİK REKLAMCILIK VE REKLAM-KÜLTÜR İLİŞKİSELLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

CULTURAL CODING IN ADVERTISING: AN INVESTIGATION ON ETHNIC ADVERTISING AND AD-CULTURAL RELATIONSHIP

Arzu Başak FİDAN
(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sultan KOCA
(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD

Prof. Dr. Derya ÖCAL
Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklamcılık ABD

ÖZET

Toplumlar, yaşam pratikleri ve iş yapış biçimleriyle birbirlerinden farklılaşmakta ve içinde bulundukları şartlar içerisinde şekillenmektedirler. İş yapış biçimleri toplumları birbirlerinden farklılaştırmanın yanı sıra toplumların tarihsel geçmişini oluşturmakta ve kuşaklara "kültür" olarak aktarılmaktadır. Kültürel eyleyişler toplumların yaşamı anlamlandırma biçimini de doğrudan etkilemektedir. Üretim mekanizmasının bir parçasını oluşturan markalar bağlamında tüketim ve tüketici davranışları odaklı bakış açısı ise reklamcılık yapılanmasını derinlemesine incelemeyi gerektirmektedir. İşletmelerin küresel ölçekli dağıtım kanalları ve piyasa hakimiyeti kazanma çabalarının sonucu olarak glokal reklamcılık faaliyetleri, markaların tüm dünyada farkındalık oluşturması bağlamında işlerlik kazanmaktadır. Ürün ve/veya hizmetin tüketici ile buluşması, aynı zamanda kültürel kalıpların da küresel ölçekte transferini sağlamaktadır. Ürünün yerelde egemen olan kültür tarafından benimsenmesi glokal yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda yerel ve küresel kültür kalıpları birbiri içerisinde homojenleşmekte; melez kültürel kalıpların gelişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda etnik reklam, çok uluslu ülkelerin pazarda bulunan her millete hitap etmesi için oluşturulan bir reklam çeşididir ve müşteride satın alma eylemini oluşturacak kültürel kodlar; semboller, simgeleri reklam mesajına yerleştirmektedir. Mekanizmanın tüketici istek ve ihtiyaçlarına yönelik şekillendirildiği ve reklam mesajının hitap ettiği kitlelerin genişliği bağlamında marka, reklamcılık açısından bir kimlik sunumu ve temsilinin uzantısı olarak işlerlik kazanmaktadır. Nitekim bu çalışma, kültür, reklam, etnik unsurlarını bir arada değerlendirmeyi ve küresel üretim-tüketim yapısı bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam ve Kültür, Etnik Reklamcılık, Kültürel Kodlama

ABSTRACT

Societies are differentiated from each other by their life practices and ways of doing business and they are shaped within their conditions. In addition to differentiating societies from different ways of doing business, they constitute the historical background of the societies and are transferred to generations as a culture. Cultural actions directly affect the way societies make sense of life. In the context of brands that form part of the production mechanism, the focus on consumer and consumer behavior requires

an in-depth analysis of advertising structuring. As a result of the global distribution channels and efforts of the companies to gain market dominance, glocal advertising activities become operational in the context of raising awareness of brands all over the world. The meeting of the product and/or service with the consumer also enables the transfer of cultural patterns on a global scale. The adoption of the product by the local dominant culture necessitates the glocal approach. In this context, local and global cultural patterns are homogenized within each other; improve hybrid cultural patterns. In this context, ethnic advertising is a kind of advertising created for multinational countries to appeal to every nation present in the market and cultural codes that will constitute the purchasing activity at the customer; symbols place icons in advertising message. In the context of the breadth of the masses in which the mechanism is shaped for the needs and needs of the consumer and the advertising message addresses, the brand becomes operational as an extension of identity presentation and representation in terms of advertising. As a matter of fact, this study aims to evaluate cultural, advertising and ethnic elements together and examine them in the context of global production-consumption structure.

Keywords: Advertising and Culture, Ethnic Advertising, Cultural Coding.

GİRİŞ

Günümüzde üretim-dağıtım ve tüketim ilişkilerinin küresel ölçekte işlerlik kazandığı göz önünde bulundurulduğunda, pazarlama ve reklamcılık faaliyetlerinin giderek önem kazandığı görülmektedir. Önde gelen ürün tanıtım ve satış teşvik yöntemi olarak başvurulan reklam(cılık), ‘dikkat çekme’, ‘farkındalık geliştirme’ ve ‘ikna etme’ işlevlerini yetine getirmekle yükümlüdür. Piyasaların küresel karaktere sahip olması ve teknolojik yeniliklerin sınır tanımaz etkileşimleri olanaklı kılması, birbirinden oldukça farklı iş yapış biçimlerine sahip olan toplumların yakınlaşmasını sağlamıştır. Tüm dünyada etkileşimin hız kazandığı günümüzde ekonomik ilişkiler yeniden düzenlenmekte, ideolojik farklılıklara dayanan kutuplaşmalar azalmakta ve küresel anlamlar açığa çıkmaktadır. Bu sayede toplumlar arası kültürel farklılıklar, inanç ve idealler ürünler üzerinden adeta kaynaşarak melezleşmekte ve birbirinden birer parça taşır hale gelmektedir.

Üretim mekanizmasında önemli bir yere sahip olan, tüketim toplumunun oluşumunda başat rol oynayan ve tüketen bireyi sürekli dönüştüren tutundurma araçlarından biri olarak reklam, müşteri ile olumlu ve uzun süreli bağ kurmak için çok farklı stratejilere başvurmaktadır. Küreselleşen dünyanın bir uzantısı olarak ‘tek tip tüketici’ geliştirilmiş, ulus ötesi markalar, ortak pazar oluşturarak hedef kitlesinin karşısına çok farklı reklam stratejileri ile çıkmıştır. Markalar, tüketicinin karşısında keskin rekabet ve sınırsız pazar sebebiyle ‘aynılığın’ arasından sıyrılmak amacıyla tüketici kitlesini etkilemek ve ikna etmek için ‘Global düşün, yerel hareket et!’ mottosunu benimsemiştir. Bu felsefenin ardından markalar, içerisinde bulundukları pazarın ince ayrıntılarını anlamlandırmış ve rekabet ortamı içerisinde yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla tüketici kitle üzerinde yapay ihtiyaçlar açığa çıkararak, müşterinin yapay ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için stratejik iletişim çalışmaları yürütmeye başlamışlardır. Reklam ve iletişime dönük kampanyalarda kültürel kodlar, simge ve sembollerin yoğunluklu olarak kullanılmasının temelinde de bu amaç yatmaktadır. Bu kodlar üzerinden tüketicide satın alma eylemselliği geliştirilmektedir. İçerisinde birden fazla etnik kökeni barındıran çok uluslu pazarlarda marka konumlandırma, benimsetme ve tercih ettirme konuları da derinlik kazanmakta ve pazarda mevcut her bir etnik köken için reklam mesaj ve stratejileri özenle tasarlanmaktadır. Pazarlama

literatüründe 'etnik pazarlama' ve 'etnik reklamcılık' olarak anılan bu strateji, ilk olarak ABD'de kendini göstermiş[1] olmakla birlikte günümüzde Avrupa ve çoğu Batı ülkelerinde yoğunluklu olarak kullanılmaktadır (Kara ve Öztürk, 2009). Etnik pazarlama ve reklamcılık anlayışının temelinde tüm kültürlere hitap edebilmek, bu kültürün mensubu bireylere kendilerini özel hissettirebilmektir. Burada temel odak noktası kültürleri dönüştürmek değil melezleştirmektir. Kültürü dönüştürmek çabası birey üzerinde bir tehdit olarak algılanabilecekken, melezleşme bireyler üzerinde çok renklilik ve sempati algısı oluşturacaktır. Nitekim burada amaç, kültürlerin yaşanma biçimlerini dönüştürmek değil, ürün ve hizmeti bu yaşam biçimleri içerisine dahil edebilmektir. Bu çalışma, gelişen teknolojiyle birlikte satış-dağıtım-tüketim süreçlerinin küresel ölçekte işlerlik kazandığı piyasalarda tüketiciye enformasyonu kendi kültürü odaklı sunmayı hedefleyen firmaların başvurdukları etnik pazarlama ve reklamcılık stratejilerini çok farklı ürün ve hizmet üzerinden ele almak ve değerlendirmektir. Dolayısıyla rekabet koşullarının giderek keskinleştiği küresel pazarda işletmelerin geliştirdikleri kampanya süreçleri, etnik stratejiler odaklı incelenmektedir.

TOPLUM VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

İletişim aracılığıyla metaryal (somut) veya mental (soyut) düzeylerde üretilen kültür, insan ilişkilerinin doğası üzerinde doğrudan rol oynayan bir unsurdur. Özünde insanların iş yapış biçimlerine gönderme yapan kültür, "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" olarak değerlendirilebilir (TDK, 2019). Kavramın Latince kökü 'cultura'dır (kök sözcük, Latince colo, -ere'den gelmektedir)[2]. 'Colere' ikamet etmek, yetiştirmek, korumak ve ibadetle onurlandırmak gibi anlamlar taşımaktadır. İkamet anlamı, 'colonus' aracılığıyla 'colony'ye (sömürge); ibadetle onurlandırmak anlamı, 'cultus' üzerinden 'cult'a (inanç, tapınma, kült) dönüşürken; 'cultura, cultura animi'yi kapsayacak biçimde yetiştirme veya bakma anlamlarını kazanmıştır. 'Cultura'nın Fransızca biçimleri ise couture ve 15. yüzyılda İngilizce'ye geçen 'culture'dür. Kavramın temel anlamı o dönem için çiftçilik ve doğal büyümenin gözetilmesidir (Kartarı, 2001; Williams, 2005; enotes, 2006; wikipedia, 2006). Uygarlık (civilization) kavramı ile karmaşık bir ilişkisi olan kültür, Almanca'ya Fransızca'dan ödünç alınarak geçmiş ve önce (18. yüzyılın sonları) 'cultur', sonraları (19. yüzyılın başlarında) 'kultur' diye yazılmıştır. Genel anlamda insan etkinlikleri ve bu etkinliklere anlam kazandıran sembolik yapı modellerine gönderme yapan kavrama karşılık olarak 18. yüzyıl İngilteresi'nde 'cultivation' ve 'cultivated' (kültürlü) kavramları yoğun olarak kullanılmış; 'cultur' (kültür) sözcüğü ise, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanmıştır.

1 İlk olarak etnik pazarlama faaliyeti olarak dile getirilen faaliyet, 1900'lerde ABD'li C. J. Walker adında siyahi estetisyen bir kadının, herhangi bir pazarlama bilgisi olmadan saçlarını beyaz kadınlar gibi düzleştirmek isteyen siyahi kadınların ihtiyaçlarını evinde ürettiği ürünle gidermesi ve ürünün fiyatlandırmasını da tüketicilerin gelir durumuna göre belirlemesidir (Kara ve Öztürk, 2009:30-31).

2 Kültürün tanımına ilk olarak 1793 yılında basımı gerçekleşmiş bir Alman sözlüğünde rastlanmıştır (Moles, 1983:135). Latince anlamı "toprağı işleme" (*cultura*) olan kültür (Çeçen, 1996:320) Türkçe'de Batı Avrupa Dillerinde kazandığı anlamı kazanmış "yüksek genel bilgi" olarak literatüre geçmiştir (Tatar, 2006:35).

Kültür, bulunduğu toplumun kişisel ve karakteristik özelliklerini meydana getirmenin yanı sıra o toplumdaki fikir, bilgi ve tüm kültürel alanlarına yayılıp, kültürün içerisinde mevcut olan inançlara nüfuz ederek, tutum ve davranış tiplerini içeren bir sistemdir (Ülken, 1970:185). Toplumu oluşturan bireylerin kim oldukları, kimlikleri ve karakteristik özellikleri kültürün başat farklılıklarını ortaya koymaktadır. Sosyal bir varlık olan insan, içinde bulunduğu coğrafya ve atalarından birikerek gelen iş yapış biçimleri ekseninde davranış ve düşünüş kalıpları geliştirmektedirler. Özünde insan, rol, kimlik, değer ve inançları öğrenerek büyümekte ve öğrendiğini sözlü veya davranışsal olarak bir sonraki nesillere aktarmaktadır. Bununla beraber kültürün her bir unsuru bireyde aynı etkiyi açığa çıkarmamaktadır.

Kültürü oluşturan ve taşıyan birey, kültür ile birlikte toplum yapısını da oluşturmaktadır. Kültür özünde insanlarda maddi veya manevi şekilde gerçekleşen, aktif ve yaratıcı faaliyetler bütünü olup, insanın etkileşimleri bağlamında birbiriyle benzeşen yönler kazanan canlı bir organizma gibidir (Kongar, 1981:398). Kültür, yaşanılan dönem, geliştirilen teknik ve teknoloji ile etkileşimde bulunulan diğer kültürler çerçevesinde yeniden yeniden oluşturulmakta, iş yapış biçimleri, eğitim sistemi ve kural yapıcılık mekanizmalarıyla kuşaklara aktarılmakta ve çeşitli mekanizmalarla da süreklilik kazanmaktadır. Soro-kin'e (1972:250, 251) göre, bir toplumda oluşan yeni bir kültür algısını dışarıdan getiren, oluşturan ya da başlatan tabaka ya üst ya da serbest meslek sahibi olan orta tabakadır. Zamanla kültür üst tabakalardan alt tabakalara intikal eder. Burada yeni kültür olgularının üst tabakadan alt tabakaya doğru ilerlediği sistematiğinde bir kural meydana gelmektedir ve aşağı olan tabakalar kendinden üstte olanları kültür bakımından taklit etmektedir.

Modern teknik anlamıyla sosyal bakımdan kalıplaşmış insan düşünce ve davranışı olarak ele alınan ve uzun zaman antropolojinin temelini ve inceleme alanını oluşturan kültür, İngiliz antropolog Edward B. Tylor (1871)'un 'İlkel Kültür' başlıklı kitabında insan davranış ve düşünce sistemlerinin rastgele oluşmadığı ve belirli doğal yasalara bağlı olduğu fikri bağlamında değerlendirilmiştir. Tylor'a göre kültür "bir toplumun üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, gelenek, sanatsal faaliyeti hukuk, ahlaki değerler ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür" (aktaran Kottak, 2001:46). Bir diğer antropolog Clifford Geertz, kültür kavramını, kültürel öğrenmeye ve simgelere dayalı düşünce sistemleri olarak açıklamıştır. "Kültür, bir planlar, reçeteler, kurallar, yapılar, kısaca, bilgisayar mühendislerinin davranış yönetimi programları dedikleri kontrol mekanizmaları dizisidir" (Geertz, 1973' ten aktaran Kottak, 2001:49). Öyle ki, insanlar belli gelenekler çerçevesinde kültürleme yoluyla bu programları benimserler. Bu nedenle kültür, bir nevi 'paylaşılan anlamlar sistemi'dir. Öğrenilen bu sistem sonraları insanların yaşam boyu davranışlarını ve düşünce sistemlerini yönlendirir. Amerikalı kültürel antropolog Leslie White, "toplumların artan bir uzmanlaşma ve farklılaşma ölçeğinde basitten karmaşığa geliştiği" (Özbudun ve Şafak, 2005:145) varsayımından hareketle kültürü, önemli bileşeni teknoloji olan bütüncül, dinamik ve simgesel, bir yandan da zamansal süreğenliği bulunan bir sistem olarak tanımlamıştır. Tarihsel bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte göstergeler ile simgeler arasındaki ayrıma dikkat çeken White, kültürün insanların simgeleştirme yeteneğini kazanmalarından sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Kültürel nesneler setini tanımlama yolunda White (1949) 'Science of Culture' başlıklı çalışmasında, 'bunların ne tür nesneler oldukları, fiziksel mi yoksa zihinsel mi, ya da her ikisi birden mi oldukları, metafor mu yoksa sembol mü

oldukları' şeklinde sorular yöneltmiş ve bu nesnelerin 'sui generis' yani şahsına münhasır oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Bir toplumu sadece üzerinde barındırdığı toprakta çoğunluğa sahip olan uluslar değil, ulusal kültüre yabancı olan ya da o ulusla beraber yaşamış farklı kültüre sahip ve o kültürün tanımlanmasında varlığına ihtiyaç duyulan alt kültür de meydana getirir. Mahalli kültür olarak adlandırılan ve içerisinde bulunduğu topluluğa yabancı olmayan bu topluluk tarihsel açıdan da o topluluğun bir parçasıdır. Bu durumda mahalli kültür toplum kültüründe derin olmayan farklılıklar olarak da tabir edilebilir ve bir toplumda kültür kişilerin meydana getirdiği gruplardan ziyade daha geniş bir tabakada ve kitlelerde aranmalıdır (Brake, 1980:17).

REKLAM VE KÜLTÜR İLİŞKİSELLİĞİNDE MİT VE SEMBOLLER

İnsanlar tarafından geliştirilen, toplumu meydana getiren ve o topluma özgü olan geçmişten bugüne kadar getirilmiş ve bugünden sonra da devam edecek olan gelenek, görenek, adet, ahlaki değer, bakış açısı gibi belli başlı değerleri mevcuttur. Bu değerler dahilinde her toplumda birbirinden farklı beğenileri, algıları, davranış şekilleri, giyim, yemek ve eğlence tarzları oluşmuştur. Bireysel ve toplumsal olarak kültür eksenli gelişen farklı algılar ve algılama biçimleri, ekonomik yapılanmalarda da farklılıklar sergilenmesine neden olmaktadır. Firma ve markaların reklam ve tanıtım amaçlı yürüttükleri faaliyetler, birçok ekonomik faktör kadar toplumların kültürel yapılarının göz önünde bulundurulmasını da gündeme getirmektedir. Tüketici, ürüne sembolik anlamlar yüklerken, reklam mesajlarında üretilen anlamlardan da hareketle ürünü putlaştırır ve marka, rozet, amblem gibi detaylar bu putlaştırmaya yardımcı olan detaylar olarak göze çarpar. Reklam içinde mevcut olan sembolik güç ile tüketiciye her şeyi doğal yaşam parçası olarak gösterir ve tüketicilerin algısında bir sürü imge ve imaj oluşturur (Featherstone, 1996: 97). Reklam ile göstergeler, bu bağlamda birbiri ile ilintilidir. Somut olan (ürün) ile soyut olan (göstergeler) arasında bir araç olarak sunulan reklam; anlam özelliklerinin, reklamı yapılan ürünün olumlu özellikleri ile rakip ürünün olumsuz özelliklerini açıkça yahut gizli olarak karşılaştırması bakımından ikili bir yapı sergileyebilmektedir. Bu bağlamda reklam mesajları ürün ve hizmeti tüketicinin gözünde mitleştirmeyi amaçlamaktadır. Mitleştirme piyasadaki tüm ürünleri konumlandırmanın bir biçimidir. Mitlerde ölüm-yaşam, sevinç-keder, savaş-barış ve sevgi-nefret gibi güçlü ve evrensel duygular ön plana çıkarılmakta, önce sorun üretilmekte sonra da üründen geçilerek sorun çözülmektedir (Nöth, 1990:479). Bu bağlamda denilebilir ki, mitler güçlü ve ideolojik görevlere sahiptir. Mitlerin çözümlenmesiyle mitlerin gizli kalmış tarihleri, bir başka deyişle sosyo-politik işleyişleri ortaya çıkarılabilir. "Modern mitler, toplumsal gerçeklerin içini boşaltır ve sistemi haklı gösteren anlamlar yaratmak için kullanılır. Böylelikle mitler, sistem tarafından dayatılan sahte gerçeği evcilleştirerek çıkarlarını meşrulaştırıp yeni anlamlar kazanır" (Erdoğan, 2007:175). Buradaki sistem, reklamverenler ve reklamcıların oluşturduğu, ürünü satın aldırmaya özendirmek için çalışan sistem, çıkar ise ürünün satışını başarmak olarak algılanabilir.

Firma ve markalar reklamlar aracılığıyla hedef kitle üzerinde satın alma ve tercih edilme yönünde etki açığa çıkarırken, reklam etkisini başarı ile devam ettirmek için uygulayacakları reklam stratejisini belirleme konusunda etkinliğin bulunacağı ülke kültürünü saptamaya dönük çalışmalar yürütmelidirler. Öyle ki, bir kültüre ait tutum ve davranışları çözümlemek için o kültür tarafından

temsil edilen değer, tutum ve inançlar saptanmalıdır. Nitekim, reklam mesajları ve tasarımları oluşturulurken belirli bir kültürel çalışma odağından geçmektedir. Çünkü reklamcıların çalışacağı toplum yapısını iyi tanıyor olması ile verecekleri mesajın doğru algılanabilmesi ve pazarda kendine yer bulup, tepki toplamaması için çalışılacak kültürel yapıyı tanımaları gerekmektedir. Reklam profesyoneli, pazarlama tekniklerinin küresel bağlamda benzerlik göstermesi durumu sebebiyle rahat davranmamalı, kültürün ince bir ayrıntı olarak görülmesine rağmen yaşanılacak herhangi bir olumsuz tepkinin doğurabileceği süreçleri de hesap etmelidir.

Kitle iletişiminde temel amaç, gönderilen mesajın hedef kitle üzerinde bir etki yaratmasıdır. Bu etki reklamlar söz konusu olduğunda hedef kitle üzerinde daha da önemli rol oynamaktadır. Bunun temel nedeni reklamda temel amacın reklamı yapılan ürün mesajın hedef kitlesi tarafından satın alınmasını sağlamak olmasıdır. Fakat tüketicide satın alma dürtüsü oluşturmak, reklamın hedef kitleye nasıl sunulması gerektiğini de ortaya çıkarmıştır. Reklam sunum biçimlerinden özellikle televizyon reklamları karmaşık bir sürece sahiptir. Televizyon reklamlarının sahip olduğu bu karmaşıklığın temelinde televizyonun görsel ve işitsel yapısı yatmaktadır. Görsel olarak seyirciyi etkilemek çok daha zor bir süreci doğurmaktadır. Süreçteki zorluğa bir de hedef kitlenin büyüklüğü ve karmaşık yapısı eklendiğinde reklama büyük bir sorumluluk düşmektedir. Reklamda unutulmaması gereken önemli bir değer olan kültür görsel kodlarla hedef kitleye sunulmaktadır. Bu şekilde hedef kitlede mesaj, görüntülerin göstergebilimsel işleviyle anlam bulmakta, seyirciler nezdinde ortak bir algı oluşturarak mesajı doğru anlamlandırılmaktadır. Oldukça ilginç olmakla birlikte hemen hemen herkes yaşamını popüler kültürün içerisine gömülmüş bir şekilde yaşar, ancak popüler kültürün nelerden oluştuğu konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır. Toplumu oluşturan bireyler, televizyon izleyerek, sinemaya giderek, müzik dinleyerek, gazete ve dergi okuyarak, interneti kullanarak, abur cubur yiyerek ve çeşitli tarzlarda giyinerek zamanını geçirmekte ve neredeyse her gün popüler kültürün bir parçası olan reklamlarla karşılaşmaktadır. Bütün bunlar aslında bireylerin popüler kültürlerini oluşturmaktadır. Popüler kültür, yer ve zamana göre sürekli farklılaşmakta ve biricik olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak hızlı bir şekilde geniş toplum kesimlerinin kullanacakları ve tüketecekleri somut materyallerin üretimiyle aslında endüstrinin karını maksimize ederken, sürekliliğini de garanti altına almaktadır. Şirketler ve reklamcılar, ürettikleri ürün ve hizmetlere yönelik kitle tüketimini körüklemek adına popüler simgelerden/materyallerden yararlanma yoluna gitmekte, gerektiğinde de popülerin ne olacağını belirleme stratejisi gütmektedirler. Popüler kültür, belli materyal ürünler ve bunların kullanımları, tüketimlerinin yanı sıra aslında bunlardan çok da bağımsız olmayan belli dünya görüşleri ve düşünüş biçimlerini de popülerleştirme çabasındadır. Eleştirel yaklaşım tarzının kitle iletişim araçlarını anlamlandırmak amacıyla geliştirilmiş olan 'kültür endüstrisi' (culture industry) kavramı, 'kitle kültürü' ve 'iletişim' kavramlarıyla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Frankfurt Okulu temsilcilerinden Theodor Adorno'nun müzik üzerine yazdıkları ile başlatılabilecek olan bu kuram, Frankfurt Okulu'nun 1930'larda ABD'ye göç etmesiyle gerçek anlamda gelişmiştir. 'Otantik sanat' ve 'kitle kültürü' arasındaki ayrıma dikkat çeken Horkheimer, 1930'larda yazmış olduğu bir çok makalesinde 'eğlence endüstrisi'ne göndermelerde bulunmuştur. 1930-40 yılları arasında ABD'de yaşayan ve burada kitle iletişimi ile kültürün dönüşümüne tanık olan Frankfurt Okulu üyeleri, 'kültür endüstrisi' olarak adlandırdıkları "kurum ve pratikleri, kültürü, reklamı, kitle iletişimini ve yeni

toplumsal denetim biçimlerini kapitalist toplumun yeni biçimlerine rıza sağlamak amacıyla kullanan kapitalist modernitenin özsel bir parçası olarak görmeye başladırlar" (Mutlu, 1998:231). Kültür endüstrisi, kapitalizmin sürekliliğini garantilemek amacıyla bütün alanlarda kitlelerin tüketimine yönelik olarak üretimde bulunmaktadır. Birbirinden farklıymış gibi algılansa dahi tek tek her bir dal, sektör ya da alan kesintisiz bir sistemin uzantısıdırlar. Teknik, ekonomik ve yönetsel bağlamda sağlanan bu süreklilik, hedef alınan sayısız/sınırsız insanı egemenlik altına almak için örgütlenmişliği ifade etmektedir. Kültür endüstrisi, kültür piyasasında rekabetten kaynaklanan bir takım tekniklerin üretimini ve geçici modaların toplum üzerindeki hakimiyetini garantilemektedir. "Kültürel bir pazar için üretim zorunlu olarak kültür ürünlerini standardize eder ve estetik biçimlerini asgari bir müştereğe indirger (bunların içeriğinin eleştirel olup olmaması önemli değildir)" (Mutlu, 1998:232).

Kültürel ve yerel unsurların sermeyenin amaçlarına hizmet etme eğiliminin yoğun olarak yaşandığı günümüzde kültürel unsurların her biri satışı artıran birer araca dönüşmektedir. Ürün ve hizmetlerin tüm dünyada satışını artırmak amacıyla pazarlama aracı olarak reklamcılık faaliyetlerinin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Reklamlarda kullanılan sembolik tasavvurlar ve anlamsallıklar ise toplumların kültürlerinden hareketle üretilmektedir. İnsanların yaşam tarzları, inanışları, ritüellerinden bağımsız olmayan sembol ve işaretler, yine insanların sanki yaşamlarının bir parçasıymışçasına sunulan ürünleri benimsemelerini kolaylaştıran ögeler olarak kullanılmaktadır. Kapitalizmin araçsal amaçları ile bağlantılı olan 'kültür endüstrisi' bu sistematik yapılanmayı açıklamak üzere kullanılan bir yaklaşımdır. "İnsanların reklam metinlerini kullanma biçimleri çoğu durumda roman ya da filmleri kullanma biçimlerine benzeyebilir. Bunun nedeni, reklam metinlerinin her ne kadar ideolojik açıdan şüpheli olsa da, hayatın nasıl yaşanabileceğine dair anlatılar, ortak kimlik nosyonlarına atıflar, insanların kendilerini nasıl göreceklerine dair albeniler, 'ideal' insan ilişkilerine dair resimler, insan mutluluğu ve tatmininin versiyonları vb. sunmasıdır" (Tomlinson, 2004:34). Kültürün yapay olarak yeniden inşası sürecinde insanın tüm yaşam pratikleri gözden geçirildiğinde mahallede konumlanmış bulunan süpermarketler, lokantalar, spor salonları, eğlence merkezleri, kafeler, butikler, sokaklar ve yaşamın sürdürüldüğü her yer –ki buna evi de dahil etmek gerekmektedir, çünkü satın alınan tüm ürünler (ile medyada sunulanlar) kültürel unsurların ve aidiyetlerin yeniden kurgulandığı mekanlardır– gerçekleştirilen dönüşümlerin izlerini taşımakta ve dönüşümleri doğallaştırmaktadır.

Uluslararası kurum veya kuruluşların, uluslararası kampanya ve reklamlardansa ulusal kampanyalara yönelmesi kültürel kodla oluşturulan reklamların etkisini göstermektedir (academia.edu.tr, 2019). Tüketici davranışlarında evrensel bileşenler güçlü bir etkiye sahip olmasına karşın tüketici kültürel etkilere de açıktır ve tüketici davranışlarında kültürün etkisi şu konularda önemlidir;

i. Genel olarak kabul görülmüş belirli kategorilere sahip olan ihtiyaçlar hiyerarşisinde kategorilerin içinin doldurulması tamamen kültürel etkilere açık olmalıdır.
ii. Kültüre dayalı değerlerle beraber özellikle bireyci-toplumcu yönelimler, satın alma davranışını ve tüketicinin karar sürecini etkilemektedir.
iii. Değişik kültürlere sahip toplumlardaki kurumlar tüketici davranışını önemli ölçüde etkilemektedir.
iv. Marka bağımlılığı, müşteri sadakati, farklı olma isteği ya da bundan kaçınma, algılanan risk ve

risk alma davranışı kültürlere göre değişmektedir (Saydan ve Kanıbir, 2007, 79-81).

Değişen satış ve pazarlama stratejilerinin etkisi ile reklam tüketici ile sadece satın alma eyleminde değil sadakat bağlamında da ilişkiler kurmalıdır. Bir birey veya toplum ürünü ya da hizmeti satın aldığı zaman ürünün reklamında veya üründe kendi kültürüne ya da etnik kimliğine dair bulgulara denk geldiğinde markanın tüketicisini önemsediği imajı ortaya çıkar ayrıca tüketici marka için sadece satın alma eylemini gerçekleştirecek bireyden değil, marka ve tüketici arasında kurumsal bağın ötesinde bir hissiyat olduğunu reklamında belirli semboller, slogan ya da mitlerle ifade eder. Bu ikili arasındaki benzerlik tüketicinin sadakat olgusunu etkilemekte, marka ile arasına sevimli bir bağ kurmaktadır.

Levitt'e göre dünya, aynı ürünleri ve benzer yaşam standartlarını arzu eden bireyler vesilesiyle değişmiş ve bu değişen dünyada benzerlikleri farklılığından daha çok olan bir toplum meydana gelmiştir. Bu düşünce global köy yaklaşımıyla benzerlik göstermekte ve dünya ülkeleri tek bir pazarmış gibi algılanıp, ülkeler arasındaki farklılıklar gözetilmeden ortak tatmin unsurları üzerine odaklanılmalıdır (Levitt, 1983:98'den aktaran Saydan ve Kanıbir, 2007:77). Bu durumun etkisi altında oluşturulan reklam stratejileri, bulunduğu pazarlardan birine uymayarak fire vermeye mecburdur. Çünkü kültür algısı reklam ve pazarlamada göz ardı edilebilecek bir ayrıntı değil, üzerine çalışılması gereken hassas bir konudur. Uluslararası olarak nitelendirilen küresel şirket reklamları son yıllarda değişime uğramış, evrensel figürlerden ziyade topluma yönelik olan etnik ve yerel motiflerin daha sıklıkla işlenilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de Ramazan ayı dolayısıyla Coca Cola reklamları bu pazarlama tekniğinde yeni bir anlayışın ürürünü oluşturarak değişimi doruğa çıkarmış, diğer ülkelerde de bu tarz çalışmaların oluşu küresel değerlerin lokal değerlerle ilişkisi doğrultusunda ortaya çıkabileceği sonuçları sorgulamaktadır (Sili, 2009: 22-23). Kültürel faktör olarak değerlendirebilecek olan; değer ve tutumlar, sosyal yapı, dil ve iletişim, gelenek- görenek ve inanç bir toplumda reklamın olumlu etkiler doğurması, bulunduğu toplumun kimliğine uygun mesaj vermesi ile mümkündür. Çin pazarına 1920 yıllarında giren Coca Cola; markasını ifade ederken Çin alfabesinde bir grup harfleri geliştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu harf grubu değiştirilmediğinde Çince'de anlamı "balmumu iribaşı dişleyin" anlamına gelmekteydi. Marka, pazarda kalmak için dil uzmanlarından yararlanarak uzun ve çeşitli çabalara girmiş, eski karakterlerin yerine yenileri bulmuş ve anlamı "Mutluluk dudaklarınızda" olarak değiştirilmiştir (Snyder,1990:63).

ULUS ÖTESİ ŞİRKETLER VE KÜRESEL ÜRÜN STRATEJİLERİ

Küreselleşen üretim ve pazarlama yapıları tüketen bireye erişmede ikna süreçlerinde küresel stratejiler geliştirilmesini beraberinde getirmektedir. Ulus ötesi şirketler ürün ve/veya hizmetlerini küresel pazarlarda sunarken iki farklı yaklaşımdan birini kullanmaktadırlar. (Weerawardena, vd, 2007:294-306). Bu iki yöntemden birincisi, ürün veya hizmetin sunulacağı pazarın istek ve ihtiyaçlarını belirleyerek bu ihtiyaçlar doğrultusunda o pazara uygun, uyarlanmış mal ve hizmetler geliştirmek, ikincisi ise bu yaklaşımın tam zıddı olan, halen üretilip pazarlanmakta olunan çeşitli ürün veya hizmetleri, doğrudan yeni pazarlara sunmaktır. Bu bağlamda aşağıda çokuluslu ve ulus ötesi markaların pazarlarda yaşadığı sorunlar örneklendirilmiştir:

Johnson&Johnson: Marka Japon pazarına sunduğu pudrasını orijinal kutusu ile değil değiştirmek zorunda kaldığı kutusu ile sunmuş ancak bu şekilde başarı sağlamıştır. Japon kadınları silindir şeklinde olan üzerinde delikleri bulunan kutunun pudrayı serpmesi ile küçük evlerinin kirleneceğini düşünmüş ve bu yüzden ürüne soğuk bakmışlardır. Önce satın almadıkları bu ürünü marka yassı kutularla pazarladıktan sonra satın almışlar, böylelikle ürünün yeni pazarda satış grafiğinde yükselme meydana gelmiştir (Labich, 1986:44).

Helena Rubinstein: Marka Amerika'da çok başarılı olan *Every Night* isimli şampuanı ile İsviçre pazarına girmiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun sebebi araştırıldığı zaman Amerikalı kadınların gece banyo yapmasına karşın İsviçreli kadınların akşam değil gündüz banyo yaptığı belirlenmiş ve marka şampuanın ismini *Every Morning* olarak değiştirmiştir. Bu değişimin sonucunda ürün pazarda kendisi için yer bulabilmiştir.

General Motors: Marka *"Nova"* adlı araba modeli ile Amerikan pazarında yakaladığı popülariteden sonra girdiği Pourte Rico pazarında başarısızlığa uğramıştır. Bunun sebebi araştırıldığında *"No va"* İspanyolca telaffuz edildiğinde ''yürümez, gitmez'' manasına gelmektedir. Yaşanılan durumun ardından marka modelin adını "*Caribe*" olarak değiştirmiştir (Ricks, 1983:48).

Bu çalışma kapsamında, öne çıkan ulus ötesi şirketler ve etnik pazarlama-reklam stratejilerini ortaya koyan örnek kampanyaları sunulmaktadır.

Nestlé İstanbul pazarına girdiği zaman dilde anlaşılabilirliği bakımından değişiklikler yapmış ve Görsel 1'de görüldüğü üzere reklam baskıları görsel olarak genişletilmiştir. Osmanlı yazılarının kaligrafik şekli, "etnik" reklamcılık olarak hitap edilen pazarlamanın en ilginç örneği olmuştur. Bu tür reklamlarla geleneksel "levha" yazısından yola çıkılarak, Avrupa reklamlarındaki kuş yuvası sembolü kullanılmadan ürünlerin tanıtımı amaçlanmış ve bununla birlikte, Nestlé ürünlerine ilgi çekebilmek için açık hava reklamları büyük önem kazanmıştır. Bu da etnik pazarlama örneği olarak tarihe geçen bir kampanya olmuş ve günümüz reklamcılığına örnek teşkil etmiştir.

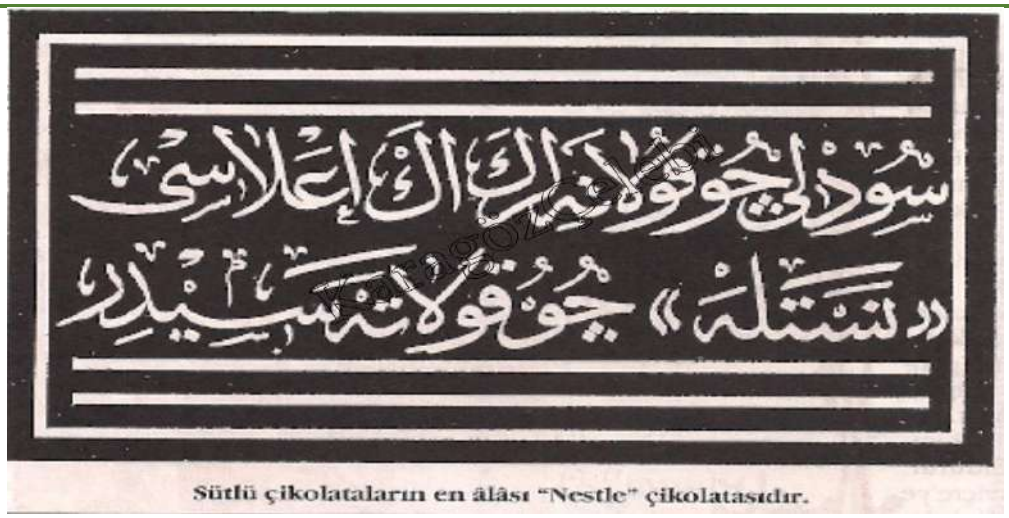

Görsel 1: Nestlé Çikolatasının Osmanlı Dönemine ait Etnik Reklam Örneği
Kaynak: https://www.google.com, 2019.

Ayrıca Nestlé geleneksel Osmanlı esnaf yöntemlerinden yararlanmış, ürünü tanıtmak için bir deve üstünde müzik çalarak sokakları gezip, bu yöntemle özellikle okuma yazma bilmeyen Osmanlı tüketicisine ulaşmayı hedeflemiştir (bianet, 2019).

Küresel pazarda önemli yer tutan ve fast food kültürünün temel taşı olarak nitelendirilen 'Burger King' ve 'McDonalds' Türkiye pazarında Ramazan ayına önemli bir pay ayırmış, her yıl Ramazan ayında Türk kültürüne dair görsel ve yemeklerle tüketicisine fırsatlar sunmuştur.

Görsel 2. McDonalds'ın Türkiye Pazarında Ramazan Ayı McTurko Menüsü
Kaynak: https://www.google.com/search?q=mcdonalds+ramazan&sxsrf, 2019.

Afişin arka fonunda minare görselleri ile McDonalds mevcut pazarında rakipleri ile aynı imkanı tüketicisine sunmuş, başlangıç olarak çorba, tatlı olarak ise Türk kültürüne ait olan keşkülü menüsüne dahil etmiştir. Ayrıca yemek menüsünde bulunan ana yemek; yine Türkiye odağında döner benzeri bir

et ve Ramazan pidesini çağrıştıran bir ekmekten oluşmuş, bulunduğu pazara ithafen 'McTurko' olarak isimlendirilmiştir.

Görsel 3. Burger King' in Türkiye Pazarında Ramazan Ayı Sultan Menüsü
Kaynak: https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&tbm=isch&sxsrf, 2019.

McDonalds'ın rakibi Burger King aynı pazarda aynı figürleri kullanmış, rakibinden farklı olarak isimde ve figürde Osmanlı motiflerini işleyerek tüketicisine verdiği mesajı derinleştirmiştir. İçecek, çorba ve menüsüne verdiği isimle kendisine ramazan konsepti katarak rakibi ile başa baş giden marka, hamburger ve tatlıda McDonalds gibi geleneksel tatlara yer vermemiş ve rakibi McDonalds ile aynı imajı yakalayamamıştır.

Görsel 4. Domino's Pizza'nın Türk Yemek Sektöründe Oluşturduğu Yöresel Yenilikler
Kaynak: https://twitter.com/dominostr/status/708291252870057985, 2019.

Türk kültüründe yeri dolmaz lezzetlerden olan döneri İtalyan mutfağının dünya çapındaki

lezzeti pizza ile birleştiren Domino's Pizza Türk pazarında kendine yer ederken yöresel lezzetleri baz alması, bilindik damak tadı sayesinde tüketicisi ile yakın bir bağ kurmak amacıyla yapılmıştır.

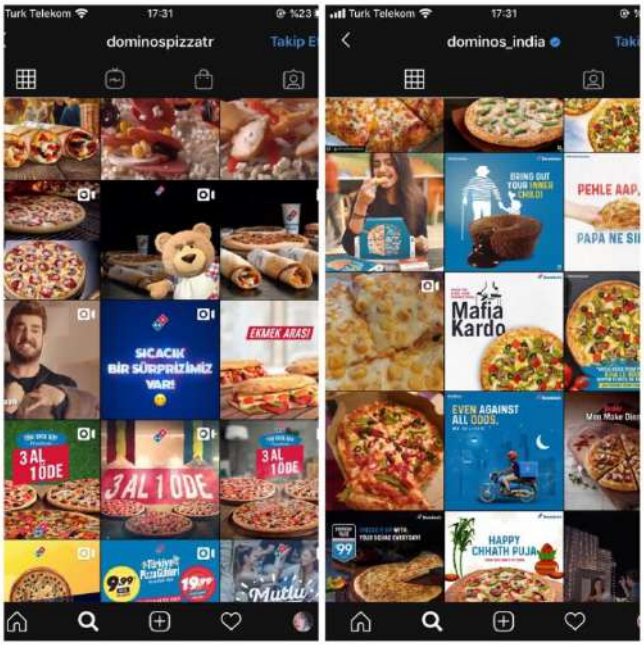

Görsel 5: Domino's Pizza' nın Türk ve Hint Yemek Sektöründe Oluşturduğu Yöresel Yenilikler
Kaynak: https://www.instagram.com/, 2019.

Son dönemde Türkiye'de Dominos pizza, "Dürümos" adı ile pizza şeklinde dürüm formatıyla tüketicisinin karşısına çıkmakta, böylelikle Türkiye coğrafyasında yaygın olan et ve tavuk dürümün yerini doldurmayı hedeflemektedir. Hindistan'da ise dini ritüellerden dolayı kırmızı ve beyaz et tüketimi Hindular tarafından gerçekleştirilmediği için vegan pizzalar ve yöresel tatlar bu markada ön plana çıkmıştır.

Görsel 6: Starbucks Kahvenin Sadece Türkiye'de Pazarladığı İçecek 'Sıcak Çay'
Kaynak : https://www.starbucks.com.tr/menu-list/beverage-list/brewed-tea, 2019.

Çay tüketimi Türk kültürüne 5000 yıllık bir geçmişle başlamıştır. Bu kültüre girişi ile uğramış olduğu değişimler; demleniş şekli, şekerle tüketimi veya ince belli bardakla tiryaki içimi olarak çeşitli şekilde sıralanabilmektedir. Ve bugün halk kültürü ve etnografyasında önemli bir yer tutan çay sosyal yaşamda yeri doldurulamayacak bir içecek olarak karşımıza çıkmaktadır. Starbucks kahvecisi tüketicisine dünyanın çeşitli yerlerine ait kahveler satarken Türkiye'de çayın önemli bir faktör olduğunu atlamamış ve ürün çeşitlerine ek olarak sıcak çayı tüketicisine sunmuştur.

Görsel 7. Coca Cola'nın Müslüman Pazarı İçin Tasarladığı Ramazan Ayı Temalı Reklam
Kaynak: https://www.dijitalajanslar.com/coca-coladan-farkliliklara-saygiyi-hatirlatan-ramazan-reklami/, 2019.

Reklam'ın adı 'Sunset' olarak geçmekte ve farklı ülkelerde oruç tutan Müslümanların yaşamını ele alan bir reklam olarak izleyicine sunulmaktadır. Reklamda amaç farklılıklara saygıdır, yabancı bir kadının müslüman bir kadına kola ikram etmesi, Müslüman kadının oruç olmasına rağmen ikramı geri çevirmemesi ve bunu anlayan yabancı kadının ezan okunana kadar kadınla birlikte bekleyip ezan okununca birlikte kolayı içmeleri ile son bulan reklam hiç diyalog içermemesine rağmen temasını izleyicisine sezdirmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Pazarlama stratejilerinin esası insan psikolojisini etkilemeye dayalı olduğundan bu stratejiler evrensel nitelikte özellikler taşımaktadır. Markanın başarıyı yakalamış olması koşulu ise ancak pazarın kimliğinde koşullar yakalamış olması ve pazara adapte olmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle hedef pazarın normları, inanç, din, dil ve kültürü, tutum veya alışkanlıkları, ırkları incelenmeli, oluşturulan "pazarlama politika ve stratejileri" bu veriler doğrultusunda güncellenerek geliştirilmelidir. Sürekli güncellenme ve değişiklik ile harmanlanan bu stratejiler gösteriyor ki pazarlama politika ve stratejileri dinamik bir dile sahiptir. Küresel pazarlamanın sahip olduğu farklılıkların sonucu olarak tüketici davranışlarının meydana gelmesinde etkisi olan sosyal etmenler ve kültür nihai karar ve tutum açısından pazarlama programının odağındadır. Kültür; küresel pazarların, mevcut pazarda başarı sağlayabilmesi için en önemli görevlerinden biri niteliğindedir. Kültür faktörü tüketici davranışında belirleyici bir güç tanımındadır ve reklam veya kampanyada yanlış mesaj verilmesi yahut kültür

faktörünün ihmal edilmesiyle ortaya çıkabilecek sorunlar ile hedef kitle tarafından tercih edilmemekle kalmayıp marka tepki toplayacaktır. Bu sebeple küresel pazarlamacı bulunduğu mevcut pazarda başarılı olmak için gelenek ve göreneklerin temelinde rasyonel bir sebep aramak yerine bulunduğu toplumun normlarını değerlendirerek doğru bir strateji oluşturmalıdır. Pazarda bulunan ürün için kültür ve değerler marka imajında olumlu tepkiler oluşturuyor ve bu oluşan imaj o pazarda uygulanmış stratejinin başarıyla sonuçlandığı ve bir sonraki stratejik basamak için geliştirilmesinin olanaklı olduğunun kanıtı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Brake, M. (1980). *The Sociology of Youth Cultures Sex And Drugs and Rock'n' roll?*. London: Routledge & Kegan Paul.

Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika*. Ankara: Gündoğan.

Erdoğan, İ. (2007). "Temel Bilgiler: Eleştirel Yaklaşımlarda İletişim Anlayışı". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Sayı 24. s.153-198.

Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev.) Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı.

Kara, B. ve Öztürk, R. G. (2009). "Etnik Pazarlama ve Etnik Reklamcılık". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi.* S.11. s.27-50.

Kartarı, A. (2001). *Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim*. Ankara: Ürün.

Kongar, E. (1981). *Toplumsal Değişme*. İstanbul: Remzi.

Kottak, C. P. (2001). Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. (Çev.) Sibel Özbudun, Serpil N. Altuntek vd.). Ankara: Ütopya.

Labitch, K. (1986) "America's International Winners". *Fortun*e. April. V.14. s.44.

Moles, A. A. (1983). *Kültürün Toplumsal Dinamiği*. (Çev). Nuri Bilgin. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mutlu, E. (1998). İletişim Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat.

Nöth, W. (1990). *Handbook of Semiotics*. New York: The Association of American University Press.

Özbudun, S. ve Şafak, B. (2005). *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot.

Ricks, A. D. (1983). "Product That Crashed Into The Language Barrier". *Business and Society Review*. Spring. s.48.

Saydan, R., Kanıbir, H. (2007). "Global Pazarlamada Toplumsal Kültür Farklılıklarının Önemi (Çokuluslu Şirket Ve Yerel Kültür Örnekleri)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C.6. S.22. s.77-81.

Sili, A. (2009). "Küreselleşme/Globalleşme ve Küyerelleşme/Glokalleşme Süreçlerinde Kola Reklâmları: Bir Göstergebilim Çalışması". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*. s. 22-23.

Snyder, A. (1990). *"Global Marketing: We Are the World Superbrands"*. August 21. s.63.

Soro-kin, A. P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi*. (Çev). Mete Tunçay. Ankara: Bilgi.

Tatar, T. (2006). "Küreselleşme ve Kültür". *Aydınlar Ocağı. Küreselleşme Özel Sayısı*. Malatya: Yedi Renk Yayın ve Matbaacılık.

Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*. (Çev.) Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı.

Ülken, H. Z. (1970). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: M.E.B.

Weerawardena, J., Gillian, S. M., Liesch, P. W. (2007). "Conceptualizing Accelerated Internationalization in the Born Global Firm: A Dynamic Capabilities Perspective". *Journal of World Business*. 42(3). s.294-306.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*. (Çev.) Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim.

Elektronik Kaynaklar

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=K%C3%9CLT%C3%9CR [Erişim Tarihi: 15.10.2019].

http://www.academia.edu/1030872/Reklam_Filmlerinde_K%C3%BClt%C3%BCrel_Kodlar%C4%B1n_Kullan%C4%B1m%C4%B1_Coca_Cola_%C3%96rne%C4%9Fi_The_Usage_of_Cultural_Codes_in_Advertising_Films_Sample_of_Coca-Cola [Erişim Tarihi: 18.10.2019].

http://bianet.org/biamag/ekonomi/106426-osmanli-imparatorlugu-nda-nestle-nin-pazarlama-stratejileri [Erişim Tarihi: 20.10.2019].

'Nestlé Çikolatasının Osmanlı Dönemine ait Etnik Reklam Örneği'
https://www.google.com/search?q=nestle+osmanl%C4%B1&sxsrf=ACYBGNSTR_q6Ty9CMa3sYxJaQBeidiDPng:1571525561189&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwik0tH2tKnlAhXmAxAIHUMRB6MQ_AUIEigB&biw=1366&bih=608#imgdii=QBCob38uH0-JHM:&imgrc=vQipmViCd1Q6RM [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'McDonalds'ın Türkiye Pazarında Ramazan Ayı McTurko Menüsü'
https://www.google.com/search?q=mcdonalds+ramazan&sxsrf=ACYBGNTfrzJF6XdgFHWwKSxNO7fPZzrzog:1571527339166&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwj44LjGu6nlAhVdSxUIHXDhAf4Q_AUIEigB&biw=1366&bih=657#imgrc=Dt17dm7977v17M: [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'Burger King' in Türkiye Pazarında Ramazan Ayı Sultan Menüsü'
https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&tbm=isch&sxsrf=ACYBGNQ_lVSO2kBhqSC6dJzqbUnYe1sZg%3A1571527346764&sa=1&ei=spqrXZyXLuKAjLsPvrSsgAU&q=burger+ramazan&oq=burger+ramazan&gs_l=img.3...585598.586630..586984...0.0..1.794.1468.2-1j0j1j0j1.....0....1..gws-wizimg.5v6VbIGN1c&ved=0ahUKEwicuIjKu6nlAhViAGMBHT4aC1AQ4dUDCAc&uact=5#imgrc=PriCJM2ERYw1lM: [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'Domino's Pizza' nın Türk Yemek Sektöründe Oluşturduğu Yöresel Yenilikler'
https://twitter.com/dominostr/status/708291252870057985 [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'Domino's Pizza' nın Türk ve Hint Yemek Sektöründe Oluşturduğu Yöresel Yenilikler'
https://www.instagram.com/ [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'Starbucks Kahvenin Sadece Türkiye'de Pazarladığı İçecek 'Sıcak Çay''
https://www.starbucks.com.tr/menu-list/beverage-list/brewed-tea [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

'Coca Cola'nın Müslüman Pazarı İçin Tasarladığı Ramazan Ayı Temalı Reklamı'
https://www.dijitalajanslar.com/coca-coladan-farkliliklara-saygiyi-hatirlatan-ramazan-reklami/ [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

"Culture and Intercultural Communication", http://business.enotes.com/small-business-encyclopedia, [Erişim Tarihi: 20.08.2006].

"Culture", http://en.wikipedia.org/wiki/Culture, [Erişim Tarihi: 22.08.2006].

TÜRKİYE'DE İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI: KAMU DİPLOMASİSİ KONUSUNDAKİ DOKTORA TEZLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

COMMUNICATION RESEARCH IN TURKEY: AN INVESTIGATION ON PHD THESIS ON PUBLIC DIPLOMACY

Elifnur TERZİOĞLU
(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, AB Bilgi Merkezi Koordinatörü, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası

ÖZET

Soğuk Savaş döneminde, uluslararası politika ile iç politika arasındaki fark belirgin idi. Fakat Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle, dış politika üzerine çalışan uzmanların ifade ettiği gibi, iç politika ile dış politika arasındaki ayrım giderek kapanmakta ve bir alanda verilen kararlar, doğrudan diğer alanı da etkilemektedir. Karar vericiler, dış politikayı planlarken, hem iç hem de dış politika aktörlerini ikna etmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle, her iki politika arasındaki karşılıklı etkileşimden ötürü, karar verici, hem kamuoyu, medya, sivil toplum kuruluşları gibi kendi iç siyasetinin aktörlerini, hem de uluslararası düzeyde bulunan devlet dışı birimleri de etkilemek ve onların görüşlerini, kendi dış politika hedefleri doğrultusunda yönlendirmek zorundadır. Bu zorunlulukta, bizi, Kamu Diplomasisi kavramına götürmektedir.

İletişim araştırmaları bağlamında kamu diplomasisi alanında yapılmış doktora tezlerinin konu edinildiği bu çalışmanın amacı Türkiye'de bu konuyla ilgili, bugüne kadar yapılmış olan doktora tezlerini betimleyici bir yaklaşımla analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda YÖK'ün Ulusal Tez Tarama Merkezi'nde, "kamu diplomasisi" kavramı şeklinde tarama yapıldığında toplam 18 adet doktora tezinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu tezlerin beş farklı disiplin içerisinde çalışıldığı görülmüştür. Bu çalışma kapsamında yazılmış olan 18 doktora tezinin yayımlanma tarihi dikkate alınarak özellikle ilk 5 tez ele alınmıştır. 18 tez, çalışma evrenini oluştururken, ilk 5 tez olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örnekleme girmektedir. Çalışma betimleyici olduğundan dolayı veri toplama tekniğini de içerik analizidir.

Bu tezlerde kamu diplomasisi bağlamında; kavramsal olarak diplomasi, kamu diplomasisi, kamu diplomasisi modelleri ve kullanım alanları, dünyadaki kamu diplomasisi uygulama örnekleri, uluslararası halkla ilişkiler, halkla ilişkiler, yumuşak güç, propaganda, stratejik iletişim yönetimi, dış politika, kültürel diplomasi gibi konular üzerinde durulmuş ve bu konular detaylı olarak ele alınmıştır. İncelenen tezlerde derinlemesine mülakat ve anket yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İletişim Araştırmaları, Kamu Diplomasisi, Doktora Tez

ABSTRACT

During the Cold War, the difference between international and domestic policy was an evident. But with the end of the Cold War period, as the experts on foreign policy say, the distinction between domestic and foreign policy is gradually closing, and decisions in one area directly affect the other. Decision makers must convince both domestic and foreign policy actors. In other words, due to the mutual interaction between the two policies, the decision maker has to influence both the actors of his

/ her domestic policy, such as the public, the media and non-governmental organizations, as well as the non-governmental units at the international level and direct their views towards their own foreign policy objectives. In this necessity, it takes us to the concept of Public Diplomacy.

The purpose of this study, which is the subject of doctoral dissertations in the field of public diplomacy in the context of communication research, to analyze the doctoral thesis which is about "public diplomacy" in Turkey. For this purpose, when the concept of “public diplomacy” is searched in the National Thesis Screening Center of YÖK, there is a total of 18 doctoral thesis. These theses are studied in five different disciplines. In this study, especially the first 5 theses are discussed with considering the publication date of the 18 doctoral dissertations. 18 theses, while creating the study universe, the first 5 theses sampling from probabilistic sampling methods. Since the study is descriptive, so the data collection technique is content analysis.

In these theses, concepts such as diplomacy on public diplomacy, public diplomacy, public diplomacy models and areas of its usage, public diplomacy practices in the world, international public relations, public relations, soft power, propaganda, strategic communication management, foreign policy, cultural diplomacy are discussed in detail. In-depth interviews and questionnaires method are used in these 5 thesis.

Keywords: Communication Studies, Public Diplomacy, Doctoral Thesis

1. GİRİŞ

Bu çalışma; kamu diplomasisi konusunda Türkiye’de iletişim alanında yapılan doktora tezlerinin yayınlanma yılına göre incelenmesi, değerlendirilmesi ve betimsel bir analiz yapılarak kamu diplomasisi konusunun içeriklerine odaklanıp, bu konunun hangi boyutları ile ele alındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye’de ki kamu diplomasisi alanında yazılmış tezlere geçmeden önce dünyadaki kamu diplomasisi alanında yapılmış tezlerden kısaca bahsetmekte fayda vardır. ProQuest tez veri tabanına girip public diplomacy yazdığımızda karşımıza farklı disiplinleri içeren 8.158 sonuç çıkmaktadır. İlk olarak 1941 yılında yazılmaya başlayan tezlerde, sadece iletişim alanı seçildiğinde tezlerin 1969 yılında yazılmaya başlandığı ve toplamda 456 tezin iletişim alanında olduğu görülmüştür. Bunların 322 sinin iletişim 173 ünün ise kitle iletişim alanındadır. 453 tez İngilizce dilinde, 2’si İspanyolca dilinde ve 1 tanesi Fransızca dilince yazılmıştır. (https://search.proquest.com) Türkiye’de kamu diplomasi alanında, farklı disiplinlerde toplam 18 adet doktora tezi yapılmıştır (https://tez.yok.gov.tr)Bunların ikisi 2012 yılında, Uluslararası İlişkiler ve Halkla İlişkiler bölümlerinden, 2013 yılında yayınlanan tez ise Halkla İlişkiler bölümündendir. 2014 yılında bu alanda toplam üç adet doktora tezi mevcuttur, bunlar Halkla İlişkiler, Uluslararası İlişkiler ve Siyasal Bilimleri bölümlerine aittir. 2015 yılında yapılmış olan her iki tez de Gazetecilik bölümündendir. Ulusal Tez Merkezi’ne bakıldığında kamu diplomasisi alanında en fazla doktora tez çalışmasının yapıldığı yıl 2016 olarak görülebilmektedir. Bu yılda yapılan çalışmaların ikisi Halkla İlişkiler, ikisi Gazetecilik, biri Uluslararası İlişkiler ve diğeri de Spor Bilimleri bölümlerinde yapılmıştır. 2017 yılında ikisi Gazetecilik ve biri Uluslararası İlişkiler bölümü olmak üzere toplam üç doktora tezi çalışılmıştır. Son olarak 2018 yılında Halkla İlişkiler bölümünden bir adet doktora tezi bulunmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kamu diplomasisi kavramı ele alınmış ve daha sonra ulusal ve uluslararası literatürde kamu diplomasisi konusunda yapılan çalışmalara değinilmiştir.

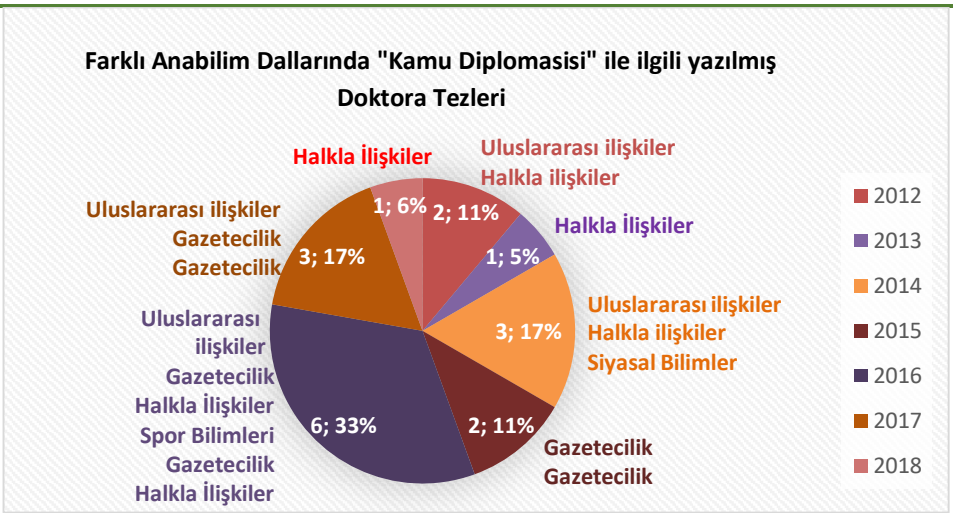

Tablo 1: Farklı Anabilim Dallarında "Kamu Diplomasisi" ile ilgili yazılan Doktora Tezlerinin Yılları ve Sayıları

İletişim alanında ki bu tezler yayınlanma tarihi sıralamasına göre; ilk olarak Gaye Aslı Sancar'ın 2012 yılında Marmara Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Başkanlığı'nda, Prof. Dr. Melda Cinman Şimşek danışmanlığında, 401 sayfalık "Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi" başlıklı tezi ile başlamıştır İkincisi Ergün Köksoy'un 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Başkanlığı'nda, Doç. Dr. Ece Karadoğan Doruk danışmanlığında yaptığı 659 sayfalık "Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye'nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi" konusundaki tezidir. Üçüncüsü, Gonca Yıldırım'ın 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Başkanlığı'nda, Prof. Dr. Ayla Okay danışmanlığında hazırladığı 463 sayfalık "Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi: Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği Çerçevesinde Kültürel Diplomasi" başlıklı tezidir. Dördüncüsü, Emrah Aydemir'in 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Başkanlığı'nda, Prof. Dr. Ali Murat Vural danışmanlığında hazırladığı 493 sayfalık "Dış Politikada Stratejik Bir Değer Olarak Yumuşak Güç Unsurunun Medyada Kullanımı: Amerika Birleşik Devletleri Ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisinde Medyanın Kullanımının Karşılaştırılması" başlıklı tezidir. Sonuncusu Akın Emre Karagülle'nin 2015 yılında Marmara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Başkanlığı'nda, Prof. Dr. Türkan Uğur Dai danışmanlığında yaptığı 256 sayfalık "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Dijital Medya, & Dijital Diplomasi" konulu tezidir.

2. KAMU DİPLOMASİSİ

"*Kamu diplomasisi*" kavramından bahsetmeden önce, öncelikle "*diplomasi*" kavramından bahsetmek ve kamu diplomasisini anlamak adına diplomasi kavramını anlamak gereklidir. Diplomasi kelime anlamı olarak, eski Yunancada ikiye katlama anlamına gelen *diploma* sözcüğünden gelmektedir. Diplomasi, 18.yy a kadar belgeleri inceleme ve bu belgelerin oluşturduğu arşivlerin korunması anlamında kullanılmıştır. Edmund Burke 1796 yılında ilk kez diplomasi kavramını "Belgeleri İnceleme Bilimi" yerine, "Uluslararası İlişkileri Yürütme Sanatı" olarak ifade etmiştir (Kınlı, 2006:60). Buradan yola çıkarak aslında diplomasinin devletlerarası ilişkileri yürütme ve yönetme sanatına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Devletler uluslararası arenada kendi çıkarları doğrultusunda diğer ulus devletlere karşı kendi güçlerini ortaya koymak ve bunu yaparken ilişkilerini sürdürmek durumundadırlar. İlişkilerin

devamlılığı adına çeşitli araç ve yöntemlere başvurulmaktadır. Genelde ilişkileri zora sokmak yerine barış yollarıyla inşa eden bu araca "*diplomasi*" denilmektedir (Versan, 1999:105). Günümüzde siyasi anlamın yanı sıra diplomasinin askeri, ekonomik, kültürel ve teknolojik boyutları da taşıdığı söylenebilir. Fakat devletin çıkarlarının korunup kollanması adına hangi boyut gerekli ise ona başvurulmuştur. II.Dünya Savaşı sonrasında ulusal ve uluslararası oluşumların yapılarının değişmesi, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi kuruluşların zamanla ulusların önüne geçmesi, devletlerarası bağlılıkların artması, iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte kişisel temasların artması, bunun da silah, savunma gibi sistemleri geliştirmesiyle, devlet dışı aktörler daha da etkin hale gelmiştir. Bu aktörleri göz ardı ederek onları hesaba katmadan karar alma ve politika yürütme gibi eylemler artık ciddi sıkıntılara neden olacaktır (Eytan, 2008: 55). Küreselleşmenin giderek önemli boyut kazanmasıyla siyasetin teknoloji ve ekonomik gelişmelerden uzak kalması mümkün değildir ve bu sürecin uluslararası kamuoyunu olumlu yönde kazanma bakımından daha hızlı ve etkin rol oynaması gerektiği ortadadır (Zaharna, 2012:88). İşte bu noktada devreye kamu diplomasisi girmektedir.

Kamu diplomasisi uluslararası kamuoyunu ve toplumları ortak bir eğitim programı ile birçok farklı kaynak ve araçlarla yönlendirme ve kazanma noktasında büyük önem taşımaktadır. Gelişen teknolojiyle birlikte kamu diplomasisi dünyada yer alan bütün toplumlara daha kolay aktarılmakta ve bu toplumları istenilen şekilde yönlendirilmektedir (Zaharna, 2012:93). Kamu diplomasisi kavramını ilk kez 1965 yılında kullanan Edmund Gullion, Tufts Üniversitesi'nde Fletcher School of Law and Diplomacy'nin dekanıdır. Gullion'a göre kamu diplomasisi, toplumların tutumunun, dış politikanın oluşumu ve yürütülmesi üzerinde oluşturduğu etki ile alakalıdır. Uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasi alanı dışındakileri kapsadığı bir olgu olan kamu diplomasisi: hükümetler tarafından yabancı ülkelerde kamuoyunun oluşturulmasını, özel kuruluşlarının diğer ülkeninkilerle etkileşim içinde olmasını, dış ilişkilerin aktarımı ve bunun politika üzerindeki etkisini, hükümetlerin diplomatları arasında iletişim sağlanmasını ve kültürler arası iletişim sürecini kapsamaktadır (publicdiplomacy.wikia.com). Kamu diplomasisi, ilk olarak ABD'de ortaya çıkmış bir kavram olsa bile, bu konuda farklı ülkeler de birçok uygulama yapmıştır. Örneğin, Avrupa'dan Fransa, İngiltere, Almanya gibi, Ortadoğu'dan ise; İsrail, Filistin, Mısır ve İran gibi (Nye, 2008:97) ülkelerden de bu konuyla ilgili uygulamalar vardır ama elbette konuyla ilgili en çok örnek ABD'dedir diyebiliriz.

Kamu diplomasisinin daha iyi anlaşılması için yumuşak güçten kısaca bahsetmek gereklidir. Değişen ve gelişen dünya, değişen ve gelişen diplomatik ortam yaratmış ve bu da beraberinde "yumuşak güç" kavramını ortaya çıkarmıştır. Yumuşak güç, Joseph Nye'in, 1990'da yayınlanan Bound to Lead kitabı ile literatüre girmiş, 2004'te yayınlanan Soft Power kitabı ile derinlemesine işlenmiştir. Yumuşak güç denilen olgu için, bir ülkenin dünya siyasetinde isteği sonuçlara ulaşmasına yardım eden konunun, diğer ülkelerin beğendiği, örnek aldığı, ülke politikasına, halkın refah seviyesine özenmesidir denilebilir. Askeri gücün kullanıldığı, bir takım ekonomik yaptırımların olduğu ortam yerine, dünya siyasetinde gündem ve toplumu kendine çekmek de önemli yer tutmaktadır. Nye (2005: 14, 37) . Gelişen dünyada, askeri, ekonomik ve yumuşak güçten oluşan üç güç bileşeni olduğunu savunmaktadır ve bu bileşenleri "davranışlar", "temel araçlar" ve "hükümet politikaları" olarak ifade etmektedir (Bkz. Tablo 2);

	Davranışlar	**Temel Araçlar**	**Hükümet Politikaları**
Askeri Güç	Zorlama Caydırma Koruma	Tehdit Kuvvet	Zorlayıcı diplomasi Savaş İttifak

Ekonomik Güç	Teşvik Zorlama	Para verme Yatırım	Yardım Rüşvet
Yumuşak Güç	Hayranlık uyandırma Gündem yaratma	Değerler Kültür Politikalar	Kamu diplomasisi İki taraflı diplomasi Çok taraflı diplomasi

Tablo 2: Askeri, Ekonomik, Yumuşak güç bileşimi (Nye, 2005:37).

Yumuşak güç için kamu diplomasisi önemli bir unsurdur çünkü artık kamu diplomasisi zorla ve sert güçten ziyade artık yumuşak gücü kullanarak yabancı haklı ikna etme çalışmalarına girmiştir. Yumuşak güç, karşı tarafı istenilen yönde etkileme, zihin ve kalplerini kazanma sanatıdır. Bir ülkenin yumuşak gücü denildiğinde, akla o ülkedeki pek çok aktör ve aktivite gelmektedir: sanatçılar, politikacılar, siyasi partiler, kültürel aktiviteler, yazarlar, gazeteciler, iş adamları, medya, üniversiteler, din adamları (Akgönenç, 2009:15). Dışişleri Bakanlıkları ve büyükelçilikler kamu diplomasisinde yer alan en önemli araçlardandır, bunlar kültürel, eğitsel ve akademik değişimler için bazı programlar uygulamaktadırlar. Bazı ülkeler kendi dillerini, kültürlerini uluslararası anlamda yaymak adına ulusal ajans ağları oluşturmuşlardır. British Council ve Goethe Enstitüsü buna örnektir (Sirois, 2007:5). Hans Tuch'ın (1990:3) tanımıyla kamu diplomasisi, kendi ulusunun fikir ve ideallerini, kendi eğitim ve kültürünü aynı zamanda ulusal çıkar ve hedeflerini, güncel politikalarını yabancı toplumlara anlatma amacı güden bir hükümetin iletişim sürecidir. Aslında bu sürecin çift yönlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eğer bir devlet kendi kültürünü, eğitimini, dilini ve politikasını diğer topluma anlatma ve bu yönde ikna etme çabasına giriyorsa, öncelikle kendi de o toplumun dilini, kültürünü, politikasını öğrenmelidir. Kamu diplomasisi ilk Amerika'da kullanılmasının yanı sıra özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin de sürekli gelişen ve değişen dünya düzenine ayak uydurmaları sürecinde başvurdukları bir stratejidir. Bu ülkeler arasında Polonya ilk kamu diplomasisi ofisini açan ülke olmuştur. Szondi, geçiş döneminde olan bu tür ülkelerin kamu diplomasisini, ülkenin sahip olduğu eski ekonomik ve siyasi sistemden oldukça uzaklaştırmak ve yeni sisteme daha güvenilir şekilde geçmek, bunun yanında ülkeyi bölgenin merkezi ve lideri haline getirmek olduğunu savunmaktadır (Leonard, Stead ve Smewing, 2002:9). Birçok devletin, yabancı kamuoyunda ki algısını olumlu yönde ilerletmek amacıyla birçok kamu diplomasisi çalışması yaptığını söylemek mümkündür. Bu durumda Türkiye'nin de uluslararası çıkar ve amaçları dikkate alındığında, bu çıkar ve amaçları en kısa sürede ve en etkili şekilde gerçekleştirebilmesi için kamu diplomasisi çalışmalarına ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz.

Son yıllarda Türkiye'nin dış ilişkilerindeki politik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere bakıldığında Türk dış politikasının artık daha çok kamu diplomasisi anlayışı çerçevesinde yürüdüğü ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeni oluşan modern kimliğini diğer ülkelere anlatma ihtiyacı olan, geçirdiği savaşlarla bozulan imajını, itibarını düzeltmesi gerekli olan ve AB üyelik süreci, Ermeni iddiaları, Kıbrıs Sorunu, Ortadoğu'daki önemi konusunda olumsuz algıları düzeltmesi gereken ve bu konularda kamu diplomasisine ihtiyacı olan bir ülke olmasıdır. Yine son yıllarda basın özgürlüğü konusunda yaşanan sıkıntılar, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olayı, gazetecilerin hapis cezasına çarptırılması, Gezi Olayları, futboldaki şike soruşturması, kadına şiddet olaylarının artması, AB İlerleme Raporlarında yayınlanan eleştiriler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde alınan cezalar gibi birçok olay da uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye bakışı olumsuz yönde etkileyebilecek olaylar olarak gösterilmektedir. Bunun yanında Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nden G20'ye, İslam Konferansı Örgütü'nden Avrupa Konseyi'ne, NATO'dan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) (Kalın,2011:64) kadar bölgesel ve küresel pek çok platformda önemli ve aktif bir rol üstlendiği için, kamu diplomasisi Türk dış politikasının en önemli alanlarından ve araçlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki bu önemi, Dışişleri

Bakanı Davutoğlu; "*siyasi liderler ne kararlar alırsa alsınlar, diplomatlar bunları ne kadar başarılı uygulamaya geçirirlerse geçirsinler, eğer sağlıklı bir kamu diplomasisi gerçekleşmediyse bu kararların toplum katında itibar görmesi, hayata geçirilmesi mümkün değildir*" diyerek vurgulamıştır (http://www.kamudiplomasisi.org). Türk kamu diplomasisine ait kurum ve kuruluşlara örnek olarak, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu Başkanlığı ve çeşitli STK'lar (sivil toplum kuruluşları) gösterilebilir (www.kamudiplomasisi.org)

Özetle, kamu diplomasisi, yeni dünya sisteminin oluşmasıyla birlikte hükümetlerin dış politikada gerçekleştirmeyi hedefledikleri bir amaç haline dönüşmüştür. Bu amaç doğrultusunda sivil toplum ve birçok aktörün dahil olduğu, çift yönlü, yumuşa gücü barındıran, siyasi, ekonomik ve askeri çıkarın olmadığı, kültürlerarası diyaloğu sağlayan bir süreç izlenmelidir. Bu anlamda da kamu diplomasisinde hedef kitle, var olan kaynak ve işbirliği içinde bulunulan sosyal paydaş ve aktörlerin de önemi büyüktür.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın genel amacı kamu diplomasisi konusunda Yüksek Öğretim Kurumu'nun ulusal tez tarama sayfasından ulaşılan tezlerin yazılış tarihlerine göre ilk 5'i incelenerek alandaki araştırmacıların diplomasini nasıl değerlendirdikleri ve hangi sonuçlara ulaştıklarını belirlemektir. Bu açıdan çalışmayla birlikte; tezlerin hangi bilim dallarında yazıldığı, tezlerde incelenen temel kavramların neler olduğu, siyasal iletişime ek olarak hangi konuların ele alındığı, hangi araştırma yaklaşımının kullanıldığı, tezlerin içerik açısından zenginlik düzeyleri, hangi veri toplama tekniğinin kullanıldığı, tezlerde siyasal iletişime ilişkin tutum ve yaklaşımın nasıl olduğu, hangi sonuçlara ulaşıldığı, siyasal iletişime olumlu ve olumsuz eleştirilerin neler olduğu gibi konulara cevaplar aranmıştır.

Yapılan bu çalışmada evreni kamu diplomasisine üzerine yapılan doktora tezleri oluşturmaktadır ve bu tezlerin değerlendirilmesi amacıyla kamu diplomasisi üzerine yazılmış 18 doktora tezinin yayımlanma tarihi baz alınarak olasılıksız örneklem yöntemin bir alt türü olan amaçlı örneklemeye göre ilk 5 tez seçilmiş ve bu araştırma betimleyici bir yaklaşıma sahip olup içerik analizi yöntemi ile araştırılmıştır.

YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi internet sayfasının ana sayfasında yer alan arama kısmına kamu diplomasisi yazılarak arama yapılmış ve sonucunda 18 tane doktora tezi sonucuna ulaşılmıştır. Tezler incelendiğinde kamu diplomasisini konu alan bu tezlerin tümü genel olarak araştırmaya dahil edilmiş ve özellikle ilk 5 tez ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

4.İLETİŞİM ALANINDA; KAMU DİPLOMASİSİ KONUSUNDA YAPILAN DOKTORA TEZLERİNİN İNCELENMESİ

4.1. GAYE ASLI SANCAR'IN DOKTORA TEZİ

Kamu diplomasisi konusunda iletişim alanında yapılan ilk doktora tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı'nda, Gaye Askı Sancar tarafından, 2012 yılında "Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi" başlığı ile yazılan tezdir. Bu çalışma, konunun iletişim boyutuna değinmekte ve Türkiye'de bir iletişim fakültesi bünyesinde yazılmış ilk doktora tezi olma özelliği taşımaktadır.

Yazar, giriş, 4 bölüm ve sonuçtan oluşan 401 sayfalık bu çalışmaya bir de İngilizce özet de eklemiştir. Sancar, çalışmanın temel amacının dünyadaki gelişmelerin göz önünde bulundurulmasıyla kamu

diplomasisi alanında Türkiye'de konuyla ilgili çalışmalara katkı sağlamak olduğunu, kamu diplomasisi ile ilgili uluslararası ilişkiler açısından daha önce yapılan çalışmaların bulunduğunu fakat bu çalışmalarda konunun iletişimle ve stratejik iletişim yönetimiyle olan ilgisine yer verilmediğini ifade etmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde değişen dünyada yeni aktörler ve bunların diplomasideki yeri, devletlerin dış politika aracı olarak diplomasi ve değişen güç kavramı çerçevesinde "sert güç", "yumuşak güç" kavramları ve değişen dünyanın diplomatik ilişkilerinde kamuoyu oluşturmanın önemine değinilmiştir. Gramsci'nin "hegemonya" kavramı, Habermas'ın "kamusal alan"ı, ve "sosyal teori" çerçevesinde halkla ilişkilerde rıza üretimi konusu tartışılmış, devletlerin uluslararası halkla ilişkiler uygulamalarıyla bu rıza üretiminin örnekleri paylaşılarak, halkla ilişkiler ve ilişkili kavramlar arasındaki benzerlikler ortaya konulmuştur (Sancar, 2012:3) Son olarak uluslararası halkla ilişkiler olarak kamu diplomasisi kavramına genel bir giriş yapılmıştır.

İkinci bölümde ise, uluslararası halkla ilişkiler yöntemi olarak kamu diplomasisi kavramı ayrıntılı olarak incelenmiş, kamu diplomasisinin ABD'de nasıl ortaya çıktığı anlatılarak, kamu diplomasisinde hedef kitle ve kaynak, sosyal paydaş ve aktörler anlatılmıştır. Kamu diplomasisi modelleri detaylı olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, kamu diplomasisi kavramının uygulamada nasıl hayat bulduğu incelenmiş; kültürel diplomasi, yurttaş diplomasisi, lobicilik, savunuculuk ve reklam gibi kamu diplomasisi uygulama alanlarının yanı sıra, geleneksel medya, yeni medya, etkinlikler ve projeler, ünlü kullanımı, uluslararası yayımcılık ve ulusal markalar gibi araçlar örneklerle açıklanmıştır. Dördüncü bölümde öncelikle Türkiye'nin yumuşak gücü tartışılmış, Türk kamu diplomasisini uygulayan kuruluşlar olarak Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık TİKA ve Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu Başkanlığı ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri örneklerle ele alınmıştır. *Türkiye'nin algılanması ve bununla beraber oluşan imaj ve itibarın yönetilmesi konularında kamu diplomasisi nasıl bir rol üstlenmelidir* sorusundan yola çıkarak; "*Propagandanın günümüze uyarlanmış iknaya dayalı bir biçimi olarak kamu diplomasisi uluslararası halkla ilişkilerin anlamlandırıldığı bir neolojizmdir*", "*Kamu diplomasisi aracılığıyla sert güç uygulamalarına meşruiyet sağlanmaktadır*", "*Sert güçle kaybedilen güven ve itibar yumuşak güç ile yerine konmaya çalışılmaktadır*" ve "*Sadece sert güce sahip olan uluslar ve gruplar, yumuşak güç uygulayabilir. Yumuşak gücün varlığı ülkenin sert gücüne bağlıdır*" hipotezleri gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle sınanmıştır. Sancar, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık TİKA, uluslararası ilişkiler ve iletişim akademisyenleri ve iletişim danışmanları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşme yöntemi ile toplam 12 kişi ile görüşmüş, ve ilk hipotezi olan "*Propagandanın günümüze uyarlanmış iknaya dayalı bir biçimi olarak kamu diplomasisi uluslararası halkla ilişkilerin anlamlandırıldığı bir neolojizmdir*", bu hipoteze sekiz kişi destekleyen, dört kişi desteklemeyen nitelikte cevaplar elde etmiştir. Yazar bu ilk hipotez için, derinlemesine görüşmelere katılanların çoğunun kamu diplomasisinin propaganda olduğunu düşünmeseler de, onun halkla ilişkiler olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymuştur. Sancar, *"Kamu diplomasisi aracılığıyla sert güç uygulamalarına meşruiyet sağlanmaktadır"* ikinci hipotezi destekleyen yedi cevap, desteklemeyen dört cevap, bir de tarafsız cevap bulmuştur. Burada katılımcıların çoğunluğunun sert gücün kabulünün yumuşak güç ile sağlanabileceğini ortaya koyduğunu ancak katılımcıların genel kanısının sert gücün hiç kullanılmaması gerektiği görüşünü vurgulamıştır. "*Sert güçle kaybedilen güven ve itibar yumuşak güç ile yerine konmaya çalışılmaktadır*" şeklindeki üçüncü hipotezi destekleyen dokuz katılımcı varken, desteklemeyen iki katılımcı, soruya tarafsız cevap veren ise bir katılımcı bulmuştur. Ortaya çıkan genel sonucun, sert gücün gerçek anlamda kullanılmasından ziyade caydırıcı bir güç olarak var olması gerekliliği olduğunu ifade eden Sancar, çalışmada en dikkat çekici sonuçların dördüncü hipotezde olduğunu vurgulamıştır. Dördüncü ve sonuncu hipotezi "*Sadece sert güce sahip olan uluslar ve gruplar, yumuşak güç uygulayabilir. Yumuşak gücün varlığı ülkenin sert gücüne bağlıdır*." olan yazar, beş kişinin bu hipotezi desteklediğini, üç kişinin desteklemediğini ve dört kişinin ise tarafsız kaldığını ifade etmiştir. Hipotezin

doğrulanmasına yönelik çok güçlü bir bağ olmadığını ifade eden Sancar, bu hipotezde güçlü bir bağ görülmese de kavramı ortaya atan Nye'ın (2005: 40) daha sonra yumuşak gücü tek başına yeterli görmeyip akıllı güç kavramını ortaya atmasının başlı başına hipotezi desteklemekte olduğunu ve hipotezin kısmen doğrulandığını kabul etmiştir.

Yazar sonuç ve değerlendirme bölümünde gerçekleştirilen geniş literatür çalışması ve katılımcılara sorulan karşı tarafı dinlemenin nasıl olması gerekliliği, Türk kamu diplomasisinin diyaloğa yönelik olduğunun açıklanması, yine iki yönlü iletişim için gerekli olan araştırma yöntemlerinin neler olduğunun tartışılması neticesinde Türk kamu diplomasisinde dikkat edilmesi gereken noktalar ve model önerisi ortaya koymuştur. Bunların, Türk kamu diplomasisinin ilk olarak araştırma, daha sonra politikaların gözden geçirilmesi, stratejilerin belirlenmesi, mesajların tasarlanması, mesajların verileceği araçların belirlenmesi, uygulama, karşı tarafın uygulamalarına olanak verilmesi, diyalog ve tekrar araştırma sürecini benimsenmesi ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.

4.2. ERGÜN KÖKSOY'UN DOKTORA TEZİ

İletişim disiplini içinde, kamu diplomasisi konusunda yazılmış olan ikinci doktora tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr.Ece Karadoğan Doruk danışmanlığında, Ergün Köksoy tarafından 2013 yılında yazılan *"Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye'nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi"*başlıklı tezdir.

Köksoy'un, sekiz bölümden oluşan 659 sayfalık tezinde, giriş, sekiz bölüm, sonuç ve İngilizce özet mevcuttur. Çalışmanın ana konusunu yazar, kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler (daha geniş çerçevede uluslararası halkla ilişkiler) arasındaki ilişki olarak belirlemiştir. İki alanın ilişkisinden ve halkla ilişkiler yönetimi perspektifinden Türkiye kamu diplomasisinin yeterliliğinin değerlendirilmesi araştırmanın bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde yeni uluslararası ilişkiler sistemi ve diplomasi anlayışından bahsedilmiştir. İkinci bölümde, kamu diplomasisinin kavramsal çerçevesi ve ilişki alanlarından söz edilmiştir. Üçüncü bölümde, yakın geçmişten günümüze genel hatlarıyla Türk diplomasisi ve kamu diplomasisi, dördüncü bölümde Türk kamu diplomasisinin kapasitesi ve değerlendirilmesine yönelik kurumsal ve uygulama örnekleri, beşinci bölümde iletişim yönetimi olarak halkla ilişkiler, altıncı bölümde kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler bağlantısına yönelik kuramsal yaklaşımlar, yedinci bölümde kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler bağlantısının boyutları işlenmiş ve son bölüm olan sekizinci bölümde araştırma konusu olan Türkiye'nin kamu diplomasisindeki kurumsal ve faaliyetsel yetkinliğinin değerlendirilmesi konusu çalışılmıştır. Yazar, bu araştırmanın amacının kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler arasındaki bağlantıyı netleştirerek literatüre katkı yapmak, bu benzerlikten ve halkla ilişkiler perspektifinden yararlanarak kamu diplomasisi yönetiminin ilkeleri ortaya koymak, bu ilkeleri Türk kamu diplomasisi anlayışı ve uygulamaları nezdinde hipotezleştirerek geçerliliğini değerlendirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu tez çalışması kamu diplomasisi konusunda Birleşik Devletler ile Türkiye'nin yumuşak gücünü, kamu diplomasisi faaliyetlerini ve kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarını karşılaştıran ilk çalışma olması ve Birleşik Devletler'de kamu diplomasisi çalışmalarının yapılış biçimi ve medyada nasıl uygulandığını göstermesi ve Türkiye'nin medyayı nasıl kullandığının anlaşılması açısından önemlidir. Bu analizin, Türk kamu diplomasisi anlayışının ve uygulamalarının stratejik bir konsepte oturmasına öncülük edeceğini düşünmektedir. Aynı zamanda çalışmasının modern kamu diplomasisi ilkelerinin, Türkiye'nin dış kamularıyla olan iletişim ve ilişki amaçlarına ulaşmasına maksimum katkıyı sağlayacağını ve Türkiye kamu diplomasisinin yetkinliğini artıracağını söylemektedir.

Yazara göre, kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler Türkiye'nin stratejik kamularıyla ilişkilerini yönetmesini sağlarken, bu kamularla karşılıklı anlayış ve işbirliği oluşturarak Türkiye'nin misyon ve

vizyonuna ulaşmasını destekleyecektir. Bunun için de Türkiye'nin bu kapasitede halkla ilişkiler ve kamu diplomasisi kurumu/kurumları oluşturarak bunların kurumsal, programsal ve faaliyetsel mükemmellik şartlarını sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan bu çalışma bu gerekliliği ve gerekliliğe sistemsel bir yapı önerisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Köksoy, kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak "kamu diplomasisinin, ülkelerin uluslararası halkla ilişkileri veya iletişimlerinin yönetimi" olduğu sonucuna ulaşmış, kamu diplomasisi kurumlarının ve programlarının etkinliği ve kurumsal amaçlara ulaşmada mükemmelliğini sağlayacak bazı ilkelere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak da hala ilişkiler ve kamu diplomasi bağlantısından ve ortaya konan kuramsal görüşlerden yararlanarak kamu diplomasisi için mükemmellik ilkeleri ortaya çıkarmış, Türkiye kamu diplomasisinin kurumsal, programsal ve faaliyet bazlı mükemmellik koşullarını tartışmıştır.

Çalışmada araştırma bölümünde halkla ilişkiler ve kamu diplomasisi arasındaki bağlantı hususunda kuramsal yaklaşımlara yer verilmiş, literatüre ve çalışmaya katkı sağlamak amacıyla bu iki alan arasındaki ilişkinin boyutsal değerlendirmesi yapılmıştır. Türkiye kamu diplomasisi anlayışı, kurumsal yapısı, programları ve faaliyetleri iki alanın kavramsal ve kuramsal yaklaşımlarına da dayanılarak oluşturulan ilkelere göre hipotezlendirilmiş, analiz edilmiş, Türkiye kamu diplomasisi yeterliliği değerlendirilmiştir. "*Türk kamu diplomasisinin ana kurumu olarak değerlendirilen Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, yapısı ve hükümet kurumu olması nedeniyle, modern kamu diplomasisinin gereği olan hükümet-özel sektör-sivil toplum işbirliği ile yönetilme ilkesine aykırıdır*", "*Türk kamu diplomasisinin ana kurumu olarak değerlendirilen Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün yapısı Türk kamu diplomasisinin kurumları ve faaliyetlerinin stratejik olarak yönetilmesine uygun değildir*", "*Türk kamu diplomasisi kurumlarının gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetlerinde hükümet-özel sektör-sivil toplum örgütleri ortaklığı bulunmaktadır.*" "*Türk kamu diplomasisi kurumlarının kamu diplomasisi anlayışı ve uygulamaları diyalog ve simetrik iletişime dayalı yöntemler barındırmaktadır", "Türk kamu diplomasi kurumlarının uluslararası ilişkileri ve faaliyetleri kişilerarası İletişimi ve işbirliğini amaçlamaktadır", "Türk kamu diplomasisi kurumlarının kamu diplomasisi anlayışı ve uygulamaları etik ve sosyal sorumluluk anlayışını geliştirici özellikler taşımaktadır*" hipotezleri nezdinde inceleyen Köksoy, Türkiye kamu diplomasisi anlayışını, kurumunu, faaliyetlerini ilk iki hipoteze göre yetersiz bulunurken diğer dört hipoteze genel olarak uygun bulmuştur. Bu sonuçla yazar, Türkiye kamu diplomasisi, kurumsal ve stratejik olarak modern kamu diplomasisi yönetiminin gereklerini yerine getiremezken, faaliyetler bazında ise bu gereklilikleri genel olarak karşıladığını belirtmiştir. Gaye Aslı Sancar'ın tezinden farklı olarak Türkiye'nin dış politikası, kamu diplomasisi anlayışı, kurumları ve faaliyetleri örneklerle incelenmiştir. Sancar, Köksoy'un kullandığı yönteme nazaran, farklı bir yöntem; ortaya konan hipotezlerin Türk kamu diplomasisi anlayışı, kurumları ve uygulamaları nezdinde kıyaslanması ve incelenmesinden oluşmaktadır.

4.3. GONCA YILDIRIM'IN DOKTORA TEZİ

2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda, Gonca Yıldırım tarafından yazılmış tezin konusu" Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi: Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) Örneği Çerçevesinde Kültürel Diplomasi"dir. Yıldırım'ın tez danışmanlığını Prof. Dr. Ayla OKAY yapmıştır. 463 sayfalık tezi oluşturan giriş, 4 bölüm, İngilizce özet ve sonuçtur. Tezin konusunu itibar yönetimi, marka yönetimi, kriz yönetimi, stratejik iletişim, pazarlama iletişimi gibi ortak paydalarda buluşan halkla ilişkiler/ uluslararası hakla ilişkiler ve kamu diplomasisidir. Çalışmanın amacını; iki disiplinin teoride ve uygulamadaki ortak noktalarını çözümlemek ve bu kapsamda Türk kamu diplomasi çalışmalarını incelemek olduğunu belirten yazar, Türk kamu diplomasisi incelenirken kamu diplomasisinin üç temel ayaklarından biri olan kültürel diplomasiyi esas almış ve bu çerçevede

KDK'nın faaliyetlerini içerik analizi yöntemi ile çözümlemeye çalışmıştır. Araştırmada ortaya çıkardığı bulgular ışığında Türkiye için kültürel diplomasiye yönelik öneriler geliştirmiştir.

Bu tezin birinci bölümünde yapılan literatür taramasıyla halkla ilişkilerin kamuoyu ve kamusal alan yaratılmasındaki rolü irdelenmiş, Halkla İlişkiler Toplumsal Yaklaşım Teorileri, Organizasyon Teorisi Yaklaşımları ve kamu diplomasisi teorileri karşılaştırılmış, kesişim noktaları değerlendirilmiştir. Yazar bu bölümde ayrıca uluslararası halkla ilişkilerin gelişimini etkileyen faktörleri, uluslararası halkla ilişkilerin aktörlerini ve uluslararası halkla ilişkiler uygulamalarında kullanılan sistematiği ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme ve günümüz dünyasının değişen koşullarına paralel olarak değişen toplumsal yapılar, sistem aktörleri ve kamu diplomasisinin önemi ele alınmıştır. Bu bağlamda kamu diplomasisi modelleri, uygulama alanları ve ilişkili olduğu disiplinler bu bölümün içeriğini oluşturmuştur. Tezin üçüncü bölümünde yazar, kültürün özelliklerini, öğelerini, küreselleşme çağında kültürler arası ilişkilerini ele almış, Türk kültürünün bu yapıyı nasıl taşıdığı, Türkiye'nin uyguladığı kültür politikaları ve bunların kamu diplomasisi dahilinde ele alınışını incelemiştir. Dördüncü yani araştırma bölümünde ise yazar; Osmanlı ve Türkiye'deki diplomasi anlayışı ile başlamakta ve günümüz KDK ve faaliyetlerini ele almaktadır. Deibel ve Roberts, Zaharna, Cull, Signitzer ve Coombs'un kamu diplomasisi modellerinden yola çıkarak siyasal enformasyon ve kültürel diplomasi bağlamında oluşturulan araştırma kategorileri ve ölçekleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiş, KDK'nın faaliyetlerinde kültürel diplomasinin hangi boyut ve ölçüde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Yıldırım'ın yaptığı bu araştırma ve sonuçları ışığında Türkiye'nin uygulayabileceği kültürel diplomasi çalışmaları konusunda öneriler geliştirilmiştir.

Yıldırım çalışmasının amacının uluslararası halkla ilişkiler perspektifinden kamu diplomasisini değerlendirmek, Türk Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün çalışmalarını kültürel diplomasi bağlamında ele almak olduğunu vurgulamıştır. Çalışma kapsamında kamu diplomasisinin yıllara dayanan değişim süreci, ele alınış şekliyle uzmanların gözünde yarattığı olumlu-olumsuz görüşler, çeşitli alanlardaki uygulama şekilleri ve diğer disiplinlerle ilişkisini inceleyen yazar, bu çalışmanın önemini uluslararası halkla ilişkilerle kamu diplomasisi kuram ve pratiklerinin karşılıklı ele alınması olarak ifade etmiştir. Bu konu kamu diplomasisine halkla ilişkiler boyutundan yaklaşımı desteklemektedir. Yazar araştırma sorununu; KDK kültürü, kültürel öğeleri ve Türk kültürel kodlarını yani kültürel diplomasiyi etkin dış politika yaratmak ve farklı toplumları etkileyerek, Türkiye'yi tanıtmakta ne ölçüde kullanmaktadır? Türkiye kamu diplomasisi vizyonu ile kültürü nasıl daha iyi kullanabilir? Olarak belirlemiştir. Araştırmanın sınırlılığı KDK'nın Ocak 2010 – Aralık 2013 tarihleri arasında gerçekleştirdiği kültürel diplomasi çalışmalarının değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Kültürel diplomasi ve siyasal enformasyon birleşimi şeklinde ele alınan kamu diplomasisi çerçevesinde öncelikle kültürel diplomasi ve siyasal enformasyona yönelik kodlar belirlenip, bunların Koordinatörlüğün etkinlikleri dahilinde ele alınış şekli, kullanılma oranları tespit edilerek içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu çalışmada belirtilen yıllar arasında gerçekleşen etkinlikler resmi web sitesinden takip edilmiş, irdelenmiş ve ayrıntılı olarak niceliksel ve niteliksel bir analiz yapılmıştır. Bu yöntem ışığında, kültürel diplomasiyi oluşturan öğeler ile KDK'nın bu öğeleri nasıl kullandığına dair değerlendirme yapabilmek için belirli ölçekler geliştirilmiştir. Bu çalışmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin uluslararası tanıtım faaliyetlerinin tamamı oluşturmaktadır. Tüm bu çalışmaların içinden ve özellikle kamu diplomasisine hizmet etmesi amacıyla kurulan KDK ve faaliyetleri inceleme kapsamında örneklem olarak seçilmiştir. Yıldırım, araştırma objesini belirlerken KDK'nın seçiminde kamu diplomasisi konusunda Türkiye'de en yetkin birim olmasını belirleyici nokta olarak almıştır. Çalışmada KDK'nın resmi sitesinde bulunan "Faaliyetler" başlıklı sekmesinde yer alan, Kasım 2010- Aralık 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve web ortamında kamuya aktarılan 104 adet faaliyet analiz edilmiştir.

Yazar, içerik analizi araştırmasından elde ettiği bulgulara göre KDK'nın faaliyetlerinin %89 gibi çok büyük bir oranının siyasal enformasyon odaklı yürütüldüğünü, kültürel diplomasi faaliyetlerinin kamu diplomasisi faaliyetlerinin toplamının %11 gibi az bir oranını oluşturduğunu belirtmiştir. Bu bulgular "Kamu diplomasisi faaliyetleri ağırlıklı olarak siyasal enformasyon odaklı yürütülmektedir, kültürel diplomasisine gereken önem verilmemektedir" varsayımlarını doğrulamaktadır. Bu sonuç aynı zamanda "KDK kültürel kodları kamu diplomasi faaliyetlerinde ne kadar kullanıyor? Kültürel diplomasi faaliyetlerinin kamu diplomasisi faaliyetlerinin toplamına yansıması nedir?" sorularının da cevabını vermektedir. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü faaliyetleri çerçevesinde KDK'nın web sitesinden incelenen 104 adet faaliyete ilişkin genel bir değerlendirme yapan Yıldırım; faaliyetlerin %27'sinin Üniversite Programları, % 53'nün Siyasal İletişim Faaliyetleri, %27'sinin Medya-Tanıtım Çalışmaları olarak yapıldığını ortaya koymuştur. Faaliyetler alt başlıklarına göre değerlendirildiğinde kamu diplomasisinin anlatıldığı Paneller, Türk dış politikasının tanıtıldığı Tanıtım Programları, Gençlik Programları, Türk iç ve dış politikasının anlatıldığı Ülke Toplantıları, Gazeteci Heyetleri Programları, Yabancı Basını Bilgilendirme Programlarının hepsinin siyasal enformasyon amaçlı olduğu görülmüştür. Akil İnsanlar Konferansları, Küresel Forum ve Avrupa Toplantılarının ise Türkiye ve dünya siyasi ve sosyal gündemini oluşturan konuların tartışıldığı, görüş bildirildiği toplantılar olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Yıldırım, değerlendirme bölümünde özetle, KDK faaliyetlerinin Türkiye'nin yeni iç ve dış politikasına ilişkin yoğun bir ikna ve bilgilendirmeye yönelik söylem ve faaliyetleri %89 oranla öne çıkarken, kültürel diplomasiye dönük olarak tespit edilen faaliyet ve söylemlerin oranı %11 olarak bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın başlangıcında sorulan "Kamu diplomasisi faaliyetlerinde kültürel öğelerin oranı, yansıması, bu öğelere ne kadar önem verildiği" sorularına verilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır.

4.4. EMRAH AYDEMİR'İN DOKTORA TEZİ

2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ali Murat Vural danışmanlığında, Emrah Aydemir tarafından yazılan doktora tezi adı "Dış Politikada Stratejik Bir Değer Olarak Yumuşak Güç Unsurunun Medyada Kullanımı: Amerika Birleşik Devletleri Ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisinde Medyanın Kullanımının Karşılaştırılması"dır. Tezin konusu, Birleşik Devletler ve Türkiye'nin yumuşak güç stratejilerini, kamu diplomasisi uygulamalarını ve kamu diplomasisinde kullandıkları kitle iletişim araçlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışma Birleşik Devletler kamu diplomasisi ve yumuşak gücü alanında dünyanın saygın isimleri arasında yer alan kişilerden doğrudan alınan yanıtlar Türkiye'de yapılan bir çalışmada yer alması açısından bir ilk olma özelliğini taşımakta ve kamu diplomasisi ve yumuşak güce bakış açısına yeni bir nitelik kazandırmaktadır.

Tez, giriş, 6 bölüm, sonuç kısmına ek olarak İngilizce özetle birlikte 493 sayfadan oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde konuya, dış politika, Türk dış politikası, Amerika Birleşik Devletleri dış politikası, diplomasi kavramları üzerinde durulmuştur. Tezin ikinci bölümünde kamu diplomasisi kavramı, kamu diplomasisinin gelişim süreci, kamu diplomasisinin aktörleri ve sosyal paydaşları, kamu diplomasisinin kültür, eğitim, inanç, lobicilik ve savunuculuk gibi uygulama alanları, yumuşak güç kavramı, yumuşak gücün kaynağını oluşturan kültür, siyasi değerler, hükümet politikaları ve dış politika, son olarak da yumuşak gücün hükümet dışı aktörler ve medya ve iletişim araçları incelenmiştir. Kamu diplomasisinde medya başlığının yer aldığı üçüncü bölümde ise kamu diplomasisinde medyanın önemi, kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçları üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda gazeteler, televizyon istasyonları, radyo istasyonları, sinema, yayınlar ve yeni medya ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazar, tezin dördüncü bölümünde ilk olarak Birleşik Devletlerin yumuşak gücü ve kamu diplomasisi işleyişi üzerine genel bir giriş yapmıştır. Birleşik Devletlerin kamu diplomasisi uygulamaları kültürel değişim programları, iş dünyası ve küresel şirketler, Dışişleri Bakanlığı Kamu Diplomasisi ve Kamu İşleri Müsteşarlığı, müsteşarlığın birimleri,

Dışişleri Bakanlığı Global Ortaklıklar Ofisi ve Hollywood üzerinde durmuştur. Böylece Birleşik Devletlerin hangi kamu diplomasisi uygulamalarını kullandığını belirlemeye çalışmıştır. Tezin beşinci bölümünde kamu diplomasisinde kullanılan televizyon, radyo, gazete, sinema, yeni medya ve yayınlar özelliklerine göre oluşturulan içerikleriyle incelenmiştir. Türkiye'nin yumuşak gücü ve kamu diplomasisinin detaylıca incelendiği altıncı bölümün ilk kısmında Türkiye'nin kamu diplomasisi uygulamaları, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu Başkanlığı, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Sivil Toplum Kuruluşları ve Hükümet Harici Organizasyonlar, Değişim Programları ve Burslar incelenmiştir. Kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçları Türkiye'nin kullandığı televizyon, radyo, yeni medya ve yayınlar üzerinden ele alınmıştır. Bu kısımda yazar gerek Türkiye'nin kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarını hangi ölçülerde ne kadar etkili kullandığı, dış politikada yararlandığı argümanların başarı getirip getirmeyeceğini araştırmış, mevcut yumuşak gücünü oluşturan kaynakların söz konusu kitle iletişim araçlarıyla Türkiye'yi ne kadar hedefine ulaştıracağı hususu tartışmıştır. Tezin yine altıncı bölümünde, Birleşik Devletler ve Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücüne ilişkin Birleşik Devletler ve Türkiye'ye özel olarak hazırlanan sorular ve yanıtlar vardır. Birleşik Devletler ve Türkiye ile ilgili konunun uzmanları tarafından farklı bakış açılarıyla alınan cevaplar neticesinde yumuşak gücün dış politikada stratejik bir değer olup olmadığı, Birleşik Devletler ve Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü ve söz konusu yumuşak gücün kamu diplomasisinde yararlanılan kitle iletişim araçlarıyla nasıl kullanıldığı aktarılmıştır. Son olarak tezin sonuç kısmında literatür taraması ve uzmanların görüşlerinden elde edilen bilgiler neticesinde Birleşik Devletler ve Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü ve yumuşak gücün medyada kullanımı detaylı analizlerle ortaya koyulmuştur.

Aydemir, tezin amacını Birleşik Devletlerin dış politikada stratejik bir değer olarak ulusunun düşünceleri, idealleri, kültürü, ulusal hedefleri ve güncel politikaları çerçevesinde yumuşak gücünü medyaya nasıl uyarladığını anlamak, mesajlarını yabancı kamuoyuna nasıl ilettiğini ve hangi yollarla hedef kitleyi ikna ettiğini keşfetmek, buna karşın Türkiye'nin yumuşak gücü temelinde kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarını dış politikada hedeflerine ulaştıracak şekilde nasıl kullandığını ve neler yapması gerektiğini öğrenmek olarak ifade etmiştir. Yazar, kamu diplomasisi konusunda Birleşik Devletler ile Türkiye'nin yumuşak gücünü, kamu diplomasisi faaliyetlerini ve kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarını karşılaştıran ilk çalışma olması, Birleşik Devletler'de kamu diplomasisi çalışmalarının yapılış biçimi ve medyada nasıl uygulandığını göstermesi ve Türkiye'nin medyayı nasıl kullandığının anlaşılması açısından tezin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu tezin bir diğer öneminin ise hem Türkiye'nin kamu diplomasisi uygulama alanlarında medyayı nasıl kullanacağına dair bir kaynak teşkil edecek olması, hem de Türkiye'de akademisyenlerin, araştırmacıların ve konuya ilgi duyanların yararlanacağı bir referans olması, kamu diplomasisi ve yumuşak güç konusunda Türkiye ve dünyada önemli uzmanların görüşlerine başvurulmasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Aydemir, yöntem olarak derinlemesine görüşme yöntemini kullanmıştır. Buna göre, kamu diplomasisi ve yumuşak güç ile ilgili ulusal ve uluslararası çevrelerde geçerli ve güvenilir çalışmalara imza atan uzmanlara Birleşik Devletler ve Türkiye kamu diplomasisi ve yumuşak gücüne ilişkin sorular yöneltilmiş, alınan cevaplar tezde yer alarak değerlendirilmiştir.

Aydemir, yaptığı derinlemesine görüşmeler sonucunda, yumuşak gücü modern bir kavram olarak ortaya çıkaran fikirlerin, ilkelerin ve değerlerin medya aracılığıyla kullanılarak insanları çektiğini ve destek toplamaya yaradığını ifade etmiştir. Dış politikada insan hakları, demokrasi ve kültür anlayışının medyada ortaya çıktığını ve arka planda "kültür-ikna-çekicilik" model uygulaması hedef kitleye yöneltilen mesajların içeriğini oluşturduğunu vurgulamıştır. Görüşmelerde ortaya çıkan ortak kanı,

kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarının dış politikayı açıklamaya yardımcı olması gerektiği, bir ülkenin yumuşak gücünün evrensel değerler de taşıması gerektiği, politikaların bir ülkenin her ne kadar kendi amacına yönelik olsa da uluslararası çıkarları gözetilecek şekilde tasarlanıp hedef kamuoyuyla paylaşılması gerektiğidir. Görüşme sonuçlarında, Birleşik Devletler kamu diplomasisini doğru kullanabilmek için yabancı seslerini genellikle dinlediği, uluslararası araştırmalar yaptığı, programlar ve içerikleri hedef kitleye göre dizayn ettiği tespit edilmiştir. Birleşik Devletlerin kamu diplomasisinde kullanılan kitle iletişim araçlarının içeriklerinin de özellikle bu araştırmalar sonrası yumuşak güç kaynaklarına dayanarak oluşturulduğu, Türkiye kamu diplomasisinin ilk adımı olan dinlemekten uzak olarak kendi yerel değerlerine uygun bir kamu diplomasisi çerçevesi çizdiği yazar tarafından ifade edilmiştir.

4.5. AKIN EMRE KARAGÜLLE'NİN DOKTORA TEZİ

Akın Emre Karagülle'nin 2015 yılında yazdığı doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Basın Ekonomisi Ve İşletmeciliği Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Türkan Uğur Dai danışmanlığında, "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Dijital Medya, & Dijital Diplomasi" başlığı üzerine yazılmıştır. Tez toplam 256 sayfadan; 6 bölüm, İngilizce özet, giriş, sonuç ve Fransızca, Arapça ve Rusça anketten oluşmaktadır.

Yazar tezin konusunu, dijital medyanın kamu diplomasisindeki rolü ve öneminin ele alınmaya çalışılması olarak ifade etmiş ve gelişen yeni teknolojiler bağlamında değerlendirilebilecek olası zorluklar ve fırsatları detaylıca bu tezde irdelemiştir. Hem nitel, hem de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu tezde, daha önce dijital medyanın kamu diplomasisi için önemi ve genel anlamda dijital diplomasi kavramı ile ilgili yayımlanmış kitaplar, raporlar ve dijital makaleler incelenmiştir. Bununla birlikte 'dijital medyada Türk dizilerinin Türkiye algısına etkisi' konulu online bir anket yapılarak 82 ülkeden 700'den fazla katılımcının cevapları istatistiksel olarak yorumlanmıştır. Ek olarak, Türkiye'nin ilk dijital TV içeriği izleme (OTT) platformunun yurtdışı trafiğinin Google Analytics verileri analiz edilmiş, derinlemesine mülakat yapılan Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen yaklaşık 30 kamu diplomasisi, dijital diplomasi, ulus markalama, dijital pazarlama ve dijital medya uzmanlarının görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise sonuç bölümünde dijital diplomasi kavramına dair bir sonuç yazılarak tavsiyeler listelenmiştir. Bu çalışmanın amacını yazar, 'dijital medyanın kamu diplomasisi için nasıl bir rol oynaması gerektiğine dijital diplomasinin çerçevesinin nasıl çizileceğine dair araştırma sorularına cevap bulmak olarak belirlemiş ve kamu diplomasisi ve dijital diplomasi araştırmacılarının ve profesyonellerinin çalışmalarına ve projelerine de ışık tutacağı için önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Tezin giriş bölümünde yazar diğer tezlerden farklı olarak, problemin ne olduğunu, çalışmanın amacını, önemini, sınırlılıklarını, varsayım ve tanımları ele almıştır. Tezin birinci bölümünde kamu diplomasisi ile ilgili kaynaklar taranarak kamu diplomasisinin tanımı, temel yaklaşımları, geleneksel diplomasi ile farkları ve son olarak kamu diplomatlarının sorumlulukları masaya yatırılmıştır. İkinci bölümde ise enformasyon doğasındaki dönüşüm, kamu diplomatlarının neden dijital medyada aktif olmaları gerektiği, hangi yeni medya mecralarının dijital medya olarak kabul edildiği, Facebook ve Twitter diplomasisi kavramları, diğer dijital kamu diplomasisi araçları ve dijital medyadaki Türk dizilerinin Türk kamu diplomasisine etkisini konu olan vaka incelemesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde dijital diplomasinin tanımı yapılmış, dijital diplomasinin temel kullanım alanlarından bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde yöntem kısmına geçilmiş, araştırmanın modeli, evreni, verilerin toplanması ve çözümlenmesi anlatılmıştır. Beşinci bölümde bulgular ve altıncı kısımda ise sonuç ve öneriler ele alınmıştır.

Yazar, çalışmasının problemlerini şu şekilde belirlemiştir; "Mobil uygulamalardan OTT platformlarına, dijital dergi uygulamalarından anlık mesajlaşma platformlarına, dijital medyanın gerçek zamanlı evrimini gözlemleyebildiğimiz yeni bir dünya ile karşı karşıyayız. Kamu diplomasisi

uzmanlarının bu yeni dijital araçlar, kanallar ve platformlardan daha faydalanmak için daha fazla çaba göstermesi gerekiyor ancak genellikle sosyal medyada yer alan paylaşımlar dışında konu ile ilgili çok fazla akademik çalışma bulunmuyor.", "Bu dijital odaklı kamu diplomasisi rolünü nasıl tanımlamak gerekir? Yine kamu diplomasisi mi ya da dijital kamu diplomasisi mi? Yoksa giderek daha popüler bir kavram olan dijital diplomasi mi?" ve "Kamu Diplomasisi ve dijital diplomasi yapılanmalarına dair kurumsal anlamda farklı pratiklerden en doğrusu hangisi? Dışişleri Bakanlıkları mı, müstakil bakanlıklar mı yoksa bağımsız kuruluşlar mı? Peki bu çatının altında toplanacak personel kimlerden oluşmalı? Diplomatlar mı, akademisyenler mi, yoksa hepsini bünyesinde barındıran bağımsız bir enstitü mü?"

Karagülle'nin, kamu/dijital diplomasi konusunda yaptığı saha araştırmaları, 30'dan fazla kamu/dijital diplomasi ve dijital medya uzmanı ile yukarıda belirtilen problemlere ilişkin yaptığı derinlemesine mülakatlar, 'Dijital medyada Türk dizilerinin Türkiye algısına etkisi' anketine 82 ülkeden 700'den fazla insanın verdiği cevaplar ve Türkiye'nin önde gelen dijital izleme (OTT) platformlarından birinin Google Analitik verilerinden elde ettiği veriler uyarınca tezinde ulaştığı sonuçlara baktığımızda, ilk olarak dijital medya ve dijital medya araçlarının kamu diplomasisi için büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür. Dijital diplomasi, kamu diplomasisine yeni bir anlam kazandırmak amacıyla ortaya atılmış bir kavram olmak dışında, üzerinde çok daha fazla akademik çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulan bir gerçeklik olduğu sonucuna, derinlemesine mülakatlarda sorulan sorulara uzmanlar tarafından verilen cevaplarla da desteklenmiştir. Yazar bu sorunlara ilişkin sonuç bölümünde bazı bulgulara da yer vermiştir. Bunlar; birbirleri ile çok sık karıştırılmış olsalar da, dijital diplomasi ve dijital kamu diplomasisi birbirinden tamamen farklı iki disiplindir. Dijital mecralarda kamu diplomasisi yürütmek ile dijital diplomasi yürütmek anlamına gelmemektedir.","Dijital diplomasi ve dijital odaklı kamu diplomasisi birimlerinin organizasyonel yapılanmaları, bağımsız kurum veya kuruluşlardan veya başka devlet kurumlarından ziyade Dışişleri Bakanlıkları çatısı altında olmalıdır", "Dijital medyada yer alan Türk dizileri Türk kamu diplomasisi çıkarlarına çok büyük hizmetlerde bulunmaktadır. Bu yüzden bu platformlar Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi kamu kurumları ve ilgili kuruluşlar tarafından desteklenmelidir", "Sosyal medya dışında dijital diplomasi yürütülebilecek pek çok yeni dijital araç bulunmaktadır. Merkez ve hedef ülkelere göre çeşitlilik göstermekle birlikte bu projeler, uydu teknolojilerinden SMS's, e-ödeme yöntemlerinden internet üzerinden konferans görüşmeler yapmaya varan bir yelpazede kullanım olanakları sunabilmektedir.", "Dijital/Kamu diplomatlarının idaresinde dijital medya ve dijital pazarlama için ayrı bir bütçe tahsis edilmelidir. Bu bütçe ile arama motoru optimizasyonu (SEO), arama motoru pazarlamacılığı (SEM), sosyal medyada kitle inşası vb. gibi ilgili dijital projelerde kullanılmalıdır.", "Minimal düzeyde olsa bile diğer milletlerden daha fazla insana daha etkin ulaşabilmek adına iletişim ve yeni medya teknolojileri ile ilgili trend ve gelişmeleri takip etmek dijital diplomatların sorumluluk alanında kabul edilmelidir."

Bu tez için hazırlanan anketten, Google analitik verileri ve derinlemesine mülakatlardan çıkan sonuçlardan ve yazarın yaptığı analizlerden hareketle getirdiği öneriler şu şekildedir; "Anket ve Google Analitik verilerinde de görüleceği üzere yönlendirme ve izleme tavsiye listeleri dijital trafik kaynaklarında önemli bir rol oynuyor. Bu yüzden önde gelen OTT platformları ve YouTube kanalları ile videoların üzerinde ve sonrasında link olarak görünen bilgi notları ve sayfadaki 'bunları da izleyebilirsiniz' listeleri konusunda işbirliği yapılabilir.", "Yine anket ve analitik verilerimiz internet hızının da uluslararası izleyicilerin karar alma sürecine önemli etkileri olduğunu gösterdi. Bu yüzden ilgili dünyada devlet kurumları, Türkiye özelinde Ulaştırma Bakanlığı, internet hızı ve kalitesini artıracak tedbirler almalı.", "Dijital medyada özel haklara sahip Türk TV içeriklerini illegal olarak yayınlayan illegal web siteleri kamu diplomasisine birçok bakımdan olumsuz etki etmektedir. Bu bağlamda dijital içerik platformlarının ABD'deki dijital içerik platformu HULU benzeri bir yapı

çerçevesinde birleşmesi ve ittifakı, ilgili birimler ile bu ittifak platformu üzerinden mücadelesi, telif hakkı ihlallerinin önüne geçilmesi için önemli bir tedbir olabilir."

5. SONUÇ

YÖK resmi internet sitesinde yapılmış olan tarama sonucunda iletişim disiplini içinde kamu diplomasisi konusunda yazılan ilk beş tez incelendiğinde; genel hatları ile yazıldıkları yıllarda kamu diplomasisi kavramını detaylı olarak ele aldıkları, günümüz şartlarında değerlendirildiğinde ise farklı boyutlar açısından ele alındığı ve iletişim disiplinine özel olarak kamu diplomasisi alanına pozitif katkıda bulundukları söylenebilir. İncelenen bu ilk beş tez çalışması daha sonra yapılmış tezlere öncülük etmiştir.

Tezlerde genel olarak, halkla ilişkiler ve kamu diplomasisi ilişkisine vurgu yapıldığı ve kamu diplomasisinin iletişim alanında ne kadar önemli olduğu işlenmiştir. Tezlerde ortak olarak bahsedilen konular, kamu diplomasisi kavramı ve halkla ilişkiler ilişkisidir.

Gaye Aslı Sancar tarafından yazılan ilk tezin yöntemi derinlemesine görüşme olurken, Ergün Köksoy tarafından yazılmış ikinci tezin yöntemi oluşturulan hipotezlerin analizidir. Gonca Yıldırım tarafından yazılmış üçüncü tezin yöntemi ise içerik analizidir. Emrah Aydemir'in yazdığı dördüncü tezde yazar, ilk olarak literatür taraması yapmış, araştırmayla ilgili bilgi içeren kaynak ve belgeleri sistematik biçimde incelemiş ve betimlemiştir. İkinci olarak tezde yazılan ilk teze benzer olarak derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. İncelenen son tezde, Akın Emre Karagül tezinde hem derinlemesine görüşme hem de anket yöntemi kullanmıştır.

Tezlerde uluslararası toplumu bir şekilde etkilemenin ve yönlendirmenin en önemli araçlarından birinin kamu diplomasisi olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda bir ülkenin çıkarlarını gözetme ve dış kamuoyu oluşturma anlamında da etkili bir yöntem olduğu vurgulanmıştır. Buradan yola çıkarak iletişimin giderek önemli hale geldiği toplumlarda dünyada ki bütün ülkelerin kamu diplomasisi kavramından faydalanmaya çalışmasının normal olduğu söylenebilir.

İncelenen beş tezde de kamu diplomasisinin ABD'de ortaya çıktığı ve bu alanda yazılmış eserlerin çoğunun Amerika Birleşik Devletleri kökenli olduğu belirtilmiştir. Kamu diplomasisi daha çok olanakları güçlü ülkeler tarafından yapılmakta bundan dolayı yoksul ülkelerin kamu diplomasisi yapma şansları bulunmamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise, genelde ABD uygulamalarını örnek alıp, kendilerine özgü kamu diplomasisi faaliyetleri gerçekleştirememektedirler.

Tezlere göre kamu diplomasisinin gerçek anlamda iki yönlü olması mümkün değildir çünkü bu kavramın savaş hali içinde olan ülkelerde doğmuş olması ve örneklerin savaş sırasında ve sonrasında görülmesi aslında onun tek yönlü olduğuna işarettir. İki yönlü olamamasının sebebi ise tezlerde kamu diplomasisinin savaş zamanlarında kullanılan bir iletişim stratejisi olmasından kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. Barış zamanında uygulanan kamu diplomasisi faaliyetleri ise daha ziyade yabancı halkların rızalarının alınması ve devletlerin politikalarına meşruiyet sağlanması ile olmaktadır. Barış zamanında uygulanan kamu diplomasisi de her zaman iki yönlü olamamakta, ama genellikle Grunig ve Hunt'ın dört halkla ilişkiler modelinden "İki Yönlü Asimetrik Model" kapsamında uygulamalara yer vermektedir. İncelenen tezlerden görüldüğü gibi, kamu diplomasisi savaşa destek sağlamak amacıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Ancak kamu diplomasisinin, Türkiye gibi ülkelere sorunlarını çözmesinde ve yumuşak güçlerini kullanmada önemli fırsatlar sunabilecek bir araç olduğu aşikârdır. Çünkü Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu ülkeler dış politika sorunlarını barışçıl yöntemlerle çözmeye çalışan ülkelerdir.

Kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler arasında bir ilişki olduğunu vurgulayan tezlerde, özellikle sosyal bilimlerde bir araştırmacının tam olarak olayları tarafsız olarak değerlendirilmesinin ve sonuçlara ulaşılmasının mümkün olmadığını ifade edilmiştir. Bunun en önemli örneğinin kamu diplomasisi ve halkla ilişkilerin bazı uygulayıcıların propaganda ve rıza yaratma aracı olarak görmesini ve bir kısmının da ilişki, diyalog ve işbirliği yöntemi olarak tanımlaması olduğu belirtilmiştir. Bu tezlere göre gerek kamu diplomasisinde gerekse halkla ilişkilerde bazı kavramların anlaşılmasında ve algılanmasında tarihsel süreçlerden de kaynaklanan önyargıların bulunduğu, her iki kavramın da sıklıkla propagandanın örtülü biçimleri olarak değerlendirildiği söylenmiştir. Son yıllarda özellikle kendini iyi ifade edemeyen, yanlış algılanan ve hakkında ön yargılara sahip olunan Türkiye'nin de bu kamu diplomasisi kavramını göz ardı etmemesi gerektiği, sahip olduğu yumuşak güç kaynaklarını iyi değerlendirmesi gerektiği ifade edilmiştir.

KAYNAKLAR

1.Akgönenç, O. (2009). *Dış Politikada Diplomasinin Rolü, Önemi ve Metodları*. Jeopolitik.

2.Doğan, E. *Kamu Diplomasisi ve Türkiye.* http://www.kamudiplomasisi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=73%3Akamudiplomasisi-ve-tuerkiye&catid=38&Itemid=30 Erişim: 13.12.2018

3.Eytan,G.(2008)., Searching for a Theory of Public Diplomacy. America: The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science .616.

4.Gonca Yıldırım, G. (2014). *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi: Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği Çerçevesinde Kültürel Diplomasi*

5.Kalın, İ. (2010). *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi.Yükselen Değer Türkiye.* Ali Resul Usul. (Ed.) İstanbul: MÜSİAD Yayınları.

6.Kalın, İ.(2011). *Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*. Perceptions. Vol:16, No:1

7.Karagülle, A.E. "*Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Dijital Medya, & Dijital Diplomasi"* . Yayınlanmış Tez (Doktora, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi)

8.Kınlı, O. (2006). *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Ankara: İmge.

9.Köksoy, E. (2013) *Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiyenin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi*

10.Leonard, M., Stead, C. ve Smewing, C. (2002). *Public Diplomacy*. London:The Foreign Policy Centre.

11.Nye, J. (2005). *Yumuşak Güç*. Ankara: Elips Kitap

12.Nye, J. (2008).*Public Diplomacy and Soft Power*. The Annals of the Academy of Political and Social Science. No: 616.

13.Özkan, A. *Medyanın Kamu Diplomasisi Rolü.*

http://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/99-medyann-kamu-diplomasisi-rolue Erişim: 27.12.2018

14.Sancar, G.A. (2012) *Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. Yayınlanmış Tez (Doktora, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi)

15.Sirois, G. (2007). C*ultural elements in public diplomacy: the challenges of globalization*. Canadian: Cultural Observatory.

16.Tanyeri, E. (2013). *Küreselleşme Sürecinde Diyalog Eksenli Halkla İlişkiler:Turistik Tüketicinin Karar Alma Sürecine İlişkin Ampirik Bir Çalışma*

17.The Edward Murrow Center of Public Diplomacy. What is Public Diplomacy?. http://publicdiplomacy.wikia.com/wiki/The_Edward_R._Murrow_Center_of_Public_Diplomacy Erişim: 23.12.2018.

18.Tuch.H.(1990). *Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas.* New York: St.Martin's Press.

19.Versan,V. (1999). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

20.Zaharna, R.S. (2009). *Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives. Information and Relational Communication Frameworks Routledge Handbook of Public Diplomacy*. Newyork.: Taylor&Francis

21.https://search.proquest.com/central/results/532A789B3A0C49F0PQ/1?accountid=8403 Erişim tarihi: 08.10.2019

22.https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp Erişim Tarihi: 10.11.2018

KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA X KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA KULLANIMI: WHATSAPP ÖRNEĞİ

GENERATION X SOCIAL MEDIA USAGE IN THE CONTEXT OF USES AND SATISFACTION APPROACH: WHATSAPP CASE

Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR

Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Aleyna Makbule ÜNAL

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ÖZET

İnsanlığın var oluşundan itibaren sürdürülen iletişimin temelinde istek ve gereksinimler yatmaktadır. İletişim ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında insanların günümüz teknolojilerinde yaşanan gelişmelerden etkilendiği fark edilmiştir. Sonucunda teknolojik değişimler insan yaşamının bir parçası olmakla birlikte söz konusu durum bilim insanları tarafından da incelenmeye değer bir konu haline gelmiştir. İnternetin gelişimiyle bireylere özellikle mobil iletişim vasıtasıyla birden fazla yeni ve sosyal medya etkileşim ortamının sunulması, konuya ilişkin araştırmaların artmasına ve birbirinden farklı yaklaşımların varlığını beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri olan ve ilk psikolog Elihu Katz tarafından geliştirilen "kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı" iletişim araçları ile ne yapıldığı sorusuna yönelmiştir. Adı geçen yaklaşım ekseninde başlangıçta geleneksel medya araçlarının, bugün ise internetin özelde de sosyal medyanın hangi ihtiyaçların doyumuna sebep olduğu üzerine araştırmalar yürütülmektedir.

Bu çalışmada, bireylerin sosyal medya ortamına yönelimi ve bu ortamdan elde edilen doyumu tespit etmek amacıyla kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı tercih edilmiştir. 2009 yılında Jan Joum ve Brian Acton tarafından geliştirilen ve söz konusu araştırmaya konu edilen WhatsApp, insanların sıklıkla tercih ettiği anlık mesajlaşma, sesli-görüntülü konuşma ve paylaşım yapma platformudur. Her gün daha fazla insanın kullanmaya başladığı; ancak literatürde yeterli sayıda yer bulmayan bir iletişim kanalı olması nedeniyle çalışmada sosyal medya aracı olarak WhatsApp tercih edilmiştir. Araştırma evreni ise geleneksel medyanın gelişim evresinde büyüyen; fakat zamanla modern yaşamın getirilerine da ayak uydurma durumunda kalan 1965 ile 1980 arasındaki X kuşağına karşılık gelmektedir. Bilindiği üzere haber alma, iletişimde bulunma, sosyalleşme, yeniliklere uyum sağlama gibi amaçlarla sosyal medya yönelen X kuşağı, çalışmanın yazarları tarafından araştırmaya değer görülmüştür.

Çalışmanın amacı doğrultusunda X kuşağında yer bulan bireylerin WhatsApp uygulamasına dair kullanım ve doyumları incelenmiştir. Araştırma evrenini temsil etmesi bakımından farklı medeni durum, eğitim seviyesi ve çocuk sayısına sahip 5 kadın ve 5 erkek olmak üzere toplamda 10 kişi ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde, katılımcıların WhatsApp'ı kullanma amacı ve sıklığı, dâhil olduğu zaman dilimi, bu platformun en beğendiği yönü ile yokluğunda yaşayabileceği eksiklik durumu ve sosyal yaşamına etkisi gibi doyumlar sorgulanmıştır. Sonuçta WhatsApp'ı daha çok aile ve yakınlarla iletişim kurma doğrultusunda kullanan X neslinin, kullanım ve doyumuna ilişkin çeşitli olumsuz koşullarda bile (sağlık, zaman, mesafeler vb.) iletişim ortamını kolaylık sağlama, bu platformun eksikliği halinde ise yalnızlaşma ve iletişim yoksunluğuna düşme fikrine yönelik bulgular elde edilmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda söz konusu yaklaşımın farklı araştırma yöntemleri, iletişim ortamları ve kuşakların benimsenerek işlenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, X Kuşağı, Sosyal Medya, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, WhatsApp.

ABSTRACT

Since the existence of humanity, the basis of the communication is the wishes and requirements. It has been noticed that people are affected by the developments in today's technologies in terms of meeting their communication needs. As a result, although technological changes are a part of human life, this situation has become an issue worthy of investigation by scientists. With the development of the Internet, the provision of more than one new and social media interaction environment, especially through mobile communication, has led to the increase of research on the subject and the existence of different approaches. One of these, developed by the first psychologist Elihu Katz, was directed to the question of what is done with the means of communication. In the context of the said approach, researches are carried out what kinds of needs to be satisfied through initially traditional media and today the internet and in particular social media cause.

In this study, in order to determine the orientation of individuals to the social media environment and the satisfaction obtained from this environment, the uses and satisfaction approaches were preferred. WhatsApp which was developed by Jan Joum and Brian Acton in 2009 and is the subject of this research is an instant messaging, audio-video conversation and sharing platform which is often preferred by people. Every day more and more people start using it; However, because of the lack of sufficient work as a commonucation medium in the literature, WhatsApp was preferred as a social media tool in the study. The research universe, on the other hand, is the generation X who growing in the development phase of traditional media between 1965 and 1980; which in time had to adapt to the advancements of modern life. As it is known, generation X, which is directed towards social media for the purposes of receiving news, communicating, socializing and adapting to innovations, was deemed worthy of research by the authors of the study.

For the purpose of the study, the usage and satisfaction of the individuals in the X generation regarding WhatsApp application were examined. In the semi-structured interviews conducted with a total of 10 people, 5 females and 5 males with different marital status, educational level and number of children in terms of representing the research universe, the purpose and frequency of participants to use WhatsApp, the time period in which they were included, the most favorable aspect of this platform, the lack of satisfaction and its effect on social life were questioned in this study. As a result, the findings that the generation of X uses WhatsApp to communicate with family and relatives, provides the communication environment with ease even under various negative conditions (health, time, distances, etc.), and loneliness and deprivation of communication in case of lack of this platform related to usage and satisfaction were obtained. In the future researches. it is suggested that this approach should be used by adopting different research methods, communication environments and generations.

Key Words: Communication, Generation X, Social Media, Uses and Satisfaction Approach, WhatsApp.

1. GİRİŞ

İletişimin dijital bir evirilme sürecine girmesi, aracı yoluyla bağlantı kurulması durumunu beraberinde getirmiştir. Özellikle zaman ve mekân kısıtlaması olmadan telefon, bilgisayar, tablet gibi araçlar ile ilişki kurabilme durumu, insanların bu yolu tercih etmesinde etkili olmaktadır. Haberleşmeyi ve

ilişkilerin sürdürülmesini kolaylaştıran bu araçlar, zamanla iletişimin yeniden şekil almasına neden olmuştur. Sözü edilen değişimlerden biri "anlık mesajlaşma yolu ile iletişim" ve bu iletişim şeklinin sıklıkla tercih edilmesine karşılık gelmektedir.

Yeni iletişim teknolojilerinden sadece ergen ve gençlerin değil, 30 yaş üstü bireylerin de etkilendiğini ifade eden Wenger (2004: 7), beraberinde "insanları etkisi altına alan rüzgâr" adını verdiği bu araçların misafirlik kültürü, kahvehane kültürü gibi kültürün bir parçası olan çoğu alışkanlığı ortadan kaldırdığını söylemiştir. Bugün insan ilişkilerinin dijital ortamdan yürütülme gayretine karşılık literatürde bu konuda yapılan araştırmalara yaş grubu bakımından genellikle çocuklar ve gençlerin dâhil edildiği görülmektedir. Bundan ötürü söz konusu araştırma kapsamında 1965 ile 1980 arasındaki X neslinin, iletişim teknolojileri ile birlikte gelişim gösteren sosyal medya ortamlarından WhatsApp'ı kullanım ve doyumu incelenmiştir.

Veri toplama aşamasında yaşları 39 ile 54 arasında değişen 5 kadın ve 5 erkek olmak üzere toplam 10 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, aracı iletişim yoluna sonradan dâhil olan X neslinin haberleşme, bilgi yayma, özlem giderme gibi kendi amaçları doğrultusunda WhatsApp uygulamasını tercih ettiği ve bu kullanımdan doyum sağladığı anlaşılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

İletişim kavramı, bir düşüncenin, duygunun, tutumun ya da bilginin birinden başka birine nasıl aktarıldığına karşılık gelmektedir. Bir başka deyişle karmaşık ve öğrenme temelli metodolojik adımların beraberinde aktarılan iletilerin anlamını bulma çabası, iletişime karşılık gelmektedir. İletişime olanak sağlayan yüz yüze iletişim, dumanla haberleşme, mağara duvarlarına çizilen resim gibi kısıtlı imkânlardan ziyade bugünün iletişim araçları birden çok özelliği (e-posta, anlık mesajlaşma, sesli arama, görüntülü konuşma gibi) aynı anda mümkün kılabilmektedir. Yine de interaktif bir iletişim sürecinin temel karakteristik yönleri aynı kalmıştır (Rosengren, 2000: 2). İnteraktif iletişim olarak adlandırılan kavram, iletinin kaynağı ve alıcısı arasındaki mesajların birbirine bağlı ve kullanıcının katılımı ya da müdahalede bulunması fırsatını sunacak şekilde biçim kazanmasıdır (Zıllıoğlu, 2007: 6). Buna bağlı olarak yeni medya, yeni bir iletişim dönemini açmış ve geleneksel medya araçlarının düzenini tamamen değiştirmiştir. Etkileşimli medya olarak karşılık bulan bu yapı, yeni medyanın gölgesinde toplumsal bir dönüşüme sebep olmuş, her yaş grubundan insanın bu süreçten etkilenmesi sonucuna da beraberinde getirmiştir (Kırık, 2013: 66-67).

İletişim bilimi insanlıkla; yani toplumsal ilişkilerin başladığı noktadan itibaren var olduğu kabul edilen bir alandır. Fakat epistemolojik ve sistemsel açıdan kitle iletişim araçlarının teknik ve teknolojik icadından sonra insan üzerinde etki etmesi ile oluşum gösterdiği bilinmektedir (Ayhan ve Çavuş, 2014: 34). Kişilerin belli ihtiyaçlarını karşılama gayesiyle kullandığı iletişim araçlarını kullanırken, bir doyum arayışında olduğuna işaret edilmektedir. Kişilerin doyumları ihtiyaç ya da güdüden oluşmakta ve ardı sıra medyayı kullanma hareketi gerçekleşmektedir (Aslan, 2018: 50). Zamanla medya ortamının sunduğu hayat ile gerçek yaşam arasındaki ince çizginin kaybolduğu fark edilmiştir. Şöyle ki, yeni iletişim araçlarının sunduğu fırsatlar ile yeni arkadaşlıklar kurma, onlarla ortak bir paydada buluşma, hatta tanışılan kişilerle hayatını birleştirme gibi adımlar atılabilmektedir. Aracı iletişim yolunun hızlı bir şekilde artan kullanımı bilimsel alanda bir araştırma noktası oluşturmuştur. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı adı altında ele alınan bu konu, ilk kez Psikolog Elihu Katz tarafından gündeme getirilmiştir (Severin ve Tankard, 1994: 474). İngilizce karşılığı ''Uses and Gratification Theory '' olarak adlandırılan bu yaklaşım bağlamında Katz'ın amacı medyanın insanlar üzerindeki etkisini araştırmak değildir. Bu yaklaşımda "medyanın insanlara ne yaptığından öte, insanların medya ile ne yaptığı" yönünde bir soru öne çıkmaktadır (Yaylagül 2014: 71). Lull (2001: 197) da benzer şekilde kullanıcıyı pasif durumdan aktif bir duruma getiren bu yaklaşımın, insan gereksinimlerinin hangi

doyumla karşılanacağına karar kılma noktasında önemine işaret etmektedir. Bu noktada yapılan araştırmaların çoğunlukla tüm iletişim araçlarının bireylerin hangi ihtiyaçlarını doyuma ulaştırdığı yönünde sağlanması da bu ifadeyi haklı kılmaktadır (Üksel, 2015: 02).

Yaklaşımın temelleri 1940'lı yıllarda Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu'nun çalışmalarına dayanmaktadır (Heath ve Bryant, 2000: 361). 1970'lerde ise Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, kitle iletişim araçlarının kullanımı ve bu kullanımdan sağlanan doyumları açıklayan birçok çalışmanın konusu haline gelmiştir (McQuail ve Windahl, 1997:155). Kuram, ortaya konulduğu andan itibaren insanları medyanın himayesi altında kabul etmek yerine, onlara özne olma imkânı tanıdığı için, psikolojide davranışçı ve öğrenmeci modellerden ziyade, bilişselci, insancıl ve varoluşçu modellerle uyumluluk gösterir (Gezgin, 2018: 17). Bir bakıma iletişim ihtiyaçlarını sosyo-psikolojik boyutuyla mercek altına alan izleyici merkezli bu yaklaşıma göre, toplum ve sosyal yapı bireylerin gereksinimlerini ve bunların karşılanma şekillerine de etki etmektedir (Rubin ve Windahl, 1986:184). İnsanın sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının varlığı ve bunların doyurulması amacıyla medya içeriklerine yönelik arayışlarda bulunulması durumu aynı zamanda kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına dair yürütülen çalışmaların da ortak yönüne karşılık gelmektedir. Belirli bir televizyon programını izleyen bir insanın eğlence ya da bilgi gereksinimini karşılamasını buna örnek vermek mümkündür (Yaylagül, 2013, 72).

Katz, Blumler ve Gurevitch (1974: 510) tarafından Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımına dâhil edilen başlıklar şöyle tanımlanmıştır: Sosyal ve psikolojik temele dayanan gereksinimlerin gölgesinde oluşan beklentiler, kitle iletişim araçlarında ve diğer kaynaklarda farklı medya kullanım kalıplarına veya diğer faaliyetlere götürmekte, bunlar da ihtiyaçların doyumuna ve birçok niyet edilmeyen neticelere sebebiyet vermektedir. Bu neticelerin; yani kullanımların hangi gereksinimleri karşılamak için kullanılacağı önem arz etmektedir (Güngör, 2013: 122-123). Graham ve arkadaşları (1993: 173) tarafından yürütülen araştırmada elde edilen doyumlara mutluluk, sevgi/şefkat, dâhil olma, kaçma, rahat hissetme ve kontrol etmek şeklindeki altı motivasyonun sebebiyet verdiği bulgulanmıştır. Akın ve Aladağ'ın (2014: 5) yaptığı çalışmada da kişilerin genelde eğlence, bilgi edinme, boş vakit aktivitesi sağlama, stresten uzak kalma ve sosyalleşme adına medya içeriklerinden bir doyum sağladığı şeklinde benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında kullanım ve doyumları meydana getiren gereksinimlerin araştırılması dışında, yeni iletişim teknolojilerinin fonksiyonunu incelemek de, konuya teorik bir bakış açısı kazandırmak boyutuyla önemlidir. Özellikle internetin her gün değişmeye ve gelişmeye yönelik adımları, çoğu bilim insanı tarafından internet kullanıcılarının psikolojik ve davranışsal eğilimlerini kullanımlar ve doyumlar bağlamında incelemeye yöneltmektedir (Papacharissi ve Rubin 2000: 180-182). İnternet, dünya genelinde ağ bağlantısını mümkün kılmakta ve iletişimde de etkin rol oynamaktadır. Günden güne yaygınlık kazanması ve kitleler tarafından ilgi görmesi internet teknolojisinin, geleneksel medya araçlarından farklı olanakları sunmasının bir sonucudur. Bahsi geçen olanak insanlara zaman ve mekân sınırlamasından uzak, iletişim kuracak iki insanı ise birbirine kolayca ulaşmasını mümkün kılmasıdır (Tiryakioğlu ve Yavaşçalı, 2019: 69). Bu noktada internetle birlikte yeni medyanın araştırma konusu haline gelmesi evresine değinmekte de fayda görülmektedir. 1930'larda elektronik bilgisayarın, 1990'lı yıllarda da internetin insan hayatına dâhil olmasının beraberinde hızla gelişim gösteren web teknolojileri, bugünün 21. yüzyılının en önemli buluşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu gelişmelerin sayısal bir veri olmaktan öte, kişilerarası iletişime ve toplumun bütünü üzerine etki etmesi ile konu, sosyal bilimler alanını da ilgilendiren bir hal almıştır. Bu gelişmelerin sonucunda "yeni medya" araştırma konularına dâhil edilmiştir (Yıldırım vd., 2018: 48). Yeni medyanın, yeni adını alması ve insan hayatında etki oluşturması; gazete, dergi, radyo, televizyon gibi geleneksel medya araçlarından farklı olarak dijitallik, etkileşimsellik, multimedya biçimselliği ve kullanıcı türevli içerik üretimi, hipermetinsellik, yayılım ve sanallık imkânlarını sunmasından kaynaklanır (Binark ve Löker, 2011: 9).

Yeni medya alanında yer bulan "sosyal medya", her geçen gün daha fazla insanı bünyesine dâhil eden bugünün en önemli platformlarından biridir. Sosyal medya, kullanıcıların içerik üretmesi ve içeriklere bakabilmesinin mümkün olduğu, Web 2.0 yapısının oluşum ve internet temellerinde kurulu bir uygulamalar grubudur (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). İletişim boyutuyla ise Çalışır (2015: 119) tarafından ilişki ve iletişimin perçinlenmesini ve devamlılığını sağlayan platform olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştır. Yeni medyanın içerisinde en fazla adı geçen "sosyal medya"dır. Yeni medyanın görüldüğü haliyle birleştirici bir boyutu olsa dahi değişken, bağımsız ve kontrolden uzaklaştıran bir ortam olduğunu bilmek gerekir. Sadece dijital medya ile sınırlı olmayan yeni medya, çoğunlukla bilginin yayıldığı bağımsız interaktif bir ortamdır (Chun, 2006: 1).

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında medya insanları doyuma ulaştırıp gereksinimlerinin dolaylı olarak karşılanmasını sağlayan bir potansiyele sahiptir. Sosyal medya boyutuyla bu ihtiyaçların karşılanması noktasında daha fazla imkânın sunulduğu görülmektedir. Sonuçta bugünün medyasında yazılı, sesli ve görüntülü iletişim kurulabilmektedir (Güngör, 2013: 110). Beraberinde de daha derin sosyal etkileşim, toplulukların birlikteliği ve işbirliği de gelmektedir (Akar, 2011: 21).

1973 yılında UNIX Talk ile 1988 yılındaki Internet Relay Chat ilkel mesajlaşma dönemlerine örnektir. Uzun kablolu telefon sistemlerinden sonra 1996 yılında AOL ve Microsoft gibi firmalar, farklı ağlar oluşturmuştur. Anlık mesajlaşma uygulamaları içerisinde en popüler olanlar WhatsApp, Line, WeChat, Tango, Skype, Viber ve Facebook Messenger'dır. Bunlardan farklı olarak Twitter DM, BBM, iMessege ve Google Talk, Google Voice ve Google+ gibi hizmetleri bünyesinde bulunduran Hangouts gibi farklı modeller de mevcuttur (Yazıcı, 2015: 1107-1108). Sosyal medya insan yaşamına giren kısa mesaj servisini (SMS), 2000'lerde ise internet ve mobil teknolojinin varlığında anlık mesajlaşmaya çevirmiştir. Jan Joum ve Brian Acton'un 2009 yılında California'da geliştirdikleri WhatsApp uygulaması buna örnektir. Uygulamanın, öncesinde iPhone uygulaması olarak kullanımı sağlanırken, zamanla Android ve diğer işletim yapılarındaki telefonlarda da (Windows Phone, BlackBerry, Nokia) kullanıma açıldığı bilinmektedir. 2015 yılında sosyal medyada çığır açan Facebook tarafından 19 milyar dolar karşılığında kendi bünyesine katılan bu uygulama, kullanıcı kazanmaya devam etmektedir (Seufert, vd., 2015: 536-538). Bu iletişim ortamında bir alıcı, gönderici tarafından iletilen mesajı yanıtlayıp-yanıtlamama noktasında özgürdür. Ve gerçek zamanlı bir sohbet olsa da cevap verilmeden önce düşünme imkânı bulunmaktadır. Kullanıcılar diğer kullanıcıların varlığını bilmekte ve çevrimiçi görme noktasında kendi tercihleri doğrultusunda hareket edebilmektedir. Ayrıca müsait, meşgul, okulda, sinemada, işte, toplantıda, spor salonunda, telefonda gibi bilgilendirmeler mümkün olmaktadır (Chung ve Nam, 2007: 212).

WhatsApp ücretsiz, başka bir servise kaydolmayı gerektirmeyen, basit yazılı mesaj, sesli veya görüntülü arama, ifade (emoji) kullanma, fotoğraf, video, belge, link göndermeyi olanaklı kılması; bununla birlikte kullanıcı kişinin numarasını kimliği gibi kabul etmesi onu, diğer mesajlaşma uygulamalarından farklı yapmaktadır (Uzun ve Uluçay, 2017: 222). WhatsApp'ın popülerlik kazanmasında ise özel sohbet odalarıyla bire bir iletişim, birden fazla iletişim ve grup şeklinde iletişim imkânı tanımasından gelmektedir (Seufert vd.. 2016). Yapılan araştırmaların birinde kadınların anında mesajlaşma programlarını kullandıkları anda kendilerini erkeklere kıyasla daha çok ifade ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca kadınlar, ne hissettiklerini ve ne düşündüklerini açığa çıkarma; ifade (emoji) kullanma, sıfat kullanma, farklı konular hakkında konuşma yönüyle erkeklerden bir adım ilerdedir (Fox vd., 2007: 394). Benzer şekilde Baron (2004: 397) tarafından yürütülen araştırmaya göre de kadınlar çevrimiçi platformlarda erkeklere oranla daha uzun konuşmakta ve erkeklere göre yüzsel ifade ikonlarını daha fazla kullanmaktadır.

Çalışmada bireylerin WhatsApp uygulamasını kullanım amacı ve bu kullanımdan elde edilen doyum X kuşağı üzerinden incelenmiştir. Çalışır (2017: 146) kuşakların, yaşadıkları tarihsel süreç içerisinde toplumsal anlamda içinde bulundukları toplumun sosyo-kültürel yapısından bağımsız olamadıklarını

ifade etmiştir. Benzer şekilde Gümüş (2019: 741) de 1965-1980 yılları arasında doğan kişilerin X nesline karşılık geldiği ile bu kuşağın tutum ve davranışlarına dair, benzer olaylara benzer tepkiler verdiği bilgisini sunmuştur.

İlk şahsi bilgisayarın satışının, bu kuşağa denk gelmesi, bu kuşağın gelişen teknoloji alışkanlıklarının zeminini oluşturduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Yelkikalan ve Altın, 2010). Bu çalışmada yaş bakımından bir grup olan X kuşağından WhatsApp uygulamasının kullanımı ve bu kullanımdan elde edilen doyuma dair veri toplanmıştır. Elde edilen bilgiler tüm evren için genellenebilir değildir; fakat tek bir yaş grubu söz konusu olduğu için bu verilerden yola çıkarak mantıksal çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

3. YÖNTEM

İnternet, yeni medya, sosyal medya gibi dijital iletişim teknolojilerinin getirisi olarak bugün iletişimin çevrimiçi ortamlarda da yürütüldüğü görülmektedir. Özellikle mobil iletişim bağlamında teknolojinin varlığı ile söz konusu yeniliklere yaş grubu fark etmeksizin birçok insan ayak uydurmaya başlamıştır. İnsan yaşamının bir parçası olan iletişim araçları ve ortamlarının kullanım amacı ve bu kullanımdan elde edilen doyum, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ekseninde araştırmaya tabii tutulmuştur.

Bu çalışmada Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında bir sosyal medya ortamı olan WhatsApp kullanımı incelenmiştir. Araştırma aşamasında yaşları 39-54 aralığında X kuşağına karşılık gelen 5 kadın ve 5 erkek toplamda 10 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İncelenmek istenen konuya dair katılımcılardan benzer türde verilerin toplanması amacıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde, hazırlanan sorular dâhilinde ek sorular sorma imkânı da bulunmaktadır (Salı, 2014: 145). Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de görüldüğü şekliyle sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
Katılımcı 1	Erkek	54	Lise	Memur	Evli	3
Katılımcı 2	Erkek	54	Ön lisans	Memur	Evli	2
Katılımcı 3	Erkek	43	Ön lisans	Büfe İşletmecisi	Evli	-
Katılımcı 4	Erkek	49	Lise	Satış danışmanı	Bekâr	-
Katılımcı 5	Erkek	44	Lise	Yönetici	Evli	2
Katılımcı 6	Kadın	41	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	2
Katılımcı 7	Kadın	54	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	3
Katılımcı 8	Kadın	43	Ön lisans	Memur	Evli	-
Katılımcı 9	Kadın	40	Lise	Market İşletmecisi	Bekâr	-
Katılımcı 10	Kadın	41	Lise	Ev Hanımı	Evli	2

Tablo 1'de verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere katılımcıların yaşları 40-54 aralığındadır. Eğitim durumları 2 ortaokul, 5 lise, 3 ön lisans şeklinde ayrılmaktadır. Mesleki açıdan 3 memur, 3 işletmeci, 3 ev hanımı, 1 satış danışmanı bulunmaktadır. 1'i erkek, 1'i kadın olmak üzere medeni durum bakımından yalnızca 2 bekâr katılımcı vardır. Evli olup çocuk sahibi olan kişilerin çocuk sayısı ise en az 2, en fazla 3'tür.

Demografik açıdan bu şekilde sınıflandırılan katılımcılara araştırmanın amacına uygun şekilde hazırlanıp yöneltilen görüşme soruları şu şekildedir:

-WhatsApp'ı ne sıklıkla ve hangi amaçla kullanıyorsunuz?

-WhatsApp uygulamasını neden beğeniyorsunuz?

-WhatsApp konuşma ihtiyacınızı karşılıyor mu?

-WhatsApp kullanımınız sosyal hayatınıza zarar verir mi?

-Şu andan itibaren WhatsApp kullanmayacak olsanız hayatınızda ne değişirdi?

Çalışmada gerçekleştirilen görüşmeler ve görüşmelerin deşifresi yazarlar tarafından yapılmıştır. Bulgular başlığı altında katılımcılar, "katılımcı" sözcüğü ile kodlanmış ve 1'den 10'a dek numaralandırılarak ifade edilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışmada yukarıda belirtildiği üzere nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme türü yoluyla veri elde edilmiştir. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında X kuşağının sosyal medya ortamı olan WhatsApp'ı kullanma amacı ve bu kullanımdan elde edilen doyumu tespit etmeye yönelik yöneltilen sorular birkaç başlık altında tasnifi yapılarak aşağıda verilmiştir. Böylece hangi sorunun ne şekilde yanıtlandığını göstermek ve verilen yanıtların anlamlandırılmasının kolaylaşacağı düşünülmüştür.

X Kuşağının WhatsApp Kullanım Sıklığı ve Amacı:

Çevrimiçi iletişim ortamlarından olan WhatsApp, diğer insanlarla sıklıkla ve kolay bir şekilde etkileşim sağlayabilmeyi mümkün kılar. WhatsApp uygulamasının aile, akraba ve yakınlar ile anlık mesajlaşma, sesli veya görüntülü arama, medya paylaşımında bulunma, durum paylaşma, paylaşılan durumları görüntüleme gibi birçok kullanım imkânı bulunmaktadır (Koçak ve Terkan, 2010: 48). WhatsApp'ı katılımcıların en az haftada bir kez, en çok gün içinde 10 saatten fazla kullandığı anlaşılmıştır. WhatsApp'ın günlük, haftalık veya aylık olarak kullanım sıklığı ve kullanım amacına yönelik farklı cevaplar alınmıştır.

Katılımcı 1, "Günlük kullanıyorum. 1 saatten az bir süreyle kullanıyorum. İş yerinden hekim değişikliğine dair mesaj gönderirler ya da fotoğraf paylaşırlar. Sesli ve görüntülü aramayı ailem için kullanırım. Mesajlaşma özelliğini ise iş arkadaşlarım için kullanıyorum."

Katılımcı 2, "En az 2 günde bir kez kullanırım. 20 dakikadan az sürede kullanırım. Kullanma amacım değişebiliyor. İş arkadaşlarımla fotoğraf paylaşma, toplantıdan haberdar olma gibi sebeplerle kurduğumuz grup üzerinden iletişim kuruyoruz. Bir de aile gruplarımız var. Yakın veya uzakta olan akrabalarımla görüşüyorum. Sık sık görüntülü de konuşuruz."

Katılımcı 3, "Günlük en az 1 saat kullanıyorum. Kullanma amacım görsel paylaşımı, anlık mesajlaşmak şeklinde oluyor."

Katılımcı 4, "Her gün WhatsApp kullanırım. Ne kadar süre kullandığım, görüştüğüm kişilere göre değişir. Genelde haberleşme amacıyla kullanıyorum. Bir erkek kardeşim İzmir'de, yalnız onunla özlem gidermek için konuşurum. Diğer arkadaş ya da akrabalarımla bilgi alma amaçlı görüşürüm."

Katılımcı 5, "Günlük en fazla 2 saat kullanıyorum. Daha çok haberleşme amacıyla kullanıyorum. Ama bazen de özlediğim birini göndermek için kullanırım."

Katılımcı 6, "Günlük olarak kullanıyorum ve uzun süreli oluyor. Ablalarım il dışında yaşadığı için özellikle sesli ve görüntülü konuşmak amaçlı kullanıyorum. Altın günü grubumuz var. Oradan da günaydın-iyi akşamlar şeklinde konuşuruz. Oğlum da il dışında, müsait olduğu zaman görüntülü konuşurum. Süre olarak en az 1 saat kullandığımı söyleyebilirim."

Katılımcı 7, "Günlük en fazla yarım saat kullanıyorum. Akraba ve arkadaşlarımla sohbet etmek için kullanırım."

Katılımcı 8, "Kullanım sıklığım ve amacım ihtiyacıma göre değişiyor. Bazen günlük bazen de haftalık kullanırım. Amaç bakımından da haberleşmek, özlem gidermek, bilgi alışverişinde bulunmak gibi birçok sebeple kullanabilirim."

Katılımcı 9, "Günlük en az 13 saat kullanıyorum. Sosyal medya hayatımın bir parçası oldu. Çoğunlukla ailemle sesli, görüntülü konuşmak ya da gruptan yine ailemle mesajlaşmak için kullanırım. Bunun dışında durum paylaşmak ve paylaşılan durumlara bakmak için kullanırım. Alım satım işlerinde firmalarla iletişim kurmak için gerekli olur."

Katılımcı 10, "Kitap okuduğum ya da elişi yaptığımda 2-3 saat kullanırım. Ama diğer türlü en az 5-6 saat kullanırım. En fazla ailemle ve sesli-görüntülü konuşurum. Görüntülü konuşurken 4 kişi birlikte konuşuruz."

Bu ifadelerden de görüldüğü üzere katılımcıların WhatsApp'ı çoğunlukla haberleşme, bilgi alıp-verme, özlem giderme amacıyla kullandığı anlaşılmıştır. Aile üyeleriyle görüşürken özlem giderme, iş arkadaşlarıyla görüşürken bilgi alıp-verme, yakınlarla görüşürken ise haberleşme amaçlarının ön plana çıktığı saptanmıştır. Ayrıca aile grubu, iş arkadaşları grubu, altın günü gibi özel günlere yönelik grupların da varlığı dikkat çekmektedir.

X Kuşağının WhatsApp Uygulamasını Beğenme Sebebi:

Beğeni, kitle iletişiminde estetik kaygı veya düşünceden ziyade insanların kendilerini tanımladıkları kimliklerle bağlantılı olmaktadır. Bireyler için bir nevi haklılaştırma dayanağı olan beğenme, iletişim bağlamında iletişim sürecinden ve iletilerinden hoşlanma şeklinde oluşum gösterir (Mutlu, 2012: 40-41). Kullanıcıların iletişim ortamlarından biri olan WhatsApp'ı kullanmayı sürdürmek için bu uygulamanın bir ya da birden fazla yönünü beğendiği düşünülmektedir. Araştırmaya konu edilen kullanımlar ve doyumlar bağlamında sosyal medya ortamından iletişim kurmanın beğenilmesi gerekçelerinin sosyal etkileşim, ilişkileri sürdürme, bilgi edinme, eğlence, zaman geçirmeyi mümkün kılma gibi kategoriler şeklinde olduğu bulgulanmıştır (Aslan, 2018: 52). Aşağıda katılımcıların WhatsApp uygulamasına yönelik beğenileri sıralanmaktadır:

Katılımcı 1, "Her şeyi en kısa sürede öğrenebiliyorum. Sonradan mesajları okuyup, bilgi edinebilme imkânı da tanıyor. Yani zaman ve yere bağlı olmadan özgür bir şekilde iletişimi mümkün kılıyor."

Katılımcı 2, "Bir insanla yüz yüze gelip özlem gidermek, sohbet etmek tabii ki daha farklıdır. Ama görüşemediğimiz takdirde en azından WhatsApp üzerinden sesli ya da görüntülü konuşmak özlem gidermemizi sağlıyor."

Katılımcı 3, "Bu uygulama sayesinde sevdiğim insanlarla görüşüyorum. Onlarla haberleşip, birbirimizi görme imkânı bulabiliyoruz."

Katılımcı 4, "Kolaylıkla mesaj, sesli ya da görüntülü irtibat kurabiliyorum. İnternetin ve WhatsApp'ın olmadığı dönemlerde MMS gönderirdik. Şimdi sadece internet bağlantısı ile ücretsiz konuşuyoruz, fotoğraf ve videolar gönderip, görüntülü konuşabiliyoruz."

Katılımcı 5, "Anlık ve ücretsiz iletişim fırsatı sunduğu için beğeniyorum. Aynı zamanda yazılı, sesli ve görüntülü gibi konuşma şansı da yakalıyorum. Daha çok aile üyelerimle görüşüyorum. Görüntülü ailem ya da akrabalarımla yaparım.

Katılımcı 6, "Yedi kız kardeşim var. Gün içerisinde en az beş kez görüntülü ararım. Bana bu imkânı sunması yönüyle WhatsApp'ı beğeniyorum. Telefondan kısa mesaj daha önce hiç göndermedim ama WhatsApp yoluyla sık sık mesajlaşıyorum."

Katılımcı 7, "Yakınlarımla sesli veya görüntülü konuşabildiğim için beğeniyorum. Birbirimizi görebiliyoruz, ses gönderebiliyoruz. Fotoğraflarını görebiliyorum ve durum paylaşımlarına bakıyorum."

Katılımcı 8, "Ailem il dışında yaşıyor. Çoğunlukla özlem giderme anlamında WhatsApp'dan sesli ya da görüntülü konuşurum. Bu da WhatsApp'ın en beğendiğim yönüdür. Ayrıca arkadaşlarımdan bilgi alma anlamında da etkili oluyor. İletişimde rahatlığı beraberinde getiriyor. Örneğin yazı yerine bir GİF ile duygularını anlatmak mümkün oluyor."

Katılımcı 9, "1 ay önce gerçekleşen deprem dolayısıyla internet bağlantımız gitti. WhatsApp kullanamadan epey zorlandığımı fark ettim. Kendimi boşlukta ve haberleşme anlamında çaresiz hissettim. Arama veya kısa mesajdan öte WhatsApp üzerinden iletişim kurarım."

Katılımcı 10, "WhatsApp yoluyla ses ve görsel ögeler gönderebiliyorum. Bu da samimi bir ilişki kurmamıza imkân tanıyor. Mesela tamam, diyerek gönderdiğimiz bir kısa mesaj yerine WhatsApp üzerinden tamam, dedikten sonra ifade ya da GİF gönderme ile mesajı samimi bir hale dönüştürmek mümkün oluyor."

Katılımcıların ifadelerine bakıldığında aile, akrabalar ve yakınlarla olan ilişkilerde sesli ve görüntülü arama imkânı sunan WhatsApp uygulamasının onlar tarafından adı geçen uygulamanın kullanılmasının tercih edilmesi durumunu ortaya çıkartmıştır. Özellikle farklı şehirlerde yaşayan insanlara fiziksel temas olmasa da birbirini duyabilme ve görebilme imkânı tanınması uygulamanın beğenilmesinde öncül etkiye sahiptir. Katılımcı 1 tarafından verilen ifadeye göre eş zamanlı iletişimi mümkün kılan WhatsApp'ın bununla birlikte zaman ve mekândan bağımsız olması da bir beğeni gerekçesidir. Son olarak anlık mesaj göndermeden de ifade ya da GİF aracılığıyla alıcı konumundaki tarafa anlam ifade edecek bir iletide bulunmanın mümkün olduğu ifade edilmiştir.

X Kuşağının WhatsApp ile Konuşma İhtiyacını Karşılayıp-Karşılayamadığı:

1965 ile 1980 yılları arasında büyüyen X kuşağı katılımcılarına WhatsApp ortamında iletişim ihtiyacını karşılayıp karşılayamamasına ilişkin soru yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar Tablo 2'de görüldüğü şekliyledir.

Tablo 2: X Kuşağının WhatsApp ile Konuşma İhtiyacını Karşılayıp-Karşılayamadığı

	Karşılıyor	Karşılamıyor
Katılımcı 1	√	
Katılımcı 2	√	
Katılımcı 3	√	
Katılımcı 4	√	
Katılımcı 5	√	
Katılımcı 6	√	
Katılımcı 7	√	
Katılımcı 8	√	
Katılımcı 9	√	

Katılımcı 10		√

Tablo 2'den de anlaşıldığı üzere Katılımcı 10 dışındaki diğer katılımcılar WhatsApp üzerinden konuşmanın günlük iletişim ihtiyacını karşılıyor olduğuna yönelik yanıt vermiştir. Bunun dışında Katılımcı 4, görüntülü aramanın varlığında iletişim ihtiyacının karşılandığını belirtmiştir. Benzer şekilde Katılımcı 6, "Görüntülü de konuşulabildiği için ihtiyacımı karşılıyor. İl dışında yaşayan annemi arayıp sağlığını sıhhatini yerinde görünce, benim de o günüm güzel geçiyor. İki ablam Amerika'da yaşıyor. Dokunamasam bile yüzlerini gülüyor halde görünce benim de keyfim yerine geliyor. WhatsApp bir nevi moral depolayıcı benim için" ifadesine yer vermiştir. WhatsApp yoluyla ilişkilerini sürdürmenin söz konusu iletişim ihtiyacını karşılamadığına yönelik görüş bildiren Katılımcı 10 ise ek olarak şu ifadelere yer vermiştir: "Paylaşmak istediğim konu uzun ise iletişim ihtiyacımı WhatsApp'dan sağlamak pek doğru gelmiyor. Anlık kısa bir iletişim süreci söz konusu olduğunda WhatsApp kurtarıcı oluyor." Bu durumda söz konusu iletişim ihtiyacının karşılanması noktasında paylaşılacak konunun da önemli olduğu bilgisi dikkat çekmektedir.

X Kuşağının WhatsApp Kullanımının Sosyal Hayatındaki İlişkilere Zarar Verip-Vermediği:

Alanyazında belirtilen iletişim teknolojilerinin yanı sıra, akıllı telefon kullanımına ilişkin elde edilen veriler akıllı telefonların bireylerin günlük hayatına hâkim olduğuna ve buradaki itici gücün özellikle WhatsApp olduğuna işaret etmektedir (Montag vd., 2015: 331). İnsanların bir iletişim kolaylığı olarak görmeye başladığı ve çoğu zaman yüz yüze iletişimi aksattığı düşüncesiyle katılımcılara WhatsApp ortamının sosyal hayattaki ilişkilere zarar verip-vermediğine yönelik soru yöneltilmiştir. Örneğin Tutgun Ünal'a (2015: 8) göre "sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarının yaygınlık kazanması ile gerçek hayatta görüşmek yerine akıllı telefon üzerinden görüşmeye bağlı olarak asosyallik" riski artmaktadır. Bunun gibi zararların sorgulamasına yönelik katılımcılara soru yöneltilmiştir.

Tüm katılımcılar WhatsApp yoluyla iletişim kurmanın sosyal yaşamındaki ilişkiler üzerinde bir olumsuzluk oluşturmadığını belirtmiştir. Fakat buna ilişkin yaklaşımları birbirinden farklılık göstermiştir. Örneğin Katılımcı 2, "Bir insanın bedensel hareketlerini, jest ve mimiklerini görebilmek farklıdır. Yakındaki insanlarla mutlaka yüz yüze görüşürüm. Bu yüzden sosyal yaşamımda olumsuz bir etkisi de olmaz. WhatsApp yoluyla her gün değil, iki-üç günde bir kez mesaj, sesli ya da görüntülü arama ile haberleşmek iyi oluyor. Bunu her gün yapmak ve yüz yüze görüşmeyi ihmal etmek kendi hayatımda değil ama yakınlarımda sık sık rastladığım bir durumdur." diyerek yüz yüze iletişimin gerçek bir iletişim ortamı oluşturduğunu, yine de bu şekilde iletişim kurmanın mümkün olmadığı durumlarda WhatsApp üzerinden görüşebilmenin ilişkilerine olumlu yansıdığını göstermiştir. Katılımcı 4, "Zararı yok. Görüşeceğim kişiyle yüz yüze görüşmeyi tercih ederim. Görüşme sürem uzun ve önemli bir konuya dair olduğunda yüz yüze görüşürüm. Kısa ve soru-cevap şeklinde bir görüşme ise WhatsApp yoluyla mesajlaşarak da iletişim kurabilirim." ifadesiyle sadece mesafe olması halinde WhatsApp yoluyla iletişimini sürdürmeyi tercih ettiğini, yine de kısa süreli görüşmeler söz konusu ise bu ortamdan ilişki kurmanın zarar vermediğine dikkat çekmiştir. Katılımcı 6, "Görüştüğüm kişiler birinci dereceden yakınlarım olduğu için ilişkilerimize zarar vermekten ziyade, sürekli iletişim kurmamızı sağlıyor. Aynı şehirde olduğum kişilerle zaten yüz yüze görüşüyorum." açıklaması ile WhatsApp yoluyla yalnızca ailesiyle iletişim kurduğu ve bu nedenle sosyal yaşamındaki ilişkilere zarar vermediği görülmektedir. Katılımcı 10 ise, "Yüz yüze gelmek istemediğim; ama iletişimi sürdürmem gereken kişilerle bu yolla konuşmak da iyi bir çözümdür. 'Geçmiş olsun', 'Mutlu Yıllar', 'Allah kavuştursun' gibi iyi dilekleri de bu yolla iletmek daha kolay oluyor." şeklinde yüz yüze görüşmekten kaçındığı insanlarla bu uygulama yoluyla iletişimini sağladığı açıklamada bulunmuştur. Yani WhatsApp ortamının sosyal hayatındaki ilişkilere zarar verip vermeme noktasında hemfikir olan katılımcıların, bu tercihe dair yaptıkları açıklamada ise farklı bir yaklaşıma gittiği bulgulanmıştır.

Verilen yanıtlar doğrultusunda genel bir yargıya varıldığında, bir araya gelme imkânı bulunduğu takdirde kişilerle yüz yüze görüşmek için gayret edildiği, aksi takdirde WhatsApp üzerinden ilişkilerin sürdürüldüğü anlaşılmıştır. Hatta uzaklık, zaman ve mekân uyuşmazlığı gibi gerekçelerden dolayı görüşemeyen kişiler arasında, iletişimi sürekli kılma adına bir fırsat sunduğu yönünde görüş bildirilmiştir.

X Kuşağının WhatsApp Uygulamasının Yokluğunda Eksiklik Hissedip-Hissetmeyeceği:

Yeni iletişim teknolojilerinin insan yaşamında bir ihtiyaç haline geldiği kabul edilmektedir. Şimdiye dek üzerine yeni imkânların eklendiği bu teknolojilerin, yokluğuna dair bireylerin düşünceleri ve ne gibi bir eksiklik hissedeceği merak edilmiştir. Söz konusu başlık altında katılımcıların yanıtlarına yer verilmiştir.

Katılımcılar içerisinde 6 kişi eksiklik duyacağını, 4 katılımcı ise bir yoksunluk hissetmeyeceğini bildirmiştir. Buna göre eksiklik duyanlardan biri olan Katılımcı 2'nin, "Sadece görüntülü arama anlamında bir eksiklik hissederdim. Neredeyse yüz yüze görüşmenin yerini alan bir ortam haline geldi. 3G'den sonra oluşan bu uygulama hayatlarımıza bir şekilde dâhil oldu." yönündeki açıklamasından WhatsApp'ın sunduğu görüntülü arama imkânına dair yoksunluk hissedeceği anlaşılmıştır. Tam tersi Katılımcı 8'in, "Ben sosyallikten taraf bir insanım. Hiçbir eksikliğini hissetmem. Çünkü WhatsApp benim için yardımcı gereçtir. Olmadığında diğer yollarla da görüşebilmem mümkün olur." şeklindeki yorumuyla ise WhatsApp'ın temel bir iletişim yolu olmadığı, bu nedenle de eksikliğinin hissedilmeyeceği görülmüştür.

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak büyüme döneminde hayatlarına dâhil olan yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya ortamlarından kaynaklı bir eksikliğin çoğu zaman duyulmayacağı anlaşılmıştır. Özellikle yüz yüze gelmenin mümkün olduğu durumlarda WhatsApp'ın yokluğu halinde eksiklik duymayacağını belirten katılımcıların aksine, yakınları ile görüşme olanağı olmayan katılımcılar ise görüntülü arama anlamında bir boşluğa düşeceğini belirtmiştir. Günlük WhatsApp kullanım süresi 13 saat ve üzeri olan Katılımcı 9 gibi kişilerin WhatsApp'ı bir iletişim imkânı şeklinde görmenin de eksiklik hissetme üzerinde rol oynadığı elde edilen bir diğer bulguya karşılık gelmektedir.

Bugünün şartlarında adeta yüz yüze iletişimin yerini almaya hevesli sosyal medya platformlarının anlık mesaj, sesli ve görüntülü arama gibi yönleri ile insanları kendisine bağladığı anlaşılmaktadır. Bu kullanım imkânlarının katılımcıları WhatsApp uygulamasına yönelttiği ve kullanım noktasında da heveslendirdiği bulgulanmıştır. Birden fazla olanağı aynı anda sunan WhatsApp'ın haberdar olma, etkileşim sağlama, özlem giderme gibi doyumlar ile ön plana çıktığı görülmüştür.

5. SONUÇ

Bugünün iletişim teknolojisinde gerçek yaşam ile sanal dünyanın arasında büyük bir ayrım kalmadığını söylemek mümkündür. Özellikle mobil iletişim teknolojisinin varlığı ile yeni medya ve sosyal medya birçok kolaylığı beraberinde getirmiştir. İletişimde gönderici ve alıcı arasında bir aracı yol olan iletişim araçlarının insan yaşamında bir ihtiyaç haline gelmesi, bu konunun araştırmacılar tarafından işlenmesine yol açmıştır. Özellikle medyayı kullanım amacı ve bu kullanımdan elde edilen doyuma yönelik Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ekseninde incelemelerin yürütüldüğü bilinmektedir. Bugünün en popüler sosyal ağ platformlarından biri olan WhatsApp, bu tarz araştırmalara nadiren konu edilmektedir. Söz konusu durumun, bu araştırmaya değer kazandırdığı düşünülmektedir. X kuşağına dâhil olan katılımcılardan elde edilen veriler ekseninde yürütülen araştırma sonucunda katılımcıların benzer yöndeki yanıtları dikkat çekmektedir.

Sosyal medya ortamlarının X kuşağını etkilediği; ancak verilen yanıtlar doğrultusunda sosyal yaşamındaki ilişkilere zarar vermekten öte, fayda sağlayıcı bir yönünün olduğu anlaşılmıştır. Sağlık sorunları, mekânsal uzaklık, zamansal uyuşmazlık gibi faktörlerin pek önemli olmadığı WhatsApp

ortamında ilişkilerin sağlıklı yürütüldüğüne dair katılımcılarda genel bir inancın varlığı tespit edilmiştir. En fazla aile üyeleri ve yakınlarla haberleşme, bilgi alışverişi ve hasret giderme gibi amaçlarla iletişim kurulduğu gözlemlenmektedir.

Sesli ve görüntülü konuşma imkânı ile en uzakları bile yakın kılan WhatsApp uygulaması katılımcılar tarafından beğenilmekte ve iletişim ihtiyacını karşılama boyutunda yeterli bulunmaktadır. Araştırmada önem arz eden bir diğer nokta, WhatsApp üzerinden iletişimi sürdürmenin sosyal yaşamdaki ilişkilere zarar verip vermediği yönündeki sorudur. Buna göre çeşitli imkânların yoksunluğundan yüz yüze iletişim kuramayan iki veya daha fazla kişi arasında iletişimi koparmama; yani "köprü" görevi görmesi yönünde yanıtlar ön plana çıkmaktadır.

Son olarak bir sosyal medya ortamlarından olan WhatsApp'ın yokluğunda duyulacak eksiklik hissine yönelik katılımcıların birçoğu herhangi bir eksiklik duymayacağını belirtirken, uzun süreli kullanan ve sık sık görüntülü arama yapan katılımcıların ise büyük bir boşluğa düşeceği yönünde bilgiler elde edilmiştir.

Elde edilen bulgular şunu göstermiştir ki X kuşağı temsilcileri teknolojiye sonradan eklemlendikleri için WhatsApp uygulamasını daha çok kendi amaçları doğrultusunda gerektikçe kullanmaktadır. Bu bağlamda adı geçen uygulamaya körü körüne bir bağlılık hissi duyulmadığı görülmektedir. Bu anlamda da Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı'nın çıkış noktasına uygun şekilde katılımcıların WhatsApp'ı kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullandıkları ve bunun sonucunda doyuma ulaştıkları durumu ortaya çıkmıştır. Söz konusu bulguların literatürün ilgili bölümü ile adı geçen kuşağın özelliklerine ilişkin bilgiler arasındaki tutarlılığını göstermesi bakımından dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında yapılan birçok araştırmaya rastlanmıştır. Fakat WhatsApp platformu ve X kuşağına dair sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile alanyazına bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda farklı kuşak ve sosyal medya araçlarının konu edilmesi halinde daha kapsamlı bilgilere ulaşılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akar, Erkan (2010). Sosyal Medya Pazarlaması, Ankara: Eflatun.

Akın, Mihriban ve Aladağ, İdil (2014). "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya ve Müzik İlişkisi: Marmara Koleji Öğrencilerine Yönelik Bir Anket Çalışması", Uluslararası İletişim Bilimleri Medya Çalışmaları Kongresi.

Aslan, Özgür (2018). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Instagram Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 13, s. 41-65.

Ayhan, Bünyamin ve Çavuş, Selahattin (2014). "İzleyici Araştırmalarında Değişim: Kullanımlar ve Doyumlardan Bağımlılığa", Selçuk İletişim Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 32-60.

Baron, Naomi (2004). "See You Online: Gender Issues in College Student Use of Instant Messaging, Journal of Language and Social Psychology, Issue: 23, p. 397-418.

Binark, Mutlu ve Löker, Koray (2011). Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi, Ankara: Uzerler Matbaası.

Chun, Wing (2006). "Did Somebody Say New Media?", New Media Old Media A History and Theory Reader for, Routledge: New York.

Chung, Donghun and Nam, Chang Soo (2007). "An Analysis of The Variables Predicting Instant Messenger Use, New Media & Society, Issue: 9, p. 212-234.

Çalışır, Gülsüm (2015). "Kişilerarası İletişimde Kullanılan Bir Araç Olarak Sosyal Medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", E-Journal of New World Sciences Academy, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 115-144.

Çalışır, Gülsüm (2017). Sosyal Kuşakların Kişilerarası İletişim Aracı Olarak Sosyal Ağları Kullanma Durumu, Medya Çağında İletişim içinde, (Ed: Ali Murat Kırık), Konya: Çizgi Kitabevi.

Fox, Annie. and Bukatko, Danuta ve Hallahan, Mark ve Crawford, Mary (2007). "The Medium Makes a Difference: Gender Similarities and Differences in Instant Messaging", Journal of Language and Social Psychology, Issue: 26, p. 389-397.

Gezgin, Ulaş (2018). "Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Açısından Bir Yaygın Eğitim Aracı Olarak Sosyal Medya: Eğitimcilere Öneriler", İzlek Akademi Dergi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 12-35.

Graham, Elizabeth E. and Barbato, Carole A. and Perse, Elizabeth M. (1993). "The Interpersonal Communication Motives Model", Communication Quarterly, Volume: 41, Issue: 2, p. 172-186.

Gümüş, Hüseyin (2019). "X Kuşağında Sportmenlik Yönelimi", Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 17, s. 738-755.

Güngör, Nazife (2013). İletişim-Kuramlar Yaklaşımlar, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Heath, Robert L. ve Bryant, Jennings (2000). Human Communication Theory and Research: Concepts, Contexts and Challenges. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Kaplan, A. M. and Haenlein, M. (2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", Business Horizons. Volume: 53, Issue: 1, p. 59-68.

Katz, Elihu, Jay G. Blumler and Michael Gurevitch (1974). "Uses and Gratifications Research". Public Opinion Quarterly. Volume: 37, Issue: 4, s. 509-523.

Kırık, Ali Murat (2013). "Kişisel Bir Dünya Modeli: İnteraktif Televizyon Yayıncılığı Modeli", Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 66-75.

Koçak, Abdullah ve Terkan, Banu (2010). Medya ve Yaşlılar, Konya: Çizgi Kitabevi.

Lull, James (2001). Medya, İletişim, Kültür, (Çev: Nazife Güngör), Ankara: Vadi Yayınları.

McQuail, Denis and Windahl, Sven (1997). Kitle İletişim Modelleri, (Çev: Konca Yumlu, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Montag, Christian and Błaszkiewicz, Konrad and Sariyska, Rayna and Lachmann, Bernd and Andone, Ionut and Trendafilov, Boris and Eibes, Mark and Markowetz, Alexander (2015). "Smartphone Usage in the 21st Century: Who is Active on WhatsApp?", BMC Research Notes, Volume: 8, Issue: 1, p. 331.

Mutlu, Erol (2012). İletişim Sözlüğü, Ankara: Sofos Yayıncılık.

Papacharissi, Zizi and Alan, M. Rubin (2000). "Predictors of Internet Use", Journal of Broadcasting & Electronic Media, Volume: 44, Issue: 2, p. 175-196.

Rosengren, Karl Erik (2000). Communication: An Introduction, Londra: Sage Books.

Rubin, Alan M. and Rubin, Rebecca B. (1985). "Interface of Personal and Mediated Communication: A Research Agenda", Critical Studies in Mass Communication, Volume: 2, Issue: 1, p. 36-53.

Salı, Jale (2014). Verilerin Toplanması, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde, (Ed: Ali Şimşek), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Seufert, Michael and Hosfeld, Tobias and Schwind, Anika and Burger, Valentin and Tran-Gia, Phuoc (2016). "Group Based Communication in WhatsApp", IFIP Networking.

Seufert, Michael and Hosfeld, Tobias and Schwind, Anika and Burger, Valentin and Tran-Gia, Phuoc (2015). "Group-Based Communication In WhatsApp. Mobile Networks and Management", Santander / İspanya: 7th International Conference, Volume: 16, Issue: 18, p. 536-541.

Severin, Werner J. and Tankard, James W. (1994). İletişim Kuramları, Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları, (Çev: Ali Atıf Bir ve Serdar Sever), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tiryakioğlu, Filiz ve Yavaşçalı, Alper (2019). "Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi Bağlamında Twitch TV Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma", Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 67-90.

Tutgun Ünal, A. (2015). "Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uzun, Kadriye ve Uluçay, Dilek Melike (2017). "İş Ortamında Whatsapp Kullanımı ve Kesintiye Uğrama", Selçuk İletişim Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 216-231.

Üksel, Seval (2015). "Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sakarya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Wenger, Etienne (2004). "Knowledge Management is A Doughnut: Shaping Your Knowledge Strategy Through Communities of Practice", Ivey Business Journal, p.1-8.

Yaylagül, Levent (2014). Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yelkikalan, Nazan ve Aydın, Erdal (2010). "Aile İşletmelerinin Yaşamlarını Sürdürebilmesinde Sonraki Kuşakların Duygusal Sahiplik Algılamasının Rolü ve Önemi-Türkiye'deki Kıdemli İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma", Farklı Kuşakların Yönetimi içinde, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 13-17.

Yazıcı, Tülay (2015). "Kişilerarası İletişimde Anlık Mesajlaşma Uygulamalarının Yeri: WhatsApp Uygulaması ile İlgili Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme", International Journal of Social Sciences and Education Research, Cilt: 1, Sayı: 4, 1102-1119.

Yıldırım, Şeyma ve Özdemir, Murat ve Alparslan, Ece (2018). "Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Bir Sosyal Paylaşım Ağı İncelemesi: Facebook Örneği", Intermedia International e-Journal, Cilt: 5, Sayı: 8, s. 42-65.

Zıllıoğlu, Merih (2007). İletişim Nedir?, İstanbul: Cem Yayınevi.

GIDA SEKTÖRÜNDE ULUSAL ALANDA HİZMET VEREN MARKALARIN FACEBOOK PAYLAŞIMLARINA YÖNELİK TÜKETİCİLERDEN GELEN YORUMLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW OF CONSUMER COMMENTS ON FACEBOOK SHARES OF BRANDS SERVING NATIONALLY IN THE FOOD SECTOR

Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR

Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Aleyna Makbule ÜNAL

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

"Müşteri işimizi bölen biri değil, işimizin amacıdır. hizmet ederek ona bir iyilik yapmıyoruz, o bu şansı vererek bize bir iyilik yapıyor." Leon Leonwood Bean

ÖZET

Marka; müşterilere karşı ürün veya hizmetin kimlik, kişilik, imaj, güven gibi unsurların birlikte sunulmasıyla oluşmaktadır. "Marka olmak" tüketici zihninde adeta ete kemiğe bürünmek anlamına gelmektedir. Artan rekabet ortamında firmalara marka adı verilen bir değer atfedilmektedir. Bu ortamda markayı yönetebilmek adına ihtiyaç duyulan kilit unsur ise "iletişim"dir. Bugün firmaların geleneksel medyanın haricinde, dijital çağ ile birlikte popüler hale gelen sosyal medya ile hedef kitle gruplarına ulaşabilmesi mümkündür. Bir başka deyişle bir müşterinin zihninde benzer diğer firmalara karşı fark yaratabilmenin yolu, tüketici ile iyi ilişkiler kurmaktan geçmektedir. Müşterilerle internet ortamında iletişim kurmak, özellikle sosyal medya üzerinden interaktif bir iletişim süreci başlatmak, markaların öne çıkabilmesi için bir fırsattır. Bean'ın da söylediği gibi müşteri iş engelleyici değil, bizzat işin amacına karşılık gelmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler sorumlularının başarılı bir yönetim sağlaması gerekmektedir.

Çoğu markanın müşterileriyle iletişim kurma amacıyla sosyal medya ortamlarında bulunduğu günümüz koşullarında, en popüler platformların başında ise Facebook gelmektedir. Bizzat akıllı telefonların varlığı ile sosyal medyaya ulaşım her an her ortamda sağlanabilmektedir. Markalar da Facebook ortamında oluşturduğu hesapları sayesinde tüketiciye hizmet ve ürünlerine dair bilgi sunma, yenilikleri bildirme, kampanyalardan haberdar etme gibi avantajlara sahip olmaktadır. Marka ile tüketicilerin buluşma noktası olarak görülen Facebook bağlamında, Türkiye'de müşterilerin gözünde marka değerine sahip olduğu bilinen üç gıda markasının hesapları incelenmiştir. Bu doğrultuda markaların 15 Ekim-15 Kasım aralığında bir aylık süreci kapsayan paylaşımlarına yönelik takipçiler tarafından yapılan yorumlar hedef alınmıştır. Araştırma amacı ise, dijital ortamların getirisi olan sosyal medya platformunda müşterilerin yorumları, marka tarafından gelen karşı yanıtlar, iletişim kurma düzeyi gibi perspektiflerden markaların irdelenmesidir. İçerik analizinin tercih edildiği bu araştırmada, elde edilen bulgular yöntemin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Sonuçta sanal ortamda takip eden tarafın tüketiciler değil, markanın ta kendisi olduğu saptanmıştır. Çünkü bir markanın sosyal medya paylaşımları yoluyla ürün ve hizmetlerine yönelik tam da tüketicileri tarafından görüş ve önerilerde bulunulması, nelerin sevilip-sevilmediğine ya da fazla-eksik kaldığına karar verilmesi noktasında

tüketiciyi takip etme olanağının sunulması durumu söz konusudur. Ayrıca sosyal medya hesabını etkin şekilde kullanan markaların paylaşımları, bu paylaşımlara gelen beğeni ve yorumlarla müşterinin nabzını tuttuğu görülmüştür.

Söz konusu çalışmada gıda sektöründe uluslararası düzeyde hizmet veren üç Türk firmasının Facebook hesabı üzerinden yaptığı paylaşımlar ve bunlara karşılık müşterilerden gelen beğeni ve yorumlar yer bulmaktadır. Bundan sonraki araştırmalarda ise bu çerçeveden hareketle farklı sosyal medya ortamlarının irdelenmesinin de faydalı olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka, İletişim, Tüketici, Sosyal Medya, Facebook.

"A customer is not an interruption of our work, he is the purpose of it. We are not doing a favor by serving him, he is doing us a favor by giving us the opportunity to do so." Leon Leonwood Bean

ABSTRACT

Brand; It consists of presenting the product, service, identity, personality, image and trust against customers together. "To be a brand "means to take on the bone in the consumer's mind. In an increasingly competitive environment, companies are attributed a brand name. The key element needed to manage the brand in this environment is "communication. Today, it is possible for companies to reach the target audience groups with the social media that became popular with the digital age, besides the traditional media. In other words, the way to make a difference in the minds of a customer against other similar firms is to establish good relations with the consumer. Communicating with customers on the internet, and starting an interactive communication process through social media, is an opportunity for brands to stand out. As Bean said A customer is not an interruption of our work, he is the purpose of it. At this point, public relations officers should ensure successful management.

Today, Facebook is one of the most popular platforms in which most brands are in social media for the purpose of communicating with their customers. With the presence of smartphones in person, access to social media can be provided at any time in any environment. Brands also have the advantages of providing information to consumers about their services and products, reporting innovations and informing them about campaigns through their accounts created on Facebook., Three of accounts known food brands owned brand value in the eyes of customers in Turkey were examined in the context of Facebook which is seen as a meeting point in the context of consumer brands. In this direction, the comments made by the followers regarding the sharing of brands covering the period of one month between October 15 and November 15 were targeted. The aim of the research is to examine the brands from the perspectives such as customer comments, counter responses from the brand, and the level of communication on the social media platform, which is the return of digital media. In this study, content analysis is preferred and the findings prove the accuracy of the method. As a result, it was determined that the party following the virtual environment is not the consumers but the brand itself. Because, it is possible to offer opinions and suggestions by the consumers to the products and services of a brand through social media sharing and to offer the opportunity to follow the consumer in deciding what is liked or not liked. In addition, it is seen that the brands that use the social media account effectively keep their customers' pulse with the shares and appreciation and comments received from these shares.

In this study, the shares of 3 Turkish companies serving in the international food sector on their Facebook account and the likes and comments received from customers are included. In the following researches, it is foreseen that it will be beneficial to examine different social media environments from this framework.

Key Words: Brand, Communication, Consumer, Social Media, Facebook.

1.GİRİŞ

Bugün dijital gelişimlerin ekseninde bir ihtiyaç olan iletişimin, internet ortamından sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle sosyal medya ile çevrimiçi ortamda ilişki kurma imkânı bulan insanların, zaman ve mekân sınırlaması da olmayan bu ortamı benimsediği görülmektedir. Kullanıcılara profil oluşturma, paylaşımda bulunma, arkadaş olma, başkalarının gönderilerini görme-beğenme ve bunlara yorum yapma, mesajlaşma gibi seçenekler sunan yeni medya ortamları, bu sayede insan hayatında yer bulmuştur.

Sosyal medya platformları, iletişim dünyasının bir parçası haline gelmekle birlikte kurum ve kuruluşlar yönünden de uyum gösterilmesi gereken zorunlu bir alan olmuştur. Neticede bu ortam, ürün ya da hizmet hakkında bilgi sunmak, müşterilerin görüş ve önerilerini almak, gerektiğinde geri dönütte bulunmak ve müşteri ile iki yönlü bir iletişim ortamı oluşturmak için bir fırsat sunmaktadır. Böylelikle sosyal medyada varlık gösteren markalar da sıklıkla söz konusu platformlarda boy gösterir hale gelmiştir. Markaların başvurduğu sosyal medya ortamlarından birisi de Facebook'tur.

Araştırma kapsamında marka ile hedef kitleyi bir araya getiren ve interaktif bir iletişim ağı oluşturan Facebook ortamı, Türkiye'de marka değerinin ve bilinirliğinin yüksek olduğu kabul gören önde gelen üç gıda markası bağlamında incelenmiştir. Bu uygulama yoluyla markaları mercek altına alma ve konuya ilişkin mantıksal çıkarımlarda bulunabilme amacı güdülmektedir. Sonuç olarak markaların sosyal medya ortamında hedef kitle grupları ile interaktif bir iletişim kurmaktan yoksun olduğu anlaşılmıştır. Markalar tarafından sadece paylaşım sayısı, beğeni ve yorumlar ile medya ortamında var olmanın yetmediği, aynı zamanda kitlelerin görüş ve taleplerine kulak verip iletişimde bulunmanın ehemmiyeti anlaşılmalıdır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Dünden bugüne insan yaşamında yer bulan ve doğal bir gelişim olarak iletişim sürecine yansıyan araç, sosyal medyaya karşılık gelir. Toplumda ihtiyaç halini alan yeni medya, hedef kitleleri ile iletişim kurma amacına sahip markalar için de bir zorunluluk olmuştur. Söz konusu medya ortamlarındaki iletişim disiplinine geçmeden önce marka ifadesinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Sanayileşme döneminden ve sermayeci piyasa ekonomisinin var oluşundan daha önce kendisini gösteren marka sözcüğü, Roma halkının eşyalarını mühürlemesi ve bu eşyaların kalitelerini gösterecek bir biçimde damgalama yoluna gidilmesi şeklinde öncü bir geçmişe sahiptir (Ropo, 2009: 17). Alım-satım ve mülkiyet işleyişinin seyrine göre, üretici veya satıcıyı farklı kılmanın gerektiği düşüncesi, zamanla gerçek bir marka olgusunun varlığına yol açmıştır (Bardakçı, 2004: 2). Bugünün pazar payındaki artış ve ticaretin ağır basan kuvveti olarak nitelendirilen marka, tüketici odaklı marka değeri ile de örtüşmektedir (Christodoulides and Chernatony, 2010: 46). Burada marka değeri ile kastedilen, birden fazla değerin adeta zincir oluşturarak stratejik bir bütünlük kazanmasına karşılık gelmektedir (Ar, 2004:141). Kurum ve kuruluşların sağladığı ürün ya da hizmetlerini, diğer üreticilerden farklı yapan harf, sözcük, imge, rakamsal ifadeler vb. renkler, ürün veya ambalaj görünümü gibi diğer öğelerle hedef kitlelerin fikir ve hislerine dokunmasını, değer zincirinin ilk halkası olarak düşünmek mümkündür (Başok vd., 2017: 75). Yalnızca markanın kendisi değil, bir markanın kişilik, kimlik ve imajı gibi temel değerler de bu zincirin birer halkası olarak kabul edilmektedir. Çünkü kişilik, bir markanın sahip olduğu ve özümsediği değerlerin tümüdür. Kimlik, bir markanın kendisini ne şekilde gördüğü; yani iç paydaşlar tarafından nasıl algılandığı iken, imaj ise dış paydaşlar tarafından nasıl görüldüğü üzerinedir. Bu üç kavramın bileşiminden ise marka itibarının oluştuğunu söylemek mümkündür (Karaköse, 2007: 4-5). Sonuçta adı geçen "marka" ve "marka değeri", markanın pozitif yönlü çağrışımlar yaratmasını zorunlu hale getirmektedir (Taylor vd., 2004: 218).

Markalar piyasadaki rekabetin neticesinde, hedef kitlenin farkında bile olmadığı; ama ihtiyaç duyacağı bir şey sunma mecburiyetindedir. Daha güçlü olmak adına pazarlama stratejileri ekseninde hareket eden kurum ve kuruluşların ürün ya da hizmetten önce interaktif iletişim sürecine dikkat etmesi gerekmektedir. Günümüz teknolojik imkânlarından yararlanarak çeşitli platformlardan hedef kitlelere çeşitli iletilerde bulunmak ve daha verimli bir ilişki kurmak mümkündür (Kabasakal ve Öztürk, 2019: 61; Odabaşı ve Oyman, 2001: 61). Marka iletişimi şeklinde karşılık bulan bu süreç, tüketicinin bir ürün ya da hizmete dair düşünmesini sağlama amacı ile oluşmaktadır. Bu şekilde söz konusu markanın korunması ve devamı için çaba gösterilmesini arz eden standartlar, iyi yönde bir bilinirliğin inşa edilmesini sağlanacaktır (Uzunkaya, 2017: 34).

Pazarlama iletişiminde doğru hedef kitle ile buluşabilme amacıyla günden güne farklı yaklaşımlar doğabilmektedir (Kaptanoğlu vd., 2019: 251). Bugünün rakip firmaları düşünüldüğünde ürün ya da hizmet meydana getirmekten daha zor olan "marka olmak"tır. Bir ürün alıcı-tüketici olarak nitelendirilen kişi tarafından unutulabilmekte; fakat marka akılda kalmaktadır. Bununla birlikte ilk kez Procter & Gamble tarafından yaratılan marka yönetimi olgusu haklı bir mevcudiyet olduğunu göstermektedir. Marka yönetiminde birincil hedef olan iletişimin ise artık internet ortamından yürütüldüğünü söylemek mümkündür (Büyüközkan, 2007: 227-228). İnternet insanlığa tüm dünya ile iletişim kurma olanağı tanımaktadır. Geleneksel medyanın haricinde insan yaşamına dâhil olmayı başaran internet ortamı, markalar açısından hedef kitleler ile iki yönlü bir iletişim sürecini beraberinde getirmekte, daha güçlü bir marka profili ortaya koyarak kurumsal bir itibarı da olanaklı kılmaktadır (Porter vd., 2007: 174; Chiaguris ve Wansley 2000: 36).

İletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte markalar da iletişim çalışmalarını iletişim ortamına taşımakta ve bu sayede hedef kitleleri bir araya gelebilmektedir (Tosun ve Turfanda, 2018: 95). Aynı zamanda bir pazarlama aracı olarak da görülen web, firmalar için önemli bir fırsat eşiği olmaktadır (Miller, 2005: 33).Web diye kastedilen, elektronik çevrilmedir. Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 şeklinde üç gruba ayrılan oluşumda; Web 1.0 ziyaretçiler ile etkileşim kuramama yönüne sahip iken, Web 2.0 kullanıcıların varlığını gösterdiği bir devir olmuştur (Uğurlu, 2016: 205). Markalar açısından tüketicilere ulaşmayı mümkün kılan Web 2.0, beraberinde sosyal medya ile üye olan kişilerin tanıdığı veya tanımadığı herkesle iletişim kurma, bilgi sunma ve kişisel bir profil oluşturma imkânı sunmuştur (Kwon ve Wen, 2010: 255). Web 3.0 ise internet kontrolünün insanda değil, web dünyasında olması sonucunda çıkmıştır. Bir başka deyişle sadece insanların arası değil, cihazlar arası etkileşimle internetin kendi oluşumunu yine kendisinin yaratması ile varlığını göstermiştir (Gökçearslan, 2011: 3-4).

Lewis (2010: 2) sosyal medyayı birbiriyle iletişim kurma ve içerik üreticisi olma hakkına sahip kullanıcılar dışında pazarlama, reklamcı ve girişimci kesimlerin de kullandığı bir ortam olarak ifade etmektedir. Özellikle son dönemlerde sosyal medyanın etki gücünü fark eden firma yöneticileri tarafından bu ortamlar birincil gündemlerden biri haline gelmiştir (Kaplan and Haenlein, 2010: 59). Sonuçta hedef kitle grupları çevrimiçi platformlarda yer almakta ve markaların da kitleler ile bir bağ kurması gerekmektedir. İletişim teknolojilerinin varlığında insanlar anlık iletişim ile beğendiği markaları övmekte, sevmediği markalara dair ise şikâyet içerikli mesajlar yazmayı ihmal etmemektedir. Firmaların tüketici konumundaki katılımcılar ile olumlu ve etkili bir iletişim kurma çabası da buradan gelmektedir (Uğurlu, 2016: 205). Medya ortamlarında her türlü bilgiyi paylaşabilmenin yanı sıra tüketicilerle kolay ve hızlı bir şekilde iletişim kurabilmektedir (Aydede, 2006: 43). Sadece bilgi ve iletişim de değil, sosyal medya, firmalara ürün ve hizmetlerini internet ağı üzerinden tanıtma ve geleneksel reklam araçlarında rast gelmeyen geniş bir kitleye teklifler sunma, çalışmalarından ve kampanyalarından haberdar etme imkânı tanımaktadır (Weinberg, 2009: 3). Bu olanaklar markanın gücünü artırmakta ve marka ile özdeşleşme durumunu beraberinde getirmektedir (Kupfer vd., 2018: 25).

Assaad ve Gomez (2011: 14) tarafından sosyal medyanın amaçları bilgi yönetimi, kimlik yönetimi ve iletişim yönetimi olmak üzere üç ana başlığa ayrılmıştır. Buna göre; gereksinim duyulan bilgiye sahip

olma, diğerleriyle paylaşma ve değerlendirmeye karşılık gelen bilgi yönetimi, benzer ve farklı olan hedef kitleleri ayırma ve doğru kitlelere ulaşım sağlama ile ilgili olan kimlik yönetimi, bir de söz konusu hedef kitle gruplarıyla ilişki kurma şeklinde ifade edilebilecek iletişim yönetimi amaçları hâkimdir. Markaların bu amaçlar doğrultusunda sosyal medyada varlığını sürdürerek elde edeceği geri dönütler ise şu şekildedir: Aynı ürünün satışının artması, maliyeti düşük hizmet verme, hedef kitleyi kaybetmeme, yeni ürün-hizmetlerin tanıtımı ve aktarımı, müşterilerin görüşleri hakkında bilgi sahibi olma (Sutton ve Klein 2007: 154-155).

Şimdiye dek modern pazarlama anlayışında hâkim olan medya unsuru, markaların müşteriler ile etkili ve verimli iletişim kurması sonucunda marka farklılığı ve algısal çağrışımlar oluşturmayı mümkün kılmaktadır (Cop ve Baş, 2010: 322). Özellikle mobil teknolojide yaşanan gelişmeler sonucunda bilgisayarlardan çok akıllı telefon olanağı ile sosyal ağlara bağlanma durumu, iletişim gücünü taşınabilir, hareketli, minimize ve etkileşimli bir hale getirmiştir (Topal ve Temizkan, 2016: 1457-1458). İnsan yaşamının bir parçası haline gelen sosyal medya, öncesinde de belirtildiği gibi markalar açısından zorunlu bir iletişim kanalı olmuştur (Rialti vd., 2017: 147).

Sosyal medya araçlarından Facebook, popüler olan iletişim ortamlarından biridir. Çift yönlü iletişim yapısı ile markaların doğru hedef kitle saptamasında değerli veriler bulmasına etki etmektedir (Akbayır, 2016: 77). 2004 yılında Mark Zuckerberg, Adrew McCollum ve Eduardo Saver tarafından oluşturulan Facebook, ilk olarak Harvard Üniversitesi'nde okuyan 450 öğrencinin resim ve bilgilerini kaydedeceği bir rehber arayışı ile kullanılmıştır. 2004 yılında ise Boston'da bulunan MIT, Boston Üniversitesi, Boston College, Lvy League ve Stanford gibi diğer üniversitelerin öğrencileri tarafından da tercih edilerek, yıl sonunda kullanıcı sayısı 1 milyon üzerine çıkan bir uygulama olmuştur (Durmuş vd., 2010: 53; Toprak vd., 2009: 27). Firmaların Facebook ortamında aktif olması kullanıcıların gözünde bilinirliğini artırmaktadır. Facebook sayfası, markanın kişiliğine karşılık gelmektedir. Örneğin sayfayı ziyaret eden bir kullanıcı için ilk izlenim önemlidir. Sayfa tasarımı, güncel ve dikkat çekici paylaşımlar, müşterilerle etkileşim içinde olma gibi noktalar bu izlenim neticesini etkilemektedir. Marka yönetiminin bu noktada hassas davranması sağlıklı bir karar olacaktır (Wilkinson, 2010: 6). Kotler firma sosyal medya hesaplarının hedef kitle tarafından izlenmesinin kapsam ve içeriğe bağlı geliştiğini söylemektedir. Siteye ulaşımın kolay olması kapsama, siteyi alımlı ve farklı kılacak unsurların gerekliliği de içeriğe karşılık gelmektedir. Özellikle karşılıklı iletişim sürecinin varlığı söz konusu marka hesabının daha sık ziyaret edilmesinde etkili olmaktadır (Odabaşı ve Oyman 2005: 335). Marka tarafından başarılı şekilde yürütülen hesabın bir çıktısı olarak dünyanın farklı yerlerinden birbirini tanımayan marka, hayranlarından oluşan sanal marka topluluklarının varlığı dahi mümkün olmaktadır (Muniz ve O'Guinn, 2001: 412).

Bu araştırma kapsamında gıda sektöründe Eti, Torku ve toplum nezdinde bilinen bir marka daha olmak üzere üç Türk markasının Facebook platformu üzerinden yaptığı paylaşımlar ve bunlara yönelik hedef kitle tarafından yapılan beğeni ve yorumlar irdelenmiştir. Söz konusu markaları birkaç ifade ile betimlemek yerinde bir karar olacaktır.

Dünden bugüne "Mutluluk Denince Akla Hemen O'nun Adı Gelir" sloganı ile tüketicilerin zihnine işleyen Eti, 1961 yılında Eskişehir'de kurulmuş bir yiyecek-içecek firmasıdır (https://www.facebook.com/pg/eti/about/?ref=page_internal). 1950'li yıllarda serüvenine Konya Şeker ile başlayan, 2007 yılında ise bir yiyecek ve içecek şirketi halini alan Torku'nun ise diktiği 19 milyon ağaç ve süregelen çevre bilinci ile hedef kitlenin dikkatini çektiği bilinmektedir (http://www.torku.com.tr/tr/icerik/detay/125/hakkimizda). Diğer bir marka da 1944 yılında kurulması bakımından adı geçen diğer markalara kıyasla en eski kurulan ve faaliyet gösteren markadır. Bir yiyecek ve içecek firması olan marka, ürün ve hizmetlerini piyasaya sürmektedir (http://www.markaX.com.tr/tr/tarihcemiz).

Akpınar ve Yurdakul (2008: 1-2), gıda markalarında ürün ve hizmetlerin yüksek bir tüketici değeri ile optimal pazar durumunda konumlandırılmasının öneminden bahsetmektedir. Söz konusu konumlandırılmada markanın medya ortamında da yönetimi sağlamasının değerli olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmada yer bulan başlıklar ekseninde adı geçen üç gıda markasının bu yönetimi ne derece sağladığı görülmüş olacaktır.

3. YÖNTEM

Çalışma kapsamında Eti, Torku ve ismi çalışmada açıkça belirtilemeyen bir markanın (Marka X) 15 Ekim-15 Kasım aralığında bir aylık süreci kapsayan paylaşımlar ile bu paylaşımlara yönelik takipçiler tarafından yapılan beğeni-yorumlar hedef alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında araştırmada içerik analizi tercih edilmiştir.

İçerik analizi; belgelerin, mülakat dökümlerinin veya kayıtlarının karakterize edilmesi ve kıyaslanması için kullanılan bir yöntemdir. Katılımcıların görüşlerinin içeriklerini sistematik şekilde tanımlayan bu analiz türü, araştırmacının elde edilen verileri tanıması ve verilerin daha ileri analizler sebebiyle kullanılmasını kolay kılmaktadır (Altunışık vd., 2007: 268-269).

Çalışmada söz konusu üç markanın Facebook hesabı şu boyutlarla incelenmiştir:

-Facebook hesabı üzerinden 1 aylık sürede yapılan toplam paylaşım sayısı,

-Yapılan paylaşımlara yönelik müşterilerden gelen beğeni sayısı,

-Yapılan paylaşımlara yönelik müşterilerden gelen yorumlar,

- Müşterilerden gelen yorumlara karşılık markalardan gelen yanıtlar.

Çalışma boyunca gıda markalarının açık isimlerinin çalışmada yer alması ve etik ihlali yapmamak adına ilgili kurumların yetkili isimlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Eti Gıda'dan Fatih Yakın ismine ulaşılmıştır. Çalışma ile ilgili detaylı bilgi kendisine verilmiştir. Konuyla ilgili olarak da Levent Osken'den geribildirim alınmış, çalışmada isimlerinin kullanılmasının bir sorun oluşturmayacağı yönünde bir mail çalışma yazarlarına iletilmiştir. Osken'e herhangi bir izin belgesi verip vermeyecekleri sorulduğunda, kendisinin ilgili mailin yeterli olduğu yönünde bir paylaşımı olmuştur. Torku'da ise Müşteri İlişkileri Yönetmeni Aylin Tekiş ismine ulaşılmıştır. Tekiş, Torku'nun bir kooperatif olduğu için yazışmaların uzun bir süreç alacağını, bu bağlamda sözlü olarak yetkilerle görüştüğünü ve çalışmada isimlerinin açık şekilde kullanılabileceği yönünde gerekli izinlerin verildiği bilgisini paylaşmıştır. Hatta ilk kez böyle bir durumla karşılaştıkları için çok mutlu olduklarını dile getirmiştir. Çalışma için izin verildiği için çalışmada açık olarak ilgili markanın ismine yer verilmiştir. İsmi verilmeyen üçüncü markaya ile gerek telefonla gerekse de mail ortamında ulaşılmaya çalışılmış; ancak hiçbir şekilde kendilerinden geribildirim alınamamıştır. Bu bağlamda etik ihlali yapmamak adına söz konusu marka, çalışma boyunca "Marka X" olarak kodlanmış ve o şekilde bilgileri sunulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışmada 15 Ekim 2019 ile 15 Kasım 2019 tarihleri arasında Eti, Torku ve Marka X markalarına ait Facebook hesapları incelenmiştir. Markaların hesapları üzerinden yaptığı paylaşımlar ve bu paylaşımlara gelen beğeni ve yorumların mercek altına alınması söz konusudur. Elde edilen bilgilerin tasnifini kolay kılmak adına alt başlıklar aşağıdaki haliyle sunulmuştur.

Eti, Torku ve Marka X markalarının Facebook hesabında yapılan toplam paylaşım sayısı:

Tablo 1: Eti, Torku, Marka X Markalarının Facebook Hesabında Yaptığı Paylaşım Sayısı

Marka Adı	Facebook Hesap Adresi	15 Ekim-31 Ekim Arası Paylaşım Sayısı	1 Kasım-15 Kasım Arası Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısı
Eti	https://www.facebook.com/eti/	5	5	10
Torku	https://www.facebook.com/torku/	3	4	7
Marka X	https://www.facebook.com/MarkaX/	2	2	4

Tablo 1'de 32 günlük sürede üç markanın yaptığı paylaşım sayısı yer almaktadır. Söz konusu markaların Facebook hesaplarında sıklıkla paylaşım yapmadığı görülmüştür. Buna göre en az Marka X, en fazla Eti markası paylaşım yapmıştır. Bir farklılık olabileceği öngörüsü ile Ekim ve Kasım aylarının paylaşım sayısı ayrı ayrı hesaplanmıştır. Fakat sadece Torku markasında Ekim ayına kıyasla Kasım ayında 1 fazla paylaşım yapılmıştır. Türkiye'de müşterilerin gözünde marka değerine sahip olduğu bilinen üç gıda markasının bir aylık sürede en fazla 10 paylaşım yapmış olması dikkat çekmektedir. Hâlbuki markaların sıklıkla paylaşım yapması, müşterilerin aklında kalma ve markaya dair bilgi elde etme yönünden önem arz etmektedir. Çakır (2013: 71) tarafından sosyal paylaşım ağlarının bir araya gelebilme ve karşılıklı olarak görüş alışverişi yapabilme olanağından markaların da faydalanması gerektiği belirtilmiştir. Bu imkânlar için markaların öncelikle Facebook ortamında daha sık paylaşımda bulunması gerektiğini söylemek mümkündür.

Eti, Torku ve Marka X markalarının Facebook paylaşımlarına yönelik müşterilerden gelen beğeni sayısı:

Tablo 2: Marka X Markasının Facebook Paylaşımlarına Gelen Beğeni Sayısı

Paylaşım Tarihi	Paylaşıma Gelen Beğeni Sayısı
16 Ekim 2019	129
29 Ekim 2019	88
10 Kasım 2019	111
11 Kasım 2019	191

Öncelikle Marka X markasının Facebook hesabının 2 milyon 183 bin 226 kişi tarafından takip edildiğini belirtmekte fayda vardır. Araştırma kapsamında incelenen 1 aylık sürede sadece 4 paylaşım yapan Marka X'in paylaşımlarına gelen beğeni sayısının düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun ilk bakışta paylaşım sayısının az olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca paylaşımlarda dikkat çeken, hedef kitleyi beğenme-yorum yapma-içeriği kendi profilinde paylaşma yönünden harekete geçiren paylaşımlarda bulunmamaktan kaynaklandığı öngörülmektedir. Bu ifadeyi Timisi (2016: 10)'nin toplulukların aktif katılımı ile ne aradığını bilen, bilgi üreten, teknoloji okuryazarı olan, bir söylem inşa eden, takip edeceği kişi ve sayfaların tercihine kendisi karar verebilen, paylaşımın içeriğine göre hareket eden (takip etme-beğenme-yorum yapma) sanal ortam tanımlaması ile ilişkilendirmek mümkündür. Yani sanal ortamdaki marka paylaşımlarının takip edilmesi, beğenilmesi ve yorum yapılması yine söz konusu markanın Facebook hesap yürütücülerinin başarısına kalmış bir durumdur.

Tablo 3: Eti Markasının Facebook Paylaşımlarına Gelen Beğeni Sayısı

Paylaşım Tarihi	Paylaşıma Gelen Beğeni Sayısı
17 Ekim 2019	876
24 Ekim 2019	857
28 Ekim 2019	718
31 Ekim 2019 (1)	418
31 Ekim 2019 (2)	292
7 Kasım 2019	170
8 Kasım 2019	4 bin 500
10 Kasım 2019	616
15 Kasım 2019 (1)	Bin 300
15 Kasım 2019 (2)	469

Eti markasının Facebook hesabını 766 bin 787 kişi takip etmektedir. Marka X ile kıyaslandığında daha az takipçi sayısına sahip olmasına rağmen, paylaşımlarına gelen beğeni sayısı daha fazladır. Bu durumun Marka X'e kıyasla Eti'nin daha sık paylaşımda bulunması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle 8 Kasım 2019 tarihinde ücretsiz şekilde katılım imkânının sağlandığı Eti Çocuk Tiyatrosu Afişi paylaşımına gelen 4 bin 500 beğeni, içeriğe ve içeriğin dikkat çekiciliğine göre beğeni sayısının da değişebileceğini göstermiştir. Bin 300 beğeni alan bir diğer gönderinin içeriği ise yine çocuklara dair paylaşılan reklam ve süt burger ürününü içermektedir. Özellikle çocuklara ilişkin paylaşımlar söz konusu olduğunda gönderilerin beğeni sayısının yükseldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Torku Markasının Facebook Paylaşımlarına Gelen Beğeni Sayısı

Paylaşım Tarihi	Paylaşıma Gelen Beğeni Sayısı
15 Ekim 2019	745
16 Ekim 2019	831
29 Ekim 2019	436
3 Kasım 2019	192
8 Kasım 2019	758
10 Kasım 2019	533
11 Kasım 2019	Bin 900

Torku, 291 bin 412 sayısı ile diğer markalara kıyasla en az takipçisi olan Facebook hesabına sahiptir. Takipçi sayısı göz önünde alındığında Marka X ve Eti'ye kıyasla paylaşımlarına gelen beğeni sayıları yüksektir. 11 Kasım 2019 tarihinde en yüksek beğeni sayısı alan gönderinin içeriğine bakıldığında fidan dikmeye dair "Geleceğe Nefes" kampanyasının paylaşıldığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle markayı takip eden hedef kitlelerin dikkat çekici bir paylaşıma rast gelmesi halinde beğeni sayısının yükseldiği anlaşılmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen tarihler içerisinde en az beğeni sayısını kan bağışına dair yapılan paylaşımın aldığı dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere her üç markanın da belli bir takipçi kitlesi bulunmaktadır. En fazla takipçi sayısına sahip olan Marka X markasının, aynı zamanda en az gönderiye ve beğeni sayısına sahip olduğu bulgulanmıştır. Marka X'e kıyasla daha az, Torku'ya göre daha fazla takipçi sayısını barındıran Eti

markası, bununla birlikte en fazla gönderiye ve beğeni sayısına hâkimdir. Son olarak Torku markası ise en az takipçisi olan Facebook hesabına sahip iken, paylaşım sayısının Marka X'e göre daha fazla, beğeni sayısının da Eti'ye göre daha az olduğu saptanmıştır. Burada takip eden kişi sayısı kadar paylaşım sıklığı ve içeriklerinin önem arz ettiği dikkat çekmektedir. Hedef kitle gruplarını bilgi, eğlence, spor, duyarlılık (çevre, hava, su vb.), müzik, sosyal etkinlik gibi ilgi uyandırmayı başaran marka gönderilerinin daha fazla beğeni aldığı düşünülmektedir.

Eti, Torku ve Marka X markalarının Facebook paylaşımlarına yönelik müşterilerden gelen yorumlar:

Bu başlık altında markaların bir aylık süreçte yaptığı paylaşımlara gelen yorum sayısı ve içeriğinin analizine yer verilmiştir. Müşteriler tarafından yapılan söz konusu yorumların aynı zamanda marka ile iletişim sürecine girme yolunda atılan bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Ateş ve Karaduman (2019: 165) tarafından sosyal medya ortamında paylaşımlara yönelik yorumda bulunulması durumunun interaktif iletişimi başlattığı yönündeki bilgi, bu ifadeyi destekler niteliktedir.

Yapılan analize göre, Marka X'in Facebook hesabında en fazla 1 yorum aldığı; ancak sıklıkla paylaşımlarına ilişkin yorumda bulunulmadığı görülmüştür. Bu sonuç üzerinde Facebook ortamında sıklıkla gönderide bulunmamak, müşterilerin ilgisini çekememek gibi faktörlerin etkili olduğu öngörülmektedir. Eti markasının hesabında en çok 210 yorum aldığı bilgisine rastlanmıştır. Gönderinin içeriğine bakıldığında ise en fazla beğeni alan Eti Çocuk Tiyatrosu gönderisi olduğu anlaşılmıştır. Demek ki, ziyaretçiler markaya dair ilgi çeken bir paylaşıma denk geldiğinde beğenme ve yorum yapma eylemine geçebilmektedir. Son olarak Torku'nun en fazla yorum alan paylaşımı ise 75 yorum ile "Dünya Gıda Günü"ne dair içeriğin paylaşıldığı gönderiye karşılık gelmektedir. Bu gönderi aynı zamanda en çok beğeni alan ikinci paylaşımdır.

Fidan (2008: 158) tarafından müşterilerin gözünde tercih edilirliği, bilinilirliği, ilgi düzeyi yüksek olan markaların, tüketici görüş ve taleplerini karşılamanın mecburiyetinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte sosyal medya ortamında istek ve tepki durumu yüksek olan tüketicinin markayı zorlaması ve bu durumda tüketiciyi kontrol etmenin güçlüğü söz konusudur. Zorlukları interaktif bir iletişim süreci ile başaran marka için sosyal medya platformu büyük bir fırsata dönüşmüş olmaktadır. Eti, Torku ve Marka X markalarına gelen yorumların tamamı, araştırmanın yürütücüleri tarafından incelenmiş, çıkarımda bulunulması muhtemel olanlara aşağıda yer verilmiştir.

Resim 1. Marka X Markasının Müşteriden Yorum Alan Paylaşımı

Kaynak: (https://www.facebook.com/)

Resim 1'de yer alan gönderiye gelen "Maşallah" yorumu, Marka X markasının 1 aylık süreçte yaptığı 4 paylaşıma karşılık yapılan tek yorum olma özelliğine sahiptir.

Resim 2. Eti Markasının Müşteriden Yorum Alan Paylaşımı

Kaynak: (https://www.facebook.com/eti/)

Yukarıdaki görselde yer bulan Eti paylaşımına takipçilerden 31 yorum gelmiştir. Bu yorumlardan bazıları şu şekildedir: "Güzel ve çocukluk en güzel anılar", "dediğiniz gibi lezzetli değil hiç sevmedim tavsiye etmiyorum", "Galata Kulesi'nin denizin içinde ne işi var?". Gönderiye ilişkin farklı yaklaşımların olduğunu görmek mümkündür. Şöyle ki; duygusal açıdan yaklaşan ve beğenisini dile getiren, ürün odaklı düşünen ve memnun olmama durumunu belirten, görseli mantıksal boyutta değerlendirerek eleştiride bulunan üç yorumcu profili ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirtilen tüketicinin olumlu-olumsuz görüş ve tepkisini belirtmekten çekinmediği yargısının haklılığı ortaya çıkmaktadır. Bir benzerine de 24 Ekim'de Eti paketlerini geri dönüştürmek adına yürütülen etkinlik videosuna ilişkin paylaşıma yapılan yorumlarda rastlanmıştır. Bu paylaşıma yönelik; "Ellerinize sağlık çok güzel oldu", "Bu kadarına da pes doğrusu insanların sanki hiç işi gücü yok eti paketleriyle Amerikan servisi hazırlayacak masayı kurmaya vakit bulamazken tamamen saçma", "Çocukluğumdan bu yana daima Eti bisküvisi çeşitlerini yedim ve halen ondan başka marka almam. Lezzeti benim damak tadıma hitap ediyor. Tarçınlı bisküvisi enfes...", "ETI bisküvileri bisküvinin hası. Sosyal medyada karalama kampanyaları dolaşıyor. Sözde tarihi geçmiş ürünlerin eski tarihleri silinip yenisi basılıyor diye. Ben Eti'nin böyle bir şey yapacağına kesinlikle inanmıyorum; ama yetkililerin açıklamalarını bekliyorum" yorumları gelmiştir. Önceki paylaşıma gelen yorumlar gibi ürünü değerlendiren, paylaşımın mantıksal sınırlarını sorgulayan, geçmişle bağdaştırarak duygusal yaklaşım gösteren, marka hakkında çıkan kötü haberlere karşılık savunmacı bir tutumla markadan açıklama beklediğini dile getiren tüketici profili göze çarpmaktadır.

Resim 3. Torku Markasının Müşteriden Yorum Alan Paylaşımı

Kaynak: (https://www.facebook.com/torku/)

Yukarıda Torku'nun fidan dikmeye yönelik "Geleceğe Nefes" projesine yönelik paylaşımda bulunduğu görülmektedir. İncelemeye tabi tutulan bir aylık süreçte Torku, Facebook hesabında en fazla beğeni alma yönüne sahip bu gönderiye ilişkin müşteriler tarafından yapılan yorumlar şu şekildedir: "Benimki bir öneri suya dayanıklı ömrü uzun olan ağaçlar dikerseniz daha güzel olur diye düşünüyorum", "Anadolu'nun aslanı Konya ovasını yıllar önce yeşertti.", "Bizde bu sebeple tercihimizi Torku markasından yana yapıyoruz". Torku markasına yönelik hedef kitlede olumlu bir duygunun ön plana çıktığı görülmüştür. Bunu yorumlarda da tasnif etmek mümkündür. Toplamda 58 yorum alan bu gönderiye çoğunlukla tebrik içerikli mesajlar yazılmıştır. Söz konusu zaman aralığında Torku'nun diğer paylaşımlarına da çoğunlukla yapıcı yönde yorumlar yapıldığı saptanmıştır.

Bu bölümde Eti, Torku ve Marka X markalarının Facebook hesaplarındaki paylaşımlarına tüketiciler tarafından gelen yorumlar incelenmiştir. Marka X en fazla takipçisi olan; ancak gönderi, beğeni ve yorum sayısı en az olan markadır. Eti, Torku'dan daha fazla takipçi ve beğeni sayısına sahip marka olma özelliğine sahiptir. Torku'nun ise diğer iki markadan daha az takipçi sayısı olmasına rağmen, Marka X'den fazla yorum alan gönderiler paylaşmaktadır. Marka X'in iletişimden uzak, nadiren yaptığı paylaşımlar tüketicilerin dikkatini çekmemekte, bu nedenle de fazla beğeni ve yorum almamaktadır. Eti diğer markalara kıyasla daha fazla paylaşım yapmakta, bu sayede hedef kitle gruplarının beğenisini kazanarak, paylaşımlarına sıklıkla hem yapıcı hem de yıkıcı yorum almaktadır. Torku ise birbirinden farklı içerikteki mesajlarında benzer nitelikte destekleyici mesajlar almaktadır. Altuntaş'ın (2018: 6) markaların varlığını müşterilerin talebine ve memnuniyetine bağlaması ile sosyal medyada markalar tarafından beğeni ve yorum alma başarısını ilişkilendirmek mümkündür.

Markaların müşterilerden gelen yorumlara karşılık verdiği yanıtlar:

Küreselleşmenin getirisi olarak müşterilerin görüş ve taleplerinin çeşitlilik kazanması, beklentilerin yükselmesi ve teknolojinin beraberinde hızlı değişimlerin söz konusu olması markaları, müşterilerinin sesini duymak için interaktif ilişkiler kurmaya zorlamıştır (Altunışık vd., 2016: 340). Sosyal medya ortamlarının sürdürülebilir ve kolay bir iletişim kurma aracı olması markaların bu platformlarda en yüksek düzeyde çaba göstermesini gerekli kılmıştır (Morgan and Hunt, 1994: 23). Bu çabalardan birinin de sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşımlara gelen yorumların markalar tarafından yanıtlanması durumuna karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Marka X markasının incelenen tarihler arasında paylaşımına ilişkin 1 yorum aldığından söz edilmiştir. Bu yoruma ilişkin marka tarafından verilmiş bir yanıta rastlanmamıştır. Eti diğer markalara nazaran daha sık paylaşım yapmasına ve bu paylaşımlara ilişkin yorumlar almasına rağmen, müşterilerine yanıt vermeme yolunu seçmektedir. Bu da interaktif iletişim kurma amacıyla kullanılan Facebook sosyal medya ortamının Eti markası tarafından başarıyla yürütülemediğini gösterir niteliktedir. Torku ise marka tarafından sunulan ürün ya da hizmete dair yapılan yorumları yanıtlamaktadır. "Dünya Gıda Günü"ne ilişkin yapılan paylaşımda gelen yorumlara verdiği yapıcı yöndeki yanıtlar Resim 4'te görüldüğü şekliyledir.

Resim 4. Torku Markasının Müşteriden Gelen Yoruma Verdiği Yanıt

Kaynak: (https://www.facebook.com/torku/)

Görüldüğü üzere sosyal medya üzerinden marka yönetimine dair müşterilerle interaktif iletişim kurma yönüyle sadece Torku markası ön plana çıkmıştır. Araştırmaya dahil edilen son başlık Facebook üzerinden yaptığı paylaşımlara gelen yorumlara markaların yanıt verme durumunu saptamaya ilişkindir. Bu bağlamda başarılı olan marka Torku'dur. Markaların hedef kitle gruplarını elde tutmanın bir yolu olarak sosyal medya ortamlarına dâhil edilmektedir. Ancak müşterilerle karşılıklı iletişim kurmadan bunu başarmak oldukça güç bir durumdur.

Şimdiye dek söz konusu üç gıda markasının Facebook hesaplarında yapmış olduğu paylaşım sayısı, paylaşımlara gelen beğeni ve yorumlar, yapılan yorumları markaların yanıtlama durumu irdelenmiştir. Buna göre paylaşım sayısı, beğeni ve yorum sayısı bakımından diğerlerinden önde olan Eti, yorumlara yanıt vermemesi yönüyle bu iletişim ortamında eksik kalmıştır. Takipçi sayısı en az olmasına rağmen, beğeni ve yorumları Marka X markasından fazla olan Torku ise, yorumlara yapıcı yönde yanıt vermesi ile diğerlerinden ayrışmaktadır. Son olarak Marka X'in takipçi sayısının fazla, gönderi, beğeni ve yorum sayısının az olduğu, bununla birlikte paylaşımlarına dair de nadiren yorum aldığı görülmüştür.

Anlaşıldığı üzere sosyal medya yönetilmesi zor bir alandır. Bizzat tüketiciler ile karşı karşıya gelme, onların görüş ve taleplerini öğrenme, rakiplerine karşı bir adım önde olma zorunluluğu markaları sekteye uğratabilmektedir. Bu araştırmada yer bulan üç markanın tüketici nezdinde bir marka değerine sahip olduğu düşünülürse, bu değeri sosyal medya hesabına yansıtmanın yerinde bir adım olacağı düşünülmektedir. Ele alınan başlıklar sonucunda ise üç markanın da sosyal medya yönetiminde sıkıntılar olduğu ve tüketici ile interaktif bir iletişim süreci oluşturma bakımından pek parlak bir profil çizemedikleri anlaşılmıştır.

5. SONUÇ

Küresel değişimlerin getirisi olarak bir iletişim yolu olan yeni iletişim teknolojileri, bugün insan yaşamında bir ihtiyaç halini almıştır. Özellikle sosyal medya araçlarının hem çevrimiçi iletişimi hem de zamandan ve mekândan bağımsız olma yönünün bu durum üzerinde etkili olduğunu söylemek

mümkündür. Dünden farklı olarak bugünün insanları sosyal medyada bilgi arayan, paylaşan, kolaylıkla başkalarını takip eden, beğeni ve yorumlarda bulunan, en önemlisi de iletişimini bu mecralardan sürdüren bir görüntü sunmaktadır.

Gıda sektörü başlığı altında ulusal ve uluslararası alanda gıda sektöründe hizmet veren üç markanın sosyal medya ortamlarından olan Facebook üzerinde oluşturduğu hesapların iletişim boyutuyla incelendiği bu araştırmada, yöntem olarak içerik analizi tercih edilmiştir. Eti, Torku ve Marka X markalarının Facebook üzerinden 15 Ekim 2019 ile 15 Kasım 2019 aralığındaki paylaşımları, bu paylaşımlara gelen beğeni ve yorum sayısı, yorumların içeriği ile söz konusu yorumlara marka hesap yöneticileri tarafından gelen yanıtlar üzerine veri toplanmıştır. Elde edilen verilere göre markalar arasında farklı sonuçların olduğu, sonuçların ise birbiri ile ilişkili olduğu fark edilmiştir.

Markalar arasında en fazla Marka X'in, en az ise Torku'nun takipçisi bulunmaktadır. Kurulum tarihi bakımından diğerlerinden daha eski bir marka olan Marka X açısından hedef kitlenin takip etmek istediği bir marka olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Var olduğu dönem ve sosyal medyada takipçi bakımından elde ettiği başarıyı ise araştırma kapsamına giren diğer başlıklar üzerinde yakalayamamıştır. Marka X, 1 aylık sürede sadece 4 paylaşım yapmıştır. Böylelikle en az paylaşımda bulunan marka olmakla birlikte, paylaşımlarına en az beğeni ve yorum alan hesap olma yönüne sahiptir. Sadece 1 yoruma rastlanan paylaşım sürecinde söz konusu yoruma da marka tarafından yanıt verilmediği görülmüştür.

Eti markası Marka X'den daha az, Torku'dan daha fazla takipçi barındırmaktadır. Diğer markalara kıyasla 1 aylık süre içerisinde yaptığı 10 paylaşım ile en fazla paylaşımda bulunan, beğeni ve yorum alan markadır. Aynı sektörde marka değeri yüksek bu iki markanın sosyal medya yöneticiliği bakımından önde gelen isminin Eti olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan paylaşımların içeriğine bakıldığında Eti'nin hedef kitlede ilgi uyandırmak ve beğeni-yorum yapma-mesaja ilişkin harekete geçirme noktasında başarı sağladığını görmek mümkündür. Sosyal medya ortamında hedef kitleyi elde tutma ve istendik yönde etki altına alma noktasında şimdiye dek olumlu sonuçlar sunan Eti, paylaşımlara gelen müşteri yorumlarını yanıtlamaması bakımından eksik kalmıştır. Hâlbuki interaktif sürecin en önemli adımlarından biri müşteri ile iletişim kurmak ve yanıtları ile tatmin etmektir. Son olarak Torku en az takipçi sayısına sahip olan marka olmasına rağmen, Marka X'den fazla beğeni ve yorum sayısı bulunmaktadır. Ayrıca diğer markalara nazaran müşterilerinin görüş, öneri ve taleplerine yanıt veren, bu anlamda hem ürün ve hizmetlerini geliştirip hem de yorumda bulunan hedef kitle gruplarına kendisini değerli hissettiren bir profil oluşturmaktadır.

Sonuçta marka ile müşteriler arasında doğrudan ya da dolaylı olarak iletişim imkânı sunan sosyal medya platformu -özelinde Facebook ortamı- giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Fakat söz konusu üç markanın sahip olduğu marka değerini bu iletişim araçlarında yansıtamadığı görülmüştür. En önemlisi de Facebook hesabı oluşturmak ya da seyrek de olsa paylaşımda bulunmak olarak algılanan bu ortamın markalar tarafından aslında mevcut müşterileri elde tutmak, potansiyel olanları ise kazanabilmek adına iyi bir fırsat olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca müşterilerin markaya dair yenilikler, kampanyalar, sponsorluklar ya da diğer türlü bilgilere kolay ve hızlı şekilde ulaşabilmesi bakımından sosyal medya kullanımı markalar için mecburi olmaktadır.

Bu araştırmada üç gıda markasının Facebook hesabı üzerinden sağladığı marka yönetimi ve müşteri ile kurduğu iletişim ağı incelenmiştir. Sonraki çalışmalarda farklı bir sektör ya da iletişim uygulaması seçilerek benzeri bir araştırmanın yürütülmesi ve alanyazında yer bulan araştırma sonuçları ile kıyaslanmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akbayır, Zuhal (2016). "Bana Bir Hikâye Anlat: Marka İletişiminde Hikâyeleştirme ve İnternet", Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 12, s. 67-84.

Akpınar, M. Göksel ve Yurdakul, Oğuz (2008). "Gıda Ürünlerinde Marka Tercihini Etkileyen Faktörler", Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 1-6.

Altunışık, Remzi ve Coşkun, Recai ve Bayraktaroğlu, Serkan ve Yıldırım, Engin (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, İstanbul: Sakarya Yayıncılık.

Altunışık, Remzi ve Özdemir, Şuayip ve Torlak, Ömer (2016). Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi, Ankara: Beta Yayınları.

Altuntaş, Elgiz (2018). "Dijital Dönüşüm Uygulamalarının Kurumların Marka Değeri Üzerindeki Etkisi", Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi, Sayı: 2, s. 1-18.

Ar, A. Akdeniz (2004). Marka ve Marka Stratejileri, Ankara: Detay Yayıncılık.

Assaad, Waad and Gomez, Jorge Marx (2011). "Social Networking in Marketing (Social Media Marketing) Opportunities and Risks", International Journal of Managing Public Sector Information and Communication Technologies, Volume: 2, Issue: 1, p. 13-22.

Ateş, Sibel ve Karaduman, İlkay (2019). "Markanın Sosyal Medyadaki Takipçi Sayısı ve İçerik Miktarının Marka Değerine Etkisi", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 163-179.

Aydede, Ceyda (2006). Sanal Ortam Günlükleriyle Blog Çağı, İstanbul: Hayat Yayınları.

Bardakçı, Ahmet (2004). Marka ve Ortak Marka, Denizli: DSO Yayınları.

Başok, Nilay ve Tos, Onur ve Kilimci, Can (2017). "Kurumsal Marka Yaratılmasında Halkla İlişkilerin Rolü", Yeni Düşünceler Dergisi, Sayı: 8, s. 74-88.

Büyüközkan, Gülçin (2007). Elektronik Marka Yönetimi, (Ed: Türkay Dereli ve Adil Baykasoğlu), Toplam Marka Yönetimi içinde, İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Chiagouris, Larry and Wansley, Brant (2000). "Branding on The Internet", Marketing Management, Volume: 9, Issue: 2, p. 34-8.

Christodoulides, George and Chernatony, Leslie (2010). "Consumer Based Brand Equity Conceptualization and Measurement: A Literature Review", International Journal of Market Research, Volume: 52, Issue: 1, p. 43-66.

Cop, Ruziye ve Baş, Yeliz (2010). "Marka Farkındalığı ve Marka İmajı Unsurlarına Karşı Tüketici Algıları Üzerine Bir Araştırma", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 19, s. 321-340.

Çakır, Mukadder (2013). Sosyal Medya Araştırmaları I- Sosyalleşen Birey, (Ed: Ali Büyükaslan ve Ali Murat Kırık), Konya: Çizgi Kitabevi.

Fidan, Mehmet (2008). "Halkla İlişkiler Aracı Olarak İnternet ve Markaya Katkısı", Selçuk İletişim Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 153-160.

Gökçearslan, Şahin (2011). "Semantik Web (Web 3.0) ve Eğitim Amaçlı Kullanımı", Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 1-15.

Kabasakal, Mustafa ve Öztürk, İlkay (2019). "Sosyal Medya Kullanımının Marka Algısına Etkisi: İlaç Sektöründe Bir Uygulama", Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 56-76.

Kaplan, Andreas M. and Michael, Haenlein (2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", Business Horizons, Issue: 53, p. 59-68.

Kaptanoğlu, Rana ve Kılıçarslan, Menekşe ve Tosun, Aytaç (2019). "Marka ve Marka Farkındalığı", The Journal of Social Science, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 248-266.

Karaköse, Turgut (2007). "Örgütlerde İtibar Yönetimi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 11, s. 1-12.

Kılıç, Bülent ve Durmuş, Beril ve Ulusu, Yeşim ve Yurtkoru, Serra (2010). Facebook'tayız- Sosyal Paylaşım Ağlarının Bireylere Ve İşletmelere Yönelik İncelenmesi: Facebook Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Beta Yayınları.

Kupfer, Ann-Kristin and Holte, Nora Pahler and Kübler, Raoul and Thorsten, Hennig Thurau (2018). "The Role of the Partner Brand's Social Media in Brand Alliances", Journal of Marketing, Issue: 82, p. 25-44.

Kwon, Ohbyung and Wen, Yixing (2010). "An Empirical Study of The Factors Affecting Social Network Service Use", Computers in Human Behavior, Volume: 26, p.254-263.

Lewis, Bobbi Kay (2010). "Social Media and Strategic Communication: Attitudes and Perceptions Among College Students", Public Relations Journal, Volume: 4, Issue: 3, p.1-23.

Miller, J. Hillis (2015). "Case Study; Exococand the Future of Storytelling", Interactions, p. 30-47.

Morgan, Robert M. and Shelby D., Hunt (1994). "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing", Journal of Marketing, Volume: 58, p. 20-38.

Muniz, Albert M. and O'guinn, Thomas C. (2001). "Brand Community", Journal of Consumer Research, Volume: 27, Issue: 4, p. 412-432.

Odabaşı, Yavuz ve Oyman, Mine (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi, İstanbul: Mediacat Kitapları.

Porter, L V, Lynne M S, Glen T C ve Scott S (2001). "New Tehnologies and Public Relations: Exploring Practitioners", Use Of Online Resources to Earn a seat at the Management Table, Journalism and Mass Communication Quarterly, Spring, 1.

Rialti, Riccardo and Zollo, Lamberto and Pellegribi, Massimiliano and Ciappei, Cristiano (2017). "Exploring the Antecedents of Brand Loyalty and Electronic Word of Mouth in Social Media Based Brand Communities: Do Gender Differences Matter?", Journal of Global Marketing, Volume: 30, Issue: 3, p. 147-160.

Ropo, Juha Pekka (2009). Brands And Branding Creating a Brand Strategy, Master Thesis, Tampereen Ammattikorkeakoulu University of Applied Sciences Business School, Tampere.

Sutton, Dave and Klein, Tom (2007). Kurumsal Pazarlama Yönetimi Pazarlama Sanat Değil, Bilimdir, (Çev: Dinç Tayanç), İstanbul: Mediacat Kitapları.

Taylor, Steve and Goodwin, Stephen and Celuch, Kevin (2004). "The Relative Importance of Brand Equity to Customer Loyalty in an Industrial Setting", The Journal of Product and Brand Management, Volume: 13, Issue: 4, s. 217 227.

Timisi, Nilüfer (2016). Dijital Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Topal, İbrahim ve Temizkan, Volkan (2016). "Tüketicilerin Mobil Sosyal Medya Kullanımının Marka Farkındalığına Etkisi", İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, s. 1456-1473.

Toprak, Ali ve Yıldırım, Ayşenur ve Aygül, Eser ve Binark, Mutlu ve Börekçi, Senem ve Çomu, Tuğrul (2009). Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Tosun, Nurhan ve Turfanda, Sezgi (2018). "Sanal Marka Topluluklarının Marka Sadakati Üzerindeki Rolü", Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 95-117.

Uğurlu, Saadet (2016). "Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 203-227.

Uzunkaya, Tuğba (2017). "Marka İletişiminin Marka Güvenine Etkisi, Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Araştırma", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 33-40.

Weinberg, Tamar (2009). The New Community Rules: Marketing on the Social Web, California: O'Reilly Media.

Wilkinson, Christina (2010). "Facebook Pages 101", http://www.sabredesign.net/facebook/FacebookforBusiness.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2019

https://www.facebook.com/eti/, Erişim Tarihi: 4.12.2019.

https://www.facebook.com/torku/, Erişim Tarihi: 4.12.2019.

https://www.facebook.com/, Erişim Tarihi: 4.12.2019.

İNSTAGRAM KULLANICISI KADINLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIM, TUTUM VE ALIŞKANLIKLARININ DEĞER YÖNELİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

INSTAGRAM OF SOCIAL MEDIA USE, ATTITUDE AND HABITS OF WOMEN USING INSTAGRAM IN THE CONTEXT OF VALUE ORIENTATION

Zeynep KİMYA

(Doktora Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ÖZET

Sosyal medya çoğu zaman oluşturduğu ortak değerleri, egemen olanın üstünlüğü vurgulayarak göstermektedir. Dolayısıyla bu eksende belirli değerlerin oluşmasına ve satılmasına olanak tanımaktadır. Bu noktada sosyal medyada kültürel ortam, erkeklik kadınlık veya gençlik durumlarına ilişkin bir takım şekiller önermektedir. Aslında bu alanda belirli bir kadın-erkek kimliğiyle birlikte başat değerlerle uyumlu fakat manipüle edilmiş bir kültürel form inşa edilmektedir. İşte böyle bir kültürün veya değerler sisteminin oluşturulması sürecinde sosyal medya, kadınlar, erkekler veya gençler için oluşturduğu alanlarda onları temsil etmekten ziyade onlara bazı değer normları sunmaktadır. Çünkü sosyal medya, yapısı, içeriği ve oluşturduğu dil sayesinde kültürel bir forma ve farklı değerler sistemine davet etmek konusunda büyük bir potansiyele sahiptir.

Bu çalışma tüm bunları temele alarak sosyal medya uygulamalarından biri olan "instagram"ın kadın kullanıcılarının değer yargılarına etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Çünkü kadın, toplumun ilişkilerinde değişen değer yargılarına yön vermede ciddi bir unsurdur. Eğitimden kültüre, modadan sağlık ve güzelliğe, çocuk yetiştirme tarzından boş zamanı değerlendirecek hobilerin seçimine kadar kadına doğrudan hitap eden tüm biçimsel ögeler, instagram uygulamasına malzeme olabilmektedir. Bu bağlamda kadınların dünyasında instagramın nasıl bir yer edindiği anlamaya çalışmak araştırmayı önemli kılmaktadır.

Çalışma nitel araştırma tekniğiyle yapılmıştır. Öncelikle konu hakkında literatür taraması yapılarak önceki çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra katılımcılarla gözlem ve görüşme teknikleri kullanılarak sahadan veriler toplanılmıştır. İnstagram uygulamasında uzun süreli gözlem yoluyla elde edilen veriler, araştırmada uygulanan görüşme tekniğiyle desteklenmiştir. Çalışmanın örneklemi olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim tekniği ile belirlenmiştir. Araştırmada yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Gönüllülük ilkesi temele alınarak yapılan görüşmelerde görüşülenlerin izni dâhilinde görüşmeler dijital olarak kaydedilmiş, aynı anda not alma tekniği de kullanılmıştır. Bu şekilde görüşme tekniğiyle elde edilen bulgular, betimsel analiz yöntemi çerçevesinde analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: **:** İnstagram, Toplumsal Değerler, Kadın

ABSTRACT

Social media often shows the common values it creates by emphasizing the superiority of the sovereign. Therefore, it allows the formation and sale of certain values on this axis. At this point, the social media proposes a number of forms related to the cultural environment, masculinity, femininity or youth. In fact, in this area, a cultural form that is compatible with dominant values but manipulated is being built with a certain gender identity. In the process of establishing such a culture or system of values, social media offers them some norms of value rather than representing them in the fields it creates for women,

men or young people. Because social media has a great potential to invite a cultural form and different values system thanks to its structure, content and language.

This study aims to investigate the effect of instagram one of the social media applications, on the value judgments of women users. Because women are a serious element in guiding the changing value judgments in the relations of the society. From education to culture, from fashion to health and beauty, from child-raising style to the choice of leisure time hobbies, all the formal elements that address women directly can be the material for instagram. In this context, trying to understand the place of instagram in women's world makes research important.

The study was conducted with qualitative research technique. Firstly, the literature was searched and the previous studies were examined. Then, data were collected from the field by using observation and interview techniques with the participants. The data obtained through long-term observation in instagram application was supported by interview technique applied in the research. The sample of the study was determined by non-probability sampling selection technique. Data were collected using a semi-structured interview form. During the interviews based on the principle of volunteering, interviews were recorded digitally with the permission of the interviewees and the note taking technique was used at the same time. In this way, the findings obtained through the interview technique were analyzed and interpreted within the framework of descriptive analysis method.

Keywords: İnstagram, Social Values, Woman

1. GİRİŞ

Değer, düşüncenin davranışa yansıması durumudur. Rokeach (1973:5) değer kavramını bireysel ya da toplumsal olarak belirli bir davranış biçiminin tercih edildiği ve bunun da süreklilik gösterdiği bir inanış olarak tanımlamaktadır. Değer olgusu tercih edilen davranış tarzları ile ilgili inançların oluşturduğu kalıcı ve sürekli olan bir düşünce silsilesidir. Doğan'a (2002:283) göre değerler bir grubun veya toplumun bütünlüğünü, birliğini ve devamlılığını sağlamak ve aynı zamanda sürdürmek için üyelerinin ortak duygu düşünce amaç ve çıkarlarını yansıtan genelleştirilmiş ilke ve inançlardır. Bu ifadelerden hareketle değerler, bireylerin veya toplumların istenileni ve istenilmeyeni, beğenileni ve beğenilmeyeni, doğru olanı veya olmayanı belirleyen standartlar olarak tanımlanabilir.

Değerlerin varlığını tüm yönleriyle hissettirdiği bir toplumda internet, sosyal medya gibi teknolojik gelişmelerin varlığı veya etkisi de dikkat çekmektedir. Çünkü internet artık bir dünyadır. Bu dünyada her şey hayalidir, sanaldır. Her şeyin hayali olarak yaşandığı bir dünyanın gerçek dünya ve onun belki de temel taşlarından biri olan değerlerine etkisi kuşkusuz göz ardı edilemez.

Bireyler, kimliklerini istedikleri şekilde konumlandırmak için giyinme tarzlarından dili kullanış biçimlerine, boş zaman etkinliklerinden müzik seçimlerine ve medya kullanma örüntülerine kadar birçok farklı materyal ve kültürel öğelere başvurur (Binark, 2005: 3). Bu yönüyle bakıldığında sosyal medya, yeni "kimlikler" ve "değerler" inşa eden bir platform olarak görünmektedir.

2. INSTAGRAM UYGULAMASI VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Medya takibinin önde gelen kurumlarından Ajans Press'in, instagram kullanımına yönelik 2019 yılı araştırma sonucuna göre Türkiye 34 milyon kullanıcısıyla dünya genelinde 6. Sırada yer almıştır. [1] Bu

[1] www.aksam.com.tr

sonuç, söz konusu sosyal medya platformunun toplumsal alanda incelenmesi gerektiğini bir kez daha gösterir. Sosyal medya genelinde -özelde ise instagram uygulamasında- bireyler, toplum tarafından onaylanacak, takdir görecek içerikler paylaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki sosyal medya, sıkça mutluluk pozlarıyla dolu paylaşımların olduğu bir alandır. Sanki bu durum görünmeyen bir el tarafından herkese bu şekilde dikte edilmiştir.

Herkes ya en mutlu olduğu anları paylaşmakta ya da paylaştığı anlarda mutluymuş gibi yapmaktadır. Üstelik işleyişin böyle olduğunu bizzat kendinden bilmesine rağmen -adeta bir bilinç kaybı yaşıyor gibi- takip ettiği diğer hesaplardaki mutluluk pozlarına da inanmaktadır. Şık mekânlar, güzel yemekler, elit tabakanın da içinde bulunduğu fotoğraflar, türlü sosyal etkinlikler ve daha sayılamayan birçok "kurgusal gerçek"liği içeren paylaşımlar, kıyaslamaları da beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda takipçi, kendi yaşantısı ile "takip ettiği yaşam" arasında hiçbir benzerliğin olmadığını fark etmekte ve bu açığı kapatmak için çaba sarf etmektedir.

İnstagram uygulamasında artık sonu gelmeyen bir akış başlamıştır. Reklamlar, fenomen denilen kişiler, akımlar, taglar, paylaşımlar, bilgi içerikleri, fotoğraflar ve videolarla artık topluma her açıdan ciddi anlamda yön veren bir platform haline gelmiştir. İnsanların birbirlerini takip ettikleri, birbirlerinin durumlarından veya konumlarından haberdar oldukları, nihayetinde birbirlerini anladıkları devasa bir ortamdır. Bu açıdan bakıldığı zaman hem bir sosyalleşme ortamı hem de gerçek hayattan kopuk bir mekân olmasından dolayı asosyalleşme ortamı olabilmektedir. Bugün instagram uygulaması üzerinden STK'lar örgütlenmekte ve bireyler ortak bir amaç etrafında kolaylıkla toplanabilmektedirler. Aynı şekilde topluma yön veren, onu biçimlendiren ya da bir şekilde insanların herhangi bir ihtiyacını karşılama görevini üstlenen yazar, psikolog, doktor, diyetisyen, tasarımcı, araştırmacı, eğitmen vb. kişilerin hedef kitlelerine doğrudan ulaşabildikleri bir yerdir.

Pazarlama ve reklamcılık sektörlerine de farklı bir boyut kazandırmıştır. Büyük firmalar ürünlerinin reklamını yapıp pazarlarken nispeten daha küçük ölçekte olanlar ise ürettiklerini instagram sayfalarında topluma gösterir ve sunar. Yemek sayfalarından diyet ve sağlıklı yaşam sayfalarına, moda ve butik sayfalarından kişisel gelişim sayfalarına kadar hayatın birçok alanından farklı ihtiyaçların tanımı yapılmakta ve bu ihtiyacın nasıl giderileceğine dair çözümler sunulmaktadır. Bu durum pazarlama ve reklamcılığın ilk kez bu şekilde işlenmesini sağlamıştır. Sadece reklam değil çoğu insan, sahip olduğu farklı yeteneklerini burada sergileyerek bir gelir de elde edebilmektedir. Bu alanlar olabildiğince mikro düzeylere inmiş ve özelleşmiştir.

Esasen instagram uygulamasını kullanan pek çok kullanıcıda farklı bir motivasyon ve kullanmak için farklı bir sebep vardır. Dolayısıyla bunca şeyin gerçekleştiği bu platformdan toplumsal ağlar etkilenmektedir. Yani toplumu değiştirip dönüştürmesi elbette ki beklenen bir durumdur. Toplumsal veya bireysel anlamda alışkanlıklar, davranışlar, algılar, bireylerin birbiriyle iletişim kurma biçimleri, düşünce ve inançlar ile değer yargıları değişmektedir.

Tüm bu değişimlerin sonucunda toplumda özellikle güzellik, mutluluk, başarı, tevazu, mahremiyet ve hayâ gibi kavramların ifade ettiği anlamlar da dönüştürülmektedir. İnstagram aracılığıyla, toplumun dışında fakat yine toplumun eliyle oluşturulan bir güçle empoze edilen, bu topluma ait olmayan ve fakat sürekli pompalanan bir takım düşünce kalıplarına veya kalıp yargılara maruz kalınmaktadır. Örneğin nasıl giyinileceğinden nasıl görünüleceğine, nereye gidileceğinden ne yenilip içileceğine kadar artık instagram karar vermektedir. Mutlu olmak için gidilecek mekânlar, yenilecek yemekler ya da kimin gibi görünürse kendini daha iyi hissedeceği, nasıl davranırsa kendini daha cool göstereceği yani tüketilmesi gerekenlerin neler olduğunu belirleyen sanal fakat çok güçlü bir ortamdan söz edilmektedir.

Herkesin mutlu kusursuz ve başarılı olduğu her şeyin tamam olduğu, mükemmel ve ışıltılı "bu dünyada" bireyler bu hıza yetişebilmek için türlü çabalar sarf etmektedir. Çünkü insanlar bu ortamda oldukları gibi değil, istedikleri gibi görünmektedirler. İnstagramda hayat çoğu zaman sanaldır, kurgulanmıştır, gerçeğin tamamı değil çok az bir kısmıdır. Tüm bunların söz konusu olduğu bir ortamda elbette tüketim, eğlence kültürü ve bunların ekseninde değişen algılar ve değer yargıları da söz konusudur. Bunun sonucunda bireyin davranışlarını, beklentilerini, kendini ifade etme biçimini ve nihayetinde toplumsal yapıyı etkilemektedir.

3. "INSTAGRAM DÜNYASI"NDA KADINLAR

Kadınlar bilişsel yapılarının bir getirisi olarak iletişime ve paylaşıma oldukça önem verirler. Hatta herhangi bir durum içerisinde hislerini paylaşabilmeleri, hedeflerine ulaşmalarından ve başarılı olmalarından daha önemlidir. Bundan dolayıdır ki kadınlar için birileriyle konuşmak, iletişim kurmak ya da paylaşımda bulunmak önemli bir manevi zenginliktir (Gray, 2011: 6). Kadınlar başkalarının ne hissettiğini anlayabildiklerini ve hissedebildiklerini duygularıyla gösterirler. Böyle bir durumda duygularını daha net bir şekilde belirtecek ifadeler kullanırlar. Konuşmak ve paylaşmak kadınlara göre güvenin, dostluğun ve arkadaşlığın temelidir. Bundan dolayıdır ki kadınlar, kontak kurabildikleri kişilerle kolayca duygularını, deneyimlerini, ilişkilerini ya da kişisel yaşamları hakkındaki diğer konuları rahatlıkla konuşabilmektedirler.

İnstagramda kadınlar, erkeklere oranla daha fazla paylaşım yapmakta ve fotoğraflarda yüzlerinin yakından göründüğü profil fotoğraflarını yayınlamaya daha çok özen göstermektedirler (Anderson, 2015). Çünkü kadınlar bu platformu kullanırken sadece başkaları ile bağlantı kurmak veya iletişim halinde olmak amacını taşımazlar. Bunların yanı sıra fotoğraf veya video paylaşmak ve bu paylaşımlarının beğenilip onaylandığını görmek gibi bir amaçları da vardır. Bazı durumlarda ise gerçek yaşamlarında iletişim kurabilecekleri kimsenin olmayışından dolayı da kadınlar bu ruhsal ihtiyaçlarını, iletişim kurma ihtiyaçlarını bu uygulama sayesinde gidermektedirler.

İnstagramda sayfa açma, kendini ifade etme, gönderi veya hikâye paylaşma için bir takım gerekçeler de söz konusudur. Bu gerekçelerin alt metnini kadın kullanıcılar üzerinden okumak gerekirse, kısa sürede birçok kişiye duygu ve düşüncelerini aktarabilme, olumlu ya da olumsuz geri dönüşler alabilme ve tüm bunların neticesinde görünür olma ve kendini gerçekleştirme isteğinin olduğu görülmektedir.

Zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın dikkate alınmak, aktüel konulara ilişkin düşüncelerini belirtmek, modayı veya trendleri takip edebilmek, aynı zamanda buna paralel bir yaşam çizgisinde olduğuna dair tablo çizmek ve bu çizilen bu tablonun takipçileri tarafından beğenilmesi, kadınların instagramda etkin olmalarına sebep olarak gösterilebilir. Bu noktada "bir imaj oluşturma" tüm bu sayılanların nihai bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İnstagram kullanıcısı kadın, göstermek istediği benliğini bu sayede bir imaja dönüştürerek aslında manipüle edilmiş bir kimlik sunumu yapmaktadır. Ne olduğu ile ne olmak istediği arasında ortaya çıkan bu boşlukta instagram işlevsel bir hal almaya başlamaktadır.

4. BULGULAR

10 kadın katılımcının instagram kullanımındaki tutum ve alışkanlıkları, değer yönelimi bağlamında incelenmiştir. Kişisel bilgilerini yansıtmamak amacıyla katılımcılara 1 den 10a kadar kod verilmiştir. Kendilerine yöneltilen ilk sorular, instagram kullanma amaçlarının altında yatan nedenleri anlamaya yönelik olmuştur. Çünkü kullanıcıların bu uygulamayı kullanım amaçları, hangi hesapları takip ettikleri ve bu hesaplarda paylaşılan içeriklerden ne derece etkileniyor oldukları, değer yöneliminin ön analizi niteliğindedir. Bu sayede sonraki sorularda değer bağlamında instagramın kullanımı

konuşulmuştur. Katılımcılara, ahlaki ve kültürel değerleri instagramın hangi ölçüde ve ne şekilde etkilediğine ilişkin sorular da sorulmuştur.

Öncelikle katılımcıların çoğu instagram kullanım amacını ilk etapta eski arkadaşlar ile irtibata geçmek, tanıdık, arkadaş veya akrabalardan haberdar olabilmek olarak belirtmişlerdir. Fakat cevabı detaylandırmaya yönelik yönlendirilen sonraki sorularda cevaplar özgünleşmeye başlamıştır. K-2 kodlu katılımcı instagram kullanım amacını iki yönlü olarak açıklamıştır;
"kendi mesleğimle ilgili bazı modacılar var, yurt dışında büyük firmalar var, takip ediyorum. Özellikle trendleri yakalamamı sağlayacak bazı hesaplar var. Onları takip ediyorum. Yani genelde kendi mesleki yeterliliğimi ve güncelliğimi koruması açısından takip ettiğim hesaplar var. Buna ek olarak kendi kişisel gelişimime yönelik de takip ettiğim hesaplar var. Tabi ki arkadaşlarımın hesaplarını da takip ediyorum. Benim yakalayamadığım bir sürü şey oluyor. Trendler var, defileler var işte yeni yeni modacılar ekleniyor. Bu şekilde yani ben bu açığı kapatmış oluyorum."

İnstagramın kendisi için faydalanılacak bir mecra olduğunu belirten yukarıdaki katılımcının aksine K-5 kodlu katılımcı ise bir ihtiyaç olmadığı halde herkes tarafından kullanılan bir uygulama olduğuna vurgu yapmıştır; *"ya artık öyle bir şey oldu ki instagram kullanmayınca insan kendini bir şeylerden geri kalmış gibi hissediyor. Sanki bir şeyleri kaçırıyorsun gibi. Açıkçası ben en çık da bu yüzden kullanıyorum. Modaya uymak için yani. Sonuçta bi akım gibi herkes kullanıyor yani. İşte o yüzden ben de alışveriş hesaplarını, ünlülerin hesaplarını falan takip ediyorum. Çocuklarım olduğu için bebek-çocuk alışveriş sayfalarını falan takip ediyorum."*

İnstagramın kendisine çok da bir fayda sağlamadığını belirten K-8 kodlu katılımcı ise kullanım amacını; *"Bana göre instagram çok da faydalanılacak bir şey değil yani öyle çok şey değil sadece arkadaşlarımla ailemle bir anı albümüm olsun diye kullanıyorum."* sözleriyle dile getirmiştir. Ancak instagramı sadece ihtiyaç hissettiği alanlarda faydalanabilmek adına kullandığını belirten katılımcılar da olmuştur. K-3 kodlu katılımcı instagram kullanım amacını şöyle ifade etmiştir: *"ben instagramı sadece bilgi edinme amacıyla kullanıyorum. Pek fazla arkadaş takibi de yapmıyorum açıkçası. Gereğinden fazla paylaşım yapan arkadaşları da çıkardım zaten. Eğitimcileri, yazarları takip ediyorum. Çocuk yazarlarını takip ediyorum. 3 yaşında çocuğum olduğu için etkinlik sayfalarını da takip ediyorum. Montessori, reciaminio gibi. Ben bu instagramdaki fenomenleri falan da hiç takip etmiyorum. İnstamom falan diyorlar herhalde bu mükemmel instagram annelerine(!). Yani başkalarının hayatlarını izlemek bana çok saçma geliyor, boşa zaman kaybı gibi geliyor. Benim hayatımı dolduracak zamanımı daha verimli hale getirecek hesapları takip etmeye çalışıyorum ki onlar bile bana bazen fazla gelir yaa. Çünkü zamanımdan aldıklarını, çaldıklarını fark ettim."*

K-6 kodlu katılımcı da mesleki alanda ilgili hesapları takip ettiğine vurgu yapmış ve buna ek olarak kendi deneyimlerinden hareketle instagramın insan ilişkilerine yön verdiğini de izah etmiştir; *" mesleğim gereği psikolojik paylaşım içerikli sayfaları, rehberlik içerikli paylaşımlar yapan hesapları falan takip ediyorum. Görsele dayalı bilgi de topluyorum, işime yarar çoğu zaman. Mesela hayatımda biri vardı. Onun instagram hesabını sürekli takip ediyordum. Sonrasında onunla iletişimimiz koptuğunda falan küssek ne yapıp ettiğini buradan takip ediyordum. Aktif mi kimi takibe almış neyi beğenmiş falan… Aslında bu anlamda instagram bana göre ilişkilerimi zedeliyor. Yine başka bir arkadaşımla diyelim ki bir sıkıntı yaşamışımdır. Bu süre içerisinde onun yaptığı paylaşımlara özellikle bakmam veya baktığımda da paylaşımlarının altında farklı bir şeyler arayabiliyorum."*

K-6'nın bu ifadelerinden instagramın hayali bir güç gibi insan ilişkilerine müdahale ettiği veya bu ilişkileri bir şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü insanlar bu uygulama ile gerçek yaşamda yaşanan olumlu ya da olumsuz gelişmelere "sanal bir tepki" göstermektedirler. Gönderileri farklı

yorumlayıp cevap niteliğinde paylaşımlar yapma veya K-6'nın bahsettiği gibi gönderilere veya hikâyelere bakmama bu tepkilere birer örnektir. İnstagram paylaşımları, insan ilişkilerinde zaman zaman yargılayıcı bir rol de oynayabilmektedir. Örneği K-8 kodlu katılımcı bazı paylaşımlarını bu yargılamaların önüne geçebilmek adına yaptığını şu şekilde ifade etmiştir: "*ben kendim instagramda çok paylaşım yaparım ama eşimle çok bir şey paylaşmam. Eşimle baş başa şurada baş başa burada falan böyle şeyler paylaşmam, eşim de sevmez zaten. Eşimle bir tane belki toplasan birkaç yıl içinde belki 3-4 tane paylaştığım fotoğraf vardır. O da niye? Böyle farklı anlaşılıyor hiç eşini paylaşmayınca acaba eşiyle sıkıntısı mı var gibi farklı yorumlar olmasın diye bi iki foto atmışımdır.*"

Kullanıcıların neredeyse tamamı takipleştiği hesaplara karşı bir etki(leşim) içerisindedir. Bu duyguyu yoğun olarak yaşadığını ifade eden ve bu durumdan artık rahatsız olduğu için instagram hesabını kapatan K-7 kodlu katılımcı kendini şöyle ifade etmiştir; *"arkadaşlarım nereye gitmiş bizim çalıştığımız işte oluyor ya, nerede işe başlamış, doğu görevine kimler gelmiş ya da kimlerin doğu görevi bitmiş falan, atama dönemleri. Ya da kim evlenmiş, kimin çocuğu olmuş. Bunları gerçekten merak edip takip ediyordum. Komşu teyzecilik gibi yani... İnstagramı kapattığımdan beri kendimi arınmış hissediyorum. Kimseden haber almıyorum aslında bilmemi de gerektirmeyen o bilgileri, paylaşımları görmüyorum. Onlardan etkilenip de kendim de hayatımla ilgili gelişmeleri ya da diğer şeyleri falan dolayısıyla paylaşmamış oluyorum. Ben instagram kullanırken nasıl söyleyeyim biraz patolojik boyuta sanki kaymıştım gibi. Mesela bu şekerlik burada duruyor ya, ben bunu acaba nasıl paylaşabilirim diye düşünüyordum, artık o boyuttaydı yani. Ben instagramı 7 yıldır kullanıyorum zaman zaman ara verdiğim oluyor bu şekilde, o ara dinlenmiş oluyorum bir nevi. Mesela Zeynep Zor diye bi fenomen var ben onu engelledim benim çocuğumla aynı yaşta bir çocuğu var ben kendi çocuğumla markete gidemezken kadın çocuğuyla dünyayı geziyor. Ne yalan söyleyeyim onun fotoğraflarını her gördüğümde kendimi kötü hissediyordum, kıskançlık tavan yaptı yani."*

Bu durum, instagramda insanların paylaştıkları -heyecan, başarı veya mutluluk gibi- parlayan ve ışıldayan hayatlarının bunu takip eden kişiler tarafından hayranlıkla izleniyor olduğunu göstermektedir. Kullanıcılar, bu hayatlar ile kendi hayatlarını kıyaslamaktadır. Kendilerini yetersiz hissettikleri noktada ise kıskançlık duygusu baş göstermektedir. Bu kıyaslamayı birçok kullanıcı yapmaktadır. Bu durumu kullanıcıların kendilerini ispatlama bağlamında sergiledikleri kendi benzer paylaşımlardan anlamak mümkündür. Bu sergileme güzellik, başarı, para, ince zevkler ya da hobiler, seyahat, mesleki özgünlük gibi hayatın her alanı kullanılarak yapılmaktadır. Tam da bu noktada değer yönelimleri ve instagramın bireylerin değer tutumlarına etkileri gün yüzüne çıkmaktadır.

Katılımcıların, takip ettikleri hesaplardaki paylaşımların veya içeriklerin birçoğunun yapay ya da kurgulanmış olduğunun farkında olduğu görülmüştür. Örneğin K-5 kodlu katılımcı; *"Ben instagramdaki kişilerin gerçek hayattaki kişiler olduğunu düşünmüyorum. Yani mutsuzlar belki ama kameranın karşısına geçtikleri zaman mutluluk pozları veriyorlar. Yalancı bi mutluluk yani."* şeklindeki ifadeleriyle bu kurgunun farkında olduğunu belirtmiştir. Yine K-2 kodlu katılımcı da aynı yapaylığa vurgu yapmış ve kendi hesabına ait eski paylaşımlarını örnek göstererek bunu açıklamıştır: *"İnstagram paylaşımlarına yansıyan o yaşamlar aslında çok idealize edilmiş yaşamlar. Kendim paylaşım yaptığımda dürüst olmak gerekirse ben şuan çok mutluyum falanca mekânda falanca arkadaşlarımlayım mesajını vermek istiyorum. Bana göre herkesin bilinçaltında da bu düşünce yatıyor. Mesela oğlum doğduktan sonra bir ara paylaşımlarım çok artmıştı, şimdi düşünüyorum neden paylaştım diye sanırım bir şeylerin ispatıydı yani bakın ben de çocuk doğurdum diye ben de büyütebiliyorum diye. Sanırım böyle bir övünme, ispatlama, ortaya koyma duygusu vardı. Ama şimdi pişmanlık duyuyorum..."*

İnstagram paylaşımlarında hiç olmayan, kurgulanan veya sanal olan bir benlik yapısı ortaya çıkmaktadır. Çünkü dijital görsel materyallerin üretilmesiyle oluşan, düzenlenen, eklemeler yapan ve hatta beğenilmeyeni çıkartan ya da değişime açık hale getiren, kimlik kontrolünü kendisi yapan kurgulanmış bir benlik söz konusudur. Bu noktada Agger'in "sanal benlik" kavramını hatırlamak gerekir: Varoluş soyut felsefi fikirlerden çok, benliğin dünyada olma eylemidir. İnsanların kendilerini elektronik olarak yarattıkları internetin biçimsel, yanıp sönen, hayali dünyasında benlik kurgusuna her zamankinden fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Buna benlik montajı ihtiyacı demek de mümkündür (Agger, 2011: 168). Benliğin bu şekilde değiştirilmesi durumunu K-6 kodlu katılımcı şöyle açıklamıştır: *"İnstagramın yansıttığı hayat gerçeklikle uyuşmuyor. Mesela bu bir tuzluk, belki çok vasat bir şekilde ama bunu öyle bir açıyla çekip paylaşıyorsunuz ki o çok mükemmel bir hale bürünebiliyor. Ama doğru açıyla bakarsanız sadece sıradan bi tuzluk. İnstagram hayatımıza girdiğinden beri sahtelik, yapaylık da girdi hayatımıza. İnsanlar sırf kendilerini birilerine ispatlamak için hem sahteleşiyor burada hem de tüm değerlerini yerle bir edecek şekilde davranıyorlar."*

Bazı katılımcıların instagramı yoğun olarak kullandıkları bir dönemden sonra kendilerini sorgulamaya başladıkları fark edilmiştir. Bu şekilde ya geçici bir süre hesaplarını kapatarak bir nevi detoks yaptıkları ya da paylaşımlarına sınırlama getirerek kendilerini bu konuda disipline etmeye çalıştıkları görülmüştür. Yine K-6 kodlu katılımcının bu yönde öz eleştirisi şöyledir: *"ben instagramdaki fotoğraflarımı kaldırdım çünkü bi an düşündüm ben bunu niçin paylaşıyorum, kendimi beğendiğim fotoğrafları paylaşmışımdır. Ama orda bence bi beğenilme arzusu var. Arkadaşlarımız beğeniyor yorum yapıyor vs. bu hoşumuza gidiyor. Bunun temelinde bir beğenilme arzusu, kabul görme arzusu, onaylanma arzusu var. Eksik olanı tamamlama söz konusu yani. Mesela ben oraya kendi ağzımın gözümün yamuk olduğu fotoğrafımı atmam daha çok kendimi beğendiğim güzel olduğum fotoğrafı atarım insanlar da güzel bulduğunda bu hoşuma giderdi. Paylaşımdan sonra yeteri kadar beğeni gelmediğinde ise üzülürdüm. Bunlar bizim eksikliklerimiz bence. Belki gerçek hayatta çok beğenilmeyen bir insan bu duygusunu burada gidermeye çalışıyordur. Yoksun olduğumuz şeyleri ne yazık ki instagramda tamamlamaya çalışıyoruz. Ben bu durumu biraz aştığımı düşünüyorum ama. Artık paylaşmıyorum, önceden paylaştıklarımı da kaldırdım zaten."*

Sanal benlik ya da kurgulanmış benlik tartışılmaya açıktır. İnstagramın varlığı bu benliğin ortaya çıkmasına, kabul görmesine ve varlığını sürdürmesine ortam sağlamıştır. Bedensel olarak kendini var etme veya ortaya koyma çabası, hayatların en güzel anlarını ya da sıradan anların filtrelenerek en güzel anlarmış gibi lanse edilmesi, yaşamdaki eksikliklerin yapay bir yolla tamamlanması söz konusudur. Sonuçta kusursuz olarak aktarılan tüm bunların bilerek ve isteyerek görsel bir malzemeye dönüştürülmesi "ben de buradayım" diyebilmek için uygun fırsatlar oluşturmaktadır.

İnstagramda varlık gösteren ve tüm yetkinliğin kendinde toplandığını düşünen kadın kullanıcılar, söz konusu uygulamayı kullanırken paylaşım veya içeriklerini çoğunlukla bu yönde kurgulamaktadırlar. Bu mecrada var olabilmenin temelinde elinde olanı sergilemek vardır. Elinde yoksa bile varmış gibi bir yapaylıkla bir şekilde yine sergileme gerekmektedir. K-3 kodlu katılımcı kendi deneyimlerinden hareketle sergilenmeyi alenilik kavramını kullanarak şu şekilde açıklamıştır: *"yapıp yapıp ortaya çıkarmak özendirmek, instagramdaki bu paylaşımların özü aslında aleni olmaktır ve ben aleni olmayı sevmiyorum hatta benim değerlerimle de örtüşmüyor alenilik. Ben 38 yaşındayım ve tamam biliyorum 25-26 yaşlarımda sosyal medya hesaplarımda onu yedim, bunu giydim, burayı gezdim gibi yani modaya uydum öyle paylaşımlarla ama şimdi ne kadar boş ve yanlış olduğunu anladım. Yani benim ne yaptığımdan insanlara ne? Ya da onların ne yaptıklarından bana ne? Bbg evi gibi nereye gitti ne yaptı? Ne gereği var yani"*

İnstagramda yansıtılan yapay benlikleri veya kurgulamaları sosyolojik bağlamda ele alırken zannımca üzerinde durulması gereken iki husus vardır. İlki ve aslında en önemlisi uygulamayı kullanan kadınların paylaşımlarında dini, kültürel ve ahlaki değerlerini ne ölçüde dikkate aldıklarıdır. Çünkü bireyler sahip oldukları değerlerini kendi öz kimlikleriyle ortaya koymaktadırlar. Yani değerler sosyal rol ile ifade edilmektedir. Toplum, rolleri sosyal değer ölçüleri ile kuşatır ve bireyler de davranış örüntülerini bu değerlere göre belirler (Fitchter, 2012: 170-171). Aslında sosyal rollere değerler aracılığıyla bir ölçü koyulmaktadır. Bu şekilde roller toplum tarafından onaylanmakta ve bir meşruiyet kazanmaktadır. Ancak kendisi için veya toplum için fayda sağlayacak bir rol bulamamış bireylerin instagramda daha fazla etkin olduklarını düşünen K-3 kodlu katılımcı *"bir şeyler başaramamış, yapım aşamasına girememiş insanların kullandığı bir mecra gibi geliyor bana. Orada bir şeyler göstererek kendini kanıtlamaya çalışıyor sanki. Mahremiyetin sergileniş sebebi, bana bu durummuş gibi geliyor."* sözleriyle nitelikli bir sosyal role sahip olamayan bireylerin kendilerini ispatlama adına değerlerinden taviz verdiklerine vurgu yapmıştır.

İnstagram uygulamasında, içeriklerdeki değer yargılarının ortadan kaldırılması, sosyal rollere ket vurmakta ve değerlerle onaylanmadıkları için bu sosyal rollerin meşruiyetini de büyük ölçüde yok etmektedir. Çünkü bireylerin değerleri onların ilgi alanlarının, istek ve beklentilerinin yönünü ifade eder. Herhangi bir değere önem veren kişi, o değer yönünde hareket eder; bir başka değişle sosyal alanda kişi, kendini sahip olduğu değerlerinin koordinatlarına göre konumlandırır (Ersoy, 2012: 31). Ancak instagramda takipçilere yansıyan bu ilgi ve istekler beğenilme ya da takdir görme arzusuyla değiştirilip dönüştürüldüğünde ortaya suni, içi boşaltılmış bir manzara çıkmaktadır.

İkincisi ise değer olgusundan hareketle mahremiyet kavramının ne derece varlık gösterdiğinin incelenmesidir. Mahremiyet, h-r-m harflerinden türemiştir[2] ve bir şeyin kapalı hali, gizli yönü anlamına gelmektedir. Türkçede karşılığı olarak kullanılan "özel alan, özel yaşam" kelimelerine göre daha geniş bir anlama ve kullanıma sahiptir. Çünkü mahremlikten kastedilen gizli-saklı olan, herkesçe bilinmemesi gereken konular tüm durumlardır.

Mahremiyet sadece özel hayat veya kadın-erkek ilişkilerini içermez. Bu sebeple mahremiyet olgusunun çoğunlukla kişilik hakları, kişinin başkalarından bağımsız sahip olduğu, saygı duyulması ve ortalığa dökülmemesi gereken şey olarak ele alınması gerekmektedir. Sosyal medyanın toplumda yayılmasıyla beraber ise mahremiyetin ölçütleri ve sınırları değişmeye başlamıştır. Özellikle instagramda paylaşılan fotoğraf ve video içeriklerinin katılımcıların mahremiyet algılarına zıt düştüğü görülmüştür. Örneğin K-4 kodlu katılımcı mahremiyet sınırlarının aşılmasını şu sözlerle eleştirmiştir: *"bence instagramdan sonra mahremiyet denen bir şey kalmadı. Millet artık yatak odasını bile paylaşıyor, her yediğini paylaşıyor, eşimle şunu yapıyorum, sevgilimle bunu yapıyorum. Komşum açken ben tok nasıl gezerim diye bir şey yok artık. Her şey ortada, çok da rahat paylaşılıyor diğerleri de her şey çok normalmiş gibi beğeniyor bir de…"*

Aynı yönde eleştiri yapan bir diğer katılımcı ise K-8'dir: *"eşiyle paylaşıyor mesela aşkım, canım bana bu sürprizi yaptı birlikte şunu yaptık falan. Ben anlamıyorum yani bu neyin kanıtıdır. Bu kadar özel hayata girmek hiç hoş değil yani mahremiyet ortada hep. Biz böyle bi toplum muyduk yaa, bizim toplumumuzda bi karı-koca mutluluğunu dışarı yansıtmazdı belki evinde mutsuz, huzursuz olan vardır diye, görüp de incinmesinler, üzülmesinler diye. Biz böyle bir toplumken şimdi ne hale geldik."*

Başka bir bakış açısına göre ise özel yaşam ya da mahremiyet, genel olarak kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda

[2] https://www.etimolojiturkce.com/

ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alan ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı ifade eder. Bununla birlikte, insanın günlük yaşantısının çok önemli bir parçasını oluşturan mahremiyet hakkı, başkalarını tamamen hayatından çıkarmak veya onlarla olan ilişkiyi tümüyle kesmek anlamına gelmez. Sadece bir kimsenin, kendi hayatını başkalarıyla ne ölçüde paylaşacağını belirleme hakkına sahip olduğunu ifade eder (Yüksel, 2003: 182).

Doğu kültürüne göre mahremiyet mahremin, yani gizli olanın, kapalı olanın diğerlerinden saklanması ve onların bakışlarına kapalı tutulmasıdır. Bu açıdan bakıldığında instagram uygulamasının kullanım biçimi, Türk toplumundaki mahremiyet algısına büyük oranda ters düşmektedir. Çünkü kapalı kalması gereken ritüeller, ilişkiler veya eşyalar artık bu platform aracılığıyla açıkça sergilenmektedir. İnsanlar artık uyku zamanları dışında tüm yaşantılarını bu platformda sergilemektedirler. K-5 kodlu katılımcı da bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirmektedir: *"her anını paylaşınca artık hiçbir şeyin bir mahremiyeti kalmıyor, ev ortamında rahat tavırlar sergilemeleri. Ve şey de benim değerlerimle örtüşmüyor her yediğini paylaşma. Eskiden insanlar başkalarının canı çekmesin yiyemeyen var alamayan var diye ince düşünürlerdi ama şimdi o kalmamış artık nedense paylaşma gereği duyuyorlar."*

Yine benzer düşünceleri K-2 kodlu katılımcının ifadelerinde de görmek mümkündür: *"Mahremiyet duygusuna ciddi bir balta vurmaktadır instagram. Mahremiyet ortadan kalkınca hayâ da zaten gidiyor. Çok ilgi çekiciler ve ilgi çekici olmak için de ellerinden geleni yapıyorlar. Kendilerini merkeze koyarak sergileme veya teşhircilik gibi geliyor bana yani. Bedeni teşhir etme, özel hayatını teşhir etme… Bence bu teşhir hayâ duygusunun yok olmasından kaynaklı yani…"*

İlk olarak eski arkadaşlarla iletişim kurma ya da herhangi bir konu hakkında bilgilenme amacı ile bu platformda yer edinen kullanıcılar, zamanla kendilerini burada var edebileceklerini keşfetmişlerdir. Kullanıcılar hayatlarına dair önemli bir gelişme olmasa dahi günlük yaşamlarının en küçük detayına kadar paylaşma isteği sergilemektedirler. Yapılan bir aktivite, gidilen bir mekân vb. durumlar paylaşılmadığı zaman eksiklik hissedecek kadar bağımlı olmuş durumdadırlar. Yenilen bir yemek hatta içilen bir çay ya da kahve öncesinde paylaşılmaktadır. Bunu yaparken kullanıcı, var olduğunu, iyi olduğunu, paylaşılacak bir şeylere sahip olduğunu takipçilerine göstermeye çalışmaktadır. Belki de asla "kendi olmayan" bir profili yüzlerce insana göstermek için bir paylaşım çılgınlığı ortaya çıkmaktadır.

Aslında instagram uygulamasını kullanmıyor olmak artık birçok sosyal ortamdan kopuk hissetmeye sebeptir. Bu çarkın içine girmeyenler, bu oyunu -kurallarına göre- oynamayanlar başka bir çağa ait ya da "eski moda" olarak görülmektedir. Çünkü herkes bir nevi baskı altındadır. Her birey instagram aracılığıyla sürekli kendisi için hazırladığı "üstünlük" hikâyesini anlatmak zorundadır.

5. SONUÇ

Sosyal medyanın ve özellikle de bu çalışmanın konusu olan instagramın toplumsal değer algılarını değiştirdiği barizdir. Artık bireyler her anlarını, yediklerini, içtiklerini, kimle oturduklarını, o an ne düşündüklerini hatta ve hatta yatak odalarını dahi paylaşmaktadırlar. Gizlilik, özel hayat, mahremiyet gibi değerlerin instagram dünyası içinde bir önem arz etmediği görülmüştür. Katılımcıların açıklamalarından hareketle söz konusu bu değerlerin somut kazanımlar elde edebilmek adına rahatlıkla harcanabildiği anlaşılmıştır.

Kullanıcılar takipçileri arttıkça, paylaşımlarına aldıkları like sayısı arttıkça mutlu olmakta ve kendilerini değerli hissetmektedirler. Bu platformda takdir edilmek ve var olabilmek adına sahip olduğu maddi manevi tüm varlığını seferber etmekten geri durmayan kullanıcılar, hayatlarındaki

boşlukları veya beğenilmeyeceğini düşündükleri yanlarını ise sansürlemektedirler. Kendi elleriyle kurguladıkları bu yapay dünyanın bir süre sonra kölesi olmaktadırlar. İnstagram kişilerin oldukları gibi görünmek yerine istedikleri gibi görünmeyi tercih ettikleri, sanal bir benliğin yansıdığı bir mecra haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

1. Agger, B. (2011). "*Sanal Benlik*" Çev, Volkan Hacıoğlu, İstanbul: Babil Yayınları.
2. Anderson, M. (2015). "*Men catchup with women on over all social media use*" http://www.pewresearch.org/ Erişim Tarihi: 14.11.2019.
3. Binark, M. (2005). "*İnternetteki Etnik Sohbet Odaları ve Kimlik Oyunları*" Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı:9.
4. Doğan, Ö. (2002). "*Değer Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine*" Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildiriler Kitabı, Ankara: Vadi Yayınları.
5. Ersoy, E. (2012). "*Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu*" İstanbul: Kum Saati Yayınları.
6. Fitchter, j. H. (2012). "*Sosyoloji nedir?*" N. Çelebi (Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık.
7. Gray, J. (2011). "*Erkekler Mars'tan, Kadınlar Venüs'ten*" 16. Basım, (Çev: G. Şen), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
8. Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values, The Free Press New York, London: Collier Macmillan Publishers.
9. Yüksel, M. (2003) "*Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi*", Ankara Üniversitesi SBF dergisi, Sayı.58, s.182.

ERZURUM MÜZESİ GİYSİ KOLEKSİYONUNDAKİ KOLSUZ ÜSTLÜKLER

SLEEVELESS FEATURES IN ERZURUM MUSEUM CLOTHING COLLECTION

Prof. Dr. Fatma KOÇ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

Öğt. Gör. Mukadder AKSAKAL

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Globalleşmenin beraberinde getirdiği küresel kültür, kültür endüstrisi, tek tipleşme gibi kavramlarla kültürlerin değişime uğradığı ifade edilmekle birlikte, küreselleşmenin aynı zamanda kültürel farklılığı ön plana çıkartarak değişime maruz kalan toplumları kültürel yaratıcılığa yöneltebileceği de dikkate alınması gereken bir konudur. Geleneksel yaşamda kullanılan giysilerin ait oldukları toplumun sosyo-ekonomik yapısı, kültürel özellikleri, yaşam tarzları ve coğrafik özellikleri ile biçimlendiği görülmektedir. Türk giyim kuşam kültüründe süregelen giyinme usulleri ile kuşanılan giysilerin farklı katmanlardan oluşan parçalarının yörenin kültürel değerleri bağlamında birleştirilmesi ile oluşturulduğu bilinmektedir. Bu katmanların yöreden yöreye sayısı ve sırası değişim göstermektedir. Dolayısıyla kültürel miraslarımızdan biri olan giysilerin öz değerlerinin korunması ve belgelenmesi ile kullanıldıkları yöreye özgü pek çok bulgunun da belgelenmiş olacağı göz ardı edilmemelidir.

Erzurum yöresinde halk giyiminde kullanılan kolsuz üstlükler olarak adlandırabileceğimiz ve yöreden yöreye farklı isimler verilen giysi parçalarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı; Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan ve halk giysilerinin önemli bir parçası olduğunu düşündüğümüz kolsuz üstlüklerin biçimsel özelliklerinin tipolojik olarak sınıflandırılarak belgelendirilmesidir. Çalışmada kadın ve erkek giysilerinde üstlük olarak kullanılan 6 adet kolsuz üstlük tespit edilmiştir. Ulaşılan orijinal giysi parçaları fotoğraflanmış, biçim, kesim, malzeme ve süsleme özellikleri açılarından incelenerek, biçimsel çizimleri yapılmış ve kaynak kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışma kültürel mirasın korunması, yaşatılması, tanıtılması, geleceğe aktarılması, ilgili literatüre katkıda bulunarak kaynak oluşturması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, gelenek, giyim, yelek, kolsuz üstlük

ABSTRACT

Although it is stated that cultures have been changed with the concepts such as global culture, culture industry and uniformization brought about by globalization, it is also an issue that globalization can also lead to cultural creativity by emphasizing cultural difference. It is seen that the clothes used in traditional life are shaped by socio-economic structure, cultural characteristics, lifestyles and geographical characteristics of the society to which they belong. It is known that Turkish clothing is formed by combining the parts of the garments which are covered with different dressing methods in the context of the cultural values of the region. The number and sequence of these layers varies from region to region. Therefore, it should not be ignored that many of the findings specific to the region in which they are used and the protection and documentation of the self values of garments, which are one of our cultural heritage, are documented. It was found that the sleeveless tops used in folk clothing in Erzurum region and the pieces of clothing given different names from the region are used. The aim of the study; It is the typological classification and documentation of the formal features of the sleeveless tops which are in the collection of Erzurum museum and which we think are an important part of the folk clothes. In the study, 6 sleeveless tops which were used as tops in men's and women's clothes were determined. The original pieces of clothing reached were photographed, examined in terms of shape, cut, material and ornament features, their formal drawings were made and it was tried to be interpreted according to the information received from the source persons. The study is important in terms of preserving, preserving, introducing the cultural heritage, transferring it to the future and creating resources by contributing to the related literature.

Keywords: Erzurum, clothing, clothing, vest, sleeveless top

1. GİRİŞ

Anadolu, yüzyıllar boyunca çeşitli uygarlıkların gelip geçtiği ve geçerken de kendi kültürel izlerini bırakan bir merkez haline gelmiştir. Bu kültürel miras Anadolu'ya yerleşen diğer topluluklara da aktarılmış ve bu şekilde bir kültür alış verişi meydana gelmiştir. Bu kültür alışverişi ihtiyaç olarak kullanılan giyimi de etkilemiş ve Türk toplumunun yüzyıllar boyunca zengin giyim kültürüne sahip olmasına katkı da bulunmuştur. Anadolu'nun her bir bölgesinde kendine özgü kültürel özelliklere sahip giysiler bulunmaktadır. Türk halk giysilerinin genel olarak ortak özellikleri olmakla birlikte, bölgeden bölgeye değişiklik gösterdikleri bilinmektedir (Koç ve Koca, 2016). Bu değişiklik bölgenin sosyal, coğrafi, ekonomi gibi etmenlerine bağlı olmuştur.

Günümüzde geleneksel yaşamda kullanılan giysilerin gün geçtikçe kullanımı azalmakta artık düğünler ve törenler gibi özel günlerde giyildiği görülmektedir. Globalleşmeyle birlikte dünyada kültürel değişimlerin meydana geldiği bir gerçektir. Küresel kültür, kültür endüstrisi, tek tipleşme gibi kavramlarla kültürlerin değişime uğradığı ifade edilmekle birlikte, küreselleşmenin aynı zamanda kültürel farklılığı ön plana çıkartarak değişime maruz kalan toplumları kültürel yaratıcılığa yöneltebileceği de dikkate alınması gereken bir konudur. Çünkü kültür söz konusu olduğundan "üniversal boyutta kabul gören görgü kuralları (adab-ı muaşeret kaideleri), moda, teknolojik

yeniliklerin kullanımı, internet vb. konularda sınırlı bir şekilde ortak hareket ve benzeşme söz konusudur. Bunun dışında insanlar her seviyede kendi kültürünü korumaya devam etmektedir"(Eroğlu, 2002).

Giyim kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinin kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, gelişim sürecinde geniş kültürel işlevler yüklenmiş bir olgudur (Vural, Koç ve Koca, 2008). Globalleşme, uluslararası ticari rekabetin, sanayileşmenin ve küresel tüketim kültürünün artmasına etki etmiş, insanların giyim tarzlarını "kültürel etnik, milli ve dini göstergelerini büyük ölçüde de yok ederek bütün dünyayı bir örnek giyinen köy haline getirmiştir" (Pektaş,2008). Benzerlik-farklılık, evrensellik-yerellik, modernlik-geleneksellik gibi birbirine zıt kavramların eş zamanlı yaşandığı bu süreçte, kültürel değerlerin orijinal özelliklerinin değişime uğramadan koruma altına alınması ve belgelendirilme çalışmalarının yapılması gün geçtikçe önem taşımaktadır.

Türk halk giyiminde kullanılan kısa kadın üstlükleri olarak adlandırılabileceğimiz giysi parçaları Anadolu"nun farklı bölgelerinde farklı şekillerde kullanılmış ve kullanım yeri, kullanım biçimi, kesim biçimi veya kullanılan malzemeler açısından çeşitlendirilmiştir (Koç ve Koca, 2015). Anadolu'nun pek çok bölgesinde üst bedene gömlek ve entarilerin üzerine giyilen kolsuz kısa üstlükleri biçimleri açısından ele aldığımızda genellikle "yelek" terimi ile karşılaşılmaktadır (Koç ve Aksakal, 2017). Osmanlı İmparatorluğu döneminde cepken (Turklehc. çapan- çapkan) adı verilen giysinin kolsuz biçimi olan "yelek" terimi Batı dillerine çeşitli biçimlerle geçmiştir (User, 2012). Reşat Ekrem Koçu (1967) "Türk Giyim Kuşam Sözlüğü" adlı eserinde yeleği kadın ve erkekler tarafından kullanılan "Hava alacak surette kolsuz ve ekseriya önü açık (yaka kesimi açık) eteği bele kadar kısa olup mintan üstüne ve ceket altına giyilir bir giyim şeyinin adı" olarak tanımlamıştır.

Erzurum ilinde gelenekli yaşamda kolsuz üstlüklerin kullanıldığı tespit edilmiş ve bu giysilerin gerek soğuk hava şartlarından korunmak gerekse estetik görünüm için kullanıldığı bilinmektedir. Yörede kadınlar tarafından yoğun şekilde kullanılmadığı, erkekler tarafından özellikle "çuha" olarak adlandırılan yün kumaştan yapılmış astarlı olarak kaytanlar ile süslenmiş kısa üstlüklerin kullanıldığı belirlenmiştir. Kadın ve erkeklerin kolsuz üstlükleri gömlek üzerine giydikleri, erkeklerin günlük giysi olarak kadınların ise işlemeli olan kolsuz üstlükleri daha çok düğün bayram gibi özel günlerde giydikleri bilinmektedir.

Küresel kültürün etkisi ile maddi kültür öğemiz olan giysilerimizin Erzurum ilinde de yok olma süreci de hızlanmıştır. Yöresel özellikleri ve teknik uygulamaları ile özel bir niteliğe sahip olan kolsuz üstlükler günümüzde günlük hayatta neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Yörede erkekler tarafından kullanılan kolsuz üstlüklerin günümüzde kumaş özelliğinde meydana gelen değişim ile birlikte "gerek müzik ve hareket gerekse giyim kuşamıyla bünyesinde maddi, manevi kültür öğelerini üzerinde barındıran halk oyunları ekipleri tarafından yoğunluklu olarak kullanıldığı belirlenmiştir"(Koç ve Aksakal, 2017). Kadınlar tarafından kullanılan kolsuz üstlüklerin örneklerine ise ancak müze koleksiyonundan ulaşılabilmektedir. Erzurum müze envanterlerine kayıtlı 3 adet kadın 3 adet erkek kolsuz üstlük bulunmaktadır. Kültürel değerlerinin yanı sıra sanatsal değerlerinin oldukça fazla olan bu giysilerimizin iller de bulunan koşullara bağlı olarak sergileme alanının yeterli olmamasından dolayı müze depolarında saklanmaktadır. Bu durumda eserleri görmek ve tanımak mümkün olamamakta ve kültürel değerlerimizin gelecek kuşaklara aktarımını zorlaştırmaktadır. Bu

nedenle halk kültürümüzün önemli parçası olan bu giysilerimizin belgelendirilerek kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması önemlidir. Bu çalışma ile Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan ve halk giysilerinin önemli bir parçası olduğunu düşündüğümüz kolsuz üstlüklerin biçimsel özelliklerinin tipolojik olarak sınıflandırılarak belgelendirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla yapılmış ve önemli görülmüştür.

2. YÖNTEM

Erzurum ili halk giysilerinin tipolojik bir sınıflandırma yapılarak belgelendirilmesi amacıyla yapılan bu araştırma betimsel bir araştırmadır. Araştırma verilerine ulaşabilmek için tarama modeli kullanılmıştır. Bu çalışmanın evrenini Erzurum müzesinde bulunan kadın ve erkek giysileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan 3 adet kadın ve 3 adet erkek giyimine ait olan 6 adet kolsuz üstlük oluşturmaktadır.

Müze envanterlerine kayıtlı olan kolsuz üstlüklerin kişilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda ve müzeye geliş tarihlerine göre tarihlendirilmişlerdir. Ancak giysilerin hangi döneme ait oldukları ve hangi tarihlerde kullanıldıkları bilinmemektedir. Araştırmacılar tarafından incelenen üstlükler uzman kişilerin görüşleri alınarak dönemsel giysi özelliklerine göre 19. Yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarını kapsayacak şekilde tarihlendirilmiştir.

Çalışmada kadın ve erkek giyiminde üstlük olarak kullanılan orijinal giysi parçaları fotoğraflanmış, illüstratör programında grafik çizimleri yapılmış, biçim, kesim, malzeme ve süsleme özellikleri açılarından araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan giysi inceleme formu kullanılarak incelenmiş ve kaynak kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tipolojik sınıflandırma yapılmıştır. Yapılan bu uygulama bu konudaki çalışmalara örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

3. BULGULAR VE YORUM

Anadolu ve çevresinde kadın ve erkek giyiminde görülen, yörelere göre farklı süsleme ve farklı biçimsel özelliklere sahip olan "üst bedene giyilerek kullanılan, yörelerde yaygın olarak yelek adı ile bilinen kolsuz üstlükler farklı şekillerde ve katmanlarda içe veya dışa giyilerek kullanılmıştır" (Koç ve Koca, 2015). Literatür incelendiğinde söz konusu giysinin günlük ve düğün, bayram gibi özel günlerde kullanıldığı görülmektedir. Özel günlerde kullanılan giysinin renk, süsleme ve kumaş türünde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Her yörenin giyim özelliklerine göre kullanım sırası ve kulanım yeri farklılık göstermektedir.

Erzurum yöresinde kullanılan erkek kolsuz üstlüklerin genellikle "çuha" kumaştan gömlek üzerine giyildiği ve "gazeki" adı verilen ceket ile alt beden giyilen "zığva" olarak adlandırılan pantolonlar ile birlikte kullanıldığı (Koç ve Aksakal, 2017) tespit edilmiştir. Kadın üstlüklerinin ise çok yoğun bir

kullanımının olmadığı belirlenmiş ve gömlek üzerine giyildiği bilinmektedir (KK1)[1]. Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan kadın ve erkek kolsuz üstlüklerin biçimsel özellikleri Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

[1] Kaynak Kişi (KK1) Ayşe Neslihan Hatunoğlu 17. 09.2019 tarihinde görüşülmüştür.

Tablo 1.
Erzurum Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Kadın Kolsuz Üstlükleri

Envanter No:145 1965 tarihinde satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "cepken" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Kullanıldığı bölge bilinmemekle birlikte İşkodra işi olması muhtemeldir **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysi saklama koşullarından dolayı özellikle astarda oluşan kirlenme ve renk değişikliğine rağmen kullanılabilir durumdadır. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı mor renkte kadife kumaştır. Giysi iç yüzeyi, krem renk zemin üzerine narçiçeği renginde çiçek desenli pamuklu kumaş ile astarlanmıştır. **Süsleme özellikleri:** Mor renkte kadife kumaş üzerine kahverengi renkli simli kaytanlar ile stilize edilmiş çiçek motifleri ile tüm kumaş yüzeyi işlenmiştir. Ön ortasına belirli aralıklar ile metal materyalden süsleme yapılmıştır. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren etek ucuna doğru açılan "A" kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu bel hattına kadar etek uçları yarım daire şeklinde biçimlendirilmiştir. Arka ortası kumaş katıdır. Derin kol oyuntusuna sahiptir. **Yaka:** Oyuntulu yakalı, uç uca kapamalıdır.
EnvanterNo: 985 31.05.1969 tarihinde satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "işli yelek" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Kullanıldığı bölge bilinmemekle birlikte İşkodra işi olması muhtemeldir. **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysinin ön ve arka beden ana kumaşında oluşan yıpranmalardan dolayı giysi kullanılabilir durumda değildir. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı pembe renkte ipek kumaştır. Giysi iç yüzeyi amerikan bezi ile astarlanmıştır. **Süsleme özellikleri:** Pembe renkte ipek kumaş üzerine dore renkte kordon iplik ile geometrik motifleri ile ön ortası işlenmiştir. Kol oyuntusu ve etek ucuna kordon dikilmiştir. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren düz kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu bel hattına kadar arka ortası kumaş katıdır. Normal kol oyuntusuna sahiptir. **Yaka:** Bedene takılan dik yakalı, uç uca kapamalıdır.

 Envanter No:366 30.09.1966 tarihinde satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "pelerin" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Bilinmiyor. **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysinin ön ve arka beden ana kumaşında oluşan yıpranmalardan dolayı giysi kullanılabilir durumda değildir. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı sarı renkte çiçek desenli jakarlı ipek kumaştır. Giysi astarsızdır. **Süsleme özellikleri:** Giysi ana kumaş renginde çiçek desenlidir. Yaka uçlarına hazır püskullü harç dikilmiştir. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren etek ucuna doğru açılan "A" kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu kalça hattına kadar arka ortası dikişlidir. **Yaka:** Bedene takılan bahriye yakalı, düz kapamalıdır.

Tablo 1' de Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan kadın kolsuz üslüklerin biçimsel özelliklerinin ayrıntılarına yer verilmiştir. 145 ve 985 envanter no'lu kolsuz üstlüklerin süsleme ve biçimsel özellikleri incelendiğinde İşkodra işi olması muhtemeldir. Evlilik göç ve benzeri nedenler giysilerin yer değiştirmesine sebep olmuş ve bazı parçaları kaybolurken bazı giysilere de farklı yörelerden eklemeler yapıldığı gözlenmiştir (Aksakal, 2018, s.47). Bu nedenle İşkodra işi olması muhtemel olan bu üstlükler Anadolu'ya evlilik, göç ve ya satın alma yolu ile gelmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. 366 envanter no'lu kolsuz üstlüğün ise özellikle 20. Yüzyıl başlarında Batı moda etkenine bağlı olarak biçimlendirildiği görülmektedir.

Erzurum ilinde kadınlar tarafından günlük giysi olarak içleri kürklü dış yüzeyleri ipek gibi kumaşlar ile kaplanmış kolsuz üstlüklerin daha çok kullanıldığı özellikle soğuk iklime sahip yörede soğuktan korunmak amacıyla giyildiği belirlenmiştir (KK1). Araştırmalar kapsamında günümüzde bu şekilde biçimlendirilmiş kolsuz üstlük örneği bulunamamıştır. Müze koleksiyonunda bulunan üstlüklerin ise süsleme ve kumaş özellikleri incelendiğinde düğün bayram gibi özel günlerde giyildiği tespit edilmiştir.

Tablo 2.
Erzurum Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Erkek Kolsuz Üstlükleri

Envanter No:37.1.74 13.08.1974 tarihinde İhsan Dinler' den satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "cepken" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Bilinmiyor. **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysi ana kumaşında, özellikle arka kol oyuntusunda ve astarda oluşan yıpranmalardan dolayı kullanılabilir durumda değildir. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı siyah renkte yünlü kumaştır. Giysi iç yüzeyi kahverengi ve ön ortası yeşil renkli pamuklu kumaş ile astarlanmıştır. **Süsleme özellikleri:** Siyah renkte yünlü kumaş üzerine kahverengi renkli kaytanlar ile stilize edilmiş çiçek motifleri ile tüm kumaş yüzeyi işlenmiştir. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren etek ucuna doğru düz kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu bel hattına kadar arka ortası kumaş katıdır. Derin kol oyuntusuna sahiptir. Kolsuz üstlük olmasına rağmen arka bedendeki söküklerden anlaşıldığı üzere yaprak kollu cepken olma ihtimali yüksektir. **Yaka:** Bedene takılan dik yakalı, uç uca kapamalıdır.

 EnvanterNo:738 04.12.1968 tarihinde satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "kaytan yelek" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Erzurum, Erzincan, Bayburt, Sivas bölgelerinde kullanılması muhtemeldir. **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysi saklama koşullarından dolayı oluşan kirlenme ve renk değişikliğine rağmen kullanılabilir durumdadır. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı krem renkte yünlü kumaştır. Giysi iç yüzeyi amerikan bezi ile ön ortası bordo ve yakası gri renkte pamuklu kumaş ile astarlanmıştır. **Süsleme özellikleri:** Krem renkte yünlü kumaş üzerine siyah renkte kaytanlar kullanılarak geometrik motifler ile yaka, ön ortası ve kol oyuntuları işlenmiştir. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren düz kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu bel hattına kadar arka ortası kumaş katıdır. Normal kol oyuntusuna sahiptir. **Yaka:** Oyuntulu yakalı, kruvaze kapamalıdır.
 Envanter No:921 21.01.1969 tarihinde satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Müze envanterine "yelek" olarak kaydedilmiştir.	**Giysinin kullanıldığı bölge:** Erzurum, Erzincan, Bayburt, Sivas bölgelerinde kullanılması muhtemeldir. **Giysinin bugünkü durumu:** Giysi onarım görmemiştir. Giysi saklama koşullarından dolayı oluşan kirlenme ve renk değişikliğine ve iç astarda kısman oluşan yıpranmalara rağmen kullanılabilir durumdadır. **Giyside kullanılan malzemeler:** Giysinin ana kumaşı kahverengi yün kumaştır. Arka beden ise pamuklu kumaştan yapılmıştır. Giysi siyah renk pamuklu kumaş ile astarlanmıştır. **Süsleme özellikleri:** Kahverengi yünlü kumaş üzerine siyah renkte kaytanlar kullanılarak geometrik motifler ile yaka, ön ortası ve kol oyuntuları işlenmiştir. **Giysinin biçimsel özellikleri;** **Beden:** Ön ve arka beden kol altından itibaren etek ucuna doğru açılan "A" kesime sahiptir. Bel hattı belirsiz, giysi boyu kalça hattına kadar arka ortası dikişlidir. **Yaka:** Oyuntulu yakalı, kruvaze kapamalıdır.

Tablo 2' de Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan erkek kolsuz üslüklerin biçimsel özelliklerinin ayrıntılarına yer verilmiştir. 37.1.74 envanter numarası ile kayıtlı olan kolsuz üstlüğün yaprak kollu cepken olma ihtimali yüksektir ve Aydın, İzmir, Denizli, Ankara gibi bölgelerde efe giysisi olması muhtemeldir. Erzurum müzesi koleksiyonunda bulunan üstlüğün yaprak kollarının sökülerek yöreye ait olan üstlükler gibi kullanıldığı düşünülmektedir. 738 ve 921 envanter numarası ile kayıtlı olan kolsuz üstlüklerin süsleme ve biçimsel özellikleri incelendiğinde Erzurum, Erzincan, Bayburt, Sivas bölgelerinde kullanılması muhtemeldir. Genellikle çuha kumaştan yapılan erkek üstlükler gömlek üzerine giyilir ve "gazeki" adı verilen ceket ile alt beden giyilen "zığva" olarak adlandırılan pantolonlar ile birlikte kullanılır. Kapamayı sağlamak için yörede "zigil" adı verilen ve mumlu ayakkabı bağcığından elde örülerek elde edilen düğmeler dikilmiştir.

Üstlüklerin süslemelerinde kaytanlar yoğun şekilde kullanılmıştır. Kaytanlar giyside kullanılacak yere göre değişik örgü teknikleri kullanılarak farklı genişliklerde yapılmaktadır. Yelek süslemesi için "baklava, bükümlü, kılçık ve zincir" örgü tekniğinde hazırlanmış kaytanlar kullanılmaktadır (KK2)[2]. Bu tekniklerden baklava, bükümlü ve kılçık örgü tekniğinde hazırlanmış kaytanlar yaka etrafında, zincir örgü tekniği ile örülen kaytan ise klapanın her iki kenarına ilik yapımı ve cep etrafında kullanılmaktadır. Baklava örgü olarak adlandırılan kaytanlar elde örülerek yapılmakta, bükümlü kaytanlar ise karşılıklı iki kişi ipliği ters yöne doğru bükerek elde etmektedir ve yaka etrafının çivi olarak adlandırılan son halkasında kullanılmaktadır. Kılçık olarak adlandırılan kaytanlar elde örülerek (saç örgüsü şeklinde) elde edilmektedir (KK2).

Tablo 3.
Erzurum müzesi giysi koleksiyonundaki kolsuz üstlüklerin tip sınıflaması

Kadın kolsuz	**Bel hattına kadar**	A Kesim	Oyuntulu yakalı Uç uca kapamalı	Derin kol oyuntulu	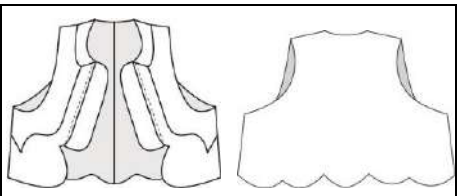

[2] Kaynak Kişi (KK2) Yusuf Yurttaş ile 18.01.2016 tarihinde görüşülmüştür.

		Düz Kesim	Bedene takılan dik yakalı Uç uca kapamalı	Normal kol oyuntulu	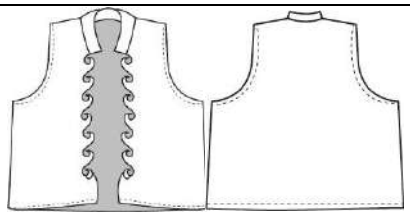
	Kalça hattına kadar	A Kesim	Bedene takılan bahriye yakalı Düz kapamalı	Kol oyuntusuz	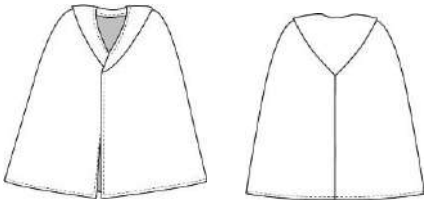
Erkek kolsuz üstlükleri	**Bel hattına kadar**	Düz Kesim	Bedene takılan dik yakalı Uç uca kapamalı	Derin kol oyuntulu	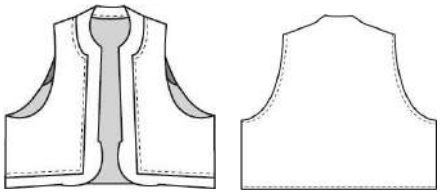
			Oyuntulu yakalı, Kruvaze kapamalı	Normal kol oyuntulu	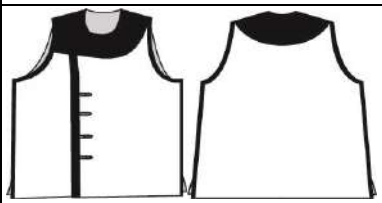
	Bel ve kalça hattı	Düz Kesim	Oyuntulu yakalı, Kruvaze kapamalı	Normal kol oyuntulu	

Tablo 3'te araştırma kapsamında incelenen kolsuz üstlüklerin biçimsel özelliklerine göre tip sınıflaması yapılmıştır. Bu kapsamda 6 adet kadın ve erkek yeleğinin kesim, yaka, kapama ve kol oyuntu biçimleri dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Giysilerde bulunan süsleme özellikleri tip sınıflamasına dahil edilmemiştir. Erzurum müzesi envanterin de yer alan kolsuz üstlüklerin beden formu tip sınıflamasında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Kadın kolsuz üstlüklerinde;

Bel hattına kadar, A kesim, oyuntulu yakalı, uç uca kapamalı, derin kol oyuntulu

Bel hattına kadar, düz kesim, bedene takılan dik yakalı, uç uca kapamalı, normal kol oyuntulu

Kalça hattına kadar, A kesim, bedene takılan bahriye yakalı, Düz kapamalı ve kol oyuntusuz

Erkek kolsuz üstlüklerinde;

Bel hattına kadar, düz kesim, bedene takılan dik yakalı, uç uca kapamalı, derin kol oyuntulu

Bel hattına kadar, düz kesim, oyuntulu yakalı, kruvaze kapamalı ve normal kol oyuntulu

Bel ve kalça hattı arasında, düz kesim, oyuntulu yakalı, kruvaze kapamalı ve normal kol oyuntulu

olmak üzere kadın kolsuz üstlüklerde 3 farklı tipe, erkek kolsuz üstlüklerde ise 3 farklı tipe ulaşılmıştır.

4. SONUÇ

Giysiler işlevselliklerinin yanı sıra biçim, malzeme, süsleme ve kullanım gibi özellikler ile kültürel değerleri yansıtma görevini de üstlenmektedirler.Globalleşmenin getirdiği hızlı tüketim olgusu ile birlikte geleneksel giyislere günümüzde ulaşmak oldukça güç bir hal almıştır. Araştırma kapsamında özellikle kırsal kesimlerde yöre halkından yaşlı insanların değer verip sandıklarında sakladıkları tespit edilmiş, ancak bu giysilerede kendilerinden sonra gelen nesillerin gereken değeri vermedikleri görülmektedir.Gün geçtikçe kaybolan birer kültür öğesi olan giysilerimize günümüzde müze koleksiyonlarından ulaşabilmekteyiz. Giysiler kullanaılan materyallerin özelliklerine göre yıpranmaya ve çürümeye elverişlidir. Bu nedenle giyim kuşam ürünlerinin korunması ve belgelenmesi önemli görülmektedir. Erzurum müze koleksiyonunda kadın ve erkek giyimine ait giysi parçaları bulunmaktadır. Bu kapsamda 6 adet kadın ve erkek kolsuz üstlüklerin biçimsel özellikleri incelenmiş, tip sınıflaması yapılarak kayıt altına alınması ve belgelndirilmesi amaçlanan bu çalışmada 3 adet kadın 3 adet erkek kolsuz üstlük tipine ulşılmıştır. Anadolu halkın kültür izlerini taşıyan bu giysilerin taşıdıkları değerler günümüze ve gelecek kuşaklara doğru aktarılması son derece önemlidir. Üst bedene giyilen kolsuz üstlüklere birçok yörede biçimsel olarak benzer özellikleri olmasına rağmen üzerinde bulunan süsleme ve işleme detayları ile farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Yapılan bu çalışmanın alana katkı sağlayarak, kültürel mirasın korunması, yaşatılması, tanıtılması, geleceğe aktarılması, ilgili literatüre katkıda bulunarak kaynak oluşturması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Aksakal, M. (2018). *Erzurum kadın halk giyim kuşamının tipolojik sınıflaması üzerine bir uygulama.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Eroğlu, T. (2002). Küreselleşme ve halk kültürü. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

H. Pektaş, (2008). Moda ve küreselleşme. *Çatışma ve İşbirliği Kaynağı Olarak Küreselleşme Sempozyumu,* Girne Amerikan Üniversitesi , K.K.T.C.

Koç F. (2015). Türk halk giyiminde biçimsel benzerlik ve terminolojik farklılık bağlamında kısa kadın üstlükleri. *8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri I*

Koç, F. .& Aksakal, M. (2017). Erzurum yöresi halk giyiminde kullanılan çift kapaklı erkek yelekleri. Kunduracı, O. & Aytaç, A. (Ed.). VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru kongresi/ Sanat Etkinlikleri (s.477- 487). Konya: ÖzHür Ofset

Koç F. & Koca E., (2015). Türk halk giyiminde kullanılan kolsuz kadın üstlükleri. *IV. Uluslararası Türk Sanatları Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri Bildirileri,* 515-522.

Koç F. & Koca E., (2016).Türk halk giyiminde kullanılan süslemelere tipolojik bir yaklaşım.İdil, 5(19), 237- 262 DOI: 10.7816/idil-05-19-14

Koçu, R. E., (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü.* Sümerbank Kültür Yayınları, İstanbul: Başnur Matbaası.

User, H.Ş. (2012). Etimoloji Önerileri: eser, yelek. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi,* 19, 91-102.

Vural, T.& Koç, F.& Koca, E. (2008). Yabancı kültürlerin Osmanlı giyim kuşamına etkileri. *38. ICANAS Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi bildirleri,* Maddi Kültür c. 2, 793-808

KAYNAK KİŞİLER

Ayşe Neslihan Hatunoğlu ,Erzurum /Merkez (KK 1)

Yusuf Yuttaş, Terzi, Erzurum / Palandöken İlçesi (KK 2)

EKONOMİK BÜYÜME, FİNANSAL GELİŞMİŞLİK, DIŞA AÇIKLIK VE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH, FINANCIAL DEVELOPMENT, TRADE OPENNESS AND ENERGY CONSUMPTION: THE CASE OF TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Esra BALLI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi M. Akif DESTEK
Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada, 1960-2015 yılları arasındaki Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki finansal gelişmişlik ve ticari açıklık göstergeleri de dikkate alınarak ARDL yöntemi ile incelenmektedir. Yapılan analizin ilk aşamasında, seriler için yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök sınamasından faydalanılmıştır. Yapılan birim kök testi ile serilerin farklı düzeyde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. ARDL sınır testi bulgularına göre, kısa dönemde GSYİH üzerinde, dışa açıklığın negatif, finansal gelişmişlik ve enerji tüketiminin ise pozitif yönlü bir etkisi söz konusudur. Bunun yanında, sonuçlar uzun dönemde GSYH değişkeninin, finansal gelişmişlik, dışa açıklık ve enerji tüketiminden pozitif yönde etkilendiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişmişlik, Dışa Açıklık, Enerji Tüketimi, Türkiye

ABSTRACT

This study investigates the relationship between economic growth and energy consumption by incorporating measures of financial development and trade openness utilizing ARDL methodology for Turkey's economy for the period of 1960-2015. In the first stage of the analysis, Zivot and Andrews (1992) unit root test in the presence of structural break of the time series employed. Zivot and Andrews (1992) unit root test results show that all the variables are not stationary at the same order. According to ARDL test results while trade openness has a negative effect on GDP, both financial development and energy consumption have a positive effect of on GDP in the short run. In addition, the results reveal that GDP is positively affected by financial development, trade openness and energy consumption in the long run long-term.

Keywords: Economic Growth, Financial Development, Trade Openness, Energy Consumption, Turkey

1.GİRİŞ

Sadorsky (2010)'a göre bir ülkenin finansal gelişmişliğini ifade eden doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), bankacılık ve borsa faaliyetlerindeki yükselişler ekonomik büyümeyi arttırabileceği gibi enerji talebinde de artışa yol açabilmektedir. Finansal gelişmişlik, bir ülkenin finansal sisteminin ekonomik verimliliğini arttırması açısından önemli olmakla birlikte bir ülke içinde, finansal riskte ve borçlanma maliyetlerinde düşüş sağlamaktadır. Ayrıca finansal serbestleşme ile borç verenler ve borç alanlar arasındaki şeffaflık artmakta ve daha yüksek oranda finansal sermayeye erişim olanağı elde edilmektedir. Yükselen finansal gelişmişlik, enerji talebinde artış sağlayarak ileri teknolojiye sahip enerji kullanımının teşvik edilmesiyle verimli üretim ve tüketim sahaları yaratacaktır (Sadorsky, 2010:2528-2529). Benzer bir şekilde dışa açıklık ve enerji tüketimi de ekonomik büyüme ile ilişki için de olan bir göstergedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA) (2016) göre, yıllık ortalama % 1 büyüme

oranıyla, 2010 yılında 10.042 milyon ton petrol eşdeğeri (mtoe) olan birincil enerji tüketiminin 2040 yılında 17.866 milyon tona yükseleceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde enerji talebindeki artışın gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olacağı beklenmektedir.
Bu çalışmada, Türkiye için 1960-2015 yılları esas alınarak ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki finansal gelişmişlik ve ticari açıklık değişkenleri de kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik büyüme, finansal gelişmişlik, enerji tüketimi ve dışa açıklık arasındaki genel ilişkinin ifade edilmesine, ikinci bölümünde literatür taramasına, üçüncü bölümde veri ve yöntem tanıtımına, dördüncü bölümünde ise analiz bulgularına yer verilmektedir. Elde edilen bulgular çerçevesinde çalışmanın sonuç bölümünde ise çeşitli değerlendirilmeler vurgulanmaktadır.

2. Literatür taraması

Literatürde yer alan mevcut çalışmalar incelendiğinde, finansal gelişmişlik- ekonomik büyüme, ticari açıklık-ekonomik büyüme, enerji tüketimi-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farklı dönemler, ülkeler ve metodolojiler kullanılarak incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalardan, Uzar ve Eyüboğlu (2019)'de Türkiye için 1980–2015 dönemini esas alınarak, enerji tüketimi, DYY, ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ve ticari açıklıktaki artışın kısa ve uzun dönemde enerji tüketimini olumlu yönde etkilediği, ancak DYY'nin yalnızca uzun dönemde etkili olduğu yönündedir. Klasra (2011) çalışmasında, ekonomik büyümenin belirleyicileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ARDL modeli ile Pakistan ve Türkiye için 1975–2004 esas alınarak incelenmiştir. Buna göre, kısa dönemde Pakistan için dışa açıklık ile ihracat arasında, Türkiye için DYY ve ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ilişkin kanıtlara ulaşmıştır. Ersoy (2011)'de, Türkiye'de finansal açıklığın finansal gelişme, büyüme ve çıktı değişkenleri üzerindeki etkisini ARDL ile incelediği çalışmasında finansal açıklık ile finansal gelişme, büyüme ve çıktı oynaklığı arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen Granger nedensellik testleri, uzun vadede tek yönlü nedenselliğin finansal gelişmeden finansal açıklığa ve kısa vadede finansal açıklıktan çıktı volatilitesine doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Çevik vd. (2019) çalışmasında, ticari açıklık ile reel ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye üzerine 1950–2014 dönemini için incelenerek ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Çeliköz vd. (2017)'de ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, Türkiye'de 1980-2016 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve dışa açıklık uzun vadeli bir ilişki içinde olmakla birlikte, dış ticaret açıklığından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi edilmiştir. Acaravcı vd. (2015) Türkiye'de kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına reel GSYİH, ticari açıklık ve kişi başına DYY girişi arasındaki uzun vadeli nedensellik ilişkileri 1974–2013 dönemi esas alınarak ARDL modeli ile incelenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçları kişi başına düşen elektrik tüketiminden kişi başına reel GSYİH'ya doğru tek yönlü, kısa vadeli ve uzun vadeli bir nedensellik ilişkisi olduğu, kişi başına düşen reel GSYİH'dan kişi başına düşen elektrik tüketimine ilişkin hiçbir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
1970-2015 dönemini esas alan Satrovic (2019) çalışmasında, Türkiye örneğinde enerji tüketimi, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VECM yöntemi ile ele alınmıştır. Elde edilen bulgular enerji tüketiminde meydana gelebilecek %1'lik değişimin kişi başına düşen reel GSYH'de %1,35'lik bir artışa yol açacağını göstermektedir. Çetin (2016) çalışmasında, 1980-2014 dönemleri Türkiye'deki enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişmişliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Enerji tüketimi ve finansal gelişmişlik, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, uzun dönemde ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Alsamara vd. (2019)'da 1960–2014 yılları arasında Türkiye'de ticari açıklık, finansal gelişmişlik ve enerji ithalatının kişi başına düşen reel GSYİH üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlar, ticari açıklığın ve finansal gelişmişliğin kişi başına düşen reel GSYİH büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Faisal vd. (2018), 1965–2013 dönemini esas alarak İzlanda'daki ekonomik büyüme, elektrik tüketimi, ticaret ve kentleşme arasındaki ilişkiyi ARDL ile inceledikleri çalışmalarında, kısa ve uzun dönemde, ekonomik büyüme, ticaret ve kentleşmenin elektrik tüketimi üzerinde anlamlı bir etkiye yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çetin (2018)'de finansal gelişmişlik ve enerji tüketimi arasındaki ilişki, ekonomik büyüme ve kentleşme değişkenleri ile 1980-2015 yılları esas alınarak, Türkiye üzerine incelediği çalışmasında Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile finansal gelişmişlikten enerji tüketimine nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ve İtalya için 1970-2016 yıllarını esas alan Korkmaz (2018) çalışmasında, enerji tüketimi ile finansal açıklık, ticari açıklık ve finansal gelişme arasındaki ilişki ARDL Sınır Testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye için enerji tüketiminin ticari açıklık, İtalya için ise finansal açıklık üzerinde önemli ve olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Shahbaz, vd. (2017) çalışmasında, Hindistan ekonomisini kapsayan üretim fonksiyonuna finansal gelişmişlik, sermaye ve emeği dahil ederek enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişkiyi 1960Q1-2015Q4 dönemleri arası için non lineer ARDL ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular, asimetrilerin varlığında değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi göstermektedir. Asimetrik nedensellik sonuçları, enerji tüketimindeki olumsuz şokların ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, finansal gelişmişliğe verilen olumsuz şoklar da ekonomik büyümede değişikliğe neden olmaktadır. Tunus için 1971-2008 dönemlerini esas alan Shahbaz ve Lean (2012) çalışmasında, enerji tüketimi, finansal gelişmişlik, ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşme arasındaki ilişki ARDL ve Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, uzun dönemde finansal gelişmişlik-enerji tüketimi, finansal gelişmişlik-sanayileşme ile sanayileşme-enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Genel olarak ifade edilecek olursa, finansal gelişmişlik, dışa açıklık ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

2.Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, 1960-2015 yılları için Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyüme (GSYİH), finansal gelişmişlik (FG), dışa açıklık (DA) ve enerji tüketimi (EC) arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmektedir. Tablo 1'de yapılan çalışmada kurulan modelde yer alan değişkenler tanıtılmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı

Değişken	**Tanımı**	**Veri Kaynağı**
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	Kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla (2010 yılı sabit $)	Dünya Bankası Veri Tabanı
Finansal Gelişmişlik (FG)	Özel sektör kredisi (%GSYİH)	Dünya Bankası Veri Tabanı
Dışa Açıklık (DA)	Mal ve hizmet İhracatı (%GSYİH) + Mal ve hizmet ithalatı (% GSYİH)	Dünya Bankası Veri Tabanı
Enerji tüketimi (EC)	Kişi başına petrol eşdeğeri	Dünya Bankası Veri Tabanı

Çalışmada kurulan modelin belirlenmesinde Safaynikou ve Shadmehri (2014), Siddique ve Majeed (2015) gibi çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan;

$$LnGSYH_t = \delta_0 + \delta_1 LnFG_t + \delta_2 LnDA_t + \delta_3 LnEC_t \quad (1)$$

Kurulan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde öncelikle Zivot ve Andrews (1992) birim kök testleri yapılmıştır. Bu testlerin sonucunda, değişkenler arasındaki uzun ve kısa

dönemli ilişkinin belirlenmesinde Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya atılan ARDL sınır testinden faydalanılmıştır. Yapılan analizin ARDL sınır testi çerçevesinde belirlenen denklemi,

$$dGSYH_t = c_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_{0,i}\Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_{1,i}\Delta FG_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_{2,i}\Delta DA_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_{3,i}\Delta EC_{t-i} + \delta_0 GSYH_{t-1} + \delta_1 FG_{t-1} + \delta_2 DA_{t-1} + \delta_3 EC_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

şeklindedir. Belirlenen, n gecikme sayısını, $\delta_{0,1,2,3}$ ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını ifade etmektedir. Kurulan modelde uzun dönemli nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde elde edilen bulgular içindeki ECT(-1) hata terimi katsayısının istatiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmektedir.

3.Bulgular

Yapılan analizin ilk aşamasında, seriler için birim kök sınaması yapılmıştır. Bu amaçla serilerde yapısal kırılma olup olmadığını test edilmesi amacıyla Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök sınamasından faydalanılmıştır.

Tablo2: Zivot ve Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	**Model A (min-t istatistiği)**	**Model B (min-t istatistiği)**	**Model C (min-t istatistiği)**
lnGSYH	-3.467(1979)	-3.282 (2003)	-3.676(1999)
lnFG	-3.120 (2005)	-2.839(2007)	-5.224**(1998)
lnDA	-5.936***(1980)	-4.670**(1996)	-5.873***(1980)
LnEC	-3.855(1972)	-3.945(1974)	-4.533(1979)

Not: ***, **, *, %1, %5, %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Zivot-Andrews birim kök sınamasında "H_o hipotezi: Seri durağan değildir." şeklinde oluşturulurken, alternatif hipotez seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır şeklinde ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle H_o hipotezinin reddedilmesi değişkenin yapısal kırılma ile birlikte durağan hale geldiği anlamını taşımaktadır. Elde edilen bulgulara göre %10 anlamlılık düzeyinde H_o hipotezi, lnDA değişkeni, her üç model için reddedildiğinden, 1980 ve 1996 yıllarında yaşanan yapısal kırılma ile LnFG değişkeni ise Model B ve Model C'ye göre, 1998 ve 2004 yıllarında yaşanan kırılmaya paralel olarak durağan hale gelmiştir. Modelde yer alan diğer bir değişkenlerden lnGSYH ve LnEC ise her üç model sonuna göre H_o reddedilemediğinden ve söz konusu bu değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik I(1) olduğu sonucuna varılmıştır.

Modelde yer alan tüm değişkenlerin her birinin farklı düzeyde durağan olmasıyla birlikte söz konusu kırılma tarihleri modele dahil edilerek seriler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkinin tespit edilmesi amacıyla uygulanan ARDL sınır testinin uygulanması uygun görülmüştür. Tablo 3'te ARDL modeli seçimleri ve F-istatistik değerlerine yer verilmektedir. Hata düzeltme katsayısının negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı olması kurulan modelde kısa dönemde ortaya çıkan şoklarının etkisinin uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir.

Tablo 3: ARDL Modelleri ve F-istatistikleri

Model	***ARDL Modeli***	***F-istatistiği***	***ECM(-1)***
GSYH=f(FG, DA, EC)	*(2,10,10,8)*	*5.414*	*-0.687*** [-7.767]*

Not: Köşeli parantez içindeki değerler t-istatistiğini göstermektedir.***, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.%1 kritik değerler: Alt Sınır I(0:)3.77-Üst Sınır I(1):5.61

Tablo 4'te ARDL sınır testi sonuçlarına göre, elde edilen kısa ve uzun dönem katsayıları gösterilmektedir. ARDL testi için yapılan Teşhis testleri sonuçlarına göre, seçilen ARDL (2, 10, 10, 8) modelinde, otokorelasyon ve değişen varsayan sorunun olmadığı görülmektedir. Yapılan CUSUM ve CUSUMQ testleri, parametrelerin istikrarlı olduğunu, Serial testi, modelde otokorelasyon sorunun

olmadığını, ARCH testine göre hata terimlerinin sabit varyanslı olduğunu, Normality testi, hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu, Ramsey-Reset testi ise fonksiyonel formun doğru seçildiğini göstermektedir.

Tablo 4: ARDL (2,10,10,8) Modeli Tahmin Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

Kısa Dönem Katsayıları			**Uzun Dönem Katsayıları**		
Değişkenler	**Katsayı**	**t-istatistiği**	**Değişkenler**	**Katsayı**	**T-istatistiği**
C	1.900***	[11.892]	lnFG	0.114***	[2.784]
DlnFG	0.162***	[7.429]	LnDA	0.104***	[3.207]
DLnDA	-0.146***	[-8.092]	LnEC	0.003***	[7.938]
DLnEC	0.501***	[6.805]			
TEŞHİS TESTLERİ					
	F- istatistiği	**Olasılık**		**F- istatistiği**	**Olasılık**
Serial	0.007	0.992	**Normality**	0.768	[0.680]
ARCH	2.499	0.121	**Ramsey**	3.546	[0.997]
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı	**CUSUM**	İstikrarlı	İstikrarlı

Not: ****, ** ve * , sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.*

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre, ARDL sınır testi yaklaşımına göre, kısa dönemde GSYİH üzerinde sadece DA değişkeninin negatif yönlü bir etkisi söz konusudur. Kurulan modelde yer alan diğer değişkenlerden olan FG ve EC değişkenleri ise kısa dönemde GSYH değişkenini pozitif yönde etkilemiştir. Bununla birlikte uzun dönem için elde edilen katsayılara göre ise, GSYH değişkeni, 1960-2015 yılları arasında FG, DA ve EC değişkenlerinden pozitif yönde etkilenmiştir.

4.Sonuç

Yapılan çalışmada, 1960-2015 yılları için Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyüme, finansal gelişmişlik, dışa açıklık ve enerji tüketimi arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Zivot-Andrews (1992) tarafından ortaya atılan birim kök testi sonuçlarına göre, serilerden DA ve FG düzeyde, EC ve GSYH ise birinci mertebeden durağandır. Serilerin farklı düzeyde durağan olmasına bağlı olarak, değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde ARDL yönteminden faydalanılmıştır. Elde edilen ARDL sınır testi bulgularına göre, kısa dönemde GSYH, DA'dan negatif, EC ve FG'den pozitif yönde etkilenmiştir. Uzun dönemli katsayılar incelendiğinde ise, FG, DA ve EC'nin GSYH'den pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar, ekonomik büyümenin desteklenmesi için finansal gelişmelerin, dışa açıklık ve enerji tüketiminin arttırılması yönünde faaliyet izlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ekonomik büyümenin önemli itici güçlerinden olan enerji tüketiminin de sürdürülebilir nitelik taşıması için enerji arzının çeşitlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Finansal derinliğin ve çeşitliliğin arttırılması da ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Kaynakça

Acaravcı, A., Erdogan, S., & Akalın, G. (2015). The electricity consumption, real income, trade openness and FDI: the empirical evidence from Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy, 5*(4), 1050-1057.

Alsamara, M., Mrabet, Z., Barkat, K., & Elafif, M. (2019). The Impacts of Trade and Financial Developments on Economic Growth in Turkey: ARDL Approach with Structural Break. Emerging Markets Finance and Trade, 55(8), 1671-1680.

Çeliköz, Y. S., Barutçu, E., & Afsal, M. S. (2017). The relationship between trade openness and economic growth; The case of Turkey. *Route Educational and Social Science Journal, 4,* 104-17.

Çetin, M. (2016). The impact of energy consumption, trade openness and financial development on economic growth: Empirical evidence from Turkey (1980-2014). European Journal of Economic Studies, (4), 459-469.
Çetin, M. (2018). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Bir Zaman Serisi Kanıtı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(3), 69-88.
Çevik, E. İ., Atukeren, E., & Korkmaz, T. (2019). Trade Openness and Economic Growth in Turkey: A Rolling Frequency Domain Analysis. *Economies*, *7*(2), 41.
Dünya Bankası (2019), World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators (Erişim Tarihi: 10.10.2019).
U.S. Energy Information Administration (IEA) (2016). Annual Energy Outlook 2016 with Projections to 2040, Office of Energy Analysis U.S. Department of Energy Washington, DC.
Ersoy, İ. (2011). The impact of financial openness on financial development, growth and volatility in Turkey: evidence from the ARDL bounds tests. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, *24*(3), 33-44.
Faisal, F., Tursoy, T., Gunsel Resatoglu, N., & Berk, N. (2018). Electricity consumption, economic growth, urbanisation and trade nexus: empirical evidence from Iceland. Economic research-Ekonomska istraživanja, 31(1), 664-680.
Klasra, M. A. (2011). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in Pakistan and Turkey: An investigation using bounds test. Quality & Quantity, 45(1), 223-231.
Korkmaz, Ö. (2018). Enerji Tüketimi ile Finansal Açiklik, Ticari Açiklik Ve Finansal Gelişme Arasındaki İlişkinin Karşilaştirmali Analizi: Türkiye ve İtalya Örneği. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 83-100.
Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, *16*(3), 289-326.
Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. Energy policy, 38(5), 2528-2535.
Safaynikou, H. & Shadmehri, M. (2014). Relationship between energy consumption, economic growth, financial development and trade openness in Iran. International Research Journal of Finance and Economics, 122, pp. 120-132.
Satrovic, E. (2019). Energy Consumption, Trade Openness And Growth Nexus In Turkey: Evidence From VECM. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), 1-12.
Shahbaz, M., & Lean, H. H. (2012). Does financial development increase energy consumption? The role of industrialization and urbanization in Tunisia. *Energy policy*, *40*, 473-479.
Shahbaz, M., Van Hoang, T. H., Mahalik, M. K., & Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, *63*, 199-212.
Siddique, H. M. A., & Majeed, M. T. (2015). Energy consumption, economic growth, trade and financial development nexus in South Asia. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, *9*(2), 658-682.
Uzar, U., & Eyuboglu, K. (2019). Is foreign direct investment an engine for energy consumption? An empirical investigation for Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, *26*(27), 28092-28105.
Zivot, E. & Andrews, D.(1992), "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis," Journal of Business & Economic Statistics, July 1992,25 1-270.

SERMAYE KAÇIŞI İLE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: MISIR ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE RELATIONSHIP BETWEEN CAPITAL FLIGHT AND INCOME INEQUALITY: THE CASE OF EGYPT

Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi M. Akif DESTEK
Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Sermaye kaçışı, finansal derinlik, istihdam ve enflasyon düzeyi başta olmak üzere ülke ekonomilerindeki birçok makroekonomik göstergeyi etkileyen önemli bir büyüklüktür. Özellikle son yıllarda gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun haline gelen sermaye kaçışının ağırlıklı olarak yaşandığı bölgelerden birinin Afrika ülkeleri olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, ülke ekonomilerinde önemli bir finansal kriz sebebi de olabilen sermaye kaçışın Mısır ekonomisindeki gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri incelenmektedir. Mısır, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ekonomisinden önemli ölçüde sermaye çıkışına şahit olan bir ülkedir. Bu durum belirgin bir cari açığa sahip ve gelişmekte olan bir ülke statüsünde yer alan Mısır'ın, uygulanan politikalar dahilinde kronikleşen ekonomik istikrarsızlığa açık bir ülke olduğunu göstermektedir. Sosyo-ekonomik bir etki alanına sahip olan gelir eşitsizliği de sermaye kaçışından etkilenen önemli bir ekonomik göstergedir. Bu çalışmada, 1975-2015 yıllarında Mısır ekonomisindeki sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi Balcılar vd. (2010) tarafından geliştirilen Bootstrap Rolling Window yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Elde edilen bulgular, sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki nedensellik ilişkisinin arttırıcı yönde olmakla birlikte, özellikle 1995-1997, 2000-2005, 2007-2015 yılları arasında ağırlık kazandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Kaçışı, Gelir Eşitsizliği, Mısır

ABSTRACT

Capital flight, financial depth, employment and inflation level is an important size affecting many macroeconomic indicators in the national economies. It is remarkable that one of the regions in which capital fluctuations have been predominantly in recent years has been an important problem for developing countries is African countries. In this study, the effects of capital flight on income inequality in Egyptian economy, which may be an important financial crisis in the economies of the country, are examined. Egypt, especially since the 1990s, has witnessed a significant capital outflow from its economy. This shows that Egypt, which is a developing country with a significant current account deficit, is vulnerable to economic instability which has become chronic within the policies implemented. Income inequality, which has a socio-economic impact, is also an important economic indicator affected by capital flight. In this study, the effect of capital flight in the Egyptian economy on income inequality between 1975 and 2015 was analyzed by Balcılar et al. (2010) developed by Bootstrap Rolling Window approach. The findings show that although the causal relationship on capital inequality is increasing, income gains have gained weight especially between 1995-1997, 2000-2005, 2007-2015.

Keywords: Capital Flight, Income inequality, Egypt

1. GİRİŞ

1980'li yıllarla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik düzlemde karşılaştığı önemli sorunlardan biri sermaye kaçışıdır. Sermaye kaçışı üzerine yapılan değerlendirmeler, sermaye kaçışına

konu olan sermayenin büyüklüğünün ölçümü ve bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan makroekonomik sorunlara odaklanmaktadır (Claessens ve Naude, 1993:1). Özellikle 1980'li yıllara birlikte bazı Latin Amerika (Meksika, Arjantin, Brazilya, ve diğerleri) ülkelerinden yüksek oranlı sermaye çıkışlarının söz konusu olması global boyutta sermaye kaçışının bir sorun niteliği taşımasına yol açmıştır (Smorodinskaia, 1998: 67). Sermaye kaçışının tanımı üzerine yapılan değerlendirmelerde görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bir grup araştırmacı, dar kapsamlı olarak sermaye kaçışını sadece kısa vadeli spekülatif hareket olarak ele alırken, bazı araştırmacılar, belirli zaman aralığı veya uzunluğunda gerçekleşen sermaye kaçışı ile sermaye çıkışı arasındaki farka bağlı olarak açıklamalar getirmişlerdir. Bir grup yaklaşıma göre ise, ülkenin yaşadığı ekonomik ve politik risk düzeyine bağlı olarak yabancı para cinsinden finansal varlıklara yapılan yatırım süreci sermaye kaçışı olarak ifade edilmektedir (Smorodinskaia, 1998: 69). Sermaye kaçışı üzerine ilk geleneksel tanımı yapan Kindleberger (1937) göre, sermaye çıkışı, yerli ve yabancı sermayenin politik ve ekonomik belirsizliklere bağlı olarak anormal boyutta ülke sınırları dışına transfer edilmesidir (Sicular, 1998: 2).

Sermaye kaçışı üzerine yapılan çalışmaların genel olarak sermaye kaçışını belirleyen faktörlerin neler olduğu hususunda vurgu yaptığı görülmektedir. Genel olarak bir ekonomide artan politik, ekonomik ve kurumsal bozulmaların, doğal kaynak bolluğunun sermaye kaçışını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Erbe (1985), Ndiaye (2016), Yapatake ve Ngaba (2019), Osei-Assibey vd. (2018), Ajayi (1992), Cuddington (1987), Vos (1992), Yalta (2010), Quazi (2004), Alesina ve Tabellini (1989), Zhu vd. (2005) gibi birçok çalışmada sermaye kaçışı ile ekonomik, kurumsal ve politik değişimler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Sermayenin politik ve ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiği düşünüldüğünde gelir eşitsizliğindeki gelişmelerin de sermaye kaçışı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede mevcut çalışmada, Mısır örneği üzerinden sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki nedensellik ilişkisi ele alınmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında sermaye kaçışı tanıtılarak, ikinci bölümünde sermaye kaçışı ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar ile Mısır'daki gelir eşitsizliği ile sermaye kaçışı incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki nedensellik ilişkisinin test edilmesi için kurulan model, kullanılan yöntem ve elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen analiz bulguları dahilinde çeşitli değerlendirilmelere yer verilmektedir.

2.SERMAYE KAÇIŞI VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mevcut literatür incelendiğinde sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların oldukça azınlıkta olduğu görülmektedir. Özellikle son dönemlerde Mısır'ı da içinde barındıran Afrika ülkelerinde iki paradoksal gelişme ortaya çıkmıştır. Aynı dönemler itibariyle hem sermaye kaçışının hem de yoksulluk ve gelir eşitsizliği adaletsizliğinin artması sermaye kaçışı gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Sermaye kaçışının ülke ekonomilerinde yarattığı önemli etkilerden biri kişiler hatta aynı ülke sınırları içerisinde bölgesel eşitsizlik yaratmasıdır. Genel olarak bu ülkelerde sermaye kaçışından faydalanılarak özel bir zenginlik yaratıldığı ve bu bölgede politik ve ekonomik güce sahip elit bir sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir. Sermaye kaçışından faydalanarak oluşan bu elit sınıf, ülke içerisindeki herhangi bir yoksulluk gelir dağılımı gibi hususlar ile ilgilenmeyen, genellikle kendilerine güvenli bir piyasa aramayı esas alan offshore banka hesaplarına sahip olan kişilerdir. Ekonomide gerçekleşen sermaye kaçışlarından fayda sağlayarak serbest vergi uygulamalarından kazanç sağlayan bu kişiler ülke genelinde gelir eşitsizliğine yol açan kişiler olarak kabul edilmektedir (Ndikumana,2015:1).

Yapılan çalışmada Mısır'daki sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bu durumun gerekçesi olarak Mısır'da özellikle son yıllarda artış gösteren sermaye kaçışı miktarı ve gelir eşitsizliği düzeyi gösterilebilir. Mısır'ın tarihsel süreçteki sermaye kaçışında yaşanan değişimler incelendiğinde, oldukça dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Mısır, son 40 yıllık süre zarfında, yılda ortalama 1,5 milyar dolar (2010 yılı sabit fiyatlar) düzeylerinde yasadışı sermaye kaçışı yaşayan bir

ülkedir. Bu oran Mısır'ın GSYİH'nın %2,9'una denk gelmektedir (Ndikumana ve Boyce, 2012: 7-8). Şekil 1'de Mısırdaki sermaye kaçışında yaşanan değişimler gösterilmektedir.

Şekil 1: Mısır'ın Sermaye Kaçışındaki Değişmeler

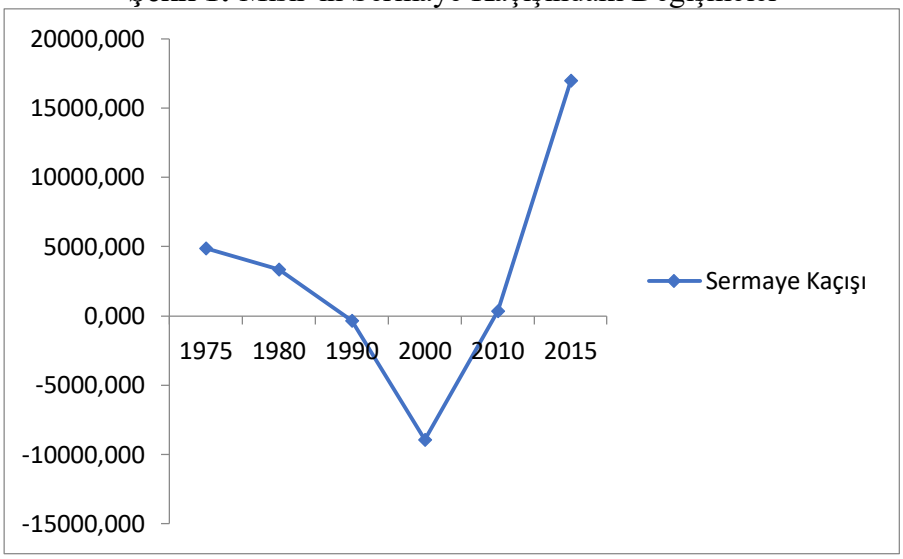

Kaynak: Ndikumana ve Boyce (2018) https://www.peri.umass.edu/capital-flight-from-africa

Şekil 1'deki verilere göre, özellikle 1990-2010 yıllarda sermaye çıkışında ciddi bir artış yaşanmıştır. Sermaye kaçışında yaşanan büyük artış, ağırlıklı olarak ithalatta yaşanan yolsuzluklardan ileri gelmektedir. Ayrıca Afrika bölgesi içerisinde en büyük bankaların ağırlıklı olarak Mısır'da yer alması sermaye kaçışının bu ülkede sıkça yaşamasının olası bir diğer sebebidir. Gelir eşitsizliği de benzer bir şekilde tüm dünya ülkelerinin karşı kaşıya kaldığı önemli bir sorundur. Özellikle sermaye giriş-çıkışları arasında ciddi oynamaların söz konusu olduğu ülkelerde bireyler arasında gelir farklılaşmasına sıkça rastlamak mümkündür. Genellikle gelir eşitsizliği göstergesi olarak Gini katsayısından faydalanılmaktadır. Mısır'ın Gini katsayısındaki değişmeler Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2: Mısır'ın Gini Katsayısındaki Değişmeler

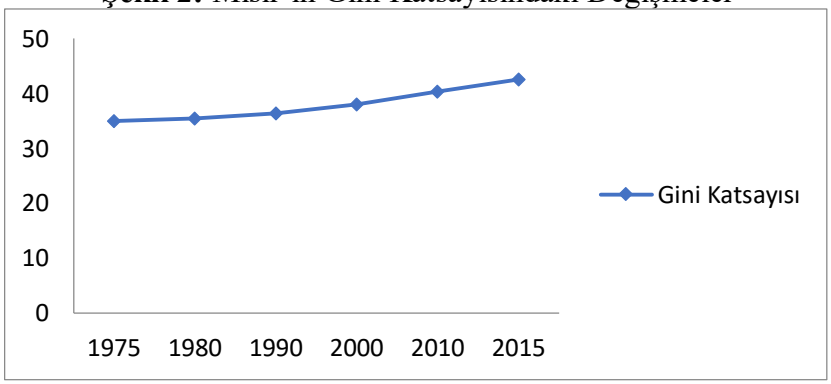

Kaynak: Solt, F. (2019), https://fsolt.org/swiid/

Şekil 2'de de görüldüğü üzere, Mısır'ın Gini katsayısı yıllara bağlı olarak artış göstermiştir. Bu katsayısının artış göstermesi, Mısır'da gelir eşitsizliği adaletsizliğinin arttığını göstermektedir. Bu çerçevede mevcut çalışmada, gelir eşitsizliği ile sermaye kaçışı arasındaki paralel artış dönemler itibariyle nedensellik boyutunda araştırılmaktadır.

3.VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, 1975-2015 yılları arasındaki Mısır ekonomisindeki sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki nedensellik etkisi ele alınmaktadır. Yapılan analizde yer alan sermeye kaçışı verileri, Ndikumana ve Boyce (2018)'den, gelir eşitsizliği ise, Solt, F. (2019) veritabanlarından elde edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle seriler için birim kök testi sınamasının yapılması gerekmektedir.

Serilerin birim kök sınaması için Ng ve Perron (2001) birim kök testinden faydalanılmıştır. Ng-Perron birim kök testi, Phillips (1987) ile Phillips ve Perron's (1988) birim kök testlerinin genişletilmiş halini ifade etmektedir (Ng ve Perron, 2001, 1522). Uygulanan Ng-Perron testi bulguları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzey Seviyede		**Birinci Farkında**	
	MZ_a	MZ_t	MZ_a	MZ_t
CF	-3.107	-1.065	-38.509***	-4.292***
Gini	-4.759	-1.202	-21.305***	-3.210***

Not. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Kritik değerler; MZ_a ; -13.80(%1), -8.10 (%5), -5.70 (%10)----Mzt; -2.58(%1), -1.98(%5), -1.62 (%10)

Tablo 1'de yer alan CF, sermaye kaçışını, Gini ise gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısını ifade etmektedir. Elde edilen birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin her ikisi için de sıfır hipotezleri red edildiğinden serilerin birinci farkında durağan oldukları görülmektedir. Yapılan analizde belirlenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde ise Balcılar vd. (2010) tarafından ortaya atılan Bootstrap Rolling Window yönteminden faydalanılmıştır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen bootstrap yaklaşımına dayalı nedenselliği uygulamak için, Toda - Yamamoto (1995) gecikme uzunluğu genişletilmiş VAR modelinde dayalı ve VAR(p) modeli, (1) nolu denklemdeki gibi ifade edilmiştir.

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \ldots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

(1) nolu modelde yer alan y_t, v, ε_t, N- boyuttaki vektörü, A_r r gecikme uzunluğundaki parametrelerin $n \times n$ boyutundaki matrisini göstermektedir. ε_t, sıfırdan bağımsız, çoklu kovaryans matrisi ile aynı dağılım sürecine sahip hata vektörünü göstermektedir. Toda - Yamamoto (1995)'te genişletilmiş $VAR(p+d)$ modeline dayalı bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için ise (2) nolu denklem takip edilmektedir.

$$y_t = \hat{v} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \ldots + \hat{A}_p y_{t-p} + \ldots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t \qquad (2)$$

Modelde yer alan p, gecikme uzunluğunu, d ise değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesini göstermektedir. MWALD test istatistiğindeki hipotezler y_{2t}, y_{1t} parametresinin "Granger nedeni değildir" şeklinde kurulur ve değişkenlerin anlamlılık düzeyleri Toda – Yamamoto tarafından ortaya atılan asimptotik ve bootstrap dağılımına sahip kritik değerlere göre belirlenir. Efron (1979) tarafından ortaya atılan bootstrap yöntemi ile tahmin edilen seriler için kritik değerlerin hesaplanması 100.000 defa tekrarlanmakta ve bu durum kritik değerlerin güvenilirliğini arttırmaktadır (Hacker ve Hatemi J, 2006:1490-1492). Balcılar vd. (2010) çalışmasında yapısal değişimlerin dikkate alınması varsayımı altında $t=\tau - l + 1, \tau - 1, \ldots \ldots, \tau, \tau = 1, l + 1, \ldots, T$ (l, rooling window boyutunu ifade etmektedir.) alt dönemleri için bootstrap nedensellik incelenmektedir (Balcılar, vd 2010: 1400). Bu çerçevede Şekil 3'de CF'den Gini'ye doğru söz konusu olan nedensellik testi bulguları yer almaktadır.

Şekil 3. Sermaye Kaçışından Gelir Eşitsizliğine Doğru Nedensellik

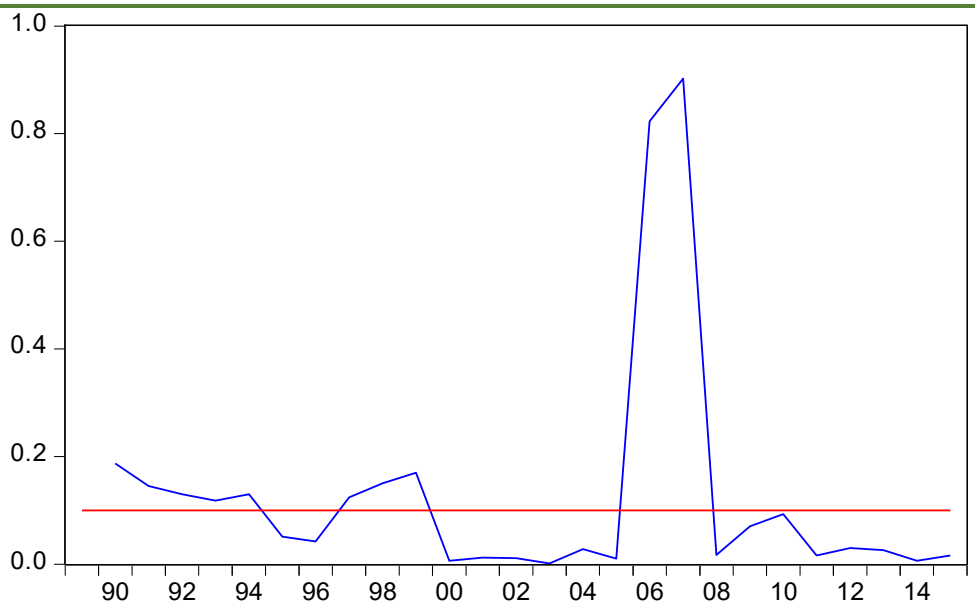

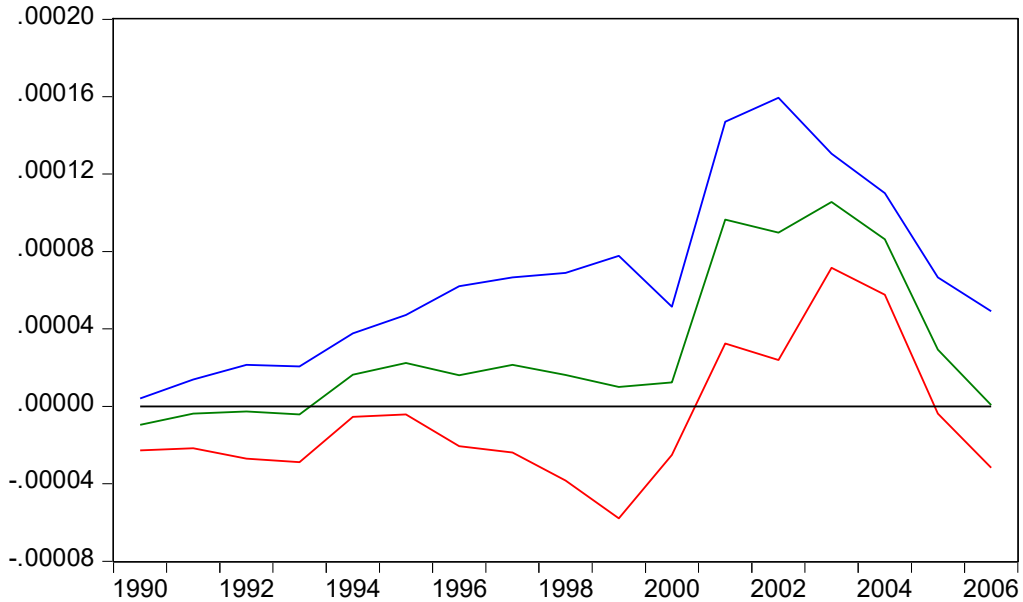

Elde edilen bulgular, "sermaye kaçışı gelir eşitsizliğinin nedeni değildir" hipotezinin 1995-1997, 2000-2005, 2007-2015 dönemleri için red edildiğini ve sermaye kaçışındaki değişmelerin Gini üzerindeki etkisinin bu yıllar arasında söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ele edilen bulgular sermaye kaçışının gelir eşitsizliğini istatistiki olarak pozitif yönde etkilediğini yani gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırdığını göstermektedir. Ayrıca, sermaye kaçışının Mısır ekonomisindeki gelir dağılımı üzerindeki etkisinin 1990'lı yıllarla birlikte de yoğunlaştığı da söylenebilir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada, 1975-2015 yılları arasındaki Mısır ekonomisinde artış gösteren sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi incelenmektedir. Mısır özellikle kendisiyle aynı bölgede yer alan diğer ülkelere göre daha gelişmiş bir bankacılık sistemine sahip oluğundan sermaye kaçışını sıkça yaşayan bir ülke konumundadır. Sermaye kaçışı ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin tespitinde Balcılar vd. (2010) tarafından ortaya atılan Bootstrap Rolling Window yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ele edilen bulgular, sermaye kaçışının özellikle 1990'lı yıllarla birlikte istatistiki olarak pozitif yönlü olmak üzere gelir eşitsizliğini arttırdığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, ülke içerisinde artan gelir eşitsizliğinin azaltılabilmesi için yasadışı boyutta gerçekleşen sermaye çıkışları ile mücadele edilmesi gerektiği açıktır. Ayrıca sermaye kaçışı üzerine çeşitli engellerin konulması, yapılan spekülatif hareketler için söz konusu olabilecek çeşitli vergi uygulamalarının da yürütülmesi önerilebilir. Sermaye kaçışının engellenerek, ülke içerisindeki sermayenin kalıcı olarak kalmasını sağlayacak ve bu sermayenin verimli alanlarda kullanımına destek sağlayacak politikaların da sermaye kaçışının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin azalmasına ön ayak olacaktır.

Kaynakça

Ajayi, S. I. (1992). *An economic analysis of capital flight from Nigeria* (Vol. 993). World Bank Publications.

Alesina, A., & Tabellini, G. (1989). External debt, capital flight and political risk. *Journal of international Economics*, *27*(3-4), 199-220.

Balcilar, M., Ozdemir, Z. A., & Arslanturk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, *32*(6), 1398-1410.

Claessens, S. & Naude, D. (1993), Recent Estimates of Capital Flight, Intemational Economics Department, The World Bank September, WPS 1186

Cuddington, J. T. (1987). Macroeconomic determinants of capital flight: An econometric investigation. *Capital Flight and Third World Debt. Washington, DC: Institute for International Economics*, 85-96.

Efron, B. (1979). Bootstrap Methods: Another Look at the Jackknife, The Annals of Statistics,7, 1-26

Erbe, S. (1985). The flight of capital from developing countries. *Intereconomics*, *20*(6), 268-275.

Hacker R.S. & Hatemi-J A. (2006), Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. Appl Econ 38(13):1489–1500

Kindleberger, C.P. (1937) International Short-Term Capital Movements, (New York: Augustus Kelley)

Ndiaye, A. S. (2016). Capital Flight and Economic Growth in the Franc Zone. In *Inclusive Growth in Africa* (pp. 176-198). Routledge.

Ndikumana, L. & J. Boyce. (2018). Magnitude and Mechanisms of Capital Flight from Angola, Côte d'Ivoire and South Africa. PERI Working Paper, Dec.

Ndikumana, L. (2015). Capital Flight from Africa and Development Inequality: Domestic and Global Dimensions. In *Conference of the Institute for New Economic Thinking (INET), Paris* (Vol. 10).

Ndikumana, L., & Boyce, J. K. (2012). Capital flight from North African countries. *Massachusetts, Amherst: Political Economy Research Institute, University of Massachusetts*.

Ng, S. & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, *69*(6), 1519-1554.

Osei-Assibey, E., Domfeh, K. O. & Danquah, M. (2018). Corruption, institutions and capital flight: evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of Economic Studies*, *45*(1), 59-76.

Phillips, P. C. B. (1987). Time series regression with a unit root. Econometrica 55 277-301

Phillips, P. C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. Biometrika 75 335-346.

Quazi, R. (2004). Foreign aid and capital flight. *Journal of the Asia Pacific Economy*, *9*(3), 370-393.

Sicular, T.(1998).Capital Flight and Foreign Investment: Two Tales from China and Russia. Transition Economics Research Forum Reports (TERF), 1998-1. London, ON: Department of Economics, University of Western Ontario (1998).

Smorodinskaia, N. (1998). Capital flight as the object of international research. *Problems of Economic Transition*, *40*(11), 67-82.

Solt, F. 2019. Measuring Income Inequality Across Countries and Over Time: The Standardized World Income Inequality Database. SWIID Version 8.2, November 2019.,

Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995).Statistical Inferencein Vector Autoregression with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66, 225-250

Vos, R. (1992). Private foreign asset accumulation, not just capital flight: evidence from the Philippines. *The Journal of Development Studies*, *28*(3), 500-537.

Yalta, A. Y. (2010). Effect of capital flight on investment: Evidence from emerging markets. *Emerging Markets Finance and Trade*, *46*(6), 40-54.

Yapatake, P. K. & Ngaba, G. M. M. (2019). *Capital Flight and Extent of Corruption control in the Least Corrupt African Countries: An Empirical assessment* (No. 19/002). Centre de Recherche pour le DÃ© veloppement Economique (CEREDEC).

Zhu, A., Li, C. & Epstein, G. (2005). 10. Capital Flight from China, 1982-2001. *Capital Flight and Capital Controls in Developing Countries*, 262.

ELİT VOLEYBOLCULARIN HÜCUMDA VE BLOKTA SIÇRAMA VE KONMA BECERİLERİNİN POZİSYONLARA GÖRE İNCELENMESİ

EXAMINING THE ELITE VOLLEYBALL PLAYER'S JUMPING AND LANDING SKILLS IN THE ATTACK AND BLOCK IN TERMS OF PLAYING POSITIONS

Bahar MERT

(Voleybol Antrenörü)

Arş. Gör. Sonay Serpil ALPDOĞAN

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor

Prof. Dr. Hayri ERTAN

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, elit kadın voleybolcuların pozisyonlara göre yaptıkları smaç ve blokta sıçrama ve konma tekniklerinin sıklığını saptamaktır. Tarihinin ilk en büyük başarısını yakalayan Voleybol Türk Milli Takımı'nın bu şampiyonadaki başarısı göz önüne alındığında yapılan çalışma literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada 2003 yılında Avrupa Kadınlar Voleybol Şampiyonasında yer alan Türk Milli Takımı'nın oynadığı müsabakalardaki yarı final ve final maç görüntüleri kullanılmıştır. Çalışmada verileri toplamak için kullanılan maç görüntüleri, TRT kameraları ile maçların oynandığı sahada çekilmişlerdir. Çekilen görüntüler videodan seyredilerek gözlemler kaydedilmiştir. Her aktivite sıçrama türü (smaç veya blok) ve faz (sıçrama veya konma) ile kategorize edilmiştir. Faz, ayak kullanım şekillerine göre (sol ayak, sağ ayak veya çift ayak) alt kategorilere ayrılmıştır. Araştırma sonuçlarının analizi, istatistik paket programı olan SPSS paket programında yapılmıştır ve analiz aracı çapraz tablo analizi seçilmiştir. Sonuçlara göre, sıçramada ve konmada en fazla çift ayak sıçrama ve konma tekniği kullanılmıştır. %7 sağ ya da sol ayakla sıçrarken, konmada %14'ünün sağ ya da sol ayakla düştüğü görülmektedir. Çift ayak sıçrama ve konma denge açısından en güvenli stratejidir. Sağ ayak sadece 2 numaralı bölgede kullanılmıştır. 2 numara en fazla blok'un yapıldığı alan iken 4 numara en fazla smacın yapıldığı alandır. Hücumda ve blokta sol ayak üzerine sıçrama ve konma oranı sağ ayaktan daha fazladır. Bu sonuç voleybol sporcularının çoğunun sağ elini kullanmasıyla alakalı olduğu düşünülmektedir Tek ayak üzerine konmalar sadece smaçtan sonra konmalardır ve blok konmalarının %100'ü çift ayak üzerine olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Blok, Smaç, Sıçrama, Konma

ABSTRACT

The purpose of this study was to determine the frequency of the elite volleyball player's jumping and landing techniques in the spike and block in terms of playing positions. Considering the success of the Voleyball Turkish National Team in this championship, which has been the first great success in its history, it is thought that the study will make an important contribution to the literature. In this study, the footages of semi-final and final matches played by the Turkish National Team in the Women's European Volleyball Championship in 2003 were used. The match footages used to collect the data in the study were shot by TRT (Turkish Radio and Television Corporation) cameras on the volleyball court. The observations were recorded by means of watching the footages. Each activity was categorized by the jump type (spike or block) and phase (jumping or landing). The phase was sub-categorized by the foot usage (left foot, right foot or double foot). The results of the study were analyzed using SPSS statistical package program., Crosstab was chosen as the analysis tool. Based on the results, it was found that the double foot jumping and landing was the most used jumping and landing technique. It was observed that while in 7% of the positions the right or left foot was used for jumping, in 14% of them the right or left foot was used for landing. The right foot was used only in the zone 2. While the blocks were performed the most in the zone 2, the spikes were performed the most in the zone 4. The rate of jumping and landing on the left foot in the attack and block was higher than that on the right foot. It was thought that this result was due the fact that most of the volleyball players used their right hand. The landings on one-foot were observed only after the spike and 100% of the block landings were on the double foot.

Keywords: Block, Spike, Jumping, Landing

1. GİRİŞ

Voleybol hücum ve savunmanın bir arada yapıldığı spor dalıdır. Servis ve blok vuruşu dışında topu rakibe doğru yönelten tüm vuruşlara hücum vuruşu denmektedir (FIVB, 2016). Voleybol sporunun doğası gereği ani hareketler içermektedir. Oyuncunun rakipten gelen topu karşılaması hücum ve blok sıçramaları yapabilmesi ve bunu 4-5 set sürdürebilmesi büyük bir çalışma gerektirmektedir (Javadifard, 2015). Voleybolda hücum ve savunmada başarılı olmak için yüksek, hızlı ve patlayıcı bir şekilde sıçrama yeteneği büyük önem taşımaktadır (Gollhofer ve Bruhn, 2003:18-19). Oyuncuların, hem hücum hem de savunma aksiyonları sırasında iyi bir sıçrama yeteneğine sahip olması voleybolda performans açısından son derece önemlidir. Bu hareketler servisi, smacı ve bloğu içerir (Tillman, 2004:31). Yapılan bir çalışmada, voleybol sporunda başarılı olmanın gerekli şartları incelenmiş olup en önemli fizyolojik karakteristiklerinden birinin dikey sıçrama performansı olduğu saptanmıştır (Akınoğlu ve ark., 2018:74).

Voleybolda akut sakatlıklar ve aşırı kullanım sakatlıkları çok sık görülmektedir (Maffulli ve ark., 1996). Yapılan çalışmalarda, voleybolda yaralanmalarının %62.1'inin oyun esnasında (Bavlı, 2008), %70'inden fazlasının ise blok ve smaç esnasında olduğu düşünülmektedir (Watkins, 1997:135-137). Javadifard (2015) birinci veya ikinci ligde oynayan oyuncular üzerinde yaptığı araştırmada en çok yaralanmanın %29.4 ile blok esnasında, %21.6 ile smaç esnasında, %19.6 ile top karşılama esnasında meydana geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, en çok sakatlanmanın meydana geldiği pozisyonları ise sırasıyla sol/sağ ön sıra, arka çizgi ve orta sıra olarak bildirmiştir. Sakatlıkların en çok

ayak bileği, sırt, diz, omuz ve el parmağında meydana geldiği saptanmıştır (Reeser, 2003; Kanbir, 2001).

Literatürde yapılan araştırmalarda yaralanma veya sakatlanmaların genellikle ön hat oyuncularında sıçrama ve konma becerileri sırasında meydana gelmesine rağmen, bu konuda yapılmış yeterince araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışma, en üst yarışmalardan biri olan Avrupa Voleybol Şampiyonasına katılan Kadın Türk Milli Voleybol oyuncularının maçlarda yaptıkları smaç/blokta sıçrama ve konma becerilerinin yüzdeliklerini pozisyonlara göre belirlemek amacıyla yapılmıştır. Tarihinin en büyük başarısını yakalayan Türk Milli takımının bu şampiyonadaki başarısı göz önüne alındığında yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, 2003 yılında Avrupa Kadınlar Voleybol Şampiyonasında yer alan Türk Milli Takımı'nın oynadığı müsabakalardaki yarı final ve final maç görüntüleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan maç görüntüleri, TRT kameraları ile çekilmiş ve görüntüler videodan seyredilerek gözlemler kaydedilmiştir. Her bir maç toplamda 3 set ile sonuçlanmıştır. Toplam 6 set maç görüntüsü izlenmiştir. Çalışmada özellikle voleybol maçı içerisinde arka hat oyuncularına göre sıçrama ve konma becerilerini daha sık yapan ön hat oyuncularının (2, 3, 4 numaralı pozisyondaki oyuncular) maç içerisindeki sıçrama ve konma becerileri incelenmiştir. Oyuncuların sıçrama ve konma türü (smaç veya blok) ve faz (sıçrama veya konma) şeklinde kategorize edilmiştir. Faz, ayak kullanım şekillerine göre (sol ayak, sağ ayak veya her iki ayak) gibi alt kategorilere ayrılmıştır. Kollektif bloklarda her oyuncunun sıçrama ve konma becerisi ayrı ayrı kaydedilmiştir.

Araştırma sonuçlarının analizi, SPSS programında yapılmıştır. Oyuncuların pozisyonlarına göre sıçrama, konma, strateji yüzdeliklerinin belirlenmesi ve sıçrama tekniklerine göre strateji, konma tekniklerine göre strateji yüzdelikleri Çarpraz Tablo Analizi ile belirlenmiştir. Elde edilen yüzdelikler açısından yorum yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. 2003 Avrupa Bayanlar Voleybol Şampiyonası Türk Milli takımının yarı final ve final maçlarındaki pozisyonlara göre sıçrama tekniği yüzdelikleri

Pozisyon		Sıçrama Tekniği			Toplam
		Sol ayak	Sağ ayak	Çift ayak	
2 numara	Sıçrama Sayısı	7	3	81	91
	Pozisyon	%7,7	%3,3	%89	%100
3 numara	Sıçrama Sayısı	1	0	38	39
	Pozisyon	%2,6	%0	%97,4	%100
4 numara	Sıçrama Sayısı	2	0	54	56
	Pozisyon	%3,6	%0	%96,4	%100

Tablo 1. de görüldüğü üzere smaç ve blokta 2 numaralı pozisyonda en çok %89,0'lık bir oranla

çift ayak sıçrama tekniği kullanılmıştır. %7,7 ile sol ayak ve %3,3 ile sağ ayak sıçrama tekniği kullanılmıştır. 3 numaralı pozisyonda %97,4 ile çift ayak, %2,6 ile sol ayak ve %0 sağ ayak sıçrama tekniği kullanılmıştır.4 numaralı pozisyonda %96,4 çift ayak, %3,6 sol ayak,%0 sağ ayak kullanılmıştır. Sıçramada sağ ayak sadece 2 numaralı bölgeden kullanılmıştır. Sonuçlardan görüldüğü üzere en fazla çift ayak sıçrama tekniği kullanılmıştır.

Tablo 2. 2003 Avrupa Bayanlar Voleybol Şampiyonası Türk Milli takımının yarı final ve final maçlarındaki pozisyonlara göre konma tekniği yüzdelikleri

Pozisyon		Konma Tekniği			Toplam
		Sol ayak	Sağ ayak	Çift ayak	
2 numara	Konma Sayısı	3	4	84	91
	Pozisyon	%3,3	%4,4	%92,3	%100
3 numara	Konma Sayısı	1	0	38	39
	Pozisyon	%2,6	%0	%97,4	%100
4 numara	Konma Sayısı	18	0	38	56
	Pozisyon	%32,1	%0	%67,9	%100

Tablo 2'de üzere smaç ve blokta 2 numaralı pozisyonda %92,3'lük bir oranla çift ayak konma tekniği kullanılmıştır. %4,4 ile sağ ayak ve %3,3 ile sol ayak konma tekniği kullanılmıştır. 3 numaralı pozisyonda %97,4 ile çift ayak, %2,6 ile sol ayak ve %0 sağ ayak konma tekniği kullanılmıştır.4 numaralı pozisyonda %67,9 çift ayak, %32,1 sol ayak, %0 sağ ayak kullanılmıştır. Konmada sağ ayak sadece 2 numaralı bölgeden kullanılmıştır. Sonuçlardan görüldüğü üzere en fazla çift ayak konma tekniği kullanılmıştır.

Tablo 3. 2003 Avrupa Bayanlar Voleybol Şampiyonası Türk Milli takımının yarı final ve final maçlarındaki pozisyonlara göre strateji yüzdelikleri

Pozisyon		Strateji		Toplam
		Hücum	Savunma	
2 Numara	Sıçrama Sayısı	45	46	91
	Pozisyon	%49,5	%50,5	%100
3 Numara	Sıçrama Sayısı	21	18	39
	Pozisyon	%53,8	%46,2	%100
4 Numara	Sıçrama sayısı	45	11	56
	Pozisyon	%80,4	%19,6	%100

Tablo 3.'de görüldüğü üzere 2 numaralı pozisyonda, %50,5 savunma(blok) %49,5 hücum(smaç) yapılmıştır. 3 numaralı pozisyonda %46,2 savunma, %53,8 hücum yapılmıştır. 4 numaralı pozisyonda %19,6 savunma, %80,4 hücum yapılmıştır. 2 numara en fazla savunmanın yapıldığı alan iken 4 numara en fazla hücumun yapıldığı alandır.

Tablo 4. 2003 Avrupa Bayanlar Voleybol Şampiyonası Türk Milli takımının yarı final ve final maçlarındaki sıçrama tekniklerine göre strateji yüzdelikleri

Sıçrama Tekniği		Strateji		Toplam
		Hücum	Savunma	
Sol Ayak	Sıçrama Sayısı	8	2	10
	Sıçrama Tekniği	%80	%20	%100
Sağ Ayak	Sıçrama Sayısı	3	0	3
	Sıçrama Tekniği	%100	%0	%100
Çift Ayak	Sıçrama sayısı	100	73	173
	Sıçrama Tekniği	%57,8	%42,2	%100

Tablo 4'e göre sol ayakla sıçrayışların %80'i hücum, %20si savunma amacıyla yapılmıştır. Sağ ayakla sıçrayışların %100ü hücum amacıyla yapılmıştır. Çift ayakla sıçrayışların %57,8 si hücum, %42,2 si savunma amacıyla yapılmıştır.

Tablo 5. 2003 Avrupa Bayanlar Voleybol Şampiyonası Türk Milli takımının yarı final ve final maçlarındaki konma tekniklerine göre strateji yüzdelikleri

Konma Tekniği		Strateji		Toplam
		Hücum	Savunma	
Sol Ayak	Konma Sayısı	22	0	22
	Konma Tekniği	%100	%0	%100
Sağ Ayak	Konma Sayısı	4	0	4
	Konma Tekniği	%100	%0	%100
Çift Ayak	Konma sayısı	85	75	160
	Konma Tekniği	%53,1	%46,9	%100

Tablo 5'e göre sol ayakla konmaların %100'ü hücum amacıyla yapılmıştır. Sağ ayakla konmaların %100'ü hücum amacıyla yapılmıştır. Çift ayak konmaların %53,1 i hücum, %46,9 u savunma amacıyla yapılmıştır**.** Tablodan da anlaşıldığı üzere tek ayak üzerine konmalar sadece smaçtan sonra konmalardır ve blok konmalarının %100ü çift ayak üzerine olmuştur. Sol ayak üzerine sıçrama ve konma oranı sağ ayaktan daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma da, elit kadın voleybol oyuncularının smaç/blok sıçrama ve konma sayıları ve yüzdelikleri belirlenmiştir. Video analizleri neticesinde, oyunların maç içerisinde smaç/blokta hareketi esnasında toplam da 186 kez sıçradığı ve 186 kez konma hareketi gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, blok ve smaç esnasında en fazla sıçrama ve konma becerilerin 2 numaralı pozisyondan yapıldığı tespit edilmiştir. Şentuna (2005) yılında yaptığı araştırma bu sonucu destekler niteliktedir.

Voleybol uzun süre devam eden ve yüksek şiddetli aktiviteler içeren bir spordur. Dolayısıyla

sakatlık veya yaralanma riski yüksektir. Smaç ve **b**lok, "yüksek riskli" faaliyetler olarak kabul edilmektedir (Reeser, 2003:83,85). Analiz sonuçlarına göre, 2003 Avrupa Kadınlar Voleybol Şampiyonasında yarı final ve final maçlarında herhangi bir sakatlığa rastlanmamıştır. Hücumda ve blokta sol ayak üzerine sıçrama ve konma oranı sağ ayaktan daha fazladır. Tek ayak üzerine konmalar sadece smaçtan sonra gerçekleştirilen konma hareketleridir ve blok sonrası yapılan konma hareketlerinin %100'ünün çift ayak yapıldığı görülmüştür. Bu maçlarda, hemen hemen tüm kadın oyuncular hücum ve blok esnasındaki sıçrama ve konma eylemlerini gerçekleştirirken çift ayağı tercih ettiği sonucuna varılmıştır. Çift ayak üzerinde yapılan sıçrama ve konma becerileri sporcu performansını olumlu yönde etkilemektedir ve bu da yapılan çalışmalarda görülmektedir. Schafle, (1993) ve Ireland (1999) tek ayak üzerinde yapılan sıçrama ve konma eylemlerinin denge kaybı ve yaralanmalara neden olduğunu ileri sürmüştür ve bunun nedeni ise Ireland (1999) şu şekilde açıklamıştır; düşüş esnasında öne eğilmiş bir vücut pozisyonu, external tibial rotasyon ve diğer ayağın kontrol dışı olmasına neden olur. Bu konumda sporcunun dik durmasını sağlayan kaslar yeterli düzeyde işlev görmez ve yaralanma riski artar.

Bu çalışma da, oyuncular, en çok çift ayak sıçrama daha sonra sol ayak sıçramayı kullanmışlardır. Takımda sağlakların oranının yüksek olması bu sonuca neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, sol ayakla yapılan sıçrayışların %80'i, sağ ayakla yapılan sıçrayışların %100'ü, hem sol hem de sağ ayakla yapılan konma eylemlerinin %100'ü hücum amacıyla yapılmıştır. Sporcuların savunma ile karşılaştırıldığında hücum için yaptıkları sıçrama ve konma eylemlerinde tek ayağını tercih etmeleri, bu maçlarda sakatlık riskine veya denge kaybına sebep olmamıştır fakat bunun dikkat edilmesi gereken bir unsur olduğu literatürde belirtilmiştir. Dolayısıyla antrenmanlar içerisinde oyuncuların sıçrama ve konma eylemlerini gerçekleştirirken çift ayak kullanmaya teşvik edilmesi son derece önemlilik arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Akınoğlu, B. ve diğerleri. (2018). Elit erkek plaj voleybolu ve salon voleybolu sporcularının sıçrama performansı ve diz eklemi izokinetik kas kuvvetinin karşılaştırılması. *Turkiye Klinikleri J Sports Sci*, 10(2), 73-79.

Bavlı, Ö. (2008). Adolesan dönem basketbolcularda mevkilere göre yapısal ve motorik özelliklerin karşılaştırılması. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *2*(3), 174-181.

FIVB, (2016). Official volleyball rules 2017-2020.

Gollhofer, A., Bruhn, S. (2003). *Handbook of sports, medicine and science volleyball* (Reeser C. J. and Bahr R. (Eds.). *Basic and applied science* (pp. 18-28). U.K.:Blackwell Publishing

Ireland, M.L. (1999). Anterior cruciate ligament injury in female athletes: epidemiology. *Journal of Athletic Training*, 34(2), 150-154.

Javadifard, Y. (2015). *Farklı kategorilerdeki kadın-erkek voleybolcuların yaralanma ve önleyici aktivitelerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kanbir, O. (2001). *Sporda sağlık bilinci ve ilkyardım* (2. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

Maffulli, N., Bundoc, R.C., Chan, K.M. & Cheng, J.C.Y. (1996). Paediatric sports injuries in Hong Kong: a seven year survey. *British Journal of Sports Medicine*, 30, 218–221.

Reeser, J.C. (2003). *Handbook of sports medicine and science volleyball*. ABD: Human Kinetics.

Schafle, M. D. (1993). Common injuries in volleyball: Treatment, prevention and rehabilitation. *Sports Medicine*, 16, 126-129.

Sentuna, M. (2005). Voleybolda hücum ve savunmaya ait değişkenler ile kazanma ve kaybetmenin ayrıştırılması. *Spormetre, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2) 85-92.

Tillman, M. D., Hass, C. J., Brunt, D., & Bennett, G. R. (2004). Jumping and landing techniques in elite women's volleyball. *Journal of Sports Science & Medicine*, *3*(1), 30-36

Watkins, J., & Green, B. N. (1992). Volleyball injuries: a survey of injuries of Scottish National League male players. *British Journal of Sports Medicine*, *26*(2), 135-137.

.

İSLAMIN SİYASİ DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN TEŞEKKÜLÜ VE DEVLET BAŞKANLIĞI ANLAYIŞLARI

THE EXISTENCE OF THE ISLAMIC POLITICAL THOUGHT AND THE VIEWS OF THE PRESIDENCY

Osman AÇAR

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

İslam düşüncesinin başlangıcından beri dünyayı algılayış şekline bağlı olarak farklı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Siyasal mezhepler de devlet başkanının kim olacağı tartışmaları etrafında İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren siyasal hayatta önemli yer edinmişlerdir. Pek çok marjinal mezhep göz ardı edilerek çalışmada İslam siyasal tarihinde ana akımlar olarak beliren Şiilik, Haricilik ve Sünnilik'in teşekkülü ve bunların devletin başı olan yöneticilere ilişkin görüşleri irdelenip analiz edilmektedir.

İslam siyasal mezheplerin tam olarak ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak bazı yazarlar, siyasi mezheplerin İslamın üçüncü halifesi Osman döneminden sonra ortaya çıkmaya başladığını ifade etmektedir. Halife Osman döneminde başlayan sorunlar dördüncü halife Ali döneminde de devam etmiş ve iç huzursuzluklar devlet başkanının meşruiyeti konusunun bir problematik olarak ele alınmasına yol açmıştır. İç huzursuzlukların bulunduğu bir ortamda Ali'nin karşısında güçlü bir rakibin ortaya çıkması İslam siyasal düşüncesinde derin ayrılıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu karışıklık ortamında ortaya çıkan siyasal mezhepler zamanla belirli bir taraftar kitlesi oluşumunu da ivmelendirmiştir. İlk çıktıkları günden bu güne kadar siyasi mezheplerin kabul ve reddiyeleri bir takım nedenlere bağlı olarak çeşitlenmiş, bazı durumlarda iç içe geçerek bir kafa karışıklığı meydana getirmiştir. Bu bakımdan incelemeye tabi tutulan mezheplerin kendi içindeki tonlarından ve birbirini çapraz kesen benzerliklerinden sarf-ı nazar edilerek, bu çalışmada ana tonlar ve hâkim renklerden hareket edilecektir.

Birçok açıdan farklılaşan bu üç siyasi mezhepte devlet başkanına/devlet başkanlığı makamına yüklenen anlam ve fonksiyon bundan elbette nasibi almıştır. Şii ekol, devletin başına Ali'nin soyundan gelen birinin geçmesi gerektiği iddia etmiş ve bu iddiasını kanıtlayacak argümanlara sahip olduğunu ileri sürmüştür. İslam düşüncesinin en keskin radikalleri olarak tanınan Hariciler, devlet başkanlığı makamının zorunluluğu konusunda çok da ısrarlı olmamışlardır, devlet başkanlığı görevinin gerekli olduğu bir durumda bu yetki ya da görev bir kişi veya zümrenin hakkı değildir. Yönetici olmanın akli veya şeri herhangi bir zorunluluk gerektirmediğini iddia eden haricilere göre, yönetici olma hakkı eşit oranda bütün Müslümanlara aittir. Sünnilik ise devlet yöneticiliğini ne Hariciler kadar geniş bir yelpazede ele almış ne de Şiiler gibi belirli bir aile veya soya ait olduğu iddia etmiştir. Sünnilik devlet başkanlığını belli şartlara bağlamıştır ve bu şartları sağlayanların devlet başkanı olmasının önünde engel bulunmamaktadır. Bu çalışmada İslam'ın siyasi düşüncelerinin ortaya çıkış süreci ve devlet başkanlığına bakış açıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi mezhep, Şiilik, Haricilik, Sünnilik

ABSTRACT

Different sections have emerged depending on how they perceive the world since the beginning of Islamic thought. Political sects, have emerged round the debates of who the president will be and gained an important place in the political life since the early periods of Islam. Many marginal sects are ignored, and the study examines and analyzes the formation of Shi'ism, Khartism and Sunnism, which are the main movement in Islamic political history, and their views on the leaders of the state.

There is no consensus on exactly when the Islamic political sects emerged. However, some writers, state that political sects began to emerge after the reign of Osman.The problems that started during the period of Osman's reign continued during the period of Ali's reign, and internal unrest caused the questioning of the legitimacy of the president. In an atmosphere of internal unrest, the emergence of a strong rival against Ali paved the way for deep divisions in Islamic political thought. In this environment of confusion, The political sects that emerged in this turmoil also accelerated the formation of a certain followers. From the first day of their emergence, the assent and rejections of political sects have been diversified for a number of reasons, and in some cases have been intertwined to create confusion. Muslims gathered around their own views and political sects began to be accepted by the parties. Today, political sects have their own worldview and differentiate from each other in many subjects. In this study, the main tones and dominant colors will be used.

The views of these politcial sects on the presidency vary considerably. Shiite school, claimed that one of Ali's descendants had to be head of the state and tried to prove it's claim. According to kharijites, the presidency is not the right of a person or group. Kharijites claim that being a ruler does not require any obligation as a reason or sherry, the right to be a ruler belongs to all Muslims equally. On the other hand, Sunnism did not take state administration as wide as the Kharijites did, nor it claim that it belonged to a particular family as Shi'ism did. Sunnism has attached the presidency to certain conditions and there is no obstacle to becoming a head of state for those who fulfill these conditions. In this study, the process of emergence of the political sects of Islam and their views on the presidency examined.

Keywords: Political sect, Shi'ism, Kharijism, Sunnism

1. GİRİŞ

İslam'daki tüm siyasi mezhepler, devleti yöneten kişinin (halife) kim olacağı tartışması odağında şekillenmiştir. İslam literatüründe "hilafet" ya da "imamet" olarak kavramsallaştırılan mefhumlar ile dini muhafaza ederek dünyevi ve dini işleri siyasetle yönetme konusunda şeriat sahibi zata vekâlet etmek çerçevesinde yürütülen umur (işler) ve ahkâmın (hükümlerin) kurumsal sistemi kastedilmektedir. İmamet ya da hilafetin yürütücüsü konumundaki kişiye ise "halife" veya "imam" denilmektedir. Sünni siyasal görüşte devlet başkanını tanımlamak üzere ekseriya "halife" kavramı tercih edilirken Şiilikte bunun için genel kabul gören kavram "imam"dır. "Halife", öncekinden sonraki, selefin halefi anlamına gelmekte ve daha az dini bir motif içermekteyken "imam" doğrudan dini bir mana yüklüdür. Halife, peygamberin halifesi (ondan sonra bu görevi yürüten) olmak hasebiyle sıradan bir makamı işgal etmemekte ama peygamber derecesinde bir kutsallığı da temsil etmemektedir. Halifeye aynı zamanda imam denilmesinin ihtimal ki en ikna edici sebebi, devlet başkanı ile namazda kendisine uyulan imam arasında anlamlı bir bağ kurarak müminlerin ona itaatini meşrulaştırmaktır. Bundan dolayıdır ki hilafete "İmamet-i Kübra" denmiştir. [1]

Peygamberin vefatı ardından kimin devlet başkanı (halife ya da imam) olacağı konusunda ihtilaf ve tartışmalar olmuştur. Bazı kimselere veya gruplara göre bu makamın kimde olacağı sarih bir şekilde peygamber tarafından belirtilmişken bazılarına göre ise bu konu hakkında peygamberin herhangi bir emri ve/veya vasiyeti yoktur. İslamin siyasi mezheplerinin doğuşunda büyük ölçüde işte

[1]İbn Haldun, Mukaddime,(Çev: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları,2017, s. 423.

bu meseledeki ihtilaflar yatmaktadır. Bu konudaki ihtilafin şiddetini daha iyi anlamak adına Şehristani'nin şu tesbiti önemlidir: "*İslam dini hususlarının hiçbirinde devlet başkalığı konusunda olduğu kadar taraflar birbirlerine karşı silaha sarılmamıştır*."[2]

"Halife" kelimesi ya da çoğulu olan "halaif" ve "hulefa" kelimesi Kur'anda siyasi anlamdan bağımsız bir şekilde birinin yerine getirilen kişi, vekil anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Muhammed'in yerine devlet başkanlığına geçeçek kişiye halife denilmesi muhtemelen sahabenin tercihiydi. Bu itibarla "halife" veya çoğulu "hulefa" gibi kelimelerin geçtiği hadislerin sahih olmadığı bundan dolayı da bu kabil hadislere ihtiyatlı yaklaşmanın daha doğru olacağı söylenebilir.[3] Nitekim Ebubekir'in İslamın ilk halifesi olarak seçildiği "Sakifetu Beni Saide" toplantısında Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre ne Ensardan ne de Muhacirlerden hiçkimse hadis naklinde bulunmamıştır.[4]

Hilafet ve halifelik konusunda durum böyleyken, Kura'an'ı Kerim'de İslamın yönetim özellikleri genel ilkeler halinde verilmiş bunun haricinde siyasi konularda bir düzenlemede bulunulmamıştır.[5] H. Tefvik Mücahid (2012)'e göre, Kur'an-ı Kerim İslamın yönetim şartları için beş temel ilke ortaya koymuştur. Bu ilkeler; " Allah'ın indirdikleriyle hükmetme", eşitlik", "adalet", "şura" ve "itaat"tir.[6] Kur'an'da bu ilkelerin önemleri şöyle ifade edilmiştir: "*Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir." "Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar fasıklardır*."[7] Tüm semavi dinlerde yer alan eşitlik ilkesi İslam'da o kadar keskin ve net bir şekilde ifade edilmiştir ki başka hiçbir dinde bu derece mutlak ayrım ve tasnif yapılmamıştır. Sünnet ve hadislerle de adalet bağlamında eşitlik ilkesine olan vurgu desteklenmiştir. Din, dil, ırk, renk vb. gibi etkenlerin hepsini yoksayan İslam, üstünlüğün ancak ve ancak takvada olacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda İslamın vaz'ettiği ilkeler stoacı felsefi düşüncenin savunduğu "mutlak evrensellik"yla önemli ölçüde örtüşmektedir.[8] Bu anlayışın tezahürünü Kur'an'daki şu ayetlerde görmekteyiz: " *Sizi tek bir nefisten yaratmış, sonra ondan eşini var etmiştir…*"[9] "*O, sizi tek bir nefisten , babaların sülbünde kararlaşmış ve anaların rahminde kararlaşmakta olarak yaratandır*."[10] "*Ey insanlar ! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir*."[11]

Adalet ilkesi Kur'an'da pek çok yerde zikredilmiş gerek kişiler bazında yöneticiler, gerekse kurumlar bazında kamu ve özel kurumlar adalet ışığı doğrultusunda hareket etmeye çağrılmıştır. Adalet ilkesinin kapsamı İslama inanan inanmayan herkesi içine almış ve bu bağlamda herkese eşit bir şekilde yaklaşılarak muamele edilmiştir. İslamda adalet, devletin temeli kabul edilerek yöneticiye büyük sorumluluklar yüklenmiştir.[12] Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Yaratıkların Allah'a en sevgilisi, adil imamdır (yöneticidir), en sevimsizi ise zalim imamdır*."[13] İslam'da adalet ilkesi hem hukuki hem de sosyal bağlamda kabul edilmiştir.[14] Bu çerçevede adaletin önemi Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman*

---

[2]Şehristani, El-Milel Ve'n-Nihal,(Çev: Metin Öz), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s.20
[3] Uludağ, Süleyman, İslam-Siyaset İlişkileri, İstanbul: Dergâh Yayınları,2016,ss.50-51.
[4] Fığlalı, E . "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (1972),s.224.
[5] Akbulut, Ahmet, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı, Ankara: Otto Yayınları,2017,s.78
[6] Huriye Tevfik Mücahid, Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce İstanbul: İz Yayıncılık, 2012 s 40-48.
[7] Maide Suresi, 44,45,47.
[8] Mücahid, a.g.e., ss.40-42.
[9] Zümer Süresi, 6
[10] En'am Süresi, 98
[11] Lokman Süresi, 28
[12] Mücahid,a.g.e.,s.45
[13] Ahmed, Müsned, 3/22.
[14] Mücahid,a.g.e., s.45

adaletle hükmetmenizi emreder…"[15] "*Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır*."[16]

Halkın siyasal alandaki katılımı ve denetimi bağlamında demokrasinin temelini oluşturan önemli ilkelerden biri olan şura, tıpkı eşitlik gibi Kur'an'da yoruma kapalı bir şekilde net olarak ifade edilmiştir. Hatta İslam'da yönetim açısından bu ilkenin önemi o kadar büyüktür ki Kur'an'da bir sürenin adı şura'dır. Bu bakımdan şura siyasal hayatı tüm yönleri ile kuşatıp özellikle tüm kamu işleri üzerinde egemen bir ilke konumundadır.[17] Nitekim Müslümanlarında kesin hüküm bulunmayan konular dışında şura'yı bir hayat felsefesi haline getirmeleri gerekliliği ortaya konulmuş ve şöyle buyurulmuştur: "*Onların işleri, kendi aralarında şura iledir*."[18] "(*Yapacağın) İşlerde onlara da danış*!.."[19] Bu bağlamda Resuullah (s.a.v.)' de şura'nın önemine dikkat çekmek için şu ifadelerde bulunmuştur: "*Size cemaati ve çoğunluğu öğütlerim.*"[20]

İtaat konusu da Kuran'da açıkca şu şekilde belirtilmiştir: "*Ey iman edenler! Allah'a, Resulüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız bir şeylerde anlaşmazlığa düştüğünüz vakit, onu Allah ve Resulüne havale edin*!"[21] Bu bağlamda İslam, Allah ve Resulüne itaatı şartsız ve şüphesiz bir şekilde emrederken yöneticilere olan itiati iki koşula bağlamıştır. Bu koşullardan ilki yöneticinin müslüman toplumdan çıkması iken ikincisi yöneticinin Allah'a ve peygamberlerine itaat etmesidir.[22]

Bu kavramlar İslami yönetimin yapı taşlarını deyim yerindeyse değişmez anayasal ilkelerini oluşturmaktadır. Hilafet konusunda belirgin ve açık ifadelerle tanım yapılmamasının sebebi, toplumlar ve milletlerin içinde bulunduğu durumların farklılık göstermesi, en iyi sistemin bile zamanla tahribata uğrayıp geçerliliğini yitirebilmesi ve bu sistemin toplumların değişikliğine ayak uyduramaması olarak gösterilebilir.[23]

Devlet başkanlığı hakkındaki bu teorik çerçeveye rağmen pratikte devlet başkanlığıyla ilgili fikir ayrılıkları ilk halife seçiminde baş göstermiştir. Ensar, mühacire 'bir bizden halife seçilsin bir sizden' teklifini sunarak Sa'd b. Ubade'yi hilafet makamına adayları olarak göstermiştir. Bunun üzerine bu olayı duyan Ebubekir ve Ömer toplantının yapıldığı yer olan Beni Saide Sakifesi'ne varmışlardır. Ebubekir ensara "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini okuyarak onları bu iddalarından vazgeçirmiş ve halife olarak seçilmiştir.[24]Ardından Ömer'i kendisinden sonra veliaht tayin ederek Müslümanların biatini almıştır. Ömer ise kendinden sonra halife seçimini kendi aralarında tayin edilmesi üzerine altı kişilik bir kurula bırakmıştır. Siyasi mezheplerin ortaya çıkış nedenlerini liderlik tutkusu, devlet yönetiminde hilafet meselesi, siyasi anlaşmazlıklar ve iç savaşlar olmak üzere dört ana başlık altında katagorize etmek mümkündür.[25] Çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan siyasi mezhepler kendilerine geniş hareket alanları bulmuştur.

---

[15] Nisa Süresi, 58.
[16] Nisa Süresi,135
[17] Mücahid, a.g.e, ss.46-47
[18] Şura Suresi,38
[19] Al-i İmran Suresi, 159
[20] Ahmed, Müsned, 4/278
[21] Nisa Suresi,59
[22] Mücahid,a.g.e., 47.
[23] Ebu Zehra, Muhammed, İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, (çev: Sıbğatullah Kaya), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2010, s.34
[24]Şehristani, a.g.e, s.20
[25] Bulut, Halil İbrahim, İslam Mezhepler Tarihi, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016,ss.135-137.

Devletin yönetimi veya egemenlik insanlık tarihinde yer edinmiş önemli bir kavramlardır.[26] Bu bağlamda İslam siyasi mezheplerinin devlet başkanlığını etrafında şekillenmesi veya tanımlanması şaşırtcı değildir. Çalışmada amaç siyasi mezheperin ortaya çıkmasına sebep olan unsurlar ve tarihsel süreçi ele alıp bu mezheplerin devlet yöneticiliği kavramını nasıl ele aldığını ve devlet başkanı olunması için hangi şartları ileri sürdükleri açıklamaktır.

2. İSLAM SİYASİ MEZHEPLERİ

2.1. ŞİİLİK

2.1.1 ŞİA'NIN DOĞUŞU ve TEŞEKKÜL SÜRECİ

Şia, Arapça "ş-y-a" kökünden gelen belirli bir kişi veya topluluğun "taraftarı", "yardımcısı", "yandaşı", "yoldaşı" anlamlarına gelmektedir.[27] Üçüncü halife Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte Müslümanlar Ali ve Muaviye etrafında toplanarak iki gruba ayrılmışlardır. Bu durum Ali şia'sı ve Muaviye şia'sını oluşturmuştur. Ancak Muaviye belirli bir topluluğun önderi olmaktan çıkıp devletin hâkimi olduğunda Şia terimi yalnızca Ali'nin taraftarları için kullanılmaya başlanmış ve zaman içerisinde buna ek olarak haricilere karşı olmak anlamı da eklenmiştir.[28] Öyle ki Şia, halef ve seleften olan fıkıh ve kelam âlimlerinin nezdinde hususi bir niteleme olarak Ali'ye ve evladına intisap edenleri tanımlamak ya da tavsif etmek için kullanılır hale gelmiştir.[29] Şii müelliflerinin önde gelen isimlerinden olan Nevbahti ve el-Kummi Şia'yı "*Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında 'Şiatu Ali'(Ali taraftarları) diye isimlendirilen ve onun vefatıyla Ali'yi imam-halife olarak gören kişilerin oluşturduğu gruptur*" şeklinde tanımlamıştır. Hasan Onata göre Şia ise "*Ali b. Ebu Talibin Hz. Muhammed (s.a.v.) den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan ve kıyamete dek Ali'nin soyundan veya Haşimilerden devam edeceği ileri sürülen ve imamların masum olduklarını iddia eden toplum adıdır*."[30]

Şii mezhebi ortaya çıkış dönemi noktasında en ihtilaflı mezheptir. Şiiliğin halife Osman ve dönemindeki olaylarla ilintili olarak ortaya çıktığını savunanlar çoğunluktadır. Bunlardan bazıları Muhammed Ebu Zehra ve J. Welhausen'dir.[31] Ebu Zehra'ya göre Şiilik halife Osman zamanından başlayarak Mısır'da doğmuş ve daha sonra Irak'a geçerek burayı kendisine merkez edinmiştir. Ebu Zehra Irak'ın merkez olarak kabul edilmesini oradaki topluluğun halife Ali'nin üstün meziyetlerini burada fark etmesinin sonucunda halife Ali'ye hayran olmaları şeklinde açıklamaktadır.[32]

Şiiliğe etkisi olan ve hatta Şiiliğin kaynağı olarak sayılan muhtelif görüşler bulunmaktadır[33]. Şii mezhebini etkileyen, temelinde Farisi bir yatkınlık olduğunu düşünen Douzy'nin de içinde yer aldığı bir Avrupalı bilginler topluluğu bulunmaktadır. Yatkınlığın sebebi olarak Farsların krallık yönetimi ile idare edilip ve yine veraset yoluyla o aile tarafından yönetilmesine alışkın olmaları gösterilmektedir.[34] Mamafih bazı Avrupalı bilginler ise Yahudi etkisinin Fars etkisinden daha baskın olduğunu vurgulamış ve bunun alametifarikası olarak Ali'nin halife olmasını ilk takdim eden kişinin Yahudi asıllı biri olan Abdullah b. Sebe olmasını ileri sürmüşlerdir.[35] Yine aynı âlim topluluğu Şii düşüncesinde Budizm ve eski Asya inançlarının da etkisi olduğunu iddia etmişlerdir. Mezkûr âlimler

---

[26] Şahin, L., & Nişancı, Ş. (2018). Hükümet Sistemlerinin Yönetimin Boyutları Bağlamında Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 32(3), 859-879.
[27] Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ed.), İslam Mezhepler Tarihi, Ankara: Grafiker Yayınları,2012,s.157
[28]Wellhausen, Julius, İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri,(çev: Fikret Işıltan),Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.89.
[29]İbn Haldun, a.g.e, s.433.
[30] Onat, a.g.e,2012, s.158
[31]Wellhausen, a.g.e
[32] Ebu Zehra, a.g.e, s.46.
[33] Nişancı Ş., Şahin L. Ortadoğu'da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye'nin Tutumu. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2017; 31(1) s. 54.
[34] Ebu Zehra, a.g.e, s.47
[35] Ebu Zehra, a.g.e, s.47

topluluğunun bu şekilde düşünmesinde kendilerinden istifade ettikleri Şa'bi ve İbn-i Hazm el-Endülüsi'nin etkisi olduğu söylenebilir. Bu hususta Şabi'nin Şia hakkında "*Onlar bu ümmetin Yahudileridir*" şeklinde bir yargıda bulunurken İbn-i Hazm'ın da "*Bu Şiiler, Yahudilerin yolundan gittiler. Çünkü Yahudiler İlyas (a.s.)'ın ve Fanhas b. Azhar b. Harun (a.s.)'ın şu ana kadar diri olduklarını iddia ettiler. Bazı sufiler de bu yoldan giderek "Hızır" ve "İlyas" (a.s.)'ın şu ana kadar sağ kaldıklarını ileri sürdüler*" şeklinde bir değerlendirmesi olduğu bilinmektedir.[36]

2.1.2 ŞİA'YA GÖRE İMAMET MESELESİ

Şii menşeili eserlerde Ali'nin bizatihi peygamber tarafından kendinden sonra yönetici olarak tayin edildiği hatta Ali'nin imametinin Allah tarafından farz kılındığı; bundan sonra imametin onun soyundan devam edeceği belirtilmiş ve günümüzdeki Şiiler tarafından da bu görüş kabul görmektedir[37]. Şiiler Ali'nin peygamber tarafından imam olarak tayin edildiğine dair birtakım deliller öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri "Gadir-i Humm" delilidir. Şia'ya göre, peygamberin Allah'ın emri ile Ali'nin imametini ilan ettiği hadise Mekke ve Medine arasında olan Gadir-i Humm'da gerçekleşmiştir. Peygamber Müslümanlara şöyle hitap etmiştir: "*Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır*."(Men kuntu mevlahu fehuve Aliyyun mevlahu). Bu hitap ile Ali'nin imametini ilan etmiştir. Bu olay Şii düşüncesinin temelini oluşturmaktadır.[38]

Şiilerin bir diğer delili ise "kırtas" olayıdır. Bir rivayete göre Peygamber hastalığı ağırlamış ve vefatına yakın olduğu bir zamanda yatağında yatarken "*Bana bir kâğıt kalem getirin size bir yazı yazayım ki benden sonra ihtilafa, sapıklığa düşmeyesiniz*" buyurmuşlardır. Orada bulunan sahabe arasında kâğıt kalemi verip vermeme noktasında ihtilafa düşülmüştür. Halife Ömer ise peygamberin hastalığının şiddeti yüzünden bu isteği yerine getirmede istekli davranmamış ve buna gerekçe olarak peygamberin vefatından sonrada Kur'an ve sünnetin Müslümanlara yeteceğini söylemiştir. Burada Şia, eğer peygamberin vasiyeti tahakkuk etseydi Ali'yi halifesi olarak yazdıracağını öne sürmekte ve bunu Ali'nin imametinin (devlet başkanlığı) meşruluğu için delil olarak göstermektedir.[39]

Şii literatüründe vasi kelimesi Ali'nin imam olduğuna işaret eden sıfattır. Şia'ya göre her peygamberin bir vasisi vardır ve peygamberin vâsisi de Ali b. Ebu Talib'tir. Vasi sıfatı Ali ile peygamberin hem sağlığında hem de vefatından sonra özdeşleşmiştir. İmamet meselesi Şia'da inanç kaideleri arasında yer aldığından vasilik önemli bir anlam taşır. Şia düşüncesine göre vasi sıfatının verilişi ise şu şekilde olmuştur: Peygamber, "*Önce yakın hısımlarını uyar*"[40] ayeti nazil olunca önce akrabalarını çağırmış ve tebliğde bulunmuştur. Şia taraftarlarının benimsediği rivayete göre içlerinden sadece Ali kendisine tabi olmuş ve bunun üzerine "*Bu benim kardeşim, vasim ve halifemdir; onu dinleyiniz ve itaat ediniz"* dediği aktarılmaktadır. Fakat burada aktarılmak istenilen anlam itibari ile siyasi bir anlamdan beri olarak peygamberin teçhiz ve tekvin işleriyle sorumlu kişi anlamı çıkarılmaktadır.[41] Şii düşüncesindeki rivayete dayalı bir başka delil ise şudur: Peygamber "*Kim canını bana feda etmek suretle bana biat ederse, benden sonra bu işin vasisi ve velisi odur*" diye hitapta bulununca ona yalnızca Ali biat etmiştir.[42]

Şia, Ali'den önceki "Hülefa-i Raşidin" olarak da adlandırılan kişilerin hilafetini meşru görmemiş ve onların Ali'nin hakkı olan hilafet makamını gasp ettiklerini belirtmiştir. Mezkûr sebepten ötürü Şia'ca, Ali'den sonraki halifelerin de onun nesebinden gelenlerin haklarını gasp ettiklerine

[36] Ebu Zehra, a.g.e, ss.47-48.
[37] Onat, a.g.e,1993,s.21
[38] Onat,2012,ss.166-167
[39]Onat,a.g.e,2012,s.170
[40] Şuara Suresi, 214
[41] Onat, a.g.e,2012,ss.169-170
[42]İbn Haldun, a.g.e, s.433.

inanılmış ve bu görevi hangi ad ve unvan ile yaparlarsa yapsınlar meşru imam olarak kabul edilmemiştir.[43]

Şia'nın yaşayan[44] en büyük kolu Caferiyye veya "İsna-aşeriye" (On iki imam) olarak da bilinen İmamiye'dir. İmamiye fırkasına göre İslam'da imam atamasından daha önemli bir şey yoktur. Peygamber de birlik-beraberlik duygusunu oluşturup pekiştirmek amacıyla gönderildiği için böyle önemli bir konuda sarih bir şekilde birini tayin etmeden dünyadan ayrılması akla ve peygamberlik misyonuna aykırıdır. Bu yüzden Hz.Muhammed risaletin bir gereği olarak kendi vefatından önce vahyin yönlendirmesi ışığında Ali'yi işaret ederek onu imam (devlet başkanı) olarak tayin etmiştir.[45]İmamiye fırkası imameti on iki imamla sınırlamıştır. Onların itikadına göre son imam olan Muhammed b. Hasan (daha sonra mehdi unvanı verilmiştir) evlerindeki mahzene girmiş, annesiyle birlikte bu mahzende gizlenmiş ve ya da gaip olmuş ve bir daha görülmemiştir. "İmam-ı gaip" olarak da adlandırılan bu imamım ahir zamanda ortaya çıkıp adalet dağıtacağı iddiası öne sürülmüştür.[46]

İmamet hususunda Şiiliği diğer fırkalardan ayıran en temel fark devlet başkanlığını vahyin bir cüzü (parçası) olarak görmesidir. Söz konusu bu inanışa göre, Nübüvvet makamına gelecek olan Peygamberlerin belirlenmesini Allah yapar. Bunda hiçbir kişi veya topluluğun en küçük müdahalesi olamaz. İmamet için de görüş bu yöndedir. Dolayısıyla Hz.Muhammed'den sonraki atanan imam ve bu şekilde belirlenen imamlar zincirinin her bir halkasına bir nevi peygamberlik imajı yüklenmektedir ve Müslümanlar için tek seçenek, Peygambere uyma zorunluluğu gibi bu imamlara da uyma yükümlülüğüdür. Bundandır ki Şii doktrininde seçimden bahsedilemez. Kur'an ayetlerini de bu yönde te'vil etmişlerdir.[47]

İmamların bu niteliklerine dair bir emare olarak imamlık hücceti (delil, kanıt) kabul edilmektedir. Bu hüccet peygamberlerin mucizelerine benzer ve bahse konu kişi, bununla imam olduğunu halka ispat etmiş olur. Şiilikte imamın belirlenmesi her ne kadar Allah'ın ihsanı olarak görülse de bu bir zaruriyet halidir ve bu yüzden imam tayin etmek Allah'a vaciptir.[48] İmamlar ilim, takva, şecaat, kerem, iffet gibi tüm faziletli ahlak ve övgüye mazhar olan sıfatların en üstününe sahiptirler.[49]

Şia'nın öngördüğü imamet anlayışında hükmetme hakkının Allah tarafından seçilen belirli bir topluluğa verilmesi ve Allah adına yönetme hakkının kullanılması inancı ister istemez teokratik bir anlayışa yol açmaktadır. Bu yüzden, Ortaçağda Tanrı adına yönetme iddiasının şekillendirdiği teokrasiye benzer bir uygulamanın İslam siyasal ekollerindeki karşılığının Şiilik olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.1.3 GÜNÜMÜZDE ŞİİLİK ve ETKİLERİ

1979 yılında gerçekleşen İran İslam devrimi sadece İran'ı etkilemek kalmamış İslam devletlerini ve Ortadoğu'da bulunan diğer devletler açısından da bir önem arz etmiştir. Muhammed Rıza Şah rejiminin son zamanlarında parti mekanizmasını kullanarak İslam'ın gündelik hayattaki rolünü azaltmaya çalışmış bunun yerine monarşiyi hâkim kılma çabasında içinde muhtelif faaliyetlerde bulunmuştur. Hicri takvimi Büyük Sirüs zamanından kalan bir kraliyet takvimi ile değiştirmiş, eşrafı ve ulemayı kontrolü altına almak istemiş, modernist reformlarla bunu gerçekleştirme çabası içine girmiştir. Bu duruma ayaklanan ve protesto eden gruplar bulunmaktadır. Bunların başında Özgürlük Hareketi'nin kurucusu ve önderi Mehdi Bezirgân gelmektedir. Bu topluluk laik bir düzen istenilmesine

---

[43]Özarslan, Selim, "Şia'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", Kelam Araştırmaları Dergisi,2005, s.54.
[44] Şia'nın yaşayan diğer kolları da Zeydilik ve İsmailiiye'dir. Bu makalede imamet kuramına yaklaşımda İmamiye kolunun görüşü temel alınmaktır.
[45]Şehristani, a.g.e,210
[46]İbn Haldun, a.g.e, s.435
[47] Uludağ, Süleyman, a.g.e,, ss.90-91.
[48] Uludağ, a.g.e., ss. 91,93
[49] Atay, Hüseyin, Ehl-i Sünnet ve Şia, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1983, s.109.

rağmen İslami değerlerden kopulmaması gerektiğini savunmuş İran'ın milli kültürünün önemli parçalarından biri olarak İslamiyet'i görmüşlerdir. Bu harekâtın en etkili ideoloğu ise Ali Şeriati'dir. Şiizm, devrimcilik, İran yurtseverliğini harmanlandığı yenilikçi bir doktrini benimsemektedir.[50] Bunun yanı sıra Şah'ın, ulemanın kontrolünü tamamıyla elinde bulundurduğu vakıf arazilerine el koyması ve buradan gelen geliri kesmesi nedeniyle ulemanın faaliyetlerini gerçekleştirmesine olanak tanıyan gelir kaynakları azalmıştır. Bu bakımdan ulemanın alanına giren çoğu hizmetlerin kontrolü Şah'ın eline geçmiş bu da ulemanın ayaklanmasına sebep olmuştur. Zira İmamiye anlayışına göre, din ve dünya ile ilgili işlerde asıl odak noktası müçtehitler sınıfıdır. İran İslam devriminde muhtelif gruplar rol almış ve bunun içerisinde de Şii ulema önderliğinde Şii Müslümanlarda yer almıştır. Ana hatları ile bahsettiğimiz kadarıyla İran devriminde Şii ulema ve Şii Müslümanların büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Nitekim devrimle birlikte sürgünden dönen Ruhullah Humeyni iki milyon insanın " *Hüseyin'in ruhu geri geldi*" , "*Allahu Ekber-Humeyni rehber*", "*Her gün 'Aşura-Her yer Kerbela'* tezahüratları arasında İran'a gelmiştir.[51]İran'da gerçekleşen bu İslam Devrimi sosyal, siyasal, kültürel, iktisadi alanlarda ve kurumlarda birçok değişikliğe sebep olmuştur. Bu bağlamda 3 Aralık 1979 tarihinde kabul edilen Anayasa önemli bir konuma sahiptir. Besmele ile başlayan anayasa giriş kısmından sonra Devrim'in doğuşu başlığı altında devrim ilgili bilgiler verilmekte ve bunun akabinde benimsenen İslami yönetim hakkında bilgiler verilmektedir. Bu anayasanın on ikinci maddesi devrim sonra Şiiliğin resmileşmesi ve siyasallaşması açısından önem teşkil etmektedir. Mezkûr maddenin Şiilik ile ilgili bölümü anayasada aynen şu şekilde yer almaktadır: "*İran resmi dini İslam ve Cafer-i İsna-aşeri mezhebidir ve bu madde sonsuza değin değiştirilemez*."[52] İran'da zaten etkin olan Şiilik resmiyet kazanmış ve baskınlığını bir nebze daha perçinlemiştir.

Günümüzde İslam'ın siyasi mezheplerinin nüfus dağılımında Şiilerin konumunu ele alacak olursak Müslümanların ezici bir çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu, toplam Müslüman nüfusunun yaklaşık% 10-13'nün de Şia olduğu görülmektedir. 2009 yılının Ekim ayında Pew Research Center tarafından yayımlanan bir araştırma sonucunda 2009 yılı itibariyle dünyada 154-200 milyon arasında Şii Müslüman nüfusun olduğu tahmin edilmektedir.116-147 milyon arasında Şia, Asya'da yaşamakta ve dünya Şii nüfusunun dörtte birini temsil etmektedir (İran Asya-Pasifik bölgesine dâhil edilmiştir). Bu arada, dünyadaki Şia'nın yaklaşık dörtte biri (36 milyon ila 44 milyon) Ortadoğu-Kuzey Afrika'da yaşamaktadır. Bölgesel olarak yüzdelik dilimlerle ifade edecek olursak Asya-Pasifik bölgesindeki Müslüman nüfusun% 12-15'i Şia'dır; Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesinde ise Müslüman nüfusun% 11-14'ü Şia'dır.[53]

2.2 HARİCİLER

2.2.1 HARİCİLERİN DOĞUŞU ve TEŞEKKÜL SÜRECİ

Harici lügatte "ayrılan, isyan eden, karşı çıkan ve saf değiştiren" anlamlarına gelen "huruc" kökünden türetilmiş bir sıfat isimdir. Tekil kişiler için "harici" topluluktan bahsederken de bunun çoğulu olan "Havariç" kelimesi kullanılır. Bu isim onlara muhalifleri tarafından verilmiştir. Harici kelimesi muhtelif anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan birkaçını şu şekildedir: [54]

Hariciler Ali'nin ordusundan "çıkan" veya "ayrılan" kişilerdir.

Hariciler, kafirlerle bütün sosyal bağlarını koparanlardır. Nitekim bu konuda şu ayeti esas almışlardır: "*Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde çok yer de bulur, genişlik de bulur. Ve kim*

[50]Cleveland, William L, Modern Ortadoğu Tarihi,(çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, ss.467-470
[51]Fığlalı, Ethem Ruhi, Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları,2008,ss.320-322
[52] İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (Yeni Düzenlemelerle), çev. Abdullah Ünlü, İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 1996.
[53]Mappingthe Global MuslimPopulation, http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/ , Erişim Tarihi: 04.01.2018
[54] Bulut, a.g.e, s. 147.

Allah'a ve peygambere hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki onun mükâfatı Allah'a aittir, Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."

Hariciler isyan, ayaklanma manasında Ali'ye karşı gelenlerdir.

Hariciler, kaade'nin[55] zıddına savaşan ve fiili olarak da cihatta bulunan demektir.

Bütün bu anlamların yanında Hariciler kendileri için "şari-şurat" adını kullanmışlardır. Hariciler "İnsanlardan bir kısmı Allah rızasını talep ederek kendi nefislerini satarlar"[56] ayetinden hareketle kendilerini tanımlamak üzere, "canlarını Allah yolunda satanlar" anlamına gelen şurat'ı benimsemişlerdir.[57] Toplumun üzerinde ittifak etmesi ile kendi aralarından seçtiği ve doğruluktan, haktan ayrılmayan hilafet-imamet makamındaki şahsa karşı başkaldıran her birey "harici" olarak nitelendirilir. Bu ayaklanmanın hangi dönemde yaşandığı dikkate alınmaz ve genel olarak değerlendirilir.[58]

Haricilerin ortaya çıkışı noktasında tam bir ittifaktan söz edilemez. Bu konuda Muhammed Ebu Zehra haricilerin Sıffın Savaşı ile ortaya çıktığını öne sürerken Montgomery Watt ise halife Osman'ın şehit edilmesi ile ilgili şahısların ilerde harici faaliyetlerde yer alan kişiler arasında olduğu için bu olay ile hariciliğin ortaya çıkışı sürecinin incelenmesi gerekliliğinin vurgusunu yapmıştır.

Bir düşüncenin herhangi bir olay ile daha net bir şekilde tezahürü olsa bile öncesinde bunun zeminini hazırlayan etkenler muhakkak bulunmaktadır. Bu yüzden halife Osman döneminde gerçekleşen bazı önemli hadiseleri mercek altına almakta fayda vardır. Halife Ömer'in azatlı bir köle tarafından şehit edilmesi üzerine halife aday göstermemiş meseleyi şura 'ya bırakmış ve şura Osman'ı halife seçmiştir. Osman'ın hilafet dönemi genel olarak iki kısma bölünerek tasvir edilir. Birinci kısımdaki dönem (644-649) "iyi yönetim" olarak adlandırılırken, ikinci kısımdaki altı yıllık dönem ise (650-655) "gayri meşruluk ve karışıklık" ile adlandırılmıştır.[59] Osman halife olur olmaz Ömer'in oğlu olan Übeydullah'ın babasının uğradığı suikastın intikamını almak için üç kişiyi öldürmesi olayı ile karşı karşıya kalmıştır. Şeri hukuka göre verilecek ceza kısas idi ve çoğunluk da zaten kısas uygulanmasını istemiştir. Osman'ın gerek siyasi gerekse psikolojik faktörler nedeniyle kısas uygulamayıp onu affetmesi, halkta adaleti tesis etmekle yükümlü olan halife hakkında dini emir ve hükümlerin icra edilmesi bakımdan şüphe uyandırmıştır. Halife Osman'nın bu uygulaması İslam hukukunda bulunan "suçun şahsiliği" ilkesine aykırı ya da uyumsuz kabul edilmiştir.[60] Halife Osman dönemindeki ayaklanmaların sebepleri arasında akraba kayırmacılığı iddiası (nepotizm) önemli bir yer tutmaktadır ve buna bağlı olarak meydana gelen adalet problemi İslam tarihinin tüm zamanlarının tartışmalı konularının başında gelmektedir. Osman'ın, Ömer'in atadığı bazı valileri görevlerinden alarak yerine kendi akrabalarını ataması, sefere katılmayan bazı yakınlarına savaş ganimetlerinden vermesi gibi icraatlarda bulunması Müslümanlar tarafından iyi karşılanmamıştır. Halife Osman'nın devlet bürokrasisinin önemli makamlarına akrabalarını atamakla kendisine olan bağlılığı artıracağını düşünmüş fakat ne yazık ki bu noktada akrabalarının istismarının ve hırslarının kurbanı olmuştur. Bunu

---

[55]Kaade sözcüğü; "Hâricî oldukları halde bu fırka mensuplarının bulunduğu yere hicret etmeyen ve düşmanlarıyla savaşmayan grubu ifade eden terim. Sözlükte "oturmak" anlamındaki kuûd kökünden türeyen ve "oturanlar" mânasına gelen kaade, Hâricîler arasındaki kullanımıyla, Hâricî olduğu halde fırka mensuplarının toplandığı yere hicret etmeyen, kâfir saydıkları gruplarla yapılan mücadelelerde mezhep mensuplarını fiilen desteklemeyip savaşlardan geri kalan kimseler için kullanılmaktadır. Kuûd kavramı Kur'an'da, "kâfir ve müşriklerle savaşmamak" anlamında çeşitli âyetlerde geçmekteyse de kaade şekline rastlanmamaktadır." Kaade, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=230589&idno2=c230297 , Erişim Tarihi: 05.01.2018

[56] Bakara Suresi, 207

[57]Bulut, a.g.e, s.148

[58]Şehristani, a.g.e, s.146.

[59]Fığlalı, a.g.e, ss.76-77.

[60] Akbulut, Ahmet, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi",Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1990,s.331

en çarpıcı bir şekilde Ümeyye ailesine mensup olan Ebu Sufyan şöyle ifade etmektedir: "*Ey Ümeyyeoğulları! Hilafeti top oynarcasına birbirinize devrediniz. Andolsun ki ben onu sizin için daima arzu ediyor ve çocuklarınıza miras olarak bırakmanızı istiyorum*". [61] Bu dönemde devlet yönetiminde Kureyş'in Emevi kolunun üstünlüğünü ve hâkimiyeti öyle belirgin bir hal almıştı ki Kufe valisi Said ibn As "*Irak bölgesi Kureyş'in çiftliğidir*" söyleminde bulunmuştur. Hatta çoğu yerde halk aşağılanılarak "savulun, Kureyş geliyor" diye bir tabir kullanılır olmuştur.[62]

Osman karşılaştığı sorunları aşmakta güçlük çekmiş ve iç huzursuzluklar neticesinde öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra Mescid'de bir araya gelen ashab halife olarak Ali'yi seçmiştir. Bey'at edildikten sonra Müslümanlara Ali şöyle hitap ettiği rivayet edilmektedir: "*Benden öncekilere bey'at edildiği gibi bana da bey'at ediniz… İmama istikamet, tebaasına da itaat gerekir. Bu bey'at umimidir*"[63] Halife olduktan sonra Ali'nin ilk icraatlarından biri kendisinden önceki halifenin tayin ettiği valileri değiştirmek olmuştur. Ali birlik beraberliği sağladıktan sonra muhtemelen katilin ya da katillerin kesin olarak bilinememesi yüzünden ivedilikle Osman'ı katledenleri cezalandırmayı düşünmemiştir. Ayrıca bu durumu kendi siyasi çıkarları için kullanmak isteyen bazı gruplar ve kişiler de bulunmaktadır. Bunların başında Osman'ın akrabası ve aynı zamanda Şam valisi olan Muaviye gelmektedir. Muaviye de Osman ile olan akrabalığını öne sürüp intikam hakkının kendisinde olduğunu ifade etmiş ve Ali'ye karşı muhalif bir topluluk örgütlemeye çalışmıştır.[64] Talha ve Zübeyr de Ali'den valilik talep etmiş fakat olumsuz cevap alınca Aişe ile birlikte Ali'ye karşı isyan etmiş ve bunun sonucunda "Cemal Vakası" olarak adlandırılan savaş çıkmıştır. Savaş Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanmış ve bu savaşta Talha ve Zübeyr hayatlarını kaybetmiştir.[65] Bunun üzerine Ali, Müslümanların birliğini sağlamak amacıyla Kufe'ye gelerek Şam'ın üzerine harekete geçmiştir. 657 yılının Haziran ayında Muaviye komutasındaki Şam ordusu ile Ali komutasındaki Irak ordusu karşı karşıya gelmiştir. Savaş ilk başta küçük çatışmalar şeklinde geçmiş ve bu esnada görüşmeler gerçekleşmiştir. Fakat Muaviye ve önderliğindeki Şamlılar biatı reddetmiş ve orduların birbirine yakın sayıda olmasından güç alan Muaviye topluca hücuma geçerek savaşı başlatmıştır.[66] Savaşta Ali'nin önderliğindeki Irak ordusu üstünlüğü ele geçirince Şam ordusunda bulunan Muaviye'nin en has adamlarından biri olan Amr b. As'ın önerisi üzerine mızraklarının ucuna Kur'an takılmıştır. Bu eylemin amacı Irak ordusu içerisinde bulunan kari-çoğulu kura- olarak adlandırılan dindar kişileri etkilemek idi ve nihayetinde bu amaca ulaşılmıştır. Ali bunun hile olduğunu ordusunun saldırıyı kesmemesi gerektiğini geri çekilmemelerini söylediyse de bu bir anlam ifade etmemiştir. Ordu içindeki baskılar nedeniyle savaşı durdurmak zorunda kalan Ali komutanı Eşter'i geri çağırmıştır. Eşter bu karardan memnun olmamakla beraber bu talimata uymak zorunda kalmıştır. Muaviye ile müzakere için Kufe Kinde'lilerin reisi olan Eş'as b. Kays[67] kendini önermiş ve kabul görmüştür. Müzakerenin sonucu Muaviye olayı her iki taraftan da bir temsilci olmak suretiyle tahkime götürmeyi önermiştir. Eş'as bu teklifi kabul etmiş Iraklılara bildirmiştir. Ali'ye fikri sorulmamış ve rızasının da olmadığı biri olan Ebu Musa el-Eş'ari'yi tayin edilmiştir. Şam cephesinin ise hakem adayı Muaviye'nin komutanı olan Amr b. As olmuştur. Bu seçim tahkimin ruhuna ve özüne aykırıdır. Çünkü hakemler tarafsız olması

[61]Fığlalı, a.g.e, ss.78-79
[62] Akyol,Taha, Hariciler ve Hizbullah İslam Toplumlarında Terörizmin Sosyal Kökenleri, İstanbul: Doğan Kitap,2000, s.31.
[63]Fığlalı, a.g.e, ss.82-83.
[64] Bulut, a.g.e, ss.149-150.
[65]Watt, a.g.e, s.15.
[66] Bulut, a.g.e, s.153
[67]Eş'as b. Kays liderliğindeki grup "Biz Kur'an'a karşı savaşmayız" diyerek Ali'yi savaşı bırakması ve tahkime gitmesi için zorladılar. Bulut, a.g.e, s.153

gerekmektedir. Tahkimname[68] metnini bildirmek amacıyla Irak ordusunda dolaşmaya başlayan Eş'as, aralarında Urve b. Udeyye el-Hanzali'nin de bulunduğu Temim'li topluluğa rastlamıştır. Urve hâkimiyetin Allah'a ait olduğunu ve O'ndan başka kimsenin karar vermeye yetkisinin olmadığını belirterek "*La hükme illa lillah*" diyerek tavrını ortaya koymuştur. Ancak geri dönüş sırasında savaşta galibiyet almaya yakınken savaşın bu şekilde sonuçlanması Urve'nin duyduğu hoşnutsuzluğun herkesi sarmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Kufe'ye dönen ordudan yaklaşık on iki bin kişi Ali'den ayrılıp Kufe'ye girmemiştir. Kendilerine şiar edindikleri "Lahükme illa lillah" sloganıyla Harura'ya çekilmişlerdir. Bu topluluğa Muhakkimun denilmiştir.[69] Bu topluluk ilk harici grup olarak tezahür etmiştir. Hariciliğin ortaya çıkışındaki başlıca etkenleri sıralayacak olursak hilafet konusu, Osman döneminde başlayan iç karışıklıklar ve Cemal, Sıffın[70] gibi Müslümanlar arası savaşlar ile Osman'ında katilleri olan mevcut düzene başkaldırıp kanlar döken anarşist grup Sebeiyye topluluğudur.[71]

2.2.2 HARİCİLERİN ÖZELLİKLERİ ve İMAMETE BAKIŞI

Harici zihniyete göre büyük günah işleyen herkes kâfir olarak sayılmaktadır. Bu büyük günahların başında "hakem olayı" gelmektedir. Hakem olayı hariciler açısından küfür ile imanı ayırt edici bir etkendir. Ali'nin tahkime rıza gösterdiği için büyük günah işlediğini ve kâfir olduğunu söylemişlerdir. [72] Öyle ki karşılaştıkları ve yollarını kestikleri kişileri bu olay hakkındaki görüşlerine göre ya cezalandırmışlar ya da aralarına almışlardır. Nitekim hariciler sahabeden Abdullah ibn Habbab ve hamile eşinin yolunu keserek "hakem" olayı ile ilgili görüşlerini sormuşlardır. Abdullah'ın Ali'nin duruşunu ve görüşünü desteklemesinden ötürü vahşice katletmişlerdir.[73] Aynı harici topluluğu yere düşen hurmayı sahibinden helallik almadan ya da ücretini ödemeden yememiş, Hristiyan olsa bile bir kişinin malına zarar verdiğinde ücretini ödeyerek o kişinin rızasını almıştır. Hatta bu topluluktaki kişilerin ibadet etmekten dizleri aşınmış alınlarında izler çıkmıştır. Kişilerin haklarına karşı son derece hassas ve ibadete düşkün olan bu topluluğun kendileriyle aynı görüşte olmayan Müslümanlara yapmış olduğu zulümler bilgisizliklerinin yanı sıra muhakeme ve analitik düşünme yeteneklerinin yoksunluğundan kaynaklanmıştır. Kur'an'daki hükümleri sadece yüzeysel olarak algılayıp zahirici bir anlayış ile dar ufukları çerçevesinde yorumlamışlardır.[74] Bu bağlamda Hariciler düşünce ve anlayışlarını belli kavramlar etrafında şekillendirmiştir. Hariciler "iman", " Allah'tan başkası hüküm veremez" ve "zalimlerden uzaklaşma" gibi söylemleri şiar edinerek bunları yaptıkları zulümler karşısında meşrulaştırma araçları olarak kullanmışlardır. Bu yönüyle hariciler, "eşitlik", "özgürlük" ve "kardeşlik" kavramlarını kullanarak Fransız devrimi sırasında zulümler yapan Jakobenlere benzemektedir.[75] Genel olarak Haricilerin özelliklerini verecek olursak büyük bir çoğunluğunu Badiye Arapları oluşturduğu, çöl hayatından gelen, heyecanlı ve ölümden korkmayan, bilgileri ve akılları kıt,

---

[68]Tahkimname metninde Ali (emir-ülmü'minin) sıfatıyla yazılmamıştır. Bu durumda Şam cephesinde savaş öncesi düşüncelerinin değişmediğini gösterir. Ali ordusundaki baskıcı barış yanlısı mezkur gruplar sebebiyle bu durumu kabul etmiş kendisine tabii olanların lideri olarak yazılmasına göz yummuştur. Ancak bu durum onu Muaviye ile denk yapmıştır. Bu durumda ümmet halifesiz kalmış ve karar hakemlere bırakılmıştır. Böylece iş daha karara kalmadan siyaseten Ali kaybetmiştir. Bulut, a.g.e, s.155

[69]Wellhausen, a.g.e, ss. 1-3

[70] Sıffin Savaşında ordunun en ön kısmında yer alan Kurrâ topluluğu, Amr b. el-As'ın hilesine kanarak Ali'yi dinlemeyip savaşmayı bırakmıştır. Hatta içlerinden bazıları hakem olayında Ali'yi temsil eden kişinin Ebu Musa el-Eş'ari' olmasını desteklemiştir. Bu destekleyen grup sonradan harici saflarına katılmıştır. Fığlalı, Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler , ss.241-242.

[71] Hizmetli, Sabri, İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991, ss.220-221 ; Fığlalı, Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler,s.226.

[72] Akbulut, a.g.e, s.339

[73] Akyol,a.g.e., ss.13-17

[74] Akyol, a.g.e., ss.15-19

[75] Ebu Zehra,a.g.e., s.72

Kur'an'ın zahirine göre amel eden, belli kavramlar ve cümleler etrafında hayatlarını şekillendiren, ihlaslı ve bir o kadar da vahşice katliamlar yapan topluluktur diyebiliriz.[76]

Hariciler genel olarak imam atamanın akli veya şeri olarak herhangi bir zorunluluk gerektirmediği kanısındadırlar. Hatta Haricilerin "Necedât" koluna göre toplumda düzen ve huzurlu bir yaşam ortamı mümkün ise halifeye bile gerek yoktur. Ancak bunun aksi bir durum var ise halife tayin etmek caiz görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere halife tayin etmek dinin bir gereği olarak görülmemiştir. Halifelik hakkı herhangi bir kişi veya zümreye has bir hak değildir. Her Müslüman eşit oranlarda bu hakka sahiptir. Halife tayininde bütün Müslümanların katıldığı serbest bir seçimle liyakat esas alınarak yapılamasını öngörmektedirler.[77] Hatta bu yönleri ile de "halifenin en layık olan kimseler arasından seçilmesini isteyen cumhuriyetçiler" olarak nitelendirilmişlerdir.[78] Halife adil hükmettiği, şeraiti ayakta tuttuğu, kusur ve yanlışlardan beri olduğu takdirde o makamda kalır aksi takdirde görevden alınması veya öldürülmesi icap eder.[79]

Hariciler topluma dayalı karizmatik bir siyaset modelini benimsemişlerdir. Karizmatik cemaat olarak da adlandırılabilirler. Karizmalarını kendi içinde barındırdığı insanları kurtuluşa erdirmeye gücü yetmesinden gelmektedir.[80]

Hariciler soyut hükümlere ağırlık vermemiş ve devlet siyasetini Kur'an esaslarına ve hükümlerine dayandırılmasına gerekliliğini vurgulamışlardır.

Hariciler imamette liyakat ve ehliyeti esas alırken siyasi fırsatçılığa karşı çıkmış ve demokratik bir anlayışı benimsemişlerdir.[81]

Bireyler "Emr-i bi'lma'rûf ve nehy-i anilmünker"–iyiliği emret kötülükten sakındır- hususunda bir sorumluluk taşırlar. Haksızlıklara maruz kalan bireyler bu durumlara karşı sessiz kalmamalı tepkilerini ortaya koymalıdırlar. Meşruluğun kriteri teokratiktir. Mutlak egemen Allah'tır.[82]

2.3 EHL-İ SÜNNET VE'L CEMAAT

2.3.1 İSİMLENDİRME

"Ehl-i Sünnet" veya Türkçedeki genel kullanımı itibariyle "Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat" kavramı adının da ihtiva ettiği anlam üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) ile O'nun ashabının usulu'd-din -dinin kaideleri- ilgili ortaya koydukları ve izledikleri yolu özümseyen ve bu yola tabi olanlara verilen genel isimdir.[83] "Sünnet ve cemaat mensupları, taraftarları" anlamına da gelmektedir. Üç kelimeden oluşan bu kavramda ehl/ehil kelimesi "insanın eş ve çocuklarından oluşan aile, yakın akrabalar; bir soya, dine, mesleğe eve ve beldeye mensup olanlar" manasına gelmektedir. Sünnet kelimesi ise Arapçada sözlük anlamıyla iyi kötü bir ayrım yapılmaksızın "yol, siret, gelenek, adet ve başlatılan tarz ve çığır" anlamlar ihtiva etmekte olup İslam ile dini bir anlam yüklenerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz ve davranışlarını içeren özel bir terim niteliği kazanmıştır. Tanımlamanın üçüncü kelimesi olan "cemaat" ise sözlükte "bir araya gelmiş grup, topluluk" anlamına gelmektedir ve hadislerde çokça zikredilmiştir. "Sünni" kelimesi ise Ehl-i Sünnet'e bağlı olan kişi olarak yorumlanmış ve kullanımı Ehl-i Sünnet'ten eski olup "sünnete mensup olanlar" kastedilmiştir. Bu terimin ilk kullanılışı noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Mezkûr kelimenin ilk kullanımını Ethem Ruhi Fığlalı Daimi'de yer alan bir rivayete dayanarak Hasan el-Basri'ye ait olduğunu söylemiş, Halil İbrahim Bulut ise Said b. Cübeyr'in kullandığını ifade etmiştir.

---

[76] Ebu Zehra, a.g.e., ss.72-75
[77] Ebu Zehra, a.g.e., ss.76-77.
[78] Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı, s.99.
[79] Ebu Zehra,a.g.e, s.76
[80]Watt,a.g.e, ss. 42-43
[81] Kubat, Mehmet, "Haricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,2013, ss.325
[82]Nişancı, Şükrü, Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Etkileşim Yayınları,2013,ss.76-77.
[83]Fığlalı, a.g.e, s.113

Bütün dönemlerde Müslümanların ezici çoğunluğunu oluşturan bu topluluk kendilerini ifade ettikleri sıfatlardan bazıları şöyledir:"Ashabu'l-Hadis,Ashabu's-Sünne,Ehlul-Hak,Fırka-i Naciye,Ehlu'l Hadis ve's-Sünne"Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat adı hicri üçüncü yüzyıl itibariyle Müslümanların büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu topluluklar için kullanılan yaygın bir ad olmuştur.[84]

2.3.2 EHL-İ SÜNNET ZİHNİYETİNİN OLUŞUMU

Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat içinde fıkhı ve itikadi bakımdan birçok mezhebi barındıran şemsiye bir kavramdır. Ehl-i Sünnet'in siyasi, itikadı, fıkhı ve toplumsal boyutları ile ortaya çıkış süreci diğer İslami ekoller olan Şia, Haricilik, Kadriye ve bilhassa Mutezile gibi mezheplerin siyasi ve itikadi görüşlerini belirginleştiği bir dönemden sonra zuhur etmiştir.[85] Mezkûr mezheplerin itikadi, fıkhı konular bakımından ayrılması ve meydana gelen siyasi olaylar- bu süreçte Osman'ın şehit edilmesi, Ali'nin hilafeti zamanında gerçekleşen Cemel ve Sıffın Savaşları bunun akabinde gerçekleşen Hakem hadisesi gibi pek çok hadise yaşanmıştır- Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği derinden sarsmış, gruplaşmaya ve ana yapıdan ayrılmalara sebebiyet vermiştir. Bu süreçte itidal yolunu seçen sonradan da Ehl-i Sünnet adını alacak yapının oluşumu başlamıştır. Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki Ehl-i Sünnet siyasi veya bunun sonucunda gerçekleşen nedenlerle ana gövde diye tabir ettiğimiz yapıdan ayrılan bir fırka veya topluluk olmamış bilakis Hz. Peygamber'den ve sahabeden beri süregelmiş olan İslami inanç ve kaidelerini zuhur eden olaylarla birlikte yorumlamış sistematize etmiş bir yapıdır.[86]

Her dönemde çoğunluğa sahip olan ve Ehl-i Furkat'tan (ayrılıkçı) olmamış bunun karşısında Ehl-i Cema'at olarak tasvir edilmiştir. İtikadi olarak tam anlamıyla doğuşunu belirtmek mümkün olmasa da bu alanda gelişmelerin bir yapıya büründüğü dönem olarak Emevi hükümdarlığından sonra Abbasilerin hâkimiyetindeki süreçte Hişam'ın tahta çıkışı (724) ile el-Me'mun'un tahta çıkışı (813) arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. İtikadi boyutu olarak Ehl-i Sünnet doğuşunu kesin olarak bilinmemesinin sebebi Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra içtimai ve dini yapının sağlıklı bir şekilde işlemesi ve itikadi açıdan çözülememiş daha önce karşılaşılmamış herhangi bir sorunun bulunmamasıdır. Bu durum Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan Müslümanların birbirleriyle çatışması ve birbirlerini öldürmesi olaylarının hükmü konusundaki değerlendirilmelerle değişecektir.[87]

İtikadi yapının ortaya konulmasında ve gelişmesinde önemli kişilerden biri olan Ebu Hanife Numan b. Sabit'tir (ö.767). Kendisi Hanifi mezhebinin imamı olup akait esasları - tevhit, iman, İslam gibi- ve fıkhı konularda ayet ve hadisler doğrultusunda yorumlar yapmış ve bilgi aktarmıştır. Ehl-i Sünnet anlayışının oluşumunda önemli etkileri olan bir diğer isim de Hasan el-Basri'dir (ö.728). Hasan el-Basri siyaseti bilen ve bu konuda görüşlerini sarih bir şekilde korkmadan ve çekinmeden ifade eden Emevi yönetimini eleştiren fakat bunun yanı sıra mevcut idareye itaati öneren ancak zalim yöneticilere karşı mutlak itaati savunmayan ve kaleme aldığı mektuplar ile idarecilere, valililere tavsiyelerde bulunan biridir. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet siyasi, itikadi, fıkhı olarak çok boyutlu bir şekilde teşekkül etmiş bütüncül bir yapıyı ifade eder. Ehl-i Sünnetin sistematikleşme süreci diğer Ehl-i Furkat fırkalarından sonra olduğu için inceleme ve değerlendirme imkânlarına sahip olunmuş ve buradan hareketle ifrat, tefritten uzak olmuş dengeli bir sistem geliştirmiştir.[88]

---

[84]Bulut, a.g.e, ss.219-223
[85] Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Sünnet Teşekkül Süreci ve Fikri Çerçevesi", Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ed.), İslam Mezhepler Tarihi, Ankara: Grafiker Yayınları,2012, s.345
[86]Bulut,a.g.e, ss.223-224
[87]Fığlalı,a.g.e,ss.115-116
[88]Bulut, a.g.e, ss.225-228

2.3.3 EHL-İ SÜNNETE GÖRE HİLAFET (İMAMET) MESELESİ

Ehl-i Sünnet imamet konusunda Şii düşüncesinin tam aksini savunarak imamet-hilafet kurumunun itikadi ve imani bir mesele olmayıp dinin açıdan birinci derecede önem teşkil eden konular içinde bulunmadığını sarih ve kesin bir şekilde ortaya koymuş ancak sosyal açıdan bu kurumun zaruriliğini belirtmiştir. Nitekim bu zaruriyet vurgusunu İbn Haldun şöyle dile getirmektedir: *"İmam atamak zaruridir. Şer'an bunun zaruri olduğu sahabe ve tabiinin icmai ile malum olmuştur. Rasulullah (s.a.v.)'in ashabı, onun vefatı üzerine derhal Ebubekir'e biat etmişler, işlerini görüp gözetme yetkisini ona teslim etmişlerdir. Ondan sonraki asırlarda da durum bu olmuş ve hiçbir çağda halk başıboş bir kargaşa içinde bırakılmamıştır. Bu husus imam atamanın zaruriyetine delalet eden bir icma ve ittifak olarak yerleşmiştir."*[89] İmametin temel bir inanç meselesi olmadığı konusunda ise Şehristani şöyle der " *Hilafet temel bir inanç konusu değildir. Bu konuda ille de açık ve kesin bir kanaate varmak gerekmez. Ama bu konuyu bilen bilmeyenden daha az tehlikeye maruz kalır. Bu hususta gösterilen bağnazlık sağlıklı bir sonuca varmaya engeldir*"

Ehl-i Sünnete göre hilafet (imamet) temel bir inanç meselesi olsaydı Hz. Peygamber namazı kıldırma hususunda Ebubekir'i açık bir şekilde tayin ettiği gibi devlet başkanlığı hususunda da bu yolu izlerdi. Sünni Fakihler devlet başkanlığı (hilafet) meselesinin Müslümanların kendi aralarında çözebileceği siyasi ve sosyal bir olay olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim Şiilerin imameti kutsallaştırıp onu teokratikleştirme çabalarının karşısında Ehl-i Sünnet, Şiilerin bu çabalarını akli ve nakli deliler ışığında reddetmiş ve çürütmüştür.[90] Ehl-i Sünnet siyasi arenada Hulefa-i Raşidin'in –ilk dört halife- kronolojik sırayı ve faziletlerini dikkate alarak dönemsel koşulları göz önünde bulundurarak durum değerlendirmesi yapmış bu dönemlerde bulunan anlaşmazlıkları içtihadi bir konu olarak ele almış ve tenkit etmekten uzak durmaya çalışmıştır.[91]

Ehl-i Sünnet İslam ülkesini korumak için ordu hazırlayıp savaşa göndermenin farz olduğu ve bununda halife olmadan gerçekleşemeyeceğini, farz olan bir durumun yerine getirilmesini gerekli kılacak amillerin de farz olduğunu söylemiştir. Ayrıca devlet ve devlet işleri farz-ı kifayedir –Müslümanların bir kısmı tarafından yerine getirildiğinde diğerler Müslümanların üzerinden kalkan sorumluluktur-[92] Halifede bulunması gereken şartlar konusunda da Sünni âlimlerin çeşitli görüşleri bulunmaktadır. Maverdi'ye göre imamda bulunması gereken şartlar yedi tane olmakla beraber bunlardan bazıları şöyledir: Halkı yönetme ve kamu yararına ilişkin karar alabilme yeteneği, ülkeyi korumak ve düşmanlarla savaşmada gerekli olan yiğitlik ve cesaret, olay ve hükümlerde içtihada oluşturan bilgi ve Kureyş'ten olmak.[93] Gazali'de bu konuda imamın doğuştan gelen ve sonradan kazanılan niteliklerinin olduğunu söyleyerek ikili bir tasnife gitmiştir. Doğuştan gelen özelliklerinin arasında ergenlik, akıl, hürriyet, erkeklik, Kureyş'e mensup olmak, işitme ve görme sağlamlığını sayarken kazanılmış özellikler arasında da cesaret, yeterlilik, takva, ilim gibi niteliklere yer vermiştir. Gazali'nin siyasi alanda yapmış olduğu katkıların başında Kur'an ve sünneti merkez noktası alarak öze dönme noktasında yöneticilere verdiği öğütlerdir. Gazali siyaseti din, devlet ve yöneticiyle ilişkilendirmiştir. İbn Teymiye ise imam Kur'an ve sünnet ihtiva ettiği hükümleri uygulayıcısıdır. İnsanlar üzerinde mutlak hak ve iradeye sahip değildir. Halifenin ana görevi adaleti tesis etmek ve dini hükümleri uygulayarak bu doğrultuda kamu görevleri ile Allah'a kulluğu yeryüzüne hâkim kılmaktır. Eğer din ve devlet işleri sağlıklı bir şekilde düzenle gerçekleşiyorsa devlete karşı isyana kalkışılmaz.

---

[89]İbn Haldun, a.g.e, s.424
[90] Uludağ, a.g.e, ss.99-101.
[91]Bulut, a.g.e, s.227
[92] Uludağ, a.g.e, ss. 97-99
[93]Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi , El-Ahkamü's-Sultaniye İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku, (çev:Ali Şafak), İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017,ss.31-32

İbn Teymiye devletin bekası ve dinin muhafaza edilmesi hususunu idarecide olması gereken ideal olan vasıfları sıralamaktan üstün ve öncelikli tutmuştur.[94]

3. SONUÇ

İslam'ın siyasi düşünce modelleri olan Şiilik, Haricilik ve Sünniliğin ortaya çıkışında birçok siyasi ve toplumsal amillerin rol oynadığı görülmektedir. Bu modellerin teşekkül ve tekâmül aşamasında da İslam'dan önce benimsenen yaşam tarzı, gelenek ve alışkanlıkların büyük etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Şiilik anlayışını ortaya çıkmasında önemli bir isim olarak görülen Abdullah b. Sebe'nin Müslüman olmadan önce Yahudi olması ve o anlayışta İsa-Mesih- algılayışını İslam'a uyarlayıp Ali'ye isnat ettiği anlamlar ve bunun yanı sıra Şia'nın kendine merkez edindiği İran'ın İslam'dan önceki kültüründe kutsal Sasani aile anlayışını benimseyip bunu düşüncesini İslamileştirme noktasında gerçekleştirmiş olduğu icraatlar bunun müşahhas örnekleridir. Buradan hareketle toplumlar din gibi manevi ve dünyevi konularda aşırı etkinliği bulunan ve ideolojisi sorgulanmadan benimsenen bir durumda bile önceden sahip olduğu kültürü ve yaşam tarzını değiştirme ve yeni kuralları kabullenme noktasında sıkıntı yaşadığı aşikâr olduğu söylenebilir.

İmam (halife)-otorite noktasında bu üç siyasi ekol birbirinden farklı duruşlar sergilemiştir. Şia'ya göre imam-otorite ilişkisine teokratik bir anlam yüklenip imamet kavramı karizmatikleştirilerek otoriteye tam itaat gerekliliği vurgulanmış ve bu konu din esaslarından sayılmıştır. Hariciler ise sünneti devre dışı bırakarak Kuran'ı anlama noktasında somut bir şekilde hareket ederek tabir yerindeyse öze inemeden kabukta kalmışlardır. Hariciler düşünce ve anlayış bakımından bir takım kelimelerin hâkim olması ve bunları öne sürerek onların tabiri ile kendilerinden olmayanlara yaptıkları zulüm bakımından Fransız İhtilali sırasında eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramları öne süren Jakobenleri hatırlatmaktadır. Fakat bunlara rağmen halifenin seçimle ve herhangi bir kritere dayanarak ayrıma gidilmeyerek başa getirilmesini öngörmüş bu durumu sonuna kadar savunmuşlardır. Bu yüzden demokratikleşme konusunda yadsınamaz bir katkıları olmuştur. Ehl-i Sünnet ise baştan beri var olan ana yapıda bulunmuştur. Kur'an' ve sünneti kendilerine rehber edinmiş Müslüman topluluğunun çoğunluğunun mensup olduğu ekol olarak Müslüman toplumunu düzenli ve istikrarlı bir yapıya eriştirme noktasındaki çizgisini korumuştur.

KAYNAKLAR

1. Akbulut, Ahmet (1990). "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,ss.332-347
2. Akbulut, Ahmet, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı, Ankara: Otto Yayınları,2017
3. Akyol, Taha, Hariciler ve Hizbullah İslam Toplumlarında Terörizmin Sosyal Kökenleri, İstanbul: Doğan Kitap,2000
4. Atay, Hüseyin, Ehl-i Sünnet ve Şia, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1983
5. Bulut, Halil İbrahim, İslam Mezhepler Tarihi, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2016
6. Cleveland, William L,Modern Ortadoğu Tarihi,(çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
7. Ebu Zehra, Muhammed, İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, (çev: Sıbğatullah Kaya), İstanbul: Çelik Yayınevi, 2010.
8. Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi , El-Ahkamü's-Sultaniye İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku, (çev:Ali Şafak), İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017

[94]Mücahid, Huriye Tevfik, a.g.e., ss.133-144.

9. Fığlalı, E . "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (1972), 219-247
10. Fığlalı, Ethem Ruhi, Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları,2008,ss. 67-358
11. Hizmetli, Sabri, İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991
12. İbn Haldun, Mukaddime,(Çev: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları,2017,
13. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (Yeni Düzenlemelerle), çev. Abdullah Ünlü, İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 1996.
14. Kubat, Mehmet, "Haricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,2013.
15. Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Sünnet Teşekkül Süreci ve Fikri Çerçevesi", Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ed.), İslam Mezhepler Tarihi, Ankara: Grafiker Yayınları,2012.
16. Mappingthe Global MuslimPopulation, http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/ , Erişim Tarihi: 04.01.2018.
17. Mücahid, Huriye Tevfik, Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce, (çev: Vecdi Akyüz), İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
18. Nişancı Ş., Şahin L. Ortadoğu'da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye'nin Tutumu. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2017; 31(1)
19. Nişancı, Şükrü, Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Etkileşim Yayınları,2013.
20. Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ed.), İslam Mezhepler Tarihi, Ankara: Grafiker Yayınları,2012,ss.157-209.
21. Onat, Hasan, Emevi Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993,
22. Özarslan, Selim, "Şia'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", Kelam Araştırmaları Dergisi,2005, ss.42-60.
23. Şahin, L., & Nişancı, Ş. (2018). Hükümet Sistemlerinin Yönetimin Boyutları Bağlamında Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 32(3), 859-879.
24. Şehristani, El-Milel Ve'n-Nihal,(Çev: Metin Öz), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005,ss.146-177
25. Uludağ, Süleyman, İslam-Siyaset İlişkileri, İstanbul: Dergâh Yayınları,2016.
26. Watt, W. Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, (çev: Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998.
27. Wellhausen, Julius, İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri,(çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınla